RB286924

Presented to the

LIBRARIES *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

on deposit

from

Regis College

SANCTI
AUGUSTINI
OPERUM

TOMUS PRIMUS.

SANCTI AURELII

AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

OPERUM

TOMUS PRIMUS.

POST LOVANIENSIUM THEOLOGORUM
recenſionem caſtigatus denuo ad manuſcriptos codices Gallicanos, Vaticanos, Anglicanos, Belgicos &c. nec non ad editiones antiquiores & caſtigatiores.

OPERA ET STUDIO MONACHORUM ORDINIS SANCTI BENEDICTI E CONGREGATIONE SANCTI MAURI.

VNDUS
SI

VENETIIS
Excudebat JO: BAPTISTA ALBRIZZI HIERON. FIL.
Venetus Typographus.

MDCCXXIX.
CUM GRATIA AC PRIVILEGIO ECCELLENTISS. SENATUS.

REGIS COLLEGE
TORONTO

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
University of Toronto

https://archive.org/details/sanctiaureliiaug00augu

Hunc legat omnis qui Salutem æternam adipisci desiderat, humiliter orans misericordiæ Dominum, vt eumdem Spiritum intelligentiæ legens accipiat, quem ille accepit vt scriberet, et eamdem illuminationis gratiam adipiscatur, vt discat quam ille adeptus est vt doceret.

S. Fulg. L. 2. de ver. præd. et grat. C. 18.

CONTENTA IN TOMO PRIMO.

Retractationum libri II.	Pag. 1
Confessionum libri XIII.	69
Contra Academicos libri III.	249
De Beata vita liber I.	297
De Ordine libri II.	315
Soliloquiorum libri II.	355
De Immortalitate animæ liber I.	387
De Quantitate animæ liber I.	401
De Musica libri VI.	443
De Magistro liber I.	541
De Libero arbitrio libri III.	569
De Genesi contra Manichæos libri II.	645
De Moribus Ecclesiæ Catholicæ & de Moribus Manichæorum libri II.	687
De vera Religione libri I.	747
Regula ad servos Dei.	789

CONTENTA IN APPENDICE TOMI PRIMI.

De Grammatica liber.	801
Principia Dialecticæ.	815
Categoriæ decem.	821
Principia Rhetorices.	835
Regulæ clericis traditæ Fragmentum.	839
Regula secunda.	839
De vita Eremitica, ad sororem.	841

ADMONITIO
IN DUOS SEQUENTES LIBROS.

Quid cauſſæ ſanctum Auguſtinum ad retractandas caſtigandaſque lucubrationes ſuas impulerit, aperit ejus Præfatio in ſequentes libros. Id negotii aggreſſus eſt ſub ultimam vitæ ſuæ periodum; certe non multo ante annum Chriſti 427. cum in 4. de Doctrina Chriſtiana libro, quem in Retractationibus teſtatur a ſe, dum huic rei incumbit, conſcriptum eſſe, annos numeret ferme octo vel amplius a ſua apud Cæſareenſes peregrinatione, unde ipſum labente anno 418. rediiſſe liquet. Cum autem ſcriptiones ſuas omnes, nempe Libros, Epiſtolas, Sermones, ſeu quos dictaverat, ſeu quos dixerat, ad examen revocare animo deſtinaſſet, a Libris ſuis rem adorſus eſt: jamque omnes hactenus editos expenderat, cum epiſtolam ſecundam ſcripſit ad Quodvultdeum, anno forte CCCCXXVIII. quo tempore Proſper & Hilarius in Galliis nondum reſcierant editum quidquam hujuſce operis, uti ex Hilarii Epiſtola intelligitur, cujus tamen libros duos antequam eorum litteras recepiſſet, abſolutos fuiſſe reſcribit Auguſtinus in lib. de Prædeſtin. SS. c. 3. Quod itaque dicit Poſſidius, c. 28. Ante proximum diem obitus ſui, a ſe dictatos & editos recenſuit libros; id rigide ex litterarum apicibus non interpretandum eſt: præſertim cum eodem ipſe loco volumina hac de re duo ante Vandalorum in Africam irruptionem peracta referat.

Epiſt. nunc 224.

Epiſt. nunc 226.

Epiſtolis etiam exigendis operam dabat Auguſtinus, jamque bene multas ſedulus relegerat, tametſi nullam in eas animadverſionem in ſcripta redegerat; cum ecce Juliani Pelagiani poſteriores octo libros prodiiſſe audit, eoſque adhortante Alypio refellere aggreditur; atque interim cœptum opus remiſſius agit, quod demum morte præoccupatus abſolvere non valuit.

Porro S. Doctor libros ſuos, ex temporum plerumque ordine recenſitos, duas coegit in claſſes, ut quos a converſionis ſuæ die ſcripſerat nondum Epiſcopus, horum retractationem codex unus complecteretur, alter ceterorum. Quorum omnium titulos, tempora, argumenta & occaſiones hic perſequitur, ac poſtremo ſingulorum initia diligenter notat. Huic operi Poſſidius titulum tribuit, de Recenſione Librorum. Omnes tamen libri editi ac ſcripti Retractationum libros appellant, uno forte excepto vetuſtiſſimo MSS. codice Corbejenſi, qui mutato vocabulo in fine libri primi ſic habet: Explicit liber primus Recognitionum. Apud ipſum Auguſtinum tum in epiſtola ad Quodvultdeum, libroque de Prædeſt. SS. c. 3. & 4. tum in brevi qui hiſce libris ſubnectitur epilogo, nomen Retractationis, ſeu Retractationum opus iſtud obtinet. Atque hoc perquam opportunum, quo intelligas non modo errata reprehendi, verum etiam defendi recte dicta; & quos imperiti locos ſollicitabant, tractatione iterata firmari. Retractabam, ait in laudata epiſtola ad Quodvultdeum, opuſcula mea: & ſi quid in eis me offenderet, vel alios offendere poſſet; partim REPREHENDENDO, partim DEFENDENDO, quod legi deberet & poſſet, operabar. Denique opus illud celebrarunt eo nomine Veteres, Proſper ad Exc. Genuenſium; Caſſiodorus Senator de Inſtitutione div. Script. cap. 16. Beda præfat. in lib. Retract. in Act. &c.

IN PRIMUM TOMUM

PRÆFATIO.

DE hujuſce Tomi editione, Erudite Lector, non eſt a nobis inſtituenda longa præfatio. Complectitur hæc pars eadem omnino Auguſtini opuſcula, quæ apud Eraſmum & Lovanienſes continebantur. Illud tantum intereſt diſcriminis, quod in Appendicem rejecimus nonnulla, quæ pro genuinis Auguſtini lucubrationibus habuerant viri eruditi: & quod quædam S. Doctoris opera loco tantiſper movimus, ut ſeriem ordinemque temporis, quo unumquodque opus ab Auctore prodiit, quoad ejus fieri potuit, ſervaremus. Et quidem opportune in hoc tomo diſpoſita ſunt ea, quæ Auguſtinus juvenis ac nondum Presbyter ſcripſit, ita tamen ut primum locum obtinerent libri Retractationum, quos edidit ſenex, quaſi præviam introductionem ad alios libros. Retractationes porro Confeſſionum libri, quos Epiſcopus vulgavit, non immerito conſequuntur: quia ſicut in ſcriptis ſuis ſi quid obſcurum, ſi quid dubium, ſi quid veritati non ſatis conſonum irrepſerat, retractando explanavit, enodavit, emendavitque; ita in Confeſſionum libris ſi quid in moribus ac vita ſua a veræ quam tradit pietatis tramite aberraverat, piaculari confeſſione expiavit. Sicque in libris Retractationum ſincerum ac minime fucatum veritatis amorem cum ſingulari modeſtia inſpirat, in Confeſſionibus veram pietatem & diſciplinam: quibus dotibus inſtructum eſſe oportet eum, qui ad ejus doctrinam contendit ex animo.

Illis non ſine uberi fructu, multoque voluptatis ſenſu decurſis, ſuccedebant apud Eraſmum & Lovanienſes opuſcula quædam, nimirum *de Grammatica*, *Categoriæ*, *Principia Dialecticæ*, & *Principia Rhetoricæ*; in quibus eruditionem, ingenium ſollertiamque Auguſtini deſiderabant cordati Lectores, qui ab ipſo limine a perlegendis Tomi primi operibus referebant pedem, quaſi ejuſdem farinæ alia ſubſequerentur. At hujuſmodi quiſquilias propius inſpicientes, cum certis argumentis deprehendiſſemus non pertinere ad Auguſtinum, inde eas in ſpuriorum ſcriptorum claſſem amandavimus; ut poſt Retractationum Confeſſionumque lectionem ſtudioſos nihil remoretur a lectione librorum, quos Auguſtinus recens converſus elucubravit.

Neque vero propterea ſtrictim, ut pluribus in mentem venire ſolet, prætereunda, aut quaſi è limine ſalutanda ſunt nobilis ingenii prima monumenta, quaſi nihil reconditæ doctrinæ contineant, quæ a catechumeno neophytoque, ſtilo perpolito, in dialogorum formam perfecta ſunt. Certe enim quæſtiones illic perquam difficiles, in quibus olim maxima quæque ingenia deſudarunt, defeceruntque, diſcutit ipſe gnaviter, ac ſagaciſſime reſolvit. Quam graviſſimis rationum momentis de veritatis perceptione contra Academicos, tum de Beata vita, de Ordine rerum, de Animæ quantitate & immortalitate, deque aliis magni momenti rebus inter diſputandum occurrentibus agat, quis non admiretur? Deinde in quinque poſtremis Tomi ejuſdem opuſculis, quæ adverſus Manichæos dictavit, quam variis & multiplicibus eorum hæreſim, quam validis, ac invictis argumentis labefactat & evertit? quæ

nimi-

Epist. nunc 24. n. 2. nimirum opuſcula ita mirari ſe atque ſuſpicere dicebat S. Paulinus, *ut dictata divinitus verba crederet*. Denique dum tirocinii ſui partes implet, atque animum nuper ab hæreſi converſum catholicæ fidei penitus ſubigit, nihil omnino prætermittit, quo alios liberet a pernicioſis illis erroribus, in quos infeliciter incurrerat. Et ſive de Philoſophis, ſive de Manichæis pœnas repetit, contra eorumdem errores communit Lectoris animum, veræque fidei ac religionis Chriſtianæ fundamenta menti altius infigit. Quid quod ab ineunte vitæ melioris propoſito ita comparatus fuit vir ſanctus, ut artes ipſas liberales non jejuno illo vulgarium auctorum modo tractaret, ſed animo plane chriſtiano, quatenus Lectorum animos ad Conditoris amorem perduceret. Ita enim mentem hac de re ſuam aperit in lib. 1. Retract. c. 6. Unde quinque de Muſica abſolutis libris adjecit ſextum, qui totius argumenti ſummam ad Deum traducit, erigitque.

Jam vero qui Auguſtinianæ doctrinæ animum aſſuefacere, ejuſque præceptis & inſtitutis penitus imbuere voluerit, per eoſdem neceſſe eſt ut proficiat gradus, & ad abſolutam illius perfectionem pedetentim aſſurgat. Non pigeat eamdem incedere viam, quam tenuit Auguſtinus, vir tantus. Eo invitat aut argumenti dignitas, aut modus tractandi res, ubique ſummo & plane chriſtiano homine dignus: ubique quid diſcas, aut quomodo diſcas invenies. Sane in his de quibus agimus libris graves paſſim occurrunt ſententiæ, ſtudioſis inſtituendis perutiles, quarum vel una cuivis fuerit pro integri libri compendio. Accedit quod in iis, quæ juvenes ſcribimus, pinguior incedat oratio, ac plenior eloquentiæ ſucco; pluſque habeat vivacioris ingenii, quam ea quæ torpente jam ætate meditamur. Id experimento conſtat in primis hiſce libris, quos Rhetoricæ præceptis perfecte imbutus elimavit Auguſtinus ante pauloque poſt baptiſmum ſuum. Habent ergo plurimum momenti hæc opera, ſive ingenium & eloquentiam, ſive doctrinam ac pietatem ſpectes. Quod de omnibus dicimus, id de eo quod de Libero arbitrio inſcripſit Auguſtinus, expertus eſt Odo, poſtea epiſcopus Cameracenſis, qui dum forte fortuna a quodam Clerico hunc librum coemiſſet, in ſcrinii angulum projecit, utpote qui adhuc *mundanæ ſapientiæ deditus, magis delectabatur lectione Platonis, quam Auguſtini*. Cum vero poſt duos ferme menſes Boetium de conſolatione Philoſophiæ diſcipulis prælegens, ad quartum librum, in quo de libero arbitrio diſſerit, perveniſſet; recordatus emti libri, *vocato miniſtro ſuo juſſit eum ſibi deferri*. Lectis duabus tribuſve paginis, convocatis ſcholaribus ſuis, *Vere*, inquit, *hactenus ignoravi Auguſtinum tantæ tamque delectabilis fuiſſe facundiæ*. Perlegendo tertium librum, in virum alterum mutatus, ſcholas paulatim deſerit, eccleſiam frequentat, ac demum ſæculo nuntium remittit. Hæc ex Herimanno Tornacenſi monacho diſcimus. Idem expertus fuerat Paulinus jam a nobis laudatus, qui eaſdem Auguſtini contra Manichæorum hæreſim ſcriptiones primas *, *& de ſcholaſticis facultatibus affluentes, & de cæleſtibus favis dulces, ut animæ ſuæ medicas, & altrices* avidiſſime lectitare ſolebat. *Hos igitur libros*, inquit, *lectioni habeo, in his me oblecto, de his cibum capio, non illum qui perit, ſed qui operatur vitæ æternæ ſubſtantiam*. Tum in Auguſtini laudem exclamat: *O vere ſal terræ, quo præcordia noſtra, ne poſſint ſæculi vaneſcere errore, condiuntur* &c.

Herim. in Narrat. Reſtaurationis Abb. S. Mart. Tornac. n. 4 Spicileg. tom. 12. * Paul. Epiſt. nunc 25. n. 1.

Ceterum quantum operæ in emendando hocce tomo poſuerimus, nihil intereſt explicare per partes. Admonitiones in opuſculorum fronte præfiximus, atque argumentum cujuſque libri adſcripſimus initio. Capitulationum lemmata ſæpius inconcinna mutavimus paſſim, earumdemque numericas notas marginibus affixas, ne receptis citationibus confuſio gigneretur, retinuimus, mutatis tamen interdum & multiplicatis ſectionibus, quas in numeros etiam diſtinguere viſum eſt, ut facilior eſſet Auguſtini lectio. Notulas in margine inferiori appoſuimus, ubi inſignorum correctionum rationem reddidimus. Comparavimus rerum Scripturæque Indicem in hujus Tomi opuſcula, ſtudioſis nonnihil utilitatis, uti ſperamus, allaturum. Alia præſtitimus demum, quæ in Præfatione generali abunde explicantur.

OPUSCULA IN RETRACTATIONUM LIBRIS RECOGNITA.

IN LIBRO PRIMO.

Quæ Auguſtinus ſcripſit nondum Epiſcopus.

I. CONTRA Academicos. Lib. III.
II. De Beata vita. Lib. I.
III. De Ordine. Lib. II.
IV. Soliloquiorum. Lib. II.
V. De immortalitate Animæ. Lib. I.
VI. Diſciplinarum libri.
VII. De Moribus Eccleſiæ Catholicæ & de Moribus Manichæorum. Lib. II.
VIII. De animæ quantitate. Lib. I.
IX. De libero arbitrio. Lib. III.
X. De Geneſi adverſus Manichæos. Lib. II.
XI. De Muſica. Lib. VI.
XII. De Magiſtro. Lib. I.
XIII. De vera Religione. Lib. I.
XIV. De utilitate credendi ad Honoratum. Lib. I.
XV. Contra Manichæos de duabus Animabus. Lib. I.
XVI. Acta contra Fortunatum Manichæum. Lib. I.
XVII. De Fide & Symbolo. Lib. I.
XVIII. De Geneſi ad litteram imperfectus. Lib. I.
XIX. De Sermone Domini in monte. Lib. II.
XX. Pſalmus contra partem Donati.
XXI. Contra epiſtolam Donati hæretici. Lib. I.
XXII. Contra Adimantum Manichæi diſcipulum. Lib. I.
XXIII. Expoſitio quarumdam propoſitionum ex Epiſtola Apoſtoli ad Romanos.
XXIV. Expoſitio Epiſtolæ ad Galatas. Lib. I.
XXV. Epiſtolæ ad Roman. inchoata expoſitio. Lib. I.
XXVI. De diverſis quæſtionibus octoginta-tribus. Lib. I.
XXVII. De Mendacio. Lib. I.

IN LIBRO SECUNDO.

Quæ Auguſtinus jam Epiſcopus ſcripſit.

I. AD Simplicianum. Lib. II.
II. Contra epiſtolam Manichæi, quam vocant fundamenti. Lib. I.
III. De Agone Chriſtiano. Lib. I.
IV. De Doctrina Chriſtiana. Lib. IV.
V. Contra partem Donati. Lib. II.
VI. Confeſſionum. Lib. XIII.
VII. Contra Fauſtum Manichæum. L. XXXIII.
VIII. Contra Felicem Manichæum. Lib. II.
IX. De Natura boni. Lib. I.
X. Contra Secundinum Manichæum. Lib. I.
XI. Contra Hilarum. Lib. I.
XII. Quæſtiones Evangeliorum. Lib. II.
XIII. Annotationes in Job. Lib. I.
XIV. De Catechizandis rudibus. Lib. I.
XV. De Trinitate. Lib. XV.
XVI. De conſenſu Evangeliſtarum. Lib. IV.
XVII. Contra epiſtolam Parmeniani. Lib. III.
XVIII. De baptiſmo. Lib. VII.
XIX. Contra quod attulit Centurius à Donatiſtis. Lib. I.
XX. Ad inquiſitiones Januarii. Lib. II.
XXI. De opere Monachorum. Lib. I.
XXII. De bono Conjugali. Lib. I.
XXIII. De ſancta Virginitate. Lib. I.
XXIV. De Geneſi ad litteram. Lib. XII.
XXV. Contra litteras Petiliani. Lib. III.
XXVI. Adverſus Creſconium Grammaticum partis Donati. Lib. IV.
XXVII. Probationum & teſtimoniorum contra Donatiſtas. Lib. I.
XXVIII. Contra Donatiſtam neſcio quem. Lib. I.
XXIX. Admonitio Donatiſtarum de Maximianiſtis. Lib. I.
XXX. De divinatione dæmonum. Lib. I.
XXXI. Quæſtiones expoſitæ contra paganos numero ſex.
XXXII. Expoſitio epiſtolæ Jacobi ad duodecim Tribus.
XXXIII. De peccatorum meritis & remiſſione, & de Baptiſmo parvulorum ad Marcellinum. Lib. III.
XXXIV. De unico Baptiſmo contra Petilianum ad Conſtantinum. Lib. I.
XXXV. De Maximianiſtis contra Donatiſtas. Lib. I.
XXXVI. De gratia Teſtamenti novi ad Honoratum. Lib. I.
XXXVII. De Spiritu & Littera ad Marcellinum. Lib. I.
XXXVIII. De Fide & Operibus. Lib. I.
XXXIX. Breviculus collationis cum Donatiſtis. Lib. III
XL. Poſt collationem contra Donatiſtas. Lib. I.
XLI. De videndo Deo. Lib. I.
XLII. De Natura & Gratia. Lib. I.
XLIII. De civitate Dei. Lib. XXII.
XLIV. Ad Oroſium contra Priſcillianiſtas & Origeniſtas. Lib. I.
XLV. Ad Hieronymum Presbyterum, Unus de origine animæ & alius de ſententia Jacobi. Lib. II.
XLVI. Ad Emeritum Donatiſtarum epiſcopum poſt collationem. Lib. I.
XLVII. De Geſtis Pelagii. Lib. I.
XLVIII. De correctione Donatiſtarum. Lib. I.
XLIX. De præſentia Dei, ad Dardanum. Lib. I.
L. Contra Pelagium & Celeſtium de gratia Chriſti & de peccato Originali, ad Albinam, Pinianum & Melaniam. Lib. II.
LI. Geſta cum Emerito Donatiſta. Lib. I.
LII. Contra ſermonem Arianorum. Lib. I.
LIII. De Nuptiis & concupiſcentia, ad Valerium Comitem. Lib. II.
LIV. Locutionum. Lib. VII.
LV. Quæſtionum. Lib. VII.
LVI. De Anima & ejus origine. Lib. IV.
LVII. Ad Pollentium de adulterinis Conjugiis. Lib. II.
LVIII. Contra adverſarium Legis & Prophetarum. Lib. II.
LIX. Contra Gaudentium Donatiſtarum epiſcopum. Lib. II.
LX. Contra mendacium. Lib. I.
LXI. Contra duas epiſtolas Pelagianorum. Lib. IV.
LXII. Contra Julianum. Lib. VI.
LXIII. Ad Laurentium de Fide, Spe, & Caritate. Lib. I.
LXIV. De Cura pro mortuis gerenda, ad Paulinum epiſcopum. Lib. I.
LXV. De octo Dulcitii quæſtionibus. Lib. I.
LXVI. Ad Valentinum & cum illo monachos, de Gratia & Libero arbitrio. Lib. I.
LXVII. Ad quos ſupra, de Correptione & Gratia. Lib. I.

IN

IN PRIMUM PSALMUM ADNOTATIO, in editis quidem antiquioribus Auguſtino tributa, ſed non in omnibus MSS. reperta, neque de Pſalmorum auctore conſentiens cum Auguſtini opinione in libro 17. *de civitate Dei c.* 14.

DIVERSA ſunt genera prophetiæ: & proinde cujus hæc vox, vel in qua perſona proprie dictum ſit, aut cur titulum non habeat, requiramus. Centum itaque & quinquaginta Pſalmos eſſe, nulla dubitatio eſt: & qui Pſalmus quotus ſit, vel a quo recitatus ſit, titulorum inſcriptione oſtenditur. Non enim omnes Pſalmi a David editi ſunt. Ipſe enim David ex omni populo quatuor principes Spiritu-ſancto mundatos elegit, quorum nomina ſunt Aſaph, Eman, Ethan, & Idithun: ut in quemcumque divinus Spiritus intraſſet, hymnum Deo caneret. David ergo ſolus novem Pſalmos ore proprio cecinit: reliqui autem ab illis quatuor principibus, juxta titulorum inſcriptionem, ſunt dicti. Hic autem quia titulum, ſicut jam dixi, non habet; requirendum nobis eſt, qua ratione inter ceteros ſolus non habeat tituli inſcriptionem, vel a quo fuerit recitatus. Nam ſi Pſalmographus ſecundum & tertium & quartum & omnes vel in numero redigere, vel cauſſas ſingulorum oſtendere potuit; cur non & huic titulum impoſuit & utrum primus eſſet, oſtendit? Sed quia hic Pſalmus propriam vocem Dei loquentis inducit, ideo titulum non habet, ne quid divino eloquio præponeretur, aut primus diceretur qui non primus, ſed unus eſt appellatus: & ideo prætitulationem habere non potuit, nec debuit, ne ſi habuiſſet ut primus eſſet, melior tantum in ordine numeri, non auctoritate judicaretur: aut ne, ut jam relatum eſt, aliquid præponeret divino eloquio Pſalmographus, prætitulatione præpoſita. Nam & præ ceteris potuiſſet intelligi, ſi primus dictus fuiſſet. Et ideo ſolus titulum non habet, ut perſpicuum eſſet quantum inter ceteros emineret. Unde jam animadvertere debet prudentia veſtra, quanta vis, quanta auctoritas, quanta ratio in hoc Pſalmo verſetur, cui nec titulum auſus eſt ſcriba præponere, nec numerum indicare; ut ſolum eum & unum, potius quam primum oſtenderet. Igitur quia favente Deo, & vocis auctoritas jam oſtenſa eſt, & tituli ratio demonſtrata; ſupereſt; ut de ipſo Pſalmo tractemus.

ALOYSIUS PISANUS
EQUES AC D. MARCI
EX MERITO PROCURATOR

Bartholomæus Nazarius Delineavit

Franciscus Zucchi Sculpsit

ALOYSIO PISANO EQUITI AC DIVI MARCI PROCURATORI

JOANNES BAPTISTA ALBRITIUS.

Nihil ego umquam vehementius optavi, quam ut DIVI AUGUSTINI Opera typis meis vulgare possem; quod hæc in primis digna mihi viderentur, ad quorum præsidium & auspicium Senatoris nomen longe principis usurparem. Itaque, Vir amplissime, vi-

de

de quid tibi afferam , non quis afferam . Quamquam tanta iſta fortunarum copia , qua undique circumfluis , numquam fecit , ut tenues homines contemneres , quibus te divina providentia præpoſitum putas , ut pro illis ſis , non ſupra illos . Quod autem mirabilius videri debet , non hæc hominis laus eſt , ſed Familiæ . Scilicet nullus eſt ex iſta florentiſſima domo , qui indole quadam ſua ad benefaciendum non feratur : & quamvis alius aliter in republ. adminiſtranda ſit occupatus , idem tamen cuique propoſitum eſt , ut quam plurimis proſit . Egregiam hanc PISANORUM laudem , ut ad exemplum propagaretur , ipſe quoque litterarum monumentis conſignare volui ; & quidem monumentis ejuſmodi , quæ merito ſuo æterna eſſent . Hactenus habes , quid ſpectaverim cauſſa tua : nunc accipe , quid mea . Cum large multa ad tantæ rei perfectionem pollicitus ſim , teſtem induſtriæ meæ in ipſo veluti limine producere debeo , cujus fidem & auctoritatem nemo ſit qui non vereatur . Tu enim occupaſti hominum famam & publica judicia , magnitudine virtutis & conſtantia felicitatis ; in quo potiſſimum

mor-

mortales mortalibus præſtant , & eos ipſos beatos efficiunt , quos numerant inter ſuos . Ipſe igitur quoque in partem venio boni hujus , ſi pateris , conatus noſtros illuſtrari nomine tuo , & auſpicio tam fauſto in publicum prodire . Cur autem non patiaris , qui ad rem litterariam promovendam & publica cura & privatis impenſis quotidie tam multa facis ? Nemo eſt , qui neſciat , quam magnifico ſumtu extructa domi tuæ Bibliotheca ſit , importatis undique pulcherrimis libris , additis ad erudi-

tionem & ornamentum veteribus nummis , accitis doctiſſimis Viris & rei librariæ peritiſſimis , qui omnibus proficere de tuo volentibus præſto ſint . Niſi forte in te non redundant Fratris tui merita , HERMOLAI dico , graviſſimi Senatoris , qui ſummis reipubl. honoribus functus , in hac voluntaria vacatione ſpartam iſtam peculiari opera ſibi ornandam ſumſit . Conſilium tam nobile , & PISANIS opibus dignum Superi fortunent , producta in longum ævum HERMOLAI vita , auctis in majus Familiæ fortunis , amplificatis tibi ad ſummum faſtigium

digni-

dignitatibus. Æquum est enim, humana bona ad eos pervenire, qui omnia ad communem felicitatem referunt; & ne bona quidem putant, si sibi solis commoda sint. Non contemnes vota hæc, si reputabis, non Bibliopolæ esse, sed Civitatis.

1728. 14. Febbraro.

GL' Illuſtriſſimi, ed Eccellentiſſimi Signori Reformatori dello ſtudio di Padova veduto il Decreto dell' Eccellentiſſimo Senato a' 15. Gennaro proſſimo paſſato, emanato ſopra la riverente iſtanza di Giovambatiſta Albrizzi, e rimeſſo all' Eccellenze loro per la ſua eſecuzione; hanno al medeſimo conceſſo il Privilegio conferitogli col Decreto ſteſſo, così ch' eſſo Albrizzi ſtampare poſſa egli ſolo per anni quindici unitamente alle prime Opere di Sant' Agoſtino anco l'altre di S. Ambrogio, e S. Proſpero con tutti gli obblighi, e condizioni nel preaccennato Decreto contenuti, rilaſciandoſi la preſente a chiara intelligenza di chi ſi ſia.

(Gio: Franceſco Moroſini Cav. Reff.

(Andrea Soranzo Proc. Reff.

(Pietro Grimani Cav. Proc. Reff.

Agoſtino Gadaldini Segr.

NOI REFFORMATORI
DELLO STUDIO DI PADOVA.

AVendo veduto per la Fede di Reviſione, ed approbazione del P. F. Pellegrino Nolaſti Inquiſitore di Padova nel Libro intitolato : *Sancti Auguſtini Hipponenſis Opera Tomus primus , ſecundus , tertius , quartus , quintus , ſextus , ſeptimus , octavus , nonus , decimus , undecimus , denuo ad manuſcriptos codices &c. opera , & ſtudio Monachorum Ordinis Sancti Benedicti , & Congregationis Sancti Mauri ;* non v' eſſer coſa alcuna contra la Santa Fede Cattolica , e parimente per Atteſtato del Segretario Noſtro ; niente contro Principi , e buoni coſtumi , concediamo Licenza a Gio: Battiſta Albrizzi Stampatore , che poſſa eſſere ſtampato , oſſervando gli ordini in materia di Stampe , e preſentando le ſolite copie alle Pubbliche Librerie di Venezia , e di Padova.

Dat. 26. Ottobre 1728.

(Gio: Franceſco Moroſini Cav. Ref.
(Alviſe Piſani Cav. Proc. Ref.
(Pietro Grimani Cav. Proc. Ref.

Agoſtino Gadaldini Segr.

26. Gennaro 1728. M. V.
Regiſtrato nel Magiſtrato Eccelentiſſimo degli Eſſecutori contro la Beſtemmia.

Antonio Canal Nod.

SANCTI AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI RETRACTATIONUM LIBRI DUO. *

* Scripti ann. 426 aut 427.

PROLOGUS.

a

AM diu est a ut facere cogito atque dispono, quod nunc adjuvante Domino aggredior, quia differendum esse non arbitror, ut opuscula mea, sive in Libris, sive in Epistolis, sive in Tractatibus, cum quadam judiciaria severitate recensea m, & quod me offendit, velut censorio stilo denotem. Neque enim quisquam, nisi imprudens, ideo quia mea errata reprehendo, me reprehendere audebit. Sed si dicit, non ea debuisse a me dici, quæ postea mihi etiam displicerent; verum dicit, & mecum facit. Eorum quippe reprehensor est, quorum & ego sum. Neque enim ea reprehendere deberem, si dicere debuissem. b

b Quare consilium cœperit recensendi scripta sua. 1. *Cor.* 11. 31. *Prov.* 10. 19.

2. Sed ut volet quisque accipiat hoc quod facio; me tamen apostolicam illam sententiam & in hac re oportuit intueri, ubi ait, *Si nos ipsos judicaremus, a Domino non judicaremur*. Illud etiam quod scriptum est, *Ex multiloquio non effugies peccatum*, terret me plurimum; non quia multa scripsit, vel quia multa etiam, quæ dictata non sunt, tamen a me dicta conscripta sunt; (absit enim ut multiloquium deputem, quando necessaria dicuntur, quantalibet sermonum multitudine ac prolixitate dicantur:) sed istam sententiam Scripturæ sanctæ propterea timeo, quia & A de tam multis disputationibus meis sine dubio multa colligi possunt, quæ si non falsa, at certe videantur, sive etiam convincantur non necessaria. Quem vero Christus fidelium suorum non terruit, ubi ait: *Omne verbum otiosum quodcumque dixerit homo, reddet pro eo rationem in die judicii?* Unde & ejus apostolus Jacobus, *Sit*, inquit, *omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum*. Et alio loco, *Nolite*, inquit, *plures magistri fieri, fratres mei, scientes quoniam majus judicium sumitis. In multis enim offendimus omnes. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir*. Ego mihi hanc perfectionem nec nunc arrogo, cum jam sim senex: quanto minus cum juvenis cœpi scribere, vel apud populos dicere; tantumque mihi tributum est, ut ubicumque me præsente loqui opus esset ad populum, rarissime tacere atque alios audire permitterer, & esse velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum. Restat igitur ut me ipse judicem sub magistro uno, cujus de offensionibus meis judicium evadere cupio. Magistros autem plures tunc fieri existimo, cum diversa atque inter se adversa sentiunt. Cum vero idipsum dicunt omnes, & verum dicunt, ab unius veri magistri magisterio non recedunt. Offendunt autem, non cum illius multa dicunt, sed cum addunt sua. Sic quippe incidunt ex multiloquio etiam in falsiloquium. *Matth.* 12. 36. *Jac.* 1. 19. *Jac.* 3. 1.

3. Scribere autem ista mihi placuit, ut hæc emittam in manus hominum, a quibus ea quæ jam edidi,

a Lovanienses habent, *Jam diu istud*. At MSS. codices ad hujus tomi calcem designati hanc præferunt lectionem, *Jam diu est ut*, &c. quæ sane Augustino familiaris est. Sic in Epistola 71. ad Hieronymum num. 2. *quod jam diu est ut exspecto*.

b Addunt Lov. *Sed qui primas non potuit habere sapientiæ, secundas habeat partes modestiæ; ut qui non valuit omnia impœnitenda dicere, saltem pœniteat quæ cognoverit dicenda non fuisse*. Id porro non habent editi ab Johan. Amerbachio & a Desid. Erasmo, neque quatuordecim è MSS. quos inspeximus. Adscitum puta ex Epist. 143. Aug. ad Marcellinum num. 3.

edidi, revocare emendanda non poſſum. Nec illa ſane prætereo, quæ Cathecumenus jam, licet relicta ſpe quam terrenam gerebam, ſed adhuc ſæcularium litterarum inflatus conſuetudine ſcripſi: quia & ipſa exierunt in notitiam deſcribentium atque legentium, & leguntur utiliter, ſi nonnullis ignoſcatur; vel ſi non ignoſcatur, non tamen inhæreatur erratis. Quapropter quicumque iſta lecturi ſunt, non me imitentur errantem, ſed in melius proficientem. Inveniet enim fortaſſe quomodo ſcribendo profecerim, quiſquis opuſcula mea ordine, quo ſcripta ſunt, legerit. Quod ut poſſit, hoc Opere, quantum potero, curabo ut eumdem ordinem noverit. Cupit ut opera ſua eo legantur ordine quo ſcripta ſunt.

LIBER PRIMUS.

In quo retractantur libri quos ſcripſit nondum Epiſcopus.

CAPUT PRIMUM.

Contra Academicos Libri tres.

CUM ergo reliquiſſem, vel quæ adeptus fueram in cupiditatibus hujus mundi, vel quæ adipiſci volebam, & me ad Chriſtianæ vitæ otium contuliſſem, nondum baptizatus, *contra Academicos* vel *de Academicis* primum ſcripſi, ut argumenta eorum, quæ multis ingerunt veri inveniendi deſperationem, & prohibent cuiquam rei aſſentiri, & omnino aliquid, tamquam manifeſtum certumque ſit, approbare ſapientem, cum eis omnia videantur obſcura & incerta, ab animo meo, quia & me movebant, quantis poſſem rationibus amoverem. Quod miſerante atque adjuvante Domino factum eſt.

Lib. 1. c. 1. & 7. 2. Sed in eiſdem tribus libris meis, non mihi placet toties me appellaſſe *Fortunam*, quamvis non aliquam deam voluerim hoc nomine intelligi, ſed fortuitum rerum eventum, vel in corporis noſtri, vel in externis bonis aut malis. Unde & illa verba ſunt, quæ nulla religio dicere prohibet, forte, forſan, forſitan, fortaſſe, fortuito. quod tamen totum ad divinam revocandum eſt providentiam. Hoc etiam ibi non tacui, dicens: *Etenim fortaſſe, quæ vulgo Fortuna nominatur, occulto quodam ordine regitur, nihilque aliud in rebus caſum vocamus, niſi cujus ratio & cauſa ſecreta eſt.* Dixi quidem hoc, verumtamen pœnitet me ſic illic nominaſſe *fortunam*, cum videam homines habere in peſſima conſuetudine, ubi dici debet, Hoc Deus voluit, dicere, Hoc voluit fortuna.

cap. 1. Quod autem quodam loco dixi, *Ita comparatum eſt, ſive pro meritis noſtris, ſive pro neceſſitate naturæ, ut divinum animum mortalibus inhærentem nequaquam philoſophiæ portus accipiat*, &c. aut nihil horum duorum dicendum fuit, quia etiam ſic ſenſus poſſet eſſe integer; aut ſatis erat dicere, *pro meritis noſtris*, ſicut verum eſt ex Adam tracta miſeria; nec addere, *ſive pro neceſſitate naturæ*, quandoquidem naturæ noſtræ dura neceſſitas merito præcedentis iniquitatis exorta eſt. Itemque illic quod dixi, *nihil omnino colendum eſſe, totumque abjiciendum quidquid mortalibus oculis cernitur, quidquid ullus ſenſus adtingit*: addenda erant verba, ut diceretur, *quidquid mortalis corporis ullus ſenſus adtingit*. eſt enim ſenſus & mentis. Sed eorum more tunc loquebar, qui ſenſum non niſi corporis dicunt, & ſenſibilia non niſi corporalia. Itaque ubicumque ſic locutus ſum, parum eſt ambiguitas evitata, niſi apud eos quorum conſuetudo eſt locutionis

cap. 2. hujus. Item dixi: *Quid cenſes aliud eſſe beate vivere, niſi ſecundum id, quod in homine optimum eſt, vivere?* Et quid dixerim, *in homine eſſe optimum*, paulo poſt explicans, *Quis*, inquam, *dubitaverit, nihil eſſe aliud hominis optimum, quam eam partem animi, cui dominanti obtemperare convenit cetera, quæque in homine ſunt? Hæc autem, ne aliam poſtules definitionem, mens aut ratio dici poteſt.* Hoc quidem verum eſt. nam quantum adtinet ad hominis naturam, nihil eſt in eo melius quam mens & ratio: ſed non ſecundum ipſam debet vivere, qui beate vult vivere; alioquin ſecundum hominem vivit, cum ſecundum Deum vivendum ſit, ut poſſit ad beatitudinem pervenire: propter quam conſequendam non ſeipſa debet eſſe contenta, ſed Deo mens noſtra ſubdenda eſt. Item reſpondens ei, cum quo diſputabatur, *Hic plane*, inquam, *non erras. quod ut tibi omen ſit ad reliqua, libenter optaverim.* Hoc licet non ſerio, ſed joco dictum ſit, nollem tamen eo verbo uti. [a] *Omen* quippe me legiſſe non recolo, ſive in ſacris litteris noſtris, ſive in ſermone cujuſquam eccleſiaſtici diſputatoris: quamvis abominatio inde ſit dicta, quæ in divinis libris aſſidue reperitur. *cap. 4.* [a]

3. In ſecundo autem libro prorſus inepta eſt & inſulſa illa quaſi fabula de *Philocalia & Philoſophia*, quod *ſint germanæ & eodem parente procreatæ*. Aut enim philocalia quæ dicitur, non niſi in nugis eſt, & ob hoc philoſophiæ nulla ratione germana: aut ſi propterea eſt hoc nomen honorandum, quia latine interpretatum, amorem ſignificat pulchritudinis, & eſt vera ac ſumma ſapientiæ pulchritudo, eadem ipſa eſt in rebus incorporalibus atque ſummis philocalia quæ philoſophia, neque ullo modo ſunt quaſi ſorores duæ. Alio loco de animo cum agerem, dixi: *Securior rediturus in cælum*. Iturus autem, quam *rediturus* dixiſſem ſecurius, propter eos qui putant animos humanos pro meritis peccatorum ſuorum de cælo lapſos ſive dejectos, in corpora iſta detrudi. Sed hoc ego propterea non dubitavi dicere, quia ita dixi, *in cælum*, tamquam dicerem, *ad Deum*, qui ejus eſt auctor & conditor, ſicut beatus Cyprianus non cunctatus eſt dicere: Nam cum corpus è terra, ſpiritum poſſideamus è cælo, ipſi terra & cælum ſumus. Et in libro Eccleſiaſtæ ſcriptum eſt: *Spiritus revertatur ad Deum, qui dedit illum*. Quod utique ſic intelligendum eſt, ut non reſiſtatur Apoſtolo dicenti, nondum natos nihil egiſſe boni aut mali. Sine controverſia ergo quædam originalis regio beatitudinis animi, Deus ipſe eſt, qui eum non quidem de ſe ipſo genuit, ſed de nulla re alia condidit, ſicut condidit corpus è terra. Nam quod adtinet ad ejus originem, qua fit ut ſit in corpore, utrum de illo uno ſit, qui primum creatus eſt, quando factus eſt homo in animo,

cap. 3. *cap. 9.* Batonitos, *ut videre eſt lib. 12. de civit. c. 26.* *Cypr. lib. de orat. Dom.* *Eccl. 12. 7.* *Rom. 9. 11.*

[a] *Omen* tamen legimus 3 Reg. 20. 33. At S. Auguſtinus vel non legerat in verſione, qua utebatur, vel quia ſermo ibi eſt de paganis viris, profani vocabuli uſum inde approbandum eſſe non exiſtimavit.

mam vivam ; an similiter ita fiant singulis singuli, nec tunc sciebam, nec adhuc scio.

Cap. 12. 4 In libro tertio, *Si quid mihi videatur quæris*, inquam, *in mente arbitror esse summum hominis bonum*. Verius dixissem, *in Deo*. Ipso enim mens fruitur, ut beata sit, tamquam summo bono suo. Nec mihi illud placet quod dixi : [a] *Liquet dejerare per omne divinum*. Item quod dixi de Academicis, quia verum noverant, cujus simile appellabant verisimile, idque ipsum verisimile appellavi falsum, quod approbabant, duas ob causas non recte dictum est : vel quod falsum esset, quod aliquo modo esset simile alicujus veri, quia in genere suo & hoc verum est : vel quod approbabant ista falsa, quæ vocabant verisimilia, cum illi nihil approbarent, & affirmarent nihil approbare sapientem. Sed quia hoc ipsum verisimile etiam probabile nuncupabant, hinc factum Cap. 17. est, ut hoc de illis dicerem. Laus quoque ipsa, qua Platonem vel Platonicos seu Academicos philosophos tantum extuli, quantum impios homines non oportuit, non immerito mihi displicuit : præsertim quorum contra errores magnos defendenda est Christiana doctrina. Illud etiam quod in comparatione argumentorum Ciceronis, quibus in libris suis Academicis usus est, [b] mea *nugas* esse dixi, quibus argumenta illa certissima ratione refutavi, quamvis jocando dictum sit, & magis ironia videatur, non debuit tamen dici. Hoc Opus * sic incipit : *O utinam, Romaniane, hominem sibi aptum*.

a Cap. 16. Cap. 18.

b Cap. 20.

* Exstat Tom. 1.

CAPUT II.

De Beata vita Liber unus. LIBRUM *de beata vita*, non post libros de Academicis, sed inter illos, ut scriberem, contigit. Ex occasione quippe ortus est diei natalis mei, & tridui disputatione completus, sicut satis ipse indicat. In quo libro constitit inter nos, qui simul quærebamus, non esse beatam vitam, nisi perfectam cognitionem Dei. Displicet autem illic, quod Manlio Theodoro, ad quem librum ipsum scripsi, quamvis docto & christiano viro, plus tribui, quam deberem. Et quod *fortunam* etiam illic sæpe nominavi. Et quod tempore vitæ hujus in solo animo sapientis dixi habitare vitam beatam, quomodolibet se habeat corpus ejus, cum perfectam cognitionem Dei, hoc est, qua homini major esse non possit, in futura vita speret Apostolus, quæ sola beata vita dicenda est, ubi & corpus incorruptibile atque immortale spiritui suo sine ulla molestia vel reluctatione subdetur. Sane istum librum nostro in codice interruptum reperi, & non parum minus habere, & sic a fratribus quibusdam descriptus est, nec adhuc apud aliquem integrum inveneram, ex quo * Tom. 1. emendarem, quando hæc retractavi. Hic liber * sic incipit : *Si ad philosophiæ portum*.

In Præfatione.

Disput. 3.

CAPUT III.

De Ordine Libri duo. PER idem tempus inter illos qui de Academicis scripti sunt, duos etiam libros *de Ordine* scripsi, in quibus magna quæstio versatur, utrum omnia bona & mala divinæ providentiæ ordo contineat. Sed cum rem viderem ad intelligendum difficilem satis ægre ad eorum perceptionem, cum quibus agebam, disputando posse perduci, de ordine

ne studendi loqui malui, quo a corporalibus ad incorporalia potest proficiri.

2. Verum & in his libris displicet mihi sæpe interpositum *fortunæ* vocabulum. Et quod non addebam *corporis* quando sensus corporis nominavi. Et quod multum tribui liberalibus disciplinis, quas multi sancti multum nesciunt; quidam etiam, qui sciunt eas, sancti non sunt. Et quod *Musas* quasi aliquas deas, quamvis jocando, commemoravi. Et quod *admirationem vitium* nuncupavi. Et quod philosophos non vera pietate præditos dixi virtutis luce fulsisse. Et quod *duos mundos*, *unum sensibilem*, *alterum intelligibilem*, non ex Platonis vel ex Platonicorum persona, sed ex mea sic commendavi, tanquam hoc etiam Dominus significare voluerit, quia non ait : Regnum meum non est de mundo : sed, *Regnum meum non est de hoc mundo*; cum possit & aliqua locutione dictum inveniri; & si alius a Domino Christo significatus est mundus, ille congruentius possit intelligi, in quo erit cælum novum & terra nova, quando complebitur quod oramus dicentes: *Adveniat regnum tuum*. Nec Plato quidem in hoc erravit, quia esse mundum intelligibilem dixit, si non vocabulum quod ecclesiasticæ consuetudini in re illa non usitatum est, sed ipsam rem velimus adtendere. Mundum quippe ille intelligibilem nuncupavit ipsam rationem sempiternam atque incommutabilem, qua fecit Deus mundum. Quam qui esse negat, sequitur ut dicat, irrationabiliter Deum fecisse quod fecit; aut cum faceret, vel ante quam faceret, nescisse quid faceret; si apud eum ratio faciendi non erat. Si vero erat, sicut erat, ipsam videtur Plato vocasse intelligibilem mundum. Nec tamen isto nomine nos uteremur, si jam satis essemus litteris ecclesiasticis eruditi.

Lib. 2. cap. 9. Lib. 1. c. 1. & 2. &c. Lib. 1. cap. 8. & 2. c. 14. Lib. 1. cap. 3. Ibidem Lib. 1. cap. 11. Joan. 18. 36. Matt. 6. 10.

3. Nec illud mihi placet, quod cum dixissem, *Summa opera danda est optimis moribus* : mox addidi : *Deus enim noster aliter nos exaudire non poterit : bene autem viventes facillime exaudiet*. Sic enim dictum est, tamquam Deus non exaudiat peccatores; quod quidam dixit in Evangelio, sed ille qui nondum cognoverat Christum, a quo fuerat jam illuminatus in corpore. Nec illud mihi placet, quod Pythagoræ philosopho tantum laudis dedi, ut qui hanc audit vel legit, possit putare, me credidisse nullos errores in Pythagorica esse doctrina, cum sint plures, iidemque capitales. Hoc Opus * sic incipit : *Ordinem rerum Zenobi*.

Lib. 2. cap. 20. Joan. 9. 31. Lib. 2. cap. 20. * Tom. 1.

CAPUT IV.

Soliloquiorum Libri duo. INTER hæc scripsi etiam duo volumina secundum studium meum & amorem, ratione indagandæ veritatis, de his rebus, quas maxime scire cupiebam, me interrogans, mihique respondens, tamquam duo essemus, ratio & ego, cum solus essem; unde hoc opus *Soliloquia* nominavi, sed imperfectum remansit : ita tamen ut in primo libro quæreretur, & utcumque appareret, qualis esse debeat qui vult percipere sapientiam, quæ utique non sensu corporis, sed mente percipitur : & quadam ratiocinatione in libri fine colligitur, ea quæ vere sunt immortalia esse. In se-

a Er. & Lov. habent, *libet dejerare*. Sed melius cum Am. scripti codices octodecim, *liquet dejerare* : quod usurpatum est ex Terentio in Eunucho act. 2. scen. 3.

b Sic Benignianus cod. supple, *argumenta*. Alii plerique, *meas*, ut in vulgatis.

cundo autem, de immortalitate animæ diu res agitur, & non peragitur.

2. In his ſane libris non approbo quod in oratione dixi, *Deus* [a] *qui niſi mundos verum ſcire noluiſti.* Li. 1. c. 1. 1. Sent. diſt. 2. cap. 1. Reſponderi enim poteſt, multos etiam non mundos multa ſcire vera: neque enim definitum eſt hic quid ſit verum, quod niſi mundi ſcire non poſſint; & quid ſit ſcire. Et illud quod ibi poſitum L. 1. c. 1. eſt, *Deus cujus regnum eſt totus mundus, quem ſenſus ignorat;* ſi Deus intelligendus eſt, addenda fuerant verba, ut diceretur, quem mortalis corporis B ſenſus ignorat. Si autem mundus dictus eſt, quem ſenſus ignorat, ille recte intelligitur, qui futurus eſt cælo novo & terra nova: ſed etiam hic addenda erant illa, ut diceretur; mortalis corporis ſenſus. Sed illo more adhuc loquebar, quo ſenſus proprie corporis appellatur; nec aſſidue repetendum eſt, 1. Retrac. c. 1. & 3. quod & ſuperius inde jam dixi, ſed hoc recolendum, ubicumque iſta locutio in meis litteris invenitur.

L. 1. c. 7. 3. Et ubi dixi de Patre & Filio, *Qui gignit & quem gignit, unum eſt.* Dicendum fuit, *unum ſunt*, ſicut aperte ipſa veritas loquitur, dicens: *Ego* C *Joan. 10. 30. & pater unum ſumus.* Nec illud mihi placet, quod in iſta vita Deo intellecto jam beatam eſſe animam Lib. 1. cap. 13. dixi, niſi forte ſpe. Item quod dixi, *ad ſapientiæ conjunctionem non una via perveniri*, non bene ſonat: Joan. 14. 6. quaſi alia via ſit præter Chriſtum, qui dixit, *Ego ſum via.* Vitanda ergo erat hæc offenſio aurium religioſarum; quamvis alia ſit illa univerſalis via, aliæ autem viæ de quibus in Pſalmo canimus: *Vias* Pſ. 24. 4. *tuas Domine notas fac mihi., & ſemitas tuas edoce* D *me.* Et in eo quod ibi dictum eſt, *penitus eſſe iſta* Lib. 1. cap. 14. *ſenſibilia fugienda*, cavendum fuit ne putaremur illam Porphyrii falſi philoſophi tenere ſententiam, qua dixit: Omne corpus eſſe fugiendum. Non autem dixi ego omnia ſenſibilia, ſed *iſta*, hoc eſt corruptibilia; ſed hoc potius dicendum fuit. Non autem talia ſenſibilia futura ſunt in futuri ſæculi cælo novo & terra nova.

Lib. 2. cap. 20. 4. Item quodam loco dixi, quod diſciplinis liberalibus eruditi, ſine dubio in ſe illas oblivione obrutas eruunt diſcendo, & quodammodo refodiunt. Sed E hoc quoque improbo: credibilius eſt enim, propterea vera reſpondere de quibuſdam diſciplinis, etiam imperitos earum, quando bene interrogantur, quia præſens eſt eis, quantum id capere poſſunt, lumen rationis æternæ, ubi hæc immutabilia vera conſpiciunt; non quia ea noverant aliquando, & obliti ſunt, quod Platoni, vel talibus viſum eſt. Contra quorum cap. 15. opinionem quanta pro ſuſcepto opere dabatur occa- * Tom. 1. ſio, in lib. 12. de Trinitate diſſerui. Hoc Opus * F ſic incipit: *Volventi mihi multa ac varia mecum.*

CAPUT V.

De Immortalitate animæ Lib. unus. POST libros Soliloquiorum jam de agro Mediolanum reverſus, ſcripſi librum *De Immortalitate animæ*, quod mihi quaſi commonitorium eſſe volueram propter Soliloquia terminanda, quæ imperfecta remanſerant: ſed neſcio quomodo me invito exiit in manus hominum, & inter mea opuſcula nominatur. Qui primo ratiocinationum contortione atque brevitate ſic obſcurus eſt, ut fatiget, cum legitur, etiam intentionem meam, vixque intelligatur a me ipſo.

2. Deinde cogitans nihil aliud quam animos hominum, in quadam argumentatione ejuſdem libri cap. 1. dixi: *Nec eſſe in eo quod nihil diſcit, diſciplina poteſt.* Itemque alio loco dixi: *Nec ullam rem ſcientia complectitur, niſi quæ ad aliquam pertinet diſciplinam*: nec venit in mentem Deum non diſcere diſciplinas, & habere omnium rerum ſcientiam, in qua etiam præſcientia eſt futurorum. Tale eſt illud quod ibi dictum eſt, *non eſſe vitam cum ratione ulli, niſi animæ*. cap. 4. Neque enim Deo ſine ratione vita eſt; cum apud eum & ſumma vita, & ſumma ſit ratio. Et illud quod aliquanto ſuperius dixi, *id quod intelligitur, ejuſmodi eſſe ſemper*: cum cap. 1. intelligatur & animus, qui utique non ejuſmodi eſt ſemper. Quod vero dixi, *animum propterea non poſſe ab æterna ratione ſeparari, quia non ei localiter jungitur*, cap. 6. profecto non dixiſſem, ſi jam tunc eſſem litteris ſacris ita eruditus, ut recolerem quod ſcriptum eſt: *Peccata veſtra ſeparant inter vos & Deum*. Iſ. 59. 2. Unde intelligi datur, etiam earum rerum poſſe dici ſeparationem, quæ non locis, ſed incorporaliter junctæ fuerant.

3. Quid ſit etiam quod dixi, *Anima ſi caret corpore, in hoc mundo non eſt*, cap. 13. non potui recordari. Numquid enim animæ mortuorum aut non carent corpore, aut in hoc mundo non ſunt? Quaſi vero inferi non ſint in hoc mundo. Sed quia carere corpore, in bono poſui, fortaſſe nomine corporis peſtes corporeas appellavi. Quod ſi ita eſt, nimis inſolenter verbo uſus ſum. Illud quoque temere dictum eſt. *A ſumma eſſentia ſpeciem corpori per animam tribui,* cap. 15. *qua eſt, in quantumcumque eſt. Per animam ergo corpus ſubſiſtit, & eo ipſo eſt, quo animatur, ſive univerſaliter, ut mundus, ſive particulariter, ut unumquodque animal intra mundum.* Hoc totum prorſus temere dictum eſt. Hic liber * ſic incipit: *Si alicubi eſt diſciplina.* * Tom. 1.

CAPUT VI.

Diſciplinarum Libri. PER idem tempus quo Mediolani fui baptiſmum percepturus, etiam *Diſciplinarum libros* conatus ſum ſcribere, interrogans eos, qui mecum erant, atque ab hujuſmodi ſtudiis non abhorrebant: per corporalia cupiens ad incorporalia quibuſdam quaſi paſſibus certis vel pervenire vel ducere. Sed earum ſolum *de Grammatica* librum abſolvere potui, quem poſtea de armario noſtro perdidi: & *de Muſica* ſex volumina: quantum adtinet ad eam partem, quæ Rythmus vocatur. Sed eoſdem ſex libros jam baptizatus, jamque ex Italia regreſſus in Africam ſcripſi; inchoaveram quippe tantummodo iſtam apud Mediolanum diſciplinam. De aliis vero quinque diſciplinis illic ſimiliter inchoatis, *de Dialectica, de Rhetorica, de Geometrica, de Arithmetica, de Philoſophia*, ſola principia remanſerunt, quæ tamen etiam ipſa perdidimus: ſed haberi ab aliquibus exiſtimo. [b] b

CA-

a *Qui nonniſi mundos verum ſcire voluiſti.* Hæc lectio eſt Vaticani cod. & 1. ſent. diſt. 2. magis quidem perſpicua: verum S. Auguſtino familiarior altera, quam retinuimus. Sic lib. 3. cont. Academ. c. 17. *quæ niſi paucis ſapientibus ignotæ eſſent.*

b Additur in vulgatis, *Hoc opus ſic incipit; Omnia nomina tredecim* quod initium eſt libri de Grammatica, adeoque male cum proxime antecedentibus cohæret iſthæc clauſula, quæ etiam abeſt a MSS. Ex libris autem diſciplinarum hic recenſitis, quos dialogi more, atque eo conſilio, ut *per corporalia ad incorporalia* deduceret, a ſe conſcriptos dicit Auguſtinus, non reperiuntur niſi ſex de Muſica.

CAPUT VII.

De Moribus Ecclesiæ Catholicæ, & de Moribus Manichæorum Libri duo.

JAM baptizatus autem cum Romæ essem, nec ferre tacitus possem Manichæorum jactantiam de falsa & fallaci continentia vel abstinentia, qua se ad imperitos decipiendos, veris Christianis, quibus comparandi non sunt, insuper præferunt, scripsi duos libros, unum *de Moribus Ecclesiæ Catholicæ*: alterum *de Moribus Manichæorum*.

Cap. 9. 2. In eo igitur, qui est de Moribus Ecclesiæ Catholicæ, ubi posui testimonium, in quo legitur: *Propter te afficimur tota die, æstimati sumus ut oves occisionis:* mendositas nostri codicis me fefellit minus memorem Scripturarum, in quibus nondum assuetus eram. Nam ejusdem interpretationis alii codices non habent, *Propter te afficimur*: sed, *Propter te morte afficimur*: quod uno verbo alii dixerunt, *mortificamur*. Hoc esse verius Græci libri indicant, ex qua lingua in Latinam secundum Septuaginta interpretes veterum divinarum scripturarum est facta translatio: & tamen secundum hæc verba, ideſt, *Propter te afficimur*, multa disputans dixi, quæ in ipsis rebus non tanquam falsa improbo: verumtamen convenientiam Scripturarum veterum & novarum, quam demonstrare cupiebam, ex his dumtaxat verbis non utique demonstravi: unde autem mihi error obrepserit, dixi: ex aliis vero testimoniis eandem convenientiam sufficienter ostendi.

Psal. 43. 22. & Rom. 8. 36.

Sap. 16. cap. 8. 7. 3. Similiter & paulo post testimonium posui de libro Sapientiæ, secundum codicem nostrum, in quo scriptum erat: *Sobrietatem enim sapientia docet, & justitiam, & virtutem*. Et secundum hæc verba differui res quidem veras, sed ex occasione mendositatis inventas. Quid enim verius, quam quod sapientia doceat veritatem contemplationis, quam nomine sobrietatis significatam putavi: & actionis probitatem, quam per duo alia intelligi volui, per justitiam atque virtutem? cum codices ejusdem interpretationis veriores habeant, *sobrietatem enim & sapientiam docet, & justitiam & virtutem*: His enim nominibus Latinus interpres quatuor illas virtutes, quæ maxime in ore philosophorum esse adsolent, nominavit, sobrietatem appellans temperantiam, prudentiæ imponens nomen sapientiam, fortitudinem vero virtutis vocabulo enuntians, solam justitiam suo nomine interpretatus est. Has autem quatuor virtutes in eodem libro Sapientiæ suis nominibus appellatas, sicut a Græcis vocantur, longe postea reperimus in codicibus Græcis. Item, quod posui de libro Salomonis, *Vanitas* [a] *vanitantium*, *dicit Ecclesiastes*, in multis quidem codicibus legi, sed hoc Græcus non habet: habet autem, *vanitas vanitatum*: quod postea vidi; & inveni eos Latinos esse veriores, qui habent, *vanitatum*, non *vanitantium*. Ex occasione tamen hujus mendositatis quæcunque differui vera esse ipsis rebus apparet.

[a] *cap. 21.* *Eccl. 1. 2.*

4. Quod autem dixi, *Eum ipsum quem cognoscere volumus, hoc est Deum, prius plena caritate diligamus*, melius diceretur sincera quam plena. [b] ne forte putaretur, caritatem Dei non futuram esse majorem, quando videbimus facie ad faciem. Sic itaque hoc accipiatur: tanquam plena dicta sit, qua major esse non possit, quamdiu ambulamus per fidem. Erit enim plenior, imo plenissima, [c] sed per speciem. Item quod dixi de iis, qui subveniunt indigentibus, quia *misericordes vocantur*, *Cap. 27.* *etiam si sapientes usque adeo sint, ut jam nullo animi dolore turbentur:* non sic accipiendum est tamquam definierim, in hac vita esse tales sapientes, non enim dixi, cum sint: sed dixi, *etiam si sint*.

5. Alio loco ubi dixi, *Jam vero cum hæc humana dilectio inhærentem uberibus tuis nutriverit & roboraverit animum, sequendo Deo factum idoneum, ubi ejus majestas ex tanta parte, quanta homini, dum terræ hujus inhabitator est, sufficit, aperire se cœperit, tantus caritatis ardor innascitur,* [d] *& tantum divini amoris consurgit incendium, ut exustis omnibus vitiis, & homine sanctificato atque purgato, satis appareat quam divine dictum sit*, Ego sum ignis consumens: possunt putare Pelagiani istam perfectionem in hac mortali vita me dixisse posse contingere. Sed non hoc putent: ardor quippe caritatis sequendo Deo factus idoneus, & tam magnus ut vitia cuncta consumat, in hac vita nasci & crescere potest: perficere vero propter quod nascitur, ut nullum insit homini vitium, non consequenter hic potest: quamvis tanta ista reseodem ardore caritatis perficiatur, ubi perfici & quando perfici potest: ut quemadmodum lavacrum regenerationis purgat a reatu omnium peccatorum, quæ humana traxit nativitas, & contraxit iniquitas: ita illa perfectio purget ab omni labe vitiorum, sine quibus humana esse non potest in hoc sæculo infirmitas. Sicut accipiendum est etiam quod ait Apostolus: *Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, mundans eam lavacro aquæ in verbo, ut exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid hujusmodi*: [e] Hic est enim lavacrum aquæ in verbo, quo mundatur Ecclesia. Sed cum tota dicat quamdiu hic est, *Dimitte nobis debita nostra*: non utique hic est sine macula & ruga, aut aliquid ejusmodi: ex eo tamen quod hic accipit, ad illam gloriam, quæ hic non est, perfectionemque perducitur.

[b] *Cap. 30.* [d] *Deut. 4. 24. Heb. 12. 29.* Caritatis ardor. *Eph. 5. 25. 26. & 27.* [e] *Matt. 6. 12.*

6. In alio libro, cujus est titulus de Moribus Manichæorum, illud quod dixi, *Dei bonitas omnia deficientia sic ordinat, ut ibi sint ubi congruentissime possint esse, donec ordinatis motibus ad id recurrant unde defecerunt*, non sic accipiendum est, tamquam omnia recurrant ad id unde defecerunt, sicut Origeni visum est; sed ea omnia quæ recurrunt. Non enim recurrent ad Deum a quo defecerunt, qui sempiterno igne punientur: quamvis omnia deficientia sic ordinentur, ut ibi sint, ubi congruentissime possint esse: quia & illi qui non recurrunt, congruentissime in pœna sunt. Alio loco, *Nemo fere*, inquam, *de scarabæis dubitat, quin de fimo in pilam rotundato ab his atque obruto exsistant:* cum hoc utrum

Cap. 7.

a *Vanitantium* restituimus ex sanioribus MSS. pro quo vulgati ferunt, *vanitatum*. Ac paulo post Am. & Er. ita prosequuntur: *Habet autem, Vanitas vanitantium, quod postea vidi, & inveni eos Latinis esse veriores, qui habent, Vanitantium, non, vanitatum*. Corrupte admodum; atque hic loci nihilo felicius variant MSS.

b In MSS. fere omnibus, *nisi forte putatur*. In editis Am. & Er. *nisi forte putaretur*.

c Am. & Er. cum tribus MSS. *scilicet per speciem*.

d MSS. septem, *& in tantum*.

e Ita magno consensu MSS. Editi vero, *Hoc est*: quod mendum esse probat orationis series.

verum ſit, multi dubitent, multi ne audiverint quidem. Hoc Opus * ſic incipit: *In aliis libris ſatis opinor egiſſe nos.*

* Tom. 1.

CAPUT VIII.

De Animæ quantitate Liber unus

IN eadem urbe ſcripſi dialogum, in quo de anima multa quæruntur ac diſſeruntur, id eſt, unde ſit, qualis ſit, quanta ſit, cur corpori fuerit data, cum ad corpus venerit qualis efficiatur, qualis cum abſceſſerit. Sed quoniam quanta ſit, diligentiſſime ac ſubtiliſſime diſputatum eſt, ut eam ſi poſſemus oſtenderemus corporalis quantitatis non eſſe, & tamen magnum aliquid eſſe, ex hac una inquiſitione totus liber nomen accepit ut appellaretur, *de Animæ quantitate.*

Cap. 2c.

2. In quo libro illud quod dixi, *omnes artes animam ſecum adtuliſſe mihi videri: nec aliud quidquam eſſe id quod diſcitur diſcere, quam reminiſci ac recordari*, non ſic accipiendum eſt, quaſi ex hoc approbetur, animam vel hic in alio corpore, vel alibi, ſive in corpore, ſive extra corpus, aliquando vixiſſe: & ea quæ interrogata reſpondet, cum hic non didicerit, in alia vita ante didiciſſe. Fieri enim poteſt, ſicut jam in hoc Opere ſupra diximus, ut hoc ideo poſſit, quia natura intelligibilis eſt, & connectitur non ſolum intelligibilibus, [a] verum etiam immutabilibus rebus, eo ordine facta, ut cum ſe ad eas res movet quibus connexa eſt, vel ad ſe ipſam, in quantum eas videt, in tantum de his vera reſpondeat. Nec ſane omnes artes eo modo ſecum adtulit, ac ſecum habet. Nam de artibus quæ ad ſenſus corporis pertinent, ſicut multa medicinæ, ſicut aſtrologiæ omnia, niſi quod hic didicerit, non poteſt dicere. Ea vero quæ ſola intelligentia capit, propter id quod dixi, cum vel a ſe ipſa vel ab alio fuerit bene interrogata & recordata reſpondet.

Lib. 12. de Trinit. c. 15.

Cap. 4.

a

Cap. 28.

3. Alio loco, *Vellem*, inquam, *hinc plura dicere, ac me ipſum conſtringere, dum quaſi tibi præcipio, ut nihil aliud agerem quam redderer mihi, cui me maxime debeo.* Ubi videor dicere potius debuiſſe, redderer Deo, cui me maxime debeo. Sed quoniam prius ſibi ipſe homo reddendus eſt, ut illic quaſi gradu facto inde ſurgat atque adtollatur ad Deum, ſicut filius ille minor prius reverſus eſt ad ſemetipſum, & tunc ait, *Surgam, & ibo ad patrem meum*: ideo ſic ſum locutus. Denique mox addidi, *Atque ita fieri amicum mancipium Domino*. Quod ergo dixi, *cui me maxime debeo*, ad homines retuli: magis enim mihi me debeo, quam hominibus ceteris, quamvis Deo magis quam mihi. Hic liber * ſic incipit: *Quoniam video te abundare otio.*

Luc. 15. 18.

* Tom. 1.

CAPUT IX.

De libero arbitrio Libri tres.

CUM adhuc Romæ demoraremur, voluimus diſputando quærere, unde ſit malum. Et eo modo diſputavimus, ut ſi poſſemus, id quod de hac re divinæ auctoritati ſubditi credebamus, etiam ad intelligentiam noſtram, quantum diſſerendo opitulante Deo agere poſſemus, ratio conſiderata & tractata perduceret. Et quoniam conſtitit inter nos, diligenter ratione diſcuſſa, malum non exortum niſi ex libero voluntatis arbitrio: tres libri, quos eadem diſputatio peperit, appellati ſunt, *de Libero arbitrio*. Quorum ſecundum & tertium in Africa, jam etiam Hippone-regio Preſbyter ordinatus, ſicut tunc potui, terminavi.

2. In his libris ita multa diſſerta ſunt, ut incidentes nonnullæ quæſtiones, quas vel enodare non poteram, vel longam ſermocinationem in præſenti requirebant, ita differrentur, ut ex utraque parte, vel ex omnibus earundem quæſtionum partibus, in quibus non apparebat quid potius congrueret veritati, ad hoc tamen ratiocinatio noſtra concluderetur, ut quodlibet eorum verum eſſet, laudandus crederetur, vel etiam oſtenderetur Deus. Propter eos quippe diſputatio illa ſuſcepta eſt, qui negant, ex libero voluntatis arbitrio mali originem duci, & Deum, ſi ita eſt, creatorem omnium naturarum culpandum eſſe contendunt: eo modo volentes ſecundum ſuæ impietatis errorem (Manichæi enim ſunt) immutabilem quandam & Deo coæternam introducere mali naturam. De gratia vero Dei, qua ſuos electos ſic prædeſtinavit, ut eorum, qui jam in eis utuntur libero arbitrio, ipſe etiam præparet voluntates, nihil in his libris diſputatum eſt [b] propter hoc propoſita quæſtione. Ubi autem incidit locus, ut hujus gratiæ fieret commemoratio, tranſeunter commemorata eſt; non quaſi inde ageretur, operoſa ratiocinatione defenſa. Aliud eſt enim quærere, unde ſit malum: & aliud eſt quærere, unde redeatur ad priſtinum, vel ad majus perveniatur bonum.

b

3. Quapropter novi hæretici Pelagiani, qui liberum ſic aſſerunt voluntatis arbitrium, ut gratiæ Dei non relinquant locum, quandoquidem eam ſecundum merita noſtra dari aſſerunt, non ſe extollant, quaſi eorum egerim cauſſam: quia multa in his libris dixi pro libero arbitrio, quæ illius diſputationis cauſſa poſcebat. Dixi quippe in libro primo; malefacta juſtitia Dei vindicari. Et addidi: *Non enim juſte vindicarentur, niſi fierent voluntate.* Item cum ipſam bonam voluntatem tam magnum bonum eſſe monſtrarem, ut omnibus corporeis & externis bonis merito anteponeretur, dixi: *Vides igitur jam, ut exiſtimo, in voluntate noſtra eſſe conſtitutum, ut hoc vel fruamur vel careamus tanto & tam vero bono: quid enim tam in voluntate, quam ipſa voluntas ſita eſt?* Et alio loco, *Quid ergo cauſſæ eſt*, inquam, *cur dubitandum putemus, etiam ſi nunquam ante ſapientes fuimus, voluntate nos tamen laudabilem & beatam vitam, voluntate turpem & miſeram mereri ac degere?* Item alio loco, *Ex quo conficitur*, inquam, *ut quiſquis recte honeſteque vult vivere, ſi id ſe velle præ fugacibus rebus velit, aſſequatur tantam rem tanta facilitate, ut nihil aliud ei, quam ipſum velle, ſit habere quod voluit.* Itemque alibi dixi, *Hoc enim æterna lex illa, ad cujus conſiderationem redire jam tempus eſt, incommutabili ſtabilitate firmavit, ut in voluntate meritum ſit, in beatitate autem & miſeria præmium atque ſupplicium.* Et alio loco, *Quid*, inquam, *quiſque ſectandum & amplectendum eligat, in voluntate eſſe poſitum conſtitit.* Et in ſecundo libro, *Homo enim ipſe*, inquam, *in quantum homo eſt, aliquod bonum eſt, quia recte vivere cum vult poteſt.* Et alio loco dixi, *recte fieri non poſſe, niſi eodem libero voluntatis arbitrio.*

2. ſent. diſt. 28. c. 1.

Cap. 1.

Cap. 12.

Cap. 13.

Ibid.

Cap 14.

Cap. 16.

Cap. 1.

Cap. 18.

Et

a In editis nullo prope nexu verba illa ſic redduntur: *Verum etiam immutabilibus rebus. Eo ordine facta eſt, ut cum.* Interpunctionem mutavimus abjecto *eſt*, quo carent ſcripti codices optimi.

b MSS. aliquot cum Am. & Er. *propter hanc propoſitam quæſtionem.*

Cap. 1. Et in libro tertio, *Quid opus est*, inquam, *quæri unde iste motus exsistat, quo voluntas avertitur ab incommutabili bono ad commutabile bonum; cum eum non nisi animi, & voluntarium, & ob hoc culpabilem esse fateamur: omnisque de hac re disciplina utilis ad id valeat, ut eo motu improbato atque cohibito voluntatem nostram ad perfruendum sempiterno bono, a lapsu tem-*
Cap. 3. *poralium convertamus?* Et alio loco, *Optime*, inquam, *de te veritas clamat. Non enim posses aliud sentire esse in potestate nostra, nisi quod, cum volumus, facimus. Quapropter nihil tam in nostra potestate, quam ipsa voluntas, est. Ea enim prorsus nullo interval-*
Cap. 16. *lo, mox ut volumus, præsto est.* Item alio loco, *Si enim tu laudaris*, inquam, *videndo quid facere debeas, cum id non videas, nisi in illo qui est incommutabilis veritas, quanto magis ille, qui & velle præcepit, & posse præbuit, & non impune nolle permisit?* Deinde subjunxi dicens: *Si enim hoc debet quisque, quod accepit, & sic homo factus est, ut necessario peccet, hoc debet ut peccet. Cum ergo peccat, quod debet, facit. quod si scelus est dicere; neminem natura*
Cap. 17. *sua cogit ut peccet.* Et iterum, *Quæ tandem esse poterit*, inquam, *ante voluntatem caussa voluntatis? Aut enim & ipsa voluntas est; & a radice ista voluntatis non receditur: aut non est voluntas; & peccatum nullum habet. Aut igitur voluntas est prima caussa peccandi; aut nullum peccatum est prima caussa peccandi: nec est cui recte imputetur peccatum nisi peccanti. Non ergo est cui recte imputetur* a *nisi volenti.*
Cap. 18. Et paulo post: *Quis*, inquam, *peccat in eo, quod nullo modo caveri potest? Peccatur autem: caveri igi-*
2. Sent dist 28. c. Quod vero. *tur potest.* Quo testimonio meo in quodam libro suo Pelagius usus est. Cui libro cum respondissem, titulum libri mei esse volui, de Natura & Gratia.

4. In his atque hujusmodi verbis meis, quia gratia Dei commemorata non est, de qua tunc non agebatur, putant Pelagiani, vel putare possunt, suam nos tenuisse sententiam. Sed frustra hoc pu-
Voluntas. tant. Voluntas quippe est, qua & peccatur, & recte vivitur: quod his verbis egimus. Voluntas ergo ipsa nisi Dei gratia liberetur a servitute, qua facta est serva peccati, & ut vitia superet, adjuvetur; recte pieque vivi a mortalibus non potest. Et hoc divinum beneficium quo liberatur, nisi eam præveniret, jam meritis ejus daretur, & non esset gratia, quæ utique gratis datur. Quod in aliis opusculis nostris satis egimus, istos inimicos hujus gratiæ novos hæreticos refellentes; quamvis & in his libris, qui non contra illos omnino, quippe illi nondum erant, sed contra Manichæos conscripti sunt de Libero arbitrio, non omni modo de ista Dei gratia reticuimus, quam nefanda impie-
Cap. 19. tate conantur auferre. Diximus quippe in secundo libro, non solum magna, sed etiam minima bona non esse posse, nisi ab illo, a quo sunt omnia bona, hoc est, Deo. Et paulo post, *Virtutes*, inquam, *quibus recte vivitur, magna bona sunt: species autem quorumlibet corporum, sine quibus recte vivi potest, minima bona sunt: potentiæ vero animi, sine quibus recte vivi non potest, media bona sunt. Virtutibus*

A *nemo male utitur: ceteris autem bonis, id est mediis & minimis, non solum bene, sed etiam male quisque uti potest. Et ideo virtute nemo male utitur; quia opus virtutis est bonus usus istorum, quibus etiam non bene uti possumus: nemo autem bene utendo, male utitur. Quare abundantia & magnitudo bonitatis Dei, non solum magna, sed etiam media & minima bona esse præstitit. Magis laudanda est bonitas ejus in magnis, quam in me-* Bonitas Dei.
diis; & magis in mediis, quam in minimis bonis: sed magis in omnibus, quam si non omnia tribuisset. Et alio
B loco, *Tu tantum*, inquam, b *pietatem inconcussam tene, ut nullum tibi bonum, vel sentienti, vel intelli-* b Lib. 2. c. 20.
genti, vel quoquo modo cogitanti occurrat, quod non sit ex Deo. Itemque alio loco dixi: *Sed quoniam non sicut sponte homo cecidit, ita etiam sponte surgere potest; porrectam nobis desuper dexteram Dei, id est, Dominum nostrum Jesum Christum firma fide teneamus.*

5. Et in libro tertio, cum dixissem illud, quo Cap. 18. 2. Sent. dist. 28. c. Quod vero.
& Pelagium de meis opusculis usum fuisse commemoravi, *Quis enim peccat in eo, quod nullo modo*
C *caveri potest? Peccatur autem, caveri igitur potest:* continuo secutus adjunxi, *Et tamen etiam per ignorantiam facta quædam improbantur, & corrigenda judicantur; sicut in divinis auctoritatibus legimus: ait enim Apostolus, Misericordiam consecutus sum, quia* 1. Tim. 1. 13. Ps. 24. 7.
ignorans feci; ait & Propheta, Delicta juventutis meæ & ignorantias meas ne memineris. Sunt etiam ne- 2. Sent. dist. 36. c. Quod autem.
cessitate facta improbanda, ubi vult homo recte facere, & non potest. Nam unde sunt illæ voces: Non Rom. 7. 15.
enim quod volo, facio bonum, sed quod odi malum,
D *hoc ago? Et illud: Velle adjacet mihi, perficere autem* Ibid. 18.
bonum non? Et illud: Caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem. Hæc enim Galat. 5. 17.
invicem adversantur, ut non ea quæ vultis faciatis? Sed hæc omnia hominum sunt ex illa mortis damnatione venientium. Nam si non est ista pœna hominis, sed natura; nulla ista peccata sunt: Si enim non receditur ab eo modo, quo naturaliter factus est, ita ut melius esse non possit; ea quæ debet facit, cum hæc facit:
E *Si autem bonus homo esset, si aliter esset; nunc autem quia ita est, non est bonus, nec habet in potestate, ut bonus sit, sive non videndo qualis esse debeat, sive videndo & non valendo esse, qualem se debere esse videt: pœnam istam esse quis dubitet? omnis autem pœna, si justa est, peccati pœna est, & supplicium nominatur. Si autem injusta pœna est, quoniam pœnam esse nemo ambigit; injusto aliquo dominante homini impositа est. Porro quia de omnipotentia Dei & justi-*
F *tia dubitare dementis est, justa hæc pœna est, & pro peccato aliquo penditur. Non enim quisquam injustus dominator, aut surripere hominem potuit velut ignoranti Deo, aut extorquere invito, tanquam invalidiori, vel terrendo vel* c *confligendo, ut hominem injusta pœna cruciaret. Relinquitur ergo ut hæc pœna justa de damnatione hominis veniat.* Et alio loco, *Approbare*, inquam, *falsa pro veris ut erret invitus, &*
resistente atque torquente d *dolore carnalis vinculi, non* d
posse a libidinosis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed pœna damnati. Cum autem de
e *libera voluntate recte faciendi loquimur, de illa scilicet,* e

a Lov. & codex Corbejens. *nisi voluntati*. Sed verius Am. & Er. cum MSS. aliis plerisq. *nisi volenti*. nam sic etiam Lov. lib. 3. de Libero arbit.

b MSS. quatuor, *pietate inconcussa tene*.

c Scripti plures ac potiores, *conturbando*.

d In MSS. duobus, necnon in marg. Am. & Er. *calore*.

e Lov. cum aliquot MSS. *de illa voluntate*. Abest vero *illa* a Corbejensi, pro quo apud Am. & Er. *libera*. Sic porro lib. 3. de Libero arbitrio, unde huc revocavimus.

licet, in qua homo factus eſt, loquimur.

6. Ecce tam longe ante quam Pelagiana hæreſis exſtitiſſet, ſic diſputavimus, velut jam contra illos diſputaremus. Cum enim omnia bona dicerentur ex Deo, ideſt & magna, & media, & minima: in mediis quidem bonis invenitur liberum voluntatis arbitrium, quia & male illo uti poſſumus; ſed tamen tale eſt, ut ſine illo recte vivere nequeamus. Bonus autem uſus ejus jam virtus eſt, quæ in magnis reperitur bonis, quibus male uti nullus poteſt. Et quia omnia bona, ſicut dictum eſt, & magna, & media, & minima ex Deo ſunt; ſequitur, ut ex Deo ſit etiam bonus uſus liberæ voluntatis, quæ virtus eſt, & in magnis numeratur bonis. Deinde dictum eſt, ex qua miſeria peccantibus juſtiſſime inflicta liberet Dei gratia, quia ſponte homo, ideſt, libero arbitrio cadere potuit, non etiam ſurgere: ad quam miſeriam juſtæ damnationis pertinet ignorantia & difficultas, quam patitur omnis homo ab exordio nativitatis ſuæ; nec ab iſto malo quiſquam, niſi Dei gratia liberatur: quam miſeriam Pelagiani nolunt ex juſta damnatione deſcendere, negantes originale peccatum: quamvis ignorantia & difficultas, etiamſi eſſent hominis primordia naturalia; nec ſic culpandus, ſed laudandus eſſet Deus, ſicut in eodem tertio libro diſputavimus. Quæ diſputatio contra Manichæos habenda eſt, qui non accipiunt Scripturas ſanctas Veteris Inſtrumenti, in quibus originale peccatum narratur; & quidquid inde in litteris Apoſtolicis legitur, deteſtabili impudentia immiſſum fuiſſe contendunt a corruptoribus Scripturarum, tamquam non fuerit ab Apoſtolis dictum. Contra Pelagianos autem hoc defendendum eſt, quod utraque Scriptura commendat, quam ſe accipere profitentur. Hoc opus * ſic incipit: *Dic mihi, quæſo te, utrum Deus non ſit auctor mali.*

2. Sent. diſt. 26. cap. Quæritur.

Lib. 2. c. 20. & 3. cap. 18.

2. Sent. diſt. 27. c. Si igitur.

Lib. 3. c. 20. & 2. 3. Sent. diſt. 15. cap. Sed forte.

* Tom. 1.

CAPUT X.

De Geneſi ad verſus Manichæos Libri duo.

JAM vero in Africa conſtitutus, ſcripſi duos libros *de Geneſi contra Manichæos*. Quamvis enim in ſuperioribus libris quidquid diſputavi, unde oſtenderem Deum ſumme bonum & immutabilem creatorem eſſe omnium mutabilium naturarum, nec ullam eſſe naturam [a] malam, ſive ſubſtantiam, in quantum natura eſt atque ſubſtantia, adverſus Manichæos noſtra invigilaret intentio: iſti tamen duo libri apertiſſime adverſus eos editi ſunt in defenſionem veteris Legis, quam vehementi ſtudio veſani erroris oppugnant: In primo ab eo quod ſcriptum eſt; *In principio fecit Deus cælum & terram*, donec ſeptem peraguntur dies, ubi legitur Deus requieviſſe in die ſeptimo. In ſecundo autem ab eo quod ſcriptum eſt; *Hic liber creaturæ cæli & terræ*, donec Adam & mulier ejus dimiſſi ſunt de Paradiſo, & cuſtodia poſita eſt ligno vitæ. Deinde in fine libri errori Manichæorum fidem catholicæ veritatis oppoſui, quid illi dicant, & nos quid dicamus, breviter aperteque complectens.

a

Gen. 1. 1.

Gen. 2. 4.

2. Quod vero dixi, *Illud autem lumen non irrationabilium* [b] *avium oculos paſcit, ſed pura corda eorum, qui Deo credunt, & ab amore viſibilium rerum & temporalium ſe ad ejus præcepta implenda convertunt, quod omnes homines poſſunt, ſi velint*, non exiſtiment novi hæretici Pelagiani ſecundum eos eſſe dictum. Verum eſt enim omnino, omnes homines hoc poſſe, ſi velint; ſed præparatur voluntas a Domino, & tantum augetur munere caritatis, ut poſſint: quod hic ideo dictum non eſt, quoniam præſenti neceſſarium non erat quæſtioni. Quod vero ibi legitur, benedictionem Dei qua dictum eſt, *Creſcite & multiplicamini*, in carnalem fecunditatem poſt peccatum converſam eſſe credendam, ſi non poteſt alio modo dictum videri, niſi ut putentur illi homines non habituri fuiſſe filios homines, niſi peccaſſent, omnino non approbo. Illud etiam non eſt conſequens, ut ideo intelligatur, in allegoria tantummodo eſſe accipiendum, quod herbæ virides, & ligna fructifera omni generi beſtiarum, & omnibus avibus, & omnibus ſerpentibus in libro Geneſeos dantur ad cibum, quia ſunt & quadrupedia & volatilia, quæ ſolis carnibus vivere videantur. Fieri enim poſſet, ut alerentur ab hominibus etiam de fructibus terræ, ſi propter obedientiam, qua ipſi homines Deo ſine ulla iniquitate ſervirent, mererentur omnes beſtias & aves omni modo habere ſervientes. Item movere poteſt quomodo dixerim de populo Iſrael: *Adhuc corporali circumciſione & ſacrificiis, tamquam in mari gentium populus ille legi ſerviebat;* quandoquidem apud gentes ſacrificare non poterat: ſicut eos & nunc videmus ſine ſacrificiis remanſiſſe; niſi forte quod [c] per paſcha immolant ovem, hoc in ſacrificio deputetur.

Lib. 1. c. 3. b

Lib. 1. cap. 19.

Gen. 1. 28.

Lib. 1. cap. 20.

Lib. 1. cap. 23.

c

3. In ſecundo etiam libro illud, quod poſui, nomine pabuli ſignificari poſſe vitam, cum melioris interpretationis codices non habeant pabulum, ſed fœnum, non ſatis apte dictum videtur. Non enim congruit fœni nomen ſignificationi vitæ quomodo pabuli. Item videor non recte appellaſſe verba prophetica, quibus ſcriptum eſt, *Quid ſuperbit terra & cinis?* quia non in ejus libro legitur, quem certi ſimus appellandum eſſe prophetam. Nec illud Apoſtoli, ubi adhibet teſtimonium de Geneſi, dicens, *Factus eſt primus homo Adam in animam viventem*; ſicut ille voluit, intellexi, cum exponerem, quod ſcriptum eſt, *Inſufflavit Deus in faciem ejus flatum vitæ, & factus eſt homo in animam vivam*, vel *in animam viventem*. Apoſtolus enim ad hoc adhibuit illud teſtimonium, ut probaret eſſe corpus animale: ego autem hinc putavi eſſe monſtrandum, animalem factum prius hominem, non corpus hominis ſolum. Quod autem dixi, *nulli naturæ nocere peccata niſi ſua*, ideo dixi, quoniam juſto qui nocet, non ei vere nocet, quandoquidem etiam mercedem ejus auget in cælis: ſibi autem peccando vere nocet; quia propter ipſam voluntatem nocendi recipiet id, quod nocuit. Poſſunt ſane Pelagiani ad ſuum dogma trahere iſtam ſententiam, & ideo dicere, parvulis aliena non nocuiſſe peccata, quia dixi, *nulli naturæ nocere peccata niſi ſua*; non intuentes ideo parvulos, qui utique pertinent ad humanam naturam, trahere originale peccatum, quia in primis hominibus

cap. 3.

Eccl. 10. 9.

Lib. 2. cap. 8. 1. Cor. 15. 45.

Gen. 2. 7.

Lib. 2. cap. 29.

a MSS. quatuor, *malum*.

b Ita MSS. conſtanter hic & lib. 1. de Gen. cont. Manich. Ubi editi habent, *animalium*.

c Sancitum eſt Deut. 16. 6. ne paſcha ubivis locorum mactare liceret. Hinc ergo a Judæis per orbem diſperſis paſchalem celebritatem ajunt quotannis ita recoli, ut nihilo minus ab ovis immolatione religioſe abſtineant. Vide Hieron. epiſt. 2. ad Nepotianum.

minibus natura humana peccavit, ac per hoc naturæ humanæ nulla nocuere peccata nisi sua. Per unum quippe hominem, in quo omnes peccaverunt, peccatum intravit in mundum: non enim nulli homini, sed nulli naturæ dixi peccata nocere nisi sua. Item in eo quod paulo post dixi, *Nullum esse malum naturale*, possunt quærere similem latebram, nisi hoc dictum ad naturam talem referatur, qualis sine vitio primitus condita est: ipsa enim vere ac proprie natura hominis dicitur. Translato autem verbo utimur, ut naturam dicamus etiam, qualis nascitur homo, secundum quam locutionem dixit Apostolus: *Fuimus enim & nos aliquando natura filii iræ, sicut & ceteri.* Hoc Opus * sic incipit: *Si eligerent Manichæi quos deciperent.*

Rom. 5. 12.
Lib. 2. cap. 29.
Eph. 2. 3.
*Tom. 1.

CAPUT XI.

De Musica Libri sex. *1. Retr. cap. 6.

DEINDE, ut *supra commemoravi, sex libros *de Musica* scripsi, quorum ipse sextus maxime innotuit, quoniam res in eo digna cognitione versatur, quomodo a corporalibus & spiritalibus, sed mutabilibus numeris, perveniatur ad immutabiles numeros, qui jam sunt in ipsa immutabili veritate, & sic invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspiciantur. Quod qui non possunt, & tamen ex fide Christi vivunt, ad illa certius atque felicius conspicienda post hanc vitam veniunt. Qui autem possunt, si desit eis fides Christi, qui unus mediator est Dei & hominum, cum tota sapientia sua pereunt.

Lib. 6. cap. 4. 2. In hoc libro illud quod dixi, *Corpora enim tanto meliora, quanto numerosiora talibus numeris: anima vero istis, quæ per corpus accipit, carendo fit melior, cum sese avertit a carnalibus sensibus, & divinis sapientiæ numeris reformatur*, non sic accipiendum est, quasi non sint futuri numeri corporales in corporibus incorruptibilibus & spiritalibus; cum multo speciosiora & decentiora futura sint: aut anima eos sensura non sit, quando erit optima, quemadmodum hic eis carendo fit melior. Hic enim opus habet avertere se a carnalibus sensibus ad intelligibilia capienda, quia infirma est, & minus idonea utrisque simul adhibere intentionem suam: & in his corporalibus nunc illecebra cavenda est, quamdiu anima illici ad delectationem turpem potest. Tunc autem tam firma erit atque perfecta, ut numeris corporalibus non avertatur a contemplatione sapientiæ, & ita sentiat eos, ut non illiciatur ab eis, nec eis carendo fiat melior; sed ita sit bona & recta, ut nec latere possint eam, nec occupare.

cap. 5. 3. Item quod dixi, *Hæc autem sanitas tunc firmissima erit atque certissima, cum pristinæ stabilitati certo suo tempore atque ordine hoc corpus fuerit restitutum*, non ita dictum putetur, quasi non sint futura post resurrectionem corpora meliora, quam primorum hominum in paradiso fuerunt; cum illa jam non sint alenda corporalibus alimentis, quibus alebantur ista: sed pristina stabilitas hactenus accipienda est, quatenus ægritudinem ita nullam corpora illa patientur, sicut nec ista pati possent ante peccatum.

cap. 14. 4. Alio loco, *Laboriosior est*, inquam, *hujus mundi amor. Quod enim in illo anima quærit, constantiam scilicet æternitatemque, non invenit: quoniam rerum transitu completur infima pulchritudo, & quod in illa imitatur constantiam a summo Deo per animam trajicitur: quoniam prior est species tantummodo tempore commutabilis, quam est ea, quæ & tempore & locis.* Hæc verba si eo modo accipi possunt, ut non intelligatur infima pulchritudo, nisi in corporibus hominum, omniumque animalium, quæ cum sensu corporis vivunt, ratio manifesta defendit. Hoc quippe in ea pulchritudine imitatur constantiam, quod in compage sua manent eadem corpora, in quantum manent: id autem a summo Deo in ea per animam trajicitur. Anima quippe ipsam compagem tenet, ne dissolvatur, & diffluat; quod videmus in corporibus animalium anima discedente contingere. Si autem infima pulchritudo in omnibus corporibus intelligatur, cogit ista sententia etiam ipsum mundum animal credere, ut etiam in ipsum, quod in illo imitatur constantiam, a summo Deo per animam trajiciatur. Sed animal esse istum mundum, sicut Plato sensit, aliique philosophi quamplurimi, nec ratione certa indagare potui, nec divinarum scripturarum auctoritate persuaderi posse cognovi. Unde tale aliquid a me dictum quo id accipi possit, etiam in libro de Immortalitate animæ temere dictum * notavi; non quia hoc falsum esse confirmo, sed quia nec verum esse comprehendo, quod sit animal mundus. Hoc sane inconcusse retinendum esse non dubito, Deum nobis non esse istum mundum, sive anima ejus ulla, sive nulla sit. Quia si ulla est, ille qui eam fecit, est Deus noster: si autem nulla est, nullorum Deus potest esse iste; quanto minus noster? Esse tamen spiritalem vitalemque virtutem, etiam si non sit animal mundus, quæ virtus in Angelis sanctis ad decorandum atque administrandum mundum Deo servit, & a quibus non intelligitur, rectissime creditur. Angelorum autem sanctorum nomine, omnem sanctam creaturam spiritalem, in Dei secreto atque occulto ministerio constitutam nunc appellaverim: sed spiritus angelicos sancta scriptura nomine animarum significare non solet. Proinde in eo quod circa finem libri hujus dixi, *Rationales & intellectuales numeri beatarum animarum atque sanctarum legem ipsam Dei, sine qua folium de arbore non cadit, & cui nostri capilli numerati sunt, nulla interposita natura excipientes, usque ad terrena & inferna jura transmittunt*, non video quemadmodum vocabulum animarum secundum scripturas sanctas positum possit ostendi: quando quidem hic non nisi Angelos sanctos intelligi volui, quos habere animas nusquam me legisse in divinis eloquiis canonicis recolo. [a] Hic liber * sic incipit: *Satis diu pene.*

cap. 17.
[a] *Tom. 1.

CAPUT XII.

De Magistro Liber unus.

PER idem tempus scripsi librum, cujus est titulus, *de Magistro:* in quo disputatur & quæritur, & invenitur, magistrum non esse, qui docet hominem scientiam, nisi Deum, secundum illud etiam quod in Evangelio scriptum est: *Unus est magister vester Christus.* Hic liber * sic incipit: *Quid tibi videmur efficere velle cum loquimur?*

Mat. 23. 10.
*Tom. 1.

CAPUT XIII.

De vera religione Lib. unus.

TUNC etiam *de Vera Religione* librum scripsi, in quo multipliciter & copiosissime disputatur, unum verum Deum, id est Trinitatem, Patrem & Filium & Spiritum sanctum religione vera

[a] In editis habetur, *Hic liber primus sic incipit: Modus quispes est Sextus autem: Satis diu pene.* Non admodum cohæret isthæc lectio; nostram a scriptis codicibus integerrimis usurpavimus.

vera colendum : & quanta miſericordia ejus, per temporalem diſpenſationem conceſſa ſit hominibus Chriſtiana religio, quæ vera religio eſt, & ad eundem cultum Dei quemadmodum ſit homo quadam a vita ſua coaptandus. Maxime tamen contra duas naturas Manichæorum liber hic loquitur.

a

cap. 10. 2. In hoc libro quodam loco: *Sit*, inquam, *tibi manifeſtum atque perceptum, nullum errorem in religione eſſe potuiſſe, ſi anima pro Deo ſuo non coleret animam, aut corpus, aut phantaſmata ſua*. Hic animam pro univerſa creatura incorporali poſui non loquens more Scripturarum, quæ animam, quando non translato verbo utuntur, neſcio utrum velint intelligi niſi eam qua vivunt animalia mortalia, in quibus & homines ſunt, quamdiu mortales ſunt. Paulo poſt autem eundem ſenſum melius ſum breviuſque complexus, ubi dixi, *Non ergo creaturæ potius quam Creatori ſerviamus, nec evaneſcamus in cogitationibus noſtris, & perfecta religio eſt*. Creaturam quippe uno nomine utramque, id eſt, ſpiritalem corporalemque ſignificavi. Reſtat quod ibi dixi, *aut phantaſmata ſua*: propter quod hic dixi, *nec evaneſcamus in cogitationibus noſtris*.

Ibidem. 3. Item quod dixi, *Ea eſt noſtris temporibus Chriſtiana religio, quam cognoſcere ac ſequi ſecuriſſima & certiſſima ſalus eſt*, ſecundum hoc nomen dictum eſt, non ſecundum ipſam rem, cujus hoc nomen eſt. Religio Chriſtiana apud antiquos fuit. Nam res ipſa quæ nunc Chriſtiana religio nuncupatur, erat apud antiquos, nec defuit ab initio generis humani, quouſque ipſe Chriſtus veniret in carne, unde vera religio quæ jam erat, cœpit appellari Chriſtiana. Cum enim eum poſt reſurrectionem adſcenſionemque in cælum cœpiſſent Apoſtoli prædicare, & plurimi crederent, primum apud Antiochiam, ſicut ſcriptum eſt, appellati ſunt diſcipuli Chriſtiani. Act. 11. 26. Propterea dixi, *Hæc eſt noſtris temporibus Chriſtiana religio*: non quia prioribus temporibus non fuit, ſed quia poſterioribus hoc nomen accepit.

4. Alio loco, *Intende igitur*, inquam, *in hæc quæ ſequuntur diligenter & pie quantum potes: tales enim adjuvat Deus*. Quod non ita intelligendum eſt, quaſi tantummodo tales adjuvet, cum adjuvet etiam non tales, ut ſint tales, id eſt, ut diligenter & pie quærant. tales autem adjuvat, ut inveniant. Itemque alibi: cap. 12. *Deinde*, inquam, *jam erit conſequens, ut poſt mortem corporalem quam debemus primo peccato, tempore ſuo atque ordine ſuo hoc corpus reſtituatur priſtinæ ſtabilitati*. Quod ſic accipiendum eſt, quia etiam priſtina ſtabilitas corporis quam peccando amiſimus, habebat tantam felicitatem, ut in defectum non vergeret ſenectutis. Huic ergo priſtinæ ſtabilitati reſtituetur hoc corpus in reſurrectione mortuorum. Sed habebit amplius, ut nec alimentis corporalibus ſuſtentetur : ſed ad ſufficientiam vivificetur ſolo ſpiritu, cum reſurrexerit in ſpiritum vivificantem, qua cauſſa etiam ſpiritale erit. Illud autem quod primum fuit, quamvis non moriturum, niſi homo peccaſſet, tamen animale factum eſt in animam viventem.

cap. 14. 5. Et alibi, *Uſque adeo*, inquam, *peccatum voluntarium malum eſt, ut nullo modo ſit peccatum, ſi non ſit voluntarium*. Poteſt videri falſa hæc definitio: ſed ſi diligenter diſcutiatur, invenietur eſſe veriſſima.

A Peccatum quippe illud cogitandum eſt, quod tantummodo peccatum eſt, non quod eſt etiam pœna peccati, ſicut ſuperius oſtendi, cum quædam commemorarem ex libro tertio de Libero arbitrio. Quamvis & illa quæ non immerito non voluntaria peccata dicuntur, quia vel a neſcientibus vel a coactis perpetrantur, non omni modo poſſunt ſine voluntate committi: quoniam & ille qui peccat ignorans, b voluntate utique facit, quod cum faciendum non ſit, putat eſſe faciendum. Et ille qui concupiſcente adverſus ſpiritum carne, non ea quæ vult facit, concupiſcit quidem nolens, & in eo non facit quod vult: ſed ſi vincitur, concupiſcentiæ conſentit volens, & in eo non facit niſi quod vult, liber ſcilicet juſtitiæ, ſervuſque peccati. Et illud quod in parvulis dicitur originale peccatum, cum adhuc non utantur arbitrio voluntatis, non abſurde vocatur etiam voluntarium, quia ex prima hominis mala voluntate contractum, factum eſt quodam modo hæreditarium. Non itaque falſum eſt quod dixi, *Uſque adeo peccatum voluntarium malum eſt, ut nullo modo ſit peccatum, ſi non ſit voluntarium*. Ideo gratia Dei non ſolum reatus omnium præteritorum ſolvitur in omnibus qui baptizantur in Chriſto, quod fit ſpiritu regenerationis; verum etiam in grandibus voluntas ipſa ſanatur, & præparatur a Domino, quod fit ſpiritu fidei & caritatis.

b

6. Alio loco in eo quod dixi de Domino Jeſu Chriſto, *Nihil egit vi, ſed omnia ſuadendo & monendo*, cap. 16. non mihi occurrerat quod vendentes & ementes flagellando ejecit de templo. Sed quid hoc, aut quantum eſt? Quamvis & dæmones nolentes ab hominibus, non ſermone ſuaſionis, ſed vi poteſtatis ejecerit. Item alio loco: *Prius*, inquam, *iſti ſequendi ſunt, qui unum Deum ſummum, ſolum verum Deum & ſolum colendum eſſe dicunt. ſi apud hos veritas non eluxerit, tum demum migrandum eſt*. Quod ita poteſt videri dictum, quaſi de hujus religionis veritate dubitaverim: dixi autem ſicut ei congruebat ad quem ſcribebam. Sic enim dixi, *ſi apud hos veritas non eluxerit*, nihil dubitans quod apud eos eluceſceret; quemadmodum ait Apoſtolus, *Si Chriſtus non reſurrexit*, 1. Cor. 15. 14. non utique dubitans quod reſurrexerit.

cap. 25. 7. Item quod dixi, *Nec miracula illa in noſtra tempora durare permiſſa ſunt, ne anima ſemper viſibilia quæreret, & eorum conſuetudine frigeſceret genus humanum, quorum novitate flagravit*, verum eſt quidem: non enim nunc uſque, cum manus imponitur baptizatis, ſic accipiunt Spiritum ſanctum, ut loquantur linguis omnium gentium: aut nunc uſque ad umbram tranſeuntium prædicatorum Chriſti ſanantur infirmi; & ſi qua talia tunc facta ſunt, quæ poſtea ceſſaſſe manifeſtum eſt. Sed non ſic accipiendum eſt quod dixi, ut nunc in Chriſti nomine fieri miracula nulla credantur. Nam ego ipſe quando iſtum ipſum librum ſcripſi, ad Mediolanenſium corpora * Martyrum in eadem civitate cæcum illuminatum fuiſſe jam noveram, & alia nonnulla, qualia tam multa etiam iſtis temporibus fiunt, ut nec omnia cognoſcere, nec ea quæ cognoſcimus enumerare poſſimus.

* Protaſii & Gervaſii lib. 9. Conf. c. 7.

cap. 41. 8. Et alio loco illud quod dixi, *Sicut ait Apoſtolus, Omnis ordo a Deo eſt*, non eiſdem verbis Rom. 13. 1. hoc

a MSS. non pejores, *quadam ſuavitate coaptandus*.

b Apud Am. & Er. *voluntarie utique peccat* In MSS. ſex *voluntate utique peccat*.

hoc dicit Apoſtolus, quamvis eadem videatur eſſe ſententia. Ait quippe ille: *Quæ autem ſunt, a Deo ordi-*
cap. 41. *natæ ſunt*. Et alibi: *Prorſus*, inquam, *nemo nos fallat: quidquid recte vituperatur, in melioris comparatione reſpuitur*. Hoc de ſubſtantiis atque naturis dictum eſt: inde enim diſputabatur, non de bonis actionibus
cap. 46. atque peccatis. Itemque alibi: *Sed nec ſic quidem*, inquam, *ab homine homo diligendus eſt, ut diligunt carnales fratres, vel filii, vel conjuges, vel quique cognati, aut affines, aut cives; nam & iſta dilectio temporalis eſt. Non enim ullas tales neceſſitudines haberemus, quæ naſcendo & moriendo contingunt, ſi natura noſtra in præceptis & imagine Dei manens, in iſtam corruptionem non relegaretur*. Hunc ſenſum prorſus improbo, quem
Sup. cap. 10. jam & ſuperius improbavi in primo libro de Geneſi contra Manichæos. Ad hoc enim ducit, ut credantur illi conjuges primi non generaturi poſteros homines, niſi peccaſſent: tamquam neceſſe fuerit ut morituri gignerentur, ſi de concubitu maris & fœminæ gignerentur. Nondum enim videram fieri potuiſſe, ut non morituri de non morituris naſcerentur, ſi peccato illo magno non mutaretur in deterius humana natura: ac per hoc ſi & in parentibus & in filiis fecunditas felicitaſque manſiſſet, uſque ad certum ſanctorum numerum, quem prædeſtinavit Deus, naſcerentur homines, non parentibus ſucceſſuri morientibus, ſed cum viventibus regnaturi. Eſſent ergo etiam iſtæ cognationes atque affinitates, ſi nullus delinqueret, nulluſque moreretur.

cap. 55. 9. Item alio loco, *Ad unum Deum tendentes*, inquam, *& ei uni religantes animas noſtras, unde religio dicta creditur, omni ſuperſtitione careamus*. In his verbis meis ratio quæ reddita eſt, unde ſit dicta religio, plus mihi placuit. Nam non me fugit aliam nominis hujus originem expoſuiſſe Latini ſermonis auctores, quod inde ſit appellata religio, quod religitur: quod verbum compoſitum eſt a legendo, id eſt eligendo, ut ita Latinum videatur religo, ſicut eligo. Hic li-
* Tom. 1. ber * ſic incipit: *Cum omnis vitæ bonæ ac beatæ via*.

CAPUT XIV.

De utilitate credendi ad Honoratum Liber unus.

JAM vero apud Hipponem-regium presbyter ſcripſi librum *de Utilitate credendi*, ad amicum meum, quem deceptum a Manichæis adhuc eo errore noveram detineri, & irridere in catholicæ fidei diſciplina, quod juberentur homines credere, non autem quid eſſet verum certiſſima ratione docerentur. In
cap. 3. hoc libro dixi, *In quibus tamen Legis præceptis atque mandatis, quibus nunc Chriſtiano uti fas non eſt, quale vel ſabbatum eſt, vel circumciſio, vel ſacrificia, & ſi quid hujuſmodi eſt, tanta myſteria continentur, ut omnis pius intelligat, nihil eſſe perniciosius, quam quidquid ibi eſt, accipi ad litteram, id eſt ad verbum: nihil*
2. Cor. 3. 6. *autem ſalubrius, quam ſpiritu revelari. Inde eſt, Littera occidit, ſpiritus autem vivificat*. Sed aliter expoſui verba iſta Apoſtoli Pauli, & quantum mihi videtur, vel potius ipſis rebus apparet, multo convenientius in eo libro qui inſcribitur *de Spiritu & Littera:* quamvis non ſit & iſte ſenſus reſpuendus.

cap. 11. 2. Item dixi, *Duæ ſunt enim perſonæ in religione laudabiles. Una eorum qui jam invenerunt, quos etiam beatiſſimos judicari neceſſe eſt: alia eorum qui ſtudioſiſſime & rectiſſime inquirunt. Primi ergo ſunt jam in ipſa poſſeſſione; alteri in via, qua tamen certiſſime perveni-*
tur. In his verbis meis, ſi illi qui jam invenerunt, quos in ipſa poſſeſſione eſſe jam diximus, ſic accipiantur beatiſſimi, ut non in hac vita, ſed in ea quam ſperamus & ad quam per fidei viam tendimus ſint, non habet iſte ſenſus errorem: ipſi enim judicandi ſunt quod quærendum eſt inveniſſe, qui jam ibi ſunt, quo nos quærendo & credendo, id eſt, viam fidei tenendo cupimus pervenire. Si autem in hac vita putantur iſti eſſe vel fuiſſe, id verum eſſe non mihi videtur: non quia in hac vita nihil veri omnino inveniri poteſt quod mente cernatur, non fide credatur: ſed quia tantum eſt quidquid eſt, ut non faciat beatiſſimos. Neque enim quod ait Apoſtolus, *Videmus nunc per ſpeculum* 1. Cor. 13. 12. *in ænigmate*, [a] &, *Nunc ſcio ex parte*, non cernitur mente: cernitur plane, ſed beatiſſimos nondum facit. Illud enim beatiſſimos facit quod ait, *Tunc autem facie ad faciem*, &, *Tunc cognoſcam, ſicut & cognitus ſum*. Qui hoc invenerunt, ipſi dicendi ſunt in beatitudinis poſſeſſione conſiſtere, ad quam ducit via fidei quam tenemus, & quo credendo cupimus pervenire. Sed quinam ſint illi beatiſſimi, qui jam ſunt in ea poſſeſſione quo ducit hæc via, magna quæſtio eſt. Et angeli quidem ſancti quod ibi ſint, nulla quæſtio eſt: ſed de ſanctis hominibus jam defunctis, utrum ipſi ſaltem dicendi ſint jam in illa poſſeſſione conſiſtere, merito quæritur. Jam enim corpore quidem corruptibili, quo anima aggravatur, exuti ſunt, ſed adhuc exſpectant etiam ipſi redemptionem corporis ſui, & caro eorum requieſcit in ſpe, nondum in futura incorruptione clareſcit. Sed utrum ad contemplandam cordis oculis veritatem, ſicut dictum eſt, facie ad faciem, nihil ex hoc minus habeant, non hic locus eſt diſputando inquirere. Item quod dixi, *Nam ſcire magna & honeſta* cap. 11. *vel etiam divina, beatiſſimum eſt*, ad eamdem beatitudinem referre debemus. In hac enim vita quantumcumque id ſciatur, nondum eſt beatiſſimum: quoniam incomparabiliter longe eſt amplius quod inde neſcitur.

3. Et quod dixi, *Multum intereſſe, utrum aliquid mentis certa ratione teneatur, quod ſcire dicimus; an famæ vel litteris credendum poſteris utiliter commendetur:* & paulo poſt, *Quod ſcimus igitur, debemus rationi; quod credimus, auctoritati:* non ſic accipiendum eſt, ut in ſermone uſitatiore vereamur nos dicere ſcire quod idoneis teſtibus credimus. Proprie quippe cum loquimur, id ſolum ſcire dicimus, quod mentis firma ratione comprehendimus. Cum vero loquimur verbis conſuetudini aptioribus, ſicut loquitur etiam divina ſcriptura, non dubitemus dicere ſcire nos, & quod percipimus noſtri corporis ſenſibus, & quod fide dignis credimus teſtibus, dum tamen inter hæc & illud quid diſtet intelligamus.

4. Item quod dixi, *Nemini dubium eſt, omnes ho-* cap. 12. *mines aut ſtultos eſſe aut ſapientes*, poteſt videri eſſe contrarium illi quod legitur in lib. 3. de Libero arbitrio, *Quaſi vero natura humana præter ſtultitiam & ſapientiam nullam mediam recipiat affectionem*. Sed cap. 24 illud ibi dictum eſt, ubi de primo homine quærebatur, utrum ſapiens fuerit factus, an ſtultus, an neutrum: quoniam nullo modo ſtultum dicere poteramus qui ſine vitio factus eſt, cum ſit ſtultitia magnum vitium; & ſapientem quomodo diceremus qui potuit ſeduci, non ſatis apparebat. Ideoque ad compendium dicere volui, *Quaſi vero natura humana præter ſtultitiam & ſapientiam nullam me-*
diam

a *Et nunc ſcio ex parte*, repoſuimus ex MSS. nam in prius excuſis mendoſe, *& nunc cernitur*.

diam recipiat affectionem. Intuebar quippe [a] etiam parvulos, quos licet confiteamur trahere originale peccatum, tamen nec ſapientes nec ſtultos poſſumus proprie dicere, nondum utentes libero arbitrio, ſeu bene ſeu male. Nunc autem ſapientes aut ſtultos eſſe omnes homines dixi, eos volens intelligi qui jam ratione utuntur, qua diſcernuntur a pecoribus, ut homines ſint, ſicut dicimus, beatos eſſe omnes homines velle. Numquid enim in hac ſententia tam vera atque manifeſta metuimus ne intelligantur & parvuli, qui hoc adhuc velle non poſſunt.

Cap. 16. 5. Alio loco cum commemoraſſem, quæ Dominus Jeſus fecit cum hic eſſet in carne, adjunxi, dicens, *Cur*, inquis, *iſta modo non fiunt?* Atque reſpondi, *Quia non moverent, niſi mira eſſent: ſi autem ſolita eſſent, mira non eſſent*. Hoc autem dixi, quia non tanta nec omnia modo, non quia nulla fiunt etiam modo.

Cap. 18. 6. In fine autem libri, *Sed quoniam ſermo iſte noſter*, inquam, *multo proceſſit longius quam putabam, hic finem libro faciamus, in quo memineris volo, nondum Manichæos me cœpiſſe refellere, & illas nugas nondum invaſiſſe, neque de ipſa Catholica magnum aliquid aperuiſſe: ſed voluiſſe tantummodo eruere tibi, ſi poſſem, falſam opinionem de veris Chriſtianis malitioſe aut imperite nobis inſinuatam, & erigere ad magna quædam & divina diſcenda. Quare hoc volumen ita ſeſe habeat: placatiore autem animo tuo facto, ero fortaſſis in ceteris promptior*. Hæc non ita dixi, quaſi nihil adverſus Manichæos adhuc ſcripſiſſem, vel nihil de doctrina catholica mandaſſem litteris, cum tot ſuperius edita volumina de utraque re non me tacuiſſe teſtentur: ſed in hoc libro ad illum ſcripto nondum Manichæos refellere cœperam, & illas nugas nondum invaſeram, neque de ipſa Catholica magnum aliquid aperueram; quoniam ſperabam hoc initio facto, ad eum ipſum me ſcripturum fuiſſe, quæ hic nondum ſcripſeram.

** Tom 8.* Hic liber *ſic incipit: *Si mihi, Honorate, unum atque idem videretur eſſe*.

CAPUT XV.

Contra Manichæos de duabus animabus Liber unus.

POST hunc librum ſcripſi adhuc presbyter contra Manichæos *de duabus Animabus*, quarum dicunt unam partem Dei eſſe, alteram de gente tenebrarum, quam non condiderit Deus, & quæ ſit Deo coæterna: & has ambas animas, unam bonam, alteram malam, in uno homine eſſe delirant: iſtam ſcilicet malam, propriam carnis eſſe dicentes, quam carnem etiam dicunt gentis eſſe tenebrarum; illam vero bonam, ex adventitia Dei parte, quæ cum tenebrarum gente conflixerit, atque utramque miſcuerit: & omnia quidem bona hominis illi bonæ animæ; omnia vero mala illi malæ animæ tribuunt. In hoc

Cap. 1. libro illud quod dixi, *nullam eſſe qualemcumque vitam, quæ non eo ipſo quo vita eſt, & in quantum omnino vita eſt, ad ſummum vitæ fontem principiumque pertineat*, ita dixi, ut tamquam creatura ad Creatorem pertinere intelligatur, non autem de illo eſſe tamquam pars ejus exiſtimetur.

Cap. 10. 2. Sent. diſt. 41. cap. Illius etiam. 2. Item quod dixi, *nuſquam* ſcilicet, *niſi in voluntate eſſe peccatum*, poſſunt Pelagiani pro ſe dictum putare, propter parvulos, quos ideo negant habere peccatum, quod eis in baptiſmate remittatur, quia nondum arbitrio voluntatis utuntur. Quaſi vero peccatum quod eos ex Adam dicimus originaliter trahere, id eſt reatu ejus implicatos, & ob hoc pœnæ obnoxios detineri, [b] uſquam eſſe potuit niſi in voluntate, qua voluntate commiſſum eſt, quando divini præcepti eſt facta tranſgreſſio. Poteſt etiam putari falſa eſſe iſta ſententia, qua diximus, *nuſquam niſi in voluntate eſſe peccatum*: quia dixit Apoſtolus, *Si autem quod nolo, hoc facio, jam non ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatum*. Hoc enim peccatum uſque adeo non eſt in voluntate, ut dicat, *Quod nolo, hoc facio*. Quomodo ergo nuſquam eſt niſi in voluntate peccatum? Sed hoc peccatum de quo ſic eſt locutus Apoſtolus, ideo peccatum, vocatur, quia peccato factum eſt, & pœna peccati eſt: quandoquidem hoc de concupiſcentia carnis dicitur, quod aperit in conſequentibus dicens, *Scio, quia non habitat in me, hoc eſt, in carne mea bonum: velle enim adjacet mihi, perficere autem bonum, non*. Perfectio quippe boni eſt, ut nec ipſa concupiſcentia peccati ſit in homine, cui quidem, quando bene vivitur, non conſentit voluntas: verumtamen non perficit bonum, quia ineſt adhuc concupiſcentia, cui repugnat voluntas, cujus concupiſcentiæ reatus in baptiſmate ſolvitur, ſed infirmitas manet, cui donec ſanetur, omnis fidelis, qui bene proficit, ſtudioſiſſime reluctatur. Peccatum autem quod nuſquam eſt niſi in voluntate, illud præcipue intelligendum eſt, quod juſta damnatio conſecuta eſt: hoc enim per unum hominem introivit in mundum. Quamquam & hoc peccatum, quo conſentitur [c] peccati concupiſcentiæ, non niſi voluntate committitur. Propter hoc & alio loco dixi, *Non igitur niſi voluntate peccatur*.

Rom. 7. 16. & 17. *Ibid. 18.* *Rom. 5. 12.*

Cap. 10. Ibidem. Voluntas.

3. Itemque alio loco ipſam voluntatem definivi dicens, *Voluntas eſt animi motus, cogente nullo, ad aliquid vel non amittendum vel adipiſcendum*. Quod propterea dictum eſt, ut hac definitione volens a nolente diſcerneretur, & ſic ad illos referretur intentio, qui primi in paradiſo [d] fuerunt humano generi origo mali, nullo cogente peccando, hoc eſt, libera voluntate peccando: quia & ſcientes contra præceptum fecerunt, & ille tentator ſuaſit ut hoc fieret, non coegit. Nam & qui neſciens peccavit, non incongruenter nolens peccaſſe dici poteſt: quamvis & ipſe quod neſciens fecit, volens tamen fecit; ita nec ipſius eſſe potuit ſine voluntate peccatum. Quæ voluntas utique, ſicut definita eſt, animi motus fuit, nullo cogente, ad aliquid vel non amittendum vel adipiſcendum. Quod enim ſi noluiſſet, non feciſſet, non coactus eſt facere. Quia voluit ergo fecit, etiamſi non quia voluit peccavit, neſciens peccatum eſſe quod fecit: ita nec tale peccatum ſine voluntate eſſe potuit, ſed voluntate facti, non voluntate peccati: quod tamen factum peccatum fuit; hoc enim factum eſt, quod fieri non debuit. Quiſquis autem ſciens peccat, ſi poteſt cogenti ad peccatum ſine peccato reſiſtere, nec tamen facit, utique volens peccat: quoniam qui poteſt reſiſtere, non cogitur cedere. Qui vero [e] cogenti cupiditati bona voluntate reſiſtere non poteſt, & ideo facit contra præcepta juſtitiæ, jam hoc

---

a Lovanienſes conjunctionem, *etiam*, quæ hic perinde ſonat ac, præterea, omitti paſſi ſunt: nos in omnibus repertam codicibus huc revocandam eſſe duximus.

b Am. Er. & Pratellenſis cod. *nuſquam eſſe potuerit*. Sorbonicus & Regiomontenſis, *nuſquam eſſe conſtet*. Moxque Corbejenſis & alii e MSS. non deterioris notæ habent, *niſi ex voluntate*.

c MSS. quatuor, *conſentitur peccato concupiſcentiæ*.

d In ſcriptis codicibus ſex, *fecerunt humano generi originem mali*.

e Am. & Er. *volenti cupiditati*.

hoc ita peccatum est, ut sit etiam pœna peccati. Quapropter peccatum sine voluntate esse non posse verissimum est.

cap. 11. Peccatum. 4. Itemque definitio peccati qua diximus, *Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod justitia vetat, & unde liberum est abstinere*, propterea vera est, quia id definitum est quod tantummodo peccatum est, non quod etiam pœna peccati. Nam quando tale est ut idem sit & pœna peccati, quantum est quod valet voluntas sub dominante cupiditate, nisi forte si pia est, ut oret auxilium? In tantum enim libera est, a in quantum liberata est, & in tantum appellatur voluntas. Alioquin b tota cupiditas, quam voluntas proprie nuncupanda est. quæ non est, sicut Manichæi desipiunt, alienæ naturæ additamentum, sed nostræ vitium, a quo non sanatur nisi gratia Salvatoris. Quod si quisquam dicit, etiam ipsam cupiditatem nihil aliud esse quam voluntatem, sed vitiosam peccatoque servientem; non resistendum est, nec de verbis, cum res constet, controversia facienda. Etiam sic enim ostenditur, sine voluntate nullum esse peccatum, sive in opere, sive in origine.

a
b

cap. 12. * Legeram. 5. Rursus in eo quod dixi, *Jam quærere * cœperam, utrum illud malum genus animarum, ante quam bono misceretur, habuisset aliquam voluntatem. Si enim non habebat, sine peccato atque innocens erat, & ideo nullo modo malum.* Cur igitur, inquiunt, peccatum dicitis parvulorum, quorum voluntatem non tenetis ream? Respondetur, non eos proprietate voluntatis, sed origine reos teneri. Omnis enim homo terrenus quid est origine, nisi Adam? Porro autem Adam habebat utique voluntatem, qua voluntate cum peccasset, peccatum per eum intravit in mundum.

Ibidem. 6. Itemque in eo quod dixi, *Natura esse malæ animæ nullo modo queunt*; si quæritur quomodo accipiamus quod ait Apostolus, *Fuimus & nos natura filii iræ sicut & ceteri*; respondemus, naturam in his verbis meis me intelligi voluisse illam, quæ proprie natura dicitur, in qua sine vitio creati sumus. Nam ista propter originem natura appellatur. quæ origo utique habet vitium, quod est contra naturam. Et iterum in eo quod dictum est, *Peccati reum tenere quemquam, quia non fecit quod facere non potuit, summæ iniquitatis & insaniæ est*; Cur ergo, inquiunt, parvuli tenentur rei? Respondetur, quia ex ejus origine tenentur, qui non fecit quod facere potuit, divinum scilicet servare mandatum. Quod autem dixi, *illæ animæ quidquid faciunt, si natura non voluntate faciunt, id est, si libero & ad faciendum & ad non faciendum motu animi carent, si denique his abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur*, c *peccatum earum tenere non possumus*: propterea non perturbat de parvulis quæstio, quia ex illius origine rei tenentur, qui voluntate peccavit, quando libero & ad faciendum & ad non faciendum motu animi non carebat, eique ab opere malo abstinendi summa potestas erat. Quod Manichæi de tenebrarum gente non dicunt, quam fabulosissime inducunt, eamque naturam semper malam, numquam bonam fuisse contendunt.

Eph. 2. 3.

2. Sent. dist. 28. c. Similiter.

2. Sent. dist. 27. cap. Si igitur.

c

7. Illud autem quæri potest quomodo dixerim: *Etiam si sunt animæ, quod interim incertum est, corporeis officiis, non peccato, sed natura deditæ, nosque, quamquam sint inferiores, aliqua tamen interiore vicinitate contingunt, non illas ideo malas haberi oportere, quia nos cum eas sequimur & corporea diligimus, mali sumus:* quandoquidem de illis hoc dixi, de quibus superius loqui cœperam, dicens, *Quamquam etiamsi eisdem concedatur inferiore alio genere animarum nos illici ad turpia; non inde conficiunt, aut illas natura malas esse, aut istas summum bonum.* De his enim disputationem usque ad hunc locum perduxi, ubi dixi: *Etiamsi sunt animæ, quod interim incertum est, corporeis officiis, non peccato, sed natura deditæ*, &c. Quæri ergo potest, cur dixerim, *quod interim incertum est*: cum prorsus dubitare non debuerim, non esse tales animas. Sed hoc ideo dixi, quia expertus sum qui dicerent diabolum & angelos ejus bonos esse in genere suo, & in ea natura in qua eos creavit Deus ordine proprio tales quales sunt: sed nobis malum esse si illiciamur & seducamur ab eis; si autem caveamus eos atque vincamus, decorum atque glorioſum. Et hoc qui dicunt, videntur sibi, ut id probent, de Scripturis adhibere idonea testimonia, vel illud quod scriptum est in libro Job, cum diabolus describeretur, *Hoc est initium figmenti Domini quod fecit ad illudendum ab angelis suis:* vel illud in Psalmo CIII. *Draco hic quem finxisti ad illudendum ei.* Quam quæstionem, quæ non adversus Manichæos qui hoc non sentiunt, sed adversus alios qui hoc sentiunt, suscipienda esset atque solvenda, pertractare atque enodare tunc nolui, ne librum multo quam vellem facerem longiorem: cum viderem etiam si hoc concederetur, tamen debere Manichæos ac jam posse convinci, introducentes insanissimo errore, naturam mali æterno bono coæternam. Ideo ergo dixi, *quod interim incertum est*, non quod ego inde dubitarem, sed quod inter me & illos, quos ita sapere inveneram, nondum esset ista quæstio dissoluta. quam tamen in aliis longe posterioribus libris meis de Genesi ad litteram, secundum scripturas sanctas, quanta potui manifestatione dissolvi.

cap. 13.

Job 40. 14.

Ps. 103. 27.

8. Alio loco, *Propterea*, inquam, *corporea diligendo peccamus, quia spiritalia diligere & justitia jubemur, & natura possumus, & tunc in nostro genere optimi & beatissimi sumus.* Ubi quæri potest, cur *natura*, & non, gratia d *possumus*, dixerim. Sed contra Manichæos de natura quæstio versabatur. Et utique id agit gratia, ut sanata natura, quod vitiata non potest, possit per eum qui venit quærere & salvum facere quod perierat. Quam tamen gratiam etiam tunc recolens oravi pro familiarissimis meis, qui mortifero illo adhuc tenebantur errore, & dixi: *Deus magne, Deus omnipotens, Deus summæ bonitatis, quem inviolabilem & incorruptibilem* e *credi atque intelligi fas est, Trina Unitas, quam Catholica Ecclesia colit, supplex oro expertus in me misericordiam tuam, ne homines cum quibus mihi a pueritia in omni convictu fuit summa consensio, in tuo cultu a me dissentire permittas.* Sic utique orans, jam fide retinebam, non solum conversos ad Deum

d

Luca 19. 10.

cap. 14.

e Trina Unitas.

a Editi *quia in tantum liberata est*. Sed elegantiores MSS. omisso *quia*, ferunt *in quantum liberata est*

b Lov. *Alioquin tutius cupiditas* Prætulimus Am. & Er. lectionem, quam tuentur MSS. excepto unq fere Germanensi, in quo perperam legitur, *tam cupiditas*: & altero Pratellensi, in quo, *tutius tota cupiditas*. Sic etiam in tribus Anglicanis: probe quidem; sed melius ut in ceteris amoto compatativo, quod reticere amat Augustinus. Sic

2. Retr. 6. *Quæ mihi quasi declamatio levis, quam gravis confessio videtur.*

c Am. & Er. & Beccens. cod. *peccato eorum teneri* Sic etiam Lov. in lib. de duab. animabus.

d Apud Am. & aliquot e MSS. *gratia potius dixerim*

e MSS. quatuor addunt, *atque incommutabilem*. Am. & Er. *atque immutabilem*.

gratia ejus adjuvari, ut proficiant ac perficiantur, ubi adhuc dici potest, pro merito conversionis illorum istam dari gratiam, verum etiam ut convertantur ad Deum, ad ipsam Dei gratiam pertinere: quandoquidem pro eis oravi qui erant ab illo nimis aversi, atque ut ad illum converterentur oravi. Hic liber * sic incipit: *Opitulante Dei misericordia.* * Tom. 8.

CAPUT XIV.

Acta contra Fortunatum Manichæum Liber unus.

EODEM tempore presbyterii mei, contra Fortunatum quemdam Manichæorum presbyterum disputavi, qui plurimum temporis apud Hipponem vixerat, seduxeratque tam multos, ut propter illos ibi eum delectaret habitare. Quæ disputatio nobis altercantibus excepta est a notariis veluti Gesta conficerentur: nam & diem habet, & consulem. Hanc in librum memoriæ mandandam conferre curavimus. Versatur ibi quæstio, unde sit malum: me asserente exortum fuisse hominis malum ex libero voluntatis arbitrio; illo autem naturam mali Deo coæternam persuadere moliente. Sed consequenti die tandem confessus est, nihil se adversus nos invenire quod diceret. Nec sane catholicus factus est, sed tamen ab Hippone discessit.

Disput. 1. 2. In hoc libro illud quod dixi, *Animam dico esse factam a Deo, ut cetera omnia quæ a Deo facta sunt; & inter illa quæ Deus omnipotens fecit, principalem locum datum esse animæ,* ita dixi, ut hoc generaliter de universa creatura rationali accipi vellem, quamvis in scripturis sanctis animas dictas esse Angelorum, aut non omnino, aut non possit facile reperiri, sicut supra jam diximus. Item alio loco: *Ego dico,* inquam, *peccatum non esse, si non propria voluntate peccetur.* Ubi peccatum illud intelligi volui, quod non est etiam pœna peccati: nam de tali pœna dixi alibi in eadem disputatione, quod dicendum fuit. Itemque dixi; *Ut postea eadem ipsa caro, quæ nos pœnis torsit in peccatis manentes, subjiciatur nobis in resurrectione, & nulla adversitate nos quatiat, quo minus legem & præcepta divina servemus.* Quod non ita est accipiendum, tamquam & in illo Dei regno, ubi incorruptibile atque immortale corpus habebimus, de scripturis divinis lex & præcepta sumenda sint: sed quia perfectissime ibi lex æterna servabitur, & illa duo præcepta de diligendo Deo & proximo, non in lectione, sed in ipsa perfecta & sempiterna dilectione tenebimus. Hoc opus * sic incipit: *Quinto kal. Septembris. Arcadio Augusto bis & Rufino vc. conss.* * Tom. 8.

Disput. 1. Disput. 2.

CAPUT XVII.

De fide & symbolo Liber unus.

PER idem tempus coram Episcopis hoc mihi jubentibus, qui plenarium totius Africæ concilium Hippone-regio habebant *de fide & symbolo* presbyter disputavi. Quam disputationem, nonnullis eorum qui nos familiarius diligebant studiosissime instantibus, in librum contuli, in quo de rebus ipsis ita disseritur, ut tamen non fiat verborum illa contextio, quæ tenenda memoriter Competentibus traditur. In hoc cap. 10. libro cum de resurrectione carnis ageretur, *Resurget,* inquam, *corpus secundum Christianam fidem, quæ* a *fallere non potest. Quod cui videtur incredibile, qualis sit nunc caro adtendit, qualis autem futura sit non considerat: quia illo tempore immutationis Angelicæ, non jam caro erit & sanguis, sed tantum corpus,* & cetera quæ ibi de corporum terrestrium in corpora cælestia mutatione disserui, quoniam dixit Apostolus, cum in-

a Nonnulli codices habent *falli*.

de loqueretur; * *Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt.* Sed quisquis ea sic accipit, ut existimet ita corpus terrenum, quale nunc habemus, in corpus cæleste resurrectione mutari, ut nec membra ista, nec carnis sit futura substantia, procul dubio corrigendus est, commonitus de corpore Domini, qui post resurrectionem in eisdem membris non solum conspiciendus oculis, verum etiam manibus tractandus apparuit, carnemque se habere etiam sermone firmavit, dicens, *Palpate & videte, quia spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere.* Unde constat Apostolum non carnis substantiam negasse in regno Dei futuram, sed aut homines qui secundum carnem vivunt, carnis & sanguinis nomine nuncupasse, aut ipsam carnis corruptionem, quæ tunc utique nulla erit. Nam cum dixisset, *Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt*: bene intelligitur tamquam exponendo quid dixerit continuo subdidisse, *Neque corruptio incorruptionem possidebit.* De qua re ad persuadendum infidelibus difficili, diligenter quantum potui me disseruisse reperiet, quisquis de Civitate Dei librum legerit novissimum. Hic liber * sic incipit: *Quoniam scriptum est.* * 1. Cor. 15. 50. Luc. 24. 39. 1. Cor. 15. 50. cap. 5. & 21. * Tom. 6.

CAPUT XVIII.

De Genesi ad litteram imperfectus Liber unus.

CUM de Genesi duos libros contra Manichæos condidissem, quoniam secundum allegoricam significationem Scripturæ verba tractaveram, non ausus naturalium rerum tanta secreta ad litteram exponere, hoc est, quemadmodum possent secundum historicam proprietatem quæ ibi dicta sunt accipi: volui experiri in hoc quoque negotiosissimo ac difficillimo opere quid valerem; sed in Scripturis exponendis tyrocinium meum sub tanta sarcinæ mole succubuit. Et nondum perfecto uno libro, ab eo quem sustinere non poteram labore conquievi. Sed in hoc opere cum mea opuscula retractarem, iste ipse ut erat imperfectus venit in manus, quem neque edideram, & abolere decreveram, quoniam scripsi postea XII. libros quorum titulus est, *De Genesi ad litteram.* In quibus quamvis multa quæsita potius quam inventa videantur, tamen eis iste nullo modo est comparandus. Verum & hunc postea quam retractavi, manere volui, ut esset index, quantum existimo, non inutilis rudimentorum meorum in enucleandis atque scrutandis divinis eloquiis; ejusque titulum esse volui, *De Genesi ad litteram imperfectus.* Inveni quippe eum usque ad hæc verba dictatum: *Pater tantum pater est, nec Filius aliud est quam filius: quia & cum dicitur similitudo Patris, quamquam ostendat nullam intervenire dissimilitudinem, non tamen solus est Pater,* b *si habet similitudinem.* Post hæc repetivi verba Scripturæ rursus considerandas atque tractandas: *Et dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* Huc usque dictatum librum imperfectum reliqueram. Quod autem ibi sequitur, addendum putavi cum eum retractarem: nec sic tamen perfeci, sed hoc quoque addito imperfectum reliqui. Si enim perfeciissem, saltem de omnibus operibus & verbis Dei, quæ ad sextum diem pertinent, disputassem. In hoc libro ea notare quæ mihi displicent, vel defendere quæ aliis non bene intellecta displicere possunt, superfluum mihi visum est. Breviter enim potius admoneo, ut illi duodecim libri legantur, quos longe postea Episcopus feci, & ex ipsis de isto judicetur. Hic * ergo, sic incipit: *De obscuris na-* cap. 16. b Gen. 1. 26. * Tom. 3.

b In editis Am. & Er. ac Benigniano MS. *sed habet.*

naturalium rerum, quæ omnipotente Deo artifice facta sentimus, non affirmando, sed quærendo tractandum est.

CAPUT XIX.

De Sermone Domini in monte Libri Duo.

PER idem tempus de Sermone Domini in monte, secundum Matthæum, duo volumina scripsi. In quorum primo propter id quod scriptum est, *Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur: Sapientia*, inquam, *congruit pacificis, in quibus jam ordinata sunt omnia, nullusque motus adversus rationem rebellis est, sed cuncta obtemperant spiritui hominis, cum & ipse obtemperet Deo.* Quod merito movet quomodo dixerim. Non enim cuiquam provenire in hac vita potest, ut lex repugnans legi mentis omnino non sit in membris. Quandoquidem etiam si ei sic resisteret spiritus hominis, ut in nullum ejus laberetur assensum; non ideo tamen illa non repugnaret. Hoc ergo quod dictum est, *Nullum esse motum adversus rationem rebellem*, recte accipi potest id nunc agentibus pacificis, domando concupiscentias carnis, ut ad istam pacem plenissimam quandoque veniatur.

Mat. 5. 9. Lib. 1. cap. 4.

Ibidem. Mat. 5. 9.

2. Proinde quod alio loco, cum eamdem sententiam Evangelicam repetens dixissem, *Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur*; adjunxi dicens, *Et ista quidem in hac vita compleri possunt, sicut completa esse in Apostolis credimus*, sic accipiendum est, non ut in Apostolis hic viventibus nullum carnis motum arbitremur spiritui repugnasse, sed hactenus hic ista posse compleri, quatenus in Apostolis credimus esse completa, ea mensura scilicet perfectionis humanæ, quanta in hac vita potest esse perfectio. Non enim dictum est, Ista in hac vita compleri possunt, nam completa esse in Apostolis credimus; sed dictum est, *sicut completa esse in Apostolis credimus*, ut ita compleantur sicut in illis completa sunt, id est quadam perfectione, cujus capax est ista vita; non sicut complenda sunt illa quam speramus pace plenissima, quando dicetur, *Ubi est mors contentio tua?*

1. Cor. 15. 55. Lib. 1. c. 6 Joan. 3. 34.

3. Alio loco quod interposui testimonium, *Non enim ad mensuram dat Deus spiritum*, nondum intellexeram de Christo proprie verius accipi. Aliis quippe hominibus nisi ad mensuram daretur spiritus, non duplum peteret Elisæus quam fuit in Elia. Item quod scriptum est, *Jota unum aut unus apex non transiet a lege donec omnia fiant*, cum * exponerem, nihil dixi posse aliud intelligi, nisi vehementem perfectionis expressionem. Ubi merito quæritur, utrum ista perfectio sic possit intelligi, ut tamen verum sit, neminem jam utentem voluntatis arbitrio hic vivere sine peccato. A quo enim usque ad unum apicem lex perfici potest, nisi a quo fiunt universa divina mandata? Sed in eisdem mandatis est etiam quod jubemur dicere, *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*, quam orationem usque in finem sæculi tota dicit Ecclesia. Omnia ergo mandata facta deputantur, quando quidquid non fit ignoscitur.

Mat. 5. 18. * Lib. 1. cap. 8.

Matt. 6. 12.

Matt. 5. 19.

4. Sane quod ait Dominus, *Quicumque solverit unum de mandatis istis minimis, & docuerit sic*, &c. usque ad eum locum ubi ait, *Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum*, multo melius & convenientius exposui in aliis posterioribus sermonibus meis, quod etiam hic retexere longum est. Ad hoc autem iste ibi perducitur sensus, ut eorum sit justitia major, quam Scribarum & Pharisæorum, qui dicunt & [a] faciunt. De Scribis quippe & Pharisæis alio loco ipse Dominus ait, *Dicunt enim & non faciunt*. Illud etiam melius intelleximus postea quod scriptum est, *Qui irascitur fratri suo*. Codices enim Græci non habent, *sine* [b] *causa*, sicut hic positum est: quamvis idem ipse sit sensus. Illud enim diximus intuendum, quid sit irasci fratri suo, quoniam non fratri irascitur, qui peccato fratris irascitur. Qui ergo fratri, non peccato irascitur, sine caussa irascitur.

Lib. 1. cap. 9. a

Mat. 23. 3. b Irasci fratri suo. Matt. 5. 22.

5. Item quod dixi, *Hoc & de patre & de matre & de ceteris vinculis sanguinis intelligendum est, ut in eis oderimus quod genus humanum nascendo & moriendo sortitum est*, ita sonat, quasi non essent futuræ istæ necessitudines, si nullo naturæ humanæ præcedente peccato nemo moreretur: quem sensum jam superius improbavi. Essent enim profecto cognationes & affinitates, etiam si originali nullo existente peccato, sine morte cresceret & multiplicaretur genus humanum. Ac per hoc aliter solvenda est quæstio, cur Dominus præceperit * diligendos inimicos, cum alio loco præcipiat odio habendos & parentes & filios, non sicut hic soluta est, sed sicut eam posterius sæpe solvimus: id est, ut diligamus inimicos lucrandos regno Dei, & oderimus in propinquis, si impediunt a regno Dei.

Lib. 1. cap. 15.

* Mat 5. 44. Luc. 14. 26.

6. Item de præcepto quo prohibetur uxor dimitti, nisi propter fornicationem, hic quidem scrupulosissime disputavi: sed quam velit Dominus intelligi fornicationem, propter quam liceat dimittere uxorem, utrum eam quæ damnatur in stupris, an illam de qua dicitur, *Perdidisti omnem qui fornicatur abs te*, in qua utique & ista est, (neque enim non fornicatur a Domino, qui tollens membra Christi, facit ea membra meretricis,) etiam atque etiam cogitandum est atque requirendum. Nec volo in re tanta tamque ad dignoscendum difficili putare lectorem istam sibi nostram disputationem debere sufficere: sed legat & alia, sive nostra quæ postea scripta sunt, sive aliorum melius considerata atque tractata: vel ipse si potest, ea quæ hic merito movere possunt, vigilantiore atque intelligentiore mente discutiat. Non quia omne peccatum fornicatio est; neque enim omnem peccantem Deus perdit, qui quotidie sanctos suos exaudit, dicentes, *Dimitte nobis debita nostra*: cum perdat omnem qui fornicatur ab eo: Sed quatenus intelligenda atque limitanda sit hæc fornicatio, & utrum etiam propter hanc liceat dimittere uxorem, latebrosissima quæstio est. Licere tamen propter istam quæ in stupris committitur, nulla quæstio est. Et ubi dixi, hoc permissum esse, non jussum; non adtendi aliam Scripturam, dicentem, *Qui tenet adulteram, stultus & impius est*. Nec sane adulteram dixerim fuisse deputandam illam mulierem etiam postea quam audivit a Domino, *Nec ego te damnabo, vade deinceps jam noli peccare*, si hoc obedienter audivit.

Lib. 1. cap. 16.

Psal. 72. 27.

Matt. 6. 12.

Pro. v. 18. 22.

Joan. 8. 11.

7. Loco alio peccatum fratris ad mortem, de quo dicit Joannes Apostolus, *Non pro illo dico ut roget quis*, ita definivi ut dicerem, *Peccatum fratris ad mortem puto esse, cum post agnitionem Dei per gratiam Domini nostri Jesu Christi quisque oppugnat fraternitatem, & adversus istam gratiam qua reconciliatus est Deo, invidentiæ*

Lib. 1. cap. 21. 1. Joan. 5. 16. Peccatum ad mortem.

a In prius excusis legitur, *qui dicunt & non faciunt*. Expunximus negantem particulam, quæ a MSS. abest, ut pronomen *qui*, referatur ad eos quorum justitia major.

b Nunc tamen vix ullum reperias Græcum codicem, qui non habeat εἰκῆ, *sine caussa*: quod in suo quoque Chrysostomus legebat. Id radendum esse ait Hieronymus. Augustinus vero hic ad legitimum sensum revocat.

tiæ facibus agitatur. Quod quidem non confirmavi, quoniam hoc putare me dixi : ſed tamen addendum fuit, ſi in hac tam ſcelerata mentis perverſitate finierit hanc vitam: quoniam de quocumque peſſimo in hac vita conſtituto non eſt utique deſperandum, nec pro illo imprudenter oratur, de quo non deſperatur.

Lib. 2. cap. 6. 8. In ſecundo item libro : *Nulli*, inquam, *licebit ignorare Dei regnum, cum ejus Unigenitus non ſolum intelligibiliter, ſed etiam viſibiliter in homine Dominico de cælo venerit, judicaturus vivos & mortuos*. Sed non video utrum recte dicatur *homo Dominicus*, qui eſt Mediator Dei & hominum, homo Chriſtus Jeſus ; cum ſit utique Dominus. Dominicus autem homo quis in ejus ſancta familia non poteſt dici ? Et hoc quidem ut dicerem, apud quoſdam legi tractatores catholicos * divinorum eloquiorum. Sed ubicumque hoc dixi, dixiſſe me nollem. Poſtea quippe vidi non eſſe dicendum, quamvis nonnulla poſſit ratione defendi. Item quod dixi, * *Nullius enim ferè conſcientia Deum poteſt odiſſe*, non video fuiſſe dicendum. Multi enim ſunt de quibus ſcriptum eſt : *Superbia eorum qui oderunt te*.

* Fortè apud Athanaſium in Expoſit. fidei, & Epiphanium in Ancorato.

**Lib. 2. cap. 14. Pſal. 73. 23.*

9. Alio loco in eo quod dixi, *ob hoc dixiſſe Dominum, Sufficit diei malitia ſua, quia cibos ſumere urgebit ipſa neceſſitas, quam propterea malitiam nominatam arbitror, quia pœnalis nobis eſt, pertinet enim ad hanc fragilitatem quam peccando meruimus*, non adtendi etiam primis hominibus data fuiſſe in paradiſo corporis alimenta, ante quam iſtam mortis pœnam peccando meruiſſent. Sic enim erant immortales in corpore nondum ſpirituali, ſed animali, ut tamen in ejuſmodi immortalitate corporalibus alimentis uterentur. Item quod dixi, *Quam ſibi Deus elegit glorioſam Eccleſiam, non habentem maculam neque rugam*, non ideo dixi, quia nunc ex omni parte jam talis eſt, quamvis ad hoc electa non dubitaretur, ut talis ſit quando Chriſtus apparuerit vita ejus : tunc enim & ipſa cum illo apparebit in gloria : propter quam gloriam dicta eſt Eccleſia glorioſa. Item quod Dominus ait, *Petite, & accipietis ; quærite, & invenietis ; pulſate, & aperietur vobis*, operoſe quidem tria iſta quid inter ſe differant exponendum putavi, ſed longe melius ad inſtantiſſimam petitionem omnia referuntur. Hoc quippe oſtendit, ubi eodem verbo cuncta concluſit, dicens, *Quanto magis Pater veſter qui in cælis eſt dabit bona petentibus ſe* ? Non enim dixit, petentibus & quærentibus & pulſantibus. Hoc Opus * ſic incipit : *Sermonem quem locutus eſt Dominus*.

Lib. 2. cap. 19. Epheſ. 5. 27.

Matt. 7. 7. Lib. 2. cap. 21.

* Tom. 3.

CAPUT XX.

Pſalmus contra partem Donati.

VOLENS etiam cauſſam Donatiſtarum ad ipſius humillimi vulgi & omnino imperitorum atque idiotarum notitiam pervenire, & eorum quantum fieri poſſet per nos inhærere memoriæ Pſalmum qui eis cantaretur, per Latinas litteras feci : ſed uſque ad V litteram. Tales autem Abecedarios appellant. Tres verò ultimas omiſi ; ſed pro eis noviſſimum quaſi epilogum adjunxi, tamquam eos mater alloqueretur Eccleſia. Hypopſalma etiam quod reſponderetur, & proœmium cauſſæ, quod nihilo minus cantaretur, non ſunt in ordine litterarum : earum quippe ordo incipit poſt proœmium. Ideo autem non aliquo carminis genere id fieri volui, ne me neceſſitas metrica ad aliqua verba quæ vulgo minus ſunt uſitata compelleret. Iſte Pſalmus * ſic incipit : *Omnes qui gaudetis de pace, modo verum judicate*, quod ejus hypopſalma eſt.

* Tom. 9.

CAPUT XXI.

Contra epiſtolam Donati hæretici Liber unus.

LIBRUM etiam contra epiſtolam Donati, qui partis Donati ſecundus poſt Majorinum epiſcopus apud Carthaginem fuit, eodem presbyterii mei tempore ſcripſi, in qua epiſtola ille agit, ut non niſi in ejus communione baptiſma Chriſti eſſe credatur : cui nos contradicimus. In quo dixi in quodam loco de Apoſtolo Petro, quod in illo tamquam in petra fundata ſit Eccleſia : qui ſenſus etiam cantatur ore multorum in verſibus Beatiſſimi Ambroſii, ubi de gallo gallinaceo ait, *Hoc ipſa petra Eccleſiæ canente, culpam diluit*. Sed ſcio me poſtea ſæpiſſime ſic expoſuiſſe quod a Domino dictum eſt, *Tu es Petrus, & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meam* : ut ſuper hunc intelligeretur quem confeſſus eſt Petrus dicens, *Tu es Chriſtus filius Dei vivi* : ac ſic Petrus ab hac petra appellatus perſonam Eccleſiæ figuraret, quæ ſuper hanc petram ædificatur, & accepit claves regni cælorum. Non enim dictum eſt illi, Tu es petra ; ſed, *Tu es Petrus*. Petra autem erat Chriſtus, quem confeſſus Simon ſicut eum tota Eccleſia confitetur, dictus eſt Petrus. Harum autem duarum ſententiarum quæ ſit probabilior eligat lector.

Matt. 16. 18.

2. Alio loco dixi, *Nullius mortem Deus quærit* : quod ſic accipiendum, quia homo ſibi adquiſivit mortem deſerens Deum, & adquirit qui non recurrit ad Deum, ſecundum quod ſcriptum eſt : *Deus mortem non fecit*. Sed etiam illud non minus verum eſt, *Vita & mors a Domino Deo eſt* : vita ſcilicet a donante, mors a vindicante.

Sap. 1. 13. Eccle. 11 14.

3. Item quod dixi Donatum, cujus epiſtolam refellebam, rogaſſe ut Imperator inter ipſum & Cæcilianum tranſmarinos epiſcopos judices daret ; non ipſum, ſed alium Donatum, ejuſdem tamen ſchiſmatis, hoc feciſſe probabilius invenitur. Ille autem non erat Carthaginienſis Donatiſtarum epiſcopus, ſed a Caſis nigris, qui tamen primus apud Carthaginem ipſum nefarium ſchiſma [a] commiſit. Nec ſane Donatus Carthaginienſis ut Chriſtiani rebaptizarentur inſtituit, quod ego eum inſtituiſſe credideram, quando ejus epiſtolæ reſpondebam. Nec de libro [b] Eccleſiaſtici ipſe abſtulit de media ſententia verba ad rem neceſſaria, ubi cum ſcriptum ſit, *Qui baptizatur a mortuo, & iterum tangit illum, quid proficit lavatio ejus* ? iſte ſic poſuit tamquam ſcriptum eſſet, *Qui baptizatur a mortuo, quid proficit lavatio ejus* ? Nos autem & ante quam eſſet pars Donati, ſic habuiſſe codices plurimos, verumtamen Afros, ut non eſſet in medio, *& iterum tangit illum*, poſtea didicimus. Quod ſi tunc ſciſſem, non in iſtum tamquam in furem divini eloquii, vel violatorem, tanta dixiſſem. Hic liber * ſic incipit, *Abs te iſto præſente audieram*.

a

Eccle. 34. 30.

* Non exſtat.

CAPUT XXII.

Contra Adimantum Manichæi diſcipulum Liber unus.

EODEM tempore venerunt in manus meas quædam diſputationes Adimanti, qui fuerat Manichæi diſcipulus, quas conſcripſit adverſus Legem & Prophetas, velut contraria eis Evangelica & Apoſtolica ſcripta demonſtrare conatus. Huic ergo

a *Hic ſcilicet de Numidia veniens*, inquit Auguſt. *& contra Cæcilianum Chriſtianam dividens plebem, adjunctis ſibi ejuſdem factionis epiſcopis, Majorinum apud Carthaginem ordinavit epiſcopum. Cui Majorino Donatus alius ſucceſſit, qui eloquentia ſua confirmavit hanc hæreſim*. Ex lib. de hæreſibus ad Quodvultdeum.

b MSS. cum Am. & Er. *de libro Sapientiæ*.

ergo reſpondi, verba ejus ponens, eiſque reddens reſponſionem meam. Quod opus uno volumine concluſi, & in eo quibuſdam quæſtionibus non ſemel, ſed iterum reſpondi, quoniam quod primum reſponderam perierat, & tunc inventum eſt, cum jam iterum reſpondiſſem. Aliquas ſane earumdem quæſtionum popularibus eccleſiaſticis ſermonibus ſolvi: adhuc etiam quibuſdam non reſpondi: aliquæ remanſerunt, quæ rebus aliis magis urgentibus prætermiſſæ ſunt, cumulo quoque oblivionis adjuncto.

cap. 3. 2. In hoc ergo dixi, *Certis enim quibuſdam umbris & figuris rerum ante Domini adventum ſecundum mirabilem atque ordinatiſſimam diſtributionem temporum populus ille tenebatur qui Teſtamentum vetus accepit: tamen in eo tanta prædicatio & prænuntiatio novi Teſtamenti eſt, ut nulla in Evangelica atque Apoſtolica doctrina reperiantur, quamvis ardua & divina præcepta & promiſſa, quæ illis etiam libris veteribus deſint.* Sed addendum erat, pene, atque dicendum, ut pene nulla in Evangelica atque Apoſtolica doctrina reperiantur, quamvis ardua & divina præcepta & promiſſa, quæ illis etiam libris veteribus deſint. Quid eſt enim quod in ſermone Matt. 5. 21. Evangelico in monte Dominus dicit, *Audiſtis quia dictum eſt antiquis hoc, ego autem dico vobis*: ſi nihil ipſe amplius præcepit, quam præceptum eſt in illis veteribus libris? Deinde regnum cælorum illi populo fuiſſe Exod. 19. 2. promiſſum non legimus in iis quæ promiſſa ſunt Lege data per Moyſen in monte Sina, quod proprie vetus di- Gal. 4. 24 citur Teſtamentum, quod præfiguratum dicit Apoſtolus per ancillam Saræ & filium ejus: ſed & ibi figuratum eſt & novum per ipſam Saram & filium ejus. Proinde ſi figuræ diſcutiantur, omnia ibi prophetata reperiuntur, quæ ſunt præſentata, vel exſpectantur præſentanda per Chriſtum. Verumtamen propter quedam præcepta non figurata, ſed propria, quæ non in vetere Teſtamento, ſed in novo inveniuntur, cautius & moderatius diceretur, pene nulla, quam nulla hic eſſe quæ non ſint & illic: quamvis illic ſint illa duo præcepta de dilectione Dei & proximi, quo rectiſſime omnia & Legitima & Prophetica & Evangelica & Apoſtolica referuntur.

cap. 5. 3. Item quod dixi, *Tribus modis in ſcripturis ſanctis filiorum nomen accipitur*: minus conſiderate dictum eſt. Et alios enim quoſdam modos ſine dubio prætermiſimus: ſicut dicitur filius gehennæ, vel filius adoptivus; Mat. 23. 15. quæ utique nec ſecundum naturam, nec ſecundum do- Rom. 8. 14. Joan. 8. 37. ctrinam, nec ſecundum imitationem dicuntur. Quorum trium modorum tamquam ſola ſint exempla reddidimus: ſecundum naturam, ſicut Judæi filii Abrahæ; 1. Cor. 4. 14. ſecundum doctrinam, ſicut filios ſuos quos Evange- Gal. 4. 28 lium docuit Apoſtolus vocat; ſecundùm imitationem, ſicut filii Abrahæ nos ſumus, cujus imitamur fidem.

cap. 12. 1. Cor. 15. 54. Quod autem dixi, *Cum induerit incorruptionem & immortalitatem, jam non caro & ſanguis erit*: ſecundum corruptionem carnalem dictum eſt carnem non futuram, Luc. 24. 39. non ſecundum ſubſtantiam, ſecundum quam Domini corpus etiam poſt reſurrectionem caro appellata eſt.

cap. 26. 4. Alio loco, *Niſi quiſque*, inquam, *voluntatem mutaverit, bonum operari non poteſt, quod in noſtra poteſtate* Matt. 12. 33. *eſſe poſitum alio loco docet, ubi ait, Aut facite arborem bonam & fructum ejus bonum; aut facite arborem malam & fructum ejus malum.* Quod non eſt contra gra- 2. Sent. diſt. 28. c. Alibi. tiam Dei quam prædicamus. In poteſtate quippe hominis eſt mutare in melius voluntatem, ſed ea poteſtas nulla eſt niſi a Deo detur, de quo dictum eſt, *Dedit eis poteſtatem filios Dei fieri.* Cum enim hoc ſit in poteſtate quod cum volumus facimus, nihil tam in poteſtate quam ipſa voluntas eſt, ſed præparatur voluntas a Domino. Eo modo ergo dat poteſtatem. Sic intelligendum eſt & quod dixi poſtea, *In noſtra poteſtate eſſe, ut vel inferi bonitate Dei, vel excidi ejus ſeveritate mereamur*: quia in poteſtate noſtra non eſt, niſi quod noſtram ſequitur voluntatem. quæ cum fortis & potens præparatur a Domino, facile fit opus pietatis, etiam quod difficile atque impoſſibile fuit. Hic liber * ſic incipit: *De eo quod ſcriptum eſt, In principio fecit Deus cælum & terram.*

Joan. 1 12.

3. Sent. diſt. 28. cap. Sic etiam.

* Tom. 8.

CAPUT XXIII.

Expoſitio quarumdam propoſitionum ex epiſtola Apoſtoli ad Romanos. Rom. 7. 14.

CUM presbyter adhuc eſſem, contigit ut apud Carthaginem inter nos qui ſimul eramus, ad Romanos Apoſtoli epiſtola legeretur, & quædam interrogabar a fratribus: quibus cum ſicut poteram reſponderem, voluerunt ſcribi potius quæ dicebam, quam ſine litteris fundi. Ubi cum eis obtemperarem, liber unus acceſſit ſuperioribus opuſculis meis. In quo libro, *Quod autem ait*, inquam, *Scimus quia lex ſpiritalis eſt, ego autem carnalis ſum: ſatis oſtendit, non poſſe impleri legem, niſi a ſpiritalibus quales facit gratia Dei.* Quod utique non ex perſona Apoſtoli accipi volui, qui jam ſpiritalis erat: ſed hominis ſub lege poſiti, nondum ſub gratia. Sic enim prius hæc verba ſapiebam, quæ poſtea lectis quibuſdam divinorum tractatoribus eloquiorum, quorum me moveret auctoritas, conſideravi diligentius, & vidi etiam de ipſo Apoſtolo poſſe intelligi, quod ait, *Scimus quoniam lex ſpiritalis eſt, ego autem carnalis ſum*: quod in eis libris quos contra Pelagianos nuper ſcripſi, quantum potui diligenter oſtendi. In iſto ergo libro & hoc quod dictum eſt, *Ego autem carnalis ſum*: & deinde cetera uſque ad eum locum, ubi dicit, *Miſer ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum*: dixi hominem deſcribi adhuc ſub lege, nondum ſub gratia conſtitutum, bene facere volentem, ſed victum concupiſcentia carnis male facientem. A cujus concupiſcentiæ dominatu non liberat, niſi gratia Dei per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum dono Spiritus ſancti, per quem diffuſa caritas in cordibus noſtris vincit carnis concupiſcentias, ne conſentiamus eis ad male faciendum; ſed potius bona faciamus. Unde quidem jam evertitur hæreſis Pelagiana, quæ vult, non ex Deo nobis, ſed ex nobis eſſe caritatem qua bene ac pie vivimus. Sed in illis libris, quos adverſus eos edidimus, etiam ſpiritalis hominis jamque ſub gratia conſtituti melius intelligi verba iſta monſtravimus, propter carnis corpus, quod ſpiritale nondum eſt, erit autem in reſurrectione mortuorum; & propter ipſam carnis concupiſcentiam, cum qua ita confligunt ſancti, non ei conſentientes ad malum, ut tamen ejus motibus, quibus repugnantibus reſiſtunt, non careant in hac vita: non eos autem habebunt in illa, ubi abſorbebitur mors in victoriam. Propter hanc itaque concupiſcentiam motuſque ipſos, quibus ita reſiſtitur, ut tamen ſint in nobis, poteſt quiſque ſanctus jam ſub gratia poſitus dicere iſta omnia, quæ hic eſſe dixi verba hominis nondum ſub gratia poſiti, ſed ſub lege. Quod hic oſtendere longum eſt, & hoc ubi oſtenderim dictum eſt.

Ibidem.

Ibid. 24.*

2. Item diſputans quid elegerit Deus in nondum cap. 6.

nato, cui dixit ſerviturum eſſe majorem: & quid in eodem majore ſimiliter nondum nato reprobaverit, de quibus propter hoc commemoratur, quamvis longe poſtea prolatum propheticum teſtimonium: *Jacob dilexi, Eſau autem odio habui:* ad hoc perduxi ratiocinationem, ut dicerem, *Non ergo elegit Deus opera cujuſquam in præſcientia, quæ ipſe daturus eſt: ſed fidem elegit in præſcientia, ut quem ſibi creditурum eſſe præſcivit, ipſum elegerit cui Spiritum-ſanctum daret, ut bona operando etiam vitam æternam conſequeretur.* Nondum diligentius quæſiveram, nec adhuc inveneram qualis ſit electio gratiæ: de qua idem dicit Apoſtolus; *Reliquiæ per electionem gratiæ ſalvæ factæ ſunt*; quæ utique non eſt gratia, ſi eam merita ulla præcedant, ne jam quod datur, non ſecundum gratiam, ſed ſecundum debitum reddatur potius meritis quam donetur. Proinde quod continuo dixi, *Dicit enim idem Apoſtolus, Idem Deus qui operatur omnia in omnibus. Nuſquam autem dictum eſt, Deus credit omnia in omnibus:* ac deinde ſubjunxi, *Quod ergo credimus, noſtrum eſt; quod autem bonum operamur, illius eſt qui credentibus dat Spiritum-ſanctum*, profecto non dicerem, ſi jam ſcirem etiam ipſam fidem inter Dei munera reperiri, quæ dantur in eodem ſpiritu. Utrumque ergo noſtrum eſt propter arbitrium voluntatis, & utrumque tamen datum eſt per ſpiritum fidei & caritatis. Neque enim ſola caritas, ſed ſicut ſcriptum eſt, *Caritas cum fide a Deo Patre & Domino noſtro Jeſu Chriſto.*

Rom. 9. 13. Mal. 1. 3

cap. 60.

1. Cor. 12. 6.

Epheſ 6. 23.

3. Et quod paulo poſt dixi, *Noſtrum eſt enim credere & velle, illius autem dare credentibus & volentibus facultatem bene operandi per Spiritum ſanctum, per quem caritas diffunditur in cordibus noſtris*, verum eſt quidem, ſed eadem regula, & utrumque ipſius eſt, qui ipſe præparat voluntatem; & utrumque noſtrum, quia non fit niſi volentibus nobis. Ac per hoc quod etiam poſtea dixi, *Quia neque velle poſſumus niſi vocemur, & cum poſt vocationem voluerimus, non ſufficit voluntas noſtra & curſus noſter, niſi Deus & vires currentibus præbeat, & perducat quo vocat.* Ac deinde ſubjunxi: *Manifeſtum eſt ergo non volentis neque currentis, ſed miſerentis Dei eſſe, quod bene operamur*, omnino veriſſimum eſt. Sed parum de ipſa vocatione diſſerui, quæ fit ſecundum propoſitum Dei: non enim omnium qui vocantur talis eſt, ſed tantum electorum. Itaque quod paulo poſt dixi, *Sicut enim in iis quos eligit Deus, non opera, ſed fides incboat meritum, ut per munus Dei bene operentur, ſic in iis quos damnat, infidelitas & impietas incboat pœnæ meritum, ut per ipſam pœnam etiam male operentur*, veriſſime dixi: ſed fidei meritum etiam ipſum eſſe donum Dei, nec putavi quærendum eſſe, nec dixi.

cap 62. Rom. 9. 16.

4. Et alio loco, *Cujus enim miſeretur*, inquam, *facit eum bene operari; & quem obdurat, relinquit eum ut male operetur. Sed & illa miſericordia præcedenti merito fidei tribuitur: & iſta obduratio præcedenti impietati.* Quod quidem verum eſt; ſed adhuc quærendum erat, utrum & a meritum fidei de miſericordia Dei veniat, id eſt, utrum iſta miſericordia ideo tantummodo fiat in homine, quia fidelis eſt, an etiam facta fuerit ut fidelis eſſet. Legimus enim dicente Apoſtolo, *Miſericordiam conſecutus ſum ut fidelis eſſem*: non ait, quia fidelis eram. Fideli ergo datur quidem, ſed data eſt etiam ut eſſet fidelis. Rectiſſime itaque alio loco in eodem libro dixi, *Quoniam ſi non ex operibus, ſed miſericordia Dei & vocamur ut credamus, & credentibus præſtatur ut bene operemur, non eſt gentibus iſta invidenda miſericordia:* quamvis minus ibi diligenter de illa, quæ per Dei propoſitum fit, vocatione tractaverim. Hic liber * ſic incipit: *Senſus hi ſunt in epiſtola Pauli ad Rom.*

Rom. 9. 18.

a

1. Cor. 7. 25.

1. Sent. diſt. 41. c. Multi.

cap. 64.

* Tom. 3.

CAPUT XXIV.

Expoſitio epiſtolæ ad Galatas Liber unus.

POST hunc librum expoſui ejuſdem Apoſtoli epiſtolam ad Galatas, non carptim, id eſt aliqua prætermittens, ſed continuanter & totam. Hanc autem expoſitionem uno volumine comprehendi. In quo illud quod dictum eſt, *Priores ergo Apoſtoli veraces, qui non ab hominibus, ſed a Deo per hominem miſſi ſunt, per Jeſum Chriſtum ſcilicet adhuc mortalem. Verax etiam noviſſimus Apoſtolus, qui per Jeſum Chriſtum totum jam Deum poſt reſurrectionem ejus miſſus eſt*, propter immortalitatem dictum eſt, *totum jam Deum*, quam poſt reſurrectionem habere cœpit, non propter divinitatem ſemper immortalem, a qua numquam receſſit, in qua totus Deus erat, & cum moriturus adhuc erat. Hunc autem ſenſum ſequentia manifeſtant: adjunxi enim dicens, *Priores ſunt ceteri Apoſtoli per Jeſum Chriſtum adhuc ex parte hominem, id eſt mortalem: Noviſſimus eſt Apoſtolus Paulus per Jeſum Chriſtum jam totum Deum, id eſt ex omni parte immortalem.* Hoc enim dixi, exponens quod ait Apoſtolus: *Non ab hominibus, neque per hominem, ſed per Jeſum Chriſtum & Deum Patrem*: quaſi jam Jeſus Chriſtus non ſit homo. Sequitur enim: *Qui ſuſcitavit illum a mortuis*: ut hinc appareret cur dixerit, *neque per hominem*. Proinde propter immortalitatem jam nunc non homo Chriſtus Deus: propter ſubſtantiam vero naturæ humanæ, in qua aſcendit in cælum, etiam nunc mediator Dei & hominum homo Chriſtus Jeſus, quoniam ſic veniet quomodo eum viderunt qui viderunt euntem in cælum.

Gal. 1. 1.

1. Tim. 2. 5. Act. 1. 11.

2. Item quod dixi, *Gratia Dei eſt qua nobis donantur peccata ut reconciliemur Deo: pax autem qua reconciliamur Deo*, ſic accipiendum eſt, ut tamen ſciamus etiam utrumque ad generalem Dei gratiam pertinere: quomodo in populo Dei aliud ſpecialiter Iſrael, aliud Judas; & tamen utrumque generaliter Iſrael. Item cum exponerem, *Quid ergo Lex tranſgreſſionis gratia* b *poſita eſt*: ita diſtinguendum putavi, ut interrogatio eſſet. *Quid ergo?* Ac deinde reſponſio. *Lex tranſgreſſionis gratia poſita eſt.* Quod quidem non abhorret a vero; ſed melior mihi videtur iſta diſtinctio, ut interrogatio ſit, *Quid ergo Lex?* & inferatur reſponſio: *Tranſgreſſionis gratia poſita eſt.* Quod autem dixi, *Ordinatiſſime itaque ſubjunxit:* Quod ſi ſpiritu ducimini, non adhuc eſtis ſub Lege: *ut intelligamus eos eſſe ſub Lege, quorum ſpiritus ita concupiſcit adverſus carnem, ut non ea quæ volunt faciant, id eſt non ſe teneant invictos in caritate juſtitiæ, ſed a concupiſcente adverſum ſe carne vincantur*, hoc ex illo ſenſu eſt, quo ſentiebam id quod dictum eſt, *Caro concupiſcit adverſus ſpiritum, & ſpiritus adverſus carnem: hæc enim ſibi invicem adverſantur, ut non ea quæ vultis faciatis*, ad eos pertinere qui ſub Lege ſunt, nondum ſub gratia. Adhuc enim non intellexeram hæc verba, & illis qui ſub gratia ſunt, non ſub Lege, propterea convenire, quia & ipſi concupiſcentias carnis, contra

b

cap. 5.

Gal. 5. 17.

a Apud Am. legitur, *meritum fidei miſericordiam Dei præveniat*. Apud Er. & MSS. aliquot, *meritum fidei miſericordia Dei præveniat*.

b *Poſita eſt*. Ita MSS. plerique juxta græc. προτεθη. necnon Lovanienſes in eo loco, qui retractatur, quamvis hic ſequantur Vulgat. *poſita eſt*.

tra quas ſpiritu concupiſcunt, quamvis eis non conſentiant, nollent tamen ullas habere ſi poſſent. Et ideo non quæcumque volunt faciunt, quia volunt eis carere, nec poſſunt. Tunc enim eas non habebunt, quando nec corruptibilem carnem. Hic liber * ſic incipit: *Cauſſa propter quam ſcribit Apoſtolus.*

* Tom. 3.

CAPUT XXV.

Epiſtolæ ad Rom. inchoata expoſitio, Liber unus.

EPISTOLÆ quoque ad Romanos ſicut ad Galatas expoſitionem ſuſceperam. Sed hujus Operis, ſi perficeretur, plures libri erant futuri: quorum unum in ſola diſputatione ipſius ſalutationis abſolvi, ab initio ſcilicet uſque ad illud, ubi ait: *Gratia vobis & pax a Deo Patre noſtro & Domino Jeſu Chriſto*. Factum eſt quippe ut immoraremur, cum vellemus ſolvere incidentem ſermoni noſtro difficillimam quæſtionem de peccato in Spiritum-ſanctum, quod non remittatur neque in hoc ſæculo neque in futuro. Sed deinde alia volumina ceſſavi adjungere exponendo epiſtolam totam, ipſius operis magnitudine ac labore deterritus, & in alia faciliora deflexus ſum. Ita factum eſt, ut librum quem feceram primum, relinquerem ſolum, cujus eſſe titulum volui, *Epiſtolæ ad Romanos inchoata expoſitio*. Ubi quod dixi, *gratiam eſſe in dimiſſione peccatorum, pacem vero in reconciliatione Dei*, ubicumque hoc dixi, non ſic accipiendum eſt, ac ſi pax ipſa & reconciliatio non pertineat ad gratiam generalem, ſed quod ſpecialiter nomine gratiæ remiſſionem ſignificaverit peccatorum. Sicut Legem & ſpecialiter dicimus, ſecundum quod dictum eſt, *Lex & prophetæ*: & generaliter, ut in ea ſint & prophetæ. Hic liber * ſic incipit: *In epiſtola quam Paulus Apoſtolus ſcripſit ad Romanos.*

Matt. 22. 40.

* Tom. 3.

CAPUT XXVI.

De diverſis quæſtionibus octoginta tribus Liber unus.

EST etiam inter illa quæ ſcripſimus quoddam prolixum opus, qui tamen unus deputatur liber, cujus eſt titulus, *De diverſis quæſtionibus octoginta tribus*. Cum autem diſperſę fuiſſent per chartulas multas, quoniam ab ipſo primo tempore converſionis meæ, poſteaquam in Africam venimus, ſicut interrogabar a fratribus, quando me vacantem videbant, nulla a me ſervata ordinatione dictatæ ſunt, juſſi eas jam epiſcopus colligi, & unum ex eis librum fieri, adhibitis numeris, ut quod quiſque legere voluerit, facile inveniat. Harum quæſtionum eſt. I, utrum anima a ſeipſa ſit, II, de libero arbitrio. III, utrum Deo auctore ſit homo deterior. IV, quæ ſit cauſſa ut ſit homo deterior. V, utrum animal irrationabile beatum eſſe poſſit. VI, de malo. VII, quæ proprie in animante anima dicatur. VIII, utrum per ſe anima moveatur. IX, utrum corporeis ſenſibus percipi veritas poſſit. In qua illud quod dixi, *Omne quod corporeus ſenſus adtingit, quod & ſenſibile dicitur, ſine ulla intermiſſione temporis commutatur*, Sine dubio verum quidem non eſt in corporibus reſurrectionis incorruptibilibus, ſed nunc ea nullus noſtri corporis ſenſus adtingit, niſi forte divinitus tale aliquid reveletur. X, utrum corpus a Deo ſit. XI, quare Chriſtus de fœmina natus ſit. XII, loco, ubi titulus eſt, Sententia cujuſdam ſapientis: non eſt mea, ſed quia per me innotuit quibuſdam fratribus, qui tunc a me iſta diligentiſſime colligebant, & placuit eis, inter noſtra eam ſcribere voluerunt. Eſt autem cujuſdam Fontei Carthaginienſis, [a] de mente mundanda ad videndum Deum, quod Paganus quidem ſcripſit, ſed Chriſtianus baptizatus eſt mortuus. XIII, eſt, quo documento conſtet homines beſtiis excellere. XIV, non fuiſſe corpus Domini noſtri Jeſu Chriſti phantaſma. XV, de intellectu. XVI, de Filio Dei. XVII, de ſcientia Dei. XVIII, de [b] Trinitate. XIX, de Deo & creatura. XX, de loco Dei. XXI, utrum Deus auctor mali non ſit. Ubi videndum eſt, ne male intelligatur quod dixi, *Mali auctor non eſt, quia omnium quæ ſunt auctor eſt: quia in quantum ſunt, in tantum bona ſunt*. Et ne hinc putetur non ab illo eſſe pœna malorum, quæ utique malum eſt iis qui puniuntur. Sed hoc ita dixi quemadmodum dictum eſt, *Deus mortem non fecit*: cum alibi ſcriptum ſit, *Mors & vita a Domino Deo eſt*. Malorum ergo pœna, quæ a Deo eſt, malum eſt quidem malis; ſed in bonis Dei operibus eſt, quoniam juſtum eſt ut mali puniantur, & utique bonum eſt omne quod juſtum eſt. XXII, Deum non pati neceſſitatem. XXIII, de Patre & Filio. Ubi dixi quòd eam ipſe genuerit, qua ſapiens dicitur, ſapientiam: ſed melius iſtam quæſtionem in libro poſtea de Trinitate tractavimus. XXIV, utrum & peccatum & recte factum in libero ſit voluntatis arbitrio. Quod ita eſſe omnino veriſſimum eſt. Sed ut ad recte faciendum liberum ſit, Dei gratia liberatur. XXV, de cruce Chriſti. XXVI, de differentia peccatorum. XXVII, de providentia. XXVIII, quare Deus mundum facere voluerit. XXIX, utrum aliquid ſit ſurſum aut deorſum in univerſo. XXX, utrum omnia in utilitatem hominis creata ſint. XXXI, [c] Nec ipſa mea eſt, ſed Ciceronis: verum quia & hæc per me innotuit fratribus, inter iſta quæ colligebant ſcripſerunt eam, volentes noſſe quemadmodum virtutes animi ab illo diviſæ ac definitæ ſint. XXXII, utrum rem ullam alius alio magis intelligat, atque ita ejuſdem rei per infinitum eat intelligentia. XXXIII, de metu. XXXIV, utrum non aliud amandum ſit quam metu carere. XXXV, quid amandum ſit. In qua illud quod dixi, *id eſſe amandum, quod nihil eſt aliud habere, quam noſſe*, non ſatis approbo. Neque enim Deum non habebant, quibus dictum eſt: *Neſcitis quia templum Dei eſtis vos, & ſpiritus Dei habitat in vobis?* nec tamen eum noverant, vel non ſicut noſcendus eſt noverant. Item quod dixi, *Nemo igitur beatam vitam novit, & miſer eſt;* novit, dixi, quomodo noſcenda eſt. Nam quis eam penitus neſcit, eorum dumtaxat qui jam ratione utuntur; quando quidem beatos ſe eſſe velle noverunt? XXXVI, de nutrienda caritate. Ubi dixi, *Deus igitur & animus quo amatur, caritas proprie dicitur purgatiſſima & conſummata, ſi nihil aliud amatur*. Quod ſi verum eſt, quomodo ergo Apoſtolus ait: *Nemo umquam carnem ſuam odio habuit?* Et ex hoc admonet ut diligantur uxores. Sed ideo dictum eſt, *proprie dilectio dicitur*, quoniam caro diligitur quidem, nec tamen proprie, ſed propter animam cui ſubjacet ad uſum. Nam etſi propter ſeipſam videtur diligi, cum eam nolumus eſſe deformem, ad aliud referendum eſt decus ejus, ad illud ſcilicet, a quo decora ſunt omnia. XXXVII, de ſemper nato. XXXVIII, de conformatione animæ. XXXIX, de alimentis. XL, cum animarum natura una ſit, unde hominum diverſæ voluntates. XLI, cum omnia Deus fecerit, quare non æqualiter fecerit. XLII, quem-

b

2. Sent. diſt. 37. cap. Cùm igitur.

Sap. 1. 13. Eccli. 11. 14.

1. Cor 3. 16.

Eph. 5. 29.

c Tullius off. 1.

a Additur apud Lov. *qui de vita Brachmanarum aliquanta conſcripſit*. quod prorſus abeſt ab Am. Er. & MSS.

b Am. Er. & MSS. non deteriores habent, *de Trina unitate*.

c Hic Lovanienſes titulum ſententiæ primæ e lib. 12. Sentent. ſic interponunt: XXXI. *Eum, qui ut vult vivit, beatum eſſe. Nec ipſa mea eſt*. Interpolationem deteximus ſubſidio Am. Er. & veriorum MSS.

quemadmodum Dei ſapientia Dominus Jeſus Chriſtus & in utero matris fuerit & in cælis. XLIII, quare Filius Dei in homine apparuit, & Spiritus-ſanctus in columba. XLIV, quare tanto poſt venit Dominus Jeſus Chriſtus. Ubi cum generis humani tamquam unius hominis ætates commemorarem, dixi: *Nec oportuit venire divinitus magiſtrum, cujus imitatione in mores optimos formaretur, niſi tempore juventutis.* Et adjunxi ad hoc valere quod Apoſtolus dixit, ſub Lege tamquam ſub pedagogo parvulos cuſtoditos. Sed poteſt movere cur alibi dixerimus, Chriſtum in generis humani ſexta ætate tamquam in ſenectute veniſſe. Hoc ergo quod de juventute dictum eſt, ad vigorem fervoremque fidei refertur, quæ per dilectionem operatur: illud autem de ſenectute ad temporum numerum. Poteſt enim intelligi utrumque in univerſitate hominum, quod non poteſt in ætatibus ſingulorum. ſicut in corpore non poteſt eſſe ſimul & juventus & ſenectus, in animo autem poteſt: illa propter alacritatem, iſta propter gravitatem. XLV, adverſus mathematicos. XLVI, de ideis. XLVII, utrum aliquando cogitationes noſtras videre poſſimus. Ubi quod dixi, *Angelica corpora, qualia nos ſperamus habituros, lucidiſſima atque ætherea eſſe credendum eſt,* ſi hoc ſine membris, quæ nunc habemus, & ſine ſubſtantia, quamvis incorruptibilis, tamen carnis accipiatur, erratur. Multo autem melius in opere de Civitate Dei quæſtio iſta tractata eſt de videndis cogitationibus noſtris. XLVIII, de credibilibus. XLIX, quare filii Iſrael ſacrificabant viſibiliter pecorum victimas. L, de æqualitate Filii. LI, de homine facto ad imaginem & ſimilitudinem Dei. Ubi quid eſt, quod dixi, *Homo ſine vita non recte appellatur*; cum dicatur homo etiam cadaver hominis. Ergo ſaltem dicere debui, non proprie dicitur; ubi dixi, *non recte dicitur*. Item dixi, *Neque inſcite diſtinguitur, quod aliud ſit imago & ſimilitudo Dei, aliud ad imaginem & ſimilitudinem Dei, ſicut hominem factum accipimus.* Quod non ita intelligendum eſt, quaſi homo non dicatur imago Dei, cum dicat Apoſtolus, *Vir quidem non debet velare caput, cum ſit imago & gloria Dei:* ſed dicitur etiam ad imaginem Dei, quod Unigenitus non dicitur, qui tantummodo imago eſt, non ad imaginem. LII, de eo quod dictum eſt, *Pœnitet me feciſſe hominem.* LIII, de auro & argento, quod Iſraelitæ ab Ægyptiis acceperunt. LIV, de eo quod ſcriptum eſt, *Mihi autem adhærere Deo, bonum eſt.* Ubi quod dixi, *Quod autem eſt omni anima melius, id Deum dicimus,* magis dici debuit, omni creato ſpiritu melius. LV, de eo quod ſcriptum eſt, *Sexaginta ſunt reginæ, octoginta concubinæ, & adoleſcentulæ quarum non eſt numerus.* LVI, de annis quadraginta ſex ædificati templi. LVII, de centum quinquaginta tribus piſcibus. LVIII, de Joanne Baptiſta. LIX, de decem virginibus. LX, *de die autem & hora nemo ſcit, neque Angeli cælorum, neque Filius hominis, niſi Pater ſolus.* LXI, de eo quod ſcriptum eſt in Evangelio, turbas Dominum in monte paviſſe de quinque panibus. Ubi quod dixi, *duos piſces duas illas ſignificare perſonas, regiam ſcilicet & ſacerdotalem, ad quas etiam ſacroſancta illa unctio pertinebat*, dicendum potius fuit, maxime pertinebat, quoniam unctos aliquando legimus & Prophetas. Item quod dixi, *Lucas qui tamquam aſcendentem poſt abolitionem peccatorum ſacerdotem Chriſtum inſinuavit, per Nathan aſcendit ad David: quia Nathan propheta miſſus erat, cujus correptione David ipſius peccati abolitionem pœnitendo impetravit*, non ſic accipiendum eſt tamquam ipſe fuerit Nathan propheta, qui filius David: quia nec hic dictum eſt, quia ipſe propheta miſſus erat, ſed dictum eſt, *quia Nathan propheta miſſus erat*, ut myſterium non in eodem homine, ſed in eodem nomine intelligatur. LXII, de eo quod ſcriptum eſt in Evangelio, quod *baptizabat Jeſus plures quam Joannes, quamvis ipſe non baptizaret, ſed diſcipuli ejus.* Ubi quod dixi, *Latro ille cui dictum eſt, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiſo; qui nec ipſum baptiſma acceperat*: hoc quidem & alios ante nos rectores ſanctæ Eccleſiæ poſuiſſe in ſuis litteris invenimus; ſed quibus documentis ſatis poſſit oſtendi quod non fuerit baptizatus ille latro, ignoro. De qua re in poſterioribus quibuſdam opuſculis noſtris diligentius diſputatum eſt, maxime in eo quod ad Vincentium Victorem *de animæ origine* ſcripſimus. LXIII, de Verbo. LXIV, de muliere Samaritana. LXV, de reſurrectione Lazari. LXVI, de eo quod ſcriptum eſt, *An ignoratis fratres, ſcientibus enim Legem loquor, quia Lex dominatur homini, in quantum tempus vivit?* uſque ad eum locum in quo ſcriptum eſt, *Vivificabit & mortalia corpora veſtra per inhabitantem ſpiritum ejus in vobis.* Ubi illud quod ait Apoſtolus: *Scimus autem quia Lex ſpiritualis eſt, ego autem carnalis ſum:* exponere volens, dixi, *id eſt carni conſentio, nondum ſpiritali gratia liberatus:* quod non ſic accipiendum eſt, quaſi ſpiritalis homo jam ſub gratia conſtitutus, etiam de ſe ipſo non poſſit hoc dicere, & cetera uſque ad eum locum ubi dictum eſt: *Miſer ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* quod poſtea didici, ſicut jam ſum ante confeſſus. Rurſus exponens quod ait Apoſtolus: *Corpus quidem mortuum eſt propter peccatum. Mortuum*, inquam, *corpus dicit, quamdiu tale eſt, ut indigentia rerum temporalium moleſtet animam.* Sed multo melius mihi poſtea viſum eſt, ideo mortuum corpus dictum, quod habeat jam moriendi neceſſitatem, quam non habuit ante peccatum. LXVII, de eo quod ſcriptum eſt: *Exiſtimo enim quod indignæ ſint paſſiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis:* uſque ad id quod dictum eſt: *Spe enim ſalvi facti ſumus.* Ubi cum exponerem quod ſcriptum eſt, *Et ipſa creatura liberabitur a ſervitute interitus;* dixi, *Et ipſa creatura, id eſt ipſe homo, cum jam ſignaculo imaginis propter peccatum amiſſo remanſit tantummodo creatura.* Quod non ita accipiendum eſt quaſi totum amiſerit homo quod habebat imaginis Dei. Nam ſi omnino non amiſiſſet, non eſſet propter quod diceretur, *Reformamini in novitate mentis veſtræ.* Et, *In eamdem imaginem transformamur.* Sed rurſum ſi totum amiſiſſet, nihil maneret unde diceretur, *Quamquam in imagine ambulet homo, tamen vane conturbatur.* Item quod dixi, *ſpiritaliter ſummos Angelos vivere, infimos verò animaliter:* audacius dictum eſt de infimis quam ut poſſit vel ſcripturis ſanctis, vel ipſis rebus oſtendi: quia & ſi forſitan poteſt, difficillime poteſt. LXVIII, de eo quod ſcriptum eſt, *O homo tu quis es, qui reſpondeas Deo?* Ubi dixi, *Quia etiamſi levioribus quiſque peccatis, aut certe quamvis gravioribus & multis, tamen magno gemitu & dolore pœnitendi miſericordia Dei dignus fuerit, non ipſius eſt, qui ſi relinqueretur interiret; ſed miſerentis Dei, qui ejus precibus doloribuſque ſubvenit. Parum eſt enim velle, niſi Deus miſereatur; ſed Deus non miſeretur qui ad pacem vocat, niſi voluntas præceſſerit ad pacem.* Hoc dictum eſt poſt pœnitentiam. Nam eſt miſericordia Dei etiam ipſam

Matt. 3. 16.
Gal. 3. 23
Lib. 1. de Geneſ cont. Manich. c. 23
Lib 22. cap. 29.
1. Cor. 11. 7.
Gen. 6. 6. & 7. Exod. 3. 22. & 12. 35. Pſal. 72. 28.
Luc. 6. 7.
Mat. 24. 36.
Mat. 14. 18. Joann. 6. 10.
Luc. 3. 25.
Joan. 4. 1.
Luc. 23. 43.
Inter eos Cypriani Epiſt. 73. ad Jubaj.
Lib. 3. de an. orig. cap. 9.
Joan. 4. 7
Ibidem 11. 43.
Rom. 7. 1.
Ibid. 11.
Ibid. 7. 14.
Rom. 7. 24.
Rom. 8. 10.
Rom. 8. 18.
Rom. 12. 2. 1. Cor. 3. 18.
Pſ. 38. 7
Rom. 9. 20.

ſam præveniens voluntatem, quæ ſi non eſſet, non præpararetur voluntas a Domino. Ad eam miſericordiam pertinet & ipſa vocatio quæ etiam fidem prævenit. De qua paulo poſt cum agerem dixi, *Hæc autem vocatio quæ ſive in ſingulis hominibus, ſive in populis atque in ipſo genere humano per temporum opportunitates operatur, al-*
Jer. 1. 5. *tæ & profundæ ordinationis eſt. Quo pertinet etiam illud;* In utero ſanctificavi te. *Et*, cum eſſes in renibus patris tui, vidi te. *Et*, Jacob dilexi, Eſau autem odio
Rom. 9. 13. habui, *&c.* Quamvis teſtimonium illud, *Cum eſſes in*
Mal. 1. 2. & 3. *renibus patris tui, vidi te;* unde mihi tamquam ſcriptum ſit, occurrerit, neſcio. LXIX, de eo quod ſcriptum eſt: *Tunc & ipſe Filius ſubjectus erit ei qui illi ſubjecit omnia.* LXX, de eo quod Apoſtolus dicit: *Abſor-*
1. Cor. 15. 54. & 55. *pta eſt mors in victoriam: ubi eſt mors contentio tua? ubi eſt mors aculeus tuus? Aculeus autem mortis peccatum, virtus vero peccati lex.* LXXI, de eo quod ſcriptum eſt:
Gal. 6. 2. *Invicem onera veſtra portate, & ſic adimplebitis legem Chriſti.* LXXII, de temporibus æternis. LXXIII, de eo
Phil. 2. 7. quod ſcriptum eſt: *Et habitu inventus ut homo.* LXXIV. de eo quod ſcriptum eſt in epiſtola Pauli ad Coloſſen-
Col. 1. 14. ſes: *In quo habemus redemptionem & remiſſionem peccatorum, qui eſt imago Dei inviſibilis.* LXXV, de hæreditate
Jac. 2. 20 Dei. LXXVI, de eo quod Apoſtolus Jacobus dicit: *Vis autem ſcire, o homo inanis, quia fides ſine operibus otioſa eſt.* LXXVII, de timore, utrum peccatum ſit. LXXVIII. de pulchritudine ſimulacrorum. LXXIX, quare magi
Exod. 7. 22. Pharaonis fecerunt miracula quædam ſicut Moyſes famulus Dei. LXXX, adverſus Apollinariſtas. LXXXI, de quadrageſima & quinquageſima. LXXXII, de eo quod ſcriptum eſt: *Quem enim diligit Dominus corripit; flagellat autem omnem filium quem recipit.* LXXXIII, de conjugio in eo quod Dominus ait: *Si quis dimiſerit uxorem ſuam excepta cauſſa fornicationis.* Hoc Opus * ſic incipit: *Utrum anima a ſe ipſa ſit.*

Heb. 12. 6

Mat. 19. 9.

* Tom. 6.

CAPUT XXVII.

De Mendacio Liber unus.

ITEM *de Mendacio* ſcripſi librum, qui etſi cum aliquo labore intelligitur, habet tamen non inutilem ingenii & mentis exercitationem, magiſque moribus ad veriloquium diligendum proficit. Hunc quoque auferre ſtatueram de opuſculis meis, quia & obſcurus & amfractuoſus, & omnino moleſtus mihi videbatur, propter quod eum nec edideram. Deinde cum poſtea ſcripſiſſem alterum, cujus titulus eſt, *Contra mendacium*, multo magis iſtum non eſſe decreveram & juſſeram, ſed non eſt factum. Itaque in iſta retractatione opuſculorum meorum cum eum incolumem reperiſem, etiam ipſum retractatum manere præcepi: maxime quia in eo nonnulla ſunt neceſſaria, quæ in illo altero non ſunt. Propterea vero illius inſcriptio eſt, *contra Mendacium*: iſtius autem, *de Mendacio*: quoniam per illum totum oppugnatio eſt aperta mendacii, iſtius autem magna pars in inquiſitionis diſputatione verſatur. Ad eumdem tamen finem uterque dirigitur. Hic liber * ſic incipit: *Magna quæſtio eſt de mendacio.*

* Tom. 6.

LIBER SECUNDUS.

In quo retractantur libri quos ſcripſit Epiſcopus.

CAPUT PRIMUM.

Ad Simplicianū Libri duo.

LIBRORUM quos epiſcopus elaboravi, primi duo ſunt *ad Simplicianum* eccleſiæ Mediolanenſis antiſtitem, qui beatiſſimo ſucceſſit Ambroſio, de diverſis quæſtionibus, quarum duas ex epiſtola Pauli Apoſtoli ad Romanos, in primum librum contuli.
Rom. 7. 7 Harum prior eſt de eo quod ſcriptum eſt, *Quid ergo dicemus? Lex peccatum eſt? Abſit.* uſque ad illud ubi ait: *Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum.* In qua illa Apoſtoli verba, *Lex ſpiritualis eſt, ego autem carnalis ſum*, &c. quibus caro contra ſpiritum confligere oſtenditur, eo modo expoſui, tamquam homo deſcribatur adhuc ſub Lege, nondum ſub gratia conſtitutus. Longe enim poſtea etiam ſpiritalis hominis (& hoc probabilius) eſſe poſſe illa verba cognovi. Poſterior
Ibid. 9. 10. in hoc libro quæſtio eſt, ab eo loco ubi ait, *Non ſolum autem, ſed & Rebecca ex uno concubitu habens Iſaac patris noſtri:* uſque ad illud ubi ait, *Niſi Dominus Sabaoth reliquiſſet nobis ſemen, ſicut Sodoma facti eſſemus, & ſicut Gomorrha ſimiles fuiſſemus.* In cujus quæſtionis ſolutione laboratum eſt quidem pro libero arbitrio voluntatis humanæ, ſed vicit Dei gratia: nec niſi ad illud potuit perveniri, ut liquidiſſima veri-
1. Cor. 4. 7. tate dixiſſe intelligatur Apoſtolus, *Quis enim te diſcernit? quid autem habes, quod non accepiſti? ſi autem*
Cyp. lib. 3. Teſtim. 4. *accepiſti, quid gloriaris quaſi non acceperis?* Quod volens etiam martyr Cyprianus oſtendere, hoc totum
„ ipſo titulo definivit, dicens: In nullo gloriandum,
„ quando noſtrum nihil eſt.

D 2. In ſecundo libro tractantur ceteræ quæſtiones, & pro noſtra quantulacumque facultate ſolvuntur, quæ ſunt omnes de ſcriptura quæ Regnorum appellatur. Harum prima eſt de eo quod ſcriptum eſt, *Et inſiliit ſpiritus Domini in Saul:* cum alibi dicatur, *Et ſpiritus Domini malus in Saul.* Quam cum exponerem dixi:
1. Reg. 10. 10. Ibid. 16. 14. Lib. 2. qu. 1. *Quamvis ſit in cujuſque poteſtate quid velit, non eſt tamen in cujuſquam poteſtate quid poſſit.* Quod ideo dictum eſt, quia non dicimus eſſe in poteſtate noſtra, niſi quod cum volumus fit, ubi prius & maxime eſt ipſum vel-
E le. Sine ullo quippe intervallo temporis præſto eſt voluntas ipſa, cum volumus; ſed hanc quoque ad bene vivendum deſuper accipimus poteſtatem, cum præparatur voluntas a Domino. Secunda quæſtio eſt,
1. Reg. 15. 11. Ibid. 28. 7. quomodo dictum ſit, *Pœnitet me quod conſtituerim regem Saul.* Tertia, utrum ſpiritus immundus qui erat
2. Reg. 7. 18. in Pythoniſſa, potuerit agere ut Samuel a Saule videretur, & loqueretur cum eo. Quarta, de eo quod ſcriptum
3. Reg. 17 20. eſt: *Intravit rex David, & ſedit ante Dominum.* Quinta, de eo quod dixit Elias, *O Domine teſtis hujus viduæ,*
F *cum qua ego inhabito apud ipſam, tu male feciſti occidere filium ejus.* Hoc Opus * ſic incipit: *Gratiſſimam plane.*

* Tom. 6.

CAPUT II.

Contra epiſtolā quam vocant fundamenti Liber unus.

LIBER *contra epiſtolam* Manichæi, quam vocant *Fundamenti*, principia ejus ſola redarguit, [a] ſed in ceteris illius partibus annotationes ubi videbatur, aſſixæ ſunt, quibus tota ſubvertitur, & quibus commonerer, ſi quando contra totam ſcribere vacaviſſet. Hic liber * ſic incipit: *Unum verum Deum omnipotentem.*

[a] * Tom. 8.

C A-

[a] In ſeptem MSS. ſic fere legitur: *Sed in ultimis illius partibus amfractus omnes, ubi videbatur, exploſi ſunt; ſed & in ceteris*, &c. At in Parcenſi legebant Lov. *Sed in ultimis ejus partibus cum amfractus omnes, ubi videbatur, exploſi ſint, annotationes*, &c.

CAPUT III.

De Agone Chriſtiano Liber unus.

LIBER *de Agone Chriſtiano* fratribus in eloquio latino ineruditis humili ſermone conſcriptus eſt, fidei regulam continens, & præcepta vivendi. In quo illud quod poſitum eſt, *Nec eos audiamus, qui carnis reſurrectionem futuram negant, & commemorant quod ait Apoſtolus Paulus, Caro & ſanguis regnum Dei non poſſidebunt, non intelligentes quod ipſe dicit Apoſtolus, Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem: Cum enim hoc factum fuerit, jam non erit caro & ſanguis, ſed cæleſte corpus*, non ſic accipiendum eſt, quaſi carnis non ſit futura ſubſtantia, ſed carnis & ſanguinis nomine ipſam corruptionem carnis & ſanguinis intelligendus eſt Apoſtolus nuncupaſſe; quæ utique in regno illo non erit, ubi caro incorruptibilis erit. Quamvis & aliter poſſit intelligi, ut carnem & ſanguinem opera carnis & ſanguinis dixiſſe accipiamus Apoſtolum, & eos regnum Dei non poſſeſſuros, qui perſeveranter iſta dilexerint. Hic liber * ſic incipit: *Corona victoriæ*.

*Cap. 32.

1. Cor. 15. 50.

* Tom. 6.

CAPUT IV.

De Doctrina Chriſtiana Libri quatuor.

LIBROS *de Doctrina Chriſtiana*, cum imperfectos comperiſſem, perficere malui quam eis ſic relictis ad alia retractanda tranſire. Complevi ergo tertium qui ſcriptus fuerat uſque ad eum locum * ubi commemoratum eſt ex Evangelio teſtimonium de muliere, quæ abſcondit fermentum in tribus menſuris farinæ, donec fermentaretur totum. Addidi etiam noviſſimum librum, & quatuor libris Opus illud implevi; quorum primi tres adjuvant ut Scripturæ intelligantur, quartus autem quomodo quæ intelligimus proferenda ſint.

* Cap. 25. Luc. 13. 21.

2. In ſecundo ſane libro de auctore libri, quem plures vocant Sapientiam Salomonis, quod etiam ipſum ſicut Eccleſiaſticum Jeſus Sirach ſcripſerit, non ita conſtare, ſicut a me dictum eſt, poſtea didici, & omnino probabilius comperi non eſſe hunc ejus libri auctorem. Ubi autem dixi, *His* XLIV. *libris Teſtamenti veteris terminatur auctoritas*, ex conſuetudine qua jam loquitur Eccleſia, vetus Teſtamentum appellavi: Apoſtolus autem non videtur appellare vetus Teſtamentum, niſi quod datum eſt in monte Sina. Et in eo quod dixi, *de temporum hiſtoria ſanctum Ambroſium ſolviſſe quæſtionem*, tamquam coætanei fuerint Plato & Jeremias, me fefellit memoria. Nam quid ille de hac re epiſcopus dixerit, in libro ejus legitur, quem de ſacramentis ſive de philoſophia ſcripſit. Hoc Opus * ſic incipit: *Sunt præcepta quædam*.

Cap. 8.

Gal. 4. 24.

Cap. 28.

* Tom. 3.

CAPUT V.

Contra partem Donati Libri duo.

SUNT duo libri mei, quorum titulus eſt, *Contra partem Donati*. In quorum primo libro dixi, non mihi placere ullius ſæcularis poteſtatis impetu ſchiſmaticos ad communionem violenter artari. Et vere tunc mihi non placebat, quoniam nondum expertus eram, vel quantum mali eorum auderet impunitas, vel quantum eis in melius mutandis conferre poſſet diligentia diſciplinæ. Hoc Opus * ſic incipit: *Quoniam Donatiſtæ nobis*.

* Non exſtat.

CAPUT VI.

Confeſſionum Libri tredecim.

CONFESSIONUM mearum libri XIII. & de malis & de bonis meis Deum laudant juſtum & bonum, atque in eum excitant humanum intellectum & affectum, interim quod ad me adtinet, hoc in me egerunt cum ſcriberentur, & agunt cum leguntur. Quid de illis alii ſentiant, ipſi viderint, multis tamen fratribus A eos multum placuiſſe & placere ſcio. A primo uſque ad decimum de me ſcripti ſunt. In tribus ceteris de ſcripturis ſanctis, ab eo quod ſcriptum eſt, *In principio fecit Deus cælum & terram*, uſque ad ſabbati requiem.

Gen. 1. 1.

2. In quarto libro cum de amici morte animi mei miſeriam confiterer, dicens quod anima noſtra una quodammodo facta fuerat ex duabus, *& ideo*, inquam, *forte mori metuebam, ne totus ille moreretur, quem multum amaveram*: quæ mihi quaſi declamatio levis quam gravis confeſſio videtur, quamvis utcumque temperata ſit hæc ineptia in eo quod additum eſt, *forte*. Et in libro tertio-decimo quod dixi, *firmamentum factum inter ſpiritales aquas ſuperiores, & corporales inferiores*, non ſatis conſiderate dictum eſt. res autem in abdito eſt valde. Hoc Opus * ſic incipit: *Magnus es Domine*.

Cap. 6.

Cap. 32.

* Tom. 1.

CAPUT VII.

Contra Fauſtum Manichæum Libri triginta tres.

CONTRA *Fauſtum Manichæum* blaſphemantem Legem & Prophetas, & eorum Deum & incarnationem Chriſti; ſcripturas autem novi Teſtamenti, quibus convincitur, falſatas eſſe dicentem, ſcripſi grande Opus, verbis ejus propoſitis reddens reſponſiones meas. Triginta & tres diſputationes ſunt, quas etiam libros cur non dixerim? Nam etſi ſunt in eis aliqui perbreves, tamen libri ſunt. Unus vero eorum, ubi a nobis adverſum ejus criminationes Patriarcharum vita defenditur, tantæ prolixitatis eſt, quantæ nullus fere librorum meorum.

2. In libro ergo tertio cum ſolverem quæſtionem, quomodo potuerit duos patres habere Joſeph, dixi quidem *quod ex alio natus, ab alio fuerit adoptatus*; ſed genus quoque adoptionis dicere debui: ſic enim ſonat quod dixi, tamquam eum vivus adoptaverit alius pater. Lex autem filios etiam mortuis adoptabat, jubens ut fratris ſine filiis mortui duceret frater uxorem, & fratri defuncto ſemen ex eadem ſuſcitaret: quæ profecto de duobus unius hominis patribus expeditior ibi redditur ratio. Uterini autem fratres fuerunt in quibus hoc contigit, ut unius defuncti qui vocabatur Heli, duceret alter uxorem, id eſt Jacob, a quo Matthæus narrat genitum eſſe Joſeph: ſed uterino fratri ſuo eum genuit, cujus filium Lucas dicit fuiſſe Joſeph, non utique genitum, ſed ex Lege adoptivum. Hoc in eorum litteris inventum eſt, qui recenti memoria poſt adſcenſionem Domini de hac re ſcripſerunt. Nam etiam nomen ejuſdem mulieris, quæ peperit Jacob patrem Joſeph de priore marito Mathan, qui fuit pater Jacob, avus Joſeph, ſecundum Matthæum; & de marito poſteriore Melchi peperit Heli, cujus erat adoptivus Joſeph, non tacuit Africanus. Quod quidem cum Fauſto reſponderem, nondum legeram, ſed tamen per adoptionem potuiſſe contingere, ut unus homo duos haberet patres, dubitare non poteram.

Cap. 3.

Deut. 25. 5.

Cap. 24.

3. In duodecimo & tertio-decimo de filio Noe ſecundo qui eſt appellatus Cham, ita diſputatum eſt, tamquam non in filio ſuo Chanaan, ſicut ſcriptura demonſtrat, ſed in ſe ipſo fuerit a patre maledictus. In quarto-decimo de ſole & luna talia dicta ſunt, tamquam ſentiant, & ideo tolerent vanos adoratores ſuos: quamvis verba ibi accipi poſſint ab animali ad inanimale translata, modo locutionis qui vocatur græce metaphora, ſicut de mari ſcriptum eſt, *quod fremat in utero matris ſuæ volens progredi*, cum utique non habeat voluntatem. In unde-

Circa finem, & lib. 13. 10

Cap. 12.

Job. 38 8 ſecundum LXX.

undetriceſimo; *A'ſit*, inquam, *ut ſit in membris ſanctorum etiam genitalibus aliqua turpitudo. Dicuntur quidem inhoneſta, quia non habent eam ſpeciem decoris, quam membra quæ in promptu locata ſunt*: ſed probabilior in aliis poſtea ſcriptis noſtris reddita ratio eſt, cur ea dixerit etiam Apoſtolus inhoneſta, propter legem ſcilicet in membris repugnantem legi mentis, quæ de peccato accidit, non de prima noſtræ inſtitutione naturæ. Hoc Opus * ſic incipit: *Fauſtus quidam fuit*.

1. Cor. 12. 23. Rom. 7. 23. * Tom. 8.

CAPUT VIII.

Contra Felicem Manichæum Libri duo.

CONTRA *Manichæum* quemdam nomine *Felicem* præſente populo in eccleſia biduo diſputavi. Hipponem quippe venerat, eumdem ſeminaturus errorem, unus enim erat ex doctoribus eorum, quamvis ineruditus liberalibus litteris, ſed tamen verſutior Fortunato. Geſta ſunt eccleſiaſtica, ſed inter meos libros computantur. Duo ergo libri ſunt, in quorum ſecundo diſputatum eſt de libero voluntatis arbitrio, ſive ad malum operandum, ſive ad bonum: ſed de gratia qua vere liberi fiunt, de quibus ſcriptum eſt, *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis*, diligentius diſputare, quoniam talis erat cum quo agebamus, nulla ſumus neceſſitate compulſi. Hoc Opus * ſic incipit: *Honorio Auguſto* VI. *Conſ. ſept. idus Decembris*.

Joan. 8. 36. * Tom. 8.

CAPUT IX.

De natura boni Liber unus.

LIBER *De natura boni* adverſus Manichæos eſt, ubi oſtenditur naturam incommutabilem Deum eſſe ac ſummum bonum, atque ab illo eſſe ceteras naturas ſive ſpiritales ſive corporales, atque omnes inquantum naturæ ſunt, bonas eſſe; & quid vel unde ſit malum; & quanta mala Manichæi ponant in natura boni, & quanta bona in natura mali, quas naturas finxit error ipſorum. Hic liber * ſic incipit: *Summum bonum, quo ſuperius non eſt, Deus eſt*.

* Tom. 8.

CAPUT X.

Contra Secundinum Manichæum Liber unus.

SECUNDINUS quidam, non ex eis quos Manichæi Electos, ſed ex eis quos Auditores vocant, quem ne facie quidem noveram, ſcripſit ad me velut amicus, honorifice objurgans quod oppugnarem litteris illam hæreſim, & admonens ne facerem, atque ad eam potius ſectandam exhortans, cum ejus defenſione, & fidei catholicæ reprehenſione. Huic reſpondi; ſed quia in ejuſdem opuſculi capite non poſui quis cui ſcriberet, non in epiſtolis meis, ſed in libris habetur. Illic ab exordio conſcripta eſt etiam ejus epiſtola. Hujus autem mei voluminis titulus eſt: *Contra Secundinum Manichæum*, quod mea ſententia omnibus, quæ adverſus illam peſtem ſcribere potui, facile præpono. Hic liber * ſic incipit: *Benevolentia in me quæ apparet litteris tuis*.

* Tom. 8.

CAPUT XI.

a Contra Hilarum Liber unus.

INTER hæc [a] Hilarus quidam vir tribunitius laicus Catholicus, neſcio unde adverſus Dei miniſtros, ut fieri adſolet, irritatus, morem qui tunc eſſe apud Carthaginem cœperat, ut hymni ad altare dicerentur de Pſalmorum libro, ſive ante oblationem, ſive cum diſtribueretur populo quod fuiſſet oblatum, maledica reprehenſione ubicumque poterat lacerabat, aſſerens fieri non oportere. Huic reſpondi jubentibus fratribus, & vocatur liber ipſe, *Contra Hilarum*. Hic liber * ſic incipit: *Qui dicunt mentionem veteris Teſtamenti*.

* Non exſtat.

[a] In editis ſcribitur, *Hilarius & Hilarium*. In MSS. vero, *Hilarus & Hilarum*, ut imprimi curavimus.

CAPUT XII.

Queſtiones Evangeliorum Libri duo.

SUNT quædam expoſitiones quorumdam locorum ex Evangelio ſecundum Matthæum, & aliæ ſimiliter ſecundum Lucam, in unum librum illæ, in alterum iſtæ redactæ ſunt. Titulus Operis hujus eſt: *Quæſtiones Evangeliorum*. Sed quare illa ſola de ſupradictis Evangelicis libris expoſita fuerint, quæ his libris meis continentur, & quæ iſta ſint, prologus meus, adjunctis atque adnumeratis eiſdem quæſtionibus, ita ut quiſque legere quod voluerit, numeros ſecutus inveniat, ſatis indicat. In primo ergo libro in eo quod poſitum eſt, *Dominum ſeorſum duobus diſcipulis ſuam retuliſſe paſſionem*, mendoſitas codicis nos fefellit: nam, *duodecim*, ſcriptum eſt, non, *duobus*. In ſecundo libro volens exponere quomodo duos patres potuerit habere Joſeph, cujus conjux dicta eſt virgo Maria, illud quod perhibetur fratrem duxiſſe defuncti fratris uxorem, ut ei ſemen ſecundum Legem ſuſcitaret, ideo dixi *eſſe infirmum, quoniam qui naſceretur, nomen defuncti Lex eum jubebat accipere*: non eſt verum. Nomen enim defuncti quod dictum eſt, ad hoc Lex valere præcepit, ut ejus filius diceretur; [b] non ut hoc quod ille vocaretur. Hoc Opus * ſic incipit: *Hoc opus non ita ſcriptum eſt*.

Quæſtio 17. Matt. 20. 17. Qu. 5. Deut. 25. 5. b * Tom. 3.

CAPUT XIII.

Adnotationes in Job, Liber unus.

LIBER cujus eſt titulus, *Adnotationes in Job*, utrum meus habendus ſit, an potius eorum qui eas, ſicut potuerunt vel voluerunt, redegerunt in unum corpus deſcriptas de frontibus codicis, non facile dixerim. Suaves enim pauciſſimis intelligentibus ſunt, qui tamen neceſſe eſt offendantur multa non intelligentes; quia nec ipſa verba, quæ exponuntur, ita deſcripta ſunt in multis locis, ut appareat quid exponatur. Deinde brevitatem ſententiarum tanta ſecuta eſt obſcuritas, ut eam lector vix ferre poſſit, quem neceſſe eſt plurima non intellecta tranſire. Poſtremo tam mendoſum comperi opus ipſum in codicibus noſtris, ut emendare non poſſem, nec editum a me dici vellem, niſi quia ſcio fratres id habere, quorum ſtudio non potuit denegari. Hic liber * ſic incipit: *Et opera magna erant ei ſuper terram*.

* Tom. 4.

CAPUT XIV.

De catechizandis rudibus Liber unus.

EST etiam liber noſter *de catechizandis rudibus* hoc ipſo titulo prænotatus. In quo libro ubi dixi, *Nec Angelus qui cum ſpiritibus aliis ſatellitibus ſuis ſuperbiendo deſeruit obedientiam Dei, & diabolus factus eſt, aliquid nocuit Deo, ſed ſibi: novit enim Deus ordinare deſerentes ſe animas*; convenientius diceretur, deſerentes ſe ſpiritus, quoniam de Angelis agebatur. Hic liber * ſic incipit: *Petiſti me, frater Deo-gratias*.

cap. 18. * Tom. 6.

CAPUT XV.

De Trinitate Libri quindecim.

LIBROS *de Trinitate*, quæ Deus eſt, XV. ſcripſi per aliquot annos. Sed cum eorum duodecimum nondum perfeciſſem, & eos diutius tenerem quam poſſent ſuſtinere qui vehementer illos habere cupiebant, ſubtracti ſunt mihi minus emendati quam deberent ac poſſent, quando eos edere voluiſſem. Quod poſtea quam comperi, quia & alia eorum apud nos exemplaria remanſerant, ſtatueram eos jam ipſe non edere, ſed ſic habere ut in alio aliquo opuſculo meo quid mihi de his evenerit dicerem: urgentibus tamen fratribus, quia reſiſtere non [c] valui, emendavi eos quantum emendan-

c

[b] *Nam cum Booz duxiſſet Ruth ut ſemen excitaret propinquo ſuo, qui de illa natus eſt, ex nomine quidem defuncti conſtitutus eſt, quia filius ejus eſt dictus; atque ita factum eſt ut nomen defuncti non deleretur ex Iſrael: non tamen ejus nomine appellatus eſt.* Plura in hanc rem Auguſt. lib. 5. quæſt. ſuper Deuter. quæſt. 46.

[c] Quidam MSS. *non eis volui*.

dandos putavi, & complevi & edidi, adjungens eis a capite epistolam, quam scripsi ad venerabilem Aurelium episcopum Carthaginensis Ecclesiæ: quo tamquam prologo exposui & quid accidisset, & quid facere mea cogitatione voluissem, & quid fratrum caritate compellente fecissem.

Cap. 5. 2. In quorum libro undecimo cum de corpore visibili agerem, dixi, *Quocirca id amare, alienari est*: quod secundum eum amorem dictum est, quo aliquid sic amatur, ut eo fruendo existimet beatum se esse qui hoc amat. Nam non est alienari, in laudem Creatoris amare speciem corporalem, ut ipso Creatore fruens quisque vere beatus sit. Itemque in eodem, ubi dixi, Cap. 10. *Nec avem quadrupedem memini, quia non vidi; sed phantasiam talem facillime intueor, dum alicui formæ volatili, qualem vidi, adjungo alios duos pedes, quales itidem vidi*: hæc dicens non potui recolere volatilia quadrupedia, quæ Lex commemorat. Neque enim computat in pedibus duo posteriora crura quibus locustæ saliunt, quas dicit mundas, & ideo discernit ab immundis talibus volatilibus, quæ non saliunt illis cruribus, sicut sunt scarabæi. Omnia quippe hujusmodi volatilia quadrupedia vocantur in Lege. Levit. 11. 20.

Cap. 10. 1. Cor. 6. 18. 3. In duodecimo, velut expositio verborum Apostoli, ubi ait, *Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est*, non mihi satisfacit: nec sic puto intelligendum quod dictum est, *Qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat*, tamquam ille hoc faciat, qui propter adipiscenda ea quæ per corpus sentiuntur, ut in his finem boni sui ponat, aliquid agit. Hoc enim longe plura peccata complectitur, quam illa fornicatio quæ concubitu perpetratur illicito, de qua locutum, cum hoc diceret, Apostolum apparet. Hoc Opus, *excepta epistola quæ postmodum ad ejus caput adjuncta est, sic incipit: *Lecturus hæc quæ de Trinitate differimus*.

CAPUT XVI.

De consensu Evangelistarum Libri quatuor. PER eosdem annos quibus paulatim libros De Trinitate dictabam, scripsi & alios labore continuo, interponens eos illorum temporibus, in quibus sunt libri quatuor *de Consensu Evangelistarum*, propter eos qui tamquam dissentientibus calumniantur. Quorum primus liber adversus illos conscriptus est, qui tamquam maxime sapientem Christum vel honorant vel honorare se fingunt; & ideo nolunt Evangelio credere, quia non ab ipso illa conscripta sunt, sed ab ejus discipulis, quos existimant ei divinitatem, qua crederetur Deus, errore tribuisse. In quo libro quod dixi, Cap. 3. *ex Abraham cœpisse gentem Hebræorum*, est quidem & hoc credibile, ut *Hebræi*, velut *Abrahæi* dicti esse videantur: sed ex illo verius intelliguntur appellati, qui vocabatur Heber, tamquam a Heberæi. de qua re in libro sexto-decimo de civitate Dei satis disserui. In secundo cum agerem de duobus patribus Joseph, *ab altero* dixi *genitum, ab altero adoptatum*. Sed dicendum fuit, alteri adoptatum. Defuncto enim, quod magis credendum est, secundum Legem fuerat adoptatus; quoniam qui eum genuit, ejus matrem, fratris defuncti conjugem duxerat. Item ubi dixi, Ibidem. *Lucas vero ad ipsum David per Nathan adscendit, per quem Prophetam Deus peccatum illius expiavit*; per cujus nominis Prophetam, dicere debui; ne putaretur idem fuisse homo, cum alter fuerit, quamvis & ipse hoc vocaretur. Hoc opus * sic incipit: *Inter omnes divinas auctoritates*. * Tom. 3.

CAPUT XVII.

Contra epistolã Parmeniani Libri tres. IN tribus libris *contra epistolam Parmeniani* Donatistarum Carthaginensis episcopi successorisque Donati, quæstio magna versatur & solvitur, Utrum in unitate & eorumdem communione sacramentorum mali contaminent bonos, & quemadmodum non contaminent disputatur, propter Ecclesiam toto orbo diffusam, cui calumniando schisma fecerunt. In quorum Cap. 1. & 2. libro tertio cum differeretur, quomodo sit accipiendum quod ait Apostolus, *Auferte malum ex vobis ipsis*, illud quod dixi, *ut ex se ipso quisque auferat malum*, non sic esse intelligendum, sed sic potius ut homo malus auferatur ex hominibus bonis, quod fit per ecclesiasticam disciplinam, satis Græca lingua indicat, ubi sine ambiguitate scriptum est, ut intelligatur, hunc malum, Gr. τὸν πονηρὸν. non, hoc malum: quamvis & secundum istum intellectum responderim Parmeniano. Hoc Opus * sic incipit: *Multa quidem alias adversus Donatistas*. * Tom. 9.

CAPUT XVIII.

De Baptismo Libri septem. CONTRA Donatistas auctoritate beatissimi episcopi & martyris Cypriani se defendere molientes, septem libros *de Baptismo* scripsi, in quibus docui nihil sic valere ad refellendos Donatistas, & ad eorum prorsus ora claudenda, ne adversus Catholicam Ecclesiam suum schisma defendant, quomodo litteras factumque Cypriani. Ubicumque autem in his libris commemoravi *Ecclesiam non habentem maculam aut rugam*, non sic accipiendum est quasi jam sit, sed quæ præparatur ut sit quando apparebit etiam gloriosa. Nunc enim propter quasdam ignorantias & infirmitates membrorum suorum, habet unde quotidie tota dicat: *Dimitte nobis debita nostra*. Mat. 6. 12. In quarto libro cum dicerem *vicem baptismi posse habere passionem*, non satis idoneum posui illius latronis exemplum, qui utrum non fuerit baptizatus incertum est. In libro septimo de vasis aureis & argenteis in domo magna constitutis, sensum Cypriani secutus sum, qui hæc accepit in bonis: in malis autem lignea & fictilia, ad illa referens quod dictum est, *Alia quidem in honorem*: ad hæc autem quod dictum est, *Alia vero in contumeliam*. Sed magis approbo quod apud Tychonium postea reperi vel adverti, in utrisque intelligendum quædam in honorem, non sola scilicet aurea & argentea; & rursus in utrisque quædam in contumeliam, non utique sola lignea & fictilia. Hoc Opus * sic incipit: *In eis libris quos adversus epistolam Parmeniani*. Lib. 1. c. 27. & lib. 3. c. 18. & lib. 4. c. 3. & 4. & 10. Cap. 22. Cap. 51. Cypr. epistol. 51. ad Maximum, &c. 2. Tim. 2. 20. * Tom. 9.

CAPUT XIX.

Contra quod adtulit Centurius a Donatistis Liber unus. CUM adversus partem Donati multa crebris disputationibus ageremus, adtulit ad Ecclesiam quidam laicus tunc eorum nonnulla contra nos dictata vel scripta in paucis velut testimoniis, quæ suæ causæ suffragari putant. his brevissime respondi. Hujus libelli titulus est: *Contra quod adtulit Centurius a Donatistis*. * Et incipit sic: *Dicis eo quod scriptum est a Salomone: Ab aqua aliena abstine te*. * Non exstat.

CAPUT XX.

Ad inquisitiones Januarii Libri duo. LIBRI duo quorum est titulus, *Ad inquisitiones Januarii*, multa de sacramentis continent disputata, sive quæ universaliter, sive quæ parti-

a Auctoribus tamen haud ignobilibus, & maxime Græcis, placet tertia quædam opinio, ideo nempe dictos *Hebræos*, (quod sonat *Transitores*,) quia patriarcha Abraham transito Euphrate venerat è Chaldæorum regione in Palæstinam; eamque ob causam ipsi Abraham Gen. 14. 13. fuisse additum cognomen *Hebræo*, id est juxta Interpretes LXX. vocabulum suo more vertentes, Περάτῃ *Transitori* seu *Transfluviali* sicuti ferebat codex Augustini, qui & ipse quæst. 29. in Gen. *Transfluvialem* Abraham *ex ea regione unde venerat* appellatum putat.

partiliter, id est, non peræque in omnibus locis observat Ecclesia, nec tamen commemorari omnia potuerunt, sed satis ad inquisita responsum est: quorum librorum prior, epistola est, habet quippe in capite quis ad quem scribat; sed ideo inter libros annumeratur hoc opus, quoniam sequens qui nomina nostra non habet, multo est prolixior, & in eo multo plura tractantur. In primo igitur quod de manna dixi, *quia unicuique secundum propriam voluntatem in ore sapiebat*, non mihi occurrit unde possit probari, nisi ex libro Sapientiæ, quem Judæi non recipiunt in auctoritatem canonicam; quod tamen fidelibus potuit provenire, non illis adversus Deum murmuratoribus, qui profecto alias escas non desiderarent, si hoc eis saperet manna quod vellent. Hoc Opus* sic incipit: *Ad ea quæ me interrogasti.*

cap. 3. Sap. 16. 20. * Tom. 2.

CAPUT XXI.

De Opere Monachorum Liber unus.

UT *de Opere Monachorum* librum scriberem, illa necessitas compulit, quod cum apud Carthaginem monasteria esse cœpissent, alii se suis manibus transigebant, obtemperantes Apostolo: alii vero ita ex oblationibus religiosorum vivere volebant, ut nihil operantes, unde necessaria vel haberent vel supplerent, se potius implere præceptum evangelicum existimarent atque jactarent, ubi Dominus ait: *Respicite volatilia cæli & lilia agri*. Unde etiam inter laicos inferioris propositi, sed tamen studio ferventes, exsistere cœperant tumultuosa certamina, quibus Ecclesia turbaretur, aliis hoc, aliis aliud defendentibus. Huc accedebat quod criniti erant quidam eorum, qui operandum non esse dicebant. Unde contentiones, hinc reprehendentium, inde quasi [a] purgantium pro partium studiis augebantur. Propter hæc venerabilis senex Aurelius, Ecclesiæ ipsius civitatis episcopus, ut hinc aliquid scriberem jussit, & feci. Hic liber * sic incipit: *Jussioni tuæ, sancte frater Aureli.*

Matt. 6. 26. a * Tom. 6.

CAPUT XXII.

De bono conjugali Liber unus.

JOVINIANI hæresis sacrarum virginum meritum æquando pudicitiæ conjugali tantum valuit in urbe Roma, ut nonnullas etiam sanctimoniales de quarum pudicitia suspicio nulla præcesserat, dejeciisse in nuptias diceretur, hoc maxime argumento cum eas urgeret dicens: Tu ergo melior quam Sara, melior quam Susanna, sive Anna? & ceteras commemorando testimonio sanctæ scripturæ commendatissimas feminas, quibus se illæ meliores, vel etiam pares cogitare non possent. Hoc modo etiam virorum sanctorum sanctum cælibatum commemoratione patrum conjugatorum & comparatione frangebat. Huic monstro sancta Ecclesia quæ ibi est, fidelissime ac fortissime restitit. Remanserant autem istæ disputationes ejus in quorumdam sermunculis ac susurris, quas palam suadere nullus audebat. Sed etiam occulte venenis repentibus, facultate quam donabat Dominus, occurrendum fuit: maxime quoniam jactabatur Joviniano responderi non potuisse cum laude, sed cum vituperatione nuptiarum. Propter hoc librum edidi, cujus inscriptio est, *de Bono Conjugali*. Ubi de propagatione filiorum prius quam homines mortem peccando mererentur, quoniam concubitus

A mortalium corporum res videtur, quæstio magna dilata est: sed in aliis postea litteris nostris, satis quantum arbitror, explicatur.

2. Dixi etiam quodam loco: *Quod enim est cibus ad salutem hominis, hoc est concubitus ad salutem generis, & utrumque non est sine delectatione carnali, quæ tamen modificata, & temperantia refrenante in usum naturalem redacta, libido esse non potest.* Quod ideo dictum est, quoniam libido non est bonus & rectus usus [b] libidinis. Sicut enim malum est male uti bonis, ita B bonum est bene uti malis. de qua re alias, maxime contra novos hæreticos Pelagianos diligentius disputavi. De Abraham quod dixi, *Ex hac obedientia pater ille Abraham, qui sine uxore non fuit, esse sine unico filio & a se occiso paratus fuit*, non satis approbo. Magis enim filium, si esset occisus, resuscitatione sibi mox fuisse reddendum, credidisse credendus est, sicut in epistola legitur quæ est ad Hebræos. Hic liber * sic incipit: *Quoniam unusquisque homo humani generis pars est.*

Heb. 11. 19. * Tom. 6.

CAPUT XXIII.

De sancta Virginitate Liber unus.

C POSTEA quam scripsi de Bono Conjugali, exspectabatur ut scriberem *de sancta Virginitate*, nec distuli: atque id Dei munus, & quam magnum, & quanta humilitate custodiendum esset, uno sicut potui volumine ostendi. Hic liber * sic incipit: *Librum de Bono Conjugali nuper edidimus.*

* Tom. 6.

CAPUT XXIV.

De Genesi ad litteram Libri duodecim.

PER idem tempus *de Genesi* libros XII. scripsi ab exordio, donec de paradiso dimissus est Adam & flammea romphæa posita est custodire viam ligni vitæ. Cum autem ad hoc usque undecim libri peracti D essent, duodecimum addidi, in quo diligentius de paradiso disputatum est. Titulus eorum librorum inscribitur *de Genesi ad litteram*: id est, non secundum allegoricas significationes, sed secundum rerum gestarum proprietatem. In quo opere plura quæsita quam inventa sunt: & eorum quæ inventa sunt, pauciora firmata: cetera vero ita posita, velut adhuc requirenda sint. Hos sane libros posterius cœpi, sed prius terminavi quam de Trinitate: ideo eos nunc ordine, E quo cœpi, recolui.

2. In quinto libro, & ubicumque in eis libris posui, *de semine cui repromissum est; quod dispositum sit per Angelos in manu mediatoris:* non sic habet Apostolus, sicut veriores codices post inspexi, maxime Græcos. De Lege enim dictum est, quod tamquam de semine dictum multi Latini codices habent per interpretantis errorem. In sexto libro quod dixi, *Adam imaginem Dei, secundum quam factus est, perdidisse peccato*, non sic accipiendum F est, tamquam in eo nulla remanserit, sed quod tam deformis, ut reformatione opus haberet. In duodecimo de inferis, magis mihi videor docere debuisse, quod sub terris sint, quam rationem reddere cur sub terris esse credantur, sive dicantur, quasi non ita sit. Hoc Opus* sic incipit: *Omnis divina scriptura bipertita est.*

cap. 19. Gal. 3. 19. cap. 27. & 28. cap. 33. * Tom. 3.

CAPUT XXV.

Contra litteras Petiliani Libri tres.

ANTEQUAM finirem libros de Trinitate, & libros de Genesi ad litteram, irruit caussa respondendi litteris Petiliani Donatistæ, quas adversus Ca-

a Editi habent, *pugnantium*, Sed melius aliquot e MSS. *purgantium*, id est reprehensionis caussam a Monachis depellentium

b Subtracta hinc voce, *libidinis*, haud satis erat in editis perspicuum quo spectet locus retractatus. Eo vero spectat, ut ne a carnali complexu, quamvis moderatus sit & in usum naturalem redactus, abesse unquam libido omnis existimetur. Enimvero quam originalis vitii caussam esse idemtidem S. Augustinus inculcat, *ipse ille licitus honestusque concubitus non potest esse sine ardore libidinis, ut peragi possit quod rationis est, non libidinis*, ex lib. 1. de nupt. & concup. c. 24. Huc itaque ex MSS. antiquorum fide revocavimus vocem *libidinis*, ad quam septem MSS. adjiciunt, *naturalis*. Nec male: inest enim libido ab origine & conditione nascendi.

tholicam ſcripſit Eccleſiam, quam differre non potui. Et ſcripſi in hanc rem tria volumina, quorum primo primæ parti epiſtolæ ipſius, quam ſcripſit ad ſuos, quia non tota in noſtras manus venerat, ſed prior parva pars ejus, quanta potui celeritate & veritate reſpondi. Etiam ipſa epiſtola eſt ad noſtros, ſed ideo inter libros habetur, quia ceteri duo in eadem cauſſa libri ſunt. Poſtea quippe invenimus totam, eique tanta diligentia reſpondi, quanta Fauſto Manichæo, verba ſcilicet ejus ſub ipſius nomine prius ponens particulatim, & ſub meo per ſingula reſponſionem meam. Sed prius quod ſcripſeram, antequam totam reperiremus, pervenit ad Petilianum: & iratus reſpondere conatus eſt, in me potius dicens quidquid [a] eum libuit, in cauſſa vero omnino, deficiens: quod cum poſſet collatis utriuſque noſtrum ſcriptis facillime adverti, tamen propter tardiores hoc ipſe reſpondendo demonſtrare curavi. ſic eſt additus eidem noſtro operi liber tertius. Hoc Opus * in primo libro ſic incipit: *Noſti nos ſæpe voluiſſe*. In ſecundo autem ſic: *Primis partibus epiſtolæ Petiliani*. In tertio autem ſic: *Legi, Petiliane, litteras tuas*.

a

* Tom. 9.

CAPUT XXVI.

Ad Creſconium grammaticum partis Donati Libri quatuor.

GRAMMATICUS etiam quidam Donatiſta Creſconius, cum inveniſſet epiſtolam meam, qua primas partes, quæ in manus noſtras tunc venerant epiſtolæ Petiliani redargui, putavit mihi eſſe reſpondendum, & hoc ipſum ſcripſit ad me. Cui operi ejus libris quatuor reſpondi, ita ſane ut tribus peragerem quod univerſa reſponſio flagitabat. Sed cum viderem de ſola Maximianenſium cauſſa, quos ſuos ſchiſmaticos damnaverunt, & eorum aliquos rurſus in honoribus ſuis receperunt, baptiſmumque ab eis extra ſuam communionem datum non repetiverunt, reſponderi poſſe ad cuncta quæ ſcripſit, etiam quartum librum addidi, in quo idipſum quantum potui diligenter atque evidenter oſtendi. Hos autem quatuor libros quando ſcripſi, jam contra Donatiſtas leges dederat Honorius Imperator. Hoc opus * ſic incipit: *Quando ad te, Creſconi, mea ſcripta pervenire poſſent ignorans*.

* Tom. 9.

CAPUT XXVII.

Probationum & teſtimoniorum contra Donatiſtas Liber unus.

POST hæc ut ad Donatiſtas pervenirent contra eorum errorem & pro catholica veritate neceſſaria documenta curavi, ſive de eccleſiaſticis, ſive de publicis Geſtis, ſive de Scripturis canonicis. Et primo ad illos eadem promiſſa direxi, ut ipſi ea, ſi fieri poſſet, expoſcerent. Quæ cum veniſſent in eorum quorumdam manus, neſcio quis exſtitit, qui ſuo nomine tacito contra hæc ſcriberet, ita ſe confitens Donatiſtam, tamquam hoc vocaretur. Cui ego reſpondens, alium librum ſcripſi. Illa vero documenta, quæ promiſeram, eidem libello quo eadem promiſeram junxi, & ex utroque unum eſſe volui: eumque ſic edidi, ut in parietibus baſilicæ quæ Donatiſtarum fuerat, prius propoſitus legeretur, cujus titulus eſt: *Probationum & teſtimoniorum contra Donatiſtas*. In quo libro abſolutionem Felicis [b] Aptungenſis ordinatoris Cæciliani, non hoc ordine poſuimus quo poſtea nobis claruit, Conſulibus diligenter inſpectis, ſed tamquam poſt Cæcilianum fuerit abſolutus, cum ante ſit factum. Illud etiam quod commemorato Judæ Apoſtoli teſtimonio, ubi ait, *Ii ſunt qui ſegregant ſemetipſos, animales, ſpiritum non habentes*, adjunxi etiam dicens: *De quibus & Paulus Apoſtolus dicit*, Animalis autem homo non percipit ea quæ ſunt ſpiritus Dei: non ſunt iſti illis coæquandi, quos omnino ab Eccleſia ſchiſma præcidit. Iſtos quippe idem Apoſtolus Paulus parvulos dicit eſſe in Chriſto, quos nondum eſcam valentes capere, lacte nutrit tamen; illi autem non in filiis parvulis, ſed in mortuis & perditis computandi ſunt, ut ſi quis eorum correctus Eccleſiæ fuerit copulatus, recte de illo dici poſſit, Mortuus erat, & revixit: perierat, & inventus eſt. Hic liber * ſic incipit: *Qui timetis conſentire Eccleſiæ catholicæ*.

b

Jud. 1, 19.

1. Cor. 2. 14.

Ibid. 3 1.

Luc. 15. 32.

* Non exſtat.

CAPUT XXVIII.

Contra Donatiſtam neſcio quem Liber unus.

ALTERIUS libri quem ſupra commemoravi, titulum eſſe volui, *Contra neſcio quem Donatiſtam*, ubi ſimiliter de abſolutione ordinatoris Cæciliani verus ordo temporis non eſt. Illud etiam quod dixi, *Ad multitudinem zizaniorum, ubi intelliguntur omnes hæreſes*, minus habet unam neceſſariam conjunctionem: dicendum enim fuit, ubi intelliguntur & omnes hæreſes; aut, ubi intelliguntur etiam omnes hæreſes. Nunc vero ita dictum eſt, quaſi præter Eccleſiam tantummodo ſint zizania, non etiam in Eccleſia, cum ipſa ſit regnum Chriſti, de quo collecturi ſunt Angeli ejus meſſis tempore omnia ſcandala. Unde & Cyprianus Martyr, Etſi videntur, inquit, in Eccleſia eſſe zizania, non tamen impediri debet aut fides aut caritas noſtra, ut quoniam zizania eſſe in Eccleſia cernimus, ipſi de Eccleſia recedamus. Quem ſenſum etiam nos alias, & maxime adverſus eoſdem præſentes Donatiſtas in collatione defendimus. Hic * liber ſic incipit: *Probationes rerum neceſſariarum quodam breviculo collectas promiſimus*.

» Cypr. » ep. 51. » ad Ma- » xi- » mum. » &c. » »

* Non exſtat.

CAPUT XXIX.

Admonitio Donatiſtarum de Maximianiſtis, Liber unus.

CUM viderem multos legendi labore impediri a diſcendo, quam nihil rationis atque veritatis habeat pars Donati, libellum breviſſimum feci, quo eos de ſolis Maximianiſtis admonendos putavi, ut poſſet facilitate deſcribendi in manus plurium pervenire, & ipſa ſui brevitate facilius commendari memoriæ: cui titulum impoſui: *Admonitio Donatiſtarum de Maximianiſtis*. Hic * liber ſic incipit: *Quicumque calumniis hominum & criminationibus movemini*.

* Non exſtat.

CAPUT XXX.

De Divinatione dæmonum Liber unus.

PER idem tempus accidit mihi ex quadam diſputatione neceſſitas, ut *de Divinatione dæmonum* libellum ſcriberem, cujus titulus iſte ipſe eſt. In ejus autem quodam loco ubi dixi, *Dæmones aliquando & hominum diſpoſitiones non ſolum voce prolatas, verum etiam cogitatione conceptas, cum ſigna quædam ex animo exprimuntur in corpore, tota facilitate perdiſcere*, rem dixi occultiſſimam audaciore aſſeveratione quam debui: nam pervenire iſta ad notitiam dæmonum, per nonnulla etiam experimenta compertum eſt. Sed utrum ſigna quædam dentur ex corpore cogitantium illis ſenſibilia, nos autem latentia, an alia vi & ea ſpiritali iſta cognoſcant, aut difficillime poteſt ab hominibus, aut omnino non poteſt inveniri. Hic liber * ſic incipit: *Quodam die in diebus ſanctis octavarum*.

* Tom. 6.

CAPUT XXXI.

Queſtiones expoſitæ contra Paganos numero ſex.

INTER hæc miſſæ ſunt mihi a Carthagine quæſtiones ſex, quas propoſuit amicus quidam quem

a Editi habent, *ei libuit*. MSS. porro, *eum libuit*. quem loquendi modum Auguſtino receptum non inſuper habendum eſſe duximus. Nam eo minus perſpecto accidit, ut ſermo Auguſt. de B. Johan Decollat. in breviariis corrupte ſic ederetur, *Eum tamen non ſic habebat*, pro, *non ſic libebat ut ſæviret*.

b In MSS. pluribus & potioribus hic & infra cap. 34. ſcribitur, *Aptugnenſis*, quibus conſentit Am. necnon infra Er. At in aliis quibuſdam, *Aptugenenſis*.

quem cupiebam fieri Christianum, ut contra Paganos solverentur, præsertim quia nonnullas earum a Porphyrio philosopho propositas dixit. Sed non eum esse arbitror Porphyrium Siculum illum, cujus celeberrima est fama. Harum quæstionum disputationes in unum librum contuli non prolixum, cujus est titulus: *Sex quæstiones contra Paganos expositæ*. Earum autem prima est de resurrectione, secunda de tempore Christianæ religionis, tertia de sacrificiorum distinctione, quarta de eo quod scriptum est, *In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, quinta de Filio Dei secundum Salomonem, sexta de Jona propheta. In quarum secunda quod dixi, *Salus religionis hujus, per quam solam veram salus vera veraciterque promittitur, nulli umquam defuit, qui dignus fuit, & cui defuit, dignus non fuit*, non ita dixi tamquam ex meritis suis quisquam dignus fuerit: sed quemadmodum ait Apostolus, *Non ex operibus, sed ex vocante dictum esse, Major serviet minori*: quam vocationem ad Dei propositum adserit pertinere. Unde dicit, *Non secundum opera nostra, sed secundum suum propositum & gratiam*. Unde item dicit, *Scimus quia diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum iis qui secundum propositum vocati sunt* [a] *sancti*: De qua vocatione ait, *Ut dignos vos habeat vocatione sua sancta*. Hic liber * post epistolam quæ postmodum a capite addita est sic incipit: *Movet quosdam & requirunt*.

Mat. 7. 2.

Rom. 9. 12.

2. Tim. 1. 9. Rom 8. 28.

a 2. Thess. 1. 11.

* Tom. 2.

CAPUT XXXII.

Expositio epistolæ Jacobi ad duodecim tribus.

INTER opuscula mea reperi expositionem epistolæ Jacobi, quam retractans adverti adnotationes potius expositorum quorumdam ejus locorum in librum redactas fratrum diligentia, qui eas in frontibus codicis esse noluerunt. Adjuvant ergo aliquid, nisi quod ipsam epistolam quam legebamus quando ista dictavi, non diligenter ex Græco habebamus interpretatam. Hic liber * sic incipit: *Duodecim tribubus quæ sunt in dispersione, salutem*.

* Non exstat.

CAPUT XXXIII.

De peccatorum meritis & remiss. sione, & de baptismo parvulorum ad Marcellinum Libri tres.

VENIT etiam necessitas, quæ me cogeret adversus novam Pelagianam hæresim scribere, contra quam prius cum opus erat, non scriptis, sed sermonibus & conlocutionibus agebamus, ut quisque nostrum poterat aut debebat. Missis ergo mihi a Carthagine quæstionibus eorum quas rescribendo [b] dissolverem, scripsi primum libros tres, quorum titulus est, *de Peccatorum meritis & remissione*: ubi maxime disputatur de baptismate parvulorum propter originale peccatum: & de gratia Dei qua justificamur, hoc est, justi efficimur: quamvis in hac vita nemo ita servet mandata justitiæ, ut non sit ei necessarium pro suis peccatis orando dicere, *Dimitte nobis debita nostra*. Contra quæ omnia sentientes illi novam hæresim condiderunt. In his autem libris tacenda adhuc arbitratus sum nomina eorum, sic eos facilius posse corrigi sperans: immo etiam in tertio libro, quæ est epistola, sed in libris habita propter duos, quibus eam connectendam putavi, Pelagii ipsius nomen non sine aliqua laude posui: quia vita ejus a multis prædicabatur: & ejus illa redargui, quæ in suis scriptis non ex persona sua posuit, sed quid ab aliis diceretur exposuit: quæ tamen postea jam hæreticus pertinacissima animositate defendit. Cælestius vero discipulus ejus jam propter tales assertiones apud Carthaginem in episcopali judicio, ubi ego non interfui, excommunicationem meruerat. In secundo libro quo-

Mat. 6. 12.

b

a Abest *sancti* ab antiquis MSS. & a Græco textu Apostoli.

A dam loco, *Hoc quibusdam*, inquam, *in fine largietur, ut mortem repentina commutatione non sentiant*, servans locum diligentiori de hac re inquisitioni. Aut enim non morientur, aut de vita ista in mortem, & de morte in æternam vitam celerrima commutatione tamquam in ictu oculi transeundo mortem non sentient. Hoc Opus * sic incipit: *Quamvis in mediis & magnis curarum æstibus*.

* Tom. 10.

CAPUT XXXIV.

De unico Baptismo contra Petilianum ad Constantinum Liber unus.

EO tempore librum de unico baptismo amicus quidam meus, a nescio quo Donatista presbytero accepit, indicante quod Petilianus episcopus eorum Constantinensis eum scripserit. Hunc ad me ille adtulit, ac vehementer ut ei responderem rogavit; & factum est. Librum autem etiam meum, in quo respondi, eumdem titulum habere volui, hoc est, *De unico baptismo*. In quo libro illud quod dixi, *Constantinum Imperatorem Donatistis criminantibus ordinatorem Cæciliani Felicem Aptungensem non negasse accusationis locum, quamvis eos in Cæciliani fictis criminibus calumniosos fuisset expertus*, in ordine temporum postea consideratum, aliter inventum est. Nam prius memoratus Imperator caussam Felicis fecit audiri a Proconsule, ubi legitur absolutus; & postea ipse Cæcilianum cum accusatoribus ejus auditum comperit innocentem, ubi eos expertus est in ejus criminibus calumniosos. Qui ordo temporum per Consules declaratus, multo vehementius in ea caussa calumnias Donatistarum convincit, penitusque subvertit: quod alibi ostendimus. Hic liber * sic incipit: *Respondere adversa sentientibus*.

cap. 16.

* Tom. 9.

CAPUT XXXV.

De Maximianistis contra Donatistas Liber unus.

SCRIPSI etiam librum inter cetera contra Donatistas, non brevissimum sicut antea, sed grandem multo diligentius, in quo apparet quemadmodum eorum adversus Ecclesiam Catholicam impium ac superbissimum errorem sola funditus Maximianistarum caussa subvertat, quod schisma factum est ex ipsa parte Donati. Hic liber * sic incipit. *Multa jam diximus, multa jam scripsimus*.

* Non exstat.

CAPUT XXXVI.

De gratia Testamenti novi ad Honoratum Liber unus.

EO ipso tempore quo contra Donatistas vehementer exercebamur, & contra Pelagianos exerceri jam cœperamus, amicus quidam mihi misit quinque a Carthagine quæstiones, & rogavit ut eas illi scribendo exponerem; quæ sunt, Quid sibi velit vox illa Domini, *Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti?* Et quid sit quod ait Apostolus, *Ut in caritate radicati & fundati, prævaleatis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo & altitudo & profundum*. Et quæ sint quinque virgines stultæ, quæve sapientes. Et quæ sint tenebræ exteriores. Et quomodo intelligendum sit, *Verbum caro factum est*. Ego autem intuens supradictam hæresim novam inimicam gratiæ Dei, sextam mihi proposui quæstionem de *Gratia Testamenti novi*. De qua disputans, interposita expositione Psalmi vigesimi primi, in cujus capite scriptum est quod Dominus exclamavit in cruce, quod ille amicus in primis mihi proposuit exponendum: omnia illa quinque dissolvi, non hoc ordine quo erant proposita, sed sicut mihi differenti *de gratia novi Testamenti*, tamquam suis locis congruenter occurrere potuerunt. Hic liber * sic incipit. *Quinque mihi proposuisti tractandas quæstiones*.

Mat. 27. 46.

Ephes. 3. 17.

Mat. 25. 2.

Mat. 22. 13.

Joan. 1. 14.

* Tom. 3.

b Editi ferunt *dissolveram*. verius MSS. *dissolverem*.

De ſpiritu & littera ad Marcellinum Liber unus.

CAPUT XXXVII.

AD quem ſcripſeram tres libros, quorum titulus eſt de peccatorum meritis & remiſſione, ubi diligenter diſputatur etiam de baptiſmo parvulorum, reſcripſit mihi ſe fuiſſe permotum, quod dixerim, fieri poſſe ut ſit homo ſine peccato ſi voluntas ejus non deſit, ope adjuvante divina, quamvis nemo tam perfectæ juſtitiæ in hac vita vel fuerit, vel ſit, vel futurus ſit. Quæſivit enim quomodo dixerim poſſe fieri, cujus rei deſit exemplum. Propter hanc ejus inquiſitionem ſcripſi librum cujus eſt titulus de *Spiritu & littera*, pertractans Apoſtolicam ſententiam ubi ait: *Littera occidit, ſpiritus autem vivificat.* In quo libro quantum Deus adjuvit, acriter diſputavi contra inimicos gratiæ Dei, qua juſtificatur impius. Cum autem agerem de obſervationibus Judæorum, a quibuſdam eſcis ſecundum veterem legem abſtinentium dixi: *Quarumdam eſcarum cerimoniæ*, a quod nomen non eſt in uſu litterarum ſanctarum: ideo tamen mihi congruens viſum eſt, quod a carendo appellatas cerimonias, quaſi carimonias memoria tenebam, eo quod obſervantes careant his rebus a quibus ſe abſtinent. Quod ſi eſt origo alia hujus nominis, quæ abhorret a vera religione, ſecundum hanc ego non ſum locutus, ſed ſecundum iſtam quam ſupra memoravi. Hic liber * ſic incipit: *Lectis opuſculis quæ ad te nuper elaboravi, fili cariſſime Marcelline.*

2. Cor. 3. 6.

* Tom. 10.

CAPUT XXXVIII.

De Fide & operibus Liber unus.

INTEREA miſſa ſunt mihi a quibuſdam fratribus laicis quidem, ſed divinorum eloquiorum ſtudioſis ſcripta nonnulla, quæ ita diſtinguerent a bonis operibus Chriſtianam fidem, ut ſine hac non poſſe, ſine illis autem poſſe perveniri ſuaderetur ad æternam vitam. Quibus reſpondens librum ſcripſi, cujus nomen eſt, *de Fide & operibus.* In quo diſputavi non ſolum quemadmodum vivere debeant [b] gratia Chriſti regenerati, verum etiam quales ad lavacrum regenerationis admitti. Hic liber * ſic incipit: *Quibuſdam videtur.*

b

* Tom. 6.

CAPUT XXXIX.

Breviculus collationis cum Donatiſtis Libri tres.

POSTEA quam facta eſt cum Donatiſtis noſtra collatio, breviter commemoravi quæ geſta ſint, litteriſque comprehendi ſecundum tres dies quibus cum eis contulimus; idque opus utile exiſtimavi, quo quiſque commonitus, vel ſciat ſine labore quid actum ſit, vel conſultis numeris, quos rebus ſingulis adnotavi, legat in eiſdem Geſtis ad locum quodcumque voluerit: quoniam fatigant illa nimia prolixitate lectorem. Hujus autem operis titulus eſt, *Breviculus collationis.* Hoc Opus * ſic incipit: *Cum catholici epiſcopi & partis Donati.*

* Tom. 9.

CAPUT XL.

Poſt collationem contra Donatiſtas Liber unus.

LIBRUM etiam ſcripſi grandem, ſatis quantum exiſtimo diligenter ad ipſos Donatiſtas poſt collationem quam cum epiſcopis eorum habuimus, ne ab eis ſeducerentur ulterius. Ubi reſpondi etiam quibuſdam vanitatibus eorum quæ ad nos pervenire potuerunt, quas victi ubi poterant, & quomodo poterant jactitabant; præter illa quæ dixi de Geſtis collationis, unde quid actum ſit breviter noſceretur. Multo autem A brevius id egi in quadam ad eoſdem rurſus epiſtola. Sed quia in concilio Numidiæ omnibus qui ibi eramus hoc fieri placuit, non eſt in epiſtolis meis. Sic quippe incipit: *Sylvanus ſenex, Valentinus, Innocentius, Maximinus, Optatus, Auguſtinus, Donatus, & ceteri epiſcopi de concilio* c *Zertenſi ad Donatiſtas.* Hic liber * ſic incipit: *Quid adhuc Donatiſtæ ſeducimini?*

* Tom. 2. & 9.

CAPUT XLI.

De videndo Deo Liber unus.

DE *videndo Deo* ſcripſi librum, ubi de ſpirituali corpore quod erit in reſurrectione ſanctorum inquiſitionem diligentiorem diſtuli, utrum vel quomodo Deus qui ſpiritus eſt, etiam per corpus tale videatur, ſed eam poſtea quæſtionem ſane difficillimam in noviſſimo, id eſt, in viceſimo & ſecundo libro de Civitate Dei, ſatis quantum arbitror explicavi. Inveni etiam in quodam noſtro codice, in quo & iſte liber eſt, quoddam commonitorium a me factum de hac re ad epiſcopum Siccenſem Fortunatianum, quod in opuſculorum meorum indiculo, nec inter libros, nec inter epiſtolas eſt notatum. Hic liber * ſic incipit: *Memor debiti.* Illud * autem, *Sicut præſens rogavi.*

Indiculus opuſculorum S. Aug.

* Tom. 2.

* Ibidem.

CAPUT XLII.

De natura & Gratia Liber unus.

VENIT etiam tunc in manus meas quidam Pelagii liber, ubi hominis naturam contra Dei gratiam qua juſtificatur impius, & qua Chriſtiani ſumus, quanta potuit argumentatione defendit. Librum ergo quo huic reſpondi, defendens gratiam, non contra naturam, ſed per quam natura liberatur & regitur, *de Natura & Gratia* nuncupavi. In quo verba quædam quæ velut Xyſti Romani epiſcopi & martyris Pelagius poſuit, ita defendi tamquam revera ejuſdem Xyſti eſſent, id enim putaveram: ſed poſtea [d] legi Sexti philoſophi eſſe, non Xyſti Chriſtiani. Hic liber * ſic incipit: *Librum quem miſiſtis.*

d

* Tom. 10.

CAPUT XLIII.

De civitate Dei Libri viginti duo.

INTEREA Roma Gotthorum irruptione agentium ſub rege Alarico, atque impetu magnæ cladis everſa eſt, cujus everſionem deorum falſorum multorumque cultores, quos uſitato nomine Paganos vocamus, in Chriſtianam religionem referre conantes, ſolito acerbius & amarius Deum verum blaſphemare cœperunt. Unde ego exardeſcens zelo domus Dei, adverſus eorum blaſphemias vel errores libros de *Civitate Dei* ſcribere inſtitui. Quod opus per aliquot annos me tenuit, eo quod alia multa intercurrebant, quæ differre non oporteret, & me prius ad ſolvendum occupabant. Hoc autem de *Civitate Dei* grande opus tandem viginti-duobus libris eſt terminatum. Quorum quinque primi eos refellunt, qui res humanas ita proſperari volunt, ut ad hoc multorum deorum cultum quos Pagani colere conſuerunt, neceſſarium eſſe arbitrentur: & quia prohibetur, mala iſta exoriri atque abundare contendunt. Sequentes autem quinque adverſus eos loquuntur, qui fatentur hæc mala nec defuiſſe umquam, nec defutura mortalibus, & ea nunc magna, nunc parva, locis, temporibus, perſoniſque variari: ſed deorum multorum

a Certe iſtud nomen quæſitum diligenter in verſione LXX, nuſquam nobis occurrit; ſed quibus locis vulgata habet *ceremonias*, in illa reperimus δικαιώματα *juſtificationes*, vel προστάγματα *præcepta*, vel φυλακὰς *cuſtodias*, vel λατρείαν *ſervitutem*, νόμον, &c.

b Ita MSS. hic & infra cap. 47. quibus locis editi habent, *gratia Dei*.

c Lov. *Cirtenſi*. MSS. vero nonnulli, *Zerſenſi*, aut *Terienſi*, aut *Zirtenſi*. At Am. & Er. cum MSS. tredecim ferunt, *Zertenſi*. Hanc lectionem confirmant MSS. quibus liber iſte integer continetur.

d Verba illa Sexti Philoſophi eſſe legit forte Auguſtinus apud Hieron. qui epiſt. ad Creſiphontem, & in Jerem cap. 22. & in Ezech. 18. erroris cauſſam in Rufinum refert. Eum enim cum Sexti ſententias è Græco in Latinum vertiſſet, ſub nomine S. Xiſti martyris urbis Romæ epiſcopi edidiſſe criminatur. Hinc porro lectitari paſſim a piis viris, & in modum *anuli*, quem earum collectioni titulum fecerat Rufinus, in manu geſtari ſemper, adeoque familiariter haberi contigit, ut inde ſententiam S. P. Benedictus in regulæ ſuæ cap. 7. protulerit in hæc verba: *Sicut ſcriptum eſt, Sapiens verbis innoteſcit paucis.*

rum cultum, quo eis sacrificatur, propter vitam post mortem futuram esse utilem disputant. His ergo decem libris duæ istæ vanæ opiniones Christianæ religioni adversariæ refelluntur.

2. Sed ne quisquam nos aliena tantum redarguisse, non autem nostra asseruisse reprehenderet, id agit pars altera operis hujus, quæ libris duodecim continetur. Quamquam ubi opus est, & in prioribus decem quæ nostra sunt asseramus, & in duodecim posterioribus redarguamus adversa. Duodecim ergo librorum sequentium primi quatuor continent exortum duarum civitatum, quarum est una Dei, altera hujus mundi. Secundi quatuor excursum earum sive procursum. Tertii vero, qui & postremi, debitos fines. Ita omnes viginti & duo libri cum sint de utraque civitate conscripti, titulum tamen a meliore acceperunt, ut *de Civ. 8. vitate Dei* potius vocarentur. In quorum decimo libro non debuit pro miraculo poni, in Abrahæ sacrificio flammam cælitus factam inter divisas victimas cucurrisse: quoniam hoc illi in visione monstratum est. In septimo-decimo libro, quod dictum est de Samuele : *cap. 5. Non erat de filiis Aaron*, dicendum potius fuit, non erat filius sacerdotis. Filios quippe sacerdotum defunctis sacerdotibus succedere magis legitimi moris fuit: a nam a in filiis Aaron reperitur pater Samuelis; sed sacerdos non fuit, nec ita in filiis ut eum ipse genuerit Aaron, sed sicut omnes illius populi dicuntur filii *Tom. 7. Israel. Hoc Opus * sic incipit: *Glorioſiſſimam civitatem Dei*.

CAPUT XLIV.

Ad Orosium contra Priscillianistas & Origenistas Liber unus.

INTER hæc Orosii cujusdam Hispani Presbyteri consultationi de Priscillianistis, & de quibusdam Origenis sensibus quos catholica fides improbat, quanta potui brevitate ac perspicuitate respondi: cujus opusculi titulus est : *Ad Orosium contra Priscillianistas & Origenistas*. Et ipsa enim consultatio responsioni meæ a capite adjuncta est. Hic liber * sic incipit: *Respondere tibi quærenti, dilectissime fili Orosi*. *Tom. 8.

CAPUT XLV.

Ad Hieronymum Presbyterum Libri duo, unus de origine animæ, & alius de sententia Jacobi.

SCRIPSI etiam duos libros ad Hieronymum presbyterum sedentem in Bethleem, unum *de Origine animæ hominis:* alterum *de sententia Jacobi Apostoli*, ubi ait: *Quicumque totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus:* de utroque consulens eum. Sed in illo priore quæstionem quam proposui ipse non solvi, in posteriore autem quid mihi de illa solvenda videretur ipse non tacui. Sed utrum hoc approbaret etiam ille, consului. Rescripsit autem, laudans eamdem consultationem meam, sibi tamen ad respondendum otium non esse respondit. Ego vero quousque esset in corpore, hos libros edere nolui, ne forte responderet aliquando, & cum ipsa responsione ejus potius ederentur. Illo autem defuncto ad hoc edidi priorem, ut qui legit admoneatur aut non quærere omnino quomodo detur anima nascentibus, aut certe de re obscurissima eam solutionem quæstionis hujus admittere, quæ contraria non sit apertissimis rebus, quas de originali peccato fides catholica novit in parvulis nisi regenerentur in Christo sine dubitatione damnandis. Posteriorem vero ad hoc, ut quæstionis de qua ibi agitur, etiam quæ nobis visa est solutio ipsa noscatur. Hoc Opus * sic incipit: *Deum nostrum qui nos vocavit*. *Tom. 2.

CAPUT XLVI.

Ad Emeritum Donatistarum episcopum post collationem Liber unus.

AD Emeritum Donatistarum episcopum, qui in collatione nostra quam cum illis habuimus, eorum causam maxime agere videbatur, aliquanto post eamdem collationem scripsi librum satis utilem, quoniam res quibus vincuntur, vel victi esse monstrantur, commoda brevitate complectitur. Hic liber * sic incipit: *Si vel nunc frater Emerite*.

CAPUT XLVII.

De Gestis Pelagii Liber unus.

PER idem tempus in Oriente, hoc est, in Syria Palæstina, Pelagius a quibusdam catholicis fratribus ad episcopalia Gesta perductus, eisque absentibus qui de illo libellum dederant, quoniam ad diem synodi non potuerunt occurrere, ab episcopis quatuordecim auditus est, ubi eum dogmata ipsa damnantem, quæ inimica gratiæ Christi adversus eum de libello legebantur, catholicum pronuntiarunt. Sed cum in manus nostras eadem Gesta venissent, scripsi de his librum, ne illo velut absoluto, eadem quoque dogmata putarentur judices approbasse, quæ ille nisi damnasset, nullo modo ab eis nisi damnatus exisset. Hic liber * sic incipit: *Postea quam in manus nostras*. *Tom. 10.

CAPUT XLVIII.

De correctione Donatistarum Liber unus.

EODEM tempore scripsi etiam librum *de correctione Donatistarum*, propter eos qui nolebant illos legibus imperialibus corrigi. Hic liber * sic incipit: *Laudo & gratulor & admiror*. *Tom. 2.

CAPUT XLIX.

De præsentia Dei ad Dardanum Liber unus.

DE *præsentia Dei* scripsi librum, ubi nostra intentio contra hæresem Pelagianam maxime vigilat, non expresse nominatam, sed in eo etiam de præsentia naturæ, quem Deum summum & verum dicimus, & de templo ejus operose ac subtiliter disputatur. Hic liber * sic incipit: *Fateor frater dilectissime Dardane*. *Tom. 2.

CAPUT L.

Contra Pelagium & Cælestium de gratia Christi & de peccato originali ad Albinam, Pinianum, & Melaniam Libri duo.

POSTEA quam Pelagiana hæresis cum suis auctoribus ab episcopis Ecclesiæ Romanæ, prius Innocentio, deinde Zosimo, cooperantibus conciliorum Africanorum litteris, convicta atque damnata est: scripsi duos libros adversus eos, unum *de gratia Christi*, alterum *de peccato originali*. Hoc Opus * sic incipit: *Quantum de vestra corporali & maxime spiritali salute gaudeamus*. *Tom. 10.

CAPUT LI.

Gesta cum Emerito Donatista Liber unus.

ALIQUANTO post collationem, quam cum hæreticis Donatistis habuimus, orta est nobis necessitas pergendi in Mauritaniam Cæsariensem. Ibi apud ipsam Cæsaream Emeritum Donatistarum episcopum vidimus, unum scilicet eorum septem quos pro suæ causæ defensione delegerant, & qui in eadem causa maxime laboraverat. Quæ cum illo egerimus præsentibus episcopis ejusdem provinciæ, & plebe Cæsariensis Ecclesiæ, in qua civitate & civis & memoratorum hæreticorum episcopus fuit, ecclesiastica Gesta testantur, quæ in meis habentur opusculis. Ubi non inveniens quid responderet, totum sermonem meum quem de solis Maximianistis in auribus ejus & omnium qui aderant explicavi, tamquam mutus audivit. Hic liber * vel hæc Gesta sic incipiunt: b *Glorioſiſſimis* *Tom. 9. b

a Immo Samuel in filiis Core æmuli Aaron reperitur 1. Paralip. 6. Incidit ergo in vitiosum codicem, aut certe ab aliquo alio deceptus fuit Augustinus

b MSS. aliquot ex præcipuis sic ferunt: *Glorioſiſſimo Honorio Auguſto & Conſtantio iterum* vvcc. *Coſſ. die* xi. *Kal. Octob. Cæſareæ in eccleſia majoris*. Alii plerique consentiunt, sed nonnulli post *Honorio Auguſto* interponunt, xii. vel, *duodecies*. Verum hic annus haud concurrit cum secundo Constantii Consulis, quem nihilo minus codices omnes, quos inspicere per nos licuit, adsignant. Ex iis etiam pauci sunt, qui habent, *in eccleſia majori*, ut est in editis. Nihil tamen hic mutavimus.

imperatoribus Honorio XII. & Theodoſio VIII. Coſſ.

CAPUT LII.

Contra ſermonem Arianorum Liber unus.

INTER hæc venit in manus meas quidam ſermo Arianorum, ſine nomine auctoris ſui. Huic petenti atque inſtante qui eum mihi miſerat, quanta potui etiam brevitate ac celeritate reſpondi, adjuncto eodem ſermone a capite reſponſionis meæ, & adhibitis ad ſingula numeris, quibus inſpectis, quid cui loco reſponderim, facile poſſit adverti. Hic liber, * poſt eorum ſermonem qui a capite adjunctus eſt, ſic incipit: *Eorum præcedenti diſputationi hac diſputatione reſpondeo.*

* Tom. 8.

CAPUT LIII.

De nuptiis & concupiſcentia ad Valerium Comitem Libri duo.

SCRIPSI duos libros ad illuſtrem virum Comitem Valerium, cum audiſſem Pelagianos ei neſcio quid ſcripſiſſe de nobis, quod ſcilicet nuptias damnaremus, aſſerendo originale peccatum: quorum librorum titulus eſt, *de Nuptiis & concupiſcentia*. Bonitatem quippe defendimus nuptiarum, ne putaretur earum eſſe vitium concupiſcentia carnis, & lex in membris repugnans legi mentis, quo malo libidinis bene utitur ad filios procreandos pudicitia conjugalis. Ut autem duo libri eſſent, primus venit in Juliani Pelagiani manus, & ſcripſit adverſus eum libros quatuor, ex quibus quidam nonnulla decerpſit, & Comiti Valerio miſit, ille vero ad nos. Quæ cum accepiſſem, alio libro ad eadem ipſa reſpondi. Hujus Operis * primus liber ſic incipit: *Hæretici novi, dilectiſſime fili Valeri*. Secundus autem ſic: *Inter militiæ tuæ curas*.

* Tom. 10.

CAPUT LIV.

Locutionum Libri ſeptem.

SEPTEM libros de ſeptem libris divinarum ſcripturarum, id eſt, Moyſi quinque, & uno Jeſu Nave, & altero Judicum feci, notatis locutionibus ſingulorum quæ minus uſitatæ ſunt linguæ noſtræ, quas parum advertendo ſenſum quærunt qui legunt, divinorum eloquiorum, cum ſit locutionis genus, & nonnumquam exſculpunt aliquid quod a veritate quidem non abhorreat; non tamen id ſenſiſſe auctor a quo hoc ſcriptum eſt invenitur, ſed genere locutionis hoc dixiſſe credibilius apparet. Multa autem in ſcripturis ſanctis obſcura, cognito locutionis genere diluceſcunt. Propter quod cognoſcenda ſunt eadem genera locutionum ubi ſententiæ patent, ut etiam ubi latent cognitio ipſa ſuccurrat, eaſque intentioni legentis aperiat. Hujus Operis titulus eſt: *Locutiones de Geneſi*. atque ita de ſingulis libris. Quod autem in primo libro poſui ſcriptum eſſe: *Et fecit Noe omnia verba quæcumque præcepit illi Dominus, ſic fecit*, eamque locutionem dixi eſſe ſimilem ei, quod in conditione creaturæ poſtea quam dicitur, *Et ſic eſt factum*, additur, *& fecit Deus*: non omni modo ſimile hoc eidem mihi videtur. Denique ibi etiam ſenſus latet; hic ſola locutio eſt. Hoc Opus * ſic incipit: *Locutiones Scripturarum*.

Gen. 6. 22.

Gen. 1.

* Tom. 3.

CAPUT LV.

Quæſtionum Libri ſeptem.

EODEM tempore ſcripſi etiam *libros quæſtionum* de libris eiſdem divinis ſeptem, quos ideo appellare ſic volui, quia ea quæ ibi diſputantur, magis quærenda propoſui, quam quæſita diſſolvi; quamvis multo plura in eis mihi videantur ita pertractata, ut poſſint etiam ſoluta & expoſita non immerito judicari. Regnorum quoque libros eodem modo jam conſiderare cœperamus, ſed non multum progreſſi, in alia quæ magis urgebant animum intendimus. In primo autem libro, ubi agitur de virgis variatis, quas ponebat Jacob in aqua, ut in conceptu poſitæ oves eas viderent cum biberent, & varios fetus parerent: non bene a nobis expoſita eſt cauſſa, cur iterum concipientibus non ponebat, id eſt, cum alios fetus conciperent, ſed in priore conceptu. Nam quæſtionis alterius expoſitio, ubi quæritur cur dixerit ſocero ſuo Jacob, *Et decepiſti mercedem meam decem agnubus*, ſatis veraciter enodata, demonſtrat iſtam ſicut ſolvi debuit non ſolutam.

Quæſt. 93.

Quæſt. 95. Gen. 31. 41.

2. In tertio quoque libro ubi de ſummo agitur ſacerdote, quomodo creabat filios cum haberet neceſſitatem bis in die ingredi in ſancta ſanctorum, ubi erat altare incenſi, ad offerendum incenſum mane & veſpera, quo non poſſet, ſicut Lex dicit, immundus intrare: & eadem Lex dicat, immundum fieri hominem etiam ex concubitu conjugali quem jubet quidem lavari aqua, ſed & lotum dicit immundum eſſe uſque ad veſperam; unde dixi, *conſequens fuiſſe, ut aut continens eſſet, aut diebus aliquibus intermitteretur incenſum:* non vidi non fuiſſe conſequens. Poteſt enim ſic intelligi quod ſcriptum eſt, *Immundus erit uſque ad veſperam*, ut [a] per ipſam veſperam jam non eſſet immundus, ſed uſque ad ipſam, ut veſpertino jam tempore incenſum mundus offerret, cum propter creandos filios poſt matutinum incenſum mixtus eſſet uxori. Itemque ubi quæſitum eſt, quomodo prohibitus eſſet ſuper funus patris ſacerdos ſummus intrare, cum eum fieri ſacerdotem (quando unus erat) niſi poſt mortem ſacerdotis patris non oporteret; dixi, *propter hoc neceſſe fuiſſe, nondum ſepulto patre ſtatim poſt ejus mortem filium ejus conſtitui, qui ſuccederet patri; propter etiam continuationis incenſum, quod bis in die neceſſe erat offerri*; qui ſacerdos ſuper mortem nondum ſepulti patris prohibetur intrare. Sed parum adtendi, potuiſſe hoc præcipi magis propter illos qui futuri fuerant ſummi ſacerdotes non patribus ſummis ſacerdotibus ſuccedentes, ſed tamen ex filiis, id eſt, ex poſteris Aaron, ſi forte ſummus ſacerdos, aut filios non haberet, aut ita reprobos haberet ut nullus eorum patri deberet ſuccedere. Sicut Samuel ſummo [b] ſacerdoti Heli ſucceſſit; cum ſacerdotis filius ipſe non eſſet, ſed tamen ex filiis, hoc eſt, ex poſteris eſſet Aaron.

Quæſt. 82.

Exod. 30. 7. & 8.

Lev. 15. 16.

a

b 1. Reg. 1.

3. De latrone etiam cui dictum eſt, *Hodie mecum eris in paradiſo*, quod non fuerit viſibiliter baptizatus, quaſi certum poſui, cum ſit incertum, magiſque illum baptizatum fuiſſe credendum ſit, ſicut ego quoque alibi poſtea diſputavi. Item quod in quinto libro dixi, ubi commemorantur matres in generationibus evangelicis, *non eas poſitas niſi cum patribus*, verum eſt quidem, ſed ad rem, de qua agebatur, non pertinet. Agebatur autem de iis qui ducebant fratrum vel propinquorum conjuges, eorum qui ſine filiis defuncti eſſent, propter duos patres Joſeph, quorum alterum Matthæus commemorat, alterum Lucas. De qua quæſtione diligenter in hoc opere diſſerui, cum retractaremus opus noſtrum contra Fauſtum Manichæum. Hoc Opus * ſic incipit: *Cum ſcripturas ſanctas, quæ appellantur Canonicæ*.

Quæſt. 84.

Quæſt. 46.

* Tom. 3.

CAPUT LVI.

De anima & ejus origine Libri quatuor.

EODEM tempore quidam Vincentius Victor in Mauritania Cæſarienſi invenit apud Hiſpanum quemdam presbyterum Petrum nonnullum opuſ-

a In MSS. quibuſdam & Am. *poſt ipſam veſperam*. Non conſentanee, niſi ſubaudiatur, *inchoatam*.

b Etſi non levia ſint rationum momenta propter quæ recentiores ſacrarum litterarum tractatores ſentiunt Samuelem inter Levitas ſolummodo eſſe numerandum, ut qui non oriundus ſit ex Aarone inter poſteros Levi natu majore: attamen plerique veterum cum Auguſtino ſacerdotalem ipſi dignitatem adſcribunt. Cypr. epiſt. 65. Ambroſ. in Pſal. 118. ſer. 18. &c.

opuſculum meum, ubi quodam loco de origine animæ hominum ſingulorum, utrum ex illa una primi hominis, ac deinde ex parentibus propagentur; an ſicut illi uni ſine ulla propagatione ſingulæ ſingulis dentur, me neſcire confeſſus ſum: verumtamen ſcire animam non corpus eſſe, ſed ſpiritum. Et contra iſta mea ad eumdem Petrum ſcripſit ille duos libros, quos mihi de Cæſarea Renatus monachus miſit. Quibus ego lectis, reſponſione mea quatuor reddidi, unum ad Renatum monachum, alterum ad presbyterum Petrum, & duos ad eumdem Victorem. Sed ad Petrum, quamvis habeat libri prolixitatem, tamen epiſtola eſt quam nolui a tribus ceteris ſeparari. In iis autem omnibus, in quibus multa neceſſaria differuntur, defendi de origine animarum, quæ ſingulis hominibus dantur, cunctationem meam, & multos errores atque pravitates præſumptionis ejus oſtendi. Quem tamen juvenem non præpropere deteſtandum, ſed adhuc docendum quanta potui lenitate tractavi, & ab eo reſcripta correctionis ejus accepi. Hujus Operis * liber ad Renatum ſic incipit: *Sinceritatem tuam erga nos*. Ad Petrum autem ſic: *Domino dilectiſſimo fratri & compresbytero Petro*. Duorum vero noviſſimorum ad Vincentium Victorem: Primus ſic incipit: *Quod mihi ad te ſcribendum putavi*.

* Tom. 10

CAPUT LVII.

Ad Pollentium de adulterinis conjugiis Libri duo.

SCRIPSI duos libros *de Conjugiis adulterinis*, quantum potui ſecundum Scripturas, cupiens ſolvere difficillimam quæſtionem. Quod utrum enodatiſſime fecerim neſcio, immo vero non me perveniſſe ad hujus rei perfectionem ſentio, quamvis multos ſinus ejus aperuerim: quod judicare poterit quiſquis intelligenter legit. Hujus Operis * primus liber ſic incipit: *Prima quæſtio eſt, frater dilectiſſime Pollenti*. Secundus autem ſic: *Ad ea quæ mihi ſcripſeras*.

* Tom. 6

CAPUT LVIII.

Contra adverſarium Legis & Prophetarum Libri duo.

INTEREA liber quidam cujuſdam hæretici ſive Marcioniſtæ, ſive cujuslibet eorum quorum error opinatur, quod iſtum mundum non Deus fecerit: nec Deus Legis, quæ data eſt per Moyſen, & Prophetarum ad eamdem Legem pertinentium verus ſit Deus, ſed peſſimus dæmon: cum apud Carthaginem multis confluentibus & attentiſſime audientibus, in platea maritima legeretur, pervenerunt ad eum fratres ſtudioſiſſime Chriſtiani, eumque mihi redarguendum ſine ulla dilatione miſerunt, multum rogantes, ut nec ego reſpondere differrem. Refelli eum libris duobus, quos ideo prænotavi, *Contra Adverſarium Legis & Prophetarum*, quia codex ipſe qui miſſus eſt, nomen non habebat auctoris. Hoc Opus * ſic incipit: *Libro quem miſiſtis, fratres dilectiſſimi*.

* Tom. 8.

CAPUT LIX.

Contra Gaudentium Donatiſtarũ epiſcopũ Libri duo.

PER idem tempus Dulcitius tribunus & notarius hic erat in Africa exſecutor imperialium juſſionum contra Donatiſtas datarum. Qui cum dediſſet litteras ad Gaudentium Thamugadenſem Donatiſtarum epiſcopum, unum illorum ſeptem quos in noſtra collatione auctores ſuæ defenſionis elegerant, exhortans eum ad unitatem catholicam, & diſſuadens incendium, quo ſe ac ſuos cum ipſa in qua erat eccleſia conſumere minabatur, addens etiam ut ſi ſe juſtos putarent, fugerent potius ſecundum præceptum Domini Chriſti, quam nefandis ſe ignibus concremarent; reſcripſit ille epiſtolas duas, unam brevem, feſtinante, ut aſſeruit, perlatore; aliam prolixam, quaſi plenius diligentiuſque reſpondens. Has mihi ſupra memoratus tribunus exiſtimavit mittendas, ut eas potius ipſe refellerem: quas ambas uno libro redargui. Qui cum in ejuſdem Gaudentii perveniſſet manus, reſcripſit quod ei viſum eſt ad meipſum, nulla ratione reſpondens, ſed magis ſe nec reſpondere, nec tacere potuiſſe declarans. Quod cum ſatis poſſet intelligenter legentibus, & noſtra atque ipſius dicta conferentibus apparere, nolui tamen ſine reſcripto relinquere quidquid illud fuit. Hinc factum eſt, ut hi noſtri ad illum duo libri eſſent. Hoc Opus * ſic incipit: *Gaudentius Donatiſtarum Thamugadenſis epiſcopus*.

* Tom. 9

CAPUT LX.

Contra mendacium Liber unus

TUNC & *contra mendacium* ſcripſi librum cujus operis ea cauſſa exſtitit, quod ad Priſcillianiſtas hæreticos veſtigandos, qui hæreſem ſuam non ſolum negando atque mentiendo, verumetiam pejerando exiſtimant occulendam, viſum eſt quibuſdam catholicis Priſcillianiſtas ſe debere ſimulare, ut eorum latebras penetrarent. Quod ego fieri prohibens, hunc librum condidi. Hic liber * ſic incipit: *Multa mihi legenda miſiſti*.

* Tom. 6.

CAPUT LXI.

Contra duas epiſtolas Pelagianorum Libri quatuor.

SEQUUNTUR libri quatuor, quos contra duas epiſtolas Pelagianorum ad epiſcopum Romanæ Eccleſiæ Bonifacium ſcripſi: quia cum in manus ejus veniſſent, ipſe mihi eas miſerat, inveniens in illis calumnioſe interpoſitum nomen meum. Hoc Opus * ſic incipit: *Noveram te quidem fama celeberrima prædicante*.

* Tom. 10.

CAPUT LXII.

Contra Julianũ Libri ſex

INTEREA libri quatuor Juliani Pelagiani, quos ſupra commemoravi, venerunt etiam in manus noſtras, in quibus comperi illa quæ ex eis decerpſerat, qui ea Comiti Valerio miſerat, non omnia eo modo quo a Juliano dicta ſunt, ad eumdem Comitem ſcripta, ſed nonnulla eorum aliquantum fuiſſe mutata. Scripſi ergo ſex libros, adverſus illos quatuor; ſed meorum duo primi, teſtimoniis ſanctorum qui fidem Catholicam poſt Apoſtolos defenderunt, Juliani impudentiam redarguunt, qui tamquam Manichæorum dogma nobis objiciendum putavit, quia ex Adam trahi dicimus originale peccatum, quod per lavacrum regenerationis, non ſolum in majoribus, verumetiam in parvulis ſolvitur. Quantum autem ipſe Julianus quibuſdam ſententiis ſuis adjuvet Manichæos, in primi libri mei parte poſteriore monſtravi. Ceteri autem noſtri quatuor redduntur illis ſingulis ſinguli. Verum in hujus tanti tamque elaborati Operis quinto volumine, ubi commemoravi deformem maritum conjugi ſuæ, ne deformes pareret, proponere in concubitu formoſam ſolere picturam; nomen hominis, qui hoc facere ſolebat, quaſi certum poſui, cum ſit incertum, quia memoria me fefellit. Hoc autem Soranus [a] auctor medicinæ ſcripſit regem Cyprium facere ſolere, ſed nomen ejus proprium non expreſſit. Hoc Opus * ſic incipit: *Contumelias tuas & verba maledica, Juliane*.

cap. 143.

* Tom. 10.

CAPUT LXIII.

Ad Laurentium de Fide, Spe & Caritate Liber unus.

SCRIPSI etiam librum *de Fide, Spe & Caritate*, cum a me, ad quem ſcriptus eſt, poſtulaſſet ut aliquod opuſculum haberet meum de ſuis ma-

ni-

a Ita MSS. a quibus diſſidentes hic vulgati habent, *medicinæ artis magiſter*. At lib. 5. contra Julian. cap. 14. in concordiam cum MSS. redeunt.

nibus non receſſurum : quod genus Græci Enchiridion vocant . Ubi ſatis diligenter mihi videor eſſe complexus quomodo ſit colendus Deus , quam ſapientiam eſſe hominis utique veram divina ſcriptura definit . Hic liber * ſic incipit : *Dici non poteſt , dilectiſſime fili Laurenti , quantum tua eruditione delecter .*

* Tom. 6.

CAPUT LXIV.

De cura pro mortuis gerenda ad Paulinum epiſcopum Liber unus.

LIBRUM *de Cura pro mortuis gerenda* ſcripſi , cum interrogatus litteris fuiſſem , utrum proſit cuique poſt mortem quod corpus ejus apud ſancti alicujus memoriam ſepelitur . Hic liber * ſic incipit : *Diu ſanctitati tuæ , coepiſcope venerande Pauline .*

* Tom. 6.

CAPUT LXV.

De octo Dulcitii quæſtionibus Liber unus.

LIBER , quem prænotavi *de octo Dulcitii quæſtionibus* , non eſſet in hoc opere commemorandus inter libros meos , cum ſit confectus ex iis , quæ a me in aliis antea conſcripta ſunt , niſi & diſputationis aliquid a nobis interpoſitum reperiretur in eo , & uni earum quæſtionum non ex opuſculo aliquo alio meo reſponſionem , ſed tunc quæ potuit occurrere reddidiſſem . Hic liber * ſic incipit : *Quantum mihi videtur , dilectiſſime fili Dulciti .*

* Tom. 6.

CAPUT LXVI.

Ad Valentinum & cum illo monachos de gratia & libero arbitrio Liber unus.

PROPTER eos , qui cum defenditur Dei gratia , putantes negari liberum arbitrium , ſic ipſi defendunt liberum arbitrium ut negent Dei gratiam , aſſerentes eam ſecundum merita noſtra dari , ſcripſi librum , cujus titulus eſt *de Gratia & libero Arbitrio* . Ad eos autem ſcripſi monachos Adrumetinos , in quorum monaſterio de hac re cœperat eſſe contentio , ita ut me conſulere eorum aliqui cogerentur . Hic liber * ſic incipit : *Propter eos qui hominis liberum arbitrium .*

* Tom. 10.

CAPUT LXVII.

Ad quos ſupra de correptione & gratia Liber unus.

RURSUS ad eoſdem ſcripſi alterum librum , quem *de Correptione & Gratia* prænotavi , cum mihi nuntiatum eſſet , dixiſſe ibi quemdam ; neminem corripiendum , ſi Dei præcepta non facit , ſed pro illo ut faciat , tantummodo orandum . Hic liber * ſic incipit : *Lectis litteris veſtris , Valentine frater dilectiſſime .*

* Tom. 10.

HÆC OPERA nonaginta tria in libris ducentis triginta-duobus me dictaſſe recolui , quando hæc retractavi , utrum adhuc eſſem aliquos dictaturus ignorans ; atque ipſam eorum retractationem in libris duobus edidi urgentibus fratribus , ante quam Epiſtolas ac Sermones ad populum , alios dictatos , alios a me dictos retractare cœpiſſem .

---

* In codicibus aliquot veteribus poſtremo capitulo adſcripta hæc a prima manu reperimus . *Libri qui poſt emendationem iſtorum a ſancto Auguſtino epiſcopo ſcripti & editi ſunt . Retractationum iſti duo libri . Liber qui appellatur Speculum de teſtimoniis Scripturarum . Ad Proſperum & Hilarium de Prædeſtinatione ſanctorum libri duo . Ad Quodvult Deum Diaconum de hæreſibus libri duo . Contra Geſta habita cum Maximino Arianorum epiſcopo , (quoniam dies quo præſentes conferebant diſputatione ejus prolixa abſumptus eſt) libri duo . Contra Julianum Pelagianum libri ſex : ſeptimum vero imperfectum reliquit ; octavum autem nec adtigit . Sunt enim ipſius hæretici libri octo , quibus reſpondit ejus verba ponens , eiſque ſubjungens reſponſiones ſuas ,* ſic in MS. Pratellenſi & in Metenſi S. Arnulfi , &c.

IN SEQUENTES CONFESSIONUM LIBROS ADMONITIO.

QUÆ cauſſa fecit ut Scriptoris cujuſque vita emittendis in publicum ejus libris ſolemni more præfigeretur, eadem etiam primos S. Auguſtini operum Editores haud dubie movit ut Confeſſiones ipſius ſtatim poſt Retractationum libros, qui recto ordine debent præcedere, in tomo primo collocarent. Nempe intereſt plurimum ut Auctoris genium, ſtudia, mores, probitatem, fidem, aliaſque dotes perſpectas habeat qui ejus ſcripta cum voluptate, cum profectu perlegere in animum inducit. Atqui in Confeſſionibus ſuis Auguſtinus totum ſe ipſe expreſſit perquam accurate: quippe qui in iis non ea ſolum facta, quæ hominum oculis ſubjecta eſſe potuiſſent, ſed etiam ea quæ Deo tantum conſcio in intimis agitaverat, cum bona, tum mala, ſingillatim expoſuit. In his enim ſicuti anteactæ vitæ vel leviſſima errata, ſic etiam accepta a Deo beneficia fuſe commemorat, æternum poſteris relicturus ſive pœnitentis, ſive grati animi monumentum, præclarum etiam illius quam conſtanter erga nos exhibet Deus, & juſtitiæ & bonitatis exemplum. Atque hoc in primis ſtudebat, ſcilicet (ipſius verbis rem ut explicemus) & de malis & de bonis ſuis Deum laudare juſtum & bonum, atque in eum excitare humanum intellectum & affectum. Id vero hac ratione exſequitur.

In primo libro, præmiſſa Dei invocatione, recolit vitæ ſuæ primordia ad annum quintum-decimum. Infantiæ peccata agnoſcit & pueritiæ; atque hac ætate in luſum & puerilia quæque oblectamenta & vitia, quam in litterarum ſtudia procliviorem ſe fuiſſe confitetur.

In ſecundo ad ætatem aliam progreditur, primumque adoleſcentiæ ſuæ, id eſt, ſextum-decimum vitæ annum, quem in paterna domo ſtudiis intermiſſis conſumpſerat genio ac libidinibus indulgens, ad mentem revocat cum gravi dolore, ſeverus admodum in dijudicando furto a ſe tunc temporis cum ſodalibus perpetrato.

Tertius liber de annis eſt ætatis illius decimo-ſeptimo, decimo-octavo & decimo-nono tranſactis Carthagine, ubi dum litterarii ſtudii curriculum abſolveret, ſe libidinoſi amoris laqueo irretitum, necnon in Manichæorum hæreſim prolapſum fuiſſe meminit. Adverſus horum errores & ineptias diſſerit luculenter. Matris lacrymas, & reſponſum de filii reſipiſcentia divinitus acceptum refert.

In quarto libro pudet ſe illi ſectæ addictum fuiſſe per novennium, atque alios ſecum in eumdem errorem pertraxiſſe; deinde amicum cariſſimum ſibi interea morte præreptum, acerbiori quam æquum eſſet animi dolore fuiſſe proſecutum. Cujus occaſione de vana & de ſolida amicitia non pauca dicit. Mentionem facit librorum de pulchro & apto a ſe anno ætatis vigeſimo-ſexto aut vigeſimo-ſeptimo conſcriptorum, necnon quam facili negotio liberalium artium libros atque Ariſtotelis Categorias anno ætatis ferme vigeſimo per ſeſe intellexerit.

In libro quinto annum ætatis ſuæ exhibet vigeſimum-nonum, quo ſcilicet comperta Fauſti Manichæi imperitia, propoſitum in illa ſecta proficiendi abjecit; quo etiam Roma, ubi tunc rhetoricam profitebatur, miſſus Mediolanum ut eamdem artem doceret, cœpit audito Ambroſio reſipiſcere, & de Manichæiſmo abdicando necnon de repetendo cathecumenatu decernere.

In libro ſexto, cum jam Monica ipſius mater Mediolanum adveniſſet, ipſeque annum ætatis ageret triceſimum, Ambroſii concionibus admonitus catholicæ doctrinæ veritatem, quam Manichæi falſo inſimulabant, magis magiſque intelligebat. Alypii amici ſui mores proſequitur. In diverſa rapiebatur, dum de vita melius inſtituenda deliberaret; mortis quoque ac judicii metu perculſus, ad vitæ converſionem in dies accendebatur.

In ſeptimo libro exordium ſuæ juventutis, id eſt annum ætatis trigeſimum-primum, ob mentis oculos reducit. Narrat ſe illa ætate denſioribus adhuc ignorantiæ tenebris involutum atque errantem circa Dei naturam, necnon circa originem mali, in cujus inquiſitione ſe mirum in modum angebat, perveniſſe tandem ad cognitionem Dei ſinceram; quamvis nondum digne de Domino Chriſto ſentiret.

Liber octavus vitæ ipſius partem adtingit celeberrimam, annum videlicet ætatis trigeſimum-ſecundum, quo nempe cum Simplicianum conſuluiſſet, ab eoque didiciſſet Victorini converſionem, cum Antonii Ægyptii monachi vitam ex Pontitiani relatione cognoviſſet, poſt vehementem luctam carnem inter &

ter & animum, codicem Apostoli cælesti admonitus oraculo inspexit; moxque ex illius lectione ad meliorem frugem toto animo immutatus fuit, pleneque ad Deum conversus.

In libro nono dicit de capto a se consilio Rhetoricæ professionem abjiciendi, non tamen ante quam vindemialium feriarum, quod proxime instabat, tempus advenisset. Tum de suo in Verecundi amici villam secessu, de suo baptismate, ac de Monicæ matris virtutibus atque obitu, qui baptizato ipso incidit in eumdem huncce annum, ætatis videlicet Augustini tricesimum-tertium.

In libro decimo scrutatur deinceps, ac palam contestatur, non qualis antea, sed qualis tunc esset. Deum quem amat studet indicare, dumque per singula ducit rerum genera, multis explicat memoriæ vim plane stupendam, & quod sua in memoria locum Deus habeat gratulatur. Inquirit in actus, in sensus & affectus suos omnes ex triplici tentatione voluptatis, curiositatis ac superbiæ. Dominum Christum unum mediatorem Dei & hominum confitetur, ejusque ope animi sui languores omnes sanandos esse confidit.

In libro undecimo & sequentibus tractat de scripturis sanctis. Totum caput primum Geneseos, quo mundi creatio describitur, dissertationibus illustrat, difficultates incurrentes dissolvens, & ab adversariorum cavillationibus vindicans. Sed in undecimo disputat paulo fusius de tempore. In duodecimo de materia informi, deque multiplici Scripturæ sensu. In tertio-decimo Dei bonitatem ex rerum productione commendat; prædicat Deum, Trinitatem, & Spiritus-sancti propriam quamdam notionem. Denique creati mundi historiam allegorice exponit.

Hosce libros observamus scriptos circiter annum Christi quadringentesimum, propterea quod ab Augustino recensentur proxime ante illos quos Episcopus adversus Faustum Manichæum non multo ante vel post hunc annum elaboravit, uti suo dicetur loco. Certe si qua opera indubiam & distinctam temporis notam præ se non ferunt, si aliis demum argumentis id investigari non potest, decernendum videtur ex Retractationum serie: quandoquidem, * quantum potuit, curavit *Augustinus, ut nos ex ipsa* ordinem, quo quæque scripta sunt, nossemus. *Neque diffitebimur tamen quin interdum chronologiæ minus, magis autem pertractati argumenti rationem habuerit.*

* Prolog. Retract. num. 3.

S. Augustinus Epist. 231. Dario Comiti.

Sume libros quos desideraſti Confeſſionum mearum. Ibi me inſpice; ne me laudes ultra quam ſum; ibi non aliis de me crede, ſed mihi; ibi me adtende, & vide quid fuerim in me ipſo, per me ipſum; & ſi quid in me tibi placuerit, lauda ibi mecum, quem laudari volui de me: neque enim me: Quoniam ipſe fecit nos & non ipſi nos, nos autem perdideramus nos; ſed qui fecit, refecit. Cum autem ibi me inveneris, ora pro me ne deficiam, ſed perficiar.

Ex Libro de Dono perseverantiæ Cap. XX.

Quid autem meorum opuſculorum frequentius & delectabilius innoteſcere potuit quam libri Confeſſionum mearum? Cum & ipſos ediderim ante quam Pelagiana hæreſis exſtitiſſet, in eis certe dixi Deo noſtro, & ſæpe dixi: *Da quod jubes, & jube quod vis.* Quæ mea verba Pelagius Romæ cum a quodam fratre Coepiſcopo meo fuiſſent eo præſente commemorata, ferre non potuit; & contradicens aliquanto commotius, pene cum eo qui illa commemoraverat litigavit.

Lib. II. Retractationum Caput VI.

Confessionum mearum libri xiii. & de malis & de bonis meis Deum laudant juſtum & bonum, atque in eum excitant humanum intellectum & affectum; interim quod ad me adtinet, hoc in me egerunt cum ſcriberentur, & agunt cum leguntur. Quid de illis alii ſentiant, ipſi viderint: multis tamen fratribus eos multum placuiſſe & placere ſcio. A primo uſque ad
Gen. 1. 1. decimum de me ſcripti ſunt. In tribus ceteris de ſcripturis ſanctis, ab eo quod ſcriptum eſt, *In principio fecit Deus cælum & terram*, uſque ad ſabbati requiem.

Cap. 6. In quarto libro, cum de amici morte animi mei miſeriam confiterer, dicens quod anima noſtra una quodam modo facta fuerat ex duabus, *& ideo*, inquam, *forte mori metuebam, ne totus ille moreretur, quem multum amaveram*: quæ mihi quaſi declamatio levis quam gravis confeſſio videtur, quamvis utcumque temperata ſit hæc ineptia in eo quod additum eſt, *forte*. Et in libro tertio-de-
Cap. 32. cimo quod dixi, *firmamentum factum inter ſpiritales aquas ſuperiores, & corporales inferiores*, non ſatis conſiderate dictum eſt; res autem in abdito eſt valde. Hoc Opus ſic incipit: *Magnus es Domine.*

S. AU-

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI CONFESSIONUM LIBRI TREDECIM.*

* Scripti circiter an. Chr. 400.

LIBER PRIMUS.

Præmissa Dei invocatione recolit vitæ suæ primordia ad annum decimum-quintum. Infantiæ peccata agnoscit & pueritiæ. Atque hac ætate in lusum & puerilia quæque oblectamenta quam in litterarum studia procliviorem se fuisse confitetur.

CAPUT I. Deum vult laudare ab ipso excitatus.

MAGNUS es, Domine, & laudabilis valde, magna virtus tua, & sapientiæ tuæ non est numerus. Et laudare te vult homo, aliqua portio creaturæ tuæ; & homo circumferens mortalitatem suam, circumferens testimonium peccati sui, & testimonium quia superbis resistis, & tamen laudare te vult homo aliqua portio creaturæ tuæ. Tu excitas ut laudare te delectet; QUIA FECISTI nos ad te, & inquietum est cor nostrum donec requiescat in te. Da mihi, Domine, scire & intelligere, utrum sit prius invocare te, an laudare te; & scire te prius sit, an invocare te. Sed quis te invocat, nesciens te? Aliud enim pro alio potest invocare nesciens te. An potius invocaris ut sciaris? Quomodo autem invocabunt in quem non crediderunt? Aut quomodo credent sine prædicante? Et laudabunt Dominum qui requirunt eum. Quærentes enim invenient eum, & inventes laudabunt eum. Quæram te, Domine, invocans te, & invocem te credens in te, prædicatus enim es nobis. Invocat te, Domine, fides mea quam dedisti mihi, quam inspirasti mihi per humanitatem Filii tui, per ministerium prædicatoris tui.

Rom. 10. 14.

CAPUT II. Deum quem invocat in ipso esse, ipsumque in Deo.

2. ET quomodo invocabo Deum meum, Deum & Dominum meum? Quoniam utique in me ipsum eum vocabo cum invocabo eum. Et quis locus est in me, quo veniat in me Deus meus? quo Deus veniat in me, Deus qui fecit cælum & terram? Itane, Domine Deus meus, est quidquam in me quod capiat te? An vero cælum & terra quæ fecisti, & in quibus me fecisti, capiunt te? An quia sine te non esset quidquid est, fit ut quidquid est capiat te? Quoniam itaque & ego sum, quid peto ut venias in me, qui non essem, nisi esses in me? Non enim ego [a] jam in inferis, & tamen etiam ibi es. Nam & si descendero in infernum, ades. Non ergo essem, Deus meus, non omnino essem, nisi esses in me. An potius non essem, nisi essem in te, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia? Etiam sic Domine, etiam sic. Quo te invoco, cum in te sim? Aut unde venias in me? Quo enim recedam extra cælum & terram, ut inde in me veniat Deus meus, qui dixit; *Cælum & terram ego impleo.*

[a] *Psal. 138. 8.*

Jerem. 23. 24.

CAPUT III. Deus sic ubique totus, ut res nulla ipsum totum capiat.

3. CAPIUNT ergo-ne te cælum & terra, quoniam tu imples ea? An imples, & restat, quoniam non te capiunt? Et quo refundis quidquid impleto cælo & terra restat ex te? An non opus habes, ut quoquam continearis, qui contines omnia; quoniam quæ imples, continendo imples? Non enim vasa quæ te plena sunt, stabilem te faciunt; quia etsi frangantur, non effunderis. Et cum effunderis super nos, non tu jaces, sed erigis nos; nec tu [b] dissiparis, sed colligis nos. Sed quæ imples omnia, te toto imples omnia? An quia non possunt te totum capere omnia, partem tui capiunt? & eamdem partem simul omnia capiunt? An singulas singula, & majores majora, minores minora capiunt? Ergo est aliqua pars tui major, aliqua minor. An ubique totus es, & res nulla te totum capit?

[b]

CAPUT IV. Dei Majestas & perfectiones inexplicabiles.

4. QUID es ergo, Deus meus? quid rogo, nisi Dominus Deus? Quis enim Dominus præter Dominum? Aut quis Deus præter Deum no-

a MS. Theodericensis habet, *ego sum inferi*, non intoleranter. Alii plerique, *ego jam inferi*: librariorum lapsu, ut videtur.

b Antiquiores editi, scilicet a Jodoco Badio Ascensio, a Johanne Amerbachio & a Desiderio Erasmo; cum tribus MSS. *dispergeris*.

noſtrum? Summe, optime, potentiſſime, omnipotentiſſime, miſericordiſſime & juſtiſſime, ſecretiſſime & præſentiſſime, pulcherrime, & fortiſſime, ſtabilis & incomprehenſibilis, immutabilis mutans omnia, numquam novus, numquam vetus, innovans omnia & in vetuſtatem perducens ſuperbos & neſciunt; ſemper agens, ſemper quietus, colligens & non egens, portans & implens & protegens, creans & nutriens & perficiens, quærens cum nihil deſit tibi. Amas, nec æſtuas; zelas, & ſecurus es; pœnitet te, & non doles; iraſceris & tranquillus es; opera mutas, nec mutas conſilium; recipis quod invenis, & numquam amiſiſti; numquam inops, & gaudes lucris; numquam avarus, & uſuras exigis. Supererogatur tibi ut debeas, & quis habet quidquam non tuum? Reddis debita nulli debens, donas debita nihil perdens. Et quid diximus, Deus meus, vita mea, dulcedo mea ſancta? Aut quid dicit aliquis cum de te dicit? Et væ tacentibus de te; quoniam loquaces muti ſunt.

CAPUT V. Petit amorem Dei & delictorum veniam.

5. QUIS mihi dabit adquieſcere in te? Quis mihi dabit ut venias in cor meum, & inebries illud, ut obliviſcar mala mea, & unum bonum meum amplectar te? QUID mihi es? Miſerere ut loquar. QUID tibi ſum ipſe ut amari te jubeas a me, & niſi faciam iraſcaris mihi, & mineris ingentes miſerias? Parva ne ipſa eſt [a], ſi non amem te? Hei mihi. Dic mihi per miſerationes tuas, Domine Deus meus, quid ſis mihi. Dic animæ meæ: Salus tua ego ſum. Sic dic ut audiam. Ecce aures cordis mei ante te Domine: aperi eas, & dic animæ meæ, Salus tua ego ſum. Curram poſt vocem hanc, & apprehendam te. Noli abſcondere a me faciem tuam: moriar, ne moriar, ut eam videam.

6. Anguſta eſt domus animæ meæ quo venias ad eam: dilatetur abs te. Ruinoſa eſt: refice eam. Habet quæ offendant oculos tuos, fateor & ſcio: ſed quis mundabit eam? aut cui alteri præter te clamabo? Ab occultis meis munda me, Domine, & ab alienis parce ſervo tuo. Credo, propter quod & loquor, Domine tu ſcis. Nonne tibi prolocutus ſum adverſum me delicta mea, Deus meus; & tu dimiſiſti impietatem cordis mei? Non judicio contendo tecum qui veritas es; & ego nolo fallere me ipſum, ne mentiatur iniquitas mea ſibi. Non ergo judicio contendo tecum; quia ſi iniquitates obſervaveris, Domine, Domine, quis ſuſtinebit?

Iſal. 12, 13. & 14

Pſal. 129. 3.

CAPUT VI. Infantiã ſuam deſcribit, laudat Dei providẽtiam & æternitatem.

7. SED tamen ſine me loqui apud miſericordiam tuam, me terram & cinerem. Sine tamen loqui; quoniam ecce miſericordia tua eſt, non homo irriſor meus cui loquor. Et tu fortaſſe irrides me: ſed converſus miſereberis mei. Quid enim eſt, quod volo dicere, Domine Deus meus? niſi quia neſcio unde venerim huc, in iſtam, [b] dico vitam mortalem, an mortem vitalem, neſcio. Et ſuſceperunt me conſolationes miſerationum tuarum, ſicut audivi a parentibus carnis meæ, ex [c] quo & in qua formaſti me in tempore, non enim ego memini. Exceperunt ergo me conſolationes lactis humani. Nec mater mea, vel nutrices meæ ſibi ubera implebant: ſed tu mihi per eas dabas alimentum infantiæ, ſecundum inſtitutionem tuam & divitias uſque ad fundum rerum diſpoſitas. Tu etiam mihi dabas nolle amplius quam dabas; & nutrientibus me dare mihi velle quod eis dabas. Dare enim mihi per ordinatum affectum volebant quo ex te abundabant. Nam bonum erat eis bonum meum ex eis, quod ex eis non, ſed per eas erat: ex te quippe bona omnia Deus; & ex Deo meo, ſalus mihi univerſa. Quod animadverti poſtmodum, clamante te mihi per hæc ipſa quæ tribuis intus & foris. Nam tunc fugere noram, & adquieſcere delectationibus, flere autem offenſiones carnis meæ, nihil amplius.

8. Poſt & ridere cœpi, dormiens primo, deinde vigilans. Hoc enim de me mihi indicatum eſt, & credidi, quoniam ſic videmus & alios infantes. nam iſta mea non memini. Et ecce paulatim ſentiebam ubi eſſem, & voluntates meas volebam oſtendere eis per quos implerentur, & non poteram; quia illæ intus erant, foris autem illi, nec ullo ſuo ſenſu valebant introire in animam meam. Itaque jactabam membra & voces, ſigna ſimilia voluntatibus meis, pauca quæ poteram, qualia poteram. non enim erant veri ſimilia. Et cum mihi non obtemperabatur, vel non intellecto, vel ne obeſſet, indignabar non ſubditis majoribus, & liberis non ſervientibus, & me de illis flendo vindicabam. Tales eſſe infantes didici quos diſcere potui, & me talem fuiſſe magis mihi ipſi indicaverunt neſcientes, quam ſcientes nutritores mei.

9. Et ecce infantia mea olim mortua eſt, & ego vivo. Tu autem Domine qui & ſemper vivis, & nihil moritur in te, quoniam ante primordia ſæculorum, & ante omne quod vel ante dici poteſt, tu es, & Deus es Dominuſque omnium quæ creaſti: ET APUD te rerum omnium inſtabilium ſtant cauſſæ; & rerum omnium mutabilium immutabiles manent origines; & omnium irrationabilium & temporalium ſempiternæ vivunt rationes. Dic mihi ſupplici tuo Deus, & miſericors miſero tuo; dic mihi utrum jam alicui ætati meæ mortuæ ſucceſſerit infantia mea: an illa eſt quam egi intra viſcera matris meæ? Nam & de illa mihi nonnihil indicatum eſt, & prægnantes ipſe vidi feminas. Quid ante hanc etiam, dulcedo mea Deus meus, fui-ne alicubi, aut aliquis? Nam quis mihi dicat iſta, non habeo, nec pater nec mater potuerunt, nec aliorum experimentum, nec memoria mea. An irrides me iſta quærentem, teque de hoc quod novi, laudari a me jubes, & confiteri me tibi.

10. Confiteor tibi, Domine cæli & terræ, laudem dicens tibi de primordiis & infantia mea quæ non memini; & dediſti ea homini ex aliis de ſe conjicere, & auctoritatibus etiam muliercularum multa de ſe credere. Eram enim & vivebam etiam tunc, & ſigna, quibus ſenſa mea nota aliis facerem, jam in fine infantiæ quærebam. Unde hoc tale animal niſi abs te Domine? An quiſquam ſe faciendi erit artifex? aut ulla vena trahitur aliunde, qua eſſe & vivere currat in nos, præter quam quod tu facis nos, Domine, cui eſſe & vivere non aliud atque aliud eſt; quia ſumme eſſe, atque ſumme vivere, idipſum es? Summus enim es, & non mutaris; neque peragitur in te hodiernus dies, & tamen in te peragitur, quia in te ſunt & iſta omnia. Non enim haberent

---

a In antiquis editis Bad. Am. & Er. necnon in uno è MSS. additur, *miſeria*.

b Ita MSS. ferme omnes & editio per Antonium Arnaldum Doctorem Sorbonicum adornata, ubi verbum, *neſcio*, refertur ad ſuperiorem ſententiam, *unde venerim huc*, qua ſe Auguſtinus ſignificat circa animæ originem fluctuare. At Bad. Am. & Er. habent: *in iſtam dico mortalem vitam: mortalem dicam vitam, an mortem vitalem neſcio.* quam lectionem Lovanienſes ad trium MSS. fidem ſic mutarunt: *in iſtam dicam mortalem vitam, an mortem vitalem, neſcio.*

c Apud Bad. Am. Er. & Lov. *ex qua & in qua*. Verius porro in MSS. & in editione Antonii Arn. pro deſignando utroque parente, *ex quo & in qua*.

rent vias transeundi, nisi contineres ea. Et quoniam anni tui non deficiunt, [a] anni tui hodiernus dies? Et quam multi jam dies nostri & patrum nostrorum per hodiernum tuum transierunt, & ex illo acceperunt modos, & utcumque exstiterunt, & transibunt adhuc alii, & accipient, & utcumque exsistent? Tu autem idem ipse es; & omnia crastina atque ultra, omniaque hesterna & retro hodie facies, hodie fecisti. Quid ad me si quis non intelligat? Gaudeat & ipse dicens, Quid est hoc? gaudeat etiam sic; & amet non inveniendo invenire potius, quam inveniendo non invenire te.

CAPUT VII. Infantia quoque peccatis obnoxia.

11. EXAUDI Deus. Væ peccatis hominum. Et homo dicit hæc, & misereris ejus, quoniam tu fecisti eum, & peccatum non fecisti in eo. Quis [b] me commemorat peccatum infantiæ meæ? Quoniam nemo mundus a peccato coram te, nec infans cujus est unius diei vita super terram. Quis me commemorat? An quilibet tantillus nunc parvulus in quo video quod non memini de me? Quid ergo tunc peccabam? An quia uberibus inhiabam plorans? Nam si nunc faciam, non quidem uberibus, sed escæ congruenti annis meis ita inhians, deridebor atque reprehendar justissime. Tunc ergo reprehendenda faciebam; sed quia reprehendentem intelligere non poteram, nec mos reprehendi me nec ratio sinebat. Nam exstirpamus & ejicimus ista crescentes. Nec vidi quemquam scientem, cum aliquid purgat, bona projicere. An pro tempore etiam illa bona erant, flendo petere etiam quod noxie daretur, indignari acriter non subjectis hominibus, liberis & majoribus, hisque a quibus genitus est, multisque præterea prudentioribus non ad nutum voluntatis obtemperantibus; feriendo nocere niti quantum potest, quia non obeditur imperiis quibus perniciosè obediretur? Ita imbecillitas membrorum infantilium innocens est, non animus infantium. Vidi ego & expertus sum zelantem parvulum: nondum loquebatur, & intuebatur pallidus amaro adspectu collactaneum suum. Quis hoc ignorat? Expiare se dicunt ista matres atque nutrices nescio quibus remediis. Nisi vero & ista innocentia est, in fonte lactis ubertim manante atque abundante, opis egentissimum, & illo adhuc uno alimento vitam ducentem, consortem non pati. Sed blande tolerantur hæc, non quia nulla vel parva, sed quia ætatis accessu peritura sunt. Quod licet probes, [c] cum ferri æquo animo eadem ipsa non possunt, quando in aliquo annosiore deprehenduntur.

12. Tu itaque Domine Deus meus, qui dedisti vitam infanti, & corpus, quod ita ut videmus instruxisti sensibus, compegisti membris, figura decorasti, proque ejus universitate atque incolumitate omnes conatus animantis insinuasti, jubes me laudare te in istis & confiteri tibi, & psallere nomini tuo Altissime: quia Deus es omnipotens & bonus, etiam si sola ista fecisses, quæ nemo alius potest facere, nisi tu une, a quo est omnis modus, formosissime qui formas omnia, & lege tua ordinas omnia. Hanc ergo ætatem, Domine, quam me vixisse non memini, de qua aliis credidi, & quam me egisse ex aliis infantibus conjeci, quamquam ista multum fida conjectura sit, piget me annumerare huic vitæ meæ, quam vivo in hoc sæculo. Quantum enim adtinet ad oblivionis meæ tenebras, par illi est quam vixi in matris utero. Quod [d] si & in iniquitate conceptus sum, & in peccatis me mater mea in utero aluit; ubi oro te, Deus meus, ubi, Domine, ego servus tuus, ubi aut quando innocens fui? Sed ecce omitto illud tempus. Et quid mihi jam cum eo est, cujus nulla vestigia recolo?

CAPUT VIII. Unde puer loqui didicerit.

13. NONNE ab infantia huc pergens veni in pueritiam; vel potius ipsa in me venit, & successit infantiæ? Nec discessit illa, quo enim abiit, & tamen jam non erat. Non enim eram infans qui non farer, sed jam puer loquens eram. Et memini hoc; & unde loqui didicerim post adverti. Non enim docebant me majores homines præbentes mihi verba certo aliquo ordine doctrinæ, sicut paulo post litteras: sed ego ipse mente quam dedisti mihi, Deus meus, cum gemitibus & vocibus variis, & variis membrorum motibus edere vellem sensa cordis mei, ut voluntati pareretur; nec valerem quæ volebam omnia, nec quibus volebam omnibus, [e] præsonabam memoria; cum ipsi appellabant rem aliquam, & cum secundum eam vocem corpus ad aliquid movebant, videbam & tenebam hoc ab eis vocari rem illam, quod sonabant: cum eam vellent ostendere. Hoc autem eos velle ex motu corporis aperiebatur, tamquam verbis naturalibus omnium gentium, quæ fiunt vultu & nutu oculorum, ceterorumque membrorum actu, & sonitu vocis indicante affectionem animi, in petendis, habendis, rejiciendis, fugiendisve rebus. Ita verba in variis sententiis, locis suis posita, & crebro audita, quarum rerum signa essent, paulatim colligebam, measque jam voluntates edomito in eis signis ore, per hæc enuntiabam. Sic cum his inter quos eram voluntatum enuntiandarum signa communicavi, & vitæ humanæ procellosam societatem altius ingressus sum, pendens ex parentum auctoritate, nutuque majorum hominum.

CAPUT IX. Odium litterarum, amor lusus, & vapulandi timor in pueris.

14. DEUS Deus meus, quas ibi miserias expertus sum & ludificationes, quando quidem recte mihi vivere puero id proponebatur, obtemperare monentibus, ut in hoc sæculo florerem & excellerem linguosis artibus ad honorem hominum, & falsas divitias famulantibus. Inde in scholam datus sum ut discerem litteras, in quibus quid utilitatis esset ignorabam miser, & tamen si segnis in discendo essem; vapulabam. Laudabatur enim hoc a majoribus, & multi ante nos vitam istam agentes, præstruxerant ærumnosas vias, per quas transire cogebamur, multiplicato labore & dolore filiis Adam. Invenimus autem, Domine, homines rogantes te; & didicimus ab eis sentientes te ut poteramus esse magnum aliquem; qui posses, etiam non apparens sensibus nostris, exaudire nos & subvenire nobis. Nam puer cœpi rogare te auxilium & refugium meum; & in tuam invocationem rumpebam nodos linguæ meæ; & rogabam te parvus, non parvo affectu, ne in schola vapularem. Et cum me non exaudiebas, quod non erat ad insipientiam mihi, ridebantur a majoribus hominibus usque ab ipsis

a Lov. *an anni tui*. Abest tamen, *an*, a nostris MSS. & ab aliis plerisque editis.

b Lov. & Arn. *Quis mihi commemorat* Bad. Am. & Er. *Quis mecum commemorat.* Sed vera lectio est quam MSS. ope restituimus, juxta quem loquendi modum in lib. de Magistro cap. 1. dicit Augustinus: *Duas jam loquendi causas constituo, aut ut doceamus, aut ut commemoremus vel alios vel nosmetipsos.*

c Ita in MSS. & recte. Vult nimirum Augustinus posse vel ex eo probari, quod illa, quæ in infantibus benigne tolerantur, mala sint, quia in ætate provectioribus tolerari æquo animo non possunt. Mendose ergo in editis legitur. *Quod licet probes, tamen ferri*, &c.

d Omittitur, *si &*, in editione Lov.

e Lov. *prensabam* Bad. Am. Er. & Arn. cum nonnullis MSS. *pensabam* Melior visa est lectio MSS. Corbejensis, Fossatensis, & aliorum optimæ notæ, qui habent, *præsonabam*.

ipſis parentibus, qui mihi accidere mali nihil volebant, plagæ meæ, magnum tunc & grave malum meum.

15. Eſt ne quiſquam, Domine, tam magnus animus prægrandi affectu tibi cohærens; eſt ne inquam quiſquam? (facit enim hoc quædam etiam ſtoliditas.) Eſt ergo, qui tibi pie cohærendo ita ſit affectus granditer, ut eculeos & ungulas, atque hujuſcemodi varia tormenta, pro quibus effugiendis tibi per univerſas terras cum timore magno ſupplicatur, ita parvi æſtimet [a] deridens eos qui hæc acerbiſſime formidant, quemadmodum parentes noſtri ridebant tormenta, quibus pueri a magiſtris affligebamur? Non enim aut minus ea metuebamus, aut minus te de his evadendis deprecabamur: & peccabamus tamen minus ſcribendo, aut legendo, aut cogitando de litteris quam exigebatur a nobis. Non enim deerat, Domine, memoria vel ingenium, quæ nos habere voluiſti pro illa ætate ſatis; ſed delectabat ludere: & vindicabatur in nos ab eis qui talia utique agebant. SED MAJORUM nugæ negotia vocantur: puerorum autem talia cum ſint, puniuntur a majoribus; & nemo miſeratur pueros, vel illos, vel utroſque. Niſi vero approbat quiſquam bonus rerum arbiter vapulaſſe me, quia ludebam pila puer, & eo ludo impediebar, quo minus celeriter diſcerem litteras, quibus major deformius luderem: [b] aut aliud faciebat idem ipſe a quo vapulabam, qui ſi in aliqua quæſtiuncula a condoctore ſuo victus eſſet, magis bile atque invidia torqueretur quam ego cum in certamine pilæ a conluſore meo ſuperabar.

CAPUT X. Amore luſus & ſpectaculorum avocatur a litterarum ſtudio. c

16. ET tamen peccabam, Domine Deus ordinator & creator omnium rerum naturalium, peccatorum autem tantum [c] ordinator. Domine Deus meus, peccabam faciendo contra præcepta parentum, & magiſtrorum illorum. Poteram enim poſtea bene uti litteris, quas volebant ut diſcerem quocumque animo illi mei. Non enim meliora eligens, inobediens eram, ſed amore ludendi, amans in certaminibus ſuperbas victorias, & ſcalpi aures meas falſis fabellis, quo prurirent ardentius, eadem curioſitate magis magiſque per oculos emicante in ſpectacula ludoſque majorum, quos tamen qui edunt, ea dignitate præditi excellunt, ut hoc pene omnes optent parvulis ſuis: quos tamen cædi libenter patiuntur, ſi ſpectaculis talibus impediantur a ſtudio, quo eos ad talia edenda cupiunt pervenire. Vide iſta, Domine, miſericorditer, & libera nos jam invocantes te; libera etiam eos qui nondum te invocant, ut invocent te, & liberes eos.

CAPUT XI. Morbo preſſus baptiſmum flagitat, quem d

17. AUDIERAM enim ego adhuc puer de vita æterna nobis promiſſa per humilitatem Domini Dei noſtri deſcendentis ad ſuperbiam noſtram, & ſignabar jam ſigno crucis ejus, & [d] condiebar ejus ſale, jam inde ab utero matris meæ, quæ multum ſperavit in te. Vidiſti, Domine, cum adhuc puer eſſem, & quodam die preſſu [e] ſtomachi repente æſtuarem pene moriturus. Vidiſti, Deus meus, quoniam cuſtos meus jam eras, quo motu animi & qua fide baptiſmum Chriſti tui Dei & Domini mei flagitavi a pietate matris meæ, & matris omnium noſtrum Eccleſiæ tuæ. Et conturbata mater carnis meæ, quoniam & ſempiternam ſalutem meam carius parturiebat corde caſto in fide tua, jam curaret feſtinabunda ut ſacramentis ſalutaribus initiarer & abluerer, te Domine Jeſu confitens in remiſſionem peccatorum, niſi ſtatim recreatus eſſem. Dilata eſt itaque mundatio mea, quaſi neceſſe eſſet ut adhuc ſordidarer, ſi viverem; quia videlicet poſt lavacrum illud major & periculoſior in ſordibus delictorum reatus foret. Ita jam credebam, & illa & omnis domus, niſi pater ſolus, qui tamen non evicit in me jus maternæ pietatis, quo minus in Chriſtum crederem, ſicut ille nondum crediderat. Nam illa ſatagebat ut tu mihi pater eſſes, Deus meus, potius quam ille: & in hoc adjuvabas eam ut ſuperaret virum, cui melior ſerviebat; quia & in hoc tibi utique id jubenti ſerviebat.

mater certo conſilio differt. e

18. Rogo te, Deus meus, vellem ſcire, ſi tu etiam velles, quo conſilio dilatus ſum ne tunc baptizarer: utrum bono meo mihi quaſi laxata ſunt lora peccandi, an non laxata ſunt? Unde ergo etiam nunc de aliis atque aliis ſonat undique in auribus noſtris; Sine illum, faciat [f] quod vult, nondum enim baptizatus eſt: & tamen in ſalute corporis non dicimus; Sine vulneretur amplius, nondum enim ſanatus eſt. Quanto ergo melius & cito ſanarer, & id ageretur mecum meorum meaque diligentia, ut recepta ſalus animæ meæ tuta eſſet tutela tua, qui dediſſes eam? Melius vero. Sed quot & quanti fluctus impendere tentationum poſt pueritiam videbantur, noverat eos jam illa mater; & [g] terram per eos unde poſtea formarer, quam ipſam jam effigiem committere volebat.

f

g

CAPUT XII Ad litteras cogebatur, quo tamen Deus uebatur bene.

19. IN ipſa tamen pueritia, de qua mihi minus quam de adoleſcentia metuebatur, non amabam litteras, & me in eas urgeri oderam; & urgebar tamen, & bene mihi fiebat, nec faciebam ego bene: non enim diſcerem, niſi cogerer. NEMO autem invitus bene facit, etiam ſi bonum eſt quod facit. Nec qui me urgebant, bene faciebant: ſed bene mihi fiebat abs te, Deus meus. Illi enim non intuebantur quo [h] referrem quod me diſcere cogebant, præterquam ad ſatiandas inſatiabiles cupiditates copioſæ inopiæ & ignominioſæ gloriæ. Tu vero cui numerati ſunt capilli capitis noſtri, errore omnium, qui mihi inſtabant ut diſcerem, utebaris ad utilitatem meam: meo autem, qui diſcere nolebam, utebaris ad pœnam meam, qua plecti non eram indignus tantillus puer & tantus peccator.

h

Ita

a Nonnulli e MSS. *diligens eos*. Paulo poſt vero Bad. Am. & Er. *acerbiſſime infligunt*.

b Apud Bad. Am. Er. & Lov. *Haud*.

c In editionibus Am. Er. & Lov. legebatur, *tantum non ordinator*. Erratum: quod emendant editiones Bad. & Arn. & MSS. plures ac potiores, a quibus abeſt negatio. Enimvero notum vulgo eſt id ab Aug. paſſim confirmari, Deum juſtiſſimum eſſe peccatorum ordinatorem. Sic lib. 11. de civit. Dei c. 17. *Deus*, inquit, *ſicut naturarum bonarum optimus creator eſt, ita malarum voluntatum juſtiſſimus ordinator*. Item in Pſal. 7. *Aliud fecit & ordinavit: aliud autem non fecit, ſed tamen etiam hoc ordinavit*. Quam doctrinam illuſtrabit nonnihil alius locus lib. de Prædeſt. ſanctorum c. 16. ubi legitur: *Eſt in malorum poteſtate peccare. Ut autem peccando hoc vel hoc illa malitia faciant, non eſt in eorum poteſtate, ſed Dei dividentis tenebras & ordinantis eas*.

d Significat ſe Catechumenorum ſacramento jam a primis annis initiatum: id quod rurſum hoc in opere clarius prodit lib. 6. cap. 11. *Figam*, inquit, *pedes in eo gradu, in quo puer a parentibus poſitus eram, donec inveniatur perſpicua veritas*. De ſacramento ſalis per paſchales dies Catechumenis concedendo exſtat Concilii 1. Carthaginenſis can. 5. Ejuſque ritus mentionem facit non ſemel Aug. diſertiſſime vero in lib. de Catechiz. rudib. c. 26. ubi mendum in editiones non leve irrepſit ad hæc verba, *quid in illo condatur*, pro, *quid in illo condiat*.

e Sic reperimus in melioribus MSS. Apud Arn. vero & nonnullos MSS. *preſſus ſtomacho*. Denique Bad. Am. Er. & Lov. *preſſus ſtomachi dolore*.

f Abeſt, *quod vult*, a MSS. optimis.

g Ita legit Arn. nec aliter ferunt plerique MSS. ſed varia labes huic loco illata eſt in editis, e quibus Am. Er. & Lov. ſic habent: *& tibi tam eos*. Bad. porro, *& territa per eos*. Alii particula interpoſita, *& terram magis per eos*. quam tamen particulam non ineleganter interdum ſubintelligendam relinquit Auguſtinus.

h In MS. Lyrenſi, *referretur*.

Ita de non bene facientibus tu bene faciebas mihi; & de peccante meipso juste retribuebas mihi. JUSSISTI enim, & sic est, ut pœna sua sibi sit omnis inordinatus animus.

CAPUT XIII. Quibus studiis potissimum sit delectatus.

20. QUID autem erat causæ cur Græcas litteras oderam, quibus puerulus imbuebar, ne nunc quidem mihi satis exploratum est. Adamaveram enim Latinas, non quas primi magistri, sed quas docent qui Grammatici vocantur. Nam illas primas ubi legere & scribere & numerare discitur, non minus onerosas pœnalesque habebam quam omnes Græcas. Unde tamen & hoc nisi de peccato & vanitate vitæ, [a] quia caro eram & spiritus ambulans & non revertens? Nam utique meliores, quia certiores erant primæ illæ litteræ, quibus fiebat in me, & factum est, & habeo illud ut & legam si quid scriptum invenio, & scribam ipse si quid volo, quam illæ quibus tenere cogebar Æneæ nescio cujus errores, oblitus errorum meorum; & plorare Didonem mortuam, quia se occidit ob amorem, cum interea meipsum in his a te morientem, Deus vita mea, siccis oculis ferrem miserrimus.

21. Quid enim miserius misero non miserante seipsum, & flente Didonis mortem, quæ fiebat amando Æneam, non flente autem mortem suam, quæ fiebat non amando te, Deus lumen cordis mei, & panis oris intus animæ meæ, & virtus maritans mentem meam & sinum cogitationis meæ? Non te amabam, & fornicabar abs te, & fornicanti sonabat undique Euge, euge. AMICITIA enim mundi hujus, fornicatio est abs te: & euge, euge dicitur, ut pudeat si non ita homo sit. Et hæc non flebam, sed flebam Didonem exstinctam, ferroque extrema secutam, sequens ipse extrema condita tua, relicto te, [b] & terra iens in terram: & si prohiberer ea legere, dolerem, quia non legerem quod dolerem. Talis dementia honestiores & uberiores litteræ putantur, quam illæ quibus legere & scribere didici.

Æneid. 6.

b

22. Sed nunc in anima mea clamet Deus meus, & veritas tua dicat mihi: Non est ita, non est ita. melior est prorsus doctrina illa prior. Nam ecce paratior sum obliviſci errores Æneæ, atque omnia ejusmodi, quam scribere & legere. At enim vela pendent liminibus grammaticarum scholarum: sed non illa magis honorem secreti, quam tegumentum erroris significant. Non clament adversus me, quos jam non timeo, dum confiteor tibi quæ vult anima mea, Deus meus, & adquiesco in reprehensione malarum viarum mearum, ut diligam bonas vias tuas. Non clament adversum me venditores grammaticæ vel emtores: quia si proponam eis, interrogans utrum verum sit quod Æneam aliquando Carthaginem venisse Poeta dicit: indoctiores se nescire respondebunt, doctiores autem etiam negabunt verum esse. At si quæram quibus litteris scribatur Æneæ nomen, omnes mihi, qui hæc didicerunt, verum respondebunt, secundum id pactum & placitum, quo inter se homines ista signa firmarunt. Item si quæram, quid horum majore vitæ hujus incommodo quisque obliviscatur, legere & scribere, an poetica illa figmenta: quis non videat quid respondurus sit, qui non est penitus oblitus sui? Pecca-

A bam ergo puer, cum illa inania istis utilioribus amore præponebam; vel potius ista oderam, illa amabam. Jam verò unum & unum duo, duo & duo quatuor, odiosa cantio mihi erat; & dulcissimum spectaculum vanitatis equus ligneus plenus armatis, & Trojæ incendium, atque ipsius umbra Creusæ.

Æneid. 2.

CAPUT XIV. Litteras Græcas oderat.

23. CUR ergo Græcam etiam Grammaticam oderam talia cantantem? Nam & Homerus peritus texere tales fabellas, & dulcissime vanus est, & mihi tamen amarus erat puero. Credo etiam Græcis B pueris Virgilius ita sit, cum eum sic discere coguntur, ut ego illum. Videlicet [c] difficultas omnino ediscendæ peregrinæ linguæ, quasi felle aspergebat omnes suavitates Græcas fabulosarum narrationum. Nulla enim verba illa noveram, & sævis terroribus ac pœnis ut nossem instabatur mihi vehementer. Nam & Latina aliquando infans utique nulla noveram; & tamen advertendo didici sine ullo metu atque cruciatu, inter etiam blandimenta nutricum, & joca arridentium, & lætitias alludentium. Didici vero illa sine pœnali onere C urgentium, cum me urgeret cor meum ad parienda concepta sua, [d] quæ non possem, nisi aliqua verba didicissem, non a docentibus, sed a loquentibus, in quorum & ego auribus parturiebam quidquid sentiebam. Hinc satis elucet majorem habere vim ad discenda ista liberam curiositatem, quam meticulosam necessitatem. Sed illius fluxum hæc restringit legibus tuis, Deus, legibus tuis a magistrorum ferulis usque ad tentationes Martyrum valentibus legibus tuis miscere salubres amaritudines, revocantes nos ad te a jucunditate pestifera, qua recessimus a te. D

c

d

CAPUT XV. Precatio ad Deum.

24. EXAUDI, Domine, deprecationem meam, ne deficiat anima mea sub disciplina tua; neque deficiam in confitendo tibi miserationes tuas, quibus eruisti me ab omnibus viis meis pessimis; ut dulcescas mihi super omnes seductiones quas sequebar; & amem te validissime & amplexer manum tuam totis præcordiis meis, & eruas me ab omni tentatione usque in finem. Ecce enim tu, Domine rex meus & Deus meus, tibi serviat quidquid utile puer didici: tibi serviat quod loquor, & scribo, & lego, & numero: E quoniam cum vana discerem, tu disciplinam dabas mihi; & in eis vanis peccata delectationum mearum dimisisti mihi. Didici enim in eis multa verba utilia; sed & quæ in rebus non vanis disci possunt; & ea via tuta est, in qua pueri ambularent.

CAPUT XVI. Improbat modum juventutis erudiendæ.

25. SED væ tibi flumen moris humani? Quis resistet tibi? Quamdiu non siccaberis? Quousque volves Evæ filios in mare magnum & formidolosum, quod vix transeunt qui lignum conscenderint? Nonne F ego in te legi & tonantem Jovem & adulterantem? Et utique non posset hæc duo, sed actum est ut haberet auctoritatem ad imitandum verum adulterium, lenocinante falso tonitruo. Quis autem penulatorum magistrorum audit aure sobria, ex eodem pulvere hominem clamantem & dicentem: Fingebat hæc Homerus & humana ad deos transferebat; divina mallem ad nos? Sed verius dicitur quod fingebat hæc quidem ille: sed hominibus flagitiosis divina tribuendo, ne flagitia e flagitia putarentur, & ut quisquis ea feciſſet, non homines perditos, sed cælestes deos videretur imitatus.

„ Cicero Tuscul. „ l. 1.

e

a MSS. frequentes, *quæ caro eram*.
b Am. Er. & Lov. *è terra iens in terram*.
c Ita MSS. præstantiores At Lov. & Arn. *difficulter*, *difficultas*.
d MSS. aliquot cum Arn. *& quia non esset nisi*, &c. Alii nonnulli, *& quæ non nosset nisi*, &c.
e Apud Lov. *ne flagitia putarentur*. non integrè.

26. Et tamen o flumen tartareum, jactantur in te filii hominum cum mercedibus ut hæc diſcant; & magna res agitur, cum hoc agitur publice in foro, in conſpectu legum ſupra mercedem ſalaria decernentium; & ſaxa tua percutis & ſonas dicens: Hinc verba diſcuntur, hinc adquiritur eloquentia rebus perſuadendis ſententiiſque explicandis maxime neceſſaria. Ita verò non cognoſceremus verba hæc, imbrem aureum, & gremium, & fucum, & templa cæli, & alia verba quæ in eo loco ſcripta ſunt, niſi Terentius induceret nequam adoleſcentem proponentem ſibi Jovem ad exemplum ſtupri, dum ſpectat tabulam quamdam pictam in pariete; ubi inerat pictura hæc, Jovem quo pacto Danaæ miſiſſe aiunt in gremium quondam imbrem aureum, fucum factum mulieri. Et vide quemadmodum ſe concitat ad libidinem, quaſi „ cæleſti magiſterio. At quem deum, inquit? Qui „ templa cæli ſumma ſonitu concutit. Ego homuncio „ id non facerem? Ego vero illud feci, ac lubens. Non omnino per hanc turpitudinem verba iſta commodius diſcuntur: ſed per hæc verba turpitudo iſta confidentius perpetratur. Non accuſo verbo quaſi vaſa electa atque pretioſa, ſed vinum erroris quod in eis nobis propinabatur ab ebriis doctoribus: & niſi biberemus, cædebamur, nec appellare aliquem judicem ſobrium licebat. Et tamen ego, Deus meus, in cujus conſpectu jam ſecura eſt recordatio mea, libenter hæc didici, & eis delectabar miſer, & ob hoc bonæ ſpei puer appellabar.

In Eunucho act. 3 ſcen. 5.

CAPUT XVII. Proſequitur contra modum exercendæ juventutis in re litteraria. *Ænid. 1*

27. SINE me Deus meus dicere aliquid & de ingenio meo munere tuo, in quibus à me deliramentis atterebatur. Proponebatur enim mihi negotium animæ meæ ſatis inquietum præmio laudis & dedecoris, vel plagarum metu, ut dicerem verba Junonis iraſcentis & dolentis, quod non poſſet Italia Teucrorum avertere regem; quæ numquam Junonem dixiſſe audieram: ſed figmentorum poeticorum veſtigia errantes ſequi cogebamur, & tale aliquid dicere ſolutis verbis, quale Poeta dixiſſet verſibus, Et ille dicebat laudabilius, in quo pro dignitate adumbratæ perſonæ iræ ac doloris ſimilior affectus eminebat, verbis ſententias congruenter veſtientibus. Ut quid mihi illud, o vera vita mea Deus meus, quod mihi recitanti adclamabatur præ multis coætaneis & conlectoribus meis? Nonne ecce illa omnia fumus & ventus? Itane aliud non erat ubi exerceretur ingenium & lingua mea? Laudes tuæ, Domine, laudes tuæ per Scripturas tuas ſuſpenderent palmitem cordis mei, & non raperetur per inania nugarum turpis præda * volatilibus. Non enim uno modo ſacrificatur tranſgreſſoribus angelis.

* *Id eſt*, aereis poteſtatibus.

CAPUT XVIII. Quod homines curant ſervare leges grammaticorum, & non divinorum præceptorum.

28. QUID autem mirum quod in vanitates ita ferebar, & a te, Deus meus, ibam foras, quando mihi imitandi proponebantur homines, qui aliqua facta ſua non mala, ſi cum barbariſmo aut ſolœciſmo enuntiarent, reprehenſi confundebantur; ſi autem libidines ſuas integris & rite conſequentibus verbis copioſè ornateque narrarent, laudati gloriabantur? Vides hæc Domine & taces, longanimis, & multum miſericors, & verax. Numquid ſemper tacebis? a Et nunc eruis de hoc immaniſſimo profundo quærentem te animam, & ſitientem delectationes tuas, & cujus cor dicit tibi: Quæſivi vultum tuum, vultum tuum Domine, requiram? Nam longe a vulto tuo, in affectu b tenebroſo. Non enim pedibus aut ſpatiis locorum itur abs te, aut reditur ad te. Aut vero filius ille tuus minor equos, aut currus, vel naves quæſivit, aut avolavit penna viſibili, aut moto poplite iter egit, ut in longinqua regione vivens prodige diſſiparet quod dederas proficiſcenti? Dulcis pater quia dederas, & egeno redeunti dulcior. In affectu ergo libidinoſo, id enim eſt tenebroſo, atque id eſt longe a vultu tuo.

Pſal. 26. 8. b

Luc. 15. 13.

29. Vide Domine Deus, & patienter ut vides vide, quomodo diligenter obſervent filii hominum pacta litterarum, & ſyllabarum accepta a prioribus locutoribus, & a te accepta æterna pacta perpetuæ ſalutis negligant; ut qui illa ſonorum vetera placita teneat aut doceat, ſi contra diſciplinam grammaticam, ſine aſpiratione primæ ſyllabæ, ominem dixerit, diſpliceat magis hominibus, quam ſi contra tua præcepta hominem oderit, cum ſit homo. QUASI VERO quemlibet inimicum hominem pernicioſius ſentiat quam ipſum odium, quo in eum irritatur, aut vaſtet quiſquam perſequendo alium gravius quam cor ſuum vaſtat inimicando. Et certe non eſt interior litterarum ſcientia, quam ſcripta conſcientia, id ſe alteri facere quod nolit pati. Quam tu ſecretus es, habitans in excelſis in ſilentio, Deus ſolus magnus, lege infatigabili SPARGENS pœnales cæcitates ſuper illicitas cupiditates. Cum homo eloquentiæ famam quærit, adſtans ante hominem judicem, circumſtante hominum multitudine, inimicum ſuum odio immaniſſimo infectans, vigilantiſſime cavet, ne per linguæ errorem dicat, inter c hominibus, & ne per mentis furorem hominem auferat ex hominibus, non cavet.

c

CAPUT XIX Pueritiæ vitia quæ in majores ætates tranſeunt.

30. HORUM ego puer morum in limine jacebam miſer, & hujus arenæ palæſtra erat illa, ubi magis timebam barbariſmum facere, quam cavebam ſi facerem, non facientibus invidere. Dico hæc & confiteor tibi, Deus meus, in quibus laudabar ab eis, quibus placere tunc mihi erat honeſte vivere. Non enim videbam voraginem turpitudinis in quam projectus eram ab oculis tuis. Nam in illis jam quid me fœdius fuit, ubi etiam talibus diſplicebam, fallendo innumerabilibus mendaciis & pædagogum, & magiſtros, & parentes amore ludendi, ſtudio ſpectandi nugatoria & imitandi, ludicra inquietudine? Furta etiam faciebam de cellario parentum & de menſa, vel gula imperitante, vel ut haberem quod darem pueris, ludum ſuum mihi, quo pariter utique delectabantur, tamen vendentibus. In quo etiam ludo fraudulentas victorias, ipſe vana excellentiæ cupiditate victus, ſæpe aucupabar. Quid autem tam nolebam pati, atque atrociter, ſi deprehenderem, arguebam, quam id quod aliis faciebam, & ſi deprehenſus arguerer, ſævire magis quam cedere libebat? Iſtane eſt innocentia puerilis? Non eſt, Domine, non eſt, oro te, Deus meus. Nam hæc ipſa ſunt, quæ a pædagogis & magiſtris, a nucibus & pilulis & paſſeribus, ad præfectos & reges, aurum, prædia, mancipia; hæc ipſa omni-

a Am. Er. & Lov. *& non eruis*. ſed melius longe Bad. Arn. & MSS. præcipui, *Et nunc eruis*.

b Apud Lov. additur, *ceſſeram*. Am. & Er. *receſſeram* In MS. Albinenſi habetur, *in affectu eram tenebroſo*. Apud Bad. vero, Arn. & ceteros ferè omnes MSS. generalior effertur ſententia abſque addito, ut intelligamus longe a Deo eſſe illos qui ſunt in affectu tenebroſo.

c Lov. *inter homines*. Patet legendum eſſe cum MSS. *inter hominibus*, vel ſine aſpiratione, *inter omines*. quod Auguſtinus in exemplum affert locutionis incongruæ & cavendæ.

omnino quæ succedentibus majoribus ætatibus transeunt, sicuti ferulis majora supplicia succedunt. Humilitatis ergo signum in statura pueritiæ, Rex noster, probasti, cùm aisti: *Talium est regnum cœlorum*. *Mat.19. 14.*

CAPUT XX. Pro bonis sibi in pueritia collatis Deo gratias agit.

31. SED tamen, Domine, tibi excellentissimo atque optimo conditori & rectori universitatis, Deo nostro gratias, etiam si me puerum tantum esse voluisses. Eram enim etiam tunc, [a] vivebam, atque sentiebam, meamque incolumitatem, vestigium secretissimæ unitatis ex qua eram, curæ habebam; custodiebam interiore sensu integritatem sensuum meorum, inque ipsis parvis, parvarumque rerum cogitationibus veritate delectabar. Falli nolebam, memoria vigebam, locutione instruebar, amicitia mulcebar, fugiebam dolorem, abjectionem, ignorantiam. Quid in tali animante non mirabile atque laudabile? At ista omnia Dei mei dona sunt; non mihi ego dedi hæc; & bona sunt, & hæc omnia ego. Bonus ergo est qui fecit me, & ipse est bonum meum, & illi exsulto bonis omnibus quibus etiam puer eram. Hoc ENIM PECCABAM, quòd non in ipso, sed in creaturis ejus me atque [b] ceteris, voluptates, sublimitates, veritates quærebam; atque ita irruebam in dolores, confusiones, errores. Gratias tibi dulcedo mea, & honor meus, & fiducia mea, Deus meus. Gratias tibi de donis tuis, sed tu mihi ea serva. Ita enim servabis me; & augebuntur, & perficientur quæ dedisti mihi, & ero ipse tecum; quia & ut sim tu dedisti mihi. b

a Sic MSS. cum editis plerisque, ubi Lov. habet, *& jam tunc videbam*.

b Bad. Am. Er. & Lov. *atque ceteras*, Castigatum est ex Arn. & MSS. *atque ceteris*. Quippe hoc loco fatetur Augustinus se in eo peccasse, quòd voluptates, sublimitates, veritates non in Deo, sed in se ipso & creaturis aliis quæreret.

LIBER SECUNDUS.

Ad ætatem aliam progreditur, primumque adolescentiæ suæ, id est, sextum-decimum vitæ annum, quem in paterna domo studiis intermissis consumserat genio ac libidinibus indulgens, ad mentem revocat cum gravi dolore, severus admodum in dijudicando furto à se tunc temporis cum sodalibus perpetrato.

CAPUT I. Adolescentiæ ætatem & vitia recolit.

1. RECORDARI volo transactas fœditates meas, & carnales corruptiones animæ meæ; non quod eas amem; sed ut amem te, Deus meus. Amore amoris tui facio istud, recolens vias meas nequissimas in amaritudine recogitationis meæ, ut tu dulcescas mihi, dulcedo non fallax, dulcedo felix & securа, & colligens me à dispersione in qua frustatim discissus sum, dum ab uno te aversus in multa evanui. Exarsi enim aliquando satiari [a] inferis in adolescentia, & silvescere ausus sum variis & umbrosis amoribus; & contabuit species mea; & computrui coram oculis tuis placens mihi, & placere cupiens oculis hominum. a

CAPUT II. Annum ætatis suæ decimum-sextum in ardore libidinoso consumtum. b

2. ET quid erat quod me delectabat, nisi amare & amari? Sed non tenebatur modus ab animo usque ad animum quatenus est [b] luminosus limes amicitiæ; sed exhalabantur nebulæ de limosa concupiscentia carnis & scatebra pubertatis, & obnubilabant atque obfuscabant cor meum, ut non discerneretur serenitas dilectionis à caligine libidinis. Utrumque in confuso æstuabat, & rapiebat imbecillam ætatem per abrupta cupiditatum, atque mersabat gurgite flagitiorum. Invaluerat super me ira tua; & nesciebam. [c] Obsurdueram stridore catenæ mortalitatis meæ, pœna superbiæ animæ meæ; & ibam longius a te, & sinebas; & jactabar, & effundebar, & diffluebam, & ebulliebam per fornicationes meas, & tacebas. O tardum gaudium meum! Tacebas tunc, & ego ibam porro longe a te in plura & plura sterilia semina dolorum, superba dejectione, & inquieta lassitudine. c

3. Quis mihi [d] moderaretur ærumnam meam, & novissimarum rerum fugaces pulcritudines in usum verteret, earumque suavitatibus metas præfigeret, ut usque ad conjugale littus exæstuarent fluctus ætatis meæ, si tranquillitas in eis non poterat esse, sine procreandorum liberorum contenta, sicut præscribit lex tua, Domine, qui formas etiam propaginem mortalitatis [e] nostræ, potens imponere lenem manum ad temperamentum spinarum à paradiso tuo secluſarum? Non enim longè est à nobis omnipotentia tua, etiam cum longe sumus à te. Aut certe sonitum nubium tuarum vigilantius adverterem: *Tribulationem autem carnis habebunt hujusmodi. Ego autem vobis parco.* &, *Bonum est homini mulierem non tangere.* &, *Qui sine uxore est, cogitat ea quæ sunt Dei, quomodo placeat Deo: qui autem matrimonio junctus est, cogitat ea quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori.* Has ergo voces exaudirem vigilantior, & absciſus propter regnum cœlorum, felicior exspectarem amplexus tuos. d e *1.Cor.7. 28. Ibid.1. Ibid.32.*

4. Sed efferbui miser sequens impetum fluxus mei relicto te; & excessi omnia legitima tua, nec evasi flagella tua. quis enim hoc mortalium? Nam tu semper aderas misericorditer sæviens, & amarissimis adspergens offensionibus omnes illicitas jucunditates meas, ut ita quærerem sine offensione jucundari; & ubi hoc possem, non invenirem quidquam, præter te, Domine, præter te qui fingis dolorem in præcepto, & percutis ut sanes, & occidis nos ne moriamur abs te. Ubi eram; & quàm *Psal. 93. 20.*

a Lov. cum antiquioribus editis, *satiari in inferis*. Expunximus, *in*, juxta MSS. & Arn.

b In editis ab Henrico Sommalio Societatis Jesu & à Thoma Blasio legitur, *limosus limes*. In Corbejensi cod. liminosus utrobique corruptè. Illic enim deflet Augustinus quod sese intra honestæ amicitiæ limites haud continuerit; adeoque legendum cum MSS. & aliis editis, *luminosus limes*.

c In Lov. Som. & Blas. *obsordueram stridore*. Substituimus *obsurdueram* aliorum codicum auctoritate, nec non exigente vocabulo, *stridore*, quod ad aures refertur.

d MSS. primæ notæ & propè omnes habent, *modularetur ærumnam meam*; quam lectionem parum abfuit ut præeligeremus.

e In MSS. optimis, *propaginem mortis nostræ*.

longe exſulabam a deliciis domus tuæ, anno illo ſexto-
a decimo ætatis carnis meæ, cum accepit in me a ſceptrum, & totas manus ei dedi, veſania libidinis, licentioſæ per dedecus humanum, illicitæ autem per leges tuas? Non fuit cura meorum ruentem excipere me matrimonio: ſed cura fuit tantum ut diſcerem ſermonem facere quam optimum, & perſuadere dictione.

CAPUT III. De peregrinatione ſtudiorum cauſſa & de parentum propoſito.

5. ET anno quidem illo intermiſſa erant ſtudia mea, dum mihi reducto a Madauris, inqua vicina urbe jam cœperam litteraturæ atque oratoriæ percipiendæ gratia peregrinari, longinquioris apud Carthaginem peregrinationis ſumptus præparabantur, animoſitate magis quam opibus patris municipis Thagaſtenſis admodum tenuis. Cui narro hæc? neque enim tibi, Deus meus: ſed apud te narro hæc generi meo, generi humano, quantulacumque ex particula incidere poteſt in iſtas meas litteras. Et ut quid hoc? Ut videlicet ego & quiſquis hæc legit, cogitemus de quam profundo clamandum ſit ad te. ET QUID propius auribus tuis, ſi cor confitens & vita ex fide eſt? Quis enim non extollebat laudibus tunc hominem patrem meum quod ultra vires rei familiaris ſuæ impenderet filio quidquid etiam longe peregrinanti ſtudiorum cauſſa opus eſſet? multorum enim civium longe opulentiorum nullum tale negotium pro liberis erat: cum interea non ſatageret idem pater qualis creſcerem tibi, aut quam caſtus eſſem; dummodo eſſem diſertus, vel deſertus potius a cultura tua, Deus, qui es unus, verus & bonus Dominus agri tui cordis mei.

6. Sed ubi ſexto illo & decimo anno, interpoſito otio ex neceſſitate domeſtica feriatus ab omni ſchola, cum parentibus eſſe cœpi, exceſſerunt caput meum vepres libidinum; & nulla erat eradicans manus. Quinimmo ubi me ille pater in balneis vidit pubeſcentem, & inquieta indutum adoleſcentia, quaſi jam ex hoc in nepotes geſtiret, gaudens matri indicavit; gaudens vinolentia in qua te iſte mundus oblitus eſt creatorem ſuum, & creaturam tuam pro te amavit, de vino inviſibili
b perverſæ atque inclinatæ in ima voluntatis ſuæ. Sed matris in pectore jam inchoaveras templum tuum, & exordium ſanctæ habitationis tuæ: nam ille adhuc catechumenus, & hoc recens erat. Itaque illa exſilivit pia trepidatione ac tremore; & quamvis mihi nondum fideli, timuit tamen vias diſtortas, in quibus ambulant qui ponunt ad te tergum & non faciem.

7. Hei mihi, & audeo dicere tacuiſſe te, Deus meus, cum irem abs te longius. Itane tu tacebas tunc mihi? Et cujus erant niſi tua verba illa per matrem meam, fidelem tuam, quæ cantaſti in aures meas? Nec inde quidquam deſcendit in cor, ut facerem illud. Volebat enim illa, & ſecreto, memini, ut monuerit cum ſolicitudine ingenti ne fornicarer; maximeque ne adulterarem cujuſquam uxorem. Qui mihi monitus muliebres videbantur, quibus obtemperare erubeſcerem. Illi autem tui erant, & neſciebam; & te tacere putabam, atque illam loqui, per quam mihi tu non tacebas, & in illa contemnebaris a me filio ejus, filio ancillæ tuæ ſervo tuo. Sed neſciebam, & præceps ibam tanta cæcitate, ut inter coætaneos meos puderet me minoris dedecoris, quoniam audiebam eos jactantes flagitia ſua, & tanto gloriantes magis, quanto magis turpes eſſent, & libebat malum facere non ſolum libidine facti, verum etiam laudis. Quid dignum eſt vituperatione niſi vitium? Ego ne vituperarer vitioſior fiebam; & ubi non ſuberat quo admiſſo æquarer perditis, fingebam me feciſſe quod non feceram, ne viderer abjectior quo eram innocentior, & ne vilior haberer quo eram caſtior.

8. Ecce cum quibus comitibus iter agebam plateārum Babyloniæ, & volutabar in cœno ejus, tamquam in cinnamis & unguentis pretioſis. Et in umbilico ejus, quo tenacius hærerem, calcabat me inimicus inviſibilis, & ſeducebat me, quia ego ſeductilis eram. Non enim & illa, quæ jam de medio Babylonis fugerat, ſed ibat in ceteris ejus tardior mater carnis meæ, ſicut monuit me pudicitiam, ita curavit quod de me a viro ſuo audierat, jamque peſtilentioſum & in poſterum periculoſum ſentiebat, coercere termino conjugalis affectus, ſi reſecari ad vivum non poterat. Non curavit hoc, quia metus erat ne impediretur ſpes mea compede uxoria; non ſpes illa, quam in te futuri ſæculi habebat mater; ſed ſpes litterarum, quas ut noſſem nimis volebat parens uterque: ille quia de te prope nihil cogitabat, de me autem inania; illa autem quia non ſolum nullo detrimento, ſed etiam nonnullo adjumento ad te adipiſcendum futura exiſtimabat uſitata illa ſtudia doctrinæ. Ita enim conjicio; recolens ut poſſum mores parentum meorum. Relaxabantur etiam mihi ad ludendum habenæ ultra temperamentum ſeveritatis in diſſolutionem affectionum variarum, & in omnibus erat caligo intercludens mihi, Deus meus, ſerenitatem veritatis tuæ; & prodiebat tamquam ex adipe iniquitas mea.

CAPUT IV. Furtum cum ſodalibus perpetratum.

9. FURTUM certe punit lex tua, Domine, & lex ſcripta in cordibus hominum, quam ne ipſa quidem delet iniquitas. Quis enim fur æquo animo furem patitur? nec copioſus adactum inopia. Et ego furtum facere volui & feci, nulla compulſus egeſtate
c nec penuria, ſed faſtidio juſtitiæ, & ſagina iniquitatis. Nam id furatus ſum quod mihi abundabat, & multo melius. Nec ea re volebam frui quam furto appetebam; ſed ipſo furto & peccato. Arbor erat pirus in vicinia vineæ noſtræ pomis onuſta, nec forma, nec ſapore illecebroſis. Ad hanc excutiendam atque adſportandam, nequiſſimi adoleſcentuli perreximus nocte intempeſta, quo uſque ludum de peſtilentiæ more in areis produxeramus; & abſtulimus inde onera ingentia, non ad noſtras epulas, ſed vel projicienda porcis, etiam ſi aliquid inde comedimus; dum tamen fieret a nobis quod eo liberet quo non liceret. Ecce cor meum, Deus, ecce cor meum quod miſeratus es in imo abyſſi. Dicat tibi nunc ecce cor meum quid ibi quærebat; ut eſſem gratis malus, & malitiæ meæ cauſſa nulla eſſet niſi malitia. Fœda erat, & amavi eam: amavi perire; amavi defectum meum; non illud ad quod deficiebam, ſed defectum meum ipſum amavi: turpis anima & diſſiliens a firmamento tuo in exterminium, non dedecore aliquid, ſed dedecus appetens.

CAPUT V. Neminē peccare ſine cauſſa.

10. ET ENIM ſpecies eſt pulcris corporibus, & auro, & argento, & omnibus; & in contactu carnis congruentia valet plurimum, ceteriſque

a Lov. Som. & Blaſ. *accepit in me luxuria ſceptrum, & totas manus ei dedi veſaniæ libidinis.* In aliis pleriſque codicibus habetur in recto, *veſania*; & abeſt vox, *luxuria*.

b MS. Lyrenſis, *perverſus atque inclinatus.*

c MSS. frequentiores, *niſi penuria & faſtidio juſtitiæ*, &c.

que sensibus est sua cuique accommodata modificatio corporum, habet etiam honor temporalis, & imperitandi atque superandi potentia suum decus, unde etiam vindictæ aviditas oritur; & tamen in cuncta hæc adipiscenda non est egrediendum abs te, Domine, neque deviandum a lege tua. Et vita quam hic vivimus habet illecebram suam propter quemdam modum decoris sui & convenientiam, cum his omnibus infimis pulcris. Amicitia quoque hominum caro nodo dulcis est propter unitatem de multis animis. Propter universa hæc atque hujusmodi peccatum admittitur, dum immoderata in ista inclinatione, cum extrema bona sint, meliora & summa deseruntur, tu Domine Deus noster, & veritas tua, & lex tua. Habent enim & hæc ima delectationes, sed non sicut Deus meus qui fecit omnia, quia in ipso delectatur justus, & ipse est deliciæ rectorum corde.

11. Cum itaque de facinore quæritur qua caussa factum sit, credi non solet, nisi cum appetitus adipiscendi alicujus illorum bonorum, quæ infima diximus, esse potuisse apparuerit, aut metus amittendi. Pulcra sunt enim & decora, quamquam præ bonis superioribus & beatificis abjecta & jacentia. Homicidium fecit. Cur fecit? Adamavit ejus conjugem aut prædium, aut voluit deprædari unde viveret, aut timuit ab illo tale aliquid amittere, aut læsus ulcisci se exarsit. Num homicidium sine caussa faceret, ipso homicidio delectatus? Quis crediderit? Nam & de quo dictum est vecordi & nimis crudeli homine, quod gratuito potius malus atque crudelis erat, prædicta est tamen caussa,
Sallustius de bell. Catil. „ Ne per otium, inquit, torpesceret manus aut animus. „ Quare id quoque? Cur ita? Ut scilicet illa exercitatione scelerum, capta urbe, honores, imperia, divitias adsequeretur, & careret metu legum, & difficultate rerum, propter inopiam rei familiaris, & conscientiam scelerum. Nec ipse igitur Catilina amavit facinora sua; sed utique aliud cujus caussa illa faciebat.

CAPUT VI. Omnia quæ boni speciem ad vitia invitant, in solo Deo esse vera & perfecta.

12. QUID ego miser in te amavi, o furtum meum, o facinus illud meum nocturnum sexti-decimi anni ætatis meæ? Non enim pulcrum eras, cum furtum esses, aut vero aliquid es ut loquar ad te? Pulcra erant poma illa quæ furati sumus, quoniam creatura tua erat, pulcherrime omnium, creator omnium, Deus bone, Deus summum bonum, & bonum verum meum. Pulcra erant illa poma; sed non ipsa concupivit anima mea miserabilis. Erat enim mihi meliorum copia, illa autem decerpsi tantum ut furarer. Nam decerpta projeci, epulatus inde solam iniquitatem, qua lætabar fruens. Nam & si quid illorum pomorum intravit in os meum, condimentum [a] ibi facinus erat. Et nunc, Domine Deus meus, quæro quid me in furto delectaverit, & ecce species nulla est. Non dico sicut in æquitate atque prudentia; sed neque sicut in mente hominis atque memoria & sensibus & vegetante vita; neque sicut speciosa sunt sidera & decora locis suis & terra & mare plena fetibus, qui succedunt nascendo decedentibus; non saltem ut est quædam defectiva species & umbratica vitiis fallentibus.

13. Nam & superbia celsitudinem imitatur; cum tu sis unus super omnia Deus excelsus. Et ambitio quid nisi honores quærit & gloriam; cum tu sis præ cunctis honorandus unus & glorioſus in æternum? Et sævitia potestatum timeri vult: quis autem timendus nisi unus Deus, cujus potestati eripi aut subtrahi quid potest? quando, aut ubi, aut quo, vel a quo potest? Et blanditiæ lascivientium amari volunt: sed neque blandius est aliquid tua caritate, nec amatur quidquam salubrius quam illa præ cunctis formosa & luminosa veritas tua. Et curiositas affectare videtur studium scientiæ; cum tu omnia summe noveris. Ignorantia quoque ipsa atque stultitia, simplicitatis & innocentiæ nomine tegitur: quia te simplicius quidquam non reperitur. QUID te autem innocentius, quandoquidem [b] opera sua malis inimica sunt? Et ignavia quasi quietem appetit: quæ vero quies certa præter Dominum? Luxuria satietatem atque abundantiam se cupit vocari; tu autem es plenitudo & indeficiens copia incorruptibilis suavitatis. Effusio liberalitatis obtendit umbram: sed bonorum omnium largitor affluentissimus tu es. Avaritia multa possidere vult; & tu possides omnia. Invidentia de excellentia litigat: quid te excellentius? Ira vindictam quærit; te justius quis vindicat? Timor insolita & repentina exhorrescit, rebus quæ amantur adversantia, dum præcavet securitati: tibi enim quid insolitum, quid repentinum? aut quis a te separat quod diligis? aut ubi nisi apud te firma securitas? Tristitia rebus amissis contabescit, quibus se oblectabat cupiditas; quia ita sibi nollet, sicut tibi auferri nihil potest.

14. Ita fornicatur anima cum avertitur abs te, & quærit extra te ea, quæ pura & liquida non invenit, nisi cum redit ad te. PERVERSE te imitantur omnes, qui longe se a te faciunt, & extollunt se adversum te. Sed etiam sic te imitando indicant creatorem se esse omnis creaturæ; & ideo non esse quo a te omni modo recedatur. Quid ergo in illo furto ego dilexi: & in quo Dominum meum vel vitiose atque perverse imitatus sum? An libuit facere contra legem saltem fallacia, quia potentatu non poteram, ut mancam libertatem captivus imitarer faciendo impune quod non liceret, tenebrosa omnipotentiæ similitudine? * Ecce est ille servus fugiens Dominum suum, & consecutus umbram. O putredo, o monstrum vitæ, & mortis profunditas. Potuit-ne libere quod non licebat, non ob aliud, nisi quia non licebat?

* CAPUT VII. Gratias agit Deo pro remissione peccatorum, quodque a multis servatus sit.

15. QUID retribuam Domino, quod recolit hæc memoria mea, & anima mea non metuit inde? Diligam te, Domine, & gratias agam, & confitear nomini tuo, quoniam tanta dimisisti mihi mala & nefaria opera mea. GRATIÆ tuæ deputo & misericordiæ tuæ, quod peccata mea tamquam glaciem solvisti. GRATIÆ tuæ deputo, & quæcumque non feci mala. Quid enim non facere potui, qui etiam gratuitum facinus amavi? ET OMNIA mihi dimissa esse fateor; & quæ mea sponte feci mala & quæ te duce non feci. Quis est hominum qui suam cogitans infirmitatem, audet viribus suis tribuere castitatem atque innocentiam suam; ut minus amet te, quasi minus ei necessaria fuerit misericordia tua, qua donas peccata conversis ad te? Qui enim vocatus a te secutus est vocem tuam, & vitavit ea quæ me de me ipso recordantem & fatentem legit, non me derideat ab eo medico

ægrum

a Ita MSS. quatuor & Arn. *condimentum mihi*.

b Ita in MSS. & antiquioribus editis, cum in Lov. & Arn. legatur, *opera tua malis inimica sunt*. contra mentem Augustini, qui, nisi fallimur, probare intendit nihil Dei innocentiæ derogari pœna malis irrogata; quia si quid patiuntur nocumenti, totum in ipsa eorum opera refundi debet.

ægrum ſanari, a quo ſibi præſtitum eſt ut non ægrotaret, vel potius ut minus ægrotaret: & ideo te tantumdem, immo vero amplius diligat; quia per quem me videt tantis peccatorum meorum languoribus exui, per eum ſe videt tantis peccatorum languoribus non implicari.

CAPUT VIII. Amavit in furto conſortium ſimul peccantium.

16. QUEM fructum habui miſer aliquando in iis quæ nunc recolens erubeſco: maxime in illo furto in quo ipſum furtum amavi? Nihil aliud; cum & ipſum eſſet nihil, & eo ipſo ego miſerior. Et tamen ſolus id non feciſſem, ſic recordor animum tunc meum; ſolus omnino id non feciſſem. Ergo amavi ibi etiam conſortium [a] reorum cum quibus id feci? Non ergo nihil aliud quam furtum amavi; immo vero nihil aliud, quia & illud nihil eſt. Quid eſt revera? Quis eſt qui doceat me, niſi qui illuminat cor meum & diſcernit umbras ejus, quid eſt quod mihi venit in mentem quærere, & diſcutere, & conſiderare? Quia ſi tunc amarem poma illa quæ furatus ſum, & eis frui cuperem, poſſem etiam ſolus, ſi ſatis eſſet committere illam iniquitatem, qua pervenirem ad voluptatem meam; nec confricatione conſciorum animorum accenderem pruritum cupiditatis meæ. Sed quoniam in illis pomis voluptas mihi non erat, ea erat in ipſo facinore, quam faciebat conſortium ſimul peccantium.

CAPUT IX. Contagioſa res ſodales mali.

17. QUID erat ille affectus animi? Certe enim plane turpis erat nimis; & væ mihi erat qui habebam illum. Sed tamen quid erat? Delicta quis intelligit? Riſus erat, quaſi titillato corde, quod fallebamus eos qui hæc a nobis fieri non putabant, & vehementer nolebant. Cur ergo eo me delectabat, quod id non faciebam ſolus? An quia etiam nemo facile ſolus ridet? Nemo quidem facile; ſed tamen etiam ſolos & ſingulos homines, cum alius nemo præſens eſt, vincit riſus aliquando, ſi aliquid nimie ridiculum, vel ſenſibus occurrit, vel animo. At ego illud ſolus non facerem, non facerem omnino ſolus. Ecce eſt coram te, Deus meus, viva recordatio animæ meæ. Solus non facerem furtum illud, in quo me non libebat id quod furabar, ſed quia furabar: quod me ſolum facere prorſus non liberet, nec facerem. O nimis inimica amicitia, ſeductio mentis inveſtigabilis, ex ludo & joco nocendi aviditas, & alieni damni appetitus: nulla lucri mei, nulla ulciſcendi libidine: ſed cum dicitur: Eamus, faciamus; & pudet non eſſe impudentem.

CAPUT X. In Deo omne bonum.

18. QUIS exaperit iſtam tortuoſiſſimam & implicatiſſimam nodoſitatem? Fœda eſt; nolo in eam intendere: nolo eam videre. Te volo, juſtitia & innocentia, pulcra & decora honeſtis luminibus, & inſatiabili ſatietate. Quies eſt apud te valde, & vita imperturbabilis. Qui intrat in te, intrat in gaudium Domini ſui; & non timebit, & habebit ſe optime in optimo. Defluxi abs te ego, & erravi, Deus meus, nimis devius a ſtabilitate tua in adoleſcentia, & factus ſum mihi regio egeſtatis.

---

a Codices plerique, *conſortium eorum*. Maluimus, uti pauciores habent, *conſortium reorum*. Hoc enim verbo S. Auguſtinus peccati illius ſui gravitatem amplificat, ſicuti deinceps facit, ſe & *conſciorum animorum confricatione* accenſum, & *conſortio ſimul peccantium* delectatum fuiſſe accuſans.

LIBER TERTIUS.

De annis ætatis illius decimo-ſeptimo, decimo-octavo & decimo-nono tranſactis Carthagine, ubi dum litterarii ſtudii curriculum abſolveret, ſe libidinoſi amoris laqueo irretitum, necnon in Manichæorum hæreſim prolapſum fuiſſe meminit. Adverſus horum errores & ineptias diſſerit luculenter. Maternas pro ſe lacrymas & reſponſum de ſua reſipiſcentia divinitus acceptum refert.

CAPUT I. Amore quem venabatur capitur.

1. VENI Carthaginem; & circumſtrepebat me undique ſartago flagitioſorum amorum. Nondum amabam & [a] amare amabam, & ſecretiore indigentia oderam me minus indigentem. Quærebam quod amarem, amans amare, & oderam ſecuritatem, & viam ſine muſcipulis. Quoniam fames mihi erat intus ab interiore cibo te ipſo, Deus meus, & ea fame non eſuriebam; ſed eram ſine deſiderio alimentorum incorruptibilium: non quia plenus eis eram, ſed quo inanior, eo faſtidioſior. Et ideo non bene valebat anima mea; & ulceroſa projiciebat ſe foras miſerabiliter ſcalpi avida contactu ſenſibilium. Sed ſi non haberent animam, non utique amarentur. Amare & amari dulce mihi erat, magis ſi & amantis corpore fruerer. Venam igitur amicitiæ coinquinabam ſordibus concupiſcentiæ, candoremque ejus obnubilabam de tartaro libidinis; & tamen fœdus atque inhoneſtus, elegans & urbanus eſſe geſtiebam abundanti vanitate. Rui etiam in amorem quo cupiebam capi. Deus meus, miſericordia mea, quanto felle mihi ſuavitatem illam, & quam bonus aſperſiſti; quia & amatus ſum, & perveni occulte ad vinculum fruendi, & colligabar lætus ærumnoſis nexibus, ut cederer virgis ferreis ardentibus zeli, & ſuſpicionum, & timorum, & irarum, atque rixarum.

* CAPUT II. Amavit ſpectacula tragica.

2. RAPIEBANT me ſpectacula theatrica, plena imaginibus miſeriarum mearum, & fomitibus ignis mei. * Quid eſt quod ibi homo vult dolere, cum ſpectat luctuoſa atque tragica; quæ tamen pati ipſe nollet? Et tamen pati vult ex eis dolorem ſpectator, & dolor ipſe eſt voluptas ejus. Quid eſt, niſi [b] miſerabilis inſania? nam eo magis eis movetur quiſque, quo minus a talibus affectibus ſanus eſt. quamquam cum ipſe patitur, miſeria; cum aliis compatitur, miſericordia dici ſolet. Sed qualis tandem miſericordia in rebus fictis & ſcenicis? Non enim ad ſubveniendum provocatur auditor; ſed tantum ad dolendum invitatur: & [c] actori earum imaginum amplius favet, cum amplius dolet: & ſi ca-

---

a Lov. *& amari amabam*, moxque, *amans amari*. At Bad. Am. Er. & Arn. cum MSS. pro *amari*, habent, *amare*, utroque loco, & melius.

b MSS. ſeptem, *mirabilis inſaniæ*.

c Am. Er. & Lov. *auctori*.

si calamitates illæ hominum vel antiquæ vel falsæ sic agantur, ut qui spectat non doleat; abscedit inde fastidiens & reprehendens: si autem doleat, manet intentus, & gaudens lacrymatur.

3. [a] Ergo amantur & dolores? Certe omnis homo gaudere vult. An cum miserum neminem esse libeat, libet tamen esse misericordem? quod quia non sine dolore est, hac una causa amantur dolores: & hoc de illa vena amicitiæ est. Sed quo vadit? quo fluit? Ut quid decurrit in torrentem picis bullientis æstus immanes tetrarum libidinum, in quos ipsa mutatur & vertitur per nutum proprium de cælesti serenitate detorta atque dejecta? Repudietur ergo misericordia? Nequaquam. Ergo amentur dolores aliquando. Sed cave immunditiam anima mea sub tutore Deo meo, Deo patrum nostrorum, & laudabili & superexaltato in omnia sæcula: cave immunditiam. Neque enim nunc non misereor: sed tunc in theatris congaudebam amantibus, cum sese fruebantur per flagitia, quamvis hæc imaginarie gererent in ludo spectaculi. Cum autem sese amittebant, quasi misericors contristabar; & utrumque delectabat tamen. Nunc vero magis misereor gaudentem in flagitio, quam velut dura perpessum detrimento pernicioſæ voluptatis, & amissione miseræ felicitatis. Hæc certe verior misericordia; sed non in ea delectat [b] dolor. Nam etsi approbatur officio caritatis, qui dolet miserum; mallet tamen utique non esse quod doleret, qui germanitus misericors est. Si enim est malevola benevolentia, quod fieri non potest; potest & ille qui veraciter sinceriterque miseretur, cupere esse miseros ut misereatur. Nonnullus itaque dolor approbandus, nullus amandus est. Hoc enim tu, Domine Deus, qui animas amas, longe lateque purius quam nos, & incorruptibilius misereris, quod nullo dolore sauciaris. Et ad hæc quis idoneus?

4. At ego tunc miser dolere amabam, & quærebam ut esset quod dolerem, quando mihi in ærumna aliena, & falsa, & saltatoria, ea magis placebat actio histrionis, meque alliciebat vehementius, qua mihi lacrymæ excutiebantur. Quid autem mirum cum infelix pecus aberrans a grege tuo, & impatiens custodiæ tuæ turpi scabie fœdarer? Et inde erant dolorum amores, non quibus altius penetrarer; non enim amabam talia pati, qualia spectare; sed quibus auditis & fictis, tamquam in superficie raderer: quos tamen quasi ungues scalpentium fervidus tumor, & tabes, & sanies horrida consequebatur. Talis vita mea, numquid vita erat, Deus meus?

CAPUT III. In schola rhetoris ab everſorum factis abhorrebat.

5. Et circumvolabat super me fidelis a longe misericordia tua. In quantas iniquitates distabui, & sacrilegam curiositatem secutus sum, ut deserentem te, deduceret me ad ima infida & circumventoria obsequia dæmoniorum, quibus immolabam facta mea mala: & in omnibus flagellabas me? Ausus sum etiam in celebritate sollemnitatum tuarum, intra parietes Ecclesiæ tuæ concupiscere & agere negotium procurandi fructus mortis: unde me verberasti gravibus pœnis; sed nihil ad culpam meam, o tu prægrandis misericordia mea, Deus meus, refugium meum a terribilibus nocentibus in quibus vagatus sum præsidenti collo, ad longe recedendum a te, amans vias meas & non tuas, amans fugitivam libertatem.

6. Habebant & illa studia quæ honesta vocabantur, ductum suum intuentem fora litigiosa, ut excellerem in eis, hoc laudabilior, quo fraudulentior. Tanta est cæcitas hominum de cæcitate etiam gloriantium. Et major jam eram in schola rhetoris; & gaudebam superbe, & tumebam typho; quamquam longe sedatior, Domine tu scis, & remotus omnino ab everſionibus quas faciebant everſores, (hoc enim nomen [c] scævum & diabolicum, velut insigne urbanitatis est,) inter quos vivebam pudore impudenti, quia talis non eram; & cum eis eram, & amicitiis eorum delectabar aliquando, a quorum semper factis abhorrebam, hoc est, ab everſionibus, quibus proterve insectabantur ignotorum verecundiam, quam perturbarent gratis illudendo atque inde pascendo malevolas lætitias suas. Nihil est illo actu similius actibus dæmoniorum. Quid itaque verius quam everſores vocarentur? Everſi plane prius ipsi atque perverſi, deridentibus eos & seducentibus fallacibus occulte spiritibus, in eo ipso quo alios irridere amant & fallere.

CAPUT IV. Hortensius Ciceronis excitavit illum ad ardorem philosophiæ.

7. Inter hos ego, imbecilla tunc ætate discebam libros eloquentiæ, in qua eminere cupiebam fine damnabili & ventoso per gaudia vanitatis humanæ, & usitato jam discendi ordine perveneram in librum quemdam cujusdam Ciceronis, cujus linguam fere omnes mirantur, pectus non ita. Sed liber ille ipsius exhortationem continet ad philosophiam, & vocatur Hortensius. Ille vero liber mutavit affectum meum, & ad teipsum Domine mutavit preces meas, & vota ac desideria mea fecit alia. Viluit mihi repente omnis vana spes, & immortalitatem sapientiæ concupiscebam æstu cordis incredibili; & surgere cœperam ut ad te redirem. Non enim ad acuendam linguam, quod videbar emere maternis mercedibus, cum agerem annum ætatis unde-vigesimum, jam defuncto patre ante biennium: non ergo ad acuendam linguam referebam illum librum; neque mihi locutionem, sed quod loquebatur persuaserat.

8. Quomodo ardebam, Deus meus, quomodo ardebam revolare a terrenis ad te; & nesciebam quid ageres mecum. Apud te est enim sapientia. Amor autem sapientiæ nomen græcum habet φιλοσοφίαν. quo me accendebant illæ litteræ. Sunt qui seducant per philosophiam, magno & blando & honesto nomine colorantes & fucantes errores suos: & prope omnes, qui ex illis & supra temporibus tales erant, notantur in eo libro & demonstrantur, & manifestatur ibi salutifera illa admonitio spiritus tui per servum tuum bonum & pium; *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam & inanem seductionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa hujus mundi, & non secundum Christum; quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* Et ego illo tempore, scis tu lumen cordis mei, quoniam nondum mihi hæc apostolica nota erant; hoc tamen solo delectabar in illa exhortatione, quod non illam aut illam sectam, sed ipsam quæcumque esset sapientiam, ut diligerem, & quærerem, & adsequerer, & tenerem atque amplexarer fortiter, excitabar sermone illo, & accendebar, & ardebam; & hoc [d] solum me in tan-

Coloss. 2. 8

a Lovanienses legunt, *lacrymæ ergo amantur & dolores*. Abest vox, *lacrymæ*, a MSS. & editis plerisque.

b Bad. Am. Er. & Lov. *delectatur cor*. Nostram vero lectionem præferunt MSS. & Arn.

c Sic juxta vetustos cod. scribendum hic *scævum*, id est, siniſtrum

d Sic MSS. prope omnes cum Bad. neque secus Am. & Er. nisi quod scribunt, *refringebat*. At Lov. & Arn. habent, *& hoc solo in me tanta flagrantia refrigebat*.

tanta flagrantia refrangebat, quod nomen Chriſti non erat ibi. Quoniam hoc nomen ſecundum miſericordiam tuam Domine, hoc nomen Salvatoris mei filii tui, in ipſo adhuc lacte matris, tenerum cor meum præbiberat, & alte retinebat, & quidquid ſine hoc nomine fuiſſet, quamvis litteratum & expolitum & veridicum, non me totum rapiebat.

CAPUT V. Faſtidiit ſacras litteras propter ſimplicitatem ſili.

9. ITAQUE inſtitui animum intendere in Scripturas ſanctas, ut viderem quales eſſent. Et ecce video rem non compertam ſuperbis, neque nudatam pueris; ſed inceſſu humilem, ſucceſſu excelſam & velatam myſteriis: & non eram ego talis ut intrare in eam poſſem, aut inclinare cervicem ad ejus greſſus. Non enim ſicut modo loquor, ita ſenſi cum adtendi ad illam Scripturam: ſed viſa eſt mihi indigna quam Tullianæ dignitati compararem. Tumor enim meus refugiebat modum ejus; & acies mea non penetrabat interiora ejus. Verumtamen illa erat quæ creſceret cum parvulis: ſed ego dedignabar eſſe parvulus, & turgidus faſtu mihi grandis videbar.

CAPUT VI. A Manichæis quomodo captus. *V. lib. de utilitate credendi cap. 2.*

10. INCIDI itaque in homines ſuperbe delirantes, & carnales nimis & loquaces, in quorum ore laquei diaboli, & viſcum confectum commixtione ſyllabarum nominis tui, & Domini Jeſu Chriſti, & Paracleti conſolatoris noſtri Spiritus ſancti. Hæc [a] nomina non recedebant de ore eorum, ſed tenus ſono & ſtrepitu linguæ, ceterum cor inane veri. Et dicebant, Veritas & veritas; & multum eam dicebant mihi, & nuſquam erat in eis; ſed falſa loquebantur, non de te tantum, qui vere veritas es, ſed etiam de iſtis elementis hujus mundi creatura tua, de quibus etiam vera dicentes philoſophos tranſgredi debui præ amore tuo, mi Pater ſumme bone, pulcritudo pulcrorum omnium. O Veritas, veritas, quam intime etiam tum medullæ animi mei ſuſpirabant tibi, cum te illi ſonarent mihi frequenter & multipliciter voce ſola, & libris multis & ingentibus. Et illa erant fercula in quibus mihi eſurienti te, inferebantur pro te ſol & luna, pulcra opera tua; ſed tamen opera tua, non tu, nec ipſa prima. Priora enim ſpiritalia opera tua quam iſta corporea, quamvis lucida & cæleſtia. At ego nec priora illa, ſed te ipſum, te Veritas, in qua non eſt commutatio nec momenti obumbratio eſuriebam & ſitiebam, & apponebantur adhuc mihi in illis ferculis phantaſmata ſplendida, quibus jam melius erat amare iſtum ſolem, ſaltem iſtis oculis verum, quam illa falſa animo decepto per oculos. Et tamen, quia te putabam, manducabam; non avide quidem, quia nec ſapiebas in ore meo ſicuti es; neque enim tu eras figmenta illa inania, nec nutriebar eis, ſed exhauriebar magis. Cibus in ſomnis ſimillimus eſt cibis vigilantium, quo tamen dormientes non aluntur, dormiunt enim: at illa nec ſimilia erant ullo modo tibi, ſicut nunc mihi locuta es; quia illa erant corporalia phantaſmata, falſa corpora, quibus certiora ſunt vera corpora iſta quæ videmus viſu carneo, ſive cæleſtia ſive terreſtria; cum pecudibus & volatilibus videmus hæc: & certiora ſunt quam cum imaginamur ea. Et rurſus certius imaginamur ea quam ex eis ſuſpicamur alia grandiora, & infinita, quæ omnino nulla ſunt, qualibus ego tunc paſcebar inanibus; & non paſcebar. At tu amor meus in quem deficio ut fortis ſim, nec iſta corpora es quæ videmus, quamquam in cælo, nec ea es quæ non videmus ibi, quia tu iſta condidiſti, nec in ſummis tuis conditionibus habes. Quanto ergo longe es a phantaſmatibus illis meis, phantaſmatibus corporum quæ omnino non ſunt; quibus certiores ſunt phantaſiæ corporum eorum quæ ſunt; & eis certiora corpora, quæ tamen non es; ſed nec anima es quæ vita eſt corporum. Ideo melior vita corporum certiorque quam corpora. Sed tu vita es animarum, vita vitarum, vivens te ipſa, & non mutaris vita animæ meæ.

11. Ubi ergo mihi tunc eras, & quam longe? & longe peregrinabar abs te, excluſus & a ſiliquis porcorum, quos de ſiliquis paſcebam. Quanto enim meliores grammaticorum & poetarum fabellæ, quam illa decipula! Nam verſus & carmen & Medea volans utiliores certe quam quinque elementa varie fucata, propter quinque antra tenebrarum quæ omnino nulla ſunt, & occidunt credentem. Nam verſum & carmen etiam ad vera [b] pulmenta transfero: volantem autem Medeam & ſi cantabam, non aſſerebam, & ſi cantari audiebam, non credebam: illa autem credidi. Væ, væ, quibus gradibus deductus ſum in profunda inferi? quippe laborans & æſtuans inopia veri, cum te Deus meus (tibi enim confiteor qui me miſeratus es & nondum confitentem) cum te non ſecundum intellectum mentis, quo me præſtare voluiſti belluis, ſed ſecundum ſenſum carnis quærerem. Tu autem eras interior intimo meo, & ſuperior ſummo meo. Offendi illam mulierem audacem, inopem prudentiæ, ænigma Salomonis, ſedentem ſuper cellam in foribus, & dicentem: *Panes occultos libenter edite, & aquam dulcem furtivam bibite*. Quæ me ſeduxit, quia invenit foris habitantem in oculo carnis meæ, & talia ruminantem apud me, qualia per illum voraſſem. *Prov. 9. 17.*

CAPUT VII. Doctrina Manichæorum abſurda cui ſuffragabatur.

12. NESCIEBAM enim aliud vere quod eſt; & quaſi acutule movebar ut ſuffragarer ſtultis deceptoribus, cum a me quærerent unde malum; & utrum forma corporea Deus ſiniretur & haberet capillos & ungues; & utrum juſti exiſtimandi eſſent qui haberent uxores multas ſimul, & occiderent homines, & ſacrificarent de animalibus. Quibus rerum ignarus perturbabar; & recedens a veritate ire in eam mihi videbar; quia non noveram malum non eſſe niſi privationem boni, uſque ad quod omnino non eſt. Quod unde viderem, cujus videre uſque ad corpus erat oculis, & animo uſque ad phantaſma? Et non noveram Deum eſſe ſpiritum, non cui membra eſſent per longum & latum, nec cui eſſe moles eſſet; quia moles in parte minor eſt quam in toto ſuo; & ſi infinita ſit, minor eſt in aliqua parte certo ſpatio definita, quam per infinitum; & non eſt tota ubique, ſicut ſpiritus, ſicut Deus. Et quid in nobis eſſet, ſecundum quod eſſemus ſimiles Deo, & rectè in Scriptura diceremur ad imaginem Dei, prorſus ignorabam. *Gen. 1. 27.*

13. Et non noveram juſtitiam veram interiorem, non ex conſuetudine judicantem, ſed ex lege rectiſſima Dei omnipotentis, qua formarentur mores regionum & dierum pro regionibus & diebus; cum ipſa ubique ac ſemper eſſet, non alibi alia, nec alias aliter; ſecundum quam juſti eſſent Abraham & Iſaac & Jacob & Moyſes & David, & illi omnes laudati ore Dei; ſed eos ab imperitis judicari iniquos, judicantibus ex humano die, & univerſos mores humani generis ex parte moris ſui metientibus: tamquam ſi quis neſcius in armamentis quid cui membro accomodatum ſit; ocrea

a Lov. *Hæc enim omnia non*, &c.

b Sic MSS. cum Bad. Am. Arn. ubi Er. & Lov. reddunt, *elementa*.

ocrea velit caput contegi, & galea calceari; & murmuret quod non apte conveniat: aut in uno die indicto a pomeridianis horis justitio, quisquam stomachetur non sibi concedi quid venale proponere, quia mane concessum est: aut in una domo videat aliquid tractari manibus a quoquam servo, quod facere non sinatur qui pocula ministrat: aut aliquid post præsepia fieri, quod ante mensam prohibeatur; & indignetur, cum sit unum habitaculum & una familia, non ubique atque omnibus idem tribui. Sic sunt isti qui indignantur, cum audierint illo sæculo licuisse justis aliquid, quod isto non licet justis; & quia illis aliud præcepit Deus, istis aliud pro temporalibus causis, cum eidem justitiæ utrique servierint: cum in uno homine, & in uno die, & in unis ædibus videant aliud alii membro congruere, & aliud jamdudum licuisse, post horam non licere: quiddam in illo angulo permitti aut juberi, quod in isto juste vetetur & vindicetur. Numquid justitia varia est & mutabilis? Sed tempora quibus præsidet, non pariter eunt; tempora enim sunt. Homines autem quorum vita super terram brevis est, quia sensu non valent causas contexere sæculorum priorum, aliarumque gentium quas experti non sunt, cum his quas experti sunt: in uno autem corpore, vel die, vel domo, facile possunt videre quid cui membro, quibus momentis, quibus partibus personisve congruat, in illis offenduntur, his serviunt.

Leges pro ratione temporum mutari posse.

14. Hæc ego tunc nesciebam, & non advertebam, & feriebant undique ista oculos meos, & non videbam. Et cantabam carmina, & non mihi licebat ponere pedem quemlibet ubilibet, sed in alio atque alio metro aliter atque aliter; & in uno aliquo versu, non omnibus locis eumdem pedem. Et ars ipsa qua canebam, non habebat aliud alibi, sed omnia simul. Et non intuebar justitiam cui servirent boni & sancti homines, longe excellentius atque sublimius habere simul omnia quæ præcepit [a] & nulla ex parte variari, & tamen variis temporibus non omnia simul, sed propria distribuentem ac præcipientem. Et reprehendebam cæcus pios patres, non solum sicut Deus juberet atque inspiraret utentes præsentibus, verum quoque sicut Deus revelaret futura prænuntiantes.

CAPUT VIII. Contra Manichæos dicit que flagitia semper detestãda, quæ facinora.

15. NUMQUID aliquando aut alicubi injustum est diligere Deum ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente, & diligere proximum tamquam se ipsum? Itaque FLAGITIA quæ sunt contra naturam, ubique ac semper detestanda atque punienda sunt, qualia Sodomitarum fuerunt. Quæ si omnes gentes facerent, eodem criminis reatu divina lege tenerentur, quæ non sic fecit homines ut se illo uterentur modo. VIOLATUR quippe ipsa societas quæ cum Deo nobis esse debet, cum eadem natura, cujus ille auctor est, libidinis perversitate polluitur. QUÆ autem contra mores hominum sunt flagitia, pro morum diversitate vitanda sunt, ut pactum inter se civitatis aut gentis consuetudine vel lege firmatum nulla civis aut peregrini libidine violetur. TURPIS enim omnis pars est suo universo non congruens: CUM autem Deus aliquid contra morem aut pactum quorumlibet jubet, & si numquam ibi factum est, faciendum est: & si omissum, instaurandum: & si institutum non erat, instituendum est. Si enim regi licet in civitate cui regnat jubere aliquid, quod neque ante illum quisquam, nec ipse umquam jusserat; & non contra societatem civitatis ei obtemperatur; immo contra societatem non obtemperatur: GENERALE quippe pactum est societatis humanæ obedire regibus suis: quanto magis Deo regnatori universæ creaturæ suæ, ad ea quæ jusserit, sine dubitatione serviendum est? SICUT enim in potestatibus societatis humanæ, major potestas minori ad obediendum præponitur: ita Deus omnibus.

16. Item in facinoribus, ubi libido est nocendi, sive per contumeliam, sive per injuriam; & utrumque vel ulciscendi causa, sicut inimico inimicus; vel adipiscendi alicujus extra commodi sicut latro viatori; vel evitandi mali, sicut ei qui timetur; vel invidendo, sicut feliciori miserior; aut in aliquo prosperatus, ei quem sibi æquari timet aut æqualem dolet; vel sola voluptate alieni mali, sicut spectatores gladiatorum, aut irrisores, aut illusores quorumlibet: hæc sunt capita iniquitatis, quæ pullulant principandi & spectandi & sentiendi libidine, aut una, aut duabus earum, aut simul omnibus; & vivitur male adversus tria & septem, psalterium decem chordarum decalogum tuum, Deus altissime & dulcissime. Sed quæ flagitia in te, qui non corrumperis? Aut quæ adversus te facinora, cui noceri non potest? Sed hoc vindicas quod in se homines perpetrant; quia etiam cum in te peccant, impie faciunt in animas suas, & mentitur iniquitas sibi, sive corrumpendo ac pervertendo naturam suam quam tu fecisti & ordinasti, vel immoderate utendo concessis rebus, vel in non concessa flagrando in eum usum qui est contra naturam; aut rei tenentur, animo & verbis sævientes adversus te, & adversus stimulum calcitrantes; aut cum disruptis limitibus humanæ societatis, lætantur audaces privatis conciliationibus aut diremtionibus, prout quidque delectaverit aut offenderit. Et ea fiunt cum tu derelinqueris fons vitæ, qui es unus & verus creator & rector universitatis, & privata superbia diligitur in parte unum falsum. Itaque pietate humili reditur in te, & purgas nos a consuetudine mala, & propitius es peccatis confitentium, & exaudis gemitus compeditorum, & solvis a vinculis quæ nobis fecimus, si jam non erigamus adversus te cornua falsæ libertatis, avaritia plus habendi, & damno totum amittendi; amplius amando proprium nostrum quam te omnium bonum.

Libido triplex.

17. SED inter flagitia & facinora & tam multas iniquitates, sunt peccata proficientium, quæ a bene judicantibus & vituperantur ex regula perfectionis, & laudantur spe frugis, sicut herba segetis. Et sunt quædam similia vel flagitio vel facinori, & non sunt peccata; quia nec te offendunt Dominum Deum nostrum, nec sociale consortium; cum conciliantur aliqua in usum vitæ congrua tempori, & incertum est an libidine habendi; aut puniuntur corrigendi studio potestate ordinata, & incertum est an libidine nocendi. Multa itaque facta quæ hominibus improbanda viderentur, testimonio tuo approbata sunt: & multa laudata ab hominibus, te teste damnantur: cum sæpe se aliter habet species facti, & aliter facientis animus, atque articulus occulti temporis. Cum ve-

CAPUT IX. Discrimen inter peccata, & inter Dei judicium & hominum.

ro

[a] Apud Lov. additur *Deus*. Sed ea vox abest a MSS. & plerisque editis; quia quæ hic laudatur Justitia non est alia ab ipso Deo, qui præcepit.

ro aliquid tu repente inuſitatum & improviſum imperas, etiam ſi hoc aliquando vetuiſti, quamvis cauſſam imperii tui pro tempore occultes; & quamvis contra pactum ſit aliquorum hominum ſocietatis, quis dubitet eſſe faciendum; quando ea juſta eſt ſocietas hominum quæ ſervit tibi? Sed beati qui te imperaſſe ſciunt. Fiunt enim omnia a ſervientibus tibi, vel ad exhibendum quod ad præſens opus eſt, vel ad futura prænuntianda.

CAPUT X. Nugæ Manichæorum de terræ fructibus.

18. HÆC ego neſciens, irridebam illos ſanctos ſervos & Prophetas tuos. Et quid agebam cum irridebam eos, niſi ut irriderer abs te, ſenſim atque paulatim perductus ad eas nugas ut crederem ficum plorare cum decerpitur, & matrem ejus arborem lacrymis lacteis? Quam tamen ficum ſi comediſſet aliquis ſanctus, alieno ſane non ſuo ſcelere decerptam, miſceret viſceribus, & anhelaret de illa Angelos, immo vero particulas Dei gemendo in oratione atque ructando: quæ particulæ ſummi & veri Dei ligatæ fuiſſent in illo pomo, niſi electi ſancti dente ac ventre ſolverentur. Et credidi miſer magis eſſe miſericordiam præſtandam fructibus terræ, quam hominibus, propter quos naſcerentur. Si quis enim eſuriens peteret qui Manichæus non eſſet, quaſi capitali ſupplicio damnanda buccella videretur, ſi ei daretur.

CAPUT XI. Planctus & ſomnium matris de filio.

19. ET miſiſti manum tuam ex alto, & de hac profunda caligine eruiſti animam meam, cum pro me fleret ad te mater mea fidelis tua, amplius quam flent matres corporea funera. Videbat enim illa mortem meam ex fide & ſpiritu, quem habebat ex te, & exaudiſti eam Domine. Exaudiſti eam, nec deſpexiſti lacrymas ejus, cum profluentes rigarent terram ſub oculis ejus, in omni loco orationis ejus exaudiſti eam. Nam unde illud ſomnium, quo eam conſolatus es, ut vivere me [a] concederet, & habere ſecum eamdem menſam in domo, quod nolle cœperat averſans & deteſtans blaſphemias erroris mei? Vidit enim ſtantem ſe in quadam regula lignea, & advenientem ad ſe juvenem ſplendidum, hilarem atque arridentem ſibi, cum illa eſſet mœrens & mœrore confecta; qui cum cauſſas quæſiſſet ab ea mœſtitiæ ſuæ quotidianarumque lacrymarum, docendi ut aſſolet, non diſcendi gratia, atque illa reſpondiſſet perditionem meam ſe plangere; juſſiſſe illum, quo ſecura eſſet, atque admonuiſſe ut adtenderet & videret, ubi eſſet illa, ibi eſſe & me. Quod illa ubi adtendit, vidit me juxta ſe in eadem regula ſtantem. Unde hoc, niſi quia erant aures tuæ ad cor ejus? O tu bone omnipotens, QUI SIC CURAS unumquemque noſtrum tamquam ſolum cures, & ſic omnes tamquam ſingulos.

20. Unde illud etiam, quod cum mihi narraſſet ipſum viſum, & ego ad id trahere conarer, ut illa ſe potius non deſperaret futuram eſſe quod eram; continuo ſine aliqua hæſitatione: Non: inquit, non enim mihi dictum eſt, Ubi ille, ibi & tu: ſed, Ubi tu, ibi & ille. Confiteor tibi Domine recordationem meam quantum recolo, quod ſæpe non tacui, amplius me iſto per matrem vigilantem reſponſo tuo, quod tam vicina interpretationis falſitate turbata non eſt, & tam cito vidit quod videndum erat; quod ego certe ante quam dixiſſet non videram, etiam tum commotum fuiſſe quam ipſo ſomnio, quo feminæ piæ gaudium tanto poſt futurum, ad conſolationem tunc præſentis ſolicitudinis, tanto ante prædictum eſt. Nam novem ferme anni ſecuti ſunt, quibus ego in illo limo profundi ac tenebris falſitatis, cum ſæpe ſurgere conarer, & gravius alliderer, volutatus ſum: cum tamen illa vidua caſta, pia & ſobria, quales amas, jam quidem ſpe alacrior, ſed fletu ac gemitu non ſegnior, non deſineret horis omnibus orationum ſuarum de me plangere ad te, & intrabant in conſpectum tuum preces ejus, & me tamen dimittebas adhuc volvi & involvi illa caligine.

21. ET dediſti alterum reſponſum interim quod recolo. Nam & multa prætereo, propter quod propero ad ea quę me magis urgent confiteri tibi, & multa non memini. Dediſti ergo alterum per ſacerdotem tuum quemdam epiſcopum nutritum in Eccleſia, & exercitatum in libris tuis. Quem cum illa femina rogaſſet ut dignaretur mecum colloqui, & refellere errores meos, & dedocere me mala, ac docere bona (faciebat enim hoc, ſi quos forte idoneos inveniſſet) noluit ille, prudenter ſane, quantum ſenſi poſtea. Reſpondit enim me adhuc eſſe indocilem, eo quod inflatus eſſem novitate hæreſis illius, & nonnullis quæſtiunculis jam multos imperitos exagitaſſem, ſicut illa indicaverat ei. Sed ſine, inquit, illum ibi, & tantum roga pro eo Dominum: ipſe legendo reperiet, quis ille ſit error, & quanta impietas. Simul etiam narravit ſe quoque parvulum a ſeducta matre ſua datum fuiſſe Manichæis, & omnes pene non legiſſe tantum, verum etiam ſcriptitaſſe libros eorum, ſibique apparuiſſe nullo contra diſputante & convincente, quam eſſet illa ſecta fugienda; itaque fugiſſe. Quæ cum ille dixiſſet, atque illa nollet adquieſcere, ſed inſtaret magis deprecando, & ubertim flendo, ut me videret, & mecum diſſereret: ille jam ſubſtomachans tædio, Vade, inquit, a me, ita vivas: fieri non poteſt, ut filius iſtarum lacrymarum pereat. Quod illa ita ſe accepiſſe inter colloquia ſua mecum ſæpe recordabatur, ac ſi de cælo ſonuiſſet.

CAPUT XII. Quale reſponſum mater Auguſtini accepit a quodam epiſcopo de ipſius converſione.

a In editis Bad. Am. Er. & Lov. *me ſecum crederet*. Sed legendum cum MSS. potioribus, *me concederet*. vel cum Arn. *me ſecum concederet*.

Viſum eſt hic adſcribere Auguſtini locum ex lib. 3. contra litteras Petiliani Donatiſtæ cap. 17. *Me etiam presbyterum fuiſſe Manichæorum, vel falſus vel fallens mirabili temeritate contendat. Verba tertii libri Confeſſionum mearum, quæ per ſe ipſa, & de multis ante & poſtea dictis manifeſtiſſima ſunt legentibus, ſub quo ei videtur intellectu proponat atque arguat*, &c. Quænam vero ſint verba illa, quæ ſuo avulſa loco proterve interpretabatur Petilianus, nobis incompertum eſt; forte an iſta capitis ſexti: *Nam verſum & carmen etiam ad vera pulmenta transfero*. Quippe amatoria maleficia mulieri data exprobrabat Auguſtino, ut videre eſt in ejuſdem libri contra Petiliani litteras capite 16.

LIBER QUARTUS.

Pudet se Manichæorum sectæ addictum fuisse per novennium, atque alios secum in eumdem errorem pertraxisse: tum etiam consuluisse mathematicos; & amicum sibi interea morte præreptum, acerbiori quam æquum esset animi dolore fuisse prosecutum: cujus occasione de vana & de solida amicitia non pauca dicit. Mentionem facit librorum de pulcro & apto *a se anno ætatis vigesimo-sexto aut vigesimo-septimo conscriptorum, necnon quam facili negotio liberalium artium libros atque Aristotelis Categorias anno ætatis ferme vigesimo per sese intellexerit.*

CAPUT I. Quamdiu & quomodo alios seduxerit.

1. PER idem tempus annorum novem, ab undevicesimo anno ætatis meæ, usque ad duodetricesimum, seducebamur & seducebamus, falsi atque fallentes in variis cupiditatibus; & palam per doctrinas quas liberales vocant, occulte autem falso nomine religionis. Hic superbi, ibi superstitiosi, ubique vani. Hac popularis gloriæ sectantes inanitatem, usque ad theatricos plausus, & contentiosa [a] carmina, & agonem coronarum fænearum & spectaculorum nugas, & intemperantiam libidinum: illac autem purgari nos ab istis sordibus expetentes cum eis qui appellarentur electi & sancti, afferremus escas, de quibus nobis in officina aqualiculi sui fabricarent Angelos & Deos per quos liberaremur, & sectabar ista atque faciebam cum amicis meis, per me ac mecum deceptis. Irrideant me arrogantes, & nondum salubriter prostrati & elisi a te, Deus meus: ego tamen confitear tibi dedecora mea in laude tua. Sine me obsecro, & da mihi circumire præsenti memoria præteritos circuitus erroris mei, & immolare tibi hostiam jubilationis. QUID enim sum ego mihi sine te, nisi dux in præceps? Aut quid sum cum mihi bene est, nisi sugens lac tuum; aut fruens te cibo qui non corrumpitur? Et quis homo est quilibet homo; cum sit homo? Sed irrideant nos fortes & potentes, nos autem infirmi & inopes confiteamur tibi.

CAPUT II. Rhetoricam docet, concubinam fovet, & haruspicem qui victoriam promittebat, contemnit.

2. DOCEBAM in illis annis artem rhetoricam, & victoriosam loquacitatem victus cupiditate vendebam. Malebam tamen, Domine, tu scis, bonos habere discipulos, sicut appellantur boni: & eos sine dolo docebam dolos; non quibus contra caput innocentis agerent, sed aliquando pro capite nocentis. Et Deus vidisti de longinquo lapsantem in lubrico, & in multo fumo scintillantem fidem meam, quam exhibebam in illo magisterio diligentibus vanitatem, & quærentibus mendacium, socius eorum. In illis annis unam habebam, non eo, quod legitimum vocatur, conjugio cognitam, sed quam indagaverat vagus ardor inops prudentiæ: sed unam tamen, ei quoque servans thori fidem: in qua sane experirer exemplo meo, quid distaret inter conjugalis placiti modum quod fœderatum esset generandi gratia, & pactum libidinosi amoris, ubi proles etiam contra votum nascitur, quamvis jam nata cogat se diligi.

3. Recolo etiam cum mihi theatrici carminis certamen inire placuisset, mandasse mihi nescio quem haruspicem, quid ei dare mercedis vellem ut vincerem: me autem fœda illa sacramenta detestatum & abominatum respondisse, nec si corona illa esset immortaliter aurea, muscam pro victoria mea necari me finere. Necaturus enim erat ille in sacrificiis suis animantia, & illis honoribus invitaturus mihi suffragatura dæmonia videbatur. Sed hoc quoque malum non ex tua [b] castitate repudiavi, Deus cordis mei. Non enim amare te noveram, qui nisi fulgores corporeos cogitare non noveram. Talibus enim figmentis suspirans anima, nonne fornicatur abs te, & fidit in falsis, & pascit ventos? Sed videlicet sacrificari pro me nollem dæmonibus, quibus me illa superstitione ipse sacrificabam. Quid est enim aliud *ventos pascere*, quam ipsos pascere, hoc est errando eis esse voluptati atque derisui. *Osea 12. 1.*

4. IDEOQUE illos [c] planos, quos mathematicos vocant, plane consulere non desistebam, quod quasi nullum eis esset sacrificium, & nullæ preces ad aliquem spiritum ob divinationem dirigerentur: quod tamen Christiana & vera pietas consequenter repellit & damnat. Bonum est enim confiteri tibi, Domine, & dicere; *Miserere mei, cura animam meam, quoniam peccavi tibi*; neque ad licentiam peccandi abuti indulgentia tua, sed meminisse dominicæ vocis; *Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius contingat.* Quam totam illi salubritatem interficere conantur, cum dicunt: De cælo tibi est inevitabilis caussa peccandi. Et, Venus hoc fecit, aut Saturnus, aut Mars. Scilicet ut homo sine culpa sit, caro & sanguis & superba putredo: culpandus sit autem cæli ac siderum creator & ordinator. Et quis est hic nisi Deus noster, suavitas & origo justitiæ, qui reddis unicuique secundum opera ejus, & cor contritum & humiliatum non spernis? *Tf. 40. 5. Joan. 5. 14.*

5. Erat eo tempore vir sagax, [d] medicæ artis peritissimus, atque in ea nobilissimus, qui proconsule manu sua coronam illam agonisticam imposuerat non sano capiti meo, sed non ut medicus. Nam illius morbi tu sanator, qui resistis superbis, humilibus autem das gratiam. Numquid tamen etiam per illum senem defuisti mihi, aut destitisti mederi animæ meæ? Quia enim factus ei eram familiarior, & ejus sermonibus (erant enim sine verborum cultu vivacitate sententiarum jocundi & graves) assiduus & fixus inhærebam, ubi cognovit ex colloquio meo libris genethliacorum esse me deditum, benigne ac paterne monuit, ut eos abjicerem, neque curam & operam rebus utilibus necessariam illi vanitati frustra impenderem: di-

c CAPUT III. Ab astrologia, cui deditus erat, per senem medicinæ & rerum peritum revocatur.

d

a Bad. Am. Er. & Lov. *certamina*.

b Bad. Am. & Er. substituunt, *caritate*.

c In quibusdam editionibus *Planetarios*. Ita in ipsa editione Lovaniensium per typographorum oscitantiam; quandoquidem in suis Castigationibus ajunt rectius videri sibi legendum, *planos*, id est impostores, quo nomine appellatos olim fuisse Mathematicos palam est. Hoc porro nomen alias adhibet Augustinus, ut lib. 3. cont. Academ. c. 15.

d Scilicet, Vindicianus ex nomine postea designatus lib. 7. cap. 6. & ab Augustino laudatus in epist. 138. ad Marcellinum, n. 3.

cens ita ſe illam didiciſſe, ut ejus profeſſionem primis annis ætatis ſuæ deferre voluiſſet, qua vitam degeret; & ſi Hippocratem intellexiſſet, & illas utique litteras potuiſſe intelligere: & tamen non ob aliam cauſſam ſe poſtea illis relictis medicinam aſſecutum, niſi quod eas falſiſſimas comperiſſet, & nollet vir gravis decipiendis hominibus victum quærere. At tu, inquit, quo te in hominibus ſuſtentas rhetoricam tenes; hanc autem fallaciam libero ſtudio, non neceſſitate rei familiaris ſectaris; quo magis mihi te oportet de illa credere, qui eam tam perfecte diſcere elaboravi, quam ex ea ſola vivere volui. A quo ego cum quæſiſſem quæ cauſſa ergo faceret ut multa inde vera pronuntiarentur: reſpondit ille ut potuit, vim ſortis hoc facere in rerum natura uſquequaque diffuſam. Si enim de [a] paginis poetæ cujuſpiam longe aliud canentis atque intendentis, cum forte quis conſulit, mirabiliter conſonus negotio ſæpe verſus exiret; mirandum non eſſe dicebat, ſi ex anima humana, ſuperiore aliquo inſtinctu neſciente quid in ſe fieret, non arte ſed ſorte ſonaret aliquid quod interrogantis rebus factiſque concineret.

6. Et hoc quidem ab illo vel per illum procuraſti mihi. Et quid ipſe poſtea per meipſum quærerem in memoria mea delineaſti. Tunc autem nec ipſe, nec cariſſimus meus Nebridius, adoleſcens valde bonus & valde cautus, irridens totum illud divinationis genus, perſuadere mihi potuerunt ut hæc abjicerem, quoniam me amplius ipſorum auctorum movebat auctoritas; & nullum certum quale quærebam documentum adhuc inveneram, quo mihi ſine ambiguitate appareret, quæ ab eis conſultis vera dicerentur, forte vel ſorte, non arte inſpectorum ſiderum dici.

CAPUT IV. Morbum & baptiſmum amici narrat, quem etiam ſuis erroribus involverat eoque morte ſublato, dolet graviſſime.

7. IN illis annis, quo primum tempore in municipio quo natus ſum docere cœperam, compara-veram amicum ſocietate ſtudiorum nimis carum, coævum mihi & conflorentem flore adoleſcentiæ. Mecum puer creverat, & pariter in ſcholam jeramus, pariterque luſeramus. Sed nondum erat ſic amicus, quamquam ne tunc quidem ſicuti eſt vera amicitia; quia non eſt vera, niſi cum eam tu adglutinas inter inhærentes tibi caritate diffuſa in cordibus noſtris per Spiritum-ſanctum qui datus eſt nobis. Sed tamen dulcis erat nimis, [b] coacta fervore parilium ſtudiorum. Nam & a fide vera, quam non germanitus & penitus adoleſcens tenebat, deflexeram ego eum in ſuperſtitioſas fabellas & pernicioſas, propter quas plangebat me mater. Mecum jam errabat in animo homo ille, & non poterat anima mea ſine illo. Et ecce tu imminens dorſo fugitivorum tuorum, Deus ultionum & fons miſericordiarum [c] ſimul, qui convertis nos ad te miris modis, ecce abſtuliſti hominem de hac vita, cum vix expleviſſet annum in amicitia mea, ſuavi mihi ſuper omnes ſuavitates illius vitæ meæ.

8. Quis laudes tuas enumerat unus in ſe uno quas expertus eſt? Quid tunc feciſti, Deus meus, & quam inveſtigabilis abyſſus judiciorum tuorum? Cum enim laboraret ille febribus, jacuit diu ſine ſenſu in ſudore letali. Et cum deſperaretur, baptizatus eſt neſciens, me non curante, & præſumente id retinere potius animam ejus quod a me acceperat, non quod in neſcientis corpore fiebat. Longe autem aliter erat; nam re-

Mirabilis efficacia ſacramenti baptiſmi.

a Apud Am. Er. & Lov. *de Paganis*. quibus perperam ſuffragantur aliquot MSS.

b Sic MSS. plures, & melius noſtra opinione dicitur *coacta*, id eſt coagmentata amicitia, quam *cocta*, licet hanc vocem Lovanienſes prætulerint.

c In Editis Am. Er. & Lov. *ſimulque convertens*. Paulo poſt apud Lov. legere eſt, *ſuper omnes civitates*, pro *ſuavitates*.

creatus eſt & ſalvus factus. Statimque ut primum cum eo loqui potui, (potui autem mox ut ille potuit, quando non diſcedebam, & nimis pendebamus ex invicem) tentavi apud illum irridere, tamquam & illo irriſuro mecum baptiſmum quem acceperat mente atque ſenſu abſentiſſimus, ſed tamen jam ſe accepiſſe didicerat. At ille ita me exhorruit ut inimicum, admonuitque mirabili & repentina libertate, ut ſi amicus eſſe vellem, talia ſibi dicere deſinerem. Ego autem ſtupefactus atque turbatus, diſtuli omnes motus meos, ut convaleſceret prius, eſſetque idoneus viribus valetudinis cum quo agere poſſem quod vellem. Sed ille abreptus dementiæ meæ, ut apud te ſervaretur conſolationi meæ, poſt paucos dies me abſente repetitur febribus & defungitur.

9. Quo dolore contenebratum eſt cor meum; & quidquid aſpiciebam, mors erat. Et erat mihi patria ſupplicium, & paterna domus mira infelicitas; & quidquid cum illo communicaveram, ſine illo in cruciatum immanem verterat. Expetebant eum undique oculi mei, & non dabatur mihi; & oderam omnia, quia non haberent eum, nec mihi jam dicere poterant: Ecce veniet, ſicut cum viveret quando abſens erat. Factus eram ipſe mihi magna quæſtio, & interrogabam animam meam quare triſtis eſſet, & quare conturbaret me valde; & nihil noverat reſpondere mihi. Et ſi dicebam: Spera in Deum, juſte non obtemperabat; quia verior erat & melior homo quem cariſſimum amiſerat, quam phantaſma in quod ſperare jubebatur. Solus fletus erat dulcis mihi & ſuccesſerat amico meo in deliciis animi mei.

CAPUT V. Cur fletus dulcis miſeris.

10. ET nunc, Domine, jam illa tranſierunt, & tempore lenitum eſt vulnus meum. Poſſumne audire abs te qui veritas es, & admovere aurem cordis mei ori tuo, ut dicas mihi cur fletus dulcis ſit miſeris? An tu, quamvis ubique adſis, longe abjeciſti a te miſeriam noſtram? Et tu in te manes: nos autem in experimentis volvimur. Et tamen niſi ad aures tuas ploraremus, nihil reſidui de ſpe noſtra fieret. Unde igitur ſuavis fructus de amaritudine vitæ carpitur, gemere & flere & ſuſpirare & conqueri? An hoc [d] ibi dulce eſt quod ſperamus exaudire te? Recte iſtud in precibus, quia deſiderium perveniendi habent. Numquid in dolore amiſſæ rei & luctu quo tunc operiebar? Neque enim ſperabam revivi-ſcere illum, aut hoc petebam lacrymis, ſed tantum dolebam & flebam. Miſer enim eram, & amiſeram gaudium meum. An & fletus res amara eſt, & præ faſtidio rerum quibus prius fruebamur, & tunc dum ab eis abhorremus, delectat?

d

CAPUT VI. Quantus ex amici morte dolor.

11. QUID autem iſta loquor? Non enim tempus quærendi nunc eſt, ſed confitendi tibi. Miſer eram, & MISER EST omnis animus vinctus amicitia rerum mortalium, & dilaniatur cum eas amittit, & tunc ſentit miſeriam qua miſer eſt & antequam amittat eas. Sic ego eram illo tempore, & flebam amariſſime, & requieſcebam in amaritudine. Ita miſer eram, & habebam cariorem illo amico meo vitam ipſam miſeram. Nam quamvis eam mutare vellem, nollem tamen amittere magis quam illum. Et neſcio an vellem vel pro illo, ſicut

d Am. Er. & Lov. *An hoc tibi*.

sicut de Oreste & Pylade traditur, si non fingitur, qui vellent pro invicem vel simul mori, quia morte pejus eis erat non simul vivere. Sed in me nescio quis affectus nimis huic contrarius ortus erat; & tædium vivendi erat in me gravissimum, & moriendi metus. Credo quo magis illum amabam eo magis mortem, quæ mihi eum abstulerat, tamquam atrocissimam inimicam oderam & timebam; & eam repente consumturam omnes homines putabam, quia illum potuit. Sic eram omnino, memini. Ecce cor meum, Deus meus: ecce intus vide quia memini, spes mea qui me mundas a talium affectionum immunditia dirigens oculos meos ad te, & evellens de laqueo pedes meos. Mirabar enim ceteros mortales vivere; quia ille quem quasi non moriturum dilexeram mortuus erat, & me magis quia illi alter eram, vivere illo mortuo mirabar. Bene quidam dixit de amico suo: dimidium animæ meæ. Nam ego sensi animam meam & animam illius unam fuisse animam in duobus corporibus; & ideo mihi horrori erat vita, quia nolebam dimidius vivere, * & ideo forte mori metuebam, ne totus ille moreretur quem multum amaveram.

* *Hoc ineptiæ argunt ipse Aug. & expunctum vellet, Retract. 2. cap. 6.*

CAPUT VII. Impatientia doloris mutat locum.

12. O DEMENTIAM nescientem diligere homines humaniter! o stultum hominem moderate humana patientem, quod ego tunc eram! Itaque æstuabam, suspirabam, flebam, turbabar; nec requies erat, nec consilium. Portabam enim conscissam & cruentam animam meam impatientem a me portari, & ubi eam ponerem non inveniebam. Non in amœnis nemoribus: non in ludis atque cantibus: nec in suaveolentibus locis: nec in conviviis apparatis: neque in voluptate cubilis & lecti: non denique in libris atque carminibus adquiescebat. Horrebant omnia, & ipsa lux; & quidquid non erat quod ille erat, improbum & odiosum erat, præter gemitum & lacrymas. Nam in eis solis aliquantula requies. Ubi autem inde auferebatur anima mea, onerabat me grandis sarcina miseriæ. [a] Ad te, Domine, levanda erat & curanda, sciebam; sed nec volebam, nec valebam, eo magis quia non mihi eras aliquid solidum & firmum, cum de te cogitabam. Non enim tu eras, sed vanum phantasma & error meus, erat Deus meus. Si conabar eam ibi ponere ut requiesceret, per inane labebatur, & iterum ruebat super me, & ego mihi remanseram infelix locus, ubi nec esse possem, nec inde recedere. Quo enim cor meum fugeret a corde meo? quo a me ipso fugerem? quo me non sequerer? Et tamen fugi de patria. Minus enim eum quærebant oculi mei, ubi videre non solebant; atque a Thagastensi oppido veni Carthaginem.

a

CAPUT VIII. Tempus & amicorum colloquia dolori medentur.

13. NON vacant tempora, nec otiose volvuntur per sensus nostros: faciunt in animo mira opera. Ecce veniebant & præteribant de die in diem, & veniendo & prætereundo inferebant mihi species alias & alias memorias, & paulatim resarciebant me pristinis generibus delectationum, quibus cedebat dolor meus ille; sed succedebant non quidem dolores alii, caussæ tamen aliorum dolorum. Nam unde me facillime & in intima dolor ille penetraverat, nisi quia fuderam in arenam animam meam, diligendo moriturum ac si non moriturum? Maxime quippe me reparabant atque recreabant aliorum amicorum solatia, cum quibus amabam quod pro te amabam: & hoc erat ingens fabula & longum mendacium, cujus adulterina confricatione corrumpebatur mens nostra pruriens in auribus. Sed illa mihi fabula non moriebatur, si quis amicorum meorum moreretur. Alia erant quæ in eis amplius capiebant animum, colloqui & corridere, & vicissim benevole obsequi, simul legere libros dulciloquos, simul nugari, & simul honestari, dissentire interdum sine odio, tamquam ipse homo secum, atque ipsa rarissima dissensione condire consensiones plurimas; docere aliquid invicem, aut discere ab invicem: desiderare absentes cum molestia, suscipere venientes cum lætitia. His atque hujusmodi signis, a corde amantium & redamantium procedentibus per os, per linguam, per oculos, & mille motus gratissimos quasi fomitibus conflare animos, & ex pluribus unum facere.

CAPUT IX. De humana amicitia. Beatus qui amat in Deo.

14. HOC est quod diligitur in amicis, & sic diligitur, ut rea sibi sit humana conscientia, si non amaverit redamantem, aut si amantem non redamaverit, nihil quærens ex ejus corpore præter indicia benevolentiæ. Hinc ille luctus si quis moriatur, & tenebræ dolorum, & versa dulcedine in amaritudinem cor madidum, & ex amissa vita morientium mors viventium. BEATUS qui amat te; & amicum in te; & inimicum propter te. SOLUS enim nullum carum amittit, cui omnes in illo cari sunt qui non amittitur. Et quis est iste nisi Deus noster, Deus qui fecit cælum & terram, & implet ea, quia implendo ea fecit ea? TE NEMO amittit, nisi qui dimittit: & qui dimittit quo it aut quo fugit, nisi a te placido ad te iratum? nam ubi non invenit legem tuam in pœna sua? Et lex tua veritas, & veritas tu.

CAPUT X. *Ps. 79. 4.* Labiles creaturæ, nec in eis potest anima requiescere.

15. DEUS virtutum converte nos, & ostende faciem tuam & salvi erimus. NAM QUOQUOVERSUM se verterit anima hominis, ad dolores figitur, alibi præterquam in te: tametsi figitur in pulcris extra te & extra se. Quæ tamen nulla essent nisi essent abs te, quæ oriuntur & occidunt, & oriendo quasi esse incipiunt, & crescunt ut perficiantur, & perfecta senescunt & intereunt: & [b] non omnia senescunt, & omnia intereunt. Ergo cum oriuntur & tendunt esse, quo magis celeriter crescunt ut sint, eo magis festinant ut non sint. sic est modus eorum. Tantum dedisti eis, quia partes sunt rerum, quæ non sunt omnes simul; sed decedendo ac succedendo agunt omnes universum, cujus partes sunt. Ecce sic peragitur & sermo noster per signa sonantia. Non enim erit totus sermo, si unum verbum non decedat cum sonuerit partes suas, ut succedat aliud. Laudet te ex illis anima mea, Deus creator omnium, sed non in eis infigatur glutine amoris per sensus corporis. Eunt enim quo [c] ibant ut non sint, & conscindunt eam desideriis pestilentiosis; quoniam ipsa esse vult, & requiescere amat in eis quæ amat. In illis autem non est, ubi: quia non stant fugiunt, & quis ea sequitur sensu carnis, aut quis ea comprehendit, vel cum præsto sunt? Tardus est enim sensus carnis, quoniam sensus carnis est, & ipse est modus ejus. Sufficit ad aliud ad quod factus est: ad illud autem non sufficit ut teneat transcurrentia ab initio debito usque ad finem debitum. In verbo enim tuo per quod creantur, ibi audiunt: Hinc & hucusque.

b

c

a Ita magno consensu MSS. Editi vero habent, *quæ a te*.

b Sequimur MSS. In editis porro sublata negatione legitur, *etenim omnia senescunt*.

c MSS. tres, *eunt enim quo? ut non sint*.

CAPUT XI. Omnia creata sunt instabilia: solus Deus stabilis.

16. NOLI esse vana anima mea, & obsurdescere in aure cordis, tumultu vanitatis tuæ. Audi & tu: Verbum ipsum clamat ut redeas; ET IBI EST locus quietis imperturbabilis, ubi non deseritur amor, si ipse non deserat. Ecce illa discedunt ut alia succedant, & omnibus suis partibus constet infima universitas. Numquid ego aliquo discedo, ait verbum Dei? Ibi fige mansionem tuam: ibi commenda quidquid inde habes anima mea, saltem fatigata fallaciis. Veritati commenda quidquid tibi est a veritate, & non perdes aliquid, & reflorescent putria tua, & sanabuntur omnes languores tui, & fluxa tua reformabuntur, & renovabuntur, & constringentur ad te; & non te deponent quo descendunt: sed stabunt tecum; & permanebunt ad semper stantem ac permanentem Deum.

17. Ut quid perversa sequeris carnem tuam? Ipsa te sequatur conversa. Quidquid per illam sentis in parte est; & ignoras totum cujus hæ partes sunt; & delectant te tamen. Sed si ad totum comprehendendum esset idoneus sensus carnis tuæ, ac non & ipse in parte universi accepisset pro pœna tua justum modum, velles ut transiret quidquid exsistit in præsentia, ut magis tibi omnia placerent. Nam & quod loquimur per eumdem sensum carnis audis; & non vis utique stare syllabas, sed transvolare ut aliæ veniant, & totum audias. Ita semper omnia quibus unum aliquid constat, & non simul sunt omnia ea quibus constat, plus delectant omnia quam singula, si possint sentiri omnia. Sed longe his melior qui fecit omnia, & ipse est Deus noster, & non discedit, quia nec succeditur ei.

18. SI placent corpora, Deum ex illis lauda, & in artificem eorum retorque amorem; ne in his quæ tibi placent, tu displiceas. * Si placent animæ, in Deo amentur: quia & ipsæ mutabiles sunt, & in illo fixæ stabiliuntur; alioquin irent & perirent. In illo ergo amentur: & rape ad eum tecum quas potes, & dic eis; Hunc amemus, hunc amemus: ipse fecit hæc, & non est longe. Non enim fecit atque abiit, sed ex illo in illo sunt. Ecce [a] ubi est, ubi sapit veritas. Intimus cordi est; sed cor erravit ab eo. Redite prævaricatores ad cor, & inhærete illi qui fecit vos. State cum eo, & stabitis. Requiescite in eo, & quieti eritis. Quo itis in aspera? quo itis? Bonum quod amatis ab illo est; sed quantum est ad illum, bonum est & suave; sed amarum erit juste, quia injuste amatur deserto illo, quidquid ab illo est. Quo vobis adhuc & adhuc ambulare vias difficiles & laboriosas? Non est requies ubi quæritis eam. Quærite quod quæritis: sed ibi non est ubi quæritis. Beatam vitam quæritis in regione mortis: non est illic. Quomodo enim beata vita, ubi nec vita?

CAPUT XII. Amor non improbatur, modo in his quæ placent, amemus Deum.

19. Et descendit huc ipsa vita nostra, & tulit mortem nostram, & occidit eam de abundantia vitæ suæ, & tonuit clamans, ut redeamus hinc ad eum in illud secretum unde processit ad nos, in ipsum primum virginalem uterum, ubi ei nupsit humana creatura caro mortalis, ne esset semper mortalis; & inde velut sponsus procedens de thalamo suo, exsultavit ut gigas ad currendam viam. Non enim tardavit; sed CUCURRIT, clamans dictis, factis, morte, vita, descensu, ascensu, clamans ut redeamus ad eum. Et discessit ab oculis, ut redeamus ad cor, & inveniamus eum: Abscessit enim, & ecce hic est. Noluit nobiscum diu esse, & non reliquit nos. Illuc enim abscessit, unde numquam recessit, quia mundus per eum factus est; & in hoc mundo erat, & venit in hunc mundum peccatores salvos facere, cui confitetur anima mua, & sanat eam, quia peccavit illi. Filii hominum usquequo graves corde? Numquid & post [b] descensum vitæ non vultis adscendere & vivere? Sed quo adscenditis quando in alto estis, & posuistis in cælum os vestrum? Descendite ut ascendatis, & ascendatis ad Deum. Cecidistis enim ascendendo contra eum. Dic eis ista, ut plorent in convalle plorationis, & sic eos rape tecum ad Deum; quia de spiritu ejus hæc dicis eis, si dicis ardens igne caritatis.

CAPUT XIII. Amor unde proveniat.

20. HÆC tunc non noveram, & amabam pulcra inferiora, & ibam in profundum, & dicebam amicis meis: num amamus aliquid nisi pulcrum? Quid est ergo pulcrum? & quid est pulcritudo? Quid est quod nos allicit & conciliat rebus quas amamus? Nisi enim esset in eis decus & species, nullo modo nos ad se moverent. Et animadvertebam & videbam in ipsis corporibus aliud esse quasi totum, & ideo pulcrum; aliud autem quod ideo deceret, quoniam apte accommodaretur alicui, sicut pars corporis ad universum suum, aut calceamentum ad pedem, & similia. Et ista consideratio scaturivit in animo meo ex intimo corde meo; & scripsi libros de pulcro & apto, puto duos aut tres. Tu scis Deus: nam excidit mihi. Non enim habemus eos, sed aberraverunt a nobis, nescio quomodo.

CAPUT XIV. Libri de apto & pulcro Hierio nuncupati. Unde hunc amaverat.

21. QUID est autem quod me movit, Domine Deus meus, ut ad [c] Hierium Romanæ urbis oratorem scriberem illos libros, quem non noveram facie, sed amaveram hominem ex doctrinæ fama quæ illi clara erat, & quædam verba ejus audieram, & placuerant mihi? Sed magis quia placebat aliis, & efferebant eum laudibus stupentes, quod ex homine Syro, docto prius græcæ facundiæ, postea in latina etiam [d] dictor mirabilis exstitisset, & esset scientissimus rerum ad studium sapientiæ pertinentium, mihi placebat. Laudatur homo & amatur absens. Utrumnam ab ore laudantis intrat in cor audientis amor ille? Absit: Sed ex amante alio accenditur alius. Hinc enim amatur qui laudatur, dum non fallaci corde laudatoris prædicari creditur, id est cum amans eum laudat.

22. Sic enim tunc amabam homines ex hominum judicio; non enim ex tuo, Deus meus, in quo nemo fallitur. Sed tamen cur non sicut auriga nobilis, sicut venator studiis popularibus diffamatus; sed longe aliter & graviter, & ita quemadmodum & me laudari vellem? Non autem vellem ita laudari & amari me ut histriones, quamquam eos & ipse laudarem & amarem; sed eligens latere quam ita notus esse; & vel haberi odio quam sic amari. Ubi distribuuntur ista pondera variorum & diversorum amorum in anima una? Quid est quod amo in alio, quod rursus nisi odissem, non a me detestarer & repellerem, cum sit uterque nostrum homo? Non enim sicut equus bonus amatur ab eo qui nollet hoc esse, etiam si posset, hoc & de

a In codice Sorbonico, *Ecce ibi est.*
b Benignianensis codex optimæ notæ, *post discessum vitæ.*
c Sic scribitur in editione Lov. & in MSS. plerisque. At in Bad. Am. Er. Arn. & quatuor MSS. *Icherium.*
d In editis, *doctor.* In duobus MSS. Lovanienſium, *dictator*: corrupte scilicet pro, *dictor*; quam vocem nostrorum codicum auctoritate restituere visum est.

& de histrione dicendum est, qui naturæ nostræ so- A cius est. Ergone amo in homine quod odi esse, cum sim homo? Grande profundum est ipse homo, cujus etiam capillos tu Domine numeratos habes, & non minuuntur in te: & tamen capilli ejus magis numerabiles sunt quam affectus ejus, & motus cordis ejus.

23. At ille rhetor ex eo erat genere, quem sic amabam, ut vellem me esse talem, & errabam typho, & circumferebar omni vento, & nimis occulte gubernabar abs te. Et unde scio, & unde certus confiteor tibi, quod illum in amore laudantium ma- B gis amaveram, quam in rebus ipsis de quibus laudabatur. Quia si non laudatum vituperarent eum iidem ipsi, & vituperando atque spernendo ea ipsa narrarent, non accenderer in eum & non excitarer. Et certe res non aliæ forent, nec homo ipse alius; sed tantummodo alius affectus narrantium. Ecce ubi jacet anima infirma, nondum hærens soliditati veritatis. Sicut auræ linguarum flaverint a pectoribus opinantium, ita fertur & vertitur, torquetur ac retorquetur, & obnubilatur ei lumen, & non cernitur veri- C tas. Et ecce est ante nos. Et magnum quiddam mihi erat, si sermo meus & studia mea illi viro innotescerent. Quæ si probaret, flagrarem magis; si autem improbaret, sauciaretur cor vanum & inane soliditatis tuæ. Et tamen pulcrum illud atque aptum, unde ad a eum scripseram, libenter animo versabam, [a] ob os contemplationis meæ, & nullo collaudatore mirabar.

CAPUT XV. Quod corporalibus imaginibus contenebratus, non potuit capere spiritalia.

24. SED tantæ rei cardinem in arte tua nondum videbam, Omnipotens, qui facis mirabilia solus; & ibat animus meus per formas corporeas; & D pulcrum, quod per se ipsum; aptum autem, quod ad aliquid accommodatum deceret, definiebam & distinguebam, & exemplis corporeis adstruebam. Et converti me ad animi naturam; & non me sinebat falsa opinio, quam de spiritalibus habebam, verum cernere. Et irruebat in oculos ipsa vis veri, & avertebam palpitantem mentem ab incorporea re, ad liniamenta & colores, & tumentes magnitudines. Et quia non poteram ea videre in animo, putabam me non posse videre animum meum. Et cum in vir- E tute pacem amarem, in vitiositate autem odissem discordiam: in illa unitatem, in ista quamdam divisionem notabam. Inque illa unitate mens rationalis & natura veritatis ac summi boni mihi esse videbatur. In ista vero divisione [b] irrationalis vitæ, nescio b quam substantiam & naturam summi mali, quæ non solum esset substantia, sed omnino vita esset, & tamen abs te non esset Deus meus, ex quo sunt omnia, miser opinabar. Et tamen illam Monadem appellabam, tamquam sine ullo [c] sexu mentem, F c hanc vero Dyadem, iram in facinoribus, libidinem in flagitiis, nesciens quid loquerer. Non enim noveram neque didiceram, nec ullam substantiam malum esse, nec ipsam mentem nostram summum atque incommutabile bonum.

25. Sicut enim facinora sunt, si vitiosus est ille animi motus, in quo est impetus, & se jactat insolenter ac turbide; & flagitia, si est immoderata illa animæ affectio, qua carnales hauriuntur voluptates: ita errores & falsæ opiniones vitam contaminant, si rationalis mens ipsa vitiosa est: qualis in me tunc erat, nesciente alio lumine illam illustrandam esse ut sit particeps veritatis, quia non est ipsa natura veritatis. Quoniam tu illuminabis lucernam meam, Domine Deus meus, illuminabis tenebras meas, & de plenitudine tua nos omnes accepimus. Es enim tu lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum; quia in te non est transmutatio, nec momenti obumbratio.

26. Sed ego conabar ad te, & repellebar abs te, ut saperem mortem, quoniam superbis resistis. Quid autem superbius, quam ut assererem mira dementia me id esse naturaliter quod tu es? Cum enim ego essem mutabilis, & eo mihi manifestum esset, quod ideo utique sapiens esse cupiebam, ut ex deteriore melior fierem, malebam tamen etiam te opinari mutabilem, quam me non hoc esse quod tu es. Itaque repellebar, & resistebas ventosæ cervici meæ, & imaginabar formas corporeas, & caro carnem accusabam, & spiritus ambulans nondum revertebar ad te; & ambulando ambulabam in ea quæ non sunt neque in te, neque in me, neque in corpore; neque mihi creabantur a veritate tua, sed a mea vanitate fingebantur ex corpore: & dicebam parvulis fidelibus tuis civibus meis, a quibus nesciens exsulabam; dicebam illis garrulus & ineptus: Cur ergo errat anima quam fecit Deus? Et mihi nolebam dici cur ergo errat Deus? Et contendebam magis incommutabilem tuam substantiam coactam errare, quam meam mutabilem sponte deviasse, & [d] pœna errare confitebar. d

27. Et eram ætate annorum fortasse viginti sex aut septem, cum illa volumina scripsi, volvens apud me corporalia figmenta, obstrepentia cordis mei auribus, quas intendebam, dulcis veritas, in interiorem melodiam tuam, cogitans de pulcro & apto, & stare cupiens, & audire te, & gaudio gaudere propter vocem sponsi, & non poteram: quia vocibus erroris mei rapiebar foras, & pondere superbiæ meæ in ima decidebam. Non enim dabas auditui meo gaudium & lætitiam, aut exsultabant ossa mea quæ humiliata non erant.

CAPUT XVI. Categorias Aristotelis & liberalium artium libros per se intellexit.

28. ET quid mihi proderat quod annos natus ferme viginti, cum in manus meas veniissent Aristotelica quædam, quas appellant decem categorias, quarum nomine cum eas rhetor Carthaginensis magister meus buccis typho crepantibus commemoraret, & alii qui docti habebantur, tamquam in nescio quid magnum & divinum suspensus inhiabam; legi eas solus & intellexi? Quas cum contuliissem cum eis qui se dicebant vix eas magistris eruditissimis, non loquentibus tantum, sed multa in pulvere depingentibus intellexisse: nihil inde aliud mihi dicere potuerunt quam ego solus apud meipsum legens cognoveram. Et satis aperte mihi videbantur loquentes de substantiis sicuti est homo; & quæ in illis essent, sicuti est figura hominis; qualis sit & statura, quot pedum sit, & cognatio, cujus frater sit, aut ubi sit constitutus, aut quando natus, aut stet, aut sedeat, aut calceatus vel armatus sit, aut aliquid faciat, aut patiatur aliquid: & quæcumque in his novem generibus, quorum exempli gratia quædam posui, vel in ipso substantiæ genere innumerabilia reperiuntur.

a Arn. cum editione Moreti an. 1650. sic habet, *animo versabam & ostentationem contemplationis meæ*. MSS. sex, *modos contempl.*

b Apud Lov. *rationalis*: mendose, ut patet.

c In MSS. quinque non deterioris notæ habetur, *sensu*, pro, *sexu*.

d Editi, *pene errare*: manifesto lapsu.

29. Quid hoc mihi proderat, quando & oberat; cum etiam te, Deus meus, mirabiliter ſimplicem atque incommutabilem, illis decem prædicamentis putans quidquid eſſet omnino comprehenſum, ſic intelligere conarer, quaſi & tu ſubjectus eſſes magnitudini tuæ aut pulcritudini, ut illa eſſent in te quaſi in ſubjecto, ſicut in corpore; cum tua magnitudo & tua pulcritudo tu ipſe ſis; corpus autem non eo ſit magnum & pulcrum quo corpus eſt, quia etſi minus magnum & minus pulcrum eſſet, nihilominus corpus eſſet. Falſitas enim erat quam de te cogitabam non veritas, & figmenta miſeriæ meæ, non firmamenta beatitudinis tuæ. Jufferas enim & ita fiebat in me: ut terra ſpinas & tribulos pareret mihi, & cum labore pervenirem ad panem meum.

30. Et quid mihi proderat quod omnes libros artium quas Liberales vocant, tunc nequiſſimus malarum cupiditatum ſervus per meipſum legi, & intellexi quoſcumque legere potui? & gaudebam in eis, & neſciebam unde eſſet quidquid ibi verum & certum eſſet. Dorſum enim habebam ad lumen, & ad ea quæ illuminant faciem: unde ipſa facies mea qua illuminata cernebam, non illuminabatur. Quidquid de arte loquendi & diſſerendi, quidquid de dimenſionibus figurarum, & de muſicis & de numeris ſine magna difficultate, nullo hominum tradente intellexi, ſcis tu Domine Deus meus; quia & celeritas intelligendi, & [a] diſpiciendi acumen, donum tuum eſt; ſed non inde ſacrificabam tibi. Itaque mihi non ad uſum, ſed ad perniciem magis valebat, quia tam bonam partem ſubſtantiæ meæ ſategi habere in poteſtate: & fortitudinem meam non ad te cuſtodiebam, ſed profectus ſum abs te in longinquam regionem, ut eam diſſiparem in [b] meretrices cupiditates. Nam quid mihi proderat bona res, non utenti bene? Non enim ſentiebam illas artes etiam ab ſtudioſis & ingenioſis difficillime intelligi, niſi cum eis eaſdem conabar exponere; & erat ille excellentiſſimus in eis, qui me exponentem non tardius ſequeretur.

31. Sed quid mihi hoc proderat, putanti quod tu, Domine Deus veritas, corpus eſſes lucidum & immenſum, & ego fruſtum de illo corpore? Nimia perverſitas. Sed ſic eram. Nec erubeſco, Deus meus, confiteri tibi in me miſericordias tuas, & invocare te, qui non erubui tunc profiteri hominibus blaſphemias meas, & latrare adverſum te. Quid ergo mihi tunc proderat ingenium per illas doctrinas agile, & nullo adminiculo humani magiſterii tot nodoſiſſimi libri enodati, cum deformiter & ſacrilega turpitudine in doctrina pietatis errarem? Aut quid tantum oberat parvulis tuis longe tardius ingenium, cum a te longe non recederent, ut in nido Eccleſiæ tuæ tuti plumeſcerent, & alas caritatis alimento ſanæ fidei nutrirent? O Domine Deus noſter, in velamento alarum tuarum ſperemus, & protege nos, & porta nos, Tu portabis & parvulos, & uſque ad canos tu portabis: QUONIAM FIRMITAS noſtra quando tu es, tunc eſt firmitas: cum autem noſtra eſt, infirmitas eſt. VIVIT apud te ſemper bonum noſtrum; & quia inde averſi ſumus, perverſi ſumus. Revertamus jam Domine ut non evertamur; quia vivit apud te ſine ullo defectu bonum noſtrum quod tu ipſe es; & non timemus ne non ſit quo redeamus, quia nos inde ruimus: nobis autem abſentibus non ruit domus noſtra æternitas tua.

a In antiquioribus editionibus, *diſcendi*. Lov. & Arn. *diſputandi*. At in MSS. pluribus, *diſpiciendi acumen*, quæ germana lectio viſa eſt.

b Lov. cum antiquioribus editionibus, *meretricias*. MSS. vero cum Arn. *meretrices*. quod vocabulum uſurpavit Auguſtinus ab eo loco Evangelii ad quem alludit.

LIBER QUINTUS.

Annum ætatis ſuæ exhibet vigeſimum-nonum, quo ſcilicet comperta Fauſti Manichæi imperitia, propoſitum in illa ſecta proficiendi abjecit; quo etiam Roma, ubi tunc rhetoricam profitebatur, miſſus Mediolanum ut eamdem artem doceret, cæpit audito Ambroſio reſipiſcere, & de Manichæiſmo abdicando necnon de repetendo catechumenatu decernere.

CAPUT I. Excitamentem ad Deum laudandum.

1. ACCIPE ſacrificium confeſſionum mearum de manu linguæ meæ, quam formaſti & excitaſti, ut confiteatur nomini tuo; & ſana omnia oſſa mea & dicant: Domine quis ſimilis tibi? Neque enim docet te quid in ſe agatur qui tibi confitetur, quia oculum tuum non excludit cor clauſum; nec manum tuam repellit duritia hominum; ſed ſolvis eam cum voles, aut miſerans aut vindicans; & non eſt qui ſe abſcondat a calore tuo. Sed te laudet anima mea ut amet te; & confiteatur tibi miſerationes tuas ut laudet te. Non ceſſat nec tacet laudes tuas univerſa creatura tua; nec ſpiritus omnis hominis per os converſum ad te, nec animalia nec corporalia per os conſiderantium ea; ut exſurgat in te a laſſitudine anima noſtra, innitens eis quæ feciſti, & tranſiens ad te qui feciſti hæc mirabiliter; & ibi refectio & vera fortitudo.

CAPUT II. Dei præſentiam iniquos non effugere. Itaque ad eum debere converti.

2. EANT & fugiant a te inquieti & iniqui: & tu vides eos, & diſtinguis umbras; & ecce pulcra ſunt cum eis omnia, & ipſi turpes ſunt. Et quid nocuerunt tibi; aut in quo imperium tuum dehoneſtaverunt, a cælis uſque in noviſſima juſtum & integrum? Quo enim fugerunt cum fugerent a facie tua? aut ubi tu non invenis eos? Sed fugerunt ut non viderent te videntem ſe, atque excæcati in te offenderent; quia non deſeris aliquid eorum quæ feciſti: in te [a] offenderent injuſti, & juſte vexarentur, ſubtrahentes ſe lenitati tuæ, & offendentes in rectitudinem tuam, & cadentes in aſperitatem [b] ſuam. Videlicet neſciunt quod ubique ſis, quem nullus circumſcribit locus, & ſo-

a Ita codices plerique, & elegantius videtur quam ſi rupto periodi nexu nova incipiat ſententia hoc modo: *In te offenderunt injuſti ut juſto*, &c. uti habent nonnulli MSS. cum Arn.

b Subſtituimus, *ſuam*, ex MSS. melioris notæ, loco *tuam*, quod in codicibus vulgatis & in MSS. nonnullis reperitur.

& solus es præsens, etiam iis qui longe fiunt a te. Convertantur ergo & quærant te, quia non sicut ipsi deseruerunt creatorem suum, ita & tu deseruisti creaturam tuam. Ipsi convertantur & quærant te, & ecce ibi es in corde eorum, in corde confitentium tibi, & projicientium se in te, & plorantium in sinu tuo post vias suas difficiles; & tu facilis tergens lacrymas eorum; & magis plorant & gaudent in fletibus, quoniam tu Domine, non aliquis homo caro & sanguis, sed tu Domine, qui fecisti, reficis & consolaris eos. Et ubi ego eram quando te quærebam? Et tu eras ante me, ego autem & a me discesseram; nec me inveniebam, quanto minus te.

CAPUT III. De Fausto Manichæo, & de Philosophorum cæcitate qui per creaturas Creatorem non cognoverunt.

3. PROLOQUAR in conspectu Dei mei annum illum undetricesimum ætatis meæ. Jam venerat Carthaginem quidam Manichæorum episcopus Faustus nomine, magnus laqueus diaboli, & multi implicabantur in eo per illecebram suaviloquentiæ; quam ego tametsi laudabam, discernebam tamen a veritate rerum, quarum discendarum avidus eram, nec quali vasculo sermonis, sed quid mihi scientiæ comedendum apponeret nominatus apud eos ille Faustus intuebar. Fama enim de illo prælocuta mihi erat, quod esset honestarum omnium doctrinarum peritissimus, & apprime disciplinis liberalibus eruditus. Et quoniam multa philosophorum legeram, memoriæque mandata retinebam, ex eis quædam comparabam illis Manichæorum longis fabulis: & mihi probabiliora ista videbantur, quæ dixerunt illi, qui tantum potuerunt valere, ut possent æstimare sæculum, quamquam ejus Dominum minime invenerint: quoniam
Sap.13.9. magnus es, Domine, & humilia respicis, excelsa autem a longe cognoscis. Nec propinquas nisi obtritis corde, nec inveniris a superbis, nec si illi curiosa peritia numerent stellas & arenam, & dimetiantur sidereas plagas, & vestigent vias astrorum.

4. Mente enim sua quærunt ista, & ingenio quod tu dedisti eis: & multa invenerunt & prænuntiaverunt ante multos annos defectus luminarium solis & lunæ, quo die, qua hora, quanta ex parte futuri essent, & non eos fefellit numerus, & ita factum est ut prænuntiaverunt: & scripserunt regulas indagatas, & leguntur hodie, atque ex eis prænunciatur quo anno & quo mense anni, & quo die mensis, & qua hora diei, & quota parte luminis sui defectura sit luna vel sol, & ita fiet ut prænuntiatur. Et mirantur hæc homines & stupent qui nesciunt ea, & exsultant atque extolluntur qui sciunt, & per impiam superbiam recedentes & deficientes a lumine tuo, tanto ante solis defectum futurum prævident, & in præsentia suum non vident. Non enim religiose quærunt unde habeant ingenium quo ista quærunt. Et invenientes quia tu fecisti eos, non ipsi dant tibi se ut serves quod fecisti; & quales se ipsi fecerant, [a] occidunt se tibi, & trucidant exaltationes suas sicut volatilia; & curiositates suas sicut pisces maris, quibus perambulant secretas semitas abyssi, & luxurias suas sicut pecora campi, ut tu Deus ignis edax consumas mortuas curas eorum recreans eos immortaliter.

5. Sed non noverunt viam, Verbum tuum, per quod fecisti ea quæ numerant, & ipsos qui numerant, & sensum quo cernunt quæ numerant, & mentem de qua numerant, & sapientiæ tuæ non est numerus. Ipse autem Unigenitus factus est nobis sapientia, & justitia, & sanctificatio; & numeratus est inter nos, & solvit tributum Cæsari. Non noverunt hanc viam, qua descendant ad illum a se, & per eum adscendant ad eum. Non noverunt hanc viam, & putant se excelsos esse cum sideribus & lucidos, & ecce ruerunt in terram, & obscuratum est insipiens cor eum. Et multa vera de creatura dicunt, & veritatem creaturæ artificem non pie quærunt, & ideo non inveniunt: aut si inveniunt, cognoscentes Deum non sicut Deum honorant, aut gratias agunt; sed evanescunt in cogitationibus suis, & dicunt se esse sapientes, sibi tribuendo quæ tua sunt, ac per hoc student perversissima cæcitate etiam tibi tribuere quæ sua sunt, mendacia scilicet in te conferentes qui veritas es, & immutantes gloriam incorrupti Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentum, & convertunt veritatem tuam in mendacium, & colunt & serviunt creaturæ potius quam Creatori.

6. Multa tamen ab eis ex ipsa creatura vera dicta retinebam; & occurrebat mihi ratio per numeros & ordinem temporum, & visibiles adtestationes siderum, & conferebam cum dictis Manichæi, quæ de his rebus multa scripsit copiosissime delirans, & non mihi occurrebat ratio nec solstitiorum & æquinoctiorum, nec defectuum luminarium, nec quidquid tale in libris sæcularis sapientiæ didiceram. Ibi autem credere jubebar, & ad illas rationes numeris & oculis meis exploratas non occurrebat, & longe diversum erat.

CAPUT IV. Sola Dei cognitio beat.

7. NUMQUID Domine Deus veritatis quisquis novit ista, jam placet tibi? Infelix enim homo qui scit illa omnia, te autem nescit: BEATUS autem qui te scit, etiam si illa nesciat. Qui vero & te & illa novit, non propter illa beatior, sed propter te solum beatus est, si cognoscens te sicut Deum glorificet, & gratias agat, & non evanescat in cogitationibus suis. Sicut enim melior est qui novit possidere arborem, & de usu ejus tibi gratias agit, quamvis nesciat vel quot cubitis alta sit, vel quanta latitudine diffusa; quam ille qui eam metitur, & omnes ramos ejus numerat, & neque possidet eam, neque creatorem ejus novit aut diligit. SIC FIDELIS homo, cujus totus mundus divitiarum est, & quasi nihil habens, omnia possidet, inhærendo tibi cui serviunt omnia, quamvis nec saltem septemtrionum gyros noverit, dubitare stultum est quin utique melior sit quam mensor cæli, & numerator siderum, & pensor elementorum, & negligens tui, qui omnia in mensura & numero & pondere dispositi. *Prov.17. 6. sec. Lxx.*

CAPUT V. Manichæi de astris imperitia indignum eum hde in ceteris faciebat. *Job.28. 28. sec. Lxx.*

8. SED tamen quis quærebat Manichæum nescio quem etiam ista scribere, sine quorum peritia pietas disci poterat? Dixisti enim homini: *Ecce pietas est sapientia*, quam ille ignorare posset, etiam si ista perfecte nosset: ista vero quia non noverat, impudentissime audens docere, prorsus illam nosse non posset. VANITAS est enim mundana ista etiam nota profiteri, pietas autem tibi confiteri. Unde ille devius ad hæc ista multum locutus est, ut convictus ab eis qui ista vere didicissent, quis esset ejus sensus in ceteris quæ abditiora sunt, manife-

a Arm. & MSS. duo, *occidant*, moxque, *trucident*. Alii plerique codices comprobant alteram lectionem, quæ paululum obscura est propter distantiam particulæ negantis referendæ etiam ad verba, *occidunt* & *trucidant*.

feſte cognoſceretur. Non enim parvi exiſtimari ſe voluit, ſed Spiritum-ſanctum conſolatorem & ditatorem fidelium tuorum, auctoritate plenaria perſonaliter in ſe eſſe perſuadere conatus eſt. Itaque cum de cælo ac ſtellis, & de ſolis ac lunæ motibus falſa dixiſſe deprehenderetur, quamvis ad doctrinam religionis iſta non pertineant, tamen auſus ejus ſacrilegos fuiſſe ſatis emineret, cum ea non ſolum ignorata, ſed etiam falſa tam veſana ſuperbiæ vanitate diceret, ut ea tamquam divinæ perſonæ tribuere ſibi niteretur.

9. Cum enim audio Chriſtianum aliquem fratrem, illum aut illum, iſta neſcientem, & aliud pro alio ſentientem, patienter intueor opinantem hominem; nec illi obeſſe video, cum de te Domine creator omnium non credat indigna, ſi forte ſitus & habitus creaturæ corporalis ignoret. Obeſt autem ſi hoc ad ipſam doctrinæ pietatis formam pertinere arbitretur, & pertinacius affirmare audeat quod ignorat. Sed etiam talis infirmitas in fidei cunabulis a caritate matre ſuſtinetur, donec aſſurgat novus homo in virum perfectum, & circumferri non poſſit omni vento doctrinæ. In illo autem qui doctor, qui auctor, qui dux & princeps eorum quibus illa ſuaderet ita fieri auſus eſt, ut qui eum ſequerentur non quemlibet hominem, ſed Spiritum tuum ſanctum ſe ſequi arbitrarentur, quis tantam dementiam, ſicubi falſa dixiſſe convinceretur, non deteſtandam longeque abjiciendam eſſe judicaret? Sed tamen nondum liquido compereram utrum etiam ſecundum ejus verba viciſſitudines longiorum & breviorum dierum atque noctium, & ipſius noctis & diei, & deliquia luminum, & ſi quid ejuſmodi in aliis libris legeram, poſſet exponi, ut ſi forte poſſet, incertum quidem mihi fieret utrum ita ſe res haberet, an non ita: ſed ad fidem meam illius auctoritatem propter creditam ſanctitatem præponerem.

CAPUT VI. Fauſtus eloquens, ſed liberalium diſciplinarum expers.

10. ET per annos ferme ipſos novem, quibus eos animo vagabundus audivi, nimis extento deſiderio venturum exſpectabam iſtum Fauſtum. Ceteri enim eorum, in quos forte incurriſſem, qui talium rerum quæſtionibus a me objectis deficiebant, illum mihi promittebant, cujus adventu collatoque colloquio facillime mihi hæc, & ſi qua forte majora quærerem, enodatiſſime expedirentur. Ergo ubi venit, expertus ſum hominem gratum & jucundum verbis, & ea ipſa quæ illi ſolent dicere, multo ſuavius garrientem. Sed quid ad meam ſitim precioſiorum poculorum decentiſſimus miniſtrator? Jam rebus talibus ſatiatæ erant aures meæ; nec ideo mihi meliora videbantur, quia melius dicebantur; nec ideo vera quia diſerta; nec ideo ſapiens anima, quia vultus congruus & decorum eloquium. Illi autem qui eum mihi promittebant, non boni rerum exiſtimatores erant: & ideo illis videbatur prudens & ſapiens, quia delectabat eos loquens. Senſi autem aliud genus hominum etiam veritatem habere ſuſpectam, & ei nolle adquieſcere ſi comto atque uberi ſermone promeretur. Me autem jam docueras, Deus meus, miris & occultis modis; & propterea credo quod tu me docueris, quoniam verum eſt, nec quiſquam præter te alius eſt doctor veri, ubicumque & undecumque claruerit. Jam ergo abs te didiceram, nec eo debere videri aliquid verum dici, quia eloquenter dicitur; nec eo falſum, quia incompoſite ſonant ſigna labiorum. Rurſus nec ideo verum, quia impolite enunciatur, nec ideo falſum, quia ſplendidus ſermo eſt; ſed perinde eſſe ſapientiam & ſtultitiam, ſicut ſunt cibi utiles & inutiles; verbis autem ornatis & inornatis, ſicut vaſis urbanis & ruſticanis, utroſque cibos poſſe miniſtrari.

11. Igitur aviditas mea, qua illum tanto tempore exſpectaveram hominem, delectabatur quidem motu affectuque diſputantis, & verbis congruentibus, atque ad veſtiendas ſententias facile occurrentibus. Delectabar autem, & cum multis, vel etiam præ multis laudabam ac efferebam; ſed moleſte habebam, quod in cœtu audientium non ſinerer illi ingerere, & partiri cum eo curas quæſtionum mearum, conferendo familiariter, & accipiendo ac reddendo ſermonem. Quod ubi potui, & aures ejus cum familiaribus meis eoque tempore occupare cœpi, quo non dedeceret alternis diſſerere, & protuli quædam quæ me movebant, expertus ſum prius hominem expertem liberalium diſciplinarum niſi grammaticæ, atque ejus ipſius uſitato modo. Et quia legerat aliquas Tullianas orationes, & pauciſſimos Senecæ libros, & nonnulla poetarum, & ſuæ ſectæ ſi qua volumina latine atque compoſite conſcripta erant. Et quia aderat quotidiana ſermocinandi exercitatio, inde ſuppetebat eloquium, quod fiebat acceptius magiſque ſeductorium moderamine ingenii, & quodam lepore naturali. Itane eſt ut recolo, Domine Deus meus arbiter conſcientiæ meæ? Coram te cor meum & recordatio mea, qui me tunc agebas abdito ſecreto providentiæ tuæ, & inhoneſtos errores meos jam convertebas ante faciem meam, ut viderem & odiſſem.

CAPUT VII. Alienatur a Secta Manichæorum.

12. NAM poſtea quam ille mihi imperitus earum artium, quibus eum excellere putaveram, ſatis apparuit, deſperare cœpi poſſe eum mihi illa quæ me movebant aperire atque diſſolvere, quorum quidem ignarus poſſet veritatem tenere pietatis, ſed ſi Manichæus non eſſet. Libri quippe eorum pleni ſunt longiſſimis fabulis, de cælo & ſideribus & ſole & luna: quæ mihi eum, quod utique cupiebam, collatis numerorum rationibus, quas alibi ego legeram, utrum potius ita eſſent ut Manichæi libris continebantur, an certe vel par etiam inde ratio redderetur, ſubtiliter explicare poſſe jam non arbitrabar. Quæ tamen ubi conſideranda & diſcutienda protuli, modeſte ſane ille nec auſus eſt ſubire ipſam ſarcinam. Noverat enim ſe iſta non noſſe, nec eum puduit confiteri. Non erat de talibus quales multos loquaces paſſus eram, conantes ea me docere, & dicentes nihil. Iſte vero cor habebat, & ſi non rectum ad te, nec tamen nimis incautum ad ſeipſum. Non uſquequaque imperitus erat imperitiæ ſuæ, & noluit ſe temere diſputando in ea coarctari, unde nec exitus ei ullus, nec facilis eſſet reditus: etiam hinc mihi amplius placuit. PULCRIOR eſt enim temperantia confitentis animi, quam illa quæ noſſe cupiebam: & eum in omnibus difficilioribus & ſubtilioribus quæſtionibus talem inveniebam.

13. Refracto itaque ſtudio quod intenderam in Manichæi litteras, magiſque deſperans de ceteris eorum doctoribus, quando in multis quæ me movebant ita ille nominatus apparuit; cœpi cum eo pro ſtudio ejus agere vitam, quo ipſe flagrabat in eas litteras, quas tunc jam rhetor Carthagine adoleſcentes docebam, & legere cum eo, ſive quæ

ille

illeaudita desideraret, sive quæ ipse tali ingenio apta existimarem. Ceterum conatus omnis meus, quo proficere in illa secta statueram, illo homine cognito prorsus intercidit: non ut ab eis omnino separarer, sed quasi melius quidquam non inveniens eo, quo jam quoquo modo irrueram, contentus interim esse decreveram, nisi aliquid forte quod magis eligendum esset eluceret. Ita ille Faustus, qui multis laqueus mortis exstitit, meum quo captus eram relaxare jam cœperat, nec volens nec sciens. Manus enim tuæ, Deus meus, in abdito providentiæ tuæ, non deserebant animam meam; & de sanguine cordis matris meæ per lacrymas ejus diebus ac noctibus pro me sacrificabatur tibi; & egisti mecum miris negotii modis. Tu illud egisti, Deus meus. Nam a Domino gressus hominis dirigentur; & viam ejus volet. Aut quæ procuratio salutis, præter manum tuam reficientem quæ fecisti?

Ps. l. 36. 23.

CAPUT VIII. Proficiscitur Romam contra matris voluntatem.

14. EGISTI ergo mecum ut mihi persuaderetur Romam pergere, & potius ibi docere quod docebam Carthagine. Et hoc unde mihi persuasum est non præteribo confiteri tibi: quoniam & in his altissimi tui recessus, & præsentissima in nos misericordia tua cogitanda & prædicanda est. Non ideo Romam pergere volui, quod majores quæstus, majorque mihi dignitas ab amicis, qui hoc suadebant, promittebatur, quamquam & ista ducebant animum tunc meum: sed illa erat causa maxima & pene sola, quod audiebam quietius ibi studere adolescentes, & ordinatiore disciplinæ coercitione sedari, ne in ejus scholam quo magistro non utuntur, passim & proterve irruant; nec eos admitti omnino nisi ille permiserit. Contra apud Carthaginem fœda est & intemperans licentia scholasticorum. Irrumpunt impudenter, & prope furiosa fronte perturbant ordinem, quem quisque discipulis ad proficiendum instituerit. Multa injuriosa faciunt mira hebetudine, & punienda legibus, nisi consuetudo patrona sit; hoc miseriores eos ostendens, quo jam quasi liceat faciunt quod per tuam æternam legem numquam licebit; & impune se facere arbitrantur, cum ipsa faciendi cæcitate puniantur, & incomparabiliter patiantur pejora, quam faciunt. Ergo quos mores cum studerem meos esse [a] nolui, eos cum docerem cogebar perpeti alienos: & ideo placebat ire ubi talia non fieri omnes qui noverant indicabant. Verum autem tu spes mea & portio mea in terra viventium, ad mutandum terrarum locum pro salute animæ meæ, & Carthagini stimulos quibus inde avellerer, admovebas, & Romæ illecebras quibus attraherer, proponebas mihi per homines qui diligunt vitam mortuam, hinc insana facientes, inde vana pollicentes; & ad corrigendos gressus meos utebaris occulte & illorum & mea perversitate. Nam & qui perturbabant otium meum, fœda rabie cæci erant; & qui invitabant ad aliud, terram sapiebant. Ego autem qui detestabar hic veram miseriam, illic falsam felicitatem appetebam.

15. Sed quare hinc abirem, & illuc irem, tu sciebas Deus; nec indicabas mihi nec matri, quæ me profectum atrociter planxit, & usque ad mare secuta est. Sed fefelli eam violenter me tenentem, ut aut revocaret, aut mecum pergeret; & finxi me amicum nolle deserere, donec vento facto navigaret. Et mentitus sum matri, & illi matri, & evasi: quia & hoc tu dimisisti mihi misericorditer, servans me ab aquis maris plenum exsecrandis sordibus usque ad aquam gratiæ tuæ, qua me abluto siccarentur flumina maternorum oculorum, quibus pro me quotidie tibi rigabat terram sub vultu suo. Et tamen recusanti sine me redire vix persuasi ut in loco, qui proximus nostræ navi erat memoria beati Cypriani, maneret ea nocte. Sed ea nocte clanculo ego profectus sum: illa autem [b] remansit orando & flendo. & quid a te petebat, Deus meus, tantis lacrymis, nisi ut navigare me non sineres? Sed tu alte consulens, & exaudiens cardinem desiderii ejus, non curasti quod tunc petebat, ut in me [c] faceres quod semper petebat. Flavit ventus, & implevit vela nostra, & littus subtraxit adspectibus nostris: in quo mane illa insaniebat dolore, & querelis, ac gemitu implebat aures tuas contemnentes ista: cum & me cupiditatibus meis raperes ad finiendas ipsas cupiditates, & illius carnale desiderium justo dolorum flagello vapularet. Amabat enim secum præsentiam meam more matrum, sed multis multo amplius: & nesciebat quid tu illi gaudiorum facturus esses de absentia mea. Nesciebat, ideo flebat & ejulabat, atque illis cruciatibus arguebatur [d] in ea reliquiarium Evæ, cum gemitu quærens quod cum gemitu pepererat. Et tamen post accusationem fallaciarum & crudelitatis meæ conversa rursus ad deprecandum te pro me, abiit ad solita, & ego Romam.

CAPUT IX. Febri correptus periculose laborat.

16. ET ecce excipior ibi flagello ægritudinis corporalis, & jam ibā ad inferos, portans omnia mala quæ commiseram & in te & in me & in alios multa & gravia super originalis peccati vinculum quo omnes in Adam morimur. Non enim quidquam eorum mihi donaveras in Christo: nec solverat ille [e] in cruce sua inimicitias, quas tecum contraxeram peccatis meis. Quomodo enim eas solveret in cruce phantasmatis, quod de illo credideram? Quam ergo falsa mihi videbatur mors carnis ejus, tam vera erat animæ meæ: & quam vera erat mors carnis ejus, tam falsa vita animæ meæ, quæ id non credebat. Et ingravescentibus febribus jam ibam & peribam. Quo enim irem, si tunc hinc abirem, nisi in ignem atque tormenta digna factis meis in veritate ordinis tui? Et illa hoc nesciebat, & tamen pro me orabat absens. Tu autem ubique præsens, ubi erat exaudiebas eam: & ubi eram miserebaris mei, ut recuperarem salutem corporis mei, adhuc insanus corde sacrilego. Neque enim desiderabam in illo tanto periculo baptismum tuum, & melior eram puer, quando illum de materna pietate flagitavi, sicut jam recordatus atque confessus sum. Sed jam in dedecus meum creveram, & consilia medicinæ tuæ demens irridebam,

L. 1. c. 11

a Codex Sorbonicus, *meos esse volui*. Consentit gallica versio Arn. sed alii codices, etiam Arn. in latino textu, habent, *nolui*. Et re ipsa cum *in schola rethoris* studeret Augustinus fuit *longe sedatior*, ut ait supra lib. 3. cap. 3.

b MSS. magno consensu ferunt, *non mansit*. Verior forsitan lectio est, qua filium mater significatur suis fletibus ac precibus prosecuta.

c In MSS. *ut me faceres*.

d Sic restituimus ex veterrimo Corbeiensi codice: nam peccatum est in aliis plerisque MSS. qui habent, *arguebatur in ea reliquiarum Evæ* quos sequuntur Bad. Am. & Er. Alii vero dum locum emaculatum cupiunt, substituunt, *rea*, pro, *in ea*: MSS. certe refragantibus. Nihil dubii est quin primum vitiatus fuerit locus ab iis quibus insolens & ignota erat vox, *reliquiarium*. In qua librarii rursum peccarunt lib. 1. quæst. in Genes. q. 148. ubi codices veriores præferunt, *enutrire vestrum reliquiarium*, juxta LXX. κατάλειψιν, non, *reliquias*, aut, *reliquiarum*, ut alii.

e Sic legendum cum MSS. cum Bad. & Arn. non ut Am. Er. & Lov. habent, *in carne*. tametsi hoc etiam habeat locus Apostoli ad quem alludit Augustinus. Nam hic dicere maluit, *nec solverat ille in cruce*; quia sui recordabatur erroris, quo antea cum Manichæis non crucem, sed carnem Christi negaverat.

bam, qui me non ſi viſti talem bis mori. Quo vulnere ſi feriretur cor matris, numquam ſanaretur. Non enim ſatis eloquor quid erga me habebat animi, & quanto majore ſolicitudine me parturiebat ſpiritu, quam carne pepererat.

17. Non itaque video quomodo ſanaretur, ſi mea talis illa mors tranſverberaſſet viſcera dilectionis ejus. Et ubi eſſent tantæ preces & tam crebræ ſine intermiſſione? Nuſquam niſi ad te. An vero tu Deus miſericordiarum ſperneres cor contritum & humiliatum viduæ caſtæ ac ſobriæ, frequentantis eleemoſynas, obſequentis atque ſervientis ſanctis tuis, nullum diem prætermittentis oblationem ad altare tuum: bis in die, mane & veſpere ad eccleſiam tuam ſine ulla intermiſſione venientis, non ad vanas fabulas & aniles loquacitates, ſed ut te audiret in tuis ſermonibus, & tu illam in ſuis orationibus. Hujuſne tu lacrymas, quibus non a te aurum & argentum petebat, nec aliquod mutabile aut volubile bonum, ſed ſalutem animæ filii ſui; tu cujus munere talis erat, contemneres & repelleres ab auxilio tuo? Nequaquam Domine. Immo vero aderas, & exaudiebas & faciebas ordine quo prædeſtinaveras eſſe faciendum. Abſit ut tu falleres eam in illis viſionibus & reſponſis tuis, quæ jam commemoravi, & quæ non commemoravi, quæ illa fideli pectore tenebat, & ſemper orans tamquam chirographa tua ingerebat tibi. DIGNARIS enim, quoniam in ſæculum miſericordia tua, eis quibus omnia debita dimittis, etiam promiſſionibus tuis debitor fieri.

CAPUT X. Errores ante ſuſceptam Evangelii doctrinam

18. RECREASTI ergo me ab illa ægritudine, & ſalvum feciſti filium ancillæ tuæ, tunc interim corpore, ut eſſet cui ſalutem meliorem atque certiorem dares. Et jungebar etiam tunc Romæ falſis illis atque fallentibus ſanctis. Non enim tantum auditoribus eorum, quorum e numero erat etiam is in cujus domo ægrotaveram & convalueram; ſed eis etiam quos electos vocant. Adhuc enim mihi videbatur non eſſe nos qui peccamus, ſed neſcio quam aliam in nobis peccare naturam; & delectabat ſuperbiam meam extra culpam eſſe; & cum aliquid mali feciſſem, non confiteri me feciſſe, ut ſanares animam meam, quoniam [a] peccabat tibi; ſed excuſare eam amabam, & accuſare neſcio quid aliud quod mecum eſſet & ego non eſſem. Verum autem totum ego eram, & adverſum me impietas mea me diviſerat: & id erat peccatum inſanabilius, quo me peccatorem non eſſe arbitrabar; & exſecrabilis iniquitas te, Deus omnipotens, te [b] in me ad perniciem meam, quam me a te ad ſalutem malle ſuperari. Nondum ergo poſueras cuſtodiam ori meo, & oſtium continentiæ circum labia mea, ut non declinaret cor meum in verba maligna, ad excuſandas excuſationes in peccatis cum hominibus operantibus iniquitatem, & ideo adhuc [c] combinabam cum electis eorum.

19. Sed tamen jam deſperans in ea falſa doctrina me poſſe proficere; eaque ipſa quibus ſi nihil melius reperirem, contentus eſſe decreveram, jam remiſſius negligentiuſque retinebam. Etenim ſuborta eſt etiam mihi cogitatio, prudentiores ceteris fuiſſe illos philoſophos, quos Academicos appellant, quod de omnibus dubitandum eſſe cenſuerant, nec aliquid veri ab homine comprehendi poſſe decreverant. Ita enim & mihi liquido ſenſiſſe videbantur, ut vulgo habentur, etiam illorum intentionem nondum intelligenti. Nec diſſimulavi eumdem hoſpitem meum reprimere a nimia fiducia, quam ſenſi eum habere de rebus fabuloſis, quibus Manichæi libri pleni ſunt. Amicitia tamen eorum familiarius utebar, quam ceterorum hominum qui in illa hæreſi non fuiſſent. Nec eam defendebam priſtina animoſitate; ſed tamen familiaritas eorum, plures enim eos Roma occultat, pigrius me faciebat aliud quærere, præſertim deſperantem in Eccleſia tua, Domine cæli & terræ, creator omnium viſibilium & inviſibilium, poſſe inveniri verum, unde me illi averterant, multumque mihi turpe videbatur, credere figuram te habere humanæ carnis, & membrorum noſtrorum lineamentis corporalibus terminari. Et quoniam cum de Deo meo cogitare vellem, cogitare niſi moles corporum non noveram, neque enim videbatur mihi eſſe quidquam quod tale non eſſet, ea maxima & prope ſola cauſſa erat inevitabilis erroris mei.

20. Hinc enim & mali ſubſtantiam quamdam credebam eſſe talem, & habere ſuam molem tetram & deformem, ſive craſſam, quam terram dicebant, ſive tenuem atque ſubtilem, ſicut eſt aeris corpus, quam malignam mentem per illam terram repentem imaginantur. Et quia Deum bonum, nullam malam naturam creaſſe qualiſcumque pietas me credere cogebat, conſtituebam ex adverſo ſibi duas moles, utramque infinitam, ſed malam anguſtius, bonam grandius. Et ex hoc initio peſtilentioſo me cetera ſacrilegia ſequebantur. Cum enim conaretur animus meus recurrere in catholicam fidem, repercutiebar, quia non erat catholica fides quam eſſe arbitrabar. Et magis pius mihi videbar, ſi te, Deus meus, cui confitentur ex me miſerationes tuæ, vel ex ceteris partibus infinitum crederem, quamvis ex una qua tibi moles mali opponebatur, cogerer finitum fateri, quam ſi ex omnibus partibus in corporis humani forma te opinarer finiri. Et melius mihi videbar credere nullum malum te creaſſe, quod mihi neſcienti non ſolum aliqua ſubſtantia, ſed etiam corporea videbatur, quia & mentem cogitare non noveram, niſi eam ſubtile corpus eſſe, quod tamen per loci ſpatia diffunderetur, [d] quam credere abs te eſſe qualem putabam naturam mali. Ipſum quoque Salvatorem noſtrum unigenitum tuum, tamquam de maſſa lucidiſſimæ molis tuæ porrectum ad noſtram ſalutem, ita putabam, ut aliud de illo non crederem, niſi quod poſſem vanitate imaginari. Talem itaque naturam ejus naſci non poſſe de Maria virgine arbitrabar, niſi carni concerneretur. Concerni autem & non inquinari non videbam, quod mihi tale figurabam. Metuebam itaque credere in carne natum, ne credere cogerer ex carne inquinatum. Nunc ſpiritales tui blande & amanter ridebunt me, ſi has confeſſiones meas legerint: ſed tamen talis eram.

21.

---

a Ita vetuſti codices, ubi Lov. habent, *peccavi tibi; ſed excuſare me.*

b Lov. & antiquæ editiones, *te à me.* Melius vero MSS. & Arn. *te in me*, juxta Manichæorum errorem, qui Dei portionem in homine cum natura mali depugnare credebant.

c Alludit ad verſiculum 4. Pſal. 140. & ſequitur hic & alias lectionem quamdam LXX. quæ habet, *συνδυάσω* combinabo: quapropter ſcribimus cum antiquioribus codicibus, *combinabam*. pro quo in aliis eſt, *convivebam*, aut, *combibebam*, *convivabar*, *communicabam*.

d Bad. Am. & Er. *diffunderetur abs te.* Has duas particulas expunxerunt Lovanienſes, neque nos præter quam in Regiomontenſi codice eas reperimus.

CAPUT XI. Qualiter Augustinus contulerit cum Catholicis.

21. DEINDE quæ illi in Scripturis tuis reprehenderant, defendi posse non existimabam: sed aliquando sane cupiebam cum aliquo illorum librorum doctissimo conferre singula, & experiri quid inde sentiret. Jam enim Helpidii cujusdam adversus eosdem Manichæos coram loquentis & differentis sermones, etiam apud Carthaginem movere me cœperant, cum talia de Scripturis proferret, quibus resisti facile non posset, & imbecilla mihi responsio videbatur istorum. Quam quidem non facile palam promebant, sed nobis secretius, cum dicerent scripturas novi Testamenti falsatas fuisse a nescio quibus, qui Judæorum legem inserere Christianæ fidei voluerunt, atque ipsi incorrupta exemplaria nulla proferrent. Sed me maxime captum & offocatum quodam modo deprimebant corporalia cogitantem moles illæ, sub quibus anhelans in auram tuæ veritatis liquidam & simplicem respirare non poteram.

CAPUT XII. Fraus discipulorum Romæ in præceptores

22. SEDULO ergo agere cœperam, propter quod veneram, ut docerem Romæ artem rhetoricam, & prius domi congregare aliquos, quibus & per quos innotescere cœperam, & ecce cognosco alia Romæ fieri, quæ non patiebar in Africa. Nam revera illas eversiones a perditis adolescentibus ibi non fieri manifestatum est mihi. Sed subito, inquiunt, ne mercedem magistro reddant, conspirant multi adolescentes, » & transferunt se ad alium, desertores fidei & quibus » præ pecuniæ caritate justitia vilis est. Oderat etiam » istos cor meum, quamvis non perfecto odio. Quod enim ab eis passurus eram, magis oderam fortasse, quam eo quod cuilibet illicita faciebant. Certe tamen turpes sunt tales, & fornicantur abs te, amando volatica ludibria temporum & lucrum luteum, quod cum apprehenditur, manum inquinat, & amplectendo mundum fugientem, contemnendo te manentem & revocantem, & ignoscentem redeunti ad te meretrici animæ humanæ. Et tunc tales odi pravos & distortos, quamvis eos corrigendos diligam, ut pecuniæ doctrinam ipsam quam discunt præferant, ei vero te Deum veritatem & ubertatem certi boni & pacem castissimam. Sed tunc eos magis pati nolebam malos propter me, quam fieri propter te bonos volebam.

CAPUT XIII. Doctus rhetoricam mittitur Mediolanum, ab Ambrosio suscipitur.

23. ITAQUE postea quam missum est a Mediolano Romam ad præfectum urbis, ut illi civitati rethoricæ magister provideretur, impertita etiam [a] evectione publica, ego ipse ambivi per eosdem ipsos Manichæis vanitatibus ebrios, quibus ut carerem ibam, sed utrique nesciebamus, ut dictione proposita me probatum præfectus tunc Symmachus mitteret. Et veni Mediolanum ad Ambrosium episcopum in optimis notum orbi terræ, pium cultorem tuum, cujus tunc eloquia strenue ministrabant adipem frumenti tui, & lætitiam olei, & sobriam vini ebrietatem populo tuo. Ad eum autem ducebar abs te nesciens, ut per eum ad te sciens ducerer. Suscepit me paterne ille homo Dei, & peregrinationem meam satis episcopaliter dilexit. Et eum amare cœpi, primo quidem non tamquam doctorem veri, quod in Ecclesia tua prorsus desperabam, sed tamquam hominem benignum in me.

A Et studiose audiebam disputantem in populo, non intentione qua debui, sed quasi explorans ejus facundiam, utrum conveniret famæ suæ, an major minorve proflueret quam prædicabatur: & verbis ejus suspendebar intentus, rerum autem incuriosus & contemtor adstabam; & delectabar suavitate sermonis, quamquam eruditioris, minus tamen hilarescentis atque mulcentis quam Fausti erat, quod adtinet ad dicendi modum: ceterum rerum ipsarum nulla comparatio; nam ille per Manichæas fallacias aberrabat, iste autem saluberrime docebat salutem. Sed longe est a peccatoribus salus, qualis ego tunc aderam: & tamen propinquabam sensim & [b] nesciens.

CAPUT XIV. Audito Ambrosio paulatim ab erroribus resipiscit, [c]

24. CUM enim non satagerem discere quæ dicebat, sed tantum quemadmodum dicebat audire, (ea mihi quippe jam desperanti ad te viam patere homini inanis cura remanserat,) veniebant in animum meum simul cum verbis quæ diligebam, res etiam quas negligebam. Neque enim ea dirimere poteram. Et dum cor aperirem ad [c] excipiendum quam diserte diceret, pariter intrabat & quam vere diceret, gradatim quidem. Nam primo etiam ipsa defendi posse mihi jam cœperant videri; & fidem catholicam, pro qua nihil posse dici adversus oppugnantes Manichæos putaveram, jam non impudenter asseri existimabam, maxime audito uno atque altero, & sæpius ænigmate soluto de scriptis veteribus: ubi cum ad litteram acciperem occidebar. Spiritaliter itaque pleriſque illorum librorum expositis locis, jam reprehendebam desperationem meam, illam dumtaxat qua credideram Legem & Prophetas detestantibus atque irridentibus resisti omnino non posse. Nec tamen jam ideo mihi catholicam viam tenendam esse sentiebam, quia & ipsa poterat habere doctos assertores suos qui copiose & non absurde objecta refellerent: nec ideo jam damnandum illud quod tenebam, quia defensionis partes æquabantur. Ita enim Catholica non mihi victa videbatur, ut nondum etiam victrix appareret.

25. Tunc verò fortiter intendi animum, si quo modo possem certis aliquibus documentis Manichæos convincere falsitatis. Quod si possem spiritalem substantiam cogitare, statim machinamenta illa omnia solverentur & abjicerentur ex animo meo; sed non poteram. Verumtamen de ipso mundi hujus corpore omnique natura quam sensus carnis adtingeret, multa probabiliora plerosque sensisse philosophos, magis magisque considerans atque comparans judicabam. Itaque Academicorum more, sicut existimantur, dubitans de omnibus atque inter omnia fluctuans, Manichæos quidem relinquendos esse decrevi: non arbitrans eo ipso tempore dubitationis meæ in illa secta mihi permanendum esse, cui jam nonnullos philosophos præponebam; quibus tamen philosophis quod sine nomine salutari Christi essent, curationem languoris animæ meæ committere omnino recusabam. Statui ergo tamdiu esse catechumenus in catholica Ecclesia mihi a parentibus commendata, donec aliquid certi eluceret quo cursum dirigerem.

LI-

a Evectio, quod aliis diploma, facultas erat usurpandi cursus publici, quem privato cuilibet usurpare haud licuisset. Unde lex ab Honorio data ferebat: *Ne quis sibi deinceps cursum publicum privatus usurpet, nisi cum aut a nobis evocatur, aut a clementiæ nostræ veneratione discedit.* Narrat Julius Capit. in Pertinace quod is tunc *præfectus cohortis, in Syriam profectus, T. Aurelio Imperatore, a præside Syriæ, quia sine diplomatibus cursum usurpaverat, pedibus ab Antiochia ad legationem suam iter facere coactus est.*

b Apud Am. Er. Lov. *& nescivi* Som. & Blas. *& nescicbam.*

c Lov. *decipiendum.*

LIBER SEXTUS.

Cum jam Monica ipſius mater Mediolanum adveniſſet, ipſeque annum ætatis ageret triceſimum, Ambroſii concionibus admonitus catholicæ doctrinæ veritatem, quam Manichæi falſo inſimulabant, magis magiſque intelligebat. Alypii amici ſui mores proſequitur. In diverſa rapiebatur, dum de vita melius inſtituenda deliberaret; mortis quoque ac judicii metu perculſus, ad vitæ converſionem in dies accendebatur.

CAPUT I. Auguſtinus nec Manichæus nec catholicus

1. SPES mea a juventute mea ubi mihi eras, & quo receſſeras? An vero non tu feceras me, & diſcreveras me a quadrupedibus & volatilibus cæli? Sapientiorem me feceras, & ambulabam per tenebras & lubricum, & quærebam te foris a me, & non inveniebam Deum cordis mei; & veneram in profundum maris, & diffidebam & deſperabam de inventione veri. Jam venerat ad me mater pietate fortis, terra marique me ſequens, & in periculis omnibus de te ſecura. Nam & per marina diſcrimina ipſos nautas conſolabatur, a quibus rudes abyſſi viatores cum perturbantur conſolari ſolent: pollicens eis perventionem cum ſalute, quia hoc ei tu per viſum pollicitus eras. Et invenit me periclitantem quidem graviter deſperatione indagandæ veritatis. Sed tamen ei cum indicaſſem, non me quidem jam eſſe Manichæum, ſed neque catholicum Chriſtianum, non quaſi inopinatum aliquid audierit, exſilivit lætitia; cum jam ſecura fieret ex ea parte miſeriæ meæ, in qua me tamquam mortuum, ſed reſuſcitandum tibi flebat, & feretro cogitationis efferebat, ut diceres filio viduæ: Juvenis, tibi dico, ſurge: & reviviſceret & inciperet loqui, & traderes illum matri ſuæ. Nulla ergo turbulenta exſultatione trepidavit cor ejus, cum audiſſet ex tanta parte jam factum, quod tibi quotidie plangebat ut fieret, veritatem me nondum adeptum; ſed falſitati jam ereptum: immo vero quia certa erat, & quod reſtabat te daturum, qui totum promiſeras; placidiſſime & pectore pleno fiduciæ reſpondit mihi, credere ſe in Chriſto, quod priuſquam de hac vita emigraret, me viſura eſſet fidelem catholicum. Et hoc quidem mihi. Tibi autem fons miſericordiarum preces & lacrymas denſiores [a] ut acceleraret adjutorium tuum, & illuminares tenebras meas, & ſtudioſius ad Eccleſiam [b] currere, & in Ambroſium ora ſuſpendi ad fontem ſalientis aquæ in vitam æternam. Diligebat autem illum virum ſicut Angelum Dei, quod per illum cognoverat me interim ad illam ancipitem fluctuationem jam eſſe perductum, per quam tranſiturum me ab ægritudine ad ſanitatem, intercurrente artiore periculo quaſi per acceſſionem quam criticam medici vocant, certa præſumebat.

Deut. 7. 14.

b

CAPUT II. Epulæ & ſynaxis apud ſepulcra Martyrum.

2. ITAQUE cum ad memorias ſanctorum, ſicut in Africa ſolebat, pultes & panem & merum adtuliſſet, atque ab oſtiario prohiberetur, ubi hoc Epiſcopum vetuiſſe cognovit, tam pie atque obedienter amplexa eſt, ut ipſe [c] mirarer quam facile accuſatrix potius conſuetudinis ſuæ, quam diſceptatrix illius prohibitionis effecta ſit. Non enim obſidebat ſpiritum ejus vinolentia, eamque ſtimulabat in odium veri amor vini, ſicut pleroſque mares & feminas, qui ad canticum ſobrietatis, ſicut ad potionem aquatam madidi nauſeant. Sed illa cum adtuliſſet caniſtrum cum ſollemnibus epulis præguſtandis atque largiendis, plus etiam quam unum [d] pocillum pro ſuo palato ſatis ſobrio temperatum, unde dignationem ſumeret, non ponebat. Et ſi multæ eſſent quæ illo modo videbantur honorandæ memoriæ defunctorum, idem ipſum unum quod ubique poneret circumferebat, * quo jam non ſolum aquatiſſimo, ſed etiam tepidiſſimo cum ſuis præſentibus per ſorbitiones exiguas partiretur; quia pietatem ibi quærebat, non voluptatem. Itaque ubi comperit a præclaro prædicatore atque antiſtite pietatis præceptum eſſe, iſta non fieri, nec ab eis qui ſobrie facerent, ne ulla occaſio ſe ingurgitandi daretur ebrioſis; & quia illa quaſi parentalia ſuperſtitioni gentilium eſſent ſimillima, abſtinuit ſe libentiſſime; & pro caniſtro pleno terrenis fructibus, plenum purgatioribus votis pectus ad memorias Martyrum afferre didicerat; ut & quod poſſet daret egentibus, & ſic communicatio Dominici corporis illic celebraretur, cujus paſſionis imitatione immolati & coronati ſunt Martyres. Sed tamen videtur mihi, Domine Deus meus, & ita eſt in conſpectu tuo de hac re cor meum, non facile fortaſſe de hac amputanda conſuetudine matrem meam fuiſſe ceſſuram, ſi ab alio prohiberetur, quem non ſicut Ambroſium diligebat, quem propter ſalutem meam maxime diligebat; eam vero ille propter ejus religioſiſſimam converſationem, qua in bonis operibus tam fervens ſpiritu frequentabat Eccleſiam: ita ut ſæpe erumperet, cum me videret, in ejus [e] prædicationem, gratulans mihi quod talem matrem haberem, neſciens qualem illa me filium, qui dubitabam de illis omnibus, & inveniri poſſe viam vitæ minime putabam.

d

* f. quod jam non ſolum aquatiſſimum, ſed etiã tepidiſſimum.

c

CAPUT III. Occupationes & ſtudia Ambroſii.

3. NEC jam ingemiſcebam orando ut ſubvenires mihi; ſed ad quærendum intentus, & ad diſſerendum inquietus erat animus meus. Ipſumque Ambroſium felicem quemdam hominem ſecundum ſæculum opinabar, quem ſic tantæ poteſtates honorarent; cælibatus tantum ejus mihi laborioſus videbatur. Quid autem ille ſpei gereret, & adverſus ipſius excellentiæ tentamenta quid luctaminis haberet, quidve ſolaminis in adverſis, & occultum os ejus quod erat in corde ejus quam ſapida gaudia de pane tuo ruminaret, nec conjicere noveram, nec expertus eram: nec ille ſciebat æſtus meos,

a In cod. Albinenſi additur, *fundere*.

b Ita potiores MSS. Editi vero, *currerem*, *& in Ambroſii*, &c.

c Sic MSS. Am. Er. Arn. At Bad. & Lov. *miraretur*. Ceterum conſuetudinem qua de hic agitur, tota licet Africa pridem receptam, quoniam in comeſſationes & ebrietates deflexerat, reſcindere ſimiliter aggreditur Auguſtinus, & ea de re ſcribit epiſt. 22. ad Aurelium Carthaginenſem. Quin etiam Hipponenſem Eccleſiam ipſe nondum Epiſcopus ab hoc ce more penitus revocat, ſicuti fidem facit epiſtola 29. ad Alypium, quæ hic nunc primum in lucem prodit.

d Apud Am. & Er. *potillum*.

e Lov. Som. Blaſ. habent, *in ejus prædicatione*.

meos, nec foveam periculi mei. Non enim quærere ab eo poteram quod volebam sicut volebam, secludentibus me ab ejus aure atque ore catervis negotiosorum hominum, quorum infirmitatibus serviebat. Cum quibus quando non erat, quod per exiguum temporis erat, aut corpus reficiebat necessariis sustentaculis, aut lectione animum. Sed cum legebat, oculi ducebantur per paginas, & cor intellectum rimabatur, vox autem & lingua quiescebant. Sæpe cum adessemus, non enim vetabatur quisquam ingredi, aut ei venientem nuntiari mos erat; sic eum legentem vidimus tacite, & aliter numquam: sedenteque in diuturno silentio (quis enim tam intento esse oneri auderet?) discedebamus, & conjectabamus eum parvo ipso tempore, quod reparandæ menti suæ nanciscebatur, feriatum ab strepitu causarum alienarum, nolle in aliud avocari, & cavere fortasse ne auditore suspenso & intento, si qua obscurius posuisset ille quem legeret, etiam exponere necesse esset; aut de aliquibus difficilioribus disceptare quæstionibus, atque huic operi temporibus impensis, minus quam vellet voluminum evolveret; quamquam & caussa servandæ vocis, quæ illi facillime obtundebatur, poterat esse justior tacite legendi. Quolibet tamen animo id ageret, bono utique ille vir agebat.

4. Sed certe mihi nulla dabatur copia sciscitandi quæ cupiebam de tam sancto oraculo tuo pectore illius, nisi cum aliquid breviter esset audiendum. Æstus autem illi mei otiosum eum valde cui refunderentur requirebant, nec umquam inveniebant. Et eum quidem in populo verbum veritatis recte tractantem omni die dominico audiebam; & magis magisque mihi confirmabatur omnes versutarum calumniarum nodos, quos illi deceptores nostri adversus divinos libros innectebant, posse dissolvi. Ubi vero etiam comperi ad imaginem tuam hominem a te factum, a spiritalibus filiis tuis quos de matre Catholica per gratiam regeneraſti, non sic intelligi ut humani corporis forma te terminatum crederent atque cogitarent: quamquam quomodo se haberet spiritalis substantia, ne quidem tenuiter atque in ænigmate suspicabar; tamen gaudens erubui non me tot annos adversus catholicam fidem, sed contra carnalium cogitationum figmenta latrasse. Eo quippe temerarius & impius fueram, quod ea quæ debebam quærendo [a] discere, accusando dixeram. Tu enim altissime & proxime, secretissime & præsentissime, cui membra non sunt alia majora & alia minora, sed ubique totus es, & nusquam locorum es, non es utique forma ista corporea; tamen feciſti hominem ad imaginem tuam; & ecce ipse a capite usque ad pedes in loco est.

CAPUT IV. Doctrinam Ecclesiæ Ambrosio concionante intelligit.

5. CUM ergo nescirem quomodo hæc subsisteret imago tua, pulsans [b] proponerem quomodo credendum esset, non insultans opponerem quasi ita creditum esset: tanto igitur acrior cura rodebat intima mea quid certi retinerem, quanto me magis pudebat tam diu illusum & deceptum promissione certorum puerili errore & animositate, tam multa incerta quasi certa garrisse. Quod enim falsa essent, postea mihi claruit. Certum tamen erat quod incerta essent, & a me aliquando pro certis habita fuissent, cum Catholicam tuam cæcis contentionibus accusarem, etsi nondum compertam vera docentem, non tamen ea docentem quæ graviter accusabam. Itaque confundebar, & convertebar, & gaudebam, Deus meus, quod Ecclesia, unica corpus Unici tui, in qua mihi nomen Christi infanti est inditum, non saperet infantiles nugas; neque hoc haberet in doctrina sua sana, quod te creatorem omnium in spatium loci, quamvis summum & amplum, tamen undique terminatum membrorum humanorum figura contruderet.

6. Gaudebam etiam quod vetera scripta Legis & Prophetarum jam non illo oculo mihi legenda proponerentur, quo antea videbantur absurda, cum arguebam tamquam ita sentientes sanctos tuos; verum autem non ita sentiebant: & tamquam regulam diligentissime commendaret, sæpe in popularibus Sermonibus suis dicentem Ambrosium lætus audiebam; *Littera occidit, spiritus autem vivificat*: cum ea quæ ad litteram perversitatem docere videbantur, remoto mystico velamento spiritaliter aperiret, non dicens quod me offenderet, quamvis ea diceret, quæ utrum vera essent adhuc ignorarem. Tenebam enim cor meum ab omni assensione, timens præcipitium, & suspendio magis necabar. Volebam enim eorum quæ non viderem ita me certum fieri, ut certus essem quod septem & tria decem sint. Neque enim tam insanus eram, ut ne hoc quidem putarem posse comprehendi, sed sicut hoc, ita cetera cupiebam, sive corporalia, quæ coram sensibus meis non adessent; sive spiritalia, de quibus cogitare nisi corporaliter nesciebam. Et sanari credendo poteram, ut purgatior acies mentis meæ dirigeretur aliquo modo in veritatem tuam semper manentem, & ex nullo deficientem. Sed sicut evenire assolet, ut malum medicum expertus etiam bono timeat se committere; ita erat valetudo animæ meæ, quæ utique nisi credendo sanari non poterat; & ne falsa crederet, curari recusabat; resistens manibus tuis, qui medicamenta fidei confeciſti, & sparsisti super morbos orbis terrarum, & tantam illis auctoritatem tribuisti.

CAPUT V. De sacrorum librorum auctoritate & necessario usu.

7. EX hoc tamen quoque jam præponens doctrinam catholicam, modestius ibi minimeque fallaciter sentiebam juberi ut crederetur quod non demonstrabatur, (sive esset quid, sed cui forte non esset; sive ne quid esset) quam illic temeraria pollicitatione scientiæ credulitatem irrideri; & postea tam multa fabulosissima & absurdissima, quia demonstrari non poterant, credenda imperari. Deinde paulatim tu Domine manu mitissima & misericordissima pertractans & componens cor meum, consideranti quam innumerabilia crederem quæ non viderem, neque cum gererentur adfuissem; sicut tam multa in historia gentium, tam multa de locis atque urbibus quæ non videram, tam multa amicis, tam multa medicis, tam multa hominibus aliis atque aliis; quæ nisi crederentur omnino in hac vita nihil ageremus: postremo quam inconcussa fixum fide retinerem, de quibus parentibus ortus essem, quod scire non possem, nisi audiendo credidissem: persuasisti mihi non qui crederent libris tuis, quos tanta in omnibus fere gentibus auctoritate fundasti; sed qui non crederent, esse culpandos; nec audiendos esse, si qui forte mihi dicerent, Unde scis illos libros unius veri & veraciſſimi Dei spiritu esse humano generi ministratos?

a MSS. *quærendo dicere*.
b Sic legendum cum MSS. & cum Som. Arn. non quemadmodum Lov. & editi ceteri habent, *pulsansque*.
c Post vocem *Ecclesia*, in editis additur, *tua*. abest vero a MSS.

Idipſum enim maxime credendum erat, quoniam nulla pugnacitas calumnioſarum quæſtionum per tam multa quæ legeram inter ſe confligentium philoſophorum extorquere mihi potuit, ut aliquando non crederem te eſſe quidquid eſſes quod ego neſcirem, aut adminiſtrationem rerum humanarum ad te pertinere.

8. Sed id credebam aliquando robuſtius, aliquando exilius; ſemper tamen credidi & eſſe te, & curam noſtri gerere; etiam ſi ignorabam vel quid ſentiendum eſſet de ſubſtantia tua, vel quæ via duceret aut reduceret ad te. Ideoque cum eſſemus infirmi ad inveniendam liquida ratione veritatem, & ob hoc nobis opus eſſet auctoritate ſanctarum litterarum, jam credere cœperam nullo modo te fuiſſe tributurum tam excellentem illi ſcripturæ per omnes jam terras auctoritatem, niſi & per ipſam tibi credi & per ipſam te quæri voluiſſes. Jam enim abſurditatem quæ me in illis litteris ſolebat offendere, cum multa ex eis probabiliter expoſita audiſſem, ad ſacramentorum altitudinem referebam: eoque mihi illa venerabilior & ſacroſancta fide dignior apparebat auctoritas, quo & omnibus ad legendum eſſet in promtu, & ſecreti ſui dignitatem in intellectu profundiore ſervaret, verbis apertiſſimis & humillimo genere loquendi ſe cunctis præbens, & exercens intentionem eorum, qui non ſunt leves corde: ut exciperet omnes populari ſinu, & per anguſta foramina paucos ad te trajiceret, multo tamen plures, quam ſi nec tanto apice auctoritatis emineret, nec turbas gremio ſanctæ humilitatis hauriret. Cogitabam hæc, & aderas mihi; ſuſpirabam, & audiebas me; fluctuabam, & gubernabas me; ibam per viam ſæculi latam, nec deſerebas.

CAPUT VI. Demiſeria ambitioſorum adducto exemplo mendici lętantis.

9. INHIABAM honoribus, lucris, conjugio; & tu irridebas. Patiebar in eis cupiditatibus amariſſimas difficultates, te propitio tanto magis, quanto minus ſinebas mihi dulceſcere quod non eras tu. Vide cor meum, Domine, qui voluiſti ut hoc recordarer & confiterer tibi. Nunc tibi inhæreat anima mea, quam de viſco tam tenaci mortis exuiſti. Quam miſera erat, & ſenſum vulneris tu pungebas, ut relictis omnibus converteretur ad te qui es ſuper omnia, & ſine quo nulla eſſent omnia, converteretur & ſanaretur. Quam ergo miſer eram, & quomodo egiſti ut ſentirem miſeriam meam, die illo quo cum pararem recitare [a] Imperatori laudes, quibus plura mentirer, & mentienti faveretur ab ſcientibus, eaſque curas anhelaret cor meum, & cogitationum tabificarum febribus æſtuaret, tranſiens per quemdam vicum Mediolanenſem, animadverti pauperem mendicum, jam credo ſaturum, jocantem atque lætantem: & ingemui, & locutus ſum cum amicis qui mecum erant, multos dolores inſaniarum noſtrarum, quia omnibus talibus conatibus noſtris, qualibus tunc laborabam, ſub ſtimulis cupiditatum trahens infelicitatis meæ ſarcinam, & trahendo exaggerans, nihil vellemus aliud niſi ad ſecuram lætitiam pervenire, quo nos mendicus ille jam præceſſiſſet, numquam fortaſſe illuc venturos. Quod enim jam ille pauculis & emendicatis nummulis adeptus erat, ad hoc ego tam ærumnoſis amfractibus & circuitibus ambiebam, ad lætitiam ſcilicet temporalis felicitatis. Non enim verum gaudium habebat, ſed & ego illis ambitionibus multo falſius quærebam. Et certe ille lætabatur, ego anxius eram; ſecurus ille, ego trepidus. Et ſi quiſquam percontaretur me, utrum mallem exſultare an metuere; reſponderem, exſultare. Rurſus ſi interrogaret, utrum me talem mallem qualis ille, an qualis ego tunc eſſem; meipſum curis timoribuſque confectum eligerem, ſed perverſitate: numquid veritate? Neque enim eo me præponere illi debebam, quo doctior eram; quoniam non inde gaudebam, ſed placere inde quærebam hominibus; non ut eos docerem, ſed tantum ut placerem. Propterea & tu baculo diſciplinæ tuæ confringebas oſſa mea.

10. Recedant ergo ab anima mea qui dicunt ei: Intereſt unde quis gaudeat. Gaudebat mendicus ille vinolentia, tu gaudere cupiebas gloria: Qua gloria, Domine, quæ non eſt in te? Nam ſicut illud verum gaudium non erat, ita nec illa vera gloria, & amplius vertebat mentem meam. Et ille ipſa nocte digeſturus erat ebrietatem ſuam, ego cum mea dormieram & ſurrexeram, & dormiturus & ſurrecturus eram, vide quot diebus. Intereſt vero unde quis gaudeat, ſcio, & gaudium ſpei fidelis incomparabiliter diſtat ab illa vanitate, ſed & tunc diſtabat inter nos. Nimirum quippe ille felicior erat, non tantum quod hilaritate perfundebatur, cum ego curis eviſcerarer, verum etiam quod ille bene optando adquiſiverat vinum, ego mentiendo quærebam typhum. Dixi tunc multa in hac ſententia caris meis, & ſæpe advertebam in his quomodo mihi eſſet, & inveniebam male mihi eſſe, & dolebam & conduplicabam ipſum male. Et ſi quid arriſiſſet proſperum, tædebat apprehendere, quia pene priuſquam teneretur avolabat.

CAPUT VII. Alypium a Circenſium inſania convertit.

11. CONGEMISCEBAMUS in iis qui ſimul amice vivebamus, & maxime ac familiariſſime cum Alypio & Nebridio iſta colloquebar, quorum Alypius ex eodem quo ego ortus erat municipio, parentibus primatibus municipalibus, me minor natu. Nam & ſtuduerat apud me, cum in noſtro docere cœpi oppido, & poſtea Carthagini, & diligebat me multum, quod ei bonus & doctus viderer, & ego illum propter magnam virtutis indolem, quæ in non magna ætate ſatis eminebat. Gurges tamen morum Carthaginenſium, quibus nugatoria fervent ſpectacula, abſorbuerat eum in inſaniam Circenſium: ſed cum in eo miſerabiliter volveretur, ego autem rhetoricam ibi profeſſus publica ſchola uterer, nondum me audiebat ut magiſtrum, propter quamdam ſimultatem quæ inter me & patrem ejus erat exorta, & compereram quod circum exitialiter amaret, & graviter angebar, quod tantam ſpem perditurus, vel etiam perdidiſſe mihi videbatur. Sed monendi eum & aliqua coercitione revocandi nulla erat copia, vel amicitiæ benevolentia, vel jure magiſterii. Putabam enim eum de me cum patre ſentire, ille vero non ſic erat. Itaque poſtpoſita in hac re patris voluntate, ſalutare me cœperat, veniens in auditorium meum, & audire aliquid atque abire.

12. Sed enim de memoria mihi lapſum erat, agere cum illo ne vanorum ludorum cæco & præcipiti ſtudio tam bonum interimeret ingenium. Verum

[a] Forte an Valentiniano minori, quia ejus *comitatus apud Mediolanum*, ex Poſſidio cap. 11 *tum erat conſtitutus*, cum ibi rhetoricam profitebatur Auguſtinus, qui præterea lib. 3. contra Petiliani litt. cap. 25. ſcribit ſe in eadem urbe *Bautoni Conſuli calendis Januarii laudem pro ſua tunc rhetorica profeſſione recitaſſe*.

rum autem, Domine tu, qui præsides gubernaculis omnium quæ creasti, non eum oblitus eras futurum inter filios tuos antistitem sacramenti tui, & ut aperte tibi tribueretur ejus correctio, per me quidem illam, sed nescientem operatus es. Nam quodam die cum sederem loco solito, & coram me adessent discipuli, venit, salutavit, sedit, atque in ea quæ agebantur animum intendit: & forte lectio in manibus erat, quam dum exponerem, & opportune mihi adhibenda videretur similitudo Circensium, quo illud quod insinuabam & jucundius & planius fieret, cum irrisione mordaci eorum quos illa captivasset insania, tu scis Deus noster, quod tunc de Alypio ab illa peste sanando non cogitaverim. At ille in se rapuit, meque illud non nisi propter se dixisse credidit. Et quod alius acciperet ad succensendum mihi, accepit honestus adolescens ad succensendum sibi, & ad me ardentius diligendum. Dixeras enim tu jam olim, & innexueras litteris tuis: *Corripe sapientem, & amabit te.* Prov. 9. 8 At ego illum jam non corripueram, sed utens tu omnibus & scientibus & nescientibus ordine quo nosti, & ille ordo justus est, de corde & lingua mea carbones ardentes operatus es, quibus mentem spei bonæ adureres tabescentem, ac sanares. Taceat laudes tuas qui miserationes tuas non considerat, quæ tibi de medullis meis confitentur. Etenim ille post illa verba proripuit se ex fovea tam alta, qua libenter demergebatur, & cum miserabili voluptate cæcabatur; & excussit animum forti temperantia, & resiluerunt omnes Circensium sordes ab eo, ampliusque illuc non accessit. Deinde patrem reluctantem evicit, ut me magistro uteretur: cessit ille atque concessit. Et audire me rursus incipiens, illa mecum superstitione involutus est, amans in Manichæis ostentationem continentiæ, quam veram & germanam putabat. Erat autem illa vecors & seductoria, pretiosas animas captans, nondum virtutis altitudinem scientes tangere, & superficie decipi faciles, sed tamen adumbratæ simulatæque virtutis.

CAPUT VIII. Alypius capitur insania ludorum gladiatoriorum a quibus antea abhorruerat.

13. NON sane relinquens incantatam sibi a parentibus terrenam viam, Romam præcesserat ut jus disceret, & ibi gladiatorii spectaculi hiatu incredibili & incredibiliter abreptus est. Cum enim aversaretur & detestaretur talia, quidam ejus amici, & condiscipuli, cum forte de prandio redeuntibus pervius esset, recusantem vehementer & resistentem, familiari violentia duxerunt in amphitheatrum crudelium & funestorum ludorum diebus, hæc dicentem: Si corpus meum in illum locum trahitis, & ibi constituitis, numquid & animum & oculos meos in illa spectacula potestis intendere? Adero itaque absens, ac sic & vos & illa superabo. Quibus auditis, illi nihilo secius eum adduxerunt secum, idipsum forte explorare cupientes, utrum posset efficere. Quo ubi ventum est, & sedibus quibus potuerunt locati sunt, fervebant omnia immanissimis voluptatibus. Ille clausis foribus oculorum, interdixit animo, ne in tanta mala procederet, atque utinam & aures obturavisset. Nam quodam pugnæ casu, cum clamor ingens totius populi vehementer eum pulsasset, curiositate victus, & quasi paratus quidquid illud esset, etiam visum contemnere & vincere, aperuit oculos, & percussus est graviore vulnere in anima quam ille in corpore, quem cernere concupivit, ceciditque miserabilius quam ille, quo cadente factus est clamor, qui per ejus aures intravit, & reseravit ejus lumina, ut esset qua feriretur & dejiceretur audax adhuc potius quam fortis animus, & eo infirmior quod de se præsumserat, qui debuit de te. Ut enim vidit illum sanguinem, immanitatem simul ebibit, & non se avertit, sed fixit adspectum, & hauriebat furias, & nesciebat, & delectabatur scelere certaminis, & cruenta voluptate inebriabatur. Et non erat jam ille qui venerat, sed unus de turba ad quam venerat, & verus eorum socius, a quibus adductus erat. Quid plura? Spectavit, clamavit, exarsit, abstulit inde secum insaniam qua stimularetur redire, non tantum cum illis a quibus prius abstractus est, sed etiam præ illis & alios trahens. Et inde tamen manu validissima & misericordissima eruisti eum tu, & docuisti non sui habere, sed tui fiduciam, sed longe postea.

CAPUT IX. Alypius ut fur apprehenditur.

14. VERUM TAMEN jam hoc ad medicinam futuram in ejus memoria reponebatur. Nam & illud quod cum adhuc studeret jam me audiens apud Carthaginem, & medio die cogitaret in foro quod recitaturus erat, sicuti exerceri scholastici solent, si visti eum comprehendi ab æditimis fori tamquam furem. Non arbitror aliam ob causam te permisisse, Deus noster, nisi ut ille vir tantus futurus jam inciperet discere, quam non facile in dignoscendis cassis homo ab homine damnandus esset temeraria credulitate. Quippe ante tribunal deambulabat solus cum tabulis ac stilo, cum ecce adolescens quidam ex numero scholasticorum fur verus, securim clanculo adportans illo non sentiente ingressus est ad cancellos plumbeos qui vico argentario desuper præminent, & præcidere plumbum cœpit. Sono autem securis audito submurmuraverunt argentarii qui subter erant, & miserunt qui apprehenderent quem forte invenissent. Quorum vocibus auditis, relicto instrumento ille discessit, timens ne cum eo teneretur. Alypius autem qui non viderat intrantem, exeuntem sensit, & celeriter vidit abeuntem. Et causam scire cupiens ingressus est locum, & inventam securim stans atque admirans considerabat. Cum ecce illi qui missi fuerant, reperiunt eum solum ferentem ferrum cujus sonitu exciti venerant. Tenent, attrahunt, congregatis inquilinis fori, tamquam furem manifestum se comprehendisse gloriantur, & inde offerendus judici ducebatur.

15. Sed hactenus docendus fuit. Statim enim, Domine, subvenisti innocentiæ cujus testis eras tu solus. Cum enim duceretur vel ad custodiam, vel ad supplicium, fit eis obviam quidam architectus cujus maxima erat cura publicarum fabricarum. Gaudent illi eum potissimum occurrisse, cui solebant in suspicionem venire ablatarum rerum quæ perissent de foro, ut quasi tandem ille cognosceret a quibus hæc fierent. Verum autem viderat homo sæpe Alypium in domo cujusdam senatoris ad quem salutandum ventitabat: statimque cognitum manu apprehensa semovit a turbis, & tanti mali causam quærens, quid gestum esset audivit; omnesque tumultuantes qui aderant & minaciter frementes jussit venire secum. Et venerunt ad domum illius adolescentis qui rem commiserat. Puer vero erat ante ostium, & tam parvus erat ut nihil exinde domino suo metuens facile posset totum indicare: cum eo quippe in foro fuit pedissequus. Quem postea quam recoluit Alypius, architecto intima-

timavit. At ille ſecurim demonſtravit puero, quærens ab eo cujus eſſet. Qui confeſtim: noſtra, inquit: deinde interrogatus aperuit cetera. Sic in illam domum translata cauſſa, confuſiſque turbis quæ de illo triumphare jam cœperant, futurus diſpenſator verbi tui, & multarum in Eccleſia tua cauſſarum examinator, experientior inſtructiorque diſceſſit.

CAPUT X. De integritate Alypii & advẽ ru Nebridii.

16. HUNC ergo Romæ inveneram, & adhæſit mihi fortiſſimo vinculo, mecumque Mediolanum profectus eſt, ut nec me deſereret, & de jure quod didicerat aliquid ageret ſecundum votum magis parentum quam ſuum. [a] Et ter jam aſſederat mirabili continentia ceteris, cum ille magis miraretur eos qui aurum innocentiæ præponerent. Tentata eſt quoque ejus indoles, non ſolum illecebra cupiditatis, ſed etiam ſtimulo timoris. Romæ aſſidebat Comiti largitionum [b] Italicianarum. Erat eo tempore quidam potentiſſimus ſenator, cujus & beneficiis obſtricti multi & terrori ſubditi erant. Voluit ſibi licere neſcio quid ex more potentiæ ſuæ, quod eſſet per leges illicitum: reſtitit Alypius: promiſſum eſt præmium; irriſit animo: prætentæ minæ; calcavit; mirantibus omnibus inuſitatam animam, quæ hominem tantum, & innumerabilibus præſtandi nocendique modis ingenti fama celebratum, vel amicum non optaret, vel non formidaret inimicum. Ipſe autem judex, cui conſiliarius erat, quamvis & ipſe fieri nollet, non tamen aperte recuſabat: ſed in iſtum cauſſam transferens, ab eo ſe non permitti aſſerebat; quia & revera ſi ipſe faceret, iſte diſcederet. Hoc ſolo autem pene jam illectus erat ſtudio litterario, ut pretiis prætorianis codices ſibi conficiendos curaret: ſed conſulta juſtitia deliberationem in melius vertit; utiliorem judicans æquitatem qua prohibebatur, quam poteſtatem qua ſinebatur. Parvum eſt hoc, ſed qui in parvo fidelis eſt, & in magno fidelis eſt. Nec ullo modo erit inane, quod de tuæ veritatis ore proceſſit: *Si in injuſto mammona fideles non fuiſtis: quod verum eſt quis credet vobis? Et ſi in alieno fideles non fuiſtis: quod veſtrum eſt quis dabit vobis?* Talis ille tunc inhærebat mihi, mecumque nutabat in conſilio, quiſnam eſſet tenendus vitæ modus.

Luc. 16. 11.

17. Nebridius etiam qui relicta patria vicina Carthagini, atque ipſa Carthagine ubi frequentiſſimus erat, relicto rure paterno optimo, relicta domo & non ſecutura matre, nullam ob aliam cauſſam Mediolanum venerat, niſi ut mecum viveret in flagrantiſſimo ſtudio veritatis atque ſapientiæ: pariter ſuſpirabat, pariterque fluctuabat, beatæ vitæ inquiſitor ardens, & quæſtionum difficillimarum ſcrutator acerrimus. Et erant ora trium egentium, & inopiam ſuam ſibimet invicem anhelantium, & a te exſpectantium, ut dares eis eſcam in tempore opportuno. Et in omni amaritudine quæ noſtros ſæculares actus de miſericordia tua ſequebatur, intuentibus nobis finem cur ea pateremur, occurrebant tenebræ; & adverſabamur gementes, & dicebamus: Quamdiu hæc? Et hoc crebro dicebamus; & dicentes non relinquebamus ea; quia non elucebat certum aliquid quod illis relictis apprehenderemus.

18. ET ego maxime mirabar ſatagens & recolens quam longum tempus eſſet ab undevigeſimo anno ætatis meæ, quo ſervere cœperam ſtudio ſapientiæ, diſponens ea inventa relinquere omnes vanarum cupiditatum ſpes inanes & inſanias mendaces: & ecce jam tricenariam ætatem gerebam, in eodem luto hæſitans aviditate fruendi præſentibus, fugientibus & diſſipantibus me, dum dico, Cras inveniam: ecce manifeſtum apparebit, & tenebo: ecce Fauſtus veniet, & exponet omnia. O magni viri Academici, nihil ad agendam vitam certi comprehendi poteſt. Immo quæramus diligentius, & non deſperemus. Ecce jam non ſunt abſurda in libris eccleſiaſticis quæ abſurda videbantur, & poſſunt aliter atque honeſte intelligi. Figam pedes in eo gradu in quo puer a parentibus poſitus eram, donec inveniatur perſpicua veritas. Sed ubi quæretur? quando quæretur? Non vacat Ambroſio, non vacat legere. Ubi ipſos codices quærimus? unde, aut quando comparamus? a quibus ſumimus? Deputentur tempora, diſtribuantur horæ pro ſalute animæ. Magna ſpes oborta eſt: non docet catholica fides quod putabamus, & vani accuſabamus: nefas habent docti ejus credere Deum figura humani corporis terminatum; & dubitamus pulſare quo aperiantur cetera? Ante-meridianis horis diſcipuli occupant: ceteris quid facimus? cur non id agimus? Sed quando ſalutamus amicos majores quorum ſuffragiis opus habemus? Quando præparamus quod emant ſcholaſtici? Quando reparamus nos ipſos, animum relaxando ab intentione curarum.

CAPUT XI. Anxius Auguſtinus de inſtituenda vita deliberat.

19. Pereant omnia, & dimittamus hæc vana & inania: conferamus nos ad ſolam inquiſitionem veritatis. Vita hæc miſera eſt, mors incerta. Si ſubito obrepat, quomodo hinc exibimus; & ubi nobis diſcenda ſunt quæ hic neglexim us? An non potius hujus negligentiæ ſupplicia luenda ſunt? Quid ſi mors ipſa omnem curam cum ſenſu amputabit & finiet? Ergo & hoc quærendum. Sed abſit ut ita ſit. NON VACAT, non eſt inane quod tam eminens culmen auctoritatis Chriſtianæ fidei toto orbe diffunditur. NUMQUAM tanta & talia pro nobis divinitus agerentur, ſi morte corporis etiam vita animæ conſumeretur. Quid cunctamur igitur relicta ſpe ſæculi, conferre nos totos ad quærendum Deum & vitam beatam? Sed exſpecta: jucunda ſunt etiam iſta: habent non parvam dulcedinem ſuam: non facile ab eis præcidenda eſt intentio, quia turpe eſt ad ea rurſum redire. Ecce jam quantum eſt ut impetretur aliquis honor? Et quid amplius in his deſiderandum? Suppetit amicorum majorum copia: ut nihil aliud, & multum feſtinemus, vel præſidatus dari poteſt; & ducenda uxor cum aliqua pecunia, ne ſumtum noſtrum gravet, & ille erit modus cupiditatis. Multi magni viri & imitatione digniſſimi, ſapientiæ ſtudio cum conjugibus dediti fuerunt.

20. Cum hæc dicebam, & alternabant hi venti & impellebant huc atque illuc cor meum, tranſibant tempora, & tardabam converti ad Dominum, & differebam de die in diem vivere in te, & non differebam quotidie in memetipſo mori. Amans beatam vitam, timebam illam in ſe-

de

a Bad. Am. Er. Blaſ. *Et ibi*. Lov. Som. *Et inter hæc*. At MSS. plures potioreſque cum Arn. habent, *Et ter jam aſſederat*. prætulimus. Nam Alypius tertium functus aſſeſſoris munere dicitur etiam poſtea lib. 8. cap. 6. *Mecum erat Alypius*, inquit Auguſtinus, *otioſus ab opere Juriſperitorum poſt aſſeſſionem tertiam expectans quibus iterum conſilia venderet*.

b Apud Lov. *Italicarum*. At in vetuſtis codicibus, *Italicianarum*, uti ſcribitur etiam in Notitia dignitatum imperii, & ab iis qui de Comite largitionibus in Italia faciendis præfecto agunt.

de sua, & ab ea fugiens quærebam eam. Putabam enim me miserum fore nimis, si feminæ privarer amplexibus; & medicinam misericordiæ tuæ ad eamdem infirmitatem sanandam non cogitabam, quia expertus non eram; & propriarum virium credebam esse continentiam, quarum mihi non eram conscius, cum
Sap 8.21 tam stultus essem ut nescirem, sicut scriptum est: *Neminem posse esse continentem, nisi tu dederis*. Utique dares, si gemitu interno pulsarem aures tuas, & fide solida in te jactarem curam meam.

CAPUT XII Contentio inter Alypiū & Augustinum de matrimonio & cælibatu

21. PROHIBEBAT me sane Alypius ab uxore ducenda, caussans nullo modo nos posse securo otio simul in amore sapientiæ vivere, sicut jam diu desideraremus, si id fecissem. Erat enim ipse in ea re etiam tunc castissimus, ita ut mirum esset; quia vel experientiam concubitus cœperat in ingressu adolescentiæ suæ, sed non hæserat; magisque doluerat & spreverat, & deinde jam continentissime vivebat. Ego autem resistebam illi, exemplis eorum qui conjugati coluissent sapientiam, & promeruissent Deum, & habuissent fideliter ac dilexissent amicos. A quorum ego quidem granditate animi longe aberam: & [a] deligatus morbo carnis mortifera suavitate trahebam catenam meam; solvi timens, & quasi concusso vulnere repellens verba bene suadentis tamquam manum solventis. Insuper etiam per me ipsi quoque Alypio loquebatur serpens, & innectebat atque spargebat per linguam meam dulces laqueos in via ejus, quibus illi honesti & expediti pedes implicarentur.

a

22. Cum enim me ille miraretur, quem non parvipenderet ita hærere visco illius voluptatis, ut me affirmarem quotiescumque inde inter nos quæreremus cælibem vitam nullo modo posse degere, atque ita me defenderem cum illum mirantem viderem, ut dicerem multum interesse inter illud quod ipse raptim & furtim expertus esset, quod pene jam ne meminisset quidem, atque ideo nulla molestia facile contemneret, & delectationes consuetudinis meæ, ad quas si accessisset honestum nomen matrimonii, non eum mirari oportere, cur ego illam vitam nequirem spernere: cœperat & ipse desiderare conjugium, nequaquam victus libidine talis voluptatis, sed curiositatis. Dicebat enim scire se cupere quidnam esset illud, sine quo vita mea quæ illi sic placebat, non mihi vita, sed pœna videretur. Stupebat enim liber ab illo vinculo animus servitutem meam, & stupendo ibat in experiendi cupidinem, venturus in ipsam experientiam, atque inde fortasse lapsurus in eam quam stupebat servitutem; quoniam sponsionem volebat facere cum morte; & qui amat periculum, incidet in illud. Neutrum enim nostrum, si quod est conjugale decus in officio regendi matrimonii & suscipiendorum liberorum, ducebat nisi tenuiter. Magna autem ex parte atque vehementer consuetudo satiandæ insatiabilis concupiscentiæ me captum excruciabat: illum autem admiratio capiendum trahebat. Sic eramus, donec tu altissime non deserens humum nostram, miseratus miseros subvenires miris & occultis modis.

CAPUT XIII. Uxor quæritur Augustino.

23. ET instabatur impigre ut ducerem uxorem. Jam petebam, jam promittebatur, maxime matre dante operam, quo me conjugatum baptis-

mus salutaris ablueret, quo me in dies gaudebat aptari, & vota sua ac promissa tua in mea fide compleri animadvertebat. Cum sane & rogatu meo & desiderio suo forti clamore cordis abs te deprecaretur quotidie, ut ei per visum ostenderes aliquid de futuro matrimonio meo, numquam voluisti. Et videbat quædam vana & phantastica, quo cogebat impetus de hac re satagentis humani spiritus, & narrabat mihi, non cum fiducia qua solebat, cum tu demonstrares ei, sed contemnens ea. Dicebat enim discernere se nescio quo sapore quem verbis explicare non poterat, quid interesset inter revelantem te & animam suam somniantem. Instabatur tamen, & puella petebatur, cujus ætas ferme biennio minus quam nubilis erat, & quia ea placebat, exspectabatur.

CAPUT XIV. De vita communi agenda cum amicis deliberat.

24. ET multi amici agitaveramus animo, & colloquentes ac detestantes turbulentas humanæ vitæ molestias, pene jam firmaveramus remoti a turbis otiose vivere: id otium sic moliti, ut si quid habere possemus, conferremus in medium, unamque rem familiarem conflaremus ex omnibus: ut per amicitiæ sinceritatem non esset aliud hujus & aliud illius, sed quod ex cunctis fieret unum, & universum singulorum esset, & omnia omnium: cum videremur nobis esse posse decem ferme homines in eadem societate, essentque inter nos prædivites, Romanianus maxime communiceps noster, quem tunc graves æstus negotiorum suorum ad comitatum adtraxerant, ab ineunte ætate mihi familiarissimus: qui maxime instabat huic rei, & magnam in suadendo habebat auctoritatem, quod ampla res ejus multum ceteris anteibat: & placuerat nobis ut bini annui tamquam magistratus omnia necessaria curarent, ceteris quietis. Sed postea quam cœpit cogitari, utrum hoc mulierculæ sinerent, quas & alii nostrum jam habebant, & nos habere volebamus, totum illud placitum quod bene [b] formabamus, dissiluit in manibus, atque confractum & abjectum est. Inde ad suspiria & gemitus, [c] & gressus ad sequendas latas & tritas vias sæculi; quoniam multæ cogitationes erant in corde nostro, consilium autem tuum manet in æternum. Ex quo consilio deridebas nostra, & tua præparabas, nobis daturus escam in opportunitate, & aperturus manum tuam atque impleturus animas nostras benedictione.

b

c

CAPUT XV. In locū discedētis concubinæ alia succedit.

25. INTEREA peccata mea multiplicabantur, & avulsa a latere meo tamquam impedimento conjugii, cum qua cubare solitus eram, cor ubi adhærebat, concisum & vulneratum mihi erat, & trahebat sanguinem. Et illa in Africam redierat, vovens tibi alium se virum nescituram, relicto apud me naturali ex illa filio meo. At ego infelix nec feminæ imitator, dilationis impatiens, tamquam post biennium accepturus eam quam petebam, quia non amator conjugii, sed libidinis servus eram, procuravi aliam, non utique conjugem, quo tamquam sustentaretur & perduceretur vel integer vel auctior morbus animæ meæ satellitio perdurantis consuetudinis in regnum uxorium. Nec sanabatur vulnus illud meum quod prioris præcisione factum fuerat, sed post fervorem doloremque acerrimum putrescebat, & quasi frigidius, sed desperatius dolebat.

a Lov. Blas. cum aliquot MSS. *delicatus*. Som. Arn. *delectatus*. Stant vero pro nostra lectione MSS. melioris notæ.

b In antiquioribus editionibus & nonnullis MSS. *firmabamus*.

c Codex Albinensis & antiquiores editi, *Inde ad suspiria & gemitus convertebamur, & gressus*, &c.

CAPUT XVI. Mortis & judicii metum numquam depoſuit.

26. TIBI laus, tibi gloria, fons miſericordiarum. Ego fiebam miſerior, & tu propinquior. Aderat jam jamque dextera tua raptura me de cœno, & ablutura me, & ignorabam. Nec me revocabat a profundiore voluptatum carnalium gurgite, niſi metus mortis & futuri judicii tui, qui per varias quidem opiniones, numquam tamen receſſit de pectore meo. Et diſputabam cum amicis meis Alypio & Nebridio de finibus bonorum & malorum, Epicurum accepturum fuiſſe palmam in animo meo, niſi ego credidiſſem poſt mortem reſtare animæ vitam, & tractus meritorum, quod Epicurus credere noluit. Et quærebam, ſi eſſemus immortales & in perpetua corporis voluptate ſine ullo amiſſionis terrore viveremus, cur non eſſemus beati, aut quid aliud quæreremus? Neſciens idipſum ad magnam miſeriam pertinere, quod ita demerſus & cæcus cogitare non poſſem lumen honeſtatis & gratis amplectendæ pulcritudinis, quam non videt oculus carnis, & videtur ex intimo. Nec conſiderabam miſer, ex qua vena mihi manaret, quod iſta ipſa, fœda tamen, cum amicis dulciter conferebam; nec eſſe ſine amicis poteram beatus, etiam ſecundum ſenſum quem tunc habebam in quantalibet affluentia carnalium voluptatum. Quos utique amicos gratis diligebam, viciſſimque ab eis me diligi gratis ſentiebam. O tortuoſas vias! VÆ animæ audaci quæ ſperavit, ſi a te receſſiſſet, ſe aliquid melius habituram. Verſa & reverſa in tergum, & in latera, & in ventrem, & dura ſunt omnia. Et tu ſolus requies. Et ecce ades; & liberas a miſerabilibus erroribus, & conſtituis nos in via tua, & conſolaris, & dicis: Currite, ego feram, & ego perducam, & ibi ego [a] feram. a

a In Lyrinenſi codice, *& ego ibi liberabo.*

LIBER SEPTIMUS.

Exordium ſuæ juventutis, id eſt, annum ætatis trigeſimum-primum, ob mentis oculos reducit. Narrat ſe illa ætate denſioribus adhuc ignorantiæ tenebris involutum, atque errantem circa Dei naturam, nec non circa originem mali, in cujus inquiſitione ſe mirum in modum angebat, perveniſſe tandem ad cognitionem Dei ſinceram; quamvis nondum digne de Domino Chriſto ſentiret.

CAPUT I. Deum cogitat tamquam aliquid corporeum per infinita ſpatia diffuſum.

I. IAM mortua erat adoleſcentia mea mala & nefanda, & ibam in juventutem, quanto ætate major, tanto vanitate turpior. Qui cogitare aliquid ſubſtantiæ niſi tale non poteram quale per hos oculos videri ſolet, non te [b] cogitabam Deus in figura corporis humani; ex quo audire aliquid de ſapientia cœpi, ſemper hoc fugi; & gaudebam me hoc repperiſſe in fide ſpiritalis Matris noſtræ Catholicæ tuæ. Sed quid te aliud cogitarem non occurrebat; & conabar cogitare te homo, & talis homo, ſummum & ſolum & verum Deum: & te incorruptibilem & inviolabilem & incommutabilem totis medullis credebam; quia neſciens unde & quomodo; plane tamen videbam & certus eram, id quod corrumpi poteſt deterius eſſe quam id quod non poteſt: & quod violari non poteſt incunctanter præponebam violabili: & quod nullam patitur mutationem melius eſſe quam id quod mutari poteſt. Clamabat violenter cor meum adverſus omnia phantaſmata mea: & hoc uno ictu conabar abigere circumvolantem turbam immunditiæ ab acie mentis meæ: & vix dimota in ictu oculi, ecce conglobata rurſus aderat, & irruebat in adſpectum meum, & obnubilabat eum, ut quamvis non forma humani corporis, corporeum tamen aliquid cogitare cogerer per ſpatia locorum, ſive infuſum mundo, ſive etiam extra mundum per infinita diffuſum, etiam ipſum incorruptibile & inviolabile & incommutabile, quod corruptibili & violabili & commutabili præponebam: quoniam quidquid privabam ſpatiis talibus, nihil mihi eſſe videbatur. Sed prorſus nihil, ne inane quidem, tamquam ſi corpus auferatur loco, & maneat locus omni corpore vacuatus, & terreno & humido & aereo & cæleſti, ſed tamen ſit locus inanis tamquam ſpatioſum nihil.

2. Ego itaque incraſſatus corde, nec mihimetipſi vel ipſe conſpicuus, quidquid non per aliquanta ſpatia tenderetur, vel diffunderetur, vel conglobaretur, vel tumeret, vel tale aliquid caperet, aut capere poſſet, nihil prorſus eſſe arbitrabar. Per quales enim formas ire ſolent oculi mei, per tales imagines ibat cor meum, nec videbam hanc eamdem intentionem, qua illas ipſas imagines formabam, non eſſe tale aliquid, quæ tamen ipſas non formaret, niſi eſſet magnum aliquid. Ita etiam te vita vitæ meæ grandem per infinita ſpatia undique cogitabam penetrare totam mundi molem, & extra eam quaqua verſum per immenſa ſine termino, ut haberet te terra, haberet cælum, haberent omnia, & illa finirentur in te, tu autem nuſquam. Sicut autem luci ſolis non obſiſteret corpus aeris hujus qui ſupra terram eſt, quominus per eum trajiceretur penetrans eum, non dirumpendo aut concidendo, ſed implendo eum totum: ſic tibi putabam non ſolum cæli & aeris & maris, ſed etiam terræ corpus pervium, & ex omnibus maximis minimiſque partibus penetrabile ad capiendam præſentiam tuam, occulta inſpiratione intrinſecus & extrinſecus adminiſtrantem omnia quæ creaſti. Ita ſuſpicabar, quia cogitare aliud non poteram; nam falſum erat. Illo enim modo major pars terræ majorem tui partem haberet, & minorem minor, atque ita te plena eſſent omnia, ut amplius tui caperet elephanti corpus quam paſſeris, quo eſſet iſto grandius, grandioremque occuparet locum, atque ita fruſtatim partibus mundi, magnis magnas, brevibus breves partes tuas præſentes faceres. Non es autem ita. Sed nondum illuminaveras tenebras meas.

3. SAT erat mihi, Domine, adverſus deceptos illos & deceptores & loquaces mutos, [c] quoniam non ex eis ſonabat verbum tuum: ſat erat ergo illud quod jam diu ab uſque Carthagine a Nebridio proponi ſolebat, & omnes qui audieramus concuſſi ſumus Quid erat tibi factura neſcio quæ

CAPUT II. Momentū quo Nebridius confutarat Manichęos.

b Bad. Am. Er. *non tamen te cogitabam.*

c Am. Er. *loquaces mutos, & ob hoc mutos quoniam*, &c.

quæ gens tenebrarum, quam ex adversa mole solent
a opponere, si tu cum ea pugnare a noluisses? Si enim responderetur, aliquid fuisse nocituram, violabilis tu & corruptibilis fores. Si autem nihil ea nocere potuisse diceretur, nulla afferretur causa pugnandi, & ita pugnandi ut quædam portio tua & membrum tuum vel proles de ipsa substantia tua misceretur adversis potestatibus & non a te creatis naturis, atque in tantum ab eis corrumperetur & commutaretur in deterius, ut a beatitudine in miseriam verteretur, & indigeret auxilio quo erui purgarique posset: & hanc esse animam, cui tuus sermo servienti liber, & contaminatæ purus, & corruptæ integer subveniret: sed & ipse corruptibilis, quia ex una eademque substantia. Itaque si te quidquid es, id est, substantiam tuam qua es, incorruptibilem dicerent: falsa esse illa omnia & exsecrabilia: si autem corruptibilem: idipsum jam falsum & prima voce abominandum. Sat ergo erat istud adversus eos omni modo evomendos a pressura pectoris, quia non habebant qua exirent sine horribili sacrilegio cordis & linguæ, sentiendo de te ista & loquendo.

CAPUT III. Liberum arbitrium causa peccati.

4. SED & ego adhuc, quamvis incontaminabilem & inconvertibilem, & nulla ex parte mutabilem dicerem, firmeque sentirem Dominum nostrum Deum verum, qui fecisti non solum animas nostras, sed etiam corpora, nec tantum animas nostras & corpora, sed omnes & omnia, non tenebam explicitam & enodatam causam mali: quæcumque tamen esset sic eam quærendam videbam, ut non per illam constringerer Deum incommutabilem mutabilem credere, ne ipse fierem quod quærebam. Itaque securus eam quærebam, & certus non esse verum quod illi dicerent, quos toto animo fugiebam; quia videbam, quærendo unde malum, repletos malitia, qua opinarentur tuam potius substantiam male pati quam suam male facere.

5. Et intendebam ut cernerem quod audiebam, liberum voluntatis arbitrium causam esse ut male faceremus, & rectum judicium tuum ut pateremur, & eam liquidam cernere non valebam. Itaque aciem mentis de profundo educere conatus, mergebar iterum, & sæpe conatus, mergebar iterum atque iterum. Sublevabat enim me in lucem tuam quod tam me sciebam habere voluntatem quam me vivere. Itaque cum aliquid vellem aut nollem, non alium quam me velle ac nolle certissimus eram, & ibi esse causam peccati mei jam jamque animadvertebam. Quod autem invitus facerem, pati me potius quam facere videbam, & id non culpam, sed pœnam esse judicabam, qua me non injuste plecti te justum cogitans cito fatebar. Sed rursus dicebam: Quis fecit me? nonne Deus meus? non tantum bonus, sed ipsum bonum? Unde igitur mihi male velle & bene nolle, ut esset cur juste pœnas luerem? Quis in me hoc posuit, & insevit mihi plantarium amaritudinis, cum totus fierem a dulcissimo Deo meo? Si diabolus auctor, unde ipse diabolus? Quod si & ipse perversa voluntate ex bono Angelo diabolus factus est, unde & in ipso voluntas mala qua diabolus fieret, quando totus Angelus a conditore optimo factus esset b bonus? His cogitationibus deprimebar iterum & suffocabar: sed non usque ad illum infernum subducebar erroris, ubi

A nemo confitetur tibi, dum tu potius mala pati, quam homo facere putatur.

CAPUT IV. Deum incorruptibilem esse oportet.

6. SIC enim nitebar cetera invenire, ut jam inveneram melius esse incorruptibile, quam corruptibile, & ideo te quidquid esses, esse incorruptibilem confitebar. Neque enim ulla anima umquam potuit, poteritve cogitare aliquid quod sit te melius, qui summum & optimum bonum es. Cum autem verissime atque certissime incorruptibile corruptibili præponatur, sicut jam ego præponebam, poteram jam cogi-
B tatione aliquid adtingere quod esset melius Deo meo, nisi tu esses incorruptibilis. Ubi igitur videbam incorruptibile corruptibili esse præferendum, ibi te quærere debebam, atque inde advertere unde sit malum, id est, unde sit ipsa corruptio, qua violari substantia tua nullo modo potest. Nullo enim prorsus modo violat corruptio Deum nostrum; nulla voluntate, nulla necessitate, nullo improviso casu; quoniam ipse est Deus, & quod sibi vult bonum est, & ipse est idem bonum. Corrumpi autem non est bonum. Nec
C cogeris invitus ad aliquid, quia voluntas tua non est major quam potentia tua. Esset autem major, si te ipso tu ipse major esses: voluntas enim & potentia Dei, Deus ipse est. Et quid improvisum tibi qui nosti omnia, & nulla natura est, nisi quia nosti eam? Et ut quid multa dicimus, cur non sit corruptibilis substantia quæ Deus est, quando si hoc esset, non esset Deus?

CAPUT V. Quærit iterum unde malum, & quæ radix ejus.

7. ET quærebam, unde malum: & male quærebam: & in ipsa inquisitione mea non videbam malum. Et constituebam in conspectu spiritus mei
D universam creaturam, quidquid in ea cernere possumus, sicuti est terra, & mare, & aer, & sidera, & arbores, & animalia mortalia; & quidquid in ea non videmus sicut firmamentum cæli, insuper & omnes Angelos & cuncta spiritalia ejus: sed etiam ipsa quasi corpora essent, locis & locis ordinavit imaginatio mea: & feci unam massam grandem distinctam generibus corporum c creaturam tuam, sive quæ vera corpora erant, sive quæ ipse pro spiritibus finxeram: & eam
E feci grandem, non quantum erat quod scire non poteram, sed quantum libuit undique versum sane finitam. Te autem, Domine, ex omni parte ambientem eam & penetrantem, sed usquequaque infinitum: tamquam si mare esset ubique & undique per immensa spatia infinitum solum mare, & haberet intra se spongiam quamlibet magnam, sed finitam tamen, plena esset utique spongia illa ex omni sua parte ex immenso mari: sic creaturam tuam finitam te infinito plenam putabam & dicebam: Ecce Deus, & ecce quæ
F creavit Deus, & bonus est Deus, atque his validissime longissimeque præstantior, sed tamen bonus bona creavit, & ecce quomodo ambit atque implet ea. Ubi ergo malum, & unde, & qua huc irrepsit? Quæ radix ejus, & quod semen ejus? An omnino non est? Cur ergo timemus & cavemus quod non est? Aut si inaniter timemus, certe vel timor ipse malum est, quo incassum stimulatur, & excruciatur cor. Et tanto gravius malum, quanto non est quod timeamus, & timemus. Idcirco aut est malum quod timemus, aut hoc malum est quia timemus. Unde est igitur? quoniam Deus fecit hæc omnia, bonus bona. Majus quidem & summum bonum minora fecit bona,

sed

a Legitur, *voluisses*, apud Bad. Am. Er. Som. & Blas. Vide l. 2. de morib. Manich. c. 12.

b Omittitur *bonus*, in MSS. Benign. Theoder. & aliquot aliis.

c Quatuor MSS. *creaturarum tuarum*.

ſed tamen & creans & creata bona ſunt omnia. Unde eſt malum? a An unde fecit ea, materies aliqua mala erat, & formavit atque ordinavit eam, ſed reliquit aliquid in illa, quod in bonum non converteret? Cur & hoc? An impotens erat totam vertere & commutare, ut nihil mali remaneret, cum ſit omnia potens? Poſtremo cur inde aliquid facere voluit, ac non potius eadem omnipotentia fecit, ut nulla eſſet omnino? Aut vero exiſtere poterat contra ejus voluntatem? Aut ſi æterna erat, cur tam diu per infinita retro ſpatia temporum ſic eam ſivit eſſe, ac tanto poſt placuit aliquid ex ea facere? Aut jam ſi aliquid ſubito voluit agere; hoc potius ageret omnipotens, ut illa non eſſet, atque ipſe ſolus eſſet totum, verum & ſummum & infinitum bonum. Aut ſi non erat bene, ut non aliquid boni etiam fabricaretur, & conderet qui bonus erat, illa ſublata & ad nihilum redacta materia quæ mala erat, bonam ipſe inſtitueret unde omnia crearet. Non enim eſſet omnipotens, ſi condere non poſſet aliquid boni, niſi ea, quam ipſe non condiderat, adjuvaretur materia. Talia volvebam pectore miſero ingravidato curis mordaciſſimis de timore mortis, & non inventa veritate: ſtabiliter tamen hærebat in corde meo, in catholica Eccleſia fides Chriſti tui Domini & Salvatoris noſtri, in multis quidem adhuc informis, & præter doctrinæ normam b fluitans, ſed tamen eam non relinquebat animus, immo in dies magis magiſque imbibebat.

CAPUT VI. Mathematicorum divinationes rejicit.

8. JAM etiam Mathematicorum fallaces divinationes, & impia deliramenta rejeceram. Confiteantur etiam hinc tibi de intimis viſceribus animæ meæ miſerationes tuæ Deus meus. Tu enim, tu omnino, nam quis alius a morte omnis erroris revocat nos, niſi vita quæ mori neſcit, & ſapientia mentes indigentes illuminans, nullo indigens lumine, qua mundus adminiſtratur uſque ad arborum volatica folia? Tu procuraſti pervicaciæ meæ qua obluctatus ſum Vindiciano acuto ſeni, & Nebridio adoleſcenti mirabilis animæ: illi vehementer affirmanti, huic cum dubitatione quidem aliqua, ſed tamen crebro dicenti, non eſſe c ullam artem futura prævidendi; conjecturas autem hominum habere ſæpe vim ſortis, & multa dicendo dici pleraque ventura, neſcientibus eis qui dicerent, ſed in ea non tacendo incurrentibus. Procuraſti ergo tu hominem amicum, non quidem ſegnem conſultorem Mathematicorum, nec eas litteras bene callentem, ſed (ut dixi) conſultorem curioſum, & tamen ſcientem aliquid quod a patre ſuo ſe audiſſe dicebat, quod quantum valeret ad illius artis opinionem evertendam ignorabat. Is ergo vir nomine Firminus liberaliter inſtitutus & excultus eloquio, cum me tamquam cariſſimum de quibuſdam ſuis rebus in quas ſæcularis ſpes ejus intumuerat conſuleret, quid mihi ſecundum ſuas quas conſtellationes appellant videretur: ego autem qui jam de hac re in Nebridii ſententiam flecti cœperam, non quidem abnuerem conjicere ac dicere quod nutanti occurrebat: ſed tamen ſubjicerem, prope jam eſſe mihi perſuaſum ridicula eſſe illa & inania. Tum ille mihi narravit patrem ſuum fuiſſe librorum talium curioſiſſimum, & habuiſſe amicum æque illa ſimulque ſectantem, qui pari ſtudio & collatione d flatabant in eas nugas ignem cordis ſui, ita ut mutorum quoque animalium, ſi quæ domi parerent, obſervarent momenta naſcentium, atque ad ea poſitionem cæli notarent, unde illius quaſi artis experimenta colligerent. Itaque dicebat audiſſe ſe a patre ſuo, quod cum eumdem Firminum prægnans mater eſſet, etiam illius paterni amici famula quædam pariter utero grandeſcebat, quod latere non potuit dominum, qui etiam canum ſuarum partus examinatiſſima diligentia noſſe curabat. Atque ita factum eſſe, ut cum iſte conjugis, ille autem ancillæ dies & horas, minutioreſque horarum articulos cautiſſima obſervatione numerarent, enixæ eſſent ambæ ſimul, ita ut eaſdem conſtellationes uſque ad eaſdem minutias utrique naſcenti facere cogerentur, iſte filio, ille ſervulo. Nam cum mulieres parturire cœpiſſent, indicaverunt ſibi ambo quid in ſua cujuſque domo ageretur, & paraverunt quos ad ſe invicem mitterent, ſimul ut natum quod parturiebatur eſſet cuique nuntiatum, quod tamen ut continuo nuntiaretur, tanquam in regno ſuo facile effecerant. Atque ita qui ab alterutro miſſi ſunt, tam ex paribus domorum intervallis ſibi obviam factos eſſe dicebat, ut aliam poſitionem ſiderum, aliaſque particulas momentorum, neuter eorum notare ſineretur: & tamen Firminus amplo apud ſuos loco natus, dealbatiores vias ſæculi curſitabat, augebatur divitiis, ſublimabatur honoribus: ſervus autem ille conditionis jugo nullatenus relaxato dominis ſerviebat, ipſo indicante qui noverat eum.

9. His itaque auditis & creditis, talis quippe narraverat, omnis illa reluctatio mea reſoluta concidit: & primo Firminum ipſum conatus ſum ab illa curioſitate revocare, cum dicerem, conſtellationibus ejus inſpectis ut vera pronuntiarem, debuiſſe me utique videre ibi, parentes inter ſuos eſſe primarios, nobilem familiam propriæ civitatis, natales ingenuos, honeſtam educationem, liberaleſque doctrinas. At ſi me ille ſervus ex eiſdem conſtellationibus, quia & illius ipſæ eſſent conſuluiſſet, ut eidem quoque vera proferrem, debuiſſe me rurſum ibi videre abjectiſſimam familiam, conditionem ſervilem, & cetera longe a prioribus aliena, longeque diſtantia. Unde autem fieret ut eadem inſpiciens diverſa dicerem, ſi vera dicerem; ſi autem eadem dicerem, falſa dicerem: inde certiſſime colligi ea quæ vera conſideratis conſtellationibus dicerentur, non arte dici, ſed ſorte; quæ autem falſa, non artis imperitia, ſed ſortis mendacio.

10. Hinc autem accepto e aditu, ipſe mecum talia ruminando, ne quis eorumdem delirorum qui talem quæſtum ſequerentur, quos jam jamque invadere, atque irriſos refellere cupiebam, mihi ita reſiſteret, quaſi aut Firminus mihi aut illi pater falſa narraverit, intendi conſiderationem in eos qui gemini naſcuntur: quorum plerique ita poſt invicem funduntur ex utero, ut parvum ipſum temporis intervallum quantamlibet vim in rerum natura habere contendant, colligi tamen humana obſervatione non poſſit, litteriſque ſigna-

a Ita MSS. cum Bad. & Arn. At Am. Er. Lov. mutata interpunctione habent. *Aut unde fecit ea? Materies*, &c.

b Bad. Am. Er. Lov. *fluctuans*.

c In MSS. *non eſſe illam artem*.

d In editis pleriſque, *& collatione flagrabant in eas nugas igne cordis ſui*. Caſtigavit Arn. *flabant ignem*. Nos ex MSS. reſtituimus *flatabant*. quo in verbo, quia minime familiare erat, lapſi ſunt Librarii & locum corruperunt. Id porro uſurpat Arnobius adverſus Gentes lib. 2. circa medium, *Quid mimulos, hiſtriones, cantores tuba, tibia, calamoque flatantes*.

e Bad. Am. Er. cum quinque MSS. *accepto auditu*.

gnari omnino non valeat, quas mathematicus inspecturus est ut vera pronuntiet. Et non erunt vera, quia easdem litteras inspiciens, eadem debuit dicere de Esau & Jacob, sed non eadem utrique acciderunt. Falsa ergo diceret: aut si vera diceret, non eadem diceret, a etiam si eadem inspiceret. Non ergo arte, sed forte vera diceret. Tu enim Domine justissime Moderator universitatis, CONSULENTIBUS consultisque nescientibus occulto instinctu agis, ut dum quisque consulit, hoc audiat quod eum oportet audire occultis meritis animarum ex abysso justi judicii tui, cui non dicat homo: Quid est hoc? Ut quid hoc? Non dicat, non dicat: homo est enim.

CAPUT VII. Misere torquetur inquirens unde sit malum.

11. JAM itaque me adjutor meus illis vinculis solveras, & quærebam unde malum, & non erat exitus. Sed me non sinebas ullis fluctibus cogitationis auferri ab ea fide qua credebam & esse te, & esse incommutabilem substantiam tuam, & esse de hominibus curam & judicium tuum, & in Christo filio tuo Domino nostro, atque in scripturis sanctis quas Ecclesiæ tuæ catholicæ commendaret auctoritas, viam te posuisse salutis humanæ, ad eam vitam quæ post hanc mortem futura est. His itaque salvis, atque inconcusse roboratis in animo meo, quærebam æstuans unde sit malum. Quæ illa tormenta parturientis cordis mei, qui gemitus Deus meus? Et ibi erant aures tuæ nesciente me. Et cum in silentio fortiter quærerem, MAGNÆ voces erant ad misericordiam tuam tacitæ contritiones animi mei. Tu sciebas quid patiebar, & nullus hominum. Quantum enim erat quod inde digerebatur per linguam meam in aures familiarissimorum meorum? Numquid totus tumultus animæ meæ, cui nec tempora nec os meum sufficiebat, sonabat eis? Totum tamen ibat in auditum tuum, quod rugiebam a gemitu cordis mei, & ante te erat desiderium meum, & lumen oculorum meorum non erat mecum. Intus enim erat, ego autem foris. Nec in loco illud: at ego intendebam in ea quæ locis continentur, & non ibi inveniebam locum ad requiescendum: nec b recipiebant me ista ut dicerem; Sat est, & bene est: nec dimittebant redire, ubi mihi satis esset bene. Superior enim eram istis, te vero inferior, & tu gaudium verum mihi subdito tibi, & tu mihi subjeceras quæ infra me creasti. ET HOC erat rectum temperamentum, & media regio salutis meæ, ut manerem ad imaginem tuam, & tibi serviens dominarer corpori. Sed cum superbe contra te surgerem, & currerem adversus Dominum in cervice crassa scuti mei, etiam ista infima supra me facta sunt, & premebant, & nusquam erat laxamentum & respiramentum. Ipsa occurrebant undique acervatim & conglobatim cernenti, cogitanti autem imagines corporum, ipsæ opponebantur redeunti, quasi diceretur: Quo is indigne & sordide? Et hæc de vulnere meo creverant, quia humiliasti tamquam vulneratum superbum, & tumore meo separabar abs te, & nimis inflata facies claudebat oculos meos.

CAPUT VIII. Quomodo divina misericordia subvenerit Augustino.

12. TU vero Domine in æternum manes, & non in æternum irascaris nobis, quoniam miseratus es terram & cinerem, & placuit in conspectu tuo reformare deformia mea; & stimulis internis agitabas me, ut impatiens essem, donec mihi per interiorem adspectum certus esses. Et residebat tumor meus ex occulta manu medicinæ tuæ, acieque conturbata & contenebrata mentis meæ acri collyrio salubrium dolorum de die in diem sanabatur.

CAPUT IX. In Platonicorum libris Verbi æterni divinitatem, non incarnati humilitatem invenit.

13. ET primo volens ostendere mihi, quam resistas superbis, humilibus autem des gratiam, & quanta misericordia tua demonstrata sit hominibus via humilitatis, quod Verbum tuum caro factum est, & habitavit inter homines: procurasti mihi per quemdam hominem immanissimo typho turgidum, quosdam Platonicorum libros ex græca lingua in latinam versos: & ibi legi, non quidem his verbis, sed hoc idem omnino multis & multiplicibus suaderi rationibus, quod in principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum; omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil: quod factum est in eo, vita est, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt. Et quia hominis anima quamvis testimonium perhibeat de lumine, non est tamen ipsa lumen; sed Verbum Dei Deus est lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Et quia in hoc mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit. Quia vero in sua propria venit, & sui eum non receperunt, quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, credentibus in nomine ejus, non ibi legi.

14. Item ibi legi, quia Deus Verbum, non ex carne, non ex sanguine, non ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo natus est. Sed quia Verbum caro factum est; & habitavit in nobis, non ibi legi. Indagavi quippe in illis litteris varie dictum, & multis modis, quod sit Filius in forma Patris, non rapinam arbitratus esse æqualis Deo, quia naturaliter idipsum est. Sed quia semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo, humiliavit se factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, propter quod Deus eum exaltavit a mortuis, & donavit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei patris, non habent illi libri. Quod enim ante omnia tempora, & supra omnia tempora incommutabiliter manet unigenitus Filius tuus coæternus tibi, & quia de plenitudine ejus accipiunt animæ ut beatæ sint, & quia participatione manentis in se sapientiæ renovantur ut sapientes sint, est ibi. Quod autem secundum tempus pro impiis mortuus est; & Filio unico tuo non pepercisti, sed pro nobis omnibus tradidisti eum; non est ibi. Abscondisti enim hæc a sapientibus, & revelasti ea parvulis: ut venirent ad eum laborantes & onerati, & reficeret eos: quoniam mitis est & humilis corde, & dirigit mites in judicio, & docet mansuetos vias suas; videns humilitatem nostram, & laborem nostrum, & dimittens omnia peccata nostra. Qui autem cothurno tamquam doctrinæ sublimioris elati non audiunt dicentem, *Discite a me quia mitis sum & humilis corde, & invenietis requiem animabus vestris*; etsi cognoscunt Deum, non sicut Deum glorificant aut gratias agunt, sed evanescunt in cogitationibus suis, & obscuratur insipiens cor eorum, dicentes se esse sapientes stulti fiunt. Mat. 11. 29.

15. Et ideo legebam ibi etiam immutatam gloriam incorruptionis tuæ in idola & varia simula-

cra,

a Quidam codices; *at eadem inspiceret: non ergo arte*, &c.

b Benignianensis codex, *rapiebant*.

cra, in ſimilitudinem imaginis corruptibilis hominis & volucrum & quadrupedum & ſerpentum, videlicet a Ægyptium cibum quo Eſau perdidit primogenita ſua; quoniam caput quadrupedis pro te honoravit populus primogenitus, converſus corde in Ægyptum, & curvans imaginem tuam, animam ſuam ante imaginem vituli manducantis fœnum. Inveni hæc ibi, & non manducavi. Placuit enim tibi, Domine, auferre opprobrium diminutionis ab Jacob, ut major ſerviret minori, & vocaſti gentes in hæreditatem tuam. Et ego ad te veneram ex gentibus, & intendi in aurum quod ab Ægypto voluiſti ut auferret populus tuus, quoniam tuum erat ubicumque erat. Et dixiſti Athenienſibus per Apoſtolum tuum, *Act. 17. 28.* *quod in te vivimus & movemur & ſumus: ſicut & quidam ſecundum eos dixerunt.* & utique inde erant illi libri. Et non adtendi in idola Ægyptiorum, quibus de auro tuo miniſtrabant, qui tranſmutaverunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt & ſervierunt creaturæ potius quam Creatori.

CAPUT X. Clarius innoteſcunt jam Auguſtino divina. b

16. ET inde admonitus redire ad memetipſum, intravi in intima mea duce te, & potui, quoniam factus es adjutor meus. Intravi & vidi qualicumque oculo animæ meæ, ſupra eumdem oculum animæ meæ, ſupra mentem meam lucem b incommutabilem, non hanc vulgarem & conſpicuam omni carni, nec quaſi ex eodem genere grandior erat, tamquam ſi iſta multo multoque clarius clareſceret, totumque occuparet magnitudine. Non hoc illa erat, ſed aliud, aliud valde ab iſtis omnibus. Nec ita erat ſupra mentem meam ſicut oleum ſuper aquam, nec ſicut cælum ſuper terram; ſed ſuperior, quia ipſa fecit me, & ego inferior, quia factus ſum ab ea. Qui novit veritatem, novit eam: & qui novit eam, novit æternitatem. Caritas novit eam. O ÆTERNA veritas, & vera caritas, & cara æternitas. Tu es Deus meus. Tibi ſuſpiro die ac nocte. Et cum te primum cognovi, tu aſſumſiſti me ut viderem eſſe quod viderem, & nondum me eſſe qui viderem. Et reverberaſti infirmitatem adſpectus mei, radians in me vehementer, & contremui amore & horrore, & inveni longe me eſſe a te in regione diſſimilitudinis, tamquam audirem vocem tuam de excelſo: CIBUS ſum grandium, creſce & manducabis me. Nec tu me in te mutabis ſicut cibum carnis tuæ, ſed tu mutaberis in me. Et cognovi quoniam pro iniquitate eruditi hominem, & tabeſcere feciſti ſicut araneam animam meam: & dixi, Numquid nihil eſt veritas, quoniam neque per finita, neque per infinita locorum ſpatia diffuſa eſt? Et clamaſti de longinquo: Immo vero; Ego ſum qui ſum. Et audivi ſicut auditur in corde, & non erat prorſus unde dubitarem; faciliuſque dubitarem vivere me, quam non eſſe veritatem quæ per ea quæ facta ſunt intellecta c conſpicitur.

c CAPUT XI. Quomodo creaturæ ſunt & non ſunt.

17. ET inſpexi cetera infra te, & vidi nec omnino eſſe, nec omnino non eſſe. Eſſe quidem, quoniam abs te ſunt: non eſſe autem, quoniam id quod es non ſunt. Id enim vere eſt, quod incommutabiliter manet. Mihi autem inhærere Deo bonum eſt, quia ſi non manebo in illo, nec in me potero. Ille autem in ſe manens innovat omnia. Et Dominus Deus meus es, quoniam bonorum meorum non eges.

CAPUT XII. Omnia bona quæcumque ſunt.

18. ET manifeſtatum eſt mihi, quoniam bona ſunt quæ corrumpuntur, quæ neque ſi ſumma bona eſſent, neque niſi bona eſſent, corrumpi poſſent: quia ſi ſumma bona eſſent, incorruptibilia eſſent: ſi autem nulla bona eſſent, quod in eis corrumperetur non eſſet. Nocet enim corruptio, & niſi bonum minueret, non noceret. Aut igitur nihil nocet corruptio, quod fieri non poteſt; aut, quod certiſſimum eſt, omnia quæ corrumpuntur, privantur bono. Si autem omni bono privabuntur, omnino non erunt. Si enim erunt, & corrumpi jam non poterunt, meliora erunt, quia incorruptibiliter permanebunt. Et quid monſtroſius quam ea dicere omni bono amiſſo facta meliora? Ergo ſi omni bono privabuntur, omnino nulla erunt: ergo quamdiu ſunt, bona ſunt: ergo quæcumque ſunt, bona ſunt. Malumque illud quod quærebam unde eſſet, non eſt ſubſtantia: quia ſi ſubſtantia eſſet, bonum eſſet. Aut enim eſſet incorruptibilis ſubſtantia, magnum utique bonum: aut ſubſtantia corruptibilis eſſet, quæ niſi bona eſſet, corrumpi non poſſet. Itaque vidi & manifeſtatum eſt mihi, quia omnia bona tu feciſti, & prorſus nullæ ſubſtantiæ ſunt quas tu non feciſti. Et quoniam non æqualia omnia feciſti, ideo ſunt omnia; quia ſingula bona ſunt, & ſimul omnia valde bona: quoniam fecit Deus noſter omnia bona valde.

CAPUT XIII. Omnia condita laudant Deum. d

19. ET tibi omnino non eſt malum, non ſolum tibi, ſed nec univerſæ creaturæ tuæ, quia extra d non eſt aliquid quod irrumpat & corrumpat ordinem quem poſuiſti ei. In partibus autem ejus quædam quibuſdam quia non conveniunt, mala putantur: & eadem ipſa conveniant aliis & bona ſunt, & in ſemetipſis bona ſunt. Et omnia hæc quæ ſibimet invicem non conveniunt, conveniunt inferiori parti rerum, quam terram dicimus, habentem cælum ſuum nubiloſum atque ventoſum congruum ſibi. Et abſit jam ut dicerem, e Non eſſent iſta: quia & ſi ſola iſta cernerem, deſiderarem quidem meliora, ſed jam etiam de ſolis iſtis laudare te deberem: quoniam laudandum te oſtendunt de terra dracones & omnes abyſſi, ignis, grando, nix, glacies, ſpiritus tempeſtatis, quæ faciunt verbum tuum: montes & omnes colles, ligna fructifera & omnes cedri: beſtiæ & omnia pecora, reptilia & volatilia pennata: reges terræ & omnes populi, principes & omnes judices terræ: juvenes & virgines, ſeniores cum junioribus laudant nomen tuum. Cum vero etiam de cælis te laudent, laudent te Deus noſter in excelſis omnes Angeli tui, omnes virtutes tuæ, ſol & luna, omnes ſtellæ & lumen, cæli cœlorum & aquæ quæ ſuper cælos ſunt, laudent nomen tuum: non jam deſiderabam meliora, quia omnia cogitabam; & meliora quidem ſuperiora quam inferiora; ſed meliora omnia quam ſola ſuperiora judicio ſaniore pendebam.

e

20. NON

a Juvat huncce locum ex alio illuſtrare, nempe Enar. in Pſal. 46. ſic diſſerit Auguſtinus: *Lenticulam autem invenimus cibum eſſe Ægyptiorum, nam ibi abundat in Ægypto; unde magnificatur lenticula Alexandrina, & venit uſque ad terras noſtras, quaſi hic non naſcatur lenticula. Ergo* Eſau *deſiderando cibum Ægyptium, perdidit primatum. Sic & populus Judæorum de quo dictum eſt, Converſi ſunt corde in Ægyptum, lenticulam quodam modo deſideraverunt, & primatum perdiderunt.*

b Hic in editis additur *Domini*, qua voce carent MSS.

c MSS. magno conſenſu ferunt, *conſpiciuntur*.

d Legebatur in Lov. & antiquioribus editionibus, *quia extra te non eſt*, &c. At Arn. expunxit particulam, *te*, quæ abeſt a MSS. & abeſſe debet, cum ſenſus ſit nihil eſſe extra univerſam creaturam, quod ad perturbandum ordinem a Deo conſtitutum irrumpat.

e Sic MSS. cum Arn. ubi Som. habet, *ut dicerem non eſſe niſi iſta*. ceteri porro editi, *ut dicerem non eſſe iſta*.

CAPUT XIV. Sanæ mentis homini nihil displicet inter creaturas Dei.

20. NON est sanitas eis quibus displicet aliquid creaturæ tuæ, sicut mihi non erat cum displicerent multa quæ feceisti. Et quia non audebat anima mea ut ei displiceret Deus meus, nolebat esse tuum, quidquid ei displicebat. Et inde ierat in opinionem duarum substantiarum, & non requiescebat, & aliena loquebatur. Et inde rediens fecerat sibi Deum per infinita spatia locorum omnium, & eum putaverat esse te, & eum collocaverat in corde suo, & facta erat rursus templum idoli sui abominandum tibi. Sed postea quam fovisti caput nescientis, & clausisti oculos meos ne viderent vanitatem, cessavi de me paululum, & consopita est insania mea: & evigilavi in te, & vidi te infinitum aliter, & visus iste non a carne trahebatur.

CAPUT XV. Quomodo veritas & falsitas in creaturis.

21. ET respexi alia, & vidi tibi debere quia sunt, & in te cuncta finita: sed aliter, non quasi in loco, sed quia tu es omnitenens manu veritate; & omnia vera sunt in quantum sunt: nec quidquam est falsitas nisi cum putatur esse quod non est. Et vidi quia non solum locis sua quæque suis conveniunt, sed etiam temporibus: & quia tu, qui solus æternus es, non post innumerabilia spatia temporum cœpisti operari; quia omnia spatia temporum, & quæ præterierunt & quæ præteribunt, nec abirent nec venirent, nisi te operante & manente.

CAPUT XVI. Omnia bona, licet quibusdam non apte.

22. ET sensi & expertus sum non esse mirum, quod palato non sano pœna est panis, qui sano suavis est; & oculis ægris odiosa lux, quæ puris amabilis. Et justitia tua displicet iniquis: nedum vipera & vermiculus quæ bona creasti, apta inferioribus creaturæ tuæ partibus, quibus & ipsi iniqui apti sunt, quanto dissimiliores sunt tibi; apti autem superioribus, quanto similiores fiunt tibi. ET QUÆSIVI QUID esset iniquitas, & non inveni substantiam: sed a summa substantia te Deo [a] detortæ in infima voluntatis perversitatem, projicientis intima sua, & tumescentis foras.

a

CAPUT XVII. Quæ retardent a cognitione divinorum.

b

23. ET mirabar, quod jam te amabam, non pro te phantasma. Et non [b] stabam frui Deo meo, sed rapiebar ad te decore tuo; moxque deripiebar abs te pondere meo, & ruebam in ista cum gemitu: & pondus hoc, consuetudo carnalis. Sed mecum erat memoria tui, neque ullo modo dubitabam esse cui cohærerem, sed nondum esse me qui cohærerem: quoniam corpus quod corrumpitur aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Eramque certissimus, quod invisibilia tua a constitutione mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus & divinitas tua. Quærens enim unde approbarem pulcritudinem corporum sive cælestium sive terrestrium; & quid mihi præsto esset integre de mutabilibus judicanti & dicenti, Hoc ita esse debet, illud non ita. Hoc ergo quærens unde judicarem cum ita judicarem, inveneram incommutabilem & veram veritatis æternitatem supra mentem meam commutabilem. Atque ita gradatim a corporibus ad sentientem per corpus animam; atque inde ad ejus interiorem vim cui sensus corporis exteriora annuntiaret, & quousque possunt bestiæ; atque inde rursus ad ratiocinantem potentiam ad quam refertur judicandum, quod sumitur a sensibus corporis. Quæ se quoque in me comperiens mutabilem, erexit se ad intelligentiam suam; & abduxit cogitationem a consuetudine, subtrahens se contradicentibus turbis phantasmatum, ut inveniret quo lumine adspergeretur cum sine ulla dubitatione clamaret incommutabile præferendum esse mutabili; unde nosset ipsum incommutabile, quod nisi aliquo modo nosset, nullo modo illud mutabili certo præponeret. Et [c] pervenit ad id quod est in ictu trepidantis adspectus. Tunc vero invisibilia tua per ea quæ facta sunt, intellecta conspexi, sed aciem figere non evalui; & repercussa infirmitate redditus solitis, non mecum ferebam nisi amantem memoriam, & quasi olfacta desiderantem quæ comedere nondum possem.

c

CAPUT XVIII. Solus Christus via ad salutem.

24. ET quærebam viam comparandi roboris quod esset idoneum ad fruendum te: nec inveniebam donec amplecterer mediatorem Dei & hominum hominem Christum Jesum, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, vocantem & dicentem: *Ego sum via, veritas & vita*. Et cibum, cui capiendo invalidus eram, miscentem carni; quoniam VERBUM caro factum est, ut infantiæ nostræ lacteasceret sapientia tua per quam creasti omnia. Non enim tenebam Dominum meum Jesum, humilis humilem: nec cujus rei magistra esset ejus infirmitas noveram. Verbum enim tuum æterna veritas, superioribus creaturæ tuæ partibus supereminens, subditos erigit ad seipsam: in inferioribus autem ædificavit sibi humilem domum de limo nostro, per quam subdendos deprimeret a seipsis, & ad se trajiceret, sanans tumorem, & nutriens amorem, ne fiducia sui progrederentur longius, sed potius infirmarentur videntes ante pedes suos infirmam divinitatem ex participatione tunicæ pelliceæ nostræ, & lassi prosternerentur in eam, illa autem surgens levaret eos. *Joan. 1. 6.*

CAPUT XIX. Quid senserit de Christi incarnatione.

25. EGO vero aliud putabam, tantumque sentiebam de Domino Christo meo, quantum de excellentis sapientiæ viro, cui nullus posset æquari; præsertim quia mirabiliter natus ex virgine, ad exemplum contemnendorum temporalium pro adipiscenda immortalitate, divina pro nobis cura tantam auctoritatem magisterii meruisse videbatur. Quid autem sacramenti haberet, Verbum caro factum, ne suspicari quidem poteram. Tantum cognoveram ex iis, quæ de illo scripta traderentur, quia manducavit & bibit, dormivit, ambulavit, exhilaratus est, contristatus est, sermocinatus est, non hæsisse carnem illam Verbo tuo, nisi cum anima & mente humana. Novit hoc omnis qui novit incommutabilitatem Verbi tui, quam ego jam noveram quantum poteram, nec omnino quidquam inde dubitabam. Etenim nunc movere membra corporis per voluntatem, nunc non movere: nunc aliquo affectu affici, nunc non affici: nunc proferre per signa sapientes sententias, nunc esse in silentio: propria sunt mutabilitatis animæ & mentis. Quæ si falsa de illo scripta essent, etiam omnia periclitarentur mendacio, neque in illis litteris ullafidei salus generi humano remaneret. Quia itaque vera scripta sunt, totum hominem in Christo agnoscebam; non corpus tantum hominis, aut cum corpore sine mente animum, sed ipsum hominem: non persona veritatis, sed magna quadam naturæ humanæ excellentia, & perfectiore participatione sapientiæ præferri ceteris arbitrabar. Alypius autem Deum carne indutum ita putabat credi a catholicis, ut præter Deum & carnem non esset in Christo anima, men-

a Lov. *detortam in infima*. Am. & Arn. *detortæ in infimam*.
b Am. Er. cum MSS. quatuor habent, *Et non instabam*.

c Egregium huncce locum reparant MSS. codices. Nam in vulgatis corrupte legebatur, *& perveniret*.

mentemque hominis non exiſtimabat in eo prædicari. Et quoniam bene perſuaſum tenebat ea quę de illo memoriæ mandata ſunt, ſine vitali & rationali creatura non fieri, ad ipſam Chriſtianam fidem pigrius movebatur. Sed poſtea hæreticorum Apollinariſtarum hunc errorem eſſe cognoſcens, catholicæ fidei collætatus & contemperatus eſt. Ego autem aliquanto poſterius didiciſſe me fateor, in eo quod Verbum caro factum eſt, quomodo catholica veritas a Photini falſitate dirimatur. IMPROBATIO quippe hæreticorum facit emineре quid Eccleſia tua ſentiat, & quid habeat ſana doctrina. Oportuit enim & hæreſes eſſe, ut probati manifeſti fierent inter infirmos.

CAPUT XX. Ex Platonicis libris peritior, ſed inflatior evaſerat.

26. SED tunc lectis Platonicorum illis libris, poſtea quam inde admonitus quærere incorpoream veritatem, inviſibilia tua per ea quæ facta ſunt intellecta conſpexi; & repulſus ſenſi quid per tenebras animæ meæ contemplari non ſinerer, certus eſſe te, & infinitum eſſe, nec tamen per locos finitos infinitoſve diffundi; & vere te eſſe qui ſemper idem ipſe eſſes, ex nulla parte nulloque motu aliter aut aliter, cetera vero ex te eſſe omnia, hoc ſolo firmiſſimo documento, quia ſunt: certus quidem in iſtis eram, nimis tamen infirmus ad fruendum te. Garriebam plane quaſi peritus, & niſi in Chriſto Salvatore noſtro viam tuam quærerem, non peritus, ſed periturus eſſem. Jam enim cœperam velle videri ſapiens, plenus pœna mea; & non flebam; inſuper & inflabar ſcientia. Ubi enim erat illa ædificans caritas a fundamento humilitatis, quod eſt Chriſtus Jeſus? Aut quando illi libri docerent me eam? In quos me propterea priuſquam Scripturas tuas conſiderarem, credo voluiſti incurrere, ut imprimeretur memoriæ meæ quomodo ex eis affectus eſſem: & cum poſtea in libris tuis manſuefactus eſſem, & curantibus digitis tuis contrectarentur vulnera mea, diſcernerem atque diſtinguerem quid intereſſet inter præſumtionem & confeſſionem; inter videntes quo eundum ſit nec videntes qua, & viam ducentem ad beatificam patriam, non tantum cernendam, ſed & habitandam? Nam ſi primo ſanctis tuis litteris informatus eſſem, & in earum familiaritate obdulcuiſſes mihi, & poſtea in illa volumina incidiſſem, fortaſſe aut abripuiſſent me a ſolidamento pietatis; aut ſi in affectu quem ſalubrem imbiberam perſtitiſſem, putarem etiam ex illis libris eum poſſe concipi, ſi eos ſolos quiſquam didiciſſet.

CAPUT XXI. Quid in ſacris libris invenerit,

27. ITAQUE avidiſſime arripui venerabilem ſtilum ſpiritus tui, & prę ceteris Apoſtolum Paulum: & perierunt illæ quæſtiones in quibus mihi aliquando viſus eſt adverſari ſibi, & non congruere teſtimoniis Legis & Prophetarum textus ſermonis ejus. Et apparuit mihi una facies eloquiorum caſtorum, & exſultare cum tremore didici. Et cœpi, & inveni quidquid illac verum legeram, hac cum commendatione gratiæ tuæ dici, ut qui videt non ſic glorietur quaſi non acceperit, non ſolum id quod videt ſed etiam ut videat. Quid enim habet quod non accepit? Et ut te qui es ſemper idem, non ſolum admoneatur ut videat, ſed etiam ſanetur ut teneat. Et qui de longinquo videre non poteſt, viam tamen ambulet qua veniat & videat & teneat; quia & ſi condelectetur homo legi Dei ſecundum interiorem hominem, quid faciet de alia lege in membris ſuis repugnante legi mentis ſuæ, & ſe captivum ducente in lege peccati, quæ eſt in membris ejus? Quoniam juſtus es Domine, nos autem peccavimus, inique fecimus, inique geſſimus, & gravata eſt ſuper nos manus tua, & juſte traditi ſumus antiquo peccatori præpoſito mortis; quia perſuaſit voluntati noſtræ ſimilitudinem voluntatis ſuæ, qua in veritate tua non ſtetit. Quid faciet miſer homo? Quis eum liberabit de corpore mortis hujus, niſi gratia tua per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum, quem genuiſti coæternum, & creaſti in principio viarum tuarum, in quo princeps hujus mundi non invenit quidquam morte dignum, & occidit eum; & evacuatum eſt chirographum quod erat contrarium nobis? Hoc illæ litteræ non habent. Non habent illæ paginæ vultum pietatis hujus, Lacrymas confeſſionis, Sacrificium tuum, Spiritum contribulatum, Cor contritum & humiliatum, Populi ſalutem, Sponſam, Civitatem, Arrham Spiritus-ſancti, Poculum pretii noſtri. Nemo ibi cantat: *Nonne Deo ſubdita erit anima mea? Ab ipſo enim ſalutare meum. Etenim ipſe Deus meus & ſalutaris meus, ſuſceptor meus, non movebor amplius.* Nemo ibi audit vocantem: *Venite ad me qui laboratis.* Dedignantur ab eo diſcere, quoniam mitis eſt & humilis corde. Abſcondiſti enim hæc a ſapientibus & prudentibus, & revelaſti ea parvulis. Et aliud eſt de ſilveſtri cacumine videre patriam pacis, & iter ad eam non invenire, & fruſtra conari per invia, circum obſidentibus & inſidiantibus fugitivis deſertoribus cum principe ſuo leone & dracone: & aliud tenere viam illuc ducentem [a] cura cæleſtis imperatoris munitam, ubi non latrocinantur qui cæleſtem militiam deſeruerunt: vitant enim eam ſicut ſupplicium. Hæc mihi inviſcerabantur miris modis, cum minimum Apoſtolorum tuorum legerem, & conſideraveram opera tua & expaveram.

non inventum in Platonicis.

Pſ. 61. 2.

Mat. 11. 28.

a

a In MS. Benigniano, *curia cæleſtis Imperatoris munitam.*

LIBER OCTAVUS.

Vitæ ipſius partem adtingit celeberrimam, annum ætatis trigeſimum-ſecundum, quo nempe cum Simplicianum conſuluiſſet, ab eoque didiciſſet Victorini converſionem, cum Antonii Ægyptii monachi vitam ex b *Pontitiani relatione cognoviſſet, poſt vehementem luctam carnem inter & animum, codicem Apoſtoli cæleſti admonitus oraculo inſpexit; moxque ex illius lectione ad meliorem frugem toto animo immutatus fuit, pleneque ad Deum converſus.*

b

CAPUT I. Studio vitæ melius inſtituendæ ad Simplicianum ire ſtatuit.

I. DEus meus recorder in gratiarum actione tibi, & confitear miſericordias tuas ſuper me. Perfundantur oſſa mea [c] dilectione tua, & dicant, Domine quis ſimilis tibi? Diſrupiſti vincula mea, ſacrificem tibi ſacrificium laudis. Quomodo diſrupiſti ea narrabo, & dicent omnes qui adorant te, cum audient hæc: Benedictus Dominus in cælo & in terra: magnum & mirabile nomen ejus. Inhæſerant præcordiis meis verba tua, & un-

b Sic in MSS. At in editis ſcribitur, *Potitianus.*

c Bad. Am. Er. cum Albinenſi codice, *delectatione.*

c

undique circumvallabar abs te. De vita tua æterna certus eram, quamvis eam in ænigmate & quasi per speculum videram; dubitatio tamen omnis de incorruptibili substantia, quod ab illa esset omnis substantia, ablata mihi erat: nec certior de te, sed stabilior in te esse cupiebam. De mea vero temporali vita nutabant omnia, & mundandum erat cor a fermento veteri, & placebat via ipse Salvator; & ire per ejus angustias adhuc pigebat. Et immisisti in mentem meam, visumque est bonum in conspectu meo pergere ad Simplicianum qui mihi bonus apparebat servus tuus, & lucebat in eo gratia tua. Audieram etiam quod a juventute sua devotissime tibi viveret: jam vero tunc senuerat, & longa ætate in tam bono studio sectandæ viæ tuæ, multa expertus, multa edoctus mihi videbatur, & vere sic erat. Unde mihi ut proferret volebam conferenti secum æstus meos, quis esset aptus modus sic affecto, ut ego eram, ad ambulandum in via tua.

2. Videbam enim plenam ecclesiam, & alius sic ibat, alius autem sic. Mihi autem displicebat quod agebam in sæculo, & oneri mihi erat valde, non jam inflammantibus cupiditatibus, ut solebant, spe honoris & pecuniæ, ad tolerandam illam servitutem tam gravem. Jam enim me illa non delectabant præ dulcedine tua & decore domus tuæ quam dilexi, sed adhuc tenaciter colligabar ex femina: nec me prohibebat Apostolus conjugari, quamvis exhortaretur ad melius, maxime volens omnes homines sic esse ut ipse erat. Sed ego infirmior eligebam molliorem locum, & propter hoc unum volvebar in ceteris languidus, & tabescens curis marcidis, quod & in aliis rebus quas nolebam pati, congruere cogebar vitæ conjugali, cui deditus obstringebar. Audieram ex ore veritatis, esse spadones qui se ipsos absciderunt propter regnum cælorum, sed, *qui potest* (inquit) *capere, capiat*. Vani sunt certe omnes homines quibus non inest Dei scientia; nec de iis quæ videntur bona, potuerunt invenire eum qui est. At ego jam non eram in illa vanitate. Transcenderam eam, & contestante universa creatura tua inveneram te creatorem nostrum, & Verbum tuum apud te Deum, tecumque [a] cum Spiritu-sancto unum Deum per quod creasti omnia. Est & aliud genus impiorum, qui cognoscentes Deum non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt. In hoc quoque incideram, & dextera tua suscepit me, & inde ablatum posuisti ubi convalescerem, quia dixisti homini: *Ecce pietas est sapientia*: &, *Noli velle videri sapiens*; quoniam *dicentes se esse sapientes stulti facti sunt*. Et inveneram jam bonam margaritam, & venditis omnibus quæ haberem emenda erat, & dubitabam.

Matt. 19. 12.
Job. 28. 28.
Prov. 3. 7.
Rom. 1. 22.

CAPUT II. De Victorino rhetore ad fidem converso.

3. PERREXI ergo ad Simplicianum, patrem in accipienda gratia tua tunc Episcopi Ambrosii, & quem vere ut patrem diligebat. Narravi ei circuitus erroris mei. Ubi autem commemoravi legisse me quosdam libros Platonicorum, quos Victorinus quondam rhetor urbis Romæ, quem Christianum defunctum esse audieram, in latinam linguam transtulisset, gratulatus est mihi quod non in aliorum philosophorum scripta incidissem, plena fallaciarum & deceptionum secundum elementa hujus mundi: in istis autem omnibus modis insinuari Deum & ejus Verbum. Deinde ut me exhortaretur ad humilitatem Christi, sapientibus absconditam & revelatam parvulis, Victorinum ipsum recordatus est, quem Romæ cum esset, familiarissime noverat: deque illo mihi narravit quod non silebo. Habet enim magnam laudem gratiæ tuæ confitendam tibi, quemadmodum ille doctissimus senex, & omnium liberalium doctrinarum peritissimus, quippe philosophorum tam multa legerat & dijudicaverat & [b] dilucidaverat, doctor tot nobilium senatorum, qui etiam ob insigne præclari magisterii, quod cives hujus mundi eximium putant, statuam in Romano foro meruerat & acceperat, usque ad illam ætatem venerator idolorum, sacrorumque sacrilegorum particeps, quibus tunc tota fere Romana nobilitas inflata [c] inspirabat populo jam & omnigenum Deum monstra, & Anubem latratorem, quæ aliquando contra Neptunum & Venerem, contraque Minervam tela tenuerant, & a se victis jam Roma supplicabat, quæ iste senex Victorinus tot annos ore terricrepo defensitaverat, non erubuerit esse puer Christi tui, & infans fontis tui, subjecto collo ad humilitatis jugum, & edomita fronte ad crucis opprobrium.

4. O Domine, Domine qui inclinasti cælos, & descendisti: tetigisti montes, & fumigaverunt: quibus modis te insinuasti illi pectori? Legebat, sicut ait Simplicianus, sanctam scripturam, omnesque Christianas litteras investigabat studiosissime & perscrutabatur; & dicebat Simpliciano non palam, sed secretius & familiarius: Noveris me jam esse Christianum. Et respondebat ille: Non credam, nec deputabo te inter Christianos, nisi in ecclesia Christi te videro. Ille autem irridebat dicens: Ergo parietes faciunt Christianos? Et hoc sæpe dicebat, jam se esse Christianum; & Simplicianus illud sæpe respondebat, & sæpe ab illo parietum irrisio repetebatur. Amicos enim suos reverebatur offendere superbos dæmonicolas, quorum ex culmine Babylonicæ dignitatis, quasi ex cedris Libani quas nondum contriverat Dominus, graviter ruituras in se inimicitias arbitrabatur. Sed postea quam legendo & inhiando hausit firmitatem, timuitque negari a Christo coram Angelis sanctis, si eum timeret coram hominibus confiteri, reusque sibi magni criminis apparuit erubescendo de sacramentis humilitatis Verbi tui, & non erubescendo de sacris sacrilegis superborum dæmoniorum, quæ imitator superbus acceperat; depuduit vanitati & erubuit veritati, subitoque & inopinatus ait Simpliciano, ut ipse narrabat; Eamus in ecclesiam, Christianus volo fieri. At ille non se capiens lætitia, perrexit cum eo. Ubi autem imbutus est primis institutionum sacramentis, non multo post etiam nomen dedit, ut per baptismum regeneraretur, mirante Roma, gaudente Ecclesia. Superbi videbant, & irascebantur; dentibus suis stridebant & tabescebant: servo autem tuo Dominus Deus erat spes ejus, & non respiciebat in vanitates & in insanias mendaces.

5. Denique ut ventum est ad horam profitendæ fidei, quæ verbis certis conceptis, retentisque memoriter, de loco eminentiore in conspectu populi fidelis Romæ reddi solet ab eis, qui accessuri sunt ad gratiam tuam, oblatum esse dicebat Victorino a presby-

a Omitti poterant isthæc verba, *cum Spiritu-sancto*, quæ absunt a pluribus & potioribus MSS.

b MSS. non addunt, *& dilucidaverat*.

c Mirum quantum hic varient codices. Ex vetustioribus & castigatioribus Fossatensis, Benignianensis, Corbeiensis, &c. habent, *spirabat popilios jam*. Alii quinque cum Bad. Am. Er. Som. Blas. *spirabat populi usiam*. Victorinus, Germanensis, &c. *spirabat populique jam*. nonnulli, *spirabat populi etiam*. Lov. *spirabat populusque etiam*. Hic nos vetustos codices tres Anglicanos secuti sumus.

teris, ut secretius redderet, sicut nonnullis qui verecundia trepidaturi videbantur, offerri mos erat; illum autem maluisse salutem suam in conspectu sanctæ multitudinis profiteri. Non enim erat salus quam docebat in rhetorica, & tamen eam publice professus erat. Quanto minus ergo vereri debuit mansuetum gregem tuum pronuntians verbum tuum, qui non verebatur in verbis suis turbas insanorum? Itaque ubi adscendit ut redderet, omnes sibimet invicem, quisque ut eum noverat, instrepuerunt nomen ejus strepitu gratulationis. Quis autem ibi non eum noverat? Et sonuit presso sonitu per ora cunctorum collætantium: Victorinus, Victorinus. Cito sonuerunt exsultatione, quia videbant eum; & cito siluerunt intentione, ut audirent eum. Pronuntiavit ille fidem veracem præclara fiducia, & volebant eum omnes rapere intro in cor suum; & rapiebant amando & gaudendo: hæ rapientium manus erant.

CAPUT III. Quod Deus & Angeli magis gaudent in peccatorum conversione.

6. DEus bone, quid agitur in homine ut plus gaudeat de salute desperatæ animæ, & de majore periculo liberatæ, quam si spes ei semper affuisset, aut periculum minus fuisset? Etenim tu quoque misericors Pater plus gaudes de uno pœnitente quam de nonaginta novem justis, quibus non est opus pœnitentia. Et nos cum magna jocunditate audimus cum audimus, quam [a] exsultantibus Angelis pastoris humeris reportetur ovis quæ erraverat; & drachma referatur in thesauros tuos, collætantibus vicinis mulieri quæ invenit: & lacrymas excutit gaudium sollemnitatis domus tuæ, cum legitur in domo tua de minore filio tuo, *quoniam mortuus erat, & revixit; perierat & inventus est:* Gaudes quippe in nobis, & in Angelis tuis sancta caritate sanctis. Nam tu semper idem; qui ea quæ non semper nec eodem modo sunt, eodem modo semper nosti omnia.

Luc. 15. 32.

7. Quid ergo agitur in anima, cum amplius delectatur inventis aut redditis rebus quas diligit, quam si eas semper habuisset? Contestantur enim & cetera, & plena sunt omnia testimoniis clamantibus, Ita est. Triumphat Victor Imperator, & non vicisset nisi pugnavisset: & quanto majus periculum fuit in prælio, tanto est gaudium majus in triumpho. Jactat tempestas navigantes, minaturque naufragium, omnes futura morte pallescunt: tranquillatur cælum & mare, & exsultant nimis, quoniam timuerunt nimis. Æger est carus, & vena ejus malum renuntiat; omnes qui eum salvum cupiunt, ægrotant simul animo: fit ei recte, & nondum ambulat pristinis viribus, & fit jam tale gaudium, quale non fuit cum antea salvus & fortis ambularet. Easque ipsas voluptates humanæ vitæ etiam non inopinatis & præter voluntatem irruentibus, sed institutis & voluntariis molestiis homines adquirunt. Edendi & bibendi voluptas nulla est, nisi præcedat esuriendi & sitiendi molestia. Et ebriosi quædam salsiuscula comedunt, quo fiat molestus ardor, quem dum exstinguit potatio, fit delectatio. Et institutum est ut jam pactæ sponsæ non tradantur statim, ne vilem habeat maritus datam, quam non suspiraverit sponsus dilatam.

8. Hoc in turpi & exsecranda lætitia: hoc in ea, quæ concessa & licita est: hoc in ipsa sinceriissima honestate amicitiæ: hoc in eo qui mortuus erat & revixit, perierat & inventus est. Ubique majus gaudium molestia majori præceditur. Quid est hoc, Domine Deus meus, cum tu æternum tibi tu ipse sis gaudium, & quędam de te circa te semper gaudeant? Quid est quod hæc rerum pars alternat defectu & profectu, offensionibus & conciliationibus? An is est modus earum, & tantum dedisti eis, cum a summis cælorum usque ad ima terrarum, ab initio usque in finem sæculorum, ab Angelo usque ad vermiculum, a motu primo usque ad extremum, omnia genera bonorum, & omnia justa opera tua, suis quæque sedibus locares, & suis quæque temporibus ageres? Heu mihi quam excelsus es in excelsis, & quam profundus in profundis; & nusquam recedis, & vix redimus ad te.

CAPUT IV. Quare plus lætandum sit in conversione nobilium.

9. AGE, Domine, fac; excita, & revoca nos; accende, & rape; flagra, dulcesce: amemus, curramus. Nonne multi ex profundiore tartaro cæcitatis quam Victorinus redeunt ad te, & accedunt, & illuminantur recipientes lumen, quod si qui recipiunt, accipiunt a te potestatem ut filii tui fiant? Sed si minus noti sunt populis, minus de illis gaudent etiam qui noverunt eos. Quando enim cum multis gaudetur, & in singulis uberius est gaudium, quia fervefaciunt se & inflammantur ex alterutro. Deinde quod multis noti, multis sunt auctoritati ad salutem, & multis præeunt secuturis. Ideoque multum de illis, & qui eos præcesserunt lætantur, quia non de solis lætantur. Absit enim ut in tabernaculo tuo præ pauperibus accipiantur personæ divitum, aut præ ignobilibus nobiles: quando potius infirma mundi elegisti ut confunderes fortia; & ignobilia hujus mundi elegisti & contemtibilia, & ea quæ non sunt tamquam sint, ut ea quæ sunt evacuares. Et tamen idem ipse minimus Apostolorum tuorum, per cujus linguam tua ista verba sonuisti, cum Paulus proconsul per ejus militiam debellata superbia, sub lene jugum Christi tui missus esset, regis magni provincialis effectus, ipse quoque ex priore Saulo Paulus vocari amavit, ob tam magnæ insigne victoriæ. PLUS enim hostis vincitur in eo quem plus tenet, & de quo plures tenet. Plus autem superbos tenet nomine nobilitatis, & de his plures nomine auctoritatis. Quanto igitur gratius [b] cogitabatur Victorini pectus, quod tamquam inexpugnabile receptaculum diabolus obtinuerat, & Victorini lingua, quo telo grandi & acuto multos peremerat; tanto abundantius exsultare oportuit filios tuos, quia Rex noster alligavit fortem, & videbant vasa ejus erepta mundari, & aptari in honorem tuum, & fieri utilia Domino ad omne opus bonum.

b

CAPUT V. Quæ remorabantur eum a conversione.

10. SED ubi mihi homo tuus Simplicianus de Victorino ista narravit, exarsi ad imitandum. Ad hoc enim & ille narraverat. Postea quam vero & illud addidit, quod Imperatoris Juliani temporibus lege data prohibiti sunt Christiani docere litteraturam & oratoriam, quam legem ille amplexus, loquacem scholam deserere maluit, quam verbum tuum quo linguas infantium facis disertas: non mihi fortior quam felicior visus est, quia invenit occasionem vacandi tibi. Cui rei EGO SUSPIRABAM ligatus, non ferro alieno, sed mea ferrea voluntate. Velle meum tenebat inimicus, & inde mihi catenam fecerat, & constrinxerat me. Quippe ex voluntate perversa, facta est libido. Et dum servitur libidini, facta est consuetu-

---

a In pluribus editis, *quam exsultantis pastoris*, &c. In MSS. *quam exsultantibus pastoris*, &c. præter Valinensem qui habet, *quam exsultantibus Angelis pastoris*, &c. & melius.

b MSS. octo habent, *cogebatur*, non inepte ad significandam vim diabolo illatam. Sequimur vulgatorum lectionem in MSS. etiam bene multis repertam, & vero potest habere eumdem sensum.

tudo. Et dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas. Quibus quasi ansulis sibimet innexis, unde catenam appellavi, tenebat me obstrictum dura servitus. Voluntas autem nova quæ mihi esse cœperat ut te gratis colerem, fruique te vellem, Deus sola certa jucunditas, nondum erat idonea ad superandam priorem vetustate roboratam. Ita duæ voluntates meæ, una vetus, alia nova; illa carnalis, illa spiritalis, confligebant inter se atque discordando dissipabant animam meam.

11. Sic intelligebam in meipso experimento, id
Gal 5.17 quod legeram, quomodo *caro concupiscceret adversus spiritum, & spiritus adversus carnem*. Ego quidem in utroque; sed magis ego in eo quod in me approbabam, quam in eo quod in me improbabam. Ibi enim magis jam non
a ego; quia ex magna parte id patiebar invitus, [a] quam faciebam volens. Sed tamen consuetudo adversus me pugnatior ex me facta erat, quoniam volens quo nollem perveneram. Et quis jure contradiceret, cum pec-
b cantem justa pœna sequeretur? Et non erat jam [b] illa excusatio, qua videri mihi solebam propterea nondum me contemto sæculo servire tibi, quia incerta mihi esset perceptio veritatis: jam enim & ipsa certa erat. Ego autem adhuc terra obligatus militare tibi recusabam, & impedimentis omnibus sic timebam expediri, quemadmodum impediri timendum est.

12. Ita sarcina sæculi, velut somno assolet, dulciter premebar; & cogitationes quibus meditabar in te, similes erant conatibus expergisci volentium, qui tamen superati soporis altitudine remerguntur. Et sicut nemo est qui dormire semper velit, omniumque sano judicio vigilare præstat: differt tamen plerumque homo somnum excutere cum gravis torpor in membris est, eumque jam displicentem carpit libentius, quamvis surgendi tempus advenerit. Ita certum habebam esse melius tuæ caritati me dedere, quam meæ cupiditati cedere.
c Sed illud placebat, & [c] vincebat; hoc libebat & vinciebat. Non enim erat quod tibi responderem dicenti mi-
Eph. 5.14 hi: *Surge qui dormis, & exsurge a mortuis, & illuminabit te Christus:* & undique ostendenti vera te dicere, non erat omnino quod responderem veritate convictus, nisi tantum verba lenta & somnolenta: Modo; ecce modo: Sine paululum. Sed, modo & modo, non habebant modum: &, Sine paululum, in longum ibat. Frustra condelectabar legi tuę secundum interiorem hominem, cum lex alia in membris meis repugnaret legi mentis meæ, & captivum me duceret in legem peccati, quę in membris meis erat. LEX enim PECCATI est violentia consuetudinis, qua trahitur & tenetur etiam invitus animus, eo merito, quo in eam volens illabitur. Miserum ergo me quis liberaret de corpore mortis hujus, nisi gratia tua per Jesum Christum Dominum nostrum?

CAPUT VI. Pontitianus narrat Antonii vitam.

13. ET de vinculo quidem desiderii concubitus, quo artissimo tenebar, & sæcularium negotiorum servitute quemadmodum me exemeris narrabo, & confitebor nomini tuo, Domine adjutor meus & redemtor meus. Agebam solita crescente anxietudine, & quotidie suspirabam tibi; frequentabam ecclesiam tuam quantum vacabat ab eis negotiis sub quorum
d pondere [d] gemebam. Mecum erat Alypius otiosus ab opere jurisperitorum post assessionem tertiam, exspectans quibus iterum consilia venderet, sicut ego vendebam dicendi facultatem, si qua docendo præstari potest. Nebridius autem amicitiæ nostræ cesserat, ut omnium nostrum familiarissimo Verecundo Mediolanensi civi & grammatico subdoceret, vehementer desideranti & familiaritatis jure flagitanti de numero nostro fidele adjutorium, quo indigebat nimis. Non itaque Nebridium cupiditas commodorum eo traxit; majora enim posset si vellet de litteris agere, sed officio benevolentiæ petitionem nostram contemnere noluit amicus dulcissimus & mitissimus. Agebat autem illud prudentissime, cavens innotescere personis secundum hoc sæculum majoribus, devitans in eis omnem inquietudinem animi, quem volebat habere liberum & quam multis posset horis feriatum ad quærendum aliquid, vel legendum, vel audiendum de sapientia.

14. Quodam igitur die, non recolo causam qua erat absens Nebridius, cum ecce ad nos domum venit ad me & Alypium Pontitianus quidam civis noster in quantum Afer, præclare in palatio militans; nescio quid a nobis volebat. Et consedimus ut colloqueremur, & forte supra mensam lusoriam quæ ante nos erat, adtendit codicem, tulit, aperuit, invenit apostolum Paulum, inopinate sane: putaverat enim aliquid de libris quorum professio me conterebat. Tum vero arridens meque intuens, gratulatorie miratus est, quod eas & solas præ oculis meis litteras repente comperisset. Christianus quippe & fidelis erat, & sæpe tibi Deo nostro prosternebatur in ecclesia crebris & diuturnis orationibus. Cui ego cum indicassem illis me scripturis curam maximam impendere, ortus est sermo ipso narrante de Antonio Ægyptio monacho, cujus nomen excellenter clarebat apud servos tuos, nos autem usque in illam horam latebat. Quod ille ubi comperit, immoratus est in eo sermone, insinuans tantum virum ignorantibus, & admirans eamdem nostram ignorantiam. Stupebamus autem audientes tam recenti memoria, & prope nostris temporibus testatissima mirabilia tua in fide recta & catholica Ecclesia. Omnes mirabamur, & nos quia tam magna erant, & ille quia inaudita nobis erant.

15. Inde sermo ejus devolutus est ad monasteriorum greges, & mores suaveolentiæ tuæ, & ubera deserta eremi, quorum nos nihil sciebamus. Et erat monasterium Mediolani plenum bonis fratribus extra urbis mœnia sub Ambrosio nutritore, & non noveramus. Pertendebat ille & loquebatur adhuc, & nos intenti tacebamus. Unde incidit ut diceret nescio quando se & tres alios contubernales suos nimirum apud Treveros, cum Imperator pomeridiano Circensium spectaculo teneretur, exisse deambulatum in hortos muris contiguos, atque illic ut forte combinati spatiabantur, unum secum seorsum, & alios duos itidem seorsum pariterque digressos: sed illos vagabundos irruisse in quamdam casam, ubi habitabant quidam servi tui, spiritu pauperes, qualium est regnum cælorum, & invenisse ibi codicem in quo scripta erat vita Antonii. Quam legere cœpit unus eorum, & mirari, & accendi, & inter legendum meditari arripere talem vitam, & relicta militia sæculari servire tibi. [e] Erant autem ex eis quos dicunt Agentes in rebus. Tunc subito re-

a Lov. *quod faciebam volens*. Sed legendum, *quam*, uti habent alii codices, & supplendum, *magis*, quam particulam reticere amat Augustinus.

b Bad. Am. Er. Lov. *ulla excusatio*.

c In MSS. quatuor, *& non vincebat*. Sed verior aliorum codicum lectio sine negatione. Id nempe *vincebat*, quod saniore judicio mentis præferebatur, tametsi infirmioris adhuc voluntatis affectu non eligeretur. Unde mox ait: *Non erat omnino quod respondere veritate convictus*.

d Lov. *degebam*.

e Apud Am. Er. & Lov. *Erat*.

pletus amore ſancto & ſobrio pudore, iratus ſibi conjecit oculos in amicum, & ait illi; Dic, quæſo te, omnibus iſtis laboribus noſtris quo ambimus pervenire? quid quærimus? cujus rei cauſſa militamus? Majorne eſſe poterit ſpes noſtra in palatio, quam ut amici Imperatoris ſimus? Et ibi quid non fragile, plenumque periculis? Et per quot pericula pervenitur ad grandius periculum? [a] Et quando iſtuc erit? Amicus autem Dei ſi voluero, ecce nunc fio. Dixit hoc, & turbidus parturitione novæ vitæ, reddidit oculos paginis, & legebat & mutabatur intus ubi tu videbas, & exſuebatur mundo mens ejus, ut mox apparuit. Namque dum legit & volvit fluctus cordis ſui, infremuit aliquando & diſcrevit, decrevitque meliora, jamque tuus ait amico ſuo; Ego jam abrupi me ab illa ſpe noſtra, & Deo ſervire ſtatui, & hoc ex hora hac in hoc loco aggredior. Te ſi piget imitari, noli adverſari. Reſpondit ille, adhærere ſe ſocium tantæ mercedis tantæque militiæ. Et ambo jam tui ædificabant turrim ſumtu idoneo relinquendi omnia ſua & ſequendi te. Tum Pontitianus, & qui cum eo per alias horti partes deambulabant, quærentes eos devenerunt in eumdem locum, & invenientes admonuerunt ut redirent, quod declinaſſet dies. At illi narrato placito & propoſito ſuo, quoque modo in eis talis voluntas orta eſſet atque firmata, petiverunt ne ſibi moleſti eſſent, ſi adjungi recuſarent. Iſti autem nihilo mutati a priſtinis, fleverunt ſe tamen, ut dicebat, atque illis pie congratulati ſunt, & commendaverunt ſe orationibus eorum, & trahentes cor in terra abierunt in palatium, illi autem affigentes cor cælo, manſerunt in caſa. Et ambo habebant ſponſas. Quæ poſtea quam hoc audierunt, dicaverunt etiam ipſæ virginitatem tibi.

CAPUT VII. Rodebatur intus audito Pontitiano.

16. NARRABAT hæc Pontitianus. Tu autem Domine inter verba ejus retorquebas me ad meipſum, auferens me a dorſo meo ubi me poſueram, dum nollem me adtendere, & conſtituebas me ante faciem meam, ut viderem quam turpis eſſem, quam diſtortus & ſordidus, maculoſus & ulceroſus. Et videbam & horrebam, & quo a me fugerem non erat. Et ſi conabar a me avertere adſpectum, narrabat ille quod narrabat, & tu me rurſus opponebas mihi, & impingebas me in oculos meos, ut invenirem iniquitatem meam & odiſſem. Noveram eam, ſed diſſimulabam & [b] connivebam & obliviſcebar.

17. Tunc vero quanto ardentius amabam illos de quibus audiebam ſalubres affectus, quod ſe totos tibi ſanandos dederant, tanto exſecrabilius me comparatum eis oderam. Quoniam multi mei anni mecum effluxerant, forte duodecim anni, ex quo ab undevicesimo anno ætatis meæ, lecto Ciceronis Hortenſio, excitatus eram ſtudio ſapientiæ, & differebam contemta felicitate terrena ad eam inveſtigandam vacare, cujus non inventio, ſed vel ſola inquiſitio jam præponenda erat, etiam inventis theſauris regniſque gentium, & ad nutum circumfluentibus corporis voluptatibus. At ego adoleſcens miſer, valde miſer, in exordio ipſius adoleſcentiæ etiam petieram a te caſtitatem, & dixeram: Da mihi caſtitatem & continentiam, ſed noli modo. Timebam enim ne me cito exaudires, & cito ſanaresa morbo concupiſcentiæ, quam malebam expleri quam exſtingui. Et ieram per vias pravas ſuperſtitione ſacrilega, non quidem certus in ea, ſed quaſi præponens eam [c] ceteris, quæ non pie quærebam, ſed inimice oppugnabam.

18. Et putaveram me propterea differre de die in diem, contemta ſpe ſæculi te ſolum ſequi, quia non mihi apparebat certum aliquid quo dirigerem curſum meum. Et venerat dies quo nudarer mihi, & increpareret in me conſcientia mea: Ubi eſt lingua? Nempe tu dicebas propter incertum verum nolle te abjicere ſarcinam vanitatis. Ecce jam certum eſt, & illa te adhuc premit, humeriſque liberioribus pennas recipiunt, qui neque ita inquirendo attriti ſunt, nec decennio & amplius iſta meditati. Ita rodebar intus & confundebar pudore horribili vehementer, cum Pontitianus talia loqueretur. Terminato autem ſermone & cauſſa qua venerat, abiit ille. Et ego ad me, quæ non in me dixi? Quibus ſententiarum verberibus non flagellavi animam meam, ut ſequeretur me conantem poſt te ire? Et renitebatur, recuſabat, & non ſe excuſabat. Conſumta erant & convicta argumenta omnia, remanſerat muta trepidatio, & quaſi mortem reformidabat reſtringi a fluxu conſuetudinis quo tabeſcebat in mortem.

CAPUT VIII. In hortum ſecedit, quid ibi egerit.

19. TUM in illa grandi rixa interioris domus meæ, quam fortiter excitaveram cum anima mea in cubiculo noſtro corde meo, tam vultu quam mente turbatus, invado Alypium, & exclamo, Quid patimur? quid eſt hoc? quid audiſti? Surgunt indocti & cælum rapiunt, & nos cum doctrinis noſtris ſine corde, ecce ubi volutamur in carne & ſanguine? An quia præceſſerunt pudet ſequi, & non pudet nec ſaltem ſequi? Dixi neſcio quæ talia, & abripuit me ab illo æſtus meus, cum taceret attonitus intuens me. Neque enim ſolita ſonabam, pluſque loquebantur animum meum frons, genæ, oculi, color, modus vocis, quam verba quæ promebam. Hortulus quidam erat hoſpitii noſtri quo nos utebamur ſicut tota domo: nam hoſpes ibi non habitabat dominus domus. Illuc me abſtulerat tumultus pectoris, ubi nemo impediret ardentem litem quam mecum aggreſſus eram, donec exiret qua tu ſciebas: ego autem non, ſed tantum inſaniebam ſalubriter, & moriebar vitaliter, gnarus quid mali eſſem, & ignarus quid boni poſt paululum futurus eſſem. Abſceſſi ergo in hortum, & Alypius [d] pede poſt pedem. Neque enim ſecretum meum non erat, ubi ille aderat. Aut quando me ſic affectum deſereret? Sedimus quantum potuimus remoti ab ædibus: ego fremebam ſpiritu indignans turbulentiſſima indignatione, quod non irem in placitum & pactum tecum, Deus meus, in quod eundum eſſe omnia oſſa mea clamabant, & in cælum tollebant laudibus, & non illuc ibatur navibus aut quadrigis aut pedibus quantum ſaltem de domo in eum locum ieram, ubi ſedebamus. Nam non ſolum ire, verum etiam pervenire illuc, nihil erat aliud quam velle ire, ſed velle fortiter & integre; non ſemiſauciam hac atque hac verſare & jactare voluntatem, parte [e] aſſurgente cum alia parte cadente luctantem.

20. Denique tam multa faciebam corpore in ipſis

a In pleriſque editis, *Et quamdiu*. At in melioribus MSS. & Arn. *Et quando*. Malumus ut antitheſis ſervetur; quia in ſequente membro dicitur, *ecce nunc fio*.

b Lovanienſes in quatuor e ſuis MSS. legebant, *convivebam*. Nos in noſtris reperimus *conhibebam*. Nempe ſuam iniquitatem ſecum habebat, convivebat, & tamen obliviſcebatur.

c Er. cum uno MSS. *certis*.

d Sic MSS. Editi vero, *pedem poſt pedem*.

e Corbeienſis vetus cod. *parte aſſurgentem; cum alia parte alibi jacente cadentem, luctantem*.

sis cunctationis æstibus, quæ aliquando volunt homines, & non valent, si aut ipsa membra non habeant, aut ea vel colligata vinculis, vel resoluta languore, vel quoquo modo impedita sint. Si vulsi capillum, si percussi frontem, si consertis digitis amplexatus sum genu, quia volui feci. Potui autem velle & non facere, si mobilitas membrorum non obsequeretur. Tam multa ergo feci, ubi non hoc erat velle quod posse: & non faciebam, quod & incomparabili affectu amplius mihi placebat, & mox ut vellem possem, quia mox ut vellem utique vellem. Ibi enim facultas ea quæ voluntas, & ipsum velle jam facere erat, & tamen non fiebat: faciliusque obtemperabat corpus tenuissimæ voluntati animæ, ut ad nutum mentis membra moverentur, quam ipsa sibi anima ad [a] voluntatem suam magnam in sola voluntate perficiendam.

CAPUT IX. Unde fit ut animus imperet sibi & resistatur.

21. UNDE hoc monstrum, & quare istud? Luceat misericordia tua, & interrogem si forte mihi respondere possint latebræ pœnarum hominum, & tenebrosissimæ contritiones filiorum Adam. Unde hoc monstrum, & quare istud? Imperat animus corpori, & paretur statim; imperat animus sibi, & resistitur. Imperat animus ut moveatur manus, & tanta est facilitas ut vix a servitio discernatur imperium: & animus animus est, manus autem corpus est. Imperat animus ut velit animus, nec alter est, nec facit tamen. Unde hoc monstrum, & quare istud? Imperat, inquam, ut velit, qui non imperaret nisi vellet, & non fit quod imperat. Sed non ex toto vult; non ergo ex toto imperat. Nam intantum imperat, inquantum vult, & intantum non fit quod imperat, inquantum non vult. Quoniam voluntas imperat ut sit voluntas, nec alia, sed ipsa. Non utique plena imperat, ideo non est quod imperat. Nam si plena esset, nec imperaret ut esset, quia jam esset. Non igitur monstrum partim velle, partim nolle; sed ægritudo animi est, quia non totus assurgit veritate sublevatus, consuetudine prægravatus. Et ideo sunt duæ voluntates, quia una earum tota non est, & hoc adest alteri quod deest alteri.

CAPUT X. Adversus Manichæos qui ex duabus contrariis voluntatibus duas contrarias naturas asseverant. *Eph. 5. 8.*

22. PEREANT a facie tua Deus, sicuti pereunt vaniloqui & mentis seductores, qui cum duas voluntates in deliberando animadverterint, duas naturas duarum mentium esse asseverant, unam bonam, alteram malam. Ipsi vere mali sunt, cum ista mala sentiunt, & iidem ipsi boni erunt si vera senserint, verisque consenserint, ut dicat eis Apostolus tuus: *Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Isti enim dum volunt esse lux, non in Domino, sed in seipsis, putando animæ naturam hoc esse quod Deus est, ita facti sunt densiores tenebræ: quoniam longius a te receserunt horrenda arrogantia, a te vero lumine illuminante omnem hominem venientem in hunc mundum. Adtendite quid dicatis, & erubescite, & accedite ad eum & illuminamini, & vultus vestri non erubescent. Ego cum deliberabam ut jam servirem Domino Deo meo, sicut diu disposueram, ego eram qui volebam, ego qui nolebam, ego ego eram. Nec plene volebam, nec plene nolebam. Ideo mecum contendebam, & dissipabar a meipso. Et ipsa dissipatio me invito quidem fiebat, nec tamen ostendebat naturam mentis alienæ, sed pœnam meæ. Et ideo non jam ego operabar illam, sed quod habitabat in me peccatum de supplicio liberioris peccati, quia eram filius Adam.

23. Nam si tot sunt contrariæ naturæ, quot voluntates sibi resistunt; non jam duæ, sed plures erunt. Si deliberet quisquam utrum ad conventiculum eorum pergat, an ad theatrum: clamant isti, Ecce duæ naturæ, una bona hac ducit, altera mala illac reducit. Nam unde ista cunctatio sibimet adversantium voluntatum? Ego autem dico ambas malas, & quæ ad illos ducit, & quæ ad theatrum reducit. Sed non credunt nisi bonam esse qua itur ad eos. Quid si ergo quisquam nostrum deliberet, & secum altercantibus duabus voluntatibus fluctuet, utrum ad theatrum pergat, an ad ecclesiam nostram, nonne & isti quid respondeant fluctuabunt? Aut enim fatebuntur, quod nolunt, bona voluntate pergi in ecclesiam nostram, sicut in eam pergunt qui sacramentis ejus imbuti sunt atque detinentur: aut duas malas naturas, & duas malas mentes in uno homine confligere putabunt; & non erit verum quod solent dicere, unam bonam & alteram malam: aut convertentur ad verum, & non negabunt cum quisque deliberat animam unam diversis voluntatibus æstuare.

24. Jam ergo non dicant, cum duas voluntates in homine uno adversari sibi sentiunt, duas contrarias mentes de duabus contrariis substantiis & de duobus contrariis principiis contendere, unam bonam, alteram malam. Nam tu Deus verax improbas eos, & redarguis atque convincis eos, sicut in utraque mala voluntate, cum quisque deliberat utrum hominem veneno interimat an ferro: utrum fundum alienum illum, an illum invadat, quando utrumque non potest: utrum emat voluptatem luxuria, an pecuniam servet avaritia: utrum ad circum pergat, an ad theatrum, si uno die utrumque exhibeatur: addo etiam tertium, an ad furtum de domo aliena si subest occasio: addo & quartum, an ad committendum adulterium, si & inde simul facultas aperitur, si omnia concurrant in unum articulum temporis, pariterque cupiantur omnia quæ simul agi nequeunt. Discerpunt enim animum sibimet adversantibus quatuor voluntatibus, vel etiam pluribus in tanta copia rerum quæ appetuntur, nec tamen tantam multitudinem diversarum substantiarum solent dicere: ita & in bonis voluntatibus. Nam quæro ab eis, utrum bonum sit delectari lectione Apostoli, & utrum bonum sit delectari psalmo sobrio, & utrum bonum sit Evangelium disserere. Respondebunt ad singula: Bonum. Quid si ergo pariter delectent omnia simulque uno tempore? Nonne diversæ voluntates distendunt cor hominis cum deliberatur quid potissimum arripiamus? Et omnes bonæ sunt, & certant secum donec eligatur unum, quo feratur tota voluntas una, quæ in plures dividebatur. Ita etiam cum æternitas delectat superius, & temporalis boni voluptas retentat inferius, eadem anima est non tota voluntate illud aut hoc volens, & ideo discerpitur gravi molestia dum illud veritate præponit, hoc familiaritate non [b] ponit.

CAPUT XI. Lucta spiritus & carnis in Aug

25. SIC ægrotabam, & excruciabar accusans memetipsum solito acerbius nimis, ac volvens & versans me in vinculo meo, donec abrumperetur totum quo jam exiguo tenebar, sed tenebar ta-

a Lov. Som. Blas. *ad voluptatem suam*; corrupte, nam de perficienda voluntate loquitur Augustinus. Et vero in MSS. nullo fere excepto, in antiquioribus editionibus & Arn. habetur, *ad voluntatem suam*.

b MSS. Corbeiensis & aliquot alii, *non punit*.

tamen. Et inſtabas tu in occultis meis Domine, ſevera misericordia, flagella ingeminans timoris & pudoris, ne rurſus ceſſarem, & non abrumperetur idipſum exiguum & tenue quod remanſerat; & revaleſceret iterum, & me robuſtius alligaret. Dicebam enim apud me intus: Ecce modo fiat, modo fiat. Et cum verbo jam ibam in placitum. Jam pene faciebam, & non faciebam: nec relabebar tamen in priſtina, ſed de proximo ſtabam, & reſpirabam. Et item conabar, & paulo minus ibi eram, & paulo minus jamjamque adtingebam & tenebam; & non ibi eram, nec adtingebam, nec tenebam, hæſitans mori morti, & vitæ vivere; pluſque in me valebat deterius inolitum quam melius inſolitum: punctumque ipſum temporis quo aliud futurus eram, quanto propius admovebatur, tanto ampliorem incutiebat horrorem: ſed non recutiebat retro, nec avertebat; ſed ſuſpendebat.

26. Retinebant nugæ nugarum, & vanitates vanitantium antiquæ amicæ meæ; & ſuccutiebant veſtem meam carneam, & ſubmurmurabant, Dimittiſne nos? & a momento iſto non erimus tecum ultra in æternum, & a momento iſto non tibi licebit, hoc & illud, ultra in æternum? Et quæ ſuggerebant in eo quod dixi, hoc & illud, quæ ſuggerebant, Deus meus? Avertat ab anima ſervi tui miſericordia tua: Quas ſordes ſuggerebant? quæ dedecora? Et audiebam eas jam longe minus quam dimidius, non tamquam libere contradicentes eundo in obviam, ſed veluti a dorſo muſſitantes, & diſcedentem quaſi furtim vellicantes, ut reſpicerem. Retardabant tamen cunctantem me abripere atque excutere ab eis & tranſilire quo vocabar, cum diceret mihi conſuetudo violenta: Putaſne ſine iſtis poteris?

27. Sed jam tepidiſſime hoc dicebat. Aperiebatur enim ab ea parte, qua intenderam faciem & quo tranſire trepidabam, caſta dignitas continentiæ, ſerena & non diſſolute hilaris, honeſte blandiens ut venirem neque dubitarem, & extendens ad me ſuſcipiendum & amplectendum pias manus plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri & puellæ; ibi juventus multa & omnis ætas, & graves viduæ, & virgines anus; & in omnibus ipſa continentia nequaquam ſterilis; ſed fecunda mater filiorum gaudiorum de marito te Domine. Et irridebat me irriſione hortatoria, quaſi diceret: Tu non poteris quod iſti, quod iſtæ? An vero iſti & iſtæ in ſemetipſis poſſunt, ac non in Domino Deo ſuo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te ſtas, & non ſtas? Projice te in eum; noli metuere, non ſe ſubtrahet ut cadas: projice te ſecurus, excipiet & ſanabit te. Et erubeſcebam nimis, quia illarum nugarum murmur adhuc audiebam, & cunctabundus pendebam. Et rurſus illa, quaſi diceret: Obſurdeſce adverſus immunda illa membra tua ſuper terram, ut mortificentur. Narrant tibi delectationes, ſed non ſicut lex Domini Dei tui. Iſta controverſia in corde meo, non niſi de meipſo adverſus meipſum. At Alypius affixus lateri meo, inuſitati motus mei exitum tacitus opperiebatur.

CAPUT XII. Vocis admonitu quo modo totus converſus.

28. UBI vero a fundo arcano alta conſideratio contraxit, & congeſſit totam miſeriam meam in conſpectum cordis mei, oborta eſt procella ingens ferens ingentem imbrem lacrymarum. Et ut totum effunderem cum vocibus ſuis ſurrexi ab Alypio. Solitudo mihi ad negotium flendi aptior ſuggerebatur. Et ſeceſſi remotius quam ut poſſet mihi oneroſa eſſe etiam ejus præſentia. Sic tunc eram, & ille ſenſit: a neſcio quid enim puto dixeram in quo apparebat ſonus vocis meæ jam fletu gravidus, & ſic ſurrexeram. Manſit ergo ille ubi ſedebamus nimie ſtupens. Ego ſub quadam fici arbore ſtravi me neſcio quomodo, & dimiſi habenas lacrymis, & proruperunt flumina oculorum meorum, acceptabile ſacrificium tuum. Et non quidem his verbis, ſed in hac ſententia multa dixi tibi: Et tu Domine uſquequo? Uſquequo Domine iraſceris in finem? Ne memor fueris iniquitatum noſtrarum antiquarum. Sentiebam enim eis me teneri: Jactabam voces miſerabiles. Quamdiu? quamdiu? Cras & cras? Quare non modo? quare non hac hora finis turpitudinis meæ?

29. Dicebam hæc & flebam amariſſima contritione cordis mei. Et ecce audio vocem de vicina domo cum cantu dicentis & crebro repetentis, quaſi pueri an puellæ, neſcio: TOLLE LEGE, TOLLE LEGE. Statimque mutato vultu intentiſſimus cogitare cœpi, utrum nam ſolerent pueri in aliquo genere ludendi cantitare tale aliquid: nec occurrebat omnino audiviſſe me uſpiam. Repreſſoque impetu lacrymarum ſurrexi, nihil aliud interpretans, niſi divinitus mihi juberi, ut aperirem codicem & legerem quod primum caput inveniſſem. Audieram enim de Antonio, quod ex evangelica lectione, cui forte ſupervenerat, admonitus fuerit, tamquam ſibi diceretur quod legebatur. *Vade, vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & habebis theſaurum in cælis; & veni ſequere me*: & tali oraculo confeſtim ad te eſſe converſum. Itaque concitus redii ad eum locum ubi ſedebat Alypius: ibi enim poſueram codicem Apoſtoli cum inde ſurrexeram. Arripui, aperui, & legi in ſilentio capitulum, quo primum conjecti ſunt oculi mei: *Non in comeſſationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione: ſed induite Dominum Jeſum Chriſtum, & carnis providentiam ne feceritis in concupiſcentiis*. Nec ultra volui legere, nec opus erat. Statim quippe cum fine hujuſce ſententiæ quaſi luce ſecuritatis infuſa cordi meo, omnes dubitationis tenebræ diffugerunt.

30. Tum interjecto aut digito aut neſcio quo alio ſigno, codicem clauſi, & tranquillo jam vultu indicavi Alypio. At ille quid in ſe ageretur, quod ego neſciebam, ſic indicavit: petit videre quid legiſſem: oſtendi; & adtendit etiam ultra quam ego legeram, & ignorabam quid ſequeretur. Sequebatur vero: *Infirmum autem in fide recipite*. Quod ille ad ſe retulit, mihique aperuit. Sed tali admonitione firmatus eſt, placitoque ac propoſito bono & congruentiſſimo ſuis moribus, quibus a me in melius jam olim valde longeque diſtabat, ſine ulla turbulenta cunctatione conjunctus eſt. Inde ad matrem ingredimur; indicamus; gaudet: narramus quemadmodum geſtum ſit; exſultat & triumphat; & benedicebat tibi, qui potens es ultra quam petimus aut intelligimus facere, quia tanto amplius ſibi a te conceſſum de me videbat quam petere ſolebat miſerabilibus flebilibuſque gemitibus. Convertiſti enim me ad te, ut nec uxorem quærerem, nec aliquam ſpem ſæculi hujus, ſtans in ea regula fidei in qua me ante tot annos ei revelaveras. Et convertiſti luctum ejus in gaudium multo uberius quam voluerat, & multo carius atque caſtius quam de nepotibus carnis meæ requirebat.

Mat. 19. 21.

Rom. 13. 13.

Rom. 14. 1.

a Lov. *& ille ſenſit neſcio quid. Aliquid enim*, &c.

LIBER NONUS.

Dicit de capto a se consilio rhetoricæ professionem abjiciendi, non tamen ante quam vindemialium feriarum, quod proxime instabat, tempus advenisset. Tum de suo in Verecundi amici villam secessu, de suo baptismate, ac de Monnicæ matris virtutibus atque obitu, qui baptizato ipso incidit in eumdem huncce annum, ætatis videlicet Augustini tricesimum-tertium.

CAPUT I. Laudat Dei bonitatem, agnoscens suam miseriam.

1. O DOMINE ego servus tuus, ego servus tuus, & filius ancillæ tuæ. Disrupisti vincula mea, tibi sacrificabo sacrificium laudis. Laudet te cor meum & lingua mea, & omnia ossa mea dicant: Domine quis similis tibi: Dicant, & responde mihi, & dic animæ meæ, salus tua ego sum. Quis ego, & qualis ego? Quid non mali [a] aut facta mea: aut si non facta, dicta mea: aut si non dicta, voluntas mea fuit? Tu autem Domine bonus & misericors, & dextera tua respiciens profunditatem mortis meæ, & a fundo cordis mei exhauriens abyssum corruptionis. Et hoc erat totum nolle quod [b] volebam, & velle quod volebas. Sed ubi erat tam annoso tempore, & de quo imo altoque secreto evocatum est in momento liberum arbitrium meum, quo subderem cervicem leni jugo tuo, & humeros levi sarcinæ tuæ, Christe Jesu, adjutor meus & redemtor meus? Quam suave mihi subito factum est carere suavitatibus nugarum, & quas amittere metus fuerat, jam dimittere gaudium erat. Ejiciebas enim eas a me, vera tu & summa suavitas, ejiciebas & intrabas pro eis omni voluptate dulcior, sed non carni & sanguini: omni luce clarior, sed omni secreto interior: omni honore sublimior, sed non sublimibus in se. Jam liber erat animus meus a curis mordacibus ambiendi, & adquirendi, & volutandi atque scalpendi scabiem libidinum, & garriebam tibi claritati meæ, & divitiis meis, & saluti meæ, Domino Deo meo.

CAPUT II. Deserere rhetoricæs professionem differt usque ad vindemiales ferias.

2. ET placuit mihi in conspectu tuo non tumultuose abripere, sed leniter subtrahere ministerium linguæ meæ [c] nundinis loquacitatis, ne ulterius pueri meditantes non legem tuam, non pacem tuam, sed insanias mendaces & bella forensia, mercarentur ex ore meo arma furori suo. Et opportune jam pauciſſimi dies supererant ad vindemiales ferias, & statui tolerare illos ut sollemniter abscederem, & redemtus a te jam non redirem venalis: Consilium ergo nostrum erat coram te, coram hominibus autem nisi nostris non erat. Et convenerat inter nos ne passim cuiquam effunderetur; quamquam tu nobis a convalle plorationis adscendentibus & cantantibus canticum graduum, dederas sagittas acutas, & carbones vastatores adversus linguam subdolam, velut consulendo contradicentem, & sicut cibum assolet amando consumentem.

3. Sagittaveras tu cor nostrum caritate tua, & gestabamus verba tua transfixa visceribus; & exempla servorum tuorum, quos de nigris lucidos, & de mortuis vivos feceras, congesta in sinum cogitationis nostræ urebant & absumebant gravem torporem, ne in ima [d] vergeremus, & accendebant nos valide, ut omnis ex lingua subdola contradictionis flatus inflammare nos acrius posset, non extinguere. Verumtamen quia propter nomen tuum quod sanctificasti per terras, etiam laudatores utique haberet votum & propositum nostrum, jactantiæ simile videbatur, non opperiri tam proximum feriarum tempus, sed de publica professione atque ante oculos omnium sita ante discedere, ut conversa in factum meum ora cunctorum intuentium, quam vicinum vindemialium diem prævenire voluerim, multa dicerent, quod quasi appetissem magnus videri. Et quo mihi erat istud, ut putaretur & disputaretur de animo meo, & blasphemaretur bonum nostrum?

4. Quin etiam quod ipsa æstate litterario labori nimio pulmo meus cedere cœperat, & difficulter trahere suspiria, doloribusque pectoris testari se saucium, vocemque clariorem productioremve recusare, primo perturbaverat me, quia magisterii illius sarcinam pene jam necessitate deponere cogebat, aut si curari & convalescere potuissem, certe intermittere. Sed ubi plena voluntas vacandi, & videndi quoniam tu es Dominus, oborta mihi est atque firmata, nosti Deus meus, etiam gaudere cœpi, quod hæc quoque suberat non mendax excusatio, quæ offensionem hominum temperaret, qui propter liberos suos me liberum esse numquam volebant. Plenus igitur tali gaudio tolerabam illud intervallum temporis, donec decurreret, nescio utrum vel viginti dies erant, sed tamen fortiter tolerabantur, quia recesserat cupiditas quæ mecum solebat ferre grave negotium, & ego premendus remanseram, nisi patientia succederet. Peccasse me in hoc quisquam servorum tuorum fratrum meorum dixerit, quod jam pleno corde militia tua, passus me fuerim vel una hora sedere in cathedra mendacii. At ego non contendo. Sed tu Domine misericordissime, nonne & hoc peccatum cum ceteris horrendis & funereis in aqua sancta ignovisti & remisisti mihi?

CAPUT III. Verecundus concedit illi rus suum.

5. MACERABATUR anxietudine Verecundus de isto nostro bono, quod propter vincula sua, quibus tenacissime tenebatur, deseri se nostro consortio videbat, nondum Christianus conjuge fideli, ea ipsa tamen artiore præ ceteris compede ab itinere quod aggressi eramus retardabatur. Nec Christianum esse alio modo se velle dicebat, quam illo quo non poterat. Benigne sane obtulit, ut quamdiu ibi essemus, in [e] rure ejus essemus. Retribues illi Domine in resurrectione justorum, quia jam ipsam sortem retribuisti ei. Quamvis enim absentibus nobis, cum Romæ jam essemus, corporali ægritudine correptus, & in ea Christianus & fidelis factus, ex hac vita emigravit: ita misertus es non solum ejus, sed etiam nostri, ne cogitantes egregiam erga nos amici humanitatem, nec eum in grege tuo numerantes, dolore intolerabili crucia-

re-

a Sic MSS. & Arn. At Lov. *Quid non mali ego? An facta mea*, &c. In aliis etiam editis habetur, *ego*, sed, *an*, mutatur in, *aut*.

b Editiones pleræque, *Et hoc erat totum nolle quod volebas, & velle quod nolebas*. Sequi maluimus cum Arn. lectionem MSS.

c In Benigniano codice, *mundanis loquacitatibus*.

d MSS. duo, *ne in ima mergeremur*.

e MSS. nullo fere excepto habent, *in re ejus essemus*.

remur. Gratias tibi Deus noſter, tui ſumus, indicant hortationes & conſolationes tuæ, fidelis promiſſor, reddes Verecundo pro rure illo ejus Caſſiciaco, ubi ab æſtu ſæculi requievimus in te, amœnitatem ſempiterne virentis paradiſi tui, quoniam dimiſiſti ei peccata ſuper terram, in monte incaſeato, monte tuo, monte uberi.

6. Angebatur ergo tunc ipſe, Nebridius autem collætabatur. Quamvis enim & ipſe nondum Chriſtianus in illam foveam pernicioſiſſimi erroris inciderat, ut Veritatis Filii tui carnem phantaſma crederet, tamen inde emergens ſic ſibi erat, nondum ullis Eccleſiæ tuæ ſacramentis imbutus, ſed inquiſitor ardentiſſimus veritatis. Quem non multo poſt converſionem noſtram & regenerationem per baptiſmum tuum, ipſum etiam fidelem catholicum caſtitate perfecta atque continentia tibi ſervientem in Africa apud ſuos, cum tota domus ejus per eum Chriſtiana facta eſſet, carne ſolviſti, & nunc ille vivit in ſinu Abraham. Quidquid illud eſt quod illo ſignificatur [a] ſinu, ibi Nebridius meus vivit, dulcis amicus meus, tuus autem Domine adoptivus ex liberto filius, ibi vivit. Nam quis alius tali animæ locus? Ibi vivit, unde me multa interrogabat homuncionem inexpertum. Jam non ponit aurem ad os meum, ſed ſpiritale os ad fontem tuum, & bibit quantum poteſt ſapientiam pro aviditate ſua ſine fine felix. Nec ſic eum arbitror inebriari ex ea, ut obliviſcatur mei cum tu Domine [b] quem potat ille, noſtri ſi memor. Sic ergo eramus Verecundum conſolantes triſtem, ſalva amicitia, de tali [c] converſione noſtra, & exhortantes ad fidem gradus ſui, vitæ ſcilicet conjugalis: Nebridium autem opperientes quando ſequeretur, quod de tam proximo poterat, & erat jam jamque facturus: cum ecce evoluti ſunt dies illi tãdem, nam longi & multi videbantur præ amore libertatis otioſæ, ad cantandum de medullis omnibus; Tibi dixit cor meum, quæſivi vultum tuum, vultum tuum Domine requiram.

CAPUT IV. Libri apud Caſſiciacũ ſcripti. Epiſtolæ ad Nebridium. De pſalmis ac dolore dentium [d]

7. ET venit dies in quo etiam actu ſolverer a profeſſione rethorica, unde jam cogitatu ſolutus eram. Et factum eſt, & eruiſti linguam meam, unde jam erueras cor meum, & benedicebam tibi gaudens, profectus in villam cum meis omnibus. Ibi quid egerim in litteris, jam quidem ſervientibus tibi, ſed adhuc [d] ſuperbiæ ſcholam, tamquam in pauſatione anhelantibus, teſtantur libri diſputati cum præſentibus, & cum ipſo me ſolo coram te: quæ autem cum abſente Nebridio, teſtantur epiſtolæ. Et quando mihi ſufficiat tempus commemorandi omnia magna erga nos beneficia tua in illo tempore, præſertim ad alia majora properanti? Revocat enim me recordatio mea, & dulce mihi fit, Domine, confiteri tibi quibus internis me ſtimulis perdomueris, & quemadmodum me complanaveris humiliatis montibus & collibus cogitationum mearum, & tortuoſa mea direxeris, & aſpera lenieris, quoque modo ipſum etiam Alypium fratrem cordis mei ſubegeris nomini unigeniti tui Domini & Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti, quod primo dedignabatur inſeri litteris noſtris. Magis enim eas volebat redolere gymnaſiorum cedros, quas jam contrivit Dominus, quam ſalubres herbas eccleſiaſticas adverſas ſerpentibus.

8. Quas tibi, Deus meus, voces dedi cum legerem pſalmos David, cantica fidelia, & ſonos pietatis excludentes turgidum ſpiritum, rudis in germano amore tuo, catechumenus in villa cum catechumeno Alypio feriatus, matre adhærente nobis muliebri habitu, virili fide, anili ſecuritate, materna caritate, Chriſtiana pietate? Quas tibi voces dabam in pſalmis illis, & quomodo in te inflammabar ex eis, & accendebar eos recitare ſi poſſem toto orbe terrarum, adverſus typhum generis humani? Et tamen toto orbe cantantur, & non eſt qui ſe abſcondat a calore tuo. Quam vehementi & acri dolore indignabar Manichæis; & miſerabar eos rurſus, quod illa ſacramenta, illa medicamenta neſcirent, & inſani eſſent adverſus antidotum quo ſani eſſe potuiſſent. Vellem ut alicubi juxta eſſent tunc, & me neſciente quod ibi eſſent intuerentur faciem meam, & audirent voces meas, quando legi quartum pſalmum, in illo tunc otio, quid de me fecerit ille pſalmus * *Cum invocarem exaudivit me Deus juſtitiæ meæ, in tribulatione dilataſti mihi: miſerere mei Domine, & exaudi orationem meam.* Audirent, ignorante me utrum audirent, ne me propter ſe illa dicere putarent, quæ inter hæc verba dixerim. Quia & revera nec ea dicerem, nec ſic ea dicerem, ſi me ab eis audiri viderique ſentirem: nec ſi dicerem ſic acciperent quomodo mecum & mihi coram te de familiari affectu animi mei.

* Explicatio Pſalmi quarti, *Cum invocarem.*

9. Inhorrui timendo, ibidemque inferbui ſperando & exſultando in tua miſericordia Pater. Et hæc omnia exibant per oculos meos & vocem meam, cum converſus ad nos ſpiritus tuus bonus ait nobis: *Filii hominum quouſque graves corde? Ut quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium?* Dilexeram enim vanitatem, & quæſieram mendacium. Et tu, Domine, jam magnificaveras ſanctum tuum, ſuſcitans eum a mortuis, & collocans ad dexteram tuam, unde mitteret ex alto promiſſionem ſuam Paracletum Spiritum veritatis: & miſerat eum jam, ſed ego neſciebam. Miſerat eum, quia jam magnificatus erat, reſurgens a mortuis, & adſcendens in cælum. Ante autem Spiritus nondum erat datus, quia Jeſus nondum erat clarificatus: & clamabat prophetia: *Quouſque graves corde. Ut quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium? & ſcitote quoniam Dominus magnificavit ſanctum ſuum.* Clamat, *quouſque:* clamat, *ſcitote*. Et ego tamdiu neſciens vanitatem dilexi, & mendacium quæſivi; & ideo audivi & contremui, quoniam talibus dicitur qualem me fuiſſe reminiſcebar. In [e] phantaſmatis enim quæ pro veritate tenueram vanitas erat & mendacium. Et inſonui multa graviter & fortiter in dolore recordationis meæ. Quæ utinam audiſſent qui adhuc uſque diligunt vanitatem & quærunt mendacium. Forte conturbarentur, & evomuiſſent illud; & exaudires eos cum clamarent ad te: quoniam vera morte carnis mortuus eſt pro nobis, qui te interpellat pro nobis.

10. Legebam: *Iraſcimini, & nolite peccare*. Et quomodo movebar, Deus meus, qui jam didiceram iraſci

a Quid ſinu Abrahæ ſignificari crediderit Auguſtinus, aperuit ipſe poſtea in lib. 4. de anima & ejus orig. cap. 16. *Sinum Abrahæ intellige remotam ſedem quietis atque ſecretam, ubi eſt Abraham; & ideo Abrahæ dictum non quod ipſius tantum ſit, ſed quod ipſe pater multarum gentium ſit poſitus, quibus eſt ad imitandum fidei principatum propoſitus.*

b In duobus MSS. *a quo potatur*.

c Lov. cum antiquioribus editis, *de tali converſatione noſtra*.

d Som. *Sed adhuc in ſuperbiæ ſcholam tamquam in pauſationem anhelantibus*. Arn. & MSS. noſtram præferunt lectionem. Nempe ad illud Auguſtinus alludit, quod accidit fugientibus, qui cum primum pauſant, aliquamdiu anhelant. Libri porro quos hic dicit in villa ſcriptos, ii ſunt qui recenſentur in lib. 1 retract. cap. 1. 2. 3. 4.

e Bad. cum duobus MSS. *phantaſiis*, mendoſe. Nam Auguſtinus in hujus operis lib. 3. cap. 6. phantaſias vocat eorum quæ ſunt; phantaſmata vero eorum quæ omnino non ſunt corporum imagines; quas ipſe Manichæis olim adhærens, pro veritate amplexabatur.

irasci mihi de præteritis, ut de cetero non peccarem? Et merito irasci, quia non alia natura gentis tenebrarum de me peccabat, sicut dicunt qui sibi non irascuntur, & thesaurizant sibi iram in die iræ & revelationis justi judicii tui. Nec jam bona mea foris erant, nec oculis carneis in isto sole quærebantur. Volentes enim gaudere forinsecus facile evanescunt; & effunduntur in ea quæ videntur & temporalia sunt; & imagines eorum famelica cogitatione lambunt. Et o si fatigentur inedia, & dicant: *Quis ostendet nobis bona?* Et dicamus, & audiant: *Signatum est in nobis lumen vultus tui, Domine.* Non enim lumen nos sumus quod illuminat omnem hominem; sed illuminamur a te, ut qui fuimus aliquando tenebræ, simus lux in te. O si viderent internum
a a æternum, quod ego quia gustaveram, frendebam, quoniam non eis poteram ostendere, si afferrent ad me cor in oculis suis foris a te, & dicerent: *Quis ostendet nobis bona?* Ibi enim
b b ubi mihi iratus eram intus in cubili, ubi compunctus eram, ubi sacrificaveram mactans vetustatem meam, & inchoata meditatione renovationis meæ sperans in te, ibi mihi dulcescere cœperas & dederas lætitiam in corde meo. Et exclamabam legens hæc foris, & agnoscens intus; nec volebam multiplicari terrenis bonis, devorans tempora, & devoratus
c c temporibus, cum haberem in æterna simplicitate aliud frumentum & vinum & oleum.

11. Et clamabam in consequenti versu clamore alto cordis mei: O *in pace!* o *in idipsum!* o quid dixit: *Obdormiam & somnum capiam!* Quoniam quis resistet nobis cum fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in victoriam? Et tu es idipsum valde qui non mutaris, & in te requies obliviscens laborum omnium, quoniam nullus alius tecum nec ad alia multa adipiscenda quæ non sunt quod tu; sed *tu Domine, singulariter in spe constituisti me.* Legebam & ardebam; nec inveniebam quid facerem surdis mortuis, ex quibus fueram pestis latrator amarus & cæcus adversus litteras de melle cæli melleas, & de lumine tuo luminosas; &
d d super inimicis Scripturæ hujus tabescebam.

12. Quando recordabor omnia dierum illorum feriatorum? Sed nec oblitus sum, nec silebo flagelli tui asperitatem, & misericordię tuæ mirabilem celeritatem. Dolore dentium tunc excruciabas me; & cum in tantum ingraveseret ut non valerem loqui, adscendit in cor meum admonere omnes meos qui aderant, ut deprecarentur te pro me, Deum salutis omnimodè. Et scripsi hoc in cera, & dedi eis ut legeretur. Mox ut genua supplici affectu fiximus, fugit dolor ille. Sed quis dolor, aut quomodo fugit? Expavi, fateor, Domine meus, Deus meus, nihil enim tale ab ineunte ætate expertus fueram. Et insinuati sunt mihi in profundo nutus tui: & gaudens in fide laudavi nomen tuum. Et ea fides me securum esse non sinebat de præteritis peccatis meis, quæ mihi per baptismum tuum remissa nondum erant.

CAPUT V. Ambrosium consulit quid legendum.

13. Renuntiavi peractis vindemialibus, ut scholasticis suis Mediolanenses venditorem verborum alium providerent, quod & tibi ego servire delegissem, & illi professioni præ difficultate spirandi ac dolore pectoris non sufficerem. Et insinuavi per litteras antistiti tuo, viro sancto Ambrosio pristinos errores meos, & præsens votum meum, ut moneret quid potissimum mihi de libris tuis legendum esset, quo percipiendæ tantæ gratiæ paratior aptiorque fierem. At ille jussit Isaiam prophetam: credo quod præ ceteris Evangelii vocationisque gentium sit prænuntiator apertior. Verumtamen ego primam hujus lectionem non intelligens, totumque talem arbitrans, distuli repetendum exercitatior in dominico eloquio.

CAPUT VI. Mediolani baptizatur cum Alypio & Adeodato.

14. Inde ubi tempus advenit, quo me nomen dare oporteret, relicto rure, Mediolanum remeavimus. Placuit & Alypio renasci in te mecum, jam induto humilitate sacramentis tuis congrua, & fortissimo domitori corporis, usque ad Italicum solum glaciale nudo pede obterendum insolito ausu. Adjunximus etiam nobis puerum Adeodatum ex me natum carnaliter de peccato meo. Tu bene feceras eum. Annorum erat ferme quindecim, & ingenio præveniebat multos graves & doctos viros. Munera tua tibi confiteor, Domine Deus meus, Creator omnium, & multum potens
e e reformare nostra deformia; nam ego in illo puero præter delictum nihil habebam. Quod enim enutriebatur a nobis in disciplina tua, tu inspiraveras nobis, nullus alius: munera tua tibi confiteor. Est liber noster qui inscribitur de Magistro: ipse ibi mecum loquitur. Tu scis illius esse sensa omnia quæ inferuntur ibi ex persona colloquutoris mei, cum esset in annis sedecim. Multa ejus alia mirabiliora expertus sum. Horrori mihi erat illud ingenium, & quis præter te talium miraculorum opifex? Cito de terra abstulisti vitam ejus, & securior eum recordor, non timens quidquam pueritiæ, nec adolescentiæ, nec omnino homini illi. Sociavimus eum coævum nobis in gratia tua, educandum in disciplina tua, & baptizati sumus, & fugit a nobis solicitudo vitæ præteritæ. Nec satiabar illis diebus dulcedine mirabili, considerare altitudinem consilii tui super salutem generis humani. Quantum flevi in hymnis & canticis tuis, suave sonantis Ecclesiæ tuæ vocibus commotus acriter. Voces illæ influebant auribus meis, & eliquabatur veritas in cor meum, &
f f exæstuabat inde affectus pietatis, & currebant lacrymæ, & bene mihi erat cum eis.

CAPUT VII. Ecclesiastici cantus institutio Mediolani. Inventio corporum Ss. Protasii & Gervasii.

15. Non longe cœperat Mediolanensis Ecclesia genus hoc consolationis & exhortationis celebrare, magno studio fratrum concinentium vocibus & cordibus. Nimirum annus erat, aut non multo amplius, cum Justina Valentiniani regis pueri mater, hominem tuum Ambrosium persequeretur hæresis suæ caussa, qua fuerat seducta ab Arianis. Excubabat pia plebs in Ecclesia, mori parata cum Episcopo suo, servo tuo. Ibi mater mea, ancilla tua, solicitudinis & vigiliarum primas tenens, orationibus vivebat. Nos adhuc frigidi a calore spiritus tui, excitabamur tamen civitate adtonita atque turbata. Tunc hymni & psalmi ut canerentur secundum morem Orientalium partium, ne populus mœroris tædio contabesceret, institutum est; & ex illo in hodiernum retentum, multis jam ac pene omnibus gregibus tuis, & per cetera orbis imitantibus.

16. Tunc

a In editis, *o si viderent internum lumen æternum*. In Corbeiensi codice, *o si viderent in te internum lumen æternum*, Visum est sequi alios optimæ notæ MSS. qui ceteris omissis verbis præferunt, *O si viderent internum æternum*.

b Lov. Som. *Ibi enim, ibi mihi*. MSS. vero cum Bad. Am. Er. Blas. Arn. *Ibi enim, ubi mihi*.

c Ita MSS. quo loco editi habent, *temporalibus*.

d Am. Er. & Lov. *& super inimicis scripturis Scripturæ hujus*. At MSS. Bad. & Arn. carent voce, *Scripturis*.

e In MSS. pluribus & potioribus, *multum potens formare*, & paulo post, *præter delictum non habebam*.

f Lov. *& ex ea æstuabat affectus* &c.

16. Tunc memorato antiſtiti tuo per viſum aperuiſti, quo loco laterent Martyrum corpora Protaſii & Gervaſii, quæ per tot annos incorrupta in theſauro ſecreti tui recondideras, unde opportune promeres ad coercendam rabiem femineam, ſed regiam. Cum enim propalata & effoſſa digno cum honore transferrentur ad Ambroſianam baſilicam, non ſolum quos immundi vexabant ſpiritus, confeſſis eiſdem dæmonibus ſanabantur, verum etiam quidam plures annos cæcus civis civitatique notiſſimus, cum populi tumultuantis lætitiæ cauſſam quæſiſſet atque audiſſet, exſilivit, eoque ſe ut duceret, ſuum ducem rogavit. Quo perductus impetravit admitti, ut ſudario tangeret feretrum pretioſæ in conſpectu tuo mortis ſanctorum tuorum. Quod ubi fecit, atque admovit oculis, confeſtim aperti ſunt. Inde fama diſcurrens, inde laudes tuæ ferventes lucentes, inde illius * inimicæ animus etſi ad credendi ſanitatem non ampliatus, a perſequendi tamen furore compreſſus eſt. Gratias tibi Deus meus. Unde & quo duxiſti recordationem meam, ut hęc etiam confiterer tibi quæ magna oblitus præterieram? Et tamen tunc cum ita fragraret odor unguentorum tuorum, non currebamus poſt te, & ideo plus flebam inter cantica hymnorum tuorum, olim ſuſpirans tibi, & [a] tandem reſpirans, quantum patet aura in domo fænea.

* Juſtiniæ.

a

CAPUT VIII. Evodii converſio. Matris obitus, ejuſque a teneris educatio.

17. QUI habitare facis unanimes in domo, conſociaſti nobis & Evodium juvenem ex noſtro municipio. Qui cum agens in rebus militaret, prior nobis ad te converſus eſt & baptizatus, & relicta militia ſæculari, accinctus in tua. Simul eramus, ſimul [b] habitaturi placito ſancto. Quærebamus quisnam locus nos utilius haberet ſervientes tibi: pariter remeabamus in Africam. Et cum apud oſtia Tiberina eſſemus, mater defuncta eſt. Multa prætereo, quia multum feſtino. Accipe confeſſiones meas & gratiarum actiones Deus meus, de rebus innumerabilibus etiam in ſilentio. Sed non præteribo quidquid mihi anima parturit de illa famula tua, quæ me parturivit, & carne ut in hanc temporalem, & corde ut in æternam lucem naſcerer. Non ejus, ſed tua dicam dona in ea; neque enim ſeipſam fecerat aut educaverat ſeipſam. Tu creaſti eam, nec pater nec mater ſciebat qualis ex eis fieret. Et erudivit eam in timore tuo virga Chriſti tui regimen unici Filii tui in domo fideli, bono membro Eccleſiæ tuæ. Nec tantam erga ſuam diſciplinam diligentiam matris prædicabat, quantam famulæ cujuſdam decrepitæ, quæ patrem ejus infantem portaverat, ſicut dorſo grandiuſcularum puellarum parvuli portari ſolent. Cujus rei gratia & propter ſenectam ac mores optimos in domo Chriſtiana ſatis a dominis honorabatur. Unde etiam curam dominicarum filiarum commiſſam ſibi diligenter gerebat, & erat in eis coercendis, cum opus eſſet, ſancta ſeveritate vehemens, atque in docendis ſobria prudentia. Nam eas præter illas horas quibus ad menſam parentum moderatiſſime alebantur, etiamſi exardeſcerent ſiti, nec aquam bibere ſinebat, præcavens conſuetudinem malam, & addens
» verbum ſanum. Modo aquam bibitis, quia in poteſta-
» te vinum non habetis; cum autem ad maritos veneri-
» tis, factæ dominæ apothecarum & cellariorum, aqua
» ſordebit, ſed mos potandi prævalebit. Hac ratione

b

A præcipiendi & auctoritate imperandi frenabat aviditatem tenerioris ætatis, & ipſam puellarum ſitim formabat ad honeſtum modum, ut jam nec liberet quod non deceret.

18. Et ſurrepſerat tamen ſicut mihi filio famula tua narrabat, ſurrepſerat ei vinolentia. Nam cum de more tamquam puella ſobria juberetur a parentibus de cuppa vinum depromere, ſubmiſſo poculo qua de ſuper patet, priusquam in lagunculam funderet merum, primoribus labris ſorbebat exiguum, quia non
B poterat amplius ſenſu recuſante. Non enim ulla [c] temulenta cupidine faciebat hoc, ſed quibuſdam ſuperfluentibus ætatis exceſſibus, qui ludicris motibus ebulliunt, & in puerilibus animis majorum pondere premi ſolent. Itaque ad illud modicum quotidiana modica addendo, quoniam qui modica ſpernit, paulatim decidit, in eam conſuetudinem lapſa erat, ut prope jam plenos mero caliculos inhianter hauriret. Ubi tunc ſagax anus, & vehemens illa prohibitio? Numquid valebat aliquid adverſus latentem morbum, niſi tua me-
C dicina, Domine, vigilaret ſuper nos? Abſente patre & matre & nutritoribus tu præſens qui creaſti, qui vocas, qui etiam per [d] præpoſitos homines boni aliquid agis ad animarum ſalutem, quid tunc egiſti Deus meus? unde curaſti? unde ſanaſti? Nonne protuliſti durum & acutum ex altera anima convicium tamquam medicinale ferrum ex occultis proviſionibus tuis, & uno ictu putredinem illam præcidiſti? Ancilla enim cum qua ſolebat accedere ad cuppam, litigans cum domina minore, ut fit, ſola cum ſola, objecit hoc crimen, amariſ-
D ſima inſultatione vocans meribibulam. Quo illa ſtimulo percuſſa, reſpexit fœditatem ſuam, confeſtimque damnavit atque exſuit. Sicut amici adulantes pervertunt, ſic inimici litigantes plerumque corrigunt. Nec tu quod per eos agis, ſed quod ipſi voluerunt retribuis eis. Illa enim irata, exagitare appetivit minorem dominam, non ſanare, & ideo clanculo; aut quia ita eas invenerat locus & tempus litis; aut ne forte & ipſa periclitaretur quod tam ſero prodidiſſet. At tu Domine rector [e] cęlitum & terrenorum, ad uſus tuos contorquens e
E profunda torrentis, fluxum ſæculorum [f] ordinans turbulentum, etiam de alterius animæ inſania ſanaſti alteram, ne quiſquam cum hoc advertit potentię ſuæ tribuat, ſi verbo ejus alius corrigatur quem vult corrigi. f

CAPUT IX. Laudabiles matris ſuæ mores proſequitur.

19. EDUCATA itaque pudice ac ſobrie, potiuſque a te ſubdita parentibus, quam a parentibus tibi, ubi plenis annis nubilis facta eſt, tradita viro
F ſervivit veluti domino, & ſategit eum lucrari tibi, loquens te illi moribus ſuis, quibus eam pulcram faciebas, & reverenter amabilem atque mirabilem viro. Ita autem toleravit cubilis injurias, ut nullam de hac re cum marito haberet umquam ſimultatem. Exſpectabat enim miſericordiam tuam ſuper eum, ut in te credens caſtificaretur. Erat vero ille præterea ſicut benevolentia præcipuus, ita ira fervidus. Sed noverat hæc non reſiſtere irato viro, non tantum facto, ſed ne verbo quidem. Jam vero refracto & quieto, cum opportunum videret, rationem facti ſui reddebat, ſi forte ille inconſideratius commotus fuerat. Denique cum matronæ multæ quarum viri manſuetiores erant, plagarum veſtigia, etiam dehoneſtata facie gererent, inter

ami-

a In tribus MSS. *& tantum reſpirans*.

b Sic habent MSS. & Arn. At Bad. Am. Er. Lov. *ſimul habitabamus*.

c Lyrenſis codex, *temulentiæ cupidine*.

d Antonius Arn. ſuſpicatur legendum eſſe, *per perverſos*, vel *per præpoſteros homines*.

e In MS. Benigniano, *cæli tui*.

f Potiores MSS. *ordinate turbulentum*.

amica colloquia illæ arguebant maritorum vitam, hæc earum linguam, veluti per jocum graviter admonens, ex quo illas tabulas quæ matrimoniales vocantur, recitari audissent, tamquam instrumenta, quibus ancillæ factæ essent, deputare debuisse; proinde memomores conditionis, superbire adversus dominos non oportere. Cumque mirarentur illæ, scientes quam ferocem conjugem sustineret, numquam fuisse auditum, aut aliquo indicio claruisse, quod Patricius ceciderit uxorem, aut quod a se invicem vel unum diem domestica lite dissenserint, & causam familiariter quærerent, docebat illa institutum suum, quod supra memoravi. Quæ observabant, expertæ gratulabantur; quæ non observabant, subjectæ vexabantur.

20. Socrum etiam suam primo susurris malarum ancillarum adversus se irritatam, sic vicit obsequiis, perseverans tolerantia & mansuetudine, ut illa ultro filio suo medias linguas famularum proderet, quibus inter se & nurum pax domestica turbabatur, expeteretque vindictam. Itaque postea quam ille & matri obtemperans, & curans familiæ disciplinam, & concordiæ suorum consulens, proditas ad prodentis arbitrium verberibus coercuit, promisit illa talia de se præmia sperare debere, quæcumque de sua nuru sibi, quo placeret, mali aliquid loqueretur; nullaque jam audente, memorabili inter se benevolentiæ suavitate vixerunt.

21. Hoc quoque illi bono mancipio tuo, in cujus utero me creasti, Deus meus misericordia mea, munus grande donaveras, quod inter dissidentes atque discordes quaslibet animas, ubi poterat, tam se præbebat pacificam, ut cum ab utraque multa de invicem audiret amarissima, qualia solet eructare turgens atque indigesta discordia, quando præsenti amiciæ de absente inimica per acida colloquia [a] cruditas exhalatur odiorum, nihil tamen alteri de altera prodederet, nisi quod ad eas reconciliandas valeret. Parvum hoc bonum mihi videretur, nisi turbas innumerabiles tristis experirer, nescio qua horrenda pestilentia peccatorum latissime pervagante, non solum iratorum inimicorum iratis inimicis dicta prodere, sed etiam quæ non dicta sunt addere; cum contra [b] homini humano parum esse debeat inimicitias hominum nec excitare nec augere male loquendo, nisi eas etiam exstinguere bene loquendo studuerit, qualis illa erat docente te magistro intimo in schola pectoris.

22. Denique etiam virum suum jam in extrema vita temporali ejus lucrata est tibi, nec in eo jam fideli planxit, quod in nondum fideli toleraverat. Erat etiam serva servorum tuorum. Quisquis eorum noverat eam, multum in ea laudabat & honorabat & diligebat te; quia sentiebat præsentiam tuam in corde ejus sanctæ conversationis fructibus testibus. Fuerat enim unius viri uxor, mutuam vicem parentibus reddiderat, domum suam pie tractaverat, in operibus bonis testimonium habebat. Nutrierat filios, toties eos parturiens, quoties abs te deviare cernebat. Postremo nobis Domine omnibus, quia ex munere tuo finis loqui servis tuis, qui ante dormitionem ejus in te jam consociati vivebamus percepta gratia baptismi tui, ita curam gessit, quasi omnes genuisset, ita servivit quasi ab omnibus genita fuisset.

CAPUT X. Colloquium cum matre de regno cœlorū.

A 23. IMPENDENTE autem die, quo ex hac vita erat exitura, quem diem tu noveras ignorantibus nobis, provenerat (ut credo) procurante te occultis tuis modis, ut ego & ipsa soli staremus incumbentes ad quamdam fenestram, unde hortus intra domum quæ nos habebat prospectabatur, illic apud ostia Tiberina, ubi remoti a turbis post longi itineris laborem instaurabamus nos navigationi. Colloquebamur ergo soli valde dulciter, & præterita obliviscentes, in ea quæ ante sunt extenti, quærebamus inter nos apud B præsentem veritatem quod tu es, qualis futura esset vita æterna sanctorum, quam nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit. Sed inhiabamus ore cordis in superna fluenta fontis tui, fontis vitæ qui est apud te, ut inde pro captu nostro adspersi, quoquo modo rem tantam cogitaremus.

24. Cumque ad eum finem sermo perduceretur, ut carnalium sensuum delectatio quantalibet, in quantalibet luce corporea, præ illius vitæ jocunditate non comparatione, sed ne commemoratione quidem digna videretur; erigentes nos ardentiore affectu in idipsum C perambulavimus gradatim cuncta corporalia, & ipsum cælum, unde sol & luna & stellæ lucent super terram. Et adhuc adscendebamus interius cogitando, & loquendo [c], & mirando opera tua, & venimus in mentes nostras, & transcendimus eas, ut adtingeremus regionem ubertatis indeficientis, ubi pascis Israel in æternum veritatis pabulo, & ubi vita sapientia est, per quam fiunt omnia ista, & quæ fuerunt, & quæ futura sunt; & ipsa non fit, sed sic est ut fuit, & sic erit D semper; quin potius fuisse, & futurum esse non est in ea, sed esse solum, quoniam æterna est. Nam fuisse & futurum esse non est æternum. Et dum loquimur & inhiamus illi, adtigimus eam modice toto ictu cordis, & [d] suspiravimus & reliquimus ibi religatas primitias spiritus, & remeavimus ad strepitum oris nostri, ubi verbum & incipitur & finitur. Et quid simile Verbo tuo Domino nostro in se permanenti sine vetustate, atque innovanti omnia?

25. Dicebamus ergo: Si cui sileat tumultus carnis, E sileant phantasiæ terræ & aquarum & aeris, sileant & poli, & ipsa sibi anima sileat, & transeat se non se cogitando, sileant somnia & imaginariæ revelationes, omnis lingua & omne signum, & quidquid transeundo fit, si cui sileat omnino; quoniam si quis audiat, dicunt hæc omnia: Non ipsa nos fecimus, sed fecit nos qui manet in æternum. His dictis si jam taceant, quoniam erexerunt aurem in eum qui fecit ea, & loquatur ipse solus, non per ea, sed per se ipsum, ut audiamus verbum ejus, non per linguam carnis, neque per vocem F Angeli, nec per sonitum nubis, nec per ænigma similitudinis, sed ipsum quem in his amamus, ipsum sine his audiamus, sicut nunc extendimus nos, & rapida cogitatione adtigimus æternam sapientiam super omnia manentem; si continuetur hoc, & subtrahantur aliæ visiones longe imparis generis, & hæc una rapiat & absorbeat & recondat in interiora gaudia spectatorem suum, ut talis sit sempiterna vita, quale fuit hoc momentum intelligentiæ, cui suspiravimus; nonne hoc est, *Intra in gaudium Domini tui*? Et istud quando? An cum omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur? *Mat. 25. 21.*

26. Di-.

a Apud Bad. Am. Er. & plures MSS. *crudelitas*.
b Sic legendum videtur juxta melioris notæ codices. In editis porro legebatur, *animo humano*.
c Lov. *loquendo te*. abest particula, *te*, a MSS.
d MS. Corbejensis, *susum spiravimus*.

26. Dicebam talia, & ſi non iſto modo & his verbis, tamen Domine tu ſcis quod illo die cum talia loqueremur, & mundus iſte nobis inter verba vileſceret cum omnibus delectationibus ſuis, tunc ait illa: „ Fili, quantum ad me adtinet, nulla jam re delector „ in hac vita. Quid hic faciam adhuc, & cur hic ſim „ neſcio, jam conſumta ſpe hujus ſæculi. Unum erat propter quod in hac vita aliquantum immorari cupiebam, ut te Chriſtianum catholicum viderem prius quam morerer. Cumulatius hoc mihi Deus meus præſtitit, ut te etiam contemta felicitate terrena, ſervum ejus videam: quid hic facio?

CAPUT XI. De ecſtaſi & morte matris.

27. AD hæc ei quid reſponderim, non ſatis recolo. Cum interea vix intra quinque dies, aut non multo amplius decubuit febribus. Et cum ægrotaret quodam die defectum animę paſſa eſt, & paululum ſubtracta a præſentibus. Nos concurrimus; ſed citò reddita eſt ſenſui, & adſpexit adſtantes me, & fratrem meum, & ait nobis quaſi quærenti ſimilis; Ubi eram? Deinde nos intuens mærore adtonitos: Ponetis „ hic, inquit, matrem veſtram? Ego ſilebam, & fletum „ frenabam. Frater autem meus quiddam locutus eſt, quo eam non peregre, ſed in patria defungi tamquam felicius optaret. Quo audito, illa vultu anxio reverberans eum oculis quod talia ſaperet, atque inde me intuens: Vide, ait, quid dicit. Et mox ambobus: Ponite, inquit, „ hoc corpus ubicumque, nihil vos ejus cura conturbet; tantum illud vos rogo, ut ad Domini „ altare memineritis mei ubi fueritis. Cumque hanc ſententiam verbis quibus poterat explicaſſet, conticuit, & ingraveſcente morbo exercebatur.

28. Ego vero cogitans dona tua, Deus inviſibilis, quæ immittis in corda fidelium tuorum, & proveniunt inde fruges admirabiles gaudebam & gratias agebam tibi, recolens quod noveram quanta cura ſemper æſtuaſſet de ſepulcro, quod ſibi providerat & præparaverat juxta corpus viri ſui. Quia enim valde concorditer vixerant, id etiam volebat, ut eſt animus humanus minus capax divinorum, adjungi ad illam felicitatem, & commemorari ab hominibus, conceſſum ſibi eſſe poſt tranſmarinam peregrinationem, ut conjuncta terra amborum conjugum terra tegeretur. Quando autem iſta inanitas plenitudine bonitatis tuæ ceperat in ejus corde non eſſe, neſciebam, & lætabar admirans quod ſic mihi [a] aperuiſſet; quamquam & in illo ſermone noſtro ad feneſtram cum dixit, Jam quid hic facio? „ non apparuit deſiderare in patria mori. Audivi etiam poſtea, quod jam cum Oſtiis eſſemus, cum quibuſdam amicis meis materna fiducia colloquebatur quodam die de contemtu vitæ hujus & bono mortis, ubi ipſe non aderam; illiſque ſtupentibus virtutem feminæ, quam tu dederas ei, quærentibuſque utrum non formidaret tam longe a ſua civitate corpus relinquere; NIHIL, inquit, longe eſt Deo, neque timendum eſt ne „ ille non agnoſcat in fine ſæculi, unde me reſuſcitet. Ergo die nono ægritudinis ſuæ, quinquageſimo & ſexto anno ætatis ſuæ, [b] trigeſimo & tertio ætatis meæ, anima illa religioſa & pia corpore ſoluta eſt.

CAPUT XII. Quomodo luxerit mortem matris.

29. PREMEBAM oculos ejus, & confluebat in præcordia mea mæſtitudo ingens, & tranſfluebat in lacrymas, ibidemque oculi mei violento animi imperio reſorbebant fontem ſuum uſque ad ſiccitatem, & in tali luctamine valde male mihi erat. Tum vero ubi efflavit extremum ſpiritum, [c] puer Adeodatus exclamavit in planctum, atque ab omnibus nobis coercitus tacuit. Hoc modo etiam meum quiddam puerile quod labebatur in fletus, juvenili voce cordis coercebatur & tacebat. Neque enim decere arbitrabamur funus illud queſtibus lacrymoſis gemitibuſque celebrare; quia his plerumque ſolet deplorari quædam miſeria morientium, aut quaſi omnimoda exſtinctio. At illa nec miſere moriebatur, nec omnino moriebatur. Hoc & documentis morum ejus, & fide non ficta, rationibuſque certis tenebamus.

30. Quid ergo erat quod intus mihi graviter dolebat, niſi ex conſuetudine ſimul vivendi dulciſſima & cariſſima repente diſrupta vulnus recens? Gratulabar quidem teſtimonio ejus, quod in ea ipſa ultima ægritudine obſequiis meis interblandiens appellabat me pium, & commemorabat grandi dilectionis affectu numquam ſe audiſſe ex ore meo jaculatum in ſe durum aut contumelioſum [d] ſonum. Sed tamen quid tale Deus meus qui feciſti nos, quid comparabile habebat honor a me delatus illi, & ſervitus ab illa mihi? Quoniam itaque deſerebar tam magno ejus ſolatio, ſauciabatur anima mea, & quaſi dilaniabatur vita, quæ una facta erat ex mea & illius.

31. Cohibito ergo a fletu illo puero, Pſalterium arripuit Evodius, & cantare cœpit Pſalmum. Cui reſpondebamus omnis domus: *Miſericordiam & judicium cantabo tibi Domine.* Audito autem quid ageretur, convenerunt multi fratres ac religioſæ feminæ; & de more illis quorum officium erat funus curantibus, ego in parte ubi decenter poteram cum eis qui me non deſerendum eſſe cenſebant, quod erat tempori congruum diſputabam, eoque fomento veritatis mitigabam cruciatum tibi notum, illis ignorantibus & intente audientibus, & ſine ſenſu doloris me eſſe arbitrantibus. At ego in auribus tuis, ubi eorum nullus audiebat, increpabam mollitiem affectus mei, & conſtringebam fluxum mæroris, cedebatque mihi paululum, rurſuſque impetu ſuo ferebatur, non uſque ad eruptionem lacrymarum, nec uſque ad vultus mutationem, ſed ego ſciebam quid corde premerem. Et quia mihi vehementer diſplicebat tantum in me poſſe hæc humana, quæ ordine debito & ſorte conditionis noſtræ accidere neceſſe eſt, alio dolore dolebam dolorem meum, & duplici triſtitia macerabar.

Pſal. 100 1.

32. Cum ecce corpus elatum eſt, imus, redimus ſine lacrymis. Nam neque in eis precibus quas tibi fudimus, cum offerretur pro ea ſacrificium pretii noſtri, jam juxta ſepulcrum poſito cadavere, prius quam deponeretur, ſicut illic fieri ſolet, nec in eis precibus ego flevi, ſed toto die graviter in occulto mæſtus eram, & mente turbata rogabam te ut poteram, quo ſanares dolorem meum, nec faciebas, credo commendans memoriæ meæ, vel hoc uno documento omnis conſuetudinis vinculum, etiam adverſus mentem, quæ jam non fallaci verbo paſcitur. Viſum etiam mihi eſt ut irem lavatum, quod audieram inde balneis nomen inditum, quia Græci βαλανεῖον dixerint; quod anxietatem pellat ex animo. Ecce & hoc confiteor miſericordiæ tuæ

Sacrificium pro defunctis.

Pater

a Ita MSS. aliquot ex præcipuis & Arn. At Bad. Am. Er. & Lov. habent, *apparuiſſet*.

b Hunc numerum omnes ad unum codices cum editi, tum ſcripti adſignant; unde intelligitur locum minime corruptum eſſe, quod ſuſpicatus eſt Cæſar Baronius ad ann. 388. num. 71. & in Not. ad Mart. die 5. Maii.

c MSS. plerique omittunt, *ſpiritum*.

d Lov. aliæque editiones, *ſermonem*.

Pater orphanorum, quoniam lavi, & talis eram qualis prius quam laviſſem. Neque enim exſudavit de corde meo mœroris amaritudo. Deinde dormivi & evigilavi, & non parva ex parte mitigatum inveni dolorem meum: atque ut eram in lecto meo ſolus, recordatus ſum veridicos verſus Ambroſii tui: tu es enim

Deus Creator omnium,
Polique rector, veſtiens
Diem decoro lumine;
Noctem [a] *ſopora gratia,*
Artus ſolutos ut quies
Reddat laboris uſui,
Menteſque feſſas allevet;
Luctuſque ſolvat anxios.

33. Atque inde paulatim reducebam in priſtinum ſenſum ancillam tuam, converſationemque ejus piam in te, & [b] ſancte in nos blandam atque morigeram, qua ſubito deſtitutus ſum; & libuit flere in conſpectu tuo de illa & pro illa, de me & pro me. Et dimiſi lacrymas quas continebam, ut effluerent quantum vellent, ſubſternens eas cordi meo; & requievit in eis, quoniam ibi erant aures tuæ, non cujuſquam hominis ſuperbe interpretantis ploratum meum. Et nunc Domine confiteor tibi in litteris. Legat qui volet, & interpretetur ut volet, & ſi peccatum invenerit fleviſſe me matrem exigua parte horæ, matrem oculis meis interim mortuam, quæ me multos annos fleverat ut oculis tuis viverem, non irrideat; ſed potius ſi eſt grandi caritate, pro peccatis meis fleat ipſe ad te Pater omnium fratrum Chriſti tui.

CAPUT XIII. Orat pro matre defuncta.

34. EGO autem jam ſanato corde ab illo vulnere in quo poterat redargui carnalis affectus, fundo tibi Deus noſter pro illa famula tua longe aliud lacrymarum genus, quod manat de concuſſo ſpiritu conſideratione periculorum omnis animæ quæ in Adam moritur. Quamquam illa in Chriſto vivificata, etiam nondum a carne reſoluta ſic vixerit, ut laudetur nomen tuum in fide moribuſque ejus, non tamen audeo dicere, ex quo eam per baptiſmum regenerasti, nullum verbum exiſſe ab ore ejus contra præceptum tuum. Et dictum eſt a Veritate Filio tuo: *Si quis dixerit fratri ſuo, fatue, reus erit gehennæ ignis.* ET VÆ etiam laudabili vitæ hominum, ſi remota miſericordia diſcutias eam. Quia vero non exquiris delicta vehementer, fiducialiter ſperamus aliquem apud te locum [c] invenire indulgentiæ. QUISQUIS autem tibi enumerat vera merita ſua, quid tibi enumerat niſi munera tua? O ſi cognoſcant [d] ſe homines homines; & qui gloriatur, in Domino glorietur.

35. Ego itaque laus mea & vita mea, Deus cordis mei, ſepoſitis pauliſper bonis ejus actibus, pro quibus tibi gaudens gratias ago, nunc pro peccatis matris meæ deprecor te, exaudi me per medicinam vulnerum noſtrorum quæ pependit in ligno; & ſedens ad dexteram tuam, te interpellat pro nobis. Scio miſericorditer operatam, & ex corde dimiſiſſe debita debitoribus ſuis; dimitte illi & tu debita ſua, ſi qua etiam contraxit per tot annos poſt aquam ſalutis. Dimitte Domine, dimitte obſecro, ne intres cum ea in judicium. Superexaltet miſericordia judicium, quoniam eloquia tua vera ſunt, & promiſiſti miſericordiam miſericordibus. Quod ut eſſent, tu dediſti eis, qui miſereberis cui miſertus eris, & miſericordiam præſtabis cui miſericors fueris. *Rom. 9. 15.*

36. Et credo jam feceris quod te rogo, ſed voluntaria oris mei approba Domine. Namque illa imminente die reſolutionis ſuæ non cogitavit ſuum corpus ſumtuoſe contegi, aut condiri aromatibus, aut monumentum electum concupivit, aut curavit ſepulcrum patrium. Non iſta mandavit nobis, ſed tantummodo memoriam ſui ad altare tuum fieri deſideravit, cui nullius diei prætermiſſione ſervierat, unde ſciret diſpenſari victimam ſanctam, qua deletum eſt chirographum quod erat contrarium nobis, qua triumphatus eſt hoſtis computans delicta noſtra, & quærens quid objiciat, & nihil inveniens in illo in quo vincimus. Quis ei refundet innocentem ſanguinem? Quis ei reſtituet pretium quo nos emit ut nos [e] auferat ei? Ad cujus pretii noſtri ſacramentum ligavit ancilla tua animam ſuam vinculo fidei. Nemo a protectione tua diſrumpat eam. Non ſe interponat nec vi nec inſidiis leo & draco; neque enim reſpondebit illa nihil ſe debere, ne convincatur & obtineatur ab accuſatore callido; ſed reſpondebit dimiſſa debita ſua ab eo, cui nemo reddet quod pro nobis non debens reddidit.

37. Sit ergo in pace cum viro, ante quem nulli & poſt quem nulli nupta eſt, cui ſervivit fructum tibi afferens cum tolerantia, ut eum quoque lucraretur tibi. Et inſpira Domine meus, Deus meus, inſpira ſervis tuis fratribus meis, filiis tuis dominis meis, quibus & voce & corde & litteris ſervio, ut quotquot hæc legerint, meminerint ad altare tuum [f] Monicæ famulæ tuæ, cum Patricio quondam ejus conjuge, per quorum carnem introduxiſti me in hanc vitam, quemadmodum neſcio. Meminerint cum affectu pio parentum meorum in hac luce tranſitoria, & fratrum meorum ſub te patre in matre Catholica, & civium meorum in æterna Jeruſalem, cui ſuſpirat peregrinatio populi tui ab exitu uſque ad reditum, ut quod a me illa popoſcit extremum, uberius illi præſtetur in multorum orationibus [g] per confeſſiones, quam per orationes meas.

Matt. 5. 22.

---

a In ante excuſis, *ſoporis*. At in multis MSS. *ſopora*: a verbo *ſoporo*; melius, ſi quidem hocce hymno ſomnus quietus ad recreandas corporis & animi vires poſtulatur.

b Bad. Am, Er. Lov. *& ſanctam*.

c Abſunt a MSS. prope omnibus iſthæc verba, *invenire indulgentiæ*.

d Ita MSS. cum Arn. At Lov. cum antiquiotibus edit. *o ſi cognoſcant ſe omnes homines*.

e Arn. cum aliquot MSS. *offerat*. Sed melius Bad. Am. Er. Lov. cum pluribus MSS. *auferat ei*, ſcilicet Chriſto emtori, uti nobis quidem videtur.

f Imitari viſum eſt vetuſtos codices, qui cum gemina littera *nn* præferunt, *Monnicæ*: quo pacto etiam ſcriptum reperitur in oratione, quam Vuillelmus Abbas piis Auguſtini votis obtemperandi ſtudio compoſuit ſub his verbis. *Memento Domine animæ famuli tui Patricii, & famulæ tuæ Monnicæ; & ſi quid pro anima filii ipſorum domini mei Auguſtini, dilectiſſimi Confeſſoris tui; mihi miſero peccatori licet vel intimo cordis affectu deſiderare*, &c. quæ oratio integra habetur in veterum Analectorum tom. 1.

g In editis pluribus, *tam per confeſſiones*. Abeſt, *tam*, a MSS. quos magis probamus.

LIBER DECIMUS.

Scrutatur deinceps, ac palam conteſtatur, non qualis antea eſſet, ſed qualis nunc. Deum quem diligit ſtudet indicare; dumque per ſingula ducit rerum genera, multis explicat memoriæ vim plane ſtupendam, & quod ſua in memoria locum Deus habeat gratulatur. Inquirit in actus, in ſenſus, & affectus ſuos ex triplici tentatione voluptatis, curioſitatis, ac ſuperbiæ. Dominum Chriſtum unum Mediatorem Dei & hominum confitetur, ejuſque ope animi ſui languores omnes ſanandos eſſe confidit.

CAPUT I. In Deo Solo ſpes & gaudium.

1. COGNOSCAM te genitor meus, cognoſcam ſicut & cognitus ſum. Virtus animæ meæ, intra in eam, & coapta tibi, ut habeas & poſſideas ſine macula & ruga. Hæc eſt ſpes mea, ideo loquor, & in ea ſpe gaudeo, quando ſanum gaudeo. Cetera vero vitæ hujus tanto minus flenda, quanto magis fletur; & tanto magis flenda, quanto minus fletur in eis. Ecce enim veritatem dilexiſti, quoniam qui facit eam, venit ad lucem. Volo eam facere in corde meo coram te in confeſſione; in ſtilo autem meo coram multis teſtibus.

CAPUT II. Cum Deo nota ſint arcana, quid eſt confiteri illi.

2. ET tibi quidem Domine, cujus oculis nuda eſt abyſſus humanæ conſcientiæ, quid occultum eſſet in me, etiam ſi nollem confiteri tibi? Te enim mihi abſconderem, non me tibi. Nunc autem quod gemitus meus teſtis eſt diſplicere me mihi, tu refulges & places, & amaris, & deſideraris, ut erubeſcam de me, & abjiciam me atque eligam te, & nec tibi nec mihi placeam niſi de te. Tibi ergo Domine manifeſtus ſum quicumque ſim, & quo fructu tibi confitear dixi. Neque enim id ago verbis carnis & vocibus, ſed verbis animæ & clamore cogitationis quem novit auris tua. Cum enim malus ſum, nihil eſt aliud confiteri tibi, quam diſplicere mihi; cum vero pius, nihil eſt aliud confiteri tibi, quam hoc non tribuere mihi: quoniam tu Domine benedicis juſtum, ſed prius eum juſtificas impium. Confeſſio itaque mea, Deus meus, in conſpectu tuo tibi tacite fit, & non tacite. Tacet enim ſtrepitu, clamat affectu. Neque dico recti aliquid hominibus, quod non a me tu prius audieris, aut etiam tu aliquid tale audis a me, quod non mihi tu prius dixeris.

CAPUT III. Quo fructu confitebitur deinceps quis ſit, non quis fuerit.

3. QUID mihi ergo eſt cum hominibus ut audiant confeſſiones meas, quaſi ipſi ſanaturi ſint omnes languores meos? Curioſum genus ad cognoſcendam vitam alienam, deſidioſum ad corrigendam ſuam. Quid a me quærunt audire qui ſim, qui nolunt a te audire qui ſint? Et unde ſciunt cum a me ipſo de me ipſo audiunt, an verum dicam, quando quidem nemo ſcit hominum quid agatur in homine, niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt? Si autem a te audiant de ſeipſis, non poterunt dicere, mentitur Dominus. Quid eſt enim a te audire de ſe, niſi cognoſcere ſe? Quis porro cognoſcit & dicit, falſum eſt, niſi ipſe mentiatur? Sed quia caritas omnia credit, inter eos utique quos connexos ſibimet unum facit, ego quoque Domine etiam ſic tibi confiteor, ut audiant homines, quibus demonſtrare non poſſum an vera confitear, ſed credunt mihi quorum mihi aures caritas aperit.

4. Verumtamen tu medice meus intime, quo fructu iſta faciam, eliqua mihi: nam confeſſiones præteritorum malorum meorum, quæ remiſiſti & texiſti ut beares me in te, mutans animam meam fide & ſacramento tuo, cum leguntur & audiuntur, excitant cor ne dormiat in deſperatione & dicat, non poſſum; ſed evigilet in amore miſericordiæ tuæ & dulcedine gratiæ tuæ, qua potens eſt omnis infirmus, qui ſibi per ipſam fit conſcius infirmitatis ſuæ. Et delectat bonos audire præterita mala eorum qui jam carent eis, nec ideo delectat quia mala ſunt, ſed quia fuerunt & non ſunt. Quo itaque fructu, Domine Deus meus cui quotidie confitetur conſcientia mea, ſpe miſericordiæ tuæ ſecurior quam innocentia ſua; quo fructu quæſo etiam hominibus coram te confiteor per has litteras adhuc quis ego ſim, non quis fuerim? Nam illum fructum vidi & commemoravi. Sed quis adhuc ſim, ecce in ipſo tempore confeſſionum mearum, & multi hoc noſſe cupiunt qui me noverunt, & non me noverunt, qui ex me vel de me aliquid audierunt; ſed auris eorum non eſt ad cor meum; ubi ego ſum quicumque ſum. Volunt ergo audire confitentem me quid ipſe intus ſim, quo nec oculum nec aurem nec mentem poſſunt intendere; credituri tamen volunt, numquid cognituri? Dicit enim eis caritas qua boni ſunt non mentiri me de me confitentem, & ipſa in eis credit mihi.

CAPUT IV. Quod magni ſint fructus hujuſcemodi confeſſionis.

5. SED quo fructu id volunt? An congratulari mihi cupiunt cum audierint quantum ad te accedam munere tuo, & orare pro me cum audierint quantum retarder pondere meo? Indicabo me talibus. Non enim parvus eſt fructus, Domine Deus meus, ut a multis tibi gratiæ agantur de nobis, & a multis rogeris pro nobis. Amet in me fraternus animus quod amandum doces, & doleat in me quod dolendum doces. Animus ille hoc faciat fraternus, non extraneus, non filiorum alienorum, quorum os locutum eſt vanitatem, & dextera eorum dextera iniquitatis; ſed fraternus ille qui cum approbat me, gaudet de me; cum autem improbat me contriſtatur pro me; quia ſive approbet me ſive improbet, diligit me. Indicabo me talibus, reſpirent in bonis meis, ſuſpirent in malis meis. BONA MEA inſtituta tua ſunt & dona tua; mala mea delicta mea ſunt & judicia tua. Reſpirent in illis & ſuſpirent in his, & hymnus & fletus adſcendant in conſpectum tuum de fraternis cordibus thuribulis tuis. Tu autem Domine delectatus odore ſancti templi tui, miſerere mei ſecundum magnam miſericordiam tuam, propter nomen tuum, & nequaquam deſerens cœpta tua, conſumma imperfecta mea.

6. Hic eſt fructus confeſſionum mearum, non qualis fuerim, ſed qualis ſim; ut hoc confitear, non tantum coram te ſecreta exſultatione cum tremore & ſecreto mœrore cum ſpe, ſed etiam in auribus credentium filiorum hominum ſociorum gaudii mei & conſortium mortalitatis meæ, civium meorum & mecum peregrinorum, præcedentium & conſequentium, & comitum vitæ meæ. Hi ſunt ſervi tui

fra-

fratres mei quos filios tuos esse voluisti, dominos meos quibus jussisti ut serviam, si volo tecum de te vivere. Et hoc mihi verbum tuum parum erat, si loquendo præciperet, nisi & faciendo præiret. Et ego id ago factis & dictis, id ago sub aliis tuis nimis cum ingenti periculo; nisi quia sub alis tuis tibi subdita est anima mea, & infirmitas mea tibi nota est. Parvulus sum, sed vivit semper Pater meus, & idoneus est mihi tutor meus. Idem ipse est enim qui genuit me & tuetur me; & tu ipse es omnia bona mea, tu omnipotens qui mecum es, & prius quam tecum sim. Indicabo ergo talibus qualibus jubes ut serviam, non quis fuerim, sed quis jam sim, & quis adhuc sim; sed neque me ipsum dijudico: sic itaque audiar.

CAPUT V. Homo sese totum non novit.

7. TU enim Domine dijudicas me, quia etsi nemo scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est; tamen est aliquid hominis quod nec ipse scit spiritus hominis qui in ipso est; tu autem Domine scis ejus omnia qui fecisti eum. Ego vero quamvis præ tuo conspectu me despiciam, & æstimem me terram & cinerem, tamen aliquid de te scio quod de me nescio. Et certe nunc videmus per speculum in ænigmate, nondum facie ad faciem; & ideo quamdiu peregrinor abs te, mihi sum præsentior quam tibi, & tamen te novi nullo modo posse violari; ego vero quibus tentationibus resistere valeam, quibusve non valeam, nescio. Et spes est, quia fidelis es, qui nos non finis tentari supra quam possumus ferre, sed facis cum tentatione etiam exitum ut possimus sustinere. Confitear ergo quid de me sciam, confitear & quid de me nesciam. Quoniam & quod de me scio, te mihi lucente scio; & quod de me nescio, tamdiu nescio, donec fiant tenebræ meæ sicut meridies in vultu tuo.

CAPUT VI. Quid amat cum Deum amat, & quomodo ex creaturis Deus cognoscitur.

8. NON dubia, sed certa conscientia Domine amo te. Percussisti cor meum verbo tuo, & amavi te. Sed & CÆLUM, & terra, & omnia quæ in eis sunt, ecce undique mihi dicunt ut te amem, nec cessant dicere omnibus, ut sint inexcusabiles. Altius autem tu miserebéris cui misertus eris, & misericordiam præstabis cui misericors fueris: alioquin cælum & terra surdis loquuntur laudes tuas. Quid autem amo cum te amo? Non speciem corporis, nec decus temporis, nec candorem lucis ecce istis amicum oculis, non dulces melodias cantilenarum omnimodarum, non florum & unguentorum & aromatum suaveolentiam, non manna & mella, non membra acceptabilia carnis amplexibus. Non hæc amo cum amo Deum meum, & tamen amo quamdam lucem, & quamdam vocem, & quemdam odorem, & quemdam cibum, & quemdam amplexum cum amo Deum meum, lucem, vocem, odorem, cibum, amplexum interioris hominis mei; ubi fulget animæ meæ quod non capit locus, & ubi sonat quod non rapit tempus, & ubi olet quod non spargit flatus, & ubi sapit quod non minuit edacitas, & ubi hæret quod non divellit satietas. Hoc est quod amo cum Deum meum amo.

9. Et quid est hoc? Interrogavi terram, & dixit: Non sum; & quæcumque in eadem sunt, idem confessa sunt. Interrogavi mare & abyssos, & reptilia animarum vivarum, & responderunt: Non sumus Deus tuus, quære super nos. Interrogavi auras flabiles, & inquit universus aer cum incolis suis: Fallitur Anaximenes, non sum Deus. Interrogavi cælum, solem, lunam, stellas: Neque nos sumus Deus quem quæris, inquiunt. Et dixi omnibus iis quæ circumstant fores carnis meæ: Dixistis mihi de Deo meo quod vos non estis, dicite mihi de illo aliquid. Et exclamaverunt voce magna: Ipse fecit nos. Interrogatio mea, intentio mea, & responsio eorum, species eorum. Et direxi me ad me, & dixi mihi: Tu quis es? Et respondi, Homo. Et ecce corpus & anima in me mihi præsto sunt, unum exterius, & alterum interius. Quid horum est unde quærere debui Deum meum, quem jam quæsiveram per corpus a terra usque ad cælum, quo usque potui mittere nuntios, radios oculorum meorum? Sed melius quod interius. Ei quippe renuntiabant omnes nuntii corporales præsidenti & judicanti de singulis responsionibus cœli & terræ & omnium quæ in eis sunt dicentium: Non sumus Deus, sed ipse fecit nos; homo interior cognovit hæc per exterioris ministerium, ego interior cognovi hæc, ego, ego animus per sensus corporis mei. Interrogavi mundi molem de Deo meo, & respondit mihi, Non ego sum, sed ipse me fecit.

10. Nonne omnibus quibus integer sensus est, apparet hæc species? Cur non omnibus eadem loquitur? Animalia pusilla & magna vident eam, sed interrogare nequeunt: non enim præposita est in eis nuntiantibus sensibus judex ratio. Homines autem possunt interrogare ut invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspiciantur: sed amore subduntur eis, & subditi judicare non possunt. Nec respondent ista interrogantibus nisi judicantibus, nec vocem suam mutant, id est, speciem suam, si alius tantum videat, alius autem videns interroget, ut aliter illi appareat, aliter huic; sed eodem modo utrique apparens, illi muta est, huic loquitur; immo vero omnibus loquitur; sed illi intelligunt qui ejus vocem acceptam foris intus cum veritate conferunt. Veritas enim dicit mihi: Non est Deus tuus cælum & terra, neque omne corpus. Hoc dicit eorum natura videnti: Moles est, moles minor est in parte quam in toto. Jam tu melior es, tibi dico anima, quoniam tu vegetas molem corporis tui, præbens ei vitam, quod nullum corpus præstat corpori. Deus autem tuus etiam tibi vitæ vita est.

CAPUT VII. Corporea aut sensitiva virtute Deus non invenitur.

11. QUID ergo amo cum Deum meum amo? Quis est ille super caput animæ meæ? Per ipsam animam meam adscendam ad illum. Transibo vim meam qua hæreo corpori & vitaliter compagem ejus repleo. Non ea vi reperio Deum meum, nam reperiret & equus & mulus quibus non est intellectus, quia est eadem vis qua vivunt etiam eorum corpora. Est alia vis non solum qua vivifico, sed etiam qua sensifico carnem meam quam mihi fabricavit Dominus, jubens oculo ut non audiat, & auri ut non videat; sed illi per quem videam, huic per quam audiam: & propria singillatim ceteris sensibus sedibus suis & officiis suis, quæ diversa per eos ago, unus ego animus. Transibo & istam vim meam: nam & hanc habet equus & mulus, sentiunt enim etiam ipsi per corpus.

CAPUT VIII. Memoriæ vis.

12. TRANSIBO ergo & istam vim naturæ meæ gradibus adscendens ad eum qui fecit me; & venio in campos & lata prætoria memoriæ, ubi sunt thesauri innumerabilium imaginum de cujuscemodi rebus sensis invectarum. Ibi reconditum est quidquid etiam cogitamus, vel augendo vel minuendo, vel utcumque variando ea quæ sensus adtigerit: & si quid aliud commenda-

tum & repoſitum eſt, quod nondum abſorbuit & ſepelivit oblivio. Ibi quando ſum poſco ut proferatur quidquid volo, & quædam ſtatim prodeunt; quædam requiruntur diutius & tamquam de abſtruſioribus quibuſdam receptaculis eruuntur; quædam catervatim ſe proruunt, & dum aliud petitur & quæritur, proſiliunt in medium quaſi dicentia: Ne forte nos ſumus? Et abigo ea manu cordis a facie recordationis meæ, donec enubiletur quod volo, atque in conſpectum prodeat ex abditis. Alia faciliter atque imperturbata ſerie, ſicut poſcuntur ſuggeruntur; & cedunt præcedentia conſequentibus; & cedendo conduntur, iterum cum voluero proceſſura. Quod totum fit cum aliquid narro memoriter.

13. Ibi ſunt omnia diſtincte generatimque ſervata, quæ ſuo quæque aditu ingeſta ſunt, ſicut lux atque omnes colores formæque corporum per oculos; per aures autem omnia genera ſonorum; omneſque odores per aditum narium; omnes ſapores per oris aditum; a ſenſu autem totius corporis, quid durum, quid molle, quid calidum, frigidumve, lene aut aſperum, grave ſeu leve, ſive extrinſecus, ſive intrinſecus corpori: hæc omnia recipit recolenda cum opus eſt & retractanda grandis memoriæ receſſus, & neſcio qui ſecreti atque ineffabiles ſinus ejus, quæ omnia ſuis quæque foribus intrant ad eam; & reponuntur in ea. Nec ipſa tamen intrant, ſed rerum ſenſarum imagines illic præſto ſunt cogitationi reminiſcenti eas. Quæ quomodo fabricatæ ſint quis dicit, cum appareat quibus ſenſibus raptæ ſint interiuſque reconditæ? Nam & in tenebris atque in ſilentio dum habito, in memoria mea profero ſi volo colores, & diſcerno inter album & nigrum, & inter quos alios volo: nec incurrunt ſoni atque perturbant, quod per oculos hauſtum conſidero, cum & ipſi ibi ſint, & quaſi ſeorſum repoſiti lateant. Nam & ipſos poſco ſi placet, atque adſunt illico. Et quieſcente lingua ac ſilente gutture canto quantum volo, imagineſque illæ colorum quæ nihilominus ibi ſunt non ſe interponunt, neque interrumpunt, cum theſaurus alius retractatur qui influxit ab auribus. Ita cetera quæ per ſenſus ceteros ingeſta atque congeſta ſunt recordor prout libet: & auram liliorum diſcerno a violis nihil olfaciens; & mel defruto, lene aſpero nihil tunc guſtando neque contrectando, ſed reminiſcendo antepono.

14 Intus hæc ago in aula ingenti memoriæ meæ. Ibi enim mihi cælum & terra & mare præſto ſunt, cum omnibus quæ in eis ſentire potui, præter illa quæ oblitus ſum. Ibi & ipſe mihi occurro, meque recolo, quid, quando, & ubi egerim, quoque modo cum agerem affectus fuerim. Ibi ſunt omnia quæ ſive experta a me ſive credita memini. Ex eadem copia etiam ſimilitudines rerum vel expertarum, vel ex eis quas expertus ſum creditarum alias atque alias, & ipſe contexo præteritis; atque ex his etiam futuras actiones & eventa & ſpes & hæc omnia rurſus quaſi præſentia meditor. Faciam hoc aut illud, dico apud me in ipſo ingenti ſinu animi mei pleno tot & tantarum rerum imaginibus, Et hoc aut illud ſequetur. O ſi eſſet hoc aut illud! Avertat Deus hoc aut illud. Dico apud me iſta: & cum dico, præſto ſunt imagines omnium quæ dico ex eodem theſauro memoriæ, nec omnino aliquid eorum dicerem ſi defuiſſent.

15. Magna iſta vis eſt memoriæ, magna nimis, Deus meus, penetrale amplum & infinitum. Quis ad fundum ejus pervenit? Et vis eſt hæc animi mei, atque ad meam naturam pertinet, nec ego ipſe capio totum quod ſum. Ergo animus ad habendum ſeipſum anguſtus eſt. [a] Et ubi ſit, quod ſui non capit? Numquid extra ipſum ac non in ipſo? Quomodo ergo non capit? Multa mihi ſuper hoc oboritur admiratio, ſtupor apprehendit me. Et eunt homines admirari alta montium, & ingentes fluctus maris, & latiſſimos lapſus fluminum, & oceani ambitum, & gyros ſyderum, & relinquunt ſeipſos, nec mirantur, quod hæc omnia cum dicerem, non ea videbam oculis, nec tamen dicerem niſi montes & fluctus & flumina & ſidera quæ vidi, & oceanum quem credidi, intus in memoria mea viderem ſpatiis tam ingentibus quaſi foris viderem: nec ea tamen videndo abſorbui quando vidi oculis; nec ipſa ſunt apud me, ſed imagines eorum. Et novi quid ex quo ſenſu corporis impreſſum ſit mihi.

a

CAPUT IX. Memoria diſciplinarum. b

16. SED non ea ſola geſtat immenſa iſta capacitas memoriæ meę. Hic ſunt & illa omnia quæ de doctrinis liberalibus percepta nondum exciderunt: quaſi remota interiore loco, [b] non loco, nec eorum imagines, ſed res ipſas gero. Nam quid ſit litteratura, quid peritia diſputandi, quot genera quæſtionum, quidquid horum ſcio ſic eſt in memoria mea, ut non retenta imagine rem foris reliquerim, aut ſonuerit & præterierit, ſicut vox impreſſa per aures veſtigio quo recoleretur quaſi ſonaret cum jam non ſonaret: aut ſicut odor dum tranſit & evaneſcit in ventos olfactum afficit, unde trajicit in memoriam imaginem ſui quam reminiſcendo repetamus: aut ſicut cibus qui certe in ventre jam non ſapit, & tamen in memoria quaſi ſapit: aut ſicut aliquid quod corpore tangendo ſentitur, quod etiam ſeparatum a nobis imaginatur memoria. Iſtæ quippe res non intromittuntur ad eam, ſed earum ſolæ imagines mira celeritate capiuntur, & miris tamquam cellis reponuntur, & mirabiliter recordando proferuntur.

CAPUT X. Diſciplinæ, in memoriam non introducuntur per ſenſus, ſed ex ejus abditiore ſinu eruuntur. c

17. AT vero cum audio tria genera eſſe quæſtionum, an ſit, quid ſit, quale ſit, ſonorum quidem quibus hæc verba confecta ſunt imagines teneo, & eos per [c] auras cum ſtrepitu tranſiſſe ac jam non eſſe ſcio. Res vero ipſas quæ illis ſignificantur ſonis neque ullo ſenſu corporis adtigi, nec uſpiam vidi præter animum meum, & in memoria recondidi non imagines earum, ſed ipſas: quæ unde ad me intraverint, dicant ſi poſſunt. Nam percurro januas omnes carnis meæ, nec invenio qua earum ingreſſæ ſint. Quippe oculi dicunt: Si coloratæ ſunt, nos eas nuntiavimus. Aures dicunt: Si ſonuerunt, a nobis indicatę ſunt. Nares dicunt: Si oluerunt, per nos tranſierunt. Dicit etiam ſenſus guſtandi: Si ſapor non eſt, nihil me interroges. Tactus dicit: Si corpulentum non eſt, non contrectavi. Si non contrectavi, non indicavi. Unde & qua hæc intraverunt in memoriam meam? Neſcio quomodo; nam cum ea didici non credidi alieno cordi, ſed in meo recognovi, & vera eſſe approbavi, & commendavi ei. Tamquam reponens unde proferrem cum vellem. Ibi ergo erant & antequam ea didiciſſem, ſed in memoria non erant. Ubi ergo? aut quare cum dicerentur agnovi, & dixi: Ita eſt; verum eſt; niſi quia jam erant in memoria, ſed tam remota & retru-

a Lov. *ut ubi ſit, quid ſit, non capiat.*
b Apud Lov. *non loca.*
c Ita MSS. & Arn. At Bad. Am. Er. Lov. *per aures.*

truſa quaſi in caveis abditioribus, ut niſi admonente aliquo eruerentur, ea fortaſſe cogitare non poſſem.

CAPUT XI. Quid ſit diſcere.

18. QUO CIRCA invenimus nihil eſſe aliud diſcere iſta, quorum non per ſenſus haurimus imagines, ſed ſine imaginibus ſicuti ſunt per ſeipſa intus cernimus, niſi ea quæ paſſim atque indiſpoſite memoria continebat cogitando quaſi colligere, atque animadvertendo curare, ut tamquam ad manum poſita in ipſa memoria, ubi ſparſa prius & neglecta latitabant, jam familiari intentioni facile occurrant. Et quam multa hujuſmodi geſtat memoria mea quæ jam inventa ſunt, & ſicut dixi, quaſi ad manum poſita, quæ didiciſſe & noſſe dicimur. Quæ ſi modeſtis temporum intervallis recolere deſivero, ita rurſus demerguntur, & quaſi in remotiora penetralia dilabuntur, ut denuo velut nova excogitanda ſint [a] indidem iterum, (neque enim eſt alia regio eorum) & cogenda rurſus ut ſciri poſſint, id eſt velut ex quadam diſperſione colligenda, unde dictum eſt cogitare. Nam cogo & cogito, ſic eſt ut ago & agito, facio & factito. Verumtamen ſibi animus hoc verbum proprie vindicavit, ut non quod alibi, ſed quod in animo colligitur, id eſt cogitur, cogitari proprie jam dicatur.

[a]

CAPUT XII. Rerum Mathematicarum memoria.

19. ITEM continet memoria numerorum dimenſionumque rationes & leges innumerabiles, quarum nullam corporis ſenſus impreſſit; quia nec ipſæ coloratæ ſunt, aut ſonant, aut olent, aut guſtatæ, aut contrectatæ ſunt. Audivi ſonos verborum quibus ſignificantur cum de his diſſeritur: ſed illi alii, iſtæ autem aliæ ſunt. Nam illi aliter græce, aliter latine ſonant; iſtæ vero nec græcæ nec latinæ ſunt, nec aliud eloquiorum genus. Vidi lineas fabrorum, vel etiam tenuiſſimas, ſicut filum araneæ, ſed illæ aliæ ſunt; non ſunt imagines earum quas mihi nuntiavit carnis oculus. Novit eas quiſquis ſine ulla cogitatione qualiſcumque corporis intus agnovit eas. Senſi etiam numeros omnibus corporis ſenſibus quos numeramus: ſed illi alii ſunt quibus numeramus, nec imagines iſtorum ſunt; & ideo valde ſunt. Rideat me iſta dicentem qui eos non videt; & ego doleam ridentem me.

CAPUT XIII. Memoria meminiſſe nos meminimus.

20. HÆC omnia memoria teneo; & quomodo ea didicerim memoria teneo. Multa etiam quæ adverſus hæc falſiſſime diſputantur audivi, & memoria teneo, quæ tametſi falſa ſunt, tamen ea meminiſſe me non eſt falſum, & diſcreviſſe me inter illa vera & hæc falſa quæ contradicuntur: & hoc memini. Aliterque nunc video diſcernere me iſta, aliter autem memini ſæpe me diſcreviſſe cum ea ſæpe cogitarem. Ergo & intellexiſſe me ſæpius iſta memini; & quod nunc diſcerno & intelligo, recondo in memoria, ut poſtea me nunc intellexiſſe meminerim. Ergo & meminiſſe me memini, ſicut poſtea quod hæc reminiſci nunc potui ſi recordabor, utique per vim memoriæ recordabor.

Quomodo memoria continet affectus animi.

21. AFFECTIONES quoque animi mei eadem memoria continet, nòn illo modo quo eas habet ipſe animus cum patitur eas; ſed alio multum diverſo; ſicut ſeſe habet vis memoriæ. Nam & lætatum me fuiſſe reminiſcor non lætus; & triſtitiam meam præteritam recordor non triſtis; & me aliquando timuiſſe recolo ſine timore; & priſtinæ cupiditatis ſine cupiditate ſum memor: aliquando e contrario triſtitiam meam tranſactam lætus reminiſcor, & triſtis lętitiam.* Quod

* CAPUT XIV. Læta

mirandum non eſt de corpore: aliud enim animus, aliud corpus. Itaque ſi præteritum dolorem corporis gaudens memini, non ita mirum eſt. Hic vero cum animus ſit etiam ipſa memoria. Nam & cum mandamus aliquid ut memoriter habeatur, dicimus: Vide ut illud in animo habeas. Et cum obliviſcimur, dicimus: Non fuit in animo. Et, Elapſum eſt animo: ipſam memoriam vocantes animum. Cum ergo ita ſit, quid eſt hoc quod cum triſtitiam meam præteritam lætus memini, animus habet lætitiam, & memoria triſtitiam; lætuſque eſt animus ex eo quod ineſt ei lætitia, memoria vero ex eo quod ineſt ei triſtitia triſtis non eſt? Num forte non pertinet ad animum? Quis hoc dixerit? Nimirum ergo memoria quaſi venter eſt animi, lætitia vero atque triſtitia quaſi cibus dulcis & amarus: cum memoriæ commendantur quaſi trajecta in ventrem recondi illic poſſunt, ſapere non poſſunt. Ridiculum eſt hæc illis ſimilia putare, nec tamen ſunt omni modo diſſimilia.

non lati quomodo recordamur.

22. Sed ecce de memoria profero, cum dico quatuor eſſe perturbationes animi, cupiditatem, lætitiam, metum, triſtitiam: & quidquid de his diſputare potuero, dividendo ſingula per ſpecies ſui cujuſque generis & definiendo, ibi invenio quid dicam, atque inde profero: nec tamen ulla earum perturbatione perturbor, cum eas reminiſcendo commemoro, & ante quam recolerentur a me & retractarentur ibi erant, propterea inde per recordationem potuere depromi. Forte ergo, ſicut de ventre cibus ruminando, ſic iſta de memoria recordando proferuntur. Cur igitur in ore cogitationis non ſentitur a diſputante, hoc eſt a reminiſcente, lætitiæ dulcedo vel amaritudo mæſtitiæ? An in hoc diſſimile eſt, quod non undique ſimile eſt? Quis enim talia volens loqueretur, ſi quoties triſtitiam metumve nominamus, toties mærere vel timere cogeremur? Et tamen non ea loqueremur, niſi in memoria noſtra non tantum ſonos nominum ſecundum imagines impreſſas [b] a ſenſibus corporis, ſed etiam rerum ipſarum notiones inveniremus, quas nulla janua carnis accepimus, ſed eas ipſe animus per experientiam paſſionum ſuarum ſentiens memoriæ commendavit, aut ipſa ſibi hæc etiam non commendata retinuit.

[b]

CAPUT XV. Etiam quæ abſunt meminimus.

23. SED utrum per imagines, an non, quis facile dixerit? Nomino quippe lapidem, nomino ſolem, cum res ipſæ non adſunt ſenſibus meis, in memoria ſane mea præſto ſunt imagines earum. Nomino dolorem corporis, nec mihi adeſt dum nihil dolet; niſi tamen adeſſet imago ejus in memoria mea neſcirem quid dicerem, nec eum in diſputando a voluptate diſcernerem. Nomino ſalutem corporis cum ſalvus ſum corpore: adeſt mihi quidem res ipſa; verumtamen niſi & imago ejus ineſſet in memoria mea, nullo modo recordarer quid hujus nominis ſignificaret ſonus. Nec ægrotantes agnoſcerent ſalute nominata quid eſſet dictum, niſi eadem imago vi memoriæ teneretur, quamvis ipſa res abeſſet a corpore. Nomino numeros quibus numeramus, & adſunt in memoria mea non imagines eorum, ſed ipſi. Nomino imaginem ſolis, & hæc adeſt in memoria mea: neque enim imaginem imaginis ejus, ſed ipſam recolo: ipſa mihi reminiſcenti præſto eſt. Nomino memoriam, & agnoſco quod nomino. Et ubi agnoſco niſi in ipſa memoria? Num

a Ita meliores MSS. & ſic legendum eſſe probat quod ſequitur; *neque enim eſt alia regio eorum*, ex qua ſcilicet cogi poſſint. Quare emendandi editi qui habent, *& in idem*, vel, *& ibidem*.

b In prius editis, *impreſſas ſenſibus*. at in MSS. *a ſenſibus*.

& ipſa per imaginem ſuam ſibi adeſt, ac non per ſe ipſam?

CAPUT XVI. Et oblivionis memoria eſt.

24. QUID cum oblivionem nomino, atque itidem agnoſco quod nomino, unde agnoſcerem niſi meminiſſem? Non eumdem ſonum nominis dico, ſed rem quam ſignificat, quam ſi oblitus eſſem, quid ille valeret ſonus agnoſcere utique non valerem. Ergo cum memoriam memini, per ſe ipſam ſibi præſto eſt ipſa memoria: cum vero memini oblivionem, & memoria præſto eſt & oblivio, memoria qua meminerim, oblivio quam meminerim. Sed quid eſt oblivio, niſi privatio memoriæ? Quomodo ergo adeſt ut eam meminerim, quando cum adeſt meminiſſe non poſſum? At ſi quod meminimus memoria retinemus; oblivionem autem niſi meminiſſemus, nequaquam poſſemus audito iſto nomine, rem quæ illo ſignificatur agnoſcere, memoria retinetur oblivio. Adeſt ergo ne obliviſcamur, quæ cum adeſt obliviſcimur. An ex hoc intelligitur non per ſe ipſam ineſſe memoriæ cum eam meminimus, ſed per imaginem ſuam? quia ſi per ſe ipſam præſto eſſet oblivio, non ut meminiſſemus, ſed ut obliviſceremur efficeret. Et hoc quis tandem indagabit, quis comprehendet quomodo ſit?

25. Ego certe, Domine, laboro hic, & laboro in me ipſo; factus ſum mihi terra difficultatis, & ſudoris nimii. Neque enim nunc ſcrutamur plagas cæli, aut ſiderum intervalla demetimur, vel terræ libramenta quærimus, ego ſum qui memini, ego animus. Non ita mirum, ſi a me longe eſt quidquid ego non ſum. Quid autem propinquius meipſo mihi? Et ecce memoriæ meæ vis non comprehenditur a me, cum ipſum me non dicam præter illam. Quid enim dicturus ſum, quando mihi certum eſt meminiſſe me oblivionem? An dicturus ſum non eſſe in memoria mea quod memini? An dicturus ſum ad hoc ineſſe oblivionem in memoria mea, ut non obliviſcar? utrumque abſurdiſſimum eſt. Quid illud tertium, quo pacto dicam imaginem oblivionis teneri memoria mea, non ipſam oblivionem cum eam memini? Quo pacto & hoc dicam, quando quidem cum imprimitur rei cujuſque imago in memoria, prius neceſſe eſt ut adſit res ipſa unde illa imago poſſit imprimi? Sic enim Carthaginis memini, ſic omnium locorum quibus interfui, ſic facies hominum quas vidi, & ceterorum ſenſuum nuntiata, ſic ipſius corporis ſalutem, ſive dolorem. Cum præſto eſſent iſta, cepit ab eis imagines memoria, quas intuerer præſentes, & retractarem animo cum illa & abſentia reminiſcerer. Si ergo per imaginem ſuam non per ſeipſam in memoria tenetur oblivio, ipſa utique aderat ut ejus imago caperetur. Cum autem adeſſet, quomodo imaginem ſuam in memoria conſcribebat, quando id etiam quod jam notatum invenit, præſentia ſua delet oblivio? Et tamen quocumque modo, licet ſit modus iſte incomprehenſibilis & inexplicabilis, etiam ipſam oblivionem meminiſſe me certus ſum, qua id quod meminerimus obruitur.

CAPUT XVII. Magna memoriæ vis, ſed ultra progrediendum ut adtingatur Deus.

26. MAGNA vis eſt memoriæ, neſcio quid horrendum, Deus meus, profunda & infinita multiplicitas; & hoc animus eſt, & hoc ego ipſe ſum. Quid ergo ſum, Deus meus? Quæ natura ſum? Varia, multimoda vita, & immenſa vehementer. Ecce in memoriæ meæ campis & antris & cavernis innumerabilibus, atque innumerabiliter plenis innumerabilium rerum generibus, ſive per imagines, ſicut omnium corporum; ſive per præſentiam, ſicut artium; ſive per neſcio quas notiones vel notationes, ſicut affectionum animi, quas & cum animus non patitur, memoria tenet, cum in animo ſit quidquid eſt in memoria. Per hæc omnia diſcurro & volito; hac illac penetro etiam quantum poſſum, & finis nuſquam; tanta vis eſt memoriæ, tanta vitæ vis eſt in homine vivente mortaliter. Quid igitur agam, tu vera mea vita Deus meus? Tranſibo & hanc vim meam quæ memoria vocatur, tranſibo eam ut pertendam ad te dulce lumen. Quid dicis mihi? Ecce ego adſcendens per animum meum ad te qui deſuper mihi manes. Tranſibo & iſtam vim meam, quæ memoria vocatur, volens te adtingere unde adtingi potes, & inhærere tibi unde inhærere tibi poteſt. Habent enim memoriam & pecora & aves, alioquin non cubilia nidoſve repeterent, non alia multa quibus aſſueſcunt, neque enim & aſſueſcere valerent ullis rebus niſi per memoriam. Tranſibo ergo & memoriam, ut adtingam eum qui ſeparavit me a quadrupedibus, & volatilibus cæli ſapientiorem me fecit. Tranſibo & memoriam, & ubi te inveniam vere bona & ſecura ſuavitas? Et ubi te inveniam? * Si præter memoriam meam te invenio, immemor tui ſum. Et quomodo jam inveniam te, ſi memor non ſum tui?

CAPUT XVIII. Non inveniretur ea res quæ excidit, niſi memoria teneretur.

27. PERDIDERAT enim mulier drachmam, & quæſivit eam cum lucerna, & niſi memor ejus eſſet, non inveniret eam. Cum enim eſſet inventa, unde ſciret utrum ipſa eſſet, ſi memor ejus non eſſet? Multa memini me perdita quæſiſſe atque inveniſſe. Inde iſtud ſcio, quia cum quærerem aliquid eorum, & diceretur mihi, num forte hoc eſt, num forte illud? tamdiu dicebam, Non eſt, donec id offerretur quod quærebam. Cujus niſi memor eſſem, quidquid illud eſſet, etiam ſi mihi offerretur non invenirem, quia non agnoſcerem. Et ſemper ita fit, cum aliquid perditum quærimus & invenimus. Verumtamen ſi forte aliquid ab oculis perit, non a memoria, veluti corpus quodlibet viſibile, tenetur intus imago ejus, & quæritur donec reddatur adſpectui. Quod cum inventum fuerit, ex imagine quæ intus eſt recognoſcitur. Nec inveniſſe nos dicimus quod perierat, ſi non agnoſcimus; nec agnoſcere poſſumus, ſi non meminimus: ſed hoc perierat quidem oculis, memoria tenebatur.

CAPUT XIX. Quid ſit reminiſci.

28. QUID cum ipſa memoria perdit aliquid, ſicut fit cum obliviſcimur, & quærimus ut recordemur? Ubi tandem quærimus, niſi in ipſa memoria? Et ibi ſi aliud pro alio forte offeratur, reſpuimus, donec illud occurrat quod quærimus; & cum occurrit dicimus, Hoc eſt, quod non diceremus niſi agnoſceremus, nec agnoſceremus niſi meminiſſemus. Certe ergo obliti fueramus. An non totum exciderat, ſed ex parte qua tenebatur pars alia quærebatur, quia ſentiebat ſe memoria non ſimul volvere quod ſimul ſolebat, & quaſi detruncata conſuetudine claudicans, reddi quod deerat flagitabat? Tamquam ſi homo notus ſive conſpiciatur oculis, ſive cogitetur, & nomen ejus obliti requiramus, quidquid aliud occurrerit non connectitur: quia non cum illo cogitari conſuevit, ideoque reſpuitur, donec illud adſit, ubi ſimul aſſuefacta notitia non inæqualiter adquieſcat. Et unde adeſt, niſi ex ipſa memoria? Nam & cum ab alio commoniti recognoſcimus, inde adeſt. Non enim quaſi novum credimus, ſed recordantes approbamus hoc eſſe quod dictum eſt. Si autem penitus aboleatur

ex

ex animo, nec admoniti reminiscimur. Neque enim omnimodo adhuc obliti sumus, quod vel oblitos nos esse meminimus. Hoc ergo nec amissum quærere poterimus, quod omnino obliti fuerimus.

CAPUT XX. Ut beatitudinem omnes appetant, oportet eam noverint.

29. QUOMODO ergo te quæro, Domine? Cum enim te Deum meum quæro, vitam beatam quæro. Quæram te, ut vivat anima mea. Vivit enim corpus meum de anima mea, & vivit anima mea de te. Quomodo ergo quæro vitam beatam? quia non est mihi donec dicam: Sat est, illic ubi oportet ut dicam? Quomodo eam quæro? Utrum per recordationem tamquam eam oblitus sim, oblitumque me esse adhuc teneam; an per appetitum discendi incognitam, sive quam numquam scierim, sive quam sic oblitus fuerim ut me nec oblitum esse meminerim? Nonne ipsa est beata vita quam omnes volunt, & omnino qui nolit nemo est? Ubi noverunt eam, quod sic volunt eam? Ubi viderunt, ut amarent eam? Nimirum habemus eam nescio quomodo. Et est alius quidam modus, quo quisque cum habet eam, tunc beatus est: & sunt qui spe beati sunt. Inferiore modo isti habent eam quam illi qui jam re ipsa beati sunt, sed tamen meliores quam illi qui nec re nec spe beati sunt. Qui tamen etiam ipsi nisi aliquo modo haberent eam, non ita vellent beati esse, quod eos velle certissimum est. Nescio quomodo noverunt eam, ideoque habent eam in nescio qua notitia, de qua satago utrum in memoria sit: quia si ibi est, jam beati fuimus aliquando; utrum singillatim omnes, an in illo homine qui primus peccavit, in quo & omnes mortui sumus, & de quo omnes cum miseria nati sumus, non quæro nunc, sed quæro utrum in memoria sit beata vita. Neque enim amaremus eam nisi nossemus. Audimus nomen hoc, & rem ipsam omnes nos appetere fatemur. non enim sono delectamur. Nam hoc cum latine audit Græcus, non delectatur, quia ignorat quid dictum sit: nos autem delectamur, sicut etiam ille si græce hoc audierit: quoniam res ipsa nec græca nec latina est, cui adipiscendæ Græci Latinique inhiant, ceterarumque linguarum homines. Nota est igitur omnibus, qui una voce si interrogari possent, utrum beati esse vellent, sine ulla dubitatione, velle responderent. Quod non fieret, nisi res ipsa cujus hoc nomen est eorum memoria teneretur.

CAPUT XXI. Quomodo memoria beatam vitam continet.

30. NUMQUID ita ut meminit Carthaginem qui vidit? Non. Vita enim beata non videtur oculis, quia non est corpus. Numquid sicut meminimus numeros? Non. Hos enim qui habet in notitia, non adhuc quærit adipisci: vitam vero beatam habemus in notitia, ideoque amamus eam, & tamen adhuc adipisci eam volumus ut beati simus. Numquid sicut meminimus eloquentiam? Non. Quamvis enim hoc nomine audito recordentur ipsam rem, qui etiam nondum sunt eloquentes, multique esse cupiant, unde apparet eam esse in eorum notitia; tamen per corporis sensus alios eloquentes animadverterunt & delectati sunt, & hoc esse desiderant: (quamquam nisi ex [a] interiore notitia non delectarentur, neque hoc esse vellent nisi delectarentur:) beatam vero vitam nullo sensu corporis in aliis experimur. Numquid sicut meminimus gaudium? Fortasse ita. Nam gaudium meum etiam tristis memini, sicut vitam beatam miser: neque umquam corporis sensu gaudium meum vel vidi, vel audivi, vel odoratus sum, vel gustavi, vel tetigi, sed

a Sic Am. Arn. & MSS. At Er. & Lov. habent, *in exteriore notitia*.

A expertus sum in animo meo quando lætatus sum; & adhæsit ejus notitia memoriæ meæ, ut id reminisci valeam aliquando cum aspernatione, aliquando cum desiderio, pro earum rerum diversitate de quibus me gavisum esse memini. Nam & de turpibus gaudio quodam perfusus sum, quod nunc recordans detestor atque exsecror: aliquando de bonis & honestis, quod desiderans recolo, tametsi forte non adsunt, & ideo tristis gaudium pristinum recolo.

31. Ubi ergo & quando expertus sum vitam meam B beatam ut recorder eam, & amem & desiderem? Nec ego tantum, aut cum paucis, sed beati prorsus omnes esse volumus. Quod nisi certa notitia nossemus, non tam certa voluntate vellemus. Sed quid est hoc quod si quæratur a duobus, utrum militare velint, fieri posset ut alter eorum velle se, alter nolle respondeat? Si autem ab eis quæratur, utrum beati esse velint, fieri possit, ut uterque statim se sine ulla dubitatione dicat optare; nec ob aliud velit ille militare, nec ob aliud iste nolit, nisi ut beati sint? Nam forte C quoniam alius hinc, alius inde gaudet: ita se omnes beatos esse velle consonant, quemadmodum consonarent si hoc interrogarentur se velle gaudere, atque ipsum gaudium vitam beatam vocant? Quod & si alius hinc, alius illinc assequitur, unum est tamen quo pervenire omnes nituntur ut gaudeant. Quæ quoniam res est quam se expertum non esse nemo potest dicere, propterea reperta in memoria recognoscitur, quando beatæ vitæ nomen auditur.

CAPUT XXII. Beata vita quæ & ubi.

32. ABSIT Domine, absit a corde servi tui, qui D confitetur tibi: absit ut quocumque gaudio gaudeam, beatum me putem. Est enim gaudium quod non datur impiis, sed eis qui te gratis colunt, quorum gaudium tu ipse es. ET IPSA EST BEATA VITA gaudere ad te, de te, propter te, ipsa est & non est altera. Qui autem aliam putant esse, aliud sectantur gaudium, neque ipsum verum. Ab aliqua tamen imagine gaudii voluntas eorum non avertitur.

CAPUT XXIII. Item prosequitur quæ sit beata vita & ubi.

33. NON ergo certum est quod omnes esse beati volunt, quoniam qui non de te gaudere vo- E lunt, quæ sola vita beata est, non utique vitam beatam volunt. An omnes hoc volunt? Sed quoniam caro concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem ut non faciant quod volunt, cadunt in id quod valent, eoque contenti sunt: quia illud quod non valent, non tantum volunt, quantum sat est ut valeant. Nam quæro ab omnibus utrum malint de veritate quam de falsitate gaudere: tam non dubitant dicere de veritate se malle, quam non dubitant dicere beatos esse se velle. BEATA quippe vita est gaudium F de veritate. Hoc est enim gaudium de te qui veritas es, Deus illuminatio mea, salus faciei meæ Deus meus. Hanc vitam beatam omnes volunt, hanc vitam quæ sola beata est omnes volunt, gaudium de veritate omnes volunt. Multos expertus sum qui vellent fallere, qui autem falli neminem. Ubi ergo noverunt hanc vitam beatam, nisi ubi noverunt etiam veritatem? Amant enim & ipsam quia falli nolunt. Et cum amant beatam vitam quod non est aliud quam de veritate gaudium, utique amant etiam veritatem: nec amarent nisi esset aliqua notitia ejus in memoria eorum. Cur ergo non de illa gaudent? cur non beati sunt? Quia fortius occupantur in aliis quæ potius

tius eos faciunt miſeros, quam illud beatos quod tenuiter meminerunt. Adhuc enim modicum lumen eſt in hominibus, ambulent, ambulent, ne eos tenebræ comprehendant.

34. Cur autem veritas parit odium, & inimicus eis factus eſt homo tuus verum prædicans, cum ametur beata vita, quæ non eſt niſi gaudium de veritate: niſi quia SIC AMATUR veritas, ut quicumque aliud amant, hoc quod amant velint eſſe veritatem: & quia falli nolunt, nolunt convinci quod falſi ſint? Itaque propter eam rem oderunt veritatem quam pro veritate amant. AMANT eam lucentem, oderunt eam redarguentem. Quia enim falli nolunt & fallere volunt, amant eam cum ſe ipſa indicat, & oderunt eam cum eos ipſos [a] indicat. Inde retribuet eis, ut qui ſe ab ea manifeſtari nolunt, & eos nolentes manifeſtet, & eis ipſa non ſit manifeſta. Sic ſic etiam, ſic animus humanus etiam, ſic cæcus & languidus, turpis atque indecens latere vult, ſe autem ut lateat aliquid non vult. Contra illi redditur ut ipſe non lateat veritatem, ipſum autem veritas lateat. Tamen etiam ſic dum miſer eſt, veris mavult gaudere quam falſis. BEATUS ergo erit, ſi nulla interpellante moleſtia, de ipſa per quam vera ſunt omnia, ſola veritate gaudebit.

CAPUT XXIV. Gratulatur quod ſua in memoria Deus locum habeat.

35. ECCE quantum ſpatiatus ſum in memoria mea, quærens te Domine, & non te inveni extra eam. Neque enim aliquid de te inveni quod non meminiſſem ex quo didici te. Nam ex quo, didici te, non ſum oblitus tui. Ubi enim inveni veritatem, ibi inveni Deum meum ipſam veritatem, quam ex quo didici non ſum oblitus. Itaque ex quo didici te, manes in memoria mea, & illic te invenio, cum reminiſcor tui & delector in te. Hæ ſunt ſanctæ delitiæ meæ, quas donaſti mihi miſericordia tua reſpiciens paupertatem meam.

CAPUT XXV. In quo memoriæ gradu reperiatur Deus. b

36. SED ubi manes in memoria mea, Domine, Ubi illic manes? Quale cubile fabricaſti illic tibi? Quale [b] ſanctuarium ædificaſti tibi? Tu dediſti hanc dignationem memoriæ meæ ut maneas in ea; ſed in qua ejus parte maneas hoc conſidero. Tranſcendi enim partes ejus, quas habent & beſtiæ, cum te recordarer; quia non ibi te inveniebam inter imagines rerum corporalium: & veni ad partes ejus, ubi commendavi actiones animi mei; nec illic inveni te: & intravi ad ipſius animi mei ſedem, quæ illi eſt in memoria mea, quoniam ſui quoque meminit animus; nec ibi tu eras: quia ſicut non es imago corporalis, nec affectio viventis, qualis eſt cum lætamur, contriſtamur, cupimus, metuimus, meminimus, obliviſcimur, & quidquid hujuſmodi eſt: ita nec ipſe animus eſt; quia Dominus Deus animi tu es, & commutantur hæc omnia, tu autem incommutabilis manes ſuper omnia, & dignatus es habitare in memoria mea ex quo te didici. Et quid quæro quo loco ejus habites? quaſi vero loca ibi ſint. Habitas certe in ea, quoniam tui memini ex quo te didici, & in ea te invenio cum recordor te.

CAPUT XXVI. Ubi invenitur Deus.

37. UBI ergo te inveni ut diſcerem te? Neque enim jam eras in memoria mea prius quam te diſcerem. Ubi ergo inveni te ut diſcerem te, niſi in te ſupra me? Et nuſquam locus, & recedimus, & accedimus, & nuſquam locus. UBIQUE VERITAS præſides omnibus conſulentibus te, ſimulque reſpondes omnibus etiam diverſa conſulentibus. Liquide tu reſpondes, ſed non liquide omnes audiunt. Omnes unde volunt conſulunt; ſed non ſemper quod volunt audiunt. OPTIMUS miniſter tuus eſt, qui non magis intuetur hoc a te audire quod ipſe voluerit, ſed potius hoc velle quod a te audierit.

CAPUT XXVII. Quomodo hominem rapiat Dei pulcritudo.

38. SERO te amavi, pulcritudo tam antiqua & tam nova, ſero te amavi. Et ecce intus eras, & ego foris, & ibi te quærebam; & in iſta formoſa quæ feciſti deformis irruebam. Mecum eras, & tecum non eram. Ea me tenebant longe a te, quæ ſi in te non eſſent, non eſſent. Vocaſti, & clamaſti, & rupiſti ſurditatem meam. Coruſcaſti, ſplenduiſti, & fugaſti cęcitatem meam. Fragraſti, & duxi ſpiritum, & anhelo tibi. Guſtavi, & eſurio, & ſitio. Tetigiſti me, & exarſi in pacem tuam.

CAPUT XXVIII. Miſeriæ hujus vitæ.

39. CUM inhæſero tibi ex omni me, nuſquam erit mihi dolor & labor; & viva erit vita mea, tota plena te. Nunc autem quoniam quem tu imples, ſublevas eum, quoniam tui plenus non ſum, oneri mihi ſum. Contendunt lætitiæ meæ flendæ cum lætandis mæroribus; & ex qua parte ſtet victoria neſcio. Hei mihi, Domine, miſerere mei. Contendunt mærores mei mali cum gaudiis bonis; & ex qua parte ſtet victoria neſcio. Hei mihi, Domine, miſerere mei: hei mihi. Ecce vulnera mea non abſcondo. Medicus es, æger ſum: miſericors es, miſer ſum. Numquid non tentatio eſt vita humana ſuper terram? Quis velit moleſtias & difficultates? Tolerari jubes eas, non amari. Nemo quod tolerat amat, & ſi tolerare amat. Quamvis enim gaudeat ſe tolerare, mavult tamen non eſſe quod toleret. Proſpera in adverſis deſidero, adverſa in proſperis timeo. Quis inter hæc medius locus, ubi non ſit [c] humana vita tentatio. Væ proſperitatibus ſæculi, & ſemel & iterum, a timore adverſitatis, & a corruptione lætitiæ. Væ adverſitatibus ſæculi ſemel & iterum & tertio, a deſiderio proſperitatis, & quia ipſa adverſitas dura eſt, & [d] naufragat tolerantia. Numquid non tentatio eſt vita humana ſuper terram ſine ullo interſtitio?

CAPUT XXIX. In Deo ſpes tota. Sap. 8:21

40. ET tota ſpes mea non niſi in magna valde miſericordia tua. DA QUOD JUBES, & jube quod vis. Imperas nobis continentiam. *Et cum ſcirem*, ait quidam, *quia nemo poteſt eſſe continens niſi Deus det: & hoc ipſum erat ſapientiæ ſcire cujus eſſet hoc donum.* Per continentiam quippe colligimur & redigimur in unum, a quo in multa defluximus. MINUS enim TE AMAT qui tecum aliquid amat quod non propter te amat. O AMOR qui ſemper ardes & numquam exſtingueris, caritas Deus meus, accende me. Continentiam jubes. Da quod jubes, & jube quod vis.

CAPUT XXX. Confitetur ut ſe habet ad tentationes carnalis libidinis.

41. JUBES certe ut contineam a concupiſcentia carnis, & concupiſcentia oculorum, & ambitione ſæculi. Juſſiſti a concubitu; & de ipſo conjugio melius aliquid quam conceſſiſti monuiſti. Et quoniam dediſti, factum eſt & ante quam diſpenſator Sacramenti tui fierem. Sed adhuc vivunt in memoria mea, de qua multa locutus ſum, talium rerum imagines, quas ibi conſuetudo mea fixit; & occurſant mihi vigilanti quidem carentes viribus, in ſomnis autem non ſolum uſque ad delectationem, ſed etiam uſque ad conſenſionem factumque ſimillimum. Et tantum valet imaginis illuſio in anima mea & in carne mea, ut dormienti falſa viſa per-

a Lov. *eos ipſos judicat.*
b In MSS. aliquot, *ſacrarium.*
c Bad. Am. Er. & Lov. *humanæ vitæ tentatio.*
d Bad. & plures e vetuſtioribus MSS. habent, *& ne fraugat tolerantiam.*

persuadeant quod vigilanti vera non possunt. Numquid tunc ego non sum, Domine Deus meus? Et tamen tantum interest inter me ipsum & me ipsum, intra momentum quo hinc ad soporem transeo, vel huc inde retranseo. Ubi est tunc ratio, quæ talibus suggestionibus resistit vigilans? Et si res ipsæ ingerantur inconcussus maneo. Numquid clauditur cum oculis? numquid sopitur cum sensibus corporis? Et unde sæpe etiam in somnis resistimus, nostrique propositi memores, atque in eo castissime permanentes, nullum talibus illecebris adhibemus assensum? Et tamen tantum interest, ut cum aliter accidit, evigilantes ad conscientiæ requiem redeamus; ipsaque distantia reperiamus nos non fecisse, quod tamen in nobis quoquo modo factum esse doleamus.

42. Numquid non potens est manus tua, Deus omnipotens, sanare omnes languores animæ meæ, atque abundantiore gratia tua lascivos motus etiam mei soporis exstinguere? Augebis, Domine, magis magisque in me munera tua, ut anima mea sequatur me ad te concupiscentiæ visco expedita, ut non sit rebellis sibi, atque ut in somnis etiam non solum non perpetret istas corruptelarum turpitudines per imagines animales usque ad carnis fluxum, sed ne consentiat quidem. Nam ut nihil tale vel tantillum libeat quantulum possit nutu cohiberi etiam in casto dormientis affectu, non tantum in hac vita, sed etiam in hac ætate, non magnum est omnipotenti, qui vales facere supra quam petimus & intelligimus. Nunc tamen quid adhuc sim in hoc genere mali mei, dixi Domino bono meo, exsultans cum tremore in eo quod donasti mihi, & lugens in eo quod inconsummatus sum, sperans perfecturum te in me misericordias tuas usque ad pacem plenariam, quam tecum habebunt interiora & exteriora mea, cum absorpta fuerit mors in victoriam.

CAPUT XXXI. Ut se gerit ad tentationes gulæ.

43. EST alia malitia diei, quæ utinam sufficiat ei. Reficimus enim quotidianas ruinas corporis edendo & bibendo, prius quam escas & ventrem destruas, cum occideris indigentiam meam satietate mirifica, & corruptibile hoc indueris incorruptione sempiterna. Nunc autem suavis est mihi necessitas; & adversus istam suavitatem pugno ne capiar; & quotidianum bellum gero in jejuniis sæpius in servitutem redigens corpus meum; & dolores mei voluptate pelluntur. Nam fames & sitis quidam dolores sunt: urunt & sicut febris necant, nisi alimentorum medicina succurrat. Quæ quoniam præsto est, ex consolatione munerum tuorum, in quibus nostræ infirmitati terra & aqua & cælum serviunt, calamitas deliciæ vocantur.

44. Hoc me docuisti ut QUEMADMODUM medicamenta, sic alimenta sumturus accedam. Sed dum ad quietem satietatis ex indigentiæ molestia transeo, in ipso transitu mihi insidiatur laqueus concupiscentiæ. Ipse enim transitus voluptas est, & non est alius qua transeatur quo [a] transire cogit necessitas: Et cum salus sit causa edendi & bibendi, adjungit se tamquam pedissequa periculosa jocunditas, & plerumque præire conatur, ut ejus causa fiat, quod salutis causa me facere vel dico vel volo; nec idem modus utriusque est. Nam quod saluti satis est, delectationi parum est. Et sæpe incertum fit utrum adhuc necessaria corporis cura subsidium petat, an voluptaria cupiditatis fallacia ministerium suppetat. Ad hoc incertum hilarescit infelix anima, & in eo præparat excusationis patrocinium, gaudens non apparere quid satis sit moderationi valetudinis, ut obtentu salutis obumbret negotium voluptatis. His tentationibus quotidie conor resistere, & invoco dexteram tuam ad salutem meam, & ad te refero æstus meos, quia consilium mihi de hac re nondum stat.

45. Audio vocem jubentis Dei mei: *Non graventur corda vestra in crapula & ebrietate*. Ebrietas longe est a me; misereberis ne appropinquet mihi. Crapula autem nonnumquam subrepit servo tuo: misereberis ut longe fiat a me. Nemo enim potest esse continens, nisi tu des. Multa nobis orantibus tribuis; & quidquid boni antequam oraremus accepimus, a te accepimus; & ut hoc postea cognosceremus, a te accepimus. Ebriosus numquam fui, sed ebriosos a te sobrios factos, ego novi. Ergo a te factum est ut hoc non essent qui numquam fuerunt, a quo factum est ut hoc non semper essent, qui fuerunt, a quo etiam factum est ut scirent utrique a quo factum est. Audivi aliam vocem tuam: *Post concupiscentias tuas non eas, & a voluntate tua avertere*. Audivi & illam ex munere tuo quam multum amavi: * *Neque si manducaverimus, abundabimus; neque si non manducaverimus, deerit nobis*. Hoc est dicere; nec illa res me copiosum faciet, nec illa ærumnosum. Audivi & alteram: *Ego enim didici in quibus sum sufficiens esse; & abundare novi, & penuriam pati novi. Omnia possum in eo qui me confortat*. Ecce miles castrorum cælestium, non pulvis quod nos sumus. Sed memento, Domine, quia pulvis sumus, & de pulvere fecisti hominem, & perierat, & inventus est. Nec ille in se potuit, quia idem pulvis fuit, quem talia dicentem afflatu tuæ inspirationis adamavi. *Omnia possum*, inquit, *in eo qui me confortat*. Conforta me ut possim. Da quod jubes, & jube quod vis. Iste se accepisse confitetur, & quod gloriatur, in Domino gloriatur. Audivi alium rogantem ut accipiat; *Aufer a me*, inquit, *concupiscentias ventris*. Unde apparet, sancte Deus meus, te dare, cum fit quod imperas fieri.

Luc. 21. 34.

Eccli. 18. 30.

* 1. Cor. 8. 8.

Phil. 4. 12.

Ibidem.

Eccli. 23. 6

46. Docuisti me, Pater bone, *Omnia munda mundis; Sed malum esse homini qui per offensionem manducat; & omnem creaturam tuam bonam esse, nihilque abjiciendum quod cum gratiarum actione percipitur*; & quia *esca nos non commendat Deo*; & ut *nemo nos judicet in cibo aut in potu*; & ut *qui manducat non manducantem non spernat; & qui non manducat, manducantem non judicet*. Didici hæc, gratias tibi, laudes tibi Deo meo, magistro meo, pulsatori aurium mearum, illustratori cordis mei: eripe me ab omni tentatione. NON EGO immunditiam obsonii timeo, sed immunditiam cupiditatis. Scio Noe omne carnis genus quod cibo esset usui manducare permissum; Eliam cibo carnis refectum; Joannem mirabili abstinentia præditum, animalibus, hoc est locustis, in escam cedentibus non fuisse pollutum. Et scio Esau lenticulæ concupiscentia deceptum; & David propter aquæ desiderium a se ipso reprehensum; & Regem nostrum non de carne, sed de pane esse tentatum. Ideoque & populus in eremo, non quia carnes desideravit, sed quia escæ desiderio adversus Dominum murmuravit, meruit improbari.

Rom. 14. 20. 1. Tim. 4. 4. 1. Cor. 8. Coloss. 2. 16. Rom. 14. 3.

47. In his ergo tentationibus positus, certo quotidie adversus concupiscentiam manducandi & bibendi. Non enim est quod semel præcidere & ulte-

a In omnibus editis ante Arn. legebatur; *quam quo transire*. expunctum est, *quam*, auctoritate MSS. & sensu exigente.

ulterius non adtingere decernam: ſicut de concubitu potui. Itaque freni gutturis temperata relaxatione & conſtrictione tenendi ſunt. Et quis eſt, Domine, qui non rapiatur aliquantulum extra metas neceſſitatis. Quiſquis eſt, magnus eſt, magnificet nomen tuum. Ego autem non ſum, quia peccator homo ſum. Sed & ego magnifico nomen tuum; & interpellat te pro peccatis meis qui vicit ſæculum, numerans me inter infirma membra corporis ſui, quia & imperfectum [a] ejus viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes ſcribentur.

CAPUT XXXII. Ut ſe gerit ad odorum illecebras.

48. DE illecebra odorum non ſatago nimis. Cum abſunt non requiro, cum adſunt non reſpuo, paratus etiam eis ſemper carere. Ita mihi videor; fortaſſe fallor. Sunt enim & iſtæ plangendæ tenebræ, in quibus me latet facultas mea quæ in me eſt, ut animus meus de viribus ſuis ipſe ſe interrogans non facile ſibi credendum exiſtimet, quia & quod ineſt, plerumque occultum eſt, niſi experientia manifeſtetur. Et nemo ſecurus eſſe debet in iſta vita, quæ tota tentatio nominatur, utrum qui fieri potuit ex deteriore melior, non fiat etiam ex meliore deterior. Una ſpes, una fiducia, una firma promiſſio, miſericordia tua.

CAPUT XXXIII. Ut ſe gerit ad voluptates aurium.

49. VOLUPTATES aurium tenacius me implicaverant & ſubjugaverant; ſed reſolviſti & liberaſti me. Nunc in ſonis quos animant eloquia tua, cum ſuavi & artificioſa voce cantantur, fateor aliquantulum adquieſco, non quidem ut hæream, ſed ut ſurgam cum volo. Attamen cum ipſis ſententiis quibus vivunt, ut admittantur ad me quærunt in corde meo non nullius dignitatis locum, & vix eis præbeo congruentem. Aliquando enim plus mihi videor honoris eis tribuere quam decet, dum ipſis ſanctis dictis religioſius & ardentius ſentio moveri animos noſtros in flammam pietatis, cum ita cantantur, quam ſi non ita cantarentur; & omnes affectus ſpiritus noſtri pro ſui diverſitate habere proprios modos in voce atque cantu, quorum neſcio qua occulta familiaritate excitentur. Sed delectatio carnis meæ, cui mentem enervandam non oportet dari, ſæpe me fallit, dum rationem ſenſus non ita comitatur ut patienter ſit poſterior; ſed tantum quia propter illam meruit admitti, etiam præcurrere ac ducere conatur. Ita in his pecco non ſentiens, ſed poſtea ſentio.

50. Aliquando autem hanc ipſam fallaciam immoderatius cavens erro nimia ſeveritate: ſed valde interdum, ut melos omne cantilenarum ſuavium quibus Davidicum pſalterium frequentatur, ab auribus meis removeri velim, atque ipſius Eccleſiæ; tutiuſque mihi videtur quod de Alexandrino Epiſcopo Athanaſio ſæpe mihi dictum commemini, qui tam modico flexu vocis faciebat ſonare lectorem pſalmi, ut pronuntianti vicinior eſſet quam canenti. Verumtamen cum reminiſcor lacrymas meas quas fudi ad cantus Eccleſiæ tuæ in primordiis recuperatæ fidei meæ, & nunc ipſo quod moveor, non cantu, ſed rebus quæ cantantur, cum liquida voce & convenientiſſima modulatione cantantur, magnam inſtituti hujus utilitatem rurſus agnoſco. Ita fluctuo inter periculum voluptatis & experimentum ſalubritatis; magiſque adducor, non quidem irrefractabilem ſententiam proferens, cantandi conſuetudinem approbare in Eccleſia; ut per oblectamenta auA rium infirmior animus in affectum pietatis aſſurgat. Tamen cum mihi accidit ut me amplius cantus quam res quæ canitur moveat; pœnaliter me peccare confiteor, & tunc mallem non audire cantantem. Ecce ubi ſum, flete mecum, & pro me flete, qui aliquid boni vobiſcum intus agitis unde facta procedunt. Nam qui non agitis, non vos hæc movent. Tu autem, Domine Deus meus, exaudi, reſpice, & vide, & miſerere, & ſana me, in cujus oculis mihi quæſtio factus ſum, & ipſe eſt languor meus.

CAPUT XXXIV. Ut ſe gerit ad oculorum illecebras.

51. RESTAT voluptas oculorum iſtorum carnis meæ de qua loquar confeſſiones, quas audiant aures templi tui, aures fraternæ ac piæ, ut concludamus tentationes concupiſcentiæ carnis, quæ me adhuc pulſant ingemiſcentem, & habitaculum meum, quod de cælo eſt, ſuperindui cupientem. Pulcras formas & varias, nitidos & amœnos colores amant oculi. Non teneant hæc animam meam: teneat eam Deus qui fecit hæc, bona quidem valde; ſed ipſe eſt bonum meum, non hæc. Et tangunt me vigilantem totis diebus, nec requies ab eis datur mihi, ſicut datur a vocibus canoris, aliquando ab omnibus, in ſilentio. Ipſa enim regina colorum lux iſta perfundens cuncta, quæ cernimus, ubi ubi per diem fuero, multimodo allapſu blanditur mihi aliud agenti, & eam non advertenti. Inſinuat autem ſe ita vehementer, ut ſi repente ſubtrahatur, cum deſiderio requiratur; & ſi diu abſit, contriſtat animum.

52. O lux quam videbat Tobias, cum clauſis oculis iſtis filium docebat vitæ viam, & ei præibat pede caritatis nuſquam errans. Aut quam videbat Iſaac prægravatis & opertis ſenectute carneis luminibus, cum filios non agnoſcendo benedicere, ſed benedicendo agnoſcere meruit. Aut quam videbat Jacob, cum & ipſe præ grandi ætate captus oculis, in filiis preſignata futuri populi genera luminoſo corde radiavit; & nepotibus ſuis ex Joſeph divexas myſtice manus, non ſicut pater eorum foris corrigebat, ſed ſicut ipſe intus diſcernebat impoſuit. Ipſa eſt lux, una eſt, & unum omnes qui vident & amant eam. At iſta corporalis de qua loquebar, illecebroſa ac periculoſa dulcedine condit vitam ſæculi cæcis amatoribus. Qui autem & de ipſa laudare te norunt, Deus Creator omnium, aſſumunt eam in hymno tuo, non abſumuntur ab ea in ſomno ſuo: ſic eſſe cupio. Reſiſto ſeductionibus oculorum, ne implicentur pedes mei quibus ingredior viam tuam; & erigo ad te inviſibiles oculos, ut tu evellas de laqueo pedes meos. Tu ſubinde evellis eos, nam illaqueantur. Tu non ceſſas evellere, ego autem crebro hæreo in ubique ſparſis inſidiis; quoniam non dormies, neque dormitabis, qui cuſtodis Iſrael.

53. Quam innumerabilia variis artibus & opificiis, in veſtibus, calceamentis, vaſis, & [b] cujuſcemodi fabricationibus, picturis etiam, diverſiſque figmentis, atque his uſum neceſſarium atque moderatum, & piam ſignificationem longe tranſgredientibus, addiderunt homines ad illecebras oculorum, foras ſequentes quod faciunt, intus relinquentes a quo facti ſunt, & exterminantes quod facti ſunt. At ego Deus meus & decus meum, etiam hinc dico tibi hymnum, & ſacrifico laudem [c] ſacrificatori meo: quoniam pulcra trajecta

a Bad. Am. Er. & Lov. *imperfectum meum*. Sed MSS. cum Arn. *imperfectum ejus*, ſcilicet Chriſti, ex cujus perſona verſiculum iſtum interpretatur Auguſtinus Enar. in Pſal. 138.

b Lov. *hujuſcemodi* ſed MSS. habent *cujuſcemodi*. quo vocabulo frequens utitur Auguſtinus pro, *qualibuſcumque*, idque jam reſtituimus in hujus libri c. 8. n. 12.

c MSS. & plures editi, *ſanctificatori meo*.

ĉta per animas in manus artificiosas, ab illa pulcritudine veniunt, quę super animas est, cui suspirat anima mea die ac nocte. Sed pulcritudinum exteriorum operatores & sectatores inde trahunt approbandi modum, non autem inde trahunt utendi modum. Et ibi est, & non vident eum, ut non eant longius, & fortitudinem suam ad te custodiant, nec eam spargant in delicioſas lassitudines. Ego autem hęc loquens atque discernens etiam istis pulcris gressum innecto; sed tu evellis, Domine, evellis tu, quoniam misericordia tua ante oculos meos est. Nam & ego capior miserabiliter, & tu evellis misericorditer; aliquando non sentientem, quia suspensius incideram; aliquando cum dolore, quia jam inhæseram.

CAPUT XXXV. Ut se habet ad secundum tentationis genus, quod est curiositatis.

54. HUC accedit alia forma tentationis multiplicius periculosa. Præter eam enim concupiscentiam carnis, quæ inest in delectatione omnium sensuum & voluptatum, cui servientes depereunt, qui longe se faciunt a te, inest animæ per eosdem sensus corporis quædam non se oblectandi in carne, sed experiendi per carnem vana & curiosa cupiditas, nomine cognitionis & scientiæ palliata. Quæ quoniam in appetitu noscendi est, oculi autem sunt ad cognoscendum in sensibus principes, concupiscentia oculorum eloquio divino appellata est. Ad oculos enim proprie videre pertinet. Utimur autem hoc verbo etiam in ceteris sensibus, cum eos ad cognoscendum intendimus. Neque enim dicimus: Audi quid rutilet; aut, Olfac quam niteat; aut, Gusta quam splendeat; aut, Palpa quam fulgeat: videri enim dicuntur hæc omnia. Dicimus autem non solum, Vide quid luceat, quod soli oculi sentire possunt; sed etiam, Vide quid sonet; Vide quid oleat; Vide quid sapiat; Vide quam durum sit. Ideoque generalis experientia sensuum concupiscentia (sicut dictum est) oculorum vocatur, quia vivendi officium in quo primatum oculi tenent, etiam ceteri sensus sibi de similitudine usurpant, cum aliquid cognitionis explorant.

1. Joan. 2.16.

55. Ex hoc autem evidentius discernitur quid voluptatis, quid curiositatis agatur per sensus; quod voluptas pulcra, canora, suavia, sapida, lenia sectatur: curiositas autem etiam his contraria tentandi caussa, non ad subeundam molestiam, sed experiendi noscendique libidine. Quid enim voluptatis habet videre in laniato cadavere quod exhorreas; & tamen sicubi jaceat, concurrunt ut contristentur, ut palleant. Timent etiam ne in somnis hoc videant; quasi quisquam eos vigilantes videre coegerit, aut pulcritudinis ulla fama persuaserit. Ita & in ceteris sensibus, quæ persequi longum est. Ex hoc morbo cupiditatis in spectaculis exhibentur quæque miracula. Hinc ad perscrutanda naturæ [a] (quæ præter nos est) operta proceditur, quæ scire nihil prodest, & nihil aliud quam scire homines cupiunt. Hinc etiam, si quid eodem perversæ scientiæ fine per artes magicas quæritur. Hinc etiam in ipsa religione Deus tentatur, cum signa & prodigia flagitantur, non ad aliquam salutem, sed ad solam experientiam desiderata.

56. In hac [b] tam immensa silva plena insidiarum & periculorum, ecce multa præciderim & a meo corde dispulerim, sicuti donasti me facere, Deus salutis meæ: attamen quando audeo dicere, cum circumquaque quotidianam vitam nostram tam multa hujus generis rerum circumstrepant, quando audeo dicere nulla re tali me intentum fieri ad spectandum, & vana cura capiendum? Sane me jam theatra non rapiunt, nec curo nosse transitus siderum, nec anima mea umquam responsa quæsivit umbrarum, omnia sacrilega sacramenta detestor. A te, Domine Deus meus, cui humilem famulatum ac simplicem debeo, quantis mecum suggestionum machinationibus agit inimicus ut signum aliquod petam? Sed obsecro te per Regem nostrum, & patriam Jerusalem, simplicem, castam, ut quemadmodum a me longe est ista consensio, ita sit semper longe atque longius. Pro salute autem cujusquam cum te rogo, alius multum differens finis est intentionis meæ, & te facientem quod vis das mihi, & dabis libenter sequi.

57 Verumtamen in quam multis minutissimis & contemtibilibus rebus curiositas quotidie nostra tentatur, & quam sæpe labamur, quis enumerat? Quoties narrantes inania, primo quasi toleramus ne offendamus infirmos, deinde paulatim libenter advertimus. Canem currentem post leporem jam non specto cum in circo fit: at vero in agro si casu transeam, avertit me fortassis, & ab aliqua magna cogitatione, atque ad se convertit illa venatio, non deviare cogens corpore jumenti, sed cordis inclinatione. Et nisi jam mihi demonstrata infirmitate mea, cito admoneas, aut ex ipsa visione per aliquam considerationem in te assurgere, aut totum contemnere atque transire, vanus hebesco. Quid cum me domi sedentem stellio muscas captans, vel aranea retibus suis irruentes implicans, sæpe intentum facit? Num quia parva sunt animalia, ideo non res eadem geritur? Pergo inde ad laudandum te creatorem mirificum atque ordinatorem rerum omnium, sed non inde intentus esse incipio. Aliud est cito surgere, aliud est non cadere. Et talibus vita mea plena est, & una spes mea magna valde misericordia tua. Cum enim hujuscemodi rerum conceptaculum fit cor nostrum, & portat copiosæ vanitatis catervas, hinc & orationes nostræ sæpe interrumpuntur atque turbantur, & ante conspectum tuum dum ad aures tuas vocem cordis intendimus, nescio unde irruentibus nugatoriis cogitationibus res tanta præciditur.

CAPUT XXXVI. Ut se habet ad tertium tentationis genus, quod est superbiæ.

58. NUMQUID etiam hoc inter contemnenda deputabimus, aut aliquid nos reducet in spem nisi [c] tota misericordia tua, quoniam cœpisti mutare nos? Et tu scis quanta ex parte mutaveris, qui me primitus sanas a libidine vindicandi me, ut propitius fias etiam ceteris omnibus iniquitatibus meis, & sanes omnes languores meos, & redimas de corruptione vitam meam, & corones me in miseratione & misericordia, & saties in bonis desiderium meum; qui compressisti a timore tuo superbiam meam, & mansuefeceisti jugo tuo cervicem meam. Et nunc porto illud, & lene est mihi, quoniam sic promisisti & fecisti; & vere sic erat, & nesciebam quando id subire metuebam. Sed numquid, Domine qui solus sine typho dominaris, quia solus verus Dominus es qui non habes dominum; numquid hoc quoque tertium tentationis genus cessavit a me, aut cessare in hac tota vita potest?

59. Timeri & amari velle ab hominibus, non propter aliud, sed ut inde sit gaudium quod non est gaudium, misera vita est, & fœda jactantia. Hinc fit vel

a Ita MSS. cum Arn. At Bad. Am. Er. & Lov. *ad perscrutanda naturæ secreta, quæ præter nos est operata, proceditur.*

b Lov. *In hac tamen immensa ..... ecce quam multa.*

c MSS. nonnulli cum Arn. *nisi nota misericordia tua.*

vel maxime non amare te, nec caſte timere te. Ideoque tu ſuperbis reſiſtis, humilibus autem das gratiam, & intonas ſuper ambitiones ſæculi, & contremunt fundamenta montium. Itaque nobis, quoniam propter quædam humanæ ſocietatis officia neceſſarium eſt amari & timeri ab hominibus, inſtat adverſarius veræ beatitudinis noſtræ, ubique ſpargens in laqueis: euge, euge: ut dum avide colligimus, incaute capiamur, & a veritate tua gaudium noſtrum deponamus, atque in hominum fallacia ponamus; libeatque nos amari & timeri, non propter te, ſed pro te; atque iſto modo ſui ſimiles factos ſecum habeat, non ad concordiam caritatis, ſed ad conſortium ſupplicii, qui ſtatuit ſedem ſuam ponere in aquilone, ut te perverſa & diſtorta via [a] imitanti tenebroſi frigidique ſervirent. Nos autem, Domine, puſillus grex tuus ecce ſumus; tu nos poſſide. Prætende alas tuas, & fugiamus ſub eas. Gloria noſtra tu eſto; propter te amemur, & verbum tuum timeatur in nobis. QUI LAUDARI vult ab hominibus vituperante te, non defendetur ab hominibus judicante te, nec eripietur damnante te. Cum autem non peccator laudatur in deſideriis animæ ſuæ, nec qui iniqua gerit benedicitur, ſed laudatur homo propter aliquod donum quod dediſti ei, at ille plus gaudet ſibi laudari ſe, quam ipſum donum habere unde laudatur; etiam iſte te vituperante laudatur; & melior jam ille qui laudavit, quam iſte qui laudatus eſt. Illi enim placuit in homine donum Dei; huic amplius placuit donum hominis quam Dei.

CAPUT. XXXVII. Ut movetur laudibus humanis.

60. TENTAMUR his tentationibus quotidie, Domine, ſine ceſſatione tentamur. Quotidiana fornax noſtra eſt humana lingua. Imperas nobis & in hoc genere continentiam: DA quod jubes; & jube quod vis. Tu noſti de hac re ad te gemitum cordis mei, & flumina oculorum meorum. Neque enim facile colligo quam ſim ab iſta peſte mundatior, & multum timeo occulta mea quæ norunt oculi tui, mei autem non. Eſt enim qualiſcumque in aliis generibus tentationum mihi facultas explorandi me: in hoc pene nulla eſt. Nam & a voluptatibus carnis, & a curioſitate ſupervacanea cognoſcendi, video quantum aſſecutus ſim poſſe refrenare animum meum, cum eis rebus careo, vel voluntate, vel cum abſunt. Tunc enim me interrogo quam magis minuſve mihi moleſtum ſit non habere. Divitiæ vero quæ ob hoc expetuntur ut alicui iſtarum trium cupiditatum, vel duabus earum, vel omnibus ſerviant, ſi perſentiſcere non poteſt animus utrum eas habens contemnat, poſſunt & dimitti ut ſe probet. Laude vero ut careamus, atque in eo experiamur quid poſſumus, numquid male vivendum eſt, & tam perdite atque immaniter, ut nemo nos noverit qui non deteſtetur? Quæ major dementia dici aut cogitari poteſt? At ſi bonæ vitæ bonorumque operum comes & ſolet, & debet eſſe laudatio, tam comitatum ejus, quam ipſam bonam vitam deſeri non oportet. Non autem ſentio ſine quo eſſe aut æquo animo, aut ægre poſſim, niſi cum abfuerit.

61. Quid igitur tibi in hoc genere tentationis, Domine, confiteor? Quid? niſi delectari me laudibus; ſed amplius ipſa veritate quam laudibus? Nam ſi mihi proponatur, utrum malim furens, aut in omnibus rebus errans, ab omnibus hominibus laudari; an conſtans, & in veritate certiſſimus, ab omnibus vituperari, video quid eligam. Verumtamen nollem, ut vel augeret mihi gaudium cujuslibet boni mei ſuffragatio oris alieni. Sed auget, fateor; non ſolum, ſed & vituperatio minuit. Et cum iſta miſeria mea perturbor, ſubintrat mihi excuſatio, quæ qualis ſit, tu ſcis Deus, nam me incertum facit. Quia enim nobis imperaſti non tantum continentiam, id eſt a quibus rebus amorem cohibeamus, verum etiam juſtitiam, id eſt, quo eum conferamus: nec te tantum voluiſti a nobis, verum etiam proximum diligi; ſæpe mihi videor de profectu aut ſpe proximi delectari, cum bene intelligentis laude delector; & rurſus ejus malo contriſtari, cum eum audio vituperare quod aut ignorat, aut bonum eſt. Nam & contriſtor aliquando laudibus meis, cum vel ea laudantur in me, in quibus ipſe mihi diſpliceo; vel etiam bona minora & levia pluris æſtimantur quam æſtimanda ſunt. Sed rurſus unde ſcio, an propterea ſic afficior, quia nolo de meipſo a me diſſentire laudatorem meum; non quia illius utilitate moveor, ſed quia eadem bona quæ mihi in me placent, jocundiora mihi ſunt cum & alteri placent? Quodam modo enim non ego laudor, cum de me ſententia mea non laudatur; quando quidem aut illa laudantur quæ mihi diſplicent, aut illa amplius quæ mihi minus placent. Ergone de hoc incertus ſum mei?

62. Ecce in te veritas, video non me laudibus meis propter me, ſed propter proximi utilitatem moveri oportere. Et utrum ita ſit neſcio. Minus mihi in hac re notus ſum ipſe quam [b] tu. Obſecro te, Deus meus, & me ipſum mihi indica, ut confitear oraturis pro me fratribus meis quod in me ſaucium comperero. Iterum me diligentius interrogem. Si utilitate proximi moveor in laudibus meis, cur minus moveor, ſi quiſquam alius injuſte vituperetur, quam ſi ego? cur ea contumelia magis mordeor quæ in me, quam quæ in alium eadem iniquitate coram me jacitur? An & hoc neſcio? Etiamne id reſtat ut ipſe me ſeducam, & verum non faciam coram te in corde & lingua mea? Inſaniam iſtam, Domine, longe fac a me, ne oleum peccatoris mihi ſit os meum ad impinguandum caput meum.

63. EGENUS & pauper ego ſum, & melior in occulto gemitu diſplicens mihi, & quærens miſericordiam tuam donec reficiatur defectus meus, & perficiatur uſque in pacem quam neſcit arrogantis oculus. * Sermo autem ore procedens, & facta quæ innoteſcunt hominibus, habent tentationem periculoſiſſimam ab amore laudis, qui ad privatam quamdam excellentiam [c] contrahit emendicata ſuffragia; tentat & cum a me in me arguitur, eo ipſo quo arguitur; & ſæpe homo de ipſo vanæ gloriæ contemtu vanius gloriatur; ideoque non jam de ipſo [d] contemtu gloriæ gloriatur. Non enim eam contemnit cum gloriatur intus.

* CAPUT XXXVIII. Et virtuti periculum a vana gloria.

64. ETIAM intus eſt aliud in eodem genere tentationis malum, quo inaneſcunt qui placent ſibi de ſe, quamvis aliis vel [e] non placeant, vel

CAPUT XXIX. φιλαυτία.

a Sic legimus in MS. Foſſatenſi. At in aliis pleriſque habetur, *imitandi*, aut, *imitati*, minus bene ut arbitramur.

b Lov. *quam tibi*. ſed melius antiquiores editiones & MSS. *quam tu*. Hic nimirum id confitetur quod ſupra cap. 5. cum diceret: *Mihi ſum præſentior quam tibi: & tamen te novi nullo modo poſſe violari; ego vero quibus tentationibus reſiſtere valeam, quibuſve non valeam neſcio.*

c Am. Er. & Lov. *contrahere emendicata ſuffragia tentat; & cum a me* &c. Som. *contrahit, & emendicata ſuffragia tentat, & cum a me* &c. Prætulimus lectionem MSS. quæ etiam eſt Bad. & Arn. Porro in ſequente ſententia plures e MSS. omittunt nomen, *homo*.

d Am Er. Lov. *de ipſo vanæ gloriæ contemtu.* abeſt, *vanæ*, à MSS. quorum etiam nonnulli verba ſequentia ſic interpungunt. *Non enim eam contemnit cum gloriatur. Intus etiam, intus eſt aliud* &c.

e Sic potiores MSS. Lov. vero abſque negatione, *vel placeant*.

vel displiceant, nec placere affectent ceteris. Sed sibi placentes multum tibi displicent, non tantum de non bonis quasi bonis; verum etiam de bonis tuis quasi suis: aut etiam sicut de tuis, sed tamquam ex meritis suis: [a] aut etiam sicut ex tua gratia, a non tamen socialiter gaudentes, sed aliis invidentes ea. In his omnibus atque hujusce modi periculis & laboribus vides tremorem cordis mei; & vulnera mea magis subinde a te sanari, quam mihi non infligi sentio.

CAPUT XL. Quod in se & ceteris rebus Deum investigavit.

65. UBI non mecum ambulasti, Veritas, docens quid caveam & quid appetam, cum ad te referrem inferiora visa mea quæ potui, teque consulerem? Lustravi mundum foris sensu quo potui, & adtendi vitam corporis mei de me, sensusque ipsos meos. Inde ingressus sum in recessus memoriæ meæ multiplices amplitudines plenas miris modis copiarum innumerabilium, & consideravi, & expavi, & nihil eorum discernere potui sine te, & nihil eorum esse te inveni. Nec ego ipse inventor qui peragravi omnia, & distinguere & pro suis quæque dignitatibus æstimare conatus sum, excipiens alia nuntiantibus sensibus, & interrogans alia mecum commixta sentiens, ipsosque nuntios dignoscens atque dinumerans, jamque in [b] memoriæ latis opibus alia pertractans, alia recondens, alia eruens. Nec ego ipse cum hęc agerem, id est vis mea qua id agebam, nec ipse eras tu, quia lux es tu permanens quam de omnibus consulebam an essent, quid essent, quanti pendenda essent. Et audiebam docentem ac jubentem; & sæpe istud facio. Hoc me delectat, & ab actionibus necessitatis quantum relaxari possum, ad istam voluptatem refugio. Neque in his omnibus quæ percurro consulens te, invenio tutum locum animæ meæ nisi in te, quo colligantur sparsa mea, nec a te quidquam recedat ex me. Et aliquando intromittis me in affectum multum inusitatum introrsus ad nescio quam dulcedinem, quæ si perficiatur in me, nescio quid erit quod vita ista non erit. Sed recido in hæc ærumnosis ponderibus, & resorbeor solitis, & teneor, & multum fleo, sed multum teneor. Tantum consuetudinis sarcina [c] degravat. Hic esse valeo, nec volo; illic volo, nec valeo; miser utrobique.

CAPUT XLI. Triplex cupiditas.

66. IDEOQUE consideravi languores peccatorum meorum in cupiditate triplici; & dexteram tuam invocavi ad salutem meam. Vidi enim splendorem tuum corde saucio, & repercussus dixi: Quis illuc potest? Projectus sum a facie oculorum tuorum. TU ES VERITAS super omnia præsidens: at ego per avaritiam meam non amittere te volui, sed volui tecum possidere mendacium; sicut nemo vult ita falsum dicere, ut nesciat ipse quid verum sit. Itaque amisi te, quia non dignaris cum mendacio possideri.

CAPUT XLII. Nonnulli ad dæmones tamquam redeundi ad Deum mediatores infeliciter recurrerunt.

67. QUEM invenirem qui me reconciliaret tibi? [d] Ambiendum mihi fuit ad Angelos? Qua prece? quibus sacramentis? Multi conantes ad te redire, neque per se ipsos valentes, sicut audio, tentaverunt hæc, & inciderunt in desiderium curiosarum visionum, & digni habiti sunt illusionibus. Elati enim te quærebant doctrinæ fastu, exferentes potius quam tundentes pectora, & adduxerunt sibi per similitudinem cordis sui, conspirantes & socias superbiæ

suæ potestates aeris hujus, a quibus per potentias magicas deciperentur, quærentes mediatorem per quem purgarentur, & non erat. Diabolus enim erat transfigurans se in Angelum lucis. Et multum illexit superbam carnem, quod carneo corpore ipse non esset. Erant enim illi mortales & peccatores; tu autem, Domine, cui reconciliari superbe quærebant, immortalis & sine peccato. Mediator autem inter Deum & homines oportebat ut haberet aliquid simile Deo, aliquid simile hominibus; ne in utroque hominibus similis, longe esset a Deo; aut in utroque Deo similis, longe esset ab hominibus, atque ita mediator non esset. Fallax itaque ille mediator, quo per secreta judicia tua, superbia mereretur illudi, unum cum hominibus habet, id est peccatum; aliud videri vult habere cum Deo, ut quia carnis mortalitate non tegitur, pro immortali se ostentet. Sed quia stipendium peccati mors est, hoc habet commune cum hominibus, unde simul damnetur in mortem.

CAPUT XLIII. Christus verus mediator.

68. VERAX autem mediator quem secreta tua misericordia demonstrasti humilibus, & misisti ut ejus exemplo etiam ipsam discerent humilitatem, mediator ille Dei & hominum homo Christus Jesus, inter mortales peccatores & immortalem justum apparuit; mortalis cum hominibus, justus cum Deo. Ut quoniam stipendium justitiæ vita & pax est, per justitiam conjunctam Deo evacuaret mortem [e] justificatorum impiorum, quam cum illis voluit habere communem. [f] Hic demonstratus est antiquis sanctis, ut ita ipsi per fidem futuræ passionis ejus, sicut nos per fidem præteritæ salvi fierent. In quantum enim homo, in tantum mediator; in quantum autem Verbum non medius, quia æqualis Deo, & Deus apud Deum, & simul [g] cum Spiritu-sancto unus Deus.

69. Quomodo nos amasti Pater bone, qui Filio tuo unico non pepercisti, sed pro nobis impiis tradidisti eum? Quomodo nos amasti pro quibus ille, non rapinam arbitratus esse æqualis tibi, factus est subditus usque ad mortem crucis, unus ille in mortuis liber, potestatem habens ponendi animam suam, & potestatem habens iterum sumendi eam; pro nobis tibi victor & victima; & ideo victor, quia victima: pro nobis tibi sacerdos & sacrificium; & ideo sacerdos, quia sacrificium: faciens tibi nos de servis filios, de te nascendo, nobis serviendo. Merito mihi spes valida in illo est, quod sanabis omnes languores meos, per eum qui sedet ad dexteram tuam & te interpellat pro nobis; alioquin desperarem. Multi enim & magni sunt iidem languores mei, multi sunt & magni, sed amplior est medicina tua. Potuimus putare Verbum tuum remotum esse a conjunctione hominis, & desperare de nobis, nisi caro fieret & habitaret in nobis.

70. Conterritus peccatis meis & mole miseriæ meæ agitaveram in corde meditatusque fueram fugam in solitudinem: sed prohibuisti me, & confirmasti me, dicens, *Ideo pro omnibus Christus mortuus est, ut qui vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est*. Ecce, Domine, jacto in te curam meam ut vivam, & considerabo mirabilia

2. Cor. 5. 15.

a Editi plerique locum huncce ita interpolatum habent: *aut etiam sicut ex tua gratia, sed non sua merita, non tamen* &c. removimus verba isthæc, *sed non sua merita*, quia iis carent MSS.

b Lov. *in memoria elatis opibus*.

c In MSS. omnibus nullo fere excepto, *Tantum consuetudinis sarcina digna est*. Ita etiam Bad.

d Sic MSS. excepto Lyrensi qui habet, *Abeundum*. Editi autem Bad. Am. Er. Lov. *An eundum*.

e MS. Benignianus, *justificandorum impiorum*. Corbeiensis, *justificatorum piorum*.

f Codex Fossatensis, *Hinc*. Ita etiam unus e Sorbonicis.

g MSS. plerique non habent hæc verba, *cum Spiritu-sancto*

de lege tua. Tu ſcis imperitiam meam & infirmitatem meam: doce me, & ſana me. Ille tuus Unicus in quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ abſconditi redemit me ſanguine ſuo. Non calumnientur A mihi ſuperbi: quoniam cogito pretium meum, & manduco, & bibo, & erogo, & pauper cupio ſaturari ex eo inter illos qui edunt & ſaturantur, & laudant Dominum qui requirunt eum.

LIBER UNDECIMUS.

Laudaturus Deum deinceps profeſſione ſuæ ipſius in ſcripturis ſanctis ſive imperitiæ, ſive etiam peritiæ, aut ejus, quo in eas ex munere divino flagrabat, ſtudii, explicandum ſumit exordium libri Geneſeos; atque hic primum illuſtrat iſthæc verba: In principio fecit Deus cælum & terram. *Occurrit obtrectantibus, quid faceret Deus antequam cælum & terram conderet; & unde ei in mentem venerit tandem aliquando ea facere, cum antea non feciſſet. Dum vero iis refellendis inſiſtit, copioſam de Tempore conſcribit diſputationem.*

CAPUT I. Cur confitemur Deo ſcienti.

1. NUMQUID, Domine, cum tua ſit æternitas, ignoras quæ tibi dico, aut ad tempus vides quod fit in tempore? Cur ergo tibi tot rerum narrationes digero? Non utique ut per me noveris ea, ſed affectum meum excito in te, & eorum qui hæc legunt, ut dicamus omnes: Magnus Dominus & laudabilis valde. Jam dixi, & dicam: amore amoris tui facio iſtud. Nam & oramus, & tamen veritas ait: *Novit pater veſter quid vobis opus ſit prius quam petatis ab eo.* Affectum ergo noſtrum pateſacimus in C te, confitendo tibi miſerias noſtras & miſericordias tuas ſuper nos, ut liberes nos omnino, quoniam cœpiſti, ut deſinamus eſſe miſeri in nobis, & beatificemur in te; quoniam vocaſti nos ut ſimus pauperes ſpiritu, & mites, & lugentes, & eſurientes ac ſitientes juſtitiam, & miſericordes, & mundicordes, & pacifici. Ecce narravi tibi multa quæ potui, & quæ volui, quoniam tu prior voluiſti, ut confiterer tibi Domino Deo meo, quoniam bonus es, quoniam in ſæ- D culum miſericordia tua.

Mat. 6. 8.

CAPUT II. Petit a Deo ſcripturarum ſanctarum intelligentiam.

2. QUANDO autem ſufficio lingua calami enuntiare omnia hortamenta tua, & omnes terrores tuos, & conſolationes, & gubernationes quibus me perduxiſti prædicare verbum, & ſacramentum tuum diſpenſare populo tuo? Et ſi ſufficio hæc enuntiare ex ordine, caro mihi valent ſtillæ temporum. Et olim inardeſco meditari in lege tua, & in ea tibi confiteri ſcientiam & imperitiam E meam, primordia illuminationis tuæ, & reliquias tenebrarum mearum, quo uſque devoretur a fortitudine infirmitas. Et nolo in aliud horæ difluant, quas invenio liberas a neceſſitatibus reficiendi corporis, & intentionis animi, & ſervitutis quam debemus hominibus, & quam non debemus, & tamen reddimus.

3. Domine Deus meus, intende orationi meæ, & miſericordia tua exaudiat deſiderium meum, quoniam non mihi ſoli æſtuat, ſed uſui vult eſſe fraternæ caritati: & vides in corde meo quia ſic eſt. [a] Sacrificem tibi famulatum cogitationis & linguæ meæ; & da quod offeram tibi. Inops enim & pauper ſum; tu dives in omnes invocantes te, qui ſecurus curam noſtri geris. Circumcide ab omni temeritate omnique mendacio interiora & exteriora labia mea. SINT CASTÆ deliciæ meæ Scripturæ tuæ; nec fallar in eis, nec fallam ex eis. Domine adtende, & F

a

B miſerere, Domine Deus meus, lux cæcorum & virtus infirmorum, ſtatimque lux videntium & virtus fortium, adtende animam meam, & audi clamantem de profundo. Nam niſi adſint & in profundo aures tuæ, quo ibimus? quo clamabimus? Tuus eſt dies, & tua eſt nox. Ad nutum tuum momenta tranſvolant. Largire inde ſpatium meditationibus noſtris in abdita Legis tuæ, neque adverſus pulſantes claudas eam. Neque enim fruſtra ſcribi voluiſti tot paginarum opaca ſecreta. Aut non habent illæ ſilvæ cervos ſuos recipientes ſe in eas, & reſumentes, ambulantes, & paſcentes, [b] recumbentes, & ruminantes? O Domine, perfice me, & revela mihi eas. Ecce vox tua gaudium meum, vox tua [c] ſuper affluentiam voluptatum. Da quod amo: amo enim; & hoc tu dediſti. Ne dona tua deſeras, nec herbam tuam ſpernas ſitientem. Confitear tibi quidquid invenero in libris tuis; & audiam vocem laudis, & te bibam, & conſiderem mirabilia de Lege tua, ab uſque principio in quo feciſti cælum & terram, uſque ad regnum tecum perpetuum ſanctæ civitatis tuæ.

b

c

4. Domine, miſerere mei, & exaudi deſiderium meum. Puto enim quod non ſit de terra, non de auro & argento & de lapidibus, aut decoris veſtibus, aut honoribus & poteſtatibus, aut voluptatibus carnis, neque de neceſſariis corpori, & huic vitæ peregrinationis noſtræ, quæ omnia nobis apponuntur quærentibus regnum & juſtitiam tuam. Vide, Domine Deus meus, unde ſit deſiderium meum. Narraverunt mihi injuſti delectationes, ſed non ſicut lex tua, Domine. Ecce unde eſt deſiderium meum. Vide Pater, adſpice, & vide, & approba, & placeat in conſpectu miſericordiæ tuæ invenire me gratiam ante te, ut aperiantur pulſanti mihi interiora ſermonum tuorum. Obſecro per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum filium tuum, virum dexteræ tuæ, filium hominis, quem confirmaſti tibi mediatorem tuum & noſtrum, per quem nos quæſiſti non quærentes te, quæſiſti autem ut quæreremus te; Verbum tuum per quod feciſti omnia, in quibus & me; Unicum tuum per quem vocaſti in adoptionem populum credentium, in quo & me: per eum te obſecro qui ſedet ad dexteram tuam & te interpellat pro nobis, in quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ abſconditi. [d] Ipſum quæro in libris tuis. Moyſes de illo ſcripſit. Hoc ipſe ait: hoc Veritas ait.

d

Joan. 5. 46.

5. AU-

a Lov. *quia ſic eſt, ut ſacrificem*, &c.

b Sic Arn. & duodecim MSS. At Lov. *recubantes*.

c Corbejenſis cod. *ſuperaffluentia*. Bad. Am. cum quatuor MSS. *ſuperfluentium voluptatum*.

d Antiquiores & meliores MSS. habent. *Ipſos quæro*, id eſt theſauros.

CAPUT III. Quæ scripsit Moyses de creatione cœli & terræ intelligere non potest nisi donante Deo.

5. AUDIAM & intelligam quomodo in principio fecisti cælum & terram. Scripsit hoc Moyses, scripsit & abiit, transivit hinc [a] a te ad te; neque nunc ante me est: nam si esset, tenerem eum, & rogarem eum, & per te obsecrarem ut mihi ista panderet; & præberem aures corporis mei sonis erumpentibus ex ore ejus. Et si hebræa voce loqueretur, frustra pulsaret sensum meum, nec inde mentem meam quidquam tangeret: si autem latine, scirem quid diceret. Sed unde scirem an verum diceret? Quod si & hoc scirem, num ab illo scirem? Intus utique mihi, intus in domicilio cogitationis, nec hebræa, nec græca, nec latina, nec barbara veritas, sine oris & linguæ organis, sine strepitu syllabarum diceret, Verum dicit: & ego statim certus confidenter illi homini tuo dicerem, Verum dicis. Cum ergo illum interrogare non possim, te, quo plenus vera dixit, Veritas, rogo te Deus meus, rogo parce peccatis meis; & qui illi servo tuo dedisti hæc dicere, da & mihi hæc intelligere.

CAPUT IV. Creatura clamat creatorem Deum.

6. ECCE sunt cælum & terra: clamant quod facta sint: mutantur enim atque variantur. Quidquid autem factum non est, & tamen est, non est in eo quidquam quod ante non erat, quod est mutari atque variari. Clamant etiam quod seipsa non fecerint: Ideo sumus, quia facta sumus: non ergo eramus ante quam essemus, ut fieri possemus a nobis. Et vox dicentium est ipsa evidentia. Tu ergo Domine fecisti ea qui pulcher es, pulcra sunt enim; qui bonus es, bona sunt enim; qui es, sunt enim. Nec ita pulcra sunt, nec ita bona sunt, nec ita sunt sicut tu conditor eorum, cui comparata, nec pulcra sunt, nec bona sunt, nec sunt. Scimus hęc, gratias tibi. Et scientia nostra scientiæ tuæ comparata, ignorantia est.

b CAPUT V. Ex nihilo conditus mundus.

7. b QUOMODO autem fecisti cælum & terram, & quę machina tam grandis operationis tuę? Non enim sicut homo artifex formans corpus de corpore, arbitratu animæ valentis imponere utcumque speciem quam cernit in semetipsa interno oculo. Et unde hoc valeret, nisi quia tu fecisti eam? Et imponit speciem jam exsistenti & habenti ut esset, veluti terræ, aut lapidi, aut ligno, aut auro, aut id genus rerum cuilibet. Et unde ista essent, nisi tu instituisses ea? Tu fabro corpus: tu animum membris imperitantem fecisti: tu materiam unde facit aliquid: tu ingenium quo artem capiat & videat intus quid faciat foris: tu sensum corporis quo interprete trajiciat ab animo ad materiam id quod facit, & renuntiet animo quid factum sit, ut ille intus consulat præsidentem sibi veritatem an bene factum sit. Te laudant hæc omnia creatorem omnium: sed tu quomodo facis ea? quomodo fecisti, Deus, cælum & terram? Non utique in cælo neque in terra fecisti cælum & terram; neque in aere aut in aquis, quoniam & hæc pertinent ad cælum & terram. Neque in universo mundo fecisti universum mundum, quia non erat ubi fieret antequam fieret ut esset: nec manu tenebas aliquid unde faceres cælum & terram. Nam unde tibi hoc quod tu non feceras, unde aliquid faceres? Quid enim est, nisi quia tu es? Ergo dixisti, & facta sunt, atque in verbo tuo fecisti ea.

CAPUT VI. Quomodo Deus

8. SED quomodo dixisti? Numquid illo modo quo facta est vox de nube, dicens: *Hic est filius meus dilectus*? Illa enim vox acta atque transacta est, cœpta & finita. Sonuerunt syllabæ atque transierunt, secunda post primam, tertia post secundam, atque inde ex ordine, donec ultima post ceteras, silentiumque post ultimam. Unde claret atque eminet, quod creaturæ motus expressit eam, serviens æternæ voluntati tuę ipse temporalis. Et hęc ad tempus facta verba tua nuntiavit auris exterior menti prudenti, cujus auris interior posita est ad æternum Verbum tuum. At illa comparavit hęc verba temporaliter sonantia cum æterno in silentio Verbo tuo, & dixit: Aliud est, longe aliud est. Hęc longe infra me sunt; nec sunt, quia fugiunt & prętereunt: Verbum autem Domini mei supra me manet in æternum. Si ergo verbis sonantibus & prętereuntibus dixisti ut fieret cęlum & terra, atque ita fecisti cęlum & terram, erat jam creatura corporalis ante cęlum & terram, cujus motibus temporalibus temporaliter vox illa percurreret. Nullum autem corpus ante cęlum & terram: aut si erat, id certe sine transitoria voce feceras, unde transitoriam vocem faceres, qua diceres ut fieret cęlum & terra. Quidquid enim illud esset unde talis vox fieret, nisi abs te factum esset, omnino non esset. Ut ergo fieret corpus unde ista verba fierent, quo verbo a te dictum est?

dixit, ut fieret mundus. *Math.* 17. & 17. 5.

CAPUT VII. Verbum Dei coæternum Deo.

9. VOCAS itaque nos ad intelligendum Verbum Deum apud te Deum, quod sempiterne dicitur, & eo sempiterne dicuntur omnia. Neque enim finitur quod dicebatur, & dicitur aliud ut possint dici omnia; sed simul ac sempiterne omnia. Alioquin jam tempus & mutatio, & non vera æternitas, nec vera immortalitas. Hoc novi, Deus meus, & gratias ago. Novi, confiteor tibi Domine; mecumque novit & benedicit te quisquis ingratus non est certę veritati. Novimus, Domine, novimus, quoniam in quantum quidquid non est quod erat, & est quod non erat, in tantum moritur & oritur. Non ergo quidquam Verbi tui cedit atque succedit, quoniam vere immortale atque ęternum est. Et ideo Verbo tibi coæterno, simul & [c] sempiterne dicis omnia quę dicis, & fit quidquid dicis ut fiat; nec aliter quam dicendo facis: nec tamen & simul & sempiterne fiunt omnia quę dicendo facis.

c

CAPUT VIII. Verbum Dei ipsum est principium quo docemur omnem veritatem. *Joan.* 8. 25. d

10. CUR quęso, Domine Deus meus? Utcumque video; sed quomodo id eloquar nescio, nisi quia omne quod esse incipit & esse desinit, tunc esse incipit & tunc esse desinit, quando debuisse incipere vel desinere in ęterna ratione cognoscitur, ubi nec incipit aliquid nec desinit. Ipsum est Verbum tuum, quod & *Principium est* [d], *quia & loquitur nobis*. Sic in Evangelio per carnem ait; & hoc insonuit foris auribus hominum, ut crederetur, & intus quęreretur, & inveniretur in ęterna veritate, ubi omnes discipulos bonus & solus magister docet. Ibi audio vocem tuam, Domine, dicentem mihi, quoniam ille loquitur nobis qui docet nos. Qui autem non docet nos, etiam si loquitur, non nobis loquitur. Quis porro nos docet, nisi stabilis veritas? Quia & per creaturam mutabilem cum admonemur, ad veritatem stabilem ducimur; ibi vere discimus cum stamus & audimus eum, & gaudio gaudemus propter vocem sponsi, reddentes nos

a Desunt in editis particulæ, *a te*, quæ tamen in MSS. prope omnibus exhibentur.

b Apud Am. Er. & Lov. sic incipit caput V. *In principio fecit Deus cælum & terram*. Eadem verba exstant hic loci apud Bad. sed absunt a MSS. & ab editione Arn.

c Nonnulli e MSS. *simul & sempiterno dicis* &c. Mox etiam plures potioresque cum Arn. habent, *& simul & sempiterna fiunt*.

d Editi habent, *qui & loquitur*. At MSS. *quia & loquitur*: juxta græcum Joan. 8. 25. ὅτι ϰ λαλῶ ὑμῖν. Sic legisse Augustinum intelligitur aliis ex locis, ut ex cap. 28. seq. ex Tract. 38. in Joan. & c.

unde sumus. Et ideo Principium, quia nisi maneret, cum erraremus non esset quo rediremus. Cum autem redimus ab errore, cognoscendo utique redimus. Ut autem cognoscamus, docet nos, quia Principium est, & loquitur nobis.

CAPUT IX. Quomodo Verbum Dei loquatur cordi.

11. IN hoc Principio, Deus, fecisti cælum & terram, in Verbo tuo, in Filio tuo, in Virtute tua, in Sapientia tua, in Veritate tua, miro modo dicens, & miro modo faciens. Quis comprehendet? quis enarrabit? Quid est illud quod interlucet mihi, & percutit cor meum sine læsione, & inhorresco, & inardesco? Inhorresco in quantum dissimilis ei sum; inardesco in quantum similis ei sum. Sapientia, sapientia ipsa est, quę interlucet mihi, discindens nubilum meum, quod me rursus cooperit deficientem ab ea, caligine atque aggere pœnarum mearum; quoniam sic infirmatus est in egestate vigor meus, ut non sufferam bonum meum, donec tu Domine qui propitius factus es omnibus iniquitatibus meis, etiam sanes omnes languores meos; quia & redimes de corruptione vitam meam, & coronabis me in miseratione & misericordia, & satiabis in bonis desiderium meum; quoniam renovabitur juventus mea sicut aquilę. Spe enim salvi facti sumus; & promissa tua per patientiam exspectamus. Audiat te intus fermocinantem qui potest: ego fidenter ex oraculo tuo clamabo: *Quam magnificata sunt opera tua, Domine, omnia in Sapientia fecisti*, & illa Principium, & in eo Principio fecisti cęlum & terram.

Psal. 103. 24.

CAPUT X. Obtrectantes quid faceret Deus antequam cælum & terram conderet.

12. NONNE ecce pleni sunt vetustatis suæ qui nobis dicunt, Quid faciebat Deus ante quam faceret cælum & terram? Si enim vacabat, inquiunt, & non operabatur aliquid, cur non sic semper & deinceps, quemadmodum retro semper cessavit ab opere? Si enim ullus motus in Deo novus exstitit, & voluntas nova ut creaturam conderet quam numquam ante condiderat; quomodo jam vera æternitas ubi oritur voluntas quæ non erat? Neque enim voluntas Dei creatura est, sed ante creaturam; quia non crearetur aliquid, nisi Creatoris voluntas præcederet. * Ad ipsam ergo Dei substantiam pertinet voluntas ejus. Quod si exortum est aliquid in Dei substantia quod prius non erat, non veraciter dicitur æterna illa substantia. Si autem voluntas Dei sempiterna erat ut esset creatura; cur non sempiterna & creatura?

CAPUT XI. Objectioni respondet quod æternitas Dei nescit tempora.

13. QUI hæc dicunt, nondum te intelligunt, o Sapientia Dei lux mentium, nondum intelligunt quomodo fiant quæ per te, atque in te fiunt, & conantur æterna sapere; sed adhuc in præteritis & futuris rerum motibus cor eorum volitat, & adhuc vanum est. Quis tenebit illud, & figet illud ut paululum stet, & paululum rapiat splendorem semper stantis æternitatis, & comparet cum temporibus numquam stantibus, & videat esse incomparabilem; & videat longum tempus, nisi ex multis prætereuntibus motibus, qui simul extendi non possunt, longum non fieri; non autem præterire quidquam in æterno, sed totum esse præsens; nullum vero tempus totum esse præsens; & videat omne præteritum propelli ex futuro, & omne futurum ex præterito consequi, & omne præteritum ac futurum ab eo quod semper est præsens creari & excurrere? Quis tenebit cor hominis, ut stet, & videat quomodo stans dictet futura & præterita tempora, nec futura nec præterita æternitas? Numquid manus mea valet hoc, aut manus oris mei per loquelas agit tam grandem rem?

CAPUT XII. Quid Deus fecerit ante mundi creationem.

14. ECCE respondeo dicenti, Quid faciebat Deus ante quam faceret cælum & terram; respondeo non illud quod quidam respondisse perhibetur joculariter eludens quæstionis violentiam: Alta, inquit, scrutantibus gehennas parabat. Aliud est videre, aliud ridere: hæc non respondeo. Libentius enim responderim, nescio quod nescio; quam illud unde irridetur qui alta interrogavit, & laudatur qui falsa respondit. Sed dico te, Deus noster, omnis creaturæ creatorem. Et si cæli & terræ nomine omnis creatura intelligitur, audenter dico, Ante quam faceret Deus cælum & terram, non faciebat aliquid; si enim faciebat, quid nisi creaturam faciebat? Et utinam sic sciam, quidquid utiliter scire cupio, quemadmodum scio quod [a] nulla fiebat creatura, ante quam fieret ulla creatura.

a

CAPUT XIII. Quod ante tempora a Deo creata nullum tempus fuerit.

15. AT si cujusquam volatilis sensus vagatur per imagines retro temporum, & te Deum omnipotentem & omnicreantem & omnitenentem, cæli & terræ artificem, ab opere tanto, ante quam id faceres, per inumerabilia sæcula cessasse miratur; evigilet atque adtendat, quia falsa miratur. Nam unde poterant innumerabilia sæcula præterire, quæ ipse non feceras, cum sis omnium sęculorum auctor & conditor? Aut quę tempora fuissent quę abs te condita non essent? Aut quomodo pręterirent, si numquam fuissent? Cum ergo sis operator omnium temporum, si fuit aliquod tempus antequam faceres cęlum & terram, cur dicitur quod ab opere cessabas? Idipsum enim tempus tu feceras, nec pręterire potuerunt tempora ante quam faceres tempora. Si autem ante cęlum & terram nullum erat tempus, cur quęritur quid tunc faciebas? Non enim erat tunc, ubi non erat tempus.

16. Nec tu tempore tempora pręcedis, alioquin non omnia tempora pręcederes. Sed pręcedis omnia pręterita, celsitudine semper pręsentis ęternitatis; & superas omnia futura, quia illa futura sunt, & cum venerint, pręterita erunt, tu autem idem ipse es, & anni tui non deficiunt. Anni tui nec eunt nec veniunt: isti autem nostri & eunt & veniunt, ut omnes veniant. Anni tui omnes simul stant, quoniam stant; nec euntes a venientibus excluduntur, quia non transeunt: isti autem nostri omnes erunt, cum omnes non erunt. Anni tui dies unus; & dies tuus non quotidie, sed hodie, quia hodiernus tuus non cedit crastino, neque enim succedit hesterno: hodiernus tuus æternitas; ideo coæternum genuisti, cui dixisti, *Ego hodie genui te*. Omnia tempora tu fecisti, & ante omnia tempora tu es, nec aliquo tempore non erat tempus.

Psal. 2. 7. *Heb.* 5. 5.

CAPUT XIV. Temporis differentiæ tres.

17. NULLO ergo tempore non feceras aliquid, quia ipsum tempus tu feceras. Et nulla tempora tibi coæterna sunt, quia tu permanes: at illa si permanerent, non essent tempora. Quid enim est tempus? Quis hoc facile breviterque explicaverit? Quis hoc ad verbum de illo proferendum vel cogitatione comprehenderit? Quid autem familiarius & notius in loquendo commemoramus quam tempus? Et intelligimus utique cum id loquimur, intelligimus etiam cum alio loquente id audimus. Quid est ergo tempus? Si nemo ex me quęrat, scio; si quęrenti explicare velim,

a Benignianus codex, *quod nullam faciebat creaturam*.

lim, nescio; fidenter tamen dico scire me quod si nihil præteriret, non esset præteritum tempus; & si nihil adveniret, non esset futurum tempus; & si nihil esset, non esset præsens tempus. Duo ergo illa tempora, præteritum & futurum quomodo sunt, quando & præteritum jam non est, & futurum nondum est? Præsens autem si semper esset præsens, nec in præteritum transiret, jam non esset tempus, sed æternitas. Si ergo præsens ut tempus sit, ideo fit quia in præteritum transit, quomodo & hoc esse dicimus, cui causa ut sit illa est, quia non erit, ut scilicet non vere dicamus tempus esse, nisi quia tendit [a] non esse?

a CAPUT XV. Mensura temporis in quo.

18. ET tamen dicimus longum tempus, & breve tempus; neque hoc nisi de præterito aut futuro dicimus. Præteritum tempus longum, verbi gratia, vocamus ante centum annos, futurum itidem longum post centum annos. Breve autem præteritum, sicut puta, dicimus ante decem dies, & breve futurum post decem dies. Sed quo pacto longum est, aut breve, quod non est? Præteritum enim jam non est, & futurum nondum est. Non itaque dicamus, longum est; sed dicamus de præterito, longum fuit, & de futuro, longum erit. Domine Deus meus, lux mea, nonne & hic veritas tua deridebit hominem? Quod enim longum fuit præteritum tempus, cum jam esset præteritum longum fuit, an cum adhuc præsens esset? Tunc enim poterat esse longum, quando erat quod esset longum: præteritum vero jam non erat; unde nec longum esse poterat, quod omnino non erat. Non ergo dicamus, longum fuit præteritum tempus, neque enim inveniemus quid fuerit longum, quando ex quo præteritum est, non est. Sed dicamus, longum fuit illud præsens tempus; quia cum præsens esset, longum erat. Nondum enim præterierat ut non esset, & ideo erat quod longum esse posset. Postea vero quam præteriit, simul & longum esse destitit, quod esse destitit.

19. Videamus ergo, o anima humana, utrum præsens tempus possit esse longum: datum enim tibi est sentire moras atque metiri. Quid respondebis mihi? an centum anni præsentes longum tempus est? vide prius utrum possint præsentes esse centum anni. Si enim primus eorum annus agitur, ipse præsens est; nonaginta vero & novem futuri sunt, & ideo nondum sunt: si autem secundus annus agitur, jam unus est præteritus, alter præsens, ceteri futuri. Atque ita si mediorum quemlibet centenarii hujus numeri annum præsentem posuerimus, ante illum præteriti erunt, post illum futuri: quocirca centum anni præsentes esse non poterunt. Vide saltem utrum qui agitur unus, ipse sit præsens. Et ejus enim si primus agitur mensis, futuri sunt ceteri: si secundus, jam & primus præteriit, & reliqui nondum sunt. Ergo nec annus qui agitur, totus est præsens: & si non totus est præsens, non est annus præsens. Duodecim enim menses annus est, quorum quilibet unus mensis qui agitur, ipse præsens est; ceteri autem, præteriti aut futuri. Quamquam neque mensis qui agitur, præsens est, sed unus dies: si primus, futuris ceteris; si novissimus, præteritis ceteris; si mediorum quilibet, inter præteritos & futuros.

20. Ecce præsens tempus quod solum inveniebamus longum appellandum, vix ad unius diei spatium contractum est. Sed discutiamus etiam ipsum, quia nec unus dies totus est præsens. Nocturnis enim & diurnis horis omnibus viginti-quatuor expletur, quarum prima ceteras futuras habet, novissima præteritas, aliqua vero interjectarum ante se præteritas, post se futuras. Et ipsa una hora fugitivis particulis agitur: quidquid ejus avolavit, præteritum est; quidquid ejus restat, futurum. Si quid intelligitur temporis, quod in nullas jam vel in minutissimas momentorum partes dividi possit, id solum est quod præsens dicatur. Quod tamen ita raptim a futuro in præteritum transvolat, ut nulla morula extendatur. Nam si extenditur, dividitur in præteritum & futurum: præsens autem nullum habet spatium. Ubi est ergo tempus quod longum dicamus? An futurum? Non quidem dicimus, longum est, quia nondum est quod longum sit; sed dicimus, longum erit. Quando igitur erit? Si enim & tunc cum adhuc futurum erit, non erit longum, quia quod sit longum, nondum erit: si autem tunc erit longum cum ex futuro, quod nondum est, esse jam cœperit, & præsens factum erit, ut possit esse quod longum sit; jam superioribus vocibus clamat præsens tempus, longum se esse non posse.

CAPUT XVI. Quale tempus metiri liceat, & quale non.

21. ET tamen, Domine, sentimus intervalla temporum, & comparamus sibimet, & dicimus alia longiora, & alia breviora. Metimur etiam quanto sit brevius aut longius illud tempus quam illud, & respondemus duplum esse hoc vel triplum, illud autem simplum, aut tantum hoc esse quantum illud. Sed prætereuntia metimur tempora cum sentiendo metimur; præterita vero quæ jam non sunt, aut futura quæ nondum sunt, quis metiri potest? nisi forte audebit quis dicere metiri posse quod non est. Cum ergo præterit tempus, sentiri & metiri potest; cum autem præterierit, quoniam non est, non potest.

CAPUT XVII. Ubi tempus præteritum & futurum.

22. QUÆRO, Pater, non affirmo, Deus meus præside mihi & rege me. Quisnam est qui dicat mihi non esse tria tempora, sicut pueri didicimus, puerosque docuimus, præteritum, præsens & futurum; sed tantum præsens, quoniam illa duo non sunt? An & ipsa sunt, sed ex aliquo procedit occulto, cum ex futuro fit præsens; & in aliquod recedit occultum, cum ex præsenti fit præteritum? Nam ubi ea viderunt qui futura cecinerunt, si nondum sunt? Neque enim potest videri id quod non est. Et qui narrant præterita, non utique vera narrarent, si animo illa non cernerent. Quæ si nulla essent, cerni omnino non possent. Sunt ergo & futura & præterita.

CAPUT XVIII. Quomodo præterita & futura tempora sint præsentia.

23. SINE me, Domine, amplius quærere, spes mea, non conturbetur intentio mea. Si enim sunt futura & præterita, volo scire ubi sint. Quod si nondum valeo, scio tamen ubicumque sunt, non ibi ea futura esse, aut præterita, sed præsentia. Nam si & ibi futura sunt, nondum ibi sunt; si & ibi præterita sunt, jam non ibi sunt. Ubicumque ergo sunt quæcumque sunt, non sunt nisi præsentia. Quamquam præterita cum vera narrantur, ex memoria proferuntur non res ipsæ quæ præterierunt, sed verba concepta ex imaginibus earum, quæ in animo velut vestigia per sensus prætereundo fixerunt. Pueritia quippe mea quæ jam non est, in tempore præterito est quod jam non est, imaginem vero ejus cum eam recolo & narro, in præsenti tempore intueor, quia est adhuc in memoria mea.

a Lov. *tendit ad non esse*. Abest particula, *ad*, a MSS. quæ & alias ab Augustino non adhibetur post verbum *tendit*, ut lib. 4. hujus operis c. 10. *Ergo cum oriuntur & tendunt esse*.

Utrum ſimilis ſit cauſſa etiam prædicendorum futurorum, ut rerum, quæ nondum ſunt, jam exſiſtentes
a præſentiantur imagines, confiteor, Deus meus, neſcio. Illud ſane ſcio, nos plerumque præmeditari futuras actiones noſtras, eamque præmeditationem eſſe præſentem, actionem autem quam præmeditamur nondum eſſe, quia futura eſt; quam cum aggreſſi fuerimus, & quod præmeditabamur agere cœperimus, tunc erit illa actio, quia tunc non futura ſed præſens eſt.

24. Quoquo modo ſe itaque habeat arcana præſenſio futurorum, videri niſi quod eſt non poteſt. Quod autem jam eſt, non futurum ſed præſens eſt. Cum ergo videri dicuntur futura, non ipſa quæ nondum ſunt, id eſt quæ futura ſunt, ſed eorum cauſſæ, vel ſigna forſitan videntur, quæ jam ſunt; ideo non futura, ſed præſentia ſunt jam videntibus, ex quibus futura prædicantur animo concepta. Quæ rurſus conceptiones jam ſunt, & eas præſentes apud ſe intuentur qui illa prædicunt. Loquatur mihi aliquod exemplum tanta rerum numeroſitas. Intueor auroram, oriturum ſolem prænuntio; quod intueor, præſens eſt; quod prænuntio, futurum: non ſol futurus qui jam eſt, ſed ortus ejus qui nondum eſt: tamen etiam ortum ipſum niſi animo imaginarer, ſicut modo cum id loquor, non eum poſſem prædicere. Sed nec illa aurora quam in cælo video, ſolis ortus eſt, quamvis eum præcedat; nec illa imaginatio in animo meo, quæ duo præſentia cernuntur, ut futurus ille ante dicatur. Futura ergo nondum ſunt: & ſi nondum ſunt, non ſunt: & ſi non ſunt, videri omnino non poſſunt; ſed prædici poſſunt ex præſentibus, quæ jam ſunt, & videntur.

CAPUT XIX. Non capit modum, quo Deus docet futura.

25. TU itaque regnator creaturæ tuæ, quis eſt modus quo doces animas ea quæ futura ſunt? docuiſti enim Prophetas tuos. Quiſnam ille modus eſt quo doces futura, cui futurum quidquam non eſt; vel potius de futuris doces præſentia? Nam quod non eſt, nec doceri utique poteſt. Nimis longe eſt modus iſte ab acie mea; invaluit ex me, non potero ad illum; potero autem ex te, cum dederis tu, dulce lumen occultorum oculorum meorum.

CAPUT XX. Differentiæ temporis quomodo nominandæ.

26. QUOD autem nunc liquet & claret, nec futura ſunt, nec præterita. Nec proprie dicitur, tempora ſunt tria, præteritum, præſens, & futurum; ſed fortaſſe proprie diceretur, tempora ſunt tria, præſens de præteritis, præſens de præſentibus, præſens de futuris. Sunt enim hæc in anima tria quædam, & alibi ea non video. Præſens de præteritis memoria, præſens de præſentibus contuitus, præſens de futuris exſpectatio. Si hæc permittimur dicere, tria tempora video, fateorque tria ſunt. Dicatur etiam, tempora ſunt tria, præteritum, præſens, & futurum, ſicut abutitur conſuetudo, dicatur: ecce non curo, nec reſiſto, nec reprehendo; dum tamen intelligatur quod dicitur, neque id quod futurum eſt, eſſe jam, neque id quod præteritum eſt. Pauca ſunt enim quæ proprie loquimur, plura non proprie; ſed agnoſcitur quid velimus.

CAPUT XXI. Quomodo tempus liceat metiri.

27. DIXI ergo paulo ante, quod prætereuntia tempora metimur, ut poſſimus dicere duplum eſſe hoc temporis ad illud ſimplum, aut tantum hoc quantum illud, & ſi quid aliud de partibus temporum poſſumus renuntiare metiendo. Quocirca, ut dicebam, prætereuntia metimur tempora. Et ſi quis mihi dicat, Unde ſcis? Reſpondeam, Scio quia metimur, nec metiri quæ non ſunt poſſumus, & non ſunt præterita vel futura. Præſens vero tempus quomodo metimur, quando non habet ſpatium? Metitur ergo cum præterit; cum autem præterierit, non metitur: quid enim metiatur, non erit. Sed unde & qua & quo præterit, cum metitur? unde, niſi ex futuro? qua, niſi per præſens? quo, niſi in præteritum? Ex illo ergo quod nondum eſt, per illud quod ſpatio caret, in illud quod jam non eſt. Quid autem metimur, niſi tempus in aliquo ſpatio? Neque enim dicimus ſimpla, & dupla, & tripla, & æqualia, & ſi quid hoc modo in tempore dicimus, niſi ſpatia temporum. In quo ergo ſpatio metimur tempus præteriens? Utrum in futuro, unde præterit? Sed quod nondum eſt, non metimur. An in præſenti, qua præterit? Sed nullum ſpatium non metimur. An in præterito, quo præterit? Sed quod jam non eſt, non metitur.

CAPUT XXII. Petit ænigmatis iſtius ſolutionem a Deo.

28. EXARSIT animus meus noſſe iſtud implicatiſſimum ænigma. Noli claudere, Domine Deus meus bone Pater, per Chriſtum obſecro, noli claudere deſiderio meo iſta, & uſitata, & abdita, quominus in ea penetret, & diluceſcant adlucente miſericordia tua Domine. Quem percontabor de his, & cui fructuoſius confitebor imperitiam meam, niſi tibi cui non ſunt moleſta ſtudia mea flammantia vehementer in Scripturas tuas? Da quod amo: amo enim, & hoc tu dediſti. Da Pater qui vere noſti data bona dare filiis tuis. Da, quoniam ſuſcepi cognoſcere
b, & labor eſt ante me, donec aperias. Per Chriſtum obſecro, in nomine ejus ſancti ſanctorum, nemo mihi obſtrepat. Et ego credidi, propter quod & loquor. Hæc eſt ſpes mea; ad hanc
c vivo, ut contempler delectationem Domini. Ecce veteres poſuiſti dies meos, & tranſeunt, & quomodo neſcio. Et dicimus tempus & tempus, tempora & tempora. Quamdiu dixit hoc ille, quamdiu fecit hoc ille, & quam longo tempore illud non vidi. Et duplum temporis habet hæc ſyllaba ad illam ſimplam brevem. Dicimus hæc, & audimus hæc; & intelligimur & intelligimus. Manifeſtiſſima & uſitatiſſima ſunt; & eadem rurſus nimis latent, & nova eſt inventio eorum.

CAPUT XXIII. Quid ſit tempus.

29. AUDIVI a quodam homine docto, quod ſolis & lunæ ac ſiderum motus, ipſa ſint tempora; &
d nil annui. Cur enim non potius omnium corporum motus ſint tempora? An vero ſi ceſſarent cæli lumina, & moveretur rota figuli, non eſſet tempus quo metiremur eos gyros, & diceremus aut æqualibus morulis agi, aut ſi alias tardius, alias velocius moveretur, alios magis diuturnos eſſe, alios minus? Aut cum hoc diceremus, non & nos in tempore loqueremur, aut eſſent in verbis noſtris aliæ longæ ſyllabæ, aliæ breves, niſi quia illæ longiore tempore ſonuiſſent, iſtæ breviore. Deus dona hominibus videre in parvo communes notitias rerum parvarum atque magnarum. Sunt & ſidera & luminaria cæli in ſignis, & in temporibus, & in annis, & in diebus: ſunt vero, ſed nec

ego

a Editi plerique, *præſententur*: & paulo poſt, *præſentia futurorum*. Reddimus lectionem MSS. quibus poſteriore loco ſuffragatur Arn.

b Bad. Am. Er. Lov. *cognoſcere te*. Expungendum eſt, *te*, juxta MSS. & Arn. quia de tempore, non de Deo cognoſcendo loquitur Auguſtinus.

c Lov. *ad hanc inhio*. recte, niſi alii refragarentur & editi & ſcripti codices qui magno conſenſu ferunt, *ad hanc vivo*.

d Sic legendum videtur cum MSS. Vedaſtinis duobus & Corbejenſi; vel cum Arn. *& non annui*. Ubi Germanenſis codex habet, *& non abnui*. Lov. vero cum aliquot MSS. *& non anni*. Er. *& anni*. Denique Bad. & Am. *& non animi*.

[a] ego dixerim circuitum illius [a] ligneolæ rotæ diem esse, nec tamen ideo tempus non esse ille dixerit.

30. Ego scire cupio vim naturamque temporis, quo metimur corporum motus, & dicimus illum motum, verbi gratia, tempore duplo esse diuturniorem quam istum. Nam quæro, quoniam dies dicitur, non tantum mora solis super terram, secundum quod aliud est dies, aliud nox, sed etiam * totius ejus circuitus ab oriente usque ad orientem, secundum quod dicimus, Tot dies transierunt; cum suis enim noctibus dicuntur tot dies, nec extra reputantur spatia noctium. Quoniam ergo dies expletur motu solis, atque circuitu ab oriente usque ad orientem; quæro utrum motus ipse sit dies, an mora ipsa quanta peragitur, an utrumque. Si enim primum dies esset; dies ergo esset etiamsi tanto spatio temporis sol cursum illum peregisset, quantum est horæ unius. Si secundum; non ergo esset dies, si ab ortu solis usque in ortum alterum, tam brevis mora esset quam est horæ unius, sed vicies & quater circumiret sol ut expleret diem. Si utrumque, nec ille appellaretur dies, si horæ spatio sol totum suum gyrum circumiret, nec ille si sole cessante tantum temporis præteriret, quanto peragere sol totum ambitum de mane in mane assolet. Non itaque nunc quæram, quid sit illud quod vocatur dies, sed quid sit tempus quo metientes solis circuitum, diceremus eum dimidio spatio temporis peractum minus quam solet, si tanto spatio temporis peractus esset, quanto peraguntur horæ duodecim. Et utrumque tempus comparantes diceremus illud simplum, hoc duplum, etiamsi aliquando illo simplo, aliquando isto duplo sol ab oriente usque ad occidentem circumiret. Nemo ergo mihi dicat cælestium corporum motus esse tempora, quia & cujusdam voto cum [b] sol stetisset, ut [b] victoriosum prœlium perageret sol stabat, sed tempus ibat. Per suum quippe spatium temporis, quod ei sufficeret, illa pugna gesta atque finita est. Video igitur tempus quamdam esse distentionem. Sed video an videre mihi videor? Tu demonstrabis lux veritas.

CAPUT XXIV. Tempus est quo metimur motum corporis.

31. JUBES ut approbem si quis dicat tempus esse motum corporis? non jubes. Nam corpus nullum nisi in tempore moveri audio: tu dicis. Ipsum autem corporis motum tempus esse non audio: non tu dicis. Cum enim movetur corpus, tempore metior quamdiu moveatur, ex quo moveri incipit donec desinat. Et si non vidi ex quo cœpit, & perseverat moveri ut non videam cum desinit, non valeo metiri, nisi forte ex quo videre incipio donec desinam. Quod si diu video, tantummodo longum tempus esse renuntio, non autem quantum sit; quia & quantum cum dicimus, collatione dicimus, velut tantum hoc quantum illud, aut duplum hoc ad illud, & si quid aliud isto modo. Si autem notare potuerimus locorum spatia, unde & quo veniat corpus quod movetur, vel partes ejus, si tamquam in torno movetur, possumus dicere quantum sit temporis, ex quo ab illo loco usque ad illum locum motus corporis vel partis ejus effectus est. Cum itaque aliud sit motus corporis, aliud quo metimur quamdiu sit, quis non sentiat quid horum potius tempus dicendum sit? Nam etsi varie corpus aliquando movetur, aliquando stat, non solum motum ejus, sed etiam statum tempore metimur; & dicimus tantum stetit, quantum motum est, aut duplo vel triplo stetit, ad id quod motum est; & si quid aliud nostra dimensio sive comprehenderit sive existimaverit, ut dici solet plus minus. Non est ergo tempus corporis motus.

CAPUT XXV. Rursus Deum interpellat.

32. ET confitebor tibi, Domine, ignorare me adhuc quid sit tempus; & rursus confiteor tibi, Domine, scire me in tempore ista dicere, & diu me jam loqui de tempore, atque ipsum diu non esse diu nisi mora temporis. Quomodo igitur hoc scio, quando quid sit tempus nescio? An forte nescio quemadmodum dicam quod scio? Hei mihi qui nescio saltem quid nesciam. Ecce Deus meus coram te, quia non mentior; sicut loquor, ita est cor meum. Tu illuminabis lucernam meam, Domine Deus meus, illuminabis tenebras meas.

CAPUT XXVI. Quomodo tempus metimur.

33. NONNE tibi confitetur anima mea confessione veridica metiri me tempora? Itane Deus meus metior, & quid metiar nescio? Metior motum corporis tempore; item ipsum tempus non metior? An vero corporis motum metirer quamdiu sit, & quamdiu hinc illuc perveniat, nisi tempus in quo movetur metirer? Ipsum ergo tempus unde metior? An tempore breviore metimur longius, sicut spatio cubiti spatium transtri? Sic enim videmur spatio brevis syllabæ metiri spatium longæ syllabæ, atque id duplum dicere. Ita metimur spatia carminum spatiis versuum, & spatia versuum spatiis pedum, & spatia pedum spatiis syllabarum, & spatia longarum spatiis brevium, non in paginis; (Nam eo modo loca metimur, non tempora,) sed cum voces pronuntiando transeunt, & dicimus, longum carmen est, nam tot versibus contexitur; longi versus, nam tot pedibus constant; longi pedes, nam tot syllabis tenduntur; longa syllaba, nam dupla est ad brevem. Sed neque ita comprehenditur certa mensura temporis, quando quidem fieri potest ut ampliori spatio temporis personet versus brevior si productius pronuntietur, quam longior si correptius. Ita carmen, ita pes, ita syllaba. Inde mihi visum est, nihil esse aliud tempus quam distentionem; sed cujus rei nescio; & mirum si non ipsius animi. Quid enim metior obsecro, Deus meus, & dico aut indefinite, Longius est hoc tempus quam illud; aut etiam definite, Duplum est hoc ad illud? Tempus metior, scio, sed non metior futurum, quia nondum est. Non metior præsens, quia nullo spatio tenditur. Non metior præteritum, quia jam non est. Quid ergo metior? An prætereuntia tempora non præterita? sic enim dixeram.

CAPUT XXVII. Quomodo metimur tempus permanens in animo.

34. INSISTE anime meus & adtende fortiter, Deus adjutor noster, ipse fecit nos, & non ipsi nos. Adtende ubi albescit veritas. Ecce puta, vox corporis incipit sonare, & sonat, & adhuc sonat, & ecce desinit, jamque silentium est, & vox illa præterita est, & non est jam vox. Futura erat antequam sonaret, & non poterat metiri, quia nondum erat, & nunc non potest, quia jam non est. Tunc ergo poterat cum sonabat, quia tunc erat quæ metiri posset. Sed & tunc non stabat; ibat enim & præteribat: An ideo magis poterat? Præteriens enim tendebatur in aliquod spatium temporis quo metiri posset, quoniam præsens nullum habet spatium. Si ergo tunc poterat, ecce puta, altera cœpit sonare, & adhuc sonat, continuato tenore sine ulla distinctione, metiamur eam dum sonat; cum enim sonare cessaverit, jam præterita erit, & non erit quæ possit metiri; metiamur plane & dicamus quanta sit. Sed adhuc sonat, nec metiri potest nisi

* *subaudi* mora.

[a] Hic Anglicani omnes MSS. addunt, *aut definite duplum*.

[b] Bad. Am. Er. & Lov. cum paucioribus MSS. *ut victor Josue*.

nisi ab initio sui quo sonare cœpit, usque ad finem quo desinit. Ipsum quippe intervallum metimur ab aliquo initio usque ad aliquem finem. Quapropter vox quæ nondum finita est, metiri non potest, ut dicatur quam longa vel brevis sit; nec dici aut æqualis alicui, aut ad aliquam simpla vel dupla, vel quid aliud. Cum autem finita fuerit, jam non erit. Quo pacto igitur metiri poterit? Et metimur tamen tempora, nec ea quæ nondum sunt, nec ea quæ jam non sunt, nec ea quæ nulla mora extenduntur, nec ea quæ terminos non habent. Nec futura ergo nec præterita, nec præsentia, nec prætereuntia tempora metimur, & metimur tamen tempora.

35. *Deus creator omnium*; versus iste octo syllabarum, brevibus & longis alternat syllabis. Quatuor itaque breves; prima, tertia, quinta, septima, simplæ sunt ad quatuor longas; secundam, quartam, sextam, octavam. Hæ singulæ ad illas singulas duplum habent temporis; pronuntio, renuntio, & ita est quantum sentitur sensu manifesto. Quantum sensus manifestus est, brevi syllaba longam metior, eamque habere bis tantum sentio. Sed cum altera post alteram sonat, si prior brevis, longa posterior, quomodo tenebo brevem, & quomodo eam longæ metiens applicabo, ut inveniam quod bis tantum habeat, quando quidem longa sonare non incipit, nisi brevis sonare destiterit? Ipsam quoque longam non præsentem metior, quando nisi finitam non metior. Ejus autem finitio, præteritio est. Quid ergo est quod metiar? Ubi est [a] qua metior brevis? Ubi est longa quam metior? Ambæ sonuerunt, avolaverunt, præterierunt, jam non sunt; & ego metior, fidenterque respondeo, quantum exercitato sensu fiditur, illam simplam esse, illam duplam in spatio, scilicet temporis. Neque hoc possum, nisi quia præterierunt & finitæ sunt. Non ergo ipsas quæ jam non sunt, sed aliquid in memoria mea metior quod infixum manet.

36. In te, anime meus, tempora metior, noli mihi obstrepere, Quod est? Noli tibi obstrepere turbis affectionum tuarum. In te, inquam, tempora metior; affectionem quam res prætereuntes in te faciunt, & cum illæ præterierint manet, ipsam metior præsentem, non eas quæ præterierunt ut fieret: ipsam metior cum tempora metior. Ergo aut ipsa sunt tempora, aut non tempora metior. Quid cum metimur silentia, & dicimus illud silentium tantum tenuisse temporis, quantum illa vox tenuit? Nonne cogitationem tendimus ad mensuram vocis, quasi sonaret, ut aliquid de intervallis silentiorum in spatio temporis renuntiare possimus? Nam & voce atque ore cessante, peragimus cogitando carmina, & versus, & quemque sermonem, motionumque dimensiones quaslibet, & de spatiis temporum quantum illud ad illud sit renuntiamus, non aliter ac si ea sonando diceremus. Si voluerit aliquis edere longiusculam vocem, & constituerit præmeditando quam longa futura sit, egit utique iste spatium temporis in silentio, memoriæque commendans cœpit edere illam vocem quæ sonat, donec ad propositum terminum perducatur; immo sonuit & sonabit. Nam quod ejus jam peractum est, utique sonuit; quod autem restat, sonabit; atque ita peragitur, dum præsens intentio futurum in præteritum trajicit, diminutione futuri crescente præterito, donec consumtione futuri sit totum præteritum.

37. SED quomodo minuitur aut consumitur futurum, quod nondum est? Aut quomodo crescit præteritum quod jam non est, nisi quia in animo qui illud agit tria sunt? Nam & exspectat & adtendit & meminit, ut id quod exspectat, per id quod adtendit, transeat in id quod meminerit. Qui igitur negat futura nondum esse? Sed tamen jam est in animo exspectatio futurorum. Et quis negat præterita jam non esse? Sed tamen adhuc est in animo memoria præteritorum. Et quis negat præsens tempus carere spatio, quia in puncto præterit? Sed tamen perdurat adtentio per quam [b] pergat abesse quod aderit. Non igitur longum tempus futurum quod non est, sed longum futurum longa exspectatio futuri est. Neque longum præteritum tempus quod non est, sed longum præteritum longa memoria præteriti est.

CAPUT XXVIII. Animo metimur tempora.

38. Dicturus sum canticum quod novi, ante quam incipiam in totum exspectatio mea tenditur; cum autem cœpero, quantum ex illa in præteritum decerpsero, tenditur in memoria mea; atque distenditur vita hujus actionis meæ in memoriam, propter quod dixi; & in exspectationem propter quod dicturus sum; præsens tamen adest adtentio mea, per quam trajiciatur quod erat futurum ut fiat præteritum. Quod quanto magis agitur & agitur, tanto breviata exspectatione prolongatur memoria, donec tota exspectatio consumatur, cum tota illa actio finita transierit in memoriam. Et quod in toto cantico, hoc in singulis particulis ejus fit, atque in singulis syllabis ejus; hoc in actione longiore, cujus forte particula est illud canticum; hoc in tota vita hominis, cujus partes sunt omnes actiones hominis; hoc in toto sæculo filiorum hominum, cujus partes sunt omnes vitæ hominum.

CAPUT XXIX. Se in temporalia distentum cupit in Deum colligi.

39. SED quoniam melior est misericordia tua super vitas, ecce distentio est vita mea, & me suscepit dextera tua in Domino meo mediatore filio hominis inter te unum & nos multos in multis per multa, ut per eum apprehendam in quo & apprehensus sum, & a veteribus diebus colligar sequens unum, præterita oblitus; non in ea quæ futura & transitura sunt, sed in ea quæ ante sunt, non distentus, sed [c] extentus, non secundum distentionem, sed secundum intentionem sequor ad palmam supernæ vocationis, ubi audiam vocem laudis tuæ, & contempler delectationem tuam, nec venientem, nec prætereuntem. Nunc vero anni mei in gemitibus. Et tu solatium meum Domine pater meus æternus es: at ego in tempora [d] dissilui, quorum ordinem nescio; & tumultuosis varietatibus dilaniantur cogitationes meæ, intima viscera animæ meæ, donec in te confluam purgatus & liquidus igne amoris tui.

CAPUT XXX. Coarguit rursum obtrectantes, quid fecerit Deus ante mundi creationem.

40. ET stabo atque solidabor in te, in forma mea, veritate tua, nec patiar quæstiones hominum, qui pœnali morbo plus sitiunt quam capiunt, & dicunt, Quid faciebat Deus ante quam faceret cælum & terram? Aut quid ei venit in mentem, ut aliquid faceret, cum antea numquam aliquid fecerit? Da illis Domine bene cogitare quid dicant, & invenire quia non dicitur numquam ubi non est tempus. Quod ergo dicitur numquam fecisse,

a Lov. & antiquiores editiones, *quam metior*. Sed melius Arn. cum MSS. *qua metior*: statim quippe dixerat Augustinus brevi syllaba longam se metiri.

b In prius editis, *peragat abesse*. Melius in MSS. *pergat abesse*: id est, per quam adtentionem pergat transire in præteritum, quod est futurum.

c Ita MSS. At editi habent, *intentus*.

d MSS. Benignianus, Corbeiensis & alii non deteriores, *dissolvi*.

ciſſe, quid aliud dicitur niſi nullo tempore feciſſe? Videant itaque nullum tempus eſſe poſſe ſine creatura, & deſinant iſtam vanitatem loqui. Extendantur etiam in ea quæ ante ſunt, & intelligant te ante omnia tempora æternum creatorem omnium temporum, neque ulla tempora tibi eſſe coæterna, nec ullam creaturam, etiam ſi eſt aliqua ſupra tempora.

CAPUT XXXI. Quomodo cognoſcit Deus, quomodo creatura.

41. DOMINE Deus meus, quis ille ſinus eſt alti ſecreti tui, & quam longe inde me projecerunt conſequentia delictorum meorum? Sana oculos meos, & congaudeam luci tuæ. Certe ſi eſt tam grandi ſcientia & preſcientia pollens animus, cui cuncta preterita & futura ita nota ſint, ſicut mihi unum canticum notiſſimum; nimium mirabilis eſt animus iſte, atque ad horrorem ſtupendus: quippe quem ita non lateat quidquid peractum, & quidquid reliquum ſæculorum eſt, quemadmodum me non latet cantantem illud canticum, quid & quantum ejus abierit ab exordio, quid & quantum reſtet ad finem. Sed abſit ut tu conditor univerſitatis, conditor animarum & corporum, abſit ut ita noveris omnia futura & præterita. Longe tu, longe mirabilius, longeque ſecretius. Neque enim ſicut nota cantantis, notumve canticum audientis, exſpectatione vocum futurarum, & memoria præteritarum variatur affectus, ſenſuſque diſtenditur, ita tibi aliquid accidit incommutabiliter æterno, hoc eſt, vere æterno creatori mentium. Sicut ergo noſti in principio cælum & terram ſine varietate notitiæ tuæ, ita feciſti in principio cælum & terram ſine [a] diſtentione actionis tuæ. Qui intelligit, confiteatur tibi; & qui non intelligit, confiteatur tibi. O quam excelſus es, & humiles corde ſunt domus tua! Tu enim erigis eliſos, & non cadunt, quorum celſitudo tu es.

a In vulgatis & aliquot MSS. *ſine diſtinctione*. At in MSS. pluribus & melioris notæ habetur, *ſine diſtentione*, conſequentius porro ad illud quod præcedit: *Neque enim ſicut nota cantantis .... variatur affectus ſenſuſque diſtenditur.*

LIBER DUODECIMUS.

Proſequitur interpretationem hujuſce verſiculi, In principio fecit Deus cælum & terram. *Illic nomine* cæli *ſignificatam putat ſpiritalem vel intellectualem illam creaturam, quæ ſemper faciem Dei contemplatur*: terræ *autem vocabulo informem materiam, ex qua rerum corporearum ſpecies fuerunt poſthac formatæ. Verum alias interpretandi rationes haudquaquam improbandas eſſe; immo ex Scripturæ divinæ profunditate multiplicem poſſe erui ſenſum confitetur.*

CAPUT I. Difficilis inquiſitio veri.

1. MULTA ſatagit cor meum, Domine, in hac inopia vitæ meæ pulſatum verbis ſanctæ ſcripturæ tuæ: & ideo plerumque in ſermone copioſa eſt egeſtas humanæ intelligentiæ, quia plus loquitur inquiſitio quam inventio, & longior eſt petitio quam impetratio, & operoſior eſt manus pulſans quam ſumens. Tenemus promiſſum, quis corrumpet illud? Si Deus pro nobis, quis contra nos? *Petite & accipietis, quærite & invenietis, pulſate & aperietur vobis. Omnis enim qui petit accipit, & quærens invenit, & pulſanti aperietur.* Promiſſa tua ſunt; & quis falli timeat, cum promittit veritas?

Mat. 7. 7.

CAPUT II. De duplici cælo & terra.

2. CONFITETUR altitudini tuæ humilitas linguæ meæ, quoniam tu feciſti cælum & terram; hoc cælum quod video, terramque quam calco, unde eſt hæc terra quam porto, tu feciſti. Sed ubi eſt cælum cæli, Domine, de quo audivimus in voce Pſalmi, *Cælum cæli Domino, terram autem dedit filiis hominum*? Ubi eſt cælum quod non cernimus, cui terra eſt hoc omne quod cernimus? Hoc enim totum corporeum, non ubique totum, ita accepit ſpeciem pulcram in noviſſimis, cujus fundus eſt terra noſtra; ſed ad illud cælum cæli, etiam terræ noſtræ cælum terra eſt. Et hoc utrumque magnum corpus non abſurde terra eſt, ad illud neſcio quale cælum quod Domino eſt, non filiis hominum.

Pſal. 113. 16.

CAPUT III. Quid tenebræ ſuper faciem abyſſi.

3. ET nimirum hæc *terra erat inviſibilis & incompoſita*, & neſcio quæ profunditas abyſſi ſuper quam non erat lux; quia nulla ſpecies erat illi; unde juſſiſti ut ſcriberetur, quod *tenebræ erant ſuper abyſſum*, quid aliud quam lucis abſentia? Ubi enim lux eſſet, ſi eſſet, niſi ſuper eſſet eminendo & illuſtrando? Ubi ergo lux nondum erat, quid erat adeſſe tenebras, niſi abeſſe lucem? Super itaque erant tenebræ, quia lux ſuperaberat: ſicut ſonus ubi non eſt, ſilentium eſt. Et quid eſt eſſe ibi ſilentium, niſi ſonum ibi non eſſe? Nonne tu Domine docuiſti hanc animam quę tibi confitetur? Nonne tu Domine docuiſti me, quod priuſquam iſtam informem materiam formares atque diſtingueres, non erat aliquid, non color, non figura, non corpus, non ſpiritus? non tamen omnino nihil, erat quędam informitas ſine ulla ſpecie.

Gen. 1. 2.

CAPUT IV. Quid terra inviſibilis & incompoſita.

4. QUID ergo vocaretur, quod etiam ſenſu tardioribus utcumque inſinuaretur, niſi uſitato aliquo vocabulo? Quid autem in omnibus mundi partibus reperiri poteſt propinquius informitati omnimodę, quam terra & abyſſus? Minus enim ſpecioſa ſunt, pro ſuo gradu infimo, quam cetera ſuperiora perlucida & luculenta omnia. Cur ergo non accipiam informitatem materię, quam ſine ſpecie feceras, unde ſpecioſum mundum faceres, ita commode hominibus intimatam, ut appellaretur terra inviſibilis & incompoſita?

CAPUT V. Cur ſic appellata videtur informis. a

5. [a] UT cum in ea quęrit cogitatio quid ſenſus adtingat, & dicit ſibi, Non eſt intelligibilis forma ſicut vita, ſicut juſtitia, quia materies eſt corporum; neque ſenſibilis, quoniam quod videatur & quod ſentiatur in inviſibili & incompoſita non eſt: dum ſibi hęc dicit humana cogitatio, conetur eam vel noſſe ignorando, vel ignorare noſcendo.

CAPUT VI. Quid olim cum Manichæis ſenſerit de mate- b

6. [b] EGO vero, Domine, ſi totum confitear tibi ore meo & calamo meo, quidquid de iſta materia docuiſti me, cujus antea nomen audiens & non intelligens

a Ita in MSS. & concinnius quam ſi legas ut in vulgatis, *Et cum in ea* &c.

b In MSS. omnibus habetur, *ſi totum confitear*. Cujus propoſitionis ſenſus ex iſtis completur verbis, *quis legentium capere durabit?*

ligens narrantibus mihi eis qui non intelligerent, eam cum speciebus innumeris & variis cogitabam; & ideo non eam cogitabam; fœdas & horribiles formas perturbatis ordinibus volvebat animus, sed formas tamen; & informe me appellabam, non quod careret forma, sed quod talem haberet, ut si appareret, insolitum & incongruum averteret sensus meus, & conturbaretur infirmitas hominis. Verum autem illud quod cogitabam, non privatione omnis formæ, sed comparatione formosiorum erat informe: & suadebat vera ratio, ut omnis formæ qualescumque reliquias omnino detraherem, si vellem prorsus informe cogitare; & non poteram. Citius enim non esse censebam, quod omni forma privaretur, quam cogitabam quiddam inter [a] formatum & nihil, nec formatum nec nihil, informe prope nihil. Et cessavit mens mea interrogare hinc spiritum meum plenum imaginibus formatorum corporum, & eas pro arbitrio mutantem, atque variantem; & intendi in ipsa corpora, eorumque mutabilitatem altius inspexi, qua desinunt esse quod fuerant, & incipiunt esse quod non erant; eumdemque transitum de forma in formam per informe quiddam fieri suspicatus sum, non per omnino nihil; sed nosse cupiebam, non suspicari. Et si totum tibi confiteatur vox & stilus meus, quidquid de ista quæstione enodasti mihi, quis legentium capere durabit? Nec ideo tamen cessabit cor meum dare tibi honorem & canticum laudis de iis quę dictare non sufficit. Mutabilitas enim rerum mutabilium ipsa capax est formarum omnium in quas mutantur res mutabiles. Et hæc quid est? Numquid animus? numquid corpus? numquid species animi vel corporis? Si dici posset, nihil aliquid, [b] &, est non est, hoc eam dicerem; & tamen jam utcumque erat, ut species caperet istas visibiles & compositas.

ria informi quid modo.

a

b

CAPUT VII. Deus fecit de nihilo cælum, id est Angelos; & terram, id est informem materiam.

7. ET unde utcumque erat nisi esset abs te, a quo sunt omnia inquantumcumque sunt? Sed tanto a te longius, quanto dissimilius: neque enim locis. Itaque tu Domine, QUI NON ES [c] alias aliud & alias aliter, sed idipsum & idipsum & idipsum, Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus omnipotens; in Principio quod est de te, in Sapientia tua quæ nata est de substantia tua, fecisti aliquid & de nihilo. Fecisti enim cælum & terram, non de te; nam esset æquale Unigenito tuo, ac per hoc & tibi; & nullo modo justum esset, ut æquale tibi esset, quod de te non esset. Et aliud pręter te non erat unde faceres ea, Deus una Trinitas, & trina Unitas; & ideo de nihilo fecisti cælum & terram, magnum quiddam & parvum quiddam; quoniam omnipotens & bonus es ad facienda omnia bona, magnum cælum & parvam terram. Tu eras, & aliud nihil unde fecisti cęlum & terram, duo quædam; unum prope te, alterum prope nihil; unum quo superior tu esses, alterum quo inferius nihil esset.

c

Trina unitas.

CAPUT VIII. Materia informis ex nihilo: ex hac omnia visibilia.

8. SED illud cęlum cęli tibi, Domine; terra autem quam dedisti filiis hominum cernendam atque tangendam, non erat talis qualem nunc cernimus & tangimus. Invisibilis enim erat & incomposita, & abyssus erat super quam non erat lux; [d] aut *tenebræ erant super abyssum*, id est, magis quam in abysso. Ista quippe abyssus aquarum jam visibilium etiam in profundis suis habet speciei suæ lucem utcumque sensibilem piscibus, & repentibus in suo fundo animantibus: illud autem totum prope nihil erat, quoniam adhuc omnino informe erat; jam tamen erat quod formari poterat. Tu enim Domine fecisti mundum de materia informi, quam fecisti de nulla re pene nullam rem, unde faceres magna quę miramur filii hominum. Valde enim mirabile hoc cęlum corporeum, quod firmamentum inter aquam & aquam secundo die post conditionem lucis dixisti, *Fiat*; & sic factum est. Quod firmamentum vocasti cęlum, sed cęlum terræ hujus & maris quæ fecisti tertio die, dando speciem visibilem informi materiæ quam fecisti ante omnem diem. Jam enim feceras & cęlum ante omnem diem, sed cęlum cęli hujus; quia in principio feceras cęlum & terram. Terra autem ipsa quam feceras, informis materies erat, quia invisibilis erat & incomposita, & tenebræ [e] super abyssum. De qua terra invisibili & incomposita, de qua informitate, de quo pene nihilo faceres hæc omnia quibus iste mutabilis mundus constat, & non constat, in quo ipsa mutabilitas apparet, in qua sentiri & dinumerari possunt tempora, quia rerum mutationibus fiunt tempora dum variantur & vertuntur species, quarum materies prędicta est terra invisibilis.

d Gen. 1. 2.

e

CAPUT IX. Cur absque dierum mentione scriptum est Deum fecisse in principio cælum & terram.

9. IDEOQUE Spiritus doctor famuli tui, cum te commemorat fecisse in principio cęlum & terram, tacet de temporibus, silet de diebus. Nimirum enim cęlum cęli quod in principio fecisti, creatura est aliqua intellectualis, quamquam nequaquam tibi Trinitati coæterna; particeps tamen æternitatis tuę, valde mutabilitatem suam prę dulcedine felicissimę contemplationis tuę cohibet, & sine ullo lapsu ex quo facta est inhęrendo tibi, excedit omnem volubilem vicissitudinem temporum. Ista vero informitas, [f] terra invisibilis & incomposita, nec ipsa in diebus numerata est. Ubi enim nulla species, nullus ordo, nec venit quidquam, nec pręterit: & ubi hoc non fit, non sunt utique dies, nec vicissitudo spatiorum temporalium.

f

CAPUT X. A Deo cupit edoceri.

10. O Veritas lumen cordis mei, non tenebræ meæ loquantur mihi. Defluxi ad ista, & obscuratus sum; sed hinc etiam, hinc adamavi te. Erravi, & recordatus sum tui. Audivi vocem tuam post me ut redirem, & vix audivi propter tumultus [g] impacatorum. Et nunc ecce redeo æstuans & anhelans ad fontem tuum. Nemo me prohibeat, hunc bibam & [h] hinc vivam. Non ego vita mea sim; male vixi ex me, mors mihi fui; in te reviviscо. Tu me alloquere, tu mihi sermocinare. Credidi libris tuis, & verba eorum arcana valde.

g

h

CAPUT XI. Quid a Deo didicerit.

11. JAM Dixisti mihi Domine voce forti in aurem interiorem, quia tu æternus es, solus habens immortalitatem; quoniam ex nulla specie motuve mutaris, nec temporibus variatur voluntas tua; quia non est immortalis voluntas, quę alia & alia est. Hoc in conspectu tuo claret mihi, & magis magisque claresćat oro te,

a Sequimur MSS. Benignianum, Theodoticensem, &c. Non pauci tamen cum Lov. & Arn. habent, *quiddam inter formam & nihil* &c. At Bad. Am. & Er. cum duobus MSS. sic ferunt, *quam cogitabam quiddam informe & nihil formatum, nec nihil informe, prope nihil.*

b Sic MSS. paucis exceptis. At Lov. cum antiquioribus editionibus, *nihil aliquid est, & non est.*

c Editi, *alibi aliud.*

d Ita in melioribus MSS. & Bad. Porro in aliis editis, *sed tenebræ erant* &c.

e In prius vulgatis, & *tenebræ erant super abyssum*. Sed abest, *erant*, a MSS.

f Lov. cum aliis editionibus, *informitas terræ*, &c.

g Lov. & Arn. *propter tumultus peccatorum*. Sed melius Bad. Am. & Er. *impacatorum*. nam ita MSS. nullo fere excepto; atque hoc nomine designati videntur Manichæi Scripturarum sacrarum inimici.

h In prius editis sic habetur, *hunc bibam, & tunc vivam: nam non ego vita mea. Si male vixi, ex me mors mihi fui, & in te reviviscо.*

te, atque in ea manifestatione persistam sobrius sub alis tuis. Item dixisti mihi Domine voce forti in aurem interiorem, quod omnes naturas atque substantias quæ non sunt quod tu es, & tamen sunt, tu fecisti; & hoc solum a te non est quod non est, motusque voluntatis a te qui es ad id quod minus est; quia talis motus delictum atque peccatum est. Et quod nullius peccatum aut tibi nocet, aut perturbat ordinem imperii tui vel in primo vel in imo. Hoc in conspectu tuo claret mihi, & magis magisque claresçat oro te, atque in ea manifestatione persistam sobrius sub alis tuis.

12. Item dixisti mihi voce forti in aurem interiorem, quod nec illa creatura tibi coæterna est, cujus
a a voluntas tu solus es, teque perse verantissima castitate hauriens, mutabilitatem suam numquam & nusquam exserit, & te sibi semper præsente ad quem toto affectu se tenet, non habens quod exspectet futurum, nec in præteritum trajiciens quod meminerit, nulla vice variatur, nec in tempora ulla distenditur. O beata si qua ista est, inhærendo beatitudini tuæ, beata sempiterno inhabitatore te atque illustratore suo! Nec invenio quid libentius appellandum existimem cælum cæli Domino, quam domum tuam contemplantem delectationem tuam sine ullo defectu egrediendi in aliud, mentem puram concordissime unam stabilimento pacis sanctorum spirituum, civium civitatis tuæ in cæleſtibus super ista cæleſtia.

b 13. Unde intelligat anima b cujus peregrinatio longinqua facta est, si jam sitit tibi; si jam factæ sunt ei lacrymæ suæ panis, dum dicitur ei per singulos dies, ubi est Deus tuus; si jam petit a te unam & hanc requirit, ut inhabitet in domo tua per omnes dies vitæ suæ. (Et quæ vita ejus nisi tu? Et qui dies tui nisi æternitas tua, sicut anni tui qui non deficiunt, quia idem ipse es?). Hinc ergo intelligat anima quæ potest, quam longe super omnia tempora sis æternus; quando tua domus quæ peregrinata non est, quamvis non sit tibi coæterna, tamen indesinenter & indeficienter tibi cohærendo nullam patitur vicissitudinem temporum. Hoc in conspectu tuo claret mihi, & magis magisque claresçat oro te, atque in hac manifestatione persistam sobrius sub alis tuis.

14. Ecce nescio quid informe in istis mutationibus rerum extremarum atque infimarum. Et quis dicet mihi, nisi quisquis per inania cordis sui cum suis phantasmatibus vagatur & volvitur: quis nisi talis dicet mihi, quod diminuta atque consumta omni specie, si sola remaneat informitas, per quam de specie in speciem res mutabatur & vertebatur, posset exhibere vices temporum? Omnino enim non potest: quia sine varietate motionum non sunt tempora; & nulla varietas, ubi nulla species.

CAPUT XII. Creatura duplex carens tempore.

15. QUIBUS consideratis quantum donas Deus meus, quantum me ad pulsandum excitas; quantumque pulsanti aperis: duo reperio quę fecisti carentia temporibus, cum tibi neutrum coæternum sit. Unum quod ita formatum est, ut sine ullo defectu contemplationis, sine ullo intervallo mutationis, quamvis mutabile, tamen non mutatum, tua æternitate atque incommutabilitate perfruatur. Alterum quod ita informe erat, ut ex qua forma, in quam formam vel motionis vel stationis mutaretur, quo tempori subderetur, non haberet. Sed hoc ut informe esset non reliquisti, quoniam fecisti ante omnem diem, in principio cælum & terram, hæc duo quæ dicebam. *Terra autem invisibilis erat & incomposita, & tenebræ super abyssum.* Quibus verbis insinuatur informitas, ut gradatim excipiantur qui omnimodam speciei privationem, nec tamen ad nihil perventionem, cogitare non possunt, unde fieret alterum cælum, & terra visibilis atque composita, & aqua speciosa, & quidquid deinceps in constitutione hujus mundi non sine diebus factum commemoratur, quia talia sunt ut in eis agantur vicissitudines temporum, propter ordinatas commutationes motionum atque formarum.

CAPUT XIII. Car sine dierum commemoratione dicit Scriptura, quod in principio fecit Deus cęlum & terram. *Gen.* 1. 1. c

16. HOC interim sentio Deus meus, cum audio loquentem Scripturam tuam, *In principio fecit Deus cælum & terram; terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum*: neque commemorantem quoto die feceris hæc. Sic interim sentio, propter illud cælum cęli, cęlum intellectuale, ubi est intellectus nosse simul, non ex parte, non in ænigmate, non per speculum, sed ex toto c in manifestatione facie ad faciem: non modo hoc, modo illud; sed quod dictum est, nosse simul sine ulla vicissitudine temporum: & propter invisibilem atque incompositam terram sine ulla vicissitudine temporum, quæ solet habere modo hoc & modo illud; quia ubi nulla species, nusquam est hoc & illud. Propter duo hęc primitus formatum & penitus informe, illud cęlum, sed cęlum cęli; hoc vero terram, sed terram invisibilem & incompositam: propter duo hæc interim sentio sine commemoratione dierum dicere Scripturam tuam, *In principio fecit Deus cælum & terram*. Statim quippe subjecit quam terram dixerit. Et quod secundo die commemoratur factum firmamentum, & vocatum cęlum, insinuat de quo cęlo prius sine diebus sermo locutus sit.

CAPUT XIV. Scripturæ profunditas.

17. MIRA profunditas eloquiorum tuorum, quorum ecce ante nos superficies blandiens parvulis: sed mira profunditas, Deus meus, mira profunditas. Horror est intendere in eam, horror honoris, & tremor amoris. Odi hostes ejus vehementer. O si occidas eos de gladio bis acuto, & non sint hostes ejus! Sic enim amo eos occidi sibi, ut vivant tibi. Ecce autem alii non reprehensores sed laudatores libri Geneseos: Non, inquiunt, hoc voluit in his verbis intelligi Spiritus Dei, qui per Moysen famulum ejus ista conscripsit; non hoc voluit intelligi quod tu dicis, sed aliud quod nos dicimus. Quibus ego, te arbitro, Deus omnium nostrorum, ita respondeo.

CAPUT XV. Quæ de Deo deque Angelis & informi materia sentit Augustinus non possunt obloquutores negare.

18. NUM dicetis falsa esse, quæ mihi veritas voce forti in aurem interiorem dicit de vera ęternitate Creatoris, quod nequaquam ejus substantia per tempora varietur, nec ejus voluntas extra ejus substantiam sit? Unde non eum modo velle hoc, modo velle illud, sed semel & simul & semper velle omnia quę vult, non iterum & iterum, neque nunc ista nunc illa, nec velle postea quod nolebat, aut nolle quod prius volebat; quia talis voluntas mutabilis est, & omne mutabile ęternum non est: Deus autem noster ęternus est. Item quod a di-

a In MSS. Germanensi, Fossatensi & aliis sex, *cujus voluptas tu solus es*.

b Lov. & Arn. *Unde intelligat anima quantum peregrinatione longinqua facta est*. Prætulimus lectionem Bad. Am. & Er. quæ ex pluribus MSS. comprobatur & hic apprime convenit; nam isthæc verba, *Unde intelligat anima*, ad illa referuntur, *quam longe super omnia tempora sis æternus*.

c Lov. *in manifestata facie*.

a dicit mihi, dicit in aurem interiorem: exspectatio rerum venturarum fit contuitus cum venerint; idemque contuitus fit memoria cum præterierint: omnis porro intentio quæ ita variatur mutabilis est, & omne mutabile æternum non est; Deus autem noster æternus est. Hæc colligo atque conjungo & invenio Deum meum, Deum æternum, non aliqua nova voluntate condidisse creaturam, nec scientiam ejus transitorium aliquid pati.

19. Quid ergo dicetis contradictores? An falsa sunt ista? Non, inquiunt. Quid illud? Num falsum est, omnem naturam formatam materiamve formabilem non esse nisi ab illo qui summe bonus est, quia summe est? Neque hoc negamus, inquiunt. Quid igitur? An illud negatis, sublimem quamdam esse creaturam tam casto amore cohærentem Deo vero & vere æterno, ut quamvis ei coæterna non sit, in nullam tamen temporum varietatem & vicissitudinem ab illo se revolvat ac defluat; sed in ejus solius veracissima contemplatione requiescat? QUONIAM TU DEUS diligenti te quantum præcipis, ostendis ei te, & sufficis ei, & ideo non declinat a te nec ad se. Hęc est domus Dei non terrena, neque ulla cælesti mole corporea, sed spiritalis & particeps æternitatis tuæ, quia sine labe b in æternum. Statuisti enim eam in sæculum & in sęculum sęculi, præceptum posuisti & non præteribit. Nec tamen tibi Deo coæterna, quoniam non sine initio; facta est enim.

b Psal. 148. 6.

20. Nam etsi non invenimus tempus ante illam, Eccli. 1. 4. *prior* quippe *omnium creata est sapientia*, nec utique illa Sapientia tibi Deus noster Patri suo plane coæterna, & æqualis, & per quam creata sunt omnia, & in quo Principio fecisti cælum & terram; sed profecto sapientia quæ creata est, intellectualis natura scilicet, quæ contemplatione luminis lumen est; dicitur enim & ipsa, quamvis creata, sapientia. Sed quantum interest inter lumen quod illuminat & quod illuminatur, tantum inter sapientiam quæ creat & istam quæ creata est; sicut inter justitiam justificantem, & justitiam quæ justificatione facta est. Nam & nos dicti sumus justitia tua. 1. Cor. 1. 30. Ait enim quidam servus tuus, *ut nos simus justitia Dei in ipso*. Ergo quia prior omnium creata est quædam sapientia quæ creata est, mens rationalis & intellectualis castæ civitatis tuæ, matris nostræ quæ sursum est, & libera est & æterna in cælis, (quibus cęlis nisi qui te laudant cæli cælorum? quia hoc est & cælum cæli Domino,) etsi non invenimus tempus ante illam, quia & creaturam temporis antecedit, quæ prior omnium creata est: ante illam tamen est ipsius Creatoris æternitas, a quo facta sumsit exordium, quamvis non temporis, quia nondum erat tempus, ipsius tamen conditionis sue.

21. Unde ita est abs te Deo nostro, ut aliud sit plane quam tu; & non idipsum. Quoniam etsi non solum ante illam, sed nec in illa invenimus tempus, quia est idonea faciem tuam semper videre, nec usquam deflectitur ab ea, quo fit ut nulla mutatione varietur: inest ei tamen ipsa mutabilitas unde tenebresceret & frigesceret, nisi amore grandi tibi cohærens tamquam semper meridies luceret & ferveret ex te. O domus luminosa & speciosa, dilexi decorem tuum, & locum habitationis gloriæ Domini mei fabricatoris & possessoris tui. Tibi suspiret peregrinatio mea, & dico ei qui fecit te, ut possideat & me in te, quia fecit & me. Erravi sicut ovis perdita, sed in humeris pastoris mei, structoris tui, spero me reportari tibi.

22. Quid dicitis mihi quos alloquebar contradictores, qui tamen & Moysen pium famulum Dei, & libros ejus oracula sancti Spiritus creditis? Est-ne ista domus Dei, non quidem Deo coæterna, sed tamen secundum modum suum æterna in cælis, ubi vices temporum frustra quæritis, quia non invenietis? Supergreditur enim omnem distentionem, & omne spatium ætatis volubile, cui semper inhærere Deo bonum est. Est, inquiunt. Quid igitur ex iis quæ clamavit cor meum ad Deum meum, cum audiret interius vocem laudis ejus, quid tandem falsum esse contenditis? An quia erat informis materies, ubi propter nullam formam nullus ordo erat? Ubi autem nullus ordo erat, nulla esse vicissitudo temporum poterat; & tamen hoc pene nihil, in quantum non omnino nihil erat, ab illo utique erat a quo est quidquid est, quod utcumque aliquid est. Hoc quoque, ajunt, non negamus.

CAPUT XVI. Rem habere non vult cum iis, qui contradicunt veritati divinæ.

23. CUM his enim volo coram te aliquid colloqui, Deus meus, qui hæc omnia, quæ intus in mente mea non tacet veritas tua, vera esse concedunt. Nam qui hæc negant, latrent quantum volunt & obstrepant sibi: persuadere conabor ut quiescant, & viam præbeant ad se verbo tuo. Quod si noluerint & repulerint me, obsecro, Deus meus, ne tu sileas a me. Tu loquere in corde meo veraciter, solus enim sic loqueris; & dimittam eos foris sufflantes in pulverem, & excitantes terram in oculos suos; & intrem in cubile meum, & cantem tibi amatoria, gemens inenarrabiles gemitus in peregrinatione mea, & recordans Jerusalem, extento in eam sursum corde, Jerusalem patriam meam, Jerusalem matrem meam, teque super eam regnatorem, illustratorem, patrem, tutorem, maritum, & castas & fortes delicias, & solidum gaudium, & omnia bona ineffabilia simul omnia; quia unum summum & verum bonum: & non avertar, donec in ejus pacem matris carissimæ, ubi sunt primitiæ spiritus mei, unde mihi ista certa sunt, colligas totum quod sum, a dispersione & deformitate hac, & conformes atque confirmes in æternum Deus meus misericordia mea. Cum his autem qui cuncta illa quæ vera sunt, falsa esse non dicunt, honorantes & in culmine sequendæ auctoritatis nobiscum constituentes illam per sanctum Moysen editam sanctam scripturam tuam, & tamen nobis aliquid contradicunt, ita loquor: Tu esto Deus noster arbiter inter confessiones meas & contradictiones eorum.

CAPUT XVII. Ut cæli & terræ nominibus aliud & aliud intelligi potest. Gen. 1. 1.

24. DICUNT enim, quamvis vera sint hæc, non ea tamen duo Moyses intuebatur, cum spiritu revelante diceret, *In principio fecit Deus cælum & terram.* Non cæli nomine spiritalem vel intellectualem illam creaturam, semper faciem Dei contemplantem significavit; nec terræ nomine informem materiam. Quid igitur? Quod nos dicimus, inquiunt, hoc ille vir sensit, hoc verbis istis elocutus est. Quid est illud? Nomine ajunt cæli & terræ, totum istum visibilem mundum prius universaliter & breviter significare voluit, ut postea digereret dierum enumeratione, quasi articulatim universa quæ sancto Spiritui placuit sic enuntiare. Tales quippe homines erant rudis ille atque carnalis populus cui loquebatur, ut eis opera Dei non nisi sola visibilia commendanda judicaret. Terram vero

a Sic MSS. At editi, *Item quod mihi dicitur in aurem* &c.

b Am. cum MSS. quatuor, *sine labe stat in æternum.*

vero invisibilem & incompositam, tenebrosamque abyssum, unde consequenter ostenditur per illos dies facta atque disposita esse cuncta ista visibilia quæ nota sunt omnibus, non incongruenter informem istam materiam intelligendam esse consentiunt.

25. Quid si dicat alius, eamdem informitatem, confusionemque materiæ, cæli & terræ nomine prius insinuatam, quod ex ea mundus iste visibilis cum omnibus naturis, quæ in eo manifestissime apparent, qui cæli & terræ nomine sæpe appellari solet, conditus atque perfectus est? Quid si dicat & alius, cælum & terram quidem invisibilem visibilemque naturam, non indecenter appellatam, ac per hoc universam creaturam, quam fecit in Sapientia, id est in Principio Deus, hujuscemodi duobus vocabulis esse comprehensam; verumtamen quia non de ipsa substantia Dei, sed ex nihilo cuncta facta sunt, quia non sunt idipsum quod Deus, & inest quædam mutabilitas omnibus, sive maneant, sicut æterna domus Dei; sive mutentur, sicut anima hominis & corpus; communem omnium rerum invisibilium visibiliumque materiem adhuc informem, sed certe formabilem, unde fieret cælum & terra, id est invisibilis atque visibilis jam utraque formata creatura, his nominibus enuntiatam, quibus appellaretur terra invisibilis & incomposita, & tenebræ super abyssum; ea distinctione, ut terra invisibilis & incomposita intelligatur materies corporalis ante qualitatem formæ: tenebræ autem super abyssum, spiritalis materies ante cohibitionem quasi fluentis immoderationis, & ante illuminationem sapientiæ?

26. Est adhuc quod dicat si quis alius velit, non scilicet jam perfectas atque formatas invisibiles visibilesque naturas cæli & terræ nomine significari cum legitur, *In principio fecit Deus cælum & terram*; sed ipsam adhuc informem inchoationem rerum formabilem creabilemque materiam his nominibus appellatam, quod in ea jam essent ista confusa, nondum qualitatibus formisque distincta, quæ nunc jam digesta suis ordinibus vocantur cælum & terra; illa spiritalis, hæc corporalis creatura.

CAPUT XVIII. Quis error innoxius in Scripturis.

27. QUIBUS omnibus auditis & consideratis, nolo verbis contendere; ad nihil enim utile est nisi ad subversionem audientium. Ad ædificationem autem bona est lex, si quis ea legitime utatur; quia finis ejus est caritas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. Et novit Magister noster in quibus duobus præceptis totam Legem Prophetasque suspenderit. Quæ mihi ardenter confitenti, Deus meus lumen oculorum meorum in occulto, quid mihi obest, cum diversa in his verbis intelligi possint, quæ tamen vera sint, quid inquam mihi obest, si aliud ego sensero quam sensit alius eum sensisse qui scripsit? Omnes quidem qui legimus, nitimur hoc indagare atque comprehendere quod voluit ille quem legimus. Et cum eum veridicum credimus, nihil quod falsum esse vel novimus vel putamus, audemus eum existimare dixisse. Dum ergo quisque conatur id sentire in Scripturis sanctis, quod in eis sensit ille qui scripsit; quid mali est si hoc sentiat, quod tu lux omnium veridicarum mentium ostendis verum esse; etiam si hoc non sensit ille quem legit, cum & ille verum, nec tamen hoc senserit?

28. VERUM est enim, Domine, fecisse te cælum & terram; & verum est Principium esse Sapientiam tuam in qua fecisti omnia. Item verum est, quod mundus iste visibilis habet magnas partes suas cælum & terram brevi complexione factarum omnium conditarumque naturarum. Et verum est quod omne mutabile insinuat notitiæ nostræ quamdam informitatem, qua formam capit, vel qua mutatur & vertitur. Verum est, nulla tempora perpeti quod ita cohæret formæ incommutabili, ut quamvis sit mutabile, non mutetur. Verum est, informitatem quæ [a] prope nihil est, vices temporum habere non posse. Verum est, quod unde fit aliquid, potest quodam genere locutionis habere jam nomen ejus rei quæ inde fit; unde potuit vocari cælum & terra quælibet informitas unde factum est cælum & terra. Verum est, omnium formatorum nihil esse informi vicinius quam terram & abyssum. Verum est, quod non solum creatum atque formatum; sed etiam quidquid creabile atque formabile est, tu fecisti ex quo sunt omnia. Verum est, omne quod ex informi formatur, prius esse informe, deinde formatum.

CAPUT XIX. Quæ liquido vera.

[a]

29. EX his omnibus veris, de quibus non dubitant quorum interiori oculo talia videre donasti, & qui Moysen famulum tuum in Spiritu veritatis locutum esse immobiliter credunt; ex his ergo omnibus aliud sibi tollit qui dicit, *In principio fecit Deus cælum & terram*, id est, in Verbo suo sibi coæterno fecit Deus intelligibilem atque sensibilem, vel spiritalem corporalemque creaturam. Aliud qui dicit, *In principio fecit Deus cælum & terram*, id est, in Verbo suo sibi coæterno fecit Deus universam istam molem corporei mundi hujus, cum omnibus quas continet manifestis notisque naturis. Aliud qui dicit, *In principio fecit Deus cælum & terram*, id est, in Verbo suo sibi coæterno fecit Deus informem materiam creaturæ spiritalis & corporalis. Aliud qui dicit, *In principio fecit Deus cælum & terram*, id est, in Verbo suo sibi coæterno fecit Deus informem materiam creaturæ corporalis ubi confusum adhuc erat cælum & terra, quæ nunc jam distincta atque formata in istius mundi mole sentimus. Aliud qui dicit, *In principio fecit Deus cælum & terram*, id est, in ipso exordio faciendi atque operandi fecit Deus informem materiam confuse habentem cælum & terram, unde formata nunc eminent & apparent cum omnibus quæ in eis sunt.

CAPUT XX. *In principio creavit* &c. varie intellectum.

30. ITEM quod adtinet ad intellectum verborum sequentium, ex illis omnibus verbis, aliud sibi tollit qui dicit, *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum*, id est, [b] corporale illud quod fecit Deus, adhuc materies erat corporearum rerum informis sine ordine, sine luce. Aliud qui dicit, *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum*, id est, hoc totum quod cælum & terra appellatum est, adhuc informis & tenebrosa materies erat, unde fieret cælum corporeum & terra corporea, cum omnibus quæ in eis sunt corporeis sensibus nota. Aliud qui dicit, *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum*, id est, hoc totum quod cælum & terra appellatum est, adhuc informis & tenebrosa materies erat, unde fieret cælum intelligibile quod alibi dicitur cælum cæli; & terra, scilicet omnis natura corporea,

CAPUT XXI. *Terra erat invisibilis* &c. varie intellectum. [b]

a Lov, *proprie nihil est*.

b Ita plures & potiores MSS. cum Arn. At Bad. Am. Er. Som. & Blas. cum quinque MSS. habent, *id est incorporale*. Lov. *id est corporabile*.

sub quo nomine intelligatur etiam hoc cælum corporeum; id est unde fieret omnis invisibilis visibilisque creatura. Aliud qui dicit, *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum*; non illam informitatem nomine cæli & terræ Scriptura appellavit, sed jam erat, inquit, ipsa informitas quam terram invisibilem & incompositam tenebrosamque abyssum nominavit, de qua cælum & terram Deum fecisse prædixerat, spiritalem scilicet, corporalemque creaturam. Aliud qui dicit, *Terra autem erat invisibilis & incomposita, & tenebræ erant super abyssum*; id est, informitas quædam jam materies erat, unde cælum & terram Deum fecisse Scriptura prædixit, totam scilicet corpoream mundi molem, in duas maximas partes superiorem atque inferiorem distributam, cum omnibus quæ in eis sunt usitatis notisque creaturis.

CAPUT XXII. Aliquid esse a Deo conditum, de quo sileat liber Geneseos, nihil repugnat.

31. Cum enim duabus istis extremis sententiis resistere quisquam ita tentaverit: Si non vultis hanc informitatem materiæ cæli & terræ nomine appellatam videri; erat ergo aliquid quod non fecerat Deus, unde cælum & terram faceret; neque enim Scriptura narravit quod istam materiem Deus fecerit, nisi a intelligamus eam cæli & terræ, aut solius terræ vocabulo significatam cum diceretur, *In principio fecit Deus cælum & terram;* ut id quod sequitur, *Terra autem erat invisibilis & incomposita*: quamvis informem materiam sic placuerit appellare, non tamen intelligamus nisi eam quam fecit Deus in eo quod præscriptum est, *fecit Deus cælum & terram*. Respondebunt assertores duarum istarum sententiarum quas extremas posuimus, aut illius, aut illius, cum hæc audierint & dicent: Informem quidem istam materiam non negamus a Deo factam, Deo a quo sunt omnia bona valde: quia sicut dicimus amplius bonum esse quod creatum atque formatum est, ita fatemur minus bonum esse quod factum est creabile atque formabile, sed tamen bonum: non autem commemorasse Scripturam, quod hanc informitatem fecerit Deus, sicut alia multa non commemoravit, ut Cherubim & Seraphim, & quæ Apostolus distincte ait, Sedes, Dominationes, Principatus, Potestates, quæ tamen omnia Deum fecisse manifestum est. Aut si in eo quod dictum est, *fecit cælum & terram*, comprehensa sunt omnia; quid de aquis dicimus, super quas ferebatur Spiritus Dei? Si enim terra nominata simul intelliguntur, quomodo jam terræ nomine materies informis accipitur, quando tam speciosas aquas videmus? Aut si ita accipitur, cur ex eadem informitate scriptum est factum firmamentum & vocatum cælum, neque scriptum est factas esse aquas? Non enim adhuc informes sunt & invisæ, quas ita decora specie fluere cernimus. Aut si tunc acceperunt istam speciem cum dixit Deus, *Congregetur aqua quæ est sub firmamento*, ut congregatio sit ipsa formatio; quid respondebitur de aquis quæ super firmamentum sunt? quia neque informes tam honorabilem sedem accipere meruissent, nec scriptum est qua voce formatæ sint. Unde si aliquid Genesis tacuit Deum fecisse, quod tamen Deum fecisse nec sana fides, nec certus ambigit intellectus; nec ideo ulla sobria doctrina dicere audebit istas aquas coæternas Deo, quia in libro Geneseos commemoratas quidem audivimus, ubi autem factæ sint non invenimus: cur non informem quoque illam materiem, quam Scriptura hæc terram invisibilem & incompositam, tenebrosamque abyssum appellat, docente veritate intelligamus a Deo factam esse de nihilo, ideoque illi non esse coæternam, quamvis ubi facta sit, omiserit enuntiare ista narratio?

Coloss. 1. 16.

Gen. 1. 9.

CAPUT XXIII. Duo dissensionum genera in Scripturis interpretandis.

32. His ergo auditis atque perspectis pro captu infirmitatis meæ, quam tibi confiteor scienti Deo meo, duo video dissensionum genera oboriri posse, cum aliquid a nuntiis veracibus per signa enuntiatur; unum si de veritate rerum, alterum si de ipsius qui enuntiat voluntate dissensio est. Aliter enim quærimus de creaturæ conditione quid verum sit, aliter autem quid in his verbis Moyses egregius domesticus fidei tuæ intelligere lectorem auditoremque voluerit. In illo primo genere discedant a me omnes, qui ea quæ falsa sunt, se scire arbitrantur. In hoc item altero discedant a me omnes, qui ea quæ falsa sunt, Moysen dixisse arbitrantur. Conjungar autem illis, Domine, in te, & delecter cum eis in te, qui veritate tua pascuntur in latitudine caritatis, & accedamus simul ad verba libri tui, & quæramus in eis voluntatem tuam per voluntatem famuli tui, cujus calamo dispensasti ea.

CAPUT XXIV. Ex multis veris non debet fidenter asseri hoc aut illud sensisse Moysen. b

33. Sed quis nostrum sic invenit eam inter tam multa b vera, quæ in illis verbis aliter atque aliter intellectis occurrunt quærentibus, ut tam fidenter dicat hoc sensisse Moysen, atque hoc in illa narratione voluisse intelligi, quam fidenter dicit hoc verum esse, sive ille hoc senserit, sive aliud? Ecce enim, Deus meus, ego servus tuus qui vovi tibi sacrificium confessionis in his litteris, & oro ut ex misericordia tua reddam tibi vota mea; ecce ego quam fidenter dico in tuo Verbo incommutabili omnia te fecisse, invisibilia & visibilia, numquid tam fidenter dico non aliud quam hoc adtendisse Moysen cum scriberet, *In principio fecit Deus cælum & terram*? Quia non sicut in tua veritate hoc certum video, ita in ejus mente video id eum cogitasse cum hæc scriberet. Potuit enim cogitare in ipso faciendi exordio, cum diceret, *In principio*: potuit & *cælum & terram* hoc loco, nullam jam formatam perfectamque naturam sive spiritalem sive corporalem, sed utramque inchoatam & adhuc informem velle intelligi. Video quippe vere potuisse dici, quidquid horum diceretur; sed quid horum in his verbis ille cogitaverit, non ita video: quamvis sive aliquid horum, sive aliquid aliud quod a me commemoratum non est, tantus vir ille mente conspexerit, cum hæc verba promeret, verum eum vidisse apteque id enuntiasse non dubitem.

Adversus eos qui aliorum interpretandi rationem temere rejiciunt. *

34. Nemo mihi jam molestus sit dicendo mihi, Non hoc sensit Moyses quod tu dicis; sed hoc sensit quod ego dico. Si enim mihi diceret, Unde scis hoc sensisse Moysen, quod de his verbis ejus eloqueris; æquo animo ferre deberem, & responderem fortasse quæ superius respondi, vel aliquanto uberius, si esset durior. * Cum vero dicit: Non hoc ille sensit quod tu dicis, sed quod ego dico; neque tamen negat quod uterque nostrum dicit, utrumque verum esse: o vita pauperum Deus meus, in cujus sinu non est contradictio, plue mihi mitigationes in cor, ut patienter tales feram qui non mihi hoc dicunt, quia divini sunt, & in corde famuli tui viderunt quod dicunt, sed quia superbi sunt, nec noverunt Moysi sententiam, sed amant suam, non quia vera est, sed quia sua est. Alioquin

CAPUT XXV.

& aliam

a In omnibus fere libris legitur, *nisi ut intelligamus*, Librariorum lapsu qui forte mutarunt *aut*, in, *ut*, hanc porro particulam removimus juxta Arn. & MS. Benignianum.

b Lov. *sic inveniet eam inter tam multa verba.*

& aliam veram pariter amarent, sicut ego amo quod dicunt, quando verum dicunt; non quia ipsorum est, sed quia verum est; & ideo jam nec ipsorum est, quia verum est. Si autem ideo ament illud quia verum est, jam & ipsorum est & meum est: quoniam in commune omnium est veritatis amatorum. Illud autem quod contendunt non hoc sensisse Moysen quod ego dico, sed quod ipsi dicunt, nolo, non amo: quia & si ita est, tamen ista temeritas non scientiæ sed audaciæ est, nec visus sed typhus eam peperit. Ideoque, Domine, tremenda sunt judicia tua, quoniam veritas tua nec mea est, nec illius aut illius, sed omnium nostrum quos ad ejus communionem publice vocas, terribiliter admonens nos, ut nolimus eam habere privatam, ne privemur ea. NAM QUISQUIS id quod tu omnibus ad fruendum proponis, sibi proprie vindicat, & suum vult esse quod omnium est, a communi propellitur ad sua, hoc est, a veritate ad mendacium. Qui enim loquitur mendacium, de suo loquitur.

35. Adtende judex optime Deus ipsa veritas, adtende quid dicam contradictori huic, adtende; coram te enim dico, & coram fratribus meis, qui legitime utuntur lege usque ad finem caritatis; adtende, & vide quid ei dicam, si placet tibi. Hanc enim vocem huic refero fraternam & pacificam: Si ambo videmus verum esse quod dicis, & ambo videmus verum esse quod dico, ubi quæso id videmus? Nec ego utique in te, nec tu in me, sed ambo in ipsa, quæ supra mentes nostras est, incommutabili veritate. Cum ergo de ipsa Domini Dei nostri luce non contendamus, cur de proximi cogitatione contendimus, quam sic videre non possumus ut videtur incommutabilis veritas; quando si ipse Moyses apparuisset nobis atque dixisset, Hoc cogitavi; nec sic eam videremus, sed crederemus? Non itaque supra quam scriptum est, unus pro altero infletur adversus alterum. Diligamus Dominum Deum nostrum ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente nostra, & proximum nostrum sicut nosmetipsos. Propter quæ duo præcepta caritatis sensisse Moysen, quidquid in illis libris sensit, nisi crediderimus, mendacem faciemus Dominum, cum de animo conservi aliter quam ille docuit opinamur. Jam vide quam stultum sit in tanta copia verissimarum sententiarum, quæ de illis verbis erui possunt, temere affirmare quam earum Moyses potissimum senserit, & pernicios contentionibus ipsam offendere caritatem, propter quam dixit omnia, cujus dicta conamur exponere.

CAPUT XXVI. Qui sermo deceat Scripturam.

36. ET tamen ego, Deus meus celsitudo humilitatis meæ, & requies laboris mei, qui audis confessiones meas, & dimittis peccata mea, quoniam tu mihi præcipis ut diligam proximum meum sicut meipsum, non possum minus credere de Moyse fideliissimo famulo tuo, quam mihi optarem ac desiderarem abs te dari muneris, si tempore illo natus essem quo ille, eoque loco me constituisses, ut per servitutem cordis ac linguæ meæ, litteræ illæ dispensarentur, quæ tanto post essent omnibus gentibus profuturæ, & per universum orbem tanto auctoritatis culmine omnium falsarum superbarumque doctrinarum verba superaturæ. Vellem quippe si tunc ego essem Moyses, (ex eadem namque massa omnes venimus; & quid est homo nisi quia memor es ejus?) Vellem ergo si tunc ego essem quod ille, & mihi abs te Geneseos liber scribendus injungeretur, talem mihi eloquendi facultatem dari, & eum texendi sermonis modum, ut neque illi qui nondum queunt intelligere quemadmodum Deus creat, tamquam excedentia vires suas dicta recusarent; & illi qui hoc jam possunt, in quamlibet veram sententiam cogitando venissent, eam non prætermissam in paucis verbis tui famuli reperirent; & si alius aliam vidisset in luce veritatis, nec ipsa in eisdem verbis intelligenda deesset.

CAPUT XXVII. Scripturam decet humile simplexque verborum genus.

37. SICUT enim fons in parvo loco uberior est, pluribusque rivis in ampliora spatia fluxum ministrat, quam quilibet eorum rivorum, qui per multa locorum ab eodem fonte deducitur; ita narratio dispensatoris tui sermocinaturis pluribus profutura, parvo sermonis modulo scatet fluenta liquidæ veritatis, unde sibi quisque verum quod de his rebus potest, hic illud, ille illud, per longiores loquelarum amfractus trahat. Alii enim cum hæc verba legunt vel audiunt, cogitant Deum quasi hominem, aut quasi aliquam molem immensa præditam potestate, novo quodam & repentino placito, extra se ipsam, tamquam locis distantibus fecisse cælum & terram, duo magna corpora supra & infra, quibus omnia continerentur. Et cum audiunt, Dixit Deus, Fiat illud, & factum est illud, cogitant verba cœpta & finita, sonantia temporibus atque transeuntia, post quorum transitum statim exsistere quod jussum est ut exsisteret: & si quid forte aliud hoc modo ex familiaritate carnis opinantur. In quibus adhuc parvulis animalibus dum isto humillimo genere verborum tamquam materno sinu eorum gestatur infirmitas, salubriter ædificatur fides, qua certum habeant & teneant Deum fecisse omnes naturas, quas eorum sensus mirabili varietate circumspicit. Quorum si quispiam quasi vilitatem dictorum aspernatus, extra nutritorias cunas superba imbecillitate se extenderit, heu cadet miser. Et Domine Deus miserere, ne implumem pullum conculcent qui transeunt viam; & mitte Angelum tuum qui eum reponat in nido, ut vivat donec volet.

CAPUT XXVIII. Ut varie intelligitur ab eruditis Scriptura.

38. ALII vero quibus hæc verba non jam nidus, sed opaca frutecta sunt, vident in eis latentes fructus & volitant lætantes, & garriunt scrutantes, & carpunt eos. Vident enim cum hæc verba legunt vel audiunt, tua Deus æterna & stabili permansione cuncta præterita & futura tempora superari; nec tamen quidquam esse temporalis creaturæ, quod tu non feceris; cujus voluntas quia id est quod tu, nullo modo mutata, vel quæ antea non fuisset, exorta voluntate fecisti omnia; non de te similitudinem tuam formam omnium, sed de nihilo dissimilitudinem informem, quæ formaretur per similitudinem tuam, recurrens in te unum pro captu ordinato, quantum cuique rerum in suo genere datum est; & fierent omnia bona valde, sive maneant circa te, sive gradatim remotiori distantia per tempora & locos pulcras a variationes faciant aut patiantur. Vident hæc, & gaudent in luce veritatis tuæ, quantulum hic valent.

39. Et alius eorum intendit in id quod dictum est, *In principio fecit Deus*, & respicit Sapientiam Principium, quia & loquitur ipsa nobis. Alius itidem intendit in eadem verba, & principium intelligit exordium rerum conditarum, & sic accipit, *In principio fecit*; ac si diceretur, primo fecit. Atque in eis qui

a Ita Lov. Sed alii libri editi & scripti habent, *narrationes*, excepto MS. Benigniano qui pro ea voce substituit, *rationes*.

intelligunt, *In principio*, quod in Sapientia feciſti cælum & terram, alius eorum ipſum cælum & terram, creabilem materiam cæli & terræ, ſic eſſe credit cognominatam: alius jam formatas diſtinctaſque naturas; alius unam formatam, eamdemque ſpiritalem cæli nomine; aliam informem corporalis materiæ, terræ nomine. Qui autem intelligunt in nominibus cæli & terræ, adhuc informem materiam, de qua formaretur cælum & terra, nec ipſi uno modo id intelligunt; ſed alius unde conſummaretur intelligibilis ſenſibiliſque creatura; alius tantum unde ſenſibilis moles iſta corporea, ſinu grandi continens perſpicuas promtaſque naturas. Nec illi uno modo qui jam diſpoſitas digeſtaſque creaturas cælum & terram vocari hoc loco credunt; ſed alius inviſibilem atque viſibilem; alius ſolam viſibilem, in qua luminoſum cælum ſuſpicimus, & terram caliginoſam, quæque in eis ſunt.

CAPUT XXIX. Quot modis dicitur aliquid prius.

40. AT ille qui non aliter accipit, *In principio fecit*, quam ſi diceretur, primo fecit, non habet quomodo veraciter intelligat cælum & terram, niſi materiam cæli & terræ intelligat, videlicet univerſæ, id eſt intelligibilis corporaliſque creaturæ. Si enim jam formatam velit univerſam; recte ab eo quæri poterit, ſi hoc primo fecit Deus quid fecerit deinceps; & poſt univerſitatem non inveniet; ac per hoc audiet invitus, Quomodo illud primo, ſi poſtea nihil? Cum vero dicit primo informem, deinde formatam, non eſt abſurdus, ſi modo eſt idoneus diſcernere quid præcedat æternitate, quid tempore, quid electione, quid origine. Æternitate, ſicut Deus omnia; tempore ſicut flos fructum; electione, ſicut fructus florem; origine, ſicut ſonus cantum. In his quatuor primum & ultimum quæ commemoravi, difficillime intelliguntur; duo media facillime. Namque rara viſio eſt & nimis ardua conſpicere, Domine, æternitatem tuam incommutabiliter mutabilia facientem, ac per hoc priorem. Quis deinde ſic acutum cernat animo, ut ſine labore magno dignoſcere valeat, quomodo ſit prior ſonus quam cantus, ideo quia cantus eſt formatus ſonus, & eſſe utique aliquid non formatum poteſt, formari autem quod non eſt, non poteſt? Sic eſt prior materies, quam id quod ex ea fit: non ideo prior quia ipſa efficit, cum potius fiat; nec prior intervallo temporis. Neque enim priore tempore ſonos edimus informes ſine cantu, & eos poſteriore tempore in formam cantici coaptamus aut fingimus, ſicut ligna quibus arca, vel argentum quo vaſculum fabricatur. Tales quippe materiæ tempore etiam præcedunt formas rerum quæ fiunt ex eis: at in cantu non ita eſt. Cum enim cantatur, auditur ſonus ejus; non prius informiter ſonat, & deinde formatur in cantum. Quod enim primo utcumque ſonuerit, præterit, nec ex eo quidquam reperies quod reſumtum arte componas: & ideo cantus in ſono ſuo vertitur, qui ſonus ejus, materies ejus eſt. Idem quippe formatur ut cantus ſit; & ideo, ſicut dicebam, prior materies ſonandi quam forma cantandi: non [a] per faciendi potentiam prior; neque enim ſonus eſt cantandi artifex, ſed cantanti animæ ſubjacet ex corpore, de quo cantum faciat. Nec tempore prior; ſimul enim cum cantu editur. Nec prior electione; non enim potior ſonus quam cantus, quando quidem cantus eſt non tantum ſonus, verum etiam ſonus ſpecioſus. Sed prior eſt origine, quia non cantus formatur ut ſonus ſit, ſed ſonus formatur ut cantus ſit. Hoc exemplo qui poteſt intelligat materiam rerum primo factam, & appellatam cælum & terram, quia inde facta ſunt cælum & terra; nec tempore primo factam, quia formæ rerum exſerunt tempora, illa autem erat informis, jamque in temporibus ſimul animadvertitur, nec tamen de illa [b] narrari aliquid poteſt, niſi velut tempore prior ſit, cum pendatur extremior, quia profecto meliora ſunt formata quam informia, & [c] præcedatur æternitate Creatoris, ut eſſet de nihilo, unde aliquid fieret.

CAPUT XXX. Tractatores Scripturæ diverſa ſentientes concordent invicem caritate & ſtudio veritatis.

41. IN hac diverſitate ſententiarum verarum concordiam pariat ipſa veritas, & Deus noſter miſereatur noſtri, ut legitime lege utamur, præcepti fine, pura caritate. Ac per hoc ſi quis quærit ex me, quid horum Moyſes ille tuus famulus ſenſerit, non ſunt hi ſermones confeſſionum mearum; ſi tibi non confiteor, neſcio; & ſcio tamen illas veras eſſe ſententias, exceptis carnalibus de quibus quantum exiſtimavi locutus ſum: quos tamen bonæ ſpei parvulos hæc verba libri tui non territant, alta humiliter, & pauca copioſe. Sed omnes quos in eis verbis vera cernere ac dicere fateor, diligamus nos invicem, pariterque diligamus te Deum noſtrum fontem veritatis, ſi non vana, ſed ipſam ſitimus; eumdemque famulum tuum Scripturæ hujus diſpenſatorem, Spiritu tuo plenum ita honoremus, ut hoc eum te revelante cum hæc ſcriberet adtendiſſe credamus, quod in eis maxime & luce veritatis, & fruge utilitatis excellit.

CAPUT XXXI. Senſiſſe putandus eſt Moyſes quidquid veri poteſt in ipſius verbis inveniri.

42. ITA cum alius dixerit, Hoc ſenſit quod ego; & alius, Immo illud quod ego; religioſius me arbitror dicere, Cur non utrumque potius, ſi utrumque verum eſt? Et ſi quid tertium, & ſi quid quartum, & ſi quid omnino aliud verum quiſpiam in his verbis videt, cur non illa omnia vidiſſe credatur, per quem unus Deus ſacras litteras vera & diverſa viſuris multorum ſenſibus temperavit? Ego certe, quod intrepidus de corde meo pronuntio, ſi ad culmen auctoritatis aliquid ſcriberem, ſic mallem ſcribere, ut quod veri quiſque de his rebus capere poſſet, mea verba reſonarent, quam ut unam veram ſententiam ad hoc apertius ponerem, ut excluderem ceteras, quarum falſitas me non poſſet offendere. Nolo itaque, Deus meus, tam præceps eſſe, ut hoc illum virum de te meruiſſe non credam. Senſit ille omnino in his verbis, atque cogitavit cum ea ſcriberet, quidquid hic veri potuimus invenire, & quidquid nos non potuimus, aut nondum poſſumus, & tamen in eis inveniri poteſt.

CAPUT XXXII. Veri Scripturæ ſenſus a Spiritu-ſancto revelantur.

43. POSTREMO, Domine qui Deus es, & non caro & ſanguis, ſi quid homo minus videt, numquid & Spiritum tuum bonum qui deducet me in terram rectam latere potuit, quidquid eras in eis verbis tu ipſe revelaturus legentibus poſteris, etiam ſi ille per quem dicta ſunt, unam fortaſſis ex multis veris ſententiam cogitavit? Quod ſi ita eſt, ſit igitur illa quam cogitavit ceteris excelſior. Nobis autem, Domine, aut ipſam demonſtra, aut quam placet alteram veram; ut ſive nobis hoc quod etiam illi homini tuo, ſive aliud ex eorumdem verborum occaſione patefacias,

tu

a Editi, *perficiendi potentia*, refragantibus MSS. quorum lectionem amplectimur.

b Legendum videtur, *variari*: vult enim Auguſtinus quod ſicut ſonus origine præſedit cantum qui ex eo formatur; ita materia *velut tempore*, id eſt origine præcedere debet, ut aliquid de illa variari poſſit.

c Sic MSS. & Arn. At Bad. habet, *precedantur*, Editi alii *precedunt*.

tu tamen pascas, non error illudat. Ecce Domine Deus meus, quam multa de paucis verbis, quam multa oro te scripsimus? Quæ nostræ vires, quæ tempora omnibus libris tuis ad istum modum sufficient? Sine itaque me brevius in eis confiteri tibi, & eligere unum aliquid quod tu inspiraveris verum, certum & bonum, etiam si multa occurrerint, ubi multa occurrere poterunt; ea fide confessionis meæ, ut si hoc dixero quod sensit minister tuus, recte atque optime; id enim conari me oportet: quod si adsecutus non fuero, id tamen dicam quod mihi per ejus verba veritas tua dicere voluerit, quæ illi quoque dixit quod voluit.

LIBER DECIMUS-TERTIUS.

Dei bonitatem in rerum productione ac perfectione relucere; tum etiam Deum, Trinitatem, ipsiusque proprietatem Spiritus-sancti primis Geneseos verbis insinuari ostendit. Postmodum vero totam conditi mundi historiam allegorica interpretatione transfert ad ea, quæ Deus in Ecclesia ad hominum sanctitatem & gloriam operatur,

CAPUT I. Invocat Deum, cujus bonitate se præventum agnoscit.

1. INVOCO te, Deus meus misericordia mea, qui fecisti me, & oblitum tui oblitus non es. Invoco te in animam meam, quam præparas ad capiendum te ex desiderio quod inspiras ei; nunc invocantem te ne deseras, qui prius quam invocarem præveniisti & institisti crebrescens multimodis vocibus, ut audirem de longinquo & converterer, & vocantem me invocarem te. Tu enim Domine deleviisti omnia mala merita mea, ne retribueres manibus meis in quibus a te defeci; & præveniisti omnia bona merita mea, ut retribueres manibus tuis quibus me fecisti: quia & prius quam essem tu eras, nec eram cui præstares ut essem; & tamen ecce sum ex bonitate tua præveniente totum hoc quod me fecisti, & unde me fecisti. Neque enim eguisti me, aut ego tale bonum sum quo tu adjuveris Domine meus & Deus meus; non ut tibi sic serviam quasi ne fatigeris in agendo, aut ne minor sit potestas tua carens obsequio meo; neque ut sic te colam quasi terram, ut sis incultus si non te colam; sed ut serviam tibi & colam te, ut de te mihi bene sit, a quo mihi est ut sim cui bene sit.

CAPUT II. Creaturæ ex Dei bonitate subsistunt & perficiuntur.

2. EX plenitudine quippe bonitatis tuæ creatura tua subsistit, ut bonum quod tibi nihil prodesset, nec de te æquale tibi esset, tamen quia ex te fieri potuit, non deesset. Quid enim te promeruit *cælum & terra*, quæ *fecisti in Principio*? Dicant quid te promeruerunt spiritalis corporalisque natura, quas fecisti in Sapientia tua, ut inde penderent etiam inchoata & informia quæque in genere suo, vel spiritali vel corporali, euntia in immoderationem, & in longinquam dissimilitudinem tuam; spiritale informe præstantius, quam si formatum corpus esset; corporale autem informe præstantius, quam si omnino nihil esset: atque ita penderent in tuo verbo informia, nisi per idem verbum revocarentur ad unitatem tuam, & formarentur, & essent ab uno te summo bono universa bona valde. Quid te promeruerant ut essent saltem informia, quæ neque hoc essent, nisi ex te?

3. Quid te promeruit materies corporalis, ut esset saltem *invisibilis & incomposita*? Quia neque hoc esset, nisi quia fecisti eam: ideoque te, quia non erat, promereri ut esset non poterat. Aut quid te promeruit inchoatio creaturæ spiritalis, ut saltem tenebrosa fluitaret similis abysso, tui dissimilis, nisi per idem verbum converteretur ad idem a quo facta est, atque ab eo illuminata lux fieret, quamvis non æqualiter, tamen conformis formæ æquali tibi? Sicut enim corpori non hoc est esse quod pulcrum esse, alioquin deforme esse non posset: ita etiam creato spiritui, non id est vivere quod sapienter vivere, alioquin incommutabiliter saperet. Bonum autem illi est hærere tibi semper, ne quod adeptus est conversione, aversione lumen amittat, & relabatur in vitam tenebrosæ abysso similem. Nam & nos qui secundum animam creatura spiritalis sumus, aversi a te nostro lumine, in ea vita fuimus aliquando tenebræ, & in reliquiis obscuritatis nostræ laboramus, donec simus justitia tua in Unico tuo sicut montes Dei. Nam judicia tua fuimus, sicut abyssus multa.

CAPUT III. Ex Dei gratia omnia. *Gen. 1. 3.*

4. QUOD autem in primis conditionibus dixisti, *Fiat lux, & facta est lux*; non incongruenter hoc intelligo in creatura spiritali; quia erat jam qualiscumque vita quam illuminares. Sed sicut non te promeruerat ut esset talis vita quæ illuminari posset, ita nec cum jam esset promeruit te ut illuminaretur. Neque enim ejus informitas placeret tibi, si non lux fieret, non exsistendo, sed intuendo illuminantem lucem eique cohærendo; ut & quodcumque vivit, & quod beate vivit, non deberet nisi gratiæ tuæ, conversa per commutationem meliorem ad id quod neque in melius neque in deterius mutari potest; quod tu solus es, quia solus simpliciter es, cui non est aliud vivere, aliud beate vivere, quia tua beatitudo tu es.

CAPUT IV. Deus non eget rebus conditis.

5. QUID ergo tibi deesset ad bonum quod tu tibi es, etiam si ista vel omnino nulla essent, vel informia remanerent, quæ non ex indigentia fecisti, sed ex plenitudine bonitatis tuæ, cohibens atque convertens ad formam, non ut tamquam tuum gaudium compleatur ex eis? Perfecto enim tibi displicet eorum imperfectio, ut ex te perficiantur & tibi placeant, non autem imperfecto tamquam & tu eorum perfectione perficiendus sis. *Spiritus* enim *tuus* bonus *superferebatur super aquas*, non ferebatur ab eis tamquam in eis requiesceret. In quibus enim requiescere dicitur Spiritus tuus bonus, hos in se requiescere facit. Sed superferebatur incorruptibilis & incommutabilis voluntas tua, ipse in se sibi sufficiens, super eam quam feceras vitam; cui non est hoc vivere quod beate vivere, quia vivit etiam fluitans in obscuritate sua; cui restat converti ad eum a quo facta est, & magis magisque vivere apud fontem vitæ, & in lumine ejus videre lumen, & perfici, & illustrari, & beari.

CAPUT V. Trinitas qui Deus a

6. ECCE apparet mihi in ænigmate Trinitas quod es Deus meus, quoniam tu Pater *in Principio* a sapientiæ nostræ quod est tua Sapientia

a Insignem huncce locum redintegrant MSS. Mutilus quippe incusis erat detractis verbis istis, *sapientiæ nostræ*.

est ex primis verbis Gen. intelligitur.

de te nata, æqualis tibi & coæterna, id eſt in Filio tuo *feciſti cælum & terram*. Et multa diximus de *cælo cæli*, & de *terra inviſibili & incompoſita*, & de *abyſſo tenebroſa*, ſecundum ſpiritalis informitatis vagabunda deliquia, niſi converteretur ad eum a quo erat qualiſcumque vita, & illuminatione fieret ſpecioſa vita, & eſſet cęlum cęli ejus, quod inter aquam & aquam poſtea factum eſt. Et tenebam jam Patrem in *Dei* nomine qui fecit hæc, & Filium in *Principii* nomine in quo fecit hæc; & Trinitatem credens Deum meum ſicuti credebam, quærebam in eloquiis ſanctis ejus, & ecce *Spiritus tuus ſuperferebatur ſuper aquas*. Ecce Trinitas Deus meus, Pater & Filius & Spiritus-ſanctus, creator univerſæ creaturæ.

CAPUT VI. Cur dictus eſt Spiritus ſuperferri ſuper aquas.

7. SED quæ cauſſa fuerat, o lumen veridicum, tibi admoveo cor meum, ne me vana doceat, diſcute tenebras ejus, & dic mihi, obſecro te per matrem caritatem, obſecro te, dic mihi quæ cauſſa fuerat, ut poſt nominatum *cælum*, & *terram inviſibilem & incompoſitam*, & *tenebras ſuper abyſſum*, tum demum Scriptura tua nominaret *Spiritum tuum*? An quia oportebat ſic eum inſinuari, ut diceretur *ſuperferri*, & non poſſet hoc dici niſi prius illud commemoraretur, cui ſuperferri Spiritus tuus poſſet intelligi? Nec Patri enim nec Filio ſuperferebatur; nec ſuperferri recte diceretur, ſi nulli rei ſuperferretur? Prius ergo dicendum erat cui ſuperferretur, & deinde ille quem non oportebat aliter commemorari, niſi ut ſuperferri diceretur. Cur ergo aliter eum inſinuari non oportebat, niſi ut ſuperferri diceretur?

CAPUT VII. Effectus Spiritus-ſancti. *Rom.5.5.*

8. JAM hinc ſequatur qui poteſt intellectu Apoſtolum tuum dicentem, quia caritas tua diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum-ſanctum, qui datus eſt nobis; & de ſpiritalibus docentem, & demonſtrantem ſupereminentem viam caritatis, & flectentem genua pro nobis ad te, ut cognoſcamus ſupereminentem ſcientiam caritatis Chriſti. Ideoque ab initio ſupereminens ſuperferebatur ſuper aquas. Cui dicam? quomodo dicam de pondere cupiditatis in abruptam abyſſum, & de ſublevatione caritatis per Spiritum tuum, qui ſuperferebatur ſuper aquas? Cui dicam? quomodo dicam? [a] Mergimur, & emergimus? Neque enim loca ſunt quibus mergimur & emergimus. Quid ſimilius, & quid diſſimilius? Affectus ſunt, amores ſunt, immunditia ſpiritus noſtri defluens inferius amore curarum, & ſanctitas tui adtollens nos ſuperius amore ſecuritatis, ut ſurſum cor habeamus ad te, ubi Spiritus tuus ſuperfertur ſuper aquas, & veniamus ad ſupereminentem requiem, cum pertranſierit anima noſtra aquas quæ ſunt ſine ſubſtantia.

a

CAPUT VIII. Intellectuali creaturæ ad beatam requiem non ſufficit quid. quid Deo minus eſt.

9. DEFLUXIT Angelus, defluxit anima hominis, & indicaverunt abyſſum univerſę [b] ſpiritalis creaturæ in profundo tenebroſo, niſi dixiſſes ab initio, *Fiat lux*, & *facta eſſet lux*: & inhæreret tibi omnis obediens intelligentia cęleſtis civitatis tuæ, & requieſceret in Spiritu tuo, qui ſuperfertur incommutabiliter ſuper omne mutabile. Alioquin & ipſum cęlum cęli tenebroſa abyſſus eſſet in ſe; nunc autem lux eſt in Domino. Nam & in ipſa miſera inquietudine defluentium ſpirituum & indicantium tenebras ſuas nudatas veſte luminis tui, ſatis OSTENDIS quam magnam creaturam rationalem feceris, cui nullo modo ſufficit ad beatam requiem quidquid te minus eſt, ac per hoc nec ipſa ſibi. Tu enim Deus noſter illuminabis tenebras noſtras: ex te oriuntur veſtimenta noſtra, & tenebræ noſtræ ſicut meridies erunt. Da mihi te Deus meus, redde te [c] mihi: te enim amo, & ſi parum eſt, amem validius. NON POSSUM metiri ut ſciam quantum deſit mihi amoris ad id quod ſat eſt, ut currat vita mea in amplexus tuos, nec avertatur donec [d] abſcondatur in abſcondito vultus tui. Hoc tantum ſcio, quia MALE MIHI eſt præter te, non ſolum extra me, ſed & in meipſo, & omnis mihi copia quæ Deus non eſt, egeſtas eſt.

b

c e

d

CAPUT IX. Cur ſolus Spiritus-ſanctus ſuperferebatur ſuper aquas.

10. NUMQUID aut Pater aut Filius non ſuperferebatur ſuper aquas? Si tamquam loco ſicut corpus, nec Spiritus-ſanctus. Si autem incommutabilis divinitatis eminentia ſuper omne mutabile, & Pater & Filius & Spiritus-ſanctus ſuperferebatur ſuper aquas, cur ergo tantum de Spiritu tuo dictum eſt hoc? cur de illo tantum dictum eſt? Quaſi locus ibi eſſet qui non eſt locus, de quo ſolo dictum eſt quod ſit donum tuum. In dono tuo requieſcimus; ibi te fruimur. Requies noſtra, locus noſter. Amor illuc adtollit nos, & Spiritus tuus bonus exaltat humilitatem noſtram de portis mortis. In bona voluntate pax nobis eſt. Corpus pondere ſuo nititur ad locum ſuum. Pondus non ad ima tantum eſt, ſed ad locum ſuum. Ignis ſurſum tendit, deorſum lapis. Ponderibus ſuis aguntur, loca ſua petunt. Oleum infra aquam fuſum, ſupra aquam adtollitur; aqua ſupra oleum fuſa, infra oleum demergitur; ponderibus ſuis aguntur, loca ſua petunt. Minus ordinata inquieta ſunt, ordinantur & quieſcunt. PONDUS meum amor meus, eo feror quocumque feror. Dono tuo accendimur, & ſurſum ferimur. Inardeſcimus, & imus. Adſcendimus adſcenſiones in corde, & cantamus canticum graduum. Igne tuo, igne tuo bono inardeſcimus & imus, quoniam ſurſum imus ad pacem Jeruſalem, quoniam jocundatus ſum in his [e] qui dixerunt mihi, in domum Domini ibimus. Ibi nos collocavit voluntas bona, ut nihil velimus aliud quam permanere illic in æternum.

e

CAPUT X. Ex dono Dei omnia.

11. BEATA creatura quæ non novit aliud, cum eſſet ipſa aliud, niſi dono tuo quod ſuperfertur ſuper omne mutabile, mox ut facta eſt, adtolleretur nullo intervallo temporis in ea vocatione qua dixiſti, *Fiat lux*, & [f] fieret lux. In nobis enim diſtinguitur tempore, quod tenebræ fuimus, & lux efficimur. In illa vero dictum eſt quid eſſet niſi illuminaretur; & ita dictum eſt, quaſi prius fuerit fluxa & tenebroſa; ut appareret cauſſa qua factum eſt ut aliter eſſet, id eſt ut ad lumen indeficiens converſa lux eſſet. Qui poteſt, intelligat, [g] & qui non poteſt, a te petat. Ut quid mihi moleſtus eſt, quaſi ego illuminem omnem hominem venientem in hunc mundum?

f

g

CAPUT XI. Symbola Trinitatis in homine.

12. TRINITATEM omnipotentem quis intelligit? Et quis non loquitur eam, ſi tamen eam? Rara anima, quæ cum de illa loquitur, ſcit quid loquitur. Et contendunt & dimicant, & nemo ſine pace

---

a MSS. non habent hoc loco, *Mergimur, & emergimus*.

b Ita MSS. At editiones excepta Arn. præferunt, *ſpiritales*: non bene. Intendit quippe Auguſtinus abyſſum intellectualis omnis creaturæ ipſo Angeli & hominis lapſu fuiſſe indicatam.

c In MSS. *redde mihi te: en amo*.

d Lov. *abſcondar*. Sed verius editiones aliæ cum MSS. *abſcondatur*: ſubintellige, *vita mea*.

e In prius excuſis, *quæ dixerunt*. Sed alludit Auguſtinus ad Pſal. 121. 1. in quo legere ſolet, *qui dixerunt*. & ſic habent hic MSS.

f Sic MSS. cum Arn. At Bad. Am. Er. & Lov. habent, *facta eſt*; & paulo poſt, *quo tenebræ fuimus*.

g MSS. carent his verbis, *& qui non poteſt*.

ce videt istam visionem. Vellem ut hæc tria cogitarent homines in se ipsis. Longe aliud sunt ista tria quam illa Trinitas: sed dico ubi se exerceant, & probent, & sentiant quam longe [a] sunt. Dico autem hæc tria, esse, nosse, velle. Sum enim, & novi, & volo; sum sciens, & volens; & scio esse me, & velle; & volo esse, & scire. In his igitur tribus quam sit inseparabilis vita, & una vita, & una mens, & una essentia, quam denique inseparabilis distinctio, & tamen distinctio, videat, qui potest. Certe coram se est, adtendat in se, & videat, & dicat mihi. Sed cum invenerit in his aliquid & dixerit, non jam se putet invenisse illud quod supra ista est incommutabile, quod est incommutabiliter, & scit incommutabiliter, & vult incommutabiliter; & utrum propter tria hæc & ibi Trinitas; an in singulis hæc tria, [b] ut terna singulorum sint; an utrumque miris modis simpliciter & multipliciter infinito in se sibi fine quo est, & sibi notum est, & sibi sufficit incommutabiliter idipsum copiosa unitatis magnitudine, quis facile cogitaverit? quis ullo modo dixerit? quis quolibet modo temere pronuntiaverit?

CAPUT XII. Mundi creatio formationem Ecclesiæ præfigurat.

13. PROCEDE in confessione fides mea, dic Domino Deo tuo, Sancte, Sancte, Sancte Domine Deus meus, in nomine tuo baptizati sumus, Pater & Fili & Spiritus-sancte; in nomine tuo baptizamus, Pater & Fili & Spiritus-sancte; quia & apud nos in Christo suo *fecit Deus cælum & terram*, spiritales & carnales Ecclesiæ suæ; & *terra* nostra ante quam acciperet formam doctrinæ, *invisibilis erat & incomposita*; & ignorantiæ tenebris tegebamur; quoniam pro iniquitate erudisti hominem, & judicia tua sicut *abyssus* multa. Sed quia *Spiritus tuus superferebatur super aquam*; non reliquit miseriam nostram misericordia tua, & dixisti, *Fiat lux*. Pænitentiam agite, appropinquavit enim regnum cælorum. Pænitentiam agite, *Fiat lux*. Et quoniam conturbata erat ad nos ipsos anima nostra, commemorati sumus tui Domine de terra Jordanis, & de monte æquali tibi, sed parvo propter nos; & displicuerunt nobis tenebræ nostræ, & conversi sumus ad te, & *facta est lux*. Et ecce fuimus aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.

CAPUT XIII. Renovatio hominis dum hic vivit nondum perfecta. 1. Cor. 3. 1.

14. ET tamen adhuc per fidem, nondum per speciem. Spe enim salvi facti sumus. Spes autem quæ videtur non est spes. Adhuc *abyssus* abyssum invocat, sed in voce cataractarum tuarum. Adhuc & ille qui dicit, Non potui vobis loqui, quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, etiam ipse nondum se arbitratur comprehendisse; & quæ retro oblitus, in ea quæ ante sunt, extenditur, & ingemiscit gravatus, & sitit anima ejus ad Deum vivum, quemadmodum cervus ad fontes aquarum, & dicit, Quando veniam? habitaculum suum quod de cælo est, superindui cupiens, & invocat inferiorem abyssum dicens, Nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in novitate mentis vestræ; &, Nolite pueri effici [c] mentibus, sed malitia parvuli estote, ut mentibus perfecti sitis; &, O stulti Galatæ, quis vos fascinavit? Sed jam non in voce sua; in tua enim qui misisti Spiritum tuum de excelsis, per eum qui adscendit in altum, & aperuit cataractas donorum suorum, ut fluminis impetus lætificaret civitatem tuam. Illi enim suspirat sponsi amicus, habens jam spiritus primitias penes eum, sed adhuc in semetipso ingemiscens, adoptionem exspectans redemtionem corporis sui; illi suspirat, membrum est enim sponsæ; & illi zelat, amicus est enim sponsi; illi zelat non sibi, quia in voce cataractarum tuarum, non in voce sua invocat alteram abyssum, cui zelans timet, ne sicut serpens Evam decepit astutia sua, sic & eorum sensus corrumpantur a castitate, quæ est in sponso nostro Unico tuo. Quæ est illa speciei lux? Cum videbimus eum sicuti est, & transierint lacrymæ quæ mihi factæ sunt panis die ac nocte, dum dicitur mihi quotidie, Ubi est Deus tuus?

CAPUT XIV. Fide & spe corroboramur.

15. ET ego dico, Deus meus ubi es? [d] Ecce ubi es. Respiro in te paululum, cum effundo super me animam meam in voce exsultationis & confessionis soni festivitatem celebrantis. Et adhuc tristis est, quia relabitur & fit *abyssus*, vel potius sentit adhuc se esse abyssum. Dicit ei fides mea quam accendisti in nocte ante pedes meos, Quare tristis es anima mea, & quare conturbas me? Spera in Domino; lucerna pedibus tuis verbum ejus. Spera, & persevera, donec transeat nox mater iniquorum, donec transeat ira Domini, cujus filii & nos fuimus aliquando tenebræ, quarum residua trahimus in corpore propter peccatum mortuo, donec adspiret dies, & removeantur umbræ. Spera in Domino; mane adstabo [e], & contemplabor, semper confitebor illi. Mane adstabo, & videbo salutare vultus mei, Deum meum qui vivificabit & mortalia corpora nostra, propter Spiritum qui habitat in nobis; quia *super* interius nostrum *tenebrosum & fluidum* misericorditer *superferebatur*. Unde in hac peregrinatione pignus accepimus, ut jam simus *lux*, dum adhuc spe salvi facti sumus, & filii lucis, & filii diei, non filii noctis neque tenebrarum, quod tamen fuimus. Inter quos & nos in isto adhuc incerto humanæ notitiæ, tu solus *dividis* qui probas corda nostra, & vocas *lucem diem*, & *tenebras noctem*. Quis enim nos discernit nisi tu? quid autem habemus quod non accepimus a te, ex eadem massa vasa in honorem, ex qua sunt & alia facta in contumeliam?

CAPUT XV. Fiat firmamentum &c. Gen. 1. 6. Quid firmamentum, quid superiores aquæ.

16. AUT quis nisi tu Deus noster fecisti nobis *firmamentum* auctoritatis super nos in Scriptura tua divina? *Cælum* enim plicabitur ut liber, & nunc sicut pellis extenditur super nos. Sublimioris enim auctoritatis est tua divina Scriptura, cum jam obierunt istam mortem illi mortales, per quos eam dispensasti nobis. Et tu scis Domine, tu scis quemadmodum pellibus indueris homines, cum peccato mortales fierent. Unde sicut pellem extendisti firmamentum libri tui, concordes utique sermones tuos, quos per mortalium ministerium superposuisti nobis. Namque ipsa eorum morte solidamentum auctoritatis in eloquiis tuis per eos editis sublimiter extenditur super omnia quæ subter sunt: quod cum hic viverent, non ita sublimiter extentum erat. Nondum sicut pellem cælum extenderas, non-

Rom. 12. 2. 1. Cor. 14. 20. [c] Gal. 3. 1.

a Er. & Lov. *quam longe aliud sunt*. Sed abest, *aliud* a MSS. necnon ab editis Bad. Am. Som. & Arn.

b Lov. *aut terna*. Sed clarius aliæ editiones cum MSS. *ut terna*. Mox enim sequitur, *an utrumque*; quo significatur duo jam esse proposita, unum *an propter tria hæc ibi Trinitas*, alterum porro *an in singulis hæc tria*, ita *ut terna singulorum sint*. Quamquam apud Am. & Er. sic post hæc legitur: *an utrorumque miris modis simpliciter & multipliciter infinito insensibili sine quo est* &c. Ita quoque apud Bad. nisi quod habetur, *sine*, non, *sine*.

c MSS. aliquot, *effici sensibus*.

d Apud Lov. omittitur, *Ecce ubi es*.

e Editi cum nonnullis MSS. *Mane adstabo tibi & contemplabor*. at abest, *tibi*, a verioribus codicibus.

nondum mortis eorum famam uſquequaque dilataveras.

17. Videamus Domine cælos opera digitorum tuorum : diſſerena oculis noſtris nubilum quo ſubtexiſti eos. Ibi eſt teſtimonium tuum, ſapientiam præſtans parvulis. Perfice, Deus meus, laudem tuam ex ore infantium & lactentium. Neque enim novimus alios libros ita deſtruentes ſuperbiam, ita deſtruentes inimicum & defenſorem, reſiſtentem reconciliationi tuæ defendendo peccata ſua. Non novi, Domine, non novi alia tam caſta eloquia, quæ ſic mihi perſuaderent confeſſionem, & lenirent cervicem meam jugo tuo, & invitarent colere te gratis. Intelligam ea, Pater bone : da mihi hoc ſubterpoſito, quia ſubterpoſitis ſolidaſti ea.

18. Sunt aliæ *aquæ ſuper* hoc *firmamentum*, credo immortales, & a terrena corruptione ſecretæ. Laudent nomen tuum, laudent te ſupercæleſtes populi Angelorum tuorum, qui non opus habent [a] ſuſpicere firmamentum hoc, & legendo cognoſcere verbum tuum. Vident enim faciem tuam ſemper, & ibi legunt ſine ſyllabis temporum quid velit æterna voluntas tua. Legunt, eligunt, & diligunt; ſemper legunt, & numquam præterit quod legunt. Eligendo enim & diligendo legunt ipſam incommutabilitatem conſilii tui. Non clauditur codex eorum, nec plicatur liber eorum, quia tu ipſe illis hoc es, & es in æternum, quia ſuper hoc firmamentum ordinaſti eos, [b] quod firmaſti ſuper infirmitatem inferiorum populorum, ubi ſuſpicerent & cognoſcerent miſericordiam tuam, temporaliter enuntiantem te, qui feciſti tempora. In cælo enim Domine miſericordia tua, & veritas tua uſque ad nubes. Tranſeunt nubes, cælum autem manet : tranſeunt prædicatores verbi tui ex hac vita in aliam vitam ; Scriptura vero tua uſque in finem ſæculi ſuper populos extenditur. Sed & cælum & terra tranſibunt ; ſermones autem tui non tranſibunt, quoniam & pellis plicabitur, & fœnum ſuper quod extendebatur, cum claritate ſua præteriet ; verbum autem tuum manet in æternum ; quod nunc in ænigmate nubium & per ſpeculum cæli, non ſicuti eſt apparet nobis ; quia & nos quamvis Filio tuo dilecti ſimus, nondum apparuit quod erimus. Adtendit per retia carnis, & blanditus eſt, & inflammavit, & cucurrimus poſt odorem ejus. Sed cum apparuerit, ſimiles ei erimus, quoniam videbimus eum ſicuti eſt : ſicuti eſt, Domine, videre noſtrum, quod nondum eſt [c] nobis.

CAPUT XVI. Solus Deus ſe ſcit omnino ſicuti eſt.

19. NAM ſicut omnino tu es, tu ſcis ſolus, qui es incommutabiliter, & ſcis incommutabiliter, & vis incommutabiliter. Et eſſentia tua ſcit & vult incommutabiliter, & ſcientia tua eſt & vult incommutabiliter, & voluntas tua eſt & ſcit incommutabiliter. Nec videtur juſtum eſſe coram te, ut quemadmodum ſe ſcit lumen incommutabile, ita ſciatur ab illuminato commutabili. Ideoque anima mea tamquam terra ſine aqua tibi ; quia ſicut ſe illuminare de ſe non poteſt, ita ſe ſatiare de ſe non poteſt. Sic enim apud te fons vitæ, quomodo in lumine tuo videbimus lumen.

CAPUT XVII. *Congregavit aquas &c. Gen. 1. 9. Quid mare, quid arida.*

20. QUIS *congregavit* amaricantes in ſocietatem unam? Idem namque illis finis eſt temporalis & terrenæ felicitatis, propter quam faciunt omnia ; quamvis innumerabili varietate curarum fluctuent. Quis Domine, niſi tu qui dixiſti ut congregarentur aquæ in congregationem unam, & *appareret arida* ſitiens tibi? Quoniam tuum eſt & mare, & tu feciſti illud, & aridam terram manus tuæ formaverunt ; neque enim amaritudo voluntatum, ſed *congregatio aquarum vocatur mare*. TU ENIM COERCES etiam malas cupiditates animarum, & figis limites quouſque progredi ſinantur, [d] atque ut in ſe comminuantur fluctus earum : atque ita facis mare ordine imperii tui ſuper omnia.

Explicatur verſ. *Germinet terra &c. Gen. 1. 11.*

21. At animas ſitientes tibi, & apparentes tibi alio fine diſtinctas a ſocietate maris, occulto & dulci fonte irrigas, ut & *terra* det fructum ſuum ; [e] & dat fructum ſuum, & te jubente Domino Deo ſuo *germinat* anima noſtra opera miſericordiæ, *ſecundum genus*, diligens proximum in ſubſidiis neceſſitatum carnalium : *habens in ſe ſemen ſecundum ſimilitudinem* ; quoniam ex noſtra infirmitate compatimur ad ſubveniendum indigentibus, ſimiliter opitulantes quemadmodum nobis vellemus opem ferri, ſi eodem modo indigeremus ; non tantum in facilibus tamquam in herba ſeminali, ſed etiam in protectione adjutorii forti robore, ſicut lignum fructiferum, id eſt beneficum ad eripiendum eum qui injuriam patitur, de manu potentis, & præbendo protectionis umbraculum valido robore juſti judicii.

CAPUT XVIII. *Fiant luminaria &c. Gen. 1. 14. Quæ luminaria dividentia inter diem & noctem.*

22. ITA Domine, ita oro te, oriatur ſicuti facis, ſicuti das hilaritatem & facultatem, oriatur de terra veritas, & juſtitia de cælo reſpiciat, & *fiant in firmamento luminaria*. Frangamus eſurienti panem noſtrum, & egenum ſine tecto inducamus in domum noſtram : nudum veſtiamus, & domeſticos ſeminis noſtri non deſpiciamus. Quibus in terra natis fructibus, vide quia bonum eſt ; & erumpat temporanea lux noſtra, & de iſta inferiori fruge actionis in delicias contemplationis verbum vitæ ſuperius obtinentes, appareamus ſicut *luminaria* in mundo cohærentes *firmamento* Scripturæ tuæ. Ibi enim nobiſcum diſputas, ut *dividamus* inter intelligibilia & ſenſibilia, tamquam *inter diem & noctem* ; vel inter animas alias intelligibilibus, alias ſenſibilibus deditas ; ut jam non tu ſolus in abdito dijudicationis tuæ, ſicut ante quam fieret firmamentum, *dividas inter lucem & tenebras* ; ſed etiam ſpiritales tui in eodem firmamento poſiti atque diſtincti, manifeſtata per orbem gratia tua *luceant ſuper terram, & dividant inter diem & noctem, & ſignificent tempora* ; quia vetera tranſierunt, ecce facta ſunt nova ; & quia propior eſt noſtra ſalus quam cum credidimus ; & quia nox præceſſit, dies autem appropinquavit ; & quia benedicis coronam anni tui, mittens operarios in meſſem tuam, in qua ſeminanda alii laboraverunt, mittens etiam in aliam ſementem, cujus meſſis in fine eſt. Ita [f] das vota optanti, & benedicis annos juſti ; tu autem idem ipſe es, & in annis tuis qui non deficiunt horreum præparas annis tranſeuntibus. Æterno quippe conſilio propriis temporibus bona cæleſtia das ſuper terram.

23. Quoniam quidem alii datur per Spiritum ſermo

---

a Lov. cum antiquioribus editionibus, *ſuſcipere* ; & paululum infra, *ſuſciperent & cognoſcerent miſericordiam tuam*. Sed liquet meliorem eſſe MSS. lectionem, quam in textu damus.

b Lov. *quos*, in textu ; & ad marginem, *quod*. hoc præferre viſum eſt, maxime cum legatur in editis aliis & MSS.

c In vulgatis, *quod nondum eſt, da nobis*. At in MSS. non habetur, *da*, niſi forte in aliquo e recentioribus.

d Ita Bad. Am. Er. cum MSS. undecim. At Lov. & Arn. *progredi ſinantur aquæ, ut in ſe* &c.

e Bad. Am. Er. & Lov. omittunt, *& dat fructum ſuum*.

f Lov. *vitam optanti*. & paulo poſt, *ortum præparas*. contra quam habent ceteri codices, quos utroque loco ſequimur.

mo sapientiæ tamquam *luminare majus*, propter eos qui perspicuæ veritatis luce delectantur tamquam in principio diei; alii autem sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum, tamquam *luminare minus*; alii fides, alii donatio curationum, alii operationes virtutum, alii prophetia, alii dijudicatio spirituum, alteri genera linguarum; & hæc omnia tamquam *stellæ*. Omnia enim hæc operatur unus atque idem Spiritus, dividens propria unicuique prout vult, & faciens apparere sidera in manifestatione ad utilitatem. Sermo autem scientiæ qua continentur omnia sacramenta, quæ variantur temporibus tamquam *luna*, & ceteræ notitiæ donorum, quæ deinceps tamquam *stellæ* commemorata sunt, quantum differunt ab illo candore sapientiæ, quo gaudet prædictus dies, tantum *in* [a] *principio noctis sunt*. His enim sunt necessaria, quibus ille prudentissimus servus tuus non potuit loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus, ille qui sapientiam loquitur inter perfectos. Animalis autem homo tamquam parvulus in Christo lactisque potator, donec roboretur ad solidum cibum, & aciem firmet ad *solis* adspectum, non habeat desertam noctem suam, sed luce lunæ stellarumque contentus sit. Hæc nobiscum disputas, sapientissime Deus noster, in libro tuo firmamento tuo, ut discernamus omnia contemplatione mirabili, quamvis adhuc *in signis*, & *in temporibus*, & *in diebus*, & *in annis*.

1 Cor. 12. 8.

a

CAPUT XIX. Tractat eumdem versiculum, *Fiant luminaria* &c.

24. SED prius lavamini, mundi estote; auferte nequitiam ab animis vestris, atque a conspectu oculorum meorum, ut *appareat arida*. Discite bonum facere, judicate pupillo, & justificate viduam, ut *germinet terra herbam pabuli & lignum fructiferum*; & venite disputemus, dicit Dominus, ut *fiant luminaria in firmamento cæli, & luceant super terram*. Quærebat dives ille a magistro bono, quid faceret ut vitam æternam consequeretur: dicat ei Magister bonus, quem putabat hominem, & nihil amplius; bonus est autem, quia Deus est: dicat ei ut si vult venire ad vitam, servet mandata: separet a se *amaritudinem* malitiæ atque nequitiæ; non occidat, non mœchetur, non furetur, non falsum testimonium dicat, ut *appareat arida*; *& germinet* honorem patris & matris, & dilectionem proximi. Feci, inquit, hæc omnia. Unde ergo tantæ spinæ, si terra fructifera est? Vade, exstirpa silvosa dumeta avaritiæ, vende quæ possides, & implere frugibus dando pauperibus, & habebis thesaurum in cælis, & sequere Dominum, si vis esse perfectus, eis sociatus inter quos loquitur sapientiam ille qui novit quid distribuat diei & nocti; ut noris & tu, ut *fiant* & tibi *luminaria in firmamento cæli*; quod non fiet, nisi fuerit illic cor tuum; quod item non fiet, nisi fuerit illic thesaurus tuus, sicut audisti a magistro bono. Sed contristata est terra sterilis, & spinæ offocaverunt verbum.

Mat. 19. 16.

Mat. 6. 21.

25. Vos autem genus electum, infirma mundi, qui dimisistis omnia, ut sequeremini Dominum, ite post eum, & confundite fortia; ite post eum specioси pedes, & *lucete in firmamento*, ut cæli enarrent gloriam ejus, *dividentes inter lucem* perfectorum, sed nondum sicut Angelorum; & *tenebras* parvulorum, sed non [b] despectorum; lucete super omnem terram, & *dies sole* candens eructet diei verbum sapientiæ; & *nox luna* lucens annuntiet nocti verbum scientiæ.

b

Luna & stellæ nocti lucent, sed nox non obscurat eas; quoniam ipsæ illuminant eam pro modulo ejus. Ecce enim tamquam Deo dicente, *Fiant luminaria in firmamento cæli*, factus est subito de cælo sonus, quasi ferretur flatus vehemens, & visæ sunt linguæ divisæ quasi ignis, qui & insedit super unumquemque illorum, & facta sunt luminaria in firmamento cæli, verbum vitæ habentia. Ubique discurrite ignes sancti, ignes decori. Vos enim estis lumen mundi, nec estis sub modio. Exaltatus est cui adhæsistis, & exaltavit vos. Discurrite, & innotescite omnibus gentibus.

CAPUT XX. *Producant aquæ reptilia* &c. *Gen.* 1. 20. Quæ reptilia, quæ volatilia.

26. CONCIPIAT & mare, & pariat opera vestra, & *producant aquæ reptilia animarum vivarum*. Separantes enim pretiosum a vili, facti estis os Dei, per quod diceret, *Producant aquæ*, non animam vivam quam terra producit, sed *reptilia animarum vivarum, & volatilia volantia super terram*. Repserunt enim sacramenta tua Deus per opera sanctorum tuorum inter medios fluctus tentationum sæculi, ad imbuendas gentes nomine tuo, in baptismo tuo. Et inter hæc facta sunt magnalia mirabilia tamquam *ceti grandes*, & voces nuntiorum tuorum volitantes super terram juxta firmamentum libri tui, præposito illo sibi ad auctoritatem, sub quo volitarent quocumque irent. Neque enim sunt loquelæ neque sermones, quorum non audiantur voces eorum, quando in omnem terram exiit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum; quoniam tu Domine benedicendo multiplicasti hæc.

Baptismi sacramentum.

27. Numquid mentior, aut mixtione misceo, neque distinguo lucidas cognitiones harum rerum *in firmamento cæli*, & opera corporalia in undoso *mari*, & *sub firmamento cæli*? Quarum enim rerum notitiæ sunt solidæ, & terminatæ sine incrementis generationum, tamquam *lumina* sapientiæ & scientiæ, earumdem rerum sunt operationes corporales multæ ac variæ, & aliud ex alio crescendo multiplicatur in benedictione tua Deus, qui consolatus es fastidia sensuum mortalium, ut in cognitione animi res una multis modis per corporis motiones figuretur atque dicatur. *Aquæ produxerunt* hæc; sed in verbo tuo. Necessitates alienatorum ab æternitate veritatis tuæ populorum produxerunt hæc; sed in Evangelio tuo, quoniam ipsæ *aquæ ista ejecerunt*, quarum *amarus* languor fuit causa, ut in tuo verbo ista procederent.

28. Et pulcra sunt omnia faciente te, & ecce tu inenarrabiliter pulcrior qui fecisti omnia; a quo si non esset lapsus Adam, non diffunderetur ex utero ejus salsugo *maris*, genus humanum profunde curiosum, & procellose tumidum, & instabiliter fluidum; atque ita non opus esset ut in aquis multis corporaliter & sensibiliter operarentur dispensatores tui mystica facta & dicta, (sic enim nunc mihi occurrerunt *reptilia & volatilia*,) quibus imbuti & initiati homines corporalibus sacramentis subditi, non ultra proficerent, nisi spiritaliter vivesceret anima gradu alio, & post initii verbum in consummationem respiceret.

CAPUT XXI. *Producat terra animam vivam* &c. *Gen.* 1. 24.

29. AC per hoc in verbo tuo non maris profunditas, sed ab aquarum amaritudine *terra* discreta *ejecit*, non reptilia animarum vivarum & volatilia, sed *animam vivam*. Neque enim jam opus habet baptismo quo gentibus opus est, sicut opus habebat

a MSS. melioris notæ, *in principia*, id est in luminaria noctis. quæ lectio videretur præferenda, nisi paulo supra haberetur, *in principio diei*; forte pro, *in principium diei*: juxta lib. 1. de Gen. cont. Man. c. 14.

b Am. Er. & novem MSS. *desperatorum*.

bat cum aquis tegeretur. Non enim intratur aliter in regnum cælorum ex illo, quo inſtituiſti ut ſic intretur: nec magnalia quærit mirabilium quibus fiat fides. Neque enim niſi ſigna & prodigia viderit, non credit, cum jam diſtincta ſit terra fidelis ab aquis maris infidelitate amaris, & linguæ in ſigno ſunt non fidelibus, ſed infidelibus. Nec iſto igitur *genere volatili*, quod verbo tuo *produxerunt aquæ*, opus habet terra quam fundaſti ſuper aquas. Immitte in eam verbum tuum per nuntios tuos: Opera enim eorum narramus, ſed tu es qui operaris in eis, ut operentur *animam vivam*. *Terra producit* eam, quia terra cauſſa eſt ut hæc agant in ea; ſicut *mare* fuit cauſſa ut agerent *reptilia animarum vivarum, & volatilia ſub firmamento cæli*, quibus jam terra non indiget; quamvis PISCEM manducet LEVATUM DE PROFUNDO in ea menſa quam paraſti in conſpectu credentium: ideo enim de profundo levatus eſt ut alat aridam. Et *aves* marina progenies, ſed tamen *ſuper terram multiplicantur*. Primarum enim vocum Evangelizantium infidelitas hominum cauſſa exſtitit; ſed & fideles exhortantur, & [a] benedicuntur ab eis multipliciter de die in diem. At vero anima viva de terra ſumſit exordium, quia non prodeſt jam niſi fidelibus continere ſe ab amore hujus ſæculi, ut anima eorum tibi vivat, quæ mortua erat in deliciis vivens, deliciis, Domine, mortiferis; nam TUPURI cordis vitales deliciæ.

Euchariſtia.

a

30. Operentur ergo jam in terra miniſtri tui, non ſicut in aquis infidelitatis annuntiando & loquendo per miracula & ſacramenta & voces myſticas, ubi intenta ſit ignorantia mater admirationis in timore occultorum ſignorum: talis enim eſt introitus ad fidem filiis Adam oblitis tui, dum abſcondunt ſe a facie tua & fiunt abyſſus: ſed operentur etiam ſicut in arida diſcreta a gurgitibus abyſſi, & ſint forma fidelibus vivendo coram eis, & excitando ad imitationem. Sic enim non tantum ad audiendum, ſed etiam ad faciendum audiunt, Quærite Dominum, & vivet anima veſtra, ut *producat terra animam viventem*. Nolite conformari huic ſæculo, continete vos ab eo. EVITANDO vivit anima, quæ appetendo moritur. Continete vos ab immani feritate ſuperbiæ, ab inerti voluptate luxuriæ, & a fallaci nomine ſcientiæ, ut ſint *beſtiæ* manſuetæ, & pecora edomita, & innoxii ſerpentes. Motus enim animæ ſunt iſti in allegoria: ſed faſtus elationis, & delectatio libidinis, & venenum curioſitatis motus ſunt animæ mortuæ; quia non ita moritur, ut omni motu careat; quoniam diſcedendo a fonte vitæ, moritur, atque ita ſuſcipitur a prætereunte ſæculo, & conformatur ei.

Pſal. 68. 33.
Rom. 12. 2.

31. Verbum autem tuum Deus fons vitæ æternæ eſt, & non præterit: ideoque in verbo tuo cohibetur ille diſceſſus, dum dicitur nobis, Nolite conformari huic ſæculo: ut *producat terra* in fonte vitæ *animam viventem*, in verbo tuo per Evangeliſtas tuos animam continentem, imitando imitatores Chriſti tui. Hoc eſt enim *ſecundum genus*, quoniam æmulatio viri ab amico eſt. Eſtote, inquit, ſicut ego; quia & ego ſicut vos. Ita erunt in [b] anima viva *beſtiæ* bonæ in manſuetudine actionis. Mandaſti enim, dicens, In manſuetudine opera tua perfice, & ab omni homine diligeris. Et *pecora* bona neque ſi manducaverint, abundantia, neque ſi non manducaverint, egentia; & *ſerpentes* boni, non pernicioſi ad nocendum, ſed *aſtuti* ad cavendum, & tantum explorantes temporalem naturam, quantum ſufficit, ut per ea quæ facta ſunt, intellecta conſpiciatur æternitas. Serviunt enim rationi hæc animalia, cum a progreſſu mortifero cohibita vivunt & bona ſunt.

Gal. 4. 18.
b
Eccli. 3. 19.

CAPUT XXII. *Faciamus hominem ad imaginem &c. Gen. 26. Renovatio mentis. Rom. 12. 2.*

32. ECCE enim Domine Deus noſter creator noſter, cum cohibitæ fuerint affectiones ab amore ſæculi, quibus moriebamur male vivendo, & cœperit eſſe *anima vivens* bene vivendo; completumque fuerit verbum tuum, quod per Apoſtolum tuum dixiſti, Nolite conformari huic ſæculo: conſequitur & illud quod adjunxiſti ſtatim, & dixiſti, ſed reformamini in novitate mentis veſtræ: non jam *ſecundum genus* tamquam imitantes præcedentem proximum, nec ex hominis melioris auctoritate viventes. Neque enim dixiſti, Fiat homo ſecundum genus: ſed, *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram*, ut nos probemus quæ ſit voluntas tua. Ad hoc enim diſpenſator ille tuus generans per Evangelium filios, ne ſemper parvulos haberet quos lacte nutriret, & tamquam nutrix foveret: Reformamini, inquit, in novitate mentis veſtræ, ad probandum [c] vos quæ ſit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum. Ideoque non dicis, Fiat homo: ſed, *Faciamus hominem*. Nec dicis, ſecundum genus: ſed, *ad imaginem & ſimilitudinem noſtram*. Mente quippe renovatus, & conſpiciens intellectam veritatem tuam, homine demonſtratore non indiget, ut ſuum genus imitetur: ſed demonſtrante te probat ipſe quę ſit voluntas tua, quod bonum & beneplacitum & perfectum: & [d] doces eum jam capacem videre Trinitatem unitatis, & unitatem Trinitatis. Ideoque pluraliter dicto, *Faciamus hominem*; ſingulariter tamen infertur, *Et fecit Deus hominem*: & pluraliter dicto, *ad imaginem noſtram*; ſingulariter infertur, *ad imaginem Dei*. Ita homo renovatur in agnitionem Dei, ſecundum imaginem ejus qui creavit eum: & ſpiritalis effectus judicat omnia, quę utique judicanda ſunt; ipſe autem a nemine judicatur.

Rom. 12. 2.
c
d
Gen. 1. 27.

CAPUT XXIII. *Et præſit piſcibus maris &c. Gen. 1. 26. De quibus Chriſtianus judicet.*

33. QUOD autem judicat omnia, hoc eſt quod *habet poteſtatem piſcium maris, & volatilium cæli, & omnium pecorum & ferarum, & omnis terræ, & omnium repentium quæ repunt ſuper terram*. Hoc enim agit per mentis intellectum, per quem percipit quę ſunt Spiritus Dei. Alioqui homo in honore poſitus, non intellexit: comparatus eſt jumentis inſenſatis, & ſimilis factus eſt illis. Ergo in Eccleſia tua Deus noſter, ſecundum gratiam tuam quam dediſti ei, quoniam tuum ſumus figmentum creati in operibus bonis, non ſolum qui ſpiritaliter prędſunt, ſed etiam ii qui ſpiritaliter ſubduntur eis qui prędſunt. (*Maſculum enim & feminam feciſti hominem*, hoc modo in gratia tua ſpirituali, ubi ſecundum ſexum corporis non eſt maſculus & femina; quia neque Judęus, neque Grędcus, neque ſervus, neque liber.) Spiritales ergo, ſive qui prędſunt, ſive qui obtemperant, ſpiritaliter judicant: non de cognitionibus ſpiritalibus, quę lucent in firmamento; non enim oportet de tam ſublimi auctoritate judi-

a Lov. *benedicunt eis*. Sed legendum cum editis aliis & MSS. *benedicuntur ab eis*. quæ lectio perperam correcta eſt propter verbum, *exhortantur*, quod putarunt active uſurpari.

b MSS. plures, *in animam vivam*.

c In editis deeſt, *vos*. quam vocem reſtituere placuit ex MSS. quia locum illum ſic referre ſolet Auguſtinus.

d Bad. Am. Er. & Arn. *facis eum jam capacem*; ſic etiam duo e MSS.

judicare, neque de ipso libro tuo, etiam si quid ibi non lucet; quoniam submittimus ei nostrum intellectum, certumque habemus etiam quod clausum est adspectibus nostris, recte veraciterque dictum esse. Sic enim homo, licet jam spiritalis & renovatus in agnitionem Dei, secundum imaginem ejus qui creavit eum, factor tamen legis debet esse, non judex. Neque de illa distinctione judicat, spiritalium videlicet atque carnalium hominum, qui tuis, Deus noster, oculis noti sunt, & nullis adhuc nobis apparuerunt operibus, ut ex fructibus eorum cognoscamus eos: sed tu Domine jam scis eos, & divisisti, & vocasti in occulto ante quam fieret firmamentum. Neque de turbidis hujus sæculi populis [a] quamquam spiritalis homo judicat. Quid enim ei de iis qui foris sunt judicare, ignoranti quis inde venturus sit in dulcedinem gratiæ tuæ, & quis in perpetua impietatis amaritudine remansurus?

34. Ideoque homo quem fecisti ad imaginem tuam, non accepit potestatem luminarium cæli, neque ipsius occulti cæli, neque diei & noctis, quæ ante cæli constitutionem vocasti, neque congregationis aquarum quod est mare. Sed accepit *potestatem piscium maris, & volatilium cæli, & omnium pecorum, & omnis terræ, & omnium repentium quæ repunt super terram*. Judicat enim & approbat quod recte, improbat autem quod perperam invenerit; sive in ea sollemnitate sacramentorum quibus initiantur, quos perveſtigat in aquis multis misericordia tua: sive in ea qua ille PISCIS exhibetur, quem levatum DE PROFUNDO terra pia comedit; sive in verborum signis vocibusque subjectis auctoritati libri tui tamquam *sub firmamento* volitantibus, interpretando, exponendo, differendo, disputando, benedicendo atque invocando te, ore erumpentibus atque sonantibus signis, ut respondeat populus, Amen. Quibus omnibus vocibus corporaliter enuntiandis caussa est *abyssus* sæculi, & cæcitas carnis, [b] qua cogitata non possunt videri, ut opus sit instrepere in auribus: ita quamvis *multiplicentur volatilia super terram*, ex *aquis* tamen originem ducunt. Judicat etiam spiritalis approbando quod rectum, improbando autem quod perperam invenerit in operibus moribusque fidelium, eleemosynis tamquam *terra fructifera*, & de *anima viva* mansuefactis affectionibus, in castitate, in jejuniis, in cogitationibus piis, de iis quæ per sensum corporis percipiuntur. De his enim judicare nunc dicitur, in quibus & potestatem corrigendi habet.

CAPUT XXIV. *Et benedixit eos Deus dicens, Crescite &c. Gen. 1. 28.*

35. SED quid est hoc, & quale mysterium est? Ecce *benedicis homines*, o Domine, ut *crescant, & multiplicentur, & impleant terram*. Nihilne nobis ex hoc innuis, ut intelligamus aliquid; cur non ita benedixeris lucem quam vocasti diem, nec firmamentum cæli, nec luminaria, nec sidera, nec terram, nec mare? Dicerem te, Deus noster qui nos ad imaginem tuam creasti, dicerem te hoc donum benedictionis homini proprie voluisse largiri, nisi hoc modo benedixisses pisces & cetos, ut crescerent, & multiplicarentur, & implerent aquas maris, & volatilia * multiplicarentur super terram. Item dicerem ad ea rerum genera pertinere benedictionem hanc, quæ gignendo ex semetipsis propagantur, si eam reperirem in arbustis, & frutectis, & in pecoribus terræ. Nunc autem nec herbis & lignis dictum est, nec bestiis & serpentibus, *Crescite, & multiplicamini*; cum hæc quoque omnia, sicut pisces & aves & homines, gignendo augeantur, genusque custodiant.

36. Quid igitur dicam, lumen meum veritas, quia vacat hoc, quia inaniter ita dictum est? Nequaquam, Pater pietatis, absit ut hoc dicat servus verbi tui. Et si ego non intelligo quid hoc eloquio significes, utantur eo melius meliores, id est intelligentiores quam ego sum, unicuique quantum sapere dedisti Deus meus. Placeat autem & confessio mea coram oculis tuis, qua tibi confiteor credere me, Domine, non incassum te ita locutum esse, neque silebo quod mihi lectionis hujus occasio suggerit. Verum est enim, nec video quid impediat ita me sentire dicta figurata librorum tuorum. Novi enim multipliciter significari per corpus, quod uno modo mente intelligitur, & multipliciter mente intelligi, quod uno modo per corpus significatur. Ecce simplex dilectio Dei & proximi, quam multiplicibus sacramentis, & innumerabilibus linguis, & in unaquaque lingua innumerabilibus locutionum modis, corporaliter enuntiatur: ita crescunt & multiplicantur fetus aquarum. Adtende iterum quisquis hæc legis: ecce quod uno modo Scriptura effert, & vox personat, *In principio fecit Deus cælum & terram*, nonne multipliciter intelligitur, non errorum fallacia, sed verarum intelligentiarum generibus? ita crescunt & multiplicantur fetus hominum. *Gen. 1. 1.*

37. Itaque si naturas ipsas rerum non allegorice, sed proprie cogitemus, ad omnia quæ de seminibus gignuntur, convenit verbum, *Crescite, & multiplicamini*. Si autem figurate posita ista tractemus, quod potius arbitror intendisse Scripturam, quæ utique non supervacue solis aquatilium & hominum fetibus istam benedictionem adtribuit, invenimus quidem multitudines & in creaturis spiritalibus atque corporalibus, tamquam in *cælo* & in *terra*; & in animis justis & iniquis, tamquam in *luce* & *tenebris*; & in sanctis auctoribus, per quos lex ministrata est, tamquam in *firmamento* quod solidatum est *inter aquam & aquam*; & in societate amaricantium populorum, tamquam in *mari*; & in studio animarum piarum, tamquam in *arida*; & in operibus misericordiæ secundum præsentem vitam, tamquam in *herbis seminalibus & lignis fructiferis*; & in spiritalibus donis manifestatis ad utilitatem, sicut in *luminaribus cæli*; & in affectibus formatis ad temperantiam, tamquam in *anima viva*; in his omnibus nancisci mur multitudines, & ubertates, & incrementa: sed quod ita crescat & multiplicetur, ut una res multis modis enuntietur, & una enuntiatio multis modis intelligatur, non invenimus nisi in signis corporaliter editis, & rebus intelligibiliter excogitatis. Signa corporaliter edita, generationes aquarum propter necessarias caussas carnalis profunditatis: res autem intelligibiliter excogitatas, generationes humanas propter rationis fecunditatem intelligimus. Et ideo credimus utrique horum generi dictum esse abs te, Domine, *Crescite, & multiplicamini*. In hac enim benedictione concessam nobis a te potestatem & facultatem accipio, & multis modis enuntiare quod uno modo intellectum tenuerimus; & multis modis intelligere, quod obscure uno modo enuntiatum legerimus. Sic *implentur aquæ maris*, quę non moventur nisi a variis significationibus: sic & fetibus

Eucharistia.

Ibid. 28.

* *f. addend.* ut.

a Ita plerique MSS. cum Arn. At aliæ editiones habent, *tamquam*. MSS. tres, *quemquam*.

b Lov. aliæque editiones, excepta Arn. *quæ*: male, uti ex MSS. & ex sermonis serie intelligitur.

bus humanis *impletur* & *terra*; cujus *ariditas apparet* in ſtudio, & *dominatur* ei ratio.

CAPUT XXV. *Ecce dedi vobis omnem herbam .... in eſcam &c. Gen. 1.29.*

38. VOLO etiam dicere, Domine Deus meus, quod me conſequens tua Scriptura commonet; & dicam, nec verebor. Verum enim dicam, te mihi inſpirante, quod ex eis verbis voluiſti ut dicerem. Neque enim alio præter te inſpirante credo me verum dicere, cum tu ſis veritas: omnis autem homo mendax. Et ideo qui loquitur mendacium de ſuo loquitur. Ergo ut verum loquar, de tuo loquar. Ecce *dediſti nobis in eſcam omne fœnum ſativum, ſeminans ſemen quod eſt ſuper omnem terram, & omne lignum quod habet in ſe fructum ſeminis ſativi*. Nec nobis ſolis, ſed *& omnibus avibus cæli, & beſtiis terræ, atque ſerpentibus*: piſcibus autem & cetis magnis non dediſti hæc. Dicebamus enim eis fructibus terræ ſignificari, & in allegoria figurari opera miſericordiæ, quæ hujus vitæ neceſſitatibus exhibentur ex terra fructifera. Talis terra erat pius Oneſiphorus, cujus domui dediſti miſericordiam, quia frequenter Paulum tuum refrigeravit, & catenam ejus non erubuit. Hoc fecerunt & fratres, & tali fruge fructificaverunt, qui quod ei deerat, ſuppleverunt ex Macedonia. Quomodo autem dolet quædam *ligna*, quæ fructum ei debitum non dederunt, ubi ait, In prima mea defenſione nemo mihi adfuit, ſed omnes me dereliquerunt; non illis imputetur? Iſta enim debentur eis qui miniſtrant doctrinam rationalem per intelligentias divinorum myſteriorum, & ita eis debentur tamquam hominibus. Debentur autem eis ſicut animæ vivæ, præbentibus ſe ad imitandum in omni continentia. Item debentur eis tamquam volatilibus, propter benedictiones eorum quæ multiplicantur ſuper terram, quoniam in omnem terram exivit ſonus eorum.

1.Tim.1. 16.

2.Cor.11. 9.

2.Tim. 4.16.

CAPUT XXVI. Voluptas & utilitas ex beneficio in proximum collato.

39. PASCUNTUR autem his eſcis qui lætantur eis, nec illi lætantur eis quorum Deus venter eſt. Neque enim & in illis qui præbent, iſta ea quæ dant fructus eſt, ſed quo animo dant. Itaque ille qui Deo ſerviebat, non ſuo ventri, video plane unde gaudeat, video & congratulor ei valde. Acceperat enim a Philippenſibus, quæ per Epaphroditum miſerant, ſed tamen unde gaudeat video. Unde autem gaudet, inde paſcitur; quia in veritate loquens, Gaviſus ſum, inquit, magnifice in Domino, quia tandem aliquando repullulaſtis ſapere pro me, in quo & ſapiebatis; tædium autem habuiſtis. Iſti ergo diuturno tædio marcuerant, & quaſi exaruerant ab iſto fructu boni operis: & gaudet eis quia repullularunt, non ſibi quia ejus indigentiæ ſubvenerunt. Ideo ſecutus ait, Non quod deſit aliquid dico; ego enim didici in quibus ſum, ſufficiens eſſe; ſcio & minus habere, ſcio & abundare; in omnibus & in omnia imbutus ſum, & ſatiari, & eſurire, & abundare, & penuriam pati: omnia poſſum in eo qui me confortat.

Phil.4. 10.

40. Unde ergo in omnibus gaudes, o Paule magne? Unde gaudes, unde paſceris homo renovate in agnitionem Dei ſecundum imaginem ejus qui creavit te, & anima viva tanta continentia, & lingua volatilis loquens myſteria? Talibus quippe animantibus eſca iſta debetur. Quid eſt quod te paſcit? Lætitia. Quod ſequitur audiamus. Verumtamen, inquit, bene feciſtis, communicantes tribulationi meæ. Hinc gaudet, hinc paſcitur, quia illi bene fecerunt, non quia ejus anguſtia relaxata eſt, qui dicit tibi, In tribulatione dilataſti mihi: quia & abundare & penuriam pati novit in te qui confortas eum. Scitis enim, inquit, & vos Philippenſes, quoniam in principio Evangelii, cum ex Macedonia ſum profectus, nulla mihi Eccleſia communicavit in ratione dati & accepti, niſi vos ſoli, quia & Theſſalonicam, & ſemel & iterum, uſibus meis miſiſtis. Ad hæc bona opera eos rediiſſe nunc gaudet, & repullulaſſe lætatur tamquam revireſcente fertilitate agri.

Phil.4. 14.

Pſal.4.2

41. Numquid propter uſus ſuos, quia dixit, uſibus meis miſiſtis? numquid propterea gaudet? Non propterea. Et hoc unde ſcimus? Quoniam ipſe ſequitur dicens, Non quia quæro datum, ſed requiro fructum. [a] Didici a te Deus meus inter datum & fructum diſcernere. Datum eſt res ipſa quam dat, qui impertitur hæc neceſſaria, veluti eſt nummus, cibus, potus, veſtimentum, tectum, adjutorium. Fructus autem bona & recta voluntas datoris eſt. Non enim ait magiſter bonus, Qui ſuſceperit prophetam, tantum: ſed addidit, in nomine prophetæ. Neque ait tantum, Qui ſuſceperit juſtum: ſed addidit, in nomine juſti. Ita quippe ille mercedem prophetæ, iſte mercedem juſti accipiet. Nec ſolum ait, Qui calicem aquæ frigidæ potum dederit uni ex minimis meis: ſed addidit, tantum in nomine diſcipuli. Et ſic adjunxit: Amen dico vobis, non perdet mercedem ſuam. Datum eſt, ſuſcipere prophetam, ſuſcipere juſtum, porrigere calicem aquæ frigidæ diſcipulo: fructus autem, in nomine prophetæ, in nomine juſti, in nomine diſcipuli hoc facere. Fructu paſcitur Elias a vidua ſciente quod hominem Dei paſceret, & propter hoc paſceret: per corvum autem dato paſcebatur. Nec interior Elias, ſed exterior paſcebatur, qui poſſet etiam talis cibi egeſtate corrumpi.

Mat.10. 41.

3.Reg. 17.6.

CAPUT XXVII. Quid per piſces & cetos ſignificetur.

42. IDEOQUE dicam quod verum eſt coram te Domine: cum homines idiotæ atque infideles, quibus initiandis atque lucrandis neceſſaria ſunt ſacramenta initiorum, & magnalia miraculorum, quæ nomine *piſcium* & *cetorum* ſignificari credimus, ſuſcipiunt corporaliter reficiendos, aut in aliquo præſentis vitæ uſu adjuvandos pueros tuos, cum id quare faciendum ſit, & quo pertineat ignorent, nec illi iſtos paſcunt, nec iſti ab illis paſcuntur: quia nec illi hæc ſancta & recta voluntate operantur, nec iſti eorum datis, ubi fructum nondum vident, lætantur. Inde quippe animus paſcitur, unde lætatur. Et ideo piſces & ceti non veſcuntur eſcis quas non germinat niſi jam terra ab amaritudine marinorum fluctuum diſtincta atque diſcreta.

CAPUT XXVIII. *Et vidit Deus omnia quæ fecit, & ecce bona valde &c. Gen. 1.31.*

43. ET *vidiſti Deus omnia quæ feciſti, & ecce bona valde*; quia & nos [b] vidimus ea, & ecce omnia bona valde. In ſingulis generibus operum tuorum, cum dixiſſes ut fierent & facta eſſent, illud atque [c] illud vidiſti quia bonum eſt. Septies numeravi ſcriptum eſſe, *te vidiſſe quia bonum eſt* quod feciſti: & hoc octavum eſt, *quia vidiſti omnia quæ feciſti; & ecce*, non ſolum bona, ſed etiam *valde bona*, tamquam ſimul omnia. Nam ſingula tantum bona erant, ſimul autem omnia & bona, & valde. Hoc [d] dicunt etiam quæque pulcra corpora, quia longe multo pulcrius eſt corpus quod ex membris pulcris omnibus conſtat, quam ipſa membra ſingula, quorum ordinatiſſimo conventu completur univerſum, quamvis & illa etiam ſingillatim pulcra ſint.

44. Et

a Bad. Am. Er. & Lov. addunt *abundantem*. Sed hac voce carent MSS. & Arn.

b In MSS. *videmus*.

c Lov. *illud atque aliud vidiſti*.

d Ita MSS. plerique cum Arn. At Lov. aliæque editiones. *Hoc modo dicuntur etiam* &c.

CAPUT XXIX. Quomodo intelligendum quod Deus octies vidit bona esse opera sua.

44. ET adtendi ut invenirem, utrum septies vel octies videris quia bona sunt opera tua, cum tibi placuerunt: & in tua visione non inveni tempora, per quæ intelligerem, quod toties videris quæ feceris. Et dixi, O Domine, nonne ista Scriptura tua vera est, quoniam tu verax & veritas edidisti eam? Cur ergo tu mihi dicis non esse in tua visione tempora; & ista Scriptura tua mihi dicit per singulos dies, ea quæ feceris te vidisse quia bona sunt? Et cum ea numerarem, inveni quoties. Ad hæc tu dicis mihi, quoniam tu es Deus meus, & dicis voce forti in aure interiore servo tuo perrumpens meam surditatem, & clamans: O homo, nempe quod Scriptura mea dicit, ego dico. Et tamen illa temporaliter dicit, Verbo autem meo tempus non accidit, quia æquali mecum æternitate consistit. Sic ea quæ vos per Spiritum meum videtis, ego video; sicut ea quæ vos per Spiritum meum dicitis, ego dico. Atque ita cum vos temporaliter ea videatis, non ego temporaliter video; quemadmodum cum vos temporaliter ea dicatis, non ego temporaliter dico.

CAPUT XXX. Manichæorum delinia.

45. ET audivi, Domine Deus meus, & elinxi stillam dulcedinis ex tua veritate, & intellexi quoniam sunt quidam quibus displicent opera tua; & multa eorum dicunt te fecisse necessitate compulsum, sicut fabricas cælorum & compositiones siderum: & hæc non de tuo, sed jam fuisse alibi creata & aliunde, quæ tu contraheres & compaginares atque contexeres, cum de hostibus victis mundana mœnia molireris, ut ea constructione [a] devicti, adversus te iterum rebellare non possent. Alia vero nec fecisse te, nec omnino compegisse, sicut omnes carnes & minutissima quæque animantia, & quidquid radicibus terram tenet: sed hostilem mentem naturamque aliam, non abs te conditam, tibique contrariam, in inferioribus mundi locis ista gignere atque formare. Insani dicunt hæc, quoniam non per Spiritum tuum vident opera tua, nec te cognoscunt in eis.

a

CAPUT XXXI. Piis idem probatur quod Deo placuit.

46. QUI autem per Spiritum tuum vident ea, tu vides in eis. Ergo cum vident quia bona sunt, tu vides quia bona sunt: & quæcumque propter te placent, tu in eis [b] places; & quæ per Spiritum tuum placent nobis, tibi placent in nobis. *Quis* enim *scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? sic & quæ Dei sunt nemo scit nisi Spiritus Dei. Nos autem*, inquit, *non spiritum hujus mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis.* Et admoneor ut dicam: Certe nemo scit quæ Dei sunt, nisi spiritus Dei. Quomodo ergo scimus & nos quæ a Deo donata sunt nobis? Respondetur mihi: quoniam quæ per ejus Spiritum scimus, etiam sic nemo scit nisi Spiritus Dei. Sicut enim recte dictum est, *Non enim vos estis qui loquimini*, eis qui in Spiritu Dei loquerentur: sic recte dicitur, Non vos estis qui scitis, eis qui in Dei Spiritu sciunt. Nihilo minus igitur recte dicitur, Non vos estis qui videtis, eis qui in Spiritu Dei vident: ita quidquid in Spiritu Dei vident quia bonum est, non ipsi, sed Deus videt quia bonum est. Aliud ergo est, ut putet quisque malum esse quod bonum est, quales supradicti sunt. Aliud, ut quod bonum est, videat homo quia bonum est; sicut multis tua creatura placet quia bona est, quibus tamen non tu places in ea, unde frui magis ipsa quam te volunt. Aliud autem, ut cum aliquid videt homo quia bonum est, Deus in illo videat quia bonum est, ut scilicet ille ametur in eo quod fecit, qui non amaretur nisi per Spiritum-sanctum quem dedit; quoniam caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum-sanctum qui datus est nobis, per quem videmus quia bonum est quidquid aliquo modo est. Ab illo enim est, qui non aliquo modo est, sed quod est, est.

b 1. Cor. 2. 12.

Mat. 10. 20.

CAPUT XXXII. Compendio enarrat opera Dei.

47. GRATIAS tibi, Domine. Videmus cælum & terram, sive corporalem partem superiorem atque inferiorem, sive spiritalem corporalemque creaturam: atque in ornatu harum partium quibus constat vel universa mundi moles, vel universa omnino creatura, videmus lucem factam divisamque a tenebris. Videmus firmamentum cæli, sive inter spiritales aquas superiores & corporales inferiores primarium corpus mundi; sive hoc spatium aeris, quia & hoc vocatur cælum, per quod vagantur volatilia cæli inter aquas, quæ vaporaliter eis superferuntur & serenis etiam noctibus rorant, & has quæ in terris graves fluitant. Videmus congregatarum aquarum speciem per campos maris & aridam terram vel nudatam vel formatam ut esset visibilis & composita, herbarumque atque arborum materiem. Videmus luminaria fulgere desuper, solem sufficere diei, lunam & stellas consolari noctem, atque his omnibus notari & significari tempora. Videmus humidam usquequaque naturam, piscibus & belluis & alitibus fecundatam, quod aeris corpulentia, quæ volatus avium portat, aquarum exhalatione concrescit. Videmus terrenis animalibus faciem terræ decorari; hominemque ad imaginem & similitudinem tuam cunctis irrationabilibus animantibus ipsa tua imagine ac similitudine, hoc est, rationis & intelligentiæ virtute præponi. Et quemadmodum in ejus anima aliud est quod consulendo dominatur, aliud quod subditur ut obtemperet: sic viro factam esse etiam corporaliter feminam, quæ haberet quidem in mente rationalis intelligentiæ parem naturam; sexu tamen corporis ita masculino sexui subjiceretur, quemadmodum subjicitur appetitus actionis ad concipiendam de ratione mentis recte agendi solertiam. Videmus hæc & singula bona, & omnia bona valde.

2. Retract. 6.

CAPUT XXXIII. Omnia de nihilo sive de concreata materia.

48. LAUDENT te opera tua, ut amemus te, & amemus te ut laudent te opera tua, quæ habent initium & finem ex tempore, ortum & occasum, profectum & defectum, speciem & privationem. Habent ergo consequentia mane & vesperam, partim latenter, partim evidenter. De nihilo enim a te, non de te facta sunt, non de [c] aliqua non tua, vel quæ antea fuerit, sed de concreata, id est, simul a te creata materia, quia ejus informitatem sine ulla temporis interpositione formasti. Nam cum aliud sit cæli & terræ materies, aliud cæli & terræ species; materiem quidem de omnino nihilo, mundi autem speciem de informi materia, simul tamen utrumque fecisti, ut materiam forma nulla moræ intercapedine sequeretur.

c

CAPUT XXXIV. Totius creationis mundi allegorica expositio.

49. INSPEXIMUS etiam propter quorum figurationem ista vel tali ordine fieri, vel tali ordine scribi voluisti, & vidimus quia bona sunt singula, & omnia bona valde, in Verbo tuo, in Unico tuo cælum & terram, caput & corpus Ecclesiæ, in prædestinatione ante omnia tempora, sine mane & ves-

a Anglicani MSS. *devincti*.

b Bad. Am. Er. & Lov. *complaces*.

c Ita MSS. & Arn. At Bad. Am. Er. & Lov. habent, *non de te aliqua, non de tua vel* &c.

& veſpera. Ubi autem cœpiſti prædeſtinata temporaliter exſequi, ut occulta manifeſtares, & incompoſita noſtra componeres; quoniam ſuper nos erant peccata noſtra, & in profundum tenebroſum abieramus abs te, & Spiritus tuus bonus ſuperferebatur ad ſubveniendum nobis in tempore opportuno; & juſtificaſti impios, & diſtinxiſti eos ab iniquis, & ſolidaſti auctoritatem libri tui inter ſuperiores qui tibi docibiles eſſent, & inferiores qui eis ſubderentur: & congregaſti ſocietatem infidelium in unam conſpirationem, ut apparerent ſtudia fidelium, & tibi opera miſericordiæ parerent, diſtribuentes etiam pauperibus terrenas facultates ad acquirenda cæleſtia. Et inde accendiſti quædam luminaria in firmamento, verbum vitæ habentes ſanctos tuos, & ſpiritalibus donis prælata ſublimi auctoritate fulgentes: & inde ad imbuendas infideles gentes ſacramenta & miracula viſibilia, voceſque verborum ſecundum firmamentum libri tui, quibus etiam fideles benedicerentur, ex materia corporali produxiſti; & deinde fidelium animam vivam per affectus ordinatos continentiæ vigore [a] formaſti. Atque inde tibi ſoli mentem ſubditam, & nullius auctoritatis humanæ ad imitandum indigentem renovaſti ad imaginem & ſimilitudinem tuam; præſtantique intellectui rationabilem actionem tamquam viro feminam ſubdidiſti, omnibuſque tuis miniſteriis ad perficiendos fideles in hac vita neceſſariis, ab eiſdem fidelibus ad uſus temporales, fructuoſa in futurum opera præberi voluiſti. Hæc omnia videmus, & bona ſunt valde, quoniam tu ea vides in nobis, qui Spiritum quo ea videremus & in eis te amaremus dediſti nobis.

CAPUT XXXV. Optat pacem. [b]

50. DOMINE Deus, pacem da nobis, omnia enim præſtitiſti nobis, pacem quietis, pacem ſabbati, [b] ſabbati ſine veſpera. Omnis quippe iſte ordo pulcherrimus rerum valde bonarum modis ſuis peractis tranſiturus eſt, & mane quippe in eis factum eſt, & veſpera.

CAPUT XXXVI. Diem ſeptimum veſpera quare non ſequatur.

51. DIES autem ſeptimus ſine veſpera eſt, nec habet occaſum, quia ſanctificaſti eum ad permanſionem ſempiternam, ut id quod tu poſt opera tua bona valde, quamvis ea quietus feceris, requieviſti ſeptimo die hoc præloquatur nobis vox libri tui, quod & nos poſt opera noſtra, ideo bona valde, quia tu nobis ea donaſti, ſabbato vitæ æternæ requieſcamus in te.

CAPUT XXXVII. Deus in nobis quando quieſcet.

52. ETIAM tunc enim ſic requieſces in nobis, quemadmodum nunc operaris in nobis; & ita erit illa requies tua per nos, quemadmodum ſunt iſta opera tua per nos. Tu autem, Domine, ſemper operaris & ſemper requieſcis. Nec vides ad tempus; [c] nec moveris ad tempus; nec quieſcis ad tempus, & tamen facis & viſiones temporales, & ipſa tempora, & quietem ex tempore.

CAPUT XXXVIII. Aliter Deus, aliter homo videt creata.

53. NOS itaque iſta quæ feciſti videmus, quia ſunt? Tu autem quia vides ea, ſunt. Et nos foris videmus quia ſunt, & intus quia bona ſunt: tu autem ibi vidiſti facta, ubi vidiſti facienda. Et nos alio tempore moti ſumus ad bene faciendum, poſtea quam concepit de Spiritu tuo cor noſtrum. Priore autem tempore ad male faciendum movebamur deſerentes te. Tu vero Deus une bone numquam ceſſaſti bene facere. Et ſunt quædam bona opera noſtra ex munere quidem tuo, ſed non ſempiterna; poſt illa nos requieturos in tua grandi ſanctificatione ſperamus. Tu autem bonum nullo indigens bono, ſemper quietus es, quoniam tua quies tu ipſe es. Et hoc intelligere quis hominum dabit homini? quis Angelus Angelo? quis Angelus homini? A te petatur, in te quæratur, ad te pulſetur: ſic ſic accipietur, ſic invenietur, ſic aperietur. Amen.

---

a Benignianus codex, *firmaſti*.

b Sic legendum l iquet cum Albinenſi codice; non uti alii plerique editi & ſcripti habent, *pacem ſine veſpera*.

c Hic editiones excepta Arn. interponunt iſta verba, *nec operaris ad tempus*. quæ abſunt a pleriſque MSS.

ADMONITIO
DE SEQUENTIBUS TRIBUS CONTRA ACADEMICOS LIBRIS.

RECTUS ordo poſtulat, ut libri contra Academicos, qui primi omnium ab Auguſtino recenſiti, & ante ceteros (excepto opere de Pulcro & apto, *qui fetus eo juniore editus ſtatim intercidit) ab eo profecti ſunt, huc in proprium locum reſtituantur. Nempe cum Academicorum contra veri perceptionem argumenta Sanctus Doctor dudum imbibiſſet, ea tum etiam, cum veritatem Dei gratia fuiſſet aſſecutus, nonnullam ipſi moleſtiam faceſſebant: quibus diluendis non modo privatim ſedulis meditationibus inſiſtere, ſed etiam cum amicis diſputationem habere animo deſtinavit. Hanc porro collationem per aliquot dies habitam tres in libros partitus eſt, & Romaniano ſuo civi ac Mecenati, eum ad philoſophiæ ſtudium adhortando, tranſmiſit.*

Liber primus congredientes inter ſe Licentium & Trygetium exhibet; hunc contra Academicos, illum pro Academicis diſputantem, an beata vita in cognitione veri, an contra in ſola illius inveſtigatione ſit collocanda: ubi quid ſit error, quid ſapientia fuſe explicatur.

In libro ſecundo S. Auguſtinus recenſet placita Academicorum; proſequitur Alypius veterem inter novamque Academiam diſcrimina. Exploditur ſententia horum philoſophorum, qui cum verum haud poſſe deprehendi putarent; tamen veri ſimile ſequi ſe profiterentur.

In tertio libro verum inveniri pro ſuſceptis partibus diffitetur Alypius. Probat Auguſtinus a Sapiente cognoſci, utpote qui ſaltem Sapientiam noverit. Hic ipſe deinde Zenonis definitionem diſcutit, & duo illa redarguit Academicorum effata: Nihil percipi poſſe; & Nulli rei debere aſſentiri. *Dicit demum videri ſibi Academicos non ita ſenſiſſe uti vulgo exiſtimantur.*

Scripſit hos libros initio ſuæ converſionis in agro Caſſiciaco, pauculis * *ut ait,* diebus tranſactis poſtea quam ibi vivere cœpit: *adeoque ſub finem anni 386. quo abdicata Rhetoricæ profeſſione illuc ſeceſſit, ut totus purgando animo vacaret, ſeſeque ad ſacrum baptiſma digne compararet. Conſule annotationem in lib. 3. c. 20.*

* Lib. 1. c. 1. n. 4.

S. AUGUSTINUS EPIST. I. HERMOGENIANO.

ACADEMICOS ego ne inter jocandum quidem umquam laceſſere auderem: quando enim me non tantorum virorum moveret auctoritas, niſi eos putarem longe in alia, quam vulgo creditum eſt, fuiſſe ſententia? Quare potius eos imitatus ſum quantum valui, quam expugnavi, quod omnino non valeo: videtur enim mihi ſatis congruiſſe temporibus, ut ſi quid ſincerum de fonte Platonico flueret, inter umbroſa & ſpinoſa dumeta potius in * poſſeſſionem pauciſſimorum hominum duceretur, quam per aperta manans, irruentibus paſſim pecoribus nullo modo poſſet liquidum purumque ſervari..... Hoc autem ſæculo cum jam nullos videamus philoſophos, niſi forte amiculo corporis, quos quidem haud cenſuerim dignos tam venerabili nomine, reducendi mihi videntur homines (ſi quos Academicorum per verborum ingenium a rerum comprehenſione deterruit ſententia) in ſpem reperiendæ veritatis: ne id quod eradicandis altiſſimis erroribus pro tempore accommodatum fuit, jam incipiat inſerendæ ſcientiæ impedimento eſſe..... Equidem quoquo modo ſe habeant illæ litteræ, non tam me delectat, quod, ut ſcribis, Academicos vicerim (ſcribis enim hoc amantius forte quam verius) quam quod mihi abruperim odioſiſſimum retinaculum, quo ab philoſophiæ ubere deſperatione veri, quod eſt animi pabulum, refrenabar.

* MSS. paſtionem.

EX LIB. XV. DE TRINITATE. CAP. XII.

Adverſus Academicos..... qui nihil ab homine ſcire poſſe contendunt..... ſunt libri tres noſtri, primo noſtræ converſionis tempore conſcripti, quos qui potuerit & voluerit legere, lectoſque intellexerit, nihil eum profecto quæ ab eis contra perceptionem veritatis argumenta multa inventa ſunt, permovebunt. *Vide lib. Enchirid. c. 20.*

LIB. I. RETRACT. CAPUT I.

CUM ergo reliquiſſem, vel quæ adeptus fueram in cupiditatibus hujus mundi, vel quæ adipiſci volebam, & me ad Chriſtianæ vitæ otium contuliſſem, nondum baptizatus, *contra Academicos*, vel *de Academicis* primum ſcripſi, ut argumenta eorum, quæ multis ingerunt veri inveniendi deſperationem, & prohibent cuiquam rei aſſentiri, & omnino aliquid, tamquam manifeſtum certumque ſit, approbare ſapientem, cum eis omnia videantur obſcura & incerta, ab animo meo, quia & me movebant, quantis poſſem rationibus amoverem. Quod miſerante atque adjuvante Domino factum eſt.

Lib. 1. c. 1. & 7. 2. Sed in eiſdem tribus libris meis, non mihi placet toties me appellaſſe *fortunam*, quamvis non aliquam deam voluerim hoc nomine intelligi, ſed fortuitum rerum eventum, vel in corporis noſtri, vel in externis bonis aut malis. Unde & illa verba ſunt, quæ nulla religio dicere prohibet, forte, forſan, forſitan, fortaſſe, fortuito: quod tamen totum ad divinam revocandum eſt Providentiam. Hoc etiam ibi non tacui, dicens: *Etenim fortaſſe, quæ vulgo fortuna nominatur, occulto quodam ordine regitur, nihilque aliud in rebus caſum vocamus, niſi cujus ratio & cauſſa ſecreta eſt.* Dixi quidem hoc, verumtamen pœnitet me ſic illic nominaſſe *fortunam*, cum videam *cap. 1.* homines habere in peſſima conſuetudine, ubi dici debet, Hoc Deus voluit, dicere, Hoc voluit fortuna. Quod autem quodam loco dixi, *Ita comparatum eſt, ſive pro meritis noſtris, ſive pro neceſſitate naturæ, ut divinum animum mortalibus inhærentem nequaquam philoſophiæ portus accipiat &c.* aut nihil horum duorum dicendum fuit, quia etiam ſic ſenſus poſſet eſſe integer; aut ſatis erat dicere, *pro meritis noſtris*, ſicut verum eſt ex Adam tracta miſeria; nec addere, *ſive pro neceſſitate naturæ*, quando quidem naturæ noſtræ dura neceſſitas merito præcedentis iniquitatis exorta eſt. Itemque illic quod dixi, *nihil omnino colendum eſſe, totumque abjiciendum quidquid mortalibus oculis cernitur, quidquid ullus ſenſus adtingit*: addenda erant verba, ut diceretur, *quidquid mortalis corporis ullus ſenſus adtingit*. eſt enim ſenſus & mentis. Sed eorum more tunc loquebar, qui ſenſum non niſi corporis dicunt, & ſenſibilia non niſi corporalia. Itaque ubicumque ſic locutus ſum, parum eſt ambiguitas evitata, *cap. 2.* niſi apud eos quorum conſuetudo eſt locutionis hujus. Item dixi: *Quid cenſes aliud eſſe beate vivere, niſi ſecundum id, quod in homine optimum eſt, vivere?* Et quid dixerim, *in homine eſſe optimum*, paulo poſt explicans: *Quis*, inquam, *dubitaverit, nihil eſſe aliud hominis optimum, quam eam partem animi, cui dominanti obtemperare convenit cetera, quæque in homine ſunt? Hæc autem, ne aliam poſtules definitionem, mens aut ratio dici poteſt.* Hoc quidem verum eſt: nam quantum adtinet ad hominis naturam, nihil eſt in eo melius quam mens & ratio: ſed non ſecundum ipſam debet vivere, qui beate vult vivere, alioquin ſecundum hominem vivit, cum ſecundum Deum vivendum ſit, ut poſſit ad beatitudinem pervenire: propter quam conſequendam non ſeipſa debet eſſe contenta, ſed Deo mens noſtra ſubdenda eſt. Item reſpondens ei, cum quo diſputabatur: *Hic plane*, inquam, *non er-* *cap. 4.* *ras, quod ut tibi omen ſit ad reliqua, libenter optaverim.* Hoc licet non ſerio, ſed joco dictum ſit, nollem tamen eo verbo uti. *Omen* quippe me legiſſe non recolo, ſive in ſacris litteris noſtris, ſive in ſermone cujuſquam eccleſiaſtici diſputatoris: quamvis abominatio inde ſit dicta, quæ in divinis libris aſſidue reperitur.

cap. 3. 3. In ſecundo autem libro prorſus inepta eſt & inſulſa illa quaſi fabula de *Philocalia* & *Philoſophia*, quod *ſint germanæ & eodem parente procreatæ*. Aut enim philocalia quæ dicitur, non niſi in nugis eſt, & ob hoc philoſophiæ nulla ratione germana; aut ſi propterea eſt hoc nomen honorandum, quia latine interpretatum, amorem ſignificat pulcritudinis, & eſt vera ac ſumma ſapientiæ pulcritudo, eadem ipſa eſt in rebus incorporalibus atque ſummis philocalia quæ philoſophia, neque ullo modo ſunt quaſi ſorores duæ. Alio loco cum *cap. 9.* agerem de animo, dixi: *Securior rediturus in cælum*. Iturus autem, quam *rediturus* dixiſſem ſecurius, propter Platonicos ut videre eſt lib. 12. de civit. c. 26. (Cypr. lib. de orat. Dom.) eos qui putant animos humanos pro meritis peccatorum ſuorum de cælo lapſos ſive dejectos, in corpora iſta detrudi. Sed hoc ego propterea non dubitavi dicere, quia ita dixi, *in cælum*, tamquam dicerem, *ad Deum*, qui ejus eſt auctor & conditor, ſicut beatus Cyprianus non cunctatus eſt dicere. Nam cum corpus e terra, „ ſpiritum poſſideamus e cælo, ipſi terra & cælum ſumus. Et in libro Eccleſiaſtæ ſcriptum eſt: *Spiritus re-* „ *vertatur ad Deum, qui dedit illum*. Quod utique ſic intelligendum eſt, ut non reſiſtatur Apoſtolo dicenti, Eccl. 12. 7. Rom. 9. 11. nondum natos nihil egiſſe boni aut mali. Sine controverſia ergo quædam originalis regio beatitudinis animi, Deus ipſe eſt, qui eum non quidem de ſeipſo genuit, ſed de nulla re alia condidit, ſicut condidit corpus e terra. Nam quod adtinet ad ejus originem, qua fit ut ſit in corpore, utrum de illo uno ſit, qui primum creatus eſt, quando factus eſt homo in animam vivam; an ſimiliter ita fiant ſingulis ſinguli, nec tunc ſciebam, nec adhuc ſcio.

cap. 12. 4. In tertio libro, *Si quid mihi videatur quæris*, inquam, *in mente arbitror eſſe ſummum hominis bonum*. Verius dixiſſem, *in Deo*. Ipſo enim mens fruitur, ut beata ſit, tamquam ſummo bono ſuo. Nec mihi illud *cap. 16.* placet quod dixi; *Liquet dejerare per omne divinum*. Item quod dixi de Academicis, quia verum noverant, *cap. 18.* cujus ſimile appellabant veriſimile, idque ipſum veriſimile appellavi falſum, quod approbabant, duas ob cauſſas non recte dictum eſt: vel quod falſum eſſet, quod aliquo modo eſſet ſimile alicujus veri, quia in genere ſuo & hoc verum eſt: vel quod approbabant iſta falſa, quæ vocabant veriſimilia, cum illi nihil approbarent, & affirmarent nihil approbare ſapientem. Sed quia hoc ipſum veriſimile etiam probabile nuncupa- *cap. 17.* bant, hinc factum eſt ut hoc de illis dicerem. Laus quoque ipſa, qua Platonem vel Platonicos ſeu Academicos philoſophos tantum extuli, quantum impios homines non oportuit, non immerito mihi diſplicuit: præſertim quorum contra errores magnos defendenda eſt Chriſtiana doctrina. Illud etiam quod in comparatione argumentorum Ciceronis, quibus in libris ſuis Academicis uſus eſt, mea *nugas* eſſe dixi, quibus argu- *cap. 20.* menta illa certiſſima ratione refutavi, quamvis jocando dictum ſit, & magis ironia videatur, non debuit tamen dici. Hoc opus ſic incipit: *O utinam Romaniane hominem ſibi aptum.*

S. AU-

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI CONTRA ACADEMICOS LIBRI TRES.*

* Scripti sub finem an. 386.

LIBER PRIMUS.

Romanianus ad philosophiam incitatur proœmio libri hujus, in quo ejus filius Licentius cum Trygetio per tres disputationes congreditur. Ille pro Academicis beatam vitam ipsa inquisitione veri, hic contra nonnisi veri comprehensione constare propugnat. Venit in contentionem definitio erroris, nec non definitio sapientiæ, quæ luculenter explicatur.

CAPUT I. Romanianum ad veram philosophiam cohortatur.

UTINAM Romaniane, hominem sibi aptum ita vicissim virtus fortunæ repugnanti posset auferre, ut ab ea sibi auferri neminem patitur: jam tibi profecto injecisset manum, suique juris te esse proclamans, & in bonorum certissimorum possessionem traducens, ne prosperis quidem casibus servire permitteret. Sed quoniam ita comparatum est, sive pro meritis nostris, sive pro necessitate naturæ, ut divinum animum mortalibus inhærentem, nequaquam sapientiæ portus accipiat, ubi neque adversante fortunæ flatu, neque secundante moveatur, nisi eo illum fortuna ipsa, vel secunda, vel quasi adversa perducat: nihil pro te nobis aliud quam vota restant, quibus ab illo cui hæc curæ sunt Deo, si possumus, impetremus ut te tibi reddat; ita enim facile reddet & nobis; sinatque mentem illam tuam, quæ respirationem jam diu parturit, aliquando in auras veræ libertatis emergere. Etenim fortasse quæ vulgo fortuna nominatur, occulto quodam ordine regitur, nihilque aliud in rebus casum vocamus, nisi cujus ratio & causa secreta est: NIHILQUE seu commodi seu incommodi contingit in parte, quod non conveniat & congruat universo. Quam sententiam uberrimarum doctrinarum oraculis editam, remotamque longissime ab intellectu profanorum, se demonstraturam veris amatoribus suis, ad quam te invito, philosophia pollicetur. Quamobrem cum tibi tuo animo indigna multa accidunt, ne te ipse contemnas. Nam si divina providentia pertenditur usque ad nos, quod minime dubitandum est, mihi crede, sic tecum agi oportet ut agitur. Nam cum tanta, quantam semper admiror, indole tua, ab ineunte adolescentia adhuc infirmo rationis atque lapsante vestigio humanam vitam errorum omnium plenissimam ingredereris, excepit te circumfluentia divitiarum, quæ illam ætatem atque animum quæ pulcra & honesta videbantur avide sequentem, illecebrosis cœperat absorbere gurgitibus, nisi inde te fortunæ illi flatus, qui putantur adversi, eripuissent pene mergentem.

2. An vero si edentem te munera [a] ursorum & numquam ibi antea visa spectacula civibus nostris, theatricus plausus semper prosperrimus accepisset; si stultorum hominum, quorum immensa turba est, conflatis & consentientibus vocibus ferreris ad cælum; si nemo tibi auderet esse inimicus, si municipales tabulæ te non solum civium, sed etiam vicinorum patronum ære signarent, collocarentur statuæ, influerent honores, adderentur etiam potestates, quæ municipalem habitum supercrescerent; conviviis quotidianis mensæ opimæ struerentur; quod cuique esset necesse, quod cujusque etiam deliciæ sitirent, indubitanter peteret, indubitanter hauriret, multa etiam non petentibus funderentur; resque ipsa familiaris diligenter a tuis fideliterque administrata, idoneam se tantis sumtibus paratamque præberet; tu interea vives in ædificiorum exquisitissimis molibus, in nitore balnearum, in tesseris quas honestas non respuit, in venatibus, in conviviis, in ore clientium, in ore civium, in ore denique populorum humanissimus, liberalissimus, mundissimus, fortunatissimus, [b] ut fuisti, jactareris, quisquam tibi, Romaniane, beatæ alterius vitæ, quæ sola beata est, quisquam, quæso, mentionem facere auderet? quisquam tibi persuadere posset, non solum te felicem non esse, sed eo maxime miserum, quo tibi minime videreris? Nunc vero quam te breviter admonendum tot & tanta, quæ pertulisti adversa fecerunt. Non enim tibi alienis exemplis persuadendum est quam fluxa & fragilia, & plena calamitatum sint omnia, quæ bona mortales putant, cum ita ex aliqua parte bene expertus sis, ut ex te ceteris persuadere possimus.

1. Retract. cap. 1.

a

b

a Bad. *munera curſorum*. Sed alii codices ſummo inter ſe conſenſu habent, *urſorum*. Inuſitatum quodpiam ludorum genus hic nominare voluit Auguſtinus. Ludos nempe, quia liberaliter populo munerum inſtar exhibebantur, munera vocabant. Hinc de ludis præſlitis non male intelligitur Concilii Eliberitani can. 3. *Flamines qui non immolaverint, ſed munus tantum dederint* &c.

b In MSS. aliquot vetuſtis & in editis Bad. Am. Er. deeſt, *ut fuiſti*. In aliis ſeptem MSS. ſubſtituitur, *ut fueſti*; quæ lectio forte hoc verior eſt, quo ab uſu vulgato remotior.

3. Illud ergo, illud tuum, quo ſemper decora & honeſta deſideraſti; quo te liberalem magis quam divitem eſſe maluiſti; quo numquam concupiſti eſſe potentior quam juſtior, numquam adverſitatibus improbitatibuſque ceſſiſti, illud ipſum, inquam, quod in te divinum neſcio quo vitæ hujus ſomno veternoque ſopitum eſt, variis illis duriſque jactationibus ſecreta providentia excitare decrevit. Evigila, evigila, oro te; multum, mihi crede, gratulaberis quod pene nullis proſperitatibus quibus tenentur incauti, mundi hujus tibi dona blandita ſunt: quæ meipſum capere moliebantur quotidie iſta cantantem, niſi me pectoris dolor ventoſam profeſſionem abjicere, & in philoſophiæ gremium confugere coegiſſet. Ipſa me nunc in otio, quod vehementer optavimus, nutrit ac fovet: ipſa me penitus ab illa [a] ſuperſtitione, in quam te mecum præcipitem dederam, liberavit. Ipſa enim docet, & vere docet nihil omnino colendum eſſe, totumque contemni oportere, quidquid mortalibus oculis cernitur, quidquid ullus ſenſus adtingit. Ipſa veriſſimum & ſecretiſſimum Deum perſpicue ſe demonſtraturam promittit, & jam jamque quaſi per lucidas nubes oſtentare dignatur.

1. Retract. cap. 1.

4. In hac mecum ſtudioſiſſime vivit noſter Licentius: ad eam totus a juvenilibus illecebris voluptatibuſque converſus eſt, ita ut eum non temere patri audeam imitandum proponere. Philoſophia eſt enim, a cujus uberibus ſe nulla ætas queretur excludi: ad quam avidius retinendam & hauriendam quo te incitarem, quamvis tuam ſitim bene noverim, guſtum tamen mittere volui, quem tibi ſuaviſſimum, &, ut ita dicam, inductorium fore, peto ne fruſtra ſperaverim. Nam diſputationem quam inter ſe Trygetius & Licentius habuerunt, relatam in litteras, tibi miſi. Illum enim quoque adoleſcentem, quaſi ad detergendum faſtidium diſciplinarum, aliquantum ſibi uſurpaſſet militia, ita nobis magnarum honeſtarumque artium ardentiſſimum edaciſſimumque reſtituit. Pauculis igitur diebus tranſactis, poſteaquam in agro vivere cœpimus, cum eos ad ſtudia hortans atque animans, ultra quam optaveram paratos & prorſus inhiantes viderem, volui tentare pro ætate quid poſſent: præſertim cum Hortenſius liber Ciceronis jam eos ex magna parte conciliaſſe philoſophiæ videretur. Adhibito itaque notario, ne auræ laborem noſtrum diſcerperent, nihil perire permiſi. Sane in hoc libro res & ſententias illorum, mea vero & Alypii etiam verba lecturus es.

Diſputatio prima. CAPUT II. An ad beatam vitam neceſſaria ſit veri comprehenſio; an ſola ejus inquiſitio.

5. CUM igitur omnes hortatu meo unum in locum ad hoc congregati eſſemus, ubi opportunum viſum eſt: Numquidnam dubitatis, inquam, verum nos ſcire oportere? Minime, ait Trygetius, ceterique ſe vultu ipſo approbaſſe ſignificaverunt. Quid ſi, inquam, etiam non comprehenſo vero beati eſſe poſſumus, neceſſariam veri comprehenſionem arbitramini? Hic Alypius: Hujus quæſtionis, inquit, judicem me tutius puto. Cum enim iter mihi in urbem ſit conſtitutum, oportet me onere alicujus ſuſcipiendæ partis relevari; ſimul quod facilius judicis partes, quam cujuſquam defenſoris, cuipiam delegare poſſim. Quare dehinc pro alterutra parte ne a me quidquam exſpectetis. Quod ei cum conceſſum eſſet ab omnibus, & ego rogationem repetiſſem: Beati certe, inquit Trygetius, eſſe volumus; & ſi ad hanc rem poſſumus abſque veritate pervenire, quærenda nobis veritas non eſt. Quid hoc ipſum, inquam? Exiſtimatiſne beatos nos eſſe poſſe, etiam non inventa veritate? Tunc Licentius: Poſſumus, inquit, ſi verum quæramus. Hic cum ego ceterorum ſententiam nutu flagitaſſem: Movet me, inquit * Navigius, quod a Licentio dictum eſt. Poteſt enim fortaſſe hoc ipſum eſſe beate vivere, in veritatis inquiſitione vivere. Deſini ergo, ait Trygetius, quid ſit beata vita, ut ex eo colligam quid reſpondere conveniat. Quid cenſes, inquam, eſſe aliud beate vivere, niſi ſecundum id, quod in homine optimum eſt, vivere? Temere, inquit, verba non fundam; nam id ipſum optimum quid ſit, definiendum mihi abs te puto. Quis, inquam, dubitaverit, nihil aliud eſſe hominis optimum, quam eam partem animi, cui dominanti obtemperare convenit cetera quæque in homine ſunt? Hæc autem, ne aliam poſtules definitionem, mens aut ratio dici poteſt. Quod ſi tibi non videtur, quære quomodo ipſe definias vel beatam vitam, vel hominis optimum. Aſſentior, inquit.

* Auguſtini frater.

1. Retract. cap. 1.

6. Quid ergo, ut ad propoſitum, inquam, redeamus, videturne tibi non invento vero beate poſſe vivi, ſi tantum quæratur? Repeto, inquit, ſententiam illam meam: Minime videtur. Vos, inquam, quid opinamini? Tum Licentius: Mihi prorſus, inquit, videtur: nam majores noſtri, quos ſapientes beatoſque accepimus, eo ſolo quod verum quærebant, bene beateque vixerunt. Ago gratias, inquam, quod cum Alypio me judicem feciſtis, cui, fateor, invidere jam cœperam. Quoniam igitur alteri veſtrum videtur beatam vitam ſola inveſtigatione veritatis, alteri non niſi inventione poſſe contingere, Navigius autem paulo ante oſtendit in tuam Licenti partem ſe velle tranſire, magnopere exſpecto quales ſententiarum veſtrarum patroni eſſe poſſitis. Res enim magna eſt, & diligenti diſcuſſione digniſſima. Si res magna eſt, ait Licentius, magnos viros deſiderat. Noli quærere, inquam, præſertim in hac villa, quod ubivis gentium reperire difficile eſt: ſed potius explica, cur id quod abs te non temere, ut opinor, prolatum eſt, & qua tibi ratione videatur: nam & MAXIMÆ res cum a parvis quæruntur, magnos eos ſolent efficere.

CAPUT III. Beatitatem in inveſtigatione veri ſitam eſſe pro Academicis propugnatur.

7. QUONIAM te, inquit, video magnopere nos urgere, ut adverſum invicem diſputemus, quod te utiliter velle confido: quæro cur beatus eſſe non poſſit, qui verum quærit, etiam ſi minime inveniat? Quia beatum, inquit Trygetius, volumus eſſe perfectum, in omnibus ſapientem. Qui autem adhuc quærit, perfectus non eſt. Hunc igitur quomodo aſſeras beatum, omnino non video. Et ille, Poteſt apud te, inquit, [b] vivere auctoritas majorum? Non omnium, inquit Trygetius. Quorum tandem? Ille, eorum ſcilicet, qui ſapientes fuerunt. Tum Licentius: Carneades, inquit, tibi ſapiens non videtur? Ego, ait, Græcus non ſum, neſcio Carneades iſte qui fuerit. Quid, inquit Licentius, de illo noſtro Cicerone, quid tandem exiſtimas? Hic cum diu tacuiſſet: Sapiens fuit, inquit. Et ille: Ergo ejus de

[b] 5

a Erat haud dubie Romanianus ex eorum numero quos in Manichæorum hæreſim ſecum pertraxiſſe deflet Auguſtinus lib. 4. Conf. c. 1. Verum is quoque ad ſanam fidem aliquando ſe recepit: quippe qui Auguſtinum ſemper coluit impenſe, & nuncupatum ſibi ab ipſo librum *de vera Religione*, aliaque ipſius ſcripta in magno pretio habuit; ac demum per litteras a Paulino Nolanſi Epiſcopo, qui panes eulogiarum nomine eidem mittit, tractatur honorificentiſſime, atque ut vir plane Chriſtianus catholicus.

b MSS. ſex, *vincere*.

de hac re ſententia habet apud te aliquid ponderis? Habet, inquit. Accipe igitur quæ ſit, nam eam tibi excidiſſe arbitror. Placuit enim Ciceroni noſtro, beatum eſſe qui veritatem inveſtigat, etiam ſi ad ejus inventionem non valeat pervenire. Ubi hoc, inquit, Cicero dixit? Et Licentius, Quis ignorat eum affirmaſſe vehementer, nihil ab homine percipi poſſe, nihilque remanere ſapienti, niſi diligentiſſimam inquiſitionem veritatis; propterea quia ſi incertis rebus eſſet aſſenſus, etiam ſi fortaſſe veræ forent, liberari ab errore non poſſet? quæ maxima eſt culpa ſapientis. Quamobrem ſi & ſapientem neceſſario beatum eſſe credendum eſt, & veritatis ſola inquiſitio perfectum ſapientiæ munus eſt, quid dubitamus exiſtimare beatam vitam, etiam per ſe ipſa inveſtigatione veritatis poſſe contingere?

8. Tum ille, Licetne tandem ad ea quæ temere conceſſa ſunt, redire rurſum? Hic ego: illi hoc non ſolent concedere, inquam, quos ad diſputandum non inveniendi veri cupiditas, ſed ingenii puerilis jactantia impellit. Itaque apud me, præſertim cum adhuc nutriendi educandique ſitis, non ſolum conceditur, ſed etiam in præceptis habeatis volo, ad ea vos diſcutienda redire oportere, quæ conceſſeritis incautius. Et Licentius: NON PARVUM in philoſophia profectum puto, inquit, cum in comparatione recti verique inveniendi contemnitur a diſputante victoria. Itaque libenter obſequor præceptis & ſententiæ tuæ, & Trygetium ad id quod ſe temere conceſſiſſe arbitratur, res enim mei juris eſt, redire permitto. Tum Alypius: Suſcepti a me officii nondum partes eſſe, voſmetipſi mecum recognoſcitis. Sed quoniam id jamdudum diſpoſita profectio interrumpere me compellit, pro meo quoque munere geminatam ſibi poteſtatem particeps mecum judicii non renuet uſque in reditum meum: video enim hoc veſtrum certamen longius progreſſurum. Et cum diſceſſit: Quid, inquit Licentius, temere conceſſeras, profer. Et ille, Temere dedi, inquit, Ciceronem fuiſſe ſapientem. Ergone Cicero ſapiens non fuit, a quo in latina lingua philoſophia & inchoata eſt & perfecta? Et ſi concedam, inquit, eſſe ſapientem, non omnia tamen ejus probo. Atqui oportet multa ejus alia refellas, ut non impudenter hoc de quo agitur, improbare videaris. Quid ſi hoc ſolum non recte ſenſiſſe illum affirmare paratus ſum, veſtra, ut opinor, nihil intereſt, niſi [a] cujus ponderis ad id quod volo aſſerendum, rationes afferam. Perge, inquit ille. Quid enim, inquit, audeam contra eum, qui ſe Ciceronis adverſarium profitetur?

9. Hic Trygetius: Volo adtendas, ait, tu judex noſter, quemadmodum ſuperius beatam vitam definieris: dixiſti namque eum beatum eſſe, qui ſecundum eam partem animi vivit, quam ceteris convenit imperare. Tu autem Licenti volo vel nunc mihi concedas, (jam enim libertate, in quam maxime nos vindicaturam ſe philoſophia pollicetur, jugum illud auctoritatis excuſſi,) perfectum non eſſe qui adhuc veritatem requirat. Tum ille poſt diuturnum ſilentium: Non concedo, inquit. Et Trygetius: Cur quæſo? explica. Iſthic ſum enim, & aveo audire, quo pacto poſſit & perfectus homo eſſe, & adhuc quærere veritatem. Hic ille: Qui ad finem, inquit, non pervenit, fateor quod perfectus non ſit. Veritatem autem illam ſolum Deum noſſe arbitror, aut forte hominis animam, cum hoc corpus, A hoc eſt tenebroſum carcerem dereliquerit. Hominis autem finis eſt, perfecte quærere veritatem: perfectum enim quærimus, ſed tamen hominem. Et Trygetius: Non igitur poteſt beatus eſſe homo. Quomodo enim, cum id quod magnopere concupiſcit, aſſequi nequeat? Poteſt autem homo beate vivere, ſiquidem poteſt ſecundum eam partem animi vivere quam dominari in homine fas eſt. Poteſt igitur verum invenire. Aut colligat ſe, & non concupiſcat verum, ne cum id aſſequi non potuerit, neceſſario miſer ſit. At hoc ipſum eſt beatum hominis, ait ille, perfecte quæ- B rere veritatem: hoc eſt enim pervenire ad finem, ultra quem non poteſt progredi. Quiſquis ergo minus inſtanter quam oportet veritatem quærit, is ad finem hominis non pervenit. Quiſquis autem tantum quantum homo poteſt ac debet, dat operam inveniendæ veritati, is etiam ſi eam non inveniat, beatus eſt. Totum enim facit, quod ut faciat, ita natus eſt. Inventio autem ſi defuerit, id deerit quod natura non dedit. Poſtremo cum hominem neceſſe ſit aut beatum eſſe aut miſerum, nonne dementis eſt eum qui dies noctesque quantum poteſt inſtat inveſtigandæ veritaC ti, miſerum dicere? Beatus igitur erit. Deinde illa definitio mihi, ut arbitror, uberius ſuffragatur: nam ſi beatus eſt, ſicuti eſt, qui ſecundum eam partem animi vivit, quam regnare ceteris convenit, & hæc pars ratio dicitur; quæro utrum non ſecundum rationem vivat, qui quærit perfecte veritatem? Quod ſi abſurdum eſt, quid dubitamus beatum hominem dicere ſola ipſa inquiſitione veritatis?

10. MIHI, ait ille, nec ſecundum rationem vive- CAPUT IV. Quid ſit error.
re, nec beatus omnino quiſquis errat, videtur. Errat autem omnis qui ſemper quærit, nec invenit. UnD de tibi unum jam e duobus monſtrandum eſt, aut errantem beatum eſſe poſſe, aut eum qui quod quærit numquam invenit, non errare. Hic ille: Beatus errare non poteſt. Et cum diu ſiluiſſet: Non autem errat, inquit, cum quærit: quia ut non erret, perfecte quærit. Et Trygetius: Ut non erret quidem, inquit, quærit, ſed errat cum minime invenit. Ita autem tibi profuturum putaſti, quod errare ille non vult, quaſi nemo erret invitus, aut quiſquam omnino erret, niſi invitus. Tum ego, cum ille diu cunctaretur quid reſponderet: Definiendum vobis eſt, inquam, quid ſit error, facilius E enim ejus fines poteſtis videre, in quem jam penitus ingreſſi eſtis: Ego, inquit Licentius, definire aliquid idoneus non ſum: quamvis errorem definire ſit facilius quam finire. Ego, ait ille, definiam quod mihi facillimum eſt non ingenio, ſed cauſſa optima. Nam errare eſt utique ſemper quærere, numquam invenire. Ego, inquit Licentius, ſi vel iſtam definitionem facile poſſem refelllere, jamdudum cauſsæ meæ non defuiſsem. Sed quoniam aut res ipſa per ſe ardua eſt, aut ita mihi apparet, peto a vobis ut uſque in craſtinam lucem quæſtio differatur, ſi nihil hodie quod reſpondeam, reF perire potuero, cum id ſedulo mecum ipſe volvam. Quod cum concedendum putarem, non renuentibus ceteris, deambulatum ire ſurreximus, nobiſque inter nos multa variaque ſermocinantibus, ille in cogitatione defixus fuit. Quod cum fruſtra eſse ſenſiſset, relaxare animum maluit, & noſtro ſe ſermoni miſcere. Poſtea cum jam adveſperaſceret, in eumdem conflictum redierant: ſed modum impoſui, perſuaſique ut in alium

a Ita in MSS. At in excuſis legitur, *niſi alicujus ponderis*.

alium diem differri paterentur : inde ad balneas .

Diſputatio ſecunda.

11. POSTRIDIE autem cum conſediſſemus : Proferte , inquam, quod heri cœperatis . Tum Licentius: Diſtuleramus, inquit, diſputationem, niſi fallor, rogatu meo, cum erroris definitio difficillima mihi eſſet. Hic plane, inquam, non erras, quod ut tibi omen ſit ad reliqua, libenter optaverim. Audi ergo, inquit, quod heri etiam niſi interceſſiſſes, protuliſſem: error mihi videtur eſſe falſi pro vero approbatio: in quem nullo pacto incidit, qui veritatem quærendam ſemper exiſtimat. Falſum enim probare non poteſt, qui probat nihil: non igitur poteſt errare: beatus autem facillime eſſe poteſt. Nam ne longius abeam, ſi nobis ipſis, ut heri licuit, quotidie vivere liceret, nihil mihi occurrit cur nos beatos appellare dubitaremus. Viximus enim magna mentis tranquillitate, ab omni corporis labe animum vindicantes, & a cupiditatum facibus longiſſime remoti, dantes, quantum homini licet, operam rationi; hoc eſt, ſecundum illam divinam partem animi viventes, quam beatam vitam eſſe heſterna inter nos definitione convenit: atque, ut opinor, nihil invenimus, ſed tantummodo quæſivimus veritatem . Poteſt igitur ſola inquiſitione veritatis , etiam ſi eam invenire minime poſſit, homini beata vita contingere . Nam definitio tua vide quanta facilitate excludatur notione communi . Etenim errare dixiſti eſſe, ſemper quærere, & numquam invenire. Quid ſi quiſquam nihil quærat, & interrogatus, verbi gratia, utrumnam modo dies ſit, temere ſtatimque noctem eſſe opinetur atque reſpondeat? Nonne tibi videtur errare? Hoc igitur erroris genus vel immaniſſimum, non complexa eſt definitio tua. Quid ſi etiam non errantes complexa eſt, poteſtne definitio ulla eſſe vitioſior? Nam ſi quis Alexandriam quærat, & ad eam recto pergat itinere, non opinor potes eum errantem vocare. Quid ſi eamdem viam variis impeditus cauſſis, longo agat tempore, & in ea morte præveniatur, nonne & ſemper quæſivit, & numquam invenit, nec erravit tamen? Non, inquit ille, ſemper quæſivit.

1. Retract. cap. 1.

12. Recte dicis, ait Licentius, & bene admones: Inde enim prorſus nihil ad rem pertinet definitio tua: non enim ego beatum eſſe dixi, qui ſemper quærat veritatem. Quod ne fieri quidem poteſt: primo, quia non ſemper homo eſt: deinde, quia non ex quo tempore incipit eſſe homo, eo jam poteſt, ætate impediente, verum quærere. Aut ſi ſemper id putas dicendum, ſi nihil temporis quo jam quærere poteſt, perire patitur, rurſus tibi Alexandriam redeundum eſt. Fac enim quemquam, ex quo tempore iter agere vel ætate vel negotio ſinitur, pergere occipere illam viam, atque ut ſupra dixi, cum deviet nuſquam, ante quam perveniat tamen vita excedere, multum profecto errabis, ſi tibi erraſſe iſte videbitur; quamvis omni quo potuit tempore, nec quærere deſierit, nec invenire potuerit quo pergebat. Quamobrem ſi & mea deſcriptio vera eſt, & ſecundum eam non errat ille qui perfecte quærit, quamvis non inveniat veritatem, beatuſque eſt ob eam rem, quod ſecundum rationem vivit: tua vero definitio & fruſtrata eſt, & ſi non eſſet, nihil eam curare deberem, ſi ex eo ſolum quod ego definivi, ſatis cauſſa firmata eſt: cur quæſo nondum eſt iſta inter nos quæſtio diſſoluta?

CATUT v. Quid

13. HIC Trygetius: Daſne, inquit, ſapientiam rectam viam vitæ eſſe? Do, inquit, ſine dubio: ſed tamen volo mihi ſapientiam definias, ut ſciam utrum quæ mihi, eadem tibi eſſe videatur. Et ille: Parum tibi, ait, videtur definita hoc ipſo quod nunc interrogatus es? Etiam quod volui conceſſiſti. Si enim non fallor, non falſo recta via vitæ ſapientia nominatur. Tum Licentius: Nihil mihi tam ridiculum, quam iſta definitio videtur, inquit. Fortaſſe, ait ille: pedetentim tamen quæſo, ut ratio præveniat riſum tuum: NIHIL enim eſt fœdius riſu irriſione digniſſimo . Quid enim ait ille, nonne fateris vitæ mortem eſſe contrariam? Fateor, ait. Mihi igitur, inquit ille, via vitæ nulla magis videtur, quam ea qua quiſque pergit, ne in mortem incidat. Aſſentiebatur Trygetius. Ergo ſi viator quiſpiam diverticulum vitans, quod a latronibus obſideri audierit, recta ire pergat, atque ita evadat interitum, nonne & viam vitæ, & rectam ſecutus eſt; & eam ſapientiam nominat nemo? Quomodo igitur omnis recta vitæ via ſapientia eſt? Conceſſi enim eſſe, ſed non ſolam. Definitio autem nihil complecti debuit, quod eſſet alienum. Itaque rurſus defini, ſi placet, quid tibi videtur eſſe ſapientia?

num ſit ſapientia.

14. Diu ille tacuit. Deinde: En, inquit, iterum definio, ſi hoc tu numquam finire ſtatuiſti. Sapientia eſt via recta, quæ ad veritatem ducat. Similiter & hoc, inquit ille, refellitur: nam dum apud Virgilium Æneæ dictum eſt a matre: *Perge modo, & qua te ducit via dirige greſſum*: ſequens hanc viam ad id quod dictum erat, id eſt ad verum pervenit. Contende, ſi placet, ubi pedem ille incedens poſuit, ſapientiam poſſe dici; quamquam ſtulte prorſus iſtam deſcriptionem tuam effringere conor: nam cauſſam meam nulla plus adjuvat. Etenim ſapientiam non ipſam veritatem, ſed viam quæ ad eam ducat eſſe dixiſti. Quiſquis ergo hac utitur via, ſapientia profecto utitur: & qui ſapientia utitur, ſapiens ſit neceſſe eſt. Sapiens igitur erit ille, qui perfecte quæſierit veritatem, etiam ſi ad eam nondum pervenerit: nam via quæ ducit ad veritatem, nulla, uti opinor, intelligitur melius quam diligens inquiſitio veritatis. Hac igitur ſola via utens, jam iſte ſapiens erit: at nemo ſapiens miſer: omnis autem homo aut miſer, aut beatus: beatum igitur faciet non tantum inventio, ſed ipſa per ſe inveſtigatio veritatis.

1. Æneid.

15. Tum ille arridens: Merito mihi, inquit, iſta contingunt, dum adverſario in re non neceſſaria fidenter aſſentior: quaſi vero ego ſim magnus definitor, aut quidquam in diſputando magis ſupervacaneum putem. Quis enim modus erit, ſi ego rurſus velim definiri abs te aliquid, & rurſus ejuſdem definitionis verba, & conſequentium item ſingillatim omnia, fingens quod nihil intelligam, definiri flagitem? Nam quid planiſſimum non meo jure definiri cogam, ſi jure a me ſapientiæ definitio poſtulatur? Cujus enim verbi in animis noſtris apertiorem notionem natura eſſe voluit, quam ſapientiæ? Sed neſcio quomodo cum mentis noſtræ veluti portum notio ipſa reliquerit, & verborum ſibi quaſi vela tetenderit, occurrent ſtatim calumniarum mille naufragia. Quamobrem aut definitio ſapientiæ ne requiratur, aut judex noſter in ejus patrocinium dignetur deſcendere. Tum ego, cum jam ſtilum nox impediret, & quaſi de integro magnum quiddam diſcrendum viderem oboriri, in alium diem diſtuli: nam diſputare cœperamus ſole jam in occaſum declinante, dieſque pene totus cum in rebus ruſticis ordinandis, tum in recenſione primi libri Virgilii peractus fuit.

16. DE-

Disputatio tertia. CAPUT VI. Sapientiæ definitio datur & impugnatur.

16. DEINDE mox ut illuxit, ita enim reserant pridie constitutæ, ut largum esset otium, statim peragendum negotium susceptum est. Tum ego: Heri postulasti, inquam, Trygeti, ut a judicis munere ad sapientiæ patrocinium descenderem: quasi vero quemquam in sermone vestro adversarium sapientia pateretur, aut ullo defendente ita laboraret, ut majus implorare deberet auxilium. Nam neque inter vos aliud quærendum natum est, quam quid sit sapientia, in quo eam vestrum neuter oppugnat, quia uterque desiderat. Neque si tu in definienda sapientia defeciſſe te putas, propterea reliqua defensio sententiæ tuæ tibi deserenda est. Itaque a me nihil aliud habebis quam definitionem sapientiæ, quæ nec mea nec nova est, sed & priscorum hominum, & quam vos mirer non recordari. Non enim nunc primum auditis SAPIENTIAM esse rerum humanarum divinarumque scientiam.

17. Hic Licentius, quem post istam definitionem diu putabam quæsiturum esse quod diceret, subjecit statim, Cur ergo non quæso sapientem vocamus flagitiosissimum illum hominem, quem ipsi bene novimus per innumera scorta solere dissolvi: Albicerium dico illum, qui apud Carthaginem multos annos consulentibus mira quædam & certa respondit? Innumerabilia commemorare possem, nisi & apud eos loquerer qui experti sunt, & paucis nunc satis sit ad id quod volo. Nonne cochlearium (mihi autem dicebat) cum domi non inveniretur, tuo jussu percontatus, non solum quid quæreretur, verum etiam nominatim cujus res esset, & ubi lateret, citissime verissimeque respondit? Item me præsente, omitto illud quod in eo quod rogabatur nihil omnino falsus est, sed cum puer qui nummos ferebat, certam eorum partem cum ad eum pergeremus furatus esset, omnes sibi numerari jussit, coegitque illum ante oculos nostros quos abstulerat reddere, prius quam omnino ipse aut eosdem nummos vidisset, aut quantum sibi allatum fuerit audisset e nobis.

Albicerii divinationes.

18. Quid quod doctissimum & clarissimum virum Flaccianum mirari solitum esse abs te accepimus, qui cum de fundo emendo esset locutus, ad illum divinum rem ita detulit, ut quid egisset, si potis esset, edicere. Atque ille statim non modo negotii genus, sed etiam, in quo ille vehementer clamabat admirans, ipsum fundi nomen pronuntiavit, cum ita esset absurdum, ut vix ejus Flaccianus ipse meminisset? Jam illud sine stupore animi non queo dicere, quod amico nostro discipulo tuo sese volenti exagitare, flagitantique insolenter, ut diceret quid secum ipse tacitus volveret, Virgilii versum eum cogitare respondit. Cum ille obstupefactus negare non posset, perrexit quærere quisnam versus esset. Nec Albicerius, qui Grammatici scholam vix transiens vidisset aliquando, versum ipsum securus & garrulus canere dubitavit. Num igitur aut res humanæ non erant, de quibus ille consulebatur, aut sine rerum divinarum scientia tam certa consulentibus & vera respondit? At utrumque absurdum est. Nam & humanæ res nihil sunt aliud quam res hominum, ut argentum, nummi, fundus, postremo ipsa etiam cogitatio: & res divinas quis non recte arbitretur esse, per quas homini divinatio ipsa contingit? Sapiens ergo fuit Albicerius, si sapientiam rerum humanarum divinarumque scientiam illa definitione concedimus.

CAPUT VII. Vindicatur data sapientiæ definitio.

19. Hic [a] ille: Primo, inquit, ego scientiam non appello, in qua ille qui eam profitetur, aliquando fallitur. Scientia enim non solum comprehensis, sed ita comprehensis rebus constat, ut neque in ea quis umquam errare, nec quibuslibet adversantibus impulsus nutare debeat. Unde verissime a quibusdam philosophis dicitur, in nullo eam posse nisi in sapiente inveniri, qui non modo perceptum habere debet id quod tuetur ac sequitur, verum etiam inconcussum tenere. Scimus autem illum quem commemorasti, multa sæpe falsa dixisse, quod non solum aliis mihi referentibus comperi, sed præsens aliquando ipse percepi. Eumne igitur scientem vocem, cum sæpe falsa dixerit, quem non vocarem, si [b] cunctanter vera dixisset? Hoc me de haruspicibus & de auguribus, & de his omnibus qui sidera consulunt, & de conjectoribus somniorum dixisse putatote. Aut aliquem ex hoc genere hominum proferte, si potestis, qui consultus numquam de responsis suis dubitaverit, numquam postremo falsa responderit. Nam de vatibus nihil mihi puto esse laborandum, qui mente loquuntur aliena.

20. Deinde res humanas esse ut concedam res hominum, quidquam tu existimas nostrum esse, quod nobis vel dare vel eripere casus potest? Aut cum rerum humanarum scientia dicitur, ea dicitur, qua quisquam novit vel quot, vel quales fundos habeamus: quid auri, quid argenti, quidque denique alienorum carminum cogitemus? ILLA EST humanarum rerum scientia, quæ novit lumen prudentiæ, temperantiæ decus, fortitudinis robur, justitiæ sanctitatem. Hæc enim sunt quæ nullam fortunam metuentes, vere nostra dicere audemus: quæ si Albicerius ille didicisset, numquam, mihi crede, tam luxuriose deformiterque vixisset. Quod autem dixit, quem versum volveret animo ille a quo consulebatur, neque hoc puto inter res nostras esse numerandum: non quo negem honestissimas disciplinas ad possessionem quamdam nostri animi pertinere, sed quia versum alienum etiam impertissimis canere ac pronuntiare concessum est. Ideoque talia cum in memoriam nostram incurrerint, non mirum est, si sentiri possunt ab hujus aeris animalibus quibusdam vilissimis, quos dæmonas vocant, a quibus nos superari acumine ac subtilitate sensuum posse concedo, ratione autem nego. Atque id fieri nescio quo modo secretissimo atque a nostris sensibus remotissimo. Non enim si miramur apiculam melle posito, nescio qua sagacitate qua hominem vincit, unde unde advolare, ideo eam nobis præponere, aut saltem comparare debemus.

Animalia aeris dæmones.

21. Itaque vellem magis iste Albicerius, ab eo qui discere cuperet, interrogatus ipsa metra docuisset, vel coactus a quopiam consultorum, de re sibi statim proposita versus proprios ceciniſſet. Quod eumdem Flaccianum sæpe dixisse soles commemorare, cum illud divinationis genus magna mentis altitudine derideret atque dispiceret, idque nescio cui abjectissimæ animulæ, sic enim dicebat, tribueret, quo ille quasi spiritu admonitus vel inflatus hæc respondere solitus esset.

Quæ-

a Victorini codices cum aliis tribus MSS. habent, *Hic ego: Primo, inquam, scientiam* &c. mendose, uti satis intelligitur ex postremo capite, ubi hæc responsio non obscure Trygetio attribuitur.

b In prius excusis, *constanter*. In MSS. quinque, *incunctanter*. In aliis sex optimæ notæ legitur, *cunctanter*, & melius. Trygetius quippe hic Albicerium & ejus generis homines non vult appellari scientes, quod eorum nullus sit, *qui consultus numquam de responsis suis dubitaverit, numquam postremo falsa responderit*.

Quærebat enim vir ille doctissimus ab iis qui talia mirarentur, num Grammaticam vel Musicam vel Geometriam Albicerius posset docere? Quis autem illum nosset, & non istorum omnium imperitissimum fateretur? Quamobrem ad extremum hortabatur, ut animos suos ii qui talia didicissent, illi divinationi sine dubitatione præferrent, darentque operam his disciplinis instruere atque adminiculari suam mentem, quibus aeriam istam invisibilium animantium naturam transilire, & eam supervolare contingeret.

CAPUT VIII. Hariolus an sapiens, & quid sit sapiens.

22. JAM res divinæ, cum, omnibus concedentibus, meliores augustioresque multo quam humanæ sint, quo pacto ille eas adsequi poterat, qui quid esset ipse nesciebat? Nisi forte existimas sidera, quæ quotidie contemplamur, magnum quiddam esse in comparatione verissimi & secretissimi Dei, quem raro fortasse intellectus, sensus autem nullus adtingit: hæc autem præsto sunt oculis nostris. Nec ista igitur sunt illa divina, qualia se sola scire sapientia profitetur: cetera autem quibus isti, nescio qui, divinantes, vel ad vanam jactantiam, vel ad quæstum abutuntur, præ sideribus profecto viliora sunt. Non igitur Albicerius rerum humanarum ac divinarum scientiæ particeps fuit, frustraque abs te isto modo definitio nostra tentata est. Postremo cum quidquid præter res humanas atque divinas est, nos vilissimum ducere & omnino contemnere oporteat, quæro in quibus rebus quærat ille tuus sapiens veritatem? In divinis, ait ille: nam virtus etiam in homine sine dubitatione divina est. Has igitur Albicerius jam sciebat, quas tuus sapiens semper inquiret? Tum Licentius, Divinas, ait, & ille noverat, sed non eas quæ a sapiente quærendæ sunt. Quis enim non evertat omnem loquendi consuetudinem, si ei divinationem concedat, adimat res divinas, e quibus divinatio nominata est? Quare illa vestra definitio, ni fallor, nescio quid aliud quod ad sapientiam non pertineret, includit.

23. Tum Trygetius: Definitionem istam, inquit, defendet, si libebit, ille qui protulit. Nunc mihi tu volo respondeas, ut tandem ad id quod agitur, veniamus. Is hic sum, inquit ille: Dasne, ait, Albicerium sciisse verum? Do, inquit. Melior igitur tuo sapiente. Nullo modo, ait ille: nam quod genus veri sapiens inquirit, non solum ille delirus hariolus, sed ne ipse quidem sapiens dum in hoc corpore vivit adsequitur: quod tamen tantum est, ut multo sit præstabilius hoc semper quærere, quam illud aliquando invenire. Necesse est, ait Trygetius, ut mihi in angustiis definitio illa subveniat. Quæ si propterea tibi vitiosa visa est, quia complexa est eum quem non possumus vocare sapientem, quæro utrum eam probes, si sapientiam rerum humanarum divinarumque scientiam dicamus, sed earum quæ ad beatam vitam pertineant. Est, inquit ille, & ista sapientia, sed non sola: unde superior definitio invasit alienum, hæc autem proprium deseruit: quare illa avaritiæ, ista stultitiæ coargui potest. Etenim ut ipse jam explicem definitione quod sentio, sapientia mihi videtur esse rerum humanarum divinarumque, quæ ad beatam vitam pertineant non scientia solum, sed etiam diligens inquisitio. Quam descriptionem si partiri velis, prima pars quæ scientiam tenet, Dei est: hæc autem quæ inquisitione contenta est, hominis. Il-

Sapientiæ descriptio tuendæ Academicorũ opinioni accommodata.

la igitur Deus, hac autem homo beatus est. Tum ille: Miror, inquit, sapientem tuum quomodo adseras frustra operam consumere. Quomodo, inquit Licentius, frustra[a] operam consumere, cum tanta mercede conquirat? Nam hoc ipso quo quærit, sapiens est: & quo sapiens, eo beatus: cum ab omnibus involucris corporis mentem quantum potest, evolvit, & seipsum in semetipsum colligit, cum se non permittit cupiditatibus laniandum, sed in se atque in Deum semper tranquillus intenditur, ut & hic, quod beatum esse supra inter nos convenit, ratione perfruatur, & extremo die vitæ ad id quod concupivit adipiscendum reperiatur paratus, fruaturque merito divina beatitudine, qui humana sit ante[b] perfructus.

a

b

CAPUT IX. Epilogus.

24. TUM ego; cum Trygetius quid sibi esset respondendum diu quæreret, Non puto, inquam, Licenti etiam argumenta huic defutura, si eum otiose quærere permittamus: quid enim ei quovis loco defuit ad respondendum? Nam primo ipse intulit, quoniam de beata vita quæstio nata est, & beatum solum necesse est esse sapientem, si quidem stultitia etiam stultorum judicio misera est: perfectum sapientem esse debere, non autem perfectum esse, qui adhuc verum quid sit inquirit; unde ne beatum quidem. Cui loco tu cum molem auctoritatis objiceres, c moleste aliquantum Ciceronis nomine perturbatus; tamen se statim erexit, & generosa quadam contumacia in verticem libertatis exsiliit, rursumque arripuit quod erat de manibus violenter excussum: quæsivitque abs te, utrum tibi perfectus, qui adhuc quæreret, videretur: ut si fatereris non esse perfectum, ad caput recurreret, demonstraretque, si posset, per illam definitionem, perfectum esse hominem, qui secundum legem mentis vitam gubernaret: ac per hoc, beatum nisi perfectum esse non posse. A quo te laqueo cum expedisses cautius quam putabam, & perfectum hominem diceres, inquisitorem diligentissimum veritatis, ipsaque illa definitione, qua beatam vitam illam demum esse dixeramus, quæ secundum rationem ageretur, tu præsidentius apertiusque pugnasses, ille tibi plane reposuit: nam occupavit præsidium tuum, unde pulsus omnino summam rerum amiseras, ni te induciæ reparassent. Ubi enim arcem locaverunt Academici, quorum tueris sententiam, nisi in erroris definitione? Quæ tibi nisi noctu fortasse per somnium rediret in mentem, jam quid responderes non habebas, cum in exponenda Ciceronis sententia idipsum tu ipse ante commemoraveris. Deinde ventum est ad definitionem sapientiæ, quam cum tanta calliditate labefactari conareris, ut tua furta nec ipse auxiliator tuus Albicerius fortasse comprehenderet, quanta tibi vigilantia, quantis viribus restitit, quam te pene involvit atque depressit: nisi postremo te tua definitione nova tutareris, dicereisque humanam esse sapientiam inquisitionem veritatis, ex qua propter animi tranquillitatem beata vita contingeret. Huic iste sententiæ non respondebit, præsertim si in proroganda die vel parte quæ restat, reddi sibi gratiam postulabit.

c

25. Sed ne longum faciamus, jam, si placet, sermo iste claudatur, in quo immorari etiam superfluum puto. Tractata enim res est pro suscepto negotio

a Editi omittunt hic loci, *operam consumere*. & mox habent, *cum tantam mercedem conquirat*. excepto Bad. qui cum MSS. præfert, *tanta mercede*.

b Ita in MSS. pro quo in editis. *perfruitus*.

c Editi, *modeste*. At MSS. decem habent, *moleste*, & melius; alludit nempe Augustinus ad illud, *molem auctoritatis*.

gotio ſatis, quæ poſt pauca omnino poſſet verba finiri, niſi exercere vos vellem, nervoſque veſtros & ſtudia, quæ mihi magna eſt cura, explorare: nam cum inſtituiſſem vos ad quærendam veritatem magnopere hortari, cœperam ex vobis quærere quantum in ea momenti poneretis: omnes autem poſuiſtis tantum, ut plus non deſiderem. Nam cum beati eſſe cupiamus, ſive id fieri non poteſt niſi inventa, ſive non niſi diligenter quæſita veritate: poſtpoſitis ceteris omnibus rebus, nobis, ſi beati eſſe volumus, perquirenda eſt. Quamobrem jam iſtam, ut dixi, A diſputationem terminemus, & relatam in litteras mittamus, Licenti, potiſſimum patri tuo, cujus erga philoſophiam jam prorſus animum teneo. Sed adhuc quæ admittat, quæro fortunam. Incendi autem in hæc ſtudia vehementius poterit, cum te ipſum jam intentum mecum ſic vivere, non audiendo ſolum, verum etiam legendo iſta cognoverit. Tibi autem ſi, ut ſentio, Academici placent, vires ad eos defendendos validiores para; nam illos ego [a] reos citare decrevi. Quæ cum eſſent dicta, prandium paratum eſſe annuntiatum eſt, atque ſurreximus. B

a Antiquæ editiones, *ego accuſare decrevi*. Sic etiam aliquot MSS. vetuſtiores, qui paulo poſt non habent hæc verba, *prandium paratum eſſe annuntiatum eſt, atque*.

LIBER SECUNDUS.

Romanianum Mæcenatem ſuum ad amplectendam Philoſophiam rurſus cum grati animi ſignificatione cohortatur, treſque illi deſcribit Collationes, in quarum prima explicantur placita Academicorum. In ſecunda novæ ac veteris Academiæ diſcrimina referuntur, & exploditur ſententia horum Philoſophorum, qui cum verum haud poſſe deprehendi putarent, veri tamen ſimile ſe ſequi profiterentur. In tertia dicitur quid illi veri ſimile ſeu probabile appellarent.

CAPUT I. Contra Academicorum rationes Dei auxilio opus eſt.

1. SI QUAM neceſſe eſt, diſciplina atque ſcientia ſapientiæ vacuum eſſe non poſſe ſapientem, tam eam neceſſe eſſet invenire dum quæritur, omnis profecto Academicorum vel calumnia, vel pertinacia, vel pervicacia, vel (ut ego interdum arbitror) congrua illi tempori ratio, ſimul cum ipſo tempore, & cum ipſius Carneadis Ciceroniſque corporibus ſepulta foret. Sed quia ſive vitæ hujus multis variiſque jactationibus, Romaniane, ut in eodem te probas, ſive ingeniorum quodam ſtupore, vel ſocordia, vel D tarditate torpentium, ſive deſperatione inveniendi, quia non quam facile oculis iſta lux, tam facile mentibus ſapientiæ ſidus oboritur, ſive etiam qui error omnium populorum eſt, falſa opinione inventæ a ſe veritatis, nec diligenter homines quærunt, ſi qui quærunt, & a quærendi voluntate avertuntur, evenit ut ſcientia raro pauciſque proveniat. Eoque fit, ut Academicorum arma, quando cum eis ad manus venitur, nec mediocribus viris, ſed acutis, & bene eruditis, invi- E cta & quaſi Vulcania videantur. Quamobrem contra illos fluctus procellaſque fortunæ, cum obnitendum remis qualiumcumque virtutum, tum in primis divinum auxilium omni devotione atque pietate implorandum eſt, ut intentio conſtantiſſima bonorum ſtudiorum teneat curſum ſuum, a quo eam nullus caſus excutiat, quo minus illam philoſophiæ tutiſſimus jucundiſſimuſque portus accipiat. Hæc prima tua cauſſa eſt, hinc tibi metuo, hinc te cupio liberari, hinc F (ſi modo dignus ſim qui impetrem) quotidianis votis auras tibi proſperas orare non ceſſo; oro autem ipſam ſummi Dei Virtutem atque Sapientiam. Quid eſt enim aliud, quem myſteria nobis tradunt Dei Filium.

2. Multum autem me adjuvabis pro te deprecantem, ſi non nos exaudiri poſſe deſperes, nitariſque nobiſcum & tu non ſolum votis, ſed etiam voluntate, atque illa tua naturali mentis altitudine, propter quam te quæro, qua ſingulariter delector, quam ſemper admiror, quæ in te, proh nefas, illis rerum domeſticarum nubibus quaſi fulmen involvitur, & multos, ac pene omnes latet: me autem, & alium, vel tertium familiariſſimos tuos latere non poteſt, qui ſæpe non ſolum adtente audivimus murmura tua, ſed etiam nonnulla fulgura fulmi nibus propiora conſpeximus. Quis enim, ut cetera pro tempore taceam & unum commemorem, quis, inquam, tam ſubito umquam tantum intonuit, tantumque lumine mentis emicuit, ut ſub [a] uno fremitu rationis, & quodam coruſcamine temperantiæ, uno die illa, pridie ſæviſſima, penitus libido moreretur? Ergone non erumpet aliquando iſta virtus, & multorum deſperantium riſus in horrorem ſtuporemque convertet, & locuta in terris quaſi quædam futurorum ſigna, rurſus projecto totius corporis onere recurret in cælum? Ergone Auguſtinus de Romaniano fruſtra iſta dixit? Non ſinet ille cui me totum dedi, quem nunc recognoſcere aliquantum cœpi. C a

a Quatuor MSS. *ut ſub illo fremitu*.

CAPUT II. Romaniano grati animi obſequium exhibet, eumque ad philoſophiam hortatur.

3. ERGO aggredere mecum philoſophiam: hic eſt quidquid te anxium ſæpe, atque dubitantem mirabiliter ſolet movere: non enim metuo aut a ſocordia morum, aut a tarditate ingenii tui. Quis enim te quando aliquantum reſpirare conceſſum eſt, in ſermonibus noſtris vigilantior? quis acutior apparuit? Ergone tibi gratiam non repenſabo? An fortaſſe paululum debeo? Tu me adoleſcentulum pauperem [b] ad peregrina ſtudia pergentem, & domo, & ſumtu, & (quod plus eſt) animo excepiſti. Tu patre orbatum amicitia conſolatus es, hortatione animaſti, ope adjuviſti. Tu in noſtro ipſo municipio, favore, familiaritate, communicatione domus tuæ pene tecum clarum primatemque me feciſti. Tu Carthaginem illuſtrioris profeſſionis gratia remeantem, cum tibi & meorum nulli conſilium meum, ſpemque aperuiſſem, quamvis aliquantum illo tibi inſito, quia ibi jam docebam, patriæ amore cunctatus es, tamen ubi evincere adoleſcentis cupiditatem ad ea, quæ videbantur meliora tendentis nequiſti, ex dehortatore in adjutorem mira benevolentiæ moderatione converſus es. Tu neceſſariis omnibus iter adminiculaſti meum. Tu ibidem rur-

b In MSS. pervetuſtis deeſt, *peregrina*.

rurſus, qui cunabula, & quaſi nidum ſtudiorum meorum foveras, jam volare audentis ſuſtentaſti rudimenta. Tu etiam cum te abſente atque ignorante navigaſſem, [a] nihil ſuccenſens quod non tecum communicaſſem ut ſolerem, atque aliud qnidvis quam contumaciam ſuſpicans, manſiſti inconcuſſus in amicitia; nec plus ante oculos tuos liberi deſerti a magiſtro, quam noſtræ mentis penetralia puritaſque verſata eſt.

4. Poſtremo quidquid de otio meo modo gaudeo, quod a ſuperfluarum cupiditatum vinculis evolavi, quod depoſitis oneribus mortuarum curarum, reſpiro, reſipiſco, redeo ad me, quod quæro intentiſſimus veritatem, quod invenire jam ingredior, quod me ad ſummum ipſum [b] modum perventurum eſſe confido, tu animaſti, tu impuliſti, tu feciſti. Cujus autem miniſter fueris, plus adhuc fide concepi, quam ratione comprehendi. Nam cum præſens [c] præſenti tibi expoſuiſſem interiores motus animi mei, vehementerque ac ſæpius aſſererem, nullam mihi videri proſperam fortunam, niſi quæ otium philoſophandi daret; nullam beatam vitam, niſi qua in philoſophia viveretur: ſed me tanto meorum onere, quorum ex officio meo vita penderet, multiſque neceſſitatibus, vel vani mei pudoris, vel ineptæ meorum miſeriæ refrenari: tam magno es elatus gaudio, tam ſancto hujus vitæ inflammatus ardore, ut te diceres, ſi tu ab illarum importunarum litium vinculis aliquo modo eximereris, omnia mea vincula etiam patrimonii tui mecum participatione rupturum.

5. Itaque cum admoto nobis fomite diſceſſiſſes, numquam ceſſavimus inhiantes in philoſophiam, atque illam vitam quæ inter nos placuit atque convenit, prorſus nihil aliud cogitare: atque id conſtanter quidem, ſed minus acriter agebamus, putabamus tamen ſatis nos agere. Et quoniam nondum aderat ea flamma, quæ ſumma nos arreptura erat, illam qua lenta æſtuabamus, arbitrabamur vel eſſe maximam. Cum ecce tibi libri quidam pleni, ut ait Celſinus, bonas res Arabicas ubi exhalarunt in nos, ubi illi flammulæ inſtillarunt pretioſiſſimi unguenti guttas pauciſſimas, incredibile, Romaniane, incredibile, & ultra quam de me fortaſſe & tu credis, (quid amplius dicam?) etiam mihi ipſi de meipſo incredibile incendium concitarunt. Quis me tunc honor, quæ hominum pompa, quæ inanis famæ cupiditas, quod denique hujus mortalis vitæ fomentum atque retinaculum commovebat? Prorſus totus in me curſim redibam. Reſpexi tantum, confiteor, quaſi de itinere in illam religionem, quæ pueris nobis inſita eſt, & medullitus implicata: verum autem ipſa me ad ſe neſcientem rapiebat. Itaque titubans, properans, hæſitans arripio Apoſtolum Paulum: Neque enim vere iſti, inquam, tanta potuiſſent, vixiſſentque ita ut eos vixiſſe manifeſtum eſt, ſi eorum litteræ atque rationes huic tanto bono adverſarentur. Perlegi totum intentiſſime atque [d] cautiſſime.

6. Tunc vero quantulocumque jam lumine aſperſo, tanta ſe mihi philoſophiæ facies aperuit, ut non dicam tibi, qui ejus incognitæ fame ſemper arſiſti, ſed ſi ipſi adverſario tuo, a quo neſcio utrum plus exercearis quam impediaris, eam demonſtrare potuiſſem, ne ille & baias, & amœna pomeria, & delicata nitidaque convivia, & domeſticos hiſtriones, poſtremo quidquid eum acriter commovet in quaſcumque delicias, abjiciens & relinquens, ad hujus pulcritudinem blandus amor & ſanctus, mirans, anhelans, æſtuans advolaret. Habet enim & ille, quod confitendum eſt, quoddam decus animi, vel potius decoris quaſi ſementem, quod erumpere in veram pulcritudinem nitens, tortuoſe ac deformiter inter ſcabra vitiorum, & inter opinionum fallacium dumeta frondeſcit: tamen non ceſſat frondeſcere, & paucis acute ac diligenter in denſa intuentibus quantum ſinitur eminere. Inde eſt illa hoſpitalitas, inde in conviviis multa humanitatis condimenta, inde ipſa elegantia, nitor, mundiſſima facies rerum omnium, & undique cuncta perfundens adumbratæ venuſtatis urbanitas.

CAPUT III. Philocalia & philoſophia.

7. PHILOCALIA iſta vulgo dicitur: ne contemnas nomen hoc ex vulgi nomine: nam philocalia & philoſophia prope ſimiliter cognominatæ ſunt, & quaſi [e] gentiles inter ſe videri volunt, & ſunt. Quid eſt enim philoſophia? amor ſapientiæ. Quid philocalia? amor pulcritudinis. Quære de Græcis. Quid ergo ſapientia? nonne ipſa vera eſt pulcritudo? Germanæ igitur iſtæ ſunt prorſus, & eodem parente procreatæ: ſed illa viſco libidinis detracta cælo ſuo, & incluſa cavea populari, viciniam tamen nominis tenuit, ad commonendum aucupem ne ſe contemnat. Hanc igitur ſine pennis ſordidatam & egentem volitans libere ſoror ſæpe agnoſcit, ſed raro liberat: non enim philocalia iſta unde genus ducat agnoſcit, niſi philoſophia. Quam totam fabulam (nam ſubito Æſopus factus ſum) Licentius tibi carmine ſuavius indicabit: poeta eſt enim pene perfectus. Ergo ille, ſi veram pulcritudinem cujus falſæ amator eſt, ſanatis renudatiſque paululum oculis poſſet intueri, quanta voluptate philoſophiæ gremio ſe involveret? Quomodo ibi te cognitum, ſicut verum fratrem amplecteretur? Miraris hæc, & forſitan rides. Quid ſi hæc explicarem ut volebam? Quid ſi ſaltem vox, ſi adhuc facies videri a te non poteſt, ipſius philoſophiæ poſſet audiri? Mirareris profecto, ſed non rideres, non deſperares. Crede mihi, de nullo deſperandum eſt, de talibus autem minime. Omnino ſunt exempla, facile evadit, facile [f] revolat hoc genus avium, multis incluſis multum mirantibus.

Romanianum rurſus ad philoſophiam accendit [g]

8. Sed ad nos redeamus, nos inquam, Romaniane, philoſophemur: reddam tibi gratiam, filius tuus cœpit jam philoſophari: ego eum reprimo, ut diſciplinis neceſſariis prius excultus vigentior & firmior inſurgat, quarum te ne metuas expertem, ſi bene te novi, g auras tibi liberas tantum opto. Nam de indole quid dicam? Utinam non tam rara eſſet in hominibus, quam certa eſt in te. Reſtant duo vitia & impedimenta inveniendi

---

a Am. Er. *nonnihil ſuccenſens*: quibus ſuffragantur aliquot MSS. melioris notæ.

b Er. & Lov. *ad ipſum ſummum bonum*. Sed melius Bad. Am. & MSS. plerique, *ad ſummum ipſum modum*, id eſt, ad ſapientiam, juxta illud, quod circa tempus diſſerebat Aug. lib. *de Beata vita*, n. 33. *Sapientia nihil eſt aliud quam modus animi, hoc eſt, quo ſeſe animus librat, ut neque excurrat in nimium, neque infra quam plenum eſt coartetur*.

c Romaniano præſente uſus fuerat Mediolani ante annos circiter duos, quo tempore de communi vita ineunda cum amicis deliberabat lib. 6. Conf. cap. 14. *Romanianus maxime, communiceps noſter, quem tunc graves æſtus negotiorum ſuorum ad comitatum adtraxerant, ab ineunte ætate mihi familiariſſimus; qui maxime inſtabat huic rei, & magnam in ſuadendo habebat auctoritatem, quod ampla res ejus multum ceteris anteibat*.

d Bad. Am. Er. & MSS. quam plures, *atque caſtiſſime*. Paulo poſt in hactenus vulgatis & aliquot MSS. legitur, *incognitæ famæ*, aut, *incognitæ famæ*. Sed caſtigatius in aliis codicibus, *fame*.

e In quinque MSS. *& quaſi germanæ*.

f Sic Am. Er. & prope omnes MSS. At Bad. & Lov. *evolat*.

g Am. Er. & Lov. *aures*. Sed legendum cum Bad. & MSS. *auras*, quas Romaniano liberas optat Auguſtinus, ut aſſurgat & revolet.

veniendæ veritatis, a quibus tibi non multum timeo, timeo tamen ne te contemnas, atque inventurum esse desperes, aut certe ne invenisse te credas. Quorum primum si tamen inest, ista tibi disputatio fortasse detrahet. Sæpius enim succensuisti Academicis, eo quidem gravius, quo minus eruditus esses, sed eo libentius, quod veritatis amore illiciebaris. Itaque jam cum Alypio, te fautore, confligam, & tibi facile persuadebo quod volo, probabiliter tamen. Nam ipsum verum non videbis, nisi in philosophiam totus intraveris. Illud autem alterum, quod te fortasse aliquid invenisse præsumis, quamvis a nobis jam quærens dubitansque discesseris: tamen si quid superstitionis in animum revolutum est, ejicietur profecto, vel cum tibi aliquam inter nos disputationem *de Regione* misero, vel cum præsens tecum multa contulero.

9. Ego enim nunc aliud nihil ago, quam me ipse purgo a vanis pernicioſisque opinionibus. Itaque non dubito melius mihi esse, quam tibi. Unum tantum est
a unde invideam fortunæ tuæ, quod solus frueris a Luciliano meo: an & tu invides quia dixi, meo? Sed quid dixi aliud quam tuo, & omnium quicumque unum sumus? De quo tamen ut subvenias desiderio meo, quid te rogem? Tu te ipse pro me roga quantum scis, quia debes. Sed nunc ambobus dico, cavete ne quid vos nosse arbitremini, nisi quod ita didiceritis, saltem ut nostis, unum, duo, tria, quatuor simul collecta in summam fieri decem. Sed item cavete ne vos in philosophia veritatem aut non cognituros, aut nullo modo ita posse cognosci arbitremini. Nam mihi vel po-
Matt. 7. 7 tius illi credite, qui ait, *Quærite & invenietis*: nec cognitionem desperandam esse, & manifestiorem futuram, quam sunt illi numeri. Nunc ad propositum veniamus. Jam enim sero cœpi metuere, ne hoc principium modum excederet, & non est leve. Nam modus procul dubio divinus est: sed fefellerit cum dulciter ducit, ero cautior cum sapiens fuero.

Disputatio prima. CAPUT IV. Repetuntur in priore libro disputata.

10. POST pristinum sermonem, quem in primum librum contulimus, septem fere diebus a disputando fuimus otiosi, cum tres tantum Virgilii libros, post primum recensseremus, atque ut in tempore congruere videbatur, tractaremus. Quo tamen opere Licentius in poeticæ studium sic inflammatus est, ut aliquantum mihi etiam reprimendus videretur. Jam enim ab hac intentione ad nullam se rem devocari libenter ferebat. Tandem tamen ad retractandam quam distuleramus de Academicis quæstionem, cum a me, quantum potui, lumen philosophiæ laudaretur, non invitus accessit: & forte dies ita serenus effulserat, ut nulli prorsus rei magis, quam serenandis animis nostris congruere videretur. Maturius itaque solito lectos reliquimus, paululumque cum rusticis egimus, quod tempus urgebat. Tum Alypius: Antequam vos, inquit, audiam de Academicis disputantes, volo mihi legatur sermo ille vester, quem dicitis me absente perfectum: non enim possum aliter, cum inde hujus disceptationis occasio nata sit, in audiendis vobis non aut errare, aut certe laborare. Quod cum factum esset, & in eo pene totum antemeridianum tempus consumtum videremus, redire ab agro, qui deambulantes nos acceperat, domum instituimus. Et Licentius:

A

B

C

D

E

F

Quæso, inquit, ante prandium mihi breviter totam Academicorum sententiam exponendo repetere ne graveris, ne quid in ea me fugiat, quod pro partibus meis sit. Faciam, inquam, & eo libentius quo de hac re cogitans parum prandeas. Ne, inquit ille, isthinc securus sis: nam & multos, & maxime patrem meum sæpe animadverti eo edaciorem, quo refertior curis esset. Deinde tu quoque de istis metris cogitantem non sic expertus es, ut cura mea mensa secura sit. Quod quidem apud meipsum mirari soleo: quid enim sibi vult, quod tunc cibum pertinacius appetimus, cum in aliud intendimus animum? Aut b quid est quod manibus & dentibus nostris, occupatis nobis animus imperiosus fit? Audi potius, inquam, de Academicis quid rogaveras, ne te metra ista volventem, non solum in epulis sine metro, sed etiam in quæstionibus patiar. Si quid autem pro mea parte occultabo, prodet Alypius. Bona fide tua opus est, inquit Alypius: nam si metuendum est, ne aliquid occultes, a me deprehendi difficile posse arbitror eum, a quo me ista didicisse nullus qui me novit ignorat, præsertim cum in prodendo vero non magis victoriæ, quam animo tuo consulturus sis.

b

11. Agam, inquam, bona fide, quoniam de jure præscribis. * Nam & Academicis placuit, nec homini scientiam posse contingere earum dumtaxat rerum, quæ ad philosophiam pertinent, nam cetera curare se Carneades negabat, & tamen hominem posse esse sapientem, sapientisque totum munus, ut abs te quoque Licenti, illo sermone dissertum est, in conquisitione veri explicari. Ex quo confici, ut nulli etiam rei sapiens assentiatur: erret enim necesse est (quod sapienti nefas est) si assentiatur rebus incertis. Et omnia incerta esse non dicebant solum, verum etiam c copiosissimis rationibus affirmabant. Sed verum non posse comprehendi, ex illa Stoici Zenonis definitione arripuisse videbantur, qui ait id verum percipi posse, quod ita esset animo impressum ex eo unde esset, ut esse non posset ex eo unde non esset. Quod brevius planiusque sic dicitur, his signis verum posse comprehendi, quæ signa non potest habere quod falsum est. Hoc prorsus non posse inveniri, vehementissime ut convincerent incubuerunt. Inde dissensiones philosophorum, inde sensuum fallaciæ, inde somnia furoresque, inde pseudomeni & soritæ in illius caussæ patrocinio viguerunt. Et cum ab eodem Zenone accepissent, nihil esse turpius quam opinari, confecerunt callidissime, ut si nihil percipi posset, & esset opinatio turpissima, nihil umquam sapiens approbaret.

* CAPUT V. Academicorum placita.

c

12. Hinc eis invidia magna conflata est: videbatur enim esse consequens, ut nihil ageret, qui nihil approbaret. Unde dormientem semper, & officiorum omnium desertorem, sapientem suum Academici describere videbantur, quem nihil approbare censebant. Hic illi inducto quodam probabili, quod etiam verisimile nominabant, nullo modo cessare sapientem ab officiis asserebant, cum haberet quid sequeretur. Veritas autem sive propter naturæ tenebras quasdam, sive propter similitudinem rerum, vel obruta, vel confusa latitaret. Quamvis & ipsam refrenationem & quasi suspensionem assensionis magnam prorsus actionem sapientis esse dicebant. Videor mihi breviter totum, ut

a Sic scribitur in vetustioribus & pluribus MSS. Porro in prius editis, *Luciniano*, & in MSS. quatuor, *Luciano*.

b MSS. plerique, *Aut quis est qui manibus* &c. Mox ex eis nonnulli, *& dentibus nostris nobis occupatis nimis imperiosus fit*. Alii porro tres, *& dentibus nostris occupatis minus animus imperiosus fit*.

c In MSS. quinque, *pernicioſissimis rationibus*.

voluiſti, expoſuiſſe, nihilque receſſiſſe a præſcriptione, Alypi, tua, id eſt egiſſe, ut dicitur, bona fide. Si enim aliquid vel non ita ut eſt dixi, vel forte non dixi, nihil voluntate a me factum eſt. Bona ergo fides eſt, ex animi ſententia. HOMINI enim homo falſus docendus, fallax cavendus debet videri: quorum prius magiſtrum bonum, poſterius diſcipulum cautum deſiderat.

13. Tum Alypius: Gratum, inquit, habeo, cum & Licentio a te ſatisfactum eſt, & me onere impoſito relevaſti. Non enim magis tibi verendum erat, ne quid explorandi mei cauſſa minus a te diceretur (nam alio modo qui fieri poterat?) quam mihi, ſi in quoquam te prodere fuiſſet neceſſe. Quare faxis, ut illud quod deeſt, non tam percontationi, quam ipſi percontanti de differentia novæ ac veteris Academiæ, ne te pigeat exponere. Prorſus, inquam, fateor, piget. Quare beneficium dederis (nam & hoc quod commemoras, ad rem maxime pertinere negare non poſſum) ſi me paululum conquieſcente, apud me diſtinguere iſta nomina, & cauſſam novæ Academiæ aperire volueris. Crederem, inquit, me quoque a prandio te avocare voluiſſe, ni & magis a Licentio territum dudum putarem, & ejus poſtulatio ita nobis præſcripſiſſet, ut ei ante prandium quidquid hujus involutionis eſſet, expediretur. Et cum reliqua dicere tenderet, mater noſtra (nam domi jam eramus) ita nos trudere in prandium cœpit, ut verba faciendi locus non eſſet.

Diſputatio ſecunda. CAPUT VI. Academiæ novæ & veteris diſcidium.

14. DEINDE, cum tantum alimentorum accepiſſemus, quantum compeſcendæ fami ſatis eſſet, ad pratum regreſſis nobis: Alypius, Paream, inquit, ſententiæ tuæ, nec auſim recuſare. Si enim nihil me fugerit, gratulabor cum doctrinæ tuæ, tum etiam memoriæ meæ. At ſi in quoquam fortaſſe aberravero, recurabis id, ut deinceps hujuſmodi delegationem non pertimeſcam. Novæ Academiæ diſcidium non tam contra veterem conceptum, quam contra Stoicos arbitror eſſe commotum. Nec vero diſcidium eſt putandum, ſi quidem a Zenone illatam novam quæſtionem diſſolvi diſcutique oportebat. Nam de non percipiendo, quamvis nullis conflictationibus agitata, incolens tamen etiam veterum Academicorum mentes ſententia non impudenter exiſtimata eſt. Quod etiam ipſius Socratis Platoniſque ac reliquorum veterum auctoritate probatu facile eſt, qui ſe hactenus crediderunt ab errore poſſe defendi, ſi ſe aſſenſioni non temere commiſiſſent: quamvis propriam de hac re diſputationem in ſcholas ſuas non introduxerint, nec ab illis enucleate aliquando quæſitum ſit, percipi, nec ne veritas poſſit. Quod cum Zeno rude ac novum intuliſſet contenderetque nihil percipi poſſe niſi quod verum ita eſſet, ut diſſimilibus notis a falſo diſcerneretur, neque opinationem ſubeundam eſſe ſapienti, atque id Archeſilas audiret, negavit hujuſmodi quidquam poſſe ab homine reperiri, neque illi opinionis naufragio ſapientis committendam eſſe vitam. Unde etiam concluſit, nulli rei eſſe aſſentiendum.

15. Verum cum ita res ſe haberet, ut vetus Academia magis aucta, quam oppugnata videretur, exſtitit Philonis auditor Antiochus, qui, ut nonnullis viſus eſt, gloriæ cupidior, quam veritatis, in ſimultatem adduxit Academiæ utriuſque ſententias. Dicebat enim rem inſolitam, & ab opinione veterum remotiſſimam Academicos novos conatos inducere. In quam rem veterum phyſicorum, aliorumque magnorum philoſophorum implorabat fidem; ipſos etiam Academicos oppugnans, qui ſe veriſimile contenderent ſequi, cum ipſum verum ſe ignorare faterentur. Multaque argumenta collegerat, quibus nunc ſuperſedendum arbitror. Nihil tamen magis defendebat, quam verum percipere poſſe ſapientem. Hanc puto inter Academicos novos ac veteres controverſiam fuiſſe. Quæ ſi ſecus ſe habet, ut Licentium pleniſſime informes, pro utroque poſtulaverim. Si vero ita eſt, ut dicere potui, ſuſceptam diſputationem peragite.

CAPUT VII. Adverſus Academicos

16. TUM ego, Quamdiu, inquam, Licenti, in iſto noſtro longiore quam putabam ſermone conquieſcis? Audiſti qui ſint Academici tui? At ille verecunde arridens, & aliquantum hac compellatione turbatior: Pœnitet me, inquit, tantopere affirmaſſe contra Trygetium, beatam vitam in veritatis inquiſitione conſiſtere. Nam me iſta quæſtio ita perturbat, ut vix non miſer ſim, qui certe vobis, ſi quid humanitatis geritis, videor miſerandus. Sed quid me ipſe ineptus crucio? Aut quid exhorreo tanta cauſſæ bonitate ſubnixus? Prorſus non cedam niſi veritati. Placentne, inquam, tibi novi Academici? Plurimum, inquit. Ergo verum videntur tibi dicere? Tum ille cum jam eſſet aſſenſurus, arriſione Alypii cautior factus, hæſit aliquantum. Et deinde: Repete, inquit, rogatiunculam. Verumne, inquam, tibi videntur Academici dicere? Et rurſum cum diu tacuiſſet: Utrum, ait, verum ſit, neſcio: probabile eſt tamen. Neque enim plus video quod ſequar. Probabile, inquam, ſciſne ab ipſis etiam veriſimile nominari? Ita, inquit, videtur. Ergo, inquam, veriſimilis eſt Academicorum ſententia. Ita, inquit. Jam quæſo adtende, inquam, diligentius. Si quiſquam fratrem tuum viſum patris tui ſimilem eſſe affirmet, ipſumque tuum patrem non noverit, nonne tibi inſanus, aut ineptus videbitur? Et hic diu tacuit. Tum ait, Non mihi hoc videtur abſurdum.

17. Cui ego cum reſpondere cœpiſſem; Exſpecta, inquit, quæſo, paululum. Ac poſt arridens, Dic mihi, ait, oro te, Jamne certus es de victoria tua? Tum ego: Fac me, inquam, certum eſſe: non ideo tamen tu cauſſam tuam debes deſerere, præſertim cum hæc inter nos diſputatio ſuſcepta ſit exercendi tui cauſſa, & ad elimandum animum provocandi. Numquidnam, inquit, aut Academicos legi, aut tot diſciplinis eruditus ſum, quibus tu ad me inſtructus adventas? Academicos, inquam, nec illi legerant a quibus primo ſententia iſta defenſa eſt. Eruditio autem diſciplinarumque copia ſi te deficit, non uſque adeo tamen ingenium tuum eſſe debet invalidum, ut nullo facto impetu pauciſſimis verbis meis rogationibuſque ſuccumbas. Illud enim jam vereri cœpi, ne tibi citius quam volo ſuccedat Alypius, quo adverſario non ita ſecurus deambulabo. Ergo utinam, inquit ille, jam vincar, ut aliquando vos audiam diſſerentes, & quod plus eſt, videam; quo mihi ſpectaculo nihil poteſt felicius exhiberi. Nam quoniam placuit vobis iſta fundere, potius quam effundere, ſi quidem ore prorumpentia ſtilo excipitis, nec in terram, ut dicitur, cadere ſinitis, legere etiam [a] vos licebit: ſed neſcio quomodo cum admoventur oculis iidem ipſi quos inter ſermo [b] cæditur, bona diſputatio ſi non utilius, at certe lætius perfundit animum.

18. Gra-

a Aliquot MSS. *vobis licebit*.

b Am. Er. & Lov. *editur*. Sed MSS. nullo fere excepto habent, *cæditur*. Ita etiam Bad. Phraſis a Terentio uſurpata eſt in Heaut act. 2. ſcen. 3. *Verum interea dum ſermones cædimus*.

18. Gratum habemus, inquam: ſed repentina iſta gaudia tua temere illam ſententiam evadere coegerunt, qua dixiſti, nullum tibi ſpectaculum exhiberi poſſe felicius. Quid ſi enim illum patrem tuum, quo profecto nemo philoſophiam eſt poſt tam longam ſitim hauſturus ardentius, nobiſcum iſta quærentem ac diſſerentem videbis, cum ego me fortunatiorem numquam putabo, quid te tandem ſentire ac dicere convenit? Hic vero ille aliquantum lacrymavit: & ubi loqui potuit, porrecta manu cælum ſuſpiciens: Et quando ego, inquit, Deus hoc videbo? ſed nihil eſt de te deſperandum. Hic cum pene omnes ab intentione diſputationis remitti in lacrymas cœpiſſemus, obluctans mecum, & vix me colligens: Age potius, inquam, & in vires tuas redi, quas ut congereres unde unde poſſes, patronus Academiæ futurus, longe ante monueram: non opinor ideo, ut modo ante tubam tremor occupet artus; aut ut viſendæ alienæ pugnæ deſiderio, tam cito te optes eſſe captivum. Hic Trygetius, ubi ſatis adtendit jam vultus noſtros ſerenatos: Quidni iſte optet, inquit, homo tam ſanctus, ut hoc ei Deus ante vota conceſſerit? Crede jam Licenti; nam qui non invenis quid reſpondeas, & adhuc ut vincare optas, parvæ fidei mihi videris. Arriſimus. Tum Licentius: Loquere beatus, inquit, non inveniendo verum, ſed certe non quærendo.

19. Qua hilaritate adoleſcentulorum cum eſſemus lætiores, Adtende, inquam, rogationem, & in viam redi firmior & valentior, ſi potes. En adſum, inquit, quantum poſſum. Quid enim ſi ille fratris mei viſor fama compertum habeat eum eſſe ſimilem patris, poteſt inſanus aut ineptus eſſe, ſi credit? Stultuſne, inquam, ſaltem dici poteſt? Non continuo, inquit, niſi ſe id ſcire contenderit. Nam ſi ut probabile ſequitur quod crebra fama jactavit, nullius temeritatis argui poteſt. Tum ego: Rem ipſam pauliſper conſideremus, & quaſi ante oculos conſtituamus. Ecce fac illum neſcio quem hominem quem deſcribimus eſſe præſentem: advenit alicunde frater tuus: ibi iſte, Cujus hic puer filius? Reſpondetur: Cujuſdam Romaniani. At hic: Quam patri ſimilis eſt, quam ad me hoc non temere fama detulerat. Hic tu, vel quis alius: Noſti enim Romanianum, bone homo? Non novi, inquit: tamen ſimilis ejus mihi videtur. Poteritne quiſquam riſum tenere? Nullo modo, inquit. Ergo inquam, quid ſequatur vides. Jam dudum, inquit, video. Sed tamen iſtam concluſionem abs te audire volo: oportet enim alere incipias, quem cœpiſti: Quidni, inquam, concludam? Ipſa res clamat ſimiliter ridendos eſſe Academicos tuos, qui ſe in vita veri ſimilitudinem ſequi dicunt, cum ipſum verum quid ſit, ignorent.

CAPUT VIII. Academicorũ cavillatio.

20. TUM Trygetius: Longe mihi, inquit, videtur diſſimilis Academicorum cautio ab hujus quem deſcripſiſti ineptia. Illi enim rationibus adſequuntur quod dicunt eſſe veri ſimile: iſte autem ineptus famam ſecutus eſt, cujus auctoritate nihil eſt vilius. Quaſi vero, inquam, non ineptior eſſet, ſi diceret, patrem quidem ejus minime novi, nec fama comperi quam ſit ſimilis patris, & mihi tamen ſimilis videtur. Ineptior certe, inquit. Sed quorſum iſta? Quia tales, inquam, ſunt, qui dicunt, verum quidem non novimus, ſed hoc quod videmus ejus quod non novimus ſimile eſt. Probabile, inquit, illi dicunt. Cui ego: Quomodo iſtuc dicis? An negas eos veri ſimile dicere? Et ille inquit: Ego ob hoc dicere volui, ut illam ſimilitudinem excluderem. Videbatur enim mihi fama improbe irruiſſe in quæſtionem veſtram, cum Academici ne oculis quidem credant humanis, nedum famæ mille quidem, ut poetæ fingunt, ſed monſtroſis tamen luminibus. Nam quis ego tandem ſum Academiæ defenſor? An in quæſtione iſta invidetis ſecuritati meæ? En habes Alypium, cujus adventus nobis quæſo ferias dederit, quem te jamdudum non fruſtra formidare arbitramur.

21. Tum facto ſilentio, oculos ambo in Alypium contulerunt. Tum ille: Vellem, inquit, quidem, ut meæ vires patiuntur, auxiliari aliquatenus partibus veſtris, niſi mihi omen veſtrum terrori eſſet. Sed hanc formidinem, ni me ſpes fefellerit, facile[a] fugem. Simul enim ſolatur me, quod præſens Academicorum oppugnator, onus Trygetii victi pene ſubierit, & nunc eum victorem veſtra confeſſione probabile eſt. Illud magis vereor, ne & deſerti officii negligentiam, & invaſi impudentiam, devitare non poſſim. Non enim vos oblitos credo, judicis mihi munus fuiſſe delatum. Hic Trygetius: Illud, inquit, aliud, hoc autem aliud eſt: quare quæſumus, ut te aliquando patiare privatum. Ne renuerim, ait, ne dum impudentiam vel negligentiam vitare cupio, in ſuperbiæ, quo vitio nihil eſt immanius, laqueos incidam, ſi honorem mihi a vobis conceſſum, diutius quam permittitis, teneam.

CAPUT IX. De Academicorum ſententia ſerio deinceps diſputandum. *In Veneactione 1.*

22. PROINDE velim mihi exponas, bone accuſator Academicorum, officium tuum, id eſt, in quorum defenſionem hos oppugnes. Metuo enim ne Academicos refellens, Academicum te probare velis. Accuſatorum, inquam, ut opinor, duo genera eſſe, bene noſti: non enim ſi a Cicerone modeſtiſſime dictum eſt, ita eum Verris eſſe accuſatorem, ut Siculorum defenſor eſſet, propterea neceſſe eſt, eum qui aliquem accuſat, habere alterum quem defendat. Et ille, Saltem habeſne tu quidquam in quo ſententia tua jam fundata conſtiterit? Facile eſt, inquam, huic rogationi reſpondere, mihi præſertim cui repentina non eſt: jam hoc totum mecum egi, & diu multumque verſavi animo. Quamobrem audi Alypi, quod, ut arbitror, jam optime ſcis: non ego iſtam diſputationem diſputandi gratia ſuſceptam volo; ſatis ſit quod cum iſtis adoleſcentibus præluſimus, ubi libenter nobiſcum philoſophia quaſi jocata eſt. Quare auferantur de manibus noſtris fabellæ pueriles. De vita noſtra, de moribus, de animo res agitur: qui ſe ſuperaturum inimicitias omnium fallaciarum, & veritate comprehenſa, quaſi in regionem ſuæ originis rediens, triumphaturum de libidinibus, atque ita temperantia velut conjuge accepta regnaturum eſſe præſumit, ſecurior rediturus in cælum. Vides quid dicam? Tollamus de medio jam cuncta iſta; arma acri facienda viro; nec quidquam minus ſemper optavi, quam inter eos, qui ſecum multum vixerunt, multumque ſermocinati ſunt, oriri aliquid, unde novus quaſi conflictus exſurgat. Sed propter memoriam, quæ infida cuſtos eſt excogitatorum, referri in litteras volui, quod inter nos ſæpe pertractavimus, ſimul ut iſti adoleſcentes, & in hæc adtendere diſcerent, & aggredi ac ſubire tentarent. *1. Retra. cap. 1. n. 3*

23. Tunc

a In hactenus vulgatis, *facile fugiam*.

23. Tune ergo neſcis, [a] nihil me certum adhuc habere quod ſentiam, ſed ab eo quærendo Academicorum argumentis atque diſputationibus impediri? Neſcio enim quomodo fecerunt in animo quamdam probabilitatem, (ut ab eorum verbo nondum recedam) quod homo verum invenire non poſſit: unde piger & prorſus ſegnis effectus eram, nec quærere audebam, quod acutiſſimis ac doctiſſimis viris invenire non licuit. Niſi ergo prius tam mihi perſuaſero verum poſſe inveniri, quam ſibi illi non poſſe perſuaſerunt, non audebam quærere, nec habeo aliquid quod defendam. Itaque iſtam interrogationem remove, ſi placet, & potius diſcutiamus inter nos, quam ſagaciter poſſumus, utrum nam poſſit verum inveniri. Et pro parte mea videor mihi habere jam multa, quibus contra rationem Academicorum niti molior: inter quos & me modo interim nihil diſtat, niſi quod illis probabile viſum eſt, non poſſe inveniri veritatem, mihi autem inveniri poſſe probabile eſt. Nam ignoratio veri, aut mihi, ſi illi fingebant, peculiaris eſt, aut certe utriſque communis.

CAPUT X. Verbo-rum contto. verſia non eſt, quæ habetur cum Academicis, ſed rerum.

24. TUM Alypius: Jam, inquit, ſecurus incedam: video enim te non tam accuſatorem, quam adjutorem fore. Itaque ne longius abeamus, videamus quæſo prius ne per hanc quæſtionem in qua ſucceſſiſſe videor iis qui tibi ceſſerunt, in verbi controverſiam decidamus, quod te ipſo inſinuante ex auctoritate illa Tulliana turpiſſimum eſſe, ſæpe confeſſi ſumus. Cum enim, ni fallor, Licentius placuiſſe ſibi diceret de probabilitate Academicorum ſententiam, ſubjeciſti quod ille haud dubie confirmavit, ſciret ne hanc ab eiſdem etiam veriſimilitudinem nominari. Et bene novi, ſi quidem ex te mihi nota ſunt, non abſque te eſſe Academicorum placita. Quæ cum, ut dixi, animo tuo infixa ſint, quid verba ſecteris, ignoro. Non eſt iſta, inquam, mihi crede, verborum, ſed rerum ipſarum magna controverſia: non enim illos viros eos fuiſſe arbitror, qui rebus neſcirent nomina imponere; ſed mihi hæc vocabula videntur elegiſſe, & ad occultandam tardioribus, & ad ſignificandam vigilantioribus ſententiam ſuam. Quod quare & quomodo mihi videatur, exponam, cum prius illa diſcuſſero, quæ ab eis tamquam cognitionis humanæ inimicis dicta homines putant. Itaque perlibenter habeo huc uſque hodie noſtrum proceſſiſſe ſermonem, ut ſatis quid inter nos quæreretur, aperteque conſtaret. Nam illi mihi videntur graves omnino ac prudentes viri fuiſſe. Si quid eſt autem, quod nunc diſputabimus adverſus eos erit, qui Academicos inventioni veritatis adverſos fuiſſe crediderunt. Et ne me territum putes, etiam contra eos ipſos non invitus armabor, ſi non occultandæ ſententiæ ſuæ cauſſa, ne ab eis temere pollutis mentibus, & quaſi profanis quædam veritatis ſacra proderentur, ſed ex animo illa quæ in eorum libris legimus, defenderunt. Quod hodie facerem, niſi nos ſolis occaſus jam domum redire compelleret. Hactenus illo die diſputatum eſt.

Diſputatio tertia.

CAPUT XI. Probabile quid ſit.

25. POSTRIDIE autem quamvis non minus blandus tranquilluſque dies illuxiſſet, vix tamen domeſticis negotiis evoluti ſumus. Nam magnam ejus partem in epiſtolarum maxime ſcriptione conſumſeramus. Et cum jam duæ horæ vix reliquæ forent, ad pratum proceſſimus. Nam invitabat cæli nimia ſerenitas, placuitque ut ne ipſum quidem quod reſtiterat tempus perire pateremur. Itaque cum ad arborem ſolitam ventum eſſet, & manſiſſemus loco: Velim vos, inquam, adoleſcentuli, quoniam non eſt hodie magna res aggredienda, in memoriam mihi revocetis, quomodo heſterno die rogatiunculæ quæ vos turbavit, Alypius reſponderit. Hic Licentius: Tam breve eſt, inquit, ut nihil negotii ſit hoc recordari; quam leve ſit autem tu videris. Nam, ut opinor, vetuit te, res cum conſtaret, de verbis movere quæſtionem. Et ego: Hoc ipſum, inquam, quid ſit, quamve habeat vim, ſatis animadvertiſtis? Videor, inquit, mihi videre quid ſit, ſed quæſo tu id pauliſper exponas. Nam ſæpe abs te audivi, TURPE eſſe diſputantibus in verborum quæſtione immorari, cum certamen nullum de rebus remanſerit. Sed hoc ſubtilius eſt, quam ut explicandum a me debeat flagitari.

26. Audite ergo, inquam, quid ſit vos: Id probabile vel veriſimile Academici vocant, quod nos ad agendum ſine aſſenſione poteſt invitare. Sine aſſenſione autem dico, ut id quod agimus non opinemur verum eſſe, aut non id ſcire arbitremur, agamus tamen. Ut verbi cauſſa, utrum heſterna nocte tam liquida ac pura, hodie tam lætus ſol exorturus eſſet, ſi nos quiſpiam rogaret, credo quod nos id ſcire negaremus, diceremus tamen ita videri. Talia, inquit Academicus, mihi videntur omnia quæ probabilia vel veriſimilia putavi nominanda; quæ tu ſi alio nomine vis vocare, nihil repugno. Satis enim mihi eſt, te jam bene accepiſſe quid dicam, id eſt, quibus rebus hæc nomina imponam. Non enim vocabulorum opificem, ſed rerum inquiſitorem decet eſſe ſapientem. Satiſne intellexiſtis, quomodo mihi ludicra illa quibus vos agitabam, de manibus excuſſa ſint? Hic cum ambo ſe intellexiſſe reſpondiſſent, vultuque ipſo reſponſionem poſtularent meam: Quid putatis, inquam, Ciceronem, cujus hæc verba ſunt, inopem fuiſſe latinæ linguæ, ut minus apta rebus imponeret, quas ſentiebat, nomina?

CAPUT XII. Rurſum de probabili, & veriſimili.

27. TUM Trygetius: Jam, inquit, placet nobis, cum res nota ſit, de verbis nullas calumnias commovere: Quare vide potius quid huic reſpondeas qui nos liberavit, in quos tu impulſus tentas iterum irruere. Et Licentius: Mane, ait, quæſo: nam mihi ſublucet neſcio quid, quo videam non tibi tam facile tantum argumentum eripi debuiſſe. Et cum defixus in cogitatione ſiluiſſet aliquantum: Rogo, inquit, nihil mihi videtur eſſe abſurdius, quam dicere ſe veriſimile ſequi eum qui verum quid ſit ignoret: nec illa me tua ſimilitudo conturbat. Nam recte ego interrogatus, utrum ex iſta temperie cæli nulla in craſtinum pluvia cogatur, reſpondeo eſſe veriſimile, qui me non nego noſſe aliquid veri. Nam ſcio arborem iſtam modo argenteam fieri non poſſe, multaque talia vera non impudenter me ſcire dico, quorum video eſſe ſimilia ea quæ veriſimilia nomino. Tu vero Carneades, vel quæ alia græca peſtis, ut noſtris parcam, (quid enim dubitem in hanc partem tranſire ad eum cui captivus debeor jure victoriæ?) Tu ergo cum te nihil veri ſcire dicas, unde hoc veriſimile ſequeris? At enim nomen ei non potui aliud imponere. Quid ergo nobis diſputandum eſt cum eo, qui nec loqui poteſt?

28. Non

a Hic figura quadam utitur Auguſtinus ſollemni dialogorum more. Nam nonnihil certum habebat quod ſentiret, qui jam dudum mente *pervenerat ad id quod eſt*, uti lib. 7. Conf. c. 17. legimus. Et perſpicue in ejuſdem operis lib. 8. cap. 5. de ſe converſionem differente confitetur: *Et non erat jam illa excuſatio, qua videri mihi ſolebam peopterea nondum me contemto ſæculo ſervire tibi, quia incerta mihi eſſet perceptio veritatis: jam enim & ipſa certa erat.*

28. Non ego, inquit Alypius, perfugas metuam, quanto minus ille Carneades, in quem neſcio utrum juvenili an puerili levitate commotus, maledicta potius quam aliquod telum putaſti eſſe jaciendum. Nam illi quidem ad roborandam ſententiam ſuam, quæ ſemper tenus probabili fundata fuit, hoc interim adverſum te facile ſuffecerit, ita nos a veri inventione procul eſſe poſitos, ut tu tibi ipſe magno argumento eſſe poſſis, qui ita una interrogatiuncula loco motus es, ut ubi tibi ſtandum eſſet penitus ignorares. Sed hæc, atque ſcientiam tuam, quam tibi impreſſam de hac arbore paulo ante confeſſus es, in aliud tempus differamus. Quamvis enim jam alias partes delegeris, tamen ſedulo docendus es quid paulo ante dixerim: Nondum enim, ut opinor, in eam quæſtionem, qua utrum inveniri verum poſſit quæritur, progreſſi fueramus: ſed illud tantum in ipſo veſtibulo defenſionis meæ præſcribendum putavi, in quo te laſſum proſtratumque proſpexeram, hoc eſt, utrum veriſimile, an probabile, an alio, ſi quo nomine appellari poteſt, quod ſibi Academici ſat eſſe dicant, quærendum non eſſe. Nam ſi tu optimus jam inventor veritatis tibi videris, nihil ad me. Poſtea ſi ingratus non fueris huic patrocinio meo, eadem fortaſſe me docebis.

CAPUT XIII. An Academici diſſimulârint ſe ſcire verum.

29. Hic egò, cum verecunde Licentius Alypii impetum formidaret, Omnia potius, inquam, Alypi, loqui maluiſti, quam quemadmodum nobis cum iis, qui loqui neſciant, diſputandum ſit. Et ille: Quoniam olim tum mihi, tum omnibus notum eſt, & nunc tua profeſſione ſatis indicas te loquendi peritum eſſe, velim explices utilitatem primo hujus inquiſitionis [a] ſuę, quæ aut ſuperflua eſt, ut opinor, & ei multo magis reſpondere ſuperfluum eſt: aut ſi commoda viſa fuerit, & a me explicari nequierit, precario abs te impetrem, ut magiſtri officium ne gravere. Meminiſti, inquam, heri me eſſe pollicitum de iſtis vocabulis poſt acturum. Et nunc ille ſol admonet, ut quæ ludicra pueris propoſui redigam in ciſtas, præſertim cum ea ornandi jam potius quam vendendi gratia proponam. Nunc ante quam ſtilum noſtrum tenebræ occupent, quæ patronæ Academicorum ſolent eſſe, volo inter nos hodie pleniſſime conſtet, ad quam quæſtionem nobis explicandam mane ſurgendum ſit. Itaque reſponde, quæſo, Utrum tibi videantur Academici habuiſſe certam de veritate ſententiam, & eam temere ignotis vel non purgatis animis prodere noluiſſe. An vero ita ſenſerint, ut eorum diſputationes ſe habent?

30. Tum ille: Quid illis animi fuerit, inquit, non temere confirmabo. Nam quantum ex libris colligi datur, tu melius noſti quæ in verba ſententiam ſuam promere ſoleant. Me autem de me ipſo ſi conſulis, inventum nondum verum eſſe puto. Addo etiam quod de Academicis flagitabas, nec poſſe inveniri me putare, non ſolum inolita, quam ſemper fere animadverti opinione mea, ſed etiam auctoritate magnorum excellentiorumque philoſophorum, quibus nos præbere colla ſive imbecillitas noſtra, ſive ſagacitas ipſorum, ultra quam nihil jam inveniri poſſe credendum eſt, neſcio quomodo compellit. Hoc eſt, inquam, quod volui. Nam verebar ne cum tibi quoque id videretur quod mihi, diſputatio noſtra manca remaneret, nullo exſiſtente qui ex altera parte rem venire in manus cogeret, ut diligenter quantum poſſumus verſaretur. Itaque ſi id eveniſſet, paratus eram te rogare ut Academicorum partes ita ſuſciperes quaſi tibi non ſolum diſputaſſe, ſed etiam ſenſiſſe viderentur, verum non poſſe comprehendi. Quæritur ergo inter nos, utrum illorum argumentis probabile ſit, nihil percipi poſſe, ac nulli rei eſſe aſſentiendum: quod ſi obtinueris, cedam libenter. Si autem demonſtrare potuero multo eſſe probabilius, & poſſe ad veritatem pervenire ſapientem, & aſſenſionem non ſemper eſſe cohibendam, nihil habebis, ut opinor, cur non te in meam ſententiam tranſire patiaris. Quod cum illi placuiſſet, & ceteris qui aderant, jam veſpere obumbrati domum revertimus.

a Bad. Er. & Lov. *inquiſitionis tuæ*. Sed melius Am. & MSS. *ſuæ*; refertur enim ad Licentium.

LIBER TERTIUS.

Exhibet diſputationes duas, quarum initio ſtatuitur fortunam nihil ſive adjumento ſive impedimento eſſe ſapienti. Mox Auguſtinus repugnante pro ſuſceptis partibus Alypio probat nonnihil ſciri a ſapiente, utpote qui ſaltem ſapientiam noverit. Deinde Zenonis definitionem diſcutit, & duo illa redarguit Academicorum placita: Nihil percipi poſſe; &, Nulli rei debere aſſentiri. *Dicit demum videri ſibi Academicos non ita ſenſiſſe uti vulgo exiſtimantur.*

Diſputatio prima. CAPUT I. Magnopere quærenda veritas unde pendet vita beata.

1. CUM poſt illum ſermonem quem ſecundus Liber continet, alio die conſediſſemus in balneis, nam erat triſtior quam ut ad pratum liberet deſcendere, ſic exorſus ſum: Arbitror vos jam ſatis animadvertiſſe qua de re inter nos diſcutienda quæſtio conſtituta ſit. Sed antequam ad partes meas veniam; quæ ad eam pertinent explicandam, pauca quæſo de ſpe, de vita, de inſtituto noſtro non ab re abhorrentia libenter audiatis. Negotium noſtrum non leve aut ſuperfluum, ſed neceſſarium ac ſummum eſſe arbitror, magnopere quærere veritatem: hoc inter me atque Alypium convenit. Nam & ceteri philoſophi ſapientem ſuum eam inveniſſe putaverunt, & Academici ſapienti ſuo ſummo conatu inveniendam eſſe profeſſi ſunt, idque illum agere ſedulo. Sed quoniam vel lateret obruta, vel confuſa non emineret, ad agendam vitam id eum ſequi quod probabile ac veriſimile occurreret. Id etiam veſtra priſtina diſceptatione confectum eſt. Nam cum alter inventa veritate beatum fieri aſſeruerit hominem, alter vero tantum diligenter quæſita, nulli noſtrum dubium eſt, nihil eſſe a nobis huic negotio præponendum. Quamobrem qualem vobis, quæſo, heſternum diem videmur duxiſſe? Vobis quidem in ſtudiis veſtris vivere licuit. Nam & tu Trygeti Virgilii te carminibus oblectaſti, & Licentius fingendis verſibus vacavit, quorum amore ita perculſus eſt, ut propter eum maxime mihi iſtum ſermonem inferendum putarem, quo in ejus animo phi-

philoſophia (nunc enim tempus eſt) majorem partem, non modo quam poetica, ſed quævis alia diſciplina ſibi uſurpet, ac vindicet.

CAPUT II. An fortuna ſapienti neceſſaria.

2 SED quæſo vos, nonne miſerati noſtri eſtis, cum pridie ita cubitum iſſemus, ut ad dilatam quæſtionem, & prorſus ad nihil aliud ſurgeretur, quod tanta de re familiari neceſſario peragenda exſtiterunt, ut his penitus occupati, vix duas extremas diei horas in noſmetipſos reſpirare poſſemus? Quare ſemper fuit ſententia mea, ſapienti jam homini nihil opus eſſe: ut autem ſapiens fiat, plurimum neceſſariam eſſe fortunam: niſi quid aliud videtur Alypio. Tum ille: Quantum juris, inquit, fortunæ tribuas, nondum bene novi. Nam ſi ad contemnendam fortunam, fortuna ipſa opus eſſe arbitraris, me quoque comitem in hanc ſententiam do tibi. Sin fortunæ nihil aliud concedis, quam ea quæ corporis neceſſitati non poſſunt niſi ipſa volente ſuppetere, non ita ſentio. Aut enim licet eadem repugnante atque invita, nondum ſapienti, cupido tamen ſapientiæ ea ſumere quæ vitæ neceſſaria confitemur: aut concedendum eſt etiam in omni ſapientis vita eam dominari, cum & ipſe ſapiens iis quæ corpori neceſſaria ſunt, non indigere non poſſit.

1. Retr. c. 1. n. 1.

3. Dicis ergo, inquam, fortunam eſſe neceſſariam ſtudioſo ſapientiæ, ſapienti vero negas. Non ab re eſt eadem repetere, inquit. Itaque nunc etiam abs te quæro, utrum fortunam ad ſeipſam contemnendam aliquid juvare æſtimes. Quod ſi arbitraris, dico ſapientiæ cupidum magnopere indigere fortuna. Arbitror, inquam, ſiquidem per illam erit talis, qualis eam poſſit contemnere: nec abſurdum eſt. Nam ſic etiam parvis nobis ubera neceſſaria ſunt, quibus efficitur, ut ſine his poſtea vivere, ac valere poſſimus. Sententias, ait, noſtras ſi animi conceptio non diſſonat, concordare mihi liquet: niſi forte diſcernendum cuiquam videtur quod vel fortunæ vel uberum, non ipſa ubera ſeu fortuna, ſed alia res quædam nos faciat contemtores. Nihil magnum eſt, inquam, alio ſimili uti. Nam ut ſine navi, vel quolibet vehiculo, aut omnino, ne vel ipſum Dædalum timeam, ſine ullis ad hanc rem accommodatis inſtrumentis, aut aliqua occultiore potentia, Ægeum mare nemo tranſmittit, quamvis nihil aliud quam pervenire proponat, quod cum ei evenerit, illa omnia quibus advectus eſt, paratus ſit abjicere atque contemnere: ita quiſquis ad ſapientiæ portum, & quaſi firmiſſimam & quietiſſimum ſolum pervenire voluerit, quoniam, ut alia omittam, ſi cæcus ac ſurdus fuerit, non poteſt; quod poſitum eſt in poteſtate fortunæ, neceſſariam mihi videtur ad id, quod concupivit, habere fortunam. Quod cum obtinuerit, quamvis putetur indigere quibuſdam rebus ad corporis valetudinem pertinentibus, illud tamen conſtat, non his opus eſſe ut ſapiens ſit, ſed ut inter homines vivat. Immo, ait ille, ſi cæcus ac ſurdus ſit, & ſapientiam adipiſcendam, & ipſam vitam propter quam ſapientia quæritur, mea ſententia, jure contemnet.

4. Tamen, inquam, cum ipſa vita noſtra, qua hic vivimus, ſit in poteſtate fortunæ, nec niſi vivens quiſque ſapiens fieri poſſit, nonne ſatendum eſt opus eſſe ejus favore, quo ad ſapientiam pervehamur? Sed cum ſapientia, inquit, non niſi viventibus ſit neceſſaria, remotaque vita nulla ſit indigentia ſapientiæ, nihil in propaganda vita pertimeſco fortunam. Etenim quia vivo, propterea volo ſapientiam, non quod ſapientiam deſidero, volo vitam. Unde fortuna ſi mihi abſtulerit vitam, auferet cauſſam quærendæ ſapientiæ. Nihil igitur habeo, cur ut fiam ſapiens, aut favorem optem fortunæ, aut impedimenta formidem, niſi alia fortaſſe protuleris. Tum ego: Non igitur cenſes ſapientiæ ſtudioſum poſſe a fortuna, ne ad ſapientiam perveniat, impediri, etiam ſi ei non auferat vitam? Non arbitror, inquit.

CAPUT III. Differũt ſapiens & ſtudioſus. Sapientem nonnihil ſcire, quia ſaltem ſcit ſapientiam.

5. VOLO, inquam, mihi paululum aperias, quid tibi inter ſapientem & philoſophum diſtare videatur? Sapientem a ſtudioſo, ait, nulla re differre arbitror; niſi quod quarum rerum in ſapiente quidam habitus ineſt, earum eſt in ſtudioſo ſola flagrantia. Quæ ſunt tandem iſtæ res, inquam? Nam mihi nihil aliud videtur intereſſe, niſi quod alter ſcit ſapientiam, alter ſcire deſiderat. Si ſcientiam, inquit, modeſto fine determinas, ipſam rem planius elocutus es. Quoquo modo, inquam, eam determinem, illud omnibus placuit, ſcientiam falſarum rerum eſſe non poſſe. In hoc mihi, inquit ille, viſa fuit objicienda præſcriptio, ne inconſiderata conſenſione mea facile in principalis illius quæſtionis campis tua equitaret oratio. Plane, inquam, mihi nihil ubi equitare poſſem reliquiſti. Nam niſi fallor, quod jamdudum molior, ad ipſum finem pervenimus. Si enim, ut ſubtiliter vereque dixiſti, nihil inter ſapientiæ ſtudioſum & ſapientem intereſt, niſi quod iſte amat, ille autem habet ſapientiæ diſciplinam, unde etiam nomen ipſum, id eſt, habitum quemdam exprimere non cunctatus es: nemo autem habere diſciplinam poteſt in animo qui nihil didicit, nihil autem didicit qui nihil novit, & noſſe falſum nemo poteſt: novit igitur ſapiens veritatem, quem diſciplinam ſapientiæ habere in animo, id eſt, habitum jam ipſe confeſſus es. Neſcio, inquit, cujus impudentiæ ſim, ſi habitum inquiſitionis divinarum humanarumque rerum eſſe in ſapiente confeſſum me negare voluero. Sed qui tibi videatur inventorum probabilium habitus non eſſe, non video. Concedis mihi, inquam, falſa neminem ſcire? Facile id quidem, inquit. Dic jam ſi potes, inquam, ſapientem neſcire ſapientiam. Quid enim, ait, hoc limite univerſa concludis, ut videri ſibi non poſſit, comprehendiſſe ſe ſapientiam? Da, inquam, dexteram. Nam ſi meminiſti, hoc eſt quod heri me dixi effecturum, quod nunc non a me concluſum, ſed a te ultro mihi oblatum eſſe gaudeo. Nam cum inter me & Academicos hoc intereſſe dixiſſem, quod illis probabile viſum eſt, veritatem non poſſe comprehendi; mihi autem nondum quidem a me inventam, inveniri tamen poſſe a ſapiente videatur, nunc tu cum mea interrogatione urgereris, utrum ſapiens neſciat ſapientiam, Videtur ſibi ſcire, dixiſti. Quid tum poſtea, inquit? Quia ſi videtur ſibi, inquam, ſcire ſapientiam, non ei videtur nihil ſcire poſſe ſapientem. Aut ſi ſapientia nihil eſt, volo affirmes.

6. Crederem vere, inquit, ad calcem nos finemque veniſſe, ſed repente cum dexteras interpoſuiſti, disjunctiſſimos nos eſſe & in longum progreſſos video: videlicet quod heſterno die a nobis nulla alia quæſtio conſtituta videbatur, niſi quod ſapientem ad comprehenſionem veri pervenire poſſe, affirmante te, ego negaveram: nunc vero nihil me opinor conceſſiſſe tibi, quam videri poſſe ſapienti probabilium rerum ſe conſecutum eſſe ſapientiam: quam tamen ſapientiam in inveſtigatione divinarum humanarumque rerum me conſtituiſſe nulli no-

li noſtrum arbitror dubium. Non, inquam, ideo quia involvis evolveris: videris enim jam mihi exercendi tui cauſſa diſputare. Et quia bene noſti iſtos adoleſcentulos vix adhuc poſſe diſcernere quæ acute ac ſubtiliter diſſeruntur, tamquam judicum abuteris ignorantia, ut tibi quantumlibet loqui nullo liceat reclamante. Nam paulo ante dixiſti, cum quærerem utrum ſciret ſapiens ſapientiam, ſcire ſibi videri. Cui ergo videtur ſapientem ſcire ſapientiam, non utique videtur nihil ſcire ſapientem. Hoc enim contendi non poteſt, niſi quiſquam dicere audeat, nihil eſſe ſapientiam. Ex quo fit ut jam hoc tibi, quod etiam mihi videatur; nam mihi videtur ſapientem nonnihil ſcire, & tibi, opinor, cui placet, videri ſapienti ſapientem ſcire ſapientiam. Tum ille, Non magis me ingenium exercere velle quam te arbitror, & id miror, non enim tibi ulla in hanc rem exercitatione opus eſt. Nam mihi adhuc fortaſſe cæco videtur intereſſe inter videri ſibi ſcire, & ſcire, & inter ſapientiam quæ in inveſtigatione poſita eſt, & veritatem: quæ a nobis cum alterutra dicantur, ſibi quemadmodum quadrent non invenio. Tum ego, cum jam ad prandium vocaremur, Non, inquam, mihi quod tantum reniteris diſplicet: aut enim ambo neſcimus quid loquamur, & danda eſt opera ne tam turpes ſimus; aut unus noſtrum, quod item relinquere atque negligere non minus turpe eſt, ſed pomeridianis horis rediemus ad invicem. Mihi enim cum videretur jam nos ad calcem perveniſſe, pugnos etiam miſcuiſti. Hic cum arriſiſſent, diſceſſimus.

Diſputatio ſecunda. CAPUT IV. Rurſus quod ſapiens non eſt qui nihil ſcit.

7. ET cum rediſſemus, invenimus Licentium, cui numquam ſitienti Helicon ſubveniſſet, excogitandis verſibus inhiantem. Nam de medio pene prandio, quamvis noſtri prandii idem initium qui finis fuit, clam ſurrexerat, nihilque biberat. Cui ego, Opto quidem, inquam, tibi ut iſtam poeticam quam concupiſti complectaris aliquando: non quod me nimis delectet iſta perfectio, ſed quod video te tantum exarſiſſe, ut niſi faſtidio evadere ab hoc amore non poſſis, quod evenire poſt perfectionem facile ſolet. Deinde cum ſis bene canorus, malim auribus noſtris inculces tuos verſus, quam ut in illis græcis tragœdiis, more avicularum quas in caveis incluſas videmus, verba quæ non intelligis cantes. Admoneo tamen ut pergas potum, ſi voles, & ad ſcholam redeas noſtram, ſi tamen aliquid jam de te Hortenſius & philoſophia meretur, cui dulciſſimas primitias jam veſtro illo ſermone libaſti, qui te vehementius quam iſta poetica incenderat ad magnarum & vere fructuoſarum rerum ſcientiam. Sed dum ad iſtarum diſciplinarum quibus excoluntur animi a circum revocare vos cupio, metuo ne vobis labyrinthus fiat, & prope me pœnitet ab illo te impetu repreſſiſſe. Erubuit ille, diſceſſitque ut biberet. Nam & multum ſitiebat, & occaſio dabatur evitandi me, plura fortaſſe atque aſperiora dicturum.

8. Et cum rediſſet, intentis omnibus, ſic cœpi: Itane eſt, Alypi, ut inter nos de re jam, ut mihi videtur, manifeſtiſſima non conveniat? Non mirum eſt, inquit, ſi quod tibi in promtu eſſe aſſeris, mihi obſcurum ſit: ſiquidem pleraque manifeſta, poſſint aliis manifeſtiora, & item obſcura quædam nonnullis obſcuriora eſſe. Nam ſi & hoc tibi vere manifeſtum eſt, mihi crede, eſſe alium quemquam, cui & hoc manifeſtum tuum manifeſtius ſit: & item alium cui meum obſcurum obſcurius ſit. Sed ne me perpugnacem diutius putes, obſecraverim ut hoc manifeſtum manifeſtius ediſſeras. Adtende, inquam, quæſo diligenter, & quaſi ſepoſita paululum reſpondendi cura. Si enim bene me atque te novi, facile data opera clarebit quod dico, & alter alteri cito perſuadebit. Dixiſtine tandem, an fortaſſe obſurdueram, videri ſapienti ſe ſcire ſapientiam? Annuit. Omittamus, inquam, paululum iſtum ſapientem. Tu ipſe ſapiens es, an non? Nihil, inquit, minus. Volo tamen, inquam, reſpondeas mihi quid ipſe ſentias de ſapiente Academico, utrumnam tibi videatur ſcire ſapientiam? Utrum ſibi, inquit, ſcire videatur, an ſciat, unumne an diverſum putas? Metuo enim ne hæc confuſio cuiquam noſtrum ſuffugium præbeat.

9. Hoc eſt, inquam, Tuſcum illud jurgium quod dici ſolet, cum quæſtioni intentatæ non ejus ſolutio, ſed alterius objectio videtur mederi. Quod etiam poeta noſter (ut me aliquantum Licentii auribus dedam) decenter in Bucolico carmine hoc ruſticanum & plane paſtoricium eſſe judicavit, cum alter alterum interrogat, ubi cæli ſpatium non amplius quam tres ulnas pateat: ille autem, Dic quibus in terris inſcripti nomina Regum naſcantur flores. Quod quæſo, Alypi, ne in villa nobis licere arbitreris: certe vel iſtæ balneolæ aliquam decoris gymnaſiorum faciant recordationem: ad id, ſi placet, quod rogo reſponde. Videturne tibi ſapiens Academicorum ſcire ſapientiam? Ne verba verbis referendo, inquit, in longum eamus, videtur videri ſibi ſcire. Videtur ergo, inquam, tibi neſcire? Non enim ego quæro quid tibi videatur videri ſapienti, ſed utrum tibi videatur ſapiens ſcire ſapientiam. Potes, ut opinor, hic aut ajere, aut negare. O utinam, inquit, aut ita mihi facile eſſet ut tibi, aut ita tibi difficile ut mihi, nec tam moleſtus eſſes, nec in his quidquam ſperares. Nam cum me interrogares, quid mihi de Academico ſapiente videatur, reſpondi, videri mihi quod videatur ſibi ſcire ſapientiam, ne aut temere me ſcire affirmarem, aut illum non minus temere ſcire dicerem. Pro magno, inquam, beneficio mihi obſecro concedas primo, ut ad id quod ego, non ad id quod tu te interrogas reſpondere digneris. Deinde ut ſpem meam, quam tibi non minus curæ, quam tuam eſſe certo ſcio, nunc paululum omittas. Certe ſi me iſta interrogatione decepero, cito tranſibo in tuam partem, controverſiamque finiemus. Poſtremo ut pulſa neſcio qua ſolicitudine, qua te tangi video, diligentius animadvertas, quo facile intelligas quid mihi abs te reſponderi velim. Dixiſti enim ideo te non aut ajere, aut negare, quod utique faciendum eſt ad id quod rogo, ne temere te ſcire dicas quod neſcis: quaſi vero ego quid ſcias quæſierim, & non quid tibi videatur. Itaque nunc planius (ſi tamen planius dici poteſt) interrogo, Videturne tibi ſcire ſapientiam ſapiens, an non videtur? Si inveniri, inquit, ſapiens qualem ratio prodit, queat: poteſt mihi videri ſcire ſapientiam. Ratio igitur, inquam, talem tibi prodit eſſe ſapientem, qui ſapientiam non ignoret: & recte iſthuc. Non enim aliter decebat videri tibi.

Eclogæ 3.

10. Quæro ergo jam, utrum poſſit ſapiens inveniri. Si enim poteſt, poteſt etiam ſcire ſapientiam, omniſque quæſtio inter nos diſſoluta eſt. Si autem non poſſe dicis, jam non quæretur utrum ſapiens aliquid

a Editi habent, *circulum*. Sed melius MSS. decem, *cirtum*.

aliquid ſciat, ſed utrum ſapiens quiſquam eſſe poſſit. Quo conſtituto, jam recedendum erit ab Academicis, & tecum iſta quæſtio quantum valemus, diligenter cauteque verſanda. Nam illis placuit, vel potius viſum eſt, & eſſe poſſe hominem ſapientem, & tamen in hominem ſcientiam cadere non poſſe. Quare illi ſapientem nihil ſcire affirmarunt. Tibi autem videtur ſcire ſapientiam, quod non eſt utique nihil ſcire. Simul enim placuit inter nos, quod etiam inter omnes veteres, interque ipſos Academicos, ſcire falſa neminem poſſe: unde illud jam reſtat, ut aut contendas nihil eſſe ſapientiam, aut talem ſapientem ab Academicis deſcribi, qualem ratio non habet fatearis.

CAPUT V. Academicorum inane ſuffugium præcluditur.

11. ET his omiſſis conſentias ut quæramus, utrum poſſit homini talis provenire ſapientia, qualem prodit ratio. Non enim aliam debemus, aut poſſumus recte vocare ſapientiam. Et ſi concedam, inquit, quod te magnopere niti video, ſciri a ſapiente ſapientiam, & aliquid inter nos deprehenſum quod ſapiens poſſit percipere, tamen nequaquam mihi occurrit Academicorum labefactata omnis intentio. Proſpicio enim defenſionis eis locum non minimum reſervatum, nec illam aſſenſionis ſuſpenſionem eſſe præciſam, cum hoc ipſo cauſſæ ſuæ deeſſe non poſſint, quo convictos putas. Dicent enim uſque adeo nihil comprehendi, nullique rei aſſenſionem præbendam, ut etiam hoc de nihil percipiendo, quod tota ſibi pene vita uſque ad te probabiliter perſuaſerant, nunc iſta concluſione ſibi extortum ſit: ut ſive tunc, ſive nunc hujus argumenti vis tarditate ingenii mei, ſive revera ſuo robore invicta ſit, eos loco movere non poſſit, cum audacter affirmare adhuc valeant, ne nunc quidem ulli rei conſentiendum eſſe. Forte enim aliquando contra hoc quoque nonnihil vel a ſe vel a quopiam reperiri poſſe, quod acute probabiliterque dicatur: ſuamque imaginem & quaſi ſpeculum quoddam in Proteo illo animadverti oportere, qui traditur eo ſolere capi quo minime caperetur, inveſtigatoreſque ejus numquam eumdem tenuiſſe, niſi indice alicujuſmodi numine. Quod ſi adſit, & illam nobis veritatem quæ tantum curæ eſt demonſtrare dignetur, ego quoque vel ipſis invitis, quod minime reor, illos ſuperatos eſſe confitebor.

Hujus loci mentio fit lib. 2. de Ordine, c. 15.

12. Bene habet, inquam, prorſus nihil amplius optavi. Nam videte quæſo, bona mihi quot & quanta provenerint. Primum eſt, quod Academici jam ſic victi eſſe dicuntur, ut nihil eis reſtet ad defenſionem, niſi quod fieri non poteſt. Quis enim hoc aut intelligere ullo modo, aut credere valeat, eum qui victus ſit, eo ipſo quo victus eſt, victorem ſe eſſe gloriari? Deinde ſi quid jam remanet cum his conflictionis, non ex eo eſt quod dicunt, nihil ſciri poſſe, ſed ex eo quod nulli rei aſſentiendum eſſe contendunt: nunc itaque concordes ſumus. Nam ut mihi, ita etiam illis videtur, ſapientem ſcire ſapientiam. Sed tamen ab aſſenſione illi temperandum monent. Videri enim ſibi tantum dicunt: ſcire autem nullo modo: quaſi ego me ſcire profitear. Mihi quoque videri iſtud dico: ſum enim ſtultus, ut etiam ipſi, ſi neſciunt ſapientiam. Approbare autem nos debere aliquid puto, id eſt veritatem. De quo eos conſulo utrum negent, id eſt, utrum eis placeat veritati aſſentiendum non eſſe. Numquam hoc dicent, ſed eam non inveniri aſſeverabunt. Ergo & hic ex nonnulla parte ſocium me tenent, quod utriſque non diſplicet, atque adeo neceſſario placet, conſentiendum eſſe veritati. Sed quis eam demonſtrabit, inquiunt? Ubi ego cum illis non curabo certare: ſatis mihi eſt quod jam probabile non eſt, nihil ſcire ſapientem, ne rem abſurdiſſimam dicere cogantur, aut nihil eſſe ſapientiam, aut ſapientiam neſcire ſapientem.

CAPUT VI. Veritatem niſi divina ope non percipi.

13. QUIS autem verum poſſit oſtendere, abs te Alypi dictum eſt, a quo ne diſſentiam magnopere mihi laborandum eſt. Etenim numen aliquod aiſti ſolum poſſe oſtendere homini quid ſit verum, cum breviter, tum etiam pie. Nihil itaque in hoc ſermone noſtro libentius audivi, nihil gravius, nihil probabilius, & ſi id numen ut confido adſit, nihil verius. Nam & Proteus ille quanta abs te mentis altitudine commemoratus, quanta intentione in optimum philoſophiæ genus? Proteus enim ille, ut vos adoleſcentes non penitus poetas a philoſophia contemnendos eſſe videatis, in imaginem veritatis inducitur. Veritatis, inquam, Proteus in carminibus oſtentat ſuſtinetque perſonam, quam obtinere nemo poteſt, ſi falſis imaginibus deceptus comprehenſionis nodos vel laxaverit vel dimiſerit. Sunt enim iſtæ imagines, quæ conſuetudine rerum corporalium per iſtos quibus ad neceſſaria hujus vitæ utimur ſenſus, nos etiam cum veritas tenetur, & quaſi habetur in manibus, decipere atque illudere moliuntur. Hoc ergo tertium bonum mihi accidit, quod non invenio quanti æſtimem. Mecum enim familiariſſimus amicus meus, non ſolum de probabilitate humanæ vitæ, verum etiam de ipſa religione concordat, quod eſt veri amici manifeſtiſſimum indicium: Siquidem AMICITIA rectiſſime atque ſanctiſſime definita eſt, rerum humanarum & divinarum cum benevolentia & caritate conſenſio.

CAPUT VII. Auguſtinus Alypii hortatu habet deinceps orationem contra Academicos.

14. TAMEN ne aut Academicorum argumenta quaſdam nebulas videantur offundere, aut doctiſſimorum virorum auctoritati, inter quos maxime Tullius non movere nos non poteſt, ſuperbe nonnullis reſiſtere videamur, ſi vobis placet, prius pauca contra eos diſſeram, quibus videntur diſputationes illæ adverſari veritati. Deinde ut mihi videtur, oſtendam quæ cauſſa fuerit Academicis occultandæ ſententiæ ſuæ. Itaque Alypi, quamvis te totum in meis partibus videam, tamen ſuſcipe pro his paululum, mihique reſponde. Quoniam hodie, inquit, auſpicato, ut aiunt, proceſſiſti, non impediam pleniſſimam victoriam tuam, & partes illas jam ſecurius, quo abs te imponuntur tentabo ſuſcipere: ſi tamen hoc quod interrogationibus te acturum eſſe ſignificas, in orationem perpetuam (ſi tibi commodum eſt) malis convertere, ne vere ut pertinax adverſarius, quod a tua humanitate longiſſimum eſt, minutis illis telis abs te jam captivus excrucier.

15. Atque ego cum & illos hoc exſpectare animadverterem, quaſi aliud ingreſſus exordium, Morem, inquam, vobis geram. Et quamvis poſt illum laborem ſcholæ Rhetoricæ in hac me levi armatura nonnihil requieturum eſſe præſumſeram, ut interrogando iſta potius agerem quam dicendo: tamen quia & pauciſſimi ſumus, ut clamare mihi contra valetudinem meam non ſit neceſſe, & iſtum ſtilum cauſſa ejuſdem ſalutis quaſi aurigam moderatoremque ſermonis mei eſſe volui, ne concitatius rapiar animo quam cura corporis poſcit, perpetua, ut vultis, oratione audite quid ſentiam. Sed primo illud videamus quale ſit, unde amatores Academicorum gloriari nimium

ſo-

Lepidus quidam locus Ciceronis refertur.

ſolent. Nam eſt in libris Ciceronis, quos in hujus cauſſæ patrocinium ſcripſit, locus quidam, ut mihi videtur, mira urbanitate conditus, ut nonnullis autem, etiam firmitate roboratus. Difficile eſt prorſus, ut quemquam non moveat quod ibi dictum eſt, Academico ſapienti ab omnibus ceterarum ſectarum qui ſibi ſapientes videntur, ſecundas partes dari, cum primas ſibi quemque vindicare neceſſe ſit. Ex quo poſſe probabiliter confici, eum recte primum eſſe judicio ſuo, qui omnium ceterorum judicio ſit ſecundus.

16. Fac enim, verbi cauſſa, Stoicum adeſſe ſapientem, nam contra eos potiſſimum Academicorum exarſit ingenium. Ergo Zeno vel Chryſippus ſi interrogentur, quis ſit ſapiens: reſpondebit eum eſſe quem ipſe deſcripſerit. Contra Epicurus vel quis alius adverſariorum negabit, ſuumque potius peritiſſimum voluptatum aucupem ſapientem eſſe contendet. Inde ad jurgium: Clamat Zeno, & tota illa porticus tumultuatur, hominem natum ad nihil eſſe aliud quam honeſtatem: ipſam ſuo ſplendore in ſe animos ducere, nullo prorſus commodo extrinſecus poſito & quaſi lenocinante mercede: voluptatemque illam Epicuri ſolis inter ſe pecoribus eſſe communem; in quorum ſocietatem & hominem & ſapientem trudere nefas eſſe. Contra ille convocata de hortulis in auxilium quaſi libera turba temulentorum, quærentium tamen quem incomtis unguibus bacchantes, aſperoque ore diſcerpant, voluptatis nomen, ſuavitatem, quietem, teſte populo exaggerans, inſtat acriter, ut niſi ea beatus nemo eſſe poſſe videatur. In quorum rixam ſi Academicus incurrerit, utroſque audiet trahentes ſe ad ſuas partes: ſed ſi in illos aut in iſtos conceſſerit, ab eis quos deſerit, inſanus, imperitus, temerariuſque clamabitur. Itaque cum & hac & illac aurem diligenter admoverit, interrogatus quid ei videatur, dubitare ſe dicet. Roga nunc Stoicum, quis ſit melior, Epicuruſne qui delirare illum clamat, an Academicus qui ſibi adhuc de re tanta deliberandum eſſe pronuntiat. Nemo dubitat Academicum prælatum iri. Rurſus te ad illum converte, & quære quem magis amet, Zenonem, a quo beſtia nominatur, an Archeſilam, a quo audit: Tu fortaſſe verum dicis, ſed requiram diligentius. Nonne apertum eſt totam illam porticum inſanam, Academicos autem præ illis modeſtos cautoſque homines videri Epicuro? Ita peræque prope de omnibus ſectis copioſiſſime Cicero jocundiſſimum legentibus quaſi ſpectaculum præbet, velut oſtendens nullum illorum eſſe qui non cum ſibi primas partes dederit, quod neceſſe eſt, ſecundas ei dicat dare, quem non repugnare, ſed dubitare conſpexerit. In quo ego nihil adverſabor, nec [a] eis ullam auferam gloriam. Videatur ſane quibuslibet Cicero hic non jocatus, ſed inania & ventoſa quædam, quod ab ipſorum Græculorum levitate [b] abhorreret, ſequi & colligere voluiſſe.

CAPUT VIII. Redarguitur locus e Ciceronе allatus.

17. QUID enim me impedit, quin ſi huic vanitati reſiſtere velim, facile oſtendam quanto minus malum ſit indoctum eſſe quam indocilem. Unde fit ut cum ſe ille Academicus jactanticulus quaſi diſcipulum ſingulis dederit, nemoque illi quod ſe ſcire putat perſuadere potuerit, magna illorum poſtea conſenſione rideatur. Jam enim quiſque alium quemlibet adverſariorum ſuorum nihil didiciſſe, hunc vero nihil poſſe diſcere judicabit. Ex quo deinceps de omnium ſcholis non ferulis, quod eſſet deformius quam moleſtius, ſed illorum palliatorum clavis & fuſtibus projicietur. Non enim magnum negotium erit, contra communem peſtem velut Herculea quædam poſtulare auxilia Cynicorum. Si autem iſta viliſſima gloria cum his certare libeat, quod philoſophanti mihi jam quidem, ſed nondum ſapienti faciliore venia concedendum eſt, quid habebunt quod poſſint refellere? Ecce enim faciamus me atque Academicum in illas lites philoſophorum irruiſſe, omnes prorſus adſint. Exponant breviter pro tempore ſententias ſuas. Quæratur de Carneade quid ſentiat. Dubitare ſe dicet. Itaque illum ſinguli præferent ceteris. Ergo omnes omnibus: magna nimirum atque altiſſima gloria. Quis iſtum nolit imitari? Et ego itaque interrogatus, idem reſpondebo, par erit laus. Ea igitur gloria gaudet ſapiens, in qua illi ſtultus æquatur? Quid ſi eum etiam facile ſuperat? Nihilne agit pudor? Nam iſtum Academicum jam de judicio diſcedentem tenebo. Quippe avidior hujuſmodi victoriæ ſtultitia eſt. Ergo eo retento prodam judicibus quod ignorant. Et dicam, Ego, viri optimi, hoc cum iſto commune habeo, quod dubitat quis veſtrum verum ſequatur. Sed habemus etiam proprias ſententias, de quibus peto judicetis. Nam mihi incertum eſt quidem, quamvis audierim decreta veſtra, ubi ſit verum: ſed ideo quod qui ſit in vobis ſapiens ignoro. Iſte autem etiam ipſum ſapientem negat aliquid ſcire, ne ipſam quidem unde ſapiens dicitur ſapientiam. Quis non videat palma illa cujus ſit? Nam ſi hoc adverſarius meus dixerit, vincam gloria. Si autem erubeſcens confeſſus fuerit ſapientem ſcire ſapientiam, vincam ſententia.

Herculeſ Deus Cynicorum, qui baculos geſtabant ut Hercules clavam.

18. SED ab hoc jam litigioſo tribunali ſecedamus in aliquem locum, ubi nobis nulla turba moleſta ſit, atque utinam in ipſam ſcholam Platonis, quæ nomen ex eo dicitur accepiſſe, quod a populo ſit ſecreta. hic jam non de gloria, quod leve ac puerile eſt, ſed de ipſa vita, & de aliqua ſpe animi beati, quantum inter nos poſſumus, diſſeramus. Negant Academici ſciri aliquid poſſe. Unde hoc vobis placuit ſtudioſiſſimi homines, atque doctiſſimi? Movit nos, inquiunt, definitio Zenonis. Cur quæſo? Nam ſi vera eſt, nonnihil veri novit, qui vel ipſam novit. Sin falſa, non debuit conſtantiſſimos commovere. Sed videamus quid ait Zeno. Tale ſcilicet viſum comprehendi & percipi poſſe, quale cum falſo non haberet ſigna communia. Hoccine te movit, homo Platonice, ut omnibus viribus ab ſpe diſcendi ſtudioſos retraheres, ut totum negotium philoſophandi adjuvante quodam etiam mentis ingemiſcendo torpore deſererent?

CAPUT IX. Zenonis definitio diſcutitur.

19. Sed quomodo illum non permoveret, ſi & nihil tale inveniri poteſt, & niſi quid tale eſt, percipi non poteſt? Hoc ſi ita eſt, dicendum potius erat, non poſſe in hominem cadere ſapientiam, quam ſapientem neſcire cur vivat, neſcire quemadmodum vivat, neſcire utrum vivat; poſtremo, quo perverſius magiſque delirum & inſanum dici nihil poteſt, ſimul & ſapientem eſſe, & ignorare ſapientiam. Quid enim eſt durius, hominem non poſſe eſſe ſapientem, an ſapientem neſcire ſapientiam? Nihil hinc diſputandum eſt, ſi res ipſa ita poſita ſatis non eſt ad dijudicandum. Sed illud forte ſi diceretur, penitus homines a philoſophando averterentur: nunc vero inducendi ſunt ſapientiæ dulciſſimo ac ſanctiſſimo nomine, ut cum contrita ætate nihil didi-

a Am. & Er. habent, *nec ei Syllæ auferam gloriam*.

b In prius excuſis, *non abhorret*.

didicerint, poſtea te ſummis exſecrationibus proſequantur; quem relictis ſaltem voluptatibus corporis, ad animi tormenta ſunt ſequuti.

20. Sed videamus per quem potius a philoſophia deterreantur. Per eumne qui dixerit, Audi amice, philoſophia non ipſa ſapientia, ſed ſtudium ſapientiæ vocatur, ad quam te ſi contuleris, non quidem dum hic vivis ſapiens eris (eſt enim apud Deum ſapientia, nec provenire homini poteſt) ſed cum te tali ſtudio ſatis exercueris atque mundaveris, animus tuus ea poſt hanc vitam, id eſt, cum homo eſſe deſieris, facile perfruetur? An per eum qui dixerit, Venite mortales ad philoſophiam, magnus hic fructus eſt. Quid enim homini ſapientia carius? Venite igitur ut ſapientes ſitis, & ſapientiam neſciatis. Non, inquit, a me ita dicetur. Hoc eſt decipere, nam nihil aliud apud te invenietur. Ita fit ut ſi hoc dixeris, fugiant tamquam inſanum: ſi alio modo ad hoc adduxeris, facias inſanos. Sed credamus propter utramque ſententiam, æque homines nolle philoſophari. Si aliquid philoſophiæ perniciosum Zenonis definitio dicere cogebat, mi homo, idne homini dicendum fuit, unde ſe doleret, an id unde te derideret?

21. Tamen quod Zeno definivit, quantum ſtulti poſſumus diſcutiamus. Id viſum ait poſſe comprehendi, quod ſic appareret, ut falſum apparere non poſſet. Manifeſtum eſt, nihil aliud in perceptionem venire. Hoc & ego, inquit Archeſilas, video, & hoc ipſo doceo nihil percipi. Non enim tale aliquid inveniri poteſt. Fortaſſe abs te atque ab aliis ſtultis. At a ſapiente cur non poteſt? Quamquam & ipſi ſtulto nihil reſponderi poſſe arbitror, ſi tibi dicat ut illo memorabili acumine tuo hanc ipſam Zenonis definitionem refellas, & oſtendas eam etiam falſam eſſe poſſe: quod ſi non potueris, hanc ipſam quam percipias habes: ſi autem refelleris, unde a percipiendo impediaris non habes. Ego eam refelli poſſe non video, & omnino veriſſimam judico. Itaque cum eam ſcio, quamvis ſim ſtultus, nonnihil ſcio. Sed fac illam cedere verſutiæ tuæ. Utar complexione ſecuriſſima. Aut enim vera eſt, aut falſa: ſi vera, bene teneo: ſi falſa, poteſt aliquid percipi, etiam ſi habeat communia ſigna cum falſo. Unde, inquit, poteſt? Veriſſime igitur Zeno definivit, nec ei quiſquis vel in hoc conſenſit, erravit. An parvæ laudis & ſinceritatis definitionem putabimus, quæ contra eos qui erant adverſum perceptionem multa dicturi, cum deſignaret quale eſſet quod percipi poſſet, ſeipſam talem eſſe monſtravit? Itaque comprehenſibilibus rebus & definitio eſt, & exemplum. Utrum, ait, etiam ipſa vera ſit neſcio. Sed quia eſt probabilis, ideo ſequens eam oſtendo nihil eſſe tale quale illa expreſſit poſſe comprehendi. Oſtendis fortaſſe præter ipſam, & vides, ut arbitror, quid ſequatur. Quod ſi etiam ejus incerti ſumus, nec ita nos deſerit ſcientia. Scimus enim aut veram eſſe, aut falſam, non igitur nihil ſcimus. Quamquam numquam efficiet ut ingratus ſim, prorſus ego illam definitionem veriſſimam judico. Aut enim poſſunt percipi & falſa, quod vehementius Academici timent, & re vera abſurdum eſt. Aut nec ea poſſunt, quæ ſunt falſis ſimilia: unde illa definitio vera eſt. Sed jam cetera videamus.

CAPUT X. Duo Academicorum effata.

22. QUAMVIS hæc, niſi fallor, poſſint ad victoriam ſatis eſſe, non tamen fortaſſe ad victoriæ ſatietatem. Duo ſunt quæ ab Academicis dicuntur contra quæ ut valemus, venire inſtituimus. *Nihil poſſe percipi*, &, *Nulli rei debere aſſentiri*. De aſſentiendo mox alias, nunc pauca de perceptione dicemus. Nihilne prorſus dicitis poſſe comprehendi? Hic evigilavit Carneades: nam nemo iſtorum minus alte quam ille dormivit, & circumſpexit rerum evidentiam. Itaque credo ſecum ipſe, ut fit, loquens: Ergone, ait, Carneades dicturus es neſcire te utrum homo ſis, an formica? Aut de te Chryſippus triumphabit? Dicamus ea nos neſcire quæ inter philoſophos inquiruntur, cetera ad nos non pertinere, ut ſi in luce tituba vero quotidiana & vulgari, ad illas imperitorum tenebras provocem, ubi ſoli quidam divini oculi vident: qui me etiam ſi palpitantem atque cadentem adſpexerint, cæcis prodere nequeant, præſertim arrogantibus, & quos doceri aliquid pudeat. Laute quidem o græca induſtria, ſuccincta & parata procedis, ſed non reſpicis illam definitionem & inventum eſſe philoſophi, & in veſtibulo philoſophiæ fixam atque fundatam. Quam ſi ſuccidere tentabis, rediet bipennis in crura: illa enim labefactata, non ſolum poteſt aliquid percipi, ſed etiam id poteſt quod ſimillimum falſo eſt, ſi eam non audebis evertere. Eſt enim latibulum tuum unde in incautos tranſire cupientes vehemens erumpis atque exſilis: aliquis te Hercules in tua ſpelunca tamquam ſemihominem [a] Cacum ſuffocabit, & ejuſdem molibus opprimet, docens aliquid eſſe in philoſophia quod tamquam ſimile falſo incertum abs te fieri non poſſit. Certe ad alia properabam, hoc quiſquis urget, teipſum Carneades magna afficit contumelia, quem a me veluti mortuum putat ubicumque aut undecumque poſſe ſuperari. Si autem non putat, immiſericors eſt, qui me paſſim deſerere præſidia & tecum in campo certare cogit: in quem deſcendere cum cœpiſſem, ſolo tuo nomine territus pedem retuli, & de ſuperiore loco neſcio quid jaculatus ſum, quod utrum ad te pervenerit, vel quid egerit, viderint ſub quorum examine dimicamus. Sed quid metuo ineptus? Si bene memini, mortuus es, nec jam pro ſepulcro tuo jure pugnat Alypius, facile me contra umbram tuam Deus adjuvabit.

Contra illud: *Nihil percipi poſſe.*

23. Nihil, ais, in philoſophia poſſe percipi. Et ut orationem tuam large lateque diffundas, arripis rixas, diſſenſioneſque philoſophorum, & eas tibi contra illos arma miniſtrare arbitraris. Quomodo enim inter Democritum & ſuperiores phyſicos de uno mundo, & innumerabilibus litem dijudicabimus, cum inter ipſum hæredemque ejus Epicurum concordia manere nequiverit? Nam iſte luxurioſus cum atomos quaſi ancillulas ſuas, id eſt, corpuſcula quæ in tenebris lætus amplectitur, non tenere viam ſuam, ſed in alienos limites paſſim ſponte declinare permittit, totum patrimonium etiam per jurgia diſſipavit. Hoc vero nihil ad me adtinet. Si enim ad ſapientiam pertinet horum aliquid ſcire, id non poteſt latere ſapientem. Si autem aliud quiddam eſt [b] ſapientia, illam ſcit ſapiens, iſta contemnit. Tamen ego qui longe adhuc abſum vel a vicinitate ſapientis, in iſtis phyſicis nonnihil ſcio. Certum enim habeo, aut unum eſſe mundum, aut non unum: & ſi non unum, aut finiti numeri, aut infiniti. Iſtam ſententiam Carneades falſæ eſſe ſimilem doceat. Item ſcio mundum iſtum noſtrum, aut natura corporum, aut aliqua providentia ſic eſſe diſpoſitum; eumque aut ſemper fuiſſe & fore, aut cœ-

a Veteres codices undecim omittunt, *Cacum*.

b Ita MSS. At editi habent, *ſapientiam illam*.

cœpiſſe eſſe minime deſiturum ; aut ortum ex tempore non habere , ſed habiturum eſſe finem; aut & manere cœpiſſe , & non perpetuo eſſe manſurum: & innumerabilia phyſica hoc modo novi. Vera enim iſta ſunt disjuncta, nec ſimilitudine aliqua falſi ea poteſt quiſquam confundere. Sed aſſume aliquid, ait Academicus. Nolo. Nam hoc eſt dicere: Relinque quod ſcis , dic quod neſcis . Sed pendet ſententia . Melius certe pendet quam cadit : nempe [a] plana eſt ; nempe jam poteſt aut falſa, aut vera nominari. Hanc ergo me ſcire dico. Tu qui nec ad philoſophiam pertinere iſta negas , & eorum ſciri nihil poſſe aſſeris , oſtende me iſta neſcire: dic iſtas disjunctiones aut falſas eſſe ; aut aliquid commune habere cum falſo, per quod diſcerni omnino non poſſint.

CAPUT XI. Ex ſenſuum imbecillitate non effici ut nihil veri percipiatur.

24. UNDE, inquit, ſcis eſſe iſtum mundum , ſi ſenſus falluntur? Numquam rationes veſtræ ita vim ſenſuum refellere potuerunt, ut convinceretis nobis nihil videri: nec omnino auſi eſtis aliquando iſta tentare, ſed poſſe aliud eſſe ac videtur , vehementer perſuadere incubuiſtis. Ego itaque hoc totum , qualecumque eſt quod nos continet, atque alit, hoc , inquam , quod oculis meis apparet, a meque ſentitur habere terram & cælum, aut quaſi terram , & quaſi cælum , mundum voco. Si dicis nihil mihi videri, numquam errabo. Is enim errat , qui quod ſibi videtur , temere probat. Poſſe enim falſum videri a ſentientibus dicitis, nihil videri non dicitis. Prorſus enim omnis diſputationis cauſſa tolletur , ubi regnare vos libet, ſi non ſolum nihil ſcimus, ſed etiam nihil nobis videtur . Si autem hoc quod mihi videtur negas mundum eſſe , de nomine controverſiam facis, cum id a me dixerim mundum vocari.

Neque ex ſomno & furore.

25. Etiamne, inquies, ſi dormis, mundus eſt iſte quem vides? Jam dictum eſt , quidquid tale mihi videtur , mundum appello . Sed ſi eum ſolum placet mundum vocare , qui videtur a vigilantibus vel etiam a ſanis , illud contende , ſi potes , eos qui dormiunt ac furiunt , non in mundo furere atque dormire . Quamobrem hoc dico , iſtam totam corporum molem atque machinam in qua ſumus , ſive dormientes , ſive furentes , ſive vigilantes , ſive ſani , aut unam eſſe , aut non eſſe unam . Ediſſere quomodo poſſit iſta eſſe falſa ſententia . Si enim dormio , fieri poteſt ut nihil dixerim: aut ſi etiam ore dormientis verba , ut ſolet , evaſerunt , poteſt fieri ut non hic , non ita ſedens , non iſtis audientibus dixerim: ut autem hoc falſum ſit, non poteſt . Nec ergo illud me percepiſſe dico , quod vigilem . Potes enim dicere , hoc mihi etiam dormienti videri potuiſſe ; ideoque hoc poteſt eſſe falſo ſimillimum . Si autem unus & ſex mundi ſunt , ſeptem mundos eſſe, quoquo modo affectus ſim , manifeſtum eſt , & id me ſcire non impudenter affirmo . Quare vel hanc connexionem , vel illas ſuperius disjunctiones , doce ſomno aut furore aut vanitate ſenſuum poſſe eſſe falſas , & me , ſi expergefactus iſta meminero , victum eſſe concedam. Credo enim jam ſatis liquere quæ per ſomnium & dementiam falſa videantur , ea ſcilicet quæ ad corporis ſenſus pertinent : nam ter terna novem eſſe , & quadratum intelligibilium numerorum neceſſe eſt , vel genere humano ſtertente ſit verum . Quamquam etiam pro ipſis ſenſibus multa poſſe dici video , quæ ab Academicis reprehenſa non invenimus. Credo enim ſenſus non accuſari, vel quod imaginationes falſas furentes patiuntur , vel quod falſa in ſomnis videmus. Si enim vera vigilantibus atque ſanis renuntiarunt , nihil ad eos quid ſibi animus dormientis inſanientiſque confingat.

26. Reſtat ut quæratur , utrum cum ipſi renuntiant , verum renuntient . Age , ſi dicat Epicureus quiſpiam , nihil habeo quod de ſenſibus conquerar . Injuſtum eſt enim ab eis exigere pluſquam poſſunt: quidquid autem poſſunt videre oculi , verum vident . Ergone verum eſt quod de remo in aqua vident ? Prorſus verum . Nam cauſſa accedente quare ita videretur , ſi demerſus unda remus rectus appareret , magis oculos meos falſæ renuntiationis arguerem. Non enim viderent quod talibus exiſtentibus cauſſis videndum fuit . Quid multis opus eſt ? Hoc de turrium motu , hoc de pinnulis avium , hoc de ceteris innumerabilibus dici poteſt . Ego tamen fallor, ſi aſſentiar , ait quiſpiam . Noli plus aſſentiri , quam ut ita tibi apparere perſuadeas ; & nulla deceptio eſt . Non enim video quomodo refellat Academicus eum qui dicit : Hoc mihi candidum videri ſcio ; hoc auditum meum delectari ſcio ; hoc mihi jucunde olere ſcio ; hoc mihi ſapere dulciter ſcio ; hoc mihi eſſe frigidum ſcio . Dic potius , utrum per ſe amaræ ſint oleaſtri frondes , quas caper tam pertinaciter appetit . O hominem improbum ! nonne eſt caper ipſe modeſtior ? Neſcio quales pecori ſint , mihi tamen amaræ ſunt. Quid quęris amplius? Sed eſt fortaſſe aliquis etiam hominum, cui non ſint amaræ? Tendiſne in moleſtiam? Numquidnam ego amaras eſſe omnibus dixi ? mihi dixi , & hoc non ſemper affirmo . Quid ſi enim alias alia cauſſa , nunc dulce quidpiam, nunc amarum in ore ſentiatur? Illud dico , poſſe hominem cum aliquid guſtat, bona fide jurare , ſe ſcire palato ſuo illud ſuave eſſe, vel contra , vel ulla calumnia græca ab iſta ſcientia poſſe deduci . Quis enim tam impudens ſit, qui mihi cum delectatione aliquid lugurienti dicat . Fortaſſe non guſtas, ſed hoc ſomnium eſt? Numquidnam reſiſto? Sed me tamen illud in ſomnis etiam delectaret . Quare illud quod me ſcire dixi, nulla confundit ſimilitudo falſorum . Et Epicureus vel Cyrenaici, & alia multa fortaſſe pro ſenſibus dicant , contra quæ nihil dictum eſſe ab Academicis accepi . Sed quid ad me? Si volunt iſta , & ſi poſſunt , etiam me favente reſcindant . Quidquid enim contra ſenſus ab eis diſputatur , non contra omnes philoſophos valet . Sunt enim qui iſta omnia , quæ corporis ſenſu accipit animus , opinionem poſſe gignere confitentur , ſcientiam vero negant . Quam tamen volunt intelligentia contineri , remotamque a ſenſibus in mente vivere . Et forte in eorum numero eſt ſapiens ille quem quærimus . Sed de hoc alias . Nunc ad reliqua pergamus quæ propter iſta quæ jam dicta ſunt , paucis (niſi fallor) explicabimus.

CAPUT XII. Urget Academicos cauſſare fruſtra ſenſuum vel ſomni & furoris deceptiones

27. QUID enim de moribus inquirentem vel juvat vel impedit corporis ſenſus? Niſi vero illos ipſos qui ſummum hominis bonum in voluptate poſuere , nihil impedit aut columbæ collum, aut vox incerta, aut grave pondus homini quod camelis leve eſt , aut alia ſexcenta , quominus dicant eo quo delectantur delectari ſe ſcire, vel eo quo offenduntur offendi: (quod refelli poſſe non video) eum commovebunt qui finem boni mente complectitur . Quid horum tu eligis? Si quid mihi videatur quæris , in mente arbitror eſſe ſummum hominis bonum. Sed nunc de ſcientia quærimus . Ergo interroga ſapientem , qui non poteſt ignorare ſapientiam : mihi

Lib. 1. Retract. cap 1. n. 4.

[a] MSS. ſeptem , *nempe plena eſt* .

mihi tamen tardo illi atque ſtulto licet interim ſcire, boni humani finem, in quo inhabitet beata vita, aut nullum eſſe, aut in animo eſſe, aut in corpore, aut in utroque. Hoc me, ſi potes, neſcire convince, quod notiſſimæ illæ veſtræ rationes nullo modo faciunt. Quod ſi non potes, non enim reperies cui falſo ſimile ſit, ego ne concludere dubitabo, recte mihi videri ſcire ſapientem quidquid in philoſophia verum eſt, cum ego inde tam multa vera cognoverim?

28. Sed metuit fortaſſe ne ſummum bonum eligat dormiens. Nihil periculi eſt, cum evigilaverit, repudiabit ſi diſplicet, tenebit ſi placet. Quis enim eum recte vituperabit quod falſum vidit in ſomnis? Aut fortaſſe illud formidabit, ne dormiens amittat ſapientiam, ſi pro veris falſa probaverit? Hoc jam ne dormiens quidem audet ſomniare, ut ſapientem vigilantem vocet, neget ſi dormiat. Hæc etiam de furore dici poſſunt: ſed in alia feſtinat oratio. Hæc tamen ſine concluſione ſecuriſſima non relinquo. Aut enim amittitur furore ſapientia, & jam non erit ſapiens, quem verum ignorare clamatis: aut ſcientia ejus manet in intellectu, etiam ſi pars animi cetera id quod accepit a ſenſibus, velut in ſomnis imaginetur.

CAPUT XIII. Multa percipi in dialectica.

29. RESTAT dialectica, quam certe ſapiens bene novit, nec falſum ſcire quiſquam poteſt. Si vero eam neſcit, non pertinet ad ſapientiam ejus cognitio, ſine qua eſſe ſapiens potuit, & ſuperfluo utrum vera ſit, poſſitve percipi, quærimus. Hic fortaſſe aliquis mihi dicat: Soles prodere tu ſtulte quid noveris. An de dialectica nihil ſcire potuiſti? Ego vero plura quam de quavis parte philoſophiæ. Nam primo omnes illas propoſitiones, quibus ſupra uſus ſum, veras eſſe iſta me docuit. Deinde per iſtam novi alia multa vera. Sed quam multa ſint, numerate, ſi poteſtis. Si quatuor in mundo elementa ſunt, non ſunt quinque. Si ſol unus eſt, non ſunt duo. Non poteſt una anima & mori & eſſe immortalis. Non poteſt homo ſimul & beatus, & miſer eſſe. Non hic & ſol lucet, & nox eſt. Aut vigilamus nunc, aut dormimus. Aut corpus eſt, quod mihi videre videor, aut non eſt corpus. Hæc & alia multa, quæ commemorare longiſſimum eſt, per iſtam didici vera eſſe, quoquo modo ſeſe habeant ſenſus noſtri, in [a] ſe ipſa vera. Docuit me, ſi cujus eorum quæ per connexionem modo propoſui pars antecedens aſſumta fuerit, trahere neceſſario id quod annexum eſt. Ea vero quæ per repugnantiam vel disjunctionem a me ſunt enuntiata, hanc habere naturam, ut cum auferuntur cetera, ſive unum, ſive plura ſint, reſtet aliquid quod eorum ablatione firmetur. Docuit etiam me, cum de re conſtat, propter quam verba dicuntur, de verbis non debere contendi. Et quiſquis id faciat, ſi imperitia faciat, docendum eſſe: ſi malitia, deſerendum. Si doceri non poteſt, monendum ut aliquid aliud potius agat, quam tempus in ſuperfluis operamque conſumat: ſi non obtemperat, negligendum. De captioſis autem atque fallacibus ratiunculis breve præceptum eſt: ſi male concedendo inferuntur, ad ea quæ conceſſa ſunt eſſe redeundum. Si verum falſumque in una concluſione confligunt, accipiendum inde quod intelligitur, quod explicari non poteſt relinquendum. Si autem modus in aliquibus rebus latet penitus hominem, ſcientiam ejus non eſſe quærendam. Hæc quidem habeo a dialectica, & alia multa quæ commemorare non eſt neceſſe. Neque enim debeo ingratus exſiſtere. Verum ille ſapiens aut hæc negligit, aut ſi profecto dialectica ipſa ſcientia veritatis eſt, ſic illam novit, ut iſtorum mendaciſſimam calumniam: Si verum eſt, falſum eſt; ſi falſum eſt, verum eſt: contemnendo, & non [b] miſerando fame enecet. Hæc de perceptione ſatis eſſe propterea puto, quia de aſſentiendo cum dicere cœpero, tota ibi rurſum cauſſa verſabitur. b

CAPUT XIV. Sapientem oportet ſapientiæ ſaltem aſſentiri.

30. JAM ergo ad eam partem veniamus, in qua dubitare adhuc videtur Alypius. Et primo idipſum perſpiciamus quale ſit, quod te acutiſſime atque cautiſſime movet. Nam ſi tot tantiſque rationibus roboratam (hoc enim dixiſti) Academicorum ſententiam, qua eis placuit nihil ſcire ſapientem, hoc tuum labefactat inventum, quo cogimur confiteri multo eſſe probabilius, ſapientem ſcire ſapientiam, magis eſt aſſenſio cohibenda. Hoc enim ipſo oſtenditur nihil quamlibet copioſiſſimis ſubtiliſſimiſque argumentis poſſe ſuaderi, cui non ex parte contraria, ſi adſit ingenium, non minus acriter, vel fortaſſe acrius reſiſtatur. Eo fit, ut cum ſit victus Academicus, vicerit. O utinam vincatur, numquam efficiet quavis arte Pelaſga, ut ſimul a me victus victorque diſcedat. Certe nihil aliud inveniatur quod adverſum iſta dici poſſit, & ultro me victum eſſe profiteor. Non enim de gloria comparanda, ſed de invenienda veritate tractamus. Mihi ſatis eſt, quoquo modo molem iſtam tranſcendere, quæ intrantibus ad philoſophiam ſeſe opponit, & neſcio quibus receptaculis tenebraſcens talem eſſe philoſophiam totam minatur, nihilque in ea lucis inventum iri ſperare permittit. Quid autem amplius deſiderem, nihil habeo, ſi jam probabile eſt, nonnihil ſcire ſapientem. Non enim alia cauſſa veri ſimile videbatur eum aſſenſionem ſuſtinere debere, niſi quia erat veri ſimile nihil poſſe comprehendi. Quo ſublato, percipit enim ſapiens vel ipſam ut jam conceditur ſapientiam, nulla jam cauſſa remanebit cur non aſſentiatur ſapiens vel ipſi ſapientiæ. Eſt enim ſine dubitatione monſtroſius ſapientem non approbare ſapientiam, quam ſapientem neſcire ſapientiam.

31. Nam quæſo, paululum quaſi ante oculos tale ſpectaculum conſtituamus, ſi poſſumus, rixam quamdam ſapientis & ſapientiæ. Quid aliud dicit ſapientia, quam ſe eſſe ſapientiam? At contra iſte: Non credo, inquit. Quis ait ſapientiæ, Non credo eſſe ſapientiam? quis, niſi is cum quo illa loqui potuit, & in quo habitare dignata eſt, ſcilicet ſapiens? Ite nunc & me quærite, qui cum Academicis pugnem, habetis jam novum certamen; ſapiens & ſapientia ſecum pugnant. Sapiens non vult conſentire ſapientiæ, ego vobiſcum ſecurus exſpecto. Quis enim non credat invictam eſſe ſapientiam? Tamen nos aliqua complexione muniamus. Aut enim in hoc certamine Academicus vincet ſapientiam, & a me vincetur, quia non erit ſapiens: aut ab ea ſuperabitur, & ſapientem ſapientiæ conſentire docebimus. Aut igitur ſapiens Academicus non eſt, aut nonnulli rei ſapiens aſſentietur: niſi forte quem dicere puduit ſapientem neſcire ſapientiam, ſapientem non conſentire ſapientiæ dicere non pudebit? At ſi jam veri ſimile eſt cadere in

a Lov. *in ſe. Ipſa vero docuit me.*

b Am. Er. Lov. omittunt, *fame.* MSS. quatuor, *& non miſeranda fama.* Sed verius alii novem, *& non miſerando fame enecet.* quibus accedit Bad.

in ſapientem vel ipſius ſapientiæ perceptionem, & nulla cauſſa eſt, cur non ei quod poteſt percipi aſſentiatur, video quod volebam eſſe veriſimile, ſapientem ſcilicet aſſenſurum eſſe ſapientiæ. Si quæres ubi inveniat ipſam ſapientiam, reſpondebo in ſemetipſo. Si dicis eum neſcire quod habeat, redis ad illud abſurdum, ſapientem neſcire ſapientiam. Si ſapientem ipſum negas poſſe inveniri, non jam cum Academicis, ſed tecum quiſquis hoc ſentis, ſermone alio diſſeremus. Illi enim cum hæc diſputant, de ſapiente profecto diſputant. Clamat Cicero, ſeipſum magnum eſſe opinatorem, ſed de ſapiente ſe quærere. Quod ſi adhuc vos adoleſcentes ignotum habetis, certe in Hortenſio legiſtis: Si igitur nec certi eſt quidquam, nec opinari ſapientis eſt, nihil umquam ſapiens approbabit. Unde manifeſtum eſt, eos de ſapiente illis ſuis diſputationibus contra quas nitimur quærere.

Academic. qu. lib. 4. circa medium.

32. Ergo arbitror ego ſapienti certam eſſe ſapientiam, id eſt, ſapientem percepiſſe ſapientiam. Et ob hoc eum non opinari cum aſſentitur ſapientiæ. Aſſentitur enim ei rei, quam ſi non percepiſſet, ſapiens non eſſet. Nec iſti quemquam non debere aſſentiri, niſi rebus quæ non poſſunt percipi, affirmant. Non autem ſapientia nihil eſt. Cum igitur & ſcit ſapientiam & aſſentitur ſapientiæ, neque nihil ſcit, neque nulli rei ſapiens aſſentitur: quid amplius vultis? An de illo errore aliquid quærimus, quem dicunt penitus evitari, ſi in nullam rem animum declinet aſſenſio? Errat enim, inquiunt, quiſquis non ſolum rem falſam, ſed etiam dubiam, quamvis vera ſit, approbat: nihil autem quod dubium non ſit invenio. At invenit ſapiens ipſam, ut dicebamus, ſapientiam.

CAPUT XV. An qui ſequitur in agendo probabile citra aſſenſum, vitet errorem.

33. SED hinc jam vultis fortaſſe me diſcedere. Non ſunt facile ſecuriſſima relinquenda; cum verſutiſſimis hominibus agimus: morem tamen vobis geram. Sed quid hic dicam? quid, quidnam? Illud nimirum vetus dicendum eſt, ubi & ipſi habent quod dicant. Quid enim faciam, quem de caſtris meis foras truditis? num implorabo auxilia doctiorum, cum quibus ſi ſuperare nequeo, minus pudebit fortaſſe ſuperari? Jaciam igitur quibus viribus poſſum fumoſum quidem jam & ſcabrum, ſed niſi fallor, validiſſimum telum. Qui nihil approbat, nihil agit. O hominem ruſticum! Et ubi eſt probabile? ubi eſt veriſimile? Hoc volebatis. Auditis-ne ut ſonent ſcuta græcanica? Exceptum eſt quod robuſtiſſimum quidem: ſed qua manu jaculati ſumus. Et nihil mihi potentius iſti mei ſuggerunt; nec aliquid, ut video, vulneris fecimus. Convertam me ad ea quæ villa & ager miniſtrat: onerant me potius majora quam præparant.

34. Nam cum otioſus diu cogitaſsem in iſto rure, quonam modo poſſit iſthuc probabile ac veriſimile actus noſtros ab errore defendere, primo viſum eſt mihi, ut ſolet videri, cum iſta vendebam, belle tectum & munitum. Deinde ubi totum cautius circumſpexi, viſus ſum mihi vidiſse unum aditum, qua in ſecuros error irrueret. Non enim ſolum puto eum errare, qui falſam viam ſequitur, ſed etiam eum qui veram non ſequitur. Faciamus enim duos viatores ad unum locum tendentes, quorum alter inſtituerit nulli credere, alter nimis credulus ſit. Ventum eſt ad aliquod bivium, hic ille credulus paſtori qui aderat, vel cuipiam ruſticano: Salve frugi homo: dic quæſo qua bene in illum locum pergatur. Reſpondetur, Si hac ibis, nihil errabis. Et ille ad comitem: Verum dicit, hac eamus. Ridet vir cautiſſimus, & tam cito aſſenſum facetiſſime illudit, atque interea illo diſcedente in bivio figitur: & jam incipit videri turpe ceſſare, cum ecce ex alio viæ cornu lautus quidam & urbanus equo inſidens eminet, & propinquare occipit: gratulatur iſte. Tum advenienti & ſalutato indicat propoſitum, quærit viam, dicit etiam remanſionis ſuæ cauſſam, quo benevolentiorem reddat, paſtori eum præferens. Ille autem caſu planus erat de iis quos [a] Samardacos jam vulgus vocat. Tenuit ſuum morem homo peſſimus etiam gratis. Hac perge, ait: nam ego inde venio. Decepit, atque abiit. Sed quando iſte deciperetur? Non enim monſtrationem iſtam tamquam veram, inquit, approbo; ſed quia eſt veri ſimilis. Et hic otioſum eſſe, nec honeſtum, nec utile eſt; hac eam. Interea ille qui aſſentiendo erravit, tam cito exiſtimans vera eſſe verba paſtoris, in loco illo quo tendebant jam ſe reficiebat; iſte autem non errans, ſi quidem probabile ſequitur, circumit ſilvas neſcio quas, nec jam cui locus ille notus ſit, ad quem venire propoſuerat, invenit. Vere vobis dicam, cum iſta cogitarem riſum tenere non potui, fieri per Academicorum verba neſcio quomodo, ut erret ille qui veram viam vel caſu tenet, ille autem qui per avios montes probabiliter ductus eſt, nec petitam regionem invenit, non videatur errare. Ut enim temerariam conſenſionem jure condemnem, facilius ambo errant, quam iſte non errat. Hinc jam adverſum iſta verba vigilantior, ipſa facta hominum & mores conſiderare cœpi. Tum vero tam multa mihi & tam capitalia in iſtos venerunt in mentem, ut jam non riderem, ſed partim ſtomacharer, partim dolerem homines doctiſſimos & acutiſſimos in tanta ſcelera ſententiarum & flagitia devolutos.

35. CERTE enim non fortaſſe omnis qui errat, peccat: omnis tamen qui peccat, aut errare conceditur, aut aliquid pejus. Quid ſi ergo aliquis adoleſcentium cum hos audierit, dicentes: Turpe eſt errare, & ideo nulli rei conſentire debemus: ſed tamen cum agit quiſque quod ei videtur probabile, nec [b] peccat, nec errat. Illud tantum meminerit, quidquid occurrit vel animo vel ſenſibus, non pro vero eſſe approbandum. Id igitur audiens adoleſcens, inſidiabitur pudicitiæ uxoris alienæ: Te te conſulo M. Tulli, de adoleſcentium moribus vitaque tractamus, cui educandæ atque inſtituendæ omnes illæ litteræ tuæ vigilaverunt. Quid aliud dicturus es, quam non tibi eſſe probabile ut id faciat adoleſcens? At illi probabile eſt. Nam ſi ex alieno probabili vivimus, nec tu debuiſti adminiſtrare Rempublicam; quia Epicuro viſum eſt non eſſe faciendum. Adulterabit igitur ille juvenis conjugem alienam: qui deprehenſus ſi fuerit, ubi te inveniet a quo defendatur: quamquam etiam ſi inveniat, quid dicturus es? Negabis profecto. Quid ſi tam clarum eſt, ut fruſtra inficiere? Perſuadebis nimirum, tamquam in Cumano gymnaſio atque adeo Neapolitano, nihil eum peccaſſe, immo etiam nec erraſſe quidem. Non enim faciendum

CAPUT XVI. Facere quod videtur probabile etiam citra aſſenſum, nefarium eſt.

a Ita ſcribitur in editione Bad. & pluribus MSS. Id antiquis etiam editionibus Chryſoſtomi Homil. 17. in epiſt. ad Epheſ. legitur σαμαρδάκους, ibique ſignificat γελωτοποιούς. nec multum aliter apud Am. & tres MSS. qui habent; *Samardocos* At Er. & Lov. *Sarmadacos*; uti etiam ſcribit vetus Commentator Horatii ad illud lib. 1. Satyr. 6 *Fallacem circum*; ubi eos dicit *Sarmadacos & Sortilegos mathematicos qui ad metas ſpectatores circumſtabant & imperitos nugis fallebant.*

b Bad. & MSS. undecim, *quod ei videtur probabile, nec ceſſat, nec errat.*

eſſe adulterium pro vero ſibi perſuaſit, probabile occurrit, ſecutus eſt, fecit: aut fortaſſe non fecit, ſed feciſſe ſibi viſus eſt. Iſte autem maritus, homo fatuus, perturbat omnia litibus pro uxoris caſtitate proclamans, cum qua forte nunc dormit, & neſcit. Hoc illi judices ſi intellexerint, aut negligent Academicos, & tamquam crimen veriſſimum punient, aut eiſdem obtemperantes, veriſimiliter hominem probabiliterque damnabunt, ut jam quid agat iſte patronus prorſus ignoret. Cui enim ſuccenſeat non habebit, cum omnes ſe nihil erraſſe dicant, quando non aſſentientes id quod viſum eſt probabile fecerint. Ponet igitur perſonam patroni, & philoſophi conſolatoris ſuſcipiet: ita facile adoleſcenti, qui jam tantum in Academia profecerit, perſuadebit ut ſe tamquam in ſomnis putet eſſe damnatum. Sed vos me jocari arbitramini: [a] liquet dejerare per omne divinum, neſcire me prorſus quomodo iſte peccaverit, ſi quiſquis id egerit quod probabile videtur, non peccat. Niſi forte in totum aliud eſſe dicunt errare, aliud peccare, ſeque illis præceptis egiſſe ne eremus, peccare autem nihil magnum eſſe duxiſſe.

[a] *Retract. c.1. n.4.*

36. Taceo de homicidiis, parricidiis, ſacrilegiis, omnibuſque omnino, quæ fieri aut cogitari poſſunt flagitiis, aut facinoribus, quæ paucis verbis, & quod eſt gravius, apud ſapientiſſimos judices defenduntur: Nihil conſenſi, & ideo non erravi. Quomodo autem non facerem quod probabile viſum eſt? Qui autem non putant iſta probabiliter poſſe perſuaderi, legant orationem Catilinæ, qua patriæ parricidium, quo uno continentur omnia ſcelera, perſuaſit. Jam illud quis non ridet? Ipſi dicunt, nihil ſe in agendo ſequi niſi probabile, & quærunt magnopere veritatem, cum eis ſit probabile non poſſe inveniri. O mirum monſtrum! Sed hoc omittamus, minus id ad nos, minus ad vitæ noſtræ diſcrimen, minus ad fortunarum periculum pertinet. Illud eſt capitale, illud formidoloſum, illud optimo cuique metuendum, quod nefas omne, ſi hæc ratio probabilis erit, cum probabile cuiquam viſum fuerit eſſe faciendum, tantum nulli quaſi vero aſſentiatur, non ſolum ſine ſceleris, ſed etiam ſine erroris vituperatione committat. Quid ergo? Hæc illi non viderunt? Immo ſolertiſſime prudentiſſimeque viderunt, nec mihi ullo pacto tantum arrogaverim, ut M. Tullium aliqua ex parte ſequar induſtria, vigilantia, ingenio, doctrina: cui tamen aſſerenti, nihil ſcire poſſe hominem, ſi hoc ſolum diceretur: Scio ita videri mihi; unde id refelleret non haberet.

Saluſt. in Cat.

CAPUT XVII. Academici quare diſſimularint ſuam ſententiam.

37. QUID igitur placuit tantis viris perpetuis & pertinacibus contentionibus agere, ne in quemquam cadere veri ſcientia videretur? Audite jam paulo attentius, non quid ſciam, ſed quid exiſtimem: hoc enim ad ultimum reſervabam, ut explicarem, ſi poſſem, quale mihi videatur eſſe totum Academicorum conſilium. Plato vir ſapientiſſimus & eruditiſſimus temporum ſuorum, qui & ita locutus eſt, ut quæcumque diceret, magna fierent, & ea locutus eſt, ut quomodocumque diceret, parva non fierent, dicitur poſt mortem Socratis magiſtri ſui, quem ſingulariter dilexerat, a Pythagoreis etiam multa didiciſſe. Pythagoras autem græca philoſophia non contentus, quæ tunc aut pene nulla erat, aut certe occultiſſima, poſtquam commotus Pherecidæ cujuſdam Syri diſputationibus, immortalem eſſe animum credidit, multos ſapientes etiam longe lateque peregrinatus audierat. Igitur Plato adjiciens lepori ſubtilitatique Socraticæ quam in moralibus habuit, naturalium divinarumque rerum peritiam, quam ab eis quos memoravi diligenter acceperat, ſubjungenſque quaſi formatricem illarum partium, judicemque dialecticam, quæ aut ipſa eſſet, aut ſine qua ſapientia omnino eſſe non poſſet, perfectam dicitur compoſuiſſe philoſophiæ diſciplinam, de qua nunc differere temporis non eſt. Sat eſt enim ad id quod volo, Platonem ſenſiſſe duos eſſe mundos, unum intelligibilem, in quo ipſa veritas habitaret, iſtum autem ſenſibilem, quem manifeſtum eſt nos viſu tactuque ſentire. Itaque illum verum, hunc veriſimilem & ad illius imaginem factum. Et ideo de illo in ea quæ ſe cognoſceret anima, velut expoliri & quaſi ſerenari veritatem; de hoc autem in ſtultorum animis non ſcientiam, ſed opinionem poſſe generari. Quidquid tamen ageretur in hoc mundo per eas virtutes quas civiles vocabat, aliarum verarum virtutum ſimiles, quæ niſi paucis ſapientibus ignotæ eſſent, non poſſe niſi veri ſimile nominari.

38. Hæc & alia hujuſmodi mihi videntur inter ſucceſſores ejus, quantum poterant, eſſe ſervata, & pro myſteriis cuſtodita. Non enim aut facile iſta percipiuntur, niſi ab eis qui ſe ab omnibus vitiis mundantes, in aliam quamdam plus quam humanam conſuetudinem vindicaverint, aut non graviter peccat quiſquis ea ſciens quoslibet homines docere voluerit. Itaque Zenonem principem Stoicorum, cum jam quibuſdam auditis & creditis, in ſcholam relictam a Platone veniſſet, quam tunc Polemo retinebat, ſuſpectum habitum ſuſpicor, nec talem viſum cui Platonica illa velut ſacroſancta decreta facile prodi committique deberent, priusquam [b] dediciſſet ea, quæ in illam ſcholam ab aliis accepta detulerat. Moritur Polemo, ſuccedit ei Archeſilas Zenonis quidem condiſcipulus, ſed ſub Polemonis magiſterio. Quamobrem cum Zeno ſua quadam de mundo, & maxime de anima, propter quam vera philoſophia vigilat, ſententia delectaretur, dicens eam eſſe mortalem, nec quidquam eſſe præter hunc ſenſibilem mundum, nihilque in eo agi, niſi corpore, nam & Deum ipſum ignem putabat: prudentiſſime atque utiliſſime mihi videtur Archeſilas, cum illud late ſerperet malum, occultaſſe penitus Academiæ ſententiam, & quaſi aurum inveniendum quandoque poſteris obruiſſe. Quare cum in falſas opiniones ruere turba ſit pronior, & conſuetudine corporum omnia eſſe corporea facillime, ſed noxie credatur, inſtituit vir acutiſſimus atque humaniſſimus, dedocere potius quos patiebatur male doctos, quam docere quos dociles non arbitrabatur. Inde illa omnia nata ſunt quæ novæ Academiæ tribuuntur, quia eorum neceſſitatem veteres non habebant.

[b]

1. Retract. c.1. n.4.

39. Quod ſi Zeno expergefactus eſſet aliquando, & vidiſſet neque quidquam comprehendi poſſe, niſi quale ipſe definiebat, neque tale aliquid in corporibus poſſe inveniri, quibus ille tribuebat omnia, olim prorſus hoc genus diſputationum, quod magna

a Lov. *libet.* reſtituitur ex Am. Er. & MSS *liquet dejerare;* quod jam in lib.1. Retract. c.1. annotavimus uſurpatum eſſe ex Terentio; hunc nempe atque alios politioris latinitatis auctores æmulari amabat Auguſtinus in his litteris, *jam quidem ſervientibus Deo, ſed adhuc ſuperbiæ ſcholam tamquam in pauſatione anhelantibus,* ut ipſe ait lib.9. Conf. c.4.

b Lov. *prius quam dedocuiſſent.*

gna neceſſitate flagraverat, fuiſſet exſtinctum. Sed Zeno imagine conſtantiæ deceptus, ut ipſis Academicis videbatur, nec mihi etiam non videtur, pertinax fuit: fideſque illa corporum pernicioſa quoquo modo potuit pervixit in Chryſippum, qui ei (nam maxime poterat) magnas vires latius ſe diffundendi dabat, niſi ex illa parte Carneades acrior & vigilantior ſuperioribus ceteris ita reſtitiſſet, ut mirer illam opinionem aliquid etiam poſtea valuiſſe. Namque Carneades primo illam velut calumniandi impudentiam, qua videbat Archeſilam non mediocriter infamatum, depoſuit, ne contra omnia velle dicere quaſi oſtentationis cauſſa videretur: ſed ipſos proprie ſibi Stoicos, atque Chryſippum convellendos evertendoſque propoſuit.

CAPUT XVIII. Quomodo probabile inductum ab Academicis.

40. DEINDE cum undique premeretur, ſi nulli rei eſſet aſſenſus, nihil acturum eſſe ſapientem (o hominem mirum atque adeo non mirum, ab ipſis enim Platonis fontibus profluebat) adtendit ſapienter quales illi actiones probarent, eaſque neſcio quarum verarum ſimiles videns, id quod in hoc mundo ad agendum ſequeretur, veri ſimile nominavit. Cui enim eſſet ſimile & perite norat, & prudenter tegebat, idque etiam probabile appellabat. Probat enim bene imaginem, quiſquis ejus intuetur exemplum. Quomodo enim [a] approbat ſapiens, aut quomodo ſimile ſequitur veri, cum ipſum verum quid ſit ignoret? Ergo illi norant, & approbabant falſa in quibus imitationem laudabilem rerum verarum animadvertebant. Sed quia hoc tamquam profanis nec fas, nec facile erat oſtendere, reliquerunt poſteris, & quibus illo tempore potuerunt, ſignum quoddam ſententiæ ſuæ. Illos autem bene dialecticos de verbis movere quæſtionem inſultantes irridenteſque prohibebant. Ob hoc dicitur Carneades etiam tertiæ Academiæ princeps atque auctor fuiſſe.

[a] 1. Retract. 1. n. 4.

41. Deinde in noſtrum Tullium conflictio iſta duravit, jam plane ſaucia & ultimo ſpiritu latinas litteras inflatura. Nam nihil mihi videtur inflatius, quam tam multa copioſiſſime atque ornatiſſime dicere, non ita ſentientem. Quibus tamen ventis fœneus ille Platonicus Antiochus ſatis, ut mihi videtur, diſſipatus atque diſperſus eſt. Nam Epicureorum greges in animis delicioſorum populorum aprica ſtabula poſuerunt. Quippe Antiochus Philonis auditor, hominis quantum arbitror circumſpectiſſimi, qui jam veluti aperire cedentibus hoſtibus portas cœperat, & ad Platonis auctoritatem Academiam legeſque revocare: quamquam & Metrodorus id antea facere tentaverat, qui primus dicitur eſſe confeſſus, non [b] decreto placuiſſe Academicis nihil poſſe comprehendi, ſed neceſſario contra Stoicos hujuſmodi eos arma ſumſiſſe. Igitur Antiochus, ut inſtitueram dicere, auditis Philone Academico, & Mneſarcho Stoico in Academiam veterem, quaſi vacuam defenſoribus, & quaſi nullo hoſte ſecuram, velut adjutor & civis irrepſerat, neſcio quid inferens mali de Stoicorum cineribus, quod Platonis adyta violaret. Sed huic arreptis iterum illis armis & Philon reſtitit donec moreretur, & omnes ejus reliquias Tullius noſter oppreſſit, ſe vivo impatiens labefactari vel contaminari quidquid amaviſſet: adeo poſt illa tempora non longo intervallo

[b] decreto

omni pervicacia pertinaciaque demortua, os illud Platonis quod in Philoſophia purgatiſſimum eſt & lucidiſſimum, dimotis nubibus erroris emicuit, maxime in Plotino, qui Platonicus philoſophus ita ejus ſimilis judicatus eſt, ut ſimul eos vixiſſe, tantum autem intereſt temporis ut in hoc ille revixiſſe putandus ſit.

CAPUT XIX. Multiplex philoſophiæ genus.

42. ITAQUE nunc philoſophos non fere videmus, niſi aut Cynicos aut Peripateticos aut Platonicos. Et Cynicos quidem, quia eos vitæ quædam delectat libertas atque licentia. Quod autem ad eruditionem doctrinamque adtinet, & mores quibus conſulitur animæ, quia non defuerunt acutiſſimi & ſolertiſſimi viri, qui docerent diſputationibus ſuis Ariſtotelem ac Platonem ita ſibi concinere ut imperitis minuſque adtentis diſſentire videantur, multis quidem ſæculis multiſque contentionibus, ſed tamen eliquata eſt, ut opinor, una veriſſimæ philoſophiæ diſciplina. Non enim eſt iſta hujus mundi philoſophia, quam ſacra noſtra meritiſſime deteſtantur, ſed alterius intelligibilis; cui animas multiformibus erroris tenebris cæcatas, & altiſſimis a corpore ſordibus oblitas, numquam iſta ratio ſubtiliſſima revocaret, niſi ſummus Deus populari quadam clementia divini intellectus auctoritatem uſque ad ipſum corpus humanum declinaret, atque ſubmitteret, cujus non ſolum præceptis, ſed etiam factis excitatæ animæ redire in ſemetipſas, & reſpicere patriam, etiam ſine diſputationum concertatione potuiſſent.

CAPUT XX. Concluſio operis.

43. HOC mihi de Academicis interim probabiliter, ut potui, perſuaſi. Quod ſi falſum eſt, nihil ad me, cui ſatis eſt jam non arbitrari non poſſe ab homine inveniri veritatem. Quiſquis autem putat hoc ſenſiſſe Academicos, ipſum Ciceronem audiat. Ait enim illis morem fuiſſe occultandi ſententiam ſuam, nec eam cuiquam niſi qui ſecum ad ſenectutem uſque vixiſſet, aperire conſueſſe. Quæ ſit autem iſta, Deus viderit, eam tamen arbitror Platonis fuiſſe. Sed ut breviter accipiatis omne propoſitum meum, quoquo modo ſe habeat humana ſapientia, eam me video nondum percepiſſe. Sed cum [c] triceſimum & tertium ætatis annum agam, non me arbitror deſperare debere eam me quandoque adepturum. Contemtis tamen ceteris omnibus quæ bona mortales putant, huic inveſtigandæ inſervire propoſui. A quo me negotio quoniam rationes Academicorum non leviter deterrebant, ſatis, ut arbitror, contra eas iſta diſputatione munitus ſum. NULLI autem dubium eſt gemino pondere nos impelli ad diſcendum, auctoritatis atque rationis. Mihi autem certum eſt nuſquam prorſus a Chriſti auctoritate diſcedere: non enim reperio valentiorem. Quod autem ſubtiliſſima ratione perſequendum eſt, ita enim jam ſum affectus, ut quid ſit verum non credendo ſolum, ſed etiam intelligendo apprehendere impatienter deſiderem, apud Platonicos me interim quod ſacris noſtris non repugnet, reperturum eſſe confido.

[c] c

44. Hic poſtquam ſermonis finem me feciſſe adſpexerunt, quamquam jam erat nox, & aliquid etiam lucerna illata ſcriptum erat, tamen illi adoleſcentes intentiſſime exſpectabant, utrum Alypius vel alio die ſe reſponſurum eſſe promitteret. Tum ille:

a In MSS. octo, *Quomodo ego nihil approbat ſapiens.*

b In MSS. prope omnibus legitur, *non de recto.*

c Annum ætatis agebat triceſimum tertium, quando apicem ultimum imponebat huic operi: verum id ſcribere cœperat nondum elapſo ætatis ſuæ anno triceſimo ſecundo; quando quidem inchoatum ab ipſo fuit ante opus *de Beata vita*, quod videlicet *non poſt libros de Academicis, ſed inter illos* ſe ſcripſiſſe prodit lib. 1. Retract. c. 2. *occaſione diei natalis ſui* qui in 13. Novembris incidebat, ut teſtatur lib. *de Beata vita* in præfatione.

ille: Nihil mihi aliquando, inquit, tam ex ſententia proveniſſe affirmare paratus ſum, quam quod hodierna diſputatione diſcedo ſuperatus, nec iſtam meam tantum puto debere eſſe lætitiam. Communicabo ergo eam vobiſcum concertatores mei vel judices noſtri. Quando quidem iſto ſe pacto a ſuis poſteris vinci, ipſi etiam fortaſſe Academici optarunt. Quid enim nobis hoc ſermonis lepore jucundius, quid ſententiarum gravitate perpenſius, quid benevolentia promtius, quid doctrina peritius videri aut exhiberi poſſet? Prorſus nequaquam digne admirari poſſum, quo tam facete aſpera, tam fortiter deſperata, tam moderate convicta, tam dilucide obſcura tractata ſunt. Quare jam ſocii mei exſpectationem veſtram, qua me ad reſpondendum provocabatis, certiore ſpe mecum ad diſcendum convertite. Habemus ducem qui nos in ipſa veritatis arcana Deo jam monſtrante perducat.

45. Hic ego, cum illi puerili quodam ſtudio, quod Alypius reſponſurus non videbatur, quaſi fraudatos vultu ſe oſtenderent, Invidetis inquam arridens, laudibus meis. Sed quoniam de Alypii conſtantia jam ſecurus, nihil eum timeo, ut vos quoque mihi gratias agatis, inſtruo vos adverſus illum qui tantam intentionem veſtræ exſpectationis offendit. Legite Academicos, & cum ibi victorem (quid enim facilius) iſtarum nugarum Ciceronem inveneritis, cogatur iſte a vobis hunc noſtrum ſermonem contra illa invicta defendere. Hanc tibi, Alypi, duram mercedem pro mea falſa laude reſtituo. Hic cum arriſiſſent, finem tantæ conflictionis utrum firmiſſimum neſcio, modeſtius tamen & citius quam ſperaveram fecimus. *1. Retract. 1. n. 4.*

ADMONITIO
DE SEQUENTE LIBRO DE BEATA VITA.

DAMUS hic loci librum de Beata vita, qui opere contra Academicos jam inchoato, atque interim dimiſſo ſuſceptus, & continuata per tres dies diſputatione apud Caſſiciacum perfectus eſt. Cum vero ejus edendi occaſionem natalitio ſuo die idibus Novembris recurrente (quo videlicet die in annum ipſe ſuæ ætatis trigeſimum tertium progrediebatur) nactum ſe dicat Auguſtinus, conſtare omnino debet opus utrumque, cum hoc de Beata vita, tum illud contra Academicos elaboratum fuiſſe exeunte Chriſti anno trecenteſimo octogeſimo ſexto, qui ipſius converſione inſignis fuit.

Hiſce porro de Beata vita diſputationibus, quas feſtivi ac ſollemnis inſtar epuli exhibebat, adeſſe voluit convictores ſuos omnes, atque inprimis Monnicam matrem ſuam, quæ ſententiarum ſuarum gravitate ac ſapientia præſentes in admirationem rapuit, exclamante etiam Auguſtino: Ipſam prorſus mater arcem philoſophiæ tenuiſti.

Dicavit librum hunc Theodoro, cujus conſuetudine apud Mediolanum potitus erat, uti ſatis ex præfatione intelligitur. Is vero cui Manlio prænomen fuiſſe in Retractatione indicat, non videtur eſſe alius ab eo cujus meminit in lib. 18. de Civitate Dei c. 54. qui videlicet conſulatum geſſit an. Chr. 399. & alia præclara munera ſub diverſis Imperatoribus egregie ſuſtinuit, unde illum Claudianus panegyrico in ejus conſulatum edito carmine plurimum commendat.

Lib. I. Retract. Caput II.

Librum *de Beata vita*, non poſt libros de Academicis, ſed inter illos ut ſcriberem, contigit. Ex occaſione quippe ortus eſt diei natalis mei, & tridui diſputatione completus, ſicut ſatis ipſe indicat. In quo libro conſtitit inter nos, qui ſimul quærebamus, non eſſe beatam vitam, niſi perfectam cognitionem Dei. Diſplicet autem illic, quod Manlio Theodoro, ad quem librum ipſum ſcripſi, quamvis docto & Chriſtiano viro, plus tribui quam deberem. Et quod *fortunam* etiam illic ſæpe nominavi. Et quod tempore vitæ hujus in ſolo animo ſapientis dixi habitare vitam beatam, quomodolibet ſe habeat corpus ejus; cum perfectam cognitionem Dei, hoc eſt qua homini major eſſe non poſſit, in futura vita ſperet Apoſtolus, quæ ſola beata vita dicenda eſt, ubi & corpus incorruptibile atque immortale ſpiritui ſuo ſine ulla moleſtia vel reluctatione ſubdetur. Sane iſtum librum noſtro in codice interruptum reperi, & non parum minus habere, & ſic a fratribus quibuſdam deſcriptus eſt; nec adhuc apud aliquem integrum inveneram, ex quo emendarem quando hæc retractavi. Hic liber ſic incipit: *Si ad philoſophiæ portum.*

In præfatione. *Diſput. 3.*

S. AU-

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE BEATA VITA
*LIBER UNUS.**

* Scriptus sub finem an. Chr. 386.

Triduanas hic liber complectitur disputationes Theodoro nuncupatas, quibus eo demum res abit ut beatam vitam nonnisi in perfecta Dei cognitione consistere definiatur.

Præfatio. Dicat librum Theodoro, eique aperit quibus veluti ventis ad Christianæ philosophiæ portum impulsus sit.

SI ad philosophiæ portum, de quo jam in beatæ vitæ regionem solumque proceditur, vir humanissime atque magne Theodore, ratione institutus cursus, & voluntas ipsa perduceret, nescio utrum ternere dixerim, multo minoris numeri homines ad eum perventuros fuisse, quamvis nunc quoque, ut videmus, rari admodum paucique perveniant. Cum enim in hunc mundum, sive Deus, sive natura, sive necessitas, sive voluntas nostra, sive conjuncta horum aliqua, sive simul omnia (res enim multum obscura est, sed tamen a te jam illustranda susceptа) veluti in quoddam procellosum salum nos quasi temere passimque projecerit, quotus quisque cognosceret quo sibi nitendum esset, quave redeundum, nisi aliquando & invitos contraque obnitentes aliqua tempestas, quæ stultis videtur adversa, in optatissimam terram nescientes errantesque compingeret.

2. Igitur hominum quos philosophia potest accipere, tria quasi navigantium genera mihi videor videre. Unum est eorum, quos ubi ætas compos rationis assumserit, parvo impetu pulsuque remorum de proximo fugiunt, seseque condunt in illa tranquillitate, unde ceteris civibus quibus possunt, quo admoniti conentur ad se, lucidissimum signum sui alicujus operis erigunt. Alterum vero est eorum superiorique contrarium, qui fallacissima facie maris decepti, elegerunt in medium progredi, longeque a sua patria peregrinari audent, & sæpe ejus obliviscuntur. Hos si nescio quo & nimis latente modo a puppi ventus, quem prosperum putant, fuerit prosequutus, penetrant in altissima miseriarum elati atque gaudentes, quod eis usquequaque fallacissima serenitas voluptatum honorumque blanditur. His profecto quid aliud optandum est, quam quædam in illis rebus a quibus jacti excipiuntur, improspera, & si parum est, sæviens omnino tempestas, contrarieque flans ventus, qui eos [a] ad certa & solida gaudia, vel flentes gementesque perducat: hujus generis tamen plerique nondum longius evagati, quibusdam non ita gravibus molestiis reducuntur. Hi sunt homines, quos cum vel lacrymabiles tragœdiæ fortunarum suarum, vel inanium negotiorum anxiæ difficultates, quasi nihil aliud habentes quod agant, in libros doctorum sapientissimorumque hominum truserint, in ipso quodammodo portu evigilant, unde illos nulla maris illius promissa nimium falso ridentis excludant. Est autem genus inter hæc tertium eorum, qui vel in ipso adolescentiæ limine, vel jam diu multumque jactati, tamen quædam signa respiciunt, & suæ dulcissimæ patriæ, quamvis in ipsis fluctibus, recordantur, & aut recto cursu in nullo falsi, & nihil morati, eam repetunt: aut plerumque vel inter nubila deviantes, vel mergentia contuentes sidera, vel nonnullis illecebris capti, bonæ navigationis tempora differentes, errant diutius; sæpe etiam periclitantur. Quos item sæpe nonnulla in fluxis fortunis calamitas, quasi conatibus eorum adversa tempestas in optatissimam [b] patriam quietamque compellit.

3. His autem omnibus, qui quocumque modo ad beatæ vitæ regionem feruntur, unus immanissimus mons ante ipsum portum constitutus, qui etiam magnas ingredientibus gignit angustias, vehementissime formidandus, cautissimeque vitandus est. Nam ita fulget, ita mentiente illa luce vestitur, ut non solum pervenientibus, nondumque ingressis incolendum se offerat, & eorum voluntatibus pro ipsa beata terra satisfacturum polliceatur; sed plerumque de ipso portu ad sese homines invitat, eosque nonnumquam detinet ipsa altitudine delectatos, unde ceteros despicere libeat. Hi tamen admonent sæpe venientes, ne aut occultis subter scopulis decipiantur, aut ad se adscendere facile putent: & qua sine periculo ingrediantur propter illius terræ vicinitatem benevolentissime docent. Ita cum eis invident vanissimam gloriam, locum securitatis ostendunt. Nam quem montem alium vult intelligi ratio propinquantibus ad philosophiam ingressisve metuendum, nisi superbum studium inanissimæ gloriæ: quod ita nihil intus plenum atque solidum habet, ut inflatos sibi superambulantes succrepante fragili solo demergat ac sorbeat, eisque in tenebras revolutis, eripiat luculentissimam domum, quam pene jam viderant.

4. Quæ cum ita sint, accipe mi Theodore, namque ad id quod desidero, te unum intueor, teque aptissimum semper admiror; accipe, inquam, & quod illorum trium genus hominum me tibi dederit, & quo loco mihi esse videar, & abs te cujus-

a In MSS. quinque legitur, *qui eos atterat, & ad solida gaudia.*

b Sic aliquot MSS. At Lov. & alii codices, *in optatissimam vitam.*

Lib. 3. Conf. cap. 4. & lib. 6. c. 11. & lib. 8. 07.

modi auxilium certus exſpectem. Ego a b uſque unde viceſimo anno ætatis meæ, poſtquam in ſchola Rhetoris librum illum Ciceronis, qui Hortenſius vocatur, accepi, tanto amore philoſophiæ ſuccenſus ſum, ut ſtatim ad eam me transferre meditarer. Sed neque mihi nebulæ defuerunt, quibus confunderetur curſus meus, & diu fateor, quibus in errorem ducebar, labentia in oceanum aſtra ſuſpexi. Nam & ſuperſtitio quædam puerilis me ab ipſa inquiſitione terrebat: & ubi factus erectior, illam caliginem diſpuli, mihique perſuaſi docentibus potius quam jubentibus eſſe credendum, incidi in homines * quibus lux iſta quæ oculis cernitur, inter ſumma & divina colenda videretur. Non aſſentiebar, ſed putabam eos magnum aliquid tegere illis involucris, quod eſſent aliquando aperturi. At ubi diſcuſſos eos evaſi, maxime trajecto iſto mari, diu gubernacula mea repugnantia omnibus ventis in mediis fluctibus Academici tenuerunt. Deinde veni in has terras, hic ſeptemtrionem cui me crederem didici. Animadverti enim & ſæpe in ſacerdotis * noſtri, & aliquando in ſermonibus tuis, cum de Deo cogitaretur, nihil omnino corporis eſſe cogitandum, neque cum de anima: nam id eſt unum in rebus proximum Deo. Sed ne in philoſophiæ gremium celeriter advolarem, fateor uxoris honoriſque illecebra detinebar: ut cum hæc eſſem conſecutus, tum demum me, quod paucis feliciſſimis licuit, totis velis omnibuſque remis in illum ſinum raperem, ibique conquieſcerem. Lectis autem a Platonis pauciſſimis libris, cujus te eſſe ſtudioſiſſimum accepi, collataque cum eis, quantum potui, etiam illorum auctoritate, qui divina myſteria tradiderunt, ſic exarſi, ut omnes illas vellem ancoras rumpere, niſi me nonnullorum hominum exiſtimatio commoveret. Quid ergo reſtabat aliud, niſi ut immoranti mihi ſuperfluis, tempeſtas quæ putabatur adverſa, ſuccurreret? Itaque tantus me arripuit pectoris dolor, ut illius profeſſionis onus ſuſtinere non valens, qua mihi velificabam fortaſſe ad Sirenas, abjicerem omnia, & optatæ tranquillitati vel quaſſatam navem fiſſamque perducerem.

* Manichæos lib. 3. Conf. c. 6

* Ambroſii lib. 6. Conf. c. 3. n. 4.

a Conf. lib. 7. c. 9. & 20.

5. Ergo vides in qua philoſophia quaſi in portu navigem. Sed etiam ipſe late patet, ejuſque magnitudo quamvis jam minus periculoſum, non tamen penitus excludit errorem. Nam cui parti terræ, quæ profecto b una beata eſt, me admoveam, atque contingam, prorſus ignoro. Quid enim ſolidum tenui, cui adhuc de anima quæſtio nutat & fluctuat? Quare obſecro te per virtutem tuam, per humanitatem, per animarum inter ſe vinculum atque commercium, ut dexteram porrigas. Hoc autem eſt, ut me ames, & a me viciſſim te amari credas carumque haberi. Quod ſi impetravero, ad ipſam beatam vitam, cui te jam hærere præſumo, parvo conatu facillime accedam. Quid autem agam, quove modo ad iſtum portum neceſſarios meos congregem ut cognoſcas, c & ex eo animum meum (neque enim alia ſigna invenio quibus me oſtendam) ut plenius intelligas, initium diſputationum mearum, quod mihi videtur religioſius evaſiſſe, atque tuo titulo dignius, ad te ſcribendum putavi, & ipſo tuo nomine dedicandum. Aptiſſime ſane: nam de beata vita quæſivimus inter nos, nihilque aliud video, quod magis Dei donum vocandum ſit. Eloquentia tua territus non ſum: quidquid enim amo, quamvis non aſſequar, timere non poſſum: fortunæ vero ſublimitatem multo minus: apud te enim vere, quamvis ſit magna, ſecunda eſt: nam quibus dominatur, eoſdem ipſos ſecundos facit. Sed jam quid afferam, quæſo te, adtende.

b

c

Occaſio diſputationis.

6. Idibus Novembris mihi natalis dies erat: poſt tam tenue prandium, ut ab eo nihil ingeniorum impediretur, omnes qui ſimul non modo illo die, ſed quotidie convivabamur in balneas ad conſedendum vocavi: nam is tempori aptus locus ſecretuſque occurrerat. Erant autem, non enim vereor eos ſingulari benignitati tuæ notos interim nominibus facere, in primis noſtra * mater, cujus meriti credo eſſe omne quod vivo: Navigius frater meus: Trygetius & Licentius, cives & diſcipuli mei, nec d Laſtidianum & Ruſticum conſobrinos meos, quamvis nullum vel grammaticum paſſi ſint, deeſſe volui, ipſumque eorum ſenſum communem ad rem quam moliebar, neceſſarium putavi. Erat etiam nobiſcum ætate minimus omnium, ſed cujus ingenium, ſi amore non fallor, magnum quiddam pollicetur Adeodatus filius meus. Quibus adtentis ſic cœpi.

* Monnica.

d

Diſputatio primæ diei. Ex anima & corpore conſtamus. Cibus corpori neceſſarius.

7. MANIFESTUM vobis videtur ex anima & corpore nos eſſe compoſitos? Cum omnes conſentirent, Navigius ſe ignorare reſpondit. Cui ego: Nihil nihilne omnino ſcis, inquam, an inter aliqua quæ ignoras etiam hoc numerandum eſt? Non puto me, inquit, omnia neſcire. Poteſne, inquam, nobis dicere aliquid eorum quæ noſti? Poſſum, inquit. Niſi moleſtum eſt, inquam, profer aliquid. Et cum dubitaret: Sciſne, inquam, ſaltem te vivere? Scio, inquit. Scis ergo habere te vitam? ſiquidem vivere nemo niſi vita poteſt. Et hoc, inquit, ſcio. Scis etiam corpus te habere? Aſſentiebatur. Ergo jam ſcis te conſtare ex corpore & vita: Scio interim: ſed utrum hæc ſola ſint, incertus ſum. Ergo duo iſta, inquam, eſſe non dubitas, corpus & animam, ſed incertus es, utrum ſit aliud quod ad complendum ac perficiendum hominem valet. Ita, inquit. Hoc quale ſit, alias, ſi poſſumus, quæremus, inquam. Nunc illud jam ex omnibus quæro, cum fateamur cuncti, neque ſine corpore, neque ſine anima eſſe poſſe hominem, cibos propter quid horum appetamus. Propter corpus, inquit Licentius. Ceteri autem cunctabantur, varioque ſermone inter ſe agebant, quomodo poſſet propter corpus cibus neceſſarius videri, cum appeteretur propter vitam, & vita non niſi ad animam pertineret. Tum ego: Videtur, inquam, vobis ad eam partem cibum pertinere, quam cibo creſcere robuſtioremque fieri videmus? Aſſentiebantur præter Trygetium. Ait enim: Cur ergo non pro edacitate mea crevi? Modum, inquam, ſuum a natura conſtitutum habent omnia corpora, ultra quam menſuram progredi nequeant, tamen ea menſura minora eſſent ſi eis alimenta defuiſſent, quod & in pecoribus facilius animadvertimus. Et ne-

a MSS. quinque, *Lectis autem Plotini*.

b Ita MSS. tredecim cum Bad. Am. & Er. At id in textu Lov. præfertur, *quæ vita beata eſt*.

c Er. & Lov. omittunt hic particulam, *&*, quæ apud Bad. Am. & MSS. reperitur. Paulo poſt vero editiones omnes habent, *quibus me oſtendam*, *vel quo plenius intelligas pelagus diſputationum mearum*. iiſque aliquot ſuffragantur MSS. At alii codices, nec pauci ferunt, *ut plenius intelligas*; tumque ex iis quidam habent, *ſeriem diſputationum mearum*. Ciſtercienſis porro, *diſputationum mearum onus*. Denique codex S. Arnulfi Metenſis, *initium diſputationum mearum*, quæ optima lectio viſa eſt. Reipſa enim hicce liber omnium qui apud Caſſiciacum diſputando editi ſunt primus abſolutus fuit, iſque ratione argumenti non immerito dicitur & *religioſior evaſiſſe*, id eſt, prodiiſſe, quo ſignificatu adhibetur iſtud verbum lib. 2. contra Academ. c. 7. & *Theodori nomine dignior*.

d In MSS. prope omnibus habetur, *Lartidianum*.

nemo dubitat cibis ſubtractis omnium animantium corpora macreſcere. Macreſcere, inquit Licentius, non decreſcere. Satis eſt mihi, inquam, ad id quod volo. Etenim quæſtio eſt, utrum ad corpus cibus pertineat. Pertinet autem, cum eo ſubducto ad maciem deducitur. Omnes ita eſſe cenſuerunt.

8. Quid ergo anima, inquam, nullane habet alimenta propria? An ejus eſca ſcientia vobis videtur? Plane, inquit mater, nulla re alia credo ali animam quam intellectu rerum atque ſcientia. De qua ſententia cum Trygetius dubium ſe oſtenderet: Hodie, inquit illa, tu ipſe nonne docuiſti, unde aut ubi anima paſcatur? Nam poſt aliquantam prandii partem te dixiſti non advertiſſe quo vaſculo uteremur, quod alia neſcio quæ cogitaſſes, nec tamen ab ipſa ciborum parte abſtinueras manus atque morſus. Ubi igitur erat animus tuus, quo tempore illud te veſcente non adtendebat, inde mihi crede, & talibus epulis animus paſcitur, id eſt theoriis & cogitationibus ſuis, ſi per eas aliquid percipere poſſit. De qua re cum dubitanter ſtreperent, nonne, inquam, conceditis hominum doctiſſimorum animos multo eſſe quam imperitorum quaſi in ſuo genere pleniores atque majores? Manifeſtum eſſe dixerunt. Recte igitur dicimus eorum animos, qui nullis diſciplinis eruditi ſunt, nihilque bonarum artium hauſerunt, jejunos & quaſi famelicos eſſe. Plenos, inquit Trygetius, & illorum animos eſſe arbitror, ſed vitiis atque nequitia. Iſta ipſa eſt, inquam, crede mihi, quædam ſterilitas, & quaſi fames animorum. Nam quemadmodum corpus detracto cibo plerumque morbis atque ſcabie repletur, quæ in eo vitia indicant famem, ita & illorum animi pleni ſunt morbis quibus ſua jejunia confitentur. Etenim ipſam nequitiam matrem omnium vitiorum, ex eo quod nequidquam ſit, id eſt, ex eo quod nihil ſit, veteres dictam eſſe voluerunt. Cui vitio quæ contraria virtus eſt, frugalitas nominatur. Ut igitur hæc a fruge, id eſt, a fructu, propter quamdam animorum fecunditatem; ita illa ab ſterilitate, hoc eſt a nihilo nequitia nominata eſt: nihil eſt enim omne quod fluit, quod ſolvitur, quod liqueſcit & quaſi ſemper perit. Ideo tales homines etiam perditos dicimus. Eſt autem aliquid ſi manet, ſi conſtat, ſi ſemper tale eſt, ut eſt virtus, cujus magna pars eſt atque pulcherrima, quæ temperantia & frugalitas dicitur. Sed ſi hoc obſcurius eſt quam ut id jam vos videre poſſitis, certe illud conceditis, quia ſi animi imperitorum etiam ipſi pleni ſunt, ut corporum, ita animorum duo alimentorum genera inveniuntur, unum ſalubre atque utile, alterum morbidum atque peſtiferum.

Animæ quoque ſuus eſt cibus.

9. Quæ cum ita ſint, arbitror die natali meo, quoniam duo quædam eſſe in homine convenit inter nos, id eſt corpus atque animam, non me prandium paulo latius corporibus noſtris ſolum, ſed & animis etiam exhibere debere. Quod autem hoc ſit prandium, ſi eſuritis, proferam. Nam ſi vos invitos, & faſtidientes alere conabor, fruſtra operam inſumam, magiſque vota facienda ſunt, ut tales epulas potius quam illas corporis deſideretis. Quod eveniet ſi ſani animi veſtri fuerint: ægri enim ſicut in morbis ipſius corporis videmus, cibos ſuos recuſant & reſpuunt. Omnes ſe vultu ipſo, & conſentiente voce quidquid præparaſſem jam ſumere ac vocare velle dixerunt.

Beatus non eſt qui quod vult non habet. Nec tamen omnis qui quod vult habet, beatus eſt.

10. Atque ego rurſus exordiens: Beatos eſſe nos volumus, inquam? Vix hoc effuderam, occurrerunt una voce conſentientes. Videturne vobis, inquam, beatus eſſe qui quod vult non habet? Negaverunt. Quid, omnis qui quod vult habet, beatus eſt? Tum mater: SI BONA, inquit, velit & habeat, beatus eſt: ſi autem mala velit, quamvis habeat, miſer eſt. Cui ego arridens atque geſtiens: Ipſam, inquam, prorſus mater arcem philoſophiæ tenuiſti. Nam tibi procul dubio verba defuerunt, ut non ſicut Tullius te modo panderes, cujus de hac ſententia verba iſta ſunt. Nam in Hortenſio, quem de laude ac defenſione philoſophiæ librum fecit: Ecce autem, ait, non philoſophi quidem, ſed promti tamen ad diſputandum, omnes ajunt eſſe beatos qui vivant ut ipſi velint: falſum id quidem: VELLE enim quod non deceat, idem ipſum miſerrimum. NEC tam miſerum eſt non adipiſci quod velis, quam adipiſci velle quod non oporteat. Plus enim mali pravitas voluntatis affert, quam fortuna cuiquam boni. In quibus verbis illa ſic exclamabat, ut obliti penitus ſexus ejus, magnum aliquem virum conſidere nobiſcum crederemus, me interim quantum poteram intelligente ex quo illa, & quam divino fonte manarent. Et Licentius: Sed dicendum, inquit, tibi eſt, ut beatus ſit quiſque, quid velle debeat, & quarum rerum eum oporteat habere deſiderium. Invita me, inquam, natali tuo quando dignaberis, quidquid appoſueris libenter ſumam. Qua conditione hodie apud me ut epuleris peto, nec flagites quod fortaſſe non eſt paratum. Quem cum modeſtæ ac verecundæ commonitionis ſuæ pæniteret: Ergo illud, inquam, convenit inter nos, neque quemquam beatum eſſe poſſe, qui quod vult non habet: neque omnem qui quod vult habet, beatum eſſe? Dederunt.

Quid ſibi homo comparare debet ut ſit beatus.

11. Quid illud, inquam, conceditis, omnem qui beatus non eſt, miſerum eſſe? Non dubitaverunt. Omnis igitur, inquam, qui quod vult non habet, miſer eſt? Placuit omnibus. Quid ergo ſibi homo comparare debet, ut beatus ſit, inquam? Forte enim etiam hoc iſti noſtro convivio ſubminiſtrabitur, ne Licentii aviditas negligatur: nam id opinor ei comparandum eſt, quod cum vult, habet. Manifeſtum eſſe dixerunt. Id ergo, inquam, ſemper manens, nec ex fortuna pendulum, nec ullis ſubjectum caſibus eſſe debet. Nam quidquid mortale & caducum eſt, non poteſt a nobis quando volumus, & quamdiu volumus haberi. Aſſentiebantur omnes. Sed Trygetius: Sunt, inquit, multi fortunati, qui eas ipſas res fragiles caſibuſque ſubjectas, tamen jocundas pro hac vita cumulate largeque poſſideant, nec quidquam illis eorum quæ volunt deſit. Cui ego: Qui timet, inquam, videturne tibi beatus eſſe? Non videtur, inquit. Ergo quod amat quiſque ſi amittere poteſt, poteſtne non timere? Non poteſt, inquit. Amitti autem poſſunt illa fortuita. Non igitur hæc qui amat & poſſidet, poteſt ullo modo beatus eſſe. Nihil repugnavit. Hoc loco autem mater: ETIAMSI ſecurus ſit, inquit, ea ſe omnia non eſſe amiſſurum, tamen talibus ſatiari non poterit. Ergo & eo miſer, quo ſemper eſt indigus. Cui ego: Quid, inquam, his omnibus abundans rebus atque circumfluens, ſi cupiendi modum ſibi ſtatuat, eiſque contentus decenter jocundeque perfruatur, nonne tibi videtur beatus? Non ergo, inquit, illis rebus, ſed animi ſui moderatione beatus eſt. Optime, inquam, nec huic interrogationi aliud, nec abs te aliud debuit reſponderi. Ergo nullo modo dubitamus, ſi quis

bea-

beatus eſſe ſtatuit, id eum ſibi comparare debere quod ſemper manet, nec ulla ſæviente fortuna eripi poteſt. Hoc, inquit, Trygetius, jam dudum conſenſimus. Deus, inquam, vobis æternus, & ſemper manens videtur? Hoc quidem, inquit Licentius, ita certum eſt, ut interrogatione non egeat, ceterique omnes pia devotione concinuerunt. Deum igitur, inquam, qui habet beatus eſt.

Quis Deum habeat.

12. Quod cum gaudentes libentiſſime acciperent: Nihil ergo, inquam, nobis jam quærendum eſſe arbitror, niſi quis hominum habeat Deum, beatus enim profecto is erit. De quo quæro quid vobis videatur. Hic Licentius: Deum habet, qui bene vivit. Trygetius: Deum habet, inquit, qui facit quæ Deus vult fieri. In cujus ſententiam Laſtidianus conceſſit. Puer autem ille minimus omnium, Is habet Deum, ait, qui ſpiritum immundum non habet. Mater vero omnia, ſed hoc maxime approbavit. Navigius tacebat. Quem cum interrogaſſem quid ſentiret, illud ultimum ſibi placere reſpondit. Nec Ruſticum percontari viſum eſt negligendum, quænam eſſet de re tanta ejus ſententia, qui mihi videbatur non deliberatione magis quam pudore impeditus ſilere; Trygetio conſenſit.

13. Tum ego: Teneo, inquam, omnium placita de re magna ſane, & ultra quam nec quæri quidquam oportet, nec inveniri poteſt, ſi modo eam uti cœpimus ſereniſſime ac ſinceriſſime inveſtigemus. Quod hodie quia longum eſt, & habent in epulis ſuis & animi quamdam luxuriem, ſi ultra modum in eas, & voraciter irruant (ita enim male quodam modo digerunt, unde valetudini mentium non minus quam ab illa ipſa fame metuendum eſt) melius nos hæc quæſtio cras eſurientes, ſi videtur, accipiet. Illud modo libenter liguriatis volo, quod ſubito mihi miniſtratori veſtro in mentem ſuggeſtum eſt inferendum; & eſt, niſi fallor, qualia ſolent ultima apponi, quaſi ſcholaſtico melle confectum atque conditum. Quo audito ſeſe omnes quaſi in elatum ferculum tetenderunt, coegeruntque ut dicere properarem quidnam id eſſet. Quid, inquam, putatis, niſi cum Academicis totum quod ſuſceperamus confectum eſſe negotium? Quo accepto nomine, tres illi quibus res nota erat, ſeſe erexerunt alacrius, & velut porrectis, ut fit, manibus inferentem miniſtrum adjuverunt, quibus potuerunt verbis, nihil ſe jucundius audituros eſſe monſtrantes.

Academicus beatus eſſe non poteſt, ergo nec ſapiens.

14. Tum ego ita rem propoſui: Si manifeſtum eſt, inquam, beatum non eſſe, qui quod vult non habet, quod paulo ante ratio demonſtravit: nemo autem quærit quod invenire non vult, & quærunt illi ſemper veritatem, volunt ergo invenire; volunt igitur habere inventionem veritatis. At non inveniunt; ſequitur eos non habere quod volunt; & ex eo ſequitur etiam beatos non eſſe. At nemo ſapiens, niſi beatus: ſapiens igitur Academicus non eſt. Hic repente illi, quaſi totum rapientes exclamaverunt. Sed Licentius adtentius & cautius advertens timuit aſſenſionem atque ſubjecit: Rapui quidem vobiſcum, ſiquidem exclamavi illa concluſione commotus. Sed nihil hinc admittam in viſcera, & partem meam ſervabo Alypio: nam aut ſimul eam mecum lambet, aut me admonebit cur non oporteat adtingere. Dulcia, inquam, magis metuere Navigius deberet ſplene vitioſo. Hic ille arridens: Plane, inquit, me talia ſanabunt. Nam neſcio quomodo contortum hoc & aculeatum, quod poſuiſti, ut ait ille, de melle Hymetio, acriter dulce eſt, nihilque inflat viſcera. Quare totum etiam palato aliquantum remorſo, tamen ut poſſum libentiſſime in medullas trajicio. Non enim video quomodo redargui poſſit iſta concluſio. Prorſus nullo modo poteſt, inquit Trygetius. Quare gaudeo jam diu cum illis me inimicitias ſuſcepiſſe. Nam neſcio qua impellente natura, vel (ut verius dicam) Deo, etiam neſciens quomodo refellendi eſſent, tamen eis nimis adverſabar.

15. Hic Licentius: Ego, inquit, illos nondum deſero. Ergo, ait Trygetius, diſſentis a nobis? Numquidnam, ille inquit, vos ab Alypio diſſentitis? Cui ego: Non dubito, inquam, quin ſi adeſſet Alypius, huic ratiunculæ cederet. Non enim tam abſurde ſentire poterat, ut aut beatus ille videretur, qui tantum bonum animi, quod ardentiſſime vellet habere, non haberet, aut illos nolle invenire veritatem, aut eum qui beatus non ſit eſſe ſapientem: nam his tribus quaſi melle, farre, atque nucleis, illud quod metuis guſtare, confectum eſt. Illene, inquit, huic tam parvæ puerorum illecebræ cederet, Academicorum tanta ubertate deſerta, qua inundante hoc neſcio quid breve aut obruetur, aut pertrahetur? Quaſi vero, inquam, longum aliquid nos quæramus, præſertim adverſus Alypium: nam non mediocriter parva iſta eſſe fortia & utilia, ſatis ſibi ipſe de ſuo corpore argumentaretur. Tu autem qui elegiſti de abſentis auctoritate pendere, quid horum non probas? Utrum beatum non eſſe, qui quod vult non habet? An illos negas velle habere inventam veritatem, quam vehementer inquirunt? An videtur tibi quiſquam ſapiens non beatus? Prorſus beatus eſt, inquit, qui quod vult non habet, quaſi ſtomachanter arridens. Quod cum juberem ut ſcriberetur: Non dixi, inquit, exclamans. Quod item cum annuerem ſcribi: Dixi, inquit. Atque ego ſemel præceperam, ut nullum verbum præter litteras funderetur. Ita adoleſcentem inter verecundiam atque conſtantiam exagitatum tenebam.

16. Sed cum his verbis eum jocantes, quaſi ad veſcendam particulam ſuam provocaremus, animadverti ceteros rei totius ignaros, ſed ſcire cupientes quid inter nos ſolos tam jocunde ageretur, ſine riſu nos intueri. Qui mihi prorſus ſimiles viſi ſunt, quod plerumque fieri ſolet, iis qui cum epulantur inter avidiſſimos rapaciſſimoſque convivas, a rapiendo vel gravitate ſeſe abſtinent, vel pudore terrentur. Et quia ego invitaveram, & magni cujuſdam hominis perſonam, atque ut totum explicem, veri hominis etiam [a] in illis epulis invitatorem gerebam, ſuſtinere non potui, commovitque me illa inæqualitas menſæ noſtræ & diſcrepantia. Arriſi matri. Atque illa liberrime quod minus habebant, quaſi de ſuo cellario promendum imperans: Jam dic nobis, inquit, & redde qui ſint iſti Academici, & quid ſibi velint? Cui breviter cum expoſuiſſem aperteque, ita ut nemo illorum ignarus abſcederet: Iſti homines, inquit, caducarii ſunt, (quo nomine vulgo apud nos vocantur, quos comitialis morbus ſubvertit) & ſimul ſurrexit ut abiret; atque hic omnes læti ac ridentes interpoſito fine diſceſſimus.

Diſputatio ſecundæ diei.

17. POSTRIDIE autem cum item poſt prandium, ſed aliquanto quam pridie ſerius idem ibidemque conſediſſemus: Tarde, inquam, ve-

[a] MSS. undecim: *in illis epulis invitatorem ſuſtinere docuiſti, commovit me* &c. ad quam lectionem prope accedunt alii duo qui ferunt, *ſuſtinebam docti, commovit me* &c. Forte an docuerat Theodorus qui tractandæ res eſſent cum imperitioribus in ejuſcemodi colloquiis. id quod ſuſpicari licet ex lib. 1. de ordine c. 11.

Quis Deum habeat eo modo ut beatus sit.

venistis ad convivium: quod vobis non cruditate accidisse arbitror, sed paucitatis ferculorum securitate, quod non tam mature aggrediendum visum est, quod cito vos peresuros putastis. Non multum enim reliquiarum credendum erat remansisse, ubi die ipso atque sollemnitate tam exiguum repertum erat. Fortasse recte. Sed quid vobis præparatum sit, ego quoque vobiscum nescio. Alius est enim qui omnibus cum omnes, tum maxime tales epulas præbere non cessat: sed nos ab edendo, vel imbecillitate, vel saturitate, vel negotio plerumque cessamus: quem manentem in hominibus beatos eos facere, inter nos heri, ni fallor, pie constanterque convenerat. Nam cum ratio demonstrasset eum beatum esse, qui Deum haberet, nec huic quisquam vestrum sententiæ restitisset, quæsitum est, quisnam vobis videretur Deum habere. De qua re, si bene memini, tres sententiæ dictæ sunt. Nam parti placuit, Deum habere illum, qui ea faceret quæ Deus vellet. Quidam autem dixerunt, quod is Deum haberet, qui bene viveret. Reliquis vero in eis Deus esse visus est, in quibus qui immundus appellatur, spiritus non est.

18. Sed fortasse omnes diversis verbis unum idemque sensistis. Nam si duo prima consideremus, & omnis qui bene vivit, ea facit quæ vult Deus; & omnis qui ea facit quæ vult Deus, bene vivit; nec quidquam est aliud bene vivere, quam ea facere quæ Deo placeant, nisi quid vobis aliud videtur. Assenti ebantur. Tertium vero illud paulo diligentius considerandum est, propterea quod ritu castissimorum [a] sacrorum spiritus immundus, quantum intelligo, duobus modis appellari solet: vel ille qui extrinsecus invadit animam sensusque conturbat, & quemdam hominibus infert furorem, cui excludendo qui præsunt, manum imponere vel exorcizare dicuntur, hoc est per divina eum adjurando expellere. Aliter autem dicitur spiritus immundus, omnis omnino anima immunda; quod nihil est aliud quam vitiis & erroribus inquinata. Itaque abste quæro, tu puer, qui fortasse aliquanto sereniore ac purgatiore spiritu istam sententiam protulisti, quis tibi videatur immundum spiritum non habere, illene qui dæmonem non habet, quo vesani homines fieri solent, an ille qui animam suam a vitiis omnibusque peccatis mundavit? Is mihi videtur, inquit, immundum spiritum non habere, qui caste vivit. Sed castum, inquam, quem vocas? Eumne qui nihil peccat, an eum qui ab illicito tantum concubitu temperet? Quomodo, inquit, castus potest esse, qui ab illicito tantum concubitu abstinens sese, ceteris peccatis non desinit inquinari? ILLE est vere castus, qui Deum adtendit, & ad ipsum solum se tenet. Quæ verba pueri sicut dicta erant, cum conscribi mihi placuisset: Is ergo, inquam, necesse est ut bene vivat, & qui bene vivit necessario talis est, nisi quid tibi aliud videtur. Concessit cum ceteris. Ergo una est hic, inquam, dicta sententia.

19. Sed illud a vobis paululum quæro, velitne Deus ut homo Deum quærat? Dederunt. Item quæro: numquidnam possumus dicere, illum qui Deum quærit, male vivere? Nullo modo, dixerunt. Etiam hoc tertium respondete, spiritus immundus potestne Deum quærere? Negabant, aliquantum dubitante Navigio, qui postea ceterorum vocibus cessit. Si igitur, inquam, qui Deum quærit, id facit quod Deus vult, & bene vivit, & spiritum immundum non habet: qui autem Deum quærit, nondum habet Deum: non igitur quisquis aut bene vivit, aut quod vult Deus facit, aut spiritum immundum non habet, continuo Deum habere credendus est. Hic cum se ceteri concessionibus suis deceptos riderent, postulavit mater, cum diu stupida fuisset, ut ei hoc ipsum quod conclusionis necessitate intorte dixeram, explicando relaxarem atque solverem. Quod cum factum esset: Sed nemo, inquit, potest pervenire ad Deum, nisi Deum quæsierit. Optime, inquam. Tamen qui adhuc quærit, nondum ad Deum pervenit, etiam si bene vivit. Non igitur quisquis bene vivit, Deum habet. Mihi, inquit, videtur Deum nemo non habere: sed eum qui bene vivit, habet propitium; qui male, infestum. Male igitur, inquam, hesterno die concessimus eum beatum esse, qui Deum habet. Siquidem omnis homo Deum habet, nec tamen omnis homo beatus est. Adde ergo, inquit, propitium.

20. Saltem, inquam, hoc inter nos satis constat, eum beatum esse qui habet propitium Deum? Vellem, inquit Navigius, consentire: sed illum vereor qui adhuc quærit, præsertim ne concludas beatum esse Academicum, qui hesterno sermone vulgari quidem & male latino, sed aptissimo sane, ut mihi videtur, verbo caducarius nominatus est. Non enim possum dicere homini Deum quærenti adversum Deum esse: quod si dici nefas est, propitius erit, & qui propitium Deum habet, beatus est. Beatus ergo erit ille, qui quærit. Omnis autem quærens nondum habet quod vult. Erit igitur beatus homo qui quod vult non habet, quod heri nobis omnibus videbatur absurdum, unde credebamus Academicorum tenebras esse discussas. Quare jam de nobis Licentius triumphabit, mihique illa dulcia, quæ contra valetudinem meam temere accepi, has de me pœnas exigere, quasi prudens medicus admonebit.

21. Hic cum etiam mater arrisisset: Ego, inquit Trygetius, non concedo continuo Deum adversari cui non sit propitius, sed esse aliquid medium puto. Cui ego: Istum tamen hominem, inquam, medium, cui nec Deus propitius est nec infestus, Deum quoquo modo habere concedis? Hic cum ille cunctaretur: Aliud est, inquit mater, Deum habere, aliud non esse sine Deo. Quid ergo, inquam melius est, utrum habere Deum, an non esse sine Deo? Quantum, inquit, possum intelligere, ista est sententia mea: Qui bene vivit, habet Deum, sed propitium: qui male, habet Deum, sed adversum. Qui autem adhuc quærit, nondumque invenit, neque propitium neque adversum, sed non est sine Deo. Hæccine, inquam, vestra etiam sententia est? Hanc esse dixerunt. Dicite mihi quæso, inquam: Non vobis videtur esse homini Deus propitius cui favet? Esse confessi sunt. Non ergo, inquam, favet Deus quærenti sese homini? Responderunt: Favet. Habet igitur, inquam, qui Deum quærit, Deum propitium, & omnis qui habet Deum propitium, beatus est. Beatus est ergo & ille qui quærit. Qui autem quærit, nondum habet quod vult. Erit igitur beatus qui quod vult non habet.

Pror-

[a] Spiritus immundus duobus modis appellari solet.

[a] In prius editis legitur, *quod ritu castissimorum sacrorumque spirituum spiritus immundus* &c. minus bene, ut intelligitur satis ex re subjecta & ex MSS. quos sequimur. Hic nempe *castissimorum sacrorum* nomine commendantur sacramenta initiorum.

Prorſus, inquit mater, non mihi videtur beatus eſſe, qui quod vult non habet. Ergo, inquam, non omnis qui habet Deum propitium, beatus eſt. Si hoc cogit ratio, inquit, non poſſum negare. Iſta igitur, inquam, diſtributio erit, ut omnis qui jam Deum invenit, & propitium Deum habeat, & beatus ſit: omnis autem qui Deum quærit, propitium Deum habeat, ſed nondum ſit beatus. Jam vero quiſquis vitiis atque peccatis a Deo ſe alienat, non modo beatus non ſit, ſed ne Deo quidem vivat propitio.

22. Quod cum placuiſſet omnibus: Bene habet, inquam, ſed adhuc illud vereor, ne vos moveat quod jam ſuperius conceſſeramus, miſerum eſſe quiſquis beatus non ſit: cui conſequens erit, eſſe miſerum hominem qui propitium tenet Deum, quem adhuc Deum quærentem nondum diximus eſſe beatum. An vero quod ait Tullius, multorum in terris prædiorum dominos divites appellamus, omnium virtutum poſſeſſores pauperes nominabimus? Sed illud videte, utrum quomodo verum eſt, quod omnis egens miſer ſit, ita ſit verum quod omnis miſer egeat. Ita enim erit verum, nihil aliud eſſe miſeriam quam egeſtatem, quod me nunc cum diceretur laudare ſenſiſtis. Hoc autem hodie longum eſt ut quæramus, quare peto ne faſtidio vobis ſit ad iſtam menſam cras etiam convenire. Quod cum omnes ſe libentiſſime habere dixiſſent, ſurreximus.

Diſputatio tertiæ diei. De quæſtione pridie propoſita dicendum.

23. TERTIUS autem dies diſputationis noſtræ, matutinas nubes quæ nos cogebant in balneas diſſipavit, tempuſque pomeridianum candidiſſimum reddidit. Placuit ergo in pratuli propinqua deſcendere, atque omnibus nobis ubi commodum viſum eſt conſidentibus, reliquus ita ſermo perſtratus eſt. Omnia pene, inquam, quæ interroganti mihi concedi a vobis volui, habeo ac teneo: quare hodierno die, quo poſſimus tandem hoc noſtrum convivium aliquo intervallo dierum diſtinguere, aut nihil, aut non multum erit, ut opinor, quod mihi vos reſpondere neceſſe ſit. Dictum enim erat a matre, nihil aliud eſſe miſeriam quam egeſtatem, convenitque inter nos, omnes qui egeant miſeros eſſe. Sed utrum omnes etiam miſeri egeant, nonnulla quæſtio eſt, quam heſterno die non potuimus explicare. Hoc autem ita ſe habere, ſi ratio demonſtraverit, perfectiſſime inventum eſt qui ſit beatus: erit enim ille qui non eget. Omnis enim non miſer, beatus eſt. Beatus eſt ergo qui egeſtate caret, ſi quam dicimus egeſtatem, eamdem miſeriam eſſe conſtiterit.

24. Quid enim, ait Trygetius, non poteſt ex eo jam confici, omnem non egentem beatum eſſe, quo manifeſtum eſt, omnem qui egeat eſſe miſerum? Nam conceſſiſſe nos memini, nihil eſſe medium inter miſerum & beatum. Aliquidne, inquam, inter mortuum & vivum tibi medium videtur eſſe? Nonne omnis homo aut vivus aut mortuus eſt? Fateor, inquit, neque hic eſſe aliquid medium. Sed quorſum iſtud? Quia, inquam, etiam iſtud te fateri credo, omnem qui ante annum ſepultus eſt eſſe mortuum. Non negabat. Quid omnis qui ante annum ſepultus non eſt, vivit? Non, ait, ſequitur. Ergo, inquam, non ſequitur, ut ſi omnis qui eget miſer eſt, omnis qui non eget ſit beatus, quamvis inter miſerum & beatum, ut inter vivum & mortuum, medium nihil inveniri queat.

Miſer eſt omnis qui

25. Quod cum aliqui eorum paulo tardius intellexiſſent, me id quibus potui verbis ad eorum ſenſum A accommodatis aperiente atque verſante: Ergo, inquam, miſerum eſſe omnem qui egeat, dubitat nemo: nec nos terrent quædam ſapientium corpori neceſſaria. Non enim eis eget ipſe animus, in quo poſita eſt vita beata. Ipſe enim perfectus eſt, nullus autem perfectus aliquo eget, & quod videtur corpori neceſſarium ſumet, ſi adfuerit: ſi non adfuerit, non eum iſtarum rerum franget inopia. Omnis namque ſapiens fortis eſt, nullus autem fortis aliquid metuit. Non igitur metuit ſapiens aut mortem corporis, aut dolores, quibus pellendis vel vitandis vel differendis, ſunt neceſſaria illa, quorum ei poteſt contingere inopia. Sed tamen non deſinit eis bene uti, ſi ipſa non deſunt. Veriſſima eſt enim illa ſententia: NAM TU quod vitare poſſis, ſtultum admittere eſt. Vitabit ergo mortem ac dolorem quantum poteſt & quantum decet, ne ſi minime vitaverit, non ex eo miſer ſit quia hæc accidunt, ſed quia vitare cum poſſet, noluit: quod manifeſtum ſtultitiæ ſignum eſt. Erit ergo iſta non vitans, non earum rerum perpeſſione, ſed ſtultitia miſer. Si autem non valuerit evitare, cum id ſedulo ac decenter egerit, non eum iſta irruentia miſerum facient. Etenim & illa ejuſdem Comici ſententia non minus vera eſt: QUONIAM non poteſt id fieri quod vis, id velis quod poſſit. Quomodo erit miſer, cui nihil accidit præter voluntatem? Quia quod ſibi videt non poſſe provenire, non poteſt velle. Habet enim rerum certiſſimarum voluntatem, id eſt, ut quidquid agit, non agat niſi ex virtutis quodam præſcripto & divina lege ſapientiæ, quæ nullo ab eo pacto eripi poſſunt.

eget. Sapiens porro aliquo non eget.

Terent. in Eunuch. act. 4. ſcen. 6.

Terent. in Andr. act. 2. ſcen. 1.

26. Jam nunc videte, utrum etiam omnis qui miſer eſt egeat. Nam huic ſententiæ concedendæ difficultatem illa res facit, quod multi in magna fortuitarum rerum copia conſtituti ſunt, quibus ita facilia ſunt omnia, ut ad eorum nutum præſto ſit quidquid cupiditas poſcit. Difficilis quidem iſta vita eſt. Sed fingamus aliquem talem, qualem Tullius fuiſſe dicit Oratam. Quis enim facile dicat [a] Oratam egeſtate laboraſſe, hominem ditiſſimum, amœniſſimum, delitioſiſſimum, cui neque ad voluptatem quidquam defuit, neque ad gratiam, neque ad bonam integramque valetudinem? Nam & prædiis quæſtuoſiſſimis & amicis jocundiſſimis, quantum libuit, abundavit, & illis omnibus aptiſſime ad ſalutem corporis uſus eſt, ejuſque (ut breviter totum explicem) omne inſtitutum voluntatemque omnem ſucceſſio proſpera conſecuta eſt. Sed fortaſſe inquiet aliquis veſtrum, plus illum quam habebat habere voluiſſe. Hoc ignoramus. Sed quod ſatis eſt quæſtioni, faciamus eum non deſideraſſe amplius quam tenebat. Videturne vobis eguiſſe? Etiamſi concedam, inquit Licentius, nihil eum deſideraſſe, quod in homine non ſapiente neſcio quomodo accipiam; metuebat tamen, erat enim vir (ut dicitur) ingenii non mali, ne illa omnia ſibi vel uno adverſo impetu raperentur. Non enim magnum erat intelligere, talia cuncta quantacumque eſſent, eſſe ſub caſibus conſtituta. Tum ego arridens: Vides, inquam, Licenti, fortunatiſſimum iſtum hominem a beata vita ingenii bonitate impeditum. Quo enim erat acutior, eo videbat illa omnia ſe poſſe amittere: quo metu frangebatur, illudque vulgare ſatis aſſerebat: INFIDUM hominem malo ſuo eſſe cordatum.

An omnis qui miſer eſt, egeat.

a

17. Hic

a MSS. octo cum Bad. & Am. conſtanter habent, *Oratum*.

27. Hic cum & ille & ceteri arriſiſſent: Illud tamen, inquam, diligentius adtendamus, quia etſi timuit iſte, non eguit: unde quæſtio eſt. Egere eſt enim in non habendo, non in timore amittendi quæ habeas. Erat autem iſte miſer, quia metuebat, quamvis non egeret. Non igitur omnis qui miſer eſt, eget. Quod cum approbaviſſet cum ceteris etiam ipſa cujus ſententiam defendebam, aliquantulum tamen addubitans. Neſcio, inquit, tamen, & nondum plene intelligo, quomodo ab egeſtate poſſit miſeria, aut egeſtas a miſeria ſeparari. Nam & iſte qui dives & locuples erat, & nihil (ut dicitis) amplius deſiderabat, tamen quia metuebat ne amitteret, egebat ſapientia. Ergone hunc egentem diceremus, ſi egeret argento & pecunia; cum egeret ſapientia, non diceremus? Ubi cum omnes mirando exclamaſſent, me ipſo etiam non mediocriter alacri atque læto, quod ab ea potiſſimum dictum eſſet, quod pro magno de philoſophorum libris, atque ultimum proferre paraveram: Videtiſne, inquam, aliud eſſe multas variaſque doctrinas, aliud animum adtentiſſimum in Deum? Nam unde iſta quæ miramur, niſi inde procedunt? Hic Licentius lætus exclamans: Prorſus, inquit, nihil verius, nihil divinius dici potuit. Nam & major & miſerabilior egeſtas nulla eſt, quam egere ſapientia, & qui ſapientia non eget, nulla re omnino egere poteſt.

Animi egeſtas.

28. Eſt ergo animi egeſtas, inquam, nihil aliud quam ſtultitia. Hæc eſt enim contraria ſapientiæ, & ita contraria ut mors vitæ, ut beata vita miſeræ, hoc eſt ſine aliquo medio. Nam ut omnis non beatus homo miſer eſt, omniſque homo non mortuus vivit, ſic omnem non ſtultum manifeſtum eſt eſſe ſapientem. Ex quo & illud jam licet videre, non ex eo tantum Sergium Oratam fuiſſe miſerum, quod timebat ne fortunæ illa munera amitteret, ſed quia ſtultus erat. Quo fit ut miſerior eſſet, ſi tam pendulis nutantibuſque iis quæ bona putabat, nihil omnino metuiſſet. Eſſet enim non fortitudinis excubiis, ſed mentis ſopore ſecurior, & altiore ſtultitia demerſus miſer. At ſi omnis qui caret ſapientia magnam patitur egeſtatem, omniſque compos ſapientiæ nihilo eget, ſequitur ut ſtultitia ſit egeſtas. Ut autem omnis ſtultus miſer, ita omnis miſer ſtultus eſt. Ergo ut omnis egeſtas miſeria, ita omnis miſeria egeſtas eſſe convincitur.

29. Quam concluſionem Trygetius cum ſe parum intellexiſſe diceret: Quid, inquam, inter nos ratione convenit? Eum egere, inquit, qui ſapientiam non habeat. Quid eſt ergo, inquam, egere? Sapientiam, inquit, non habere. Quid eſt, inquam, ſapientiam non habere? Hic cum taceret, Nonne hoc eſt, inquam, habere ſtultitiam? Hoc, inquit. Nihil eſt ergo aliud, inquam, habere egeſtatem quam ſtultitiam; ex quo jam neceſſe eſt egeſtatem alio verbo nominari, quando ſtultitia nominatur. Quamquam neſcio quomodo dicamus, Habet egeſtatem, aut, habet ſtultitiam. Tale eſt enim ac ſi locum aliquem, qui lumine careat, dicamus habere tenebras: quod nihil eſt aliud quam lumen non habere. Non enim tenebræ quaſi veniunt aut recedunt, ſed carere lumine hoc ipſum eſt jam tenebroſum eſſe, ut carere veſte hoc eſt eſſe nudum. Non enim veſte accedente veluti aliqua res mobilis nuditas fugit. Sic ergo dicimus aliquem habere egeſtatem, quaſi dicamus habere nuditatem. Egeſtas enim verbum eſt non habendi. Quamobrem ut quod volo, explicem ſicut poſſum, ita dicitur. Habet egeſtatem: quaſi dicatur, Habet non habere. Itaque ſi ſtultitiam ipſam veram & certam egeſtatem eſſe monſtratum eſt: vide jam quæſtionem quam ſuſceperamus, utrum ſoluta ſit. Dubitabatur enim inter nos, utrum cum appellaremus miſeriam, nihil aliud quam egeſtatem nominaremus. Dedimus autem rationem, recte ſtultitiam vocari egeſtatem. Sicut ergo & omnis ſtultus miſer, & omnis miſer ſtultus eſt; ita neceſſe eſt non ſolum omnem qui egeat miſerum, ſed etiam omnem qui miſer ſit egentem eſſe fateamur. At ſi ex eo quod & omnis ſtultus miſer eſt, & omnis miſer ſtultus eſt, conficitur ſtultitiam eſſe miſeriam: cur non ex eo quod & quiſquis eget miſer, & quiſquis miſer eſt egeat, nihil aliud miſeriam quam egeſtatem eſſe conficimus?

30. Quod cum omnes ita eſſe faterentur, Illud jam, inquam, ſequitur, ut videamus quis non egeat: is enim erit ſapiens & beatus. Egeſtas autem ſtultitia eſt, egeſtatiſque nomen: hoc autem verbum ſterilitatem quamdam & inopiam ſolet ſignificare. Adtendite queſo altius, quanta cura priſcorum hominum, ſive omnia ſive quod manifeſtum eſt, quædam verba creata ſunt, earum rerum maxime quarum erat notitia perneceſſaria. Jam enim conceditis, omnem ſtultum egere, & omnem qui egeat ſtultum eſſe; credo vos etiam concedere animum ſtultum eſſe vitioſum, omniaque animi vitia uno ſtultitiæ nomine includi. Primo autem die hujus diſputationis noſtræ nequitiam dixeramus eſſe ab eo dictam quod nec quidquam ſit, cui contrariam frugalitatem a fruge fuiſſe nominatam. Ergo in iis duobus contrariis, hoc eſt frugalitate atque nequitia, illa duo videntur eminere, eſſe & non eſſe. Egeſtati autem de qua quæſtio eſt, quid putamus eſſe contrarium: Hic cum aliquantum cunctarentur: Si dicam, inquit Trygetius, divitias: video his paupertatem eſſe contrariam. Eſt quidem, inquam, vicinum. Nam paupertas & egeſtas unum atque idem accipi ſolent. Tamen aliud verbum inveniendum eſt, ne meliori parti deſit unum vocabulum, ut cum illa pars paupertatis & egeſtatis nomine abundet, ex hac parte ſolum opponatur divitiarum nomen. Nihil enim abſurdius quam ut hic ſit egeſtas vocabuli, ubi eſt contraria pars egeſtati. Plenitudo, inquit Licentius, ſi dici poteſt, videtur mihi recte opponi egeſtati.

Animi plenitudo.

31. Poſtea, inquam, de verbo quæremus fortaſſe diligentius. Non enim hoc curandum eſt in inquiſitione veritatis. Quamvis enim Saluſtius lectiſſimus penſator verborum, egeſtati oppoſuerit opulentiam, tamen accipio iſtam plenitudinem. Non enim hic grammaticorum formidine [a] laborabimus, aut metuendum eſt ne ab eis caſtigemur, quod incurioſe utimur verbis, qui * res ſuas nobis ad utendum dederunt. Ubi cum arriſiſſent: Ergo quia mentes veſtras, inquam, cum intenti eſtis in Deum velut quædam oracula non contemnere ſtatui, videamus quid ſibi velit hoc nomen: nam nullum accommodatius eſſe arbitror veritati. Plenitudo igitur & egeſtas contraria ſunt: at etiam hic ſimiliter, ut in nequitia & frugalitate, apparent illa duo, eſſe & non eſſe. Et ſi egeſtas eſt ipſa ſtultitia, plenitudo erit ſapientia. Merito etiam virtutum omnium matrem multi frugalitatem eſſe dixerunt. Quibus

Saluſt. in Catil.

[a] *a*

* Verecundi grammatici beneficium ſubindicat.

Orat. pro Dejotaro.

[a] Ita MSS. At prius excuſi habent, *Non enim nec hic grammaticorum formidine liberabimur.*

„ bus conſentiens Tullius etiam in populari oratione ait: „ Ut volet quiſque accipiat: ego tamen frugalitatem, id „ eſt modeſtiam & temperantiam, virtutem eſſe maximam judico. Prorſus doctiſſime ac decentiſſime: conſideravit enim frugem, id eſt illud quod eſſe dicimus, cui eſt non eſſe contrarium. Sed propter vulgarem loquendi conſuetudinem, qua frugalitas quaſi parcimonia dici ſolet, duobus conſequentibus quid ſenſerit, illuſtravit, ſubjiciendo modeſtiam & temperantiam: & hæc duo verba diligentius adtendamus.

32. Modeſtia utique dicta eſt a modo, & a temperie temperantia. Ubi autem modus eſt atque temperies, nec plus eſt quidquam nec minus. Ipſa eſt igitur plenitudo, quam egeſtati contrariam poſueramus, multo melius quam ſi abundantiam poneremus. In abundantia enim intelligitur affluentia & quaſi rei nimium exuberantis effuſio. Quod cum evenit ultra quam ſatis eſt, etiam ibi deſideratur modus, & res quæ nimia eſt, modo eget. Ergo nec ab ipſa redundantia egeſtas aliena eſt; a modo autem & plus, & minus aliena ſunt. Ipſam etiam opulentiam ſi diſcutias, invenies eam nihil aliud tenere quam modum. Nam non niſi ab ope dicta eſt opulentia. Quomodo autem opitulatur, quod nimium eſt, cum incommodius ſit ſæpe quam parum? Quidquid igitur vel parum vel nimium eſt, quia modo eget, obnoxium eſt egeſtati. MODUS ergo animi ſapientia eſt. Etenim ſapientia contraria ſtultitiæ non negatur, & ſtultitia egeſtas, egeſtati autem contraria plenitudo. Sapientia igitur plenitudo. In plenitudine autem modus. Modus igitur animi in ſapientia eſt. Unde illud præclarum eſt, & non immerito diffamatur hoc primum in vita eſſe utile: Ut ne quid nimis.

Terent. in Andr. act. 1. ſcen. 1.

33. Dixeramus autem in exordio hodiernæ diſputationis noſtræ, quod ſi inveniremus nihil aliud eſſe miſeriam quam egeſtatem, eum beatum eſſe fateremur, qui non egeret. Eſt autem inventum: ergo beatum eſſe nihil eſt aliud quam non egere, hoc eſt eſſe ſapientem. Si autem quæritis quid ſit SAPIENTIA (nam & ipſam ratio quantum in præſentia potuit, evolvit atque eruit.) NIHIL eſt aliud quam modus animi, hoc eſt quo ſeſe animus librat, ut neque excurrat in nimium, neque infra quam plenum eſt coarctetur. Excurrit autem in luxurias, dominationes, ſuperbias, ceteraque id genus, quibus immoderatorum miſerorumque animi ſibi lætitias atque potentias comparari putant. Coarctatur autem ſordibus, timoribus, mærore, cupiditate, atque aliis quæcumque ſunt quibus homines miſeros etiam miſeri confitentur. Cum vero ſapientiam contemplatur inventam, cumque, ut hujus pueri verbo utar, ad ipſam ſe tenet, nec ſe ad ſimulacrorum fallaciam, quorum pondus amplexus a Deo ſuo cadere atque demergi ſolet, ulla commotus inanitate convertit, nihil immoderationis, & ideo nihil egeſtatis, nihil igitur miſeriæ pertimeſcit. Habet ergo modum ſuum, id eſt ſapientiam, quiſquis beatus eſt.

Quis deum ſit beatus.

34. Quæ eſt autem dicenda ſapientia, niſi quæ Dei Sapientia eſt? Accepimus autem etiam auctoritate divina, Dei Filium nihil eſſe aliud quam Dei Sapientiam: & eſt Dei Filius profecto Deus. Deum habet igitur quiſquis beatus eſt: quod omnibus nobis jam ante placuit, cum hoc convivium ingreſſi ſumus. Sed quid putatis eſſe ſapientiam, niſi veritatem? Etiam hoc enim dictum eſt: *Ego ſum Veritas*. Veritas autem ut ſit, fit per aliquem ſummum modum, a quo procedit, & in quem ſe perfecta convertit. Ipſi autem ſummo modo nullus alius modus imponitur: Si enim ſummus modus per ſummum modum modus eſt, per ſeipſum modus eſt. Sed etiam ſummus modus neceſſe eſt ut verus modus ſit. Ut igitur veritas modo gignitur, ita modus veritate cognoſcitur. Neque igitur veritas ſine modo, neque modus ſine veritate umquam fuit. Quis eſt Dei Filius? dictum eſt, Veritas. Quis eſt qui non habet patrem, quis alius quam ſummus modus? Quiſquis igitur ad ſummum modum per veritatem venerit, beatus eſt. Hoc eſt animo Deum habere, id eſt Deo frui. Cetera enim quamvis a Deo habeantur, non habent Deum. *Fo. 146.*

35. Admonitio autem quædam, quæ nobiſcum agit, ut Deum recordemur, ut eum quæramus, ut eum pulſo omni faſtidio ſitiamus, de ipſo ad nos fonte veritatis emanat. Hoc interioribus luminibus noſtris jubar ſol ille ſecretus infundit. Hujus eſt verum omne quod loquimur, etiam quando adhuc vel minus ſanis, vel repente apertis oculis audacter converti & totum intueri trepidamus: nihilque aliud etiam hoc apparet eſſe quam Deum, nulla degeneratione impediente perfectum: Nam ibi totum atque omne perfectum eſt, ſimulque eſt omnipotentiſſimus Deus. Sed tamen quamdiu quærimus, nondum ipſo fonte, atque ut illo verbo utar, plenitudine ſaturati, nondum ad noſtrum modum nos perveniſſe fateamur: & ideo quamvis jam Deo adjuvante, nondum tamen ſapientes ac beati ſumus. ILLA EST igitur plena ſatietas animorum, hæc eſt beata vita, pie perfecteque cognoſcere a quo inducaris in veritatem, [a] qua veritate perfruaris, per quid connectaris ſummo modo. Quæ tria unum Deum intelligentibus unamque ſubſtantiam, excluſis vanitatibus variæ ſuperſtitionis, oſtendunt. Hic mater recognitis verbis quæ ſuæ memoriæ penitus inhærebant, & quaſi evigilans in fidem ſuam, verſum illum ſacerdotis noſtri: Fove precantes Trinitas, læta effudit, atque ſubjecit: Hæc eſt nullo ambigente beata vita, quæ vita perfecta eſt, ad quam nos feſtinantes poſſe perduci, [b] ſolida fide, alacri ſpe, flagrante caritate præſumendum eſt.

a

Ambroſii in hymno, Deus creator omniū.

b

36. Ergo, inquam, quoniam modus ipſe nos admonet, convivium aliquo intervallo dierum diſtinguere, quantas pro viribus poſſum gratias ago ſummo & vero Deo patri Domino liberatori animarum. Deinde vobis qui concorditer invitati, multis etiam me cumulaſtis muneribus. Nam tantum in noſtrum ſermonem contuliſtis, ut me negare non poſſim, ab invitatis meis eſſe ſatiatum. Hic omnibus gaudentibus & laudantibus Deum: Quam vellem, inquit Trygetius, hoc modo nos quotidie paſceres. Modus, inquam, ille ubique ſervandus eſt, ubique amandus, ſi vobis cordi eſt ad Deum reditus noſter. His dictis facto diſputationis fine, diſceſſimus.

AD-

a Lov. *quo veritate perfruaris, per quid connectaris ſummo bono.* Sed concinnius aliæ editiones & MSS. nobiſcum præferunt, *qua veritate .... ſummo modo.*

b *Sic* incunctanter legendum cum MSS. & omnibus antiquis editionibus Bad. Am. Er. & Colonienſi an. 1529. Non vero, *ſola fide*, uti habetur apud Lov. manifeſto lapſu, cum ad hæc continenter addatur, *alacri ſpe, flagrante caritate.*

ADMONITIO
DE SEQUENTIBUS DUOBUS DE ORDINE LIBRIS.

ADedendum opus de Ordine animum adjecit Auguſtinus auctore Zenobio, cujus viri amicitiam & plurimam in ſe ſuoſque familiares benevolentiam commemorat lib. 1. *cap.* 7. *ubi ſe ipſi ea de re multa atque alta percontanti facere ſatis antebac non potuiſſe dicit, cum non modo rei difficultas, ſed temporum etiam anguſtiæ prohiberent. Ceterum amico vehementer inſtanti ne diutius differret, atque ad copioſius reſpondendum carmine provocanti morem gerere oportuit.*

Cæpit itaque conſcribendis hiſce libris vacare apud Caſſiciacum ſub finem anni 386. *quippe cum primum librum perfecerit ante quam Mediolano regreſſus eſſet Alypius, qui inchoato jam contra Academicos opere, ante* 13. *diem Novembris eo profectus, inde rediit opportune ut intereſſet tum ejuſdem operis poſterioribus duobus abſolvendis libris, tum etiam alteri cudendo libro de Ordine; in quo citatur interdum liber de Beata vita, laudatur etiam locus libri tertii contra Academicos; unde ſecundum hunc de Ordine librum poſt iſtos perfectum eſſe intelligimus.*

Argumentum utriuſque libri exhibet annexa hic Retractatio. In primo inſignior locus eſt, ubi comprimuntur æmulationis & inanis jactantiæ motus illi, quibus agitari ſolent adoleſcentes qui litteris navant operam. In ſecundo libro ex ordinis definitione naſcuntur variæ quæſtiones, cumque rei difficultas collocutorum captum ſuperaret, viſum eſt Auguſtino rectum ſtudendi ordinem edocere. Quapropter primum de informandis rite moribus, tum de comparandis humanis diſciplinis diſſerit, quibus fretus adjumentis animus ad celſiora demum percipienda evehatur.

Lib. I. Retract. Caput III.

PEr idem tempus inter illos qui de Academicis ſcripti ſunt, duos etiam libros *de Ordine* ſcripſi, in quibus magna quæſtio verſatur, utrum omnia bona & mala divinæ providentiæ ordo contineat. Sed cum rem viderem ad intelligendum difficilem, ſatis ægre ad eorum perceptionem, cum quibus agebam, diſputando poſſe perduci, de ordine ſtudendi loqui malui, quo a corporalibus ad incorporalia poteſt proficī.

L.2.c.9. L.1.c.1. & 2.&c. 2. Verum & in his libris diſplicet mihi ſæpe interpoſitum *fortunæ* vocabulum. Et quod non addebam corporis quando ſenſus corporis nominavi. Et quod multum tribui liberalibus diſciplinis, quas multi ſancti multum neſciunt; quidam etiam qui ſciunt eas, ſancti non ſunt. Et quod *Muſas* quaſi aliquas deas, quamvis jocando, commemoravi. Et quod *admirationem vitium* nuncupavi. Et quod philoſophos non vera pietate præditos dixi virtutis luce fulſiſſe. Et quod *duos mundos, unum ſenſibilem, alterum intelligibilem*, non ex Platonis vel ex Platonicorum perſona, ſed ex mea ſic commendavi, tamquam hoc etiam Dominus ſignificare voluerit, quia non ait: Regnum meum non eſt de mundo: ſed, *Regnum meum non eſt de hoc mundo*; cum poſſit & aliqua locutione dictum inveniri; & ſi alius a Domino Chriſto ſignificatus eſt mundus, ille congruentius poſſit intelligi, in quo erit cælum novum & terra nova, quando complebitur quod oramus dicentes: *Adveniat regnum tuum*. Nec Plato quidem in hoc erravit, quia eſſe mundum intelligibilem dixit, ſi non vocabulum quod eccleſiaſticæ conſuetudini in re illa non uſitatum eſt, ſed ipſam rem velimus adtendere. Mundum quippe ille intelligibilem nuncupavit ipſam rationem ſempiternam atque incommutabilem, qua fecit Deus mundum. Quam qui eſſe negat, ſequitur ut dicat, irrationabiliter Deum feciſſe quod fecit; aut cum faceret, vel ante quam faceret, neſciſſe quid faceret, ſi apud eum ratio faciendi non erat. Si vero erat, ſicut erat, ipſam videtur Plato vocaſſe intelligibilem mundum. Nec tamen iſto nomine nos uteremur, ſi jam ſatis eſſemus litteris eccleſiaſticis eruditi.

L.1.c.1. & 2.c. 14. L.1.c.3. Ibidem. L.1 c.11 Johan. 18. 36. Mat.6. 10.

L.2. c. 20. 3. Nec illud mihi placet, quod cum dixiſſem, *Summa opera danda eſt optimis moribus*: mox addidi; *Deus enim noſter aliter nos exaudire non poterit: bene autem viventes facillime exaudiet*. Sic enim dictum eſt, tamquam Deus non exaudiat peccatores; quod quidam dixit in Evangelio, ſed ille qui nondum cognoverat Chriſtum, a quo fuerat jam illuminatus in corpore. Nec illud mihi placet, quod Pythagoræ philoſopho tantum laudis dedi, ut qui hanc audit vel legit poſſit putare, me credidiſſe nullos errores in Pythagorica eſſe doctrina, cum ſint plures, iidemque capitales. Hoc opus ſic incipit, *Ordinem rerum Zenobi*.

Johan. 9.31. L.2.c.20

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE ORDINE LIBRI DUO.*

*Scripti sub finem an. Chr. 386.

LIBER PRIMUS.

Disputationes duas exhibet, quarum prima docet omnia prorsus & bona & mala ordine divinæ providentiæ contineri. Secunda de ordinis præstantia & notione nonnihil tangit; atque hic data occasione incompositos animi motus & pueriles gloriolæ obtentu rixas alumnorum suorum graviter carpit Augustinus; tumque Monnicam dicit ob sexum à philosophica disputatione minime arcendam esse.

Præfatio. CAPUT I. Omnia divina providentia regi.

ORDINEM rerum, Zenobi, consequi ac tenere cuique proprium, tum vero universitatis quo coercetur ac regitur hic mundus, vel videre vel pandere difficillimum hominibus atque rarissimum est. Huc accedit, quod etiam si quis hæc possit, non illud quoque valet efficere ut dignum auditorem tam divinis obscurisque rebus, vel vitæ merito, vel habitu quodam eruditionis inveniat. Nec tamen quidquam est quod magis avide expetant B quæque optima ingenia, magisque audire ac discere studeant, qui scopulos vitæ hujus & procellas, velut erecto quantum licet capite, inspiciunt, quam quomodo fiat, ut & Deus humana curet, & tanta in humanis rebus perversitas usquequaque diffusa sit, ut non divinæ, sed ne servili quidem cuipiam procurationi, si ei tanta potestas daretur, tribuenda esse videatur. Quamobrem illud quasi necessarium iis quibus talia sunt curæ, credendum dimittitur, aut divinam C providentiam non usque in hæc ultima & ima pertendi, aut certe mala omnia Dei voluntate committi. Utrumque impium, sed magis posterius. Quamquam enim desertum Deo quidquam credere, cum imperitissimum, tum etiam periculosissimum animo sit, tamen in ipsis hominibus nemo quemquam non potuisse aliquid criminatus est. Negligentiæ vero vituperatio multo est quam malitiæ crudelitatisque purgatior. Itaque velut compellitur ratio tenere non immemor D pietatis, aut ista terrena non posse a divinis administrari, aut negligi atque contemni potius quam ita gubernari, ut omnis de Deo sit mitis atque inculpanda conquestio.

2. Sed quis tam cæcus est mente, ut quidquam in movendis corporibus [a] rationis quod præter humanam dispositionem ac voluntatem est, divinæ potentiæ moderationique dare dubitet: nisi forte aut casibus E tam rata subtilique dimensione vel minutissimorum quorumque animalium membra figurantur; aut quod casu quis negat, possit nisi ratione factum fateri; aut vero per universam naturam, quod in singulis quibusque rebus nihil arte humana fatagente ordinatum miramur, alienare a secretissimo majestatis arbitrio ullis nugis vanæ opinionis audebimus. At enim hoc ipsum est plenius quæstionum, quod membra pulicis dispositа mire atque distincta sunt, cum interea humana vita innumerabilium perturbationum inconstantia versetur & fluctuet. Sed hoc pacto si quis tam minutum cerneret, ut in vermiculato pavimento, nihil ultra unius tessellæ modulum acies ejus valeret ambire, vituperaret artificem velut ordinationis & compositionis ignarum; eo quod varietatem lapillorum perturbatam putaret, a quo illa emblemata in unius pulcritudinis faciem congruentia simul cerni colluстrarique non possent. Nihil enim aliud minus eruditis hominibus accidit, qui universam rerum coaptationem atque concentum imbecilla mente complecti & considerare non valentes, si quid eos offenderit, quia suæ cogitationi magnum est, magnam putant rebus inhærere fœditatem.

3. Cujus erroris maxima causa est, quod homo sibi ipse est incognitus. Qui tamen ut se noscat, magna 1. Retr. c. 3. n. 2. opus habet consuetudine recedendi a sensibus, & animum in seipsum colligendi, atque in seipso retinendi. Quod ii tantum assequuntur, qui plagas quasdam opinionum, quas vitæ quotidianæ cursus infligit, aut solitudine inurunt, aut liberalibus medicant disciplinis. * Ita enim animus sibi redditus quæ sit pulcritudo universitatis intelligit, quæ profecto ab uno cognominata est. Idcircoque illam videre non licet animæ, quæ in multa procedit, sectaturque aviditate pauperiem, quam nescit sola segregatione multitudinis posse vitari. Multitudinem autem non hominum dico, sed omnium quæ sensus adtingit. Nec mirere quod EO EGESTATEM patitur magis, quo magis appetit plura complecti. Ut enim in circulo quantumvis amplo unum est medium quo cuncta convergunt, quod centrum geometræ vocant, & quamvis totius ambitus partes innumerabiliter secari queant, nihil tamen est præter illud unum, quo cetera pariliter dimetiantur, & quod omnibus quasi quodam æqualitatis jure dominetur. Hinc vero in quamlibet partem si egredi velis, eo amittuntur omnia, quo in plurima pergitur. SIC

* CAPUT II. Dedicat hoc opus Zenobio.

ANI-

[a] Hic MSS. decem omittunt, *rationis*; sed paulo post habent, *rationi divinæ potentiæ moderationique*.

ANIMUS a ſeipſo fuſus immenſitate quadam diverberatur, & vera mendicitate conteritur, cum eum natura ſua cogit ubique unum quærere, & multitudo invenire non ſinit.

4. Sed & hæc quæ dixi qualia ſint, & quæ cauſſa exſtet erroris animarum, quoque modo & in unum congruant atque perfecta ſint cuncta, & tamen peccata fugienda ſint, aſſequeris profecto, mi Zenobi. Sic enim mihi notum eſt ingenium tuum, & pulcritudinis omnimodæ amator animus, ſine libidinis immoderatione atque ſordibus. Quod ſignum in te futuræ ſapientiæ pernicioſis cupiditatibus divino jure præſcribit, ne tuam cauſſam deſeras falſis voluptatibus illectus, qua prævaricatione nihil turpius & periculoſius inveniri poteſt. Aſſequeris ergo iſta, mihi crede, cum eruditioni operam dederis, qua purgatur & excolitur animus, nullo modo ante idoneus cui divina ſemina committantur. Quod totum cujuſmodi ſit, & quem flagitet ordinem, quidve ſtudioſis & bonis ratio promittat, qualemque vitam nos vivamus cariſſimi tui, & quem fructum de liberali otio carpamus, hi te libri ſatis, ut opinor, edocebunt, nomine tuo nobis quam noſtra elaboratione dulciores, præſertim ſi te in ipſum ordinem, de quo ad te ſcribo, meliora eligens inſerere atque coaptare volueris.

5. Nam cum ſtomachi dolor ſcholam me deſerere coegiſſet, qui jam, ut ſcis, etiam ſine ulla tali neceſſitate in philoſophiam confugere moliebar, ſtatim me contuli ad villam familiariſſimi noſtri Verecundi. Quid dicam eo libente? Noſti optime hominis, cum in omnes, tum vero in nos benevolentiam ſingularem. Ibi diſſerebamus inter nos quæcumque videbantur utilia, adhibito ſane ſtylo quo cuncta exciperentur, quod videbam conducere valetudini meæ. Cum enim nonnulla loquendi cura detinerer, nulla inter diſputandum irrepebat immoderata contentio. Simul etiam ut ſi quid noſtrum litteris mandare placuiſſet, nec aliter dicendi neceſſitas, nec labor recordationis eſſet. Agebant autem iſta mecum Alypius & Navigius frater meus, & Licentius repente admirabiliter poeticæ deditus. Trygetium item nobis militia reddiderat, qui tamquam veteranus adamavit hiſtoriam. Et jam in libris nonnihil habebamus.

Perſonæ dialogi.

Diſputatio prima. CAPUT III. Occaſio diſputationis.

6. SED nocte quadam cum evigilaſſem de more, mecumque ipſe tacitus agitarem quæ in mentem neſcio unde veniebant. Nam id mihi amore inveniendi veri jam in conſuetudinem verterat, ita ut aut primam, ſi tales curæ inerant, aut certe ultimam, dimidiam tamen fere noctis partem pervigil quodcumque cogitarem: nec me patiebar adoleſcentium lucubrationibus a meipſo avocari; quia & illi per totum diem tantum agebant, ut nimium mihi videretur, ſi aliquid etiam noctium in ſtudiorum laborem uſurparent, & id a me ipſi quoque præceptum habebant, ut aliquid & præter codices ſecum agerent & apud ſeſe habitare conſuefacerent animum. Ergo, ut dixi, vigilabam: cum ecce aquæ ſonus pone balneas quæ præterfluebat, eduxit me in aures, & animadverſus eſt ſolito adtentius. Mirum admodum mihi videbatur, quod nunc clarius, nunc preſſius eadem aqua ſtrepebat ſilicibus irruens. Cœpi a me quærere, quænam cauſſa eſſet. Fateor, nihil occurrebat: cum Licentius lecto ſuo importunos percuſſo juxta ligno ſorices terruit, ſeſeque vigilantem hoc modo indicavit. Cui ego: Animadvertiſti, inquam, Licenti (nam video tibi Muſam tuam lumen ad lucubrandum accendiſſe) quomodo canalis iſte inconſtanter ſonet? Jam, inquit, mihi hoc non eſt novum. Nam deſiderio ſerenitatis cum expergefactus aliquando aurem admoviſſem, ne imber ingrueret, hoc agebat aqua iſta quod nunc. Approbavit Trygetius. Nam & ipſe in eodem conclavi lecto ſuo cubans vigilabat nobis neſcientibus: erant enim tenebræ; quod in Italia etiam pecunioſis prope neceſſe eſt. 1. Retr. ca. 3. n. 2.

7. Ergo ubi vidi ſcholam noſtram quantacumque aderat, nam & Alypius & Navigius in urbem ierant, etiam illis horis non ſopitam, & me curſus ille aquarum aliquid de ſe dicere admonebat: Quidnam vobis, inquam, videtur eſſe cauſſæ quod ſic alternat hic ſonus? Non enim quemquam putamus his horis vel tranſitu, vel re aliqua lavanda toties illum meatum interpellare. Quid putas, inquit Licentius, niſi alicubi folia cujuſcemodi quæ autumno perpetuo copioſeque decidunt, anguſtiis canalis intertruſa evinci aliquando atque cedere; ubi autem unda, quæ urgebat pertranſierit, rurſum colligi atque ſtipari: aut aliquid aliud vario caſu foliorum natantium fieri, quod ad illum fluxum nunc refrenandum, nunc emittendum ſimiliter valeat? Viſum eſt mihi probabile aliud non habenti, confeſſuſque ſum laudans ingenium ejus, nihil me inveniſſe cum diu quæſiſſem, cur ita eſſet.

8. Tum interpoſito modico ſilentio, Merito, inquam, tu nihil mirabaris, & apud Calliopam te intus tenebas. Merito, inquit ille. Sed modo plane dediſti mihi magnum mirari. Quidnam hoc eſt, inquam? Quod tu, inquit, iſta miratus es. Unde enim ſolet, inquam, oboriri admiratio, aut quæ hujus vitii mater eſt, niſi res inſolita præter manifeſtum cauſſarum ordinem? Et ille: Præter manifeſtum, inquit, accipio: nam præter ordinem nihil mihi fieri videtur. Hic ego erectior ſpe alacriore quam ſoleo eſſe, cum aliquid ab his requiro, quod rem tantam & tam ſubito heri pene ad iſta converſus adoleſcentis animus concepiſſet, nulla umquam de his rebus inter nos antea quæſtione agitata: Bene, inquam, bene, ſed prorſus bene multum ſenſiſti, multum auſus es: Hoc mihi crede, longo intervallo tranſcendis Heliconem, ad cujus verticem tamquam ad cœlum pervenire conaris. Sed pervellem adeſſes huic ſententiæ, nam eam labefactare tentabo. Sine, inquit, modo me mihi, quæſo te: nam valde in aliud intendi animum. Hic ego nonnihil metuens ne ſtudio poeticæ penitus provolutus a philoſophia longe raperetur. Irritor, inquam, abs te verſus iſtos tuos omni metrorum genere cantando & ululando inſectari, qui inter te atque veritatem immaniorem murum quam inter amantes tuos conantur erigere: nam in ſe illi vel inolita rimula reſpirabant. Pyramum enim ille tum canere inſtituerat. 2. Retr. ca. 3. n. 2.

9. Quod cum ſeveriore quam putabat voce dixiſſem, ſubticuit aliquantum. Et ego jam relique-ram cœpta, & ad me redieram, ne fruſtra occupare præoccupatum atque inepte vellem. Tum ille. Egomet meo indicio miſer quaſi ſorex, inquit, non dictum eſt commodius apud Terentium quam nunc dici a me de me poteſt: ſed ſane illud ultimum fortaſſe in contrarium vertetur. Quod enim ait ille, hodie perii, ego hodie forte inveniar. Nam ſi non contemnitis quod ſuperſtitioſi ſolent etiam de muribus augurari, ſi ego illum murem vel ſoricem, qui me tibi vigi- In Eunuch. act. 5. ſcen. 9

lantem detulit, ſtrepitu meo commonui, ſi quid ſapit redire in cubile ſuum, ſecumque conquieſcere, cur non ego ipſe iſto ſtrepitu vocis tuæ commonear philoſophari potius quam cantare? Nam illa eſt, ut tibi quotidie probanti jam cœpi credere, vera & inconcuſſa noſtra habitatio. Quare ſi tibi moleſtum non eſt, atque id fieri debere arbitraris, roga quod vis, defendam quantum poſſum ordinem rerum, nihilque præter ordinem fieri poſſe aſſeram. Tantum enim eum animo imbibi atque hauſi, ut etiamſi me quiſquam in hac diſputatione ſuperarit, etiam hoc nulli temeritati, ſed rerum ordini tribuam. Neque enim res ipſa, ſed Licentius ſuperabitur.

CAPUT IV. Nihil omnino ſine cauſſa fieri.

10. EGO rurſum gaudens eis me reſtitui. Tum Trygetio: Quid, inquam, tibi videtur? Faveo quidem, inquit, ordini plurimum, ſed incertus ſum tamen, & rem tantam diligentiſſime diſcuti cupio. Favorem, inquam, tuum [a] illa ergo pars habeat: nam quod incertus es, etiam cum Licentio ac meipſo tibi puto eſſe commune. Prorſus, ait Licentius, ego hujus ſententiæ certus ſum. Quid enim dubitem parietem, cujus mentionem feciſti, ante quam plane ſe erexerit, diruere? Non enim vere poetica tantum me avertere a philoſophia poteſt, quantum inveniendi veri diffidentia. Tum Trygetius gaudentibus verbis: Habemus, inquit, jam quod plus eſt, Licentium non Academicum: eos enim ille ſtudioſiſſime defendere ſolebat. Hæc modo, inquit, omitte quæſo, ne me hoc vafrum quiddam & captatorium a neſcio qua divina re, quæ mihi oſtentare ſe cœpit, & cui me inhiantem ſuſpendo, detorqueat atque diſrumpat. Hic ego multo uberius cernens abundare lætitias meas quam vel optare aliquando auſus ſum, verſum iſtum geſtiens effudi: Sic Pater ille [b] Deus faciat, ſic altus Apollo, Incipias, perducet enim ipſe, ſi ſequimur quo nos ire jubet, atque ubi ponere ſedem, qui dat modo augurium, noſtriſque illabitur animis. Nec enim altus Apollo eſt, qui in ſpeluncis, in montibus, in nemoribus nidore thuris pecudumque calamitate concitatus implet inſanos; ſed alius profecto eſt, alius ille altus veridicus, atque ipſa (quid enim verbis ambiam) Veritas. Cujus vates ſunt quicumque poſſunt eſſe ſapientes. Ergo aggrediamur, Licenti, freti pietate cultores, & veſtigiis noſtris ignem pernicioſum fumoſarum cupiditatum opprimamus.

11. Jam, inquit, interroga, oro te, ſi poſſim hoc tantum neſcio quid explicare, & tuis verbis & meis. Hoc ipſum, inquam, mihi reſponde, primo unde tibi videatur aqua iſta non temere ſic, ſed ordine influere. Nam quod illa ligneolis canalibus ſuperlabitur, & ducitur uſque in uſus noſtros, poteſt ad ordinem pertinere. Factum eſt enim ab hominibus ratione utentibus, ut uno ejus itinere ſimul & biberent & lavarent, & pro locorum opportunitatibus conſequens erat ut ita fieret. Quod vero illa, ut dicis, folia ſic inciderunt, ut hoc quod admirati ſumus eveniret, quo tandem rerum ordine, ac non potius caſu factum putabimus? Quaſi vero, inquit ille, aliter atque ceciderunt debuiſſe aut potuiſſe cadere cuiquam videri poteſt, ſereniſſime intuenti nihil poſſe fieri ſine cauſſa. Quid jam vis perſequar ſitus arborum atque ramorum, ipſumque pondus quantum natura foliis impoſuit? quid aeris vel mobilitatem qua volitant, vel molliciem qua deſcendunt, varioſque lapſus pro affectione cæli, pro onere, pro figuris ſuis, ceteriſque innumerabilibus atque obſcurioribus cauſſis, quid me adtinet quærere? Latent iſta ſenſus noſtros, penitus latent: illud tamen quod [c] aggreſſæ quæſtioni ſatis eſt, neſcio quomodo animum non latet, nihil fieri ſine cauſſa. Poteſt enim odioſus percontator pergere quærere, quæ cauſſa erat ut ibi arbores ponerentur? Reſpondebo, ſecutos eſſe homines uber terræ. Quid ſi fructuoſæ arbores nonſunt, ac temere natæ ſunt? Et hic reſpondebo, nos parum videre. Nam temerariam quæ illas genuit nequaquam eſſe naturam. Quid plura? Aut aliquid ſine cauſſa fieri docear, aut nihil fieri niſi certo cauſſarum ordine credite.

CAPUT V. Ordine cuncta Deus adminiſtrat.

12. CUI ego: Licet, inquam, me odioſum percontatorem voces, vix enim poſſum non eſſe, qui expugnavi ne cum Pyramo & Thysbe colloquereris, pergam tamen quærere abs te: Natura iſta quam vis videri ordinatam, cui bono, ut de ceteris rebus innumerabilibus taceam, iſtas ipſas arbores quæ fructus non afferunt, procreavit? At illo cogitante quid diceret, ait Trygetius: Numquidnam uſus arbuſtorum in ſolis fructibus præbetur hominibus? Quanta ſunt alia: quæ umbra, quæ lignis, poſtremo quæ ipſis frondibus ſeu foliis fiant? Noli obſecro, inquit ille, interrogationibus ejus hæc reddere. Innumerabilia ſunt enim quæ proferri poſſunt, ex quibus nulla eſt hominibus utilitas, aut certe ita latet vel imbecilla eſt, ut ab hominibus præſertim nobis erui defendive non poſſit. Ipſe potius nos doceat, quomodo aliquid fiat quod non cauſſa præceſſerit. Poſt, inquam, iſta videbimus. Non enim jam me neceſſe eſt eſſe doctorem, cum tu qui jam tantæ rei te certum eſſe profeſſus es, adhuc me nihil docueris nimium diſcere cupientem, & propter hoc ſolum dies noctesque vigilantem.

13. Quo me mittis, inquit? an quia levius te ſequor, quam iſta folia ventos, quibus in profluentem aquam jaciuntur, ut eis cadere parum ſit, niſi etiam trahantur? Nam quid aliud erit cum Licentius & Auguſtinum, & ea quæ ſunt in media philoſophia docet? Noli obſecro, inquam, aut te tantum abjicere, aut me extollere. Nam & ego in philoſophia puer ſum, ET NON NIMIS curo cum interrogo, per quem mihi ille reſpondeat, qui me quotidie querulum accipit. Cujus te quidem credo quandoque vatem futurum: neque hoc, quandoque, forſitan longum eſt. Sed tamen alii quoque multum ſepoſiti ab hujuſmodi ſtudiis docere aliquid poſſunt, cum differentium ſocietati quaſi vinculis interrogationum coartantur. Idem autem aliquid non eſt nihil. An non vides (tuo enim ſimili utar libentius) illa ipſa folia quæ feruntur ventis, quæ undis innatant, reſiſtere aliquantum præcipitanti ſe flumini, & de rerum ordine homines commonere, ſi tamen hoc quod abs te defenditur, verum eſt?

14. Hic ille lecto etiam exſiliens præ lætitia: Quis neget Deus magne, inquit, te cuncta ordine adminiſtrare? Quam ſe omnia tenent, quam ratis ſucceſſionibus in nodos ſuos urgentur, quanta & quam multa facta ſunt ut hæc loqueremur, quanta fiunt ut te inveniamus. Unde enim hoc ipſum, niſi ex rerum ordine manat & ducitur, quod evigilavimus, quod illum ſonum advertiſti, quod quæſiſti tecum cauſ-

a Editi *ille ergo paries*, male. Nam id Trygetio imponitur ut pro ſua parte defendendum ordinem ſuſcipiat.

b MSS. plerique, *Deus faciat*. tum nonnulli, *ſic altus Jeſus*.

c In MSS. Arnulfi Metenſis legitur, *agreſti quæſtioni* forte aptius.

cauſſam, quod tu cauſſam tantillæ rei non inveniſti? Sorex etiam prodit, ut ego vigilans prodar. Poſtremo tuus etiam ipſe ſermo, te fortaſſe id non agente. (NON enim cuiquam in poteſtate eſt quid veniat in mentem:) ſic neſcio quomodo circumagitur, ut me ipſe doceat quid tibi debeam reſpondere. Namque oro te, ſi hæc quæ a nobis dicta ſunt, litteris, ut inſtituiſti, mandata pervagentur paulo latius ad hominum famam, nonne ita res magna videbitur, ut de illa conſultus aliquis vates magnus aut Chaldæus reſpondere debuerit, multo ante quam evenit? Quod ſi reſpondiſſet, ita divinus diceretur, ita efferretur laudibus omnium, ut tamen ex eo nemo quærere auderet, cur folium ab arbore ceciderit, aut utrum mus oberrans jacenti homini moleſtus fuerit? Numquidnam enim talia futura quiſquam illorum aut per ſe dixit aliquando, aut a conſultore coactus eſt dicere? Atqui ſi futurum quemdam librum non ignobilem diceret, & id neceſſario eventurum videret, non enim poſſet aliter divinare, profecto quidquid volitatio foliorum in agro, quidquid viliſſima beſtiola in domo facit, tam ſunt in rerum ordine neceſſaria quam illæ litteræ. His enim verbis fiunt, quæ ſine illis præcedentibus viliſſimis rebus nec in mentem venire poſſent, nec ore procedere poſteriſque mandari. Quare jam rogo, nemo ex me quærat, cur quidque fiat. Satis eſt nihil fieri, nihil gigni, quod non aliqua cauſſa genuerit ac moverit.

CAPUT VI. Ordo omnia complectitur.

15. Hic apparet te, inquam, neſcire adoleſcens quam multa, & a qualibus viris contra divinationem dicta ſint. Sed reſponde nunc, non utrum fiat aliquid ſine cauſſa: nam id jam video te nolle reſpondere: ſed ordo iſte ſuſceptus tuus bonumne quidquam, an malum tibi eſſe videatur. Et ille ſubmurmurans: Non, inquit, ſic rogaſti, ut unum e duobus queam reſpondere. Video hic enim quamdam medietatem. Nam ordo mihi nec bonum, nec malum videtur. Quid ſaltem cenſes, inquam, ordini eſſe contrarium? Nihil, ait ille. Nam quomodo eſſe contrarium quidquam poteſt ei rei, quæ totum occupavit, totum obtinuit? Quod enim erit ordini contrarium, neceſſe erit eſſe præter ordinem. Nihil autem eſſe præter ordinem video. Nihil igitur ordini oportet putare eſſe contrarium. Ergone, ait Trygetius, contrarius ordini error non eſt? Nullo modo, inquit. Nam neminem video errare ſine cauſſa. Cauſſarum autem ſeries ordine includitur. Et error ipſe non ſolum gignitur cauſſa, ſed etiam gignit aliquid cujus cauſſa ſit. Quamobrem quo extra ordinem non eſt, eo non poteſt ordini eſſe contrarius.

16. Et cum tacuiſſet Trygetius, egoque meipſum non caperem gaudio, quod videbam adoleſcentem cariſſimi amici filium etiam meum fieri, nec ſolum, verum in amicum quoque jam mihi ſurgere atque grandeſcere, & cujus ſtudium vel in mediocres litteras deſperaveram, quaſi [a] reſpecta poſſeſſione ſua toto impetu in mediam venire philoſophiam. Quod dum tacitus miror & exæſtuo in gratulationem, ſubito ille quaſi mente quadam correptus exclamat, O ſi poſſem dicere quod volo! Rogo, ubi ubi eſtis verba? ſuccurrite, ET BONA & mala in ordine ſunt. * Credite, ſi vultis. Nam quomodo id explicem neſcio.

17. Ego mirabar & tacebam. Trygetius autem ubi vidit hominem paululum quaſi digeſta ebrietate affabilem factum redditumque colloquio: Abſurdum, inquit, mihi videtur, Licenti, & plane alienum a veritate quod dicis. Sed quæſo patiare me paululum, nec perturbes clamitando. Dic quod vis, ait ille: Non enim metuo, ne me auferas ab eo quod video, ac pene teneo. Utinam, inquit, ab eo quem defendis ordine devius non ſis, non tanta in Deum feraris (ut mitius loquar) incuria. Quid enim potuit dici magis impium, quam etiam mala ordine contineri? Certe enim Deus amat ordinem. Vere amat, ait ille, ab ipſo manat, & cum ipſo eſt. Et ſi quid poteſt de re tantum alta convenientius dici cogita, quæſo, ipſe tecum Nec enim ſum idoneus qui te iſta nunc doceam. Quid cogitem, inquit Trygetius? Accipio prorſus quod dicis, ſatiſque mihi eſt in eo quod intelligo. Certe enim & mala dixiſti ordine contineri, & ipſum ordinem manare a ſummo Deo, atque ab eo diligi. Ex quo ſequitur, ut & mala ſint a ſummo Deo, & mala Deus diligat.

CAPUT VII. Deus non diligit mala, licet ad ordinem pertineant.

18. In qua concluſione timui Licentio. At ille ingemiſcens difficultate verborum, nec omnino quærens quid reſponderet, ſed quemadmodum quod reſpondendum erat promeret: Non diligit Deus mala, inquit, nec ob aliud niſi quia ordinis non eſt, ut Deus mala diligat. Et ordinem ideo multum diligit, quia per eum non diligit mala. At vero ipſa mala qui poſſunt non eſſe in ordine, cum Deus illa non diligat? NAM ISTE ipſe eſt malorum ordo, ut non diligantur a Deo. An parvus rerum ordo tibi videtur, ut & bona Deus diligat, & non diligat mala? Ita nec præter ordinem ſunt mala, quæ non diligit Deus, & ipſum tamen ordinem diligit: hoc ipſum enim diligit diligere bona, & non diligere mala; quod eſt magni ordinis, & divinæ diſpoſitionis. Qui ordo atque diſpoſitio, quia univerſitatis congruentiam ipſa diſtinctione cuſtodit, fit ut mala etiam eſſe neceſſe ſit. Ita quaſi ex antithetis quodam modo, quod nobis etiam in oratione jocundum eſt, id eſt ex contrariis omnium ſimul rerum pulcritudo figuratur.

19. Poſt hoc interſiluit modice. Et repente ſeſe erigens qua Trygetius lectum habebat. Nam quæro ex te quæſo, inquit, juſtuſne ſit Deus? Tacebat ille, nimis ut poſtea retulit admirans & horrens ſubito condiſcipuli & familiaris ſui afflatum nova inſpiratione ſermonem. Quo tacente ille ita ſecutus eſt. Si enim Deum juſtum non eſſe reſponderis, tu videris quid agas, qui me dudum impietatis arguebas. Si autem ut nobis traditur, noſque ipſius ordinis neceſſitate ſentimus, juſtus eſt Deus, ſua cuique diſtribuendo utique juſtus eſt. Quæ autem diſtributio dici poteſt, ubi diſtinctio nulla eſt? Aut quæ diſtinctio, ſi bona ſunt omnia? Quidve præter ordinem reperiri poteſt, ſi Dei juſtitia bonorum malorumque meritis ſua cuique redduntur? Juſtum autem Deum omnes fatemur. Totum igitur ordine includitur. Quibus dictis reſilit e ſtrato, & jam lenior voce cum ei verbum nemo faceret: Nihilne mihi, inquit, vel tu qui compuliſti ad iſta reſpondes?

20. Cui ego: Nova nunc religio iſthæc in te inceſſit, cedo, inquam. Sed quod videbitur per diem reſpondebo, qui mihi jam videtur redire, niſi lunæ eſt ille qui feneſtris fulgor inducitur. Simul & a-

a Lov. *deſpecta poſſeſſione*. At ceteri codices editi & ſcripti habent *reſpecta*.

gendum eſt, ne tanta bona tua, Licenti, abſorbeat oblivio. Quando enim noſtræ litteræ non ſibi hæc mandari flagitent? Dicam plane tibi quod ſentio, diſputabo adverſum te quantum poſſum, non enim mihi ſi me viceris major triumphus dari poteſt. Si autem vel calliditati vel acuto cuidam errori hominum, quorum partes ſuſcipere tentabo, ceſſerit imbecillitas tua, quæ minus paſta eruditione diſciplinarum tantum Deum fortaſſe ſuſtinere non poterit, res te ipſa commonebit, quantæ tibi vires ut in eum firmior redeas parandæ ſint: ſimul quia & iſtam diſputationem noſtram elimatius volo provenire, non enim eam groſſis auribus debeo. Nam Zenobius noſter multa mecum ſæpe de rerum ordine contulit, cui alta percontanti numquam ſatisfacere potui, ſeu propter obſcuritatem rerum, ſeu propter temporum anguſtias. Crebrarum autem ille procraſtinationum uſque adeo impatiens fuit, ut me quo diligentius & copioſius reſpondere cogerer, etiam carmine provocaret, & bono carmine, unde illum magis ames. Sed neque tunc tibi legi potuit ab iſtarum rerum ſtudio remotiſſimo, neque nunc poteſt. Nam profectio ejus tam repentina & perturbata fuit tumultu illo, ut nihil iſtorum venire nobis in mentem potuerit: nam id relinquere mihi reſponſuro ſtatuerat: & multa concurrunt cur ei ſermo iſte mittatur. Primum eſt, quia debetur. Deinde quia cujuſmodi nunc vitam ducamus, etiam ſic indicari ejus in nos benevolentiæ decet. Poſtremo quod in gaudio de ſpe tua nemini cedit. Nam & cum præſens eſſet, pro familiaritate patris tui, vel potius omnium noſtrum, multum ſolicitus erat ne ingenii tui quædam ſcintillæ, quas diligenter animadvertebat, non tam conflarentur cura mea, quam tua exſtinguerentur incuria. Et cum te poeticæ quoque ſtudioſum eſſe cognoverit, ſic gratulabitur, ut eum mihi geſtientem videre jam videar.

CAPUT VIII. Licentius philoſophiæ amore ſuccenſus.

21. NIHIL mihi quidem gratius facies, inquit, ſed ſive mobilitatem meam & puerilem levitatem ridebitis, ſive aliquo vere divino nutu & ordine fit in nobis, non vobis dubitem dicere, pigrior ſum ad illa metra ſubito effectus; alia, longe alia neſcio quid mihi nunc luce reſplenduit. Pulcrior eſt philoſophia, fateor, quam Thysbe, quam Pyramus, quam illa Venus & Cupido, taleſque omnimodi amores: & cum ſuſpirio gratias Chriſto agebat. Accepi ego hæc, quid dicam, libenter; aut quid non dicam? Accipiat quiſque ut volet, nihil curo, niſi quod forte immodice gaudebam.

22. Interea poſt paululum dies ſeſe aperuit, ſurrexerunt illi, & ego inlacrymans multa oravi. Cum audio Licentium ſuccinentem illud Propheticum læte atque garrule: *Deus virtutum converte nos, & oſtende faciem tuam, & ſalvi erimus*. Quod pridie poſt cœnam cum ad requiſita naturæ foras exiſſet, paulo clarius cecinit, quam ut mater noſtra ferre poſſet, quod illo loco talia continuo repetita canerentur. Nihil enim aliud dicebat, quoniam ipſum cantilenæ modum nuper hauſerat, & amabat, ut fit, melos inuſitatum. Objurgavit eum religioſiſſima, ut ſcis, femina, ob hoc ipſum quod inconveniens locus cantico eſſet. Tunc ille dixerat jocans: Quaſi vero ſi quis hic me inimicus includeret, non erat Deus exauditurus vocem meam.

* *Pſal.* 79. 8. Repreheuſus a Monica quod pſalmi verſiculum ad requiſita naturæ egreſſus cantitaret.

23. Ergo mane cum regreſſus eſſet ſolus, nam uterque ob eamdem cauſſam proceſſerat, acceſſit ad lectulum meum. Verum dic mihi, inquit, ita fiat nobis quod vis, quid de me exiſtimes. Atque ego adoleſcentis dexteram apprehendens, Quid, inquam, exiſtimem ſentis, credis, intelligis. Neque enim arbitror te fruſtra heri tamdiu ceciniſſe, ut virtutum Deus converſo tibi ſe oſtendat. At ille cum admiratione recordatus, Magnum, inquit, dicis & verum. Non enim meipſum parum movet quod modo tam ægre avocabar a nugis illis carminis mei, & jam redire ad eas piget & pudet, ita totus in quædam magna & mira ſubvehor. Nonne hoc eſt vere in Deum converti? Simul & illud gaudeo, quod fruſtra mihi ſcrupulus ſuperſtitionis injectus eſt quod tali loco talia cantitabam. Mihi, inquam, neque hoc diſplicet, & ad illum ordinem puto pertinere ut etiam hinc aliquid diceremus. Nam illi cantico, & locum ipſum quo illa offenſa eſt, & nectem congruere video. A quibus enim rebus putas nos orare ut convertamur ad Deum, ejuſque faciem videamus, niſi a quodam cœno corporis atque ſordibus, & item a tenebris quibus nos error involvit? Aut quid eſt aliud converti, niſi ab immoderatione vitiorum, virtute ac temperantia in ſeſe adtolli? Quidve aliud eſt Dei facies quam ipſa cui ſuſpiramus, & cui nos amatæ mundos pulcroſque reddimus, veritas? Melius dici non poteſt, inquit exclamans. Deinde ſuppreſſius quaſi ad aurem: Vide quæſo quanta occurrerunt, ut credam erga nos aliquid jam proſperiore ordine fieri.

Liberalium diſciplinarum utilitas. *1. Retr. ca. 3. n. 2.*

24. Si ordinem, inquam, curas, redeundum tibi eſt ad illos verſus. Nam eruditio diſciplinarum liberalium modeſta ſane atque ſuccincta, & alacriores & perſeverantiores & comtiores exhibet amatores amplectendæ veritati, ut & ardentius appetant, & conſtantius inſequantur, & inhæreant poſtremo dulcius; quæ vocatur, Licenti, beata vita. Qua nominata, omnes ſeſe erigunt, & quaſi adtendunt in manus, utrum habeas quod dare poſſis egentibus variiſque morbis impeditis. Quibus ſapientia cum præcipere cœperit, ut medicum perferant, ſeque cum aliqua patientia curari ſinant, in pannos ſuos recidunt. Quorum concaleſactione tabificati, ſcabiem voluptatum ærumnoſarum ſcalpunt libentius, quam ut monita medici paululum dura & morbis oneroſa perpetiendo atque ſubeundo, valetudini ſanorum lucique reddantur. Itaque illo ſummi Dei nomine ac ſenſu tamquam ſtipe contenti vivunt miſeri, vivunt tamen. Alios autem viros, vel ut verius loquamur, alias animas, dum hoc corpus agunt, jam thalamo ſuo dignas conjunx ille optimus ac pulcherrimus quærit, quibus non vivere, ſed beate vivere ſatis ſit. Vade ergo interim ad illas Muſas. Verumtamen ſcis quid te facere velim? Jube, ait, quod placet. Ubi ſe, inquam, Pyramus & illa ejus ſupra ſeminecem, ut cantaturus es, interemerint, in dolore ipſo, quo tuum carmen vehementius inflammari decet, habes commodiſſimam opportunitatem. Arripe illius fœdæ libidinis & incendiorum venenatorum exſecrationem, quibus miſeranda illa contingunt: deinde totus adtollere in laudem puri & ſinceri amoris, quo animæ dotatæ diſciplinis & virtute formoſæ copulantur intellectui per philoſophiam, & non ſolum mortem fugiunt, verum etiam vita beatiſſima perfruuntur. Hic ille tacitus ac diu conſideratione nutans, motato capite abſceſſit.

25. Deinde ego quoque ſurrexi, redditiſque Deo quotidianis votis, ire cœperamus in balneas.

Ille

Ille enim locus nobis, cum cælo triſti in agro eſſe minime poteramus, aptus ad diſputandum & familiaris fuit. Cum ecce ante fores advertimus gallos gallinaceos ineuntes pugnam nimis acrem. Libuit adtendere. Quid enim non ambiunt, qua non peragrant oculi amantum, ne quid [a] unde unde innuat pulcritudo rationis cuncta ſcientia & neſcientia modificantis & gubernantis, quæ inhiantes ſibi ſectatores ſuos trahit quacumque atque ubicumque ſe quæri jubet. Nam unde aut ubi non poteſt ſignum dare? Ut in eiſdem ipſis gallis erat videre, intenta projectius capita, inflatas comas, vehementes ictus, cautiſſimas evitationes, & in omni motu animalium rationis expertium nihil non decorum, quippe alia ratione deſuper omnia moderante. Poſtremo legem ipſam victoris, ſuperbum cantum, & membra in unum quaſi orbem collecta velut in faſtum dominationis. Signum autem victi, elatas a cervice pennulas & in voce atque motu deforme totum, & eo ipſo naturæ legibus neſcio quomodo concinnum & pulcrum.

26. Multa quærebamus. Cur ſic omnes, cur propter dominationem in ſubjectas ſibi feminas, cur deinde nos ipſa pugnę facies aliquantum & præter altiorem iſtam conſiderationem duceret in voluptatem ſpectaculi. Quid in nobis eſſet quod a ſenſibus [b] remota multa quæreret. Quid rurſum quod ipſorum ſenſuum invitatione caperetur. Dicebamus nobis ipſis: Ubi non lex? Ubi non meliori debitum imperium? Ubi non umbra conſtantiæ? Ubi non imitatio veriſſimæ illius pulcritudinis? Ubi non modus? Atque inde admoniti ut ſpectandi modus eſſet, perreximus quo propoſitum erat. Atque ibi ut potuimus ſane diligenter, (nam & recentes res erant, & quando poterant tam inſignita trium ſtudioſorum memoriam effugere?) omnia noſtræ lucubrationis opuſcula in hanc libelli partem contulimus. Nihilque a me aliud actum eſt illo die, ut valetudini parcerem, niſi quod ante cœnam cum ipſis dimidium volumen Virgilii audire quotidie ſolitus eram, nihil nobis ubique aliud quam rerum modum conſiderantibus. Quem non probare nemo poteſt, ſentire autem, cum quiſque aliquid ſtudioſe agit, difficillimum atque rariſſimum.

Diſputatio ſecunda. CAPUT IX. Ordo dux ad Deum.

27. DEINDE poſtridie bene mane alacres ad ſolitum locum convenimus, in eoque conſedimus. Et ego adtentis in me ambobus: Hic eſto, inquam, Licenti, quantum potes, & tu quidem Trygeti; nec enim parva res agitur: de ordine quærimus. Quid ego nunc quaſi in ſchola illa unde me quoquo modo evaſiſſe gaudeo conſtitutus, copioſe atque ornate vobis ordinem laudem? Accipite ſi vultis, immo facite ut velitis, quo neque quidquam de hujus laude brevius, neque ut mihi videtur verius dici poteſt. ORDO eſt quem ſi tenuerimus in vita, perducet ad Deum, & quem niſi tenuerimus in vita, non perveniemus ad Deum. Perventuros autem nos jam, niſi me animus de vobis fallit, præſumimus & ſperamus. Diligentiſſime igitur inter nos iſta quæſtio verſari debet atque diſſolvi. Vellem adeſſent ceteri, qui nobiſcum his negotiis ſolent intereſſe. Vellem ſi fieri poſſet non iſtos tantum, ſed omnes ſaltem familiares noſtros, quorum ſemper admiror ingenium, [c] nunc mecum habere quam vos eſtis intentos, aut certe ipſum tantum Zenobium, quem de hac re tanta molientem numquam pro ejus magnitudine otioſus accepi. Sed quia id non evenit, legent litteras noſtras, quoniam inſtituimus jam de iſtis rebus verba non perdere, reſque ipſas a memoria fugaces, ſcriptorum quaſi vinculo quo reducantur innectere. Et ſic fortaſſe ordo ipſe poſcebat, qui eorum procuravit abſentiam. Nam & vos profecto in rem tantam, quia ſolis perferenda imponitur nobis, erectiore animo inſurgitis: & cum illi legerint qui nobis maxima cura ſunt, ſi quid eos moverit ad contradicendum, alias nobis diſputationes diſputatio iſta procreabit, ſeque ipſa ſucceſſio ſermonum in ordinem inſeret diſciplinæ. Sed nunc ut promiſeram Licentio, quantum res patitur, adverſabor, qui totam cauſſam jam pene confecit, ſi poſſit eam defenſionis muro ſtabiliter firmeque vallare.

CAPUT X. Ordo quid.

28. HIC ubi eos ſilentio, vultu, oculis, ſuſpenſione atque immobilitate membrorum & rei magnitudine ſatis commotos, & audiendi deſiderio inflammatos eſſe conſpexi. Ergo, inquam, Licenti, ſi tibi videtur, collige in te quidquid virium potes, elima quidquid habes acuminis, & ordo iſte quid ſit definitione complectere. Tum ille ubi ſe ad definiendum cogi audivit, quaſi aqua frigida adſperſus exhorruit, & turbatiore vultu me intuens, atque ut fit ipſa trepidatione ſubridens: Quid hoc eſt rei, quid quaſi tibi videor, inquit, an vere neſcio quo adventitio ſpiritu me credis inflatum? Statimque ſeſe animans, aut fortaſſe, ait, aliquid mecum eſt. Paululumque ſiluit, ut in definitionem quidquid illi de ordine notionis erat, conduceretur. Deinde erectior: ORDO eſt, inquit, per quem aguntur omnia, quæ Deus conſtituit.

29. Quid ipſe Deus, inquam, non tibi videtur agi ordine? Prorſus, inquit, videtur. Ergo agitur Deus, ait Trygetius. Et ille: Quid enim, inquit, Chriſtum Deum negas, qui & ordine ad nos venit, & a Patre Deo miſſum eſſe ſe dicit? Si igitur Deus Chriſtum ordine ad nos miſit, & Deum Chriſtum eſſe non negamus, non ſolum agit omnia, ſed agitur ordine etiam Deus. Hic Trygetius addubitans: Neſcio, inquit, quomodo iſtud accipiam. Deum enim quando nominamus, non quaſi mentibus ipſe Chriſtus occurrit, ſed Pater. Ille autem tunc occurrit, quando Dei Filium nominamus. Bellam rem facis, inquit Licentius. Negabimus ergo Dei Filium Deum eſſe? Hic ille cum ei reſpondere periculoſum videretur, tamen ſe coegit atque ait: Et hic quidem Deus eſt, ſed tamen proprie Patrem Deum dicimus. Cui ego, Cohibe te potius, inquam: Non enim Filius improprie Deus dicitur. At ille religione commotus, cum etiam verba ſua ſcripta eſſe nollet, urgebat Licentius ut manerent, puerorum ſcilicet more, vel potius hominum, pro nefas, pene omnium, quaſi vero gloriandi cauſſa inter nos illud ageretur. Cujus motum animi cum objurgarem gravioribus verbis, erubuit: qua ejus perturbatione animadverti ridentem lætantemque Trygetium. Et ambobus: Itane, agitis, inquam, Nonne vos movet quibus vitiorum molibus atque imperitiæ tenebris premamur & cooperiamur? Hæccine eſt illa paulo ante veſtra, de qua ineptus lætabar, adtentio & in Deum veritatemque ſurrectio? O ſi videretis, vel tam lippientibus oculis quam ego, in quibus periculis jaceamus, cujus morbi dementiam riſus iſte indicet. O ſi videretis: quam cito, quam ſtatim, quantoque productius

Ut coercendi æmulationis & inanis jactantię motus in adoleſcentibus, qui dant operam litteris.

eum

a Sic MSS. At editiones Am. Er. & Lov. habent, *ne quid inde innuat*: & paulo poſt, *atque ubicumque ſectari jubet*.

b Editi, *remotum*. At MSS. *remota*.

c Sola editio Lov. *non minus mecum habere*.

eum verteretis in fletus. Miſeri neſcitis ubi ſumus? Demerſos quidem eſſe animos omnium ſtultorum indoctorumque commune eſt, ſed non uno atque eodem modo demerſis opem ſapientia & manum porrigit. Alii ſunt, credite, alii ſunt qui ſurſum vocantur, alii qui in profunda laxantur. Nolite obſecro vos geminare mihi miſerias. Satis mihi ſint vulnera mea, quæ ut ſanentur, pene quotidianis fletibus Deum rogans, indigniorem tamen eſſe me, qui tam cito ſaner quam volo, ſæpe memetipſe convinco. Nolite obſecro, ſi quid mihi amoris, ſi quid neceſſitudinis debetis, ſi intelligitis quantum vos diligam, quanti faciam, quantum me cura exagitet morum veſtrorum, ſi dignus ſum quem non negligatis, ſi denique Deo teſte non mentior, nihil me plus mihi optare quam vobis, rependite mihi beneficium. Et ſi me magiſtrum libenter vocatis, reddite mihi mercedem: Boni eſtote.

30. Hic ubi ne plura dicerem, lacrymæ mihi modum impoſuerunt, Licentius moleſtiſſime ferens, quod omnia ſcribebantur: Quid enim, ait, fecimus oro te? Adhuc, inquam, nec fateris ſaltem peccatum tuum? Tu neſcis in illa ſchola graviter me ſtomachari ſolitum, quod uſque adeo pueri non utilitate atque decore diſciplinarum, ſed inaniſſimæ laudis amore ducerentur, ut quoſdam etiam aliena verba recitare non puderet, exciperentque plauſus (o ingemiſcendum malum) ab eiſdem ipſis quorum erant illa, quæ recitabant. Ita vos quamvis nihil umquam, ut opinor, tale feceritis, tamen & in philoſophiam, & in eam vitam quam me tandem occupaſſe lætor, æmulationis tabificæ atque inanis jactantiæ ultimam, ſed nocentiorem ceteris omnibus peſtem introducere ac proſeminare conamini: & fortaſſe quia vos ab iſta vanitate morboque deterreo, pigriores eritis ad ſtudia doctrinæ, & ab ardore ventoſæ famæ repercuſſi, in torporem inertiæ congelabitis. Me miſerum, ſi neceſſe erit tales etiamnunc perpeti, a quibus vitia decedere ſine aliorum vitiorum ſucceſſione non poſſint. Probabis, ait Licentius, quam purgatiores futuri ſimus. Modo illud obſecramus per omnia quæ diligis, ut ignotum nobis velis, atque illa omnia deleri jubeas; ſimul ut parcas etiam tabulis, quas jam non habemus. Non enim aliquid in libros translatum eſt eorum, quæ a nobis multa differta ſunt. Prorſus, inquit Trygetius, maneat noſtra pœna, ut ea ipſa, quæ nos illicit fama, flagello proprio a ſuo amore deterreat. Ut enim ſolis amicis & familiaribus noſtris litteræ iſtæ innoteſcant, non parum deſudabimus. Aſſenſus eſt ille.

* Inſcribebant primum tabulis: hinc porro in libros transferebant.

CAPUT XI. Monnica ob ſexum non accenda a philoſophica diſputatione.

31. ATQUE interea mater ingreſſa eſt, quæſivitque a nobis quid promoviſſemus, nam & ei quæſtio nota erat. Cujus & ingreſſum, & rogationem cum ſcribi noſtro more juſſiſſem: Quid agitis, inquit? Numquidnam in illis quos legitis libris etiam feminas umquam audivi in hoc genus diſputationis inductas? Cui ego: Non valde curo, inquam, ſuperborum imperitorumque judicia, qui ſimiliter in legendos libros atque in ſalutandos homines irruunt. Non enim cogitant quales ipſi, ſed qualibus induti veſtibus ſint, & quanta pompa rerum fortunæque præfulgeant. Iſti enim in litteris non multum adtendunt, aut unde ſit quæſtio, aut quo pervenire differentes moliantur, quidve ab eis explicatum atque confectum ſit. In quibus tamen quia nonnulli reperiuntur quorum animi contemnendi non ſunt, adſperſi ſunt enim quibuſdam condimentis humanitatis, & facile per aureas depictaſque januas ad ſacroſancta philoſophiæ penetralia perducuntur, ſatis eis fecerunt & majores noſtri, quorum libros tibi nobis legentibus notos eſſe video. Et his temporibus, ut omittam ceteros, vir & ingenio & eloquentia, & ipſis inſignibus muneribuſque fortunæ, & quod ante omnia eſt, mente præſtantiſſimus Theodorus, quem bene ipſa noſti, id agit, ut & nunc & apud poſteros nullum genus hominum de litteris noſtrorum temporum jure conqueratur. Mei autem libri ſi quorum forte manus tetigerint, lectoque meo nomine non dixerint, Iſte quis eſt? codicemque projecerint: ſed vel curioſi, vel nimium ſtudioſi contemta vilitate liminis intrare perrexerint: me tecum philoſophantem non moleſte ferent, nec quemquam iſtorum quorum meis litteris ſermo miſcetur, fortaſſe contemnent. Sunt enim non ſolum liberi, quod cuivis diſciplinæ liberali, nedum philoſophiæ ſatis eſt, ſed ſummo apud ſuos loco nati. Doctiſſimorum autem hominum litteræ etiam ſutores philoſophatos, & multo viliora fortunarum genera continent. Qui tamen tanta ingenii virtutiſque luce fulſerunt, ut bona ſua cum qualibet hujuſcemodi nobilitate nullo modo vellent, etiamſi poſſent, ulla conditione mutare. Nec deerit, mihi crede, tale hominum genus, cui plus placeat hoc ipſum, quia mecum philoſopharis, quam ſi quid hic aliud, aut jocunditatis aut gravitatis invenerit. Nam & feminæ ſunt apud veteres philoſophatæ, & philoſophia tua mihi plurimum placet.

32. Nam ne quid mater ignores, hoc græcum verbum, quo philoſophia nominatur, latine amor ſapientiæ dicitur. Unde etiam divinæ ſcripturæ quas vehementer amplecteris, non omnino philoſophos, ſed philoſophos hujus mundi evitandos atque irridendos eſſe præcipiunt. Eſſe autem alium mundum ab iſtis oculis remotiſſimum, quem paucorum ſanorum intellectus intuetur, ſatis ipſe Chriſtus ſignificat, qui non dicit, Regnum meum non eſt de mundo: ſed, *Regnum meum non eſt de hoc mundo*. Nam quiſquis omnem philoſophiam fugiendam putat, nihil nos vult aliud, quam non amare ſapientiam. Contemnerem te igitur in his litteris meis, ſi ſapientiam non amares; non autem contemnerem, ſi eam mediocriter amares; multo minus, ſi tantum quantum ego amares ſapientiam. Nunc vero cum eam multo plus quam meipſum diligas, & noverim quantum me diligas, eumque in ea tantum profeceris, ut jam nec cujuſvis incommodi fortuiti, nec ipſius mortis, quod viris doctiſſimis difficillimum eſt, horrore terrearis, quam ſummam philoſophiæ arcem omnes eſſe confitentur, egone me non libenter tibi etiam diſcipulum dabo?

1. Retract. c. 3. n. 2.

Joan. 18. 36.

33. Hic illa cum blande ac religioſe numquam me tantum mentitum eſſe dixiſſet, & viderem tam multa nos verba fudiſſe, ut neque ſcribenda non eſſent, & jam libri modus eſſet, neque tabulæ reliquæ forent, placuit quæſtionem differri, ſimul ut meo ſtomacho parcerem. Nam eum plus quam vellem commoverant ea, quæ mihi evomenda in illos adoleſcentes neceſſario viſa ſunt. Sed cum abire cœpiſſemus: memento, inquit Licentius, quam multa & quam neceſſaria nobis abs te accipienda per occultiſſimum illum divinumque ordinem etiam te neſciente ſubminiſtrentur. Video, inquam, & ingratus Deo non ſum, voſque ipſos qui hæc advertitis ob id ipſum præſumo fore meliores. Hoc fuit tantum illo die negotium meum.

LIBER SECUNDUS.

Disputationes hoc libro duæ continentur, quibus dum Ordinis definitionem expendunt colloquentes, incidunt in varias quæstiones, scilicet, Quomodo sapiens cum Deo maneat immotus; An etiam ea, quæ perperam ab hominibus fiunt, ex Dei ordine agantur; Utrum Deus justus esset ante originem mali; Utrum ex Dei ordine malum exortum sit. Agitur demum fusius de recto studendi ordine, qui postulat ut informatis rite moribus, & comparatis humanis disciplinis promoveatur animus ad altiora & divina percipienda.

Disputatio prima. CAPUT I. Ordinis definitio expenditur.

INTERPOSITIS deinde pauculis diebus venit Alypius, & exorto sole clarissimo, invitavit cælitor, & quantum in illis locis hyeme poterat, blanda temperies in pratum descendere, quo sæpius & familiarius utebamur. Nobiscum erat etiam mater nostra, cujus ingenium, atque in res divinas inflammatum animum, cum antea convictu diuturno, & diligenti consideratione perspexeram, tum vero in quadam disputatione non parvæ rei, quam die natali meo cum convivis habui, atque in libellum contuli, tanta mihi mens ejus apparuerat, ut nihil aptius veræ philosophiæ videretur. Itaque institueram cum abundaret otio, agere ut colloquio nostro non deesset. Quod in primo etiam hujus operis libro abs te cognitum est.

2. Cum igitur memorato in loco, ut commode potuimus consedissemus; ego illis duobus adolescentibus: Quamvis vobis, inquam, succensuerim pueriliter de magnis rebus agentibus, tamen mihi videtur non sine ordine propitio Deo accidisse, quod in sermone quo vos ab ista levitate detrahebam, tempus ita consumtum est, ut res tanta ad Alypii adventum dilata videatur. Quapropter quoniam ei jam quæstionem notissimam feci, & quantum in ea processerimus ostendi, paratusne es Licenti, caussam quam suscepisti ex illa tua definitione defendere? Nam meminisse me arbitror, te ordinem esse dixisse per quem Deus ageret omnia. Paratus sum, inquit, quantum valeo. Quomodo ergo, inquam, agit ordine omnia Deus? Itane ut etiam se ordine agat, an præter eum ordine ab eo cetera gubernantur? Ubi omnia bona sunt, inquit, ordo non est. Est enim summa æqualitas, quæ ordinem nihil desiderat. Negas, inquam, apud Deum omnia bona esse? Non nego, inquit. Conficitur, inquam, neque Deum, neque illa quæ apud Deum sunt, ordine administrari. Concedebat. Numquidnam, inquam, omnia bona nihil tibi videntur esse? Immo, ait, ipsa vere sunt. Ubi est ergo, inquam, illud tuum quod dixisti, omnia quæ sunt, ordine administrari, nihilque omnino esse, quod ab ordine separatum sit? Sed sunt, inquit, etiam mala per quæ factum est, ut & bona ordo concludat. Nam sola bona non ordine reguntur, sed simul bona & mala. Quum autem dicimus, omnia quæ sunt, non sola utique bona dicimus: Ex quo fit ut omnia simul quæ Deus administrat, ordine administrentur.

3. Cui ego, Quæ administrantur & aguntur, videntur tibi moveri, an immobilia putas esse? Ista, inquit, quæ in hoc fiunt mundo, fateor moveri. Reliqua, inquam, negas? Quæ sunt cum Deo, inquit, non moventur, reliqua omnia moveri arbitror. Quum igitur ea quæ cum Deo sunt, inquam, non moveri putas, cetera autem concedis moveri, ostendis omnia quæ moventur non esse cum Deo. Repete hoc ipsum, inquit, paulo planius. Quod non mihi visus est difficultate intelligendi fieri voluisse, sed quærendi spatium quo inveniret quid responderet. Dixisti, inquam, ea quæ cum Deo sunt non moveri, cetera autem moveri. Si ergo hæc quæ moventur non moverentur si essent cum Deo, quoniam omnia quæ sunt cum Deo, negas moveri, restat ut præter Deum sint quæ moventur. Quibus dictis adhuc tacebat: cum tandem, Videtur mihi, inquit, quod & in hoc mundo si qua non moventur, cum Deo sunt. Nihil hoc ad me, inquam. Fateris enim, ut opinor, non omnia quæ in hoc mundo sunt, non moveri. Ex quo conficitur, non omnia mundi hujus esse cum Deo. Fateor, inquit, non omnia. Ergo est aliquid sine Deo. Non, inquit. Cum Deo sunt igitur omnia. Hic cunctabundus: Quæso, inquit, illud non dixerim, quod sine Deo nihil sit, nam prorsus omnia quæ moventur, non mihi videntur esse cum Deo. Sine Deo est, inquam, igitur cælum hoc, quod moveri nemo ambigit. Non est, inquit, sine Deo cælum. Ergo est aliquid cum Deo, quod moveatur. Non possum, inquit, ut volo explicare quod sentio: tamen quid moliar dicere, peto ut non exspectatis verbis meis, sagacissime si potestis intelligatis. Nam & sine Deo mihi nihil videtur esse; & quod cum Deo est, rursum videtur inconcussum manere: cælum autem dicere sine Deo esse, non possum: non solum quod nihil sine Deo esse arbitror, sed quod cælum putem habere aliquid, quod non movetur, quod vere aut Deus est, aut cum Deo, quamvis ipsum cælum non dubitem verti ac moveri.

CAPUT II. Cum Deo esse, quid sit.

4. DEFINI ergo, inquam, si placet, quid sit esse cum Deo, & quid sit non esse sine Deo. Si enim de verbis inter nos controversia est, facile contemnetur, dummodo rem ipsam quam concepisti mente, videamus. Odi ego, inquit, definire. Quid ergo faciemus, inquam, Tu, inquit, defini quæso. Nam facilius est mihi videre in alterius definitione quid non probem, quam quidquam bene definiendo explicare. Geram tibi morem, inquam. Videtur tibi id esse cum Deo, quod ab eo regitur atque administratur? Non, ait ille, hoc animo conceperam, cum dicebam ea, quæ non moventur, esse cum Deo. Vide ergo, inquam, utrum hæc tibi saltem definitio placeat: Cum Deo est, quidquid intelligit Deum. Concedo, inquit. Quid ergo, inquam, sapiens tibi Deum intelligere non videtur? Videtur, inquit. Cum ergo sapientes non solum in una domo, aut urbe, sed etiam per immensa regionum peregrinando, navigandoque moveantur, quomodo erit verum quidquid cum Deo est, non moveri? Risum mihi, inquit, movisti, quasi ego quod

sa-

ſapiens facit, dixerim eſſe cum Deo. Cum Deo eſt, ſed illud quod novit. Non novit, inquam, ſapiens codicem ſuum, pallium, tunicam, ſuppellectilem, ſi quam habet, ceteraque id genus, quæ ſtulti etiam bene noverunt? Fateor, inquit, noſſe tunicam, & noſſe pallium, non eſſe cum Deo.

Quomodo ſapiens cum Deo manet immotus.

5. Hoc ergo, inquam, dicis, Non omne quod novit ſapiens, eſſe cum Deo: ſed tamen quidquid ſapientis cum Deo eſt, id noſſe ſapientem. Optime, inquit: nam quidquid ſenſu iſto corporis novit, non eſt cum Deo, ſed illud quod animo percipit. Plus etiam fortaſſe audeo dicere, ſed tamen dicam: vobis enim exiſtimatoribus, aut confirmer, aut diſcam. Quiſquis enim ea ſola novit, quæ corporis ſenſus adtingit, non ſolum cum Deo eſſe non mihi videtur, ſed ne ſecum quidem. Hic cum Trygetium animadvertiſſem in eo vultu, ut neſcio quid velle dicere videretur, ſed verecundia eum ne quaſi in alienum locum irrueret contineri, feci poteſtatem jam tacente Licentio, ut promeret ſi quid vellet. At ille: Iſta, inquit, quæ ad ſenſus corporis pertinent, prorſus nemo mihi videtur noſſe. Aliud eſt enim ſentire, aliud noſſe. Quare ſi quid novimus, ſolo intellectu contineri puto, & eo ſolo poſſe comprehendi. Ex quo fit, ut ſi illud eſt cum Deo quod intelligendo ſapiens novit, totum quod novit ſapiens poſſit eſſe cum Deo. Quod cum Licentius approbaſſet, ſubjecit aliud quod nullo pacto poſſem contemnere. Ait enim: Sapiens prorſus cum Deo eſt, nam & ſeipſum intelligit ſapiens. Quod conficitur & ex eo, quod a te accepi, id eſſe cum Deo, quod intelligit Deum: & ex eo quod a nobis dictum eſt, id eſſe cum Deo quod a ſapiente intelligitur. Sed hanc ejus partem per quam iſtis utitur ſenſibus (non enim puto connumerandam eſſe cum ſapientem vocamus) fateor me neſcire, nec omnino cujuſmodi ſit ſuſpicari.

6. Negas ergo, inquam, non ſolum ex corpore & anima, ſed etiam ex anima tota conſtare ſapientem: ſiquidem partem iſtam qua utitur ſenſibus, animæ eſſe negare dementis eſt. Non enim ipſi oculi vel aures, ſed neſcio quid aliud per oculos ſentit. Ipſum autem ſentire, ſi non damus intellectui, non damus alicui parti animæ. Reſtat ut corpori tribuatur, quo abſurdius dici nihil interim mihi videtur. Anima, inquit, ſapientis perpurgata virtutibus, & jam cohærens Deo, ſapientis etiam nomine digna eſt, nec quidquam ejus aliud decet appellari ſapientem: ſed tamen quaſi quædam, ut ita dicam, ſordes atque exſuviæ quibus ſe ille mundavit, & quaſi ſubtraxit in ſeipſum, ei animæ ſerviunt. Vel ſi tota hæc anima dicenda eſt, ei certe parti animæ ſerviunt atque ſubjectæ ſunt, quam ſolam ſapientem nominari decet. In qua parte ſubjecta etiam ipſam memoriam puto habitare. Utitur ergo hac ſapiens quaſi ſervo, ut hæc ei jubeat, eaſque jam domito atque ſubſtrato metas legis imponat, ut dum iſti ſenſibus propter illa, quæ jam non ſapienti, ſed ſibi ſunt neceſſaria, non ſe audeat extollere, nec ſuperbire domino, nec iis ipſis quæ ad ſe pertinent paſſim atque immoderate uti. Ad illam enim viliſſimam partem poſſunt ea pertinere quæ prætereunt. Quibus autem eſt memoria neceſſaria, niſi prætereuntibus, & quaſi fugientibus rebus? Ille igitur ſapiens amplectitur Deum; eoque perfruitur qui ſemper manet, nec exſpectatur ut ſit, nec metuitur ne deſit, ſed eo ipſo quo vere eſt ſemper eſt præſens. Curat autem immobilis, & in ſe manens ſervi ſui quodam modo peculium, ut eo tamquam frugi, & diligens famulus bene utatur, parceque cuſtodiat.

7. Quam ſententiam ejus cum admiratione conſiderans, recordatus ſum idipſum aliquando me breviter illo audiente dixiſſe. Tum arridens: Gratias age, inquam, Licenti, huic ſervo tuo, qui tibi niſi aliquid de peculio ſuo miniſtraret, nunc fortaſſe quod promeres non haberes. Nam ſi ad eam partem memoria pertinet, quæ ſe velut famulam bonæ menti regendam concedit, ipſa nunc adjutus es, mihi crede, ut hoc diceres. Ergo ante quam ad illum ordinem redeam, nonne tibi videtur vel propter talia, id eſt, propter honeſtas ac neceſſarias diſciplinas, memoria opus eſſe ſapienti? Quid, inquit, memoria opus eſt, cum omnes ſuas res præſentes habeat ac teneat? Non enim vel in ipſo ſenſu, ad id quod ante oculos noſtros eſt, in auxilium nobis vocamus memoriam. Sapienti ergo ante illos interiores intellectus oculos habenti omnia, id eſt, Deum ipſum fixe immobiliterque intuenti, cum quo ſunt omnia, quæ intellectus videt ac poſſidet, quid opus eſt quæſo memoria? Mihi autem ut opus eſſet ad hæc quæ abs te audieram retinenda, nondum ſum illius famuli dominus, ſed ei modo ſervio, modo pugno ut non ſerviam, & quaſi me audeo aſſerere in libertatem meam. Et ſi forte aliquando impero, atque obtemperat mihi, facitque ſæpe putare quod vicerim, in aliis rurſus rebus ita ſeſe erigit, ut ejus ſub pedibus miſer jaceam. Quamobrem quando de ſapiente quærimus, me nolo nomines. Nec me, inquam. Sed tamen numquidnam ſapiens iſte ſuos poteſt deſerere, aut ullo pacto cum hoc corpus agit, in quo iſtum famulum ſua lege devinctum tenet, relinquet officium beneficia tribuendi quibus poteſt, & maxime quod ab eo vehementiſſime flagitatur, ſapientiam ipſam docendi? Quod cum facit, ut congrue doceat, minuſque ineptus ſit, præparat ſæpe aliquid, quod ex diſpoſitione eloquatur ac diſputet, quod niſi memoriæ commendaverit, pereat neceſſe eſt. Ergo aut officia benevolentiæ negabis eſſe ſapientis, aut confiteberis res aliquas ſapientis memoria cuſtodiri: an fortaſſe aliquid ſuarum rerum non propter ſe quidem, ſed propter ſuos ſibi tamen neceſſarium commendat ſervandum illi famulo, ut ille tamquam ſobrius, & ex optima domini diſciplina, non quidem cuſtodiat, niſi quod propter ſtultos ad ſapientiam perducendos, ſed quod ei tamen ille cuſtodiendum imperarit? Nec omnino huic, inquit, commendari quidquam arbitror a ſapiente: ſiquidem ille ſemper Deo infixus eſt, ſive tacitus, ſive cum hominibus loquens: ſed ille ſervus jam bene inſtitutus diligenter ſervat, quod interdum diſputanti domino ſuggerat, & ei tamquam juſtiſſimo gratum faciat officium ſuum, ſub cujus ſe videt poteſtate vivere. Et hoc facit non quaſi ratiocinando, ſed ſumma illa lege ſummoque ordine præſcribente. Nihil, inquam, nunc reſiſto rationibus tuis, ut quod ſuſcepimus potius peragatur. De iſto vero diligenter quemadmodum ſeſe habeat (non enim parva res eſt, aut tam parvo ſermone contenta) videbimus alias, cum Deus ipſe oportunitatem ordine dederit.

CAPUT III. Stultitia an cum Deo ſit.

8. DEFINITUM eſt autem quid ſit eſſe cum Deo. Et cum a me dictum eſſet, id eſſe cum Deo quod intelligit Deum, vos etiam plus adjeciſtis, ut ibi ſint etiam illa quæ intelliguntur a ſapiente. Qua in re multum me movet quomodo ſubito cum Deo ſtul-

ſtultitiam collocaveritis. Nam ſi cum Deo ſunt quæcumque intelligit ſapiens, nec niſi intellectam ſtultitiam effugere poteſt, erit etiam, quod dictu nefas eſt, peſtis illa cum Deo. Qua concluſione commoti, cum in ſilentio ſe aliquantum tenuiſſent: Reſpondeat, inquit Trygetius, etiam ille de cujus adventu ad iſtam diſputationem opportuniſſimo non nos puto temere gratulatos. Tum Alypius: Deus meliora, inquit, Huccine mihi tandem tantum meum ſilentium parabatur? Sed irrupta jam quies eſt. Verum nunc enitar huic utcumque rogationi ſatisfacere, cum mihi prius vel in futurum proſpexero, & a vobis impetravero ut a me amplius iſta reſponſione nihil flagitetis. Nullo modo, inquam, eſt Alypi benevolentiæ atque humanitatis tuę vocem tuam ſermoni noſtro etiam deſideratam negare. Sed perge modo, quod inſtituiſti effice; cetera ut jam ſeſe habet ordo ille provenient. Æque mihi de ordine, inquit, ſunt ſperanda meliora, in cujus aſſertione interim me ſubſtituere voluiſtis. Sed, ni fallor, ob hoc ſtultitiam Deo iſta tua concluſione ab his copulatam putaſti, quod univerſa quæ intelligit ſapiens cum Deo eſſe dixerunt. Sed id quatenus accipiendum ſit, nunc omitto, tuam illam ratiocinationem paululum adverte: dixiſti quippe, Nam ſi cum Deo ſunt quæcumque intelligit ſapiens, nec niſi intellectam ſtultitiam effugere poteſt. Quaſi vero illud obſcurum ſit, ante quam ſtultitiam quiſque vitet, ſapientis eum nomine non eſſe cenſendum. Et dictum eſt, a ſapiente intellecta eſſe cum Deo. Cum igitur evitandæ ſtultitiæ gratia eamdem ſtultitiam quiſque intelligit, nondum eſt ſapiens. Cum autem ſapiens fuerit, non inter ea quæ ille intelligit ſtultitia numeranda eſt. Quamobrem quoniam ea conjuncta ſunt Deo, quæ jam ſapiens intelligit, recte a Deo ſtultitia ſecernitur.

9. Acute quidem, inquam, ut ſoles Alypi reſpondiſti, ſed tamquam in alienas truſus anguſtias. Tamen quia, ut arbitror, adhuc mecum ſtultus eſſe dignaris, quid faciemus ſi aliquem nanciſcamur ſapientem, qui nos tanto malo docendo ac diſputando libenter liberet? Nam nihil eum prius, quantum arbitror, deprecaturus ſum, niſi ut mihi oſtendat quæ ſit, quid ſit, qualis ſit omnino ſtultitia. De te enim non facile affirmaverim, me tamen tantum & tam diu detinet, quantum & quam diu a me non intelligitur. Dicturus eſt ergo ille te auctore: Ut hoc vos docerem, quando ſtultus eram ad me venire debuiſtis; modo autem vos veſtri magiſtri eſſe poteritis: nam ego jam ſtultitiam non intelligo. Quod quidem ab eo ſi audirem, non vererer admonere hominem, ut comes nobis fieret, ſimulque magiſtrum alium quæreremus. Ut enim plene ſtultitiam non intelligo, video tamen nihil reſponſione hac eſſe ſtultius. Sed pudebit eum fortaſſe ita nos aut relinquere, aut ſequi. Diſputabit ergo & exaggerabit copioſiſſime ſtultitiæ mala. Nos autem bene nobis providentes, aut audiemus adtente hominem neſcientem quæ loquatur, aut credemus eum id quod non intelligit ſcire, aut adhuc Deo ſuſceptorum tuorum ratione ſtultitia copulata eſt. Nihil autem ſuperiorum eſt, quod video poſſe defendi. Reſtat igitur, quod non vultis, extremum. Numquam te, inquit, invidum ſenſeram. Nam ſi ab iſtis, ut dicis, ſuſceptis quidquam honorarii, ut ſolet, accepiſſem, dum ratiocinationis hujus nimium tenax es, id eis modo reddere cogerer. Quare vel hoc contenti ſint, quod me tecum laborante non parum eis ad excogitandum temporis dedi: vel ſi victi patroni nulla quidem ſua culpa conſilio libenter auſcultant, & in hoc jam tibi cedant, & ſint in ceteris cautiores.

10. Non contemnam, inquam, quod in tua defenſione Trygetius neſcio quid etiam perſtrepens dicere cupiebat, faciamque bona tua venia: nam fortaſſe non bene inſtructus es, qui recens huic negotio ſuperveniſti, ut remoto patrocinio ipſos cauſſam ſuam peragentes audiam patienter, ut cœperam. Tum Trygetius Licentio prorſus abſente, Quomodo vultis, inquit, accipite & ridete ſtultitiam meam. Non mihi videtur debere dici intellectus, quo intelligitur ipſa ſtultitia, quæ non intelligendi vel ſola vel maxima cauſſa eſt. Non facile, inquam, recuſo iſtud accipere. Quamvis enim me multum moveat quod ſentit Alypius, quomodo recte poſſit quiſque docere, qualis ſit res quam non intelligit, quantamque menti afferat perniciem, quod mente non videt. Nam id utique adtendens, quod tu dixiſti dicere eſt veritus, cum ei ſit iſta etiam de doctorum libris nota ſententia: tamen ſenſum ipſum conſiderans corporis, nam & iſto ipſo anima utitur, & ipſa ſola eſt cum intellectu qualiſcumque collatio, adducor ut dicam neminem poſſe videre tenebras. Quamobrem ſi menti hoc eſt intelligere, quod ſenſui videre, & licet quiſque oculis apertis, ſanis, puriſque ſit, videre tamen tenebras non poteſt, non abſurde dicitur, intelligi non poſſe ſtultitiam: nam nullas alias mentis tenebras nominamus. Nec jam illud movebit, quomodo ſtultitia poſſit non intellecta vitari. Ut enim oculis tenebras vitamus eo ipſo quo nolumus non videre: ſic quiſquis volet vitare ſtultitiam non eam conetur intelligere, ſed ea quæ poſſunt intelligi, per hanc ſe non intelligere doleat: eamque ſibi eſſe præſentem, non quo ipſam magis intelligit, ſed quo alia minus intelligit ſentiat.

CAPUT IV. Quæ homo per peram agit, an ordine agat. Mala in ordinem redacta faciunt ad decorem univerſi.

11. SED ad ordinem redeamus, ut nobis aliquando reddatur Licentius. Illud enim jam ex vobis requiro, utrum quæcumque agit ſtultus, ordine vobis agere videatur. Nam videte rogatio quos laqueos habeat. Si ordine dixeritis, ubi erit illa definitio: Ordo eſt quo Deus agit omnia quæ ſunt, ſi etiam ſtultus quæ agit, agit ordine? Si autem ordo non eſt in iis, quæ aguntur ab ſtulto, erit aliquid quod ordo non teneat: neutrum autem vultis. Videte quæſo ne cuncta ipſius ordinis [a] defenſione turbetis. Hic item Trygetius, nam ille alter adhuc omnino abſens erat, Facile eſt, inquit, huic quidem reſpondere complexioni tuæ; ſed me in præſentia ſimilitudo deficit; qua ſententiam meam video aſſeri illuſtrarique debere. Tamen dicam quod ſentio, facies enim tu quod paulo ante feciſti. Non enim illa commemoratio tenebrarum ad id quod a me involutum prolatum erat, parum nobis adtulit luminis. Namque omnis vita ſtultorum quamvis per eos ipſos minime conſtans minimeque ordinata ſit, per divinam tamen providentiam neceſſario rerum ordine includitur, & quaſi quibuſdam locis illa ineffabili & ſempiterna lege diſpoſitis nullo modo eſſe ſinitur, ubi eſſe non debet. Ita fit ut anguſto animo ipſam ſolam quiſque conſiderans, veluti magna repercuſſus fœditate averſetur. Si autem mentis oculos erigens atque diffundens, ſimul univerſa col-

[a] Potiores MSS. habent, *definitione*.

colluſtret, nihil non ordinatum, ſuiſque ſemper veluti ſedibus diſtinctum diſpoſitumque reperiet.

12. Quam magna, inquam, quam mira mihi per vos Deus ille, atque ipſe, ut magis magiſque credere adducor, rerum neſcio quis occultus ordo reſpondet. Nam ea dicitis quæ nec quomodo dicantur non viſa, nec quomodo ea videatis intelligo, ita ea & vera & alta eſſe ſuſpicor. Simile autem aliquod in iſtam ſententiam tu fortaſſe unum requirebas. At mihi jam occurrunt innumerabilia, quæ me ad conſentiendum prorſus trahunt. Quid enim carnifice tetrius? Quid illo animo truculentius atque dirius? At inter ipſas leges locum neceſſarium tenet, & in bene moderatæ civitatis ordinem inſeritur, eſtque ſuo animo nocens, ordine autem alieno pœna nocentium. Quid ſordidius, quid inanius decoris & turpitudinis plenius meretricibus, lenonibus, ceteriſque hoc genus peſtibus dici poteſt? Aufer meretrices de rebus humanis, turbaveris omnia libidinibus. Conſtitue matronarum loco, labe ac dedecore dehoneſtaveris. Sic igitur hoc genus hominum per ſuos mores impuriſſimum vita, per ordinis leges conditione viliſſimum. Nonne in corporibus animantium quædam membra ſi ſola adtendas non poſſis adtendere, tamen ea naturæ ordo, nec quia neceſſaria ſunt, deeſſe voluit, nec quia indecora, eminere permiſit. Quæ tamen deformia ſuos locos tenendo, meliorem locum conceſſere melioribus. Quid nobis ſuavius, quod agro villæque ſpectaculum congruentius fuit pugna illa conflictuque gallinaceorum gallorum, cujus ſuperiore libro fecimus mentionem? Quid abjectius tamen deformitate ſubjecti vidimus? Et per ipſam tamen ejuſdem certaminis perfectior pulcritudo provenerat.

Cap. 8. in. 35.

13. TALIA credo ſunt omnia, ſed oculos quæruntur. Solœciſmos & barbariſmos quos vocant, poetæ adamaverunt, quæ ſchemata & metaplaſmos mutatis appellare nominibus, quam manifeſta vitia fugere maluerunt. Detrahe tamen iſta carminibus, ſuaviſſima condimenta deſiderabimus. Congere multa in unum locum, totum acre, putidum, rancidum faſtidibo. Transfer in liberam forenſemque dictionem, quis non eam fugere atque in [a] theatra ſecedere jubebit? Ordo igitur ea gubernans & moderans, nec apud ſe nimia, nec ubilibet aliena eſſe patietur. Submiſſa quædam impolitæque ſimillima ipſos ſaltus ac venuſtos locos ſeſe interponens illuſtrat oratio. Quæ ſi ſola ſit, projicis ut vilem: ſi autem deſit, illa pulcra non prominent, non in ſuis quaſi regionibus poſſeſſionibuſque dominantur, ſibique ipſa propria luce obſtant, totumque confundunt. * Magnæ & hic debentur ordini gratiæ. Mentientes concluſiones, aut irrepentes paulatim, vel minuendo, vel addendo in aſſenſionem falſitatis, quis non metuat, quis non oderit? Sæpe tamen in diſputationibus certis, & ſuis ſedibus collocatæ tantum valent, ut neſcio quomodo per eas dulceſcat ipſa deceptio. Nonne hic quoque ordo ipſe laudabitur?

* CAPUT V. Quomodo medendum errori credentium res nullo ordine geri.

14. Jam in muſica, in geometrica, in aſtrorum motibus, in numerorum neceſſitatibus ordo ita dominatur, ut ſi quis quaſi ejus fontem atque ipſum penetrale videre deſideret, aut in his inveniat, aut per hæc eo ſine ullo errore ducatur. Talis enim eruditio ſi quis ea moderate utatur (nam nihil ibi quam nimium formidandum eſt) talem philoſophiæ militem nutrit vel etiam ducem, ut ad ſummum illum modum, ultra quem requirere aliquid nec poſſit, nec debeat, nec cupiat, qua vult evolet atque perveniat, multoſque perducat. Unde jam dum ipſis humanis rebus teneatur, ſic eas deſpiciat, cunctaque diſcernat, ut nullo modo eum moveat cur alius optet liberos habere, nec habeat; alius nimia uxoris fecunditate torqueatur; egeat ille pecunia, qui largiri liberaliter multa paratus eſt; eique defoſſæ incubet macer & ſcabioſus fenerator: ampla patrimonia luxuries diſpergat atque diffundat; vix toto die lacrymans mendicus nummum impetret. Alium honor extollat indignum; lucidi mores abſcondantur in turba.

15. Hæc & alia in hominum vita, cogunt homines plerumque impie credere, nullo nos ordine divinæ providentiæ gubernari. Alii autem pii & boni atque ſplendido ingenio præditi, qui neque nos deſeri a ſummo Deo poſſunt in animum inducere, & tamen rerum tanta quaſi caligine atque commixtione turbati nullum ordinem vident, volenteſque ſibi nudari abditiſſimas cauſſas, errores ſuos ſæpe etiam * carminibus conqueruntur. Qui ſi hoc ſolum interrogent, cur Itali ſemper ſerenas hyemes orent, & item ſemper Getulia noſtra miſera ſitiat, quis eis facile reſpondebit, aut ubi apud nos indagabitur illius ordinis ulla ſuſpicio? Ego autem, ſi quid meos monere poſſum, quantum mihi apparet, quantumque ſentio, cenſeo illos diſciplinis omnibus erudiendos. Aliter quippe iſta ſic intelligi, ut luce clariora ſint, nullo modo poſſunt. Si autem aut pigriores ſunt, aut aliis negotiis præoccupati, aut jam duri ad diſcendum, fidei ſibi præſidia parent, quo illos vinculo ad ſeſe trahat, atque ab his horrendis & involutiſſimis malis liberet ille, qui neminem ſibi per myſteria bene credentem perire permittit.

* Zenobii carmen ſub. indicare videtur, de quo ſupra l. 1. c. 7. n. 20.

1. Retract. 3. n. 2.

16. Duplex enim eſt via quam ſequimur cum rerum nos obſcuritas movet, aut rationem, aut certe auctoritatem. Philoſophia rationem promittit, & vix pauciſſimos liberat: quos tamen non modo non contemnere illa myſteria, ſed ſola intelligere, ut intelligenda ſunt cogit. Nullumque aliud habet negotium, quæ vera, &, ut ita dicam, germana philoſophia eſt, quam ut doceat quod ſit omnium rerum principium ſine principio, quantuſque in eo maneat intellectus, quidve inde in noſtram ſalutem ſine ulla degeneratione manaverit: quem unum Deum omnipotentem [b] eumque tripotentem Patrem & Filium & Spiritum-ſanctum docent veneranda myſteria, quæ fide ſincera & inconcuſſa populos liberant, nec confuſe, ut quidam; nec contumelioſe, ut multi prædicant. Quantum autem illud ſit, quod hoc etiam noſtri generis corpus, tantus propter nos Deus aſſumere atque agere dignatus eſt, quanto videtur vilius, tanto eſt clementia plenius, & a quadam ingenioſorum ſuperbia longe lateque remotius.

17. Anima vero unde originem ducat, quidve hic agat, quantum diſtet a Deo, quid habeat proprium quod alternat in utramque naturam, quatenus moriatur, & quomodo immortalis probetur, quam magnis putatis eſſe ordinis, ut iſta diſcantur?

Ma-

a In hactenus editis legitur, *atque in antris ſe condere*. At in omnibus fere MSS. habetur, *in theatra*. & in nonnullis, *ſecedere* quæ vera lectio eſt.

b In codicibus pervetuſtis Corbeienſi & Theodoricenſi legitur, *cum quo tripotentem*. In MS. Abbatiæ Vindocinenſis, *eo quo*. In alio S. Michaelis in periculo maris, *eoque tripotentem*. Facilis hic fuit librariorum lapſus: ſed officii noſtri eſſe ducimus lectiones omnes, ſi forte veteres ac melioris notæ codices in re non levi diſſentiunt, eruditiorum judicio reſervare.

Magni omnino atque certi: de quo breviter si tempus fuerit post loquemur. Illud nunc a me accipiatis volo: Si quis temere ac sine ordine disciplinarum in harum rerum cognitionem audet irruere, pro studioso illum curiosum, pro docto credulum, pro cauto incredulum fieri. Itaque mihi quod modo interroganti tam bene atque apte respondistis, & miror unde sit, & cogor agnoscere. Videamus tamen quousque progredi vestra latens possit intentio. Jam nobis Licentii etiam verba reddantur, qui tam diu nescio qua cura occupatus, alienus ab hoc sermone fuit, ut eum ista non aliter quam eos, qui non adsunt familiares nostros, credam esse lecturum. Sed redi ad nos quæso Licenti, atque hic totus fac ut adsis; tibi enim dico. Nam definitionem meam tu probasti, qua dictum est quid sit esse cum Deo, cum quo mentem sapientis manere immobilem, me quantum assequi valeo, docere voluisti.

CAPUT VI. Mens sapientis immobilis.

18. SED illud me movet, quomodo cum iste sapiens quamdiu inter homines vivit, in corpore esse non negetur, quo pacto fiat, ut ejus corpore huc atque illuc vagante, mens immobilis maneat. Isto enim modo potes dicere, cum movetur navis, homines qui in ea sunt non moveri, quamvis ab ipsis eam possideri gubernarique fateamur. Etenim si sola eam cogitatione regerent, facerentque ire quo vellent, tamen cum ea moveretur, non possent illi qui ibidem constituti sunt non moveri. Non, ait Licentius, animus ita est in corpore, ut corpus imperet animo. Neque hoc ego dico, inquam: sed etiam eques non ita est in equo, ut ei equus imperet; & tamen quamvis quo velit ire equum agat, equo moto moveatur necesse est. Potest, inquit, sedere ipse immobilis. Cogis nos, inquam, definire quid sit moveri: quod si potes, facias volo. Prorsus, inquit, maneat quæso beneficium tuum, nam manet postulatio mea: & ne me rursus interroges, utrum mihi definire placeat: quando id facere potuero, ipse profitebor. Quæ cum dicta essent, puer de domo cui dederamus id negotii, cucurrit ad nos, & horam prandii esse nuntiavit. Tum ego, Quid sit, inquam, moveri, non definire nos puer iste, sed ipsis oculis cogit ostendere. Eamus igitur, & de isto loco in alium locum transeamus: nam nihil est aliud, nisi fallor, moveri. Hic cum arrisissent, discessimus.

Disputatio secunda.

19. AT ubi refecimus corpora, quoniam cælum obduxerat nubes, solito loco in balneo consedimus. Atque ego: Concedis ergo, inquam, Licenti, nihil esse aliud motum quam de loco in locum transitum? Concedo, inquit. Concedis ergo, inquam, neminem in eo loco esse in quo non fuerat, & motum non fuisse? Non intelligo, inquit. Si quid, inquam, in alio loco fuit dudum, & nunc in alio est, motum esse concedis? Assentiebatur. Ergo, inquam, posset alicujus sapientis vivum corpus hic modo nobiscum esse, ut animus hinc abesset? Posset, inquit. Etiamne, inquam, si nobiscum colloqueretur, & nos aliquid doceret? Etiam si, inquit, nos ipsam doceret sapientiam, non illum dicerem nobiscum esse, sed secum. Non igitur in corpore, inquam? Non, inquit. Cui ego: Corpus illud quod careret animo, nonne mortuum fatereris cum ego vivum proposuerim? Nescio, inquit, quomodo explicem. Nam & corpus hominis vivum esse non posse video, si animus in eo non sit; & non possum dicere, ubi ubi sit corpus sapientis, non ejus animum esse cum Deo. Ego, inquam, faciam, ut hoc explices. Fortasse enim quia ubique Deus est, quoquo jerit sapiens, invenit Deum cum quo esse possit. Ita fit ut possimus & non negare illum de loco in locum transire, quod est moveri; & tamen semper esse cum Deo. Fateor, inquit, corpus illud de loco in locum transitum facere, sed mentem ipsam nego, cui nomen sapientis impositum est.

CAPUT VII. Quomodo ordo fuerit cum malum non esset.

20. NUNC interim tibi cedo, inquam, ne res obscurissima, & diutius diligentiusque tractanda, impediat in præsentia propositum nostrum. Sed illud videamus, quoniam definitum est a nobis quid sit esse cum Deo, utrum scire possimus etiam quid sit esse sine Deo, quamvis jam manifestum esse arbitror. Nam credo videri tibi eos qui cum Deo non sunt, esse sine Deo. Si possent, inquit, mihi verba suppetere, dicerem fortasse quod tibi non displiceret. Sed peto perferas infantiam meam, resque ipsas, ut te decet, velocimente præripias. Nam isti nec cum Deo mihi videntur esse, & a Deo tamen haberi. Itaque non possum eos sine Deo esse dicere, quos Deus habet. Cum Deo item non dico, quia ipsi non habent Deum. Siquidem Deum habere, jam inter nos pridem in sermone illo quem die natali tuo jocundissimum habuimus, placuit nihil aliud esse quam Deo perfrui. Sed fateor me formidare ista contraria, quomodo quisque nec sine Deo sit, nec cum Deo.

De beata vita disp. s. n. 34.

21. Non te moveant ista, inquam. Nam ubi res convenit, quis non verba contemnat? Quare jam ad illam tandem ordinis definitionem redeamus. Nam ordinem esse dixisti quo Deus agit omnia. Nihil autem, ut video, non agit Deus: nam inde visum tibi est, nihil præter ordinem posse inveniri. Manet, inquit, sententia mea: sed jam video quid sis dicturus, utrum Deus agat quæ non bene agi confitemur. Optime, inquam, prorsus oculum in mentem injecisti. Sed ut vidisti quid essem dicturus, ita peto videas quid respondendum sit. Atque ille nutans capite atque humeris: Turbamur, inquit, & huic forte quæstioni mater supervenerat. Atque ille post aliquantulum silentium petiit, ut a me hoc ipsum rursus interrogaretur. Cui loco superius a Trygetio fuisse responsum non omnino animadverterat. Tum ego: Quid, inquam, vel cur tibi repetam? Actum, ajunt, ne agas. Quare moneo potius, ut ea quæ supra dicta sunt, vel legere cures, si audire nequivisti. Quam quidem absentiam a sermone nostro animi tui non ægre tuli, diuque ita esse te pertuli, ut neque illa impedirem quæ tecum intentus remotusque a nobis, pro te agebas, & ea persequerer, quæ te amittere stilus iste non sineret.

Cap. 4. n. 11.

22. Nunc illud quæro, quod nondum discutere diligenti ratione tentavimus. Nam ut primum nobis istam de ordine quæstionem nescio quis ordo peperit, memini te dixisse hanc esse justitiam Dei, quæ separat inter bonos & malos, & sua cuique tribuit. Nam nulla est, quantum sentio, manifestior justitiæ definitio: itaque respondeas velim, utrum tibi videatur aliquando Deum non fuisse justum. Numquam, inquit. Si ergo semper, inquam, Deus justus, semper bonum & malum fuerunt. Prorsus, inquit mater, nihil aliud video quod sequatur. Non enim judicium Dei fuit ullum quando malum non fuit: nec si aliquando bonis & malis sua cuique non tribuit, potest videri justus fuisse. Cui Licentius:

Lib. 1. de ordine c. 7. n. 19.

Ergo dicendum nobis cenſes, inquit, ſemper malum fuiſſe. Non audeo, inquit illa, hoc dicere. Quid ergo dicemus, inquam? Si Deus ideo juſtus eſt, quia judicat inter bonos & malos, quando non erat malum non erat juſtus. Hic illis tacentibus animadverti Trygetium reſpondere velle, atque permiſi. At ille: Prorſus, inquit, erat Deus juſtus. Poterat enim bonum malumque ſecernere, ſi exſtitiſſet, & eo ipſo quo poterat, juſtus erat. Non enim cum dicimus Ciceronem prudenter inveſtigaſſe conjurationem Catilinæ, temperanter nullo corruptum fuiſſe præmio quo parceret malis, juſte illos ſummo ſupplicio ſenatus auctoritate mactaſſe, fortiter ſuſtinuiſſe omnia tela inimicorum & molem, ut ipſe dixit, invidiæ, non in eo fuiſſent virtutes iſtæ, niſi Catilina reipublicæ tantam perniciem comparaſſet. Virtus enim per ſeipſam, non per aliquod hujuſmodi opus conſideranda eſt, & in homine, quanto magis in Deo? ſi tamen in anguſtiis rerum atque verborum componere illis iſta quoquo modo permittitur. Nam ut intelligamus, quia Deus ſemper juſtus fuit, quando exſtitit malum quod a bono ſejungeret, nihil diſtulit ſua cuique tribuere: non enim tunc ei erat diſcenda juſtitia; ſed tunc ea utendum, quam ſemper habuit.

23. Quod cum & Licentius & mater in tanta neceſſitate approbaſſent: Quid, inquam, dicis Licenti? Ubi eſt quod tam magnopere aſſeruiſti, nihil præter ordinem fieri? Quod enim factum eſt ut malum naſceretur, non utique Dei ordine factum eſt: ſed quum eſſet natum, Dei ordine incluſum eſt. Et ille admirans ac moleſte ferens, quod tam repente bona cauſſa eſſet lapſa de manibus: Prorſus, inquit, ex illo dico cœpiſſe ordinem, ex quo malum eſſe cœpit. Ergo, inquam, ut eſſet ipſum malum, non ordine factum eſt, ſi poſtquam malum ortum eſt, ordo eſſe cœpit. [a] Sed ſemper erat ordo apud Deum: & aut ſemper fuit nihil quod dicitur malum: aut ſi aliquando invenitur cœpiſſe, quia ordo ipſe aut bonum eſt, aut ex bono eſt, numquam aliquid ſine ordine fuit, nec erit aliquando. Quamvis & neſcio quid potius occurrit, ſed illa conſuetudine oblivionis elapſum eſt: quod credo ordine contigiſſe pro merito vel gradu vel ordine vitæ. Neſcio quomodo mihi, inquit, effugit, quam nunc ſperno ſententiam: non enim debui dicere poſt quam malum natum eſt, cœpiſſe ordinem: ſed ut illa juſtitia, de qua Trygetius diſſeruit, ita [b] & ordinem fuiſſe apud Deum: ſed ad uſum non veniſſe, niſi poſt quam mala eſſe cœperunt. Eodem, inquam, relaberis: illud enim quod minime vis, inconcuſſum manet: nam ſive apud Deum fuit ordo, ſive ex illo tempore eſſe cœpit, ex quo etiam malum, tamen malum illud præter ordinem natum eſt. Quod ſi concedis, fateris aliquid præter ordinem poſſe fieri; quod cauſſam tuam debilitat ac detruncat. Si autem non concedis, incipit Dei ordine natum malum videri, & malorum auctorem Deum fateberis: quo ſacrilegio mihi deteſtabilius nihil occurrit. Quod cum ſive non intelligenti, ſive diſſimulanti ſe intellexiſſe verſarem ſæpius & revolverem, nihil habuit quod diceret, & ſe ſilentio dedit. Tum mater: Ego, inquit, non puto nihil potuiſſe præter Dei ordinem fieri, quia ipſum malum quod natum eſt, nullo modo Dei ordine natum eſt, ſed illa juſtitia id inordinatum eſſe non ſivit, & in ſibi meritum ordinem redegit & compulit.

24. Hic ego cum omnes cernerem ſtudioſiſſime, ac pro ſuis quemque viribus Deum quærere, ſed ipſum de quo agebamus ordinem non tenere, quo ad illius ineffabilis majeſtatis intelligentiam pervenitur: Oro vos, inquam, ſi, ut video, multum diligitis ordinem, ne nos præpoſteros & inordinatos eſſe patiamini. Quamquam enim occultiſſima ratio ſe demonſtraturam polliceatur, nihil præter divinum ordinem fieri: tamen ſi quempiam ludi magiſtrum audiremus, conantem docere puerum ſyllabas, quem prius litteras nemo docuiſſet, non dico ridendum tamquam ſtultum, ſed vinciendum tamquam furioſum putaremus, non ob aliud, opinor, niſi quod docendi ordinem non teneret. At multa talia & imperitos, quæ a doctis reprehendantur ac derideantur, & dementes homines, quæ nec ſtultorum judicium fugiunt, facere nemo ambigit: & tamen etiam iſta omnia quæ fatemur eſſe perverſa, non eſſe præter divinum ordinem, alta quædam & a multitudinis vel ſuſpicione remotiſſima diſciplina, ſe ita ſtudioſis & Deum atque animas tantum amantibus animis manifeſtaturam eſſe promittit, ut non nobis ſummæ numerorum poſſint eſſe certiores.

CAPUT VIII. Traduntur primum a doleſcentibus præcepta vitæ, tum ordo eruditionis.

25. HÆC autem diſciplina ipſa Dei lex eſt, quæ apud eum fixa & inconcuſſa ſemper manens, in ſapientes animas quaſi tranſcribitur, ut tanto ſe ſciant vivere melius, tantoque ſublimius, quanto & perfectius eam contemplantur intelligendo, & vivendo cuſtodiunt diligentius. Hæc igitur diſciplina eis, qui illam noſſe deſiderant, ſimul geminum ordinem ſequi jubet: cujus una pars vitæ, altera eruditionis eſt. ADOLESCENTIBUS ergo ſtudioſis ejus ita vivendum eſt, ut a venereis rebus, ab illecebris ventris & gutturis, ab immodeſto corporis cultu & ornatu, ab inanibus negotiis ludorum, a torpore ſomni atque pigritiæ, ab æmulatione, obtrectatione, invidentia, ab honorum poteſtatumque ambitionibus, ab ipſius etiam laudis immodica cupiditate ſe abſtineant. Amorem autem pecuniæ totius ſuæ ſpei certiſſimum venenum eſſe credant. Nihil enerviter faciant, nihil audaciter. In peccatis autem ſuorum vel pellant omnino iram, vel ita frenent, ut ſit pulſæ ſimilis. Neminem oderint. Nulla vitia non curare velint. Magnopere obſervent cum vindicant, ne nimium ſit: cum ignoſcunt, ne parum. Nihil puniant quod non valeat ad melius: nihil indulgeant quod vertat in pejus. Suos putent omnes, in quos ſibi poteſtas data fuerit. Ita ſerviant, ut eis dominari pudeat: ita dominentur, ut eis ſervire delectet. In alienorum autem peccatis moleſti non ſint invito. Inimicitias vitent cautiſſime, ferant æquiſſime, finiant citiſſime. In omni vero contractu atque converſatione cum hominibus, ſatis eſt ſervare unum hoc vulgare proverbium: Nemini faciant quod pati nolunt. Rempublicam nolint adminiſtrare, niſi perfecti. Perfici autem vel intra ætatem ſenatoriam feſtinent, vel certe intra juventutem. Sed quiſquis ſero ad iſta ſe converterit, non arbitretur nihil ſibi eſſe præceptum: nam iſta utique facilius decocta ætate ſervabit. In omni autem vita, loco, tempore, amicos aut habeant, aut habere inſtent. Obſequantur dignis etiam non hoc ex-

a Inſignis hic omiſſio eſt in codicibus novem, iiſque non deterioris notæ, qui ad hæc verba, *ordo eſſe cœpit*, iſta continenter ſubjiciunt: *Neſcio quomodo mihi*.

b Bad. Am. Er. & Lov. *ad uſum ejus non veniſſe*. At a MSS. pleriſque ab eſt, *ejus*.

exſpectantibus. Superbos minus curent, [a] minime ſint. Apte congruenterque vivant. Deum colant, cogitent, quærant, fide, ſpe, caritate ſubnixi. Optent tranquillitatem, atque certum curſum ſtudiis ſuis, omniumque ſociorum, & ſibi quibuſque poſſunt mentem bonam pacatamque vitam.

CAPUT IX. Ad diſcendum auctoritate ducimur & ratione.

26. SEQUITUR ut dicam quomodo ſtudioſi erudiri debeant, qui ſicut dictum eſt vivere inſtituerunt. Ad diſcendum item neceſſario dupliciter ducimur, auctoritate atque ratione. Tempore auctoritas, re autem ratio prior eſt. Aliud eſt enim, quod in agendo anteponitur, aliud quod pluris in appetendo æſtimatur. Itaque quamquam bonorum auctoritas imperitæ multitudini videatur eſſe ſalubrior, ratio vero aptior eruditis: tamen quia nullus hominum niſi ex imperito peritus fit, nullus autem imperitus novit qualem ſe debeat præbere docentibus, & quali vita eſſe docilis poſſit, evenit ut omnibus bona magna & occulta diſcere cupientibus, non aperiat niſi auctoritas januam. Quam quiſque ingreſſus ſine ulla dubitatione vitæ optimæ præcepta ſectatur: per quæ cum docilis factus fuerit, tum demum diſcet & quanta ratione prædita ſint ea ipſa, quæ ſecutus eſt ante rationem; & quid ſit ipſa ratio quam poſt auctoritatis cunabula firmus & idoneus jam ſequitur atque comprehendit; & quid intellectus, in quo univerſa ſunt, vel [b] ipſe potius univerſa; & quid præter univerſa univerſorum principium. Ad quam cognitionem in hac vita pervenire pauci, ultra quam vero etiam poſt hanc vitam nemo progredi poteſt. Qui autem ſola auctoritate contenti, bonis tantum moribus rectiſque votis conſtanter operam dederint, aut contemnentes, aut non valentes diſciplinis liberalibus atque optimis erudiri, beatos eos quidem, cum inter homines vivunt, neſcio quomodo appellem; tamen inconcuſſe credo mox ut hoc corpus reliquerint, eos quo bene magis minuſve vixerunt, eo facilius aut difficilius liberari.

Auctoritas duplex.

27. Auctoritas autem partim divina eſt, partim humana: ſed vera, firma, ſumma eſt quæ divina nominatur. In qua metuenda eſt aeriorum animalium mira fallacia, quæ per rerum ad iſtos ſenſus corporis pertinentium quaſdam divinationes, nonnullaſque potentias decipere animas facillime conſuerunt, aut perituraram fortunarum curioſas, aut fragilium cupidas poteſtatum, aut inanium formidoloſas miraculorum. Illa ergo auctoritas divina dicenda eſt, quæ non ſolum in ſenſibilibus ſignis tranſcendit omnem humanam facultatem, ſed & ipſum hominem agens, oſtendit ei quouſque ſe propter ipſum depreſſerit: & non teneri ſenſibus, quibus videntur illa miranda, ſed ad intellectum jubet evolare: ſimul demonſtrans & quanta hic poſſit, & cur hæc faciat, & quam parvi pendat. Doceat enim oportet & factis poteſtatem ſuam, & humilitate clementiam, & præceptione naturam, quæ omnia ſacris quibus initiamur, ſecretius firmiuſque traduntur: in quibus bonorum vita facillime non diſputationum ambagibus, ſed myſteriorum auctoritate purgatur. Humana vero auctoritas plerumque fallit: in eis tamen jure videtur excellere, qui quantum imperitorum ſenſus capit, multa dant indicia doctrinarum ſuarum, & non vivunt aliter quam vivendum eſſe præcipiunt. Quibus ſi aliqua etiam fortunæ munera acceſſerint, quorum appareant uſu magni, contemtu- que majores, difficillimum omnino eſt, ut eis quiſque vivendi præcepta dantibus credens, recte vituperetur.

CAPUT X. Vitæ præcepta pauci aſſequuntur.

28. Hic Alypius: Permagna, inquit, vitæ imago abs te ante oculos noſtros, cum plene, tum breviter conſtituta eſt: cui quamvis quotidianis præceptis tuis inhiemus, tamen nos hodie cupidiores flagrantioreſque reddidiſti. Ad quam, ſi fieri poſſet, non ſolum nos, verum etiam cunctos homines jam pervenire, & eidem inhærere cuperem, ut hæc ſicut auditu mirabilia, ita eſſent imitatione facilia. Nam neſcio quomodo, quod utinam vel a nobis procul abſit, animus humanus dum hæc audiendo, cæleſtia, divina ac prorſus vera eſſe proclamet, in appetendo aliter ſe gerit, ut mihi veriſſimum videatur aut divinos homines, aut non ſine divina ope ſic vivere. Cui ego: Hæc præcepta vivendi, quæ tibi, ut ſemper, plurimum placent, Alypi, quamvis hic meis verbis pro tempore expreſſa ſint, non tamen a me inventa eſſe optime ſcis. His enim magnorum hominum & pene divinorum libri pleniſſimi ſunt: quod non propter te dicendum mihi putavi, ſed propter iſtos adoleſcentes, ne in eis quaſi auctoritatem meam jure contemnant. Nam mihi omnino illos nolo credere, niſi docenti, rationemque reddenti, propter quos pro rerum magnitudine concitandos, etiam te arbitror iſtum interpoſuiſſe ſermonem. Non enim tibi ſunt ad ſequendum iſta difficilia, quæ tanta rapuiſti aviditate, tantoque in ea naturæ admirabilis impetu ingreſſus es, ut ego tibi verborum, tu mihi rerum magiſter effectus ſis. Non enim eſt modo ulla cauſſa mentiendi, aut ſaltem occaſio: nam neque te falſa tua laude ſtudioſiorem fieri puto, & ii adſunt qui utrumque noverunt, & ei ſermo iſte mittetur, cui noſtrum nullus ignotus eſt.

29. Bonos autem viros, deditoſque optimis moribus, ſi non aliter ſentis atque dixiſti, pauciores te arbitror eſſe credere, quam mihi probabile eſt: ſed multi penitus latent te. Item multorum non latentium, ea ipſa quæ mira ſunt, latent: in animo enim ſunt iſta, qui neque ſenſu accipi poteſt, & plerumque dum congruere vult vitioſorum hominum colloquiis, ea dicit, quæ aut probare aut appetere videatur. Multa etiam facit non libenter, propter aut vitandum odium hominum, aut ineptiam fugiendam, quod nos audientes aut videntes difficile aliter exiſtimamus, quam ſenſus iſte renuntiat. Eoque fit ut multos non tales eſſe credamus, quales & ſe ipſi, & eos ſui familiares noverunt. Quod tibi ex amicorum noſtrorum quibuſdam magnis animi bonis, quæ nos ſoli ſcimus, perſuadeas velim. Nam error iſte non minima hac cauſa nititur, quod non pauci ſe ſubito ad bonam vitam mirandamque convertunt; & donec aliquibus clarioribus factis innoteſcant, quales erant eſſe creduntur. Nam ne longius abeam, quis iſtos adoleſcentes, qui antea noverat, facile credat tam ſtudioſe magna quærere, tantas repente in hac ætate indixiſſe inimicitias voluptatibus? Ergo hanc opinionem pellamus ex animo: nam & illud divinum auxilium, quod ut decebat religioſe in ultimo ſermonis tui poſuiſti, latius quam nonnulli opinantur officium clementiæ ſuæ per univerſos populos agit. Sed ad diſputationis noſtræ, ſi placet, ordinem redeamus: & quoniam de auctoritate ſatis dictum eſt, videamus quid ſibi ratio velit.

30. RA-

a Sic MSS. & editiones excepta Lov. quæ habet, *minimi ſint*.

b In prius vulgatis, *ipſa potius univerſa*. Sed melius in MSS. *ipſe*.

CAPUT XI. Ratio quid & hujus in ſenſibilibus veſtigia.

30. RATIO eſt mentis motio, ea quæ diſcuntur diſtinguendi & connectendi potens: qua duce uti ad Deum intelligendum, vel ipſam quæ aut in nobis, aut uſquequaque eſt animam, rariſſimum omnino genus hominum poteſt: non ob aliud, niſi quia in iſtorum ſenſuum negotia progreſſo, redire in ſemetipſum cuique difficile eſt. Itaque cum in rebus ipſis fallacibus ratione totum agere homines moliantur, quid ſit ipſa ratio, & qualis ſit, niſi perpauci prorſus ignorant. Mirum videtur, ſed tamen ſe ita res habet. Satis eſt hoc dixiſſe in præſentia: nam ſi vobis rem tantam ſicut intelligenda eſt, nunc oſtendere cupiam tam ineptus ſim, quam arrogans ſi vel me illam jam percepiſſe profitear. Tamen quantum dignata eſt in res quæ nobis notæ videntur procedere, indagemus eam, ſi poſſumus interim, prout ſuſceptus ſermo deſiderat.

Ut differunt rationale & rationabile.

31. Ac primum videamus ubi hoc verbum, quod ratio vocatur, frequentari ſolet: nam illud nos movere maxime debet, quod ipſe homo a veteribus ſapientibus ita definitus eſt: HOMO eſt animal rationale mortale. Hic genere poſito quod animal dictum eſt, videmus additas duas differentias, quibus credo admonendus erat homo, & quo ſibi redeundum eſſet, & unde fugiendum. Nam ut progreſſus animæ uſque ad mortalia, lapſus eſt; ita regreſſus eſſe in rationem debet. Uno verbo a beſtiis, quod rationale: & alio a divinis ſeparatur, quod mortale dicitur. Illud igitur niſi tenuerit, beſtia erit: hinc niſi ſe averterit, divina non erit. Sed quoniam ſolent doctiſſimi viri quid inter rationale & rationabile interſit, acute ſubtiliterque diſcernere, nullo modo eſt, ad id quod inſtituimus, negligendum: nam rationale eſſe dixerunt, quod ratione uteretur vel uti poſſet: rationabile autem, quod ratione factum eſſet aut dictum. Itaque has balneas rationabiles poſſumus dicere, noſtrumque ſermonem: rationales autem vel illum qui has fecit, vel nos qui loquimur. Ergo procedit ratio ab anima rationali, ſcilicet in ea quæ vel fiunt rationabilia, vel dicuntur.

32. Duo ergo video, in quibus potentia viſque rationis poſſit ipſis etiam ſenſibus admoveri: opera hominum quæ videntur, & verba quæ audiuntur. In utroque autem utitur mens gemino nuntio pro corporis neceſſitate: uno qui oculorum eſt, altero qui aurium. Itaque cum aliquid videmus congruentibus ſibi partibus figuratum, non abſurde dicimus rationabiliter apparere. Itemque cum aliquid bene concinere audimus, non dubitamus dicere quod rationabiliter ſonat. Nemo autem non rideatur, ſi dixerit, Rationabiliter olet, aut rationabiliter ſapit, aut rationabiliter molle eſt, niſi forte in iis quæ propter aliquid ab hominibus procurata ſunt ut ita olerent vel ſaperent vel ferverent, vel quid aliud. Ut ſi quis locum, unde gravibus odoribus ſerpentes fugantur, rationabiliter dicat ita olere, cauſſam intuens quare ſit factum: aut poculum quod medicus confecerit, rationabiliter amarum eſſe vel dulce: aut quod temperari languido ſolium juſſerit, calere rationabiliter aut tepere. Nemo autem hortum ingreſſus, & roſam naribus admovens, audet ita dicere, Quam rationabiliter fragrat: nec ſi medicus illam ut olfaceret juſſerit. Tunc enim præceptum vel datum illud rationabiliter, non tamen olere rationabiliter dicitur: nec propterea, quia naturalis ille odor eſt. Nam quamvis a coquo pulmentum condiatur, rationabiliter conditum poſſumus dicere: rationabiliter autem ſapere, cum cauſſa extrinſecus nulla ſit, ſed præſenti ſatisfiat voluptati, nullo modo ipſa loquendi conſuetudine dicitur. Si enim quæratur de illo cui poculum medicus dederit, cur id dulciter ſentire debuerit, aliud infertur propter quod ita eſt, id eſt morbi genus, quod jam non in illo ſenſu eſt, ſed aliter ſeſe habet in corpore. Si autem rogetur liguriens aliquid, gulæ ſtimulo concitatus, cur ita dulce ſit, & reſpondeat quia libet, aut quia delector; nemo illud dicet rationabiliter dulce, niſi forte illius delectatio alicui rei ſit neceſſaria, & illud quod mandit, ob hoc ita confectum ſit.

33. Tenemus quantum inveſtigare potuimus, quædam veſtigia rationis in ſenſibus, & quod ad viſum atque auditum pertinet, in ipſa etiam voluptate. Alii vero ſenſus non in voluptate ſua, ſed propter aliquid aliud ſolent hoc nomen exigere: id autem eſt rationalis animantis factum propter aliquem finem. Sed ad oculos quod pertinet, in quo congruentia partium rationabilis dicitur, pulcrum appellari ſolet. Quod vero ad aures, quando rationabilem concentum dicimus, cantumque numeroſum rationabiliter eſſe compoſitum, ſuavitas vocatur proprio jam nomine. Sed neque in pulcris rebus cum nos color illicit, neque in aurium ſuavitate cum pulſa chorda quaſi liquide ſonat atque pure, rationabile illud dicere ſolemus. Reſtat ergo ut in iſtorum ſenſuum voluptate id ad rationem pertinere fateamur, ubi quædam dimenſio eſt atque modulatio.

34. Itaque in hoc ipſo ædificio ſingula bene conſiderantes, non poſſumus non offendi, quod unum oſtium videmus in latere, alterum prope in medio, nec tamen in medio collocatum. Quippe in rebus fabricatis, nulla cogente neceſſitate, iniqua dimenſio partium facere ipſi adſpectui velut quamdam videtur injuriam. Quod autem intus tres feneſtræ, una in medio, duæ a lateribus, paribus intervallis [a] ſolio lumen infundunt, quam nos delectat diligentius intuentes, quamque in ſe animum rapit, manifeſta res eſt, nec multis verbis vobis aperienda. Unde ipſi architecti jam ſuo verbo rationem iſtam vocant: & partes diſcorditer collocatas, dicunt non habere rationem. Quod late patet, ac pene in omnes artes operaque humana diffunditur. Jam in carminibus, in quibus item dicimus eſſe rationem ad voluptatem aurium pertinentem, quis non ſentiat dimenſionem eſſe totius hujus ſuavitatis opificem? Sed hiſtrione ſaltante, cum bene ſpectantibus geſtus illi omnes ſigna ſint rerum, quamvis membrorum numeroſus quidam motus oculos eadem illa dimenſione delectet, dicitur tamen rationabilis illa ſaltatio, quod bene aliquid ſignificet & oſtendat, excepta ſenſuum voluptate. Non enim ſi pennatam Venerem faciat, & Cupidinem palliatum, quamvis id mira membrorum motione atque collocatione depingat, oculos videtur offendere, ſed per oculos animum, cui rerum ſigna illa monſtrantur: nam oculi offenderentur, ſi non pulcre moveretur. Hoc enim pertinebat ad ſenſum, in quo anima eo ipſo quod mixta eſt corpori, percipit voluptatem. Aliud ergo ſenſus, aliud per ſenſum: nam ſenſum mulcet pulcher motus, per ſenſum autem animum ſolum pulcra in motu ſignificatio. Hoc etiam in auribus facilius advertitur: nam quidquid jocunde ſonat, illum ipſum auditum libet atque illicit: quod autem

per

a Er. & Lov. *ſolis*. At MSS. duodecim Bad. & Am. *ſolio lumen infundunt*, id eſt balnearum vaſi cui inſidentes lavabantur, de quo ſupra n. 32.

per eundem ſonum bene ſignificatur, nuntio quidem aurium, ſed ad ſolam mentem refertur. Itaque cum audimus illos verſus:

Virg. 2. Georg.

Quid tantum Oceano properent ſe tingere ſoles
Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obſtet.

Aliter metra laudamus, aliterque ſententiam: nec ſub eodem intellectu dicimus, rationabiliter ſonat, & rationabiliter dictum eſt.

CAPUT XII. Diſciplinarum omnium excogitatrix ratio.

35. ERGO jam tria genera ſunt rerum, in quibus illud rationabile apparet. Unum eſt in factis ad aliquem finem relatis, alterum in [a] dicendo, tertium in delectando. Primum nos admonet nihil temere facere: ſecundum recte docere: ultimum beate contemplari. In moribus eſt illud ſuperius, hæc autem duo in diſciplinis, de quibus nunc agimus. Namque illud quod in nobis eſt rationale, id eſt, quod ratione utitur, & rationabilia vel facit vel ſequitur, quia naturali quodam vinculo in eorum ſocietate aſtringebatur, cum quibus illi erat ratio ipſa communis, nec homini homo firmiſſime ſociari poſſet, niſi colloquerentur, atque ita ſibi mentes ſuas cogitationeſque quaſi refunderent, vidit eſſe imponenda rebus vocabula, id eſt ſignificantes quoſdam ſonos: ut quoniam ſentire animos ſuos non poterant, ad eos ſibi copulandos ſenſu quaſi interprete uterentur. Sed audiri abſentium verba non poterant: ergo illa ratio peperit litteras, notatis omnibus oris ac linguæ ſonis, atque diſcretis. Nihil autem horum facere poterat, ſi multitudo rerum ſine quodam defixo termino infinite patere videretur. Ergo utilitas numerandi magna neceſſitate animadverſa eſt. Quibus duobus repertis, nata eſt illa librariorum & [b] calculonum profeſſio, velut quædam grammaticæ infantia, quam Varro litterationem vocat: græce autem quomodo appelletur, non ſatis in præſentia recolo.

a

Occaſio vocabulorum.

Occaſio litterarum.

Occaſio numerorum. b

Occaſio diſcretionis litterarum, ſyllabarum & verborum.

36. Progreſſa deinde ratio animadvertit eoſdem oris ſonos quibus loqueremur, & quos litteris jam ſignaverat, alios eſſe qui moderato varie hiatu, quaſi enodati ac ſimplices, faucibus ſine ulla colliſione defluerent; alios diverſo preſſu oris tenere tamen aliquem ſonum; extremos autem qui niſi adjunctis ſibi primis erumpere non valerent. Itaque litteras hoc ordine quo expoſitæ ſunt, vocales, ſemivocales & mutas nominavit. Deinde ſyllabas notavit: deinde verba in octo genera formaſque digeſta ſunt; omniſque illorum motus, integritas, junctura, perite ſubtiliterque diſtincta ſunt. Inde jam numerorum & dimenſionis non immemor, adjecit animum in ipſas vocum & ſyllabarum varias moras, atque inde ſpatia temporis alia dupla, alia ſimpla eſſe comperit, quibus longæ breveſque ſyllabæ tenderentur. Notavit etiam iſta, & in regulas certas diſpoſuit.

37. Poterat jam perfecta eſſe grammatica, ſed quia ipſo nomine profiteri ſe litteras clamat, unde etiam latine litteratura dicitur, factum eſt ut quidquid dignum memoria litteris mandaretur, ad eam neceſſario pertineret. Itaque unum quidem nomen, ſed res infinita, multiplex, curarum plenior quam jocunditatis aut veritatis, huic diſciplinæ acceſſit hiſtoria, non tam ipſis hiſtoricis quam grammaticis laborioſa. Quis enim ferat imperitum videri hominem, qui volaſſe Dædalum non audierit; mendacem illum qui [c] finxerit, ſtultum qui crediderit, impudentem qui interrogaverit non videri? aut in quo noſtros familiares graviter miſerari ſoleo, qui ſi non reſponderint quid vocata ſit mater Euryali, accuſantur inſcitiæ: cum ipſi eos, a quibus ea rogantur, vanos & ineptos, nec curioſos audeant appellare?

Occaſio hiſtoriæ.

c

CAPUT XIII. Dialecticæ & rhetoricæ inventio.

38. ILLA igitur ratio perfecta diſpoſitaque grammatica, admonita eſt quærere atque adtendere hanc ipſam vim, qua peperit artem: nam eam definiendo, diſtribuendo, colligendo non ſolum digeſſerat atque ordinaverat, verum ab omni etiam falſitatis irreptione defenderat. Quando ergo tranſiret ad alia fabricanda, niſi ipſa ſua prius quaſi quædam machinamenta & inſtrumenta diſtingueret, notaret, digereret, proderetque ipſam diſciplinam diſciplinarum, quam dialecticam vocant? Hæc docet docere, hæc docet diſcere: in hac ſeipſa ratio demonſtrat atque aperit quæ ſit, quid velit, quid valeat. Scit ſcire: ſola ſcientes facere non ſolum vult, ſed etiam poteſt. Verum quoniam plerumque ſtulti homines ad ea quæ ſuadentur recte, utiliter & honeſte, non ipſam ſinceriſſimam quam rarus animus videt veritatem, ſed proprios ſenſus conſuetudinemque ſectantur, oportebat eos non doceri ſolum quantum queunt, ſed ſæpe & maxime commoveri. Hanc ſuam partem quæ id ageret, neceſſitatis pleniorem quam puritatis, refertiſſimo gremio deliciarum, quas populo ſpargat, ut ad utilitatem ſuam dignetur adduci, vocavit rhetoricam. Hactenus pars illa quæ in ſignificando rationabilis dicitur, ſtudiis liberalibus diſciplineſque promota eſt.

CAPUT XIV. Muſica & poetica.

39. HINC ſe illa ratio ad ipſarum rerum divinarum beatiſſimam contemplationem [d] rapere voluit. Sed ne de alto caderet, quæſivit gradus, atque ipſa ſibi viam per ſuas poſſeſſiones ordinemque molita eſt. Deſiderabat enim pulchritudinem, quam ſola & ſimplex poſſet ſine iſtis oculis intueri; impediebatur a ſenſibus. Itaque in eos ipſos paululum aciem torſit, qui veritatem ſeſe habere clamantes, feſtinantem ad alia pergere, importuno ſtrepitu revocabant. Et primo ab auribus cœpit, quia dicebant ipſa verba ſua eſſe, quibus jam & grammaticam & dialecticam & rhetoricam fecerat. At iſta potentiſſima ſecernendi cito vidit quid inter ſonum & id cujus ſignum eſſet, diſtaret. Intellexit nihil aliud ad aurium judicium pertinere, quam ſonum, eumque eſſe triplicem; aut in voce animantis, aut in eo quod flatus in organis faceret, aut in eo quod pulſu ederetur. Ad primum pertinere tragœdos vel comœdos, vel choros cujuſcemodi, atque omnes omnino, qui voce propria canerent. Secundum tibiis & ſimilibus inſtrumentis deputari. Tertio dari citharas, lyras, cymbala, atque omne quod percutiendo canorum eſſet.

d

Triplex ſonus.

40. Videbat autem hanc materiam eſſe viliſſimam, niſi certa dimenſione temporum, & acuminis gravitatiſque moderata varietate ſoni figurarentur. Recognovit hinc eſſe illa ſemina, quæ in grammatica, cum ſyllabas diligenti conſideratione verſaret,

a In MSS. plurimis, *alterum in diſcendo*.

b Bad. & MSS. nonnulli habent, *calculorum*. Sed verius alii codices, *calculonum*. Hoc nomine, quod a lexicographis pleriſque prætermiſſum eſt, vocabantur olim ludimagiſtri, qui primi pueros legendi, ſcribendi & numerandi arte imbuendos ſuſcipiebant; quo pertinet illud Julii Capitolini in Pertinace, *Puer litteris elementariis & calculo imbutus*. Item quod Auguſtinus lib. 1. Conf. c. 13. ait: *Adamaveram* litteras *latinas, non quas primi magiſtri, ſed quas docent qui grammatici vocantur: nam illas primas, ubi legere & ſcribere & numerare diſcitur, non minus oneroſas pœnaleſque habebam*. Hinc demum intelliges illud Tertulliani lib. de Pallio in fine, *primus informator litterarum, & primus enodator vocis, & primus numerorum arenarius*.

c Plerique MSS. *qui dixerit*.

d Sic Bad. Am. Er. & præſtantiores e noſtris MSS. At Lov. ex MSS. quatuor ſubſtituerunt, *reparare*.

ſaret, pedes & accentus vocaverat. Et quia in ipſis verbis brevitates & longitudines ſyllabarum prope æquali multitudine ſparſas in oratione adtendere facile fuit, tentavit pedes illos in ordines certos diſponere atque conjungere: & in eo primo ſenſum ipſum ſecuta, moVerſus unde. deratos impreſſit articulos, quæ & cæſa & membra nominavit. Et ne longius pedum curſus provolveretur, quam ejus judicium poſſet ſuſtinere, modum ſtatuit unde reverteretur, & ab eo ipſo verſum vocavit. Quod autem non eſſet certo fine moderatum, ſed tamRhythmus. men rationabiliter ordinatis pedibus curreret, rhythmi nomine notavit, qui latine nihil aliud quam numerus dici potuit. Sic ab ea poetæ geniti ſunt: in quibus cum videret non ſolum ſonorum, ſed etiam verborum rerumque magna momenta, plurimum eos honoravit, eiſque tribuit quorum vellent rationabilium mendaciorum poteſtatem. Et quoniam de prima illa diſciplina ſtirpem ducebant, judices in eos grammaticos eſſe permiſit.

41. In hoc igitur quarto gradu, ſive in rhythmis, ſive in ipſa modulatione intelligebat regnare numeros, totumque perficere: inſpexit diligentiſſime cujuſmodi eſſent; reperiebat divinos & ſempiternos, præſertim quod ipſis auxiliantibus omnia ſuperiora contexuerat. Et jam tolerabat ægerrime ſplendorem illorum atque ſerenitatem corporea vocum materia decolorari. Et quoniam illud quod mens videt, ſemper eſt præſens, & immortale approbatur, cujus generis numeri apparebant: ſonus autem quia ſenſibilis res eſt, præterfluit in præteritum tempus, imprimiturque memoriæ, rationabili mendacio jam poetis favente ratione (quærendumne quid propagini ſimiliter ineſſet) Jovis & Memoriæ filias Muſas eſſe confictum eſt. Unde iſta diſciplina ſenſus intellectuſque particeps Muſicæ nomen invenit.

CAPUT XV. Geometrica & Aſtronomia. 42. HINC eſt profecta in oculorum opes, & terram cælumque colluſtrans, ſenſit nihil aliud quam pulcritudinem ſibi placere, & in pulcritudine figuras, in figuris dimenſiones, in dimenſionibus numeros: quæſivitque ipſa ſecum, utrum ibi talis linea taliſque rotunditas, vel quælibet alia forma & figura eſſet, qualem intelligentia contineret. Longe deteriorem invenit, & nulla ex parte quod viderent oculi cum eo quod mens cerneret, comparandum. Hæc quoque diſtincta & diſpoſita, in diſciplinam redegit, appellavitque geometricam. Motus eam cæli multum movebat, & ad ſe diligenter conſiderandum invitabat. Etiam ibi per conſtantiſſimas temporum vices, per aſtrorum ratos definitoſque curſus, per intervallorum ſpatia moderata, intellexit nihil aliud quam illam dimenſionem numeroſque dominari. Quæ ſimiliter definiendo ac ſecernendo in ordinem nectens, aſtrologiam genuit, MAGNUM religioſis argumentum, tormentumque curioſis.

43. In his igitur omnibus diſciplinis occurrebant ei omnia numeroſa, quæ tamen in illis dimenſionibus manifeſtius eminebant, quas in ſeipſa cogitando atque volvendo intuebatur veriſſimas: in his autem quæ ſentiuntur umbras earum potius atque veſtigia recolebat.
a Hic ſe multum erexit, multumque præſumſit: a auſa eſt immortalem animam comprobare. Tractavit omnia diligenter, percepit prorſus ſe plurimum poſſe: & quidquid poſſet, numeris poſſe. Movit eam quoddam miraculum & ſuſpicari cœpit ſeipſam fortaſſe numerum eſſe eum ipſum quo cuncta numerarentur; aut ſi id non eſſet, ibi tamen eum eſſe, quo pervenire ſatageret. Hunc vero totis viribus comprehendit, qui jam univerſæ veritatis index futurus, ille cujus mentionem fecit Alypius, cum de Academicis quæreremus, quaſi Proteus in manibus erat. Imagines enim falſæ rerum earum quas numeramus, ab illo occultiſſimo quo numeramus defluentes, in ſeſe rapiunt cogitationem, & ſæpe illum cum jam tenetur, elabi faciunt. *Lib. 3. contra Acad. c. 5. n. 11.*

CAPUT XVI. Diſciplinæ liberales efferunt intellectum ad divina. 44. QUIBUS ſi quiſque non ceſſerit, & omnia quæ per tot diſciplinas late varieque diffuſa ſunt, ad unum quoddam ſimplex verum certumque redegerit, eruditi nomine digniſſimus, non temere jam quærit illa divina, non jam credenda ſolum, verum etiam contemplanda, intelligenda atque retinenda. Quiſquis autem vel adhuc ſervus cupiditatum, & inhians rebus pereuntibus; vel jam iſta fugiens, caſteque vivens, neſciens tamen quid ſit nihil, quid informis materia, quid formatum exanime, quid corpus, quid ſpecies in corpore, quid locus, quid tempus, quid in loco, quid in tempore, quid motus ſecundum locum, quid motus non ſecundum locum, quid ſtabilis motus, quid ſit ævum; quid ſit nec in loco eſſe, nec b nuſquam; & quid ſit præter tempus, & ſemper; quid ſit & nuſquam eſſe, & nuſquam non eſſe; & numquam eſſe, & numquam non eſſe. Quiſquis ergo iſta neſciens, non dico de ſummo illo Deo, QUI SCITUR melius neſciendo, ſed de anima ipſa ſua quærere ac diſputare voluerit, tantum errabit, quantum errari plurimum poteſt: facilius autem cognoſcet iſta, qui numeros ſimplices atque intelligibiles comprehenderit. Porro iſtos comprehendet, qui & ingenio valens & privilegio ætatis, aut cujuslibet felicitatis otioſus, & ſtudio vehementer incenſus, memoratum diſciplinarum ordinem, quantum ſatis eſt, fuerit perſecutus. Cum enim artes illæ omnes liberales, partim ad uſum vitæ, partim ad cognitionem rerum contemplationemque diſcantur, uſum earum aſſequi difficillimum eſt, niſi ei qui ab ipſa pueritia ingenioſiſſimus, inſtantiſſime atque conſtantiſſime operam dederit. b

CAPUT XVII. Arduas quæſtiones ne adtingãt non inſtructi diſciplinis. 45. QUOD vero ex illis ad id quod quærimus opus eſt, ne te quæſo, mater, hæc velut rerum immenſa quædam ſilva deterreat. Etenim quædam de omnibus eligentur numero pauciſſima, c vi potentiſſima, cognitione autem multis quidem ardua: tibi tamen, cujus ingenium quotidie mihi novum eſt, & cujus animum vel ætate vel admirabili temperantia remotiſſimum ab omnibus nugis, & a magna labe corporis emergentem, in ſe multum ſurrexiſſe cognoſco, tam erunt facilia quam difficilia tardiſſimis miſerrimeque viventibus. Si enim dicam te facile ad eum ſermonem perventuram, qui locutionis & linguæ vitio careat, profecto mentiar. Me enim ipſum, cui magna neceſſitas fuit iſta perdiſcere, adhuc in multis verborum ſonis Itali exagitant; & a me viciſſim, quod ad ipſum ſonum adtinet, reprehenduntur. Aliud eſt enim eſſe arte, aliud gente ſecurum. Solœciſmos autem quos dicimus, fortaſſe quiſque doctus diligenter adtendens in oratione mea reperiet: non enim defuit qui mihi nonnulla hujuſmodi vitia ipſum Ciceronem feciſſe peritiſſime perſuaſerit. Barbariſmorum autem genus noſtris tem- c

a Lov. *ita auſa eſt*. abeſt porro vox, *ita*, a MSS.
b Sic MSS. & editi codices excepto Lov. qui in textu præfert, *uſquam*.
c Lov. *numero pauciſſima, id eſt potentiſſima*.

temporibus tale compertum est, ut & ipsa ejus oratio barbara videatur, qua Roma servata est. Sed tu contemtis istis vel puerilibus rebus, vel ad te non pertinentibus, ita grammaticæ pene divinam vim naturamque cognoscis, ut ejus animam tenuisse, corpus reliquisse disertis videaris.

46. Hoc etiam de ceteris hujusmodi artibus dixerim: quas si penitus fortasse contemnis, admoneo te quantum filius audeo, quantumque permittis, ut fidem istam tuam, quam venerandis mysteriis percepisti, firme cauteque custodias: deinde ut in hac vita atque moribus constanter vigilanterque permaneas. De rebus autem obscurissimis, & tamen divinis, quomodo Deus & nihil mali faciat, & sit omnipotens; & tanta mala fiant; & cui bono mundum fecerit, qui non erat indignus; & utrum semper fuerit malum, an tempore cœperit; & si semper fuit, utrum sub conditione Dei fuerit: & si fuit, utrum etiam iste mundus semper fuerit, in quo illud malum divino ordine dominaretur; si autem hic mundus aliquando esse cœpit, quomodo ante quam esset, potestate Dei malum tenebatur: & quid opus erat mundum fabricari, quo malum quod jam Dei potestas frenabat, ad pœnas animarum includeretur: si autem fuit tempus, quo sub Dei dominio malum non erat, quid subito accidit, quod per æterna retro tempora non acciderat. In Deo enim novum exstitisse consilium, ne dicam impium, ineptissimum est dicere. Si autem importunum fuisse, & quasi improbum malum Deo dicimus, quod nonnulli existimant, jam nemo doctus risum tenebit, nemo non succensebit indoctus. Quid enim potuit Deo nocere mali nescio qua illa natura? Si enim dicunt non potuisse, fabricandi mundi caussa non erit: si potuisse dicunt, inexpiabile nefas est Deum violabilem credere: nec ita saltem ut vel virtute providerit, ne sua substantia violaretur. Namque animam pœnas hic pendere fatentur, cum inter ejus & Dei substantiam nihil velint omnino distare. Si autem istum mundum non factum dicamus, impium est atque ingratum credere, ne illud sequatur, quod Deus eum non fabricarit. Ergo de his atque hujusmodi rebus, aut ordine illo eruditionis, aut nullo modo quidquam requirendum est.

CAPUT XVIII. Quo ordine anima provehitur ad cognitionem sui & ipsius unitatis.

47. ET ne quisquam latissimum aliquid nos complexos esse arbitretur, hoc dico planius atque brevius. Ad istarum rerum cognitionem neminem adspirare debere sine illa quasi duplici scientia bonæ disputationis, potentiæque numerorum. Si quis etiam hoc plurimum putat, solos numeros optime noverit, aut solam dialecticam. Si & hoc infinitum est, tantum perfecte sciat quid sit unum in numeris, quantumque valeat, nondum in illa summa lege summoque ordine rerum omnium, sed in iis quæ quotidie passim sentimus atque agimus. Excipit enim hanc eruditionem jam ipsa philosophiæ disciplina, & in ea nihil plus invenit quam quid sit unum, sed longe altius longeque divinius. Cujus duplex quæstio est: una de anima, altera de Deo. Prima efficit ut nosmetipsos noverimus, altera ut originem nostram. Illa nobis dulcior, ista carior: illa nos dignos beata vita, beatos hæc facit. Prima est illa discentibus, ista jam doctis. Hic est ordo studiorum sapientiæ, per quem fit quisque idoneus ad intelligendum ordinem rerum, id est, ad dignoscendos duos mundos, & ipsum parentem universitatis, Cujus nulla scientia est in anima nisi scire quomodo eum nesciat.

48. Hunc igitur ordinem tenens anima jam philosophiæ tradita, primo se ipsam inspicit: & cui jam illa eruditio persuasit, aut suam, aut se ipsam esse rationem, in ratione autem aut nihil esse melius & potentius numeris, aut nihil aliud quam numerum esse rationem; ita secum loquetur: Ego quodam meo motu interiore & occulto, ea quæ discenda sunt possum discernere & connectere, & hæc vis mea ratio vocatur. Quid autem discernendum est, nisi quod aut unum putatur & non est, aut certe non tam unum est quam putatur? Item cur quid connectendum est, nisi ut unum fiat, quantum potest? Ergo & in discernendo & in connectendo, unum volo, & unum amo. Sed cum discerno, purgatum: cum connecto, integrum volo. In illa parte vitantur aliena, in hac propria copulantur, ut unum aliquid perfectum fiat. Lapis ut esset lapis, omnes ejus partes, omnisque natura in unum solidata est. Quid arbor, nonne arbor non esset, si una non esset? Quid membra cujuslibet animantis ac viscera, & quidquid est eorum e quibus constat? certe si unitatis patiantur divortium, non erit animal. Amici quid aliud quam unum esse conantur? & quanto magis unum, tanto magis amici sunt. Populus una civitas est, cui est periculosa dissensio: quid est autem dissentire nisi non unum sentire? Ex multis militibus fit unus exercitus, nonne quævis multitudo eo minus vincitur, quo magis in unum coit? unde ipsa coitio in unum, cuneus nominatus est, quasi couneus. Quid amor omnis, nonne unum vult fieri cum eo quod amat, & si ei contingat, unum cum eo fit? Voluptas ipsa non ob aliud delectat vehementius, nisi quod amantia sese corpora in unum coguntur. Dolor unde pernicioſus est? quia id quod unum erat, [a] dissicere nititur. * Ergo molestum & periculosum est, cum eo unum fieri quod separari potest.

Omnia in unũ tendunt.

[a] * CAPUT XIX. Homo unde brutis præstantior. quomodo possit videre Deum.

49. Ex multis rebus passim ante jacentibus, deinde in unam formam congregatis, unam facio domum. Melior ego, si quidem ego facio, illa fit: ideo melior quia facio, non dubium est inde me esse meliorem quam domus est. Sed non inde sum melior hirundine, aut apicula; nam & illa nidos affabre struit, & illa favos: sed his melior, quia rationale animal sum. At si in ratis dimensionibus ratio est, numquidnam & aves quod fabricant, minus apte congruenterque dimensum est? Immo numerosissimum est. Non ergo numerosa faciendo sed numeros cognoscendo, melior sum. Quid ergo, illæ nescientes operari numerosa poterant? Poterant profecto. Unde id docetur? Ex eo quod nos quoque certis dimensionibus linguam dentibus & palato accommodamus, ut ex ore litteræ ac verba prorumpant, nec tamen cogitamus cum loquimur, quo motu oris id facere debeamus. Deinde quis bonus cantator, etiam si musicæ sit imperitus, non ipso sensu naturali & rhythmum & melos perceptum memoria custodiat in canendo? quo quid fieri numerosius potest? Hoc nescit indoctus, sed tamen facit operante natura. Quando autem melior, & pecoribus præponendus? Quando novit quod facit? At nihil aliud me pecori præponit, nisi quod rationale animal sum.

50. Quomodo igitur immortalis est ratio, & ego simul & rationale & mortale quiddam esse definior?

An

a Lov. *discindere*. Er. *disficere* Bad. *dishicere*. At Am. & MSS. decem præferunt, *difficere*. quod verbum antiquis auctoribus receptum esse observant eruditi & MSS. ope passim restituunt.

An ratio non eſt immortalis? Sed unum ad duo, vel duo ad quatuor, veriſſima ratio eſt. Nec magis heri fuit iſta ratio vera quam hodie: nec magis cras aut poſt annum erit vera: nec ſi omnis iſte mundus concidat, poterit iſta ratio non eſſe. Iſta enim ſemper talis eſt; mundus autem iſte nec heri habuit, nec cras habebit quod habet hodie, nec hodierno ipſo die, vel ſpatio unius horæ eodem loco ſolem habuit: ita cum in eo nihil manet, nihil vel parvo ſpatio temporis habet eodem modo. Igitur ſi immortalis eſt ratio, & ego qui iſta omnia vel diſcerno vel connecto, ratio ſum: illud quo mortale appellor, non eſt meum. Aut ſi anima non id eſt quod ratio, & tamen ratione utor, & per rationem melior ſum: a deteriore ad melius, a mortali ad immortale fugiendum eſt. Hæc & alia multa ſecum anima bene erudita loquitur, atque agitat: quæ perſequi nolo, ne cum ordinem vos docere cupio, modum excedam, qui pater eſt ordinis. Gradatim enim ſe, & ad mores vitamque optimam non jam ſola fide, ſed certa ratione perducit. Cui numerorum vim atque potentiam diligenter intuenti, nimis indignum videbitur & nimis flendum, per ſuam ſcientiam verſum bene currere citharamque concinere, & ſuam vitam ſeque ipſam quæ anima eſt, devium iter ſequi, & dominante ſibi libidine, cum turpiſſimo ſe vitiorum ſtrepitu diſſonare.

51. Cum autem ſe compoſuerit & ordinaverit, ac concinnam pulcramque reddiderit, audebit jam Deum videre, atque ipſum fontem, unde manat omne verum, ipſumque Patrem Veritatis. Deus magne, qui erunt illi oculi, quam ſani, quam decori, quam valentes, quam conſtantes, quam ſereni, quam beati. Quid autem eſt illud quod vident? Quid quæſo? Quid arbitremur, quid æſtimemus, quid loquamur? Quotidiana verba occurrunt, & ſordidata ſunt omnia viliſſimis rebus. Nihil amplius dicam, niſi promitti nobis adſpectum pulcritudinis, cujus imitatione pulcra, cujus comparatione fœda ſunt cetera. Hanc quiſquis viderit (videbit autem qui bene vivit, bene orat, bene ſtudet) quando eum movebit, cur alius optans habere filios non habeat, alius abundantes exponat, alius oderit naſcituros, diligat alius natos. Quomodo non repugnet nihil futurum eſſe, quod non ſit apud Deum, ex quo neceſſe eſt ordine omnia fieri, & tamen non fruſtra Deum rogari. Poſtremo quando juſtum virum movebunt, aut ulla onera, aut ulla pericula, aut ulla faſtidia, aut ulla blandimenta fortunæ? In hoc enim ſenſibili mundo vehementer conſiderandum eſt, quid ſit tempus & locus; ut quod delectat in parte, ſive loci ſive temporis, intelligatur tamen multo eſſe melius totum, cujus illa pars eſt: & rurſus quod offendit in parte, perſpicuum ſit homini docto, non ob aliud offendere, niſi quia non videtur totum, cui pars illa mirabiliter congruit. In illo vero mundo intelligibili quamlibet partem tamquam totum pulcram eſſe atque perfectam. Dicentur iſta latius, ſi veſtra ſtudia ſive memoratum iſtum a nobis, ſive alium fortaſſe breviorem atque commodiorem, rectum tamen ordinem, ut hortor ac ſpero, tenere inſtituerint, atque omnino graviter conſtanterque tenuerint.

CAPUT XX. Epilogus hortans ad bonam vitam. 1. Retr. c. 3. n. 3.

52. QUOD ut nobis liceat, ſumma opera danda eſt optimis moribus: Deus enim noſter aliter nos exaudire non poterit. Bene autem viventes facillime exaudiet. Oremus ergo, non ut nobis divitiæ, vel honores, vel hujuſmodi res fluxæ atque nutantes, & quovis reſiſtente tranſeuntes, ſed ut ea proveniant, quæ nos bonos faciant ac beatos. Quæ vota ut devotiſſime impleantur, tibi maxime hoc negotium, mater, injungimus, cujus precibus indubitanter credo, atque confirmo mihi iſtam mentem Deum dediſſe, ut inveniendæ veritati nihil omnino præponam, nihil aliud velim, nihil cogitem, nihil amem. Nec deſino credere nos hoc tantum bonum, quod te promerente concupivimus, eadem te petente adepturos: jam vero te Alypi quid horter, quid moneam? qui propterea nimius non es, quia talia quantumvis amare, fortaſſe ſemper parum, nimium vero numquam recte dici poteſt.

53. Hic ille: Vere effeciſti, inquit, ut memoriam doctiſſimorum ac magnorum virorum, quæ aliquando pro rerum magnitudine incredibilis videbatur, & quotidiana conſideratione, & iſta præſenti quæ in te nobis eſt admiratione, non ſolum dubiam non habeamus, verum etiam ſi neceſſe ſit de illa jurare poſſimus. Quid enim nobis, nonne illa venerabilis ac prope divina, quæ jure & habita eſt, & probata Pythagoræ diſciplina, abs te hodie noſtris etiam pene oculis reſerata eſt? Cum & vitæ regulas, & ſcientiæ non tam itinera quam ipſos campos, ac liquida æquora, & quod illi viro magnæ venerationi fuit, ipſa etiam ſacraria veritatis ubi eſſent, qualia eſſent, quales quærerent, & breviter, & ita plene ſignificaſti, ut quamvis ſuſpicemur, & credamus tibi eſſe adhuc ſecretiora, tamen non abſque impudentia nos putemus, ſi amplius quidquam flagitandum abs te arbitremur. 1. Retr. c. 3. n. 3.

54. Accipio iſta, inquam, libenter. Neque enim me tam verba tua, quæ vera non ſunt, quam verus in verbis animus delectat atque excitat. Et bene quod ei mittere ſtatuimus has litteras, qui de nobis ſolet libenter multa mentiri. Si qui autem alii fortaſſe legerint, neque hos metuo, ne tibi ſuccenſeant. Quis enim amantis errori in judicando non benevolentiſſime ignoſcat? Quod autem Pythagoræ mentionem feciſti, neſcio quo illo divino ordine occulto tibi in mentem veniſſe credo. Res enim multum neceſſaria mihi prorſus exciderat, quam in illo viro (ſi quid litteris memoriæ mandatis credendum eſt; quamvis Varroni quis non credat?) mirari & pene quotidianis, ut ſcis, efferre laudibus ſoleo, quod regendæ reipublicæ diſciplinam ſuis auditoribus ultimam tradebat jam doctis, jam perfectis, jam ſapientibus, jam beatis. Tantos ibi enim fluctus videbat, ut eis nollet committere niſi virum, qui & in regendo pene divine ſcopulos evitaret, & ſi omnia defeciſſent, ipſe illis fluctibus quaſi ſcopulus fieret. De ſolo enim ſapiente veriſſime dici poteſt, 1. Retr. c. 3. n. 3.

Ille velut pelagi rupes immota reſiſtit: Æn. l. 7

Et cetera quæ luculentis in hanc ſententiam verſibus dicta ſunt. Hic finis diſputationis factus eſt, lætiſque omnibus & multum ſperantibus conſeſſum dimiſimus: cum jam nocturnum lumen fuiſſet illatum,

ADMO-

ADMONITIO
DE SEQUENTIBUS DUOBUS SOLILOQUIORUM LIBRIS.

CUM id operis molitus eſt Auguſtinus, verſabatur adhuc in jure Caſſiſiaco ex lib. 9. Conf. cap. 4. agebatque annum ætatis trigeſimum tertium, ut ipſe hic teſtatur lib. 1. cap. 10. Quapropter ſub initium anni Chriſti trecenteſimi octogeſimi ſeptimi collocandum videtur; niſi forte quis velit ad ſuperioris anni finem cum aliis hactenus recenſitis operibus pertinere.

In primo libro ſeipſe ad vivum depingit, nova quadam, ſed perquam familiari methodo edocturus quemadmodum comparatum eſſe oporteat eum, qui Dei & animæ capeſſere ſcientiam cupit. Loquitur vero in primis de mentis ſanitate ſubſidio fidei, ſpei & caritatis procuranda, & mentis oculum dum ab omni rerum inferiorum cupiditate purgatus ſit, in ſolem illum haud impune adtolli, nedum in eo defigi poſſe oſtendit. Secundus liber in eo verſatur totus, ut demonſtretur numquam intermorituram eſſe veritatem; unde ipſius animæ quæ veritatis ſedes eſt, immortalitas colligitur.

LIB. I. RETRACT. CAPUT IV.

INTER hæc ſcripſi etiam duo volumina ſecundum ſtudium meum & amorem, ratione indagandæ veritatis, de his rebus, quas maxime ſcire cupiebam, me interrogans, mihique reſpondens, tamquam duo eſſemus, ratio & ego, cum ſolus eſſem; unde hoc opus *Soliloquia* nominavi, ſed imperfectum remanſit, ita tamen ut in primo libro quæreretur, & utcumque appareret, qualis eſſe debeat qui vult percipere ſapientiam, quæ utique non ſenſu corporis, ſed mente percipitur: & quadam ratiocinatione in libri fine colligitur, ea quæ vere ſunt immortalia eſſe. In ſecundo autem, de immortalitate animæ diu res agitur, & non peragitur.

2. In his ſane libris non approbo quod in oratione dixi, *Deus qui niſi mundos verum ſcire noluiſti.* L. 1 c. 1. 1. Sen. diſt. 1. cap. 1. Reſponderi enim poteſt, multos etiam non mundos multa ſcire vera: neque enim definitum eſt hic quid ſit verum, quod niſi mundi ſcire non poſſint; & quid ſit ſcire. Et illud quod ibi poſitum eſt, *Deus cujus regnum eſt totus mundus, quem ſenſus ignorat*; ſi Deus intelligendus eſt, addenda fuerant verba ut diceretur, quem mortalis corporis ſenſus ignorat. Si autem mundus dictus eſt, quem ſenſus ignorat, ille recte intelligitur, qui futurus eſt cælo novo & terra nova: ſed etiam hic addenda erant illa, ut diceretur; mortalis corporis ſenſus. Sed illo more adhuc loquebar, quo ſenſus proprie corporis appellatur; nec aſſidue repetendum eſt, quod & ſuperius inde jam dixi, ſed hoc recolendum, ubicumque iſta locutio in meis litteris invenitur. L. 1. c. 1. 1. Retr. c. 1. & 3.

3. Et ubi dixi de Patre & Filio, *Qui gignit, & quem gignit, unum eſt.* Dicendum fuit, unum ſunt, ſicut aperte ipſa veritas loquitur, dicens: *Ego & Pater unum ſumus.* Nec illud mihi placet, quod in iſta vita Deo intellecto jam beatam eſſe animam dixi, niſi forte ſpe. Item quod dixi, *ad ſapientiæ conjunctionem non una via perveniri*, non bene ſonat, quaſi alia via ſit præter Chriſtum, qui dixit: *Ego ſum via.* Vitanda ergo erat hæc offenſio aurium religioſarum; quamvis alia ſit illa univerſalis via, aliæ autem viæ de quibus in Pſalmo canimus: *Vias tuas Domine notas fac mihi, & ſemitas tuas doce me.* Et in eo quod ibi dictum eſt, *penitus eſſe iſta ſenſibilia fugienda*, cavendum fuit ne putaremur illam Porphyrii falſi philoſophi tenere ſententiam, qua dixit: Omne corpus eſſe fugiendum. Non autem dixi ego omnia ſenſibilia, ſed, *iſta*, hoc eſt, corruptibilia; ſed hoc potius dicendum fuit: Non autem talia ſenſibilia futura ſunt in futuri ſæculi cælo novo & terra nova. L. 1. c. 7. Johan. 10. 30. L. 1 c. 13 Johan. 14. 6. Pſal. 24. 4. L. 1. c. 14.

4. Item quodam loco dixi, quod diſciplinis liberalibus eruditi, ſine dubio in ſe illas oblivione obrutas eruunt diſcendo, & quodam modo refodiunt. Sed hoc quoque improbo: credibilius eſt enim, propterea vera reſpondere de quibuſdam diſciplinis, etiam imperitos earum, quando bene interrogantur, quia præſens eſt eis, quantum id capere poſſunt, lumen rationis æternæ, ubi hæc immutabilia vera conſpiciunt; non quia ea noverant aliquando, & obliti ſunt, quod Platoni, vel talibus viſum eſt. Contra quorum opinionem quanta pro ſuſcepto opere dabatur occaſio, in lib. 12. de Trinitate diſſerui. Hoc opus ſic incipit: *Volventi mihi multa ac varia mecum.* L. 2. c. 20 cap. 25.

S. AU-

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI SOLILOQUIORUM LIBRI DUO.*

* Scripti sub initium an. Chr. 387.

LIBER PRIMUS.

Instituit se ipse Augustinus ad capessendam Dei & animæ scientiam; ac primum divinam opem implorat, tum agnita illius, quam concupiscit, scientiæ præcellentia, colloquitur secum de animi sui sanitate promovenda, ut ad contemplandum Deum tuto demum assurgat. Ad extremum libri colligit ea quæ vere sunt, immortalia esse.

CAPUT I. Precatio ad Deū.

VOLVENTI mihi multa ac varia A mecum diu, ac per multos dies sedulo quærenti memetipsum ac bonum meum, quidve mali evitandum esset: ait mihi subito, sive ego ipse, sive alius quis extrinsecus sive intrinsecus, nescio. Nam hoc ipsum est quod magnopere scire molior. Ait ergo mihi, RATIO, Ecce, fac te invenisse aliquid, cui commendabis ut pergas ad alia? A. Memoriæ scilicet. R. B Tantane illa est ut excogitata omnia bene servet? A. Difficile est, immo non potest. R. Ergo scribendum est. Sed quid agis, quod valetudo tua scribendi laborem recusat? Nec ista dictari debent, nam solitudinem meram desiderant. A. Verum dicis. Itaque prorsus nescio quid agam. R. Ora salutem & auxilium, quo ad concupita pervenias, & hoc ipsum litteris manda, ut prole tua fias animosior. Deinde quod invenis paucis concludiunculis breviter collige. Nec C modo cures invitationem turbæ legentium, paucis ista sat erunt civibus tuis. A. Ita faciam.

2. Deus universitatis conditor, præsta mihi primum ut bene te rogem, deinde ut me agam dignum quem exaudias, postremo ut liberes. Deus per quem omnia, quæ per se non essent, tendunt esse. Deus qui ne id quidem quod se invicem perimit, perire permittis. Deus qui de nihilo mundum istum creasti, quem omnium oculi sentiunt pulcherrimum. Deus D qui malum non facis, & facis esse ne pessimum fiat. Deus qui paucis ad id quod vere est refugientibus, ostendis malum nihil esse. Deus per quem universitas etiam cum sinistra parte perfecta est. Deus a quo dissonantia usque in extremum nulla est, cum deteriora melioribus concinunt. Deus quem amat omne quod potest amare, sive sciens, sive nesciens. Deus in quo sunt omnia, cui tamen universæ creaturæ, nec turpitudo turpis est, nec malitia nocet, nec error erat. E Deus qui nisi mundos verum scire noluisti. Deus pater veritatis, pater sapientiæ, pater veræ summæque vitæ, pater beatitudinis, pater boni & pulcri, pater intelligibilis lucis, pater evigilationis atque illuminationis nostræ, pater pignoris quo admonemur redire ad te.

1. Retr. c. 4. n. 2. 1. Sent. dist. 2. cap. 1.

3. Te invoco Deus veritas, in quo & a quo & per quem vera sunt, quæ vera sunt omnia. Deus sapientia, in quo & a quo & per quem sapiunt, quæ sapiunt omnia. Deus vera & summa vita, in quo & a quo & per quem vivunt, quæ vere summeque vivunt omnia. Deus beatitudo, in quo & a quo & per quem beata sunt quæ beata sunt omnia. Deus bonum & pulcrum, in quo & a quo & per quem bona & pulcra sunt, quæ bona & pulcra sunt omnia. Deus intelligibilis lux, in quo & a quo & per quem intelligibiliter lucent, quæ intelligibiliter lucent omnia. Deus cujus regnum est totus mundus, quem sensus ignorat. Deus de cujus regno lex etiam in ista regna describitur. 1. Retr. c. 1. n. 2. Deus a quo averti, cadere: in quem converti, resurgere: in quo manere, consistere est. Deus a quo exire, emori: in quem redire, reviviscere: in quo habitare, vivere est. Deus quem nemo amittit, nisi deceptus: quem nemo quærit, nisi admonitus: quem nemo invenit nisi purgatus. Deus quem relinquere, hoc est quod perire: quem adtendere, hoc est quod amare: quem videre, hoc est quod habere. Deus cui nos fides excitat, spes erigit, caritas jungit. Deus per quem vincimus inimicum, te deprecor. Deus [a] per quem accepimus, ne omnino periremus. Deus a quo admonemur ut vigilemus. Deus per quem a malis bona separamus. Deus per quem mala fugimus, & bona sequimur. Deus per quem non cedimus adversitatibus. Deus per quem bene servimus & bene dominamur. Deus per quem discimus aliena esse quæ aliquando nostra, & nostra esse quæ aliquando aliena putabamus. Deus per quem malorum escis atque illecebris non hæremus. Deus per quem nos res minutæ non minuunt. Deus per quem melius nostrum deteriori subjectum non est. Deus per quem mors absorbetur in victoriam. Deus qui nos convertis. Deus qui nos eo quod non est exuis, & eo quod est induis. Deus qui nos exaudibiles facis. Deus qui nos munis. Deus qui nos in omnem veritatem inducis. Deus qui nobis omnia bona loqueris, nec insanos facis, nec a quoquam fieri finis. Deus qui nos revocas in viam. Deus qui nos deducis ad januam. Deus qui facis ut pulsantibus aperiatur. Deus qui nobis das panem vitæ. Deus per quem sitimus potum, quo

a In MSS. septem ex potioribus, *Deus quem accepimus*.

quo hausto numquam sitiamus. Deus qui arguis sæculum de peccato, de justitia, & de judicio. Deus per quem nos non movent qui minime credunt. Deus per quem improbamus eorum errorem, qui animarum merita nulla esse apud te putant. Deus per quem non servimus infirmis & egenis elementis. Deus qui nos purgas, & ad divina præparas præmia, adveni mihi propitius tu.

4. Quidquid a me dictum est, unus Deus tu, tu veni mihi in auxilium, una æterna vera substantia, ubi nulla discrepantia, nulla confusio, nulla transitio, nulla indigentia, nulla mors. Ubi summa concordia, summa evidentia, summa constantia, summa plenitudo, summa vita. Ubi nihil deest, nihil redundat. Ubi qui gignit, & quem gignit unum est. Deus cui serviunt omnia, quæ serviunt, cui obtemperat omnis bona anima. Cujus legibus rotantur poli, cursus suos sidera peragunt, sol exercet diem, luna temperat noctem: omnisque mundus per dies vicissitudine lucis & noctis, per menses incrementis decrementisque lunaribus, per annos veris, æstatis, autumni & hyemis succession ibus, per lustra perfectione cursus solaris, per magnos orbes recursu in ortus suos siderum, magnam rerum constantiam quantum sensibilis materia patitur, temporum ordinibus replicationibusque custodit. Deus cujus legibus in ævo stantibus, motus instabilis rerum mutabilium perturbatus esse non sinitur, frenisque circumeuntium sæculorum semper ad similitudinem stabilitatis revocatur: cujus legibus arbitrium animæ liberum est, bonisque præmia & malis pœnæ, fixis per omnia necessitatibus distributæ sunt. Deus a quo manant usque ad nos omnia bona, a quo coercentur a nobis omnia mala. Deus supra quem nihil, extra quem nihil, sine quo nihil est. Deus sub quo totum est, in quo totum est, cum quo totum est. Qui fecisti hominem ad imaginem & similitudinem tuam, quod qui se ipse novit, agnoscit. Exaudi, exaudi, exaudi me Deus meus, Domine meus, rex meus, pater meus, causa mea, spes mea, res mea, honor meus, domus mea, patria mea, salus mea, lux mea, vita mea. Exaudi, exaudi, exaudi me more illo tuo paucis notissimo.

1. Retr. c. 4. n. 3.

5. Jam te solum amo, te solum sequor, te solum quæro, tibi soli servire paratus sum, quia tu solus juste dominaris, tui juris esse cupio. Jube quæso atque impera quidquid vis, sed sana & aperi aures meas, quibus voces tuas audiam. Sana & aperi oculos meos, quibus nutus tuos videam. Expelle a me insaniam, ut recognoscam te. Dic mihi qua adtendam, ut adspiciam te, & omnia me spero quæ jusseris esse facturum. Recipe, oro, fugitivum tuum, Domine clementissime pater: jamjam satis pœnas dederim, satis inimicis tuis, quos sub pedibus habes, servierim, satis fuerim fallaciarum ludibrium. Accipe me ab istis fugientem famulum tuum, quia & isti me quando a te fugiebam acceperunt alienum. Ad te mihi redeundum esse sentio: pateat mihi pulsanti janua tua: quomodo ad te perveniatur doce me. Nihil aliud habeo quam voluntatem: nihil aliud scio nisi fluxa & caduca spernenda esse, certa & æterna requirenda. Hoc facio, Pater, quia hoc solum novi, sed unde ad te perveniatur ignoro. Tu mihi suggere, tu ostende, tu viaticum præbe. Si fide te inveniunt, qui ad te refugiunt, fidem da: si virtute, virtutem: si scientia, scientiam. Auge in me fidem, auge spem, auge caritatem. O admiranda & singularis bonitas tua!

6. Ad te ambio, & quibus rebus ad te ambiatur, a te rursum peto. Tu enim si deseris, peritur: sed non deseris, quia tu es summum bonum, QUOD nemo recte quæsivit, & minime invenit. OMNIS autem recte quæsivit, quem tu recte quærere fecisti. Fac me Pater quærere te, vindica me ab errore: quærenti te mihi nihil aliud pro te occurrat. Si nihil aliud desidero quam te, inveniam te jam quæso Pater. Si autem est in me superflui alicujus appetitio, tu ipse me munda, & fac idoneum ad videndum te. Ceterum de salute hujus mortalis corporis mei, quamdiu nescio quid mihi ex eo utile sit, vel eis quos diligo, tibi illud committo Pater sapientissime atque optime, & pro eo quod ad tempus admonueris deprecabor: tantum oro excellentissimam clementiam tuam, ut me penitus ad te convertas, nihilque mihi repugnare facias tendenti ad te, jubeasque me dum hoc ipsum corpus ago atque porto, purum, magnanimum, justum, prudentemque esse, perfectumque amatorem perceptoremque sapientiæ tuæ, & dignum habitatione atque habitatorem beatissimi regni tui: amen. Amen.

CAPUT II. Quid amandum.

7. A. ECCE oravi Deum. R. Quid ergo scire vis? A. Hæc ipsa omnia quæ oravi. R. Breviter ea colli-ge. A. Deum & animam scire cupio. R. Nihilne plus? A. Nihil omnino. R. Ergo incipe quærere. Sed prius explica quomodo tibi si demonstretur Deus, possis dicere, sat est. A. Nescio quomodo mihi demonstrari debeat, ut dicam, sat est: non enim credo me scire aliquid sic, quomodo scire Deum desidero. R. Quid ergo agimus? Nonne censes prius tibi esse sciendum, quomodo tibi Deum scire satis sit, quo cum perveneris non amplius quæras? A. Censeo quidem: sed quo pacto fieri possit, non video. Quid enim Deo simile umquam intellexi, ut possim dicere quomodo hoc intelligo, sic volo intelligere Deum? R. Qui nondum Deum nosti, unde nosti nihil te nosse Deo simile? A. Quia si aliquid Deo simile scirem, sine dubio id amarem: nunc autem nihil aliud amo quam Deum & animam, quorum neutrum scio. R. Non igitur amas amicos tuos? A. Quo pacto eos possum amans animam non amare? R. Hoc modo ergo & pulices & cimices amas? A. Animam me amare dixi, non animalia. R. Aut homines non sunt amici tui, aut eos non amas? Omnis enim homo est animal, & animalia te non amare dixisti. A. Et homines sunt, & eos amo, non eo quod animalia, sed eo quod homines sunt, id est, ex eo quod rationales animas habent, quas amo etiam in latronibus. Licet enim mihi in quovis amare rationem, cum illum jure oderim, qui male utitur eo quod amo. Itaque tanto magis amo amicos meos, quanto magis bene utuntur anima rationali, vel certe quantum desiderant ea bene uti.

CAPUT III. Cognitio Dei.

8. R. ACCIPIO istud: sed tamen si quis tibi diceret, faciam te sic Deum nosse, quomodo nosti Alypium, nonne gratias ageres, & diceres, satis est? A. Agerem quidem gratias, sed satis esse non dicerem. R. Cur quæso? A. Quia Deum ne sic quidem novi quomodo Alypium, & tamen Alypium non satis novi. R. Vide ergo ne impudenter velis satis Deum nosse, qui Alypium non satis nosti. A. Non sequitur. Nam in comparatione siderum, quid est mea cœna vilius? &

tamen

tamen cras quid ſim cœnaturùs ignoro: quo autem ſigno luna futura ſit, non impudenter me ſcire profiteor. R. Ergo vel ita Deum noſſe tibi ſatis eſt, ut noſti quo cras ſigno luna curſura ſit? A. Non eſt ſatis: nam hoc ſenſibus approbo. Ignoro autem utrum vel Deus vel aliqua naturæ occulta cauſſa ſubito lunæ ordinem curſumque commutet: quod ſi acciderit, totum illud quod præſumſeram falſum erit. R. Et credis hoc fieri poſſe? A. Non credo. Sed ego quid ſciam quæro, non quid credam. Omne autem quod ſcimus, recte fortaſſe etiam credere dicimur; at non omne quod credimus, etiam ſcire. R. Reſpuis igitur in hac cauſſa omne teſtimonium ſenſuum? A. Prorſus reſpuo. R. Quid, illum familiarem tuum quem te adhuc ignorare dixiſti, ſenſu vis noſſe, an intellectu? A. Senſu quidem quod in eo novi, ſi tamen ſenſu aliquid noſcitur, & vile eſt, & ſatis eſt. Illam vero partem qua mihi amicus eſt, id eſt, ipſum animum, intellectu aſſequi cupio. R. Poteſtne aliter noſci? A. Nullo modo. R. Amicum igitur tuum & vehementer familiarem, audes tibi dicere eſſe ignotum? A. Quidni audeam? ILLAM enim legem amicitiæ juſtiſſimam eſſe arbitror, qua præſcribitur, ut ſicut non minus, ita nec plus quiſque amicum, quam ſeipſum diligat. Itaque cum memetipſum ignorem, qua poteſt a me affici contumelia, quem mihi eſſe dixero ignotum, cum præſertim (ut credo) ne ipſe quidem ſe noverit? R. Si ergo iſta quæ ſcire vis, ex eo ſunt genere quæ intellectus aſſequitur, cum dicerem impudenter te velle Deum ſcire, cum Alypium neſcias, non debuiſti mihi cœnam tuam & lunam proferre pro ſimili, ſi hæc, ut dixiſti, ad ſenſum pertinent.

CAPUT IV. Certa ſcientia quæ.

9. SED quid ad nos: Nunc illud reſponde. Si ea quæ de Deo dixerunt Plato & Plotinus vera ſunt, ſatiſne tibi eſt ita Deum ſcire, ut illi ſciebant? A. Non continuo ſi ea quæ dixerunt, vera ſunt, etiam ſciſſe illos ea neceſſe eſt. Nam multi copioſe dicunt quæ neſciunt, ut ego ipſe omnia quæ oravi, me dixi ſcire cupere, quod non cuperem ſi jam ſcirem: unum igitur eo minus illa dicere potui? Dixi enim non quæ intellectu comprehendi, ſed quæ undecumque collecta memoriæ mandavi, & quibus accommodavi quantam potui fidem: ſcire autem aliud eſt. R. Dic quæſo, ſciſne ſaltem in geometrica diſciplina, quid ſit linea? A. Iſtud plane ſcio. R. Nec in iſta profeſſione vereris Academicos? A. Non omnino. Illi enim ſapienter errare noluerunt: ego autem ſapiens non ſum. Itaque adhuc non vereor earum rerum quas novi ſcientiam profiteri. Quod ſi, ut cupio, pervenero ad ſapientiam, faciam quod illa monuerit. R. Nihil renuo: ſed ut quærere cœperam, ita ut lineam noſti, noſti etiam pilam quam ſphæram nominant? A. Novi. R. Æque utrumque noſti, an aliud alio magis aut minus? A. Æque prorſus. Nam in utroque nihil fallor. R. Quid hæc, ſenſibuſne percepiſti, an intellectu? A. Immo ſenſus in hoc negotio quaſi navim ſum expertus. Nam cum ipſi me ad locum quo tendebam pervexerint, ubi eos dimiſi, & jam velut in ſalo poſitus, cœpi cogitatione iſta volvere, diu mihi veſtigia titubarunt. Quare citius mihi videtur in terra poſſe navigari, quam geometricam ſenſibus percipi, quamvis primo diſcentes aliquantum adjuvare videantur. R. Ergo iſtarum rerum diſciplinam, ſi qua tibi eſt, non dubitas vocari ſcientiam? A. Non ſi Stoici ſinant, qui ſcientiam tribuunt nulli niſi ſapienti. Perceptionem ſane iſtorum me habere non nego; quam etiam ſtultitiæ concedunt: ſed nec iſtos quidquam pertimeſco: prorſus hæc quæ interrogaſti ſcientia teneo: perge modo videam quorſum iſta quæris. R. Ne propera, otioſi ſumus. Intentus tantum accipe, ne quid temere concedas. Gaudentem te ſtudeo reddere de rebus quibus nullum caſum pertimeſcas, & quaſi parvum negotium ſit, præcipitare jubes? A. Ita Deus faxit ut dicis. Itaque arbitrio tuo rogato, & objurgato gravius ſi quidquam tale poſthac.

10. Ergo lineam in duas lineas per longum ſcindi manifeſtum tibi eſt nullo modo poſſe? A. Manifeſtum. R. Quid tranſverſim? A. Quid, niſi infinite ſecari poſſe? R. Quid ſphæram ex una qualibet parte a medio, ne duos quidem pars circulos habere poſſe pariter lucet? A. Pariter omnino. R. quid linea & ſphæra, unumne aliquid tibi videntur eſſe, an quidquam inter ſe differunt? A. Quis non videat differre plurimum? R. At ſi æque illud atque hoc noſti, & tamen inter ſe, ut fateris, plurimum differunt, eſt ergo differentium rerum ſcientia indifferens. A. Quis enim negavit? R. Tu paulo ante. Nam cum te rogaſſem quomodo velis Deum noſſe, ut poſſis dicere, ſatis eſt: reſpondiſti te ideo nequire hoc explicare quia nihil haberes perceptum, ſimiliter atque Deum cupis percipere, nihil enim te ſcire Deo ſimile. Quid ergo nunc, linea vel ſphæra ſimiles ſunt? A. Quis hoc dixerit? R. Sed ego quæſiveram, non quid tale ſcires, ſed quid ſcires ſic, quomodo Deum ſcire deſideras. Sic enim noſti lineam ut noſti ſphæram, cum ſe non ſic habeat linea, ut ſe habet ſphæra. Quamobrem reſponde utrum tibi ſatis ſit ſic Deum noſſe, ut pilam illam geometricam noſti: hoc eſt, ita de Deo nihil ut de illa dubitare.

CAPUT V. Diſſimilium eadem aut par ſciētia.

11. A. QUÆSO te quamvis vehementer urgeas atque convincas, non audeo tamen dicere ita me velle Deum ſcire ut hæc ſcio. Non ſolum enim res, ſed ipſa etiam ſcientia mihi videtur eſſe diſſimilis. Primo quia nec linea & pila tantum inter ſe differunt, ut tamen eorum cognitionem una diſciplina non contineat: nullus autem geometres Deum ſe docere profeſſus eſt. Deinde ſi Dei & iſtarum rerum ſcientia par eſſet, tantum gauderem quod iſta novi, quantum me Deo cognito gaviſurum eſſe præſumo. Nunc autem permultum hæc in illius comparatione contemno, ut nonnumquam videatur mihi, ſi illum intellexero, & modo illo quo videri poteſt videro, hæc omnia de mea notitia eſſe peritura. Siquidem nunc præ illius amore jam vix mihi veniunt in mentem. R. Eſto plus te ac multo plus quam de iſtis Deo cognito gaviſurum, rerum tamen non intellectus diſſimilitudine: niſi forte alio viſu terram, alio ſerenum cælum intueris, cum tamen multo plus illius quam hujus adſpectus te permulceat. Oculi autem ſi non falluntur, credo te interrogatum, utrum tibi tam certum ſit terram te videre quam cælum, tam tibi certum eſſe reſpondere debere, quamvis non tam terræ quam cæli pulcritudine atque ſplendore læteris. A. Movet me fateor hæc ſimilitudo, adducorque ut aſſentiar quantum in ſuo genere a cælo terram, tantum ab intelligibili Dei majeſtate ſpectamina illa diſciplinarum vera & certa differre.

12. R. BE-

CAPUT VI. Sensus animæ in quibus percipit Deum.

12. R. BENE moveris. Promittit enim ratio quæ tecum loquitur, ita se demonstraturam Deum tuæ menti, ut oculis sol demonstratur. Nam [a] mentis quasi sui sunt oculi sensus animæ: disciplinarum autem quæque certissima talia sunt, qualia illa quæ sole illustrantur ut videri possint, veluti terra est atque terrena omnia: Deus autem est ipse qui illustrat. Ego autem ratio ita sum in mentibus, ut in oculis est adspectus. Non enim hoc est habere oculos quod adspicere: aut item hoc est adspicere, quod videre. Ergo animæ tribus quibusdam rebus opus est: ut oculos habeat quibus jam bene uti possit, ut adspiciat, ut videat. [b] Oculi sani mens est ab omni labe corporis pura, id est, a cupiditatibus rerum mortalium jam remota atque purgata: quod ei nihil aliud præstat quam fides primo. Quod enim adhuc ei demonstrari non potest vitiis inquinatæ atque ægrotanti, quia videre nequit nisi sana, si non credat aliter se non esse visuram, non dat operam suæ sanitati. Sed quid si credat quidem ita se rem habere ut dicitur, atque ita se si videre potuerit esse visuram, sanari se tamen posse desperet, nonne se prorsus abjicit atque contemnit, nec præceptis medici obtemperat? A. Omnino ita est, præsertim quia ea præcepta necesse est ut morbus dura sentiat. R. Ergo fidei spes adjicienda est. A. Ita credo. R. Quid si & credat ita se habere omnia, & se speret posse sanari, ipsam tamen quæ promittitur lucem non amet, non desideret, suisque tenebris quæ jam consuetudine jocundæ sunt, se arbitretur debere interim esse contentam, nonne medicum illum nihilo minus respuit? A. Prorsus ita est. R. Ergo tertia caritas necessaria est. A. Nihil omnino tam necessarium. R. Sine tribus istis igitur anima nulla sanatur, ut possit Deum suum videre, id est, intelligere.

Beda in 1. Cor. 13.

13. Cum ergo sanos habuerit oculos, quid restat? A. Ut adspiciat. R. Adspectus animæ, ratio est: sed quia non sequitur ut omnis qui adspicit videat, adspectus rectus atque perfectus, id est, quem visio sequitur, virtus vocatur: est enim virtus vel recta vel perfecta ratio. Sed & ipse adspectus quamvis jam sanos oculos convertere in lucem non potest, nisi tria illa permaneant, fides qua credat ita se rem habere, ad quam convertendus adspectus est, ut visa faciat beatum: spes qua cum bene adspexerit, se visurum esse præsumat: caritas qua videre perfruique desideret. Jam adspectum sequitur ipsa visio Dei, qui est finis adspectus, non quod jam non sit, sed quod nihil amplius habeat quo se intendat: & hæc est vere perfecta virtus, ratio perveniens ad finem suum, quam beata vita consequitur. Ipsa autem visio, intellectus est ille qui in anima est, qui conficitur ex intelligente & eo quod intelligitur: ut in oculis videre quod dicitur, ex ipso sensu constat, atque sensibili, quorum detracto quolibet, videri nihil potest.

CAPUT VII. Fides, spes, caritas, quo usque necessariæ.

14. ERGO cum animæ Deum videre, hoc est Deum intelligere contigerit, videamus utrum adhuc ei tria illa sint necessaria. Fides quare sit necessaria, quum jam videat? Spes nihilo minus, quia jam tenet. Caritati vero non solum nihil detrahetur, sed addetur etiam plurimum. Nam & illam singularem veramque pulcritudinem cum viderit, plus amabit: & nisi ingenti amore oculum infixerit, nec ab adspiciendo usquam declinaverit, manere in illa beatissima visione non poterit. Sed dum in hoc corpore est anima, etiam si plenissime videat, hoc est, intelligat Deum, tamen quia etiam corporis sensus utuntur opere proprio, [c] si nihil quidem valent ad fallendum, non tamen nihil ad ambigendum, potest adhuc dici fides ea, qua his resistitur, & illud potius verum esse creditur. Item quia in ista vita, quamquam Deo intellecto anima jam beata sit, tamen quia multas molestias corporis sustinet, sperandum est ei post mortem omnia ista incommoda non futura. Ergo nec spes dum in hac est vita, animam deserit. Sed cum post hanc vitam tota se in Deum collegerit, caritas restat qua ibi teneatur. Nam neque dicenda est fidem habere quod illa sint vera, quando nulla falsorum interpellatione sollicitatur, neque quidquam sperandum ei restat, cum totum secura possideat. Tria igitur ad animam pertinent, ut sana sit, ut adspiciat, ut videat. Alia vero tria, fides, spes & caritas, primo illorum trium & secundo semper sunt necessaria: tertio vero in hac vita omnia; post hanc vitam sola caritas.

CAPUT VIII. Quæ ad cognoscendū Deum necessaria.

15. NUNC accipe quantum præsens tempus exposcit ex illa similitudine sensibilium, etiam de Deo aliquid nunc me docente. Intelligibilis nempe Deus est, intelligibilia etiam illa disciplinarum spectamina, tamen plurimum differunt. Nam & terra visibilis, & lux, sed terra nisi luce illustrata videri non potest. Ergo & illa quæ in disciplinis traduntur, quæ quisquis intelligit, verissima esse nulla dubitatione concedit, credendum est ea non posse intelligi nisi ab alio quasi suo sole illustrentur. Ergo quomodo in hoc sole tria quædam licet animadvertere, quod est, quod fulget, quod illuminat: ita in illo secretissimo Deo quemvis intelligere, tria quædam sunt, quod est, quod intelligitur, & quod cetera facit intelligi. Hæc duo, id est, te ipsum & Deum ut intelligas, docere te audeo. Sed responde quomodo hæc acceperis, ut probabilia, an ut vera? A. Plane ut probabilia, & in spem quod fatendum est majorem surrexi: nam præter illa duo de linea & pila, nihil abs te dictum est, quod me scire audeam dicere. R. Non est mirandum: non enim quidquam est adhuc ita expositum, ut abs te sit flagitanda perceptio.

CAPUT IX. Amor nostri.

16. SED quid moramur? Aggredienda est via: videamus tamen, quod præcedit omnia, utrum sani simus. A. Hoc tu videris, si vel in te, vel in me aliquantum adspicere potes: Ego quærenti si quid sentio respondebo. R. Amasne aliquid præter tui Deique scientiam? A. Possem respondere, nihil me amare amplius, pro eo sensu qui mihi nunc est, sed tutius respondeo, nescire me. Nam sæpe mihi usu venit, ut cum alia nulla re me crederem commoveri, veniret tamen aliquid in mentem, quod me multo aliter atque præsumseram pungeret. Item sæpe quamvis in cogitationem res aliqua incidens non me pervellerit: re vera tamen veniens perturbavit plus quam putabam: sed modo videor mihi tribus tantum rebus posse commoveri, metu amissionis eorum quos diligo, metu doloris, metu mortis. R. Amas ergo & vitam tecum carissimorum tuorum, & bonam valetudinem tuam, & vitam tuam ipsam in hoc corpore: neque enim aliter amissionem horum metueres. A. Fateor, ita est. R. Modo ergo quod non

a Lov. *Nam mentes quasi sui sunt sensus animis*. Sic aliæ quoque editiones, nisi quod Bad. habet, *animi*; Am. & Er. *animæ*. At MSS. Gallicani septem, *Nam mentis*: & cum iis Anglicani omnes prosequuntur, *quasi sui sunt oculi sensus animæ*.

b Ita MSS. plerique. At Editi, *Oculus animæ mens est* &c.

c Sic plures MSS. At editi habent, *utuntur opere proprio, nihil quidem valente ad fallendum, non tamen nihil agente, potest* &c.

non omnes tecum ſunt amici tui; & quod tua valetudo minus integra eſt, facit animo nonnullam ægritudinem: nam & id eſſe conſequens video. A. Recte vides: negare non poſſum. R. Quid ſi te repente ſano eſſe corpore ſentias & probes, tecumque omnes quos diligis concorditer, liberali otio frui videas, nonne aliquantum tibi etiam lætitia geſtiendum eſt? A. Vere aliquantum, immo ſi hæc præſertim, ut dicis repente provenerint, quando me capiam, quando id genus gaudii vel diſſimulare permittar? R. Omnibus igitur adhuc morbis animi & perturbationibus agitaris. Quænam ergo talium oculorum impudentia eſt, velle illum ſolem videre? A. Ita concluſiſti quaſi prorſus non ſentiam quantum ſanitas mea promoverit, aut quid peſtium receſſerit, quantumque reſtiterit. Fac me iſtud concedere.

CAPUT X. Amor rerum corporis & externarum.

17. R. NONNE vides hos corporis oculos etiam ſanos luce ſolis iſtius ſæpe repercuti & averti, atque ad illa ſua obſcura confugere? Tu autem quid promoveris cogitas, quid velis videre non cogitas: & tamen tecum hoc ipſum diſcutiam quid profeciſſe nos putas. Divitias nullas cupis? A. Hoc quidem non nunc primum. [a] Nam cum triginta-tres annos agam, quatuordecim fere anni ſunt ex quo iſta cupere deſtiti, nec aliud quidquam in his, ſi quo caſu offerrentur, præter neceſſarium victum liberalemque uſum cogitavi. Prorſus mihi unus Ciceronis liber facillime perſuaſit, nullo modo appetendas eſſe divitias, ſed ſi provenerint, ſapientiſſime atque cautiſſime adminiſtrandas. R. Quid honores? A. Fateor eos modo, ac pene his diebus cupere deſtiti. R. Quid uxor? Nonne te delectat interdum pulcra, pudica, morigera, litterata, vel quæ abs te facile poſſit erudiri, afferens etiam dotis tantum, quoniam contemnis divitias, quantum eam prorſus nihilo faciat oneroſam otio tuo, præſertim ſi ſperes certuſque ſis nihil ex ea te moleſtiæ eſſe paſſurum? A. Quantumlibet velis eam pingere atque cumulare bonis omnibus, nihil mihi tam fugiendum quam concubitum eſſe decrevi: nihil eſſe ſentio quod magis ex arce dejiciat animum virilem, quam blandimenta feminea, corporumque ille contactus, ſine quo uxor haberi non poteſt. Itaque ſi ad officium pertinet ſapientis (quod nondum comperi) dare operam liberis, quiſquis rei hujus tantum gratia concumbit, mirandus mihi videri poteſt, at vero imitandus nullo modo: nam tentare hoc periculoſius eſt, quam poſſe felicius. Quamobrem ſatis, credo, juſte atque utiliter pro libertate animæ meæ mihi imperavi, non cupere, non quærere, non ducere uxorem. R. Non ego nunc quæro quid decreveris, ſed utrum adhuc lucteris, an vero jam ipſam libidinem viceris? Agitur enim de ſanitate oculorum tuorum. A. Prorſus nihil hujuſmodi quæro, nihil deſidero, etiam cum horrore atque aſpernatione talia recordor. Quid vis amplius? Et hoc mihi bonum in dies creſcit: nam quanto augetur ſpes videndæ illius qua vehementer æſtuo pulcritudinis, tanto ad illam totus amor voluptaſque convertitur. R. Quid ciborum jocunditas, quantæ tibi curæ eſt? A. Ea quæ ſtatui non edere, nihil me commovent. Iis autem quæ non amputavi, delectari me præſentibus fateor, ita tamen ut ſine ulla permotione animi vel viſa vel guſtata ſubtrahantur. Cum autem non adſunt prorſus, non audet hæc appetitio ſe inſerere ad impedimentum cogitationibus meis: ſed omnino ſive de cibo & potu, ſive de balneis, ceteraque corporis voluptate nihil interroges. Tantum [b] habere appeto, quantum in valetudinis opem conferri poteſt.

18. R. MULTUM profeciſti: ea tamen quæ reſtant ad videndam illam lucem, plurimum impediunt. Sed molior aliquid quod mihi videtur facile oſtendi, aut nihil edomandum nobis remanere, aut nihil nos omnino profeciſſe, omniumque illorum quæ reſecta credimus tabem manere. Nam quæro abs te, ſi tibi perſuadeatur aliter cum multis cariſſimis tuis te in ſtudio ſapientiæ non poſſe vivere, niſi ampla res aliqua familiaris neceſſitates veſtras ſuſtinere poſſit, nonne deſiderabis divitias & optabis? A. Aſſentior. R. Quid ſi etiam illud appareat, & multis te perſuaſurum eſſe ſapientiam, ſi tibi de honore auctoritas creverit, eoſque ipſos familiares tuos non poſſe cupiditatibus ſuis modum imponere, ſeque totos convertere ad quærendum Deum, niſi & ipſi fuerint honorati, idque niſi per tuos honores dignitatemque fieri non poſſe, nonne iſta etiam deſideranda erunt, & ut proveniant magnopere inſtandum? A. Ita eſt ut dicis. R. Jam de uxore nihil diſputo, fortaſſe enim non poteſt ut ducatur exſiſtere talis neceſſitas: quamquam ſi ejus amplo patrimonio certum ſit ſuſtentari poſſe omnes quos tecum in uno loco vivere otioſe cupis, ipſa etiam concorditer id ſinente, præſertim ſi generis nobilitate tanta polleat, ut honores illos quos eſſe neceſſarios jam dediſti, per eam facile adipiſci poſſis, neſcio utrum pertineat ad officium tuum iſta contemnere. A. Quando ego iſtud ſperare audeam?

CAPUT XI. Externa commoda non propter ſe, ſed propter alia vera bona poſſunt admitti verius quam expeti.

19. R. Ita iſtud dicis, quaſi ego nunc requiram quid ſperes. Non quæro quid negatum non delectet, ſed quid delectet oblatum. Aliud eſt enim exhauſta peſtis, aliud conſopita. Ad hoc enim valet quod a quibuſdam doctis viris dictum eſt, ita omnes ſtultos inſanos eſſe, ut male olere omne cœnum, quod non ſemper, ſed dum commoves ſentias. MULTUM intereſt utrum animi deſperatione obruatur cupiditas, an ſanitate pellatur. A. Quamquam tibi reſpondere non poſſum, numquam tamen mihi perſuadebis, ut hac affectione mentis, qua nunc me eſſe ſentio, nihil me profeciſſe arbitrer. R. Credo propterea tibi hoc videri, quia quamvis iſta optare poſſes, non tamen propter ſeipſa, ſed propter aliud expetenda viderentur. A. Hoc eſt quod dicere cupiebam: nam quando deſideravi divitias, ideo deſideravi ut dives eſſem, honoreſque ipſos, quorum cupiditatem modo me perdomuiſſe reſpondi, eorum neſcio quo nitore delectatus volebam: nihilque aliud in uxore ſemper adtendi, cum adtendi, niſi quam mihi efficeret cum bona fama voluptatem. Tunc erat iſtorum in me vera cupiditas, nunc ea omnia prorſus aſpernor: ſed ſi ad illa quæ cupio non niſi per hæc mihi tranſitus datur, non amplectenda appeto, ſed ſubeo toleranda. R. Optime omnino: nam NEC EGO ullarum rerum vocandam puto cupiditatem, quæ propter aliud requiruntur.

CAPUT XII. Nihil ex-

20. SED quæro abs te, cur eos homines quos diligis, vel vivere, vel tecum vivere cupias? A. Ut ani-

---

a In codice Regio-montenſi necnon in tribus ex iis quos Lovanienſes inſpexerunt habetur XXXIIII. *annos agam*, mendoſe; ſiquidem *quatuordecim fere anni erant* ex quo Ciceronis Hortenſium legerat Auguſtinus: Atqui huncce librum anno ætatis undeviceſimo lectum a ſe fuiſſe teſtatur lib. 3. Conf. c. 4. & lib. 3. contra Academ. c. 20.

b Editi, *abea peto*. Melius Anglicani MSS. *habere appeto*.

petendũ nisi quatenus conducit ad summũ bonum, nihil horiendum nisi quatenus avocat.

animas nostras & Deum simul concorditer inquiramus. Ita enim facile cui priori contingit inventio, ceteros eo sine labore perducit. R. Quid si nolunt hæc illi quærere? A. Persuadebo ut velint. R. Quid si non possis, vel quod se inveniisse jam, vel quod ista non posse inveniri arbitrantur, vel quod aliarum rerum curis & desiderio præpediuntur? A. Habebo eos, & ipsi me, sicut possumus. R. Quid si te ab inquirendo etiam impediat eorum præsentia? Nonne laborabis atque optabis, si aliter esse non possunt, non tecum esse potius quam sic esse? A. Fateor, ita est ut dicis. R. Non igitur eorum vel vitam vel præsentiam propter seipsam, sed propter inveniendam sapientiam cupis? A. Prorsus assentior. R. Quid? Ipsam vitam tuam si tibi certum esset impedimento esse ad comprehendendam sapientiam, velles eam manere? A. Omnino eam fugerem. R. Quid si docereris, tam te relicto isto corpore, quam in ipso constitutum, posse ad sapientiam pervenire, curares utrum hic, an in alia vita eo quod diligis fruereris? A. Si nihil me pejus excepturum intelligerem, quod retro ageret ab eo quo progressus sum, non curarem. R. Nunc ergo propterea mori times, ne aliquo pejore malo involvaris, quo tibi auferatur divina cognitio. A. Non solum ne auferatur timeo, si quid forte percepi, sed etiam ne intercludatur mihi aditus eorum quibus percipiendis inhio, quamvis quod jam teneo, mecum mansurum putem. R. Non igitur & vitam istam propter seipsam, sed propter sapientiam vis manere. A. Sic est.

21. R. Dolor corporis restat, qui te fortasse vi sua commovet. A. Et ipsum non ob aliud vehementer formido, nisi quia me impedit a quærendo. Quamquam enim acerrimo his diebus dentium dolore torquerer, non quidem sinebar animo volvere, nisi ea quæ jam forte didiceram, a discendo autem penitus impediebar, ad quod mihi tota intentione animi opus erat: tamen mihi videbatur, si se ille mentibus meis veritatis fulgor aperiret, aut me non sensurum fuisse illum dolorem, aut certe pro nihilo toleraturum. Sed quia etsi nihil majus aliquando pertuli, tamen sæpe cogitans quanto graviores possint accidere, cogor interdum Cornelio Celso assentiri, qui ait, Summum bonum esse sapientiam, summum autem malum dolorem corporis. Nec ejus ratio mihi videtur absurda. Nam quoniam duabus, inquit, partibus compositi sumus, ex animo scilicet & corpore: quarum prior pars est animus melior, deterius corpus est, summum bonum est melioris partis optimum, summum autem malum pessimum deterioris. Est autem optimum in animo sapientia, est in corpore pessimum dolor. Summum igitur bonum hominis sapere, summum malum dolere, sine ulla (ut opinor) falsitate concluditur. R. Posterius ista videbimus. Aliud enim fortasse nobis ipsa ad quam pervenire nitimur sapientia persuadebit. Si autem hoc esse verum ostenderit, hanc de summo bono & summo malo sententiam sine dubitatione tenebimus.

Vide lib. 9. Conf. c. 4. n. 12.

Cornelii Celsi sẽtentia.

CAPUT XIII. Quomodo & quibus gradibus perspiciatur sapiẽtia

22. NUNC illud quærimus, qualis sis amator sapientiæ, quam castissimo conspectu atque amplexu, nullo interposito velamento quasi nudam videre ac tenere desideras, qualem se illa non sinit, nisi pauciissimis & electissimis amatoribus suis. An vero si alicujus pulcræ feminæ amore flagrares, jure se tibi non daret, si aliud abs te quidquam præter se amari comperisset; sapientiæ se tibi castissima pulcritudo, nisi solam arsoris demonstrabit? A. Quid ergo adhuc suspendor infelix, & cruciatu miserabili differor? Jam certe ostendi nihil aliud me amare, siquidem QUOD non propter se amatur, non amatur. Ego autem solam propter se amo sapientiam, cetera vero vel adesse mihi volo, vel deesse timeo propter ipsam, vitam, quietem, amicos. Quem modum autem potest habere illius pulchritudinis amor, in qua non solum non invideo ceteris, sed etiam plurimos quæro qui mecum appetant, mecum inhient, mecum teneant, mecumque perfruantur, tanto mihi amiciores futuri, quanto erit nobis amata communior.

Amor verus.

23. R. Prorsus tales esse amatores sapientiæ decet. Tales quærit illa cujus vere casta est, & sine ulla contaminatione conjunctio. Sed non ad eam una via pervenitur. Quippe pro sua quisque sanitate ac firmitate comprehendit illud singulare ac verissimum bonum. Lux est quædam ineffabilis & incomprehensibilis mentium. Lux ista vulgaris nos doceat quantum potest, quomodo se illud habeat. Nam sunt nonnulli oculi tam sani & vegeti, qui se mox ut aperti fuerint, in ipsum solem sine ulla trepidatione convertant. His quodam modo ipsa lux sanitas est; nec doctore indigent, sed sola fortasse admonitione. His credere, sperare, amare satis est. Alii vero ipso quem videre vehementer desiderant, fulgore feriuntur, & eo non viso sæpe in tenebras cum delectatione redeunt. Quibus periculosum est, quamvis jam talibus ut sani recte dici possint, velle ostendere quod adhuc videre non valent. Ergo isti exercendi sunt prius, & eorum amor utiliter differendus atque nutriendus est. Primo enim quædam illis demonstranda sunt quæ non per se lucent, sed per lucem videri possint, ut vestis, aut paries, aut aliquid horum. Deinde quod non per se quidem, sed tamen per illam lucem pulcrius effulgeat, ut aurum, argentum, & similia, nec tamen ita radiatum ut oculos lædat. Tunc fortasse terrenus iste ignis modeste demonstrandus est, deinde sidera, deinde luna, deinde auroræ fulgor, & albescentis cæli nitor. In quibus seu citius seu tardius, sive per totum ordinem, sive quibusdam contemtis, pro sua quisque valetudine assuescens, sine trepidatione & cum magna voluptate solem videbit. Tale aliquid sapientiæ studiosissimis, nec acute, jam tamen videntibus, magistri optimi faciunt. Nam ordine quodam ad eam pervenire bonæ disciplinæ officium est, sine ordine autem vix credibilis felicitatis. Sed hodie satis, ut puto, scripsimus; parcendum est valetudini.

1. Retr. c. 4. n. 3.

CAPUT XIV. Ipsa sapientia medetur oculis, ut videri possit. *1. Retr. c. 4. n. 3.*

24. A. ET alio die: Da quæso, inquam, jam si potes illum ordinem. Duc age qua vis, per quæ vis, quomodo vis. Impera quævis dura, quælibet ardua, quæ tamen in mea potestate sint, per quæ me quo desidero, perventurum esse non dubitem. R. Unum est quod tibi possum præcipere, nihil plus novi. Penitus esse ista sensibilia fugienda, cavendumque magnopere dum hoc corpus agimus, ne quo eorum visco pennæ nostræ impediantur, quibus integris perfectisque opus est, ut ad illam lucem ab his tenebris evolemus: quæ se ne ostendere quidem dignatur in hac cavea inclusis, nisi tales fuerint ut ista vel effracta vel dissoluta possint in auras suas evadere. Itaque quando fueris talis ut nihil te prorsus terrenorum delectet, mihi crede, eodem momento, eodem puncto temporis videbis quod cupis. A. Quando istud erit, oro te? Non enim puto posse mihi hæc in summum venire contemtum, nisi videro il-

ro illud in cujus comparatione iſta ſordeſcant.

25. R. Hoc modo poſſet & iſte oculus corporis dicere, Tum tenebras non amabo cum ſolem videro. Videtur enim quaſi & hoc ad ordinem pertinere, quod longe eſt ſecus. Amat enim tenebras, eo quod ſanus non eſt: ſolem autem niſi ſanus videre non poteſt. Et in eo ſæpe fallitur animus, ut ſanum ſe putet & ſeſe jactet: & quia nondum videt, veluti jure conqueritur. Novit autem illa pulcritudo quando ſe oſtendat. Ipſa enim medici fungitur munere, meliuſque intelligit qui ſint ſani, quam iidem ipſi qui ſanantur. Nos autem quantum emerſerimus, videmur nobis videre: quantum autem merſi eramus, & quo progreſſi fueramus, nec cogitare nec ſentire permittimur, & in comparatione gravioris morbi ſanos eſſe nos credimus. Nonne vides quam veluti ſecuri heſterno die pronuntiaveramus, nulla jam nos peſte detineri; nihilque amare niſi ſapientiam: cetera vero non niſi propter iſtam quærere aut velle? Quam tibi ſordidus, quam fœdus, quam exſecrabilis, quam horribilis complexus femineus videbatur, quando inter nos de uxoris cupiditate quæſitum eſt. Certe iſta nocte vigilantes, cum rurſus eadem nobiſcum ageremus, ſenſiſti quam te aliter quam præſumſeras, imaginatæ illæ blanditiæ & amara ſua vitas titillaverit; longe quidem longe minus quam ſolet, ſed item longe aliter quam putaveras: ut ſic tibi ſecretiſſimus ille medicus utrumque demonſtraret, & unde cura ejus evaſeris, & quid curandum remaneat.

26. A. Tace obſecro, tace. Quid crucias, quid tantum fodis alteque deſcendis? Jam flere non duro, jamjam nihil promitto, nihil præſumo; ne me de iſtis rebus interroges. Certe dicis quod ille ipſe quem videre ardeo, noverit quando ſim ſanus, faciat quod placet: quando placet ſeſe oſtendat: jam me totum ejus clementiæ curæque committo. Semel de illo credidi, quod ſic erga ſe affectos ſublevare non ceſſet. Ego nihil de mea ſanitate, niſi cum illam pulcritudinem videro, pronuntiabo. R. Prorſus nihil aliud facias. Sed jam cohibe te a lacrymis, & ſtringe animum. Multum omnino fleviſti, & hoc omnino morbus iſte pectoris tui graviter accipit. A. Modum vis habere lacrymas meas, cum miſeriæ meæ modum non videam: aut valetudinem corporis conſiderare me jubes, cum ego ipſe tabe confectus ſim? Sed quæſo te ſi quid in me vales, ut me tentes per aliqua compendia ducere, ut vel vicinitate nonnulla lucis illius, quam ſi quid profeci tolerare jam poſſum, pigeat oculos referre ad illas tenebras, quas reliqui, ſi tamen relictæ dicendæ ſunt, quæ cæcitati meæ adhuc blandiri audent.

27. R. CONCLUDAMUS ſi placet, hoc primum volumen, ut jam in ſecundo aliquam, quæ commoda occurrerit, aggrediamur viam. Non enim huic affectioni tuæ a moderata exercitatione ceſſandum eſt. *A. Non ſinam omnino concludi hunc libellum, niſi mihi modicum quo intentus ſim de vicinia lucis aperueris. R. Gerit tibi ille medicus morem. Nam neſcio quis me quo te ducam fulgor invitat & tangit. Itaque accipe intentus. A. Duc oro te, ac rape quo vis. R. Animam te certe dicis, & Deum velle cognoſcere? A. Hoc eſt totum negotium meum. R. Nihilne amplius? A. Nihil prorſus. R. Quid, Veritatem non vis comprehendere? A. Quaſi vero poſſim hæc niſi per illam cognoſcere. R. Ergo prius ipſa cognoſcenda eſt, per quam poſſunt illa cognoſci. A. Nihil abnuo. R. Primo itaque illud videamus, cum duo verba ſint veritas & verum, utrum tibi etiam res duæ iſtis verbis ſignificari, an una videatur? A. Duæ res videntur. Nam ut aliud eſt caſtitas, aliud caſtum, & multa in hunc modum, ita credo aliud eſſe veritatem, & aliud quod verum dicitur. R. Quod horum duorum putas eſſe præſtantius? A. Veritatem opinor. Non enim caſto caſtitas, ſed caſtitate fit caſtum: ita etiam ſi quid verum eſt, veritate utique verum eſt.

28. R. Quid cum caſtus aliquis moritur, cenſes mori etiam caſtitatem? A. Nullo modo. R. Ergo cum interit aliquid quod verum eſt, non interit veritas. A. Quomodo autem interit aliquid verum? Non enim video. R. Miror te iſtud quærere: nonne ante oculos noſtros millia rerum videmus interire? Niſi forte putas hanc arborem, aut eſſe arborem, ſed veram non eſſe, aut certe interire non poſſe. Quamvis enim non credas ſenſibus, poſſiſque reſpondere, ignorare te prorſus, utrum arbor ſit, tamen illud non negabis (ut opinor) veram eſſe arborem, ſi arbor eſt: non enim hoc ſenſu, ſed intelligentia judicatur. Si enim falſa arbor eſt, non eſt arbor: ſi autem arbor eſt, vera ſit neceſſe eſt. A. Concedo iſtud. R. Quid illud alterum, nonne concedis hoc genus rerum eſſe arborem, quod naſcatur & intereat? A. Negare non poſſum. R. Concluditur ergo aliquid quod verum ſit, interire. A. Non contravenio. R. Quid illud? Nonne tibi videtur intereuntibus rebus veris veritatem non interire, ut non mori caſto mortuo caſtitatem? A. Jam & hoc concedo, & magnopere quid moliaris, exſpecto. R. Ergo adtende. A. Iſthic ſum.

29. R. Verane tibi videtur iſta ſententia, Quidquid eſt, alicubi eſſe cogitur? A. Nihil me ſic ducit ad conſentiendum. R. Fateris autem eſſe veritatem? A. Fateor. R. Ergo ubi ſit, neceſſe eſt quæramus, non eſt enim in loco, niſi forte aut eſſe in loco aliquid aliud præter corpus, aut veritatem corpus eſſe arbitraris. A. Nihil horum puto. R. Ubinam igitur illam eſſe credis? Non enim nuſquam eſt quam eſſe concedimus. A. Si ſcirem ubi eſſet, nihil fortaſſe amplius quærerem. R. Saltem ubi non ſit, potes cognoſcere? A. Si commemores, fortaſſe potero. R. Non eſt certe in rebus mortalibus. Quidquid enim eſt, in aliquo non poteſt manere, ſi non maneat illud in quo eſt. Manere autem, etiam rebus veris intereuntibus, veritatem paulo ante conceſſum eſt. Non igitur eſt veritas in rebus mortalibus. Eſt autem veritas, & non eſt nuſquam. Sunt igitur res immortales. Nihil autem verum in quo veritas non eſt. Conficitur itaque non eſſe vera, niſi quæ ſunt immortalia. Et omnis falſa arbor, non eſt arbor, & falſum lignum non eſt lignum, & falſum argentum non eſt argentum, & omnino quidquid falſum eſt, non eſt. Omne autem quod verum non eſt, falſum eſt. Nulla igitur recte dicuntur eſſe, niſi immortalia. Hanc tu tecum ratiunculam diligenter conſidera, ne quid tibi concedendum non eſſe videatur. Si enim rata eſt, totum negotium pene confecimus, quod in alio fortaſſe libro melius apparebit.

30. A. Habeo gratiam, & iſta mecum atque adeo tecum quando in ſilentio ſumus, diligenter cauteque tractabo, ſi nullæ ſe tenebræ immittant, ſuique etiam, quod vehementer formido, mihi faciant delectationem. R. Conſtanter Deo crede, eique te totum committe quantum potes. Noli eſſe velle quaſi proprius & in tua poteſtate, ſed ejus clemen-

* CAPUT XV. Anima quomodo cognoſcitur.

Fiducia erga Deū

clementissimi & utilissimi Domini te servum esse, profitere. Ita enim te ad se sublevare non desinet, nihilque tibi evenire permittet, nisi quod tibi profit, etiam si nescias. A. Audio, credo, & quantum possum obtempero, plurimumque ipsum deprecor, ut plurimum possim, nisi quid forte amplius a me desideras. R. Bene habet interim, facies postea quidquid jam visus ipse præceperit.

LIBER SECUNDUS.

In eo secum Augustinus de vero & falso copiose disputat, ut demum veritatis perpetuitate bene perspecta, animam ipsam hominis, quæ veritatis sedes est, immortalem esse concludat.

CAPUT I. De immortalitate hominis.

1. SATIS intermissum est opus nostrum, & impatiens est amor, nec lacrymis modus fit, nisi amori detur quod amatur. Quare aggrediamur librum secundum. R. Aggrediamur. A. Credamus Deum adfuturum. R. Credamus sane, si vel hoc in potestate nostra est. A. Potestas nostra ipse est. R. Itaque ora brevissime ac perfectissime quantum potes. A. DEUS semper idem, noverim me, noverim te. Oratum est. R. Tu qui vis te nosse, scis esse te? A. Scio. R. Unde scis? A. Nescio. R. Simplicem te sentis, anne multiplicem? A. Nescio. R. Moveri te scis? A. Nescio. R. Cogitare te scis? A. Scio. R. Ergo verum est cogitare te. A. Verum. R. Immortalem te esse scis? A. Nescio. R. Horum omnium quæ te nescire dixisti, quid scire prius mavis? A. Utrum immortalis sim. R. Vivere igitur amas? A. Fateor. R. Quid cum te immortalem esse didiceris, satisne erit? A. Erit id quidem magnum, sed id mihi parum. R. Hoc tamen quod parum est quantum gaudebis? A. Plurimum. R. Nihil jam flebis? A. Nihil omnino. R. Quid si ipsa vita talis esse inveniatur, ut in ea tibi nihil amplius quam nosti nosse liceat, temperabis a lacrymis? A. Immo tantum flebo ut vita nulla sit. R. Non igitur vivere propter ipsum vivere amas, sed propter scire. A. Cedo conclusioni. R. Quid si eadem ipsa rerum scientia miserum faciat? A. Nullo id quidem pacto fieri posse credo. Sed si ita est, nemo esse beatus potest, non enim nunc aliunde sum miser, nisi rerum ignorantia. Quod si & rerum scientia miserum facit, sempiterna miseria est. R. Jam video totum quod cupis: nam quoniam neminem scientia miserum esse credis, ex quo probabile est ut intelligentia efficiat beatum: beatus autem nemo nisi vivens, & nemo vivit qui non est. Esse vis, vivere & intelligere; sed esse ut vivas, vivere ut intelligas. Ergo esse te scis, vivere te scis, intelligere te scis. Sed utrum ista semper futura sint, an nihil horum futurum sit, an maneat aliquid semper, & aliquid intercidat, an minui, & augeri hæc possint, cum omnia mansura sint, nosse vis. A. Ita est. R. Si igitur probaverimus semper nos esse victuros, sequetur etiam semper futuros. A. Sequetur. R. Restabit quærere de intelligendo.

CAPUT II. Veritas perpetua.

2. A. MANIFESTISSIMUM ordinem video atque brevissimum. R. Hic ergo esto nunc, ut interroganti caute firmeque respondeas. A. Isthic sum. R. Si manebit semper mundus iste, verum est mundum semper mansurum esse? A. Quis hoc dubitet? R. Quid si non manebit, nonne ita verum est mundum non esse mansurum? A. Nihil resisto. R. Quid cum interierit, si interiturus est, nonne tunc id erit verum, mundum interisse? Nam quamdiu verum non est, mundum occidisse, non occidit: repugnat igitur ut mundus occiderit, & verum non sit mundum occidisse. A. Et hoc concedo. R. Quid illud? Videturne tibi verum aliquid esse posse, ut veritas non sit? A. Nullo modo. R. Erit igitur veritas, etiam si mundus intereat. A. Negare non possum. R. Quid si ipsa veritas occidat, nonne verum erit veritatem occidisse? A. Et istud quis negat? R. Verum autem non potest esse, si veritas non sit. A. Jam hoc paulo ante concessi. R. Nullo modo igitur occidet veritas. A. Perge ut cœpisti, nam ista collectione nihil est verius.

CAPUT III. Si falsitas semper erit, & sine sensu esse non poterit, sequitur animam aliquam semper exstitu-ram.

3. R. NUNC respondeas mihi velim, utrum tibi sentire anima videatur, an corpus? A. Anima videtur. R. Quid, intellectus videtur tibi ad animam pertinere? A. Prorsus videtur. R. Ad solam animam, an ad aliquid aliud? A. Nihil aliud video præter animam, nisi Deum, ubi intellectum esse credam. R. Jam illud videamus. Si tibi quispiam istum parietem non esse parietem, sed arborem diceret, quid putares? A. Aut ejus sensum, aut meum falli, aut hoc nomine ab eo parietem vocari. R. Quid si & illi species arboris in eo appareat, & tibi parietis, nonne poterit utrumque verum esse? A. Nullo modo: quia una eademque res & arbor & paries esse non potest. Quamvis enim singulis nobis singula esse videantur, necesse est unum nostrum imaginationem falsam pati. R. Quid si nec paries nec arbor est, & ambo fallimini? A. Potest id quidem. R. Hoc ergo unum superius prætermiseras. A. Fateor. R. Quid si agnoscatis aliud vobis videri quam est, numquidnam fallimini? A. Non. R. Potest igitur & falsum esse quod videtur, & non falli cui videtur. A. Potest. R. Confitendum est igitnr non eum falli qui falsa videt, sed eum qui assentitur falsis. A. Plane confitendum. R. Quid ipsum falsum, quare falsum est? Quod aliter sese habet quam videtur. R. Si ergo non sint quibus videatur, nihil est falsum. A. Sequitur. R. Non igitur est in rebus falsitas, sed in sensu: non autem fallitur qui falsis non assentitur. Conficitur ut aliud simus nos, aliud sensus: siquidem cum ipse fallitur, possumus nos non falli. A. Nihil habeo quod contradicam. R. Sed numquid cum anima fallitur, audes te dicere non esse falsum? A. Quo pacto istud audeam? R. At nullus sensus sine anima, nulla falsitas sine sensu. Aut operatur igitur anima, aut cooperatur falsitati. A. Trahunt præcedentia consensionem.

4. R. Illud nunc responde, utrum tibi videatur posse fieri, ut aliquando falsitas non sit? A. Quomodo mihi hoc videri potest, cum tanta sit difficultas inveniendæ veritatis, ut absurdius dicatur falsitatem quam veritatem esse non posse? R. Numquidnam arbitraris eum qui non vivit, posse sentire? A. Non potest fieri. R. Confectum est animam semper vivere. A. Nimis cito urges me in gaudia:

pedetentim quæſo. R. Atqui ſi recte illa conceſſa ſunt, nihil de hac re dubitandum video. A. Nimis cito eſt, inquam. Itaque facilius adducor, ut me temere aliquid conceſſiſſe arbitrer, quam ut jam ſecurus de immortalitate animæ fiam. Tamen evolve iſtam concluſionem, & quomodo id effectum ſit oſtende. R. Falſitatem dixiſti ſine ſenſu eſſe non poſſe, & eam non eſſe non poſſe: ſemper igitur eſt ſenſus. At nullus ſenſus ſine anima: anima igitur ſempiterna eſt. Nec valet ſentire, niſi vivat. Semper igitur anima vivit.

CAPUT IV. Ex falſitatis ſeu veritatis perpetuitate poſſitne colligi animæ immortalitas.

5. A. O plumbeum pugionem! Poſſes enim concludere hominem eſſe immortalem, ſi tibi conceſſiſſem numquam iſtum mundum eſſe poſſe ſine homine, eumque mundum eſſe ſempiternum. R. Bene quidem vigilas. Sed tamen non parum eſt quod confecimus, rerum naturam ſine anima eſſe non poſſe, niſi forte in rerum natura falſitas aliquando non erit. A. Iſtud quidem conſequens eſſe confiteor. Sed jam amplius deliberandum cenſeo, utrum ſuperius conceſſa non nutent. Non enim parvum gradum ad animæ immortalitatem factum eſſe video. R. Satiſne conſideraſti, ne quid temere dederis? A. Satis quidem, ſed nihil video quo me arguam temeritatis. R. Ergo confectum eſt rerum naturam ſine anima viva eſſe non poſſe. A. Confectum hactenus, ut poſſint viciſſim aliæ naſci, aliæ mori. R. Quid ſi de natura rerum falſitas auferatur, nonne fiet ut vera ſint omnia? A. Conſequi video. R. Reſponde unde tibi videatur paries iſte verus eſſe. A. Quia ejus non fallor adſpectu. R. Ergo quia ita eſt ut videtur. A. Etiam. R. Si igitur aliquid inde falſum eſt quod aliter videtur atque eſt, inde verum quod ita ut eſt videtur, ablato eo cui videtur, nec falſum quidquam, nec verum eſt. At ſi falſitas in rerum natura non ſit, vera ſunt omnia. Nec videri quidquam niſi viventi animæ poteſt. Manet igitur anima in rerum natura, ſi auferri falſitas non poteſt; manet, ſi poteſt. A. Video robuſtius quidem eſſe factum quod jam concluſum erat, ſed nihil hac adjectione promovimus. Nihilominus enim manet illud quod plurimum me movet, naſci animas & interire, atque ut non deſint mundo, non earum immortalitate, ſed ſucceſſione provenire.

6. R. Videnturne tibi quæque corporea, id eſt ſenſibilia, intellectu poſſe comprehendi? A. Non videntur. R. Quid illud, videtur tibi ſenſibus uti Deus ad res cognoſcendas? A. Nihil audeo de hac re temere affirmare, ſed quantum conjicere datur, nullo modo Deus utitur ſenſibus. R. Ergo concludimus non ſentire poſſe niſi animam. A. Conclude interim quantum probabiliter licet. R. Quid illud, daſne iſtum parietem, ſi verus paries non ſit, non eſſe parietem? A. Nihil hoc facilius dederim. R. Neque quidquam ſi verum corpus non ſit, corpus eſſe? A. Tale etiam hoc eſt. R. Ergo ſi nihil verum eſt, niſi ita ſit ut videtur; nec quidquam corporeum videri niſi ſenſibus poteſt; nec ſentire niſi anima, nec ſi verum corpus non ſit, corpus eſſe; reſtat ut corpus eſſe non poſſit, niſi anima fuerit. A. Nimis urges, & quid reſiſtam non habeo.

CAPUT V. Verum quid ſit.

7. R. ADTENDE in iſta diligentius. A. En adſum. R. Certe hic lapis eſt; & ita verus eſt, ſi non ſe habet aliter ac videtur; & lapis non eſt, ſi verus non eſt; & non niſi ſenſibus videri poteſt. A. Etiam. R. Non ſunt igitur lapides in abditiſſimo terræ gremio, nec omnino ubi non ſunt qui ſentiant: nec iſte lapis eſſet, niſi eum videremus, nec lapis erit cum diſceſſerimus, nemoque alius eum præſens videbit. Nec ſi loculos bene claudas, quamvis multa in eis incluſeris, aliquid habebunt. Nec prorſus ipſum lignum intrinſecus lignum eſt. Fugit enim omnes ſenſus quidquid in altitudine eſt corporis minime perlucentis, quod non eſſe omnino cogitur. Etenim ſi eſſet, verum eſſet; nec verum quidquam eſt, niſi quod ita eſt ut videtur: illud autem non videtur, non eſt igitur verum: niſi quid habes ad hæc quod reſpondeas. A. De iis quidem quæ conceſſi, hoc natum eſſe video: ſed abſurdum ita eſt, ut quidquid vis illorum facilius negem, quam hoc verum eſſe concedam. R. Nihil repugno. Vide ergo quid dicere velis: corporea niſi ſenſibus videri poſſe, an ſentire niſi animam, an eſſe lapidem vel quid aliud, ſed verum non eſſe, an ipſum verum aliter eſſe definiendum. A. Iſtuc ipſum, oro te, ultimum videamus.

8. R. Defini ergo verum. A. Verum eſt quod ita ſe habet ut cognitori videtur, ſi velit poſſitque cognoſcere. R. Non erit igitur verum quod nemo poteſt cognoſcere? Deinde ſi falſum eſt quod aliter quam eſt, videtur, quid ſi alteri videatur hic lapis, lapis; alteri lignum; eadem res & falſa & vera erit? A. Illud me magis ſuperius movet, quomodo ſi quid cognoſci non poteſt, eo fiat ut verum non ſit. Nam quod ſimul una res, & vera & falſa eſt, non nimis curo. Etenim video unam rem diverſis comparatam, ſimul & majorem & minorem eſſe. Sed ex eo iſtud contingit, quod nihil per ſe majus aut minus eſt. Comparationis enim ſunt iſta nomina. R. At ſi dicis, nihil eſſe verum per ſe, non times ne ſequatur, ut nihil ſit per ſe. Unde enim lignum eſt hoc, inde etiam verum lignum eſt. Nec fieri poteſt ut per ſeipſum, id eſt ſine cognitore lignum ſit, & verum lignum non ſit. A. Ergo illud dico & ſic definio, nec vereor ne definitio mea ob hoc improbetur, quod nimis brevis eſt. Nam verum mihi videtur eſſe id quod eſt. R. Nihil ergo erit falſum, quia quidquid eſt, verum eſt. A. In magnas anguſtias me conjeciſti, nec invenio prorſus quid reſpondeam. Ita fit, ut cum aliter doceri nolim quam iſtis interrogationibus, verear jam tamen interrogari.

CAPUT VI. Unde falſitas, & ubi.

9. R. DEUS cui nos commiſimus, ſine dubitatione fert opem, & de his anguſtiis liberat nos, modo credamus, & eum rogemus devotiſſime. A. Nihil plane libentius hoc loco fecerim, nam nuſquam tantam caliginem pertuli. DEUS pater noſter, qui ut oremus hortaris, qui & hoc quod rogaris præſtas. Siquidem cum te rogamus, melius vivimus, melioreſque ſumus: exaudi me palpitantem in his tenebris, & mihi dexteram porrige. Prætende mihi lumen tuum, revocame ab erroribus; te duce in me redeam & in te. Amen. R. Hic eſto quantum potes, & vigilantiſſime adtende. A. Dic quæſo, ſi quid tibi ſuggeſtum eſt, nepereamus. R. Hic eſto. A. Ecce habes me nihil aliud agentem.

10. R. Prius quid ſit falſum, etiam atque etiam ventilemus. A. Miror ſi quidquam aliud erit, quam quod non ita eſt ut videtur. R. Adtende potius, & ipſos ſenſus prius interrogemus. Nam certe quod oculi vident, non dicitur falſum, niſi habeat aliquam ſimilitudinem veri. Ut verbi cauſſa, homo quem videmus in ſomnis, non eſt utique verus homo, ſed falſus, eo ipſo quod habet veriſimilitudinem. Quis enim canem videat, & recte ſe dicat hominem ſomniaſſe? Ergo & ille falſus canis eſt, ex eo quod ſimilis vero eſt. A. Ita eſt ut dicis. R.

Quid,

Quid, vigilans quisque si viso equo putet se hominem A videre, nonne eo fallitur quod ei appareat aliqua hominis similitudo? Nam si nihil ei appareat, nisi equi species, non potest arbitrari sese hominem videre. A. Prorsus cedo. R. Dicimus item falsam arborem quam pictam videmus, & falsam faciem quæ de speculo redditur, & falsum turrium motum navigantibus, falsamque infractionem remi, ob aliud nihil, nisi quod verisimilia sunt. A. Fateor. R. Ita & in geminis fallimur, ita in ovis, ita in singulis sigillis uno anulo impressis, & in ceteris talibus. A. Sequor omnino atque concedo. R. B Similitudo igitur rerum quæ ad oculos pertinet, mater est falsitatis. A. Negare non possum.

11. R. SED hæc omnis silva, nisi me fallit, in duo genera dividi potest. Nam partim æqualibus in rebus, partim vero in deterioribus est. Æqualia sunt, quando tam hoc illi quam illud huic simile esse dicimus, ut de geminis dictum est, vel de impressionibus anuli. In deterioribus autem, quando illud quod deterius est, simile esse dicimus meliori. Quis enim in speculum adtendat & recte dicat se esse illi imagini simi- C lem, ac non potius illam sibi? Hoc autem genus partim est in eo quod anima patitur, partim vero in iis rebus quæ videntur. Sed ipsum quod anima patitur, aut in sensu patitur, ut turris motum qui nullus est: aut apud seipsam ex eo quod accepit a sensibus, qualia sunt visa somniantium, & fortassis etiam furentium. Porro illa quæ in ipsis rebus quas videmus apparent, alia a natura, cetera ab animantibus exprimuntur atque finguntur. Natura gignendo vel resultando similitudines deteriores facit. Gignendo, cum parentibus si- D miles nascuntur: resultando, ut de speculis cujuscemodi. Quamvis enim pleraque specula homines faciant, non tamen ipsi effingunt eas quæ redduntur imagines. Jam vero animantium opera sunt in picturis, & hujuscemodi quibusque figmentis, in quo genere includi etiam illa possunt, si tamen fiunt, quæ dæmones faciunt. Umbræ autem corporum, quia non nimis ab re abest ut corporibus similes & qua si falsa corpora dicantur, nec ad oculorum judicium pertinere negandæ sunt, in illo eas genere poni placet, quod resultando a E natura fit. Resultat enim omne corpus lumini objectum, & in contrariam partem umbram reddit. An tibi aliquid contradicendum videtur? A. mihi vero nihil. Sed quonam ista tendant, vehementer exspecto.

12. R. Atqui oportet patienter feramus, donec nobis ceteri sensus renuntient in veri similitudine habitare falsitatem. Nam & in ipso auditu totidem fere genera veniunt similitudinum: veluti cum loquentis vocem, quem non videmus, audientes, putamus alium quempiam, cui voce similis est: atque in deterioribus F vel echo testis est, vel tinnitus ille ipsarum aurium, vel in horologiis merulæ aut corvi quædam imitatio, vel quæ sibi somniantes aut furentes videntur audire. Falsæ autem voculæ quæ dicuntur a musicis, incredibile est quantum adtestantur veritati, quod post apparebit: tamen etiam ipsæ, quod sat est nunc, non absunt ab earum similitudine quas veras vocant. Sequeris hæc? A. Et libentissime. Nam nihil laboro ut intelligam. R. Ergo, ne moremur, videturne tibi aut lilium a lilio posse odore, aut mel thyminum a melle thymino de diversis alveariis sapore, aut mollitudo plumarum cygni ab anseris tactu facile dijudicari? A. Non videtur. R. Quid cum talia nos vel olfacere, vel gustare, vel tangere somniamus, nonne similitudine imaginum eo deteriore quo inaniore decipimur? A. Verum dicis. R. Ergo apparet nos in omnibus sensibus sive æqualibus, sive in deterioribus rebus, aut similitudine lenocinante falli, aut etiam si non fallimur suspendentes consensionem, seu differentiam dignoscentes, tamen eas res falsas nominare quas verisimiles deprehendimus. A. Dubitare non possum.

13. R. NUNC adtende, dum eadem rursum recurrimus, quo fiat apertius quod conamur ostendere. A. Eccum, loquere quod vis. Nam ergo circumitum istum semel statui tolerare neque in eo defatiscar spe tanta perveniendi, quo nos tendere sentio. R. Bene facis. Sed adtende utrum tibi videatur cum ova similia videmus, aliquod eorum falsum esse recte nos posse dicere. A. Nullo modo videtur. Omnia enim si ova sunt, vera ova sunt. R. Quid cum de speculo resultare imaginem videmus, quibus signis falsam esse comprehendimus? A. Scilicet quod non tenetur, non sonat, non per se movetur, non vivit, & ceteris innumerabilibus, quæ prosequi longum est. R. Video te nolle immorari, & properationi tuæ mos gerendus est. Itaque ne singula repetam, si & illi homines, quos videmus in somnis, vivere, loqui, teneri a vigilantibus possent, nihilque inter ipsos differret, & eos quos expergefacti ac sani alloquimur & videmus, numquidnam eos falsos diceremus? A. Quo pacto istud recte diceretur? R. Ergo si eo veri essent, quo veri simillimi apparerent, nihilque inter eos & veros omnino distaret, eoque falsi quo per illas vel alias differentias dissimiles convincerentur, nonne similitudinem veritatis matrem, & dissimilitudinem falsitatis esse fatendum est? A. Non habeo quid dicam, & pudet me tam temerariæ consensionis meæ superioris.

CAPUT VII. De vero & simili.

14. R. Ridiculum est si te pudet, quasi non ob idipsum elegerimus hujusmodi sermocinationes, quæ, quoniam cum solis nobis loquimur, *Soliloquia* vocari & inscribi volo, novo quidem & fortasse duro nomine, sed ad rem demonstrandam satis idoneo. Cum enim neque melius quæri veritas possit, quam interrogando & respondendo, & vix quisquam inveniatur, quem non pudeat convinci disputantem, eoque pene semper eveniat, ut rem bene inductam ad discutiendum inconditus pervicaciæ clamor explodat, etiam cum laceratione animorum, plerumque dissimulata, interdum & aperta, pacatissime, ut opinor, & commodissime placuit, a meipso interrogatum mihique respondentem, Deo adjuvante, verum quærere: quare nihil est quod vereare, sicubi te temere illigasti, redire atque resolvere: aliter hinc enim evadi non potest.

Soliloquia cur dicta.

CAPUT VIII. Unde verum aut falsum.

15. A. RECTE dicis, sed quid male concesserim, non plane video: nisi forte id recte dici falsum, quod habeat aliquam veri similitudinem, cum prorsus mihi nihil aliud dignum falsi nomine occurrat: & rursus tamen cogor fateri eo falsa vocari quæ vocantur, quo a veris differunt. Ex quo conficitur eam ipsam dissimilitudinem caussam esse falsitatis. Itaque conturbor: non enim mihi facile quidquam venit in mentem, quod contrariis caussis gignatur. R. Quid si hoc unum est in rerum natura genus, & solum quod ita sit? An ignoras cum per animalium innumerabilia genera cucurreris, solum crocodilum inveniri, qui superiorem in mandendo partem moveat, præsertim cum pene reperiri nihil queat ita cuique rei simile, ut non in aliquo etiam dissimile sit? A. Video quidem ista, sed cum considero illud

quod

quod falsum vocamus, & simile aliquid haberi veri & dissimile, ex qua potius parte meruerit falsi nomen, non valeo discernere. Si enim ex eo quod dissimile est, dixero, nihil erit quod non falsum dici possit: nihil enim est, quod non alicui rei dissimile sit, quam veram esse concedimus. Item si dixero eo quod simile est, falsum appellandum, non solum ova illa reclamabunt quæ vera eo ipso sunt quo simillima, sed etiam sic non effugiam eum, qui me coegerit falsa esse omnia confiteri, quod omnia sibi ex aliqua parte similia esse negare non possum. Sed fac me non metuere illud respondere, similitudinem ac dissimilitudinem simul efficere, ut aliquid falsum recte nominetur, quam mihi evadendi viam dabis? Instabitur enim nihilo minus ut omnia falsa esse renuntiem, quippe omnia sibimet, ut supra dictum est, & similia quadam ex parte, & dissimilia reperiuntur. Restaret ut nihil aliud falsum esse dicerem, nisi quod aliter se haberet atque videretur, ni vererer illa tot monstra, quæ me dudum enavigasse arbitrabar. Nam eo rursum repellor vertigine inopinata, ut verum id esse dicam, quod ita se habet ut videtur. Ex quo conficitur sine cognitore nihil verum esse posse: ubi mihi naufragium in scopulis occultissimis formidandum est, qui veri sunt etiam si nesciantur. Aut si verum esse id quod est dixero, falsum non esse uspiam concludetur quovis repugnante. Itaque redeunt illi æstus, nec quidquam tanta patientia morarum tuarum processisse me video.

CAPUT IX. Quid falsum, quid fallax & quid mendax.

16. R. ADTENDE potius, nam nullo modo in animum inducam frustra nos auxilium divinum implorasse. Video enim tentatis quantum potuimus omnibus rebus, non remansisse quod falsum jure dicatur, nisi quod aut se fingit esse quod non est, aut omnino esse tendit & non est. Sed illud superius falsi genus, vel fallax etiam, vel mendax est. Nam fallax id recte dicitur, quod habet quemdam fallendi appetitum, qui sine anima intelligi non potest, sed partim ratione fit, partim natura; ratione, in animalibus rationalibus, ut in homine; natura in bestiis, tamquam in vulpecula. Illud autem quod mendax voco, a mentientibus fit. Qui hoc differunt a fallacibus, quod omnis fallax appetit fallere: non autem omnis vult fallere, qui mentitur: nam & mimi & comœdiæ & multa poemata mendaciorum plena sunt, delectandi potius quam fallendi voluntate, & omnes fere qui jocantur, mentiuntur. Sed fallax vel fallens, is recte dicitur, cujus negotium est ut quisque fallatur. Illi autem qui non id agunt ut decipiant, sed tamen aliquid fingunt, vel mendaces tantum, vel sine hoc quidem, mentientes tamen vocari nemo ambigit: nisi quid habes adversus ista quod dicas.

17. A. Perge quæso: nunc enim fortasse de falsis non falsa docere cœpisti: sed jam illud genus exspecto quale sit quod dixisti, Esse tendit, & non est. R. Quidni exspectes? Eadem illa sunt, quorum multa supra memoravimus. An non tibi videtur imago tua de speculo quasi tuipse velle esse, sed ideo esse falsa, quod non est? A. Valde hoc videtur. R. Quid omnis pictura vel cujuscemodi simulacrum, & id genus omnia opificum, nonne illud esse contendunt, ad cujus quidque similitudinem factum est? A. Prorsus adducor. R. Jam ea quibus vel dormientes vel furentes falluntur, concedis, ut opinor, in eo esse genere. A. Et nulla magis: nam nulla magis tendunt talia esse, qualia vel vigilantes vel sani cernunt; & eo tamen falsa sunt, quo id quod tendunt, esse non possunt. R. Quid jam de turrium motu, vel de merso remo, vel de umbris corporum plura dicam? Planum est, ut arbitror, ex hac regula esse metienda. A. Planissimum. R. Taceo de ceteris sensibus, nam nemo considerans non hoc inveniet, falsum appellari in rebus ipsis quas sentimus, quod esse aliquid tendit & non est.

CAPUT X. Quædam ea vera quo falsa.

18. A. RECTE dicis: sed miror cur ab hoc genere tibi secernenda illa poemata & joca visa sunt, ceteræque fallaciæ. R. Quia scilicet aliud est falsum esse velle, aliud verum esse non posse. Itaque ipsa opera hominum velut comœdias aut tragœdias aut mimos, & id genus alia possumus operibus pictorum fictorumque conjungere. Tam enim verus esse pictus homo non potest, quamvis in speciem hominis tendat, quam illa quæ scripta sunt in libris Comicorum. Neque enim falsa esse volunt, aut ullo appetitu suo falsa sunt, sed quadam necessitate quantum fingentis arbitrium sequi potuerunt. At vero in scena Roscius voluntate falsa Hecuba erat, natura verus homo; sed illa voluntate etiam verus tragœdus, eo videlicet quo implebat institutum: falsus autem Priamus, eo quod Priamum assimilabat, sed ipse non erat. Ex quo jam nascitur quiddam mirabile, quod tamen ita se habere nemo ambigit. A. Quidnam id est? Quid putas? nisi hæc omnia inde esse in quibusdam vera, unde in quibusdam falsa sunt, & ad suum verum hoc solum eis prodesse, quod ad aliud falsa sunt? Unde ad id quod esse, aut volunt aut debent, nullo modo perveniunt, si falsa esse fugiunt. Quo pacto enim iste quem commemoravi, verus tragœdus esset, si nollet esse falsus Hector, falsa Andromache, falsus Hercules, & alia innumera? Aut unde vera pictura esset, si falsus equus non esset? Unde in speculo vera hominis imago, si non falsus homo? Quare si quibusdam ut verum aliquid sint, prodest ut sint aliquid falsum, cur tantopere falsitates formidamus, & pro magno bono appetimus veritatem? A. Nescio, & multum miror, nisi quia in exemplis istis nihil imitatione dignum video. Non enim tamquam histriones aut de speculis quæque relucentia, aut tamquam Myronis buculæ ex ære, ita etiam nos ut in nostro quodam habitu veri simus, ad alienum habitum adumbrati atque assimilati, & ob hoc falsi esse debemus, sed illud verum quærere, quod non quasi bifronte ratione sibique adversanti, ut ex aliqua parte verum sit, ex aliqua falsum sit. R. Magna & divina quædam requiris. Quæ tamen si invenerimus, nonne fatebimur his ipsam confici, & quasi conflari veritatem, a qua denominatur omne quod verum quoquo modo nominatur? A. Non invitus assentior.

CAPUT XI. Disciplinarum veritas.

19. R. QUID tibi ergo videtur, Disciplina disputandi verane an falsa est? A. Quis dubitet veram? Sed vera est etiam grammatica. R. Itane ut illa? A. Non video quid sit vero verius. R. Illud profecto quod nihil falsi habet: quod intuens paulo ante offendebare ex iis rebus, quæ nescio quomodo nisi falsæ essent, veræ esse non possent. An ignoras omnia illa fabulosa & aperte falsa ad grammaticam pertinere? A. Non ignoro istud quidem, sed, ut opinor, non per grammaticam falsa sunt, sed per eam qualiacumque sunt, demonstrantur. Siquidem est fabula compositum ad utilitatem delectationemve mendacium. Est autem grammatica vocis articulatæ custos & moderatrix disciplina: cujus professionis necessi-

Fabula quid. Quid sit grammatica.

ceſſitate cogitur humanæ linguæ omnia etiam figmenta colligere, quæ memoriæ litteriſque mandata ſunt, non falſa faciens, ſed de his veram quamdam docens aſſerenſque rationem. R. Recte ſane: nihil nunc curo, utrum abs te iſta bene definita atque diſtincta ſint: ſed illud quæro utrum hoc ita eſſe ipſa grammatica, an vero illa diſciplina diſputationis oſtendat? A. Non nego vim peritiamque definiendi, qua nunc ego iſta ſeparare conatus ſum, diſputatoriæ arti tribui.

20. R. Quid ipſa grammatica, nonne ſi vera eſt, eo vera eſt quo diſciplina eſt? Diſciplina enim a diſcendo dicta eſt. Nemo autem quæ didicit ac tenet, neſcire dici poteſt; & nemo ſcit falſa. Omnis ergo vera eſt diſciplina. A. Non video quidem quid in iſta ratiuncula temere concedatur. Movet me tamen ne per iſtam cuipiam videatur etiam illas fabulas veras eſſe, nam & has diſcimus & tenemus. R. Numquidnam magiſter noſter nolebat nos credere quæ docebat, & noſſe? A. Immo vehementer ut noſſemus inſtabat. R. Numquid aliquando inſtitit ut Dædalum volaſſe crederemus? A. Hoc quidem numquam. Sed plane niſi teneremus fabulam, vix nos poſſe aliquid manibus tenere faciebat. R. Tu ergo negas verum eſſe quod iſta fabula ſit, & quod ita ſit Dædalus diffamatus? A. Hoc non nego verum eſſe. R. Non negas ergo te didiciſſe verum cum iſta didiceris. Nam ſi volaſſe Dædalum verum eſt, & hoc pueri pro ficta fabula acciperent atque redderent, eo ipſo falſa retinerent, quo vera eſſent illa quæ redderent. Hinc enim exſtitit illud quod ſuperius mirabamur, de volatu Dædali veram fabulam eſſe non potuiſſe, niſi Dædalum volaſſe falſum eſſet. A. Jam teneo iſtud, ſed quid ex eo proficiamus exſpecto. R. Quid, niſi non eſſe falſam illam rationem, qua collegimus diſciplinam, niſi vera doceat, diſciplinam eſſe non poſſe? A. Et hoc quid ad rem? Quia volo dicas mihi, unde ſit diſciplina grammatica: inde enim vera eſt, unde diſciplina eſt. A. Neſcio quid tibi reſpondeam. R. Nonne tibi videtur, ſi nihil in ea definitum eſſet, & nihil in genera & partes diſtributum atque diſtinctum, eam nullo modo diſciplinam eſſe potuiſſe? A. Jam intelligo quid dicas, nec ulla mihi occurrit cujuſvis facies diſciplinæ, in qua non definitiones ac diviſiones & ratiocinationes, dum quid quidque ſit declaratur, dum ſine confuſione partium ſua cuique redduntur, dum nihil prætermittitur proprium, nihil annumeratur alienum, totum hoc ipſum quo diſciplina dicitur egerint. R. Ergo & totum ipſum quo vera dicitur. A. Video conſequi.

21. R. Reſponde nunc quæ diſciplina contineat definitionum, diviſionum, partitionumque rationes. A. Jam ſuperius dictum eſt, hæc diſputandi regulis contineri. R. Grammatica igitur eadem arte creata eſt, ut diſciplina, & ut vera eſſet, quæ eſt abs te ſuperius a falſitate defenſa. Quod non de una grammatica mihi licet concludere, ſed prorſus de omnibus diſciplinis. Nam dixiſti, vereque dixiſti, nullam diſciplinam tibi occurrere, in qua non definiendi jus atque diſtribuendi idipſum ut diſciplina ſit, fecerit. At ſi eo veræ ſunt, quo ſunt diſciplinæ, negabitne quiſpiam, veritatem ipſam eſſe per quam omnes veræ ſunt diſciplinæ? A. Prope eſt omnino ut aſſentiar. Sed illud me movet, quod etiam rationem diſputandi inter eaſdem diſciplinas numeramus. Quare illam potius exiſtimo eſſe veritatem, qua & iſta ipſa ratio vera eſt. R. Optime omnino ac vigilantiſſime. Sed non negas, ut opinor, eo veram eſſe quo diſciplina eſt. A. Immo idipſum eſt quod me movet. Adverti enim etiam ipſam diſciplinam eſſe, & ob hoc veram dici. R. Quid ergo? Iſtam putas aliter diſciplinam eſſe potuiſſe, niſi omnia in ea definita eſſent & diſtributa? A. Nihil aliud habeo quod dicam. R. At ſi ad eam pertinet hoc officium, per ſeipſam diſciplina vera eſt. Quiſquamne igitur mirum putabit, ſi ea [a] quæ vera ſunt omnia, per ſeipſa & in ſeipſa vera ſit veritas? A. Nihil mihi obſtat, quo minus recta pergam in iſtam ſententiam.

22. R. ERGO adtende pauca quæ reſtant. A. Profer ſi quid habes, modo tale ſit quod intelligam, libenterque concedam. R. Eſſe aliquid in aliquo, non nos fugit duobus modis dici. Uno quo ita eſt, ut etiam ſejungi atque alibi eſſe poſſit, ut hoc lignum in hoc loco, ut ſol in Oriente. Altero autem quo ita eſt aliquid in ſubjecto, ut ab eo nequeat ſeparari, ut in hoc ligno forma & ſpecies quam videmus, ut in ſole lux, ut in igne calor, ut in animo diſciplina, & ſi qua ſunt alia ſimilia. An tibi aliter videtur? A. Iſta quidem vetuſtiſſima ſunt nobis, & ab ineunte adoleſcentia ſtudioſiſſime percepta & cognita. Quare non poſſum de his interrogatus, quin ea ſine ulla deliberatione concedam. R. Quid illud, nonne concedis, quod in ſubjecto eſt inſeparabiliter, ſi ſubjectum ipſum non maneat, manere non poſſe? A. Hoc quoque video neceſſarium: nam manente ſubjecto, poſſe id quod in ſubjecto eſt non manere, quiſquis diligenter res advertit, intelligit. Siquidem hujus corporis color poteſt vel valetudinis ratione vel ætate immutari, cum ipſum corpus necdum interierit. Et hoc non peræque in omnibus valet, ſed in his in quibus non ut ſint ipſa ſubjecta, ea quæ in ſubjectis ſunt, coexiſtunt. Non enim ut ſit iſte paries, paries hoc colore fit, quem in eo videmus; cum etiam ſi quo caſu nigreſcat aut albeſcat, vel aliquem alium mutet colorem, nihilo minus tamen maneat paries ac dicatur. At vero ignis ſi calore careat, ne ignis quidem erit; nec nivem vocare niſi candidam poſſumus.

CAPUT XII. Quot modis quædam ſint in alio.

23. ILLUD vero quod interrogaſti, quis conceſſerit, aut cui poſſe fieri videatur, ut id quod in ſubjecto eſt, maneat ipſo intereunte ſubjecto? Monſtruoſum enim & a veritate alieniſſimum eſt, ut id quod non eſſet niſi in ipſo eſſet, etiam cum ipſum non fuerit poſſit eſſe. R. Illud igitur quod quærebamus inventum eſt. A. Quid narras? R. Id quod audis. A. Jamne ergo liquido conſtat animum eſſe immortalem? R. Si ea quæ conceſſiſti vera ſint, liquidiſſime: niſi forte animum dicis etiam ſi moriatur animum eſſe. A. Numquam equidem hoc dixerim, ſed eo ipſo quo interit, fieri ut animus non ſit, dico. Nec me ab hac ſententia revocat, quod a magnis philoſophis dictum eſt, eam rem quæ quocumque venerit vitam præſtat, mortem in ſe admittere non poſſe. Quamvis enim lumen quocumque intrare potuerit, faciat id lucere, tenebraſque in ſe propter memorabilem illam vim contrariorum non poſſit admittere, tamen exſtinguitur, locuſque ille exſtincto lumine tenebratur. Ita illud quod tenebris reſiſtebat, neque ullo modo in ſe tenebras admiſit, & ſic eis intereundo locum fecit, ut poterat etiam diſcedendo. Itaque timeo ne mors ita contingat corpori, ut tenebræ loco, aliquando diſce-

CAPUT XIII. Immortalitas animæ colligitur.

den-

a Ita MSS. At Lov. *ſi ea quæ vera ſunt, omnia ab ipſa vera ſunt, ſi & ipſa ſit veritas.*

dente animo ut lumine, aliquando autem ibidem exſtincto: ut jam non de omni morte corporis ſecuritas ſit, ſed aliquod genus mortis ſit optandum, quo anima ex corpore incolumis educatur, perducaturque ad locum (ſi eſt ullus talis locus) ubi non poſſit exſtingui. Aut ſi ne hoc quidem poteſt, atque in ipſo corpore anima quaſi lumen accenditur, nec alibi poteſt durare, omniſque mors eſt exſtinctio quædam animæ in corpore vel vitæ, aliquod genus eligendum eſt quantum homo ſinitur, quo idipſum quod vivitur, cum ſecuritate ac tranquillitate vivatur, quamquam neſcio quomodo iſtud poſſit fieri ſi anima moritur. O multum beatos, quibus ſive ab ipſis, ſive abs quolibet, non eſſe metuendam mortem, etiam ſi anima intereat, perſuaſum eſt. At mihi miſero nullæ adhuc rationes, nulli libri perſuadere potuerunt.

24. R. Noli gemere, immortalis eſt animus humanus. A. Unde hoc probas? R. Ex iis quæ cum magna cautione, ut arbitror, ſuperius conceſſiſti. A. Nihil quidem me minus vigilanter interroganti tibi memini dediſſe: ſed collige jam ipſam ſummam, oro te, videamus quo tantis ambagibus pervenerimus, nec me jam interroges volo. Si enim ea breviter enumeraturus es quæ conceſſi, quonam rurſus reſponſio mea deſideratur? An ut moras gaudiorum mihi fruſtra inferas, ſi quid boni forte confecimus? R. Faciam quod te velle video, ſed adtende diligentiſſime. A. Loquere jam, hic ſum, quid enecas? R. Omne quod in ſubjecto eſt, ſi ſemper manet, ipſum etiam ſubjectum maneat ſemper neceſſe eſt. Et omnis in ſubjecto eſt animo diſciplina. Neceſſe eſt igitur ſemper ut animus maneat, ſi ſemper manet diſciplina. Eſt autem diſciplina veritas, & ſemper, ut in initio libri hujus ratio perſuaſit, veritas manet. Semper igitur animus manet, nec animus mortuus dicitur. Immortalem igitur animum ſolus non abſurde negat, qui ſuperiorum aliquid non recte conceſſum eſſe convincit.

CAPUT XIV. Excutitur ſuperior ſyllogiſmus.

25. A. JAM me volo in gaudia mittere, ſed duabus aliquantum revocor cauſſis. Nam primum me movet quod circuitu tanto uſi ſumus, neſcio quam ratiocinationum catenam ſequentes, cum tam breviter totum de quo agebatur, demonſtrari potuerit, quam nunc demonſtratum eſt. Quare me ſollicitum facit, quod tam diu quaſi ad inſidiandum obambulavit oratio. Deinde non video quomodo in animo ſemper ſit diſciplina, præſertim diſputandi, cum & tam pauci ejus gnari ſint, & quiſquis eam novit, tanto ab infantia tempore fuerit indoctus. Non enim poſſumus dicere, aut imperitorum animos, non eſſe animos; aut eſſe in animo eam quam neſciant diſciplinam. Quod ſi vehementer abſurdum eſt, reſtat ut aut non ſemper in animo ſit veritas, aut diſciplina illa veritas non ſit.

26. R. Vides quam non fruſtra tantos circuitus egerit noſtra ratiocinatio. Quærebamus enim quid ſit veritas, quod ne nunc quidem in hac quadam ſilva rerum, omnibus pene callibus oberratis, video nos inveſtigare potuiſſe. Sed quid facimus? An incepta omittimus, & exſpectamus ecquid nobis librorum alienorum in manus incidat, quod huic quæſtioni ſatisfaciat? Nam & multos ante noſtram ætatem ſcriptos eſſe arbitror, quos non legimus: & nunc ut nihil quod neſcimus opinemur, manifeſtum habemus, & carmine de hac re ſcribi, & ſoluta oratione; & ab iis viris quorum nec ſcripta latere nos poſſunt, & eorum ingenia talia novimus, ut nos in eorum litteris quod volumus, inventuros deſperare non poſſimus: præſertim cum hic ante oculos noſtros ſit ille, * in quo ipſam eloquentiam quam mortuam dolebamus, perfectam revixiſſe cognovimus. Illene nos ſinet, cum ſcriptis ſuis vivendi modum docuerit, vivendi ignorare naturam? A. Non arbitror equidem & multum inde ſpero, ſed unum doleo quod vel erga ſe, vel erga ſapientiam ſtudium noſtrum non ei ut volumus, valemus aperire. Nam profecto ille miſereretur ſitim noſtram, & exundaret multo citius quam nunc. Securus enim eſt, quod ſibi jam totum de animæ immortalitate perſuaſit, nec ſcit aliquos eſſe fortaſſe, qui hujus ignorationis miſeriam ſatis cognoverunt, & quibus præſertim rogantibus non ſubvenire crudele ſit. * Ille autem alius novit quidem pro familiaritate ardorem noſtrum, ſed ita longe abeſt, & ita nunc conſtituti ſumus, ut vix ad eum vel epiſtolæ mittendæ facultas ſit. Quem credo jam otio Tranſalpino perfeciſſe carmen quo mortis metus excantatus effugiat, & antiqua glacie duratus animæ ſtupor friguſque pellatur. Sed interim dum iſta proveniunt, quæ in noſtra poteſtate non ſunt, nonne turpiſſimum eſt perire otium noſtrum, & totum ipſum animum ex incerto arbitrio pendere deligatum.

* Ambroſius, ut videtur, qui libros de officiis ſcripſit; & cui audiendum Auguſtinum non vacabat ex lib. 6. Conf. c. 11.

* Forte an Zenobius poetices peritus, de cujus repentina profectione lib. 1. de ordine c. 7.

27. UBI eſt quod Deum & rogavimus & rogamus, ut nobis non divitias, non corporis voluptates, non populares ſuggeſtus atque honores, ſed animam noſtram ſeque ipſum quærentibus, iter aperiat? Itane nos deſeret, aut a nobis deſeretur? R. Alieniſſimum quidem ab ipſo eſt, ut eos qui talia deſiderant deſerat. Unde a nobis quoque alienum eſſe debet, ut tantum ducem deſeramus. Quare ſi placet, repetamus breviter, unde illa duo confecta ſint, aut ſemper manere veritatem, aut veritatem [a] eſſe diſputandi rationem. Hæc enim vacillare dixiſti, quo minus nos faciat totius rei ſumma ſecuros. An potius illud quæremus, quomodo eſſe poſſit in imperito animo diſciplina, quem non poſſumus non animum dicere? Hinc enim commotus videbare, ut de illis quæ conceſſeras, dubitare rurſus neceſſe fuerit. A. Immo diſcutiamus prius illa, deinde hoc quale ſit videbimus. Ita enim, ut opinor, nulla controverſia remanebit. R. Ita fiat, ſed adeſto totus atque cautiſſimus. Scio enim quid tibi eveniat adtendenti, dum nimis pendes in concluſionem, & ut jam jamque inferatur exſpectas, ea quæ interrogantur non diligenter examinata concedis. A. Verum fortaſſe dicis, ſed enitar contra hoc genus morbi quantum poſſum: modo jam tu incipe quærere, ne ſuperfluis immoremur.

CAPUT XV. Veri & falſi natura.

28. R. Ex eo quantum memini veritatem non poſſe interire concluſimus, quod non ſolum ſi totus mundus intereat, ſed etiam ſi ipſa veritas, verum erit & mundum & veritatem interiſſe. Nihil autem verum ſine veritate: nullo modo igitur interit veritas. A. Agnoſco iſta, & multum miror ſi falſa ſunt. R. Ergo illud alterum videamus. A. Sine me paululum conſiderare, oro te, ne huc iterum turpiter redeam. R. Ergone interiſſe veritatem verum non erit? Si non erit verum, non ergo interit. Si verum erit, unde poſt occaſum veritatis verum erit, cum jam veritas nulla eſt? A. Nihil habeo quid plus cogitem atque conſiderem: perge ad aliud. Certe faciemus quantum poſſumus, ut docti atque prudentes viri legant hæc, & noſtram ſi qua eſt, cor-

a In MSS. duobus, *aut veritatem non eſſe* &c.

corrigant temeritatem: nam me nec modo, nec aliquando arbitror quid contra hoc dicatur, posse invenire.

29. R. Numquidnam ergo dicitur veritas, nisi quae verum est quidquid verum est? A. Nullo modo. R. Numquidnam recte dicitur verum, nisi quod non est falsum? A. Hinc vero dubitare dementia est. R. Num falsum non est quod ad similitudinem alicujus accommodatum est, neque id tamen est cujus simile apparet? A. Nihil quidem aliud video quod libentius falsum vocem. Sed tamen solet falsum dici, etiam quod a verisimilitudine longe abest. R. Quis negat? Sed tamen quod habeat ad verum nonnullam imitationem. A. Quomodo? Non enim cum dicitur, junctis alitibus anguibus Medeam volasse, ulla ex parte res ista verum imitatur, quippe quae nulla sit, nec imitari aliquid possit ea res quae omnino non sit. R. Recte dicis: sed non adtendis eam rem quae omnino nulla sit, ne falsum quidem posse dici. Si enim falsum est, est: si non est, non est falsum. A. Non ergo dicemus illud de Medea, nescio quod monstrum, falsum esse. R. Non utique: nam si [a] falsum est, quomodo monstrum est? A. Miram rem video: itane tandem cum audio, Angues ingentes alites junctos jugo, non dico falsum? R. Dicis plane. Est enim quod falsum esse dicas. A. Quid quaeso? R. Illam scilicet sententiam quae ipso versu enuntiatur. A. Et quam tandem habet ista imitationem veri? R. Quia similiter enuntiaretur, etiam si vere illud Medea fecisset. Imitatur ergo ipsa enuntiatione veras sententias falsa sententia. Quae si non creditur, eo solo imitatur veras quod ita dicitur, estque tantum falsa, non etiam fallens. Si autem fidem impetrat, imitatur etiam creditas veras. A. Jam intelligo multum interesse inter illa quam dicimus, & illa de quibus dicimus aliquid: quare jam assentior: nam hoc solo revocabar, quidquid falsum dicimus, non recte dici, nisi habeat veri alicujus imitationem. Quis enim lapidem falsum argentum esse dicens non jure rideatur? tamen si quisquam lapidem argentum esse dicat, dicimus falsum eum dicere, id est falsam proferre sententiam. Stannum autem vel plumbum non absurde, ut opinor, falsum argentum vocamus, quod id res ipsa velut imitatur: neque ex eo falsa est nostra sententia, sed illud ipsum de quo enuntiatur.

CAPUT XVI. An meliora deteriorum nominibus vocari possint.

30. R. BENE intelligis. Sed illud vide utrum & argentum falsi plumbi nomine congruenter appellare possimus. A. Non mihi placet. R. Quid ita? A. Nescio: nisi illud video, vehementer contra voluntatem meam dici. R. Num forte propterea quod argentum melius est, & quasi in contumeliam ejus dicitur: plumbi autem quidam velut honor est, si falsum argentum vocetur. A. Prorsus explicasti quod volebam. Et ideo credo jure infames intestabilesque haberi, qui muliebri habitu se ostentant, quos nescio utrum falsas mulieres, an falsos viros melius vocem. Veros tamen histriones, verosque infames sine dubitatione possumus vocare: aut si latent, nec infame quidquam nisi a turpi fama nominatur, veros nequam non sine veritate dicimus, ut opinor. R. Alius locus nobis erit de istis rebus differendi: multa enim fiunt, quae quasi facie populari turpia videntur, aliquo tamen fine laudabili honesta monstrantur. Et magna quaestio est, utrum patriae liberandae causa muliebri tunica indutus, debeat hostem decipere, hoc ipso quo mulier falsa sit, fortasse verior vir futurus. Et utrum sapiens qui aliquo modo certum habeat, necessariam fore vitam suam rebus humanis, malit emori frigore, quam femineis vestibus, si aliud non sit, amiciri. Sed de hoc, ut dictum est, alias videbimus. Profecto enim cernis quantae inquisitionis indigeat, quatenus ista progredi debeant, ne in quasdam inexcusabiles turpitudines decidatur. Nunc autem quod praesenti quaestioni satis est, jam puto apparere, neque dubitari non esse falsum quidquam nisi veri aliqua imitatione.

CAPUT XVII. Num aliquid ex omni parte falsum sit aut verum.

31. A. PROFICISCERE ad reliqua: nam hoc mihi bene persuasum est. R. Ergo illud quaero, utrum praeter disciplinas quibus erudimur, & quibus etiam ipsum studium sapientiae annumerari decet, possimus quidquam ita verum invenire, quod non sicut theatricus Achilles ex aliqua parte falsum sit, ut ex alia verum esse possit? A. Mihi videntur multa inveniri. Non enim disciplinae istum habent lapidem, nec tamen, ut verus sit lapis, imitatur aliquid secundum quod falsus dicatur. Quo uno commemorato, vides jam innumerabilibus superfedendum esse, quae sponte occurrant cogitantibus. R. Video prorsus. Sed nonne tibi videntur uno corporis nomine includi? A. Viderentur, si aut inane nihil esse certum haberem, aut ipsum animum inter corpora numerandum arbitrarer, aut etiam Deum corpus aliquod esse crederem. Quae omnia si sunt, ad nullius imitationem falsa & vera esse video. A. In longum nos mittis, sed utar quantum possum compendio. Certe enim aliud est quod inane appellas, aliud quod veritatem. A. Longe aliud. Quid enim me inanius, si veritatem inane aliquid puto, aut tantopere aliquid inane appeto? Quid enim aliud quam veritatem invenire desidero? R. Ergo & illud fortasse concedis, nihil verum esse, quod non veritate fiat ut verum sit. A. Jam hoc olim manifestum est. R. Num dubitas nihil esse inane praeter ipsum inane, aut certe corpus? A. Prorsus non dubito. R. Opinor ergo, veritatem corpus esse aliquod credis. A. Nullo modo. R. Quid in corpore? A. Nescio: nihil ad rem: arbitror enim vel illud te scire, si est inane, magis illud esse ubi nullum sit corpus. R. Hoc sane planum est. A. Quid igitur immoramur? R. An tibi aut veritas videtur feciisse inane, aut aliquid verum esse ubi veritas non sit? A. Non videtur. R. Non est ergo inane verum, quia neque ab eo quod inane non est, inane fieri potest: & quod veritate caret, verum non esse manifestum est: & omnino ipsum quod inane dicitur, ex eo quod nihil sit dicitur. Quomodo igitur potest verum esse quod non est, aut quomodo potest esse quod penitus nihil est? A. Age nunc inane tamquam inane deseramus.

CAPUT XVIII. An vere sit corpus.

32. R. QUID de ceteris dicis? A. Quid? R. Quod vides mihi plurimum suffragari. Restat enim animus & Deus, quae duo si propterea vera sunt quod in his est veritas, de immortalitate Dei nemo dubitat. Animus autem immortalis creditur, si veritas quae interire non potest, etiam in illo esse probatur. Quare jam illud ultimum videamus, utrum corpus non sit vere verum, id est, non in eo sit veritas, sed quasi quaedam imago veritatis. Nam si & in corpore, quod satis certum est recipere interitum, tale verum invenerimus, quale est in disciplinis, non continuo erit disputandi disciplina veritas, qua omnes verae sunt disciplinae. Verum est enim

a Sic melioris notae MSS. At prius vulgati habent, *nam si factum est, quomodo falsum est? Si non est factum, quomodo monstrum est?*

enim & corpus quod non videtur disputandi ratione esse formatum. Si vero & corpus imitatione aliqua verum est, & ob hoc non ad liquidum verum, nihil erit fortasse quod impediat disputandi rationem, quominus ipsa veritas esse doceatur. A. Interim quæramus de corpore: nam ne hoc quidem cum constiterit, video istam controversiam terminatam. R. Unde scis quid velit Deus? Itaque adtende: nam ego puto corpus aliqua forma & specie contineri, quam si non haberet, corpus non esset: si veram haberet, animus esset. An aliter putandum est? A. Assentior in parte, de cetero dubito: nam nisi teneatur aliqua figura, corpus non esse concedo. Quomodo autem si eam veram haberet, animus esset, non satis intelligo. R. Nihilne tandem de primi libri exordio, & de illa tua geometrica recordaris? A. Bene commemorasti: recordor prorsus, ac libentissime. R. Talesne in corporibus figuræ inveniuntur, quales illa disciplina demonstrat? A. Immo incredibile est quanto deteriores esse convincuntur. R. Quas ergo istarum veras putas? A. Ne quæso etiam istuc me interrogandum putes. Quis enim mente tam cæcus est qui non videat, istas quæ in geometrica docentur, habitare in ipsa veritate, aut in his etiam veritatem: illas vero corporis figuras, siquidem quasi ad istas tendere videntur, habere nescio quam imitationem veritatis, & ideo falsas esse? Jam enim totum illud quod ostendere moliebaris intelligo.

CAPUT XIX. Veritas immortalis arguit animæ immortalitatem.

33. R. Quid ergo jam opus est, ut de disciplina disputationis requiramus? Sive enim figuræ geometricæ in veritate, sive in eis veritas sit, anima nostra, id est intelligentia nostra contineri nemo ambigit, ac per hoc in nostro animo etiam veritas esse cogitur. Quod si quælibet disciplina ita est in animo, ut in subjecto inseparabiliter, nec interire veritas potest, quid quæso de animi perpetua vita, nescio qua mortis familiaritate dubitamus? An illa linea vel quadratura vel rotunditas habent alia quæ imitentur ut vera sint? A. Nullo modo id possum credere, nisi forte aliud sit linea quam longitudo sine latitudine, & aliud circulus quam linea circumducta undique ad medium æqualiter vergens. R. Quid ergo cunctamur? An ubi ista sunt, veritas non est? A. Avertat Deus amentiam. R. An disciplina non est in animo? A. Quis hoc dixerit? R. Sed forte potest intereunte subjecto id quod in subjecto est permanere? A. Quando mihi hoc persuadetur? R. Restat ut occidat veritas. A. Unde fieri potest? R. Immortalis est igitur anima: jamjam crede rationibus tuis, crede veritati: clamat, & in te sese habitare, & immortalem esse, nec sibi suam sedem quacumque corporis morte posse subduci. Avertere ab umbra tua, revertere in te, nullus est interitus tuus, nisi oblitum te esse quod interire non possis. A. Audio, resipisco, recolere incipio. Sed quæso, illa quæ restant expedias, quomodo in animo imperito, non enim eum mortalem dicere possumus, disciplina & veritas esse intelligantur? R. Aliud ista quæstio volumen desiderat, si eam vis tractari diligenter: simul & illa quæ ut potuimus investigata sunt, recensenda tibi esse video: quia si nihil eorum quæ concessa sunt, dubium est, multum nos egisse arbitror, nec cum parva securitate cetera quærere.

CAPUT XX. Quædam verum credimus;

34. A. ITA est ut dicis, & obtempero præceptis tuis libens. Sed illud saltem impetrem, ante quam terminum volumini statuas, ut quid intersit inter veram figuram, quæ intelligentia continetur, & eam quam sibi fingit cogitatio, quæ græce sive phantasia sive phantasma dicitur, breviter exponas. R. Hoc quæris quod videre nisi mundissimus non potest, & ad cujus rei visionem parum es exercitatus: neque nunc per istos circuitus aliud quam exercitationem tuam, ut illud videre sis idoneus operamur: tamen interesse plurimum quomodo possit doceri, fortasse breviter planum facio. Fac enim te aliquid esse oblitum, alioque te velle quasi in memoriam revocare. Dicunt ergo illi: Numquidnam hoc est, aut illud? diversa velut similia proferentes: Tu vero nec illud vides quod recordari cupis, & tamen vides non hoc esse quod dicitur. Numquidnam tibi cum hoc evenit, omni modo videtur oblivio? Nam ipsa discretio qua non admittitur quod falso admoneris, pars quædam recordationis est. A. Ita videtur. R. Tales ergo nondum verum vident; falli tamen decipique non possunt; & quid quærant, satis norunt. At si tibi quispiam dicat te post paucos dies risisse quam natus es, non audes dicere falsum esse: & si auctor sit cui fides habenda est, non recordaturus, sed crediturus es: totum enim tempus illud validissima oblivione tibi sepultum est: an aliter putas? A. Prorsus consentio. R. Hæc igitur ab illa oblivione plurimum differt, sed illa media est. Nam est alia recordationi revisendæque veritati propior atque vicinior: cui simile est quando videmus aliquid, certoque recognoscimus id nos vidisse aliquando, atque nosse affirmamus; sed ubi, aut quando, aut quomodo, aut apud quem nobis in notitiam venerit, satagimus repetere atque recolere. Ut si de homine nobis contigerit, etiam quærimus ubi eum noverimus: quod cum ille commemoraverit, repente tota res memoriæ quasi lumen infunditur, nihilque amplius, ut reminiscamur, laboratur. An hoc genus ignotum tibi est, aut obscurum? A. Quid hoc planius, aut quid crebrius mihi accidere solet?

quædam recordamur, quædam nec sensu nec phantasia, sed tantum ratione deprehenduntur.

35. R. Tales sunt qui bene disciplinis liberalibus eruditi: siquidem illas sine dubio in se oblivione obrutas eruunt discendo, & quodam modo refodiunt: nec tamen contenti sunt, nec se tenent donec totam faciem veritatis, cujus quidam in illis artibus splendor jam subrutilat, latissime atque plenissime intueantur. Sed ex his quidam falsi colores atque formæ, velut in speculum cogitationis se fundunt, falluntque inquirentes sæpe, ac decipiunt putantes illud totum esse quod norunt vel quod inquirunt. Ipsæ sunt illæ imaginationes magna cautione vitandæ, quæ deprehenduntur fallaces, cum cogitationis variato quasi speculo variantur, cum illa facies veritatis una & immutabilis maneat. Tum enim alterius atque alterius magnitudinis quadratum sibi cogitatio depingit, & quasi ante oculos præfert: sed mens interior quæ vult verum videre, ad illud se potius convertat, si potest, secundum quod judicat illa omnia esse quadrata. A. Quid si nobis quispiam dicat secundum id eam judicare, quod videre oculis solet? R. Quare ergo judicat, si tamen bene erudita est, quantamvis pilam veram vera planitie puncto tangi? Quid tale umquam oculus vidit, aut videre potest, cum ipsa imaginatione cogitationis fingi quidquam hujusmodi non potest? An non hoc probamus, cum etiam minimum circulum imaginando animo describimus, & ab eo lineas ad centrum ducimus? Nam cum duas duxerimus, inter quas quasi acu vix pungi possit, alias jam in medio non possumus ipsa cogitatione imaginaria

1. Retract. c. 4. n. 4.

duce-

ducere, ut ad centrum ſine ulla commixtione perveniant: cum clamet ratio innumerabiles poſſe duci, nec ſeſe in illis incredibilibus anguſtiis niſi centro poſſe contingere, ita ut in omni earum intervallo ſcribi etiam circulus poſſit. Hoc cum illa phantaſia implere non poſſit, magiſque quam ipſi oculi, deficiat, ſi quidem per ipſos eſt animo inflicta, manifeſtum eſt & multum eam differre a veritate, & illam dum hæc videtur non videri.

36. Hæc dicentur operoſius atque ſubtilius, cum de intelligendo differere cœperimus, quæ nobis pars propoſita eſt, cum de animæ vita quidquid ſollicitat, fuerit quantum valemus enucleatum atque diſcuſſum. Non enim credo te parum formidare, ne mors humana etiam ſi non interficiat animam, rerum tamen omnium, & ipſius ſi qua comperta fuerit veritatis oblivionem inferat. A. Non poteſt ſatis dici quantum hoc malum metuendum ſit. Qualis enim erit illa æterna vita, vel quæ mors non ei præponenda eſt, ſi ſic vivit anima, ut videmus eam vivere in puero mox nato? ut de illa vita nihil dicam quæ in utero agitur, non enim puto eſſe nullam. R. Bono animo eſto, Deus aderit ut jam ſentimus quærentibus nobis, qui beatiſſimum quiddam poſt hoc corpus, & veritatis pleniſſimum ſine ullo mendacio pollicetur. A. Fiat ut ſperamus.

DE SEQUENTE LIBRO DE ANIMÆ IMMORTALITATE.

Lib. I. Retract. Caput V.

Post libros Soliloquiorum jam de agro Mediolanum reverſus, ſcripſi librum *de Immortalitate animæ*, quod mihi quaſi commonitorium eſſe volueram propter Soliloquia terminanda, quæ imperfecta remanſerant: ſed neſcio quomodo me invito exiit in manus hominum, & inter mea opuſcula nominatur. Qui primo ratiocinationum contortione atque brevitate ſic obſcurus eſt, ut fatiget, cum legitur, etiam intentionem meam, vixque intelligatur a meipſo.

2. Deinde cogitans nihil aliud quam animos hominum, in quadam argumentatione ejuſdem libri dixi: *Nec eſſe in eo quod nihil diſcit, diſciplina poteſt.* Itemque alio loco dixi: *Nec ullam rem ſcientia complectitur, niſi quæ ad aliquam pertinet diſciplinam*: nec venit in mentem Deum non diſcere diſciplinas, & habere omnium rerum ſcientiam, in qua etiam præſcientia eſt futurorum. Tale eſt illud quod ibi dictum eſt, *non eſſe vitam cum ratione ulli, niſi animæ.* Neque enim Deo ſine ratione vita eſt; cum apud eum & ſumma vita, & ſumma ſit ratio. Et illud quod aliquanto ſuperius dixi, *id quod intelligitur, ejuſmodi eſſe ſemper*: cum intelligatur & animus, qui utique non ejuſmodi eſt ſemper. Quod vero dixi, *animum propterea non poſſe ab æterna ratione ſeparari, quia non ei localiter jungitur*, profecto non dixiſſem, ſi jam tunc eſſem litteris ſacris ita eruditus, ut recolerem quod ſcriptum eſt; *Peccata veſtra ſeparant inter vos & Deum.* Unde intelligi datur, etiam earum rerum poſſe dici ſeparationem, quæ non locis, ſed incorporaliter junctæ fuerant.

cap. 1. cap. 4. cap. 1. cap. 6. Eſai. 59. 2.

4. Quid ſit etiam quod dixi, *Anima ſi caret corpore, in hoc mundo non eſt*, non potui recordari. Numquid enim animæ mortuorum aut non carent corpore, aut in hoc mundo non ſunt? Quaſi vero inferi non ſint in hoc mundo. Sed quia carere corpore, in bono poſui, fortaſſe nomine corporis peſtes corporeas appellavi. Quod ſi ita eſt, nimis inſolenter verbo uſus ſum. Illud quoque temere dictum eſt: *A ſumma eſſentia ſpeciem corpori per animam tribui, qua eſt, in quantumcumque eſt. Per animam ergo corpus ſubſiſtit, & eo ipſo eſt, quo animatur, ſive univerſaliter, ut mundus, ſive particulariter, ut unumquodque animal intra mundum.* Hoc totum prorſus temere dictum eſt. Hic liber ſic incipit: *Si alicubi eſt diſciplina.*

cap. 11. cap. 15.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE IMMORTALITATE ANIMÆ
LIBER UNUS.*

* Scriptus an. Chr. 387

Continet hic liber congeriem rationum pro animæ immortalitate, nec non intercurrentium difficultatum solutionem.

CAPUT I. Prima ratio, quod anima sit immortalis, quia subjectum est disciplinæ quæ semper est.

SI ALICUBI est disciplina, nec esse nisi in eo quod vivit potest, & semper est, neque quidquam in quo quid semper est potest esse non semper, semper vivit in quo est disciplina. Si nos sumus qui ratiocinamur, id est animus noster, nec recte ratiocinari sine disciplina potest, nec sine disciplina esse animus nisi in quo disciplina non est potest, est in hominis animo disciplina. Est autem alicubi disciplina: nam est, & quidquid est nusquam esse non potest. Item disciplina non potest esse nisi in eo quod vivit. Nihil enim quod non vivit, aliquid discit; * nec esse in eo quod nihil discit disciplina potest. Item semper est disciplina. Nam quod est atque immutabile est, semper sit necesse est. Esse autem disciplinam, nemo negat. Et quisquis fatetur fieri non posse, ut ducta per medium circulum linea non sit omnium, quæ non per medium ducuntur maxima, idque esse alicujus disciplinæ, immutabilem disciplinam esse non negat. Item nihil in quo quid semper est, potest esse non semper. Nihil enim quod semper est, patitur sibi subtrahi aliquando id in quo semper est. Jam vero cum ratiocinamur, animus id agit. Non enim id agit, nisi qui intelligit: nec corpus intelligit, nec animus auxiliante corpore intelligit; quia cum intelligere vult, a corpore avertitur. * Quod enim [a] intelligitur, ejusmodi est semper: nihilque corporis ejusmodi est semper: non igitur potest adjuvare animum ad intellectum nitentem, cui non impedire satis est. Item nemo sine disciplina recte ratiocinatur. EST enim recta RATIOCINATIO a certis ad incertorum indagationem nitens [b] cogitatio: nihilque certum est in animo quod ignorat. Omne autem quod scit animus in sese habet, * nec ullam rem scientia complectitur, nisi quæ ad aliquam pertineat disciplinam. Est enim disciplina quarumcumque rerum scientia. Semper igitur animus humanus vivit.

* 1. Retract. c. 2. n. 5.

* Retractatur ibidem. a

b

* Retract. ibidem.

CAPUT II. Alia ratio, quia subjectum est rationis quæ non mutatur.

2. RATIO profecto aut animus est, aut in animo. Melior autem ratio nostra quam corpus nostrum, & corpus nostrum nonnulla substantia est, & melius est esse substantiam quam nihil: non est igitur ratio nihil. Rursum quæcumque harmonia corporis est, in subjecto corpore sit necesse est inseparabiliter, nec aliud quidquam in illa harmonia esse credatur, quod non æque necessario sit in subjecto illo corpore, in quo & ipsa harmonia non minus inseparabiliter. Mutabile est autem corpus humanum, & immutabilis ratio. Mutabile est enim omne, quod semper eodem modo non est. Et semper eodem modo est, duo & quatuor & sex. Item semper eodem modo est quod est, quod quatuor habent duo & duo; hoc autem non habent duo: duo igitur quatuor non sunt. Est autem ista ratio immutabilis: igitur ratio est. Nullo modo autem potest mutato subjecto, id quod in eo est inseparabiliter non mutari. Non est igitur harmonia corporis animus. Nec mors potest accidere immutabilibus rebus. Semper ergo animus vivit, sive ipse ratio sit, sive in eo ratio inseparabiliter.

CAPUT III. Viva substantia & immutabilis animus, nec si aliquo modo mutabilis, propterea mortalis fit.

3. QUÆDAM constantiæ virtus est, & omnis constantia immutabilis est, & omnis virtus potest aliquid agere, nec cum [c] agit aliquid, virtus non est. Omnis porro actio movetur, aut movet. Aut igitur non omne quod movetur, aut certe non omne quod movet, mutabile est. At omne quod ab alio movetur, nec movet ipsum aliquid mortale est. Neque mortale quidquam immutabile. Quare de certo jam & sine ulla disjunctione concluditur, non omne quod movet mutari. Nullus autem motus sine substantia: & omnis substantia aut vivit, aut non vivit: atque omne quod non vivit, exanime est; nec est ulla exanimis actio. Illud igitur quod ita movet ut non mutetur, non potest esse nisi viva substantia. Hæc autem omnis per quoslibet gradus corpus movet. Non igitur omne quod corpus movet, mutabile est. Corpus autem non nisi secundum tempus movetur: ad hoc enim pertinet tardius & celerius moveri: conficitur esse quiddam quod tempore moveat, nec tamen mutetur. Omne autem quod tempore movet corpus, tametsi ad unum finem tendat: tamen nec simul potest omnia facere, nec potest non plura facere: neque enim valet quavis ope agatur, aut perfecte unum esse, quod in partes secari potest, aut ullum est sine partibus corpus, aut sine morarum intervallo tempus, aut vero vel brevissima syllaba enuntietur, cujus non tunc finem audias, cum jam non audis initium. Porro quod sic agitur, & exspectatione opus est ut

pera-

a Am. Er. & Lov. *Quod enim intelligit*. Sed Bad. & MSS. tum hic, tum in lib. 1. Retract. c. 5. habent, *intelligitur*.

b In MSS. sex legitur, *nitens cognitio*.

c Lov. *nec cum non agit aliquid*. Sed abest, *non*, a MSS. & abesse debet.

peragi,& memoria ut comprehendi queat quantum poteſt. Et exſpectatio futurarum rerum eſt, præteritarum vero memoria. At intentio ad agendum præſentis eſt temporis, per quod futurum in præteritum tranſit, nec cœpti motus corporis exſpectari finis poteſt ſine ulla memoria. Quomodo enim exſpectatur ut deſinat, quod aut cœpiſſe excidit, aut omnino motum eſſe ?. Rurſus intentio peragendi quæ præſens eſt, ſine exſpectatione finis qui futurus eſt, non poteſt eſſe: nec eſt quidquam quod aut nondum eſt, aut jam non eſt. Poteſt igitur in agendo quiddam eſſe, quod ad ea quæ nondum ſunt pertineat. Poſſunt ſimul in agente plura eſſe, cum ea plura quæ aguntur ſimul eſſe non poſſint. Poſſunt ergo etiam in movente, cum in eo quod movetur non poſſint. At quæcumque in tempore ſimul eſſe non poſſunt, & tamen a futuro in præteritum tranſmittuntur, mutabilia ſint neceſſe eſt.

4. Hinc jam colligimus, poſſe eſſe quiddam quod cum movet mutabilia, non mutatur. Cum enim non mutatur moventis intentio perducendi ad finem quem volet corpus quod movet, illudque corpus de quo aliquid fit eodem motu per momenta mutetur, atque illa intentio perficiendi quam immutatam manere manifeſtum eſt, & ipſa membra artificis, & lignum aut lapidem artifici ſubjectum moveat, quis dubitet conſequens eſſe quod dictum eſt ? Non igitur ſi qua mutatio corporum movente animo fit, quamvis in eam ſit intentus, hinc eum neceſſario mutari, & ob hoc etiam mori arbitrandum eſt. Poteſt enim in hac intentione ſimul & memoriam præteritorum & exſpectationem futurorum habere, quæ omnia ſine vita eſſe non poſſunt. Quamquam etſi nullus interitus ſine mutatione ſit, & nulla mutatio ſine motu, non tamen omnis mutatio interitum, omniſque motus mutationem operatur. Licet enim ipſum corpus noſtrum, & motum plerumque qualibet actione, & mutatum certe vel ætate dicere, tamen nondum interiſſe, id eſt non eſſe ſine vita. Liceat igitur & animum non continuo putare privari vita, quamquam ei fortaſſe per motum mutatio nonnulla contingat.

CAPUT IV. Ars & ratio numerorum immutabilis quæ animo non ſine vita inhærent.

5. Si enim manet aliquid immutabile in animo,quod ſine vita eſſe non poſſit, animo etiam vita ſempiterna maneat neceſſe eſt. Nam hoc prorſus ita ſe habet, ut ſi primum eſt, ſit ſecundum. Eſt autem primum. Quis enim, ut alia omittam, aut rationem numerorum mutabilem eſſe audeat dicere, aut artem quamlibet non iſta ratione conſtare:aut artem non eſſe in artifice,etiam cum eam non exerceat:aut ejus eſſe niſi in animo: aut ubi vita non ſit, eſſe poſſe: aut quod immutabile eſt eſſe aliquando non poſſe: aut aliud eſſe artem, aliud rationem? Quamvis enim ars una multarum quaſi quidam cœtus rationum eſſe dicatur, tamen ars etiam una ratio dici veriſſime atque intelligi poteſt. Sed ſive hoc, ſive illud ſit, non minus immutabilem artem eſſe conficitur: artem autem non ſolum eſſe in animo artificis, ſed etiam nuſquam eſſe niſi in animo manifeſtum eſt, idque inſeparabiliter. Nam ſi ars ab animo ſeparabitur, aut erit præter quam in animo, aut nuſquam erit, aut de animo in animum continuo tranſibit. At ut ſedes arti nulla ſine vita eſt, ita nec vita cum ratione ulli niſi animæ. Nuſquam porro eſſe quod eſt, vel quod immutabile eſt non eſſe aliquando non poteſt. Si vero ars de animo in animum tranſit, in illo manſura deſerens

1. Retract. c. 5. n. 2.

iſtum, nemo artem docet niſi amittendo, aut etiam non niſi docentis oblivione fit aliquis peritus, [a] ſive morte. Quæ ſi abſurdiſſima & falſiſſima ſunt, ſicuti ſunt, immortalis eſt animus humanus.

6. At enim ſi ars aliquando eſt, aliquando non eſt in animo, quod per oblivionem atque imperitiam ſatis notum eſt, nihil ad ejus immortalitatem affert argumenti hujus connexio, niſi negetur antecedens hoc modo. Aut eſt aliquid in animo, quod in præſenti cogitatione non eſt, aut non eſt in erudito animo ars muſica, cum de ſola geometrica cogitat. Hoc autem falſum eſt, illud igitur verum. Non autem quidquam ſe habere animus ſentit, niſi quod in cogitationem venerit. Poteſt igitur aliquid eſſe in animo, quod eſſe in ſe animus ipſe non ſentiat. Id autem quamdiu ſit, nihil intereſt. Namque ſi diutius fuerit in aliis animus occupatus, quam ut intentionem ſuam in ante cogitata facile poſſit reflectere, oblivio vel imperitia nominatur. Sed cum vel nos ipſi nobiſcum ratiocinantes, vel ab alio bene interrogati de quibuſdam liberalibus artibus ea quæ invenimus, non alibi quam in animo noſtro invenimus: neque id eſt invenire, quod facere aut gignere; alioquin æterna gigneret animus inventione temporali, nam æterna ſæpe invenit: quid enim tam æternum quam circuli ratio, vel ſi quid aliud in huiuſcemodi artibus, nec non fuiſſe aliquando, nec non fore comprehenditur ? manifeſtum etiam eſt, immortalem eſſe animum humanum, & omnes veras rationes in ſecretis ejus eſſe, quamvis eas ſive ignoratione ſive oblivione, aut non habere, aut amiſiſſe videatur.

CAPUT V. Animus non mutatur ut deſinat eſſe animus.

7. NUNC autem quatenus accipienda ſit animi mutatio videamus. Si enim ſubjectum eſt animus arte in ſubjecto exſiſtente, neque ſubjectum immutari poteſt, quin & id quod in ſubjecto eſt immutetur, qui poſſumus obtinere immutabilem eſſe artem atque rationem, ſi mutabilis animus in quo illa ſunt eſſe convincitur? Quæ autem major quam in contraria ſolet eſſe mutatio, & quis negat animum, ut omittam cetera,ſtultum alias,alias vero eſſe ſapientem? Prius ergo quot modis accipiatur, quæ dicitur animæ mutatio, videamus, qui, ut opinor, manifeſtiores dumtaxat clarioreſque nobis duo ſunt genere, ſpecie vero plures inveniuntur. Namque aut ſecundum corporis paſſiones, aut ſecundum ſuas, anima dicitur immutari. Secundum corporis, ut per ætates, per morbos, per dolores, labores, offenſiones, per voluptates. Secundum ſuas autem, ut cupiendo, lætando, metuendo, ægreſcendo, ſtudendo, diſcendo.

8. Hæ omnes mutationes, ſi non neceſſario argumento ſunt mori animam, nihil quidem metuendæ ſunt per ſe ipſæ ſeparatim: ſed ne rationi noſtræ adverſentur, qua dictum eſt, mutato ſubjecto omne quod in ſubjecto eſt neceſſario mutari, videndum eſt. Sed non adverſantur. Nam illud ſecundum hanc mutationem ſubjecti dicitur, per quam omnino mutare cogitur nomen. Nam ſi ex albo cera nigrum colorem ducat alicunde, non minus cera eſt, & ſi ex quadrata rotundam formam ſumat, & ex molli dureſcat, frigeſcatque ex calida: at iſta in ſubjecto ſunt, & cera ſubjectum. Manet autem cera non magis minuſve cera, cum illa mutentur. Poteſt igitur aliqua mutatio fieri eorum quæ in ſubjecto

a In prius vulgatis, *ſine morte*. Sed melius in MSS. *ſive morte*.

ſunt, cum ipſum tamen juxta id quod hoc eſt ac dicitur, non mutetur. At ſi eorum quæ in ſubjecto ſunt, tanta commutatio fieret, ut illud quod ſubeſſe dicebatur, dici jam omnino non poſſet, veluti cum calore ignis cera in auras diſcedit, eamque mutationem patitur, ut recte intelligatur mutatum eſſe ſubjectum, quod cera erat, & cera jam non eſt, nullo modo aliqua ratione quidquam eorum, quæ in illo ſubjecto ideo erant quia hoc erat, remanere putaretur.

9. Quamobrem ſi anima ſubjectum eſt, ut ſupra diximus, in quo ratio inſeparabiliter, ea neceſſitate quoque qua in ſubjecto eſſe monſtratur, nec niſi viva anima poteſt eſſe anima, nec in ea ratio poteſt eſſe ſine vita, & immortalis eſt ratio, immortalis eſt anima. Prorſus enim nullo pacto non exſiſtente ſubjecto ſuo immutabilis ratio permaneret. Quod eveniret, ſi tanta accideret animæ mutatio, ut eam non animam faceret, id eſt mori cogeret. Nulla autem illarum mutationum, quæ ſive per corpus ſive per ipſam animam fiunt (quamvis utrum aliquæ per ipſam fiant, id eſt quarum ipſa ſit cauſſa, non parva ſit quæſtio) id agit ut animam non animam faciat. Jam igitur non ſolum per ſe, verum nec noſtris rationibus formidandæ ſunt.

CAPUT VI. Ratio quæ incommutabilis eſt, ſive in animo ſive cum animo ſit, ſive animus in ea, ab ipſo eodem animo ſeparari nequit.

10. ERGO incumbendum omnibus ratiocinandi viribus video, ut ratio quid ſit, & quoties definiri poſſit ſciatur, ut ſecundum omnes modos, & de animæ immortalitate conſtet. RATIO eſt adſpectus animi, quo per ſeipſum, non per corpus verum intuetur; aut ipſa veri contemplatio, non per corpus; aut ipſum verum quod contemplatur. Primum illud in animo eſſe nemo ambigit: de ſecundo & tertio quæri poteſt: ſed & ſecundum ſine animo eſſe non poteſt. De tertio magna quæſtio eſt, utrum verum illud quod ſine inſtrumento corporis animus intuetur, ſit per ſeipſum, & non ſit in animo, aut poſſit eſſe ſine animo. Quoquolibet modo autem ſe habeat, non id poſſet contemplari animus per ſeipſum, niſi aliqua conjunctione cum eo. Nam omne quod contemplamur, ſive cogitatione capimus, aut ſenſu aut intellectu capimus. Sed ea quæ ſenſu capiuntur, extra etiam nos eſſe ſentiuntur, & locis continentur, unde nec percipi quidem poſſe affirmantur. Ea vero quæ intelliguntur, non quaſi alibi poſita intelliguntur quam ipſe qui intelligit animus, ſimul enim etiam intelliguntur non contineri loco.

11. Quare iſta conjunctio intuentis animi, & ejus veri quod intuetur, aut ita eſt ut ſubjectum ſit animus, verum autem illud in ſubjecto; aut contra ſubjectum verum, & in ſubjecto animus; aut utrumque ſubſtantia. Horum autem trium ſi primum eſt, tam eſt immortalis animus quam ratio, ſecundum ſuperiorem diſputationem, quod ineſſe illa niſi vivo non poteſt. Eadem neceſſitas in ſecundo eſt. Nam ſi verum illud quod ratio dicitur, nihil habet commutabile ſicut apparet, nihil commutari poteſt quod in eo tamquam in ſubjecto eſt. Remanet igitur omnis pugna de tertio. Nam ſi animus ſubſtantia eſt, & ſubſtantia [a] ratio cui conjungitur, non abſurde quis putaverit fieri poſſe, ut manente illa hic eſſe deſinat. Sed manifeſtum eſt quamdiu animus a ratione non ſeparatur, eique cohæret, neceſſario eum manere atque vivere. Separari autem qua tandem vi poteſt? Num corporea, cujus & potentia infirmior, & origo inferior, & ordo ſeparatior? Nullo modo. Animali ergo? Sed etiam id quo modo? An alter animus potentior quiſquis eſt contemplari rationem non poteſt, niſi alterum inde ſeparaverit? At neque ratio cuiquam contemplanti defuerit, ſi omnes contemplentur; & cum nihil ſit ipſa ratione potentius, qua nihil eſt incommutabilius, nullo pacto erit animus nondum rationi conjunctus, eo qui eſt conjunctus potentior. Reſtat ut aut ipſa ratio a ſe ipſum ſeparet, aut ipſe animus ab ea voluntate ſeparetur. Sed nihil eſt in illa natura invidentiæ, quo minus fruendam ſe animo præbeat. Deinde quo magis eſt, eo quidquid ſibi conjungitur facit ut ſit, cui rei contrarius eſt interitus. Voluntate autem animum ſeparari a ratione non nimis abſurde quis diceret, ſi ulla ab invicem ſeparatio poſſet eſſe rerum quas non continet locus. Quod quidem dici adverſus omnia ſuperiora poteſt, quibus alias contradictiones oppoſuimus. Quid ergo? Jamne concludendum eſt, animum eſſe immortalem? An etiam ſi ſeparari non poteſt, exſtingui poteſt? At ſi illa rationis vis ipſa ſua conjunctione afficit animum, neque enim non afficere poteſt, ita profecto afficit ut ei eſſe tribuat. Eſt enim maxime ipſa ratio, ubi ſumma etiam incommutabilitas intelligitur. [b] Itaque eum quem ex ſe afficit, cogit eſſe quodam modo. Non ergo exſtingui animus poteſt, niſi a ratione ſeparatus. Separari autem non poteſt, ut ſupra ratiocinati ſumus. Non poteſt igitur interire.

1. Retract. c. 5. n. 2.

b

CAPUT VII. Nec, ſi per ſubſtantiam ad defectum tendit animus, ob id interit.

12. AT enim averſio ipſa a ratione per quam ſtultitia contingit animo, ſine defectu ejus fieri non poteſt: ſi enim magis eſt ad rationem converſus eique inhærens, ideo quod inhæret incommutabili rei quæ eſt veritas, quæ & maxime & primitus eſt, cum ab ea eſt averſus idipſum eſſe minus habet, quod eſt deficere. Omnis autem defectus tendit ad nihilum, & interitum nullum magis proprie oportet accipi, quam cum id, quod aliquid erat, nihil fit. Quare tendere ad nihilum, eſt ad interitum tendere. Qui cur non cadat in animum, vix eſt dicere, in quem defectus cadit. Dantur hic cetera: ſed negatur eſſe conſequens interire id quod tendit ad nihilum, id eſt ad nihilum pervenire. Quod in corpore quoque animadverti poteſt. Nam quoniam quodlibet corpus pars eſt mundi ſenſibilis, & ideo quanto majus eſt locique plus occupat, tanto magis propinquat univerſo: quantoque id magis facit, tanto [c] magis eſt. MAGIS enim eſt totum quam pars. Quare etiam minus ſit cum minuitur neceſſe eſt. Defectum ergo patitur cum minuitur. Porro autem minuitur, cum ex eo aliquid præciſione detrahitur. Ex quo conficitur ut tali detractione tendat ad nihilum. At nulla præciſio perducit ad nihilum. Omnis enim pars quæ remanet, corpus eſt, & quidquid hoc eſt, quantolibet ſpatio locum occupat. Neque id poſſet, niſi haberet partes in quas idemtidem cæderetur. Poteſt igitur infinite cædendo infinite minui, & ideo defectum pati atque ad nihilum tendere, quamvis pervenire numquam queat. Quod item de ipſo ſpatio & quolibet intervallo dici atque intelligi poteſt. Nam & de his etiam terminatis, dimidiam, verbi gratia, partem detrahendo, & ex eo quod reſtat, ſemper dimidiam, mi-

c

a Ita MSS. & concinnius quam ſi cum hactenus editis legatur, *rationi conjungitur*.

b Ita in MSS. At in editis, *Ita quocumque ex ſe afficit*. excepto Bad. in quo habetur, *Ita quocumque*.

c Editi, *tanto majus eſt*. *Majus eſt enim*. Sed concinnior MSS. lectio quam reſtituimus.

minuitur intervallum, atque ad finem progreditur, ad quem tamen nullo pervenitur modo. Quo minus hoc de animo formidandum est? Est enim profecto corpore melior & vivacior, a quo huic vita tribuitur.

CAPUT VIII. Ut corpori non potest auferri quo corpus est: ita nec animo quo animus est.

13. QUOD si non id quod est in mole corporis, sed id quod in specie facit corpus esse, quæ sententia invictiore ratione approbatur, tanto enim magis est corpus, quanto speciosius est atque pulcrius; tantoque minus est, quanto fœdius ac deformius; quæ defectio non præcisione molis, de qua jam satis actum est, sed speciei [a] privatione contingit: quærendum de hac re diligenter ac discutiendum est, ne quis affirmet animum tali defectu interire, ut quoniam specie aliqua sua privatur dum stultus est, credatur in tantum augeri posse hanc privationem, ut omni modo specie spoliet animum, & ea labe ad nihilum redigat cogatque interire. Quamobrem si potuerimus impetrare ut ostendatur, ne corpori quidem hoc posse accidere, ut etiam ea specie privetur qua corpus est, jure fortasse obtinebimus multo minus auferri posse animo quo animus est. Siquidem nemo se bene inspexit, qui non omni corpori qualemlibet animum præponendum esse fateatur.

14. Sit igitur nostræ ratiocinationis exordium, quod nulla res se facit aut gignit, alioquin erat ante quam esset: quod si falsum est, illud est verum. Item quod factum ortumve non est, & tamen est, sempiternum sit necesse est. Quam naturam & excellentiam quisquis ulli corpori dat, errat vehementer quidem. Sed quid pugnamus? multo enim magis eam dare animo cogimur. Ita si corpus ullum est sempiternum, nullus animus non sempiternus est. Quoniam quilibet animus cuilibet corpori præferendus est, & omnia sempiterna non sempiternis. At si quod vere dicitur, factum est corpus, aliquo faciente factum est, nec eo inferiore. Neque enim esset potens ad dandum ei quod faceret, quidquid illud est, quod est id quod faciebat. Sed ne pari quidem: oportet enim facientem melius aliquid habere ad faciendum, quam est id quod facit. Nam de gignente non absurde dicitur, hoc eum esse, quod est illud quod ab eo gignitur. Universum igitur corpus ab aliqua vi & natura potentiore atque meliore factum est, non utique corporea. Nam si corpus a corpore factum est, non potuit universum fieri. Verissimum est enim quod in exordio ratiocinationis hujus posuimus, nullam rem a se posse fieri. Hęc autem vis & natura incorporea effectrix corporis universi præsente potentia tenet universum. Non enim fecit atque discessit, effectumque deseruit. Ea quippe substantia quæ corpus non est, neque, ut ita dicam, localiter movetur, ut ab ea substantia quæ locum obtinet, separari queat, & illa effectoria vis vacare non potest, quin id quod ab ea factum est tueatur, & specie carere non sinat, qua est in quantumcumque est. Quod enim per se non est, si destituatur ab eo per quod est, profecto non erit: & non possumus dicere id accepisse corpus cum factum est, ut seipso jam contentum esse posset, etiam si a conditore desereretur.

15. Quamquam si ita est, magis id habet animus, quem corpori præstare manifestum est. Atque ita de proximo immortalis probatur, si potest esse per seipsum. Quidquid enim tale est, incorruptibile sit necesse est, ac per hoc interire non possit, quia nihil se deserit. Sed corporis mutabilitas in promtu est, quod ipsius universi corporis universus motus satis indicat. Unde diligenter inspicientibus quantum talis natura inspici potest, ordinata mutabilitate id quod [b] immutabile est imitari reperitur. Quod autem per se est, ne motu quidem opus habet ullo, omni copia sibi seipso exsistente; quia motus omnis ad aliud est; cujus indiget quod movetur. Adest igitur species universo corpori, meliore natura sufficiente atque obtinente quæ fecit: quare illa mutabilitas non adimit corpori corpus esse, sed de specie in speciem transire facit motu ordinatissimo. Non enim quæpiam ejus pars ad nihilum redigi sinitur, cum totum capessat vis illa effectoria nec laborante nec deside potentia, dans ut sit omne quod per illam est, inquantum est: quamobrem nemo tam devius a ratione debet esse, cui aut non sit certum corpore animum esse meliorem, aut qui hoc concesso arbitretur corpori non accidere ut corpus non sit, animo accidere ut animus non sit. Quod si non accidit, neque animus esse nisi vivat, potest, numquam profecto animus moritur.

CAPUT XI. Animus vita est, sic vita carere non potest.

16. QUOD si quisquam non eum interitum dicit formidandum animo, quo efficitur ut nihil sit quod aliquid fuit; sed eum quo dicimus ea mortua quæ vita carent, adtendat quod nulla res seipsa caret. Est autem animus vita quædam, unde omne quod animatum est, vivere; omne autem inanime quod animari potest, mortuum, id est vita privatum intelligitur. Non ergo potest animus mori. Nam si carere poterit vita, non animus, sed animatum aliquid est. Quod si absurdum est, multo minus hoc genus interitus timendum est animo, quod vitæ certe non est timendum. Nam prorsus si tunc moritur animus, cum eum deserit vita illa, ipsa vita quæ hunc deserit multo melius intelligitur animus, ut jam non sit animus quidquid a vita deseritur, sed ea ipsa vita quæ deserit. Quidquid enim vita desertum mortuum dicitur, id ab anima desertum intelligitur: hæc autem vita, quæ deserit ea quæ moriuntur, quia ipsa est animus, & seipsam non deserit, non moritur animus.

CAPUT X. Animus non est temperatio corporis.

17. NISI forte vitam temperationem aliquam corporis, ut nonnulli opinati sunt, debemus credere. Quibus profecto numquam hoc visum esset, si ea quæ vere sunt & incommutabilia permanent, eodem animo a corporum consuetudine alienato atque purgato videre valuissent. Quis enim bene se inspiciens, non expertus est tanto se aliquid intellexisse sincerius, quanto removere atque subducere intentionem mentis a corporis sensibus potuit? Quod si temperatio corporis esset animus, non utique id posset accidere. Non enim ea res quæ naturam propriam non haberet, neque substantia esset, sed in subjecto corpore tamquam color & forma inseparabiliter inesset, ullo modo se ab eodem corpore ad intelligibilia percipienda conaretur avertere, & inquantum id posset, intantum illa posset intueri, eaque visione melior & præstantior fieri. Nullo quippe modo forma vel color, vel ipsa etiam corporis temperatio, quæ certa commixtio est earum quatuor naturarum quibus idem corpus subsistit, avertere se ab eo potest, in quo subjecto

a Sic MSS. cum Bad. At Am. Er. & Lov. habent, *putatione*.

b Am. Er. & Lov. *id quod mutabile est mutari reperitur*. Præstulimus hic lectionem MSS. quæ est etiam Bad. Paulo post legitur in editis, *nec motum quidem habet ullum*. At in MSS. *ne motum quidem opus habet ullum*, vel, *ne motu quidem opus habet ullo*.

eſt inſeparabiliter. Ad hæc, ea quæ intelligit animus cum ſe avertit a corpore, non ſunt profecto corporea, & tamen ſunt, maximeque ſunt, nam eodem modo ſemper ſeſe habent. Nam nihil abſurdius dici poteſt quam ea eſſe quæ oculis videmus, ea non eſſe quæ intelligentia cernimus, cum dubitare dementis ſit, intelligentiam incomparabiliter oculis anteferri. Hæc autem quæ intelliguntur eodem modo ſeſe habentia, cum ea intuetur animus, ſatis oſtendit ſe illis eſſe conjunctum, miro quodam eodemque incorporali modo, ſcilicet non localiter. Namque aut in illo ſunt, aut ipſe in illis. Et utrumlibet horum ſit, aut in ſubjecto alterum in altero eſt, aut utrumque ſubſtantia eſt. Sed ſi illud primum eſt, non eſt in ſubjecto corpore animus, ut color & forma: quia vel ipſe ſubſtantia eſt, vel alteri ſubſtantiæ quæ corpus non eſt, in ſubjecto ineſt. Si autem hoc ſecundum verum eſt, non eſt in ſubjecto corpore tamquam color animus, quia ſubſtantia eſt. Temperatio autem corporis in ſubjecto corpore eſt tamquam color: non eſt ergo temperatio corporis animus, ſed vita eſt animus: & ſe nulla res deſerit; & id moritur quod vita deſerit: non igitur animus mori poteſt.

CAPUT XI. Animus nec per falſitatem perit veritati contrariam, etſi animi eſt cauſſa veritas.

18. RURSUS igitur ſi quid metuendum eſt, id eſt metuendum ne deficiendo animus intereat, id eſt dum ipſa exſiſtendi ſpecie privatur. De qua re quamquam ſatis eſſe dictum arbitrer, & quam hoc fieri non poſſit certa ratione monſtratum ſit, tamen etiam hoc adtendendum eſt, non eſſe aliam cauſſam hujus formidinis, niſi quia fatendum eſt in defectu quodam eſſe animum ſtultum, & in eſſentia certiore atque pleniore ſapientem. Sed ſi, quod nemini dubium eſt, tunc eſt animus ſapientiſſimus, cum veritatem, quæ ſemper eodem modo eſt, intuetur, eique immobilis inhæret divino amore conjunctus, & illa [a] omnia quæ quoquo modo ſunt ab ea eſſentia ſunt, quæ ſumme maximeque eſt, aut ab illa eſt animus inquantum eſt, aut per ſeipſum eſt. Sed ſi per ſeipſum eſt, quoniam ipſe ſibi cauſſa exſiſtendi eſt, & numquam ſe deſerit, numquam interit, ut ſupra etiam diſputavimus. Si vero ex illa, diligenter opus eſt quærere quæ res ei poſſit eſſe contraria, quæ animo auferat animum eſſe quod illa præbet. Quid eſt igitur? An forte falſitas, quia illa veritas? Sed manifeſtum eſt, atque in promtu ſitum, quantum nocere animo falſitas poſſit. Num enim amplius poteſt quam fallere? at niſi qui vivit, fallitur nemo. Non igitur falſitas interimere animum poteſt. Quod ſi hæc non poteſt quæ contraria veritati eſt, auferre animo animum eſſe, quod ei veritas dedit (ita enim eſt invictiſſima veritas) quid aliud invenietur, quod auferat animo id quod eſt animus? Nihil profecto: nam nihil eſt contrario valentius ad id auferendum, quod fit ab ejus contrario.

CAPUT XII. Veritati a qua eſt animus quod eſt, quatenus ipſa eſt, nihil contrarium.

19. AT ſi veritati contrarium ita quæramus, non inquantum veritas eſt, ſed inquantum ſumme maximeque eſt, quamquam intantum eſt idipſum inquantum eſt veritas, ſiquidem veritatem eam dicimus qua vera ſunt omnia inquantumcumque ſunt, intantum autem ſunt inquantum vera ſunt, tamen nullo modo id defugerim, quod mihi evidentius ſuffragatur. Nam ſi nulla eſſentia inquantum eſſentia eſt, aliquid habet contrarium, multo minus habet contrarium prima illa eſſentia, quæ dicitur veritas, inquantum eſſentia eſt. Primum autem verum eſt. Omnis enim eſſentia non ob aliud eſſentia eſt, niſi quia eſt. Eſſe autem non habet contrarium, niſi non eſſe: unde nihil eſt eſſentiæ contrarium. Nullo modo igitur res ulla eſſe poteſt contraria illi ſubſtantiæ, quæ maxime ac primitus eſt. Ex qua ſi habet animus idipſum quod eſt (non enim aliunde hoc habere poteſt, qui ex ſe non habet, niſi ab illa re quæ illo ipſo eſt animo præſtantior) nulla res eſt qua id amittat, quia nulla res ei rei eſt contraria qua id habet; & propterea eſſe non deſinit. Sapientiam vero, quia converſione habet ad id ex quo eſt, averſione illam poteſt amittere. Converſioni namque averſio contraria eſt. Illud vero quod ex eo habet cui nulla res eſt contraria, non eſt unde poſſit amittere. Non igitur poteſt interire.

CAPUT XIII. Animus nec in corpus convertitur.

20. HIC forte oboriatur nonnulla quæſtio, utrum ſicut non interit animus, ita nec in deteriorem commutetur eſſentiam. Videri enim cuipiam poteſt, neque injuria, id effectum eſſe ratiocinatione hac, ut animus ad nihilum non poſſit pervenire, converti autem in corpus forſitan poſſit. Si enim quod erat ante animus, corpus fuerit effectum, non utique omnino non erit. Sed hoc fieri non poteſt, niſi aut ipſe id velit, aut ab alio cogatur. Nec continuo tamen animus, ſive ipſe id appetierit, ſive coactus fuerit, poterit corpus eſſe. Illud enim ſequitur ut, ſi ſit, velit aut cogatur. At illud non ſequitur ut, ſi velit aut cogatur, ſit: numquam autem volet. Nam omnis ejus appetitus ad corpus, aut ut id poſſideat eſt, aut ut vivificet, aut ut quodam modo fabricetur, aut quolibet pacto ei conſulat. Nihil autem horum fieri poteſt, ſi non ſit corpore melior. At ſi erit corpus, melior corpore profecto non erit. Non igitur corpus eſſe volet. Neque ullum rei hujus certius argumentum eſt, quam cum ſeipſum hinc interrogat animus. Ita enim facile comperit appetitum ſe non habere, niſi agendi aliquid, aut ſciendi, aut ſentiendi, aut tantummodo vivendi inquantum ſua illi poteſtas eſt.

21. Si autem cogitur corpus eſſe, a quo tandem cogitur? A quolibet, certe a potentiore. Non ergo ab ipſo corpore cogi poteſt. Nullo enim modo ullo animo ullum corpus potentius. Potentior autem animus non cogit in aliquid niſi quod ſuæ poteſtati ſubditum eſt. Nec ullo modo animus poteſtati alterius animi, niſi ſuis cupiditatibus ſubditur. Cogit ergo ille animus non amplius quam quantum ejus quem cogit cupiditates ſinunt. Dictum eſt autem [b] cupiditatem non poſſe animum habere, ut corpus ſit. Illud etiam manifeſtum eſt ad nullam ſuæ cupiditatis expletionem pervenire, dum amittit omnem cupiditatem: & amittit dum corpus fit. Non igitur poteſt ab eo cogi ut fiat, qui cogendi jus niſi per ſubditi cupiditates non habet. Deinde quiſquis animus alterum animum habet in poteſtate, magis eum neceſſe eſt velit in poteſtate habere quam corpus, & ei velit bonitate conſulere, vel malitia imperitare. Non ergo volet ut corpus ſit.

22. Poſtremo iſte animus cogens aut animal eſt, aut caret corpore. Sed ſi caret corpore, in hoc mundo non eſt. Et ſi ita eſt, ſumme bonus eſt, nec poteſt velle alteri tam turpem commutationem. Si autem animal eſt, aut animal eſt etiam ille quem cogit, aut non eſt. Sed ſi non eſt, ad nihil cogi ab alio

a Er. & Lov. *& illa omnium quę quoquomodo ſunt ſumme maximoque eſt.*

b Sic in MSS. At in prius editis legitur, *dictum eſt autem cogi non poſſe animum ut corpus ſit*, haud ſatis conſequenter.

alio poteſt. Non enim habet potentiorem qui in ſummo eſt. Si autem in corpore eſt, ab eo rurſus qui in corpore eſt per corpus cogitur, ad quodcumque cogitur. Quis autem dubitet nullo modo per corpus fieri tantam commutationem animo? Fieret enim ſi eſſet illo corpus potentius: quamvis quidquid illud eſt ad quod per corpus cogitur, prorſus non per corpus, ſed per cupiditates ſuas cogitur, de quibus ſatis dictum eſt. Quod autem rationali anima melius eſt, omnibus conſentientibus Deus eſt. Qui profecto conſulit animæ, & ideo non ab eo cogi anima poteſt, ut convertatur in corpus.

CAPUT XIV. Nec ſomno, nec hujuſmodi corporis affectione animæ vim minui.

23. SI igitur nec propria voluntate, nec alio cogente id animus patitur, unde id pati poteſt? an quia invitos nos plerumque opprimit ſomnus, metuendum eſt ne quo tali defectu animus convertatur in corpus? Quaſi vero quoniam ſomno membra noſtra marceſcunt, idcirco animus fiat ulla ex parte debilior. Senſibilia tantum non ſentit, quia quidquid illud eſt quod ſomnum facit, e corpore eſt atque in corpore operatur. Corporeos enim ſenſus ſopit & claudit quodam modo, ita ſane ut tali commutationi corporis cedat anima cum voluptate; quia ſecundum naturam eſt talis commutatio quæ reficit corpus a laboribus: non tamen hæc adimit animo vel ſentiendi vim vel intelligendi. Nam & imagines ſenſibilium præſto habet, tanta expreſſione ſimilitudinis, ut eo ipſo tempore diſcerni nequeant ab his rebus quarum imagines ſunt: & ſi quid intelligit, æque dormienti ac vigilanti verum eſt. Nam verbi gratia ſi per ſomnium diſputare ſibi viſus fuerit, veraſque rationes ſecutus in diſputando didicerit aliquid, etiam expergefacto eædem incommutabiles manent: quamvis falſa reperiantur cetera, veluti locus ubi diſputatio, & perſona cum qua diſputatio fuiſſe viſa erat, & verba ipſa quod ad ſonum adtinet, quibus diſputari videbatur, & alia hujuſcemodi, quæ etiam cum ipſis ſenſibus ſentiuntur agunturque a vigilantibus, prætereunt tamen, nec ulla ex parte ſempiternam præſentiam verarum rationum aſſequuntur. Ex quo colligitur, tali commutatione corporis, qualis ſomnus eſt, uſum ejuſdem corporis animæ, non [a] vitam propriam, poſſe minui.

[a] CAPUT XV. Rurſum animam non poſſe in corpus mutari.

24. POSTREMO ſi quamvis locum occupanti corpori anima tamen non localiter jungitur, ſummis illis æterniſque rationibus, quæ incommutabiliter manent, nec utique loco continentur, prior afficitur anima quam corpus; nec prior tantum, ſed etiam magis. Tanto enim prior, quanto propinquior; & eadem cauſſa tanto etiam magis, quanto etiam corpore melior. Nec iſta propinquitas loco, ſed naturæ ordine dicta ſit. Hoc autem ordine intelligitur a ſumma eſſentia ſpeciem corpori per animam tribui, qua eſt in quantumcumque eſt. Per animam ergo corpus ſubſiſtit, & eo ipſo eſt quo animatur, ſive univerſaliter, ut mundus; ſive particulariter, ut unumquodque animal intra mundum. Quapropter conſequens erat ut anima per animam corpus fieret, nec omino aliter poſſet. Quod quia non fit, manente quippe anima in eo quo anima eſt, corpus per illam ſubſiſtit, dantem ſpeciem, non adimentem, commutari in corpus anima non poteſt. Si enim non tradit ſpeciem quam ſumit a ſummo bono, non per illam fit corpus: & ſi non per illam fit, aut non fit omnino, aut tam propinque ſpeciem ſumit quam anima: ſed & fit corpus, & ſi tam propinque ſumeret ſpeciem, id eſſet quod anima: nam hoc intereſt; eoque anima melior, quo ſumit propinquius. Tam propinque autem etiam corpus ſumeret, ſi non per animam ſumeret. Etenim nullo interpoſito tam propinque utique ſumeret. Nec invenitur aliquid quod ſit inter ſummam vitam, quæ ſapientia & veritas eſt incommutabilis, & id quod ultimum vivificatur, id eſt corpus, niſi vivificans anima. Quod ſi tradit ſpeciem anima corpori, ut ſit corpus in quantum eſt, non utique ſpeciem tradendo adimit. Adimit autem in corpus animam tranſmutando. Non igitur anima ſive per ſeipſam corpus fit, quia non niſi anima manente corpus per eam fit: ſive per aliam, quia non niſi traditione ſpeciei fit corpus per animam, & ademtione ſpeciei anima in corpus converteretur, ſi converteretur.

1. Retr. c. 5. n. 3.

25. HOC & de irrationali anima vel vita, quod nec in eam rationalis anima convertitur, dici poteſt. Et ipſa enim niſi inferiore ordine rationali ſubjiceretur, æque ſumeret ſpeciem & talis eſſet. Tradunt ergo ſpeciem a ſumma pulcritudine acceptam potentiora infirmioribus naturali ordine. Et utique cum tradunt, non adimunt. Eoque ſunt quæ infirmiora ſunt, in quantum ſunt, quod ſpecies eis [b] qua ſint a potentioribus traditur: quæ quidem potentiora etiam meliora ſunt. Quod his naturis datum eſt, quæ non mole majore plus poſſunt minoribus molibus, ſed ſine tumore ullo localis magnitudinis eadem ſpecie potentiora ſunt qua meliora. In quo genere eſt anima corpore melior & potentior. Quapropter cum per illam, ut dictum eſt, corpus ſubſiſtat, ipſa in corpus nullo modo verti poteſt. Corpus enim nullum fit, niſi accipiendo per animam ſpeciem. At anima ut corpus fieret, non accipiendo ſpeciem, ſed amittendo fieri poſſet: & propterea fieri non poteſt; niſi forte loco anima continetur, & localiter corpori jungitur. Nam ſi ita eſt, poteſt eam fortaſſe major moles, quamquam ſpecioſiorem, in ſuam deteriorem vertere ſpeciem, ut aer major ignem minorem. Sed non eſt ita. Moles quippe omnis quæ occupat locum, non eſt in ſingulis ſuis partibus tota, ſed in omnibus. Quare alia pars ejus alibi eſt, & alibi alia. Anima vero non modo univerſæ moli corporis ſui, ſed etiam unicuique particulæ illius tota ſimul adeſt. Partis enim corporis paſſionum tota ſentit, nec in toto tamen corpore. Cum enim quid dolet in pede, advertit oculus, loquitur lingua, admovetur manus. Quod non fieret, niſi id quod animæ in eis partibus eſt & in pede ſentiret, nec ſentire quod ibi factum eſt abſens poſſet. Non enim nuntio aliquo credibile eſt fieri non ſentiente quod nuntiat: quia paſſio quæ fit non per continuationem molis currit, ut ceteras animæ partes quæ alibi ſunt latere non ſinat, ſed illud tota ſentit anima quod in particula fit pedis, & ibi tantum ſentit ubi fit. Tota igitur ſingulis partibus ſimul adeſt, quæ tota ſimul ſentit in ſingulis. Nec tamen hoc modo adeſt tota, ut candor vel alia hujuſmodi qualitas in unaquaque parte corporis tota eſt. Nam quod in alia parte corpus patitur candoris immutatione, poteſt ad candorem qui eſt in alia parte non pertinere. Quapropter ſecundum partes molis a ſe diſtantes, & ipſe a ſe diſtare convincitur. Non autem ita eſſe in anima per ſenſum, de quo dictum eſt, probatur.

CAPUT XVI. Ne in animam quidem irrationalem rationalis anima convertitur. Anima tota eſt in toto corpore & ſingulis partibus.

[b]

AD-

a Er. *non vim propriam poſſe minui.*

b Sic MSS. At Lov. *quaſi a potentioribus traditur.*

ADMONITIO
IN SEQUENTEM LIBRUM DE QUANTITATE ANIMÆ.

DIALOGUM *de animæ Quantitate cum Evodio habuit Augustinus, uti prodit ipse epist.* 162. *n.* 2. *eidem Evodio nonnullas rursum de anima quæstiones proponenti rescribens his verbis:* Illa si relegas ..... quæ te conferente mecum ac sermocinante conscripsi sive *de animæ Quantitate*, sive *de Libero arbitrio*, invenies unde dissolvas etiam sine mea opera dubitationes tuas. *Inspectis porro locis illis in quibus editiones cum MSS. aliquot non admodum vetustis præferunt Augustini & Adeodati veluti Interlocutorum nomina; nihil in antiquis codicibus deprehensum a nobis est præter incertos quosdam characteres interrogationibus & responsionibus indigitandis interscriptos. Quapropter Adeodati nomen expungi oportuit: enimvero quo tempore Dialogus hicce habebatur, vix adolescentiam adtigerat Adeodatus: at is qui cum Augustino colloquitur, juvenem se esse dicit cap.* 24. *n.* 46.

Visum autem est id operis non movere loco, quem habita argumenti ratione obtinuit hactenus in editis, in quibus proxime post librum de animæ immortalitate *subsequitur. Testatur porro Augustinus lib.* 1: *Retract. c.* 7. *se* jam baptizatum, cum Romæ esset scripsisse libros *de moribus Ecclesiæ catholicæ, & de moribus Manichæorum; tum in sequente cap. istum quo de agimus dialogum eadem in urbe habuisse; postea vero libros de libero arbitrio ibidem incæptos recenset: atque idcirco dialogum huncce versus initium anni Christi trecentesimi octogesimi octavi collocamus. Cum enim superiore anno Romam venisset Augustinus, magnam quoque sequentis anni partem ibi transegit; atque interea temporis libros præfatos conscripsit.*

Lib. I. Retract. Caput VIII.

IN eadem urbe scripsi dialogum, in quo de anima multa quæruntur ac disseruntur, id est, unde sit, qualis sit, quanta sit, cur corpori fuerit data, cum ad corpus venerit qualis efficiatur, qualis cum abscesserit. Sed quoniam quanta sit, diligentissime ac subtilissime disputatum est, ut eam si possemus ostenderemus corporalis quantitatis non esse, & tamen magnum aliquid esse, ex hac una inquisitione totus liber nomen accepit ut appellaretur, *de Animæ quantitate*.

2. In quo libro illud quod dixi, *omnes artes animam secum adtulisse mihi videri: nec aliud quidquam esse id quod dicitur discere, quam reminisci ac recordari*, non sic accipiendum est, quasi ex hoc approbetur, animam vel hic in alio corpore, vel alibi sive in corpore, sive extra corpus, aliquando vixisse: & ea quæ interrogata respondet, cum hic non didicerit, in alia vita ante didicisse. Fieri enim potest, sicut jam in hoc opere supra diximus, ut hoc ideo possit, quia natura intelligibilis est, & connectitur non solum intelligibilibus, verum etiam immutabilibus rebus, eo ordine facta, ut cum se ad eas res movet quibus connexa est, vel ad seipsam, in quantum eas videt, in tantum de his vera respondeat. Nec sane omnes artes eo modo secum adtulit, ac secum habet: nam de artibus quæ ad sensus corporis pertinent, sicut multa medicinæ, sicut astrologiæ omnia, nisi quod hic didicerit, non potest dicere. Ea vero quæ sola intelligentia capit, propter id quod dixi, cum vel a seipsa vel ab alio fuerit bene interrogata & recordata respondet. cap. 20.

3. Alio loco, *Vellem*, inquam, *hinc plura dicere, ac meipsum constringere, dum quasi tibi præcipio, ut nihil aliud agerem quam redderer mihi, cui me maxime debeo*. Ubi videor dicere potius debuisse, redderer Deo, cui me maxime debeo. Sed quoniam prius sibi ipse homo reddendus est, ut illic quasi gradu facto inde surgat atque adtollatur ad Deum, sicut filius ille minor prius reversus est ad semetipsum, & tunc ait: *Surgam, & ibo ad patrem meum*: ideo sic sum locutus. Denique mox addidi: *Atque ita fieri amicum mancipium Domino*. Quod ergo dixi, *cui me maxime debeo*, ad homines retuli. Magis enim mihi me debeo, quam hominibus ceteris, quamvis Deo magis quam mihi. Hic liber sic incipit: *Quoniam videò te abundare otio*. cap. 28. Luc. 15. 18.

S. AU-

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE QUANTITATE ANIMÆ
LIBER UNUS.*

* Scriptus circa initium an. Chr. 388

In hocce dialogo ſex de anima quæſtiones a collocutore proponuntur Auguſtino; quarum tertiam, ſcilicet Quanta ſit anima, penitius tractaturus diſtinguit inprimis duplex quantitatis genus, unum a mole & loci ſpatio, alterum a potentia & virtute dictum; illud quidem corporis proprium ab anima quæ prorſus incorporea ſit excludi, hoc autem reperiri in illa docet. Deinde magnitudinis iſtius gradus ſeptem aſſignat, ad quos revocat quidquid anima humana ſive in corpore, ſive in ſeipſa, ſive denique apud Deum valet.

CAPUT I. Sex de anima quæſtiones proponit E. vodius.

QUONIAM video te abundare otio, quæſo ut mihi reſpondeas de iis quæ me movent, non, ut opinor, importune atque incongrue. Sæpe enim cum abs te multa quæſiſſem, neſcio qua illa græca ſententia me deterrendum putaſti, qua prohibemur ea quæ ſupra nos ſunt requirere: nunc vero non puto nos ipſos ſupra nos eſſe. Quamobrem cum de anima quæro, non ſum dignus qui audiam, Quod ſupra nos, quid ad nos? ſed fortaſſe dignus qui audiam, quid ſimus nos. A. Enumera breviter quæ de anima audire velis. E. Faciam: nam ſunt mihi iſta diuturna cogitatione præparata. Quæro igitur unde ſit anima, qualis ſit, quanta ſit, cur corpori fuerit data, & cum ad corpus venerit, qualis efficiatur, qualis cum abſceſſerit?

Socratis dictum: τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς, τί πρὸς ἡμᾶς.

Unde ſit anima.

2. A. Cum quæris unde ſit anima, duo quædam intelligere cogor. Aliter enim dicimus unde ſit homo, quæ ſit ejus patria ſcire cupientes; aliter unde ſit, cum quærimus unde conſtet, id eſt, ex quibus elementis rebuſque compoſitus. Quid horum ſcire vis, cum interrogas unde ſit anima? Utrumnam quaſi regionem ejus & patriam unde huc venerit noſſe deſideras, an vero quæ ſit ejus ſubſtantia requiris? E. Equidem utrumque ſcire vellem, ſed quid ſit ſciendum prius, tuo judicio malo committere. A. Propriam quamdam habitationem animæ ac patriam, Deum ipſum credo eſſe a quo creata eſt. Subſtantiam vero ejus nominare non poſſum: non enim eam puto eſſe ex iis uſitatis notiſque naturis, quas iſtis corporis ſenſibus tangimus. Nam neque ex terra, neque ex aqua, neque ex aere, neque ex igni, neque ex his omnibus, neque ex aliquibus horum conjunctis conſtare animam puto. Sed quemadmodum ſi ex me quæreres, arbor iſta ex quibus conſtet, notiſſima iſta elementa quatuor nominarem, ex quibus omnia talia conſtare credendum eſt; porro ſi pergeres quærere, unde ipſa terra, vel aqua, vel aer, vel ignis conſtent, nihil jam quod dicerem reperirem: ſic cum quæritur, ex quibus ſit homo compoſitus, reſpondere poſſum, ex anima & corpore; rurſum de corpore ſi quæras, ad illa elementa quatuor recurram; de anima vero quærenti tibi, cum ſimplex quiddam & propriæ ſubſtantiæ videatur eſſe: non aliter hæream ac ſi quæras, ut dictum eſt, unde ſit terra. E. Quomodo eam propriam velis habere ſubſtantiam, cum dixeris a Deo factam, non intelligo. A. Quomodo & terram ipſam a Deo factam, negare non poſſum: & tamen non poſſum dicere, ex quibus quaſi aliis corporibus terra conſtet. Simplex enim corpus eſt terra, eo ipſo quo terra eſt, & ideo elementum dicitur omnium iſtorum corporum, quæ fiunt ex quatuor elementis. Non ergo ſibi adverſatur ſententia qua dicimus, & a Deo animam factam, & propriam quamdam habere naturam: Hanc enim ejus propriam quamdam naturam & ſuam, Deus ipſe fecit, ut ignis, ut aeris, ut aquæ, ut terræ, quo cetera ex his omnibus componerentur.

Animæ patria Deus. Animæ ſubſtantia propria & ſimplex.

CAPUT II. Anima qualis ſit.

3. E. INTERIM accipio unde ſit anima, id eſt, ex Deo, quæ mecum ſedulo retractabo, & ſi quid me moverit, poſt requiram. Unde quæſo explices qualis ſit. A. Videtur mihi eſſe ſimilis Deo. De anima enim, niſi fallor, requiris humana. E. Idipſum eſt quod abs te explicari vellem, quemadmodum ſit anima ſimilis Deo, cum Deum a nullo factum eſſe credamus, animam vero ab ipſo Deo factam ſupra dixeris. A. Quid, tu difficile putas Deo fuiſſe, ut aliquid ſibi ſimile faceret, cum hoc in tanta varietate imaginum etiam videas nobis eſſe conceſſum? E. Sed nos videmur mortalia facere, Deus autem immortalem animam fecit, ut opinor, niſi forte tibi aliter videtur. A. Ergo tu velles talia fieri ab hominibus, qualia Deus fecit? E. Non equidem hoc dixerim. Sed quemadmodum ipſe immortalis immortale quiddam fecit ad ſimilitudinem ſuam, ſic & nos immortales a Deo facti ad ſimilitudinem noſtram quod facimus immortale eſſe deberet. A. Recte diceres, ſi ad ejus imaginem pingeres tabulam, quod in te immortale eſſe credis: nunc vero in ea exprimis ſimilitudinem corporis, quod profecto mortale eſt. E. Quomodo ergo ſum ſimilis Deo, cum immortalia nulla poſſum facere ut ille? A. Quomodo nec imago corporis tui poteſt hoc valere quod tuum corpus valet, ſic anima non mirandum eſt ſi potentiam tantam non habet, quantam ille ad cujus ſimilitudinem facta eſt.

CAPUT III. Anima quãta ſit.

4. E. ET hoc interim ſatis eſt: dic nunc quanta

ta ſit anima. A. Quomodo quæris quanta ſit? Non enim intelligo utrum ejus quaſi ſpatium latitudinis vel longitudinis, vel roboris, vel horum ſimul omnium requiras; an quantum valeat noſſe velis. Solemus enim quærere quantus fuerit Hercules, id eſt in quot pedes ſtatura ejus porrecta fuerit. Et item quantus vir fuerit, id eſt quantæ potentiæ atque virtutis. E. Utrumque de anima ſcire cupio. A. Atqui illud ſuperius dici non poteſt, nec omnino intelligi de anima. Non enim ullo modo, aut longa, aut lata, aut quaſi valida ſuſpicanda eſt anima: corporea iſta ſunt, ut mihi videtur; & de conſuetudine corporum ſic animam quærimus. Ideoque bene præcipitur etiam in myſteriis, ut omnia corporea contemnat, univerſoque huic mundo renuntiet, qui ut videmus corporeus eſt, quiſquis ſe talem reddi deſiderat, qualis a Deo factus eſt, id eſt ſimilem Deo: non enim alia ſalus animæ eſt, aut renovatio, aut reconciliatio auctori ſuo. Quamobrem quanta ſit anima ſecundum inquiſitionem hanc tibi reſpondere non poſſum; ſed poſſum affirmare, neque illam longam eſſe, nec latam, nec robuſtam, neque aliquid horum quæ in menſuris corporum quæri ſolent. Et hoc cur exiſtimem, rationem tibi reddam, ſi placet. E. Placet vero, ac vehementer exſpecto: videtur enim mihi quaſi nihil eſſe anima, ſi nihil eſt horum. A. Prius ergo ſi videtur, oſtendam tibi multas eſſe res quas non poſſis dicere nihil eſſe, nec tamen in eis invenire aliqua hujuſmodi ſpatia qualia in anima requiris; ut non ſolum non tibi ex eo anima nihil eſſe videatur, quod in ea non invenis longitudinem, ſive aliquid tale; ſed eo pretioſior & pluris æſtimanda ſit, quo nihil horum habet. Deinde utrum vere nihil horum habeat videbimus. E. Utere quo vis ordine ac modo, ego audire & diſcere paratus ſum.

CAPUT IV. Animā nonnihil eſſe, tametſi nec longa nec lata ſit.

5. A. RECTE facis: ſed volo interroganti mihi reſpondeas: fortaſſe enim ea quæ te docere conor, ipſe jam noſti: credo enim non te dubitare hanc arborem non eſſe omnino nihil. E. Quis dubitaverit? A. Quid illud, num dubitas juſtitiam multo eſſe hac arbore meliorem? E. Ridiculum iſtud quidem eſt, quaſi vero ulla ſit comparatio. A. Liberaliter mecum agis: ſed illud nunc adtende, cum conſtet ita hanc arborem eſſe deteriorem quam eſt juſtitia, ut nec comparanda quidem tibi videatur, & hoc lignum non eſſe nihil confeſſus ſis, placetne tibi ut ipſam juſtitiam nihil eſſe credamus? E. Quis hoc demens crediderit? A. Recte omnino: ſed fortaſſe arbor hæc propterea tibi videtur eſſe aliquid, quod longa eſt pro ſuo modo & lata & robuſta, quæ ſi detraxeris, nihil erit. E. Ita videtur. A. Quid ergo juſtitia, quam non nihil eſſe confeſſus es, immo quiddam longe divinius hac longeque præſtantius, videtur tibi longa eſſe? E. Nullo modo mihi juſtitia aut longa, aut lata, aut tale aliquid cogitanti poteſt occurrere. A. Si igitur nihil horum eſt juſtitia, & tamen ipſa nihil non eſt, cur tibi anima nihil videtur, niſi ejus aliqua longitudo ſit? E. Age jam non mihi videtur ex eo nihil eſſe anima, quod nec longa, nec lata, nec robuſta ſit: ſed utrum vere ita ſit, nondum a te dictum eſſe ſcis. Fieri enim poteſt, ut multa ſint magni æſtimanda, quæ iſtis careant, ſed non continuo ex hoc genere animam eſſe credendum puto.

6. A. Scio iſtud nobis enodandum reſtare, & hoc me deinceps explicaturum promiſeram, verum quia res ſubtiliſſima eſt, & longe alios mentis oculos quærit, quam humana conſuetudo in quotidianæ vitæ actibus habere ſolita eſt, admoneo te ut per ea, per quæ te ducendum exiſtimo, libens pergas, nec noſtro quodam neceſſario circuitu defatigatus, ægre tuleris aliquanto te tardius ad id quod cupis pervenire. Nam prius abs te quæro, utrum corpus ullum putes eſſe, quod non pro modo ſuo habeat aliquam longitudinem & latitudinem & altitudinem? E. Quam dicas altitudinem, non intelligo. A. Illam dico qua efficitur ut interiora corporis cogitentur, aut etiam ſentiantur, ſi perlucet ut vitrum; quamquam ſi hoc demas corporibus, quantum mea opinio eſt, neque ſentiri poſſunt, neque omnino corpora eſſe recte exiſtimari: hinc mihi volo aperias quid tu ſentias. E. Prorſus non dubito corpora omnia his carere non poſſe. A. Quid, illud potes cogitare, iſta tria non eſſe niſi in corporibus? E. Non intelligo quomodo alibi eſſe poſſint. A. Ergo animam non putas eſſe aliud quam corpus? E. Si etiam ventum corpus eſſe confitemur, negare non poſſum corpus mihi animam videri: nam tale aliquid eam eſſe cogito. A. Corpus quidem ventum eſſe tam concedo, quam ſi me de fluctu interrogares. Nam nihil aliud quam iſtum aerem commotum ac agitatum ventum eſſe ſentimus; quod in loco tranquilliſſimo, & ab omnibus ventis quietiſſimo vel brevi flabello approbari poteſt, quo etiam muſcas abigentes aerem commovemus, flatumque ſentimus. Quod cum evenerit occultiore quodam motu cæleſtium vel terrenorum corporum per magnum ſpatium mundi, ventus vocatur, ex diverſis partibus cæli nomina etiam diverſa ſortitus: an tibi aliter videtur? E. Mihi vero nihil, & probabile eſſe accipio quod dicis: ſed ego animam non ipſum ventum, ſed tale aliquid eſſe dixi. A. Dic mihi prius, utrum ipſum ventum cujus mentionem feciſti, habere aliquam longitudinem, latitudinem & altitudinem ſentias. Deinde videbimus utrum tale aliquid anima ſit, ut hoc modo etiam quanta ſit inveſtigare poſſimus. E. Quid hoc aere longius & latius & altius facile inveniri poteſt, quem commotum, ventum eſſe nunc abs te mihi perſuaſum eſt?

Altitudo quid ſit.

Ventus quid ſit.

CAPUT V. Infinita animæ vis.

7. A. RECTE dicis: ſed numquidnam animam tuam putas eſſe niſi in corpore tuo? E. Ita puto. A. Intrinſecus tantum, ut tamquam utrem impleat; an tantum forinſecus, velut tectorium; an & intrinſecus & extrinſecus eam eſſe arbitraris? E. Hoc ſentio quod ultimum requiſiſti. Nam niſi eſſet intrinſecus, nihil in viſceribus noſtris vitale haberetur: niſi eſſet extrinſecus, non etiam in cute leviter poſſis ſentire pungentem. A. Quid ergo amplius quæris quanta ſit anima, cum videas eſſe tantam quantam ipſa ſpatia corporis patiuntur? E. Si hoc ratio docet, nihil amplius requiro. A. Recte facis nihil quærere amplius quam docet ratio. Sed hæc ratio videturne tibi firmiſſima? E. Quando aliam non invenio, videtur. Suo enim loco quæram quod me multum movet, utrum hæc figura eadem maneat cum corpore exceſſerit: nam hoc inter diſcutienda ultimum me poſuiſſe memini. Sed quoniam de numero animarum quærere, ad quantitatem mihi videtur pertinere, non eſſe hoc loco prætereundum exiſtimo. A. Non incongrue exiſtimas, ſed prius de ſpatio ejus quod me

adhuc

adhuc movet, explicemus, si placet, ut etiam ego aliquid discam, si tibi jam satisfactum est. E. Quære ut vis, nam tua ista simulata dubitatio dubitare me verissime facit de hoc ipso, quod jam peractum esse præsumseram.

8. A. Dic mihi quæso te, utrum ea quæ appellatur memoria, non tibi nomen inane videatur. E. Cui hoc videri potest? A. Animæ hanc esse arbitraris, an corporis? E. Et hinc dubitare ridiculum est. Quid enim exanime corpus meminisse aliquid credi, aut intelligi potest? A. Meministine tandem urbis Mediolanensis? E. Valde memini. A. Nunc ergo quia ejus facta mentio est, recordaris quanta & qualis sit. E. Recordor sane, ac nihil recentius atque integrius. A. Nunc ergo cum oculis eam non videas, animo vides. E. Ita est. A. Meministi credo etiam, quanto spatio terrarum nunc a nobis longe absit. E. Ita & hoc memini. A. Vides itaque animo etiam ipsam locorum distantiam. E. Video. A. Cum igitur anima tua hic sit ubi corpus, nec ultra spatium ejus porrigatur, ut superior ratio demonstrabat, unde fit ut illa omnia videat? E. Per memoriam hoc fieri puto, non quod illis locis sit præsens. A. Imagines ergo illorum locorum memoria continentur. E. Ita sentio: nam & quid ibi nunc agatur ignoro, quod utique non ignorarem, si animus meus usque ad ea loca porrigeretur, præsentiaque sentiret. A. Verum mihi videris dicere: sed certe istæ imagines corporum sunt. E. Ita necesse est: non enim aliud sunt urbes terræque quam corpora.

9. A. Numquamne intuitus es parva specilla, aut numquam in pupilla oculi alieni faciem tuam vidisti? E. Immo sæpe. A. Cur multo brevior quam est apparet? E. Quid enim velles aliud quam ut pro modo speculi videretur? A. Necesse est ergo imagines corporum, si parva sunt corpora in quibus apparent, parvas apparere. E. Necesse omnino. A. Cur ergo cum tam parvo spatio sit anima quam corpus est ejus, tam magnæ in ea possunt exprimi imagines, ut & urbes, & latitudo terrarum, & quæque alia ingentia apud se possit imaginari? Volo enim cogites paulo diligentius, quanta & quam multa memoria nostra contineat, quæ utique anima continentur. Qui ergo fundus est, qui sinus, quæ immensitas quæ possit hæc capere, cum & eam tantam quantum corpus est, superior ratio docuisse videatur? E. Non invenio quid respondeam, nec satis explicare possum, quantum me ista moveant: & multum me ipse derideo, qui superiori rationi tam cito consenseram, ut ex isto corporis modo quanta sit anima terminarem. A. Non ergo jam tibi tale aliquid videtur qualis ventus est? E. Nullo modo: nam etiam si aer iste cujus quasi fluctum ventum esse probabiliter creditur, universum istum mundum possit implere, innumerabiles tales tantosque mundos secum anima imaginari potest, quas imagines quo spatio contineat suspicari non possum. A. Vide ergo ne melius sit eam credere, ut superius dixeram, nec longam, nec latam, nec altam, sicut mihi de justitia concesseras. E. Facile assentirem, nisi me plus conturbaret, quo rursum pacto tantorum spatiorum imagines innumerabiles nulla sua & longitudine & latitudine & altitudine capere possit.

CAPUT VI. Longitudo mera & simplex.

10. A. INVENIEMUS hoc fortasse quantum licet, si prius diligenter discutiamus hæc tria, id est longitudinem, latitudinem, & altitudinem. Itaque enitere cogitare longitudinem, quæ adhuc nullam latitudinem assumserit. E. Nihil possum tale cogitare: si enim filum araneæ in animo constituero, quo nihil exilius solemus videre, occurrit mihi etiam in eo tamen & longitudo per se, & latitudo, & altitudo: quæ qualescumque sint, esse tamen negare non possum. A. Non usquequaque absurda est responsio tua, sed certe cum tria ista in araneæ filo esse intelligis, discernis hæc, & quid inter se differant nosti? E. Quidni quid differant nossem? An aliter potui videre nihil horum deesse huic filo? A. Quo igitur intellectu hæc discreviisti, hoc potes etiam sejunctis illis, solam longitudinem cogitare, si nec aliquod corpus volvas animo: nam quodcumque fuerit, his omnibus non carebit. Incorporeum est enim quod te nunc intelligere cupio: nam sola longitudo non nisi intelligi animo potest, in corpore inveniri non potest. E. Jam intelligo. A. Ergo istam longitudinem si quasi secare cogitatione per longum velis, vides profecto non posse: nam si potest, inest etiam latitudo. E. Manifestum est. A. Hanc igitur longitudinem meram & simplicem, si tibi placet, lineam vocemus: hoc enim nomine a doctis multis appellari solet. E. Voca quidquid vis: non enim mihi de nominibus laborandum est, cum res aperta sit.

11. A. Bene facis, & non solum approbo, verum etiam moneo, ut semper rerum curam magis quam verborum te habere delectet. Sed linea ista quam jam, ut opinor, bene intelligis, si porrigatur sive ex una, sive ex utraque parte, quam in longum porrigi potest, cernis nullum esse finem. An ad hoc contemplandum minus valet acies mentis tuæ? E. Contemplor omnino, ac nihil facilius. A. Vides ergo etiam nullam figuram posse fieri, si nihil agatur aliud quam ut illa linea porrigatur. E. Quam dicas figuram nondum intelligo. *A. FIGURAM interim voco, cum aliquod spatium linea lineisve concluditur, tamquam si circulum faceres, aut quatuor lineas finibus suis sibimet jungeres, ita ut nullius finis ab alterius copulatione liber esset. E. Quid dicas figuram, jam me videre arbitror; sed utinam tam viderem quo ista tendant, aut quid ex his effecturus sis, ut ego quod de anima requiro sciam.

* CAPUT VII.

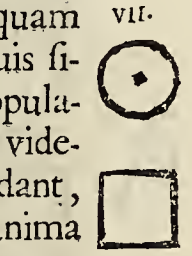

Compendiosior & multitudini tutior ad veritatis perceptionem via per auctoritatem, quam per rationem.

12. A. Hoc initio te admonui, & postulavi ut patienter ferres aliquantum circuitum nostrum, quod item quæso ut facias. Non levis res quæritur, non facilis ad cognoscendum: nosse enim hoc plane ac tenere volumus, si fieri potest. Aliud est enim cum auctoritati credimus, aliud cum rationi. AUCTORITATI credere magnum compendium est, & nullus labor: quod si te delectat, poteris multa legere, quæ magni & divini viri de his rebus necessaria quæ videbantur salubriter imperitioribus, quasi nutu quodam locuti sunt, credique sibi voluerunt ab iis, quorum animis vel tardioribus vel implicatioribus alia salus esse non posset. Tales enim homines, quorum profecto maxima multitudo est, si ratione velint verum comprehendere, similitudinibus rationum facillime decipiuntur, & in varias noxiasque opiniones ita labuntur, ut emergere inde ac liberari, aut numquam, aut ægerrime queant. His ergo utilissimum est excellentissimæ auctoritati credere, & secundum hoc agere vitam: quod si tutius putas, non solum nihil resisto, sed etiam multum appro-

approbo. Si autem cupiditatem istam refrenare non potes qua tibi persuasisti ratione pervenire ad veritatem, multi & longi circuitus tibi tolerandi sunt, ut non ratio te adducat, nisi ea quæ sola ratio dicenda est, id est vera ratio: & non solum vera, sed ita certa, & ab omni similitudine falsitatis aliena, si tamen ullo modo hæc ab homine inveniri potest, ut nullæ disputationes falsæ aut verisimiles ab ea te possint traducere. E. Nihil jam præpropere desiderabo: agat ac ducat ratio qua vult, dummodo perducat.

CAPUT VIII. De figuris mathematicis.

13. A. DEUS hoc faciet, qui aut de solis talibus rebus, aut certe de his maxime deprecandus est: sed ad rem quam institueram redeamus. Nam si & quid sit linea, & quid sit figura jam tibi notum est, dic quod abs te quæro, id est utrum putes ullam figuram fieri posse, si linea ex utraque parte, aut ex altera per infinitum ducatur. E. Nullo modo id fieri posse confirmo. A. Quid igitur agendum est ut figuram faciamus? E. Quid nisi ut illa linea infinita non sit, & ducatur in circulum, ut ex alia parte se contingat? non enim video quomodo aliter possit ex una linea concludi aliquod spatium, quod nisi fiat, secundum tuam

Quot lineis figura fiat.

descriptionem, figura non erit. A. Quid si rectis lineis figuram facere velim, potest fieri ut de una linea fiat, an non potest? E. Nullo modo. A. Quid, duabus? E. Ne hoc quidem. A. Quid, tribus? E. Video posse. A. Bene igitur nosti ac tenes, cum figura lineis rectis facienda est, minus quam tribus non posse. An si ulla tibi adversetur ratio, de hac te sententia devocabit? E. Plane si quis mihi hoc falsum esse monstraverit, nihil erit quod me scire posse confidam. A. Nunc ergo illud responde, quomodo tribus lineis figuram feceris. E. Cum se finibus jungunt. A. Quid, ubi se jungunt, nonne videtur tibi angulus fieri? E. Ita est. Quot ergo angulis hæc figura constat? E. Totidem quot lineis. A. Quid, ipsas lineas pares constituis, an impares? E. Pares. A. Quid, anguli tantumdem omnes patent, an est alius alio contractior vel apertior? E. Etiam ipsos pares esse video. A. Potestne fieri, ut in figura, quæ tribus rectis paribus lineis facta sit, impares anguli sint; an non potest? E. Nullo prorsus modo. A. Quid, si rectis lineis tribus, sed imparibus figura constet, possunt etiam in ista pares esse anguli, an aliud intelligis? E. Omnino non possunt. A. Recte dicis: sed dic quæso, quænam tibi figura melior videatur & pulcrior? Eane quæ paribus, an quæ imparibus lineis constat? E. Quis dubitet eam esse meliorem in qua æqualitas prævalet?

Quomodo tribus lineis figura possit fieri.

CAPUT IX. Quæ figura præstantior. In triangulo quid angulo contracietur.

14. A. ERGO inæqualitati æqualitatem præponis? E. Nescio utrum quispiam non præponat. A. Vide nunc in figura quæ tribus angulis paribus perfecta est, quid in ea sit angulo contrarium, id est ex altera parte contrapositum, utrum linea an angulus? E. Lineam video. A. Quid ergo, si & angulus angulo, & linea lineæ contraria sit, nonne fateris æqualitatem esse potiorem in ea figura in qua id accidit? E. Fateor quidem, sed quemadmodum id fiat tribus lineis omnino non video. A. Quid, quatuor lineis potestne hoc fieri? E. Prorsus potest. A. Melior est igitur figura quæ quatuor lineis rectis paribus, quam quæ tribus constat. E. Melior certe, siquidem magis in ea æqualitas valet. A. Quid ergo, istam quæ quatuor rectis paribus lineis confit, censesne posse etiam ita fieri, ut non anguli omnes in ea pares sint, an non putas? E. Video posse. A. Quonam modo? E. Si duo contractiores, duo apertiores sint. A. Videsne etiam quemadmodum & ambo contractiores & ambo apertiores sibi contrarii sint? E. Ac verissime atque apertissime. A. Servatam igitur & hic, quanta servari potuit, cernis æqualitatem: cernis enim profecto fieri non posse, ut cum quatuor paribus lineis figura perficitur, non aut omnes, aut certe vel bini anguli pares sint: quæque tamen paria sunt, sibi ex contrario respondere. E. Cerno, & firmissime teneo.

15. A. Nihilne te movet etiam in his rebus tanta & tam inconcussa quædam justitia? E. Quonam modo? A. Quia nihil ut arbitror dicimus esse justitiam nisi æquitatem: æquitas autem ab æqualitate quadam videtur appellata. Sed quæ in hac virtute æquitas, nisi ut sua cuique tribuantur? Porro sua cuique, nisi quadam distinctione tribui non possunt: an aliter putas? E. Manifestum est, & prorsus assentior. A. Quid, distinctionem arbitrarisne esse ullam, si omnia paria sint, ut nihil omnino inter se differant? E. Nullo modo. A. Ergo justitia servari non potest, nisi in rebus in quibus servatur, sit quædam, ut ita dicam, imparilitas & dissimilitudo. E. Intelligo. A. Cum igitur fateamur istas figuras, de quibus agimus, inter se esse dissimiles, illam scilicet quæ tribus, & hanc quæ quatuor angulis constat, cum ambæ paribus lineis fiant, nonne videtur tibi quædam retenta justitia, ut illa quæ habere non potest parilitatem contrariorum, inconcussam teneat angulorum æqualitatem: in hac vero quia tanta est contrariorum congruentia, illa lex angulorum admittat nonnullam inæqualitatem? Hoc ergo cum me multum moveret, quærendum abs te visum est, quonam modo ista veritate, æquitate, æqualitate delectarere. E. Jam cerno quid dicas, & non mediocriter admiror. A. Age nunc, quia inæqualitati æqualitatem jure præponis, nec quisquam omnino est, ut opinor, humano sensu præditus, cui non id videatur, quæramus, si placet, figuram in qua summa æqualitas inveniri queat: quæcumque enim erit, ea ceteris sine dubitatione præferetur. E. Placet vero, & quæ ista sit, scire cupio.

CAPUT X. Summa æqualitas in figuris.

16. A. PRIUS ergo responde, utrum tibi illarum figurarum, quarum jam quantum satis videbatur facta mentio est, ea videatur excellere, quæ quatuor lineis paribus, totidemque angulis paribus constet: namque, ut vides, in hac & linearum æqualitas & angulorum est: & quod in illa, quæ tribus lineis paribus clauditur, non inveniebamus, adest huic parilitas contrariorum: nam lineæ linea, & angulus angulo est ut cernis contrarius. E. Ita vero est, ut dicis. A. Habetne summam æqualitatem, an aliter tibi videtur? Nam si habet, frustra ut institueramus aliam quærimus: si autem non habet, volo ut idipsum mihi abs te demonstretur. E. Videtur mihi habere: nam ubi & anguli pares & lineæ pares sunt, ubi deprehendam inæqualitatem non video. A. Ego aliud sentio: nam recta linea donec veniat ad angulos, summa æqualitate prædita est; sed cum ex diverso latere alia conjungitur linea, & angulum facit, nonne censes hoc ipsum esse inæquale? An tibi figuræ pars quæ linea clauditur cum illa parte quæ angulo concluditur, congruere videtur æqualitate aut similitudine? E. Nullo modo: & me pudet temeritatis meæ: eo enim ductus sum, quod & angulos in ea pares inter se & latera

cer-

cernerem: ſed quis non videat eorum laterum ab angulis magnam differentiam? A. Accipe aliud inæqualitatis apertiſſimum indicium: certe enim cernis, vel illam figuram triangulam paribus lineis conſtantem, vel iſtam quadratam habere aliquod medium. E. Cerno plane. A. Quid, ab eodem medio cum lineas ad omnes figuræ partes ducimus, pareſne tibi duci lineæ videntur, an impares? E. Impares prorſus: nam longiores eas neceſſe eſt eſſe, quas in angulos ducimus. A. Iſtæ in quadrata quot ſunt, & quot in triangula? E. Quatuor hic, tres ibi. A. Quid, minimæ omnium quæ rurſum, & quot ſunt in figura utraque? E. Totidem, ſcilicet eæ quæ in media latera ducuntur. A. Veriſſime mihi videris dicere, neque hic opus eſt diutius immorari; ad id enim quod volumus ſatis eſt: nam & magnam æqualitatem hic ſervari, ut opinor, vides, & tamen nondum ex omni parte perfectam. E. Omnino video, & quæ illa figura ſit quæ ſummam æqualitatem habeat, noſſe vehementer exſpecto.

CAPUT XI. Figurarum præſtantia.

17. A. QUAM cenſes, niſi eam, cujus & extremitas ſibi concors eſt undique, nullo angulo æqualitatem perturbante, & a cujus medio ad omnes extremitatis partes pares lineæ duci poſſunt? E. Jam, ut opinor, intelligo: nam illam figuram quæ una linea in circulum ducta terminatur, mihi videris deſcribere. A. Recte intelligis. Nunc itaque illud conſidera, cum ſuperior ratio docuerit lineam in ſola longitudine intelligi, nec quidquam latitudinis uſurpare, & ideo per longum qua dicitur dividi non poſſe, utrum tibi videatur figura quælibet ſine latitudine inveniri. E. Nullo modo. A. Quid, ipſa latitudo poteſtne longitudinem non habere, quamvis latitudo ſola ſit, quemadmodum ſuperius longitudinem ſine latitudine intelleximus, an non poteſt? E. Video non poſſe. A. Vides etiam illud, niſi fallor, quod latitudo ab omni parte dividi queat, linea vero per longum non queat. E. Manifeſtum eſt. A. Quid ergo putas pluris habendum, quod dividi poteſt, an id quod non poteſt? E. Profecto id quod non poteſt. A. Præponis igitur lineam latitudini. Nam ſi quod dividi non poteſt, præponendum eſt, præponamus neceſſe eſt etiam id quod minus dividi poteſt: latitudo autem ex omni parte dividitur, longitudo vero non niſi ex diverſo, nam per longum diviſionem non admittit: eſt ergo latitudine præſtantior. An tu aliter exiſtimas? E. Ita prorſus ratio cogit fateri ut dicis.

18. A. Jam quæramus, ſi placet, utrum ſit aliquid in iſta ratione, quod omnino non queat dividi; erit enim hoc multo etiam quam illa linea melius: nam lineam cernis ex diverſo innumerabiliter ſecari poſſe, itaque tibi ipſi hoc inveniendum dimitto. E. Ego illud puto non poſſe dividi, quod medium in figura ponebamus, unde in extrema lineæ ducuntur. Nam ſi dividitur, longitudine aut etiam latitudine carere non poteſt. Sed ſi longitudinem ſolam habet, non jam unde ducuntur lineæ, ſed ipſa linea eſt. Si vero etiam latum eſt, aliud deſiderat medium a quo in extrema latitudinis lineæ ducantur. Utrumque autem hoc ratio reſpuit. Id erit igitur quod dividi nequeat. A. Recte dicis. Sed nonne tibi aliquid tale videtur etiam illud unde linea ducitur, etſi figura nondum ſit cujus medium intelligamus? Illud enim dico lineæ principium a quo incipit longitudo, quod volo ſine ulla longitudine intelligas. Nam ſi longitudinem intelligis, nequaquam profecto intelligis unde ipſa incipit longitudo. E. Tale omnino. A. Hoc ergo quod jam te intelligere video, potentiſſimum omnium, quæ demonſtrata ſunt. Siquidem hoc eſt, quod nullam diviſionem patiatur; & punctum vocatur, cum medium tenet figuræ: ſi autem principium lineæ eſt vel lineis, aut etiam finis, vel cum omnino aliquid notat quod ſine partibus intelligendum ſit, nec tamen obtineat figuræ medium, ſignum dicitur. Eſt ergo ſignum nota ſine partibus. Eſt autem punctum, nota medium figuræ tenens. Ita fit ut omne punctum etiam ſignum ſit, non autem omne ſignum punctum videatur. Volo enim de his nominibus inter nos convenire, ut minus in diſputando circumloquamur: quamquam plerique punctum appellent, non quod omnis figuræ medium, ſed quod ſolius circuli vel pilæ tenet; tametſi minus nobis de vocabulis laborandum eſt. E. Aſſentior.

Signum quid. Puncta quid.

CAPUT XII. Puncti potentia.

19. A. VIDES certe etiam quantum valeat. Nam ab ipſo incipit linea, ipſo terminatur; figuram rectis lineis nullam videmus fieri poſſe, niſi ipſo angulus claudatur: deinde undecumque ſecari linea poteſt, per ipſum ſecatur, cum ipſum omnino nullam in ſe admittat ſectionem: nulla linea lineæ, niſi per ipſum copulatur. Poſtremo cum ceteris planis figuris (nam de altitudine adhuc nihil diximus) eam præponendam ratio demonſtraverit quæ circulo clauditur, propter ſummam æqualitatem, quæ alia ipſius æqualitatis moderatio eſt, quam punctum in medio conſtitutum? Multa de hujus potentia dici poſſunt, ſed adhibeo modum, & tibi ipſi cogitanda plura permitto. E. Sane ut videtur: non enim me requirere pigebit, ſi quid fuerit obſcurius: cerno autem mediocriter, ut puto, magnam hujus ſigni eſſe potentiam.

20. A. Nunc ergo illud adtende, cum & quid ſit ſignum, & quid ſit longitudo, & quid ſit latitudo perſpexeris; quid horum tibi videatur alterius, & cujus indigere, ſine quo eſſe non poſſit. E. Video quod latitudo longitudine indigeat, ſine qua prorſus intelligi non poteſt. Rurſus longitudinem cerno latitudine quidem non indigere ut ſit, ſed ſine ſigno illo eſſe non poſſe. Illud autem ſignum per ſemetipſum eſſe & nullius horum indigere, manifeſtum eſt. A. Ita eſt ut dicis: ſed diligentius conſidera, utrum latitudo vere undique ſecari queat, an alicunde nec ipſa ſectionem poſſit admittere, quamvis plus admittat quam linea. E. Neſcio prorſus unde non poſſit. A. Credo te non recordari, nam neſcire iſtud nullo modo poſſes: quare commonefaciam te iſto modo. Certe enim latitudinem ſic intelligis, ut cogitatione tua de altitudine nihil uſurpes. E. Sic omnino. A. Accedat igitur huic latitudini altitudo, & reſponde jam utrum etiam aliquid acceſſerit, quo magis undique ſecari queat. E. Mire omnino admonuiſti. Nunc enim video non ſolum deſuper aut ex inferiori parte, ſed a lateribus quoque admitti poſſe ſectionem, nihilque omnino remanſiſſe, unde non queat penetrare diviſio. Quare manifeſtum eſt, & latitudinem ex his partibus ſecari non poſſe, per quas ſurrectura eſt altitudo.

21. A. Quoniam tibi igitur ſi non fallor, & longitudo, & latitudo, & altitudo nota eſt, quæro utrum poſſint deeſſe duo ſuperiora, ubi aderit altitudo. E. Sine longitudine quidem video eſſe non poſſe altitudinem, ſine latitudine autem poteſt. A. Redi ergo ad cogitationem latitudinis, & ſi eam quaſi jacentem animo figuraveris, erigatur in quodlibet latus, tamquam ſi eam velles per tenuiſſimam rimam, ubi ſe clau-

clausæ januæ jungunt, educere. An nondum intelligis quid velim? E. Intelligo quid dicas, sed nondum fortasse quid velis. A. Illud scilicet ut respondeas, utrum sic erecta latitudo videatur tibi migrasse in altitudinem, & latitudinis jam nomen descriptionemque amisisse: an adhuc maneat latitudo, quamvis ita sit collocata. E. Videtur mihi altitudo esse facta. A. Recordarisne, obsecro, quemadmodum altitudinem definieramus? E. Recordor plane, & me jam sic respondisse pudet. Nam etiam hoc modo quasi erecta latitudo sectionem per longum deorsum versus non admittit: quare nulla in ea possunt interiora cogitari, quamvis medium & extrema cogitentur. Secundum autem superiorem demonstrationem altitudinis, quam fecisti ut recordarer, nulla omnino est altitudo, ubi nihil intus cogitari potest. A. Recte dicis, & sic te omnino meminisse cupiebam. Quamobrem illud jam volo respondeas, utrum falso verum anteponas. E. Jam hinc dubitare, incredibilis dementia est. A. Dic ergo quæso te, numquidnam vera linea est, quæ per longum secari potest: aut verum signum quod ullo modo secari potest: aut vera latitudo, quæ cum erecta est, ut diximus, sectionem per longum deorsum versus admittit? E. Nihil minus.

CAPUT XIII. Animus incorporeus cernit incorporea,

22. A. UMQUAMNE igitur oculis istis corporeis, vel tale punctum, vel talem lineam, vel talem latitudinem vidisti? E. Omnino numquam: non enim sunt ista corporea. A. Atqui si corporea corporeis oculis mira quadam rerum cognatione cernuntur, oportet animum quo videmus illa incorporalia, corporeum corpusve non esse: an tu aliter existimas? E. Age, jam concedo corpus non esse animum vel quidquam corporeum; quid est tandem, dic mihi? A. Vide interim utrum confectum sit carere illum illa omni quantitate, de qua nunc quæstio est: nam quid sit animus, oblitum te esse miror priore inter nos quæstione discussum. Meministi enim te quæsisse primitus, unde esset, quod duobus modis a nobis tractatum esse memini: uno, quo quasi de regione ejus quæsitum est: altero, utrumnam ex terra, vel igne, vel alio quopiam istorum elementorum esset, vel ex omnibus, vel ex aliquibus horum. In qua quæstione constitit inter nos, non magis hoc quærendum esse quam unde sit terra, vel si quod aliud elementorum singulorum. Intelligendum est enim quamquam Deus fecerit animum, habere illum certam substantiam, quæ neque terrena, neque ignea, neque aeria sit, neque humida: nisi forte arbitrandum est Deum terræ dedisse ut nihil aliud sit quam terra, & non dedisse animo ut nihil aliud quam animus sit. Si autem definiri tibi animum vis, & ideo quæris quid sit animus, facile respondeo. Nam mihi videtur esse SUBSTANTIA quædam rationis particeps, regendo corpori accommodata.

Animus quid sit.

CAPUT XIV. Animus incorporeus quantū valeat. a

23. ITAQUE illud potius adtende, unde ambigitur nunc, utrum quantitas, & quasi, ut ita dicam, locale spatium animo ullum sit. Nam profecto quia corpus non est, neque enim aliter incorporea [a] ulla cernere valeret, ut superior ratio demonstrabat, procul dubio caret spatio quo corpora metiuntur: & ob hoc recte credi, aut cogitari, aut intelligi talis ejus quantitas non potest. Si autem te movet, cur tanta cæli, terræque marisque spatia memoria contineat, cum sit ipse nullius quantitatis? mira quædam vis est, quam tamen ex iis quæ a nobis comperta sunt, quantum ineat ingenio tuo luminis, animadvertere potes. Si enim corpus nullum est, ut ratio jam ostendit, quod longitudine, latitudine, altitudine careat, nihilque horum nisi cum aliis duobus esse in corpore potest, animo tamen etiam solam lineam interiore quodam oculo, id est intelligentia, videre concessum est, arbitror nos concedere sic animum corpus non esse, ut sit corpore melior: quo concesso non opinor dubitandum esse eum etiam linea esse meliorem. Ridiculum est enim cum tria illa insint corpori ut corpus sit, non his omnibus esse meliorem, qui corpore est melior. At ipsa linea, qua melior esse convincitur animus, ideo ceteris duobus præstat, quia minus quam illa duo secari potest. Porro illa duo eo magis secantur quam linea, quo magis se in spatium distendunt: linea vero spatium nisi longitudinis nullum habet, quo sublato nihil omnino remanet spatii. Quapropter quidquid linea melius est, necesse est nullo spatio sit, & omnino dividi secarique non possit. Frustra igitur, ut opinor, quantitatem animi quæ nulla est, invenire laboramus, cum eum linea concedamus esse meliorem. Et si figurarum omnium planarum illa optima est quæ circulo effingitur, in qua ratio docuit nihil melius esse puncto atque potentius, quod nullo dubitante partibus caret, quid mirum si anima neque corporea sit, neque ulla aut longitudine porrecta, aut latitudine diffusa, aut altitudine solidata: & tamen tantum valeat in corpore, ut penes eam sit regimen omnium membrorum, & quasi cardo quidam in agendo, cunctarum corporalium motionum?

24. Cum autem oculi medium, quæ pupilla dicitur, nihil aliud sit quam quoddam punctum oculi, in quo tamen tanta vis est, ut eo dimidium cælum, cujus ineffabile spatium est, ex aliquo eminenti loco cerni collustrarique possit, non abhorret a vero animum carere omni corporea magnitudine, quæ tribus illis differentiis consummatur, quamvis corporum magnitudines quaslibet imaginari queat. Sed paucis licet ipso animo animum cernere, id est ut ipse se animus videat; videt autem per intelligentiam. Huic soli enim licet videre nihil esse in rebus potentius & magnificentius iis naturis, quæ, ut ita dicam, sine tumoribus esse intelliguntur: tumor enim non absurde appellatur corporis magnitudo, quæ si magnipendenda esset, plus nobis profecto elephanti saperent. Quod si quisquam eorum cognatus dicet elephantos esse sapientes: sensi enim quamvis admirans, sensi tamen etiam hinc homines sæpe ambigere: illud quantum opinor saltem concedet, plus asino sapere apiculam; quorum comparare magnitudines plus profecto est quam asininum: vel quod etiam de oculo dicebamus, cui non liqueat aquilæ oculum multo quam noster est, esse breviorem? Quo tamen illa sublimeita volans, ut a nobis in tanta luce difficile cernatur, latentem sub frutice lepusculum, & sub fluctibus piscem videre comperta est. Quod si in ipsis sensibus quibus nisi corporea sentire non datum est, nihil ad rem, id est ad vim sentiendi valet corporis magnitudo, metuendumne est, quæso, ne animus humanus, cujus excellentior & pene solus adspectus est ipsa ratio, qua etiam se invenire molitur, nihil sit, si illum eadem ratio, id est [b] se ipse omni magnitudine, qua obtinetur locus, carere viceri? Magna quædam, crede mihi, magna, sed sine ulla mole

a Editi quidem, *illa*. Sed MSS. *ulla*.

b Sic MSS. At. Er. & Lov. habent, *se ipsam*.

mole de animo cogitanda ſunt. Quod facilius contingit iis, qui aut bene eruditi ad hæc accedunt non ſtudio inanis gloriæ, ſed divino amore veritatis accenſi; aut qui jam in his quærendis verſantur, quamvis minus eruditi ad inveſtiganda ea venerint, ſi patienter bonis ſe dociles præbent, atque ab omni corporum conſuetudine, quantum in hac vita permittitur, ſemel avertunt. FIERI autem non poteſt quadam divina providentia, ut religioſis animis ſeipſos & Deum ſuum, id eſt veritatem pie, caſte, ac diligenter quærentibus, inveniendi facultas deſit.

CAPUT XV. Objicitur animam ætate creſcere.

25. SED ab iſta quæſtione, niſi quid adhuc te movet, jam recedamus, ſi placet; & ad alia tranſeamus: quidquid autem de illis figuris loquacius a nobis fortaſſe diſputatum eſt quam volebas, videbis quantum ad alia valebit, ſi hanc diſceptationem aliquid eo adjutam eſſe concedis: nam & exercet animum hoc genus diſciplinarum, ad ſubtiliora cernenda, ne luce illorum repercuſſus, & eam ſuſtinere non valens, in eaſdem tenebras quas fugere cupiebat, libenter refugiat; & adfert argumenta, niſi fallor, certiſſima, quibus quod fuerit inventum atque confectum, impudentem habeat dubitationem, quantum homini talia veſtigare permiſſum eſt. a Minus enim ego de his rebus dubito, quam de iis quas iſtis oculis videmus cum pituita ſemper bellum gerentibus. Quid enim minus ferendum & audiendum eſt, quam fateri b nos ratione præſtare beſtiis, & eam rem fateri eſſe aliquid quam corporeo lumine ſentimus, quam etiam nonnullæ beſtiæ melius cernunt; id autem quod ratione intuemur, nihil eſſe contendere? quod ſi diceretur tale eſſe, quale illud eſt, quod oculi vident, nihil profecto dici poſſe indignius videretur.

26. E. Accipio iſta libentiſſime atque aſſentior: ſed illud me movet, cum corporeæ quantitatis non eſſe animam, res ita clara ſit mihi, ut omnino quemadmodum reſiſtam illis argumentis, & quid eorum non concedam, prorſus ignorem: Primum cur ætate ut corpus creſcit, ita & anima vel creſcat vel creſcere videatur. Quis enim neget pueros infantes, ne beſtiarum quidem nonnullarum aſtutiæ comparandos? Quis autem dubitet, illis creſcentibus etiam ipſam in eis quodam modo creſcere rationem? Deinde ſi per ſpatium ſui corporis anima diſtenditur, quomodo nullius quantitatis eſt? Si autem non diſtenditur, quomodo ſentit ubique pungentem? A. Omnino ea quæris quæ me quoque ſæpe moverunt: itaque non ſum imparatus tibi reſpondere, ut mihi ſoleo: utrum autem bene, ratio quæ te agit judicabit: qualecumque id tamen ſit, plus certe non poſſum, niſi forte aliquid melius cum diſputamus, in mentem divinitus venerit. Sed agamus, ſi placet, more noſtro, ut duce ratione tu tibi ipſe reſpondeas: ac prius quæramus, utrum creſcentis cum corpore animi certum argumentum ſit, quod ætatis acceſſu aptior humanæ conſuetudini homo, & in ea magis magiſque peritus eſt. E. Age ut placet: nam & ego id genus docendi ac diſcendi maxime probo: neſcio quo enim modo cum id A quod neſciens quærebam ipſe reſpondeo, ſit ipſa inventio non modo re, ſed c admiratione etiam dulcior.

c

CAPUT XVI. Reſpondetur objectioni & oſtenditur animam ſine corporeo incremento proficere.

27. A. DIC ergo utrum tibi majus, & melius duo quædam, an unum atque idem eſſe videatur duobus nominibus appellatum? E. Scio aliud eſſe quod majus, aliud quod melius dicimus. A. Quid horum duorum eſt cujus eſſe putes quantitatem? E. Id videlicet quod majus dicimus. A. Quid cum duarum figurarum rotundam quadrata meliorem eſſe confitemur, quantitaſne id facit, an quid aliud? E. Nullo modo B quantitas, ſed illa de qua ſuperius egimus, æqualitas hujus excellentiæ cauſſa eſt. A. Nunc ergo illud adtende, utrum tibi videatur VIRTUS æqualitas quædam eſſe vitæ, rationi undique conſentientis. Nam ſi aliud ab alio in vita diſcrepet, magis, ni fallor, offendimur, quam ſi aliqua pars circuli, majore minoreve intervallo quam aliæ partes diſtet a puncto: an tu aliter exiſtimas? E. Immo aſſentior, & hanc quæ abs te deſcripta eſt, probo eſſe virtutem: nam & ratio non dicenda eſt aut exiſtimanda, niſi vera: & CUJUS vita per omnia congruit veritati, is eſt profecto vel ſolus, vel certe maxime, qui bene atque honeſte vivit: & qui ita ſit affectus, ſolus habere virtutem, & ea vivere judicandus eſt. A. Probe dicis: ſed certe etiam illud vides, ut opinor, ſimiliorem eſſe virtuti circulum figurarum planarum alia qualibet. Hinc eſt enim quod apud Horatium magnis laudibus ſolemus extollere illum verſum, quo ait, cum de ſapiente ageret, *Lib. 2. Sermon.*

Fortis & in ſeipſo totus teres atque rotundus.

Et recte: nam neque in animi bonis quidquam invenis, quod magis ſibi ex omni parte conſentiat, quam virtutem; neque in planis figuris quam circulum. Quamobrem ſi circulus non magnitudine ſpatii, ſed quadam conformatione ceteris præſtat, quanto magis de virtute exiſtimandum eſt, quod non majoris loci occupatione, ſed divina quadam congruentia rationum atque concordia ceteras affectiones animi ſuperat?

28. Cum autem puer proficit laudabiliter, ad quam rem magis quam ad virtutem proficere dicitur? an non tibi videtur? E. Manifeſtum eſt. A. Non igitur tibi debet videri animus ſicut corpus creſcendo cum ætate proficere: proficiendo enim ad virtutem pervenit, quam fatemur nulla ſpatii magnitudine, ſed magna vi conſtantiæ pulcram eſſe atque perfectam: & ſi aliud eſt majus, aliud melius, ut jam dediſti, quidquid anima cum ætate proficit, compoſque rationis fit, non mihi videtur fieri major, ſed melior. Quod ſi membrorum id faceret magnitudo, eo quiſque prudentior eſſet, quo longior aut validior; quod ſe aliter habere non, opinor, negabis. E. Quis iſtud negaverit? Sed tamen cum proficere animam per ætatem etiam tu concedas, miror qui fiat, ut omnis quantitatis expers, etiam ſi non membrorum ſpatio, at certe temporis adjuvetur.

CAPUT XVII. Anima ſpatio tempo-

29. A. DESINE mirari, nam & hic tibi ſimili ratione reſpondeo. Ut enim membrorum magnitudo ideo nihil affert argumenti cur animam adjuvet,

a Hic loci Er. & Lov. interponunt iſthæc verba: *Impudens dubitatio duobus modis fieri cognoſcitur; dum aut homo qui ratione uti poteſt, in tantum hebes pigerque ad quærendam veritatem efficitur, ut plus velit in tenebris vanitatis remanere, quam in eo quod a creatore ſuo eſt conditus ad ſeipſum ſemel & Deum ſuum vera ratiocinatione inveniendum inveſtigandumque laborare: aut tam improba contumacia ea quæ ab aliis laborantibus ſtudioſe & pie quærentibus & inventa & confecta ſunt, inveniri & confici poſſe dubitare: neque aliam ob cauſſam faciunt niſi quod a ſemetipſis inventa non ſint; quod genus invidiæ impudentiſſimum eſſe ratio probat.* quæ omnia abſunt a Bad. & MSS.

b Lov. *nobis ratione præſtare beſtias.* Sed legendum cum editis aliis & MSS. codicibus, *nos ratione præſtare beſtiis.* Id quippe Auguſtino intolerandum hic videtur, ſi quis contendat objectum rationis eſſe nihil, dum ipſius viſus corporei objectum eſſe aliquid fateatur: & rationem affert, quia ratione quidem præſtamus beſtiis, ipſæ vero plerumque viſus perſpicuitate nobis præſtant.

c Lov. *animi ratione*, librariorum lapſu pro, *ammiratione*, uti ſcriptum erat in antiquis codicibus.

ris creſcere dicitur metaphoricos.

quod multi exilioribus brevioribuſque membris prudentiores inveniuntur quibuſdam magna mole corporis præditis: ita quoniam juniores nonnullos ſenioribus pleriſque magis induſtrios atque ſtrenuos videmus, non video cur putanda ſint ſpatia temporis in ætatibus incrementa ut corporibus, ſic animis dare: cum & ipſa corpora, quibus per tempus creſcere atque ampliora ſpatia tenere conceſſum eſt, ſæpe ſint annoſiora breviora, non modo ſenilia, quæ magnitudine temporis contrahuntur atque minuuntur; ſed etiam puerorum, quos animadvertimus his breviores eſſe corpore quibus ſunt ætate majores. Si igitur porrecta in plurimum tempora, ne ipſis quidem corporibus magnitudinis afferunt cauſſam, ſed omnis illa ſeminis vis eſt, & quorumdam naturæ numerorum ſane occultorum, & difficilium ad dignoſcendum; quanto minus arbitrandum eſt longo tempore animam fieri longiorem, quia eam videmus uſu rerum atque aſſiduitate multa didiciſſe.

30. Quod ſi te illud movet, quod ſolemus eam quam Græci μακροθυμίαν vocant, longanimitatem interpretari, animadvertere licet a corpore ad animum multa verba transferri, ſicut ab animo ad corpus: nam ſi montem improbum & juſtiſſimam tellurem dixit Virgilius, quæ verba cernis ab animo ad corpora eſſe translata, quid mirum ſi mutua vice longanimitatem dicimus, cum longa niſi corpora eſſe non poſſint? Ea vero inter virtutes quæ appellatur animi magnitudo, ad nullum ſpatium, ſed ad vim quamdam, id eſt ad poteſtatem potentiamque animi relata recte intelligitur; virtus eo pluris æſtimanda, quo plura contemnit. Sed de hac poſt loquemur, cum quæremus quanta ſit anima, ſicut quæri adſolet, quantus fuerit Hercules, factorum excellentia, non mole membrorum: ita enim ſupra diſtribuimus. Oportet autem nunc te recordari quod de puncto jam ſatis egimus: nam id potentiſſimum eſſe, maximeque in figuris dominari ratio docebat. Potentia vero atque dominatus nonne oſtentant quamdam magnitudinem? & in puncto tamen nullum ſpatium reperiebamus. Non igitur magnum vel ingentem animum cum audimus aut dicimus, quantum loci occupet, ſed quantum poſſit, cogitandum eſt. Quamobrem ſi jam primum argumentum tuum, quo tibi per ætatem cum corpore animus creſcere videbatur, ſatis diſcuſſum eſt, tranſeamus ad aliud.

CAPUT XVIII. Loquendi facultas, quâ puer paulatim aſſequitur, non tribuenda incrementis animæ.

31. E. NESCIO utrum omnia quæ me non fruſtra movere adſolent, perſecuti fuerimus; & fieri poteſt ut recordationem meam aliqua fugiant: verumtamen quod nunc in mentem venit videamus quale ſit, quod puer infans non loquitur, atque id creſcendo aſſequitur. A. Facile eſt iſtud: nam credo videri tibi ea lingua quemque loqui, qua loquuntur homines inter quos natus educatuſque ſit. E. Nemo id ignorat. A. Conſtitue ergo quempiam ibi natum atque altum ubi homines non loquerentur, ſed nutibus membrorumque motu cogitationes ſuas ſibimet expromendas ſignarent, nonne cenſes eum talia eſſe facturum, neque locuturum, qui loquentem neminem audierit? E. Nolo me hoc interroges, quod fieri non poteſt. Qui enim tales homines inter quos quemquam natum cogitare poſſim? A. Itane tu non vidiſti Mediolani adoleſcentem honeſtiſſimi corporis & elegantiſſimæ urbanitatis, mutum tamen atque ita ſurdum, ut neque alios niſi motu corporis intelligeret, neque ipſe aliter quæ vellet ſignificaret? hinc enim eſt notiſſimus. Nam ego novi ruſticum quemdam loquentem, de loquente uxore, filios omnes mares atque feminas quatuor fere, aut eo amplius (non enim ſatis nunc commemini) mutos ſurdoſque genuiſſe. Nam ex eo quod loqui non poterant, muti: ex eo autem quod nulla ſigna niſi oculis colligebant, etiam ſurdi intelligebantur. E. Illum vero ego bene novi, & de iſtis neſcio quibus credo tibi: ſed quorſum iſta? A. Quia dixiſti non te poſſe cogitare inter tales homines naſci quempiam. E. Nec nunc aliud dico: nam iſtos niſi fallor, inter eos qui loquerentur, natos eſſe concedis. A. Non equidem negaverim, ſed cum jam inter nos conſtet nonnullos tales homines eſſe poſſe, quæſo cogites, ſi ex hoc genere mas & femina jungerentur, atque in aliquam quocumque caſu delati ſolitudinem, ubi tamen vivere valerent, gignerent filium non ſurdum, quemadmodum eſſet cum parentibus iſte locuturus? E. Quemadmodum cenſes, niſi ut parentes ei dabant, ita geſtu ſigna redditurum? Sed tamen puer parvus ne hoc quidem poſſet: quare illa ratio mea manet integra. Quid enim refert utrum loqui, an geſtum facere creſcendo aſſequatur, cum ad animam utrumque pertineat, quam fateri nolumus creſcere?

32. A. Jam mihi videris etiam cum in fune quiſque ambulat, ampliorem credere hunc habere animam, quam eos qui id facere nequeunt. E. Hoc aliud eſt, quis enim hoc non videat eſſe artis? A. Cur obſecro artis, an quia didicit? E. Ita vero. A. Quare tibi ergo, etiam ſi aliud quiſque diſcat, non artis videtur? E. Plane quidquid diſcitur, artis eſſe non nego. A. Non ergo ille didicit a parentibus geſtum facere. E. Didicit ſane. A. Oportet igitur & hoc non animæ creſcendo amplioris, ſed imitatoriæ cujuſdam artis eſſe concedas. E. Non poſſum hoc concedere. A. Ergo non omne quod diſcitur artis eſt, quod nunc conceſſeras. E. Artis omnino. A. Non ergo ille didicit geſtum, quod item non minus dederas. E. Didicit, ſed hoc non eſt artis. A. Atqui tu paulo ante dixiſti artis eſſe quod diſcitur. E. Age jam concedo & loqui & geſtum facere, eo quod ea didicimus artis eſſe. Tamen aliæ ſunt artes, quas, dum in alios intendimus, diſcimus, aliæ quæ a magiſtris inferuntur nobis. A. Quas tandem iſtarum putas animam, ex eo quod amplior fiat, adipiſci? anne omnes? E. Non omnes puto, ſed illas ſuperiores. A. Nonne tibi ex hoc genere videtur in fune ambulare? nam & hoc videndo, ut arbitror, qui id faciunt aſſequuntur. E. Ita credo: ſed tamen non omnes qui hæc ſpectant & magno ſtudio intuentur, aſſequi poſſunt, ſed qui hujus rei magiſtros patiuntur. A. Bene ſane dicis: nam & hoc tibi etiam de locutione reſponderim: multi enim Græci & aliud genus linguę crebrius nos loquentes audiunt, quam funiambulum ſpectant, qui ut linguam noſtram diſcant, quemadmodum nos cum ipſorum noſſe volumus, ſæpe magiſtris traduntur. Quæ cum ita ſint, miror cur animæ incrementis tribuere velis quod loquuntur homines, quod autem in fune ambulant nolis. E. Neſcio quomodo iſta confundis: nam qui ut linguam noſtram diſcat, magiſtro traditur, novit aliam quamdam ſuam, quam eum, quod ejus anima creverit, puto didiciſſe: cum autem diſcit alienam, non ampliori animæ, ſed arti tribuo. A. Quid ſi ille qui inter mutos natus atque altus eſt, ſero ac jam juvenis in alios homines incidens loqui didiciſſet, cum aliam linguam nullam noſſet, eo tempore putares

res animam ejus creviſſe quo loqui didicerat? E. Numquam iſthuc auſim dicere; & jam cedo rationi, nec puto amplioris animæ argumentum eſſe quod loquimur, ne & alias omnes artes cogar fateri creſcendo animam conſecutam: quod ſi dixero, illud ſequetur abſurdum, decreſcere animam cum quidque obliviſcitur.

CAPUT XIX. Anima quomodo creſcere minuve dicitur.

33. A. BENE intelligis, & verum ut audias, recte dicitur anima diſcendo quaſi creſcere, & contra minui dediſcendo, ſed translato verbo, ut ſuperius oſtendimus. Tamen illud cavendum eſt, ne quaſi ſpatium loci majus occupare videatur, dum dicitur creſcere; ſed majorem quamdam vim peritior quam imperitior habere ad agendum. Magni tamen refert qualia ſint illa ipſa quæ diſcit, quibus quodam modo videtur augeri. Nam ut in corpore tria ſunt genera incrementorum, unum neceſſarium, quo naturalis convenientia impletur in membris; alterum ſuperfluum, quo a ceteris membris integra valetudine augendo aliquid diſcrepat, per quod interdum evenit ut ſenis digitis naſcantur homines, & pleraque alia, quæ cum præter conſuetudinem nimia ſunt, monſtruoſa nominantur; tertium noxium, quod cum accidit, tumor vocatur: nam etiam ſic membra creſcere dicuntur, & re vera locum occupant ampliorem, ſed expugnata bona valetudine: Ita in animo quædam quaſi naturalia incrementa ſunt, cum honeſtis & ad bene beateque vivendum accommodatis diſciplinis augeri dicitur. Cum vero ea diſcimus, quæ mirabiliora quam utiliora ſunt, quamquam nonnullis rebus plerumque opportuna, ſupervacanea tamen & de illo ſecundo genere numeranda ſunt. Non enim ſi quidam tibicen, ut Varro auctor eſt, ita populum delectavit ut rex fieret, ideo animum noſtrum illo artificio augendum putare debemus: quia nec majores quam humani ſunt dentes habere vellemus; ſi audiſſemus, a quopiam, quod tales habuerit, morſu hoſtem necatum. Noxium vero illud eſt genus artium, quo animi valetudo ſauciatur: nam & odore ac ſapore mire dijudicare pulmenta, & quo lacu piſcis captus ſit, vel quotenne vinum ſit, noſſe dicere, quædam eſt MISERANDA PERITIA; & his artibus cum quaſi creviſſe anima videtur, quæ neglecta mente defluxit in ſenſus, nihil aliud quam tumuiſſe vel etiam contabuiſſe judicanda eſt.

CAPUT XX. Anima numquid ex ſe ſciat.

34. E. ACCIPIO iſta & aſſentior, nec tamen nihil angor ex eo quod imperita omnium rerum & bruta eſt anima, quam in puero recens nato quantum licet inſpicimus. Cur enim nullam artem ſecum adtulit, ſi æterna eſt? A. Magnam omnino, magnam, & qua neſcio utrum quidquam majus ſit, quæſtionem moves, inqua tantum noſtræ ſibimet opiniones adverſantur, ut tibi anima nullam, mihi contra * omnes artes ſecum adtuliſſe videatur; nec aliud quidquam eſſe id quod dicitur diſcere, quam reminiſci & recordari. Sed videſne quam hujus temporis non ſit, utrum iſta habeant ita ſeſe, requirere? Nunc enim agimus ut appareat, ſi poteſt, non eam ſecundum loci ſpatia parvam magnamve nominari: æternitatem autem ejus ſi ulla eſt, opportune ſcrutabimur cum illud quod quartum poſuiſti, Cur corpori fuerit data, quantum fas eſt tractare cœperimus. Quid enim ad talem ejus quantitatem adtinet, ſemperne an non ſemper fuerit, futurave ſit, aut quod nunc imperita nunc perita eſt, cum & longum tempus, ne corporibus quidem afferre magnitudinis cauſſam, ſuperius probaverimus, & peritiam notiſſimum ſit poſſe nullam adeſſe creſcentibus, ac ſæpe ſeneſcentibus opportunam eſſe, multaque alia dicta ſint ſatis, ut opinor, ad demonſtrandum non cum magnitudine corporis, quam ætas affert, etiam animam fieri ampliorem.

* 1. Retr. c. 8. n. 2.

CAPUT XXI. Vires in majori ætate majores non ſunt argumentum creſcentis animæ.

35. QUARE videamus, ſi placet, illud alterum argumentum tuum quale ſit, quod per totum ſpatium corporis tactus ſentitur ab anima, quam ſpatii nullius eſſe volumus. E. Sinerem jam ad illud tranſiri, niſi de viribus dicendum aliquid arbitrarer. Quid eſt enim hoc quod auctiora per ætatem corpora vires præbent animæ ampliores, ſi cum his amplior non fit anima? Quamquam enim virtus animæ, vires autem corporis putari ſoleant, numquam tamen ab anima eas abjudicaverim, cum videam in exanimis corporibus nullas eſſe. Per corpus quidem viribus, ſicuti ſenſibus, uti animam non negandum eſt; tamen quoniam iſta ſunt viventis officia, quis hæc dubitaverit ad animam potius pertinere? Cum igitur majores vires in pueris grandiuſculis quam in infantibus eſſe videamus, ac deinde adoleſcentes juveneſque in dies viribus præſtent, donec rurſus corpore ſeneſcente minuantur, non leve, quantum mihi videtur, creſcentis cum corpore, ac deinde ſeneſcentis animæ indicium eſt.

36. A. Non uſquequaque abſurdum eſt quod dicis: ſed ego vires non magis in amplitudine corporis ætatiſque incrementis, quam in exercitatione quadam & conformatione membrorum eſſe ſoleo putare: id adeo ut tibi probem, quæro abs te utrum alium alio pertinacius ambulare, ac minus defatigari, majorum virium eſſe arbitreris? E. Ita ſentio. A. Cur ergo puer multo amplius itineris conficiebam ſine defectu, cum aucupandi ſtudio in ambulando exercerer, quam adoleſcens cum me ad alia ſtudia, quibus ſedere magis cogebar, contuliſſem, ſi accedenti ætati, & per hanc animæ creſcenti vires ampliores tribuendæ ſunt. Deinde in ipſis luctatorum corporibus paleſtritæ non molem ac magnitudinem, ſed nodos quoſdam lacertorum, & deſtrictos toros, figuramque omnem corporis ſibi congruentem peritiſſime inſpiciunt, & hinc potius argumenta virium colligunt. Quæ tamen omnia parum valent, niſi vis artis & exercitationis accedat. Sæpe etiam viſum eſt ingentis corporis viros, ab exiguis brevibuſque ſuperari, vel in movendis, vel in ferendis ponderibus, vel in ipſo etiam luctamine. Nam Olympionicum quemlibet laſſari in itinere citius quam circumforaneum aliquem mercatorem, qui uno illius digito collidi poſſit, cui eſt incognitum? Quare ſi & ipſas vires non peræque omnes, ſed alias ad aliud aptiores magnas vocamus, & corporum lineamenta magis & figuræ quam magnitudines valent plurimum, & ſi exercitationes tantum afferunt, ut celeberrime creditum ſit, hominem tollendo quotidie vitulum parvum, egiſſe ut eum etiam taurum ſine ſenſu majoris oneris, quod paulatim addebatur, tollere ac ſuſtinere poſſet, nequaquam amplioris ætatis vires cum corpore animam creviſſe ſignificant.

CAPUT XXII. Unde vires corporis majores.

37. QUOD ſi amplius aliquid animalium majora corpora, eo ipſo quo majora ſunt, habent virium, illa cauſſa eſt quod lege naturæ cedunt pondera minora majoribus; non modo cum ad proprium locum ſuopte nutu feruntur, ut humida & terrena corpora in ipſius mundi medium locum qui eſt infimus, rurſus aeria & ignea ſurſum verſus: ſed etiam

etiam cum aliquo tormento aut jactu aut impulſu aut repulſu eo, quo non ſponte ferrentur, vi aliena ire coguntur. Nam ſi ex alto dimiſeris, quamquam ſimul, duos lapides diſparis quantitatis, citius quidem major ad terram pervenit: ſed ſi ei minor ſubjiciatur, eoque inevitabiliter occupetur, cedit profecto, ſimulque in ſolum deducitur. Item ſi dejicitur deſuper major, minor autem contra ſurſum verſus jacitur, ubi obviam venerint, repercuſſio minoris, & retroceſſio fiat neceſſe eſt. Quod ne ideo accidere putes, quod minor contra naturam in ſublimia ire cogebatur, alter vero majore impetu locum ſuum petebat, facito ut major in ſuperna jaculetur, & minori occurrat in terras dejecto, videbis nihilo minus repulſum minorem in cælum cogi, ſed repercuſſu ipſo cadere in aliam partem, ut qua expeditum eſt, in ima deferatur. Item ſi ambo non motu naturali, ſed a duobus quaſi in campo pugnantibus adverſus invicem jacti, ſibimet in medio ſpatio complodantur, quis dubitaverit minorem majori eſſe ceſſurum, in eam partem unde ipſe & quo ille ferebantur? Quæ cum ita ſint, id eſt cum minora, ut dictum eſt, pondera majoribus cedant, multum tamen refert quanto in ſeſe agantur impetu: nam ſi majore impetu minor, velut vehementi aliquo tormento emiſſus infligatur majori vel laxius jaculato, vel jam langueſcenti, quamvis ab eodem reſiliat, retardat illum tamen, aut etiam retro agit pro modo ictuum atque ponderum.

38. His præjactis atque intellectis, quantum præſens negotium poſtulat, vide nunc eas quæ dicuntur in animalibus vires, utrum rationi huic congruant: nam corpora omnium animalium quis negat ſuo pondere prædita? Quod pondus nutu animæ actum, quo inclinaverit, multum valet magnitudine propria. Sed nutus animæ ad movendum corporis pondus, nervis quaſi tormentis utitur: nervos autem vegetat mobilioreſque efficit ſiccitas calorque moderatus; contra eos laxat atque infirmat humidus rigor. Itaque ſomno, quia eum frigidum & humidum dicunt medici & probant, membra langueſcunt, atque ipſe expergefactorum conatus multo eſt debilior, ideoque nihil eſt fractius & enervius lethargicis. At quoſdam phreneticos, quibus vigiliæ & vini vis & acutæ febres, id eſt tot calida plus nimio nervos tendunt atque durant, majoribus viribus quam integra valetudine reluctari & multa facere manifeſtum eſt, cum eorum corpus ſit ægritudine attenuatius & exilius. Si igitur & nutu animæ, & nervorum quodam machinamento, & pondere corporis conſiunt hæ quæ vires vocantur, voluntas nutum exhibet, qui pronior fit ſpe vel audacia, retunditur autem timore, ſed multo magis deſperatione; nam in metu cum aliqua ſpes ſubeſt, vehementiores vires apparere adſolent: machinamentum configuratio quædam corporis coaptat, temperatio modificat valetudinis, confirmat exercitationis induſtria: pondus dat moles membrorum, quam ætas & nutrimenta comparant, inſtaurant autem ſola nutrimenta. His omnibus qui æqualiter prævalet, mirandus eſt viribus, & tanto eſt alius alio invalidior, quanto plus eum iſta deficiunt. Fitque ſæpe ut pertinaci nutu, meliore machinamento alius, quamvis parvum pondus corporis egerit, alium majore mole præditum vincat. Rurſuſque, nonnumquam tanta moles eſt, ut etiamſi imbecilliore niſu agatur, opprimat tamen parvum adverſarium multo vehementius innitentem. Cum vero non pondus corporis, nec moderatio nervorum, ſed nutus ipſe, id eſt animus cedit, ut omnino valentior, ab omni modo invalidiore, ſed tamen timidior ab audaciore ſuperetur, neſcio utrum viribus adtribuendum ſit: niſi quis dicat habere quaſdam ſuas vires animam, quibus ei major audacia vel fiducia pariatur. Quæ cum alteri adſunt, alteri deſunt, tunc intelligitur quantum animus corpori ſuo, etiam in eo quod per corpus agitur, antecellat.

39. Quamobrem cum infanti puero ſolus ad trahendum aliquid vel repellendum nutus ſit integer, nervi autem & propter recentem minuſque perfectam conformationem inhabiles, & propter humorem qui illi ætati exuberat marcidi, & propter nullam exercitationem languidi; pondus vero adeo ſit exiguum, ut ne ab alio quidem impactum graviter urgeat, opportuniuſque ſit ad accipiendam quam ad inferendam moleſtiam: quis eſt qui cum hæc omnia quæ deſunt, contuliſſe annos viderit, vireſque per eos datas cognoverit, creviſſe animam, quæ his in dies amplioribus utatur, recte ac prudenter exiſtimet? Poteſt enim iſte ſi ab aliquo juvene, quem velamine interpoſito non conſpiciat, parvos ac leves calamos, laxo arcu quantum poteſt jaculatos, viderit non longe ire, moxque recidere; ac poſt paululum ſagittas jam ferro graves, pennulis vegetas, nervo intentiſſimo emiſſas, cælum remotiſſimum petere; fideſque facta fuerit pari conatu hominis utrumque eſſe factum, creviſſe illum tantillo tempore, atque auctum viribus arbitrari: quo quid dici poteſt perverſius?

40. Deinde anima ſi creſcit, vide quam ſit inſcitum, incrementa ejus de viribus corporis credere, de copia doctrinarum non credere, cum illis ſolum accommodet nutum, hoc ſola poſſideat. At ſi creſcere animam putamus cum additur viribus, minui putanda eſt, cum demitur. Demitur autem in ſenecta, demitur in labore ſtudiorum; atque his temporibus doctrinæ aggerari atque extrui ſolent; neque ullo modo eodem tempore ſimul augeri quidquam & minui poteſt. Nullum igitur creſcentis animæ argumentum eſt, vires in majori ætate majores. Multa alia dici poſſunt, ſed ſi jam tibi fatisfactum eſt, modum adhibeo, ut ad alia tranſeamus. E. Mihi vero ſatis perſuaſum eſt, majores vires non ex eo eſſe quod anima creverit: nam, ut alia omittam quæ abs te ſubtiliter dicta ſunt, inſania & morbo corporis animam creſcere, cum ipſum corpus minuatur, ne ipſe quidem phreneticus dixerit, cui vires multo ampliores, qnam ſano eſſe ſolent, nemo neſcit. Unde mihi maxime videtur in nervis eſſe omne quod miramur, cum præter ſpem vires in quopiam reperiuntur: quare oro, aggredere jam illud cui totus intendo, cur anima ſi non tanti ſpatii magnitudinem habet, quanti corpus eſt, ubique illius ſentit cum tangitur?

CAPUT XXIII. Anima tametſi per totũ corpus ſentit, non idcirco eſt cum corpore extenſa. Quid ſenſus & quomodo fit viſio.

41. A. AGE vero, aggrediamur quod vis, ſed multo te mihi adtentiore opus eſt, quam te fortaſſe exiſtimas eſſe debere. Quare facito ut quam maxime adſis, ac reſpondeas mihi, quidnam tibi videatur iſte eſſe ſenſus quo anima per corpus utitur: nam ipſe jam nomine proprio ſenſus dicitur. E. Senſus eſſe quinque audire ſoleo, videndi, audiendi, olfaciendi, guſtandi atque tangendi: plus quid reſpondeam neſcio. A. Partitio iſta vetuſtiſſima eſt, & fere in concionibus celebrata. Vellem autem definiri mihi abs te, quid ſit ipſe ſenſus, ut eadem definitione omnia illa includerentur, neque

aliud

aliud quidquam quod ſenſus non eſſet, in ea intelligeretur: ſed ſi id non poteſt, nihil urgeo. Illud enim quod ſatis eſt, certe potes meam definitionem vel refellere vel probare. E. Hoc modo tibi fortaſſe non deero, quantum valeo: non enim & hoc ſemper eſt facile. A. Adtende ergo: nam ſenſum puto eſſe, non latere animam quod patitur corpus. E. Placet mihi hæc definitio. A. Adeſto ergo huic tamquam tuæ, ac tuere illam, dum a me pauliſper refellitur. E. Tuebor ſane ſi tu adjuveris: ſin minime, jam mihi diſplicet: non enim fruſtra tibi viſa eſt refellenda. A. Noli nimis ex auctoritate pendere; præſertim mea quæ nulla eſt. *Lib. 1. epiſtolar. ad Lollium.* Et quod ait Horatius: Sapere aude: ne non te ratio ſubjuget prius quam metus. E. Ego prorſus nihil metuo, quoquo res modo proceſſerit: non enim errare me ſines. Sed jam incipe ſi quid habes, ne differendo potius quam adverſando defatiger.

42. A. Dic igitur quid patiatur corpus tuum cum me vides? E. Patitur omnino aliquid: nam oculi mei partes, niſi fallor, corporis mei ſunt, qui ſi nihil paterentur, quomodo te viderem? A. At non ſatis eſt ut perſuadeas tuos oculos aliquid pati, niſi etiam quid patiantur oſtenderis. E. Quid tandem niſi ipſum viſum? nam vident. Si enim me rogares quid pateretur ægrotans; ægritudinem reſponderem; quid cupiens, cupiditatem; quid metuens, metum; quid gaudens gaudium. Cur ergo roganti quid videns patiatur, non recte ipſum viſum reſpondeam? A. Sed enim gaudens gaudium ſentit: an negabis? E. Immo aſſentior. A. Hoc & de ceteris perturbationibus dixerim. E. Sic habeo. A. Quidquid autem oculi ſentiunt, hoc vident. E. Nullo modo iſtud dederim: quis enim dolorem videat, quem tamen ſæpe oculi ſentiunt? A. Apparet te de oculis agere: bene vigilas: itaque vide, utrum ut gaudens gaudendo gaudium ſentit, ita etiam videns videndo ſentiat viſum. E. An aliter poteſt? A. Quidquid autem videns videndo ſentit, id etiam videat neceſſe eſt. E. Non eſt neceſſe: quid enim ſi amorem videndo ſentiat, num & amorem videt? A. Cautiſſime ac ſagaciſſime, gaudeo quod difficile deciperis. Sed nunc adtende, quoniam conſtitit inter nos, non omne quod oculi ſentiunt, neque omne quod videndo ſentitur videri, putaſne hoc ſaltem verum eſſe, omne quod videtur ſentiri? E. Hoc ſane niſi conceſſero, quomodo ſenſus poterit vocari * quod videmus? A. Quid omne quod ſentimus, nonne & patimur? E. Ita eſt. A. Igitur ſi omne quod videmus, ſentimus; & omne quod ſentimus patimur, patimur omne quod videmus. E. Nihil reſiſto. A. Pateris ergo me, ac viciſſim te ego, cum invicem nos videmus? E. Sic exiſtimo, & ad hoc me ratio inſtanter cogit.

* *f.* quo.

43. A. Accipe cetera: nam credo abſurdiſſimum & ſtultiſſimum videri tibi, ſi quis affirmet ibi te pati aliquod corpus, ubi non eſt ipſum corpus quod pateris. E. Videtur abſurdum, & ita eſſe opinor, ut dicis. A. Quid illud, nonne manifeſtum eſt alio loco eſſe meum corpus, alio tuum? E. Manifeſtum eſt. A. Sentiunt autem corpus meum oculi tui, & ſi ſentiunt, utique patiuntur; nec poſſunt ibi pati, ubi id quod patiuntur non eſt; nec tamen ibi ſunt illi, ubi corpus meum eſt: igitur ibi patiuntur ubi non ſunt. E. Ego quidem illa omnia conceſſi, quæ non concedere abſurdum videbam: ſed hoc ultimum quod ex his confectum eſt, ita eſt abſurdius, ut illorum potius aliquid temere me dediſſe, quam hoc verum eſſe conſentiam: nam oculos meos ibi ſentire ubi non ſunt, ne in ſomnis quidem dicere auderem. A. Vide igitur ubi obdormieris: quid enim tibi tandem elaberetur incautius, ſi ut paulo ante vigilares? E. Enimvero idipſum mecum ſedulo pertracto ac revolvo: nihil tamen elucet ſatis, quod me dediſſe pæniteat, niſi forte illud, quod oculi noſtri ſentiunt cum videmus: viſus namque ipſe forſitan ſentit. A. Immo ita eſt: is enim ſe foras porrigit, & per oculos emicat longius quaquaverſum poteſt luſtrare quod cernimus. Unde fit ut ibi potius videat, ubi eſt id quod videt, non unde erumpit ut videat. Non ergo tu vides, cum me vides? E. Quis hoc inſanus dixerit? omnino ego video, ſed emiſſo viſu per oculos video. A. At ſi tu vides, tu ſentis: ſi tu ſentis, tu pateris: nec potes ibi pati aliquid ubi non es: ibi autem me vides ubi ego ſum: ibi igitur pateris ubi ego ſum. At ſi ubi ego ſum tu ibi non es, quo pacto audeas dicere videri me abs te, prorſus ignoro. E. Viſu, inquam, porrecto in eum locum in quo es, video te ubi es: at me ibi non eſſe confiteor. Sed quemadmodum ſi virga te tangerem, ego utique tangerem, idque ſentirem; neque tamen ego ibi eſſem, ubi te tangerem: ita quod dico viſu me videre, quamvis ego ibi non ſim, non ex eo cogor fateri non me eſſe qui videam.

44. A. Nihil ergo temere conceſſiſti: nam & oculi tui hoc modo defendi poſſunt, quorum eſt quaſi virga viſus, ut dicis: neque illa eſt abſurda concluſio, quod ibi oculi tui vident ubi non ſunt: an tibi aliter videtur? E. Ita ſane eſt ut dicis: nam & illud nunc animadverti, quod ſi ibi viderent oculi ubi ſunt, etiam ſe ipſos viderent. A. Rectius diceres non, etiam ſe ipſos; ſed, tantummodo ſe ipſos viderent. Nam ubi ſunt, id eſt quem locum tenent, ſoli tenent; nec naſus eſt ibi ubi illi, nec quidquid illis vicinum eſt: alioquin etiam tu ibi eſſes ubi ego ſum; quia juxta invicem ſumus. Quæ cum ita ſint, ſi tantum ibi viderent oculi ubi ſunt, nihil amplius quam ſe ipſos viderent. Cum autem ſe non vident, non modo cogimur conſentire poſſe illos videre ubi non ſunt, ſed etiam omnino non poſſe niſi ubi non ſunt. E. Nihil eſt quod hinc dubitare me faciat. A. Ergo non dubitas ibi eos pati ubi non ſunt. Nam ubi vident, ibi ſentiunt: ipſum enim videre, ſentire eſt: ſentire autem, pati: quare ubi ſentiunt, ibi patiuntur. Alibi autem vident quam ſunt: ibi igitur patiuntur, ubi non ſunt. E. Mirum eſt, quam iſta vera exiſtimo.

CAPUT XXIV. Expenditur definitio ſenſus.

45. A. RECTE fortaſſe exiſtimas. Sed reſponde obſecro, utrum omne quod per viſum cognoſcimus, videamus. E. Ita credo. A. Credis etiam omne quod videndo cognoſcimus, per viſum nos cognoſcere? E. Et hoc credo. A. Cur ergo plerumque fumum ſolum videndo, ignem ſubter latere cognoſcimus quem non videmus? E. Verum dicis; & jam non puto nos videre quidquid per viſum cognoſcimus: poſſumus enim, ut docuiſti, aliud videndo, aliud cognoſcere quod viſus non adtigerit. A. Quid, illud quod per viſum ſentimus, poſſumuſne non videre? E. Nullo modo. A. Aliud eſt ergo ſentire, aliud cognoſcere. E. Omnino aliud, nam ſentimus fumum quem videmus, & ex eo ignem quem non videmus, ſubeſſe cognoſcimus. A. Bene intelligis. Sed vides certe cum hoc accidit, corpus noſtrum, id eſt oculos, nihil pati ex igne, ſed ex fumo quem ſolum vident. Etenim

vi-

videre ſentire, & ſentire pati eſſe, jam ſuprà conſenſimus. E. Teneo, & aſſentior. A. Cum ergo per paſſionem corporis non latet aliquid animam, non continuo ſenſus vocatur unus de quinque memoratis; ſed cum ipſa paſſio non latet: namque ille ignis non viſus, nec auditus, nec olfactus, nec guſtatus, nec tactus a nobis, non tamen latet animam fumo viſo. Et cum hoc non latere non vocetur ſenſus, quia ex igne corpus nihil eſt paſſum, vocatur tamen cognitio per ſenſum, quia ex paſſione corporis quamvis alia, id eſt ex alterius rei viſione, conjectatum eſt atque compertum. E. Intelligo, & optime video iſtud congruere ac favere illi definitioni tuæ, quam ut meam mihi defendendam dediſti: nam ita memini eſſe abs te ſenſum definitum, cum animam non latet quod patitur corpus. Itaque illud quod fumus videtur, ſenſum vocamus: paſſi ſunt enim eum oculi videndo, qui ſunt corporis partes & corpora: ignem autem ex quo nihil corpus eſt paſſum, quamvis cognitus fuerit, ſenſum non vocamus.

46. A. Memoriam quidem tuam probo & ſequacem intelligentiam; verum munitio illa definitionis labaſcit. E. Cur quæſo? A. Quia non negas, ut opinor, nonnihil pati corpus cum creſcimus vel ſeneſcimus, neque id nos ullo ſenſu ſentire manifeſtum eſt; nec id tamen animam latet. Non igitur eam latet quiddam quod patitur corpus, nec tamen ſenſus iſte appellari poteſt. Videndo enim majora ea quæ aliquando minora videramus, & videndo ſenes eos quos juvenes ac pueros fuiſſe conſtat, conjectamus aliquam talem mutationem noſtra corpora, etiam nunc dum loquimur, pati. Neque in eo fallimur, ut opinor: nam proclivius eſt ut me falli dicam quod video, quam quod intelligo capillos meos nunc creſcere, corpuſve per momenta mutari. Quod ſi mutatio iſta, paſſio corporis eſt, quod nemo negat, nec nunc ſentitur a nobis, nec tamen animam latet, quia nos non latet, patitur, ut dixi, corpus quod non latet animam, nec ſenſus eſt tamen. Quare illa definitio quæ nihil quod ſenſus non eſſet, debebat includere, cum hoc incluſit, certe vitioſa eſt. E. Nihil mihi reſtare video, quam ut te petam, ut aut definias aliter, aut hanc recures, ſi potes: nam eam iſta ratione quam vehementer probo, vitioſam eſſe negare non poſſum. A. Facile eſt iſtam corrigere, quod volo tu audeas: facies enim, mihi crede, ſi bene intellexiſti ubi peccet. E. Num alibi quam ubi aliena comprehendit? A. Quo tandem modo? E. Quia quod ſeneſcit corpus, quamvis in juvene, non poteſt negari pati aliquid, idque cum ſcimus, non latet animam quiddam quod patitur corpus, neque tamen ullo ſenſu percipi poteſt: nam nec video me modo ſeneſcere, neque id auditu, aut olfactu, aut guſtatu, aut tactu ſentio. A. Unde ergo illud noſti? E. Ratione id colligo. A. Quibus argumentis ratio tua nititur? E. Quod alios video ſenes, qui ut ego nunc ſum, juvenes erant. A. Nonne ſenſus eſt, quo eos vides, unus de quinque? E. Quis negat? Sed ex eo quod illos video, me quoque cum id non videam, conjecto ſeneſcere. A. Quid verborum ergo illi definitioni, quo perficiatur addendum putas, cum ſenſus non ſit, niſi non lateat animam corporis paſſio, nec tamen ita ut eam per aliam paſſionem, aut per aliud quodlibet intelligat? E. Dic quæſo iſtud paulo planius.

CAPUT XXV. Definitio quomodo examinanda.

47. A. GERAM tibi morem, & multo libentius retardanti quam feſtinanti: ſed fac totus adſis: valebit enim hoc ad plura quod dicam. Definitio nihil minus, nihil amplius continet, quam id quod ſuſceptum eſt explicandum, aliter omnino vitioſa eſt. Utrum autem hujuſmodi vitiis careat, converſione exploratur, quod his exemplis tibi fiet apertius. Si enim me rogares quid eſſet homo, & eum hoc modo definirem, Homo eſt animal mortale: non continuo quia verum dictum eſt, etiam definitionem probare deberes, ſed ſuperpoſita ei particula, id eſt, omnis, convertere illam & intueri, utrum etiam converſa vera eſſet: hoc eſt, utrum quemadmodum verum eſt, omnis homo animal mortale eſt, ita eſſet verum, omne animal mortale homo eſt; quo aliter invento, improbare definitionem propter illud vitium quo aliena comprehendit: non enim ſolus homo eſt animal mortale, ſed etiam quævis beſtia. Hæc igitur hominis definitio perfici ſolet, cum additur mortali rationale: nam homo eſt animal mortale rationale; atque ut omnis homo animal rationale mortale eſt, ita omne animal rationale mortale homo eſt. Plus continendo ergo ſuperior definitio vitioſa erat, beſtiam enim cum homine continebat: iſta perfecta eſt, nam & omnem hominem, & nihil plus quam hominem tenet. Tenendo autem minus, ita vitioſa eſt ſi addas grammaticum: quamquam enim omne animal rationale mortale grammaticum homo ſit, plures tamen homines qui grammatici non ſunt, hac definitione non continentur: & ob hoc iſta per primam illam propoſitionem falſa eſt, cum autem convertitur vera. Falſum eſt enim, omnis homo animal rationale mortale grammaticum eſt: ſed verum eſt, omne animal rationale mortale grammaticum, homo eſt. Cum autem neque per primam propoſitionem, neque per converſionem enuntiata vera eſt, his ſingulis eſt profecto vitioſior: ut ſunt iſtæ duæ, homo eſt animal candidum, aut, homo eſt animal quadrupes. Nam & ſi dicas, omnis homo animal candidum eſt, aut animal quadrupes, falſum dicis; etſi convertas. Sed hoc inter ſe differunt, quod illa prima in aliquos homines cadit, nam plerique ſunt homines candidi: hæc altera in neminem, non enim quiſquam homo quadrupes. Hæc pro tempore ad explorandas definitiones didiceris, quemadmodum propoſitione atque converſione judicentur: ſunt alia multa de hoc genere quæ docentur, & verborum plena & tenebrarum, quæ paulatim ubi opportunum videbitur, conabor ut diſcas.

48. Nunc converte animum ad illam definitionem noſtram, & eam peritior cum diſcuſſeris corrige: inveneramus enim eam, cum definitio ſenſus eſſet, complecti aliud quod ſenſus non eſſet, & ideo non eſſe cum convertitur veram. Fortaſſe enim verum eſt, Omnis ſenſus paſſio corporis eſt animam non latens; ut verum eſt, Omnis homo animal mortale eſt: at ut falſum eſt, omne animal mortale homo eſt, quia id eſt & beſtia; ita falſum eſt, Omnis paſſio corporis non latens animam, ſenſus eſt; quia nunc nobis ungues creſcunt, nec animam latet, id enim ſcimus; neque id ſentimus, ſed conjectatione cognoſcimus. Quemadmodum ergo illi definitioni hominis ut perficeretur, additum eſt rationale, quo addito beſtiæ, quæ ſimul continebantur, excluſæ ſunt, nihilque præter hominem, atque omnem hominem tali definitione comprehendimus, nonne cenſes aliquid etiam huic addendum eſſe, quo inde ſejungatur quod tenet

alie-

alienum, nec quidquam in ea niſi ſenſus, & omnis ſenſus intelligatur? E. Cenſeo quidem, ſed quid addi poſſit ignoro. A. Senſus eſt certe omnis paſſio corporis non latens animam: ſed converti non poteſt hæc enuntiatio, propter paſſionem illam corporis qua vel creſcit vel decreſcit ſcientibus nobis, id eſt, ut non lateat animam. E. Ita eſt. A. Quid, hæc paſſio per ſe ipſam non latet animam, an per aliud? E. Per aliud plane: aliud eſt enim videre ungues majores, aliud ſcire quod creſcant. A. Cum ergo creſcere ipſum ſit paſſio, quam nullo ſenſu adtingimus, magnitudo autem illa quam ſentimus, eadem paſſione facta ſit, non ipſa ſit paſſio, manifeſtum eſt talem paſſionem non per ſeipſam ſcire nos, ſed per aliud. Si ergo non per aliud animam non lateret, nonne ſentiretur potius quam conjiceretur? E. Intelligo. A. Cur ergo dubitas quid illi definitioni ſit addendum? E. Jam video ſic eſſe definiendum, ut ſenſus ſit paſſio corporis per ſe ipſam non latens animam: nam & omnis ſenſus hoc eſt, & omne hoc, ut opinor, ſenſus eſt.

49. A. Si hoc ita eſt, fateor definitionem eſſe perfectam. Sed tentemus eam, ſi placet, utrum illo ſecundo vitio non vacillet, quo illa hominis, cui grammaticum eſt additum. Nam meminiſſe te oportet, quod eſſe hominem dictum eſt animal rationale mortale grammaticum; eoque peccare iſtam definitionem, quod converſione vera eſt, cum prima enuntiatione ſit falſa. Namque falſum eſt, omnis homo animal rationale mortale grammaticum eſt; quamvis verum ſit, omne animal rationale mortale grammaticum homo eſt. Ergo ideo vitioſa eſt hæc definitio, quod nihil quidem præter hominem, ſed non omnem hominem tenet: & hæc fortaſſe talis eſt, de qua velut perfecta gloriamur. Quamquam enim omnis paſſio corporis per ſe ipſam non latens animam ſenſus ſit, non tamen omnis ſenſus iſtud eſt. Quod ſic intelligas licet; beſtiæ nempe ſentiunt, ac pene omnes quinque illis ſenſibus vigent, quantum cuique natura tributum eſt: an tu id negabis? E. Nihil minus. * A. Quid, hoc nonne concedis, ſcientiam non eſſe niſi cum res aliqua firma ratione percepta & cognita eſt? E. Concedo. A. At beſtia ratione non utitur. E. Et hoc concedo. A. Non igitur ſcientia cadit in beſtiam; cum autem non latet aliquid, utique ſcitur: non igitur ſentiunt beſtiæ, ſi omnis ſenſus eſt cum paſſio corporis per ſe ipſam non latet animam: ſentiunt autem, ut paulo ante conceſſum eſt: quid ergo dubitamus illam definitionem improbare, quæ omnem ſenſum circumplecti minime potuit, ſiquidem beſtiarum ſenſus excluſus eſt?

* CAPUT XXVI. Scientia & ratio num in beſtiis?

50. E. Fateor me deceptum, cum tibi conceſſi ſcientiam tunc eſſe cum aliquid firma ratione percipitur. Solos enim homines cum hoc rogabas intuebar: nam neque poſſum dicere ratione uti beſtias, nec eis poſſum ſcientiam denegare. Sciebat enim, ut opinor, dominum ſuum canis, quem poſt viginti annos recognoviſſe perhibetur, ut taceam de ceteris innumerabilibus. A. Dic mihi, oro te, ſi duæ quædam res tibi proponantur, una ad quam perveniendum ſit, altera per quam pervenire poſſis, quam iſtarum pluris pendis, & quam cui præponis? E. Quis dubitat eam præſtare ad quam ſit perveniendum? A. Ergo cum ſint duæ res quædam ſcientia & ratio, per ſcientiam pervenimus ad rationem, an per rationem ad ſcientiam? E. Utraque res ſibimet, quantum arbitror, ita nexa eſt, ut per alterutram ad alteram perveniri poſſit. Namque ad ipſam rationem non perveniremus, niſi ad eam perveniendum eſſe ſciremus. Præceſſit ergo ſcientia, ut ad rationem per eam perveniremus. A. Quid, ad ipſam ſcientiam quam dicis præcedere, ſine ratione pervenitur? E. Numquam hoc dixerim: nam eſt iſta ſumma temeritas. A. Per rationem igitur. E. Non ita eſt. A. Ergo per temeritatem. E. Quis hoc dixerit? A. Per quid igitur? E. Per nihil, quia ſcientia inſita eſt nobis.

Odyſſeæ &c.

51. A. Oblitus mihi videris, quid inter nos ſuperius convenerit, cum rogaſſem utrumnam putares tunc eſſe ſcientiam, cum res aliqua firma ratione percipitur. Nam reſpondiſti, ut opinor, hanc tibi videri humanam ſcientiam: nunc vero dicis poſſe hominem habere aliquam ſcientiam, cum rem nulla ratione perceperit. Quis autem non videat nihil ſibi adverſius eſſe, quam iſta duo ſunt, & non eſſe ſcientiam niſi cum res aliqua firma ratione percipitur, & eſſe cujuſdam rei ſcientiam nulla ratione perceptæ. Itaque noſſe cupio, utrum horum eligas; nam utrumque verum eſſe nullo pacto poteſt. E. Hoc eligo quod paulo ante dixi: nam illud ſuperius temere me dediſſe confiteor. Cum enim ratione inter nos verum quæramus, idque fiat rogando & reſpondendo, quomodo poſſet ad ſummam pervenire qua concluditur ratio, niſi prius aliquid concederetur? Concedi autem recte qui poſſet quod neſciretur? Ita iſta ratio niſi inveniret in me aliquid cognitum, quo innitens ad incognitum duceret, nihil omnino per illam diſcerem, nec eam prorſus rationem nominarem. Quamobrem fruſtra mihi non aſſentiris ante rationem neceſſario eſſe in nobis aliquam ſcientiam, unde ipſa ratio ſumat exordium. A. Geram tibi morem, & te quidem ut inſtitui, quoties alicujus dati pœnitet, emendare permittam: ſed ne quæſo abutaris iſta licentia, & negligenter cum interrogo adtendas, ne aſſidue male conceſſa, etiam de iis quæ bene conceduntur, dubitare te cogant. E. Perge potius ad cetera, quamvis enim addam vigilantiæ meæ quidquid poſſum, nam & me pudet de ſententia cadere toties, numquam tamen deterrear pudori huic reniti, & lapſum meum te præſertim manum dante corrigere. Neque enim eſt ideo ſuſcipienda pertinacia, quia optanda conſtantia.

CAPUT XXVII. Ratio & ratiocinatio.

52. A. PROVENIAT tibi plane iſta conſtantia quam citiſſime poteſt, ita mihi placitam ſententiam protuliſti. Sed nunc fito quam præſentiſſimus ad iſta quæ volo. Quæro enim abs te, quid tibi intereſſe videatur inter rationem & ratiocinationem. E. Non ſatis valeo iſta diſcernere. A. Hoc ergo intuere, utrum exiſtimes homini jam adoleſcenti, vel viro, aut (ut omnem ambagem auferam) ſapienti ſine intermiſſione ineſſe rationem, dum mente ſanus eſt, ſicut bonam valetudinem corpori, dum peſte ac vúlneribus caret: an ſicut ambulare, ſedere, loqui, modo ineſſe, modo deeſſe. E. Sanæ menti ſemper puto ineſſe rationem. A. Quid hoc, dum per ea quæ conceduntur ac manifeſta ſunt, vel interrogando alium, vel connectendo alia, perducimus nos ad alicujus rei cognitionem, videturne tibi aut nos, aut quivis ſapiens ſemper facere? E. Non ſemper: non enim ſemper homo quilibet aut ſapiens quantum opinor, vel ſecum vel cum alio quærit aliquid diſſerendo: nam qui quærit, nondum invenit: ita ſi ſemper quærit,

num

numquam invenit. Sapiens autem jam invenit, ut nihil aliud dicam, vel ipſam ſapientiam, quam cum eſſet ſtultus diſſerendo fortaſſe, aut quoquo modo alio poterat, requirebat. A. Recte dicis: quare intelligas volo non eſſe iſtam rationem, dum per ea quæ conceduntur atque cognita ſunt, ad aliquid incognitum ducimur: hoc enim non ſemper, ut jam conſenſimus, ineſt menti ſanæ; ratio autem ſemper.

53. E. Intelligo; ſed quorſum iſta? A. Quia paulo ante dixiſti, propterea me tibi debere aſſentiri ſcientiam nos habere ante rationem, quod cognito aliquo nititur, dum nos ratio ad incognitum ducit: nunc autem invenimus non rationem vocandam eſſe dum hoc agitur: non enim ſana mens agit hoc ſemper, cum ſemper habeat rationem: ſed recte iſta fortaſſe ratiocinatio nominatur, ut RATIO ſit quidam mentis adſpectus, RATIOCINATIO autem rationis inquiſitio, id eſt adſpectus illius per ea quæ adſpicienda ſunt motio. Quare iſta opus eſt ad quærendum, illa ad videndum. Itaque cum ille mentis adſpectus, quem rationem vocamus, conjectus in rem aliquam, videt illam, ſcientia nominatur: cum autem non videt mens, quamvis intendat adſpectum, inſcitia vel ignorantia dicitur. Non enim & his corporalibus oculis omnis qui adſpicit videt, quod in tenebris facillime animadvertimus. Ex quo liquet, ut opinor, aliud eſſe adſpectum, aliud viſionem, quæ duo in mente rationem & ſcientiam nominamus: niſi quid te adverſus hæc movet, aut parum dilucide iſta diſtincta arbitraris. E. Per mihi hæc diſtinctio placet, & libenter aſſentior. A. Vide ergo nunc, utrum nos adſpicere putes ut videamus, an videre ut adſpiciamus. E. Hinc vero ne cæcus quidem quiſquam dubitaverit, adſpectum eſſe propter viſionem, non viſionem propter adſpectum. A. Fatendum igitur viſionem pluris quam adſpectum eſſe pendendam. E. Fatendum omnino. A. Ergo & ſcientiam pluris quam rationem. E. Conſequens video. A. Placetne tibi meliores aut feliciores eſſe hominibus beſtias? E. Avertat Deus tam immanem amentiam. A. Recte ſane exhorruiſti; ſed ad id nos cogit ſententia tua: dixiſti enim eas habere ſcientiam, & non habere rationem. Rationem autem habet homo, per quam vix ad ſcientiam pervenitur. Sed ut concedam facile perveniri, quid nos adjuvabit ratio, ut beſtiis nos anteponendos putemus, cum illæ habeant ſcientiam, & hanc pluris quam rationem pendendam eſſe compertum ſit?

CAPUT XXVIII. Beſtiæ vim ſentiendi habent, non ſcientiam.

54. E. COGOR omnino aut ſcientiam beſtiis non concedere, aut nihil recuſare quin mihi merito anteponantur. Sed quæſo explica illud, quod de cane Ulyſſis commemoravi, qualenam ſit: nam ejus admiratione commotus tam inaniter latravi. A. Quid autem hoc putas eſſe, niſi vim quamdam ſentiendi, non ſciendi? Senſu enim nos beſtiæ multæ ſuperant, cujus rei cauſſam non hic locus eſt ut quæramus: mente autem, ratione, ſcientia, nos illis Deus præpoſuit. Sed ille ſenſus ea quibus tales animæ delectantur, accedente conſuetudine cujus magna vis eſt, poteſt diſcernere, atque eo facilius, quod anima belluarum magis corpori affixa eſt, cujus illi ſunt ſenſus quibus utitur ad victum voluptatemque, quam ex eodem illo corpore capit. Humana vero anima per rationem atque ſcientiam, de quibus agimus quod ſunt iſta longe præſtantiora ſenſibus, ſuſpendit ſe a corpore quantum poteſt, & ea quæ intus eſt, libentius fruitur voluptate, quantoque in ſenſus declinat, tanto magis ſimiliorem hominem pecori facit. Inde eſt quod etiam pueri vagientes, quanto alieniores a ratione ſunt, tanto facilius diſcernunt ſenſu etiam contactum conjunctionemque nutricum, nec odorem aliarum poſſunt ſuſtinere, cum quibus conſuetudo non fuit.

55. Quamobrem quamvis aliud ex alio inciderit, libenter tamen in eo ſermone demoror, quo admonetur anima, ne ſe ultra quam neceſſitas cogit refundat in ſenſus, ſed ab his potius ad ſe ipſam colligat, & repueraſcat Deo: quod eſt novum hominem fieri vetere exuto, a quo incipere propter neglectam Dei legem certa eſt neceſſitas, quo neque verius neque ſecretius quidquam ſcripturis divinis continetur. Vellem hinc plura dicere, ac me ipſum conſtringere, dum quaſi tibi præcipio, ut nihil aliud agerem quam * redderer mihi, cui me maxime debeo: atque ita Deo fieri, quod ait Horatius, Amicum mancipium Domino. Quod omnino fieri non poteſt, niſi ad ejus reformemur imaginem, quam nobis ut pretioſiſſimum quiddam & cariſſimum cuſtodiendam dedit, dum NOSIPSOS nobis tales dedit, qualibus nihil poſſit præter ipſum anteponi. Hac autem actione nihil mihi videtur operoſius, & nihil eſt ceſſationi ſimilius: neque tamen eam ſuſcipere aut implere animus poteſt, niſi eo ipſo adjuvante cui redditur. Unde fit ut homo ejus clementia reformandus ſit, cujus bonitate ac poteſtate formatus eſt.

* 1. Retract. c. 8. n. 3.

56. Sed ad propoſitum redire cogimur. Quare vide utrum tibi jam probatum ſit, feras non habere ſcientiam, totamque illam velut imaginem ſcientiæ, quam miramur, vim eſſe ſentiendi. E. Probatum ſane, & ſi quid de hoc diligentius quærendum eſt, aliud tempus aucupabor, nunc noſſe cupio quid hinc conficias. * A. Quid aliud putas, niſi definitionem illam ſenſus, ut antea quod neſcio quid plus quam ſenſum includebat, ita nunc contrario vitio vacillare, quod non omnem ſenſum potuit includere? Habent enim feræ ſenſum, nec habent ſcientiam: quidquid autem non latet, ſcitur; & omne quod ſcitur, ad ſcientiam profecto pertinet; de quibus omnibus jam mihi tecum convenit. Aut igitur non eſt verum, ſenſum eſſe paſſionem corporis non latentem animam; aut eo carent beſtiæ, quia ſcientia carent: ſenſum autem concedimus beſtiis: definitio ergo illa vitioſa eſt. E. Fateor nihil me invenire quo reſiſtam.

* CAPUT XXIX. Scientia & ſenſus quid differant.

57. A. Accipe aliud quo magis nos hujus definitionis pudeat. Nam meminiſti, ut opinor, tertium definitionis vitium tibi demonſtratum, quo prorſus nihil eſt turpius, cum ex neutra parte vera eſt, qualis eſt illa hominis, homo eſt animal quadrupes: nam ſive, omnis homo animal eſt quadrupes, ſive, omne animal quadrupes homo eſt, qui dicit atque affirmat, inſanit profecto, ſi non jocatur. E. Verum dicis. A. Quid ſi in hoc etiam vitio iſta noſtra deprehenditur, putaſne quidquam magis eſſe quod ſit explodendum atque exterminandum de anima? E. Quis id recuſet? Sed nollem, ſi fieri poteſt, etiam hic tamdiu detineri, atque interrogatiunculis agitari. A. Nihil eſt quod metuas, jam enim confectum eſt negotium: an tibi nondum perſuaſum eſt, cum de differentia ferarum & hominum ageretur, aliud eſſe ſentire, aliud ſcire? E. Imo maxime. A. Aliud ergo ſenſus, aliud ſcientia.

tia. E. Ita est. A. Non autem sentimus ratione; sed aut visu, aut auditu, aut olfactu, aut gustatu, aut tactu. E. Assentior. A. Et omne quod scimus, ratione scimus: nullus igitur sensus scientia est. Quidquid autem non latet, ad scientiam pertinet: ad nullum ergo sensum pertinet non latere, ut nullus homo quadrupes recte dici potest. Quamobrem ista nostra definitio suscepta tua, non solum alienos terminos invasisse, neque aliquid sui juris reliquisse, sed nihil omnino habuisse proprium, totumque alienum occupasse convicta est. E. Quid ergo agemus? Patierisne illam de judicio ita discedere? Quamquam enim ego ei defensionem qualem potui præbuerim, tu tamen ipsam litis formulam, quæ nos decepit, composuisti. Et ego quidem tametsi obtinere non potui, bona fide adfui, quod mihi satis est. Tu vero si prævaricationis arguaris, quid facias, a quo & producta est ut jurgaret audenter, & oppugnata ut turpiter cederet? A. Numquidnam est hic quisquam judex, a quo huic vel mihi metuendum sit? Ego te privatim quasi adhibitus jurisconsultus, instruendi caussa refellere volui, ut cum ad judicium ventum fuerit, paratus adsistas.

58. E. Est ergo aliquid quod pro ista proferas, quam mihi invalidissimo temere defendendam tuendamque commendas? A. Est certe. * E. Quidnam id est, obsecro? A. Quia quamquam sit aliud sensus, aliud scientia, illud tamen non latere utrique commune est, ut ipsi homini & bestiæ, quamvis plurimum differant, animal tamen esse commune est: non latet enim quidquid animæ apparet, sive per [a] temperationem corporis, sive per intelligentiæ puritatem; atque illud primum sensus, hoc autem alterum scientia sibi vindicavit. E. Manet ergo illa definitio tuta & probata. A. Manet vero. E. Ubinam ergo deceptus sum? A. Ubi rogavi, utrum omne quod non latet sciatur: tu enim huic rogationi temere assensus es. E. Nam quid velles dicerem? A. Non continuo esse scientiam si quid non latet: sed si per rationem non latet: cum autem per corpus non latet, sensum vocari, si per se ipsam non lateat corporis passio. An ignoras quibusdam phnosophis & peracutis visum esse, ne id ipsum quidem quod mente comprehenditur, ad nomen adspirare scientiæ, nisi tam firma comprehensio sit, ut ab ea mens nulla ratione queat dimoveri?

59. E. Accipio ista gratissime: sed quæso quoniam quid sit sensus, subtilissime quantum arbitror explicatum est, referamus nos ad illam quæstionem, propter quam explicandum hoc susceperamus. Adtuleram enim ego argumentum, quo tantam probarem animam esse, quantum ejus est corpus, eo quod tangentem a capite usque ad pedis extremum pollicem sentit quaquaversum tetigeris, atque inde ad sensus definitionem morarum plenissimam, sed forte necessario delati sumus. Itaque ipsum fructum tanti operis jam ostende, si placet. A. Est omnino, atque uberrimus: nam totum quod quærebamus, effectum est. Si enim sensus est corporis passio per se ipsam non latens animam, quod ut firmissime teneremus, diutius quam velles sermocinati sumus, meministine tandem nos comperisse ibi sentire oculos ubi non sunt, vel potius ibi pati? E. Memini.

* CAPUT XXX. Anima quæ ubique sentiat in corpore, non idcirco est per totum corpus diffusa.

A. Etiam illud dedisti, nisi fallor, nec modo dubitas dandum fuisse, animam multo quam totum corpus est, esse meliorem ac potentiorem. E. Hinc vero dubitare nefarium puto. A. Age, si corpus potest ibi pati aliquid ubi non est, propter quamdam cum anima contemperationem, quod oculis in cernendo accidere inventum est, adeone animam crassam & pigram putamus, per quam ipsi oculi tantum possunt, ut eam lateat corporis passio, si non ibi jaceat, ubi passio ipsa contingit?

60. E. Multum me movet ista conclusio, & ita multum ut omnino stupeam, & non solum quid respondeam, sed prorsus ubi sim non inveniam. Quid enim dicam? sensum non esse, cum corporis passio per se ipsam non latet animam? quid erit aliud, si hoc non est? Oculos nihil pati cum videmus? absurdissimum [b] est. Eos ibi pati ubi sunt? at se ipsos non vident, nec ubi sunt quidquam est præter ipsos. Non esse oculis animam potentiorem, cum eadem sit istorum potentia? nihil est dementius. An hoc dicendum est, potentius esse ibi pati, ubi quidque sit, quam ubi non sit? sed si hoc verum esset, non esset præstantior visus ceteris sensibus. A. Quid quod ictum aliquem, vel incidens quidpiam, vel humoris perturbationem cum ibi patiantur oculi ubi sunt, neque hoc animam latet, nec ista passio visus, sed tactus vocatur: & tamen talia pati oculus posset etiam in exanimo corpore, quamvis deesset anima, quam passio non lateret: illud autem quod pati non potest oculus, nisi adsit anima, id est quod videndo patitur, hoc solum ibi patitur, ubi non est? Ex quo cui non videatur, nullo loco animam contineri? Si quidem oculus, quod est corpus, id tantum non loco suo patitur, quod numquam sine anima pateretur.

61. E. Quid igitur faciam, quæso te? Nonne istis rationibus confici potest, animas nostras non esse in corporibus? quod si ita est, nonne ubi sim nescio? Quis enim mihi eripit, quod ego ipse anima sum? A. Ne perturbere, ac magis bono animo facito sis. Ista enim cogitatio & consideratio ad nosmetipsos nos invitat, & quantum licet avellit a corpore. Quod autem tibi visum est, non esse animam in corpore viventis animantis, quamquam videatur absurdum, non tamen doctissimi homines, quibus id placuerit, defuerunt, neque nunc arbitror deesse: sed ut ipse intelligis, res est subtilissima, & ad quam cernendam mentis acies satis purganda est. Nunc adtende potius quid aliud afferas, quo convincas animam vel longam vel latam esse, vel quid ejusmodi: nam illud argumentum tuum de tangendi sensu, sentis non adtingere veritatem, nec valere aliquid, ut eam per totum corpus tamquam sanguinem diffusam esse convincat: aut si jam quod afferas nihil habes, videamus quæ restant.

62. E. NIHIL haberem fortasse, nisi recordarer quantum pueri mirari soleremus palpitantes lacertarum caudas amputatas a cetero corpore, quem motum sine anima fieri nullo modo mihi persuadere possum: neque quo pacto fiat, ut nullum sit animæ spatium, quando præcidi etiam cum corpore potest, intelligo. A. Possem respondere aerem & ignem; quæ duo per animæ præsentiam tenentur in corpore terreno & humido, ut omnium quatuor fiat contemperatio, dum post ejusdem animæ abscessum

CAPUT XXXI. Vermiculi secti partes moventur: an argumentum est animæ per totum corpus extensæ.

ad

a Bad. Er. & Lov. *per temperantiam corporis*. At MSS. nullo fere excepto habent, *per temperationem*.

b In hactenus editis, *absurdissimum est eos ibi pati ubi sunt, ut se ipsos non videant*; excepto tamen Bad. qui prope accedit ad MSS. lectionem, quam hic restituimus.

ad ſuperna evadunt, ac ſeſe expediunt, movere illa corpuſcula tanto concitatius, quanto plaga recentiore ſubito erumpunt: deinde porro motum langueſcere, poſtremo deſinere, dum minus minuſque fit quod effugit, ac deinde totum evolat. Sed ab hoc me revocat quod his hauſi oculis pene ſerius quam credi poteſt; ſed certe non ſerius quam deberem. Cum enim nuper in agro eſſemus Liguriæ, noſtri illi adoleſcentes qui tunc mecum erant ſtudiorum ſuorum gratia, animadverterunt humi jacentes in opaco loco, reptantem beſtiolam multipedem, longum dico quemdam vermiculum: vulgo notus eſt, hoc tamen quod dicam numquam in eo expertus eram. Verſo namque ſtilo quem forte habebat unus illorum, animal medium percuſſit: tum ambæ partes corporis ab illo vulnere in contraria diſceſſerunt, tanta pedum celeritate, ac nihilo imbecilliore niſu, quam ſi duo hujuſcemodi animantia forent. Quo miraculo exterriti, cauſſæque curioſi, ad nos, ubi ſimul ego & Alypius conſidebamus, alacriter viventia fruſta illa detulerunt. Neque nos parum commoti, ea currere in tabula quaqua verſum poterant cernebamus: atque unum ipſorum ſtilo tactum, contorquebat ſe ad doloris locorum, nihil ſentiente alio, ac ſuos alibi motus peragente. Quid plura? Tentavimus quatenus id valeret, atque vermiculum, immo jam vermiculos in multas partes concidimus: ita omnes movebantur, ut niſi a nobis illud factum eſſet, & compararent vulnera recentia, totidem illos ſeparatim natos, ac ſibi quemque vixiſſe crederemus.

63. Sed tunc ego quod illis adoleſcentibus dixi, cum intenti me intuerentur, tibi nunc dicere vereor: jam enim tantum proceſſimus, ut niſi tibi aliter reſpondero quod ſecundum meam cauſſam probabiliter valet, tanta noſtra intentio per tam longum munita ſermonem, ab uno vermiculo penetrata ſuccubuiſſe videatur. Illis autem præceperam, ut in ſtudiis, ſicuti cœperant, ſuum curſum tenerent; ita eos opportunius aliquando ad quærenda & diſcenda iſta, ſi res moneret, eſſe venturos. Sed quæ illis diſcedentibus cum Alypio ſermocinatus ſum, cum uterque noſtrum pro ſuo quiſque modulo recordaretur & conjectaret & quæreret, ſi exponere velim, longe plura nobis dicenda ſunt, quam ab ipſo principio tantis ambagibus atque amfractibus dicta ſunt: non apud te tamen tacebo quod ſentio. Niſi mihi tunc multa jam nota eſſent de corpore, de ſpecie quæ ineſt corpori, de loco, de tempore, de motu, quæ ſubtiliſſime atque abſtruſiſſime propter hanc ipſam quæſtionem diſſeruntur, ad dandam palmam iis, qui corpus eſſe animam dicunt, declinarem. Quapropter te ut poſſum etiam atque etiam moneo, ne temere aut in libros aut in diſputationes loquaciſſimorum hominum, nimiumque ſenſibus his corporeis credentium te præcipites, donec corrigas firmeſque veſtigia, quæ uſque ad ipſum Deum animam ducunt: ne ab illo ſecretiſſimo & tranquilliſſimo mentis habitaculo, a quo nunc dum hæc incolit peregrina eſt, ſtudiis facilius & laboribus, quam inertia deſidiaque avertaris.

64. Nunc autem accipe contra illud quo, ut ſentio, multum moveris, non quod robuſtius de multis, ſed quod brevius; neque quod mihi probabilius quam cetera, ſed quod tibi aptius eligere potui. E. Dic, oro te, quam citiſſime potes. A. Primum illud dico, ſi maxime cauſſa lateat, cur in conciſione quorumdam corporum illa contingant, non continuo nos hoc uno ita perturbari oportere, ut tam multa quæ ſuperius luce clariora tibi viſa ſunt, falſa eſſe arbitremur. Fieri enim poteſt ut hujus rei cauſſa nos lateat, quæ vel humanæ naturæ occultata eſt, vel ſit alicui homini cognita, nec iſte a nobis interrogari poſſit, aut etiam hoc ingenio ipſi ſimus, ut ſatisfacere nobis interrogatus non poſſit. Numquidnam ex eo quidquid ex contraria parte firmiſſime didicimus, ac veriſſimum eſſe confitemur, labi nobis atque extorqueri decet? Atqui ſi illa maneant integra, quæ interrogatus certa & indubia eſſe reſpondiſti, nihil eſt quod iſtum vermiculum pueriliter metuamus, quamquam vivacitatis & numeroſitatis ejus cauſſam non valeamus afferre. Si enim apud te de aliquo fixum immotumque conſtaret, quod eſſet vir bonus, eumque in latronum convivio quos perſequerere deprehenderes, atque aliquo caſu ante quam abs te interrogari poſſet moreretur, quamlibet cauſſam putares potius illius cum ſceleratis conjunctionis atque convivii, etiam ſi te ſemper lateret, quam ſcelus & ſocietatem. Cur ergo non, cum tam multis argumentis ſuperius editis, atque abs te firmiſſime comprobatis, planum tibi factum ſit non loco animam contineri, atque ob hoc nullius talis eſſe quantitatis qualem in corporibus cernimus, aliquam ſuſpicaris eſſe cauſſam, cur nonnullum animal conciſum in omnibus partibus vivat, non eam tamen quod cum corpore anima concidi potuerit? Quam ſi reperire non poſſumus, quærenda nonne eſt potius vera, quam falſa credenda?

CAPUT XXXII. Diſſecto corpore anima non ſecatur.

65. DEINDE quæro abs te, utrum putes in verbis noſtris aliud eſſe ipſum ſonum, aliud quod ſono ſignificatur. E. Ego utrumque idem puto. A. Dic mihi ergo, ſonus ipſe unde procedat cum loqueris? E. Quis dubitet a me procedere? A. Abs te ergo ſol procedit, dum nominas *ſolem*? E. De ſono me, non de re ipſa interrogaſti. A. Aliud ergo ſonus eſt, aliud res quam ſignificat ſonus: tu autem utrumque idem eſſe dixeras. E. Age jam concedo aliud eſſe ſignificantem ſonum, aliud rem quæ ſignificatur. A. Dic ergo utrum poſſes gnarus latinæ linguæ nominare in loquendo *ſolem*, ſi non intellectus *ſolis* præcederet ſonum. E. Nullo modo poſſem. A. Quid ante quam ipſum nomen de ore procedat, ſi volens id enuntiare aliquamdiu te in ſilentio teneas, nonne in tua cogitatione manet, quod expreſſa voce alius auditurus eſt? E. Manifeſtum eſt. A. Quid cum ipſe ſol tantæ ſit magnitudinis, num illa notio ejus, quam cogitatione ante vocem tenes, aut longa, aut lata, aut quid ejuſmodi videri poteſt? E. Nullo modo.

66. A. Age jam dic mihi, cum ore ipſum nomen erumpit tuo, atque id ego audiens ſolem cogito, quem tu ante vocem & cum ipſa voce cogitaſti, & nunc fortaſſe ambo cogitamus, nonne tibi videtur nomen ipſum veluti accepiſſe abs te ſignificationem, quam ad me per aures deportaret? E. Videtur. A. Cum ergo nomen ipſum ſono & ſignificatione conſtet, ſonus autem ad aures, ſignificatio ad mentem pertineat, nonne arbitraris in nomine velut in aliquo animante ſonum eſſe corpus, ſignificationem autem quaſi animam ſoni? E. Nihil mihi videtur ſimilius. A. Adtende nunc, utrum nominis ſonus per litteras dividi poſſit, cum anima ejus, id eſt ſignificatio non poſſit? Siquidem ipſa eſt quam paulo ante in noſtra cogitatione nec latam nec longam reſpondiſti tibi videri. E. Prorſus aſſentior.

tior. A. Quid cum per litteras ſingulas ſonus ille dividitur, videtur tibi ſignificationem illam retinere? E. Quomodo poſſunt ſingulæ litteræ ſignificare quod nomen, quod ex his conſit, ſignificat? A. At cum perdita ſignificatione diſcerptus in litteris ſonus eſt, num aliud putas eſſe factum, quam dilaniato corpore diſceſſiſſe animam, & quaſi mortem quamdam nominis contigiſſe? E. Non ſolum aſſentior, ſed ita libenter, ut nihil me magis in hoc ſermone delectaverit.

Fruſta diſſecti corporis vivere poſſunt cum anima ſecta non ſit.

67. A. SI ERGO ſatis perſpexiſti in hac ſimili- B tudine, quomodo poſſit diſſecto corpore anima non ſecari, accipe nunc quomodo fruſta ipſa corporis, cum anima ſecta non ſit, vivere poſſint. Jam enim conceſſiſti, & recte, ut opinor, ſignificationem quæ quaſi anima ſoni eſt, dum nomen editur, per ſe ipſam nullo pacto dividi poſſe, cum ipſe ſonus, quod velut corpus ejus eſt, poſſit. Sed in *ſolis* nomine ita ſoni eſt facta diviſio, ut nulla pars ejus ſignificationem aliquam retineret. Itaque illas litteras dilacerato corpore nominis, tamquam exanima membra, id eſt, ſignificatione carentia, conſiderabamus. Quamobrem ſi ali- C quod nomen invenerimus, quod diviſum queat etiam ſingulis partibus quidpiam ſignificare, concedas oportet, non omnimodam veluti mortem tali præciſione factam eſſe, cum tibi membra ſeparatim conſiderata quodlibet ſignificantia & quaſi ſpirantia videbuntur. E. Concedam omnino, & ut jam idipſum ſones, flagito. A. Accipe: nam dum viciniam ſolis adtendo, de cujus nomine ſuperius egimus, *lucifer* mihi occurrit, qui profecto inter ſecundam & tertiam ſyllabam ſciſſus, nonnihil priori parte ſignificat, cum dicimus *luci*, & ideo D in hoc plus quam dimidio corpore nominis vivit. Extrema etiam pars habet animam: nam cum ferre aliquid juberis, hanc audis. Qui enim poſſes obtemperare, ſi quis tibi diceret, Fer codicem, ſi nihil ſignificaret *fer*; quod cum additur *luci*, *lucifer* ſonat, & ſignificat ſtellam: cum autem demitur, nonnihil ſignificat, & ob hoc quaſi retinet vitam.

68. Cum autem locus & tempus ſit, quibus omnia quæ ſentiuntur, occupantur, vel potius quæ occupant, quod oculis ſentimus per locum, quod auribus E per tempus dividitur. Ut enim vermiculus ille plus loci totus quam pars ejus occupabat, ita majorem temporis moram tenet, cum *lucifer* dicitur, quam ſi luci tantummodo diceretur. Quare ſi hoc ſignificatione vivit in ea diminutione temporis, quæ diviſo illo ſono facta eſt, cum eadem ſignificatio diviſa non ſit (non enim ipſa per tempus diſtendebatur, ſed ſonus) ita exiſtimandum eſt, ſecto vermiculi corpore, quamquam in minore loco pars eo ipſo quo pars erat viveret, non F omnino animam ſectam, nec loco minore minorem eſſe factam, licet integri animantis membra omnia per majorem locum porrecta ſimul poſſederit. Non enim locum ipſa, ſed corpus quod ab eadem agebatur, tenebat: ſicut illa ſignificatio non diſtenta per tempus; omnes tamen nominis litteras ſuas moras ac tempora poſſidentes, velut anima erat atque compleverat. Hac ſimilitudine interim contentus ſis peto, qua te ſentio delectatum. Quæ autem ſubtiliſſime de hoc diſputari poſſunt, ita ut non ſimilitudinibus quæ plerumque fallunt, ſed rebus ipſis ſatis fiat, ne in præſentia exſpectes: nam & concludendus eſt tam longus ſermo, & multis aliis quæ tibi deſunt, animus ad hæc intuenda & diſpicienda præcolendus eſt, ut poſſis intelligere liquidiſſime, utrum quod a quibuſdam doctiſſimis viris dicitur, ita ſeſe habeat, animam per ſe ipſam nullo modo, ſed tamen per corpus poſſe partiri. A

Deinceps de animæ quantitate ratione virtutis ac potentiæ.

69. Nunc accipe a me, ſi voles, vel potius recognoſce per me, quanta ſit anima non ſpatio loci, ac temporis, ſed vi ac potentia: nam ita ſi meminiſti, propoſitum ac diſtributum jam diu nobis eſt. De numero vero animarum, neſcio quid tibi reſpondeam, cum hoc ad iſtam quæſtionem pertinere putaveris: citius enim dixerim non eſſe omnino quærendum, aut certe tibi nunc differendum, quam vel numerum ac multitudinem non pertinere ad quantitatem, vel tam involutam quæſtionem modo a me tibi poſſe expediri. Si enim dixero unam eſſe animam, conturbaberis, quod in altero beata eſt, in altero miſera; nec una res ſimul & beata & miſera poteſt eſſe. Si unam ſimul & multas dicam eſſe, ridebis; nec mihi facile unde tuum riſum comprimam ſuppetit. Sin multas tantummodo eſſe dixero, ipſe me ridebo, minuſque me mihi diſplicentem quam tibi perferam. Audi ergo quod ex me bene te audire poſſe polliceor: quod vero aut ambobus, aut alteri noſtrum ita oneroſum eſt, ut fortaſſe opprimat, ne ſubire aut imponere velis. E. Cedo prorſus, & quod tibi congruenter mecum videtur agi poſſe, quantum valeat anima, exſpecto ut exponas.

CAPUT XXXIII. Vis animæ in corpore, in ſe ipſa, & apud Deum, ſeptem ejus magnitudinis gradus conſtituit.

70. A. O utinam doctiſſimum aliquem, neque id tantum, ſed etiam eloquentiſſimum, & omnino ſapientiſſimum, perfectumque hominem de hoc ambo interrogare poſſemus, quonam ille modo quid anima in corpore valeret, quid in ſe ipſa, quid apud Deum, cui mundiſſima proxima eſt & in quo habet ſummum atque omne bonum ſuum, dicendo ac diſputando explicaret. Nunc autem cum mihi ad hanc rem deſit alius, audeo tamen tibi non deeſſe: ſed hoc mercedis eſt, quod dum quid valeat anima indoctus expedio, quid ipſe valeam ſecurus experior. In primis tamen tibi amputem latiſſimam quamdam & infinitam exſpectationem, ne me de omni anima dicturum putes, ſed tantum de humana, quam ſolam curare debemus, ſi nobiſmetipſis curæ ſumus. Hæc igitur primo, quod cuivis animadvertere facile eſt, corpus hoc terrenum atque mortale præſentia ſua vivificat; colligit in unum, atque in uno tenet, diffluere atque contabeſcere non ſinit; alimenta per membra æqualiter ſuis cuique redditis diſtribui facit; congruentiam ejus modumque conſervat, non tantum in pulcritudine, ſed etiam in creſcendo atque gignendo. Sed hæc etiam homini cum arbuſtis communia videri queunt: hæc enim etiam dicimus vivere, in ſuo vero quidque illorum genere cuſtodiri, ali, creſcere, gignere videmus atque fatemur.

Primus gradus animæ.

71. Adſcende itaque alterum gradum, & vide quid poſſit anima in ſenſibus, ubi evidentior manifeſtiorque vita intelligitur. Non enim audienda eſt neſcio quæ impietas * ruſticana plane, magiſque lignea quam ſunt ipſæ arbores quibus patrocinium præbet, quæ dolere vitem quando uva decerpitur, & non ſolum ſentire iſta cum cæduntur, ſed etiam videre atque audire credit: de quo errore ſacrilego, alius eſt differendi locus. Nunc quod inſtitueram, intende quæ ſit vis animæ in ſenſibus, atque in ipſo motu manifeſtioris animantis, quorum nobis cum iis, quæ radicibus fixa ſunt, nulla poteſt eſſe communio. Intendit ſe anima in tactum, & eo calida, frigida, aſpera, lenia, dura, mollia, levia, gra-

Secundus gradus animæ.

* Manichæorum error.

via ſentit atque diſcernit. Deinde innumerabiles differentias ſaporum, odorum, ſonorum, formarum, guſtando, olfaciendo, audiendo videndoque dijudicat. Atque in iis omnibus ea quæ ſecundum naturam ſui corporis ſunt, adſciſcit atque appetit; rejicit fugitque contraria. Removet ſe ab his ſenſibus certo intervallo temporum, & eorum motus quaſi per quaſdam ferias reparans, imagines rerum quas per eos hauſit, ſecum catervatim & multipliciter verſat, & hoc totum eſt ſomnus & ſomnia. Sæpe etiam geſtiendo ac vagando facilitate motus delectatur, & ſine labore ordinat membrorum concordiam; pro copulatione ſexus agit quod poteſt, atque in duplici natura, ſocietate atque amore molitur unum. Fetibus non jam gignendis tantummodo, ſed etiam fovendis, tuendis alendiſque conſpirat. Rebus inter quas corpus agit, & quibus corpus ſuſtentat, conſuetudine ſeſe innectit, & ab eis quaſi membris ægre ſeparatur: quæ conſuetudinis vis etiam ſejunctione rerum ipſarum atque intervallo temporis non diſciſſa, memoria vocatur. Sed hæc rurſus omnia poſſe animam etiam in beſtiis nemo negat.

Tertius gradus animæ.

72. Ergo adtollere in tertium gradum, qui jam eſt homini proprius, & cogita memoriam non conſuetudine inolitarum, ſed animadverſione atque ſignis commendatarum ac retentarum rerum innumerabilium, tot artes opificum, agrorum cultus, exſtructiones urbium, variorum ædificiorum ac moliminum multimoda miracula; inventiones tot ſignorum in litteris, in verbis, in geſtu, in cujuſcemodi ſono, in picturis atque figmentis; tot gentium linguas, tot inſtituta, tot nova, tot inſtaurata; tantum librorum numerum, & cujuſcemodi monumentorum ad cuſtodiendam memoriam, tantamque curam poſteritatis; officiorum, poteſtatum, honorum dignitatumque ordines, ſive in familiis, ſive domi, militiæque in republica, ſive in profanis, ſive in ſacris apparatibus; vim ratiocinandi & excogitandi, fluvios eloquentiæ, carminum varietates, ludendi ac jocandi cauſſa milleformes ſimulationes, modulandi peritiam, dimetiendi ſubtilitatem, numerandi diſciplinam, præteritorum ac futurorum ex præſentibus conjecturam. Magna hæc & omnino humana. Sed eſt adhuc iſta partim doctis atque indoctis, partim bonis ac malis animis copia communis.

Quartus gradus animæ.

73. Suſpice igitur atque inſili quarto gradui, ex quo bonitas incipit, atque omnis vera laudatio. Hinc enim anima ſe non ſolum ſuo, ſi quam univerſi partem agit, ſed ipſi etiam univerſo corpori audet præponere, bonaque ejus bona ſua non putare, atque potentiæ pulcritudinique ſuæ comparata, diſcernere atque contemnere: & inde quo magis ſe delectat, eo magis ſeſe abſtrahere a ſordibus, totamque emaculare ac mundiſſimam reddere & comtiſſimam; roborare ſe adverſus omnia, quæ de propoſito ac ſententia dimovere moliuntur; ſocietatem humanam magni pendere, nihilque velle alteri quod ſibi nolit accidere; ſequi auctoritatem ac præcepta ſapientium, & per hæc loqui ſibi Deum credere. In hoc tam præclaro actu animæ ineſt adhuc labor, & contra hujus mundi moleſtias atque blanditias magnus acerrimuſque conflictus. In ipſo enim purgationis negotio ſubeſt metus mortis ſæpe non magnus, ſæpe vero vehementiſſimus: non magnus tum cum robuſtiſſime creditur (nam videre hoc utrum ſit verum, nonniſi perpurgatæ animæ licet) tanta Dei providentia juſtitiaque gubernari omnia, ut nulli mors inique accidere poſſit, etiam ſi eam forte iniquus intulerit. Vehementer autem formidatur mors in hoc jam gradu, cum & illud eo creditur infirmius, quo ſollicitius quæritur; & eo ipſo minus videtur, quo tranquillitas propter metum minor eſt, inveſtigandis obſcuriſſimis rebus perneceſſaria. Deinde quo magis magiſque ſentit anima, eo ipſo quo proficit, quantum interſit inter puram & contaminatam; eo magis timet, ne depoſito iſto corpore, minus eam poſſit Deus quam ſe ipſa ferre pollutam. Nihil autem difficilius quam & [a] metuere mortem, & ab illecebris hujus mundi ſicut pericula ipſa poſtulant, temperare. Tanta eſt tamen anima, ut etiam hoc poſſit adjuvante ſane juſtitia ſummi & veri Dei, qua hæc univerſitas ſuſtentatur & regitur; qua etiam factum eſt, ut non modo ſint omnia, ſed ita ſint, ut omnino melius eſſe non poſſint. Cui ſeſe in opere tam difficili mundationis ſuæ adjuvandam & perficiendam piiſſime tutiſſimeque committit.

74. Quod cum effectum erit, id eſt, cum fuerit ab omni tabe anima libera maculiſque diluta, tum ſe denique in ſe ipſa lætiſſime tenet; nec omnino aliquid metuit ſibi aut ulla ſua cauſſa quidquam angitur. Eſt ergo iſte quintus gradus: aliud eſt enim efficere, aliud tenere puritatem: & alia prorſus actio qua ſe inquinatam redintegrat, alia qua non patitur ſe rurſus inquinari. In hoc gradu omnifariam concipit quanta ſit: quod cum conceperit, tunc vero ingenti quadam & incredibili fiducia pergit in Deum, id eſt, in ipſam contemplationem veritatis, & illud propter quod tantum laboratum eſt, altiſſimum & ſecretiſſimum præmium.

Quintus gradus animæ.

75. Sed hæc actio, id eſt, appetitio intelligendi ea quæ vere ſummeque ſunt, ſummus adſpectus eſt animæ, quo perfectiorem, meliorem rectioremque non habet. Sextus ergo erit iſte gradus actionis: aliud eſt enim mundari oculum ipſum animæ, ne fruſtra & temere adſpiciat & prave videat: aliud ipſam cuſtodire atque firmare ſanitatem: aliud jam ſerenum atque rectum adſpectum in id quod videndum eſt dirigere. Quod qui prius volunt facere quam mundati & ſanati fuerint, ita illa luce reverberantur veritatis, ut non ſolum nihil boni, ſed etiam mali plurimum in ea putent eſſe, atque ab ea nomen veritatis abjudicent, & cum quadam libidine & voluptate miſerabili in ſuas tenebras, quas eorum morbus pati poteſt, medicinæ maledicentes refugiant. Unde divino afflatu, & prorſus ordinatiſſime illud a Propheta dicitur: *Cor mundum crea in me Deus, & ſpiritum rectum innova in viſceribus meis.* Spiritus enim rectus eſt, credo, quo fit ut anima in veritate quærenda deviare atque errare non poſſit. Qui profecto in ea non inſtauratur, niſi prius cor mundum fuerit, hoc eſt, niſi prius ipſa cogitatio ab omni cupiditate ac fæce rerum mortalium ſeſe cohibuerit & eliquaverit.

Sextus gradus animæ.

Pſal. 50. 12.

Septimus gradus animæ.

76. Jam vero in ipſa viſione atque contemplatione veritatis, qui ſeptimus atque ultimus animæ gradus eſt; neque jam gradus, ſed quædam manſio quo illis gradibus pervenitur, quæ ſint gaudia, quæ perfructio ſummi & veri boni, cujus ſerenitatis atque æternitatis afflatus, quid ego dicam? Dixerunt hæc quantum dicenda eſſe judicaverunt, magnæ quædam & incomparabiles animæ, quas etiam vidiſſe ac videre iſta credimus. Illud plane ego nunc audeo tibi dicere, nos ſi curſum quem nobis Deus im-

[a] Er. & unus è noſtris MSS. *quam & non metuere mortem.*

imperat, & quem tenendum ſuſcepimus, conſtantiſſime tenuerimus, perventuros per virtutem Dei atque ſapientiam ad ſummam illam cauſſam, vel ſummum auctorem, vel ſummum principium rerum omnium, vel ſi quo alio modo res tanta congruentius appellari poteſt: quo intellecto vere videbimus quam ſint omnia ſub ſole vanitas * vanitantium. Vanitas enim eſt fallacia, vanitantes autem vel falſi, vel fallentes, vel utrique intelliguntur. Licet tamen dignoſcere quantum inter hæc, & ea quæ vere ſunt diſtet, & quemadmodum tamen etiam iſta omnia Deo auctore creata ſint, & in illorum comparatione nulla ſint, per ſe autem conſiderata mira atque pulcra. Tunc agnoſcemus quam vera nobis credenda imperata ſint, quamque optime ac ſaluberrime apud matrem Eccleſiam nutriti fuerimus, quæve ſit utilitas lactis illius quod apoſtolus Paulus parvulis ſe potum dediſſe prædicavit: quod alimentum accipere cum quis matre nutritur, utiliſſimum eſt; cum jam grandis eſt, pudendum; reſpuere cum opus eſt, miſerandum; reprehendere aliquando aut odiſſe, ſceleris & impietatis: tractare autem ac diſpenſare commode, laudis & caritatis pleniſſimum eſt. Videbimus etiam naturæ hujus corporeæ tantas commutationes & viciſſitudines, dum divinis legibus ſervit, ut etiam ipſam reſurrectionem carnis, quæ partim tardius, partim omnino non creditur, ita certam teneamus ut certius nobis non ſit ſolem cum occiderit oriturum. Jam vero eos qui ad exemplum ſalutis noſtræ ac primitias a Filio Dei potentiſſimo, æterno, incommutabili ſuſceptum hominem, eumdemque natum eſſe de virgine, ceteraque hujus hiſtoriæ miracula irrident, ſic comtemnemus, tamquam eos pueros, qui cum pictorem propoſitis tabulis quas intueatur pingentem viderint, non putent poſſe hominem pingi, niſi aliam picturam qui pingit, aſpexerit. Tanta autem in contemplanda veritate voluptas eſt, quantacumque ex parte eam quiſque contemplari poteſt, tanta puritas, tanta ſinceritas, tam indubitanda rerum fides, ut neque quidquam præterea ſciſſe ſe aliquando aliquis putet, cum ſibi ſcire videbatur, & quo minus impediatur anima toti tota inhærere veritati, mors quæ antea metuebatur, id eſt ab hoc corpore omnimoda fuga & elapſio, pro ſummo munere deſideretur.

Eccleſ. 1. 2. * Ita frequenter citat. Vide 1. retract. c. 7. n 3.

1. *Cor.* 3. 2.

CAPUT XXXIV. Anima ſolus Deus melior, adeoque ſolus ei colendus eſt.

77. AUDISTI quanta vis ſit animæ ac potentia, quod ut breviter colligam, quemadmodum fatendum eſt, animam humanam non eſſe quod Deus eſt: ita præſumendum, nihil inter omnia quæ creavit, Deo eſſe propinquius. Ideoque divine ac ſingulariter in Eccleſia catholica traditur, *nullam creaturam colendam eſſe animæ* (libentius enim loquor his verbis quibus mihi hæc inſinuata ſunt) ſed ipſum tantummodo rerum quæ ſunt omnium creatorem, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia; id eſt [a] incommutabile principium, incommutabilem ſapientiam, incommutabilem caritatem, unum Deum verum atque perfectum, qui numquam non fuerit, numquam non erit, numquam aliter fuerit, numquam aliter erit: quo nihil ſit ſecretius, nihil præſentius; qui difficile invenitur ubi ſit, difficilius ubi non ſit: cum quo eſſe non omnes poſſunt, & ſine quo eſſe nemo poteſt: & ſi quid de illo incredibilius, convenientius tamen atque aptius homines dicere valemus. Hic ergo ſolus Deus animæ colendus eſt, neque diſcrete, neque confuſe. Quidquid enim anima colit ut Deum, neceſſe eſt ut melius eſſe quam ſe ipſam putet. Animæ autem natura nec terra, nec maria, nec ſidera, nec luna, nec ſol, nec quidquam omnino quod tangi, aut his oculis videri poteſt, non denique ipſum quod videri a nobis non poteſt, cælum melius eſſe credendum eſt. Immo hæc omnia longe deteriora eſſe, quam eſt quælibet anima, ratio certa convincit, ſi modo eam veri amatores ducentem per inſolita quædam, & ob hoc ardua, conſtantiſſime atque obſervantiſſime ſequi audeant.

78. Si quid vero aliud eſt in rerum natura præter iſta quæ ſenſibus nota ſunt, & prorſus quæ aliquod ſpatium loci obtinent, quibus omnibus præſtantiorem animam humanam eſſe diximus: ſi quid ergo aliud eſt eorum quæ Deus creavit, quiddam eſt deterius, quiddam par: deterius, ut anima pecoris; par, ut angeli: melius autem, nihil. Et ſi quando eſt aliquid horum melius, hoc peccato ejus fit, non natura. Quo tamen non uſque adeo fit deterior, ut ei pecoris anima præferenda, aut conferenda ſit. DEUS igitur ſolus ei colendus eſt, qui ſolus ejus eſt auctor. Homo autem quilibet alius, quamquam ſapientiſſimus & perfectiſſimus, vel prorſus quælibet anima rationis compos atque beatiſſima, amanda tantummodo & imitanda eſt, eique pro merito atque ordine quod ei congruit deferendum. Nam *Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſervies*. Errantibus vero cognatis animis & laborantibus, quantum licet atque præceptum eſt, opem ferendam eſſe ſciamus, ita ut hoc ipſum cum bene agitur, Deum per nos agere intelligamus. Neque quidquam nobis proprium vendicemus inanis gloriæ cupiditate decepti, quo uno malo a ſummo in ima demergitur. Neque vitiis oppreſſos, ſed ipſa vitia; neque peccantes, ſed ipſa peccata oderimus. Omnibus enim ſubventum velle debemus, etiam qui nos læſerunt, aut lædere, aut omnino lædi volunt. Hæc eſt vera, hæc perfecta, hæc ſola religio, per quam Deo reconciliari pertinet ad animæ, de qua quærimus, magnitudinem, qua ſe libertate dignam facit: nam ille ab omnibus liberat, cui ſervire omnibus utiliſſimum eſt, & in cujus ſervitio placere perfecte ſola libertas eſt. Sed video me pene exceſſiſſe metas propoſiti mei, ac ſine ulla interrogatione tamdiu tibi multa dixiſſe: neque id me pœnitet. Nam cum ſint iſta per tam multas Eccleſiæ ſcripturas diſperſa, quamquam ea non incommode collegiſſe videamur, plene tamen intelligi nequeunt, niſi quiſque in illorum ſeptem quarto gradu fortiter agens, pietatemque cuſtodiens, & ad ea percipienda ſanitatem ac robur comparans, inquirat omnia ſingillatim diligentiſſime ac ſagaciſſime: namque illis omnibus gradibus ineſt diſtincta & propria pulcritudo, quos actus melius appellamus.

Deut. 6. 13. *Matt.* 4. 10.

CAPUT XXXV. Actus animæ juxta ſeptem præfatos gradus varie appellantur.

79. QUÆRIMUS quippe de animæ potentia, & fieri poteſt ut hæc omnia ſimul agat, ſed id ſolum ſibi agere videatur quod agit cum difficultate, aut certe cum [b] timore. Agit enim hoc multo quam cetera adtentior. Adſcendentibus igitur ſurſum verſus, primus actus, docendi cauſſa dicatur animatio: ſecundus, ſenſus: tertius, ars: quartus, virtus: quintus, tranquillitas: ſextus, ingreſſio: ſeptimus, contemplatio. Poſſunt & hoc modo appellari: de cor-

a Sic ~~pterique~~ MSS. cum Er. Bad. & Lov. habent, *in eſt incommutabilem veritatem, incommutabilem æternitatem, incommutabilem virtutem, incommutabilem caritatem, unum verum Deum*. MSS. tres, *id eſt incommutabilem æternitatem, incommutabilem veritatem, incommutabilem caritatem unum verum Deum*.

b In MSS. quatuor melioris notæ, *cum amore*.

pore; per corpus; circa corpus; ad ſe ipſam; in ſe ipſa; ad Deum; apud Deum. Poſſunt & ſic: pulcre de alio; pulcre per aliud; pulcre circa aliud; pulcre ad pulcrum; pulcre in pulcro; pulcre ad pulcritudinem; pulcre apud pulcritudinem. De quibus omnibus poſt requires, ſi quid videbitur aperiendum: nunc ideo volui totiens iſta ſignare vocabulis, ne te moveat cum alii aliis nominibus eadem vocant, aut aliter etiam partiuntur; & ob hoc aut iſta aut illa improbes. Innumerabilibus enim modis eædem res & appellari & dividi poſſunt rectiſſime ac ſubtiliſſime, ſed in tanta copia modorum utitur quiſque, quo ſe congruenter uti exiſtimat.

CAPUT XXXVI. Adtinguntur reliquæ de anima quæſtiones.

80. DEUS igitur ſummus & verus lege inviolabili & incorrupta, qua omne quod condidit regit, ſubjicit animæ corpus, animam ſibi, & ſic omnia ſibi: neque in ullo actu eam deſerit, ſive pœna, ſive præmio. Id enim judicavit eſſe pulcherrimum, ut eſſet quidquid eſt, quomodo eſt; & ita naturæ gradibus ordinaretur, ut conſiderantes univerſitatem nulla offenderet ex ulla parte deformitas: omniſque animæ pœna & omne præmium conferret ſemper aliquid proportione juſtæ pulcritudini, diſpoſitionique rerum omnium. Datum eſt enim animæ liberum arbitrium, quod qui nugatoriis ratiocinationibus labefactare conantur, uſque adeo cæci ſunt, ut ne iſta ipſa quidem vana atque ſacrilega propria voluntate ſe dicere intelligant. Nec tamen ita liberum arbitrium animæ datum eſt, ut quodlibet eo moliens, ullam partem divini ordinis legiſque perturbet. Datum eſt enim a ſapientiſſimo atque invictiſſimo totius creaturæ Domino. Sed iſta ut videnda ſunt, videre paucorum eſt; neque ad hoc quiſquam niſi vera religione fit idoneus. Eſt enim religio vera, qua ſe uni Deo anima, unde ſe peccato velut abruperat, reconciliatione religat. Innectit ergo animam in illo actu tertio, atque incipit ducere; purgat in quarto; reformat in quinto; introducit in ſexto; paſcit in ſeptimo: atque hoc fit alias citius, alias tardius, ut quæque amore ac meritis valent: omnia tamen Deus juſtiſſime, moderatiſſime, pulcherrime facit, quoquo modo ſeſe habere voluerint de quibus facit. Jam vero etiam puerorum infantium conſecrationes quantum proſint, obſcuriſſima quæſtio eſt, nonnihil tamen prodeſſe credendum eſt. Inveniet hoc ratio, cum quæri oportuerit: quamquam & alia multa jam diu quærenda tibi potius aliquando, quam cognoſcenda protulerim. Quod fiet utiliſſime, ſi duce pietate requirantur.

Quæ ſit religio vera.

81. Quæ cum ita ſint, quis eſt qui juſte ſtomachetur, quod agendo atque adminiſtrando corpori anima data ſit, cum tantus & tam divinus rerum ordo connecti melius non poſſit? Aut quærendum putet, qualis in hoc mortali & fragili corpore efficiatur, cum & in mortem propter peccatum jure contruſa ſit, & virtute hic etiam poſſit excellere? Aut qualis poſt hoc corpus futura ſit, cum & pœna mortis neceſſario manere debeat manente peccato & virtuti pietatique ſit Deus ipſe, id eſt veritas ipſa præmium? Quare ſi jam placet, tam longum ſermonem terminemus aliquando, & implendis Dei præceptis vigilantiſſime & religioſiſſime operam demus: non eſt enim alia fuga de tantis malis. Si quid autem obſcurius a me dictum eſt quam velles, facito ut memoriæ mandatum alias opportunius requiras. Neque enim deerit nobis quærentibus ſe, qui deſuper eſt magiſter omnium. E. Ego vero & hac oratione ita ſum affectus, ut eam interpellare nefas putaverim: & ſi tibi modus ſermonis hic placet, treſque illæ quæſtiones quæ remanebant, tam breviter perſtringendæ in præſentia viſæ ſunt, cedam judicio tuo, ac deinceps tam magnis rebus inveſtigandis, non modo tempus propter tuas occupationes, ſed etiam me ipſum opportuniorem obſervabo.

ADMONITIO
IN SEQUENTES SEX DE MUSICA LIBROS.

* 1. Retract. c. 6.

EX *diſciplinarum libris quos Auguſtinus* * *Mediolani, cum eſſet baptiſmum percepturus anno Ch.* 387. *delibavit, quamquam ceteri perierint (nam* de Grammatica, Principia Dialecticæ, Categoriæ, & Principia Rhetoricæ, *qui libri inter ejus opera ſunt hactenus vulgati, ſuppoſititios eſſe in appendice oſtendemus) ſex iſti de Muſica, iique integerrimi ad nos uſque pervenerunt; ſtudioſius nimirum a librariis deſcripti, cum ſuis omnibus numeris abſoluti prodiiſſent circiter annum Chriſti, ut videtur, trecenteſimum octogeſimum nonum, quo tempore poſt editos libros* de Geneſi contra Manichæos *iis perficiendis in Africa ſe vacaviſſe innuit Auguſtinus lib.* 1. *Retract. c.* 11. *Eum porro dialogos hoſce cum Licentio habuiſſe ferunt MSS. plerique etiam vetuſtiores; quod neſcimus an intelligi poſſit ex illis Licentii ad Auguſtinum verſibus in epiſt.* 39.

Præſentem ipſa mihi te reddent, ſi mihi morem
Geſſeris, & libros, quibus in te lenta recumbit
Muſica, tradideris: nam ferveo totus in illos.

In primo libro definitio Muſicæ, & qui ad hujuſce diſciplinæ conſiderationem pertinent, numeroſorum motuum ſpecies explicantur. In ſecundo diſputatur de ſyllabis pedibuſque metricis. In tertio proponitur tractandum ſingillatim de rhythmo, de metro & de verſu; atque hic primum rhythmi ratio & proprietates traduntur: tumque incipit tractatio de metro, quæ in quarto libro continuatur. In quinto differitur de verſu. Quæ porro hactenus multa cum eruditione tractavit Auguſtinus, vocat ipſe nugacitatem, *quam apud benevolos officioſi laboris nomine deprecatur initio libri ſexti, ubi deinceps ſtudioſorum mentes ex numerorum conſideratione ad Deum provehit.*

S. Au-

S. AUGUSTINUS EPIST. 101. MEMORIO EPISCOPO.

VERUM quia in omnibus rerum motibus quid numeri valeant, facilius conſideratur in vocibus, eaque conſideratio quibuſdam quaſi gradatis itineribus nititur ad ſuperna intima veritatis, in quibus viis oſtendit ſe ſapientia hilariter, & in omni providentia occurrit amantibus: initio noſtri otii cum a curis majoribus magiſque neceſſariis vacabat animus, volui per iſta quæ a nobis deſideraſti ſcripta proludere, quando conſcripſi de ſolo rhythmo ſex libros, & de melo ſcribere alios forſitan ſex, fateor, diſponebam, cum mihi otium futurum ſperabam. Sed poſtea quam mihi curarum eccleſiaſticarum ſarcina impoſita eſt, omnes illæ deliciæ fugere de manibus, ita ut vix nunc ipſum codicem inveniam, quoniam tuam voluntatem, nec petitionem, ſed juſſionem, contemnere nequeo. Quod ſane opuſculum ſi potuero mittere, non quidem me tibi obtemperaſſe, verumtamen te hoc a me tantopere flagitaſſe pœnitebit. Difficillime quippe intelliguntur in eo quinque libri, ſi non adſit qui non ſolum diſputantium poſſit ſeparare perſonas, verum etiam pronuntiando ita ſonare morulas ſyllabarum, ut eis exprimantur ſenſumque aurium feriant genera numerorum, maxime quia in quibuſdam etiam ſilentiorum dimenſa intervalla miſcentur, quæ omnino ſentiri nequeunt, niſi auditorem pronuntiator informet. Sextum ſane librum quem emendatum reperi, ubi eſt omnis fructus ceterorum, non diſtuli mittere caritati tuæ, fortaſſis ipſe tuam non multum refugiet gravitatem.

LIB. I. RETRACT. CAPUT. XI.

DEINDE, ut * ſupra commemoravi, ſex libros *de Muſica* ſcripſi, quorum ipſe ſextus maxime innotuit, quoniam res in eo digna cognitione verſatur, quomodo a corporalibus & ſpiritalibus, ſed mutabilibus numeris, perveniatur ad immutabiles numeros, qui jam ſunt in ipſa immutabili veritate, & ſic inviſibilia Dei per ea quæ facta ſunt intellecta conſpiciantur. Quod qui non poſſunt, & tamen ex fide Chriſti vivunt, ad illa certius atque felicius conſpicienda poſt hanc vitam veniunt. Qui autem poſſunt, ſi deſit eis fides Chriſti, qui unus mediator eſt Dei & hominum, cum tota ſapientia ſua pereunt. * 1. Retract. c. 6.

2. In hoc libro illud quod dixi, *Corpora enim tanto meliora quanto numeroſiora talibus numeris: anima vero iſtis quæ per corpus accipit, carendo fit melior, cum ſeſe avertit a carnalibus ſenſibus, & divinis ſapientiæ numeris reformatur*, non ſic accipiendum eſt, quaſi non ſint futuri numeri corporales in corporibus incorruptibilibus & ſpiritalibus; cum multo ſpecioſiora & decentiora futura ſint: aut anima eos ſenſura non ſit, quando erit optima, quemadmodum hic eis carendo fit melior. Hic enim opus habet avertere ſe a carnalibus ſenſibus ad intelligibilia capienda, quia infirma eſt, & minus idonea utriſque ſimul adhibere intentionem ſuam: & in his corporalibus nunc illecebra cavenda eſt, quamdiu anima illici ad delectationem turpem poteſt. Tunc autem tam firma erit atque perfecta, ut numeris corporalibus non avertatur a contemplatione ſapientiæ, & ita ſentiat eos, ut non illiciatur ab eis, nec eis carendo fiat melior; ſed ita ſit bona & recta, ut nec latere poſſint eam, nec occupare. l. 6. c. 4.

3. Item quod dixi, *Hæc autem ſanitas tunc firmiſſima erit atque certiſſima, cum priſtinæ ſtabilitati certo ſuo tempore atque ordine hoc corpus fuerit reſtitutum*, non ita dictum putetur, quaſi non ſint futura poſt reſurrectionem corpora meliora, quam primorum hominum in paradiſo fuerunt, cum illa jam non ſint alenda corporalibus alimentis, quibus alebantur iſta: ſed priſtina ſtabilitas hactenus accipienda eſt, quatenus ægritudinem ita nullam corpora illa patientur, ſicut nec iſta pati poſſent ante peccatum. cap. 5.

4. Alio loco, *Laborioſior eſt*, inquam, *hujus mundi amor. Quod enim in illo anima quærit, conſtantiam ſcilicet, æternitatemque non invenit: quoniam rerum tranſitu completur infima pulcritudo, & quod in illa imitatur conſtantiam a ſummo Deo per animam trajicitur: quoniam prior eſt ſpecies tantummodo tempore commutabilis, quam eſt ea, quæ & tempore & locis*. Hæc verba ſi eo modo accipi poſſunt, ut non intelligatur infima pulcritudo, niſi in corporibus hominum, omniumque animalium, quæ cum ſenſu corporis vivunt, ratio manifeſta defendit. Hoc quippe in ea pulcritudine imitatur conſtantiam, quod in compage ſua manent eadem corpora, in quantum manent: id autem a ſummo Deo in ea per animam trajicitur, Anima quippe ipſam compagem tenet, ne diſſolvatur & diffluat; quod videmus in corporibus animalium anima diſcedente contingere. Si autem infima pulcritudo in omnibus corporibus intelligatur, cogit iſta ſententia etiam ipſum mundum animal credere, ut etiam in ipſum, quod in illo imitatur conſtantiam, a ſummo Deo per animam trajiciatur. Sed animal eſſe iſtum mundum, ſicut Plato ſenſit, aliique philoſophi quamplurimi, nec ratione certa indagare potui, nec divinarum ſcripturarum auctoritate perſuaderi poſſe cognovi. Unde tale aliquid a me dictum quo id accipi poſſit, etiam in libro de Immortalitate animæ temere dictum notavi; non quia hoc falſum eſſe confirmo, ſed quia nec verum eſſe comprehendo, quod ſit animal mundus. Hoc ſane inconcuſse retinendum eſſe non dubito, Deum nobis non eſſe iſtum mundum ſive anima ejus ulla, ſive nulla ſit. Quia ſi ulla eſt, ille qui eam fecit, eſt Deus noſter: ſi autem nulla eſt, nullorum Deus poteſt eſſe iſte; quanto minus noſter? Eſſe tamen ſpiritalem vitalemque virtutem, etiam ſi non ſit animal mundus: quæ virtus in Angelis ſanctis ad decorandum atque adminiſtrandum mundum Deo ſervit, & a quibus non intelligitur, rectiſſime creditur. Angelorum autem ſanctorum nomine, omnem ſanctam creaturam ſpiritalem, in Dei ſecreto atque occulto miniſterio conſtitutam nunc appellaverim: ſed ſpiritus Angelicos ſancta Scriptura nomine animarum ſignificare non ſolet. Proinde in eo quod circa finem libri hujus dixi, *Rationales & intellectuales numeri beatarum animarum atque ſanctarum legem ipſam Dei, ſine qua folium de arbore non cadit, & cui noſtri capilli numerati ſunt, nulla interpoſita natura excipientes, uſque ad terrena & inferna jura tranſmittunt*, non video quemadmodum vocabulum animarum ſecundum Scripturas ſanctas poſitum poſſit oſtendi: quando quidem hic nonniſi Angelos ſanctos intelligi volui, quos habere animas nuſquam me legiſſe in divinis eloquiis canonicis recolo. Hic liber ſic incipit: *Satis diu pene*. vide lib. 7. de civit. Dei c. 23. cap. 14. cap. 17.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE MUSICA
LIBRI SEX.*

*Inchoati ann. Chr. 387. perfecti circiter an. 389.

LIBER PRIMUS.

Traditur Musicæ definitio, & qui ad hujusce disciplinæ considerationem pertinent, motuum numerosorum species ac proportio explicantur.

CAPUT I. Sonorum certas dimensiones observare non ad grammaticam spectat, sed ad musicam.

MODUS, qui pes est? a DISCIPULUS: Pyrrichius. MAGISTER: Quot temporum est? D. Duum. M. *Bonus*, qui pes est? D. Idem qui & *modus*. M. Hoc est ergo *modus*, quod *bonus*. D. Non. M. Cur ergo idem? D. Quia idem in sono, in significatione aliud. M. Concedis ergo eumdem sonum esse cum dicimus, *modus*, &, *bonus*. D. Litterarum sono ista video discrepare, cetera autem paria esse. M. Quid cum enuntiamus, *pone* verbum, & *pone* adverbium, præter id quod significatio diversa est, nihil tibi videtur sonus distare? D. Distat omnino. M. Unde distat, cum & iisdem temporibus utrumque, & iisdem litteris constet? D. Eo distat quod in diversis locis habent acumen. M. Cujus tandem artis est ista dignoscere? D. A grammaticis hæc audire soleo, & ibi ea didici, sed utrum hoc ejusdem artis sit proprium, an aliunde usurpatum, nescio. M. Post ista videbimus: nunc illud quæro, utrum si tympanum vel chordam bis percuterem tam raptim & velociter quam cum enuntiamus, *modus*, aut, *bonus*, agnoscerес & ibi eadem tempora esse, an non. D. Agnoscerem. M. Vocares ergo pedem pyrrichium: D. Vocarem. M. Nomen hujus pedis a quo nisi a grammatico didicisti? D. Fateor. M. Ergo de omnibus hujusmodi sonis grammaticus judicabit, an per te ipsum istos pulsus didicisti, sed nomen quod imponeres a grammatico audieras? D. Ita est. M. Et ausus es nomen quod te grammatica docuit, transferre ad eam rem, quam non pertinere ad grammaticam confiteris? D. Video non ob aliud pedi nomen impositum, quam propter temporum dimensionem, quam ubicumque cognover o eo transferre illud vocabulum cur non audeo? Sed etsi alia vocabula sunt imponenda, cum ejusdem dimensionis soni sunt, sed ad grammaticos tamen non pertinent, quid mihi est de nominibus laborare, cum res aperta sit? M. Nec ego id volo: sed tamen cum videas innumerabilia genera sonorum, in quibus certæ dimensiones observari possunt, quæ genera fatemur grammaticæ disciplinæ non esse tribuenda, nonne censes esse aliam aliquam disciplinam, quæ quidquid in hujusmodi sit vocibus numerosum artificiosumque contineat? D. Probabile mihi videtur. M. Quod ejus esse nomen existimas? Nam opinor non tibi novum esse omnipotentiam quamdam canendi Musis solere concedi. Hæc est, nisi fallor, illa quæ Musica nominatur. D. Et ego hanc esse existimo.

CAPUT II. Musica qui sit.

2. M. SED jam placet nobis de nomine minime laborare: modo inquiramus, si videtur, quam diligentissime possumus, omnem hujus quæcumque est disciplinæ vim atque rationem. D. Inquiramus sane: nam hoc totum quidquid est, multum nosse desidero. M. Defini ergo musicam. D. Non audeo. M. Potes saltem definitionem meam probare. D. Experibor si dixeris. M. Musica est scientia bene modulandi: an tibi non videtur? D. Videretur fortasse, si mihi liqueret quid sit ipsa modulatio. M. Numquidnam hoc verbum quod modulari dicitur, aut numquam audisti, aut uspiam nisi in eo quod ad cantandum saltandumque pertineret? D. Ita est quidem: sed quia video modulari a modo esse dictum, cum in omnibus bene factis modus servandus sit, & multa etiam in canendo ac saltando quamvis delectent, vilissima sint, volo plenissime accipere quid prorsus sit ipsa modulatio, quo uno pene verbo tantæ disciplinæ definitio continetur. Non enim tale aliquid hic discendum est, quale quilibet cantores histrionesque noverunt. M. Illud superius quod in omnibus etiam præter musicam factis modus servandus est, & tamen in musica modulatio dicitur, non te moveat; nisi forte ignoras dictionem oratoris proprie nominari. D. Non ignoro: sed quorsum isthuc? M. Quia & puer tuus quamlibet impolitissimus & rusticissimus, cum vel uno verbo interroganti tibi respondet, fateris eum aliquid dicere? D. Fateor. M. Ergo & ille orator est? D. Non. M. Non igitur dictione usus est cum aliquid dixerit, quamvis dictionem a dicendo dictam esse fateamur. D. Concedo: sed & hoc quo pertineat requiro. M. Ad id scilicet ut intelligas modulationem posse ad solam musicam pertinere, quamvis modus unde flexum verbum est, possit etiam in aliis rebus esse: quemadmodum dictio proprie tribuitur oratoribus, quamvis dicat aliquid omnis qui loquitur, & a dicendo dictio nominata sit. D. Jam intelligo.

3. M.

a In MSS. Corbejensi & aliis plerisque pro, *Discipulus*, & *Magister*, ubique habetur, *Licentius*, & *Augustinus*.

Modulari quid ſit.

3. M. Illud ergo quod abs te poſtea dictum eſt, multa eſſe in canendo & ſaltando vilia, in quibus ſi modulationis nomen accipimus, pene divina iſta diſciplina vileſcit, cautiſſime omnino abs te animadverſum eſt. Itaque diſcutiamus primum quid ſit modulari, deinde quid ſit bene modulari: non enim fruſtra eſt definitioni additum. Poſtremo etiam quod ibi ſcientia poſita eſt, non eſt contemnendum: nam his tribus, niſi fallor, definitio illa perfecta eſt. D. Ita fiat. M. Igitur quoniam fatemur modulationem a modo eſſe nominatam, numquidnam tibi videtur metuendum ne aut excedatur modus, aut non impleatur niſi in rebus quæ motu aliquo fiunt; aut ſi nihil moveatur, poſſumus formidare, ne præter modum aliquid fiat? D. Nullo pacto. M. Ergo modulatio non incongrue dicitur movendi quædam peritia, vel certe qua fit ut bene aliquid moveatur. Non enim poſſumus dicere, bene moveri aliquid, ſi modum non ſervat. D. Non poſſumus quidem: ſed neceſſe erit rurſus iſtam modulationem in omnibus bene factis intelligere. Nihil quippe niſi bene movendo, bene fieri video. M. Quid ſi forte iſta omnia per muſicam fiant, quamvis modulationis nomen in cujuſcemodi organis magis tritum ſit, nec immerito? Nam credo videri tibi aliud eſſe tornatum aliquid ligneum vel argenteum, vel cujuſce materiæ, aliud autem ipſum motum artificis, cum illa tornantur. D. Aſſentior multum differre. M. Numquidnam ergo ipſe motus propter ſe appetitur, & non propter id quod vult eſſe tornatum? D. Manifeſtum eſt. M. Quid, ſi membra non ob aliud moveret, niſi ut pulcre ac decore moverentur, eum facere aliud niſi ſaltare diceremus? D. Ita videtur. M. Quando ergo cenſes aliquam rem præſtare & quaſi dominari, cum propter ſe ipſam, an cum propter aliud appetitur? D. Quis negat cum propter ſe ipſam? M. Repete nunc illud ſuperius quod de modulatione diximus: nam ita eam poſueramus, quaſi quamdam movendi eſſe peritiam, & vide ubi magis habere ſedem debeat hoc nomen, in eo motu qui velut liber eſt, id eſt, propter ſe ipſe appetitur, & per ſe ipſe delectat; an in eo qui ſervit quodam modo: nam quaſi ſerviunt omnia quæ non ſibi ſunt, ſed ad aliquid aliud referuntur. D. In eo ſcilicet qui propter ſe appetitur. M. Ergo ſcientiam modulandi jam probabile eſt eſſe ſcientiam bene movendi, ita ut motus per ſe ipſe appetatur, atque ob hoc per ſe ipſe delectet. D. Probabile ſane.

CAPUT III. Bene modulari quid ſit & cur in muſicæ definitione poſitum.

4. M. CUR ergo additum eſt, bene; cum jam ipſa modulatio niſi bene moveatur, eſſe non poſſit? D. Neſcio, & quemadmodum mihi ereptum ſit ignoro: nam hoc requirendum animo hæſerat. M. Poterat omnino nulla de hoc verbo controverſia fieri, ut jam muſicam ſublato eo quod poſitum eſt, bene, tantum ſcientiam modulandi definiremus. D. Quis enim ferat, ſi enodare totum ita velis? M. Muſica eſt ſcientia bene movendi. Sed quia bene moveri jam dici poteſt, quidquid a numeroſe ſervatis temporum atque intervallorum dimenſionibus movetur; jam enim delectat, & ob hoc modulatio non incongrue jam vocatur: fieri autem poteſt, ut iſta numeroſitas atque dimenſio delectet, quando non opus eſt; ut ſi quis ſuaviſſime canens, & pulcre ſaltans, velit eo ipſo laſcivire, cum res ſeveritatem deſiderat, non bene utique numeroſa modulatione utitur, id eſt, ea motione quæ jam bona, ex eo quia numeroſa eſt, dici poteſt, male ille, id eſt, incongruenter utitur. Unde aliud eſt modulari, aliud bene modulari. Nam modulatio ad quemvis cantorem, tantum qui non erret in illis dimenſionibus vocum ac ſonorum: bona vero modulatio ad hanc liberalem diſciplinam, id eſt, ad muſicam pertinere arbitranda eſt. Quod ſi nec illa bona tibi motio videtur, ex eo quia inepta eſt, quamvis artificioſe numeroſam eſſe fateare, teneamus illud noſtrum, quod ubique ſervandum eſt, ne certamen verbi, re ſatis elucente, nos torqueat, nihilque curemus utrum muſica modulandi, an bene modulandi ſcientia deſcribatur. D. Amo quidem rixas verborum præterire atque contemnere, non tamen mihi diſplicet iſta diſtinctio.

CAPUT IV. Scientia cur in muſicæ definitione ponitur.

5. M. RESTAT ut quæramus cur ſit in definitione ſcientia. D. Ita fiat: nam hoc flatigare ordinem memini. M. Reſponde igitur, utrum tibi videatur bene modulari vocem luſcinia verna parte anni: nam & numeroſus eſt ſuaviſſimus ille cantus, & niſi fallor tempori congruit. D. Videtur omnino. M. Numquidnam liberalis hujus diſciplinæ perita eſt? D. Non. M. Vides igitur nomen ſcientiæ definitioni perneceſſarium. D. Video prorſus. M. Dic mihi ergo, quæſo te, nonne tales tibi omnes videntur, qualis illa luſcinia eſt, qui ſenſu quodam ducti bene canunt, hoc eſt, numeroſe id faciunt ac ſuaviter, quamvis interrogati de ipſis numeris, vel de intervallis acutarum gravium-que vocum reſpondere non poſſint? D. Simillimos eos puto. M. Quid ii qui illos ſine iſta ſcientia libenter audiunt, cum videamus elephantos, urſos, aliaque nonnulla genera beſtiarum ad cantus moveri, aveſque ipſas delectari ſuis vocibus, non enim nullo extra poſito commodo tam impenſe id agerent ſine quadam libidine, nonne pecoribus comparandi ſunt? D. Cenſeo: ſed pene in omne genus humanum tendit hæc contumelia. M. Non eſt quod putas. Nam magni viri etſi muſicam neſciunt; aut congruere plebi volunt, quæ non multum a pecoribus diſtat, & cujus ingens eſt numerus, quod modeſtiſſime ac prudentiſſime faciunt, (ſed de hoc nunc differendi locus non eſt,) aut poſt magnas curas relaxandi ac reparandi animi gratia moderatiſſime ab iis aliquid voluptatis aſſumitur, quam interdum ſic capere modeſtiſſimum eſt; ab ea vero capi vel interdum, turpe atque indecorum eſt.

6. Sed quid tibi videtur, qui vel tibiis canunt vel thara, atque hujuſmodi inſtrumentis, numquidnam poſſunt luſciniæ comparari? D. Non. M. Quid igitur diſtant? D. Quod in iſtis artem quamdam eſſe video, in illa vero ſolam naturam. M. Veriſimile dicis: ſed ars tibi videtur iſta eſſe dicenda, etiam ſi quadam imitatione id faciunt? D. Cur non? Nam video tantum valere in artibus imitationem, ut ea ſublata omnes pene perimantur. Præbent enim ſe magiſtri ad imitandum, & hoc ipſum eſt quod vocant docere. M. Videtur tibi ars ratio eſſe quædam, & ii qui arte utuntur, ratione uti; an aliter putas? D. Videtur. M. Quiſquis igitur ratione uti non poteſt, arte non utitur. D. Et hoc concedo. M. Cenſeſne muta animalia, quæ etiam irrationalia dicuntur, uti poſſe ratione? D. Nullo modo. M. Aut igitur picas & pſittacos & corvos rationalia eſſe dicturus es animalia, aut imitationem nomine artis temere vocaſti. Videmus enim has aves & multa canere ac ſonare quodam humano uſu; & non

a Sic in MSS. At Lov. *quidquid numeroſitatis temporum*. Am. & Er. habent, *quidquid numeroſitatis, quæ temporum*.

& nonniſi imitando facere, niſi tu aliter credis. D. Quomodo hoc confeceris, & quantum contra reſponſionem meam valeat, nondum plane intelligo. M. Quæſiveram ex te, utrum citharistas, & tibicines, & hujuſmodi aliud genus hominum, artem diceres habere, etiam ſi id quod in canendo faciunt, imitatione aſſecuti ſunt. Dixiſti eſſe artem, tantumque id valere affirmaſti, ut omnes pene tibi artes periclitari viderentur imitatione ſublata. Ex quo jam colligi poteſt, omnem qui imitando aſſequitur aliquid, arte uti; etiam ſi forte non omnis qui arte utitur, imitando eam perceperit. Aut ſi omnis imitatio ars eſt & ars omnis ratio, omnis imitatio ratio: ratione autem non utitur irrationale animal, non igitur habet artem: habet autem imitationem, non eſt igitur ars imitatio. D. Ego multas artes imitatione conſtare dixi, non ipſam imitationem artem vocavi. M. Quæ igitur artes imitatione conſtant, non eas cenſes ratione conſtare? D. Immo utroque puto eas conſtare. M. Nihil repugno; ſed ſcientiam in quo ponis, in ratione, an in imitatione? D. Et hoc in utroque. M. Ergo ſcientiam illis avibus dabis, quibus imitationem non adimis. D. Non dabo: ita enim dixi in utroque eſſe ſcientiam, ut in ſola imitatione eſſe non poſſit. M. Quid, in ſola ratione videtur tibi eſſe poſſe? D. Videtur. M. Aliud igitur putas eſſe artem, aliud ſcientiam: ſi quidem ſcientia & in ſola ratione eſſe poteſt, ars autem rationi jungit imitationem. D. Non video eſſe conſequens. Non enim omnes, ſed multas artes dixeram, ſimul ratione atque imitatione conſtare. M. Quid, ſcientiam vocabiſne etiam illam, quæ his duobus ſimul conſtat, an ei ſolam partem rationis adtribues? D. Quid enim me prohibet vocare ſcientiam, cum rationi adjungitur imitatio?

7. M. Quoniam nunc agimus de citharista & tibicine, id eſt, de muſicis rebus, volo mihi dicas, utrum corpori tribuendum ſit, id eſt, obtemperationi cuidam corporis, ſi quid iſti homines imitatione faciunt. D. Ego iſtam & animo ſimul & corpori tribuendam puto: quamquam idipſum verbum ſatis proprie abs te poſitum eſt, quod obtemperationem corporis appellaſti: non enim obtemperare niſi animo poteſt. M. Video te cautiſſime imitationem non ſoli corpori voluiſſe concedere. Sed numquid ſcientiam negabis ad ſolum animum pertinere? D. Quis hoc negaverit? M. Nullo modo igitur ſcientiam in ſonis nervorum & tibiarum, ſimul & rationi & imitationi tribuere ſineris. Illa enim imitatio non eſt, ut confeſſus es, ſine corpore; ſcientiam vero ſolius animi eſſe dixiſti. D. Ex iis quidem quæ tibi conceſſi, fateor hoc eſſe confectum: ſed quid ad rem? Habebit enim & tibicen ſcientiam in animo. Neque enim cum ei accedit imitatio, quam ſine corpore dedi eſſe non poſſe, adimet illud quod animo amplectitur. M. Non adimet quidem: nec ego affirmo eos, a quibus organa iſta tractantur, omnes carere ſcientia, ſed non habere omnes dico. Iſtam enim ad hoc volvimus quæſtionem, ut intelligamus, ſi poſſumus, quam recte ſit ſcientia in illa definitione muſicæ poſita, quam ſi omnes tibicines & fidicines, & id genus alii, quilibet habent, nihil iſta diſciplina puto eſſe vilius, nihil abjectius.

8. Sed adtende quam diligentiſſime, ut quod diu jam molimur appareat. Certe enim jam mihi dediſti in ſolo animo habitare ſcientiam. D. Quidni dederim? M. Quid, ſenſum aurium animone, an corpori, an utrique concedis? D. Utrique. M. Quid memoriam? D. Animo puto eſſe tribuendam. Non enim ſi per ſenſus percipimus aliquid quod memoriæ commendamus, ideo in corpore memoria eſſe putanda eſt. M. Magna fortaſſe iſta quæſtio eſt, neque huic opportuna ſermoni. Sed quod propoſito ſat eſt, puto te negare non poſſe, beſtias habere memoriam. Nam & nidos poſt annum reviſunt hirundines, & de capellis veriſſime dictum eſt:

Atque ipſæ memores redeunt in tecta Capellæ. Georg. 3.

Et canis heroem dominum, jam ſuis hominibus oblitum recognoviſſe prædicatur. Et innumerabilia, ſi velimus, animadvertere poſſumus, quibus id quod dico manifeſtum eſt. D. Nec ego iſtud nego, & quid te adjuvet, vehementer exſpecto. M. Quid putas, niſi quod ſcientiam qui ſoli animo tribuit, eamque omnibus irrationalibus animantibus adimit, neque in ſenſu eam, neque in memoria, (nam illud non eſt ſine corpore, & utrumque etiam in beſtia eſt,) ſed in ſolo intellectu collocavit? D. Et hoc exſpecto quid te adjuvet. M. Nihil aliud, niſi omnes qui ſenſum ſequuntur, & quod in eo delectat memoriæ commendant, atque ſecundum id corpus moventes, vim quamdam imitationis adjungunt, non eos habere ſcientiam, quamvis perite ac docte multa facere videantur, ſi rem ipſam quam profitentur aut exhibent, intellectus puritate ac veritate non teneant. At ſi tales eſſe iſtos theatricos operarios ratio demonſtraverit, nihil erit, ut opinor, cur dubites eis negare ſcientiam, & ob hoc muſicam, quæ ſcientia modulandi eſt, nequaquam concedere. D. Explica hoc, videamus quale ſit.

9. M. Mobilitatem digitorum celeriorem vel pigriorem credo te non ſcientiæ, ſed uſui dare. D. Cur ita credis id? M. Quia ſuperius ſoli animo ſcientiam tribuebas, hoc autem quamquam imperante animo, tamen eſſe corporis vides. D. Sed cum ſciens animus hoc imperat corpori, magis hoc ſcienti animo, quam ſervientibus membris tribuendum puto. M. Nonne cenſes poſſe fieri ut unus alium ſcientia præcedat, cum ille imperitior multo facilius & expeditius digitos moveat? D. Cenſeo. M. At ſi motus celer & expeditior digitorum ſcientiæ tribuendus eſſet, tanto in eo quiſque excelleret, quanto eſſet ſcientior. D. Concedo. M. Adtende etiam iſtud. Nam opinor nonnumquam te animadvertiſſe fabros, vel hujuſmodi opifices, aſcia ſive ſecuri eumdem locum feriendo repetere, & non alio quam eo quo intendit animus ictum perducere, quod nos tentantes cum aſſequi nequimus ab eis ſæpe irridemur. D. Ita eſt ut dicis. M. Ergo cum id nos facere non valemus, numquid ignoramus quid feriri debeat, vel quantum debeat amputari? D. Sæpe ignoramus, ſæpe ſcimus. M. Fac ergo aliquem noſſe omnia, quæ fabri facere debeant, & perfecte noſſe, minus tamen valere in opere, ſed eiſdem ipſis qui facillime operantur, multa dictare ſolertius quam illi per ſe indicare poſſent, an id uſu evenire negas? D. Non nego. M. Non igitur ſolum movendi celeritas atque facilitas, ſed etiam motionis modus ipſe in membris, uſui potius quam ſcientiæ tribuendus eſt. Nam ſi aliter eſſet, eo quiſque manibus melius uteretur quo eſſet peritior: quod licet ad tibias citharaſve referamus, ne quod ibi digiti atque articuli faciunt, quia difficile nobis eſt, ſcientia potius quam uſu & ſedula imitatione ac meditatio-

tatione fieri putemus. D. Non queo resistere, nam & medicos audire soleo doctissimos viros, sæpe in secandis, vel quoquo modo comprimendis membris, in eo quod manu ac ferro fiat, ab imperitioribus antecedi; quod genus curandi chirurgiam nominant, quo vocabulo satis significatur operaria quædam in manibus medendi consuetudo. Perge itaque ad cetera, & jam istam confice quæstionem.

CAPUT V. Sensus musices an ineſt a natura.

10. M. ILLUD restat, ut opinor, ut inveniamus, si possumus, has ipsas artes quæ nobis per manus placent, ut illius usus potentes essent, non continuo scientiam, sed sensum ac memoriam secutas: ne forte mihi dicas fieri quidem posse, ut scientia sine usu sit, & major plerumque quam est in eis qui usu excellunt, sed tamen etiam illos ad usum tantum non potuisse sine ulla scientia pervenire. D. Aggredere: nam ita deberi manifestum est. M. Numquamne hujusmodi histriones audisti studiosius? D. Plus fortasse quam vellem? M. Unde fieri putas, ut imperita multitudo explodat sæpe tibicinem nugatorios sonos efferentem, rursumque plaudat bene canenti, & prorsus quanto suavius canitur, tanto amplius & studiosius moveatur? Numquidnam id a vulgo per artem musicam fieri credendum est? D. Non. M. Quid igitur? D. Natura id fieri puto, quæ omnibus dedit sensum audiendi, quo ista judicantur. M. Recte putas. Sed jam etiam illud vide, utrum & tibicen ipse hoc sensu præditus sit. Quod si ita est, potest ejus sequens judicium movere digitos cum tibias inflaverit, & quod satis commode pro arbitrio sonuerit, id notare ac mandare memoriæ, atque id repetendo consuefacere digitos eo ferri sine ulla trepidatione & errore, sive ab alio accipiat id quod cantet, sive ipse inveniat, illa de qua dictum est ducente atque approbante natura. Itaque cum sensum memoria, & articuli memoriam sequuntur, usu jam edomiti atque præparati, canit cum vult tanto melius atque jocundius, quanto illis omnibus præstat quæ superius ratio docuit cum bestiis non habere communia, appetitum scilicet imitandi, sensum atque memoriam: numquid habes adversum ista quod dicas? D. Ego vero nihil habeo. Jam audire cupio cujusmodi sit illa disciplina, quam profecto a cognitione vilissimorum animorum video subtilissime vindicatam.

CAPUT VI. Cantores theatricos nescire musicā.

11. M. NONDUM est satis quod factum est, nec ad ejus explicationem transire nos sinam, nisi quemadmodum constitit inter nos posse histriones sine ista scientia satisfacere voluptati aurium popularium, ita etiam nullo modo esse posse histriones musicæ studiosos peritosque constiterit. D. Mirum si hoc effeceris. M. Facile id quidem, sed adtentiore te mihi opus est. D. Numquam equidem quod sciam remissior in audiendo fui, ab usque sermo iste sumsit exordium: sed nunc me fateor multo erectiorem reddidisti. M. Gratum habeo, quamquam tibi te commodes magis. Itaque responde, si placet, utrum tibi videatur scire quid sit aureus solidus, qui eum æquo pretio vendere cupiens, decem nummos eum valere putaverit? D. Cui hoc videatur? M. Nunc age dic mihi, quid carius habendum sit, quod nostra intelligentia continetur, an quod nobis fortuito imperitorum judicio tribuitur? D. Nulli dubium est, longe illud primum præstare ceteris omnibus, quæ ne nostra quidem putanda sunt. M. Num ergo negas omnem scientiam intelligentia contineri? D. Quis negat? M. Et musica igitur ibi est. D. Video ex ejus definitione id esse consequens. M. Quid, plausus populi & omnia illa theatrica præmia, nonne tibi ex eo genere videntur, quod in potestate fortunæ & imperitorum judicio positum est? D. Nihil magis arbitror esse fortuitum obnoxiumque casibus & plebeiæ dominationi nutibusque subjectum, quam illa sint omnia. M. Hoccine igitur pretio cantus suos venderent histriones, si musicam scirent? D. Non parum quidem hac conclusione commoveor, sed nonnihil habeo quod contradicam. Nam ille venditor solidi cum isto comparandus non videtur: non enim accepto plausu aut qualibet sibi largita pecunia scientiam, si quam forte habet qua populum delectavit, amittit: sed onustior nummo, & laude hominum lætior, cum eadem disciplina incolumi atque integra domum discedit: stultus autem esset, si commoda illa contemneret, quæ non adeptus multo esset ignobilior atque pauperior, adeptus autem nihilo esset indoctior.

12. M. Vide ergo utrum vel isto conficiamus quod volumus. Nam credo videri tibi multo esse præstantius, id propter quod aliquid facimus, quam idipsum quod facimus. D. Manifestum est. M. Qui ergo cantat vel cantare discit, non ob aliud nisi ut laudetur a populo, vel omnino abs quovis homine, nonne judicat meliorem laudem illam esse quam cantum? D. Negare non possum. M. Quid, ille qui male de aliqua re judicat, videtur tibi eam scire? D. Nullo modo, nisi forte quoquo modo corruptus. M. Ergo qui vere putat melius esse aliquid quod deterius est, nullo dubitante scientia ejus caret. D. Ita est. M. Quando igitur mihi vel persuaseris vel ostenderis quemlibet histrionum non ideo illam, si quam habet facultatem, vel assecutum esse vel exhibere ut populo placeat propter quæstum aut famam, concedam posse quemquam & musicæ habere scientiam, & esse histrionem. Si autem perprobabile est, neminem esse histrionum qui non sibi professionis finem in pecunia seu gloria constituat ac proponat, fateare necesse est aut musicam nescire histriones, aut magis expetendam esse ab aliis laudem, vel quæque alia fortuita commoda, quam a nobismetipsis intelligentiam. D. Video me, qui superiora concesserim, etiam istis cedere debere. Non enim mihi ullo modo videri potest de scena inveniri posse talem virum, qui artem suam propter se ipsam, non propter extra posita commoda diligat, cum de gymnasio vix talis inveniatur: quamquam si quis exsistit vel exstiterit, non eo contemnendi musici, sed honorandi aliquando histriones possint videri. Quamobrem explica jam, si placet, tantam istam, quæ jam vilis mihi videri non potest, disciplinam.

CAPUT VII. Diu & non diu in motu.

13. M. FACIAM, immo tu facies. Nam ego nihil aliud quam rogabo te ac percontabor: tu vero totum hoc quidquid est, & quod nunc nesciens quærere videris, respondendo explicabis. Itaque jam ex te quæro, utrum quisquam possit & diu & velociter currere. D. Potest. M. Quid, tarde & velociter? D. Nullo modo. M. Aliud ergo est diu, aliud tarde? D. Aliud omnino. M. Item quæro, quid putes diuturnitati esse contrarium, sicuti est tarditati velocitas. D. Non mihi occurrit usitatum nomen. Itaque diuturno nihil video quod opponam, nisi non diuturnum, ut ei quod dicitur diu, contrarium sit non diu; quia & velociter si nollem dicere, & pro eo non tarde dicerem, nihil aliud significaretur. M. Verum dicis. Nihil enim deperit, cum ita loqui-

loquimur, veritati. Nam & mihi ſi eſt hoc nomen, quod tibi non occurriſſe dicis, aut ignoratur a me, aut in præſentia non venit in mentem. Quamobrem ſic agamus, ut hæc bina contraria appellemus hoc modo, diu & non diu, tarde & velociter. Ac primum de diuturno & non diuturno differamus, ſi placet. D. Ita fiat.

CAPUT VIII. Proportio in motu diuturno & non diuturno.

14. M. MANIFESTUMNE tibi eſt, id dici diu fieri quod per longum, id autem non diu quod per breve tempus fit? D. Manifeſtum. M. Motus igitur qui fit, verbi gratia, duabus horis, nonne ad eum qui una hora fit, duplum habet temporis? D. Quis hinc dubitaverit? M. Recipit ergo id quod diu vel non diu dicimus dimenſiones hujuſmodi & numeros, ut alius motus ad alium tamquam duo ad unum ſit, id eſt, ut bis tantum habeat alius quantum ſemel: alius item ad alium tamquam tria ad duo, id eſt, ut tantas tres partes temporis habeat, quantas alius duas: atque ita per ceteros numeros licet currere, ut non ſint ſpatia indefinita & interminata, ſed habeant ad ſe duo motus aliquem numerum; aut eumdem, [a] velut unum ad unum, ad duo duo, ad tria tria, quatuor ad quatuor: aut non eumdem, ut unum ad duo, duo ad tria, tria ad quatuor, aut unum ad tria, duo ad ſex, & quidquid poteſt aliquid ad ſeſe dimenſionis obtinere. D. Planius iſta quæſo. M. Revertere ergo ad illas horas, & quod ſatis putabam dictum, cum de una hora & de duabus dixiſſem, per omnia conſidera. Certe enim non negas poſſe fieri aliquem motum tempore unius horæ, & alium duarum. D. Verum eſt. M. Quid, alium duarum, alium trium non fateris? D. Fateor. M. Et alium tribus horis fieri, alium quatuor; rurſus alium una, alium tribus; aut alium duabus, alium ſex, nonne manifeſtum eſt? D. Manifeſtum. M. Cur ergo & illud non manifeſtum ſit? Nam hoc dicebam cum duos motus habere ad ſe poſſe aliquem numerum dicerem, velut unum ad duo, duo ad tria, tria ad quatuor, unum ad tria, duo ad ſex, & ſi quos alios recenſere volueris. His enim cognitis, eſt & poteſtatis perſequi cetera, ſive ſeptem ad decem, ſive quinque ad octo, & quidquid omnino eſt in duobus motibus ita partes dimenſas habentibus ad invicem, ut poſſint dici tot ad tot, ſive æquales numeri ſint, ſive alius major, alius minor. D. Jam intelligo, & fieri poſſe concedo.

CAPUT IX. Motus rationabiles & irrationabiles, connumerati & dinumerati.

15. M. ILLUD etiam, ut opinor, intelligis, omnem menſuram & modum immoderationi & [b] infinitati recte anteponi. D. Manifeſtiſſimum eſt. M. Duo igitur motus qui ad ſeſe, ut dictum eſt, habent aliquam numeroſam dimenſionem, iis qui eam non habent anteponendi ſunt. D. Et hoc manifeſtum eſt atque conſequens: illos enim certus quidam modus, atque menſura quæ in numeris eſt, ſibimet copulat, qua qui carent, non utique ſibi aliqua ratione junguntur. M. Appellemus ergo, ſi placet, illos qui inter ſe dimenſi ſunt, rationabiles, illos autem qui ea dimenſione carent, irrationabiles. D. Placet vero. M. Jam illud adtende, utrum tibi videatur major concordia in motibus rationabilibus eorum qui æquales ſunt inter ſe, quam eorum qui ſunt inæquales. D. Cui hoc non videatur? M. Porro inæqualium, nonne alii ſunt in quibus poſſumus dicere, quota parte ſua major aut coæquetur minori, aut eum excedat; alii autem in quibus non idem dici poteſt, ſicut in his numeris, duo & quatuor, vel ſex & octo? Cernis profecto in illis duobus numeris ſuperioribus dimidia parte majorem minori coæquari; in iis rurſum quos poſterius dixi, minorem a majore quarta parte majoris excedi: in his autem aliis, quales ſunt tria & decem, vel quatuor & undecim, videmus quidem nonnullam convenientiam, quia partes ad ſe habent, de quibus dici poſſit, tot ad tot; ſed numquid talem, qualis eſt in ſuperioribus? Nam neque quota parte minori major æquetur, neque quota parte minorem major excedat, dici ullo modo poteſt. Nam neque tria quota pars ſit denarii numeri, neque quatuor quota pars ſit undenarii, dixerit quiſpiam. Cum autem dico, ut conſideres quota ſit pars, liquidam dico, & ſine ullo additamento, ſicuti eſt dimidia, tertia, quarta, quinta, ſexta, & deinceps, non ut trientes & ſemiunciæ, & hoc genus præciſionum aliquid addatur. D. Jam intelligo.

16. M. Ergo ex his inæqualibus motibus rationabilibus, quoniam duo genera ſubjectis etiam numerorum exemplis propoſui, quos quibus anteponendos arbitraris, illoſne in quibus illa quota pars dici poteſt, an in quibus non poteſt? D. Illos mihi ratio videtur anteponendos jubere, in quibus poteſt dici, ut demonſtratum eſt, quota parte ſui major aut coæquetur minori, aut eum excedat, iis in quibus idem non evenit. M. Recte. Sed viſne etiam his nomina imponamus, ut cum eos deinceps commemorare neceſſe fuerit, expeditius loquamur? D. Volo ſane. M. Appellemus ergo iſtos quos præponimus, connumeratos; illos autem quibus hos præponimus, dinumeratos: propterea quia iſti ſuperiores non ſolum ſinguli numerantur, ſed etiam ea parte qua major minori æquatur vel eum excedit, ſe metiuntur & numerant: illi autem poſteriores ſingillatim tantummodo ad ſe numerantur, ea vero parte, qua vel æquatur minori major vel excedit, non ſe metiuntur & numerant. Non enim poteſt in eis dici, aut quotiens habeat minorem major, aut illud quo excedit major minorem, quotiens habeat & major & minor. D. Accipio & iſta vocabula, & quantum valeo, faciam ut meminerim.

CAPUT X. Motus complicati & ſeſquati.

17. M. AGE nunc videamus connumeratorum quæ poſſit eſſe partitio: namque arbitror eam eſſe perſpicuam. Unum enim genus eſt connumeratorum, in quo minor numerus metitur majorem, id eſt, aliquotiens eum habet major, ſicut numeros duo & quatuor eſſe diximus: videmus enim duo a quatuor bis haberi, quæ ter haberentur, ſi non quatuor, ſed ſex ad duo ponerentur, quater autem ſi octo, quinquies ſi decem. Aliud genus eſt, in quo ea pars qua excedit major minorem, ambos metitur, id eſt, aliquotiens habent eam & major & minor, quod in illis numeris jam perſpeximus, ſex & octo. Nam pars illa qua exceditur minor, duo ſunt, quos vides eſſe in octonario numero quater, in ſenario ter: quare hos quoque motus de quibus agitur, & numeros per quos illuſtratur quod in motibus diſcere volumus, notemus atque ſignemus vocabulis. Nam eorum diſtinctio jam dudum, niſi fallor, apparet. Quocirca ſi tibi jam videtur, illi ubi multiplicato minore fit major, vocentur complicati: illi autem ſeſquati veteri jam nomine. Nam ſeſque appellantur ubi duo numeri ad ſe ea ratione affecti ſunt, ut tot partes habeat ad minorem major, quota parte ſui eum præcæ-

dit:

a Sic veteres MSS. At editi habent, *aut eumdem, ut quantum temporis unus tantum teneat alter: aut non eumdem* &c.

b MSS. plures, *& informitati recte anteponi.*

dit: nam si est tria ad duo, tertia parte sui præcedit major minorem; si quatuor ad tria, quarta; si quinque ad quatuor, quinta, atque ita deinceps: eadem ratio est, & in sex ad quatuor, octo ad sex, decem ad octo; & inde licet hanc rationem in consequentibus & in majoribus numeris animadvertere atque explorare. Nominis autem hujus originem non facile dixerim, nisi forte sesque quasi se absque dictum, id est, absque se, quia quinque ad quatuor, absque quinta parte sua major hoc est quod minor: quibus de rebus quæro quid tibi videatur. D. Mihi vero & illa ratio dimensionum atque numerorum videtur verissima, & vocabula quæ abs te imposita sunt, congrua mihi videntur commemorandis eis rebus quas intelleximus, & hujus origo nominis quam nunc explicasti, non est absurda, etiam si forte non ea sit quam secutus est, qui hoc nomen instituit.

CAPUT XI. Motus & numerus in infinitū progrediens ut ad certā formam coerceatur.

18. M. PROBO & accipio sententiam tuam: sed videsne omnes istos rationabiles motus, id est, qui ad sese habent aliquam numerorum dimensionem, in infinitum posse per numeros pergere, nisi rursus eos certa ratio coercuerit, & ad quemdam modum formamque revocaverit? Nam ut primo de ipsis æqualibus dicam, unum ad unum, duo ad duo, tria ad tria, quatuor ad quatuor ac deinceps si persequar quis finis erit, cum ipsius numeri finis nullus sit? Namque ista vis numero inest, ut omnis dictus finitus sit, non dictus autem infinitus. Et quod æqualibus evenit, hoc etiam inæqualibus evenire, potes animadvertere, sive complicatis, sive sesquatis, sive connumeratis, sive dinumeratis. Si enim unum ad duo constituas, & in ea multiplicatione permanere velis, dicendo unum ad tria, unum ad quatuor, unum ad quinque & deinceps, non erit finis; sive sola dupla, ut unum ad duo, duo ad quatuor, quatuor ad octo, octo ad sedecim & deinde, hic quoque nullus est finis: ita & tripla sola & quadrupla sola & quidquid horum tentare volueris, in infinitum progrediuntur. Ita etiam sesquati: nam duo ad tria, tria ad quatuor, quatuor ad quinque cum dicimus, vides nihil prohibere cetera persequi, nullo resistente fine; sive isto modo velis in eodem genere perseverans, ut duo ad tria, quatuor ad sex, sex ad novem, octo ad duodecim, decem ad quindecim & deinceps, sive in hoc genere, sive in ceteris, nullus finis occurrit. Quid opus est de dinumeratis jam dicere, cum ex iis quæ jam dicta sunt quivis intelligere possit, in iis quoque gradatim surgentibus nullum esse finem? an tibi non videtur?

19. D. Quid hoc vero verius dici potest? Sed jam illam rationem, quæ istam infinitatem revocat ad certum modum formamque præscribit, quam excedere non oporteat, avidissime cognoscere exspecto. M. Hanc quoque ut alia temetipsum nosse cognosces, cum me interrogante vera responderis. Nam primo abs te quæro, quoniam de numerosis motibus agimus, utrum ipsos debeamus consulere numeros, ut quas nobis leges certas fixasque monstraverint, eas in illis motibus animadvertendas observandasque judicemus. D. Placet vero: non enim quidquam ordinatius fieri posse arbitror. M. Ergo ab ipso, si videtur, principio numerorum capiamus considerationis hujus exordium, & videamus quantum pro viribus mentis nostræ talia valemus intueri, quænam sit ratio, ut quamvis per infinitum, ut dictum est, numerus progrediatur, articulos quosdam homines in numerando fecerint, a quibus ad unum rursus redeant, quod est principium numerorum. In numerando enim progredimur ab uno usque ad decem, atque inde ad unum revertimur: at si denariam complicationem persequi velis, ut hoc modo progrediaris, decem, viginti, triginta, quadraginta, usque ad centum est progressio; si centenariam, centum, ducenta, trecenta, quadringenta, in mille est articulus a quo redeatur: quid jam est opus ultra quærere? Vides certe quos articulos dicam, quorum prima regula denario numero præscribitur. Nam ut decem, decies habent unum; ita centum, decies habent eosdem decem; & mille, decies habent centum; & ita deinceps quo usque libitum est [a] progredi, ibit in hujuscemodi quasi articulis, quod in denario numero præfinitum est: an aliquid horum non intelligis? D. Manifestissima sunt omnia, & verissima.

CAPUT XII. Cur ab uno ad decem progressus, & inde ad unum reditus in numerando fiat.

20. M. HOC ergo quantum diligenter possumus perscrutemur, quænam sit ratio ut ab uno usque ad decem progressus, & inde rursus ad unum reditus fiat. Unde abs te quæro, utrum quod vocamus principium, possit omnino nisi alicujus esse principium. D. Nullo modo potest. M. Item quod dicimus finem, potestne nisi alicujus rei finis esse? D. Etiam id non potest. M. Quid, a principio ad finem num putas perveniri posse, nisi per aliquod medium? D. Non puto. M. Ergo ut totum aliquid sit, principio & medio & fine constat. D. Ita videtur. M. Dic itaque nunc, principium, medium, & finis, quo numero tibi contineri videantur. D. Arbitror ternarium numerum te velle ut respondeam: tria enim quædam sunt, de quibus quæris. M. Recte arbitraris. Quare in ternario numero quamdam esse perfectionem vides, quia totus est: habet enim principium, medium & finem. D. Video plane. M. Quid, illud nonne ab ineunte pueritia didicimus, omnem numerum aut parem esse, aut imparem? D. Verum dicis. M. Recordare ergo & dic mihi, quem soleamus dicere parem, quem imparem numerum. D. Ille qui potest in duas partes æquales dividi, par; qui autem non potest, impar vocatur.

21. M. Rem tenes. Cum igitur ternarius primus sit totus impar, & principio enim, & medio, & fine constat, ut dictum est, nonne oportet etiam parem esse totum atque perfectum, ut in eo etiam principium, medium, finisque inveniatur? D. Oportet sane. M. At iste quisquis est, non potest habere individuum medium sicut impar: si enim haberet, non posset in duas æquales partes dividi, quod esse proprium paris numeri diximus. Individuum autem medium est unum, dividuum duo. Medium autem est in numeris, a quo ambo latera sibimet sunt æqualia. An aliquid obscure dictum est, minusque assequeris? D. Immo mihi & hæc manifesta sunt, & dum quæro totum numerum parem, quaternarius primus occurrit. Nam in duobus quomodo possunt tria illa inveniri, per quæ totus est numerus, id est principium, medium & finis?. M. Idipsum omnino abs te responsum est quod volebam, & quod ipsa ratio cogit fateri. Repete itaque ab ipso uno tractationem, atque considera, videbis profecto ideo unum non habere medium & finem, quia tantum principium est; vel ideo esse principium, quia medio & fine caret. D. Manifestum est. M. Quid ergo dicemus de duobus? Num possumus in eis intelligere principium & medium, cum medium esse non possit, nisi

ubi

a Lov. *progrediuntur in hujuscemodi quasi articulis*. Am. & Er. *progredi, vivit in hujuscemodi* &c. At MSS. meliores habent, *progredi, ibit* &c.

ubi finis eſt: aut principium & finem, cum ad finem niſi per medium non queat perveniri? D. Urget ratio confiteri; & quid de hoc numero reſpondeam, prorſus incertus ſum. M. Vide ne iſte quoque numerus poſſit principium eſſe numerorum. Nam ſi medio caret & fine, quod, ut dixiſti, cogit ratio confiteri, quid reſtat, niſi ut ſit hoc quoque principium? An dubitas duo principia conſtituere? D. Vehementer dubito. M. Bene faceres, ſi ex adverſo ſibi conſtituerentur duo principia: nunc autem hoc alterum principium de illo primo eſt, ut illud a nullo ſit, hoc vero ab illo: unum enim & unum duo ſunt, & principia ita ſunt ambo, ut omnes numeri quidem ab uno ſint; ſed quia per complicationem atque adjunctionem quamdam fiunt, origo autem complicationis & adjunctionis duali numero recte tribuitur, fit ut illud primum principium a quo numeri omnes, hoc autem alterum per quod numeri omnes, eſſe inveniantur: niſi quid habes adverſum iſta quod differas. D. Ego vero nihil, & ſine admiratione iſta non cogito, quamvis ea, interrogatus abs te, ipſe reſpondeam.

22. M. Subtilius iſta quæruntur atque abſtruſius in ea diſciplina, quæ eſt de numeris: hic autem nos ad inſtitutum opus quanto citius poſſumus redeamus. Quocirca quæro, uni duo juncta quid faciunt? D. Tria. M. Ergo hæc duo principia numerorum ſibimet copulata totum numerum faciunt atque perfectum. D. Ita eſt. M. Quid, in numerando poſt unum & duo quem numerum ponimus? D. Eadem tria. M. Idem igitur numerus, qui fit ex uno & duobus, poſt utrumque in ordine collocatur, ita ut nullus alius interponi queat. D. Ita video. M. Atqui & illud videas oportet, in nullis reliquis numeris id poſſe contingere, ut cum duos quoslibet ſibimet in numerandi ordine copulatos notaveris, conſequatur eos ille qui ex ambobus conficitur, nullo interpoſito. D. Id quoque video: nam duo & tria, qui ſibi numeri copulati ſunt, in ſumma quinque faciunt: non autem quinque continuatim ſequuntur, ſed quatuor. Rurſus tria & quatuor ſeptem conficiunt: inter quatuor autem ac ſeptem quinque atque ſex ordinati ſunt: & quanto progredi voluero, tanto plures interponuntur. M. Magna ergo hæc concordia eſt in prioribus tribus numeris: unum enim & duo & tria dicimus, quibus nihil interponi poteſt: unum autem & duo, ipſa ſunt tria. D. Magna prorſus. M. Quid, illud nullane conſideratione dignum putas, quod iſta concordia quanto eſt artior atque conjunctior, tanto magis in unitatem quamdam tendit, & unum quiddam de pluribus efficit? D. Immo maxima, & neſcio quomodo, & miror, & amo iſtam quam commendas unitatem. M. Multum probo, ſed certe quælibet rerum copulatio atque connexio, tunc maxime unum quiddam efficit, cum & media extremis, & mediis extrema conſentiunt. D. Ita certe oportet.

23. M. Adtende igitur ut hoc in iſta connexione videamus. Nam cum unum, duo, tria dicimus, nonne quanto unum a duobus, tanto duo a tribus ſuperantur? D. Veriſſimum eſt. M. Dic jam nunc mihi, in iſta collatione quotiens unum nominaverim. D. Semel. M. Tria quotiens? D. Semel. M. Quid, duo? D. Bis. M. Semel ergo, & bis, & ſemel, quotiens fit in ſumma? D. Quater. M. Recte igitur iſtos tres quaternarius numerus ſequitur; ei quippe tribuitur iſta proportione collatio. Quæ quantum valeat eo jam aſſueſce cognoſcere, quod illa unitas, quam te amare dixiſti, in rebus ordinatis hac una effici poteſt, cujus græcum nomen ἀναλογία eſt, noſtri quidam proportionem vocaverunt, quo nomine utamur, ſi placet: non enim libenter, niſi neceſſitate, græca vocabula in latino ſermone uſurpaverim. D. Mihi vero placet; ſed perge quo intenderas. M. Faciam. Nam quid ſit proportio, quantumque in rebus juris habeat, & ſuo loco in hac diſciplina diligentius requiremus, & quanto in eruditione promotior eris, tanto ejus vim melius naturamque cognoſces. Sed videsne certe, quod in præſentia ſatis eſt, tres illos numeros, quorum mirabare concordiam, ſibimet in eadem connexione niſi per quaternarium numerum non potuiſſe conferri. Quamobrem poſt illos ſe ordinari, ſic ut illa concordia cum his artiore copuletur, quantum intelligis jure impetravit ut jam non unum, duo, tria tantum; ſed unum, duo, tria, quatuor, ſit amiciſſime copulata progreſſio numerorum. D. Omnino aſſentior.

24. M. At cetera intuere, ne arbitreris nihil habere proprium quaternarium numerum, quo reliqui omnes numeri careant, quod valeat ad iſtam connexionem de qua loquor, ut ab uno uſque quatuor certus ſit numerus, & pulcherrimus progrediendi modus. Convenerat quippe inter nos ſuperius, tunc ex pluribus unum aliquid maxime fieri, cum extremis media, & mediis extrema conſentiunt. D. Ita eſt. M. Cum ergo collocamus unum & duo & tria, dic quæ ſint extrema, quod medium. D. Unum & tria extrema video, duo medium. M. Reſponde nunc, ex uno & tribus quid conficiatur. D. Quatuor. M. Quid, duo qui unus in medio numerus eſt, num poteſt niſi ſibi conferri? Quamobrem dic etiam duo bis quid conficiunt. D. Quatuor. M. Ita ergo medium extremis, & medio extrema conſentiunt. Quamobrem ſicut excellit in tribus, quod poſt unum & duo collocantur, cum ex uno & duobus conſtent: ſic excellit in quatuor, quod poſt unum & duo & tria numerantur, cum conſtent ex uno & tribus, vel bis duobus, quæ extremorum cum medio, & medii cum extremis, in illa quæ græce ἀναλογία dicitur, proportione conſenſio eſt: quod utrum intellexeris, pande. D. Satis intelligo.

25. M. Tenta ergo in reliquis numeris, utrumne inveniatur quod quaternarii numeri proprium eſſe diximus. D. Faciam. Nam ſi conſtituamus duo, tria, quatuor, extrema collata fiunt ſex; hoc facit & medium ſibi collatum: nec tamen ſex, ſed quinque conſequuntur. Rurſus tria, quatuor & quinque conſtituo, extrema octo faciunt, medium quoque bis dictum: at inter quinque & octo, non jam unum, ſed duos, ſenarium ſcilicet & ſeptenarium numeros interpoſitos video. Atque illa ratione quantum progredior, tanto hæc faciunt intervalla majora. M. Video te intellexiſſe, & omnino ſcire quod dictum eſt: ſed jam ne immoremur, animadvertis certe ab uno uſque ad quatuor juſtiſſimam fieri progreſſionem; ſive propter imparem ac parem numerum, quoniam primus impar totus tria, & primus par totus quatuor, de qua re paulo ante tractatum eſt; ſive quia unum & duo principia ſunt, & quaſi ſemina numerorum, e quibus ternarius conficitur, ut ſint jam tres numeri, qui ſibi dum proportione conferuntur, quaternarius eluceſcit & gignitur, & propterea eis jure conjungitur, ut uſque ad illum fiat ea quam quærimus moderata progreſſio. D. Intelligo.

26. M. Bene ſane. Sed meminiſtine tandem quid inſtitue-

ſtitueramus inquirere? Nam, ut opinor, propoſitum erat, ſi quo modo invenire poſſemus, cum in illa infinitate numerorum certi articuli eſſent numerantibus conſtituti, quid eſſet cauſſæ cur ipſe primus articulus in denario numero eſſet, qui per omnes ceteros valet plurimum, id eſt, cur ab uno uſque ad decem progreſſi numerantes rurſum ad unum remearent? D. Recordor plane quæſtionis hujus cauſſa nos tantum circumiſſe: ſed quid effecerimus quod ad eam ſolvendam pertineat, non invenio. Si quidem illa omnis noſtra ratiocinatio ad id concluſa eſt, ut non uſque ad denarium, ſed uſque ad quaternarium numerum ſit juſta & moderata progreſſio. M. Tune igitur non vides, ex uno & duobus, & tribus & quatuor quæ ſumma conficiatur? D. Video jam, video, & miror omnia, & ortam quæſtionem ſolutam eſſe confiteor: unum enim & duo & tria & quatuor ſimul decem ſunt. M. Ergo iſtos quatuor primos numeros, ſeriemque & connexionem eorum honorabilius haberi quam cetera in numeris convenit.

CAPUT XIII. De proportionatorum motuũ decore quatenus ſenſibus judicatur.

27. TEMPUS eſt autem ad illos motus redire tractandos & diſcutiendos, qui huic diſciplinæ proprie tribuuntur, & propter quos iſta de numeris, de alia ſcilicet diſciplina, quantum pro negotio ſatis viſum eſt, conſideravimus. Itaque nunc abs te quæro, quoniam intelligendi gratia in horarum ſpatio motus conſtituebamus, quos ad ſe invicem habere aliquam numeroſam dimenſionem ratio demonſtrabat, utrum ſi quiſquam mora unius horæ currat, & alius deinceps duarum, poſſis non inſpecto horologio vel clepſidra, vel aliqua hujuſcemodi temporum notatione ſentire illos duos motus, quod unus ſimplus, alius duplus ſit: vel etiam ſi id non poſſis dicere, illa tamen congruentia delectari, atque aliqua voluptate affici. D. Nullo modo poſſum. M. Quid, ſi quiſpiam numeroſe plaudat, ita ut unus ſonitus ſimplum, alter duplum temporis teneat, quos iambos pedes vocant, eoſque continuet atque contexat; alius autem ad eumdem ſonum ſaltet, ſecundum ea ſcilicet tempora movens membra, nonne aut etiam dicas ipſum modulum temporum, id eſt, quod ſimplum ad duplum ſpatia in motibus alternent, ſive in illo plauſu qui auditur, ſive in illa ſaltatione quæ cernitur: aut ſaltem delecteris numeroſitate quam ſentias, tametſi non poſſis numeros ejus dimenſionis edicere? D. Ita vero eſt, ut dicis: nam & illi qui hos numeros noverunt, ſentiunt eos in plauſu atque ſaltatione, quique ſint facile dicunt; & qui eos non noverunt nec poſſunt dicere, non negant tamen ex his ſe voluptate aliqua perfrui.

28. M. Cum igitur ad ipſam rationem diſciplinæ hujus, ſi quidem ſcientia eſt bene modulandi, non poſſit negari omnes pertinere motus qui bene modulati ſunt, & eos potiſſimum qui non referuntur ad aliud aliquid, ſed in ſe ipſis finem decoris delectationiſve conſervant: hi tamen motus, ut nunc a me rogatus recte vereque dixiſti, ſi longo ſpatio temporis fiant, inque ipſa dimenſione quæ decora eſt, horam vel etiam majus tempus obtineant, non poſſunt congruere noſtris ſenſibus. Quamobrem cum procedens quodam modo de ſecretiſſimis penetralibus muſica, in noſtris etiam ſenſibus, vel his rebus quæ a nobis ſentiuntur, veſtigia quædam poſuerit, nonne oportet eadem veſtigia prius perſequi, ut commodius ad ipſa, ſi potuerimus, quæ dixi penetralia, ſine ullo errore ducamur? D. Oportet vero, & hoc jamjamque ut faciamus, efflagito. M. Omittamus ergo illas ultra capacitatem ſenſus noſtri porrectas temporum metas, & de his brevibus intervallorum ſpatiis, quæ in cantando ſaltandoque nos mulcent, quantum ratio nos duxerit, diſſeramus. Niſi tu forte aliter putas illa veſtigia indagari poſſe, quæ in noſtris ſenſibus, hiſque rebus quas valemus ſentire, hanc diſciplinam poſuiſſe prædictum eſt. D. Nullo modo aliter puto.

LIBER SECUNDUS.

In quo de ſyllabis & pedibus metricis diſputatur.

CAPUT I. Syllabarum ſpatia aliunde grammaticus, aliunde muſicus adtendit.

1. ADTENDE igitur diligenter, & nunc demum accipe quaſi alterum noſtræ diſputationis exordium. Ac primum reſponde, utrum bene didiceris eam quam grammatici docent, ſyllabarum brevium longarumque diſtantiam; an vero ſive iſta noris ſive ignores, malis ut ita quæramus, quaſi omnino rudes harum rerum ſimus, ut ad omnia nos ratio potius perducat, quam inveterata conſuetudo, aut præjudicata cogat auctoritas? D. Ita plane malle me, non modo ipſa ratio, ſed iſtarum etiam ſyllabarum imperitia (quid enim fateri dubitem?) impellit. M. Age jam, ſaltem illud eloquere, utrum tu ipſe per te numquam animadverteris in locutione noſtra alias ſyllabas raptim & minime diu, alias autem productius & diutius enuntiari? D. Negare non poſſum, non me ad iſta etiam ſurdum fuiſſe. M. Atqui ſcias velim totam illam ſcientiam, quæ grammatica græce, latine autem litteratura nominatur, hiſtoriæ cuſtodiam profiteri, vel ſolam, ut ſubtilior docet ratio; vel maxime, ut etiam pinguia corda concedunt. Itaque verbi gratia cum dixeris, *cano*, vel in verſu forte poſueris, ita ut vel tu pronunties producas hujus verbi ſyllabam primam vel in verſu eo loco ponas, ubi eſſe productam oportebat, reprehendet grammaticus, cuſtos ille videlicet hiſtoriæ, nihil aliud aſſerens, cur hanc corripi oporteat, niſi quod hi qui ante nos fuerunt, & quorum libri exſtant tractanturque a grammaticis, ea correpta, non producta uſi fuerint. Quare hic quidquid valet, auctoritas valet. At vero muſicæ ratio, ad quam dimenſio ipſa vocum rationabilis & numeroſitas pertinet, non curat niſi ut corripiatur vel producatur ſyllaba, quæ illo vel illo loco eſt ſecundum rationem menſurarum ſuarum. Nam ſi eo loco ubi duas longas ſyllabas poni decet, hoc verbum poſueris, & primam quæ brevis eſt, pronuntiatione longam feceris, nihil muſica omnino ſuccenſet: tempora enim vocum ea pervenere ad aures, quæ illi numero debita fuerunt. Grammaticus autem jubet emendari, & illud te verbum ponere, cujus prima ſyllaba producenda ſit, ſecundum majorum, ut dictum eſt, auctoritatem, quorum ſcripta cuſtodiuntur.

CAPUT II. De verſu

2. QUAMOBREM nos, cum rationes muſicæ perſequendas ſuſceperimus, etiam ſi neſcis quæ ſyl-

judicat grammaticus ex auctoritate, muſicus ex ratione & ſenſu.

ſyllaba corripienda, quæ producenda ſit, poſſumus tamen non impediri hac ignorantia tua, ſatiſque habere, quod te animadvertiſſe dixiſti alias ſyllabas correptiores, alias productiores. Quare illud nunc quæro, utrum ſonus verſuum aliquando te aliqua per aures voluptate commoverit? D. Prorſus ſæpiſſime, ita ut numquam fere ſine delectatione verſum audierim. M. Si quis ergo in verſu, quo audito delectaris, eo loco quo ratio ejuſdem verſus non poſtulat, vel producat ſyllabas, vel corripiat, num eodem modo delectari potes? D. Immo audire hoc ſine offenſione non poſſum. M. Nullo modo igitur dubium eſt, quin te in ſono quo te delectari dicis, dimenſio quædam numerorum delectet, qua perturbata delectatio illa exhiberi auribus non poteſt. D. Manifeſtum eſt. M. Dic mihi deinceps quod ad ſonum verſus adtinet, quid interſit, utrum dicam, *Arma virumque cano*, *Trojæ qui primus ab oris*: an, *qui primis ab oris*? D. Mihi vero utrumque quantum ad illam dimenſionem pertinet, idem ſonat. M. Et hoc mea pronuntiatione factum eſt, cum eo ſcilicet vitio quod barbariſmum grammatici vocant: nam *primus*, longa eſt & brevis ſyllaba; *primis* autem, ambæ producendæ ſunt: ſed ego ultimam earum corripui: ita nihil fraudis paſſæ ſunt aures tuæ. Quamobrem illud etiam atque etiam tentandum eſt, utrum me pronuntiante ſentias, quod fit in ſyllabis diu & non diu, ut noſtra diſputatio, me interrogante ac te reſpondente, ſicut inſtituimus, poſſit procedere. Itaque jam eumdem verſum in quo barbariſmum feceram, repetam, & illam ſyllabam, quam ne tuæ aures offenderentur corripui, producam, ut grammatici jubent: tu mihi renuntiato, utrum illa verſus dimenſio ſenſum tuum eadem afficiat voluptate: ſic enim pronuntiem, *Arma virumque cano*, *Trojæ qui primis ab oris*. D. Nunc vero negare non poſſum, neſcio qua ſoni deformitate me offenſum. M. Non injuria: quamquam enim barbariſmus factus non ſit, id tamen vitium factum eſt, quod & grammatica reprehendat & muſica: grammatica, quia id verbum, cujus noviſſima ſyllaba producenda eſt, eo loco poſitum eſt ubi corripienda poni debuit: muſica vero tantummodo quia producta quælibet vox eſt eo loco, quo corripi oportebat, & tempus debitum quod numeroſa dimenſio poſtulabat, redditum non eſt. Quocirca ſi jam ſatis diſcernis quid ſenſus, quid auctoritas poſtulet, ſequitur ut videamus, ille ipſe ſenſus cur alias delectetur in ſonis vel productis vel correptis, alias offendatur: id eſt enim quod ad diu, & non diu pertinet: quam partem nos explicandam ſuſcepiſſe credo quod memineris. D. Ego vero & illud diſcrevi, & hoc memini, & ea quæ ſequuntur intentiſſime exſpecto.

CAPUT III. Syllabarum tempora.

3. M. QUÆ putas niſi ut incipiamus ſibimet ſyllabas comparare, & videre quos numeros ad ſeſe habeant, ſicut de motibus jam inter nos tam longa ſuperius ratione tractatum eſt? In motu eſt enim etiam omne quod ſonat; & ſyllabæ utique ſonant: an quidquam horum negari poteſt? D. Nullo modo. M. Cum ergo ſyllabæ inter ſe conferuntur, motus quidam inter ſe conferuntur, in quibus poſſint numeri quidam temporis menſura diuturnitatis inquiri. D. Ita eſt. M. Num igitur poteſt ſibi una ſyllaba comparari? Nam omnem comparationem, niſi tu aliud putes, ſingularitas fugit. D. Nihil puto aliud. M. Quid una uni, aut una vel duæ duabus vel tribus, & deinceps in pluribus, quin poſſint ſibimet conferri, num negas? D. Quis hoc negaverit? M. Rurſus hoc vide, quamlibet ſyllabam brevem minimeque diu pronuntiatam, & mox ut eruperit deſinentem, occupare tamen in tempore aliquid ſpatii, & habere quamdam morulam ſuam. D. Video neceſſe eſſe quod dicis. M. Dic nunc, unde numerum exordiamur. D. Ab uno ſcilicet. M. Non abſurde igitur hoc in tempore quaſi minimum ſpatii, quod brevis obtinet ſyllaba, unum tempus veteres vocaverunt: a brevi enim ad longam progredimur. D. Verum eſt. M. Sequitur jam, ut illud quoque animadvertas, quoniam ut in numeris ab uno ad duo eſt prima progreſſio, ita in ſyllabis, qua ſcilicet a brevi ad longam progredimur, longam duplum temporis habere debere: ac per hoc ſi ſpatium quod brevis occupat, recte unum tempus vocatur, ſpatium item quod longa occupat, recte duo tempora nominari. D. Recte prorſus: nam id rationem poſtulare conſentio.

CAPUT IV. Pedes diſſylla. bi.

4. M. AGE nunc collationes ipſas videamus: nam una brevis ſyllaba ad unam brevem ſyllabam quæro quam rationem tibi habere videatur, vel hi motus inter ſe quid vocentur. Meminiſti enim, niſi fallor, in ſuperiore ſermone nos omnibus motibus, qui inter ſe aliqua numeroſitate conveniunt, impoſuiſſe vocabula. D. Æquales eos memini nominatos: tantumdem enim ad ſeſe habent temporis. M. Sed iſtam collationem ſyllabarum qua ſibi jam conferuntur ut habeant ad ſe aliquos numeros, num cenſes ſine vocabulo eſſe relinquendam? D. Non puto. M. Atqui ſcias, veteres pedem nuncupaſſe talem collationem ſonorum. Sed quouſque pedem progredi ratio ſinat, diligenter advertendum eſt. Quamobrem jam dic etiam, brevis & longa ſyllaba qua ſibi ratione conferuntur. D. Opinor, ex illo genere numerorum, quos complicatos vocavimus, iſtam collationem manare: ſi quidem in ea ſimplum ad duplum collatum eſſe video, id eſt, unum tempus brevis ſyllabæ ad duo tempora longæ ſyllabæ. M. Quid ſi ita ordinentur, ut prius longa, deinde brevis ſyllaba pronuntietur, num quia ordo mutatus eſt, ideo complicatorum numerorum ratio non manet? nam ut in illo pede ſimplum ad duplum, ita in iſto duplum ad ſimplum invenitur. D. Ita eſt. M. Quid, in pede duarum longarum, nonne duo tempora duobus temporibus conferuntur? D. Manifeſtum eſt. M. Ex qua ergo ratione ducitur iſta collatio? D. Ex eorum ſcilicet qui æquales appellati ſunt.

5. M. Age nunc dic mihi, ex quo a duabus brevibus orſi ad duas ſyllabas longas pervenimus, quot pedum collationes tractaverimus. D. Quatuor: nam primo de duabus brevibus dictum eſt, ſecundo de brevi & longa, tertio de longa & brevi, quarto de duabus longis. M. Num poſſunt eſſe plures quam quatuor, cum duæ ſyllabæ ſibimet conferuntur? D. Nullo modo: nam cum ſyllabæ hunc modum acceperint, ut brevis unum tempus, longa duo habeat, cumque ſyllaba omnis aut brevis aut longa ſit, quo pacto ſibi poſſunt duæ ſyllabæ comparari atque copulari, ut pedem faciant, niſi aut brevis & brevis ſit, aut brevis & longa, aut longa & brevis, aut longa & longa? M. Dic etiam quot habeat tempora binarum ſyllabarum minimus pes, quot item maximus. D. Duo ille, iſte quatuor. M. Videſne ut progreſſio niſi uſque quaternarium numerum fieri non potuerit, ſive in pedibus, ſive in temporibus? D. Video plane, & recordor rationem progreſſionis in numeris atque illam vim hic etiam ineſſe ſentio cum

magna

magna animi voluptate. M. Nonne ergo censes, cum pedes syllabis constent, id est, distinctis & quasi articulatis motibus qui sunt in sonis, syllabæ autem tendantur temporibus, oportere fieri etiam usque ad quatuor syllabas progressionem pedis, sicut jam factam usque ad quaternarium numerum, & ipsorum pedum & temporum cernis? D. Ita plane ut dicis sentio, & hoc videri perfectæ rationi cognosco, & debitum flagito.

CAPUT V. Pedes trisyllabi

6. M. AGE nunc ergo prius, ut ordo ipse postulat, ternarum syllabarum pedes quot esse possint, videamus, sicut binarum quatuor esse comperimus. D. Ita fiat. M. Meministi ab una brevi syllaba, id est, unius temporis istam nos inchoasse rationem, & cur ita oporteret satis intellexisse. D. Memini ab illa lege numerandi, quod ab uno incipimus, quod principium numerorum est, placuisse nobis non oportere discedere. M. Cum igitur in pedibus binarum syllabarum ille sit primus qui duabus brevibus constat, cogebat enim ratio uni tempori prius unum tempus jungi, quam duo, quem tandem arbitraris in pedibus ternarum syllabarum primum esse debere? D. Quem, nisi eum qui a tribus brevibus confit? M. Et ille quot temporum est? D. Trium scilicet. M. Quomodo ergo hujus partes sibi conferuntur? Nam omnem pedem propter illam numerorum collationem duas habere partes, quæ sibimet aliqua ratione conferantur, necesse est, idque superius egisse nos memini: sed numquid possumus hunc trium brevium syllabarum pedem in duas æquales partes dividere? D. Nullo modo. M. Quomodo ergo dividitur? D. Nihil aliud video, nisi ut prima pars habeat unam syllabam, secunda duas; aut prima duas, secunda unam. M. Dic etiam de qua regula numerorum sit? D. De complicatorum genere esse cognosco.

7. M. Age nunc, illud adtende, tres syllabæ in quibus est una longa, ceteræ breves, quotiens variari possint, id est, quot pedes facere, & responde si inveneris. D. Unum pedem video esse, qui longa & duabus brevibus constet: aliud non intelligo. M. Idemne solus tibi videtur habere unam in tribus longam, qui eam primo habet loco? D. Nullo pacto istud putaverim, cum possint duæ breves priores esse, longa ultima. M. Considera, utrum sit aliquid tertium. D. Est plane: nam hæc longa etiam in medio duarum brevium collocari potest. M. Vide etiamne sit aliquid quartum. D. Omnino non potest. M. Potesne jam respondere, tres syllabæ habentes in se unam longam & duas breves, quotiens variari possint, id est, quot pedes facere? D. Possum sane: nam ter sunt variatæ, & tres fecerunt pedes. M. Quid, isti tres pedes quomodo sint ordinandi jamne ipse colligis, an ad hoc etiam minutatim es perducendus? D. Displicet enim tibi ordo ille quo ipsam varietatem comperi? nam primo adverti unam longam & duas breves, deinde duas breves & unam longam, postremo brevem & longam & brevem. M. Itane vero tibi non displiceat qui sic ordinat, ut a primo ad tertium veniat, a tertio ad secundum; ac non potius a primo ad secundum, & deinde ad tertium? D. Displicet prorsus: sed quid hic tandem tale advertisti rogo. M. Cum ideo in hac tripartita differentia illum pedem primum posueris, qui primo loco habet longam, quia sensisti unitatem ipsam longæ syllabæ principatum tenere (si quidem ipsa ibi una est); & propterea eam debere ordinem gignere, ut ille sit primus pes ubi prima ipsa est: simul etiam videre debuisti eum esse secundum ubi ipsa secunda est, eum tertium ubi eadem tertia est: an adhuc in illa sententia manendum putas? D. Immo eam sine dubitatione condemno: hunc enim esse meliorem ordinem, vel potius hunc esse ordinem, quis non assentiatur? M. Nunc ergo dic qua numerorum regula isti quoque dividantur pedes, eorumque sibi partes conferantur. D. Primum & postremum æquali regula dividi video, quia & ille in longam & duas breves, & iste in duas breves & longam dividi potest, ut singulæ partes habeant bina tempora, & ob hoc sint æquales. In secundo autem quoniam mediam habet longam syllabam, sive priori sive posteriori parti tribuatur, aut in tria & unum, aut in unum & tria tempora dividitur: ac per hoc in ejus divisione complicatorum numerorum ratio valet.

8. M. Volo mihi jam dicas per te ipse si potes, post istos qui a nobis tractati sunt, quos pedes ordinandos putes. Tractati enim sunt primo binarum syllabarum quatuor, quorum ordo ductus est a numerorum ordine, ut a brevibus syllabis ordiremur. Deinde jam productiores ternarum syllabarum pedes tractandos suscepimus, & quod facile erat ex superiore ratione, a tribus brevibus orsi sumus. Quid deinde sequebatur, nisi ut una longa cum duabus brevibus quot formas ederet videremus? Visum est; & tres pedes post illum primum, ita ut oportebat, ordinati sunt. Qui deinceps consequantur nonne per te ipsum videre jam debes, ne omnia minutissimis interrogatiunculis eruamus? D. Recte dicis: nam quis non videat eos jam sequi, in quibus una brevis sit, ceteræ longæ; cui brevi, quia una est, cum superiore ratione principatus tribuatur, primus erit profecto in his ubi prima est, secundus ubi secunda, tertius ubi tertia, quæ etiam ultima est. M. Cernis, ut opinor, quibus etiam rationibus dividantur, ut sibi eorum partes conferri queant. D. Cerno prorsus: nam ille qui ex una brevi & duabus longis constat, dividi non potest, nisi ita ut prior pars habeat tria tempora, quæ continet brevem & longam: posterior duo, quæ uni longæ insunt. Hic autem tertius in eo quidem priori par est, quod unam patitur divisionem: in eo autem dissimilis, quod cum ille in tria & duo, iste in duo & tria tempora secatur, Nam longa syllaba, quæ primam tenet partem, duobus temporibus tenditur: restat longa & brevis, quod est trium temporum spatium. At vero medius, qui habet brevem syllabam mediam, geminam potest partitionem pati, quia eadem brevis & priori & posteriori parti tribui potest, idcirco aut in duo & tria, aut in tria & duo dividitur tempora: quamobrem sesquatorum numerorum ratio tres istos possidet pedes. M. Omnesne jam trium syllabarum pedes consideravimus, an aliquid restat? D. Unum reliquum video, qui ex tribus longis constat. M. Tracta ergo etiam hujus divisionem. D. Una syllaba & duæ, aut duæ atque una hujus divisio est, tempora scilicet duo & quatuor, aut quatuor & duo, quare complicatorum numerorum ratione istius pedis sibi partes conferuntur.

CAPUT VI. Pedes tetrasyllabi.

9. M. NUNC quaternarum syllabarum pedes consequenter atque ordine videamus, & ipse jam dic quem primum horum esse oporteat, addita etiam ratione divisionis ejus. D. Scilicet quatuor brevium, qui dividitur in duas binarum syllabarum partes, æqualium ratione numerorum duo & duo tem-

tempora poſſidentes. M. Tenes; jam itaque perge ipſe, & perſequere cetera. Nihil enim opus eſſe jam puto te per ſingula interrogari, cum ſit una ratio demendi deinceps breves ſyllabas, & pro his longas ſubjiciendi, donec ad omnes longas veniatur, & cum demuntur breves, longæque ſubduntur, quas varietates faciant, & quot pedes gignant conſiderandi, ea ſcilicet ſyllaba principatum ordinis retinente, quæ una fuerit inter ceteras vel longa vel brevis: in his enim omnibus jam ſuperius es exercitatus. Ubi autem duæ breves ſunt & duæ longæ, quod in præcedentibus non erat, quas cenſes principatum habere debere? D. Jam hoc quoque manifeſtum eſt de ſuperioribus: ſi quidem magis tenet unitatem brevis ſyllaba quæ unum habet tempus, quam longa quæ duo. Et propterea in omni capite atque principio eum pedem conſtituimus qui ex brevibus conſtat.

10. M. Nihil igitur te impedit, quin omnes iſtos perſequaris pedes audiente ac judicante me, non interrogante. D. Faciam ſi potero: nam primo de quatuor brevibus primi pedis, brevis una detrahenda eſt, & pro ea longa ponenda in primo loco propter unitatis dignitatem. Hic autem pes dividitur bis, aut in longam & tres breves, aut in longam & brevem & duas breves; id eſt, aut in duo & tria, aut in tria & duo tempora. Secundo autem loco poſita longa facit alium pedem, qui uno modo recte dividitur in tria ſcilicet & duo tempora, ut prior pars teneat brevem & longam, poſterior duas breves. Porro tertio loco conſtituta longa facit eum pedem, qui rurſus uno modo rite dividitur, ſed ita ut prior pars habeat duo tempora in duabus brevibus ſyllabis, poſterior tria in longa & brevi. Quartum pedem facit longa ultima, qui duobus modis dividitur, ut ille ubi prima eſt: nam vel in duas breves & brevem ac longam, vel in tres breves & longam partiri eum licet; in duo ſcilicet & tria, aut in tria & duo tempora. Omnes autem iſti quatuor pedes, ubi cum tribus brevibus varie longa collocatur, ſeſquatorum numerorum ratione partes ſuas ad ſe collatas habent.

11. Sequitur ut de quatuor brevibus duabus detractis, pro his duas longas ſubjiciamus, videamuſque quot formas ac pedes, cum breves ac longæ binæ ſint, poſſint edere. Primo igitur video duas breves & duas longas eſſe ponendas, quod a brevibus rectius exordium ſit. Hic autem pes habet duplicem diviſionem: aut enim in duo & quatuor, aut in quatuor & duo dividitur tempora; ut aut duæ breves priorem partem teneant, & poſteriorem duæ longæ, aut ut priorem duæ breves & longa, poſteriorem autem longa quæ reliqua eſt. Fit alius pes, cum duæ iſtæ breves quas in capite poſueramus, ita ut ordo ipſe poſtulat, in medio fuerint collocatæ, & eſt hujus pedis diviſio in tria & tria tempora: nam priorem partem occupant longa & brevis, poſteriorem brevis & longa. Cum autem ponuntur in ultimo, nam hoc ſequitur, faciunt pedem geminæ diviſionis, cujus aut prior pars habeat duo tempora in una longa, poſterior quatuor in longa & duabus brevibus; aut prior quatuor in duabus longis, poſterior in duabus brevibus duo. Horum autem trium pedum partes, quod ad primum & tertium adtinet, complicatorum numerorum ratione ſibi comparantur; medius æquales eas habet.

12. Jam deinceps iſtæ duæ breves quæ conjunctæ ponebantur, disjunctæ ponendæ ſunt: quarum minima disjunctio eſt, a qua etiam incipiendum, ut unam ſyllabam longam inter ſe habeant; maxima, ut duas. Sed cum una eſt inter eas, duobus modis fit, & duo pedes gignuntur. Prior autem eſt horum modorum, ut in capite brevis ſit, deinde longa, inde brevis & longa quæ reliqua eſt. Alter modus eſt, ut in ſecundo & in ultimo ſint breves, in primo & tertio loco longæ: ita erit longa & brevis, & longa & brevis. Maxima vero illa disjunctio eſt, cum duæ longæ in medio ſunt, brevium autem una in primo, altera in extremo loco. Et dividuntur ij tres pedes, in quibus breves disjunctæ ponuntur, in tria & tria tempora, id eſt, primus horum in brevem & longam, & brevem ac longam; ſecundus in longam ac brevem, & longam ac brevem; tertius in brevem ac longam, & longam ac brevem. Ita fiunt ſex pedes duabus brevibus & duabus longis ſyllabis varie inter ſe, quoad poſſunt, locatis.

13. Reſtat ut de quatuor brevibus detrahantur tres, & pro his tres longæ conſtituantur; erit una brevis, & quia una brevis in capite, quam tres longæ conſequentur, facit alium pedem, ſecundo loco poſita ſecundum, tertium tertio, quartum quarto. Quorum quatuor, duo primi in tria & quatuor tempora dividuntur, duo autem poſteriores in quatuor & tria, & omnes ſeſquatorum ratione numerorum partes ſibi collatas habent: nam prior pars primi eſt brevis & longa, tenens tria tempora; poſterior duæ longæ in quatuor temporibus. Secundi prior pars eſt longa & brevis, ergo tria tempora; poſterior duæ longæ, quatuor tempora. Tertius priorem partem habet in duabus longis, quatuor temporibus; poſteriorem ejus partem brevis & longa obtinet, id eſt, tria tempora. Quarti priorem partem ſimiliter faciunt duæ longæ, quatuor temporum; & poſteriorem longa & brevis, tribus temporibus. Reliquus pes eſt quatuor ſyllabarum, ubi omnes auferuntur breves; ut quatuor longis pes conſtet. Hic in duas & duas longas ſecundum æquales numeros, id eſt, in quatuor & quatuor videlicet dividitur tempora. Habes quod per me ipſum explicari voluiſti: perge jam rogando perſequi cetera.

CAPUT VII. Verſus certo pedum, ut pes ſyllabarum numero conſtat.

14. M. FACIAM: ſed ſatiſne conſideraſti progreſſionem iſtam uſque ad quaternarium numerum, quæ in ipſis numeris demonſtrata eſt, quantum in his etiam pedibus valet? D. Ita ſane in his ut in illis hanc progrediendi rationem probo. M. Quid illud, nonne ut contextis ſyllabis pedes facti ſunt, ita etiam contextis pedibus aliquid fieri poſſe exiſtimandum eſt, quod jam neque ſyllabæ neque pedis nomine cenſeatur? D. Omnino exiſtimo. M. Quid tandem id putas eſſe? D. Verſum arbitror. M. Quid ſi perpetuo contexere quiſpiam pedes aliquos velit, ita ut eis modum ac finem non imponat, niſi aut defectus vocis, aut aliquis alius caſus interpellans, aut temporis ratio ad aliud aliquid tranſeundi; etiamne verſus a te nominabitur, habens vel viginti vel triginta vel centum etiam, ſive amplius pedes, ut voluerit ac potuerit ille, qui eos quamlibet longa perpetuitate contexit? D. Non ita eſt: neque enim aut ubi pedes quoslibet quibuslibet permixtos animadvertero, aut per infinitam longitudinem multos connexos, verſum appellabo: ſed & genus & numerum pedum, id eſt, qui & quot pedes verſum conficiant aliqua diſciplina conſequi, & ex ea judicare potero, utrum verſus aures meas pepulerit. M. At hæc quæcumque eſt diſciplina verſibus regulam & modum non utique ut libitum eſt, ſed aliqua ratione conſtituit.

tuit. D. Non enim aliter, si quidem disciplina est, aut oportebat, aut poterat. M. Hanc ergo rationem investigemus & assequamur, si placet: nam si auctoritatem solam intueamur, is erit versus, quem versum dici voluit Asclepiades nescio qui, aut Archilochus, poetæ scilicet veteres, aut Sappho poetria, & ceteri, quorum etiam nominibus versuum genera vocantur, quæ primi animadvertentes cecinerunt. Nam & Asclepiadæus versus dicitur, & Archilochius, & Sapphicus, & alia sexcenta auctorum vocabula Græci versibus diversi generis indiderunt. Ex quo non absurde cuipiam videri potest, quod si quis ut volet pedes, quot volet, & quos volet ordinaverit, quia nemo ante ipsum hunc ordinem ac mensuram pedibus constituerit, recte ac jure conditor novi generis versuum propagatorque dicetur. Aut si hæc licentia intercluditur homini, cum conquestione quærendum est quid tandem illi meruerunt, si nullam rationem secuti, connexionem pedum quos illis connectere placuit, versum appellari, haberique fecerunt: an tibi aliter videtur? D. Ita vero est ut dicis, & prorsus assentior, ratione potius quam auctoritate versum esse generatum, quam peto jamjamque videamus.

CAPUT VIII. Varia pedum nomina.

15. M. VIDEAMUS ergo qui pedes sibimet copulandi sint, deinde quid his copulatis fiat, non enim versus sit solus, postremo de versus tota ratione tractabimus. Sed num censes commode ista nos posse persequi, nisi pedum nomina teneamus? Quamquam hoc ordine a nobis digesti sint, ut possint ipsius sui ordinis nominibus nuncupari: dici enim potest, primus, secundus, tertius, atque hoc modo ceteri. Sed quia NON SUNT contemnenda vetusta vocabula, nec facile a consuetudine recedendum, nisi quæ rationi adversatur, utendum est his nominibus pedum quæ Græci instituerunt, & nostri jam utuntur pro latinis: quæ plane ita usurpemus, ut non quæramus origines nominum. Multum enim habet ista res loquacitatis, utilitatis parum. Neque enim eo minus utiliter in loquendo appellas panem, lignum, lapidem, quod nescis cur hæc ita sint appellata. D. Ita prorsus ut dicis sentio.

M. [a] Primus pes vocatur pyrrhichius, ex duabus brevibus, temporum duum, ut *fuga*.

Secundus, Jambus, ex brevi & longa, ut *parens*, temporum trium.

Tertius, Trochæus, vel Chorius, ex longa & brevi, ut *meta*, temporum trium.

Quartus, Spondeus, ex duabus longis, ut *æstas*, temporum quatuor.

Quintus, Tribrachus, ex tribus brevibus, ut *macula*, temporum trium.

Sextus, Dactylus, ex longa & duabus brevibus, ut *Mænalus*, temporum quatuor.

Septimus, Amphibrachus, ex brevi & longa & brevi, ut *carina*, temporum quatuor.

Octavus, Anapæstus, ex duabus brevibus & longa, ut *Erato*, temporum quatuor.

Nonus, Bacchius, ex brevi & duabus longis, ut *Achates*, temporum quinque.

Decimus, Creticus vel Amphimacrus, ex longa & brevi & longa, ut *insulæ*, temporum quinque.

Undecimus, Palimbacchius, ex duabus longis & brevi, ut *natura*, temporum quinque.

Duodecimus, Molossus, ex tribus longis, ut *Æneas*, temporum sex.

Decimus-tertius, Proceleumaticus, ex quatuor brevibus, ut *avicula*, temporum quatuor.

Decimus-quartus, Pæon primus, ex prima longa & tribus brevibus, ut *legitimus*, temporum quinque.

Decimus-quintus, Pæon secundus, ex secunda longa & tribus brevibus, ut *colonia*, temporum quinque.

Decimus-sextus, Pæon tertius, ex tertia longa & tribus brevibus, ut *Menedemus*, temporum quinque.

Decimus-septimus, Pæon quartus, ex quarta longa & tribus brevibus, ut *celeritas*, temporum quinque.

Decimus-octavus, Jonicus a minore, ex duabus brevibus & duabus longis, ut *Diomedes*, temporum sex.

Decimus-nonus, Choriambus, ex longa & duabus brevibus & longa, ut *armipotens*, temporum sex.

Vigesimus, Ionicus a majore, ex duabus longis & duabus brevibus, ut *Junonius*, temporum sex.

Vigesimus-primus, Diiambus, ex brevi & longa & brevi & longa, ut *propinquitas*, temporum sex.

Vigesimus-secundus, Dichorius vel Ditrochæus, ex longa & brevi, & longa & brevi, ut *cantilena*, temporum sex.

Vigesimus-tertius, Antispastus, ex brevi & duabus longis & brevi, ut *Saloninus*, temporum sex.

Vigesimus-quartus, Epitritus primus, ex prima brevi & tribus longis, ut *sacerdotes*, temporum septem.

Vigesimus-quintus, Epitritus secundus, ex secunda brevi & tribus longis, ut *conditores*, temporum septem.

Vigesimus-sextus, Epitritus tertius, ex tertia brevi & tribus longis, ut *Demosthenes*, temporum septem.

Vigesimus-septimus, Epitritus quartus, ex quarta brevi & tribus longis, ut *Fescenninus*, temporum septem.

Vigesimus-octavus, Dispondeus, ex quatuor longis, ut *oratores*, temporum octo.

16. D. HABEO ista. Nunc differe qui sibi pedes copulentur. M. Judicabis hoc facile, si æqualitatem ac similitudinem inæqualitati ac dissimilitudini præstantiorem esse judicas. D. Neminem esse arbitror, qui non ita judicet. M. Hanc ergo prius maxime in contexendis pedibus sequi oportet, nec ab ea omnino deviandum, nisi cum aliqua caussa justissima est. D. Assentior. M. Non igitur dubitabis pyrrhichios sibimet pedes contexere, nec iambos, nec trochæos qui etiam chorii nominantur, nec spondæos, atque ita ceteros sui generis profecto sibimet sine ulla dubitatione copulabis: est enim summa æqualitas, cum ejusdem generis & nominis pedes sese consequuntur: an tibi non videtur? D. Nullo modo mihi aliter videri potest. M. Quid, illud nonne approbas, alios aliis pedes æqualitate servata esse miscendos? Quid enim auribus potest jocundius esse, quam cum & varietate mulcentur, nec æqualitate fraudantur? D. Satis probo. M. Num censes alios æquales habendos pedes, nisi qui ejusdem mensuræ sunt? D. Ita existimo. M. Quid, ejusdem mensuræ putandine sunt, nisi qui temporis tantumdem occupant? D. Verum est. M. Quos ergo inveneris pedes totidem temporum, sine aurium

CAPUT IX. De pedis structura.

a Libri veteres absque explicatione & exemplo ullo sic pedes recensent: *Primus pes vocatur Pyrrhichius, Secundus Jambus, Tertius* &c. scriptumque constanter præferunt *spondius, dispondius, pæan*, pro, *spondeus, dispondeus, pæon*. Item pro, *tribrachus, & amphibrachus*, habent aliquoties, *tribrachys & amphibrachys*.

offenſione contexes. D. Video eſſe conſequens.

CAPUT X. Amphibrachus nec per ſe nec aliis mixtus verſum conficit.

17. M. RECTE quidem: ſed adhuc nonnihil quæſtionis res habet. Nam cum amphibrachus pes quatuor ſit temporum, negant eum quidam poſſe miſceri vel dactylis vel anapæſtis vel ſpondeis vel proceleumaticis, nam hi ſunt omnes quaternorum temporum pedes: & non ſolum iſtis eum negant poſſe miſceri, ſed nec ex ipſo ſolo repetito & ſibimet connexo, recte & quaſi legitime procedere numerum putant. Quorum opinionem conſiderare nos oportet, ne quid habeat rationis, quod ſequi & approbare conveniat. D. Cupio atque aveo prorſus audire quid afferant. Non enim parum me movet, cum duodetriginta pedes ſint, quos ratio perſecuta eſt, hunc ſolum excludi a continuatione numerorum, cum tantum ſpatii teneat in tempore quantum dactylus & alii quos pares enumeraſti, quos connectere nemo prohibetur. M. Atqui opus eſt, ut hoc diſpicere valeas, conſiderare ceteros pedes, quemadmodum ſibimet eorum partes conferantur: ita enim videbis huic uni quiddam accidere novum ac ſingulare, ut non fruſtra minime adhibendus ad numeros judicatus ſit.

18. Sed hoc nobis conſiderantibus, opus eſt hæc duo nomina mandare memoriæ, levationem & poſitionem. In plaudendo enim quia levatur & ponitur manus, partem pedis ſibi levatio vindicat, partem poſitio. Partes autem pedum dico illas, de quibus ſuperius, cum eos ordine perſequeremur, ſatis dictum eſt. Quocirca ſi hoc probas, incipe recenſere breviter menſuras partium in omnibus pedibus, ut quid huic uni de quo agitur proprium acciderit, noveris. D. Video primum pyrrhichium tantum habere in levatione, quantum in poſitione. Spondeus quoque, dactylus, anapæſtus, proceleumaticus, choriambus, diiambus, dichorius, antiſpaſtus, diſpondeus, eadem ratione dividuntur: nam tantumdem temporis in his ponit plauſus, quantum levat. Video ſecundum iambum ſimpli & dupli habere rationem; quam rationem cerno & in chorio & in tribracho & moloſſo, & in utroque ionico. Jam hujus amphibrachi levatio & poſitio, nam ipſa mihi ex ordine occurrit, cui pares ceteros quæram, ſimpli & tripli ratione conſtat. Sed non invenio prorſus alium deinceps, cujus ſibi partes tanto intervallo conferantur. Nam cum eos conſidero in quibus una brevis eſt & duæ longæ, id eſt bacchium, creticum, & palimbacchium, ſeſquialteri numeri ratione levationem ac poſitionem in his fieri video. Eadem ratio eſt & in iis quatuor, in quibus una longa eſt & tres breves, qui quatuor pæones ex ordine nominantur. Reliqui ſunt quatuor epitriti ſimiliter ex ordine nuncupati, quorum levationem ac poſitionem ſeſquitertius numerus continet.

19. M. Num igitur parum tibi juſta cauſſa videtur eſſe, cur iſte * pes ad ſeriem numeroſam vocum non admittatur, quod ſolius partes tam longe a ſe differant, ut una ſimpla ſit, alia tripla? Vicinitas enim quædam partium tanto eſt approbatione dignior, quanto eſt proxima æqualitati. Itaque illa regula numerorum cum ab uno uſque ad quatuor progredimur, nihil unicuique eſt ſe ipſo propinquius. Quare illud in primis approbandum eſt in pedibus, cum tantumdem habent partes adinvicem: deinde copulatio ſimpli & dupli eminet in uno & duobus: ſeſquialtera vero copulatio in duobus & tribus apparet: jam ſeſquitertia tribus & quatuor. Simplum vero & triplum quamquam com-

* Amphibrachus.

A plicatorum numerorum lege teneatur, non tamen in ordine illo ſibimet cohæret: non enim poſt unum tria numeramus, ſed ab uno ad ternarium numerum binario interpoſito pervenitur. Hæc ratio eſt qua excludendus judicatur amphibrachus pes ab ea copulatione de qua quæſivimus, quæ ſi abs te probatur, cetera videamus. D. Probatur ſane: nam manifeſtiſſima atque certiſſima eſt.

CAPUT XI. Pedum ratio ionicis mixtura.

20. M. CUM ergo placeat quoquo modo ſe in ſyllabis habeant, tamen ſi ejuſdem ſpatii ſint in tempore, B recte ſibi & ſine detrimento æqualitatis pedes poſſe miſceri, excepto dumtaxat amphibracho; quæri non immerito poteſt, utrum recte miſceantur, qui quamquam ſint æquales tempore, non eadem tamen percuſſione concordant, quæ levatione ac poſitione partes pedis ſibimet confert. Nam dactylus & anapæſtus & ſpondeus non ſolum æqualium temporum ſunt, ſed etiam percutiuntur æqualiter: in omnibus enim tantum levatio, quantum poſitio ſibi vindicat. Itaque hi ſibi miſcentur juſtius quam quilibet ionicus ceteris ſex C temporum pedibus. Uterque quippe ionicus ad ſimplum & duplum percutitur, duo ſcilicet tempora quatuor temporibus conferens. His moloſſus etiam in hac re congruit. Ceteri vero ad tantumdem; nam in his levationi ac poſitioni terna tempora tribuuntur. Ergo tametſi omnes legitime feriantur, nam & illi tres ſimpli & dupli ratione, & alii quatuor æquis partibus feriuntur, tamen quia plauſum inæqualem facit iſta permixtio, haud ſcio an jure repudietur: niſi quid habes ad hæc. D. Proclivior ſum in iſtam ſententiam, D Nam inæqualis plauſus quomodo ſenſum non offendat ignoro: ſi autem offendit, non utique id poteſt ſine vitio hujus permixtionis accidere.

21. M. Atqui ſcias veteres miſcendos judicaſſe iſtos pedes, & horum mixtione verſus compoſitos condidiſſe. Sed ne te auctoritate premere videar, accipe aliquid horum verſuum, & vide utrum offendat auditum. Si enim non modo non offenderit, ſed etiam delectaverit, nulla erit ratio hujus mixtionis improbandæ. Verſus autem ii ſunt quos advertas volo.

Terentianus.

E *At conſona quæ ſunt, niſi vocalibus aptes,*
Pars dimidium vocis opus proferet ex ſe:
Pars muta ſoni comprimet ora molientum:
Illis ſonus obſcurior impeditiorque,
Utrumque tamen promitur ore ſemicluſo.

Satis eſſe arbitror ad judicandum id quod volo. Quare dic quæſo utrum nihil tuas aures numerus iſte permulſerit? D. Immo nihil mihi videtur currere ac ſonare feſtivius. M. Conſidera igitur pedes, invenies profecto cum ſint quinque verſus, duos primos ſolis ionicis F currere, tres poſteriores habere admixtum dichorium, cum omnes omnino ſenſum noſtrum communi æqualitate delectent. D. Jam hoc animadverti, & facilius te pronuntiante. M. Quid ergo dubitamus conſentire veteribus non eorum auctoritate, ſed ipſa jam ratione victi, qui cenſent eos pedes qui ejuſdem temporis ſunt rationabiliter poſſe miſceri, ſi habeant legitimam, quamvis diverſam percuſſionem? D. Cedo jam prorſus: nam me ille ſonus quidquam contradicere non ſinit.

CAPUT XII. Pedes ſex temporum.

22. M. INTENDE item in iſtos verſus,

Volo tandem tibi parcas, labor eſt in chartis:
Et apertum ire per auras animum permittas.
Placet hoc: nam ſapienter remittere interdum
Aciem rebus agendis decenter intentam.

D. Etiam

D. Etiam hoc ſatis eſt. M. Præſertim cum iſti verſus A ſint inconditi, quos neceſſitate ad tempus fabricatus ſum. Verumtamen & in iis quatuor requiro judicium ſenſus tui. D. Quid aliud & hic poſſum dicere, quam pulcre illos congruenterque ſonuiſſe? M. Sentiſne etiam duos ſuperiores altero jonico conſtare qui dicitur a minore, duos autem poſteriores diiambum habere permixtum? D. Et hoc te pronuntiando inſinuante perſenſi. M. Quid, illud nonne te movet quod in illis Terentiani verſibus jonico ei qui a majore dicitur, dichorius: in iis autem noſtris alteri jonico qui a minore nomina- B tur, diiambus mixtus eſt? an nihil intereſſe arbitraris? D. Immo intereſt, & videor mihi rationem ipſam videre: nam quoniam jonicus a majore a duabus incipit longis, eum ſibi potius copulandum poſcit, ubi longa prima eſt, id eſt dichorium. Diiambus vero quod incipit a brevi, congruentius alteri miſcetur jonico a duabus brevibus incipienti.

23. M. Bene intelligis, quare hoc quoque tenendum eſt, iſtam etiam congruentiam, excepta æqualitate temporum in pedibus miſcendis aliquantum valere C oportere: non enim plurimum, ſed tamen nonnihil valet. Nam pro omni pede ſex temporum, omnem pedem ſex temporum poni poſſe, ita ſenſu interrogato judices licet, primum moloſſi exemplum ſit nobis, *virtutes*: jonici a minore, *moderatas*: choriambi, *percipies*: jonici a majore, *concedere*: diiambi, *benignitas*: dichorii, *civitaſque*: antiſpaſti, *volet juſta*. D. Habeo iſta. M. Contexe igitur iſta omnia atque pronuntia, vel me potius pronuntiante accipe, quo ad judicandum liberior ſenſus vacet. Nam ut continuati numeri æqualitatem, ſine D ulla offenſione aurium tibi inſinuem, hoc totum contextum ter pronuntiabo, quod ſatis eſſe non dubitaverim. *Virtutes moderatas percipies, concedere benignitas civitaſque volet juſta. Virtutes moderatas percipies, concedere benignitas civitaſque volet juſta. Virtutes moderatas percipies, concedere benignitas civitaſque volet juſta.* Num forte aliquid in hoc pedum curſu aures tuas æqualitate aut ſuavitate fraudavit? D. Nullo modo. M. Delectavitne aliquid? quamquam hoc quidem conſequens eſt in hoc genere, ut delectet omne quod non offenderit. D. Non poſſum aliter me dicere affectum, quam videtur tibi. M. Probas ergo omnes iſtos pedes ſenum temporum recte ſibi poſſe copulari aut miſceri. D. Probo.

CAPUT XIII. Ordo pedum quomodo mutetur concinne.

24. M. NIHILNE formidas, ne quis arbitretur tam æqualiter iſtos pedes hoc ordine collocatos ſonare potuiſſe: ſi autem ordinem permutes, non idem poſſe? D. Nonnihil quidem affert, ſed experiri non eſt difficile. M. Iſtud ergo facito cum vacabit, non aliter invenies quam ſenſum tuum multiformi varietate & una æqua- F litate mulceri. D. Faciam; quamquam hoc exemplo nemo eſt qui non prævideat neceſſario id eventurum. M. Recte exiſtimas: ſed quod ad propoſitum pertinet, admoto plauſu iſta percurram, ut de hoc quoque dijudicare poſſis utrum aliquid, an nihil claudicet: atque ut ſimul aliquid experiaris de commutatione illius ordinis, quam nihil claudicationis illaturam eſſe prædiximus, jam nunc ipſum ordinem muta, & ut libitum eſt, eoſdem pedes collocatos aliter atque a me collocati ſunt, perſonandos mihi plaudendoſque permitte. D. Primum volo eſſe jonicum a minore, ſecundum jonicum a majore, tertium choriambum, quartum diiambum, quintum antiſpaſtum, ſextum dichorium, ſeptimum moloſſum. M. Intende ergo & aurem in ſonum, & in plauſum oculos: non enim audiri, ſed videri opus eſt plaudentem manum, & animadverti acriter quanta temporis mora in levatione, quanta in poſitione ſit. D. Totus iſtic ſum, quantum valeo. M. Accipe igitur collocationem illam cum plauſu tuam: *Moderatas, concedere, percipies, benignitas, volet juſta, civitaſque, virtutes*. D. Sentio quidem nequaquam plauſum iſtum claudicare, & tantum levare quantum ponere; ſed vehementer admiror quomodo eo percuti potuerint illi pedes, quorum diviſio ſimpli & dupli ratione conſtat, ſicuti ſunt ambo jonici & moloſſus. M. Quid hic fieri tamen arbitraris, cum in his tria leventur tempora, totidemque ponantur? D. Nihil aliud hic prorſus video quam eam longam ſyllabam, quæ in jonico a majore, & in moloſſo ſecunda, in jonico autem a minore tertia eſt, plauſu ipſo dividi, ut quoniam duo habet tempora, unum inde ſuperiori parti, alterum poſteriori tribuat, atque ita terna tempora levatio poſitioque ſortiantur.

25. M. Nihil hic omnino aliud dici aut intelligi poteſt. Sed cur non etiam ille amphibrachus, quem ab iſta numeroſitate penitus ejiciebamus, hac conditione miſceatur ſpondeo, dactylo, & anapæſto, vel per ſe ipſe a numeroſum aliquid in muſica continuatus efficiat? a Poteſt enim ſimili ratione media quoque pedis ejus ſyllaba, quæ longa eſt, plauſu dividi, ut cum ſingula tempora ſingulis lateribus dederit, non jam unum & tria, ſed bina tempora levatio poſitioque ſibi vindicent, niſi habes aliquid quod reſiſtat. D. Nihil ſane habeo quod dicam, niſi hunc etiam eſſe admittendum. M. Aliquid ergo plaudamus quaternorum temporum pedibus ordinatum atque contextum, quibus iſte commixtus ſit, & eodem modo ſenſu exploremus, utrum nihil imparile offendat. Et ideo adtende in hunc numerum propter judicandi facilitatem cum plauſu tertio repetitum. *Sumas optima, facias honeſta. Sumas optima, facias honeſta. Sumas optima, facias honeſta.* D. Jamjam obſecro parce auribus meis: nam etiam plauſu non admoto, ipſe per E ſe horum pedum curſus in illo amphibracho vehementiſſime claudicat. M. Quid igitur putandum eſt eſſe cauſſæ, ut in hoc fieri non poſſit quod in moloſſo & jonicis potuit? An quoniam in illis æqualia ſunt medio latera? In numero enim pari ubi ſit medium ſuis æquale lateribus, primus ſenarius occurrit. Ergo illi ſenum temporum pedes, quoniam duo tempora in medio poſſident, & bina in lateribus, libenter quodam modo illud medium cecidit in latera, quibus amiciſſima æqualitate conjungitur. Non autem idem fiet in amphibracho, ubi ſunt imparia medio latera, ſi quidem in illis ſingula, in illo duo tempora ſunt. Huc accedit, quod in jonicis & moloſſo medio in latera ſoluto terna fiunt tempora, in quibus rurſum medio b pari paria latera inveniuntur, quod item defit amphibracho. D. Ita res eſt ut dicis: nec immerito amphibrachus in illa ſerie offendit auditum, hi vero etiam delectant.

CAPUT XIV. Qui pedes quibus miſceantur.

26. M. AGE nunc tu per te ab ipſo exordire pyrrhichio, & ſecundum ſupra dictas rationes, quos pedes quibus miſceri oporteat, quantum potes, breviter explica. D. Nullus pyrrhichio: non enim alius invenitur totidem temporum. Jambo poſſet chorius, ſed

a Sic MSS. At Lov. aliæque editiones habent, *numeroſus*.

b In prius editis omittitur *pari*; quam vocem reſtituimus ex MSS. Nec non ex iiſdem paulo infra, *hi vero etiam delectant*; ubi editi habent, *hic vero etiam delectat*.

ſed propter inæqualem plauſum vitandum eſt, quod alter a ſimplo, a duplo alter incipit. Ergo tribrachus utrique accommodari poteſt. Spondeum & dactylum & anapæſtum & proceleumaticum amicos inter ſe atque copulabiles video, non enim tantum temporibus, ſed plauſu etiam ſibi congruunt. Enimvero excluſus amphibrachus, nulla potuit ratione reduci, cui parilitas temporum auxiliari quid, diviſione plauſuque diſcordante non potuit. Bacchio creticum, & pæones primum, ſecundum & quartum. Palimbacchio autem eumdem creticum, & pæones primum & tertium & quartum, in temporibus & plauſu concordare manifeſtum eſt: Ergo cretico & pæonibus primo & quarto, quoniam & a duobus & a tribus temporibus eorum incipere diviſio poteſt, ceteri omnes quinum temporum pedes poſſunt ſine ulla claudicatione copulari. Jam illorum qui ſex temporibus conſtant, omnium inter ſe miram quamdam eſſe concordiam, ſatis diſputatum eſt. Quando quidem illi quoque ab aliis in plaudendo non diſſonant, quos aliter dividi cogit conditio ſyllabarum: tantam vim habet cum medio laterum æqualitas. Porro ſeptenum temporum pedes cum ſint quatuor, qui epitriti nominantur, primum & ſecundum invenio ſibi poſſe copulari: amborum enim diviſio incipit a tribus temporibus, idcirco nec ſpatio temporis nec plauſu diſſident. Rurſus libenter ſibi junguntur tertius & quartus; quia uterque in dividendo incipit a quatuor temporibus, quare & metiuntur & plauduntur æqualiter. Reſtat octo temporum pes qui diſpondeus vocatur, cui ſicut pyrrichio par nullus eſt. Habes a me quod popoſciſti & facere potui. Perge ad reliqua. M. Faciam: ſed poſt tam longum ſermonem reſpiremus aliquantulum, & illorum verſuum meminerimus, quos mihi extemporales paulo ante ipſa laſſitudo ſuggeſſit.

Volo tandem tibi parcas, labor eſt in chartis,
Et apertum ire per auras animum permittas.
Placet hoc: nam ſapienter remittere interdum
Aciem rebus agendis decenter intentam.

D. Placet ſane, ac libenter obtempero.

LIBER TERTIUS.

In quo exponitur quid interſit diſcriminis inter rhythmum, metrum & verſum; tum agitur ſeorſim de rhythmo; ac deinde tractatio de metro inchoatur.

CAPUT I. Rhythmus ac metrum quid.

1. TERTIUS hic ſermo poſtulat, ut quoniam de pedum amicitia quadam concordiaque ſatis dictum eſt, videamus quid ex his contextis continuatiſque gignatur. Quare primum ex te quæro, utrum poſſint copulati ſibi pedes, quos copulari oportet, perpetuum quemdam numerum creare, ubi nullus finis certus appareat: velut cum ſymphoniaci ſcabella & cymbala pedibus feriunt, certis quidem numeris & his qui ſibi cum aurium voluptate junguntur, ſed tamen tenore perpetuo, ita ut ſi tibias non audias, nullo modo ibi notare poſſis quo uſque procurrat connexio pedum, & unde rurſus ad caput redeatur. Velut ſi tu velis centum vel amplius, quo uſque libitum eſt, pyrrichios vel alios qui inter ſe amici ſunt pedes, continua connexione decurrere. D. Jam intelligo, & fieri poſſe concedo quamdam pedum connexionem, in qua certum eſt uſque ad quot pedes progrediendum ſit, atque inde redeundum. M. Num [a] hujus generis eſſe dubitas, cum certam faciendorum verſuum diſciplinam eſſe non neges, & qui verſus te ſemper cum voluptate audiſſe confeſſus ſis? D. Manifeſtum eſt & hoc eſſe, & ab illo ſuperiore genere diſtare.

2. M. Ergo quoniam oportet diſtingui etiam vocabulis ea quæ re ab ſe diſtincta ſunt, ſcias illud ſuperius genus copulationis, rhythmum a Græcis; hoc autem alterum, metrum vocari: latine autem dici poſſent, illud numerus, hoc menſio vel menſura. Sed quoniam hæc apud nos nomina late patent, & cavendum eſt ne ambigue loquamur, commodius utimur græcis. Vides tamen, ut opinor, quam recte utrumque nomen his rebus ſit impoſitum: nam quoniam illud pedibus certis provolvitur, peccaturque in eo ſi pedes diſſoni miſceantur, recte appellatus eſt rhythmus, id eſt numerus: ſed quia ipſa provolutio non habet modum, nec ſtatutum eſt in quoto pede finis aliquis emineat, propter nullam menſuram continuationis non debuit metrum vocari. Hoc autem utrumque habet: nam & certis pedibus curritur, & certo terminatur modo. Itaque non ſolum metrum propter inſignem finem, ſed etiam rhythmus eſt, propter pedum rationabilem connexionem. Quocirca omne metrum rhythmus, non omnis rhythmus etiam metrum eſt. Rhythmi enim nomen in muſica uſque adeo late patet, ut hæc tota pars ejus quæ ad diu & non diu pertinet, rhythmus nominata ſit. Sed de nomine, cum res appareat, non eſſe ſatagendum, & doctis & ſapientibus placuit. An aliquid contradicendum aut dubitandum putas de his, quæ a me dicta ſunt? D. Immo prorſus aſſentior.

3. M. NUNC ergo mecum illud conſidera, utrum ſicut omnis verſus metrum eſt, ita omne metrum etiam verſus ſit. D. Conſidero quidem, ſed quid reſpondeam non invenio. M. Unde id tibi cenſes accidiſſe? an quia de vocabulis quæſtio eſt? Non enim ut de rebus ad diſciplinam pertinentibus, ita de nominibus poſſumus reſpondere interrogati: propterea quia res omnium mentibus communiter ſunt inſitæ; nomina vero, ut cuique placuit, impoſita, quorum vis auctoritate atque conſuetudine maxime nititur: unde etiam eſſe linguarum diverſitas poteſt, rerum autem in ipſa veritate conſtitutarum profecto non poteſt. A me igitur accipe quod ipſe nullo pacto reſpondere poſſes: non verſum ſolum, metrum veteres vocavere. Itaque quod ad te adtinet, vide atque reſponde, non enim jam de nominibus agitur, utrum inter hæc duo aliquid diſtet, quod quidam numerus pedum ita certo fine claudatur, ut nihil ad rem pertineat, ubi ſiat quidam articulus ante quam veniatur ad finem: alius autem non ſolum certo fine claudatur, ſed etiam [b] ante finem

CAPUT II. Quid interſit inter verſum & metrum.

a Lov. *Num certum eſſe dubitas*. At MSS. *Num hujus generis eſſe dubitas*; quomodo etiam editiones Am. & Er. quæ addunt, *& hoc ab illo ſuperiore diſtare concedis*.

b Huc revocavimus ex MSS. iſthæc verba, *ante finem*, quæ in hactenus editis deſunt.

finem certo quodam loco quædam ejus partitio emineat, ut quaſi membris conficiatur duobus. D. Non intelligo. M. Adtende ergo in hæc exempla:

Ite igitur Camænæ
Fonticolæ puellæ,
Quæ canitis ſub antris
Mellifluos ſonores,
Quæ lavitis capillum
Purpureum Hippocrene
Fonte, ubi fuſus olim
Spumea lavit almus
Ora jubis aquoſis
Pegaſus, in nitentem
Pervolaturus æthram.

Cernis profecto quinque ſuperiores verſiculos eodem loco partem orationis habere terminatam, id eſt, in choriambo pede, cui ſubjungitur bacchius, ut verſiculum compleat: (namque hi undecim choriambo & bacchio pedibus conſtant) ceteros vero excepto uno, ſcilicet *Ora jubis aquoſis*, non eodem loco habere terminatam partem orationis. D. Cerno iſtud quidem, ſed quo pertineat non video. M. Eo ſcilicet ut intelligas, hoc metrum non quaſi legitimum locum habere, ubi ante finem verſus finiatur pars orationis: nam ſi ita eſſet, omnes eodem loco hunc haberent articulum, aut certe rariſſime in his inveniretur qui non haberet: nunc vero cum ſint undecim, ſex ita ſunt, quinque non ita. D. Et hoc accipio, & adhuc quo ratio tendat exſpecto. M. Adtende ergo etiam in iſta pervulgatiſſima: *Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris*. Et ne longum faciamus, quia carmen notiſſimum eſt, ab hoc verſu uſque ad quem volueris explora ſingulos; invenies finitam partem orationis in quinto ſemipede: id eſt, in duobus pedibus & ſemiſſe: nam hi verſus conſtant pedibus quaternorum temporum: quare iſte finis de quo agitur partis orationis, quaſi legitimus in decimo tempore eſt. D. Manifeſtum eſt.

4. M. Jam ergo intelligis inter illa duo genera quæ ante iſta exempla propoſueram, nonnihil diſtare: quod aliud ſcilicet metrum ante quam claudatur, non habet certum & ſtatutum aliquem articulum, ſicut in illis undecim verſiculis exploravimus: aliud vero habet, ſicut in heroico metro quintus ſemipes ſatis indicat. D. Jam liquet quod dicis. M. Atqui ſcias oportet, a veteribus doctis, in quibus magna eſt auctoritas, illud ſuperius genus non eſſe verſum appellatum, ſed hunc definitum & vocatum eſſe verſum, qui duobus quaſi membris conſtaret, certa menſura & ratione conjunctis. Sed tu non multum labores de nomine, quod niſi a me vel a quolibet alio tibi indicaretur, nullo modo de hoc interrogatus reſpondere poſſes. Sed quod ratio docet, in id præcipue & maxime animum intende, velut hoc ipſum quod nunc agimus; ratio enim docet inter hæc duo genera diſtare aliquid, quibuslibet vocabulis nuncupentur: itaque hoc bene interrogatus poſſes dicere ipſa veritate confiſus: illud autem niſi auctoritatem ſecutus, non poſſes. D. Apertiſſime jam iſta cognovi, & quanti pendas hoc, de quo me tam crebro admones, jam exiſtimo. M. Hæc ergo tria nomina, quibus differendi cauſſa neceſſario uſuri ſumus, memoriæ mandes velim: rhythmum, metrum, verſum, quæ ſic diſtinguuntur, ut omne metrum etiam rhythmus ſit, non omnis rhythmus etiam metrum. Item omnis verſus etiam metrum ſit, non omne metrum etiam verſus. Ergo omnis verſus eſt rhythmus & metrum: nam hoc, ut arbitror, eſſe conſequens vides. D. Video ſane: nam eſt luce clarius.

CAPUT III. Rhythmi ex pyrrhichiis.

5. M. PRIUS igitur, ſi placet, de rhythmo in quo nullum metrum eſt, deinde de metro ubi verſus non eſt, poſtremo de ipſo verſu quantum poſſumus diſſeramus. D. Placet vero. M. Sume ergo tibi ab ipſo capite pedes pyrrhichios, & de his rhythmum contexe. D. Etiam ſi id poſſim facere, qui modus erit? M. Satis eſt, ut eum tendas (exempli enim gratia id facimus) uſque ad decem pedes: nam uſque ad hunc pedum numerum non progreditur verſus, quod ſuo loco diligenter tractabitur. D. Bene quidem tu non multos pedes mihi propoſuiſti copulandos; ſed videris mihi non recordari, jam te ſatis diſcreviſſe, quid inter grammaticum & muſicum interſit, cum ego tibi reſpondiſſem, ſyllabarum longarum & brevium cognitionem me non habere, quæ a grammaticis traditur: niſi forte permittis, ut non verbis, ſed aliquo plauſu rhythmum iſtum exhibeam: nam judicium aurium ad temporum momenta moderanda me poſſe habere non nego: quæ vero ſyllaba producenda vel corripienda ſit, quod in auctoritate ſitum eſt, omnino neſcio. M. Fateor nos ita, ut dicis, grammaticum a muſico diſcreviſſe, & in hoc te genere inſcitiam tuam eſſe confeſſum. Quare a me accipe hoc exempli genus: *Ago celeriter agile quod ago tibi quod anima velit*. D. Habeo iſtuc.

6. M. Hoc ergo quotienslibet repetendo, efficies rhythmi hujus longitudinem quantam voles, quamquam hi decem pedes ad exemplum ſufficiant. Sed illud quæro, ſi tibi quiſpiam dicat, non pyrrhichiis, ſed proceleumaticis pedibus hunc rhythmum conſtare, quid reſpondebis? D. Prorſus ignoro: nam ubi decem pyrrhichii ſunt, quinque proceleumaticos metior, & eo major dubitatio eſt, quod de rhythmo conſulimur, qui ſcilicet perpetuo fluit. Undecim enim pyrrhichii vel tredecim, & quolibet impari numero, non poſſunt habere integrum proceleumaticorum numerum. Si ergo eſſet certus finis in hoc de quo agitur rhythmo, ibi ſaltem dicere poſſemus pyrrhichio potius quam proceleumatico eum currere, ubi omnes integri proceleumatici non invenirentur: nunc vero & ipſum infinitum nobis conturbat judicium, & ſi quando numerati quidem pedes, ſed pari numero nobis proponuntur, ſicut iſti ſunt decem. M. Atqui nec de ipſo impari numero pyrrhichiorum, quod tibi viſum eſt, liquido viſum eſt. Quid enim ſi undecim propoſitis pedibus pyrrhichiis dicatur rhythmus quinque habere proceleumaticos & ſemipedem, numquid reſiſti poteſt, cum multos inveniamus verſus claudi ſemipede? D. Jam dixi me neſcire quid de hac re dici poſſit. M. Num etiam illud neſcis, proceleumatico priorem eſſe pyrrhichium? ſi quidem duobus pyrrhichiis proceleumaticus conſit: ſicut prius eſt unum quam duo, & duo quam quatuor, ita proceleumatico prior eſt pyrrhichius. D. Veriſſimum eſt. M. Cum ergo in hanc ambiguitatem incidimus, ut poſſit in rhythmo & pyrrhichius metiri & proceleumaticus, cui principatum daturi ſumus: priori, ex quo iſte conſtat; an poſteriori, ex quo ille non conſtat? D. Nemo dubitabit priori eſſe dandum. M. Quid ergo dubitas de hac re conſultus reſpondere, pyrrhichium potius quam proceleumaticum iſtum rhythmum eſſe nuncupandum? D. Jam omnino non dubito: pudet tam manifeſtam rationem non me cito animadvertiſſe.

7. M. VI-

CAPUT IV. Rhythmus continuus.

7. M. VIDESNE illud etiam iſta ratione cogi, ut quidam pedes ſint, qui rhythmum continuare non poſſint? Nam quod de proceleumatico inventum eſt, cui tollit pyrrhichius principatum, hoc & de diiambo & de dichorio & de diſpondeo inventum puto: niſi tibi aliud videtur. D. Quid mihi aliud videri poteſt, cum probata illa ratione hoc quod ſequitur improbare non poſſim? M. Vide etiam iſta, & compara ac judica. Nam videtur, cum tale incertum evenit, plauſu potius debere diſcerni quo pede curratur: ut ſi pyrrhichio velis currere, unum tibi tempus levandum, unum ponendum ſit: ſi proceleumatico duo & duo; ita & pes apparebit, & nullus pedum erit a rhythmi continuatione ſecluſus. D. Huic magis faveo ſententiæ, quæ nullum pedem ab hac contextione eſſe immunem ſinit. M. Recte facis, & quo magis hoc approbes, conſidera de tribracho pede quid reſpondere poſſimus, ſi nihilo minus quiſque contendat non pyrrhichio aut proceleumatico iſtum rhythmum, ſed tribracho currere. D. Video judicium ad plauſum illum eſſe revocandum, ut ſi unum tempus eſt in levatione, duo in poſitione, id eſt, una & duæ ſyllabæ, aut contra duæ in levatione, una in poſitione, tribrachus rhythmus eſſe dicatur.

8. M. Recte intelligis. Quamobrem jam dic mihi utrum ſpondeus pes pyrrhichio rhythmo poſſit adjungi. D. Nullo modo: non enim continuabitur plauſus æqualis, cum levatio & poſitio in pyrrhichio ſingula, in ſpondeo vero bina tempora teneant. M. Poteſt ergo proceleumatico adjungi. D. Poteſt. M. Quid cum ei adjungitur, interrogati utrum rhythmus proceleumaticus an ſpondiacus ſit, quid reſpondebimus? D. Quid cenſes, niſi ſpondeo dandum eſſe principatum? Cum enim plauſu iſta controverſia non dijudicetur, nam in utroque bina levamus ac ponimus tempora, quid aliud reſtat niſi ut ille regnet, qui in ipſo pedum ordine prior eſt? M. Rationem te ſecutum eſſe ſatis approbo; & vides, ut arbitror, quid ſequatur. D. Quid tandem? M. Quid putas, niſi tam proceleumatico quam pyrrhichio rhythmo nullum alium pedem poſſe miſceri? quoniam quiſquis miſcebitur totidem temporum, non enim aliter poteſt miſceri, in eum rhythmi nomen transferatur neceſſe eſt. Omnes enim priores illo ſunt, qui totidem temporibus conſtant. Et quoniam iis qui priores inventi fuerint, cogit nos ratio, quam vidiſti, principatum dare, id eſt, ex eo rhythmum nuncupare, non erit jam proceleumaticus rhythmus, aliquo alio quatuor temporum mixto, ſed ſpondiacus aut dactylicus aut anapæſticus. Amphibrachum enim ab iſtorum copulatione numerorum recte remotum eſſe convenit. D. Fateor ita eſſe.

9. M. Nunc ergo ex ordine conſidera jambicum rhythmum, quoniam pyrrhichium & proceleumaticum, qui duplicato pyrrhichio gignitur, ſatis diſcuſſimus. Quare dicas velim huic quem cenſes admiſcendum pedem, ut jambicus rhythmus ſuum nomen obtineat. D. Quem niſi tribrachum, qui & temporibus, & plauſu congruit: & quia poſterior eſt, regno pollere non poteſt? Nam chorius eſt quidem poſterior, & totidem temporum, ſed non eodem modo plauditur. M. Age, jam vide rhythmum trochaicum, & ad eadem de hoc quoque reſponde. D. Idem reſpondeo: nam poteſt & huic non ſolum ſpatio temporis, ſed plauſu etiam concinere tribrachus. Cavendum autem jambum quis non videat? qui etiam ſi æqualiter plauderetur, principatum tamen mixtus auferret. M. Quid, ſpondiaco rhythmo quem tandem copulabimus pedem? D. Sane in hoc largiſſima copia eſt: nam & dactylum & anapæſtum & proceleumaticum nulla imparilitate temporum, nulla claudicatione plauſus, nulla principatus ademptione impediente huic video miſceri poſſe.

10. M. Video jam te facile poſſe cetera ordine perſequi: quocirca remota interrogatione mea, vel potius tamquam de omnibus interrogatus reſponde breviter dilucideque, quantum potes, quomodo ſinguli qui reſtant pedes, aliis legitime immixtis, obtineant ſuum nomen in rhythmo? D. Faciam: neque enim ullius negotii eſt, tanta rationum luce præmiſſa. Nam tribracho nullus miſcebitur; omnes enim priores ſunt, qui ei ſunt temporibus pares. Dactylo anapæſtus poteſt; nam & eſt poſterior tempore, ac plauſu currit æqualiter: utrique autem proceleumaticus eadem ſicet ratione copulatur. Jam bacchio creticus, & de pæonibus primus, ſecundus & quartus miſceri poſſunt. Porro ipſi cretico, omnes qui poſt illum ſunt quinque temporum pedes jure miſcentur, ſed non omnes eadem diviſione. Alii namque ad duo & tria, alii ad tria & duo tempora dividuntur. Iſte autem creticus utroque modo dividi poteſt, quia media brevis cuilibet parti tribuitur. Palimbacchius autem, quia ejus diviſio a duobus temporibus incipiens, in tria deſinit, congruos & copulabiles habet pæones omnes, præter ſecundum. Moloſſus de triſyllabis reſtat, a quo primo incipiunt ſex temporum pedes, qui omnes eidem conjungi poſſunt, partim propter ſimpli duplique rationem, partim propter illam quam nobis plauſus oſtendit partitionem longæ ſyllabæ, quæ ſingula tempora parti utrique concedit, quia in ſenario numero par lateribus medium eſt. Ob quam cauſſam & moloſſus, & ambo jonici non ſolum in ſimplum & duplum, ſed etiam in æquas partes per terna tempora feriuntur. Hinc efficitur ut deinceps omnibus ſex temporum pedibus, omnes totidem temporum poſteriores copulari queant, ſoluſque antiſpaſtus, qui nullum ſibi velit miſceri, remaneat. Hos conſequuntur quatuor epitriti, quorum primus admittit ſecundum, ſecundus nullum, tertius quartum, quartus nullum. Reſtat diſpondeus, rhythmum ſolus etiam ipſe facturus, quia nec poſteriorem quemquam invenit, nec æqualem. Itaque omnium pedum novem a ſunt, qui nullo alio mixto rhythmum faciunt: pyrrhichius, tribrachus, proceleumaticus, pæon ſecundus, pæon quartus, antiſpaſtus, epitritus ſecundus, & quartus, & diſpondeus: reliqui eos, qui ſe poſteriores ſunt, copulari ſibi patiuntur, ita ut rhythmi nomen obtineant, etiam ſi pauciores in ea ſerie numerentur. Hoc eſt, ut opinor, ſatis a me quod voluiſti, explicatum atque digeſtum: tuum eſt jam videre quod reſtat.

CAPUT V. An ſint pedes ſupra ſyllabas quatuor.

11. M. IMMO mecum etiam tuum: ambo enim quærimus. Sed quid tandem reſtare arbitraris, quod ad rhythmum adtinet? Nonne illud conſiderandum eſt, utrum aliqua dimenſio pedis, quamvis octo tempo-

a MSS. omnes quos per nos inſpicere licuit habent, *octo ſunt*, & mox in horum pedum recenſione omittunt, *pæon ſecundus*. Qui tamen pes videtur haud poſſe ex lege hic præſcripta rhythmum alio admiſto pede facere; quippe cum poſteriores totidem temporum pedes miſceri illi prohibeat plauſus diſparitas, priores vero ſi illi miſcentur, rhythmum ſibi vindicent, ſuumque ipſi nomen imponant: quapropter lectionem retinuimus editionum Am. Er. & Lov.

pora non excedat, quæ diſpondeus obtinet, excedat tamen numerum quatuor ſyllabarum ? D. Quare quæſo? M. Immo tu, quare me potius quam te ipſum rogas? An tibi non videtur ſine ulla fraude vel offenſione aurium, ſive quod ad plauſum ac diviſionem pedum, ſive quod ad ſpatium temporis pertinet, pro una longa ſyllaba duas poſſe poni breves? D. Quis hoc negaverit? M. Hinc ergo eſt, quod pro jambo vel chorio tribrachum ponimus, & pro ſpondeo dactylum vel anapæſtum vel proceleumaticum, cum vel pro ſecunda ejus, vel pro prima duas breves ponimus, vel quatuor pro utraque. D. Aſſentior. M. Fac igitur hoc idem in jonico quolibet, vel alio quopiam quadriſyllabo ſex temporum pede, & pro una ejus quacumque longa duas breves conſtitue: num quidquam menſuræ deperit, aut plauſui reſiſtit? D. Nihil omnino. M. Conſidera ergo quot ſyllabæ fiunt. D. Quinque fieri video. M. Vides certe poſſe quatuor ſyllabarum numerum excedi. D. Video ſane. M. Quid ſi pro duabus, quæ ibi ſunt longæ, quatuor breves poſueris, nonne in uno pede ſex ſyllabas neceſſe eſt metiri? D. Ita eſt. M. Quid ſi cujuslibet epitriti omnes longas ſolvas in breves, num etiam de ſeptem ſyllabis dubitandum eſt? D. Nullo modo. M. Quid ipſe diſpondeus nonne octo efficit, cum pro omnibus longis binas breves locamus? D. Veriſſimum eſt.

12. M. Quæ igitur ratio eſt qua cogimur & tam multarum ſyllabarum metiri pedes, & pedem qui adhibetur ad numeros, non excedere quatuor ſyllabas, ante tractatis rationibus confitemur? nonne tibi videntur inter ſe iſta pugnare? D. Immo maxime, & quomodo iſtud pacari poſſit, ignoro. M. Etiam hoc facile eſt, ſi te ipſum rurſum interroges, utrum rationabiliter inter nos paulo ante conſtiterit, ideo pyrrhichium, & proceleumaticum plauſu debere dijudicari atque diſcerni, ne ſit ullus pes legitimæ diviſionis, qui rhythmum non faciat, id eſt, ut ex eo rhythmus nominetur. D. Hoc vero memini, & non invenio cur mihi placuiſſe pæniteat: ſed quorſum iſta? M. Quia ſcilicet hi omnes pedes quaternarum ſyllabarum, excepto amphibracho, rhythmum faciunt, id eſt, principatum in rhythmo tenent, eumque uſu & nomine efficiunt: illi vero qui plures quam quatuor ſyllabas habent, multi quidem pro his poni poſſunt, ſed ipſi per ſe rhythmum facere, ac rhythmi nomen obtinere non poſſunt, & ideo ne pedes quidem iſtos appellandos putaverim. Quamobrem repugnantia illa quæ nos movebat, jam, ut opinor, compoſita eſt & ſopita; quando quidem licet & plures ſyllabas quam quatuor pro aliquo pede ponere, & pedem tamen non appellare, niſi eum quo rhythmus efficiatur. Oportebat enim pedi conſtitui aliquem modum progreſſionis in ſyllabis. Is autem modus conſtitui optime potuit, qui de ipſa numerorum ratione translatus in quaternario conſtitit. Itaque longarum ſyllabarum quatuor pes eſſe potuit. Cum autem pro eo breves octo conſtituimus, quoniam tantum ſpatii habent in tempore, pro altero poni poſſunt. Quia vero legitimam progreſſionem, id eſt, quaternarium numerum excedunt, pro ſe ipſi poni ac rhythmum gignere, non ſenſu aurium, ſed diſciplinæ lege prohibentur: niſi contradicere aliquid paras.

13. D. Paro ſane, & jam faciam. Nam quid impediebat uſque ad octonarium numerum ſyllabarum progredi pedem, cum eumdem numerum ad rhythmum admitti poſſe videamus? Neque enim me movet, quod pro alio dicis admitti: immo hoc me magis admonet quærere, vel potius quæri, quod non etiam ſuo nomine admittitur qui pro alio poteſt. M. Non mirum eſt, quod hic falleris; ſed facilis explicatio veri eſt. Nam ut omittam tanta quæ pro quaternario numero jam ante diſputata ſunt, cur uſque ad illum fieri debeat progreſſio ſyllabarum, fac me jam ceſſiſſe tibi & conſenſiſſe uſque in octo ſyllabas pedis debere longitudinem porrigi; num reſiſtere poteris eſſe jam poſſe octo longarum ſyllabarum pedem? Certe enim ad quem numerum ſyllabarum pervenit pes, non ſolus ad eum pervenit qui brevibus, ſed etiam qui longis ſyllabis conſtat. Quo fit ut adhibita rurſus ea lege, quæ abrogari non poteſt, qua duas breves pro una longa poni licet, ad ſedecim ſyllabas pertendamus. Ubi ſi rurſus pedis incrementum ſtatuere volueris, in triginta duas breves proficiſcimur: huc quoque ratio tua pedem te compellit adducere, & rurſus lex illa duplum numerum brevium pro longis locare: atque ita nullus conſtituetur modus. D. Jam cedo rationi, qua uſque ad quaternarium ſyllabarum numerum promovemus pedem. Pro his autem legitimis pedibus poni oportere pedes plurium ſyllabarum, dum breves duæ unius longæ locum occupant, non recuſo.

CAPUT VI. Pedes quatuor ſyllabis longiores rhythmum ſuo nomine facere nequeunt.

14. M. FACILE eſt ergo te etiam illud videre atque concedere, alios pedes eſſe pro his, penes quos rhythmi eſt principatus, alios qui cum his collocantur. Nam ubi pro longis ſingulis geminantur breves, pro eo qui rhythmum obtinet, alium locamus, velut pro jambo vel trochæo tribrachum, aut pro ſpondeo dactylum aut anapæſtum aut proceleumaticum. Ubi vero non idem fit, non pro eo, ſed cum eo ponitur quiſquis miſcetur inferiorum: ut cum dactylo anapæſtus, cum jonico vero utrolibet diiambus vel dichorius: & reliqui ſimiliter ſuo jure cum ceteris: an parum tibi dilucidum vel falſum videtur? D. Jam intelligo. M. Reſponde ergo utrum illi qui pro aliis ponuntur, poſſint etiam ipſi per ſe facere rhythmum. D. Poſſunt. M. Omneſne? D. Omnes. M. Ergo & quinque ſyllabarum pes poteſt ſuo nomine rhythmum facere, quia pro bacchio vel cretico vel quolibet pæone poni poteſt. D. Non poteſt quidem, ſed jam iſtum non vocari pedem, ſi progreſſio illius ultra quaternarium numerum tranſeat, ſatis memini. Ego autem cum omnes poſſe reſpondi, pedes utique poſſe reſpondi. M. Laudo etiam in nomine retinendo diligentiam & vigilantiam tuam. Sed ſcias multis etiam eſſe viſum ſenarum ſyllabarum pedes nuncupandos, ſed amplius, quod ſciam, nemini placuit. Et illi quibus hoc placuit, negaverunt ad rhythmum, aut ad metrum per ſe gignendum tam longos pedes adhiberi oportere. Itaque ne nomina quidem his indiderunt. Quocirca veriſſimus eſt ille progreſſionis modus, qui uſque ad quatuor ſyllabas pervenit, quando quidem hi omnes pedes, quibus diviſis duo fieri non poſſunt, conjuncti pedem facere potuerunt: & ita qui in ſextam uſque ſyllabam progreſſi ſunt, nomen tantum pedis in eos, qui quartam exceſſerunt, transferre auſi ſunt; ad principatum vero, qui eſt in rhythmis & metris, nullo modo eos adſpirare ſiverunt. Sed cum pro longis breves duplicantur, etiam ad ſeptimam atque octavam, ut jam oſtendit ratio, ſyllabam pervenitur: ad quem numerum nemo tetendit pedem. Sed quoniam video conſtare inter nos

quem-

quemlibet plurium quam quatuor syllabarum, cum pro longa duas breves ponimus, non cum his legitimis pedibus, sed pro his posse poni, neque per se ipsos rhythmum creare, ne in infinitum eat quod ratione finiendum est, satisque jam inter nos de rhythmo existimo disputatum: transeamus ad metra, si placet. D. Placet vero.

CAPUT VII. De metro quibus & quot minimum constituatur pedibus.

15. M. DIC igitur, metrumne arbitreris pedibus fieri, an pedes metro? D. Non intelligo. M. Pedesne conjuncti metrum creant, an metris conjunctis pedes creantur? D. Scio jam quid dicas, & conjunctis pedibus metrum fieri puto. M. Cur tandem id putas? D. Quia inter rhythmum & metrum hoc interesse dixisti, quod in rhythmo contextio pedum nullum certum habet finem, in metro vero habet: ita ista pedum contextio & rhythmi & metri esse intelligitur; sed ibi infinita, hic autem finita constat. M. Ergo unus pes metrum non est. D. Non utique. M. Quid unus pes & semipes? D. Ne hoc quidem. M. Quare? an quia metrum pedibus confit, nec utique possunt dici pedes, ubi minus quam duo sunt? D. Ita est. M. Inspiciamus igitur metra illa quæ a me paulo ante commemorata sunt, & videamus quibus pedibus constent: non enim te in hoc genere animadvertendo rudem esse adhuc decet. Ea sunt autem,

Ite igitur Camœnæ
Fonticolæ puellæ,
Quæ canitis sub antris
Mellifluos sonores.

Satis hæc esse ad id quod intendimus puto: tu jam metire ista, & quos habeant pedes renuntia. D. Omnino non possum: eos enim metiendos puto, qui sibi legitime copulari queunt: nec valeo me hinc expedire. Si enim primum chorium fecero, sequitur jambus, qui temporibus par est, sed non similiter plauditur: si dactylum, non sequitur alius qui ei saltem temporibus coæquetur: si choriambum, eadem difficultas est, quod enim restat, nec temporibus cum eo, nec plausu convenit. Quare aut hoc metrum non est, aut falsum est quod inter nos de pedum copulatione dissertum est: nam quid aliud dicam non invenio.

16. M. Metrum quidem esse & eo quod plus est quam pes, certumque finem habet, & ipsarum aurium judicio convincitur. Non enim tam suavi sonaret æqualitate, aut motu tam concinno plauderetur, si non ineesset in illo numerositas, quæ profecto esse nisi in hac parte musicæ non potest. Falsa vero esse, quæ inter nos constiterunt, miror quod existimes: non enim aut numeris quidquam est certius, aut illa pedum commemoratione & collocatione ordinatius. Nam ex ipsa numerorum ratione, quæ nullo modo fallit, expressum est quidquid in eis & ad mulcendas aures, & ad obtinendum in rhythmo principatum, valere perspeximus: sed vide potius cum sæpe repeto, *Quæ canitis sub antris*, demulceoque ista numerositate sensum tuum, quid distat inter hoc, & si adderem ad finem hujus brevem aliquam syllabam, & item istud eodem modo repeterem, *Quæ canitis sub antrisve*. D. Utrumque mihi jocunde illabitur auribus: hoc tamen posterius, cui syllabam addidisti brevem, plus tenere spatii ac temporis, si quidem longius factum est, cogor fateri. M. Quid cum illud superius, *Quæ canitis sub antris*, ita repeto, ut post finem nihil sileam, eademne ad te jocunditas pervenit? D. Immo nescio quid claudum me offendit, nisi forte illam ultimam plus quam ceteras longas produxeris. M. Ergo sive id ipsum amplius quod producitur, sive quod siletur, censesne in tempore habere aliquid spatii? D. Qui aliter potest?

CAPUT VIII. Silentia in metris quanta adhiberi oportet.

17. M. RECTE censes. Sed dic mihi etiam quantum spatium putas esse? D. Metiri hoc omnino difficile est. M. Verum dicis, sed nonne tibi videtur brevis illa syllaba id metiri, quam cum addidimus, neque longæ ultimæ ultra solitum productionem, neque ullum silentium in ejus metri repetitione sensus desideravit? D. Omnino assentior: nam & te illud superius pronuntiante atque repetente, hoc posterius ego apud me ipse repetebam pariter tecum: ita sensi idem spatium temporis ambobus occurrere, cum silentio tuo brevis mea ultima conveniret. M. Teneas igitur oportet hæc silentiorum spatia certa in metris esse. Quare cum inveneris aliquid deesse pedi legitimo, considerare te oportebit, utrum dimenso atque annumerato silentio compensetur. D. Teneo jam istud, persequere cetera.

18. M. Video jam nos quærere debere ipsius silentii modum: namque in hoc metro, ubi post choriambum bacchium comperimus, quia unum tempus deest ut sex temporum esset sicut choriambus, facillime id aures senserunt, & in repetitione tanti spatii silentium interponere coegerunt, quantum syllaba occuparet brevis: at si post choriambum locetur spondeus, duo nobis tempora cum silentio peragenda sunt ad caput redeuntibus, veluti hoc est, *Quæ canitis fontem*. Nam te sentire jam credo silendum esse, ut cum redimus ad caput, plausus non claudicet. Sed ut experiri queas quanta silentii hujus mensura sit, adde unam syllabam longam, ut fiat, *Quæ canitis fontem vos*; atque hoc cum plausu repete: videbis tantum occupare temporis plausum, quantum in superiore occupabat, cum ibi duæ longæ post choriambum, hic tres sint locatæ. Unde apparet duum ibi temporum interponi silentium. At si post choriambum jambus locetur, sicut hoc est, *Quæ canitis locos*, tria tempora silere cogimur: quod ut exploretur, adduntur sive per alterum jambum, sive per chorium, sive per tribrachum ut sit ita: *Quæ canitis locos bonos*: aut, *Quæ canitis locos monte*: aut, *Quæ canitis locos nemore*. His enim additis, cum sine silentio jocunda & æqualis repetitio movet, & plausu adhibito tantum spatii hæc tria singula tenere inveniuntur, quantum illud in quo silebamus, manifestum fit trium temporum ibi esse silentium. Potest post choriambum una syllaba longa constitui, ut quatuor tempora sileantur. Nam etiam sic choriambus dividi potest, ut simplo & duplo levatio sibi positioque conveniant. Hujus metri exemplum est, *Quæ canitis res*. Cui si addas vel duas longas, vel longam & duas breves, vel brevem & longam & brevem, vel duas breves & longam, vel quatuor breves, implebis sex temporum pedem, ut nullo desiderato silentio repetatur. Talia sunt, *Quæ canitis res pulcras*, *Quæ canitis res in bona*, *Quæ canitis res bonumve*, *Quæ canitis res teneras*, *Quæ canitis res modo bene*. Quibus cognitis atque concessis, credo tibi jam satis apparere; nec minus uno tempore sileri posse, nec plus quatuor temporibus sileri oportere. Nam & ipsa est illa de qua jam multa dicta sunt moderata progressio, & in omnibus pedibus nulla levatio aut positio amplius quam quatuor occupat tempora.

19. Ita-

Metrum quod dicatur.

19. Itaque cum aliquid canitur sive pronuntiatur quod habeat certum finem, & plus habeat quam unum pedem, & naturali motu ante considerationem numerorum sensum quadam æquabilitate demulceat, jam metrum est. Quamquam enim minus habeat quam duos pedes, tamen quia excedit unum & silere cogit, non sine mensura, sed quantum implendis temporibus satis est quæ alteri debentur pedi, pro duobus pedibus auditus accipit, quod duorum pedum occupat tempora donec ad caput redeatur, dum annumeratur sono etiam certum atque dimensum intervalli silentium. Sed jam mihi dicas velim, utrum his quæ dicta sunt cognitis assentiaris: D. Cognovi & assentior. M. Mihine credens, an per te ipse vera esse perspiciens? D. Per me ipse sane, quamvis dicente te vera hæc esse cognosco.

CAPUT IX. Quot ad summi temporibus ac pedibus metrum constare possit.

20. M. AGE ergo nunc quoniam invenimus unde metrum esse incipiat, inveniamus etiam quo usque procedat. Nam metrum incipit a duobus pedibus, sive ipso sono plenis, sive ad implendum quod deest annumerato silentio. Quare oportet te jam respicere ad illam quaternariam progressionem, mihique renuntiare usque ad quot pedes metrum tendere debeamus. D. Facile istud quidem est. Nam octo pedes esse ratio satis docet. M. Quid, illud recordarisne, dixisse nos eum versum a doctis appellatum, qui duobus membris certa ratione dimensis copulatisque constaret? D. Bene memini. M. Cum ergo non sit dictum duobus pedibus, sed duobus membris constare versum, cumque manifestum sit versum non unum pedem habere, sed plures, nonne ipsa res indicat longius membrum esse quam pedem? D. Ita vero. M. At si membra æqualia sint in versu, nonne præposterari poterit, ut prima pars sine discrimine ultima, & ultima prima fiat? D. Intelligo. M. Ergo ut hoc non accidat, satisque appareat discernaturque in versu aliud esse membrum quo incipit, aliud quo desinit, non possumus recusare inæqualia membra esse oportere. D. Nullo modo. M. Id ergo prius in pyrrhichio considéremus, si placet, in quo jam credo videri tibi minus tribus temporibus membrum esse non posse, quoniam id primum est plus quam pes. D. Assentior. M. Ergo minimus versus quot tempora possidebit? D. Dicerem sex, nisi me illa præpostera ratio revocaret. Septem ergo habebit, quia minus quam tria membrum habere non potest: plus autem habere, nondum prohibitum est. M. Recte intelligis. Sed dic quot pedes pyrrhichios habeant septem tempora? D. Tres & semis. M. Debetur ergo unius temporis silentium, dum ad principium reditur, ut spatium pedis possit impleri. D. Debetur sane. M. Hoc annumerato quot tempora erunt. D. Octo. M. Ut ergo minimus, qui etiam primus est pes, minus quam duo, ita minimus qui primus est versus, minus habere quam octo tempora non potest? D. Ita est. M. Quid, maximus versus, quo ampliorem esse non oporteat, quot tandem temporum esse debet nonne statim videbis, si ad illam progressionem retulerimus animum de qua totiens tam multa dicta sunt? D. Jam intelligo ampliorem quam triginta duum temporum versum esse non posse.

21. M. Quid de metri longitudine, censesne ampliorem esse debere quam versum, cum metrum id quod est minimum, tam minus sit quam minimus versus? D. Non censeo. M. Cum ergo metrum incipiat a duobus pedibus, versus a quatuor; aut illud ab spatio duorum pedum, hoc a quatuor annumerato silentio; metrum autem octo pedes non excedat, nonne cum & versus metrum sit, necesse est eum pedes totidem non excedere? D. Ita est. M. Rursus cum versus non sit longior quam triginta duum temporum, & metrum sit etiam longitudo versus, si conjunctionem duorum membrorum talem non habeat qualis in versu præcipitur, sed tantum certo fine claudatur, neque debeat longius esse quam versus, nonne manifestum est ut versum pedes octo, ita metrum triginta duo tempora excedere non oportere? D. Assentior. M. Erit ergo idem spatium temporis, & idem numerus pedum & metro & versui, communisque quidam terminus, ultra quem progredi utrumque non debeat; quamvis metrum quadruplicatis pedibus, a quibus esse incipit; versus autem quadruplicatis temporibus, a quibus & ipse esse incipit, finiatur: ut crescendi scilicet modum quaternaria illa ratione servata metrum cum versu communicaverit in pedibus, versus cum metro in temporibus. D. Intelligo & probo; atque ita se habere istam concordiam consensionemque delector.

LIBER QUARTUS.

Continuatur tractatio de metro.

CAPUT I. Ultima syllaba quare indifferens in metro.

1. REDEAMUS ergo ad metri considerationem, propter cujus progressum ac longitudinem de versu tecum aliquid agere coactus sum, cujus tractandi postea nobis est constitutus locus. Sed primo illud quæro, utrum non repudies, quod ultimam syllabam, quæ metrum terminat, seu longa seu brevis sit, poetæ atque horum judices grammatici nihil ad rem pertinere arbitrati sunt. D. Omnino repudio: non enim mihi videtur esse rationis. M. Dic mihi, obsecro, quod metrum sit in pyrrhichio minimum. D. Tres breves. M. Quantum ergo silendum est, dum repetitur? D. Unum tempus, quod est unius brevis syllabæ spatium. M. Age jam percute hoc metrum, non voce, sed plausu. D. Feci. M. Percute etiam hoc modo anapæstum. D. Et hoc feci. M. Quid tibi visum est interesse? D. Prorsus nihil. M. Quid causam, cur ita sit, potesne dicere? D. Videtur mihi satis apparere: nam quod in illo ad silentium, hoc in isto ad productionem ultimæ syllabæ refertur; nam eodem modo ibi brevis ultima, ut hic longa percutitur, & post tantumdem intervallum reditur ad caput. Sed ibi quiescitur donec spatium pyrrhichii pedis, hic donec longæ syllabæ impleatur. Ita in utroque par mora est, qua interposita remeamus. M. Non igitur absurde illi ultimam syllabam metri, seu longa seu brevis sit, nihil ad rem pertinere voluerunt: ubi enim finis est, si-

lentium ſequitur, quantum ad ipſum metrum adtinet quod finitur. An eos in hac cauſſa repetitionem ullam vel reditum ad caput conſiderare debuiſſe exiſtimas, ac non tantummodo quia finitur, quaſi deinceps nihil dicendum ſit? D. Jam aſſentior, ultimam ſyllabam indifferenter eſſe accipiendam. M. Recte. Sed ſi hoc propter ſilentium fit, quoniam ita conſideratus eſt finis, quaſi deinceps nihil ſoniturus ſit qui finierit, & ob hoc ſpatium temporis in ipſa quiete largiſſimum, nihil diſtat quæ ibi ſyllaba locetur, nonne illud eſt conſequens, ut ipſa ultimæ ſyllabæ indifferentia, quæ propter largum ſpatium conceditur, ad id proficiat, ut ſive ibi brevis ſyllaba ſive longa ſit, eam ſibi aures pro longa vindicent? D. Video plane eſſe conſequens.

CAPUT II. Quot ſyllabis minimum conſtituatur pyrrhichium metrū: quamdiu quoque ſilendum

2. M. VIDESNE etiam illud, cum dicimus minimum metrum eſſe pyrrhichium, tres breves ſyllabas, ut unius brevis ſpatio ſileatur, dum ad initium revertimur, nihil intereſſe utrum hoc metrum, an pedes anapæſtos repetamus? D. Jam hoc quidem paulo ante illa percuſſione percepi. M. Nonne ergo quidquid hic eſt confuſum, diſtinguendum aliqua ratione arbitraris? D. Omnino arbitror. M. Dic utrum aliam videas eſſe rationem, quæ iſta diſtinguat, niſi ut metrum pyrrhichium non illud ſit minimum, quod tibi videbatur in tribus brevibus, ſed in quinque. Poſt unum enim pedem ac ſemipedem ſilere mora ſemipedis ejus qui debetur implendo pedi, atque ita redire ad initium, & hoc minimum metrum in pyrrhichio conſtituere non nos ſinit anapæſti parilitas, ut jam demonſtratum eſt: quare poſt duos pedes & ſemipedem ſilendum eſt illud unum tempus, ſi confuſione carere volumus. D. Cur enim non duo pyrrhichii ſunt minimum metrum in pyrrhichio, & quatuor ſyllabæ breves potius, poſt quas ſilere opus non ſit, quam quinque poſt quas opus ſit? M. Vigilanter quidem, ſed non caves ne ab hoc te ita proceleumaticus, ut ab illo anapæſtus excludat. D. Verum dicis. M. Placet ergo hic modus in quinque brevibus, & ſilentio unius temporis? D. Placet vero. M. Videtur mihi oblitum eſſe te, quemadmodum in rhythmo dixerimus poſſe diſcerni utrum pyrrhichio an proceleumatico curreretur. D. Bene admones: nam plauſu iſtos numeros ab invicem diſtinguendos comperimus, quare jam neque hic iſtum proceleumaticum metuo, quem plauſu adhibito a pyrrhichio diſcernere potero. M. Cur igitur non eumdem plauſum adhibendum vidiſti, ut ab illis tribus brevibus, id eſt, pyrrhichio & ſemipede, poſt quem oporteret unum tempus ſilere, diſcerneretur anapæſtus? D. Jam intelligo; & in viam redeo, metrumque in pyrrhichio minimum tres ſyllabas breves, quæ, annumerato ſilentio, duorum pyrrhichiorum tempus occupant, eſſe confirmo. M. Probant ergo aures tuæ hoc genus numeri: *Si aliqua, Bene vis, Bene dic, Bene fac, Animus, Si aliquid, Male vis, Male dic, Male fac, Animus, Medium eſt*. D. Satis probant, præſertim cum jam recordatus ſim quemadmodum eos plaudi oporteat, ne cum metro pyrrhichio anapæſti confundantur pedes.

3. M. Vide & iſta: *Si aliquid es, Age bene, Male qui agit, Nihil agit, Et ideo, Miſer erit*. D. Suaviter etiam iſta ſe inſinuant, niſi uno loco, ubi finis tertii cum initio quarti copulatur. M. Idipſum omnino eſt, quod a tuis auribus deſideravi. Non enim fruſtra ſenſus offenditur, cum omnium ſyllabarum nullo interpoſito ſilentio tempora ſingula exſpectat: quam exſpectationem profecto fraudat concurſus duarum conſonantium, *t* & *n*, quæ præcedentem vocalem longam eſſe cogunt, & in duo tempora extendunt; quod genus grammatici poſitione longam ſyllabam vocant. Sed propter illam ultimæ ſyllabæ indifferentiam, nemo criminatur hoc metrum, cum id ſinceræ atque ſeveræ aures etiam ſine accuſatore condemnent. Nam vide quæſo quantum intereſt, ſi pro eo quod eſt,

Male qui agit, Nihil agit: dicatur,
Male qui agit, Homo perit.

D. Hoc ſane liquidum atque integrum eſt. M. Hoc ergo nos obſervemus propter muſicæ ſinceritatem, quod poetæ non obſervant propter facilitatem canendi: ut quotiens, exempli cauſſa, nobis neceſſe eſt aliqua metra interponere, in quibus nihil debetur pedi quod ſilentio compenſetur, eas ponamus ultimas ſyllabas quas lex ejuſdem numeri flagitat, ne cum aliqua offenſione aurium & falſitate menſuræ, a fine ad initium redeamus; concedentes tamen illis ut ita metra talia finiant, quaſi deinceps nihil dicturi, & ideo extremam ſyllabam ſeu longam ſeu brevem impune conſtituant: nam in continuatione metrorum apertiſſime convincuntur aurium judicio, non ſe debere ponere ultimam, niſi quæ ipſius metri jure ac ratione ponenda eſt. Hæc autem continuatio fit, cum pedi nihil debetur propter quod ſilere cogamur. D. Intelligo, & gratum habeo quod talia polliceris exempla, quibus nullam patiatur ſenſus injuriam.

CAPUT III. Pyrrhichiorum metrorum ordo & numerus.

4. M. AGE nunc ordine, de his quoque renuntia pyrrhichiis:

Quid erit homo
Qui amat hominem,
Si amet in eo
Fragile quod eſt?
Amet igitur
Animum hominis,
Et erit homo
Aliquid amans.

Quid hæc videntur? D. Quid niſi ſuaviſſime atque integerrime currere? M. Quid iſta?

Bonus erit amor,
Anima bona ſit:
Amor inhabitat,
Et anima domus.
Ita bene habitat,
Ubi bona domus,
Ubi mala, male.

D. Etiam iſta continuata ſuaviſſime accipio. M. Nunc tres ſemi-pedes, vide:

Animus hominis eſt
Mala bonave agitans.
Bona voluit? habet.
Mala voluit? habet.

D. Hæc quoque interpoſito unius temporis ſilentio, jocunda ſunt. M. Sequuntur quatuor pleni pyrrhichii, hos accipe, & judica:

Animus hominis agit
Ut habeat ea bona,
Quibus inhabitet homo,
Nihil ibi metuitur.

D. In hisquoque certa & jocunda menſura eſt. M. Audi jam nunc novem ſyllabas breves: audi & judica:

Homo malus amat & eget,
Malus etenim ea bona amat,
Nihil ubi ſatiat eum.

D. Pro-

D. Prome nunc quinque pyrrhichios. M.
Levicula, fragilia bona
Qui amat homo, ſimiliter habet.
D. Jam hoc ſat eſt, & probo; nunc adde ſemipedem. M. Faciam.
Vaga, levia, fragilia bona
Qui amat homo, ſimilis erit eis.
D. Bene prorſus; & ſex jam exſpecto pyrrhichios. M. Et hos audi:
Vaga, levicula, fragilia bona
Qui adamat homo, ſimilis erit eis.
D. Satis eſt, adde ſemipedem. M.
Fluida, levicula, fragilia bona
Quæ adamat anima, ſimilis erit eis.
D. Sat eſt, & bene eſt; da jam ſeptem pyrrhichios. M.
Levicula, fragilia, gracilia bona
Quæ adamat animula, ſimilis erit eis.
D. Accedat his ſemipes; nam hoc eleganter ſe habet. M.
Vaga, fluida, levicula, fragilia bona
Quæ adamat animula, ſit ea ſimilis eis.
D. Octo pedes jam reſtare video, ut jam iſtas minutias evadamus. Quamquam enim approbent aures naturali quadam dimenſione quod ſonas, nolim te tamen tot breves ſyllabas quærere, quas, ni fallor, contextas invenire in conjunctione verborum difficilius eſt, quam ſi eis miſcere longas liceret. M. Nihil te fallit, & ut tibi probem gratulationem meam, quod hinc aliquando tranſire permittimur, metrum quod reſtat hujus generis ſententia faciliore componam.
Solida bona bonus amat, & ea qui amat, habet.
Itaque nec eget amor, & ea bona Deus eſt.
D. Habeo cumulatiſſime perfecta metra pyrrhichii. Sequuntur jambica, de quibus mihi ſingulis bina exempla ſufficiunt, quæ nulla interpellatione audire delectat

CAPUT IV. De metro jambico.

5. M. GERAM tibi morem. Sed iſta quæ jam peregimus quot ſunt? D. Quatuordecim. M. Quot etiam jambica fore credis? D. Æque quatuordecim. M. Quid ſi in eis velim pro jambo tribrachum ponere, nonne multiformior varietas erit? D. Manifeſtum eſt quidem; ſed ego exempla iſta in ſolis jambis audire cupio, ne longum faciamus: pro quavis enim longa ſyllaba duas breves poſſe poni, facilis diſciplina eſt. M. Faciam quod vis, gratumque habeo quod intelligentia ſequaci minuis laborem meum: ſed aurem ad jambicum præbe. D. Iſtic ſum, incipe. M.

Bonus vir, Beatus.
Malus miſer, Sibi eſt malum.
Bonus beatus, Deus bonum ejus.
Bonus beatus eſt, Deus bonum ejus eſt.
Bonus vir eſt beatus, Videt Deum beate.
Bonus vir, & ſapit bonum, Videns Deum beatus eſt.
Deum videre qui cupiſcit, Bonuſque vivit, hic videbit.
Bonum videre, qui cupit diem, Bonus ſit hic, videbit & Deum.
Bonum videre qui cupit diem illum, Bonus ſit hic, videbit & Deum illic.
Beatus eſt bonus, fruens enim eſt Deo, Malus miſer, ſed ipſe pœna ſit ſua.
Beatus eſt videns Deum, nihil cupit plus, Malus bonum foris requirit, hinc egeſtas.
Beatus eſt videns Deum, nihil boni amplius, Malus bonum foris requirit, hinc eget miſer.
Beatus eſt videns Deum, nihil boni amplius vult, Malus foris bonum requirit, hinc egenus errat.
Beatus eſt videns Deum, nihil boni amplius volet, Malus foris bonum requirit, hinc eget miſer bono.

CAPUT V. De metro trochaico.

6. D. TROCHÆUS ſequitur, prome trochaica: nam iſta ſe habent optime. M. Faciam, & eodem modo quo jambica.

Optimi Non egent.
Veritate, Non egetur.
Veritas ſat eſt, Semper hæc manet.
Veritas vocatur Ars Dei ſupremi.
Veritate factus eſt Mundus iſte quem vides.
Veritate facta cuncta Quæque gignier videmus.
Veritate facta cuncta ſunt, Omniumque forma veritas.
Veritate cuncta facta cerno, Veritas manet, moventur iſta.
Veritate facta cernis omnia, Veritas manet, moventur omnia.
Veritate facta cernis iſta cuncta, Veritas tamen manet, moventur iſta.
Veritate facta cuncta cernis optime, Veritas manet, moventur hæc, ſed ordine.
Veritate facta cuncta cernis ordinata, Veritas manet, novans movet quod innovatur.
Veritate facta cuncta ſunt, & ordinata ſunt, Veritas novat manens, moventur ut noventur hæc.
Veritate cuncta facta ſunt, & ordinata cuncta, Veritas manens novat, moventur ut noventur iſta.

CAPUT VI. De metro ſpondaico.

7. D. Spondeum ſequi video: nam & trochæus ſatis auribus fecit. M. Hæc ſunt metra ſpondei.

Magnorum eſt, Libertas.
Magnum eſt munus Libertatis.
Solus liber fit, Qui errorem vincit.
Solus liber vivit, Qui errorem jam vicit.
Solus liber vere fit, Qui erroris vinclum vicit.
Solus liber vere vivit, Qui erroris vinclum jam vicit.
Solus liber non falſo vivit, Qui erroris vinclum jam devicit.
Solus liber jure, ac vere vivit, Qui erroris vinclum magnus devicit.
Solus liber jure ac non falſo vivit, Qui erroris vinclum funeſtum devicit.
Solus liber jure ac vere magnus vivit, Qui erroris vinclum funeſtum jam devicit.
Solus liber jure ac non falſo magnus vivit, Qui erroris vinclum funeſtum prudens devicit.
Solus liber jure ac non falſo ſecurus vivit, Qui erroris vinclum funeſtum prudens jam devicit.
Solus liber jure ac non falſo ſecurus jam vivit, Qui erroris vinclum tetrum ac funeſtum prudens devicit.
Solus liber jure ac non falſo ſecuram vitam vivit, Qui erroris vinclum tetrum ac funeſtum prudens jam devicit.

CAPUT VII. Tribrachi metra quot ſint.

8. D. NEC de ſpondeo habeo quod requiram, veniamus ad tribrachum. M. Ita vero. Sed cum omnes quatuor ſuperiores pedes, de quibus dictum eſt, quatuordena metra pepererint, quæ fiunt ſimul ſex & quinquaginta, plura ſunt exſpectanda de tribracho. In illis enim cum ſpatium ſemipedis in ſilentio eſt, plus una ſyllaba non ſiletur: in hoc autem cum ſilemus, num cenſes unius brevis ſyllabæ ſpatio tantummodo ſileri oportere, an & duarum brevium mora ſilentio contineri poteſt? quando quidem nemo dubitaverit duplicem hujus eſſe diviſionem: namque aut ab una incipit, & finitur ad duas: aut contra incipiens a duabus, una terminatur. Quare hunc neceſſe eſt viginti & unum metra procreare. D. Veriſſimum eſt. Nam incipiunt a quatuor brevibus, ut duo tempora ſileamus: deinde

quinque ſunt, ubi unum ſilemus; tertio ſex, ubi nihil ſilendum eſt: quarto ſeptem, ubi rurſus duo tempora ſilenda ſunt: inde octo, ubi unum: ſexto novem, ubi nullum. Atque ita cum ſingulæ adduntur, donec ad viginti quatuor ſyllabas veniatur, qui octo ſunt tribrachi, viginti unum omnino metra complentur. M. Expeditiſſime rationem ſecutus es; ſed cenſeſne ubique a nobis exempla eſſe promenda, an ea quæ illis quatuor primis pedibus ſubjecimus, ſatis putandum eſt luminis ceteris eſſe præbitura? D. Meo quidem judicio ſatis. M. Nec ego nunc aliud requiro quam tuum. Verumtamen quoniam jam optime ſcis in pyrrhichiis metris mutato plauſu poſſe tribrachos percuti, quæro utrum pyrrichii primum metrum poſſit etiam tribrachi metrum habere. D. Non poteſt: majus enim metrum oportet eſſe quam pedem. M. Quid, ſecundum? D. Poteſt: nam breves quatuor pyrrhichii duo ſunt, tribrachus unus & ſemipes, ita ut ibi nullum, hic duo tempora ſileamus. M. Mutato igitur plauſu habes in pyrrhichiis etiam tribrachi exempla uſque ad ſedecim ſyllabas, id eſt, uſque ad quinque tribrachos & ſemipedem, quibus debes eſſe contentus: cetera enim potes vel voce vel aliquo plauſu per te ipſe contexere; ſi tamen adhuc aurium ſenſu explorandos hujuſcemodi numeros arbitraris. D. Faciam equidem quod videbitur: videamus quæ reſtant.

CAPUT VIII. De dactylo.

9. M. DACTYLUS ſequitur, qui ſemel dividi poteſt: an aliter putas? D. Immo ita eſt. M. Quota ergo ejus pars poteſt eſſe in ſilentio? D. Dimidia ſcilicet. M. Quid ſi poſt dactylum trochæo conſtituto, velit quiſpiam ſilere unum tempus, quod in brevi ſyllaba dactylo debetur implendo, quid reſpondebimus? Non enim poſſumus dicere minus quam ſpatium ſemipedis ſileri non oportere. Ratio enim ſuperius tractata non minus, ſed amplius quam ſemipedis tempus ſilendum non eſſe perſuaſerat. Nam utique minus quam ſemipes ſiletur in choriambo, ubi poſt ipſum choriambum bacchius collocatur, cujus exemplum eſt, *Fonticolæ puellæ*. Unius enim brevis ſyllabæ ſpatio hic nos ſilere cognoſcis, quod ſex temporibus debetur implendis. D. Verum dicis. M. Conſtituto ergo trochæo poſt dactylum, licebitne etiam unum tempus ſilere? D. Ita cogor fateri. M. Quis te tandem cogeret, ſi meminiſſes ſuperiorum? Hoc enim tibi accidit, quod de indifferentia ultimæ ſyllabæ, & quomodo ſibi ultimam longam vindicent aures, ubi reſtat ſpatium quo porrigatur, etiam ſi brevis ſit, quid demonſtratum fuerit oblitus es. D. Jam intelligo: nam utique ſi ultimam ſyllabam brevem, quando reſtat ſilentium, longam aures accipiunt, ſicut ſuperiore ratione exempliſque cognovimus, nihil intererit utrum poſt dactylum trochæus, an ſpondeus locetur. Quamobrem cum repetitio diſtinguenda ſilentio eſt, unam longam ſyllabam oportet poſt dactylum ponere, ut duorum temporum ſpatio ſileamus. M. Quid ſi pyrrhichius ponatur poſt dactylum, rectene fieri putas? D. Non recte: nam utrum idem ſit, an jambus, nihil intereſt: ſi quidem pro jambo eum neceſſe eſt accipi propter ultimam, quam longam exigunt aures: quia reſtat ſilentium. Jambum autem non oportere poni poſt dactylum, propter diverſitatem levationis & poſitionis, quarum neutram oportet in dactylo habere tria tempora, quis non intelligat?

CAPUT IX. De bacchio.

10. M. OPTIME omnino atque ſequaciter. Sed quid tibi tandem videtur de anapæſto, an eadem ratio eſt; D. Prorſus eadem. M. Jam ergo bacchium conſideremus, ſi placet, & dic mihi quod primum ejus metrum eſt. D. Quatuor ſyllabas puto eſſe, unam brevem, & tres longas, quarum duæ ad bacchium pertinent, una vero ultima ad inchoationem ejus pedis qui cum bacchio poni poteſt, ut id quod ei debetur, ſit in ſilentio: in aliquo tamen exemplo vellem hoc auribus explorare. M. Facile quidem eſt exempla ſubjicere, quibus tamen non te arbitror ita ut ſuperioribus poſſe delectari: nam iſti quinum temporum pedes, ut etiam ſeptenum, non tam ſuaviter currunt, quam ii qui aut in æquas partes dividuntur, aut in ſimplam & duplam, vel in duplam & ſimplam; tantum intereſt inter ſeſquatos motus & æquales aut complicatos, de quibus ſatis in primo illo noſtro ſermone tractavimus. Itaque hos pedes, quinque ac ſeptem ſcilicet temporum, uti aſpernantius poetæ, ita ſoluta libentius aſſumit oratio, quod videri facilius in exemplis, quæ poſtulaſti, poteſt: nam iſta ſunt, *Laborat magiſter docens tardos:* Hoc revolve interpoſito trium temporum ſilentio, quod ut ſentires facilius, ideo poſt tres pedes longam ſyllabam poſui, quod eſt initium cretici, qui cum bacchio poni poteſt. Nec ad primum metrum exemplum dedi, quod eſt quatuor ſyllabarum, ne unus pes non eſſet ſatis ad commonendum ſenſum tuum, quantum poſt illum atque unam longam ſilere deberes. Quod ecce nunc edam, atque ipſe repetam, ut in meo ſilentio tria tempora ſentias: *Labor nullus, Amor magnus*. D. Satis apparet ſolutæ orationi hos eſſe congruentiores pedes, & nihil opus eſt exemplis cetera excurrere. M. Verum dicis: ſed num tibi cum ſilendum eſt, una tantum longa videtur poni poſſe poſt bacchium? D. Non ſane; ſed etiam brevis & longa, qui ejuſdem bacchi ſemipes primus eſt: nam ſi nobis inchoare creticum licuit, quia cum eodem bacchio poni poteſt; quanto magis id de ipſo bacchio facere licebit, cum præſertim non totum de cretico poſuerimus quod primæ parti bacchii ſit æquale temporibus?

CAPUT X. Pleno pedi quid addatur ante ſilentium.

11. M. JAM ergo, ſi placet, me audiente atque judicante, tu ipſe per cetera excurre, & quid ponatur poſt plenum pedem, quando ſilentio reliquum impletur in omnibus pedibus qui reſtant, exſequere. D. Breviſſimum jam, opinor, atque facillimum eſt quod requiris: nam quod de bacchio dictum eſt, id etiam de ſecundo pæone dici poteſt. Poſt creticum autem & unam longam ſyllabam licet ponere, & jambum, & ſpondeum, ita ut aut tria tempora, aut duo, aut unum ſileatur. Quod autem de hoc dictum eſt, id & in primum & in ultimum pæonem cadit. Jam poſt palimbacchium vel unam longam vel ſpondeum collocari decet, quocirca & in hoc metro aut tria tempora, aut unum ſilebitur. Eadem conditio eſt pæonis tertii. Sane ubicumque ſpondeus, ibi & anapæſtus jure ponitur. Poſt moloſſum vero, quod ad ejus adtinet diviſionem, aut unam longam ut quatuor, aut duas ponimus ut duo tempora ſileamus. Sed quoniam & ſenſu & ratione exploratum eſt, ordinari cum eo poſſe omnes ſenum temporum pedes, erit poſt eum locus & jambo, & tria tempora ſilenda remanebunt; erit & cretico, & unum tacebitur; hac conditione erit & bacchio. At ſi in duas breves primam cretici, & ſecundam bacchii ſolverimus, erit & pæoni quarto. Quod autem de moloſſo, id etiam de ceteris ſex temporum pedibus dixerim. Jam proceleumaticum arbitror ad ceteros qui quatuor temporibus conſtant,

ſtant, eſſe referendum, niſi cum tres breves poſt eum locamus. Quod ita eſt ac ſi anapæſtum locemus, propter ultimam ſyllabam quæ cum ſilentio longa accipi ſolet. Primo vero epitrito jambus recte ſubjungitur, & bacchius & creticus & pæon quartus. Hoc dictum ſit & de ſecundo, ut tempora ſileantur aut quatuor, aut duo. Duos autem reliquos epitritos recte poſſunt conſequi ſpondeus & moloſſus: ita ut primam ſpondei, & primam vel ſecundam moloſſi in duas breves ſolvere liceat: ergo in his metris aut tria tempora, aut unum tacebitur. Diſpondeus reſtat, poſt quem ſi poſuerimus ſpondeum, quatuor tempora ſilenda erunt: ſi moloſſum, duo, manente licentia ſolvendi longam in duas breves, vel in ſpondeo, vel in moloſſo, excepta ultima. Habes quod me excurrere voluiſti: niſi aliquid forte emendabis.

CAPUT XI. Jambus poſt dichorium male ponitur.

12. M. IMMO non ego, ſed tu, cum aurem ad judicandum adhibueris: nam quæro a te, utrum cum dico & plaudo iſtuc metrum, *Verus optimus*: & hoc, *Verus optimorum*: & hoc, *Veritatis inops*: tam jocunde hoc tertium quam illa ſuperiora tuus ſenſus accipiat, quod ea repetendo, & cum debitis ſilentiis plaudendo facile judicabit. D. Manifeſtum eſt quod jocunde illa, hoc injocunde accipiat. M. Non ergo recte poſt dichorium jambus ponitur. D. Ita eſt. M. Recte autem poni poſſe poſt ceteros aſſentitur quiſquis hæc metra cum diſciplina interponendorum ſilentiorum repetierit:

Fallacem cave.
Male caſtum cave.
Mutiloquum cave.
Fallaciam cave, &
Invidum cave, &
Infirmum cave.

D. Sentio quod dicis, & approbo. M. Vide etiam utrum te nihil offendat, cum interpoſito duorum temporum ſilentio, hoc metrum repetitum inæquale pergit: num enim ita ſonet ut iſta?

Veraces regnant.
Sapientes regnant.
Veriloqui regnant.
Prudentia regnat.
Boni in bonis regnant.
Pura cuncta regnant.

D. Immo hæc æqualiter & ſuaviter, illud autem abſurde. M. Hoc ergo tenebimus in metris ſex temporum pedum, dichorium jambo, antiſpaſtum ſpondeo male claudi. D. Tenebimus ſane.

13. M. Quid cauſſam cur ita ſit nonne approbabis, ſi animadverteris levatione ac poſitione in duas partes dividi pedem, ita ut ſi qua in eo ſyllaba media eſt, vel una vel duæ, aut uni parti adtribuantur priori vel poſteriori, aut in utramque partiantur? D. Novi quidem iſtuc, & verum eſt; ſed quid ad rem? M. Hoc quoque adtende quod dicam, tum videbis facilius quod requiris. Nam manifeſtum tibi eſſe arbitror, alios eſſe ſine mediis ſyllabis pedes, ut pyrrhichius, & ceteri binarum ſyllabarum; alios in quibus medium aut primæ parti, aut extremæ, aut utrique, aut neutri, ſpatio conveniat: primæ, ut in anapæſto, vel in palimbacchio, vel in pæone primo: extremæ ut in dactylo vel in bacchio, vel in pæone quarto: utrique, ut in tribracho, ſive in moloſſo, ſive in choriambo, ſive in quolibet jonico: neutri, ut in cretico, ſive in pæonibus ſecundo & tertio, ſive in diiambo, dichorio, antiſpaſto. Nam qui pedes in tres æquales partes dividi poſſunt, media pars in his convenit cum prima & extrema: qui autem non poſſunt, aut cum prima tantum, aut cum extrema, aut cum neutra. D. Et hoc æque ſcio, & quo tendat exſpecto. M. Quo tandem putas, niſi ut videas jambum poſt dichorium ideo male poni cum ſilentio, quia medium ejus eſt, nec primæ parti æquale nec extremæ, & idcirco a levatione ac poſitione diſcordat? Hoc etiam de ſpondeo intelligitur, qui ſimiliter poſt antiſpaſtum cum ſilentio non amat poni: an quidquam tibi adverſum iſta dicendum eſt? D. Mihi vero nihil, niſi quod iſta offenſio quæ fit auribus, cum ita hi pedes collocantur, in comparatione fit ejus ſuavitatis, quæ oblectat auditum, cum poſt ceteros ſenum temporum hi cum ſilentio ponuntur pedes. Nam ſi aliis tacitis me conſuleres quemadmodum ſonarent, exemplis ſubjectis, aut poſt dichorium jambus, aut poſt antiſpaſtum ſpondeus, cum ſilentio poſiti, dicam quod ſentio, fortaſſe approbarem & laudarem M. Non equidem reſiſto tibi. Satis eſt mihi tamen, quod hæc collocatio in comparatione talium numerorum, ſed melius ſonantium, ſicut dicis, offendit: eo enim eſt improbanda, quod cum ejuſdem generis etiam illi ſint pedes, quos his ſemipedibus clauſos labi jocundius confitemur, ab his diſcrepare non debuit. Sed nonne tibi videtur ſecundum iſtam rationem, nec poſt epitritum ſecundum jambum cum ſilentio poni oportere? Nam & in hoc pede jambus ita medium locum tenet, ut nec prioris nec poſterioris partis temporibus æquetur. D. Cogit me ſuperior ratio concedere.

CAPUT XII. Summa omnium metrorum.

14. M. AGE nunc, redde mihi omnium metrorum numerum, ſi placet, quæ jam tractavimus, id eſt, eorum quæ a ſuis plenis pedibus incipiunt, claduntur autem aut ſuis pedibus plenis, ita ut ſilentium, cum ad caput reditur, non interponamus; aut non plenis pedibus cum ſilentio, quos tamen eis congruere ratio docuit, incipiente numero a duobus non plenis uſque ad octo plenos, ita tamen ut triginta duo tempora non excedantur. D. Operoſum quidem eſt quod imponis, eſt tamen operæ pretium. Sed memini nos paulo ante jam perveniſſe ad ſeptuaginta ſeptem metra a pyrrhichio uſque ad tribrachum, cum illi binarum ſyllabarum pedes quatuordecim ſinguli crearent, quæ fiunt ſimul quinquaginta & ſex. Tribrachus autem viginti unum, propter geminam diviſionem. His igitur ſeptuaginta & ſeptem addimus quatuordecim dactyli, & anapæſti totidem: pleni enim ſi locentur nullo ſilentio, incipiente metro a duobus uſque ad octo pedes, ſeptena pariunt: additis vero ſemipedibus cum ſilentio, incipiente metro ab uno pede, & ſemipede perveniente ad ſeptem ſemis: alia ſeptena: & fiunt jam omnia centum & quinque. Bacchius vero non poteſt metrum ſuum ad octo pedes perducere, ne triginta duo tempora tranſeat, neque quiſquam quinum temporum pes; ſed poſſunt iſti uſque ad ſex pervenire. Bacchius ergo & qui ei par eſt, non modo temporibus, ſed etiam diviſione pæon ſecundus a duobus pedibus uſque ad ſex procedentes cum integri ordinantur ſine ſilentio, quina metra pariunt: cum ſilentio autem incipientes ab uno ſemipede, & ad quinque ſemipedes pervenientes, alia quina cum una longa poſt eos ponitur, & item quina cum brevis & longa: quindena igitur creant, quæ in ſummam redacta triginta ſunt, & fiunt jam metra omnia centum & triginta quinque.

que. Creticus vero, & qui pariter dividuntur, pæones primus & quartus, quoniam poſt illos & unam longam, & jambum, & ſpondeum, & anapæſtum licet ponere, ad ſeptuaginta quinque perveniunt: cum enim tres ſint pedes, quina creant ſine ſilentio, cum ſilentio autem viginti, quæ ſimul (ut dictum eſt) fiunt quinque & ſeptuaginta, quibus additis ſuperiori ſummæ, decem & ducenta complentur. Palimbacchius & qui ei diviſione concordat tertius pæon, quina pariunt integri ſine ſilentio; cum ſilentio autem quina cum una longa, quina cum ſpondeo, quina cum anapæſto. Hæc addimus ad majorem ſummam, & habemus metra omnia ducenta quinquaginta.

15. Moloſſus & ceteri ſex temporum pedes, qui cum illo ſimul ſeptem fiunt, quaterna creant integri: cum ſilentio autem quoniam & una longa poſt unumquemque eorum locari poteſt, & jambus, & ſpondeus, & anapæſtus, & bacchius, & creticus, pæon quartus, vicena & octona complent, quæ ſimul fiunt centum nonaginta ſex, quæ ducta cum illis quaternis ducenta viginti quatuor complentur: ſed hinc octo deducendi ſunt, quia poſt dichorium jambus, & poſt antiſpaſtum ſpondeus male ordinantur. Reliqua ſunt ducenta ſedecim, quæ addita majori ſummæ, faciunt metra omnia quadringenta ſexaginta ſex. Proceleumatici ratio haberi non potuit cum his pedibus quibus congruit, propter ſemipedes qui poſt hunc plures ponuntur. Nam & una ſyllaba longa poſt eum poni poteſt cum ſilentio, ſicut poſt dactylum & ejus conſortes ut duo, & tres breves ut unum tempus ſileatur; quo efficitur ut ultima brevis pro longa accipiatur. Epitriti metra gignunt terna integri, incipiente metro a duobus pedibus, perveniente ad quatuor: ſi enim addas quintum, triginta duo tempora, quod non oportet, excedes. Cum ſilentio vero primus & ſecundus epitritus terna poſt locato jambo, terna bacchio, terna cretico, terna pæone quarto; quæ fiunt cum illis ternis quæ ſunt ſine ſilentio, triginta. Tertius vero & quartus epitriti tres ante ſilentium gignunt, cum ſpondeo terna, & terna cum anapæſto, terna cum moloſſo, terna cum jonico minore, terna cum choriambo; quæ fiunt ſimul cum illis ternis, quæ ſine ſilentio genuerunt, triginta & ſex. Ergo epitriti omnes ſexaginta & ſex metra pariunt: quæ cum viginti & uno proceleumatici, ſuperiori ſummæ addita, faciunt quingenta quinquaginta tria. Diſpondeus reſtat gignens & ipſe tria integer; adhibito autem ſilentio cum ſpondeo tria, & tria cum anapæſto, tria cum moloſſo, tria cum jonico a minore, tria cum choriambo: quæ in ſummam ducta cum illis tribus quæ creat integer, fiunt decem & octo. Ita erunt metra omnia quingenta ſeptuaginta & unum.

CAPUT XIII. Ratio metiendi metra & ſilentia interponendi.

16. M. ESSENT quidem, niſi tria detrahenda eſſent, quia poſt ſecundum epitritum dictum eſt jambum male poni. Sed hoc quidem bene ſe habet, quare jam dic mihi, quomodo tibi aurem tangat metrum hoc, *Triplici vides ut ortu Triviæ rotetur ignis*. D. Perſuaviter. M. Poteſne dicere quibus pedibus conſtet? D. Non poſſum: neque enim invenio quomodo ſibi congruant quos metior: ſive enim pyrrhichium a capite conſtituam, ſive anapæſtum, ſive pæonem tertium, non his conveniunt qui ſequuntur: & invenio quidem creticum hic poſt tertium pæonem, ut reliqua ſit longa ſyllaba, quam creticus poſt ſe non reſpuit collocari; ſed his pedibus hoc metrum conſtare recte non poſſet, niſi interpoſito ſilentio trium temporum: nunc vero nihil ſiletur, cum hoc repetendo permulcet auditum. M. Vide igitur utrum incipere debeat a pyrrhichio, deinde metiamur dichorium, tum ſpondeum, qui complet tempora, quorum duo ſunt in principio: poteſt item caput tenere anapæſtus, deinde diambus metiri, ut extrema longa collocata quatuor temporibus anapæſti perficiat ſex tempora, quæ cum diiambo conveniunt, ex quo intelligas licet, partes pedum non ſolum in fine poni, ſed etiam in capite metrorum. D. Jam intelligo.

17. M. Quid, ſi demam unam ultimam longam, ut tale ſit metrum, *Segetes meus labor:* nonne animadvertis cum ſilentio duorum temporum repeti? Ex quo manifeſtum eſt, & aliquam partem pedis poſſe in principio metri poni, & aliquam in fine, & aliquam in ſilentio. D. Et hoc manifeſtum eſt. M. Sed hoc fieri ſi dichorium metiaris integrum in hoc metro: nam ſi diiambum, & a capite anapæſtus ponatur, cernis partem pedis in principio poſitam, quæ habet jam quatuor tempora: duo autem quæ debentur, ſilentur in fine. Ex quo diſcimus, poſſe metrum incipere a parte pedis, & deſinere ad plenum pedem, ſed numquam ſine ſilentio. D. Et hoc perſpicuum eſt.

18. M. Quid, hoc metrum poteſne metiri & dicere quibus pedibus conſtet:

Jam ſatis terris nivis, atque diræ
Grandinis miſit pater, & rubente
Dextera ſacras jaculatus arces?

Horatius 1. carminum.

D. Poſſum conſtituere in capite creticum, & duos metiri reliquos ſenum temporum pedes, unum jonicum a majore, alterum dichorium, & ſilere unum tempus quod adjungitur cretico ut ſex tempora compleantur. M. Nonnihil defuit conſiderationi tuæ: nam cum dichorius eſt in fine, reſtante ſilentio, ultima ejus quæ brevis eſt, pro longa accipitur: an hoc negabis? D. Immo fateor. M. Non ergo conſtitui decet in fine dichorium, niſi nullo in repetitione conſequente ſilentio, ne non jam dichorius, ſed epitritus ſecundus ſentiatur. D. Manifeſtum eſt. M. Quomodo ergo metiemur hoc metrum? D. Neſcio. * M. Adtende ergo utrum bene ſonet, cum ita pronuntio, ut poſt tres primas ſyllabas unum tempus ſileam: ita enim in fine nihil debebitur, ut decenter ibi poſſit eſſe dichorius. D. Jocundiſſime ſonat.

* CAPUT XIV. Perſequitur rationem adhibendi ſilentia in metiendis metris.

19. M. Hoc quoque igitur adjungamus arti, ut non ſolum in fine, ſed & ante finem cum oportet ſileamus. Tunc autem oportet, cum id quod debetur implendis temporibus pedum, aut indecenter ſiletur in fine propter ultimam brevem, ut in hoc quod dictum eſt; aut cum duo conſtituuntur non pleni pedes, unus in capite, alter in fine, qualis iſte eſt,

Gentiles noſtros inter oberrat equos.

Senſiſti enim, ut opinor, me poſt quinque ſyllabas longas, moram duorum temporum ſiluiſſe, & tantumdem in fine ſilendum eſt, dum reditur ad caput. Si enim hoc metrum ad legem ſex temporum metiaris: erit tibi primus ſpondeus, ſecundus moloſſus, tertius choriambus, quartus anapæſtus. Spondeo igitur debentur duo tempora ut ſex temporum pedem impleat, & anapæſto: itaque duo ſilentur poſt moloſſum ante finem, & duo poſt anapæſtum in fine. Si autem ad legem temporum quatuor, una longa erit in capite, deinde duos metimur ſpondeos, deinde duos dactylos, & poſt una lon-

longa concludetur. Silemus itaque duo tempora poſt geminum ſpondeum ante finem, & duo in fine, ut ambo pedes impleantur, quorum dimidias partes in capite atque in extremo poſuimus.

20. Nonnumquam tamen quod duobus non plenis pedibus debetur in principio ac fine collocatis, finali [a] tantum ſilentio redditur, ſi tantum ſit ut dimidii ſpatium pedis non excedat, qualia hæc duo ſunt:

Silvæ laborantes, geluque
Flumina conſtiterint acuto.

Horum enim prius incipit a palimbacchio, inde excurrit in moloſſum, & bacchio terminatur: ſilentur ergo duo tempora, quorum unum bacchio, alterum palimbacchio cum reddideris, ſena ubique tempora implebuntur. Hoc autem poſterius dactylo inchoatur, inde pergit in choriambum, clauditur bacchio: tria igitur tempora ſilere oportebit; hinc unum bacchio, duo dactylo redhibebimus, ut in omnibus ſint ſena tempora.

21. Prius autem redditur quod debetur implendo extremo pedi, quam in principio conſtituto: nec aliter omnino fieri aures ſinunt. Nec mirum: id enim cum repetimus, adjungitur capiti quod prorſus extremum eſt. Itaque in hoc metro quod dictum eſt, *Flumina conſtiterint acuto*: cum tria tempora ſenis utique implendis debeantur, ſi ea non ſilentio velis, ſed voce reddere, poſſintque reddi & per jambum, & per chorium, & per tribrachum, quia omnes terna tempora poſſident, nullo modo ea per chorium reddi ſenſus ipſe permittit, in quo prior eſt longa ſyllaba, brevis poſterior: id enim prius ſonare debet, quod bacchio debetur extremo, id eſt brevis ſyllaba; non longa, quæ dactylo primo. Licet hoc explorare his exemplis,

Flumina conſtiterint acuto gelu.
Flumina conſtiterint acute gelida.
Flumina conſtiterint in altum nocte.

Cui dubium eſt, duo illa ſuaviter repeti, hoc autem tertium nullo modo?

22. Item cum ſingula tempora ſingulis debentur pedibus minus plenis, ſi ea voce reddere velis, non ſinit ſenſus in unam ſyllabam coartari; mira omnino juſtitia. Non enim convenit, quod ſeparatim reddendum eſt, non etiam conſtitui ſeparatim. Quocirca in illo metro, *Silvæ laborantes geluque*, ſi unam longam pro ſilentio fini addas, ſicuti eſt, *Silvæ laborantes gelu duro*, non probant aures; ſicut probant cum dicimus, *Silvæ laborantes gelu & frigore:* quod ſatiatiſſime ſentis, cum ſingula repetis.

23. Item non oportet cum duo minus pleni pedes ponuntur, majorem in principio quam in fine poni; nam & hoc condemnat auditus, tamquam ſi dicas, *Optimum tempus adeſt tandem*, ut primus pes ſit creticus, ſecundus choriambus, tertius ſpondeus, ut tria tempora ſileamus, quorum duo debentur ultimo ſpondeo ad ſena implenda; & unum primo cretico. At ſi ita dicatur, *Tandem tempus adeſt optimum*, eadem interpoſita trium temporum mora in ſilentio, quis non ſentiat jocundiſſime repeti? Quare aut tanti ſpatii decet eſſe in fine minus plenum pedem, quanti eſt in principio, ut illud, *Silvæ laborantes geluque*: aut minorem in principio, & in fine majorem, veluti eſt, *Flumina conſtiterint acuto*. Neque injuria, quia ubi eſt æqualitas, nulla diſcordia: ubi autem diſpar eſt numerus, ſi a minore ad majorem veniamus, ut in numerando ſolet, facit rurſus ipſe ordo concordiam.

24. Ex quo illud eſt etiam conſequens, ut cum ii de quibus agitur, minus pleni ponuntur pedes, ſi duobus locis interponitur ſilentium, id eſt, ante finem & in fine, tantum ante finem ſileatur quantum debetur extremo, tantum autem in fine quantum ſcilicet [b] primo: quia medium tendit ad finem; a fine vero ad principium redeundum eſt. Si autem utrique tantumdem debetur, nulla controverſia eſt quin tantum ante finem quantum in fine ſilendum ſit. Sileri autem oportet nonniſi ubi terminatur pars orationis. In iis autem numeris qui non verbis [c] fiunt, ſed aliquo pulſu vel flatu, vel ipſa etiam lingua, nullum in hac re diſcrimen eſt, poſt quam vocem percuſſionemve ſileatur, modo ut legitimum ſecundum ſupradictas rationes intercedat ſilentium. Quamobrem & a duobus poteſt minus plenis pedibus metrum incipere, ſi tamen utriuſque conjunctum ſpatium minus non ſit, quam poſſet eſſe unius & dimidii pedis; nam ſupra diximus, tum recte poni duos minus plenos pedes, cum id quod debetur ambobus, non tranſit ſpatio pedem dimidium: exemplum eſt, *Montes acuti:* ut aut in fine tria tempora ſileamus, aut unum tempus poſt ſpondeum, & duo in fine. Aliter enim hoc metrum convenienter metiri non poteſt.

CAPUT XV. Item de ſilentio in metris interponendo.

25. SIT hoc etiam in diſciplina, ut cum ante finem ſilemus, non ibi pars orationis brevi ſyllaba terminetur, ne ſecundum illam ſæpe commemoratam regulam, pro longa eam ſenſus accipiat, ſequente ſilentio. Itaque in hoc metro, *Montibus acutis*, non poſſumus ſilere poſt dactylum tempus unum, quod poſt ſpondeum in ſuperiore poteramus, ne non jam dactylus, ſed creticus ſentiatur: atque ita non duobus minus plenis pedibus, quod nunc demonſtramus, ſed pleno dichorio & ultimo ſpondeo metrum conſtare videatur, duum temporum ſilentio in fine reddendo.

26. Sed illud notandum eſt, in principio poſito minus pleno pedi, aut ibidem reddi debitum per ſilentium, ſicuti eſt, *Jam ſatis terris nivis atque diræ*: aut in fine, velut, *Segetes meus labor*. Minus autem pleno pedi qui in fine ponitur, aut ibidem reſtitui ſilentio, quod debetur, ut in illo, *Ite igitur Camænæ:* aut in aliquo de mediis loco, veluti in hoc, *Ver blandum viget arvis, adeſt hoſpes hirundo*. Unum enim tempus quod debetur ultimo bacchio, vel poſt totum numerum ſileri poteſt, vel poſt primum ejus numeri pedem moloſſum, vel ſecundum jonicum a minore. Quod vero mediis forte minus plenis pedibus debiti eſt, nonniſi ibidem reddi poteſt: ut eſt,

Tuba terribilem ſonitum dedit ære curvo.

Si enim ſic metiamur hoc metrum, ut primum faciamus anapæſtum, ſecundum jonicum quemlibet in ſyllabis quinque, ſoluta ſcilicet longa vel prima vel ultima in duas breves, tertium choriambum, ultimum bacchium: tria erunt tempora in debito, unum extremo bacchio reddendum, & duo anapæſto primo, ut ſena compleantur. Sed hoc totum ſpatium trium temporum in fine ſileri poteſt. At ſi ab integro pede incipias, quinque ſyllabas primas

pro

a In prius excuſis, *finali tamen ſilentio*. At in MSS. habetur, *tantum*.

b Am. Er. & Lov. ſic habent: *quantum ſcilicet principio; quia medium tendit ad finem, ſi unam longam pro ſilentio fini addas, Sicuti Silvæ laborantes gelu duro. A fine vero* &c. MSS. autem plerique, *quantum ſcilicet primo*, ſupple, minus pleno pedi debetur. Poſtea carent hiſce verbis, *ſi unam longam* &c. quæ exigente ſenſu removimus.

c Ita MSS. At editi habent, *finiuntur*.

pro quolibet ionico metitus, ſequitur choriambus: inde jam pedem integrum non invenies: quocirca unius longæ ſpatio ſilere oportebit: quo annumerato, choriambus alter implebitur; bacchio reliquo metrum clauſuro, cui tempus unum debitum ſilebis in fine.

27. Unde jam eſſe opinor perſpicuum, cum in mediis ſiletur locis, aut ea reſtitui tempora quæ in fine debentur, aut ea quæ ibi debentur ubi ſiletur. Sed aliquando non eſt neceſſe ut ſileatur in mediis, cum poteſt aliter metrum metiri, ut in eo quod paulo ante poſuimus. Aliquando autem neceſſe eſt, ut in hoc, *Vernat temperies, auræ tepent, ſunt deliciæ*. Nam manifeſtum eſt iſtum numerum, aut quaternorum temporum, aut ſenorum pedibus currere. Si quaternorum, ſilendum eſt unum tempus poſt ſyllabam octavam, & in fine duo; metiatur primo ſpondeus, ſecundo dactylus, tertio ſpondeus, quarto dactylus annumerato poſt longam ſilentio, quia poſt brevem non oportet, quinto ſpondeus, ſexto dactylus, ultima longa qua numerus clauditur, cui duo tempora debita ſilentur in fine. Si autem ſenorum temporum hic metimur pedes, primus erit moloſſus, ſecundus ionicus a minore, tertius creticus qui fit dichorius adjuncto ſilentio unius temporis, quartus ionicus a majore & longa ultima, poſt quam quatuor tempora ſilebuntur. Poſſet aliter, ut una longa in principio locaretur, quam ſequeretur ionicus a majore, deinde moloſſus, deinde bacchius, qui fieret antiſpaſtus adjuncto ſilentio unius temporis, ultimus choriambus metrum clauderet, ita ut quatuor temporum in fine ſilentium redderetur uni longæ in principio conſtitutæ. Sed aures iſtam dimenſionem repudiant, quia pars pedis in principio collocata, niſi major quam dimidia fuerit, non recte illi poſt plenum pedem finali ſilentio redditur ubi debetur: ſed aliis interpoſitis pedibus, ſcimus quidem quantum debeatur; ſed non comprehenditur ſenſu, ut tanto ſpatio ſileatur, niſi minus debeatur in ſilentio quam poſitum eſt in ſono: quia cum majorem partem pedis vox peregerit, minor quæ reliqua eſt, ubicumque facile occurrit.

28. Quamobrem metri quod ſub hoc exemplo poſuimus, *Vernat temperies, auræ tepent, ſunt deliciæ*, cum ſit una neceſſaria, quam diximus, dimenſio, ſi poſt decimam ejus ſyllabam tempus unum ſileatur, & quatuor in fine; eſt alia voluntaria, ſi quis poſt ſextam ſyllabam velit ſilere duo tempora, & unum poſt undecimam, & duo in fine: ut ſit in principio ſpondeus, ſequatur hunc choriambus, tertio ſpondeo ſilentium duum temporum annumeretur, ut vel moloſſus vel a minore ionicus fiat, quartus bacchius adjuncto itidem ſilentio unius temporis fiat antiſpaſtus, quinto choriambo numerus terminetur in voce, duobus temporibus in fine per ſilentium redditis in principio locato ſpondeo. Eſt item alia. Si enim velis, poſt ſextam ſyllabam unum tempus ſilebis, & poſt decimam unum, poſt undecimam tantumdem, & duo in fine: ut ſit primus ſpondeus, ſecundus choriambus, tertius palimbacchius fiat antiſpaſtus uno ſilentii tempore annumerato, quartus ſpondeus fiat dichorius unius temporis interjecto, & unius temporis conſequente ſilentio, choriambus ultimus numerum claudat, ita ut ſileamus duo tempora in fine, quæ primo debentur ſpondeo. Eſt & tertia dimenſio, ſi poſt primum ſpondeum tempus unum ſileatur, & reliqua quæ in proximo ſuperiore ſerventur; niſi quod in ejus fine unum tempus ſilebitur, quia ſpondeus ille qui ſolet in principio locari, conſequente unius temporis ſilentio factus eſt palimbacchius, ut plus uno tempore nihil ei debeatur, quod in fine ſilendum eſt. Unde jam perſpicis metris interponi ſilentia, quædam neceſſaria, quædam voluntaria: & neceſſaria quidem, cum aliquid pedibus debetur implendis; voluntaria vero, cum pleni ſunt pedes atque integri.

29. Quod autem ſuperius dictum eſt, amplius quatuor temporibus ſilendum non eſſe, de neceſſariis ſilentiis dictum eſt, ubi debita tempora explentur. Nam in iis quæ voluntaria ſilentia nominavimus, licet etiam pedem ſonare, & pedem ſilere: quod ſi paribus intervallis fecerimus, non erit metrum, ſed rhythmus, nullo certo fine apparente unde redeatur ad caput. Quamobrem ſi exempli gratia ſilentiis velis diſtinguere, ut poſt primum pedem alterius pedis tempora ſileas, non hoc perpetuo ſervandum eſt. Licet autem varietate qualibet connumeratis ſilentiis uſque ad legitima tempora metrum producere, velut in hoc, *Nobis verum in promtu eſt, tu ſi verum dicis*. Licet hic poſt primum ſpondeum quatuor tempora ſilere, & alia quatuor poſt ſequentes duos: poſt tres autem finales nihil ſilebitur; jam enim triginta duo tempora terminata ſunt. Sed multo eſt aptius & quodam modo juſtius, ut vel in fine tantum, vel etiam in[a] medio & ſileatur: quod ſubtracto uno pede fieri poteſt, ut ita ſit: *Nobis verum in promtu eſt, tu dic verum*. Hoc & in metris ceterorum pedum tenendum eſt, ſcilicet neceſſariis ſilentiis, ſive finalibus ſive mediis reddi debita, ut pedes impleantur: non autem[b] ſileri oportere amplius quam pedis partem, quam levatio poſitiove occupant. Voluntariis autem ſilentiis & partes pedum & integros pedes ſilere conceditur, ſicut exemplis ſupra dictis monſtravimus. Sed hactenus interponendorum ſilentiorum ratio tractata ſit.

CAPUT XVI. De pedum commixtione, & de metrorum copulatione.

30. NUNC de pedum commixtione, & de ipſorum metrorum copulatione pauca dicamus. Quoniam jam multa dicta ſunt cum quæreremus, quos ſibimet oporteat miſceri pedes, & quod ad metrorum adtinet copulationem, nonnulla dicenda ſunt cum de verſibus differere cœperimus: junguntur enim ſibi pedes atque miſcentur ſecundum regulas, quas in ſecundo ſermone aperuimus. In hoc autem illud ſciendum eſt, metri quæque genera, quæ a poetis jam celebrata ſunt, habuiſſe auctores & inventores ſuos, a quibus quaſdam certas leges poſitas convellere prohibemur. Non enim oportet, cum illi eas ratione fixerint, aliquid ibi mutare: quamvis ſecundum rationem ſine aurium offenſione poſſimus: cujus rei cognitio non arte, ſed hiſtoria traditur: unde creditur potius quam cognoſcitur. Neque enim ſi Phaliſcus, neſcio qui, metra ita compoſuit, ut hæc ſonant,

Quando flagella ligas, ita liga,
Vitis & ulmus uti ſimul eant,

ſcire hoc poſſumus; ſed tantummodo credere audiendo & legendo. Illud eſt diſciplinæ, quod ad nos pertinet, videre utrum hoc tribus dactylis conſtet & pyrrhichio ultimo, ut plerique muſicæ imperiti au-

a Apud Lov. omittitur, *in medio* & quod ex MSS. reſtituimus. At apud Er. legitur, *vel etiam ante finem ſileatur*.

b MSS. cum Am. habent, *deberi oportere*.

autumant; non enim ſentiunt pyrrhichium poni non poſſe poſt dactylum: an ut ratio docet, primus pes ſit in hoc metro choriambus, ſecundus jonicus longa ſyllaba in duas ſoluta breves, ultimus jambus, poſt quem tria tempora ſilebuntur: quod ſemidocti homines ſentire poſſent, ſi a docto ſecundum utramque legem pronuntiaretur & plauderetur. Ita enim naturali & communi ſenſu judicarent: quid diſciplinæ norma præſcriberet.

31. Verumtamen quod poeta ille hos numeros immobiles eſſe voluit, cum hoc metro utimur, cuſtodiendum eſt: non enim fraudat auditum; quamquam æque nihil fraudaret, ſi vel pro choriambo diiambum vel ipſum jonicum nulla in breves facta ſolutione ponerenus, & quidquid aliud congruiſſet. In hoc igitur metro nihil mutabitur; non ea ratione qua inæqualitatem vitamus, ſed ea qua obſervamus auctoritatem. Docet ſane ratio, alia inſtitui metra immobilia, id eſt, in quibus mutari nihil oportet, ut hoc ipſum eſt de quo ſatis locuti ſumus: alia mobilia, in quibus locare pedes alios pro aliis licet, ſicuti eſt: *Trojæ qui primus ab oris, arma virumque cano*. Nam hic pro ſpondeo anapæſtum quolibet loco licet ponere. Alia nec tota immobilia, nec tota mobilia, ut eſt:

Hoc Terentianus citat ex Pomponio.

Pendeat ex humeris dulcis chelys,
Et numeros edat varios, quibus
Aſſonet omne virens late nemus,
Et tortis errans qui flexibus.

Vides hic enim ubique & ſpondeos & dactylos poni poſſe, præter ultimum pedem, quem metri auctor ſemper eſſe dactylum voluit. Et in iis quidem generibus tribus nonnihil valere auctoritatem vides.

32. Quod autem in pedum commixtione ad rationem ſolam pertinet de iis rebus quæ ſentiuntur judicantem, ſciendum eſt eas partes pedum, quæ poſt certos pedes ſilentio reſtante inſuaviter locantur: ut jambus poſt dichorium atque ſecundum epitritum, & ſpondeus poſt antiſpaſtum, etiam poſt alios pedes male locari, quibus iſti permixti fuerint. Nam manifeſtum eſt jambum poſt moloſſum bene poni, ſicut hoc exemplum indicat ſæpe repetitum cum ſilentio in fine temporum trium, *Ver blandum viret floribus*. At ſi pro moloſſo primum dichorium conſtituas, ut eſt, *Vere terra viret floribus*, reſpuit hoc auditus atque condemnat. Id etiam in ceteris ſenſu explorante facile eſt experiri. Ratio namque certiſſima eſt, cum ſibi copulantur qui inter ſe ſunt copulabiles pedes, eas partes debere in fine ſubjungi quæ omnibus conveniunt in illa ſerie collocatis, ne inter ſocios quodam modo diſcordiæ aliquid oriatur.

33. Illud magis mirandum eſt, quod cum ſpondeus & diiambum & dichorium ſuaviter claudat, tamen cum hi duo pedes ſive ſoli, ſive cum aliis copulabilibus quoquo modo mixtis in una ſerie fuerint, ſpondeus in fine approbante ſenſu poni non poteſt. Quis enim dubitet, aures libenter accipere iſta ſingula repetita: *Timenda res non eſt*: & item ſeparatim, *Jam timere noli*, At ſi ita jungas, *Timenda res, jam timere noli*: niſi in ſoluta oratione audire nolim. Nec abſurdum minus eſt, ſi quolibet loco alium connectas, veluti moloſſum hoc modo: *Vir fortis, timenda res, jam timere noli*. Vel ita: *Timenda res, vir fortis, jam timere noli*. Vel etiam ita: *Timenda res, jam timere vir fortis noli*. Cujus abſurditatis cauſſa eſt, quod pes diiambus etiam ad duplum & ſimplum plaudi poteſt, ut ad ſimplum & duplum dichorius: ſpondeus autem duplæ parti eorum æqualis eſt; ſed cum eum ille trahit ad primam, hic adextremam exſiſtit nonnulla diſcordia; & ita ratio tollit admirationem.

34. Nec minus miraculum edit antiſpaſtus, cui ſi nullus alius pedum, aut certe ſolus diiambus miſceatur, patitur jambo metrum claudi, cum aliis autem poſitus nullo modo; & cum dichorio quidem propter ipſum dichorium; itaque hoc minime miror. Cum ceteris vero ſenum temporum pedibus, cur memoratum trium temporum pedem in fine repudiet, neſcio quæ eſt cauſſa, ſecretior fortaſſe quam ut a nobis erui atque oſtendi queat: ſed hoc ita eſſe his exemplis probo. Nam iſta duo metra, *Poteſtate placet*, *Poteſtate potentium placet*, nemo ambigit ſuaviter ſingula repeti cum ſilentio trium temporum in fine. At iſta inſuaviter cum eodem ſilentio, *Poteſtate præclara placet*. *Poteſtate tibi multum placet*. *Poteſtate jam tibi ſic placet*. *Poteſtate multum tibi placet*. *Poteſtatis magnitudo placet*. Quod ad ſenſum adtinet, peregit officium ſuum in hac quæſtione, & quid acceperit, & quid exploſerit indicavit: ſed de cauſſa cur ita ſit, ratio conſulenda eſt. Ac mea quidem in tanta obſcuritate nihil aliud videt, niſi cum diiambo antiſpaſtum dimidiam partem priorem habere communem; nam uterque a brevi & longa incipit: poſteriorem autem cum dichorio; longa enim & brevi ambo finiuntur. Itaque antiſpaſtus vel ſolus tamquam ſuam priorem dimidiam, vel cum diiambo cum quo eam communiter habet, collocatus, patitur in fine metri eſſe jambum; & cum dichorio pateretur, ſi eidem dichorio talis terminus conveniret: cum ceteris autem non patitur, quibus tali ſocietate [a] non jungitur.

35. QUOD vero ad metrorum copulationem adtinet, ſatis eſt in præſentia videre, poſſe ſibi diverſa metra copulari, quæ tamen plauſu, id eſt, levatione ac poſitione conveniant. Diverſa ſunt autem vel quantitate, ut cum majora copulantur minoribus, qualia iſta ſunt, videlicet,

CAPUT XVII. De metrorum copulatione.

Jam ſatis terris nivis atque diræ — Horat. lib. 1. carminum.
Grandinis miſit pater, & rubente
Dextera ſacras jaculatus arces
Terruit urbem.

Nam hoc quartum, quod uno choriambo & una in fine longa terminatur, quam parvum ſit tribus ſuperioribus inter ſe æqualibus ſubjectum vides. Vel pedibus ſicuti hæc,

Grato Pyrrha ſub antro, — Ibidem.
Cui flavam religas comam.

Cernis quippe horum duorum ſuperius conſtare ſpondeo & choriambo, & longa ultima, quæ ad ſex tempora implenda ſpondeo debebatur: hoc autem poſterius ſpondeo & choriambo, & duabus ultimis brevibus, quæ item cum primo ſpondeo implent ſex tempora. Paria ſunt ergo iſta temporibus, ſed in pedibus nonnihil diverſitatis tenent.

36. Eſt & alia differentia iſtarum copulationum, quod alia ita copulentur, ut nulla ſibi ſilentia interponi velint, ſicut hæc duo recentiſſima, alia inter ſe ſileri aliquid poſtulent, ſicut hæc,

Vides ut alta ſtet nive candidum — Horat. lib. 1. carminum.
Soracte, nec jam ſuſtineant onus
Silvæ laborantes, geluque
Flumina conſtiterint acuto.

Nam

[a] Er. & Lov. omittunt hic negationem, quam tamen exhibent MSS. & Am.

Nam ſi hæc ſingula repetantur, priora duo unum tempus in fine ſileri flagitant, tertium duo, quartum tria. Copulata vero a primo ad ſecundum tranſeuntem unum tempus ſilere cogunt, a ſecundo ad tertium duo, a tertio ad quartum tria. A quarto autem ſi ad primum redeas, tempus unum ſilebis. Sed quæ eſt ratio redeundi ad primum, eadem eſt ad aliam talem copulationem tranſeundi. Hoc genus copulationum recte nos appellamus circuitum, qui περίοδος græce dicitur. Circuitus ergo minor eſſe non poteſt, quam qui duobus membris conſtat, id eſt, duobus metris: nec eſſe majorem voluerunt eo, qui uſque ad quatuor membra procedit. Licet igitur minimum bimembrem, medium trimembrem, & ultimum quadrimembrem vocare: hos enim Græci δίκωλον τρίκωλον τετράκωλον vocant. De quo toto genere quoniam diligentius tractaturi ſumus, ut dixi, in eo ſermone qui nobis de verſibus erit, nunc interim hoc ſatis ſit.

37. Sane arbitror jam te intelligere, innumerabilia genera eſſe metrorum, quæ quingenta [a] ſexaginta octo inveneramus, cum & de ſilentiis nonniſi finalibus exempla eſſent data, & nulla pedum commixtio facta eſſet, & nulla ſolutio longarum in duas breves, quæ pedem ultra ſyllabas quatuor porrigeret. At ſi adhibita omni ſilentiorum interpoſitione, & omni pedum commixtione, & omni ſolutione longarum colligere numerum metrorum velis, tantus exſiſtit, ut nomen ejus fortaſſe non ſuppetat. Sed hæc exempla quæ a nobis ſunt poſita, & quæcumque alia poni poſſunt, [b] quamquam ea & poeta in efficiendo approbet, & in audiendo natura communis, tamen niſi ea docti & exercitati hominis pronuntiatio commendet auribus, ſenſuſque audientium non ſit tardior quam humanitas poſtulat, non poſſunt ea quæ tracta vimus vera judicari. Sed quieſcamus aliquantulum, & de verſu deinceps diſſeramus. D. Ita fiat.

a In prius vulgatis & pluribus MSS. habetur, *quadraginta ſeptem*; ſed legendum cum Albinenſi codice, *ſexaginta octo*. Confer locum lib. 4. n. 15. & 16. ubi metrorum iſthæc ſumma cenſetur.

b Ita MSS. At Am. Er. & Lov. *quamquam ea & appetat in efficiendo, & approbet in audiendo* &c.

LIBER QUINTUS.

In quo de verſu diſſeritur.

CAPUT I. Quomodo differant rhythmus, metrum & verſus.

1. QUID ſit verſus, inter doctos veteres non parva luctatione quæſitum eſt, nec fructus defuit. Nam inventa res eſt, & ad notitiam poſterorum mandata litteris, gravi atque certa non tantum auctoritate, verum etiam ratione firmata eſt. Intereſſe igitur animadverterunt inter rhythmum & metrum aliquid, ut omne metrum rhythmus, non etiam omnis rhythmus metrum ſit. Omnis enim legitima pedum connexio [a] numeroſa eſt; quam quoniam metrum habet, non eſſe numerus nullo modo poteſt, id eſt non eſſe rhythmus. Sed quoniam non eſt idem, quamvis legitimis pedibus, nullo tamen certo fine provolvi, & item legitimis progredi pedibus, ſed certo fine coerceri; hæc duo genera etiam vocabulis diſcernenda erant, ut illud ſuperius rhythmus tantum proprio jam nomine, hoc autem alterum ita rhythmus ut metrum etiam vocaretur. Rurſus quoniam eorum numerorum qui certo fine clauduntur, id eſt metrorum, alia ſunt in quibus non habetur ratio cujuſdam diviſionis circa medium, alia quibus ſedulo habetur; erat etiam hæc differentia notanda vocabulis. Quapropter illud ubi non habetur hæc ratio rhythmi genus, proprie metrum vocatum eſt: hoc autem ubi habetur, verſum nominaverunt. Cujus appellationis originem fortaſſe progredientibus nobis ratio ipſa monſtrabit. Neque hoc ita præſcriptum putes, ut illa etiam metra verſus vocare non liceat. Sed aliud eſt cum abutimur nomine, licentia cujuſdam vicinitatis; aliud cum rem vocabulo ſuo enuntiamus. Sed nominum commemoratio hactenus facta ſit; in quibus, ut jam didicimus, conceſſio interloquentium & vetuſtatis auctoritas totum valet. Cetera, ſi placet, more noſtro inveſtigemus ſenſu nuntio, indice ratione, ut illos etiam veteres auctores non inſtituiſſe iſta quaſi quæ in natura rerum integra & perfecta non fuerint, ſed ratiocinando inveniſſe, & appellando notaſſe cognoſcas.

CAPUT II. Metra in duas partes diviſibilia ceteris præſtant.

2. QUARE primum a te quæro, utrum ob aliud pes aurem mulceat, niſi quod in eo duæ illæ partes, quarum una in levatione, altera in poſitione eſt, numeroſa ſibi concinnitate reſpondent? D. Jam hoc quidem mihi ante perſuaſum eſt atque compertum. M. Quid metrum, quod manifeſtum eſt pedum collatione confici, num ex eo rerum genere eſſe arbitrandum eſt quod dividi non poteſt, cum omnino & nihil individuum per tempus tendi queat, & quod ex dividuis pedibus conſtat, abſurdiſſime individuum putetur? D. Nullo modo hoc genus diviſionem recipere abnuerim. M. At omnia quæ recipiunt diviſionem, nonne pulcriora ſunt ſi eorum partes aliqua parilitate concordent, quam ſi diſcordes & diſſonæ ſint? D. Nulli dubium eſt. M. Quid, ipſius parilis diviſionis qui tandem numerus auctor eſt, an dualis? D. Ita eſt. M. Ut ergo in duas partes concinentes dividi pedem & eo ipſo aurem delectare comperimus, ſi etiam metrum tale inveniamus, nonne ceteris non talibus jure anteponetur? D. Aſſentior.

CAPUT III. Verſus unde dictus.

3. M. RECTE ſane. Quare jam illud reſponde, cum in omnibus quæ aliqua temporis parte metimur, aliud præcedat, aliud ſubſequatur, aliud incipiat, aliud terminet, nihilne tibi videatur inter partem præcedentem atque incipientem, & illam quæ ſubſequatur ac terminet intereſſe oportere. D. Intereſſe arbitror. M. Dic ergo quid interſit inter has duas partes verſus, quarum una eſt, *Cornua velatarum*: altera vero eſt, *Vertimus antennarum*. Non enim ut idem poeta, *obvertimus*, ſed ſi ita verſus enuntietur, *Cornua velatarum vertimus antennarum*: nonne ſæpius repetendo efficitur incertum, quæ pars prior ſit, quæ poſterior? Ne- Æneid. 3

a Am. Er. & Lov. *numerus eſt*. Sed melius MSS. *numeroſa eſt*.

Neque enim minus idem ſtat verſus, cum ita profer- A
tur: *Vertimus antennarum cornua velatarum*. D. Plane incertum fieri video. M. Cenſeſne vitandum? D. Cenſeo. M. Vide igitur utrum hic ſatis vitatum ſit. Una pars verſus eſt & ea præcedens: *Arma virumque cano:* altera ſubſequens, *Trojæ qui primus ab oris*: quæ uſque adeo inter ſe differunt, ut ſi ordinem vertas, & hoc modo pronunties: *Trojæ qui primus ab oris, arma virumque cano*, alios pedes metiri neceſſe ſit. D. Intelligo. M. At vide, utrum iſta ratio in aliis ſervata ſit. Nam cujus dimenſionis eſt pars incipiens, *Arma virumque cano*, B
ejuſdem eſſe agnoſcis, *Italiam fato. Littora multum ille &. Vi ſuperum ſævæ. Multa quoque & bello. Inferretque deos. Albanique patres*. Ne multa, perſequere ceteros quantum voles, has priores partes verſuum ejuſdem dimenſionis invenies, id eſt, quinto ſemipede articulatas. Rariſſimè omnino ſi non hoc ita eſt; ita ut poſteriores ſint iſtæ non minus inter ſe pariles: *Trojæ qui primus ab oris. Profugus Lavinaque venit. Terris jactatus & alto. Memorem Junonis ob iram. Paſſus dum conderet urbem. Latio genus unde Latinum. Atque altæ mœnia Romæ*. C
D. Manifeſtiſſimum eſt.

4. M. Quinque igitur & ſeptem ſemipedes verſum heroicum in duo membra partiuntur, quem ſex pedibus quaternorum temporum conſtare notiſſimum eſt: & ſine concinnitate quidem duorum membrorum, ſive iſta, ſive aliqua alia, verſus nullus eſt. In quibus omnibus hoc ratio demonſtravit eſſe ſervandum, ut non poſſit pars prior in poſteriore, & poſterior in priore loco poni. Quod ſi aliter fuerit, non jam verſus, niſi D
nominis abuſione, dicetur: erit autem rhythmus & metrum, qualia rariſſime longis carminibus interponere quæ verſibus contexuntur, non indecorum eſt: quale idem ipſum eſt quod paulo ante commemoravi: *Cornua velatarum vertimus antennarum*. Quamobrem non mihi verſus ex eo appellatus videtur, ut nonnulli putant, quod a certo fine ad ejuſdem numeri caput reditur, ut nomen ductum ſit ab iis qui ſe vertunt dum via redeunt: nam hoc illi cum his etiam metris, quæ verſus non ſunt, apparet eſſe commune: ſed magis fortaſſe
a contrario nomen invenit, ut quemadmodum gram- E
matici deponens verbum quod *r* litteram non deponit, ſicuti eſt, lucror & conqueror, appellaverunt: ita quod duobus membris conſit, quorum neutrum in alterius loco ſalva lege numerorum conſtituitur, quia verti non poteſt, verſus vocetur. Sed utramlibet harum originem vocabuli tu licet probes, vel utramque improbes, & aliam quæras, aut contemnas mecum totum hoc quæſtionis genus, nihil ad hoc tempus pertinet. Cum enim ſatis res ipſa quæ hoc nomine ſignificatur, appareat, non eſt de verbi ſtirpe laborandum: niſi quid ha- F
bes ad hæc. D. Ego vero nihil, ſed perge ad cetera.

CAPUT IV. Terminus verſuum varius.

5. M. SEQUITUR ut de verſus termino requiramus. Nam & hunc aliqua differentia notatum atque inſignitum eſſe voluerunt, vel potius ipſa ratio. An tu non arbitraris melius eſſe ut finis, quo provolutio numeri coercetur, non perturbata temporum æqualitate, tamen emineat, quam ſi cum ceteris partibus quæ finem non faciunt, confundatur? D. Quis dubitat hoc eſſe melius, quod eſt evidentius? M. Conſidera ergo, utrum recte inſignem finem verſus heroici ſpondeum pedem quidam eſſe voluerint. Nam in quinque aliis locis vel hunc vel dactylum licet ponere; in fine autem nonniſi ſpondeum; nam quod trochæum putant, propter indifferentiam fit ultimæ ſyllabæ, de qua in metris ſatis locuti ſumus. Sed ſecundum hos iambicus ſenarius aut non erit verſus, aut erit ſine iſta finis eminentia, utrumque autem abſurdum eſt. Nam neque quiſquam umquam, ſive doctiſſimorum hominum, ſive mediocriter, vel etiam tenuiter eruditorum verſum eſſe dubitavit, *Phaſelus ille quem videtis hoſpites*, & Catullus.
quidquid in verbis eſt tali numeroſitate formatum; & graviſſimi auctores eo quo peritiſſimi nullum ſine inſigni fine verſum putandum eſſe cenſuerunt.

6. D. Verum dicis. Quare aliam termini hujus notam quærendam eſſe autumo, non hanc quæ in ſpondeo ponitur approbandam. M. Quid hoc, num dubitas, quæcumque iſta ſit, aut in pedis eſſe, aut in temporis differentia, aut in utroque? D. Qui aliter poteſt? M. Quid tandem horum trium probas? Ego enim, quoniam idipſum finire verſum ne longius quam oportet excurrat, non pertinet niſi ad temporis modum, non arbitror aliunde iſtam notam debere ſumi quam ex tempore: an tibi aliud placet? D. Immo aſſentior. M. Videſne etiam illud, cum tempus hic differentiam habere non poſſit, niſi quod aliud eſt longius, aliud brevius, quia cum verſus finitur, id agitur ne pergat longius, in breviore tempore notam finis eſſe oportere? D. Video quidem: ſed quo pertinet quod additum eſt hic? M. Eo ſcilicet quod non ubique temporis differentiam in ſola brevitate ac longitudine accipimus. An tu æſtatis ac hyemis differentiam, aut eſſe temporis negas, aut in ſpatio potius breviore vel longiore, ac non in vi frigoris caloriſque conſtituis, vel humoris, vel ſiccitatis, & ſi quid tale aliud? D. Jam intelligo, & hanc quam quærimus termini notam, a temporis brevitate ducendam eſſe conſentio.

7. M. Adtende igitur hunc verſum, *Roma, Roma, cerne quanta ſit deum benignitas*, qui trochaicus dicitur, & metire illum, atque reſponde quod inveneris de membris ejus & numero pedum. D. De pedibus quidem facile reſponderim: liquet enim eos ſeptem ſemis eſſe. De membris autem non ſatis aperta res eſt; multis enim locis partem orationis finiri video: verumtamen opinor eſſe iſtam partitionem in octavo ſemipede, ut præcedens membrum ſit, *Roma, Roma, cerne quanta*: ſubſequens autem, *ſit deum benignitas*. M. Quot ſemipedes habet? D. Septem. M. Ipſa ratio te duxit omnino. Cum enim nihil ſit æqualitate melius, eamque in dividendo appetere oporteat, ſi minus potuerit obtineri, vicinitas ejus quærenda eſt, ne ab ea longius aberremus. Itaque cum hic verſus omnes quindecim ſemipedes habeat, non potuit æquius quam in octo & ſeptem dividi: nam eadem eſt in ſeptem & octo vicinitas. Sed ita non ſervaretur nota finis in tempore breviore, ut eam ſervandam ratio ipſa præcipit: nam ſi talis verſus eſſet, *Roma cerne quanta ſit tibi deum benignitas*, ut inciperet membrum in his ſemipedibus ſeptem, *Roma cerne quanta ſit*, & in his octo alterum terminaretur, *tibi deum benignitas*: non poſſet verſum ſemipes claudere: octo enim ſemipedes quatuor integros pedes faciunt. Simul incideret alia deformitas, ut non eoſdem pedes in membro extremo quos in primo metiremur, & prius membrum potius finiretur nota brevioris temporis, id eſt ſemipede, quam poſterius, cui hoc finis jure debetur. Nam in illo tres trochæi ſemis, *Roma cerne quanta ſit*: in hoc quatuor iambi ſcanderentur, *tibi deum benignitas*. Nunc vero & tro-

chæos

chæos in utroque membro ſcandimus, & ſemipede A verſus clauditur, ut ſpatii brevioris notam terminus teneat. Nam ſunt in priore quatuor, *Roma, Roma cerne quanta*: in poſteriore autem tres ſemis, *ſit deum benignitas*: an contradicere aliquid paras? D. Nihil omnino, & libenter aſſentior.

8. M. Teneamus igitur has leges inconcuſſas, ſi placet, ut neque membrorum duorum tendens ad æqualitatem partitio verſui deſit, ſicuti huic deeſt, *Cornua velatarum obvertimus antennarum*. Neque ipſa æqualitas membrorum converſibilem, ut ita dicam, B faciat partitionem, ut in hoc facit, *Cornua velatarum vertimus antennarum*. Neque cum iſta vitatur converſio, nimis a ſe membra diſcedant, ſed quantum poſſunt proximis numeris prope æquentur, ne dicamus hæc ita poſſe dividi, ut octo ſemipedes præcedant, *Cornua velatarum vertimus*; & quatuor ſubſequantur, id eſt, *antennarum*. Nec membrum poſterius paris numeri ſemipedes habeat, ſicuti eſt, *tibi deum benignitas*, ne pleno pede verſus finitus non habeat terminum breviore tempore notatum. D. Ha- C beo jam iſta, & mando memoriæ quantum valeo.

CAPUT V. Heroici finis.

9. M. QUONIAM igitur jam tenemus, non debere verſum finiri pleno pede, quomodo nobis heroicum verſum metiendum putas, ut & membrorum lex illa ſervetur, & hæc termini nota? D. Video duodecim eſſe ſemipedes; & quia propter illam converſionem vitandam ſenos ſemipedes habere membra non poſſunt; neque a ſe longe oportet diſcedere ut ſint tres & novem, aut novem & tres; neque paris numeri ſemipedes poſteriori membro dandi ſunt ut ſint octo & quatuor, aut D quatuor & octo, ne pleno pede verſus finiatur: in quinque & ſeptem, aut ſeptem & quinque diviſio facienda eſt. Nam & hi numeri ſunt ambo impares proximi, & certe propinquius ſibi accedunt membra quam in quaternario & octonario numeris accederent. Quod ut firmiſſimum teneam, video partem orationis in quinto ſemipede ſemper aut pene ſemper terminari, ut eſt in primo Virgilii verſu, *Arma virumque cano*: & in ſecundo: *Italiam fato*: & in tertio, *Littora multum ille &*: & in quarto item, *Vi ſuperum ſæ-* E *væ*: atque ita deinceps in toto pene carmine. M. Verum dicis: ſed videndum tibi eſt, quos pedes metiaris, ut nihil ſuperiorum legum jam inconcuſſe conſtitutarum violare audeas. D. Quamquam mihi ſatis ratio appareat, tamen novitate conturbor. Non enim ſolemus in hoc genere niſi ſpondeum pedem & dactylum ſcandere, quod nemo fere eſt tam indoctus quin audierit, etiam ſi minus id facere poſſit. Hanc ergo pervulgatiſſimam conſuetudinem nunc ſi ſequi voluero, lex illa termini eſt abroganda: præcedens enim membrum F ſemipede clauderetur, poſterius autem pleno pede; quod contra eſſe debuit. Sed quia illam legem iniquiſſimum eſt tollere, & in numeris jam didici poſſe fieri, ut non a pleno pede ordiamur, reſtat ut non hic dactylum cum ſpondeo, ſed anapæſtum locari judicemus, ut incipiat verſus a longa una ſyllaba, deinde duo pedes vel ſpondei vel anapæſti alterum membrum ſuperius terminent, cum tres rurſus alterum vel anapæſti vel quolibet loco ſpondeus, ſive omnibus, & in fine una ſyllaba, qua verſus legitime terminatur. Probaſne & id?

10. M. Ego quoque rectiſſimum eſſe judico, ſed non facile iſta populo perſuadentur. TANTA enim eſt vis conſuetudinis, ut ea inveterata, ſi falſa opinione genita eſt, nihil ſit inimicius veritati. Namque ad faciendum verſum nihil intereſſe intelligis, utrum in hoc genere anapæſtus cum ſpondeo, an dactylus collocetur: ad metiendum tamen rationabiliter, quod non aurium, ſed mentis eſt proprium, [a] vera & certa ratione hoc, non irrationabili opinione diſcernitur: a neque nunc a nobis primum inventa eſt, ſed multo eſt hac inveterata conſuetudine antiquius animadverſa. Quare ſi eos legant qui vel in græca vel in latina lingua diſciplinæ hujus doctiſſimi fuerunt, non mirabuntur nimis qui forte hoc audierint: quamquam PUDET imbecillitatis, cum rationi roborandæ hominum auctoritas quæritur; cum ipſius rationis ac veritatis auctoritate, quæ profecto eſt omni homine melior, nihil deberet eſſe præſtantius. Non enim ut in producenda corripiendave ſyllaba nonniſi auctoritatem veterum hominum quærimus, ut quemadmodum ſint uſi verbis quibus nos quoque loquimur, ita & nos utamur; quia & in hujuſcemodi re nullam obſervationem ſequi deſidiæ eſt, & novam inſtituere licentiæ: ita in metiendo verſu inveterata voluntas hominum, ac non æterna rerum ratio cogitanda eſt, cum & moderatam ejus longitudinem prius naturaliter aure ſentiamus, deinde approbemus rationabili conſideratione numerorum, & eum inſigni fine claudendum eſſe judicet quiſquis judicat [b] certius eum quam cetera me- b tra eſſe finiendum, eumque finem in breviore tempore notandum eſſe manifeſtum ſit; ſi quidem temporis longitudinem coercet & frenat quodam modo.

11. QUÆ cum ita ſint, qui poteſt poſterius ejus membrum niſi non pleno terminari pede? Prioris autem membri exordium aut plenum pedem eſſe, ut in illo trochaico, *Roma, Roma, cerne quanta ſit deum benignitas*; aut partem pedis oportet, ut in heroico, *Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris*. Quapropter omni jam dubitatione ſublata, etiam iſtum verſum metire, ſi placet, & mihi de membris ejus pedibuſque reſponde, *Phaſelus ille quem videtis hoſpites*. D. Membra quidem hujus in quinque & ſeptem ſemipedes video diſtributa, ut prius ſit, *Phaſelus ille*; poſterius autem, *quem videtis hoſpites*: pedes vero iambos cerno. M. Quæro, nihilne caves pede pleno verſum terminare? D. Verum dicis, & ubi fuerim, neſcio. Quis enim non videret, ſicut in heroico exordiendum eſſe a ſemipede? quod cum in hoc genere fit, non jam iambis, ſed trochæis verſum metimur, ut eum legitime ſemipes claudat.

CAPUT VI. Rurſus de fine verſus.

12. D. Ita eſt ut dicis: ſed vide quid tibi de hoc reſpondendum putes, quem Aſclepiadæum vocant, *Mæcenas atavis edite regibus*. Nam pars orationis in ſexta ſyllaba terminatur, neque inconſtanter, ſed in omnibus Horatii 1. carminum. ſere hujus generis verſibus. Itaque ejus primum eſt membrum, *Mæcenas atavis*: ſecundum, *edite regibus*: quod quanam ratione fiat dubitari poteſt. Si enim metiaris in hoc pedes quaternorum temporum, erunt quinque in priore, in poſteriore autem membro quatuor ſemipedes: lex autem vetat membrum poſterius pari numero conſtare ſemipedum, ne pleno pede verſus termine-

a MSS. veteres ſic habent: *proprium, nimirum quantum hæc ratio ab illa opinione diſcernitur*.

b Lov. *quiſquis judicat certius: eumque quam cetera metra eſſe inſigniter finiendum, qui finem habet in breviore temporum notarum manifeſtum: ſiquidem* &c. Ita quoque editiones aliæ, niſi quod Am. habet, *notatum manifeſtum ſit*. Er. *notarum manifeſtum ſit*. Sed præſtat MSS. lectio, quam huc revocavimus.

minetur. Restat ut pedes consideremus senorum temporum, ex quo fit ut membrum utrumque ternis semipedibus constet. Nam ut integro pede præcedens membrum finiatur, a duabus longis incipiendum est: deinde totus choriambus versum dividit, ut sequente etiam alio choriambo membrum posterius inchoetur, claudente versum semipede in duabus brevibus syllabis: tot enim tempora cum spondeo in capite locato, implent sex temporum pedem: nisi quid habes ad hæc. D. Nihil prorsus. M. Placet ergo, totidem semipedibus constare utrumque membrum. D. Cur non placeat? Neque enim metuenda est hic illa conversio; quia posito posteriore membro in præcedentis loco, ita ut quod est primum, secundum fiat, non eadem lex manebit pedum. Quapropter nulla causa est, cur idem semipedum numerus in hoc genere membris negetur, cum sine ullo conversionis vitio parilitas ista possit teneri, finis etiam insignioris lege servata, cum versus non pleno pede terminatur, quod constantissime servandum est.

CAPUT VII. Quomodo semipedum imparilitas in versuum membris ad parilitatem referatur.

13. M. REM ipsam omnino vidisti: quare jam quoniam comperit ratio versuum esse duo genera, unum in quo idem numerus semipedum, aliud in quo dispar in membris sit, diligenter consideremus, si placet, quonam modo ista imparilitas semipedum ad quamdam parilitatem referatur, obscuriore aliquantum, sed sane subtilissima ratione numerorum. Nam quæro ex te, cum duo & tria dicam, quot numeros dicam. D. Duos scilicet. M. Ergo & duo unus, & tria unus est numerus; & quemlibet alium dixerimus. D. Ita est. M. Nonne tibi ex hoc videtur unum cum quolibet numero non absurde posse conferri? si quidem unum duo esse non possumus dicere, duo autem unum esse quodam modo, & item tria & quatuor unum esse, non falso dici potest. D. Assentior. M. Adtende aliud: dic mihi, duo ter ducta, quid faciunt in summa. D. Sex. M. Num sex & tria totidem sunt? D. Nullo modo. M. Nunc tria quater ducas velim, summamque respondeas. D. Duodecim. M. Vides item duodecim plures esse quam quatuor? D. Et longe. M. Sane ne jam immorer, figenda regula est: A duobus, & deinceps quoslibet numeros duos constitueris, minor per majorem multiplicatus, eum excedat necesse est. D. Quis hoc dubitaverit? Quid enim tam parvum in plurali numero quam duo? quem tamen numerum si millies duxero, ita excedet mille, ut duplum fiat. M. Verum dicis: sed constitue unum, & quemlibet deinde majorem numerum, & quemadmodum in illis faciebamus, minorem per majorem multiplica, num eodem modo major superabitur? D. Non plane, sed majori minor æquabitur. Nam unum bis, duo; & unum decies, decem; & unum millies, mille; & per quemlibet alium numerum multiplicavero, unum necesse est æquetur. M. Habet ergo unum cum ceteris numeris jus quoddam æqualitatis, non modo quod quicumque numerus est, sed etiam quod toties ductus, tantumdem facit. D. Manifestissimum est.

Conciliantur membra semipedum quaternorum & trium.

14. M. Age nunc, refer animum ad semipedum numeros, quibus in versu fiunt membra inæqualia, & miram quamdam æqualitatem ista quam tractavimus ratione reperies. Nam, ut opinor, versus minimus inæquali semipedum numero in membris est duobus, habens semipedes quatuor & tres, ut in hoc, *Hospes ille quem vides*: cujus primum membrum quod est, *Hospes ille*, secari æqualiter potest in duas partes binorum semipedum: secundum autem quod est, *quem vides*, ita dividitur, ut una pars duos semipedes habeat, altera unum; quod ita est, quasi duo & duo sint, jure illo æqualitatis, de quo satis egimus, quod habet unum cum omnibus numeris. Ex quo fit ut ista divisione tantum sit quodam modo superius membrum quantum posterius. Itaque ubi fuerint quatuor & quinque semipedes sicut hoc est, *Roma, Roma cerne quanta sit*: non ita probatur; & propterea metrum erit potius quam versus; quia ita sunt membra inæqualia, ut ad nullam æqualitatis legem sectione aliqua possint referri. Cernis quippe, ut opinor, superioris membri quatuor semipedes, *Roma, Roma*, in binos posse discedere: quinque autem posteriores, *cerne quanta sit*, in duos & tres semipedes dividi; ubi nullo jure apparet æqualitas. Neque enim possunt aliquo modo tantum valere quinque semipedes propter duos & tres, quantum quatuor valent, quomodo invenimus superius in breviore versu tantum valere tres semipedes propter unum, & duo, quantum quatuor valent: an aliquid nonnes assecutus, aut non placet? D. Immo vero & manifesta omnia & rata sunt.

Membra semipedum quinque & trium.

15. M. Age nunc quinque & tres semipedes consideremus, qualis est ille versiculus, *Phaselus ille quem vides*: & videamus quomodo ista inæqualitas aliquo æqualitatis jure teneatur: nam hoc genus non solum metrum: sed etiam versum esse, omnes consentiunt. Itaque cum primum membrum in semipedes duos & tres secueris, & secundum in duos & unum, conjungas particulas quas in utroque pares inveneris, quia & in primo membro habemus duo, & in secundo restant duæ particulæ, una in tribus semipedibus de priore membro, altera in uno de posteriore. Has ergo & sociabiliter jungimus, quia unum cum omnibus habet societatem; & in summa unum & tria, quatuor fiunt, quod est tantumdem quantum duo & duo. Per hanc igitur sectionem etiam quinque & tres semipedes ad concordiam rediguntur. Sed responde, utrum intellexeris. D. Ita vero, & admodum probo.

CAPUT VIII. Membra semipedum quinque & septem.

26. M. SEQUITUR ut de quinque & septem semipedibus differamus, quales sunt versus duo illi nobilissimi, heroicus & quem iambicum vulgo vocant, etiam ipse senarius. Nam, *Arma virumque cano*, *Trojæ qui primus ab oris*, ita dividitur ut primum ejus membrum sit, *Arma virumque cano*, qui sunt quinque; & secundum, *Trojæ qui primus ab oris*, qui sunt septem semipedes. Et, *Phaselus ille quem videtis hospites*, primum membrum habet, *Phaselus ille*, in semipedibus quinque; secundum in septem, *quem videtis hospites*. Sed tanta illa nobilitas in lege ista æqualitatis laborat. Cum enim superiores quinque semipedes in duos & tres divisserimus, posteriores autem septem in tres & quatuor; congruent sibi quidem particulæ ternorum semipedum; sed si duæ reliquæ ita convenirent, ut una earum constaret uno semipede, alia quinque, conjungerentur lege illa qua unum cum omnibus numeris conjungi potest, & in summa sex fierent, quod sunt etiam tres & tres: nunc vero quia duo & quatuor inveniuntur, summam quidem reddent senariam; sed nullo æqualitatis jure tantum valent duo quantum quatuor, ut in hujuscemodi quasi necessitudine copulentur. Nisi forte quis dixerit satis esse ad aliquam regulam parilitatis, quod ut tres & tres, ita duo & quatuor sex fiunt: cui rationi repugnandum non arbitror: est enim & hæc aliqua æqualitas.

tas. Sed illud nollem ut majore congruentia quinque & tres quam quinque & ſeptem ſemipedes convenirent. Non enim tantum nomen eſt illius verſus, quantum iſtorum: & vides in illo non modo tantam ſummam inventam collatis uno & tribus, quanta eſt in duobus & duobus; ſed etiam multo concordiores partes eſſe, cum junguntur unum & tria, propter illam unius cum ceteris omnibus numeris amicitiam, quam cum duo & quatuor copulantur, ſicut in iſtis eſt: an tibi aliquid obſcurum eſt? D. Nihil prorſus. Sed neſcio quomodo me offendit, quod iſti ſenarii cum ſint celebratiores ceteris generibus, & principatum quemdam in verſibus habere dicantur, aliquid in membrorum concordia minus habent, quam illi famæ obſcurioris verſus. M. Bono animo eſto: nam ego tibi tantam in illis oſtendam concordiam, quantam ſoli ex omnibus habere meruerunt, ut videas, non injuria eos eſſe prælatos. Sed quia ipſa tractatio aliquanto eſt longior, quamvis omnino jocundior, reſtare nobis debet extrema, ut cum de ceteris, quantum ſatis videbitur diſputaverimus, jam omni cura liberati, ad horum ſcrutanda penetralia veniamus. D. Mihi vero placet, ſed jam vellem ut iſta quæ priora ſuſcepimus, explicata eſſent, ut jam illud audirem commodius. M. Iſtorum comparatione quæ ante diſſeruimus, fiunt illa dulciora quæ exſpectas.

CAPUT IX. Membra ſemipedum ſex & ſeptem.

17. NUNC itaque conſidera, utrum in duobus membris, quorum primum exhibeat ſemipedes ſex, alterum ſeptem, reperiatur ea æqualitas, ut rite eſſe verſus queat. Nam poſt quinque & ſeptem ſemipedes hunc eſſe diſcutiendum vides. Hujus autem exemplum eſt: *Roma, Roma, cerne quanta ſit deum benignitas.* D. Video primum membrum poſſe in partes diſtribui, quæ habeant ternos ſemipedes, ſecundum in tres & quatuor. Quare junctis æqualibus fiunt ſex ſemipedes, tres vero & quatuor ſeptem ſunt, & non æquantur illi numero. Sed ſi duo & duo in ea parte ubi quatuor ſunt, & duo & unum in ea parte ubi tres ſunt, conſideremus, junctis partibus quæ binos habent, fit ſumma quaternaria: junctis autem illis quarum in una duo ſunt, in alia unum, ſi etiam iſta tamquam ſint quatuor accipiamus, propter unius cum ceteris numeris concordiam, octo ſimul fiunt, magiſque excedunt ſummam ſenariam, quam cum ſeptem fuiſſent.

Membra ſemipedum octo & ſeptem.

18. M. Ita eſt, ut dicis: & ideo iſto genere copulationis a lege verſuum ſeparato, adtende ut ordo poſtulat, in ea nunc membra, quorum primum habet octo ſemipedes, ſeptem ſecundum. Iſta vero copulatio habet quod quærimus. Nam præcedentis membri partem dimidiam cum parte ſubſequentis majore, quæ dimidiæ proxima eſt, jungens, quoniam quaterni ſemipedes ſunt, octonarii numeri ſummam facio. Reſtant ergo quatuor ſemipedes de priore, tres de poſteriore membro. Duo inde, & duo hinc copulati, fiunt quatuor. Duo rurſus inde reſidui, & unus hinc, ad legem illius convenientiæ copulati, qua unum reliquis par eſt, quodam modo ſumuntur pro quatuor. Ita jam octonarius ſuperiori octonario congruit. D. Sed cur hujus exemplum non audio? M. Quia ſæpe commemoratum eſt, tamen ne ſuo loco prætermiſſum putes, ipſum eſt: *Roma, Roma, cerne quanta ſit deum benignitas*; vel hoc etiam: *Optimus beatus ille qui procul negotio.*

Membra ſemipedum novem & ſeptem.

19. Quare jam inſpice novem & ſeptem ſemipedum connexionem, cujus exemplum eſt: *Vir optimus beatus ille qui procul negotio.* D. Facilis eſt cognitu iſta congruentia: ſuperius enim membrum in quatuor & quinque, poſterius in tres & quatuor ſemipedes dividitur. Pars ergo ſuperioris minor cum parte poſterioris majore conjuncta, octonarium numerum facit: & major ſuperioris cum minore poſterioris, item octonarium: nam illa conjunctio eſt quatuor & quatuor, iſta quinque & tres ſemipedes. Huc accedit, quod quinque in duo & tres ſemipedes, tres autem in duo & unum ſi diviſeris, apparet alia convenientia duorum cum duobus, & unius cum tribus, quia unum cum omnibus numeris ſuperius commemorata lege confertur. Sed niſi me ratio fallit, nihil reſtat ulterius quod de membrorum copulatione requiramus: jam enim ad octo perventum eſt pedes, quem numerum verſui, ſicut ſatis cognovimus, non fas eſt excedere. Quare jam age illa ſenariorum verſuum heroici & jambici vel trochaici, quo intentionem meam & excitaſti & diſtuliſti, pande ſecreta.

CAPUT X. De ſenariorum verſuum excellentia: eos decentiſſimos non eſſe, niſi vel heroici ſint vel jambici.

20. M. FACIAM, immo faciet ipſa ratio, quæ mihi tibique communis eſt. Sed meminiſtine, quæſo, cum ageremus de metris, dixiſſe nos & ipſo ſenſu admodum probaſſe, illos pedes quorum partes ad ſeſqua conveniunt, ſive in duobus & tribus, ut eſt creticus vel pæones, ſive in tribus & quatuor, ut epitriti, excluſos a poetis propter minoris venuſtatis ſonum, ſolutæ orationis ſeveritatem decorare congruentius, cum his clauſulæ colligantur? D. Memini: ſed quorſum hæc ſpectant? M. Quoniam illud volo prius intelligamus, hujuſcemodi pedibus a poetarum tractatione ſejunctis, non remanere, niſi eos quibus ad tantumdem, ut ſpondeus eſt; aut eos quibus ad duplum, ut jambus; aut eos quibus ad utrumque partes conveniunt, ut choriambus. D. Ita eſt. M. At ſi hæc eſt poetarum materies, & ſoluta oratio verſibus inimica eſt, non verſus ullus niſi ex hoc genere pedum faciendus eſt. D. Aſſentior. Video enim poemata verſibus quam aliis lyricorum poetarum metris fieri grandiora, ſed adhuc quo ratio iſta tendat, ignoro.

21. M. Ne propera: diſputamus enim jam de ſenariorum verſuum excellentia, & prius tibi cupio demonſtrare, ſi potero, decentiſſimos ſenarios, niſi duorum iſtorum generum eſſe non poſſe, quæ omnium etiam ſunt celeberrima, quorum unum eſt heroicum, ut, *Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris*, quod uſus metitur ſpondeo & dactylo, ſubtilior ratio ſpondeo & anapæſto: alterum quod jambicum dicitur, & eadem ratione invenitur trochaicum. Nam credo tibi manifeſtum eſſe longis ſyllabis, niſi breves interponantur, obtundi quodam modo ſpatia ſonorum; item niſi brevibus longæ, nimis conciſa & quaſi tremula fieri; neutra eſſe temperata, quamvis temporum æqualitate aures impleant. Quamobrem nec illi verſus qui ſex pyrrhichios, & ſex proceleumaticos habent, adſpirant ad heroici dignitatem, nec illi ad trochaici qui ſex tribrachos habent. Huc accedit quia in iſtis quos ceteris ipſa ratio præponit, ſi membra præpoſteres, totum ita commutabitur, ut alios etiam pedes neceſſario metiamur. Itaque inconverſibiliores, ut ita dicam, ſunt quam illi qui aut omnibus brevibus, aut longis omnibus conſtant. Et ideo ſive quinque & ſeptem, ſive ſeptem & quinque ſemipedibus membra in his temperatioribus ordinentur, nihil intereſt: neutro enim horum ordine converti verſus poteſt ſine tanta commutatione, ut aliis pedibus currere videatur. In illis autem ſi carmen cœptum erit

ta-

talibus versibus, quorum priora membra quinos semipedes habeant, non oporteat eos miscere in quibus septeni priores sunt, ne jam liceat omnes convertere: non enim a conversione revocat ulla pedum commutatio. Sed tamen heroicis conceditur spondeos omnes rarissime interponere, quod quidem posterior ætas hæc nostra minime probavit. Trochaicis autem sive jambicis, cum pedem tribrachum quolibet loco interponere liceat, habere tamen in hujuscemodi carminibus versum solutum in omnes breves, turpissimum judicatum est.

22. Remotis igitur epitritis pedibus a lege versuum senaria, non solum quod solutæ orationi sunt aptiores, verum etiam quod si sex fuerint, triginta & duo tempora excedunt, sicut dispondei: remotis etiam quinum temporum pedibus, quod sibi eos libentius ad clausulas vindicavit oratio: molossis item & aliis temporum senum, quamvis in poematis venustissime vigeant, ab hoc de quo nunc agimus numero temporum excluſis; restant versus omnium brevium syllabarum, qui vel pyrrhichios vel proceleumaticos vel tribrachos habent, & omnium longarum qui spondeos. Qui quamquam admittantur ad senarium modum, dignitati tamen & temperationi horum qui brevibus longisque variantur, & ob hoc multo minus converti possunt, cedant necesse est.

CAPUT XI. Senarii quomodo commodius metiendi.

23. SED quæri potest cur meliores versus judicati sint senarii, in quibus anapæstum subtilis illa ratio metitur, & ii in quibus trochæum, quam si dactylum ibi, & hic jambum metiretur. Sine præjudicio enim sententiæ, quoniam nunc de numeris agimus, si versus ita esset: *Trojæ qui primus ab oris arma virumque cano*, vel de illo genere: *Qui procul malo pius beatus ille*, uterque horum nec minus senarius esset, nec minus brevium longarumque syllabarum temperatione moderatus, nec magis converti poterat, & in utroque membra ita ordinata sunt, ut & in quinto & in septimo semipede pars orationis terminetur: cur ergo meliores istis putentur, si potius ita sint, *Arma virumque cano*, *Trojæ qui primus ab oris*. *Beatus ille qui procul pius malo?* In qua quæstione facilius & proclivius dixerim forte evenisse, ut isti prius animadverterentur aut frequentarentur; aut si id non est fortuitum, melius credo visum fuisse, ut heroicus duabus longis, quam duabus brevibus & longa clauderetur, quod in longis aures commodius adquiescunt: ille autem alter in finali semipede longam syllabam potius haberet quam brevem. Res quidem sic se habet, ut quicumque horum priores eligerentur, necessario aliis auferrent locum, qui membris iisdem præposteratis fieri possent. Quocirca si melior judicatus est, cujus exemplum est, *Arma virumque cano*, *Trojæ qui primus ab oris*: inepte jam fieret isto converso aliud genus, sicuti est, *Trojæ qui primus ab oris*, *arma virumque cano*. Quod etiam de trochaico genere intelligendum est. Nam si est honestior, *Beatus ille qui procul negotio*: quod genus isto præposterato fieret ut est, *Qui procul negotio beatus ille*, fieri profecto non oporteret: tamen si quis audeat & faciat tales versus, manifestum est eum alia genera senariorum esse facturum, quibus sint ista meliora.

24. Hi ergo senariorum omnium pulcherrimi, non potuerunt ambo obtinere sinceritatem suam adversus hominum licentiam. Nam in trochaico genere, non senario solo, sed unde minus incipit usque ad magnitudinem extremam quæ octo pedes habet, miscendos poetæ putaverunt quatuor temporum pedes omnes, qui adhibentur ad numeros: & Græci quidem alternis locis primo & tertio, & ita deinceps, si a semipede versus incipit; sin ab integro trochæo, secundo & quarto loco, atque ita deinceps servatis intervallis, memorati longiores collocantur pedes. Quæ corruptio ut tolerabilis fieret, non singulos pedes in duas partes, quarum una levationis, altera positionis est, plaudendo diviserunt; sed unum pedem levantes, alterum ponentes, unde ipsum senarium trimetrum vocant, ad epitritorum divisionem plausum retulerunt. Sed si hoc saltem constanter teneretur, quamvis pedes epitriti magis orationis sint quam poematis, nec jam senarius, sed ternarius versus inveniretur, non tamen omni modo illa numerorum labefactaretur æqualitas. Nunc vero quatuor temporum pedes, dummodo in locis memoratis ponantur, licet non solum in omnibus ponere, sed ubi libet eorum, & quotiens libet. Nostri vero veteres, nec ipsa locorum intervalla intermiscendis hujuscemodi pedibus, servare potuerunt. Quare in hoc genere poetæ ista corruptione atque licentia plane assecuti sunt, quod eos voluisse arbitrandum est, ut essent in fabulis poemata solutæ orationi simillima. Sed quoniam satis dictum est, cur inter senarios isti versus magis nobilitati sint, nunc videamus cur ipsi senarii meliores sint versus quam ceteri in quolibet alio pedum numero constituti: nisi quid habes adversus ista quæ differas. D. Prorsus assentior: & jam illam membrorum æqualitatem, cui me adtentissimum paulo ante reddidisti, si vel nunc fas est, cognoscere vehementer exspecto.

CAPUT XII. Senarii versus cur aliis præstantiores.

25. M. TOTUS ergo adesto, atque responde, utrum tibi videatur quælibet longitudo posse in quotlibet partes secari. D. Satis mihi ista persuasa sunt, nec dubitari posse arbitror, quin omnis longitudo quæ linea dicitur, habeat dimidiam sui partem, ac per hoc in duas lineas decussatim secari queat: & quia ipsæ duæ lineæ quæ ista sectione fiunt, procul dubio lineæ sunt, etiam in ipsis hoc fieri posse manifestum est. Itaque & quantulacumque longitudo in quotlibet partes secari potest. M. Expeditissime atque verissime. Quare nunc illud vide, utrum recte asseveretur, omnem longitudinem ad latitudinem porrigendam, quæ ab ipsa oritur, tantum valere quantum latitudinis quadratum occupat. Si enim minus aut amplius in latum spatium proceditur quam longa est linea unde proceditur, quadratum non fit: sin tantum, nihil aliud quam quadratum fit. D. Intelligo & assentior: quid enim verius? M. Illud ergo jam sequi, ut opinor, vides, ut si pro linea in longum ordinati calculi pares ponantur, non perveniat illa longitudo ad quadratam formam, nisi per eumdem numerum multiplicati calculi fuerint: ut si verbi gratia duos calculos ponas, quadratum non facias, nisi aliis duobus ad latitudinem adjunctis: sin tres, sex adjungendi sunt, sed terni distributi ad duos ordines similiter in latitudinem: si enim ad longitudinem additi fuerint, nulla figura fit. Longitudo enim sine latitudine figura non est. Atque ita proportione licet considerare alios numeros: ut enim bis bina, & ter terna quadratas figuras in numeris faciunt, ita quater quaterna, quinquies quina, sexies sena, atque ita per infinitum in ceteris. D. Etiam ista rata & manifesta sunt. M. Adtende nunc utrum sit aliqua temporis longitudo. D.

Quis dubitaverit nullum eſſe tempus ſine aliqua longitudine? M. Quid, verſus poteſtne non obtinere aliquam temporis longitudinem? D. Immo neceſſe eſt obtineat. M. Quid in ea longitudine pro calculis melius collocamus, pedeſne, qui duas in partes, id eſt, levationem & poſitionem neceſſario diſtribuuntur; an ipſos ſemipedes potius, qui ſingulas levationes poſitioneſque obtinent? D. Semipedes congruentius judico pro illis calculis poni.

26. M. Age nunc commemora membrum verſus heroici brevius, quot ſemipedes habeat. D. Quinque. M. Dic exemplum. D. *Arma virumque cano.* M. Num igitur aliud deſideras, niſi ut alii ſeptem ſemipedes cum iſtis quinque aliqua æqualitate conveniant? D. Nihil prorſus aliud. M. Quid, ſeptem ſemipedes poſſuntne aliquem verſum complere per ſe? D. Poſſunt vero: nam tot ſemipedes habet primus ac minimus verſus, annumerato in fine ſilentio. M. Recte dicis: ſed ut verſus eſſe poſſit, quomodo in duo membra dividitur? D. In quatuor ſcilicet, & tres ſemipedes. M. Duc ergo in legem quadrati has partes ſingulas, & vide quid faciunt quatuor quater. D. Sedecim. M. Quid, tria ter? D. Novem. M. Quid, totum ſimul? D. Viginti quinque. M. Septem ergo ſemipedes quoniam poſſunt habere duo membra, ſingulis membris ſuis ad quadratorum rationem relatis, vigeſimum quintum numerum in ſumma faciunt; & eſt una pars verſus heroici. D. Ita eſt. M. Altera igitur pars quæ habet quinque ſemipedes, quoniam non poteſt in duo membra dividi, & debet aliqua æqualitate concinere, nonne tota in quadratum ducenda eſt? D. Nihil aliud omnino cenſeo, & jam tandem agnoſco æqualitatem mirabilem. Quinque enim quinquies ducta eadem viginti quinque conſummant. Nec ergo immerito ſenarii verſus ceteris celebratiores nobilioreſque facti ſunt: dici enim vix poteſt quantum inter illorum æqualitatem in membris imparibus, & aliorum omnium interſit.

CAPUT XIII. Epilogus.

27. M. NON te ergo fefellit pollicitatio mea, vel potius ipſa nos, quam uterque noſtrum ſequitur, ratio. Quare ut iſtum jam ſermonem concludamus aliquando, cernis certe cum ſint metra pene innumerabilia, verſum tamen eſſe non poſſe, niſi duobus membris ſibimet concinnatis, aut totidem ſemipedibus, ſed non converſibilibus terminatis, ut eſt, *Mæcenas atavis edite regibus*; aut diſpari numero etiam ſemipedum, ſed tamen aliqua æqualitate conjunctis, ut ſunt quatuor & tres, aut quinque & tres, vel quinque & ſeptem, aut ſex & ſeptem, aut octo & ſeptem, vel ſeptem & novem. A pleno enim pede trochaicus, ut eſt, *Optimus beatus ille qui procul negotio*, & a non pleno poteſt verſus exordiri, ut eſt, *Vir optimus beatus ille qui procul negotio*: terminari autem niſi non pleno prorſus non poteſt. Sed iſti non pleni pedes, ſive integros ſemipedes habeant, ſicuti eſt iſte quem nunc poſui; ſive minus quam dimidium pedem, ſicut in illo choriambico duæ ultimæ breves, *Mæcenas atavis edite regibus*; ſive plus quam dimidium, ut in ejus capite duæ primæ longæ, aut in fine alterius choriambici bacchius, cujus exemplum eſt, *Te domus Evandri, te ſedes celſa Latini*. Omnes ergo iſti non pleni pedes ſemipedes nuncupantur.

28. Jam vero non ſolum talia poemata verſibus fiunt, ut in his unum genus teneatur, qualia Epicorum poetarum ſunt, vel etiam Comicorum, ſed illos quoque ambitus quos στίχους Græci vocant non tantum illis metris quæ lege verſuum non tenentur, Lyrici poetæ faciunt, ſed etiam verſibus. Nam ille Flacci, *Nox erat, & cælo fulgebat luna ſereno: Inter minora ſidera*: bimembris ambitus eſt, & verſibus conſtans. Qui duo verſus ſibimet convenire non poſſunt, niſi uterque ad ſenorum temporum referatur pedes. Nam modus heroicus cum modo jambico vel trochaico non concinit, quia illi pedes ad tantumdem, hi ad duplum partiuntur. Fiunt ergo ambitus aut omnibus metris non cum verſibus, ut illi ſunt de quibus in ſuperiori ſermone diſputatum eſt, cum de ipſis metris ageremus: aut tantum verſibus, ut ii de quibus nunc dictum eſt: aut ut & verſibus, & aliis metris temperentur, quale illud eſt: *Diffugere nives, redeunt jam gramina campis, Arboribuſque comæ*. Quo autem ordine locentur vel verſus cum aliis metris, vel majora membra cum minoribus, nihil intereſt ad aurium voluptatem, dummodo non brevior quam bimembris, non amplior quam quadrimembris ſit ambitus. Sed jam ſi nihil habes quod contradicas, finis ſit hujus diſputationis, ut deinceps quod ad hanc partem muſicæ adtinet, quæ in numeris temporum eſt, ab his veſtigiis ejus ſenſibilibus, ad ipſa cubilia, ubi ab omni corpore aliena eſt, quanta valemus ſagacitate veniamus.

Horatius in carmin. epodo.

Horatius 4. carminum.

LIBER SEXTUS.

In quo ex mutabilium numerorum in inferioribus rebus conſideratione evehitur animus ad immutabiles numeros, qui in ipſa ſunt immutabili veritate

CAPUT I. Superiores libri quibus ſcripti ſint, quove conſilio.

1. SATIS diu pene atque adeo plane pueriliter per quinque libros in veſtigiis numerorum ad moras temporum pertinentium morati ſumus: quam noſtram nugacitatem apud benevolos homines facile fortaſſis excuſet officioſus labor; quem non ob aliud ſuſcipiendum putavimus, niſi ut adoleſcentes, vel cujuslibet ætatis homines, quos bono ingenio donavit Deus, non præpropere, ſed quibuſdam gradibus a ſenſibus carnis atque carnalibus litteris, quibus eos non hærere difficile eſt, duce ratione avellerentur; atque uni Deo & Domino rerum omnium, qui humanis mentibus nulla natura interpoſita præſidet, incommutabilis veritatis amore adhæreſcerent. Illos igitur libros qui leget, inveniet nos cum grammaticis & poeticis animis, non habitandi electione, ſed itinerandi neceſſitate verſatos. Ad hunc autem librum cum venerit, ſi, ut ſpero & ſupplex deprecor, Deus & Dominus noſter propoſitum meum voluntatemque gubernaverit, & eo quo eſt intenta perduxerit, intelliget non vilis poſſeſſionis eſſe vilem viam, per quam nunc cum imbecillioribus, nec nos ipſi admodum fortes ambulare maluimus, quam minus pennatos per liberiores auras

præ-

præcipitare. Ita nos, quantum arbitror, aut nihil aut non multum peccasse judicabit, si tamen de numero spiritalium virorum iste fuerit. Nam turba cetera de scholis linguarum tumultuantium, & ad plaudentium strepitum vulgari levitate lætantium, si forte irruerit in has litteras, aut contemnet omnes, aut illos quinque libros sufficere sibi arbitrabitur, istum vero in quo fructus illorum est, vel abiiciet quasi non necessarium, vel differet quasi post necessarium. Reliquos vero qui ad ista intelligenda eruditi non sunt, si sacramentis
a Christianæ [a] puritatis imbuti, in unum & verum Deum summa caritate nitentes, cuncta puerilia transvolaverunt, fraterne admoneo ne ad ista descendant, & cum hic laborare cœperint, de tarditate sua conquerantur, ignorantes itinera difficilia & molesta pedibus suis, volando se posse etiam ignorata transire. Si autem ii legunt qui & infirmis aut inexercitatis gressibus hac ambulare non possunt, & nullas pietatis alas habent, quibus ista neglecta prætervolent, non se inserant inconvenienti negotio; sed præceptis saluberrimæ religionis, & nido fidei Christianæ pennas nutriant, quibus subvecti laborem ac pulverem hujus itineris evadant, magis ipsius patriæ quam viarum flexuosarum amore flagrantes. His enim hæc scripta sunt, qui litteris sæcularibus dediti, magnis implicantur erroribus, & bona ingenia in nugis conterunt, nescientes quid ibi delectet. Quod si animadverterent, viderent qua effugerent illa retia, & quisnam esset beatissimæ securitatis locus.

CAPUT II. Sonorũ numeri quotuplicis generis, & an quodque eorum genus sine alio esse possit.

2. M. QUAMOBREM tu cum quo mihi nunc ratio est, familiaris meus, ut a corporeis ad incorporea transeamus, responde, si videtur, cum istum versum pronuntiamus, *Deus creator omnium*, istos quatuor jambos quibus constat, & tempora duodecim ubinam esse arbitreris, id est, in sono tantum qui auditur, an etiam in sensu audientis qui ad aures pertinet, an in actu etiam pronuntiantis, an quia notus versus est, in memoria quoque nostra hos numeros esse fatendum est? D. In his omnibus puto. M. Nusquamne amplius? D. Quid aliud restet non video, nisi forte interior & superior aliqua vis sit unde ista procedunt. M. Non ego quæro quid suspicandum sit: quare si hæc quatuor genera ita tibi apparent, ut nullum aliud videas quod æque manifestum sit, discernamus ea, si placet, ab invicem, & videamus utrum singula esse sine invicem possint. Nam credo non te esse negaturum, fieri posse, ut in aliquo loco aliquis sonus exsistat hujuscemodi morulis & dimensionibus verberans aerem vel stillicidio vel aliquo alio pulsu corporum, ubi nullus adsit auditor. Quod cum fit, num præter illud primum genus, cum ipse sonus hos numeros habet, ullum horum quatuor reperitur? D. Nullum aliud video.

Primum genus numerorum in ipso sono.

Secundum genus in ipso sensu audientis.

3. M. Quid iste alter, qui est in sensu audientis, potestne esse si nihil sonet? Non enim quæro utrum habeant illæ aures vim percipiendi si quidquam sonuerit, qua utique non carent si desit sonus: non enim & cum silentium est, nihil a surdis differunt; sed quæro utrum ipsos numeros habeant, etiamsi nihil sonet. Si quidem aliud est habere numeros, aliud posse sentire numerosum sonum. Nam & si sentientem corporis locum digito tangas, quotienslibet tangitur, totiens sentitur tactu ille numerus: & cum sentitur, non eo caret A sentiens: sed utrum insit etiam tangente nullo, non sensus ille, sed numerus, similiter quæritur. D. Non facile dixerim, carere sensum numeris talibus in se constitutis, etiam ante quam aliquid sonet: non enim aliter aut eorum mulceretur concinnitate, aut absurditate offenderetur. Idipsum ergo quidquid est, quo aut annuimus aut abhorremus, non ratione, sed natura, cum aliquid sonat, ipsius sensus numerum voco. Non enim tunc fit in auribus meis, cum sonum audio, hæc vis approbandi & improbandi. Aures quippe non aliter
B bonis sonis quam malis patent. M. Vide potius ne ista duo sint minime confundenda. Nam si versus quilibet modo correptius, modo productius pronuntietur, spatium temporis non idem teneat necesse est, quamvis eadem pedum ratione servata. Ut ergo ipso suo genere aures mulceat, illa vis facit qua concinna adsciscimus, & absurda respuimus. Ut autem breviore tempore sentiatur cum celerius, quam cum tardius promitur, non interest aliquid nisi quamdiu aures tangantur sono. Affectio ergo hæc aurium cum tanguntur sono, nullo
C modo talis est ac si non tangantur. Ut enim differt audire ab eo quod est non audire, ita differt hanc vocem audire ab eo quod est alteram audire. Hæc igitur affectio nec ultra porrigitur, nec infra cohibetur; quoniam est mensura ejus soni qui facit eam. Altera est ergo in jambo, altera in tribracho; productior in productiore jambo, correptior in correptiore; nulla in silentio. Quæ si numerosa voce fit, etiam ipsa numerosa sit necesse est. Neque esse potest, nisi cum adest effector ejus sonus: similis est enim vestigio in aqua impresso, quod neD que ante formatur quam corpus impresseris, neque remanet cum detraxeris. Naturalis vero illa vis quasi judiciaria, quæ auribus adest, non desinit esse in silentio, nec nobis eam sonus infert, sed ab ea potius, sive probandus, sive improbandus excipitur. Quare ista duo, nisi fallor, distinguenda sunt; & fatendum numeros, qui sunt in ipsa passione aurium, cum aliquid auditur, sono inferri, auferri silentio. Ex quo colligitur numeros qui sunt in ipso sono, posse esse sine istis qui sunt in eo quod est audire, cum hi sine illis esse non possint.

CAPUT III. Tertium genus numerorum in ipso actu pronuntiantis.

E 4. D. ASSENTIOR. M. Adtende igitur hoc tertium genus, quod est in ipso usu & operatione pronuntiantis, & vide utrum possint esse hi numeri sine illis qui sunt in memoria. Nam & taciti apud nosmetipsos possumus aliquos numeros cogitando peragere ea mora temporis, qua etiam voce peragerentur. Hos in quadam operatione animi esse manifestum est, quæ quoniam nullum edit sonum, nihilque passionis infert auribus, ostendit hoc genus sine illis duobus esse posse, quorum unum in sono est, alterum in audiente, quando audit. Sed utrum exsisteret, nisi adjuvante memoF ria, quærimus. Quamquam si anima hos numeros agit, quos in venarum pulsu invenimus, soluta quæstio est: nam & in operatione hos esse manifestum est, & nihil ad eos adjuvamur memoria. Quod si de his incertum est, utrum operantis animæ sint; de istis certe quos reciproco spiritu agimus, nulli dubium est, quin & temporum intervallis numeri sint, & eos sic anima operetur, ut etiam voluntate adhibita multis modis variari queant: nec tamen ut agantur, ulla opus est memoria. D. Videtur mihi hoc genus sine tribus ceteris esse posse. Quamvis enim pro temperatione corporum varios venarum pulsus, &

a Er. & Lov. *veritatis*. At MSS. cum Am. habent, *puritatis*.

reſpirationis intervalla fieri non ambigam; tamen operante anima fieri, negare quis audeat? Qui curſus etſi pro diverſitate corporum aliis celerior eſt, aliis tardior; niſi tamen adſit anima quæ id agat, nullus eſt. M. Conſidera igitur & quartum genus, eorum ſcilicet numerorum qui ſunt in memoria: nam ſi eos recordatione depromimus, & cum in alias cogitationes deferimus, hos rurſum relinquimus velut in ſuis ſecretis reconditos, non opinor occultum eſt eos eſſe poſſe ſine ceteris. D. Non dubito eos eſſe ſine ceteris, ſed tamen niſi auditi vel cogitati non mandarentur memoriæ; & ideo quamquam illis deſinentibus maneant, iiſdem tamen præcedentibus imprimuntur.

Quartum genus numerorum in ipſa memoria.

5. M. NON reſiſto tibi, & vellem jam quærere, quod tandem horum quatuor generum præſtantiſſimum judices: niſi arbitrarer dum illa tractamus, neſcio unde apparuiſſe nobis quintum genus, quod eſt in ipſo naturali judicio ſentiendi, cum delectamur paritate numerorum, vel cum in eis peccatur, offendimur. Non enim contemno quod tibi viſum eſt, ſine quibuſdam numeris in eo latentibus, hoc ſenſum noſtrum nullo modo agere potuiſſe: an forte ad iſtorum quatuor aliquod genus hanc tantam vim pertinere arbitraris? D. Ego vero ab illis omnibus hoc genus diſtinguendum puto. Si quidem aliud eſt ſonare, quod corpori tribuitur, aliud audire, quod in corpore anima de ſonis patitur, aliud operari numeros vel productius vel correptius, aliud iſta meminiſſe, aliud de his omnibus vel annuendo vel abhorrendo quaſi quodam naturali jure ferre ſententiam.

CAPUT IV. Quintum genus numerorum in ipſo naturali judicio ſentiendi.

Ex quinque recenſitis numerorum generibus quodnam antecellat.

6. M. Age nunc, dic mihi quinque horum quod maxime excellat. D. Hoc quintum puto. M. Recte putas: non enim de illis poſſet, niſi excelleret, judicare. Sed rurſus quæro, ceterorum quatuor quod maxime probes. D. Illud profecto quod eſt in memoria; quia video ibi diuturniores eſſe numeros, quam cum ſonant, vel cum audiuntur, vel cum aguntur. M. Præponis ergo factos facientibus: nam iſtos qui ſunt in memoria, ab illis aliis imprimi paulo ante dixiſti. D. Nollem præponere: ſed rurſus quomodo non præponam diuturniora minus diuturnis, non video. M. Non te iſthuc moveat. Non enim ſicut æterna temporalibus, ita ea quæ diutius abolentur, iis quæ breviore tempore tranſeunt, præferenda ſunt: quia & ſanitas unius diei profecto eſt melior, quam multorum dierum imbecillitas. Et ſi optanda optandis comparemus, melior eſt unius diei lectio, quam plurium ſcriptio, ſi eadem res uno die legatur, quæ pluribus ſcribitur. Ita numeri qui ſunt in memoria, etſi diutius manent quam illi a quibus imprimuntur, non eos tamen anteponere oportet eis quos agimus, non in corpore, ſed in anima: utrique enim prætereunt, alii ceſſatione, alii oblivione. Sed illi quos operamur, etiam nondum ceſſantibus nobis ſucceſſione ſequentium videntur auferri, dum primi ſecundis, & ſecundi tertiis, atque ita deinceps priores poſterioribus prætereundo concedunt locum, donec ultimos perimat ipſa ceſſatio. Oblivione vero plures ſimul numeri, quamvis paulatim abſterguntur: nam nec ipſi aliquamdiu manent integri. Quod enim poſt annum, verbi gratia, in memoria non invenitur, etiam poſt unum diem jam minus eſt: ſed non ſentitur iſta diminutio: non tamen falſo ex eo coniicitur, quia non utique pridie quam compleatur annus, repente totum evolat: unde intelligi datur, ab illo tempore quo inhæret memoriæ, incipere labi. Hinc eſt illud quod plerumque dicimus, Tenuiter memini, cum aliquid poſt tempus recordando repetimus, ante quam plane totum excidat. Quapropter utrumque hoc numerorum genus mortale eſt. Verumtamen facientes factis jure anteponuntur. D. Accipio & probo.

7. M. Jam ergo tria reliqua intuere, & eorum quoque quod ſit optimum & ceteris præferendum, ediſſere. D. Non eſt hoc facile. Nam ex illa regula qua factis facientes oportet anteferre, cogor ſonantibus numeris palmam dare: hos enim ſentimus audientes, & cum hos ſentimus, hos patimur. Hi ergo faciunt eos qui ſunt in aurium paſſione cum audimus: hi autem rurſus quos ſentiendo habemus, faciunt alios in memoria, quibus a ſe factis recte præferuntur. Sed hic quia & ſentire & meminiſſe animæ eſt, non moveor, ſi aliquid quod in anima fit, alicui quod item in ea fit anteponam. Illud me conturbat, quomodo ſonantes numeri, qui certe corporei ſunt, vel quoquo modo in corpore, magis laudandi ſint quam illi, qui, cum ſentimus, in anima eſſe reperiuntur. Sed rurſus conturbat quomodo non magis laudandi ſint, cum hi faciant, illi ab his fiant. M. Mirare potius quod facere aliquid in anima corpus poteſt. Hoc enim fortaſſe non poſſet, ſi non peccato primo corpus illud quod nulla moleſtia & ſumma facilitate animabat & gubernabat, in deterius commutatum, & corruptioni ſubjaceret & morti: quod tamen habet ſui generis pulcritudinem, & EO IPSO dignitatem animæ ſatis commendat, cujus nec plaga nec morbus ſine honore alicujus decoris meruit eſſe. QUAM PLAGAM ſumma Dei Sapientia, mirabili & ineffabili ſacramento dignata eſt aſſumere, cum hominem ſine peccato, non ſine peccatoris conditione ſuſcepit. Nam & naſci humanitus, & pati & mori voluit: nihil horum merito, ſed excellentiſſima bonitate, ut nos caveremus magis ſuperbiam, qua digniſſime in iſta cecidimus, quam contumelias quas indignus excepit, & animo æquo mortem debitam ſolveremus, ſi propter nos potuit etiam indebitam ſuſtinere; & quidquid ſecretius atque purgatius in tali ſacramento a ſanctis & melioribus intelligi poteſt. Ergo animam in carne mortali operantem, paſſionem corporum ſentire non mirum eſt. Nec quia ipſa eſt corpore melior, melius putandum eſt omne quod in ea fit, quam omne quod fit in corpore. Credo enim tibi videri verum falſo eſſe præponendum. D. Quis dubitaverit? M. Num vera eſt arbor, quam videmus in ſomnis? D. Nullo modo. M. At ejus forma in anima fit, hujus autem, quam nunc videmus, in corpore facta eſt. Quare cum & verum falſo, & anima corpore melior ſit, verum in corpore melius eſt quam falſum in anima. Sed ut hoc in quantum verum, non in quantum in corpore fit, melius eſt: ita illud in quantum falſum, non in quantum in anima fit, fortaſſe eſt deterius: niſi quid habes ad hæc. D. Nihil equidem. M. Audi aliud quod ſit, ut puto, vicinius, quam melius. Neque enim negabis, quod decet eſſe melius, quam id quod non decet. D. Immo fateor. M. At in qua veſte decens eſt mulier, in eadem virum indecentem eſſe poſſe, quis ambigat? D. Et hoc manifeſtum eſt. M. Quid, ſi ergo forma iſta numerorum decet in ſonis, qui allabuntur auribus, & dedecet in anima, cum eos ſentiendo ac patiendo habet, num magnopere mirandum eſt? D. Non opinor. M. Quid ergo dubitamus ſonantes

numeros atque corporeos præponere iis qui ab ipsis fiunt, quamvis in anima fiant, quæ corpore est melior? quia numeros numeris, efficientes factis, non corpus animæ præponimus. Corpora enim tanto meliora sunt, quanto numerosiora talibus numeris. Anima vero istis quæ per corpus accipit, carendo fit melior, cum sese avertit a carnalibus sensibus, & divinis sapientiæ numeris reformatur. Ita quippe in Scripturis sanctis dicitur: *Circumivi ego, ut scirem & considerarem & quærerem sapientiam & numerum*: quod nullo modo arbitrandum est de his numeris dictum, quibus etiam flagitiosa theatra personant: sed de illis credo quos non a corpore accipit anima, sed acceptos a summo Deo ipsa potius imprimit corpori: quod quale sit, non hoc loco est considerandum.

1. Retract. cap. 11. n. 12.

Eccl. 7. 26.

CAPUT V. Anima an a corpore patiatur, & quomodo sentiat.

8. VERUMTAMEN ne illud occurrat, arboris vitam meliorem esse quam nostram, quoniam non accipit sentiendo a corpore numeros, nullus enim ei sensus est; diligenter considerandum est utrum revera nihil sit aliud quod dicitur, audire, nisi aliquid a corpore in anima fieri. Sed perabsurdum est fabricatori corpori materiam quoquo modo animam subdere. Numquam enim anima est corpore deterior, & omnis materia fabricatore deterior. Nullo modo igitur anima fabricatori corpori est subjecta materies. Esset autem, si aliquos in ea numeros corpus operaretur. Non ergo, cum audimus, fiunt in anima numeri ab iis quos in sonis cognoscimus: an aliquid renuis? D. Quid est ergo quod in audiente contingit? M. Quidquid illud sit quod fortasse invenire aut explicare non possumus, num ad hoc valebit, ut animam corpore meliorem esse dubitemus? Aut cum hoc fatemur, poterimusne operanti corpori & numeros imponenti eam subdere, ut illud sit fabricans, hæc autem materies de qua & in qua numerosum aliquid fabricetur? quod si credimus, deteriorem illam credamus necesse est. Quo quid miserius, quid detestabilius credi potest? Quæ cum ita sint, conabor equidem, quantum Deus adjuvare dignabitur, quidnam ibi lateat conjectare atque differere. Sed si hoc propter utriusque aut alterius nostrum infirmitatem minus pro voluntate successerit, vel nos ipsi alias sereniores id investigabimus, vel intelligentioribus investiganda deferemus, vel æquo animo latere patiemur: non tamen ideo ista certiora de manibus debemus amittere. D. Tenebo istud inconcussum si potero, & tamen latebram istam non esse impenetrabilem nobis velim.

9. M. Cito dicam quid sentio: tu vero aut sequere, aut etiam præcede, si valebis, ubi me cunctari & hæsitare animadverteris. Ego enim ab anima hoc corpus animari non puto, nisi intentione facientis. Nec ab isto quidquam illam pati arbitror, sed facere de illo & in illo tamquam subjecto divinitus dominationi suæ: aliquando tamen cum facilitate, aliquando cum difficultate operari, quanto pro ejus meritis magis minusve illi cedit natura corporea. Corporalia ergo quæcumque huic corpori ingeruntur aut obiiciuntur extrinsecus, non in anima, sed in ipso corpore aliquid faciunt, quod operi ejus aut adversetur, aut congruat. Ideoque cum renititur adversanti, & materiam sibi subjectam in operis suis vias difficulter impingit, fit adtentior ex difficultate in actionem; quæ difficultas propter adtentionem cum eam non latet, sentire dicitur, & hoc vocatur dolor aut labor. Cum autem congruit quod infertur, aut adjacet, facile totum id vel ex eo quantum opus est, in sui operis itinera traducit. Et ista ejus actio qua suum corpus convenienti extrinsecus corpori adjungit, quoniam propter quiddam adventitium adtentius agitur, non latet; sed propter convenientiam, cum voluptate sentitur. At cum desunt ea quibus corporis detrimenta reficiat, egestas consequitur; & hac actionis difficultate cum fit adtentior, & talis ejus operatio non eam latet, fames aut sitis, aut tale aliquid appellatur. Cum autem supersunt ingesta, & ex eorum onere nascitur difficultas operandi, neque hoc sine adtentione fit; & cum talis actio non latet, cruditas sentitur: adtente etiam operatur cum eiicit superfluum, si leniter, cum voluptate; si aspere, cum dolore. Morbidam quoque perturbationem corporis adtente agit, succurrere appetens labenti atque diffluenti; & hac actione non latente morbos & ægrotationes sentire dicitur.

10. Et ne longum faciam, videtur mihi anima cum sentit in corpore, non ab illo aliquid pati, sed in ejus passionibus adtentius agere, & has actiones sive faciles propter convenientiam, sive difficiles propter inconvenientiam, non eam latere: & hoc totum est quod sentire dicitur. Sed iste sensus, qui etiam dum nihil sentimus, inest tamen, instrumentum est corporis, quod ea temperatione agitur ab anima, ut in eo sit ad passiones corporis cum adtentione agendas paratior, similia similibus ut adjungat, repellatque quod noxium est. Agit porro, ut opinor, luminosum aliquid in oculis, aerium serenissimum & mobilissimum in auribus, caliginosum in naribus, in ore humidum, in tactu terrenum & quasi lutulentum. Sed sive hac sive alia distributione ista coniiciantur, agit hæc anima cum quiete, si ea quæ insunt in unitate valetudinis, quasi familiari quadam consensione [a] cesserunt. Cum autem adhibentur ea quæ nonnulla, ut ita dicam, alteritate corpus afficiunt, exserit adtentiores actiones, suis quibusque locis atque instrumentis accommodatas: tunc videre, vel audire, vel olfacere, vel gustare, vel tangendo sentire dicitur; quibus actionibus congrua libenter associat, & moleste obsistit incongruis. Has operationes passionibus corporis puto animam exhibere cum sentit, non easdem passiones recipere.

a

11. Quapropter cum de sonorum numeris in præsentia quæratur, & sensus aurium vocetur in dubium, non oportet per cetera diutius evagari. Referamus itaque nos ad id de quo agitur, & videamus utrum sonus in auribus aliquid faciat: an tu id negabis? D. Nihil minus. M. Quid easdem aures animatum membrum esse nonne concedis? D. Concedo. M. Cum ergo id quod in eo membro simile est aeri, moveatur aere percusso; animam illam, quæ ante istum sonum vitali motu in silentio corpus aurium vegetabat, num putamus aut cessare posse ab opere movendi quod animat, aut eodem modo movere commotum extrinsecus aerem auris suæ, quo movebat ante quam ille illaberetur sonus? D. Non videtur [b] nisi aliter. M. Hoc ergo aliter movere, nonne fatendum est facere esse, non pati? D. Ita est. M. Non igitur absurde credimus motus suos animam, vel actiones, vel operationes, vel si quo alio nomine com-

b

a Sic MSS. omnes præter Vaticanum, qui cum Am. & Er. habet, *cohæserint*. At Lov. *concesserint*.

b In editis, *Non videtur mihi aliter. M. Hoc ergo genus taliter movere*. At in melioribus MSS. lectio nostra exhibetur.

commodius significari possunt, non latere cum sentit.

12. Hæ autem operationes vel præcedentibus corporum passionibus adhibentur, ut sunt cum illæ oculorum nostrorum lucem formæ interpellant, aut in aures influit sonus, aut naribus exhalationes, palato sapores, cetero corpori quælibet solida & corpulenta admoventur extrinsecus, vel in ipso corpore de loco in locum migrat aliquid sive transit, vel totum ipsum corpus suo alienove pondere movetur: hæ sunt operationes quas adhibet anima præcedentibus passionibus corporis; quæ delectant eam associantem, offendunt resistentem. Cum autem ab eisdem suis operationibus aliquid patitur, a se ipsa patitur, non a corpore; sed plane cum se accommodat corpori: & ideo apud se ipsam minus est, quia corpus semper minus quam ipsa est.

13. Conversa ergo a Domino suo ad servum suum, necessario deficit: conversa item a servo suo ad Dominum suum, necessario proficit, & præbet eidem servo facillimam vitam, & propterea minime operosam & negotiosam, ad quam propter summam quietem nulla detorqueatur adtentio; sicut est affectio corporis quæ sanitas dicitur: nulla quippe adtentione nostra opus habet, non quia nihil tunc agit anima in corpore, sed quia nihil facilius agit. Nam in omnibus operibus nostris tanto quidquam adtentius, quanto difficilius operamur. Hæc autem sanitas tunc firmissima erit atque certissima, cum pristinæ stabilitati, certo suo tempore atque ordine, hoc corpus fuerit restitutum, quæ resurrectio ejus ante quam plenissime intelligatur, salubriter creditur. Oportet enim animam & regi a superiore, & regere inferiorem. Superior illa solus Deus est, inferius illa solum corpus, si ad omnem & totam animam intendas. Ut ergo tota esse sine Domino, sic excellere sine servo non potest. Ut autem Dominus ejus magis est quam ipsa, ita servus minus. Quare intenta in Dominum intelligit æterna ejus, & magis est, magisque est etiam ipse servus in suo genere per illam. Neglecto autem Domino intenta in servum [a] carnali qua ducitur concupiscentia, sentit motus suos quos illi exhibet, & minus est: nec tamen tantum minus, quantum ipse servus, etiam cum maxime est in natura propria. Hoc autem delicto dominæ multo minus est quam erat, cum illa ante delictum magis esset.

14. Quocirca mortali jam & fragili, cum magna difficultate atque adtentione dominatur. Hinc illi error incurrit, ut voluptatem corporis, quia ejus adtentioni cedit materies, pluris æstimet quam ipsam sanitatem, cui adtentione nulla opus est. Nec mirum, si ærumnis implicatur, præponens curam securitati. Convertenti se autem ad Dominum, major cura oritur, ne avertatur; donec carnalium negotiorum requiescat impetus, effrænatus consuetudine diuturna, & tumultuosis recordationibus conversioni ejus sese inserens: ita sedatis motibus suis quibus in exteriora provehebatur, agit otium intrinsecus liberum, quod significatur sabbato; sic cognoscit solum Deum esse Dominum suum, cui uni summa libertate servitur. Non autem illos carnales motus, ut cum libet exserit, ita etiam cum libet exstinguit. Non enim sicut peccatum in ejus potestate est, ita etiam pœna peccati. Magna quippe res est ipsa anima, nec ad opprimendos lascivos motus suos idonea sibi remanet. Valentior enim peccat, & post peccatum divina lege facta imbecillior, minus potens est auferre quod fecit. *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.* Rom. 7. 24. Motus igitur animæ servans impetum suum, & nondum exstinctus, in memoria esse dicitur, & cum in aliud intenditur animus, quasi non inest animo pristinus motus, & re vera minor fit, nisi ante quam intercidat, quadam similium vicinitate renovetur.

15. *Sed velim scire, utrum te adversus ista nihil moveat.* D. Probabiliter mihi dicere videris, nec ausim resistere. M. Cum igitur ipsum sentire movere sit corpus adversus illum motum qui in eo factus est, nonne existimas ideo nos non sentire cum ossa & ungues & capilli secantur, non quia ista in nobis omnino non vivunt, non enim aliter aut continerentur aut nutrirentur aut crescerent, aut etiam vim suam in serenda prole monstrarent; sed quia minus libero aere penetrantur, mobili scilicet elemento, quam ut motus ibi possit ab anima fieri tam celer, quam est ille adversus quem fit cum sentire dicitur. Talis quædam vita cum in arboribus atque stirpibus ceteris esse intelligatur, nullo modo eam non solum nostræ quæ ratione etiam præpollet, sed ne ipsi quidem belluinæ decet præponere. Aliud est enim summa stoliditate, aliud summa sanitate corporis nihil sentire. Nam in altero instrumenta desunt, quæ adversus passiones corporis moveantur, in altero ipsæ passiones. D. Probo & assentior.

16. M. REDI ergo mecum ad propositum, atque CAPUT VI. Inter genera numerorum ordo, & eorum nomina. responde de tribus illis generibus numerorum, quorum alterum in memoria est, alterum in sentiendo, alterum in sono, quodnam tibi videatur excellere? D. Sonum duobus illis postpono quæ in anima sunt & vivunt quodam modo: sed horum duorum quod præstantius judicem, incertus sum, nisi forte quoniam illos qui sunt in actione, non ob aliud præponendos iis qui sunt in memoria dixeramus, nisi quod illi facientes sunt, isti ab his facti; eadem ratione istos etiam, qui dum audimus insunt in anima, oportet iis anteponere, qui ab iisdem in memoria fiunt, sicuti & dudum mihi videbatur. M. Non puto absurdam responsionem tuam: sed quoniam disputatum est, hos etiam qui sunt in sentiendo numeros operationes esse animæ, quomodo eos ab illis discernis, quos in actu esse animadvertimus, etiam cum in silentio non recordans agit aliquid anima per temporalia spatia numerosum? an quod illi sunt moventis sese animæ ad corpus suum, hi vero in audiendo moventis sese animæ adversus passiones corporis sui? D. Accipio istam differentiam. M. Quid, in sententia manendumne arbitraris, ut præstantiores illi judicentur qui sunt ad corpus, quam illi qui sunt adversus passiones corporis? D. Liberiores mihi videntur illi qui sunt in silentio, quam ii qui non solum ad corpus, sed ad passiones etiam corporis exseruntur. M. Distincta a nobis, & quibusdam meritorum gradibus ordinata video quinque genera numerorum, quibus, si placet, imponamus congrua vocabula, ne in reliquo sermone pluribus verbis quam rebus uti necesse sit. D. Placet vero. M. Vocentur ergo primi judiciales, secundi progressores, tertii occursores, quarti recordabiles, quinti sonantes. D. Teneo, & his nominibus utar libentius.

17. M.

1. Retract. cap. 11. n. 3.

a Er. habet, *carnalem*. Lov. *carnalis*. Am. & octo MSS. *carnali quæ dicitur concupiscentia*. Melius Vaticanus codex, *carnali qua ducitur concupiscentia*. Paulum infra legendum videtur juxta MSS. *cum illa ante delictum*, ubi Am. Er. & Lov. habent, *cum ille* &c.

CAPUT VII. Numeri judiciales an ſint immortales.

17. M. ADTENDE igitur deinceps, & dic mihi, quinam iſtorum immortales tibi videantur, an omnes ſuis temporibus labi atque occidere exiſtimes? D. Judiciales ſolos immortales puto: ceteros video vel tranſire cum fiunt, vel de memoria oblivione deleri. M. Tam certus es de iſtorum immortalitate, quam de interitu ceterorum? an diligentius, utrum vere hi immortales ſint, oportet quærere? D. Quæramus ſane. M. Dic ergo, cum aliquanto correptius ſive productius, dum ſerviam temporum legi qua ſimplo ad duplum pedes conveniunt, verſum pronuntio, num offendo ulla fraude judicium ſenſus tui? D. Non omnino. M. Quid ſonus ille qui correptioribus & quaſi fugacioribus ſyllabis editur, num poteſt plus temporis occupare quam ſonat? D. Qui poteſt? M. Judiciales ergo illi numeri ſi vinculo temporis in tanto ſpatio tenerentur, quanto iſti ſonantes digeſti ſunt, poſſentne ad eorum ſonantium qui paulo productius eadem jambica lege funduntur, adſpirare judicium? D. Nullo modo. M. Igitur apparet hos mora temporum, qui judicando præſident, non teneri. D. Prorſus apparet.

18. M. Recte annuis. Sed ſi nulla tenerentur, quantolibet productius, legitimis intervallis jambicos proferrem ſonos, nihilominus ad judicandum adhiberentur: nunc vero ſi ederem unam ſyllabam quanta mora peraguntur (ne multum dicam) tres paſſus incedentis, & aliam duplo, atque ita deinceps tam longos jambos ordinarem, ſimpli & dupli lex illa nihilo ſecius ſervaretur, nec tamen naturale illud judicium his dimenſionibus approbandis adhibere poſſemus: an tibi non videtur? D. Negare non poſſum ita videri; nam mea quidem ſententia res in aperto eſt. M. Tenentur ergo & hi judiciales nonnullis finibus temporalium ſpatiorum, quos in judicando excedere nequeunt, & quidquid excedit hæc ſpatia, non aſſequuntur ut judicent: atque ita ſi tenentur, quomodo ſint immortales non video. D. Nec ego video quid reſpondeam. Sed quamquam de immortalitate horum jam minus præſumam, non tamen quo pacto hinc mortales convincantur intelligo. Fieri enim poteſt, ut quantacumque ſpatia judicare poſſunt, ſemper id poſſint, quoniam non ſicut ceteros, aut oblivione aboleri poſſum dicere, aut tamdiu eſſe vel in tantum extendi, quamdiu ſonus appellitur & in quantum extenduntur occurſores illi, aut quamdiu aguntur vel quantum producuntur quos progreſſores vocavimus; nam utrique cum ipſo tempore operationis ſuæ tranſeunt: hi autem judiciales, utrum & in anima neſcio, in ipſa certe hominis natura manent, judicaturi de oblatis, quamquam a certa brevitate uſque ad certam longitudinem varientur, approbando in his numeroſa, & perturbata damnando.

19. M. Saltem illud concedis, alios homines citius offendi claudicantibus numeris, alios tardius, & pleroſque nonniſi ex comparatione integrorum judicare vitioſos, cum & illos congruos & illos incongruos audierint. D. Concedo. M. Unde tandem hanc differentiam putas exſiſtere, niſi aut natura, aut exercitatione, aut utroque? D. Sic arbitror. M. Quæro igitur utrum poſſit aliquis aliquanto productiora intervalla judicare & approbare, quæ alius non poſſit? D. Credo eſſe poſſe. M. Quid ille qui non poteſt, ſi ſe exerceat congruenter, nec adeo tardus ſit, nonne poterit? D. Poterit vero. M. Num in tantum poſſunt iſti proficere ad productiora judicanda, ut horarum, vel dierum, vel etiam menſium annorumve dupla & ſimpla ſpatia, cum ſaltem ſomno interpediantur, ſenſu illo judiciario poſſint comprehendere, & tamquam illos jambos motionis nutibus approbare? D. Non poſſunt. M. Quid ita non poſſunt, niſi quia unicuique animanti in genere proprio, proportione univerſitatis, ſenſus locorum temporumque tributus eſt, ut quomodo corpus ejus proportione univerſi corporis tantum eſt, cujus pars eſt, & ætas ejus proportione univerſi ſæculi tanta eſt, cujus pars eſt; ita ſenſus ejus actioni ejus congruat, quam proportione agit univerſi motus, cujus hæc pars eſt? Sic habendo omnia magnus eſt hic mundus, qui ſæpe in Scripturis divinis cæli & terræ nomine nuncupatur, cujus omnes partes ſi proportione minuantur, tantus eſt; & ſi proportione augeantur, nihilo minus tantus eſt: quia nihil in ſpatiis locorum & temporum per ſe ipſum magnum eſt, ſed ad aliquid brevius: & nihil rurſus in his per ſe ipſum breve eſt, ſed ad aliquid majus. Quapropter ſi humanæ naturæ ad carnalis vitæ actiones talis ſenſus tributus eſt, quo majora temporum ſpatia judicare non poſſit, quam intervalla poſtulant ad talis vitæ uſum pertinentia; quoniam talis hominis natura mortalis eſt, etiam talem ſenſum mortalem puto. Non enim fruſtra CONSUETUDO quaſi ſecunda & quaſi affabricata natura dicitur. Videmus autem velut quoſdam ſenſus novos in judicandis cujuſcemodi rebus corporeis conſuetudine effectos, alia conſuetudine deperire.

CAPUT VIII. Numeri ceteri judicialium examini ſubjiciuntur.

20. SED quoquo modo ſeſe habeant hi numeri judiciales, eo certe præſtant quod dubitamus, vel difficile perveſtigamus utrum mortales ſint. De ceteris autem quatuor generibus nec quæſtio eſt quin mortales ſint; quorum etſi quoſdam non comprehendunt, quia ultra ipſorum jura porrecti ſunt, genera tamen ipſa ſuo examini vindicant. Nam & illi progreſſores cum aliquam in corpore numeroſam operationem appetunt, latente iſtorum judicialium nutu modificantur. Quod enim nos vel ambulantes ab imparibus paſſibus, vel percutientes ab imparibus intervallis plagarum, vel edentes vel bibentes ab imparibus malarum motibus, ſcalpentes denique ab imparibus unguium ductibus, & ne per multas alias operationes percurram, quod nos in qualibet adtentione agendi aliquid per corporis membra ab imparibus motibus refrænat & cohibet, & quamdam parilitatem tacite imperat, idipſum eſt judiciale neſcio quid, quod conditorem animalis inſinuat Deum; quem certe decet credere auctorem omnis convenientiæ atque concordiæ.

21. Et illi occurſores numeri, qui certe non pro ſuo nutu, ſed pro paſſionibus corporis aguntur, in quantum eorum intervalla poteſt memoria cuſtodire, in tantum his judicialibus judicandi offeruntur atque judicantur. Numerus namque iſte qui intervallis temporum conſtat, niſi adjuvemur in eo memoria, judicari a nobis nullo pacto poteſt. Quamlibet enim brevis ſyllaba, cum & incipiat, & deſinat, alio tempore initium ejus, & alio finis ſonat. Tenditur ergo & ipſa quantulocumque temporis intervallo, & ab initio ſuo per medium ſuum tendit ad finem. Ita ratio invenit tam localia quam temporalia ſpatia infinitam diviſionem recipere; & idcirco nullius ſyllabæ cum initio finis auditur. In audienda itaque vel breviſſima ſyllaba, niſi memoria nos adjuvet, ut eo momento temporis quo jam non initium, ſed finis ſyllabæ ſonat, maneat ille motus

tus in animo, qui factus eſt cum initium ipſum ſonuit, nihil nos audiſſe poſſumus dicere. Hinc eſt illud quod plerumque alia cogitatione occupati, coram loquentes non nobis videmur audiſſe : non quia occurſores illos numeros non agit tunc anima, cum ſine dubio ſonus ad aures perveniat, & illa in paſſione corporis ſui ceſſare non poſſit, nec poſſit niſi aliter moveri quam ſi illa non fieret ; ſed quia intentione in aliud ſubinde exſtinguitur motionis impetus, qui ſi maneret, in memoria utique maneret, ut nos & inveniremus & ſentiremus audiſſe. Quod ſi de una ſyllaba brevi minus ſequitur mens tardior quod invenit ratio, de duabus certe nemo dubitat, quin eas ſimul nulla anima poſſit audire. Non enim ſonat ſecunda, niſi prima deſtiterit: quod autem ſimul ſonare non poteſt, ſimul audiri qui poteſt? Ut igitur nos ad capienda ſpatia locorum diffuſio radiorum juvat, qui e brevibus pupulis in aperta emicant, & adeo ſunt noſtri corporis, ut quamquam in procul poſitis rebus quas videmus, a noſtra anima vegetentur; ut ergo [a] eorum effuſione adjuvamur ad capienda ſpatia locorum: ita memoria, quod quaſi lumen eſt temporalium ſpatiorum, quantum in ſuo genere quodam modo extrudi poteſt, tantum eorumdem ſpatiorum capit. Cum autem diutius aures pulſat ſonus nullis diſtinctus articulis, & ab aliquo tandem fine conjunctus alter duplo, aut etiam tanto editur ſpatio ; adtentione in ſuccedentem perpetuo ſonum motus ille animi, qui adtentione ad præteritum & elapſum ſonum cum tranſibat eſt factus, reprimitur, id eſt, non ita remanet in memoria. Quapropter judiciales illi numeri, qui numeros in intervallis temporum ſitos, exceptis progreſſoribus quibus etiam ipſum progreſſum modificant, judicare non poſſunt niſi quos eis tamquam miniſtra memoria obtulerit, nonne ipſi exiſtimandi ſunt per certum ſpatium temporis tendi? Sed intereſt quibus temporum ſpatiis vel excidat nobis, vel meminerimus quod judicant. Si quidem nec in ipſis corporum formis quæ ad oculos pertinent, poſſumus rotunda vel quadra, vel quæcumque alia ſolida & determinata judicare, & omnino ſentire, [b] niſi ea ob oculos verſemus : cum autem alia pars adſpicitur, ſi exciderit quod eſt adſpectum in alia, fruſtratur omnino judicantis intentio, quia & hoc aliqua mora temporis fit; cui variatæ opus eſt invigilare memoriam.

22. Recordabiles vero numeros multo evidentius eſt quod, eadem ipſa offerente memoria, judicamus his judicialibus. Nam ſi occurſores quantum ab ea offeruntur, tantum judicantur; multo magis ii, ad quos tamquam repoſitos poſt alias intentiones revocamur recordatione, in ipſa memoria vivere inveniuntur. Quid enim aliud agimus cum revocamus nos in memoriam, niſi quodam modo quod repoſuimus quærimus? Recurrit autem in cogitationem occaſione ſimilium motus animi non exſtinctus, & hæc eſt quæ dicitur recordatio. Sic agimus numeros, vel in ſola cogitatione, vel etiam in membrorum motu, quos jam egimus aliquando. Inde autem ſcimus non veniſſe, ſed rediſſe illos in cogitationem, quia cum memoriæ mandarentur, cum difficultate repetebantur, & indigebamus aliqua præmonſtratione ut ſequeremur : qua difficultate demta, cum ſeſe ipſi accommodate voluntati offerunt, conſequenter temporibus atque ordine ſuo, A tam facile ut qui vehementius inhæſerunt, etiam aliunde cogitantibus nobis, jam quaſi proprio nutu peragantur, non eos utique novos eſſe ſentimus. Eſt etiam aliud unde nos ſentire arbitror præſentem motum animi aliquando jam fuiſſe, quod eſt recognoſcere, dum recentes motus ejus actionis, in qua ſumus cum recordamur, qui certe vivaciores ſunt, cum recordabilibus jam ſedatioribus quodam interiore lumine comparamus : & talis agnitio, recognitio eſt & recordatio. Judicantur ergo & recordabiles numeri ab his judicialibus, numquam ſoli, ſed adjunctis activis, aut occurſoribus, aut utriſque, qui eos tamquam e latebris ſuis in manifeſtum producant, & quaſi redintegratos qui jam abolebantur, rurſum recordantur. Ita cum occurſores in tantum judicentur, in quantum eos memoria judicantibus admoverit, poſſunt viciſſim & recordabiles qui ſunt in memoria occurſoribus eos exhibentibus judicari : ut hoc interſit quod occurſores ut judicentur, quaſi recentia eorum fugientium veſtigia offert memoria; recordabiles autem quando eos audiendo judicamus, quaſi eadem veſtigia occurſoribus tranſeuntibus revireſcunt. Jam porro de ſonantibus numeris quid opus eſt dicere, cum in occurſoribus judicentur, ſi audiantur? Si vero ibi ſonant ubi non audiuntur, quis dubitet eos a nobis non poſſe judicari? Sane ut in ſonis per inſtrumentum aurium, ita in ſaltationibus ceteriſque viſibilibus motibus, quod ad temporales numeros adtinet, eadem adjuvante memoria iiſdem numeris judicialibus dijudicamus.

CAPUT IX. Numeri alii in anima illis judicialibus præcellentes.

23. HÆC cum ita ſint, conemur, ſi poſſumus, iſtos numeros judiciales tranſcendere, & quæramus utrum ſint ſuperiores. In his enim quamquam ſpatia temporum jam minime videamus, non tamen adhibentur, niſi ad ea judicanda quæ in ſpatio temporis fiunt ; nec ipſa quidem omnia, ſed quæ poſſunt articulari memoriter : niſi quid habes forte quod contra hæc velis dicere. D. Movet me plurimum iſtorum judicialium vis atque potentia : ipſi enim mihi videntur eſſe ad quos omnium ſenſuum miniſteria referuntur. Itaque his excellentius utrum quidquam in numeris inveniri poſſit, ignoro. M. Nihil deperit quod diligentius quærimus. Aut enim inveniemus ſuperiores in anima humana, aut hos in ea ſummos eſſe firmabimus, ſi tamen illud claruerit, nullos in ea eſſe præſtantiores. Aliud eſt enim non eſſe, aliud non poſſe inveniri, ſive ab ullo homine, ſive a nobis. Sed ego puto cum ille a nobis propoſitus verſus canitur, *Deus creator omnium*, nos eum & occurſoribus illis numeris audire, & recordabilibus recognoſcere, & progreſſoribus pronuntiare, & his judicialibus delectari, & neſcio quibus aliis æſtimare, & de iſta delectatione quæſi qua ſententia eſt judicialium iſtorum, aliam ſecundum hos latentiores certiorem ferre ſententiam. An tibi unum atque idem videtur delectari ſenſu, & æſtimare ratione? D. Diverſa eſſe fateor. Sed primo ipſo moveor vocabulo, cur non potius iſti vocentur judiciales quibus ineſt ratio, quam iſti quibus ineſt delectatio. Deinde vereor ne nihil ſit aliud æſtimatio iſta rationis, quam eorum de ſe ipſis quædam diligentior judicatio : ut non alii ſint numeri in delectatione, alii in ratione; ſed uni atque iidem alias judicent de iis quæ aguntur in corpore, cum eos, ut ſupra demonſtratum eſt, offert memoria,

[a] Sic in MSS. At in editis legitur, *ut ergo effuſione lucis adjuvamur*.

[b] Am. Er. & Lov. *poſſemus .... niſi ex obliquo oculos verſaremus*. Sed concinnior eſt MSS. lectio quam amplectimur.

ria, alias de se ipsis remotius a corpore atque sincerius.

24. M. De vocabulis quidem nihil satagas, res in potestate est: placito enim, non natura imponuntur. Quod autem eosdem esse arbitraris, nec duo genera numerorum hæc vis accipere, illud, ni fallor, te rapit, quod eadem anima utrumque agit. Sed animadvertere te opus est, & in progressoribus eamdem animam corpus movere vel ad corpus moveri, & in occursoribus hanc eamdem passionibus ejus ire obviam, & in recordabilibus istam ipsam, donec quodam modo detumescant, ipsis quasi fluctuare motionibus. Nos ergo in istis generibus numerandis & distinguendis unius naturæ, id est, animæ motus affectionesque dispicimus. Quare si ut aliud est ad ea quæ corpus patitur moveri, quod fit in sentiendo; aliud movere se ad corpus, quod fit in operando; aliud quod ex his motibus in anima factum est continere, quod est meminisse; ita est aliud annuere vel renuere his motibus, aut cum primitus exseruntur, aut cum recordatione resuscitantur, quod fit in delectatione convenientiæ & offensione absurditatis talium motionum sive affectionum; & aliud est æstimare utrum recte an secus ista delectent, quod fit ratiocinando: necesse est fateamur ita hæc esse duo genera, ut illa sunt tria. Et si recte nobis visum est, nisi quibusdam numeris esset ipse delectationis sensus imbutus, nullo modo eum potuisse annuere paribus intervallis, & perturbata respuere: recte etiam videri potest ratio, quæ huic delectationi superimponitur, nullo modo sine quibusdam numeris vivacioribus, de numeris quos infra se habet posse judicare. Quæ si vera sunt, apparet inventa esse in anima quinque genera numerorum, quibus cum addideris corporales illos quos sonantes vocavimus, sex genera numerorum disposita & ordinata cognosces. Jam nunc, si placet, illi qui nobis subrepserant ad principatum obtinendum, sensuales nominentur, & judicialium nomen, quoniam est honoratius, hi accipiant qui excellentiores comperti sunt: quamquam & sonantium nomen mutandum putem, quoniam si corporales vocentur, manifestius significabunt etiam illos qui sunt in saltatione, & in cetero motu visibili: si tamen ea quæ dicta sunt probas. D. Probo sane: nam & vera & manifesta mihi videntur: horum etiam emendationem vocabulorum libenter accipio.

CAPUT X. Rationis vis in perspiciendis quæ ad Musicam pertinent, ubi nihil aliud quam æqualitas delectat.

25. M. AGE nunc adspice in vim potentiamque rationis quantum ex operibus ejus adspicere possumus. Ipsa enim, ut id potissimum dicam quod ad hujus operis susceptionem adtinet, primo quid sit ipsa bona modulatio consideravit, & eam in quodam motu libero, & ad suæ pulcritudinis finem conversо esse perspexit. Deinde vidit in motibus corporum aliud esse quod brevitate & productione temporis variaretur, in quantum magis esset minusve diuturnum, aliud localium spatiorum percussione in quibusdam gradibus celeritatis & tarditatis: qua divisione facta, illud quod in temporis mora esset, modestis intervallis, & humano sensui accommodatis articulatim varios efficeret numeros, eorumque genera & ordinem usque ad modulos versuum persecuta est. Postremo adtendit quid in his moderandis, [a] operandis, sentiendis, retinendis ageret anima, cujus caput ipsa esset: hosque omnes animales numeros a corporalibus separavit: seque ipsam hæc omnia neque animadvertere, neque distinguere, neque recte numerare, sine quibusdam suis numeris potuisse cognovit, eosque ceteris inferioris ordinis judiciaria quadam æstimatione præposuit.

26. Et nunc cum ipsa sua delectatione, [b] quæ in temporum momenta perpendit, & talibus numeris modificandis nutus suos exhibet, sic agit; quid est quod in sensibili numerositate diligimus? num aliud præter parilitatem quamdam & æqualiter dimensa intervalla? An ille pyrrhichius pes, sive spondeus, sive anapæstus, sive dactylus, sive proceleumaticus, sive dispondeus nos aliter delectaret, nisi partem suam parti alteri æquali divisione conferret? Quid vero jambus, trochæus, tribrachus pulcritudinis habent, nisi quod minore sua parte majorem suam partem in tantas duas æqualiter dividunt? Jam porro sex temporum pedes, num aliunde blandius sonant atque festivius, nisi quod utraque lege partiuntur, scilicet aut in duas æquales partes terna tempora possidentes, aut in unam simplam ex [c] æqualibus partem, & alteram duplam, id est, ut major habeat bis minorem, & eo modo ab illa dividatur æqualiter, duobus temporibus quatuor tempora in bina demetiente ac secante? Quid illi quinum septenumque temporum pedes, unde solutæ orationi, quam versibus videntur aptiores, nisi quod eorum pars minor in partes æquales majorem non dividit? & hi tamen ipsi unde admittuntur in sui generis ordine ad temporum numerositatem, nisi quia & in quinque temporibus tantas duas particulas habet pars minor, quantas major tres, & in septem tantas tres minor, quantas major quatuor? Ita in omnibus pedibus nulla pars minima est alicujus dimensionis articulo notata, cui non ceteræ quanta possunt æqualitate consentiant.

27. Age in conjunctis pedibus, sive libera perpetuitate porrigatur ista conjunctio, sicut in rhythmis; sive ab aliquo certo fine revocetur, sicut in metris; sive etiam in duo membra quadam lege sibimet congruentia tribuatur, sicut in versibus, qua tandem alia re, nisi æqualitate pes pedi amicus est? Unde molossi, & jonicorum syllaba media quæ longa est, non sectione, sed [d] nutu ipso pronuntiantis atque plaudentis in duo paria momenta distribui potest, ut etiam ad terna tempora pes totus conveniat, quando ceteris qui eodem modo dividuntur, adjungitur, cur nisi æqualitatis jure dominante, quod scilicet [e] æqualis est lateribus suis, quæ binorum temporum sunt, cum & ipsa sit duum temporum? Cur idem fieri in amphibracho non potest, quando ceteris quatuor temporum adjungitur, nisi quia tanta ibi non invenitur æqualitas duplo medio, lateribus simplis? Cur in silentiorum intervallis nulla fraude sensus offenditur, nisi quia eidem juri æqualitatis, etiamsi non sono, spatio tamen temporis quod debetur, exsolvitur? Cur sequente silentio etiam brevis syllaba pro longa accipitur, non instituto, sed ipso naturali examine quod auribus præsidet, nisi quia in spatio temporis longiore sonum coartare in angustias eadem illa æqualitatis lege prohibemur? Itaque syllabam ultra duo tempora producere, ut etiam sono impleatur quod

silen-

a Ita plerique MSS. cum Am. At Lov. habet, *in his moderandis, sentiendis, retinendis, delectandis ageret* &c.

b MSS. duo, *quam*. Alii tres, *qua*. Paulo post alter e Victorinis codicibus, *propendet, talibus numeris* &c.

c MSS. duodecim, *ex qualibet parte*.

d Ita in MSS. At in prius editis, *motu ipso*.

e Am. Er. & Lov. *æqualibus lateribus*. Sed clarius aliquot MSS. *æqualis est*, scilicet, pes tum molossus, tum jonicus.

ſilentio impleri poteſt, admittit natura audiendi & a tacendi: ut autem minus quam duo tempora occupet ſyllaba, dum reſtat ſpatium tacitis nutibus, quædam fraus æqualitatis eſt, quia minus quam in duobus eſſe æqualitas non poteſt. Jam vero in ipſa æqualitate membrorum qua variantur illi ambitus, quos Græci περιόδους vocant, verſuſque figurantur, quomodo ad eamdem æqualitatem ſecretius reditur, niſi ut in ambitu brevius membrum majori æqualibus pedibus ad plauſum conveniat, & in verſu occultiore conſideratione numerorum, ea quæ inæqualia membra junguntur, vim æqualitatis habere inveniantur?

28. Quærit ergo ratio, & carnalem animæ delectationem, quæ judiciales partes ſibi vindicabat, interrogat, cum eam in ſpatiorum temporalium numeris æqualitas mulceat, utrum duæ ſyllabæ breves quaſcumque audierit vere ſint æquales; an fieri poſſit, ut una earum edatur productius, non uſque ad longæ ſyllabę modum, ſed infra quantumlibet, quo tamen excedat ſociam ſuam. Num negari poteſt, fieri poſſe, cum hæc delectatio iſta non ſentiat, & inæqualibus velut æqualibus gaudeat? quo errore & inæqualitate quid turpius? Ex quo admonemur ab his avertere gaudium, quæ imitantur æqualitatem, & utrum impleant, comprehendere non poſſumus: immo quod non impleant fortaſſe comprehendimus; & tamen in quantum imitantur, pulcra eſſe in ſuo genere & ordine ſuo, negare non poſſumus.

CAPUT XI. Inferioribus non offendi, ſolis ſuperioribus numeris, delectari convenit. Matt. 6. 21.

29. NON ergo invideamus inferioribus quam nos ſumus, noſque ipſos inter illa quæ infra nos ſunt, & illa quæ ſupra nos ſunt, ita Deo & Domino noſtro opitulante ordinemus, ut inferioribus non offendamur, ſolis autem ſuperioribus delectemur. Delectatio quippe quaſi pondus eſt animæ. Delectatio ergo ordinat animam. *Ubi enim erit theſaurus tuus, ibi erit & cor tuum*: ubi delectatio, ibi theſaurus: ubi autem cor, ibi beatitudo aut miſeria. Quæ vero ſuperiora ſunt, niſi illa in quibus ſumma, inconcuſſa, incommutabilis, æterna manet æqualitas? Ubi nullum eſt tempus, quia nulla mutabilitas eſt; & unde tempora fabricantur & ordinantur & modificantur æternitatem imitantia, dum cæli converſio b ad idem redit, & cæleſtia corpora ad idem revocat, diebuſque & menſibus & annis & luſtris, ceteriſque ſiderum orbibus, legibus æqualitatis & unitatis & ordinationis obtemperat. Ita cæleſtibus terrena ſubjecta, orbes temporum ſuorum numeroſa ſucceſſione quaſi carmini univerſitatis aſſociant.

30. In quibus multa nobis videntur inordinata & perturbata, quia eorum ordini pro noſtris meritis c aſſuti ſumus, neſcientes quid de nobis divina providentia pulcrum gerat. Quoniam ſi quis, verbi gratia, in ampliſſimarum pulcherrimarumque ædium uno aliquo angulo tamquam ſtatua collocetur, pulcritudinem illius fabricæ ſentire non poterit; cujus & ipſe pars erit. Nec univerſi exercitus ordinem miles in acie valet intueri. Et in quolibet poemate ſi quanto ſpatio ſyllabæ ſonant, tanto viverent atque ſentirent, nullo modo illa numeroſitas & contexti operis pulcritudo eis placeret, quam totam perſpicere atque approbare non poſſent, cum de ipſis ſingulis prætereuntibus fabricata eſſet atque perfecta. Ita peccantem hominem ordinavit Deus turpem, non turpiter. Turpis enim factus eſt voluntate, univerſum amittendo quod Dei præceptis obtemperans poſſidebat, & ordinatus in parte eſt, ut qui legem agere noluit, a lege agatur. Quidquid autem legitime, utique juſte; & quidquid juſte, non utique turpiter agitur: quia & in malis operibus noſtris Dei opera bona ſunt. Homo namque in quantum homo eſt, aliquod bonum eſt; adulterium autem in quantum adulterium eſt, malum opus eſt: plerumque autem de adulterio naſcitur homo, de malo ſcilicet hominis opere bonum opus Dei.

31. Quamobrem ut nos ad propoſitum, propter quod hæc ſunt dicta, referamus, hi numeri rationis pulcritudine præminent, a quibus ſi prorſus abſcinderemur, cum inclinamur ad corpus, progreſſores numeros ſenſuales non modificarent: qui rurſus movendis corporibus agunt ſenſibiles temporum pulcritudines: atque ita ſonantibus obvii etiam occurſores numeri fabricantur; quos omnes impetus ſuos eadem anima excipiens, quaſi multiplicat in ſe ipſa, & recordabiles facit: quæ vis ejus memoria dicitur, magnum quoddam adjutorium in hujus vitæ negotioſiſſimis actibus.

32. Hæc igitur memoria quæcumque de motibus animi tenent, qui adverſus paſſiones corporis acti ſunt, φαντασίαι græce vocantur; nec invenio quid eas latine malim vocare: quas pro cognitis habere atque d pro perceptis opinabilis vita eſt, conſtituta in ipſo erroris introitu. Sed cum ſibi iſti motus occurſant, & tamquam diverſis & repugnantibus intentionis flatibus æſtuant, alios ex aliis motus pariunt; non jam eos qui tenentur ex occurſionibus paſſionum corporis impreſſi de ſenſibus, ſimiles tamen tamquam imaginum imagines, quæ phantaſmata dici placuit. Aliter enim cogito patrem meum quem ſæpe vidi, aliter avum quem numquam vidi. Horum primum phantaſia eſt, alterum phantaſma. Illud in memoria invenio, hoc in eo motu animi, qui ex iis ortus eſt quos habet memoria. Quomodo autem oriantur hæc, & invenire & explicare difficile eſt. Arbitror tamen, quod ſi numquam humana corpora vidiſſem, nullo modo ea poſſem viſibili ſpecie cogitando figurare. Quod autem ex eo quod vidi facio, memoria facio: & tamen aliud eſt in memoria invenire phantaſiam, aliud de memoria facere phantaſma: quæ omnia vis animæ poteſt. Sed vera etiam phantaſmata habere pro cognitis, ſummus error eſt. Quamquam ſit in utroque genere quod nos non abſurde ſcire dicamus, id eſt, ſenſiſſe nos talia, vel imaginari nos talia. Patrem denique me habuiſſe & avum, non temere poſſum dicere: ipſos autem eſſe quos animus meus in phantaſia vel in phantaſmate tenet, dementiſſime dixerim. Sequuntur autem nonnulli phantaſmata ſua tam præcipites, ut nulla ſit alia materies omnium falſarum opinionum, e quam habere phantaſias vel phantaſmata pro cognitis, quæ cognoſcuntur per ſenſum. Quare his potiſſimum reſiſtamus, nec eis ita mentem

Differentia phantaſiæ & phantaſmatis.

---

a In MSS. pleriſque, *audiendi & canendi*. Et mox in editis legitur, *ſpatium taciturnitatis*; ubi ex MSS. ſubſtituimus, *tacitis nutibus*.

b Am. Er. & MSS. plures, *ad diem redit*. Et infra MSS. iidem habent, *ad diem revocat*. Paulo poſt in editis legitur, *ſiderum ordinibus legibuſque* &c. At in MSS. *ſiderum orbibus, legibus* &c.

c Libri ſcripti & excuſi fetunt, *aſſueti ſumus*. Sed incunctanter legendum, *aſſuti ſumus*, ut in Corbejenſi codice legebatur ante quam paſſus eſſet ſecundam manum, quæ inſerta vocali, *e*, fecit, *aſſueti*. Vide lib. de vera Religione cap. 22. ubi rem eamdem inculcans Auguſtinus, *Sæculorum*, ait, *partes damnatione facti ſumus*.

d Plurimum hic variant libri. Et quidem editio Lov. habet, *pro certis opinatis viſa eſt*. At Am. Er. & MSS. aliquot, *opinabilis vita eſt*. Alii MSS. *opinabilis via eſt*. quidam demum, *opinans*, vel *opinatius*.

e A pleriſque MSS. abſunt iſthæc verba: *quam habere phantaſias vel phantaſmata pro cognitis, quæ cognoſcuntur per ſenſum*.

tem accommodemus, ut dum in his est cogitatio, intelligentia ea cerni arbitremur.

33. Cur autem si hujusmodi numeri qui fiunt in anima rebus temporalibus dedita, habent sui generis pulcritudinem, quamvis eam transeundo actitent, invideat huic pulcritudini divina providentia, quæ de nostra pœnali mortalitate formatur, quam justissima Dei lege meruimus: in qua tamen nos non ita deseruit, ut non valeamus recurrere, & a carnalium sensuum delectatione misericordia ejus manum porrigente revocari. Talis enim delectatio vehementer infigit memoriæ quod trahit a lubricis sensibus. Hæc autem animæ consuetudo facta cum carne, propter carnalem affectionem, in Scripturis divinis caro nominatur. Hæc menti obluctatur, cum jam dici potest Apostolicum illud: *Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati.* Sed in spiritalia mente suspensa atque ibi fixa & manente, etiam hujus consuetudinis impetus frangitur, & paulatim repressus exstinguitur. Major enim erat cum sequeremur; non tamen omnino nullus, sed certe minor est cum eum refrenamus, atque ita certis regressibus ab omni lasciviente motu, in quo defectus essentiæ est animæ, delectatione in rationis numeros restituta, ad Deum tota vita nostra convertitur, dans corpori numeros sanitatis, non accipiens inde lætitiam; quod corrupto exteriore homine, & ejus in melius commutatione continget.

Rom. 7. 25.

CAPUT XII. De numeris spiritalibus & æternis.

34. EXCIPIT autem memoria non solum carnales motus animi, de quibus numeris supra jam diximus, sed etiam spiritales, de quibus breviter dicam. Quo enim simpliciores sunt, eo verborum minus, sed plurimum serenæ mentis desiderant. Æqualitatem illam, quam in sensibilibus numeris non reperiebamus certam & manentem, sed tamen adumbratam & prætereuntem agnoscebamus, nusquam profecto appeteret animus, nisi alicubi nota esset: hoc autem alicubi non in spatiis locorum & temporum; nam illa tument, & ista prætereunt. Ubi ergo censes? responde quæso, si potes. Non enim in corporum formis putas, quas liquido examine æquales numquam dicere audebis: aut in temporum intervallis, in quibus similiter utrum sit aliquid aliquanto quam oportet productius vel correptius quod sensum fugiat, ignoramus. Illam quippe æqualitatem quæro ubi esse arbitreris, quam intuentes cupimus æqualia esse quædam corpora vel corporum motus, & diligentius considerantes eis fidere non audemus. D. Ibi puto quod est corporibus excellentius; sed utrum in ipsa anima, an etiam supra animam nescio.

35. M. Si ergo quæramus artem istam rhythmicam vel metricam, qua utuntur qui versus faciunt, putasne habere aliquos numeros, secundum quos fabricant versus? D. Nihil aliud possum existimare. M. Quicumque isti sunt numeri, præterire tibi videntur cum versibus, an manere? D. Manere sane. M. Consentiendum est ergo, ab aliquibus manentibus numeris prætereuntes aliquos fabricari? D. Cogit me ratio consentire. M. Quid hanc artem num aliud putas quam affectionem quamdam esse animi artificis? D. Ita credo. M. Credisne hanc affectionem etiam esse in eo, qui hujus artis imperitus est? D. Nullo modo. M. Quid, in illo qui oblitus est eam? D. Nec in illo quidem, quia & ipse imperitus est, etiam si fuit peritus aliquando. M. Quid, si eum quisquam interrogando commemoret, remigrare ad eum putas illos numeros ab eo ipso qui interrogat, an illum intrinsecus apud mentem suam movere se ad aliquid, unde sibi quod amiserat redhibeatur? D. Apud semetipsum puto id agere. M. Num etiam quæ corripiatur syllaba, quæve producatur si penitus excidit, commoneri eum interrogando arbitraris, cum hominum prisco placito & consuetudine, aliis minor, aliis major mora syllabis data sit? Nam profecto si natura vel disciplina id fixum esset ac stabile, non recentioris temporis docti homines nonnullas produxissent quas corripuerunt antiqui, vel corripuissent quas produxerunt. D. Puto & hoc posse, quoniam quantumvis quidque excidat, potest interrogatione commemorante redire in memoriam. M. Mirum si opinaris, quovis interrogante posse te recordari quid ante annum cœnaveris. D. Fateor me non posse, nec illum jam existimo de syllabis posse, quarum spatia penitus oblitus est, interrogando admoneri. M. Cur ita, nisi quia in hoc nomine quod *Italia* dicitur, prima syllaba pro voluntate quorumdam hominum corripiebatur, & nunc pro aliorum voluntate producitur? Ut autem unum & duo non sint tria, & ut duo uni non duplo respondeant, nullus mortuorum potuit, nullus vivorum potest, nullus posterorum poterit facere. D. Nihil manifestius. M. Quid si ergo isto modo quo de uno & de duobus apertissime quæsivimus, cetera omnia quæ ad illos numeros pertinent, & ille interrogetur, qui non oblivisendo, sed quia numquam didicit, imperitus est, nonne eum censes similiter hanc artem exceptis syllabis posse cognoscere? D. Quis dubitaverit? M. Quo igitur se etiam istum moturum putas, ut menti ejus imprimantur hi numeri, & illam faciant affectionem quæ ars dicitur? an huic saltem ille interrogator eos dabit? D. Eo modo etiam istum arbitror apud semetipsum agere, ut ea quæ interrogantur, vera esse intelligat atque respondeat.

36. M. Age nunc dic mihi utrum hi numeri de quibus sic quæritur, commutabiles esse tibi videantur. D. Nullo modo. M. Ergo æternos esse non negas. D. Immo fateor. M. Quid metus ille non suberit, ne aliqua nos in eis inæqualitas fallat? D. Nihil me omnino est de istorum æqualitate securius. M. Unde ergo credendum est animæ tribui quod æternum est & incommutabile, nisi ab uno æterno & incommutabili Deo? D. Non video quid aliud credi oporteat. M. Quid tandem, illud nonne manifestum est, eum qui alio interrogante sese intus ad Deum movet, ut verum incommutabile intelligat, nisi eumdem motum suum memoria teneat, non posse ad intuendum illud verum nullo extrinsecus admonente revocari? D. Manifestum est.

CAPUT XIII. Animus unde fit ut a veritate incommutabili avertatur.

37. M. QUÆRO ergo quonam iste ab hujuscemodi rerum contemplatione discedat, ut illum ad eam necesse sit memoria revocari: an forte in aliud intentus animus tali reditu indigere putandus est? D. Sic existimo. M. Videamus, si placet, quid tantum illud sit quo possit intendi, ut ab incommutabilis & summæ æqualitatis contemplatione avertatur. Nam tribus generibus amplius nihil video. Aut enim ad aliquid par atque ad ejusmodi aliud se intendit animus, cum hinc avertitur, aut ad superius, aut ad inferius? D. De ceteris duobus quærendum est: nam quid sit superius æterna æqualitate non video. M. Videsne illud obsecro quidnam ei par esse possit, quod tamen aliud sit? D. Ne id quidem video. M. Restat ergo ut quæramus, quid sit inferius. Sed nonne tibi prius ipsa anima occurrit, quæ

certe æqualitatem illam incommutabilem eſſe confitetur, ſe autem agnoſcit mutari eo ipſo quod alias hanc, alias aliud intuetur, & hoc modo aliud atque aliud ſequens varietatem temporis operatur, quæ in æternis & incommutabilibus nulla eſt? D. Aſſentior. M. Hæc igitur affectio animæ vel motus, quo intelligit æterna, & his inferiora eſſe temporalia, etiam in ſe ipſa, & hęc appetenda potius quę ſuperiora ſunt, quam illa quę inferiora ſunt novit, nonne tibi prudentia videtur? D. Nihil aliud videtur.

38. M. Quid, illud num minus conſiderandum putas, quod nondum in ea ſimul eſt æternis inhęrere, cum jam in ea ſit noſſe his eſſe inhęrendum? D. Immo maxime ut id conſideremus peto, & unde accidat ſcire cupio. M. Facile id videbis, ſi animadverteris quibus rebus maxime animum ſoleamus intendere, & magnam curam exhibere: nam eas opinor eſſe quas multum amamus: an tu alias opinaris? D. Nullas equidem alias. M. Dic, oro te, num poſſumus amare niſi pulcra? Nam etſi quidam videntur amare deformia, quos vulgo Græci σαρκοφιλῆς vocant, intereſt tamen quanto minus pulcra ſint quam illa quæ pluribus placent. Nam ea neminem amare manifeſtum eſt, quorum fœditate ſenſus offenditur. D. Ita eſt, ut dicis. M. Hæc igitur pulcra numero placent, in quo jam oſtendimus æqualitatem appeti. Non enim hoc tantum in ea pulcritudine quæ ad aures pertinet, atque in motu corporum eſt, invenitur, ſed in ipſis etiam viſibilibus formis, in quibus jam uſitatius dicitur pulcritudo. An aliud quam æqualitatem numeroſam eſſe arbitraris, cum paria paribus bina membra reſpondent: quæ autem ſingula ſunt, medium locum tenent, ut ad ea de utraque parte paria intervalla ſerventur? D. Non aliter puto. M. Quid in ipſa luce viſibili, quæ omnium colorum habet principatum, nam & color nos delectat in corporum formis; quid ergo aliud in luce & coloribus, niſi quod noſtris oculis congruit, appetimus? Etenim a nimio fulgore averſamur, & nimis obſcura nolumus cernere, ſicut etiam in ſonis & a nimium ſonantibus abhorremus, & quaſi ſuſurrantia non amamus. Quod non in temporum intervallis eſt, ſed in ipſo ſono, qui quaſi lux eſt talium numerorum, cui ſic eſt contrarium ſilentium, ut coloribus tenebræ. In his ergo cum appetimus convenientia pro naturæ noſtræ modo, & inconvenientia reſpuimus, quæ aliis tamen animalibus convenire ſentimus, nonne hic etiam quodam æqualitatis jure lætamur, cum occultioribus modis paria paribus tributa eſſe cognoſcimus? Hoc in odoribus & in ſaporibus, & in tangendi ſenſu animadvertere licet, quæ longum eſt enucleatius perſequi, ſed explorare facillimum: nihil enim eſt horum ſenſibilium, quod nobis non æqualitate aut ſimilitudine placeat. Ubi autem æqualitas aut ſimilitudo, ibi numeroſitas: nihil eſt quippe tam æquale aut ſimile quam unum & unum, niſi quid habes ad hæc. D. Omnino aſſentior.

39. M. Quid, ſuperior illa tractatio nonne perſuaſit nobis agere hæc animam in corporibus, non a corporibus pati? D. Perſuaſit ſane. M. Amor igitur agendi adverſus ſuccedentes paſſiones corporis ſui avertit animam a contemplatione æternorum, ſenſibilis voluptatis cura ejus avocans intentionem: hoc autem agit occurſoribus numeris. Avertit etiam amor de corporibus operandi, & inquietam facit: hoc autem agit progreſſoribus numeris. Avertunt phantaſiæ atque phantaſmata: & hæc agit recordabilibus numeris. Avertit denique amor vaniſſimæ cognitionis talium rerum: & hoc agit ſenſualibus numeris, quibus inſunt quaſi regulæ quædam artis imitatione gaudentes: & ex his curioſitas naſcitur ipſo curæ nomine inimica ſecuritati, a & vanitate impos veritatis. a

40. Generalis vero amor actionis, quæ avertit a vero, a ſuperbia proficiſcitur, quo vitio Deum imitari, quam Deo ſervire anima maluit. Recte itaque ſcriptum eſt in ſanctis libris: *Initium ſuperbiæ hominis apoſtatare a Deo*, &, *Initium omnis peccati ſuperbia.* Non potuit autem melius demonſtrari quid ſit ſuperbia, quam in eo quod ibi dictum eſt: *Quid ſuperbit terra & cinis, quoniam in vita ſua projecit intima ſua?* Cum enim anima per ſe ipſam nihil ſit; (non enim aliter eſſet commutabilis, & pateretur defectum ab eſſentia:) cum ergo ipſa per ſe nihil ſit, quidquid autem illi eſſe eſt, a Deo ſit, in ordine ſuo manens ipſius Dei præſentia vegetatur in mente atque conſcientia. Itaque hoc bonum habet intimum. Quare ſuperbia intumeſcere, hoc illi eſt in extima progredi, & ut ita dicam, inaneſcere, quod eſt minus minuſque eſſe. Progredi autem in extima, quid eſt aliud quam intima proiicere, id eſt, longe a ſe facere Deum, non locorum ſpatio, ſed mentis affectu? Eccli. 10. 14. & 15

41. Iſte autem animæ appetitus eſt ſub ſe habere alias animas, non pecorum, quas divino jure conceſſum eſt, ſed rationales, id eſt, proximas ſuas, & ſub eadem lege ſocias atque conſortes. De his autem appetit operari anima ſuperba, & tanto excellentior videtur hæc actio, quam illa de corporibus, quanto anima omnis omni corpore eſt melior. Sed operari de animis rationalibus, non per corpus, ſed per ſe ipſum, ſolus Deus poteſt. Peccatorum tamen conditione fit, ut permittantur animæ de animis aliquid agere ſignificando eas moventes per alterutra corpora, vel naturalibus ſignis, ſicut eſt vultus vel nutus, vel placitis, ſicut ſunt verba. Nam & jubentes & ſuadentes ſignis agunt, & ſi quid eſt aliud præter juſſionem & ſuaſionem, quo animę de animis vel cum animis aliquid agunt. Jure autem ſecutum eſt, ut quæ ſuperbia ceteris excellere cupierunt, nec ſuis partibus atque corporibus ſine difficultate & doloribus imperent, partim ſtultæ in ſe, partim mortalibus membris aggravatę. Et his igitur numeris & motibus quibus animę ad animas agunt, honores laudeſque appetendo averruntur a perſpectione purę illius & ſincerę veritatis. Solus enim honorat Deus animam, beatam faciens in occulto coram ſe juſte & pie viventem.

42. Motus igitur quos exſerit anima de inhęrentibus ſibi & ſubditis animis, progreſſoribus illis ſunt ſimiles: agit enim tamquam de corpore ſuo. Illi autem motus quos exſerit, aggregare ſibi aliquas vel ſubdere cupiens, in occurſorum numero deputantur. Agit enim tamquam in ſenſibus id moliens, ut unum ſecum fiat, quod velut extrinſecus admovetur, & quod non poteſt repellatur. Et hos utroſque motus excipit memoria, & recordabiles facit, ſimili modo in phantaſiis & phantaſmatibus actionum talium tumultuoſiſſime exęſtuans. Nec illi tamquam examinatores numeri deſunt, qui ſentiant quid in his actibus commode ſive incommode moveatur, quos item ſenſuales appellare non pigeat, quia ſenſibilia ſigna ſunt quibus hoc modo animę ad

a Sic meliores e MSS. At Am. & Et. habent, *& ſanitatis inops veritaſque*, Lov. *& vanitas oppoſita veritati*.

ad animas agunt. His tot & tantis intentionibus anima implicata, quid mirum, ſi a contemplatione veritatis avertitur? Et quantum quidem ab his reſpirat, videt illam : ſed quia nondum eas evicit, in illa manere non ſinitur. Ex quo fit ut non ſimul habeat anima noſſe in quibus conſiſtendum ſit, & poſſe conſiſtere : ſed numquid tu forte adverſus hæc? D. Nihil eſt quod contradicere audeam.

CAPUT XIV. Ad Dei amorem provocatur anima ex numerorum & ordinis ratione quam in rebus diligit.

43. M. QUID ergo reſtat? An ut, quoniam ſicut potuimus inquinationem & aggravationem animæ conſideravimus, videamus quænam illi actio divinitus imperetur, qua purgata atque exonerata revolet ad quietem, & intret in gaudium Domini ſui? D. Ita fiat. M. Quid me putas hinc diutius debere dicere, cum divinæ ſcripturæ tot voluminibus & tanta auctoritate & ſanctitate præditis, nihil nobiſcum aliud agant, niſi ut diligamus Deum & Dominum noſtrum ex toto corde, ex tota anima, & ex tota mente : & diligamus proximum noſtrum tamquam noſmetipſos? Ad hunc igitur finem ſi omnes illos humanæ actionis motus, numeroſque referamus, ſine dubitatione mundabimur : an aliud exiſtimas? D. Nihil equidem aliud. Sed quam hoc auditu breve eſt, tam factu difficile atque arduum.

44. M. Quid ergo facile eſt, an amare colores, & voces, & placentas, & roſas, & corpora leniter mollia? hæccine amare facile eſt animæ, in quibus nihil niſi æqualitatem ac ſimilitudinem appetit, & paulo diligentius conſiderans, vix ejus extremam umbram veſtigiumque cognoſcit : & Deum amare difficile eſt, quem in quantum poteſt, adhuc ſaucia & ſordida cogitans, nihil in eo inæquale, nihil ſui diſſimile, nihil diſcluſum locis, nihil variatum tempore ſuſpicatur? An exſtruere moles ædificiorum, & hujuſcemodi operibus delectat extendi, in quibus [a] ſi numeri placent (non enim aliud invenio) quid in his æquale ac ſimile dicitur, quod non derideat ratio diſciplinæ? Quod ſi ita eſt, cur ab illa veriſſima æqualitatis arce ad iſta delabitur, & ruinis ſuis terrenas machinas erigit? Non hoc promiſſum eſt ab illo qui fallere ignorat. *Jugum enim meum*, inquit, *leve eſt*. Laborioſior eſt hujus mundi amor. Quod enim in illo anima quærit, conſtantiam ſcilicet æternitatemque non invenit : quoniam rerum tranſitu completur infima pulcritudo, & quod in illa imitatur conſtantiam, a ſummo Deo per animam traiicitur : quoniam prior eſt ſpecies tantummodo tempore commutabilis, quam ea quæ & tempore & locis. Sicut itaque præceptum eſt animis a Domino quid diligant, ita per Johannem Apoſtolum quid non diligant. *Nolite*, inquit, *diligere mundum : quia omnia quæ in mundo ſunt, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ambitio ſæculi.*

a

Matt. 11. 30.

1 Retract. cap. 11. n. 4.

1. Johan. 2. 15.

45. Sed qualis tibi homo videtur, qui omnes illos numeros qui ſunt de corpore, & adverſus paſſiones corporis, & qui ex his memoria continentur, non ad carnalem voluptatem, ſed ad ſalutem tantum corporis refert : omneſque illos qui de adjunctis animis operantur, vel qui ad adjungendas exſeruntur, & qui ex his inhærent memoriæ, non ad ſuperbam excellentiam ſuam, ſed ad ipſarum animarum utilitatem redigit : illis etiam qui in utroque genere quaſi moderatores exploratoreſque ceterorum tranſeuntium in ſenſu præſident, non ad ſuperfluam vel pernicioſam curioſitatem, ſed ad neceſſariam probationem vel improbationem utitur : nonne & iſtos omnes numeros agit, & nullis eorum laqueis implicatur? Quando quidem & ſalutem corporis ut non impediatur eligit, & omnes eas actiones ad utilitatem proximi revocat, quem propter communis juris naturale vinculum tamquam ſe ipſum diligere juſſus eſt. D. Magnum quemdam virum & vere humaniſſimum prædicas.

46. M. Non igitur numeri qui ſunt infra rationem & in ſuo genere pulcri ſunt, ſed amor inferioris pulcritudinis animam polluit : quæ cum in illa non modo æqualitatem, de qua pro ſuſcepto opere ſatis dictum eſt, ſed etiam ordinem diligat, amiſit ipſa ordinem ſuum; nec tamen exceſſit ordinem rerum, quando quidem ibi eſt & ita eſt, ubi eſſe & quomodo eſſe tales, ordinatiſſimum eſt. Aliud enim eſt tenere ordinem, aliud ordine teneri. Tenet ordinem, ſe ipſa tota diligens quod ſupra ſe eſt, id eſt Deum, ſocias autem animas tamquam ſe ipſam. Hac quippe dilectionis virtute inferiora ordinat, nec ab inferioribus [b] ſordidatur. Quod autem illam ſordidat, non eſt malum; quia etiam corpus creatura Dei eſt, & ſpecie ſua quamvis infima decoratur, ſed præ animæ dignitate contemnitur : ſicuti auri dignitas, etiam purgatiſſimi argenti commixtione ſordeſcit. Quapropter quicumque de noſtra quoque [c] pœnali mortalitate numeri facti ſunt, non eos abdicemus a fabricatione divinæ providentiæ, cum ſint in genere ſuo pulcri : neque arnemus eos, ut quaſi perfruendo talibus beati efficiamur. His etenim, quoniam temporales ſunt, tamquam tabula in fluctibus, neque abiiciendo quaſi oneroſos, neque amplectendo quaſi fundatos, ſed bene utendo carebimus. A dilectione autem proximi tanta quanta præcipitur, certiſſimus gradus fit nobis, ut inhæreamus Deo, & non teneamur tantum ordinatione illius, ſed noſtrum etiam ordinem inconcuſſum certumque teneamus.

b

c

47. An fortaſſe ordinem non diligit anima illis etiam numeris ſenſualibus adteſtantibus? Unde ergo primus pes eſt pyrrhichius, ſecundus jambus, tertius trochæus, & deinceps ceteri? Sed jure hoc dixeris rationem potius ſecutam eſſe, non ſenſum. Quid itaque, illud nonne ſenſualibus numeris dandum eſt, quod cum tantum temporis occupent, verbi gratia, octo longæ ſyllabæ, quantum ſedecim breves, in eodem tamen ſpatio breves longis potius miſceri exſpectant? De quo ſenſu cum ratio judicat, & ei proceleumatici pedes eſſe æquales ſpondeis pedibus renuntiantur, nihil aliud hic valere invenit, quam ordinationis potentiam, quia nec longæ ſyllabæ niſi brevium comparatione longæ ſunt, nec breves rurſum breves ſunt niſi comparatione longarum : ideoque jambicus verſus quamlibet productius pronuntiatus, non amiſſa regula ſimpli & dupli, nec nomen amittit : at ille verſus qui pyrrhichiis pedibus conſtat, paulatim addita pronuntiandi mora, fit repente ſpondaicus, ſi non grammaticam, ſed muſicam conſulas. At vero ſi dactylicus aut anapæſticus ſit, quoniam longæ mixtarum brevium comparatione ſentiuntur, qualibet mora pronuntietur, ſervat nomen ſuum. Quid additamenta ſemipedum non eadem lege in capite qua in fine ſervanda, nec omnia quamvis ad eumdem plauſum coaptentur, adhibenda; quid duarum aliquan-

a Er. & Lov. *in quibus quid niſi numeri placent? Non enim aliud invenio quod in his æquale ac ſimile dicatur* &c. Elegimus MSS. lectionem.

b Ita MSS. undecim. At Am. Er. & Lov. habent, *ordinatur*.

c Lov. *parili mortalitate*. Sed melius Am. & Er. cum MSS. *pœnali*, uti ſupra habetur n. 33.

do brevium, potius quam unius longæ in fine poſitio, nonne ipſo ſenſu modificantur? Nec in his æqualitatis numerus, cui nihil deperit, ſive illud ſive aliud ſit, ſed ordinis vinculum reperitur. Longum eſt percurrere cetera ad eamdem vim pertinentia in numeris temporum. Sed nempe etiam formas viſibiles ſenſus ipſe aſpernatur, aut pronas contra quam decet, aut capite deorſum, & ſimilia, in quibus non inæqualitas, manente partium parilitate, ſed perverſitas improbatur. Poſtremo in omnibus ſenſibus & operibus noſtris, cum inſolita pleraque, & ob hoc injocunda, quibuſdam gradibus appetitui noſtro conciliamus, & ea primo tolerabiliter, deinde libenter accipimus, nonne ordine contexi-mus voluptatem, & niſi priora mediis, & media poſtremis concorditer nexa ſint, abhorremus?

48. Quamobrem neque in voluptate carnali, neque in honoribus & laudibus hominum, neque in eorum exploratione quæ forinſecus corpus adtingunt, noſtra gaudia collocemus, habentes in intimo Deum, ubi certum eſt & incommutabile omne quod amamus. Ita fit, ut & cum adſunt hæc temporalia, non tamen eis implicemur, & ſine ſenſu doloris quæ extra corpus ſunt, abſint: ipſum autem corpus, aut nullo, aut non gravi ſenſu doloris adimatur, & reformandum naturæ ſuæ morte reddatur. Adtentio namque animæ ad [a] corporis partem inquieta negotia contrahit, & univerſali lege neglecta privati cujuſdam operis amor, quod ipſum tamen ab univerſitate quam Deus regit non poteſt alienari. Itaque ſubditur legibus qui non amat leges.

CAPUT XV. Corporales numeros poſt reſurrectionem aget anima quiete.

49. SED ſi de rebus incorporeis & eodem modo ſe ſemper habentibus, plerumque adtentiſſime cogitantes, ſi quos forte illo tempore agimus numeros temporales in quolibet corporis motu, facili ſane atque uſitatiſſimo, ſive deambulantes, ſive pſallentes, prorſus nobis ignorantibus tranſeunt, quamvis nobis non agentibus nulli eſſent: ſi denique in ipſis noſtris inanibus phantaſmatibus cum occupati ſumus, ſimiliter iſta prætereunt agentibus nec ſentientibus nobis: quanto magis quantoque conſtantius, *cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem*, id eſt, ut hoc idem planius eloquar, cum Deus vivificaverit mortalia corpora noſtra, ſicut Apoſtolus dicit, *propter ſpiritum manentem in nobis*: quanto ergo tunc magis in unum Deum & perſpicuam intenti veritatem, ut dictum eſt, *facie ad faciem*, numeros quibus agimus corpora nulla inquietudine ſentiemus, & gaudebimus: niſi forte credendum eſt, animam cum de iis quæ per ipſam bona ſunt, gaudere poſſit, de iis ex quibus ipſa bona eſt, non poſſe gaudere.

1. Cor. 15. 54.

Rom. 8. 11.

Virtutes quatuor quibus hic anima perficitur.

50. Sed hæc actio qua ſeſe anima, opitulante Deo & Domino ſuo, ab amore inferioris pulcritudinis extrahit, debellans atque interficiens adverſus ſe militantem conſuetudinem ſuam, ea victoria triumphatura in ſemetipſa de poteſtatibus aeris hujus, quibus invidentibus & præpedire cupientibus, evolat ad ſuam ſtabilitatem & firmamentum Deum, nonne tibi videtur ea eſſe virtus quæ temperantia dicitur? D. Agnoſco & intelligo. M. Quid porro, cum in hoc itinere proficit, jam æterna gaudia præſentientem ac pene prehendentem, num amiſſio rerum temporalium, aut mors ulla deterret jam valentem dicere infirmioribus ſociis: *Bonum eſt mihi diſſolvi, & eſſe cum Chriſto: manere autem in carne, neceſſarium propter vos*? D. Sic exiſtimo. M.

Phil. 1. 23.

a In MSS. pluribus, *in temporis partem*.

A At iſta ejus affectio qua nullas adverſitates mortemve formidat, quid aliud quam fortitudo dicenda eſt? D. Et hoc agnoſco. M. Jam vero ipſa ejus ordinatio qua nulli ſervit niſi uni Deo, nulli coæquari niſi puriſſimis animis, nulli dominari appetit niſi naturæ beſtiali atque corporeæ, quæ tandem virtus tibi eſſe videtur? D. Quis non intelligat hanc eſſe juſtitiam? M. Recte intelligis.

CAPUT XVI. De quatuor virtutibus, an & quomodo ſint in beatis.

51. SED illud jam quæro, cum prudentiam ſuperius * eam eſſe conſtiterit inter nos, qua intelligit anima, ubi ei conſiſtendum ſit, quo ſeſe adtollit per temperantiam, id eſt, converſionem amoris in Deum, quæ caritas dicitur, & averſionem ab hoc ſæculo, quam etiam fortitudo & juſtitia comitantur, utrum exiſtimes cum ad ſuæ dilectionis & conatus fructum perfecta ſanctificatione pervenerit, perfecta etiam vivificatione illa corporis ſui, & deletis de memoria phantaſmatum turbis, apud Deum ipſum ſolo Deo vivere cœperit, cum impletum fuerit, quod divinitus nobis hoc modo promittitur. *Dilectiſſimi, nunc filii Dei ſumus, & nondum apparuit quid erimus. Scimus quia cum apparuerit, ſimiles illi erimus, quoniam videbimus eum ſicuti eſt.* Quæro ergo, utrum exiſtimes has ibi virtutes quas commemoravimus, etiam tunc futuras? D. Non video, cum adverſa præterierint, quibus obluctatur, quomodo aut prudentia ibi eſſe poſſit, quæ non eligit quid ſequatur niſi in adverſis; aut temperantia, quæ amorem non avertit niſi ab adverſis; aut fortitudo, quæ non tolerat niſi adverſa; aut juſtitia, quæ non appetit æquari beatiſſimis animis, & inferiori naturæ dominari, niſi in adverſis, id eſt, nondum aſſecuta idipſum quod appetit.

* cap. 13 n. 37.

1. Joan. 3. 2.

52. M. Non uſquequaque abſurda eſt reſponſio tua, & quibuſdam doctis viſum hoc eſſe, non nego. Sed ego conſulens libros, quos nulla antecellit auctoritas, ita invenio dictum eſſe; *Guſtate & videte, quoniam ſuavis eſt Dominus*. Quod Apoſtolus etiam Petrus ſic interpoſuit: *Si tamen guſtaſtis, quoniam ſuavis eſt Dominus*. Hoc eſſe arbitror quod agitur in his virtutibus quæ ipſa converſione animam purgant. NON enim amor temporalium rerum expugnaretur, niſi aliqua ſuavitate æternarum. Ubi autem ventum fuerit ad illud quod canitur: *Filii autem hominum ſub tegmine alarum tuarum ſperabunt; Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos. Quoniam apud te eſt fons vitæ*: non jam guſtatu ſuavem fore Dominum dicit; ſed vides quæ inundatio & affluentia prædicetur fontis æterni; quam etiam ebrietas quædam conſequitur: quo nomine mihi videtur mirabiliter ſignificari oblivio illa ſæcularium vanitatum atque phantaſmatum. Contexit deinde cetera, & dicit: *In lumine tuo videbimus lumen. Prætende miſericordiam tuam ſcientibus te. In lumine*, ſcilicet in Chriſto accipiendum, qui Sapientia Dei eſt, & lumen totiens appellatur. Ubi ergo dicitur, *Videbimus*, &, *ſcientibus te*, negari non poteſt futuram ibi eſſe prudentiam. An videri verum bonum animæ & ſciri poteſt, ubi nulla prudentia eſt? D. Jam intelligo.

Pſal. 33. 9.

1. Tim. 2. 3.

* Pſal. 35. 8. 9. &c.

53. M. Quid, recti corde poſſunt eſſe ſine juſtitia? D. Recognoſco iſto nomine crebrius ſignificari juſtitiam. M. Quid ergo admonet aliud Propheta idem conſequenter, cum canit: *Et juſtitiam tuam iis qui recto ſunt corde*? D. Manifeſtum eſt. M. Age deinceps, recordare, ſi placet, ſatis nos ſuperius

rius tractasse, superbia labi animam ad actiones quasdam potestatis suæ, & universali lege neglecta in agenda quædam privata cecidisse, quod dicitur apostatare a Deo. D. Memini vero. M. Cum ergo id agit ne ulterius id delectet aliquando, nonne tibi videtur amorem suum figere in Deo, & ab omni inquinamento temperatissime & castissime & securissime vivere? D. Videtur sane. M. Vide etiam quemadmodum id quoque adjungat Propheta dicens: *Non veniat mihi pes superbiæ*. Pedem enim appellans discessum ipsum lapsumve significat, a quo anima temperando inhærens Deo vivit in æternum. D. Accipio & sequor.

54. M. Restat igitur fortitudo. Sed ut temperantia contra lapsum qui est in libera voluntate, sic fortitudo contra vim valet, qua etiam cogi quis potest, si minus fortis sit ad ea quibus evertatur, & miserrimus jaceat. Hæc autem vis decenter in Scripturis manus nomine significari solet. Qui porro hanc vim nisi peccatores conantur inferre? Quod tunc [a] per idipsum communitur anima, & custoditur firmamento Dei, ut hoc illi nullo modo undecumque possit accidere, potentiam quamdam stabilem, &, ut ita dicam, impassibilem gerit, quæ, nisi quid tibi displicet, recte fortitudo nominatur, & eam dici arbitror cum adjungitur: *Neque manus peccatorum dimoveat me*.

55. Sed sive hoc sive aliud in his verbis intelligendum sit, tu negabis in illa perfectione ac beatitate animam constitutam, & conspicere veritatem, & immaculatam manere, & nihil molestiæ pati posse, & uni Deo subdi, ceteris vero supereminere naturis? D. Immo aliter eam perfectissimam & beatissimam esse posse non video. M. Hæc ergo contemplatio, sanctificatio, impassibilitas, ordinatio ejus, aut illæ sunt quatuor virtutes perfectæ atque consummatæ; aut ne de nominibus cum res conveniant, frustra laboremus, pro istis virtutibus, quibus constituta in laboribus utitur anima, tales quædam potentiæ in æterna ei vita sperandæ sunt.

CAPUT XVII. Quod peccatrix anima numeros agat, & numeris agatur.

56. NOS tantum meminerimus, quod ad susceptam præsentem disputationem maxime pertinet, id agi per providentiam Dei, per quam cuncta creavit & regit, ut etiam peccatrix & ærumnosa anima numeris agatur, & numeros agat usque ad infimam carnis corruptionem: qui certe numeri minus minusque pulcri esse possunt, penitus vero carere pulcritudine non possunt. Deus autem summe bonus, & summe justus, nulli invidet pulcritudini, quæ sive damnatione animæ, sive regressione, sive permansione fabricatur. Numerus autem & ab uno incipit, & æqualitate ac similitudine pulcher est, & ordine copulatur. Quamobrem quisquis fatetur nullam esse naturam, quæ non ut sit quidquid est, appetat unitatem, suique similis in quantum potest esse conetur, atque ordinem proprium vel locis vel temporibus, vel [b] in corpore quodam libramento salutem suam teneat: debet fateri ab uno principio per æqualem illi ac similem speciem divitiis bonitatis ejus, qua inter se unum & [c] de uno unum carissima, ut ita dicam, caritate junguntur, omnia facta esse atque condita quæcumque sunt, in quantumcumque sunt.

57. Quare ille versus a nobis propositus, *Deus creator omnium*, non solum auribus sono numeroso, sed multo magis est animæ sententiæ sanitate & veritate gratissimus. Nisi forte movet te tarditas eorum, ut mitius loquar, qui negant de nihilo fieri posse aliquid, cum id omnipotens Deus fecisse dicatur. An vero faber potest rationabilibus numeris qui sunt in arte ejus, sensuales numeros qui sunt in consuetudine ejus operari; & sensualibus numeris progressores illos quibus membra in operando movet, ad quos jam intervalla temporum pertinent, & his rursus formas visibiles de ligno fabricari, locorum intervallis numerosas; & rerum natura Dei nutibus serviens, ipsum lignum de terra & ceteris elementis facere non potest; [d] & ipsa extrema non poterat de nullo? Immo & arboris locales numeros, temporales numeri antecedant necesse est. Nullum est enim stirpium genus quod non certis pro suo semine dimensionibus temporum & coalescat, & germinet, & in auras emicet, & folia explicet, & roboretur, & sive fructum, sive ipsius ligni occultissimis numeris vim rursus seminis referat: quanto magis animalium corpora, in quibus intervalla membrorum numerosam parilitatem multo magis adspectibus offerunt? An ista de elementis fieri possunt, & ipsa elementa non potuerunt fieri de nihilo? Quasi vero quidquam sit in eis vilius & abjectius quam terra est. Quæ primo generalem speciem corporis habet, in qua unitas quædam & numeri & ordo esse convincitur. Namque ab aliqua [e] impertili nota in longitudinem necesse est porrigatur quælibet ejus quantumvis parva particula, tertiam latitudinem sumat, & quartam altitudinem qua corpus impletur. Unde ergo iste a primo usque ad quartum progressionis modus? Unde & æqualitas quoque partium, quæ in longitudine & latitudine & altitudine reperitur? Unde conrationalitas quædam (ita enim malui analogiam vocare) ut quam rationem habet longitudo ad impertilem notam, eamdem latitudo ad longitudinem, & ad latitudinem habeat altitudo? Unde quæso ista, nisi ab illo summo atque æterno principatu numerorum & similitudinis & æqualitatis & ordinis veniunt? Atqui hæc si terræ ademeris, nihil erit. Quocirca omnipotens Deus terram fecit, & de nihilo terra facta est.

58. Quid porro, ipsa species, qua item a ceteris elementis terra discernitur, nonne & unum aliquid quantum accepit ostentat, & nulla pars ejus a toto est dissimilis, & earumdem partium connexione atque concordia suo genere saluberrimam sedem infimam tenet? Cui superfunditur aquarum natura, nitens & ipsa ad unitatem, speciosior & perlucidior propter majorem similitudinem partium, & custodiens locum ordinis & salutis suæ. Quid de aeris natura dicam, multo faciliore complexu ad unitatem nitente, & tanto speciosiore aquis, quam illæ terris sunt, tantoque superiore ad salutem? Quid de cæli supremo ambitu, quo tota universitas visibilium corporum terminatur, & summa in hoc

a Ita editiones & melioris notæ MSS. Porro in codicibus nonnullis habetur, *Quod autem contra idipsum* &c.

b Er. & Lov. *incorporeo quodam libramento*, MSS. aliquot, *in corporeo quodam* &c. At Am. & codices plerique veteres præferunt, *in corpore quodam* &c. quod magis probamus.

c Insignior iste de Trinitate locus in editionibus Er. & Lov. necnon in recentioribus aliquot MSS. ita corrupte legitur: *qua inter se unum & duo carissima, ut ita* &c. In editione autem Am. *qua inter se unum & de uno unum charisma: & ut ita* &c. Redintegravimus totum ad libros veteres oprimæ notæ.

d Expungenda videretur particula negans, nisi exstaret in MSS. a quibus tamen cum absint sequentia verba, scilicet, *& ipsa extrema non poterat de nullo*, fatemur non tantam iis fidem esse tribuendam hoc loco, qui librariorum lapsu vitiatus sit.

e Lov. *imparili nota*; & rursum inferius, *imparilem notam*. Sed melius Am. & Er. cum aliquot MSS. *impertili*, &, *impertilem*. nam hic nomine notæ intelligitur punctum seu signum unde linea ducitur, quod in lib. de Quantitate animæ c. 11. definitur, *Nota sine partibus*.

re ſpecies, ac ſaluberrima loci excellentia? Iſta certe omnia quæ carnalis ſenſus miniſterio numeramus, & quæcumque in eis ſunt, locales numeros qui videntur eſſe in aliquo ſtatu, niſi præcedentibus intimis & in ſilentio temporalibus numeris qui ſunt in motu, nec accipere illos poſſunt, nec habere. Illos itidem temporum intervallis agiles præcedit & modificat vitalis motus, ſerviens Domino rerum omnium, non temporalia habens digeſta intervalla numerorum ſuorum, ſed tempora miniſtrante potentia, ſupra quam rationales & intellectuales numeri beatarum animarum atque ſanctarum, legem ipſam Dei, ſine qua folium de arbore non cadit, & cui noſtri capilli numerati ſunt, nulla interpoſita natura excipientes, uſque ad terrena & inferna jura tranſmittunt.

59. Quæ potui & ſicut potui de tantis tantillus tecum contuli. Sermonem autem hunc noſtrum mandatum litteris ſi qui legunt, ſciant multo infirmioribus hæc eſſe ſcripta, quam ſunt illi qui unius ſummi Dei conſubſtantialem & incommutabilem Trinitatem, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia duorum Teſtamentorum auctoritatem ſecuti venerantur & colunt eam credendo, ſperando & diligendo. Hi enim non ſcintillantibus humanis ratiocinationibus, ſed validiſſimo & flagrantiſſimo caritatis igne purgantur. Nos autem dum negligendos eſſe non exiſtimamus, quos hæretici rationis & ſcientiæ fallaci pollicitatione decipiunt, tardius incedimus, conſideratione ipſarum viarum, quam ſancti viri qui eas volando non dignantur adtendere. Quod tamen facere non auderemus, niſi multos pios Eccleſiæ catholicæ matris optimæ filios, qui puerilibus ſtudiis loquendi ac diſſerendi facultatem quantum ſatis eſt conſecuti eſſent, eadem refellendorum hæreticorum neceſſitate feciſſe videremus.

Conclu. ſio operis.

ADMONITIO
IN SEQUENTEM LIBRUM DE MAGISTRO.

OPUSCULI *ſequentis ætatem prodit ipſe ejus auctor in lib. 9. Confeſſ. c. 6. ubi prænotato quod* annorum ferme quindecim erat *Adeodatus, quando ipſi ſociiſque Mediolanum baptiſmi percipiendi cauſſa pergentibus comes adjunctus eſt, teſtatur ſubinde hunc dialogum cum illo tum habitum fuiſſe,* cum eſſet in annis ſedecim, *id eſt, anno ſecundo ab ipſorum baptiſmate, quo certe initiati fuere an. Ch.* 387. *Quapropter libris* de Geneſi contra Manich. & de Muſica, *qui circiter annum* 389. *perfecti fuerant, recenſitis adjecit Auguſtinus in lib.* 1. *Retract. c.* 12. *ſe librum* de Magiſtro *per idem tempus ſcripſiſſe.*

S. AUGUSTINUS LIB. 9. CONFESS. CAP. 6.

ADJUNXIMUS etiam nobis puerum Adeodatum ex me natum carnaliter de peccato meo. Tu bene feceras eum. Annorum erat ferme quindecim, & ingenio præveniebat multos graves & doctos viros.... Munera tua tibi confiteor. Eſt liber noſter qui inſcribitur *de Magiſtro*: ipſe ibi mecum loquitur. Tu ſcis illius eſſe ſenſa omnia, quæ inferuntur ibi ex perſona collocutoris mei, cum eſſet in annis ſedecim. Multa ejus alia mirabiliora expertus ſum. Horrori mihi erat illud ingenium.

LIB. I. RETRACT. CAPUT. XII.

Per idem tempus ſcripſi librum, cujus eſt titulus, *de Magiſtro*: in quo diſputatur & quæritur, & invenitur, magiſtrum non eſſe, qui docet hominem ſcientiam, niſi Deum, ſecundum illud etiam quod in Evangelio ſcriptum eſt: *Unus eſt magiſter veſter Chriſtus.* Hic liber ſic incipit: *Quid tibi videmur efficere velle cum loquimur?* Mat. 23. 10.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE MAGISTRO
LIBER UNUS *

* Scriptus circiter an. Chr. 389

In quo de verborum vi atque officio disputatur copiose, quo demum non verbis quæ foris homo personat, sed æterna veritate intus docente scientiam rerum obtineri evincatur.

CAPUT I. Locutio ad quid instituta.

QUID tibi videmur efficere velle, cum loquimur? ADEODATUS. Quantum quidem mihi nunc occurrit, aut docere aut discere. AUGUSTINUS. Unum horum video & assentior: nam loquendo nos docere velle manifestum est; discere autem quomodo? AD. Quo tandem censes, nisi cum interrogamus? AUG. Etiam tunc nihil aliud quam docere nos velle intelligo. Nam quæro abs te, utrum ob aliam caussam interroges, nisi ut eum quem interrogas doceas quid velis? AD. Verum dicis. AUG. Vides ergo jam nihil nos locutione, nisi ut doceamus appetere. AD. Non plane video: nam si nihil est aliud loqui quam verba promere, video nos id facere cum cantamus. Quod cum soli sæpe facimus, nullo præsente qui discat, non puto nos docere aliquid velle. AUG. At ego puto esse quoddam genus docendi per commemorationem, magnum sane, quod in nostra hac sermocinatione res ipsa indicabit. Sed si tu non arbitraris nos discere cum recordamur, nec docere illum qui commemorat, non resisto tibi: & duas jam loquendi caussas constituo, aut ut doceamus, aut ut commemoremus vel alios vel nosmetipsos: quod etiam dum cantamus, efficimus: an tibi non videtur? AD. Non prorsus: nam rarum admodum est, ut ego cantem commemorandi me gratia, sed tantummodo delectandi. AUG. Video quid sentias. Sed nonne adtendis, id quod te delectat in cantu, modulationem quamdam esse soni; quæ quoniam verbis & addi & detrahi potest, aliud est loqui, aliud est cantare. Nam & tibiis & cithara cantatur, & aves cantant, & nos interdum sine verbis musicum aliquid sonamus, qui sonus cantus dici potest, locutio non potest: an quidquam est quod contradicas? AD. Nihil sane.

2. AUG. Videtur ergo tibi, nisi aut docendi, aut commemorandi caussa non esse institutam locutionem? AD. Videretur, nisi me moveret, quod dum oramus, utique loquimur; nec tamen Deum aut doceri aliquid a nobis, aut commemorari fas est credere. AUG. Nescire te arbitror non ob aliud nobis præceptum esse, ut in clausis cubiculis oremus, quo nomine significantur mentis penetralia, nisi quod Deus, ut nobis quod cupimus præstet, commemorari aut doceri nostra locutione non quærit. Qui enim loquitur, suæ voluntatis signum foras dat per articulatum sonum: Deus autem in ipsis rationalis animæ secretis, qui homo interior vocatur, & quærendus & deprecandus est: hæc enim sua templa esse voluit. An apud Apostolum non legisti, *Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis*, &, *in interiore homine habitare Christum?* Nec in Propheta animadvertisti, *Dicite in cordibus vestris, & in cubilibus vestris compungimini: Sacrificate sacrificium justitiæ, & sperate in Domino?* Ubi putas sacrificium justitiæ sacrificari, nisi in templo mentis, & in cubilibus cordis? Ubi autem sacrificandum est, ibi & orandum. Quare non opus est locutione cum oramus, id est, sonantibus verbis, nisi forte, sicut sacerdotes faciunt, significandæ mentis suæ caussa, non ut Deus, sed ut homines audiant, & consensione quadam per commemorationem suspendantur in Deum: an tu aliud existimas? AD. Omnino assentior. AUG. Non te ergo movet quod summus Magister cum orare doceret discipulos, verba quædam docuit, in quo nihil aliud videtur feciisse, quam docuisse, quomodo in orando loqui oporteret? AD. Nihil me omnino istud movet: non enim verba, sed res ipsas eos verbis docuit, quibus & se ipsi commonefacerent, a quo, & quid esset orandum, cum in penetralibus (ut dictum est) mentis orarent. AUG. Recte intelligis: simul enim te credo animadvertere, etiam si quisquam contendat, quamvis nullum edamus sonum, tamen quia ipsa verba cogitamus, nos intus apud animum loqui; sic quoque locutione nihil aliud agere quam commonere, cum memoria, cui verba inhærent, ea revolvendo facit venire in mentem res ipsas quarum signa sunt verba. AD. Intelligo ac sequor.

1. Cor. 3. 16.

Ephes. 3. 17.

Psal. 4. 5.

Matth. 6. 9.

CAPUT II. Verborum significatus non nisi verbis ab homine ostenditur. Æneid. 2.

3. AUG. CONSTAT ergo inter nos verba signa esse. AD. Constat. AUG. Quid signum, nisi aliquid significet, potest esse signum? AD. Non potest. AUG. Quot verba sunt in hoc versu, *Si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui?* AD. Octo. AUG. Octo ergo signa sunt. AD. Ita est. AUG. Credo te hunc versum intelligere. AD. Satis arbitror. AUG. Dic mihi quid singula verba significent. AD. Video quidem quid significet, *si*; sed nullum aliud verbum, quo id exponi possit, invenio. AUG. Saltem illud invenis, quidquid significatur hoc verbo ubinam sit? AD. Videtur mihi quod, *si*, dubitationem significet: jam dubitatio, ubi nisi in animo est? AUG. Accipio interim, persequere cetera. AD. *Nihil*, quid aliud significat, nisi id quod non est? AUG. Verum fortasse dicis: sed revocat me ab assentiendo quod superius concessisti, non esse signum nisi aliquid significet: quod

autem

autem non eſt, nullo modo eſſe aliquid poteſt. Quare ſecundum verbum in hoc verſu non eſt ſignum, quia non ſignificat aliquid; & falſo inter nos conſtitit, quod omnia verba ſigna ſint, aut omne ſignum aliquid ſignificet. AD. Nimis quidem urges, ſed quando non habemus quid ſignificemus, omnino ſtulte verbum aliquod promimus: tu autem nunc mecum loquendo, credo quod nullum ſonum fruſtra emittis, ſed omnibus quæ ore tuo erumpunt, ſignum mihi das ut intelligam aliquid: quapropter non te oportet iſtas duas ſyllabas enuntiare dum loqueris, ſi per eas non ſignificas quidquam. Si autem vides neceſſariam per eas enuntiationem fieri, noſque doceri vel commoneri cum auribus inſonant, vides etiam profecto quid velim dicere, ſed explicare non poſſum. AUG. Quid igitur facimus? An affectionem animi quamdam, cum rem non videt, & tamen non eſſe invenit, aut inveniſſe ſe putat, hoc verbo ſignificari dicimus potius, quam rem ipſam quæ nulla eſt? AD. Iſtud ipſum eſt fortaſſe quod explicare moliebar. AUG. Tranſeamus ergo hinc quoquo modo ſe habet, ne res abſurdiſſima nobis accidat. AD. Quæ tandem? AUG. Si nihil nos teneat, & moras patiamur. AD. Ridiculum hoc quidem eſt, & tamen neſcio quomodo video poſſe contingere, immo plane video contigiſſe.

4. AUG. Suo loco genus hoc repugnantiæ, ſi Deus ſiverit, planius intelligemus: nunc ad illum verſum te refer, & conare ut potes cetera ejus verba quid ſignificent pandere. AD. Tertia præpoſitio eſt, *ex*, pro qua, *de*, poſſumus ut arbitror dicere. AUG. Non id quæro, ut pro una voce notiſſima aliam vocem æque notiſſimam, quæ idem ſignificet dicas; ſi tamen idem ſignificat: ſed interim concedamus ita eſſe. Certe ſi poeta iſte non, *ex tanta urbe*, ſed, *de tanta*, dixiſſet, quæreremque abs te quid, *de*, ſignificaret; diceres, *ex*, cum hæc duo verba eſſent, id eſt ſigna, unum aliquid, ut tu putas, ſignificantia: ego autem idipſum, neſcio quid unum, quod his duobus ſignis ſignificatur inquiro. AD. Mihi videtur ſecretionem quamdam ſignificare ab ea re in qua fuerat aliquid, quod ex illa eſſe dicitur, ſive illa non maneat, ut in hoc verſu, non manente urbe, poterant aliqui ex illa eſſe Trojani: ſive maneat, ſicut ex urbe Roma dicimus eſſe negotiatores in Africa. AUG. Ut concedam tibi hæc ita eſſe, nec enumerem quam multa fortaſſe præter hanc tuam regulam reperiantur: illud certe tibi adtendere facile eſt, expoſuiſſe te verbis verba, id eſt, ſignis ſigna, eiſdemque notiſſimis notiſſima: ego autem illa ipſa quorum hæc ſigna ſunt, mihi ſi poſſes, vellem ut oſtenderes.

CAPUT III. An res aliqua monſtrari abſque ſigno poſſit.

5. AD. MIROR te neſcire, vel potius ſimulare neſcientem, reſponſione mea fieri quod vis omnino non poſſe: ſi quidem ſermocinamur, ubi non poſſumus reſpondere niſi verbis. Tu autem res quæris eas, quæ quodlibet ſint, verba certe non ſunt, quas tamen ex me tu quoque verbis quæris. Prior itaque tu ſine verbis quære, ut ego deinde iſta conditione reſpondeam. AUG. Jure agis fateor: ſed ſi quærerem iſtæ tres ſyllabæ quid ſignificent, cum dicitur, *paries*, nonne poſſes digito oſtendere, ut ego prorſus rem ipſam viderem, cujus ſignum eſt hoc triſyllabum verbum, demonſtrante te, nulla tamen verba referente. AD. Hoc in ſolis nominibus quibus corpora ſignificantur, ſi eadem corpora præſentia ſint, fieri poſſe concedo. AUG. Num colorem corpus dicimus, an non potius quamdam corporis qualitatem? AD. Ita eſt. AUG. Cur ergo & hic digito demonſtrari poteſt? An addis corporibus etiam corporum qualitates, ut nihilo minus etiam iſtæ cum præſentes ſunt, doceri ſine verbis poſſint? AD. Ego cum corpora dicerem, omnia corporalia intelligi volebam, id eſt, omnia quæ in corporibus ſentiuntur. AUG. Conſidera tamen, utrum etiam hinc aliqua tibi excipienda ſint. AD. Bene admones: non enim omnia corporalia, ſed omnia viſibilia dicere debui. Fateor enim ſonum, odorem, ſaporem, gravitatem, calorem, & alia quæ ad ceteros ſenſus pertinent, quamquam ſentiri ſine corporibus nequeant, & propterea ſint corporalia, non tamen digito poſſe monſtrari. AUG. Numquamne vidiſti ut homines cum ſurdis geſtu quaſi ſermocinentur, ipſique ſurdi non minus geſtu vel quærant, vel reſpondeant, vel doceant, vel indicent aut omnia quæ volunt, aut certe plurima? Quod cum fit, non utique ſola viſibilia ſine verbis oſtenduntur, ſed & ſoni & ſapores, & cetera hujuſmodi. Nam & hiſtriones totas in theatris fabulas ſine verbis ſaltando plerumque aperiunt & exponunt. AD. Nihil habeo quod contradicam, niſi quod illud, *ex*, non modo ego, ſed nec ipſe quidem ſaltator hiſtrio tibi ſine verbis quid ſignificet poſſet oſtendere.

6. AUG. Verum fortaſſe dicis: ſed fingamus eum poſſe; non, ut arbitror, dubitas, quiſquis ille motus corporis fuerit, quo mihi rem quæ hoc verbo ſignificatur, demonſtrare conabitur, non ipſam rem futuram eſſe, ſed ſignum. Quare hic quoque non quidem verbo verbum, ſed tamen ſigno ſignum nihilo minus indicabit; ut & hoc monoſyllabum, *ex*, & ille geſtus, unam rem quamdam ſignificent, quam mihi ego vellem non ſignificando monſtrari. AD. Qui poteſt quod quæris, oro te? AUG. Quomodo paries potuit. AD. Ne ipſe quidem, quantum ratio progrediens docuit, oſtendi ſine ſigno poteſt. Nam & intentio digiti non eſt utique paries, ſed ſignum datur, per quod paries poſſit videri. Nihil itaque video quod ſine ſignis oſtendi queat. AUG. Quid ſi ex te quærerem, quid ſit ambulare, ſurgereſque & id ageres, nonne re ipſa potius quam verbis ad me docendum, aut ullis aliis ſignis utereris? AD. Fateor ita eſſe, & pudet me rem tam in promtu poſitam non vidiſſe: ex qua etiam mihi millia rerum jam occurrunt, quæ ipſæ per ſe valeant, non per ſigna monſtrari, ut edere, bibere, ſedere, ſtare, clamare, & innumerabilia cetera. AUG. Age nunc dic mihi, ſi omnino neſciens hujus verbi vim, abs te ambulante quærerem, quid ſit ambulare, quomodo me doceres? AD. Idipſum agerem aliquanto celerius, ut poſt interrogationem tuam aliqua novitate admonereris; & tamen nihil aliud fieret, quam id quod deberet oſtendi. AUG. Sciſne aliud eſſe ambulare, aliud feſtinare? Nam & qui ambulat, non ſtatim feſtinat; & qui feſtinat, non continuo ambulat: dicimus enim & in ſcribendo & in legendo, aliiſque innumerabilibus rebus feſtinationem. Quare cum illud, quod agebas, celerius ageres poſt interrogationem meam, putarem ambulare nihil eſſe aliud quam feſtinare: id enim novi addideras; & ob hoc fallerer. AD. Fateor rem non poſſe nos monſtrare ſine ſigno, ſi cum id agimus interrogemur: ſi enim nihil addamus, putabit qui rogat nolle nos oſtendere, contemtoque ſe in eo quod agebamus perſeverare. Sed ſi de his roget quæ agere poſſumus, nec eo tamen tempore quo agimus roget,

poſſu-

poſſumus, poſt ejus interrogationem id agendo, re ipſa potius quam ſigno demonſtrare quod rogat : niſi forte loquentem me interroget quid ſit loqui : quidquid enim dixero, ut eum doceam, loquar neceſſe eſt : ex quo ſecutus docebo, donec ei planum faciam quod vult, non recedens a re ipſa quam ſibi voluit demonſtrari, nec ſigna quærens quibus eam oſtendam præter ipſam.

CAPUT IV. An ſigna ſignis monſtrentur

7. AUG. Acutiſſime omnino : quare vide utrum conveniat jam inter nos ea poſſe demonſtrari ſine ſignis, quæ aut non agimus cum interrogamur, & tamen ſtatim agere poſſumus, aut ipſa ſigna forte agimus. Cum enim loquimur, ſigna facimus, de quo dictum eſt ſignificare. AD. Convenit. AUG. Cum ergo de quibuſdam ſignis quæritur, poſſunt ſignis ſigna monſtrari : cum autem de rebus quæ ſigna non ſunt, aut eas agendo poſt inquiſitionem ſi agi poſſunt, aut ſigna dando per quæ animadverti queant. AD. Ita eſt. AUG. In hac igitur tripartita diſtributione prius illud conſideremus, ſi placet, quod ſignis ſigna monſtrantur : num enim ſola verba ſunt ſigna? AD. Non. AUG. Videtur ergo mihi loquendo nos aut verba ipſa ſignare verbis, aut alia ſigna, velut geſtum cum dicimus aut litteram; nam his duobus verbis quæ ſignificantur, nihilo minus ſigna ſunt: aut aliquid aliud quod ſignum non ſit, velut cum dicimus, lapis; hoc enim verbum ſignum eſt, nam ſignificat aliquid, ſed id quod eo ſignificatur, non continuo ſignum eſt : quod tamen genus, id eſt, cum verbis ea quæ ſigna non ſunt ſignificantur, non pertinet ad hanc partem quam diſcutere propoſuimus. Suſcepimus enim conſiderare illud, quod ſignis ſigna monſtrantur, & partes in eo duas comperimus, cum aut eadem aut alia ſigna ſignis docemus vel commemoramus : an non tibi videtur? AD. Manifeſtum eſt.

8. AUG. Dic ergo ſigna quæ verba ſunt, ad quem ſenſum pertineant. AD. Ad auditum. AUG. Quid geſtus? AD. Ad viſum. AUG. Quid cum verba ſcripta invenimus, num verba non ſunt? an ſigna verborum verius intelliguntur? ut verbum ſit quod cum aliquo ſignificatu articulata voce profertur; vox autem nullo alio ſenſu quam auditu percipi poteſt : ita fit ut cum ſcribitur verbum, ſignum fiat oculis, quo illud quod ad aures pertinet, veniat in mentem. AD. Omnino aſſentior. AUG. Id quoque te arbitror aſſentiri, cum dicimus, nomen, ſignificare nos aliquid. AD. Verum eſt. AUG. Quid tandem? AD. Id ſcilicet quod quidque appellatur, velut Romulus, Roma, virtus, fluvius, & innumerabilia cetera. AUG. Num iſta quatuor nomina nullas res ſignificant? AD. Immo aliquas. AUG. Num nihil diſtat inter hæc nomina, & eas res quæ his ſignificantur? AD. Immo plurimum. AUG. Vellem abs te audire, quidnam id ſit. AD. Hoc vel in primis, quod hæc ſigna ſunt, illa non ſunt. AUG. Placetne appellemus ſignificabilia ea quæ ſignis ſignificari poſſunt & ſigna non ſunt, ſicut ea quæ videri poſſunt, viſibilia nominamus, ut de his deinceps commodius diſſeramus? AD. Placet vero. AUG. Quid, illa quatuor ſigna quæ paulo ante pronuntiaſti, nullone alio ſigno ſignificantur? AD. Miror quod jam mihi excidiſſe arbitraris, quod ea quæ ſcribuntur, eorum quæ voce proferuntur, ſignorum ſigna eſſe comperimus. AUG. Dic inter iſta quid diſtet? AD. Quod illa viſibilia ſunt, hæc audibilia. Cur enim & hoc nomen non admittas, ſi admiſimus ſignificabilia? AUG. Prorſus admitto, & gratum habeo. Sed rurſus quæro, quatuor hæc ſigna nullone alio ſigno audibili ſignificari queant, ut viſibilia recordatus es. AD. Hoc quoque recentius dictum recordor. Nam nomen reſponderam ſignificare aliquid, & huic ſignificationi quatuor iſta ſubjeceram; & illud autem & hæc, ſi quidem voce proferuntur, audibilia eſſe cognoſco. AUG. Quid ergo inter audibile ſignum & audibilia ſignificata, quæ rurſus ſigna ſunt, intereſt? AD. Inter illud quidem quod dicimus, nomen, & hæc quatuor quæ ſignificationi ejus ſubjecimus, hoc diſtare video, quod illud audibile ſignum eſt ſignorum audibilium: hæc vero audibilia quidem ſigna ſunt, non tamen ſignorum, ſed rerum partim viſibilium, ſicut eſt Romulus, Roma, fluvius; partim intelligibilium, ſicut eſt virtus.

9. AUG. Accipio & probo : ſed ſciſne omnia quæ voce articulata cum aliquo ſignificatu proferuntur, verba appellari? AD. Scio. AUG. Ergo & nomen verbum eſt, quando quidem id videmus cum aliquo ſignificatu articulata voce proferri; & cum dicimus diſertum hominem bonis verbis uti, etiam nominibus utique utitur; & cum ſeni domino apud Terentium ſervus retulit, *Bona verba quæſo*, multa ille etiam nomina dixerat. *In Andria.* AD. Aſſentior. AUG. Concedis igitur iis duabus ſyllabis quas edimus, cum dicimus, verbum, nomen quoque ſignificari, & ob hoc illud hujus ſignum eſſe. AD. Concedo. AUG. Hoc quoque reſpondeas velim. Cum verbum ſignum ſit nominis, & nomen ſignum ſit fluminis, & flumen ſignum ſit rei quæ jam videri poteſt, ut inter hanc rem & flumen, id eſt ſignum ejus, & inter hoc ſignum & nomen quod hujus ſigni ſignum eſt dixiſti quid interſit, quid intereſſe arbitraris inter ſignum nominis, quod verbum eſſe comperimus, & ipſum nomen cujus ſignum eſt? AD. Hoc diſtare intelligo, quod ea quæ ſignificantur nomine, etiam verbo ſignificantur; ut enim nomen eſt verbum, ita & flumen verbum eſt: quæ autem verbo ſignificantur, non omnia ſignificantur & nomine. Nam & illud, *ſi*, quod in capite habet abs te propoſitus verſus, & hoc, *ex*, de quo jam diu agentes in hæc duce ratione pervenimus, verba ſunt, nec tamen nomina; & talia multa inveniuntur. Quamobrem cum omnia nomina verba ſint, non autem omnia verba nomina ſint, planum eſſe arbitror quid inter verbum diſtet & nomen, id eſt, inter ſignum ſigni ejus quod nulla alia ſigna ſignificat, & ſignum ſigni ejus quod rurſus alia ſignificat. AUG. Concediſne omnem equum animal eſſe, nec tamen omne animal equum eſſe? AD. Quis dubitaverit? AUG. Hoc ergo inter nomen & verbum, quod inter equum & animal intereſt. Niſi forte ab aſſentiendo id te revocat, quod dicimus & alio modo verbum, quo ſignificantur ea quæ per tempora declinantur, ut ſcribo ſcripſi, lego legi, quæ manifeſtum eſt non eſſe nomina. AD. Dixiſti omnino quod me dubitare faciebat. AUG. Ne te iſtud moveat. Dicimus enim & ſigna univerſaliter omnia quæ ſignificant aliquid, ubi etiam verba eſſe invenimus. Dicimus item ſigna militaria, quæ jam proprie ſigna nominantur, quo verba non pertinent. Et tamen ſi tibi dicerem, ut omnis equus animal, non autem omne animal equus eſt, ita omne verbum ſignum, non autem omne ſignum verbum eſt, nihil (ut opinor) dubitares. AD. Jam intelligo, & prorſus aſſentior, hoc intereſſe inter univerſale illud verbum & nomen, quod inter animal & equum.

10. AUG. Sciſne etiam cum dicimus animal, aliud

eſſe

eſſe hoc triſyllabum nomen, quod voce prolatum eſt, aliud id quod ſignificatur? AD. Jam hoc ſupra conceſſi de omnibus ſignis & ſignificabilibus. AUG. Num omnia ſigna tibi videntur aliud ſignificare quam ſunt, ſicut hoc triſyllabum cum dicimus, animal, nullo modo idem ſignificat quod eſt ipſum? AD. Non ſane: nam cum dicimus ſignum, non ſolum ſigna cetera quæcumque ſunt, ſed etiam ſe ipſum ſignificat; eſt enim verbum, & utique omnia verba ſigna ſunt. AUG. Quid in hoc diſyllabo cum dicimus, verbum, nonne tale aliquid contingit? Nam ſi omne quod cum aliquo ſignificatu articulata voce profertur, hoc diſyllabo ſignificatur, etiam ipſum hoc genere includitur. AD. Ita eſt. AUG. Quid, nomen nonne ſimiliter habet? Nam & omnium generum nomina ſignificat, & ipſum nomen generis neutri nomen eſt. An ſi ex te quærerem quæ pars orationis nomen, poſſes mihi reſpondere recte niſi nomen? AD. Verum dicis. AUG. Sunt ergo ſigna quæ inter alia quæ ſignificant, & ſe ipſa ſignificent. AD. Sunt. AUG. Num tale tibi videtur hoc quadriſyllabum ſignum, cum dicimus, conjunctio? AD. Nullo modo: nam ea quæ ſignificat, non ſunt nomina; hoc autem nomen eſt.

CAPUT V. Signa mutua.

11. AUG. BENE adtendiſti: nunc illud vide, utrum inveniantur ſigna, quæ ſe invicem ſignificent, ut quemadmodum hoc ab illo, ſic illud ab hoc ſignificetur: non enim ita ſunt inter ſe hoc quadriſyllabum, cum dicimus, conjunctio, & illa quæ ab hoc ſignificantur, cum dicimus, ſi, vel, nam, namque, niſi, ergo, quoniam, & ſimilia: nam hæc illo uno ſignificantur, nullo autem horum unum illud quadriſyllabum ſignificatur. AD. Video, & quænam ſigna ſint ſe invicem ſignificantia, cupio cognoſcere. AUG. Tu ergo neſcis, cum dicimus, nomen & verbum, duo verba nos dicere. AD. Scio. AUG. Quid illud, neſcis cum dicimus, nomen & verbum, duo nomina nos dicere? AD. Id quoque ſcio. AUG. Scis igitur tam nomen verbo, quam etiam verbum nomine ſignificari. AD. Aſſentior. AUG. Poteſne dicere, excepto eo quod diverſe ſcribuntur & ſonant, quod inter ſe differant? AD. Poſſum fortaſſe; nam id eſſe video quod paulo ante dixi. Verba enim cum dicimus, omne quod articulata voce cum aliquo ſignificatu profertur, ſignificamus; unde omne nomen, & ipſum cum dicimus nomen, verbum eſt: at non omne verbum nomen eſt, quamvis nomen ſit, cum dicimus verbum.

12. AUG. Quid ſi quiſquam tibi affirmet & probet, ut omne nomen verbum eſt, ita omne verbum nomen eſſe; poteriſne invenire quid diſtent, præter diverſum in litteris ſonum? AD. Non potero, nec omnino diſtare aliquid puto? AUG. Quid ſi omnia quidem, quæ voce articulata cum aliquo ſignificatu proferuntur, & verba ſunt & nomina; ſed tamen alia de cauſſa verba, & alia de cauſſa nomina ſunt, nihilne diſtabit inter nomen & verbum? AD. Quomodo iſtud ſit non intelligo. AUG. Hoc ſaltem intelligis, omne coloratum viſibile eſſe, & omne viſibile coloratum, quamvis hæc duo verba diſtincte differenterque ſignificent. AD. Intelligo. AUG. Quid ſi ergo ita & omne verbum nomen, & omne nomen verbum eſt, quamvis hæc ipſa duo nomina, vel duo verba, id eſt, nomen & verbum, differentem habeant ſignificationem. AD. Jam video poſſe id accidere: ſed quomodo id accidat, exſpecto ut oſtendas. AUG. Omne quod cum aliquo ſignificatu articulata voce prorumpit, animadvertis, ut opinor, & aurem verberare, ut ſentiri; & memoriæ mandari, ut noſci poſſit. AD. Animadverto. AUG. Duo ergo quædam contingunt, cum aliquid tali voce proferimus. AD. Ita eſt. AUG. Quid ſi horum duorum ex uno appellata ſunt verba, ex altero nomina; verba ſcilicet a verberando, nomina vero a noſcendo, ut illud primum ab auribus, hoc autem ſecundum ab animo vocari meruerit?

13. AD. Concedam cum oſtenderis, quomodo recte poſſimus omnia verba nomina dicere. AUG. Facile eſt: nam credo te accepiſſe ac tenere pronomen dictum, quod pro ipſo nomine valeat, rem tamen notet minus plena ſignificatione quam nomen. Nam, ut opinor, definivit ille ita, quem grammatico reddidiſti: Pronomen eſt pars orationis, quæ pro ipſo poſita nomine, minus quidem plene, idem tamen ſignificat. AD. Recordor & probo. AUG. Vides igitur ſecundum hanc definitionem nullis niſi nominibus ſervire, & pro his ſolis poni poſſe pronomina, velut cum dicimus: hic vir, ipſe rex, eadem mulier, hoc aurum, illud argentum: hic, ipſe, eadem, hoc, illud, pronomina eſſe; vir, rex, mulier, aurum, argentum, nomina, quibus plenius quam illis pronominibus res ſignificatæ ſunt. AD. Video & aſſentior. AUG. Tu ergo nunc mihi paucas conjunctiones quaslibet enuntia. AD. Et, que, at, atque. AUG. Hæc omnia quæ dixiſti, nonne tibi videntur eſſe nomina? AD. Non omnino. AUG. Ego ſaltem tibi recte locutus videor, cum dicerem, Hæc omnia quæ dixiſti? AD. Recte prorſus; & jam intelligo quam mirabiliter oſtenderis me nomina enuntiaſſe: non enim aliter de his recte dici potuiſſet, Hæc omnia. Sed enim vereor adhuc, ne propterea mihi recte locutus videaris, quod has quatuor conjunctiones etiam verba eſſe non nego; ut ideo de his recte dici potuerit, Hæc omnia, quoniam recte dicitur, Hæc verba omnia. Si autem a me quæras quæ ſit pars orationis, verba, nihil aliud reſpondebo quam, nomen. Quare huic nomini fortaſſe pronomen adjunctum eſt, ut illa recta eſſet locutio tua.

14. AUG. Acute quidem falleris, ſed ut falli deſinas, acutius adtende quod dicam, ſi tamen id dicere, ut volo, valuero: nam verbis de verbis agere tam implicatum eſt, quam digitos digitis inſerere & confricare; ubi vix dignoſcitur, niſi ab eo ipſo qui id agit, qui digiti pruriant, & qui auxilientur prurientibus. AD. En toto animo adſum, nam iſta hæc ſimilitudo me intentiſſimum fecit. AUG. Verba certe ſono, & litteris conſtant. AD. Ita eſt. AUG. Ergo ut ea potiſſimum auctoritate utamur, quæ nobis cariſſima eſt, cum ait Paulus Apoſtolus, *Non erat in Chriſto eſt & non, ſed eſt in illo erat*, non, opinor, putandum eſt tres iſtas litteras, quas enuntiamus cum dicimus, eſt, fuiſſe in Chriſto, ſed illud potius quod iſtis tribus litteris ſignificatur. AD. Verum dicis. AUG. Intelligis igitur eum qui ait, *Eſt in illo erat*, nihil aliud dixiſſe quam, Eſt appellatur quod in illo erat, tamquam ſi dixiſſet, Virtus in illo erat; non utique aliud dixiſſe acciperetur, niſi virtus appellatur quod in illo erat: ne duas iſtas ſyllabas quas enuntiamus, cum dicimus, Virtus, & non illud quod his duabus ſyllabis ſignificatur, in illo fuiſſe arbitraremur. AD. Intelligo ac ſequor. AUG. Quid, illud nonne intelligis etiam nihil intereſſe utrum quiſque dicat, virtus appellatur, an virtus nominatur? AD. Manifeſtum eſt. AUG. Ergo ita manifeſtum eſt, nihil

2. Cor. 1. 19.

hil intereſſe utrum quis dicat, Eſt appellatur, an Eſt nominatur quod in illo erat. AD. Video & hic nihil diſtare. AUG. Jamne etiam vides quid velim oſtendere? AD. Nondum ſane. AUG. Itane tu non vides nomen eſſe id quo res aliqua nominatur? AD. Hoc plane nihil certius video. AUG. Vides ergo, Eſt nomen eſſe, ſi quidem illud quod erat in illo, Eſt nominatur. AD. Negare non poſſum. AUG. At ſi ex te quærerem quæ ſit pars orationis, Eſt; non opinor nomen, ſed verbum eſſe diceres, cum id ratio etiam nomen eſſe docuerit. AD. Ita eſt prorſus ut dicis. AUG. Num adhuc dubitas alias quoque partes orationis eodem modo, quo demonſtravimus nomina eſſe? AD. Non dubito, quando quidem fateor ea ſignificare aliquid. Si autem res ipſæ quas ſignificant, quid ſingulæ appellentur, id eſt nominentur, interroges, reſpondere non poſſum, niſi eas ipſas partes orationis, quas nomina non vocamus, ſed, ut cerno, vocare convincimur.

15. AUG. Nihilne te movet, ne quis exſiſtat, qui noſtram iſtam rationem labefactet, dicendo Apoſtolo non verborum, ſed rerum auctoritatem eſſe tribuendam; quamobrem fundamentum perſuaſionis hujus non tam eſſe firmum quam putamus: fieri enim poſſe ut Paulus, quamquam [a] vixerit præceperitque rectiſſime, minus tamen recte locutus ſit, cum ait, *Eſt in illo erat*; præſertim cum ſe ipſe imperitum ſermone fateatur? quo tandem modo iſtum refellendum arbitraris? AD. Nihil habeo quod contradicam, & te oro ut aliquem de illis reperias, quibus verborum notitia ſumma conceditur, cujus auctoritate potius id quod cupis efficias. AUG. Minus enim tibi videtur idonea, remotis auctoritatibus, ipſa ratio, qua demonſtratur omnibus partibus orationis ſignificari aliquid, & ex eo appellari: ſi autem appellari, & nominari: ſi nominari, nomine utique nominari: quod in diverſis linguis facillime judicatur. Quis enim non videat, ſi quæras quid Græci nominent quod nos nominamus, quis, reſponderi, τὶς: quid Græci nominent quod nos nominamus, volo, reſponderi, θέλω: quid Græci nominent quod nos nominamus, bene, reſponderi, καλῶς: quid Græci nominent quod nos nominamus, ſcriptum, reſponderi, τὸ γεγραμμένον: quid Græci nominent quod nos nominamus, &, reſponderi, καί: quid Græci nominent quod nos nominamus, ab, reſponderi, ἀπό: quid Græci nominent quod nos nominamus, heu, reſponderi, οἴ, atque in his omnibus partibus orationis, quas nunc enumeravi, recte loqui eum qui ſic interroget: quod, niſi nomina eſſent, fieri non poſſet? Hac ergo ratione Paulum Apoſtolum recte locutum eſſe, cum remotis omnium eloquentium auctoritatibus obtinere poſſimus, quid opus eſt quærere cujus perſona ſententia noſtra fulciatur?

16. Sed ne quis tardior aut impudentior nondum cedat, aſſeratque, niſi illis auctoribus, quibus verborum leges conſenſu omnium tribuuntur, nullo modo eſſe ceſſurum; quid in Latina lingua excellentius Cicerone inveniri poteſt? at hic in ſuis nobiliſſimis orationibus quas Verrinas vocant, coram, præpoſitionem, ſive illo loco adverbium ſit, nomen appellavit. Verumtamen quia fieri poteſt, ut ego illum locum minus bene intelligam, exponaturque alias aliter, vel a me vel ab alio; eſt ad quod reſponderi poſſe nihil puto. Tradunt enim nobiliſſimi diſputationum magiſtri, nomine & verbo plenam conſtare ſententiam, quæ affirmari negarique poſſit: quod genus idem Tullius quodam loco pronuntiatum vocat: & cum verbi tertia perſona eſt, nominativum cum ea caſum nominis ajunt eſſe oportere; & recte ajunt: quod mecum ſi conſideres, velut cum dicimus, homo ſedet, equus currit, agnoſcis, ut opinor, duo eſſe pronuntiata. AD. Agnoſco. AUG. Cernis in ſingulis ſingula eſſe nomina, in uno homo, in altero equus; & verba ſingula, in uno ſedet, in altero currit? AD. Cerno. AUG. Ergo ſi dicerem, ſedet tantum, aut currit tantum, recte a me quæreres, quis vel quid; ut reſponderem homo, vel equus, vel animal, vel quodlibet aliud, quo poſſit nomen redditum verbo implere pronuntiatum, id eſt, illam ſententiam quæ affirmari & negari poteſt. AD. Intelligo. AUG. Adtende cetera, & finge nos videre aliquid longius, & incertum habere, utrum animal ſit an ſaxum, vel quid aliud, meque tibi dicere, Quia homo eſt, animal eſt, nonne temere dicerem? AD. Temere omnino: ſed non temere plane diceres, Si homo eſt, animal eſt. AUG. Recte dicis. Itaque in locutione tua placet mihi, ſi; placet & tibi: utrique autem noſtrum in mea diſplicet, quia. AD. Aſſentior. AUG. Vide jam utrum iſtæ duæ ſententiæ plena pronuntiata ſint: placet, ſi; diſplicet, quia. AD. Plena omnino. AUG. Age nunc, dic mihi, quæ ibi ſint verba, quæ nomina. AD. Verba ibi video eſſe, placet, &, diſplicet: nomina vero quid aliud quam, ſi, &, quia? AUG. Has ergo duas conjunctiones etiam nomina eſſe ſatis probatum eſt. AD. Prorſus ſatis. AUG. Poteſne ipſe per te in aliis partibus orationis hoc idem ad eamdem regulam docere? AD. Poſſum.

CAPUT VI. Signa ſui ſignificativa.

17. AUG. TRANSEAMUS ergo hinc, & jam dic mihi, utrum ſicut omnia verba nomina, & omnia nomina verba eſſe comperimus, ita tibi & omnia nomina vocabula, & omnia vocabula nomina eſſe videantur. AD. Plane inter hæc quid diſtet præter diverſum ſyllabarum ſonum non video. AUG. Nec ego interim reſiſto, quamquam non deſint, qui etiam ſignificatione iſta diſcernunt, quorum ſententiam modo conſiderare non opus eſt. Sed certe animadvertis ad ea jam ſigna nos perveniſſe, quæ ſe invicem ſignificent, nulla præter ſonum diſtantia, & quæ ſe ipſa ſignificent cum ceteris omnibus partibus orationis. AD. Non intelligo. AUG. Non ergo intelligis & nomen vocabulo & vocabulum nomine ſignificari; & ita ut præter ſonum litterarum nihil interſit, quantum ad generale nomen pertinet: nam & ſpeciale nomen dicimus, quod inter octo partes orationis ita eſt, ut alias ſeptem non contineat. AD. Intelligo, AUG. At hoc eſt quod dixi, ſe invicem ſignificare vocabulum & nomen.

18. AD. Teneo, ſed quæro quid dixeris, Cum etiam ſe ipſa ſignificant cum aliis partibus orationis. AUG. Nonne ſuperior ratio docuit nos, omnes partes orationis & nomina poſſe dici & vocabula, id eſt, & nomine & vocabulo poſſe ſignificari? AD. Ita eſt. AUG. Quid ipſum nomen, id eſt, ſonum iſtum duabus ſyllabis expreſſum, ſi ex te quæram quid appelles, nonne recte mihi reſpondebis, nomen? AD. Recte. AUG. Num ita ſe ſignificat hoc ſignum quod quatuor ſyllabis enuntiamus cum dicimus, conjunctio? Hoc enim nomen inter illa quæ ſignificat, numerari non poteſt. AD. Recte accipio. AUG. Id eſt quod dictum eſt, nomen ſe ipſum ſignificare cum aliis quæ ſignificat; quod etiam de

2. Cor. 11. 6.

[a] MSS. habent, *dixerit, præceperitque*.

de vocabulo licet per te ipſum intelligas. AD. Jam facile eſt: ſed illud mihi nunc venit in mentem, nomen & generaliter & ſpecialiter dici; vocabulum autem inter octo partes orationis non accipi: quare hoc quoque inter ſe præter diverſum ſonum differre arbitror. AUG. Quid, nomen & ὄνομα diſtare inter ſe aliquid putas præter ſonum, quo etiam linguę diſcernuntur Latina atque Græca? AD. Hic vero nihil aliud intelligo. AUG. Perventum eſt ergo ad ea ſigna, quę & ſe ipſa ſignificent, & aliud ab alio invicem ſignificetur, & quidquid ab uno, hoc & ab alio; & nihil præter ſonum inter ſe differant: nam hoc quartum modo invenimus: tria enim ſuperiora, & de nomine & verbo intelliguntur. AD. Omnino perventum.

CAPUT VII. Epilogus præcedentium capitum.

19. AUG. Jam quæ ſermocinando invenerimus velim recenſeas. AD. Faciam quantum poſſum. Nam primo omnium recordor aliquamdiu nos quæſiſſe quam ob cauſſam loquamur, inventumque eſſe docendi commemorandive gratia nos loqui, quando quidem nec cum interrogamus, aliud agimus quam ut ille qui interrogatur diſcat quid velimus audire; & in cantando, quod delectationis cauſſa facere videmur, non ſit proprium locutionis; in orando Deo, quem doceri aut commemorari exiſtimare non poſſumus, id verba valeant, ut vel nos ipſos commonefaciamus, vel alii commoneantur doceanturve per nos. Deinde cum ſatis conſtitiſſet verba nihil aliud eſſe quam ſigna; ea vero quæ non aliquid ſignificent, ſigna eſſe non poſſe, propoſuiſti verſum, cujus verba ſingula quid ſignificarent, conarer oſtendere: is autem erat: *Si nihil extanta ſuperis placet urbe relinqui.* Cujus ſecundum verbum quamvis notiſſimum & manifeſtiſſimum, quid tamen ſignificaret, non reperiebamus. Cumque mihi videretur non fruſtra nos id in loquendo interponere, ſed quod eo aliquid doceamus audientem, ipſam mentis affectionem, cum rem quam quærit, non eſſe invenit, vel inveniſſe ſe putat, hoc verbo fortaſſe indicari; reſpondiſti tu quidem, ſed tamen neſcio quam profunditatem quæſtionis joco evitans, in aliud tempus illuſtrandam diſtuliſti, nec me debiti quoque tui oblitum putes. Inde tertium in verſu verbum cum ſatagerem exponere, urgebar abs te, ut non verbum aliud quod idem valeret, ſed rem ipſam potius quæ per verba ſignificaretur oſtenderem. Cumque id ſermocinantibus nobis fieri non poſſe dixiſſem, ventum eſt ad ea quæ interrogantibus digito monſtrantur. Hæc ego corporalia eſſe omnia arbitrabar, ſed invenimus ſola viſibilia. Hinc neſcio quomodo ad ſurdos & hiſtriones devenimus, qui non ſola quæ videri poſſunt, ſed multa præterea ac prope omnia quæ loquimur, geſtu ſine voce ſignificant, eoſdem tamen geſtus ſigna eſſe comperimus. Tum rurſus quærere cœpimus, quomodo res ipſas quæ ſignis ſignificantur, ſine ullis ſignis valeremus oſtendere, cum & ille paries, & color, & omne viſibile, quod intentione digiti oſtenditur, ſigno quodam convinceretur oſtendi. Hic ego errans cum inveniri tale nihil poſſe dixiſſem, tandem inter nos conſtitit, ea poſſe demonſtrari ſine ſigno, quæ cum a nobis quæruntur, non agimus, & poſt inquiſitionem agere poſſumus; locutionem tamen ex eo non eſſe genere: ſi quidem & loquentes cum interrogamur quid ſit locutio, iſtam per ſe ipſam demonſtrare facile eſſe ſatis apparuit.

20. Ex quo admoniti ſumus aut ſignis ſigna monſtrari, aut ſignis alia quæ ſigna non ſunt, aut etiam ſine ſigno res quas agere poſt interrogationem poſſumus: horumque trium primum diligentius conſiderandum diſcutiendumque ſuſcepimus. Qua diſputatione declaratum eſt, partim eſſe ſigna, quæ ab eis ſignis quæ ſignificarent, ſignificari viciſſim non poſſent, ut eſt hoc quadriſyllabum cum, conjunctio, dicimus: partim quæ poſſent, ut cum dicimus, ſignum, etiam verbum ſignificamus; & cum dicimus, verbum, etiam ſignum ſignificamus; nam ſignum & verbum, & duo ſigna, & duo verba ſunt. In hoc autem genere, quo invicem ſe ſigna ſignificant, quædam non tantum, quædam tantum, quædam vero etiam idem valere monſtratum eſt. Etenim hoc diſyllabum, quod ſonat cum dicimus, ſignum, prorſus omnia quibus quidque ſignificatur ſignificat: non autem omnium ſignorum ſignum eſt cum dicimus, verbum, ſed tantum eorum quæ articulata voce proferuntur. Unde manifeſtum eſt, quamvis & verbum ſigno, & ſignum verbo, id eſt, & duæ iſtæ ſyllabæ illis, & illæ iſtis ſignificentur, plus tamen ſignum valere quam verbum, plura ſcilicet illis duabus ſyllabis, quam iſtis ſignificantibus. Tantumdem autem valet generale verbum, & generale nomen. Docuit enim ratio omnes partes orationis etiam nomina eſſe, quod & pronomina his addi poſſunt, & de omnibus dici poteſt quod aliquid nominent, & nulla earum ſit quæ non verbo adjuncto pronuntiatum poſſit implere. Sed cum tantumdem valeant nomen & verbum, eo quod omnia quæ verba ſunt, ſint etiam nomina; non tamen idem valent. Alia quippe de cauſſa verba, & alia nomina nuncupari, ſatis probabiliter diſputatum eſt. Si quidem alterum horum ad auris verberationem, alterum ad animi commemorationem notandam eſſe compertum, vel ex hoc intelligi poteſt, quod in loquendo rectiſſime dicimus, quod eſt huic rei nomen, rem memoriæ mandare cupientes; quod eſt autem huic rei verbum, dicere non ſolemus. Quæ vero non ſolum tantumdem, ſed etiam idem omnino ſignificent, & inter quæ nihil præter litterarum diſtet ſonum, nomen & ὄνομα invenimus. Illud ſane mihi elapſum erat in hoc genere, in quo invicem ſe ſignificant, nullum nos ſignum comperiſſe, quod non inter cetera quæ ſignificat, ſe quoque ſignificet. Hæc quantum potui recordatus ſum. Tu jam videris, quem nihil puto in hoc ſermone niſi ſcientem certumque dixiſſe, utrum iſta bene ordinateque digeſſerim.

CAPUT VIII. Non fruſtra hæc diſputari. Item ſignis auditis animum ut interroganti reſpondeatur ad res ſignificatas eſſe referendum.

21. AUG. Satis tu quidem memoriter omnia quæ vellem recoluiſti, & ut tibi fatear, multo evidentius mihi nunc videntur iſta diſtincta, quam cum ea inquirendo ac diſerendo de neſcio quibus latebris ambo erueremus. Sed quonam tantis ambagibus tecum pervenire moliar, difficile dictu eſt hoc loco. Tu enim fortaſſe aut ludere nos, & a ſeriis rebus avocare animum, quaſi quibuſdam puerilibus quæſtiunculis, arbitraris, aut parvam vel mediocrem aliquam utilitatem requirere; aut ſi magnum quiddam parturire iſtam diſputationem ſuſpicaris, jamjamque id ſcire, ſive ſaltem audire deſideras. Ego autem credas velim, neque me vilia ludicra hoc inſtituiſſe ſermone, quamvis fortaſſe ludamus, idque ipſum tamen non puerili ſenſu æſtimandum ſit; neque parva bona vel mediocria cogitare. Et tamen ſi dicam vitam eſſe quamdam beatam, eamdemque ſempiternam, quo nos Deo duce, id eſt, ipſa veritate, gradibus quibuſdam infirmo greſſui noſtro accommodatis perduci cupiam, vereor ne ridiculus videar, qui non rerum ipſarum quæ ſignificantur, ſed conſideratione ſignorum tantam viam ingredi cœperim.

perim. Dabis igitur veniam ſi præludo tecum non ludendi gratia, ſed exercendi vires & mentis aciem, quibus regionis illius, ubi beata vita eſt, calorem ac lucem non modo ſuſtinere, verum etiam amare poſſimus. AD. Perge potius ut cœpiſti: nam numquam ego contemnenda putem, quæ tu dicenda vel agenda putaveris.

22. AUG. Age jam ergo illam partem conſideremus, cum ſignis non alia ſigna ſignificantur, ſed ea quæ ſignificabilia vocamus. Et primum dic mihi, utrum homo homo ſit. AD. Nunc vero an ludas neſcio. AUG. Quid ita? AD. Quia quærendum ex me cenſes, utrum homo aliud ſit quam homo. AUG. Ita credo te illudi arbitrareris, ſi etiam quærerem utrum prima hujus nominis ſyllaba aliud ſit quam, ho, & aliud ſecunda quam, mo. AD. Ita omnino. AUG. At iſtæ duæ ſyllabæ conjunctæ, homo eſt: an negabis? AD. Quis neget? AUG. Quæro ergo, num tu duæ iſtæ ſyllabæ conjunctæ ſis? AD. Nullo modo: ſed video quo tendas. AUG. Dicito ergo, ne me contumelioſum putes. AD. Concludi exiſtimas, quod homo non ſim? AUG. Quid, tu non idem exiſtimas, quia omnia ſuperiora ex quibus hoc confectum eſt, vera eſſe concedis? AD. Non tibi ego dicam quid exiſtimem, niſi prius abs te audiero, cum quæreres utrum homo, homo ſit, de duabus iſtis ſyllabis, an de re ipſa quam ſignificant, me interrogaveris? AUG. Tu potius reſponde ex qua parte acceperis interrogationem meam: nam ſi eſt ambigua, prius hoc cavere debuiſti, neque mihi reſpondere ante quam certus fieres quonam modo rogaverim. AD. Quid enim me impediret hæc ambiguitas, cum ego ad utrumque reſponderim; homo enim prorſus homo eſt: nam & iſtæ duæ ſyllabæ nihil aliud ſunt quam iſtæ duæ ſyllabæ; & id quod ſignificant, nihil aliud eſt, quam id quod eſt. AUG. Scite hoc quidem: ſed cur hoc ſolum quod dictum eſt homo, non etiam cetera quæ locuti ſumus, ad utrumque accepiſti? AD. Unde enim convincor quod & cetera non ſic acceperim? AUG. Ut alia omittam, eam ipſam primam rogationem meam, ſi totam ex ea parte accepiſſes, qua ſyllabæ ſonant, nihil mihi reſpondiſſes; poſſem tibi enim videri nihil etiam interrogaſſe: nunc vero cum tria verba ſonuerim, quorum unum in medio repetivi dicens utrum homo homo ſit, primum & ultimum verbum, non ſecundum ipſa ſigna, ſed ſecundum ea quæ his ſignificantur te accepiſſe vel hoc ſolo manifeſtum eſt, quod ſtatim certus ac fidens rogationi reſpondendum putaſti. AD. Verum dicis. AUG. Cur ergo id tantum quod in medio poſitum eſt, & ſecundum id quod ſonat, & ſecundum id quod ſignificat, te accipere libuit? AD. Ecce jam totum ex ea tantum parte qua ſignificatur accipio: aſſentior enim tibi, ſermocinari nos omnino non poſſe, niſi auditis verbis ad ea feratur animus, quorum iſta ſunt ſigna. Quare oſtende nunc quomodo iſta ratiocinatione deceptus ſim, qua me hominem non eſſe concluditur. AUG. Immo eadem rurſus interrogabo, ut ipſe invenias ubi lapſus ſis. AD. Bene facis.

23. AUG. Illud ergo quod primo quæſieram, quia jam dediſti, non quæram. Vide igitur diligentius, utrum ſyllaba, ho, nihil aliud ſit quam ho; & utrum, mo, nihil aliud ſit quam, mo. AD. Hic prorſus nihil aliud video. AUG. Vide etiam num iſtis duabus junctis, homo, fiat. AD. Nequaquam hoc conceſſerim: placuit enim, & recte placuit, ſigno dato id quod ſignificatur adtendere, & ex ejus conſideratione vel dare, vel negare quod dicitur. Illæ autem ſeparatim enuntiatæ ſyllabæ, quia ſine ulla ſignificatione ſonuerunt, hoc eas eſſe quod ſonuere conceſſum eſt. AUG. Placet igitur, firmumque animo tenes non reſpondendum eſſe interrogationibus, niſi ex iis rebus quæ verbis ſignificantur. AD. Non intelligo cur diſpliceat, ſi modo verba ſint. AUG. Vellem ſcire quomodo illi reſiſteres, de quo jocantes ſolemus audire, quod ex ejus ore cum quo diſputabat, leonem proceſſiſſe concluſerit. Cum enim quæſiſſet, utrum ea quæ loqueremur, noſtro ore procederent, atque ille non potuiſſet negare; quod facile fuit, egit cum homine, ut in loquendo leonem nominaret: hoc ubi factum eſt, ridicule inſultare cœpit & premere, ut quoniam quidquid loquimur, ore noſtro exire confeſſus erat, & leonem ſe locutum eſſe nequibat abnuere, homo non malus tam immanem beſtiam videretur vomuiſſe. AD. Minime vero erat arduum ſcurræ huic reſiſtere; non enim concederem ore noſtro exire quodcumque loquimur. Nam quæ loquimur, ea ſignificamus: non autem quæ res ſignificatur, ſed ſignum quo ſignificatur loquentis ore procedit, niſi cum ipſa ſigna ſignificantur: quod genus paulo ante tractavimus.

24. AUG. Bene tu quidem hoc modo adverſus illum eſſes paratus: verumtamen mihi quid reſpondebis, utrum homo nomen ſit requirenti? AD. Quid niſi eſſe nomen? AUG. Quid cum te video, num nomen video? AD. Non. AUG. Viſne igitur dicam quod ſequitur? AD. Ne quæſo: nam mihi ipſe renuntio, me hominem non eſſe, qui nomen eſſe reſponderim, cum homo utrum nomen eſſet inquireres. Jam enim placuerat, ex ea re quæ ſignificaretur, aut aſſentiri, aut negare quod dicitur. AUG. At mihi videtur non te fruſtra in hanc reſponſionem decidiſſe: nam vigilantiam tuam mentibus noſtris indita ipſa lex rationis evicit: nam ſi quærerem quid eſſet homo, reſponderes fortaſſe, animal: ſi autem quærerem quæ pars orationis eſſet homo, nullo modo poſſes recte reſpondere niſi, nomen: quamobrem cum homo & nomen & animal eſſe inveniatur, illud dicitur ex ea parte qua ſignum eſt, hoc ex parte rei quam ſignificat. Qui ergo quærit, utrum homo nomen ſit, nihil ei aliud quam eſſe reſpondeam: ſatis enim ſignificat ex ea parte ſe velle audire: qua ſignum eſt. Si autem quærit utrum animal ſit, multo proclivius annuam: quoniam ſi tacens & nomen & animal, tantum quid eſſet homo requireret, placita illa loquendi regula ad id quod duabus ſyllabis ſignificatur, animus curreret; neque quidquam reſponderetur niſi animal, vel etiam tota definitio diceretur, id eſt, animal rationale mortale: an tibi non videtur? AD. Prorſus videtur: ſed cum eſſe nomen conceſſerimus, quomodo illam concluſionem nimis contumelioſam evitabimus, qua nos homines non eſſe conficitur? AUG. Quomodo putas, niſi docendo non ex ea parte illatam, qua interroganti aſſentiebamur. Aut ſi ex ea parte illam ſe fatetur inferre, nullo modo eſt formidanda: quid enim metuam hominem, id eſt, tres iſtas ſyllabas non eſſe me confiteri? AD. Nihil eſt verius. Cur ergo animum offendit, cum dicitur, Non es igitur homo; cum ſecundum illa conceſſa, nihil verius dici potuerit? AUG. Quia non poſſum non putare ad id concluſionem referri, quod his duabus ſyllabis ſignificatur, ſimul atque iſta verba ſonuerint, ea ſcilicet regula, quæ naturaliter plurimum valet, ut auditis ſignis ad res ſignificatas feratur intentio. AD. Accipio quod dicis.

25. AUG. JAM ergo intelligas volo, res quæ ſignificantur

CAPUT IX. Anteq

quæque, vel ejus cognitio pluris habenda ſit quam ipſius ſigna.

ficantur, pluris quam ſigna eſſe pendendas. Quidquid enim propter aliud eſt, vilius ſit neceſſe eſt quam id propter quod eſt: niſi tu aliud exiſtimas. AD. Videtur mihi non temere hic eſſe aſſentiendum: nam cum dicimus, cœnum, longe hoc nomen arbitror rei quam ſignificat antecellere. Quod enim nos offendit audientes, non ad ipſius verbi pertinet ſonum; cœnum enim nomen, mutata una littera cœlum eſt; inter illa vero quæ his nominibus ſignificantur, quantum diſtet videmus. Quamobrem nequaquam huic ſigno tribuerim, quod in re quam ſignificat odimus; & propterea hoc illi jure antepono: libentius enim hoc audimus, quam ullo ſenſu illud adtingimus. AUG. Vigilantiſſime omnino. Itaque falſum eſt, omnes res pluris quam earum ſigna eſſe pendendas. AD. Ita videtur. AUG. Dic ergo mihi, quid arbitreris eos ſecutos eſſe, qui huic rei tam fœdæ atque aſpernabili nomen indiderunt, vel utrum eos probes, an improbes? AD. Ego vero illos nec probare, nec improbare audeo, nec quid fuerint ſecuti ſcio. AUG. Poteſne ſaltem ſcire quid tu ſequaris, cum hoc nomen enuntias? AD. Hoc plane poſſum: nam ſignificare volo, ut eum cum quo loquor, doceam vel admoneam de re illa, quod eum doceri vel admoneri oportere arbitror. AUG. Quid, ipſum docere aut admonere, ſive doceri aut admoneri, quod vel tu exhibes commode per hoc nomen, vel exhibetur tibi, nonne carius quam ipſum nomen habendum eſt? AD. Concedo ipſam ſcientiam, quæ per hoc ſignum evenit, eidem ſigno eſſe anteponendam: ſed non ideo etiam rem ipſam puto.

26. AUG. In illa igitur ſententia noſtra, quamquam ſit falſum, res omnes ſignis ſuis præponi oportere; non tamen falſum eſt, omne quod propter aliud eſt, vilius eſſe quam id propter quod eſt. Cognitio quippe cœni, propter quam hoc nomen eſt inſtitutum, pluris habenda eſt ipſo nomine, quod eidem cœno præponendum eſſe comperimus. Non enim ob aliud iſta cognitio ſigno, de quo agimus, antelata eſt, niſi quia illud propter hanc, non hæc propter illud eſſe convincitur. Nam ita cum quidam vorator, ventriſque, ut ab Apoſtolo dicitur, cultor, diceret ideo ſe vivere, ut veſceretur: non tulit qui audiebat frugi homo, &, Quanto, inquit, melius ideo veſcereris ut viveres? [a] quod utique ex eadem iſta regula locutus eſt. Nam neque alia de cauſſa ille diſplicuit, niſi quod vitam ſuam tam parvi penderet, ut eam duceret gutturis voluptate viliorem, dicendo ſe propter epulas vivere: neque hic ob aliud jure laudatur, niſi quod in iis duobus quid propter quid fieret, hoc eſt, quid cui ſubjectum eſſet intelligens, cibandum potius ut vivamus, quam vivendum ut cibemur admonuit. Similiter & tu fortaſſe, & quilibet hominum non imperite res æſtimantium, dicenti cuipiam loquaci amatorique verborum, Ideo doceo ut loquar, reſponderetis, Homo, cur non potius ideo loqueris ut doceas? Quod ſi hæc vera ſunt, ſicuti eſſe cognoſcis, vides profecto quanto verba minoris habenda ſint, quam id propter quod utimur verbis; cum ipſe uſus verborum jam ſit verbis anteponendus: verba enim ſunt ut his utamur: utimur autem his ad docendum. Quanto eſt ergo melius docere quam loqui, tanto melior eſt quam verba locutio. Multo ergo melior doctrina quam verba. Sed cupio audire quid forte contradicendum putes.

Rom. 16. 18.

a

27. AD. Aſſentior quidem meliorem quam verba eſſe doctrinam; ſed utrum adverſus iſtam regulam qua dicitur, Omne quod propter aliud eſt, inferius eſſe quam id propter quod eſt, nihil ſit quod objici poſſit, ignoro. AUG. Alias hoc opportunius, diligentiuſque tractabimus: nunc illud quod concedis, ſatis eſt ad id quod conficere ſtudeo. Das enim cognitionem rerum quam ſigna rerum eſſe cariorem. Quamobrem cognitio rerum quæ ſignificantur, cognitioni ſignorum anteferenda eſt: an tibi non videtur? AD. Num ego cognitionem rerum cognitione ſignorum, ac non ſignis ipſis præſtantiorem eſſe conceſſi? quare vereor ut hic tibi aſſentiar. Quid ſi enim ut cœnum nomen melius eſt ea re quam ſignificat, ita & hujus nominis cognitio cognitioni quoque illius rei eſt anteponenda; quamvis ea cognitione ſit ipſum nomen inferius? Quatuor quippe ſunt: nomen, & res, cognitio nominis, & cognitio rei. Sicut ergo primum ſecundo, cur non & tertium quarto antecellat? Sed ut non antecellat, num etiam ſubjiciendum eſt?

28. AUG. Mire omnino te video & tenuiſſe quid conceſſeris, & explicaſſe quid ſenſeris. Sed, ut opinor, intelligis; hoc triſyllabum nomen, quod ſonat cum dicimus, vitium, melius eſſe quam id quod ſignificat; cum ipſius cognitio nominis multo ſit inferior cognitione vitiorum. Licet itaque conſtituas etiam iſta quatuor atque conſideres, nomen & rem, cognitionem nominis & cognitionem rei: primum ſecundo jure præponimus. Hoc enim poſitum nomen in carmine, cum ait Perſius, *Sed ſtupet hic vitio*, non modo nihil vitii fecit in verſu, ſed nonnihil etiam ornatus dedit: cum tamen res ipſa quæ ſignificatur hoc nomine, in quocumque ineſt, cogat eſſe vitioſum. At non ita & tertium quarto, ſed quartum tertio videmus excellere. Hujus enim cognitio nominis vilis eſt præ cognitione vitiorum. AD. Etiamne cum iſta cognitio miſeriores facit, cenſes eſſe præferendam? Nam idem Perſius omnibus pœnis, quas tyrannorum vel crudelitas excogitavit vel cupiditas pendit, hanc unam anteponit, qua cruciantur homines, qui vitia quæ vitare non poſſunt, coguntur agnoſcere. AUG. Potes hoc modo cognitioni hujus nominis ipſam quoque virtutum cognitionem negare præferendam: quia VIRTUTEM videre nec tenere, ſupplicium eſt: quo idem ille Satyricus tyranni ut puniantur optavit. AD. Deus hanc avertat amentiam: jam enim intelligo non ipſas cognitiones, quibus animum imbuit optima omnium diſciplina, eſſe culpandas, ſed eos omnium miſerrimos judicandos, ſicut & Perſium judicaſſe arbitror, qui tali morbo affecti ſunt, cui nec tanta medicina ſubveniat. AUG. Bene intelligis: ſed quoquo modo ſe habeat Perſiana ſententia, quid ad nos? Non enim horum auctoritati ſubjecti ſumus in talibus rebus. Deinde ſi qua cognitio cognitioni præferenda ſit, non hic facile eſt explicare. Satis habeo quod effectum eſt, cognitionem rerum quæ ſignificantur, etſi non cognitione ſignorum, ipſis tamen ſignis eſſe potiorem. Quare jam illud magis magiſque diſcutiamus, quale ſit genus rerum quas ſine ſignis monſtrari poſſe dicebamus per ſe ipſas, ut loqui, ambulare, ſedere, jacere, atque hujuſcemodi cetera. AD. Jam recolo quid dicas.

Satyra 3. Nempe.

CAPUT X. An quædam doceri ſine ſignis queant.

29. AUG. OMNIA-NE tibi videntur, quæ interrogati mox agere poſſumus, ſine ſigno poſſe monſtrari, an aliquid excipis? AD. Ego vero etiam atque etiam genus hoc totum conſiderans, nihil adhuc invenio quod ſine ſigno valeat doceri, niſi forte locutionem,

a Ita MSS. At in editis, *ut viverent? uterque tamen ex eadem* &c.

nem, & ſi forte idipſum quiſpiam quærat, quid ſit docere. Video enim eum, quidquid poſt ejus interrogationem fecero, ut diſcat, ab ea ipſa re non diſcere quam ſibi demonſtrari cupit: nam ſi me ceſſantem, ut dictum eſt, vel aliud agentem roget quiſpiam, quid ſit ambulare, & ego ſtatim ambulando, eum quod rogavit ſine ſigno coner docere, unde cavebo ne id tantum putet eſſe ambulare, quantum ego ambulavero? quod ſi putaverit, decipietur: quiſquis enim plus minuſve quam ego ambulaverit, hunc ille ambulaſſe non arbitrabitur. Et quod de hoc uno verbo dixi, tranſit in omnia quæ ſine ſigno monſtrari poſſe conſenſeram, præter duo illa quæ excepimus.

30. AUG. Accipio quidem iſtud: ſed nonne tibi videtur aliud eſſe loqui, aliud docere? AD. Videtur ſane: nam ſi eſſet idem, non doceret quiſquam niſi loquens: cum vero & aliis ſignis, præter verba, multa doceamus, quis de iſta differentia dubitaverit? AUG. Quid docere & ſignificare, nihilne intereſt, an aliquid differunt? AD. Idem puto eſſe. AUG. Nonne recte dicit, qui dicit ideo nos ſignificare ut doceamus? AD. Recte prorſus. AUG. Quid ſi dicat alius, ideo nos docere ut ſignificemus, nonne facile ſuperiore ſententia refelletur? AD. Ita eſt. AUG. Si ergo ſignificamus ut doceamus, non docemus ut ſignificemus; aliud eſt docere, aliud ſignificare. AD. Verum dicis, nec recte idem eſſe utrumque reſpondi. AUG. Nunc illud reſponde, utrum qui docet quid ſit docere, ſignificando id agat, an aliter. AD. Non video quomodo aliter poſſit. AUG. Falſum eſt igitur quod paulo ante dixiſti, doceri rem poſſe ſine ſignis, cum quæritur quid ſit ipſum docere, quando ne hoc quidem videmus ſine ſignificatione agi poſſe, cum aliud eſſe ſignificare, aliud docere conceſſeris. Si enim diverſa ſunt, ſicut apparet, neque hoc niſi per illud oſtenditur, non per ſe utique oſtenditur, ſicut tibi viſum erat. Quamobrem nihil adhuc inventum eſt, quod monſtrari per ſe ipſum queat præter locutionem, quæ inter alia ſe quoque ſignificat: quæ tamen cum etiam ipſa ſignum ſit, nondum prorſus exſtat quod ſine ſignis doceri poſſe videatur. AD. Nihil habeo cur non aſſentiar.

31. AUG. Confectum eſt igitur & nihil ſine ſignis doceri, & cognitionem ipſam ſignis quibus cognoſcimus, cariorem nobis eſſe oportere: quamvis non omnia quæ ſignificantur poſſint ſignis ſuis eſſe potiora. AD. Ita videtur. AUG. Quanto tandem circuitu res tantilla peracta ſit, meminiſtine quæſo? Nam ex quo inter nos verba jaculamur, quod tam diu fecimus, hæc tria ut invenirentur laboratum eſt: utrum nihil ſine ſignis poſſit doceri; & utrum ſint quædam ſigna rebus quas ſignificant præferenda; & utrum melior quam ſigna ſit rerum ipſa cognitio. Sed quartum eſt, quod breviter abs te vellem cognoſcere, utrumnam iſta inventa ſic putes, ut jam de his dubitare non poſſis. AD. Vellem quidem tantis ambagibus atque amfractibus eſſet ad certa perventum; ſed & iſta rogatio tua neſcio quomodo me ſollicitat, & ab aſſenſione deterret. Videris enim mihi non hæc de me fuiſſe quæſiturus, niſi haberes quod contradiceres: & ipſa rerum implicatio totum me inſpicere, ac ſecurum reſpondere non ſinit, verentem ne quid in tantis involucris lateat, quod acies mentis meæ luſtrare non poſſit. AUG. Dubitationem tuam non invitus accipio; ſignificat enim animum minime temerarium: quæ cuſtodia tranquillitatis eſt maxima. Nam difficillimum omnino eſt non perturbari, cum ea quæ prona & procliva approbatione tenebamus, contrariis diſputationibus labefactantur & quaſi extorquentur e manibus. Quare, ut æquum eſt bene conſideratis perſpectiſque rationibus cedere, ita incognita pro cognitis habere periculoſum. Metus eſt enim ne cum ſæpe ſubruuntur quæ firmiſſime ſtatura & manſura præſumimus, in tantum odium vel timorem rationis incidamus, ut ne ipſi quidem perſpicuæ veritati fides habenda videatur.

32. Sed age nunc expeditius retractemus, utrum recte iſta dubitanda putaveris. Nam quæro abs te, ſi quiſquam ignarus deceptionis avium, quæ calamis & viſco affectatur, obviam fieret aucupi, armis quidem ſuis inſtructo, non tamen aucupanti, ſed iter agenti; quo viſo premeret gradum, ſecumque, ut fit, admirans cogitaret & quæreret, quidnam ſibi hominis ille vellet ornatus; auceps autem cum in ſe videret adtentum, oſtentandi ſe ſtudio cannas expediret, & prope animadverſam aliquam aviculam fiſtula & accipitre figeret, ſubigeret & caperet, nonne illum ſpectatorem ſuum doceret nullo ſignificatu, ſed re ipſa, quod ille ſcire cupiebat? AD. Metuo ne quid hic tale ſit, quale de illo dixi, qui quærit quid ſit ambulare. Neque enim video, & hic totum illud aucupium eſſe monſtratum. AUG. Facile eſt hac cura te exuere; addo enim, ſi ille ita intelligens eſſet, ut ex hoc quod vidit, totum illud genus artis agnoſceret: ſatis eſt namque ad rem, & de quibuſdam rebus tametſi non omnibus, & quoſdam homines doceri poſſe ſine ſigno. AD. Hoc etiam ego poſſum illi addere; ſi enim ſit bene intelligens, paucis paſſibus ambulatione monſtrata, totum quid ſit ambulare cognoſcet. AUG. Facias per me licet, nec tantum nihil reſiſto, verum etiam faveo: vides enim ab utroque noſtrum id effici, ut quædam quidam doceri ſine ſignis queant, falſumque illud fit quod nobis paulo ante videbatur, nihil eſſe omnino quod ſine ſignis poſſit oſtendi. Jam enim ex his non unum aliquid aut alterum, ſed millia rerum animo occurrunt, quæ nullo ſigno dato per ſe ipſa monſtrentur. Quid enim dubitemus oro te? Nam ut hominum omittam innumerabilia ſpectacula in omnibus theatris ſine ſigno ipſis rebus exhibentium; ſolem certe iſtum lucemque hæc omnia perfundentem atque veſtientem, lunam & cetera ſidera, terras & maria, quæque in his innumerabiliter gignuntur, nonne per ſe ipſa exhibet atque oſtendit Deus & natura cernentibus.

33. Quod ſi diligentius conſideremus, fortaſſe nihil invenies, quod per ſua ſigna diſcatur. Cum enim mihi ſignum datur; ſi neſcientem me invenit cujus rei ſignum ſit, docere me nihil poteſt: ſi vero ſcientem, quid diſco per ſignum? Non enim mihi rem quam ſignificat oſtendit verbum cum lego, *Et* a *ſaraballæ eorum non ſunt immutatæ*. Nam ſi quædam capitum tegmina nuncupantur hoc nomine, num ego hoc audito, aut quid ſit caput, aut quid ſint tegmina didici? Res non diſcuntur per ipſa verba. Dan. 3. 94.

a In editione Bad. & noſtris MSS. hic & infra conſtanter ſcribitur per *r ſarabaræ*; quo pacto etiam Tertullianus ſcripſit in lib. de Pallio & lib. de Reſurrect. carnis. Porro autem textus græcus Dan. 3. 94. habet in neutro genere, τὰ σαράβαρα: quem ſcribendi modum non pauci ſequuntur, improbat vero Hieronymus in Dan. 3. 21. vultque legendum *ſaraballa*. Ad hæc MSS. Fiſcannenſis & Michaelinus pro, *quædam capitum*, habent *quædam pedum tegmina*; & conſentanee poſtea præferunt: *aut quid ſint pedes* &c. *cum dicimus pedes*, *aures* &c. *pedes notans* &c. denique omittunt, *capitum*, eo loci ubi legimus, *tegmina quidem illa capitum*. Contigit iſthæc varietas ex varia vocabuli iſtius interpretatione, quod quibuſdam ſignificat *tegmina capitum*, ut refert Iſidorus lib. 19. c. 23. Aliis, *fluxa ac ſinuoſa veſtimenta*: ut ipſi Iſidoro ibid. placet: *pallia* Vatablo aliiſque Scripturæ interpretibus ſonat; nonnullis etiam, *calceamenta*; Hieronymo demum in loco citato, *bracchas ſeu tibialia*.

ante iſta noveram; neque cum appellarentur ab aliis, ſed cum a me viderentur, eorum eſt mihi facta notitia. Etenim cum primum iſtæ duæ ſyllabæ cum dicimus, caput, aures meas impulerunt, tam neſcivi quid ſignificarent, quam cum primo audirem legeremve, ſaraballas. Sed cum ſæpe diceretur, caput, notans atque animadvertens quando diceretur, reperi vocabulum eſſe rei quæ mihi jam erat videndo notiſſima. Quod prius quam reperiſſem, tantum mihi ſonus erat hoc verbum: ſignum vero eſſe didici, quando cujus rei ſignum eſſet inveni; quam quidem (ut dixi) non ſignificatu, ſed adſpectu didiceram. Itaque magis ſignum re cognita, quam ſigno dato ipſa res diſcitur.

34. Quod ut apertius intelligas, finge nos primum nunc audire quod dicitur, caput; & neſcientes utrum vox iſta ſit tantummodo ſonans, an aliquid etiam ſignificans, quærere quid ſit caput (memento nos non rei quæ ſignificatur, ſed ipſius ſigni velle habere notitiam, qua caremus profecto quamdiu cujus ſignum eſt ignoramus:) ſi ergo ita quærentibus res ipſa digito demonſtretur, hac conſpecta diſcimus ſignum quod audieramus tantum, nondum noveramus. In quo tamen ſigno cum duo ſint, ſonus & ſignificatio, ſonum certe non per ſignum percipimus, ſed eo ipſo aure pulſata; ſignificationem autem re, quæ ſignificatur, adſpecta. Nam illa intentio digiti ſignificare nihil aliud poteſt, quam illud in quod intenditur digitus: intentus eſt autem non in ſignum, ſed in membrum quod caput vocatur: itaque per illam neque rem poſſum noſſe quam noveram, neque ſignum in quod intentus digitus non eſt. Sed de intentione digiti non nimis curo; quia ipſius demonſtrationis ſignum mihi videtur potius, quam rerum aliquarum quæ demonſtrantur, ſicut adverbium quod, ecce, dicimus; nam & cum hoc adverbio digitum ſolemus intendere, ne unum demonſtrandi ſignum non ſit ſatis. Et id maxime tibi nitor perſuadere, ſi potero, per ea ſigna quæ verba appellantur, nos nihil diſcere; potius enim, ut dixi, vim verbi, id eſt, ſignificationem quæ latet in ſono, re ipſa quæ ſignificatur cognita, diſcimus, quam illam tali ſignificatione percipimus.

35. Et quod dixi de capite, hoc etiam de tegminibus, deque aliis rebus innumerabilibus dixerim: quas tamen cum jam noverim, ſaraballas illas adhuc uſque non novi; quas mihi ſi geſtu quiſpiam ſignificarit aut pinxerit, aut aliquid cui ſimiles ſunt, oſtenderit, non dicam non me docuerit, quod facile obtinerem, ſi paulo amplius loqui vellem; ſed dico id quod proximum eſt, non verbis docuerit. Quod ſi eis forte conſpectis cum ſimul adero me admonuerit, dicens, Ecce ſaraballas, diſcam rem quam neſciebam, non per verba quæ dicta ſunt, ſed per ejus adſpectum, per quem factum eſt ut etiam nomen illud quid valeret, noſſem ac tenerem. Non enim cum rem ipſam didici, verbis alienis credidi, ſed oculis meis: illis tamen fortaſſe ut adtenderem credidi, id eſt, ut adſpectu quærerem quid viderem.

CAPUT XI. Diſcimus non verbis foris ſonantibus, ſed docente intus veritate.

36. HACTENUS verba valuerunt, quibus ut plurimum tribuam, admonent tantum ut quæramus res, non exhibent ut noverimus. Is me autem aliquid docet, qui vel oculis, vel ulli corporis ſenſui, vel ipſi etiam menti præbet ea quæ cognoſcere volo. Verbis igitur niſi verba non diſcimus, immo ſonitum ſtrepitumque verborum: nam ſi ea quæ ſigna non ſunt, verba eſſe non poſſunt, quamvis jam auditum verbum, neſcio tamen verbum eſſe, donec quid ſignificet ſciam. Rebus ergo cognitis, verborum quoque cognitio perficitur: verbis vero auditis, nec verba diſcuntur. Non enim ea verba quæ novimus, diſcimus; aut quæ non novimus, didiciſſe nos poſſumus confiteri, niſi eorum ſignificatione percepta, quæ non auditione vocum emiſſarum, ſed rerum ſignificatarum cognitione contingit. Veriſſima quippe ratio eſt, & veriſſime dicitur, cum verba proferuntur, aut ſcire nos quid ſignificent, aut neſcire: ſi ſcimus, commemorari potius quam diſcere: ſi autem neſcimus, ne commemorari quidem, ſed fortaſſe ad quærendum admoneri.

37. Quod ſi dixeris, tegmina quidem illa capitum, quorum nomen ſono tantum tenemus, non nos poſſe niſi viſa cognoſcere, neque nomen ipſum plenius niſi ipſis cognitis noſſe: quod tamen de ipſis pueris accepimus, ut regem ac flammas fide ac religione ſuperaverint, quas laudes Deo cecinerint, quos honores ab ipſo etiam inimico meruerint, num aliter niſi per verba didicimus? reſpondebo, cuncta quæ illis verbis ſignificata ſunt, in noſtra notitia jam fuiſſe. Nam quid ſint tres pueri, quid fornax, quid ignis, quid rex, quid denique illæſi ab igne, ceteraque omnia jam tenebam quæ verba illa ſignificant. Ananias vero, & Azarias & Miſael tam mihi ignoti ſunt quam illæ ſaraballæ, nec ad eos cognoſcendos hæc me nomina quidquam adjuverunt aut adjuvare jam potuerunt. Hæc autem omnia quæ in illa leguntur hiſtoria, ita illo tempore facta eſſe, ut ſcripta ſunt, credere me potius quam ſcire fateor: neque iſtam differentiam iidem ipſi quibus credimus neſcierunt. Ait enim Propheta, *Niſi crediderit is*; *non intelligetis*: quod non dixiſſet profecto, ſi nihil diſtare judicaſſet. Quod ergo intelligo, id etiam credo: at non omne quod credo, etiam intelligo. Omne autem quod intelligo ſcio: non omne quod credo, ſcio. Nec ideo neſcio quam ſit utile credere etiam multa quæ neſcio: cui utilitati hanc quoque adjungo de tribus pueris hiſtoriam. Quare pleraque rerum cum ſcire non poſſim, quanta tamen utilitate credantur, ſcio.

Dan. 3.

Iſa. 7. n. 9 ſecundum LXX.

38. De univerſis autem quæ intelligimus, non loquentem qui perſonat foris, ſed intus ipſi menti præſidentem conſulimus veritatem, verbis fortaſſe ut conſulamus admoniti. Ille autem qui conſulitur, docet, qui in interiore homine habitare dictus eſt Chriſtus, id eſt, incommutabilis Dei Virtus atque ſempiterna Sapientia: quam quidem omnis rationalis anima conſulit, ſed tantum cuique panditur, quantum capere propter propriam, ſive malam ſive bonam voluntatem poteſt. Et ſi quando fallitur, non fit vitio conſultæ veritatis: ut neque hujus, quæ foris eſt, lucis vitium eſt, quod corporei oculi ſæpe falluntur: quam lucem de rebus viſibilibus conſuli fatemur, ut eas nobis quantum cernere valemus oſtendat.

CAPUT XII. Chriſtus veritas intus docet.

39. QUOD ſi & de coloribus lucem, & de ceteris quæ per corpus ſentimus, elementa hujus mundi eademque corpora quæ ſentimus, ſenſuſque ipſos quibus tamquam interpretibus ad talia noſcenda mens utitur; de his autem quæ intelliguntur, interiorem veritatem ratione conſulimus: quid dici poteſt, unde clareat verbis nos aliquid diſcere præter ipſum qui aures percutit ſonum? Namque omnia quæ percipimus, aut ſenſu corporis, aut mente percipimus. Illa ſenſibilia, hæc intelligibilia, ſive, ut more auctorum noſtrorum loquar, illa carnalia, hæc ſpiritualia nominamus. De illis dum interrogamur, reſpondemus, ſi præſto ſunt ea quæ ſentimus; velut cum a nobis quæritur intuentibus lunam novam, qualis

lis aut ubi ſit. Hic ille qui interrogat, ſi non videt, credit verbis, & ſæpe non credit: diſcit autem nullo modo niſi & ipſe quod dicitur videat; ubi jam non verbis quæ ſonuerunt, ſed rebus ipſis & ſenſibus diſcit. Nam verba eadem ſonant videnti, quæ non videnti etiam ſonuerunt. Cum vero non de iis quæ coram ſentimus, ſed de his quæ aliquando ſenſimus quæritur, non jam res ipſas, ſed imagines ab iis impreſſas memoriæque mandatas loquimur: quæ omnino quomodo vera dicamus, cum falſa intueamur, ignoro, niſi quia non nos ea videre ac ſentire, ſed vidiſſe ac ſenſiſſe narramus. Ita illas imagines in memoriæ penetralibus rerum ante ſenſarum quædam documenta geſtamus, quæ animo contemplantes bona conſcientia non mentimur cum loquimur; ſed nobis ſunt iſta documenta, is enim qui audit, ſi ea ſenſit atque adfuit, non diſcit meis verbis, ſed recognoſcit ablatis ſecum & ipſe imaginibus: ſi autem illa non ſenſit, quis non eum credere potius verbis quam diſcere intelligat.

40. Cum vero de iis agitur quæ mente conſpicimus, id eſt, intellectu atque ratione, ea quidem loquimur quæ præſentia contuemur in illa interiore luce veritatis, qua ipſe qui dicitur homo interior, illuſtratur & fruitur: ſed tunc quoque noſter auditor, ſi & ipſe illa ſecreto ac ſimplici oculo videt, novit quod dico ſua contemplatione, non verbis meis. Ergo ne hunc quidem doceo vera dicens, vera intuentem: docetur enim non verbis meis, ſed ipſis rebus Deo intus pandente manifeſtis: itaque de his etiam interrogatus reſpondere poſſet. Quid autem abſurdius quam eum putare locutione mea doceri, qui poſſet antequam loquerer ea ipſa interrogatus exponere? Nam quod ſæpe contingit, ut interrogatus aliquid neget, atque ad id fatendum aliis interrogationibus urgeatur, fit hoc imbecillitate cernentis, qui de re tota illam lucem conſulere non poteſt: quod ut partibus faciat, admonetur, cum de iiſdem iſtis partibus interrogatur, quibus illa ſumma conſtat, quam totam cernere non valebat. Quo ſi verbis perducitur ejus qui interrogat, non tamen docentibus verbis, ſed eo modo inquirentibus, quomodo eſt ille, a quo quæritur, intus diſcere idoneus; velut ſi abs te quærerem hoc ipſum quod agitur, utrumnam verbis doceri nihil poſſit, & abſurdum tibi primo videretur non valenti totum conſpicere: ſic ergo quærere oportuit, ut tuæ ſeſe vires habent ad audiendum illum intus magiſtrum, ut dicerem, Ea quæ me loquente vera eſſe confiteris, & certus es, & te illa noſſe confirmas, unde didiciſti? reſponderes fortaſſe quod ego docuiſſem. Tum ego ſubnecterem: Quid ſi me hominem volantem vidiſſe dicerem, itane te certum verba mea redderent, quemadmodum ſi audires ſapientes homines ſtultis eſſe meliores? negares profecto & reſponderes, illud te non credere, aut etiam ſi crederes ignorare, hoc autem certiſſime ſcire. Ex hoc jam nimirum intelligeres, neque in illo quod me affirmante ignorares, neque in hoc quod optime ſcires, aliquid te didiciſſe verbis meis, quando quidem etiam interrogatus de ſingulis, & illud ignotum, & hoc tibi notum eſſe jurares. Tum vero totum illud quod negaveras fatereris, cum hæc ex quibus conſtat, clara & certa eſſe cognoſceres, omnia ſcilicet quæ loquimur, aut ignorare auditorem utrum vera ſint, aut falſa eſſe non ignorare, aut ſcire vera eſſe. Horum trium in primo aut credere, aut opinari, aut dubitare; in ſecundo adverſari atque renuere; in tertio adteſtari: nuſquam igitur diſcere. Quia & ille qui poſt verba noſtra rem neſcit, & qui ſe falſa novit audiſſe, & qui poſſet interrogatus eadem reſpondere quæ dicta ſunt, nihil verbis meis didiciſſe convincitur.

41. QUAMOBREM in iis etiam quæ mente cernuntur, fruſtra cernentis loquelas audit quiſquis ea cernere non poteſt, niſi quia talia quamdiu ignorantur utile eſt credere: quiſquis autem cernere poteſt, intus eſt diſcipulus veritatis, foris judex loquentis, vel potius ipſius locutionis: nam plerumque ſcit illa quæ dicta ſunt, eo ipſo neſciente qui dixit; veluti ſi quiſpiam Epicureis credens, & mortalem animam putans, eas rationes, quæ de immortalitate ejus a prudentioribus tractatæ ſunt, eloquatur illo audiente, qui ſpiritalia contueri poteſt; judicat iſte eum vera dicere: at ille qui dicit, utrum vera dicat ignorat, immo etiam falſiſſima exiſtimat: num igitur putandus eſt ea docere quæ neſcit? atqui iiſdem verbis utitur, quibus uti etiam ſciens poſſet. CAPUT XIII. Verborum vi ne quidem animus loquentis aperitur.

42. Quare jam ne hoc quidem relinquitur verbis, ut his ſaltem loquentis animus indicetur: ſi quidem incertum eſt utrum ea quæ loquitur ſciat. Adde mentientes atque fallentes, per quos facile intelligas non modo non aperiri, verum etiam occultari animum verbis. Nam nullo modo ambigo id conari verba veracium, & quodam modo profiteri, ut animus loquentis appareat; quod obtinerent omnibus concedentibus, ſi loqui mentientibus non liceret. Quamquam ſæpe experti fuerimus & in nobis & in aliis, non earum rerum quæ cogitantur verba proferri: quod duobus modis poſſe accidere video, cum aut ſermo memoriæ mandatus & ſæpe decurſus, alia cogitantis ore funditur; quod nobis cum hymnum canimus ſæpe contingit: aut cum alia pro aliis verba præter voluntatem noſtram linguæ ipſius errore proſiliunt: nam hic quoque non earum rerum ſigna quas in animo habemus audiuntur. Nam mentientes quidem cogitant etiam de iis rebus quas loquuntur, ut tametſi neſciamus an verum dicant, ſciamus tamen eos in animo habere quod dicunt, ſi non eis aliquid duorum quæ dixi accidat: quæ ſi quis & interdum accidere contendit, & cum accidit apparere, quamquam ſæpe occultum eſt, & ſæpe me fefellit audientem, non reſiſto.

43. Sed his accidit aliud genus, ſane late patens, & ſemen innumerabilium diſſenſionum atque certaminum; cum ille qui loquitur, eadem quidem ſignificat quæ cogitat, ſed plerumque tantum ſibi & aliis quibuſdam: ei vero cui loquitur & item aliis nonnullis, non idem ſignificat. Dixerit enim aliquis audientibus nobis, ab aliquibus belluis hominem virtute ſuperari: nos illico ferre non poſſumus, & hanc tam falſam peſtiferamque ſententiam magna intentione refellimus: cum ille fortaſſe virtutem, vires corporis vocet, & hoc nomine id quod cogitavit enuntiet, nec mentiatur, nec erret in rebus, nec aliud aliquid volvens animo, mandata memoriæ verba contexit, nec linguæ lapſu aliud quam volvebat ſonet: ſed tantummodo rem quam cogitat, alio quam nos nomine appellat: de qua illi ſtatim aſſentiremur, ſi ejus cogitationem poſſemus inſpicere, quam verbis jam prolatis explicataque ſententia ſua, nondum nobis pandere valuit. Huic errori definitionem mederi poſſe dicunt, ut in hac quæſtione ſi definiret quid ſit virtus, eluceret, aiunt, non de re, ſed de verbo eſſe controverſiam: quod ut concedam ita eſſe, quotus quiſque bonus definitor inveniri poteſt? & tamen adverſus diſciplinam definiendi multa diſputata ſunt, quæ neque hoc loco tractare opportunum eſt, nec uſquequaque a me probantur.

44. Omitto quod multa non bene audimus, & quaſi de auditis diu multumque contendimus; velut tu nuper verbo quodam Punico, cum ego miſericordiam dixiſſem, pietatem ſignificari te audiſſe dicebas ab eis, quibus hæc lingua magis nota eſſet: ego autem reſiſtens, quid acceperis tibi omnino excidiſſe aſſerebam; viſus enim mihi eras non pietatem dixiſſe, ſed fidem, cum & conjunctiſſimus mihi aſſideres, & nullo modo hæc duo nomina ſimilitudine ſoni aurem decipiant. Diu te tamen arbitratus ſum neſcire quid tibi dictum ſit, cum ego neſcirem quid dixeris: nam ſi te bene audiſſem, nequaquam mihi videretur abſurdum pietatem & miſericordiam uno vocabulo Punice vocari. Hæc plerumque accidunt, ſed ea (ut dixi) omittamus, ne calumniam verbis de audientis negligentia, vel etiam de ſurditate hominum videar commovere: illa magis angunt quæ ſuperius enumeravi, ubi verbis liquidiſſime aure perceptis & latinis non valemus, cum ejuſdem linguæ ſimus, loquentium cogitata cognoſcere.

45. Sed ecce jam remitto & concedo, cum verba ejus auditu cui nota ſunt, accepta fuerint, poſſe illi eſſe notum de iis rebus, quas ſignificant, loquentem cogitaviſſe: num ideo etiam quod nunc quæritur, utrum vera dixerit, diſcit?* Num hoc magiſtri profitentur, ut cogitata eorum, ac non ipſæ diſciplinæ quas loquendo ſe tradere putant, percipiantur atque teneantur? Nam quis tam ſtulte curioſus eſt, qui filium ſuum mittat in ſcholam, ut quid magiſter cogitet diſcat? At iſtas omnes diſciplinas quas ſe docere profitentur, ipſiuſque virtutis atque ſapientiæ, cum verbis explicaverint, tum illi qui diſcipuli vocantur, utrum vera dicta ſint, apud ſemetipſos conſiderant, interiorem ſcilicet illam veritatem pro viribus intuentes. Tunc ergo diſcunt: & cum vera dicta eſſe intus invenerint, laudant, neſcientes non ſe doctores potius laudare quam doctos; ſi tamen & illi quod loquuntur ſciunt. Falluntur autem homines, ut eos qui non ſunt magiſtros vocent; quia plerumque inter tempus locutionis & tempus cognitionis nulla mora interponitur; & quoniam poſt admonitionem ſermocinantis cito intus diſcunt, foris ſe ab eo, qui admonuit, didiciſſe arbitrantur.

46. Sed de tota utilitate verborum, quæ ſi bene conſideretur non parva eſt, alias ſi Deus ſiverit requiremus. Nunc enim ne plus eis quam oportet tribueremus, admonui te; ut jam non crederemus tantum ſed etiam intelligere inciperemus, quam vere ſcriptum ſit auctoritate divina, ne nobis quemquam magiſtrum dicamus in terris, quod unus omnium Magiſter in cælis ſit. Quid ſit autem in cælis, docebit ipſe a quo etiam per homines ſignis admonemur & foris, ut ad eum intro converſi erudiamur: QUEM diligere ac noſſe beata vita eſt, quam ſe omnes clamant quærere, pauci autem ſunt qui eam vere ſe inveniſſe lætentur. Sed jam mihi dicas velim, quid de hoc toto meo ſermone ſentias. Si enim vera eſſe quæ dicta ſunt noſti, etiam de ſingulis ſententiis interrogatus ea te ſcire dixiſſes: vides ergo a quo iſta didiceris: neque enim a me, cui roganti omnia reſponderes. Si autem vera eſſe non noſti, nec ego nec ille te docuit; ſed ego, quia numquam poſſum docere; ille, quia tu adhuc non potes diſcere. AD. Ego vero didici admonitione verborum tuorum, nihil aliud verbis quam admoneri hominem ut diſcat, & perparum eſſe quod per locutionem aliquanta cogitatio loquentis apparet: utrum autem vera dicantur, eum docere ſolum, qui ſe intus habitare cum foris loqueretur, admonuit: quem jam favente ipſo tanto ardentius diligam, quanto ero in diſcendo provectior. Verum tamen huic orationi tuæ, qua perpetua uſus es, ob hoc habeo maxime gratiam, quod omnia quæ contradicere paratus eram, præoccupavit atque diſſolvit, nihilque omnino abs te derelictum eſt, quod me dubium faciebat, de quo non ita mihi reſponderet ſecretum illud oraculum, ut tuis verbis aſſerebatur.

* 1. Retr. c. 9. n. 1.

CAPUT XIV. Chriſtus intus docet, homo verbis foris admonet.

Matth. 23. 10.

ADMONITIO
IN TRES SEQUENTES LIBROS DE LIBERO ARBITRIO.

EX reliquis hujuſce tomi libris qui ad confutandos Manichæorum errores ſpectant, primum hìc ut in hactenus excuſis, exhibetur opus cui de Libero arbitrio *titulus eſt: quod quidem anno Chriſti trecenteſimo octogeſimo-octavo Romæ agente Auguſtino inchoatum, abſolutum vero arbitramur anno trecenteſimo nonageſimo-quinto. Non enim perfectum ab ipſo fuit poſt elapſum hunc annum quo epiſcopatum adeptus eſt, cum illius ſecundum tertiumque librum* presbyter, *ut ait* *, ordinatus terminaverit. *Neque etiam ante annum eumdem, cum Auguſtinus in epiſt.* 32. *Paulino Nolenſi epiſcopo ſcribat neſcire ſe aliquod ſcriptionis genus edidiſſe quod Romanianus (qui videlicet in Italiam ſub iſtius anni exordium profectus erat) penes ſe non haberet: poſtea vero epiſt.* 34. *hoc opus Paulino ipſi offerat ſub his verbis:* Tres libros, atque utinam tam grandis quæſtionis ita explicatores ut grandes, miſi ſanctitati & caritati tuæ; nam quæſtio eorum *de Libero arbitrio* eſt. Hos autem non habere aut omnes non habere fratrem Romanianum ſcio, *&c.*

In primo libro mota perdifficili quæſtione illa, qua ſe olim vehementer agitatum, atque in Manichæos impulſum fuiſſe confitetur Auguſtinus, unde ſcilicet malum exortum ſit, explicat primum quid ſit male facere: tumque mala hominum facta nonniſi ex libero voluntatis arbitrio proficiſci probat; quippe cum libidini, quæ in omnibus malefactis dominatur, ſervire mens a nullo cogatur.

In libro ſecundo, difficultate quod libertas, qua peccatur, a Deo data ſit emergente, tria hæc diſquiruntur: Qua ratione Deum eſſe manifeſtum ſit; An ab ipſo ſint bona quæcumque; Utrum in bonis cenſenda ſit libera voluntas.

In

In tertio disputatur unde iste motus exsistat quo ipsa voluntas ab incommutabili bono avertitur ad commutabile bonum; An invicem adversentur Dei præscientia de hominum peccatis, & hominum ipsorum in peccando libertas. Mox ostenditur nequaquam id Creatori deputandum, quod in creatura ita fieri necesse est, ut voluntate peccantium fiat; & prorsus de creaturæ, quæ peccato obnoxia sit, conditione ac supplicio laudandum esse Deum. Hinc ad originis vitium perducta disputatione declaratur quemadmodum hoc ipsum haud injuste in Adæ posteros demanarit; & deinceps difficultates nonnullæ huc pertinentes enodantur.

S. Augustinus Marcellino Epist. 143. n. 2.

Litteræ tuæ... habent quæstionem mihi propositam ex libris, non divinis, sed meis, quos scripsi *de Libero arbitrio*. In talibus autem quæstionibus non multum laboro; quia & si defendi sententia mea liquida ratione non potest, mea est, non ejus auctoris, cujus sensum improbare fas non est... Hoc tamen quod in tertio libro *de Libero arbitrio*, cum de substantia rationali agerem, sic a me positum est cap. 11. ut dicerem: *In corporibus autem inferioribus anima post peccatum ordinata regit corpus suum, non omni modo pro arbitrio, sed sicut leges universitatis sinunt*: diligenter advertant, qui putant me aliquid de anima humana velut certum statuisse atque fixisse, quod vel ex parentibus per propaginem veniat, vel in actibus vitæ superioris atque cælestis peccaverit, ut corruptibili carne mereretur includi: & videant sic a me verba fuisse perpensa, ut retento eo quod certum habeo, post peccatum primi hominis natos esse atque nasci ceteros homines in carne peccati, cui sanandæ venit in Domino similitudo carnis peccati, ita omnia sonarent, ut nulli præjudicarent opinioni quatuor illarum, quas postea digessi atque distinxi, non confirmans aliquam, sed interim quod agebam sequestrata illarum discussione determinans, ut quæcumque illarum vera esset, Deus sine dubio laudaretur. Sive enim &c.

Lib. I. Retract. Caput IX.

Cum adhuc Romæ demoraremur, voluimus disputando quærere, unde sit malum. Et eo modo disputavimus, ut si possemus, id quod de hac re divinæ auctoritati subditi credebamus, etiam ad intelligentiam nostram quantum differendo opitulante Deo agere possemus, ratio considerata & tractata perduceret. Et quoniam constitit inter nos, diligenter ratione discussa, malum non exortum nisi ex libero voluntatis arbitrio: tres libri, quos eadem disputatio peperit, appellati sunt, *de Libero arbitrio*. Quorum secundum & tertium in Africa, jam etiam Hippone-regio presbyter ordinatus, sicut tunc potui, terminavi.

2. In his libris ita multa differta sunt, ut incidentes nonnullæ quæstiones, quas vel enodare non poteram, vel longam sermocinationem in præsenti requirebant, ita differrentur, ut ex utraque parte, vel ex omnibus earumdem quæstionum partibus, in quibus non apparebat quid potius congrueret veritati, ad hoc tamen ratiocinatio nostra concluderetur, ut quodlibet eorum verum esset, laudandus crederetur, vel etiam ostenderetur Deus. Propter eos quippe disputatio illa suscepta est, qui negant, ex libero voluntatis arbitrio mali originem duci, & Deum, si ita est, creatorem omnium naturarum culpandum esse contendunt: eo modo volentes secundum suæ impietatis errorem (Manichæi enim sunt) immutabilem quamdam & Deo coæternam introducere mali naturam. De gratia vero Dei, qua suos electos sic prædestinavit, ut eorum, qui jam in eis utuntur libero arbitrio, ipse etiam præparet voluntates, nihil in his libris disputatum est propter hoc proposita quæstione. Ubi autem incidit locus ut hujus gratiæ fieret commemoratio, transeunter commemorata est; non quasi inde ageretur, operosa ratiocinatione defensa. Aliud est enim quærere, unde sit malum; & aliud est quærere, unde redeatur ad pristinum, vel ad majus perveniatur bonum.

3. Quapropter novi hæretici Pelagiani, qui liberum sic asserunt voluntatis arbitrium, ut gratiæ Dei non relinquant locum, quando quidem eam secundum merita nostra dari asserunt, non se extollant, quasi eorum egerim causam: quia multa in his libris dixi pro libero arbitrio, quæ illius disputationis causa poscebat. Dixi quippe in libro primo; *Malefacta justitia Dei vindicari*. Et addidi: *Non enim juste vindicarentur, nisi fierent voluntate*. Item cum ipsam bonam voluntatem tam magnum bonum esse monstrarem; ut omnibus corporeis & externis bonis merito anteponeretur, dixi: *Vides igitur jam, ut existimo, in voluntate nostra esse constitutum, ut hoc vel fruamur vel careamus tanto & tam vero bono: quid enim tam in voluntate quam ipsa voluntas sita est?* Et alio loco, *Quid ergo caussæ est*, inquam, *cur dubitandum putemus, etiam si numquam ante sapientes fuimus, voluntate nos tamen laudabilem & beatam vitam, voluntate turpem & miseram mereri ac degere?* Item alio loco, *Ex quo conficitur*, inquam, *ut quisquis recte honesteque vult vivere, si id se velle præfugacibus rebus velit, assequatur tantam rem tanta facilitate, ut nihil aliud ei, quam ipsum velle, sit habere quod voluit.* Itemque alibi dixi, *Hoc enim æterna lex illa, ad cujus considerationem redire jam tempus est, incommutabili stabilitate firmavit, ut in voluntate meritum sit, in beatitate autem & miseria præmium atque supplicium.* Et alio loco, *Quid*, inquam, *quisque sectandum & amplectendum eligat, in voluntate esse positum constitit.* Et in libro secundo, *Homo enim ipse*, inquam, *in quantum homo est, aliquod bonum est, quia recte vivere cum vult potest.* Et alio loco dixi, *recte fieri non posse, nisi eodem libero voluntatis arbitrio.* Et in libro tertio, *Quid opus est*, inquam, *quæri unde iste motus exsistat, quo voluntas avertitur ab incommutabili bono ad commutabile bonum; cum eum nonnisi animi, & voluntarium, & ob hoc culpabilem esse fateamur: omnisque de hac re disciplina utilis ad id valeat, ut eo motu improbato atque cohibito voluntatem nostram ad perfruendum sempiterno bono, a lapsu temporalium convertamus?* Et alio loco, *Optime*, inquam, *de te veritas clamat: Non enim posses aliud sentire esse in potestate nostra, nisi quod, cum volumus, facimus. Quapropter nihil tam in nostra potestate,*

2. Sent. dist. 28. cap. 1.
cap. 1.
cap. 12.
cap. 13.
Ibidem.
cap. 14.
cap. 16.
cap. 1.
cap. 18.
cap. 1.
cap. 3.

quam

cap.16. *quam ipsa voluntas est. Ea enim prorsus nullo intervallo, mox ut volumus, præsto est.* Item alio loco: *Si enim tu laudaris,* inquam, *videndo quid facere debeas, cum id non videas, nisi in illo qui est incommutabilis veritas, quanto magis ille qui & velle præcepit, & posse præbuit, & non impune nolle permisit?* Deinde subjunxi dicens: *Si enim hoc debet quisque, quod accepit, & sic homo factus est, ut necessario peccet, hoc debet ut peccet. Cum ergo peccat, quod debet facit: quod si*
cap.17. *scelus est dicere; neminem natura sua cogit ut peccet.* Et iterum: *Quæ tandem esse poterit,* inquam, *ante voluntatem caussa voluntatis? Aut enim & ipsa voluntas est; & a radice ista voluntatis non receditur: aut non est voluntas; & peccatum*
cap.18. *nullum habet. Aut igitur voluntas est prima caussa peccandi; aut nullum peccatum est prima caussa peccandi: nec est cui recte imputetur peccatum nisi peccanti. Non ergo est cui recte imputetur nisi volenti.* Et paulo post: *Quis,* inquam, *peccat in eo, quod nullo modo caveri potest? Peccatur autem: Caveri igitur potest.* Quo testimonio meo in quodam libro suo Pelagius usus est. Cui libro cum respondissem, titulum libri mei esse volui; *de Natura & Gratia.*

4. In his atque hujusmodi verbis meis, quia gratia Dei commemorata non est, de qua tunc non agebatur, putant Pelagiani, vel putare possunt, suam nos tenuisse sententiam. Sed frustra putant. Voluntas quippe est qua &
Voluntas. peccatur, & recte vivitur: quod his verbis egimus. Voluntas ergo ipsa nisi Dei gratia liberetur a servitute, qua facta est serva peccati, & ut vitia superet, adjuvetur: recte pieque vivi a mortalibus non potest. Et hoc divinum beneficium quo liberatur, nisi eam præveniret, jam meritis ejus daretur, & non esset gratia, quæ utique gratis datur. Quod in aliis opusculis nostris satis egimus, istos inimicos hujus gratiæ novos hæreticos refellentes; quamvis & in his libris, qui non contra illos omnino, quippe illi nondum erant, sed contra Manichæos conscripti sunt de Libero
cap.19. arbitrio, non omni modo de ista Dei gratia reticuimus, quam nefanda impietate conantur auferre. Diximus quippe in secundo libro, non solum magna, sed etiam minima bona non esse posse, nisi ab illo, a quo sunt omnia bona, hoc est, Deo. Et paulo post, *Virtutes,* inquam, *quibus recte vivitur, magna bona sunt: species autem quorumlibet corporum, sine quibus recte vivi potest, minima bona sunt: potentiæ vero animi, sine quibus recte vivi non potest, media bona sunt. Virtutibus nemo male utitur: ceteris autem bonis, id est, mediis & minimis, non solum bene, sed etiam male quisque uti potest. Et ideo virtute nemo male utitur, quia opus virtutis est bonus usus isterum, quibus etiam non bene uti possumus: nemo autem bene utendo, male utitur. Quare abundantia & magnitudo bonitatis Dei, non solum magna, sed etiam media & minima bona esse præstitit. Magis laudanda est bonitas ejus in magnis, quam in mediis; & magis in mediis, quam in minimis bo-*
Lib. 2. c. 20. *nis: sed magis in omnibus, quam si non omnia tribuisset.* Et alio loco, *Tu tantum,* inquam, *pietatem inconcussam tene, ut nullum tibi bonum, vel sentienti, vel intelligenti, vel quoquo modo cogitanti occurrat, quod non sit ex Deo.* Itemque alio loco dixi: *Sed quoniam non sicut sponte homo cecidit, ita etiam sponte surgere potest; porrectam nobis desuper dexteram Dei, id est, Dominum nostrum Jesum Christum firma fide teneamus.*

cap.18. 5. Et in libro tertio, cum dixissem illud, quo & Pelagium de meis opusculis usum fuisse commemoravi: *Quis enim,* inquam, *peccat in eo, quod nullo modo caveri potest? Peccatur autem: caveri igitur potest:* continuo secutus adjunxi:
1 Tim. 1. 13. *Et tamen etiam per ignorantiam facta quædam improbantur, & corrigenda judicantur; sicut in divinis auctoritatibus*
Psal. 24. 7. *legimus: ait enim Apostolus:* Misericordiam consecutus sum, quia ignorans feci; *ait & Propheta:* Delicta juventutis meæ & ignorantiæ meæ ne memineris. *Sunt etiam necessitate facta improbanda, ubi vult homo recte facere, & non*
Rom. 7. 15. *potest. Nam unde sunt illæ voces:* Non enim quod volo, facio bonum, sed quod odi malum, hoc ago. *Et illud:* Vel-
Ibid. 18. le adjacet mihi, perficere autem bonum non. *Et illud:* Caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus
Gal. 5. 17 carnem. Hæc enim invicem adversantur, ut non ea quæ vultis faciatis? *Sed hæc omnia hominum sunt ex illa mortis damnatione venientium. Nam si non est ista pœna hominis, sed natura; nulla ista peccata sunt. Si enim non receditur ab eo modo, quo naturaliter factus est, ita ut melius esse non possit; ea quæ debet facit, cum hæc facit. Si autem bonus homo esset aliter esset; nunc autem quia ita est, non est bonus, nec habet in potestate, ut bonus sit, sive non videndo qualis esse debeat, sive videndo & non valendo esse, qualem se debere esse videt. Pœnam istam esse quis dubitet? Omnis autem pœna, si justa est, peccati pœna est, & supplicium nominatur. Si autem injusta est pœna, quoniam pœnam esse nemo ambigit; injusto aliquo dominante homini imposita est. Porro quia de omnipotentia Dei & justitia dubitare dementis est, justa hæc pœna est, & pro peccato aliquo penditur. Non enim quisquam injustus dominator, aut subripere hominem potuit velut ignoranti Deo, aut extorquere invito, tamquam invalidiori, vel terrendo vel confligendo, ut hominem injusta pœna cruciaret. Relinquitur ergo ut hæc pœna justa de damnatione hominis veniat.* Et alio loco, *Approbare,* inquam, *falsa pro veris ut erret invitus, & resistente atque torquente dolore carnalis vinculi, non posse a libidinosis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed pœna damnati. Cum autem de libera voluntate recte faciendi loquimur, de illa scilicet, in qua homo factus est, loquimur.*

6. Ecce tam longe ante quam Pelagiana hæresis exstitisset, sic disputavimus, velut jam contra illos disputaremus. Cum enim omnia bona dicerentur ex Deo, id est, & magna & media, & minima: in mediis quidem bonis invenitur liberum voluntatis arbitrium, quia & male illo uti possumus; sed tamen tale est, ut sine illo recte vivere nequeamus: bonus autem usus ejus jam virtus est, quæ in magnis reperitur bonis, quibus male uti nullus potest. Et quia omnia bona, sicut dictum est, & magna, & media, & minima ex Deo sunt; sequitur, ut ex Deo sit etiam bonus usus liberæ voluntatis, quæ virtus est, & in magnis numeratur bonis. Deinde dictum est, ex qua miseria pec-
Lib. 2. c. 20. & 3. cap. 18. cantibus justissime inflicta, liberet Dei gratia, quia sponte homo, id est, libero arbitrio cadere potuit, non etiam surgere: ad quam miseriam justæ damnationis pertinet ignorantia & difficultas, quam patitur omnis homo ab exordio nativitatis suæ; nec ab isto malo, nisi Dei gratia, quisquam liberatur: quam miseriam Pelagiani nolunt ex justa damnatione descendere, negantes originale peccatum: quamvis ignorantia & difficultas, etiam si essent hominis primordia naturalia; nec sic culpandus Deus, sed laudandus esset, sicut in eodem tertio libro disputavimus. Quæ disputatio contra Manichæos habenda est, qui non accipiunt Scripturas sanctas veteris Instrumenti, in quibus originale peccatum narratur; & quidquid inde in litteris Apostolicis legitur, detestabili impudentia immissum fuisse contendunt a corruptoribus Scripturarum, tamquam non fuerit ab Apostolis dictum. Contra Pelagianos autem hoc defendendum est, quod utraque Scriptura commendat, quam se accipere profitentur. Hoc opus sic incipit: *Dic mihi quæso te utrum Deus non sit auctor mali.*

S. AU-

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE LIBERO ARBITRIO
LIBRI TRES.*

* Inchoati an. Chr. 388. absoluti an. 395.

LIBER PRIMUS.

In quo mota quæstione, Unde malum, *explicatur quid sit male agere; tumque mala hominum facta ex libero voluntatis arbitrio proficisci ostenditur; quippe cum libidini, quæ in omni facto malo regnat, servire mens a nullo cogatur.*

CAPUT I. Deus an alicujus mali auctor?

DIC mihi, quæso te, utrum Deus non A sit auctor mali? AUGUSTINUS. Dicam, si planum feceris, de quo malo quæras. Duobus enim modis appellare solemus malum; uno, cum male quemque fecisse dicimus; alio, cum mali aliquid esse perpessum. a EVODIUS. De utroque scire cupio. A. At si Deum bonum esse nosti vel credis, neque enim aliter fas est, male non facit: rursus si Deum justum fatemur, nam & hoc negare sacrilegum est, ut bonis præmia, ita supplicia malis tribuit: quæ utique supplicia patientibus mala sunt. Quamobrem si nemo injuste pœnas luit, quod necesse est credamus, quando quidem divina providentia hoc universum regi credimus, illius primi generis malorum nullo modo, hujus autem secundi auctor est Deus. E. Est ergo alius auctor illius mali, cujus Deum non esse compertum est? A. Est certe: non enim nullo auctore fieri posset. Si autem quæris quisnam iste sit, dici non potest: non enim unus aliquis est, sed quisque malus sui malefacti auctor est. Unde si C dubitas, illud adtende quod supra dictum est: Malefacta justitia Dei vindicari. Non enim juste vindicarentur, nisi fierent voluntate.

1. Retract. c. 9. n. 3.

2. E. Nescio utrum quisquam peccet, qui non didicerit: quod si verum est, quisnam sit ille a quo peccare didicerimus, inquiro. A. Aliquid boni existimas esse disciplinam? E. Quis audeat dicere malum esse disciplinam? A. Quid si nec bonum nec malum est? E. Mihi bonum videtur. A. Bene sane: si quidem scientia per illam datur aut excitatur, nec quisquam nisi per disciplinam aliquid discit; an tu aliter putas? E. Ego per disciplinam nonnisi bona disci arbitror. A. Vide ergo ne non discantur mala: nam disciplina, nisi a discendo non dicta est. E. Unde ergo ab homine fiunt, si non discuntur? A. Eo fortasse quod se a disciplina, id est, a discendo avertit atque abalienat: sed sive hoc, sive aliud aliquid sit, illud certe manifestum est, quoniam disciplina bonum est, & a discendo dicta est disciplina, mala disci omnino non posse. Si enim discuntur, disciplina continentur, atque ita disciplina non erit bonum: bonum est autem, ut ipse concedis: non igitur discuntur mala, & frustra illum a quo male facere discimus, quæris: aut si discuntur mala, vitanda non facienda discuntur. Ex quo male facere nihil est, nisi a disciplina deviare.

3. E. Prorsus ego duas disciplinas esse puto, unam per quam bene facere, aliam per quam male facere discimus. Sed cum quæreres utrum disciplina bonum esset, ipsius boni amor intentionem meam rapuit, ut B illam disciplinam intuerer, quæ bene faciendi est, ex quo bonum esse respondi: nunc autem admoneor esse aliam, quam procul dubio malum esse confirmo, & cujus auctorem requiro. A. Saltem intelligentiam nonnisi bonum putas? E. Istam plane ita bonam puto, ut non videam quid in homine possit esse præstantius; nec ullo modo dixerim aliquam intelligentiam malam esse posse. A. Quid cum docetur quisque, si non intelligat, poteritne tibi doctus videri? E. Omnino non poterit. A. Si ergo omnis intelligentia bona est, nec quisquam qui C non intelligit, discit; omnis qui discit, bene facit: omnis enim qui discit, intelligit; & omnis qui intelligit, bene facit: quisquis igitur quærit auctorem, per quem aliquid discimus, auctorem profecto per quem bene facimus, quærit. Quapropter desine velle investigare nescio quem malum doctorem. Si enim malus est, doctor non est: si doctor est, malus non est.

CAPUT II. Malum unde prius quam disquiratur, quid de Deo credendum.

4. E. AGE jam quoniam satis cogis ut fatear, non nos discere male facere, dic mihi unde male faciamus? A. Eam quæstionem moves, quæ me admodum adolescentem vehementer exercuit, & fatigatum in hæreticos impulit atque dejecit. Quo casu ita sum afflictus, D & tantis obrutus acervis inanium fabularum, ut nisi mihi amor inveniendi veri opem divinam impetravisset, emergere inde, atque in ipsam primam quærendi libertatem respirare non possem. Et quoniam mecum sedulo actum est, ut ista quæstione liberarer, eo tecum agam ordine, quem secutus evasi. Aderit enim Deus, & nos intelligere quod credidimus, faciet. Præscriptum enim per Prophetam gradum, qui ait, *Nisi credideritis*, E

non

a In iis libris dialogi forma conscribendis collocutore usus est, non Orosio, uti Badiana editio præfert, sed Evodio, cui postmodum Episcopo sic Augustinus in epist. 101. rescribit: *Quamquam & illa si relegas . . . . quæ te conferente mecum ac sermocinante conscripsi, sive* de Animæ quantitate, *sive* de Libero arbitrio, *invenies unde dissolvas, & sine opera mea, dubitationes tuas.*

Iſa. 7. 9. ſecundum LXX. *non intelligetis*, tenere nos, bene nobis conſcii ſumus. Credimus autem ex uno Deo omnia eſſe quæ ſunt; & tamen non eſſe peccatorum auctorem Deum. Movet autem animum, ſi peccata ex iis animabus ſunt quas Deus creavit, illæ autem animæ ex Deo, quomodo non parvo intevallo peccata referantur in Deum.

5. E. Id nunc plane abs te dictum eſt, quod me cogitantem ſatis excruciat, & quod ad iſtam inquiſitionem coegit & traxit. A. Virili animo eſto, & crede quod credis: nihil enim creditur melius, etiam ſi cauſſa lateat cur ita ſit. OPTIME namque de Deo exiſtimare veriſſimum eſt pietatis exordium; nec quiſquam de illo optime exiſtimat, qui non eum omnipotentem, atque ex nulla particula commutabilem credit; bonorum etiam omnium creatorem, quibus eſt ipſe præſtantior; rectorem quoque juſtiſſimum eorum omnium quæ creavit; nec ulla adjutum eſſe natura in creando, quaſi qui non ſibi ſufficeret. Ex quo ſit ut de nihilo creaverit omnia; de ſe autem non creaverit, ſed genuerit quod ſibi par eſſet, quem Filium Dei unicum dicimus, quem cum planius enuntiare conamur, Dei Virtutem & Dei Sapientiam nominamus, per quam fecit omnia, quæ de nihilo facta ſunt. Quibus conſtitutis, ad intelligentiam ejus rei quam requiris, opitulante Deo, nitamur hoc modo.

Epictetus εὐσεβείας κυριώτατον ὀρθὰς ὑπολήψεις περὶ θεῶν ἔχειν.

CAPUT III. Malinatura ex libidine.

6. QUÆRIS certe unde male faciamus: prius ergo diſcutiendum, quid ſit male facere: qua de re tibi quid videatur exprome. Quod ſi non potes totum ſimul breviter verbis comprehendere, ſaltem particulatim malefacta ipſa commemorando, ſententiam tuam notam fac mihi. E. Adulteria & homicidia & ſacrilegia, ut omittam cetera, quibus enumerandis vel tempus vel memoria non ſuppetit, quis eſt cui non malefacta videantur? A. Dic ergo prius, cur adulterium male fieri putes; an quia id facere lex vetat? E. Non ſane ideo malum eſt, quia vetatur lege; ſed ideo vetatur lege quia malum eſt. A. Quid ſi quiſpiam nos exagitet, exaggerans delectationes adulterii, & quærens a nobis cur hoc malum & damnatione dignum judicemus; num ad auctoritatem legis confugiendum cenſes hominibus, jam non tantum credere, ſed intelligere cupientibus? Nam & ego tecum credo, & inconcuſſe credo, omnibuſque populis atque gentibus credendum eſſe clamo, malum eſſe adulterium: ſed nunc molimur id quod in fidem recepimus, etiam intelligendo ſcire ac tenere firmiſſimum. Conſidera itaque quantum potes, & renuntia mihi, quanam ratione adulterium malum eſſe cognoveris. E. Hoc ſcio malum eſſe, quod hoc ipſe in uxore mea pati nollem. QUISQUIS autem alteri facit quod ſibi fieri non vult, male utique facit. A. Quid ſi cujuſpiam libido ea ſit, ut uxorem ſuam præbeat alteri, libenterque ab eo corrumpi patiatur, in cujus uxorem viciſſim parem cupit habere licentiam, nihilne mali facere tibi videtur? E. Immo plurimum. A. At iſte non illa regula peccat: non enim id facit quod pati nolit. Quamobrem aliud tibi quærendum eſt, unde malum eſſe adulterium convincas.

7. E. Eo mihi videtur malum, quod hujus criminis homines vidi ſæpe damnari. A. Quid propter recte facta nonne homines plerumque damnati ſunt? Recenſe hiſtoriam, ne te ad alios libros mittam, eam ipſam quæ divina auctoritate præcellit; jam invenies quam male de Apoſtolis & de omnibus Martyribus ſentiamus, ſi placet nobis damnationem certum indicium eſſe malefacti, cum illi omnes damnatione digni propter confeſſionem ſuam judicati ſint. Quamobrem ſi quidquid damnatur malum eſt, malum erat illo tempore credere in Chriſtum, & ipſam confiteri fidem: ſi autem non omne malum eſt quod damnatur, quære aliud unde adulterium malum eſſe doceas. E. Quid tibi reſpondeam non invenio.

8. A. Fortaſſis ergo libido in adulterio malum eſt: ſed dum tu foris in ipſo facto quod jam videri poteſt malum quæris, pateris anguſtias. Nam ut intelligas libidinem in adulterio malum eſſe, ſi cui etiam non contingat facultas concumbendi cum conjuge aliena, planum tamen aliquo modo ſit id eum cupere, & ſi poteſtas detur facturum eſſe, non minus reus eſt, quam ſi in ipſo facto deprehenderetur. E. Nihil eſt omnino manifeſtius, & jam video non opus eſſe longa ſermocinatione, ut mihi de homicidio & ſacrilegio, ac prorſus de omnibus peccatis perſuadeatur. Clarum eſt enim jam nihil aliud quam libidinem in toto male faciendi genere dominari.

CAPUT IV. Objectio de homicidio patrato ex metu.

9. A. SCISNE etiam iſtam libidinem alio nomine cupiditatem vocari? E. Scio. A. Quid, inter hanc & metum nihilne intereſſe, an aliquid putas? E. Immo plurimum hæc ab invicem diſtare arbitror. A. Credo te ob hoc arbitrari, quia cupiditas appetit, metus fugit. E. Eſt ita ut dicis. A. Quid ſi ergo quiſpiam non cupiditate adipiſcendæ alicujus rei, ſed metuens ne quid ei mali accidat, hominem occiderit; num homicida iſte non erit? E. Erit quidem, ſed non ideo factum hoc cupiditatis dominatu caret: nam qui metuens hominem occidit, cupit utique ſine metu vivere. A. Et parvum tibi videtur bonum ſine metu vivere? E. Magnum bonum eſt, ſed hoc illi homicidæ per facinus ſuum provenire nullo modo poteſt. A. Non quæro quid ei provenire poſſit, ſed quid ipſe cupiat: certe enim bonum cupit, qui cupit vitam metu liberam; & idcirco iſta cupiditas culpanda non eſt; alioquin omnes culpabimus amatores boni. Proinde cogimur fateri eſſe homicidium, in quo nequeat malæ illius cupiditatis dominatio reperiri; falſumque erit illud, quod in omnibus peccatis ut mala ſint, libido dominatur; aut erit aliquod homicidium, quod poſſit non eſſe peccatum. [a] E. Si homicidium eſt hominem occidere, [a] poteſt accidere aliquando ſine peccato: nam & miles hoſtem, & judex vel miniſter ejus nocentem, & cui forte invito atque imprudenti telum manu fugit, non mihi videntur peccare, cum hominem occidunt. A. Aſſentior: ſed homicidæ iſti appellari non ſolent. Reſponde itaque, utrum illum qui dominum occidit, a quo ſibi metuebat cruciatus graves, in eorum numero habendum exiſtimes, qui ſic hominem occidunt, ut ne homicidarum quidem nomine digni ſint. E. Longe ab eis iſtum differre video: nam illi vel ex legibus faciunt, vel non contra leges: hujus autem facinus nulla lex approbat.

10. A. Rurſus me ad auctoritatem revocas: ſed meminiſſe te oportet id nunc a nobis eſſe ſuſceptum, ut intelligamus quod credimus; legibus autem credimus: tentandum itaque eſt, ſi quo modo poſſumus id ipſum intelligere, utrum lex quæ punit hoc factum, non perperam puniat. E. Nullo modo perperam punit, quando quidem

punit

a In prius editis interlocutores perſæpe interſerebantur unus pro alio & alibi quam oporteret; ut hic loci, ubi omittebatur *E.* ac poſtea ponebatur *E. Aſſentior* &c. *A. Reſponde itaque* &c. quem errorem ſicubi juvantibus antiquis codicibus corrigemus, haud pigebit ſuis locis monere. Removimus porro particulam, *tamen*, quæ illic adeſt apud vulgatos, *poteſt tamen accidere aliquando* &c. abeſt autem a MSS.

punit eum qui volens & sciens dominum necat, quod nullus istorum. A. Ecquid, recordaris te paulo ante dixisse, in omni facto malo libidinem dominari, & eo ipso malum esse? E. Recordor sane. A. Quid, illud nonne idem tu concessisti, eum qui cupit sine metu vivere, non habere malam cupiditatem? E. Et hoc recordor. A. Cum ergo ista cupiditate a servo dominus interimitur, non illa culpabili cupiditate interimitur. Quamobrem cur sit hoc facinus malum, nondum comperimus. Convenit enim inter nos omnia malefacta non ob aliud mala esse, nisi quod libidine, id est, improbanda cupiditate, fiunt. E. Jam mihi videtur injuria iste damnari: quod quidem non auderem dicere, si aliud haberem quod dicerem. A. Itane prius tibi persuasisti tantum scelus impunitum esse oportere, quam considerares utrum ille servus propter satiandas libidines suas metu domini carere cupiverit? Cupere namque sine metu vivere, non tantum bonorum, sed etiam malorum omnium est: verum hoc interest, quod id boni appetunt avertendo amorem ab iis rebus, quæ sine amittendi periculo nequeunt haberi: mali autem ut his fruendis cum securitate incubent, removere impedimenta conantur, & propterea facinorosam sceleratamque vitam, quæ mors melius vocatur, gerunt. E. Resipisco, & admodum gaudeo jam me plane cognovisse, quid sit etiam illa culpabilis cupiditas, quæ libido nominatur. Quam esse jam apparet earum rerum amorem, quas potest quisque invitus amittere.

Cupiditas culpabilis quid sit. CAPUT V

11. QUARE nunc age quæramus, si placet, utrum etiam in sacrilegiis libido dominetur, quæ videmus plura superstitione committi. A. Vide ne præproperum sit: prius enim mihi discutiendum videtur, utrum vel hostis irruens, vel insidiator sicarius, sive pro vita, sive pro libertate, sive pro pudicitia, sine ulla interficiatur libidine. E. Quomodo possum arbitrari carere istos libidine, qui pro iis rebus digladiantur, quas possunt amittere inviti: aut si non possunt, quid opus est pro his usque ad hominis necem progredi? a A. Non ergo lex justa est, quæ dat potestatem vel viatori ut latronem, ne ab eo ipse occidatur, occidat; vel cuipiam viro aut fœminæ ut violenter sibi stupratorem irruentem ante illatum stuprum, si possit, interimat. Nam militi etiam jubetur lege, ut hostem necet: a qua cæde si temperaverit, ab imperatore pœnas luit. Num istas leges injustas, vel potius nullas dicere audebimus? nam mihi lex esse non videtur, quæ justa non fuerit.

Objectio altera de occisione hominis vim afferentis per humanas leges licita.

a

12. E. Legem quidem satis video esse munitam contra hujuscemodi accusationem, quæ in eo populo quem regit, minoribus malefactis, ne majora committerentur, dedit licentiam. Multo est enim mitius, eum qui alienæ vitæ insidiatur, quam eum qui suam tuetur, occidi. Et multo est immanius, invitum hominem stuprum perpeti, quam eum a quo vis illa infertur, ab eo cui inferre conatur interimi. Jam vero miles in hoste interficiendo minister est legis, quare officium suum facile nulla libidine implevit. Porro ipsa lex, quæ tuendi populi causa lata est, nullius libidinis argui potest. Si quidem ille qui tulit, si Dei jussu tulit, id est, quod præcepit æterna justitia, expers omnino libidinis id agere potuit: si autem ille cum aliqua libidine hoc statuit, non ex eo fit, ut ei legi cum libidine obtemperare necesse sit: quia bona lex & a non bono ferri potest. Non enim si quis, verbi causa, tyrannicam potestatem nactus, ab aliquo cui hoc concu-

A cit, pretium accipiat, ut statuat nulli licere vel ad conjugium feminam rapere, propterea mala lex erit, quia ille injustus atque corruptus hanc tulit. Potest ergo illi legi, quæ tuendorum civium causa vim hostilem eadem vi repelli jubet, sine libidine obtemperari: & de omnibus ministris, qui jure atque ordine potestatibus quibusque subjecti sunt, id dici potest. Sed illi homines lege inculpata, quomodo inculpati queant esse, non video: non enim lex eos cogit occidere, sed relinquit in potestate. Liberum eis itaque est neminem necare pro iis rebus,
B quas inviti possunt amittere, & ob hoc amare non debent. De vita enim fortasse cuipiam sit dubium, utrum animæ nullo pacto auferatur, dum hoc corpus interimitur: sed si auferri potest, contemnenda est; si non potest, nihil metuendum. De pudicitia vero quis dubitaverit, quin ea sit in ipso animo constituta, quando quidem virtus est? unde a violento stupratore eripi nec ipsa potest. Quidquid igitur erepturus erat ille qui occiditur, id totum in potestate nostra non est: quare quemadmodum nostrum appellandum sit, non intelligo. Quapropter
C legem quidem non reprehendo, quæ tales permittit interfici: sed quo pacto istos defendam qui interficiunt, non invenio.

13. b A. Multo minus ego invenire possum, cur hominibus defensionem quæras, quos reos nulla lex tenet. E. Nulla fortasse, sed earum legum quæ apparent, & ab hominibus leguntur: nam nescio utrum non aliqua vehementiore ac secretissima lege teneantur, si nihil rerum est quod non administret divina providentia. Quomodo enim apud eam sunt isti peccato liberi, qui pro iis rebus
D quas contemni oportet, humana cæde polluti sunt? Videtur ergo mihi & legem istam quæ populo regendo scribitur, recte ista permittere, & divinam providentiam vindicare. Ea enim vindicanda sibi hæc lex populi assumit, quæ satis sint conciliandæ paci hominibus imperitis, & quanta possunt per hominem regi. Illæ vero culpæ alias pœnas aptas habent, a quibus sola mihi videtur posse liberare sapientia. A. Laudo & probo istam, quamvis inchoatam minusque perfectam, tamen fidentem & sublimia quædam petentem distinctionem tuam. Videtur
E enim tibi lex ista, quæ regendis civitatibus fertur, multa concedere atque impunita relinquere, quæ per divinam tamen providentiam vindicantur; & recte. Neque enim quia non omnia facit, ideo quæ facit improbanda sunt.

b

14. SED dispiciamus diligenter, si placet, quo usque per legem istam quæ populos in hac vita cohibet, malefacta ulciscenda sint. Deinde quid restet, quod per divinam providentiam inevitabilius secretoque puniatur. E. Cupio, si modo perveniri possit ad tantæ rei terminos: nam hoc ego infinitum puto. A. Immo adesto animo, &
F rationis vias pietate fretus ingredere. Nihil est enim tam arduum atque difficile, quod non Deo adjuvante planissimum atque expeditissimum fiat. In ipsum itaque suspensi atque ab eo auxilium deprecantes, quod instituimus, quæramus. Et prius responde mihi, utrum ista lex quæ litteris promulgatur, hominibus hanc vitam viventibus opituletur? E. Manifestum est: nam ex his hominibus utique populi civitatesque consistunt. A. Quid ipsi homines & populi, ejusdemne generis rerum sunt, ut interire mutarive non possint, æternique omnino sint, an vero mutabiles temporibusque subjecti sunt? E. Mutabile plane atque tempori obnoxium hoc genus esse quis

CAPUT VI. Lex æterna moderatrix humanarum.

dubi-

a Editi hoc loco omittunt, *A.* & infra reponunt, *A. Legem quidem* &c. Verum ista hæc Evodii esse, cum orationis series, tum MSS. renuntiant.

b In hactenus editis habetur, *E. Multo minus* &c. moxque, *A. Nulla fortasse* &c. & infra, *E. Videtur ergo mihi* &c.

dubitet? A. Ergo ſi populus ſit bene moderatus & gravis, communiſque utilitatis diligentiſſimus cuſtos, in quo unuſquiſque minoris rem privatam quam publicam pendat, nonne recte lex fertur qua huic ipſi populo liceat creare ſibi magiſtratus, per quos ſua res, id eſt, publica adminiſtretur? E. Recte prorſus. A. Porro ſi paulatim depravatus idem populus rem privatam rei publicæ præferat, atque habeat venale ſuffragium, corruptuſque ab eis qui honores amant, regimen in ſe flagitioſis conſceleratiſque committat, nonne item recte ſi quis tunc exſtiterit vir bonus, qui plurimum poſſit, adimat huic populo poteſtatem dandi honores, & in paucorum bonorum, vel etiam unius redigat arbitrium? E. Et id recte. A. Cum ergo duæ iſtæ leges ita ſibi videantur eſſe contrariæ, ut una earum honorum dandorum populo tribuat poteſtatem, auferat altera; & cum iſta ſecunda ita lata ſit, ut nullo modo ambæ in una civitate ſimul eſſe poſſint, num dicemus aliquam earum injuſtam eſſe, & ferri minime debuiſſe? E. Nullo modo. A. Appellemus ergo iſtam legem, ſi placet, temporalem, quæ quamquam juſta ſit, commutari tamen per tempora juſte poteſt. E. Appellemus.

15. A. Quid illa lex quæ ſumma ratio nominatur, cui ſemper obtemperandum eſt, & per quam mali miſeram, boni beatam vitam merentur, per quam denique illa, quam temporalem vocandam diximus, recte fertur, recteque mutatur, poteſtne cuipiam intelligenti non incommutabilis æternaque videri? An poteſt aliquando injuſtum eſſe, ut mali miſeri, boni autem beati ſint: aut ut modeſtus & gravis populus ipſe ſibi magiſtratus creet, diſſolutus vero & nequam iſta licentia careat? E. Video hanc æternam eſſe atque incommutabilem legem. A. Simul etiam te videre arbitror in illa temporali nihil eſſe juſtum atque legitimum, quod non ex hac æterna ſibi homines derivarint: nam ſi populus ille quodam tempore juſte honores dedit, quodam rurſus juſte non dedit, hæc viciſſitudo temporalis ut juſta eſſet, ex illa æternitate tracta eſt, qua ſemper juſtum eſt gravem populum honores dare, levem non dare, an tibi aliter videtur? E. Aſſentior. A. Ut igitur breviter æternæ legis notionem, quæ impreſſa nobis eſt, quantum valeo verbis explicem, ea eſt qua juſtum eſt ut omnia ſint ordinatiſſima: tu ſi aliter exiſtimas, prome. E. Quid tibi vera dicenti contradicam non habeo. A. Cum ergo hæc ſit una lex, ex qua illæ omnes temporales ad homines regendos variantur, num ideo ipſa variari ullo modo poteſt? E. Intelligo omnino non poſſe: neque enim ulla vis, ullus caſus, ulla rerum labes umquam effecerit, ut juſtum non ſit omnia eſſe ordinatiſſima.

Æternæ legis notio.

CAPUT VII. Homo ex æterna lege quomodo ordinatiſſimus diſquirendum, eoque oſtenditur ſcire melius eſſe quã vivere.

16. A. AGE nunc videamus, homo ipſe quomodo in ſe ipſo ſit ordinatiſſimus: nam ex hominibus una lege ſociatis populus conſtat: quæ lex, ut dictum eſt, temporalis eſt. Et dic mihi, utrum certiſſimum ſit tibi vivere te? E. Hoc vero quid certius reſponderim? A. Quid, illud poteſne dignoſcere, aliud eſſe vivere, aliud noſſe ſe vivere? E. Scio quidem neminem ſe noſſe vivere, niſi viventem; ſed utrum omnis vivens noverit ſe vivere, ignoro. A. Quam vellem ut credis, ita etiam ſcires pecora carere ratione; cito noſtra diſputatio ab iſta quæſtione tranſiret: ſed quoniam neſcire te dicis, longam ſermocinationem moves. Neque enim talis res eſt, qua prætermiſſa pergere in ea quæ intendimus, tanta connexione rationis, quanta opus eſſe ſentio, ſinamur. Dic itaque mihi, cum ſæpe viderimus beſtias ab hominibus domitas, id eſt, non corpus beſtiæ tantum, ſed & animam ita homini ſubjugatam, ut voluntati ejus ſenſu quodam & conſuetudine ſerviat; utrum tibi ullo modo fieri poſſe videatur, ut beſtia quælibet immanis vel feritate vel corpore, vel etiam ſenſu quolibet acerrima, pari vice ſibi hominem ſubjugare conetur, cum corpus ejus ſeu vi ſeu clam multę interimere valeant. E. Nullo modo iſthuc fieri poſſe conſentio. A. Bene ſane: ſed item dic mihi, cum manifeſtum ſit, viribus ceteriſque officiis corporis a plurimis beſtiis hominem facile ſuperari, quænam res ſit qua homo excellit, ut nulla ei beſtiarum, ipſe autem multis imperare poſſit? an forte ipſa eſt, quæ ratio vel intelligentia dici ſolet? E. Non invenio aliud, quando quidem in animo eſt, id quo belluis antecellimus: quę ſi exanimes eſſent, dicerem nos eo præſtare, quod animum habemus. Nunc vero cum & illa ſint animalia, id quod eorum animis non ineſt ut ſubdantur nobis, ineſt autem noſtris ut eis meliores ſimus, quoniam neque nihil, neque parvum aliquid eſſe cuivis apparet, quid aliud rectius, quam rationem vocaverim? A. Vide quam facile fiat Deo adjuvante, quod homines difficillimum putant. Nam ego fateor tibi, quæſtionem iſtam, quæ ut intelligo terminata eſt, tamdiu nos retenturam putaveram, quam fortaſſe omnia quæ dicta ſunt ab ipſo noſtræ diſputationis exordio. Quare accipe jam, ut deinde ratio connectatur: nam credo non te ignorare, id quod ſcire dicimus, nihil eſſe aliud quam ratione habere perceptum. E. Ita eſt. A. Qui ergo ſcit ſe vivere, ratione non caret. E. Conſequens eſt. A. Vivunt autem beſtiæ, & ſicut jam emicuit, rationis expertes ſunt. E. Manifeſtum eſt. A. Ecce igitur jam noſti, quod te ignorare reſponderas, non omne quod vivit ſcire ſe vivere, quamquam omne quod ſe vivere ſciat, vivat neceſſario.

17. E. Non mihi eſt jam dubium; perge quo intenderas: aliud enim eſſe vivere, aliud ſcire ſe vivere, ſatis didici. A. Quid ergo tibi horum duorum videtur eſſe prętantius? E. Quid putas, niſi ſcientiam vitę? A. Meliorne tibi videtur vitæ ſcientia quam ipſa vita? an forte intelligis ſuperiorem quamdam & ſinceriorem vitam eſſe ſcientiam, quam ſcire nemo poteſt, niſi qui intelligit? Intelligere autem quid eſt, niſi ipſa luce mentis illuſtrius perfectiuſque vivere? Quare tu mihi, niſi fallor, non vitæ aliud aliquid, ſed cuidam vitæ meliorem vitam præpoſuiſti. E. Optime omnino & cognoviſti & explicaſti ſententiam meam: ſi tamen ſcientia mala eſſe numquam poteſt. A. Nullo modo arbitror, niſi cum translato verbo ſcientiam pro experientia dicimus: experiri enim non ſemper bonum eſt; ſicut experiri ſupplicia: illa vero quæ proprie ac pure ſcientia nominatur, quia ratione atque intelligentia paratur, mala eſſe qui poteſt? E. Teneo & iſtam differentiam: perſequere cetera.

CAPUT VIII. Ratio qua præcellit homo beſtiis, debet in ipſo dominari.

18. ILLUD eſt quod volo dicere: hoc quidquid eſt, quo pecoribus homo prępONITUR, ſive mens, ſive ſpiritus, ſive utrumque rectius appellatur, nam utrumque in divinis libris invenimus, ſi dominetur atque imperet ceteris quibuſcumque homo conſtat, tunc eſſe hominem ordinatiſſimum. Videmus enim habere nos non ſolum cum pecoribus, ſed etiam cum arbuſtis & ſtirpibus multa communia: namque alimentum corporis ſumere, creſcere, gignere, vigere, arboribus quoque tributum videmus, quę infima quadam vita continentur: videre autem atque audire, & olfactu, guſtu, tactu corporalia ſentire poſſe beſtias, & acrius pleraſque quam nos, cernimus & fatemur. Adde vires & valentiam firmitatemque membrorum,

& ce-

& celeritates facillimoſque corporis motus, quibus omnibus quaſdam earum ſuperamus, quibuſdam æquamur, a nonnullis etiam vincimur, Genus tamen ipſum rerum eſt nobis certe commune cum belluis: jam vero appetere voluptates corporis, & vitare moleſtias, ferinæ vitæ omnis actio eſt. Sunt alia quædam, quæ jam cadere in feras non videntur, nec tamen in homine ipſo ſumma ſunt, ut jocari & ridere. Quod humanum quidem, ſed infimum hominis judicat, quiſquis de natura humana rectiſſime judicat. Deinde amor laudis & gloriæ, & affectatio dominandi, quæ tametſi beſtiarum non ſunt, non tamen earum rerum libidine beſtiis meliores nos eſſe arbitrandum eſt. Nam & iſte appetitus cum rationi ſubditus non eſt, miſeros facit. Nemo autem cuiquam miſeria ſe præponendum putavit. Hiſce igitur motibus animæ cum ratio dominatur, ordinatus homo dicendus eſt. NON enim ordo rectus, aut ordo appellandus eſt omnino, ubi deterioribus meliora ſubjiciuntur: an tibi non videtur? E. Manifeſtum eſt. A. Ratio iſta ergo, vel mens, vel ſpiritus cum irrationales animi motus regit, id ſcilicet dominatur in homine, cui dominatio lege debetur ea, quam æternam eſſe comperimus. E. Intelligo ac ſequor.

CAPUT IX. Stulti & ſapientis diſcrimen ex dominatu aut ſervitute mentis.

19. A. CUM ergo ita homo conſtitutus atque ordinatus eſt, nonne tibi ſapiens videtur? E. Neſcio alius quis mihi ſapiens homo videri poſſit, ſi hic non videtur. A. Credo etiam te illud ſcire, pleroſque homines ſtultos eſſe. E. Hoc quoque ſatis conſtat. A. At ſi ſtultus ſapienti eſt contrarius, quoniam ſapientem comperimus, quis etiam ſtultus ſit, profecto jam intellgis. E. Cui non appareat hunc eſſe, in quo mens ſummam poteſtatem non habet? A. Quid igitur dicendum, cum homo ita eſt affectus, deeſſe illi mentem; an quamvis inſit, eam carere dominatu? E. Hoc potius quod ultimum ſubjeciſti. [a] A. Pervellem abs te audire, quibus documentis perceptum habeas, mentem ineſſe homini, quæ ſuum non exſerat principatum. E. Utinam tuas iſtas partes facere velles: nam non mihi facile eſt ſuſtinere quod ingeris. A. Illud * cap. 7. n. 16. ſaltem facile eſt tibi recordari, quod paulo ante * diximus, quemadmodum beſtiæ manſuefactæ ab hominibus ac domitæ ſerviant: quod ab eis viciſſim homines, ut demonſtravit ratio, paterentur niſi aliquo excellerent. Id autem non inveniebamus in corpore: ita cum in animo eſſe appareret, quid aliud appellandum eſſet quam ratio, non comperimus; quam poſtea & mentem & ſpiritum vocari recordati ſumus. Sed ſi aliud ratio, aliud mens, conſtat certe non niſi mentem uti poſſe ratione. Ex quo illud conficitur, eum qui rationem habet, mente carere non poſſe. E. Probe iſta reminiſcor ac teneo. A. Quid, illud crediſne, domitores belluarum niſi ſapientes eſſe non poſſe? Eos enim ſapientes voco, quos veritas vocari jubet, id eſt, qui regno mentis omni libidinis ſubjugatione pacati ſunt. E. Ridiculum eſt tales putare iſtos, quos vulgo manſuetarios nuncupant, vel etiam paſtores aut bubulcos, aut aurigas, quibus omnibus domitum pecus ſubjectum videmus, & quorum induſtria indomitum ſubjici. A. En igitur habes documentum certiſſimum, quo manifeſtum fiat ineſſe mentem homini ſine dominatu. His quippe ineſt; agunt enim talia, quæ agi ſine mente non poſſent: non tamen regnat; nam ſtulti ſunt, neque regnum mentis niſi ſapientium eſſe, percognitum eſt. E. Mirum eſt hoc jam fuiſſe a nobis in ſuperioribus confectum, & mihi quid reſponderem, non potuiſſe in mentem venire.

20. SED alia contexamus. Jam enim & regnum mentis humanæ humanam eſſe ſapientiam, & eam poſſe etjam non regnare, compertum eſt. A. Putaſne iſta mente, cui regnum in libidines æterna lege conceſſum eſſe cognoſcimus, potentiorem eſſe libidinem? ego enim nullo pacto puto. Neque enim eſſet ordinatiſſimum, ut impotentiora potentioribus imperarent. Quare neceſſe arbitror eſſe, ut plus poſſit mens quam cupiditas, eo ipſo quo cupiditati recte juſteque dominatur. E. Ego quoque ita ſentio. A. Quid virtutem omnem num dubitamus omni vitio ſic anteponere, ut virtus quanto melior atque ſublimior, tanto firmior invictiorque ſit? E. Quis dubitaverit? A. Nullus igitur vitioſus animus virtute armatum animum ſuperat. E. Veriſſimum eſt. A. Jam corpore omni qualemlibet animum meliorem potentioremque eſſe, non te arbitror negaturum. E. Nemo id negat, qui (quod facile eſt) videt aut ſubſtantiam viventem non viventi, aut eam quæ vitam dat ei quæ accipit, eſſe præferendam. A. Multo minus igitur corpus, qualecumque id ſit, animum virtute præditum vincit. E. Evidentiſſimum eſt. A. Quid, animus juſtus, menſque jus proprium imperiumque cuſtodiens, num poteſt aliam mentem pari æquitate ac virtute regnantem, ex arce dejicere, atque libidini ſubjugare? E. Nullo modo, non ſolum propter eamdem in utraque excellentiam, ſed etiam quod a juſtitia prior decidet, fietque vitioſa mens, quæ aliam facere conabitur, eoque ipſo erit infirmior.

CAPUT X. Mens a nullo cogitur ſervire libidini.

21. A. Bene intelligis: quare illud reſtat, ut reſpondeas, ſi potes, utrum tibi videatur rationali & ſapienti mente quidquam eſſe præſtantius. E. Nihil præter Deum arbitror. A. Et mea iſta ſententia eſt. Sed quoniam res ardua eſt, neque nunc opportune quæritur, ut ad intelligentiam veniat, quamquam robuſtiſſima teneatur fide, integra nobis ſit hujus quæſtionis diligens & cauta tractatio. * In præſentia enim ſcire poſſumus quæcumque illa natura ſit, quam menti virtute pollenti fas eſt excellere, injuſtam eſſe nullo modo poſſe. Quare ne iſta quidem, tametſi habeat poteſtatem, coget mentem ſervire libidini. E. Iſtud prorſus nemo eſt, qui non ſine ulla cunctatione fateatur. A. Ergo relinquitur, ut quoniam regnanti menti compotique virtutis, quidquid par aut prælatum eſt, non eam facit ſervam libidinis propter juſtitiam? quidquid autem inferius eſt, non poſſit hoc facere propter infirmitatem, ſicut ea quæ inter nos conſtiterunt docent; nulla res alia mentem cupiditatis comitem faciat, quam propria voluntas & liberum arbitrium. E. Nihil tam neceſſarium reſtare video.

*

CAPUT XI. Mens ex libera voluntate libidini ſerviens punitur juſte.

22. A. Sequitur jam ut tibi videatur juſte illam pro peccato tanto pœnas pendere. E. Negare non poſſum. A. Quid igitur? Num iſta ipſa pœna parva exiſtimanda eſt, quod ei libido dominatur, exſpoliatamque virtutis opulentia, per diverſa inopem atque indigentem trahit, nunc falſa pro veris approbantem, nunc etiam deſenſitantem, nunc improbantem quæ antea probaviſſet, & nihilo minus in alia falſa irruentem; nunc aſſenſionem ſuſpendentem ſuam, & plerumque perſpicuas ratiocinationes formidantem; nunc deſperantem de tota inventione veritatis, & ſtultitiæ tenebris penitus inhærentem; nunc conantem in lucem intelligendi, rur ſuſque fatigatione decidentem: cum interea cupiditatum illud regnum tyrannice ſæviat, & variis contrariiſque tempeſtatibus totum hominis animum vitamque perturbet, hinc timore, inde deſiderio; hinc anxietate, inde inani falſaque lætitia; hinc cruciatu rei amiſſæ quæ diligebatur,

a In prius vulgatis deeſt hic, *A*, & poſt vocem, *principatum*, ſic reponitur: *A. Utinam* &c. turſuſque omittitur, *A* in loco proxime ſequenti.

inde ardore adiſpiſcendæ quæ non habebatur;hinc acceptæ injuriæ doloribus, inde facibus vindicandæ: quaqua verſum poteſt coartare avaritia, diſſipare luxuria,addicere ambitio,inflare ſuperbia, torquere invidia, deſidia ſepelire, pervicacia concitare, afflictare ſubjectio, & quæcumque alia innumerabilia regnum illius libidinis frequentant & exercent: poſſumuſne tandem nullam iſtam pœnam putare, quam, ut cernis, omnes qui non inhærent ſapientiæ, neceſſe eſt perpeti?

23. E. Magnam quidem iſtam pœnam eſſe judico, & omnino juſtam, ſi quis jam in ſublimitate ſapientiæ collocatus, inde deſcendere ac libidini ſervire delegerit: ſed utrum eſſe quiſquam poſſit incertum eſt, qui hæc aut voluerit facere, aut velit. Quamquam enim credamus hominem tam perfecte conditum a Deo, & in beata vita conſtitutum, ut ad ærumnas mortalis vitæ ipſe inde propria voluntate delapſus ſit; tamen hoc cum firmiſſima fide teneam, intelligentia nondum aſſecutus ſum; cujus rei diligentem inquiſitionem, ſi nunc differendam putas, me invito facis.

CAPUT XII. Mortalis vitæ pœnas qui libidini ſerviunt, merito patiuntur, etiam ſi ſapientes numquam fuerint.

24. VERUM illud quod me maxime movet, cur hujuſcemodi acerbiſſimas pœnas patiamur nos, qui certe ſtulti ſumus, nec ſapientes umquam fuimus, ut merito hæc dicamur perpeti propter deſertam virtutis arcem, & electam ſub libidine ſervitutem, quin aperias diſputando,ſi vales,nullo modo tibi differendum eſſe conceſſerim. A. Ita iſthuc dicis,quaſi liquido compertum habeas numquam nos fuiſſe ſapientes: adtendis enim tempus ex quo in hanc vitam nati ſumus. Sed cum ſapientia in animo ſit, utrum ante conſortium hujus corporis alia quadam vita vixerit animus, & an aliquando ſapienter vixerit, magna quæſtio eſt, magnum ſecretum, & ſuo conſiderandum loco: neque ideo tamen hoc quod nunc habemus in manibus impeditur, quo minus aperiatur ut poteſt.

25. Nam quæro abs te,ſitne aliqua nobis voluntas? E. Neſcio. A. Viſne hoc ſcire? E. Et hoc neſcio. A. Nihil ergo deinceps me interroges. E. Quare? A. Quia roganti tibi reſpondere non debeo,niſi volenti ſcire quod rogas. Deinde niſi velis ad ſapientiam pervenire, ſermo tecum de hujuſmodi rebus non eſt habendus. Poſtremo meus amicus eſſe non poteris, niſi velis ut bene ſit mihi. Jam vero de te tu ipſe videris, utrum tibi voluntas nulla ſit beatæ vitæ tuæ. E. Fateor, negari non poteſt habere nos voluntatem: perge jam, videamus quid hinc conficias. A. Faciam: ſed dic etiam prius, utrum & bonam voluntatem te habere ſentias. E. Quid eſt bona voluntas? A. VOLUNTAS qua appetimus recte honeſteque vivere, & ad ſummam ſapientiam pervenire. Modo tu vide utrum rectam honeſtamque non appetas vitam, aut eſſe ſapiens non vehementer velis, aut certe negare audeas, cum hęc volumus nos habere voluntatem bonam. E. Nihil horum nego, & propterea me non ſolum voluntatem, ſed etiam bonam voluntatem jam habere confiteor. A. Quanti pendis,oro te,hanc voluntatem? Numquidnam ei ulla ex parte divitias aut honores aut voluptates corporis, aut hæc ſimul omnia conferenda arbitraris? E. Averterit Deus iſtam ſceleratam dementiam. A. Parumne ergo gaudendum eſt habere nos quiddam in animo, hanc ipſam dico bonam voluntatem, in cujus comparatione abjectiſſima ſint ea quę commemoravimus, pro quibus adipiſcendis multitudinem videmus hominum nullos labores, nulla pericula recuſare? E. Gaudendum vero, ac plurimum. A. Quid, hoc gaudio qui non fruuntur, parvo damno eos affectos putas tanti boni? E. Immo maximo.

26. A. Vides igitur jam,ut exiſtimo,in voluntate noſtra eſſe conſtitutum, ut hoc vel fruamur vel careamus tanto & tam vero bono. Quid enim tam in voluntate, quam ipſa voluntas ſita eſt? Quam quiſque cum habet bonam, id certe habet quod terrenis omnibus regnis voluptatibuſque omnibus corporis longe anteponendum ſit. Quiſquis autem non habet, caret profecto illa re, quam præſtantiorem omnibus bonis in poteſtate noſtra non conſtitutis,ſola illi voluntas per ſe ipſam daret. Itaque cum ſe ipſe miſerrimum judicet, ſi amiſerit gloriоſam famam,ingentes opes,& quælibet corporis bona; tu eum non miſerrimum judicabis, etiam ſi talibus abundet omnibus, cum iis inhæret quæ amittere facillime poteſt, neque dum vult habet,caret autem bona voluntate, quæ nec comparanda eſt cum iſtis, & cum ſit tam magnum bonum,velle ſolum opus eſt, ut habeatur? E. Veriſſimum eſt. A. Jure igitur ac merito ſtulti homines, tametſi numquam fuerunt ſapientes, hoc enim dubium & occultiſſimum eſt, hujuſcemodi afficiuntur miſeria. E. Aſſentior.

1. Retract. c. 9 n. 3. 2. ſent. diſt. 29. cap. Alibi & diſt. 41. c. Si autem.

CAPUT XIII. Voluntate vita beata, voluntate miſeram degimus.

27. A. CONSIDERA nunc, utrum tibi videatur eſſe PRUDENTIA appetendarum & vitandarum rerum ſcientia. E. Videtur. A. Quid, FORTITUDO nonne illa eſt animę affectio,qua omnia incommoda & damna rerum non in noſtra poteſtate conſtitutarum contemnimus? E. Ita exiſtimo. A. Porro TEMPERANTIA eſt affectio coercens & cohibens appetitum ab iis rebus, quæ turpiter appetuntur: an tu aliter putas? E. Immo ita dicis ut ſentio. A. Jam JUSTITIAM quid dicamus eſſe,niſi virtutem qua ſua cuique tribuuntur? E. Nulla mihi alia juſtitiæ notio eſt. A. Quiſquis ergo bonam habens voluntatem, de cujus excellentia jam diu loquimur, hanc unam dilectione amplexetur, qua interim melius nihil habet,hac ſeſe oblectet, hac denique perfruatur & gaudeat, conſiderans eam & judicans quanta ſit, quamque invito illi eripi vel ſubripi nequeat, num dubitare poterimus iſtum adverſari rebus omnibus, quæ huic uni bono inimicæ ſunt? E. Neceſſe eſt omnino ut adverſetur. A. Nullane hunc putamus præditum eſſe prudentia, qui hoc bonum appetendum, & vitanda ea quæ huic inimica ſunt videt? E. Nullo modo mihi videtur hoc poſſe quiſquam ſine prudentia. A. Recte: ſed cur non huic etiam fortitudinem tribuamus? Illa quippe omnia quæ in poteſtate noſtra non ſunt, amare iſte ac plurimi æſtimare non poteſt. Mala enim voluntate amantur,cui tamquam inimicæ cariſſimo ſuo bono reſiſtat neceſſe eſt. Cum autem non amat hæc,non dolet amiſſa,& omnino contemnit; quod opus eſſe fortitudinis, dictum atque conceſſum eſt. E. Tribuamus ſane: non enim intelligo quem fortem verius appellare poſſim,quam eum qui rebus iis, quas neque ut adipiſcamur, neque ut obtineamus in nobis ſitum eſt, æquo & tranquillo animo caret; quod hunc neceſſario facere compertum eſt. A. Vide jam nunc utrum ab eo temperantia malienare poſſimus, cum ea ſit virtus quæ libidines cohibet. Quid autem tam inimicum bonæ voluntati eſt quam libido? Ex quo profecto intelligis iſtum bonę voluntatis ſuæ amatorem reſiſtere omni modo atque adverſari libidinibus, & ideo jure temperantem vocari. E. Perge, aſſentior. A. Juſtitia reſtat, quæ quomodo deſit huic homini, non ſane video. Qui enim habet & diligit voluntatem bonam, & obſiſtit eis, ut dictum eſt, quæ huic inimica ſunt, male cuiquam velle non poteſt. Sequitur ergo ut nemini faciat injuriam; quod nullo pacto poteſt, niſi qui ſua cuique tribuerit: hoc autem ad juſtitiam pertine-

tinere cum dicerem, approbasse te ut puto meministi. E. Ego vero memini & fateor in hoc homine, qui suam bonam voluntatem magni pendit & diligit, omnes quatuor virtutes, quæ abs te paulo ante, me assentiente, descriptæ sunt, esse compertas.

28. A. Quid igitur impedit, cur hujus vitam non concedamus esse laudabilem? E. Nihil prorsus; immo hortantur vel etiam cogunt omnia. A. Quid vitam miseram, potesne ullo modo non judicare fugiendam? E. Et magnopere quidem judico, nihilque aliud agendum existimo. A. At laudabilem non fugiendam profecto putas. E. Quin etiam appetendam sedulo existimo. A. Non ergo misera est, quæ laudabilis vita est. E. Hoc utique sequitur. A. Nihil jam, quantum opinor, difficile tibi ut assentiaris relinquitur, eam scilicet, quæ misera non est, beatam esse vitam. E. Manifestissimum est. A. Placet igitur beatum esse hominem dilectorem bonæ voluntatis suæ, & præ illa contemnentem quodcumque aliud bonum dicitur, cujus amissio potest accidere etiam cum voluntas tenendi manet. E. Quidni placeat, quo superiora quæ concessimus, necessario trahunt? A. Bene intelligis: sed dic quæso, nonne bonam voluntatem suam diligere, & tam magni æstimare quam dictum est, etiam ipsa bona voluntas est? E. Verum dicis. A. At si hunc beatum recte judicamus, nonne recte miserum, qui contrariæ voluntatis est? E. Rectissime. A. Quid ergo caussæ est, cur dubitandum putemus, etiam si numquam antea sapientes fuimus, voluntate nos tamen laudabilem & beatam vitam, voluntate turpem ac miseram mereri ac degere? E. Fateor huc certis & minime negandis rebus esse perventum.

1. Retract. c. 9 n. 3.

29. A. Vide etiam aliud; nam credo te memoria tenere, quam dixerimus esse bonam voluntatem: opinor enim, ea dicta est, qua recte atque honeste vivere appetimus. E. Ita memini. A. Hanc igitur voluntatem, si bona itidem voluntate diligamus atque amplectamur, rebusque omnibus, quas retinere non quia volumus possumus, anteponamus; consequenter illæ virtutes, ut ratio docuit, animum nostrum incolent, quas habere idipsum est recte honesteque vivere. Ex quo conficitur, ut quisquis recte honesteque vult vivere, si id se velle præ fugacibus bonis velit, assequatur tantam rem tanta facilitate, ut nihil aliud ei quam ipsum velle sit habere quod voluit. E. Vere tibi dico, vix me contineo quin exclamem lætitia, repente mihi oborto tam magno, & tam in facili constituto bono. A. Atqui hoc ipsum gaudium, quod hujus boni adeptione gignitur, cum tranquille & quiete atque constanter erigit animum, beata vita dicitur: nisi tu putas aliud esse beate vivere, quam veris bonis certisque gaudere. E. Ita sentio.

1. Retract. c. 9. n. 3.

CAPUT XIV. Cur ergo pauci evadant beati, cum omnes esse velint.

30. A. RECTE: sed censesne quemquam hominum non omnibus modis velle atque optare vitam beatam? E. Quis dubitat omnem hominem velle? A. Cur igitur eam non adipiscuntur omnes? Dixeramus enim atque convenerat inter nos, voluntate illam mereri homines, voluntate etiam miseram, & sic mereri ut accipiant: nunc vero exsistit nescio quę repugnantia, & nisi diligenter dispiciamus, perturbare nititur superiorem tam evigilatam firmamque rationem. Quomodo enim voluntate quisque miseram vitam patitur, cum omnino nemo velit misere vivere? Aut quomodo voluntate beatam vitam consequitur homo, cum tam multi miseri sint, & beati omnes esse velint? An eo evenit, quod aliud est velle bene aut male, aliud mereri aliquid per bonam vel malam voluntatem? Nam illi qui beati sunt, quos etiam bonos esse oportet, non propterea sunt beati, quia beate vivere voluerunt; nam hoc volunt etiam mali: sed quia recte, quod mali nolunt. Quamobrem nihil mirum est, quod miseri homines non adipiscuntur quod volunt, id est, beatam vitam. Illud enim cui comes est, & sine quo ea nemo dignus est, nemoque assequitur, recte scilicet vivere, non itidem volunt. Hoc enim æterna lex illa, ad cujus considerationem redire jam tempus est, incommutabili stabilitate firmavit, ut in voluntate meritum sit; in beatitate autem & miseria prępmium atque supplicium. Itaque cum dicimus voluntate homines esse miseros, non ideo dicimus, quod miseri esse velint, sed quod in ea voluntate sunt, quam etiam eis invitis miseria sequatur necesse est. Quare non repugnat superiori rationi, quod volunt omnes beati esse, nec possunt: non enim volunt omnes recte vivere, cui uni voluntati vita beata debetur: nisi quid habes adversus hæc dicere. E. Ego vero nihil.

1. Retract. c. 9. n. 3.

CAPUT XV. Lex æterna lex temporalis in quos & quantū valeant

31. SED videamus jam quomodo hęc ad propositam illam quæstionem de duabus legibus referantur. A. Fiat. Sed dic mihi prius, utrum qui recte vivere diligit, eoque ita delectatur, ut non solum ei rectum sit, sed etiam dulce atque jocundum, amet hanc legem, habeatque carissimam, qua videt tributam esse bonæ voluntati beatam vitam, malæ miseram? E. Amat omnino ac vehementer: nam istam ipsam sequens ita vivit. A. Quid cum hanc amat, mutabile aliquid amat ac temporale, an stabile ac sempiternum? E. Æternum sane atque incommutabile. A. Quid illi qui in mala voluntate perseverantes, nihilo minus beati esse cupiunt, possuntne amare istam legem, qua talibus hominibus miseria merito rependitur? E. Nullo modo arbitror. A. Nihilne amant aliud? E. Immo plurima, ea scilicet in quibus adipiscendis vel retinendis mala voluntas illa persistit. A. Opinor te dicere divitias, honores, voluptates, & pulcritudinem corporis, ceteraque omnia quæ possunt & volentes non adipisci, & amittere inviti. E. Ista ipsa sunt. A. Num hæc æterna esse censes, cum temporis volubilitati videas obnoxia? E. Quis hoc vel dementissimus senserit? A. Cum igitur manifestum sit, alios esse homines amatores rerum æternarum, alios temporalium, cumque duas leges esse convenerit, unam æternam, aliam temporalem, si quid æquitatis sapis, quos istorum judicas æternæ legi, quos temporali esse subdendos? E. Puto in promtu esse quod quæris: nam beatos illos ob amorem ipsorum æternorum sub æterna lege agere existimo; miseris vero temporalis imponitur. A. Recte judicas, dummodo illud inconcussum teneas, quod apertissime jam ratio demonstravit, eos qui temporali legi serviunt, non esse posse ab æterna liberos; unde omnia, quæ justa sunt, justeque variantur, exprimi dicimus: eos vero qui legi æternæ per bonam voluntatem hærent, temporalis legis non indigere, satis (ut apparet) intelligis. E. Teneo quod dicis.

32. A. Jubet igitur æterna lex avertere amorem a temporalibus, & eum mundatum convertere ad æterna. E. Jubet vero. A. Quid deinde censes temporalem jubere, nisi ut hæc quæ ad tempus nostra dici possunt, quando eis homines cupiditate inhærent, eo jure possideant, quo pax & societas humana servetur, quanta in his rebus servari potest? Ea sunt autem primo hoc corpus, & ejus quę vocantur bona, ut integra valetudo, acumen sensuum, vires, pulcritudo, & si qua sunt cetera, partim necessaria bonis artibus, & ideo pluris pensanda, partim viliora. Deinde libertas, quæ quidem nulla vera

eſt,niſi beatorum,& legi æternę adhærentium: ſed eam nunc libertatem commemoro,qua ſe liberos putant,qui dominos homines non habent,& quam deſiderant ii,qui a dominis hominibus manumitti volunt; Deinde parentes,fratres,conjunx,liberi, propinqui, affines, familiares, & quicumque nobis aliqua neceſſitudine adjuncti ſunt. Ipſa denique civitas,quę parentis loco haberi ſolet,honores etiam & laudes, & ea quæ dicitur gloria popularis. Ad extremum pecunia, quo uno nomine continentur omnia,quorum jure domini ſumus, & quorum vendendorum aut donandorum habere poteſtatem videmur. Horum omnium quemadmodum lex illa ſua cuique diſtribuat, difficile & longum eſt explicare, & plane ad id quod propoſuimus non neceſſarium. Satis eſt enim videre non ultra porrigi hujus legis poteſtatem in vindicando quam ut hęc vel aliquid horum adimat atque auferat ei quem punit. Metu coercet ergo, & ad id quod vult, torquet ac retorquet miſerorum animos, quibus regendis accommodata eſt. Dum enim hæc amittere timent, tenent in his utendis quemdam modum aptum vinculo civitatis, qualis ex hujuſcemodi hominibus conſtitui poteſt. Non autem ulciſcitur peccatum cum amantur iſta, ſed cum aliis per improbitatem auferuntur. Quamobrem vide utrum jam perventum ſit ad id quod infinitum putabas. Inſtitueramus enim quærere, quatenus habeat jus ulciſcendi ea lex,qua populi terreni civitateſque gubernantur. E. Video perventum.

33. A. Vides ergo etiam illud quod pœna non eſſet, ſive quæ per injuriam, ſive quæ per talem vindictam infertur hominibus, ſi eas res, quæ invito auferri poſſunt, non amarent? E. Id quoque video. A. Cum igitur eiſdem rebus alius male, alius bene utatur; & eis quidem qui male, amore his inhæreat atque implicetur,ſcilicet ſubditus eis rebus quas ei ſubditas eſſe oportebat,& ea bona ſibi conſtituens, quibus ordinandis beneque tractandis ipſe eſſe utique deberet bonum: ille autem qui recte his utitur,oſtendat quidem bona eſſe,ſed non ſibi; non enim eum bonum melioremve faciunt,ſed ab eo potius fiunt: & ideo non eis amore agglutinetur, neque velut membra ſui animi faciat, quod fit amando, ne cum reſecari cœperint, eum cruciatu ac tabe fœdent; ſed eis totus ſuperferatur, & habere illa atque regere cum opus eſt paratus, & amittere ac non habere paratior. Cum ergo hæc ita ſint, num aut argentum & aurum propter avaros accuſandum putas,aut cibos propter voraces,aut vinum propter ebrioſos, aut muliebres formas propter ſcortatores & adulteros, atque hoc modo cetera, cum præſertim videas & igne bene uti medicum,& pane ſcelerate veneficum? E. Veriſſimum eſt, non res ipſas, ſed homines qui eis male utuntur eſſe culpandos.

CAPUT XVI. Epilogus tractatæ quæſtionis.

34. A. RECTE: ſed quoniam & quid valeat æterna lex,ut opinor,videre jam cępimus,& quantum lex temporalis in vindicando progredi poſſit,inventum eſt:& rerum duo genera, æternarum & temporalium, duoque rurſus hominum, aliorum æternas, aliorum temporales ſequentium & diligentium, ſatis aperteque diſtincta ſunt:quid autem quiſque ſectandum & amplectendum eligat,in voluntate eſſe poſitum conſtitit;nullaque re de arce dominandi, rectoque ordine mentem deponi, niſi voluntate: & eſt manifeſtum, non rem ullam, cum ea quiſque male utitur, ſed ipſum male utentem eſſe arguendum: referamus nos,ſi placet,ad quæſtionem in exordio hujus ſermonis propoſitam, & videamus utrum ſoluta ſit; nam quærere inſtitueramus quid ſit male facere, & propter hoc omnia quæ dicta ſunt, diximus. Quocirca licet nunc animadvertere & conſiderare, utrum ſit aliud male facere,quam neglectis rebus æternis, quibus per ſe ipſam mens fruitur, & per ſe ipſam percipit, & quas amans amittere non poteſt, temporalia & quæ per corpus hominis partem viliſſimam ſentiuntur, & numquam eſſe certa poſſunt, quaſi magna & miranda ſectari. Nam hoc uno genere omnia malefacta, id eſt, peccata, mihi videntur includi. Tibi autem quid videatur, exſpecto cognoſcere.

1. Retract. c. 9. n. 3.

35. E. Eſt ita ut dicis,& aſſentior omnia peccata hoc uno genere contineri, cum quiſque avertitur a divinis vereque manentibus,& ad mutabilia atque incerta convertitur. Quę quamquam in ordine ſuo recte locata ſint, & ſuam quamdam pulcritudinem peragant; perverſi tamen animi eſt & inordinati, eis ſequendis ſubjici, quibus ad nutum ſuum ducendis potius divino ordine ac jure prælatus eſt. Et illud ſimul mihi videre jam videor abſolutum atque compertum,quod poſt illam quæſtionem quid ſit male facere, deinceps quærere inſtitueramus,unde male faciamus. Niſi enim fallor, ut ratio tractata monſtravit, id facimus ex libero voluntatis arbitrio. Sed quæro, utrum ipſum liberum arbitrium, quo peccandi facultatem habere convincimur, oportuerit nobis dari ab eo qui nos fecit. Videmur enim non fuiſſe peccaturi, ſi iſto careremus: & metuendum eſt, ne hoc modo Deus etiam malefactorum noſtrorum auctor exiſtimetur. A. Nullo modo iſthuc timueris:ſed ut diligentius requiratur, aliud tempus ſumendum eſt. Nam hæc ſermocinatio modum terminumque jam deſiderat; qua velim credas magnarum abditarumque rerum inquirendarum quaſi fores eſſe pulſatas. In quarum penetralia cum Deo duce venire cœperimus, judicabis profecto, quantum inter hanc diſputationem, & eas quæ ſequuntur interſit, quantumque illa præſtent, non modo inveſtigationis ſagacitate, ſed etiam majeſtate rerum, & clariſſima luce veritatis, pietas tantum adſit, ut nos divina providentia curſum, quem inſtituimus, tenere & perficere permittat. E. Cedo voluntati tuæ, & ei meam judicio & voto libentiſſime adjungo.

LIBER SECUNDUS.

In quo difficultate ex eo quod Libertas, qua peccatur, a Deo data ſit emergente, tria hæc diſquiruntur: Qua ratione Deum eſſe manifeſtum ſit; An ab ipſo ſint bona quæcumque; Utrum in bonis cenſenda ſit libera voluntas.

CAPUT I. Libertas, qua peccatur, cur a Deo data.

JAM, ſi fieri poteſt, explica mihi quare dederit Deus homini liberum voluntatis arbitrium: quod utique ſi non accepiſſet, peccare non poſſet. A. Jam enim certum tibi atque cognitum eſt, Deum dediſſe homini hoc, quod dari debuiſſe non putas? E. Quantum in ſuperiori libro intelligere mihi viſus ſum, & habemus liberum voluntatis arbitrium, & nonniſi eo peccamus. A. Ego quoque memini jam nobis id factum eſſe perſpicuum. Sed nunc interrogavi utrum hoc quod nos habere, &

quo

quo nos peccare manifeſtum eſt, Deum nobis dediſſe A
ſcias. E. Nullum alium puto. Ab ipſo enim ſumus; &
ſive peccantes, ſive rectè agentes, ab illo pœnam me-
remur aut præmium. A. Hoc quoque utrum liquido
noveris, an auctoritate commotus libenter etiam incog-
nitum credas, cupio ſcire. E. Auctoritati quidem me
primum de hac re credidiſſe confirmo. Sed quid verius
quam omne bonum ex Deo eſſe, & omne juſtum bo-
num eſſe, & peccantibus pœnam recteque facientibus
præmium juſtum eſſe? Ex quo conficitur a Deo affici, B
& peccantes miſeria, & rectè facientes beatitate.

2. A. Nihil reſiſto: ſed quæro illud alterum, quomo-
do noveris nos ab ipſo eſſe. Neque enim hoc nunc, ſed
ab ipſo nos vel pœnam, vel præmium mereri explicaſti.
E. Hoc quoque non aliunde video eſſe manifeſtum, niſi
quod jam conſtat Deum vindicare peccata. Si quidem
ab illo eſt omnis juſtitia. NON enim ut alicujus eſt
bonitatis alienis præſtare beneficia, ita juſtitiæ vindi-
care in alienos. Unde manifeſtum eſt ad eum nos perti- C
nere, quia non ſolum in nos benigniſſimus in præſtando,
ſed etiam juſtiſſimus in vindicando eſt. Deinde ex eo
quod ego poſui, tuque conceſſiſti, omne bonum ex Deo
eſſe, etiam hominem ex Deo eſſe intelligi poteſt. Ho-
1. Re- tract. c. 9. n. 3. mo enim ipſe in quantum homo eſt, aliquod bonum eſt;
quia rectè vivere cum vult poteſt.

3. A. Plane ſi hæc ita ſunt, ſoluta quæſtio eſt quam
propoſuiſti. Si enim homo aliquod bonum eſt, & non
poſſet niſi cum vellet rectè facere, debuit habere libe- D
ram voluntatem, ſine qua rectè facere non poſſet. Non
enim quia per illam etiam peccatur, ad hoc eam Deum
dediſſe credendum eſt. Satis ergo cauſſæ eſt, cur dari de-
buerit, quoniam ſine illa homo rectè non poteſt vivere.
Ad hoc autem datam vel hinc intelligi poteſt, quia ſi
quis ea uſus fuerit ad peccandum, divinitus in eum vin-
dicatur. Quod injuſtè fieret, ſi non ſolum ut rectè vive-
retur, ſed etiam ut peccaretur, libera eſſet voluntas da-
ta. Quomodo enim juſtè vindicaretur in eum, qui ad E
hanc rem uſus eſſet voluntate, ad quam rem data eſt?
Nunc vero Deus cum peccantem punit, quid videtur ti-
bi aliud dicere niſi, Cur non ad eam rem uſus es libera
voluntate, ad quam tibi eam dedi, hoc eſt, ad rectè facien-
dum? Deinde illud bonum, quo commendatur ipſa juſti-
tia in damnandis peccatis recteque factis honorandis,
quomodo eſſet, ſi homo careret libero voluntatis arbi-
trio? Non enim aut peccatum eſſet aut rectè factum,
quod non fieret voluntate. Ac per hoc & pœna injuſta eſ- F
ſet & præmium, ſi homo voluntatem non haberet libe-
ram. Debuit autem & in ſupplicio, & in præmio eſſe ju-
ſtitia; quoniam hoc unum eſt bonorum quę ſunt ex Deo.
Debuit igitur Deus dare homini liberam voluntatem.

CAPUT II. Objectio, Liberum arbitrium, ſi ad bonum datum eſt, quomodo ad malum flexile.

4. E. JAM concedo eam Deum dediſſe. Sed nonne tibi
videtur, quæſo te, ſi ad rectè faciendum data eſt, quod
non debuerit ad peccandum poſſe converti? ſicut ipſa ju-
ſtitia quæ data eſt homini ad bene vivendum: numquid
enim poteſt quiſpiam per juſtitiam ſuam male vivere?
Sic nemo poſſet per voluntatem peccare, ſi voluntas da-
ta eſſet ad rectè faciendum. A. Donabit quidem Deus, ut
ſpero, ut tibi valeam reſpondere, vel potius ut ipſe tibi
eadem, quæ ſumma omnium magiſtra eſt, veritate intus
docente reſpondeas. Sed pauliſper mihi volo dicas, ſi id
quod abs te quæſiveram, certum & cognitum tenes, Deum
nobis dediſſe liberam voluntatem, utrum oporteat
dicere dari non debuiſſe, quod dediſſe confitemur Deum. Si enim incertum eſt utrum dederit, rectè quęrimus

utrum bene ſit data: ut cum invenerimus bene datam eſ-
ſe, inveniatur etiam illum dediſſe, a quo homini data
ſunt omnia bona; ſi autem invenerimus non bene datam
eſſe, non eum dediſſe intelligamus, quem culpare nefas
eſt. Si vero certum eſt, quod ipſe illam dederit, oportet
fateamur, quoquo modo data eſt, neque non dari, neque
aliter dari eam debuiſſe quam data eſt. Ille enim dedit,
cujus factum rectè reprehendi nullo pacto poteſt.

5. E. Quamquam hæc inconcuſſa fide teneam, ta-
men quia cognitione nondum teneo, ita quæramus quaſi
omnia incerta ſint. Video enim ex hoc quod incertum
eſt, utrum ad rectè faciendum voluntas libera data ſit,
cum per illam etiam peccare poſſimus, fieri etiam illud
incertum, utrum dari debuerit. Si enim incertum eſt ad
rectè faciendum datam eſſe, incertum eſt etiam dari de-
buiſſe: ac per hoc etiam utrum eam Deus dederit, incer-
tum erit; quia ſi incertum eſt dari debuiſſe, incertum eſt
ab eo datam eſſe, quem nefas eſt credere dediſſe aliquid,
quod dari non debuit. A. Illud ſaltem tibi certum eſt,
Deum eſſe. E. Etiam hoc non contemplando, ſed cre-
dendo inconcuſſum teneo. A. Si quis ergo illorum inſi-
pientium, de quibus ſcriptum eſt, *Dixit inſipiens in cor-* Pſal. 52. 18.
de ſuo, Non eſt Deus, hoc tibi diceret, nec vellet tecum
credere quod credis, ſed cognoſcere utrum vera credi-
deris, relinquereſne hominem, an aliquo modo, quod
inconcuſſum tenes, perſuadendum eſſe arbitrareris; præ-
ſertim ſi ille non obluctari pervicaciter, ſed ſtudioſe id
vellet agnoſcere? E. Hoc quod ultimum poſuiſti, ſatis
me admonet quid ei reſpondere deberem. Certe enim
quamvis eſſet abſurdiſſimus, concederet mihi, cum do-
loſo & pervicaci de nulla omnino & maxime de re tanta
non eſſe diſſerendum. Quo conceſſo, prior mecum age-
ret, ut ſibi crederem bono animo eum iſthuc quærere,
neque aliquid in ſe, quod ad rem hanc adtinet, doli ac
pervicaciæ latere. Tum ego demonſtrarem quod cuivis
facillimum puto, quanto eſſet æquius, cum ſibi de oc-
cultis animi ſui quæ ipſe noſſet, vellet alterum credere
qui non noſſet, ut etiam ipſe tantorum virorum libris,
qui ſe cum Filio Dei vixiſſe teſtatum litteris reliquerunt, eſſe Deum crederet; quia & ea ſe vidiſſe ſcripſe-
runt, quæ nullo modo fieri poſſent, ſi non eſſet Deus;
& nimium ſtultus eſſet, ſi me reprehenderet quod illis
crediderim, qui ſibi vellet ut crederem. Jam vero quod
rectè reprehendere non valeret, nullo modo reperiret
cur etiam nollet imitari. A. Si ergo utrum ſit Deus, ſa-
tis eſſe exiſtimas, quod non temere tantis viris creden-
dum eſſe judicavimus; cur non, quæſo te, de iis quo-
que rebus, quas tamquam incertas & plane incognitas
quærere inſtituimus, ſimiliter putas eorumdem viro-
rum auctoritati ſic eſſe credendum, ut de inveſtiga-
tione earum nihil amplius laboremus? E. Sed nos id
quod credimus, noſſe & intelligere cupimus.

6. A. Rectè meminiſti, quod etiam in exordio ſupe-
rioris diſputationis a nobis poſitum eſſe, negare non poſ-
ſumus. Niſi enim aliud eſſet credere, & aliud intelligere, Lib. 1. libero arbitrio. c. 2.
& primo credendum eſſet, quod magnum & divinum
intelligere cuperemus, fruſtra Propheta dixiſſet: *Niſi*
credideritis, non intelligetis. Ipſe quoque Dominus noſter Iſaiæ 7. 9 ſec. LXX.
& dictis & factis ad credendum primo hortatus eſt, quos
ad ſalutem vocavit. Sed poſtea cum de ipſo dono loque-
retur, quod erat daturus credentibus, non ait, Hęc eſt au-
tem vita æterna ut credant, ſed, *Hæc eſt*, inquit, *vita æter-* Joh. 17. 3.
na, ut cognoſcant te ſolum Deum verum, & quem miſiſti Je- Matt. 7. 7
ſum Chriſtum. Deinde jam credentibus dicit, *Quærite &*

invenietis: nam neque inventum dici poteſt, quod incognitum creditur; neque quiſquam inveniendo Deo fit idoneus, niſi antea crediderit, quod eſt poſtea cogniturus. Quapropter Domini præceptis obtemperantes quæramus inſtanter. Quod enim hortante ipſo quærimus, eodem ipſo demonſtrante inveniemus, quantum hæc in hac vita, & a nobis talibus inveniri queunt: nam & a melioribus etiam dum has terras incolunt, & certe a bonis & piis omnibus poſt hanc vitam, evidentius atque perfectius iſta cerni obtinerique credendum eſt; & nobis ita fore ſperandum eſt, & iſta contemtis terrenis & humanis, omni modo deſideranda & diligenda ſunt.

CAPUT III. Deum eſſe ut manifeſtum evadat, diſquiritur qui ſit in homine præſtantiſſimus.

7. QUÆRAMUS autem hoc ordine, ſi placet: primum quomodo manifeſtum eſt Deum eſſe: deinde utrum ab illo ſint, quæcumque in quantumcumque ſunt bona: poſtremo utrum in bonis numeranda ſit voluntas libera. Quibus compertis ſatis apparebit, ut opinor, utrum recte homini data ſit. Quare prius abs te quæro, ut de manifeſtiſſimis capiamus exordium, utrum tu ipſe ſis, an te fortaſſe metuis, ne in hac interrogatione fallaris, cum utique ſi non eſſes, falli omnino non poſſes? E. Perge potius ad cetera. A. Ergo quoniam manifeſtum eſt eſſe te, nec tibi aliter manifeſtum eſſet, niſi viveres, id quoque manifeſtum eſt vivere te: intelligisne iſta duo eſſe veriſſima? Prorſus intelligo. A. Ergo etiam hoc tertium manifeſtum eſt, hoc eſt, intelligere te. E. Manifeſtum. A. Quid in his tribus tibi videtur excellere? E. Intelligentia. A. Cur tibi hoc videtur? E. Quia cum tria ſint hæc, eſſe, vivere, intelligere; & lapis eſt, & pecus vivit, nec tamen lapidem puto vivere, aut pecus intelligere; qui autem intelligit, eum & eſſe & vivere certiſſimum eſt: quare non dubito id excellentius judicare, cui omnia inſunt, quam id cui duo vel unum deſit. Nam quod vivit, utique & eſt, ſed non ſequitur ut etiam intelligat: qualem vitam eſſe pecoris arbitror. Quod autem eſt, non utique conſequens eſt, ut & vivat & intelligat: nam eſſe cadavera poſſum fateri, vivere autem nullus dixerit. Jam vero quod non vivit, multo minus intelligit. A. Tenemus igitur horum trium duo deeſſe cadaveri, unum pecori, nihil homini. E. Verum eſt. A. Tenemus etiam id eſſe in his tribus præſtantius, quod homo cum duobus ceteris habet, id eſt intelligere, quod habentem ſequitur & eſſe & vivere. E. Tenemus ſane.

8. A. Dic mihi jam, utrum illos vulgatiſſimos corporis ſenſus habere te noveris, videndi & audiendi & olfaciendi & guſtandi & tangendi. E. Novi. A. Quid putas pertinere ad videndi ſenſum, id eſt, quid putas nos videndo ſentire? E. Quæcumque corporalia. A. Num etiam dura & mollia videndo ſentimus? E. Non. A. Quid ergo proprie ad oculos pertinet, quod per eos ſentimus? E. Color. A. Quid ad aures? E. Sonus. A. Quid ad olfactum? E. Odor. A. Quid ad guſtum? E. Sapor. A. Quid ad tactum? E. Molle vel durum, lene vel aſperum, & multa talia. A. Quid corporum formas, magnas, breves, quadras, rotundas, & ſi quid hujuſmodi eſt, nonne & tangendo & videndo ſentimus, & ideo nec viſui proprie, nec tactui tribui poſſunt, ſed utrique? E. Intelligo. A. Intelligis ergo & quædam ſingulos ſenſus habere propria, de quibus renuntient, & quædam quoſdam habere communia? E. Et hoc intelligo. A. Quid igitur ad quemque ſenſum pertineat, & quid inter ſe vel omnes vel quidam eorum communiter habeant, num poſſumus ullo eorum ſenſu dijudicare? E. Nullo modo, ſed quodam interiore iſta dijudicantur. A. Num fortaſſe ipſa eſt ratio, qua beſtiæ carent? nam, ut opinor, ratione iſta comprehendimus, & ita ſeſe habere cognoſcimus. E. Magis nos arbitror ratione comprehendere eſſe interiorem quemdam ſenſum, ad quem ab iſtis quinque notiſſimis cuncta referantur. Namque aliud eſt quo videt beſtia, aliud quo ea, quæ videndo ſentit, vel vitat vel appetit: ille enim ſenſus in oculis eſt, ille autem intus in ipſa anima; quo non ſolum ea quæ videntur, ſed etiam quæ audiuntur, quæque ceteris capiuntur corporis ſenſibus, vel appetunt animalia delectata & aſſumunt, vel offenſa devitant & reſpuunt. Hic autem nec viſus nec auditus nec olfactus nec guſtatus nec tactus dici poteſt, ſed neſcio quid aliud quod omnibus communiter præſidet. Quod cum ratione comprehendamus, ut dixi, hoc ipſum tamen rationem vocare non poſſum; quoniam & beſtiis ineſſe manifeſtum eſt.

9. A. Agnoſco iſtud quidquid eſt, & eum interiorem ſenſum appellare non dubito. Sed niſi & iſtum tranſeat, quod ad nos refertur a ſenſibus corporis, pervenire ad ſcientiam non poteſt. Quidquid enim ſcimus, id ratione comprehenſum tenemus. Scimus autem, ut de ceteris taceam, nec colores auditu, nec voces viſu poſſe ſentiri. Et cum hoc ſcimus, nec oculis, nec auribus ſcimus, neque illo ſenſu interiore, quo nec beſtiæ carent. Non enim credendum eſt eas noſſe, nec auribus ſentiri lucem, nec oculis vocem; quoniam iſta nonniſi rationali animadverſione & cogitatione diſcernimus. E. Non poſſum dicere hoc me habere perceptum. Quid ſi enim ſenſu illo interiore, quo eas non carere concedis, hoc quoque dijudicant, nec colores auditu nec viſu voces poſſe ſentiri? A. Num etjam putas eas poſſe diſcernere ab invicem colorem qui ſentitur, & ſenſum qui in oculo eſt, & interiorem illum ſenſum apud animam, & rationem qua iſta ſingillatim definiuntur & dinumerantur? E. Nullo modo. A. Quid, iſta ratio poſſet hæc quatuor diſcernere ab invicem & definitionibus terminare, niſi ad eam referretur & color per oculorum ſenſum, & ipſe rurſus per illum interiorem qui ei præſidet, & idem interior per ſe ipſum, ſi tamen jam nihil aliud interpoſitum eſt? E. Non video quomodo aliter poſſet. A. Quid, hoc videſne, ſenſu oculorum colorem ſentiri, eumdem autem ſenſum eodem ſenſu non ſentiri? Non enim quo ſenſu colorem vides, hoc eodem vides etiam ipſum videre. E. Non omnino. A. Enitere etiam iſta dijudicare: nam credo te non negare aliud colorem eſſe, & aliud colorem videre, & item aliud etjam cum color non ſubeſt habere ſenſum, quo videri poſſet ſi ſubeſſet? E. Diſcerno & iſta, & inter ſe differre concedo. A. Num horum trium quidquam vides oculis niſi colorem? E. Nihil aliud. A. Dic ergo, unde videas alia duo, non enim ea non viſa poſſes diſcernere. E. Neſcio quid aliud; eſſe ſcio, nihil amplius. A. Neſcis igitur utrum jam ipſa ſit ratio, an illa vita ſit quam ſenſum interiorem vocamus præcellentem ſenſibus corporis, an aliquid aliud? E. Neſcio. A. Illud tamen ſcis, ea definiri niſi ratione non poſſe; neque rationem id facere, niſi de iis quæ ſibi examinanda offeruntur. E. Certum eſt. A. Quidquid igitur eſt aliud quo ſentiri poteſt omne quod ſcimus, miniſterium rationis eſt, cui offert & renuntiat quidquid adtingit, ut ea quæ ſentiuntur diſcerni ſuis finibus poſſint, & non ſentiendo tantum, ſed etiam ſciendo comprehendi. E. Ita eſt. A. Quid ipſa ratio quæ miniſtros ſuos, & ea quæ ſuggerunt, diſcernit ab invicem, & item quid inter hæc & ſe ipſam diſtet, agnoſcit, ſeque illis præpotentio-

tiorem esse confirmat, num alia re se ipsam nisi se ipsa, id est, rationem comprehendit? an aliter scires te habere rationem, nisi id ratione perciperes? E. Verissimum est. A. Quoniam ergo cum colorem sentimus, non itidem sensu ipso nos sentire etiam sentimus; neque cum audimus sonum, nostrum etiam audimus auditum; neque cum olfacimus rosam, olet nobis aliquid & ipse olfactus; neque quidquam gustantibus sapit in ore ipse gustus, nec tangentes aliquid, ipsum etiam tangendi sensum possumus tangere: manifestum est quinque istos sensus nullo eorum sensu posse sentiri, quamvis eis corporalia quæque sentiantur. E. Manifestum est.

CAPUT IV. Sensus interior sentit ipsum sentire, an & se discernat.

10. A. ARBITROR etiam illud esse manifestum, sensum illum interiorem, non ea tantum sentire quæ acceperit à quinque sensibus corporis, sed etiam ipsos ab eo sentiri. Non enim aliter bestia moveret se, vel appetendo aliquid, vel fugiendo, nisi se sentire sentiret, non ad sciendum, nam hoc rationis est, sed tantum ad movendum, quod non utique aliquo illorum quinque sentit. Quod si adhuc obscurum est, eluceſcet si animadvertas quod exempli gratia sat est in uno aliquo sensu, velut in visu. Namque aperire oculum, & movere adspiciendo ad id quod videre appetit, nullo modo posset, nisi oculo clauso vel non ita moto se id non videre sentiret. Si autem sentit se non videre dum non videt, necesse est etiam sentiat se videre dum videt; quia cum eo appetitu non movet oculum videns, quo movet non videns, indicat se utrumque sentire. Sed utrum & se ipsam hæc vita sentiat, quæ se corporalia sentire sentit, non ita clarum est, nisi quod se quisque intus interrogans, invenit omnem rem viventem fugere mortem; quæ cum sit vitæ contraria, necesse est ut vita etiam se ipsam sentiat, quæ contrarium suum fugit. Quod si adhuc non liquet, omittatur, ut non nitamur ad id quod volumus, nisi certis manifestisque documentis. Manifesta enim sunt, sensu corporis sentiri corporalia; eumdem autem sensum hoc eodem sensu non posse sentiri; sensu autem interiore & corporalia per sensum corporis sentiri, & ipsum corporis sensum: ratione vero & illa omnia, & eamdem ipsam notam fieri, & scientia contineri: an tibi non videtur? E. Videtur sane. A. Age nunc, responde unde sit quæstio, ad cujus solutionem pervenire cupientes, jam diu istam molimur viam.

CAPUT V. Sensus interior præstat externis sensibus, quorum est moderator & judex.

11. E. QUANTUM memini, trium illarum quæstionum quas paulo ante ad contexendum ordinem hujus disputationis posuimus, nunc prima versatur, id est, quomodo manifestum fieri possit, quamvis tenacissime firmissimeque credendum sit, Deum esse. A. Recte hoc tenes: sed etiam illud diligenter tenere te volo, cum de te ipso quærerem, utrum te esse noveris, non solum hoc, sed etiam alia duo nobis apparuisse quod noveris. E. Id quoque teneo. A. Nunc ergo vide ad quam rem istarum trium intelligas pertinere omne quod corporis sensus adtingit, id est, in quo rerum genere tibi ponendum videatur, quidquid vel oculorum, vel alio quolibet corporis instrumento noster sensus adtingit: utrum in eo quod tantum est, an in eo quod etiam vivit, an in eo quod etiam intelligit. E. In eo quod tantum est. A. Quid ipsum sensum in quo genere trium horum esse censes? E. In eo quod vivit. A. Quid igitur horum duorum melius esse judicas, sensum ipsum, an quod sensus adtingit? E. Sensum scilicet. A. Quare? E. Quia melius est id quod etiam vivit, quam id quod tantum est.

12. A. Quid illum sensum interiorem, quem quidem infra rationem, & adhuc nobis communem cum bestiis superius indagavimus, dubitabisne huic sensui præponere quo corpus adtingimus, & quem jam ipsi corpori præponendum esse dixisti? E. Nullo modo dubitaverim. A. Etiam hoc cur non dubites, volo abs te audire. Non enim poteris dicere, hunc sensum interiorem jam in eo genere trium illorum esse ponendum, quod etiam intelligit, sed adhuc in eo quod & est & vivit, etiam si intellectu caret: iste enim sensus ineſt & bestiis, quibus intellectus non ineſt. Quæ cum ita sint, quæro cur præponas sensum interiorem huic sensui quo corporalia sentiuntur, cum sit uterque in eo genere quod vivit. Sensum autem istum qui corpora adtingit, ideo præposuisti corporibus, quia illa sunt in eo genere quod tantum est, iste vero in eo quod etiam vivit: in quo cum & ille interior reperiatur, cur eum meliorem putes dic mihi. Si enim dixeris, quia ille istum sentit, non te credo inventurum regulam qua figere possimus, omne sentiens melius esse quam id quod ab eo sentitur; ne fortassis ex hoc etiam cogamur dicere, omne intelligens melius esse quam id quod ab eo intelligitur. Hoc enim falsum est; quia homo intelligit sapientiam, & non est melior quam ipsa sapientia. Quamobrem vide qua causa tibi visum sit, sensum interiorem huic sensui quo sentimus corpora, esse præferendum. E. Quia moderatorem & judicem quemdam hujus illum esse cognosco. Nam & si quid huic in officio suo defuerit, ille tamquam debitum a ministro flagitat, sicut paulo ante disputatum est. Non enim se videre, aut non videre sensus oculi videt; & quia non videt, non potest quid sibi desit, aut quid satis sit judicare; sed ille interior, quo admonetur & anima bestiæ aperire oculum clausum, & quod deesse sentit implere. Nulli autem dubium est eum qui judicat, eo de quo judicat esse meliorem. A. Cernis ergo istum etiam corporis sensum de corporibus quodam modo judicare? Ad illum enim pertinet voluptas & dolor, cum vel leniter vel aspere corpore adtingitur. Nam sicut ille interior [a] quid desit vel satis sit oculorum sensui judicat: sic ipse sensus oculorum quid desit vel satis sit coloribus judicat. Item sicut ille interior de auditu nostro judicat, utrum minus an sufficienter intentus sit; sic judicat auditus ipse de vocibus, quid earum leniter influat, aut aspere perstrepat. Non necesse est ceteros sensus corporis persequi: jam enim, ut opinor, animadvertis quid velim dicere, ita scilicet sensum illum interiorem de istis corporis sensibus judicare, cum eorum & integritatem probat, & debitum flagitat, quemadmodum & ipsi corporis sensus de corporibus judicant, assumentes in eis lenem tactum, rejicientesque contrarium. E. Cerno sane, & verissima esse consentio.

CAPUT VI. Ratio ceteris in homine præstat; quæ quid præstantius, Deus est.

13. A. ADTENDE jam utrum ratio etiam de hoc interiore sensu judicet. Jam enim non quæro, utrum eam meliorem illo esse dubites, quia non dubito id te judicare: quamquam ne id quidem jam quærendum putem, utrum de isto sensu judicet ratio. Namque in iis ipsis quæ infra eam sunt, id est, in corporibus & in sensibus corporis & isto interiore sensu, quomodo sit aliud alio melius, & quam sit illis præstantior ipsa, quæ tandem nisi ipsa renuntiat? quod profecto nullo modo posset, nisi de his ipsa judicaret. E. Manifestum est. A. Cum ergo eam naturam quæ tantum est, nec vivit, nec intelligit, sicuti est corpus exanime, præcedat ea natura quæ non tantum est, sed etiam vivit nec intelligit, sicuti

a Regius codex aliique duo sic habent: *Nam sicut ille interior de visu nostro judicat utrum minus clare, an sufficienter videat, sic visus ipse quid desit.*

ſicuti eſt anima beſtiarum; & rurſus hanc præcedat ea, quæ ſimul & eſt & vivit & intelligit, ſicut in homine mens rationalis: num arbitraris in nobis, id eſt, in his quibus natura noſtra completur ut homines ſimus, aliquid inveniri poſſe præſtantius, quam hoc quod in his tribus tertio loco poſuimus? Nam & corpus non habere manifeſtum eſt, & vitam quamdam qua ipſum corpus animatur atque vegetatur, quæ duo etiam in beſtiis agnoſcimus, & tertium quiddam quaſi animæ noſtræ caput aut oculum, aut ſi quid congruentius de ratione atque intelligentia dici poteſt, quam non habet natura beſtiarum. Quare vide obſecro, utrum aliquid invenire poſſis, quod ſit in natura hominis ratione ſublimius. E. Nihil omnino melius video.

14. A. Quid ſi aliquid invenire potuerimus, quod non ſolum eſſe non dubites, ſed etiam ipſa noſtra ratione præſtantius, dubitabiſne illud quidquid eſt, Deum dicere? E. Non continuo ſi quid melius quam id quod in mea natura optimum eſt invenire potuero, Deum eſſe dixerim. Non enim mihi placet Deum appellare, quo mea ratio eſt inferior, ſed quo nullus eſt ſuperior. A. Ita plane: nam ipſe huic tuæ rationi dedit, tam de ſe pie vereque ſentire. Sed quæſo te, ſi non inveneris eſſe aliquid ſupra noſtram rationem, niſi quod æternum atque incommutabile eſt, dubitabiſne hunc Deum dicere? Nam & corpora mutabilia eſſe cognoſcis; & ipſam vitam qua corpus animatur, per affectus varios mutabilitate non carere manifeſtum eſt; & ipſa ratio cum modo ad verum pervenire nititur, modo non nititur, & aliquando pervenit, aliquando non pervenit, mutabilis eſſe profecto convincitur. Quæ ſi nullo adhibito corporis inſtrumento, neque per tactum, neque per guſtatum, neque per olfactum, neque per aures, neque per oculos, neque per ullum ſenſum ſe inferiorem, ſed per ſe ipſam cernit æternum aliquid & incommutabile, ſimul & ſe ipſam inferiorem, & illum oportet Deum ſuum eſſe fateatur. E. Hunc plane fatebor Deum, quo nihil ſuperius eſſe conſtiterit. A. Bene habet: nam mihi ſatis erit oſtendere eſſe aliquid hujuſmodi, quod aut fateberis Deum eſſe, aut ſi aliquid ſupra eſt, eum ipſum Deum eſſe concedes. Quare ſive ſupra ſit aliquid, ſive non ſit, manifeſtum erit Deum eſſe, cum ego quod promiſi eſſe ſupra rationem, eodem ipſo adjuvante monſtravero. E. Demonſtra ergo quod polliceris.

CAPUT VII. Quomodo idem ſentiatur a multis quidve totum, quid non totum & ſimul a ſingulis.

15. A. FACIAM: ſed prius quæro, utrum ſenſus corporis meus idem ſit qui tuus, an vero meus non ſit niſi meus, & tuus non ſit niſi tuus: quod ſi non ita eſſet, non poſſem per oculos meos videre aliquid, quod tu non videres. E. Concedo prorſus, quamvis ejuſdem generis, tamen ſingulos nos habere ſenſus, videndi, vel audiendi, vel quoslibet alios ceterorum. Non enim ſolum videre, ſed etiam audire poteſt aliquis hominum quod alius non audiat, & aliud aliquid quolibet alio ſenſu quiſquam ſentire quod alius non ſentiat. Unde manifeſtum eſt & tuum nonniſi tuum, & meum ſenſum non eſſe niſi meum. A. Hoc idem reſpondebis de illo etiam ſenſu interiore, an aliquid aliud? E. Nihil ſane aliud. Nam & ille utique ſenſum meum ſentit meus, & tuum ſentit tuus: nam ideo plerumque interrogor ab eo, qui aliquid videt, utrum hoc etiam ego videam, quia ego me videre aut non videre ſentio, non ille qui interrogat. A. Quid ipſam rationem, nonne unuſquiſque noſtrum habet ſuam? quando quidem fieri poteſt ut ego aliquid intelligam, cum tu id non intelligis; nec utrum intelligam tu ſcire poſſis, ego autem ſciam. E. Manifeſtum eſt etiam rationales mentes ſingulos quoſque noſtrum ſingulas habere.

16. A. Num etiam poteris dicere ſingulos ſoles nos habere quos videmus, aut lunas, aut luciferos, aut cetera hujuſmodi, quamvis ſuo quiſque ac proprio ſenſu iſta videat? E. Nullo modo iſthuc dixerim. A. Poſſumus ergo videre unum aliquid multi ſimul, cum ſint ſenſus noſtri nobis ſingulis ſinguli, quibus omnibus illud unum ſentimus quod ſimul videmus; ut quamvis alius ſenſus meus ſit, & alius tuus, poſſit tamen fieri, ut id quod videmus non ſit aliud meum, aliud tuum; ſed illud unum præſto ſit utrique noſtrum, & ſimul ab utroque videatur. E. Manifeſtiſſimum eſt. A. Poſſumus etiam unam aliquam vocem ſimul audire, ut quamvis alius ſit auditus meus, alius tuus, non ſit tamen alia mea, & alia tua vox quam ſimul audimus, vel alia pars ejus auditu meo capiatur, & alia tuo; ſed quidquid ſonuerit, & unum & totum audiendum ſimul adſit ambobus. E. Et hoc manifeſtum eſt.

17. Jam etiam de ceteris ſenſibus corporis licet animadvertas quod dicimus, neque omnino illos, quod ad hanc rem attinet, ita ſe habere ut illos duos oculorum & aurium, neque omnino non ita. Nam quia ex uno aere & ego & tu poſſumus implere ſpiramentum, & ejus aeris affectionem odore ſentire: & item quia ex uno melle vel quolibet alio cibo ſeu potu ambo guſtare poſſumus, & ejus affectionem ſapore ſentire, quamvis ille unus ſit, noſtri autem ſint ſenſus ſinguli, tibi tuus & mihi meus; ut unum odorem vel unum ſaporem cum ambo ſentiamus, nec tu tamen eum meo ſenſu ſentias, nec ego tuo, nec aliquo uno qui utriuſque noſtrum poſſit eſſe communiter, ſed prorſus mihi meus ſenſus ſit, & tuus tibi, etiam ſi unus aut odor aut ſapor ab utroque ſentiatur: hinc ergo iſti ſenſus inveniuntur habere aliquid tale, quale illi duo in viſu & auditu; ſed in eo diſpares ſunt, quantum ad id quod nunc agimus pertinet, quod etſi unum aerem naribus ambo trahimus, aut unum cibum guſtando capimus; non tamen eam partem aeris duco quam tu, nec eamdem partem cibi ſumo quam tu, ſed aliam ego, aliam tu: & ideo de toto aere cum ſpiro, duco partem quanta mihi ſatis eſt, & tu item de toto aliam quanta tibi ſatis eſt ducis: & cibus quamvis unus & totus ab utroque abſumatur, non tamen & a me totus, & a te totus abſumi poteſt, quomodo verbum & ego totum audio, & tu totum ſimul, & ſpeciem quamlibet quantam ego video, tantam & tu ſimul; ſed ſibi vel potionis alia pars in me, alia in te tranſeat neceſſe eſt: an parum iſta intelligis? E. Immo vero apertiſſima & certiſſima eſſe conſentio.

18. A. Num cenſes tangendi ſenſum comparandum eſſe oculorum & aurium ſenſibus in ea re de qua nunc agitur; quia non ſolum corpus unum ambo poſſumus ſentire tangendo, ſed etiam eamdem partem tu quoque poteris tangere quam ego tetigero, ut non ſolum idem corpus, ſed eamdem quoque corporis partem poſſimus ambo ſentire tangendo? Non enim ſicuti cibum aliquem appoſitum non poſſumus & ego totum & tu totum capere, cum ambo illo veſcimur, ſic etiam in tangendo accidit: ſed & unum & totum quod ego tetigero, etiam tu potes, ut id ambo tangamus, non ſingulis partibus, ſed totum ſinguli. E. Fateor hoc modo duobus illis ſuperioribus ſenſibus, hunc tangendi ſenſum eſſe ſimillimum: ſed in hoc video eſſe diſſimilem, quod ſimul, id eſt uno tempore, & videre aliquid unum

totum

totum ambo possumus & audire; tangere autem possumus quidem totum aliquid ambo uno tempore, sed partibus singulis: eamdem autem partem nonnisi temporibus singulis: nam nulli parti quam tactu capis, possum meum tactum admovere, nisi tu admoveris tuum.

19. A. Vigilantissime respondisti: sed oportet te etiam illud videre, cum horum omnium quæ sentimus, alia sint quæ ambo, alia quæ singuli sentiamus; ipsos vero sensus nostros suos quisque singuli sentiamus, ut neque ego sentiam sensum tuum, neque tu meum, quod de his rebus quæ sentiuntur a nobis per corporis sensus, id est, quod de corporalibus rebus non possumus sentire ambo, sed singuli, nisi quod ita fit nostrum, ut hoc in nos vertere & commutare possimus, sicuti est cibus & potus, cujus nullam partem quam ego percepero, & tu percipere poteris: quia etsi nutrices alimenta mansa infantibus reddunt, illud tamen quod inde gustatus rapuerit atque in mandentis viscera commutaverit, nullo modo revocari poterit ut in escam refundatur infantis. Gula enim cum aliquid jocunde sapit, etiam si exiguam, tamen irrevocabilem partem sibi vindicat, & hoc cogit fieri quod naturæ corporis convenit: quod nisi ita esset, nullus remaneret sapor in ore postea quam fuerint mansa illa reddita atque desputa. Quod etiam de aeris partibus recte dici potest, quas naribus ducimus: nam etiam si aliquid aeris quod ego reddidero, possis etiam tu ducere, non tamen poteris etiam illud, quod inde in alimentum meum cesserit; quia nec reddi potest. Nam etiam naribus alimentum nos capere medici docent: quod alimentum & spirando solus sentire possum, & reflando restituere non possum, ut abs te etiam ductum naribus sentiatur. Nam cetera sensibilia quæ quamvis sentiamus, non tamen ea sentiendo in nostrum corpus corrupta mutamus, possumus ea, sive uno tempore, sive singulis vicissim temporibus ambo sentire, sic ut vel totum vel pars ipsa quam sentio, abs te etiam sentiatur; qualia sunt, sive lux, sive sonus, sive corpora quæ adtingimus, non tamen lædimus. E. Intelligo. A. Manifestum est ergo ea, quæ non commutamus & tamen sentimus corporis sensibus, & non pertinere ad naturam sensuum nostrorum, & propterea magis nobis esse communia, quia in nostrum proprium & quasi privatum non vertuntur atque mutantur. E. Prorsus assentior. A. Proprium ergo & quasi privatum intelligendum est, quod [a] unicuique nostrum soli est, & quod in se solus sentit, quod ad suam naturam proprie pertinet: commune autem & quasi publicum, quod ab omnibus sentientibus nulla sui corruptione atque commutatione sentitur. E. Ita est.

CAPUT VIII. Numerorum ratio nullo corporis sensu percipitur a quovis intelligente percepta una est & incommutabilis.

20. A. AGE, nunc adtende, & dic mihi utrum inveniatur aliquid, quod omnes ratiocinantes sua quisque ratione atque mente communiter videant, cum illud quod videtur præsto sit omnibus, nec in usum eorum quibus præsto est commutetur, quasi cibus aut potio, sed incorruptum integrumque permaneat, sive illi videant, sive non videant: an forte nihil hujusmodi esse arbitraris? E. Immo multa esse video; e quibus unum commemorari satis est, quod ratio & veritas numeri omnibus ratiocinantibus præsto est, ut omnis eam computator sua quisque ratione & intelligentia conetur apprehendere: & alius id facilius, alius difficilius possit, alius omnino non possit: cum tamen ipsa æqualiter omnibus se præbeat valentibus eam capere; nec cum eam quisque percipit, in sui perceptoris quasi alimentum vertatur atque mutetur; nec cum in ea quisque fallitur, ipsa deficiat, sed ea vera & integra permanente, ille in errore sit tanto amplius, quanto minus eam videt.

21. A. Recte sane: sed video te tamquam non rudem harum rerum cito invenisse quod diceres: tamen si tibi aliquis diceret, numeros istos non ex aliqua sua natura, sed ex iis rebus quas sensu corporis adtingimus, impressos esse animo nostro quasi quasdam imagines quorumque visibilium, quid responderes? an tu quoque id putas? E. Nullo modo id putaverim: non enim si sensu corporis percepi numeros, idcirco etiam rationem partitionis numerorum vel copulationis sensu corporis percipere potui. Hac enim luce mentis refello eum, quisquis vel in addendo vel in retrahendo dum computat falsam summam renuntiaverit. Et quidquid sensu corporis tango, veluti est hoc cælum & hæc terra, & quæcumque in eis alia corpora sentio, quamdiu futura sint, nescio: septem autem & tria decem sunt; & non solum nunc, sed etiam semper; neque ullo modo aliquando septem & tria non fuerunt decem, aut aliquando septem & tria non erunt decem. Hanc ergo incorruptibilem numeri [b] veritatem, dixi mihi & cuilibet ratiocinanti esse communem.

22. A. Non resisto tibi verissima & certissima respondenti. Sed ipsos quoque numeros non per corporis sensus adtractos esse facile videbis, si cogitaveris quemlibet numerum tot vocari quotiens unum habuerit: verbi gratia, si bis habuerit unum, duo vocantur; si ter, tria; & si decies unum habent, tunc vocantur decem: & quilibet omnino numerus quotiens habet unum, hinc illi nomen est, & tot appellatur. Unum vero quisquis verissime cogitat, profecto invenit corporis sensibus non posse sentiri. Quidquid enim tali sensu adtingitur, jam non unum, sed multa esse convincitur: corpus est enim, & ideo habet innumerabiles partes. Sed ut minutas quasque minusque articulatas non persequar, quantulumcumque illud corpusculum sit, habet certe aliam partem dexteram, aliam sinistram; aliam superiorem, aliam inferiorem; aut aliam ulteriorem, aliam citeriorem; aut alias finales, aliam mediam: hæc enim necesse est quamlibet exiguo corporis modulo inesse fateamur: & propterea nullum corpus vere pureque unum esse concedimus: in quo tamen non possent tam multa numerari nisi illius unius cognitione discreta. Cum enim quæro unum in corpore, & me non invenire non dubito, novi utique quid ibi quæram, & quid ibi non inveniam, & non posse inveniri, vel potius omnino ibi non esse. Ubi ergo novi quod non est corpus unum, quid sit unum novi: unum enim si non nossem, multa in corpore numerare non possem. Ubicumque autem unum noverim, non utique per corporis sensum novi; quia per corporis sensum non novi nisi corpus, quod vere pureque unum non esse convincimus. Porro si unum non percepimus, corporis sensu, nullum numerum eo sensu percepimus, eorum dumtaxat numerorum quos intelligentia cernimus. Nullus enim est ex iis, qui non tot vocetur, quotiens habet unum, cujus perceptio corporis sensu non fit. Cujuslibet enim corpusculi pars dimidia quantis duabus totum constat, habet & ipsa dimidiam suam. Sic ergo sunt illæ duæ partes in corpore, ut nec ipsæ simpliciter duæ sint. Numerus autem ille qui vocatur duo, quoniam bis habet illud quod simpliciter unum est, pars ejus dimidia, id est, illud ipsum quod simpliciter unum est, non potest rur-

a Bad. Er. & MSS. sedecim, *quod unusquisque nostrum sibi est*.

b In antiquioribus editionibus & novem MSS. *numeri naturam*.

rurſus habere dimidiam partem vel tertiam, vel quotamlibet, quoniam ſimplex & vere unum eſt.

23. Deinde quoniam tenentes ordinem numerorum, poſt unum duo videmus, qui numerus ad unum collatus, duplus invenitur: duplus duorum non conſequenter adjungitur, ſed interpoſito ternario quaternarius ſequitur, qui duplus eſt duorum. Et hæc ratio per omnes ceteros numeros certiſſima & incommutabili lege pertenditur, ut poſt unum, id eſt, poſt primum omnium numerorum, ipſo excepto primus ſit qui duplum ejus habet; duo enim ſequuntur. Poſt ſecundum autem, id eſt, poſt duo, ipſo excepto ſecundus ſit qui duplum ejus habet: poſt duo enim primus eſt ternarius ſecundus quaternarius, duplus ſecundi. Poſt tertium, id eſt ternarium, ipſo excepto tertius ſit qui duplus eſt ejus: poſt tertium enim, id eſt, poſt ternarium primus eſt quaternarius, ſecundus quinarius, tertius ſenarius, qui duplus eſt tertii. Atque ita poſt quartum, ipſo excepto quartus habet duplum ejus: poſt quartum enim, id eſt quaternarium, primus eſt quinarius, ſecundus ſenarius, tertius ſeptenarius, quartus octonarius, qui duplex eſt quarti. Atque ita per omnes ceteros reperies hoc quod in prima copula numerorum, id eſt, uno & duobus inventum eſt, ut quotus quiſque numerus eſt ab ipſo principio, totus poſt illum ſit duplus ejus. Hoc ergo quod per omnes numeros eſſe immobile, firmum incorruptumque conſpicimus, unde conſpicimus? non enim ullus ullo ſenſu corporis omnes numeros adtingit; innumerabiles enim ſunt: unde ergo novimus per omnes hoc eſſe, aut qua phantaſia vel phantaſmate tam certa veritas numeri per innumerabilia tam fidenter, niſi in luce interiore conſpicitur, quam corporalis ſenſus ignorat?

24. His & talibus multis documentis coguntur fateri, quibus diſputantibus Deus donavit ingenium, & pertinacia caliginem non obducit, rationem veritatemque numerorum, & ad ſenſus corporis non pertinere, & invertibilem ſinceramque conſiſtere, & omnibus ratiocinantibus ad videndum eſſe communem. Quapropter cum multa alia poſſint occurrere, quæ communiter & tamquam publice præſto ſunt ratiocinantibus, & ab eis videantur mente atque ratione ſingulorum quorumque cernentium, eaque inviolata & incommutabilia maneant; non tamen invitus acceperim quod iſta ratio & veritas numeri tibi potiſſimum occurrerit, cum ad id quod interrogaveram, reſpondere voluiſſes: non enim fruſtra in ſanctis libris ſapientiæ conjunctus eſt numerus, ubi dictum eſt, *Circuivi ego & a cor meum, ut ſcirem & conſiderarem & quærerem ſapientiam & numerum.*

a Eccl. 7 26.

CAPUT IX. Quid ſapientia, ſine qua nemo beatus, an una ſit in omnibus ſapientibus.

25. VERUMTAMEN quæſo te, quid de ipſa ſapientia putas exiſtimandum? Singulas quaſque ſuas arbitraris ſingulos quoſque homines habere ſapientias, an vero unam præſto eſſe communiter omnibus, cujus quanto magis quiſque ſit particeps, tanto eſt ſapientior? E. Quam dicas ſapientiam nondum ſcio: video quippe varie videri hominibus, quid fiat dicaturve ſapienter: nam & qui militant, ſapienter ſibi facere videntur, & qui contemta militia colendo agro curam atque operam impendunt, hoc potius laudant, tribuuntque ſapientiæ; & qui aſtuti ſunt ad excogitandos modos conquirendæ pecuniæ, ſibi videntur eſſe ſapientes; & qui hæc omnia negligunt, vel abjiciunt, & quæque ſunt hujuſmodi temporalia, & totum ſtudium ſuum ad inveſtigationem conferunt veritatis, ut ſemetipſos Deum-

A que cognoſcant, magnum hoc eſſe ſapientiæ munus judicant; & qui huic otio quærendi & contemplandi veri nolunt ſe dedere, ſed potius laborioſiſſimis curis & officiis agunt, ut hominibus conſulant, & in rerum humanarum juſte moderandarum & gubernandarum actione verſantur, ſapientes ſe eſſe arbitrantur; & qui utrumque horum agunt, & partim vivunt in contemplatione veritatis, partim in laboribus officioſis, quos humanæ ſocietati deberi putant, ſibi palmam ſapientiæ tenere videntur. Omitto innumerabiles ſectas, quarum
B nulla eſt, quæ non ſectatores ſuos præponens ceteris, eos ſolos velit eſſe ſapientes. Quamobrem cum id nunc agatur inter nos, ut non quid credamus reſpondendum ſit, ſed quid dilucida intelligentia teneamus, nullo modo ad id tibi quod interrogaſti reſpondere potero, niſi quod credendo teneo, contemplando etiam & ratione cernendo noverim, quæ ſit ipſa ſapientia.

26. A. Num aliam putas eſſe ſapientiam niſi veritatem, in qua cernitur & tenetur ſummum bonum? Nam illi omnes quos commemoraſti diverſa ſectantes, bo-
C num appetunt, & malum fugiunt: ſed propterea diverſa ſectantur, quod aliud alii videtur bonum. Quiſquis ergo appetit quod appetendum non erat, tametſi id non appeteret niſi ei videretur bonum, errat tamen. Errare autem neque ille poteſt, qui nihil appetit, neque ille qui hoc appetit quod debet appetere. In quantum igitur omnes homines appetunt vitam beatam, non errant. In quantum autem quiſque non eam tenet vitæ viam quæ ducit ad beatitudinem, cum ſe fateatur & profiteatur nolle niſi ad beatitudinem pervenire, in
D tantum errat. Error eſt enim cum ſequimur aliquid, quod non ad id ducit, quo volumus pervenire. Et quanto magis in via vitæ quis errat, tanto minus ſapit. Tanto enim magis longe eſt a veritate, in qua cernitur & tenetur ſummum bonum. Summo autem bono aſſequuto & adepto, beatus quiſque fit; quod omnes ſine controverſia volumus. Ut ergo conſtat nos beatos eſſe velle, ita nos conſtat velle eſſe ſapientes; quia nemo ſine ſapientia beatus eſt. Nemo enim beatus eſt, niſi ſummo bono, quod in ea veritate, quam ſapientiam vocamus,
E cernitur & tenetur. Sicut ergo ante quam beati ſimus, mentibus tamen noſtris impreſſa eſt notio beatitatis; per hanc enim ſcimus, fidenterque & ſine ulla dubitatione dicimus beatos nos eſſe velle: ita etiam prius quam ſapientes ſimus, ſapientiæ notionem in mente habemus impreſſam, per quam unuſquiſque noſtrum ſi interrogetur velitne eſſe ſapiens, ſine ulla caligine dubitationis ſe velle reſpondet.

27. Quare ſi jam conſtat inter nos quæ ſit ſapientia, quam fortaſſe verbis explicare non poteras (nam ſi
F eam nullo modo animo cerneres, nullo modo ſcires & velle te eſſe ſapientem & velle debere, quod te negaturum eſſe non arbitror) volo jam dicas mihi, utrum etiam ſapientiam, ſicut numeri rationem atque veritatem, omnibus ratiocinantibus communem ſe præbere arbitreris; an quoniam tot ſunt mentes hominum quot homines ſunt, unde nec ego de tua mente aliquid cerno nec tu de mea, tot etiam putes eſſe ſapientias, quot potuerint eſſe ſapientes. E. Si ſummum bonum omnibus unum eſt, oportet etiam veritatem in qua cernitur & tenetur, id eſt, ſapientiam omnibus unam eſſe communem. A. Dubitas autem ſummum bonum, quidquid illud eſt, omnibus hominibus unum eſſe? E. Dubito

a In editis, & *inclinavi cor meum*. At abeſt, *inclinavi*, a MSS. nec non a græco Scripturæ textu, juxta quem poſtea legere ſolet Auguſtinus, *ſapientiam & numerum*: quo modo legit etiam Ambroſius in lib. de Bono mortis cap. 7.

bito ſane, quia diverſos diverſis rebus gaudere video tamquam ſummis bonis ſuis. A. Vellem quidem, ut de ſummo bono ita nemo dubitaret, ut nemo dubitat quidquid illud eſt, nonniſi eo adepto poſſe fieri hominem beatum. Sed quoniam magna quæſtio eſt, & longum ſermonem forte deſiderat, putemus omnino tot ſumma bona eſſe, quot ſunt ipſæ res diverſæ, quæ a diverſis tamquam ſumma bona appetuntur: num ideo ſequitur, ut ipſa ſapientia etiam non ſit una communis omnibus; quia ea bona, quæ in illa cernunt & eligunt homines, multa & diverſa ſunt? Si enim hoc putas, potes & de luce ſolis dubitare quod una ſit, quia multa & diverſa ſunt, quæ in ea cernimus. De quibus multis eligit quiſque pro voluntate quo fruatur per oculorum ſenſum: & alius altitudinem montis alicujus intuetur libenter, & eo gaudet adſpectu; alius campi planitiem, alius convexa vallium, alius nemorum viriditatem, alius mobilem æqualitatem maris, alius hæc omnia, vel quædam horum ſimul pulcra confert ad lætitiam videndi. Sicut ergo iſta multa & diverſa ſunt, quæ in luce ſolis homines vident & eligunt ad fruendum, lux tamen ipſa una eſt, in qua videt & tenet quo fruatur uniuſcujuſque intuentis adſpectus: ita etiam ſi multa ſunt bona eaque diverſa, e quibus eligat quiſque quod volet, idque videndo & tenendo ad fruendum ſummum ſibi bonum recte vereque conſtituat, fieri tamen poteſt, ut lux ipſa ſapientiæ, in qua hæc videri & teneri poſſunt, omnibus ſapientibus ſit una communis. E. Fateor fieri poſſe, nec impedire aliquid, ut non ſit omnibus communis una ſapientia, etiam ſi multa & diverſa ſint ſumma bona: ſed vellem ſcire an ita ſit. Quod enim concedimus fieri poſſe ut ita ſit, non continuo ita eſſe concedimus. A. Tenemus interim eſſe ſapientiam: ſed utrum ſit communis una omnibus, an ſinguli ſapientes ſuas habeant, ſicuti animas vel mentes ſuas, hoc nondum tenemus. E. Ita eſt.

CAPUT X. Una eſt ſapientiæ lux omnibus ſapientibus cõmunis.

28. A. QUID hoc quod tenemus vel eſſe ſapientiam, vel ſapientes, & beatos eſſe omnes homines velle, ubi videmus? Nam hoc te videre, & verum eſſe, nullo modo utique dubitaverim. Hoc ergo verum ſic vides ut cogitationem tuam, quam ſi mihi non enunties, ego prorſus ignoro; an ita ut intelligas, & a me videri poſſe hoc verum, tametſi mihi abs te non dicatur? E. Immo ita ut abs te quoque, etiam me invito, videri poſſe non dubitem. A. Quod ergo unum verum videmus ambo ſingulis mentibus, nonne utrique noſtrum commune eſt? E. Manifeſtiſſime. A. Item credo te non negare ſtudendum eſſe ſapientiæ, atque hoc verum eſſe concedere. E. Prorſus non dubito. A. Hoc item verum, & unum eſſe, & omnibus qui hoc ſciunt, ad videndum eſſe commune, quamvis unuſquiſque id nec mea, nec tua, nec cujuſquam alterius, ſed ſua mente conſpiciat, cum id quod conſpicitur, omnibus conſpicientibus communiter præſto ſit, numquid negare poterimus? E. Nullo modo. A. Item Juſte eſſe vivendum, deteriora melioribus eſſe ſubdenda, & paria paribus comparanda, & propria ſuis quibuſque tribuenda, nonne fateberis eſſe veriſſimum, & tam mihi quam tibi atque omnibus id videntibus præſto eſſe communiter? E. Aſſentior. A. Quid incorruptum melius eſſe corrupto, æternum temporali, inviolabile violabili, poteris negare? E. Quis poteſt? A. Hoc ergo verum poteſt quiſque ſuum proprium dicere, cum incommutabiliter contemplandum adſit omnibus, qui hoc contemplari valent? E. Nullus hoc vere dixerit, ſuum eſſe proprium, cum tam ſit unum atque omnibus commune, quam verum eſt. A. Item a corruptione avertendum animum, atque ad incorruptionem convertendum eſſe, id eſt, non corruptionem, ſed incorruptionem diligendam eſſe quis negat? Aut quis cum verum eſſe fateatur, non etiam incommutabile intelligat, atque omnibus mentibus id valentibus intueri, communiter præſto eſſe videat? E. Veriſſimum eſt. A. Quid eam vitam quæ nullis adverſitatibus de certa & honeſta ſententia demovetur, dubitabit aliquis eſſe meliorem, quam eam quæ facile incommodis temporalibus frangitur atque ſubvertitur? E. Quis dubitaverit?

29. A. Jam hujuſmodi plura non quæram: ſatis enim eſt quod iſtas tamquam regulas & quædam lumina virtutum, & vera & incommutabilia, & ſive ſingula ſive omnia communiter adeſſe ad contemplandum eis, qui hæc valent ſua quiſque ratione ac mente conſpicere, pariter mecum vides, certiſſimumque eſſe concedis. Sed ſane quæro, utrum hæc tibi videantur ad ſapientiam pertinere: nam credo videri tibi eum qui ſapientiam aſſecutus eſt, eſſe ſapientem. E. Videtur omnino. A. Quid, ille qui juſte vivit, poſſetne ita vivere, niſi videret quæ inferiora quibus potioribus ſubdat, & quæ paria ſibimet copulet, & quæ propria ſuis quibuſque diſtribuat? E. Non poſſet. A. Qui ergo hæc videt, num eum negabis ſapienter videre? E. Non nego. A. Quid, ille qui prudenter vivit, nonne eligit incorruptionem, & eam corruptioni præponendam eſſe decernit? E. Manifeſtiſſime. A. Cum ergo id eligit quo convertat animum, quod eligendum eſſe nemo ambigit, num negari poteſt ſapienter eligere? E. Nullo modo negaverim. A. Cum ergo ad id quod ſapienter eligit convertit animum, ſapienter utique convertit. E. Certiſſimum eſt. A. Et qui ab eo quod ſapienter eligit, & quo ſe ſapienter convertit, nullis terroribus pœniſque depellitur, ſapienter ſine dubio facit. E. Prorſus ſine dubio. A. Manifeſtiſſimum eſt igitur omnes has, quas regulas diximus & lumina virtutum, ad ſapientiam pertinere: quando quidem quanto magis quiſque ad agendam vitam eis utitur, & ſecundum hæc agit vitam, tanto magis vivit facitque ſapienter: omne autem quod ſapienter fit, non poteſt recte dici a ſapientia eſſe ſeparatum. E. Omnino ita eſt. A. Quam ergo veræ atque incommutabiles ſunt regulæ numerorum, quorum rationem atque veritatem incommutabiliter atque communiter omnibus eam cernentibus, præſto eſſe dixiſti, tam ſunt veræ atque incommutabiles regulæ ſapientiæ, de quibus paucis nunc ſingillatim interrogatus reſpondiſti eſſe veras atque manifeſtas, eaſque omnibus qui hæc intueri valent, communes ad contemplandum adeſſe concedis.

CAPUT XI. Sapientia & numerus an idem, an alterum ab altero vel in altero exſiſtat.

30. E. DUBITARE non poſſum. Sed pervellem ſcire, utrum uno aliquo genere contineantur hæc duo, ſapientia ſcilicet & numerus, quia conjuncta etiam in Scripturis ſanctis hæc poſita eſſe commemoraſti: an alterum exſiſtat ab altero, aut alterum in altero conſiſtat, veluti numerus a ſapientia, vel in ſapientia. Nam ſapientiam exſiſtere a numero, aut conſiſtere in numero, non auſim dicere: neſcio enim quo modo quia multos novi numerarios aut numeratores, vel ſi quo alio nomine vocandi ſunt, qui ſumme atque mirabiliter computant, ſapientes autem per paucos, aut forſitan neminem, longe venerabilior mihi occurrit ſapientia quam numerus. A. Rem dicis quam ego quoque mirari ſoleo. Nam cum incommutabilem veritatem numerorum mecum ipſe conſidero, & ejus quaſi cubile ac penetrale vel regionem quamdam, vel ſi quod aliud nomen aptum

tum inveniri poteſt, quo nominemus quaſi habitaculum quoddam ſedemque numerorum, longe removeor a corpore: & inveniens fortaſſe aliquid quod cogitare poſſim, non tamen aliquid inveniens quod verbis proferre ſufficiam, redeo tamquam laſſatus in hæc noſtra, ut loqui poſſim, & ea quæ ante oculos ſita ſunt dico, ſicut dici ſolent. Hoc mihi accidit etiam cum de ſapientia quantum valeo, vigilantiſſime atque intentiſſime cogito. Et propterea multum miror, cum hæc duo ſint in ſecretiſſima certiſſimaque veritate, accedente etiam teſtimonio Scripturarum, quo commemoravi conjuncte illa poſita, plurimum miror, ut dixi, quare numerus vilis ſit multitudini hominum, & cara ſapientia. Sed nimirum illud eſt, quod una quædam eademque res eſt: verumtamen quoniam nihilo minus in divinis libris de ſapientia dicitur, quod *adtingit a fine uſque ad finem fortiter, & diſponit omnia ſuaviter*, ea potentia qua fortiter a fine uſque ad finem adtingit, numerus fortaſſe dicitur: ea vero qua diſponit omnia ſuaviter, ſapientia proprie jam vocatur; cum ſit utrumque unius ejuſdemque ſapientiæ. Sap 8.m.1

31. Sed quia dedit numeros omnibus rebus etiam infimis, & in fine rerum locatis, & corpora enim omnia quamvis in rebus extrema ſint, habent numeros ſuos: ſapere autem non dedit corporibus, neque animis omnibus, ſed tantum rationalibus, tamquam in eis ſibi ſedem locaverit, de qua diſponat omnia illa etiam infima, quibus numeros dedit: itaque quoniam de corporibus facile judicamus, tamquam de rebus quæ infra nos ordinatæ ſunt, quibus impreſſos numeros infra nos eſſe cernimus; & eos propterea vilius habemus. Sed cum cœperimus tamquam ſurſum verſus recurrere, invenimus eos etiam noſtras mentes tranſcendere, atque incommutabiles in ipſa manere veritate. Et quia ſapere pauci poſſunt, numerare autem etiam ſtultis conceſſum eſt, mirantur homines ſapientiam, numeroſque contemnunt. Docti autem & ſtudioſi, quanto remotiores ſunt a labe terrena, tanto magis & numerum & ſapientiam in ipſa veritate contuentur, & utrumque carum habent: & in ejus veritatis comparatione non eis aurum & argentum, & cetera de quibus homines dimicant, ſed ipſi etiam vileſcunt ſibi.

32. Nec mireris numeros ideo viluiſſe hominibus, & caram eſſe ſapientiam, quia facilius poſſunt numerare quam ſapere, cum videas cariusillos habere aurum quam lumen lucernæ, cui comparatum aurum ridetur. Sed honoratur amplius res longe inferior, quia lucernam ſibi & mendicus accendit, aurum vero pauci habent: quamquam ſapientia abſit ut in comparatione numeri inveniatur inferior, cum eadem ſit: ſed oculum quo cerni poſſit, inquirit. Sed quemadmodum in uno igne conſubſtantialis, ut ita dicam, ſentitur fulgor & calor, nec ſeparari ab invicem poſſunt; tamen ad ea calor pervenit, quæ prope admoventur, fulgor vero etiam longius latiuſque diffunditur: ſic intelligentiæ potentia, quæ ineſt ſapientiæ, propinquiora ferveſcunt ſicuti ſunt animæ rationales; ea vero quæ remotiora ſunt, ſicuti corpora, non adtingit calore ſapiendi, ſed perfundit lumine numerorum: quod tibi fortaſſis obſcurum eſt. Non enim ulla viſibilis ſimilitudo inviſibili rei poteſt ad omnem convenientiam coaptari. Tantum illud adtende, quod & quæſtioni quam ſuſcepimus ſatis eſt, & humilioribus etiam mentibus, quales nos ſumus, ſeſe manifeſtat, quia etſi clarum nobis eſſe non poteſt, utrum in ſapientia, vel ex ſapientia numerus, an ipſa ſapientia ex numero, an in numero ſit, an utrumque nomen unius rei poſſit oſtendi; illud certe manifeſtum eſt utrumque verum eſſe, & incommutabiliter verum.

33. QUAPROPTER nullo modo negaveris eſſe incommutabilem veritatem, hæc omnia quæ incommutabiliter vera ſunt continentem, quam non poſſis dicere tuam vel meam, vel cujuſquam hominis, ſed omnibus incommutabilia vera cernentibus, tamquam miris modis ſecretum & publicum lumen, præſto eſſe ac ſe præbere communiter: omne autem quod communiter omnibus ratiocinantibus atque intelligentibus præſto eſt, ad ullius eorum proprie naturam pertinere quis dixerit? Meminiſti enim, ut opinor, quid de ſenſibus corporis paulo ante tractatum ſit; ea ſcilicet quæ oculorum vel aurium ſenſu communiter tangimus, ſicuti ſunt colores & ſoni, quos ego & tu ſimul videmus, vel ſimul audimus, non pertinere ad oculorum noſtrorum auriumve naturam, ſed ad ſentiendum nobis eſſe communia. Sic ergo etiam illa quæ ego & tu communiter propria quiſque mente conſpicimus, nequaquam dixeris ad mentis alicujus noſtrum pertinere naturam. Duorum enim oculi quod ſimul vident, nec hujus nec illius oculos eſſe poteris dicere, ſed aliquid tertium in quod utriuſque conferatur adſpectus. E. Apertiſſimum atque veriſſimum eſt.

CAPUT XII. Una & incommutabilis in omnibus intelligentibus veritas, eaque noſtra mente ſuperior.

34. A. Hanc ergo veritatem, de qua jam diu loquimur, & in qua una tam multa conſpicimus, excellentiorem putas eſſe quam mens noſtra eſt, an æqualem mentibus noſtris, an etiam inferiorem? Sed ſi eſſet inferior, non ſecundum illam, ſed de illa judicaremus, ſicut judicamus de corporibus, quia infra ſunt, & dicimus ea plerumque non tantum ita eſſe vel non ita, ſed ita vel non ita eſſe debere: ſic & de animis noſtris non ſolum ita eſſe animum novimus, ſed plerumque etiam ita eſſe debere. Et de corporibus quidem ſic judicamus, cum dicimus, Minus candidum eſt quam debuit, aut minus quadrum, & multa ſimiliter. De animis vero, Minus aptus eſt quam debet, aut minus lenis, aut minus vehemens, ſicut noſtrorum morum ſe ratio tulerit. Et judicamus hæc ſecundum illas interiores regulas veritatis, quas communiter cernimus: de ipſis vero nullo modo quis judicat: cum enim quis dixerit æterna temporalibus eſſe potiora, aut ſeptem & tria decem eſſe, nemo dicit ita eſſe debuiſſe, ſed tantum ita eſſe cognoſcens, non examinator corrigit, ſed tantum lætatur inventor. Si autem eſſet æqualis mentibus noſtris hæc veritas, mutabilis etiam ipſa eſſet. Mentes enim noſtræ aliquando eam plus vident, aliquando minus, & ex hoc fatentur ſe eſſe mutabiles: cum illa in ſe manens nec proficiat cum plus a nobis videtur, nec deficiat cum minus; ſed integra & incorrupta, & converſos lætificet lumine, & averſos puniat cæcitate. Quid quod etiam de ipſis mentibus noſtris ſecundum illam judicamus, cum de illa nullo modo judicare poſſimus? Dicimus enim, Minus intelligit quam debet, aut tantum quantum debet intelligit. Tantum autem mens debet intelligere, quantum propius admoveri atque inhærere potuerit incommutabili veritati. Quare ſi nec inferior, nec æqualis eſt, reſtat ut ſit ſuperior atque excellentior.

CAPUT XIII. Exhortatio ad amplexum veritatis, quæ una beatos facit.

35. PROMISERAM autem, ſi meminiſti, me tibi demonſtraturum eſſe aliquid, quod ſit mente noſtra atque ratione ſublimius. Ecce tibi eſt ipſa veritas: amplectere illam ſi potes, & fruere illa, & delectare in Domino, & dabit tibi petitiones cordis tui. Quid enim petis

petis amplius quam ut beatus ſis? Et quid beatius eo qui fruitur inconcuſſa & incommutabili & excellentiſſima veritate? An vero clamant homines beatos ſe eſſe, cum pulcra corpora magno deſiderio concupita, ſive conjugum, ſive etiam meretricum amplexantur, & nos in amplexu veritatis beatos eſſe dubitamus? Clamant homines ſe beatos eſſe, cum æſtu aridis faucibus ad fontem abundantem ſalubremque perveniunt, aut eſurientes prandium cœnamve ornatam copioſamque reperiunt: & nos negabimus beatos eſſe, cum irrigamur paſcimurque veritate? Solemus audire voces clamantium ſe beatos, ſi jaceant in roſa & aliis floribus, vel etiam unguentis odoratiſſimis perfruantur: quid fragrantius, quid jocundius inſpiratione veritatis? & dubitamus nos cum ab illa inſpiramur, dicere beatos? Multi beatam vitam in cantu vocum & nervorum & tibiarum ſibi conſtituunt, & cum ea ſibi deſunt, ſe miſeros judicant, cum autem adſunt, efferuntur lætitia: & nos cum mentibus noſtris ſine ullo ſtrepitu, ut ita dicam, canorum & facundum quoddam ſilentium veritatis illabitur, aliam beatam vitam quærimus, & tam certa & præſente non fruimur? Luce auri & argenti; luce gemmarum & aliorum colorum, ſive ipſius lucis quæ ad hos oculos pertinet, ſive in ignibus terrenis, ſive in ſtellis vel luna vel ſole claritate & jocunditate delectati homines, cum ab iſta lætitia nullis moleſtiis, nulla indigentia revocantur, beati ſibi videntur, & propter hæc ſemper volunt vivere: & nos in luce veritatis beatam vitam collocare metuimus?

36. Immo vero quoniam in veritate cognoſcitur & tenetur ſummum bonum, eaque veritas ſapientia eſt, cernamus in ea, teneamuſque ſummum bonum, eoque perfruamur. Beatus eſt quippe qui fruitur ſummo bono. Hæc enim veritas oſtendit omnia bona, quæ vera ſunt, quæ ſibi pro ſuo captu intelligentes homines, vel ſingula, vel plura eligunt, quibus fruantur. Sed quemadmodum illi qui in luce ſolis eligunt quod libenter adſpiciant, & eo adſpectu lætificantur, in quibus ſi qui forte fuerint vegetioribus ſaniſque & fortiſſimis oculis præditi, nihil libentius, quam ipſum ſolem contuentur, qui etiam cetera quibus infirmiores oculi delectantur, illuſtrat: ſic fortis acies mentis & vegeta, cum multa vera & incommutabilia certa ratione conſpexerit, dirigit ſe in ipſam veritatem, qua cuncta monſtrantur, eique inhærens tamquam obliviſcitur cetera, & in illa ſimul omnibus fruitur. Quidquid enim jocundum eſt in ceteris veris, ipſa utique veritate jocundum eſt.

37. HÆC eſt libertas noſtra, cum iſti ſubdimur veritati: & ipſe eſt Deus noſter, qui nos liberat a morte, id eſt, a conditione peccati. Ipſa enim Veritas etiam homo cum hominibus loquens, ait credentibus ſibi, *Si manſeritis in verbo meo, vere diſcipuli mei eſtis, & cognoſcetis veritatem, & veritas liberabit vos.* Nulla enim re fruitur anima cum libertate, niſi qua fruitur cum ſecuritate.* Nemo autem ſecurus eſt in iis bonis quæ poteſt invitus amittere. Veritatem autem atque ſapientiam nemo amittit invitus: non enim locis ſeparari ab ea quiſquam poteſt; ſed ea quæ dicitur a veritate atque ſapientia ſeparatio, perverſa voluntas eſt, qua inferiora diliguntur. Nemo autem vult aliquid nolens. Habemus igitur qua fruamur omnes æqualiter atque communiter: nullæ ſunt anguſtiæ, nullus in ea defectus. Omnes amatores ſuos nullo modo ſibi invidos recipit, & omnibus communis eſt, & ſingulis caſta eſt. Nemo alicui dicit, Recede, ut etiam ego accedam? remove manus, ut etiam ego amplectar. Omnes inhærent, id ipſum omnes tangunt. Cibus ejus nulla ex parte diſcerpitur: nihil de ipſa bibis quod ego non poſſim. Non enim ab ejus communione in privatum tuum mutas aliquid: ſed quod tu de illa capis, & mihi manet integrum. Quod te inſpirat non exſpecto ut reddatur abs te, & ſic ego inſpirer ex eo: non enim aliquid ejus aliquando fit cujuſquam unius aut quorumdam proprium, ſed ſimul omnibus tota eſt communis.

38. Minus ergo ea quæ tangimus, vel quæ guſtamus, vel quæ olfacimus, huic ſunt veritati ſimilia; ſed magis ea quæ audimus & cernimus: quia & omne verbum a quibus auditur, totum auditur ab omnibus, & ſimul a ſingulis totum; & ſpecies omnis quæ oculis adjacet, quanta videtur ab uno, tanta & ab alio ſimul. Sed multum longo intervallo ſunt iſta ſimilia: nec tota enim ſimul ſonat quælibet vox, quia per tempora tenditur & producitur, & aliud ejus prius ſonat, aliud poſterius; & ſpecies omnis viſibilis tamquam intumeſcit per locos, nec ubique tota eſt. Et certe omnia hæc auferuntur invito, & quo minus eis frui poſſimus, quibuſdam impedimur anguſtiis. Nam & ſi poſſet eſſe cujuſquam ſuavis cantus ſempiternus, & ſtudioſi ejus certatim ad eum audiendum venirent, coartarent ſeſe, atque pugnarent de locis, quanto plures eſſent, ut cantanti eſſet quiſque propinquior, & in audiendo nihil tenerent manere ſecum, ſed omnibus vocibus fugientibus tangerentur. Solem autem iſtum ſi vellem intueri, atque id pertinaciter poſſem, & in occaſu me deſereret, & ſubvelaretur nubilo, & multis aliis obſtaculis voluptatem videndi eum invitus amitterem. Poſtremo etiam ſi adeſſet ſemper ſuavitas, & lucis videnti, & vocis audienti, quid magnum ad me perveniret, cum mihi eſſet commune cum belluis? At illa veritatis & ſapientiæ pulcritudo, tantum adſit perſeverans voluntas fruendi, nec multitudine audientium conſtipata ſecludit venientes, nec peragitur tempore, nec migrat locis, nec nocte intercipitur, nec umbra intercluditur, nec ſenſibus corporis ſubjacet. De toto mundo ad ſe converſis qui diligunt eam, omnibus proxima eſt, omnibus ſempiterna; nullo loco eſt, nuſquam deeſt; foris admonet, intus docet; cernentes ſe commutat omnes in melius, a nullo in deterius commutatur; nullus de illa judicat, nullus ſine illa judicat bene. Ac per hoc eam manifeſtum eſt mentibus noſtris, quæ ab ipſa una fiunt ſingulæ ſapientes, & non de ipſa, ſed per ipſam de ceteris judices, ſine dubitatione eſſe potiorem.

39. Tu autem conceſſeras, ſi quid ſupra mentes noſtras eſſe monſtrarem, Deum te eſſe confeſſurum, ſi adhuc nihil eſſet ſuperius. Quam tuam conceſſionem accipiens dixeram ſatis eſſe, ut hoc demonſtrarem. Si enim aliquid eſt excellentius, ille potius Deus eſt: ſi autem non eſt, jam ipſa veritas Deus eſt. Sive ergo illud ſit, ſive non ſit, Deum tamen eſſe, negare non poteris: quæ nobis erat ad differendum & tractandum quæſtio conſtituta. Nam ſi te hoc movet quod apud ſacroſanctam diſciplinam Chriſti in fidem recepimus, eſſe Patrem ſapientiæ: memento nos etiam hoc in fidem accepiſſe, quod æterno Patri ſit æqualis quæ ab ipſo genita eſt Sapientia. Unde nunc nihil quærendum eſt, ſed inconcuſſa fide retinendum. Eſt enim Deus, & vere ſummeque eſt. Quod jam non ſolum indubitatum quantum arbitror fide retinemus, ſed etiam certa, quamvis adhuc tenuiſſima forma cognitionis adtingimus: quod quæſtioni ſuſceptæ ſufficit ut cetera quæ ad rem pertinent, explicare poſſimus: niſi quid habes adverſus iſta quod opponas. E. Ego vero incredibili omnino, & quam tibi verbis explicare non poſſum,

Joan. 8. 31.

* CAPUT XIV. Veritas poſſidetur cum ſecuritate.

CAPUT XV. Deum eſſe ex ratione fuſe explicata jam certo cognoſcitur.

sum, lætitia perfusus accipio ista, & clamo esse certissima. Clamo autem voce interiore, qua exaudiri cupio ab ipsa veritate, & illi inhærere; quod non solum bonum, sed etiam summum bonum, & beatificum esse concedo.

40. A. Recte sane; etiam ego plurimum gaudeo. Sed quæso te, numquid jam sapientes & beati sumus, an adhuc tendimus eo, ut id nobis esse proveniat? E. Eo nos potius tendere existimo. A. Unde ergo ista comprehendis, quibus veris certisque gaudere te clamas, & hoc ad sapientiam pertinere concedis? an quisquam insipiens potest nosse sapientiam? E. Quamdiu insipiens est, non potest. A. Tu ergo jam sapiens es, aut nondum nosti sapientiam. E. Non sum quidem adhuc sapiens, sed nec insipientem me dixerim, in quantum novi sapientiam: quoniam & certa sunt ista quæ novi, & ad sapientiam pertinere, negare non possum. A. Dic quæso te, nonne fateberis eum, qui non est justus, injustum esse; & qui non est prudens, imprudentem esse; & qui non est temperans, intemperantem? an dubitari de his aliquid potest? E. Fateor hominem, quando justus non est, injustum esse: hoc etiam de prudente & temperante responderim. A. Cur ergo & quando sapiens non est, non sit insipiens? E. Hoc quoque fateor, quando quisque sapiens non est, eum esse insipientem. A. Nunc ergo tu quid horum es? E. Quodlibet horum me appelles, nondum audeo me dicere sapientem: & ex iis quæ concessi, video esse consequens, ut me insipientem non dubitem dicere. A. Novit ergo insipiens sapientiam. Non enim sicut jam dictum est, certus esset velle se esse sapientem, idque oportere, nisi notio sapientiæ menti ejus inhæreret, sicut earum rerum de quibus singillatim interrogatus respondisti, quæ ad ipsam sapientiam pertinent, quarum cognitione lætatus es. E. Ita est ut dicis.

CAPUT XVI. Sapientia illustrioris suis inquisitoribus se se in via ostendit, numeris videli, cet cujusque rei impressis.

41. A. QUID igitur aliud agimus cum studemus esse sapientes, nisi ut quanta possumus alacritate, ad id quod mente contingimus, totam animam nostram quodam modo colligamus, & ponamus ibi, atque stabiliter infigamus, ut non jam privato suo gaudeat quod implicavit rebus transeuntibus, sed exuta omnibus temporum & locorum affectionibus apprehendat id quod unum atque idem semper est? Sicut enim tota vita corporis est anima, sic beata vita animæ Deus est. Quod dum agimus, donec peragamus, in via sumus. Et quod istis veris & certis bonis, quamvis adhuc in hoc tenebroso itinere coruscantibus, gaudere concessum est, vide utrum hoc sit quod scriptum est de sapientia, quid agat cum amatoribus suis cum ad eam veniunt, & eam quærunt: dictum est enim: *In viis ostendet se illis hilariter, & omni providentia occurret illis*. Quoquo enim te verteris, vestigiis quibusdam, quæ operibus suis impressit, loquitur tibi, & te in exteriora relabentem, ipsis exteriorum formis intro revocat; ut quidquid te delectat in corpore, & per corporeos illicit sensus, videas esse numerosum, & quæras unde sit, & in te ipsum redeas, atque intelligas te id quod adtingis sensibus corporis, probare aut improbare non posse, nisi apud te habeas quasdam pulcritudinis leges, ad quas referas quæque pulcra sentis exterius.

Ps. 6. 17

42. Intuere cælum & terram & mare, & quæcumque in eis vel de super fulgent, vel deorsum repunt, vel volant, vel natant, formas habent, quia numeros habent: adime illis hæc, nihil erunt. A quo ergo sunt, nisi a quo numerus? quando quidem in tantum illis est esse, in quantum numerosa esse. Et omnium quidem formarum corporearum artifices homines in arte habent numeros, quibus coaptant opera sua: & tamdiu manus atque instrumenta in fabricando movent, donec illud quod formatur foris, ad eam quæ intus est lucem numerorum relatum, quantum potest impetret absolutionem, placetque per interpretem sensum interno judici supernos numeros intuenti. Quære deinde artificis ipsius membra quis moveat, numerus erit: nam moventur etiam illa numerose. Et si detrahas de manibus opus, & de animo intentionem fabricandi, motusque ille membrorum ad delectationem referatur, saltatio vocabitur. Quære ergo quid in saltatione delectet; respondebit tibi numerus, Ecce sum. Inspice jam pulcritudinem formati corporis; numeri tenentur in loco. Inspice pulcritudinem mobilitatis in corpore; numeri versantur in tempore. Intra ad artem unde isti procedunt, quære in ea tempus & locum; numquam erit, nusquam erit; vivit in ea tamen numerus: nec ejus regio spatiorum est, nec ætas dierum; & discendæ arti tamen cum se accommodant, qui se artifices fieri volunt, corpus suum per loca & tempora movent, animum vero per tempora: accessu quippe temporis peritiores fiunt. Transcende ergo & animum artificis, ut numerum sempiternum videas; jam tibi sapientia de ipsa interiore sede fulgebit, & de ipso secretario veritatis: quæ si adhuc languidiorem adspectum tuum reverberat, refer oculum mentis in illam viam, ubi se ostendebat hilariter. Memento sane distulisse te visionem, quam fortior saniorque repetas.

43. Væ qui derelinquunt te ducem, & oberrant in vestigiis tuis, qui nutus tuos pro te amant, & obliviscuntur quid innuas, o suavissima lux purgatæ mentis sapientia; non enim cessas innuere nobis, quæ & quanta sis: & nutus tui sunt omne creaturarum decus. Et artifex enim quodam modo innuit spectatoris operis sui de ipsa operis pulcritudine, ne ibi totus hæreat, sed speciem corporis fabricati sic percurrat oculis, ut in eum qui fabricaverit recurrat affectu. Similes autem sunt, qui ea quæ facis pro te amant, hominibus qui cum audiunt aliquem facundum sapientem, dum nimis suavitatem vocis ejus & structuras syllabarum apte locatarum avide audiunt, amittunt sententiarum principatum, cujus illa verba tamquam signa sonuerunt. Væ qui se avertunt a lumine tuo, & obscuritati suæ dulciter inhærent. Tamquam enim dorsum ad te ponentes, in carnali opere velut in umbra sua defiguntur, & tamen etiam ibi quod eos delectat, adhuc [a] habent de circum fulgentia lucis tuæ. Sed umbra dum amatur languidiorem facit oculum animi & invalidiorem ad perferendum conspectum tuum. Propterea magis magisque homo tenebratur, dum sectatur libentius, quidquid infirmiorem tolerabilius excipit. Ex quo incipit non posse videre quod summe est, & malum putare quidquid fallit improvidum, aut illicit [b] indigum, aut captum excruciat, cum ea pro merito patiatur aversionis suæ, & quidquid justum est, malum esse non possit.

44. Si ergo quidquid mutabile adspexeris, vel sensu corporis, vel animi consideratione capere non potes, nisi aliqua numerorum forma teneatur, qua detracta in nihil recidat; noli dubitare, ut ista mutabilia non intercipiantur, sed dimensis motibus, & distincta varietate formarum, quasi quosdam versus temporum peragant, esse aliquam formam æternam & incommutabilem; quæ neque contineatur & quasi diffundatur locis, neque protendatur atque varietur temporibus, per quam cuncta ista formari valeant, & pro suo genere imple-

a MSS. plures, *adhuc habet de circumfulgentia* &c.

b MSS. non pauci cum antiquioribus editionibus, *aut illicit indignum*.

implere atque agere locorum ac temporum numeros.

CAPUT XVII. Bonum, & perfectio quecumque ex Deo est.

45. OMNIS enim res mutabilis, etiam formabilis sit necesse est. Sicut autem mutabile dicimus quod mutari potest, ita formabile quod formari potest appellaverim. Nulla autem res formare se ipsam potest: quia nulla res potest dare sibi quod non habet: & utique ut habeat formam, formatur aliquid. Quapropter quælibet res si quam habet formam, non ei opus est accipere quod habet: si qua vero non habet formam, non potest a se accipere quod non habet. Nulla ergo res, ut diximus, formare se potest. Quid autem amplius de mutabilitate corporis & animi dicamus? superius enim satis dictum est. Conficitur itaque, ut & corpus & animus forma quadam incommutabili & semper manente formentur. Cui formæ dictum est, *Mutabis ea & mutabuntur, tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient*. An nos sine defectu, pro æternitate posuit prophetica loquutio. De hac item forma dictum est, quod *in se ipsa manens innovet omnia*. Hinc etiam comprehenditur omnia providentia gubernari. Si enim omnia quæ sunt, forma penitus subtracta nulla erunt, forma ipsa incommutabilis, per quam mutabilia cuncta subsistunt, ut formarum suarum numeris impleantur & agantur, ipsa est eorum providentia: non enim ista essent, si illa non esset. Intuens ergo & considerans universam creaturam, quicumque iter agit ad sapientiam, sentit sapientiam in via se sibi ostendere hilariter, & in omni providentia occurrere sibi: & tanto alacrius ardescit viam istam peragere, quanto & ipsa via per illam pulcra est, ad quam exæstuat pervenire.

*Psal.*101 27.

*Sap.*7.27

46. Tu autem si præter id quod est & non vivit, & id quod est & vivit neque intelligit, & id quod est & vivit & intelligit, inveneris aliquod aliud creaturarum genus, tunc aude dicere aliquod bonum esse, quod non sit ex Deo. Tria enim hæc duobus etiam nominibus enuntiari possunt, si appellentur corpus & vita: quia & illa quæ tantum vivit, neque intelligit, qualis est pecorum, & hæc quæ intelligit, sicuti est hominum, rectissime vita dicitur. Hæc autem duo, id est, corpus & vita, quæ quidem creaturæ deputantur (nam & Creatoris ipsius vita dicitur, & ea summa vita est) istæ igitur duæ creaturæ corpus & vita, quoniam formabilia sunt, sicuti superius dicta docuerunt, amissaque omnino forma in nihilum recidunt, satis ostendunt se ex illa forma subsistere, quæ semper ejusmodi est. Quamobrem quantacumque bona, quamvis magna, quamvis minima, nisi ex Deo esse non possunt. Quid enim majus in creaturis quam vita intelligens, aut quid minus potest esse quam corpus? Quæ quantumlibet deficiant, & eo tendant ut non sint, tamen aliquid formæ illis remanet, ut quoquo modo sint. Quidquid autem formæ cuipiam rei deficienti remanet, ex illa forma est quæ nescit deficere, motusque ipsos rerum deficientium vel proficientium excedere numerorum suorum leges non sinit. Quidquid igitur laudabile advertitur in rerum natura, sive exigua sive ampla laude dignum judicetur, ad excellentissimam & ineffabilem laudem referendum est Conditoris: nisi quid habes ad hæc.

CAPUT XVIII. Libera voluntas tametsi ad malum usum convertit possit,

47. E. SATIS mihi persuasum esse fateor, & quemadmodum manifestum fiat, quantum in hac vita atque inter tales quales non sumus potest, Deum esse, & ex Deo esse omnia bona: quando quidem omnia quæ sunt, sive quæ intelligunt & vivunt & sunt, sive quæ tantum vivunt & sunt, sive quæ tantum sunt, ex Deo sunt. Nunc jam tertiam quæstionem videamus, utrum expediri possit, inter bona esse numerandam liberam voluntatem. Quo demonstrato sine dubitatione concedam, Deum dedisse nobis eam, darique oportuisse. A. Bene meministi proposita, & secundam quæstionem jam explicatam vigilanter animadvertisti: sed videre debuisti etiam istam tertiam jam solutam. Propterea quippe tibi videri dixeras, dari non debuisse liberum voluntatis arbitrium, quod eo quisque peccat. Cui sententiæ tuæ cum ego intulissem, recte fieri non posse, nisi eodem libero voluntatis arbitrio, atque ad id potius hoc Deum dedisse asseverarem: respondisti liberam voluntatem ita nobis dari debuisse, ut justitia data est, qua nemo nisi recte potest uti. Quæ responsio tua in tantos circuitus disputationis nos ire compulit, quibus tibi probaremus, & majora & minora bona non esse nisi ex Deo. Quod non tam dilucide ostendi posset, nisi prius adversus opiniones impiæ stultitiæ, qua dicit insipiens in corde suo, Non est Deus, qualiscumque de re tanta pro modulo nostro inita ratio, eodem ipso Deo in tam periculoso itinere nobis opitulante, in aliquid manifestum intenderetur. Quæ duo tamen, id est, Deum esse & omnia bona ex ipso esse, quamquam inconcussa fide etiam antea tenerentur, sic tamen tractata sunt, ut hoc quoque tertium, inter bona esse numerandam liberam voluntatem, manifestissime appareat.

in bonis numeranda est.

I. Retr. c.9.n.3.

Psal. 52.

48. Jam enim superiore disputatione patefactum est, constititque inter nos, naturam corporis inferiore gradu esse quam animi naturam, ac per hoc animum majus bonum esse quam corpus. Si ergo in corporis bonis invenimus aliqua quibus non recte uti homo possit, nec tamen propterea dicimus, non ea dari debuisse, quoniam esse confitemur bona; quid mirum, si & in animo sunt quædam bona, quibus etiam non recte uti possimus, sed quia bona sunt, non potuerunt dari nisi ab illo, a quo sunt omnia bona? Vides enim quantum boni desit cori cui desunt manus, & tamen manibus male utitur, qui eis operatur vel sæva vel turpia. Sine pedibus aliquem si adspiceres, fatereris deesse integritati corporis plurimum bonum: & tamen eum qui ad nocendum cuipiam, vel se ipsum dehonestandum pedibus uteretur, male uti pedibus non negares. Oculis hanc lucem videmus, formasque internoscimus corporum; idque & speciosissimum est in nostro corpore, unde in fastigio quodam dignitatis hæc membra locata sunt; & ad salutem tuendam, multaque alia vitæ commoda refert usus oculorum: oculis tamen plerique pleraque agunt turpiter, & eos militare cogunt libidini. Et vides quantum bonum desit in facie, si oculi desint: cum autem adsunt, quis hos dedit nisi bonorum omnium largitor Deus? Quemadmodum ergo ista probas in corpore, & non intuens eos qui male his utuntur, laudas illum qui hæc dedit bona: sic liberam voluntatem sine qua nemo potest recte vivere, oportet & bonum, & divinitus datum, & potius eos damnandos qui hoc bono malè utuntur, quam eum qui dederit dare non debuisse fatearis.

49. E. Prius ergo vellem, ut mihi probares aliquod bonum esse liberam voluntatem; & ego concederem Deum illam dedisse nobis, quia fateor ex Deo omnia bona esse. A. Itane tandem non probavi tibi tanto molimine superioris disputationis, cum omnem speciem formamque corporis a summa omnium rerum forma, id est, a veritate subsistere fatereris, & bonum esse concederes? Nam & capillos nostros numeratos esse, ipsa in Evangelio loquitur Veritas. De numeri autem summitate, & a fine usque ad finem pertendente potentia, quæ

*Mat.*10. 30.

locuti fuerimus, excidit tibi. Quæ igitur iſta eſt tanta perverſitas, capillos noſtros, quamvis inter exigua & omnino abjectiſſima, tamen inter bona numerare, nec invenire cui auctori tribuantur niſi bonorum omnium conditori Deo, quia & maxima & minima bona ab illo ſunt, a quo eſt omne bonum; & dubitare de libera voluntate, ſine qua recte vivi non poſſe concedunt, etiam qui peſſime vivunt? Et certe nunc reſponde, quæſo, quid tibi melius eſſe videatur in nobis, ſine quo recte vivi poteſt, an ſine quo recte vivi non poteſt. E. Jamjam parce quæſo; pudet cæcitatis. Quis enim ambigat id longe eſſe præſtantius, ſine quo recta vita nulla eſt? A. Jam ergo tu negabis luſcum hominem recte poſſe vivere? E. Abſit tam immanis amentia. A. Cum ergo in corpore oculum concedas eſſe aliquod bonum, quo amiſſo tamen ad recte vivendum non impeditur: voluntas libera tibi videbitur nullum bonum, ſine qua recte nemo vivit?

50. Intueris enim juſtitiam, qua nemo male utitur. Hæc inter ſumma bona quæ in ipſo ſunt homine numeratur, omneſque virtutes animi quibus ipſa recta vita & honeſta conſtat. Nam neque prudentia, neque fortitudine, neque temperantia male quis utitur: in his enim omnibus, ſicut in ipſa etiam quam tu commemoraſti juſtitia, recta ratio viget, ſine qua virtutes eſſe non poſſunt. Recta autem ratione male uti nemo poteſt. * Iſta ergo magna bona ſunt: ſed meminiſſe te oportet, non ſolum magna, ſed etiam minima bona non eſſe poſſe, niſi ab illo a quo ſunt omnia bona, hoc eſt, Deo. Id enim ſuperior diſputatio perſuaſit, cui totiens tamque lætus aſſenſus es. Virtutes igitur quibus recte vivitur, magna bona ſunt: ſpecies autem quorumlibet corporum, ſine quibus recte vivi poteſt, minima bona ſunt: potentiæ vero animi ſine quibus recte vivi non poteſt, media bona ſunt. Virtutibus nemo male utitur: ceteris autem bonis, id eſt, mediis & minimis, non ſolum bene, ſed etiam male quiſque uti poteſt. Et ideo virtute nemo male utitur, quia opus virtutis eſt bonus uſus iſtorum, quibus etiam non bene uti poſſumus. Nemo autem bene utendo male utitur. Quare abundantia & magnitudo bonitatis Dei non ſolum magna, ſed etiam media & minima bona eſſe præſtitit. Magis laudanda eſt bonitas ejus in magnis, quam in mediis, & magis in mediis quam in minimis bonis: ſed magis in omnibus quam ſi non omnia tribuiſſet.

51. E. Aſſentior. Sed illud me movet, quoniam de libera voluntate quæſtio eſt, & videmus ipſam bene uti ceteris vel non bene, quomodo & ipſa inter illa quibus utimur numeranda ſit. A. Quomodo omnia quæ ad ſcientiam cognoſcimus, ratione cognoſcimus, & tamen etiam ipſa ratio inter illa numeratur quæ ratione cognoſcimus. An oblitus es cum quæreremus quæ ratione cognoſcantur, confeſſum te fuiſſe etiam rationem ratione cognoſci? Noli ergo mirari, ſi ceteris per liberam voluntatem utimur, etiam ipſa libera voluntate per eam ipſam uti nos poſſe, ut quodam modo ſe ipſa utatur voluntas quæ utitur ceteris, ſicut ſe ipſam cognoſcit ratio, quæ cognoſcit & cetera. Nam & memoria non ſolum cetera omnia quæ meminimus comprehendit; ſed etiam quod non obliviſcimur nos habere memoriam, ipſa ſe memoria quodam modo tenet in nobis, quæ non ſolum aliorum, ſed etiam ſui meminit, vel potius nos & cetera & ipſam per ipſam meminimus.

52. Voluntas ergo quæ medium bonum eſt, cum inhæret incommutabili bono, eique communi non proprio, ſicuti eſt illa, de qua multum locuti ſumus, & nihil digne diximus, veritas, tenet homo beatam vitam: eaque ipſa vita beata, id eſt, animi affectio inhærentis incommutabili bono, proprium & primum eſt hominis bonum. In eo ſunt etiam virtutes omnes, quibus male uti nemo poteſt. Nam hæc quamvis magna in homine & prima ſint, propria tamen eſſe uniuſcujuſque hominis, non communia, ſatis intelligitur. Veritate enim atque ſapientia, quæ communis eſt omnibus, omnes ſapientes & beati fiunt, inhærendo illi. Beatitudine autem alterius hominis non fit alter beatus, quia & cum eum imitatur ut ſit, inde appetit beatus fieri, unde illum factum videt, illa ſcilicet incommutabili communique veritate. Neque prudentia cujuſquam fit prudens alius, aut fortis fortitudine, aut temperans temperantia, aut juſtus juſtitia hominis alterius quiſquam efficitur; ſed coaptando animum illis incommutabilibus regulis luminibuſque virtutum, quæ incorruptibiliter vivunt in ipſa veritate ſapientiaque communi, quibus & ille coaptavit & fixit animum, quem iſtis virtutibus præditum ſibi ad imitandum propoſuit.

53. Voluntas ergo adhærens communi atque incommutabili bono, impetrat prima & magna hominis bona, cum ipſa ſit medium quoddam bonum. Voluntas autem averſa ab incommutabili & communi bono, & converſa ad proprium bonum, aut ad exterius, aut ad inferius, peccat. Ad proprium convertitur, cum ſuæ poteſtatis vult eſſe; ad exterius, cum aliorum propria vel quæcumque ad ſe non pertinent, cognoſcere ſtudet; ad inferius, cum voluptatem corporis diligit, atque ita homo ſuperbus, & curioſus, & laſcivus effectus, excipitur ab alia vita, quæ in comparatione ſuperioris vitæ mors eſt, quæ tamen regitur adminiſtratione divinæ providentiæ, quæ congruis ſedibus ordinat omnia, & pro meritis ſua cuique diſtribuit. Ita fit, ut neque illa bona quæ a peccantibus appetuntur, ullo modo mala ſint, neque ipſa voluntas libera, quam in bonis quibuſdam mediis numerandam eſſe comperimus; ſed malum ſit averſio ejus ab incommutabili bono, & converſio ad mutabilia bona: quæ tamen averſio atque converſio, quoniam non cogitur, ſed eſt voluntaria, digna & juſta eam miſeriæ pœna ſubſequitur.

54. SED tu fortaſſe quæſiturus es, quoniam movetur voluntas cum ſe avertit ab incommutabili bono ad mutabile bonum, unde ei iſte motus exſiſtat; qui profecto malus eſt, tametſi voluntas libera, quia ſine illa nec recte vivi poteſt, in bonis numeranda ſit. Si enim motus iſte, id eſt, averſio voluntatis a Domino Deo, ſine dubitatione peccatum eſt, num poſſumus auctorem peccati Deum dicere? Non erit ergo iſte motus ex Deo. Unde igitur erit? Ita quærenti tibi, ſi reſpondeam neſcire me, fortaſſe eris triſtior: ſed tamen vera reſponderim. Sciri enim non poteſt quod nihil eſt. Tu tantum pietatem inconcuſſam tene, ut nullum tibi bonum vel ſentienti, vel intelligenti, vel quoquo modo cogitanti occurrat, quod non ſit ex Deo. Ita enim nulla natura occurrit, quæ non ſit ex Deo. Omnem quippe rem, ubi menſuram & numerum & ordinem videris, Deo artifici tribuere ne cunctéris. Unde autem iſta penitus detraxeris, nihil omnino remanebit: quia etſi remanſerit aliqua formæ alicujus inchoatio, ubi neque menſuram neque numerum neque ordinem invenias, quia ubicumque iſta ſunt, forma perfecta eſt, oportet auferas etiam ipſam inchoationem formæ, quæ tamquam materies ad perficiendum ſubjacere videtur artifici. Si enim formæ perfectio bonum eſt, nonnullum jam

* CAPUT XIX. Bona magna, minima, & media. In mediis cenſetur libertas. 2. *Sent. diſt.* 26. *cap.* Si vero,

2. *Sent. diſt.* 26. *cap.* Attende, & *cap.* Quæritur.

CAPUT XX. Ex Deo non eſt motus ille, quo voluntas ab incommutabili bono avertitur.

1. *Retr. c.* 9. *n.* 4.

jam bonum est & formæ inchoatio: ita detracto penitus omni bono, [a] non quidem nonnihil, sed omnino nihil remanebit. Omne autem bonum ex Deo: nulla ergo natura est, quæ non sit ex Deo. Motus ergo ille aversionis, quod fatemur esse peccatum, quoniam defectivus motus est, omnis autem defectus ex nihilo est, vide quo pertineat, & ad Deum [b] non pertinere ne dubites. Qui tamen defectus quoniam est voluntarius, in nostra est positus potestate. Si enim times illum, oportet ut nolis: si autem nolis, non erit. Quid ergo securius quam esse in ea vita, ubi non possit tibi evenire quod non vis.

1. Retr. c. 9 n. 4. 1. sent. dist 27. c. Si igitur.

a MSS. plerique & antiquiores editiones carent his verbis, *non quidem nonnihil, sed*, quæ hic servamus ex Lov.

A Sed quoniam non sicut homo sponte cecidit, ita etiam sponte surgere potest, porrectam nobis desuper dexteram Dei, id est, Dominum nostrum Jesum Christum fide firma teneamus, & exspectemus certa spe & caritate ardenti desideremus. Si quid autem de origine peccati diligentius quærendum adhuc putas, (nam omnino ego jam opus esse non arbitror) si quid tamen putas, in aliam disputationem differendum est. E. Sequor sane voluntatem tuam, ut in tempus aliud, quod hinc moverit, differamus. Nam illud tibi non concesserim, ut satis jam inde quæsitum putes.

b Bad. & Er. omissa negatione habent, *ad Deum pertinere non dubites.* pinguis error, qui ex MSS. & ipso ex contextu sermonis refellitur.

LIBER TERTIUS.

In quo quæritur unde ille motus exsistat quo voluntas ab incommutabili bono deflectit; An secum invicem pugnent Dei præscientia de hominum peccatis, & hominum ipsorum in peccando libertas. Mox ostenditur nequaquam id Creatori deputandum quod in creatura ita fieri necesse est, ut voluntate peccantium fiat; & prorsus de creaturæ, quæ peccato obnoxia sit, productione ac supplicio laudandum esse Deum. Hinc ad originis vitia perducta disputatione declaratur quemadmodum ea haud injuste in Adæ posteros demanent; utque propter hæc ipsa immerito peccantes excusationem obtendant: deinceps vero difficultates nonnullæ huc pertinentes enodantur.

CAPUT I. Unde sit motus ille quo voluntas deflectitur ab incommutabili bono.

1. QUONIAM satis mihi manifestum est, inter bona, & ea quidem non minima, numerandam esse liberam voluntatem, ex quo etiam fateri cogimur eam divinitus datam esse, darique oportuisse: jam si opportunum existimas, cupio per te cognoscere, unde ille motus exsistat, quo ipsa voluntas avertitur a communi atque incommutabili bono, & ad propria vel aliena vel infima, atque omnia commutabilia convertitur bona. A. Quid enim opus est hoc scire? E Quia si ita data est, ut naturalem habeat istum motum, jam necessitate ad hæc convertitur; neque ulla culpa deprehendi potest, ubi natura necessitasque dominatur. A. Placetne tibi iste motus, an displicet? E. Displicet. A. Reprehendis ergo eum. E. Utique reprehendo. A. Reprehendis igitur animi motum inculpabilem. E. Inculpabilem animi motum non reprehendo; sed nescio an ulla culpa sit relicto incommutabili bono ad commutabilia converti. A. Reprehendis ergo quod nescis. E. Noli verbo premere: ita enim dixi, Nescio an ulla culpa sit, ut intelligi voluerim sine dubio culpam esse. Nam hoc verbo quod dixi, Nescio, satis profecto irrisi dubitationem de re manifesta. A. Vide quid sit certissima veritas, quæ te coegit tam cito oblivisci, quod paulo ante dixisti. Si enim natura vel necessitate iste motus exsistit, culpabilis esse nullo pacto potest: tu vero esse culpabilem ita firmissime tenes, ut dubitationem de hac re tam certa etiam irridendam putaveris. Cur ergo tibi vel affirmandum, vel certe cum aliqua dubitatione dicendum visum est, quod perspicue falsum esse ipse convincis? Dixisti enim, Si ita data est voluntas libera, ut naturalem habeat istum motum, jam necessitate ad hæc convertitur; neque ulla culpa deprehendi potest, ubi natura necessitasque dominatur. Nullo modo autem dubitare debuisti, non esse ita datam, quando istum motum culpabilem esse non dubitas. E. Ego ipsum motum culpabilem dixi, & ideo mihi displicere, & reprehendendum esse dubitare non possum: animam vero quæ isto motu ab incommutabili bono ad commutabilia detrahitur, nego esse culpandam, si ejus natura talis est, ut eo necessario moveatur.

2. A. Cujus est iste motus, quem profecto cul-

B pandum esse concedis? E. In animo eum video, sed cujus sit nescio. A. Numquid negas eo motu animum moveri? E. Non nego. A. Negas ergo motum quo movetur lapis, motum esse lapidis? Neque enim illum dico motum quo eum nos movemus, vel aliqua vi aliena movetur, veluti cum in cœlum jacitur, sed eum quo ad terram nutu suo vergit & cadit. E. Non equidem nego motum quo ita ut dicis inclinatur, & ima petit, motum esse lapidis, sed naturalem. Si autem hoc modo etiam illum motum habet anima, profecto etiam ipse naturalis est; nec ex eo quod naturaliter movetur, recte vituperari potest: quia etiamsi ad perniciem movetur, naturæ tamen suæ necessitate compellitur. Porro quia istum motum non dubitamus esse culpabilem, omni modo negandum est esse naturalem: & ideo non est similis illi motui, quo naturaliter movetur lapis. A. Egimusne aliquid superioribus duabus disputationibus? E. Egimus sane. A. Credo ergo meminisse te in prima disputatione satis esse compertum, nulla re fieri mentem servam libidinis, nisi propria voluntate: nam neque a superiore, neque ab æquali eam posse ad hoc dedecus cogi, quia injustum est; neque ab inferiore, quia non potest. Restat igitur ut ejus sit proprius iste motus, quo fruendi voluntatem ad creaturam a Creatore convertit: qui motus si culpæ deputatur (unde qui dubitat, irrisione dignus tibi visus est) non est utique naturalis, sed voluntarius; in eoque similis est illi motui quo deorsum versus lapis fertur, quod sicut iste proprius est lapidis, sic ille animi: verumtamen in eo dissimilis, quod in potestate non habet lapis cohibere motum quo fertur inferius, animus vero dum non vult, non ita movetur, ut superioribus desertis inferiora [a] deligat: & ideo lapidi naturalis est ille motus, animo vero iste voluntarius. Hinc est quod lapidem si quis dicat peccare, quod pondere suo tendit in infima, non dicam ipso lapide stolidior; sed profecto demens judicatur: animum vero peccati arguimus, cum eum convincimus superioribus desertis ad fruendum inferiora præponere. Propterea quid opus est quærere unde iste motus exsistat, quo voluntas avertitur ab incommutabili bono ad commutabile bonum,

Supra l. 1. cap. 11.

a

1. Retr. c. 9. n. 3.

a In MSS. octo, *inferiora diligat*. Ita etiam Bad.

num, cum eum nonniſi animi, & voluntarium, & ob hoc culpabilem eſſe fateamur; omniſque de hac re diſciplina utilis ad id valeat, ut eo motu improbato atque cohibito, voluntatem noſtram ad fruendum ſempiterno bono, a lapſu temporalium convertamus.

3. E. Video, & quodam modo tango, & teneo vera eſſe quæ dicis: non enim quidquam tam firme atque intime ſentio, quam me habere voluntatem, eaque me moveri ad aliquid fruendum: quid autem meum dicam prorſus non invenio, ſi voluntas qua volo & nolo non eſt mea: quapropter cui tribuendum eſt, ſi quid per illam male facio, niſi mihi? Cum enim bonus Deus me fecerit, nec bene aliquid faciam niſi per voluntatem, ad hoc potius datam eſſe a bono Deo, ſatis apparet. Motus autem quo huc aut illuc voluntas convertitur, niſi eſſet voluntarius atque in noſtra poſitus poteſtate, neque laudandus cum ad ſuperiora, neque culpandus homo eſſet cum ad inferiora detorquet quaſi quemdam cardinem voluntatis: neque omnino monendus eſſet, ut iſtis neglectis æterna vellet adipiſci, atque ut male nollet vivere, vellet autem bene. Hoc autem monendum non eſſe hominem quiſquis exiſtimat, de hominum numero exterminandus eſt.

CAPUT II. Dei præſcientia quomodo liberam voluntatem peccantibus non auferat, quæſtio plurimos torquens.

4. QUÆ cum ita ſint, ineffabiliter me movet, quomodo fieri poſſit, ut & Deus præſcius ſit omnium futurorum, & nos nulla neceſſitate peccemus. Quiſquis enim dixerit aliter evenire poſſe aliquid quam Deus ante præſcivit, præſcientiam Dei deſtruere inſaniſſima impietate molitur. Quapropter ſi præſcivit Deus peccaturum eſſe primum hominem, quod neceſſe eſt concedat mihi, quiſquis mecum omnium futurorum præſcium fatetur Deum; ſi ergo ita eſt, non dico non eum facere t, bonum enim fecit, nec obeſſe quidquam Deo poſſet peccatum ejus, quem bonum ipſe fecit: immo in quo faciendo bonitatem ſuam oſtenderat, oſtendit etiam in puniendo juſtitiam, & in liberando miſericordiam. Non itaque dico, non eum faceret: ſed hoc dico quoniam peccaturum eſſe præſciverat, neceſſe erat id fieri, quod futurum eſſe præſciebat Deus. Quomodo eſt igitur voluntas libera, ubi tam inevitabilis apparet neceſſitas.

5. A. Pulſaſti vehementer: [a] miſericordia Dei adſit, aperiatque pulſantibus. Verumtamen maximam partem hominum iſta quæſtione torqueri non ob aliud crediderim, niſi quia non pie quærunt, velocioreſque ſunt ad excuſationem quam ad confeſſionem peccatorum ſuorum. Alii enim nullam divinam providentiam præeſſe rebus humanis libenter opinantur, dumque fortuitis committunt caſibus & animos & corpora ſua, tradunt ſe feriendos & dilaniandos libidinibus, divina judicia negantes, humana fallentes, eos a quibus accuſantur, fortunæ patrocinio propulſare ſe putant; quam tamen cæcam effingere ac pingere conſueverunt, ut aut meliores ea ſint a qua ſe regi arbitrantur, aut ſe quoque cum eadem cæcitate & ſentire iſta fateantur & dicere. Nec enim talibus abſurde etiam conceditur caſibus eos agere omnia, quando agendo cadunt. Sed adverſus hanc opinionem plenam ſtultiſſimi ac dementiſſimi erroris, ſatis, ut arbitror, ſecunda noſtra ſermocinatione diſſertum eſt. Alii vero quamquam negare non audeant præſidere humanæ vitæ providentiam Dei, malunt tamen eam vel infirmam, vel injuſtam, vel malam nefario errore credere, quam ſua peccata pietate ſuplici confiteri. Qui omnes ſi perſuaderi ſibi paterentur, ut cum de optimo & juſtiſſimo & potentiſſimo cogitant, bonitatem & juſtitiam & potentiam Dei longe majorem ſuperioremque eſſe crederent, quam quidquid cogitatione concipiunt; conſideranteſque ſemetipſos, gratias Deo ſe debere intelligerent, etiamſi aliquid inferius eos voluiſſet eſſe quam ſunt, omnibuſque oſſibus & medullis conſcientiæ ſuæ clamarent, *Ego dixi, Domine miſerere mei, cura animam meam, quia peccavi tibi*: ita certis itineribus divinæ miſericordiæ in ſapientiam ducerentur, ut neque inventis rebus inflati, neque non inventis turbulenti, & cognoſcendo inſtructiores fierent ad [b] videndum, & ad quærendum ignorando mitiores. Tibi vero cui jam hoc perſuaſum eſſe non dubito, vide quam facile de tam magna quæſtione reſpondeam, cum mihi prior interroganti pauca reſponderis. Pſ. 40. 5.

b

CAPUT III. Dei præſcientia non efficit ut non libera voluntate peccemus.

6. CERTE enim hoc te movet, & hoc miraris, quomodo non ſint contraria & repugnantia, ut & Deus præſcius ſit omnium futurorum, & nos non neceſſitate, ſed voluntate peccemus. Si enim præſcius eſt Deus inquis, peccaturum eſſe hominem, neceſſe eſt ut peccet: ſi autem neceſſe eſt, non ergo eſt in peccando voluntatis arbitrium, ſed potius inevitabilis & fixa neceſſitas. Qua ratiocinatione hoc videlicet ne conficiatur times, ut aut Deus futurorum omnium præſcius impie negetur, aut ſi hoc negare non poſſumus, fateamur non voluntate, ſed neceſſitate peccari: an aliquid aliud te movet? E. Nihil interim aliud. A. Res ergo univerſas quarum Deus eſt præſcius, non voluntate ſed neceſſitate fieri putas. E. Omnino ita puto. A. Expergiſcere tandem, teque ipſum paululum intuere, & dic mihi, ſi potes, qualem ſis habiturus cras voluntatem, utrum peccandi, an recte faciendi? E. Neſcio. A. Quid, Deum itidem neſcire hoc putas? E. Nullo modo id putaverim. A. Si ergo voluntatem tuam craſtinam novit, & omnium hominum, ſive qui ſunt, ſive qui futuri ſunt, futuras prævidet voluntates, multo magis prævidet quid de juſtis impiiſque facturus ſit. E. Prorſus ſi meorum operum præſcium Deum dico, multo fidentius eum dixerim præſcire opera ſua, & quid ſit facturus certiſſime prævidere. A. Nonne igitur caves, ne tibi dicatur, etiam ipſum quæcumque facturus eſt, non voluntate ſed neceſſitate facturum, ſi omnia quorum Deus præſcius eſt, neceſſitate fiunt, non voluntate? E. Ego cum dicerem neceſſitate univerſa fieri, quæ Deus futura præſcivit, ea ſola intuebar, quæ in creatura ejus fiunt, non autem quæ in ipſo: non enim ea fiunt, ſed ſunt ſempiterna. A. Nihil ergo in ſua creatura operatur Deus. E. Jam ſemel ſtatuit quemadmodum feratur ordo ejus univerſitatis quam condidit; neque enim aliquid nova voluntate adminiſtrat. A. Numquid neminem beatum facit? E. Facit vero. A. Tunc utique facit, quando ille fit. E. Ita eſt. Si igitur, verbi gratia, poſt annum beatus futurus es, poſt annum te beatum facturus eſt. E. Etiam. A. Jam ergo præſcit hodie, quod poſt annum facturus eſt. E. Semper hoc præſcivit: nunc quoque hoc eum præſcire conſentio, ſi eſt ita futurum.

7. A. Dic quæſo, num tu creatura ejus non es, aut tua beatitudo non in te fiet? E. Immo & creatura ejus ſum, & in me fiet quod beatus ero. A. Non ergo voluntate ſed neceſſitate in te fiet beatitudo tua Deo faciente. [c] E. Voluntas illius mihi eſt neceſſitas.

a In MSS. ſeptemdecim, *Pulſaſti vehementer miſericordiam Dei. Adſit.* &c.

b Sic in MSS. novem. Porro in aliquot aliis & apud Bad. Er. & Lov. habetur, *ad vivendum*.

c Locus in editione Lov. interturbatus hunc in modum: *in te fiet beatitudo tua Deo faciente. E. Tu ergo invitus beatus es? Voluntas illius mihi eſt neceſſitas. Si enim mihi eſſet poteſtas* &c.

ceſſitas. A. Tu itaque invitus beatus eris. E. Mihi ſi eſſet poteſtas ut eſſem beatus, jam profecto eſſem: volo enim etiam nunc, & non ſum, quia non ego, ſed ille me beatum facit. A. Optime de te veritas clamat. Non enim poſſes aliud ſentire eſſe in poteſtate noſtra, niſi quod cum volumus facimus. Quapropter nihil tam in noſtra poteſtate, quam ipſa voluntas eſt. Ea enim prorſus nullo intervallo, mox ut volumus præſto eſt. Et ideo recte poſſumus dicere, non voluntate ſeneſcimus, ſed neceſſitate; aut non voluntate morimur, ſed neceſſitate; & ſi quid aliud hujuſmodi: non voluntate autem volumus, quis vel delirus audeat dicere? Quamobrem quamvis præſciat Deus noſtras voluntates futuras: non ex eo tamen conficitur, ut non voluntate aliquid velimus. Nam & de beatitudine quod dixiſti, non abs te ipſo beatum fieri, ita dixiſti, quaſi hoc ego negaverim: ſed dico, cum futurus es beatus, non te invitum, ſed volentem futurum. Cum igitur præſcius Deus ſit futuræ beatitudinis tuæ, nec aliter aliquid fieri poſſit quam ille præſcivit, alioquin nulla præſcientia eſt, non tamen ex eo cogimur ſentire, quod abſurdiſſimum eſt & longe a veritate ſecluſum, non te volentem beatum futurum. Sicut autem voluntatem beatitudinis, cum eſſe ceperis beatus, non tibi aufert præſcientia Dei, quæ hodieque de tua futura beatitudine certa eſt: ſic etiam voluntas culpabilis, ſi qua in te futura eſt, non propterea voluntas non erit, quoniam Deus eam futuram eſſe præſcivit.

1. Retract. c. 9. n. 3. 2. ſent. diſt. 28. cap. Alibi. 2. ſent. diſt. 41 cap. Si autem.

8. Adtende enim, quæſo, quanta cæcitate dicatur, Si præſcivit Deus futuram voluntatem meam, quoniam nihil aliter poteſt fieri quam præſcivit, neceſſe eſt ut velim quod ille præſcivit: ſi autem neceſſe eſt, non jam voluntate, ſed neceſſitate id me velle fatendum eſt. O ſtultitiam ſingularem! Quomodo ergo non poteſt aliud fieri quam præſcivit Deus, ſi voluntas non erit, quam voluntatem futuram ille præſciverit? Omitto illud æque monſtruoſum, quod paulo ante dixi eumdem hominem dicere, Neceſſe eſt ut ita velim, qui neceſſitate ſuppoſita auferre nititur voluntatem. Si enim neceſſe eſt ut velit, unde volet cum voluntas non erit? Quod ſi non hoc modo dixerit, ſed dixerit ſe, quia neceſſe eſt ut velit, ipſam voluntatem in poteſtate non habere, occurretur ex eo quod ipſe dixiſti, cum quærerem utrum invitus beatus futurus ſis: reſpondiſti enim quod jam eſſes beatus, ſi poteſtas eſſet in te; velle enim te, ſed nondum poſſe dixiſti. Ubi ego ſubjeci de te clamaſſe veritatem: non enim negare poſſumus habere nos poteſtatem, niſi dum nobis non adeſt quod volumus: dum autem volumus, ſi voluntas ipſa deeſt nobis, non utique volumus. Quod ſi fieri non poteſt, ut dum volumus non velimus, adeſt utique voluntas volentibus: nec aliud quidquam eſt in poteſtate, niſi quod volentibus adeſt. Voluntas igitur noſtra nec voluntas eſſet, niſi eſſet in noſtra poteſtate. Porro quia eſt in poteſtate, libera eſt nobis. Non enim eſt nobis liberum, quod in poteſtate non habemus, aut poteſt non eſſe quod habemus. Ita fit ut & Deum non negemus eſſe præſcium omnium futurorum, & nos tamen velimus quod volumus. Cum enim ſit præſcius voluntatis noſtræ, cujus eſt præſcius ipſa erit. Voluntas ergo erit, quia voluntatis eſt præſcius. Nec voluntas eſſe poterit, ſi in poteſtate non erit. Ergo & poteſtatis eſt præſcius. Non igitur per ejus præſcientiam mihi poteſtas adimitur, quæ propterea mihi certior aderit, quia ille cujus præſcientia non fallitur, adfuturam mihi eſſe præſcivit. E. Ecce jam non nego ita neceſſe eſſe fieri quæcumque præſcivit Deus, & ita eum peccata noſtra præſcire, ut maneat tamen nobis voluntas libera, atque in noſtra poſita poteſtate.

CAPUT IV. Deus prænoſcens non cogit ad peccandum, atque adeo peccata juſte punit.

9. A. QUID ergo te movet? An forte oblitus quid prima noſtra diſputatio peregerit, negabis nullo cogente, aut ſuperiore, aut inferiore, aut æquali, ſed ea nos voluntate peccare? E. Nihil horum prorſus audeo negare: ſed tamen fateor, nondum video quomodo ſibi non adverſentur hæc duo, præſcientia Dei de peccatis noſtris, & noſtrum in peccando liberum arbitrium. Nam & juſtum Deum neceſſe eſt fateamur, & præſcium. Sed ſcire vellem, qua juſtitia puniat peccata, quæ neceſſe eſt fieri: aut quomodo non ſit neceſſe fieri, quæ futura eſſe præſcivit: aut quomodo non creatori deputandum eſt, quidquid in ejus creatura fieri neceſſe eſt.

10. A. Unde tibi videtur adverſum eſſe liberum arbitrium noſtrum præſcientiæ Dei; quia præſcientia eſt, an quia Dei præſcientia eſt? E. Quia Dei potius. A. Quid ergo ſi tu præſcires peccaturum eſſe aliquem, non eſſet neceſſe ut peccaret? E. Immo neceſſe eſſet ut peccaret: non enim aliter eſſet præſcientia mea, niſi certa præſcirem. A. Non igitur quia Dei præſcientia eſt, neceſſe eſt fieri quæ præſcierit, ſed tantummodo quia præſcientia eſt; quæ ſi non certa prænoſcit, utique nulla eſt. E. Conſentio: ſed quorſum iſta? A. Quia niſi fallor, non continuo tu peccare cogeres, quem peccaturum eſſe præſcires; neque ipſa præſcientia tua peccare eum cogeret, quamvis ſine dubio peccaturus eſſet: non enim aliter id futurum eſſe præſcires. Sicut itaque non ſibi adverſantur hæc duo, ut tu præſcientia tua noveris, quod alius ſua voluntate facturus eſt: ita Deus neminem ad peccandum cogens, prævidet tamen eos qui propria voluntate peccabunt.

11. Cur ergo non vindicet juſtus, quæ fieri non cogit præſcius? Sicut enim tu memoria tua non cogis facta eſſe quę pręterierunt: ſic Deus pręſcientia ſua non cogit facienda, quæ futura ſunt. Et ſicut tu quædam quæ feciſti meminiſti, nec tamen quæ meminiſti omnia feciſti: ita Deus omnia quorum ipſe auctor eſt præſcit, nec tamen omnium quæ præſcit ipſe auctor eſt. Quorum autem non eſt [a] malus auctor, juſtus eſt ultor. Hinc ergo jam intellige, qua juſtitia Deus peccata puniat, quia quæ novit futura non facit: nam ſi propterea non debet retribuere ſupplicium peccantibus, quia prævidet peccaturos: nec recte facientibus debet præmia retribuere, quia & recte facturos nihilo minus prævidet. Immo vero fateamur, & ad pręſcientiam ejus pertinere, ne quid eum lateat futurorum, & ad juſtitiam, ut peccatum, quia voluntate committitur, ita judicio ejus impune non fiat, ſicut præſcientia non cogitur fieri.

a

CAPUT V. Deus de creaturæ etiam quæ peccato miſeriæque obnoxia eſt productione laudandus. b

12. JAM illud quod tertio loco poſuiſti, quomodo non Creatori deputandum ſit, quidquid in ejus creatura fieri neceſſe eſt, [b] regula illa pietatis facile commonebit, quam meminiſſe nos convenit, gratiarum actionem nos debere Creatori noſtro. Cujus profecto largiſſima bonitas juſtiſſime laudaretur; etiamſi aliquo inferiore creaturæ gradu nos condidiſſet. Quamvis enim anima noſtra peccatis tabefacta ſit, ſublimior eſt tamen & melior, quam ſi in hanc lucem viſibilem verteretur. Et vides profecto de hujus lucis eminentia, quantum lau-

a Deeſt, *malus*, in editione Lov. ſed adeſt in antiquioribus editionibus Bad. & Er. necnon in MSS. ſeptemdecim.

b Sic Er. & Lov. At Bad. ſic habet: *regula eſt pietatis, facile nobis monebit*. MSS. quinque, *regula illa pietatis facile non removebitur*; alii tres, *non movebitur*; ſeptem alii, *regula illa pietatis facile non movebit*; Corbejenſis demum codex, *regulam illam pietatis facile non movebit*.

laudent animæ Deum etiam corporis ſenſibus deditæ. Quapropter non te iſta jam moveat, quod vituperantur animæ peccatrices, ut dicas in corde tuo, melius fuiſſe, ſi non eſſent. In ſui enim comparatione vituperantur, dum cogitatur quales eſſent, ſi peccare noluiſſent. Inſtitutor tamen earum Deus præclariſſime pro humana facultate laudandus eſt, non ſolum quoniam peccantes eas juſte ordinat, ſed etiam quia tales inſtituit, ut etiam peccatis ſordidatæ, nullo modo lucis corporalis dignitate ſuperentur, de qua tamen jure laudatur.

13. Illud quoque moneo caveas, ne forte non dicas quidem melius fuiſſe ut non eſſent, ſed dicas aliter fieri eas debuiſſe. QUIDQUID enim tibi vera ratione melius occurrerit, ſcias feciſſe Deum tamquam bonorum omnium conditorem. Non eſt autem vera ratio, ſed invida infirmitas, cum aliquid melius faciendum fuiſſe cogita veris, jam nihil aliud inferius velle fieri, tamquam ſi perſpecto cælo, nolles terram factam eſſe; inique omnino. Recte enim reprehenderes, ſi prætermiſſo cælo terram factam videres, quoniam diceres ita eam fieri debuiſſe, ſicuti poſſes cogitare cælum. Cum ergo etiam illud ad cujus ſpeciem volebas terram perducere, factum eſſe perſpiceres, non autem hoc terram, ſed cælum vocari; credo quod re meliore non fraudatus, ut inferior quoque aliqua fieret & terra eſſet, nequaquam invidere deberes. In qua terra rurſus ſecundum partes ejus tanta eſt varietas, ut nihil quod ad terræ pertinet ſpeciem cogitanti occurrat, quod non in tota ejus mole Deus omnium conditor fecerit. Namque a terra feraciſſima & amœniſſima uſque ad ſalſiſſimam & infecundiſſimam, ita gradatim per medias pervenitur, ut nullam reprehendere audeas, niſi in comparatione melioris; atque ita per omnes gradus laudis adſcendas, ut quod ſummum genus terræ inveneris, [a] ſolum tamen eſſe nolis. Jam vero inter totam terram & cælum quanta diſtantia eſt? Interponuntur enim humida flabiliſque natura. Atque ex his quatuor elementis aliæ innumerabiles nobis, numeratæ autem Deo rerum ſpecies formæque variantur. Poteſt ergo eſſe aliquid in rerum natura, quod tua ratione non cogitas. Non eſſe autem, quod vera ratione cogitas, non poteſt. Neque enim tu potes aliquid melius in creatura cogitare, quod creaturæ artificem fugerit. Humana quippe anima naturaliter divinis ex quibus pendet connexa rationibus, cum dicit, Melius hoc fieret quam illud, ſi verum dicit, & videt quod dicit, in illis quibus connexa eſt rationibus videt. Credat ergo Deum feciſſe, quod vera ratione ab eo faciendum fuiſſe cognovit, etiam ſi hoc in rebus factis non videt. Quia etiam ſi cælum oculis videre non poſſet, & tamen ratione vera tale aliquid faciendum fuiſſe colligeret, credere debuit factum eſſe, quamvis id oculis non videret. Non enim cogitatione videret fuiſſe faciendum, niſi in iis rationibus quibus facta ſunt omnia. Quod autem ibi non eſt, tam nemo poteſt veraci cogitatione videre, quam non eſt verum.

14. In eo plerique homines errant, quia meliora cum mente conſpexerint, non in ſedibus congruis ea oculis quærunt. Velut ſi quiſquam perfectam rotunditatem ratione comprehendens, ſtomachetur quod talem in nuce non invenit, ſi nullum umquam corpus rotundum præter hujuſcemodi poma conſpexit. Nam ita quidam cum ratione veriſſima videant meliorem eſſe creaturam, quæ quamvis habeat liberam voluntatem, Deo tamen ſemper infixa, numquam peccaverit, intuentes peccata hominum, non ut peccare deſinant, ſed quia facti ſunt dolent, dicentes: Tales non faceret, ut ſemper incommutabili ejus veritate perfrui, numquam autem peccare vellemus. Non clament, non ſuccenſeant: quia neque ipſos ideo coegit peccare, quia fecit, quibus poteſtatem utrum vellent dedit: & ſunt tales quidam Angeli, qui neque peccaverunt umquam, neque peccaturi ſunt. Quamobrem ſi te delectat creatura, quæ perſeverantiſſima voluntate non peccat, non eſt dubitandum quod eam peccanti recta ratione præponas: ſed ſicut eam tu cogitatione præponis; ſic eam creator Deus ordinatione præpoſuit. Crede eſſe talem in ſuperioribus ſedibus, & in ſublimitate cælorum: quia ſi bonitatem Conditor præbuit ad eam condendam, cujus prævidit futura peccata, nullo modo non præberet eam bonitatem, ut creaturam conderet, quam peccaturam non eſſe præſcivit.

15. Habet enim illa ſublimis perpetuam beatitudinem ſuam, in perpetuum fruens Creatore ſuo, quam perpetua tenendæ juſtitiæ voluntate promeretur. Habet deinde ordinem ſuum etiam iſta peccatrix, amiſſa in peccatis beatitudine, ſed non dimiſſa recuperandæ beatitudinis facultate. Quæ profecto ſuperat eam, quam peccandi perpetua [b] voluntas tenet: inter quam & illam priorem permanentem in voluntate juſtitiæ, hæc medietatem quamdam demonſtrat, quæ PÆNITENDI humilitate altitudinem ſuam recipit. Nam neque ab illa creatura, quam præſcivit Deus, non ſolum peccaturam, ſed etiam in peccandi voluntate manſuram, abſtinuit largitatem bonitatis ſuæ, ut eam non conderet. Sicut enim melior eſt vel aberrans equus, quam lapis propterea non aberrans, quia proprio motu & ſenſu caret: ita eſt excellentior creatura, quæ libera voluntate peccat, quam quæ propterea non peccat, quia non habet liberam voluntatem. Et ſicut laudarem vinum in ſuo genere bonum, de quo vino inebriatum hominem vituperarem, & tamen eumdem hominem jam vituperatum & adhuc ebrium, laudato illi vino, de quo ebrius factus eſt, anteponerem: ita corporalis creatura in ſuo gradu jure laudanda eſt, cum illi vituperandi ſint, qui ejus immoderato uſu a veritatis perceptione avertuntur: quamvis iidem rurſus jam perverſi, & quodam modo temulenti, eidem creaturæ in ordine ſuo laudabili, cujus aviditate evanuerunt, non jam merito vitiorum, ſed adhuc naturæ dignitate præferuntur.

16. Quia igitur omnis anima omni corpore eſt melior, omniſque peccatrix anima quocumque ceciderit, nulla commutatione corpus efficitur, nec omnino illi aufertur quod anima eſt, & ideo nullo pacto amittit quod corpore eſt melior, in corporibus autem lux tenet primum locum; conſequens eſt ut primo corpori anima extrema præponatur, fierique poſſit ut corpori alicujus animæ aliquod aliud corpus anteferatur, ut autem ipſi animæ nullo modo. Cur ergo non laudetur Deus, & ineffabili prædicatione laudetur, qui cum fecerit eas, quæ in legibus eſſent juſtitiæ permanſuræ, fecit etiam alias animas, quas vel peccaturas, vel in peccatis etiam perſeveraturas eſſe prævidebat: cum & tales adhuc meliores ſint eis, quæ quoniam nullum habent rationale ac liberum voluntatis arbitrium, peccare non poſſunt? Quæ tamen adhuc etiam ipſæ meliores ſunt, quam corporum quorumlibet quamlibet ſplendidiſſimus fulgor,

a Bad. & Er. *cælum eſſe nolis.*
b Lov. *perpetua voluptas tenet*, ſed antiquiores editiones & MSS. conſtanter habent, *voluntas*.

* Manichæi. gor, quem pro ipsius summi Dei substantia * quidam, quamvis cum magno errore venerantur. Quod si in ordine corporearum creaturarum ab ipsis siderum choris usque ad numerum capillorum nostrorum, ita gradatim bonarum rerum pulcritudo contexitur, ut imperitissime dicatur, Quid est hoc? Ut quid hoc? omnia enim ordine suo creata sunt: quanto imperitius de quacumque anima dicitur, quæ ad quantamlibet sui decoris diminutionem defectumque pervenerit, omnium corporum dignitatem sine ulla dubitatione semper superabit?

17. Aliter enim æstimat ratio, aliter usus. Ratio æstimat luce veritatis, ut recto judicio subdat minora majoribus. Usus autem consuetudine commoditatis plerumque inclinatur, ut ea pluris æstimet quæ veritas minora esse convincit. Cum enim corpora cælestia corporibus terrestribus magna differentia ratio præponat, quis tamen carnalium hominum non mallet, vel plura deesse in cælo sidera, quam unam arbusculam in agro suo, aut vaccam in armento? Sed sicut ætate majores homines vel omnino contemnunt, vel certe patienter corrigenda exspectant judicia parvulorum, qui exceptis quibusdam, quorum amore lætantur, quemlibet hominum ceterorum mori malunt, quam passerem suum; & multo magis si homo sit ille terribilis, passer autem canorus & pulcher: ita ii qui provectu animi ad sapientiam profecerunt, imperitos rerum æstimatores cum invenerint Deum laudantes in creaturis minoribus, qui eas carnalibus suis sensibus accommodatius adhibent, in superioribus vero atque melioribus partim eum non laudantes, minusve laudantes, partim etiam vituperare aut emendare conantes, partim non credentes quod earum ille sit conditor, talium judicia vel omnino contemnere, si corrigere nequeunt, vel donec corrigant, æquo animo tolerare ac sustinere consuescant.

CAPUT VI. Nemo vere dixerit se malle non esse quam miserum esse.

18. Quæ cum ita se habeant, tantum abest a vero, quod Creatori deputanda existimantur peccata creaturæ, quamvis necesse est fiant, quæ ipse futura præscivit, ut cum tu dixeris non te invenire quomodo non ei deputetur quidquid in ejus creatura fieri necesse est, ego contra non inveniam modum, neque inveniri posse atque omnino non esse confirmem, quo ei deputetur quidquid in ejus creatura ita fieri necesse est, ut voluntate peccantium fiat. Si enim quis dixerit, Non esse, quam miserum me esse mallem: respondebo, Mentiris. Nam & nunc miser es, nec ob aliud mori non vis, nisi ut sis: ita cum miser nolis esse, esse vis tamen. Age igitur gratias ex eo quod es volens, ut quod invitus es auferatur. Volens enim es, & miser invitus es. Quod si ingratus es in eo quod esse vis, jure cogeris esse quod non vis. Ex illo igitur quod etiam ingratus habes quod vis, Creatoris laudo bonitatem: ex illo autem quod pateris ingratus quod non vis, Ordinatoris laudo justitiam.

19. Si dixerit, Non ideo mori nolo, quod malim miser esse quam omnino non esse, sed ne post mortem miserior sim: respondebo, Si hoc injustum est, non sic eris: si autem hoc justum est, laudemus eum cujus legibus sic eris. Si dixerit, Unde præsumam quod si hoc injustum est, non sic ero? respondebo, Quia si eris in tua potestate, aut miser non eris, aut tu ipse te injuste regendo, juste eris miser: aut volendo & non valendo te juste regere, non eris in tua potestate, & aut in nullius eris, aut in alterius: Si in nullius, aut invitus, aut volens: sed invitus esse nihil potes, nisi te vis aliqua superaverit; porro nulla vi superari potest, qui est in nullius potestate: si autem volens in nullius eris potestate, ad hoc ratio recurrit, ut sis in tua; & aut te injuste regendo juste miser sis: aut quoniam quodlibet volens eris, habes adhuc unde gratias agas bonitati Conditoris tui. Quod si in tua potestate non eris, aut potentior profecto, aut infirmior te habebit in potestate. Quod si infirmior, tua culpa, & justa miseria: poteris enim infirmiorem superare si voles. Si autem potentior te infirmiorem habebit in potestate, nullo modo tam rectam ordinationem recte injustam putabis. Verissime igitur dictum est, Si hoc injustum est, non sic eris; si autem justum, laudemus eum cujus legibus sic eris.

CAPUT VII. Esse diligitur & a miseris, quia ab illo sunt qui summe est.

20. Si dixerit, Ideo magis volo vel miser esse, quam omnino non esse, quia jam sum: si autem prius quam essem possem consuli, eligerem non esse potius quam ut essem miser. Nunc enim quod timeo non esse cum miser sim, ad ipsam miseriam pertinet, qua non id volo, quod velle deberem; magis enim non esse, quam miser esse velle deberem. Nunc vero fateor me quidem malle vel miserum esse quam nihil; sed tanto stultius id volo, quanto miserius: tanto autem miserius, quanto verius video non hoc me velle debuisse. Respondebo, Cave potius ne hic erres, ubi te videre verum putas. Nam si beatus esses, utique esse quam non esse malles: & nunc miser cum sis, mavis tamen esse vel miser quam omnino non esse; cum esse nolis miser. Considera igitur, quantum potes, quam magnum bonum sit ipsum esse, quod & beati & miseri volunt. Nam si hoc bene consideraveris, videbis te in tantum esse miserum, in quantum non propinquas ei quod summe est; in tantum autem putare melius esse, ut quisque non sit quam ut miser sit, in quantum non vides quod summe est: & ideo tamen te esse velle, quoniam ab illo es qui summe est.

21. Si visitaque miseriam fugere, ama in te hoc ipsum, quia esse vis. Si enim magis magisque esse volueris, ei quod summe est propinquabis: & gratias age nunc quia es. Quamvis enim beatis sis inferior, superior tamen es quam ea quæ non habent vel beatitudinis voluntatem; quorum tamen multa etiam a miseris laudantur. Omnia tamen eo ipso quo sunt, jure laudanda sunt: quia eo ipso quo sunt, bona sunt. Quanto enim amplius esse amaveris, tanto amplius vitam æternam desiderabis, teque ita formari exoptabis, ut affectiones tuæ non sint temporales; de temporalium rerum amoribus injustæ & impressæ: quæ temporalia & ante quam sint non sunt, & cum sunt fugiunt, & cum fugerint non erunt. Itaque cum futura sunt, nondum sunt; cum autem præterita sunt, jam non sunt. Quomodo igitur tenebuntur ut maneant, quibus hoc est incipere ut sint, quod est pergere ut non sint. Qui autem amat esse, probat ista inquantum sunt, & amat quod semper est. Et si [a] variabatur in amore istorum, munietur in illius; & si diffluebat in amore transeuntium, in permanentis amore solidabitur, & stabit, & obtinebit ipsum esse, quod volebat cum timebat non esse, & stare non poterat irretitus amore fugientium. Non igitur tibi displiceat, immo maxime placeat, quod mavis esse vel miser, quam propterea miser non esse, quia nihil eris. Huic enim exordio quo esse vis, si adjicias magis magisque esse, consurgis atque extrueris in id quod summe est; atque ita te ab omni labe cohibebis, qua transit ut non sit quod infime est, & secum amantis vires subruit. Hinc fiet ut qui mavult non esse ne miser sit, quia non esse non potest, restet ut miser sit. Qui autem plus

a Gemeticensis codex, *variatur*. moxque cum aliis undecim MSS. habet, *munitur in illius*.

plus amat eſſe quam odit miſer eſſe, adjiciendo ad id quod amat, quod odit excludat : cum enim in ſuo genere perfecte eſſe ceperit, miſer non erit.

CAPUT VIII. Non eſſe a nemine eligitur, ne quidem ab illis qui ſibi necem conſciſcunt.

22. NAM illud vide quam abſurde & inconvenienter dicatur : Mallem non eſſe quam miſer eſſe. Qui enim dicit, Mallem hoc quam illud, eligit aliquid. Non eſſe autem non eſt aliquid, ſed nihil: & ideo nullo pacto potes recte eligere, quando quod eligas non eſt. Dicis velle te quidem eſſe, cum ſis miſer, ſed non hoc velle debuiſſe. Quid igitur velle debuiſti? Non eſſe, inquis, potius. Si hoc velle debuiſti, hoc eſt melius: quod autem non eſt, melius eſſe non poteſt: non ergo id velle debuiſti; veraciorque ſenſus eſt quo id non vis, quam opinatio per quam te id velle debuiſſe arbitraris. Deinde quod quiſque recte eligit appetendum, cum ad id pervenerit, neceſſe eſt melior fiat: melior autem eſſe non poterit, qui non erit: nemo igitur recte poteſt eligere ut non ſit. Neque enim moveri nos oportet eorum judicio, qui urgente miſeria ſeſe interemerunt. Aut enim eo confugerunt, ubi melius fore ſibi putarunt; & non eſt contrarium rationi noſtræ, quoquo modo putaverint: aut ſi nullos ſe futuros omnino crediderunt, multo minus falſa electio nihil eligentium commovebit. Quomodo enim ſequar eligentem, a quo ſi quæram quid eligat, reſpondebit, Nihil? Nam qui eligit non eſſe, profecto ſe nihil eligere, etiam ſi hoc nolit reſpondere, convincitur.

23. Verumtamen ut de hac tota re, ſi potero dicam quod ſentio. Nemo mihi videtur, cum ſe ipſum necat aut quolibet modo emori cupit, habere in ſenſu, quod poſt mortem non ſit futurus; tametſi aliquantum hoc in opinione habeat. Nam opinio aut in errore, aut in veritate ratiocinantis eſt, vel credentis: ſenſus autem aut conſuetudine, aut natura valet. Poſſe autem fieri ut aliud ſit in opinione, aliud in ſenſu, vel ex hoc cognoſcere facile eſt, quod plerumque aliud faciendum eſſe credimus, & aliud facere delectat. Et aliquando veracior eſt ſenſus quam opinio, ſi illa de errore, ille de natura eſt: velut cum æger plerumque aqua frigida conducibiliter delectatur, quam tamen credit, ſi biberit, eſſe nocituram. Aliquando veracior opinio quam ſenſus, ſi credit arti medicinæ, obeſſe frigidam, cum re vera oberit, & tamen bibere delectet: aliquando utrumque in veritate eſt, cum id quod prodeſt, non ſolum ita creditur, ſed etiam libet. Aliquando utrumque in errore, cum id quod nocet, & prodeſſe creditur, & libere non deſinit. Solet autem & recta opinio pravam corrigere conſuetudinem, & prava opinio rectam depravare naturam: tanta vis eſt in dominatu & principatu rationis. Cum ergo quiſque credens, quod poſt mortem non erit, intolerabilibus tamen moleſtiis ad totam cupiditatem mortis impellitur, & decernit atque arripit mortem, in opinione habet errorem omnimodæ defectionis, in ſenſu autem naturale deſiderium quietis. Quod autem quietum eſt, non eſt nihil; immo etiam magis eſt quam id quod inquietum eſt. Inquietudo enim variat affectiones, ut altera alteram perimat: quies autem habet conſtantiam, in qua maxime intelligitur [a] quod dicitur, eſt. Omnis itaque ille appetitus in voluntate mortis, non ut qui moritur non ſit, ſed ut requieſcat intenditur. Ita cum errore credat non ſe futurum, natura tamen quietus eſſe, hoc eſt, magis eſſe deſiderat. Quapropter ſicut nullo pacto fieri poteſt, ut non eſſe aliquem libeat: ita nullo pacto fieri oportet, ut ex eo quod eſt quiſque, bonitati Creatoris ingratus ſit.

CAPUT IX. Peccantium animarum miſeria confert ad perfectionem univerſi.

24. SI dixerit, Non erat tamen difficile aut laboriosum omnipotenti Deo, ut omnia quæcumque fecit ſic haberent ordinem ſuum, ut nulla creatura uſque ad miſeriam perveniret; non enim hoc aut omnipotens non potuit, aut bonus invidit: reſpondebo, ordinem creaturarum a ſumma uſque ad infimam gradibus juſtis ita decurrere, ut ille invideat qui dixerit, Iſta non eſſet: invideat etiam ille qui dixerit, Iſta talis eſſet. Si enim talem vult eſſe qualis eſt ſuperior, jam illa eſt, & tanta eſt ut adjici ei non oporteat, quia perfecta eſt. Qui ergo dicit, Etiam iſta talis eſſet, aut perfectæ ſuperiori vult addere, & erit immoderatus & injuſtus; aut iſtam vult interimere, & erit malus atque invidus. Qui autem dixerit, Iſta non eſſet, nihilo minus erit malus atque invidus, cum eam non vult eſſe, qua inferiorem laudare adhuc cogitur. Velut ſi dicat, Non eſſet luna, cum etiam lucernæ claritatem longe inferiorem, in ſuo tamen genere pulcram, & terrenis tenebris eſſe decoram atque aptam nocturnis uſibus, atque in his omnibus pro ſuo modulo utique laudabilem aut fateatur, aut ſtultiſſime vel contentioſe neget. Quomodo ergo recte dicere audebit, Luna non eſſet in rebus, qui ſi diceret, Lucerna non eſſet, deridendum ſe eſſe ſentiret? Quod ſi non dicit, Luna non eſſet, ſed qualem ſolem videt, talem dicit lunam eſſe debuiſſe, non intelligit nihil aliud ſe dicere quam, Non eſſet luna, ſed eſſent ſoles duo. In quo dupliciter errat, quod rerum perfectioni & addere aliquid cupit, cum deſiderat alterum ſolem; & minuere, cum lunam vult detrahi.

25. Hic fortaſſe dicat, ideo nihil ſe de luna conqueri, quia ſplendor ejus ita minor eſt, ut miſer non ſit; de animarum autem non obſcuritate, ſed miſeria ſe dolere. Sedulo cogitet ita lunæ ſplendorem non eſſe miſerum, ut nec ſplendor ſolis ſit beatus. Quamvis enim corpora cæleſtia ſint, corpora ſunt tamen quantum ad lucem iſtam pertinet, quæ per corporeos oculos ſentiri poteſt. Nulla autem corpora, quantum ad ſeſe adtinet, vel beata poſſunt eſſe, vel miſera; quamquam beatorum aut miſerorum corpora poſſint eſſe. Sed de illis luminibus ſimilitudo adhibita id docet, ut quemadmodum corporum differentias contemplando, videns alia clariora, injuſte petis auferri quæ obſcuriora conſpexeris, aut clarioribus adæquari; ſed ad perfectionem univerſitatis referens omnia, quanto magis minuſve inter ſe clara ſunt, tanto magis cernis eſſe omnia; nec tibi occurrit perfecta univerſitas, niſi ubi majora ſic præſto ſunt, ut minora non deſint: ſic etiam differentias animarum cogites, in quibus hoc quoque invenies, ut miſeriam quam doles, ad id quoque valere cognoſcas, ut univerſitatis perfectioni nec illæ deſint animæ, quæ miſeræ fieri debuerunt, quia peccatrices eſſe voluerunt. Tantumque abeſt ut Deus tales facere non debuerit, ut etiam ceteras creaturas laudabiliter fecerit longe inferiores animis miſeris.

26. Sed adhuc videtur minus intelligens quod dictum eſt, habere quod contradicat: dicit enim, Si univerſitatis perfectionem complet etiam noſtra miſeria, defuiſſet aliquid huic perfectioni, ſi beati ſemper eſſemus. Quapropter ſi ad miſeriam niſi peccando non pervenit anima, etiam peccata noſtra neceſſaria ſunt perfectioni univerſitatis quam condidit Deus. Quomodo ergo juſte peccata punit, quæ ſi defuiſſent, creatura ejus

a Er. & Lov. *intelligitur eſſe quod dictum eſt*. At abeſt, *eſſe* ab editione Bad. & MSS. e quibus tamen pauci pro, *quod dictum eſt*, habent, *quod dicitur, eſt*: quæ vera lectio videtur.

ejus plena & perfecta non esset? Hic respondetur, non ipsa peccata vel ipsam miseriam perfectioni universitatis esse necessaria, sed animas in quantum animæ sunt; quæ si velint, peccant; si peccaverint, miseræ fiunt. Si enim peccatis earum detractis miseria perseverat, aut etiam peccata præcedit, recte deformari dicitur ordo atque administratio universitatis. Rursus si peccata fiant, & desit miseria, nihilo minus dehonestat ordinem iniquitas. Cum autem non peccantibus adest beatitudo, perfecta est universitas. Cum vero peccantibus adest miseria, nihilo minus perfecta est universitas. Quod autem ipsæ non desunt animæ, quas vel peccantes sequitur miseria, vel recte facientes beatitudo, semper naturis omnibus universitas plena atque perfecta est. Non enim peccatum & supplicium peccati naturæ sunt quædam, sed affectiones naturarum, illa voluntaria, ista pœnalis. Sed voluntaria quæ in peccato fit, turpis affectio est. Cui propterea pœnalis adhibetur, ut ordinet eam, ubi talem esse non turpe sit, & decori universitatis congruere cogat, ut peccati dedecus emendet pœna peccati.

27. Hinc fit ut peccans creatura superior, a creaturis inferioribus puniatur; quia illæ tam sunt infimæ, ut ornari etiam a turpibus animis possint, atque ita decori universitatis congruere. Quid enim tam magnum in domo est quam homo, & quid tam abjectum & infimum quam cloaca domus? Servus tamen in tali peccato detectus, ut mundandæ cloacæ dignus habeatur, ornat eam etiam turpitudine sua; & utrumque horum, id est, turpitudo servi, & mundatio cloacæ, jam conjunctum & redactum in quamdam sui generis unitatem, ita dispositæ domui coaptatur atque subtexitur, ut ejus universitati ordinatissimo decore conveniat. Qui tamen servus si peccare noluisset, non defuisset domesticæ disciplinæ alia provisio, qua necessaria mundarentur. Quid itaque tam infimum in rebus quam corpus omne terrenum? Hanc tamen corruptibilem carnem etiam peccatrix anima sic ornat, ut ei speciem decentissimam præbeat, motumque vitalem. Habitationi ergo cœlesti talis anima non congruit per peccatum, terrestri autem congruit per supplicium: ut quodlibet elegerit, semper sit pulcra universitas decentissimis partibus ordinata, cujus est conditor & administrator Deus. Namque optimæ animæ cum in infimis creaturis habitant, non eas ornant miseria sua quam non habent, sed usu earum bono. Si autem peccatrices animæ permittantur habitare in sublimibus locis, inhonestum est: quia non conveniunt illis, quibus nec bene uti possunt, nec ornamenti aliquid conferunt.

28. Ideo quamquam orbis iste terrenus rebus corruptibilibus deputatus sit, tamen servans quantum potest imaginem superiorum, exempla nobis & indicia quædam demonstrare non cessat. Si enim bonum & magnum aliquem virum hortante honestatis officio videamus ignibus, quantum ad corpus adtinet, concremari, non hoc vocamus pœnam peccati, sed fortitudinis & patientiæ documentum, eumque magis diligimus, cum fœdissima corruptio corporea membra ejus absumat, quam si nihil hujusmodi pateretur: miramur quippe animi naturam mutabilitate corporis non mutari. At vero crudelissimi latronis membra cum tali supplicio confici adspicimus, approbamus ordinem legum. Ornant ergo ambo illa tormenta, sed ille merito virtutis, iste peccati. At si post illos ignes, vel etiam ante illos, optimum virum illum commutatum ad congruentiam cælestis habitationis ad sidera videremus adtolli, utique lætaremur. Si autem sceleratum latronem, sive ante supplicium, sive post supplicium, cum eadem militia voluntatis ad sedem honoris sempiternam levari videremus in cælum, quis non offenderetur? Ita fit ut inferiores creaturas ambo ornare potuerint, superiores autem unus illorum. Ex quo admonemur advertere, mortalitatem carnis hujus & primum hominem ornasse, ut peccato pœna congrueret, & Dominum nostrum, ut a peccato misericordia liberaret. Non autem sicut justus potuit in ipsa justitia permanens corpus habere mortale; ita iniquus potest dum iniquus est, ad immortalitatem pervenire sanctorum, scilicet sublimem & Angelicam; non eorum angelorum, de quibus Apostolus ait, *Nescitis quia angelos sumus judicaturi*; sed eorum de quibus Dominus ait; *Et erunt æquales Angelis Dei*. Qui enim æqualitatem Angelorum desiderant propter inanem gloriam suam, non ideo volunt æquales esse Angelis, sed Angelos sibi. Itaque in tali voluntate perseverantes, æquabuntur supplicio prævaricatoribus angelis, potestatem suam potius quam Dei omnipotentis diligentibus. Talibus enim ad sinistram constitutis, quia non quæsierunt Deum per humilitatis januam, quam in se ipso Dominus Jesus Christus ostendit, & immisericorditer superbeque vixerunt, dicetur, *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo & angelis ejus*. 1. Cor 3. 2. Luc. 20. 36. Matt. 25. 41.

29. CUM enim duæ sint origines peccatorum, una spontanea cogitatione, alia persuasione alterius, quo pertinere arbitror quod Propheta dicit: *Ab occultis meis munda me Domine, & ab alienis parce servo tuo*: utrumque voluntarium est quidem: nam sicut propria cogitatione non peccat invitus, ita dum consentit male suadenti, non utique nisi voluntate consentit: sed tamen gravius est, non solum nullo suadente propria cogitatione peccare, sed etiam peccandum alteri per invidentiam dolumque suadere, quam ad peccandum alterius suasione traduci. Servata est ergo in utroque peccato justitia Domini punientis. Nam & illud appensum est æquitatis examine, ut nec ipsius diaboli potestati negaretur homo, quem sibi male suadendo subjecerat. Iniquum enim erat, ut ei quem ceperat, non dominaretur. Nec fieri ullo modo potest, ut Dei summi & veri perfecta justitia, quæ usquequaque pertenditur, deserat etiam ordinandas ruinas peccantium. Et tamen quia minus peccaverat homo quam diabolus, idipsum ei valuit ad reparandam salutem, quod principi hujus mundi, patris rerum scilicet hujus mortalis atque infimæ, hoc est, [a] principi omnium peccatorum, & præposito mortis, usque ad mortalitatem carnis addictus est. Ita enim conscientia mortalitatis timidus, & a viliissimis & abjectissimis bestiis vel etiam minutissimis molestias atque interitum reformidans, incertusque futurorum, & illicitas cohibere [b] lætitias, & maxime superbiam, cujus persuasione dejectus est, & quo uno vitio misericordiæ medicina respuitur, frangere consuevit. QUID enim tam opus habens misericordia quam miser? ET QUID tam indignum misericordia quam superbus miser?

CAPUT X. Quo jure diabolus possederit hominem, & quo jure Deus hunc liberarit. *Psal.* 18. 14.

30. Ex quo factum est, ut illud Dei Verbum per quod facta sunt omnia, & quo fruitur omnis Angelica beatitudo, usque ad miseriam nostram clementiam suam porrigeret, & Verbum caro fieret, & habitaret in nobis. Sic enim posset panem Angelorum homo man-

du-

a In prius editis, *principio omnium peccatorum*. At in MSS. novemdecim habetur hic, *principi*.

b Ita Bad. & MSS. plerique. At Er. & Lov. habent, *cohibere delicias*.

ducare, nondum Angelis adæquatus, ſi panis ipſe Angelorum hominibus dignaretur æquari. Nec ſic deſcendit ad nos, ut illos deſereret; ſed ſimul integer illis, integer nobis, illos intrinſecus paſcens per id quod Deus eſt, nos forinſecus admonens per id quod nos ſumus, idoneos facit per fidem, quos per ſpeciem paſcat æqualiter. Quia enim rationalis creatura Verbo illo tamquam optimo cibo ſuo paſcitur: humana autem anima rationalis eſt, quæ mortalibus vinculis peccati pœna tenebatur, ad hoc diminutionis redacta, ut per conjecturas rerum viſibilium ad intelligenda inviſibilia niteretur; cibus rationalis creaturæ factus eſt viſibilis, non commutatione naturæ ſuæ, ſed habitu noſtræ, ut viſibilia ſectantes, ad ſe inviſibilem revocaret. Sic eum anima, quem ſuperbiens intus relinquerat, foris humilem invenit, imitatura ejus humilitatem viſibilem, & ad inviſibilem altitudinem reditura.

31. Atque verbum Dei unicus Dei Filius, diabolum quem ſemper ſub legibus ſuis habuit & habebit, homine indutus etiam homini ſubjugavit: nihil ei extorquens violento dominatu, ſed ſuperans eum lege juſtitiæ; ut quoniam femina decepta, & dejecto per feminam viro omnem prolem primi hominis tamquam peccatricem legibus mortis, malitioſa quidem nocendi cupiditate, ſed tamen jure æquiſſimo vindicabat, tamdiu poteſtas ejus valeret, donec interficeret juſtum, in quo nihil dignum morte poſſet oſtendere, non ſolum quia ſine crimine occiſus eſt, ſed etiam quia ſine libidine natus: cui ſubjugaverat ille quos ceperat, ut quidquid inde naſceretur, tamquam ſuæ arboris fructus, prava quidem habendi cupiditate, ſed tamen non iniquo poſſidendi jure retineret. Juſtiſſime itaque dimittere cogitur credentes in eum, quem injuſtiſſime occidit, ut & quod temporaliter moriuntur, debitum exſolvant, & quod ſemper vivunt, in illo vivant, qui pro eis quod non debebat exſolvit: quibus autem infidelitatis perſeverantiam perſuaſiſſet, juſte ſecum haberet in perpetua damnatione conſortes. Ita factum eſt, ut neque diabolo per vim eriperetur homo, quem nec ipſe vi, ſed perſuaſione ceperat: & qui [a] juſte plus humiliatus eſt, ut ſerviret cui ad malum conſenſerat, juſte per eum cui ad bonum conſenſit liberaretur; quia minus iſte in conſentiendo, quam ille in male ſuadendo peccaverat.

CAPUT XI. Creatura ſive in juſtitia permanſura, ſive lapſura ad ornamentum univerſi conſert.

32. NATURAS igitur omnes Deus fecit, non ſolum in virtute atque juſtitia permanſuras, ſed etiam peccaturas; non ut peccarent, ſed ut eſſent ornaturæ [b] univerſum, ſive peccare, ſive non peccare voluiſſent. Si enim rebus deeſſent animæ quæ ipſum faſtigium ordinis in univerſa creatura ſic obtinerent, ut ſi peccare voluiſſent, infirmaretur & labefactaretur univerſitas, magnum quiddam deeſſet creaturæ: illud enim deeſſet, quo remoto ſtabilitas rerum atque connexio turbaretur. Tales ſunt optimæ, & ſanctæ, & ſublimes creaturæ cæleſtium vel ſupercæleſtium poteſtatum, quibus ſolus Deus imperat; univerſus autem mundus ſubjectus eſt. Sine iſtarum officiis juſtis atque perfectis eſſe univerſitas non poteſt. Item ſi deeſſent, quæ ſive peccarent, ſive non peccarent, nihil univerſitatis ordini minueretur, etjam ſic plurimum deeſſet. Animæ ſunt enim rationales, & illis ſuperioribus officio quidem impares, ſed natura pares: quibus adhuc inferiores ſunt multi, & tamen laudabiles a ſummo Deo conſtitutarum rerum gradus.

33. Illa ergo natura ſublimioris officii eſt, quæ non ſolum ſi non eſſet, ſed etiam ſi peccaret, minueret ordinem univerſitatis. Inferioris officii eſt iſta, quæ tantummodo ſi non eſſet, non autem ſi peccaret, aliquid minus haberet univerſitas. Illi data eſt potentia omnia continendi officio proprio, quod rerum ordini deeſſe non poſſit: nec ideo in bona voluntate permanet, quia hoc accepit officium; ſed ideo accepit, quoniam ab illo qui dedit permanſura præviſa eſt. Nec tamen ſua majeſtate continet omnia, ſed inhærendo illius majeſtati, & ejus imperiis devotiſſime obtemperando, a quo & per quem & in quo facta ſunt omnia. Huic autem datum eſt quidem non peccanti potentiſſimum officium continendi omnia; non tamen proprium, ſed cum illa, tamquam ei quæ peccatura præcognita eſt. Habent ſane ſpiritalia quæque inter ſe & conjunctionem ſine cumulo, & ſejunctionem ſine diminutione: ut neque adjuvaretur illa in actionis ſuæ facilitate, cum hæc ſibi conjungeretur, neque difficilior illi actio fieret, ſi hæc officium ſuum peccando deſereret. Non enim locis & mole corporum, ſed parilitate affectuum jungi, & diſparitate ſejungi poſſunt ſpiritales creaturæ, quamvis corpora ſua quæque poſſideant.

34. In corporibus autem inferioribus atque mortalibus poſt peccatum anima ordinata, regit corpus ſuum, non omni modo pro arbitrio, ſed ſicut leges univerſitatis ſinunt. Nec ideo tamen talis anima inferior eſt corpore cæleſti, cui corpori etiam corpora terrena ſubjecta ſunt. Pannoſa quippe veſtis damnati ſervi multo eſt inferior veſte bene meriti, & in honore magno apud dominum conſtituti; ſed ipſe ſervus melior eſt qualibet veſte pretioſa, quia homo eſt. Illa ergo inhæret Deo, & in cæleſti corpore, Angelica poteſtate, etiam terreſtre corpus ornat & regit, ſicut jubet ille cujus nutum intuetur ineffabiliter. Iſta vero mortalibus membris onerata, vix hoc ipſum quo premitur adminiſtrat intrinſecus, & tamen ornat quantum poteſt: cetera vero extrinſecus adjacentia, longe infirmiora operatione extrinſecus afficit ſicut poteſt.

CAPUT XII. Gubernatio univerſi non turbaretur etiamſi Angelica omnis creatura peccaret.

35. UNDE colligitur non defuturum fuiſſe ornatum congruentiſſimum infimæ corporeæ creaturæ, etiam ſi iſta peccare noluiſſet. Quoniam quæ totum poteſt regere, etiam partem regit: quæ autem minus poteſt, non continuo poteſt ampliora. Perfectus enim medicus etiam ſcabiem ſanat efficaciter: at non continuo qui ſcabioſo utiliter conſulit, univerſæ humanæ valetudini mederi poteſt. Et ratio quidem ſi certa conſpicitur, qua manifeſtum fiat eſſe oportuiſſe creaturam quæ numquam peccaverit, numquam peccatura ſit, etiam illud eadem ratio renuntiat a peccato illam libera voluntate abſtinere, neque coactam non peccare, ſed ſponte. Verumtamen etiamſi peccaret (quamquam non peccavit, ſicut eam non peccaturam præſcivit Deus); tamen ſi etiam ipſa peccaret, ſufficeret Dei poteſtas ineffabilis potentiæ, ad regendam iſtam univerſitatem, ut omnibus congrua & condigna retribuens, nihil in toto imperio ſuo turpe atque indecorum eſſe permitteret. Quia ſive per nullas ad hoc ipſum conditas poteſtates, ſi omnis Angelica natura ab ejus præceptis peccando defeciſſet, majeſtate ſua decentiſſime atque optime regeret omnia: nec ſic invidens creaturæ ſpiritali ut eſſet; qui etiam corporalem peccantibus quoque ſpiritualibus longe inferiorem, tanta largitate bonitatis inſtituit, ut nullus ſit cælum terramque ratio-

a Editi, *juſto plus*, quibus rari MSS. ſuffragantur: nam duodecim melioris notæ habent, *juſte plus*.

b MSS. aliquot a potioribus, *ornaturæ univerſitatis*.

tionabiliter intuens, omnesque naturas visibiles in suis generibus moderatas,formatas,ordinatas,qui vel alium credat artificem omnium esse quam Deum vel non eum
a ineffabiliter laudandum esse fateatur. Sive [a] nulla est melior rerum ordinatio,nisi potestas Angelica naturæ excellentia & bonitate voluntatis in dispositione universitatis superemineat, etiamsi omnes peccassent Angeli, nullam inopiam facerent ad regendum imperium suum Creatori Angelorum. Non enim vel bonitas ejus quasi aliquo tædio, vel omnipotentia difficultate deficeret ad creandos alios quos in eis sedibus collocaret, quas pec-
b cando alii deseruissent; aut creatura spiritalis quantilibet [b] numeri, si pro suis meritis damnaretur, angustare posset ordinem, qui convenienter & decenter excipit
c quoscumque damnandos. [c] Quacumque se igitur consideratio nostra converterit, ineffabiliter laudandum invenit Deum naturarum omnium conditorem optimum, & administratorem justissimum.

36. Postremo ut relinquamus contemplationem pulcritudinis rerum iis qui eam divino munere videre pos-
d sunt, nec eos [d] qui non possunt ad ineffabilia contuenda verbis conemur adducere, & tamen propter loquaces aut infirmos aut insidiosos homines tantam quæstionem brevissima complexione peragamus; * Omnis natura quæ minus bona fieri potest, bona est: & omnis natura dum corrumpitur, minus bona fit. Aut enim non ei nocet corruptio,& non corrumpitur; aut si corrumpitur, nocet ei corruptio: & si nocet, minuit aliquid de bono ejus, & eam minus bonam facit. Nam si penitus eam privat omni bono, quidquid ejus remanebit, jam corrumpi non poterit:quia nullum erit bonum cujus ademtione possit nocere corruptio. Cui autem non potest nocere corruptio,non corrumpitur. Porro natura qnæ non corrumpitur,incorruptibilis est. Erit ergo natura,quod absurdissimum est dicere, corruptione facta incorruptibilis. Quapropter quod verissime dicitur omnis natura in quantum natura est, bona est: quia si incorruptibilis est, melior est quam corruptibilis: si autem corruptibilis est, quoniam dum corrumpitur minus bona fit, sine dubitatione bona est. Omnis autem natura aut corruptibilis est, aut incorruptibilis. Omnis ergo natura bona est: naturam voco quæ & substantia dici solet. Omnis igitur substantia aut Deus, aut ex Deo, quia omne bonum aut Deus, aut ex Deo.

* CAPUT XIII. Ex creatúrę corruptione & ex vitii ejus vituperatione bonitas ipsius ostenditur.

37. Quibus constitutis atque firmatis tamquam in capite ratiocinationis nostræ,adtende quid dicam. Omnis natura rationalis,cum libero voluntatis arbitrio condita, si manet in fruendo summo atque incommutabili bono,procul dubio laudanda est;& omnis quæ tendit ut maneat,etiam ipsa laudanda est: omnis autem quæ non in eo manet, & non vult agere ut maneat, in quantum ibi non est, & in quantum non id agit ut ibi sit, vituperanda est. Si ergo laudatur rationalis natura quæ est facta, nemo dubitat laudandum esse qui fecit; & si vituperatur, nemo dubitat ejus Conditorem in ipsa ejus vituperatione laudari.Cum enim propterea vituperamus hanc, quoniam summo & incommutabili bono, id est, Creatore suo frui non vult, illum sine ulla dubitatione laudamus. QUANTUM ergo bonum,& quam vel ineffabiliter linguisomnibus,vel ineffabiliter cogitationibus omnibus prædicandus & honorandus est creator omnium Deus, sine cujus laude nec laudari possumus, nec vituperari: Non enim vituperari possumus quia in eo non manemus, nisi quia magnum & summum & primum nostrum bonum est manere in illo:unde autem hoc,nisi quia ille ineffabile bonum est?QUID ergo inveniri potest in nostris peccatis unde ille vituperetur,quando vituperatio peccatorum nostrorum nulla est,nisi ille laudetur?

38.Quid quod etiam in ipsis rebus,quę vituperantur, nullius vituperatur nisi vitium?Nullius autem vituperatur vitium, nisi cujus natura laudatur. Aut enim secundum naturam est quod vituperas,& non est vitium, tuque magis emendandus es, ut recte vituperare noveris, quam illud quod non recte vituperas; aut si vitium est, ut recte vituperari possit, etiam contra naturam sit necesse est.Omne quippe vitium,eoipso quo vitium est, contra naturam est.Si enim naturæ non nocet,nec vitium est: si autem quia nocet ideo vitium est, ideo vitium est quia contra naturam est.Quod si non suo, sed alieno vitio aliqua natura corrumpitur, injuste vituperatur, & quærendum est utrum illa natura non corrumpatur vitio suo, cujus vitio potuit aliena natura corrumpi. Sed quid est aliud vitiari,nisi vitio corrumpi? Porro natura quæ non vitiatur, caret vitio: cujus autem vitio aliena natura corrumpitur, habet utique vitium. Prior ergo vitiosa est,& prior corrumpitur vitio suo, cujus vitio alia quoque corrumpi potest.Ex quo colligitur, contra naturam esse omne vitium, etiam ejus rei cujus est vitium. Quapropter quoniam in quacumque re non vituperatur nisi vitium,ideo autem vitium est, quia contra naturam ejus rei est cujus est vitium,nullius rei recte vituperatur vitium, nisi cujus natura laudatur.Non enim tibi recte in vitio displicet, nisi quia vitiat quod in natura placet.

CAPUT XIV. Non omnis corruptio vituperatione digna est.

39. VIDENDUM est etiam illud,utrum vere dicatur aliquam naturam naturæ alterius vitio corrumpi,nullo adjuncto vitio suo.Si enim natura quæ accedit cum vitio suo ad aliam corrumpendam,non in ea corruptibile aliquid invenit,non eam corrumpit. Si autem invenit, adjuncto ejus vitio corruptionem ejus operatur.Potentior enim ab infirmiore si corrumpi nolit, non corrumpitur. si autem velit, prius incipit suo vitio corrumpi quam alieno.Æqualis autem ab æquali nihilo minus si corrumpi nolit,non potest.Nam quæcumque natura cum vitio ad eam quæ sine vitio est,ut corrumpat accedit, eo ipso non accedit æqualis, sed infirmior vitio suo. Si vero potentior in validiorem corrumpit,aut utriusque vitio fit, si utriusque prava cupiditate fit; aut vitio potentioris, si naturæ tanta præstantia est, ut inferiorem quam corrumpit, etiam vitiosa præcedat. Quis enim recte vituperaverit fructus terræ, quod homines eis non utantur bene, corruptique vitio suo, corrumpant eos abutendo ad luxuriam:cum tamen dubitare dementis sit præstantiorem potentioremque esse hominis naturam etiam vitiosam, quam non vitiosas quasque fruges?

40. Potest etiam fieri ut aliquam inferiorem potentior natura corrumpat, & hoc nullius earum vitio fiat: si quidem vitium dicimus, quod vituperatione dignum est. Quis autem vel frugalem hominem nihil aliud de frugibus, quam [e] supplementa naturæ quæritantem vituperare audeat, aut easdem fruges e

a Lov. in textu, *Sive ulla est*. At Bad. Er. & MSS. *Sive nulla est*; quæ lectio in editione Lov. ad marginem haud recte rejecta est, cum disjunctiva particula, *sive*, indicet hoc esse membrum alteri n oppositum superiori, *sive per nullas ad hoc ipsum* &c.

b In codicibus quinque vetustis nec deterioris notæ habetur, *quantilibet muneris*.

c Er. & Lov. *quoscumque damnandos multos*. Expunximus, *multos*, quia redundat, abestque a Bad. & a MSS. quindecim.

d Editi & MSS. plerique carent istis verbis, *qui non possunt*, quæ huc revocanda putavimus e codice altero Sorbonico & ex aliis duobus.

e Bad. Er. & MSS. duo, *sublevamenta naturæ*.

quod uſu ciborum ejus corrumpantur? Talis enim nec uſitate corruptio dicitur, quia maxime vitii nomen ſolet eſſe corruptio. Nam & illud in rebus facile animadverti poteſt, quod plerumque in [a] nullos uſus explendæ indigentiæ ſuæ natura potentior inferiorem corrumpit, vel juſtitiæ ordine dum vindicat culpam, ex qua regula, illud dictum eſt ab Apoſtolo: *Si quis templum Dei corruperit, corrumpet illum Deus*: vel ordine mutabilium rerum ſibi cedentium ſecundum leges congruentiſſimas pro valentia cujuſque partis univerſitati datas. Neque enim ſi cujuſquam oculos pro naturę ſuę modulo ferendæ lucis invalidos ſol fulgore corrumpat, aut ad explendam indigentiam ſui luminis eos commutare putandus eſt, aut id facere ullo vitio ſuo; aut ſaltem ipſi oculi vituperandi ſunt, quia & domino ſuo ceſſerunt ut contra lucem aperirentur, & ipſi luci ut corrumperentur. Omnium igitur corruptionum ſola quæ vitioſa eſt corruptio recte vituperatur: ceteræ autem, aut ne corruptiones quidem dicendæ ſunt, aut certe quia vitioſæ non ſunt, dignæ vituperatione eſſe non poſſunt. Nam & ipſa vituperatio, quod ſoli vitio parata, id eſt, apta & debita ſit, inde traxiſſe vocabulum creditur, ut vituperatio diceretur.

41. Vitium autem, ut dicere cœperam, non aliunde malum eſt, niſi quia naturæ adverſatur ejus ipſius rei cujus eſt vitium. Unde manifeſtum eſt hanc eamdem rem cujus vitium vituperatur, natura eſſe laudabilem; ita ut omnino hanc ipſam vituperationem vitiorum, naturarum laudem eſſe fateamur, earum ſcilicet quarum vitia vituperantur. Quia enim vitium naturæ adverſatur, tantum additur malitiæ vitiorum, quantum naturarum integritati minuitur. Cum ergo vituperas vitium, id profecto laudas cujus integritatem deſideras: cujus autem niſi naturæ integritatem? Natura enim perfecta, non ſolum nulla vituperatione, ſed etiam laude in ſuo genere digna eſt. Quod ergo perfectioni naturæ deeſſe perſpexeris, id vocas vitium, ſatis tibi eam placere conteſtans, quam vituperatione imperfectionis ejus velles eſſe perfectam.

CAPUT XV. Defectus creaturæ haud ſemper eſt culpabilis.

42. Si igitur vituperatio vitiorum ipſarum etiam, quarum ſunt vitia naturarum decus dignitatemque commendat, quanto magis Deus conditor omnium naturarum etiam in earum vitiis laudandus eſt; cum & hoc ab illo habeant quod naturæ ſunt, & in tantum vitioſæ ſint, in quantum ab ejus qua factæ ſunt arte diſcedunt, & in tantum recte vituperentur, in quantum earum vituperator artem qua factæ ſunt videt, ut hoc in eis vituperet, quod ibi non videt. Et ſi ars ipſa per quam facta ſunt omnia, hoc eſt, ſumma & incommutabilis Sapientia Dei, vere ſummeque eſt, ſicuti eſt, reſpice quo tendat quidquid ab illa diſcedit. Qui tamen defectus non eſſet vituperatione dignus niſi eſſet voluntarius. Adtende enim, quæſo, utrum recte vituperes, quod ita eſt ſicuti eſſe debuit: non opinor; ſed utique quod non ita eſt ut debuit. Nemo autem debet quod non accepit. Et quiſquis debet, cui debet, niſi a quo accepit ut debeat? Nam & quæ redduntur translegando, ei redduntur qui translegaverat. Et quod creditorum juſtis ſucceſſoribus redditur, ipſis utique redditur quibus iſti jure ſuccedunt. Aliter non redditio, ſed ceſſio, vel admiſſio, vel ſi quid aliud hujuſmodi nominanda eſt. Quapropter omnia temporalia, quæ in hoc rerum ordine ita locata ſunt, ut niſi deficiant, non poſſit præteritis futura ſuccedere, ut tota temporum in ſuo genere pulcritudo peragatur, abſurdiſſime dicimus non debere deficere. Quantum enim acceperunt, tantum agunt, & tantum reddunt ei, cui debent, quod ſunt in quantumcumque ſunt. Qui enim dolet ea deficere, ſermonem ſuum oportet adtendat, eum certe ipſum quod iſta conqueritur, ſi juſtum & a prudentia profectum eſſe arbitratur, cujus ſermonis quod ad ſonum ejus adtinet, ſi quis unam particulam diligat, nec eam velit ceteris deficiendo locum dare, quibus decedentibus & ſuccedentibus totus ille ſermo contexitur, mirabilis dementiæ judicabitur.

43. In iis igitur rebus quæ ideo deficiunt, quia non ultra eſſe acceperunt, ut ſuis temporibus omnia peragantur, nemo defectum recte vituperat; quia nemo poteſt dicere, Debuit permanere, cum acceptas metas tranſire non poſſet. In creaturis autem rationalibus, quibus ſive peccantibus ſive non peccantibus, univerſalis pulcritudo modis congruentiſſimis terminatur, aut nulla peccata ſunt, quod abſurdiſſimum eſt dicere; peccat enim ſaltem, qui vel damnat quaſi peccata quæ nulla ſunt: aut non ſunt vituperanda peccata, quod nihilo minus abſurdum eſt; incipient quippe nec recte facta laudari, & tota turbabitur humanæ mentis intentio, vitamque ſubvertet: aut vituperabitur factum, quod ita factum eſt ut debuit, & exſecrabilis inſania, vel ut mitius loquar, error miſerrimus orietur: aut ſi cogit veriſſima ratio, ſicuti cogit, ut & vituperentur peccata, & quidquid recte vituperatur, ideo vituperetur quia non eſt ita ut eſſe debuit; quære quid debeat natura peccatrix, & invenies recte factum, quære cui debeat, & invenies Deum. A quo enim accepit poſſe recte facere cum velit, ab eo accepit ut ſit etiam miſera ſi non fecerit, & beata ſi fecerit.

44. Quia enim nemo ſuperat leges omnipotentis Creatoris, NON SINITUR anima non reddere debitum. Aut enim reddit bene utendo quod accepit, aut reddit amittendo quo bene uti noluit. Itaque ſi non reddit faciendo juſtitiam, reddet patiendo miſeriam: quia in utroque verbum illud debiti ſonat. Hoc enim etiam modo dici potuit quod dictum eſt, Si non reddit faciendo quod debet, reddet patiendo quod debet. Nullo autem temporis intervallo iſta dividuntur, ut quaſi alio tempore non faciat quod debet, & alio patiatur quod debet, ne vel puncto temporis univerſalis pulcritudo turpetur, ut ſit in ea peccati dedecus ſine decore vindictæ. Sed in futurum judicium ſervatur ad manifeſtationem atque ad accerrimum ſenſum miſeriæ, quidquid nunc occultiſſime vindicatur. Sicut enim qui non vigilat, dormit: ſic quiſquis non facit quod debet, ſine intervallo patitur quod debet, quoniam tanta eſt beatitudo juſtitiæ, ut nemo ab ea niſi ad miſeriam poſſit abſcedere. In omnibus ergo defectibus, aut non acceperunt ultra eſſe quæ deficiunt, & nulla culpa eſt; ſicut etiam cum ſunt, quia non acceperunt amplius eſſe quam ſunt, nihilo minus nulla culpa eſt: aut nolunt eſſe, quod ſi vellent, eſſe [b] acceperunt; & quia bonum eſt, reatus eſt ſi nolint.

CAPUT XVI. Peccata noſtra in Deum refundi nequeunt.

45. DEUS autem nulli debet aliquid, quia omnia gratuito præſtat. Et ſi quiſquam dicet ab illo aliquid deberi meritis ſuis, certe ut eſſet, non ei debebatur. Non enim erat cui deberetur. Et tamen, quod meritum eſt [c] converti ad eum ex quo es, ut ex ipſo etiam melior ſis, ex quo habes ut ſis? Quid ergo ei præro-

a Vulgati habent, *in nonnullos uſus*. At MSS. *in nullos uſus*, amplectimur.

b Er. & Lov. *eſſe acciperent*. At MSS. magno conſenſu, *eſſe acceperunt*, & melius; hoc enim ſtis ſuperioris argumenti, quod hic in anguſtum contrahitur, reſpondet verbis: *A quo enim accepit poſſe recte facere cum velit*, &c. faver editio Bad. quæ præfert, *eſſe ceperunt*.

c Er. & Lov. *convertere*. MSS. ſex, *converte* ſed concinnius undecim alii ferunt, *converti*.

prærogas, ut tamquam debitum poſcas; quando ſi nolles ad eum converti, nihil ei deeſſet, tibi autem ipſe, ſine quo nihil eſſes, & ex quo ita es aliquid, ut niſi convertendo te ad illum, reddideris ei quod ab ipſo es, non quidem nihil, ſed miſer tamen eris? Omnia ergo illi debent, primo quidquid ſunt, in quantum naturæ ſunt: deinde quidquid melius poſſunt eſſe ſi velint, quæcumque acceperunt ut velint; & quidquid oportet eas eſſe. Ex eo igitur quod non accepit, nullus reus eſt: ex eo vero quod non facit quod debet, juſte reus eſt. Debet autem, ſi accepit & voluntatem liberam, & ſufficientiſſimam facultatem.

46. Uſque adeo autem dum non facit quiſque quod debet, nulla culpa eſt Conditoris, ut & laus ſit, quoniam quod debet patitur, & in eo ipſo quod vituperatur non faciendo quod debet, non niſi laudatur ille cui debet. Si enim tu laudaris videndo quid facere debeas, cum id non videas, niſi in illo qui eſt incommutabilis Veritas; quanto magis ille qui & velle præcepit, & poſſe præbuit, & non impune nolle permiſit? Si enim hoc debet quiſque quod accepit, & ſic homo factus eſt, ut neceſſario peccet, hoc debet ut peccet. Cum ergo peccat, quod debet facit. Quod ſi ſcelus eſt dicere, neminem natura ſua cogit ut peccet. Sed nec aliena. Non enim quiſquis dum id quod non vult patitur, peccat. Nam ſi juſte patitur, non in eo peccat quod patitur invitus, ſed in eo peccavit quod ita fecit volens, ut quod nollet jure pateretur. Si autem injuſte patitur, quomodo peccat? Non enim injuſte aliquid pati, ſed injuſte aliquid facere, peccatum eſt. Quod ſi neque ſua neque aliena natura quis peccare cogitur, reſtat ut propria volunta te peccetur. Quod ſi tribuere volueris Conditori, peccantem purgabis, qui nihil præter ſui Conditoris inſtituta commiſit, qui ſi recte defenditur, non peccavit: non eſt ergo quod tribuas Conditori. Laudemus ergo Conditorem, ſi poteſt defendi peccator, laudemus, ſi non poteſt. Si enim juſte defenditur, non eſt peccator: lauda ergo Creatorem. Si autem defendi non poteſt, in tantum peccator eſt in quantum ſe a Creatore avertit: lauda ergo Creatorem. Omnino igitur non invenio, nec inveniri poſſe & prorſus non eſſe confirmo, quomodo tribuantur peccata noſtra Creatori noſtro Deo; quando & in ipſis eum laudabilem invenio, non ſolum quod ea punit, ſed etiam quod tunc fiunt, cum ab ejus veritate receditur. E. Accipio iſta libentiſſime ac probo, & omnino verum eſſe conſentio, nullo modo fieri poſſe, ut Creatori noſtro recte peccata noſtra tribuantur.

1. Retract. c. 9. n. 3.

CAPUT XVII. Voluntas eſt prima cauſſa peccandi.

47. SED tamen ſcire vellem, ſi fieri poſſet, quare illa natura non peccet, quam non peccaturam præſcivit Deus, & quare iſta peccet, quæ ab illo peccatura prævisa eſt. Non enim jam puto, ipſa Dei præſcientia vel iſtam peccare, vel illam non peccare cogi. Sed tamen ſi nulla cauſſa eſſet, non ita diſpertiretur creatura rationalis, ut alia numquam peccet, alia in peccando perſeveret, alia quaſi media inter utramque aliquando peccet, aliquando ad recte faciendum convertatur. Quæ cauſſa in has tres partes eam diſtribuit? Sed nolo mihi reſpondeatur, Voluntas: ego enim cauſſam quæro ipſius voluntatis. Non enim ſine cauſſa numquam vult illa peccare, numquam iſta non vult, quædam vero aliquando vult, aliquando non vult, cum ejuſdem generis omnes ſint. Hoc ſolum enim mihi videre videor non ſine cauſſa eſſe iſtam tripartitam voluntatem rationalis creaturæ, ſed quæ cauſſa ſit neſcio.

48. A. Quoniam voluntas eſt cauſſa peccati, tu autem cauſſam ipſius voluntatis inquiris, ſi hanc invenire potuero, nonne cauſſam etiam ejus cauſſæ quæ inventa fuerit quæſiturus es? Et quis erit quærendi modus, quis finis percunctandi ac differendi cum te ultra radicem quærere nihil oporteat? Cave enim putes quidquam potuiſſe dici verius quam id quod dictum eſt, *Radicem omnium malorum eſſe avaritiam*, hoc eſt plus velle quam ſat eſt. Tantum autem ſat eſt, quantum ſibi exigit naturæ in ſuo genere conſervandæ modus. Avaritia enim, quæ Græce φιλαργυρία dicitur, non in ſolo argento vel in nummis, unde magis nomen duxiſſe reſonat; argento enim nummi vel mixto argento frequentius apud veteres fiebant: ſed in omnibus rebus quæ immoderate cupiuntur intelligenda eſt, ubicumque omnino plus vult quiſque quam ſat eſt. Hæc autem avaritia cupiditas eſt; cupiditas porro improba voluntas eſt. Ergo improba voluntas, malorum omnium cauſſa eſt. Quæ ſi ſecundum naturam eſſet, conſervaret utique naturam, nec ei pernicioſa eſſet, & ideo non eſſet improba. Unde colligitur, radicem omnium malorum non eſſe ſecundum naturam; quod ſufficit adverſus omnes, qui volunt accuſare naturas. Tu autem ſi hujus radicis cauſſam requiris, quomodo erit iſta radix omnium malorum? Illa enim erit, quæ cauſſa hujus eſt: quam cum inveneris, ut dixi, etiam ipſius cauſſam quæſiturus es, & quærendi nullum habebis modum.

1. Tim. 6. 10.

49. Sed quæ tandem eſſe poterit ante voluntatem cauſſa voluntatis? Aut enim & ipſa voluntas eſt; & a radice iſta voluntatis non receditur: aut non eſt voluntas; & peccatum nullum habet. Aut igitur ipſa voluntas eſt prima cauſſa peccandi, aut nullum peccatum eſt prima cauſſa peccandi. Nec eſt cui recte imputetur peccatum niſi peccanti: non eſt ergo cui recte imputetur niſi volenti: ſed neſcio cur aliud te quærere libeat. Deinde quæcumque illa cauſſa eſt voluntatis, aut juſta profecto eſt, aut injuſta. Si juſta, quiſquis ei obtemperaverit, non peccabit: ſi injuſta, non ei obtemperet, & non peccabit.

1. Retract. c. 9. n. 3. 2. ſent. diſt. 41. cap. Si autem.

CAPUT XVIII. An aliquis peccet in eo quod caveri non poteſt.

50. AN forte violenta eſt & cogit invitum? Num eadem totiens replicaturi ſumus? Reminiſcere ſuperiorum, quæ a nobis tam multa de peccato, & voluntate libera dicta ſunt. Sed ſi laborioſum eſt omnia mandare memoriæ, hoc breviſſimum tene. [a] Quæcumque iſta cauſſa eſt voluntatis, ſi non ei poteſt reſiſti, ſine peccato ei ceditur: ſi autem poteſt, non ei cedatur, & non peccabitur. An forte fallit incautum? Ergo caveat ne fallatur. An tanta fallacia eſt, ut caveri omnino non poſſit? Si ita eſt, nulla peccata ſunt: quis enim peccat in eo, quod nullo modo caveri poteſt? Peccatur autem. Caveri igitur poteſt.

[a] 1. Retract. c. 9. n. 3. 2. ſent. diſt. 28. cap. Quod vero.

51. Et tamen etiam per ignorantiam facta quædam improbantur, & corrigenda judicantur, ſicut in divinis auctoritatibus legimus; ait enim Apoſtolus: *Miſericordiam conſecutus ſum, quia ignorans feci.* ait & Propheta; *delicta juventutis & ignorantiæ meæ ne memineris.* Sunt etiam neceſſitate facta improbanda, ubi vult homo recte facere, & non poteſt: nam unde ſunt illæ voces, *Non enim quod volo facio bonum, ſed quod nolo malum, hoc ago.* Et illud, *Velle adjacet mihi*

2. ſent. diſt. 36. cap. Quod autem, & cap. Illud autem. 1. Tim. 1. 13. Pſal. 24. 7. Rom. 7. 19.

a Hoc loco perperam utens Pelagius ſic revincitur ab Auguſtino in lib. de natura & gratia c. 67. *Poteſt ergo ei cauſſæ, quæcumque illa eſt reſiſti; poteſt planè. Nam in hoc adjutorium poſtulamus dicentes.* Ne nos inferas in tentationem. *quod adjutorium non poſceremus, ſi reſiſti nullo modo poſſe crederemus. Poteſt peccatum caveri, ſed opitulante illo qui non poteſt falli.*

perficere autem bonum non invenio. Et illud, *Caro concupiſcit adverſus ſpiritum, ſpiritus autem adverſus carnem: Hæc enim invicem adverſantur, ut non ea quæ vultis faciatis*. Sed hæc omnia hominum ſunt, ex illa mortis damnatione venientium: nam ſi non eſt iſta pœna hominis, ſed natura, nulla iſta peccata ſunt. Si enim non redditur ab eo modo quo naturaliter factus eſt, ita ut melius eſſe non poſſit, ea quæ debet, facit, cum hæc facit. Si autem bonus homo eſſet, ſi aliter eſſet; nunc autem quia ita eſt, non eſt bonus, nec habet in poteſtate ut bonus ſit, ſive non videndo qualis eſſe debeat, ſive videndo & non valendo eſſe, qualem debere eſſe ſe videt: pœnam iſtam eſſe quis dubitet? Omnis autem pœna ſi juſta eſt, peccati pœna eſt, & ſupplicium nominatur: ſi autem injuſta eſt pœna, quoniam pœnam eſſe nemo ambigit, injuſto aliquo dominante homini impoſita eſt. Porro quia de omnipotentia Dei & juſtitia dubitare dementis eſt, juſta hæc pœna eſt, & pro peccato aliquo penditur. Non enim quiſquam injuſtus dominator aut ſubripere hominem potuit, velut ignoranti Deo: aut extorquere invito, tamquam invalidiori, vel terrendo vel confligendo, ut hominem injuſta pœna cruciaret. Relinquitur ergo, ut hæc juſta pœna de damnatione hominis veniat.

Ibid. 18. Gal. 5. 17

2. ſent. diſt. 36. cap. Et ideo.

52. Nec mirandum eſt quod vel ignorando non habeat arbitrium liberum voluntatis ad eligendum quid recte faciat: vel reſiſtente carnali conſuetudine, quæ violentia mortalis ſucceſſionis quodam modo naturaliter inolevit, videat quid recte faciendum ſit, & velit, nec poſſit implere. Illa eſt enim peccati pœna juſtiſſima, ut amittat quiſque quo bene uti noluit, cum ſine ulla poſſet difficultate, ſi vellet. Id eſt autem ut qui ſciens recte non facit, amittat ſcire quid rectum ſit: & qui recte facere cum poſſet noluit, amittat poſſe cum velit. Nam ſunt re vera omni peccanti animæ duo iſta pœnalia, ignorantia & difficultas. Ex ignorantia dehoneſtat error, ex difficultate cruciatus affligit. Sed approbare falſa pro veris, ut erret invitus, & reſiſtente atque torquente dolore carnalis vinculi, non poſſe a libidinoſis operibus temperare, non eſt natura inſtituti hominis, ſed pœna damnati. Cum autem de libera voluntate recte faciendi loquimur, de illa ſcilicet, in qua homo factus eſt, loquimur.

1. Retract. cap. 9. n. 3. 3. ſent. diſt. 15. cap. Tradit.

CAPUT XIX. Peccantes ignorantiam & difficultatẽ transfuſa in ſe ex Adæ peccato vitia ne excuſent.

53. HIC occurrit illa quæſtio, quam inter ſe murmurantes homines rodere conſueverunt, qui quodlibet aliud in peccando quam ſe accuſare parati ſunt. Dicunt enim, Si Adam & Eva peccaverunt, quid nos miſeri fecimus, ut cum ignorantiæ cæcitate & difficultatis cruciatibus naſceremur, & primo erraremus neſcientes quid nobis eſſet faciendum; deinde ubi nobis inciperent aperiri præcepta juſtitiæ, vellemus ea facere, & renitente carnalis concupiſcentiæ neſcio qua neceſſitate non valeremus? Quibus breviter reſpondetur ut quieſcant, & adverſus Deum murmurare deſiſtant. Recte enim fortaſſe quererentur, ſi erroris & libidinis nullus hominum victor exſiſteret, cum vero ubique ſit præſens, qui multis modis per creaturam ſibi Domino ſervientem averſum vocet, doceat credentem, conſoletur ſperantem, diligentem adhortetur, conantem adjuvet, exaudiat deprecantem; non tibi deputatur ad culpam, quod invitus ignoras, ſed quod negligis quærere quod ignoras; neque illud quod vulnerata membra non colligis, ſed quod volentem ſanare contemnis: iſta tua propria peccata ſunt. Nulli enim homini oblatum eſt ſcire utiliter a quæri, quod inutiliter ignoratur, & humiliter confitendam eſſe imbecillitatem, ut quærenti & confitenti ille ſubveniat, qui nec errat dum ſubvenit, nec laborat.

a

54. Nam illud quod ignorans quiſque non recte facit, & quod recte volens facere non poteſt, ideo dicuntur peccata, quia de peccato illo liberæ voluntatis originem ducunt, illud enim præcedens meruit iſta ſequentia. Nam ſicut linguam dicimus non ſolum membrum, quod movemus in ore dum loquimur, ſed etiam illud quod hujus membri motum conſequitur, id eſt, formam tenoremque verborum, ſecundum quem modum dicitur alia lingua Græca, alia Latina: ſic non ſolum peccatum illud dicimus, quod proprie vocatur peccatum, libera enim voluntate & ab ſciente committitur; ſed etiam illud quod jam de hujus ſupplicio conſequatur neceſſe eſt. Sic etiam ipſam naturam aliter dicimus, cum proprie loquimur, naturam hominis, in qua primum in ſuo genere inculpabilis factus eſt: aliter iſtam, in qua ex illius damnati pœna, & mortales & ignari & carni ſubditi naſcimur; juxta quem modum dicit Apoſtolus: *Fuimus enim & nos naturaliter filii iræ, ſicut & ceteri*.

Epheſ. 2. 3.

55. UT autem de illo primo conjugio, & cum ignorantia, & cum difficultate, & cum mortalitate naſcamur, quoniam illi cum peccaviſſent, & in errorem, & in ærumnam, & in mortem præcipitati ſunt, rerum moderatori ſummo Deo juſtiſſime placuit, ut & in ortu hominis originaliter appareret juſtitia punientis, & in provectu miſericordia liberantis. Non enim damnato primo homini ſic ademta eſt beatitudo, ut etiam fecunditas adimeretur. Poterat enim & de prole ejus, quamvis carnali & mortali, aliquod in ſuo genere fieri decus ornamentumque terrarum. Jam vero ut meliores gigneret quam ipſe eſſet, non erat æquitatis: ſed ex converſione ad Deum, ut vinceret quiſque ſupplicium, quod origo ejus ex averſione meruerat, non ſolum volentem non prohiberi, ſed etiam adjuvari oportebat: etiam ſic enim rerum Creator oſtendit, quanta facilitate potuiſſet homo, ſi voluiſſet, retinere quod factus eſt, cum proles ejus potuit etiam ſuperare quod nata eſt.

CAPUT XX. Pœnales defectus in Adæ poſteros haud injuſte demanaſſe, quęcumque demum véra ſit de animarum origine ſententia.

56. Deinde ſi una anima facta eſt, ex qua omnium hominum animæ trahuntur naſcentium, quis poteſt dicere non ſe peccaſſe, cum primus ille peccavit? Si autem ſingillatim fiunt in unoquoque naſcentium, non eſt perverſum, immo convenientiſſimum & ordinatiſſimum apparet, ut malum meritum prioris, natura ſequentis ſit, & bonum meritum ſequentis, natura prioris ſit. Quid enim indignum, ſi etiam ſic voluit Creator oſtendere, uſque adeo excellere creaturis corporeis animæ dignitatem, ut ab eo gradu poſſit eſſe ortus alterius, ad quem alterius perductus eſt occaſus? Nam cum ad ignorantiam difficultatemque pervenerit illa peccatrix, ideo pœna recte dicitur, quia melior ante hanc pœnam fuit. Si ergo altera talis eſſe cepit, non ſolum ante peccatum, ſed ante omnem vitam ſuam, qualis alia poſt vitam culpabilem facta eſt, non parvum bonum habet, unde Conditori ſuo gratias agat; quia ipſe ortus ejus & inchoatio quovis perfecto corpore eſt melior. Non enim mediocria bona ſunt, non ſolum quod anima eſt, qua natura jam omne corpus præcedit, ſed etiam quod facultatem habet, ut adjuvante Creatore ſe ipſam exco-

a Lov. *ſcire utiliter quærere, quod inutiliter ignorat.* Antiquiores editiones Bad. Er. & MSS. quatuor, *ſcire utiliter, quod inutiliter ignoratur*, Alii MSS. undecim e quorum numero ſunt Regius codex, Victorinus, Sorbonici duo, Germanenſis, Gemeticenſis &c. habent, *ſcire utiliter quæri quod inutiliter ignoratur*, quam lectionem eligimus.

excolat, & pio ſtudio poſſit omnes adquirere & capere virtutes, per quas & a difficultate cruciante,& ab ignorantia cæcante liberetur. Quod ſi ita eſt, non erit naſcentibus animis ignorantia & difficultas ſupplicium peccati, ſed proficiendi admonitio,& perfectionis exordium. Non enim ante omne meritum boni operis parum eſt accepiſſe naturale judicium, quo ſapientiam præponat terrori, & quietem difficultati,ut ad hæc non naſcendo, ſed ſtudendo perveniat. Quod ſi agere noluerit, peccati rea jure tenebitur, tamquam quæ non bene uſa ſit ea facultate, quam accepit. Quamquam enim in ignorantia & difficultate nata ſit,non tamen ad permanendum in eo quod nata eſt, aliqua neceſſitate comprimitur: neque omnino potuit niſi Deus omnipotens [a] eſſe etiam talium creator animarum, quas & non dilectus ipſe faciat, & diligens eas reficiat, & dilectus ipſe perficiat: qui & non exiſtentibus præſtat ut ſint, & amantibus eum a quo ſunt præſtat ut beatæ ſint.

57. Si vero in Dei aliquo ſecreto jam exiſtentes animæ mittuntur ad inſpiranda & regenda corpora ſingulorum quorumque naſcentium, ad hoc utique mittuntur officium, ut corpus quod de pœna peccati, hoc eſt, mortalitate primi hominis naſcitur, bene adminiſtrando, id eſt, caſtigando per virtutes, & ordinatiſſimæ atque legitimæ ſervituti ſubiiciendo, etiam ipſi comparent ordine atque tempore opportuno cæleſtis incorruptionis locum. Quæ cum introeunt in hanc vitam, ſubeuntque geſtanda membra mortalia, ſubeant etiam neceſſe eſt & oblivionem vitæ prioris,& præſentis laborem; unde illa ignorantia & difficultas conſequitur, quod in primo homine ſupplicium mortalitatis fuit, ad animi [b] expendendam miſeriam; in iſtis autem janua miniſterii ad reparandam corporis incorruptionem. Nam hoc quoque modo non dicuntur iſta peccata, niſi quia caro de propagine veniens peccatoris, venientibus ad ſe animis hanc ignorantiam & difficultatem facit; quæ neque his, neque Creatori tamquam culpanda tribuatur. Dedit enim ille & facultatem bene operandi in laborioſis officiis, & viam fidei in oblivionis cæcitate: [c] judicium illud vel maxime,quod anima omnis & quærendum eſſe concedit quod inutiliter neſcit, & perſeveranter in officioſis laboribus enitendum ad evincendam recte faciendi difficultatem, & opem a Creatore implorandam, ut conantem adjuvet; qui vel extrinſecus lege, vel in intimis cordis allocutione conandum eſſe præcepit, & præparat civitatis beatiſſimæ gloriam triumphantibus de illo, qui primum hominem ad iſtam miſeriam perduxit victum peſſima ſuaſione; quam miſeriam iſti ſuſcipiunt ad eum vincendum optima ſide. Non enim parvæ gloriæ militia eſt diabolum vincere eodem ſuſcepto ſupplicio, quo ſe ille hominem victum perduxiſſe gloriatur. Quiſquis autem hoc iſtius vitæ captus amore neglexerit, nullo pacto juſte flagitium deſertionis ſuæ regis imperio deputabit: ſed erit potius ſub omnium domino in ejus partibus ordinatus, cujus turpe ſtipendium ut caſtra ſua deſereret, adamavit.

58. Si autem alibi animæ conſtitutæ non mittuntur a Domino Deo, ſed ſua ſponte ad inhabitanda corpora veniunt, facile eſt jam hoc videre, quidquid ignorantiæ difficultatiſque ſecutum fuerit earum propriam voluntatem, nullo modo Creatorem hinc eſſe culpandum: quando quidem etiamſi eas ipſe miſiſſet, quibus etiam in ipſa ignorantia & difficultate liberam voluntatem petendi & quærendi & conandi non abſtulit, daturus petentibus, demonſtraturus quærentibus, pulſantibus aperturus, omnino extra culpam eſſet. Hanc enim ignorantiam & difficultatem ſtudioſis & benevolis evincendam,ad coronam gloriæ valere præſtaret: negligentibus autem & peccata ſua de infirmitate defendere volentibus, non ipſam ignorantiam difficultatemque pro crimine obiiceret; ſed quia in eis potius permanere, quam ſtudio quærendi atque diſcendi, & humilitate confitendi atque orandi, ad veritatem ac facilitatem pervenire voluerunt, juſto ſupplicio vindicaret.

59. HARUM autem [d] quatuor de anima ſententiarum, utrum de propagine veniant, an in ſingulis quibuſque naſcentibus novæ fiant, an in corpora naſcentium jam alicubi exiſtentes vel mittantur divinitus, vel ſua ſponte labantur, nullam temere affirmare oportebit. Aut enim nondum iſta quæſtio a divinorum librorum catholicis tractatoribus pro merito ſuæ obſcuritatis & perplexitatis evoluta atque illuſtrata eſt: aut ſi jam factum eſt,nondum in manus noſtras hujuſcemodi litteræ pervenerunt. Tantum adſit fides nihil de ſubſtantia Creatoris falſum indignumque ſentiendi. Ad illum enim tendimus itinere pietatis. Si ergo aliud de illo ſenſerimus quam eſt, intentio noſtra non in beatitatem, ſed in vanitatem nos ire compellet. De creatura vero ſi quid aliter quam ſeſe habet ſenſerimus, dummodo non id pro cognito perceptoque teneamus, nullum periculum eſt. Non enim ad creaturam jubemur tendere ut efficiamur beati, ſed ad ipſum Creatorem: de quo ſi aliud quam oportet ac ſeſe res habet,nobis perſuadetur, pernicioſiſſimo errore decipimur. Ad hoc enim pergendo, quod aut non eſt, aut ſi eſt non facit beatos, ad beatam vitam nullus pervenire poteſt.

60. Sed ad contemplandam veritatis æternitatem, ut ea perfrui eique inhærere valeamus, infirmitati noſtræ via de temporalibus procurata eſt, ut quantum itineri ſufficit ad æterna tendentium, præterita & futura credamus. Quæ fidei diſciplina, ut auctoritate præpolleat, divina miſericordia gubernatur. Præſentia vero, quantum ad creaturam pertinet, in corporis & animi mobilitate & mutabilitate, quaſi tranſeuntia ſentiuntur. In quibus quidquid non experimur, cognitione qualicumque tenere non poſſumus. Quæcumque ergo nobis de quibuſcumque creaturis vel præterita vel futura divina auctoritate credenda narrantur, quamvis partim prius quam ea ſentire potuerimus præterierint, partim nondum in noſtros ſenſus pervenerint, tamen quia plurimum valent ad roborandam ſpem noſtram, & exhortandam dilectionem, dum nobis commendant per ordinatiſſimam ſeriem temporum quam non negligat liberationem noſtram Deus, ſine ulla dubitatione credenda ſunt. Sed quiſquis error perſonam ſibi divinæ auctoritatis aſſumit, ea maxime ratione refellitur,

[d] CAPUT XXI. Error qua in re pernicioſus.

a Editio Lov. *omnipotens eſſet*. At Bad. & Er. *omnipotens eſſe*; quibus MSS. conſentiunt. Paulo poſt quæ in editis omnibus reperiuntur verba ſcilicet, *& diligens eas reficiat*, abſunt a MSS.

b MSS. quatuor, *ad animi explendam miſeriam*.

c Bad. *indicium illud vel maxime, quia anima*, &c. quæ etiam erat lectio Lov. mutato *quia* in *quod*. At Er. & MSS. habent, *judicium illud..... quod anima*, &c. ubi forte librarii ſcripſerunt *quod* pro *quo*, ſicuti eos paſſim feciſſe obſervamus.

d Eum locum Auguſtinus epiſt. 28. Hieronymo recenſet his verbis: *Ergo quidem ante aliquot annos cum libros quoſdam ſcriberem de Libero arbitrio, qui in multorum manus exierunt, & nunc habentur a plurimis, quatuor opiniones de animæ incarnatione.... ita putavi eſſe tractandas, ut quælibet earum vera eſſet, non impediret intentionem meam qua tunc adverſus eos quantis poteram viribus agebam; qui naturam mali ſuo principio præditam adverſus Deum conantur inducere, id eſt contra Manichæos. Nam de Priſcillianiſtis adhuc nihil audieram... Ideo quintam opinionem non addidi quam in tua epiſtola inter ceteras commemoraſti.*

ſi aut aliquam vel mutabilem ſpeciem præter creaturam Dei, aut aliquam mutabilem ſpeciem in ſubſtantia Dei credere aut affirmare convincitur, eamque ſubſtantiam Dei vel plus vel minus quam Trinitatem eſſe contendit: cui Trinitati pie ſobrieque intelligendæ omnis excubat vigilantia Chriſtiana, & omnis ejus provectus intenditur. De cujus Trinitatis unitate & æqualitate, & ſingularum in ea perſonarum quadam proprietate, non hic locus eſt diſſerendi. Nam commemorare quædam de Domino Deo auctore & formatore & ordinatore rerum omnium, quæ ad ſaluberrimam fidem pertineant, & quibus lactens atque a terrenis in cæleſtia ſeſe adtollere incipiens, utiliter adminiculetur intentio, & factu facillimum & a pleriſque jam factitatum eſt: pertractare autem iſtam totam, atque ita verſare quæſtionem, ut perſpicuæ rationi, quantum in hac vita datur, omnis humana intelligentia ſubjugetur, non modo eloquio, ſed ne cogitatione quidem vel cuiquam hominum, vel certe nobis ſatis expeditum & facile aggrediendum videri poteſt. Nunc ergo ut quod inſtituimus, quantum adjuvamur, & quantum ſinimur peragamus, Quæcumque nobis, quantum ad creaturam pertinet, vel narrantur præterita, vel prænuntiantur futura quæ ad commendandam valeant integram religionem, excitando nos ad ſinceriſſimam dilectionem Dei & proximi, ſine dubitatione credenda ſunt: adverſus incredulos autem hactenus defendenda, ut vel mole auctoritatis infidelitas eorum obteratur, vel eis oſtendatur, quantum poteſt, primo quam non ſit ſtultum talia credere, deinde quam ſit ſtultum talia non credere. Verumtamen falſam doctrinam non tam de præteritis & futuris, quam de præſentibus & maxime de incommutabilibus opportet refellere, & quantum datur, perſpicua ratione convincere.

61. Sane in [a] ſerie temporalium, inquiſitioni præteritorum futurorum exſpectatio præferenda eſt. Quando quidem etiam in divinis libris ea quæ præterita narrantur, vel præfigurationem futurorum, vel pollicitationem, vel teſtificationem præ ſe gerunt. Et re vera in iis etiam, quæ ad hanc vitam pertinent, proſperis adverſiſque rebus, quid quiſque fuerit non ſatis curat: in id vero quod futurum ſperatur, ſeſe omnis curarum æſtus agglomerat. Neſcio quo quippe intimo naturalique ſenſu, ea quæ nobis acciderunt, quoniam tranſacta ſunt, ſic habentur ad momentum felicitatis & miſeriæ, quaſi numquam accidiſſent. Quid igitur mihi obeſt, ſi eſſe quando ceperim neſcio, cum eſſe me noverim, nec futurum eſſe deſperem? Non enim in præterita me adtendo, ut tamquam errorem pernicioſiſſimum verear, ſi aliter de iis ſenſero quam fuerunt: ſed in id quod futurus ſum, curſum dirigo duce miſericordia Conditoris mei. De hoc igitur quod futurus ſum, & de illo apud quem futurus ſum, ſi aliter quam veritas ſeſe habet credidero aut ſenſero, vehementer cavendus eſt error; ne mihi aut neceſſaria non præparem, aut ad eum ipſum finem propoſiti mei, dum aliud pro alio mihi videtur, pervenire non poſſim. Quamobrem ſicut ad comparandam veſtem nihil mihi obeſſet, ſi præteritæ hyemis oblitus eſſem, obeſſet autem ſi futurum frigus imminere non crederem; ita nihil oberit animæ meæ, ſi oblita eſt quid forte pertulerit, ſi modo diligenter advertat & teneat quo ſe deinceps parare moneatur. Et ſicut, verbi gratia, Romam naviganti nihil noceret ſi excidiſſet animo, a quo littore navem ſolverit, dum tamen ab eo loco ubi eſſet non ignoraret quo proram dirigeret; nihil autem prodeſſet meminiſſe littoris, unde iter exorſus ſit, ſi de Romano portu falſum aliquid exiſtimans, in ſaxa incidiſſet: ita neque ſi non tenuero initium temporis vitæ meæ, quidquam mihi oberit ſcienti quo ſine requieſcam; nec prodeſſet aliquid illa ſive memoria ſive conjectura inchoatæ vitæ, ſi de ipſo Deo, qui unus laborum animæ finis eſt, aliter quam dignum eſt opinatus, in ſcopulos erroris irruerem.

62. Nec iſte ſermo ad id valuerit, ut quiſquam nos prohibere arbitretur, ut quærant qui potuerint ſecundum Scripturas divinitus inſpiratas, utrum anima de anima propagetur, an ſuo cuique animanti ſingulæ in ipſo fiant, an ad regendum animandumque corpus divino nutu alicunde mittantur, vel propria voluntate ſe inſinuent; ſi vel alicujus expediendæ neceſſariæ quæſtionis ratio flagitat iſta conſiderare atque diſcutere, vel a rebus magis neceſſariis otium ad hæc quærenda & diſſerenda conceditur. Verum ad id potius iſta dixerim, ne quis in re tali vel temere ſuccenſeat ei, qui ſuæ opinioni humaniore fortaſſe dubitatione non cedit: aut etiam ſi quid hinc certi quiſquam & liquidi comprehenderit, ideo putet alium ſpem perdidiſſe futurorum, quia præterita exorſa non recolit.

63. QUOQUO modo autem ſe iſtud habeat, ſive omnino omittendum, ſive nunc differendum & alias conſiderandum ſit, præſens tamen quæſtio non impeditur, quo minus appareat integerrima & juſtiſſima & inconcuſſa atque incommutabili majeſtate & ſubſtantia Creatoris, ſupplicia peccatorum ſuorum animas luere: quæ peccata, ut jam diu diſſeruimus, nonniſi propriæ voluntati earum tribuenda ſunt, nec ulla [b] ulterior peccatorum cauſſa quærenda. CAPUT XXII. Ignorantia & difficultas ſi naturalis eſt homini, non propterea deeſt unde laudetur Creator. b

64. Ignorantia vero & difficultas ſi naturalis eſt, inde incipit anima proficere, & ad cognitionem & requiem, donec in ea perficiatur vita beata, promoveri. Quem profectum in ſtudiis optimis atque pietate, quorum facultas ei non negata eſt, ſi propria voluntate neglexerit, juſte in graviorem, quæ jam pœnalis eſt, ignorantiam difficultatemque præcipitatur, decentiſſimo & convenientiſſimo rerum moderamine in inferioribus ordinata. Non enim quod naturaliter neſcit, & naturaliter non poteſt, hoc animæ deputatur in reatum: ſed quod ſcire non ſtuduit, & quod dignam facilitati comparandæ ad recte faciendum operam non dedit. Loqui enim non noſſe atque non poſſe, infanti naturale eſt: quæ ignorantia difficultaſque ſermonis non modo inculpabilis ſub grammaticorum legibus, ſed etiam humanis affectibus blanda & grata eſt; non enim ullo vitio illam facultatem comparare neglexit, aut ullo vitio quam compararat amiſit. Itaque ſi nobis in eloquentia eſſet beatitudo conſtituta, atque ita crimini duceretur cum peccatur in linguæ ſonis, quemadmodum cum peccatur in actibus vitæ, nullus utique argueretur infantiæ, quod ab ea eſſet exorſus ad conſequendam eloquentiam: ſed plane merito damnaretur, ſi ſuæ voluntatis perverſitate vel ad eam recidiſſet, vel in ea remanſiſſet. Sic etiam nunc, ſi ignorantia veri & difficultas recti naturalis eſt homini, unde incipiat in ſapientiæ quietiſque beatitudinem ſurgere, nullus hanc ex initio naturali recte arguit. Sed ſi proficere noluerit, aut a profectu retrorſum relabi voluerit, jure meritoque pœnas luet.

65. Creator vero ejus ubique laudatur, vel quod eam ab ipſis exordiis ad ſummi boni capacitatem inchoa-

a Bad. Er. & MSS. ſeptem, *Sane in miſeria temporalium.*

b Ita MSS. & antiquiores editiones. At Lov. habet, *nec ulla interior.*

choaverit, vel quod ejus profectum adjuvet, vel quod impleat proficientem atque perficiat, vel quod peccantem, id est, aut ab initiis suis sese ad perfectionem adtollere recusantem, aut jam ex profectu aliquo relabentem, justissima damnatione pro meritis ordinat. Non enim propterea malam creavit, quia nondum tanta est, quanta ut proficiendo esse posset accepit; cum ejus exordio perfectiones omnes corporum longe inferiores sint, quas tamen in suo genere laudabiles esse judicat, quisquis de rebus saniſſime judicat. Quod ergo ignorat quid sibi agendum sit, ex eo est quod nondum accepit: sed hoc quoque accipiet, si hoc quod accepit, bene usa fuerit. Accepit autem ut pie & diligenter quærat, si volet. Et quod agnoscens quid sibi agendum sit, non continuo valet implere, hoc quoque nondum accepit: præcessit enim quædam pars ejus sublimior ad sentiendum quod recte faciat bonum: sed quædam tardior atque carnalis non consequenter in sententiam ducitur; ut ex ipsa difficultate admoneatur eumdem implorare adjutorem perfectionis suæ, quem inchoationis sentit auctorem; ut ex hoc ei fiat carior, dum non suis viribus, sed cujus bonitate habet ut sit, ejus misericordia sublevatur ut beata sit. Quanto autem carior illi est a quo est, tanto in eo firmius adquiescit, & tanto uberius æternitate ejus perfruitur. Si enim arboris novellum & rude virgultum nullo modo recte sterile dicimus, quamvis aliquot æstates sine fructibus traiiciat, donec opportuno tempore expromat feracitatem suam; cur non auctor animæ debita pietate laudetur, si ei tale tribuit exordium, ut studendo ac proficiendo ad frugem sapientiæ justitiæque perveniat, tantumque illi præstitit dignitatis, ut in ejus etiam potestate poneret, si vellet ad beatitudinem tendere?

CAPUT XXIII. De parvulorum morte & cruciatibus corporis quibus affliguntur iniqua et imperitorum querela.

66. HUIC autem disputationi obiici ab imperitis solet quædam calumnia de mortibus parvulorum, & de quibusdam cruciatibus corporis, quibus eos sæpe videmus affligi. Dicunt enim, Quid opus erat ut nasceretur, qui ante quam iniret ullum vitæ meritum excessit e vita? aut qualis in futuro judicio deputabitur, cui neque inter justos locus est, quoniam nihil recte fecit, neque inter malos, quoniam nihil peccavit? Quibus respondetur, Ad universitatis complexum, & totius creaturæ vel per locos vel per tempora ordinatissimam connexionem, non posse superfluo creari qualemcumque hominem, ubi folium arboris nullum superfluo creatur: sed sane superfluo quæri de meritis ejus, qui nihil meruerit. Non enim metuendum est, ne vita esse potuerit media quædam inter recte factum atque peccatum, & sententia judicis media esse non possit inter præmium atque supplicium.

De cons. dist. 4. cap. Illud.

67. Quo loco etiam illud perscrutari homines solent, sacramentum baptismi Christi quid parvulis prosit, cum eo accepto plerumque moriuntur, prius quam ex eo quidquam cognoscere potuerint. Qua in re satis pie recteque creditur, prodesse parvulo eorum fidem a quibus consecrandus offertur. Et hoc Ecclesiæ commendat saluberrima auctoritas, ut ex eo quisque sentiat quid sibi prosit fides sua, quando in aliorum quoque beneficium, qui propriam nondum habent, potest aliena commodari. Quid enim filio viduæ profuit fides sua, quam utique mortuus non habebat; cui tamen profuit matris ut resurgeret? Quanto ergo potius fides aliena potest consulere parvulo, cui sua perfidia non potest imputari?

68. De cruciatibus autem corporis, quibus affliguntur parvuli, quorum per ætatem nulla peccata sunt, si animæ quibus animantur, non prius quam ipsi homines, esse ceperunt, major querela & quasi misericors deponi solet, cum dicitur, Quid mali fecerunt ut ista paterentur? Quasi possit esse innocentiæ meritum, ante quam quisque aliquid nocere possit. Cum autem boni aliquid operatur Deus in emendatione majorum, cum parvulorum suorum qui eis cari sunt, doloribus ac mortibus flagellantur; cur ista non fiant, quando cum transierint pro non factis erunt in quibus facta sunt: propter quos autem facta sunt, aut meliores erunt, si temporalibus incommodis emendati, rectius elegerint vivere; aut excusationem in futuri judicii supplicio non habebunt, si vitæ hujus angoribus ad æternam vitam desiderium convertere noluerint? Quis autem novit quid parvulis, de quorum cruciatibus duritia majorum contunditur aut exercetur fides, aut misericordia probatur; quis ergo novit quid ipsis parvulis in secreto judiciorum suorum bonæ compensationis reservet Deus, qui quamquam nihil recte fecerint, tamen nec peccantes aliquid ista perpessi sunt? Non enim frustra etiam infantes illos, qui cum Dominus Jesus Christus necandus ab Herode quæreretur, occisi sunt, in honorem Martyrum receptos commendat Ecclesia.

Vide epist. 28. ad Hieronym.

Matth. 2. 16.

69. Quamquam isti calumnioſi, & talium quæstionum non studioſissimi examinatores, sed loquacissimi ventilatores, etiam de pecorum doloribus & laboribus solent minus eruditorum sollicitare fidem, cum dicunt, Quid etiam pecora vel meruerunt mali, ut tanta patiantur incommoda, vel sperant boni, quia tantis exercentur incommodis? Sed hæc dicunt vel sentiunt, quia iniquissime de rebus existimant, qui cum summum bonum quod & quantum sit adspicere nequeant, talia volunt esse omnia, quale putant esse summum bonum: præter enim summa corpora quæ cælestia sunt, minusque corruptioni subjacent, summum bonum cogitare non possunt: ideoque inordinatissime flagitant, ut nec mortem nec ullam corruptionem patiantur corpora bestiarum, quasi non sint mortalia, cum sint infima; aut ideo mala sint, quia sunt cælestia meliora. Dolor autem quem bestiæ sentiunt, animarum etiam bestialium vim quamdam in suo genere mirabilem laudabilemque commendat. Hoc ipso enim satis apparet in regendis animandisque suis corporibus, quam sint appetentes unitatis. Quid est enim aliud dolor, nisi quidam sensus divisionis vel corruptionis impatiens? Unde luce clarius apparet quam sit illa anima in sui corporis universitate avida unitatis & tenax, quæ nec libenter, nec indifferenter, sed potius renitenter & reluctanter intenditur in eam passionem corporis sui, qua ejus unitatem atque integritatem labefactari moleste accipit. Non ergo appareret quantus inferioribus creaturis animalibus esset appetitus unitatis, nisi dolore bestiarum. Quod si non appareret, minus quam opus esset admoneremur ab illa summa & sublimi & ineffabili unitate Creatoris esse omnia ista constituta.

Dolor quid sit.

70. Et re vera si pie ac diligenter adtendas, omnis creaturæ species & motus, qui in animi humani considerationem cadit, eruditionem nostram loquitur, diversis motibus & affectionibus, quasi quadam varietate linguarum, undique clamans atque increpans cognoscendum esse Creatorem. Nulla enim res est earum, quæ nec dolorem, nec voluptatem sentiunt, quæ non aliqua unitate decus proprii generis assequatur, vel omnino naturæ suæ qualemcumque stabilitatem. Nulla

la item res eſt earum quæ vel doloris moleſtias, vel blanditias ſentiunt voluptatis, quæ non eo ipſo quo dolorem fugit, voluptatemque appetit, diremtionem ſe fugere, unitatemque appetere, fateatur. Inque ipſis rationalibus animis omnis appetitus cognitionis qua illa natura lætatur,& ad unitatem refert omne quod percipit, & in errore nihil fugit aliud quam incomprehenſibili ambiguitate confundi. Omne autem ambiguum unde moleſtum eſt, niſi quia certam non habet unitatem? Ex quo apparet omnia, ſive cum offendunt vel offenduntur, ſive cum delectant vel delectantur, unitatem inſinuare atque prædicare Creatoris. Si autem ignorantia & difficultas, a quibus iſtam vitam neceſſe eſt incipere, non ſunt animis naturales, reſtat ut aut officio ſuſceptæ ſint, aut irrogatæ ſupplicio. De quibus jam ſatis eſſe arbitror diſputatum.

CAPUT XXIV. Primus homo non inſipiens creatus eſt, ſed ſapientiæ capax. *Vide 1. Retract. cap. 14. n. 4.*

71. QUAPROPTER ipſe primus homo qualis factus ſit, magis quærendum eſt, quam quomodo ejus poſteritas propagata ſit. Multum enim ſibi videntur acute proponere quæſtionem qui dicunt, Si ſapiens factus eſt primus homo, cur ſeductus eſt? ſi autem ſtultus factus eſt, quomodo non eſt Deus auctor vitiorum, cum ſit ſtultitia maximum vitium? Quaſi vero natura humana præter ſtultitiam & ſapientiam nullam mediam recipiat affectionem, quæ nec ſtultitia, nec ſapientia dici poſſit. Tunc enim homo incipit aut ſtultus eſſe aut ſapiens, ut alterum horum neceſſario appelletur, cum jam poſſet, niſi negligeret, habere ſapientiam, ut vitioſæ ſtultitiæ ſit voluntas rea. Non enim quiſquam ita deſipit, ut ſtultum appellet infantem, quamvis ſit abſurdior ſi velit appellare ſapientem. Ut ergo infans nec ſtultus nec ſapiens dici poteſt, quamvis jam homo ſit; ex quo apparet naturam hominis recipere aliquid medium, quod neque ſtultitiam, neque ſapientiam recte vocaveris: ita etiam ſi quiſquam tali affectione animatus eſſet, qualem habent illi qui per negligentiam ſapientia carent, nemo eum ſtultum recte diceret quem non vitio, ſed natura talem videret. Eſt enim ſtultitia rerum appetendarum & vitandarum non quælibet, ſed vitioſa ignorantia. Unde neque animal irrationale ſtultum dicimus, quia non accepit ut ſapiens eſſe poſſet. Appellamus tamen plerumque ex ſimilitudine aliquid non proprie. Nam & cæcitas cum maximum vitium ſit oculorum, non tamen in catulis naſcentibus vitium eſt, nec proprie cæcitas dici poteſt,

Stultitia quid.

72. Si ergo ita factus eſt homo, ut quamvis ſapiens nondum eſſet, præceptum tamen poſſet accipere, qui utique obtemperare deberet, nec illud jam mirum eſt, quod ſeduci potuit; nec illud injuſtum, quod præcepto non obtemperans pœnas luit; nec Creator ejus auctor vitiorum eſt, quia non habere ſapientiam, nondum erat vitium hominis, ſi nondum ut habere poſſet, acceperat. Sed tamen habebat aliquid, quo ſi bene uti vellet, ad id quod non habebat adſcenderet. Aliud eſt enim eſſe rationalem, aliud eſſe ſapientem. Ratione fit quiſque præcepti capax, cui fidem debet, ut quod præcipitur, faciat. Sicut autem natura rationis præceptum capit, ſic præcepti obſervatio ſapientiam. Quod eſt autem natura ad capiendum præceptum, hoc eſt voluntas ad obſervandum. Et ſicut rationalis natura tamquam meritum eſt præcepti accipiendi, ſic præcepti obſervatio meritum eſt accipiendæ ſapientiæ. Ex quo autem incipit homo præcepti eſſe capax, ex illo incipit poſſe peccare. Duobus autem modis peccat ante quam fiat ſapiens; ſi aut ſe non accommodet ad accipiendum præceptum, aut eum acceperit non obſervet. Sapiens autem peccat, ſi ſe averterit a ſapientia. Sicut enim præceptum non eſt ab illo cui præcipitur, ſed ab illo qui præcipit: ſic & ſapientia non eſt ab illo qui illuminatur, ſed ab illo qui illuminat. Quid ergo eſt unde non laudandus ſit hominis Creator? Bonum eſt enim aliquod homo, & melius quam pecus, ex eo quod præcepti capax. Et hoc melius, cum præceptum jam cepit. Rurſus hoc melius, cum præcepto paruit. Et his omnibus melius, cum æterno lumine ſapientiæ beatus eſt. Peccatum autem malum eſt in negligentia vel ad capiendum præceptum, vel ad obſervandum, vel ad cuſtodiendam contemplationem ſapientiæ. Ex quo intelligitur, etiamſi ſapiens primus homo factus [a] eſt, potuiſſe tamen ſeduci. Quod peccatum cum eſſet in libero arbitrio, juſta, divina lege, pœna conſecuta eſt. Ita dicit etiam Apoſtolus Paulus, *dicentes ſe eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt*. Rom. 1. 22. Superbia enim avertit a ſapientia: averſionem autem ſtultitia conſequitur. Stultitia quippe cæcitas quædam eſt, ſicut idem dicit: *Et obſcuratum eſt inſipiens cor eorum*. Unde autem hæc obſcuratio, niſi ex averſione a lumine ſapientiæ? Unde autem hæc averſio, niſi dum ille cui bonum eſt Deus, ſibi ipſe vult eſſe bonum ſuum, ſicuti ſibi eſt Deus? Itaque *ad me ipſum*, inquit, *conturbata eſt anima mea*. Et, *Guſtate, & eritis ſicut dii*. Pſal. 41. 7. Gen. 3. 5.

73. Turbat autem conſiderantes, quod ita quærunt: Stultitiane primus homo receſſit a Deo, an recedendo ſtultus factus eſt? Quia ſi reſponderis eum ſtultitia receſſiſſe a ſapientia, videbitur ſtultus fuiſſe ante quam recederet a ſapientia, ut ſtultitia illi cauſſa eſſet recedendi. Item ſi reſponderis eum recedendo ſtultum eſſe factum, quærunt utrum ſtulte, an ſapienter fecerit quod receſſit. Si enim ſapienter fecit, recte fecit, nihilque peccavit: ſi ſtulte, jam erat, inquiunt, in eo ſtultitia, qua factum eſt ut recederet. Non enim ſtulte aliquid ſine ſtultitia facere poterat. Ex quo apparet eſſe quiddam medium, quo ad ſtultitiam a ſapientia tranſitur, quod neque ſtulte, neque ſapienter factum dici poteſt, quod ab hominibus in hac vita conſtitutis non niſi ex contrario datur intelligi. Sicut enim nullus mortalium fit ſapiens, niſi ab ſtultitia in ſapientiam tranſeat; ipſe autem tranſitus ſi ſtulte fit, non utique bene fit, quod dementiſſimum eſt dicere; ſi autem ſapienter fit, jam erat ſapientia in homine ante quam tranſiſſet ad ſapientiam, quod nihilo minus abſurdum eſt; ex quo intelligitur eſſe medium, quod neutrum dici poſſit: ita & ex arce ſapientiæ, ut ad ſtultitiam primus homo tranſiret, nec ſtultus, nec ſapiens, tranſitus ille fuit. Velut in ſomno & vigiliis, neque id eſt dormire quod obdormiſcere, neque id eſt vigilare quod expergiſci, ſed tranſitus quidam ex altero in alterum. Verum hoc intereſt, quod ſine voluntate plerumque iſta fiunt: illa autem numquam niſi per voluntatem: unde juſtiſſimæ retributiones conſequuntur.

CAPUT XXV. Quibus viſis tangitur rationalis natura, cum intentionem ad malum convertit.

74. SED quia voluntatem non allicit ad faciendum quodlibet, niſi aliquod viſum; quid autem quiſque vel ſumat vel reſpuat, eſt in poteſtate, ſed quo viſo tangatur, nulla poteſtas eſt: fatendum eſt & ex ſuperioribus & ex inferioribus viſis animum tangi, ut rationalis ſubſtantia ex utroque ſumat quod voluerit & ex merito ſumendi vel miſeria vel beatitas ſubſequatur. Velut in paradiſo viſum ex ſuperioribus, præceptum Dei; viſum ex inferioribus, ſuggeſtio ſerpentis. Nam neque quid ſibi

a Lov. *factus eſſet*. ſed melius Bad. Er. & plerique MSS. *factus eſt*. ex iis Regius codex poſt, *ſeduci*, addit, *& peccare*.

bi præciperetur a Domino, neque quid a ſerpente ſuggereretur, fuit in hominis poteſtate. Quam ſit autem liberum & ab omnibus difficultatis vinculis expeditum, in ipſa ſapientiæ ſanitate conſtituto, non cedere viſis inferioris illecebræ, vel hinc intelligi poteſt, quod etiam ſtulti ea ſuperant ad ſapientiam tranſituri, etiam cum moleſtia carendi pernicioſarum conſuetudinum peſtilentioſa dulcedine.

75. Quæri autem hoc loco poteſt, ſi homini præſto fuerunt ex utraque parte viſa, unum ex præcepto Dei, alterum ex ſuggeſtione ſerpentis, unde ipſi diabolo ſuggeſtum ſit appetendæ impietatis conſilium, quo de ſublimibus ſedibus laberetur. Si enim nullo viſo tangeretur non eligeret facere quod fecit: nam ſi non ei aliquid veniſſet in mentem, nullo modo intentionem convertiſſet in nefas. Unde igitur venit in mentem, quidquid illud eſt quod venit in mentem, ut ea moliretur quibus ex bono Angelo diabolus fieret? Qui enim vult, profecto aliquid vult: quod niſi aut extrinſecus per ſenſum corporis admoneatur, aut occultis modis in mentem veniat, velle non poteſt. Diſcernenda igitur ſunt genera viſorum, quorum unum eſt quod proficiſcitur a voluntate ſuadentis, quale illud eſt diaboli, cui homo conſentiendo peccavit: alterum a ſubjacentibus rebus vel intentioni animi, vel ſenſibus corporis. Intentioni animi ſubjacet, excepta incommutabilitate Trinitatis, quæ quidem non ſubjacet, ſed eminet potius; ſubjacet ergo intentioni animi prius ipſe animus, unde nos etiam vivere ſentimus: deinde corpus quod adminiſtrat, unde ad quodlibet operandum membrum quod opus eſt, cum opus eſt movet. Subjacent autem ſenſibus corporis quæcumque corporea.

76. Ut autem in contemplatione ſummæ Sapientiæ, quæ utique animus non eſt, nam incommutabilis eſt, etiam ſe ipſum qui eſt commutabilis animus intueatur, & ſibi ipſe quodam modo veniat in mentem, non fit niſi differentia, qua non eſt quod Deus, & tamen aliquid eſt quod poſſit placere poſt Deum. Melior eſt autem cum obliviſcitur ſui præ caritate incommutabilis Dei, vel ſe ipſum penitus in illius comparatione contemnit. Si autem tamquam obvius placet ſibi ad perverſe imitandum Deum, ut poteſtate ſua frui velit, tanto fit minor, quanto ſe cupit eſſe majorem. Et hoc eſt *initium omnis peccati ſuperbia*, & *initium ſuperbiæ hominis apoſtatare a Deo*. Eccli. 10. 14. Superbiæ autem diaboli acceſſit malevolentiſſima invidia, ut hanc ſuperbiam homini perſuaderet, per quam ſentiebat ſe eſſe damnatum. Unde factum eſt, ut pœna hominem ſuſciperet emendatoria potius quam interfectoria, ut cui ſe diabolus ad imitationem ſuperbiæ præbuerat, ei ſe Dominus ad imitationem humilitatis præberet, per quem nobis æterna vita promittitur: ut prærogato nobis Chriſti ſanguine, poſt labores miſeriaſque ineffabiles tanta caritate Liberatori noſtro adhæreamus, & tanta ejus in eum claritate rapiamur, ut nulla nos viſa ex inferioribus a conſpectu ſuperiore detorqueant: quamquam & ſi aliquid huic intentioni noſtræ ſuggereretur ab appetitu inferiorum, ſempiterna nos diaboli damnatio cruciatuſque revocarent.

77. Tanta eſt autem pulcritudo juſtitiæ, tanta jocunditas lucis æternæ, hoc eſt, incommutabilis Veritatis atque Sapientiæ, ut etiamſi non liceret amplius in ea manere quam unius diei mora, propter hoc ſolum innumerabiles anni hujus vitæ pleni deliciis & circumfluentia temporalium bonorum recte meritoque contemnerentur. Non enim falſo aut parvo affectu dictum eſt: *Quoniam melior eſt dies unus in atriis tuis ſuper millia*. Pſal. 83. 11. Quamquam & alio ſenſu poſſit intelligi, ut millia dierum in temporis mutabilitate intelligantur: unius autem diei nomine incommutabilitas æternitatis vocetur. Neſcio me aliquid prætermiſiſſe, quod ex noſtra reſponſione quantum Dominus præbere dignatus eſt, tuis interrogationibus deſit: quamquam & ſi tibi aliquid occurrit, modus libri nos jam finem facere, & ab hac diſputatione requieſcere aliquando compellit.

IN SEQUENTES DUOS LIBROS DE GENESI CONTRA MANICHÆOS.

S. AUGUSTINUS IN LIB. 8. DE GENESI AD LITT. C. 2.

Contra Manichæos, qui has litteras veteris Teſtamenti non aliter quam oportet accipiendo errant, ſed omnino non accipiendo & deteſtando blaſphemant, duos conſcripſi libros recenti tempore converſionis meæ, cito volens eorum confutare deliramenta, vel erigere intentionem ad quærendam in litteris quas oderunt Chriſtianam & Evangelicam fidem. Et quia non mihi tunc occurrebant omnia, quemadmodum proprie poſſent accipi, magiſque non poſſe accipi videbantur, aut vix poſſe aut difficile, ne retardarer, quid figurate ſignificarent ea, quæ ad litteram non potui invenire, quanta valui brevitate & perſpicuitate explicavi, ne vel multa lectione vel diſputationis obſcuritate deterriti, in manus ea ſumere non curarent.

LIB. I. RETRACT. CAPUT X.

JAM vero in Africa conſtitutus, ſcripſi duos libros *de Geneſi contra Manichæos*. Quamvis enim in ſuperioribus libris quidquid diſputavi, unde oſtenderem Deum ſumme bonum & immutabilem creatorem eſſe omnium mutabilium naturarum, nec ullam eſſe naturam malam ſive ſubſtantiam, in quantum natura eſt atque ſubſtantia adverſus Manichæos noſtra invigilaret intentio: iſti tamen duo libri apertiſſime adverſus eos editi ſunt in defenſionem veteris Legis, quam vehementi ſtudio veſani erroris oppugnant. In primo ab eo quod ſcriptum eſt; *In priacipio fecit Deus cælum & terram*, donec ſeptem peragantur dies, ubi legitur Deus requieviſſe in die ſeptimo. In ſecundo autem ab eo quod ſcriptum eſt; *Hic liber creaturæ cæli & terræ*, donec Adam & mulier ejus dimiſſi ſunt de paradiſo, & cuſtodia poſita eſt ligno vitæ. Deinde in fine libri errori Manichæorum fidem catholicæ veritatis oppoſui, quid illi dicant, & nos quid dicamus, breviter aperteque complectens.

Gen. 1, 2. Gen. 2, 4. Lib. 1. c. 3.

2. Quod vero dixi, *Illud autem non irrationabilium avium oculos paſcit, ſed pura corda eorum, qui Deo credunt, & ab amore viſibilium rerum & temporalium, ſe ad ejus præcepta implenda convertunt, quod omnes homines poſſunt, ſi velint*, non exiſtiment novi hæretici Pelagiani ſecundum eos eſſe dictum. Verum eſt enim omnino, omnes homines hoc poſſe, ſi velint; ſed præparatur voluntas a Domino, & tantum augetur munere caritatis, ut poſſint: quod hic ideo dictum non eſt, quoniam præſenti neceſſarium non erat quæſtioni. Quod vero ibi legitur, benedictionem Dei qua dictum eſt, *Creſcite & multiplicamini*, in carnalem fecunditatem poſt peccatum converſam eſſe credendam, ſi non poteſt alio modo dictum videri, niſi ut putentur illi homines non habituri fuiſſe filios homines niſi peccaſſent, omnino non approbo. Illud etiam non eſt conſequens, ut ideo intelligatur, in allegoria tantummodo eſſe accipiendum, quod herbæ virides & ligna fructifera omni generi beſtiarum, & omnibus avibus, & omnibus ſerpentibus in libro Geneſeos dantur ad cibum, quia ſunt & quadrupedia & volatilia, quæ ſolis carnibus vivere videantur. Fieri enim poſſet ut alerentur ab hominibus etiam de fructibus terræ, ſi propter obedientiam qua ipſi homines Deo ſine ulla iniquitate ſervirent, mererentur omnes beſtias & aves omni modo habere ſervientes. Item movere poteſt quomodo dixerim de populo Iſrael, *Adhuc corporali circumciſione & ſacrificiis, tamquam in mari gentium populus ille legi ſerviebat*; quando quidem apud gentes ſacrificare non poterant, ſicut eos & nunc videmus ſine ſacrificiis remanſiſſe; niſi forte quod per paſcha immolant ovem, hoc in ſacrificio deputetur.

Lib. 1. c. 19. Gen. 1. 28. Lib. 1. c. 20. Lib. 1. c. 23.

3. In ſecundo etiam libro illud, quod poſui, nomine pabuli ſignificari poſſe vitam, cum melioris interpretationis codices non habeant pabulum ſed fœnum, non ſatis apte dictum videtur. Non enim congruit fœni nomen ſignificationi vitæ quomodo pabuli. Item videor non recte appellaſſe verba prophetica quibus ſcriptum eſt, *Quid ſuperbit terra & cinis*; quia non in ejus libro legitur, quem certi ſimus appellandum eſſe prophetam. Nec illud Apoſtoli, ubi adhibet teſtimonium de Geneſi, dicens, *Factus eſt primus homo Adam in animam viventem*; ſicut ille voluit, intellexi, cum exponerem quod ſcriptum eſt; *Inſufflavit Deus in faciem ejus flatum vitæ, & factus eſt homo in animam vivam*, vel *in animam viventem*. Apoſtolus enim ad hoc adhibuit illud teſtimonium, ut probaret eſſe corpus animale: ego autem hinc putavi eſſe monſtrandum, animalem factum prius hominem, non corpus hominis ſolum. Quod autem dixi, *nulli naturæ nocere peccata niſi ſua*, ideo dixi, quoniam juſto qui nocet, non ei vere nocet, quando quidem etiam mercedem ejus auget in cælis: ſibi autem peccando vere nocet; quia propter ipſam voluntatem nocendi recipiet id, quod nocuit. Poſſunt ſane Pelagiani ad ſuum dogma trahere iſtam ſententiam, & ideo dicere, parvulis aliena non nocuiſſe peccata, quia dixi, *nulli naturæ nocere peccata niſi ſua*; non intuentes ideo parvulos, qui utique pertinent ad humanam naturam, trahere originale peccatum, quia in primis hominibus natura humana peccavit, ac per hoc naturæ humanæ nulla nocuere peccata niſi ſua. Per unum quippe hominem, in quo omnes peccaverunt, peccatum intravit in mundum: non enim nulli homini, ſed nulli naturæ dixi peccata nocere niſi ſua. Item in eo quod paulo poſt dixi, *Nullum eſſe malum naturale*, poſſunt quærere ſimilem latebram, niſi hoc dictum ad naturam talem referatur, qualis ſine vitio primitus condita eſt: ipſa enim vere ac proprie natura hominis dicitur. Tranſlato autem verbo utimur, ut naturam dicamus etiam, qualis naſcitur homo, ſecundum quam locutionem dixit Apoſtolus: *Fuimus enim & nos aliquando natura filij iræ, ſicut & ceteri*. Hoc opus ſic incipit: *Si eligerent Manichæi quos deciperent*.

Pro. 3. cap. 5, Eccli. 10. 10. Lib. 2. cap. 8. 1. Cor. 15. 45. Gen. 27. Lib. 2. c. 29. Rom. 5. 12. Lib. 2. c. 29. Epheſ. 2. 3.

S. AU-

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE GENESI CONTRA MANICHÆOS
LIBRI DUO.*

* Scripti circiter annum Chr. 389

LIBER PRIMUS.

In quo a Manichæorum calumniis vindicatur initium Geneſeos, ſcilicet ab hocce verſiculo, In principio creavit Deus cælum & terram, *uſque ad illum quo Deus ſeptimo die requieviſſe dicitur.*

CAPUT I. In veteris Legis defenſionem contra Manichæos ſcripturus eſt ſtilo ad imperitiorum captum demiſſo.

1. SI eligerent Manichæi quos decipe- A rent, eligeremus & nos verba quibus eis reſponderemus: cum vero illi & doctos literis, & indoctos errore ſuo perſequantur, & cum promittunt veritatem, a veritate conentur avertere; non ornato politoque ſermone, ſed rebus manifeſtis convincenda eſt vanitas eorum. Placuit enim mihi quorumdam vere Chriſtianorum ſententia, qui cum ſint eruditi liberalibus literis, tamen alios libros noſtros, quos adverſus Manichæos edidimus, cum legiſſent, B viderunt eos ab imperitioribus, aut non, aut difficile intelligi, & me benevolentiſſime monuerunt, ut communem loquendi conſuetudinem non deſererem, ſi errores illos tam pernicioſos ab animis etiam imperitorum expellere cogitarem. Hunc enim ſermonem uſitatum & ſimplicem etiam docti intelligunt, illum autem indocti non intelligunt.

2. Solent ergo Manichæi Scripturas veteris Teſtamenti, quas non noverunt, vituperare, & ea vituperatione infirmos & parvulos noſtros, non invenientes quo- C modo ſibi reſpondeant, irridere atque decipere. Quia nulla Scriptura eſt, quæ non apud eos qui illam non intelligunt, facile poſſit reprehendi. Sed ideo divina providentia multos diverſi erroris hæreticos eſſe permittit, ut
* 1. Cor. 11. 19. cum inſultant nobis, & interrogant nos ea quæ neſcimus, vel ſic excutiamus pigritiam, & divinas Scripturas
» noſſe cupiamus. Propterea & Apoſtolus dicit, Oportet
» a hæreſes eſſe, ut probati manifeſti fiant inter vos. Illi enim Deo probati ſunt, qui bene poſſunt docere: ſed manifeſti hominibus eſſe non poſſunt, niſi cum docent: D docere autem nolunt, niſi eos qui doceri quærunt. Sed multi ad quærendum pigri ſunt, niſi per moleſtias & inſultationes hæreticorum quaſi de ſomno excitentur, & de imperitia ſua erubeſcant ſibi, & de illa imperitia ſua periclitari ſe ſentiant. Qui homines ſi bonæ ſunt fidei, non cedunt hæreticis, ſed quid eis reſpondeant diligenter inquirunt. Nec eos deſerit Deus, ut petentes accipiant, & quærentes inveniant, & pulſantibus aperiatur. Qui autem deſperant ſe poſſe in catholica diſciplina invenire quod quærunt, adteruntur erroribus; & ſi perſeveranter inquirunt, ad ipſos fontes a quibus aberraverant, poſt magnos labores fatigati atque ſitientes & pene mortui revertuntur.

CAPUT II. Gen. 1 v. 1. vindicatur contra obtrectantes, quid faceret Deus ante mundi creationem & unde ſubito placuerit ei mundum creare. *Ioan.* 8. 25.

3. PRIMUM ergo librum veteris Teſtamenti, qui inſcribitur *Geneſis*, ſic ſolent Manichæi reprehendere. Quod ſcriptum eſt, *In principio fecit Deus cælum & terram*, quærunt, in quo principio; & dicunt, Si in principio aliquo temporis fecit Deus cælum & terram, quid agebat antequam faceret cælum & terram? Et quid ei ſubito placuit facere, quod numquam antea fecerat per tempora æterna? His reſpondemus, Deum in principio feciſſe cælum & terram, non in principio temporis, ſed in Chriſto, cum Verbum eſſet apud Patrem, per quod facta & in quo facta ſunt omnia. Dominus enim noſter Jeſus Chriſtus cum eum Judæi interrogaſſent quis eſſet: reſpondit, Principium, quia & loquor vobis. Sed etſi in principio temporis Deum feciſſe cælum & terram credamus, debemus utique intelligere, quod ante principium temporis non erat tempus. Deus enim fecit & tempora. Et ideo ante quam faceret tempora, non erant tempora. Non ergo poſſumus dicere fuiſſe aliquod tempus quando Deus nondum aliquid fecerat. Quomodo enim erat tempus quod Deus non fecerat, cum omnium temporum ipſe ſit fabricator? Et ſi tempus cum cælo & terra eſſe cepit, non poteſt inveniri tempus quo Deus nondum fecerat cælum & terram. Cum autem dicitur, Quid ei placuit ſubito? ſic dicitur, quaſi aliqua tempora tranſierint, quibus Deus nil operatus eſt. Non enim tranſire poterat tempus, quod nondum fecerat Deus; quia non poteſt eſſe operator temporum, niſi qui eſt ante tempora. Certe & ipſi Manichæi legunt Apoſtolum Paulum, & laudant & honorant: & ejus epiſtolas male interpretando multos decipiunt. Dicant ergo nobis quid dixerit Apoſtolus Paulus, Agnitionem veritatis *Tit.* 1. 1. & 2.
quæ eſt ſecundum pietatem Dei in ſpem vitæ æternæ, »
quam promiſit non mendax Deus ante tempora æter- »
na: æterna enim tempora quid ante ſe habere potuerunt? Hoc ergo cogantur exponere, ut intelligant ſe non intelligere, cum temere volunt reprehendere, quod diligenter quærere debuerunt.

4. Si

a MSS. tredecim. *oportet multas hereſes eſſe* &c. Et paulo poſt omiſſo verbo, *doceri*, habent plerique, *niſi eos qui quærunt*.

4. Si autem non dicunt, Quid placuit Deo ſubito facere cælum & terram, ſed tollunt inde, ſubito: & hoc tantum dicunt, Quid placuit Deo facere cælum & terram? Non enim coævum Deo mundum iſtum dicimus, quia non ejus æternitatis eſt hic mundus, cujus æternitatis eſt Deus: mundum quippe fecit Deus, & ſic cum ipſa creatura quam Deus fecit, tempora eſſe cœperunt; & ideo dicuntur tempora æterna. Non tamen ſic ſunt æterna tempora quomodo æternus eſt Deus, quia Deus eſt ante tempora, qui fabricator eſt temporum: ſicut omnia quæ fecit Deus bona ſunt valde, ſed non ſic bona ſunt, quomodo bonus eſt Deus, quia ille fecit, hæc autem facta ſunt: nec ea genuit de ſe ipſo, ut hoc eſſent quod ipſe eſt; ſed ea fecit de nihilo, ut non eſſent æqualia, nec ei a quo facta ſunt, nec Filio ejus per quem facta ſunt, juſtum eſt enim. Si ergo iſti dixerint, Quid placuit Deo facere cælum & terram? Reſpondendum eſt eis, ut prius diſcant vim voluntatis humanæ, qui voluntatem Dei noſſe deſiderant. Cauſſas enim voluntatis Dei ſcire quærunt, cum voluntas Dei omnium quæ ſunt, ipſa ſit cauſſa. Si enim habet cauſſam voluntas Dei, eſt aliquid quod antecedat voluntatem Dei, quod nefas eſt credere. Qui ergo dicit, Quare fecit Deus cælum & terram? Reſpondendum eſt ei, Quia voluit. Voluntas enim Dei cauſſa eſt cæli & terræ, & ideo major eſt voluntas Dei quam cælum & terra. Qui autem dicit, Quare voluit facere cælum & terram? majus aliquid quærit quam eſt voluntas Dei: nihil autem majus inveniri poteſt. Compeſcat ergo ſe humana temeritas, & id quod non eſt non quærat, ne id quod eſt non inveniat. ET SI VOLUNTATEM Dei noſſe quiſquam deſiderat, fiat amicus Deo: quia ſi voluntatem hominis noſſe quiſquam vellet, cujus amicus non eſſet, omnes ejus impudentiam ac ſtultitiam deriderent. NON AUTEM quiſquam efficitur amicus Dei, niſi purgatiſſimis moribus, & illo fine præcepti de quo Apoſtolus dicit, Finis autem præcepti eſt caritas de corde puro, & conſcientia bona, & fide non ficta; quod iſti ſi haberent, non eſſent hæretici.

1. Tim. 1. 5.

CAPUT III. Defenditur verſ. Gen. 1. 2.

5. QUOD autem ſequitur in libro Geneſeos, *Terra autem erat inviſibilis & incompoſita*, ſic reprehendunt Manichæi, ut dicant, Quomodo fecit Deus in principio cælum & terram, ſi jam & terra erat inviſibilis & incompoſita? Ita cum volunt Scripturas divinas prius vituperare quam noſſe, etiam res apertiſſimas non intelligunt. Quid enim manifeſtius dici potuit, quam hoc dictum eſt, *In principio fecit Deus cælum & terram, terra autem erat inviſibilis & incompoſita*, id eſt, In principio fecit Deus cælum & terram, terra autem ipſa quam fecit Deus, inviſibilis erat & incompoſita, ante quam Deus omnium rerum formas locis & ſedibus ſuis ordinata diſtinctione diſponeret, ante quam diceret, *Fiat lux*, &, *Fiat firmamentum*, &, *Congregentur aquæ*, &, *Appareat arida*, & cetera quæ in eodem libro ſic exponuntur per ordinem, quemadmodum poſſint ea parvuli capere? Quæ omnia continent tam magna myſteria, ut quiſquis ea didicerit, omnium hæreticorum vanitatem vel doleat quia homines ſunt, vel derideat quia ſuperbi ſunt.

6. Sequitur in eodem libro, *Et tenebræ erant ſuper abyſſum*. Quod Manichæi reprehendunt dicentes, In tenebris ergo erat Deus, ante quam faceret lucem? Vere ipſi ſunt in tenebris ignorantiæ, & ideo non intelligunt lucem, in qua Deus erat ante quam faceret iſtam lucem. Non enim norunt iſti lucem, niſi quam carneis oculis vident. Et ideo iſtum ſolem, quem pariter non ſolum cum beſtiis majoribus, ſed etiam cum muſcis & vermiculis cernimus, illi ſic colunt ut particulam dicant eſſe lucis illius in qua habitat Deus. Sed nos intelligamus aliam lucem eſſe in qua Deus habitat, unde eſt illud lumen de quo in Evangelio legitur, Erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Nam ſolis iſtius lumen non illuminat omnem hominem, ſed corpus hominis & mortales oculos, in quibus nos vincunt aquilarum oculi, qui ſolem iſtum multo melius quam nos dicuntur adſpicere. Illud autem lumen non irrationabilium [a] avium oculos paſcit, ſed pura corda eorum qui Deo credunt, & ab amore viſibilium rerum & temporalium ſe ad ejus præcepta implenda convertunt. Quod omnes homines poſſunt ſi velint, quia illud lumen omnem hominem illuminat venientem in hunc mundum. Ergo tenebræ erant ſuper abyſſum ante quam lux iſta fieret: de qua conſequenter hoc loco dicitur.

Johan. 1. 9.

" " 1. Retract. cap. 10. n. 2. a

7. *Et dixit Deus, Fiat lux*. Quia ubi lux non eſt, tenebræ ſunt: non quia aliquid ſunt tenebræ, ſed ipſa lucis abſentia tenebræ dicuntur. Sicut ſilentium non aliqua res eſt, ſed ubi ſonus non eſt, ſilentium dicitur. Et nuditas aliqua res non eſt, ſed in corpore ubi tegumentum non eſt, nuditas dicitur. Et inanitas non eſt aliquid, ſed locus ubi corpus non eſt, inanis dicitur. Sic tenebræ non aliquid ſunt, ſed ubi lux non eſt, tenebræ dicuntur. Hoc ideo dicimus, quia ſolent dicere, Unde erant ipſæ tenebræ ſuper abyſſum, ante quam faceret Deus lucem? Quis illas fecerat vel genuerat? aut ſi nemo fecerat vel genuerat eas, æternæ erant tenebræ. Quaſi aliquid ſint tenebræ: ſed ut dictum eſt, lucis abſentia hoc nomen accepit. Sed quia ipſi fabulis ſuis decepti crediderunt gentem eſſe tenebrarum, in qua & corpora & formas & animas in illis corporibus fuiſſe arbitrantur, ideo putant quod tenebræ aliquid ſint: & non intelligunt non ſentiri tenebras, niſi quando non videmus, ſicut non ſentitur ſilentium, niſi quando non audimus. Sicut autem ſilentium nihil eſt, ſic & tenebræ nihil ſunt. Sicut autem iſti dicunt gentem tenebrarum contra lucem Dei pugnaſſe, ſic poteſt & alius ſimiliter vanus dicere, gentem ſilentiorum contra vocem Dei pugnaſſe. Sed illas vanitates modo non ſuſcepimus refellere atque convincere. Nunc enim ea quæ reprehendunt in veteri Teſtamento, ſtatuimus defendere quantum vires Dominus præſtare dignatur, & in eis oſtendere contra veritatem Dei nihil valere hominum cæcitatem.

CAPUT IV. In defenſionem verſ. Gen. 1. 3. oſtenditur tenebras nihil eſſe.

8. QUOD autem ſcriptum eſt, *Et ſpiritus Dei ſuperferebatur ſuper aquam*, ſic ſolent Manichæi reprehendere, ut dicant, Aqua ergo erat habitaculum Spiritus Dei, & ipſa continebat Spiritum Dei? Totum conantur perverſa mente pervertere, & excæcantur malitia ſua. Cum enim dicimus, ſol ſuperfertur ſuper terram, numquid hoc intelligi volumus, quod in terra habitet ſol, & terra ſolem contineat? Et tamen non ſic Spiritus Dei ſuperferebatur ſuper aquam, ſicut ſuperfertur ſol ſuper terram; ſed alio modo quem pauci intelligunt. Non enim per ſpatia locorum ſuperferebatur aquæ ille Spiritus, ſicut ſol terræ ſuperfertur, ſed per potentiam inviſibilis ſublimitatis ſuæ. Dicant autem nobis

CAPUT V. Ut intelligendum quod Spiritus Dei ſuperferebatur ſuper aquas juxta Gen. 1. 2.

a Editi, *animalium*. ſed MSS. *avium*, ſcilicet aquilarum.

2. ſent. diſt. 12. c. Secundũ hanc. nobis iſti, quomodo iis rebus, quæ fabricandæ ſunt, ſuperferatur voluntas fabri. Quod ſi hæc humana & quotidiana non comprehendunt, timeant Deum, & ſimplici corde quod non intelligunt quærant, ne cum volunt verbis ſacrilegis concidere veritatem quam videre non poſſunt, redeat illis ſecuris in crura. Nam illa concidi non poteſt quæ incommutabilis manet, ſed quæcumque plagæ in illam emiſſæ fuerint repercutiuntur, & majore ictu redeunt in eos qui cædere audent, quod credere deberent, ut intelligere mererentur.

9. Deinde quærunt, & inſultando interrogant, Unde erat ipſa aqua ſuper quam ferebatur Spiritus Dei? numquid enim ſuperius ſcriptum eſt, quod Deus aquam fecerit? Hoc ſi pie quærerent, invenirent quemadmodum intelligendum eſſet. Non enim aqua ſic appellata eſt hoc loco, ut hæc a nobis intelligatur quam videre jam poſſumus & tangere: quomodo nec terra quæ incompoſita & inviſibilis dicta eſt, talis erat qualis iſta quæ jam videri & tractari poteſt. Sed illud quod dictum eſt, *In principio fecit Deus cælum & terram*, cæli & terræ nomine univerſa creatura ſignificata eſt, quam fecit & condidit Deus. Ideo autem nominibus viſibilium rerum hæc appellata ſunt, propter parvulorum infirmitatem, qui minus idonei ſunt inviſibilia comprehendere. Primo ergo materia facta eſt confuſa & informis, unde omnia fierent quæ diſtincta atque formata ſunt, quod credo a Græcis chaos appellari. Sic enim & alio loco legimus dictum in laudibus Dei; Qui feciſti mundum de materia informi. Quod aliqui codices habent, de materia inviſa.

Sap. 11. 18. „ „

CAPUT VI. Materies informis ex nihilo, & ex illa omnia.

10. ET ideo Deus rectiſſime creditur omnia de nihilo feciſſe, quia etiamſi omnia formata de iſta materia facta ſunt, hæc ipſa materia tamen de omnino nihilo facta eſt. Non enim debemus eſſe ſimiles iſtis qui omnipotentem Deum non credunt aliquid de nihilo facere potuiſſe, cum conſiderant fabros & quoslibet opifices non poſſe aliquid fabricare, niſi habuerint unde fabricent. Et ligna enim adjuvant fabrum, & argentum adjuvat argentarium, & aurum aurificem, & terra figulum adjuvat ut poſſit perficere opera ſua. Si enim non adjuventur ea materia unde aliquid faciunt, nihil poſſunt facere, cum materiam ipſam ipſi non faciant. Non enim faber lignum facit, ſed de ligno facit aliquid: ſic & ceteri omnes hujuſmodi opifices. Omnipotens autem Deus nulla re adjuvandus erat, quam ipſe non fecerat, ut quod volebat efficeret. Si enim ad eas res quas facere volebat, adjuvabat eum aliqua res quam ipſe non fecerat, non erat omnipotens: quod ſacrilegum eſt credere.

CAPUT VII. Informis materia variis nominibus deſignata.

11. INFORMIS ergo illa materia quam de nihilo Deus fecit, appellata eſt primo cælum & terra, & dictum eſt, *In principio fecit Deus cælum & terram*; non quia jam hoc erat, ſed quia hoc eſſe poterat: nam & cælum ſcribitur poſtea factum. Quemadmodum ſi ſemen arboris conſiderantes, dicamus ibi eſſe radices & robur & ramos & fructus & folia, non quia jam ſunt, ſed quia inde futura ſunt: ſic dictum eſt, *In principio fecit Deus cælum & terram*, quaſi ſemen cæli & terræ, cum in confuſo adhuc eſſet cęli & terrę materia: ſed quia certum erat inde futurum eſſe cælum & terram, jam & ipſa materia cælum & terra appellata eſt. Iſto genere locutionis etiam Dominus loquitur, cum dicit: Jam non dicam vos ſervos, quia ſervus neſcit quid faciat Dominus ejus. Vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audivi a Patre meo nota feci vobis; non quia jam factum erat, ſed quia certiſſime futurum erat. Nam poſt paulum dicit illis; Adhuc multa habeo vobis dicere, ſed non poteſtis portare modo. Ut quid ergo dixerat, Omnia quæ audivi a Patre meo nota feci vobis: niſi quia ſe ſciebat hoc eſſe facturum? Sic etiam cælum & terra potuit dici materia unde nondum erat factum cælum & terra, ſed tamen non erat aliunde faciendum. Innumerabiles tales locutiones in Scripturis divinis inveniuntur. Sicut in conſuetudine ſermonis noſtri, cum id quod certiſſime ſperamus futurum, dicimus, Jam factum puta.

Joan. 15. 15. „ „ „ Joan. 16. 12. „

12. Hanc autem adhuc informem materiam, etiam terram inviſibilem atque incompoſitam voluit appellare, quia inter omnia elementa mundi terra videtur minus ſpecioſa quam cetera. Inviſibilem autem dixit, propter obſcuritatem; & incompoſitam, propter informitatem. Eamdem ipſam materiam etiam aquam appellavit, ſuper quam ferebatur Spiritus Dei, ſicut ſuperfertur rebus fabricandis voluntas artificis. Quod etſi paucorum intelligentia poteſt adtingere, humanis tamen verbis neſcio utrum vel a paucis hominibus poſſit exponi. Propterea vero non abſurde etiam aqua dicta eſt iſta materia, quia omnia quæ in terra naſcuntur, ſive animalia, ſive arbores vel herbæ, & ſi qua ſimilia, ab humore incipiunt formari atque nutriri. Hæc ergo nomina omnia, ſive cælum & terra, ſive terra inviſibilis & incompoſita & abyſſus cum tenebris, ſive aqua ſuper quam Spiritus ferebatur, nomina ſunt informis materiæ: ut res ignota notis vocabulis inſinuaretur imperitioribus; & non uno vocabulo, ſed multis, ne ſi unum eſſet, hoc putaretur eſſe quod conſueverant homines in illo vocabulo intelligere. Dictum eſt ergo cælum & terra, quia inde futurum erat cælum & terra. Dicta eſt terra inviſibilis & incompoſita & tenebræ ſuper abyſſum, quia informis erat, & nulla ſpecie cerni aut tractari poterat, etiam ſi eſſet homo qui videret atque tractaret. Dicta eſt aqua, quia facilis & ductilis ſubjacebat operanti, ut de illa omnia formarentur. Sed ſub his omnibus nominibus materia erat inviſa & informis, de qua Deus condidit mundum.

2. ſent. diſt. 12. c. Secundum hanc.

CAPUT VIII. Reprimitur Manichæorum calumnia de verſ. Gen. 1. 4

13. *Et dixit Deus, Fiat lux: Et facta eſt lux.* Hoc non ſolent reprehendere Manichæi, ſed illud quod ſequitur, *Et vidit Deus lucem quia bona eſt*. Dicunt enim; Ergo non noverat Deus lucem, aut non noverat bonum. Miſeri homines, quibus diſplicet quod Deo placuerunt opera ſua, cum videant etiam hominem artificem, verbi gratia, lignarium fabrum, quamvis in comparatione ſapientiæ & potentiæ Dei pene nullus ſit, tamen tamdiu lignum cædere atque tractare dolando, aſciando, planando, vel tornando atque poliendo, quo uſque ad artis regulas perducatur quantum poteſt, & placeat artifici ſuo. Numquid ergo quia placet ei quod fecit, ideo non noverat bonum? Prorſus noverat intus in animo, ubi ars ipſa pulcrior eſt, quam illa quæ arte fabricantur. Sed quod videt artifex intus in arte, hoc foris probat in opere, & hoc eſt perfectum quod artifici ſuo placet. *Vidit* ergo *Deus lucem quia bona eſt*: quibus verbis non oſtenditur eluxiſſe Deo inſolitum bonum, ſed placuiſſe perfectum.

14. Quid ſi dictum eſſet, Miratus eſt Deus lucem quia bona eſt? quantum clamarent? quantum litigarent? Admiratio enim re vera de rebus inſperatis naſci ſolet, & tamen legunt iſti, & laudant Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum in Evangelio admiratum eſſe fidem credentium. Quis autem in illis fecerat ipſam fidem, niſi ipſe qui eam mirabatur? Quod ſi & alius eam feciſſet, ut quid miraretur qui præſcius erat? Si ſolvunt Manichæi quæſtionem iſtam, videant quia & illa ſolvi

Matt. 8. 10.

poteſt. Si autem non ſolvunt, quid iſta reprehendunt quæ ad ſe nolunt pertinere, cum illa quæ ad ſe pertinere dicunt, non noverint? Quod enim miratur Dominus noſter, nobis mirandum eſſe ſignificat, quibus adhuc eſt opus ſic moveri. OMNES ergo tales motus ejus non perturbati animi ſunt ſigna, ſed docentis magiſtri. Sic ſunt & verba veteris Teſtamenti, quæ non Deum infirmum docent, ſed noſtræ infirmitati blandiuntur. Nihil enim de Deo digne dici poteſt. Nobis tamen ut [a] nutriamur, & ad ea perveniamus quæ nullo humano ſermone dici poſſunt, ea dicuntur quæ capere poſſumus.

CAPUT IX. Agitur pro altera parte ejuſdem verſ. & pro prima parte verſ. ſequentis.

15. *Et diviſit Deus inter lucem & tenebras, & vocavit Deus diem lucem, & tenebras vocavit noctem.* Hic non dictum eſt, Fecit Deus tenebras; quia tenebræ, ſicut ſuperius dictum eſt, lucis abſentia eſt: diſtinctio tamen facta eſt inter lucem & tenebras. Quemadmodum nos clamando vocem facimus; ſilentium autem non ſonando facimus, quia ceſſatio vocis ſilentium eſt: diſtinguimus tamen ſenſu quodam inter vocem & ſilentium, & illud vocamus vocem, illud ſilentium. Quemadmodum ergo recte dicimur facere ſilentium, ſic recte multis divinarum ſcripturarum locis Deus dicitur facere tenebras, quia lucem quibus vult temporibus & locis vel non dat, vel detrahit. Hoc autem totum ad intellectum noſtrum dictum eſt. Qua enim lingua vocavit Deus diem lucem, & tenebras noctem, utrum hebræa, an græca, an latina, an aliqua alia? & ſic omnia quæ vocavit, quæri poteſt qua lingua vocaverit. Sed apud Deum purus intellectus eſt, ſine ſtrepitu & diverſitate linguarum. *Vocavit* autem dictum eſt, vocari fecit: quia ſic diſtinxit omnia, & ordinavit, ut & diſcerni poſſent, & nomina accipere. Sed poſtea ſuo loco requiremus, utrum vere ſic eſt accipiendum, quia vocavit Deus: quoniam quantum accedimus in Scripturis & in eis aſſueſcimus, tantum nobis locutiones earum innoteſcunt. Sic enim dicimus, ille pater-familias ædificavit domum iſtam, id eſt ædificari fecit, & multa talia per omnes libros divinarum Scripturarum inveniuntur.

CAPUT X. Ut recte intelligitur cepiſſe & tranſiſſe dies unus juxta Gen. 1. 5.

16. *Et facta eſt veſpera, & factum eſt mane dies unus.* Et hic calumniantur Manichæi, dum putant ita dictum eſſe, quaſi a veſpera dies ceperit. Non intelligunt operationem illam qua lux facta eſt, & diviſum eſt inter lucem & tenebras, & vocata eſt lux dies, & tenebræ nox; hanc ergo totam operationem non intelligunt ad diem pertinere: poſt hanc autem operationem tamquam finito die facta eſt veſpera. Sed quia etiam nox ad diem ſuum pertinet, non dicitur tranſiſſe dies unus, niſi etiam nocte tranſacta cum factum eſt mane: ſic deinceps reliqui dies computantur a mane uſque in mane. Nunc enim cum factum eſt mane, & tranſactus eſt unus dies, incipit operatio, quæ ſequitur ab ipſo mane quod jam factum eſt, & poſt ipſam operationem fit veſpera, deinde mane, & tranſit alter dies: atque ita deinceps ceteri dies tranſeunt.

CAPUT XI. Aquæ ut firmamento diviſæ. Gen. 1. 6. &c.

17. *Et dixit Deus, Fiat firmamentum in medio aquæ, & ſit diviſio inter aquam & aquam; & ſic factum eſt. Et fecit Deus firmamentum, & diviſit Deus inter aquam quæ eſt ſuper firmamentum, & inter aquam quæ eſt ſub firmamento, & vocavit Deus firmamentum cælum. & vidit Deus quia bonum eſt.* Hæc non memini Manichæos reprehendere ſolere: tamen quod diviſæ ſunt aquæ ut aliæ eſſent ſuper firmamentum, & aliæ ſub firmamento, quoniam materiam illam dicebamus nomine aquæ appellatam, credo firmamento cæli materiam corporalem rerum viſibilium ab illa incorporali rerum inviſibilium fuiſſe diſcretam. Cum enim cælum ſit corpus pulcherrimum, omnis inviſibilis creatura excedit etiam pulcritudinem cæli: & ideo fortaſſe ſuper cælum eſſe dicuntur aquæ inviſibiles, quæ a paucis intelliguntur non locorum ſedibus, ſed dignitate naturæ ſuperare cælum: quamquam de hac re nihil temere affirmandum eſt; obſcura eſt enim, & remota a ſenſibus hominum: ſed quoquo modo ſe habeat, ante quam intelligatur, credenda eſt. *Et facta eſt veſpera, & factum eſt mane dies ſecundus.* Jam omnia hæc quæ repetuntur, ſicut ſuperius intelligenda atque tractanda ſunt.

CAPUT XII. Aquarum congregatio de qua Gen. 1. 9 & 10. eſt ipſa earum formatio.

18. *Et dixit Deus, Congregetur aqua quæ eſt ſub cælo in congregationem unam & appareat arida & ſic factum eſt. Et congregata eſt aqua quæ erat ſub cælo in congregationem unam, & apparuit arida. Et vocavit Deus aridam, terram: & congregationem aquæ vocavit mare. Et vidit Deus quia bonum eſt.* In iſto loco Manichæi dicunt, Si totum aquis plenum erat, quomodo poterant aquæ congregari in unum? Sed jam ſuperius dictum eſt, nomine aquarum materiam illam appellatam ſuper quam ferebatur Spiritus Dei, unde erat Deus omnia formaturus. Nunc vero cum dicitur, *Congregetur aqua quæ eſt ſub cælo in congregationem unam*: hoc dicitur ut illa materia corporalis formetur in eam ſpeciem, quam habent aquæ iſtæ viſibiles. Ipſa enim congregatio in unum, ipſa eſt aquarum iſtarum formatio quas videmus & tangimus. Omnis enim forma ad unitatis regulam cogitur. Et quod dicitur, *Appareat arida*, quid aliud dici intelligendum eſt, niſi ut illa materies accipiat viſibilem formam, quam nunc habet terra iſta quam videmus & tangimus? Superius ergo quod nominabatur terra inviſibilis & incompoſita, materiæ confuſio & obſcuritas nominabatur: & quod nominabatur aqua ſuper quam ferebatur Spiritus Dei, eadem rurſus materia nominabatur. Nunc vero aqua iſta & terra formantur ex illa materia, quæ ipſis nominibus appellabatur, ante quam formas iſtas quas nunc videmus acciperet. Sane dicitur, in hebræa locutione omnem aquarum congregationem, ſive ſalſarum ſive dulcium, mare appellari.

CAPUT XIII. Exploditur conqueſtio circa. Gen. 1. 11. ſcilicet, Infrugifera & noxia quæ regignit tellus.

19. *Et dixit Deus, Germinet terra herbam pabuli ferentem ſemen ſecundum ſuum genus & ſimilitudinem, & lignum fructiferum faciens fructum, cujus ſemen ſit in ſe ſecundum ſuam ſimilitudinem: & ſic eſt factum. Et ejecit terra herbam pabuli, ferentem ſemen ſecundum ſuum genus, & lignum fructiferum faciens fructum, cujus ſemen eſt in ſe ſecundum ſuam ſimilitudinem, ſecundum ſuum genus ſuper terram. Et vidit Deus quia bonum eſt, & facta eſt veſpera, & factum eſt mane dies tertius.* Hic ſolent dicere, Si Deus juſſit naſci de terra herbam pabuli, & lignum fructiferum, quis juſſit naſci tantas herbas vel ſpinoſas vel venenoſas, quæ ad pabulum non proficiunt, & tam multa ligna quæ nullum fructum ferunt? Quibus ſic reſpondendum eſt, ut nulla indignis aperiantur myſteria, neque oſtendatur in qua figura futurorum iſta ſic dicta ſint. Ergo dicendum eſt, quod per peccatum hominis terra maledicta ſit, ut ſpinas pareret: non ut ipſa pœnas ſentiret, quæ ſine ſenſu eſt, ſed ut peccati humani crimen ſemper hominibus ante oculos poneret, quo admonerentur aliquando averti a peccatis, & ad Dei præcepta converti. Herbæ autem venenoſæ ad pœnam vel ad exercitationem mortalium creatæ ſunt: & hoc totum propter peccatum, quia mortales poſt peccatum facti ſumus. Per infructuoſas vero arbores inſultatur hominibus, ut

a Editi, *ut nutriatur fides*. At Regius codex pervetuſtus & optimæ notæ, aliique decem MSS. ferunt, *ut nutriamur*.

ut intelligant quam ſit erubeſcendum ſine fructu bonorum operum eſſe in agro Dei, hoc eſt in Eccleſia; & timeant ne deſerat eos Deus, quia & ipſi in agris ſuis infructuoſas arbores deſerunt, nec aliquam culturam eis adhibent. Ante peccatum ergo hominis non eſt ſcriptum, quod terra aliud protulerit niſi herbam pabuli & ligna fructuoſa: poſt peccatum autem videmus multa horrida & infructuoſa de terra naſci, credo propter eam cauſſam quam diximus. Sic enim dicitur ad primum hominem poſtea quam peccavit: Maledicta erit *Gen. 3. 17.*
„ terra tibi in omnibus operibus tuis: in triſtitia & gemitu
„ edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ: ſpinas & tribulos
„ ejiciet tibi, & edes pabulum agri tui: in ſudore vultus tui
„ edes panem tuum, donec revertaris in terram de qua
„ ſumtus es; quia terra es, & in terram ibis.

CAPUT XIV. Reſolvuntur difficultates circa verſ. Gen. 1. 14. 15. 16. 17. 18. & 19.

20. *Et dixit Deus, Fiant ſidera in firmamento cæli, ſic ut luceant ſuper terram, & dividant inter diem & noctem, & ſint in ſigna, & in tempora, & in dies, & in annos, & ſint in ſplendorem in firmamento cæli, ſic ut luceant ſuper terram. Et ſic eſt factum. Et fecit Deus duo luminaria, majus & minus: luminare majus in inchoationem diei, & luminare minus in inchoationem noctis, & ſtellas. Et poſuit illas Deus in firmamento cæli, ſic ut luceant ſuper terram, & præſint diei & nocti, & dividant inter diem & noctem. Et vidit Deus quia bonum eſt. Et facta eſt veſpera, & factum eſt mane dies quartus.* Hic primo quærunt, quomodo quarto die facta ſint ſidera, id eſt, ſol & luna & ſtellæ. Tres enim dies ſuperiores quomodo eſſe ſine ſole potuerunt, cum videamus nunc ſolis ortu & occaſu diem tranſigi, noctem vero nobis fieri ſolis abſentia, cum ab alia parte mundi ad Orientem redit? Quibus reſpondemus, potuiſſe fieri, ut tres ſuperiores dies ſinguli per tantam moram temporis computarentur, per quantam moram circumit ſol, ex quo procedit ab Oriente quo uſque rurſus ad Orientem revertitur. Hanc enim moram & longitudinem temporis poſſent ſentire homines etiamſi in ſpeluncis habitarent, ubi orientem & occidentem ſolem videre non poſſent. Atque ita ſentitur potuiſſe iſtam moram fieri etiam ſine ſole ante quam ſol factus eſſet, atque ipſam moram in illo triduo per dies ſingulos computatam. Hoc ergo reſponderemus, niſi nos revocaret quod ibi dicitur, *Et facta eſt veſpera, & factum eſt mane*, quod nunc ſine ſolis curſu videmus fieri non poſſe. Reſtat ergo ut intelligamus, in ipſa quidem mora temporis ipſas diſtinctiones operum ſic appellatas, veſperam propter tranſactionem conſummati operis, & mane propter inchoationem futuri operis, de ſimilitudine ſcilicet humanorum operum, quia plerumque a mane incipiunt, & ad veſperam deſinunt. Habent enim conſuetudinem divinæ Scripturæ de rebus humanis ad divinas res, verba transferre.

21. Deinde quærunt ut quid dictum ſit de ſideribus: *Et ſint in ſigna & in tempora*. Numquid enim ajunt, tres illi dies ſine temporibus eſſe potuerunt, aut ad temporis ſpatia non pertinent? Sed *in ſigna & tempora* dictum eſt, ut per hæc ſidera tempora diſtinguantur, & ab hominibus dignoſcantur: quia ſi currant tempora, & nullis diſtinguantur articulis, qui articuli per ſiderum curſus notantur, poſſunt quidem currere tempora atque præterire; ſed intelligi & diſcerni ab hominibus non poſſunt. Sicut horæ quando nubilus dies eſt, tranſeunt quidem, & ſua ſpatia peragunt; ſed diſtingui a nobis & notari non poſſunt.

22. Quod autem dictum eſt, *Et fecit Deus duo luminaria, luminare majus in inchoationem diei, & luminare minus in inchoationem noctis*, pro eo dictum eſt ac ſi diceretur, in principatum diei & in principatum noctis. Non enim ſol tantummodo inchoat diem, & non etiam peragit & finit: luna vero aliquando media nocte vel in fine noctis ad nos procedit: ſi ergo illæ noctes, quibus hoc facit, non ab iſta inchoantur, quomodo in inchoationem noctis facta eſt? Si autem per inchoationem principium intelligas, & per principium principatum, manifeſtum eſt, quia per diem ſol principatum tenet, luna vero per noctem; quia etſi cetera ſidera tunc apparent, illa tamen ſuo fulgore ſuperat omnia, & ideo princeps eorum rectiſſime dicitur.

23. Quod autem dictum eſt, *Et dividant inter diem & noctem*: poteſt hic fieri calumnia, ut dicatur, Quomodo jam Deus diviſerat ſuperius inter diem & noctem, ſi hoc, quarto die, ſidera faciunt? ſic igitur hic dictum eſt, *dividant inter diem & noctem*, tamquam ſi diceretur, Sic inter ſe diem dividant & noctem, ut ſoli dies detur, nox autem lunæ & ſideribus ceteris. Quæ duo jam diviſa erant, ſed nondum inter ſidera, ut jam certum eſſet de ſiderum numero, quid per diem, & quid per noctem appareret hominibus.

CAPUT XV. Aerem nebuloſum aquæ nomine deſignari verſ. Gen. 1. 20. &c.

24. *Et dixit Deus, Ejiciant aquæ reptilia animarum vivarum, & volatilia volantia ſuper terram ſub firmamento cæli. Et ſic factum eſt. Et fecit Deus cetos magnos, & omnem animam animalium & repentium quæ ejecerunt aquæ ſecundum uniuſcujuſque genus, & omne genus volatile pennatum ſecundum genus. Et vidit Deus quia bona ſunt, & benedixit illa Deus dicens: Creſcite & multiplicamini, & replete aquas maris, & volatilia multiplicentur ſuper terram. Et facta eſt veſpera, & factum eſt mane dies quintus.* Hic ſolent reprehendere, quærentes vel potius calumniantes, quare animalia non ſolum ea quæ in aquis vivunt, ſed etiam ea quæ in aere volitant, & omnia pennata de aquis nata ſcriptum ſit. Sed ſciant omnes quos hæc movent, iſtum aerem nebuloſum & humidum, in quo aves volant, a doctiſſimis hominibus qui hæc diligenter inquirunt, cum aquis ſolere deputari. Concreſcit enim & craſſus efficitur exhalationibus & quaſi vaporibus maris & terræ, & de ipſo humore pingueſcit quodam modo, ut volatus avium portare poſſit. Ideo per noctes ſerenas etiam rorat, cujus roris guttæ mane in herbis inveniuntur. Nam mons ille Macedoniæ, qui Olympus vocatur, tantæ altitudinis eſſe dicitur, ut in ejus cacumine nec ventus ſentiatur, nec nubes ſe colligant, quia excedit altitudine ſua totum iſtum aerem humidum in quo aves volant, & ideo nec aves ibi volare aſſeverantur. Quod ab eis proditum dicitur, qui per ſingulos annos ſolebant, neſcio quorum ſacrificiorum cauſſa, memorati montis cacumen adſcendere, & aliquas notas in pulvere ſcribere, quas alio anno integras inveniebant: quod fieri non poſſet, ſi ventum aut pluviam locus ille pateretur. Deinde quia tenuitas aeris illius qui ibi eſt, non eos inſpirabat, durare ibi non poterant, niſi ſpongias humectas naribus applicarent, unde craſſiorem & conſuetum ſpiritum ducerent: hi ergo indicaverunt ſe etiam nullam avem in eo loco aliquando vidiſſe. Non itaque immerito non ſolum piſces & cetera quæ in aquis ſunt animalia, ſed etiam aves de aquis natas eſſe, fideliſſima Scriptura commemorat; quia per iſtum aerem volare poſſunt, qui de maris & terræ humoribus ſurgit.

CAPUT XVI. Pernicioſa animantia cur creata. Gen. 1. 24. & 25.

25. *Et dixit Deus, Ejiciat terra animam vivam ſecundum unumquodque genus quadrupedum & ſerpentium & beſtiarum terræ: & ſic eſt factum. Et fecit Deus beſtias terræ ſecundum genus, & pecora ſecundum genus, & omnia re-*

repentia terræ secundum genus. Et vidit Deus quia bona sunt. Solent etiam istam Manichæi movere quæstionem ut dicant: Quid opus erat, ut tam multa animalia Deus faceret, sive in aquis, sive in terra, quæ hominibus non sunt necessaria? multa etiam pernicioſa sunt & timenda. Sed cum ista dicunt, non intelligunt quemadmodum omnia pulcra sunt conditori & artifici suo, qui omnibus utitur ad gubernationem universitatis, cui summa lege dominatur. Si enim in alicujus opificis officinam imperitus intraverit, videt ibi multa instrumenta quorum causas ignorat, & si multum est insipiens, superflua putat. Jam vero si in fornacem incautus ceciderit, aut ferramento aliquo acuto, cum id male tractat, se ipsum vulneraverit, etiam pernicioſa & noxia existimat ibi esse multa. Quorum tamen usum quoniam novit artifex, insipientiam ejus irridet, & verba inepta non curans, officinam suam instanter exercet. Et tamen tam stulti sunt homines, ut apud artificem hominem non audeant vituperare quæ ignorant, sed cum ea viderint credant esse necessaria, & propter usus aliquos instituta: in hoc autem mundo cujus conditor & administrator prædicatur Deus, audent multa reprehendere quorum causas non vident, & in operibus atque instrumentis omnipotentis Artificis volunt se videri scire quod nesciunt.

26. Ego vero fateor me nescire mures & ranæ quare creatę sint, aut muscę aut vermiculi: video tamen omnia in suo genere pulcra esse, quamvis propter peccata nostra multa nobis videantur adversa: non enim animalis alicujus corpus & membra considero, ubi non mensuras & numeros & ordinem inveniam ad unitatem concordiæ pertinere. Quę omnia unde veniant non intelligo, nisi a summa mensura & numero & ordine, quæ in ipsa Dei sublimitate incommutabili atque æterna consistunt. Quod si cogitarent isti loquaciſſimi & ineptiſſimi, non nobis tædium facerent, sed ipsi considerando omnes pulcritudines & summas & infimas, Deum artificem ubique laudarent; & quoniam nusquam offenditur ratio, sicubi forte sensus carnalis offenditur, non rerum ipsarum vitio, sed nostræ mortalitatis meritis imputarent. Et certe omnia animalia aut utilia nobis sunt, aut pernicioſa, aut superflua. Adversus utilia non habent quid dicant. De pernicioſis autem vel punimur vel exercemur vel terremur, ut non vitam istam multis periculis & laboribus subditam, sed aliam meliorem, ubi securitas summa est, diligamus & desideremus, & eam nobis pietatis meritis comparemus. De superfluis vero quid nobis est quærere? Si tibi displicet quod non prosunt, placeat quod non obsunt; quia etsi domui nostræ non sunt necessaria, eis tamen completur hujus universitatis integritas, quæ multo major est quam domus nostra & multo melior. Hanc enim multo melius administrat Deus, quam unusquisque nostrum domum suam. Usurpa ergo utilia, cave pernicioſa, relinque superflua. In omnibus tamen cum mensuras & numeros & ordinem vides, artificem quære. Nec alium invenies, nisi ubi summa mensura, & summus numerus, & summus ordo est, id est Deum, de quo verissime dictum est, quod omnia in mensura, & numero, & pondere disposuerit. Sic fortasse uberiorem capies fructum, cum Deum laudas in humilitate formicæ, quam cum transis fluvium in alicujus jumenti altitudine.

Sap. 11. 21.

CAPUT XVII. Ut intelligitur

27. *Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, & habeat potestatem piscium maris, & volatilium cæli, & omnium pecorum & ferarum, & omnis terræ, & omnium reptilium, quæ super terram repunt,* & cetera usque ad vesperam & mane quo completur dies sextus. Istam maxime quæstionem solent Manichæi loquaciter agitare, & insultare nobis quod hominem credamus factum ad imaginem & similitudinem Dei. Attendunt enim figuram corporis nostri, & infeliciter quærunt, utrum habeat Deus nares & dentes & barbam, & membra etiam interiora, & cetera quæ in nobis sunt necessaria. In Deo autem talia ridiculum est, immo impium credere, & ideo negant hominem factum esse ad imaginem & similitudinem Dei. Quibus respondemus, membra quidem ista in Scripturis plerumque nominari, cum Deus insinuatur audientibus parvulis; & hoc non solum in veteris Testamenti libris, sed etiam in Novi. Nam & oculi Dei commemorantur, & aures, & labia, [a] & pedes, & ad dexteram Dei Patris sedere evangelizatur Filius. Et ipse Dominus dicit: Nolite per cælum jurare, quia sedes Dei est; neque per terram, quia scabellum pedum ejus est. Item ipse dicit, quod in digito Dei ejiciebat dæmonia. Sed omnes qui spiritaliter intelligunt Scripturas, non membra corporea per ista nomina, sed spiritales potentias accipere didicerunt, sicut galeas & scutum & gladium & alia multa. Primo ergo istis hæreticis dicendum est, qua impudentia de talibus verbis veteri Testamento calumnientur, cum etiam in Novo hæc posita videant, aut fortasse non videant, sed cum litigant excæcentur.

ad imaginem Dei factus homo juxta, Gen. 1. 26.

a *Matt. 5. 35.*

Luc. 11. 20.

Ephes. 6.

28. Sed tamen noverint in catholica disciplina spiritales fideles non credere Deum forma corporea definitum; & quod homo ad imaginem Dei factus dicitur, secundum interiorem hominem dici, ubi est ratio & intellectus: unde etiam habet potestatem piscium maris, & volatilium cæli, & omnium pecorum & ferarum, & omnis terræ, & omnium repentium quæ repunt super terram. Cum enim dixisset, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*: addidit continuo, *Et habeat potestatem piscium maris & volatilium cæli*, & cetera: ut intelligeremus non propter corpus dici hominem factum ad imaginem Dei, sed propter eam potestatem qua omnia pecora superat. Omnia enim animalia cetera subjecta sunt homini, non propter corpus, sed propter intellectum, quem nos habemus, & illa non habent: quamvis etiam corpus nostrum sic fabricatum sit, ut indicet nos meliores esse quam bestias, & propterea Deo similes. Omnium enim animalium corpora, sive quę in aquis, sive quæ in terra vivunt, sive quæ in aere volitant, inclinata sunt ad terram, & non sunt erecta sicut hominis corpus. Quo significatur, etiam animum nostrum in superna [b] sua, id est, in æterna spiritalia erectum esse debere. Ita intelligitur per animum maxime, adtestante etiam erecta corporis forma, homo factus ad imaginem & similitudinem Dei.

b *2. sent. dist. 16. cap. Quo circa.*

CAPUT XVIII. Potestas hominis in bestias.

29. ALIQUANDO etiam solent dicere: Quomodo accepit homo potestatem piscium maris & volatilium cæli & omnium pecorum & ferarum, cum videamus a multis feris homines occidi, & a multis volatilibus nobis noceri, quæ volumus vel vitare vel capere & plerumque non possumus? quomodo ergo in hæc accepimus potestatem? Hic illis primo dicendum est, quod multum errent qui post peccatum considerant hominem, cum in hujus vitæ mortalitatem damnatus est, & amisit perfectionem illam qua fa-

a Editi, *& labia & dentes & pedes* &c. sed a MSS. abest, *& dentes*.

b Huc revocavimus, *sua*, ex duodecim MSS. quæ vox in vulgatis omissa est.

factus eſt ad imaginem Dei. Sed ſi [a] damnatio ejus tantum valet, ut tam multis pecoribus imperet: quamvis enim a multis feris propter fragilitatem corporis poſſit occidi, a nullis tamen domari poteſt, cum ipſe tam multas & prope omnes domet. Si ergo hæc hominis damnatio tantum valet, quid de regno ejus cogitandum eſt, quod ei renovato & liberato divina voce promittitur.

CAPUT XIX. Ut ſpiritaliter accipiendus verſi Gen. 1. 28.

30. Quod autem ſcriptum eſt, *Maſculum & feminam fecit illos, & benedixit eos Deus dicens, Creſcite & multiplicamini, & generate, & replete terram*: rectiſſime quæritur quemadmodum accipienda ſit conjunctio maſculi & feminæ ante peccatum, & iſta benedictio qua dictum eſt, *Creſcite & multiplicamini, & generate, & replete terram*: utrum carnaliter, an ſpiritaliter accipienda ſit. Licet enim nobis eam etiam ſpiritaliter accipere, ut in carnalem fecunditatem poſt peccatum converſa eſſe credatur. Erat enim prius caſta conjunctio maſculi & feminæ; hujus ad regendum, illius ad obtemperandum accommodata: & ſpiritalis fetus intelligibilium & immortalium gaudiorum replens terram, id eſt, vivificans corpus, & dominans ejus, id eſt, ita ſubjectum habens, ut nullam ex eo adverſitatem, nullam moleſtiam pateretur. Quod ideo ſic credendum eſt, quia nondum erant filii ſæculi hujus ante quam peccarent. Filii enim ſæculi hujus generant & generantur, ſicut Dominus dicit, cum in comparatione futuræ vitæ quæ nobis promittitur, carnalem iſtam generationem contemnendam eſſe demonſtrat.

1. Retract. cap. 10. n. 2.

Luc. 20. 34.

CAPUT XX. Beſtiis dominari, per allegoriam. Gen. 1. 28

31. ET quod eis dictum eſt, *Habete poteſtatem piſcium maris, & volatilium cæli, & repentium omnium quæ repunt ſuper terram*: ſalvo quidem intellectu, quo manifeſtum eſt omnibus his animalibus hominem ratione dominari; recte tamen intelligitur etiam ſpiritaliter, ut omnes affectiones & motus animi, quos habemus iſtis animalibus ſimiles, ſubditos haberemus, & eorum dominaremur per temperantiam & modeſtiam. Cum enim non reguntur iſti motus, erumpunt & pergunt in fœdiſſimas conſuetudines, & per diverſas perniciоſaſque delectationes nos rapiunt, & faciunt ſimiles omni generi beſtiarum. Cum autem reguntur & ſubjiciuntur, omnino manſueſcunt & nobiſcum concorditer vivunt. Non enim a nobis alieni ſunt motus animi noſtri. Paſcuntur etiam nobiſcum cognitione rationum & morum optimorum, & vitæ æternæ, tamquam herbis ſeminalibus & lignis fructiferis & herbis viridibus. Et hæc eſt hominis vita beata atque tranquilla, cum omnes motus ejus rationi veritatique conſentiunt; & vocantur gaudia, & amores ſancti, & caſti, & boni. Si autem non conſentiunt, [b] nihilo minus dum negligenter geruntur, conſcindunt & diſſipant animum, & faciunt vitam miſerrimam: & vocantur perturbationes, & libidines, & concupiſcentiæ malæ. De quibus jam nobis præcipitur, ut eas cum quanto poſſumus labore crucifigamus in nobis, donec abſorbeatur mors in victoriam. Dicit enim Apoſtolus: Qui autem Jeſu Chriſti ſunt, carnem ſuam crucifixerunt cum perturbationibus & concupiſcentiis. Vel hinc enim quivis admoneri debet, non carnaliter hæc eſſe intelligenda, quia herbæ virides & ligna fructifera omni generi beſtiarum, & omnibus volatilibus & omnibus ſerpentibus in Geneſi dantur ad cibum, cum videamus leones & accipitres & milvos & aquilas non paſci niſi carnibus, & interfectione aliorum animalium. Quod etiam de nonnullis ſerpentibus credo, qui ſunt in arenoſis & deſertis locis, ubi nec lignum nec herba naſcitur.

b

Gal. 5. 24

1. Retract. cap. 10. n. 2.

Gen. 1. 30

CAPUT XXI. In verſiculo Gen. 1. 31, cur dicitur *bona valde*.

32. SANE non eſt negligenter prætereundum quod dictum eſt, *Et vidit Deus omnia quæcumque fecit, eſſe bona valde*. Cum enim de ſingulis ageret, dicebat tantum, *Vidit Deus quia bonum eſt*: cum autem de omnibus diceretur, parum fuit dicere *bona*, niſi adderetur & *valde*. Si enim ſingula opera Dei cum conſiderantur a prudentibus, inveniuntur habere laudabiles menſuras & numeros & ordines in ſuo quæque genere conſtituta, quanto magis omnia ſimul, id eſt ipſa univerſitas, quę iſtis ſingulis in unum collectis impletur. Omnis enim pulcritudo quę partibus conſtat, multo eſt laudabilior in toto quam in parte: ſicut in corpore humano, ſi laudamus oculos ſolos, ſi naſum ſolum, ſi ſolas genas, aut ſolum caput, aut ſolas manus, aut ſolos pedes, & cetera ſi pulcra ſingula & ſola laudamus; quanto magis totum corpus cui omnia membra, quæ ſingula pulcra ſunt, conferunt pulcritudinem ſuam: ita ut manus pulcra, quæ etiam ſola laudabatur in corpore, ſi ſeparetur a corpore, & ipſa amittat gratiam ſuam, & cetera ſine illa inhoneſta ſint: tanta eſt vis & potentia integritatis & unitatis, [c] ut etiam quę multa ſunt bona tunc placeant, cum in univerſum aliquid conveniunt atque concurrunt. Univerſum autem ab unitate nomen accepit. Quod ſi Manichæi conſiderarent, laudarent univerſitatis auctorem & conditorem Deum; & quod eos propter conditionem noſtræ mortalitatis in parte offendit, redigerent ad univerſi pulcritudinem, & viderent quemadmodum Deus fecerit omnia non ſolum bona, ſed etiam bona valde. Quia etiam in ſermone aliquo ornato atque compoſito ſi conſideremus ſingulas ſyllabas, vel etiam ſingulas litteras, quæ cum ſonuerint ſtatim tranſeunt, non in eis invenimus quid delectet atque laudandum ſit. Totus enim ille ſermo non de ſingulis ſyllabis aut litteris, ſed de omnibus pulcher eſt.

CAPUT XXII. Requies diei ſeptimi per allegoriam Gen. 2. 2.

33. JAM nunc videamus etiam illud, quod ſolent majore impudentia, quam imperitia deridere, quod ſcriptum eſt, Deum conſummato cælo & terra & omnibus quæ fecit, requieviſſe die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis, & benedixiſſe diem ſeptimum, & ſanctificaſſe eum, quia requievit ab operibus ſuis. Dicunt enim: Quid opus erat ut Deus requieſceret? An forte operibus ſex dierum fatigatus & laſſatus erat? Addunt etiam Domini teſtimonium, ubi ait, Pater meus uſque nunc operatur: & hinc multos imperitos decipiunt, quibus perſuadere conantur novum Teſtamentum veteri Teſtamento adverſari. Sed ſicut illi quibus Dominus dicit, Pater meus uſque nunc operatur, carnaliter opinabantur requiem Dei, & carnaliter ſabbatum obſervantes non videbant quid illius diei ſignificatio figuraret: ſic & iſti diverſa quidem voluntate, pariter tamen non intelligunt ſabbati ſacramentum. Et illi enim carnaliter obſervando, & iſti carnaliter exſecrando, ſabbatum non noverunt. Tranſeat ergo unuſquiſque ad Chriſtum ut auferatur velamen, ſicut Apoſtolus dicit. Velamen enim aufertur, quando ſimilitudinis & allegoriæ cooperimento ablato, veritas nudatur, ut poſſit videri.

Joban. 5. 17.

2. Cor. 3. 16.

34. Primo ergo hujus locutionis regula in multis divinarum Scripturarum locis animadvertenda atque [d] diſcenda eſt. Quid enim aliud ſignificat, quod dicitur Deus requieviſſe ab omnibus operibus ſuis, quæ

a Editi hic & paulo poſt, *dominatio*. prætereaque Lov. habet, *dominari*. Sed corrigendum ad MSS. codices *damnatio*, &, *domari*.

b MSS. ſeptem non habent, *nihilominus*. Et alii tres paulo poſt pro *geruntur*, ſubſtituunt *reguntur*.

c Sic MSS. At editi habent, *ut quæ bona ſunt, tunc multum etiam placeant*.

d MSS. quinque, *diſcernenda eſt*.

fecit bona valde, nisi requiem nostram quam nobis daturus est ab omnibus operibus nostris, si & nos bona opera fecerimus. Secundum ipsam figuram locutionis dicit & Apostolus, Quid enim oremus sicut oportet nescimus, sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Non enim Spiritus-sanctus gemit, quasi indigeat, aut angustias patiatur, qui secundum Deum interpellat pro sanctis: sed quia ipse nos movet ad orandum cum gemimus, quod ipso movente nos facimus, ipse facere dictus est. Sic dicitur etiam illud, Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis eum. Non enim ut sciat ipse quem nihil latet, sed ut scire nos faciat, quantum in ejus dilectione profecerimus, tentari nos permittit. Secundum ipsam locutionem dicit & Dominus noster, nescire se diem & horam de fine sæculi. Quid enim potest esse quod ille nesciat? Sed quia hoc utiliter occultabat discipulis, nescientem se esse dixit, quia illos nescientes occultando faciebat. Secundum hanc figuram etiam Patrem solum dixit scire diem ipsum, quia eumdem Filium scire faceret. Ex hac figura multæ quæstiones in divinis Scripturis eis, qui jam genus locutionis hujus noverunt, sine ulla difficultate solvuntur. Talibus locutionibus etiam abundat nostra consuetudo, cum dicimus lætum diem, quia nos lætos facit; & pigrum frigus, quia nos pigros facit; & fossam cæcam, quia nos eam non videmus; & linguam politam, quia verba polita facit: postremo etiam quietum ab omnibus molestiis tempus dicimus, in quo nos ab omnibus molestiis quieti sumus. Sed & Deus requievisse dictus est ab omnibus operibus suis, quæ fecit bona valde, quia in illo requiescemus ab omnibus operibus nostris, si opera bona fecerimus: quia & ipsa bona opera nostra illi tribuenda sunt qui vocat, qui præcipit, qui viam veritatis ostendit, qui ut & velimus invitat, & vires implendi ea quæ imperat, subministrat.

Rom. 8. 26.

Deut. 13. 3.

Matt. 24. 36.

a CAPUT XXIII. Septem dies, & septem ætates mundi.

35. SED quare septimo [a] die requies ista tribuatur, diligentius considerandum arbitror. Video enim per totum textum divinarum Scripturarum sex quasdam ætates operosas, certis quasi limitibus suis esse distinctas, ut in septima speretur requies; & easdem sex ætates habere similitudinem istorum sex dierum, in quibus ea facta sunt, quæ Deum fecisse Scriptura commemorat. Primordia enim generis humani, in quibus ista luce frui cepit, bene comparantur primo diei quo fecit Deus lucem. Hæc ætas tamquam infantia deputanda est ipsius universi sæculi, quod tamquam unum hominem proportione magnitudinis suæ cogitare debemus: quia unusquisque homo cum primo nascitur, & exit ad lucem, primam ætatem agit infantiam. Hæc tenditur ab Adam usque ad Noe generationibus decem. Quasi vespera hujus diei [b] fit diluvium: quia & infantia nostra tamquam oblivionis diluvio deletur.

Prima ætas.

b

Secunda ætas.

36. Et incipit mane a temporibus Noe secunda ætas tamquam pueritia, & tenditur hæc ætas usque ad Abraham aliis generationibus decem. Et bene comparatur secundo diei quo factum est firmamentum inter aquam & aquam, quia & arca in qua erat Noe cum suis, firmamentum erat inter aquas inferiores in quibus natabat, & superiores quibus compluebatur. Hæc ætas non diluvio deletur, quia & pueritia nostra non oblivione tergitur de memoria. Meminimus enim nos fuisse pueros, infantes autem non meminimus. Hujus vespera est confusio linguarum in eis qui turrem faciebant, & fit mane ab Abraham. Sed nec ista ætas secunda generavit populum Dei, quia nec pueritia apta est ad generandum.

Tertia ætas.

37. Mane ergo fit ab Abraham, & succedit ætas tertia similis adolescentiæ. Et bene comparatur diei tertio, quo ab aquis terra separata est. Ab omnibus enim gentibus, quarum error instabilis & vanis simulacrorum doctrinis tamquam ventis omnibus mobilis, maris nomine bene significatur; ab hac ergo gentium vanitate & hujus sæculi fluctibus separatus est populus Dei per Abraham, tamquam terra cum apparuit arida, id est, sitiens imbrem cælestem divinorum mandatorum: qui populus unum Deum colendo, tamquam irrigata terra, ut fructus utiles posset afferre, [c] sanctas scripturas & Prophetias accepit. Hæc enim ætas potuit jam generare populum Deo, quia & tertia ætas, id est, adolescentia filios habere jam potest. Et ideo ad Abraham dictum est, Patrem multarum gentium posui te, [d] & augeam te nimis valde, & ponam te in gentes, & reges de te exient, & ponam testamentum meum inter me & te, & inter semen tuum post te, in generationes eorum in testamentum æternum: ut sim tibi Deus, & semini tuo post te: & dabo tibi & semini tuo post te terram in qua habitas, omnem terram Chanaan in possessionem æternam, & ero illis Deus. Hæc ætas porrigitur ab Abraham usque ad David quatuordecim generationibus. Hujus vespera est in populi peccatis, quibus divina mandata præteribant, usque ad malitiam pessimi regis Saul.

c

Gen. 17. 4. d

Quarta ætas.

38. Et inde fit mane regnum David. Hæc ætas similis juventutis est. Et re vera inter omnes ætates regnat juventus, & ipsa est [e] firmum ornamentum omnium ætatum: & ideo bene comparatur quarto diei, quo facta sunt sidera in firmamento cæli. Quid enim evidentius significat splendorem regni quam solis excellentia? Et plebem obtemperantem regno splendor lunæ ostendit, tamquam synagogam ipsam, & stellæ principes ejus, & omnia tamquam in firmamento in regni stabilitate fundata. Hujus quasi vespera est in peccatis regum, quibus illa gens meruit captivari atque servire.

e

Quinta ætas.

39. Et fit mane transmigratio in Babyloniam, cum in ea captivitate populus leniter in peregrino otio collocatus est. Et porrigitur hæc ætas usque ad adventum Domini nostri Jesu Christi, id est quinta ætas, scilicet declinatio a juventute ad senectutem, nondum senectus, sed jam non juventus: quæ senioris ætas est, quem Græci πρεσβύτην vocant. Nam senex apud eos non πρεσβύτης sed γέρων dicitur. Et re vera sic ista ætas a regni robore inclinata & fracta est in populo Judæorum, quemadmodum homo a juventute fit senior. Et bene comparatur illi diei quinto, quo facta sunt in aquis animalia, & volatilia cæli, postea quam illi homines inter gentes tamquam in mari vivere cepérunt, & habere incertam sedem & instabilem, sicut volantes aves. Sed plane erant ibi etiam ceti magni, id est, illi magni homines qui magis dominari fluctibus sæculi, quam servire in illa captivitate potuerunt. Non enim ad cultum idolorum aliquo terrore depravati sunt. Ubi sane animadvertendum est, quod benedixit Deus illa animalia di-

---

a MSS. Septem habent, *septimo diei*.

b MSS. septem, *in diluvio*.

c Regius codex & alii quinque, *ut possit fructus utiles afferre sanctarum Scripturarum & Prophetarum*.

d In prius vulgatis Am. Er. & Lov. post, *posui te*, hæc interseruntur: *ante Deum cui credidisti, qui vivificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt, tãquam ea quæ sunt. Qui contra spem in spem credidit, ut fieret pater multarum gentium, secundum quod dictum est: Sic erit semen tuũ*, quæ omnia a MSS. absunt.

e Editi, *firmamentum & ornamentum*. At MSS. *firmum ornamentum*: atque ex iis nonnulli paulo post habent, *& plebem obtemperantem regi*.

Gen. 1 28. dicens, *Creſcite & multiplicamini, & implete aquas maris, & volatilia multiplicentur ſuper terram*: quia re vera gens Judæorum, ex quo diſperſa eſt per gentes, valde multiplicata eſt. Hujus diei, hoc eſt, hujus ætatis quaſi veſpera eſt multiplicatio peccatorum in populo Judæorum; quia ſic excæcati ſunt, ut etiam Dominum Jeſum Chriſtum non poſſent agnoſcere.

Sexta ætas. 40. Mane autem fit ex prædicatione Evangelii per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, & finitur dies quintus: incipit ſextus, in quo ſenectus veteris hominis apparet. Hac enim ætate illud carnale regnum vehementer adtritum eſt, quando & templum dejectum eſt, & ſacrificia ipſa ceſſaverunt; & nunc ea gens quantum ad regni ſui vires adtinet, quaſi extremam vitam trahit. In iſta tamen ætate tamquam in ſenectute veteris hominis, homo novus naſcitur, qui jam ſpiritaliter vivit. Sexta enim die dictum erat, *Producat terra animam vivam*. Nam quinto die dictum erat, *Producant aquæ*, non animam vivam, ſed *reptilia animarum vivarum*: quoniam corpora ſunt reptilia, & adhuc corporali circumciſione & ſacrificiis tamquam in mari gentium populus ille ſerviebat legi. Iſtam vero animam vivam dicit, qua [a] vita jam incipiunt æterna deſiderari. Serpentes ergo & pecora quæ terra producit, gentes ſignificant jam ſtabiliter Evangelio credituras. De quibus dicitur in illo vaſe quod Petro demonſtratum eſt in Actibus Apoſtolorum, Macta & manduca. Et cum ille immunda diceret, reſponſum eſt ei, Quæ Deus mundavit, tu ne immunda dixeris. Tunc fit homo ad imaginem & ſimilitudinem Dei, ſicut in iſta ſexta ætate naſcitur in carne Dominus noſter, de quo dictum eſt per Prophetam, Et homo eſt, & quis agnoſcet eum? Et quemadmodum in illo die maſculus & femina, ſic & in iſta ætate Chriſtus & Eccleſia. Et præponitur homo in illo die pecoribus & ſerpentibus & volatilibus cæli, ſicut in iſta ætate Chriſtus regit animas obtemperantes ſibi, quæ ad Eccleſiam ejus, partim de gentibus, partim de populo Judæorum venerunt, ut ab eo domarentur atque manſueſcerent homines; vel carnali concupiſcentiæ dediti ſicut pecora, vel tenebroſa curioſitate obſcurati quaſi ſerpentes, vel elati ſuperbia quaſi aves. Et ſicut in illo die paſcitur homo & animalia, quæ cum ipſo ſunt, herbis ſeminalibus & lignis fructiferis & herbis viridibus: ſic iſta ætate ſpiritalis homo quicumque bonus miniſter eſt Chriſti, & eum bene quantum poteſt imitatur, cum ipſo populo ſpiritaliter paſcitur ſanctarum ſcripturarum alimentis & lege divina: partim ad concipiendam fecunditatem rationum atque ſermonum, tamquam herbis ſeminalibus; partim ad utilitatem morum converſationis humanæ, tamquam lignis fructiferis; partim ad vigorem fidei, ſpei & caritatis in vitam æternam, tamquam herbis viridibus, id eſt, vigentibus, quæ nullo æſtu tribulationum poſſint areſcere. Sed ſpiritalis ſic iſtis alimentis paſcitur, ut multa intelligat: carnalis autem, id eſt, parvulus in Chriſto, tamquam pecus Dei, ut multa credat quæ intelligere nondum poteſt: tamen eoſdem cibos omnes habent.

Luc. 18 8. Septima ætas. 41. Hujus autem ætatis quaſi veſpera, quæ utinam nos non inveniat, ſi tamen nondum cepit, illa eſt de qua Dominus dicit, Putas cum veniet Filius hominis, inveniet fidem ſuper terram? Poſt iſtam veſperam fiet mane, cum ipſe Dominus in claritate venturus eſt: tunc requieſcent cum Chriſto ab omnibus operibus ſuis ii quibus dictum eſt, Eſtote perfecti, ſicut Pater veſter qui in cœlis eſt. Tales enim faciunt opera bona valde. Poſt enim talia opera ſperanda eſt requies in die ſeptimo, qui veſperam non habet. Nullo ergo modo verbis dici poteſt quemadmodum Deus fecerit, & condiderit cælum & terram & omnem creaturam quam condidit: ſed iſta expoſitio per ordinem dierum ſic indicat tamquam hiſtoriam rerum factarum, ut prædicationem futurorum maxime obſervet. Matt. 5. 48.

CAPUT XXIV. Ætates mundi quare inæquales. 42. Si autem aliquem movet quod in iſtis ætatibus ſæculi duas ætates primas denis generationibus advertimus explicari, tres autem conſequentes ſingulæ quatuordecim generationibus contexuntur, ſexta vero iſta nullo generationum numero definita eſt; facile eſt videre, etiam in unoquoque homine duas primas ætates, infantiam & pueritiam, corporis ſenſibus inhærere. Qui ſenſus corporis quinque ſunt, viſus, auditus, olfactus, guſtus & tactus: quinarius autem numerus duplicatus, quoniam duplex eſt ſexus humanus, unde generationes tales exſiſtunt, maſculinus & femininus; quinarius ergo, ut dixi, duplicatus denarium numerum facit. Jam vero ab adoleſcentia & deinceps, ubi ratio jam incipit in homine prævalere, accedit quinque ſenſibus cognitio & actio, quibus vita regitur & adminiſtratur, ut jam ſeptenarius numerus incipiat eſſe: qui ſimiliter duplicatus, propter duplicem ſexum, in quatuordecim generationibus eminet & apparet, quas habent tres ætates conſequentes, tamquam adoleſcentis & juvenis & ſenioris. Senectutis vero ætas ſicut in nobis nullo ſtatuto annorum tempore definitur, ſed poſt quinque illas ætates quantum quiſque vixerit, ſenectuti deputatur: ſic & in iſta ætate ſæculi non apparent generationes, ut etiam occultus ſit ultimus dies, quem utiliter Dominus latere, oportere demonſtravit. Mat. 24. 36.

CAPUT XXV. Septem dierum altior allegoria. 43. HABET etiam unuſquiſque noſtrum in bonis operibus & recta vita tamquam diſtinctos iſtos ſex dies, poſt quos debet quietem ſperare. Primo die lucem fidei, quando prius [b] viſibilibus credit, propter quam fidem Dominus viſibiliter apparere dignatus eſt. Secundo die tamquam firmamentum diſciplinæ, quo diſcernit inter carnalia & ſpiritalia, ſicut inter aquas inferiores & ſuperiores. Tertio die, quo mentem ſuam ad ferendos bonorum operum fructus, a labe & fluctibus tentationum carnalium, tamquam aridam terram a perturbationibus maris ſecernit, ut jam poſſit dicere, Mente ſervio legi Dei, carne autem legi peccati. Quarto die, quo jam in illo firmamento diſciplinæ ſpiritales intelligentias operatur atque diſtinguit, videt quæ ſit incommutabilis veritas, quæ tamquam ſol fulget in anima; & quemadmodum anima ipſius veritatis particeps fiat, & corpori ordinem & pulcritudinem præſtet, tamquam luna illuminans noctem; & quemadmodum ſtellæ omnes, ſcilicet intelligentiæ ſpiritales, in hujus vitæ obſcuritate tamquam in nocte micent & fulgeant. Quarum rerum notitia fortior effectus incipiat quinto die in actionibus turbulentiſſimi ſæculi, tamquam in aquis maris operari, propter utilitatem fraternæ ſocietatis: & de corporalibus actionibus, quæ ad ipſum mare pertinent, id eſt, ad hanc vitam, producere animarum vivarum reptilia, id eſt, opera quæ proſint animis vivis; & cetos magnos, id eſt, fortiſſimas actiones, quibus fluctus ſæculi dirumpuntur & contemnuntur, „Rom. 7. 25.

& vo-

a Sic MSS. At prius vulgati habent, *quæ vitam incipiunt æternam deſiderare*.

b Lov. *inviſibilibus credit*. Sed melius Er. Regius codex & alii MSS. decem, *viſibilibus credit*.

& volatilia cæli , ideſt, voces cæleſtia prædicantes. Sexto autem die producat de terra animam vivam, id eſt, de ipſa ſtabilitate mentis ſuæ ubi ſpiritales habet fructus, id eſt, bonas cogitationes, motus omnes animi ſui regat, ut ſit in illo anima viva, id eſt, rationi & juſtitiæ ſerviens, non temeritati atque peccato. Ita fiat etiam homo ad imaginem & ſimilitudinem Dei, maſculus & femina, id eſt, intellectus & actio, quorum copulatione ſpiritalis fetus terram impleat, id eſt, carnem ſubjiciat, & cetera quæ jam in hominis perfectione ſuperius dicta ſunt. In iſtis autem tamquam diebus veſpera eſt in ipſa perfectione ſingulorum operum, & mane in inchoatione conſequentium. Poſt iſtorum quaſi ſex dierum opera bona valde, ſperet homo quietem perpetuam, & intelligat quid ſit, Requievit Deus ſeptimo die ab omnibus operibus ſuis: quia & ipſe in nobis hæc bona operatur, qui ut operemur jubet; & ipſe recte requieſcere dicitur, quia poſt hæc omnia opera requiem nobis ipſe præſtabit. Quomodo enim recte dicitur pater familias ædificare domum, cum hoc non opere ſuo faciat, ſed eorum quibus ſervientibus imperat; ſic recte dicitur & ab operibus requieſcere, cum poſt perfectionem fabricæ, illis quibus imperabat permittit ut vacent, & jocundo otio perfruantur.

LIBER SECUNDUS.

Perſequitur expoſitionem Geneſeos ab hoc verſiculo, Hic liber creaturæ cæli & terræ *&c. uſque ad illum quo Adam & Eva de Paradiſo ejiciuntur. Ad extremum Eccleſiæ dogmata cum Manichæorum erroribus confert.*

CAPUT I. Recitatio ſecundi & tertii capitis Geneſeos.

1. POST enumerationem & expoſitionem dierum ſeptem, interpoſita eſt quaſi quædam concluſio, & appellatus eſt liber creaturæ cæli & terræ, quidquid ſuperius dictum eſt, cum ſit parva pars libri: ſed ideo ſic meruit vocari, quia univerſi ſæculi a capite uſque ad finem quaſi brevis quædam imago in his diebus ſeptem figurata eſt. Deinde incipit de homine diligentius narrari. Quæ omnis narratio non aperte, ſed figurate explicatur, ut exerceat mentes quærentium veritatem, & ſpiritali negotio a negotiis carnalibus avocet. Sic enim ſe continet: *Hic eſt liber creaturæ cæli & terræ, cum factus eſſet dies quo fecit Deus cælum & terram, & omnia viridia agri ante quam eſſent ſuper terram, & omne pabulum agri, ante quam germinaret. Nondum enim pluerat Deus ſuper terram, nec erat homo qui operaretur in ea. Fons autem adſcendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terræ. Et tunc finxit Deus hominem de limo terræ, & inſufflavit in faciem ejus flatum vitæ, & factus eſt homo in animam viventem. Et tunc plantavit Deus paradiſum in Eden ad Orientem, & poſuit ibi hominem quem finxerat. Et produxit adhuc Deus de terra omne lignum formoſum ad adſpectum, & bonum ad eſcam: & lignum vitæ plantavit in medio paradiſi, & lignum ſcientiæ boni & mali. Flumen autem prodiebat ex Eden, & irrigabat paradiſum: quod inde dividitur in quatuor partes. Nomen uni Phiſon; hoc eſt quod circuit totam terram Evilath,* [a] *ibi eſt aurum, aurum autem terræ illius optimum; ibi eſt carbunculus & lapis praſinus. Et nomen ſecundi fluminis Geon; hoc circuit totam terram Æthiopiæ. Et flumen tertium Tigris; hoc eſt quod vadit contra Aſſyrios. Et flumen quartum dicitur Euprates. Et ſumſit Dominus Deus hominem quem fecerat, & poſuit eum in paradiſo, ut operaretur ibi, & cuſtodiret eum. Et præcepit Dominus Deus Adæ, dicens, Ex omni ligno quod eſt in paradiſo edes ad eſcam, de ligno autem ſcientiæ boni & mali non edetis ab eo: qua die enim ederitis ab illo, morte moriemini. Et dixit Dominus Deus, Non eſt bonum eſſe hominem ſolum, faciamus ei adjutorium ſimile ſibi. Et quæcumque finxerat Deus ex omni genere pecorum, & ex omni genere beſtiarum agri, & ex omni genere volatilium volantium ſub cælo, perduxit ea ad Adam ut videret quid ea vocaret: & quod vocavit ea omnia Adam animam vivam, hoc eſt nomen ejus. Et poſt hæc vocavit Adam nomina omnium pecorum, & omnium avium cæli, & omnium beſtiarum agri: & ſecundum quod vocavit ea Adam, hoc eſt nomen eorum uſque in hodiernum diem. Ipſi autem Adæ nondum fuit adjutorium ſimile illi. Et immiſit Deus ſoporem in Adam, & obdormivit: & ſumſit Deus unam de coſtis ejus, & implevit locum ejus carne, & formavit Deus coſtam quam accepit ab Adam in mulierem. Et adduxit illam ad Adam, ut videret quid eam vocaret. Et dixit Adam, Hoc nunc os ex oſſibus meis, & caro de carne mea: hæc vocabitur mulier, quoniam de viro* [b] *ſuo ſumta eſt: & hæc erit mihi adjutorium. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, &* [c] *adjungetur uxori ſuæ, & erunt duo in carne una. Et erant ambo nudi, Adam & mulier ejus, & non confundebantur.*

Gen. 2. 4. &c.

2. *Serpens autem erat ſapientior omnium beſtiarum, quæ erant ſuper terram, quas fecerat Dominus Deus. Et dixit ſerpens ad mulierem, Quare dixit Deus, ne edatis ab omni ligno quod eſt in paradiſo? Et dixit mulier ad ſerpentem, Ex omni ligno quod eſt in paradiſo edemus: a fructu autem ligni, quod eſt in medio paradiſi, dixit Deus ne edamus; ſed neque tangamus, ne moriamur. Et dixit ſerpens mulieri, Non morte moriemini; ſciebat enim Deus, quia qua die manducaveritis ex illo, aperientur oculi veſtri, & eritis ſicut dii ſcientes bonum & malum. Et vidit mulier, quia bonum eſt lignum in eſcam, & quia bonum eſt oculis ad videndum & cognoſcendum: & ſumſit fructum de ligno illo, & manducavit, & dedit viro ſuo: & accepit Adam, & manducavit: & aperti ſunt oculi eorum, & tunc ſcierunt quia nudi erant, & ſumſerunt ſibi folia fici, & fecerunt ſibi ſuccinctoria. Et cum audiſſent vocem Domini deambulantis in paradiſo ad veſperam, abſconderunt ſe Adam & mulier ejus ab ante faciem Domini Dei,* [d] *ad illam arborem quæ erat in medio paradiſo. Et vocavit Dominus Deus Adam, & dixit illi, Adam, ubi es? Et dixit ille, Vocem tuam audivi Domine in paradiſo, & timui, & abſcondi me, quia nudus ſum. Et dixit Dominus Deus, Quis nuntiavit tibi, quia nudus es, niſi quia ab illa arbore de qua dixeram tibi, ex illa ſola non manducares, ex illa manducaſti? Et dixit Adam, Mulier quam dediſti mihi,* [e] *dedit ut ederem, & manducavi. Et dixit Deus mulie-*

Gen. 3. 1. &c.

a Ita MSS. At Am. Er. & Lov. habent, *ubi aurum naſcitur, & aurum cerræ &c.*

b Omittitur, *ſuo*, in editione Lov. quæ vox in MSS. & Am. & Er. nec non in Græco textu LXX. continetur, ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς.

c Editi, *adhærebit*. pro quo MSS. habent, *adjungetur*.

d Am. Er. & Lov. *Domini Dei ſui*. At MSS. carent voce, *ſui*.

e Hic in excuſis additur, *ſociam*. quæ vox abeſt a MSS.

mulieri quid hoc feciſti? Et dixit mulier, Serpens ſeduxit me, & manducavi. Et dixit Dominus Deus ſerpenti, Quia hoc feciſti, maledictus tu ab omni pecore, & omni genere beſtiarum. Pectore & ventre repes, & terram manducabis omnibus diebus vitæ tuæ: Et inimicitiam ponam inter te & mulierem, & inter ſemen tuum, & inter ſemen illius. Ipſa tuum obſervabit caput, & tu ejus calcaneum. Et mulieri dixit, Multiplicans multiplicabo dolores tuos, & ſuſpiria tua, & in doloribus paries filios tuos: & ad virum tuum converſio tua, & ille tui dominabitur. Et tunc dixit Deus ad Adam, Quia audiſti vocem mulieris tuæ, & manducaſti de ligno de quo præceperam tibi, ex illo ſolo ne ederes, maledicta terra erit tibi in omnibus operibus tuis, & in triſtitia & gemitu tuo manducabis ex ea omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas & tribulos germinabit tibi, & edes pabulum agri tui. In ſudore vultus tui edes panem tuum, donec revertaris in terram, de qua ſumtus es; quia terra es, & in terram ibis. Et tunc Adam impoſuit nomen uxori ſuæ, Vita; quia mater eſt omnium vivorum. Et tunc fecit Dominus Deus Adæ & mulieri ejus tunicas pelliceas, & induit illos. Et dixit, Ecce Adam factus eſt tamquam unus ex nobis, ad ſcientiam cognoſcendi bonum & malum. Et tunc ne porrigeret manum ſuam Adam ad arborem vitæ & ſumeret ſibi inde, & ederet & viveret in æternum, dimiſit eum Dominus Deus de paradiſo ſuavitatis, ut operaretur terram de qua & ſumtus fuerat. Et ejectus foras de paradiſo, moratus eſt contra paradiſum voluptatis. Et Cherubim & illam flammeam frameam quæ verſatur, poſuit Deus ad cuſtodiendam viam arboris vitæ.

CAPUT II. Geneſis ad litteram ubique non poteſt exponi.

3. HÆC ſecreta verborum ſi non reprehendentes & accuſantes, ſed quærentes & reverentes Manichæi mallent diſcutere, non eſſent utique Manichæi; ſed daretur petentibus, & quærentes invenirent, & pulſantibus aperiretur. Plures enim quæſtiones in hoc ſermone proponunt, qui diligentia pia quærunt, quam iſti miſeri atque impii: ſed hoc intereſt, quod illi quærunt ut inveniant, iſti nihil laborant, niſi non invenire quod quærunt. Hic ergo totus ſermo primo ſecundum hiſtoriam diſcutiendus eſt, deinde ſecundum prophetiam Secundum hiſtoriam facta narrantur, ſecundum prophetiam futura prænuntiantur. Sane quiſquis voluerit omnia, quæ dicta ſunt, ſecundum litteram accipere, id eſt, non aliter intelligere quam littera ſonat, & potuerit evitare blaſphemias, & omnia congruentia fidei catholicæ prædicare, non ſolum ei non eſt invidendum, ſed præcipuus multumque laudabilis intellector habendus eſt. Si autem nullus exitus datur, ut pie & digne Deo quæ ſcripta ſunt intelligantur, niſi figurate atque in ænigmatis propoſita iſta credamus, habentes auctoritatem Apoſtolicam, a quibus tam multa de libris veteris Teſtamenti ſolvuntur ænigmata, modum quem intendimus teneamus, adjuvante illo qui nos petere, quærere & pulſare adhortatur; ut omnes iſtas figuras rerum ſecundum catholicam fidem, ſive quæ ad hiſtoriam, ſive quæ ad prophetiam pertinent explicemus, non præjudicantes meliori diligentiorique tractatui, ſive per nos, ſive per alios quibus Dominus revelare dignatur.

Mat 7.7.

CAPUT III. Viride agri, quid de ſignat, Gen. 2.5

4. *Factus eſt ergo dies quo die fecit Deus cælum & terram, & omne viride agri, ante quam eſſent ſuper terram, & omne pabulum agri.* Superius ſeptem dies numerantur, nunc unus dicitur dies, quo die fecit Deus cælum & terram, & omne viride agri, & omne pabulum, cujus diei nomine omne tempus ſignificari bene intelligitur. Fecit enim Deus omne tempus ſimul cum omnibus creaturis temporalibus, quæ creaturæ viſibiles cæli & terræ nomine ſignificantur. Movere autem nos debet ad quærendum, quod cum diem, qui factus eſt, & cælum, & terram nominaſſet, adjecit etiam viride agri, & omne pabulum. Non enim quando dictum eſt, *In principio fecit Deus cælum & terram*, tunc dictum eſt, factum eſſe omne viride agri & pabulum: manifeſte enim legitur, quod tertio die factum eſt omne viride & pabulum agri. Quod autem dictum eſt, *In principio fecit Deus cælum & terram*, non pertinet ad aliquem dierum ex illis ſeptem diebus. Adhuc enim vel materiam ipſam unde facta ſunt omnia, cæli & terræ nomine nuncupabat. Vel certe prius totam creaturam, cæli & terræ nomine propoſuerat dicendo, *In principio fecit Deus cælum & terram*; & poſtea particulatim per ordinem dierum ſicut oportebat, propter prophetiam, quam in primo libro commemoravimus, Dei opera exſecutus expoſuit. Quid ſibi ergo vult quod nunc nominato cælo & terra, addidit, viride agri & pabulum, & tacuit cetera tam multa, quæ ſunt in cælo & in terra, vel etiam in mari, niſi quia viride agri inviſibilem creaturam vult intelligi, ſicut eſt anima? Ager enim ſolet in Scripturis figurate mundus appellari. Nam & ipſe Dominus, Ager eſt hic, inquit, mundus, cum illam parabolam exponeret, ubi bono ſemini ſunt commixta zizania. Viride ergo agri ſpiritalem atque inviſibilem creaturam dicit, propter vigorem vitæ & nomine pabuli utique propter vitam bene hoc ipſum interpretamur.

Mat. 13. 38. 1. Retr. c. 10. n. 3.

5. Deinde quod addidit, *ante quam eſſent ſuper terram*, intelligitur ante quam anima peccaret. Terrenis enim cupiditatibus ſordidata, tamquam ſuper terram nata, vel ſuper terram eſſe, recte dicitur: ideoque addidit, *Nondum enim pluerat Deus ſupra terram:* * Quia & nunc viride agri Deus facit, ſed pluendo ſuper terram, id eſt, facit animas revireſcere per verbum ſuum; ſed de nubibus eas irrigat, id eſt, de Scripturis Prophetarum & Apoſtolorum. Recte autem appellantur nubes, quia verba iſta quæ ſonant & percuſſo aere tranſeunt; addita etiam obſcuritate allegoriarum quaſi aliqua caligine obducta, velut nubes fiunt. Quæ dum tractando exprimuntur, bene intelligentibus tamquam imber veritatis infunditur. Sed hoc nondum erat ante quam anima peccaret, id eſt, ante quam viride agri eſſet ſuper terram. *Nondum enim pluerat Deus ſupra terram, nec erat homo qui operaretur in ea.* Laboranti enim homini in terra imber de nubibus eſt neceſſarius, de quibus nubibus jam dictum eſt. Poſt peccatum autem homo laborare cepit in terra, & neceſſarias habere illas nubes. Ante peccatum vero cum viride agri & pabulum feciſſet Deus, quo nomine inviſibilem creaturam ſignificari diximus, irrigabat eam fonte interiore, loquens in intellectum ejus: ut non extrinſecus verba excipere tamquam ex ſupradictis nubibus pluviam, ſed fonte ſuo, hoc eſt, de intimis ſuis manante veritate ſatiaretur.

* CAPUT IV. Quid ſit, nondum pluerat ſuper terram, Gen. 2 5.

CAPUT V. *Gen. 2. 6.* Fons irrigans terram allegorice. *Pſal. 141 6. Eccl. 10. 14. * 1. Reg. c. 10. n. 3. Eccl. 10. 9*

6. FONS *enim adſcendebat*, inquit, *de terra, & irrigabat omnem faciem terræ*. De terra ſcilicet de qua dicitur, Spes mea es tu, portio mea in terra viventium. Quando autem anima tali fonte irrigabatur, nondum per ſuperbiam projecerat intima ſua. Initium enim ſuperbiæ hominis apoſtatare a Deo. Et quoniam in exteriora per ſuperbiam tumeſcens cepit non irrigari fonte intimo, bene inſultatur illi verbis * propheticis & dicitur, Quid ſuperbit terra & cinis? quoniam in vita ſua proje-

projecit intima ſua. QUID EST enim ſuperbia aliud, niſi deſerto ſecretario conſcientiæ foris videri velle quod non eſt? Et ideo laborans jam in terra neceſſariam habet pluviam de nubibus, id eſt, doctrinam de humanis verbis, ut etiam hoc modo poſſit ab illa ariditate revireſcere, & iterum fieri viride agri. Sed utinam vel pluviam veritatis de ipſis nubibus libenter excipiat. Nam propter illam Dominus noſter nubilum carnis noſtræ dignatus aſſumere, imbrem ſancti Evangelii largiſſimum infudit, promittens etiam quod ſi quis biberit de aqua ejus, rediet ad illum intimum fontem, ut forinſecus non quærat pluviam. Dicit enim, Fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam. Iſte credo fons ante peccatum adſcendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terræ, quia interior erat, & nubium non deſiderabat auxilium: *Nondum enim pluerat Deus ſuper terram, nec erat homo qui operaretur in ea.* Cum enim dixiſſet, *Nondum enim pluerat Deus ſuper terram*; ſubjecit & cauſſam quare nondum pluerat: quia *non erat homo qui operaretur in ea*. Tunc autem homo cepit operari in terra, cum poſt peccatum de beata vita dimiſſus eſt, qua in paradiſo fruebatur. Sic enim ſcriptum eſt: *Et dimiſit eum Dominus Deus de paradiſo ſuavitatis, ut operaretur terram de qua & ſumtus fuerat*: unde ſuo loco requiremus. Quod nunc ad hoc commemoravi, ut intelligeremus laboranti homini in terra, id eſt, in peccatorum ariditate conſtituto, neceſſariam eſſe de humanis verbis divinam doctrinam, tamquam de nubibus pluviam. Talis autem ſcientia deſtruetur. Videmus enim nunc in ænigmate tamquam in nubilo ſaginam quærentes: tunc autem facie ad faciem, quando univerſa facies terræ noſtræ interiore fonte aquæ ſalientis irrigabitur. Nam ſi fontem aliquem hujus viſibilis aquæ voluerimus intelligere, de quo dictum eſt, *Fons autem adſcendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terræ*, non eſt veri ſimile, quod cum tam multi fontes perennes, ſive rivorum, ſive fluviorum per univerſam terram inveniantur, ſolus ille ſiccaverit, qui irrigabat omnem faciem terræ.

Psa. 4. 14.
Gen. 2. 5.
Infra c. 22.
1. Cor. 13. 12.
Gen. 2. 6.

CAPUT VI. Inviſibilia quibus vocabulis ſignantur.

7. SUB his ergo paucis verbis univerſa creatura nobis inſinuata eſt ante peccatum animæ. Nomine enim cæli & terræ univerſa viſibilis creatura ſignificata eſt; & nomine diei, univerſum tempus; & nomine viridium & pabuli agri, creatura inviſibilis; & nomine fontis adſcendentis & irrigantis omnem faciem terræ, inundatio veritatis animam ſatians ante peccatum. Dies autem iſte, cujus nomine univerſum tempus ſignificari diximus, inſinuat nobis non ſolum viſibilem, ſed etiam inviſibilem creaturam tempus poſſe ſentire: quod de anima nobis manifeſtatur, quæ tanta varietate affectionum ſuarum, & ipſo lapſu quo miſera facta eſt, & reparatione qua rurſus in beatitatem redit, tempore mutari poſſe convincitur. Et ideo non dictum eſt, *Cum factus eſſet dies, quo die fecit Deus cælum & terram*, tantum, quibus nominibus viſibilis creatura intimatur; ſed additum eſt etiam, *viride, & pabulum agri*: quo nomine inviſibilem creaturam, propter vigorem & vitam, ſignificari diximus, ſicuti eſt anima. Et ita dictum eſt: *Cum factus eſſet dies, quo die fecit Deus cælum & terram, & omne viride, & pabulum agri*, ut ſic intelligeremus non ſolum viſibilem, ſed etiam inviſibilem creaturam pertinere ad tempus, propter mutabilitatem: quia ſolus Deus incommutabilis eſt, qui eſt ante tempora.

1. Retr. c. 10. n. 3.

CAPUT VII. Limus quid ha-

8. NUNC videamus poſt univerſæ creaturæ inſinuationem tam viſibilis quam inviſibilis, & univerſale beneficium divini fontis erga inviſibilem creaturam, quid de homine ſpecialiter intimetur, quod ad nos maxime pertinet. Primo enim quod de limo terræ Deus hominem finxit, ſolet habere quæſtionem qualis ille limus fuerit, vel quæ materia nomine limi ſignificata ſit. Illi autem inimici veterum librorum, omnia carnaliter intuentes, & propterea ſemper errantes, etiam hoc reprehendere mordaciter ſolent, quod de limo Deus hominem finxit. Dicunt enim, Quare de limo fecit Deus hominem? An defuerat ei melior & cæleſtis materia, unde hominem faceret, ut de labe terrena tam fragilem mortalemque formaret? Non intelligentes primo quam multis ſignificationibus vel terra vel aqua in Scripturis ponatur: limus enim aquæ & terræ commixtio eſt. Dicimus enim tabidum & fragile & morti deſtinatum corpus humanum poſt peccatum eſſe cepiſſe. Non enim in noſtro corpore iſti exhorreſcunt niſi mortalitatem, quam damnatione meruimus. Quid autem mirum, aut difficile Deo, etiamſi de limo iſtius terræ hominem fecit, tale tamen corpus ejus efficere, quod corruptioni non ſubjaceret, ſi homo præceptum Dei cuſtodiens peccare noluiſſet? Si enim ſpeciem cæli ipſius de nihilo, vel de informi materia dicimus factam, quia omnipotentem artificem credimus; quid mirum ſi corpus, quod de limo qualicumque factum eſt, potuit ab omnipotenti artifice tale fieri, ut nulla moleſtia, nulla indigentia cruciaret hominem ante peccatum, & nulla corruptione tabeſceret?

beat myſterii.
Gen. 2. 7.

9. Itaque ſuperflue quæritur, unde hominis corpus Deus fecerit; ſi tamen nunc de corporis formatione dicitur. Sic enim nonnullos noſtros intelligere accepi, qui dicunt, poſtea quam dictum eſt, *Finxit Deus hominem de limo terræ*: propterea non additum, ad imaginem & ſimilitudinem ſuam, quoniam nunc de corporis formatione dicitur. Tunc autem homo interior ſignificabatur, quando dictum eſt, *Fecit Deus hominem ad imaginem & ſimilitudinem Dei*. Sed etiam ſi nunc quoque hominem ex corpore & anima factum intelligamus, ut non alicujus novi operis inchoatio, ſed ſuperius breviter inſinuati diligentior retractatio iſto ſermone explicetur; ſi ergo, ut dixi, hominem hoc loco ex corpore & anima factum intelligamus, non abſurde ipſa commixtione limi nomen accepit. Sicut enim aqua terram colligit, & conglutinat, & continet, quando ejus commixtione limus ejus efficitur: ſic anima corporis materiam vivificando in unitatem concordem conformat, & non permittit labi & reſolvi.

Sic intelligit Tertullianus, lib. de Reſurrect. carnis c. 5. Hilarius in Pſal. 118.

CAPUT VIII. Inſufflatio ſpiritus quid Gen. 2 7.

10. QUOD autem ſcriptum eſt, *Et inſufflavit in eum ſpiritum vitæ, & factus eſt homo in animam viventem*: ſi adhuc corpus ſolum erat, animam adjunctam corpori hoc loco intelligere debemus; ſive quæ jam facta erat, ſed tamquam in ore Dei erat, id eſt, in ejus veritate vel ſapientia, unde tamen non receſſit quaſi locis ſeparata, quando inſufflata eſt; non enim Deus loco continetur, ſed ubique præſens eſt: ſive tunc anima facta eſt, quando in illud figmentum Deus inſufflavit ſpiritum vitæ, ut illa inſufflatio ipſam operationem Dei ſignificet, qua fecit animam in homine Spiritu potentiæ ſuæ. Si autem homo ille qui factus erat, jam corpus & anima erat, ipſi animæ ſenſus eſt additus iſta inſufflatione, cum factus eſt homo in animam viventem: non quia illa inſufflatio converſa eſt in animam viventem, ſed operata eſt in animam viventem. Nondum tamen ſpiritalem hominem debemus intelligere, qui factus eſt in animam viventem, ſed adhuc animalem. Tunc enim ſpiritalis effectus eſt, cum in paradiſo, hoc eſt, in beata vita conſtitu-

ſtitutus, præceptum etiam perfectionis accepit, ut verbo Dei conſummaretur. Itaque poſt quam peccavit, recedens a præcepto Dei, & dimiſſus eſt de paradiſo, in hoc remanſit ut animalis eſſet. Et ideo animalem hominem prius agimus omnes, qui de illo poſt peccatum nati ſumus, donec aſſequamur ſpiritalem Adam, id eſt, Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, qui peccatum non fecit; & ab illo recreati & vivificati, reſtituamur
1. Cor. 15 46. in paradiſum, ubi latro ille cum ipſo eo die meruit eſſe, quo vitam iſtam finivit. Sic enim Apoſtolus dicit: Sed
1. Retr. c. 9. n. 3. non prius quod ſpiritale eſt, ſed quod animale, ſicut „ ſcriptum eſt: Factus eſt primus Adam in animam vi- „ ventem, noviſſimus Adam in Spiritum vivificantem.

11. Sic ergo debemus intelligere hunc locum, ut non quia dictum eſt, *Inſufflavit in eum ſpiritum vitæ, & factus eſt homo in animam viventem*, credamus illam veluti partem naturæ Dei in animam hominis fuiſſe converſam, & cogamur dicere naturam Dei eſſe mutabilem: in quo errore maxime iſtos Manichæos veritas premit. Sicut enim eſt mater omnium hæreticorum ſuperbia, auſi ſunt dicere quod natura Dei ſit anima. Et hinc urgentur a nobis, cum eis dicimus, Ergo natura Dei errat & miſera eſt, & vitiorum labe corrumpitur & peccat; aut etiam, ut vos dicitis, naturæ contrariæ ſordibus inquinatur: & cetera talia quæ de natura Dei nefas eſt credere. Nam factam eſſe animam ab omnipotente
Pſ. 32. 15 Deo, & ideo non illam eſſe partem Dei vel naturam
Quid in Scripturis dicatur ſpiritus hominis. Dei, manifeſte, alio loco ſcriptum eſt, dicente Prophe-
Zach. 12. 1. ta, Et qui finxit ſpiritum omnibus, ipſe fecit omnia. Et alio loco: Qui finxit ſpiritum hominis in ipſo. Ergo factum eſſe ſpiritum hominis, manifeſte his teſtimoniis approbatur. Spiritus autem hominis in Scripturis dicitur ipſius animæ potentia rationalis, qua diſtat a pecoribus, & eis naturæ lege dominatur. De quo dicit Apo-
1. Cor. 2. 11. ſtolus, Nemo ſcit quæ ſunt hominis, niſi ſpiritus homi- „ nis qui in ipſo eſt. Ne forte ſi [a] probaretur his teſtimo- „ niis animam factam eſſe, non deeſſent qui dicerent, ſpiritum hominis non eſſe factum, & ipſum arbitrarentur eſſe naturam Dei, & in ipſum dicerent partem Dei eſſe converſam, cum illa inſufflatio Dei facta eſt. Quod ſana doctrina ſimiliter reſpuit; quia & ipſe ſpiritus hominis cum aliquando errat, & aliquando prudenter ſapit, mutabilem ſe eſſe clamat: quod nullo modo de natura Dei fas eſt credere. Non autem poteſt majus ſignum eſſe ſuperbiæ, quam ut dicat ſe humana anima hoc eſſe quod Deus eſt, cum adhuc ſub tantis vitiorum & miſeriarum molibus gemat.

CAPUT IX. Paradiſi deliciæ quid allegorice. 12. NUNC jam videamus ipſam beatitudinem hominis, quæ paradiſi nomine ſignificatur: nam quoniam in nemoribus delicioſa quies hominum eſſe ſolet, & corporeis ſenſibus noſtris de Oriente lumen oritur, cælumque conſurgit, quod ſuperius corpus eſt noſtro corpore atque excellentius; propterea his verbis etiam ſpiritales deliciæ, quas habet beata vita, figurate explicantur, & ad Orientem paradiſus plantatur. Intelligamus autem noſtra gaudia ſpiritalia ſignificare omne lignum formoſum ad adſpectum intelligentiæ, & bonum ad eſcam quæ non corrumpitur, qua beatæ animæ paſcuntur. Nam & Dominus dicit, Operamini eſcam quæ
Jo. 6. 27. non corrumpitur, ut eſt omnis ratio, quæ cibus eſt animæ. Ad Orientem lucem ſapientiæ in Eden, id eſt, in deliciis immortalibus & in intelligibilibus. Nam deliciæ, vel voluptas, vel epulum hoc verbo ſignificari dicitur, ſi ex Hebræo in latinum interpretetur. Poſitum eſt autem

[a] Lov. *ſi non probaretur*. At Am. Er. & MSS. quatuordecim, e quibus Regius codex optimæ notæ, negatione carent.

ſic ſine interpretatione, ut aliquem locum ſignificare videatur, magiſque figuratam faciat locutionem. Productum autem ex terra omne illud lignum accipimus omne illud gaudium ſpiritale, id eſt, ſupereminere terræ, & non involvi atque obrui terrenarum cupiditatum implicamentis. Lignum autem vitæ plantatum in medio paradiſi, ſapientiam illam ſignificat, qua oportet ut intelligat anima, in meditullio quodam rerum ſe eſſe ordinatam, ut quamvis ſubjectam ſibi habet omnem naturam corpoream, ſupra ſe tamen eſſe intelligat naturam Dei: & neque in dexteram declinet, ſibi arrogando quod non eſt; neque ad ſiniſtram, per negligentiam contemnendo quod eſt: & hoc eſt lignum vitæ plantatum in medio paradiſi. Ligno autem ſcientiæ boni & mali, ipſa item medietas animæ & ordinata integritas ſignificatur: nam & ipſum lignum in medio paradiſi plantatum eſt: & ideo lignum dignoſcentiæ boni & mali dicitur, quia ſi anima quæ debet in ea quæ anteriora ſunt ſe extendere, id eſt in Deum, & ea quæ poſteriora ſunt oblivi ſci, id eſt corporeas voluptates, ad ſe ipſam deſerto Deo converſa fuerit, & ſua potentia tamquam ſine Deo frui voluerit, intumeſcit ſuperbia, quod eſt initium omnis peccati. Et cum hoc ejus peccatum pœna fuerit conſecuta, experiendo diſcit quid interſit inter bonum quod deſeruit, & malum in quod cecidit. Et hoc ei erit guſtaſſe de fructu arboris dignoſcentiæ boni & mali. Præcipitur ergo illi ut de omni ligno quod eſt in paradiſo edat, ex ligno autem in quo eſt dignoſcentia boni & mali non edat, id eſt, non ſic eo fruatur, ut ipſam ordinatam integritatem naturæ ſuæ, quaſi manducando violet atque corrumpat.

CAPUT X. Flumina quatuor quid notent. 13. FLUMEN autem quod procedebat ex Eden, id eſt, ex deliciis & voluptate & epulis, quod flumen a Propheta ſignificatur in Pſalmis, cum dicit, Torrente voluptatis tuæ potabis eos; hoc eſt enim Eden, quod latine voluptas dicitur: dividitur in quatuor partes, & quatuor virtutes ſignificat, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, juſtitiam. Dicitur autem Phiſon ipſe eſſe Ganges, Geon autem Nilus, quod etiam in Jeremia Propheta animadverti poteſt: nunc aliis nominibus appellantur. Sicut nunc Tyberis dicitur fluvius, qui prius Albula dicebatur. Tygris vero & Euphrates etiam nunc eadem nomina tenent: quibus tamen nominibus virtutes, ut dixi, ſpiritales ſignificantur: quod etiam ipſorum nominum interpretatio docet, ſi quis hebræam linguam vel ſyram conſideret. Sicut Jeruſalem quamvis ſit viſibilis & terrenus locus, ſignificat tamen civitatem pacis ſpiritaliter: & Sion quamvis ſit mons in terra, ſpeculationem tamen ſignificat; & hoc nomen in Scripturarum allegoriis ad ſpiritalia intelligenda ſæpe transfertur: & ille qui deſcendebat ab Jeruſalem in Jericho, ſicut Dominus dicit, & in via vulneratus, ſaucius & ſemivivus relictus eſt a latronibus, utique locos iſtos terrarum, quamvis ſecundum hiſtoriam in terra inveniantur, ſpiritaliter cogit intelligi.
Pſ. 35. 9.
Luc. 10. 30.

14. Prudentia ergo, quæ ſignificat ipſam contemplationem veritatis, ab omni ore humano alienam, quia eſt ineffabilis, quam ſi eloqui velis, parturis eam potius, quam paris, quia ibi audivit & Apoſtolus ineffabilia verba, quæ non licet homini loqui. Hæc ergo prudentia terram circumit, quæ habet aurum, & carbunculum, & lapidem praſinum, id eſt, diſciplinam vivendi, quæ ab omnibus terrenis ſordibus quaſi decocta niteſcit, ſicut aurum optimum; & veritatem, quam nulla falſi-
2. Cor. 12 4.

tas

tas vincit, ſicut carbunculi fulgor nocte non vincitur; & vitam æternam, quæ viriditate lapidis praſini ſignificatur, propter vigorem qui non areſcit. Fluvius autem ille qui circuit terram Æthiopiam multum calidam atque ferventem, ſignificat fortitudinem calore actionis alacrem atque impigram. Tertius autem Tygris vadit contra Aſſyrios, & ſignificat temperantiam, quæ reſiſtit libidini, multum adverſanti conſiliis prudentiæ: unde plerumque in Scripturis Aſſyrii adverſariorum loco ponuntur. Quartus fluvius non dictum eſt contra quid vadat, aut quam terram circumeat: juſtitia enim ad omnes partes animæ pertinet, quia ipſa ordo & æquitas animæ eſt, qua ſibi iſta tria concorditer copulantur, prima prudentia, ſecunda fortitudo, tertia temperantia; & in iſta tota copulatione atque ordinatione [a] juſtitia.

[a] Editi ſic habent, *atque ordinatione perficiunt juſtitiam*, MSS. vero *atque ordinatione juſtitia*. ſupple, conſiſtit.

CAPUT XI. Opera hominis in paradiſo, mulier in adjutorium facta. Gen. 2. v. 15. Supra c. 9

15. QUOD autem ita conſtitutus eſt homo in paradiſo, ut operaretur & cuſtodiret, operatio illa laudabilior laborioſa non erat. Alia eſt namque in paradiſo operatio, & alia in terra, quo poſt peccatum damnatus eſt. Ex eo autem quod additum eſt, *& cuſtodiret*: ſignificatum eſt qualis illa operatio erat. Namque in tranquillitate beatæ vitæ, ubi mors non eſt, omnis opera eſt cuſtodire quod tenes. Accipit etiam præceptum, de quo ſuperius jam tractavimus. Quod præceptum, quoniam ſic concluditur, ut non ad unum loquatur, ſic enim dicit: *Qua die autem manducaveritis, morte moriemini*: incipit exponi quomodo ſit facta femina: & facta dicitur in adjutorium viri, ut copulatione ſpiritali ſpiritales fetus ederet, id eſt, bona opera divinæ laudis; dum ille regit, hæc obtemperat; ille a Sapientia regitur, hæc a viro. Caput enim viri Chriſtus, & caput mulieris vir. Ideoque dicitur, *Non eſt bonum ſolum hominem eſſe*. [b] Adhuc enim erat, quod fieret, ut non ſolum anima corpori dominaretur, quia corpus ſervilem locum obtinet, ſed etiam virilis ratio ſubjugaret ſibi animalem partem ſuam, per quod adjutorium imperaret corpori. Ad hujus rei exemplum femina facta eſt, quam rerum ordo ſubjugat viro: ut quod in duobus hominibus evidentius apparet, id eſt, in maſculo & femina, etiam in uno homine conſiderari poſſit: ut appetitum animæ, per quem de membris corporis operamur, habeat mens interior tamquam virilis ratio ſubjugatum, & juſta lege modum imponat adjutorio ſuo, ſicut vir debet feminam regere, nec eam permittere dominari in virum: quod ubi contingit, perverſa & miſera domus eſt.

Gen. 2. 17.

[b] Ita melioris notæ MSS. Am. & Er. ubi Lov. habet, *Ad hoc enim erat.*

16. Primo ergo demonſtravit Deus homini, quanto melior eſſet pecoribus, & omnibus irrationabilibus animantibus: & hoc ſignificat quod dictum eſt, adducta eſſe ad illum omnia animantia, ut videret quid ea vocaret, & eis nomina imponeret. Ex hoc enim apparet ipſa ratione hominem meliorem eſſe quam pecora, quod diſtinguere, & nominatim ea diſcernere, non niſi ratio poteſt, quæ de ipſis judicat. Sed hæc facilis ratio eſt; cito enim homo intelligit ſe meliorem eſſe pecoribus: illa eſt difficilis ratio, qua intelligit in ſe ipſo aliud eſſe rationale quod regit, aliud animale quod regitur. * Et quoniam hæc ſecretiore ſapientia videt, ipſam viſionem ſecretam nomine ſoporis ſignificari arbitror, quem immiſit Deus in Adam, quando ei mulier facta eſt. Ut enim hoc videatur, non eſt opus oculis iſtis corporeis, ſed quanto quiſque ab iſtis viſibilibus rebus in interiora intelligentiæ receſſerit (hoc eſt autem quaſi obdormiſcere) tanto melius & ſincerius illud videt. Ipſa enim cognitio, qua intelligitur in nobis aliud eſſe quod ratione dominetur, aliud quod rationi obtemperet, ipſa ergo cognitio veluti effectio mulieris eſt de coſta viri, propter conjunctionem ſignificandam. Deinde ut quiſque huic ſuæ parti recte dominetur, & fiat quaſi conjugalis in ſeipſo, ut caro non concupiſcat adverſus ſpiritum, ſed ſpiritui ſubjugetur, id eſt, concupiſcentia carnalis non adverſetur rationi, ſed potius obtemperando deſinat eſſe carnalis, opus habet perfecta ſapientia. Cujus contemplatio quia interior eſt & ſecretior, & ab omni ſenſu corporis remotiſſima, convenienter etiam iſta ſoporis nomine intelligi poteſt. Tunc enim ordinatiſſime caput mulieris vir eſt, cum caput viri eſt Chriſtus, quæ Sapientia eſt Dei.

CAPUT XII. Sopito Adæ juncta Eva, quid ſibi velit: Gen. 2. 21.

17. Sane in locum illius coſtæ carnem adimplevit, ut hoc nomine inſinuaretur dilectionis affectus, quo diligit unuſquiſque animam ſuam, & non eſt durus ut eam contemnat: quod diligit quiſque cui præeſt. Non enim ſic nominata eſt caro iſto loco, ut carnalem concupiſcentiam ſignificet, ſed iſto modo potius, quo Propheta dicit, auferri populo cor lapideum, & dari cor carneum. Hoc modo enim dicit etiam Apoſtolus: Non in tabulis lapideis, ſed in tabulis cordis carnalibus. Aliud eſt quippe propria locutio, aliud figurata, qualis iſta eſt quam tractamus modo. Quapropter & ſi viſibilis femina ſecundum hiſtoriam de corpore viri primo facta eſt a Domino Deo, non utique ſine cauſſa ita facta eſt, niſi ut aliquod ſecretum intimaret. Num enim aut limus defuit, unde femina formaretur; aut ſi vellet Dominus homini vigilanti coſtam ſine dolore detrahere non poſſet? Sive ergo iſta figurate dicta ſint, ſive etiam figurate facta ſint, non fruſtra hoc modo dicta vel facta ſunt; ſed ſunt plane myſteria & ſacramenta, ſive hoc modo quo tenuitas noſtra conatur, ſive aliquo alio meliore, ſecundum ſanam tamen fidem, ſunt interpretanda & intelligenda.

Ezech. 11. 19.

2. Cor. 3. 3

CAPUT XIII. Spiritale conjugium in homine Gen. 2. 23. &c.

18. VOCAVIT ergo mulierem ſuam vir, tamquam potior inferiorem, & dixit, *Hoc nunc os de oſſibus meis, & caro de carne mea*. Os de oſſibus, fortaſſe propter fortitudinem: & caro de carne, propter temperantiam. Hæ namque duæ virtutes ad inferiorem animi partem, quam prudentia rationalis regit, docentur pertinere. Quod autem dictum eſt, *Hæc vocabitur mulier, quoniam de viro ſuo ſumta eſt*, iſta origo nominis & interpretatio in lingua latina non apparet. Quid enim ſimile habeat mulieris nomen ad viri nomen, non invenitur. Sed in hebræa locutione dicitur ſic ſonare, quaſi dictum ſit, Hæc vocabitur virago, quoniam de viro ſuo ſumta eſt. Nam virago vel virgo potius habet aliquam ſimilitudinem cum viri nomine; mulier autem non habet: ſed hoc (ut dixi) linguæ diverſitas facit.

Ibid. 24.

19. Quod autem additum eſt, *Relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori ſuæ, & erunt duo in carne una*, quomodo referatur ad hiſtoriam non invenio, niſi quod plerumque genere humano iſta contingunt: ſed tota Prophetia eſt, cujus Apoſtolus meminit, dicens, Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori ſuæ, & erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum eſt: Ego autem dico in Chriſto, & in Eccleſia. Quod Manichæi ſi non cæci legerent, qui per epiſtolas Apoſtolicas multos decipiunt, intelligerent quomodo accipiendæ ſint veteris Teſtamenti ſcripturæ, nec tam ſacrilega voce auderent accuſare

Epheſ. 5. 31.

quod

quod neſciunt. Quod autem nudi erant Adam & mulier ejus, & non confundebantur, ſimplicitatem animæ caſtitatemque ſignificat. Nam & Apoſtolus ita dicit: Aptavi vos uni viro virginem caſtam exhibere Chriſto: timeo autem ne ſicut ſerpens Evam ſeſellit verſutia ſua, ita corrumpantur mentes veſtræ a ſimplicitate & caſtitate, quæ eſt in Chriſto.

2. Cor. 11. 2.

CAPUT XIV. Serpens diabolus, Eva affectus. Gen. 3. 1. Sup. c. 9.

20. SERPENS autem ſignificat diabolum, qui ſane non erat ſimplex. Quod enim dicitur ſapientior omnibus beſtiis, figurate inſinuatur ejus verſutia. Non autem dictum eſt, quod in paradiſo erat ſerpens, ſed erat ſerpens inter beſtias quas fecit Deus. Paradiſus namque beatam vitam, ut ſuperius dixi, ſignificat, in qua jam non erat ſerpens, quia jam diabolus erat: & de ſua beatitudine ceciderat, quia in veritate non ſtetit. Nec mirandum eſt quomodo mulieri loqui potuerit, cum illa eſſet in paradiſo, & ille non eſſet: non enim aut illa ſecundum locum erat in paradiſo, ſed potius ſecundum beatitudinis affectum; aut etiamſi locus eſt talis, qui paradiſus vocetur, in quo corporaliter Adam & mulier habitabant, etiam diaboli acceſſum corporaliter intelligere debemus: non utique, ſed ſpiritaliter, ſicut Apoſtolus dicit, ſecundum principem poteſtatis aeris, ſpiritus qui nunc operatur in filiis diffidentiæ. Numquid ergo viſibiliter eis apparet, aut quaſi corporeis locis accedit ad eos in quibus operatur? non utique, ſed miris modis per cogitationes ſuggerit quidquid poteſt. Quibus ſuggeſtionibus reſiſtunt, qui vere dicunt, quod item dicit Apoſtolus: Non enim ignoramus aſtutias ejus. Quomodo enim acceſſit ad Judam, quando ei perſuaſit ut Dominum traderet? numquid in locis, aut per hos oculos ei viſus eſt? ſed utique, ut dictum eſt, intravit in cor ejus. Repellit autem illum homo, ſi paradiſum cuſtodiat. Poſuit enim Deus hominem in paradiſo, ut operaretur & cuſtodiret: quia ſic de Eccleſia dicitur in Canticis canticorum, Hortus concluſus, fons ſignatus: quo utique non admittitur perverſitatis ille perſuaſor. Sed tamen per mulierem decipit: non enim etiam ratio noſtra deduci ad conſenſionem peccati poteſt, niſi cum delectatio mota fuerit in illa parte animi, quæ debet obtemperare rationi tamquam rectori viro.

Eph. 2. 2. 2 ſent. diſt. 24. c. Itaque ut. 2 Cor. 2. 11. Luc. 22. 3. Cant. 4. 12.

21. Etiam nunc in unoquoque noſtrum nihil aliud agitur, cum ad peccatum quiſque delabitur, quam tunc actum eſt in illis tribus, ſerpente, muliere, & viro. Nam primo fit ſuggeſtio ſive per cogitationem, ſive per ſenſus corporis, vel videndo, vel tangendo, vel audiendo, vel guſtando, vel olfaciendo: quæ ſuggeſtio cum facta fuerit, ſi cupiditas noſtra non movebitur ad peccandum, excludetur ſerpentis aſtutia; ſi autem mota fuerit, quaſi mulieri jam perſuaſum erit. Sed aliquando ratio viriliter etiam commotam cupiditatem refrenat atque compeſcit. Quod cum fit, non labimur in peccatum, ſed cum aliquanta luctatione coronamur. Si autem ratio conſentiat, & quod libido commoverit, faciendum eſſe decernat, ab omni vita beata tamquam de paradiſo expellitur homo. Jam enim peccatum imputatur, etiamſi non ſubſequatur factum; quoniam rea tenetur in conſenſione conſcientia.

CAPUT XV. Tentatio quo modo dejicit. Gen 3. 4.

22. Quo autem modo ſerpens ille peccatum perſuaſerit, diligenter conſiderandum eſt, pertinet enim maxime ad noſtram ſalutem: nam ideo hæc ſcripta ſunt ut jam talia caveamus. Nam cum interrogata mulier reſpondiſſet quid eis præceptum eſſet; ait ille, *Non morte moriemini: ſciebat enim Deus, quoniam qua die manducaveritis ex illo, aperientur oculi veſtri, & eritis ſicut dii ſcientes bonum & malum*. Videmus his verbis per ſuperbiam peccatum eſſe perſuaſum: ad hoc enim valet quod dictum eſt, *Eritis ſicut dii*. Sicut etiam hoc quod dictum eſt, *ſciebat enim Deus, quoniam qua die manducaveritis ex eo, aperientur oculi veſtri*, quid hic intelligitur niſi perſuaſum eſſe, ut ſub Deo eſſe nollent, ſed in ſua poteſtate potius ſine Domino, ut legem ejus non obſervarent, qua invidentis ſibi ne ſe ipſi regerent, non indigentes illius interno lumine, ſed utentes propria providentia, quaſi oculis ſuis, ad dignoſcendum bonum & malum, quod ille prohibuiſſet? Hoc eſt ergo quod perſuaſum eſt, ut ſuam poteſtatem nimis amarent, & cum Deo eſſe pares vellent, illa medietate, per quam Deo ſubjecti erant, & corpora ſubjecta habebant, tamquam fructu arboris conſtitutæ in medio paradiſi, male uterentur, id eſt, contra legem Dei: atque ita quod acceperant amitterent, dum id quod non acceperant, uſurpare voluerunt. Non enim accepit hominis natura, ut per ſuam poteſtatem Deo non regente beata ſit: quia nulla regente, per ſuam poteſtatem beatus eſſe ſolus Deus poteſt.

Ibid. 5.

23. *Et vidit*, inquit, *Mulier, quia bonum eſt lignum ad eſcam: & quia bonum eſt oculis ad videndum, & cognoſcendum*. Quomodo videbat, ſi clauſi erant oculi? Sed hoc dictum eſt, ut intelligeremus eos oculos eſſe apertos, poſtea quam de fructu illo acceperunt, quibus ſe nudos videbant, & diſplicebant ſibi, id eſt, oculos aſtutiæ, quibus ſimplicitas diſplicet. Cum enim quiſque ceciderit ab illa intima & ſecretiſſima luce veritatis, nihil eſt unde velit placere ſuperbia, niſi fraudulentis ſimulationibus. Hinc enim & hypocriſis naſcitur, in qua multum ſibi videntur cordati, qui potuerint fallere & decipere quem voluerint. Dedit enim mulier viro ſuo, & manducaverunt, & aperti ſunt oculi eorum, de quibus jam dictum eſt; & tunc viderunt quod nudi eſſent, ſed oculis perverſis, quibus illa ſimplicitas quæ nuditatis nomine ſignificata eſt, erubeſcenda videbatur. Itaque ut jam non eſſent ſimplices, fecerunt de foliis fici ſibi ſuccinctoria, tamquam tegentes pudenda ſua, id eſt, occultantes ſimplicitatem, de qua jam erubeſcebat aſtuta ſuperbia. Folia vero fici pruritum quemdam ſignificant, ſi hoc bene in rebus in corporeis dicitur, quem miris modis animus patitur cupiditate & delectatione mentiendi. Unde etiam Latine ſalſi dicuntur, qui jocari amant. In jocis autem utique ſimulatio principatum tenet.

CAPUT XVI. Abſconſio, ambulatio, percontatio, quid fignent. Gen. 3. 8. &c.

24. ITAQUE cum deambularet Deus in paradiſo ad veſperam, id eſt, cum ad eos jam judicandos veniret, adhuc ante pœnam eorum, deambulabat in paradiſo, id eſt, quaſi movebatur in eis præſentia Dei, quando jam ipſi ſtabiles in ejus præcepto non erant; & bene ad veſperam, id eſt, cum jam ab eis ſol occideret, id eſt, auferretur ab eis lux illa interior veritatis: audierunt vocem ejus, & abſconderunt ſe a conſpectu ejus. Quis ſe abſcondit a conſpectu Dei, niſi qui deſerto ipſo incipit jam amare quod ſuum eſt? Jam enim habebant cooperimenta mendacii: qui autem loquitur mendacium, de ſuo loquitur. Et ideo ad arborem ſe dicuntur abſcondere, quæ erat in medio paradiſi, id eſt ad ſe ipſos qui in medio rerum infra Deum & ſupra corpora ordinati erant. Ergo ad ſe ipſos abſconderunt ſe, ut conturbarentur miſeris erroribus, relicto lumine veritatis, quod ipſi non erant. Particeps enim veritatis poteſt eſſe anima humana: ipſa autem veritas Deus eſt incommutabilis ſupra illam. Ab ea ergo veritate quiſquis averſus eſt, & ad ſe ipſum converſus, & non de rectore atque illuſtratore Deo, ſed de ſuis motibus quaſi liberis exſultat, tenebratur mendacio; quoniam qui loquitur mendacium, de ſuo loquitur: atque ita tur-

turbatur, & vocem illam Prophetæ manifeſtat, qua dictum eſt, Ad me ipſum anima mea turbata eſt. Itaque jam interrogatur Adam, non Deo neſciente ubi eſſet, ſed cogente ad confeſſionem peccati: non enim & Dominus Jeſus Chriſtus tam multa, quæ interrogabat, neſciebat. Reſpondit autem voce ejus audita, abſcondiſſe ſe, quoniam nudus eſſet. Jam miſerrimo errore reſpondit, quaſi Deo poſſet diſplicere nudus, ſicut eum ipſe fecerat. EST AUTEM hoc erroris proprium, ut quod cuique diſplicet, hoc etiam Deo diſplicere arbitretur. Illud autem ſublimiter intelligendum eſt, quod Dominus ait: *Quis nuntiavit tibi quod nudus eſſes, niſi quia ab illa arbore de qua dixeram tibi, ex illa ſola ne manducares, ex illa manducaſti?* Nudus enim erat a ſimulatione, ſed veſtiebatur luce divina. Unde averſus & ad ſe ipſum converſus, quod ſignificat de illa arbore manducaſſe, nuditatem ſuam vidit, & diſplicuit ſibi ex eo quod non habebat aliquid proprium.

Gen. 3. 11.

CAPUT XVII. Rejectio culpæ & ſerpentis pœna. Gen 3.12.

25. DEINDE jam more ſuperbiæ in ſe non accuſat quod conſenſit mulieri, ſed in mulierem refundit culpam ſuam: & ſic ſubtiliter quaſi de aſtutia quam miſer conceperat, voluit ad ipſum Deum pertinere quod peccavit. Non enim ait, Mulier dedit mihi: ſed addidit dicens, *Mulier quam dediſti mihi*. Nihil eſt autem tam familiare peccantibus, quam tribuere Deo velle undecumque accuſantur: & hoc de illa vena ſuperbiæ, ut quoniam ſic homo peccavit cum vult eſſe par Deo, id eſt, liber eſſe ab ejus dominio, ſicut ille ab omni dominio liber eſt, quoniam ipſe eſt Dominus omnium; quoniam in majeſtate par illi eſſe non potuit, jam lapſus & jacens in peccato ſuo, parem ſibi eum facere conetur. Vel potius illum vult oſtendere peccaſſe, ſe autem eſſe innocentem. Et mulier interrogata refert culpam in ſerpentem: quaſi aut ille ſic acceperat uxorem ut ei obtemperaret, & non potius ut ipſam ſibi obtemperare faceret: aut illa non poterat Dei præceptum potius cuſtodire, quam verba ſerpentis admittere.

26. Jam ſerpens non interrogatur, ſed prior excepit pœnam, quia nec confiteri peccatum poteſt, nec habet omnino unde ſe excuſet. Non autem nunc ea damnatio diaboli dicitur, quæ ultimo judicio reſervatur, de qua loquitur Dominus cum dicit, Ite in ignem æternum, qui præparatus eſt diabolo & angelis ejus: ſed ea pœna ejus dicitur, qua nobis cavendus eſt. POENA enim ejus eſt, ut in poteſtate habeat eos, qui Dei præcepta contemnunt. Hoc enim explicatur his verbis, quibus in eum profertur ſententia: & inde major pœna eſt, quia de hac tam infelici poteſtate lætatur, qui ſolebat ante quam caderet, de ſublimi veritate gaudere in qua non ſtetit. Et ideo illi etiam pecora præponuntur, non in poteſtate, ſed in [a] conſervatione naturæ ſuæ: quia pecora non amiſerunt beatitudinem aliquam cæleſtem, quam numquam habuerunt, ſed in ſua natura quam acceperunt peragunt vitam. Dicitur ergo huic, *Pectore & ventre repes.* Quod quidem & in colubro animadvertitur, & ex illo animante viſibili ad hunc inviſibilem inimicum noſtrum locutio figuratur. Nomine enim pectoris, ſignificatur ſuperbia, quia ibi dominatur impetus animi: nomine autem ventris, ſignificatur carnale deſiderium, quia hæc pars mollior ſentitur in corpore. Et quia his rebus ille ſerpit ad eos quos vult decipere: propterea dictum eſt, *Pectore & ventre repes.*

Mat. 25. 41.

a

CAPUT XVIII. Serpentis cum Eva inimicitia.

27. *Et terram*, inquit, *manducabis omnibus diebus vitæ tuæ*, id eſt, omnibus diebus quibus agis hanc poteſtate cum, ante illam ultimam pœnam judicii: hæc enim vita ejus videtur, de qua gaudet atque gloriatur. *Terram* ergo *manducabis*, duobus modis intelligi poteſt: vel ad te pertinebunt, quos terrena cupiditate deceperis, id eſt peccatores, qui terræ nomine ſignificantur: vel certe genus tertium tentationis his verbis figuratur, quod eſt curioſitas. Terram enim qui manducat, profunda & tenebroſa penetrat, & tamen temporalia atque terrena.

28. Non autem inimicitiæ ponuntur inter ipſum & virum, ſed inter ipſum & mulierem. Numquid quia viros non decipit & tentat? Sed manifeſtum eſt quod decipit. An quia ipſum Adam non decepit, ſed mulierem ejus? Sed numquid propterea non eſt inimicus ejus, ad quem pervenit per mulierem ſuam illa deceptio, maxime quia de futuro jam dicitur, *Inimicitias ponam inter te & mulierem?* Si autem quod non deinceps decepit Adam; nec ipſam Evam deinceps decepit. Quare ergo ita dicitur, niſi quia hic manifeſte oſtenditur, non poſſe nos a diabolo tentari, niſi per illam animalem partem, quæ quaſi mulieris imaginem vel exemplum in uno ipſo homine oſtendit, de qua ſuperius jam multa diximus? Quod autem etiam inter ſemen diaboli, & ſemen mulieris ponuntur inimicitiæ, ſignificatur ſemine diaboli perverſa ſuggeſtio, ſemine autem mulieris, fructus boni operis, quo perverſæ ſuggeſtioni reſiſtit. Et ideo obſervat ipſe plantam mulieris, ut ſi quando [b] in illicita labitur delectatio, tunc illam capiat: & illa obſervat caput ejus, ut eum in ipſo initio malæ ſuaſionis excludat.

b

CAPUT XIX. De pœnis mulieri inflictis. Gen. 3. 16.

29. JAM de pœna mulieris nulla quæſtio eſt: manifeſte enim multiplicatos dolores habet, atque ſuſpiria in hujus vitæ calamitatibus; & quo in doloribus pariat filios, quamvis & in iſta viſibili muliere compleatur, tamen ad illam ſecretiorem conſideratio revocanda eſt. Nam & in pecoribus feminæ cum dolore pariunt filios, & hæc eſt in illis mortalitatis conditio potius quam pœna peccati. Poteſt ergo fieri, ut etiam in feminis hominibus mortalium corporum ſit iſta conditio. Sed hoc eſt magnum ſupplicium, quod ad iſtam corporum mortalitatem ex illa immortalitate venerunt. Verumtamen magnum ſacramentum eſt hujus ſententiæ, quod nulla abſtinentia fit a voluntate carnali, quæ non habeat in exordio dolorem, donec in meliorem partem conſuetudo flectatur. Quod cum provenerit, quaſi natus eſt filius, id eſt, ad bonum opus paratus eſt affectus per conſuetudinem bonam. Quæ conſuetudo ut naſceretur, cum dolore reluctatum eſt conſuetudini malæ. Nam & illud [c] quod poſt partum dictum eſt, *erit tibi converſio ad virum tuum, & ipſe tui dominabitur*: nonne multæ ac prope omnes mulieres abſentibus viris ſuis pariunt, & poſt partum ſe ad illos non convertunt? Quæ autem ſuperbæ ſunt mulieres, & dominantur viris, numquid poſt partum carent hoc vitio, ut viri earum dominentur? Immo quaſi dignitatem ſibi additam credunt, quod matres fiunt, & plerumque ſuperbiores exſiſtunt. Quid ſibi ergo vult, quod poſtea quam dictum eſt, *In doloribus paries filios*, additum eſt, *& erit tibi converſio ad virum tuum, & ipſe tui dominabitur*, niſi quia illa pars animæ, quæ carnalibus gaudiis tenetur, cum aliquam malam conſuetudinem volens vincere, paſſa fuerit difficultatem ac dolorem, atque ita pepererit conſuetudinem bonam cautius jam & diligentius rationi obtemperat tamquam viro: & ipſis quaſi erudita doloribus convertitur ad rationem, & libenter ſervit jubenti, ne iterum in aliquam perniciosam

c

con-

a Am. Er. & duo MSS. *converſione*. Lov. aliquot etiam ſuffragantibus MSS. *converſatione* ſed melius Regius codex aliique duo, *conſervatione*.

b MSS. non pauci habent, *ſi quando illicita elabitur delectatio*.

c Sic Am. Er. & MSS. potiores. At Lov. habet, *quod poſt de partu dictum eſt*. MSS. ſex, *quod de partu*, &c.

conſuetudinem defluat? Iſta ergo quæ videntur maledicta, præcepta ſunt, ſi non carnaliter ſpiritalia legamus. Lex enim ſpiritalis eſt. *Rom. 7. 14.*

CAPUT XX. De viri pœna.

30. ITEM de ſententia iſta, quæ prolata eſt in ipſum virum, quid dicemus? Numquid forte divites, quibus provenit facillimus victus, neque in terra operantur, evaſiſſe iſtam pœnam exiſtimandi ſunt, qua dicitur: *Maledicta terra erit tibi in omnibus operibus tuis, in triſtitia & gemitu tuo manducabis ex ea omnibus diebus vitæ tuæ: ſpinas & tribulos pariet tibi, & edes pabulum agri tui, in ſudore vultus tui edes panem tuum, donec revertaris in terram, ex qua ſumtus es: quia terra es, & in terram ibis?* Sed certè illud manifeſtum eſt, quod nemo evadat iſtam ſententiam. Hoc ipſum enim [a] quod in hac vita quiſque natus, difficultatem inveniendæ veritatis habet ex corruptibili corpore (ſicut enim Salomon dicit, Corpus quod corrumpitur aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio ſenſum multa cogitantem) ipſi ſunt labores & triſtitiæ quas habet homo ex terra; & ſpinæ ac tribuli ſunt punctiones tortuoſarum quæſtionum, aut cogitationes de proviſione hujus vitæ, quæ plerumque niſi exſtirpentur, & de agro Dei projiciantur, ſuffocant verbum, ne fructificet in homine, ſicut Dominus in Evangelio dicit. Et quoniam neceſſitate jam per hos oculos & per has aures de ipſa veritate admonemur, & difficile eſt reſiſtere phantaſmatibus, quæ per iſtos ſenſus intrant in animam, quamvis per illos intret etiam ipſa admonitio veritatis; in iſta ergo perplexitate, cujus vultus non ſudet ut manducet panem ſuum? quod omnibus diebus vitæ noſtræ paſſuri ſumus, id eſt, hujus vitæ quæ tranſitura eſt. Et hoc illi dictum eſt, qui coluerit agrum ſuum, quia iſta patitur donec revertatur in terram, ex qua ſumtus eſt, id eſt, donec finiat vitam iſtam. Qui enim coluerit agrum iſtum interius, & ad panem ſuum quamvis cum labore pervenerit, poteſt uſque ad finem vitæ hujus hunc laborem pati: poſt hanc autem vitam non eſt neceſſe ut patiatur. Sed qui forte agrum non coluerit, & ſpinis eum opprimi permiſerit, habet in hac vita maledictionem terræ ſuæ in omnibus operibus ſuis, & poſt hanc vitam habebit vel ignem purgationis vel pœnam æternam. Ita nemo evadit iſtam ſententiam. Sed agendum eſt, ut ſaltem in hac tantum vita ſentiatur.. *Gen. 3. 17.* Ignis purgationis.

CAPUT XXI. Quare poſt trāſgreſſionem Adam Vitam vocaverit ipſam Evam, & de pellicearum tunicarum ſignificatione.

31. QUEM autem non moveat, quod poſt peccatum & ſententiam judicis Dei vocat Adam mulierem ſuam, Vitam, quia vivorum ipſa ſit mater, poſtea quam meruit mortem, & mortales fetus parere deſtinata eſt, niſi quia illos fetus adtendit Scriptura, quos cum in doloribus pepererit, fiet illi converſio ad virum ſuum, & ejus ipſe dominabitur? De quibus fetibus ſuperius dictum eſt. Sic enim eſt illa vita materque vivorum. Nam vita quæ in peccatis eſt, mors appellari in Scripturis ſolet, ſicut Apoſtolus dicit, mortuam eſſe viduam quæ in deliciis vivit: & mortui nomine peccatum ipſum ſignificari legimus, ubi dictum eſt, Qui baptizatur a mortuo, & iterum tangit illum, quid proficit in lavacro ſuo? Sic & qui jejunat ſuper peccata ſua, & iterum ambulans hæc eadem facit. Pro peccato enim mortuum poſuit, abſtinentiam vero jejuniumque a peccato, tamquam baptiſmum, hoc eſt [b] mundationem a mortuo: iterum autem redire ad peccatum, tamquam iterum tangere mortuum. Quare ergo non animalis illa pars noſtra, quæ tamquam viro debet obtemperare rationi, cum per ipſam rationem de verbo vitæ recte vivendi ſarcinam conceperit, appelletur vita, & cum parturitione abſtinentiæ, quamvis cum doloribus atque gemitibus, malæ conſuetudini reſiſtens bonam conſuetudinem ad recte facta pepererit, mater vivorum vocetur, id eſt recte factorum: quibus contraria ſunt peccata, quæ nomine mortuorum ſignificari poſſe docuimus? *Sap. 9. 15.* *Mat. 4. 10.* *1. Tim. 5. 6.* *Eccli 34. 30.*

32. Nam illa mors, quam omnes qui ex Adam nati ſumus, cepimus debere naturæ, quam minatus eſt Deus, cum præceptum daret ne arboris fructus ille ederetur; illa ergo mors in tunicis pelliceis figurata eſt. Ipſi enim ſibi fecerunt præcinctoria de foliis fici, & Deus illis fecit tunicas pelliceas, id eſt, ipſi appetiverunt mentiendi libidinem relicta facie veritatis, & Deus corpora eorum in iſtam mortalitatem carnis mutavit, ubi latent corda mendacia. Neque enim in illis corporibus cęleſtibus ſic latere poſſe cogitationes credendum eſt, quemadmodum in his corporibus latent: ſed ſicut nonnulli motus animorum apparent in vultu, & maxime in oculis, ſic in illa perſpicuitate ac ſimplicitate cæleſtium corporum omnes omnino motus animi latere non arbitror. Itaque illi merebuntur habitationem illam & commutationem in Angelicam formam, qui etiam in hac vita cum poſſint ſub tunicis pelliceis occultare mendacia, oderunt tamen ea & cavent flagrantiſſimo amore veritatis, & hoc ſolum tegunt, quod ii qui audiunt ferre non poſſunt; ſed nulla mentiuntur. Veniet enim tempus ut nihil etiam contegatur. Nihil eſt enim occultum quod non manifeſtabitur. Tam diu autem in paradiſo fuerunt iſti, quamvis jam ſub ſententia damnantis Dei, donec ventum eſſet ad pelliceas tunicas, id eſt, ad hujus vitæ mortalitatem. Quo enim majore indicio potuit ſignificari mors quam ſentimus in corpore, quam pellibus quæ mortuis pecoribus detrahi ſolent? Itaque cum contra præceptum non imitatione legitima, ſed illicita ſuperbia Deus eſſe appetit homo, uſque ad belluarum mortalitatem dejectus eſt. *Matt. 10. 26.*

33. Ideo ſic illi lex divina inſultat ore Dei; qua inſultatione nos admonemur quantum poſſumus cavere ſuperbiam: * *Ecce Adam factus eſt tamquam unus ex nobis ad ſcientiam cognoſcendi bonum & malum.* Quæ ambigua locutio figuram facit: nam *factus eſt tamquam unus ex nobis*, dupliciter intelligi poteſt: vel unus ex nobis quaſi & ipſe Deus, quod pertinet ad inſultationem; ſicut dicitur, unus ex ſenatoribus, utique ſenator: aut certe, quia & ipſe Deus eſſet, quamvis Creatoris ſui beneficio, non natura, ſi ſub ejus poteſtate manere voluiſſet, ſic dictum eſt, *ex nobis*, quomodo dicitur, ex conſulibus, aut proconſulibus qui jam non eſt. Sed ad quam rem factus eſt tamquam unus ex nobis? Ad ſcientiam ſcilicet dignoſcendi boni & mali, ut iſte per experimentum diſceret dum ſentit malum, quod Deus per ſapientiam novit; & poteſtatem illam Omnipotentis quam pati noluit beatus atque conſentiens, pœna ſua diſcat eſſe inevitabilem. * CAPUT XXII. Expulſio Adæ quid allegorice Gen. 3. 22.

34. *Et tunc ne porrigeret Adam manum ſuam ad arborem vitæ, & viveret in æternum, dimiſit illum Deus de paradiſo.* Bene dictum eſt, *dimiſit*, non, excluſit; ut ipſo peccatorum ſuorum pondere tamquam in locum ſibi congruum videretur urgeri. Quod patitur plerumque malus homo cum inter bonos vivere cœperit, ſi ſe in melius commutare noluerit, ex illa bonorum congregatione, pondere malæ ſuæ conſuetudinis pellitur, & illi eum non excludunt reluctantem, ſed ἐξκωσέσθαι. 1. *ſent. diſt.* 29. c. Sed quia

a Lov. *Hoc ipſum enim erit ei timendum, quod in hac vita* &c. Removenda curavimus hæc verba, *erit ei timendum*, quibus antiquiores editiones & undecim MSS. carent.

b. Editi *inundationem*, ſed maluimus uti eſt in MSS. decem *mundationem*.

ſed dimittunt cupientem. Quod autem dictum eſt, *ne porrigeret Adam manum ſuam ad arborem vitæ*, etiam hæc ambigua locutio eſt. Loquimur enim ſic, cum dicimus, Ideo te moneo, ne iterum facias quod feciſti, volentes utique ut non faciat: Et iterum ſic, Ideo te moneo, ne forte ſis bonus, volentes utique ut ſit, id eſt, 2. Tim. 2 25. moneo te non deſperans quod bonus poſſis eſſe. Sicut « loquitur Apoſtolus cum dicit, Ne forte det illis Deus » pœnitentiam ad cognoſcendam veritatem. Poteſt ergo videri propterea homo in labores hujus vitæ eſſe dimiſſus, ut aliquando manum porrigat ad arborem vitæ, & vivat in æternum. Manus autem porrectio bene ſignificat crucem, per quam vita æterna recuperatur. Quamvis etiam ſi illo modo intelligamus ne manum porrigat, & vivat in æternum, non injuſta pœna eſt poſt peccatum intercluſum eſſe aditum ad ſapientiam, donec Dei miſericordia menſuris temporum reviviſcat qui mortuus eſt, & inveniatur qui perierat. Dimiſſus eſt ergo de paradiſo ſuavitatis, ut operaretur terram de qua ſumtus erat, id eſt, ut in corpore iſto laboraret, & ibi ſi poſſet collocaret ſibi meritum redeundi. Moratus eſt autem contra paradiſum in miſeria: quæ utique beatæ vitæ contraria eſt. Nam beatam vitam paradiſi nomine ſignificatam exiſtimo.

CAPUT XXIII. Cherubim & framea verſatilis quid notent. Gen. 3. 24.

35. POSUIT *autem Deus Cherubim & flammeam frameam quæ verſatur*, quæ uno nomine verſatilis dici poteſt, *ad cuſtodiendam viam arboris vitæ*. Sicut illi volunt qui Hebræa verba in Scripturis interpretati ſunt, Cherubim Latine ſcientiæ plenitudo eſſe dicitur. Flammea vero framea verſatilis, temporales pœnæ intelliguntur, quoniam tempora volubilitate verſantur. Propterea & flammea dicitur, quia urit quodam modo omnis tribulatio. Sed aliud eſt uri ad conſumtionem, & 2. Cor. 11. 29. aliud eſt uri ad purgationem. Nam & Apoſtolus dicit, » Quis ſcandalizatur, & ego non uror? Sed iſte affectus purgabat eum magis, quia de caritate veniebat. Et illæ tribulationes quas juſti patiuntur, ad iſtam pertinent flammeam frameam: quoniam in igne probatur aurum & argentum, & homines acceptabiles in camino humiliationis. Eccli. 2. 5 Et iterum: Vaſa figuli probat fornax, & » homines juſtos tentatio tribulationis. Quoniam ergo Eccli. 27. 6. quem diligit Deus, corripit: & flagellat omnem filium » quem recipit: ſicut dicit Apoſtolus, Scientes quoniam Heb. 12. 9. « tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem. Et legimus, & audimus, & credendum eſt Rom 5. 3 arborem vitæ, plenitudinem [a] ſcientiæ & flammeam » frameam cuſtodire. Nemo ergo poteſt pervenire ad ar» borem vitæ, niſi per has duas, id eſt, per tolerantiam moleſtiarum, & ſcientiæ plenitudinem.

a

36. Sed tolerantia moleſtiarum omnibus fere in hac vita ſubeunda eſt, tendentibus ad arborem vitæ: plenitudo autem ſcientiæ videtur paucioribus provenire; ut quaſi non omnes qui perveniunt ad arborem vitæ, per ſcientiæ plenitudinem veniant, quamvis omnes tolerantiam moleſtiarum, id eſt, flammeam frameam verſatilem ſentiant. Sed ſi adtendatur quod Apoſtolus Rom 13. 10. dicit, Plenitudo autem legis, caritas; & videamus eam» dem caritatem præcepto illo gemino contineri, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua; & diliges proximum tamquam te ipſum, in quibus duobus præceptis tota Lex pendet, & Prophetæ: ſine dubitatione intelligimus ad arborem vitæ non ſolum per flammeam frameam verſatilem, id eſt, per tolerantiam temporalium moleſtiarum, ſed etiam per plenitudinem ſcientiæ, id eſt, per caritatem veniri: quia ſi caritatem, inquit, non habeam, nihil ſum. Mat. 22. 39. 1. Cor. 13 2.

» CAPUT XXIV. Adam Chriſtus Eva Eccleſia.

37. SED in hoc ſermone pollicitus ſum conſiderationem rerum factarum, quam puto explicatam: & deinde conſiderationem prophetiæ, quæ remanet explicanda jam breviter. Poſito enim tamquam ſigno quodam manifeſto, quo cetera dirigantur, non diu nos, quantum arbitror, ita conſideratio detinebit. Dicit enim Apoſtolus ſacramentum magnum eſſe, quod dictum eſt; Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, Eph. 5. 32 & adhærebit uxori ſuæ, & erunt duo in carne una: quod » ipſe interpretatur ſubjiciendo: Ego autem dico in Chri» ſto & in Eccleſia. Ergo quod per hiſtoriam impletum » eſt in Adam, per prophetiam ſignificat Chriſtum, qui » reliquit Patrem, cum dicit, Ego a Patre exivi, & ve» ni in hunc mundum. Non loco reliquit, quia Deus loco Jo. 16. 28 non continetur, neque averſione peccati, ſicut apoſtatæ relinquunt Deum; ſed apparendo hominibus in homine, cum Verbum caro factum eſt, & habitavit in nobis. Quod ipſum non commutationem naturæ Dei ſignificat, ſed ſuſceptionem [b] (naturæ) inferioris perſonæ, id b eſt humanæ. Ad hoc valet etiam quod dicitur: Semetipſum exinanivit, quia non in ea dignitate apparuit ho- Phil. 2. 7. minibus in qua eſt apud Patrem, blandiens eorum infirmitati, qui cor mundum nondum habebant, unde videretur Verbum in principio Deus apud Deum. Quid eſt ergo quod diximus, Reliquit Patrem, niſi reliquit apparere hominibus, ſicut eſt apud Patrem? Item reliquit & matrem, id eſt, Synagogæ veterem atque carnalem obſervationem, quæ illi mater erat ex ſemine David ſecundum carnem, & adhæſit uxori ſuæ, id Rom. 1. 3. eſt Eccleſiæ, ut ſint duo in carne una. Dicit enim Apoſtolus ipſum eſſe caput Eccleſiæ, & Eccleſiam cor- Col. 1. 18. pus ejus. Ergo & ipſe ſoporatus eſt dormitione paſſionis, ut ei conjunx Eccleſia formaretur, quam dormitionem cantat per Prophetam dicens, Ego dormivi, Pſal. 3. 6. & ſomnum cepi, & exſurrexi, quoniam Dominus » ſuſcepit me. Formata eſt ergo ei conjunx Eccleſia de latere ejus, id eſt, de fide paſſionis & baptiſmi. Nam Jo. 19. percuſſum latus ejus lancea, ſanguinem & aquam pro- 34. fudit. Factus autem, ut ſupra dixi, ex ſemine David Rom. 1. 3 ſecundum carnem, ſicut Apoſtolus dicit, id eſt, tamquam de limo terræ, cum homo non eſſet qui operaretur in terra, quia nullus homo operatus eſt in Virgine, de qua natus eſt Chriſtus. Fons autem adſcendebat de terra, & irrigabat omnem faciem terræ. Facies ter- Gen. 2. 6. ræ, id eſt, dignitas terræ, mater Domini virgo Maria rectiſſime accipitur, quam irrigavit Spiritus-ſanctus, qui fontis & aquæ nomine in Evangelio ſignificatur, Jo. 7. 39. ut [c] quaſi de limo tali homo ille fieret, qui conſtitu- c tus eſt in paradiſo, ut operaretur & cuſtodiret, id eſt, in vo-

a Lov. *plenitudinem eſſe ſcientiæ & flammea framea cuſtodiri*. Sic etiam antiquiores editiones niſi quod omittunt, *eſſe*. Sed ipſa orationis ſeries probat legendum cum MSS. *plenitudinem ſcientiæ & flammeam frameam cuſtodire*.

b Sic vulgati, quibus MSS. vix aliqui ſuffragantur. Nam Arnulfenſis & Victorini duo vocem, *perſonæ*, omittunt; alii novem melioris notæ, e quibus eſt Theodericenſis, Gemeticenſis, Pratellenſis, Regiomontenſis, S. Audoeni Rothomagenſis, Sorbonicus, unus S. Martini de campis, & qui annos circiter nongentos præfert quique olim Veronenſis Eccleſiæ fuit Regius codex omiſſo verbo, *natura*, ſic habent: *ſed ſuſceptionem inferioris perſonæ, id eſt humanę*. Ita etiam tributa Bedæ collectio ad cap. 5. epiſt. ad Epheſ. tum in excuſis, tum in Corbeienſi codice ſub nomine Flori manu deſcripto. Quod locutionis genus ea lege intelligendum, qua illud cum veteres dicunt Verbum ſuſcepiſſe hominem, ſuſceptione videlicet, ut Theologi aiunt, terminata ad hoc ut Verbum ipſum ſuſcipiens exſiſtat homo filiusque hominis, quæ eſt humana perſona. Nam alias naturam hominis in perſonæ unitatem a Verbo ſuſceptam fuiſſe docet conſtanter Auguſtinus, cujus celebrior eſt illa ſententia ex epiſt. 3. ad Voluſianum. *Ita inter Deum & homines mediator apparuit, ut in unitate perſonę copulans utramque naturam, & ſolita ſublimaret inſolitis, & inſolita ſolitis temperaret*.

c Ita MSS. At excuſi habent *ut qualis de limo terræ, talis homo ille fieret*.

in voluntate Patris, ut eam impleret atque ſervaret.

CAPUT XXV. Hæretici & Manichæi maxime per ſerpentem deſignati.

38. NAM præceptum quod accepit, nos accepimus in illo, quia unuſquiſque Chriſtianus non incongrue ſuſtinet perſonam Chriſti, dicente ipſo Domino, Quod feciſtis uni ex minimis meis, mihi feciſtis. Atque utinam frueremur, ſicut eſt præceptum, omni ligno paradiſi, quod ſignificat ſpiritales delicias: Fructus autem ſpiritus eſt, caritas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, manſuetudo, continentia, ſicut Apoſtolus dicit: & non tangeremus lignum in medio paradiſi plantatum ſcientiæ boni & mali, id eſt, non vellemus ſuperbire de natura noſtra, quæ ſicut jam diximus, media eſt, ut decepti experiremur, quid interſit inter ſimplicem fidem catholicam, & fallacias hæreticorum; ita enim pervenimus ad dignoſcentiam boni & mali. Nam oportet, inquit, etiam hæreſes eſſe, ut probati manifeſti fiant inter vos. Etenim ſerpens ille ſecundum prophetiam, hæreticorum venena ſignificat, & maxime iſtorum Manichæorum, & quicumque veteri Teſtamento adverſantur. Non enim aliquid manifeſtius prænuntiatum arbitror, quam iſtos in illo ſerpente, vel potius illum in iſtis eſſe vitandum. Nulli enim loquacius atque jactantius promittunt ſcientiam boni & mali, & in ipſo homine, tamquam in arbore quæ plantata eſt in medio paradiſi, eam dignoſcentiam demonſtraturos ſe eſſe præſumunt. Et etiam illud quod dictum eſt, *Eritis ſicut dii*, qui alii magis dicunt quam iſti, qui per ſuam ſuperbam vanitatem, eamdem ſuperbiam perſuadere conantes, affirmant animam naturaliter hoc eſſe quod Deus eſt? Et ad quos magis pertinet apertio carnalium oculorum, quam ad iſtos qui relicta interiore ſapientiæ luce ſolem iſtum, qui pertinet ad oculos corporis adorare compellunt? Et omnes quidem hæretici generaliter ſcientiæ pollicitatione decipiunt, & reprehendunt eos quos ſimpliciter credentes invenerint, & quia omnino carnalia perſuadent, quaſi ad carnalium oculorum apertionem conantur adducere, ut interior oculus excæcetur. * Sed iſtis etiam corpora ſua diſplicent, non propter pœnalem mortalitatem, quam peccando meruimus, ſed ita negent Deum eſſe corporum conditorem, tamquam apertis oculis carneis nuditas iſta diſpliceat.

CAPUT XXVI. Serpens hæreticus Manichęus.

39. Sed nihil vehementius iſtos deſignat, & notat, quam quod dicit ſerpens, *Non morte moriemini: ſciebat enim Deus quoniam qua die ederitis, aperientur oculi veſtri*. Sic enim iſti credunt, quod ſerpens ille Chriſtus fuerit, & Deum neſcio quem gentis tenebrarum, ſicuti affirmant, illud præceptum dediſſe confingunt, tamquam invideret hominibus ſcientiam boni & mali. Ex iſta opinione etiam neſcio quos ſerpentinos natos eſſe arbitror, qui ſerpentem pro Chriſto colere dicuntur, nec adtendunt Apoſtolum qui ait, Metuo ne ſicut ſerpens Evam ſeduxit aſtutia ſua, ſic & ſenſus veſtri corrumpantur. Hos ergo per iſtam prophetiam præſiguratos eſſe exiſtimo. Seducitur autem verbis hujus ſerpentis, carnalis noſtra concupiſcentia, & per illam decipitur Adam, non Chriſtus, ſed Chriſtianus: qui ſi præceptum Dei ſervare vellet, & ex fide perſeveranter viveret, donec idoneus fieret intelligentiæ veritatis, id eſt, ſi operaretur in paradiſo, & cuſtodiret quod accepit, non veniret in illam deformitatem, ut cum ſibi diſplicet caro quaſi nuditas ſua, carnalia magis tegumenta mendaciorum, tamquam folia fici colligeret, quibus ſibi faceret ſuccinctorium. Hoc enim iſti faciunt, cum de Chriſto mentiuntur, & ipſum mentitum eſſe prædicant, & tamquam abſcondunt ſe a facie Dei ad ſua mendacia ab illius veritate converſi, ſicut Apoſtolus dicit, Et a veritate quidem auditum ſuum avertent, ad fabulas autem convertentur.

40. Et ille quidem ſerpens, id eſt, ille error hæreticorum, qui tentat Eccleſiam, contra quem [a] incantat Apoſtolus, cum dicit, Metuo ne ſicut ſerpens Evam ſeduxit aſtutia ſua, ſic & ſenſus veſtri corrumpantur; ille ergo error pectore & ventre ſerpit, & terram manducat. Non enim decipit, niſi aut ſuperbos, qui ſibi arrogantes quod non ſunt, cito credunt quod ſummi Dei & animæ humanæ una eademque natura ſit; aut deſideriis carnalibus implicatos, qui libenter audiunt quod quidquid laſcive faciunt, non ipſi faciunt, ſed gens tenebrarum; aut curioſos, qui terrena ſapiunt, & ſpiritalia terreno oculo inquirunt. Erunt autem inimicitiæ inter iſtum & mulierem, & inter ſemen ejus, & ſemen mulieris, ſi pariat iſta filios quamvis cum doloribus, & ſe ad virum ſuum convertat, ut ejus ipſe dominetur. Tunc enim poteſt cognoſci non aliam partem in nobis pertinere ad auctorem Deum, & aliam ad gentem tenebrarum, ſicut iſti dicunt; ſed potius & illud quod regendi habet poteſtatem in homine, & illud inferius quod regendum eſt, ex Deo eſſe, ſicut dicit Apoſtolus, Vir quidem non debet valere caput cum ſit imago & gloria Dei, mulier autem gloria viri eſt: Non enim vir ex muliere, ſed mulier ex viro: etenim non creatus eſt vir propter mulierem, ſed mulier propter virum: propterea debet habere velamen mulier ſuper caput, propter Angelos. Verumtamen neque mulier ſine viro, neque vir ſine muliere in Domino: ſicut enim mulier ex viro, ita & vir per mulierem: omnia autem ex Deo.

CAPUT XXVII. Adæ lapſus & pœna allegorice.

41. LABORET jam Adam in agro ſuo, & quod ſpinas & tribulos ei parit terra, & intelligat non naturæ eſſe, ſed pœnæ; & hoc non neſcio cui genti tenebrarum, ſed divino judicio tribuat: quia moderamen juſtitiæ eſt ſua cuique tribuere. Ipſe det mulieri eſcam cæleſtem, quam accepit a capite ſuo, qui eſt Chriſtus: non ab illa accipiat vetitum cibum, id eſt, hæreticorum fallaciam cum magna pollicitatione ſcientiæ, & quaſi ſecretorum adapertionem, quo fiat ad decipiendum error ipſe conditior. Hæreticorum quippe ſuperba & curioſa cupiditas in libro Proverbiorum clamat ſub mulieris imagine, & dicit; Qui ſtultus eſt, divertat ad me: & inopes ſenſu exhortatur, dicens, Panes occultos edite libenter, & aquam dulcem furtivam bibite. Et neceſſe eſt tamen, cum & illa quiſque crediderit, præcedente libidine mentiendi, qua Chriſtum mentitum eſſe credit, accipiat etiam tunicam pelliceam divino judicio. Quo nomine mihi videtur in prophetia ſignificari non corporis mortalitas, quæ ſignificatur in hiſtoria, de qua jam tractatum eſt; ſed de carnalibus ſenſibus adtracta phantaſmata, quæ carnaliter mentientem divina lege conſequuntur & contegunt: atque ita de paradiſo, id eſt, de catholica fide & veritate dimittitur, habitaturus contra paradiſum, id eſt, eidem fidei contradicturus. Qui ſi aliquando ſe ad Deum converterit per flammeam frameam, id eſt, per temporales tribulationes, ſua peccata cognoſcendo & gemendo, & non jam extraneam naturam, quæ nulla eſt, ſed ſe ipſum accuſando, ut ipſe [b] veniam mereatur; & per plenitudinem ſcientiæ, quæ eſt caritas, diligendo Deum, qui ſupra omnia eſt in-

a Editi, *clamat*, pro quo ex MSS. reſtituimus, *incantat*.

b Editi, *per converſionem veniam*. At MSS. non habent, *per converſionem*.

commutabilis, & diligendo ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente: & diligendo proximum tamquam se ipsum, perveniet ad arborem vitæ, & vivet in æternum.

CAPUT XXVIII. Per epilogum singulas refellit Manichæorũ calumnias.

42. QUID habent ergo isti, quod in his litteris veteris Testamenti reprehendant? Interrogent secundum morem suum, & respondeamus sicut Dominus donare dignatur. Quare fecit Deus hominem, inquiunt, quem peccaturum sciebat? Quia & de peccante multa bona facere poterat, ordinans eum secundum moderamen justitiæ suæ, & quia nihil oberat Deo peccatum ejus: & sive non peccaret, mors nulla esset: sive quia peccavit, alii mortales de peccato ejus corriguntur. [a] Nihil enim sic revocat homines a peccato, quemadmodum imminentis mortis cogitatio. Sic eum faceret, inquiunt, ut non peccaret. Immo ipse hoc faceret; sic enim factus est, ut si noluisset, non peccaret. Non admitteretur, inquiunt, diabolus ad ejus mulierem. Immo ipsa ad se diabolum non admitteret; sic enim facta est, ut si noluisset, non admitteret. Non fieret, inquiunt, mulier. Hoc est dicere, non fieret bonum: quia & ipsa utique aliquod bonum est, & tantum bonum, ut Apostolus eam gloriam viri esse dicat; & omnia ex Deo. Iterum dicunt, Quis fecit diabolum? Se ipse; non enim natura, sed peccando diabolus factus est. Vel ipsum, aiunt, non faceret Deus, si eum peccaturum esse sciebat, Immo, quare non faceret, cum per suam justitiam & providentiam multos de malitia diaboli corrigat? An forte non audistis Apostolum Paulum dicentem, Quos tradidi satanæ, ut discant non blasphemare? Et de se ipso dicit; Et ne magnitudine revelationum extollar, datus est mihi stimulus carnis, angelus satanæ qui me colaphizet. Ergo, inquiunt, bonus est diabolus, qui utilis est? Immo malus in quantum diabolus est, sed bonus & omnipotens Deus est, qui etiam de malitia ejus multa justa & bona operatur. Non enim diabolo imputatur, nisi voluntas sua, qua conatur facere male, non Dei providentia, quæ de illo bene facit.

a

1. Cor. 12. 3.

1. Tim. 1. 20. 2. Cor. 12. 7.

CAPUT XXIX. Confert Ecclesiæ dogmata cum Manichæorum erroribus.

44. POSTREMO quoniam cum Manichæis nobis de religione quæstio est, quæstio autem religionis est, quid de Deo pie sentiatur, quoniam negare non possunt in miseria peccatorum esse genus humanum; Illi dicunt naturam Dei esse in miseria: Nos negamus, sed dicimus eam naturam esse in miseria, quam de nihilo fecit Deus & ad hoc venisse non coactam, sed voluntate peccandi. Illi dicunt naturam Dei cogi ab ipso Deo ad pœnitentiam peccatorum: Nos negamus, sed dicimus eam naturam quam Deus fecit de nihilo, postea quam peccavit, cogi ad pœnitentiam peccatorum. Illi dicunt naturam Dei ab ipso Deo accipere veniam: Nos negamus, sed dicimus eam naturam quam fecit Deus de nihilo, si se a peccatis suis ad Deum suum converterit, accipere veniam peccatorum. Illi dicunt naturam Dei necessitate esse mutabilem: Nos negamus, sed dicimus eam naturam quam Deus fecit de nihilo, voluntate esse mutatam. Illi dicunt naturæ Dei nocere aliena peccata: Nos negamus, sed dicimus nulli naturæ nocere peccata, nisi sua; & Deum dicimus tantæ bonitatis esse, tantæ justitiæ, tantæ incorruptionis, ut neque peccet, neque ipse alicui noceat qui peccare noluerit, nec ipsi aliquis qui peccare voluerit. Illi dicunt esse naturam mali cui Deus coactus est naturæ suæ partem dare cruciandam: Nos dicimus nullum malum esse [b] naturale, sed omnes naturas bonas esse, & ipsum Deum summam esse naturam, ceteras ex ipso esse naturas: & omnes bonas in quantum sunt; quoniam fecit Deus omnia bona valde, sed distinctionis gradibus ordinata, ut sit aliud alio melius; atque ita omni genere bonorum universitas ista compleatur, quæ quibusdam perfectis, quibusdam imperfectis, tota perfecta est, quam Deus effector conditorque ejus justo moderamine administrare non cessat; qui omnia bona facit voluntate, nihil mali patitur necessitate. Cujus enim voluntas superat omnia, nulla ex parte quidquam sentit invitus. Cum ergo illa illi, & nos ista dicimus, unusquisque eligat quid sequatur. Ego enim, quod bona fide coram Deo dixerim, sine ullo studio contentionis, sine aliqua dubitatione veritatis, & sine aliquo præjudicio diligentioris tractationis, quæ mihi videbantur exposui.

1. Retr. c. 10. n. 3.

1. Retr. c. 10. n. 3. b

a In Regio codice & sex aliis melioris notæ deest hæc sententia, *Nihil enim sic revocat homines a peccato, quemadmodum imminentis mortis cogitatio.*

b Editi, *malum esse naturæ*. Porro MSS. hic & in lib. 1. Retract. c. 10. n. 3. habent, *naturale*.

ADMONITIO
DE DUOBUS SEQUENTIBUS LIBRIS.

SUBSEQUUNTUR de moribus catholicæ Ecclesiæ & de moribus Manichæorum *libri duo, quos tametsi Augustinus in lib.* 1. *Retract. ceteris Romæ a se paulo post baptismum suum elaboratis præmittat, hoc tamen ordine editos fuisse non nemo fortasse refragetur: primum quia in libri primi exordio commemorat se* in aliis libris *satis egisse quemadmodum impiis imperitisque Manichæorum adversus vetus Testamentum invectionibus occurrere liceret. Huc vero spectat præmissum opus de Genesi contra Manichæos, quod videlicet opus* apertissime *contra eosdem hæreticos ab ipso primum editum fuit post ejus reditum in Africam, ut in lib.* 1. *Retract. c.* 10. *significat: deinde sub finem libri secundi sic ipse loquitur, videri ut possit ab Romana urbe jam tum abfuisse: denique in ejusdem libri c.* 12. *quidpiam a se nuper apud Carthaginem auditum refert. Verum hæc non efficient ut dubia sit fides Augustini dicentis se jam baptizatum,* cum Romæ esset, *sequentes libros scripsisse, adeoque sub finem anni Christi* 387. *quo ad illam urbem se recepit, aut certe initio anni insequentis, cujus magnam partem ibi est commoratus. Ista vero hoc pacto conciliari possunt, ut eorum librorum scriptio Romæ facta dicatur, publicatio vel perfectio in aliquod tempus dilata. Quidquid ea de re sit, ad horum librorum intelligentiam juvabit Manichæorum errores ex præmissis didicisse.*

In li-

In libro primo de moribus catholicæ Ecclesiæ dicturus Augustinus, statuit summum bonum, quo mores nostros referri oportet, non aliud esse præter Deum. Ad ipsum porro summo amore contendendum esse, uti in catholica Ecclesia Testamenti veteris æque ac novi auctoritate docetur. Perstringit deinde officia caritatis in proximum. Ac postremo refert exempla continentiæ & morum vere Christianorum quæ in Catholicæ Ecclesiæ alumnis eluxerunt.

In secundo quem de Manichæorum moribus inscripsit, refellit in primis horum hæreticorum errorem de mali origine & natura. Tum excutit tria illa oris, manuum, & sinus, ut appellabant, signacula, quibus impios mores suos obvelabant. Superstitiosam eorumdem abstinentiam redarguit. Tandemque deprehensa quædam in iis flagitia commemorat.

Lib. I. Retract. Caput VII.

JAM baptizatus autem cum Romæ essem, nec ferre tacitus possem Manichæorum jactantiam de falsa & fallaci continentia vel abstinentia, qua se ad imperitos decipiendos, veris Christianis, quibus comparandi non sunt, insuper præferunt, scripsi duos libros, unum *de Moribus Ecclesiæ catholicæ* : alterum *de Moribus Manichæorum*.

2. In eo igitur qui est de *Moribus Ecclesiæ catholicæ*, ubi posui testimonium, in quo legitur, *Propter te afficimur tota die, æstimati sumus ut oves occisionis* : mendositas nostri codicis me fefellit minus memorem Scripturarum, in quibus nondum assuetus eram. Nam ejusdem interpretationis alii codices non habent, *Propter te afficimur* : sed, *Propter te morte afficimur* : quod uno verbo alii dixerunt, *mortificamur*. Hoc esse verius græci libri indicant, ex qua lingua in latinam secundum septuaginta interpretes veterum divinarum scripturarum est facta translatio : & tamen secundum hæc verba, id est, *Propter te afficimur*, multa disputans dixi, quæ in ipsis rebus non tamquam falsa improbo : verumtamen convenientiam Scripturarum veterum & novarum, quam demonstrare cupiebam, ex his dumtaxat verbis non utique demonstravi : unde autem mihi error obrepserit, dixi : ex aliis vero testimoniis eamdem convenientiam sufficienter ostendi. cap. 9. Psal. 43. 22. & Rom. 8. 36.

3. Similiter & paulo post testimonium posui de libro Sapientiæ, secundum codicem nostrum, in quo scriptum erat : *Sobrietatem enim sapientia docet, & justitiam & virtutem*. Et secundum hæc verba differui res quidem veras, sed ex occasione mendositatis inventas. Quid enim verius, quam quod sapientia doceat veritatem contemplationis, quam nomine sobrietatis significatam putavi : & actionis probitatem, quam per duo alia intelligi volui, per justitiam atque virtutem? cum codices ejusdem interpretationis veriores habeant, *sobrietatem enim & sapientiam docet, & justitiam & virtutem*. His enim nominibus Latinus interpres quatuor illas virtutes, quæ maxime in ore philosophorum esse adsolent, nominavit, sobrietatem appellans temperantiam, prudentiæ imponens nomen sapientiam, fortitudinem vero virtutis vocabulo enuntians, solam justitiam suo nomine interpretatus est. Has autem quatuor virtutes in eodem libro Sapientiæ suis nominibus appellatas, sicut a Græcis vocantur, longe postea reperimus in codicibus græcis. Item, quod posui de libro Salomonis; *Vanitas vanitantium, dixit Ecclesiastes*, in multis quidem codicibus legi, sed hoc Græcus non habet : habet autem, *vanitas vanitatum* : quod postea vidi; & inveni eos latinos esse veriores, qui habent : *vanitatum*, non, *vanitantium*. Ex occasione tamen hujus mendositatis quæcumque differui vera esse ipsis rebus apparet. cap. 16. Sap. 8. 7. cap. 21. Eccl. 1. 2.

4. Quod autem dixi, *Eum ipsum quem cognoscere volumus, hoc est Deum, prius plena caritate diligamus* : melius diceretur sincera quam plena : ne forte putaretur, caritatem Dei non futuram esse majorem, quando videbimus facie ad faciem. Sic itaque hoc accipiatur, tamquam plena dicta sit, qua major esse non possit, quamdiu ambulamus per fidem. Erit enim plenior, immo plenissima, sed per speciem. Item quod dixi de iis qui subveniunt indigentibus, quia *misericordes vocantur, etiamsi sapientes usque adeo sint, ut jam nullo animi dolore turbentur* : non sic accipiendum est tamquam definierim, in hac vita esse tales sapientes, non enim dixi, cum sint : sed dixi, *etiamsi sint*. cap. 27.

5. Alio loco ubi dixi, *Jam vero cum hæc humana dilectio inhærentem uberibus tuis nutriverit & roboraverit animum, sequendo Deo factum idoneum, ubi ejus majestas ex tanta parte, quanta homini dum terræ hujus inhabitator est sufficit, aperire se cœperit, tantus caritatis ardor innascitur, & tantum divini amoris consurgit incendium, ut exustis omnibus vitiis, & homine sanctificato atque purgato, satis appareat quam divine dictum sit*, Ego sum ignis consumens : possunt putare Pelagiani istam perfectionem in hac mortali vita me dixisse posse contingere : sed non hoc putent. Ardor quippe caritatis sequendo Deo factus idoneus, & tam magnus ut vitia cuncta consumat, in hac vita nasci & crescere potest; perficere vero propter quod nascitur, ut nullum insit homini vitium, non consequenter hic potest : quamvis tanta ista res eodem ardore caritatis perficiatur, ubi perfici & quando perfici potest : ut quemadmodum lavacrum regenerationis purgat a reatu omnium peccatorum, quæ humana traxit nativitas, & contraxit iniquitas : ita illa perfectio purget ab omni labe vitiorum, sine quibus humana esse non potest in hoc sæculo infirmitas. Sicut accipiendum est etiam quod ait Apostolus : *Christus dilexit Ecclesiam, & se ipsum tradidit pro ea, mundans eam lavacro aquæ in verbo, ut exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid hujusmodi*. Hic est enim lavacrum aquæ in verbo, quo mundatur Ecclesia. Sed cum tota dicat quamdiu hic est, *Dimitte nobis debita nostra* : non utique hic est sine macula & ruga, aut aliquid ejusmodi : ex eo tamen quod hic accipit, ad illam gloriam, quæ hic non est, perfectionemque perducitur. cap. 30. Deut. 4. 24. Heb. 12. 29. Caritatis ardor. Eph. 5. 25. 26. & 27. Matt. 6. 12.

6. In alio libro cujus est titulus *de Moribus Manichæorum*, illud quod dixi, *Dei bonitas omnia deficientia sic ordinat, ut ibi sint ubi congruentissime possint esse, donec ordinatis motibus ad id recurrant unde defecerunt*, non sic accipiendum est, tamquam omnia recurrant ad id unde defecerunt, sicut Origeni visum est; sed ea omnia quæ recurrunt. Non enim recurrent ad Deum a quo defecerunt, qui sempiterno igne punientur : quamvis omnia deficientia sic ordinentur, ut ibi sint, ubi congruentissime possint esse : quia & illi qui non recurrunt, congruentissime in pœna sunt. Alio loco, *Nemo fere*, inquam, *de scarabæis dubitat, quin de fimo in pilam rotundato ab his atque obruto exsistant* : cum hoc utrum verum sit, multi dubitent, multi ne audiverint quidem. Hoc opus sic incipit : *In aliis libris satis opinor egisse nos.* cap. 1

S. AU-

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE MORIBUS ECCLESIÆ CATHOLICÆ ET DE MORIBUS MANICHÆORUM LIBRI DUO.*

* Scripti versus initium an. Chr. 388. vulgati forte an. 389.

LIBER PRIMUS.

DE MORIBUS ECCLESIÆ CATHOLICÆ.

Principio constituit Augustinus mores illos, quibus in Ecclesia sancte vivitur, ad summum hominis bonum, hoc est, Deum referri oportere. Tum summo in eum amore contendendum, idque dogma esse in catholica Ecclesia utriusque Testamenti auctoritate confirmatum. Quatuor virtutes ex vario quodam amoris Dei affectu dictas ostendit. Agit de officiis caritatis erga proximum; ac refert demum exempla continentiæ & morum vere Christianorum, quæ in Ecclesiæ catholicæ alumnis eluxerunt.

CAPUT I. Quomodo detecturus sit fucos Manichæorũ.

1. NAliis libris satis opinor egisse nos quemadmodum Manichæorum invectionibus, quibus in Legem, quod vetus Testamentum vocatur, imperite atque impie feruntur, sesque inter imperitorum plausus, inani jactatione ventilant, possimus occurrere: quod breviter etiam hic commemorari a me potest. Quis enim mediocriter sanus non facile intelligat, Scripturarum expositionem ab iis petendam esse, qui earum doctores se esse profitentur: fierique posse, immo id semper accidere, ut multa indoctis videantur absurda, quæ cum a doctioribus exponuntur, eo laudanda videantur, & eo accipiantur aperta dulcius, quo clausa difficilius aperiebantur? Hoc fere in sanctis veteris Testamenti libris evenit, si modo ille qui eis offenditur, doctorem potius eorum pium, quam impium laceratorem requirat, priusque studio quærentis, quam temeritate reprehendentis imbuatur. Nec, si ea discere cupiens, in aliquos forte inciderit vel episcopos vel presbyteros, vel cujuscemodi Ecclesiæ catholicæ antistites & ministros, qui aut passim caveant nudare mysteria, aut contenti simplici fide, altiora cognoscere non curarint, desperet ibi scientiam esse veritatis, ubi neque omnes a quibus quæritur docere possunt, neque omnes qui quærunt discere digni sunt. Et diligentia igitur & pietas adhibenda est: altero fiet, ut scientes inveniamus; altero, ut scire mereamur.

Duo quibus fallunt Manichæi.

2. Sed quoniam duæ maxime sunt illecebræ Manichæorum, quibus decipiuntur incauti, ut eos velint habere doctores; una, cum Scripturas reprehendunt, vel quas male intelligunt vel quas male intelligi volunt, altera, cum vitæ castæ & memorabilis continentiæ imaginem præferunt: hic liber congruentem catholicæ disciplinæ sententiam nostram de vita & moribus continebit, in quo fortasse intelligetur & quam sit facile simulare, & quam difficile habere virtutem. Eum sane modum tenebo, si potero, ut neque in illorum morbos, qui mihi sunt notissimi, tam graviter invehar, quam illi in ea quæ ignorant: sanari enim eos potius, si fieri potest, quam oppugnari volo. Et ea de Scripturis assumam testimonia, quibus eos necesse sit credere, de novo scilicet Testamento, de quo tamen nihil proferam eorum quæ solent immissa esse dicere, cum magnis angustiis coartantur; sed ea dicam, quæ & approbare & laudare coguntur. Nec omnino ullam relinquam testem sententiam productam de Apostolica disciplina, cui non de veteri Testamento similem comparem: ut si evigilare tandem depositа pertinacia somniorum suorum, & in Christianæ fidei lucem adspirare voluerint, animadvertant & quam non sit Christiana vita quam ostentant, & quam sit Christi Scriptura quam lacerant.

CAPUT II. Rationibus prius agit, obsequens vitiosæ Manichæorũ consuetudini.

3. UNDE igitur exordiar? ab auctoritate, an a ratione? NATURÆ quidem ordo ita se habet, ut cum aliquid discimus, rationem præcedat auctoritas. Nam infirma ratio videri potest, quæ cum reddita fuerit, auctoritatem postea, per quam firmetur, assumit. Sed quia caligantes hominum mentes consuetudine tenebrarum, quibus in nocte peccatorum vitiorumque velantur, perspicuitati sinceritatique rationis adspectum idoneum intendere nequeunt; saluberrime comparatum est, ut in lucem veritatis aciem titubantem veluti ramis humanitatis opacata inducat auctoritas. Sed quoniam cum iis nobis res est, qui omnia contra ordinem, & sentiunt, & loquuntur, & gerunt, nihilque aliud maxime dicunt, nisi rationem prius esse reddendam, morem illis geram; quod fateor in disputando vitiosum esse, suscipiam. Delectat enim me imitari quantum

valeo

valeo mansuetudinem Domini mei Jesu Christi, qui etiam ipsius mortis malo, quo nos exuere vellet, indutus est.

CAPUT III. Beatus qui eo fruitur quod hominis optimum est.

4. RATIONE igitur quæramus quemadmodum sit homini vivendum. Beate certe omnes vivere volumus neque quisquam est in hominum genere, qui non huic sententiæ, ante quam plene sit emissa, consentiat. BEATUS autem, quantum existimo, neque ille dici potest, qui non habet quod amat, qualecumque sit; neque qui habet quod amat, si noxium sit; neque qui non amat quod habet, etiamsi optimum sit. Nam & qui appetit quod adipisci non potest, cruciatur; & qui adeptus est quod appetendum non est, fallitur; & qui non appetit quod adipiscendum esset, ægrotat. Nihil autem istorum animo contingit sine miseria: nec miseria & beatitudo in homine uno simul habitare consueverunt: nullus igitur illorum beatus est. Quartum restat, ut video, ubi beata vita inveniri queat, cum id quod est hominis optimum, & amatur, & habetur. Frui. Quid enim est aliud quod dicimus frui, nisi præsto habere quod diligis? Neque quisquam beatus est, qui non fruitur eo, quod est hominis optimum; nec quisquam, qui eo fruitur, non est beatus. Præsto ergo esse nobis debet optimum nostrum, si beate vivere cogitamus.

Hominis optimum quid.

5. Sequitur ut quæramus quid sit hominis optimum, quod profecto deterius esse quam ipse homo non potest. Quisquis enim quod se ipso est deterius, sequitur, fit & ipse deterior. Oportet autem omnem hominem id quod optimum est sequi. Non est igitur homine deterius hominis optimum. Fortasse tale aliquid erit, quale ipse homo est? Ita sit sane, si nihil est homine melius, quo perfrui possit. Si autem invenimus aliquid quod & homine sit excellentius, & præsto esse amanti sese homini possit, quis dubitaverit homini ad id nitendum esse ut beatus sit, quod eo ipso qui nititur, manifestum est esse præstantius? Nam si id est beatum esse, ad tale bonum perveniisse quo amplius non potest, id est autem quod dicimus optimum; quo tandem pacto potest in ea definitione includi, qui ad summum bonum suum nondum pervenerit? aut quomodo summum est, si est aliquid melius quo pervenire possimus? Hoc igitur si est, tale esse debet quod non amittat invitus. Quippe nemo potest considere de tali bono, quod sibi eripi posse sentit, etiamsi retinere id amplectique voluerit. Quisquis autem de bono quo fruitur non confidit, in tanto timore amittendi beatus esse qui potest.

Duæ conditiones summi boni. 1. Ut nihil eo melius sit. 2. Ut tale sit, quod non amittat invitus.

CAPUT IV. Homo quid.

6. QUÆRAMUS igitur, quid sit homine melius. Quod profecto invenire difficile est, nisi prius considerato atque discusso, quid sit ipse homo. Nec nunc definitionem hominis a me postulandam puto. Illud est magis quod mihi hoc loco quærendum videtur, cum inter omnes pene constet, aut certe id quod satis est, inter me atque illos cum quibus nunc agitur hoc conveniat, ex anima & corpore nos esse compositos, quid est ipse homo, utrumque horum quæ nominavi, an corpus tantummodo, an tantummodo anima? Quamquam enim duo sint, anima & corpus, & neutrum vocaretur homo, si non esset alterum (nam neque corpus homo esset si anima non esset, nec rursus anima homo, si ea corpus non animaretur) fieri tamen potest, ut unum horum & habeatur homo, & vocetur. Quid ergo hominem dicimus? animam & corpus tamquam bigas vel centaurum; an corpus tantum, quod sit in usu animæ se regentis, tamquam lucernam, non ignem simul & testam, sed testam solam, tamen propter ignem appellamus: an nihil aliud hominem quam animam dicimus, sed propter corpus quod regit, veluti equitem non simul equum & hominem, sed hominem solum, ex eo tamen quod regendo equo sit accommodatus, vocamus? Difficile est istam controversiam dijudicare; aut si ratione facile, oratione longum est. quem laborem ac moram suscipere ac subire non opus est. Sive enim utrumque, sive anima sola nomen hominis teneat, non est hominis optimum quod optimum est corporis; sed quod aut corpori simul & animæ, aut soli animæ optimum est, id est, optimum hominis.

CAPUT V. Hominis optimum nō quod solius corporis, sed quod animæ optimum est

7. CORPORIS autem si quærimus quid optimum sit, id certa ratio cogit fateri, per quod fit ut sese corpus quam optime habeat. Nihil est autem omnium, quæ vegetant corpus, anima melius atque præstantius. Est ergo summum corporis bonum, non voluptas ejus, non indoloria, non vires, non pulcritudo, non velocitas, & si quid aliud in bonis corporis numerari solet, sed omnino anima. Nam & ista quæ commemorata sunt, præsentia sui exhibet corpori, & quod antecellit omnibus, vitam. Quamobrem non videtur mihi anima esse summum hominis bonum, sive animam simul & corpus, sive animam solam hominem dicimus. Ut enim corporis summum bonum id invenit ratio, quod est corpore melius, & quo ei vigor & vita præbetur: ita sive corpus & anima, sive anima ipsa per se homo sit, inveniendum est, si quid animam præcedit ipsam, quod cum anima sequitur, fit in suo genere quam potest optima. Quod si reperire potuerimus, id erit profecto quod ambagibus remotis omnibus, summum hominis bonum jure meritoque nominandum est.

8. Aut si corpus est homo, quin hominis optimum anima ipsa sit, recusare non possum. Sed certe cum de moribus agitur, cum quærimus quinam vitæ modus tenendus sit ut beatitudinem possimus adipisci, non corporis præcepta dantur, non corporis investiganda est disciplina. Postremo bonos mores ea nostra pars actura est, quæ inquirit, & discit; & hæc animæ sunt propria: non igitur de corpore, cum de virtute obtinenda satagimus, quæstio est. Quod si est consequens, sicuti est, ut ipsum corpus cum ab anima regitur, quæ virtutis compos est, multo & melius regatur & honestius, eoque optime sese habeat, quo est optima illa, quæ sibi justa lege dominatur, id erit hominis optimum quod animam optimam facit, etiam si hominem corpus vocemus. An vero si mihi auriga obtemperans, equos quibus præest alit ac regit commodissime, atque ipse quo mihi est obedientior, mea liberalitate perfruitur, negare quisquam potest non solum quod auriga, verum etiam quod equi sese optime habent, mihi deberi? Itaque sive tantum corpus, sive tantum anima, sive utrumqne homo sit, non mihi maxime quærendum videtur, nisi quid animam faciat optimam: nam eo percepto, non potest homo non aut optime, aut certe multo melius sese habere, quam si hoc unum defuisset.

CAPUT VI. Virtus animam optimā efficit, virtutē anima comparat sequendo Deum, Dei autem cōsecutio vita beata.

9. NEMO autem dubitaverit, quin virtus animam faciat optimam. Sed rectissime quæri potest, utrum ista virtus etiam per sese, an nisi in anima esse non possit. Oboritur iterum altissima & longissimi sermonis indigens quæstio: sed hoc bene utar fortasse compendio; spero Deum adfuturum, ut quantum imbecillitas nostra patitur, de tantis rebus non modo dilucide, sed etiam breviter doceamus. Quodlibet enim eorum sit, sive etiam per sese esse possit virtus sine anima, sive nisi animæ inesse non possit, procul du-

dubio aliquid anima ſequitur ut virtutem aſſequatur: id erit aut ipſa anima, aut virtus, aut aliquid tertium. At ſi ſe ipſam ſequitur ut virtutem adipiſcatur, ſtultum neſcio quid ſequitur: ſtulta eſt enim ante adeptam virtutem. Summa ſunt autem vota ſequentium, ut id quod quiſque ſequitur aſſequatur. Aut igitur optabit non aſſequi quod ſequitur anima, quo nihil abſurdius & perverſius dici poteſt; aut cum ſe ſequitur ſtulta, eamdem ſtultitiam quam vitat aſſequitur. Si autem virtutem ſequitur, hanc aſſequi cupiens, quomodo ſequitur id quod non eſt, aut quomodo aſſequi cupit quod habet? Aut igitur virtus eſt præter animam; aut ſi non placet vocare virtutem niſi habitum ipſum & quaſi ſapientis animæ qualitatem, quæ niſi in anima eſſe non poteſt, oportet ut aliquid aliud ſequatur anima, ut ei virtus poſſit innaſci: quia neque nihil ſequendo, neque ſtultitiam ſequendo poteſt, quantum ratio mea fert, ad ſapientiam pervenire.

10. Hoc igitur aliud, quod ſequendo anima virtutis atque ſapientiæ compos fit, aut homo ſapiens eſt, aut Deus. Sed ſupra dictum eſt, tale quiddam eſſe debere, quod inviti amittere nequeamus. Quis vero cunctandum putet, hominem ſapientem, ſi eum ſequi ſatis putaverimus, auferri nobis non modo recuſantibus, ſed etiam repugnantibus poſſe? Deus igitur reſtat, quem ſi ſequimur, bene: ſi aſſequimur, non tantum bene, ſed etiam beate vivimus. Quem ſi qui eſſe negant, quid ego cogitem quo illis ſermone ſuadendum ſit, cum quibus utrum omnino ſermocinandum ſit, neſcio? Quod tamen ſi videbitur, longe aliud principium, alia ratio, alius ingreſſus ineundus eſt, quam in præſentiarum ſuſcepimus. Nunc itaque cum illis mihi res eſt, qui Deum eſſe non negant: neque id tantum, ſed etiam non ab eo negligi res humanas fatentur. Nullum enim arbitror aliquo religionis nomine teneri, qui non ſaltem animis noſtris divina providentia conſuli exiſtimet.

CAPUT VII. Deus auctoritate Scripturarum veſtigandus.

11. SED quo pacto ſequimur quem non videmus; aut quomodo videmus, qui non ſolum homines, ſed etiam inſipientes homines ſumus? Quamquam enim non oculis, ſed mente cernatur, quæ tandem mens idonea reperiri poteſt, quæ cum ſtultitiæ nube obtegatur, valeat illam lucem vel etiam conetur haurire? Confugiendum eſt igitur ad eorum præcepta, quos ſapientes fuiſſe probabile eſt. Hactenus potuit ratio perduci. Verſabatur namque, non veritate certior, ſed conſuetudine ſecurior, in rebus humanis. At ubi ad divina perventum eſt, avertit ſeſe, intueri non poteſt, palpitat, æſtuat, inhiat amore, reverberatur luce veritatis, & ad familiaritatem tenebrarum ſuarum, non electione, ſed fatigatione convertitur. Quam hic formidandum eſt, quam tremendum, ne majorem inde concipiat anima imbecillitatem, ubi quietem feſſa conquirit. Ergo refugere in tenebroſa cupientibus per diſpenſationem ineffabilis Sapientiæ, nobis illa opacitas auctoritatis occurrat, & mirabilibus rerum, vocibuſque librorum veluti ſignis temperatioribus veritatis umbriſque blandiatur.

Oeconomiæ divinæ erga noſtram ſalutem ratio & precipua myſteria.

12. Quid potuit pro ſalute noſtra fieri amplius? Quid beneficentius, quid liberalius divina providentia dici poteſt, quæ a legibus ſuis hominem lapſum, & propter cupiditatem rerum mortalium jure ac merito mortalem ſobolem propagantem, non omnino deſeruit? Habet enim poteſtas illa juſtiſſima, miris & incomprehenſibilibus modis, per quaſdam ſecretiſſimas ſucceſſiones rerum ſibi ſervientium quas creavit, & ſeveritatem vindicandi, & clementiam liberandi. Quod quidem quam ſit pulcrum, quam magnum, quam Deo dignum,

Summa fidei.

A quam poſtremo id quod quæritur verum, nequaquam intelligere poterimus, niſi ab humanis & proximis incipientes, vere religionis fide præceptiſque ſervatis, non deſeruerimus viam quam nobis Deus, & Patriarcharum ſegregatione, & legis vinculo, & Prophetarum præſagio, & ſuſcepti Hominis ſacramento, & Apoſtolorum teſtimonio, & Martyrum ſanguine, & Gentium occupatione munivit. Quare deinceps nemo ex me quærat ſententiam meam, ſed potius audiamus oracula, noſtraſque ratiunculas divinis ſubmittamus affa-
B tibus.

CAPUT VIII. Deus ſummum bonum, quo ſummo amore tendere jubemur.

13. VIDEAMUS quemadmodum ipſe Dominus in Evangelio nobis præceperit eſſe vivendum: quomodo etiam Paulus apoſtolus: has enim ſcripturas illi condemnare non audent. Audiamus ergo quem finem bonorum nobis Chriſte præſcribas; nec dubium eſt quin is erit finis, quo nos ſummo amore tendere jubes: *Diliges*, inquit, *Dominum Deum tuum*. Dic mihi etiam quæſo te, qui ſit diligendi modus: vereor enim ne plus minuſve quam oportet, inflammet deſiderio & amore
C Domini mei. *Ex toto*, inquit, *corde tuo*. Non eſt ſatis. *Ex tota anima tua*. Ne id quidem ſatis eſt. *Ex tota mente tua*. Quid vis amplius? Vellem fortaſſe, ſi viderem quid poſſet eſſe amplius. Quid ad hæc Paulus? *Scimus*, inquit, *quoniam diligentibus Deum omnia procedunt in bonum*. Dicat etiam ipſe dilectionis modum. *Quis ergo*, inquit, *nos ſeparabit a caritate Chriſti? Tribulatio, an anguſtia, an perſecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius?* Audivimus quid diligere, & quantum diligere debeamus: eo eſt omnino tendendum, ad
D id omnia conſilia noſtra referenda. Bonorum ſumma, Deus nobis eſt. Deus eſt nobis ſummum bonum. Neque infra remanendum nobis eſt, neque ultra quærendum; alterum enim periculoſum, alterum nullum eſt.

Joan. 13. 34.

Matth. 22. 37.

Rom. 8. 28.

Pro συνεργεῖ. legiſſe videtur συγχωρεῖ.

CAPUT IX. Concentus veteris & novi Teſtamenti de præceptis caritatis Deut. 6. 5

14. AGE nunc inveſtigemus, vel potius adtendamus, præſto enim eſt & facillime videtur, utrum his ſententiis ex Evangelio atque Apoſtolo prolatis, etiam Teſtamenti veteris auctoritas congruat. Quid dicam de ſuperiore ſententia, cum manifeſtum ſit omnibus,
E eam de lege, quæ per Moyſen data eſt, eſſe depromtam? ibi enim ſcriptum eſt, *Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua*. Quid autem illi quod ab Apoſtolo dictum eſt, comparare de veteri Teſtamento poſſim, ne diutius quærerem ipſe ſubjecit. Cum enim dixiſſet nulla tribulatione, nulla anguſtia, nulla perſecutione, nulla neceſſitate inopiæ corporalis, nullo periculo, nullo gladio nos a caritate Chriſti ſeparari; ſtatim ſubjunxit: *Sicut ſcriptum eſt, Quia propter te afficimur tota die, æſtimati ſumus ut oves occiſionis*. Hæc illi ſolent a corruptoribus
F Scripturarum immiſſa eſſe dicere, uſque adeo nihil habent quod contradicant, ut hæc miſeri reſpondere cogantur. Sed quis non intelligat convictorum hominum aliam non eſſe potuiſſe ultimam vocem?

Rom. 8. 38.

Pſal. 43. 22.

1. Petr. c. 7. n. 2.

15. A quibus tamen quæro, utrum iſtam ſententiam in veteri Teſtamento eſſe negent, an non congruere ſententiæ apoſtolicæ affirment? At illud primum libris docebo: in hoc autem altero tergiverſantes homines, & per abrupta fugientes, aut in pacem revocabo, ſi voluerint reſpicere aliquantum, & conſiderare quid dictum ſit; aut eos intelligentia ceterorum, qui ſine cupiditate judicant, inſectabor. Quid enim poteſt amicius quam iſtæ ſibi conſonare ſententiæ? Nam tribulatio, anguſtia, perſecutio, fames, nuditas, periculum, hominem in hac vita conſtitu-

tum

tum graviter afficiunt. Hæc itaque omnia verba illo uno concluduntur teſtimonio veteris Legis, quo dictum eſt, *Propter te afficimur*. Gladius reſtabat, qui non ærumnoſam vitam affert, ſed quam invenerit adimit. Huic ergo reſpondet, *Æſtimati ſumus ut oves occiſionis*. Caritas vero ipſam non potuit ſignificari expreſſius, quam quo dictum eſt, *Propter te*. Fac ergo non in Paulo Apoſtolo compertum iſtud teſtimonium, ſed a me eſſe prolatum. Numquidnam tibi demonſtrandum eſt hæreticę, niſi aut ſcriptum in vetere Lege non eſſe, aut Apoſtolo non convenire? Quorum ſi nihil dicere audes (urgeris enim cum & codex legitur, quo planum ſit ſcriptum eſſe, & homines intelligunt ad id quod Apoſtolus dixit, nihil poſſe aptius convenire) cur ergo valere aliquid putas, quod Scripturas corruptas eſſe inſimulare audes? Poſtremo quid reſponſurus es ei, qui tibi dicat. Ego ſic intelligo, Ego ſic accipio, ſic credo; nec o b aliud lego illos libros, niſi quod ibi omnia Chriſtianæ fidei concinere video. Illud potius dic, ſi audes, & adverſus me dicere cogitas, non eſſe credendum quod Apoſtoli & Martyres propter Chriſtum affecti gravibus ærumnis dicuntur, quod a perſecutoribus ut oves occiſionis æſtimati ſunt. Quod ſi non potes dicere, quid calumniaris in quo libro [a] inveniam, quod me oportere credere confiteris?

a

CAPUT X. De Deo quid doceat Eccleſia.

16. AN illud dicis, concedere te quidem, Deum eſſe diligendum, ſed non illum Deum quem colunt ii, qui Teſtamenti veteris auctoritatem recipiunt? Non ergo illum Deum colendum eſſe dicitis, qui fecit cælum & terram. Iſte namque per omnes partes illorum voluminum prædicatur: vos autem fatemini universum iſtum mundum, qui nomine cæli & terræ ſignificatur, habere auctorem & fabricatorem Deum, & Deum bonum. Cum exceptione quippe vobiſcum loquendum eſt, quando Deus nominatur. Duos enim deos, unum bonum, alterum malum eſſe perhibetis. Quod ſi dicitis colere vos & colendum arbitrari Deum, a quo factus eſt mundus, non tamen eum eſſe quem veteris Teſtamenti commendat auctoritas; impudenter facitis, qui alienum animum atque ſententiam quam bene atque utiliter acceperimus, male interpretari conamini: fruſtra omnino. Neque enim veſtræ ſtultæ atque impiæ diſputationes ullo modo cum piorum doctiſſimorumque hominum ſermonibus, per quos in Eccleſia catholica Scripturæ ille volentibus digniſque aperiuntur, comparari queunt. Longe prorſus aliter quam putatis Lex & Prophetæ intelliguntur a nobis. Deſinite errare, non colimus pœnitentem Deum, non invidum, non indigum, non crudelem, non quærentem de hominum vel pecorum ſanguine voluptatem, non cui flagitia & ſcelera placeant, non poſſeſſionem ſuam terræ quadam particula terminantem. In has enim atque hujuſmodi nugas graviter copioſeque invehi ſoletis. Quare nos invectio veſtra non tangit; ſed aniles quaſdam, vel etiam pueriles opiniones, eo ineptiore, quo vehementiore oratione pervellitis. Qua quiſquis movetur & ad vos tranſit, non Eccleſiæ noſtræ damnat diſciplinam, ſed eam ſe ignorare demonſtrat.

Duo dii Manicheorii.

17. Quamobrem ſi quid humani corde geritis, ſi curæ vobis voſmetipſi eſtis, quærite potius diligenter & pie quomodo illa dicantur. Quærite miſeri: nam talem fidem, qua Deo inconveniens aliquid creditur, nos vehementius & uberius accuſamus: nam & in illis quæ dicta ſunt, cum ſic intelliguntur ut littera ſonat, & ſimplicitatem corrigimus, & pertinaciam deridemus. Et alia multa, quæ vos intelligere non poteſtis, vetat eos credere catholica diſciplina, qui non annis, ſed ſtudio atque intellectu excedentes quamdam mentis pueritiam, in canos ſapientiæ promoventur. Nam & credere Deum loco aliquo quamvis infinito, per quantitatis quæcumque ſpatia contineri, quam ſit ſtultum docetur: & de loco in locum, vel ipſum, vel aliquam ejus partem moveri atque tranſire, arbitrari nefas habetur. Jam vero aliquid ejus ſubſtantiæ atque naturæ commutationem vel converſionem quolibet modo pati poſſe ſi quis opinetur, miræ dementiæ impietatiſque damnabitur: ita fit ut apud nos inveniantur pueri quidam, qui humana forma Deum cogitent, atque ita ſe habere ſuſpicentur; qua opinione nihil eſt abjectius: ſed inveniantur item multi ſenes, qui ejus majeſtatem, non ſolum ſuper humanum corpus, ſed etiam ſuper ipſam mentem manere inviolabilem atque incommutabilem, eadem ipſa mente conſpiciant. Quas ætates, non tempore, ſed virtute atque prudentia diſcernendas eſſe jam dictum eſt. Apud vos autem nemo quidem reperitur qui Dei ſubſtantiam humani corporis figuratione deſcribat: ſed rurſus nemo qui [b] ab humani erroris labe ſejungat. Itaque illi quos quaſi vagientes Eccleſiæ catholicæ ubera ſuſtentant, ſi ab hæreticis non fuerint [c] deprædati, pro ſuo quiſque captu viribuſque nutriuntur, perducunturque alius ſic, alius autem ſic, primum in virum perfectum, deinde ad maturitatem canitiemque ſapientiæ perveniunt, ut eis quantum volunt, vivere ac beatiſſime vivere liceat.

b

c

CAPUT XI. Deus unice diligendus, ideoque ſummum hominis bonum.

18. SECUTIO igitur Dei, beatitatis appetitus eſt: conſecutio autem, ipſa beatitas. At eum ſequimur diligendo, conſequimur vero, non cum hoc omnino efficimur quod eſt ipſe, ſed ei proximi, eumque mirifico & intelligibili modo contingentes, ejuſque veritate & ſanctitate penitus illuſtrati atque comprehenſi. Ille namque ipſum lumen eſt, nobis autem ab eodem illuminari licet. *Maximum* ergo quod ad beatam vitam ducit, *primumque mandatum eſt*, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo & anima & mente*. *Diligentibus enim Deum, omnia procedunt in bonum*. Quamobrem paulo poſt idem Paulus, *Certus ſum*, inquit, *quod neque mors, neque vita, neque Angeli, neque virtus, neque inſtantia, neque futura, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos ſeparare a caritate Dei, quæ eſt in Chriſto Jeſu Domino noſtro*. Si igitur diligentibus Deum omnia procedunt in bonum; & ſummum bonum, quod etiam optimum dicitur, non modo diligendum eſſe nemo ambigit, ſed ita diligendum ut nihil amplius diligere debeamus; idque ſignificatur & exprimitur quod dictum eſt, *Ex tota anima, & ex toto corde, & ex tota mente*: quis quæſo dubita verit, his omnibus conſtitutis, & firmiſſime creditis, nihil nobis aliud eſſe optimum, ad quod adipiſcendum poſtpoſitis ceteris feſtinare oporteat, quam Deum? Item ſi nulla res ab ejus caritate nos ſeparat, quid eſſe non ſolum melius, ſed etiam certius hoc bono poteſt?

Deut.6.5 Matt.22 37. Rom. 8. 28. Rom.8. 38.39.

Deo nil melius Deum nemo amittit invitus, quæ ſunt duæ conditiones ſummi boni, ſupra c.3.

19. Sed

a MSS. plures, *in quo libro credam*. & nonnulli, *in quo libro ſcriptum credam*.

b Lov. *qui ſe ab humani erroris labe ſejungat*. At abeſt, *ſe*, a MSS. & a ceteris editionibus, debetque abeſſe: quia ibi Manichæis exprobrat Auguſtinus quod Deum ab humani quidem corporis configuratione liberum eſſe velint, non tamen ab humani erroris labe: quippe cum animam humanam, quæ utique errori obnoxia eſt, partem ipſius Dei eſſe dogmatizent: quod argumentum urget in lib. 2. de Geneſi cont. Manich. c. 8. n. 11.

c Vaticanus codex habet, *depravati*.

19. Sed ſingula breviter adtendamus. Nemo nos inde ſeparat, minando mortem. Idipſum enim[a] quo diligimus Deum, mori non poteſt, niſi dum non diligit Deum: cum MORS ipſa ſit non diligere Deum, quod nihil eſt aliud quam ei quidquam in diligendo atque ſequendo præponere. Nemo inde ſeparat pollicendo vitam: nemo enim ab ipſo fonte ſeparat, pollicendo aquam. Non ſeparat angelus: non enim eſt angelus, cum inhæremus Deo, noſtra mente potentior. Non ſeparat Virtus: nam ſi Virtus hic illa nominata eſt, quæ aliquam poteſtatem in hoc mundo habet, toto mundo eſt omnino ſublimior mens inhærens Deo. Sin virtus illa dicta eſt, quæ ipſius animi noſtri rectiſſima affectio eſt: ſi in alio eſt, favet ut conjungamur Deo; ſi in nobis eſt, ipſa conjungit. Non ſeparant inſtantes moleſtiæ: hoc enim leviores eas ſentimus, quo ei unde nos ſeparare moliuntur, artius inhæremus. Non ſeparat promiſſio futurorum: nam & quidquid boni futurum eſt, certius promittit Deus; & nihil eſt ipſo Deo melius, qui jam profecto bene ſibi inhærentibus præſens eſt. Non ſeparat altitudo neque profundum: etenim ſi hæc verba ſcientiæ forte altitudinem vel profundum ſignificant, non ero curioſus, ne ſejungar a Deo, nec cujuſquam doctrina me ab eo ſeparat, ut quaſi depellat errorem, a quo nemo prorſus niſi ſeparatus erraret. Si vero altitudine & profundo ſuperna & inferna hujus mundi ſignificantur, quis mihi cælum polliceatur, ut a cæli fabricatore ſejungar? Aut quis terreat infernus, ut Deum deſeram, quem ſi numquam deſeruiſſem, inferna neſcirem? Poſtremo quis me locus ab ejus caritate divellet, qui non ubique totus eſſet, ſi ullo contineretur loco?

CAPUT XII. Caritate Deo cõnectimur; dum illi ſubjicimur.

Non, inquit, *ſeparat alia creatura*. O altiſſimorum myſteriorum virum! Non fuit contentus dicere, *creatura*; ſed, *alia*, inquit, *creatura*, admonens etiam ipſum quo diligimus Deum, & quo inhæremus Deo, id eſt, animum atque mentem creaturam eſſe. Alia ergo creatura corpus eſt: & ſi animus res quædam eſt intelligibilis, id eſt, quæ tantum intelligendo innoteſcit, alia creatura eſt omne ſenſibile, id eſt, quod per oculos, vel aures, vel olfactum vel guſtum, vel tactum, quaſi quamdam notitiam ſui præbet: atque id deterius ſit neceſſe eſt, quam quod intelligentia ſola capitur. Ergo cum etiam Deus dignis animis notus non niſi per intelligentiam poſſit eſſe, cum tamen ſit ipſa qua intelligitur mente præſtantior, quippe qui creator ejus atque auctor eſt, verendum erat ne animus humanus, eo quod inter inviſibilia & intelligibilia numeratur, ejuſdem ſe naturæ arbitraretur eſſe, cujus eſt ipſe qui creavit; & ſic ab eo ſuperbia decideret, cui caritate jungendus eſt. Fit enim Deo ſimilis quantum datum eſt, dum illuſtrandum illi atque illuminandum ſe ſubjicit. Et ſi maxime ei propinquat ſubjectione iſta qua ſimilis fit, longe ab eo fiat neceſſe eſt audacia qua vult eſſe ſimilior. Ipſa eſt[b] qua legibus Dei obtemperare detrectat, dum ſuæ poteſtatis eſſe cupit ut Deus eſt.

21. Quanto ergo magis longe diſcedit a Deo, non loco, ſed affectione atque cupiditate ad inferiora quam eſt ipſe, tanto magis ſtultitia miſeriaque completur. Dilectione igitur redit in Deum, qua ſe illi non componere, ſed ſupponere affectat. Quod quanto fecerit inſtantius ac ſtudioſius, tanto erit beatior atque ſublimior, & illo ſolo dominante liberrimus. Quamobrem noſſe debet ſe eſſe creaturam. Debet enim creatorem ſuum credere ſicuti eſt, inviolabili & incommutabili ſemper manere natura veritatis atque ſapientiæ: in ſe autem cadere poſſe ſtultitiam atque fallaciam, vel propter errores quibus exui deſiderat, confiteri. Sed rurſus cavere debet, ne ab ipſius Dei caritate, qua ſanctificatur ut beatiſſimus maneat, alterius creaturæ, id eſt, hujus ſenſibilis mundi amore ſeparetur. Non igitur ſeparat nos alia creatura, ſi quidem & nos ipſi creatura ſumus, a caritate Dei, quæ eſt in Chriſto Jeſu Domino noſtro.

CAPUT XIII. Per Chriſtum & ejus Spiritum jungimur inſeparabiliter Deo.

22. DICAT nobis idem Paulus, quis iſte ſit Chriſtus Jeſus Dominus noſter: *Vocatis*, inquit, *prædicamus Chriſtum Dei Virtutem & Dei Sapientiam*. Quid, ipſe Chriſtus nonne inquit, *Ego ſum Veritas?* Si ergo quærimus quid ſit bene vivere, id eſt, ad beatitudinem bene vivendo tendere, id erit profecto amare Virtutem, amare Sapientiam, amare Veritatem, & amare ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente; Virtutem quæ inviolabilis & invicta eſt, Sapientiam cui ſtultitia non ſuccedit, Veritatem quæ converti atque aliter quam ſemper eſt ſeſe habere non novit. Per hanc ipſe cernitur Pater; dictum eſt enim: *Nemo venit ad Patrem, niſi per me*. Huic hæremus per ſanctificationem. Sanctificati enim plena & integra caritate flagramus, qua ſola efficitur ut a Deo non avertamur, eique potius quam huic mundo conformemur. *Prædeſtinavit enim*, ut ait idem Apoſtolus, *conformes nos fieri imaginis Filii ejus*.

1. Cor. 1. 24. Jo. 14. 6. Jo. 14. 6 Rom. 8. 29.

23. Fit ergo per caritatem ut conformemur Deo, & ex eo conformati atque configurati, & circumciſi ab hoc mundo, non confundamur cum iis, quæ nobis debent eſſe ſubjecta. Fit autem hoc per Spiritum-ſanctum. *Spes enim*, inquit, *non confundit; quoniam caritas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris, per Spiritum-ſanctum qui datus eſt nobis*. Nullo modo autem redintegrari poſſemus per Spiritum-ſanctum, niſi & ipſe ſemper & integer & incommutabilis permaneret. Quod profecto non poſſet, niſi Dei naturæ eſſet ac ipſius ſubſtantiæ, cui ſoli incommutabilitas atque ut ita dicam, invertibilitas ſemper eſt. *Creatura enim* neque hoc ego, ſed idem Paulus clamat, *vanitati ſubjecta eſt*. Neque nos poteſt a vanitate ſeparare, veritatique connectere, quod ſubjectum eſt vanitati. Et hoc nobis Spiritus-ſanctus præſtat: creatura igitur non eſt. Quia omne quod eſt, aut Deus, aut creatura eſt.

Rom. 5. 5. Rom. 8. 20.

24. [c] DEUM ergo diligere debemus trinam quamdam unitatem, Patrem & Filium & Spiritum-ſanctum, quod nihil aliud dicam eſſe, niſi idipſum eſſe. Eſt enim vere ſummeque Deus, *ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia:* hæc verba Pauli ſunt. Quid deinde ſubjicit? *Ipſi gloria*. Sinceriſſime omnino. Neque enim ait, ipſis: nam unus eſt Deus. Quid eſt autem, *ipſi gloria*, niſi ipſi optima & ſumma & late patens fama? Quanto enim melius atque diffuſius diffamatur, tanto diligitur & amatur ardentius. Quod cum fit, nihil aliud ab humano genere quam certo & conſtanti gradu in optimam vitam & beatiſſimam pergitur. Non arbitror cum de moribus & vita fit quæſtio, amplius eſſe requirendum, quod ſit hominis ſummum bonum, quo referenda ſunt omnia. Id enim eſſe patuit, & ratione quantum valuimus, & ea quæ noſtræ rationi antecellit auctoritate divina, nihil aliud quam ipſum Deum. Nam quid

c CAPUT XIV. Trinitati ſummo bono dilectione hæremus. Rom. 11. 36.

erit

a Bad. Er. Lov. & aliquot MSS. *idipſum enim quod diligimus* &c. Sed verius editio Arn. & MSS. quatuor, *idipſum enim quo*, ſcilicet animus, ut liquet ex hujus locutionis interpretatione in cap. ſeq.

b Er. Lov. & Arn. *Ipſa eſt quæ*. At MSS. & Bad. habent, *qua*, & melius: explicatur nimirum quæ illa ſit audacia, qua vult animus eſſe Dei ſimilior.

c Lov. & Arn. *Dum ergo*. reſtituimus, *Deum ergo*. ex MSS. & aliis editionibus.

erit aliud optimum hominis, nisi cui inhærere est beatissimum? Id autem est solus Deus, cui hærere certe non valemus, nisi dilectione, amore, caritate.

CAPUT XV. Quatuor virtutes definit Christiana.

25. QUOD si virtus ad beatam vitam nos ducit, NIHIL omnino esse VIRTUTEM affirmaverim, nisi summum amorem Dei. Namque illud quod quadripartita dicitur virtus, ex ipsius amoris vario quodam affectu, quantum intelligo, dicitur. Itaque illas quatuor virtutes, quarum utinam ita sit [a] in mentibus vis, ut nomina in ore sunt omnium, sic etiam definire non dubitem, ut TEMPERANTIA sit amor integrum se præbens eiquod amatur: FORTITUDO, amor facile tolerans omnia propter quod amatur: JUSTITIA, amor soli amato serviens, & propterea recte dominans: PRUDENTIA, amor ea quibus adjuvatur ab eis quibus impeditur, sagaciter seligens. Sed hunc amorem non cujuslibet, sed Dei esse diximus, id est, summi boni, summæ sapientiæ summæque concordiæ. Quare definire etiam sic licet, ut temperantiam dicamus esse, amorem Deo sese integrum incorruptumque servantem: fortitudinem, amorem omnia propter Deum facile perferentem: justitiam, amorem Deo tantum servientem, & ob hoc bene imperantem ceteris quæ homini subjecta sunt: prudentiam, amorem bene discernentem ea quibus adjuvetur in Deum, ab iis quibus impediri potest.

a

CAPUT XVI. Testamenti veteris & novi concensus.

26. HIS de singulis virtutibus quinam vivendi modus ducatur, paucis explicabo, si prius testimoniis novi Testamenti, quibus utor jam diu, de Veteri etiam paria, ut pollicitus sum, comparavero. Num enim Paulus tantum dicit, Deo nos esse debere [b] subjunctos, ita ut in medio quod separet nihil sit? Nonne & Propheta commodissime hoc & brevissime significat, cum dicit, *Mihi autem adhærere Deo bonum est?* Nonne quod ibi latissime de caritate dictum est, hic uno verbo continetur quod ait, *inhærere*? Item quod addidit, *bonum est*, nonne ad illud respicit, quod ibi positum est, *Diligentibus Deum omnia procedunt in bonum?* ita ut una sententiola duobusque verbis Propheta & vim & fructum caritatis ostendat.

1. Cor. 15 27. Rom. 8. 35.

b Ps. 72. 28. Rom. 8. 28.

27. Cumque ibi dictum sit, Dei Filium, Dei Virtutem esse atque Sapientiam: cumque virtus ad operationem, sapientia vero ad disciplinam pertinere intelligatur; (unde in Evangelio duo ipsa signantur, cum dicitur, *Omnia per ipsum facta sunt*, nam hoc operationis atque virtutis est: deinde quod ad disciplinam verique cognitionem adtinet, *Et vita*, inquit, *erat lux hominum*:) potuitne quidquam magis concinere his testimoniis novi Testamenti, quam illud quod in Vetere dictum est de sapientia, *Adtingit autem a fine usque in finem fortiter, & disponit omnia suaviter*? Namque adtingere fortiter, magis virtutem significat; disponere autem suaviter, quasi artem ipsam atque rationem. Sed si hoc videtur obscurum, vide quæ sequuntur: *Et omnium*, inquit, *Dominus dilexit illam: doctrix est enim disciplinæ Dei, & electrix operum illius*. Videtur hic nihil aliud de operatione dictum: non enim hoc est eligere opera, quod operari: ergo hæc ad disciplinam pertinent: opus virtuti debetur, ut sit plena, quam volumus demonstrare, sententia. Lege igitur deinceps quod annexum est. *Quod si honesta est*, inquit, *possessio, quæ concupiscitur in vita, quid sapientia est honestius, quæ omnia operatur?* Potestne quidquam præclarius aut manifestius, aut vero etiam uberius proferri? Audi aliud, si parum putas, quod idem sonet: *Sobrietatem enim sapientia docet*, inquit, *& justitiam & virtutem*. Sobrietas mihi ad ipsam cognitionem veri videtur pertinere, id est ad disciplinam; justitia vero & virtus ad actionem atque ad operationem. Quibus duobus, id est, agendi efficacia, & sobrietate contemplandi, quæ Dei Virtus & Dei Sapientia, id est, Dei Filius dilectoribus suis donat, quid comparandum sit nescio, cum idem Propheta statim dicat quanti sint ista pendenda: nam ita positum est, *Sobrietatem enim sapientia docet, & justitiam, & virtutem, quibus utilius nihil est in vita hominibus*.

Joan. 1 3.

Sap. 8. 1.

1. Retract. cap. 7. n. 3.

28. Hæc fortasse quispiam non de Filio Dei dicta esse arbitretur. Quid ergo aliud ostendit quod dictum est, *Generositatem magnificat, contubernium habens Dei*? An vero generositas solet significare aliud quam parentes? Contubernium vero nonne cum ipso Patre æqualitatem clamat atque asserit? Deinde cum Paulus dicat, Filium Dei esse Dei Sapientiam; & ipse Dominus; *Nemo novit Patrem, nisi unigenitus Filius*; quid potuit a Propheta congruentius dici, quam illud quod dictum est, *Et tecum sapientia quæ novit opera tua, quæ adfuit tunc cum orbem terrarum faceres, & sciebat quid placiturum esset oculis tuis*? Quod autem Christus est veritas, quod idem ostenditur cum splendor Patris nuncupatur, non est enim quidquam in circuitu solis, nisi splendor ipse quem gignit? Quid ergo potuit apertius & clarius ex vetere Testamento huic sententiæ consonare, quam illud quod dictum est. *Veritas tua in circuitu tuo*? Postremo dicit ipsa Sapientia in Evangelio, *Nemo venit ad Patrem, nisi per me*: dicit Propheta, *Sensum tuum ergo quis scit, nisi tu dederis sapientiam*? Et paulo post, *Et quæ tibi placent, didicerunt homines, & per sapientiam sanati sunt*.

1. Cor. 1. 24. Mat. 11. 27. Sap. 9. 9. Heb. 1. 3. Ps. 88. 9. Fo. 14 6. Sap. 9. 17

29. Dicit Paulus, *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum-sanctum qui datus est nobis*: Dicit Propheta, *Sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet dolum*. UBI enim dolus, caritas nulla est. Dicit Paulus, *Conformes fieri nos imaginis Filii Dei*: dicit Propheta, *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine*. Ostendit Paulus, Deum esse Spiritum-sanctum, & ideo non esse creaturam: dicit Propheta, *Et miseris Spiritum-sanctum de altissimis*. Solus enim Deus altissimus, quo nihil est altius. Ostendit Paulus, Trinitatem istam unum Deum esse, cum dicit, *Ipsi gloria*: dicitur in veteri Testamento, *Audi Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est*.

Rom. 5. 5. Sap. 1. 5. Rom. 8. 29. Ps. 4. 7. Sap. 9. 17. Rom. 11. 36. Deut. 6. 4.

CAPUT XVII. Apostrophe ad Manichæos ut resipiscant.

30. QUID vultis amplius? Quid imperite atque impie sęvitis? Quid indoctas animas noxia suasione pervertitis? Utriusque Testamenti Deus unus est. Nam ut ista sibi congruunt, quæ de utroque posuimus; ita etiam cætera, si diligenter & æquo judicio velitis adtendere. Sed quia multa dicuntur [c] submissius, & humi repentibus animis accommodatius, ut per humana in divina consurgant; multa etiam figurate, ut studiosa mens & quæsitis exerceatur utilius, & uberius lætetur inventis, vos mirifica dispositione Spiritus-sancti, ad decipiendos vestros auditores & illaqueandos abutimini. Quod ipsum cur divina providentia vos facere sinat, quamque verissime Apostolus dixerit, *Oportet* [d] *multas hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter vos*, & longum est

d 1. Cor. 11. 19.

a Theodericensis codex, *ita sit affectus in mentibus vestris*. Arnulfensis, *ita sit notitia in mentibus vestris*. Cisterciensis demum habet, *ita essent effectus in mentibus vestris*.

b In excusis, *subjectos*. At in potioribus MSS. *Subjunctos*.

c Sic MSS. præstantiores, At editi habent, *submissis & humi repentibus animis, ut accommodatius, per* &c.

d Codex Vaticanus & Cistercienſis omittunt, *multas*, quam vocem habent alii plerique tum scripti tum excusi, jamque observavimus reperiri apud MSS. in eadem Apostoli sententia relata lib. 1. de Genesi cont. Manich. c. 1.

diſputare,& quod dicendum eſt vobis,Non eſt veſtrum iſta intelligere. Non parum mihi cogniti eſtis. Craſſas omnino mentes & corporeorum ſimulacrorum peſtifero paſtu morbidas ad divina judicanda defertis, quæ multo altiora ſunt quam putatis.

31. Quare vobiſcum modo ſic agendum eſt, non ut ea jam intelligatis, quod fieri non poteſt;ſed ut intelligere aliquando cupiatis. Facit enim hoc ſimplex & pura caritas Dei, quæ maxime ſpectatur in moribus, de qua multa jam diximus : quæ inſpirata Spiritu-ſancto perducit ad Filium, id eſt, ad Sapientiam Dei, per quam Pater ipſe cognoſcitur. NAM SI SAPIENTIA & Veritas non totis animi viribus concupiſcatur, inveniri nullo pacto poteſt. At ſi ita quæratur, ut dignum eſt, ſubtrahere ſeſe atque abſcondere a ſuis dilectoribus non poteſt. Hinc eſt illud, quod in ore habere etiam vos ſoletis, quod ait : *Petite, & accipietis : quærite, & invenietis : pulſate, & aperietur vobis: Nil eſt occultum, quod non revelabitur*. AMORE PETITUR, amore quæritur, amore pulſatur, amore revelatur, amore denique in eo quod revelatum fuerit permanetur. Ab hoc amore ſapientiæ diligentiaque quærendi, non deterremur veteri Teſtamento, quod ſemper mendaciſſime dicitis, ſed ad hæc vehementiſſime concitamur.

Matt.7.7

Matt.10. 26.

32. Audite itaque aliquando, & advertite quæſo ſine pertinacia quid per Prophetam dicatur:*Clara eſt*, inquit, *& quæ numquam marceſcat ſapientia, & facile videtur ab iis qui diligunt illam, & invenitur ab iis qui quærunt illam : præoccupat qui ſe concupiſcunt, ut illis ſe oſtendat. Qui vigilaverit ad illam, non laborabit : aſſidentem enim illam inveniet foribus ſuis. Cogitare enim de illa, ſenſus eſt conſummatus : & qui vigilaverit propter illam, cito erit ſecurus : quia dignos ſe ipſa circuit quærens, & in viis oſtendit ſe illis hilariter, & omni providentia occurrit illis. Initium enim illius veriſſimum diſciplinæ concupiſcentia eſt. Cura ergo diſciplinæ dilectio eſt, & dilectio cuſtoditio legum illius eſt. Cuſtoditio autem legum, confirmatio incorruptionis eſt : incorruptio autem facit proximum Deo. Concupiſcentia itaque ſapientiæ deducit ad regnum*. Itane tandem adhuc adverſum iſta latrabitis? Nonne ita poſita & nondum intellecta, cuivis ſignificant altum ſe quiddam & ineffabile continere? O utinam poſſetis intelligere quæ dicta ſunt! Confeſtim abjiceretis omnes ineptias fabellarum, & vaniſſimas imaginationes corporum,totoſque vos magna alacritate, ſincero amore, firmiſſima fide, ſanctiſſimo Eccleſiæ catholicæ gremio conderetis.

Sap.6.13

CAPUT XVIII. In Catholica ſola perfecta veritas ex utriuſque Teſtamenti conſenſu.

33. POTERAM pro mea mediocritate diſcutere ſingula, & eruere ac demonſtrare quæ accepi, in quorum excellentia & altitudine plerumque verba deficiunt:ſed quamdiu latratis, non eſt faciendum. Non enim fruſtra dictum eſt, *Nolite ſanctum dare canibus*. Ne ſuccenſeatis. Et ego latravi & canis fui, quando mecum jure non docendi cibo, ſed [a] refellendi fuſtibus agebatur. Si autem in vobis eſſet caritas, de qua nunc agitur, vel etiam ſi fuerit aliquando, quantam cognoſcendæ veritatis magnitudo deſiderat, aderit Deus qui oſtendat vobis neque apud Manichæos eſſe Chriſtianam fidem, quæ ad ſummum apicem ſapientiæ veritatiſque perducit, qua perfrui, nihil eſt aliud niſi beate vivere, neque eſſe uſpiam, niſi in catholica diſciplina. Quid enim aliud videtur Apoſtolus Paulus optare, cum dicit, *Hujus rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini noſtri Jeſu Chriſti, a quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur, ut det vobis ſecundum divitias gloriæ ſuæ fortitudinem, corroborari per Spiritum in interiori homine, habitare Chriſtum per fidem in cordibus veſtris : ut in caritate radicati & fundati, poſſitis comprehendere cum omnibus ſanctis, quæ ſit altitudo, & longitudo, & latitudo, & profundum : cognoſcere etiam ſupereminentem* [b] *ſcientiæ caritatem Chriſti, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei?* Poteſtne quidquam dici manifeſtius.

Matt.7.6 a

b

34. Obſecro vigilate paululum, videte Teſtamenti utriuſque concordiam, qui ſit in moribus vitæ modus, & quo ſint referenda omnia,ſatis [c] aperientem & docentem. Amorem Dei concitant Evangelia, cum dicitur, *Petite, quærite, pulſate* : concitat Paulus dicendo, *Ut in caritate radicati & fundati, poſſitis comprehendere* : concitat etiam Propheta,cum dicit, facile ſapientiam ab iis qui eam diligunt, quærunt, concupiſcunt, vigilant,cogitant, curant, poſſe cognoſci. Salus animi & via beatitudinis utrarumque Scripturarum pace monſtratur, & vos latrare potius adverſus hæc, quam his obtemperare diligitis. Brevi dicam quod ſentio: Audite doctos Eccleſiæ catholicæ viros tanta pace animi,& eo voto quo vos ego audivi; nihil opus erit novem annis quibus me ludificaſtis. Longe omnino, longe breviore tempore, quid interſit inter veritatem vanitatemque cernetis.

c

Matt.7.7 Eph.3.17

Auguſtinus novem annis Manichæus ab anno ætatis 19.ad 28 vide inf. lib.2. c. 19. Et lib. 4. Confeſſ. c.1.

35. SED tempus eſt ad illas virtutes quatuor reverti, & ex his ſingulis eruere ac ducere vivendi modum. Itaque prius temperantiam videamus, quæ nobis amoris illius quo innectimur Deo, integritatem quamdam & incorruptionem pollicetur. Munus enim ejus eſt in coercendis ſedandiſque cupiditatibus, quibus inhiamus in ea, quæ nos avertunt a legibus Dei & a fructu bonitatis ejus : quod eſt, ut brevi explicem, beata vita. Ibi enim eſt [d] ſedes veritatis, cujus contemplatione perfruentes, eique penitus adhærentes, procul dubio beati ſumus: inde autem decidentes,magnis erroribus doloribuſque implicamur. Namque, ut ait Apoſtolus, *radix omnium malorum cupiditas, quam quidam ſequentes, naufragaverunt a fide, & inſeruerunt ſe doloribus multis*. Quod peccatum animæ in veteri Teſtamento ſatis aperte, bene intelligentibus, in ipſius hominis qui erat in paradiſo prævaricatione ſignatur. *In Adam* quippe *omnes moriuntur*, ut ait idem, *& in Chriſto omnes reſurgemus*. O alta myſteria! Sed reprimam me. Non enim modo ſuſcepi docere vos recta, ſed dedocere prava, ſi potero, id eſt,ſi Deus annuerit propoſito in vos meo.

CAPUT XIX. Temperantiæ officia ex ſacris litteris deſcribit.

d

1.Tim.6. 10.

36. Dicit ergo Paulus, radicem omnium malorum eſſe cupiditatem, per quam etiam Lex vetus primum hominem lapſum eſſe ſignificat.Monet Paulus ut exuamus nos veterem hominem, & induamus novum. Vult autem intelligi Adam qui peccavit,veterem hominem; illum autem quem ſuſcepit in ſacramento Dei Filius ad nos liberandos, novum. Dicit namque alio loco, *Primus homo de terra terrenus, ſecundus homo de cælo cæleſtis. Qualis terrenus, tales & terreni; qualis cæleſtis, tales & cæleſtes. Sicut portavimus imaginem terreni, portemus & imaginem cæleſtis*:hoc eſt,exuite veterem, & induite novum. Omne igitur officium temperantiæ,eſt exuere veterem hominem, & in Deo renovari,id eſt,contemnere omnes corporeas illecebras, laudemque popularem, totumque

Col.3.9.

1.Cor.15. 47.

1.Cor 15 22.

a MSS. quinque, *repellendi fuſtibus*.

b Sic plerique MSS. At editi habent, *ſupereminentem ſcientiam caritatis Chriſti*. Paulo poſt MSS. duo, *in omnem plenitudinem Dei*.

c Editi *ſatis aperiente & docente amore Dei. Concitant* &c. At MSS. tredecim præferunt noſtram lectionem; quamvis ex iis plerique ſub alia vocum interpunctione.

d Bad. Am. Er. & Lov. nec non plerique MSS. habent *fides veri*. At Antonio Arn. magis probatur, quod in margine quarumdam editionum habetur, *ſedes veri*. cui adſtipulantur MSS. quinque, in quibus legitur *ſedes veritatis*.

que amorem ad invisibilia & divina conferre. Unde illud sequitur quod mirifice dictum est, *Si & exterior homo noster corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem*. Audi & Prophetam canentem, *Cor mundum crea in me Deus, & spiritum rectum innova in visceribus meis*. Quid contra istam convenientiam dici, nisi a cæcis latratoribus potest?

2. Cor. 4. 16.

Psal. 50. 12.

CAPUT XX. Sensibilia omnia contemnere, & solum Deum amare jubemur.

37. ILLECEBRÆ autem corporis sitæ sunt in his omnibus, quæ corporeus sensus adtingit, quæ a nonnullis etiam sensibilia nominantur: in quibus maxime lux ista vulgaris excellit, quia & in ipsis sensibus nostris, quibus anima per corpus utitur, nihil est oculis præferendum: & ideo in scripturis sanctis, visibilium nomine sensibilia cuncta [a] significantur. Itaque in novo Testamento sic ab istorum amore prohibemur: *Non respicientes*, inquit, *quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna*. Ex quo intelligi potest, quam Christiani non sint * qui solem & lunam non modo diligendos, sed etiam colendos putant. Quid enim videmus, si solem & lunam non videmus? Vetiti autem sumus converti ad ea quæ videntur. Non sunt igitur etiam ista diligenda ei, qui amorem illum incorruptum Deo cogitat exhibere. Sed erit mihi alius locus, quo de istis diligentius requiretur. Non enim nunc de fide, sed de vita dicere instituimus, per quam meremur scire quod credimus. AMANDUS igitur solus Deus est: omnis vero iste mundus, id est, omnia sensibilia contemnenda: utendum autem his ad hujus vitæ necessitatem.

a 2. Cor. 4. 18.

* Manichæi.

CAPUT XXI. Gloria popularis & curiositas sacris litteris damnata.

38. GLORIA vero popularis sic in novo Testamento abjicitur atque contemnitur: *Si hominibus*, inquit, *placere vellem, Christi servus non essem*. Est item aliud quod de corporibus per imaginationes quasdam concipit anima, & eam vocat rerum scientiam. Quamobrem recte etiam curiosi esse prohibemur, quod magnum temperantiæ munus est. Hinc illud est: *Cavete ne quis vos seducat per philosophiam*. Et quia ipsum nomen philosophiæ si consideretur, rem magnam [b] totoque animo appetendam significat, si quidem philosophia est amor studiumque sapientiæ, cautissime Apostolus ne ab amore sapientiæ deterrere videretur, subjecit, *& elementa hujus mundi*. Sunt enim qui desertis virtutibus, & nescientes quid sit Deus, & quanta majestas semper eodem modo manentis naturæ, magnum aliquid se agere putant, si universam istam corporis molem, quam mundum nuncupamus, curiosissime intentissimeque perquirant. Unde tanta etiam superbia gignitur, ut in ipso cælo, de quo sæpe disputant, sibimet habitare videantur. Reprimat igitur se anima ab hujusmodi vanæ cognitionis cupiditate, si se castam Deo servare disposuit. Tali enim amore plerumque decipitur, ut aut nihil putet esse, nisi corpus; aut etiamsi auctoritate commota, fateatur aliquid esse incorporeum, de illo tamen nisi per imagines corporeas cogitare non possit, & tale aliquid esse credere, quale fallax corporis sensus infligit. Ad hoc etiam valet quod præcipitur cavendum esse a simulacris.

Gal. 1. 10. Col. 2. 8.

b

ἀροβατους, ἀραιογνώμωνες.

1. Joan. 2. 15. Rom. 12. 2.

39. Huic ergo auctoritati novi Testamenti, qua jubemur nihil mundi hujus diligere, illa maxime sententia qua dictum est, *Nolite conformari huic mundo*: simul enim demonstrandum est ei rei quemque conformari quam diligit. Huic ergo auctoritati si de veteri Testamento quæram quid comparem, plura quidem invenio, sed unus Salomonis liber, Ecclesiastes qui dicitur, copiosissime in summum contemtum omnia ista perducit. Incipit enim sic: *Vanitas vanitantium, dixit Ecclesiastes, vanitas vanitantium, & omnia vanitas. Quæ abundantia homini in omni labore suo, quem ipse laborat sub sole?* Hæc verba omnia si adtendantur, si perpendantur, si discutiantur, multa inveniuntur perneccessaria iis qui hunc mundum fugere, & refugere in Deum desiderant: sed longum est, & alio festinat oratio. Tali tamen principio constituto, exsequitur omnia, vanitantes esse eos qui rebus hujusmodi falluntur. Idipsum autem quo falluntur vanitatem vocans, non quod Deus ista non creaverit, sed quia subjicere se homines volunt iis rebus per peccata, quæ illis per recte facta divina lege subjectæ sunt. Quid est enim aliud, falsis bonis illudi atque decipi, quam te ipso inferiora, miranda & appetenda arbitrari? HABET IGITUR VIR TEMPERANS in hujuscemodi rebus mortalibus & fluentibus, VITÆ REGULAM utroque Testamento firmatam; ut eorum nihil diligat, nihil per se appetendum putet, sed ad vitæ hujus atque officiorum necessitatem quantum sat est usurpet, utentis modestia, non amantis affectu. Hæc dicta sint de temperantia pro rerum magnitudine breviter; pro instituto tamen opere fortasse copiosius quam oportebat.

Eccles. 1. 1. Retract. cap. 7. n. 3.

CAPUT XXII. Fortitudinem præstat amor Dei.

40. DE fortitudine vero non multa dicenda sunt. Amor namque ille de quo loquimur, quem tota sanctitate inflammatum esse oportet in Deum, in non appetendis istis temperans, in amittendis fortis vocatur. Sed inter omnia quæ in hac vita possidentur, corpus homini gravissimum vinculum est, justissimis Dei legibus, propter antiquum peccatum, QUO NIHIL est ad prædicandum notius, nihil ad intelligendum secretius. Hoc ergo vinculum ne concutiatur atque vexetur, laboris & doloris; ne auferatur atque perimatur, mortis terrore animam quatit. Amat enim illud vi consuetudinis, non intelligens, si eo bene atque scienter utatur, resurrectionem reformationemque ejus ope ac lege divina sine ulla molestia juri suo subditam fore: sed cum [c] se hoc amore tota in Deum converterit, his cognitis mortem non modo contemnet, verum etiam desiderabit.

c

41. Sed restat cum dolore magna conflictio. NIHIL est tamen tam durum atque ferreum, quod non amoris igne vincatur. Quo cum se anima rapiet in Deum, super omnem carnificinam libera & admiranda volitabit pennis pulcherrimis & integerrimis, quibus ad Dei amplexum amor castus innititur. Nisi vero amatores auri, amatores laudis, amatores feminarum, amatoribus suis Deus sinet esse fortiores; cum ille non amor, sed congruentius cupiditas vel libido nominetur. In qua tamen apparet quantus sit impetus animi ad ea quæ diliguntur [d] indefesso cursu per immania quæque tendentis, argumentoque nobis est, quam sint omnia perferenda, ne deseramus Deum, si tanta illi ut deserant, perferunt.

d

CAPUT XXIII. Fortitudinis monita & exempla ex Scripturis.

42. QUID ergo hic novi Testamenti auctoritates colligam, ubi dictum est, *Tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem*, & non solum dictum, sed etiam exemplis eorum, qui dixerunt, probatum atque firmatum, de veteri potius Testamento, in quod illi rabide sæviunt, excitabo exem-

Rom. 3. 34.

a In MSS. octo, *deputantur*, in aliis tribus, *damnantur*.

b MSS. melioris notæ, *totamque*. Porro in aliis habetur ut in editis, *totoque animo*.

c MSS. tres. *Sed cum hunc amorem totum in Deum converterit*.

d MSS. quindecim, *deflexo cursu*.

exemplum patientiæ. Neque illum memorabo virum, a quo in magnis cruciatibus corporis & horribili tabe membrorum, non modo ſuſtinentur humana, ſed divina etiam diſputantur. In cujus ſingulis vocibus ſatis elucet, ſi quis æquo animo adtendat, quanti pendenda ſint iſta, quæ cum volunt homines per dominationem tenere, ab his ipſis potius per cupiditatem tenentur, & rerum mortalium ſervi fiunt, dum imperite domini
Job. 1. 9. 14. eſſe deſiderant. Amiſit namque ille omnes divitias, & factus repente pauperrimus, tam inconcuſſum animum tenuit & infixum Deo, ut ſatis demonſtraret, non illas ſibi fuiſſe magnas, ſed ſe illis, ſibi autem Deum. Quo animo ſi eſſe poſſent noſtri temporis homines, non magnopere in novo Teſtamento ab iſtorum poſſeſſione prohiberemur, ut perfecti eſſe poſſemus. MULTO enim mirabilius eſt, non inhærere iſtis quamvis poſſideas, quam omnino ea non poſſidere.

43. Sed quoniam de dolore atque cruciatibus corporis tolerandis nunc agitur, relinquo iſtum virum, licet magnum, licet invictum, virum tamen. Offerunt enim mihi
2. Mach. 7. 1. Scripturę illę ſtupendę fortitudinis feminam, & ad eam jam me tranſire compellunt. Quæ cum ſeptem liberis tyranno atque carnifici prius viſcera omnia, quam unum verbum ſacrilegum impendit: cum ejus hortatione filii roborarentur, in quorum membris ipſo torquebatur, latura tamen etiam proprio munere, quod eos ferre præceperat. Quid ad tantam patientiam, quæſo, addi poteſt? Quid tamen mirum ſi omnibus medullis conceptus Dei amor, & tyranno, & carnifici, & dolori, & corpori, & ſexui, & affectui reſiſtebat? An non audierat, *Pretioſa in conſpectu Domini mors ſanctorum ejus?*
Pſal. 115. 15. Prov. 16. 32. Eccli. 2. 4. 5. Eccli. 27. 6. Non audierat, *Melior vir patiens fortiſſimo?* Non audierat, *Omne quod tibi applicitum fuerit, accipe; & in dolore ſuſtine; & in humilitate tua habe patientiam: quoniam in igne probatur aurum & argentum:* Non audierat, *Vaſa figuli probat fornax, & homines juſtos tentatio tribulationis*; Immo vero & hæc & alia plura perceperat, quæ uno ſancto Dei Spiritu, ut in iſtis novi Teſtamenti, ſic in illis, qui ſoli adhuc erant, libris divina præcepta fortitudinis conſcripta ſunt.

CAPUT XIV. De Juſtitia & Prudentia.

44. QUID de juſtitia quæ ad Deum pertinet? Nonne cum & Dominus dicat, *Non poteſtis duobus dominis ſervire*, & Apoſtolus redarguat eos, qui creaturæ potius quam Creatori ſerviunt, in veteri Teſtamento prius
Mat. 6. 24. Rom. 1. 25. Deut. 6. 13. dictum eſt, *Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſervies?* Sed quid opus eſt hinc plura dicere, cum ſententiis talibus ibi plena ſint omnia? Hanc ergo juſtitia vitæ regulam dabit huic amatori, de quo ſermo eſt, ut Deo quem diligit, id eſt, ſummo bono, ſummæ ſapientiæ, ſummæ [a] paci libentiſſime ſerviat; ceteraque omnia partim ſubjecta ſibi regat, partim ſubjicienda præſumat. Quæ norma vivendi, ut docuimus, utriuſque Teſtamenti auctoritate roboratur.

45. Nec de prudentia diutius differendum eſt, ad quam dignoſcentia pertinet appetendorum & vitandorum. Quæ ſi deſit, nihil eorum de quibus jam dictum eſt, effici poteſt. Hujus autem, ſunt excubiæ atque diligentiſſima vigilantia, ne ſubrepente paulatim mala ſuaſione fallamur: unde ſæpe Dominus, *Vigilate*, clamat &, *Ambulate*, inquit, *dum lumen habetis, ne vos tenebræ comprehendant.* Itemque dicitur:
Mat. 24. 42. Joan. 12. 35. 1. Cor. 5. 6. *Neſcitis quia modicum fermentum totam maſſam corrumpit?* Quid autem proferri manifeſtius de veteri Teſtamento contra iſtam dormitationem animi poteſt, per quam fit ut non ſentiamus quaſi minutatim ſerpentem perniciem quam illud quod a Propheta dictum eſt, *Qui ſpernit modica, paulatim decidet?* De qua ſententia ſi opportunum eſſet feſtinantibus, copioſiſſime [b] diſputarem: atque id ſi a nobis nunc ſuſceptum munus flagitaret, fortaſſe demonſtraremus, quam ſint alta myſteria, quæ imperitiſſimi & ſacrilegi homines deridendo, non illi quidem paulatim jam decidunt, ſed magno lapſu præcipites eunt.

Eccli. 19. 1. b

CAPUT XXV. Officia quatuor virtutum circa Deum cujus amotis præmium eſt æterna vita & cognitio veritatis.

46. QUID amplius de moribus diſputem? Si enim Deus eſt ſummum hominis bonum, quod negare non poteſtis; ſequitur profecto, quoniam ſummum bonum appetere, eſt bene vivere, ut nihil ſit aliud bene vivere, quam toto corde, tota anima, tota mente Deum diligere: a quo exſiſtit, ut incorruptus in eo amor atque integer cuſtodiatur, quod eſt temperantiæ; & nullis frangatur incommodis, quod eſt fortitudinis; nulli alii ſerviat, quod eſt juſtitiæ; vigilet in diſcernendis rebus, ne fallacia paulatim doluſve ſubrepat, quod eſt prudentiæ. Hæc eſt hominis una perfectio, qua ſola impetrat ut veritatis ſinceritate perfruatur: hæc nobis Teſtamento utroque concinitur, hæc nobis hinc atque inde ſuadetur. Quid adhuc Scripturis, quas ignoratis, calumniamini? Neſcitis quanta imperitia laceſſatis libros, quos & ſoli reprehendunt, qui non intelligunt; & ſoli intelligere nequeunt, qui reprehendunt? Non enim eos aut ullus inimicus cognoſcere ſinitur, aut eſſe niſi amicus cognitis poteſt.

47. Diligamus igitur Deum ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente, quicumque ad vitam æternam pervenire propoſuimus. Vita enim æterna eſt totum præmium, cujus promiſſione gaudemus: nec præmium poteſt præcedere merita, priuſque homini dari quam dignus eſt. Quid enim hoc injuſtius, & quid juſtius Deo? Non ergo debemus poſcere præmium ante quam mereamur accipere. Hic fortaſſe non incongrue quæritur, æterna ipſa vita quid ſit. Sed ejus largitorem potius audiamus. *Hæc eſt*, inquit, *vita æterna, ut cognoſcant te verum Deum, & quem miſiſti Jeſum Chriſtum.*
Joan. 17. 3. Æterna igitur vita eſt ipſa cognitio veritatis. Quamobrem videte quam ſint perverſi atque præpoſteri, qui ſeſe arbitrantur Dei cognitionem tradere, ut perfecti ſimus, cum perfectorum ipſa ſit præmium. QUID ERGO agendum eſt, quid quæſo, niſi ut eum ipſum quem cognoſcere volumus, prius plena caritate diligamus? Unde illud exoritur, quod ab initio ſatagimus,
1 Retract. cap. 7. n. 4. NIHIL in Eccleſia catholica ſalubrius fieri, quam ut rationem præcedat auctoritas.

CAPUT XXVI. Dilectio ſui & proximi.

48. SED cetera videamus: videtur enim de homine ipſo, id eſt, de amatore ipſo nihil actum: ſed parum dilucide qui hoc arbitratur intelligit. Non enim fieri poteſt, ut ſe ipſum, qui Deum diligit, non diligat: immo vero SOLUS SE NOVIT diligere, qui Deum diligit. Si quidem ille ſe ſatis diligit, qui ſedulo agit, ut ſummo & vero perfruatur bono: quod ſi nihil eſt aliud quam Deus, ſicut ea quæ dicta ſunt docuerunt, quis cunctari poteſt, quin ſeſe amet, qui amator eſt Dei? Quid, inter ipſos homines nullumne eſſe amoris vinculum debet? Immo vero ita debet, ut NULLUS CERTIOR gradus ad amorm Dei fieri poſſe credatur, quam hominis erga hominem caritas.

49. Promat nobis ergo alterum præceptum ipſe Dominus, de vitæ præceptis interrogatus: non enim contentus fuit uno, qui ſciret aliud Deum eſſe, aliud homi-

[a] MSS. quatuor, *ſummæ potentiæ*, At alii codices habent, *pacè*. qua voce, Spiritum-ſanctum idemtidem deſignat Auguſtinus, ut rurſum infra cap. 30.

[b] In MSS. aliquot habetur, *diſputare*.

hominem: atque intereſſe tantum, quantum inter eum qui creavit, & id quod ad Creatoris ſimilitudinem creatum eſt. Dicit ergo ſecundum præceptum eſſe, *Diliges proximum tuum tamquam te ipſum*. Te autem ipſum ſalubriter diligis, ſi plus quam te diligis Deum. Quod ergo agis tecum, id agendum cum proximo eſt, hoc eſt, ut ipſe etiam perfecto amore diligat Deum. NON enim eum diligis tamquam te ipſum, ſi non ad id bonum ad quod ipſe tendis, [a] adducere ſatagis. ILLUD eſt enim unum bonum, quod omnibus tecum tendentibus non fit anguſtum. Ex hoc præcepto naſcuntur officia ſocietatis humanæ, in quibus non errare difficile eſt. Agendum autem in primis eſt, ut benevoli ſimus, id eſt, ut nulla malitia, nullo dolo malo adverſus hominem utamur. Quid enim homini homine propinquius?

Matt. 22. 39.

Rom. 13. 10.

50. Accipe etiam quid Paulus dicat: *Dilectio*, inquit, *proximi malum non operatur*. Breviſſimis utor teſtimoniis, ſed, niſi fallor, idoneis, & quibus ſuſceptæ rei ſatis fiat: nam quis ignorat quam multa, & quanti ponderis verba in illis libris de caritate proximi uſquequaque diffuſa ſint? Sed cum duobus modis peccetur in homine, uno ſi lædatur, alio ſi cum poteſt non adjuvetur; eaque ipſa ſint quibus mali homines eſſe dicantur, quorum neutrum, qui diligit, facit: ſatis, opinor, quod volumus demonſtrat iſta ſententia, *dilectio proximi malum non operatur*. Et ſi ad bona pervenire non poſſumus, niſi mala operari deſtiterimus, iſta ſunt quaſi CUNABULA CARITATIS DEI, quibus diligimus proximum: ut quoniam *dilectio proximi malum non operatur*, hinc ad illud adſcendamus quod dictum eſt, *Scimus, quoniam diligentibus Deum omnia procedunt in bonum*.

Rom. 8. 28.

51. Sed neſcio quomodo aut pariter iſta in plenitudinem perfectionemque conſurgunt, aut inchoatur prius Dei amor, & prius perficitur proximi. Ad incipiendum enim citius nos fortaſſe in ſe divina caritas rapit, ſed facilius minora perficimus. Quoquo modo autem res ſe habeat, illud maxime tenendum eſt, ne ſe quiſquam credat, contemto proximo, ad beatitudinem & ad Deum quem diligit eſſe venturum. Atque utinam ut facile eſt bene inſtituto & benigno diligere proximum, ita facile eſſet vel conſulere, vel nihil nocere. Non enim ad hæc ſatis eſt voluntas bona, ſed opus eſt magna quadam ratione atque prudentia, qua nemo uti poteſt, niſi Deus ille fons omnium bonorum id tribuerit. De qua re, quantum arbitror, difficillima, tentabimus dicere pro ſuſcepto opere pauca quædam, ſpem totam conſtituentes in eo, cujus ſolius iſta dona ſunt.

CAPUT XXVII. Beneficentia in corpus proximi.

52. HOMO igitur ut homini apparet, anima rationalis eſt mortali atque terreno utens corpore. Partim ergo corpori, partim vero animæ hominis bene facit, qui proximum diligit. Ad corpus quod pertinet, medicina nominata eſt: ad animam autem, diſciplina. Sed medicinam nunc voco, quidquid omnino corporis vel tuetur vel inſtaurat ſalutem. Ad hanc itaque pertinent, non ea tantum quæ ars eorum exhibet, qui proprie medici nominantur; ſed etiam cibus & potus tegmen & tectum, defenſio denique omnis atque munitio, qua noſtrum corpus adverſus etiam externos ictus caſuſque ſervatur: nam & fames & ſitis & frigus & æſtus, & quidquid extrinſecus graviter infligitur, ſalutem, de qua nunc agitur, manere non ſinunt.

c. Retract. cap. 7. n. 4.

53. Quare illa omnia, quibus hujuſcemodi malis incommodiſve reſiſtitur, qui officioſe atque humaniter præbent, miſericordes vocantur, etiamſi ſapientes

a MSS. quam plures, *ad quod ipſe tendis*, *adducis*.

A uſque adeo ſint, ut jam nullo animi dolore turbentur. Nam quis ignoret ex eo appellatam eſſe miſericordiam, quod miſerum cor faciat condolentis alieno malo? Et quis non concedat ab omni miſeria liberum eſſe debere ſapientem, cum ſubvenit inopi, cum eſurienti cibum præſtat potumque ſitienti, cum veſtit nudum, cum peregrinum tecto recipit, cum oppreſſum liberat, cum denique humanitatem ſuam uſque ad ſepulturam porrigit mortuorum? Etiamſi id faciat mente tranquilla, nullis aculeis doloris inſtinctus, ſed adductus officio bo- B nitatis, miſericors tamen vocandus eſt. Huic enim nihil obeſt nomen, cum abſit miſeria.

54. Stulti vero cum miſericordiam quaſi vitium devitant, quia officio ſatis moveri nequeunt, ſi nec perturbatione commoventur, congelaſcunt potius rigore inhumanitatis, quam rationis tranquillitate ſerenantur. Itaque multo prudentius Deus etiam ipſe miſericors dicitur: qui quemadmodum dicatur, reſtat intelligere iis qui ſeſe idoneos religione ſtudioque præſtiterint: ne cum verbis doctorum inepte utimur, in- C doctorum animas prius dureſcere vitando miſericordiam, quam benignitatem appetendo miteſcere faciamus. Atque ut miſericordia jubet, iſta nos ab homine pellere incommoda, ſic innocentia prohibet inferre.

CAPUT XXVIII. Beneficentia in animam proximi.

55. QUOD autem adtinet ad diſciplinam, per quam ipſi animo ſanitas inſtauratur, quæ ſi abſit, nihil ad depellendas miſerias ſalus illa corporis valet, difficillima omnino res eſt. Atque ut in corpore dicebamus, aliud eſſe morbos & vulnera curare, quod pauci homines bene facere poſſunt; aliud autem famem ſitimque ſopire, & cetera in quibus ſubvenire hominem homini vulgo paſſimque conceditur: ſic in animo ſunt quædam, in quibus excellentia illa & rara magiſteria non admodum deſiderantur: ut cum hortamur & monemus, ut hæc ipſa indigentibus exhibeantur, quæ corpori exhibenda eſſe diximus. Cum enim hæc facimus, ope corpori; cum autem docemus ut fiant, diſciplina animo ſubvenimus. Sunt vero alia, quibus multimodi variique morbi animorum, magna quadam & prorſus ineffabili ratione ſanantur: quæ medicina niſi divinitus populis E mitteretur, nulla ſpes ſalutis eſſet, tam immoderata progreſſione peccantibus: quamquam & illa corporis, ſi altius rerum originem repetas, non invenitur unde ad homines manare potuerit, niſi a Deo, cui rerum omnium ſtatus ſaluſque tribuenda eſt.

Diſciplinæ partes duæ, coercitio & inſtructio.

56. Hæc tamen diſciplina de qua nunc agimus, quæ animi medicina eſt, quantum Scripturis ipſis divinis colligi licet, in duo diſtribuitur; coercitionem & inſtructionem. Coercitio timore, inſtructio vero amore perficitur, ejus dico cui per diſciplinam ſubvenitur: nam qui F ſubvenit, nihil horum duorum habet, niſi amare. In his duobus Deus ipſe, cujus bonitate atque clementia fit omnino ut aliquid ſimus, duobus Teſtamentis vetere & novo diſciplinæ nobis regulam dedit. Quamquam enim utrumque in utroque ſit, prævalet tamen in vetere timor, amor in novo: [b] quæ ibi ſervitus, hic libertas ab b Apoſtolis prædicatur. De quorum Teſtamentorum admirabili quodam ordine divinoque concentu, longiſſimum eſt dicere, & multi religioſi doctique dixerunt. Multos libros res iſta flagitat, ut pro merito, quantum ab homine poteſt, explicari & prædicari queat. Qui ergo diligit proximum, agit quantum poteſt ut ſalvus corpore ſalvuſque animo ſit: ſed cura corporis ad ſanitatem animi referenda eſt. Agit ergo his gradibus, quod ad ani-

b Ita MSS. At excuſi habent, *quia ibi ſervitus*, &c.

mum pertinet, ut primo timeat, deinde diligat Deum. Hi mores ſunt optimi, per quos nobis etiam ipſa provenit, ad quam omni ſtudio rapimur, agnitio veritatis.

Per bonos mores nobis provenit agnitio veritatis.

57. Atque in his duobus convenit mihi cum Manichæis, id eſt, ut Deum & proximum diligamus: ſed hoc veteri Teſtamento negant contineri : in quo quantum errent, ſatis, ut opinor, apparet ex iis, quas ſuperius protulimus de utroque ſententiis. Verumtamen ut breve aliquid dicam, ſed tale cui reſiſtere ſit meræ dementiæ, nonne animadvertunt hæc ipſa duo, quæ laudare coguntur, [a] quam importuniſſime a Domino in Evangelio de vetere Teſtamento eſſe prolata negent, ubi ſcriptum eſt, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua*: vel illud alterum : *Diliges proximum tuum tamquam te ipſum*? Aut ſi hæc negare non audent, (premuntur enim luce veritatis) illud negare audeant, ſalubria eſſe iſta præcepta, his mores optimos contineri negent ſi poſſunt, & dicant non oportere Deum diligi, non oportere proximum diligi; neque diligentibus Deum omnia procedere in bonum, neque dilectionem proximi malum non operari; quibus duobus ſaluberrime atque optime humana vita diſponitur. Quæ ſi dicunt, non ſolum illis cum Chriſtianis, ſed nec cum hominibus quidem ratio eſt. Sin hæc dicere non audent, cogunturque confiteri eſſe divina, quid eos libros unde iſta prolata ſunt impietate nefaria laceſſere atque improbare non deſinunt?

a

Deut. 6. 5.

Matt. 22. 37.

Lev. 19. 18.

Rom. 8. 28.

Rom. 13 10.

58. An illud dicturi ſunt, non eſſe conſequens, ut omnia ibi bona ſint, ubi hæc invenire potuimus? nam hoc ſolent dicere. Cui ego tergiverſationi quid reſpondeam, & quemadmodum occurram, non facile video. Diſcutiamne verba ſingula veteris Teſtamenti, ut in his ſummam cum Evangelio eſſe concordiam pervicacibus indoctiſque demonſtrem? Sed, quando iſtud erit? quando aut ego ſufficiam, aut ipſi patientur? Quid ergo faciam? Deſeramne cauſſam, & eos in ſententia quamvis improba & falſa, tamen difficili ad diſſolvendum deliteſcere ſinam? Non faciam: aderit de proximo Deus ipſe, cujus illa præcepta ſunt; nec me in tantis anguſtiis inopem ac deſertum eſſe patietur.

59. QUAMOBREM adeſtote animis Manichæi, ſi qui forte illa ſuperſtitione ita tenemini, ut evadere aliquando poſſitis. Adeſtote, in quam, ſine pertinacia, ſine ſtudio reſiſtendi: nam aliter vobis pernicioſiſſimum eſt judicare. Certe enim nemini dubium eſt, nec averſi vos ita eſtis a vero, ut non intelligatis, ſi diligere Deum & proximum, bonum eſt, quod negare nemo poteſt, quidquid in his duobus præceptis pendet, vituperari jure non poſſe. Quid ergo in iis pendeat, ridiculum eſt ſi a me quærendum eſſe putas: ipſum Chriſtum audi, audi, inquam, Chriſtum, audi Dei Sapientiam. *In his*, inquit, *duobus præceptis tota Lex pendet, & omnes Prophetæ.*

CAPUT XX X. De Scripturarum auctoritate.

Matt. 22. 40.

60. Quid hoc loco poteſt dicere impudentiſſima pertinacia? non hoc Chriſtum dixiſſe? At in Evangelio verba ejus iſta conſcripta ſunt. Falſum eſſe ſcriptum? Quid hoc ſacrilegio magis impium reperiri poteſt? quid iſta voce impudentius? quid audacius? quid ſceleratius? Simulacrorum cultores, qui Chriſti etiam nomen oderunt, numquam hoc adverſus Scripturas illas auſi ſunt dicere. Conſequetur namque omnium litterarum ſumma perverſio, & omnium qui memoriæ mandati ſunt librorum abolitio, ſi quod tanta populorum religione roboratum eſt, tanta hominum & temporum conſenſione firmatum, in hanc dubitationem adducitur, ut ne hiſtoriæ quidem vulgaris fidem poſſit gravitatemque obtinere. Poſtremo quid de ſcripturis ullis proferre poteris, ubi mihi uti hac voce non liceat, ſi contra meam ratiocinationem intentionemque proferatur?

61. Illud vero quis ferre poſſit, quod nos notiſſimis ac jam in manibus omnium libris conſtitutis credere vetant, & iis quæ ipſi proferunt, imperant ut credamus? Si de Scriptura dubitandum eſt, de qua magis quam quæ diffamari non meruit, quæve potuit ſub nomine alio tota mentiri? Si iſtam obdis invito, & auctoritatis [b] exaggeratione cogis in fidem; egone de illa, quam conſtanter latiſſime divulgatam video, & Eccleſiarum per totum orbem diſperſarum conteſtatione munitam, dubitabo miſer, & quod eſt miſerius, te auctore dubitabo? Cum ſi exemplaria proferres altera, tenere non deberem, niſi ea quæ plurium conſenſione commendarentur, nunc nihil te proferente quod conferas, præter inaniſſimam vocem temeritatiſque pleniſſimam, putabis uſque adeo genus humanum eſſe perverſum, & divinæ providentiæ ope deſertum, ut illis Scripturis, non a te prolatas alias quibus redarguantur, ſed tua tantum verba præponat? Proferendus eſt namque tibi alius codex eadem continens, ſed tamen incorruptus & verior, ubi ſola deſint ea quæ hic immiſſa eſſe criminaris. Ut ſi, verbi cauſſa, Pauli epiſtolam, quæ ad Romanos ſcripta eſt, corruptam eſſe contendis, aliam proferas incorruptam, vel alium codicem potius, in quo ejuſdem Apoſtoli eadem epiſtola ſincera & incorrupta conſcripta ſit. Non faciam, inquis, ne ipſe corrupiſſe credam, hoc enim ſoletis dicere; & verum dicitis : nihil prorſus aliud ſuſpicabuntur vel mediocriter cordati homines, ſi hoc feceris. Vide ergo tu ipſe quid de auctoritate tua judicaveris : & intellige utrum tuis verbis contra illas Scripturas credere debeant, ſi codici, ob hoc ſolum quod abs te profertur, magnæ temeritatis eſt credere.

b

62. SED quid hinc plura? Quis enim non videat eos, qui contra Scripturas Chriſtianas hæc audent dicere, ut illud non ſint quod homines ſuſpicantur, certe tamen non eſſe Chriſtianos? Nam Chriſtianis hæc data eſt forma vivendi, ut diligamus Dominum Deum noſtrum ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente, deinde proximum noſtrum tamquam noſmetipſos : *in his* enim *duobus præceptis tota Lex pendet, & omnes Prophetæ*. Merito Eccleſia catholica mater Chriſtianorum veriſſima, non ſolum ipſum Deum, cujus adeptio vita eſt beatiſſima, puriſſime atque caſtiſſime colendum prædicas; nullam nobis adorandam creaturam inducens, cui ſervire jubeamur; & ab illa incorrupta & inviolabili æternitate, cui ſoli homo ſubiiciendus eſt, cui ſoli rationalis anima cohærendo non miſera eſt, excludens omne quod factum eſt, quod obnoxium commutationi, quod ſubditum tempori; neque confundens, quod æternitas, quod veritas, quod denique pax ipſa diſtinguit, nec rurſum ſeparans quod majeſtas una conjungit : ſed etiam proximi dilectionem atque caritatem ita complecteris, ut variorum morborum, quibus pro peccatis ſuis animæ ægrotant, omnis apud te medicina præpolleat.

CAPUT XXX. Apoſtrophe ad Eccleſiam totius ſapientiæ magiſtram.

Deut. 6. 5. Matt. 22. 37.

Doctrina catholicæ Eccleſiæ.

63. Tu pueriliter pueros, fortiter juvenes, quiete ſenes, prout cujuſque non corporis tantum, ſed & animi

a MSS. plerique, *quamquam*, tum aliqui ſubiiciunt, *opportuniſſime* ac paulo poſt alii, *ibi eſſe ſcriptum*; alii vero habent, *ubi eſſe ſcriptum*.

b Theodericenſis codex, *& auctoritatis ratione cogis exigere in fidem*. Alii ſex, *& auctoritatis exaggerare rationem cogis in finem*.

mi ætas eſt, exerces ac doces. Tu feminas viris ſuis non ad explendam libidinem, ſed ad propagandam prolem, & ad rei familiaris ſocietatem, caſta & fideli obedientia ſubjicis. Tu viros conjugibus, non ad illudendum imbecilliorem ſexum, ſed ſinceri amoris legibus præficis. Tu parentibus filios libera quadam ſervitute ſubjungis, parentes filiis pia dominatione præponis. Tu fratribus fratres religionis vinculo firmiore atque artiore quam ſanguinis nectis. Tu omnem generis propinquitatem & affinitatis neceſſitudinem, ſervatis naturæ voluntatiſque nexibus, mutua caritate conſtringis. Tu dominis ſervos, non tam conditionis neceſſitate, quam officii delectatione doces adhærere. Tu dominos ſervis, ſummi Dei communis Domini conſideratione placabiles, & ad conſulendum quam coercendum propenſiores facis. Tu cives civibus, gentes gentibus, & prorſus homines primorum parentum recordatione, non ſocietate tantum, ſed quadam etiam fraternitate conjungis. Doces reges proſpicere populis, mones populos ſe ſubdere regibus. Quibus honor debeatur, quibus affectus, quibus reverentia, quibus timor, quibus conſolatio, quibus admonitio, quibus [a] cohortatio, quibus diſciplina, quibus objurgatio, quibus ſupplicium, ſedulo doces; oſtendens quemadmodum & non omnibus omnia, & omnibus caritas, & nulli debeatur injuria.

64. Jam vero cum hæc humana dilectio inhærentem uberibus tuis nutriverit & roboraverit animum, ſequendo Deo factum idoneum: ubi ejus majeſtas ex tanta parte quanta homini, dum terræ hujus inhabitator eſt, ſufficit, aperire ſe ceperit, tantus caritatis ardor innaſcitur, & tantum divini amoris conſurgit incendium, ut exuſtis omnibus vitiis, & homine purgato atque ſanctificato, ſatis appareat quam divine dictum ſit, *Ego ſum ignis conſumens*: &, *Ignem veni mittere in mundum*. Quæ duæ voces unius Dei in duobus Teſtamentis ſignatæ, ſanctificationem animæ concordi adteſtatione declarant, ut fiat aliquando illud quod item in Novam Scripturam de Veteri aſſumtum eſt, *Abſorpta eſt mors in victoriam. Ubi eſt mors aculeus tuus? ubi eſt mors contentio tua?* Quod unum iſti hæretici intelligere ſi valerent, nuſquam profecto Deum niſi apud te atque in tuo gremio, minime ſuperbi & bene pacati venerarentur. Merito apud te divina præcepta late diffuſeque ſervantur. Merito apud te bene intelligitur, quam ſit gravius cognita, quam incognita lege peccare. *Aculeus enim mortis peccatum, virtus autem peccati lex*, [b] qua gravius feriat & interimat contemti præcepti conſcientia. Merito apud te viſum eſt, quam ſit SUB LEGE operatio vana, cum libido animum vaſtat, & cohibetur pœnæ metu, non amore virtutis obruitur. Merito tibi tam multi hoſpitales, multi officioſi, multi miſericordes, multi docti, multi caſti, multi ſancti, multi uſque adeo Dei amore flagrantes, ut eos in ſumma continentia atque mundi hujus incredibili contemtu etiam ſolitudo delectet.

1. Retract. cap. 7. n. 5.

Deut. 4. 24. Heb. 12. 29. Luc. 12. 49. 1. Cor. 15. 54. 55.

Ibid. 50.

CAPUT XXXI. Manichæorum continentiæ opponit Anachoretarum & Cœnobitarum vitam.

65. QUID eſt, quæſo, quod vident, qui non poſſunt hominem non diligere, & tamen poſſunt hominem non videre? Profecto illud quidquid eſt, præſtantius eſt rebus humanis, cujus contemplatione poteſt homo ſine homine vivere. Jam enim accipite Manichæi perfectorum Chriſtianorum, quibus ſumma caſtitas, non laudanda tantum, ſed etiam capeſſenda viſa eſt, mores & continentiam ſingularem, ne vos impudenter jactare apud animos imperitorum, quaſi difficillima rerum abſtinentia, ſi quid in vobis pudoris eſt, audeatis. Nec ea dicam, quæ vos ignoratis, ſed quæ nobis occultatis. Quis enim neſcit ſummæ continentiæ hominum Chriſtianorum multitudinem per totum orbem in dies magis magiſque diffundi, & in Oriente maxime atque Ægypto, quod vos nullo modo poteſt latere?

Anachoretæ.

66. Nihil de iis dicam quos paulo ante commemoravi, qui ſecretiſſimi penitus ab omni hominum conſpectu, pane ſolo, qui eis per certa intervalla temporum affertur, & aqua contenti, deſertiſſimas terras incolunt, perfruentes colloquio Dei, cui puris mentibus inhæſerunt, & ejus pulcritudinis contemplatione beatiſſimi, quæ niſi ſanctorum intellectu percipi non poteſt. Nihil, inquam, de his loquar: videntur enim nonnullis res humanas plus quam oporteret deſeruiſſe, non intelligentibus quantum nobis eorum animus in orationibus proſit, & vita ad exemplum, quorum corpora videre non ſinimur. Sed hinc diſputare longum & ſupervacaneum puto: nam hoc tam excellens faſtigium ſanctitatis, cui non ſua ſponte mirandum & honorandum videtur, oratione noſtra videri qui poteſt? Tantum iſti admonendi ſunt, qui ſeſe inaniter jactant, in tantum proceſſiſſe temperantiam & continentiam ſanctiſſimorum catholicæ fidei Chriſtianorum, ut reſtringenda nonnullis, & quaſi ad humanos fines revocanda videatur: uſque adeo ſupra homines illorum animos evaſiſſe, ab iis etiam quibus id diſplicet, judicatur.

Cœnobia.

67. Sed ſi hoc excedit noſtram tolerantiam, quis non illos miretur & prædicet, qui contemtis atque deſertis mundi hujus illecebris, in communem vitam caſtiſſimam ſanctiſſimamque congregati, ſimul ætatem agunt, viventes in orationibus, in lectionibus, in diſputationibus; nulla ſuperbia tumidi, nulla pervicacia turbulenti, nulla invidentia lividi: ſed modeſti, verecundi, pacati, concordiſſimam vitam & intentiſſimam in Deum, gratiſſimum munus ipſi offerunt, a quo iſta poſſe meruerunt. Nemo quidquam poſſidet proprium, nemo cuiquam oneroſus eſt. Operantur manibus ea, quibus & corpus paſci poſſit, & a Deo mens impediri non poſſit. Opus autem ſuum tradunt eis quos decanos vocant, eo quod ſint denis præpoſiti, ut neminem illorum cura ſui corporis tangat, neque in cibo, neque in veſtimento, neque ſi quid aliud opus eſt, vel quotidianæ neceſſitati, vel mutatæ, ut adſolet, valetudini. Illi autem decani cum magna ſollicitudine omnia diſponentes, & præſto facientes quidquid illa vita propter imbecillitatem corporis poſtulat, [c] rationem tamen etiam ipſi reddunt uni, quem patrem appellant. Hi vero patres non ſolum ſanctiſſimi moribus, ſed etiam divina doctrina excellentiſſimi, omnibus rebus excelſi, nulla ſuperbia conſulunt iis quos filios vocant, magna ſua in jubendo auctoritate, magna illorum in obtemperando voluntate. Conveniunt autem diei tempore extremo de ſuis quiſque habitaculis, dum adhuc jejuni ſunt, ad audiendum illum patrem, & conveniunt ad ſingulos patres terna, ut minimum, hominum millia: nam etiam multo numeroſiores ſub uno agunt. Audiunt autem incredibili ſtudio, ſummo ſilentio, affectiones animorum ſuorum, prout eos pepulerit diſſerentis oratio, vel gemitu, vel fletu, [d] vel modeſto & omni clamore vacuo gaudio ſignificantes.

a Codices aliquot habent, *coertio*, ſive, *coercitio*.

b MSS. quatuor, *quod gravius feriat*. Sorbonici tres, aliique duo, *quam grave feriat*.

c Plerique codices habent, *traditionem*. pro quo Latinus Latinius & Antonius Arn. legendum putarunt, *rationem*. Sic porro legitur in MS. Vaticano & in editione Bad.

d Editi, *ſed modeſto & clamore vacuo gaudium ſignificantes*. ſed concinnior MSS. lectio hic reſtituta.

guificantes. Corpus deinde reficitur, quantum saluti & salubritati satis est, coercente unoquoque concupiscentiam, ne se profundat vel in ea ipsa, quæ præsto sunt parca & vilissima. Ita non solum a carnibus & vino abstinent pro sufficientia domandarum libidinum, sed ab iis etiam quæ tanto concitatius ventris & gutturis provocant appetitum, quanto quasi mundiora * nonnullis videntur: quo nomine solet turpe desiderium exquisitorum ciborum, quod a carnibus alienum est, ridicule turpiterque defendi. Sane quidquid necessario victui redundat (nam redundat plurimum ex operibus manuum, & epularum restrictione) tanta cura egentibus distribuitur, quanta non ab ipsis qui distribuunt comparatum est. Nullo modo namque satagunt, ut hæc sibi abundent, sed omni modo agunt, ut non apud se remaneat quod abundaverit, usque adeo ut oneratas etiam naves in ea loca mittant, quæ inopes incolunt. Non opus est plura de re notissima dicere.

* Manichæis.

Sanctimoniales.

68. Hæc est etiam vita feminarum Deo sollicite castæque servientium, quæ habitaculis segregatæ ac remotæ a viris quam longissime decet, pia tantum illis caritate junguntur & imitatione virtutis: ad quas juvenum nullus accessus est, neque ipsorum quamvis gravissimorum & probatissimorum senum, nisi usque ad vestibulum necessaria præbendi quibus indigent gratia. Lanificio namque corpus exercent atque sustentant, vesteque ipsas fratribus tradunt, ab iis invicem quod victui opus est resumentes. Hos mores, hanc vitam, hunc ordinem, hoc institutum si laudare velim, neque digne valeo, & vereor ne judicare videar per se ipsum tantummodo expositum placere non posse, si super narratoris simplicitatem cothurnum etiam laudatoris addendum putavero. Hæc Manichæi reprehendite, si potestis. Nolite cæcis hominibus & discernere invalidis ostentare nostra zizania.

CAPUT XXXII. Clericorum laus.

69. NEQUE tamen ita sese angustæ habent Ecclesiæ catholicæ mores optimi, ut eorum tantum vita, quos commemoravi, arbitrer esse laudandos. Quam enim multos episcopos optimos viros sanctissimosque cognovi, quam multos presbyteros, quam multos diaconos, & cujuscemodi ministros divinorum Sacramentorum, quorum virtus eo mihi mirabilior & majore prædicatione dignior videtur, quo difficilius est eam in multiplici hominum genere, & in ista vita turbulentiore servare. Non enim sanatis magis quam sanandis hominibus præsunt. Perpetienda sunt vitia multitudinis ut curentur, & prius toleranda quam sedanda est pestilentia. Difficillimum est hic tenere optimum vitæ modum, & animum pacatum atque tranquillum. Quippe, ut breviter explicem, hi agunt ubi vivere discitur, illi ubi vivitur.

CAPUT XXXIII. Aliud genus in civitate simul viventium.

70. NEC ideo tamen laudabile Christianorum genus contemserim, eorum scilicet qui in civitatibus degunt, a vulgari vita remotissimi. Vidi ego diversorium sanctorum Mediolani, non paucorum hominum, quibus unus presbyter præerat vir optimus & doctissimus. Romæ etiam plura cognovi, in quibus singuli gravitate atque prudentia & divina scientia præpollentes, ceteris secum habitantibus præsunt, Christiana caritate, sanctitate & libertate viventibus: ne ipsi quidem cuiquam onerosi sunt, sed Orientis more, & Pauli Apostoli auctoritate manibus suis se transigunt. Jejunia etiam prorsus incredibilia multos exercere didici, non quotidie semel sub noctem reficiendo corpus, quod est usquequaque usitatissimum, sed continuum triduum vel amplius sæpissime sine cibo ac potu ducere. Neque hoc in viris tantum, sed etiam in feminis; quibus item multis viduis & virginibus simul habitantibus, & lana ac tela victum quæritantibus, præsunt singulæ gravissimæ probatissimæque non tantum in a instituendis componendisque moribus, sed etiam instruendis mentibus peritæ ac paratæ. Jejunia triduana.

a

71. Atque inter hæc nemo urgetur in aspera, quæ ferre non potest, nulli quod recusat imponitur, nec ideo condemnatur a ceteris, quod in eis se imitandis fatetur invalidum: meminerunt enim quantopere Scripturis omnibus commendata sit caritas: meminerunt, *Omnia munda mundis*: &, *Non quod intrat in os vestrum vos coinquinat, sed quod exit*. Itaque non rejiciendis generibus ciborum quasi pollutis, sed concupiscentiæ perdomandæ, & dilectioni fratrum retinendæ invigilat omnis industria. Meminerunt: *Esca ventri, & venter escis, Deus autem & hunc & illas destruet*. Et alibi, *Neque si manducaverimus, abundabimus: neque si non manducaverimus, egebimus*. Et illud præ ceteris: *Bonum est, fratres, non manducare carnes, neque bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur*. Hic enim ostendit quam sint ad finem caritatis hæc omnia dirigenda. *Alius enim credit manducare omnia; qui autem infirmus est, olus*, inquit, *manducet. Qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem non judicet: Deus enim illum assumit. Tu quis es, qui judices alienum servum? Suo Domino stat, aut cadit: stabit autem, potens est enim Deus statuere eum*. Et paulo post: *Qui manducat, Domino manducat, & gratias agit Deo: & qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo*. Et item in consequentibus: *Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet. Non ergo amplius judicemus invicem, sed hoc judicate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel scandalum. Scio & confido in Domino Jesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est*. Potuit ne magis ostendere, non in ipsis rebus quibus vescimur, sed in animo esse vim quamdam, quæ ad eum valeat maculandum; & propterea iis etiam, qui ad hæc contemnenda sunt idonei, certoque sciunt non se pollui, si quid ciborum sine turpi cupiditate altitudine mentis assumserint, caritatem tamen esse intuendam? Vide quid sequatur: *Nam si propter escam frater tuus contristatur, jam non secundum caritatem ambulas*.

Tit. 1. 15. Matt. 15. 11.

1. Cor. 6. 13. 1. Cor. 8. 8

Rom 14. 21.

Ibid.

72. Lege cetera, nam longum est omnia interponere, & invenies præceptum iis, qui possunt ista contemnere, id est, firmioribus & securioribus, ideo tamen esse temperandum, ne offendantur illi, quibus adhuc pro sua imbecillitate hujuscemodi opus est temperantia. Hæc illi de quibus agebam norunt & tenent: Christiani sunt enim, non hæretici: intelligunt Scripturas secundum Apostolicam disciplinam, non secundum superbum & commentitium nomen b Apostoli. *Non manducantem nemo spernit, manducantem nemo judicat: qui infirmus est, olus manducat*. Multi tamen firmi propter infirmos idem faciunt: multis non est causa ista faciendi, sed quod viliore victu vivere placet, minimeque sumtuoso corporis sustentaculo ætatem tranquillissimam ducere. *Omnia enim mihi licita sunt*, inquit, *sed ego non redigar* 1. Cor. 6. 12. *sub*

b

a In MSS. plerisque hæc desunt, *in instituendis componendisque moribus*.

b Editi, *Apostolatus*. MSS. nonnulli, *Apostolus*. Gemeticensis codex, *Apostoli*. Sicilicet alludit Augustinus ad epistolas Manichæi quarum omnium exordium istud erat: *Manichæus Apostolus Jesu Christi*, &c. ut dicitur in lib. 13. contra Faustum, c. 4.

sub potestate ullius. Ita multi neque vescuntur carnibus, neque tamen eas immundas superstitiose putant. Itaque iidem ipsi, qui sani temperant, si ratio valetudinis cogat, ægroti sine ulla formidine accipiunt. Multi vinum non
a bibunt, nec tamen a eo se coinquinari arbitrantur: nam & quibusdam languidioribus, & prorsus omnibus qui sine illo nequeunt salutem corporis obtinere, humanissime ac modestissime præberi faciunt. Et stulte nonnullos recusantes, fraterne admonent, ne vana superstitione
1. Tim. 5. 23. debiliores citius quam sanctiores fiant. Legunt eis Apostolum discipulo præcipientem, ut aliquantum vini sumat propter frequentes infirmitates suas. Ita pietatem
1. Tim. 4. 8. sedulo exercent: corporis vero exercitationem, ut ait idem Apostolus, ad exiguum tempus pertinere noverunt.

73. Continent se igitur ii qui possunt, qui tamen sunt innumerabiles, & a carnibus & a vino duas ob causas: vel propter fratrum imbecillitatem, vel propter suam libertatem. Caritas præcipue custoditur; caritati victus, caritati sermo, caritati habitus, caritati vultus aptatur; coitur in unam conspiraturque caritatem: hanc violare tamquam Deum nefas ducitur: huic si
b b quid resistit, expugnatur atque ejicitur; hanc si quid offendit, unum diem durare non sinitur. Sciunt ita commendatam esse a Christo & Apostolis, ut si hæc una desit, inania; si hæc adsit, plena sint omnia.

CAPUT XXXIV. Ex malorum Christianorum moribus non vituperandam Ecclesiam.

74. ISTIS, Manichæi si potestis, obsistite, istos intuemini, istos sine mendacio, si audetis, & cum contumelia nominate: istorum jejuniis vestra jejunia, castitati castitatem, vestitum vestitui, epulas epulis, modestiam modestiæ, caritatem denique caritati, & quod res maxime postulat, præceptis præcepta conferte. Jam videbitis quid inter ostentationem & sinceritatem, inter viam rectam & errorem, inter fidem atque fallaciam, inter robur & tumorem, inter beatitudinem & miseriam, inter unitatem & conscissionem, postremo quid inter superstitionis sirenas & portum religionis intersit.

75. Nolite mihi colligere professores nominis Christiani, nec professionis suæ vim aut scientes aut exhibentes. Nolite consectari turbas imperitorum, qui vel in ipsa vera religione superstitiosi sunt, vel ita libidinibus
Sepulcrorum & picturarum adoratores. dediti, ut obliti sint quid promiserint Deo. Novi multos esse sepulcrorum & picturarum adoratores: novi multos esse, qui luxuriosissime super mortuos bibant, & epulas cadaveribus exhibentes, super sepultos se ipsos sepeliant, & voracitates ebrietatesque suas deputent religioni. Novi multos esse, qui renuntiaverunt verbis huic sæculo, & se omnibus hujus sæculi molibus opprimi velint, oppressique lætentur. Nec mirum est in tanta copia populorum, quod non vobis desint, quorum vita vituperata decipiatis incautos, & a catholica salute
c avertatis, cum in vestra c paucitate magnas patiamini angustias, dum a vobis exigitur vel unus ex iis quos electos vocatis, qui præcepta illa ipsa custodiat, quæ irrationabili superstitione defenditis. Sed & illa quam vana sint, quam noxia, quam sacrilega, & quemadmodum a magna parte vestrum, atque adeo pene ab omnibus vobis non observentur, alio volumine ostendere instituit.

76. Nunc vos illud admoneo, ut aliquando Ecclesiæ catholicæ maledicere desinatis, vituperando mores hominum, quos & ipsa condemnat, & quos quotidie tamquam malos filios corrigere studet. Sed quicumque illorum bona voluntate Deique auxilio corriguntur, quod amiserant peccando, pœnitendo recuperant. Qui autem voluntate mala in pristinis vitiis perseverant, aut etiam addunt graviora prioribus, in agro quidem Domini sinuntur esse, & cum bonis seminibus crescere, sed veniet tempus quo zizania separentur. Aut si jam propter ipsum Christianum nomen magis in palea quam in spinis esse arbitrandi sunt, veniet etiam qui aream purget, & a frumentis paleam separet, & singulis partibus pro suo cujusque merito, quod oportet, summa æquitate distribuat.

CAPUT XXXV. Conjugium & possessiones baptizatis etiam concessa per Apostolum.

77. VOS interea quid sævitis, quid excæcamini studio partium? Quid tanti erroris longa defensione implicamini? Fruges in agro, frumenta in area quærite: apparebunt facile, seseque offerent ipsa quærentibus. Quid nimis in purgamenta oculos intenditis? quid ab opimi horti ubertate imperitos homines sepium asperitate terretis? Est certus aditus, quamvis paucioribus notus, qua possit intrari, quem vos aut esse non creditis, aut invenire non vultis. Sunt in Ecclesia catholica innumerabiles fideles, *qui hoc mundo non utantur*, sunt *qui utantur tamquam non utentes*, ut ab Apostolo dicitur, quod
1. Cor. 7. 31. illis temporibus jam probatum est, quibus ad idolorum cultum Christiani cogebantur. Quot enim tunc d pecuniosi homines, quot patres-familias rusticani, quot negotiatores, quot militares, quot primates urbium suarum, quot denique senatores, utriusque sexus, hæc omnia vana & temporalia relinquentes, quibus utique quamvis uterentur, non detinebantur, mortem pro salubri fide ac religione subierunt, demonstraveruntque infidelibus a se potius illa omnia, quam se ab eis esse possessos.

78. Quid calumniamini, quod fideles jam baptismate renovati, procreare filios, & agros ac domos pecuniamque ullam possidere non debeant? Permittit hoc Paulus. Nam quod negari non potest, fidelibus scripsit; post multorum quippe vitiosorum enumerationem, qui regnum Dei non possidebunt, *Et hæc quidem fuistis*, in-
1. Cor. 6. 11. quit, *sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini Jesu Christi, & in spiritu Dei nostri*. Ablutos procul dubio, & sanctificatos nemo nisi fideles, & eos qui huic mundo renuntiaverint, intelligere audebit. Sed quoniam ostendit quibus scripserit, videamus utrum his illa permittat. Ita enim sequitur: *Omnia mihi licita sunt, sed non omnia expediunt: Omnia mihi licita sunt, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri, & venter escis, Deus autem & has & hunc destruet. Corpus autem non fornicationi, sed Domino, & Dominus corpori. Deus vero suscitavit Dominum, & nos quoque suscitabit per virtutem suam. An nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Tollens ergo membra Christi, efficiam membra meretricis? absit. An nescitis, quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una. Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est. Fugite fornicationem. Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. An nescitis quoniam membra vestra templum est Spiritus-sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo, & non estis vestri? Emti enim estis pretio magno; glorificate & portate Deum in corpore vestro. De quibus autem scripsistis mihi, Bonum est homini mulierem non tangere:* 1. Cor. 7. 1
propter incontinentiam autem unusquisque uxorem suam ha-

a MSS. octo, *nec tamen eos qui bibunt coinquinari arbitrantur*.
b Ita in MSS. At in editis habetur, *si quis resistit*, & mox, *si quis offendit*.
c Editi præferunt, *paupertate*, excepto Bad. qui cum MSS. habet, *paucitate*.
d Sic Bad. & plerique MSS. At Er. Lov. & Arn. *pernicioso*.

habeat, & unaquæque virum suum habeat. Uxori vir debitum reddat, similiter autem & uxor viro. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir: similiter autem & vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. Nolite fraudare invicem, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi: & iterum revertimini in idipsum, ne vos tentet satanas propter incontinentiam vestram. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium. Volo autem omnes homines esse sicut me ipsum: sed unusquisque proprium habet donum ex Deo, alius quidem sic, alius vero sic.

79. Satisne vobis videtur Apostolus, & fortibus demonstrasse quid summum sit, & imbecillioribus permisisse quod proximum est? Nam non adtingere mulierem, summum ostendit esse, cum ait, *Vellem omnes homines esse sicut me ipsum*. Huic autem summo conjugalis castitas proxima est, ne homo fornicatione vastetur. Numquid propterea istos dixit adhuc fideles non esse, quia conjugibus utuntur? Quandoquidem hac castitate conjugii, & ex se invicem ipsos qui conjuncti sunt, si alter eorum fuerit infidelis, & eam quæ inde nascitur prolem sanctificari dixit: *Sanctificatus est enim*, inquit, *vir infidelis in muliere fideli, & sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem: alioquin filii vestri immundi essent, nunc autem sancti sunt*. Quid obstrepitis pertinacia tantæ veritati? Quid lucem Scripturarum vanis umbris obnubilare conamini?

80. Nolite jam dicere, catechumenis licere uti conjugibus, fidelibus autem non licere; catechumenis licere habere pecuniam, fidelibus autem non licere. Nam & multi sunt qui utuntur tamquam non utentes. Et illo sacrosancto lavacro inchoatur innovatio novi hominis, ut proficiendo perficiatur, in aliis citius, in aliis tardius: a multis tamen proceditur in novam vitam, si quisquam non inimice, sed diligenter intendat. Ipse quippe, sicut ait Apostolus, *etsi exterior homo noster corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem*. Apostolus de die in diem interiorem hominem renovari dicit ut perficiatur, & vos a perfectione vultis incipiat. Quod utinam velitis: sed quæritis potius, non unde erigatis invalidos, sed unde fallatis incautos. Hoc enim non debuistis tanta dicere audacia, nec si vos in eis ipsis nugatoriis mandatis vestris perfectos esse constaret. Cum vero noverit vestra conscientia eos quos in sectam vestram introducitis, cum vobis familiarius jungi cœperint, multa inventuros quæ in vobis esse, cum alios accusaretis, nemo suspicabatur; quæ tanta impudentia est, perfectionem in catholicis imbecillioribus quærere, ut inde imperitos avertas, & eam nullo modo apud te iis quos averteris exhibere? Sed ne quid in vos temere jam videamur effundere, iste sit hujus voluminis modus, ut ad demonstranda præcepta vitæ vestræ, moresque memorabiles aliquando veniamus. 2. Cor. 4. 16.

LIBER SECUNDUS.

DE MORIBUS MANICHÆORUM.

In quo refutata diligenter horum hæreticorum doctrina de origine & natura mali, excutiuntur tria illa oris, manuum & sinus, quæ ipsi in impiis suis moribus prædicabant signacula, & superstitiosa eorum abstinentia mysteriaque nefanda suggillantur. Postmodum nonnulla in iis deprehensa flagitia referuntur.

CAPUT I. Summum bonum est id cui competit summe esse.

1. NULLI esse dubium arbitror, cum de bonis & malis quæritur, hoc genus quæstionis ad moralem pertinere disciplinam, in qua isto sermone versamur. Quamobrem vellem quidem, ut tam serenam mentis aciem homines ad hæc investiganda deferrent, ut possent videre illud summum bonum, quo non est quidquam melius aut superius, cui rationalis anima pura & perfecta subjungitur. Hoc enim intellecto atque perfecto, simul viderent id esse, quod summe ac primitus esse rectissime dicitur. Hoc enim maxime esse dicendum est, quod semper eodem modo sese habet, quod omni modo sui simile est, quod nulla ex parte corrumpi ac mutari potest, quod non subjacet tempori, quod aliter nunc se habere quam habebat antea, non potest. Id enim est quod esse verissime dicitur. Subest enim huic verbo manentis in se atque incommutabiliter sese hebentis naturæ significatio. Hanc nihil aliud quam Deum possumus dicere, cui si contrarium recte quæras, nihil omnino est. Esse enim contrarium non habet, nisi non esse. Nulla est ergo Deo natura contraria. Sed quoniam ad hæc contemplanda sauciam & hebetem nugatoriis opinionibus & pravitate voluntatis aciem mentis afferimus, conemur quantum possumus ad qualemcumque tantæ rei notitiam pervenire pedetentim atque caute, non ut videntes, sed ut palpantes solent quærere.

CAPUT II. Malum quid sit.

2. SÆPE atque adeo pene semper Manichæi, ab iis quibus hæresim vestram persuadere molimini, requiritis unde sit malum. Putate me nunc primitus in vos incidisse, impetrem aliquid a vobis, si placet, ut etiam vos deposita paulisper opinione, qua vos ista scire opinamini, rem tantam mecum tamquam rudes indagare tentetis. Percunctamini me, unde sit malum: at ego vicissim percunctor vos, quid sit malum. Cujus est justior inquisitio? Eorumne qui quærunt unde sit, quod quid sit ignorant; an ejus qui prius putat esse quærendum quid sit, ut non ignotæ rei (quod absurdissimum est) origo quæratur?[a] Verissime dicitis. Quis enim ita est mente cæcus, qui non videat id cuique generi malum esse, quod contra ejus naturam est? Sed hoc constituto, evertitur hæresis vestra: nulla enim natura malum, si quod contra naturam est, id erit malum. Vos autem asseritis quamdam naturam atque substantiam malum esse. Accedit etiam illud, quod contra naturam quidquid est, utique naturæ adversatur, & eam perimere nititur. Tendit ergo id quod est, facere ut non sit. Nam & ipsa natura nihil est aliud, quam id quod intelligitur in suo genere aliquid esse. Itaque ut nos jam novo nomine ab eo, quod est esse, vocamus essentiam, quam plerumque substantiam etiam nominamus: ita veteres qui hæc nomina non habebant, pro essentia & substantia naturam vocabant. Idipsum ergo malum est, si præter pertinaciam velitis adten-

[a] Malum esse id quod est contra naturam dicunt verissime Manichæi, sed hinc subvertitur eorum hæresis.

[a] Ita in hactenus editis. At in MSS. septem omittitur *Verissime dicitis*. in aliis quatuor habetur. *Si dicitis, quod est contra naturam, verissime dicitis.*

adtendere, deficere ab essentia & ad id tendere ut non sit.

3. Quocirca cum in Catholica dicitur, omnium naturarum atque substantiarum esse auctorem Deum, simul intelligitur ab eis, qui hoc possunt intelligere, non esse Deum auctorem mali. Quomodo enim potest ille, qui omnium quæ sunt caussa est ut sint, caussa esse rursus ut non sint, id est, ut ab essentia deficiant, & ad non esse tendant? quod malum generale esse clamat verissima ratio. At vero illa vestra gens mali, quam vultis esse summum malum, quomodo erit contra naturam, id est, contra substantiam, cum eam naturam atque substantiam esse dicatis? Si enim contra se facit, ipsum esse sibi adimit: quod si perfecerit, tunc demum perveniet ad summum malum. Non autem perficiet, quia eam non modo esse, verum etiam sempiternam esse vultis. Non potest igitur esse summum malum, quod perhibetur esse substantia.

4. Sed quid faciam? Scio plures esse in vobis, qui hæc intelligere omnino nequeant. Scio rursus esse quosdam, qui quamquam bono ingenio utcumque ista videant, mala tamen voluntate, qua ipsum quoque ingenium sunt amissuri, pertinaciter agant, & quærant potius quid adversus ista dicant, quod tardis & imbecillis facile persuadeatur, quam vera esse consentiant. Non me tamen scripsisse pœnitebit, quod aut quisquam in vobis tandem non iniquo judicio consideret, vestrumque relinquat errorem; aut quod ingenioſi & Deo subditi, atque adhuc ab studio vestro integri cum legerint, non possint vestris sermonibus decipi.

CAPUT III. Malum si definitur id esse quod nocet, ex hoc rursus Manichæi revincuntur.

5. QUÆRAMUS ergo ista diligentius, & quantum fieri potest, planius. Percunctor vos iterum quid sit malum? Si dixeritis, Id quod nocet: neque hic mentiemini. Sed quæso animadvertite, quæso vigilate, quæso deponite studia partium, & verum non vincendi, sed inveniendi gratia quærite. Quidquid enim nocet, bono aliquo privat eam rem cui nocet: nam si nullum bonum adimit, nihil prorsus nocet. Quid hoc apertius, obsecro vos? quid planius? quid tam expositum cuivis mediocri intellectori, modo non pertinaci? Hoc autem posito, videtur jam, ut opinor, quid sequatur. In illa quippe gente quam summum malum esse suspicamini, noceri cuiquam rei non potest, ubi nihil est boni. Quod si duæ naturæ sunt, ut affirmatis, regnum lucis, & regnum tenebrarum; quoniam regnum lucis, Deum esse fatemini, cui simplicem quamdam naturam conceditis, ita ut ibi non sit aliud alio deterius, confiteamini necesse est, quod vehementer quidem est adversum vos, sed tamen necesse est confiteamini, istam naturam, quam summum bonum non modo non negatis, sed etiam vehementer persuadere conamini, esse incommutabilem & impenetrabilem & incorruptibilem & inviolabilem: non enim erit aliter summum bonum, id est enim quo nihil est melius: tali autem naturæ noceri nullo pacto potest. At si nocere, bono privare est, sicut ostendi; noceri non potest regno tenebrarum, quia nihil ibi boni est; noceri non potest regno lucis, quia inviolabile est: cui igitur nocebit quod dicitis malum?

CAPUT IV. Boni per se & participatione differentia.

6. QUAMOBREM cum vos expedire nequeatis, videte quam expedita sit sententia catholicæ disciplinæ, quæ aliud dicit bonum, quod summe ac per se bonum est, [a] & non participatione alicujus boni, sed propria natura & essentia; aliud quod participando bonum & habendo; habet autem de illo summo bono ut bonum sit, in se tamen manente illo, nihilque amittente. Hoc autem bonum quod postea diximus, creaturam vocat, cui noceri per defectum potest: cujus defectus Deus auctor non est, quia exsistendi, & ut ita dicam essendi auctor est. Ita & malum ostenditur quomodo dicatur; non enim secundum essentiam, sed secundum privationem verissime dicitur: & natura cui noceri possit apparet. Non enim ipsa est summum malum, cui bonum adimitur cum nocetur; neque summum bonum, quæ propterea deficere a bono potest, quia non exsistendo bonum, sed bonum habendo dicitur bona. Neque naturaliter bona res est, quæ cum facta dicitur, utique ut bona esset accepit. Ita & Deus summum bonum est, & ea quæ fecit, bona sunt omnia, quamvis non sint tam bona, quam est ille ipse qui fecit. Quis enim hoc tam insanus audet exigere, ut æqualia sint artifici opera, & condita conditori? Quid amplius desideratis? An etiam vultis aliquid planius?

CAPUT V. Malum si definitur esse corruptio, inde etiam funditus evertitur illorum hæresis.

7. QUÆRAM ergo tertio quid sit malum. Respondebitis fortasse, Corruptio. Quis & hoc negaverit, generale malum esse? Nam hoc est contra naturam, [b] hoc est quod nocet. Sed corruptio non est in se ipsa, sed in aliqua substantia quam corrumpit: non enim substantia est ipsa corruptio. Ea igitur res quam corrumpit corruptio, non est malum, non est. Quod enim corrumpitur, integritate & sinceritate privatur. Quod ergo non habet ullam sinceritatem qua privetur, corrumpi non potest: quod autem habet, profecto bonum est participatione sinceritatis. Item quod corrumpitur, profecto pervertitur: quod autem pervertitur, ordine privatur: ordo autem bonum est. Non igitur quod corrumpitur, bono caret: eo namque ipso quo non caret, viduari dum corrumpitur potest. Gens ergo illa tenebrarum, si omni bono carebat, ut dicitis, corrumpi non poterat: non enim habebat quod ei posset auferre corruptio, quæ si nihil auferat, non corrumpit. Audete jam dicere, si potestis, Deum & Dei regnum potuisse corrumpi, si diaboli regnum quale describitis, quomodo corrumpi posset non invenitis.

[c] CAPUT VI. Corruptio quam rem afficiat & quid sit.

8. QUID ergo [c] hinc lux catholica dicit? Quid putatis nisi id quod habet veritas, corrumpi posse factam substantiam? nam & illam non factam, quæ summum bonum est, esse incorruptibilem, & ipsam corruptionem, quæ summum malum est, non posse corrumpi, sed hanc non esse substantiam. Si autem quæritis quid sit, videte quo conetur perducere quæ corrumpit: ex seipsa enim afficit ea quæ corrumpuntur. Deficiunt autem omnia per corruptionem ab eo quod erant, & non permanere coguntur, non esse coguntur. Esse enim ad manendum refertur. Itaque quod summe & maxime esse dicitur, permanendo in se dicitur. Nam quod mutatur in melius, non quia manebat mutatur, sed quia pervertebatur in pejus, id est, ab essentia deficiebat: cujus defectionis auctor non est qui est auctor essentiæ. Mutantur ergo quædam in meliora, & propterea tendunt esse: nec dicuntur ista mutatione perverti, sed reverti atque converti. Perversio enim contraria est ordinationi. Hæc vero quæ tendunt esse, ad ordinem tendunt: quem cum fuerint consecuta, ipsum esse consequuntur, quantum id creatura consequi potest. Ordo enim ad convenientiam

quam-

a MSS. plures isthæc omittunt, *& non participatione alicujus boni, sed propria naturæ*.

b Hic ex MSS. restituimus, *hoc est*. necnon infra post *non est malum*, ex iis adjecimus, *non est*, quæ in editis desiderantur.

c Editi, *Quid ergo lux catholica*. MSS. sex, *Quid ergo hinc Catholica*. alii quinque nostram lectionem exhibent.

quamdam quod ordinat redigit. Nihil eſt autem eſſe, quam unum eſſe. Itaque in quantum quidque unitatem adipiſcitur, in tantum eſt. Unitatis eſt enim operatio, convenientia & concordia, qua ſunt in quantum ſunt ea quæ compoſita ſunt: nam ſimplicia per ſe ſunt, quia una ſunt: quæ autem non ſunt ſimplicia, concordia partium imitantur unitatem, & in tantum ſunt in quantum aſſequuntur. Quare ordinatio eſſe cogit, inordinatio vero non eſſe, quæ perverſio etiam nominatur atque corruptio. Quidquid igitur corrumpitur, eo tendit ut non ſit. Jam veſtrum eſt conſiderare, quo cogat corruptio, ut poſſitis invenire ſummum malum: nam id eſt, quo corruptio perducere nititur.

CAPUT VII. Dei bonitas non ſinit rem ullam corruptione eo perduci ut non ſit.

9. SED Dei bonitas eo rem perduci non ſinit, & omnia deficientia ſic ordinat, ut ibi ſint ubi congruentiſſime poſſint eſſe, donec ordinatis motibus * ad id recurrant unde defecerunt. Itaque etiam animas rationales, in quibus eſt [a] potentiſſimum liberum arbitrium, deficientes a ſe, in inferioribus creaturæ gradibus ordinat, ubi tales eſſe decet. Fiunt ergo miſeræ divino judicio, dum convenienter pro meritis ordinantur. Ex quo illud optime dictum eſt, quod inſectari maxime ſoletis, *Ego facio bona, & creo mala*. Creare namque dicitur condere & ordinare. Itaque in pleriſque exemplaribus ſic ſcriptum eſt: *Ego facio bona, & condo mala*. Facere enim eſt, quod omnino non erat: Condere autem, ordinare quod utcumque jam erat, ut melius magiſque ſit. Ea namque condit Deus, id eſt, ordinat, cum dicit, *Condo mala*, quæ deficiunt, id eſt, non eſſe tendunt, non ea quæ ad id quo tendunt, pervenerunt. Dictum eſt enim: NIHIL PER DIVINAM PROVIDENTIAM, ad id ut non ſit pervenire permittitur.

* 1. Retract. cap. 7. n 6.

[a] Iſa. 45. 7.

Creare & condere quo differant.

[b] 10. [b] Tractantur hæc latius & uberius, ſed dum vobiſcum agitur, ſatis eſt. Oſtendenda enim vobis janua fuit, quam deſperatis, & deſperandam facitis imperitis. Nam vos introducit nemo niſi voluntas bona; quam pacatam efficit divina clementia, ſicut in Evangelio canitur: *Gloria in excelſis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis*. Satis eſt, inquam, ut videatis, nullum eſſe de bono & malo religioſæ diſputationis exitum, niſi quidquid eſt, in quantum eſt, ex Deo ſit: in quantum autem ab eſſentia deficit, non ſit ex Deo, ſed tamen divina providentia ſemper ſicut univerſitati congruit, ordinetur. Quod ſi nondum videtis, quid ampliusnunc faciam neſcio, niſi ut minutius etiam tractem iſta quæ dicta ſunt. Non enim ad majora mentem niſi pietas puritaſque perducit.

Luc. 2. 14

[b] Tractarentur.

CAPUT VIII. Malum eſt non ſubſtantia ulla, ſed ſubſtantiæ inimica inconvenientia.

11. QUID enim aliud cum quæro, quid ſit malum, reſponſuri eſtis, niſi aut quod contra naturam eſt, aut quod noceat, aut corruptionem, aut aliquid hujuſmodi? An in his oſtendi veſtra naufragia, niſi forte, ut ſoletis cum [c] pueris pueriliter agere, reſpondebitis malum eſſe ignem, venenum, feram, & cetera hujuſmodi. Nam etiam de quodam dicente, nullam ſubſtantiam malum eſſe, unus de primatibus hujus hæreſis, quem familiarius crebriuſque audiebamus, dicebat, Vellem ſcorpionem in manu hominis ponere, ac videre utrum non ſubtraheret manum: quod ſi faceret, non verbis, ſed re ipſa convinceretur aliquam ſubſtantiam malum eſſe, quando quidem illud animal eſſe ſubſtantiam non negaret. Et dicebat hoc non coram illo, ſed cum ad eum nos commoti referremus quod ille dixiſſet: reſpondebat ergo, ut dixi, pueriliter pueris. Quis enim meliuſcule imbutus & eruditus, non videat per inconvenientiam corporalis temperationis hæc lædere, ac rurſus per convenientiam non lædere, ſæpe etiam commoda non parva conferre? Nam ſi illud venenum per ſe ipſum malum eſſet, eumdem ſcorpionem magis priuſque perimeret. At contra ſi ei penitus aliquo pacto detrahatur, ſine dubitatione interiret. Ergo illius corpori malum eſt amittere, quod noſtro recipere. Item illi bonum eſt habere id, quo nobis bonum eſt carere. Erit ergo eadem res & bonum & malum? Nullo modo; ſed malum eſt quod contra naturam eſt: hoc enim & beſtiæ illi & nobis malum eſt, id eſt, ipſa inconvenientia, quæ ſine dubio non eſt ſubſtantia, immo eſt inimica ſubſtantiæ. Unde eſt igitur? Adtende quo cogat, & diſces; ſi tamen in te aliquid interioris luminis vivit. Non eſſe enim cogit omne quod perimit. Deus vero auctor eſſentiæ eſt: nec aliqua eſſentia poteſt videri eſſe, quod in qua fuerit cogit non eſſe. Dicitur ergo aliquid unde non ſit inconvenientia, nam unde ſit, nihil dici poteſt.

[c] pueris. Editi, *potiſſimum*. pro quo MSS. undecim habent, *potentiſſimum*.

Aſſueta venenis mulier.

12. Quædam facinoroſa mulier Athenienſis, ut prodit hiſtoria, venenum quod certo modulo damnati ut morerentur hauriebant, paulatim bibendo ſine ullo vel levi incommodo valetudinis effecit ut biberet. Itaque cum eſſet aliquando damnata, legitimam illam quantitatem veneni, quam conſuetudine vicerat, accepit ut ceteri, nec ut ceteri exſtincta eſt. Quod cum eſſet magno miraculo, miſſa eſt in exſilium. Quid, putamus ſi venenum malum eſt, iſtam feciſſe ut ſibi malum non eſſet? Quid hoc abſurdius? Sed quia inconvenientia malum eſt, fecit potius ut per moderatam conſuetudinem illud corpus ſuo corpori conveniret. Nam quando illa qualibet calliditate poſſet efficere, ut ſibi inconvenientia non noceret? Quid ita? Quia quod vere & generaliter malum eſt, & ſemper & omnibus nocet. Oleum noſtris corporibus commodum eſt, animalium autem multis, quæ ſex pedes habent, vehementer adverſum. Elleborum, nonne alio modo cibus eſt, alio medicamentum, alio venenum? Salem immoderatius acceptum, quis non venenum eſſe clamaverit? quot autem & quantæ corporis commoditates ex eo ſint, quis poteſt numerare? Aqua maris terrenis animalibus cum bibitur, noxia eſt: multorum autem corporibus, dum illa humectantur, accommodatiſſima & utilis: in utroque autem piſcibus ſaluti & voluptati eſt. Panis hominem alit, accipitrem necat. Cœnum ipſum, quod & hauſtum & olfactum graviter offendit & lædit, nonne & æſtate tactum refrigerat, & vulneribus quæ ab igne acciderunt, medicamentum eſt? Quid ſtercore aſpernabilius? quid cinere abjectius? At hæc tantas agris utilitates afferunt, ut eorum inventori, a quo etiam ſtercus nomen accepit, Stercutio divinos honores Romani deferendos putarent.

Mirum.

13. Sed quid parva colligam, quæ ſunt innumerabilia? Quatuor ipſa quę in promtu ſunt elementa, quis dubitet prodeſſe per convenientiam, inconvenienter autem adhibita, vehementer adverſa eſſe naturæ? Nos qui aere vivimus, & terra & aqua obrutos necant: innumerabilia vero animantia per arenam laxioremque terram repunt vitaliter: piſces autem in hoc aere moriuntur. Ignis corpora noſtra corrumpit, ſed convenienter adhibitus, & reſumit a frigore, & morbos innumerabiles pellit. Sol iſte cui genu flectitis, quo vere nihil inter viſibilia pulcrius invenitur, aquilarum oculos vegetat, noſtros fauciat inſpectus

[c] MSS. ſeptem & Chevalloniana editio ſic habent: *ſoletis cum auguſtiati fueritis pueriliter agere*. Paulo poſt in excuſis legitur, *nullam ſubſtantiam malam eſſe*, ubi ad MSS. caſtigavimus, *malum eſſe*.

ctus & tenebrat: ſed fit per conſuetudinem, ut nos quoque in eo ſine incommodo aciem figamus. Num ergo ſinitis, ut illi veneno eum comparemus, quod mulieri Athenienſi conſuetudo fecit innoxium? Reſpicite ergo aliquando & advertite, ſi ſubſtantia ulla malum eſt, ideo quod lædit aliquem, lucem quam colitis ab hoc crimine non poſſe defendi. Conſiderate potius hanc convenientiam univerſale malum eſſe, per quam ſolis radius tenebraſcere oculos facit, cum eis nihil ſit luce jocundius.

IX. Ne conſiſtere quidem Manichæorum fabulas de bonis & malis.

14. HÆC dixi, ut, ſi fieri poteſt, tandem decere deſinatis, malum eſſe terram per immenſum profundam & longam; malum eſſe mentem per terram vagantem; malum eſſe quinque antra elementorum, aliud tenebris, aliud aquis, aliud ventis, aliud igni, aliud fumo plenum; malum eſſe animalia in illis ſingulis nata elementis, ſerpentia in tenebris, natantia in aquis, volatilia in ventis, quadrupedia in igne, bipedia in fumo. Hæc enim ſicut a vobis deſcribuntur, nullo modo eſſe poterunt: quoniam quidquid tale eſt, in quantum eſt, a ſummo Deo ſit neceſſe eſt, quoniam in quantum eſt, utique bonum eſt. Si enim dolor & imbecillitas malum eſt, erant ibi animalia in tanta corporis firmitate, ut eorum abortivos fetus, poſt quam de his ſecundum veſtram ſectam fabricatus eſt mundus, de cælo in terram cecidiſſe & mori non potuiſſe dicatis. Si cæcitas malum eſt, videbant: ſi ſurditas, audiebant. Si obmuteſcere aut mutum eſſe malum eſt, uſque adeo ſignatæ atque diſtinctæ ibi voces erant, ut adverſus Deum bellum gerere, ſicut aſſeritis, eis in concione uno perſuadente placuerit. Si ſterilitas malum eſt, erat ibi filios procreandi magna fecunditas. Si exſilium malum eſt, in ſua terra erant, ſuaſque regiones incolebant. Si ſervitus malum eſt, erant ibi etiam qui regnabant. Si mors malum eſt, vivebant, & ita vivebant, ut mentem ipſam prorſus, nec poſt victoriam Dei, ullo modo umquam mori poſſe prędicetis.

15. Cur quæſo in ſummo malo invenio tanta bona iis malis, quæ commemoravi, contraria? Aut ſi hæc non ſunt mala, ullane tandem ſubſtantia in quantum ſubſtantia eſt malum erit? Si malum imbecillitas non eſt, malumne erit corpus infirmum? Si malum cæcitas non eſt, malumne erunt tenebræ? Si malum ſurditas non eſt, malumne erit ſurdus? Si malum non eſt mutum eſſe, malumne erit piſcis? Si ſterilitas malum non eſt, quomodo malum eſt animal ſterile? Si exſilium malum non eſt, quomodo malum eſt animal exſulans, vel animal in exſilium aliquem mittens? Si ſervitus malum non eſt, quomodo malum eſt animal ſerviens, [a] vel ſervire quempiam cogens? Si mors malum non eſt, quomodo malum eſt animal mortale, vel inferens mortem? Si vero hæc mala ſunt, quomodo non erunt bona, firmitas corporis, viſus, auditus, locutio perſuadens, fecunditas, ſolum genitale, libertas, vita, quæ omnia in illo mali regno fuiſſe perhibetis, & ſummum malum audetis aſſerere?

16. Poſtremo ſi (quod omnino nemo umquam negavit) inconvenientia malum eſt, quid convenientius quam illa ſuis quibuſque animalibus elementa, tenebræ ſerpentibus, aquæ natantibus, venti volantibus, ignis edacioribus, fumus elatioribus? Tanta enim a vobis in diſcordiæ gente concordia, & tantus in perverſitatis ſede ordo deſcribitur. Si quod nocet, malum eſt, omitto illud valentiſſimum quod ſupra dictum eſt, noceri non potuiſſe, ubi nullum erat bonum: ſed ſi hoc obſcurum eſt, illud certe omnibus eminet & apparet, quia, ſicut dixi, & ut omnes conſentiunt, quod nocet eſt malum: fumus in illa gente bipedibus animalibus non nocebat; genuit ea, & aluit atque ſuſtinuit ſine labe naſcentia, creſcentia, regnantia. Nunc vero poſt quam mixtum eſt malo bonum, nocentior fumus effectus eſt, ita ut a nobis qui certe bipedes ſumus, ſuſtineri non poſſit; excæcat, opprimit, necat. Tantane malis elementis commixtione boni acceſſit immanitas? tanta Deo regnante perverſitas?

17. Certe cur in ceteris videmus iſtam congruentiam, quæ auctorem veſtrum decepit atque illexit ad componenda mendacia? Cur, inquam, tenebræ ſerpentibus, aquæ natantibus, venti volantibus congruunt: quadrupedem vero ignis incendit, & nos fumus offocat? Quid quod etiam ſerpentes acutiſſime vident, & præſentia ſolis exſultant, ibique ſunt abundantiores, ubi aer ſerenior difficilius & rarius nubem contrahit? Quid abſurdius, quam ibi eſſe accommodatius & aptius incolas amatoreſque tenebrarum, ubi lucis perſpicuitate gaudetur? Quod ſi eos dicitis delectari potius calore quam lumine, multo congruentius in igne ſerpentes alacres natos, quam tardum aſinum diceretis: & tamen luci huic amicam aſpidem quis neget, cum ejus oculi aquilæ oculis comparentur? Sed de beſtiis videro. Nos ipſos obſecro conſideremus ſine pertinacia, & tandem fabulis vanis & perniciosis animum exuamus. Quis enim tantam perverſitatem ferat, qua dicitur in tenebrarum gente, cui nihil admixtum erat luminis, animalia bipedia tam firmam, tam vegetam, tam denique incredibilem vim habuiſſe in oculorum acie, ut & in tenebris ſuis viderent puriſſimam, quæ a vobis commendatur, regnorum Dei lucem, (ſi quidem illam etiam talibus viſibilem fuiſſe vultis) & adſpicerent & conſiderarent & delectarentur & appeterent: noſtros autem oculos commixtione lucis, commixtione ſummi boni, commixtione denique Dei tam infirmos, tam imbecillos eſſe redditos, ut neque quidquam videamus in tenebris, & ſolis adſpectum nullo modo ferre poſſimus, atque inde converſi, etiam quæ a nobis videbantur quæramus?

Aſpis gaudet luce.

18. Hæc dici poſſunt, etiam ſi corruptio malum eſt, quod æque nemo ambigit: non enim tunc fumus corrumpebat genus animalium, quod modo corrumpit. Et ne pergam per ſingula, quod longum eſt & non neceſſarium, uſque adeo minus erant corruptioni obnoxia, quæ ibi animantia fuiſſe confingitis, ut abortivi eorum fetus nondum ad naſcendum idonei, de cælo in terram præcipitati, & vivere, & gignere, & rurſus conjurare potuerint, habentes utique priſtinam firmitatem, quia jam erant concepti ante commixtionem boni & mali; nam poſt iſtam concretionem quæ de iis nata ſunt, ea dicitis eſſe animalia, quæ nunc infirmiſſima & facile corruptioni cedentia videmus: quis hunc diutius tolerare poſſit errorem, niſi qui aut iſta non videt, aut neſcio qua incredibili conſuetudine ac familiaritate vobiſcum contra omnes moles rationis obduruit?

CAPUT X. Tria ſignacula morum a Manichæis perperam excogitata.

19. SED quoniam oſtendi, ut arbitror, de bonis & malis generalibus, in quantis tenebris, & in quanta falſitate verſemini: nunc videamus tria illa ſignacula, quæ in veſtris moribus magna laude ac prædicatione jactatis. Quæ ſunt tandem iſta ſignacula? Oris certe, & manuum, & ſinus. Quid eſt hoc? Ut ore, inquit, & manibus, & ſinu caſtus & innocens ſit homo? Quid ſi oculis, auribus, naribus peccet? Quid ſi calcibus hominem affligat, vel etiam necet? Quomodo iſtum tenebi-

a Editi & plerique MSS. non habent, *vel ſervire quempiam cogens.* quæ verba ex codice Regio-montenſi & tribus Sorbonicis adjecimus.

mus reum, qui nec ore, nec manibus, nec ſinu peccavit? Sed cum os, inquit, nomino, omnes ſenſus qui ſunt in capite, intelligi volo; cum autem manum, omnem operationem; cum ſinum, omnem libidinem ſeminalem. Quo ergo vultis pertinere blaſphemias? ad os, an ad manum? Eſt enim operatio iſta per linguam. Itaque ſi uno genere operationem omnem concluditis, cur operationem pedum conjungitis manibus, linguæ ſeparatis? An quia lingua verbis ſignificat aliquid, eam vultis ſejungere ab ea operatione quæ non ſignificandi gratia fit, ita ut definiatur ſignaculum manuum, ab operatione mala, quæ non ſignificandi cauſſa eſt, continentia? Sed quid facturi eſtis, ſi quis peccet ſignificando aliquid manibus, ut fit cum ſcribimus, vel geſtu aliquid quod intelligatur oſtendimus? hoc enim ori atque linguæ tribuere non poteſtis, quia manibus fit. Quid enim abſurdius, quam ut cum tria dicantur ſignacula, oris, manuum, & ſinus, quædam peccata deprehenſa in manibus tribuantur ori? Si autem operatio generalis manibus datur, quæ tandem ratio eſt pedum operationem huic addere, linguæ non addere? Videtiſne quomodo novitatis appetitio comite errore in magnas deducatur anguſtias? Tribus namque iſtis ſignaculis, quæ nova quadam diviſione prædicatis, quomodo includatis omnium peccatorum purgationem non invenitis.

CAPUT XI. Signaculum oris quale apud Manichæos, qui blaſphemiæ in Deum rei eſſe convincuntur.

20. SED dividite ut vultis, prætermittite quidquid vultis: ea quæ maxime ſoletis commendare tractemus. Ad oris enim ſignaculum dicitis pertinere, ab omni continere blaſphemia. Eſt autem blaſphemia, cum aliqua mala dicuntur de bonis. Itaque jam vulgo blaſphemia non accipitur, niſi mala verba de Deo dicere: de hominibus namque dubitari poteſt: Deus vero ſine controverſia bonus eſt. Si ergo ratio convicerit, neminem de Deo pejora quam vos dicere, ubi erit memorabile oris ſignaculum? Docet enim ratio, nec ſane recondita, ſed in promtu ſita & expoſita omnium intellectui, ſed invicta & eo invictior quod eam nemo ignorare permittitur, Deum eſſe incorruptibilem, incommutabilem, inviolabilem, in quem nulla indigentia, nulla imbecillitas, nulla miſeria cadere poſſit. Uſque adeo autem iſta omnis anima rationalis communiter ſentit; ut etiam vos cum dicuntur, annuatis.

21. Sed cum fabulas veſtras narrare ceperitis, & corruptibilem & commutabilem & violabilem, & indigentiæ obnoxium, & imbecillitatem admittentem, & a miſeria non tutum Deum mira cæcitate poſſeſſi ſuadetis, & mira cæcitate poſſeſſis etiam perſuadetis. Atque hoc parum eſt: non enim corruptibilem tantum Deum dicitis, ſed corruptum; nec & commutabilem, ſed commutatum: nec violabilem, ſed violatum; nec qui poſſit indigentiam pati, ſed indigentem; nec in quem caſura ſit, ſed in quem ceciderit imbecillitas; nec qui miſer eſſe poſſit, ſed miſerum. Animam quippe Deum eſſe dicitis vel partem Dei. Nec video quomodo Deus non ſit, quæ pars Dei dicitur: nam & auri pars aurum, & argenti argentum, & lapidis lapis: & ut ad hæc majora veniamus, pars terræ terra eſt, & aquæ pars aqua, & aeris aer, & ſi quid de igne detraxeris, ignem eſſe non negabis, & quælibet pars lucis nihil poteſt eſſe aliud quam lux. Cur ergo pars Dei non erit Deus? An [a] articulata Dei forma eſt, ſicut hominis, reliquorumque animantium? nam pars hominis non eſt homo:

22. Sed ad quamlibet iſtarum opinionum deſcendo, & ſingillatim utramque conſidero. Nam ſi Deum ita eſſe vultis ut lucem, recuſare non poteſtis Deum eſſe aliquam partem Dei. Quamobrem cum partem Dei eſſe animam dicitis, quam non negatis & corruptam eſſe, quæ ſtulta eſt; & commutatam, quæ ſapiens fuit; & violatam, quæ propriam perfectionem non habet; & indigentem, quæ poſcit auxilium; & imbecillam, quæ medicina eget; & miſeram, quæ beata eſſe deſiderat: hæc omnia in Deum ſacrilega opinione confertis. Aut ſi non conceditis hæc de anima, nec [b] Spiritus eſt neceſſarius, qui animam in veritatem inducat, quia ſtulta non eſt; nec renovatur anima per veram religionem, quia inveterata non eſt; nec ſignaculis veſtris perficitur, quia perfecta eſt; nec ei Deus opem fert, quia non indiget; nec medicus eſt Chriſtus, quia ſana eſt; nec beata ei vita recte promittitur. Quid quod liberator dicitur Jeſus, quod & ipſe in Evangelio clamat: *Si vos Filius liberaverit*, tunc *vere liberi eritis*? Et Apoſtolus Paulus ait, *Vos in libertatem vocati eſtis*. Servit ergo anima quæ iſtam libertatem nondum eſt aſſecuta. Deus igitur vobis auctoribus, ſi quidem pars Dei eſt Deus, & ſtultitia corrumpitur, & cadendo mutatus eſt, & amiſſa perfectione violatus, & opis indiget, & debilis morbo, & oppreſſus miſeria, & ſervitute turpatus eſt.

Jo. 8. 36. Gal. 5. 13.

23. Quod ſi Dei pars Deus non eſt: nec incorruptus poteſt eſſe, in cujus parte corruptio eſt; nec incommutatus, qui ex aliqua parte mutatus eſt; nec inviolatus, qui non ex omni parte perfectus; neque non indigens, qui ſedulo agit ut ſibi reſtituat partem ſuam; nec omnino ſanus, qui aliqua parte imbecillus eſt; nec beatiſſimus, qui habet aliquam partem ſubjectam miſeriæ; nec omnino liber, cujus pars aliqua premitur ſervitute. Hæc omnia cogimini dicere, cum animam, quam tantis obrutam calamitatibus cernitis, partem Dei eſſe perhibetis. Hæc & multa hujuſcemodi de ſecta veſtra ſi poteſtis auferre, tunc demum dicite os veſtrum carere blaſphemiis. Immo ſectam illam deſerite: nam ſi hoc quod ille ſcripſit deſtiteritis credere ac dicere, Manichæi utique non eritis.

24. Summum bonum omnino, & quo eſſe aut cogitari melius nihil poſſit, aut intelligendus, aut credendus Deus eſt, ſi blaſphemiis carere cogitamus. Ratio aliqua numerorum violari & commutari nullo pacto poteſt, nec ulla natura qualibet violentia effecerit, ut poſt unum qui ſequitur numerus, non duplo ei concinat. Hoc commutari nullo pacto poteſt, & Deus a vobis commutabilis dicitur. Tenet iſta ratio inviolabilem integritatem ſuam, & ei ſaltem parem Deum eſſe non vultis. Faciat quælibet gens tenebrarum, ut ternarius intelligibilis numerus, in quo ita unum eſt, quod unum eſt, ut partibus careat; faciat ergo gens iſta tenebrarum, ut numerus iſte ternarius in duas partes æquales dividatur. Videt certe mens veſtra nullius id malevolentia poſſe contingere. Quæ ergo rationem numeri violare non poterat, poterat Deum? Si autem non poterat, quæ obſecro neceſſitas fuit, ut pars ejus miſceretur malo, & in tantas miſerias truderetur?

25. HINC enim illud exortum eſt, quod etiam cum ſtudioſe vos audiremus, nos magnis premebat anguſtiis: nec ullum exitum reperiebamus, quærentes quid factura erat Deo gens tenebrarum, ſi cum ea nollet cum tanta partis ſuæ calamitate pugnare. Si enim non erat nocitura quieſcenti, crudeliter nobiſcum

CAPUT XII. Excludit Manichæorum ſuffugia. *V. l. 7. Conf. c. 2.*

a MS. Regius ſic habet: *an particula Dei anima eſt ſicut* &c.

b MSS. ſeptem, *nec Apoſtolus eſt neceſſarius*. Et paulo poſt plerique habent, *quia mutata non eſt*, ubi excuſi, *inveterata*.

biſcum actum querebamur, qui ad iſtas ærumnas miſi ſumus. Si autem nocitura erat, non eſſe illam naturam incorruptibilem, qualis natura Dei eſſe debebat. In hac quæſtione non defuit qui diceret, non Deum malo carere voluiſſe, aut ne ſibi noceretur caviſſe, ſed propter naturalem bonitatem ſuam inquietæ perverſæque naturæ, ut ordinata eſſet, prodeſſe voluiſſe. Non hoc ſonant libri Manichæi; caviſſe Deum ne invaderetur ab hoſtibus, ſæpiſſime ibi ſignificatur. ſæpiſſime dicitur. Sed concedamus iſta Manichæum ſenſiſſe, ut ille dicebat, qui non inveniebat aliud quod diceret: num iſta ratione Deus a crudelitate aut infirmitate defenditur? Hæc enim ejus in adverſam gentem bonitas, in ſuos exiſtit magna pernicies. Huc accedit, quia ſi natura illius corrumpi commutarique non poſſet, nec nos ulla peſtis commutaret atque corrumperet; & ille ordo qui naturæ alienæ præſtandus fuit, poſſet ſine noſtra perverſitate præſtari.

26. Illud vero nondum dictum erat, quod [a] nuper apud Carthaginem audivi. Cum enim quidam, quem maxime illo errore cupio liberari, hac quæſtione in eaſdem compingeretur anguſtias, auſus eſt dicere, ſcilicet regnum habuiſſe quoſdam fines ſuos, qui poſſet invadi a gente contraria; nam ipſum Deum nullo modo potuiſſe violari. Sed dixit quod neque auctor ille veſter ullo modo dicere cogeretur: videret enim fortaſſe conſequentes ruinas ſuæ ſectæ multo per hanc ſententiam, quam per aliam faciliores. Et re vera ita ſe hoc habet, ut ſi quiſquam mediocris cordis audierit in natura illa fuiſſe, aliud violabile, aliud inviolabile, facile intelligat non jam duas, ſed tres eſſe naturas, unam inviolabilem, alteram violabilem, tertiam violatricem.

CAPUT XIII. Non ex rebus ſed ex intētione facta æſtiman. turhinc de Manichæorum abſtinentia ferendum judiciū.

27. HÆ igitur blaſphemiæ, cum a corde profectæ, quotidie in ore veſtro habitent, deſinite aliquando ſignaculum oris veſtri, ad imperitorum illecebram, quaſi magnum aliquid prædicare. Niſi forte quod non veſcimini carnibus, & vinum non bibitis, ſignaculum oris mirandum & laudandum putatis. Quod quæro a vobis, quo fine faciatis. Finis enim quo referuntur ea quæ facimus, id eſt, propter quem facimus quidquid facimus, ſi non ſolum inculpabilis, ſed etiam laudabilis fuerit, tunc demum etiam facta noſtra laude aliqua digna ſunt: ſin ille jure meritoque culpatur, quem ſpectamus & intuemur, cum in aliquo verſamur officio, id quoque officium nemo improbandum vituperandumque dubitaverit.

Sallustius in prologo Catil.

28. De Catilina memoriæ proditum eſt, quod frigus, ſitim, famem ferre poterat. Hæc erant illi ſpurco ſacrilegoque etiam cum Apoſtolis noſtris communia. Unde ergo diſcernitur parricida iſte ab Apoſtolis noſtris, niſi fine illo quem diverſiſſimum ſequebatur? Namque ille iſta tolerabat, ut immoderatiſſimas & immaniſſimas expleret cupiditates: illi e contra ut eas premerent, & dominanti rationi ſervire cogerent. Soletis & vos, cum catholicarum vobis virginum multitudo prædicatur, dicere, Etiam mula virgo eſt. Temere id quidem, propter imperitiam catholicæ diſciplinæ, ſed tamen ſignificantes vanam eſſe continentiam iſtam, niſi ad aliquem rectiſſimum finem certa ratione referatur. Poſſunt & catholici Chriſtiani veſtram a vino & carnibus abſtinentiam, jumentis & multis paſſeribus, poſtremo etiam innumerabilibus generibus vermium comparare. Sed ne in veſtram incidam temeritatem, non id præpropere faciam, ſed diſcutiam primo quo iſta fine faciatis. Jam enim conſtat inter nos, ut opinor, hujuſcemodi moribus nihil aliud eſſe quærendum. Si ergo parcimoniæ gratia & coercendæ libidinis, qua eſcis talibus & potu delectamur & capimur, audio & probo: ſed non ita eſt.

29. Nam quæro a vobis, ſi quis exſiſtat, quod fieri poteſt, ita homo parcus & frugi, ut appetitum ventris & gutturis moderans, non epuletur bis per unum diem; & huic cœnanti oluſcula cum exiguo lardo apponantur, eodem lardo uncta atque condita, quantum comprimendæ fami ſat eſt; ſitimque irriget propter diligentiam valetudinis, duabus aut tribus [b] vini meracis potionibus, iſque illi victus ſit quotidianus: alius vero ex alia parte nihil guſtans carnium, nihil vini, exquiſitas & peregrinas fruges multis ferculis variatas & largo pipere adſperſas nona hora libenter aſſumat, noctis etiam principio talia cœnaturus; bibat autem mulſum, carœnum paſſum, & nonnullorum pomorum expreſſos ſuccos, vini ſpeciem ſatis imitantes, atque id etiam ſuavitate vincentes; & bibat non quantum ſitit, ſed quantum libet; idque ſibi exhibendum curet quotidie, talique victu deliciiſque perfruatur, nulla neceſſitate, magna voluptate: quem tandem horum duorum, quod ad cibandum potandumque adtinet, abſtinentius vitam ducere judicatis? Non opinor uſque adeo vos eſſe cæcos, quin illum de parco lardo & vino, huic gurgiti præferatis.

30. Ita quidem veritas cogit, ſed veſter error longe aliter canit. Electus enim veſter tribus ſignaculis prædicatus, ſi quotidie ita vivat, ut hic quem poſterius deſcripſimus, ab uno, & fortaſſe duobus gravioribus reprehendi poteſt, damnari autem tamquam ſignaculi [c] diſſignator omnino non poteſt. Si autem ſemel cum illo priore cœnaverit, fruſtoque pernæ vel rancido labra unxerit, & vappa udaverit, ſolutor ſignaculi & gehennæ illico deſtinatus, veſtri auctoris ſententia, mirantibus vobis, ſed tamen conſentientibus, judicabitur. Quæſo relinquite errorem, quæſo advertite rationem, quæſo aliquantulum conſuetudini obſiſtite. Quid enim eſt iſta pravitate perverſius? Quid magis delirum? Quid porro inſanius dici aut cogitari poteſt, hominem boletos, orizam, tubera, placentas, carœnum, piper, laſer, diſtento ventre cum gratulatione ructantem, & quotidie talia requirentem, non inveniri quemadmodum a tribus ſignaculis, id eſt, a regula ſanctitatis excidiſſe videatur; alium vero fruges viliſſimas fumoſo obſonio condientem, tantumque hinc aſſumentem, quantum refectioni corporis ſufficit, & tres cyathos vini ſuſtentandæ valetudinis gratia ſorbentem, & ab illo victu ad iſtum tranſeuntem, certo ſupplicio præparari?

CAPUT XIV. Tribus cauſſis abſtinetur laudabiliter a cer. tis ciborum generibus. *Rom.* 14. 21.

31. AT enim ait Apoſtolus, *Bonum eſt, fratres, non manducare carnem, neque bibere vinum*. Quaſi vero quiſquam noſtrum id bonum neget: ſed aut eo fine quem ſuperius commemoravi, ſecundum quem dicitur, *Et carnis curam ne feceritis in concupiſcentiis*: aut eis quos rurſus idem Paulus oſtendit, id eſt, aut refrenandæ gulæ cauſſa, quæ his rebus ſolet rabidius immoderatiuſque raptari; aut ne frater offendatur; aut ab infirmis idolio communicetur. Eo

a Etſi vox, *Nuper*, ad aliquot annos porrigatur nonnumquam: hoc tamen loco neſcimus an proximum tempus denotet. Nam ſubindicare videtur quæſtioni illi (quæ quidem apud Italiam *ab uſque Carthagine a Nebridio proponi ſolebat*, uti legimus in lib 7. Confeſſ. c. 2. n. 3.) reſponſum iſtud alterum pro Manichæis redditum eſſe, non primo tempore propoſitæ a Nebridio quæſtionis, aut eo quo ſtudioſe Manichæos audiebat Auguſtinus, ſed aliquanto recentiore, ac forte non niſi poſt ipſius regreſſum ex Italia. Quod ſi ita eſt, libro huic Romæ a ſe ſcripto locum hunc ſecunda manu, dum ejus publicationem differt, adjecerit.

b MSS. ſex probæ notæ, *aut tribus minime meracis potionibus*. alii tres, *aut tribus vini potionibus*.

c Er. *diſſipator*. Lov. *diſſignitor*. At MSS. ſeptem *diſſignator*. alii quatuor habent *deſignator*.

enim tempore, quo hæc ſcribebat Apoſtolus, multa immolatitia caro in macello vendebatur. Et quia vino etiam libabatur diis gentium, multi fratres infirmiores, qui etiam rebus his venalibus utebantur, penitus a carnibus ſe & vino cohibere maluerunt, quam vel neſcientes incidere in eam quam putabant cum idolis communicationem. Propter hos autem etiam ii qui firmiores erant, & hæc majori fide contemnenda judicarant, ſcientes nihil immundum eſſe niſi per malam conſcientiam, tenenteſque illam Domini ſententiam, *Non quod intrat in os veſtrum, vos coinquinat, ſed quod exit*: tamen propter hos infirmiores, ne offenderentur, ab his rebus abſtinere debebant. Neque hoc ſuſpicione colligitur, ſed in ipſis Apoſtoli epiſtolis manifeſte invenitur. Vos enim hoc ſolum nobis dicere ſoletis; *Bonum eſt, fratres, non manducare carnem, neque bibere vinum*: non autem ſubjungere illud quod ſequitur; *neque in quo frater tuus offenditur, aut ſcandalizatur, aut infirmatur*. Hinc enim elucet quo fine Apoſtolus hæc præcipiebat.

Matt. 15. 11.

Rom. 14 21.

32. Planius hoc indicant ſuperiora & ſequentia, quæ commemorare longum eſt quidem, ſed propter eos, qui ad divinas Scripturas legendas & pertractandas pigri ſunt, totum iſtum locum retexere cogimur. *Infirmum autem in fide aſſumite*, inquit, *non in diſceptationibus cogitationum. Alius enim credit manducare omnia: qui autem infirmus eſt, olus manducet. Is qui manducat, non manducantem non ſpernat; & qui non manducat, manducantem non judicet: Deus enim illum aſſumſit. Tu quis es qui judicas alienum ſervum? Suo Domino ſtat, aut cadit: ſtabit autem. Potens eſt enim Deus ſtatuere illum. Nam alius judicat diem inter diem, alius judicat omnem diem: unuſquiſque in ſuo ſenſu abundet. Qui ſapit diem, Domino ſapit: & qui manducat, Domino manducat; gratias enim agit Deo. Et qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo. Nemo enim noſtrum ſibi vivit, & nemo ſibi moritur. Sive enim vivimus, Domino vivimus; ſive morimur, Domino morimur. Sive enim vivimus, ſive morimur, Domini ſumus. In hoc enim Chriſtus & a vixit, & mortuus eſt, & reſurrexit, ut & vivorum & mortuorum dominetur. Tu autem quid judicas fratrem tuum, aut tu quare ſpernis fratrem tuum? Omnes enim ſtabimus ante tribunal Dei. Scriptum eſt enim: Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & confitebitur omnis lingua Deo. Itaque unuſquiſque noſtrum pro ſe rationem reddet Deo. Non ergo amplius invicem dijudicemus, ſed hoc judicate magis, ne ponatis offendiculum fratri vel ſcandalum. Scio & confido in Domino Jeſu, quia nihil commune per ipſum, niſi ei qui exiſtimat quid commune eſſe, illi commune eſt. Si enim propter cibum frater tuus contriſtatur, non jam ſecundum caritatem ambulas. Noli cibo tuo perdere illum, pro quo Chriſtus mortuus eſt. Non ergo blaſphemetur bonum noſtrum. Non eſt regnum Dei eſca & potus, ſed juſtitia & pax & gaudium in Spiritu-ſancto. Qui enim in hoc ſervit Chriſto, placet Deo, & probatus eſt hominibus. Itaque quæ pacis ſunt ſectemur, & quæ ædificationis ſunt in invicem. Noli propter eſcam deſtruere opus Dei. Omnia quidem munda ſunt, ſed malum eſt homini qui per offenſionem manducat. Bonum eſt non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut ſcandalizatur, aut infirmatur. Tu fidem habes penes temetipſum, habe coram Deo. Beatus qui non judicat ſemetipſum in eo quod probat. Qui autem diſcernit, ſi manducaverit damnatus eſt, quia non ex fide. Omne autem quod non ex fide, peccatum eſt. Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum ſuſtinere, & non nobis placere. Unuſquiſque noſtrum proximo ſuo placeat b in bonum, ad ædificationem. Etenim Chriſtus non ſibi placuit.*

Ibid. 1. &c.

a

Iſa. 45. 23.

Rom. 15. 1.

b

33. Satiſne apparet, Apoſtolum eis præcepiſſe, ut carnes non manducarent, neque vinum biberent quicumque firmiores eſſent: quia infirmos offendebant non eis congruendo, & faciebant ut putarent eos, qui fide omnia munda judicabant, in obſequium idolorum a talibus epulis & potu nolle abſtinere? Hoc ſignificat & ad Corinthios hoc modo ſcribens: *De eſcis autem ſacrificatorum quæ idolis immolantur, ſcimus quia nihil eſt idolum in mundo, & quod nullus Deus niſi unus. Nam etſi ſunt qui dicantur dii, ſive in cælo, ſive in terra, nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in illo, & unus Dominus Jeſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per ipſum. Sed non in omnibus eſt ſcientia. Quidam autem in conſcientia ſua uſque adhuc in idolio quaſi idolothytum manducant, & conſcientia eorum cum ſit infirma inquinatur. Eſca autem nos non commendat Deo. Neque enim ſi manducaverimus, abundabimus, neque ſi non manducaverimus, deficiemus. Videte autem ne forte hæc licentia veſtra offendiculum fiat infirmis. Si enim quis viderit eum, qui habet ſcientiam, in idolio recumbentem, nonne conſcientia ejus cum ſit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta, & peribit infirmus in tua conſcientia frater, propter quem Chriſtus mortuus eſt? Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conſcientiam ipſorum infirmam, in Chriſtum peccatis. Quapropter ſi eſca ſcandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum, ne fratrem ſcandalizem.*

1. Cor. 8. 4. &c.

34. Item alio loco; *Quid ergo dico quod idolis immolatum ſit aliquid,* c *aut quod idolum ſit aliquid? Sed quæ immolant gentes, dæmoniis immolant, & non Deo. Nolo autem vos ſocios fieri dæmoniorum. Non poteſtis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non poteſtis menſæ Domini paticipes eſſe, & menſæ dæmoniorum. An æmulamur Dominum? Numquid illo fortiores ſumus? Omnia mihi licita ſunt, ſed non omnia expediunt: omnia mihi licita ſunt, ſed non omnia ædificant. Nemo quod ſuum eſt quærat, ſed quod alterius. Omne quod in macello venit, manducate; nihil interrogantes propter conſcientiam. Si quis autem dixerit, Hoc immolatum eſt idolis, nolite manducare propter illum qui indicat, & propter conſcientiam: conſcientiam autem dico, non tuam, ſed alterius. Ut quid enim libertas mea judicatur ab alia conſcientia? Si ego cum gratia participo, quid blaſphemor pro quo gratias ago? Sive ergo manducatis, ſive bibitis, vel aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite. Sine offenſione eſtote Judæis & Græcis & Eccleſiæ Dei ſicut & ego omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi utile eſt, ſed quod multis, ut ſalvi fiant. Imitatores mei eſtote, ſicut & ego Chriſti.*

1. Cor. 10. 19. &c.

c

1. Cor. 11. 1.

35. Apparet igitur, ut opinor, quo fine a carnibus & a vino ſit abſtinendum. Is finis eſt triplex. Ad comprimendam delectationem, quæ in his maxime cibis haberi ſolet, atque in tali potu uſque ad ebrietatem pervenire. Ad tuendam infirmitatem, propter illa quæ ſacrificantur atque libantur. Et quod maxime commendandum eſt, propter caritatem, ne imbecilliorum ab his continentium offendatur infirmitas. Vos autem immunda eſſe obſonia dicitis, cum dicat Apoſtolus, omnia munda eſſe, ſed ei malum eſſe qui per offenſionem manducat. Et prorſus credo vos iſtis epulis inquinari, eo ipſo quo immunda eſſe arbitra-

Rom. 14. 20. Tit. 1. 15

a Editi, *& vivit*. MSS. *& vixit*. porro neutrum hic loci in ſacris codicibus reperitur.

b MSS. novem, *placeat ad bonam ædificationem*.

c MSS. novem, *non quod idolum ſit aliquid*.

arbitramini. Ait enim, *Credo & confido in Domino Jesu, quia nihil commune per ipsum; sed ei qui existimat aliquid commune esse, illi commune est*. Cui autem dubium est, commune illum, immundum & inquinatum vocasse? Sed stultum est vobiscum agere de Scripturis, cum & rationem pollicendo decipiatis; & eos libros, in quibus magna est religionis auctoritas, falsis capitibus immissis corruptos esse dicatis. Ratione igitur mihi persuadete, quomodo vescentem carnes coinquinent, si sine ulla offensione, sine ulla infirma opinione, sine ulla libidine sumuntur.

CAPUT XV. Esum carnium cur interdicant Manichæi.

36. OPERÆ PRETIUM est totam superstitiosæ hujus abstinentiæ rationem cognoscere, quæ ita redditur: Quoniam, inquit, membrum Dei malorum substantiæ commixtum est, ut eam refrenaret, atque a summo furore comprimeret, (sic enim dicitis) de commixta utraque natura, id est, boni & mali, mundus est fabricatus. Pars autem illa divina ex omni parte mundi quotidie purgatur, & in sua regna resumitur: sed hæc per terram exhalans, & ad cælum tendens, incurrit in stirpes, quoniam radicibus terræ affiguntur, atque ita omnes herbas & arbusta omnia fecundat & vegetat. Hinc animalia cibum capiunt, quæ si concumbunt, ligant in carne divinum illud membrum, & a certo suo itinere aversum atque impeditum, erroribus ærumnisque implicant. Itaque cibi qui de frugibus & pomis parantur, si ad sanctos, id est, ad Manichæos veniant, per eorum castitatem, & orationes, & psalmos quidquid in eis est a luculentum & divinum purgatur, id est, ex omni parte perficitur, ut ad regna propria sine ulla sordium difficultate referatur. Hinc est quod mendicanti homini, qui Manichæus non sit, panem vel aliquid frugum, vel aquam ipsam, quæ omnibus vilis est, dari prohibetis; ne membrum Dei, quod his rebus admixtum est, suis peccatis sordidatum a reditu impediat.

37. Carnes autem jam de ipsis sordibus dicitis esse concretas. Fugit enim aliquid partis illius divinæ, ut perhibetis, dum fruges & poma carpuntur; fugit cum affliguntur vel terendo vel molendo vel coquendo, vel etiam mordendo atque mandendo. Fugit etiam in omnibus motibus animalium, vel cum gestiunt, vel cum exercentur, vel cum laborant, vel cum omnino aliquid operantur. Fugit etiam in ipsa quiete nostra, dum in corpore, illa quæ appellatur digestio, interiore calore conficitur. Atque ita tot occasionibus divina fugiente natura, quiddam sordidissimum remanet, unde per concubitum caro formetur; [b] cum anima tamen boni generis, quoniam quamvis plurimum, non tamen totum bonum, memoratis illis motibus evolat. Quocirca cum anima etiam carnem deseruerit, nimias sordes reliquas fieri, & ideo eorum qui vescuntur carnibus, animam coinquinari.

CAPUT XVI. Aperit portentosa Manichæorum mysteria.

38. O RERUM naturæ obscuritas, quantum tegmen est falsitatis? Quis non, hæc audiens, qui rerum causas non didicit, qui nondum veritatis quantulocumque lumine adspersus corporeis imaginibus fallitur, eo ipso quo hæc minime apparent, & per quædam simulacra rerum visibilium cogitantur, & diserte dici possunt, vera esse arbitretur? Talium autem hominum magnæ turbæ atque greges vocantur, quos religiosus timor ab his fallaciis potius quam ratio tutos facit. Quamobrem ita ego ista conabor refellere, quantum me Deus adjuvare dignabitur, ut non solum prudentium judicio, quo simul ac dicta fuerint improbentur, sed ipsi etiam vulgari intelligentiæ, quam sint falsa & absurda satis eluceat.

39. Primo enim quæro, unde doceatis in frumentis, ac legumine, & oleribus, & floribus, & pomis inesse istam nescio quam partem Dei. Ex ipso coloris nitore, inquiunt, & odoris jocunditate, & saporis suavitate manifestum est: quæ dum non habent putria, eodem bono esse deserta esse significant. Non pudet Deum naso & palato inventum putare? sed hæc omitto. Latine enim vobis dicam, & ut dici adsolet, multum est ad vos. Illud potius qualicumque mente intelligendum fuit, si colore apparet in corporibus boni præsentia, simum animalium, quod ipsarum etiam carnium purgamentum est, diversis nitere coloribus, alias candido, plerumque aureolo, & aliis hujusmodi, quos in pomis & floribus velut testes Dei præsentis atque inhærentis accipitis. Quid tandem causæ est, quod ruborem in rosa indicem abundantis boni esse perhibetis, & eumdem damnatis in sanguine? Cur in viola eumdem colorem amplectimini, quem in [c] choleribus, in morbo ictericorum, in infantis denique simo aspernamini? Cur nitorem atque fulgorem olei, clamare copiam coadmixti boni arbitramini, & ad id purgandum fauces & ventrem paratis: de pingui autem carne simillimi fulgoris distillantibus guttis labra contingere formidatis? Cur de thesauris Dei melonem putatis aureum esse; & pernæ adipem rancidam, vel ovi medium non putatis? Cur vobis candor in lactucis prædicat Deum, in lacte non prædicat? De coloribus enim adhuc loquor, in quibus (ut omittam cetera) unius pavonis pennis & plumis, quæ certe de concubitu & carne nascuntur, nulla potestis vestita floribus prata conferre.

Ex carnibus animantum unguenta.

40. Nam si & odore invenitur hoc bonum, nonnullorum animalium carnibus miri odoris conficiuntur unguenta. Cibi denique ipsi, qui cum carnibus meliuscutis concoqui solent, multo jocundius olent quam si eis caro defuisset. Postremo si suavius olentia mundiora judicatis, quodam luto vesci avidius, quam cisterninam aquam bibere debuistis: quia perfusa imbri terra siccior, nares miro odore permulcet, meliusque olet tale lutum, quam si exciperetur pluvia purior. Quod si saporem opus est adtestari, ut cognoscamus habitare in corpore aliquid Dei, magis habitat in dactylis & melle quam in carne porcina, sed magis in carne porcina quam in faba, magis in fico quam in ficato, ecce concedo; sed & vos concedite, magis in ficato quam in beta. Quid quod ista ratione cogimini confiteri, quasdam stirpes, quas certe omnes mundiores vultis quam carnem, ex ipsa carne accipere Deum, si sapore Deus immixtus agnoscitur? Nam & olera sapidiora fiunt cocta cum carnibus: & herbas quibus pecora pascuntur, gustare non possumus, conversas autem in succum lactis, & colore præstantiores, & sapore commodissimas judicamus.

41. An bona tria simul ubi fuerint, id est, color bonus & odor & sapor, ibi esse majorem boni partem putatis? Nolite ergo flores tantopere mirari atque laudare, quos judicandos ad tribunal palati non potestis admittere. Nolite portulacam saltem carnibus anteponere, quæ ab his coctis & colore & sa-

a Editi *lutulentum purgatur*. At MSS. octo, *luculentum & divinum*, uti legi postulant sequentia verba, *perficitur ut ad regna*, &c.

b Er. & Lov. omissa præpositione, *cum*, sic textum interpungunt: *caro formetur. Anima tamen boni* &c. sed aliquanto concinnior MSS. lectio, quam hic reddimus.

c In excusis habetur, *coloribus*, manifesto errore, quapropter ex MSS. substituimus, *choleribus*, vocem Latinis quidem barbaram, sed Afris forte receptam ad significandum choleram aut cholera affectos.

pore & odore ſuperatur. Porcellus aſſus, (hoc enim cogitis, ut de bono & de malo, non ſcriptoribus & librariis, ſed coquis & dulciariis miniſtris vobiſcum potius diſſeramus) porcellus ergo aſſus & colore nitidus, & odore blandus, & ſapore jocundus eſt : habetis perfectum divinæ ſubſtantiæ inhabitantis indicium: trino teſtimonio vos invitat, & purgari veſtra ſanctitate deſiderat. Invadite: quid cunctamini? quid contradicere paratis? Colore ſolo lenticulam fimus vincit infantis, odore ſolo aſſa offella ſuperat mitem ac viridem ficum, ſapore ſolo hœdus occiſus herbam, quam vivus paſcitur, vincit: inventa eſt etiam caro, cujus cauſſa his ſimul tribus teſtibus adjuvetur. Quid quæritis amplius? aut quid dicturi eſtis? Cur vos epulantes immundos faciant pulpamenta, & diſputantes hæc portenta non faciant: præſertim cum ſolis iſtius radius, quem vos certe & carnibus omnibus & frugibus anteponitis, nec oleat, nec ſapiat, ſed tantummodo inter cetera corpora, præſtantia fulgentiſſimi coloris emineat : qui vos magnopere hortatur, atque adeo cogit invitos, ut inter documenta commixti boni, nihil coloris nitori præferatis?

42. Ad illas ergo reducimini anguſtias, ut magis in ſanguine, & in iis quæ animalium carnibus fœtidiſſima, ſed nitide colorata in vicis egeruntur, quam in olivæ foliis pallentibus partem Dei habitare fateamini. Quod ſi dicitis, nam etiam hoc dicitis, olivæ folia cum incenduntur ignem emittere, in quo præſentia lucis apparet, carnes autem cum incenduntur non idem facere; quid de adipe reſpondebitis, qui prope omnes Italas lucernas illuminat? Quid de ſimo bubulo, qui eſt certe bovis carne ſordidior, quo ſiccato ruſtici ſic utuntur ad focum, ut ejus igne facilius nihil ſit fumoque purgatius? Quid quod, ſi nitor & fulgor majorem præſentiam divinæ partis oſtendit, eam vos non purgatis, non conſignatis, non liberatis? Si quidem eſt maxime in floribus, ut omittam ſanguinem, & innumerabilia in carne, vel ex carne ſimillima, quos certe flores habere in epulis non poteſtis : qui ſi etiam carnibus veſceremini, ſquamas certe piſcium, & quoſdam vermiculos atque muſcas, quæ omnia etiam in tenebris luce propria coruſcant, pulmentis veſtris non adhiberetis.

Sebum.

43. Quid igitur reſtat, niſi ut dicere deſinatis, habere vos idoneos judices oculos, nares, palatum, quibus divinæ partis præſentiam in corporibus approbetis? His autem remotis, unde docebitis non modo majorem partem Dei in ſtirpibus eſſe quam in carnibus, ſed omnino eſſe aliquid ejus in ſtirpibus? An pulcritudo vos movet, non quæ in ſuavitate coloris eſt, ſed quæ in partium congruentia? Utinam hoc eſſet. Quando enim corporibus animantium, in quorum forma paribus paria membra reſpondeant, auderetis diſtorta ligna conferre? Sed ſi corporalium ſenſuum teſtimoniis delectamini, quod neceſſe eſt iis, qui vim eſſentiæ mente videre non poſſunt, quomodo probatis per moram temporis, & per obtritiones quaſdam, fugere de corporibus ſubſtantiam boni, niſi quia inde diſcedit Deus, ut aſſeritis, & de loco in locum migrat? Plenum eſt dementiæ. Verumtamen ſigna vos ad iſtam ſententiam & indicia, quantum exiſtimare poſſum, nulla duxerunt. Multa enim carpta de arboribus vel evulſa de terra, ante quam ad cibum noſtrum veniant, interpoſitione aliqua temporis meliora redduntur; ut porri & intiba, lactucæ, uvæ, mala, ficus, & quædam pira: & multa præterea quæ & colorantur melius, dum non ſtatim ut decerpta fuerint abſumuntur, & corpore capiuntur ſalubrius, & ſapiunt in ore conditius: quæ tanta commoditas & ſuavitas ineſſe his rebus minime deberet, ſi ſecundum veſtram ſententiam, tanto deſertiora bono fierent, quanto diuturnius reponuntur, poſt quam a terra quaſi a matre ſeparata ſunt. Caro ipſa pridie occiſorum animalium profecto eſt jocundior atque commodior: non autem ita eſſe oportebat, ſi, ut aſſeritis, plus haberet boni, eo die recens animante interemto, quam poſtridie cum divinæ ſubſtantiæ major fuga facta eſſet.

44. Vinum vero vetuſtate purius meliuſque fieri quis ignoret? nec ad pervertendos ſenſus a redolentius, ut putatis, ſed ad vegetandum corpus utilius: tantum adſit modus, quem in omni re dominari decet. Nam muſto recentiore perverſitas ſenſuum citius ſolet accidere: ita ut ſi aliquando in lacu remanſerit, aliquantumque ferbuerit, intuentes de ſuper percuſſo cerebro præcipites agat, & niſi aliquo modo ſubveniatur, exſtinguat. Jam quod ad valetudinem adtinet, inflari eo corpora pernicioſeque diſtendi, quis abnuat? Num ideo tanta incommoda inſunt, quia plus habet boni: propterea iſta in vini vetuſtate non ſunt, quia divinæ ſubſtantiæ pars magna diſceſſit? Abſurdum eſt dicere, vobis præſertim qui præſentiam partis Dei, oculis, naribus, palato, cum hi ſenſus bene afficiuntur, judicatis. Jam vero quæ tanta perverſio eſt, vinum putare fel principum tenebrarum, & uvis comedendis non parcere? Magiſne inerit illud fel cum in cupa, quam cum in acinis fuerit? Quod ſi bono diſcedente quaſi meracius remanet malum, & id temporis mora contingit, non oportebat eaſdem uvas ſuſpenſas atque ſervatas fieri mitiores, dulciores, ſalubriores: neque ipſum vinum, quod ſupra dictum eſt, & amiſſa luce liquidius atque luculentius, & ſalutifera ſubſtantia diſcedente ſalubrius.

a

Mira de Muſto.

45. Quid dicam de lignis & frondibus, quæ tempore areſcunt, nec ex eo a vobis dici poſſunt deteriora fieri? Id enim amittunt quo fumus gignitur, id autem retinent unde lucida flamma conſurgit, & ea claritate quam multum diligitis, purius bonum in aridioribus, quam in viridioribus eſſe teſtatur. Ex quo fit, ut aut negetis Dei partem in luce pura quam in fumoſa eſſe majorem, & ita omnia documenta veſtra turbetis; aut fateamini fieri poſſe, ut de ſtirpibus amputatis vel evulſis, ſi diuturniore tempore reponantur, copioſius fugiat mali natura quam boni. Quo conceſſo, tenebimus de frugibus carptis majus malum poſſe abire, atque ita in carnibus majus bonum poſſe remanere. Et hoc quidem de tempore dictum ſit.

46. Nam ſi commotione & ſubactione & adtritione harum rerum, fugæ occaſionem invenit divina illa natura, multa vos ſimilia redarguunt, quæ fiunt movendo meliora. Hordei quidam ſucco vinum imitantur, quod movendo fit optimum. Sane quod minime prætereundum eſt, hoc genus potus citiſſime inebriat: nec tamen umquam ſuccum hordei, fel principum eſſe dixiſtis. Farina parciore aqua perite contrahitur paulo durius, ut ſubigendo fiat melior, & quo dici perverſius nihil poteſt, luce fugiente candidior. Paſtillarius mella diu ſubigit, ut ad illum candorem perveniant, & minus noxiam mitioremque dulcedinem: hoc quomodo eveniat bono diſcedente, differite. Quod ſi non viſu & odoratu & guſtu, ſed auditu etiam delectato præſentiam Dei placet probare, caro citharis nervos, & tibiis oſſa largitur, quæ ſiccata & adtrita & torta ſonora redduntur. Ita dul-

a MSS. plures, *dolentius*.

dulcedo muſicâ, quam de divinis regnis veniſſe contenditis, nobis mortuarum carnium ſordibus exhibetur, & tempore arefactis, & adtritione tenuatis, & tortione diſtentis : quibus afflictationibus etiam de rebus viventibus divinam ſubſtantiam fugere prædicatis; quod etiam decoctione earum accidere dicitis. Cur ergo elixati cardui minime obſunt valetudini? Utrum ab eis dum ita coquuntur, Deum an [a] partem Dei diſcedere exiſtimandum eſt?

47. Quid cetera perſequar, quæ omnia dici nec facile eſt, nec neceſſarium? Cui enim non occurrit, quam multa cocta ſuaviora & ſalubriora ſint? Quod non deberent, ſi, ut opinamini, hujuſcemodi commotionibus deſeruntur bono. Nihil vos prorſus invenire arbitror, unde iſtis corporis ſenſibus approbetis, ideo carnes immundas eſſe, atque animas inquinare veſcentium, quod carptæ fruges poſt multas commotiones vertantur in carnem, præſertim cum & vetuſtatem corruptionemque aceti, putetis vino eſſe mundiorem, & carœnum (χάρο-νον.) quod bibitis, nihil aliud quam coctum vinum eſſe videamus, quod vino deberet eſſe ſordidius, ſi motibus & coctionibus de rebus corporeis membra divina diſcedunt. Si autem non ita eſt, non eſt cur arbitremini fruges, cum carpuntur, reponuntur, tractantur, coquuntur, digeruntur, fugiente bono deſeri, & propterea ſordidiſſimam creandis corporibus præbere materiam.

48. Quod ſi non colore & forma & odore & ſapore ducimini, ut bonum his rebus ineſſe judicetis, quid aliud poteſtis afferre? An argumento vobis eſt firmitas quædam atque valentia, quæ iſtis rebus detrahi videtur, dum a terra ſeparantur atque tractantur? Sed ſi hoc vos moveret (quamquam falſum id eſſe cito animadverti poteſt, propter nonnullorum auctam, poſt quam terræ detracta ſunt, firmitatem, ut jam de vino commemoratum eſt, quod fit robuſtius vetuſtate) tamen ſi hæc firmitas vos moveret, ut dixi, in nullo magis cibo quam in carnibus, copioſiorem partem Dei probaretis eſſe. Non enim athletæ, quibus illud robur & valentia maxime neceſſaria eſt, olere ac pomis, & non carne veſcuntur.

49. An quia carnes aluntur arboribus, arbores autem carnibus non aluntur, idcirco arbitramini illarum quam noſtra corpora eſſe meliora? Non conſideratis rem tam in promtu ſitam, arbuſta lætiora & fecundiora, ſegeteſque pinguiores alimento ſtercorum fieri, cum vos in accuſatione carnis nihil gravius vobis dicere videamini, quam cum dicitis eſſe ſtercorum domum. Hinc ergo aluntur ea, quæ vobis munda ſunt, quod in ea re quæ vobis immunda eſt, multo eſſe immundius prædicatis. Quod ſi carnem ob hoc aſpernamini, quod poſt concubitum naſcitur, vermium vos caro delectet, qui in pomis, lignis, in terra ipſa denique ſine ullo concubitu tam multi magnique naſcuntur. Sed neſcio quæ iſta ſimulatio eſt. Nam ſi vobis propterea diſpliceret caro, quod patris atque matris commixtione formatur, non illos principes tenebrarum de fructibus arborum ſuarum natos fuiſſe diceretis, quos certe amplius aſpernamini quam carnes, quas guſtare non vultis.

50. Nam quod opinamini omnes quidem animas animalium de parentum cibis venire, a quibus carceribus vos liberare gloriamini divinam ſubſtantiam, quæ in veſtris tenetur alimentis, nimium contra vos, & ad carnes edendas vos inſtantiſſime impellit. Cur enim animas, quas illigaturi ſunt corpori qui carnibus epulantur, non præoccupando & veſcendo liberatis? Sed, inquit, non de carnibus aliquid ab eis bonæ partis illigatur, ſed frugibus quas cum carnibus ſumunt. Quid ergo de animis leonum, quorum cibus ſola caro eſt, reſpondendum videtur : Bibunt, inquit, & ideo anima illa de aqua tracta carnique implicata eſt? Quid de innumerabilibus avibus? Quid de ipſis aquilis dici poteſt, quæ non niſi carne paſcuntur, nec ullo potu indigent? Certe hic deficitur, & quid reſponderi poſſit non invenitur. Si enim anima de cibis venit, & ſunt animalia fetum gignentia, quorum & nullus potus, & cibus ſola ſit caro, eſt in carne anima, cui purgandæ more veſtro ſubvenire deberetis veſcendo carnem. Niſi forte porcum, quod & frugibus alitur, & aquam bibit, animam lucis habere arbitramini : aquilæ vero, cui ſol maxime congruit, tenebrarum animam, quia ſola carne vivit, ineſſe defenditis.

51. O rerum anguſtias, o incredibiles abſurditates! in quas profecto non incidiſſetis, ſi a vaniſſimis fabulis alieni, hoc ad continentiam ciborum ſequeremini quod veritas probat; ut concupiſcentiæ coercendæ gratia, non vitandæ immunditiæ quæ nulla eſt, delicioſas eſcas reſpuendas judicaretis. Nam ſi quis etiam rerum naturam vimque animæ & corporis minus intuens, vobis concedat animam coinquinari de obſonio, multo magis eam tamen immundam fieri cupiditate conceditis. Quæ ergo ratio eſt, vel potius amentia, de numero electorum hominem pellere, qui forte carnem valetudinis cauſſa, nulla cupiditate guſta verit : ſi autem piperata tubera voraciter edere concupierit, immodeſtiæ tantum forte poſſitis reprehendere, non autem ut corruptorem damnare ſignaculi? Ita fit ut in electis veſtris eſſe non poſſit, qui proditus fuerit, non concupiſcendo, ſed [b] medendo partem aliquam cœnaſſe gallinæ: eſſe autem in iis poſſit qui vehementer cumiphas, & alia placenta carne carentia deſideraſſe ſe ipſe prodiderit. Tenetis ergo eum quem cupiditas ſordibus mergit, quem vero ipſe cibus, ut arbitramini, maculat, non tenetis, cum inquinationem de concupiſcentia quam de obſonio longe majorem fieri fateamini, complectentes tamen eum, qui conditis ſuaviſſime frugibus imminet inhians, ſeſeque non tenet : excludentes eum qui quaslibet epulas hominum comprimendæ famis cauſſa ſine ulla cupiditate paratus ſumere, & paratus amittere, indifferenter capit. En miri mores, en egregia diſciplina, en memorabilis temperantia.

52. Jam quod ea quæ vobis quaſi purganda offeruntur ad epulas, nefas putatis ſi quis alius præter electos ad cibandum tetigerit, quantæ turpitudinis & aliquando ſceleris plenum eſt? Si quidem ſæpe tam multa dantur, ut conſumi facile a paucis non poſſint. Et quoniam ſacrilegium putatur, vel aliis dare quod redundat, vel certe abjicere, in magnas contrudimini cruditates, totum quod datum eſt quaſi purgare cupientes. Jam vero diſtenti, & prope crepantes, eos qui ſub veſtra diſciplina ſunt, pueros ad devoranda reliqua crudeli dominatione compellitis : ita ut cuidam ſit Romæ objectum, quod miſeros parvulos cogendo ad veſcendum tali ſuperſtitione necaverit. Quod non crederem, niſi ſcirem quantum nefas eſſe arbitremini, vel aliis hæc dare qui electi non ſunt, vel certe projicienda curare. Unde illa veſcendi neceſſitas reſtat, quæ ad turpiſſimam [c] cruditatem pene quotidie, aliquando tamen poteſt & uſque ad homicidium pervenire.

53. Quæ

a Sic Er. cui ſuffragantur MSS. Sorbonici tres & Regio-montenſis. At apud Lov. & alios MSS. habetur, *an peſtem diſcedere.*

b Ita MSS. At editi habent, *edendo.*

c Excuſi, *crudelitatem.* cujus loco MSS. habent, *cruditatem.*

53. Quæ cum ita ſint, etiam panem mendicanti dare prohibetis : cenſetis tamen propter miſericordiam, vel potius propter invidiam nummos dari. Quid hic prius arguam, crudelitatem, an vecordiam? Quid enim ſi eo loco res agatur, ubi venalis cibus inveniri non poteſt? Homo egens ille fame moriturus eſt, dum tu vir ſapiens & benignus magis cucumerem quam hominem miſeraris. Hæc eſt profecto (quid enim dicam congruentius & planius?) falſa miſericordia & vera crudelitas. Nunc vecordiam videamus. Quid enim ſi nummis illis, quos dederis, ſibi panem emat? Nonne hoc in illo pars illa veſtra divina, qui hanc ſumit a venditore, paſſura eſt, quod paſſura erat, ſi te dante ſumſiſſet? Involvit igitur ſordibus peccator ille mendicus partem Dei revolare cupientem, tuis nummis ad tantum ſcelus adjutus: & tamen vos homines prudentiſſimi intereſſe arbitramini, ſi homicidium facturo non detis hominem quem occidat, ſed ſcientes pecuniam unde occidendum comparet, detis. Quid ad hanc inſaniam addi poteſt? Ita enim fit ut aut homo moriatur, ſi venalem non invenerit cibum, aut cibus ipſe, ſi invenerit: quorum alterum eſt verum homicidium; alterum veſtrum, vobis tamen ita tribuendum, tamquam utrumque ſit verum. Nam quod auditores veſtros non prohibetis carnibus veſci, ſed occidere animalia prohibetis, quid ſtultius & perverſius fieri poteſt? Nam ſi talis non contaminat cibus, vos quoque ſumite: ſi contaminat, quæ tandem dementia eſt majus nefas putare, animam porcinam de corpore ſolvere, quam humanam porcino corpore maculare?

CAPUT XVII. Manuum ſignaculum apud Manichæos quale ſit aperitur. *Matt.* 8. 32. *Matt.* 21 19.

54. SED jam ad manuum ſignaculum conſiderandum tractandumque veniamus. Ac primum quidem quod ab animalium nece, & ab ſtirpium laceratione vos temperatis, ſuperſtitioſiſſimum Chriſtus oſtendit: qui nullam nobis cum belluis & arboribus ſocietatem juris eſſe judicans, & in gregem porcorum dæmones miſit, & arborem in qua fructum non invenerat, maledicto aridam fecit. Nihil certe porci, nihil arbor illa peccaverat. Neque enim uſque eo dementes ſumus, ut arbitremur ſua ſponte arborem vel frugiferam eſſe vel ſterilem. Neque illud hic vobis dicendum eſt, his factis Dominum noſtrum alia quædam ſignificare voluiſſe: quis enim neſciat? Sed certe Filio Dei non per homicidium ſignum dandum fuit, ſi arborem necare, ut vos dicitis, homicidium eſt, aut necare animalia. Nam & de hominibus, cum quibus utique ſumus juris ſocietate conjuncti, ſigna quædam dedit, ſed ſanando homines, non necando. Quod & de belluis & de arboribus faceret, ſi eadem nos cum illis ſocietate, qua vos opinamini, conjunctos eſſe judicaret.

55. Quo loco mihi auctoritas interponenda viſa eſt, propterea quia de pecorum anima, & de quadam vita qua dicuntur arbores vivere, non poteſt vobiſcum ſubtiliter diſputari. Sed quoniam privilegio quodam vos tuemini, ut de Scripturis opprimi nequeatis, dicendo eas eſſe falſatas : quamquam ea quæ commemoravi de arbore, & de grege porcorum, numquam a corruptoribus immiſſa eſſe dixiſtis: tamen ne conſiderantes quantum vobis adverſentur, hoc idem etiam de his aliquando dicere velitis, teneam propoſitum meum, ut a vobis, magnis omnino pollicitatoribus rationis atque veritatis, quæram primum quid obſit arbori, non dico ſi pomum inde foliumve decerpas, quod quidem apud vos, ſi quis non imprudentia, ſed ſciens fecerit, ſignaculi corruptor ſine ulla dubitatione damnabitur, ſed omnino ſi eam radicitus eruas. Anima namque illa quam rationalem ineſſe arboribus arbitramini, arbore exciſa vinculo ſolvitur, vos enim hoc dicitis, & eo quidem vinculo in quo magna miſeria, nulla utilitate tenebatur. Nam & revolutionem hominis in arborem, notum eſt vos, id eſt, auctorem ipſum veſtrum pro ingenti pœna, non tamen pro ſumma, ſolere minitari : & num poteſt in arbore anima fieri, ut in homine ſapientior? Non necandi hominis quippe certiſſima ratio eſt, ne aut eum neces cujus ſapientia & virtus aliis plurimum prodeſt, aut eum qui forte poterat ad ſapientiam pervenire, ſive extrinſecus ab aliquo admonitus, ſive interioribus cogitationibus divinitus illuſtratus. Animam autem hominis quanto ſapientior corpore exceſſerit, tanto utilius excedere veritas docet, & ratione ſubtiliſſima, & auctoritate latiſſime pervagata. Quamobrem qui arborem dejicit, animam nihil in ſapientia proficientem de illo corpore liberat. Itaque vos homines ſancti, vos, inquam, potiſſimum excidere arbores deberetis, & earum animas ab illo vinculo exutas, orationibus & pſalmis ad meliora perducere. An de his animis hoc fieri poteſt, non quas mente adjuveritis, ſed quas ventre receperitis?

56. Quamvis idipſum animas arborum quam diu ſunt in arboribus ad ſapientiam non proficere, ſummæ anguſtiæ, quantum arbitror, vos compellunt fateri, cum a vobis quæritur, cur & arboribus non mittatur præceptor Apoſtolus, aut cur ille qui hominibus mittitur, non & arboribus prædicet veritatem. Hic cogimini reſpondere, illas animas percipere in talibus corporibus præcepta divina non poſſe. Sed vehementius ab alio latere urgemini, quando quidem illas perhibetis & audire voces noſtras, & verba intelligere, & corpora motuſque corporum intueri, cogitationes denique ipſas perſpicere. Quæ ſi vera ſunt, cur nihil poſſunt a lucis Apoſtolo diſcere, vel cur etiam multo facilius non poſſunt quam nos, cum interiora etiam mentis adſpiciant; Ita enim magiſter ille, qui vos loquendo vix docet, ut dicitis, cogitando eas poſſet erudire, quæ ſententias ejus ante ſermonem in animo cernerent. Si vero hæc falſa ſunt, videte tandem in quo errore jaceatis.

57. Jam quod poma ipſi non decerpitis, herbamque non vellitis, ſed tamen ab auditoribus veſtris decerpi & evelli atque afferri vobis jubetis, non ut iis qui afferunt tantum, ſed ut iis etiam quæ afferuntur, prodeſſe poſſitis, quis bene conſiderans ullo modo toleraverit? Primo, quia NIHIL INTEREST, utrum ipſe ſcelus admittas, an propter te ab alio admitti velis. Nolle te dicis? Quomodo ergo ſubvenitur illi divinæ parti, quæ in lactucis & in porris jacet, ſi nemo hæc evellat, & ad ſanctos purganda deferat? Deinde tu ipſe tranſiens per eum agrum, in quo tibi jure amicitiæ decerpendi quod libet poteſtas datur, ſi fico videris corvum imminentem, quid facies? Nonne ex opinione tua, ficus ipſa tecum loqui & deprecari miſerabiliter videtur, ut eam ipſe decerpas, & ſancto ventre purificandam reſuſcitandamque ſepelias potius, quam corvus ille devoratam funeſto corpori miſceat, atque in alias formas illigandam cruciandamque tranſmittat? Quid te crudelius, ſi verum eſt? Quid ineptius, ſi falſum eſt? Quid magis contrarium diſciplinæ veſtræ, ſi ſignaculum ſolveris? Quid te inimicius Dei membro, ſi cuſtodieris?

58. Sed hoc ex veſtra opinione falſa & nugatoria : nam certa & manifeſta crudelitas in vobis eſſe convincitur, ex eodem ipſo errore manans. Si quis enim per morbum corpore diſſoluto, feſſus ab itinere, ac peſte ſemianimis in via jaceat, nihil valens am-

amplius quam utcumque verba proferre, cui profit ad stringendum corpus pirum dari, teque transeuntem ut subvenias oret, atque obsecret ut de arbore proxima, a qua nullo humano, nullo denique vero jure prohiberis, pomum afferas homini, post paululum nisi feceris morituro; tu vir Christianus, & sanctus transibis potius, & hominem sic affectum precantemque deseres, ne arbor ploret dum fructus demitur, & tu signaculi dissolutor ad pœnas Manichæias destineris. O mores & innocentiam singularem!

59. Sed jam de nece animalium requiram quod movet, & multa quidem hujusmodi etiam in hoc genere dici possunt. Nam quid oberit animæ lupi, qui lupum interfecerit: cum & lupus ille, quam diu vivit lupus futurus sit, nec ulli obtemperet prædicatori, ut aliquantum ab ovium sanguine temperet; & ex illo vinculo corporis, anima secundum vos rationalis, interfecta bellua liberetur? Et ab hac quidem cæde auditores etiam vestros prohibetis: major enim videtur quam in arboribus. Hic vestros sensus, corporeos videlicet, non multum improbo. Videmus enim & vocibus sentimus, cum dolore mori animantia, quod quidem homo contemnit in bestia, cum qua scilicet rationalem animam non habente, nulla legis societate copulatur. Sed eosdem vestros sensus in intuendis arboribus quæro, & vos cæcos prorsus invenio. Ut enim omittam, quod nullis motibus in ligno sensus doloris apparet, quid manifestius quam tunc se optime habere arborem, cum viget, cum frondet, cum floribus læta, fructibus opulenta est? At hoc ei plerumque ac maxime putatione præstatur. Quod si ferrum sic sentiret, ut vultis, contabesceret potius tot tantisque affecta vulneribus, quam ex illis pullulans locis, tam certa exsultatione revirescceret.

60. Verumtamen cur majus nefas putatis animalia quam stirpes cædere, cum illæ vobis puriorem animam quam carnes habere videantur? Fit, inquit, compensatio quædam, cum eorum, quæ de agris auferuntur, pars aliqua datur electis sanctisque purganda. Jam superius ista frustrata sunt, satisque demonstratum est, quantum existimo, nulla ratione dici, plus esse in frugibus partis illius bonæ quam in carnibus. Sed si vendendis carnibus victum quisque sustentet, atque omne talis negotii lucrum in emendis electorum vestrorum cibis consumat, plureisque istis afferat sanctis escas quam agricola & rusticus, nonne eadem compensatione sibi animantia licere perimere clamitabit? Est, inquit, alia quædam secretissima ratio. Non enim deest homini callido adversus indoctos in naturæ obscuritate perfugium. Cælestes enim, ait, principes, qui de gente tenebrarum capti atque victi, a conditore mundi in illis ordinati sunt locis, sua quisque possidet in terra animalia, de suo scilicet genere ac stirpe venientia: qui peremtores eorum reos tenent, nec de hoc mundo exire permittunt, pœnisque illos quibus possunt, & cruciatibus adterunt. Quis imperitorum hæc non formidet, & qui in tanta obscuritate nihil videt, hoc ità ut dicitur esse non arbitretur? Sed ego institutum non relinquam meum, cui Deus aderit, ut apertissima veritate obscura mendacia refellantur.

61. Quæro enim, si animalia, quæ in terris sunt & in aquis, de illo genere principum per successionem prolis & operationem concubitus veniunt, cum ad illos abortivos fetus revocatur origo nascentium, quæro, inquam, si ita est, utrum apes, & ranas, & alia multa, quæ sine concubitu gignuntur, non sit nefas occidere? Nefas esse dicitis. Non ergo propter cognationem principum nescio quorum, ab animantium nece auditores vestros prohibetis. Aut si generalem cognationem omnium esse corporum dicitis, arbores quoque ad eamdem principum offensionem procul dubio pertinebunt, quibus parcere non est mandatum auditoribus. Reditur ergo ad illud invalidum, ea quæ in stirpibus auditores lædunt, expiari per fructus, quos ad ecclesiam vestram ferunt. Dictum est enim hoc modo, eos qui in macello laniant animalia carnesque venditant, si vestri auditores sint, suaque lucra comparatis frugibus vobis conferant, cædem illam quotidianam sibi licere contemnere, & quidquid in ea peccati est, vestris epulis aboleri.

62. Quod si dicatis, quemadmodum de pomis & de oleribus, conferendum fuisse ut illa interfectio veniam mereretur; quod quia fieri non potest (electi enim non edunt carnem) temperandum esse auditoribus a nece animalium; quid respondebitis de spinis herbisque inutilibus, quas evellendo in agris purgandis agricolæ necant, nec ex his vobis possunt cibos aliquos exhibere? Quomodo ad veniam pertinebit tanta vastatio, unde nulla est esca sanctorum? An forte quidquid peccatum fuerit ut fruges & poma proficiant, & de ipsis frugibus & pomis aliquid comedendo dissolvitis? Quid si ergo agros locustæ aut mures & sorices vastant, quod sæpe accidere manifestum est, impune ab agricola vestro auditore necabuntur, quia ideo peccat ut fructus proficiant? Hic certe coartamini. Aut enim conceditis auditoribus interfectionem animalium, quam vester auctor concedere noluit, aut eos ab agricultura etiam prohibebitis, quam ille concessit. Quamquam sæpe etiam dicere audeatis, feneratorem innocentiorem esse quam rusticum, usque adeo melonibus quam hominibus estis amiciores. Si quidem illi ne lædantur, melius judicatis hominem fenore trucidari. Hæccine est appetenda & prædicanda justitia, an potius exsecranda & damnanda fallacia? Hæccine est misericordia memorabilis, an exsecranda potius immanitas?

63. Quid quod a nece animalium nec vos ipsi in pediculis & pulicibus & cimicibus temperatis? Magnamque hujus rei defensionem putatis, quod has esse sordes nostrorum corporum dicitis. Quod primo aperte falsum de pulice & cimice dicitur. Cui enim non manifestum est, hæc animalia non de nostro corpore exsistere? Deinde si concubitum vehementius exsecramini, quod nimium videri vultis, cur non vobis mundiora videntur animalia, quæ sine concubitu de nostra carne nascuntur? quamquam enim postea coeundo pariant, non tamen nobis coeuntibus de nostro corpore primo nascuntur. Jam vero si quæcumque de viventibus gignuntur corporibus, sordidissima sunt putanda, multo magis quæcumque de mortuis. Impunius ergo occiditur vel sorex, vel anguis, vel scorpio, quos de humanis cadaveribus nasci, a vobis potissimum solemus audire. Sed obscura omitto & incerta. De apibus certe fama est celebrior, quod de boum cadaveribus oriantur. Ergo occiduntur impune. At si hoc quoque dubium est, nemo fere de scarabeis dubitat, quin de fimo in pilam rotundato ab his atque obruto exsistant. Hæc igitur animantia & alia quæ persequi longum est, sordidiora certe debetis opinari, quam pediculos vestros: & tamen illa occidere nefas vobis videtur, his autem parcere stultum: nisi forte quod sunt hæc animalia parva, contemnitis. Sane si ita est, ut animal quo brevius est, eo contemtius esse debeat, necesse est camelum homini præferatis.

1. Retract. cap. 7. n. 6.

64. Huc accedit illa gradatio, quæ cum vos audirem,

rem, nos ſæpe turbavit. Nulla enim cauſſa eſt, cur propter parvum corporis modulum, pulex necandus ſit, non etiam muſca quæ in faba gignitur. Et ſi hæc, cur non etiam iſta paulo amplior, cujus certe fetus minor eſt quam illa. Hoc etiam ſequitur, ut apis quoque ſine culpa perimatur, cujus pullus huic muſcæ coæquatur. Inde ad locuſtæ pullum & locuſtam, inde ad pullum muris & murem. Et ne longum faciam, nonne videtis his gradibus ad elephantum perveniri, ut omnino recuſari non poſſit ingentem illam belluam ſine culpa ſe occidere, quiſquis propter parvulum corpus interfectionem pulicis peccatum eſſe non putat? Sed jam etiam de hujuſmodi nugis ſatis dictum arbitror.

CAPUT XVIII. De ſignaculo ſinus & nefandis myſteriis Manichæorum. 1. Tim. 4. 3.

65. RESTAT ſignaculum ſinus, in quo multum incerta eſt caſtitas veſtra. Non enim concubitum, ſed ut longe ante ab Apoſtolo dictum eſt, vere nuptias prohibetis, quæ talis operis una eſt honeſta defenſio. Hic non dubito vos eſſe clamaturos, invidiamque facturos dicendo, caſtitatem perfectam vos vehementer commendare atque laudare, non tamen nuptias prohibere: quando quidem auditores veſtri, quorum apud vos ſecundus eſt gradus, ducere atque habere non prohibeantur uxores. Quæ cum magna voce & magna indignatione dixeritis, ego vos lenius interrogabo ad hunc modum: Nonne vos eſtis qui filios gignere, eo quod animæ ligentur in carne, gravius putatis eſſe peccatum, quam ipſum concubitum? Nonne vos eſtis, qui nos ſolebatis monere, ut quantum fieri poſſet, obſervaremus tempus, quo ad conceptum mulier poſt genitalium viſcerum purgationem apta eſſet, eoque tempore a concubitu temperaremus, ne carni anima implicaretur? Ex quo illud ſequitur, ut non liberorum procreandorum cauſſa, ſed ſatiandæ libidinis habere conjugem cenſeatis. Nuptiæ autem, ut ipſæ nuptiales tabulæ clamant, liberorum procreandorum cauſſa marem feminamque conjungunt: quiſquis ergo procreare liberos quam concumbere gravius dicit eſſe peccatum, prohibet utique nuptias; & non jam uxorem, ſed meretricem feminam facit, quæ donatis ſibi certis rebus, viro ad explendam ejus libidinem jungitur. Si enim uxor eſt, matrimonium eſt. Non autem matrimonium eſt ubi datur opera ne ſit mater: non igitur uxor. Quo circa nuptias prohibetis, nec ab hoc crimine, quod olim a Spiritu-ſancto de vobis prædictum eſt, ulla vos ratione defenditis.

66. Jam vero cum vehementer ſatagitis, ne per concubitum anima ligetur in carne, & vehementer aſſeritis, per ſanctorum cibum animam de ſeminibus liberari, nonne confirmatis, o miſeri, quod de vobis homines ſuſpicantur? Cur enim de tritico, & de faba, & de lenticula aliiſque ſeminibus, cum his veſcimini, liberare vos velle animam creditur, de animalium ſeminibus non credatur? Non enim ut ipſam carnem mortui animantis immundam eſſe dicitis, quod animam non habet; hoc ita poteſtis & de animantis ſemine dicere, in quo animam, quæ apparebit in prole, colligatam eſſe cenſetis, & in quo ipſius Manichæi animam implicatam fuiſſe fatemini. Et quia non poſſunt ab auditoribus veſtris purganda vobis talia ſemina afferri, quis non ſuſpicetur ſecretam de vobis ipſis inter vos fieri talem purgationem & ideo illis ne vos deſerant occultari? Quæ ſi non facitis, quod utinam ita ſit, videtis tamen quantæ ſuſpicioni veſtra ſuperſtitio pateat, & quam non ſit hominibus ſuccenſendum id opinantibus, quod de veſtra profeſſione colligitur, cum vos animas per eſcam & potum de corporibus & ſenſibus liberare prædicatis. Nolo hic diutius immorari: & videtis quantus ſit invectionis locus. Sed quia & res talis eſt, ut eam potius reformidet quam inſectetur oratio, & propoſitum illud meum per totum ſermonem animadverti poteſt, quo ſtatui nihil exaggerare, ſed nudis quodam modo rebus & rationibus agere, tranſeamus ad aliud.

CAPUT XIX. Flagitia Manichæorum.

67. JAM enim ſatis apparet, qualia ſint tria veſtra ſignacula. Hi ſunt veſtri mores, hic finis admirabilium præceptorum, ubi nihil certum, nihil conſtans, nihil rationabile, nihil inculpabile: ſed omnia dubia, immo vero ſine dubitatione falſiſſima, omnia repugnantia, abominabilia, abſurda. Denique tam multa & tam gravia peccata in his moribus deprehenduntur, ut ſi quis accuſare velit omnia, homo alicujus facultatis ſingula, ut minimum, ſingulis voluminibus poſſit. Hæc igitur ſi cuſtodiretis, veſtramque impleretis profeſſionem, nihil vobis eſſet ineptius, nihil ſtultius, nihil imperitius: cum autem laudatis & docetis iſta, nec facitis, quid vobis fallacius, quid inſidioſius, quid malitioſius dici aut inveniri poteſt?

68. Novem annos totos magna cura & diligentia vos audivi, nullus mihi electorum innoteſcere potuit, qui ſecundum hæc præcepta non aut deprehenſus in peccato, aut certe ſuſpicioni ſubditus fuerit. Multi in vino & carnibus, multi lavantes in balneis inventi ſunt. Sed hæc audiebamus. Nonnulli alienas feminas ſeduxiſſe approbati ſunt, ita ut hinc plane dubitare non poſſim. Sed ſit & hæc magis fama quam verum. Vidi ipſe non ſolus, ſed cum iis qui partim jam illa ſuperſtitione liberati ſunt, partim adhuc opto ut liberentur; vidimus ergo in quadrivio Carthaginis, in platea celeberrima, non unum, ſed plures quam tres electos ſimul poſt tranſeuntes neſcio quas feminas tam petulanti geſtu adhinnire, ut omnium trivialium impudicitiam impudentiamque ſuperarent. Quod de magna venire conſuetudine, atque illos inter ſe ita vivere ſatis eminebat, quando quidem nullus ſocii præſentiam veritus, omnes, aut certe pene omnes eadem teneri peſte indicabat. Non enim erant hi ex una domo, ſed diverſe prorſus habitantes, ex eo loco ubi conventus omnium factus erat, pariter forte deſcenderant. Nos autem graviter commoti, graviter etiam queſti ſumus. Quis tandem hoc vindicandum, non dicam ſeparatione ab Eccleſia, ſed pro magnitudine flagitii vehementi ſaltem objurgatione arbitratus eſt?

Conf. lib. 4. cap. 1. & ſupra lib. 1. de Morib. Eccl. c. 19.

69. Et hæc erat omnis excuſatio impunitatis illorum, quod eo tempore quo conventicula eorum lege publica prohiberentur, ne quid læſi proderent, metuebatur. Ubi eſt ergo quod perpetuam ſibi perſecutionem in hoc mundo futuram prædicant, eoque ſe commendatiores haberi volunt, hinc interpretantes quod hic mundus eos oderit; & propterea penes ſe quærendam veritatem affirmantes, quia in promiſſione Spiritus-ſancti paracleti dictum eſt, quod eum mundus iſte accipere non poſſit. *Joa. 15. 18.* De qua re non iſte locus diſſerendi eſt. Sed certe ſi perpetua vobis perſecutio futura eſt, uſque in ſæculi finem, *Joa. 14. 17.* perpetua erit & hæc diſſolutio tantæque turpitudinis impunita contagio, dum tales lædere formidatis.

70. Id etiam nobis reſponſum eſt, cum ad ipſos primates detuliſſemus conqueſtam nobis eſſe mulierem quod in conclavi, ubi cum aliis feminis erat, de illorum ſcilicet ſanctitate ſecura, ingreſſis electis pluribus, & ab uno lucerna exſtincta, incertum cujus eorum in tenebris appetita eſſet amplexu, & coacta in flagitium, niſi ſubſidio clamoris evaſiſſet. Hoc

no-

nobis quoque notiſſimum nefas, de quanta conſuetudine veniſſe arbitrandum eſt? Et hoc factum eſt ea nocte, qua feſtæ apud vos vigiliæ celebrantur. Sed re vera etiamſi nullus eſſet proditionis metus, quis poſſet damnandum offerre epiſcopo, qui ſic præcaverat ne agnoſceretur? Quaſi vero non omnes idem crimen involutos tenebat, qui ſimul ingreſſi erant. Nam omnibus petulanter jocantibus lucerna exſtincta placuerat.

71. Suſpicionibus vero januæ quantæ aperiebantur, cum eos invidos inveniebamus, cum avaros, cum epularum exquiſitarum avidiſſimos, cum in jurgiis frequentiſſimos, cum de rebus exiguis mobiliſſimos? Non utique arbitrabamur eos temperare poſſe, a quibus ſe temperare profitebantur, quando latibula & tenebras invenirent. Duo quidam erant exiſtimationis ſatis bonæ, facili ingenio, atque in illis ſuis diſputationibus principes, nobis amplius quam ceteri familiariuſque conjuncti. Quorum unus qui propter ſtudia etiam liberalia nobis artius adhærebat hic nunc ibi eſſe presbyter dicitur. Hi ſibi graviter invidebant, & objiciebat alter alteri, non accuſatione manifeſta, ſed ſermone apud quos poterat & ſuſurris, ab eo violenter adtentatam cujuſdam auditoris uxorem. Ille autem ſe purgans, interim apud nos alium ejuſdem ſceleris electum criminabatur, qui apud eumdem auditorem, quaſi amicus fidiſſimus habitabat: quem quoniam ſubito ingrediens cum muliere deprehenderat, dicebat mulieri & adultero ab illo inimico atque invido conſilium datum, ut illa ſibi conflaretur calumnia, ne ſi quid proderet, crederetur. Angebamur nos, & moleſtiſſime ferebamus, quod etiamſi de appetita muliere incertum erat, livor tamen in illis duobus, quibus meliores ibi non inveniebamus, apparebat acerrimus, & alia conjicere cogebat.

72. Poſtremo in theatris electos, & ætate, &, ut videbantur, moribus graves, cum ſene presbytero ſæpiſſime invenimus. Omitto juvenes, quos etiam rixantes pro ſcenicis & aurigis deprehendere ſolebamus, quæ res non mediocri argumento eſt, quomodo ſe poſſint continere ab occultis, cum eam cupiditatem ſuperare non poſſint, quæ illos auditorum ſuorum oculis oſtentat, & prodit erubeſcentes atque fugitantes. An vero illius etiam ſancti, ad cujus diſputationes in ſicariorum vicum ventitabamus, tantum illud flagitium proderetur, ſi virginem ſanctimonialem mulierem tantum, non & prægnantem facere potuiſſet. Sed occultum & incredibile malum creſcens uterus latere non paſſus eſt. Quod cum mater fratri juveni prodidiſſet, acerrime dolens, religionis tamen nomine ab accuſatione publica revocatus eſt; perfecitque ut ille (non enim hoc ferre quiſquam poſſet) de illa Eccleſia pelleretur: & ne impunita res omnino eſſet, cepit conſilium, ut adjunctis ſibi amicis, hominem pugnis calcibuſque concideret. At ille cum graviter cæderetur, clamabat, ut ſibi ex auctoritate Manichæi parceretur, Adam primum heroem peccaviſſe, & poſt peccatum fuiſſe ſanctiorem.

73. Talis eſt namque apud vos opinio de Adam & Eva: longa fabula eſt, ſed ex ea id adtingam quod in præſentia ſatis eſt. Adam dicitis ſic a parentibus ſuis genitum, abortivis illis principibus tenebrarum, ut maximam partem lucis haberet in [a] anima, & perexiguam gentis adverſæ. Qui cum ſancte viveret propter exſuperantem copiam boni, commotam tamen in eo fuiſſe adverſam illam partem, ut ad concubitum declinaretur: ita eum lapſum eſſe atque peccaſſe, ſed vixiſſe poſtea ſanctiorem. Hic ego non tam de nequam homine conqueror, qui ſtupro nefario alienam [b] familiam, ſub habitu electi & ſancti viri ad tantum dedecus infamiamque perduxit. Non hoc vobis objicio. Fuerit hoc hominis perditiſſimi potius quam conſuetudinis veſtræ. Non enim tantum flagitium in vobis, ſed in illo arguo. Illud tamen in omnibus vobis quemadmodum ferri & tolerari poſſit ignoro, quod cum animam partem Dei eſſe dicatis, aſſeritis tamen etiam exiguo admixto malo, majorem ejus copiam ubertatemque ſuperari. Quis enim cum hoc crediderit, & eum libido pulſaverit, non ad talem defenſionem potius, quam ejus libidinis refrenationem compreſſionemque confugiat?

74. QUID amplius dicam de moribus veſtris? Dixi quæ ipſe compererim, cum in ea eſſem civitate ubi iſta commiſſa ſunt. Romæ autem me abſente quid geſtum ſit, totum longum eſt explicare. Dicam tamen brevi. Eo enim res erupit, ut occulta eſſe non poſſet abſentibus: & ego quidem poſtea Romæ cum eſſem, omnia vera me audiſſe firmavi: quamvis tam familiaris & mihi probatus, qui præſens erat, ad me rem pertulerat, ut omnino dubitare non poſſem. Nam quidam veſter auditor, in illa memorabili abſtinentia nihilo electis cedens, qui & liberaliter inſtitutus eſſet, & veſtram ſectam copioſe vellet & ſoleret defendere, moleſtiſſime ferebat, quod ei vage peſſimeque habitantium paſſimque viventium electorum mores perditiſſimi ſæpe diſputanti objiciebantur. Cupiebat itaque, ſi fieri poſſet, omnes qui ſecundum illa præcepta vitam degere parati eſſent, congregare in domum ſuam, & ſuis ſumtibus ſuſtinere. Erat enim & non mediocris pecuniæ contemtor, & non mediocriter pecunioſus. Querebatur autem impediri tantos conatus ſuos epiſcoporum diſſolutione, quibus adjuvantibus implere debebat. Interea veſter epiſcopus quidam, homo plane, ut ipſe expertus ſum, ruſticanus atque impolitus, ſed neſcio quomodo ea ipſa duritia ſeverior in cuſtodiendis bonis moribus videbatur. Hunc diutiſſime deſideratum & aliquando præſentem arripit iſte, exponit homini voluntatem ſuam: laudat ille atque conſentit, placet ut in domo ejus prior ipſe incipiat habitare. Quod ubi factum eſt, eo congregati ſunt electi omnes, qui Romæ eſſe potuerunt. Propoſita eſt vivendi regula de Manichæi epiſtola: multis intolerabile viſum eſt; abſceſſerunt: remanſerunt tamen pudore non pauci. Cepit ita vivi ut placuerat, & ut tanta præſcribebat auctoritas: cum interim auditor ille vehementer omnes ad omnia cogeret, neminem tamen ad id quod non prior ipſe ſuſciperet. Interea rixæ inter electos oriebantur creberrimæ, objiciebantur ab invicem crimina, quæ ille omnia gemens audiebat, dabatque operam, ut ſe ipſos in jurgando incautiſſime proderent: prodebant nefanda & immania. Ibi cognitum eſt quales eſſent, qui tamen inter ceteros vim præceptorum illorum ſubeundam ſibi eſſe putaverunt. Jam de ceteris quid ſuſpicandum erat, aut quid potius judicandum? Quid plura? Coacti aliquando murmuraverunt ſuſtineri illa mandata non poſſe: inde in ſeditionem. Agebat auditor cauſſam ſuam complexione breviſſima, aut illa omnia eſſe ſervanda, aut illum, qui talia ſub tali conditione præcepiſſet, quæ nullus poſſet implere, ſtultiſſimum exiſtimandum. Vicit tamen, non enim aliter poterat, unius ſententiam effrenatiſſimus plurium ſtrepitus. Poſtea etiam ipſe ceſſit epiſcopus, & cum magno dedecore aufugit: cujus ſane cibi præter regulam clanculo accepti, & ſæpe

CAPUT XX. Flagitia eorumdem Romæ deprehenſa

a MSS. prope omnes habent, *in animam*. id eſt, pro anima.

b Sic MSS. potiores; alii ut in editis, *famulam*.

pe inventi ferebantur, cum ei de proprio sacculo diligenter occultato pecunia copiosa suppeteret.

75. Hæc si falsa esse dicitis, nimis apertis & pervulgatis rebus obsistitis. Sed utinam hoc dicatis. Cum enim sint ista manifesta, & iis qui scire voluerint cognitu facillima, intelligitur quam vera dicere soleant, qui hæc vera esse negaverint. Sed aliis defensionibus utimini, quas ego non improbo. Aut enim dicitis aliquos qui vestra præcepta custodiant, nec eos aliorum criminibus debere perfundi; aut non oportere omnino quæri quales sint homines, qui vestram sectam profitentur, sed qualis sit ipsa professio. Quorum ego utrumque cum admisero, (quamquam nec illos fidos mandatorum observatores demonstrare, nec ipsam hæresim a tot & tantis nugis atque sceleribus purgare possitis); illud tamen a vobis magnopere requiram, cur maledictis infectemini Christianos catholici nominis, quorumdam intuentes perditam vitam, cum de vestris hominibus haberi quæstionem, aut impudenter recusetis, aut impudentius non recusetis, velitisque intelligi in tanta vestra paucitate latere nescio quos, qui sua præcepta custodiunt, & in tanta Catholicæ multitudine non velitis?

ADMONITIO

IN SEQUENTEM LIBRUM DE VERA RELIGIONE.

INTER *opuscula, quæ S. Augustinus nondum presbyter (quam dignitatem anno 391. adeptus est,) emisit in lucem, postremum in Retractationibus locum adsignat Libro* de vera Religione; *quem idcirco ad annum 390. referendum censemus. Jam ante annos aliquot hujus argumenti tractationem Romaniano civi suo & Mæcenati pollicitus erat, uti meminit cap. 7. n. 12. Id vero in se receperat scribens an. 386. contra Academicos lib. 2. cap. 3. n. 8. Porro in epistola 113. ad Romanianum, confectum a se opus memorat, ipsi propediem transmittendum.*

Evodium postea de existentia Dei dubia quædam proponentem ad huncce librum remittit in epist. 101. *patetque ex epist.* 32. *ad Paulinum, eumdem librum unum esse ex quinque illis, quos* Pentateuchum contra Manichæos *appellat Paulinus, qui eos ab Alypio dono acceperat; & quorum occasione in laudem Augustini sic exclamat in epist.* 31. O vere sal terræ, quo præcordia nostra, ne possint sæculi vanescere errore, condiuntur! O lucerna digne supra candelabrum Ecclesiæ posita, quæ late catholicis urbibus de septiformi lychno pastum oleo lætitiæ lumen effundens, densas licet hæreticorum caligines discutis, & lucem veritatis a confusione tenebrarum, splendore clarifici sermonis enubilas &c. *Certe liber de vera Religione, si quis alius, hoc elogium Augustino demerebatur. Etsi enim recens tum, cum eum scripsit, in veræ religionis partes perductus esset, nec alio quam Christiani catholici nomine præditus; eo tamen sublimi modo Christianæ religionis sacramenta exponit, oppositorumque dogmatum in primis Manichæorum revellit fundamenta, ut jam tam absolutissimi doctoris & strenuissimi episcopi vices impleverit.*

Lib. I. Retract. Caput. XIII.

TUNC etiam *de Vera Religione* librum scripsi, in quo multipliciter & copiosissime disputatur, unum verum Deum, id est, Trinitatem, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum religione vera colendum: & quanta misericordia ejus, per temporalem dispensationem, concessa sit hominibus Christiana religio, quæ vera religio est, & ad eumdem cultum Dei quemadmodum sit homo quadam vita sua coaptandus. Maxime tamen contra duas naturas Manichæorum liber hic loquitur.

cap. 10. 2. In hoc libro quodam loco, *Sit*, inquam, *tibi manifestum atque perceptum, nullum errorem in religione esse potuisse, si anima pro Deo suo non coleret animam, aut corpus, aut phantasmata sua.* Hic animam pro universa creatura incorporali posui, non loquens more Scripturarum, quæ animam, quando non translato verbo utuntur, nescio utrum velint intelligi nisi eam, qua vivunt animalia mortalia, in quibus & homines sunt, quamdiu mortales sunt. Paulo post autem eumdem sensum melius sum breviusque complexus, ubi dixi; *Non ergo creaturæ potius quam creatori serviamus, nec evanescamus in cogitationibus nostris, & perfecta religio est.* Creaturam quippe uno nomine utramque, id est, spiritalem corporalemque significavi. Restat quod ibi dixi, *aut phantasmata sua*: propter quod hic dixi, *nec evanescamus in cogitationibus nostris.*

Ibidem. Religio Christiana apud antiquos fuit. *Act. 11. 26.* 3. Item quod dixi, *Ea est nostris temporibus Christiana religio, quam cognoscere ac sequi securissima & certissima salus est*, secundum hoc nomen dictum est, non secundum ipsam rem, cujus hoc nomen est. Nam res ipsa, quæ nunc Christiana religio nuncupatur, erat apud antiquos, nec defuit ab initio generis humani, quo usque ipse Christus veniret in carne, unde vera religio quæ jam erat, cepit appellari Christiana. Cum enim eum post resurrectionem adscensionemque in cælum cepissent Apostoli prædicare, & plurimi crederent primum apud Antiochiam, sicut scriptum est, appellati sunt discipuli Christiani. Propterea dixi, *Hæc est nostris temporibus Christiana religio*; non quia prioribus temporibus non fuit, sed quia posterioribus hoc nomen accepit.

4. Alio loco, *Intende igitur*, inquam, *in hæc quæ sequuntur diligenter & pie, quantum potes: tales enim adju-*

adjuvat Deus. Quod non ita intelligendum eſt, quaſi tantummodo tales adjuvet, cum adjuvet etiam non tales ut ſint tales, id eſt, ut diligenter & pie quærant: tales autem adjuvat ut inveniant. Itemque alibi, *Deinde*, inquam, *jam erit conſequens, ut poſt mortem corporalem, quam debemus primo peccato, tempore ſuo atque ordine ſuo hoc corpus reſtituatur priſtinæ ſtabilitati*. Quod ſic accipiendum eſt, quia etiam priſtina ſtabilitas corporis, quam peccando amiſimus, habebat tantam felicitatem, ut in defectum non vergeret ſenectutis. Huic ergo priſtinæ ſtabilitati reſtituetur hoc corpus in reſurrectione mortuorum. Sed habebit amplius, ut nec alimentis corporalibus ſuſtentetur; ſed ad ſufficientiam vivificetur ſolo ſpiritu, cum reſurrexerit in ſpiritum vivificantem, qua cauſſa etiam ſpiritale erit. Illud autem quod primum fuit, quamvis non moriturum niſi homo peccaſſet, tamen animale factum eſt in animam viventem. cap. 12.

5. Et alibi, *Uſque adeo*, inquam, *peccatum voluntarium malum eſt, ut nullo modo ſit peccatum, ſi non ſit voluntarium*. Poteſt videri falſa hæc definitio; ſed ſi diligenter diſcutiatur, invenietur eſſe veriſſima. Peccatum quippe illud cogitandum eſt, quod tantummodo peccatum eſt, non quod eſt etiam pœna peccati, ſicut ſuperius oſtendi, cum quædam commemorarem ex libro tertio de Libero arbitrio. Quamvis & illa quæ non immerito non voluntaria peccata dicuntur, quia vel a neſcientibus vel a coactis perpetrantur, non omni modo poſſunt ſine voluntate committi: quoniam & ille qui peccat ignorans, voluntate utique facit, quod cum faciendum non ſit, putat eſſe faciendum. Et ille qui concupiſcente adverſus ſpiritum carne, non ea quæ vult facit, concupiſcit quidem nolens, & in eo non facit quod vult: ſed ſi vincitur, concupiſcentiæ conſentit volens, & in eo non facit niſi quod vult, liber ſcilicet juſtitiæ, ſervuſque peccati. Et illud quod in parvulis dicitur originale peccatum, cum adhuc non utantur arbitrio voluntatis, non abſurde vocatur etiam voluntarium, quia ex prima hominis mala voluntate contractum, factum eſt quodam modo hereditarium. Non itaque falſum eſt quod dixi, *Uſque adeo peccatum voluntarium malum eſt, ut nullo modo ſit peccatum ſi non ſit voluntarium*. Ideo gratia Dei non ſolum reatus omnium præteritorum ſolvitur in omnibus, qui baptizantur in Chriſto, quod fit ſpiritu regenerationis, verum etiam in grandibus voluntas ipſa ſanatur, & præparatur a Domino, quod fit ſpiritu fidei & caritatis. cap. 14. Lib. 1. Retr. c. 9.

6. Alio loco in eo quod dixi de Domino Jeſu Chriſto, *Nihil egit vi, ſed omnia ſuadendo & monendo*, non mihi occurrerat quod vendentes & ementes flagellando ejecit de templo. Sed quid hoc, aut quantum eſt? Quamvis & dæmones nolentes ab hominibus, non ſermone ſuaſionis, ſed vi poteſtatis ejecerit. Item alio loco, *Prius*, inquam, *iſti ſequendi ſunt, qui unum Deum ſummum, ſolum verum Deum & ſolum colendum eſſe dicunt: ſi apud hos veritas non eluxerit, tum demum migrandum eſt*. Quod ita poteſt videri dictum, quaſi de hujus religionis veritate dubitaverim. Dixi autem ſicut ei * congruebat ad quem ſcribebam. Sic enim dixi, *ſi apud hos veritas non eluxerit*, nihil dubitans quod apud eos eluceſceret, quemadmodum ait Apoſtolus, *ſi Chriſtus non reſurrexit*, non utique dubitans quod reſurrexerit. cap. 16. cap. 25. * Romaniano. 1. Cor. 15 14.

7. Item quod dixi, *Nec miracula illa in noſtra tempora durare permiſſa ſunt, ne anima ſemper viſibilia quæreret, & eorum conſuetudine frigeſceret genus humanum, quorum novitate flagravit*, verum eſt quidem: non enim nunc uſque, cum manus imponitur baptizatis, ſic accipiunt Spiritum-ſanctum, ut loquantur linguis omnium gentium: aut nunc uſque ad umbram tranſeuntium prædicatorum Chriſti ſanantur infirmi, & ſi qua talia tunc facta ſunt, quæ poſtea ceſſaſſe manifeſtum eſt. Sed non ſic accipiendum eſt quod dixi, ut nunc in Chriſti nomine fieri miracula nulla credantur. Nam ego ipſe quando iſtum ipſum librum ſcripſi, ad Mediolanenſium corpora Martyrum in eadem civitate cæcum illuminatum fuiſſe jam noveram, & alia nonnulla, qualia tam multa etiam iſtis temporibus fiunt, ut nec omnia cognoſcere, nec ea quæ cognoſcimus enumerare poſſimus. Proſaſii & Gervaſii l. 9 Conf. c. 7.

8. Et alio loco illud quod dixi, *Sicut ait Apoſtolus*; Omnis ordo a Deo eſt, non eiſdem verbis hoc dixit Apoſtolus, quamvis eadem videatur eſſe ſententia. Ait quippe ille: *Quæ autem ſunt, a Deo ordinatæ ſunt*. Et alibi, *Prorſus*, inquam, *nemo nos fallat: quidquid recte vituperatur, in melioris comparatione reſpuitur*. Hoc de ſubſtantiis atque naturis dictum eſt: inde enim diſputabatur, non de bonis actionibus atque peccatis. Itemque alibi, *Sed nec ſic quidem*, inquam, *ab homine homo diligendus eſt, ut diliguntur carnales fratres, vel filii, vel conjuges, vel quique cognati, aut affines, aut cives: nam & iſta dilectio temporalis eſt. Non enim ullas tales neceſſitudines haberemus, quæ naſcendo & moriendo contingunt, ſi natura noſtra in præceptis & imagine Dei manens, in iſtam corruptionem non relegaretur*. Hunc ſenſum prorſus improbo, quem jam & ſuperius improbavi in primo libro de Geneſi contra Manichæos. Ad hoc enim ducit, ut credantur illi conjuges primi non generaturi poſteros homines, niſi peccaſſent; tamquam neceſſe fuerit ut morituri gignerentur, ſi de concubitu maris & feminæ gignerentur. Nondum enim videram fieri potuiſſe, ut non morituri de non morituris naſcerentur, ſi peccato illo magno non mutaretur in deterius humana natura. Ac per hoc ſi & in parentibus & in filiis fecunditas felicitaſque manſiſſet, uſque ad certum ſanctorum numerum, quem prædeſtinavit Deus, naſcerentur homines non parentibus ſucceſſuri morientibus, ſed cum viventibus regnaturi. Eſſent ergo etiam iſtæ cognationes atque affinitates, ſi nullus delinqueret, nulluſque moreretur. cap. 41. Rom. 13. 1. cap. 45. cap. 46. Lib. 1. Retr. c. 10

9. Item alio loco, *Ad unum Deum tendentes*, inquam, *& ei uni religantes animas noſtras, unde religio dicta creditur, omni ſuperſtitione careamus*. In his verbis meis ratio quæ reddita eſt, unde ſit dicta religio, plus mihi placuit. Nam non me fugit aliam nominis hujus originem expoſuiſſe latini ſermonis auctores, quod inde ſit appellata religio, quod religitur: quod verbum compoſitum eſt a legendo, id eſt, eligendo, ut ita latinum videatur religo, ſicut eligo. Hic liber ſic incipit: *Cum omnis vitæ bonæ ac beatæ via*. cap. 55.

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
DE VERA RELIGIONE.
LIBER UNUS.*

* Scripius circiter an. Chr. 390

Præmisso veram religionem non reperiri apud Paganos, neque in secta ulla præter quam in Catholica Ecclesia; mox divinæ œconomiæ erga humanam salutem historia (quod quidem Christianæ religionis caput ac fundamentum est) sic explicatur, ut Manichæorum de duabus præsertim naturis seu de mali origine & natura errores revincantur. Agitur de duplici via, qua Deus hominibus consulit, auctoritate credentes ad salutem vocans, intelligentes ratione. Quippe ratione subnixus homo ex rebus inferioribus ad Deum evehitur: immo ad ipsum prosequendum admonetur ex ipsis vitiis, de quorum triplici genere prolixum hic sermonem instituit Augustinus; qui denique unum verum Deum, id est, Trinitatem, Patrem & Filium & Spiritum-sanctum vera religione colendum esse concludit.

CAPUT I. Philosophi de religione aliud in scholis docebant, aliud in templis profitebantur.

I. CUM omnis vitæ bonæ ac beatæ via in vera religione sit constituta, qua unus Deus colitur, & purgatissima pietate cognoscitur principium naturarum omnium, a quo universitas & inchoatur & perficitur & continetur: hinc evidentius error deprehenditur eorum populorum, qui multos deos colere, quam unum verum Deum & Dominum omnium maluerunt, quod eorum sapientes, quos Philosophos vocant, scholas habebant dissentientes & templa communia. Non enim vel populos vel sacerdotes latebat, de ipsorum deorum natura quam diversa sentirent, cum suam quisque opinionem publice profiteri non formidaret, atque omnibus, si posset, persuadere moliretur, omnes tamen cum sectatoribus suis diversa & adversa sentientibus, ad sacra communia nullo prohibente veniebant. Non nunc agitur, quis eorum verius senserit; sed certe illud satis, quantum mihi videtur, apparet: aliud eos in religione suscepisse cum populo, & aliud eodem ipso populo audiente defendisse privatim.

CAPUT II. De diis quid Socrates senserit.

2. SOCRATES tamen audacior ceteris fuisse perhibetur, jurando per canem quemlibet, & lapidem quemlibet, & quidquid juraturo esset in promtu, & quasi ad manum occurrisset. Credo intelligebat qualiacumque opera naturæ, quæ administrante divina providentia gignerentur, multo quam hominum & quorumlibet opificum esse meliora, & ideo divinis honoribus digniora, quam ea quæ in templis colebantur. Non quod vere lapis & canis essent colenda sapientibus, sed ut hoc modo intelligerent qui possent, tanta superstitione demersos esse homines, ut emergentibus hic esset tam turpis demonstrandus gradus, ad quem venire si puderet, viderent quanto magis pudendum esset in turpiore consistere. Simul & illos qui mundum istum visibilem, summum Deum esse opinabantur, admonebat turpitudinis suæ, docens esse consequens, ut quilibet lapis tamquam summi Dei particula jure coleretur. Quod si exsecrarentur, mutarent sententiam, & unum Deum quærerent, quem solum supra mentes nostras esse, & a quo omnem animam & totum istum mundum fabricatum esse constaret. Postea suavius ad legendum, quam potentius ad persuadendum scripsit Plato. Non enim sic isti nati erant, ut populorum suorum opinionem ad verum cultum veri Dei, a simulacrorum superstitione atque ab hujus mundi vanitate converterent. Itaque & ipse Socrates cum populo simulacra venerabatur, & post ejus damnationem mortemque, nemo ausus est jurare per canem, nec appellare quemcumque lapidem Jovem, sed hæc tantummodo memoriæ litterisque mandare. Quod utrum timore [a] severitatis, an aliqua cognitione temporum fecerint, judicare non est meum.

Mundus hic pro Deo habitus.

CAPUT III. Vera Religio Christiana, quæ hominibus persuasit, quod illis persuaderi posse Plato non credidit.

3. ILLUD tamen fidentissime dixerim, pace horum omnium, qui eorum libros pervicaciter diligunt, Christianis temporibus quænam religio potissimum tenenda sit, & quæ ad veritatem ac beatitatem via est, non esse dubitandum. Si enim Plato ipse viveret, & me interrogantem non aspernaretur, vel potius, si quis ejus discipulus eo ipso tempore quo vivebat, eum interrogaret: cum sibi ab illo persuaderetur, non corporeis oculis, sed pura mente veritatem videri; cui quæcumque anima inhæsisset, eam beatam fieri atque perfectam: ad quam percipiendam nihil magis impedire, quam vitam libidinibus deditam & falsas imagines rerum sensibilium, quæ nobis ab hoc sensibili mundo per corpus impressæ, varias opiniones erroresque generarent: quamobrem sanandum esse animum ad intuendam incommutabilem rerum formam, & eodem modo semper sè habentem atque undique sui similem pulcritudinem, nec distentam locis, nec tempore variatam, sed unum atque idem omni ex parte servantem, quam non crederent esse homines, cum ipsa vere summeque sit: cetera nasci, occidere, fluere, labi, & tamen in quantum sunt, ab illo æterno Deo per ejus veritatem fabricata constare: in quibus animæ tantum rationali & intellectuali datum est, ut ejus æternitatis contemplatione perfruatur, atque afficiatur orneturque ex ea, æternamque vitam possit mereri: sed dum nascentium atque transeuntium rerum amore ac dolore sauciatur, & dedita consuetudini hu-

[a] MSS. novem omittunt, *severitatis*. e quibus Gemeticensis ita prosequitur: *an alia cognitione*, &c.

ni hujus vitæ atque ſenſibus corporis, inanibus evaneſcit imaginibus, irridet eos, qui dicunt eſſe aliquid, quod nec iſtis videatur oculis, nec ullo phantaſmate cogitetur, ſed mente ſola & intelligentia cerni queat. Cum hæc ergo a magiſtro ſibi perſuaderentur, ſi ex eo quæreret ille diſcipulus, utrum ſi quiſquam exſiſteret vir magnus atque divinus, qui talia populis perſuaderet credenda ſaltem, ſi percipere non valerent, aut ſi qui poſſent percipere, non pravis opinionibus multitudinis implicati, vulgaribus obruerentur erroribus, eum divinis honoribus dignum judicaret: reſponderet credo ille, non poſſe hoc ab homine fieri, niſi quem forte ipſa Dei Virtus atque Sapientia ab ipſa rerum natura exceptum, nec hominum magiſterio, ſed intima illuminatione ab incunabulis illuſtratum, tanta honeſtaret gratia, tanta firmitate roboraret, tanta denique majeſtate ſubveheret, ut omnia contemnendo quæ pravi homines cupiunt, & omnia perpetiendo quæ horreſcunt, & omnia faciendo quæ mirantur, genus humanum ad tam ſalubrem fidem ſummo amore atque auctoritate converteret. De honoribus vero ejus fruſtra ſe conſuli, cum facile poſſit exiſtimari quanti honores debeantur Sapientiæ Dei, qua geſtante & gubernante ille pro vera ſalute generis humani, magnum aliquid proprium, & quod ſupra homines eſſet mereretur.

4. Quæ ſi facta ſunt, ſi litteris monumentiſque celebrantur, ſi ab una regione terrarum, in qua ſola unus colebatur Deus, & ubi talem naſci oportebat, per totum orbem terrarum miſſi electi viri, virtutibus atque ſermonibus divini amoris incendia concitarunt: ſi confirmata ſaluberrima diſciplina, illuminatas terras poſteris reliquerunt: & ne de præteritis loquar, quæ poteſt quiſque non credere, ſi hodie per gentes populoſque prædicatur, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil.* Si ad hoc percipiendum, diligendum, perfruendum ut anima ſanetur, & tantæ luci hauriendæ mentis acies convaleſcat, dicitur avaris, *Nolite vobis condere theſauros in terra, ubi tinea & ærugo exterminant, & ubi fures effodiunt & furantur; ſed theſaurizate vobis theſauros in cœlo, ubi neque tinea neque rubigo exterminat, neque fures effodiunt, neque furantur: ibi enim eſt theſaurus tuus, ibi eſt & cor tuum.* dicitur luxurioſis, *Qui ſeminat in carne, de carne metet corruptionem: qui ſeminat in ſpiritu, de ſpiritu metet vitam æternam.* dicitur ſuperbis, *Qui ſe exaltat humiliabitur, & qui ſe humiliat exaltabitur.* dicitur iracundis, *Accepiſti alapam, para alteram maxillam.* dicitur diſcordioſis, *Diligite inimicos veſtros.* dicitur ſuperſtitioſis, *Regnum Dei intra vos eſt.* dicitur curioſis, *Nolite quærere quæ videntur, ſed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia ſunt: quæ autem non videntur, æterna ſunt.* poſtremo dicitur omnibus, *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo ſunt: quoniam omne quod in mundo eſt, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ambitio ſæculi.*

Joan. 1. 1.
Matt. 6. 19.
Gal. 6. 8.
Lucæ 14. 11.
Matt. 5. 39.
Lucæ 6. 35.
Matt. 5. 44.
Lucæ 17. 21.
2. Cor. 4. 18.
1. Joan. 2. 15.

5. Si hæc per totum orbem jam populis leguntur, & cum veneratione libentiſſime audiuntur. Si poſt tantum ſanguinem, tantos ignes, tot cruces Martyrum, tanto fertilius & uberius uſque ad barbaras nationes Eccleſiæ pullularunt. Si tot juvenum & virginum millia contemnentium nuptias caſteque viventium jam nemo miratur: quod cum feciſſet Plato, uſque adeo perverſam temporum ſuorum timuit opinionem, ut perhibeatur ſacrificaſſe naturæ, [a] ut tamquam peccatum illud aboleretur. Si hæc ſic accipiuntur, ut quomodo antea talia diſputare, ſic nunc contra diſputare monſtruoſum ſit. Si tali pollicitationi atque ſponſioni per omnes terrarum partes quas homines incolunt, ſacra Chriſtiana traduntur. Si hæc quotidie leguntur in Eccleſiis, & a ſacerdotibus exponuntur. Si tundunt pectora qui conantur hæc implere; ſi tam innumerabiles aggrediuntur hanc viam, ut deſertis divitiis & honoribus hujus mundi ex omni hominum genere uni Deo ſummo totam vitam dicare volentium, deſertæ quondam inſulæ ac multarum terrarum ſolitudo compleatur. Si denique per urbes atque oppida, caſtella, vicos & agros etiam, villaſque privatas in tantum aperte perſuadetur & appetitur a terrenis averſio & in unum Deum verumque converſio, ut quotidie per univerſum orbem humanum genus una pene voce reſpondeat, *ſurſum corda ſe habere ad Dominum*: quid adhuc oſcitamus crapulam heſternam, & in mortuis pecudibus divina eloquia perſcrutamur; ſi quando autem ad diſputationem venitur, Platonico nomine ora crepantia, quam pectus vero plenum, magis habere geſtimus?

In Cano. ne Miſſæ.

CAPUT IV. Philoſophi qui ſenſibilibus toti hærent contemnendi.

6. QUI ergo ſenſibilem iſtum mundum contemnere & animam virtute purgandam, ſummo Deo ſubjicere atque ſubjugare, vanum aut malum putant, alia ratione refellendi ſunt: ſi tamen cum his dignum eſt diſputare. Qui autem bonum & appetendum fatentur, cognoſcant Deum & cedant Deo, per quem populis jam omnibus hæc credenda perſuaſa ſunt. Quod utique ab ipſis fieret, ſi tantum valerent: aut ſi non fieret, crimen invidentiæ vitare non poſſent. Ergo cedant ei a quo factum eſt, nec curioſitate aut inani jactantia impediantur quo minus agnoſcant, quid interſit inter paucorum [b] timidas conjecturas, & manifeſtam ſalutem correptionemque populorum. Illi enim ſi reviviſcerent, quorum iſti nominibus gloriantur, & invenirent refertas Eccleſias, templaque deſerta, & a cupiditate bonorum temporalium & fluentium ad ſpem vitæ æternæ & bona ſpiritalia & intelligibilia vocari & currere humanum genus, dicerent fortaſſe (ſi tales eſſent quales fuiſſe memorantur:) Hæc ſunt quæ nos perſuadere populis non auſi ſumus, & eorum potius conſuetudini ceſſimus, quam illos in noſtram fidem voluntatemque traduximus.

b

7. Itaque ſi hanc vitam illi viri nobiſcum rurſum agere potuiſſent, viderent profecto cujus auctoritate facilius conſuleretur hominibus, & paucis mutatis verbis atque ſententiis Chriſtiani fierent, ſicut plerique recentiorum noſtrorumque temporum Platonici fecerunt. Aut ſi hoc non faterentur neque facerent, in ſuperbia & invidia remanentes, neſcio utrum poſſent ad ea ipſa quæ appetenda & deſideranda eſſe dixerant, cum iſtis ſordibus viſcoque revolare. Nam tertio vitio curioſitatis in percunctandis dæmonibus, quo iſti maxime, cum quibus nunc agitur, Pagani a Chriſtiana ſalute revocantur, quia nimis puerile eſt, neſcio utrum tales illi præpedirentur viri.

CAPUT V. In quibus factis vera religio.

8. SED quoquo modo ſe habeat philoſophorum jactantia, illud cuivis intelligere facile eſt, religionem ab eis non eſſe quærendam, qui eadem ſacra ſuſcipiebant cum populis, & de ſuorum deorum natura ac ſummo

a In MSS. ſeptem, *ſacrificaſſe naturæ naturam exſecratus, ut tamquam &c.*

b Sic in MSS. melioris notæ. At in vulgatis legitur, *tumidas*.

mo bono, diverſas contrariaſque ſententias in ſcholis ſuis, eadem teſte multitudine, perſonabant. Quod ſi hoc unum tantum vitium Chriſtiana diſciplina ſanatum videremus, ineffabili laude prædicandam eſſe, neminem negare oporteret. Hæreſes namque tam innumerabiles a regula Chriſtianitatis averſæ, teſtes ſunt non admitti ad communicanda ſacramenta eos, qui de Munus divinum Spiritus-ſanctus. Patre Deo, & Sapientia ejus, & Munere divino aliter ſentiunt & hominibus perſuadere conantur, quam veritas poſtulat. Sic enim creditur & docetur, quod eſt humanæ ſalutis caput, non aliam eſſe philoſophiam, id eſt, ſapientiæ ſtudium, & aliam religionem, cum ii quorum doctrinam non approbamus, nec ſacramenta nobiſcum communicant.

9. Quod in illis minus mirandum eſt, qui eorum quoque ſacramentorum ritu diſpares eſſe voluerunt, ſicut neſcio qui ſerpentini qui appellantur, [a] ſicut Manichæi, ſicut alii nonnulli. Sed in illis magis animadvertendum hoc magiſque prædicandum, qui paria ſacramenta celebrantes, tamen quia ſententia diſpares ſunt, & errores ſuos animoſius defendere, quam cautius corrigere maluerunt, excluſi a catholica communione, & a participatione quamvis parium ſacramentorum, propria vocabula proprioſque conventus, non in ſermone tantum, ſed etiam in ſuperſtitione meruerunt: ut Photiniani, Ariani, multique præterea. Nam de iis qui ſchiſmata fecerunt, alia quæſtio eſt. Poſſet enim eos area dominica uſque ad tempus ultimæ ventilationis velut paleas ſuſtinere, niſi vento ſuperbiæ nimia levitate ceſſiſſent, & ſeſe a nobis ultro ſeparaſſent. Judæi vero quamvis uni omnipotenti Deo ſupplicent, ſola tamen temporalia & viſibilia bona de illo exſpectantes, rudimenta novi populi ab humilitate ſurgentia, in ipſis ſuis ſcripturis nimia ſecuritate noluerunt advertere, atque ita in veteri homine remanſerunt. Quæ cum ita ſint, neque in confuſione paganorum, neque in purgamentis hæreticorum, neque in languore ſchiſmaticorum, neque in cæcitate Judæorum quærenda eſt religio, ſed apud eos ſolos, qui Chriſtiani, catholici, vel orthodoxi nominantur, id eſt, integritatis cuſtodes, & recta ſectantes.

CAPUT VI. Vera religio in ſola Eccleſia catholica, quæ omnibus errantibus utitur ad provectus ſuos.

10. HÆC enim Eccleſia catholica per totum orbem valide lateque diffuſa, omnibus errantibus utitur ad provectus ſuos, & ad eorum correctionem cum evigilare voluerint. Utitur enim gentibus ad materiam operationis ſuæ, hæreticis ad probationem doctrinæ ſuæ, ſchiſmaticis ad documentum ſtabilitatis ſuæ, Judæis ad comparationem pulcritudinis ſuæ. Alios ergo invitat, alios excludit, alios relinquit, alios antecedit: omnibus tamen gratiæ Dei participandæ dat poteſtatem; ſive illi formandi ſint adhuc, ſive reformandi, ſive recolligendi, ſive admittendi. Carnales autem ſuos, id eſt, viventes aut ſentientes carnaliter, tamquam paleas tolerat, quibus in area frumenta tutiora ſunt, donec talibus tegminibus exuantur. Sed quia in hac area pro voluntate quiſque vel palea, vel frumentum eſt, tamdiu ſuſtinetur peccatum aut error cujuslibet, donec aut accuſatorem inveniat, aut pravam opinionem pertinaci animoſitate defendat. Excluſi autem aut pœnitendo redeunt, aut in nequitiam male liberi defluunt, ad admonitionem noſtræ diligentiæ; aut ſchiſma faciunt, ad exercitationem noſtræ patientiæ; aut hæreſim aliquam gignunt, ad examen ſive occaſionem noſtræ intelligentiæ. Hi ſunt exitus Chriſtianorum carnalium, qui non potuerunt corrigi aut ſuſtineri.

11. Sæpe etiam ſinit divina providentia, per nonnullas nimium turbulentas carnalium hominum ſeditiones expelli de congregatione Chriſtiana, etiam bonos viros. Quam contumeliam vel injuriam ſuam cum patientiſſime pro Eccleſiæ pace tulerint, neque ullas novitates vel ſchiſmatis vel hæreſis moliti fuerint, docebunt homines, quam vero affectu, & quanta ſinceritate caritatis Deo ſerviendum ſit. Talium ergo virorum propoſitum eſt, aut ſedatis remeare turbinibus; aut ſi id non ſinantur, vel eadem tempeſtate perſeverante, vel ne ſuo reditu talis aut ſævior oriatur, tenent voluntatem conſulendi, etiam eis ipſis quorum motibus perturbationibuſque ceſſerunt, ſine ulla conventiculorum ſegregatione uſque ad mortem defendentes, & teſtimonio juvantes eam fidem, quam in Eccleſia catholica prædicari ſciunt. Hos coronat in occulto Pater, in occulto videns. Rarum hoc videtur genus, ſed tamen exempla non deſunt: immo plura ſunt quam credi poteſt. Ita omnibus generibus hominum & exemplorum ad animarum curationem, & ad inſtitutionem ſpiritalis populi, utitur divina providentia. Boni nonnunquam ex Eccleſia per ſeditioſos expulſi.

12. QUAMOBREM cum ante paucos annos * promiſerim tibi ſcribere, cariſſime mihi Romaniane, quid de vera religione ſentirem, tempus nunc eſſe arbitratus, poſt quam tuas acerrimas interrogationes, ſine ullo certo fine fluctuare, ea caritate qua tibi obſtrictus ſum, diutius ſuſtinere non poſſem. Repudiatis igitur omnibus, qui neque in ſacris philoſophantur, nec in philoſophia conſecrantur; & iis qui vel prava opinione, vel aliqua ſimultate ſuperbientes, a regula & communione Eccleſiæ catholicæ deviarunt; & iis qui ſanctarum Scripturarum lumen, & ſpiritalis populi gratiam, quod novum Teſtamentum vocatur, habere noluerunt, quos quanta potui brevitate perſtrinxi: tenenda eſt nobis Chriſtiana religio, & ejus Eccleſiæ communicatio quæ catholica eſt, & catholica nominatur, non ſolum a ſuis, verum etiam ab omnibus inimicis. Velint nolint enim ipſi quoque hæretici, & ſchiſmatum alumni, quando non cum ſuis, ſed cum extraneis loquuntur, Catholicam nihil aliud quam Catholicam vocant. Non enim poſſunt intelligi, niſi hoc eam nomine diſcernant, quo ab univerſo orbe nuncupatur. CAPUT VII. Catholicæ Eccleſiæ religio amplectenda. Quid illa profiteatur.

13. Hujus religionis ſectandæ caput eſt hiſtoria & prophetia diſpenſationis temporalis divinæ providentiæ, pro ſalute generis humani in æternam vitam reformandi atque reparandi. Quæ cum credita fuerit mentem purgabit vitæ modus divinis præceptis conciliatus, & idoneam faciet ſpiritalibus percipiendis, quæ nec præterita ſunt, nec futura, ſed eodem modo ſemper manentia, nulli mutabilitati obnoxia, id eſt, unum ipſum Deum Patrem & Filium & Spiritum ſanctum: qua Trinitate quantum in hac vita datum eſt cognita, omnis intellectualis & animalis & corporalis creatura, ab eadem Trinitate creatrice eſſe in quantum eſt, [b] & ſpeciem ſuam habere & ordinatiſſime adminiſtrari, ſine ulla dubitatione perſpicitur, non ut aliam partem totius creaturæ feciſſe intelligatur Pater, & aliam Filius, & aliam Spiritus-ſanctus, ſed & ſimul omnia & unamquamque naturam Patrem feciſſe per Filium in dono Spiritus-ſancti. Omnis enim

res

* *Lib. 2. cont. Academicos c. 3. n. 8.*

a In excuſis omittitur, *ſicut*, quam vocem in pleriſque MSS. repertam reſtituimus, quia Serpentinos a Manichæis non obſcure ſecernit Auguſtinus in lib. 2. de Geneſi contra Manich. cap. 26. & clarius in lib. de hæreſibus.

b MSS. undecim carent his verbis, *& ſpeciem ſuam habere*; quæ tamen hic apprime conveniunt propter ſecundam Trinitatis perſonam.

res vel ſubſtantia vel eſſentia vel natura, vel ſi quo alio verbo melius enuntiatur, ſimul hæc tria habet, ut & unum aliquid ſit, & ſpecie propria diſcernatur a ceteris, & rerum ordinem non excedat.

CAPUT VIII. Quæ primo auctoritate ducti credidimus, poſtmodum ratione intelligimus.

14. QUO cognito, ſatis apparebit, quantum homo aſſequi poteſt, quam neceſſariis & invictis & juſtis legibus, Deo & Domino ſuo cuncta ſubjecta ſint: ex quo illa omnia, quæ primo credidimus, nihil niſi auctoritatem ſecuti, partim ſic intelliguntur, ut videamus eſſe certiſſima; partim ſic ut videamus fieri poſſe, atque ita fieri oportuiſſe, doleamuſque illos hæc non credentes, qui nos antea credentes irridere, quam nobiſcum credere maluerunt. Non enim jam illa hominis ſacroſancta ſuſceptio, & virginis partus, & mors Filii Dei pro nobis, & reſurrectio a mortuis, & in cælum adſcenſio, & conſeſſus ad dexteram Patris, & peccatorum abolitio, & judicii dies, & corporum reſuſcitatio, cognita æternitate Trinitatis & mutabilitate creaturæ, creduntur tantum, & non etiam judicantur ad ſummi Dei miſericordiam, quam generi humano exhibet, pertinere.

Hæretici proſunt Eccleſiæ. 1. *Cor.* 11. 19.

15. Sed quoniam veriſſime dictum eſt, *Oportet multas hæreſes eſſe, ut probati manifeſti fiant inter vos*; utamur etiam iſto divinæ providentiæ beneficio. Ex his enim hominibus hæretici fiunt, qui etiam ſi eſſent in Eccleſia, nihilo minus errarent. Cum autem foris ſunt, plurimum proſunt, non verum docendo, quod neſciunt; ſed ad verum quærendum carnales, & ad verum aperiendum ſpiritales catholicos excitando. Sunt enim innumerabiles in Eccleſia ſancta Deo probati viri, ſed manifeſti non fiunt inter nos quamdiu imperitiæ noſtræ tenebris delectati dormire malumus, quam lucem veritatis intueri. Quapropter multi, ut diem Dei videant & gaudeant, per hæreticos de ſomno excitantur. Utamur ergo etiam hæreticis, non ut eorum approbemus errores, ſed ut catholicam diſciplinam adverſus eorum inſidias aſſerentes, vigilantiores & cautiores ſimus, etiamſi eos ad ſalutem revocare non poſſumus.

CAPUT IX. Manichæorum error de duobus principiis & duabus animabus.

16. CREDO autem adfuturum Deum, ut iſta ſcriptura, præcedente pietate, legentibus bonis, non adverſus unam aliquam, ſed adverſus omnes pravas & falſas opiniones poſſit valere. Contra eos tamen potiſſimum eſt inſtituta, qui duas naturas vel ſubſtantias ſingulis principiis adverſus invicem rebelles eſſe arbitrantur. Offenſi enim quibuſdam rebus, & rurſus quibuſdam delectati, non earum quibus offenduntur; ſed earum quibus delectantur, volunt eſſe auctorem Deum. Et cum conſuetudinem ſuam vincere nequeunt, jam carnalibus laqueis irretiti, duas animas eſſe in uno corpore exiſtimant: unam de Deo quæ naturaliter hoc ſit quod ipſe; alteram de gente tenebrarum, quam Deus nec genuerit, nec fecerit, nec protulerit, nec abjecerit; ſed quæ ſuam vitam, ſuam terram, ſuos fetus & animalia, ſuum poſtremo regnum habuerit, ingenitumque principium; ſed quodam tempore adverſus Deum rebellaſſe, Deum autem cum aliud quod faceret non haberet, & quomodo aliter poſſet hoſti reſiſtere non inveniret, neceſſitate oppreſſum miſiſſe huc animam bonam, & quamdam particulam

a ſuę ſubſtantię, cujus cōmixtione atque a miſcela hoſtem temperatum eſſe ſomniant, & mundum fabricatum.

17. Neque nunc opiniones eorum refellimus, quod partim jam fecimus, partim quantum Deus ſiverit faciemus: ſed in hoc opere quomodo adverſus eos fides catholica tuta ſit, & quomodo non perturbent animum ea, quibus commoti homines in eorum cedunt ſententiam, rationibus quas Dominus dare dignatur, quantum poſſumus demonſtramus. Illud ſane in primis tenere te volo, qui bene noſti animum meum, non hoc me fugiendæ arrogantiæ gratia quaſi ſollemniter dicere, quidquid in his litteris erroris inveniri poterit, hoc ſolum mihi eſſe tribuendum; quidquid autem verum & convenienter expoſitum, uni omnium bonorum munerum largitori Deo.

CAPUT X. Hiſtoriā divinæ œconomiæ erga noſtram ſalutem narraturus, oſtēdit primum unde error in religione contingat, & quomodo perfecta religio Deo ſubveniente inſtaurētur.

18. QUAMOBREM ſit tibi manifeſtum atque perceptum, nullum errorem in religione eſſe potuiſſe, ſi anima pro Deo ſuo non coleret * animam, aut corpus, aut phantaſmata ſua, aut horum aliqua duo conjuncta, aut certe ſimul omnia: ſed in hac vita ſocietati generis humani ſine dolo temporaliter congruens, æterna meditaretur, unum Deum colens: qui niſi permaneret incommutabilis, nulla mutabilis natura remaneret. Mutari autem animam poſſe, non quidem localiter, ſed tamen temporaliter, ſuis affectionibus quiſque cognoſcit. Corpus vero & temporibus & locis eſſe mutabile, cuivis advertere facile eſt. Phantaſmata porro nihil ſunt aliud quam de ſpecie corporis corporeo ſenſu adtracta figmenta: quæ memoriæ mandare ut accepta ſunt, vel partiri, vel multiplicare, vel contrahere, vel diſtendere, vel ordinare, vel perturbare, vel quolibet modo figurare cogitando facillimum eſt, ſed cum verum quæritur, cavere & vitare difficile.

* 1. *Retract.* cap. 13. *n.* 2. 1. *Retract.* c. 13. *n.* 2.

19. Non ergo creaturæ potius quam Creatori ſerviamus, nec evaneſcamus in cogitationibus noſtris; & perfecta religio eſt. Æterno enim Creatori adhærentes, & nos æternitate afficiamur neceſſe eſt. Sed quia hoc anima peccatis ſuis obruta & implicata, per ſe ipſam videre ac tenere non poſſet, nullo in rebus humanis ad divina capeſſenda interpoſito gradu, per quem ad Dei ſimilitudinem a terrena vita homo niteretur, ineffabili miſericordia Dei temporali diſpenſatione per creaturam mutabilem, ſed tamen æternis legibus ſervientem, ad commemorationem primæ ſuæ perfectæque naturæ, partim ſingulis hominibus, partim vero ipſi hominum generi ſubvenitur. Ea eſt noſtris temporibus Chriſtiana religio, quam cognoſcere ac ſequi, ſecuriſſima ac certiſſima ſalus eſt. 1. *Retract.* c. 13. *n.* 3.

20. Defendi autem adverſus loquaces, & aperiri quærentibus, multis modis poteſt; omnipotente ipſo Deo per ſeipſum demonſtrante, quæ vera ſunt, & ad hæc intuenda & percipienda bonas voluntates per bonos Angelos & quoslibet homines adjuvante. Eo modo autem quiſque utitur, quem videt congruere iis, cum quibus agit. Ego itaque diu multumque conſiderans, quales oblatrantes, & quales quærentes expertus ſim, vel qualis ipſe, ſive cum latrarem, ſive cum quærerem fuerim, hoc modo mihi utendum putavi. Quæ vera eſſe perſpexeris, tene, & Eccleſiæ catholicæ tribue; quæ falſa, reſpue, & mihi qui homo ſum ignoſce; quæ dubia, crede; donec aut reſpuenda eſſe, aut vera eſſe, aut ſemper credenda eſſe, vel ratio doceat, vel præcipiat auctoritas. Intende igitur in hæc, quæ ſequuntur, diligenter & pie, quantum potes: tales enim adjuvat Deus. 2. *Retract.* c. 13. *n.* 4.

CAPUT XI. Omnis vita a Deo. Mors animæ, nequitia.

21. NULLA vita eſt, quæ non ſit ex Deo, quia Deus utique ſumma vita eſt & ipſe fons vitæ: nec aliqua vita in quantum vita eſt, malum eſt, ſed in quantum vergit ad mortem. Mors autem vitæ non eſt, niſi nequitia, quæ ab eo quod ne quidquam ſit, dicta eſt: & ideo nequiſſimi homines, nihili homines appellantur. Vita ergo voluntario defectu deficiens ab eo, qui

a MSS. novemdecim, *atque miſeria*. Ita etiam Bad. & Er.

eam fecit, & cujus essentia fruebatur, & volens contra Dei legem frui corporibus, quibus eam Deus præfecit, vergit ad nihilum: & hæc est nequitia: non quia corpus jam nihilum est. Nam & ipsum habet aliquam concordiam partium suarum, sine qua omnino esse non posset. Ergo ab eo factum est & corpus, qui omnis concordiæ caput est. Habet corpus quamdam pacem suæ formæ, sine qua prorsus nihil esset. Ergo ille est & corporis conditor, a quo pax omnis est, & qui forma est infabricata, atque omnium formosissima. Habet aliquam speciem, sine qua corpus non est corpus. Si ergo quæritur quis instituerit corpus, ille quæratur, qui est omnium speciosissimus. Omnis enim species ab illo est. Quis est autem hic, nisi unus Deus, una veritas, una salus omnium, & prima atque summa essentia, ex qua est omne quidquid est, in quantum est; quia inquantum est quidquid est, bonum est.

Sup. 1. 13. 22. Et ideo ex Deo non est mors. *Non* enim *Deus mortem fecit, nec lætatur in perditione vivorum*: quoniam summa essentia esse facit omne quod est, unde & essentia dicitur. Mors autem non esse cogit quidquid moritur, in quantum moritur. Nam si ea quæ moriuntur, penitus morerentur, ad nihilum sine dubio pervenirent: sed tantum moriuntur, quantum minus essentiæ participant: quod brevius ita dici potest: tanto magis moriuntur, quanto minus sunt. Corpus autem minus est quam vita quælibet; quoniam quantulumcumque manet in specie, per vitam manet, sive qua unumquodque animal, sive qua universa mundi natura administratur. Corpus ergo magis subjacet morti, & ideo vicinius est nihilo: quapropter vita, quæ fructu corporis delectata negligit Deum, inclinatur ad nihilum, & ista est nequitia.

CAPUT XII. Lapsus & reparatio totius hominis.

23. HOC autem pacto vita carnalis & terrena efficitur, & ob hoc etiam caro & terra nominatur, & quamdiu ita est, regnum Dei non possidebit, & eripitur ei quod amat. Id enim amat, quod & minus est quam vita, quia corpus est; & propter ipsum peccatum, quod amatur fit corruptibile, ut fluendo deserat amatorem suum, quia & ille hoc amando deseruit Deum. Præcepta enim ejus neglexit dicentis: Hoc manduca, & hoc noli. Trahitur ergo ad pœnas, quia diligendo inferiora, in egestate voluptatum suarum & in doloribus apud inferos ordinatur. Quid est enim dolor, qui dicitur corporis, nisi corruptio repentina salutis ejus rei, quam male utendo anima corruptioni [a] obnoxiavit? Quid autem dolor, qui dicitur animi, nisi carere mutabilibus rebus, quibus fruebatur, aut frui se posse speraverat? Et hoc est totum quod dicitur malum, id est, peccatum, & pœna peccati.

24. Si autem dum in hoc stadio vitæ humanæ anima degit, vincat eas, quas adversum se nutrivit cupiditates fruendo mortalibus, & ad eas vincendas gratia Dei se adjuvari credat, mente illi serviens & bona voluntate, sine dubitatione reparabitur, & a multis mutabilibus ad unum incommutabile revertetur, reformata per Sapientiam non formatam, sed per quam formantur universa, frueturque Deo per Spiritum sanctum, quod est donum Dei. Ita fit homo spiritalis omnia judicans, vt ipse a nemine judicetur, diligens Dominum Deum suum in toto corde suo, in tota anima, in tota mente, & diligens proximum suum non carnaliter, sed tamquam se ipsum. Se autem spiritaliter diligit, qui ex toto, quod in eo vivit, Deum diligit; *In his enim duobus præceptis tota Lex pendet & Prophetæ.* Matt. 22,40.

25. Inde jam erit consequens, ut post mortem corporalem, quam debemus primo peccato, tempore suo atque ordine suo hoc corpus restituatur pristinæ stabilitati, quam non per se habebit, sed per animam stabilitam in Deo. Quæ rursus non per se stabilitur, sed per Deum quo fruitur; ideoque amplius quam corpus vigebit: corpus enim per ipsam vigebit, & ipsa per incommutabilem veritatem, qui Filius Dei unicus est; atque ita & corpus per ipsum Filium Dei vigebit, quia omnia per ipsum. Dono etiam ejus, quod animæ datur, id est, sancto Spiritu, non solum anima, cui datur, salva & pacata & sancta fit, sed ipsum etiam corpus vivificabitur, eritque in natura sua mundissimum. Ipse enim dixit: *Mundate quæ intus sunt, & quæ foris sunt munda erunt*. Dicit & Apostolus: *Vivificabit & mortalia corpora vestra propter Spiritum manentem in vobis*. Ablato ergo peccato, auferetur & pœna peccati: & ubi est malum? *Ubi est mors * contentio tua? ubi est mors aculeus tuus?* Vincit enim essentia nihilum, & sic absorbetur mors in victoriam. 1. Retract. cap. 13. n. 4. Matt. 23. 26. Rom. 8. 11. 1. Cor. 15. 55. *νεῖκος.

CAPUT XIII. Angelorum differentia.

26. NEC aliquid sanctificatis malus angelus oberit, qui diabolus dicitur: quia & ipse, in quantum angelus est, non est malus, sed in quantum perversus est propria voluntate. Fatendum est enim, & angelos natura esse mutabiles, si solus Deus est incommutabilis: sed ea voluntate, qua magis Deum quam se diligunt, firmi & stabiles manent in illo, & fruuntur majestate ipsius, ei uni libentissime subditi. Ille autem angelus magis se ipsum quam Deum diligendo, subditus ei esse noluit, & intumuit per superbiam, & a summa essentia defecit, & lapsus est: & ob hoc minus est quam fuit, quia eo quod minus erat frui voluit, cum magis voluit sua potentia frui, quam Dei. Quamquam enim non summe, tamen amplius erat, quando eo quod summe est, fruebatur, quoniam Deus solus summe est. Quidquid autem minus est quam erat, non in quantum est, sed in quantum minus est, malum est. Eo enim, quo minus est quam erat, tendit ad mortem. Quid autem mirum si ex defectu inopia, & ex inopia invidentia, qua diabolus utique diabolus est?

CAPUT XIV. A libero arbitrio peccatum.

27. DEFECTUS autem iste quod peccatum vocatur, si tamquam febris invitum occuparet, recte injusta pœna videretur, quæ peccantem consequitur, & quæ damnatio nuncupatur. Nunc vero usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium: & hoc quidem ita manifestum est, ut nulla hinc doctorum paucitas, nulla indoctorum turba dissentiat. Quare aut negandum est peccatum committi, aut fatendum est voluntate committi. Non autem recte negat peccasse animam, qui & pœnitendo eam corrigi fatetur, & veniam pœnitenti dari, & perseverantem in peccatis justa lege Dei damnari. Postremo, si non voluntate male facimus, nemo objurgandus est omnino, aut monendus: quibus sublatis Christiana lex & disciplina omnis religionis auferatur necesse est. Voluntate ergo peccatur. Et quoniam peccari non dubium est, ne hoc quidem dubitandum video, habere animas liberum voluntatis arbitrium. Tales enim servos suos meliores esse Deus judicavit, si ei servirent liberaliter. Quod nullo modo fieri posset, si non voluntate, sed necessitate servirent. 1. Retract. cap. 13. n. 5. 2. Sent. dist. 41. cap. Post hæc.

28. Liberaliter igitur Deo Angeli serviunt, neque hoc Deo, sed ipsis prodest. Deus enim bono alterius non indiget, quoniam a se ipso est. Quod autem

[a] Sic MSS. omnes. At editi habent, *facit obnoxiam*.

autem ab eo genitum est, idipsum est; quia non est factum, sed genitum. Illa vero quæ facta sunt ejus bono indigent, summo scilicet bono, id est, summa essentia. Minus autem sunt quam erant, cum per animæ peccatum minus ad illum moventur; nec tamen penitus separantur, nam omnino nulla essent. Quod autem affectibus contingit animæ, hoc locis corpori: nam illa movetur voluntate, corpus autem spatio. Quod autem homini a perverso angelo persuasum dicitur, etiam ab hoc utique voluntate consensit. Nam si necessitate id fecisset, nullo peccati crimine teneretur.

CAPUT XV. Pœna ipsa peccati ad respiscendum erudimur.

29. QUOD vero corpus hominis, cum ante peccatum esset in suo genere optimum, post peccatum factum est [a] imbecillosum, & morti destinatum, quamquam justa vindicta peccati sit, plus tamen clementiæ Domini quam severitatis ostendit. Ita enim nobis suadetur a corporis voluptatibus, ad æternam essentiam veritatis amorem nostrum oportere converti. Et est justitiæ pulcritudo cum benignitatis gratia concordans, ut quoniam bonorum inferiorum dulcedine decepti sumus amaritudine pœnarum erudiamur. Nam ita etiam nostra supplicia divina providentia moderata est, ut & in hoc corpore tam corruptibili ad justitiam tendere liceret, & deposita omni superbia uni Deo vero collum subdere, nihil de se ipso fidere, illi uni se regendum tuendumque committere. Ita ipso duce homo bonæ voluntatis molestias hujus vitæ in usum fortitudinis vertit: in copia vero voluptatum prosperisque successibus temporalium, temperantiam suam probat & roborat: acuit in tentationibus prudentiam, ut non solum in eas non inducatur, sed fiat etiam vigilantior, & in amorem veritatis, quæ sola non fallit, ardentior.

a

CAPUT XVI. Incarnato Verbo beneficentius homini consultum est.

30. SED cum omnibus modis medeatur animis Deus pro temporum opportunitatibus, quæ mira sapientia ejus ordinantur, de quibus aut non est tractandum, aut inter pios perfectosque tractandum est, nullo modo beneficentius consuluit generi humano, quam cum ipsa Sapientia Dei, id est unicus Filius consubstantialis Patri & coæternus, totum hominem suscipere dignatus est, & Verbum caro factum est, & habitavit in nobis. Ita enim demonstravit carnalibus, & non valentibus intueri mente veritatem, corporeisque sensibus deditis, quam excelsum locum inter creaturas habeat humana natura, quod non solum visibiliter (nam id poterat & in aliquo æthereo corpore ad nostrorum adspectuum tolerantiam temperato) sed hominibus in vero homine apparuit: ipsa enim natura suscipienda erat quæ liberanda. Et ne quis forte sexus a suo Creatore se contemtum putaret, virum suscepit, natus ex femina.

Joa. 1. 14

1. *Retract. cap. 13. n. 6.*

31. Nihil egit vi, sed omnia suadendo & monendo. Veteri quippe servitute transacta, tempus libertatis illuxerat, & opportune jam homini suadebatur atque salubriter, quam libero esset creatus arbitrio. Miraculis conciliavit fidem Deo qui [b] erat, passione homini quem gerebat. Ita loquens ad turbas ut Deus, nuntiatam sibi matrem negavit, & tamen, ut Evangelium loquitur, *puer parentibus subditus erat*. Doctrina enim Deus apparebat, ætatibus homo. Item aquam in vinum conversurus ut Deus dicit, *Recede a me mulier: mihi & tibi quid est? Nondum venit hora mea*. Cum autem venisset hora, qua ut homo moreretur, de cruce cognitam matrem commendavit discipulo, quem præ ceteris diligebat. Satellites voluptatum divitias perniciose populi appetebant: pauper esse voluit. Honoribus & imperiis inhiabant: rex fieri noluit. Carnales filios magnum bonum putabant: tale conjugium prolemque contemsit. Contumelias superbissime horrebant: omne genus contumeliarum sustinuit. Injurias intolerabiles esse arbitrabantur: quæ major injuria quam justum innocentemque damnari? Dolores corporis exsecrabantur: flagellatus atque cruciatus est. Mori metuebant: morte multatus est. Ignominiosissimum mortis genus crucem putabant: crucifixus est. Omnia quæ habere cupientes non recte vivebamus, carendo [c] vilefecit. Omnia quæ vitare cupientes a studio deviabamus [d] veritatis, perpetiendo dejecit. Non enim ullum peccatum committi potest, nisi aut dum appetuntur ea quæ ille contemsit, aut fugiuntur quæ ille sustinuit.

b

Matt. 12 48. Luca 2 51. Joa. 2. 4.

Fol. 19. 17.

c

d

32. TOTA ITAQUE VITA EJUS in terris per hominem, quem suscipere dignatus est, disciplina morum fuit. Resurrectio vero ejus a mortuis, nihil hominis perire naturæ, cum omnia salva sunt Deo, satis indicavit, & quemadmodum cuncta serviant Creatori suo, sive ad vindictam peccatorum, sive ad hominis liberationem, quamque facile corpus animæ serviat, cum ipsa subjicitur Deo. Quibus perfectis non solum nulla substantia malum est, quod fieri nunquam potest, sed etiam nullo malo afficitur, quod fieri per peccatum & vindictam potuit. Et hæc est [e] disciplina naturalis Christianis minus intelligentibus plena fide digna, intelligentibus autem omni errore purgata.

e

CAPUT XVII. Doctrinæ ratio in vera Religione quam optima, seu vetus seu novum Testamentum spectetur.

33. JAM vero ipse totius doctrinæ modus, partim [f] apertissimus, partim similitudinibus, in dictis in factis, in sacramentis, ad omnem animæ instructionem exercitationemque accommodatus, quid aliud quam rationalis disciplinæ regulam implevit? Nam & mysteriorum expositio ad ea dirigitur, quæ apertissime dicta sunt. Et si ea tantum essent, quæ facillime intelliguntur, nec studiose quæreretur, nec suaviter inveniretur veritas. Neque si essent in Scripturis [g] Sacramenta, & in sacramentis non essent signacula veritatis, satis cum cognitione actio conveniret. Nunc vero quoniam PIETAS TIMORE inchoatur, caritate perficitur; populus timore constrictus tempore servitutis in veteri Lege multis sacramentis onerabatur. Hoc enim talibus utile erat ad desiderandam gratiam Dei, quæ per Prophetas ventura canebatur. Quæ ubi venit, ab ipsa Dei Sapientia homine assumto, [h] a quo in libertatem vocati sumus, pauca sacramenta saluberrima constituta sunt, quæ societatem Christiani populi, hoc est, sub uno Deo liberæ multitudinis continerent. Multa vero quæ populo Hebræo, hoc est, sub eodem uno Deo compeditæ multitudini imposita erant, ab actione remota sunt, in fide atque interpretatione manserunt. Ita nunc nec serviliter alligant, & exercent liberaliter animum.

f

g

h

34. Quisquis autem ideo negat utrumque Testamentum ab uno Deo esse posse, quia non eisdem sacramentis tenetur populus noster, quibus Judæi te-

ne-

---

a Er. Lov. & Arn. *imbecillum* pro quo Bad. & MSS. *imbecillosum*.

b Bad. & Er. *qui in eorat*. Paulo post MSS. tres optimæ notæ habent, *homini quem regebat*. alii cum editis, *gerebat*. Utraque lectio recepta Augustino, qui superius c. 3. n. 3. susceptum hominem Sapientia Dei *gestante & gubernante* meruisse dicit.

c Ita in MSS. At in editis, *vilia fecit*.

d MSS. non habent vocem, *veritatis*.

e Alludit ad antiquam Philosophiæ partitionem in Naturalem, Motalem, & Rationalem, Moralem supra commemoravit, cum ait vitam Christi disciplinam motum fuisse. hic porro Naturalem, mox in sequenti capite Rationalem.

f Sic MSS. septemdecim & Arn. At Bad. Er. & Lov. habent, *partim apertissimis rationibus, partim similitudinibus* &c.

g Abest vox, *sacramenta*, a MSS. Germanensi, Gemeticensi, & aliquot aliis non deterioris notæ.

h MSS. plerique, *homine assumto, & in libertatem vocati sumus*.

nebantur vel adhuc tenentur : poteſt dicere non poſſe fieri, ut unus pater familias juſtiſſimus aliud imperet eis, quibus ſervitutem duriorem utilem judicat, aliud eis, quos in filiorum gradum adoptare dignatur. Si autem præcepta vitæ movent, quod in veteri Lege minora ſunt, in Evangelio majora, & ideo putatur non ad unum Deum utraque pertinere : poteſt qui hoc putat perturbari, ſi unus medicus alia per miniſtros ſuos imbecillioribus, alia per ſe ipſum valentioribus præcipiat ad reparandam, vel obtinendam ſalutem. Ut enim ars medicinæ, cum eadem maneat, neque ullo pacto ipſa mutetur, mutat tamen præcepta languentibus, quia mutabilis eſt noſtra valetudo: ita divina providentia, cum ſit ipſa omnino incommutabilis, mutabili tamen creaturæ varie ſubvenit, & pro diverſitate morborum alias alia jubet aut vetat, ut a vitio unde mors incipit, & ab ipſa morte ad naturam ſuam & eſſentiam, ea quæ deficiunt, id eſt, ad nihilum tendunt, reducat & firmet.

CAPUT XVIII. Creaturæ quare mutabiles.

35. SED dicis mihi, Quare deficiunt? Quia mutabilia ſunt. Quare mutabilia ſunt? Quia non ſumme ſunt. Quare non ſumme ſunt? Quia inferiora ſunt eo, a quo facta ſunt. Quis ea fecit? Qui ſumme eſt. Quis hic eſt? Deus incommutabilis Trinitas, quoniam & per ſummam Sapientiam ea fecit, & ſumma benignitate conſervat. Cur ea fecit? Ut eſſent. Ipſum enim quantumcumque eſſe, bonum eſt: quia ſummum bonum eſt ſumme eſſe. Unde fecit? Ex nihilo. Quoniam quidquid eſt, quantulacumque ſpecie ſit neceſſe eſt; ita etſi minimum bonum, tamen bonum erit, & ex Deo erit. Nam quoniam ſumma ſpecies ſummum bonum eſt, minima ſpecies minimum bonum eſt. Omne autem bonum, aut Deus, aut ex Deo eſt. Ergo ex Deo eſt etiam minima ſpecies. Sane quod de ſpecie, hoc etiam de forma dici poteſt. Neque enim fruſtra tam ſpecioſiſſimum, quam etiam formoſiſſimum in laude ponitur. Id ergo eſt, unde fecit Deus omnia, quod nullam ſpeciem habet, nullamque formam; quod nihil eſt aliud quam nihil. Nam illud quod in comparatione perfectorum informe dicitur, ſi habet aliquid formæ, quamvis exiguum, quamvis inchoatum, nondum eſt nihil, ac per hoc id quoque in quantum eſt, non eſt niſi ex Deo.

36. Quapropter etiam ſi de aliqua informi materia factus eſt mundus, hæc ipſa facta eſt omnino de nihilo. Nam & quod nondum formatum eſt, tamen aliquo modo ut formari poſſit inchoatum eſt, Dei beneficio formabile eſt: Bonum eſt enim eſſe formatum. Nonnullum ergo bonum eſt & capacitas formæ : & ideo bonorum omnium auctor, qui præſtitit formam, ipſe fecit etiam poſſe formari. Ita omne quod eſt, in quantum eſt; & omne quod nondum eſt, in quantum eſſe poteſt, ex Deo habet. Quod alio modo ſic dicitur: Omne formatum, in quantum formatum eſt; & omne quod nondum formatum eſt, in quantum formari poteſt, ex Deo habet. Nulla autem res obtinet integritatem naturæ ſuæ, niſi in ſuo genere ſalva ſit. Ab eo autem eſt omnis ſalus, a quo eſt omne bonum: at omne bonum ex Deo : ſalus igitur omnis ex Deo.

Plato in Timæo.

CAPUT XIX. Bona ſunt, ſed non ſumma bona, quæ vitiari poſſunt.

37. HINC jam cui oculi mentis patent, nec pernicioſo ſtudio vanæ victoriæ caligant atque turbantur, facile intelligit, omnia quæ vitiantur & moriuntur bona eſſe, quamquam ipſum vitium, & ipſa mors, malum ſit. Niſi enim ſalute aliqua privarentur, non eis noceret vitium vel mors: ſed ſi non noceret vitium, nullo modo eſſet vitium. Si ergo ſaluti adverſatur vitium, & nullo dubitante ſalus bonum eſt: bona omnia ſunt, quibus adverſatur vitium: quibus autem adverſatur vitium, ipſa vitiantur: bona ſunt ergo quæ vitiantur: ſed ideo vitiantur, quia non ſumma bona ſunt. Quia igitur bona ſunt, ex Deo ſunt : quia non ſumma bona ſunt, non ſunt Deus. Bonum ergo quod vitiari non poteſt, Deus eſt. Cetera autem omnia bona ex ipſo ſunt, quæ per ſe ipſa poſſunt vitiari, quia per ſe ipſa nihil ſunt: per ipſum autem partim non vitiantur, [a] partim vitiata ſanantur.

a

CAPUT XX. Unde animæ vitium.

38. EST autem vitium primum animæ rationalis, voluntas ea faciendi, quæ vetat ſumma & intima veritas. Ita homo de paradiſo in hoc ſæculum expulſus eſt; id eſt, ab æternis ad temporalia, a copioſis ad egena, a firmitate ad infirma : non ergo a bono ſubſtantiali ad malum ſubſtantiale, quia nulla ſubſtantia malum eſt : ſed a bono æterno ad bonum temporale, a bono ſpiritali ad bonum carnale, a bono intelligibili ad bonum ſenſibile, a bono ſummo ad bonum infimum. Eſt igitur quoddam bonum, quod ſi diligit anima rationalis, peccat, quia infra illam ordinatum eſt : quare ipſum peccatum malum eſt, non ea ſubſtantia quæ peccando diligitur. Non ergo arbor illa malum eſt, quæ in medio paradiſo plantata ſcribitur, ſed divini præcepti tranſgreſſio. Quæ quum conſequentem habet juſtam damnationem, contingit ex illa arbore, quæ contra vetitum tacta eſt, dignoſcentia boni & mali : quia cum ſuo peccato anima fuerit implicata, luendo pœnas, diſcit quid interſit inter præceptum quod cuſtodire noluit, & peccatum quod fecit : atque hoc modo malum, quod cavendo non didicit, diſcit ſentiendo; & bonum quod [b] non obtemperando minus diligebat, ardentius diligit comparando.

b

39. Vitium ergo animæ eſt quod fecit, & difficultas ex vitio pœna eſt quam patitur : & hoc eſt totum malum. Facere autem & pati non eſt ſubſtantia : quapropter ſubſtantia non eſt malum. Sic enim nec aqua malum eſt, nec animal quod vivit in aere; nam iſtæ ſubſtantiæ ſunt : ſed malum eſt voluntaria præcipitatio in aquam, & ſuffocatio quam merſus patitur. Stilus ferreus alia parte qua ſcribamus, alia qua deleamus, affabre factus eſt, & in ſuo genere pulcher, & ad uſum noſtrum accomodatus. At ſi quiſpiam ea parte ſcribere qua deletur, & ea velit delere qua ſcribitur, nullo modo ſtilum malum fecerit, cum ipſum factum jure vituperetur : quod ſi corrigat, ubi erit malum? Si quis repente meridianum ſolem intueatur, repercuſſi oculi turbabuntur: non ideo aut ſol malum erit aut oculi? Nullo modo; ſunt enim ſubſtantiæ : ſed malum eſt inordinatus adſpectus, & ipſa quæ conſequitur perturbatio : quod malum non erit, cum oculi fuerint recreati, & lucem ſuam congruenter adſpexerint. Neque cum eadem lux quæ ad oculos pertinet, pro luce ſapientiæ quæ ad mentem pertinet, colitur, ipſa fit malum: ſed ſuperſtitio malum eſt, qua creaturæ potius quam Creatori ſervitur : quod malum omnino nullum erit, cum anima recognito Creatore, ipſi uni ſe ſubjecerit, & cetera per eum ſubjecta ſibi eſſe perſenſerit.

40. Ita omnis corporea creatura, ſi tantummodo poſſideatur ab anima quæ diligit Deum bonum eſt infimum, & in genere ſuo pulcrum; quoniam forma & ſpecie continetur : ſi autem diligatur ab anima quæ negligit Deum, ne ſic quidem malum fit ipſa; ſed quoniam peccatum malum eſt, quo ita diligitur, fit pœnalis dilectori ſuo, & eum implicat ærumnis, &

paſcit

a In Ciſtercienſi MS. habetur, *partim non vitiantur, ut Angeli; partim vitiata ſanantur, ut homines.*

b MSS. nonnulli, *quod in obtemperando*. alii, *quod obtemperando.*

paſcit fallacibus voluptatibus: quia neque permanent, neque ſatiant, ſed torquent doloribus. Quia cum ordinem ſuum peragit pulcra mutabilitas temporum, deſerit amantem ſpecies concupita, & per cruciatum ſentientis diſcedit a ſenſibus, & erroribus agitat; ut hanc eſſe primam ſpeciem putet, quæ omnium infima eſt, naturæ ſcilicet corporeæ, quam per lubricos ſenſus caro [a] male delectata nuntiaverit, ut cum aliquid cogitat, intelligere ſe credat, umbris illuſus phantaſmatum. Si quando autem non tenens integram divinæ providentiæ diſciplinam, ſed tenere ſe arbitrans; carni reſiſtere conatur, uſque ad viſibilium rerum imagines pervenit, & lucis hujus quam certis terminis circumſcriptam videt, immenſa ſpatia cogitatione format inaniter: & hanc [b] ſpeciem ſibi futuræ habitationis pollicetur; neſciens oculorum concupiſcentiam ſe trahere, & cum hoc mundo ire velle extra mundum; quem propterea ipſum eſſe non putat, quia ejus clariorem partem per infinitum falſa cogitatione diſtendit. Quod non ſolum de hac luce, ſed etiam de aqua, poſtremo de vino, de melle, de auro, de argento, de ipſis denique pulpis, vel ſanguine, vel oſſibus quorumlibet animalium, & ceteris hujuſmodi rebus facillime fieri poteſt. Nihil enim eſt corporis, quod non vel unum viſum poſſit innumerabiliter cogitari, vel in parvo ſpatio viſum poſſit eadem imaginandi facultate per infinita diffundi. Sed facillimum eſt exſecrari carnem, difficillimum autem non carnaliter ſapere.

a

b

CAPUT XXI. Anima ſeducitur, dum fugaces corporũ pulcritudines conſectatur. *Eccli. 1. 2*

41. HAC ergo perverſitate animæ, quæ contingit peccato atque ſupplicio, fit omnis natura corporea illud, quod per Salomonem dicitur, *Vanitas vanitantium & omnia vanitas: quæ abundantia homini in omni labore ejus, quo ipſe laborat ſub ſole?* Neque enim fruſtra eſt additum, *vanitantium*, quia ſi vanitantes detrahas, qui tamquam prima ſectantur extrema non erit corpus vanitas, ſed in ſuo genere, quamvis extremam, pulcritudinem ſine ullo errore monſtrabit. Temporalium enim ſpecierum multiformitas ab unitate Dei hominem lapſum per carnales ſenſus diverberavit, & mutabili varietate multiplicavit ejus affectum: ita facta eſt abundantia laborioſa, &, ſi dici poteſt, copioſa egeſtas, dum aliud & aliud ſequitur, & nihil cum eo permanet. Sic a tempore frumenti, vini & olei ſui multiplicatus eſt, ut non inveniat idipſum, id eſt, naturam incommutabilem & ſingularem, quam ſecutus non erret, & aſſecutus non doleat. Habebit enim etiam conſequentem redemtionem corporis ſui, quod jam non corrumpetur. Nunc vero corpus quod corrumpitur aggravat animam, & deprimit terrena inhabitatio ſenſum multa cogitantem, quia rapitur in ordinem ſucceſſionis extrema corporum pulcritudo. Nam ideo extrema eſt, quia ſimul non poteſt habere omnia, ſed dum alia cedunt atque ſuccedunt, temporalium formarum [c] numerum in unam pulcritudinem complent.

c

CAPUT XXII. Rerum tranſeuntium adminiſtratio ſolis impiis diſplicet.

42. ET hoc totum non propterea malum, quia tranſit. Sic enim & verſus in ſuo genere pulcher eſt, quamvis duæ ſyllabæ ſimul dici nullo modo poſſint. Nec enim ſecunda enuntiatur, niſi prima tranſierit; atque ita per ordinem pervenitur ad finem, ut cum ſola ultima ſonat, non ſecum ſonantibus ſuperioribus, formam tamen & decus metricum cum præteritis contexta perficiat. Nec ideo tamen ars ipſa, qua verſus fabricatur, ſic tempori obnoxia eſt, ut pulcritudo ejus per menſuras morarum digeratur: ſed ſimul habet omnia, quibus efficit verſum non ſimul habentem omnia, ſed poſterioribus priora tollentem; propterea tamen pulcrum, quia extrema veſtigia illius pulcritudinis oſtentat, quam conſtanter atque incommutabiliter ars ipſa cuſtodit.

43. Itaque ut nonnulli perverſi magis amant verſum, quam artem ipſam qua conficitur verſus, quia plus ſe auribus quam intelligentiæ dediderunt: ita multi temporalia diligunt, conditricem vero ac moderatricem temporum divinam providentiam non requirunt; atque in ipſa dilectione temporalium nolunt tranſire quod amant, & tam ſunt abſurdi, quam ſi quiſquam in recitatione præclari carminis unam aliquam ſyllabam ſolam perpetuo vellet audire. Sed tales auditores carminum non inveniuntur, talibus autem rerum exiſtimatoribus plena ſunt omnia propterea quia nemo eſt, qui non facile non modo totum verſum, ſed etiam totum carmen poſſit audire: totum autem ordinem ſæculorum ſentire nullus hominum poteſt. Huc accedit quod carminis non ſumus partes, ſæculorum vero partes damnatione facti ſumus. Illud ergo canitur ſub judicio noſtro, iſta peraguntur de labore noſtro. Nulli autem victo ludi agoniſtici placent, ſed tamen cum ejus dedecore decori ſunt: & hæc enim quædam imitatio veritatis eſt. Nec ob aliud a talibus prohibemur ſpectaculis, niſi ne umbris rerum decepti, ab ipſis rebus, quarum illæ umbræ ſunt, aberremus. Ita univerſitatis hujus conditio atque adminiſtratio, ſolis impiis animis damnatiſque non placet, ſed etiam [d] cum miſeria earum, multis vel in terra victricibus, vel in cælo ſine periculo ſpectantibus placet: nihil enim juſtum diſplicet juſto.

d

CAPUT XXIII. Omnis ſubſtantia bona.

44. QUOCIRCA cum omnis anima rationalis aut peccatis ſuis miſera ſit, aut recte factis beata; omnis autem irrationalis aut cedat potentiori, aut pareat meliori, aut comparetur æquali, aut [e] certantem exerceat, aut damnato noceat; & omne corpus ſuæ anima ſerviat, quantum pro ejus meritis, & pro rerum ordine ſinitur: nullum malum eſt naturæ univerſæ, ſed ſua cuique culpa fit malum. Porro cum anima per Dei gratiam regenerata, & in integrum reſtituta, & illi ſubdita uni a quo eſt creata, inſtaurato etiam corpore in priſtinam firmitatem, non cum mundo poſſideri, ſed mundum poſſidere ceperit, nullum ei malum erit: quia iſta infima pulcritudo temporalium viciſſitudinum, quæ cum ipſa peragebatur, ſub ipſa peragetur, & erit, ut ſcriptum eſt, *Cælum novum & terra nova*, non in parte laborantibus animis, ſed in univerſitate regnantibus. *Omnia* enim *veſtra*, inquit Apoſtolus, *vos autem Chriſti, Chriſtus autem Dei*, & *Caput mulieris vir, caput viri Chriſtus, caput autem Chriſti Deus*. Quoniam igitur vitium animæ non natura ejus, ſed contra naturam ejus eſt, nihilque aliud eſt quam peccatum & pœna peccati, inde intelligitur nullam naturam, vel ſi melius ita dicitur, nullam ſubſtantiam ſive eſſentiam malum eſſe. Neque de peccatis pœniſque ejus animæ efficitur, ut univerſitas ulla deformitate turpetur. Quia rationalis ſubſtantia, quæ ab omni peccato munda eſt, Deo ſubjecta, ſubjectis ſibi ceteris dominatur. Ea vero quæ peccavit, ibi ordinata eſt, ubi eſſe tales decet, ut Deo conditore atque rectore uni-

e

Iſa. 65. 17. *Apoc. 21. 2.* *1. Cor. 3. 22.* *1. Cor. 11. 3.*

a Editi, *male dilecta nuntiaverat*. MSS. octo, *maledicta nuntiaverit*. alii duo, *male docta*. unus, *male ducta*. aliquot alii, *male delectata nuntiaverit*.

b Lov. & Arn. *ſpem*. Sed melius antiquæ editiones & MSS. *ſpeciem*.

c Sic MSS. plerique. At Er. Lov. & Arn. *numeros in pulcritudinem complent*.

d Er. & MS. Caſalenſis, *ſed etiam animabus ſanctis cum miſeria earum*. Lov. *ſed etiam animalibus ſanctis cum* &c. Locus interpolatus, quem MSS. plerique necnon editiones Bad. & Arn. ſic exhibent: *ſed etiam cum miſeria*.

e Lov. & Arn. *certamen*. Sed concinnius Bad. Er. & octo MSS. *certantem exerceat*.

re universitatis decora sint omnia. Et est pulcritudo universæ creaturæ per hæc tria inculpabilis, damnationem peccatorum, exercitationem justorum, perfectionem beatorum.

CAPUT XXIV. Duplici via saluti hominis consulitur, auctoritate & ratione ac primo de auctoritatis subsidio agitur usque ad c. 25. a

45. QUAMOBREM ipsa quoque animæ medicina, quæ divina providentia, & ineffabili beneficentia geritur, gradatim distincteque pulcherrima est. Distribuitur enim in auctoritatem atque rationem. Auctoritas fidem flagitat, & rationi præparat hominem. Ratio ad intellectum cognitionemque perducit. Quamquam neque auctoritatem ratio penitus deserit, cum consideratur cui sit credendum: & certe summa est ipsius jam cognitæ atque perspicuæ veritatis auctoritas. Sed quia in temporalia devenimus, & eorum amore ab æternis impedimur, quædam temporalis medicina, quæ non scientes, sed credentes ad salutem vocat, non [a] naturæ & excellentiæ, sed ipsius temporis ordine prior est: Nam in quem locum quisque ceciderit, ibi debet incumbere ut surgat. Ergo ipsis carnalibus formis, quibus detinemur, nitendum est ad eas cognoscendas, quas caro non nuntiat. Eas enim carnales voco, quæ per carnem sentiri queunt, id est, per oculos, per aures, ceteroque corporis sensus. His ergo carnalibus vel corporalibus formis inhærere amore pueros necesse est, adolescentes vero prope necesse est, hinc jam procedente ætate non est necesse.

CAPUT XXV. Quorũ hominũ seu librorum auctoritati de Dei cultu credendũ.

46. QUONIAM igitur divina providentia, non solum singulis hominibus quasi privatim, sed universo generi humano tamquam publice consulit, quid cum singulis agatur, Deus qui agit atque ipsi cum quibus agitur sciunt. Quid autem agatur cum genere humano, per historiam commendari voluit, & per prophetiam. Temporalium autem rerum fides, sive præteritarum, sive futurarum, magis credendo quam intelligendo valet. Sed nostrum est considerare, quibus vel hominibus vel libris credendum sit ad colendum recte Deum, quæ una salus est. Hujus rei prima disceptatio est, utrum iis potius credamus, qui ad multos deos, an iis qui ad unum Deum colendum nos vocant. Quis dubitet eos potissimum sequendos qui ad unum vocant, præsertim cum illi multorum cultores, de hoc uno Domino cunctorum & rectore consentiant? & certe ab uno incipit numerus. Prius ergo isti sequendi sunt, qui unum Deum summum solum verum Deum, & solum colendum esse dicunt. Si apud hos veritas non eluxerit, tum demum migrandum est. Sicut enim in ipsa rerum natura major est auctoritas unius ad unum omnia redigentis, nec in genere humano multitudinis ulla potentia est nisi consentientis, id est, unum sentientis: ita in religione qui ad unum vocant, eorum major & fide dignior esse debet auctoritas.

1. Retract. c. 3. n. 6.

47. Altera consideratio est dissensionis ejus, quæ de unius Dei cultu inter homines orta est. Sed accepimus, [b] majores nostros eo gradu fidei, quo a temporalibus ad æterna conscenditur, visibilia miracula (non enim aliter poterant) secutos esse: per quos id actum est, ut necessaria non essent posteris. Cum enim Ecclesia catholica per totum orbem diffusa atque fundata sit, nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, ne animus semper visibilia quæreret, & eorum consuetudine frigesceret genus humanum, quorum novitate flagravit: nec jam nobis dubium esse oportet iis esse credendum, qui cum ea prædicarent, quæ pauci assequuntur, se tamen sequendos populis persuadere potuerunt.

2. Retr. c. 13. n. 7.

a MSS. quamplures, *non naturæ excellentia*.

A Nunc enim agitur quibus credendum sit, antequam quisque sit idoneus ineundæ rationi de divinis & invisibilibus rebus: nam ipsi rationi purgatioris animæ, quę ad perspicuam veritatem pervenit, nullo modo auctoritas humana præponitur: sed ad hanc nulla superbia perducit. Quæ si non esset, non essent hæretici, neque schismatici, nec carne circumcisi, nec creaturæ simulacrorumque cultores. Hi autem si non essent ante perfectionem populi, quæ promittitur, multo pigrius veritas quæreretur.

CAPUT XXVI. Divina providentia erga nostram salutem ad sex ætates hominis veteris ac novi.

B 48. DISPENSATIO ergo temporalis, & medicina divinæ providentiæ, erga illos qui peccato mortalitatem meruerunt, sic traditur. Primo unius cujuslibet hominis nascentis natura & eruditio cogitatur. Prima hujus ætas infantia in nutrimentis corporalibus agitur, penitus obliviscenda crescenti. Eam pueritia sequitur, unde incipimus aliquid meminisse. Huic succedit adolescentia, cui jam propagationem prolis natura permittit, & patrem facit. Porro adolescentiam juventus excipit, jam exercenda muneribus publicis, & domanda sub legibus; in qua vehementior prohibitio peccatorum, & C pœna peccantium serviliter coercens, carnalibus animis atrociores impetus libidinis gignit, & omnia commissa congeminat. Non enim simplex peccatum est, non solum malum, sed etiam vetitum admittere. Post labores autem juventutis, seniori pax nonnulla conceditur. Inde usque ad mortem deterior ætas ac decolor, & morbis subjectior debilisque perducit. Hæc est vita hominis viventis ex corpore, & cupiditatibus rerum temporalium colligati. Hic dicitur vetus homo, & exD terior, & terrenus, etiamsi obtineat eam, quam vulgus vocat felicitatem, in bene constituta terrena civitate, sive sub regibus, sive sub principibus, sive sub legibus, sive sub his omnibus: aliter enim bene constitui populus non potest, etiam qui terrena sectatur: habet quippe & ipse modum quemdam pulcritudinis suæ.

49. Hunc autem hominem, quem veterem & exteriorem & terrenum descripsimus, sive in suo genere moderatum, sive etiam servilis justitiæ modum excedentem, nonnulli agunt totum ab istius vitæ ortu usque ad E occasum. Nonnulli autem istam vitam necessario ab illo incipiunt, sed renascuntur interius, & ceteras ejus partes suo robore spiritali & incrementis sapientiæ corrumpunt & necant, & in cælestes leges, donec post visibilem mortem totum instauretur, adstringunt. Iste dicitur novus homo, & interior, & cælestis, habens & ipse proportione, non annis, sed provectibus distinctas quasdam spirituales ætates suas. Primam in uberibus utilis historiæ, quæ nutrit exemplis. Secundam jam obliviscentem humana, & ad divina tendentem, in qua non auctoritatis F humanæ sinu continetur, sed ad summam & incommutabilem legem passibus rationis innititur. Tertiam jam fidentiorem, & carnalem appetitum rationis robore maritantem, gaudentemque intrinsecus in quadam dulcedine conjugali, cum anima menti copulatur, & velamento pudoris obnubitur, ut jam recte vivere non cogatur, sed etiamsi omnes concedant, peccare non libeat. Quartam jam idipsum multo firmius ordinatiusque facientem & emicantem in virum perfectum, atque aptam & idoneam omnibus, & persecutionibus, & mundi hujus tempestatibus ac fluctibus sustinendis atque frangendis. Quintam pacatam atque ex omni parte tranquillam, viventem in opibus & abundantia incommutabilis regni summæ atque ineffabilis sapientiæ. Sextam omnimodæ

muta-

b Abest, *fidei*. a MSS. quindecim, necnon a Bad. & Er.

mutationis in æternam vitam, & usque ad totam oblivionem vitæ temporalis transeuntem in perfectam formam, quæ facta est ad imaginem & similitudinem Dei. Septima enim jam quies æterna est, & nullis ætatibus distinguenda beatitudo perpetua. Ut enim finis veteris hominis mors est, sic finis novi hominis vita æterna. Ille namque homo peccati est, iste justitiæ.

CAPUT XXVII. Utriusque hominis decursus in universo hominum genere.

50. SICUT autem isti ambo nullo dubitante ita sunt, ut unum eorum, id est, veterem atque terrenum possit in hac tota vita unus homo agere, novum vero & cælestem nemo in hac vita possit nisi cum vetere: nam & ab ipso incipiat necesse est, & usque ad invisibilem mortem cum illo, quamvis eo deficiente, se proficiente, perduret. Sic proportione universum genus humanum, cujus tamquam unius hominis vita est ab Adam usque ad finem hujus sæculi, ita sub divinæ providentiæ legibus administratur, ut in duo genera distributum appareat. Quorum in uno est turba impiorum terreni hominis imaginem ab initio sæculi usque ad finem gerentium. In altero series populi uni Deo dediti, sed ab Adam usque ad Joannem Baptistam terreni hominis vitam gerentis servili quadam justitia: cujus historia vetus Testamentum vocatur, quasi terrenum pollicens regnum, quæ tota nihil aliud est quam imago novi populi & novi Testamenti pollicentis regnum cælorum. Cujus populi vita interim temporalis incipit a Domini adventu in humilitate, usque ad diem judicii, quando in claritate venturus est. Post quod judicium vetere homine exstincto, erit illa mutatio, quæ Angelicam vitam pollicetur. *Omnes enim resurgemus, sed non omnes* 1. Cor. 15. 51. *immutabimur*. Resurget ergo pius populus, ut veteris hominis sui reliquias transformet in novum. Resurget autem impius populus, qui ab initio usque ad finem veterem hominem gessit, ut in secundam mortem præcipitetur. Ætatum autem articulos, qui diligenter legunt, inveniunt; nec zizania nec paleas perhorrescunt. IMPIUS namque pio vivit, & peccator justo, ut eorum comparatione alacrius, donec perficiatur adsurgat.

CAPUT XXVIII. Quæ, quibus, & quo pacto tradenda.

51. QUISQUIS autem populi terreni temporibus usque ad illuminationem interioris hominis meruit pervenire, genus humanum pro tempore adjuvit, exhibens ei quod ætas illa poscebat, & per prophetiam intimans id quod exhibere opportunum non erat? quales Patriarchæ ac Prophetæ inveniuntur ab iis, qui non puerili-

* Ut Manichæi.

ter * insiliunt, sed pie diligenterque pertractant divinarum & humanarum rerum tam bonum & tam grande secretum. Quod etiam temporibus novi populi, a magnis & spiritalibus viris Ecclesiæ catholicæ alumnis video cautissime provideri: ne quid populariter agant, quod nondum esse temporis, ut cum populo agatur, intelligunt: alimenta lactea large avidis infirmioribus pluribus atque instanter infundunt, validioribus autem cibis cum sapientibus paucis vescuntur. Sapientiam enim loquuntur inter perfectos, carnalibus vero & animalibus, quamvis novis hominibus, adhuc tamen parvulis, nonnulla obtegunt, sed nulla mentiuntur. Non enim honoribus suis vanis consulunt & inanibus laudibus; sed utilitati eorum cum quibus societatem vitæ hujus inire meruerunt. HÆC ENIM LEX EST divinæ providentiæ, ut nemo a superioribus adjuvetur ad cognoscendam & percipiendam gratiam Dei, qui non ad eamdem puro affectu inferiores adjuverit. Ita de peccato nostro, quod in homine peccatore ipsa natura nostra commisit, & genus humanum factum est magnum decus ornamentumque terrarum, & tam decenter divinæ providentiæ procuratione administratur, ut ars ineffabilis medicinæ ipsam vitiorum fœditatem in nescio quam sui generis pulcritudinem vertat.

CAPUT XXIX. De altero salutis subsidio, scilicet ratione, quomodo hac duce ad Deum homo evehitur: hæc primum sensibus præstare deprehenditur. *Consule lib. 2. de libero arbitrio c. 3 & sequentibus.*

52. ET quoniam de auctoritatis beneficentia, quantum in præsentia satis visum est, locuti sumus: videamus quatenus ratio possit progredi a visibilibus ad invisibilia, & a temporalibus ad æterna conscendens. Non enim frustra & inaniter intueri oportet pulcritudinem cæli, ordinem siderum, candorem lucis, dierum & noctium vicissitudines, lunæ menstrua curricula, anni quadrifariam temperationem, quadripartitis elementis congruentem, tantam vim seminum species numerosque gignentium, & omnia in suo genere modum proprium naturamque servantia. In quorum consideratione non vana & peritura curiositas exercenda est, sed gradus ad immortalia & semper manentia faciendus. Proximum enim est, adtendere quæ ista sit natura vitalis, quæ cuncta ista sentit: quæ profecto quoniam vitam dat corpori, præstantior eo sit necesse est. Non enim qualiscumque moles, quamquam ista visibili luce præfulgeat, si vita caret, magni æstimanda est. Quælibet namque viva substantia cuilibet non vivæ substantiæ, naturæ lege præponitur.

53. Sed quia irrationalia quoque animantia vivere atque sentire nemo ambigit, illud in animo humano præstantissimum est, non quo sentit sensibilia, sed quo judicat de sensibilibus. Nam & vident acutius & ceteris corporis sensibus acrius corpora adtingunt pleræque bestiæ quam homines: sed judicare de corporibus non sentientis tantum vitæ, sed etiam ratiocinantis est, qua illæ carent, nos excellimus. Jam vero illud videre facillimum est, præstantiorem esse judicantem, quam illa res est, de qua judicatur. Non solum autem rationalis vita de sensibilibus, sed de ipsis quoque sensibus judicat: cur in aqua remum infractum oporteat apparere cum rectus sit, & cur ita per oculos sentiri necesse sit: nam ipse adspectus oculorum renuntiare id potest, judicare autem nullo modo. Quare manifestum est, ut sensualem vitam corpori, ita rationalem utrique præstare.

CAPUT XXX. Ratione præstantior lex immutabilis, scilicet veritas secundum quam judicat

54. ITAQUE si rationalis vita secundum se ipsam judicat, nulla jam est natura præstantior. Sed quia clarum est eam esse mutabilem, quando nunc perita, nunc imperita invenitur; tanto autem melius judicat, quanto est peritior; & tanto est peritior, quanto alicujus artis vel disciplinæ vel sapientiæ particeps est; ipsius artis natura quærenda est. Neque nunc artem intelligi volo, quæ notatur experiendo, sed quæ ratiocinando indagatur. Quid enim præclarum novit, qui novit ea impensa, quæ calce & arena confit, tenacius lapides cohærere, quam luto? aut qui tam eleganter ædificat, ut quæ plura sunt, paria paribus respondeant; quæ autem singula, medium locum teneant? quamquam iste sensus jam sit rationi veritatique vicinior. Sed certe quærendum est, cur nos offendat, si duabus fenestris non super invicem, sed juxta invicem locatis, una earum major minorve sit, cum æquales esse potuerint: si vero super invicem fuerint, ambæque a dimidio quamvis impares, non ita offendat illa inæqualitas; & cur non multum curemus, quanto sit una earum aut major aut minor, quia duæ sunt. In tribus autem sensus ipse videtur expetere ut aut impares non sint, aut inter maximam & minimam ita sit media, ut tanto præcedat minorem, quanto a majore præceditur. Ita enim primo quasi natura

a

a Sic præstantiores MSS. At editi habent, *de media*.

tura ipſa conſulitur quid probet. Ubi potiſſimum notandum eſt, quemadmodum quod ſolum inſpectum minus diſplicuerit, in melioris comparatione reſpuatur. Ita reperitur nihil eſſe aliud artem vulgarem, niſi rerum expertarum placitarumque memoriam, uſu quodam corporis atque operationis adjuncto: quo ſi careas, judicare de operibus poſſis, quod multo eſt excellentius, quamvis operari artificioſa non poſſis.

55. Sed cum in omnibus artibus convenientia placeat, qua una ſalva & pulcra ſunt omnia; ipſa vero convenientia æqualitatem unitatemque appetat, vel ſimilitudine parium partium, vel gradatione diſparium; quis eſt qui ſummam æqualitatem vel ſimilitudinem in corporibus inveniat, audeatque dicere, cum diligenter conſideraverit, quodlibet corpus vere ac ſimpliciter unum eſſe: cum omnia vel de ſpecie in ſpeciem, vel de loco in locum tranſeundo mutentur, & partibus conſtent ſua loca obtinentibus, per quæ in ſpatia diverſa dividuntur? Porro ipſa vera æqualitas ac ſimilitudo, atque ipſa vera & prima unitas, non oculis carneis, neque ullo tali ſenſu, ſed mente intellecta conſpicitur. Unde enim qualiscumque in corporibus appeteretur æqualitas, aut unde convinceretur longe plurimum differre a perfecta, niſi ea, quæ perfecta eſt, mente videretur: ſi tamen quæ facta non eſt, perfecta dicenda eſt.

56. Et cum omnia quæ ſenſibiliter pulcra ſunt, ſive natura edita, ſive artibus elaborata, locis & temporibus ſint pulcra, ut corpus & corporis motus: illa æqualitas & unitas menti tantummodo cognita, ſecundum quam de corporea pulcritudine ſenſu internuntio judicatur, nec loco tumida eſt, nec inſtabilis tempore. Non enim recte dici poteſt ſecundum eam judicari rotundum canthum, & non ſecundum eam rotundum vaſculum; aut ſecundum eam rotundum vaſculum, & non ſecundum eam rotundum denarium. Similiter in temporibus atque in motibus corporum, ridicule dicitur, ſecundum eam judicari æquales annos, & non ſecundum eam æquales menſes; aut ſecundum eam æquales menſes, & non ſecundum eam æquales dies. Sed ſive per hæc ſpatia, ſive per horas, ſive per breviora momenta convenienter moveatur aliquid, eadem una & incommutabili æqualitate judicatur. Quod ſi minora & majora ſpatia figurarum atque motionum ſecundum eamdem legem parilitatis vel ſimilitudinis vel congruentiæ judicantur, ipſa lex major eſt his omnibus, ſed potentia: ceterum ſpatio aut loci aut temporis, nec major nec minor: quia ſi major eſſet, non ſecundum totam judicaremus minora; ſi autem minor eſſet, non ſecundum eam judicaremus majora. Nunc vero cum ſecundum totam quadraturæ legem judicetur & forum quadratum, & lapis quadratus, & tabella & gemma quadrata; rurſus ſecundum totam æqualitatis legem judicentur convenire ſibi motus pedum currentis formicæ, & ſecundum eam gradientis elephanti: quis eam dubitet locorum intervallis ac temporum, nec majorem eſſe, nec minorem, cum potentia ſuperet omnia? Hæc autem lex omnium artium cum ſit omnino incommutabilis, mens vero humana cui talem legem videre conceſſum eſt, mutabilitatem pati poſſit erroris, ſatis apparet ſupra mentem noſtram eſſe legem, quæ veritas dicitur.

Canthus ſumma curvatura rotæ, ſive ſeriam quod illic affligitur.

CAPUT XXXI. Deus ſumma ipſa lex eſt ſecundum quam

57. NEC jam illud ambigendum eſt, incommutabilem naturam, quæ ſupra rationalem animam ſit, Deum eſſe: & ibi eſſe primam vitam & primam eſſentiam, ubi eſt prima ſapientia. Nam hæc eſt illa incommutabilis veritas, quæ lex omnium artium recte dicitur, & ars omnipotentis artificis. Itaque cum ſe anima ſentiat nec corporum ſpeciem motumque judicare ſecundum ſe ipſam, ſimul oportet agnoſcat præſtare ſuam naturam ei naturæ, de qua judicat: præſtare autem ſibi eam naturam, ſecundum quam judicat, & de qua judicare nullo modo poteſt. Poſſum enim dicere, quare ſimilia ſibi ex utraque parte reſpondere membra cujuſque corporis debeant, quia ſumma æqualitate delector, quam non oculis corporis, ſed mentis contueor: quapropter tanto meliora eſſe judico, quæ oculis cerno, quanto pro ſua natura viciniora ſunt iis, quæ animo intelligo. Quare autem illa ita ſint, nullus poteſt dicere: nec ita debere eſſe quiſquam ſobrie dixerit, quaſi poſſint eſſe non ita.

ratio judicat, ſed quâ judicare non licet.

58. Quare autem nobis placeant, & cur ea quando melius ſapimus, vehementiſſime diligamus, ne id quidem quiſquam, ſi ea rite intelligit, dicere audebit. Ut enim nos & omnes animæ rationales, ſecundum veritatem de inferioribus recte judicamus, ſic de nobis, quando eidem cohæremus, ſola ipſa veritas judicat. De ipſa vero nec Pater, non enim [a] minor eſt quam ipſe, & ideo quæ Pater judicat, per ipſam judicat. Omnia enim quæ appetunt unitatem, hanc habent regulam, vel formam vel exemplum, vel ſi quo alio verbo dici ſe ſinit, quoniam ſola ejus ſimilitudinem, a quo eſſe accepit, implevit: ſi tamen, accepit, non incongrue dicitur, pro ea ſignificatione, qua Filius appellatur, quia non de ſe ipſo eſt, ſed de primo ſummoque principio, qui Pater dicitur: *ex quo omnis paternitas in cælo & in terra nominatur.* *Pater* ergo *non judicat quemquam, ſed omne judicium dedit Filio: & ſpiritalis homo judicat omnia, ipſe autem a nemine judicatur*, id eſt, a nullo homine, ſed a ſola ipſa lege ſecundum quam judicat omnia: quoniam & illud veriſſime dictum eſt: *Oportet nos omnes exhiberi ante tribunal Chriſti.* Omnia ergo judicat, quia ſuper omnia eſt, quando cum Deo eſt. Cum illo autem eſt, quando puriſſime intelligit, & tota caritate, quod intelligit, diligit. Ita etiam quantum poteſt lex ipſa etiam ipſe fit, ſecundum quam judicat omnia, & de qua judicare nullus poteſt. Sicut in iſtis temporalibus legibus, quamquam de his homines judicent cum eas inſtituunt, tamen cum fuerint inſtitutæ atque firmatæ, non licebit judici de ipſis judicare, ſed ſecundum ipſas. Conditor tamen legum temporalium, ſi vir bonus eſt & ſapiens, illam ipſam conſulit æternam, de qua nulli animæ judicare datum eſt: ut ſecundum ejus incommutabiles regulas, quid ſit pro tempore jubendum vetandumque diſcernat. Æternam igitur legem mundis animis fas eſt cognoſcere, judicare non fas eſt. Hoc autem intereſt, quod ad cognoſcendum ſatis eſt, ut videamus ita eſſe aliquid vel non ita: ad judicandum vero addimus aliquid quo ſignificemus poſſe eſſe & aliter: velut cum dicimus, Ita eſſe debet, aut, Ita eſſe debuit, aut, Ita eſſe debebit, ut in ſuis operibus artifices faciunt.

[a] Ephes. 3. 15 Joan. 5. 22. 1. Cor. 2. 15.

59. SED multis finis eſt humana delectatio, nec volunt tendere ad ſuperiora, ut judicent cur iſta viſibilia placeant. Itaque ſi quæram ab artifice, uno arcu conſtructo, cur alterum parem contra in altera parte moliatur: reſpondebit, credo, ut paria paribus ædificii membra reſpondeant. Porro ſi pergam quærere, idipſum cur eligat: dicet hoc decere, hoc eſſe pulcrum, hoc delectare cernentes; nihil audebit amplius. Inclinatus enim recumbit oculis, & unde pendeat non intelligit. At ego virum intrinſecus oculatum, & inviſibiliter videntem non deſinam com-

CAPUT XXXII. Unitatis in corporibus eſt veſtigium, ſed ipſa unitas non niſi mente conſpicitur.

[a] MSS. duodecim habent, *non enim minus eſt quam ipſe.*

commonere cur iſta placeant, ut judex eſſe audeat ipſius delectationis humanæ. Ita enim ſuperfertur illi, nec ab ea tenetur, dum non ſecundum ipſam, ſed ipſam judicat. Et prius quæram utrum ideo pulcra ſint, quia delectant; an ideo delectent, quia pulcra ſunt. Hic mihi ſine dubitatione reſpondebitur, ideo delectare, quia pulcra ſunt. Quæram ergo deinceps, quare ſint pulcra; & ſi titubabitur, ſubjiciam, utrum ideo quia ſimiles ſibi partes ſunt, & aliqua copulatione ad unam convenientiam rediguntur.

60. Quod cum ita eſſe compererit, interrogabo utrum hanc ipſam unitatem, quam convincuntur appetere, ſumme impleant, an longe infra jaceant, & eam quodam modo mentiantur. Quod ſi ita eſt, (nam quis non admonitus videat, neque ullam ſpeciem, neque ullum omnino eſſe corpus, quod non habeat unitatis qualecumque veſtigium; neque quantumvis pulcherrimum corpus, cum intervallis locorum neceſſario aliud alibi habeat, poſſe aſſequi eam quam ſequitur unitatem?) quare ſi hoc ita eſt, flagitabo ut reſpondeat; ubi videat ipſe unitatem hanc, aut unde videat: quam ſi non videret, unde cognoſceret & quid imitaretur corporum ſpecies, & quid implere non poſſet? Nunc vero cum dicit corporibus, Vos quidem niſi aliqua unitas contineret, nihil eſſetis, ſed rurſus ſi vos eſſetis ipſa unitas, corpora non eſſetis: recte illi dicitur, Unde illam noſti unitatem, ſecundum quam judicas corpora, quam niſi videres, judicare non poſſes quod eam non impleant: ſi autem his corporeis oculis eam videres, non vere diceres, quamquam ejus veſtigio teneantur, longe tamen ab ea diſtare? nam iſtis oculis corporeis non niſi corporalia vides: mente igitur eam videmus. Sed ubi videmus? Si hoc loco eſſet ubi corpus noſtrum eſt, non eam videret, qui hoc modo in Oriente de corporibus judicat. Non ergo iſta continetur loco, & cum adeſt ubicumque judicanti, nuſquam eſt per ſpatia locorum, & per potentiam nuſquam non eſt.

CAPUT XXXIII. Nō corpora, nec ſenſus corporis, ſed judicium mentitur.

61. QUOD ſi eam corpora mentiuntur, non eſt credendum mentientibus, ne incidamus in vanitates vanitantium: ſed quærendum potius eſt, cum id eo mentiantur, quia eam videntur oſtendere oculis carneis, cum illa mente pura videatur, utrum in tantum mentiantur, in quantum ei ſimilia ſunt, an in quantum eam non aſſequuntur. Nam ſi aſſequerentur, quod imitantur implerent. Si autem implerent, omnino eſſent ſimilia. Si omnino eſſent ſimilia, nihil inter illam naturam & iſtam intereſſet. Quod ſi ita eſſet, non eam mentirentur: id enim eſſent quod illa eſt. Nec tamen mentiuntur diligentius conſiderantibus: quia ille mentitur qui vult videri id quod non eſt: quod autem non volens aliud putatur quam eſt, non mentitur, ſed fallit tantum. Nam ita diſcernitur mentiens a fallente, quod ineſt omni mentienti voluntas fallendi, etiamſi non ei credatur: fallens autem eſſe non poteſt, qui non fallit. Ergo corporea ſpecies, quia nullam voluntatem habet, non mentitur: ſi vero etiam non putetur eſſe quod non eſt, nec fallit.

Differunt mētiens & fallens.

62. Sed ne ipſi quidem oculi fallunt, non enim renuntiare poſſunt animo niſi affectionem ſuam. Quod ſi non ſolum ipſi, ſed etiam omnes corporis ſenſus ita renuntiant ut afficiuntur, quid ab eis amplius exigere debeamus ignoro. Tolle itaque vanitantes, & nulla erit vanitas. Si quis remum frangi in aqua opinatur, & cum inde aufertur integrari, non malum habet internuntium, ſed malus eſt judex. Nam ille pro ſua natura non potuit aliter in aqua ſentire, nec aliter debuit: ſi enim aliud eſt aer, aliud aqua, juſtum eſt ut aliter in aere, aliter in aqua ſentiatur. Quare oculus recte, ad hoc enim factus eſt ut tantum videat: ſed animus perverſe, cui ad contemplandam ſummam pulcritudinem mens, non oculus factus eſt. Ille autem vult mentem convertere ad corpora, oculos ad Deum. Quærit enim intelligere carnalia, & videre ſpiritalia, quod fieri non poteſt.

63. QUARE iſta perverſitas corrigenda eſt, quia niſi fecerit quod ſurſum eſt deorſum, & quod deorſum eſt ſurſum, regno cælorum aptus non erit. Non ergo ſumma quæramus in infimis, nec ipſis infimis [a] inhæreamus. Judicemus ea, ne cum ipſis judicemur, id eſt, tantum eis tribuamus, quantum ſpecies meretur extrema, ne cum in noviſſimis prima quærimus, a primis inter noviſſima numeremur. Quod nihil ipſis noviſſimis obeſt, ſed nobis plurimum. Nec ideo divinæ providentiæ adminiſtratio minus decora fit; quia & injuſti juſte, & fœdi pulcre ordinantur. Et ſi propterea nos fallit rerum viſibilium pulcritudo, quia unitate continetur, & non implet unitatem; intelligamus, ſi poſſumus, non ex eo quod eſt nos falli, ſed ex eo quod non eſt. Omne quippe corpus verum corpus eſt, ſed falſa unitas. Non enim ſumme unum eſt, aut in tantum id imitatur ut impleat: & tamen nec corpus ipſum eſſet, niſi utcumque unum eſſet. Porro utcumque unum eſſe non poſſet, niſi ab eo quod ſumme unum eſt, id haberet.

CAPUT XXXIV. Conficta phantaſmata quomodo judicentur.

a

64. O animæ pervicaces,* date mihi, qui videat ſine ulla imaginatione viſorum carnalium. Date mihi, qui videat omnis unius principium non eſſe, niſi unum ſolum a quo ſit omne unum, ſive illud impleat, ſive non impleat. Qui videat date, non qui litiget, non qui videri velit ſe videre, quod non videt. Date qui reſiſtat ſenſibus carnis, & plagis quibus per illos in anima vapulavit: qui reſiſtat conſuetudini hominum, reſiſtat laudibus hominum, qui compungatur in cubili ſuo, qui reſculpat ſuum ſpiritum, qui non foris diligat vanitates, & quærat mendacia; qui jam ſibi noverit dicere. Si una Roma eſt, quam circa Tyberim neſcio quis Romulus dicitur condidiſſe, falſa eſt iſta, quam cogitans fingo: non enim eſt ipſa, nec ibi ſum [b] animo: nam quid ibi agatur modo, utique ſcirem. Si unus eſt ſol, falſus eſt iſte, quem cogitans fingo; nam ille curricula ſua certis locis & temporibus peragit; iſtum ego ubi volo & quando volo conſtituo. Si unus eſt ille amicus meus, falſus eſt iſte, quem cogitans fingo: nam ille ubi ſit neſcio; iſte ibi fingitur, ubi volo. Ego ipſe certe unus ſum, & hoc loco eſſe ſentio corpus meum; & tamen figmento cogitationis pergo quo libet, loquor cum quo libet. Falſa ſunt hæc, nec quiſquam intelligit falſa. Non ergo intelligo quum iſta contemplor, & iſtis credo, quia verum eſſe oportet, quod intellectu contemplor: numquid forte ſunt iſta, quæ phantaſmata dici ſolent? Unde ergo impleta eſt anima mea illuſionibus? Ubi eſt verum, quod mente conſpicitur? Ita cogitanti jam dici poteſt, Illa lux vera eſt, qua hæc non eſſe vera cognoſcis. Per hanc illud unum vides, quo judicas unum eſſe quidquid aliud vides, nec tamen hoc eſſe quod illud eſt, quidquid mutabile vides.

* Manichæi phantaſmatis addicti lib. 3. Confeſſ. c. 6. & lib. 9. c. 4.

b

65. QUOD ſi hæc intueri palpitat mentis adſpectus, quieſcite, nolite certare, niſi cum conſuetudine corporum: ipſam vincite, & victa erunt omnia. Unum certe quærimus, quo ſimplicius nihil eſt. Ergo in ſimplicitate cordis quæramus illum. *Agite*

CAPUT XXXV. Vacandum ut Deus cognoſcatur.

a MSS. duodecim, *invideamus*.

b Bad. Lov. & Arn. *nec ibi ſum modo*, ſed præferenda viſa eſt lectio Er. & MSS. decem, *nec ibi ſum animo*.

Pſal. 45. 11. *otium*, inquit, *& agnoſcetis quia ego ſum Dominus*, non otium deſidiæ, ſed otium cogitationis, ut a locis & temporibus vacet. Hæc enim phantaſmata tumoris & volubilitatis, conſtantem unitatem videre non ſinunt. Loca offerunt quod amemus, tempora ſubripiunt quod amamus, & relinquunt in anima turbas phantaſmatum, quibus in aliud atque aliud cupiditas incitetur. Ita fit inquietus & ærumnoſus animus, fruſtra tenere a quibus tenetur exoptans. Vocatur ergo ad otium, id eſt, ut iſta non diligat, quæ diligi ſine labore non poſſunt. Sic enim eis dominabitur, ſic non tenebitur, ſed tenebit. *Jugum meum*, inquit, *leve eſt*. Huic jugo qui ſubjectus eſt, ſubjecta habet cetera. Non ergo laborabit; non enim reſiſtit, quod ſubjectum eſt. Sed miſeri amici hujus mundi, cujus domini erunt, ſi filii Dei eſſe voluerint, quoniam dedit eis poteſtatem filios Dei fieri; amici ergo hujus mundi tam timent ab ejus amplexu ſeparari, ut nihil eis ſit laborioſius, quam non laborare.

Matt. 11. 30.

Joan. 1. 12.

CAPUT XXXVI. Verbum Dei ipſa eſt veritas, quia omnino implet id a quo principio unū eſt quidquid eſt unum.

66. SED cui ſaltem illud manifeſtum eſt, falſitatem eſſe, qua id putatur eſſe quod non eſt, intelligit eam eſſe veritatem, quæ oſtendit id quod eſt. At ſi corpora in tantum fallunt, in quantum non implent illud unum quod convincuntur imitari, a quo Principio unum eſt quidquid eſt, ad cujus ſimilitudinem quidquid nititur, naturaliter approbamus; quia naturaliter improbamus quidquid ab unitate diſcedit, atque in ejus diſſimilitudinem tendit: datur intelligi eſſe aliquid, quod illius unius ſolius, a quo Principio unum eſt quidquid aliquo modo unum eſt, ita ſimile ſit ut hoc omnino impleat ac ſit idipſum; & hæc eſt Veritas & Verbum in Principio, & Verbum Deus apud Deum. ſi enim falſitas ex iis eſt, quæ imitantur unum, non in quantum id imitantur; ſed in quantum implere non poſſunt: illa eſt Veritas, quæ id implere potuit, & id eſſe quod eſt illud: ipſa eſt quæ illud oſtendit ſicut eſt: unde & Verbum ejus & Lux ejus rectiſſime dicitur. Cetera illius unius ſimilia dici poſſunt in quantum ſunt, in tantum enim & vera ſunt: hæc eſt autem ipſa ejus ſimilitudo, & ideo Veritas. Ut enim veritate ſunt vera, quę vera ſunt; ita ſimilitudine ſimilia ſunt, quæcumque ſimilia ſunt. Ut ergo veritas forma verorum eſt, ita ſimilitudo forma ſimilium eſt. Quapropter vera quoniam in tantum vera ſunt in quantum ſunt, in tantum autem ſunt in quantum principalis unius ſimilia ſunt: ea forma eſt omnium quæ ſunt, quæ eſt ſumma ſimilitudo principii: & veritas eſt, quia ſine ulla diſſimilitudine eſt.

Falſitas non ex rebus, ſed ex peccatis.

67. Unde falſitas oritur, non rebus ipſis fallentibus, quę nihil aliud oſtendunt ſentienti quam ſpeciem ſuam, quam pro ſuæ pulcritudinis acceperunt gradu: neque ipſis ſenſibus fallentibus, qui pro natura ſui corporis affecti, non aliud quam ſuas affectiones præſidenti animo nuntiant: ſed peccata animas fallunt, cum verum quærunt, relicta & neglecta veritate. Nam quoniam opera magis quam artificem atque ipſam artem dilexerunt, hoc errore puniuntur, ut in operibus artificem artemque conquirant: & cum invenire nequiverint (Deus enim non corporalibus ſenſibus ſubjacet, ſed ipſi menti ſupereminet) ipſa opera exiſtiment eſſe & artem & artificem.

CAPUT XXXVII. Impietas idololatriæ multiplicis orta eſt amore creaturę.

68. HINC oritur omnis impietas, non modo peccantium, ſed etiam damnatorum pro peccatis ſuis. Non enim tantum ſcrutari creaturam contra præceptum Dei, & ea frui potius quam ipſa lege & veritate volunt, quod primi hominis peccatum deprehenditur, male utentis libero arbitrio: ſed hoc quoque in ipſa damnatione addunt, ut non modo diligant, ſed etiam ſerviant creaturæ potius quam Creatori & eam colant per partes ejus, a ſummis uſque ad ima venientes. Sed aliqui ſe in hoc tenent, ut pro ſummo Deo animam colant, & primam intellectualem creaturam, quam per Veritatem Pater fabricavit, ad ipſam Veritatem ſemper intuendam,[a] & ſe per ipſam, quia omni modo ei ſimillima eſt. Deinde veniunt ad vitam genitalem, per quam creaturam viſibilia & temporalia gignentia Deus æternus & incommutabilis operatur. Hinc ad animalia, & inde ad ipſa corpora colenda dilabuntur; & in his primo eligunt pulcriora, in quibus cæleſtia maxime excellunt. Ergo in primis ſolis corpus occurrit, & in eo nonnulli remanent. Aliqui & lunæ ſplendorem religione dignum putant: eſt enim nobis, ut perhibetur, propinquior, unde viciniorem ſpeciem habere ſentitur. Alii etiam ceterorum ſiderum corpora adjungunt: & totum cælum cum ſtellis ſuis. Alii cælo æthereo copulant aerem, & iſtis duobus ſuperioribus elementis corporeis ſubjiciunt animas ſuas. Sed inter hos illi ſibi videntur religioſiſſimi, qui univerſam ſimul creaturam, id eſt, mundum totum cum omnibus quæ in eo ſunt, & vitam qua ſpiratur & animatur, quam quidam corpoream, quidam incorpoream eſſe crediderunt: hoc ergo totum ſimul unum Deum magnum eſſe arbitrantur, cujus partes ſint ceteræ. Non enim univerſæ creaturæ auctorem conditoremque noverunt. Inde in ſimulacra præcipitantur, & ab operibus Dei uſque in opera ſua demerguntur, quæ tamen adhuc viſibilia ſunt.

a

CAPUT XXXVIII. Aliud idololatriæ genus, quo peccator triplici cupiditati ſervit.

69. EST enim alius deterior & inferior cultus ſimulacrorum, quo phantaſmata ſua colunt, & quidquid animo errante cum ſuperbia vel tumore cogitando imaginati fuerint, religionis nomine obſervant, donec fiat in anima nihil omnino colendum eſſe, & errare homines qui ſuperſtitioni ſe involvunt, & miſera ſe implicant ſervitute. Sed fruſtra hoc ſentiunt: non enim efficiunt ut non ſerviant: remanent quippe ipſa vitia, quibus ut ipſa colenda opinarentur attracti ſunt. Serviunt enim cupiditati triplici, vel voluptatis, vel excellentiæ, vel ſpectaculi, Nego eſſe quemquam iſtorum, qui nihil colendum exiſtimant, qui non aut carnalibus gaudiis ſubditus ſit, aut potentiam vanam foveat, aut aliquo ſpectaculo delectatus inſaniat. Ita neſcientes diligunt temporalia, ut inde beatitudinem exſpectent. His autem rebus, quibus quiſque beatus vult effici, ſerviat neceſſe eſt, velit nolit. Nam quocumque duxerint, ſequitur; & quiſquis ea viſus fuerit auferre poſſe, metuitur. Poſſunt autem auferre iſta, & ſcintilla ignis & aliqua parva beſtiola. Poſtremo, ut omittam innumerabiles adverſitates, tempus ipſum auferat neceſſe eſt omnia tranſeuntia. Itaque cum omnia temporalia mundus iſte concludat, omnibus mundi partibus ſerviunt, qui propterea putant nihil colendum eſſe ne ſerviant.

Vitia quamdiu hic ſumus licet vincere.

70. Verumtamen quamquam in hac rerum extremitate miſeri jaceant, ut vitia ſua ſibi dominari patiantur vel libidine, vel ſuperbia, vel curioſitate damnati, vel duobus horum, vel omnibus: quamdiu ſunt in hoc ſtadio vitæ humanæ, licet eis congredi & vincere, ſi prius credant quod intelligere nondum valent, & non diligant mundum: quoniam omne quod in mundo eſt, ſicut divinitus dictum eſt *concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ambitio ſæculi*. Hoc modo tria illa ſunt notata: nam concupiſcentia carnis, voluptatis infimæ amatores ſignificat: concupiſcen-

1. Joan. 2. 16.

a Lov. *& per ſeipſam*, ſed legendum uti in aliis editionibus & in omnibus MSS. habetur, *& ſe per ipſam*.

piſcentia oculorum, curioſos: ambitio ſæculi, ſuperbos.

Tentationem triplicē Chriſtus carendam monſtravit. *Matt.* 4. 3. & 4.

71. Triplex etiam tentatio in homine, quem Veritas ipſa ſuſcepit, cavenda monſtrata eſt. *Dic*, inquit tentator, *lapidibus iſtis, ut panes fiant*. At ille unus & ſolus Magiſter, *Non*, inquit, *in ſolo pane vivit homo, ſed in omni verbo Dei*. Ita enim domitam docuit eſſe oportere cupiditatem voluptatis, ut nec fami cedendum ſit. Sed forte dominationis temporalis faſtu decipi poterat, qui carnis voluptate non potuit: omnia ergo mundi regna monſtrata ſunt, & dictum eſt: *Omnia tibi dabo, ſi proſtratus adoraveris me*. *Ibid.* 9 & 10. Cui reſponſum eſt: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſervies*. Ita calcata eſt ſuperbia. Subjecta eſt autem extrema etiam curioſitatis illecebra: non enim ut ſe de faſtigio templi præcipitaret urgebat, niſi cauſſa tantum aliquid experiendi. Sed neque hic victus eſt, & ideo ſic reſpondit, ut intelligeremus non opus eſſe ad cognoſcendum Deum, tentationibus viſibiliter divina explorare molientibus: *Non tentabis*, inquit, *Dominum Deum tuum*. *Ibid.* 7. Quamobrem quiſquis intus verbo Dei paſcitur, non quærit in iſta eremo voluptatem. Qui uni Deo tantum ſubjectus eſt, non quærit in monte, id eſt, in terrena elatione jactantiam. Quiſquis æterno ſpectaculo incommutabilis veritatis adhæreſcit, non per faſtigium hujus corporis, id eſt, per hos oculos præcipitatur, ut temporalia & inferiora cognoſcat.

CAPUT XXXIX. Ex ipſis vitiis ſuis animam admoneri ut primam pulcritudinem requirat: quod primo de vitio voluptatis oſtenditur uſque ad caput 43

72. QUID igitur reſtat, unde non poſſit anima recordari primam pulcritudinem quam reliquit, quando de ipſis ſuis vitiis poteſt? Ita enim Sapientia Dei pertendit a fine uſque ad finem fortiter. Ita per hanc ſummus ille artifex opera ſua in unum finem decoris ordinata contexuit. Ita illa bonitas a ſummo uſque ad extremum nulli pulcritudini, quæ ab ipſo ſolo eſſe poſſet, invidit, ut nemo ab ipſa veritate dejiciatur, qui non excipiatur ab aliqua effigie veritatis. Quære in corporis voluptate quid teneat, nihil aliud invenies quam convenientiam: nam ſi reſiſtentia pariunt dolorem, convenientia pariunt voluptatem. Recognoſce igitur quæ ſit ſumma convenientia: NOLI FORAS IRE, in te ipſum redi, in interiore homine habitat veritas: & ſi tuam naturam mutabilem inveneris, transſcende & te ipſum. Sed memento cum te tranſcendis, ratiocinantem animam te transſcendere. Illuc ergo tende, unde ipſum lumen rationis accenditur. Quo enim pervenit omnis bonus ratiocinator, niſi ad veritatem? cum ad ſe ipſam veritas non utique ratiocinando perveniat, ſed quod ratiocinantes appetunt ipſa ſit. Vide ibi convenientiam qua ſuperior eſſe non poſſit, & ipſe conveni cum ea. Confitere te non eſſe quod ipſa eſt: ſi quidem ſe ipſa non quærit, tu autem ad ipſam quærendo veniſti, non locorum ſpatio, ſed mentis affectu, ut ipſe interior homo cum ſuo inhabitatore, non infima & carnali, ſed ſumma & ſpiritali [a] voluptate conveniat.

73. Aut ſi non cernis quæ dico, & an vera ſint dubitas, cerne ſaltem utrum te de iis dubitare non dubites, & ſi certum eſt te eſſe dubitantem, quære unde ſit certum: non illic tibi, non omnino ſolis hujus lumen occurret, ſed lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Quod his oculis videri non poteſt; nec illis quibus phantaſmata cogitantur, per eoſdem oculos animæ impacta; ſed illis quibus ipſis phantaſmatis dicitur, Non eſtis vos quod ego quæro, neque illud eſtis unde ego vos ordino, & quod mihi inter vos fœdum occurrerit, improbo, quod pulcrum approbo, cum pulcrius ſit illud unde improbo & approbo: quare hoc ipſum magis approbo, & non ſolum vobis, ſed illis omnibus corporibus unde vos hauſi, antepono. Deinde regulam ipſam quam vides, concipe hoc modo: Omnis qui ſe dubitantem intelligit, verum intelligit, & de hac re quam intelligit certus eſt: de vero igitur certus eſt. Omnis igitur qui utrum ſit veritas dubitat, in ſe ipſo habet verum unde non dubitet; nec ullum verum niſi veritate verum eſt. Non itaque oportet eum de veritate dubitare, qui potuit undecumque dubitare. Ubi videntur hæc, ibi eſt lumen ſine ſpatio locorum & temporum, & ſine ullo ſpatiorum talium phantaſmate. Numquid iſta ex aliqua parte corrumpi poſſunt, etiamſi omnis ratiocinator intereat, aut apud carnales inferos veteraſcat? Non enim ratiocinatio talia facit, ſed invenit. Ergo ante quam inveniantur, in ſe manent, & cum inveniuntur, nos innovant.

CAPUT XL. De pulcritudine corporum carniſque voluptate, & de peccantium pœna. 2. *Cor.* 4. 16.

74. ITA renaſcitur interior homo, & exterior corrumpitur de die in diem. Sed interior exteriorem reſpicit, & in ſua comparatione fœdum videt; in proprio tamen genere pulcrum & corporum convenientia lætantem, & corrumpentem quod in bonum ſuum convertit, alimenta ſcilicet carnis: quæ tamen corrupta, id eſt, amittentia formam ſuam, in membrorum iſtorum fabricam migrant, & corrupta reficiunt, in aliam formam per convenientiam tranſeuntia: & per vitalem motum dijudicantur quodam modo, ut ex eis in ſtructuram hujus viſibilis pulcri quæ apta ſunt aſſumantur, non apta vero per [b] congruos meatus ejiciantur. Quorum aliud fœculentiſſimum redditur terræ ad alias formas aſſumendas, aliud per totum corpus exhalat, aliud totius animalis latentes numeros accipit, & inchoatur in prolem, & ſive convenientia duorum corporum, ſive tali aliquo phantaſmate commotum, per genitales vias ab ipſo vertice defluit in [c] infima voluptate. Jam vero in matre per certos numeros temporum in locorum numerum coaptatur, ut ſuas regiones quæque membra occupent, & ſi modum parilitatis ſervaverint luce coloris adjuncta, naſcitur corpus quod formoſum vocatur, & a ſuis dilectoribus amatur acerrime: non tamen in eo plus placet forma quæ movetur, quam vita quæ movet. Nam illud animal ſi nos amet, allicit violentius: ſi oderit autem, ſuccenſemus, & ferre non poſſumus, etiamſi formam ipſam præbeat fruenti. Hoc totum eſt voluptatis regnum, & ima pulcritudo; ſubjacet enim corruptioni: quod ſi non eſſet, ſumma putaretur.

b

Semen a cerebro. c

75. Sed adeſt divina providentia, quæ hanc oſtendat, & non malam, propter tam manifeſta veſtigia primorum numerorum, in quibus ſapientiæ Dei non eſt numerus; & extremam tamen eſſe, miſcens ei dolores & morbos & diſtortiones membrorum, & tenebras coloris, & animorum ſimultates ac diſſenſiones, ut ex his admoneamur incommutabile aliquid eſſe quærendum. Et hoc facit per infima miniſteria, [d] quibus id agere voluptatis eſt, quos exterminatores & angelos iracundiæ, divinæ Scripturæ nominant, quamvis ipſi neſciant quid de ſe agatur boni. His ſimiles ſunt homines, qui gaudent miſeriis alienis, & riſus ſibi ac ludicra ſpectacula exhibent, vel exhiberi volunt * everſionibus & erroribus aliorum. Atque ita in his omnibus boni admo-

d

* *Lib.* 3. *Conf. cap.* 3. *n.* 6.

a Lov. & Arn. *voluntate*. pro quo Bad. Er. & MSS. ſeptem, *voluptate*.

b Lov. & nonnulli MSS. *incongruos*. ſed verius Bad. Er. Arn. & MSS. alii duodecim, *congruos*. quippe hic deſcribitur exterioris hominis pulcritudo, in cujus ſtructura nihil incongruum.

c MSS. octo *defluit infima voluptate*.

d In excuſis, *per infima miniſteria eorum quibus* &c. At a MSS. abeſt vox, *eorum*. Unde intelligimus non officia quædam hiſce verbis denotari, ſed ipſos angelos malos, qui mox appellantur, *ultimi ſervi*: contra vero boni Angeli inferius cap. 55. *excellentiſſima & ſancta Dei miniſteria*.

nentur, & exercentur, & vincunt, & triumphant, & regnant: mali vero decipiuntur, cruciantur, vincuntur, damnantur & ſerviunt, non uni omnium ſummo Domino, ſed ultimis ſervis, illis videlicet angelis, qui doloribus & miſeria damnatorum paſcuntur, & pro iſta malevolentia bonorum liberatione torquentur.

76. Ita ordinantur omnes officiis & finibus ſuis in pulcritudinem univerſitatis, ut quod horremus in parte, ſi cum toto conſideremus, plurimum placeat: quia nec in ædificio judicando unum tantum angulum conſiderare debemus, nec in homine pulcro ſolos capillos, nec in bene pronuntiante ſolum digitorum motum, nec in lunæ curſu aliquas tridui tantum figuras. Iſta enim, quæ propterea ſunt infima, quia partibus imperfectis tota perfecta ſunt, ſive in ſtatu, ſive in motu pulcra ſentiantur, tota conſideranda ſunt, ſi recte volumus judicare. Verum enim noſtrum judicium, ſive de toto, ſive de parte judicet, pulcrum eſt: univerſo quippe mundo ſuperfertur, nec alicui parti ejus, in quantum verum judicamus, adhæremus. Error autem noſter parti adhærens ejus, ipſe per ſe fœdus eſt. Sed ſicut niger color in pictura cum toto fit pulcher: ſic totum iſtum agonem decenter edit incommutabilis divina providentia, aliud victis, aliud certantibus, aliud victoribus, aliud ſpectatoribus, aliud quietis & ſolum Deum contemplantibus tribuens: cum in his omnibus non ſit malum niſi peccatum, & pœna peccati, hoc eſt, defectus voluntarius a ſumma eſſentia, & labor in ultima non voluntarius: quod alio modo ſic dici poteſt, libertas a juſtitia, & ſervitus ſub peccato.

CAPUT XLI. In peccantis animæ pœna pulcritudo.

77. CORRUMPITUR autem homo exterior aut profectu interioris, aut defectu ſuo. Sed profectu interioris ita corrumpitur, ut totus in melius reformetur, & reſtituatur in integrum in noviſſima tuba, ut jam non corrumpatur neque corrumpat. Defectu autem ſuo in pulcritudines corruptibiliores, id eſt, pœnarum ordinem præcipitatur. Nec miremur quod adhuc pulcritudines nomino: nihil enim eſt ordinatum, quod non ſit pulcrum. Et ſicut ait Apoſtolus, *Omnis ordo a Deo eſt*. Neceſſe eſt autem fateamur meliorem eſſe hominem plorantem, quam lætantem vermiculum: & tamen vermiculi laudem ſine ullo mendacio copioſe poſſum dicere, conſiderans nitorem coloris, figuram teretem corporis, priora cum mediis, media cum poſterioribus congruentia, & unitatis appetentiam pro ſuæ naturę humilitate ſervantia; nihil ex una parte formatum, quod non ex altera parili dimenſione reſpondeat. Quid jam de anima ipſa dicam vegetante modulum corporis ſui, quomodo eum numeroſe moveat, quomodo appetat convenientia, quomodo vincat aut caveat obſiſtentia quantum poteſt, & ad unum ſenſum incolumitatis referens omnia, unitatem illam conditricem naturarum omnium, multo evidentius quam corpus inſinuet: loquor de vermiculo animante qualicumque. Cineris & ſtercoris laudem veriſſime atque uberrime plerique dixerunt. Quid ergo mirum eſt, ſi hominis animam, quæ ubicumque ſit & qualiſcumque ſit, omni corpore eſt melior, dicam pulcre ordinari, & de pœnis ejus alias pulcritudines fieri, cum ibi non ſit quando miſera eſt, ubi beatos eſſe decet, ſed ibi ſit ubi eſſe miſeros decet?

Rom. 13. 1.

Cato apud Ciceronem in Catone majore.

78. Prorſus nemo nos fallat. Quidquid recte vituperatur, in melioris comparatione reſpuitur. Omnis autem natura quamvis extrema, quamvis infima, in comparatione nihili jure laudatur. Et tunc cuique non eſt bene, ſi melius eſſe poteſt. Quare ſi nobis poteſt bene eſſe cum ipſa veritate, male ſumus cum quolibet veſtigio veritatis: multo ergo deterius cum extremitate veſtigii, quando carnis voluptatibus adhæremus. Vincamus ergo hujus cupiditatis vel blanditias vel moleſtias; ſubjugemus nobis hanc feminam, ſi viri ſumus. Nobis ducibus, & ipſa erit melior, nec jam cupiditas, ſed temperantia nominabitur. Nam cum ipſa ducit, nos autem ſequimur, cupiditas illa & libido, nos vero temeritas & ſtultitia nuncupamur. Sequamur Chriſtum caput noſtrum, ut & nos ſequatur cui caput ſumus. Hoc & feminis præcipi poteſt, non maritali, ſed fraterno jure; quo jure in Chriſto nec maſculus nec femina ſumus. Habent enim & illæ virile quiddam, unde femineas ſubjugent voluptates, unde Chriſto ſerviant, & imperent cupiditati. Quod in multis viduis & virginibus Dei, in multis etiam maritatis, ſed jam fraterne conjugalia jura ſervantibus Chriſtiani populi diſpenſatione, manifeſtum eſt. Quod ſi ab ea parte, cui dominari Deus nos jubet; atque ut in noſtram poſſeſſionem reſtituamur, & hortatur & opitulatur; ſi ergo ab hac parte per negligentiam & impietatem vir ſubditus fuerit, id eſt mens & ratio, erit quidem homo turpis & miſer; ſed deſtinatur in hac vita, & poſt hanc vitam ordinatur, quo eum deſtinari & ubi ordinari ſummus ille Rector & Dominus judicat. Nulla itaque fœditate univerſa creatura maculari permittitur.

1. *Retract. cap.* 13. n. 8.

79. AMBULEMUS ergo dum diem habemus, id eſt, dum ratione uti poſſumus, ut ad Deum converſi, Verbo ejus, quod verum lumen eſt, illuſtrari mereamur, ne nos tenebræ comprehendant. Dies eſt enim præſentia illius luminis, quod *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Hominem dixit, [a] quia ratione uti poteſt, & ubi cecidit, ibi incumbere ut ſurgat. Si ergo voluptas carnis diligitur, ea ipſa diligentius conſideretur; & quum ibi recognita fuerint quorumdam veſtigia numerorum, quærendum eſt ubi ſine tumore ſint. Ibi enim magis unum eſt quod eſt. Et ſi tales ſunt in ipſa motione vitali, quæ in ſeminibus operatur, magis ibi mirandi ſunt quam in corpore. Si enim numeri ſeminum ſicut ipſa ſemina tumerent, de dimidio grano ſici, arbor dimidia naſceretur, neque de animalium ſeminibus etiam non totis, animalia tota & integra gignerentur, neque tantillum & unum ſemen vim haberet ſui cujuſque generis innumerabilem. De uno quippe ſecundum ſuam naturam poſſunt, vel ſegetes ſegetum, vel ſilvæ ſilvarum, vel greges gregum, vel populi populorum per ſæcula propagari, ut nullum folium ſit, vel nullus pilus per tam numeroſam ſucceſſionem, cujus non ratio in illo primo & uno ſemine fuerit. Deinde illud cogitandum eſt, quam numeroſas, quam ſuaves ſonorum pulcritudines verberatus aer trajiciat cantante luſcinia, quas illius avioulæ anima non [b] tam libere cum liberet fabricaretur, niſi vitali motu incorporaliter haberet impreſſas. Hoc & in ceteris animantibus, quæ ratione carentia, ſenſu tamen non carent animadverti poteſt. Nullum enim horum eſt, quod non vel in ſono vocis, vel in cetero motu atque operatione membrorum, numeroſum aliquid & in ſuo genere moderatum gerat, non aliqua ſcientia, ſed tamen intimis naturæ terminis, ab illa incommutabili numerorum lege modulatis.

CAPUT XLII. Voluptas carnis admonet ut numeros indiviſibiles quæramus. An tales inſint in aliquo vitali motu. *Joan.* 1. 9. a

80. RE-

a Editi, *qui ratione uti poteſt*; & paulo poſt Lov. & Am. *incumbere debet ut ſurgat*. At MSS. habent *quia ratione* &c. & altero loco carent voce, *debet*, quæ etiam abeſt a Bad. & Er.

b In MSS. non eſt, *tam libere*.

CAPUT XLIII. In homine vis judicandi de corporũ & temporum proportione. Qui in perpetua veritate, modus ordinis.

80. REDEAMUS ad nos, & omittamus ea, quæ cum arbuſtis & beſtiis habemus communia. Uno namque modo hirundo nidificat, & unumquodque avium genus uno aliquo ſuo modo. Quid eſt ergo in nobis, quo & de illis omnibus judicamus, quas figuras appetant, & quatenus impleant, & nos in ædificiis aliiſque corporeis operibus, tamquam domini omnium talium figurarum, innumerabilia machinamur? Quid eſt in nobis, quod intus intelligit hasipſas viſibiles corporum moles proportione magnas eſſe, vel parvas; & omne corpus habere dimidium quantulumcumque ſit, & ſi dimidium, innumerabiles partes: itaque omne granum milii ſuæ parti tantæ, quantam in hoc mundo noſtrum corpus tenet, tam magnum eſſe quam mundus eſt nobis, totumque iſtum mundum figurarum ratione pulcrum eſſe, non mole; magnum autem videri, non pro ſua quantitate, ſed pro brevitate noſtra, id eſt animalium quibus eſt plenus; quæ rurſus cum habeant infinitatem diviſionis, non ipſa per ſe, ſed in aliorum, & maxime ipſius univerſi comparatione tam parva ſunt? Nec in ſpatio temporum alia ratio eſt, quia ut omnis loci, ſic omnis temporis longitudo habet dimidium ſui: quamvis enim ſit breviſſima, & incipit & progreditur & deſinit. Itaque non poteſt niſi habere dimidium, dum ibi dividitur qua tranſit ad finem. Ac per hoc & brevis ſyllabæ tempus in comparatione longioris breve & hora brumalis æſtivæ horæ comparata minor eſt. Sic mora unius horæ ad diem, & diei ad menſem, & menſis ad annum, & anni ad luſtrum, & luſtri ad majores circuitus, & ipſi ad univerſum tempus relati breves ſunt; cum illa ipſa numeroſa ſucceſſio, & quædam gradatio, ſive localium, ſive temporalium ſpatiorum, non tumore vel mora, ſed ordinata convenientia pulcra judicetur.

Ex eorũ conſuetudine qui ab ortu ſolis ad occaſum duodecim horas conſtanter numerabant, hyeme breviores, æſtate longiores.

81. Ipſe autem ordinis modus vivit in veritate perpetua, nec mole vaſtus, nec protractione volubilis; ſed potentia ſupra omnes locos magnus, æternitate ſuper omnia tempora immobilis: ſine quo tamen nec ullius molis vaſtitas in unum redigi, nec ullius temporis productio poteſt ab errore cohiberi, & aliquid eſſe vel corpus ut corpus ſit, vel motus ut motus ſit. Ipſum eſt unum principale, nec per finitum nec per infinitum craſſum, nec per finitum nec per infinitum mutabile. Non enim habet aliud hic, aliud alibi; aut aliud nunc, aliud poſtea: quia ſumme unus eſt Pater Veritatis, Pater ſuæ Sapientiæ, quæ nulla ex parte diſſimilis, ſimilitudo ejus dicta eſt & imago, quia de ipſo eſt. Itaque etiam Filius recte dicitur ex ipſo, cetera per ipſum. Præceſſit enim forma omnium ſumme implens unum de quo eſt, ut cetera quæ ſunt, in quantum ſunt uni ſimilia, per eam formam fierent.

CAPUT XLIV. Dei imago Filius, ad quam facta quędam.

82. HORUM alia ſic ſunt per ipſam, ut ad ipſam etiam ſint, ut omnis rationalis & intellectualis creatura, in qua homo rectiſſime dicitur factus ad imaginem & ſimilitudinem Dei: non enim aliter incommutabilem veritatem poſſet mente conſpicere. Alia vero ita ſunt per ipſam facta, ut non ſint ad ipſam. Et ideo rationalis anima ſi Creatori ſuo ſerviat, a quo facta eſt, per quem facta eſt, & ad quem facta eſt, cuncta ei cetera ſervient: & vita ultima, quę tam vicina illi eſt, & ad adjutorium ejus, per quod imperat corpori; & ipſum corpus, extrema natura & eſſentia, cui omni modo cedenti ad arbitrium dominabitur, nullam de illo ſentiens moleſtiam; quia jam non ex illo, nec per illud quæret beatitudinem, ſed ex Deo per ſe ipſam percipiet. Reforma-

A tum ergo corpus ac ſanctificatum, ſine detrimento corruptionis, & ſine onere difficultatis adminiſtrabit. *In reſurrectione enim neque nubent, neque nubentur, ſed erunt ſicut Angeli in cælis. Eſca* vero *ventri, & venter eſcis. Deus autem & hunc & illas deſtruet*: quoniam *non eſt regnum Dei eſca & potus, ſed juſtitia & pax & gaudium.* Matt. 22. 30. 1. Cor. 6. 13. Rom. 14. 17.

CAPUT XLV. Voluptatis imbecillitas protrudit nos ad ſublimiora.

B 83. QUAPROPTER etiam in iſta corporis voluptate invenimus unde commoneamur eam contemnere; non quia malum eſt natura corporis, ſed quia in extremi boni dilectione turpiter volutatur, cui primis inhærere fruique conceſſum eſt. Cum trahitur auriga, & ſuæ temeritatis dat pœnas, quidquid illud eſt, quo utebatur, accuſat, ſed imploret auxilium, jubeat Dominus rerum, obſiſtatur equis, alia jam ſpectacula de illius præcipitatione facientibus, & niſi ſubveniatur de morte facturis, reſtituatur in locum, ſuper rotas collocetur, habenarum jura reddantur, regat cautius obtemperantes & edomitas beſtias: tunc ſentiet quam bene currus, & tota illa junctio fabricata ſit, quæ ruina ejus, & ipſum affligebat, & curſum decentiſſimæ moderationis amiſerat: quia & huic corpori imbecillitatem peperit animæ malæ utentis aviditas in paradiſo, uſurpans vetitum cibum contra

C medici diſciplinam, qua ſempiterna continetur ſalus.

Nunc de ſuperbiæ vitio uſque ad cap. 49. quomodo per hoc admonemur ad ampleſtendam virtutem.

84. Si ergo in iſta ipſa viſibilis carnis imbecillitate, ubi beata vita eſſe non poteſt, invenitur admonitio beatæ vitæ propter ſpeciem de ſummo [a] uſque ad ima venientem: quanto magis in appetitione nobilitatis & excellentiæ, & in omni ſuperbia vanaque pompa hujus mundi. Quid enim aliud in ea homo appetit, niſi ſolus eſſe, ſi fieri poſſit, cui cuncta ſubjecta ſint, perverſa

D ſcilicet imitatione omnipotentis Dei? quem ſi ſubditus imitaretur, ſecundum præcepta ejus vivendo, per eum haberet ſubdita cetera, nec ad tantam deformitatem veniret, ut beſtiolam timeret qui vult hominibus imperare. Habet ergo & ſuperbia quemdam appetitum unitatis & omnipotentiæ: ſed in rerum temporalium principatu, quæ omnia tranſeunt tamquam umbra.

85. Invicti eſſe volumus, & recte; habet enim hoc animi noſtri natura poſt Deum, a quo ad ejus imaginem factus eſt: ſed ejus præcepta erant ſervanda, qui-

E bus ſervatis nemo nos vinceret. Nunc vero dum ipſa, cujus verbis turpiter conſenſimus, domatur dolore pariendi, & nos in terra laboramus, & cum magno dedecore ſuperamur ab omnibus, quæ nos commovere ac perturbare potuerint. Itaque nolumus ab hominibus vinci, & iram non poſſumus vincere. Qua turpitudine quid exſecrabilius dici poteſt? Fatemur hominem hoc eſſe quod nos ſumus, qui tamen etſi habeat vitia, non eſt tamen ipſe vitium. Quanto igitur honeſtius homo nos vincit, quam vitium? Quis autem du-

F bitet immane vitium eſſe invidentiam, qua neceſſe eſt torqueatur & ſubjiciatur, qui non vult in rebus temporalibus vinci? Melius eſt ergo ut homo nos vincat, quam invidentia vel quodlibet aliud vitium.

CAPUT XLVI. Invictus qui id ſolum amat quod amanti eripi nõ poteſt, id eſt Deum ex toto corde & proximũ ſicut ſe ipſum.

86. SED nec ab homine vinci poteſt, qui vitia ſua vicerit. Non enim vincitur, niſi cui eripitur ab adverſario quod amat. Qui ergo amat id ſolum, quod amanti eripi non poteſt, ille indubitanter invictus eſt, nec ulla cruciatur invidia. Id enim diligit, ad quod diligendum & percipiendum quanto plures venerint, tanto eis uberius gratulatur. Diligit enim Deum ex toto corde, & ex tota anima, & ex tota mente; & diligit proximum tamquam ſe ipſum. Non ergo illi invidet, ut ſit quod ipſe eſt; immo adjuvat etiam quantum po-

a Editi, *de ſummo bono uſque* &c. At abeſt, *bono*, a MSS.

poteſt. Nec poteſt amittere proximum, quem diligit tamquam ſe ipſum; quia neque in ſe ipſo ea diligit, quæ oculis ſubjacent aut ullis aliis corporis ſenſibus. Ergo apud ſe ipſum habet quem diligit tamquam ſe ipſum.

Tob.4 16 87. EA autem eſt regula dilectionis, ut quæ ſibi vult bona provenire, & illi velit; & quæ accidere ſibi mala non vult, & illi nolit: hanc voluntatem erga omnes homines ſervat. Nam ERGA NEMINEM operandum eſt malum. Et *dilectio proximi malum non operatur*. Diligamus ergo, ut præceptum eſt, etiam inimicos noſtros, ſi vere invicti eſſe volumus. Non enim per ſe ipſum quiſquam hominum invictus eſt, ſed per illam incommutabilem legem, cui quicumque ſerviunt, ſoli ſunt liberi. Sic enim eis quod diligunt auferri non poteſt; quæ res una invictos facit & perfectos viros. Nam ſi vel ipſum hominem homo dilexerit, non tamquam ſe ipſum, ſed tamquam jumentum, aut balneas, aut aviculam pictam vel garrulam, id eſt, ut ex eo aliquid temporalis voluptatis aut commodi capiat, ſerviat neceſſe eſt, non homini, ſed, quod eſt turpius, tam fœdo & DETESTABILI VITIO, quo non amat hominem ſicut homo amandus eſt. Quo vitio dominante, uſque ad extremam vitam, vel potius mortem perducitur.

Rom.13. 10. *Matt. 5. 44.*

88. Sed nec ſic quidem ab homine homo diligendus eſt, ut diliguntur carnales fratres, vel filii, vel conjuges, vel quique cognati, vel affines aut cives. Nam & dilectio iſta temporalis eſt. Non enim ullas tales neceſſitudines haberemus, quæ naſcendo & moriendo contingunt, ſi natura noſtra in præceptis & imagine Dei manens, in iſtam corruptionem non relegaretur. Itaque ad priſtinam perfectamque naturam nos ipſa Veritas vocans, præcipit ut carnali conſuetudini reſiſtamus, docens neminem aptum eſſe regno Dei, qui non iſtas carnales neceſſitudines oderit. Neque hoc cuiquam inhumanum videri debet. Magis enim eſt inhumanum, non amare in homine quod homo eſt, ſed amare quod [a] filius eſt: hoc eſt enim non in eo amare illud quod ad Deum pertinet, ſed amare illud quod ad ſe pertinet. Quid ergo mirum ſi ad regnum non pervenit, qui non communem, ſed privatam rem diligit? Immo utrumque, ait quiſpiam: immo illud unum, dicit Deus. Dicit enim veriſſime Veritas, *Nemo poteſt duobus dominis ſervire*. Nemo enim poteſt perfecte diligere quo vocamur, niſi oderit unde revocamur. Vocamur autem ad perfectam naturam humanam, qualem ante peccatum noſtrum Deus fecit: revocamur autem ab ejus dilectione, quam peccando meruimus. Quare oderimus oportet, unde ut liberemur optamus.

1. Re tract. cap. 13. n. 8.

Luc 9. 60 62. & 14. 26.

Matt. 6. 24.

89. Oderimus ergo temporales neceſſitudines, ſi æternitatis caritate flagramus. Diligat homo proximum tamquam ſe ipſum. Certe enim ſibi ipſi nemo eſt pater, aut filius, aut affinis, aut aliquid hujuſmodi, ſed tantum homo. Qui ergo diligit aliquem tamquam ſe ipſum, hoc in in eo debet diligere, quod ſibi ipſe eſt. Corpora vero non ſunt quod nos ſumus. Non ergo in homine corpus eſt expetendum aut deſiderandum. Valet enim ad hoc etiam quod præceptum eſt *Ne concupiſcas rem proximi tui*. Quapropter quiſquis in proximo aliud diligit, quam ſibi ipſe eſt, non eum diligit tamquam ſe ipſum. Ipſa igitur natura humana ſine carnali conditione diligenda eſt, ſive ſit perficienda ſive perfecta. Omnes ſub uno Deo patre cognati ſunt, qui eum diligunt & faciunt voluntatem ipſius. Et invicem ſibi ſunt, & patres cum ſibi conſulunt, & filii cum ſibi obtemperant, & fratres maxime, quia eos unus pater teſtamento ſuo ad unam hereditatem vocat.

Exod.20. 17.

90. QUAPROPTER cur iſte non invictus ſit hominem diligendo, cum in eo nihil præter hominem diligat, id eſt, creaturam Dei ad ejus imaginem factam, nec ei poſſit deeſſe perfecta natura quam diligit, cum ipſe perfectus eſt? Sicut enim, verbi gratia, ſi quiſquam diligat bene cantantem, non hunc aut illum, ſed tantum bene cantantem quemlibet, cum ſit cantator ipſe perfectus, ita vult omnes tales eſſe, ut tamen ei non deſit quod diligit; quia ipſe bene cantat. Nam ſi cuiquam invidet bene cantanti, non jam illud diligit, ſed aut laudem, aut aliquid aliud, quo bene cantando vult pervenire; & poteſt ei minui vel auferri, ſi & alius bene cantaverit. Qui ergo invidet bene cantanti, non amat bene cantantem: ſed rurſus qui eo indiget, non bene cantat. Quod multo accommodatius de bene vivente dici poteſt, quia invidere nulli poteſt: quo enim perveniunt bene viventes, tantumdem eſt omnibus, nec minus fit cum plures habuerint. Et poteſt eſſe tempus, quo bonus cantator cantare non decenter queat, & indigeat voce alterius, qua ſibi exhibeatur quod diligit; tamquam ſi alicubi convivetur, ubi eum cantare turpe ſit, ſed deceat audire cantantem: bene autem vivere ſemper decet. Quare quiſquis hoc & diligit & facit, non ſolum non invidet imitantibus, ſed & his ſe præbet libentiſſime atque humaniſſime quantum poteſt; nec tamen eis indiget. Nam quod in illis diligit, in ſe ipſo habet totum atque perfectum. Ita cum diligat proximum tamquam ſe ipſum, non invidet ei, quia nec ſibi ipſi: præſtat ei quod poteſt, quia & ſibi ipſi: non eo indiget, quia nec ſe ipſo: tantum Deo indiget, cui adhærendo beatus eſt. Nemo autem illi eripit Deum. Ille ergo veriſſime atque certiſſime invictus homo eſt, qui cohæret Deo, non ut ab eo aliquid boni extra mereatur, ſed cui nihil aliud quam ipſum hærere Deo bonum eſt.

CAPUT XLVII. Vera proximi dilectio, quam qui impendit, invictus eſt.

91. Hic vir quamdiu eſt in hac vita, utitur amico ad rependendam gratiam, utitur inimico ad patientiam, utitur quibus poteſt ad beneficentiam, utitur omnibus ad benevolentiam. Et quamquam temporalia non diligat, ipſe recte utitur temporalibus, & pro eorum ſorte hominibus conſulit, ſi æqualiter non poteſt omnibus. Quare ſi aliquem familiarium ſuorum promtius quam quemlibet alloquitur, non eum magis diligit, ſed ad eum habet majorem fiduciam, & apertiorem temporis januam. Tractat enim tempori deditos tanto melius, quanto minus ipſe obligatus eſt tempori. Cum itaque omnibus, quos pariter diligit, prodeſſe non poſſit, niſi conjunctioribus prodeſſe malit, injuſtus eſt. Animi autem conjunctio major eſt, quam locorum aut temporum quibus in hoc corpore [b] gignimur; ſed ea maxima eſt, quæ omnibus prævalet. Non ergo iſte affligitur morte cujuſquam, quoniam qui toto animo Deum diligit, novit nec ſibi perire quod Deo non perit. Deus autem dominus eſt & vivorum & mortuorum. Non cujuſ-

a Lov. & Arn, *quod vilius eſt* At Bad. Er, & MSS, magno conſenſu habent; *quod filius eſt*, quæ lectio magis probatur, quia ſubjicit Auguſtinus, *amare hoc, eſſe amare illud quod ad ſe pertinet:* utiturque ſimili modo loquendi in lib. 1. de ſermone Dom. in monte; ubi rurſus de neceſſitudinum ejuſmodi temporalium odio differens, poſtquam explicuit quodnam amoris odiique genus uxori vir impendere debeat, *hoc eſt*, inquit, *diligere in ea quod homo eſt, odiſſe quod uxor eſt*; tum addit hoc de patre & de matre & cereris vinculis carnis intelligendum eſſe, ut in eis oderimus quod genus humanum naſcendo & moriendo ſortitum eſt; diligamus autem quod nobiſcum poteſt ad illa regna perduci, ubi nemo dicit, Pater meus, ſed omnes omnino uni Deo, Pater noſter.

b Lov. & Arn. *junguntur*, Bad. & Er. *jungimur*, At MSS. undecim, *gignimur*.

[a] juſquam miſeria miſer eſt, quia nec cujuſquam [a] juſtitia juſtus eſt. Et ut nemo illi juſtitiam & Deum, ſic nemo aufert beatitudinem. Et ſi aliquando forte alicujus periculo, vel errore, vel dolore commovetur; uſque ad illius auxilium, aut correctionem, aut conſolationem, non uſque ad ſuam ſubverſionem valere patitur.

92. In omnibus autem officiciſis laboribus, futuræ quietis certa exſpectatione, non frangitur. Quid enim ei nocebit, qui bene uti etiam inimico poteſt? Ejus enim præſidio atque munimento inimicitias non pertimeſcit, cujus præcepto & dono diligit inimicos. Huic viro in tribulationibus parum eſt non contriſtari, niſi etiam gaudeat, ſciens quod *tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio ſpem, ſpes autem non confundit. Quoniam caritas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum-ſanctum, qui datus eſt nobis.* Quis huic nocebit? Quis hunc ſubjugabit? HOMO QUI PROSPERIS rebus proficit, aſperis quid profecerit diſcit. Cum enim mutabilium bonorum adeſt copia, non eis confidit: ſed cum ſubtrahuntur, agnoſcit utrum eum non ceperint. Quia plerumque cum adſunt nobis, putamus quod non ea diligamus: ſed cum abeſſe ceperint, invenimus qui ſimus. Hoc ENIM ſine amore noſtro aderat, quod ſine dolore diſcedit. Videtur ergo vincere, cum vincatur, qui ſuperando ad id pervenit; quod cum dolore amiſſurus eſt: & vincit cum vinci videatur, quiſquis cedendo ad id pervenit, quod non amittit invitus.

Rom 5.3

CAPUT XLVIII. Quæ ſit perfecta juſtitia.

93. QUEM ergo delectat libertas, ab amore mutabilium rerum liber eſſe appetat; & quem regnare delectat, uni omnium regnatori Deo ſubditus hæreat, plus eum diligendo quam ſe ipſum. ET HÆC EST perfecta juſtitia, qua potius potiora, & minus minora diligimus. Sapientem animam atque perfectam talem diligat, qualem illam videt; ſtultam non talem, ſed quia eſſe perfecta & ſapiens poteſt: quia nec ſe ipſum debet ſtultum diligere. Nam qui ſe diligit ſtultum, non proficiet ad ſapientiam; nec fiet quiſquis qualis cupit eſſe, niſi ſe oderit qualis eſt. Sed donec ad ſapientiam perfectionemque veniatur, eo animo ferat ſtultitiam proximi, quo ſuam ferret, ſi ſtultus eſſet, & amaret ſapientiam. Quapropter ſi & ipſa ſuperbia veræ libertatis & veri regni umbra eſt, etiam per ipſam nos commemorat divina providentia, quid ſignificemus vitioſi, & quo debeamus redire correcti.

CAPUT XLIX. De curioſitate deinceps, ut hoc vitio admonemur ad contemplandam veritatem.

94. JAM vero cuncta ſpectacula, & omnis illa quæ appellatur curioſitas, quid aliud quærit quam de rerum cognitione lætitiam? Quid ergo admirabilius, quid ſpecioſius ipſa veritate, ad quam omnis ſpectator pervenire ſe cupere confitetur, cum vehementer ne fallatur invigilat, & inde ſe jactat, ſi quid acutius ceteris & vivacius in ſpectando cognoſcat & judicet? Ipſum denique præſtigiatorem, nihil aliud quam fallaciam profitentem, diligenter intuentur, & cautiſſime obſervant; & ſi eluduntur, quia ſua non poſſunt, illius delectantur ſcientia qui eos eludit. Nam ſi & ille neſciret quibus cauſis fallantur intuentes, vel neſcire crederetur, pariter erranti nullus plauderet. Si quis autem de populo unus eum deprehenderit, majorem illo laudem ſe mereri putat, non ob aliud, niſi quia decipi fallique non potuit. Si autem multis apertus ſit, non ille laudatur; ſed irridentur ceteri, qui talia deprehendere nequeunt. Ita omnis palma cognitioni datur, & artificio, & comprehenſioni veritatis, ad quam nullo modo perveniunt, qui foris eam quærunt.

95. Itaque in tantas nugas & turpitudines merſi ſumus, ut cum interrogati quid ſit melius, verum an falſum, ore uno reſpondeamus, verum eſſe melius: jocis & ludis tamen, ubi nos utique non vera, ſed ficta delectant, multo propenſius quam præceptis ipſius veritatis hæreamus. Ita noſtro judicio & ore punimur, aliud ratione approbantes, aliud vanitate ſectantes. Tamdiu autem eſt ludicrum & joculare aliquid, quamdiu novimus, in cujus veri comparatione rideatur. Sed diligendo talia excidimus a vero & non jam invenimus quarum rerum m itamenta ſint, quibus tamquam primis pulcris inhiamus, & ab eis recedentes amplexamur noſtra phantaſmata. Nam redeuntibus nobis ad inveſtigandam veritatem, ipſa in itinere occurrunt, & nos tranſire non ſinunt, nullis viribus, ſed magnis inſidiis latrocinantia, non intelligentibus quam late pateat quod dictum eſt: *Cavete a ſimulacris.* *1. Joa. 5. 21.*

96. Itaque alii per innumerabiles mundos vaga cogitatione volutati ſunt. Alii Deum eſſe non poſſe, niſi corpus igneum putaverunt. Alii candorem lucis immenſæ per infinita ſpatia uſquequaque porrectum, ex una tamen parte quaſi nigro quodam cuneo fiſſum, duo adverſa regna opinantes, & talia rebus conſtituentes principia, cum ſuis phantaſmatis fabulati ſunt. Quos ſi jurare cogam, utrum hæc vera eſſe ſciant, fortaſſe non audeant, ſed viciſſim dicant: Tu igitur oſtende quid verum ſit. Quibus ſi nihil reſpondeam, niſi ut illam lucem quærant, qua eis apparet & certum eſt, aliud eſſe credere, aliud intelligere, jurarent & ipſi, nec oculis videri poſſe iſtam lucem, nec cum aliqua locorum vaſtitate cogitari, & nuſquam non præſto eſſe quærentibus, & nihil ea certius atque ſerenius inveniri.

97. Quæ rurſus omnia, quæ de hac luce mentis nunc a me dicta ſunt, nulla alia quam eadem luce manifeſta ſunt. Per hanc enim intelligo vera eſſe quæ dicta ſunt, & hæc me intelligere per hanc rurſus intelligo. Et hoc rurſus & rurſus cum quiſque ſe aliquid intelligere intelligit, & idipſum rurſus intelligit, in infinitum pergere intelligo, & nulla hic eſſe ſpatia cujuſquam tumoris aut volubilitatis intelligo: intelligo etiam non me poſſe intelligere, niſi vivam, & me vivaciorem intelligendo fieri, certius intelligo. Æterna enim vita vitam temporalem vivacitate ipſa ſuperat: nec quid ſit æternitas, niſi intelligendo conſpicio. Mentis quippe adſpectu omnem mutabilitatem ab æternitate ſejungo, & in ipſa æternitate nulla ſpatia temporis cerno; quia ſpatia temporis præteritis & futuris rerum motibus conſtant. NIHIL autem præterit in æterno, & nihil futurum eſt: quia & quod præterit, eſſe deſinit, & quod futurum eſt, nondum eſſe cepit: Æternitas autem tantummodo eſt, nec fuit quaſi jam non ſit, nec erit quaſi adhuc non ſit. Quare ſola ipſa veriſſime dicere potuit humanæ menti, *Ego ſum qui ſum*; & de illa veriſſime dici potuit, *Miſit me, qui eſt.* *Exod. 3. 14.*

CAPUT L. Scripturarum & interpretationum ratio.

98. CUI ſi nondum poſſumus inhærere, objurgemus ſaltem noſtra phantaſmata, & tam nugatorios & deceptorios ludos de ſpectaculo mentis ejiciamus. Utamur gradibus, quos nobis divina providentia fabricare dignata eſt. Cum enim figmentis ludicris nimium delectati evaneſceremus in cogitationibus noſtris, & totam vitam in quædam vana ſomnia verteremus, [b] rationali crea-

[b]

a MSS. ſeptem, *nec cujuſquam injuſtitia fit injuſtus.*

b Erudito viro viſum erat legendum eſſe, *irrationali*; ſed MSS. omnes & editi ferunt, *rationali creatura.* quibus verbis, niſi fallimur, intelligendi veniunt Angeli, uti infra n. 99. in fine, & in lib. 3. de libero arbitrio, c. 10. n. 30. Quippe Deus per Angelos loquebatur antiquis Patribus, eorumque miniſterio exhibebat *ſonos, litteras, ignem, fumum, nubem, columnam,* & ſimilia portenta, quæ in ſacra hiſtoria narrantur. Sic autem proſequuntur MSS. plerique, *ſerviente de legibus ſuis* &c.

creatura ſerviente legibus ſuis, per ſonos ac litteras, ignem, fumum, nubem, columnam, quaſi quædam verba viſibilia, cum infantia noſtra parabolis ac ſimilitudinibus quodammodo ludere, & interiores oculos noſtros luto hujuſcemodi curare non aſpernata eſt ineffabilis miſericordia Dei.

99. Diſtinguamus ergo, quam fidem debeamus hiſtoriæ, quam fidem debeamus intelligentiæ, quid mandemus memoriæ, verum eſſe neſcientes, ſed credentes tamen. Et ubi ſit verum, quod non venit & tranſit, ſed ſemper eodem modo manet. Qui ſit modus interpretandæ allegoriæ, quæ per ſapientiam dicta creditur in Spiritu-ſancto: utrum a viſibilibus antiquioribus ad viſibilia recentiora eam perducere ſufficiat; an uſque ad animæ affectiones atque naturam, an uſque ad incommutabilem æternitatem: an aliæ ſignificent geſta viſibilia, aliæ motus animorum, aliæ legem æternitatis; an aliquæ inveniantur, in quibus hæc omnia veſtiganda ſint. Et quæ ſit ſtabilis fides, ſive hiſtorica & temporalis, ſive ſpiritalis & æterna, ad quam omnis interpretatio auctoritatis dirigenda ſit. Et quid profit ad intelligenda, & obtinenda æterna, ubi finis eſt omnium bonarum actionum, fides rerum temporalium. Et quid interſit inter allegoriam hiſtoriæ, & allegoriam facti, & allegoriam ſermonis, & allegoriam ſacramenti. Et quomodo ipſa locutio divinarum ſcripturarum ſecundum cujuſque linguæ proprietatem accipienda ſit. Habet enim omnis lingua ſua quædam propria genera locutionum, quæ cum in aliam linguam transferuntur, videntur abſurda. Quid profit tanta loquendi humilitas, ut non ſolum ira Dei, & triſtitia, & a ſomno expergefactio, & memoria, & oblivio, & alia nonnulla quæ in bonos homines cadere poſſunt, ſed etiam pœnitentiæ, zeli, crapulæ nomina, & alia hujuſmodi in ſacris libris inveniantur? Et utrum oculi Dei, & manus, & pedes, & alia hujus generis membra, quæ in Scripturis nominantur, ad viſibilem formam humani corporis referenda ſint; an ad ſignificationes intelligibilium & ſpiritalium potentiarum, ſicut galea, & ſcutum, & gladius, & cingulum, & cetera talia. Et quod maxime quærendum eſt, quid profit generi humano, quod ſic nobiſcum per rationalem, & genitalem, & corporalem creaturam ſibi ſervientem divina providentia locuta eſt. Quo uno cognito, omnis ab animis protervitas * puerilis excluditur, & introducitur ſacroſancta religio.

Allegoria quadruplex.

* Manichæorum in vetus Teſtamentum.

100. OMISSIS igitur & repudiatis nugis theatricis & poeticis, divinarum Scripturarum conſideratione & tractatione paſcamus animum atque potemus vanæ curioſitatis fame ac ſiti feſſum & æſtuantem, & inanibus phantaſmatis tamquam pictis epulis, fruſtra refici ſatiarique cupientem: hoc vere liberali, & ingenuo ludo ſalubriter erudiamur. Si nos miracula ſpectaculorum, & pulchritudo delectant, illam deſideremus videre Sapientiam, quæ pertendit a fine uſque ad finem fortiter, & diſponit omnia ſuaviter. Quid enim mirabilius, vi incorporea mundum corporeum fabricante & adminiſtrante? aut quid pulcrius ordinante & ornante?

CAPUT LI. Scripturarum perſcrutatio in curioſitatis medelam. Sap. 8. 1.

101. SI autem omnes fatentur per corpus iſta ſentiri, & animum meliorem eſſe quam corpus, nihilne per ſe animus ipſe conſpiciet, aut quod conſpiciet poteſt eſſe, niſi multo excellentius longeque præſtantius? Immo vero [a] commemorati ab iis quæ judicamus, intueri quid ſit ſecundum quod judicamus, & ab operibus artium converſi ad legem artium, eam ſpeciem mente contuebimur, cujus comparatione fœda ſunt, quæ ipſius benignitate ſunt pulcra. *Inviſibilia enim Dei a creatura mundi per ea, quæ facta ſunt, intellecta conſpiciuntur, & ſempiterna ejus virtus & divinitas.* Hæc eſt a temporalibus ad æterna regreſſio, & ex vita veteris hominis in novum hominem reformatio. Quid eſt autem unde homo commemorari non poſſit ad virtutes capeſſendas, quando de ipſis vitiis poteſt? Quid enim appetit curioſitas, niſi cognitionem, quæ certa eſſe non poteſt, niſi rerum æternarum & eodem modo ſe ſemper habentium? Quid appetit ſuperbia niſi potentiam quæ refertur ad agendi facilitatem, quam non invenit anima perfecta niſi Deo ſubdita, & ad ejus regnum ſumma caritate converſa? Quid appetit voluptas corporis, niſi quietem, quæ non eſt niſi ubi nulla eſt indigentia & nulla corruptio? Cavendi ſunt ergo inferiores inferi, id eſt, poſt hanc vitam pœnæ graviores, ubi nulla poteſt eſſe commemoratio veritatis, quia nulla ratiocinatio: ideo nulla ratiocinatio, quia non eam perfundit lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Quare feſtinemus, & ambulemus cum dies præſto eſt, ne nos tenebræ comprehendant. Feſtinemus a ſecunda morte liberari, ubi nemo eſt qui memor Dei ſit, & ab inferno, ubi nemo confitebitur Deo.

Rom. 1. 20.

CAPUT LII. Et curioſitas & alia vitia ſunt occaſio ad virtutem.

102. SED miſeri homines, quibus cognita vileſcunt, & novitatibus gaudent, libentius diſcunt quam norunt, cum cognitio ſit finis diſcendi. Et quibus vilis eſt facilitas actionis, libentius certant quam vincunt, cum victoria ſit finis certandi. Et quibus vilis eſt corporis ſalus, malunt veſci quam ſatiari, & malunt frui genitalibus membris quam nullam talem commotionem pati: inveniuntur etiam qui malunt dormire quam non dormitare; cum omnis illius voluptatis ſit finis, non eſurire ac ſitire, & non deſiderare concubitum, & non eſſe corpore fatigato.

CAPUT LIII. Stoicorum ac ſapientum diverſi.

103. Quare qui fines ipſos deſiderant, prius curioſitate carent, cognoſcentes eam eſſe certam cognitionem quæ intus eſt, & ea perfruentes quantum in hac vita queunt. Deinde accipiunt actionis facilitatem pervicacia poſita, ſcientes majorem eſſe facilioremque victoriam, non reſiſtere animoſitati cujuſquam: & hoc, quantum in hac vita queunt, ſentiunt. Poſtremo etiam quietem corporis, abſtinendo ab iis rebus ſine quibus agi hæc vita poteſt: ita guſtant quam ſuavis eſt Dominus: nec erit dubium quid poſt hanc vitam futurum ſit; & perfectionis ſuæ fide, ſpe, caritate nutriuntur. Poſt hanc autem vitam & cognitio perficietur; quia ex parte nunc ſcimus, cum autem venerit quod perfectum eſt, non erit ex parte: & pax omnis aderit; nunc enim alia lex in membris meis repugnat legi mentis meæ, ſed liberabit nos de corpore mortis hujus gratia Dei per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum; quia ex magna parte concordamus cum adverſario, dum cum illo ſumus in via: & tota ſanitas, & nulla indigentia, & nulla fatigatio aderit corpori; quia corruptibile hoc, tempore atque ordine ſuo, quo reſurrectio carnis futura eſt, induetur incorruptione. Non mirum autem, ſi hoc dabitur iis, qui in cognitione ſolam veritatem amant, & in actione ſolam pacem, & in corpore ſolam ſanitatem. Hoc enim in eis perficietur poſt hanc vitam, quod in hac vita plus diligunt.

CAPUT LIV. Supplicia.

104. QUI ergo male utuntur tanto mentis bono, ut extra eam viſibilia magis appetant, quibus ad [b] conſpi-

a MSS. duo, *commoniti*. alii omnes, *commemorati*; & paulo infra habent, *commemorari*. hoc verbo frequens utitur Auguſtinus pro *commoneri*, quod hic in editis fuerat ſubſtitutum.

b Ita MSS. At excuſi habent, *ad concupiſcenda*.

damnatorum quam habeant rationem ad eorum vitia. *Matt.*22. 13.

ſpicienda & diligenda intelligibilia commemorari debuerunt, dabuntur eis exteriores tenebræ. Harum quippe initium eſt carnis prudentia, & ſenſuum corporeorum imbecillitas. Et qui certaminibus delectantur, alienabuntur a pace, & ſummis difficultatibus implicabuntur. Initium enim ſummæ difficultatis eſt bellum atque contentio. Et hoc ſignificare arbitror, quod ligantur ei manus & pedes, id eſt, facilitas omnis aufertur operandi. Et qui ſitire & eſurire volunt, & in libidinem ardeſcere & defatigari, ut libenter edant, & bibant, & concumbant, & dormiant, amant indigentiam, quod eſt initium ſummorum dolorum. Perficietur ergo in eis quod amant, ut [a] ibi ſint ubi eis ſit ploratus & ſtridor dentium.

a

105. Plures enim ſunt qui hæc omnia ſimul vitia diligunt, & quorum vita eſt ſpectare, contendere, manducare, bibere, concumbere, dormire, & in cogitatione ſua nihil aliud quam phantaſmata, quæ de tali vita colligunt, amplexari, & ex eorum fallacia, ſuperſtitionis vel impietatis regulas figere, quibus decipiuntur, & quibus inhærent, etiam ſi ab illecebris carnis ſe abſtinere conentur. Quia non bene ut untur talento ſibi commiſſo, id eſt, mentis acie, qua videntur omnes, qui docti aut urbani aut faceti nominantur, excellere; ſed habent eam in ſudario ligatam, aut in terra obrutam, id eſt, delicatis & ſuperfluis rebus, aut terrenis cupiditatibus involutam & oppreſſam: ligabuntur ergo his manus & pedes, & mittentur in tenebras exteriores, ibi erit ploratus & ſtridor dentium. Non quia ipſa dilexerunt, (quis enim hæc diligat!) ſed quia illa quæ dilexerunt, initia ſunt iſtorum, & neceſſario dilectores ſuos ad iſta perducunt. Qui enim magis amant ire, quam redire aut pervenire, in longinquiora mittendi ſunt; quoniam caro ſunt & ſpiritus ambulans, & non revertens.

106. Qui vero bene utitur, vel ipſis quinque ſenſibus corporis ad credenda & prædicanda opera Dei, & nutriendam caritatem ipſius, vel actione vel cognitione ad pacificandam naturam ſuam, & cognoſcendum Deum, intrat in gaudium Domini ſui. Propterea talentum quod male utenti aufertur, illi datur qui talentis quinque bene uſus eſt: non quia transferri poteſt acumen intelligentiæ, ſed ita ſignificatum eſt, poſſe hoc amittere negligentes & impios ingenioſos, & ad eam pervenire diligentes & pios quamvis ingenio tardiores. Non enim datum eſt illud talentum ei, qui acceperat duo; habet enim & hoc, qui jam in actione & cognitione bene vivit; ſed ei qui acceperat quinque. Nondum enim habet ad æterna contemplanda idoneam mentis aciem, qui viſibilibus tantum, id eſt temporalibus credit: ſed habere poteſt, qui horum omnium ſenſibilium Deum artificem laudat, & eum perſuadet fide, & expectat ſpe, & quærit caritate.

*Matt.*25 28.

CAPUT LV. Epilogus exhortans ad veram religionem.

107. QUÆ cum ita ſint, hortor vos, homines cariſſimi & proximi mei, meque ipſum hortor vobiſcum, ut ad id quo nos per ſapientiam ſuam Deus hortatur, quanta poſſumus celeritate curramus. Non diligamus mundum, quoniam omnia quæ in mundo ſunt, concupiſcentia carnis, & concupiſcentia oculorum eſt, & ambitio ſæculi. Non diligamus per carnis voluptatem corrumpere atque corrumpi, ne ad miſerabiliorem corruptionem dolorum tormentorumque veniamus. Non diligamus certamina, ne angelis qui talibus gaudent in poteſtatem demur, humiliandi, vinciendi, verberandi. Non diligamus viſibilia ſpectacula, ne ab ipſa veritate aberrando & amando umbras, in tenebras projiciamur.

108. Non ſit nobis religio in phantaſmatis noſtris. Melius eſt enim qualecumque verum, quam omne quidquid pro arbitrio fingi poteſt: & tamen animam ipſam, quamvis anima vera ſit cum falſa imaginatur, colere non debemus. Melior eſt vera ſtipula, quam lux inani cogitatione pro ſuſpicantis voluntate formata: & tamen ſtipulam, quam ſentimus & tangimus, dementis eſt credere colendam. Non ſit nobis religio humanorum operum cultus. Meliores enim ſunt ipſi artifices, qui talia fabricantur, quos tamen colere non debemus. Non ſit nobis religio cultus beſtiarum. Meliores enim ſunt extremi homines, quos tamen colere non debemus. Non ſit nobis religio cultus hominum mortuorum: quia ſi pie vixerunt, non ſic habentur ut tales quærant honores; ſed illum a nobis coli volunt, quo illuminante lætantur meriti ſui nos eſſe conſortes. Honorandi ergo ſunt propter imitationem, non adorandi propter religionem. Si autem male vixerunt, ubicumque ſint, non ſunt colendi. Non ſit nobis religio cultus dæmonum, quia omnis ſuperſtitio cum ſit magna pœna hominum, & periculoſiſſima turpitudo, honor eſt ac triumphus illorum.

Qualis erat Manichæorum religio.

Opiniones falſæ de diis.

109. Non ſit nobis religio terrarum cultus & aquarum: quia iſtis purior & lucidior eſt aer, etiam caliginoſus, quem tamen colere non debemus. Non ſit nobis religio etiam purioris aeris & ſerenioris cultus, quia luce abſente inumbratur; & purior illo eſt fulgor ignis etiam hujus, quem tamen, quoniam pro voluntate accendimus & exſtinguimus, colere utique non debemus. Non ſit nobis religio cultus corporum æthereorum atque cæleſtium, quæ quamvis omnibus ceteris corporibus recte præponantur, melior tamen ipſis eſt quæcumque vita. Quapropter ſi animata ſunt, melior eſt quævis anima per ſe ipſam, quam corpus quodlibet animatum, & tamen animam vitioſam nemo colendam eſſe cenſuerit. Non ſit nobis religio cultus illius vitæ, qua dicuntur arbores vivere: quoniam nullus ſenſus in illa eſt; & ex eo genere eſt iſta, qua noſtri etiam corporis numeroſitas agitur, qua etiam capilli & oſſa vivunt, quæ ſine ſenſu præciduntur: hac autem melior eſt vita ſentiens, & tamen vitam beſtiarum colere non debemus.

110. Non ſit nobis religio vel ipſa perfecta & ſapiens anima rationalis, ſive in miniſterio univerſitatis, ſive in miniſterio partium ſtabilita, ſive quæ in ſummis hominibus exſpectat commutationem reformationemque portionis ſuæ: quoniam omnis vita rationalis ſi perfecta eſt, incommutabili veritati ſecum intrinſecus ſine ſtrepitu loquenti obtemperat, non obtemperans autem vitioſa fit. Non ergo per ſe excellit, ſed per illam cui libenter obtemperat. Quod ergo colit ſummus Angelus, id colendum eſt etiam ab homine ultimo, quia ipſa hominis natura id non colendo facta eſt ultima. Non enim aliunde ſapiens Angelus, aliunde homo, aliunde ille verax, aliunde homo; ſed ab una incommutabili ſapientia & veritate. Nam id ipſum actum eſt temporali diſpenſatione ad ſalutem noſtram, ut naturam humanam ipſa Dei Virtus, & Dei Sapientia incommutabilis, & conſubſtantialis Patri, & coæterna ſuſcipere dignaretur, per quam nos doceret id eſſe homini colendum, quod ab omni creatura intellectuali & rationali colendum eſt. Hoc etiam ipſos optimos Angelos, & excellentiſſima Dei miniſteria velle credamus, ut unum cum ipſis colamus Deum, cujus contemplatione beati ſunt. Neque enim & nos videndo

[a] In MSS. pleriſque, *ut eis ibi ſit plo. atus* &c.

do Angelum beati ſumus; ſed videndo veritatem, qua etiam ipſos diligimus Angelos, & his congratulamur. Nec invidemus quod ea paratiores, vel nullis moleſtiis interpedientibus perfruuntur: ſed magis eos diligimus, quoniam & nos tale aliquid ſperare a communi Domino juſſi ſumus. Quare honoramus eos caritate, non ſervitute. Nec eis templa conſtruimus. Nolunt enim ſe ſic honorari a nobis: quia nos ipſos cum boni ſumus, templa ſummi Dei eſſe noverunt. Recte itaque ſcribitur, hominem ab Angelo prohibitum ne ſe adoraret, ſed unum Dominum ſub quo ei eſſet & ille conſervus.

Apoc. 22. 9.

111. Qui autem nos invitant ut ſibi ſerviamus, & tamquam Deos colamus, ſimiles ſunt ſuperbis hominibus, quibus ſi liceat, ſimiliter coli volunt: ſed iſtos homines perpeti minus, illos vero colere magis periculoſum eſt. Omnis enim hominum dominatus in homines, aut dominantium aut ſervientium morte finitur: ſervitus autem ſub angelorum malorum ſuperbia, propter ipſum tempus quod eſt poſt mortem magis metuenda eſt. Illud etiam cuivis cognoſcere facile eſt, quod ſub homine dominante liberas cogitationes habere conceſſum eſt: illos autem dominos in mentibus ipſis formidamus, qui unus eſt oculus intuendæ ac percipiendæ veritatis. Quare ſi omnibus poteſtatibus, quæ dantur hominibus ad regendam rempublicam, pro noſtro vinculo ſubditi ſumus, reddentes Cæſari quod Cæſaris eſt, & Deo quod Dei eſt, non eſt metuendum, ne hoc poſt mortem noſtram aliquis exigat. Et aliud eſt ſervitus animæ, aliud ſervitus corporis. Juſti autem homines, & in uno Deo habentes omnia gaudia ſua, quando per eorum facta Deus benedicitur, congratulantur laudantibus: cum vero ipſi tamquam ipſi laudantur, corrigunt errantes quos poſſunt: quos autem non poſſunt, non eis gratulantur, & ab illo vitio corrigi volunt. Quibus ſi ſimiles, vel etiam mundiores atque ſanctiores ſunt boni Angeli, & omnia ſancta Dei miniſteria, quid metuimus ne aliquem illorum offendamus, ſi non ſuperſtitioſi fuerimus, cum ipſis adjuvantibus ad unum Deum tendentes, & ei uni religantes animas noſtras, unde religio dicta creditur, omni ſuperſtitione careamus?

Matt. 22 21.

1. Retract. cap. 13. n. 9.

112. Ecce unum Deum colo, unum omnium Principium, & Sapientiam qua ſapiens eſt quæcumque anima ſapiens eſt, & ipſum Munus quo beata ſunt quæcumque beata ſunt. Quiſquis Angelorum diligit hunc Deum, certus ſum quod etiam me diligit. Quiſquis in illo manet, & poteſt humanas preces ſentire, in illo me exaudit. Quiſquis ipſum habet bonum ſuum, in ipſo me adjuvat, nec mihi ejus participationem poteſt invidere. Dicant ergo mihi adoratores, aut adulatores partium mundi, quem non optimum ſibi conciliet, qui hoc unum colit, quod omnis optimus diligit, & cujus cognitione gaudet, & ad quod principium recurrendo fit optimus. Quiſquis vero angelus exceſſus ſuos diligit, & veritati eſſe ſubditus non vult, & privato ſuo lætari cupiens a communi omnium [a] bono & vera beatitudine lapſus eſt, cui omnes mali ſubjugandi & premendi, nullus autem bonus niſi exercendus in poteſtatem datur, nullo dubitante non eſt colendus; cujus lætitia eſt noſtra miſeria, & cujus damnum eſt noſtra reverſio.

113. Religet ergo nos religio uni omnipotenti Deo: quia inter mentem noſtram qua illum intelligimus Patrem, & Veritatem, id eſt, lucem interiorem per quam illum intelligimus, nulla interpoſita creatura eſt. Quare ipſam quoque Veritatem nulla ex parte diſſimilem in ipſo, & cum ipſo veneremur, quæ forma eſt omnium, quæ ab uno facta ſunt, & ad unum nituntur. Unde apparet ſpiritalibus animis, per hanc formam eſſe facta omnia, quæ ſola implet quod appetunt omnia. Quæ tamen omnia neque fierent a Patre per Filium, neque ſuis finibus ſalva eſſent, niſi Deus ſumme bonus eſſet: qui & nulli naturæ, quæ ab ipſo bona eſſe poſſet, invidit; & in bono ipſo alia quantum vellent, alia quantum poſſent, ut manerent dedit. Quare ipſum donum Dei cum Patre & Filio æque incommutabile colere & tenere nos convenit: unius ſubſtantiæ Trinitatem, unum Deum a quo ſumus, per quem ſumus, in quo ſumus: a quo diſceſſimus, cui diſſimiles facti ſumus, a quo perire non permiſſi ſumus: principium ad quod recurrimus, & formam quam ſequimur, & gratiam qua reconciliamur: unum Deum quo auctore conditi ſumus, & ſimilitudinem ejus per [b] quam ad unitatem formamur, & pacem qua unitati adhæremus: Deum qui dixit, Fiat; & Verbum per quod factum eſt omne, quod ſubſtantialiter & naturaliter factum eſt; & Donum benignitatis ejus, quo placuit & conciliatum eſt auctori ſuo, ut non interiret quidquid ab eo per Verbum factum eſt: unum Deum quo creatore vivimus, per quem reformati ſapienter vivimus, quem diligentes & quo fruentes beate vivimus: unum Deum ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, ipſi gloria in ſęcula ſęculorum, Amen.

Vera religio.

a MSS. quatuordecim *communi omnium bonorum & vera beatitudine.*

b Ita in MSS. At in excuſis legitur, *per quem ad unitatem reformamur.*

ADMONITIO
DE SEQUENTE REGULA S. AUGUSTINI
AD SERVOS DEI.

HÆC *eadem regula, quæ dictione, ſententiis, præceptionibus demum pia humanitate conditis auctorem refert Auguſtinum, exſtat in epiſtola* 211. *Sanctimonialibus ab ipſo ſcripta. Inde eam depromtam, viriſque aptatam fuiſſe obſervant præter alios Bernardus Vindingus & Proſper Stellartius, ambo Auguſtinianæ familiæ alumni, ac noviſſime vir eruditus Nicolaus Deſnos ex ordine Canonicorum regularium S. Auguſtini. Quæ res ut ita habeat, certe jam diu eſt, cum virorum inſtituendis moribus adhiberi cepit. Quippe per antiquæ Tarnatenſis regulæ partem facit potiſſimam, laudatur in Concordia regularum a Benedicto Anianæ Abbate, quodque e re noſtra eſt hic admonere, in codice Corbejenſi mille annos præferente continetur viris accommodata & in unum regulæ corpus coacta cum ea, quæ inſcribitur*, regula ſecunda, *in appendice pag.* 39.

S. AU-

S. AURELII AUGUSTINI
HIPPONENSIS EPISCOPI
REGULA
AD SERVOS DEI.

De caritate Dei & proximi, unione, cordiũ & communitate rerũ.

1. ANTE omnia, Fratres cariſſimi, diligatur Deus, deinde proximus, quia iſta præcepta ſunt principaliter nobis data. [a] Hæc igitur ſunt, quæ ut obſervetis præcipimus in monaſterio conſtituti. Primum, propter quod in unum eſtis congregati, ut unanimes habitetis in domo [b], & ſit vobis anima una & cor unum in Deo: & non dicatis aliquid proprium; ſed ſint vobis omnia communia. Et diſtribuatur unicuique veſtrum a [c] præpoſito veſtro victus & tegumentum, non æqualiter omnibus, quia non æqualiter valetis omnes, ſed potius unicuique ſicut opus fuerit. Sic enim legitis in Actibus Apoſtolorum: *Quia erant illis omnia communia, & diſtribuebatur unicuique ſicut cuique opus erat.* Qui aliquid habebant in ſæculo quando ingreſſi ſunt monaſterium, libenter illud velint inter ſe eſſe commune. Qui autem non habebant, non ea quærant in monaſterio, quæ nec foris habere potuerunt. Sed tamen eorum infirmitati, quod opus eſt, tribuatur, etiamſi paupertas illorum, quando foris erant, nec ipſa neceſſaria poterat invenire. [d] Tantum non ideo ſe putent eſſe felices, quia invenerunt victum & tegumentum, quale foris invenire non poterant.

De humilitate.

2. Nec erigant cervicem, quia ſociantur eis, ad quos foris accedere non audebant: ſed ſurſum cor habeant, & terrena [e] ac vana non quærant, ne incipiant eſſe monaſteria divitibus utilia, non pauperibus, ſi divites illic humiliantur, & pauperes illic inflantur. Rurſus etiam illi, qui aliquid eſſe videbantur in ſæculo, non habeant faſtidio fratres ſuos, qui ad illam ſanctam ſocietatem ex paupertate venerunt. Magis autem ſtudeant, non de parentum divitum dignitate, ſed de pauperum fratrum ſocietate gloriari. Nec extollantur, ſi communi vitæ aliquid de ſuis facultatibus contulerunt; ne de ſuis divitiis magis ſuperbiant, quia eas in monaſterio partiuntur, quam ſi eis in ſæculo fruerentur. Alia quippe quæcumque iniquitas in malis operibus exercetur, ut fiant: ſuperbia vero etiam bonis operibus inſidiatur, ut pereant. Et quid prodeſt diſpergere dando pauperibus & pauperem fieri, cum anima miſera ſuperbior efficitur divitias contemnendo, quam fuerat poſſidendo? Omnes ergo unanimiter & concorditer vivite, & honorate in vobis invicem Deum, cujus templa facti eſtis.

De oratione & divino officio.

3. Orationibus inſtate, horis & temporibus conſtitutis. In oratorio nemo aliquid agat, niſi ad quod eſt factum, unde & nomen accepit: ut ſi forte aliqui etiam præter horas conſtitutas, ſi eis vacat, orare voluerint, non eis ſint impedimento, qui ibi aliquid agendum putaverint. Pſalmis & hymnis cum oratis Deum, hoc verſetur in corde, quod profertur in voce. Et nolite cantare, niſi quod [f] legitis eſſe cantandum: quod autem non ita ſcriptum eſt ut cantetur, non cantetur.

De jejunio & refectione.

4. Carnem veſtram domate jejuniis, & abſtinentia eſcæ & potus, quantum valetudo permittit. Quando autem aliquis non poteſt jejunare, non tamen extra horam [g] prandii aliquid alimentorum ſumat, niſi cum ægrotat. Cum acceditis ad menſam, donec inde ſurgatis, quod vobis ſecundum conſuetudinem legitur, ſine tumultu & contentionibus audite, nec ſolæ vobis fauces ſumant cibum, ſed & aures [h] eſuriant Dei verbum.

De indulgentia erga infirmos.

5. Qui infirmi ſunt ex priſtina conſuetudine, ſi aliter tractantur in victu, non debet aliis moleſtum eſſe, nec injuſtum videri eis, quos fecit alia conſuetudo fortiores. Nec illos feliciores putent, quia ſumunt quod non ſumunt ipſi: ſed ſibi potius gratulentur, quia valent quod non valent illi. Et ſi eis, qui venerunt ex moribus delicatioribus ad monaſterium, aliquid alimentorum, veſtimentorum, [i] ſtramentorum, operimentorum datur, quod aliis fortioribus, & ideo felicioribus non datur, cogitare debent quibus non datur, quantum de ſua ſæculari vita illi ad iſtam deſcenderint, quamvis uſque ad aliorum, qui ſunt corpore firmiores, frugalitatem pervenire nequi-

---

a Præmiſſum exordiolum Auguſtini non eſſe obſervant Vindingus & Stellartius. aſſumtum fuit ex *Regula ſecunda*, quam in appendice habes. pag. 39.

b Editi, *in domo Domini*. At a MSS. & ab epiſtola 211. abeſt vox, *Domini*.

c MSS. Albinenſis & Sorbonicus omittunt, *à præpoſito veſtro*. alii tres ſubſtituunt, *a ſeniore veſtro*.

d MSS. tres hic, & fere omnes in epiſtola 109. habent: *Ac nunc non ideo* &c.

e In Corbejenſi codice & aliquot aliis, necnon in 109. epiſtola, *& terrena bona non quærant*.

f MSS. novem, *legiſtis*.

g In codice Albinenſi & Michaelino omittitur, *prandii*. quæ vox in ceteris habetur, & ſignificat indultam imbecillibus refectionem alteram, uti in Gallicis obſervationibus monet R. P. Stephanus Rabache Auguſtinianorum in Gallia reformator: quippe ſemel tantum quotidie ſub noctem corpus reficere, erat antiquis uſitatiſſimum, ex lib. 1. de moribus Eccleſ. cath. c. 33.

h In epiſtola 211. *percipiant*.

i Hanc vocem in editis pleriſque omiſſam reſtituimus ex Corb. MS. immo præ nobis reſtituit Deſnoſius: habetur etiam in epiſtola 211.

quiverint. a Nec debent velle omnes, quod paucos vident amplius, non qui honorantur, ſed quia tolerantur, accipere: ne contingat deteſtanda perverſitas, ut in monaſterio, ubi quantum poſſunt, fiunt divites laborioſi, fiant pauperes delicati. Sane quemadmodum ægrotantes neceſſe habent minus accipere, ne graventur: ita & poſt ægritudinem ſic tractandi ſunt, ut citius recreentur, etiamſi de humillima ſæculi paupertate venerunt; tanquam hoc illis contulerit recentior ægritudo, quod divitibus anterior conſuetudo. Sed cum vires priſtinas reparaverint, redeant ad feliciorem conſuetudinem ſuam: quæ famulos Dei tanto amplius decet, quanto minus indigent: nec b ibi eos teneat voluptas jam vegetos, quo neceſſitas levarat infirmos. Illos æſtiment ditiores, qui in ſuſtinenda parcitate fuerint fortiores. MELIUS eſt enim minus egere, quam plus habere.

De habitu & exteriori hominis compoſitione.

6. Non ſit notabilis habitus veſter, nec affectetis veſtibus placere, ſed moribus. c Quando proceditis, ſimul ambulate: cum veneritis quo itis, ſimul ſtate. In inceſſu, ſtatu, habitu, in omnibus motibus veſtris, nihil fiat, quod cujuſquam offendat adſpectum, ſed quod veſtram deceat ſanctitatem. Oculi veſtri etſi jaciuntur in aliquam feminarum, figantur in nulla. Neque enim quando proceditis, feminas videre prohibemini: ſed appetere, aut ab ipſis appeti velle criminoſum eſt. Nec ſolo d tactu & affectu, ſed adſpectu quoque appetitur & appetit concupiſcentia feminarum. Nec dicatis vos habere animos pudicos, ſi habeatis oculos impudicos: quia impudicus oculus, impudici cordis eſt nuntius. Et cum ſe invicem ſibimet, etiam tacente lingua, conſpectu mutuo corda nuntiant impudica, & ſecundum concupiſcentiam carnis alterutro delectantur ardore, etiam intactis ab immunda violatione corporibus, fugit caſtitas ipſa de moribus. Nec putare debet, qui in feminam figit oculum, & illius in ſe ipſe diligit fixum, ab aliis ſe non videri, cum hoc fecerit: videtur omnino, & a quibus ſe videri non arbitratur. Sed ecce lateat, & a nemine hominum videatur; quid faciet de illo ſuper inſpectore, quem latere nihil poteſt? An ideo putandus eſt non videre, quia tanto videt patientius, quanto ſapientius? Illi ergo vir ſanctus timeat diſplicere, ne velit feminæ male placere. Illum cogitet omnia videre, ne velit feminam male videre. Illius namque & in hac cauſſa commendatus eſt timor, ubi ſcriptum eſt: *Abominatio eſt Domino defigens oculum*. Quando ergo ſimul eſtis in Eccleſia, & ubicumque ubi & feminæ ſunt, invicem veſtram pudicitiam cuſtodite. Deus enim qui habitat in vobis, etiam iſto modo cuſtodiet vos ex vobis.

Prov. 27. 20. ſecund. LXX. Βδέλυγμα κυρίῳ ἐπιζῶν ἐφθαλμός.

De fraterna correctione.

7. Etſi hanc, de qua loquor, oculi petulantiam, in aliquo veſtrum adverteritis, ſtatim admonete, ne cepta progrediantur, ſed de proximo corrigantur. Si autem & poſt admonitionem iterum vel alio quocumque die, idipſum eum facere videritis, jam velut vulneratum ſanandum prodat, quicumque hoc potuerit invenire; prius tamen & alteri, vel tertio demonſtratum, ut duorum vel trium poſſit ore convinci & competenti ſeveritate coerceri. Nec vos judicetis eſſe malivolos, quando hoc indicatis. Magis quippe innocentes non eſtis, ſi fratres veſtros, quos indicando corrigere poteſtis, tacendo perire permittitis. Si enim frater tuus vulnus haberet in corpore, quod vellet occultari, dum timeret ſecari: nonne crudeliter abs te fileretur, & miſericorditer indicaretur? Quanto ergo potius eum debes manifeſtare, ne deterius putreſcat in corde? Sed ante quam aliis demonſtretur, per quos convincendus eſt, ſi negaverit, prius e Præpoſito debet oſtendi, ſi admonitus neglexerit corrigi, ne forte poſſit ſecretius correptus non innoteſcere ceteris. Si autem negaverit, tunc neganti adhibendi ſunt alii, ut jam coram omnibus poſſit non ab uno teſte argui, ſed a duobus tribuſve convinci. Convictus vero, ſecundum præpoſiti vel etiam presbyteri, ad cujus diſpenſationem pertinet, arbitrium, debet emendatoriam ſubire vindictam: quam ſi ferre recuſaverit, etiamſi ipſe non abſceſſerit, de veſtra ſocietate projiciatur. Non enim & hoc fit crudeliter, ſed miſericorditer, ne contagione peſtifera plurimos perdat. Et hoc quod dixi de oculo non figendo, etiam in ceteris inveniendis, prohibendis, indicandis, convincendis, vindicandiſque peccatis, diligenter & fideliter obſervetur, cum dilectione hominum, & odio vitiorum. Quicumque autem in tantum progreſſus fuerit malum, ut occulte f ab aliqua litteras vel quælibet munuſcula accipiat, ſi hoc ultro confitetur, parcatur illi, & oretur pro illo. Si autem deprehenditur atque convincitur, ſecundum arbitrium presbyteri vel præpoſiti gravius emendetur.

De vitio propriã aliquam rem ſibi vindicantiũ.

8. Veſtes veſtras in unum habeatis, ſub uno cuſtode vel duobus, vel quot ſufficere potuerint ad eas excutiendas, ne a tinea lædantur. Et ſicut paſcimini ex uno cellario, ſic induamini ex uno veſtiario. Et ſi fieri poteſt, non ad vos pertineat, quod vobis indumentum pro temporum congruentia proferatur, utrum hoc recipiat unuſquiſque, quod depoſuerat, an aliud quod alter habuerat; dum tamen unicuique, prout cuique opus eſt, non negetur. Si autem hinc inter vos contentiones & murmura oriuntur, cum queritur aliquis deterius ſe accepiſſe quam prius habuerat, & indignum ſe eſſe, qui non ita veſtiatur, ſicut alius frater ejus veſtiebatur; hinc vos probate, quantum vobis deſit in illo interiore ſancto habitu cordis, qui pro habitu corporis litigatis. Tamen ſi ſic veſtra toleratur infirmitas, ut hoc recipiatis, quod depoſueratis, in uno tamen loco, ſub communibus cuſtodibus habete quod ponitis. Ita ſane, ut nullus ſibi aliquid operetur, ſed omnia opera veſtra in g commune fiant, majori ſtudio & frequentiori ꝫlacritate, quam ſi vobis ſingulis faceretis propria. Caritas enim, de qua ſcriptum eſt, quod non quærat quæ ſua ſunt, ſic intelligitur, quia communia propriis, non propria communibus anteponit. Et ideo quanto plus rem communi-

1. Cor. 13. 5.

---

a Ita hic in MSS. at in epiſtola 211. legitur ſic: *Nec illę debent conturbari, quod eas vident amplius, non quia* &c.

b Libri quamplures *nec cibi eos teneat voluptas jam vegetatos, quos neceſſitas levarat infirmos* Sed concinnior eſt Corbejenſis MS. lectio hic reſtituta, eaque confirmatur ex epiſtola 211.

c In epiſtola 211. quædam hic interferuntur feminis, non viris convenientia, ſcilicet, *Non ſint vobis tam tenera capitum tegmina, ut retiola ſubter appareant* &c.

d Ita Lov. & MS. Corb. aliique nonnulli. At Er. & MSS. quinque, *Nec ſolo tacito affectu, ſed affectu quoque & adſpectu* &c. Deſnoſius, *Nec ſolo tacito affectu, ſed adſpectu quoque* &c. Denique 211. epiſtola habet: *Nec ſolo tactu, ſed affectu quoque & adſpectu appetitur & appetit femina*. ubi Vindingus in vitorum regula legi vellet, *& appetit aliquis*. Porro Tarnatenſis regula huncce locum ſic permutat: *ſed adſpectu quoque concupiſcentia incurritur feminarum*.

e MSS. tres *ſeniori* ac paulo poſt iidem cum alio codice, *ſecundum fratrum vel etiam abbatis ad cujus* &c.

f Codices plerique habent, *ab aliquo litteras vel quodlibet munus accipiat*. quem locum ad Corbejenſis MS. fidem correximus, ſecuti etiam hac in re conjecturam Stellartii & Vindingi, qui de munuſculis amatoriis id præcipi arbitrantur, adeoque ut in feminarum regula legitur, *ab aliquo*, ſic legendum hic eſſe, *ab aliqua*. Paulo poſt ad hæc verba, *vel præpoſiti*, additur in epiſtola 211. *vel etiam epiſcopi*. quod ab omnibus exemplaribus regulæ viris aptatæ abeſt.

g Editi, *in unum fiant*. At MSS. potiores habent, *in commune*. Ita etiam epiſt. 211. in qua paulo ante, ad verbum *operetur*, hæc ſubjuncta ſunt: *ſive unde induatur, ſive ubi jaceat, ſive unde cingatur, vel operiatur, vel caput contegat*.

munem quam propriam veſtram curaveritis, tanto vos amplius profeciſſe noveritis : ut in omnibus, quibus utitur tranſitura neceſſitas, ſuperemineat quæ permanet caritas. Conſequens ergo eſt, ut etiam qui ſuis filiis, aut aliqua neceſſitudine ad ſe pertinentibus in monaſterio conſtitutis, aliquam contulerit veſtem, ſive quodlibet aliud inter neceſſaria deputandum, non occulte accipiatur, ſed ſit in poteſtate præpoſiti, ut in rem communem redactum, cui neceſſarium fuerit præbeatur. [a] Quod ſi aliquis rem ſibi collatam celaverit, furti judicio condemnetur.

De veſtium lotione, de balneis, deque aliis curandis fratrum neceſſitatibus. [b]

9. Indumenta veſtra ſecundum arbitrium præpoſiti laventur, ſive a vobis, ſive a fullonibus, ne interiores animæ ſordes contrahat mundæ veſtis nimius appetitus. Lavacrum etiam [b] corpori, cum infirmitatis neceſſitas cogit, minime denegetur. Fiat ſine murmure de conſilio medici, ita ut etiam ſi nolit, jubente præpoſito faciat quod faciendum eſt pro ſalute. Si autem velit, & forte non expedit, ſuæ cupiditati non obediatur. Aliquando enim etiamſi noceat, prodeſſe tamen creditur quod delectat. Denique ſi latens eſt dolor in corpore, famulo Dei dicenti quid ſibi doleat, ſine dubitatione credatur. Sed tamen utrum ſanando illi dolori quod delectat expediat, ſi non eſt certum, medicus conſulatur. Nec eant ad balnea, ſive quocunque ire neceſſe fuerit, minus quam duo vel tres. [c] Et ille qui habet aliquo eundi neceſſitatem, cum quibus præpoſitus juſſerit ire debebit. Ægrotantium cura, ſive poſt ægritudinem reficiendorum, ſive aliqua imbecillitate etiam ſine febribus laborantium, uni alicui debet injungi, ut ipſe de cellario petat, quod cuique opus eſſe perſpexerit. *Sive* autem qui cellario, ſive qui veſtibus, ſive qui codicibus præponuntur, ſine murmure ſerviant fratribus ſuis. Codices certa hora ſingulis diebus petantur. extra horam qui petierit, non accipiat. Veſtimenta vero & calciamenta quando indigentibus fuerint neceſſaria, dare non differant ſub quorum cuſtodia ſunt quæ poſcuntur.

De petenda venia & offenſis condonandis ex caritate. 1. *Johan.* 3. 15.

10. Lites aut nullas habeatis, aut quam celerrime finiatis; ne ira creſcat in odium, & trabem faciat de feſtuca, & animam faciat homicidam. Sic enim legitis : *Qui odit fratrem ſuum, homicida eſt.* Quicumque convicio vel maledicto, vel etiam criminis objectu aliquem læſit, meminerit ſatisfactione quantocyus curare quod fecit, & ille qui læſus eſt, ſine diſceptatione dimittere. Si autem invicem ſe læſerint, invicem ſibi debita relaxare debebunt, propter orationes veſtras : quas utique quanto crebriores habetis, tanto ſaniores habere debetis. Melior eſt enim qui quamvis ira ſæpe tentatur, tamen impetrare feſtinat ut ſibi dimittat, cui ſe feciſſe agnoſcit injuriam : quam qui tardius iraſcitur, & ad veniam petendam [d] difficilius inclinatur. Qui non vult dimittere fratri, non ſperet accipere orationis effectum. Qui autem numquam vult petere veniam, aut non ex animo petit, ſine cauſſa eſt in monaſterio; etiamſi inde non proiiciatur. Proinde vobis a verbis durioribus parcite, quæ ſi emiſſa fuerint ex ore veſtro, non pigeat ex ipſo ore proferre medicamenta, unde facta ſunt vulnera. Quando autem neceſſitas diſciplinæ in moribus coercendis, dicere vos verba dura compellit, ſi etiam ipſi modum vos exceſſiſſe ſentitis, non a vobis exigitur, ut a vobis ſubditis veniam poſtuletis, ne apud eos quos oportet eſſe ſubjectos, dum nimium ſervatur humilitas, regendi frangatur auctoritas. Sed tamen petenda eſt venia ab omnium Domino, qui novit etiam eos, quos plus juſto forte corripitis, quanta benevolentia diligatis. Non autem carnalis, ſed ſpiritalis inter vos debet eſſe dilectio. [d]

De obedientia præpoſito exhibenda. [e]

11. Præpoſito tamquam patri obediatur, [e] multo magis presbytero qui omnium veſtrum curam gerit. Ut ergo cuncta iſta ſerventur, & ſi quid ſervatum minus fuerit, non negligenter prætereatur, ſed ut emendandum corrigendumque curetur, ad Præpoſitum præcipue pertinebit, ut ad presbyterum, cujus eſt apud vos major auctoritas, referat quod modum vel vires ejus excedit. Ipſe vero qui vobis præeſt non ſe exiſtimet poteſtate dominante, ſed caritate ſerviente felicem. Honore coram vobis prælatus ſit vobis, timore coram Deo ſubſtratus ſit pedibus veſtris. Circa omnes ſe ipſum bonorum operum præbeat exemplum. Corripiat inquietos, conſoletur puſillanimes, ſuſcipiat infirmos. Patiens ſit ad omnes. Diſciplinam libens habeat, [f] metuens imponat. Et quamvis utrumque ſit neceſſarium, tamen plus [g] a vobis amari appetat, quam timeri : ſemper cogitans Deo ſe pro vobis redditurum eſſe rationem. Unde vos magis obediendo, non ſolum veſtri, ſed etiam ipſius miſeremini : quia inter vos, quanto loco ſuperiore, tanto in periculo majore verſatur. 1. *Theſſ.* 5. 14.

De regulæ liberali obſervantia & frequenti lectione. [h]

12. Donet Dominus ut obſervetis hæc omnia cum dilectione [h], tamquam ſpiritalis pulcritudinis amatores, & bono Chriſti odore de bona converſatione fragrantes, non ſicut ſervi ſub Lege, ſed ſicut liberi ſub gratia conſtituti. Ut autem vos in hoc libello, tamquam in ſpeculo poſſitis inſpicere, ne per oblivionem aliquid negligatis, ſemel in ſeptimana vobis legatur. Et ubi vos inveneritis ea quæ ſcripta ſunt facientes, agite gratias Domino bonorum omnium largitori. Ubi autem ſibi quicumque veſtrum videt aliquid deeſſe, doleat de præterito, caveat de futuro, orans ut & debitum dimittatur, & in tentationem non inducatur. Amen.

a Iſthæc ſententia, *Quod ſi aliquis rem* &c. abeſt à Corbejenſi & ab aliis pleriſque MSS.

b In epiſtola 211. n. 13. ſic habetur. *Lavacrum etiam corporum uſuſque balnearum non ſit aſſiduus ; ſed eo quo ſolet intervallo temporis tribuatur, hoc eſt, ſemel in menſe. Cujus autem infirmitatis neceſſitas cogit lavandum corpus, non longius differatur. Fiat ſine murmure* &c.

c MSS. quatuor, *Nec qui habet alicubi eundi neceſſitatem, cum quibus ipſe voluerit, ſed cum quibus ſenior juſſerit, ire debet.*

d Editi, *tardius inclinatur.* At MSS. Corb. aliique, *difficilius.*

e Corbejenſ. vetus codex, *obediatur honore ſervato, ne in illo offendatur Deus.* Ita etiam alii quatuor, qui proſequuntur, *multo magis Abbati.*

f Lov. *metuendus imponat.* Sed omnino exigunt verba ſubſequentia ut hic legatur, *metuens imponat*, ſicuti ferunt MSS. quatuor.

g MSS. quatuor, *tamen plus eum à vobis amari convenit, quam timeri, ſemper cogitantem.* Porro verior eſt lectio vulgata, quam S. Benedictus in Reg. cap. 64. ſic reddit : *Studeat plus amari quam timeri.*

h Sic MSS. Corb. aliique tres. At in editis deeſt, *cum dilectione.*

F I N I S.

SYLLABUS CODICUM

AD QUOS DE NOVO RECOGNITA SUNT PRIMI TOMI OPUSCULA,

Necnon eorum variantes lectiones aliquot inter omissas selectæ:

*Quæ asteriscum habent, * videntur in textum referendæ*

RETRACTATIONUM LIBRIS emendandis adhibiti sunt codices

MSS. Corbejenſis optimæ notæ annos præferens fere 900. Theodericenſis qui olim Hincmari Remenſis fuit, Jolyenſis ann. 800. Item pervetusti Floriacenſis, Albinenſis, Benignianus, & aliquanto ætate posteriores Pratellenſis, Michaelinus, Beccenſis, Victorini tres, Sorbonici tres, Regius, Regiomontenſis, Germanenſis: præter alios quosdam studioſorum virorum opera in rem noſtram recenſitos; Hi sunt Arnulfenſis, Ciſtercienſis, Vedaſtinus, Vaticanus, Anglicani ſex, ſcilicet ex Bodlejana bibliotheca tres, ex Collegio Mertonenſi duo, & ex Archiva Laudina unus: quorum ſex codicum Lectionibus, abſoluta jam prima editione ad nos per V. C. E. Bernardum Aſtronomiæ in Oxonienſi Academia profeſſorem tranſmiſſis, confirmantur paſſim caſtigationes hic factæ, & quædam ex iiſdem Anglicanis MSS. correctiones in textum ſecunda hac editione translatæ. Subſidio fuerunt etiam Lectiones a Lovanienſibus ex MSS. quatuor Belgicis collectæ.

Editi demum antiquiores & caſtigatiores adhibiti ſunt, Am. id eſt, qui per Johannem Amerbachium ann. 1505. prelum ſubiit. Er. qui Deſiderii Eraſmi cura Frobenianis typis excuſus fuit ann. 1529. & Lov. qui juxta Lovanienſium Theologorum recognitionem ex Plantiniana typographia ann. 1577. prodivit.

In hiſce Retractationum libris Lemmata capitum quæ ad marginem leguntur, necnon opuſculorum initia quæ referuntur in capitis cujuſque fine, ſic repræſentamus, uti exſtant in MSS. nonnumquam vero paulo aliter atque in editis exhibebantur.

Lib. 1. pag. 6. f. Lov. *Et amorem* rationis *indagandæ veritatis*. At MSS. plures, Am. & Er. *ratione*.

8. c. Am. Er. & MSS. duo, *Non potui* mortuos *recordari*.

18. b. Lov. *Ut etiam* idipſum *quod*. Alii codices, *in ipſum*.

Ibid. f. Lov. *Canonicis* que *recolo*. Alii codices carent, *que*.

21. a. Lov. *A Deo* ordinata *ſunt*. Repoſuimus ex MSS. *ordinatæ*, juxta græcum τεταγμέναι εἰσίν.

23. c. Lov. & Er. *Imperite* vobis *inſinuatam*. MSS. & Am. *nobis*. Significat Auguſtinus ſe cum Honorato quem alloquitur, a Manichæis olim fuiſſe deluſum.

26. f. Editi: *in* hominum victu *fuit*. At MSS. *in omni convictu*.

40. d. Editi: *poſſit* hæc *dicere*, Venumdatus ſum ſub peccato: quod enim operor non intelligo. Non enim quod volo bonum hoc ago; ſed quod odio malum illud facio, *& cetera* quæ ſequuntur *uſque ad eum locum*. Nos hic meliorum MSS. verbis ſervatis omnibus, reliqua poſtulante ſenſu loco movimus.

Lib. 11. p. 43. e. Editi: ſecundum *Ambroſium ſolviſſe*. At MSS. *ſanctum Ambroſium*.

44. d. Editi, *etiam* mortuos *adoptabat*. Verius MSS. *mortuis*.

48. c. Editi, *ne adverſus catholicam* Eccleſiam *ſuam* &c. At a MSS. abeſt vox *Eccleſiam*. Nimirum *Catholicam* ex adjectivo ſubſtantivum nomen fecit frequenti uſu, eoque Eccleſiam toto orbe diffuſam commendare amabat Auguſtinus.

49. f. Editi, *non* poſſe *cum laude*. MSS. *non potuiſſe*.

51. d. Editi: quod *ſuos ſchiſmaticos*. Repoſuimus ex MSS. *quos*: refertur enim ad Maximianenſes antea nominatos.

56. a. MSS. Bodlejanus & Colleg. Merton. duo, *De concilio* Zirtenſi. Alius Bodl. *De conc.* Hetenſi.

58. f. Bodlejanus cod. *Glorioſiſſimo Honorio Auguſto duodecies & Conſtantio iterum V. V. C. C. Coſſ. die xi. Kal. Octob. Cæſareæ in eccleſia Majoris*. Sic & noſtri plures.

CONFESSIONUM LIBRI prodeunt hic de novo emendati,

Ad veteres codices optimæ notæ Foſſatenſem, Thuaneum, Corbejenſem, Germanenſem, Benignianum qui ante annos 700. vel 800. ſcripti videntur: ad alios inferioris ætatis, aut nobis, qui non omnes propriis oculis exploravimus, incompertæ, ſcilicet ad Theodericenſem, Albinenſem, Lyranum, Valinenſem, Regium, Vedaſtinum, Vaticanum, unum è bibliotheca RR. PP. Prædicatorum Pariſ. via Jacobæa, ex Sorbonica duos, ex Victorina tres, ex bibliotheca RR. PP. Auguſtinianorum majoris conventus Pariſ. quatuor: ad variantes lectiones Lovanienſium cura ex quinque MSS. collectas; præter lectiones abſoluto jam opere receptas ex quatuor Anglicanis Bodlejano, Coll. Mert. duobus, & uno Arch. Laud. qui cum noſtris codicibus paſſim conveniunt.

Ad editiones demum ſuperius laudatas Am. Er. Lov. nec non ad Bad. id eſt quam Jodocus Badius an. 1502. per Johannem Parvum excudi curavit, & ad Arn. id eſt, quæ D. Antonii Arnaldi Doctoris Sorbonici ſtudio ad 12. MSS. recognita prodiit anno 1649.

Lib. 1. pag. 73. c. MSS. Anglicani, *cum aliquid* purgabat, *bona projicere*, Melius. *

75. e. Lov. *per oculos* periculoſa micante *in ſpectacula*. Alii codices, *per oculos emicante*.

80. a. MSS. tres Angl. *Nam* ivi *longe a vultu tuo*.

Lib. 11. p. 81. c. Angl. tres, *& colligas me*.

85. f. Lov. *epulatus inde* ſola iniquitate. At alii codices melius, *ſolam iniquitatem*.

Ibid. Angl. duo, *qua lætabar* furens. Alii, *fruens*.

Lib. 111. p. 87. e. Am. Er. & Lov. *obnubilabam de* tartarea libidine. At Bad. Arn. & MSS. *de tartaro libidinis*.

91. c. MSS. quatuor, *ſed* tenui *ſono*. Alii, *tenus*.

92. b. Angl. quatuor, *ad vera* bulmenta *transfero*.

Ibid. f. Editi, *& ſi recte in* Scripturis *diceremur*. At MSS. *& recte in* Scriptura *diceremur*: prætermiſſo *ſi*: nec minus bene.

Ibid. MSS. quatuor, *ſed ex lege* lectiſſima *Dei*. Probe.

Lib. 1v. p. 99. a. Editi, *litteras* potuiſſet *intelligere*. At MSS. Anglic. *litteras* potuiſſe *intelligere*. *

Ibid. f. Lov. *ſuper omnes* civitates. Alii libri, *ſuavitates*.

101. c. MSS. quinque, *Portabam enim* conciſam *& cruentam*. Recte.

105. e. MSS. Angl. cum noſtris habent: *diviſione irrationabilis vitæ*. ſive, *irrationalis*.

Lib. v. p. 111. a Editi, *ſed etiam* falſata *veſana*. At MSS. quatuor, *ſed etiam* falſa, tam *veſana*. Non minus concinne.

118. b. Angl. cum noſtris, *ſenſim & neſciens*.

Lib. vi. 125. c. Angl. tres MSS. *& cum* mira *voluptate*.

Lib. vii. p. 133. e. *& eam* liquidam *cernere*, Sic Anglic. & noſtri prope omnes. Et paulo poſt, *non* alium *quam me*. *

135. f. MSS. Angl. *ſe audiſſe dicebat*, quod *quantum*. Concinnius. *

136. e. MSS. tres Angl. *inde certiſſime* colligi *ea*. Sic legendum emendata interpunctione, quam in textum induximus. *

141. d. Am. Arn. & MSS. aliquot, *detortæ in infimam*. Supple ſubſtantiam. Sed nitidius Bad. Am. Er. & MSS. Angl. pluresque e noſtris, *in infima*. id eſt in res infimas.

Lib. VIII. p. 149. a. *Sic intelligebam me ipſo experimento :* omiſſa particula *in*.

151. b. Lov. *adhærere ſe* ſocio. MSS. *ſocium*.

152. c. MSS. Angl. *Et* retinebatur, *recuſabat* &c. Alii: *renitebatur*.

Ibid. f. Angl. duo, *parte* aſſurgentem *cum alia* &c.

156. f. Lov. *Infirmum in fide* aſſumite. Alii codices, *recipite*.

Lib. IX. p. 163. b. MSS. aliquot, *populi tumultuantis* lætitia. Recte.

Ibid. Editi, *non applicatus*. At. MSS. tres Angl. *non ampliatus*. Sic legendum ut conſtet antitheſis ad ſubſequens verbum, *compreſſus eſt*.

Ibid. e. Editi, *ut in æternam lucem renaſcerer*. At MSS. *nacerer*. Melius.

168. f. Angl. tres, *paſcitur*, difficile poſſe vitare. *Viſum etiam* &c.

Lib. X. p. 174. e. Am. Er. & Lov. *tibi vita eſt*. At in MSS. & Arn. *tibi vitæ vita eſt*.

185. a. MSS. ſeptem, *& ſi ipſæ res ingerantur*, inconcuſſa *manet*. Recte, referendo ad rationem.

Ibid. f. Am. Er. & Lov. calamitates *deliciæ vocantur*. At MSS. plerique & Arn. *calamitas*.

Lib. XII. p. 215. a. Editi, *mihi dicitur in*. At Angl. MSS. *mihi dicit in* &c. Melius.

231. b. Editi, *da mihi hæc* ſubter *poſito*. At MSS. *hoc :* Melius.

Lib. XIII. p. 232. c. MSS. quatuor Angl. *id eſt* beneficum *ad eripiendum*.

Ibid. f. In iiſd. Angl. *mittens* benignitatis *operarios*.

242. e. Angl. MSS. *&* amemur *a te, ut laudent te*.

CONTRA ACADEMICOS LIBRI.

His caſtigandis adhibiti ſunt MSS. Germanenſis, Michaelinus, Theodericenſis, Albinenſis, Caſalenſis, Victorini duo, Sorbonici tres, Regius, Vaticanus. Lectiones Belgicorum quatuor apud Lov. Necnon Editiones Bad. Am. Er. & Lov.

Lib. II. p. 267. d. Editi, gratulabor *cum doctrinæ tuæ*. MSS. *gratabor*.

Lib. III. p. 281. f. *Græculorum levitate* abhorret. Sic MSS. octo, nec minus bene.

288. b. Lov. *tantiſque rationibus* roboratum. At alii codices tredecim, *roboratam*.

294. d. Editi, *ad ſenectutem uſque* vixiſſent. Melius quidam MSS. *vixiſſet*.

DE BEATA VITA LIBER,

Caſtigatus eſt ad MSS. codices, Sorbonicos tres, Victorinum, Genovefæum, Michaelinum, Thuaneum, Caſalinum, Arnulfenſem, Ciſtercienſem, Vedaſtinum, Regium, Regio-montenſem, e bibliotheca Collegii Navarrici duos, e bibliotheca majoris conventus Auguſtinianorum Pariſ. unum : ad variantes lectiones a Lovanienſibus ex quatuor Belgicis excerptas. Et ad editiones Bad. Am. Er. ac Lov.

Pag. 306. a. MSS. quatuor: *ceterorum* vultibus *ceſſit*.

DE ORDINE LIBRI.

Ad codices nongentorum fere annorum Theodoricenſem & Corbejenſem collati ſunt, ad Vaticanum, Vedaſtinum, Thuaneos duos, Victorinos tres, Sorbonicos duos, ad Regio-montenſem, Albinenſem, Michaelinum, Arnulfenſem, monaſterii Vindocinenſis unum, Navarrici Gymnaſii unum, Collegii RR. PP. Bernardinorum Pariſ. unum : ad lectiones quatuor MSS. Belgicorum apud Lov. & ad editiones Bad. Am. Er. & Lov.

Lib. I. p. 315. d. Lov. *tam* rara *ſubtilique dimenſione*. Bad. Am. Er. & MSS. aliquot, *tam rata*.

317. a. MSS. plerique, *centrum* Mathematici *vocant*.

Lib. II. 332. e. MSS. duodecim, Bad. & Er. *ſibi tamen* neceſſarios *commendat*. Non male.

342. f. MSS. decem *hac cauſſa* nutritur. Alii *innititur*.

344. b. Lov. *Alii vero ſenſus.... in voluptate ſua*. At ceteri codices, *non in voluptate ſua*.

SOLILOQUIORUM LIBRI.

Recenſiti ſunt ad MSS. Thuaneum, Victorinum, Navarricum, Sorbonices duos, Regio-montenſem, Audoenenſem, Medardenſem, Vindocinenſis monaſterii unum, ad Vaticanum, Vedaſtinum, ad Anglicanos quinque ſcilicet Bodlejanum, duos Mert. & totidem Cant. ad lectiones Belgicorum quinque per Lovanienſes collectas. Et ad editiones Bad. Er. & Lov.

Lib. I. p. 357. a. MSS. ſeptem, *Deus qui nos* unis.

359. f. Editi, *velut in* ſolo *poſitus*. MSS. *in ſalo*.

362. a. Editi, *non tamen nihil ad* non *ambigendum*. MSS. e noſtris tres, *non tamen nihil ad ambigendum*, prætermiſſa negatione quæ in aliis poſt vocem *ad* reperitur, Iſtam lectionem poſtulat ſenſus, eique favent Angl. MSS. qui habent, *ad ambiendum*.

366. c. Editi, *ipſa ſanitas* dux *eſt nec* ductore *indigent*. MSS. tres, *ipſa lux ſanitas eſt nec doctore* &c.

368. f. Editi, *cauteque* retractabo. MSS. plerique, *tractabo*.

370. a. MSS. Angl. tres, *quidquid jam* uſus *ipſe* &c.

Lib. II. p. 370. f. MSS. Angl. *aut cooperatur falſitas*.

381. b. Lov. *Si enim falſum eſt*, non *eſt*: *Si eſt, non eſt falſum*. At MSS. noſtri & Angl. *Si enim falſum eſt, eſt : ſi non eſt, non eſt falſum*.

DE IMMORTALITATE ANIMÆ LIBER,

Recognitus eſt ad MSS. Cornelienſem pervetuſtum, Corbejenſem, Michaelinum, Sergienſem, Ebrulphenſem, Vindocinenſem, Regio-montenſem, Victorinos duos, Sorbonicos totidem, Bigotianum, Vedaſtinum, Vaticanum : ad variantes lectiones ex tribus Belgicis per Lovanienſes excerptas. Ad editiones demum Bad. Am. Er. & Lov.

391. b. MSS. quatuor, *ea neceſſitate* qua quæque *in ſubjecto eſſe* monſtrantur.

DE QUANTITATE ANIMÆ LIBER,

Huic emendando libro adhibiti ſunt MSS. Sorbonici duo, Victorini tres, Regius, Ciſtercienſis, Floriacenſis, Michaelinus, Remigienſis, Corbejenſis, Vindocinenſis, Ebrulphenſis, Sergienſis, Vaticanus, & Vedaſtinus præter lectiones ex quatuor Belgicis depromtas per Lovanienſes. Necnon ad editiones Bad. Er. & Lov.

404. f. Editi, *ut tamquam* aqua *utrem impleat*. At a MSS. abeſt, *aqua*.

407. a. Lov. *ducat ratio* quo *vult*. in aliis codicibus, *qua*.

408. f. Editi, *figuræ pars* qua *linea clauditur*. MSS. *quæ*.

411. f. Editi, *incorporea* illa *cernere*. MSS. *ulla*.

418. c. Editi, *&* confirmatione *membrorum*. MSS. *conformatione*.

Ibid. d. Lov. *& per hanc* homini *creſcenti*. Alii codd. *animæ*.

Ibid. e. MSS. novem & Er. *quam* circumforanum *aliquem*.

419. f. Editi, *temperatio modificat* valetudines. At MSS. *valetudinis*.

420. c. Lov. *pennulis* vectas. MSS. *vegetas*.

432. c. MS. Floriac. *quam* ſceleris *&* ſocietatis. Forte hic legendum, *quam ſceleris eſſe ſocietatem*.

438. e. MS. Ebrulph. *placere*, perfecta & *ſola libertas eſt*. Optime.

439. c. Editi, *aliquid* proportioni *juſtæ* pulcritudinis. At MSS. *proportione*, tumque ex illis tres, *juſtæ pulcritudini*.

DE MUSICA LIBRI SEX,

A mendis prope innumeris expurgati ſunt ad MSS. Corbejenſem optimæ notæ, Arnulfenſem, Albinenſem, Victorinum, Regium, Vaticanum: ad lectiones ex Belgicis quatuor per Lovanienſes collectas. Ad editiones Am. Er. & Lov. Prætercaque libri quinque priores ad alium Victorinum & ad Navarricum MS. collati ſunt. Sextus demum liber ad alium Navar. & alium Victor. ad unum Majoris conventus Auguſtinianorum Pariſ. & ad Benignianum.

In capite operis apud Albinenſem MS. habetur: *Incipit dialogorum Auguſtini & Licentii de Muſica liber primus*. Titulum perſimilem præferunt Regius codex & Victorini duo. In MSS. autem Corb. & Arnulf. interlocutores Auguſtinus & Licentius ex nomine deſignantur per totum opus, ubicumque in editis notæ affixæ ſunt Magiſtri ac Diſcipuli.

Lib. 6. p. 516. f. Editi, *ut puto vicinius . . . . . Neque enim* &c. omiſſo *quam melius*. quod ex MSS. reſtituimus.

520. e. Editi: *per temporalia ſpatia* numerorum. Repoſuimus ex MSS. ſex, *numeroſum*.

522. a. Editi: *ſomno* non impediantur. At MSS. abſque negatione, *interpediantur*.

524. f. Editi: *ſecundum hos* latentiorem, ſed *certiorem*. MSS. *ſecundum hos latentiores*. Supple, numeros.

525. f. MSS. ſeptem : *aliud localium ſpatiorum* percuſſionem *in* &c.

530. e. Lov. *nos in eis* æqualitas *fallat*. MSS. ſex, *inæqualitas*.

538. f. Lov. *& tanto ſpecioſiore*, quanto ſpecioſiores, aquæ *ſunt terris*, quantoque *ad* ſuperiorem *ſalutem* altior terra nititur.

DE MAGISTRO LIBER,

Collatus eſt cum MSS. Fiſcannenſi, Michaelino, Beccenſi, Victorinis tribus, Navarricis duobus, Remenſis, Eccleſiæ uno, Vaticanæ bibliothecæ uno, cum Lectionibus trium Belgico-

gicorum per Lovanienſes vulgatis, cumque editionibus Bad. Am. Er. & Lov.

DE LIBERO ARBITRIO LIBRI.

His caſtigandis ſubſidio fuerunt MSS. Corbejenſis, Germanenſis, Gemmeticenſis, Pratellenſis, Audoenenſis, Sergienſis, Caſalenſis, Regio-montenſis, Regius, Arnulfenſis, Thuaneus, Victorinus, Sorbonici duo, unus Auguſtinianorum Pariſ. majoris conventus, Dominicanorum via Jacobea, Remenſis Eccleſiæ, Vedaſtinus & Vaticanus, Lectiones quoque Belgicorum quatuor apud Lov. ac Editiones, Bad. Er: & Lov.

Lib. I. p. 577. f. Lov. *non tamen* regnant. Sed melius alii codd. *regnat*. ſcilicet mens.

Lib. II. p. 586. a. MSS. quatuordecim : *a quo* animæ *data ſunt omnia bona*.

590. b. Editi : *regulam qua* fidere *poſſimus*. MSS. *figere*.

592. e. MSS. tres: *ab utroque* aſſumatur. Moxque : *& a te totus* aſſumi *poteſt*.

599. e. Editi: Si oculus *quo, cerni poſſit*, inquirat. At MSS. *Sed oculum . . . . inquirit*.

Ibid. f. MSS. quatuor : *quæ* ſunt *ſapientiæ propinquiora*.

601. f. Editi: Ipſam *omnes tangunt*. MSS. *Idipſum*.

Lib. III. p. 609. b. MSS. tres : *atque* omnino *commutabilia*. Recte.

613. a. MSS. quatuordecim : *non voluntate* ſeneſcimus.

Ibid. d. Editi : *qui neceſſitate* ſuperpoſita. MSS. octo: *ſuppoſita*.

617. a. *Omnia enim* in *ordine ſuo*. Sic leg. juxta MSS.

Ibid. b. Editi: *ſine ulla dubitatione* ſuperavit. At MSS. *ſemper ſuperabit*.

620. c. MSS. quinque : *tenebris eſſe* accommodam *atque aptam*.

624. f. MSS. quatuor: *defeciſſet*, ſed *majeſtate ſua*. Non male.

627. e. Editi : *ab ejus* a quo *facta ſunt*. At MSS. *ab ejus qua*.

631. a. Editi : *bonus eſſet . . . aliter eſſet*. omiſſa particula, *ſi*, quam ex MSS. repoſuimus.

636. e. Editi: *in inferioribus* ordinante. At MSS. quindecim: *ordinata*.

640. b. MSS. plures: juſtam *divina lege* pœnam conſecutum eſt.

DE GENESI CONTRA MANICHÆOS LIBRI,

Caſtigati ſunt ad Regium codicem an. fere 900. & ad optimæ notæ MSS. Theodericenſem, Gemmeticenſem, Martinenſem, Audoenenſem, Pratellenſem, Caſalenſem, Arnulfenſem, Ciſtercienſem, Regio-montenſem, duos Victorinos, Sorbonicum, Chriſtinæanum, Vedaſtinum, Vaticanum: ad lectiones ex duobus Belgicis Lovanienſium cura collectas. Ad editiones Am. Er. & Lov.

Lib. I. p. 645. d. MSS. plerique: *niſi eos qui quærunt*. omiſſo, *doceri*.

647. c. Editi: Juſtus *eſt enim*. MSS. quatuor, *Juſtum*.

651. e. In Editis, *Et* factum *eſt* veſpere. In MSS. conſtanter: *Et facta eſt veſpera*.

Ibid. f. Editi : *credo* ſub *firmamento cæli*. At MSS. carent particula, *ſub*.

662. f. MSS. tres, *& de corporalibus* agnitionibus, *quæ* &c. pauloque poſt habent, *fortiſſimas* agnitiones *quibus* &c.

Lib. II. p. 666. a. Editi: *cum diem* quo factum *eſt cælum & terra nominaſſet*. At MSS. magno conſenſu ferunt : *cum diem qui factus eſt, & cælum, & terram nominaſſet*.

Ibid. f. Editi : *deſerto* ſecreto *conſcientiæ*. MSS. duodecim : *ſecretario*.

668. d. Plerique codices : *ipſa* commixtio *limi nomen* &c. Pratell. *commixtione*.

670. f. Editi : *optimum & verum quod nulla* &c. MSS. melioris notæ, *& veritatem*; quæ lectio planior eſt.

DE MORIBUS ECCLESIÆ CATHOLICÆ LIBER,

Recognitus eſt ad MSS. Vaticanum, Regium, Sorbonicos tres, Navarricos duos, Victorinos totidem, e majori conventu Auguſtinianorum Pariſ. unum, ad Theodericenſem optimæ notæ, ad Gemmeticenſem, Arnulfenſem, Ciſtercienſem, Regio-montenſem, Vedaſtinum: ad lectiones Belgicorum quinque a Lov. vulgatas. Ad editiones Bad. Er. Lov. & ad recentiorem Arn.

690. e. Editi: *equos quibus præeſt* agit *& regit*. MSS. duodecim, *alit*.

696. a. MSS. quinque : *ut ita dicam* inconvertibilitas *ſemper eſt*. Alii duo : inconverſibilitas.

701. d. Editi: *per* imagines *quaſdam*. MSS. plerique: *imaginatione*.

Ibid. f. MSS. aliquot : *ab hujuſmodi* vagæ cogitationis *cupiditate*.

710. e. Lov. & Arn. *Opus autem* ſimul *tradunt*. MSS. tredecim, Bad. & Er. *ſuum*.

713. b. MSS. undecim, *propter* varias *infirmitates ſuas*.

DE MORIBUS MANICHÆORUM LIBER,

Collatus eſt cum MSS. Sorbonicis tribus, Victorinis totidem, cum Navarrico, Chriſtinæano, Ciſtercienſi, Regiomontenſi, Gemmeticenſi, & uno è majori conventu RR. PP. Franciſcanorum Pariſ. cum lectionibus Belgicorum quinque apud Lov. Poſtremo cum Editionibus Er. Lov. & Arn.

722. f. Editi : qua *jam erant concepti*. MSS. undecim, *quia*. Fortean pro, *in qua*.

724. b. MSS. ſeptem : *nec* Apoſtolus *eſt neceſſarius*. Alii codices, *nec Spiritus*. Forte utrumque ad textum pertinet. Notatur enim Manichæus, qui Apoſtoli ſibi titulum vindicabat, ex lib. *de moribus Eccl.* c. 33. n. 72. quique Spiritum-ſanctum perſonaliter in ſe eſſe mentiebatur ex lib. 5. *Confeſſ.* c. 5. n. 8. Hic autem paulo poſt legendum videtur, *nec renovatur anima per* veſtram *religionem*.

737. a. Lov. *ad pœnas* Manichæis *deſtineris*. MSS. *Manichæas:* id eſt quas minitabatur Manichæus ſupra 736. a.

738. a. Lov. *Non eſt mandatum* auctoribus. Alii codd. *auditoribus*. Lectio verior tametſi a Lov. in marginem rejecta. De Manichæorum auditoribus plura hic paſſim.

DE VERA RELIGIONE LIBER,

In hujus libri recenſione conſuluimus MSS. Thuaneum, Regium, Navarricum, Sorbonicum, Victorinum, Caſalenſem, Corbejenſem, Gemmeticenſem, Audoenenſem, Beccenſem, Germanenſem, è bibliotheca Remenſis eccleſiæ unum; Lectiones ad nos miſſas MSS. Ciſtercienſis, Arnulfenſis, Vaticani, & lectiones Belgicorum quinque apud Lov. Editiones denique Bad. Er. Lov. & Arn.

748. a. MSS. ſexdecim : ut *unum Deum* quærerent.

751. f. Editi : *ſive illi* informandi *ſint adhuc* : Sed ſincerius MSS. *formandi*.

759. c. *quantulacumque* ſpecies *ſit*, *neceſſe eſt* &c. Sic MSS. ſeptem, nec minus bene.

761. a. Editi : natura *ſcilicet* corporea. At MSS. decem : *naturæ ſcilicet corporeæ*.

764. a. Editi. *nulla ſuperbia* humana *perducit*. abeſt, *humana*, a MSS.

767. e. Editi: *non ſecundum* eam *judicaremus majora*. Melius MSS. *non ſecundum totam*.

784. b. Editi, *niſi anima perfecta & Deo ſubdita*. At MSS. probæ notæ, *anima perfecta niſi Deo ſubdita*.

786. b. Plures è MSS. & Er. *meriti ſui nos eſſe* conſervos.

Regula ad Servos Dei.

Collata eſt cum antiquiſſimo Regularum codice Corbejenſi qui annos præfert pluſquam nongentos, cum MSS. Sorbonico, Thuaneo, Albinenſi, Michaelino, Medardenſi, Victorino, Germanenſibus tribus, Vaticanis duobus, lectionibus codicis Gemblacenſis apud Lov. cum Epiſtola 109. cumque Editionibus Am. Er. Lov. & Deſnoſiana.

FINIS.

APPENDIX
TOMI PRIMI
OPERUM S. AUGUSTINI
COMPLECTENS QUÆDAM OLIM IPSI PERPERAM ADSCRIPTA.

EA SUNT,

DE GRAMMATICA LIBER.
PRINCIPIA DIALECTICÆ.
CATEGORIÆ DECEM.
PRINCIPIA RHETORICÆ.
REGULÆ CLERICIS TRADITÆ FRAGMENTUM.
REGULA SECUNDA.
DE VITA EREMITICA AD SOROREM.

ADMONITIO
IN LIBRUM DE GRAMMATICA ET TRIBUS PROXIME SEQUENTIBUS OPUSCULIS.

LIBRUM de Grammatica *Augustino in prius excusis adtributum inter supposititia censemus opuscula ob eam in primis caussam, quia methodo æque & scopo totus discrepat ab eo, quem ipse in lib.* 1. *Retract. c.* 6. *una cum aliis disciplinarum libris a se Mediolani jamjam baptismum percepturo elaboratum recognoscit. Quippe hos libros conscripserat dialogi forma, eoque animo ut* per corporalia ad incorporalia, quibusdam quasi passibus certis, *uti ibidem ait*, vel perveniret, vel duceret. *Ipsi nimirum a tempore suæ conversionis religioni fuit operam dare litteris deinceps, nisi illæ Christo servirent, ex lib.* 9. *Confess. cap.* 4. *n.* 7. *Porro autem subjectum hic opusculum neque dialogi formam gerit, neque ad incorporalia promovet animum. Id præterea eruditi alicujus scriptoris, nedum tanti viri solertiam non refert, quæ tum maxime singularis & summa apparet, cum se ipse in re exercet per se humili ac vulgari. Confer Libros de Musica, nec non eum locum libri* 2. *de Ordine, ubi disciplinarum inter se ordinem, earumque occasionem, naturam & proprietates leviter perstringit: hinc profecto intelliges non quidpiam passim obvium, aut quod omnium pedibus tritum esset, de grammatica fuisse ab ipso litteris commendatum. Quæ sane rationes non minus valent adversus tria alia, quæ huc pariter conjecimus opuscula, quæ inscribuntur,* Principia Dialecticæ, Categoriæ decem, & Principia Rhetoricæ. *Scrupulum injiciebat clausula capiti* 6. *lib.* 1. *Retractationum assuta, scilicet:* Hoc opus sic incipit, Omnia nomina tredecim. *quod initium est libri sequentis. At fraudem deteximus ex MSS. tum veteribus, tum etiam recentioribus, qui eam non habent.*

DE GRAMMATICA
LIBER.

Libri hujus non reperimus ullum exemplar manu exaratum.

Terminationes nominũ. In a.

OMNIA nominà tredecim litteris terminantur; quinque vocalibus, a, e, i, o, u: sex semivocalibus, l, m, n, r, s, x: & duabus mutis, c, t. A masculino, ut Seneca, Catilina, Sylla, Ŭva, Cinna, Pansa: Græca, Sosia, Pareta: Afra, Jugurtha, Micipsa. A feminino, femina, musa, regula, norma, forma, & talia. A neutro Græca sunt tantum, thema, schema & unum nomen Latinum fluminis, Turia, dicente Salustio: Flumen Turia. A communi, advena, convena, indigena, Trojugena, & talia. Ab epicœno, vipera, aquila, musca, locusta, ulula, & talia. Diximus de a littera, nunc de e. Ab e littera vocali nullum Latinum, nisi juncta præpositione, masculinum invenitur, ut proconsule, proprætore. Ergo juncta præpositione fiunt Latina, ut dixi, proprætore, proquæstore. Nam veteres nominativo casu proconsul dicebant, adtendentes nullum nomen Latinum exire in e litterarum nominativo casu generis masculini. A feminino nullum Latinum, sed Græca solum: ut Andromache, Niobe, Libye, Hecate, Euterpe, quorum genitivus in es exit: ut Andromaches, Niobes, Libyes, Hecates, Euterpes. Sed hæc cum Græcis tractamus. A neutro e littera in nominativo, monile, sedile, cubile, & cetera quæ paulo post in regula generis neutri per omnia nomina ponemus. A communi nullum nomen est, similiter nullum ab epicœno. Nunc de i littera tractemus in nominativo quæ genera contineat. A masculino nullum nomen in i: a feminino nullum: a neutro gummi, & est * ἄπτωτον: a communi nullum: ab omni genere, ut frugi, nihili declinatur sic, hic vir frugi, femina frugi: mancipium frugi: genitivo similiter frugi faciet, hujus viri frugi, hujus feminæ frugi, hujus mancipii frugi; sic per omnes casus frugi dicimus. Sic declinatur nihili, hic nihili vir, hæc nihili mulier, hoc nihili mancipium. Hoc sono nominativi omnes casus declinantur: sic pluraliter, viri nihili, feminæ nihili, mancipia nihili. Ab epicœno nullum similiter exit in i. Ab o littera vocali nominativus terminatus masculino appellativo, ut ligo ligonis. A proprio nomine, ut Cato, Cicero, Maro, Nero, Tubero, & cetera talia. A feminino appellativo, ut vertigo, indago, farrago, siligo. In Juvenali legitur

In e.

A

B

* Indeclinabile *diceret Augustinus, qui in latino sermone græca vocabula nõ usurpat sine necessitate, ex lib.* 1. *de Musica c.* 12. *n.* 23. In

legitur ita: *Sed quæ mutatis inducitur atque fovetur Tot medicaminibus, cuctæque siliginis offas accipit & madidæ, facies dicetur an ulcus*, Sartago, virago, lanugo, aurugo, ærugo, crepido. In Juvenali, *Nulla crepido vacat, nusquam pons & tegetis pars*: & talia. A feminino proprio, Carthago: peregrina vero, ut Dido, Ino, Io, Alecto, Celeno, Clio, Manto; quorum genitivus in us exit, Didus, Inus, Jus, Alectus, Celenus, Clius, Mantus: sed hoc cum Græcis tractemus. A neutro nullus nominativus in o exit. A communi, sullo, latro, caupo, &c. Ab epicœno, struthio, hirundo, hirudo, gurgulio, buffo, & talia. Ab u vocali solum neutrum, quod in singulari indeclinabile est, in plurali declinatur, ut cornu, veru, genu, tonitru: hoc sono enuntiantur omnes casus in singulari, ut diximus: in plurali declinantur, cornua, verua, genua, genitivo horum cornuum, veruum, genuum, & cetera declinabis ad regulam versuum, fluctuum.

In u.

De nominibus quæ terminantur in semivocales, & eorum generibus.

DIXIMUS de vocalibus quinque, quibus terminatur nominativus, nunc de semivocalibus dicamus. L. littera nominativus exiens in masculinis appellativis, hic sal, in propriis sol. In femininis unum nomen matronæ tantum. Tanaquil. In neutris, ut mel, fel. In communibus vigil, pugil: unde & Terentius de virgine, Pugilem esse ajunt. In epicœnis nullum nomen est. M, nominativus exiens, in masculinis nullum Latinum est. In femininis, Glycerium, Phanium, Dorcium, Philocomasium. In neutris autem, remplum, telum, tectum, & alia quorum plurales faciles sunt. In communibus nullum exit in m: sic & in epicœnis. Nunc tractemus de semivocali n. N littera terminatus nominativus a masculinis, flamen, pecten, lien, quod est splen. A femininis, siren, pluralis sirenes. A neutris carmen, germen, gramen, & cetera talia, quæ post regulas generis neutri tractabimus. A communibus nominativus exiens in n, tubicen, tibicen, fidicen, lyricen, cornicen qui in lituis canit. Ab epicœnis, oscen, id est ab his quæ tradunt augurium, attagen. Nunc de semivocali r. R littera terminatus nominativus a masculinis, ut Cæsar, Arar, Nar, victor, tutor, sopor, mæror, & alia quæ facilia sunt tam in appellativis quam in propriis: a femininis, arbor, soror: a neutris, marmor, æquor, & alia: a communibus, pauper, acer, alacer, memor, auctor: ab epicœnis, passer, accipiter, anser. Nunc de s littera semivocali tractemus. S littera terminatus nominativus a masculinis justus, doctus, pius: a femininis, dos, sors, mors, & talia: a neutris, vulnus, pectus, pecus, & cetera quæ mox regula retractabitur: a communibus sacerdos, impos, compos, similis, nobilis, agilis: ab omni genere, ut nugas, &c. de his mox uberius tractabimus: ab epicœnis, tigris, mus, lepus, &c. Nunc de semivocali littera x: Nominativus in x littera: a masculinis, vertex, cortex, pumex: a propriis, pollux: a femininis, nex, prex, fex, pax, fax, & alia: a neutris nullum nomen nisi omni generi jungatur, ut felix. Remanent duæ mutæ, c, t, litteræ. Nominativus exiens c littera tenet masculinum, ut alec: tenet neutrum, ut lac. T littera exiens nominativus tenet genus neutrum, ut caput, sinciput, semicaput. Nomina generis neutri in um syllabam exeuntia, ut templum declinantur: N. singulari hoc templum, G. hujus templi, D. huic templo, A. hoc templum, V. o templum, A. ab hoc templo: & pluraliter, N. hæc templa, G. horum templorum, D. his templis, A. hæc templa, V. o templa, A. ab his templis. Simili declinatione hæc omnia procurrunt, telum, tectum, scamnum, bellum, monstrum, portentum, oppidum, carpentum, venenum, donum, bonum, malum, magnum, pessimum, parvum, frumentum, medicamentum, membrum, forum, metrum, porrum, tignum, plaustrum, claustrum, instrumentum, olivetum, vinetum, palmetum, quercetum, esculetum, lauretum, argumentum, sacrum, testamentum, jugerum, vinum: sed nunc tantum in singulari, vina enim poetæ dixerunt: & cicera. Sic oleum, hordeum, triticum, ferrum, viscum, aurum, argentum, plumbum, stagnum, vitrum, electrum, & talia quæ ad pondus veniunt vel mensuram, ex ista sunt forma. Generis neutri quæ in ium exeunt, sed hæc in genitivo per duo ii scribuntur, ut hoc ingenium hujus ingenii, sic imperium imperii, scrinium scrinii, capitolium capitolii, tentorium tentorii, armarium armarii, solarium solarii, tectorium tectorii, armamentarium armamentarii, spatium spatii, sacrarium sacrarii: sic horarium horarii, salarium salarii, viridarium viridarii, pomerium pomerii, sacrificium sacrificii, folium folii, solium solii, testimonium testimonii: sic rosarium rosarii, aviarium aviarii, augurium augurii, auspicium auspicii, exitium exitii, exsilium exsilii, prodigium prodigii, auxilium auxilii, præsidium præsidii, atrium atrii, aucupium aucupii, adjutorium adjutorii, mancipium mancipii, dolium dolii. Est alia forma generis neutri quæ per us exit, ut hoc pecus: numero singulari, N. hoc pecus, G. hujus pecoris, D. huic pecori, A. hoc pecus, V. o pecus, A. ab hoc pecore: & pluraliter, N. hæc pecora, G. horum pecorum, D. his pecoribus, A. hæc pecora, V. o pecora, A. ab his pecoribus. Ad hanc formulam declinabimus ulcus ulcera, facinus facinora, vellus vellera, viscus viscera, rus rura, jus jura, nemus nemora, tergus tergora, pectus pectora, genus genera, pondus pondera, corpus corpora, decus decora, funus funera, fenus fenora, olus olera, littus littora, opus opera, rudus rudera, tus tura, tempus tempora, fœdus fœdera, stercus stercora, onus onera, latus latera. Est alia species generis neutri quæ continet nomina in ur exeuntia: ut hoc murmur in nominativo, G. hujus murmuris, D. huic murmuri, A. hoc murmur, V. o murmur, A. ab hoc murmure: & pluraliter, nominativo hæc murmura, G. horum murmurum, D. his murmuribus, A. hæc murmura, V. o murmura, A. ab his murmuribus. Ad hanc formulam similia declinabis, ut ebur ebora, femur femora, sulfur sulfura, sulgur fulgura. Sed ex hac formula non multa inveniuntur, quoniam pauca sunt generis neutri quæ in or exeunt: ut marmor in nominativo, G. hujus marmoris, D. huic marmori, A. hoc marmor, V. o marmor, A. ab hoc marmore: & pluraliter, N. hæc marmora, G. horum marmorum, D. his marmoribus, A. hæc marmora, V. o marmora, A. ab his marmoribus. Sic æquor æquora, cor corda. Alia species generis neutri quæ continet nomina in ar syllabam exeuntia: ut sar nominativo, G. hujus sarris, D. huic sarri, A. hoc sar, V. o sar, A. ab hoc sarre. In plurali tres casus habet solum, N. hæc farra, accusativo hæc farra, vocativo o farra: non habet ergo genitivum, dativum & ablativum: unde τρίπτωτα dicuntur in plurali, id est trium casuum, ut sunt jura, non dicimus horum jurium, his juribus, nec ærum æribus, nec mellorum mellibus, & alia pauca; nec enim multa sunt: sic nec horum farrum in genitivo possumus dicere, aut in dativo his farribus. Hanc ergo formam numero tantum singulari declinabis, hoc nectar nectaris, laser laseris, & instar quod est similitudo, sed habet tres casus tantum, nominativum, accusativum & vocativum, & est numeri tantum singularis. Alia species generis neutri quæ continet omnia in er exeuntia, sed numeri tantum singularis, N. hoc piper, G. hujus piperis, D. huic piperi, A. hoc piper. V. o piper, A. ab hoc pipere. Ad hanc formam declinabis numero tantum singulari, ver: N. hoc ver, G. hujus veris, D. huic veri. A. hoc ver, V. o ver, A. ab hoc vere. Sic declinabis hoc siler, ut air Virgilius, *Molle siler*. Similiter declinabis & juger, sed habet pluralem, ut juger jugera, secundum antiquos qui dixerunt jugerum: uber ubera, tuber, rubera: & in hæc, ut dixi, paucorum nomina sunt. Alia species per os, ut ipsum os ora, unde osculum, sed hoc producimus, aliud corripimus. Ab eo quod sunt ossa declinatur singulariter, Nominativo hoc os, G. hujus ossis, D. huic ossi, A. hoc os, V. o os, A. ab hoc osse: & pluraliter, N. hæc ossa, G. horum ossium, D. his ossibus, A. hæc ossa, V. o ossa, A. ab his ossibus. Alia species generis neutri quæ continet nomina in e exeuntia, ut monile: Nominativo hoc monile, G. hujus monilis, D. huic monili, A. hoc monile, V. o monile, A. ab hoc monili: & pluraliter, Nominativo hæc monilia, genitivo horum monilium, D. his monilibus, A. hæc monilia, V. o monilia, A. ab his monilibus. Similiter declinabis sedile sedilia, præsepe præsepia, collare collaria, ducale ducalia, molle mollia, grave gravia, vile vilia, mite mitia, suave suavia, vitale vitalia, morale moralia, lene lenia, leve levia, ancyle ancylia: de quo Virgilius, Lævaque ancyle gerebat: facile facilia, nobile nobilia, agile agilia, mare maria, sed pluraliter tres casus habet tantum, nominativum, accusativum & vocativum: genitivum, dativum & ablativum non habet: non enim dicimus in genitivo horum marium, aut in dativo his maribus, aut in ablativo ab his maribus. Sic & alia declinabis huic formæ similia. Huic regulæ ablativus in i exit, non in e, quia genus neutrum numquam habet quatuor casus similes, ut faciat in nominativo hoc monile, & accusativo hoc monile, & vocativo o monile, & in ablativo ab hoc monile, sed ab hoc monili: inde Virgilius, In strato saxa cubili: ab hoc cubili: sic, Et sacra mari colitur: item, Hortatur pater ire mari: item, Tenui de vimine: item Crudeli vulnere: item, Lethali vulnere: item, Dulci ex ore coruscent: & cum dicimus, nobili genere natus, non nobile. Sic ergo observabis in nomine neutro quod exit in nominativo singulari in e, ut ablativum in i mittat regula perpetua. Alia species generis neutri quæ continet nomina in al exeuntia, ut animal: Nominativo hoc animal, G. hujus animalis, D. huic animali, A. hoc animal, V. o animal, A. ab hoc animali: & pluraliter, N. hæc animalia, G. horum animalium, D. his animalibus. A. hæc animalia, V. o animalia, A. ab his animalibus. Ad hanc formam declinabis tribunal tribunalia, lupercal lupercalia, quæ sunt sacra illius genii qui Pan vocatur: unde & Virgilius de ipso loco, *Et gelida monstrat sub rupe lupercal*. Alia species neutri quæ continet nomina in el exeuntia, ut mel: N. hoc mel, G. hujus mellis. D. huic melli, A. hoc mel, V. o mel, A. ab hoc melle. Sic declinabis, N. hoc fel, G. hujus fellis, D. huic felli, A. hoc fel, V. o fel, A. ab hoc felle. Sed plurali numero non nisi per tres casus currit, nominativum, accusativum & vocativum. Alia species generis neutri quæ continet nomina in en syllabam exeuntia: N. hoc crimen, G. hujus criminis, D. huic crimini, A. hoc crimen, V. o crimen, A. ab hoc crimine: & pluraliter, N. hæc crimina, G. horum criminum, D. his criminibus, A. hæc crimina, V. o crimina, A. ab his criminibus. Ad hanc regulam similia declinabis, carmen carminis, numen numinis, flamen flaminis, agmen agminis, acumen acuminis, gramen graminis, flumen fluminis, stramen straminis, lumen luminis, semen seminis, liquamen liquaminis, sulmen sulminis, rumen ruminis, bitumen bituminis, gluten glutinis, legumen leguminis, fundamen fundaminis, tegimen tegiminis, munimen muniminis, levamen levaminis, specimen specininis, sed pluralem non admittit; item subtegimen subtegiminis. Alia species generis neutri ἄπτωτα, id est indeclinabilia, ut genu: N. hoc genu, G. hujus genu, D. huic genu, A. hoc genu, V. o genu, A. ab hoc genu: & pluraliter Nominativo hæc genua, G. horum genuum, D. his genibus, A. hæc genua, V. o genua, A. ab his genibus. Ad hanc formam declinabis & hoc cornu, ut supra diximus, cornu cornua, veru verua, quæ sunt virgæ ferreæ laniorum: de quibus Virgilius, *Verubusque trementia figunt*. tonitru tonitrua. Sed talium nominum declinatio perrara invenitur. Alia species generis neutri de qua supra tractavimus, quæ exit in quatuor nomina duarum mutarum, c & t, ut caput & sinciput, lac & alec, sed hæc duo pluralem numerum non admittunt. Exit item genus neutrum in a, sed in græcis nominibus, ut thema themata, toreuma toreumata, schema, schemata, emblema emblemata, theorema theoremata, boethema boethemata, & alia. Item meminerimus singulas litteras tam in Græcis quàm in Latinis generis esse neutri. Dicimus enim unum alpha, unum beta, unum gamma, sic & aliæ litteræ: pluraliter duo alpha, duo beta, duo gamma: sic tria alpha, tria beta, tria gamma: inde est illud τρία κάππα κάκιστα, id est tria cappa pessima: de Cornelio Sylla, de Cornelio Cinna, de Cornelio Lentulo: hi enim per tres litteras designati sunt in libris Sibyllinis. Est & unum nomen generis neutri in a, ut flumen Turia, ut supra diximus. Genus commune exit per a, ut advena: declinatur N. hic & hæc advena, G. hujus advenæ, D. huic advenæ, A. hunc & hanc advenam, V. o advena, A. ab hoc & ab hac advena: pluraliter N. hi & hæ advenæ, G. horum & harum advenarum, D. his advenis, A. hos & has advenas, V. o advenæ, A. ab his advenis. Ad hanc formulam declinabis Trojugena, indigena, incola, agricola, convena, cælicola, sacricola, publicola, terricola, orbicola, plebicola, Numida, Dalmata, ruricola, lucifuga, Persa, Romulida, &c. In nominativo e & i, non habet genus commune, sed in o, ut latro, N. hic & hæc latro, G. hujus latronis, D. huic latroni, A. hunc & hanc latronem, V. o latro, A. ab hoc & ab hac latrone: & pluraliter N. hi & hæ latrones, G. horum & harum latronum, D. his latronibus, A. hos & has latrones, V. o latrones, A. ab his latronibus.

In ar.

In or.

In ur.

In us.

In ium.

De terminatione & declinatione nominū neutri generis. In um.

In s.

In x.

In r.

In l, In m. In n.

In er.

In os.

In e.

In al.

In el.

In en.

In ic. & t.

In a.

De terminatione & declinatione nominū communis generis. In o.

Ad

Ad hanc formam declinabis, homo, ganeo, degulo, caupo, fullo, nemo, helluo qui & gluto, & alia. Per u autem nullam habet. In nominativo ergo exit commune per es syllabam, ut comes: N. hic & hæc comes, G. In es. hujus comitis D. huic comiti, A. hunc & hanc comitem, V. o comes, A. ab hoc & ab hac comite: & pluraliter N. hi & hæ comites, G. horum & harum comitum, Dativo his comitibus, Accusat. hos & has comites, Vocativo o comites, A. ab his comitibus. Ad hanc formam declinabis similia, ut sospes, locuples, hospes, licet hospitam dixerit Virgilius, *Hospita tellus:* miles, veles, id est levis armaturæ miles, interpres, ales, præpes, præs, ideſt fidejussor, satelles, defes, præses, dives, heres, celes, cælites, qui iter sibi faciunt ad cælum, indiges indigetis, &c. Exit in is, Is is. ut similis: N. hic & hæc similis, G. hujus similis, D. huic simili, A. hunc & hanc similem, V. o similis, A. ab hoc & ab hac simili: & pluraliter N. hi & hæ similes, G. horum & harum similium, D. his similibus, A. hos & has similes, V. o similes, A. ab his similibus. Ad hanc formam declinantur agilis, facilis, fragilis, viridis, mobilis, humilis, mitis, lenis, mollis, civis, testis, hostis, tristis, fortis, suavis, frugalis, crudelis, In os. inanis, gracilis, immanis, &c. Exit per os, ut sacerdos: N. hic & hæc sacerdos, G. hujus sacerdotis, D. huic sacerdoti, A. hunc & hanc sacerdotem, V. o sacerdos, A. ab hoc & ab hac sacerdote: & pluraliter, N. hi & hæ sacerdotes, G. horum & harum sacerdotum, D. his sacerdotibus, A. hos & has sacerdotes, V. o sacerdotes, A. ab his sacerdotibus. Ad hanc formam declinantur custos, impos, compos, nepos. Exit & per us, In us. ut sus: N. hic & hæc sus, G. hujus suis, D. huic sui, A. hunc & hanc suem, V. o sus, A. ab hoc & ab hac sue: & pluraliter, N. hi & hæ sues, G. horum & harum suum, D. his suibus, A. hos & has sues, V. o sues, A. ab his suibus. Exit & per er, ut pauper: N. hic & hæc pauper, G. hujus pau- In er. peris, D. huic pauperi, A. hunc & hanc pauperem, V. o pauper, A. ab hoc & ab hac paupere: & pluraliter, N. hi & hæ pauperes, G. horum & harum pauperum, D. his pauperibus, A. hos & has pauperes, V. o pauperes, A. ab his pauperibus. Ad hanc formam declinantur & alia, ut acer, alacer, id est, lætus. Exit commune in ex, ut opifex: N. hic & hæc opi- In ex. fex, G. hujus opificis, D. huic opifici, A. hunc & hanc opificem, V. o opifex, A. ab hoc & ab hac opifice: & pluraliter, N. hi & hæ opifices, G. horum & harum opificum, D. his opificibus, A. hos & has opifices, V. o opifices, A. ab his opificibus. Ad hanc formam declinabis aurifex, artifex, judex, carnifex, index, vindex, auspex, haruspex, signifex, & alia. Exit genus commune in eps, ut princeps: declinatur sic: Nominativo hic In eps. & hæc princeps, G. hujus principis, D. huic principi, A. hunc & hanc principem, V. o princeps, A. ab hoc & ab hac principe: & pluralirer, N. hi & hæ principes, G. horum & harum principum, D. his principibus, A. hos & has principes, V. o principes, A. ab his principibus. Sic declinantur manceps, particeps, municeps. Anceps autem & biceps & triceps & quadriceps, multiceps, præceps, hæc sex nomina genitivum singularem contra regulam superiorem in tis syllabam mittunt, non in pis, ut anceps ancipitis, biceps bicipitis, triceps tricipitis, quadriceps quadricipitis, multiceps multicipitis, præceps præcipitis. Sed ideo in tis syllabam exeunt, non in pis, ut principis, mancipis, quia a capitis significatione veniunt, illa autem superiora a capiendi significatione. Princeps enim dictus est, quod primus capiat, & manceps quod manu capiat. Anceps autem dictus est quod dubii capitis sit, vel inclinati capitis in utramque partem. Exit genus commune in junx syllabam, ut conjunx: Nominativo hic & hæc In junx. conjunx. Exit in ux, ut hic & hæc dux, redux. Exit in eps, quod quidem In ux. in omne genus redibit. Exibit in ebs, ut cælebs. Cælebs dicitur qui non In eps. habet uxorem, vel quæ non habet maritum: qualia sunt * numina in cælo In ebs. quæ absque conjuge sunt, si agapetas non attendamus: Nominativo hic & hæc cælebs, G. hujus cælibis, D. huic cælibi, A. hunc & hanc cælibem, V. o cælebs, A. ab hoc & ab hac cælibe: & pluraliter, N. hi & hæ cælibes, G. horum & harum cælibum, D. his cælibibus, A. hos & has cælibes, V. o cælibes, A. ab his cælibibus. Exit & in yx, ut Phryx: Nominativo In yx. hic & hæc phryx, G. hujus phrygis, D. huic phrygi, A. hunc & hanc phrygem, V. o phryx, A. ab hoc & ab hac phryge: & pluraliter, Nominativo hi & hæ phryges, G. horum & harum phrygum, D. his phrygi- In us. bus, A. hos & has phryges, V. o phryges, A. ab his phrygibus. Et in us exit, ut Ligus, quod similiter ut phryx, locale nomen est, Nominativo hic & hæc ligus, G. hujus liguris, D. huic liguri, A. hunc & hanc ligurem, V. o ligus, A. ab hoc & ab hac ligure: & pluraliter, N. hi & hæ ligures, G. horum & harum liguum, D. his liguribus, A. hos & has ligures, V. o ligures, A. ab his liguribus. Exit genus commune in il, ut vi- In il. gil: Nominativo hic & hæc vigil, G. hujus vigilis, D. huic vigili, A. hunc & hanc vigilem, V. o vigil, A. ab hoc & ab hac vigile: & pluraliter, N. hi & hæ vigiles, G. horum & harum vigilum, D. his vigilibus, A. hos & has vigiles, V. o vigiles, A. ab his vigilibus. Ad hanc regulam In ul. declinabis hic & hæc pugil. Exit in ul, ut exsul: N. hic & hæc exsul, G. hujus exsulis, D. huic exsuli, A. hunc & hanc exsulem, V. o exsul, A. ab hoc & ab hac exsule: & pluraliter, N. hi & hæ exsules, G. horum & harum exsulum, D. his exsulibus, A. hos & has exsules, V. o exsules, A. ab his exsulibus. Ad hanc formam declinabis præsulem, hic & hæc præsul: quoniam masculinum est, ut consul. Exit in ur, ut fur: Nomi- In ur. nativo hic & hæc fur, G. hujus furis, D. huic furi, A. hunc & hanc furem, V. o fur, A. ab hoc & ab hac fure: & pluraliter, Nominativo hi & hæ fures, G. horum & harum furum, D. his furibus, A. hos & has fures, V. o fures, A. ab his furibus. Ad hanc formam declinabis augur, hic & hæc augur. Exit genus commune in or, ut major, me- In or. mor. Sed memor, si alia regula est, non admittit genus neutrum in jus, quando major admittit in neutro majus. Nominativo hic & hæc memor, G. hujus memoris, D. huic memori, A. hunc & hanc memorem, V. o memor, A. ab hoc & ab hac memore: & pluraliter, Nominativo hi & hæ memores, G. horum & harum memorum, D. his memoribus, A. hos & has memores, V. o memores, A. ab his memoribus. Admittit & neutrum, sed non in regula generis omnis, ut hoc memor: unde & Virgilius:

Æneid.4 *Tum si quod non æquo fœdere amantes*
Curæ numen habet, justumque memorque precatur.

A Pluralem non admittit, inde non est generis omnis. Neque enim dicimus memora vel memoria numina. Similiter declinabis auctorem in nominativo singulari, hic & hæc auctor, ut ait Juno, Auctor ego audendi: hi & hæ auctores. Exit genus omne in ax, in ex, in ix, in ox, in ux, ans, ens, De ter- ars, ers, ors, in us, es. In ax, ut hic & hæc & hoc pertinax, Genitivo mina- hujus pertinacis, Dativo huic pertinaci, A. hunc & hanc pertinacem & tione & hoc pertinax, V. o pertinax, A. ab hoc & ab hac & ab hoc pertinaci: & declina- pluraliter, Nominativo hi & hæ pertinaces, & hæc pertinacia, G. horum tione & harum & horum pertinacium, D. his pertinacibus, A. hos & has perti- nominū nacces, & hæc pertinacia, V. o pertinaces, & o pertinacia, A. ab his perti- omnis nacibus. Ad hanc formam declinabis, efficax, tenax, pervicax, dicax, generis. sequax, rapax, mordax, capax, furax, emax, fallax, mendax, nugax, In ax. vivax. Hæc omnia ablativum singulatem & talia, in i mittunt. Exit item omne genus in ex, secundum ordinem regularum supra ordinatarum, In ex. ut simplex: Nominativo hic & hæc & hoc simplex, G. hujus simplicis, D. huic simplici, A. hunc & hanc simplicem, & hoc simplex, V. o simplex,
B A. ab hoc & ab hac & ab hoc simplici: & pluraliter, Nominativo hi & hæ simplices, & hæc simplicia, G. horum & harum & horum simplicium, D. his simplicibus, A. hos & has simplices, & hæc simplicia, V. o simplices, & o simplicia, A. ab his simplicibus. Ad hanc formam declinantur duplex, triplex, quadruplex, quintuplex, sextuplex, septuplex, excluso m, quia & septemplex Latinum est, quod declinatur ut superius. Ex regula in ix, ut felix, quod sic declinatur: Nominativo hic & hæc & hoc felix, In ix. G. hujus felicis, D. huic felici, A. hunc & hanc felicem, & hoc felix, V. o felix, A. ab hoc & ab hac & ab hoc felici, ex sono generis neutri: (a propriis nominibus in e exit ab hoc felice, & est generis masculini) & pluraliter, Nominativo hi & hæ felices, & hæc felicia, G. horum & harum & horum felicium, D. his felicibus, A. hos & has felices, & hæc felicia, V. o felices & o felicia, A. ab his felicibus. Ad hanc regulam declinatur pernix, quod significat velocem. Ex regula in ox, ut ferox, declina- In ox. tur sic: Nominativo hic & hæc & hoc ferox, G. hujus ferocis, D. huic feroci, A. hunc & hanc ferocem, & hoc ferox, V. o ferox, A. ab hoc & ab
C hac & ab hoc feroci: & pluraliter, Nominativo hi & hæ feroces, & hæc ferocia, G. horum & harum & horum ferocium, D. his ferocibus, A. hos & has feroces, & hæc ferocia, V. o feroces, & o ferocia, A. ab his ferocibus. Ad hanc formam declinabitur atrox, velox. Ex regula in ux, unum In ux. nomen est, ut trux: Nominativo hic & hæc & hoc trux, G. hujus trucis, D. huic truci, A. hunc & hanc trucem, & hoc trux, V. o trux, A. ab hoc & ab hac & ab hoc truci, a sono generis neutri: & pluraliter, N. hi & hæ truces, & hæc trucia, G. horum & harum & horum trucium, D. his trucibus, A. hos & has truces, & hæc trucia, V. o truces & o trucia, A. ab his trucibus. Ex regula ans, ut præstans: Nominativo hic & hæc & hoc In ans. præstans, G. hujus præstantis, D. huic præstanti, A. hunc & hanc præstantem & hoc præstans, V. o præstans, A. ab hoc & ab hac & ab hoc præstanti, ex sono generis neutri: & pluraliter, N. hi & hæ præstantes, & hæc præstantia, G. horum & harum & horum præstantium, D. his præstantibus, A. hos & has præstantes, & hæc præstantia, V. o præstantes & o
D præstantia, A. ab his præstantibus. Ad hanc formam declinatur amans, clamans, cantans, luctans, constans, prostans, regnans, pugnans, mirans, minans, miserans, æstuans, versans, & talia. Ex regula ens, ut In ens. amens: N. hic & hæc & hoc amens, G. hujus amentis, D. huic amenti, A. hunc & hanc amentem, & hoc amens, V. o amens, A. ab hoc & ab hac & ab hoc amenti, sono generis neutri similiter: & pluraliter N. hi & hæ amentes & hæc amentia, G. horum & harum & horum amentium, D. his amentibus, A. hos & has amentes, & hæc amentia, V. o amentes & o amentia, A. ab his amentibus. Ad hanc formam declinantur demens, potens, impotens, præpotens, prudens imprudens, pudens, impudens, frequens, infrequens, sedens, hærens, moriens, mærens, tenens, egens, ferens, cedens, sæviens, serviens, sapiens, incipiens, decipiens, & talia. Ex regula ons, ut sons, quod significat nocens: N. hic & hæc & hoc In ons. sons, G. hujus sontis, D. huic sonti, A. hunc & hanc sontem, & hoc sons, V. o sons, A. ab hoc & ab hac & ab hoc sonti, a sono generis neutri: & pluraliter, N. hi & hæ sontes, & hæc sontia, G. horum & harum
E & horum sontium, D. his sontibus, A. hos & has sontes & hæc sontia, V. o sontes & o sontia, A. ab his sontibus. Ad hanc regulam declinatur insons, id est, innocens. Et hæc duo sunt tantum generis omnis. Ex regula ar, ut par: N. hic & hæc & hoc par, G. hujus paris, D. huic pari, In ar. A. hunc & hanc parem & hoc par, V. o par, A. ab hoc & ab hac & ab hoc pari, sono generis neutri: & pluraliter, N. hi & hæ pares & hæc paria, G. horum & harum & horum parium, D. his paribus, A. hos & has pares & hæc paria, V. o pares & o paria, A. ab his paribus. Ad hanc formam declinantur impar, & suppar, quæ sola tria sunt generis omnis. Ex regula ers, ut iners: N. hic & hæc & hoc iners, G. hujus inertis, In ers. D. huic inerti, A. hunc & hanc inertem & hoc iners, V. o iners, A. ab hoc & ab hac & ab hoc inerti: & pluraliter, N. hi & hæ inertes & hæc inertia, G. horum & harum & horum inertium, D. his inertibus, A. hos & has inertes & hæc inertia, V. o inertes & o inertia, A. ab his inertibus. Ex regula ors, ut vecors, N. hic & hæc & hoc vecors, G. In ors. hujus vecordis, D. huic vecordi, A. hunc & hanc vecordem, & hoc ve-
F cors, V. o vecors, A. ab hoc & ab hac & ab hoc vecordi, a genere neutro: & pluraliter, N. hi & hæ vecordes, & hæc vecordia, G. horum & harum & horum vecordium, D. his vecordibus, A. hos & has vecordes, & hæc vecordia, V. o vecordes & o vecordia, A. ab his vecordibus. Ad hanc regulam declinantur excors, concors, discors, dissors. Sed hæc duo, id est consors, & dissors, in genitivo singularis tis habent, ut consortis, dissortis. Dissors autem dicitur dissimilis sortis. Ex regula us, ut vetus: declinatur autem sic: N. hic & hæc & hoc ve- In us. tus, G. hujus veteris, D. huic veteri, A. hunc & hanc veterem, & hoc vetus, V. o vetus, A. ab hoc & ab hac & ab hoc veteri, a sono generis neutri: & pluraliter, N. hi & hæ veteres, & hæc vetera, G. horum & harum & horum veterum, D. his veteribus, A. hos & has veteres, & hæc vetera, V. o veteres & o vetera, A. ab his veteribus, Hoc solum nomen in us, est generis omnis. Es, ut teres, quod est rotundum: declinatur hic & hæc & hoc teres: teres autem dictum est a In es. terendo.

In junx.
In ux.
In eps.
In ebs.
* *Absit hoc dictū ab Augustino.*
In yx.
In us.
In il.
In ul.
In ur.
In or.

In am.

terendo. Ex regula autem ἀπτώτου eſt, nequam, uno enim ſono declinantur omnes caſus per omnia genera. Eſt autem genus epicœnum, quod ſub uno articulo intelligitur ſexus, ut puta hic paſſer, jam ſub uno articulo quo ſonat hic, illic eſt & femina: declinatur, N. hic paſſer, G. hujus paſſeris, D. huic paſſeri, A. hunc paſſerem, V. o paſſer, A. ab hoc paſſere: & pluraliter, N. hi paſſeres, G. horum paſſerum, D. his paſſeribus, A. hos paſſeres, V. o paſſeres, A. ab his paſſeribus. Sed & hæc aquila, ſub uno articulo quo ſonat hæc, ibi & maſculinum intelligimus: ſic & hæc tigris, ſub quo ſono intelligitur & maſculus. Sic & hæc hirundo, ibi intelligis & maſculum, ſic & hic ſtruthio, ibi intelligis & feminam, ſic ſorex, ſtellio, muſca. Ergo hoc intereſt inter genus commune & epicœnum, quia in genere communi & homines ſunt & pecora, in epicæno pecora tantum. Quod in genere communi ambo articuli ſunt, id eſt hic & hæc cum nomine communicat, ut hic & hæc canis: epicœnum autem cum articulo uno maſculino communicat nomen femininum, ut cum dico hic paſſer, ſub ipſo articulo qui ſonat hic, intelligitur & femina. Sic in articulo generis neutri, quod eſt hoc pecus: ſub articulo qui ſonat hoc, intelligitur & femina, ut Virgilius ait, *Lenta ſalix feto pecori*. Et in pecore licet ſit genus neutrum, auditur illic & genus femininum, cum dixit, feto pecori, id eſt gravido. Nunc dicendum de nominibus quæ aut ſunt numeri ſingularis tantum, aut numeri tantum pluralis, ut cancelli, manes, penates. In feminino tantum plutali, ut thermæ, exſequiæ, inſidiæ, divitiæ, nundinæ: in nominibus civitatum, Amyclæ, Thenæ, Athenæ, Syracuſæ, Thebæ, Tubunæ, Saldæ, Abituræ, Macomades, Cales, Carreaſi, Relarcs, Furnitum, quæ loca turnos dicuntur, & alia ſimilia: in neutro tantum ſingulari, ut aurum, argentum, plumbum, ſtannum, piper, triticum, oleum, hordeum, vinum. Quamquam Virgilius vina, ac Cicero ranius, poetica licentia dedit plurali, ut *Serite hordea campis*: declinatur autem nominativus ſolus. In neutro tantum plurali, caſtra, mœnia, arma, exta, id eſt viſcera: Bactra, quæ eſt civitas Parthiæ: ergo & hæc civitas generis neutri eſt numero tantum plurali. Sane ſunt nomina ſub duplici enuntiatione, ut tribunuſmilitum, præfectuſurbis, præfectusfundis, præfectuſannonæ, præfectuſvigilibus, plebiſcitum, ſenatuſconſultum: quorum nominum una pars declinatur, altera non declinatur: ut puta præfectuſvigilibus, nominativus ipſe flectitur per caſus, præfectus, præfecti, præfecto, præfectum, præfecte, a præfecto: vigilibus ſic manet, nec flectitur. Ut ſenatuſconſultum, hoc conſultum, hujus conſulti, huic conſulto, hoc conſultum, o conſultum, ab hoc conſulto. Senatus autem genitivus eſt, hic non flectitur. De nomine quantum rudi conveniebat, plenius expoſuimus: nunc de pronomine eſt dicendum, quod eſt ſecunda pars de octo partibus otationis.

De nominibus generis epicœni, & differentia ejuſdem generis a communi.

Bucol. Eclog. 3.

Georg. 2. Georg. 1.

De pronomine.

IDEO pronomen dicitur, quia vice fungitur nominis: ut ille, iſte, ipſe. Nam quomodo dicendo nomen explicamus perſonam, ut Virgilius: ſic ptonomina proprie ejuſdem poteſtatis ſunt, cum tacito nomine dicimus: Hic fecit, iſte fecit. Pronomina aut finita ſunt, aut infinita, aut minus quam finita. Finita ſunt quæ notant certam perſonam, ut ego. Infinita, ut quis, quiſque, quicumque, quæcumque, qui, aliqui, quæ, aliquæ. Minus quam finita ſunt ptonomina, quæ non ſic definiunt perſonam, ut non egeant demonſtratore, quomodo dicimus, Ego: nam ipſum, Tu, non plene finitum eſt, niſi in perſonam duxeris digitum. Sic ergo hæc minus quam finita dicenda ſunt. Habent enim quamdam deſignationem non plenæ ſignificationis, quomodo ego: ut puta pone eſſe turbam, tamen non ſic, tu, ſignificanter dicitur in turba, quomodo de turba cum unus dixerit ego: ſed ut de multis unum ſignificemus quem quærimus, aut nomen addimus, aut digitum intendimus, ut appareat certius quem vocamus. Ergo tu, ille, & iſte, & alia quæ quaſi poſſunt ex parte aliqua definire perſonam minus quam finita vocanda ſunt. Prima perſona dicitur ego, tam in ſingulari numero quam in plurali cum dicimus, nos, non habet vocativum caſum: quia nemo vocat ſe, o ego, o nos. Ergo ſic declinatur ſingulari numero, N. ego, G. mei, D. mihi, A. me, A. a me: & pluraliter, N. nos, G. noſtrum, D. nobis, A. nos, A. a nobis. Vocativum enim, ut dixi, non habet, tam in ſingulari quam in plurali. Nominativo tu, Genitivo tui, Dativo tibi, Accuſativo te, Vocativo o tu, Ablativo a te: & pluraliter, N. vos, G. veſtrum, D. vobis, A. vos, V. o vos, A. a vobis. Sane prima perſona & ſecunda, id eſt, ego & tu, generis omnis eſt: nam & vir dicit ego, & femina ego, & mancipium ego. Sic tu: & viro dicimus tu, & feminæ, & mancipio: ſic in plurali generis omnis eſt, ut nos, vos. Ex tertia perſona hæc eſt declinatio maſculino genere numero ſingulari: N. ille, G. illius, D. illi, A. illum, A. ab illo: & pluraliter; N. illi, G. illorum, D. illis, A. illos, V. o illi, A. ab illis. Genere feminino, N. illa, G. illius, D. illi, A. illam, V. o illa, A. ab illa: & pluraliter, N. illæ, G. illarum, D. illis, A. illas, V. o illæ, A. ab illis. Genere neutro numero ſingulari, N. illud, G. illius, D. illi, A. illud, V. o illud; A. ab illo: & pluraliter, N. illa, G. illorum, D. illis, A. illa, V. o illa, A. ab illis. Iſte, ſimiliter & Ipſe, ad formam ſuperiorem declinabis, tam ad genera quam etiam ad numeros. Sane quæſtio eſt in hoc pronomine ipſe, quare cum iſtud & illud, in genere neutro dicimus, dicamus ipſum, ut ait Virgilius; *Atque ipſum corpus amici*: non dixit, ipſud, Sed hæc quæſtio ſolvitur hoc modo: Antiqui enim magis ipſus dicebant in nominativo ſingulari generis maſculini quam ipſe. Hanc antiquitatis rationem adtendentes artis ſcriptores, pronomen hoc ad formam nominis tranſtulerunt, ut quomodo in nomine juſtus, juſta, juſtum dicimus, & perfectus, perfecta, perfectum, ſic & hoc pronuntiabitur pronomen ipſius, ipſa, ipſum: non ipſud, quomodo iſtud & illud. Nominativo quis, G. cujus, D. cui, A. quem, V. o qui, A. a quo: & pluraliter, N. qui, G. quorum, D. quis vel quibus (ut Virgilius, *Quis ante ora patrum*,) A. quos, V. o qui, A. a quibus. Feminino genere, N. quæ, G. cujus, D. cui, A. quam, V. o quæ, A. a qua: & pluraliter, N. quæ, G. quarum, D. quis, A. quas, V. o quæ, A. a quibus. Genere neutro, N. quod, G. cujus, D. cui, A. quod, V. o quod, A. a quo: & pluraliter, N. quæ, G. quorum, D. quis, (ſed jam ſecundum uſum quibus dicimus) A. quæ, V. o quæ, A. a quibus. Antiqui, quis genere communi dixerunt, N. hic & hæc quis, G. hujus quis, D. huic qui, A. hunc & hanc quem, V. o quis, A. ab hoc & ab hac qui. Inde venit ablativus

Æneid. 1

De declinatione pronominum 1. 11. & 111. perſonæ.

De declinatione infinitorum.

A exiens in bus. A quis autem ablativus pluralis ab ablativo venit qui exit in o, quomodo in regula ablativus cum exierit in o, dativum pluralem in is mittit, ut a juſto juſtis, a docto doctis, a perfecto perfectis, a fortunato fortunatis. Ergo ut ſuperius dixi, antiqui hic & hæc quis dixerunt, & quomodo in nominibus hic & hæc ſimilis, hic & hæc agilis, hic & hæc facilis: ſic in pronominibus, hic & hæc quis, ab hoc & ab hac qui. Inde Virgilius cum de ſocia Camillæ diceret, ait: *Qui cum partiri curas*: id eſt, cum qua partiri curas. Item ſunt alia infinita quæ interrogativa, & declinantur, nominativo uter, G. urrius, D. utri, A. utrum, V. o uter, A. ab utro: & pluraliter, N. utri, G. utrorum, D. utris, A. utros, V. o utri, A. ab utris, Inde addita in compoſitione, que ſyllaba, facit uterque, & ſignificat ambos: & tamen ſingulari ſono eſt, ſed ſignificatione duali. Nam cum dixit Virgilius, *Conſtitit in digitos extemplo arrectus uterque*: duo ſignificati ſunt, cum dixerit uterque: cum autem arrectus, noluit exſpectari plutalitatem, ut ſit in plurali utrique. Sed hoc intereſt, quia uterque licet duo ſignificet, tamen ſolum duo: utrique autem duo ſignificat, ſed ſic ut in ſingulis multi ſint: ſi dicas utrique exercitus, duo ſignifico, ſed ſic in ſingulis turbam intelligi volo. Hæc quidem diſtincta ſunt, ſed item auctoritate confuſa ſunt. Nam cum ait Virgilius, *Super utraque quaſſa tempora*, confudit: dicere enim debuit, ſuper utrumque tempus: loquebatur enim de duobus temporibus tantum, cui utrumque tempus ſufficiebat accuſativus, ut diceret, utrumque quaſſum tempus. Ergo ut declinavimus maſculinum pronomen, ſic femininum declinabimus, utra mulier, utrius mulieris, utri mulieri, utram mulierem, o utra mulier, ab hac utra muliere: & pluraliter, Nominativo utræ mulieres, genitivo utrarum mulierum, dativo utris mulieribus, accuſativo utras mulieres, vocativo o utræ mulieres, ablativo ab his utris mulieribus. Sic neutro utrum mancipium, utrius mancipii, utri mancipio, utrum mancipium, o utrum mancipium, ab hoc utro mancipio: & pluraliter, nominativo utra mancipia, utrorum mancipiorum, utris mancipiis, utra mancipia, o utra mancipia, ab his utris mancipiis. Sic declinabimus ejus contrarium quod eſt neuter. Maſculino neuter, feminino neutra, neutro genere hoc neutrum mancipium. Unde uſus jam arripuit ut dicamus generis neutri, cum dicere debeamus neutrius, quomodo utrius. Addita conjunctione que ſyllaba, declinatur pronomen ipſum ad regulam ſupradictam. In maſculinis, uterque: in femininis, utraque: in neutris utrumque. Sic pluraliter: in maſculinis, utrique: in femininis, utræque: in neutris, utraque mancipia. Eſt & aliud pronomen, ullus, ullius, ulli, ullum, o ullus, ab ullo: pluraliter ulli, ullorum, ullis, ullos, o ulli, ab ullis. Femininum ulla, ullius, ulli, ullam, o ulla, ab ulla: pluraliter ullæ, ullatum, ullis, ullas, o ullæ, ab ullis. Neutrum ullum, ullius, ulli, ullum, o ullum, ab ullo: ſic pluraliter ulla, ullorum, ullis, ulla, o ulla, ab ullis. Ad hanc formam declinabis & nullus, nulla, nullum: ſic alius, hujus alius, huic alii: ſic alter, hujus alterius, huic alteri: ſic totus, hujus totius, huic toti: ſic ſolus, hujus ſolius, huic ſoli: ſic unus, hujus unius, huic uni: unde Virgilius,

Forſitan huic uni potui ſuccumbere culpæ.

Æneid. 11

Æneid. 5

Æneid. 5

Æneid. 4

Sunt & qualitatis pronomina, hic & hæc qualis, hujus qualis, genere communia: a genere autem neutro, hoc quale, hujus qualis: pluraliter hæc qualia, horum qualium. Sunt & quantitatis, ut quantus, tantus: quanti, tanti: declinantur ut juſtus juſti. A feminino, ut quanta, tanta, declinantur ut juſta. A neutro, quantum, tantum, declinantur ut juſtum. Item pronomen a maſculino, quotus, totus: a feminino quota, tota: a neutro, quotum, totum. Pluraliter a maſculino, quoti, toti: a feminino, quotæ, totæ: a neutro, quota jugera, quotorum jugetum. Sunt relativa quæ ad interrogantem referuntur, ut quis eſt? reſponderur, is eſt: & declinanrur a maſculino, is, ejus, ei, eum, o is, ab eo: pluraliter ii, eorum, eis, eos, o ei, ab eis. A feminino, ea, ejus, ei, eam, o ea, ab ea. A neutro, id, ejus, ei, id, o id, ab eo. Ergo cum loquimur de itinere: per id iter, dicendum eſt: non per eum iter: quia eum, in accuſativo caſu, maſculini generis eſt: plurali, ea itinera: ab eis itineribus. Item per id noſtrum, per id rectum, per id caput: non per eum, niſi in genere maſculino tantum.

De verbo.

In Andria.

Modus indicativus.

De modo imperativo.

De modo optativo.

VERBA quatuor modis accipimus: primo modo, cum verba pro fallaciis accipimus, cum dicimus, Verba illi dedit, fefellit eum: unde Terentius dixit, *Cui verba dare difficile eſt*. Secundo modo, verba pro oratione dicimus, Verba feciſſe Ciceronem in curia. Tertio modo, verba dicimus pro vulgaribus ſententiis quæ proverbia dicuntur, ut Terentius dixit: *Verum illud verbum vulgo eſt quod dici ſolet*. Quarto modo, verba dicimus hæc quæ decurrimus cum tempotibus & perſonis, ut clamo, clamas, clamat. Hic & perſonæ ſunt tres, ut clamo ego, clamas tu, clamat ille: & tempus eſt ptæſens. Deinde pluraliter, clamamus nos, clamatis vos, clamant illi. Tempore præterito imperfecto, clamabam ego, clamabas tu, clamabat ille: & pluraliter, clamabamus nos, clamabatis vos, clamabant illi. Tempore præterito perfecto numero ſingulari, clamavi ego, clamaviſti tu, clamavit ille. Tempore præterito pluſquam perfecto, ubi ſignificamus non ſolum nos aliquid feciſſe, ſed etiam dudum, & dicimus numero ſingulari, clamaveram ego, clamaveras tu, clamaverat ille: & pluraliter, clamaveramus nos, clamaveratis vos, clamaverant illi. Tempore futuro numero ſingulari, clamabo ego, clamabis tu, clamabit ille: clamabimus nos, clamabitis vos, clamabunt illi. Hucuſque modo indicativo totum hoc quod diximus indicantis eſt. Ideo dicitur imperativus, quia ſonum habet imperandi. Sed iſte modus non habet primam perſonam, quia nemo ſibi imperat, ſed ad ſecundam loquitur perſonam & tertiam. Numero ſingulari, ad ſecundam clama, & ad tertiam clamet: & pluraliter, ad ſecundam clamate, ad tertiam clament. Futuro tempore, ad ſecundam clamato, ad tertiam ſimiliter clamato. Sed quare ſimiliter facit in ſecunda & tertia, eſt ratio: ſed nunc prætermitrenda eſt. Et ne ad alia tranſeamus, redeamus ad rem pluralem. Ad ſecundam perſonam clamatote, ad tertiam clamanto. Sic autem optativum dicimus, quia optantis modo loquitur, prima perſona tempore præſenti, utinam clamarem, ad ſecundam utinam clamares, ad tertiam utinam clamaret: & pluraliter ad primam perſonam, utinam clamaremus, ad ſecundam utinam clamaretis, ad tertiam utinam clamarent. Præterito tempote, ad primam perſonam utinam clamaſſem

ego,

ego, ad ſecundam utinam clamaſſes tu, ad tertiam utinam clamaſſet ille: & pluraliter utinam clamaſſemus nos, utinam clamaſſetis vos, utinam clamaſſent illi. Futuro tempore, prima perſona, utinam clamem ego, utinam clames tu, utinam clamet ille: & pluraliter, utinam clamemus, clametis, clament. Ideo autem ſubjunctivus dicitur, quia eget aliqua re, ut impleat ſententiam ſuam, ut puta cum clamem, clames, clamet: pendet hic ſenſus, indigetque aliqua re, ut ſententia compleatur: ac ſi dicam, cum clamem, quare me tacere dicis? Ideo ergo conjunctivus modus dictus eſt, quia ei conjungitur aliquid, ut ſententia locutionis plena ſit. Ergo declinemus hunc modum ut ſuperiores. Declinatur autem per perſonas tres: prima perſona præſentis temporis cum clamem, ſecunda perſona cum clames, tertia cum clamet: & pluraliter prima perſona cum clamemus, ſecunda cum clametis, tertia cum clament. Præterito tempore imperfecto, prima perſona cum clamarem, ſecunda cum clamares, tertia cum clamaret: & pluraliter prima perſona cum clamaremus, ſecunda cum clamaretis, tertia cum clamarent. Tempore præterito perfecto, prima perſona cum clamaverim, cum clamaveris, cum clamaverit: & pluraliter prima perſona cum clamaverimus, cum clamaveritis, cum clamaverint. Tempore pluſquam perfecto, prima perſona cum clamaviſſem, cum clamaviſſes, cum clamaviſſet: & pluraliter prima perſona cum clamaviſſemus, cum clamaviſſetis, cum clamaviſſent. Tempore futuro, prima perſona cum clamavero, cum clamaveris, cum clamaverit: & pluraliter prima perſona cum clamaverimus, cum clamaveritis, cum clamaverint. Infinitivus dicitur hic modus, quia ſuperiores definiunt perſonas, primam, ſecundam & tertiam; hic autem modus ſine perſonis eſt, & habet ſolum tempus præfinitum, præſens, præteritum & futurum: ut puta clamare, præſens eſt: clamaſſe, præteritum: clamatum ire, futurum. Ecce vides deſignare tantum tempora, non perſonas. Clamare enim, & clamaſſe & clamatum ire, neſcitur perſona, niſi velis jungere & dicere, clamare debet ille: tunc quaſi fit finitum. Si autem non ſubjungas ille vel ipſe vel iſte, fit ut dicitur infinitivus modus: nam & numero ſingulari vel plurali infinitus eſt. Cum enim dico, clamare, clamaſſe, nec finitum eſt utrum de uno an de duobus dicam. Iſti ergo ſunt modi per quos omnia verba curſantur. Jam ad formam unius verbi quod currimus percurramus cetera verba, ſimiliter clamo clamas clamat, amo amas amat, canto cantas cantat, pulſo pulſas pulſat, freno frenas frenat, armo armas armat, impugno impugnas impugnat, capto captas captat, paro paras parat, ſeparo ſeparas ſeparat, accuſo accuſas accuſat, mando mandas mandat, gravo gravas gravat, lavo lavas lavat, genero generas generat, creo creas creat, ligo ligas ligat, alligo alligas alligat, ſanctifico ſanctificas ſanctificat, cito citas citat, vulnero vulneras vulnerat, macero maceras macerat, laceto laceras lacerat, aro aras arat, calco calcas calcat, lanio lanias laniat, memoro memoras memorat, calceo calceas calceat, inveſtigo inveſtigas inveſtigat, vallo vallas vallat, domo domas domat, circumvallo circumvallas circumvallat, curvo curvas curvat, medico medicas medicat, conſulto conſultas conſultat, intimo intimas intimat, inſinuo inſinuas inſinuat, frequento frequentas frequentat, celebro celebras celebrat, miniſtro miniſtras miniſtrat, palpo palpas palpat, ſono ſonas ſonat, ſocio ſocias ſociat, muto mutas mutat, poſtulo poſtulas poſtulat, quaſſo quaſſas quaſſat, eviſcero eviſceras eviſcerat, denſo denſas denſat, enervo enervas enervat, verbero verberas verberat, macto mactas mactat, fugo fugas fugat, elimino eliminas eliminat, cælo cælas cælat, ſigno ſignas ſignat, ventilo ventilas ventilat, contriſto contriſtas contriſtat, ſereno ſerenas ſerenat, & talia. Iſtis omnibus adjicitur r littera, & ſunt paſſiva, ut clamor clamaris clamatur, amor amaris amatur, pulſor pulſaris pulſatur, ſecor ſecaris ſecatur, curor curaris curatur. Sic omnia percurreris per illos modos quos ſuperius diximus, indicativum, imperativum, optativum, conjunctivum, infinitivum. Sane ex hoc ſono quo verba activa ordinavimus, id eſt quo nos agere aliquid ſignificavimus, ſunt ſimiles ſoni, ſed ad verba pertinent neutralia. Sed ne te commovear quare dicuntur neutralia, hæc ratio eſt, quia neque agunt aliquid neque patiuntur, ut eſt ſto, jaceo, cubo, ſedeo. Hæc in nulla actione, in nulla paſſione ſunt. Alia neutralia abuſu dicta, quæ habent actionem, ſed paſſionem nullam: ut certo, habet actionem, ſed non dicimus certor, ut curro. Ex quo ſono multa ſunt, quæ cum in o exeunt, or non admittunt, ut hæc verba, pugno pugnas pugnat, bello bellas bellat, cœno cœnas cœnat, nato natas natat, ambulo ambulas ambulat, navigo navigas navigat, commeo commeas commeat, æſtuo æſtuas æſtuat, regno regnas regnat, gelo gelas gelat, dico dicas dicat, exſulo exſulas exſulat, ſacrifico ſacrificas ſacrificat, cachinno cachinnas cachinnat. Hæc omnia primæ conjugationis ſunt, quæ ſecundam perſonam horum omnium verborum in as ſyllabam mittunt, ut amo amas, canto cantas, pulſo pulſas, freno frenas, armo armas, impugno impugnas, ſalto ſaltas, curvo curvas, pugno pugnas. Ergo audiſti primam conjugationem, ſcire debes ſecundam verbi perſonam per as ſyllabam exire. Nam inde dicitur conjugatio, quod ſibi ad unum ſonum multa conjungat. Has conjugationes Græci συζυγίας dicunt, Sic & ſimilia omnia hac inventa percurris.

Secunda autem conjugatio eſt quæ in ſecunda ſimiliter perſona quæritur, & exit per es, ut teneo tenes, præbeo præbes, moneo mones, doleo doles, tergeo terges, arceo arces, egeo eges, terreo terres, mulceo mulces, impleo imples, compleo comples, repleo reples, ſuppleo ſupples, mordeo mordes, ſpondeo ſpondes, & talia. Et his adjicitur r littera, & fiunt paſſiva, teneor teneris, mordeor morderis, arceor arceris, mulceor mulceris, impleor impleris. Declinabis hæc paſſiva per modos & tempora & perſonas. Per modos, ut dixi, indicativum, imperativum, optativum, conjunctivum, infinitivum, hoc eſt quod dixi per modos. Per tempora autem, id eſt præterita, præſentia vel futura. Perſonas autem dixi, prima, ſecunda & tertia, ut teneor teneris tenetur, & pluraliter tenemur tenemini tenentur. Hæc ſicut dixi obſervabis. Sed quomodo ut ſuperius dixi, prima conjugatio quæ exit in as, ut amo amas, capit & verba neutralia, ut certo certas, nato natas, in quibus r litteta non admittitur, nec enim dicimus certor, nator: ſic in hac conjugatione ſecunda, quæ exit in eo, es, ut moneo mones; doceo doces, ſunt multa, quæ non admittunt r litteram in prima perſona, ut algeo alges, ſcateo ſcates: algeor enim non eſt latinum: ſic ſerveo ſerves, torpeo torpes, pendeo pendes, invideo invides: quamvis Horatius poeta invideor dixerit, ſed nova uſurpatione: ſic emineo emines, nec dicimus emineor. Hæ duæ conjugationes prima & ſecunda, quas diximus exire in as & in es, ut amo amas, moneo mones, futurum ſemper tempus in bo ſyllabam mittunt, ut amabo, monebo. Sic ſervabis ubicumque futurum tempus in bo ſyllabam mittas, quia ſunt aliæ duæ conjugationes, quæ futurum tempus in am ſyllabam mittant, non in bo, & vocantur ipſæ conjugationes tertia correpta & tertia producta. Tertia correpta eſt, quæ imperativum modum in e correptam mittit, ut ſcribe, tolle, carpe, occide, fere, lege. Ergo vidiſti imperativum ſic exire. Tertia itaque conjugatio eſt correpta, quæ ſemper futurum tempus in am mittit, numquam in bo, ut ſcribam, legam, tollam, carpam; quia latinum non eſt, ſi dixerit quis, ſcribebo, legebo, tollebo, carpebo. Tertia ſimiliter conjugatio producta ex eodem imperativo modo colligitur. Cum enim imperativus modus exit in i litteram, tertia conjugatio producta eſt, ut audi, nutri, ſenti, muni, farci, leni & talia. Similiter etiam hæc futurum tempus in am mittunt, ut muniam, leniam, nutriam, audiam. Sed tertia correpta in infinito modo e correptam habet ante noviſſimam ſyllabam, ut ſcribere, legere tollere, & talia: tertia autem producta habet in antenoviſſima ſyllaba in infinito i, quæ producitur, ut munire, lenire, audire, ſarcire, ſentire, venire. Unde in omnibus verbis hæ conjugationes obſervantur, quæ exeunt in as & in es, futurum tempus in bo, mittunt, ut ſæpius dixi. Quæ autem in is exeunt, futurum tempus in am mittunt, numquam in bo, niſi auctoritate præſumpta: nam ars hoc prohibet. Sed aliqua verba ponimus tertiæ conjugationis correptæ, ex quibus & alia conſequaris. Sunt autem hæc, lego, tollo, erigo, carpo, cognoſco, capio, fugio, mergo, fero, arguo, accipio, pono, ſumo, accendo, expono, incipio. Hæc accipiunt r litteram, & faciunt paſſiva verba legor, carpor, capior, &c. Sub hac forma ſunt neutralia, quæ non accipiunt r litteram, ut cado: non enim dicimus cador. Item ruo, neque enim dicimus ruor: facio, neque enim dicimus facior. Item fulgeſco, niteſco, ferveſco, algeſco, torpeſco, compeſco, nigreſco. Hæc omnia r litteram non habent, & dicuntur verba neutralia quæ exeunt in ſco. Ergo neutralia meminetis ſemper numquam admittere r litteram. Remanent duo alia verba quæ communia dicuntur & deponentia. Sed communia ideo dicuntur, quia communiter ſimul tenent ſub uno ſono activum & paſſivum. Quomodo in nominibus genus commune dicitur quod & maſculinum tenet & femininum ſub uno ſono, ut ſacerdos, homo, hic & hæc ſacerdos ſacit, hic & hæc homo. Sic & verba communia dicuntur: & numquam deponunt r litteram, ne non ſint latina. Ut oſculor, ſi tollas r litteram & dicas oſculo, non eſt latinum. Et dicimus cum agimus oſculor te, dum autem patimur & ab alio afficimur, dicimus oſculor a te: ſic criminor te, non crimino, cum actionem ſignificamus, id eſt cum crimen obiicimus, criminor te dicimus: cum autem crimen nobis objicitur, criminor a te dicimus, id eſt crimen a te audio, & eſt ſignificatio paſſiva. Declinantur autem verba hæc ut ſuperiora per modos, tempora & perſonas. Tempore præſenti ſingulariter criminor criminaris criminatur: & pluraliter criminamur criminamini criminantur. Præterito imperfecto ſingulariter criminabar criminabaris criminabatur: & pluraliter criminabamur criminabamini criminabantur. Præterito perfecto ſingulariter criminatus ſum, criminatus es, criminatus eſt: & pluraliter criminati ſumus, criminati eſtis, criminati ſunt. Præterito pluſquam perfecto ſingulariter criminatus eram, eras, erat: & pluraliter criminati eramus, eratis, erant. Futuro ſingulariter criminabor criminaberis criminabitur: & pluraliter criminabimur criminabimini criminabuntur. Imperativus autem modus ſemper in verbis in re exit, ut dicas criminare illum, id eſt crimen illi ingere. Optativo modo ſic, utinam criminarer criminareris criminaretur: & pluraliter utinam criminaremur criminaremini criminarentur. Præterito perfecto ſingulariter utinam criminatus eſſem, criminatus eſſes, criminatus eſſet: & pluraliter criminati eſſemus, criminati eſſetis, criminati eſſent. Futuro ſingulariter utinam criminer crimineris criminetur: & pluraliter criminemur criminemini criminentur. Conjunctivo modo ſingulariter cum criminer crimineris criminetur. Præterito imperfecto ſingulariter cum criminarer criminareris criminaretur. Præterito perfecto ſingulariter cum criminatus ſim, criminatus ſis, criminatus ſit: & pluraliter criminati ſimus, criminati ſitis, criminati ſint. Præterito pluſquam perfecto ſingulariter cum criminatus eſſem, criminatus eſſes, criminatus eſſet: & pluraliter criminati eſſemus, criminati eſſetis, criminati eſſent. Tempore futuro ſingulatiter cum criminatus ero, eris, erit: & pluraliter cum criminati erimus, eritis, erunt. Modo infinito, quem diximus nullas ſignificare perſonas, facit in præſenti criminari. In præterito criminatum eſſe. In futuro criminatum iri. Ad hanc formam communia verba declinabis ſic, hortor, jaculor, oſculor, nidificor, tutor, conſolor, ſcrutor, moror, feneror, amplector, & furor, unde eſt ſuror furaris furatur, comitor, recordor, reminiſcor, percunctor, minor, geſtor, piſcor, odoror, aucupor, venor, contemplor, ſpeculor, ſector, veneror, dignor, precor, miſeror, vador, id eſt fide dico, calumnior, & talia quæ numquam deponunt r litteram: nam ſi deponunt, latina non ſunt. Quis enim dicat reminiſco, aut recordo, vel digno, vel ſecto? Ergo memineris hæc ſemper cum r littera enuntiare. Reſtat verbum deponens, quod ideo dicitur, quia deponit aliquid de quantitate communis verbi. Nam cum participia quatuor habeat verbum commune: præſens, ut criminans: futurum, criminaturus: præteritum, criminatus: futurum criminandus, a paſſiva ſignicatione criminandus, hoc non habet verbum deponens. Et ideo dicitur deponens, quia deponit unum participium futuri temporis a verbo paſſivo, quod exit in dus ſyllabam, ut puta opinor vel minor verba ſunt deponentia. Venit a participio præſentis temporis, & facit minans, futuro tempore facit minaturus, præterito facit minatus. Futuro a ſignificatione paſſivi non facit minandus: ſic opinans opinaturus opinatus, opinandus non facit: vel ſi dicas moriens moriturus mortuus, non facit moriendus, quia non eſt latinum. Ergo & hoc deponens verbum ſic percurrit per modos & tempora & perſonas. Quomodo

ſupra

De modo ſubjunctivo.

De modo infinitivo.

De prima conjugatione.

Quare dicantur verba neutralia.

De ſecunda conjugatione.

In Poetica.

De tertia & quarta conjugatione.

De verbo communi unde dicatur, & de conjugatione ejuſdem.

De verbo deponenti.

ſupra dictum eſt, commune verbum non depoſita r littera latinum eſt, depoſita autem latinum non eſt: ſic etiam deponentia cum perdiderint r litteram, latina non ſunt. Subjicio itaque nunc pauca verba deponentia, cetera uſus latinus docebit. Sunt autem, opinor, minor, grator, gratulor, arbitror, gratificor, auſpicor, miſereor, lenocinor, meditor, luctor, conor, ſufftagor, veſcor, lætor, morior, ſtomachor, hariolor, lezor, id eſt colore pinguor, argutor, paciſcor, complector, adverſor, angor, queror a ſignificatione querelæ, macior, ratiocinor, argumentor, blandior, fabulor, nitor, labor a ſignificatione lapſus, vagor, ruſticor, concionor, id eſt ad populum loquor, mercor, vociferor, nanciſcor, quod eſt invenio, ſuſpicor, & alia. Memineris, ut jam dixi, cum r littera enunciare: nam nemo dicit blandio, aut paciſco. Sic hæc omnia declinantur ad formam declinationis communis verbi, quod dixi criminor. Tractavimus ergo verba activa, quæ ideo dicuntur ab agendo: tractavimus neutralia, quæ ideo tale nomen accipiunt, quod nec agunt aliquid nec patiuntur: ut diximus, ſto, jaceo, ſedeo, cubo, & alia. Tractavimus etiam alia neutralia, quæ agunt aliquid, ſed non patiuntur, & quaſi ſemineutralia dicuntur: ut nato, curro. Alia quæ patiantur, & non agant: ut vapulo, pendeo, ſudo, algeo, æſtuo, ferveo, febrio, ſomnio, meridio, rigeo, frigeo, tumeo, langueo, oleo, rubeo, fulgeo, ſtupeo, & alia. Hæc omnia tam in iis, quæ nequaquam aliquid agunt, nec patiuntur, quam etiam in iis quæ agunt, nec patiuntur quamque in iis quæ patiuntur aliquid, nec tamen agunt, numquam adjicitur in his littera r, nam incipiunt non eſſe latina. Tractavimus item communia, expoſuimus unde communia dicuntur, quia actionem in ſe tenent, & paſſionem. Tractavimus deponentia, & expoſuimus quare dicantur deponentia, quia deponunt futuri temporis participium a ſignificatione paſſiva, quod exit in dus, quia moriendus, gloriandus, blandiendus, & alia quæ veniunt a deponentibus verbis, non dicimus. Sane artium ſcriptores adjecerunt aliam verbi ſpeciem, quam vocaverunt neutro paſſivam, ſed hoc novellum genus verbi euphonia invenit, & in paucis eſt verbis, ut gaudeo. Quoniam durum erat ut diceremus præterito tempore gaviſi, mutaverunt illi ſonum de præterito tempore paſſivi verbi, gaudeo gaviſus ſum, ſic audeo auſus ſum, ſoleo ſolitus ſum, ſic fido fiſus ſum. Sed hujus novi generis perpauca. Sunt & alia quædam pauca verba, quæ imperſonalia dicuntur, & exeunt per ſyllabas, et, tur: Pudet, tædet, decet, libet, pœnitet, patet, piget, miſeret, liquet: & inde dicuntur imperſonalia, quia carent perſonis duabus, prima & ſecunda, & ſolam habent tertiam perſonam. Nam nec pudeo pudes dicimus, nec deceo deces, nec libeo libes, nec pigeo piges, nec miſereo miſeres, nec pœniteo pœnites, nec patco pates, nec liqueo liques. Scias autem patet & liquet hoc ſignificare, quod dicimus, manifeſtum eſt. Ut ſi dicas: Et ſi patet te hoc dixiſſe, injuriam feciſti: hoc ſignificat & liquet, id eſt manifeſtum eſt. Tædet autem tædium eſſe ſignificat, quomodo piget, quaſi pigritiam ſignificat. Nam cum dicimus, piget me feciſſe, hoc eſt dicere, non ſurgit meus animus probare quod feci. Hæc autem omnia verba ſic declinantur: Pudet me, piget me, miſeret me, pœnitet me. Præter hæc, libet & licet, patet & liquet. His enim dativum jungimus caſum, ut libet * mihi, licet mihi, patet mihi, liquet mihi. Altera vero ſpecies quæ in tur exit, & ipſa impersonalium verborum eſt, ut itur, curritur, certatur, pugnatur: primam & ſecundam perſonam non habent: nam nec eor iris, nec curror curreris, nec pugnor pugnaris, nec certor certaris dicitur. Et declinantur hæc verba, itur a me, a te, ab illo: pugnatur a me, a te, ab illo. Sic in præterito imperfecto ibatur a me, a te, ab illo: purgabatur a me, a te, ab illo: certabatur a me, a te, ab illo. Sic in præterito perfecto, itum eſt a me, a te, ab illo: curſum eſt a me, a te, ab illo: pugnatum eſt a me, a te, ab illo: certatum eſt a me, a te, ab illo. Sic in præterito pluſquam perfecto itum erat a me, a te, ab illo: curſum erat a me, a te, ab illo: pugnatum erat a me, a te, ab illo: certatum erat a me, a te, ab illo. Sic in futuro tempore ibitur a me, a te, ab illo: curretur a me, a te, ab illo: pugnabitur a me, a te, ab illo: certabitur a me, a te, ab illo: ſic plurale a nobis, a vobis, ab illis. Imperativo modo, eatur a me, a te, ab illo: a nobis, a vobis, ab illis. Modo optativo, utinam iretur a me, a te, ab illo: a nobis, a vobis, ab illis. Præterito perfecto & pluſquam perfecto, utinam itum eſſet a me, a te, ab illo: & pluraliter a nobis, a vobis, ab illis. Futuro tempore, utinam eatur a me, a te, ab illo: pluraliter a nobis, a vobis, ab illis. Modo conjunctivo tempore præſenti, cum curratur a me, a tc, ab illo: & pluraliter a nobis, a vobis, ab illis. Præterito imperfecto, cum curreretur a me, a tc, ab illo: pluraliter a nobis, a vobis, ab illis. Præterito perfecto, cum curſum ſit a me, a te, ab illo: pluraliter a nobis, a vobis, ab illis. Præterito pluſquam perfecto, cum curſum eſſet a me, a te, ab illo: pluraliter a nobis, a vobis, ab illis. Futuro, cum curſum erit a me, a te, ab illo: pluraliter a nobis, a vobis, ab illis. Modo infinito, curri debet a me, a te, ab illo: & pluraliter a nobis, a vobis, ab illis. Præterito tempore, curſum eſſe debuit a me, a te, ab illo: & pluraliter a nobis, a vobis, ab illis. Tempore futuro, curſum iri debet a me, a te, ab illo: & pluraliter a nobis, a vobis, ab illis. Sunt alia verba, quæ inchoativa dicuntur, & ex ſubita affectione naſcuntur, & exeunt in ſco ſyllabam, ut ardeo ardeſco, caleo caleſco, candeo candeſco, labo labaſco, repeo tepeſco, ferveo ferveſco, vireo vireſco, algeo algeſco, dormio dormiſco, & reliqua. Hæc omnia præteritum non habent: nam poteſt calui & ſerui facere, & non caleſco vel ferveſco caluifecit vel fervifecit: ſed a ferveo fervi, a caleo calui, nam caleſcui, ferveſcui & vireſcui, Latina non ſunt. Et ideo dicuntur inchoativa præteritum tempus non habere: quia quæ inchoamus, adhuc perfecta non ſunt. Et omnia hæc quæ dixi in ſco exire, ſemper neutralia ſunt, nec accipiunt r litteram, & ideo admonui eſſe neutralia. Nec te conturbent quædam verba in ſcor exeuntia, & tamen admittere præteritum tempus, ut obliviſcor oblitus ſum, paciſcor pactus ſum, adipiſcor adeptus ſum: etiam hæc dum neutralia ſunt, in quibus diximus præterita tempora ceſſare. Præterea alia quæ frequentativa dicuntur, quibus aliquid frequentius factum ſignificatur, ut a dicto dictito, a lego lectito, a ſcribo ſcriptito, a clamo clamito, a cio cito, quod ſignificat frequenter vocito, unde nunc aliquos voce præconis citatos dicimus, id eſt frequenter vocatos, & alia. Sunt & alia perpauca, quæ deſiderativa dicantur, ut eſurio, id eſt edere deſidero, parturio parere deſidero, & ut dictum eſt a Cicerone de philoſophis, morituriunt, moti deſiderant: Sed hæc, ut dixi, pauca ſunt, quæ in ſonum latinitatis introducta ſunt.

De neutro paſſivis & impersonalibus,

De inchoativis, frequentativis, & deſiderativis verbis.

* *At Auguſtinus paſſim jungit accuſativum.*

Verbum impersonale itur.

Frequentativa.

Deſiderativa.

De adverbio.

ADVERBIUM ideo dictum eſt, quia adhæret verbo: nec poteſt verbi vis ſignificantius ſonare, niſi jungatur adverbium: ut puta verbum eſt dico, navigo, valeo, curro, & alia: hæc non plenæ ſignificationis ſunt, niſi adjiciantur adverbia, ut bene, male, docte, feliciter: ut bene dicit, imperite dicit, proſpere navigat, infeliciter navigat, integre valet, debiliter valet, agiliter currit, tardius currit. Vides quia plena verborum ſignificatio eſſe non poteſt, niſi fuerint adverbia conjuncta. Sic alia adverbia junguntur ad explendam verbi ſignificationem, ut ſunt locorum adverbia, temporum adverbia: ut hic dico, hic habitabo, intro eo, intus ſum, foras eo, foris ſum, hinc navigo. Sic de tempore: cras navigo, hodie navigo: & alia, quæ aliis artibus dicta ſunt, & intellectu plana ſunt, ideo hic ponere nolui, quia ad dicendi faſtidium brevitas opportuna eſt. Sane in adverbiis hæc obſervare debemus, quando in e exeunt, quando in ter ſyllabam, hoc ablativus caſus docet. Nam quando ablativus exit in o, adverbium in e mittit ut a docto docte, a juſto juſte, a perfecto perfecte, a pio pie, a valido valide, a fortunato fortunate, a magno magne, ab amplo ample, a minimo minime, & alia. Quando autem in ter ſyllabam exit adverbium, ſimiliter, ut dixi, ablativus docet: ab agili agiliter, ab humili humiliter, ab acri acriter, a forti fortiter, a levi leviter, a gravi graviter, a jugi jugiter. Sed ſunt quædam quæ cum aſpere ſonarent, dimiſſa ſunt, nec ad hanc regulam tractanda ſunt, ut a miti mititer non dicimus, a triſti triſtiter non dicimus. Talia ne aſpere ſonarent, perdiderunt ultimam ſyllabam, ut a ſapienti ſapienter, non ſapientiter, a prudenti prudenter, non prudentiter, a præſtanti præſtanter, non præſtantiter. Sic ergo obſervemus, ut nec euphoniam applicemus ad regulam, aut euphoniam rejiciamus. Nam euphonia, id eſt ſuavitas bene ſonandi admiſſa eſt ad latinum ſermonem, ut aſpera temperet: & ab arte ex ratione receſſum eſt, ubi aſperitas offendebat auditum. Sic Cicero ait: Impetratum eſt a ratione, ut peccare ſuavitatis cauſſa liceret. Sed tamen in paucis admiſſa euphonia eſt. Nam ratio locuples eſt & viris latiniſſimis. Sane circa has regulas auctoritas auſa eſt, & in paucis præſumſit, ut diceret Cicero, humaniter, cum humane dicere debuit: & Terentius, *Vitam parce ac duriter agebat*, pro dure. Sed tamen ipſi auctores modeſtius & cum quodam pudore contra regulam pauca præſumſerunt. Nam & falſo dixerunt pro falſe, & neceſſario pro neceſſarie, & ſedulo pro ſedule, & raro pro rare, & crebro pro crebre, & tuto pro tute: ſic & alia, tamen pauca, non licenter, ſed verecunde ſunt uſurpata. Sane ſunt adverbia & per alias ſyllabas exeuntia, ut a fundo funditus, a cælo cælitus, a radice radicitus, a penetralibus locis penitus, a ſtirpe ſtirpitus. Item in im, ut a vico vicatim, ab oſtio oſtiatim, a viris viritim. Item a nimio nimis, ut ne quid nimis. Exeunt in ens, ut recens, id eſt recenti tempore. Virgilius: *Sole recens orto*, id eſt recenti tempore. Ergo hæc omnia adverbia ſunt ſine differentia. Item inter intro & intus hoc intereſt, intro in motu eſt, intus in ſitu: ut intro eo, intus ſum. Eſt enim motus, eo: ſum, ſitus eſt. Eſt etiam quædam obſcuritas in adverbiis, de ſecundo, tertio, quarto, quinto, ſexto: & ſecundum, tertium, quartum, quintum, ſextum: ut puta ſecundo factus eſt conſul, & ſecundum factus fuit conſul. Secundo autem pertinet ad ordinem, ſecundum ad numerum: ut puta cum dico, Secundo factus eſt conſul: pertinet, ut dixi, ad ordinem, quod primo alter factus ſit, & ſic alter ſecundo. Cum autem dicimus ſecundum conſul, vel tertium, vel quartum, vel quintum, vel ſextum, ad numerum pertinet quod ſexies fuerit conſul. Inde Cicero de Mario ſic ait, Sextum conſul, id eſt qui ſex conſularus meruit, & ſeptimum conſul, quod eſt, ſeptimum conſulatum meruit. Hoc Varro diſtinxit in libris Numerorum. Et cetera jam plana ſunt in Adverbiis, & ex quibuſvis artibus intellectu facilia. Adverbium eſt pars orationis, quæ adjecta verbo ſignificationem ejus explanat atque implet: ut ſcribo bene, lego optime. Adverbio accidunt ſignificatio, figura, gradus. Adverbia aut a ſe naſcuntur, ut heri, nuper: aut ab aliis tranſeunt, ut docte, ſapienter, ab eo quod eſt doctus & ſapiens. Adverbiorum ſignificationes ſunt multæ. Sunt enim aut temporis, ut heri, nuper: aut perſonæ, ut mecum, tecum: aut loci, ut hic, iſthic. Et adverbia localia interrogativa, ut unde, ubi, qua. Reſponſiva, illinc, hinc, illo. Sunt duplicis formæ, ut intus intro, foris foras. Quorum obſervatio talis eſt, foris & intus in loco, ut intus eſt, intus fuit, futurus eſt: intus erat, futurus erat: foris erat, fuerat, futurus erat. De loco, intus venio, foras venio. Foras autem & intro ad locum ſignificant, ut foras eo, foras venio: intro eo, intro venio: foras ieram, intro ieram. Hæc quatuor modis figurantur, per locum, ad locum, in loco, e loco. Per locum, ut *Hac iter Elyſium nobis*. Ad locum, ut *Huc ades o Galatea*. In loco, ut *Hic & Naritii poſuerunt Mœnia Locri*. E loco, ut *Hinc me digreſſum veſtris Deus appulit oris*. Sunt quæ pariter in loco ſignificant & de loco, ut intus ſum, intus venio. Sunt quæ in loco & in locum & e loco, ut penitus ſum, eo, venio. Sunt adverbia ſignificationem numeri habenria, ut ſemel, bis, ter. Demonſtrationis, ut en, ecce. Affirmationis, ut quidem, quippe. Hortationis, ut eia. Interrogationis, ut cur, quare. Similitudinis, ut ſic, quaſi. Comparationis vel prælationis, ut magis, potius. Dubitandi, ut fortaſſe. Annuendi, ut plane, ſane. Diſcretionis, ut ſcorſum, ſegregatim. Optandi, ut utinam. Vocandi, ut heus. Reſpondendi, ut he. Derogandi, ut nequaquam, fruſtra. Jurandi, ut Ædepol, Æcaſtor. Prohibendi, ut ne. Negandi, ut non, haud, minimè. Congregandi, ut una, ſimul. Ordinandi, ut deinde, denique. Mirandi, ut papæ. Laudandi, ut euge. Exclamandi, ut pro. Dolendi, ut heu. Eligendi, ut vah. Ingemiſcendi, ut hei. Sed hæc quia animi affectum ſignificant, a multis Interjectiones dicuntur, quod interjectionem ſeparatam ab adverbio, & partem orationis aliquam idcirco volunt, quia adverbii proprium eſt, quod verbo adjungi poteſt. Græci autem interjectionem ab adverbio non ſeparant: propterea quia motus animi qualitati aſſignant, & hæc omnia ſub genere qualitatis putant adverbia. Sunt adverbia quantitatis, ut longe, late. Qualitatis, ut bene, male. Adverbia non ſolum ab appellationibus tranſeunt, hoc eſt a nominibus appellativis, ut a pulcro, pulcre: ſed a propriis, ut Tullius Tulliano.

In Andria.

In im.

In ens.

Secundum & ſecundo.

Item de adverbio.

Æneid. 6. Eclog. 9. Æneid. 3. Ibidem.

ne. A pronominibus etiam, a meō, tuo, meatim, tuatim: a verbis quoque, ut a curro cursim. Deprehenduntur ex utroque, ut pedetentim a pede & tento, id est a nomine simul & verbo. Sunt etiam adverbia, quæ utrum a nomine transeant, an a verbo incertum est, ut furtim. Incertum est enim an a fure, quod nomen est, transeat, an a verbo furor futaris. A participiis quidam nolunt, sed inveniuntur, ut a decente decenter. A nominibus tracta adverbia sex modis terminantur: aut in e, ut docte, pulcre, honeste: aut in r, ut velociter: aut in im, ut urbertim, singillatim: aut in us, ut radicitus, mordicus: aut in u, ut noctu, diu: aut in i, ut domi, humi, vesperi. Adverbia qualitatis in e litteram exeuntia produci debent. Hæc tamen dissentiunt quæ aut in comparativo, aut in superlativo gradu vacillant, ut bene, male: aut quæ ab appellatione non transeunt, ut impune, sæpe. Ceterum facile & difficile, quæ adverbia ponuntur, nomina sunt, ex quibus hæc nascuntur adverbia, faciliter difficiliter: sed usus hæc quasi adverbia vindicavit. Quæcumque nomina qualitatis aut quantitatis, casu dativo singulari, o littera terminantur, adverbia in e productam mittunt: ut a justo, juste. Sed hæc veteres indifferenter posuerunt, ut humaniter, duriter. Quæ autem in i littera terminantur, in ter syllabam mittunt: ut agili, nobili, audaci, difficili: agiliter, nobiliter, audaciter, difficiliter. Sed ex iis quædam per syncopem euphoniæ causſa dicimus, ut audacter, difficulter, sapienter & constanter. Sunt adverbia communia cum aliis partibus orationis. Nominibus sunt communia, ut ait Salustius: *Falso quæritur de natura sua genus humanum*: pro falsè. Virgilius, *Et pede terram crebro ferit*. Et *Multa Jovem manibus supplex orasse supinis*. Conjunctioni, ut quando adverbium secum est, plura significat. Similitudinem sic, *Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta*. Tempus sic, *Ut regem æquævum*, &c. *Ut vidi ut perii, ut me malus abstulit error*. Qualitatem: ut, *Troianas ut opes & lamentabile regnum*. Quantitatem, ut, *Quibus Hector ab oris Exspectate venis? ut te post multa tuorum Funera*. Conjunctionem autem significat sic, *Ut faciem mutatus & ora Cupido, Pro dulci Ascanio*. Præpositioni, ut pro. Sed figura in adverbiis aut simplex est, ut docte, prudenter: aut composita, ut indocte, imprudenter. Gradus adverbiis accidunt quoties appellationes unde transeunt comparantur, ut docte, doctius, doctissime. Recipiunt & diminutionem, ut meliuscule. Quamquam comparationem recipiunt & diminutionem, & quæ a se nascuntur, ut nuper nuperrime. Adverbiis omnibus præpositio separatim adjici non debet, quamquam lectum sit, ab hinc apud Terentium, *Interea mulier quædam ab hinc triennium*. Et apud Virgilium, *Exinde per altum Mittitur Elysium*. Et dehinc: ut, *Dehinc talia fatur*: &, *Deinde feraces Plantæ immituntur*: quæ omnia, & si qua alia sunt similia ut proinde: placuit contra regulam accentum proferri, ne separatim additæ præpositiones videantur adverbiis.

Adverbia a nominibus tracta sex habent terminationes. Regula communis.

Salust. in Jugurth. Georg. 3. Æneid. 2. Æneid. 5. Æneid. 2. Eclog. 8. Æneid. 2. Ibidem. Æneid. 1. In Andria. Æneid. 6. Æneid. 6. Georg. 2.

HÆC pars orationis, & a verbo accipit partem, & a nomine: namque inde participium dicitur. Exit autem hæc pars orationis in præsenti tempore in ens & in ans syllabas, ut legens & amans. Futuro tempore in rus, ut legens lecturus, amans amaturus. In præterito lectus, amatus. Futuro legendus, amandus. Vides hanc partem orationis esse per tempora: omnia hæc a verbo mutuatur. Nam verbo conveniunt tempora. Quod autem declinatur per casus, hoc a nomine mutuatur. Nam declinatio casualis ad nomen pertinet, ut hic legens, hujus legentis, huic legenti, hunc legentem, o legens, ab hoc legente. Ergo quod hæc pars orationis, vel per tempora, vel per casus currit, participium vocatur, quod partem capiat nominis partemque verbi. Non laboriosa pars est orationis, sed intellectu facilis. Nam præsentis temporis exit in ans & in ens, ut amans, legens. Futuro agendi significatione in rus, ut amaturus, lecturus. A patiendi significatione in tus & in dus, ut amatus, legendus. Sane ipsum præteritum tempus tribus syllabis terminatur. In tus, ut lectus, scriptus. In sus, ut occisus, visus. In xus, ut fixus, plus non invenies. Ergo ut diximus, præsens in ens & in ans, futurum in rus, præteritum in tus, futurum semper in dus. Sunt sane nomina, quæ sono participia putantur, sed nomina sunt. Participia enim illa sunt, quæ a verbis veniunt, ut a lego legens lecturus lectus legendus. Tunicatus & galeatus & clypeatus & trophæatus, nomina sunt, non participia, quia non a verbo veniunt. Est unum participium præteriti temporis in uus, quod exire debuit per unum u, non per duo. Nam ubi geminata u littera nominativus est, nomen est, non participium, ut fatuus, ingenuus, arduus, carduus, exiguus, beluus, ut Cicero dixit. In us, ut talium contra regulam participiorum, mortuus putatur esse participium, sed in vim regulamque nominis conversum est.

De participiis. Regula communis.

CONJUNCTIO est pars orationis nectens ordinansque sententiam. Conjunctioni accidunt, figura, ordo, potestas. Figura est, quæ apparet figura simplex. Sed equidem ordo quoque apparet, quæ præponi tantum possit, ut nam: quæ subjungi, ut que: quæ præponi & subjungi, ut igitur. Potestas conjunctionum in quinque species dividitur. Sunt enim copulativæ, &, que, ast, at, atque. Disjunctivæ, aut, vel, ve, nec, neque, neve, an, utrum. Expletivæ, quidem, equidem, autem, tamen, porro, videlicet, proinde, denique, utique. Causſales, si, etsi, tametsi, etiamsi, siquidem, quando, equidem, quin, quinetiam, sin, sinetiam, quamquam, quamvis, sinautem, seu, sive, namque, nisi, nisi si, enim, etenim, sed, ut, præterea, interea, quamobrem, quare, præsertim, item, itemque, ceterum, alioquin. Rationales, ita, itaque, enim, enimvero, quapropter, quippe, quoniam, quoniamquidem, ergo, igitur, ideo, idcirco, scilicet, præterea. Ex his, & copulativa multa significat. Sæpe autem transit in alterius speciem potestatis. Modo in expletivam, ut, *Et quæ tanta fuit Romam tibi causſa videndi?* Pro qualitatis & quantitatis, ut, *Timeo Danaos & dona ferentes*. Et, modo pro disjunctiva, ut, *Et quisquam numen Junonis adoret Prætera? aut supplex aris imponet honorem?* Modo pro causſali ponitur, ut, *Quorum Iphytus ævo Jam gravior, Pelias & vulnere tardus Ulysſi*: pro, etiam vulnere tardus. Modo pro adverbio accipitur ordinandi, ut, *Corpusque lavant frigentis & ungunt*: pro, deinde ungunt. Item, aut, conjunctio multa significat. Modo enim pro adverbio discretionis accipitur: ut,

De conjunctione.

Eclog. 2. Æneid. 1. Ibidem. Æneid. 2.

Ante urbem pueri & primævo flore juventus
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus,
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent. Modo pro tempore significat, ut,
Aut ante ora Deum pingues spatiatur ad aras,
Instaurat donis epulas: id est, nunc ante ora Deum spatiatur ad aras. Item, *Aut agmina curru*
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.

Æneid. 12. Æneid.

Figutæ conjunctionum duæ sunt, simplex, ut nam: composita, ut namque. Ordo conjunctionum in hoc est, quia aut præpositivæ conjunctiones sunt, ut at, ast: aut subjunctivæ, ut que: aut communes, ut &, igitur. Sunt etiam dictiones, quas incertum est utrum præpositiones an adverbia nominemus, quæ tamen omnes facile dignoscuntur. Nam & conjunctiones pro aliis conjunctionibus positæ inveniuntur, potestate mutata.

OMNES præpositiones dicuntur generaliter. Species autem hæ, aliæ accusativæ, aliæ ablativæ, aliæ utriusque. Accusativæ, per casum accusativum enuntiantur, ut ad, apud, ante, adversus, cis, citra, circum, circa, contra, erga, extra, intra, infra, juxta, ob, penes, per, prope, propter, præter, post, pone, secundum, supra, trans, ultra. In his præpositionibus servanda genera nominum, id est, masculinum, femininum, neutrum, commune. Servandi etiam numeri, ut puta masculino singulari, ad agrum: plurali, ad agros. Feminino singulari, ad villam, vel ad possessionem: plurali, ad villas, vel ad possessiones. Sic neutrum singulare, ad templum, ad Capitolium: plurale, ad templa, ad capitolia. Sic communi genere singulari numero, ad civem, ad hostem, ad sacerdotem: plurali, ad cives, ad hostes, ad sacerdotes. Sic ergo omnes præpositiones observabis, servatis, ut dixi, generibus, servatis numeris singulari & plurali. Servatis similiter pronominibus secundum genera: masculino, ad hunc, plurali, ad hos: feminino, ad hanc: plurali, ad has. Neutro, ad hoc templum vado: plurali, ad hæc templa. Sic communi genere, ad hunc & ad hanc sacerdotem: plurali, ad hos & ad has sacerdotes, sic ad hos & ad has hostes. In his ablativum adtendunt tam in singulari quam in plurali, servatis generibus numerisque: utputa, a, ab, abs, cum, coram, clam, de, e, ex, pro, præ, palam, sine, absque, tenus. Masculino singulari, ur a fratre, plurali a fratribus. Feminino singulari, a sorore, vel a sororibus, vel a civitate, a civitatibus. Ab singulari masculino, ab amico, plurali ab amicis, ab agro, ab agris. Feminino singulari ab urbe, plurali ab urbibus. Neutro singulari ab templo, plurali ab templis. A comuni singulari a cive, plurali a civibus, ab hoste, ab hostibus. Hanc declinationem serva in omnibus his ablativis præpositionibus secundum genera & numerum. Remanet tertia species præpositionum, quæ dicuntur utriusque, quæ & accusativum tenent casum & ablativum. Sed plerosque ratio harum præpositionum præterit, ex qua distinctione intelligatur, ut non appareat expositum ejus: differentia hæc est in motu & in situ. Sed motum putaverunt quidam accusativum tantum tenere: tenet autem utrumque, sed certa ratione. Nam motus tunc tenet accusativum casum cum a locis in alia loca nos moveri significamus, ut curro in forum, vel in campum. Et si ex alio loco dicimus nos currere in forum vel in campum, accusativum casum tenemus. Si autem in uno eodemque loco, ablativum: ut curro in foro, curro in campo: sic ambulo in foro, & ambulo in campo. Si de alio loco ambulamus in forum, accusativum tenemus. Si in eodem loco ambulamus, ablativum tenemus, ut ambulo in foro: sic, cadit in forum, & cadit in foro. Virgilius: *Ingrediturque solo, & caput inter nubila condit*. ut est, *In arvis altius ingreditur*, id est ambulat: vides motum esse, & tamen ablativum sibi vindicare; sed in loco, ut dixi, non de loco in locum. Sic lapsum in piscinam, & lapsum dicimus in piscina. Si de alio loco in piscinam labatur, accusativus est: si vero in eadem labatur piscina, ablativus est. Venio autem semper accusativus est, quia de loco ad locum quis venit. In loco autem jam cum fit quisque, cessat motus. Item motus de loco in locum, volvo vel evolvo: *Reperire viam qua evolvere possit*. *In mare se Xanthus*: scilicet ab alveo in mare. In ipso autem volvi, ablativum tenet: ut, *Fundo volvuntur in imo*. Sic, sub, e loco in locum motus accusativum tenet. De hasta Virgilius sic ait, *Sub pectus, sub illam rem*. Item sub ablativo; *Trojæ*, inquit, *sub mœnibus altis Contigit oppetere*, id est cadere vel jacere *Trojæ*, inquit, *sub mœnibus altis*. Item de loco in locum, *Sive sub incertas zephiris mutantibus umbras*. Et subjunxit, *succedimus*, ubi est motus de loco in locum. Super motus: *Super Garamantas & Indos Proferet imperium*, motus est. In loco autem: *Gemina super arbore sidunt*. Item subter, de loco in locum: ut, *Augusti subter fastigia tecti Ingentem Æneam duxit*. In loco autem: *Omnes Ferre libet subter densa testudine casus*. Sic sub, si de loco ad locum fiat motus accusativum tenet: ut, sub speluncam curro. Si autem positus sub ipsa spelunca curras, ablativum tenet: ut, sub spelunca curro. Sic super, si de loco ad locum fiat motus, accusativum tenet, super tectum curro. Si autem positus quis super tectum curat, ablativum tenet: super tecto curro. Sic, subter fluctus mergo, si ex littore motus fiat in demetsione, accusativus est, ut mergo subter fluctus. Si autem quis sit jam in fluctibus; subter fluctibus mergitur. Sed multum juvant hanc locutionem & observationem duo adverbia locorum, quo & ubi: quo, in locum motus est: ubi, in loco situs est: ut, quo venit telum? in hostem: ubi hæsit? in hoste. quo voluit Catilina telum dirigere? in consulis corpus. ubi voluit defigi? in consulis corpore. Sic enim ait de fica: ut eam putes in consulis corpore defigere. Sic cum dicimus, quo fugimus? scilicet in locum. Ubi latet? in loco. Ergo, ut diximus, adjuvant adverbia hæc duo, ad confusionem distinguendi præpositiones utriusque casus. Sic namque de hac adverbiorum ratione purgatur & illud in Verrinis: Quod ille in caput ab hostium duce acceperat. Acceperat ergo vulnus directum in caput, acceptum in capite. Numquid quo accipis vulnus dicimus? minimè: sed, ubi accipis. Et Virgilius, *Quo ire jubes?* in locum significat. In loco autem, *ubi ponere sedes?* Situs vero ablativum tenet, quia contrarius est motui. Nam ipsum nomen, sessionem quamdam significat, ut puta, sum in foro, eram in foro, fui in foro, futurus sum in foro. Sic simpliciter sedeo, jaceo, cubo, sto, consisto, hæreo. Omnia hæc ad situm pertinent. Meditanda igitur sunt & in usum ducenda, ut jam in hac

De præpositione. Præpositiones accusativæ. Præpositiones ablativæ. Præpositiones utriusque.

Æneid. 7. Æneid. 5. Æneid. 6. Æneid. 1. Eclog. 5. Æneid. 6. Æneid. 8. Georg. 4.

in hac præpositionum forma, & rectè & nulla hæsitatione loquentes studuisse nos diligentius indicemus.

De interjectione.

INTERJECTIO, non pars orationis est, sed signum affectionis erumpentis animi in vocem. Et significat aut lætitiam, ut evax : aut amaritudinem, ut hæus, apud Græcos, φεῦ. Ergo quot sunt perturbati animi motus, tot voces reddunt : & vocantur interjectiones, quod interrumpant

Eclog. 1. orationem, ut est illud, *Hic inter densas corylos modo namque gemellos Spem gregii*, mox interjectio per litteram a, *Ah silice in nuda connixa reliquit*. in medium orationis interjecta est a littera.

Omnes partes orationis decursæ a nobis sunt, quæ ad compendium sufficiant, aut occupatis, aut negligentibus. Sane quæ omisimus, in tractatu nominis reddimus. Scire enim debemus nomina numerorum a quatuor usque ad centum ἄπτωτα esse, & generis omnis : ut quatuor viri, quatuor feminæ, quatuor mancipia. Sic per omnes casus, quatuor dicimus : utputa virorum quatuor, mulierum quatuor, mancipiorum quatuor. Sic dativo viris quatuor, feminis quatuor, mancipiis quatuor. Sic A. viros quatuor, feminas quatuor, mancipia quatuor. Sic V. o viri quatuor, o feminæ quatuor, o mancipia quatuor. Sic A. a viris quatuor, a feminis quatuor, a mancipiis quatuor. Sed ideo dixi, a quatuor, ἄπτωτα esse usque ad centum ; quia duo declinantur, duorum, duobus, duos vel duo, o duo, A. ab his duobus. Sic declinantur & currunt per casus : hi & hæ tres, G. horum & harum trium, D. his tribus, A. hos & has tres, V. o tres, A. ab his tribus. A genere neutro, hæc tria, horum trium, his tribus, hæc tria, o tria, ab his tribus. Ex hac ergo forma intelligimus quomodo declinemus : hic duumvir, quasi duorum hominum unus vir. Sic triumvir trium hominum unus vir. Ergo hic admisit genitivum. nam quatuor ubi indeclinabile est, quatuor viri dicimus, vel quinque viri, vel sex viri. Unde Lucanus, *Septemvirque epulis* : pro genitivo posuit, septem. A ducentis usque ad nongentos declinantur nomina numerorum, ut hi ducenti, hæ ducentæ, neutro ducenta : mille, declinabile est.

* *Opusculum istud castigatum est de novo ad MSS. quinque in quibus inscribitur* Tractatus de Dialectica, *& Augustino tribuitur. At Chirii Fortunatiani nomine editum est Basileæ an.* 1538

PRINCIPIA DIALECTICÆ. *

CAPUT I. De simplicibus verbis.

DIALECTICA est bene disputandi scienria. Disputamus autem verbis. Verba igitur aut simplicia sunt, aut conjuncta. Simplicia sunt, quæ unum quiddam significant : ut cum dicimus homo, equus, disputat, currit. Nec mireris quod, disputat, quamvis ex duobus compositum sit, tamen inter simplicia numeratum est. Nam res definitione illustratur. Dictum est autem id esse simplex, quod unum quiddam significet. Itaque hoc includimus hac definitione, quod non includimus cum dicimus loquor. Quamvis enim unum verbum sit, non habet tamen simplicem significationem, siquidem significat etiam personam quæ loquitur. Ideo jam obnoxium est veritati aut falsitati, nam & negari & affirmari potest. Omnis itaque prima & secunda persona verbi quamvis singillatim enuntietur, tamen inter conjuncta verba numerabitur, quæ simplicem non habent significationem. Siquidem quisquis dicat, ambulo : & ambulationem facit intelligi, & seipsum qui ambulat. Et quisquis dicit, ambulas : similiter & rem quæ fit, & eum qui facit, significat. At verò qui dicit, ambulat : nihil aliud quam ipsam significat ambulationem. Quamobrem tertia persona verbi, semper inter simplicia numerabitur ; & nondum aut affirmari aut negari potest, nisi talia verba sint, quibus necessario cohæret personæ significatio consuetudine loquendi, ut cum dicimus, pluit aut ningit, etiam si non addatur quis pluat aut ningat, tamen quia intelligitur, non potest inter simplicia numerari.

CAPUT II. Verba conjuncta.

CONJUNCTA verba sunt, quæ sibi connexa res plures significant, ut cum dicimus, homo ambulat, aut homo festinans in montem ambulat, & si quid tale. Sed conjunctorum verborum alia sunt, quæ sententiam comprehendunt, ut ea quæ dicta sunt : alia quæ non comprehendunt, sed exspectant aliquid ; ut eadem ipsa quæ diximus, si subtrahas verbum quod positum est, ambulat, quamvis enim verba conjuncta sint, homo festinans in montem ; tamen adhuc pendet otatio. Separatis igitur his verbis quæ non implent sententiam, restant ea verba conjuncta, quæ sententiam comprehendunt : horum item duæ species sunt. Aut enim sic sententia comprehenditur, ut vero aut falso teneatur obnoxia, ut est, omnis homo ambulat ; aut, omnis homo non ambulat ; & si quid hujusmodi. Aut sic impletur sententia, ut licet perficiat propositum animi, affirmari tamen negarive non possit : ut cum imperamus, cum optamus, cum exsecramur, & his similia. Nam si quis dicat, perge ad villam, vel utinam pergat ad villam, aut, dii illum perdant, non potest argui quod mentiatur, aut credi quod verum dicat. Nihil enim affirmavit vel negavit : ergo nec tales sententiæ in quæstionem veniunt, aut disputatorem requirunt.

CAPUT III. Quæ simplices sententiæ, quæ conjunctæ.

SED illæ quæ requiruntur, aut simplices sunt, aut conjunctæ. Simplices sunt, quæ sine ulla copulatione sententiæ alterius enuntiantur, ut est illud quod dicimus, omnis homo ambulat. Conjunctæ sunt de quarum copulatione judicatur, ut est, si ambulat, movetur. Sed cum de conjunctione sententiarum judicium fit, tamdiu est donec perveniatur ad summam. Summa autem est quæ conficitur ex concessis. Quod dico tale est, Qui dicit, Si ambulat movetur, probare vult aliquid, ut hoc concesso, verum esse restet illi dicere, quod ambulet : & summa consequatur, quæ jam negari non potest, id est quod movetur : quæ item non potest concedi, id est quod non ambuler. Rursus si hoc modo velit dicere, homo iste ambulat, simplex sententia est ; quam si concessero, & aliam quæ aliquid exspectat ad completionem sententiæ adjunxerit : quisquis autem ambulat, movetur. Et hanc etiam si concessero, ex hac junctione sententiarum quamvis singillatim enuntiatarum & concessarum, illa summa sequitur, quæ jam necessario concedatur, id est igitur homo iste movetur.

CAPUT IV. Conjunctas sententias subdividit.

HIS igitur breviter constitutis, singulas partes considerabimus. Nam sunt primæ duæ, una de iis quæ simpliciter dicuntur, ubi est quasi materia dialecticæ ; altera de iis quæ conjuncta dicuntur, ubi jam quasi opus apparet. Quæ de simplicibus, vocatur de loquendo. Illa vero quæ de conjunctis est, in tres partes dividitur. Separata enim conjunctione verborum quæ non implet sententiam, illa quæ sic implet sententiam, ut nondum faciat quæstionem vel disputatorem requirat, vocatur de eloquendo. Illa vero quæ sic implet sensum, ut de sententiis simplicibus judicetur, vocatur de proloquendo. Illa quæ sic comprehendit sententiam, ut de ipsa etiam copulatione judicetur, donec perveniatur ad summam, vocatur de proloquiorum summa. Has ergo singulas partes diligentius explicemus.

CAPUT V. Quomodo de rebus, vetbis, dicibilibus, dictionibus, tractetur in logica. * *Isthæc absunt a MSS. Corbeiens. & German.*

VERBUM est uniuscujusque rei signum, quod ab audiente possit intelligi, a loquente prolatum. Res est quidquid intelligitur vel sentitur vel latet. * (Sciuntur enim corporalia, intelliguntur spiritalia ; latet vero ipse Deus, & informis matetia Deus est quod neque corpus est, neque animal est, neque sensus est, neque intellectus est, neque aliquid quod excogitari potest. Informis materia est mutabilitas mutabilium rerum, capax omnium formarum.) Signum est & quod seipsum sensui, & præter se aliquid animo ostendit. Loqui est articulata voce signum dare. Articulata autem dico quod comprehendi litteris potest. Hæc autem omnia quæ definita sunt, utrum recte definita sint, & utrum hactenus verba definitionis aliis definitionibus prosequenda fuerint, ille indicabit locus, in quo definiendi disciplina tractatur. Nunc quod instat accipe intentus. Omne verbum sonat. Cum enim est in scripto, non verbum, sed verbi signum est. Quippe inspectis a legente litteris, occurrit animo, quod voce prorumpat. Quid enim aliud litteræ scriptæ, quam seipsas oculis, & præter se animo voces ostendunt ? Quia & paulo ante diximus, signum esse quod se ipsum sensui, & præter se animo aliquid ostendit : quæ legimus igitur non verba sunt, sed signa verborum. Sed ut ipsa littera, cum sit pars minima vocis articulatæ, abutimur tamen hoc vocabulo ut appellemus litteram, etiam cum scriptam videmus, quamvis omnino tacita sit, neque ulla pars vocis, sed signum partis vocis appareat : ita etiam verbum appellatur cum scriptum est, quamvis verbi signum significantis vocis non eluceat. Ergo, ut cœperam dicere, omne verbum sonat. Sed quod sonat, nihil ad dialecticam. De sono enim verbi agitur, cum quæritur, vel animadvertitur, quanta vocalium vel dispositione leniatur, vel concursione dehiscat : item consonantium vel interpositione nodetur, vel congestione asperetur, & quot vel qualibus syllabis constet, ubi poeticus rhythmus accentusque a grammaticis solo autium tractatur negotio. Er tamen cum de his disputatur, præter dialecticam non est. hæc enim scientia disputandi est. Sed tunc verba sunt signa rerum, quando de ipsis obtinent vim : verborum autem, illa de quibus hic disputatur. Nam cum de verbis loqui nisi verbis nequeamus, & cum loquimur non nisi de aliquibus rebus loquamur, occurrit animo ita esse verba signa retum, ut res esse non desinant. Cum ergo verbum ab ore procedit, si propter se procedit, id est ut de ipso verbo aliquid quæratur aut disputetur, res est utique disputationi quæstionique subjecta. Sed ipsa res verbum vocatur. Quidquid autem ex verbo non auris, sed animus sentit, & ipso animo tenetur inclusum, dicibile vocatur. cum vero verbum procedit, non propter se, sed propter aliud aliquod significandum, dictio vocatur. Res autem ipsa, quæ jam verbum non est, neque verbi in mente conceptio, sive habeat verbum, quo jam significari possit, sive non habeat, nihil aliud quam res vocatur proprio jam nomine. Hæc ergo quatuor distincte teneantur, verbum, dicibile, dictio, res. Quod dixi verbum, & verbum est, & verbum significat. Quod dixi dicibile, verbum est ; nec tamen verbum, sed quod in verbo intelligitur & in animo continetur, significat. Quod dixi dictionem, verbum est, sed tale quo jam illa duo simul, id est ipsum verbum, & quod fit in animo per verbum, significantur. Quod dixi rem, verbum est, quod præter illa tria, quæ dicta sunt, quidquid restat, significat. Sed exemplis hæc illustranda esse perspicio. Fac igitur a quodam grammatico puerum interrogatum hoc modo : Arma, quæ pars orationis est ? Quod dictum est arma, propter se dictum est, id est verbum propter ipsum verbum : cerera vero quod ait, quæ pars orationis est, non propter se, sed propter verbum, quod arma, dictum est, vel animo sensa, vel voce prolata sunt. Sed cum animo sensa sunt. ante vocem dicibilia sunt. Cum autem propter id quod dixi, proruperunt in vocem, dictiones factæ sunt. Ipsum vero arma, quod hic verbum est, cum a Virgilio pronuntiatum est, dictio fuit : non enim propter se prolatum est, sed ut eo significarentur vel bella quæ gessit Æneas, vel scutum, vel cetera arma, quæ Vulcanus Æneæ fabricatus est. Ipsa vero bella vel arma, quæ gesta sunt aut ingesta ab Ænea ; ipsa, inquam, quæ cum gererentur atque essent, videbantur, quæque si nunc adessent, vel digito monstrare possemus, aut tangere, quæ etiam si non cogitarentur, non eo tamen fit ut non fuerint : ipsa ergo per se nec verba sunt, nec dicibilia, nec dictiones ; sed sunt res, quæ jam proprio nomine res vocantur. Tractandum est igitur nobis in hac parte dialecticæ de verbis, de dictionibus,

Differunt dicibile & dictio.

Æneid. I.

nibus, de dicibilibus, de rebus: in quibus omnibus cum partim verba significentur, partim non verba (nihil est enim de quo non verbis disputare necesse sit) itaque de his primo disputatur, per quæ de ceteris disputare conceditur. Igitur verbum quodlibet, excepto sono, de quo bene disputatur, ad facultatem dialecticæ pertinet, non ad dialecticam disciplinam. Ut defensiones Ciceronis sunt quidem rhetoricæ facultatis, sed non his docetut ipsa rhetorica.

CAPUT VI. De Origine verbi.

ERGO omne verbum propter id quod sonat, quatuor quædam necessaria vocat in quæstionem, Originem suam, vim, declinationem, ordinationem. De origine verbi quæritur, cum quæritur, unde ita dicatur: res mea sententia nimis curiosa, & non nimis necessaria. Neque hoc mihi placuit dicere, quod sic Ciceroni quoque idem videtur, quamvis quis egeat auctoritate in re tam perspicua? Quod si omnino multum juvaret explicare originem verbi, ineptum esset aggredi, quod persequi profecto infinitum est: Quis enim reperire possit, quod quid dictum fuerit, unde ita dictum sit? Huc accedit, quod ut somniotum interptetatio, ita verborum origo pro cujusque ingenio prædicatur. Ecce enim verba ipsa quispiam ex eo putat dicta, quod aurem quasi verberent: immo inquit alius, quod aerem. Sed nostra non magna lis est. Nam uterque a verberando hujus vocabuli originem trahit. Sed e transverso tertius vide quam rixam inferat. Quod enim verum, ait, nos loqui oporteat, odiosumque sit natura ipsa judicante mendacium, verbum a vero cognominatum est. Nec ingenium quartum defuit. Nam sunt qui verbum a vero quidem dictum putent, sed prima syllaba satis animadversa, secundam negligi non oportere. Verbum enim cum dicimus, inquiunt, prima ejus syllaba verum significat, secunda sonum. Hoc autem volunt esse bombum. Unde Ennius sonum pedum, bombum pedum dixit. *Georg. 3.* Βοάσαι Græci clamare. Et Virgilius, *Reboant silvæ*. Ergo verbum dictum est quasi a vero boando, hoc est verum sonando. Quod si ita est, præscribit quidem hoc nomen, ne cum verbum faciamus, mentiamur: sed vereor ne ipsi qui dicunt ista, mentiantur. Ergo ad te jam pertinet judicare, utrum verbum a verberando, an a vero solo, an a vero boando dictum putemus; an potius unde sit dictum non curemus, cum quod significer intelligamus. Breviter tamen hunc locum notatum esse de origine verborum, volo paulisper accipias, ne ullam partem suscepti operis prætermisisse videamur. Stoici autumant, quos Cicero in hac re itridet, nullum esse verbum, cujus non certa ratio explicari possit. Et quia hoc modo suggerere facile fuit, si diceres hoc infinitum esse, quibus verbis alterius verbi originem interpretareris, eorum rursus a te originem quærendam esse, donec perveniatur eo, ut res cum sono verbi aliqua similitudine concinat, ut cum dicimus, æris tinnitum, equorum hinnitum, ovium balatum, tubarum clangorem, stridorem catenatum. Perspicis enim hæc verba ita sonare, ut res quæ his verbis significantur. Sed quia sunt res, quæ non sonant, in his similitudinem tactus valere, ut si leniter vel aspere sensum tangunt, lenitas vel asperitas litterarum ut tangit auditum, sic eis nomina pepeterit. Et ipsum lene cum dicimus, leniter sonat. Quis item asperitatem non & ipso nomine asperam judicet? Lene est auribus, cum dicimus voluptas: asperum est, cum dicimus, crux. Ita res ipsæ afficiunt, sicut verba sentiuntur. Mel, quam suaviter res ipsa gustum, tam suaviter nomen tangit auditum. Acre, in utroque asperum est: lana & vepres, ut audiuntur verba, sic illa tanguntur. Hæc quasi cunabula verborum esse crediderunt, ut sensus rerum cum sonorum sensu concordarent. Hinc ad ipsarum inter se rerum similitudinem processisse licentiam nominandi: ut cum, verbi causa, crux propterea dicta sit, quod ipsius verbi asperitas cum doloris, quem crux efficit, asperitate concordat: crura tamen non propter asperitatem doloris, sed quod longitudine atque duritia inter membra cetera sint ligno crucis similiora, sic appellata sunt. Inde ad abusionem ventum est, ut usurpetur non tam rei similis, sed quasi vicinæ. Quid enim simile inter significationem parvi & minuti, cum possit parvum esse, quod non modo nihil minutum sit, sed etiam aliquid creverit? Dicimus tamen propter quamdam vicinitatem, minutum pro parvo. Sed hæc abusio vocabuli in potestate loquentis est: habet enim parvum, ut minutum non dicatur. Illud magis pertinet ad id quod volumus ostendere, quod cum piscina dicitur in balneis, in qua piscium nihil sit, nihilque piscibus simile habear, videtur tamen a piscibus dicta propter aquam, ubi piscibus vita est. Ita vocabulum non translatum similitudine, sed quadam vicinitate usurpatum est. Quod si quis dicat homines piscibus similes natando fieri, & inde piscinæ nomen esse natum, stultum est hoc refutare, cum ab re neutrum abhorreat, & utrumque lateat. Illud tamen bene accidit, quod uno exemplo dilucidare jam possumus, quid distet origo verbi, quæ de vicinitate arripitur, ab ea quæ de similitudine ducitur. Hinc facta est progressio usque ad contrarium. Nam lucus dictus putatur, quod minime luceat: & bellum, quod res bella non sit: & fœderis nomen, quod res fœda non sit: quod si a fœditate porci dictum est, ut nonnulli volunt, redit ergo ad illam vicinitatem, cum id quod fit, ab eo per quod fit nominatur. Nam & ista omnino vicinitas late patet, & per multas partes secatur. Aut per efficientiam, ut hoc ipsum a fœditate porci, per quem fœdus efficitur: aut per effectum, ut puteus, quod ejus effectus potatio est, creditur dictus: aut per id quod continet, ut urbem, ab orbe appellatam volunt, quod auspicato loco circumduci aratro solet: cujus rei & Virgilius meminit, ubi Æneas urbem designat aratro: *Æneid. 1* aut per id quod continetur, ut si quis horreum mutata, d, littera affirmet ab hordeo nominatum: aut per abusionem, ut cum hordeum dicimus, & ibi triticum conditur: vel a parte totum, ut mucronis nomine, quæ summa pars est gladii, totum gladium vocant: vel a toto pars, ut capillus quasi capitis pilus. Quid ultra provehar? Quidquid aliud annumerari potest, aut similitudine rerum & sonotum, aut similitudine rerum ipsarum, aut vicinitate, aut contrario, contineti videbis originem verbi, quam prosequi non quidem ultra soni similitudinem possumus; sed hoc non semper utique possumus. Innumerabilia enim sunt verba, quorum ratio reddi non possit: aut non est,

Verbum unde dictum.

Stoicorum de origine verbi opinio.

Ex Cratylo Platonis.

A ut ergo arbitror: aut latet, ut Stoici contendunt. Vide tamen paulum, quomodo perveniri putant ad illa verborum cunabula, vel ad stirpem potius atque adeo sementum, ultra quod quæri originem vetant, nec si quis potest quidquam invenire. Nemo ambigit syllabas, in quibus, v. littera locum obtinet consonantis, ut sunt in his verbis, venter, vafer, velum, vinum, vomis, vulnus, crassum & quasi validum sonum edere. Quod approbat etiam loquendi consuetudo, cum quibusdam verbis eas subtrahimus, ne onerent aurem. Nam inde est quod amasti, libentius dicimus quam amavisti, & abiit, non abivit; & in hunc modum innumerabilia. Ergo cum dicimus, vim, sonus verbi, ut dictum est, quasi validus congruit rei, quæ significatur. Jam ex illa vicinitate per id quod efficiunt, hoc est quia violenta sunt, dicta vincula possunt videri, & vimen quo aliquid vinciatur. Inde vites, quod adminiculis quibus vinciantur nexibus pendent. Hinc etiam propter similitudinem, incurvum senem vietum Terentius appellavit. Hinc terra, quæ pedibus itinerantium flexuosa & trita est, via dicitur. Si autem B via, quæ vi pedum trita est, creditur dicta, redit origo ad illam vicinitatem. Sed faciamus a similitudine vitis vel viminis, hoc est a flexu esse dictam: quærit ergo me quispiam, quare via dicta est: respondeo, a flexu, quia flexum velut incurvum vietum veteres dixerunt: unde vietos quod cantho ambiantur, rotarum ligna vocant. Persequitur quærere, unde vietum flexum dicatur: & hic respondeo, a similitudine vitis. Instat atque exigit unde istud sit vitis nomen: dico quia vincit ea quæ comprehenderit. Scrutatur ipsum vincire, unde dictum sit: dicimus, a vi. Vis quare sic appellatur, requiret: redditur ratio, quia robusto & valido sono verbum rei, quæ significatur, congruit: ultra quod requirat non habet. Quot modis autem origo verbotum corruptione vocum varietur, ineptum est prosequi: nam & longum, & minus quam illa quæ dicta sunt, necessarium est.

CAPUT VII. De vi verbi.

NUNC vim verborum, quantum res patitur, breviter considerabimus. Vis verbi est, qua cognoscitur quantum valeat: valet autem tantum quantum audientem movere potest. Porto movet audientem, aut secundum C se, aut secundum id quod significat, aut ex utroque communiter. Sed cum secundum se movet, aut ad solum sensum pertiner, aut ad artem, aut ad utrumque. Sensus autem aut natura movetur, aut consuetudine. Natura movetur in eo, quod offenditur si quis nominet Artaxerxem regem, vel mulcetur cum audit Euryalum. Quis enim etiamsi nihil utique de his hominibus audierit, quorum ista sunt nomina, non tamen in illo asperitatem maximam, & in hoc judicet esse lenitatem? Consuetudine movetur sensus, cum offenditur cum audit quiddam: nam hic ad suavitatem soni vel insuavitatem nihil interest: sed tamen valent aurium penetralia movere, utrum per se transeuntes sonos quasi hospites notos, an ignotos recipiant. Arte autem movetur auditor, cum enuntiato sibi verbo, adtendit quæ sit pars orationis, vel si quid aliud in his disciplinis, quæ de verbis traduntur, accepit. At vero ex utroque, id est & sensu & arte de verbo judicatur, cum id, quod aures metiuntur, ratio notat, & nomen ita ponitur; ut dicitur, optimus: mox ut aurem longa una syllaba & duæ breves hujus nominis percusserint, D animus ex arte statim pedem dactylum agnoscit. Sensum vero non secundum se, sed secundum id quod significat verbum movet, quando per verbum accepto signo, animus nihil aliud quam ipsam rem intuetur, cujus illud signum est quod accepit: ut cum, Augustino nominato, nihil aliud quam ego ipse cogitor ab ipso cui notus sum: aut quilibet hominum menti occurrit, forte hoc nomen, vel qui me ignorat audierit, vel qui alium novit, qui Augustinus vocetur. Cum autem simul & secundum se verbum movet audientem, & secundum id quod significat, tunc & ipsa enuntiatio, & id quod ab eo enuntiatur, simul advertitur. Unde enim fit quod non offenditur aurium castitas, cum audit, Manu, ventre, pene, bona patria laceraverat? Offenderetur autem si obscœna pars corporis sordido ac vulgari nomine appellaretur: in hoc autem sensum animumque utriusque deformitas offenderet, nisi illa turpitudo rei quæ significata est, decore verbi significantis operiretur, cum res eadem sit, cujus utrumque vocabulum est, veluti non alia meretrix, sed aliter ramen videtur eo cultu, quo ante judicem stare adE solet, aliter eo quo in luxurioſi cubiculo jaceret. Cum igitur tantam vim tamque multiplicem appareat esse verborum, quam breviter pro tempore summatimque adtigimus, duplex hic ex consideratione sensus nascitur: partim propter explicandam veritatem, partim propter servandum decorem, quorum primum ad dialecticum, secundum ad oratorem maxime pertinet. Quamvis enim nec disputationem deceat ineptam, nec eloquentiam oporteat esse mendacem, tamen & in illa sæpe atque adeo pene semper audiendi delicias discendi cupido contemnit, & in hac imperitior multitudo quod ornate dicitur, etiam vere dici arbitratur. Ergo cum appareat quid sit uniuscujusque proprium, manifestum est & disputatorem, si qua ei delectandi cura est, rhetorico colore aspergendum, & oratorem, si veritatem persuadere vult, dialecticis quasi nervis atque ossibus esse roborandum, quæ ipsa natura corporibus nostris, nec firmitati virium subtrahere potuit, nec oculorum offensioni patere permisit. Itaque nunc propter veritatem dijudicandam, quod dialectica profitetur, ex hac verborum F vi, cujus quædam semina sparsimus, quæ impedimenta nascantur videamus.

CAPUT VIII. Obscurum & ambiguum. Differentiæ obscuri & ambigui.

IMPEDIT auditorem ad veritatem videndam in verbis, aut obscuritas aut ambiguitas. Inter obscurum & ambiguum hoc interest, quod in ambiguo plura se ostendunt, quorum quid potius accipiendum sit ignoratur: in obscuro autem nihil, aut parum quod adtendatur, apparet. Sed ubi parum est quod apparet, obscurum est ambiguo simile: veluti si quis ingrediens iter, excipiatur aliquo bivio, vel trivio, vel etiam, ut ita dicam, multivio loco, sed densitate nebulæ nihil viarum quod est eluceat: ergo a pergendo prius obscuritate tenetur. At ubi aliquantum rarescere nebulæ cœperint, videtur aliquid, quod utrum via sit, an terræ proprius & nitidior color incertum est: hoc est obscurum ambiguo simile. Diluescente cælo quantum oculis satis sit, jam omnium viarum de-

ductio clara est, sed qua sit pergendum, non obscuritate, sed ambiguitate dubitatur. Item sunt obscurorum genera tria: unum est quod sensui patet, animo clausum est, tamquam si quis malum punicum pictum videat, qui neque viderit aliquando, nec omnino quale esset audierit, non oculorum est, sed animi, quod cujusce rei pictura sit, nescit. Alterum genus est, ubi res animo pateret, nisi sensui clauderetur, sicut est homo pictus in tenebris: nam ubi oculis apparuerit, nihil animus hominem pictum dubitabit. Tertium genus est, in quo etiam sensui absconditur, quod tamen si nudaretur, nihilo magis animo emineret: quod genus est omnium obscurissimum, ut si imperitus malum illud punicum pictum etiam in tenebris cogeretur agnoscere. Refer nunc animum ad verba, quorum istæ sunt similitudines constitutæ. Pone quempiam grammaticum convocatis discipulis, factoque silentio suppressa voce dixisse, temetum, quod ab eo dictum, qui prope assidebant, satis audierunt: qui remotius, parum: qui autem remotissime, nulla omnino voce perstricti sunt. Hotum autem partim sciebant, illi scilicet qui nescio quo casu remotiores erant, quid esset temetum; reliquos prorsus latebat: omnes obscuritate impediebantur. Et hic jam perspicis omnia illa genera obscuritatum. Nam qui auditu nihil dubitabant, primum illud genus patiebantur, cui simile est, malum punicum ignorantibus, sed in luce pictum. Qui noverant verbum, sed auribus aut parum aut omnino non acceperant vocem; secundo illo genere laborabant, cui similis est hominis imago, sed non in conspicuo, sed omnino tenebroso loco. Qui autem non solum vocis, sed & significationis verbi expertes erant; tertii generis, quod omnino deterrimum est, cæcitate involvebantur. Quod autem dictum est, quoddam obscurum ambiguo simile, in his perspici potest, quibus verbum erat quidem notum, sed vocem penitus nullam, aut non omnino certam perceperant. Omnia igitur obscura loquendi genera vitabit, qui & voce quantum satis est clara, nec ore impedito, & verbis notissimis utetur. Vide nunc in eodem grammatici exemplo, quam longe alias impediar ambiguitas quam obscuritas verbi. Fac enim eos qui aderant & satis sensu accepisse vocem magistri, & illum verbum enuntiasse, quod esset omnibus notum, utputa, fac eum dixisse, magnus, & deinde siluisse: adtende quid incerti hoc audito nomine patiantur. Quid si dicturus est: quæ pars orationis est? Quid si de metris quæsiturus, qui sit pes? Quid si historiam interrogaturus, utputa, magnus Pompejus quot bella gesserit? Quid si commendandorum carminum gratia dicturus est, Magnus & pene solus poeta Virgilius? Quid si objurgaturus negligentiam discipulorum, in hæc deinde verba prorumpat, Magnus vos ob studium disciplinæ torpor invasit? Videsne remota nebula obscuritatis, illud quod supra dictum est quasi eminuisse multivium? Nam hoc unum quod dictum est, magnus, & nomen est, & pes chorius est, & Pompejus est, & Virgilius est, & negligentiæ torpor. Et si qua alia vel innumerabilia non commemorata sunt, quæ tamen per hanc enuntiationem verbi possunt intelligi.

Tria genera obscurorum.

CAPUT XI. Ambiguorum genera.

ITAQUE rectissime a dialecticis dictum est, ambiguum esse omne verbum. Nec movear quod apud Ciceronem calumniatur Hortensius, hoc modo: Ambigua se ajunt audire acute, explicare dilucide: item omne verbum ambiguum esse dicunt, quomodo igitur ambigua ambiguis explicabunt? nam hoc est in tenebras exstinctum lumen inferre. Facile quidem atque callide dictum. Sed hoc est quod apud eumdem Ciceronem Scævolæ dicit Antonius: Denique ut sapientibus diserte, stultis etiam vere videaris dicere. Quid enim aliud loco illo facit Hortensius, nisi acumine ingenii & lepore sermonis, quasi meraco & suavi poculo imperitis caliginem offundit? Quod enim dictum est, omne verbum ambiguum esse, de singulis verbis dictum est. Explicantur ambigua disputando, & nemo utique verbis singulis disputat. Nemo igitur ambigua verba verbis ambiguis explicabit. Et tamen cum omne verbum ambiguum sit, nemo verbum ambiguum nisi verbis, sed etiam conjunctis, quæ jam ambigua non sunt, explicabit. Ut enim si diceretur, Omnis miles bipes est, non ex eo sequeretur, ut cohors ex militibus bipedibus tota constaret. Ita cum dico ambiguum omne verbum, non dico sententiam, non disputationem, quamvis verbis ista texantur. Omne igitur ambiguum verbum non ambigua disputatione explicabitur. Nunc ambiguitatum genera videamus. Quæ prima duo sunt: unum in iis etiam, quæ dicuntur; alterum quod in iis solis, quæ scribuntur, dubitationem facit. Nam si quis audierit, acies, & si quis legerit, poterit incertum habere, nisi per sententiam clarescat, utrum acies militum, an ferri, an oculorum dicta vel scripta sit. At vero si quis inveniat scriptum, verbi caussa, lepotem, nec appareat qua sententia positum sit, profecto dubitabit, utrum penultima hujus verbi syllaba producenda sit, ab eo quod est lepos, an ab eo quod est lepus corripienda. Quam scilicet non pateretur ambagem, si accusativum hujus nominis casum voce loquentis acciperet. Quod si quis dicat loquentem male pronuntiare potuisse, jam non ambiguitate, sed obscuritate impediretur auditor. Ex illo tamen genere quod ambiguo simile est, quia male Latine pronuntiatum verbum, non in diversas rationes trahit cogitantem, sed ad id quod apparet impellit. Cum igitur ista duo genera inter se plurimum distent, primum genus rursus in duo dividitur: nam quidquid dicitur, & per plura intelligi potest, eadem scilicet plura aut uno vocabulo & una interpretatione, aut tantum uno tenentur vocabulo, sed diversis expeditionibus explicantur. Ea quæ una definitio potest includere, univoca nominantur: illis autem quæ sub uno nomine necesse est definite diverse, æquivoci nomen est. Prius ergo consideremus univoca, ut quomodo genus hoc jam patefactum est, illustretur exemplis. Hominem cum dicimus, tam puerum dicimus quam juvenem, quam senem, tam stultum quam sapientem, tam magnum quam parvum, tam civem quam peregrinum, tam urbanum quam agrestem, tam qui jam fuit quam qui nunc est, tam sedentem quam stantem, tam divitem quam pauperem, tam agentem aliquid quam cessantem, tam gaudentem quam mœrentem vel neutrum. Sed in his omnibus dictionibus nihil est,

Genera ambiguitatum duo.

A quod non ut hominis nomen accepit, ita etiam hominis definitione claudatur: nam definitio hominis est, Animal rationale, mortale: non ergo quisquam potest dicere animal rationale mortale juvenem tantum, non etiam senem & puerum, &c. aut sapientem esse tantum, non etiam stultum: immo & ista & cetera, quæ numerata sunt, sicut hominis nomine, ita etiam definitione continentur: nam sive puer, sive stultus, sive pauper, sive etiam dormiens, si animal rationale mortale non est: nec homo est. Est autem homo, illa igitur definitione contineatur necesse est: & de ceteris quidem nihil ambigitur: de puero autem parvo aut stulto, sive prorsus fatuo, aut de dormiente, vel ebrio, vel furente dubitati potest, quomodo possunt esse animalia rationalia, etiam si possit defendi, sed ad alia properantibus longum est. Ad id quod agitur illud satis est, non esse istam definitionem hominis rectam nisi & omnis homo eadem contineatur, & præter hominem nihil. Hæc sunt igitur univoca, quæ non solum

B nomine uno, sed una etiam ejusdem nominis definitione claudantur: quamvis & inter se propriis nominibus & definitionibus distingui possunt. Diversa enim nomina, puer, adolescens, dives & pauper, liber & servus, & si quod aliud differentiarum est, & inter se ideo proprias definitiones habebunt: sed ut illis unum communione nomen est homo, sic animal rationale mortale definitio una communis est.

CAPUT X. Ambiguitas ex æquivocis varia.

NUNC æquivoca videamus, in quibus ambiguitatum perplexio prope infinita silvescit: conabor tamen eas in genera certa distinguere. Utrum autem conatum meum hæc facultas sequatur, tu judicabis. Ambiguitatum igitur, quæ ab æquivocis veniunt, primo genera tria sunt: unum ab arte, alterum ab usu, tertium ab utroque. Atte nunc dico, propter nomina quæ in verborum disciplinis verbis imponuntur. Aliter enim definitur apud grammaticos quid sit æquivocum, aliter apud dialecticos; & tamen hoc unum quod dico, Tullius, & nomen est, & pes dactylus, & æquivocum. Itaque si quis ex

C me efflagitet, ut definiam quid sit Tullius, cujuslibet notionis explicatione respondeo. Possum enim recte dicere, Tullius nomen est, quo significatur homo summus quidam orator, qui Catilinæ conjurationem consul oppressit. Subtiliter adtende me nomen ipsum definisse: nam si mihi Tullius ipse, qui si viveret, digito monstrari potuisset, definiendus foret, non dicerem, Tullius est nomen, quo significatur homo: sed dicerem, Tullius est homo, & ita cetera adjungerem. Item respondere possem, Hoc nomen Tullius est dactylus, his litteris constans: quod enim eas litteras habeat, opus est innuere. Licet enim illud dicere, Tullius est verbum, per quod æquivocantur inter se omnia cum hoc ipso, quæ supra dicta sunt, & si quid aliud inveniri potest. Sed dico, Cum ergo hoc nomen quod dixi, Tullius, secundum artium vocabula tam varie mihi licuit definire, quid dubitamus esse ambiguorum genus ex æquivocis venientium, quod merito dici possit ex arte contingere? Diximus enim æquivoca esse, quæ non ut uno nomine, ita etiam una definitione possunt teneri. Unde nunc alterum genus

D est, quod ex loquendi usu venire memoravimus. Usum nunc appello illud verbum; propter quod verba cognoscimus. Quis enim verba propter verba conquirat & colligat? Itaque jam constitue aliquem sic audire, ut notum ei sit; nihil de partibus orationis, aut de metris quæri, aut de verborum aliqua disciplina: ramen adhuc potest cum dicitur, Tullius, æquivocorum ambiguitate impediri. Hoc enim nomine & ipse qui fuit summus orator; & ejus picta imago vel statua, & codex quo ejus litteræ continentur, & si quid est in sepulcro ejus cadaveris, significari potest. Diversis enim rationibus dicimus, Tullius ab interitu patriam liberavit, &, Tullius inauratus in Capitolio stat, &, Tullius tibi totus legendus est, &, Tullius hoc loco sepultus est: unum enim nomen est, sed diversis hæc omnia definitionibus explicanda sunt. Hoc igitur genus æquivocorum est, in quo jam nulla de disciplina verborum oritur ambiguitas, sed de ipsis rebus quæ significantur. At si utrumque confundat audientem vel legentem, sive quod ex arte, sive ex loquendi

E usu dicitur, nonne tertium genus recte annumerabitur? Cujus exemplum in sententia quidem apertius apparet, ut si quis dicat, Multi dactylico metro scripserunt, ut est Tullius: nam hic incertum est utrum Tullius pro exemplo dactyli pedis, an dactylio poetæ positum sit: quorum illud ex arte, hoc ex usu loquendi accipitur. Sed in simplicibus etiam verbis contingit, licet tantum vocem hujus verbi grammaticus audientibus discipulis enuntiet, ut supra ostendimus. Cum igitur hæc tria geneta manifestis rationibus inter se differant, rursum primum genus in duo dividitur. Quidquid enim ex arte, verborum facit ambiguitatem, partim sibi pro exemplo esse potest, partim non potest. Cum enim definio quid significat nomen, possum hoc ipsum exempli gratia supponere, quod dico nomen, utique nomen est: hac enim lege per casus flectitur, dicendo nomen, nominis, nomini, &c. Item cum definio quid significat dactylus, hoc ipsum potest pro exemplo esse. Etenim cum dicimus, dactylus, unam syllabam longam & duas deinde breves enuntiamus. At vero cum definitur adverbium quid significet, non potest hoc ipsum pro exemplo dici: etenim cum

F adverbium dicimus, hæc ipsa enuntiatio nomen est. Ita secundum aliam notionem adverbium utique adverbium est, & nomen non est: secundum aliam vero adverbium non est adverbium, quia nomen est. Item pes creticus, quando quid significet definitur, non potest hoc ipsum pro exemplo esse: hæc enim ipsa enuntiatio quando dicimus, creticus, prima longa syllaba, deinde duabus brevibus constat; quod autem significat, longa syllaba & brevis & longa est: ita & hic secundum aliam notionem, creticus nihil aliud est quam creticus, & dactylus non est: secundum aliam vero creticus non est creticus, quia dactylus est. Secundum igitur genus, quod jam propter disciplinas verborum ad loquendi usum dictum est pertinere, duas habet formas. Nam æquivoca dicta sunt, aut ex eadem origine venientia, aut ex diversa: eadem origine appello, quando uno nomine ac non sub una definitione teneantur, uno tamen quasi fonte demanant, ut est illud,

quia

quia Tullius & homo & ſtatua & codex & cadaver, intelligi poteſt; non poſſunt quidem illa una definitione concludi, ſed tamen unum habent fontem, ipſum ſcilicet verum hominem, cujus & illa ſtatua, & ille liber, & illud cadaver eſt. Ex diverſa origine, ut cum dicimus, nepos, longe ex diverſa origine filium filii & luxurioſum ſignificat. Hæc ergo diſtincta teneamus, & inde illud genus, quod ex eadem origine appello, in quæ item dividatur: nam dividitur in duo, quorum unum translatione, alterum declinatione contingit. Translationem voco, cum vel ſimilitudine unum nomen ſit multis rebus, ut Tullius, & ille in quo magna eloquentia fuit, & ſtatua ejus dicitur. Vel ex toto, cum pars cognominatur, ut cum cadaver illius Tullius dici poteſt: vel ex parte totum, ut cum tecta dicimus totas domus. Aut a genere ſpecies: verba enim principaliter dicunt Romani, quibus loquimur; ſed tamen verba proprie nominata ſunt, quæ per modos & tempora declinamus. Aut ab ſpecie genus: nam cum ſcholaſtici non ſolum proprie, ſed & primitus dicantur ii, qui adhuc in ſchola ſunt; omnes tamen qui in litteris vivunt, nomen hoc uſurpant. Aut ab efficiente effectus, ut Cicero eſt liber Ciceronis. Aut ab effectu efficiens, ut terror, quia terrorem fecit. Aut a continente quæ continentur, ut domus etiam qui in domo ſunt dicuntur. Aut a converſa vice, ut caſtanea arbor dicitur quæ & fructus: vel ſi quod aliud inveniri poteſt, quod ex eadem origine quaſi transferendo cognominetur. Vides, ut arbitror, quid faciat in verbis ambiguitatem. Quæ autem ad eamdem originem pertinentia conditione declinationis ambigua eſſe dicimus, talia ſunt. Fac verbi cauſſa quemque dixiſſe, pluit. Et hæc diverſe utique definienda ſunt. Item ſcribere cum dicit, incertum eſt utrum in infinitivo activi, an imperativo paſſivi pronuntiatum ſit. Homo cum unum nomen ſit, & una enuntiatio, tamen fit aliud ex nominativo, aliud ex vocativo. Quid doctius & docte verbi enuntiatio quoque diverſa eſt. Doctius aliud eſt cum dicimus, doctius mancipium: aliud quum dicimus, doctius illo diſputavit. Declinatione igitur ambiguitas orta eſt: nam declinationem nunc appello, quidquid ſive per voces ſive per ſignificationes flectendo verba contingit. Hic doctus & docte, tantum per voces flexum eſt. Hic homo & homo ſecundum ſolas ſignificationes. Sed hujuſmodi genus ambiguitatum minutatim concidere ac proſequi pene infinitum eſt. Itaque locum ipſum hactenus notaſſe ſuffecerit, ingenio præſertim tuo. Vide nunc ea, quæ ex diverſa origine veniunt: nam ipſa dividuntur adhuc in duas primas formas, quarum una eſt, quæ contingit diverſitate linguarum, ut cum dicimus iſte, hæc una vox aliud apud Græcos, aliud apud nos ſignificat. Quod genus tamen, non omnis novit: non enim unicuique perſpicuum eſt, niſi qui linguas noſſet, aut qui linguas diſputaret. Altera forma eſt, quæ in una quidem lingua facit ambiguitatem, diverſa tamen eorum origine, quæ uno vocabulo ſignificantur, quale eſt illud, quod de nepote ſupra poſuimus. Quod rurſus in duo ſcinditur. Aut ſub eodem genere partis orationis, ſicut nomen eſt nepos, cum filium filii, & eum luxurioſum ſignificat. Aut ſub diverſis, ut dictum eſt a Terentio. Qui ſcis ergo iſtuc niſi periculum feceris? ſed etiam iſtuc pronomen, iſtuc adverbium. Jam ex utroque, id eſt arte & uſu verborum, quod in æquivocis tertium genus poſueramus, tot ambiguitatum formæ poſſunt exſiſtere, quot in duobus ſuperioribus poſueramus. Reſtat ergo illud genus ambiguum, quod in ſcriptis ſolis reperitur. Cujus tres ſunt ſpecies: aut enim ſpatio ſyllabarum fit tale ambiguum, aut acumine, aut utroque. Spatio autem, ut cum ſcribitur, venit, de tempore incertum eſt, propter occultum primæ ſyllabæ ſpatium. Acumine autem, ut cum ſcribitur, pone, utrum ab eo quod eſt pono, an ut dictum: *Pone ſequens, namque hanc dederat Proſerpina legem:* incertum eſt propter latentem acuminis locum. At vero ex utroque fit, ut in ſuperioribus de lepore diximus; nam non ſolum producenda, ſed acuenda eſt etiam penultima ſyllaba hujus verbi, ſi ab eo quod eſt lepos, non ab eo quod eſt lepus, deflexum eſt. *Georg. 4.*

ADMONITIO
DE SEQUENTI OPUSCULO.

OPUSCULUM de decem Categoriis caſtigavimus denuo ad MSS. ſeptem, e quibus Germanenſis pervetuſtus codex hæc in illius fronte præfert: Prologus Alchuini ad Karolum Auguſtum ſuper categorias Auguſtini.

Continet iſte decem naturæ verba libellus;
Quæ jam verba tenent rerum, ratione ſtupenda,
Omne quod in noſtrum poterit decurrere ſenſum.
Qui legat ingenium veterum mirabile laudet,
Atque ſuum ſtudeat tali exercere labore,
Exornans titulis vitæ data tempora honeſtis.
Hunc Auguſtino placuit transferre magiſtro,
De veterum gazis Græcorum clave latina.
Quem tibi Rex magnus Sophiæ ſectator amator,
Munere qui tali gaudes, modo mitto legendum.

Categoriæ Ariſtotelis ab Auguſtino de Græco in Latinum mutatæ. *Eoſdem verſus exhibent MS. Michaelinus & Amerbachiana editio, ſed ſuperſcriptione illa carent*, Prologus Alchuini *&c. Iſtud ipſum, opinamur, opuſculum in lib.* 1. *de Odonis Cluniacenſis Abbatis vita deſignatur hiſce verbis:* Odo his diebus adiit Pariſium, ibique Dialecticam S. Auguſtini * Deodato filio ſuo miſſam perlegit, & Marcianum in liberalibus artibus frequenter lectitavit: præceptorem quippe in his omnibus habuit Remigium.

* *Per errorem ex gloſſemate MSS. e quibus Michael. in margine ſic habet:* Has Categorias iraſmiſit filio ſuo nomine Adeodato.

Itaque jam olim iſtius opuſculi auctor credebatur Auguſtinus, cui alia complura a veteribus falſo tributa fuiſſe nemo neſcit. Et certe nuſquam ipſe meminit ſe de Categoriis tractaſſe: neque vero, uti ſupra obſervamus, deprehenduntur hic notæ eædem libri de Dialectica in 1. *Retract.* 6. *memorati, quem videlicet dialogi forma ſcripſerat, eoque conſilio ut per corporalia ad incorporalia perveniret, aut duceret. Vides præterea quanti facit iſtius opuſculi ſcriptor Ariſtotelicas categorias, quas* jugi labore, *nec non* Themiſtii Philoſophi magiſterio *ſe aſſecutum fuiſſe profitetur: cum e contra Auguſtinus in lib.*5. *contra Julianum c.* 14. *illi adverſario ſuo exprobret, quod* Ariſtotelis categorias inſipienter ſapiat, *eaſque in lib.*4. *Confeſſ. c.*16. *nullo ſe negotio, & abſque magiſtri ſui ſubſidio intellexiſſe teſtetur. Atque hic Ariſtoteli Platonem anteferebat, ut videre eſt in lib.*8. *de Civitate Dei c.* 12. *ille haud dubie ceteris Ariſtotelem, qui ab ipſo Philoſophus vocitatur per antonomaſiam. Illud demum non eſt prætereundum ſilentio*, Adeodati *nomen, quod in editis habetur initio poſt verba*, o fili, *non reperiri in MSS. niſi forte a ſecunda manu in marginali aut interlineari ſpatio ſuperſcriptum.*

CATEGORIÆ DECEM
EX ARISTOTELE DECERPTÆ.

CAPUT I. De oratione, & quam late pateat ſignificatio οὐσίας.

CUM omnis ſcientia diſciplinaque artium diverſarum non niſi oratione tractetur, nullus tamen, o fili, in quovis genere pollens inventus eſt, qui de ipſius orationis vellet origine principiove tractare. Idcirco miranda eſt Ariſtotelis philoſophi diligentia, qui diſſerendi de omnibus cupidus, ab ipſius cœpit examine, quam ſciret & prætermiſſam a cunctis, & omnibus neceſſariam. Is igitur nos docuit ex octo his, quas grammatici partes orationis vocant, eam ſolam recte appellari orationis partem, quæ indicaret aliquid, vocabuloque ſignaret. Itaque ſolas orationis partes, auctore Ariſtotele, nomen & verbum debemus accipere: ceteras vero ex his fieri, & compagines orationis potius, quam partes ejus debere nominari. Nomen namque perſonam demonſtrat, verbum quid quiſque faciat patiaturve. Dehinc quoque hoc docente debemus advertere, quo compendio paulatim oratio coartata per gradus cuncta quæ ſunt uno vocabulo capta concluſerit. Nam cum ſit diverſa innumerabiliſque mortalium nuncupatio, nec comprehendi poſſit nominum tam lata diverſitas, uno tamen vocabulo cum hominem dixeris, noſcis omnes. Similiter & cetera, ut equus ille ἵππος vel αἴθριος vel δῖος, vel ille atque ille. Et quamquam ſit horum nominum quoque infinita comprehenſio, equum tamen cum quis dixerit, monſtrabit omnes. Et ſi quis leonibus, quod fieri ſolet, vel bobus imponat nomina in immenſum tenditur uniuſcujuſque cognitio, & acies mentis obtunditur: ſed cum leonem, vel taurum dixeris, omnes qui ubique ſunt, ſub uno nomine naturæ ſuccidunt. Verum orationis vis, quæ infinita genera procreandi varietate ſingulis vocabulis colligaverat, parum feciſſe viſa eſt, niſi eadem coartata in unum ſingulari nuncupatione concluderet. Ideoque & hominem & feram & equum dixit animal dans cunctis nomen quod

omnia poſſideret. Nec minus ea quæ ſine anima ſunt, brevi ex immenſa demonſtratione ſignavit: nam cum ſit arbor & nucis & caſtaneæ & glandis & mali, ceteraque inexplicabilia genera virgultorum, ſurculum vocans, ſingulari omnia & communi vocabulo adſtrinxit. Similiter ornamentorum diverſos lapides compendioſe vocavit gemmas. Poſtremo licet abunde proſpexerat diſperſa paſſim genera ſpeciali nota concilians, tamen ingenti quodam & capaci ad infinitum nomine omne quidquid eſt comprehendens dixit οὐσίαν, extra quam nec inveniri aliquid, nec cogitari poteſt. Hæc eſt una de categoriis decem. Appellatas vero categorias conſtat, propterea quod non poſſint niſi ex ſubjectis agnoſci, ὡς κατὰ τινῶν λεχθεῖσαι. Quis enim quid ſit homo poſſit agnoſcere, niſi aliquem ſibi hominem ponat ante oculos, quaſi ſubjectum homini? Ne autem progrediente tractatu, in quo plurimis exemplis opus eſt, eadem ad docendum nomina repetantur, ac ſæpe accidat ut vel Hortenſii vel altius hominis, vel ſuperius animalis, vel excelſius uſiæ frequentata exempla in faſtidium recíderent, alia his vocabula, quibus ad differendum philoſophi uterentur, inflexit: itaque Hortenſium, & nucis arborem, & equum Xanthum, & his ſimilia, αἰσθητὰ, ἄτομα, ἐνάριθμα, καθέκαστα vocavit: αἰσθητὰ, quod tactu ſentientur: ἄτομα, quod dividi & ſecari nequeant: quis enim credat Hortenſium cædi poſſe per partes? quod ſi fiat, Hortenſius jam non erit: ἐνάριθμα quod ſint numeri unius: καθέκαστα, quod ſingularia: neque enim hæc in uno quovis geminari poſſunt. Deinde altiora, id eſt, hominem, equum, leonem, arborem, εἴδεα vel ἰδέας ars dicit, quaſi partes generis & rerum formas. Dehinc ſuperiora, id eſt animalia & virgulta & gemmas & lapides, genera nuncupavit, ex quibus partes vel formæ naſcuntur. Eadem tamen genera, ſpecies vel ideæ etiam nominari poſſunt, quod habent excelſius aliquid, id eſt uſiam, ex qua oriri videntur & naſci. Ipſam vero uſiam, ſupra quam nihil eſt, genus appellari voluerunt.

CAPUT II. De equivocis & multivocis.

HIS ita compoſitis, ea quæ mente concepta ſignari & demonſtrari poſſunt, aggreſſurus Ariſtoteles, omiſit illa interim quæ de verborum ratione tractantur, cum in linguæ uſu provenerit, ut uno nomine res multæ, & multis nominibus res una nuncupetur. His rebus quas unum nomen complectitur, duo vocabula ars dedit, ut ex his alia homonyma, alia ſynonyma vocaret. Homonyma ſunt, cum res quidem plures commune nomen accipiunt, interpretatione vero ejuſdem rei ſeparantur, ut homo pictus & verus. In hoc namque idem nomen eſt: verum ſi ad definitionem vel ad interpretationem hominis redeas, inveniuntur iſta diſparia. Cum enim dixeris, verum hominem animal eſſe quod riſum capiat & vim rationis admittat, cum de picto idem non poſſis dicere, neceſſario inveniuntur eſſe diſparia. Regulariter autem accipere debemus, omne nomen licet proprium, quod poſſit eſſe commune cum ceteris homonymon vocari, ut Cicero non unus, ſed plures. Sed ſi omiſſo nomine ſignis potius demonſtrare velis quis ſit ille Cicero, quis alius, quis tertius, alia de alio ſigna narranda ſunt, ut alium craſſum dicas, alium tenuem: vel longus dicatur alius, alter brevis, candido colore quis, alter nigro. Hæc igitur quoniam inter ſe diſcrepant, ſolo ſociata nomine, homonyma dicta ſunt, vocabulo juncta, rei interpretatione diſcreta. Synonyma vero ſunt, res quæ & nomine & ſui interpretatione junguntur, ut eſt animal: id enim de homine & equo & de fera & de avibus dici poteſt. Animal eſt quod cibum capiat, quod mortale ſit, quod ſenſu moveatur. Nunc ad eas res, quæ ſingulæ multis nominibus ſignari ſolent, veniamus, Quamquam hanc partem Ariſtoteles, ut ſuperius dictum eſt, prætermiſerit, idcirco quod de his quæ ſignificantur, non de his quæ ſignificant, diſſerendum putavit. In his autem non rerum, ſed nominum vertitur quæſtio. Hæc diviſa ſunt ſimiliter in partes duas, & alia πολυώνυμα, alia ἑτερώνυμα ſunt. Polyonyma ſunt, cum multa nomina unam rem ſignificant, neque ulla de differentia nominum redditur ratio, ut enſis, mucro, gladius: hæc enim cur unam rem tot ſignificent, nec diſcerni, nec definiri poteſt. Dehinc heteronyma a multis æque nominibus res ſingulas tenent. Verum in his habet rationem diverſitas nominum, velut eſt homo terrenus mortalis: homo ab humanitate, terrenus a terra, in qua cuncta gignuntur, mortalis a neceſſitate mortis. Claret igitur in his nominum originem quæri, in ſuperioribus rerum: quamobrem his omiſſis, Ariſtoteles ſuperiorum maluit movere tractatum. Ergo ad homonyma redeamus, quæ dividuntur in duas partes, aut enim fortuitu fiunt, aut hominum voluntate naſcuntur. Fortuitu fiunt enim, cum quodam caſu ſimile quis alteri nomen accipit. Voluntate, cum ſimilitudo nominis ex induſtria imponentis affigitur: horum autem quæ induſtria vel voluntate naſcuntur, quatuor ſunt genera, εἰκώ, κατ' ἀναλογίαν, ἀφ' ἑνὸς εἰς, πρὸς ἕν: ut eadem latinus quoque ſermo declaret, ſimilitudo, proportio, ab uno, ad unum. Similitudo eſt, ut homo pictus & verus in ſola ſimilitudine copulantur. Proportio eſt quod κατ' ἀναλογίαν Græci vocant, ut quo pacto principium animalis cor dicimus, ita principium aquæ fontem dicamus, proportio enim ſui ſimilitudo nominis videtur adjuncta. Ab uno eſt, cum dicimus a medicina medicinale ferramentum, medicinalis ſcientia, medicinalis uſus, medicinale præceptum, ab uno in cuncta deſcendunt. Ad unum eſt, ut illa potio ſalubris eſt, ille medicus ſalubris eſt, ferramentum illud ſalubre. Hæc enim cuncta unum, id eſt ſalutem videntur adtingere.

CAPUT III. Quid Ariſtoteles agat in categoriis.

SED plerique movere adſolent quæſtionem, de quibus magis Ariſtoteles voluit inchoare tractatum. Primo de iis quæ ſunt, ſecundo de iis quæ percipiuntur, tertio de iis quæ dicuntur. Primo ſunt res omnes, quas natura peperit: ſecundo percipiuntur ea, quorum imagines animo videndo formamus & recondimus: tertio dicuntur illa, quibus ea, quæ ſunt impreſſa animo, efferuntur. Id namque quod quis concipit animo, lingua proſequente declarat. Sed ut Themiſtio noſtræ ætatis erudito philoſopho placet, de his Ariſtoteles tractare incipit, quæ percipiuntur, quæque ipſe vocat Græco nomine σημαντικὰ φαντάσματα ſive φαντασίας, id eſt, imagines rerum inſidentes animo: verum cum de perceptis propoſuerit diſputare, & de iis quæ ſunt, & de iis quæ dicuntur, neceſſario locuturus eſt. Percepta enim ex his oriuntur quæ ſunt, quæ videndo percipimus: perceptorum autem deerit demonſtratio, niſi eorum, quæ dicuntur, auxilio fuerint demonſtrata. Ergo quamquam ſeparatim poſtea ea quæ ſunt definiturus ſit, mixtam tamen de tribus diſputationem debemus accipere. Nam de perceptis qui loquitur, & originem rerum trahit, & præſidia orationis implorat. Superfluam igitur quæſtionem movet, qui dicit ſcrutari oportere cur Ariſtoteles in principio ſuo homonyma lege vel dixerit, vel detexerit, ſi de his quæ percipiuntur fuerat tractaturus, cum liqueat non poſſe dici aliquid, niſi quod perceptum fuerit, nec percipi aliquid poſſe, niſi res fuerit de qua imago intuendo capiatur.

CAPUT IV. De denominativis.

HIS ergo cognitis, paronyma videamus, quæ ſunt in homonymorum & ſynonymorum medio conſtituta, & quæ nec paronyma dici poſſunt, niſi in ſe habuerint utrorumque contractum, id eſt niſi & nomen homonymorum & negotium ſynonymorum videantur habere commune, ut a ſapientia ſapientem, vel medicum a medicina dicamus, eadem in medico quæ in medicina & actus ſimilitudo videtur & nominis. Propterea recte paronymum dictum eſt, quod aliunde nomen acceperit. Verum-ne eadem videantur paronyma & homonyma, quæ ab uno dicuntur, id eſt ἑνός, hanc differentiam debemus agnoſcere, quod ipſa paronyma inter ſe quidem propter ſimilitudinem nominis homonyma ſunt, illius tamen nominis paronyma dicuntur, unde nomen acceperunt, ut puta a ſapientia dicamus hominem ſapientem ſapiens conſilium: inter ſe hæc homonyma ſunt, ipſius vero ſapientiæ paronyma. Obſervari tamen oportet, ut commutationem ultimæ ſyllabæ habeant: neque ita finiantur paronyma quemadmodum deſinunt ea de quibus originem ducunt, ut medicina & medicus, medicina aliis litteris clauditur, aliis medicus. Hanc igitur differentiam niſi paronyma habuerint, & niſi cum ſynonymis negotio, cum homonymis nomine fuerint copulata, homonyma potius quam paronyma nominantur. Ut ſi a malitia vitioſum dicamus, negotio quidem cum ſynonymis convenit, ſed ab homonymis diſcrepat nomine. Neque enim vitioſus & malitia ſimilia ſunt, quamquam eodem intellectu ſentiantur. Quod ſi a malitia dicatur malus, recte utrumque convenit. In ultima vero ſyllaba non mutantur hoc modo, ut ſi dicamus a ſapientia verba ſapientia. Hic cum nulla commutata eſt ſyllaba, paronymi excluſa eſt nuncupatio. Unde conſtat hæc & his ſimilia homonymis potius debere conjungi. Scire etiam debemus, verba aut ſimplicia eſſe, aut certe conjuncta. Conjuncta ſunt, equus currit: ſimplicia, cum hæc ſeparantur & dicuntur ſingula, ut equus, currit. Sed jam ſatis de his quæ ſignificantur, dictum puto.

Differunt paronyma ab homonymis.

CAPUT V. Subſtantia & accidens.

RESTAT ut eorum quæ ſunt, quo pacto Ariſtoteles tractaverit, enarremus. Sunt igitur illa quæ aut percipimus ſenſibus, aut mente & cogitatione colligimus. Senſibus tenemus quæ aut videndo, aut contrectando, aut audiendo, aut guſtando, aut odorando cognoſcimus. Mente, ut cum quis equum, aut hominem, aut quodlibet animal viderit, quamquam unum corpus eſſe reſpondeat, intelligit tamen multis partibus eſſe concretum. Siquidem alia pars ſit capitis, alia pedum, ceterorumque membrorum, in ipſo capite partes ſuas aures habeant, habeat propriam lingua. Ipſæ quoque partes ſingulæ multa in ſe habeant, quæ dividi & ſeparari poſſint: ut caro ſit aliud corium, aliud venæ, aliud nervi, aliud capilli. Ergo hæc mente vel intellectu colligimus, ad quæ noſtri ſenſus penetrare non poſſunt. Conſideramus etiam illa, & animi intentione cognoſcimus vel hominem, vel aliud animal, creſcere, ſeneſcere, nunc ſtare, nunc movere greſſus; modo angi curis, modo ſecura mente conquieſcere; ſanitate alias frui, alias dolorem perpeti; ex nigro album, nigrum ex albo colore mutari; peritum ex imperito, doctum ex indocto; ex manſueto ferum, ex feroci manſuetum. Cum igitur ex iis quæ ſunt, alia ſenſibus, alia mentibus colligantur, ſeparare hæc propriis nominibus homines eruditi maluerunt; & id quod dignoſcitur ſenſibus, jam dici οὐσίαν, illud autem quod animi tractatu colligitur, ac ſæpe mutatur, συμβεβηκὸς, id eſt accidens, nominare voluerunt. Et quoniam in permanente uſia ea, quæ accidunt, in eſſe noſcuntur, ipſam uſiam ὑποκείμενον, id eſt, ſubjacens, & non in ſubjecto appellari voluerunt, illa vero quæ accidunt, ἐν ὑποκειμένῳ, id eſt in ſubjacenti, dixerunt. Sine dubio tamen illud oportet a nobis agnoſci, ut potiorem uſian accidentibus dicimus, ſic potius ἄτομον, vel καθέκαστον, id eſt hunc hominem vel hunc leonem, iis quæ fuerunt communia, vel communi vocata animalium nomine, judicare.

CAPUT VI. Quæ dicuntur de ſubjecto, quæ ſunt in ſubjecto.

RURSUS ad ea quæ ſignificantur, Ariſtoteles regreſſus eſt, quot modis ea quæ ſunt ſignificari adſolent, monſtraturus. Ex his igitur quæ ſunt, alia de ſubjecto ſignificantur, & in ſubjecto non ſunt, ut homo. De ſubjecto quidem ſignificatur, aliquo homine: neque enim homo dici poſſet, niſi eſſet aliquis de quo diceretur. In ſubjecto autem nullo eſt, cum ipſe ſit uſia, quam ſuperius diximus in nullo umquam ſubjacenti eſſe; quippe cum ſit ceteris ipſa ſubjecta. Alia vero nec in ſubjecto ſunt, nec de ſubjecto ſignificantur, ut eſt Cicero; nec in ſubjecto eſt, quia uſia eſt; nec de ſubjecto aliquo ſignificatur, ſiquidem cum a ſe ortum vocabulum teneat, neque intelligi poſſit aliunde. Dicta ſunt duo quæ ad uſian pertinent, quo pacto ſignificentur, quorum ſuperius κοινὸν id eſt commune, inferius καθέκαστον, id eſt ſingulare dicitur. Nunc ea quæ ſunt ex accidentibus, quonam modo ſignificentur dicendum eſt. Sunt igitur ex iis alia quæ & in ſubjecto ſunt, & ſignificantur de ſubjecto, ut eſt ſcientia vel color. Sunt enim in ſubjecto aliquo, id eſt in animo vel corpore: neque enim ſcientia poteſt eſſe, niſi ſit anima ſubjecta qua contineatur; nec ſignificari ſcientia poſſet, niſi de ſubjecta grammatica, vel color quiſquam poſſet eſſe, niſi in ſubjecto corpore; nec ſignificari poſſet, niſi de ſubjecto aliquo colore: ita fit ut & in ſubjecto ſint, & de ſubjecto ſignificentur. Alia vero ſunt ex iiſdem συμβεβηκόσι, id eſt accidentibus, quæ

quæ in ſubjecto quidem ſunt, ſed de ſubjecto minime ſignificantur, ut eſt, hæc grammatica, vel hic albus color. In ſubjecto quidem ſunt, animo vel corpore, de ſubjecto autem non ſignificantur. Neque enim his aliunde vocabulum pendet, ſed ſuo & ſpeciali nomine deſignantur. In iis quoque accidens ſuperius, commune nominamus, inferius ubi jam certa res eſt pro parte, hoc eſt καθ' ἕκαστον dicitur. Verum ne aliquid non apertum præterire Ariſtoteles exiſtimaretur, & oriundis quæſtionibus occaſionem daret, de eo quod in ſubjecto eſt, voluit tractare diligentius, ac definire quid eſſet, ut calumniantibus aditus clauderetur. Definit ergo in ſubjecto eſſe quod in altero eſt aliquo, non ut pars ſit quædam, neque ſine eo in quo eſt poteſt umquam eſſe. Hæc definitio addita propterea eſt, quia dici poſſet digitum vel pedem in ſubjecto eſſe, id eſt in corpore: hoc igitur excluſit cauta definitione, dicendo id eſſe in ſubjecto, quod ejus pars non ſit in quo eſt: digitum autem vel pedem partem eſſe corporis conſtat. Dehinc a calumniantibus dici poſſet, aquam vel vinum in quodam cado quaſi in ſubjecto eſſe: ſed id oriri docta definitione non ſinit, addens id eſſe in ſubjecto, quod ſine ſubjecto eſſe non poſſit: vinum autem, vel aquam, ſine cado in quo fuerit poſſe alibi eſſe, non poteſt dubitari. Interea hoc loco debemus advertere qua arte definitio diſponatur. Primum enim hanc per immenſum tendi oportet, incipientem a genere: dehinc paulatim per partes currendo pervenire debet ad id in quo ſolum eſt id quod definitur. Ut ii qui ſigna formant, primum immenſum ſubdeligunt lapidem, dehinc paulatim minuendo & abſcindendo ſuperflua ad formandos vultus & membra perveniunt. Sic definitio a genere incipiens depulſa paulatim generalitate verborum, ad proprium demonſtrandæ rei cubile tendit accedere. Sed ad propoſitum revertamur: tractatus enim erat de iis quæ ſunt, quemadmodum ſignificentur, de quibus quoniam jam multa dicta ſunt, illud regulariter nobis tenendum eſt, omnia καθ' ἕκαστα, vel, ἐνάριθμα, vel, ἄτομα, vel αἰσθητά, id eſt hunc hominem, vel hunc equum, vel hanc arborem de ſubjecto ſignificari non poſſe. Sin vero hæc eadem de accidentibus fuerint, id eſt hic color, hæc diſciplina, in ſubjecto eſſe poſſe: quemadmodum enim ſuperius demonſtratum eſt, omne accidens ſine ſubjecto eſſe non poteſt. Docti igitur ſumus quo pacto, vel ſubjectum, vel in ſubjecto poſſimus agnoſcere.

De arte definiendi.

CAPUT VII. Quid genus, quid ſpecies.

DEHINC nos Ariſtoteles docet, & illa quæ de ſubjecto ſignificantur, qua ratione noſcamus. In his autem ſpeciale illud eſt, quod eadem in ipſo ſubjecto inveniuntur, quæ ſunt in eo quod de ſubjecto ſignificatur: ut enim animal de ſubjecto ſignificatur, homine vel equo, ſic & homo de ſubjecto aliquo homine ſignificetur neceſſe eſt: Cicero autem & homo eſt & animal. Quæcumque igitur prædicari de animali poſſunt, eadem & de homine & Cicerone prædicantur. Quapropter ea quæ in eo, quod de ſubjecto ſignificatur, inveniuntur, & in eo, quod ſubjectum eſt, neceſſe eſt inveniri: ut ſi dicas, animal eſt quod cibum capiat, quod mortale ſit, quod ſenſu moveatur: animal autem de ſubjecto ſignificatur homine, eadem tamen & de homine dici neceſſe eſt, quæ de animali dicta ſunt. Deinde quæ de homine dicta fuerint, eadem & de Socrate. Certum autem eſt Socratem ſubjectum eſſe homini, hominem autem animali. Quidquid igitur in iis, quæ de ſubjecto ſignificantur, dictum fuerit, idem & de iis, quæ ſubjecta dicimus, prædicabitur. Regulariter autem illa de ſubjecto ſignificantur, quæ per ſeipſa cognoſci non poſſunt, ut animal intelligi non poteſt niſi de ſubjecto homine, ſic homo adverti non poteſt niſi de ſubjecto aliquo homine dignoſcatur. Nunc quoniam de categoriarum omnium generibus & ſpeciebus & differentia locuturus eſt, inſpiciendum prius videtur quid ſit genus, quid ſpecies, quid differentia. Genus igitur eſt quod ſecundum multa & differentia, quid ſit, ſpecie oſtenditur atque ſignificatur, ut eſt uſia. Omnino quidem uſian dicimus; ſed hoc commune nomen ſpecie ſeparatur, cum dicimus animal vel lapidem. Ita fit ut uno quaſi conjuncta vocabulo, ſpecie ſeparentur. Differentia vero eſt, quæ ſecundum multa & differentia, non quid ſit, ſed quale ſit ſpecie prædicatur, ut eſt animal greſſutum, volatile, aquatile, bipes, quadrupes. Genus ergo & differentia ſpecie ſignificantur. Sed genus quid ſit, differentia autem qualis ſit ſpecie poſſunt agnoſci. Species autem eſt, quam quidam & formam vocant, quæ ſecundum multa & differentia, quid ſit numero prædicatur atque cognoſcitur, ut eſt homo. Hoc nomen homines cunctos complectitur, & videtur id facere quod ſpecies, quæ de aliquo homine prædicatur, qui numerum in ſeipſo contineat; ut eſt, hic primus, ille ſecundus, iſte tertius. Ut tamen hæc tria uno exemplo monſtremus. Genus eſt, animal: differentia, bipes, quadrupes: ſpecies, homo, equus. Sed ut genus nullum eſt, quod non habeat differentiam: ſic nec differentiam intelligere debemus, quæ ſpecies non habebit, ut nigrum & album non habent differentiam, propterea quod ex ſe ſpecies non emittunt. Quæ enim alia ſpecies inveniri poteſt albi vel nigri? Quoniam igitur quid ſit genus, quid differentia, quid ſpecies, ſeparatum eſt: ad Ariſtotelis jam dicta veniamus: Hoc enim docente cognovimus, eorum generum quæ inter ſe diverſa ſunt, nec differentias eaſdem poſſe eſſe, nec ſpecies. Alia enim & ſpecies & differentia eſt, dum quæritur quid ſit, alia dum quale ſit, alia dum quantum ſit: ut ſi velis animalis dicere differentiam, dicas volatile, bipes greſſutum: ſi velis ſpeciem, dicas hominem vel avem vel equum. Numquidnam & de diſciplina eadem differentia vel ſpecies dici poteſt, propterea quod genera diverſa ſunt, animal & diſciplina? Animal enim categoria eſt uſiæ, diſciplina categoria qualitatis. Denique illa genera, quæ alterna ſibi ſocietate ἐπάλληλα conjuncta ſunt, eaſdem differentias & eaſdem ſpecies habent, ut eſt uſia, cujus ſpecies eſt animal. Sed idem animal genus eſt ceteris, ideoque & ſpecies & genus dicitur. Quoniam hæc igitur duo genera invicem ſe tenent, quæ Ariſtoteles quoque ἐπάλληλα nominavit, eaſdem differentias habent, ut ſi dicas uſian eſſe animal mortale, bipes, riſus capax, eadem & de homine potes dicere. Certum eſt ergo invicem ſibi conjunctis generibus, eaſdem & differentias & ſpecies inveniri. In diverſis autem generibus hoc provenire non poſſe.

RURSUS Ariſtoteles ad ea, quæ dicuntur, revertitur, quamquam ſuperius dixerimus alterum ſine altero tractari non poſſe. Nam & qui dicit aliquid, de eo dicit quod eſt: & id quod eſt, non poteſt ab altero intelligi, niſi dicatur. Eorum ergo quæ nulla ſui copulatione dicuntur, quodcumque ſingulare dictum fuerit, aut uſian ſignificat, aut quantitatem, aut qualitatem, aut ad aliquid, aut jacere, aut facere, aut pati, aut ubi, aut quando, aut habere. Hæ ſunt categoriæ decem, quarum prima uſia eſt, ſcilicet quæ novem ceteras ſuſtinet. Reliquæ vero novem, συμβεβηκότα, id eſt accidentia ſunt. Ex quibus novem, ſunt alia in ipſa uſia, alia extra uſian, alia intra & extra. Qualitas, quantitas, & jacere in ipſa uſia ſunt: mox enim ut uſian vel hominem vel equum dixerimus, advertamus neceſſe eſt bipedalem, quadrupedalem; aut album, aut nigrum; aut ſtantem, aut jacentem. hæc in ipſa uſia ſunt, & ſine hac ipſa eſſe non poſſunt. Alia ſunt extra uſian, ubi, quando, habere: & locus ad uſian non pertinet, & tempus, & veſtiri & armari, ſed ab uſia ſeparata ſunt. Alia ſunt communia, id eſt & intra & extra uſian: ad aliquid, & facere, & pati: ad aliquid, ut majus & minus: utraque enim dici non poſſunt, niſi conjuncto altero quo majus ſit vel minus. propterea ergo unum in ſe habent, aliud extra ſe. Item facere, extra eſt & intra, ut cædere quiſque non poteſt dici, niſi alterum cædat: vel legere, niſi ipſe legens aliud ſit, aliud quod legit. Ita ergo & in uſia hæc eſt, & extra uſian. Pati ſimilirer, cædi enim vel uri nullus poteſt, niſi ab altero patiatur. Proptcrea hæc quoque & in uſia eſt & extra uſian. Hæc igitur cum ſingularia ſunt, nihil affirmant: copulata vero faciunt ex ſe aliquem ſermonem, vel προσκυτικὸν, vel δεικτικὸν, vel ἐρωτηματικὸν, vel κλητικὸν: ut hæc quoque latino ore monſtremus, vel imperatum, vel optatum, vel interrogatum, vel vocatum. Hæc quoque ſermonis quaſi quatuor genera ſuſpenſa ſunt atque ſimplicia inrerim ideoque ſemiplena. Neque enim jam intelligitur vel quid imperativum ſit, vel quid optativum, vel quid interrogativum, vel quid vocarivum, niſi acceſſerit genus ἀποφαντικὸν, id eſt pronuntiativum, quod habeat in ſe quamdam confirmandi ſententiam, quæ aliquid aut addat aut demat: quod Ariſtoteles κατάφασιν & ἀπόφασιν dixit, ut eſt, cælum hoc volubile eſt, cælum hoc non eſt volubile. Ipſum denique pronuntiativum, quod diximus apophanticon, aut falſum eſt aut verum. Quamobrem omiſſis illis quatuor quæ magis ad grammaticos vel oratores pertinent, hujus apophantici, quod ad philoſophos adtingit, Ariſtoteles habuit mentionem.

CAPUT VIII. De prædicamentis in generali.

EXPOSITIS igitur omnibus quæ diſputaturis neceſſaria videbantur, ſingulas caregorias oportuit definiri. Sed uſia quoniam ſecundum artem definiri non poterat, quæ præcipit, ut definitio quo poſſit tendi latius, a genere fumat exordium, ipſa autem uſia genus non habet, cum omnia ipſa ſuſtineat, per partes eam voluit definire, ut quid ſit non ſolum ejus definitione, verum partium quoque cognitione noſcatur. Eſt igitur uſia proprie & principaliter dicta, quæ neque in ſubjecto eſt, neque de ſubjecto ſignificatur, ut eſt hic homo, vel hic equus. Secundæ dicuntur uſiæ, genus & ſpecies, id eſt animal & homo. Has ergo ſecundas ſubſtantias nominari dicit, propterea quod illa ſit potior, quæ neque in ſubjecto eſt, neque de ſubjecto prædicatur. Secundæ autem ſubſtantiæ idcirco dictæ ſunt genus & ſpecies, quod ſolæ indicent primam. Ut ſi quis nolit vel neſciat dicere Socratem, dicat animal vel hominem, id eſt genus vel ſpeciem, his vero dictis quid ſit Socrates agnoſcitut. Aliud autem ſi dicat, vel currit, vel ambulat, nihil poſſit agnoſci. Manifeſtum eſt autem ea, quæ de ſubjecto ſignificantur, cum iis, quæ ſubjectum ſunt, & nomen & rationem nominis habere communem, ut homo & de ſubjecto aliquo ſignificatur homine, ſed non ſolum nomen, verum etiam rationem eamdem in ſubjecto invenies, quam in eo quod de ſubjecto ſignificatur poteris invenire. Ipſarum deinde ſecundarum uſiarum potior eſt ſpecies genere: magis enim proxima eſt ſpecies primæ uſiæ quam genus. Si enim quis velit oſtendere quid ſit prima uſia, facilius monſtrabit ſi dixetit ſpeciem, quam ſi dixerit genus. Ut ſi quis Socratem volens dicere omiſſo ejus nomine, magis eum ſignificet ſi hominem dixerit, quam ſi animal. Animal enim & equum & aquilam poſſumus agnoſcere. Deinde ut primæ ſubſtantiæ ſubjectæ ſunt omnibus, & his omnia ſuſtinentur; ita etiam ſpecies generi, atque ideo magis uſia iſta, quam cetera. Videndum eſt etiam, ne quam ſpeciem ſolam putamus, eadem ſit & genus: ut ſi quis animal dixerit, dixit & genus. Deinde ſi dicat hominem, equum, piſcem, avem, pronuntiemuſne omnia ſolas ſpecies eſſe? Cum enim ſint homo & equus, ſpecies manifeſtæ ſunt, piſcis autem & avis, genera & ſpecies (non enim una forma eſt avium & piſcium) propterca ergo & ſpecies & genera nominantur. Illæ autem quæ ſolum ſpecies ſunt, ſicuti eſt homo, equus, aquila, taurus, æqua virtute uſiæ ſunt. Ut enim homo uſia eſt, ſic & equus, & aquila & taurus in ſuo genere. Decurſis igitur partibus per quas uſia definita eſt, & alio modo voluit eam definire, ſi oſtenderet ea, quæ neceſſe eſt in ea naturaliter inveniri. Ea enim quæ inſunt cuique, aut in ſolo & in omni, aut in ſolo & non in omni, aut in omni & non in ſolo, aut nec in ſolo nec in omni. Hæc Græci vocant, ἐν μόνῳ καὶ ἐν παντὶ, ἐν μόνῳ ᾧ οὐκ ἐν παντὶ, ἐν παντὶ καὶ οὐκ ἐν μόνῳ, καὶ οὐκ ἐν μόνῳ ᾧ οὐκ ἐν παντὶ. Ut ſi hominem definire volens, dicat riſus capacem eſſe, hoc & in ſolo eſt, & in omni. Solus namque homo ridet, & cunctis ridere naturale eſt. Secundo, in ſolo & non in omni, ut ſi hominem definiens, capacem diſciplinæ dicat eſſe, hoc in ſolo quidem homine inveniri poteſt, non tamen in omni: neque enim omnes diſciplinas aliquas didicerunt. Tertio, in omni & non in ſolo, ut ſi quis hominem definiens, dicat id hominem eſſe quod ambulat, & quod cibum capit: hoc in omni quidem eſt homine, non tamen in ſolo: nam & pecudes cibum capiunt, & feræ currunt. Quarto, nec in ſolo, nec in omni, ut ſi quis in hominis definitione id eſſe hominem dicat, quod album eſt, nec in ſolo, nec in omni eſt. Neque enim aut homo ſolus candidus invenitur, & non bos aut equus, aut omnis homo albus eſt. Duo ergo ſunt, quæ ad inveſtigandum aliquam viam monſtrant, & duo, quæ certum aliquid ſignificare non poſſunt. Id quod eſt nec in ſolo, nec in

CAPUT IX. De uſia ſive ſubſtantia. Uſia proprie.

Secundæ uſiæ quæ dicantur.

omni, nihil ex hoc poſſumus agnoſcere; ſiquidem generale eſt. Alterum in omni, non in ſolo, non habet differentiam; proptereaque ſimiliter reſpuendum eſt. Duo ſunt reliqua, quæ certis ſignis, id in quo fuerint, poterunt demonſtrare, id eſt in ſolo & in omni. Dubitari enim non poteſt, quin cum inveneris, pronunties quid ſit id, in quo ineſſe cognoſcitur. Alterum eſt in ſolo, non in omni, non quidem virtutis ejuſdem, verumtamen quod ad definiendam rem neceſſario quærendum ſit, ſi primum non potuerit inveniri. Nunc igitur ut deſignet uſian, ab in omni, non in ſolo argumentari incipit, cum demonſtrat eſſe ſecundas uſias, quas idcirco ſecundas dicit eſſe, quia id in his inveniri poterit, quod in primis. Denique dicit commune hoc eſſe cuilibet uſiæ, ut in ſubjecto non ſit. Cum igitur nec genus nec ſpecies in ſubjecto inveniantur, manifeſtum eſt hæc ſecundas uſias debere nominari. Deinde hinc quoque oſtendit genus & ſpeciem ſecundas uſias eſſe, quod omnia quæ ſunt in ſubjecto, cum iis, quæ ſibi ſubjecta ſunt, interdum ſolum nomen, non tamen & rationem poſſunt habere communem. Genus autem & ſpecies cum ſubjectis, id eſt cum aliquo homine certam & rationis habent & nominis ſocietatem. Monſtratis etgo ſecundis uſiis, id eſt, genere & ſpecie, differentia ſola teſtabat, quæ conſideranti diligentius, quaſi accidens eſſe videtur. Siquidem bipes vel mortale vel rationale cum animal dicitur, non quid ſit, ſed quale ſit potius demonſtratur, ideoque videtur vim tenere qualitatis. Verum quando a genere prima oritur differentia, & ſic ſequitur ſpecies, in accidentibus non debet numerari. Atque ideo Ariſtoteles eam ſignificatione quidem mixtam dixit, virtute autem inter uſias habendam decrevit: eadem enim in hac inveniri pronuntiat, quæ & in ceteris ſubſtantiis reperiuntur: id eſt cum ſubjecto poſſe, & nomen & rationem habere conſimilem. Cum enim greſſutum hominem dicimus, in ſubjecto idem & vocabulum, & ejus rationem eamdem poſſumus invenite: Socrates enim & homo eſt & greſſutus. Similirer proſequitur cetera argumentando variata, demonſtrans quædam ineſſe uſiæ, quæ ſola & omnis habeat, quædam quæ ſola & non omnis, quædam quæ omnis & non ſola, quædam nec ſola nec omnis. Quæ quoniam in Ariſtotele ipſo manifeſta ſunt, ſuperfluum viſum eſt aperire: maxime cum hic ſermo non tranſferre omnia quæ a philoſopho ſunt ſcripta, decreverit, ſed ea planius enarrare, quæ rudibus videbantur obſcura.

CAPUT X, De quantitate.

DESCRIPTA igitur uſia, quia definiri non potuit propter eas cauſſas quas ſuperius memoravi, accidentium definitionem neceſſarius ordo poſcebat. Quorum primum eſt, quantum, nec ſine cauſſa: nam cum aliquid viderimus, id neceſſe eſt, quantum ſit, æſtimare. Quantum vero ſit, inveniri non poteſt, niſi fuerit adhibita menſura collectum. Si ergo omiſſa latitudine, ſolam quis longitudinem voluerit emetiri longitudo ſine latitudine menſuræ ſubjecta, γραμμὴ dicitur. Non quod ſit longitudo aliqua quæ careat latitudine, ſed quod ſolam quis metiens longitudinem γραμμὴ metiri dicitur. Emenſa vero cum longitudine latitudo, dicitur ἐπιφάνεια. Sin autem & altitudo fuerit menſuræ ſociata, corpus cuncta perficiunt. Quod tamen non ita accipimus, quemadmodum ſolemus accipere naturale corpus, ne ad uſiam reverti videamur. Deinde metimur & locum, in quo aliquid conſtitutum eſt. Tempus quoque menſuræ ſubjicitur: nam cum movetur aliquid, ipſo motu neceſſe eſt & temporis habere menſuram, cum dicimus primo, vel ſecundo, vel tertio anno pervenit, vel menſe, vel die, vel hora, vel momento. Hoc modo igitur quantum ſit quidque colligitur. Ipſius autem quanti aliud eſt cohærens, aliud ſeparatum. Cohætens eſt gramme, epiphania, corpus, locus & tempus. In his enim ſingularum parrium terminos non poteſt habere menſura. Simul namque ut grammes medio punctum figeus, quaſi certum menſuræ terminum dederis, utrarumque partium, quæ diviſa gramme factæ ſunt, ſit terminus ille communis, ut incertum ſit cui parti affixus terminus videatur: adeo pats utraque ſibi cohæret atque conjuncta eſt. Epiphania quoque, ſimili de cauſſa, connexa dicitur & cohærens. Denique ſi quis hanc dividere voluerit, in ejus medio grammen ponat neceſſe eſt: cum gramme hæc, quæ epiphaniam dividit, ex hac duas partes fecerit, ipſarum duarum partium ipſa gramme terminus incipit eſſe communis: ſic enim ſibi connexa eſt, ut non appareat cui terminus videatur infixus. Similiter corpus ſi quis ſecare voluerit, dividendi corporis terminus gramme vel epiphania ſit neceſſe eſt: ipſa enim præciſio, quam gramme facit cum epiphania, neceſſe eſt in corpus deſcendat: atque ideo incertum eſt, ſive gramme, ſive epiphania, cui patti terminum dederint, cum diviſo corpore in utraque parte epiphaniam neceſſe eſt inveniri. Ideoque corpus cohærens eſt in quo faciendarum duarum partium communis eſt terminus. Temporis quoque ſimilis ratio eſt, cui dividendo ſi velimus terminum dare, dicamus, modo. Modo autem inter præteritum & futurum tempus ita confuſum eſt, ut incertum ſir quo debeat ſeparari. Locus autem quomodo corpus quodcumque circumdat, & corporis partibus occupatur, ita communi rermino partitur, quemadmodum partitur & corpus: ac propterea eum neceſſe eſt cohærentem ut cetera nominari. Separata vero ſunt, numerus & oratio. Quis enim non adverrat propriis terminis unum ſeparatum eſſe a duobus, duos a tribus? Et in oratione ſingulæ ſyllabæ ſeparatæ ſunt: natura enim & numero ſegregantur, cum alteram brevem, alteram longam, & unam vel duas dicimus. Nimirum apparet hæc, quæ diximus, & ad quantum pertinere, & ſeparara oportere nominari. Horum quantorum eſt & alia differentia: nam ex his alia ſunt, quorum partes poſitionem habent, ex qua poſſit agnoſci quæ pars cuique jungatur: alia vero ſunt quorum partes poſitionem habere non poſſunt. Poſitionem autem dico, cum videmus cujuſque rei dexteram, lævam, ſuperiora, inferiora, ante, poſt, longe, juxta. Sunt ergo quorum partes ſibi manifeſta poſitione junguntut hæc, gramme, epiphania, corpus, locus. Sive enim in gramme, ſive in epiphania, ſive in quolibet horum poſitis terminis partes feceris, quamquam ſibi cohærentes videantur atque conjunctæ, tamen adverti corporaliter licer, quæ pars ubi ſit, cui vicina ſit, cuique jungatur. Sunt vero quorum partes poſitionem non habent, hæc, tempus, numerus, oratio. Unum enim cum dicimus, ipſum numerum ſolum dicentes, non aliquid corporaliter numerantes, non videmus vel ejus dextram vel ſiniſtram: quippe cum in verbo ſit tantum in ſono, & in nullo ſit corpore, poſitionem ſuarum partium non poteſt demonſtrare, niſi forte ordinem dixerimus, quod unum ſequuntur duo: poſitio aurem in his dumtaxat non poteſt inveniri. Similirer & in tempore atque ſermone, maxime cum hæc mox videantur labi, cum dixeris, & tempus currit; & ſermo cum nondum dictus fuerit, non eſt; & cum dictus fuerit, non apparet. Manifeſtum eſt igitur hæc tria poſitionem diverſarum partium non habere. Proprie igitur hæc ſola, quæ dicta ſunt quanta nominantur: ſi qua vero præter hæc inveniri potuerint, debent pro accidentibus poni. Sunt enim quædam, quæ accidentibus ipſis accidunt, ut ſi dicamus, multum album: propterea multum album dicitur, non quod ipſum album ſit immenſum, ſed quod epiphania in qua album eſt, multa cernatur. Manifeſtum eſt igitur cum multum album dicimus, ex epiphaniæ quantitate album, quod illi accidit, æſtimari. Similiter cum longos actus dicimus, non quod actus immenſi ſint, longi dicuntur, ſed ex temporis menſura, quo continentur actus, actuum quantitas æſtimatur. Illud tamen ſpeciale debemus agnoſcere, quanto contrarium nihil eſſe. Epiphaniæ enim, ſive grammæ, ſive duobus cubitis, ſive tribus contrarium eſt nihil. Niſi forte errore quodam multum & exiguum putemus eſſe contraria, non advertentes hæc in eorum numerum quæ ad aliquid dicuntur debere transferri. Nihil enim multum vel exiguum dicitur, niſi alteri fuerit comparatum. Cum enim dicimus montem brevem, grandiorem eſſe alterum, cui comparatus eſt, indicamus. Vel cum dicimus grande milii granum, comparatione ſui generis, in quo brevius aliquid invenitur, illud eſſe grandius monſtramus. Ac propterea manifeſtum eſt, multum & exiguum, grande & breve, cum aliquo comparata ſui vocabulum reperire. Nec in hoc ſolo errat, qui putat multum & exiguum quanto debere conjungi, verum etiam ſi exiſtimet eſſe contraria; quod fieri penitus non poteſt. Nam ſi hæc quodam errore decepti contraria dicimus, fiet ut in una te uno atque eodem tempore contraria videantur incidere. Una enim res, & major a minore, & brevis a majore, uno atque eodem tempore poterit nominari: quod fieri nec rerum natura patitur, nec ratio ipſa permittit. Ac propterea eorum repellenda ſententia eſt, qui hæc credunt eſſe contraria. Nec magis in quanto contrarietas, quam in circulo convideri poteſt. Veteres enim ſupra & infra propter cæli terræque diſtantiam contraria ſibi eſſe dixerunt, undequaque verſum afferentes terram ſubter eſſe, cælum ſuper. Contemplantibus enim nobis naturam rerum, terra, quæ videtur in medio, ubique ſubtus eſt: nam & antipodes noſtri, qui nobis dicuntur figere adverſa veſtigia, cælum ſuper ſe habent. Claret igitur ſemper terram in inferioribus conſtitutam. Deinde illa quoque a phyſicis jungitur ratio, quod propterea ex diverſitate locorum terra cælo contraria eſt, id eſt illud ſemper ſurſum, hæc deorſum, quod omnia, quæ pondere gravia ſunt, naturaliter feruntur ad terram: ad cælum vero levari neceſſe eſt, quæ videntur eſſe leviora. Hinc igitur cælum terramque contraria ſibi eſſe dixerunt, quod hanc deorſum, illud vero ſuperius naturalis neceſſitas collocavit. Ex hac igitur ratione videtur contrariorum omnium definitio conſtituta. Dicuntur enim illa eſſe contraria, quæ cum ſint ex uno eodemque genere, multo tamen a ſe ſpatio ſeparantur. Sed hæc qui afferunt, habent advertere ad aliquid dictis potius debere conjungi. Siquidem ſupra dici non poteſt, niſi & infra fuerit deſignatum. Quod ſi calumniari quibuſdam libet, ſupra & infra in categoria magis, quæ ubi dicitur, videri poteſt: cum enim ſupra & infra dicimus, ubi aliquid geratur, agnoſcitur. Sed hæc, ut diximus, garrientium ſunt: nos vero in quanto admitti contrarium credere non debemus. Advertere inrerea licet hujus occaſione rractatus, aliud eſſe ſuper & ſubter naturale; aliud vero quod circa nos. Naturale enim non poteſt immutari, noſtrum autem migratione hominum commutatur: ut ſi quis cum in inferioribus fuerit, ad ſuperiora conſcendat, aut e ſuperioribus velit ad inferiora deſcendere, omnia illi, quæ ante fuerant, commutantur, cum deſcendenti, inferiora quæ fuetant, ſuperiora cernantur. Illud quoque quanto ineſt, in omni quidem, non tamen in ſolo, ut non recipiat magis & minus, quod Græce dictum eſt μᾶλλον καὶ ἧττον. Bipedale enim cum dicimus non poſſumus aliud bipedale magis vel minus dicere. Simili enim modo bipedale ſecundum eſt, quemadmodum & primum. Quod ſi aliud alio amplius fuerit, jam non bipedalis, ſed alrerius menſuræ ſuſcipit nomen. Nec numerus magis aut minus ſuſtinet, ſi quidem tres magis aut minus tres nominare dementia eſt. Et tempus non poteſt eſſe tempore magis aut minus. Claret igitur his expoſitis magis & minus in quanto inveniri non poſſe. Proprium vero quanti, & quod in omni & in ſolo invenitur, illud eſt, ut omnia ejus paria aut imparia dicantur. Ut numerus par & impar; non æqualis numerus, ſi par eſt; aut ſi impar, non inæqualis dicatur, Similiterque cjus omnia non æqualia, aut inæqualia, ſed paria aur imparia nuncupantur. Cetera vero quæ ad quantum non pertinent, ſimilia ſibi potius quam æqualia nominamus: ut album albo ſimile aut non ſimile dicatur. Hoc enim verbum ſpecialiter iis, quæ in quanto ſunt, videtur infixum.

Quanto nihil eſt contrarium.

Contraria quæ dicãtur.

CAPUT XI. Ad aliquid.

CATEGORIARUM tertia eſt quæ Latine ad aliquid, Græce πρός τι cenſetur. Er quidem hanc tertiam non ordo, ſed tractatus neceſſitas fecit: nam poſt quantum quale ſequebatur. Verum quoniam in fine quanti, quædam ejuſdem generis ad aliquid videbantur poſſe transferri, hanc categoriam, quæ quarra fuerat, neceſſario tertiam voluit ordinare ut diſcuſſis atque monſtratis omnibus, quæ cuique convenirent, frequens orta confuſio ſolveretur. Incipit autem non a definitionibus ſuis Ariſtoteles, ſed ab eorum terminis, qui ante ſe ad aliquid perperam definire voluerunt. Ita tamen hæc debemus audire, quaſi tractatui neceſſaria. Aſtute enim & dat illis auxilium philoſophus, & medelam male poſitis terminis quærit, poſtea ſuæ ptolatione ſententiæ omnia quæ improprie definita

finita ſunt repulſurus, περὶ ἃ πρός τι. Ad aliquid ergo categoriam vocamus eam, quæ id quod eſt dicitur ex altero, ſine cujus ſocietate eſſe non poſſit, & cujus vis omnis ex alterius conjunctione deſcendit: ut duplum ſimpli dicitur duplum, majus minoris dicitur majus, ſimile ſimili dicitur ſimile. Claret igitur ad aliquid non ſuavi, ſed alterius conjunctione conſiſtere. Eodem modo accipienda ſunt cetera quæ ejuſdem categoriæ eſſe noſcuntur, ut eſt habitus, affectio, diſciplina, poſitio, ſenſus. Hæc Ariſtoteles, ἕξιν, διάθεσιν, ἐπιστήμας, θέσιν, αἴσθησιν, nominavit. Et hæc namque pendent ex altero. Siquidem habitus alicujus rei habitus dicitur, & affectio alicujus ad aliquid affectio, & ſcientia & poſitio & ſenſus ſimili ratione noſcuntur. Non nos autem perturbet, quod quædam hujus categoriæ eſſe narrantur, quæ & qualitati videntur eſſe conjuncta. Habitus enim & affectio & ſcientia & cetera quæ cum his dicta ſunt, qualitati videntur maxime convenire. Sed differentiam debemus advertere, qua hæ duæ categoriæ, id eſt qualitas, & ad aliquid, ſive πρός τι, χωρίζονται, a ſe invicem ſeparantur. Quoties enim ſcientia cujuslibet rei quæ ſit ſcibilis, ſcientia dicitur, & ſenſus rei ejus, quæ ſit ſenſibilis, ſenſus dicitur, tunc ad aliquid debemus accipere: at cum ſcientia aut diſciplina non rei cujuslibet, ſed hominis dicitur, qualitatem debemus agnoſcere. Hæc eſt interim differentia, licet ſi proprie hanc categoriam, quæ ad aliquid dicitur, volumus definire, ut a ceteris ſeparetur, (in omnes enim videtur incurrere) alio modo eam definire debemus, ne ſemper parum conſiderantibus error oriatur. Tunc ergo & vere & proprie ad aliquid dicitur, cum ſub uno ortu atque occaſu, & id quod jungitur, & id cui jungitur, invenitur: ut puta ſervus & Dominus, utrumque vel ſimul eſt, vel ſimul non eſt. Etenim cum Dominum dixeris, neceſſario exſiſtet & ſervus: cum vero Dominum tuleris, nec ſervus apparet. Similiter duplum & ſimplum, alterutrum ſe vel perimunt vel oſtendunt: apparente enim duplo, naſcitur ſimplum, duplo pereunte, nec ſimplum poterit permanere. Similiterque ſi ſimplum non ſit, nec duplum eſt: at ſi ſimplum fuerit, & duplum neceſſario apparebit. Specialiter tamen ac regulariter, ut hæc categoria manifeſtius dignoſcatur, hæc via eſt, qua debemus advertere, non recte dici ad aliquid, niſi cum καθέκαστον πρὸς καθέκαστον ἀναφέρεται, hoc eſt ſingulare ad ſingulare refertur, ſi quidem cum dicimus duplum, ſine dubio non generaliter, ſed ſpecialiter hoc duplum dicimus, & hujus ſimpli duplum dicimus. Ac propterea tunc vere ad aliquid categoria eſt, quoties, verbi gratia, Socratem Chryſippo dicimus eſſe vultu conſimilem. Ceterum quo pacto vel quis, vel cui ſit ſimilis, demonſtrabimus, niſi & quis ſimilis ſit, & cui ſit ſimilis perſonaliter indicemus? Sed ſunt quidam qui huic definitioni velint movere ſuperfluam quæſtionem, aſſerentes inveniri poſſe ad aliquid dictum quod ante ſit, & poſtea naſcatur quod de ipſo debeat nuncupari, ut jam videantur hæc duo nec ortu nec occaſu ſibi eſſe coniuncta: ac dant exempla ſcibilis & ſcientiæ, aſſerentes ante ſcibile fuiſſe, & poſt ejus ſcientiam conſecutam. Verbi gratia apud geometricos ante γραμμὴν, vel circulus fuit, ſed eorum ſcientia poſtea a ſapientibus comprehenſa eſt: propterea que ante fuiſſe ſcibile, in quo poſſit ſcientia reperiri. Hoc argumento igitur monſtrant multa eſſe hujus categoriæ, quibus non & ortus & occaſus videatur eſſe communis. Et ſenſibilis enim ſenſuſque exemplum ſimili ratione conſtare contendunt: ſiquidem ſenſibilia ante fuerint. Elementa enim quibus omne corpus conſtat, ante fuerunt, quam corpus ex his aliquod naſceretur, in quo ſenſus exſiſteret. His igitur argumentis oſtendunt definitionem categoriæ, quæ ad aliquid dicitur, non recte eſſe defixam. Hæc ſolent parum diligenter naturam rerum intuentes adſtruere. Omnia enim quæ ſunt, aut naturali potentia dicuntur eſſe, aut operatione faciendi, quas Græci δύναμιν & ἐνέργειαν vocant. Quas ſi quis ſeparare voluerit, nec ulla ſocietate confundere, intelliget ad aliquid dictum non poſſe eſſe ſine altero, cujus eſſe dicitur. Scibili enim γραμμῇ, ſive circulo, in ipſo ortu naturæ, ſcientia ſociata eſt. Simul namque ut ſcibile eſſe cepit, habuit ſcientiam ſui, ſed necdum ἐνεργείᾳ, id eſt operatione monſtrata eſt. Non ergo tunc cepit eſſe ſcientia ejus, quando cepit operari, ſed cum ipſo ſcibili orta eſt, operatio poſtea eſt conſecuta. Diſcernere enim nos oportet operationis exordium: tunc enim poſſumus advertere ſcientiam cum ſcibili eſſe procreatam, operationem vero ejus apparuiſſe poſtea indagatione prudentium. Quibus depulſis, optima definitio eſt ad aliquid relatorum, ſemper ea ſimul vel exſtingui vel naſci. Illud ſane debemus memoria continere, non omnia ad aliquid dicta iiſdem caſibus referri ad ea, quibus junguntur; ſed alia genitivo caſui, alia dativo, pleraque ablativo copulari. Et genitivo quidem, ut ſervus Domini, duplum ſimpli. Dativo, ſimile ſimili, par pari. Ablativo vero, ſenſibile ſenſu ſenſibile, ſcibile ſcientia ſcibile, & cetera hujuſmodi, quæ variis caſibus alterius ſocietate nectuntur. Ineſt autem huic categoriæ & ſoli & omni, ut inter conjuncta duo, quæ ex ſe pendeant, ſit alterna converſio, quæ Græce dicitur ἀντιστροφὴ. Ut duplum ſimpli dicitur, & ſimplum dupli, & ſervus Domini, & Dominus ſervi. Apparet ergo hæc copulata vicaria in ſemet replicatione converti, ſi tamen ſcienter & prudenter iſta fiat converſio. Nam ſi imperite hæc vocabula convertantur, oritur magna confuſio: ut ſiquis imperite dixerit, avis pennam, ſtulta converſio eſt. Non enim penna omnis avis eſt: ſi quidem ſunt quædam pennæ, quæ non ſunt avium, ut cicadarum, muſcarum, ceterorumque animalium, quæ ſimiliter natura formavit. Quod ſi quis pennam pennati pennam dixerit, quaſi rata converſio eſt. Hoc loco libitum eſt, quaſdam tenebras, quæ emergere ex categoriarum ſimilitudine adſolent, aperire. Siquidem cum dicimus pennam pennati, & caput capitati, videmur uſiæ partes in accidentibus ponere. Penna enim ſine dubio pars uſiæ eſt, vel caput vel manus, quæ ſi ad aliquid referantur, inter uſias & ad aliquid vidébitur nulla eſſe diſcretio. Ut igitur amoveatur univerſa confuſio, advertere nos oportet quo pacto, & vere & proprie ad aliquid definitum ſit. Ita enim ejus definitio ſe habet, ut dicatur ad aliquid, cujus id quod eſt pendet ex altero, cuique neceſſe ſit ſingulariter, id eſt καθέκαστον vicaria in ſemet mutatione converti. Hoc quis conſiderato reperier, nec pennati pennam, nec capitati caput recte poſſe ad aliquid nominari; non enim ut pennati pennam dicimus, ſic poſſumus dicere pennæ pennatum, vel capitis capitatum: id namque qui dixerit, irridebitur. Eſſe enim pennato, non ex penna deſcendit: neque penna ex pennato conſtat. Similiterque capitatum non conſtat ex capite, neque caput ex capitato videtur conſiſtere. At quod vere ad aliquid dicitur, converti per vices poteſt, ut ſuperius diximus, dominus ſervi dominus, & ſervus domini ſervus: & rurſus ſubtracto ſervo dominus non eſt, remoto domino nec ſervus apparet. Pennatum vero eſſe poterit, etiam penna pereunte; & rurſum penna, pereunte pennato, poteſt eſſe. Conſiderata ergo definitione hujus categoriæ, poterit etiam confuſionis ex ſimilitudine exortæ diſcretio reperiri. Eodem pacto poſſumus hanc categoriam & ab oppoſitorum ſimilitudine ſeparare. Nam & oppoſita, quæ ἀντικείμενα Ariſtoteles vocat, quamdam hujus categoriæ ſimilitudinem reddunt: ſiquidem calidum & frigidum videntur ſibi oppoſitionis ſocietate conjuncta; ſed calidum, non frigidi calidum, ſed frigido oppoſitum dicimus; & juſtum non injuſti juſtum, ſed injuſto contrarium nominamus. Ariſtoteles quidem, ut in principio hujus categoriæ diximus, multa exempla proponit, quæ ad hanc non ſub certa forma pertinere videantur, volens de conſequentibus reprehendere vitia ceterorum, qui hanc ſecus definire voluerunt. Denique & virtutem malitiæ & ſcientiæ ignorantiam, quaſi ad aliquid poſuit, eaque dixit poſſe recipere contrarium, non quo ita res poſtulet, ſed ut indocte diſſerentium vitia poſſet oſtendere. Hæc namque, ut ſuperius explicavimus, oppoſita potius quam ad aliquid dicta judicanda ſunt. Mihi vero, ut & ipſi Ariſtoteli placet, magis & minus hæc categoria, non omnis quidem, nec ſola videtur poſſe ſuſcipere. Simile enim cuilibet, & magis ſimile, & minus ſimile poſſumus dicere. Sed hoc non in omnibus, ut dixi, quæ ſunt ad aliquid poterit inveniri. Namque nec magis pater, nec minus pater poteſt dici; nec minus filius, aut magis filius, nec minus duplum, aut magis duplum. Non nos autem fallat, ut putemus ad aliquid eſſe quoties, verbi gratia, dicimus, cujus equus, vel cujus lignum, vel cujus fundus: hæc enim dominum, vel poſſidentis perſonam monſtrantia, non ad aliquid dicta cenſenda ſunt. De qua categoria quantum potuimus, explanavimus: licet tanta huic cum ceteris videatur eſſe permixtio, ut ipſe quoque Ariſtoteles hujus diſcretionem haud facile repererit, cujus etiam longa ac diuturna non ſit indecens retractatio.

Ad aliquid quando dicitur.

Oppoſita.

CAPUT XII. De qualitate.

NUNC de qualitate tractemus, ſecundum quam ea quæ ſunt, qualia nuncupantur. Multi autem quærunt quid ſit qualitas, & quid quale, quorum facilis ſeparatio eſt. Qualitatem namque dicimus dulcedinem, auſteritatem, albedinem, nigredinem. Quale vero intelligitur, quoties album aliquid, vel dulce, vel auſterum, vel nigrum dicimus. Licet Ariſtoteles indifferenter & pro qualitate quale poſuerit, & qualitatem pro quali, proptereaque eriam nos eumdem ſecuti ſimilia ſenſerimus. Hanc autem categoriam propterea ceteris difficiliorem volunt, quia facilius quam ceteræ in omnes videtur incurrere: ut puta in uſia invenitur, cum dicimus, homo grammaticus: in quanto, alba vel nigra epiphania: in ad aliquid, prudens pater, optimus filius: in facere, dure ſaltat: in pati, fert fortiter vulnera: in loco, obſcurus locus: in tempore, calidus menſis, aut frigidus: in jacere, pronus aut ſupinus jacet: in habere, decenter armatus. Erit igitur non parvæ prudentiæ, qualitatem cum ceteris pene confuſam, mentis vivacitate ſecernere. Hujus ſunt ſpecies numero quatuor, quas Ariſtoteles pro generibus poſuit, ſcilicet propterea quia & ipſæ ſingulæ habent ſpecies ſuas. Id vero cum acciderit, ſubalterna nominantur, quæ Græci ὑπάλληλα vocaverunt. Ergo primum genus eſt habitus, & affectio: ſecundum, potentia naturalis: tertium, paſſivæ qualitates ſive paſſiones: quartum, formæ ac figuræ. Hæc Ariſtoteles ἕξιν & διάθεσιν dixit, φυσικὴν δύναμιν, παθητικὰς ποιότητας & πάθη, σχήματα καὶ μορφάς. Habitus, affectio eſt animi longo rempore perſevetans: ut eſt virtus & diſciplina, quæ perſeveratione ſui & perpetuitate temporis æſtimantur, niſi forte eas languor corporis aliquis, & caſu injecta debilitas amputaverit. Affectio vero eſt mutabilis mentis impulſio, vel cupiditas levis, quæ brevi tempore deleatur. Habitus ergo & affectio videri poteſt: ab hac namque incipit, & ſi ipſa permanſerit, habitus naſcitur. Affectio autem habitus videri non poteſt: ſi enim ad habitum pervenerit, vocabulum proprium non tenebit. Hoc loco non eſt incongruum, quod ſæpe quæſitum eſt, brevi tractatu diſſolvere ac docere, quid virtutem diſciplinamque diſcernat. Hoc profecto quod diſciplina in ea parte animæ, quæ rationalis dicitur, tantummodo diverſatur: virtus vero omnes animæ partes amplectitur, omnemque animam ſuo imperio gubernat ac regit: ut & iracundiam domet, & cupiditates animo amoveat quod diſciplina facere haudquaquam valet. Potentia naturalis eſt, quoties quis videtur vel poſſe, vel non poſſe aliquid per naturam facere: ut verbi gratia, plerumque viſis corporibus puerorum, & contemplatis artubus pronuntiamus aliquid de futuro eoſque dicimus vel pugillatores fore, vel curſores; non quod jam hac arte vel ſtudio teneantur, ſed quod videantur poſitione corporis hæc facilius impleturi. Similiter ſalubres vel imbecilles dicimus, qui aut facile aut non facile recipiant ægritudinem. Eodem modo namque & in his potentia naturalis advertitur, quæ eos facit vel languori crebrius ſubjacere, vel retinere perpetuam ſoſpitatem. Durum quoque & molle cum dicitur, oſtendit potentiam naturalem. Durum ſi quidem eſt, quod firmitate naturæ corruptionem ſui non facile admittat. Molle vero, in quo eſt natura laxior, nec ad contraria repellenda ſufficiens. Tertium genus qualitatis ſive ſpecies, paſſivæ qualitates & paſſiones, quæ ſunt hujuſmodi, auſteritas, calidatio & frigidatio: ſic enim θερμότητα & ψυχρότητα placet dicere, & albedo & nigredo: quæ non idcirco paſſivæ qualitates dicuntur, quod patiantur aliquid, ſed quod faciunt paſſionem. Mel namque ut dulce ſit,

Species qualitatis quatuor.

Habitus.

Affectio.

Potentia naturalis.

Paſſivæ qualitates.

ce ſit, non a dulcedine aliquid paſſum eſt, ſed dulcem guſtantibus efficit paſſionem. Paſſivæ autem qualitates rectius dicuntur, albedo & nigredo, & horum media, id eſt rubor & pallor: hæc enim nonniſi animæ vel corporis paſſione naſcuntur. Ut enim nigreſcat aliquis, corporis paſſio eſt; ut pallefcat vel rubeſcat, animæ, quæ cum tutpitudinis verecundiam ferre nequiverit, quaſi ad obtentum fui, ſanguinis copiam in exteriores corporis partes fundit, eoque fit ut pudore nimio rubeſcamus. Pallor quoque ſimili animæ paſſione conſiſtit, cum perculſa metu nimio ad cordis ulteriora confugit, eamque ſanguis inſequitur, adeo ut deſertum ſanguine, quod eſt in conſpectu, corpus albeſcat. Hæc animæ paſſio ita a philoſophis vera eſſe firmatur, ut etiamſi pallor vel rubor in corpore jugiter perſeveret, ſimili paſſione aſſerant eveniſſe. Hæ igitur qualitates ſi in corpore perſeverent, quia ſecundum eas quales dicimur, ipſæ quoque qualitates paſſivæ cenſentur. Sin vero ad breve tempus extiterint, ita ut cito diſcedant, paſſiones eas potius nominamus. Non enim quis ſi ad tempus iratus eſt, aut erubuit, aut incaluit, aut * refrixit, mox ad ſtatum naturæ iterum rediturus, rubicundus vel iracundus vel calidus vel frigidus appellari poteſt, ſi ad tempus aliquid paſſus eſt. Etit ergo inter paſſivas qualitates & paſſiones iſta diſcretio, quod paſſiones ad tempus exortæ facile commutantur, paſſivæ vero qualitates ſecundum quas quales dicimur, perpetuo perſeverant. Quartam nunc qualitatis ſpeciem rettactemus, in qua ſunt formæ & figuræ: & figuræ inanimalibus, formæ animalibus tribuuntur. Figuras enim tunc deſignamus, cum vel trigonum, vel tetragonum, vel conum, vel cylindrum, vel ſphæram dicimus. Formas autem cum formoſos aſſerimus aliquos vel deformes. In eodem qualitatis genere ſunt, curvitas & rectitudo. Audemus enim εὐθύτητα καὶ καμπυλότητα hoc pacto convertere. Ab iis namque rectum vel curvum quippiam dicitur: lenitudo quoque & aſperitas & raritas ac denſitas, e quibus rarum, denſum, lene & aſperum deſignamus, qualitatum quidem numero ſociantur, fed habent alteram interpretationem ſui. Siquidem denſum coartationem nimiam conjunctarum partium videtur oſtendere: rarum contra, in quo intervallis frequentibus laxior partium videtur eſſe conjunctio: quinetiam lene illud proprie videtur oſtendere, in quo poſitio partium ita apte pariliterque digeſta eſt, ut nulla earum menſuræ alterius emineret. Contra, aſperum diſcrepantia conjunctarum partium facit: aſperitatem namque non gignit niſi inæqualitas partium, ut ſit longior una, altera inferior. Ac propterea hæc quidam volunt categoriæ alteri ſociare, quæ apud Græcos κεῖσθαι, apud nos jacere, ſive ut Augorius, quem ego inter doctiſſimos habeo, voluit, ſitus dicitur. Claret enim unumquodque earum partium, quæ corpus efficiunt, poſitione conſtare: verumtamen cum lene vel aſperum vel denſum vel rarum dicimus, qualia demonſtramus, eaque omnia, quæ de his ſuperius explicata ſunt, ad interpretationem non vocabuli, ſed naturæ videntur potius pertinere: qua de cauſſa cogitratio, ut hæc quoque inter qualia numeremus. Ab his igitur, quas enumeravimus, qualitatibus παρωνύμως qualia nominantut, ut lene a lenitate, a denſitate denſum, ceteraque his ſimilia. Sed plerumque accidit, licet raro, ut qualia non παρωνύμως a ſua qualitate deſcendant, ut a virtute non poteſt dici virtuoſus, ſed moderatus & induſtrius. Nec in Græco quidem ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, ἀρετὸς dicitur, ſed σπουδαῖος. Unde apparet qualia, etiam neglecta plerumque paronymorum derivatione conſtare. hæc hactenus. Nunc qualitatis hujus propter quam diverſas ſpecies explanavimus, conſequentias, & proprium videamus.

Et primum quidem contrarietatem recipere qualitates, nulla dubitatio eſt. Quis enim dubitat ſaluti contrarium eſſe languorem, juſtitiæ injuſtitiam, calorem frigori, malo bonum, non erudito litteris eruditum? Sed hoc non in omni qualitate reperies: nam pallido, vel ſuſco, vel quadrato, vel trigono, nihil poteſt eſſe contrarium. Non ergo erit incommodum regulam quamdam dare, qua quæ qualitates contrarietatem non recipiant, poſſit adverti. Erit igitur notum doctis, eas qualitates, quæ contrariis mediæ ſunt, & eas quæ ex formis figuriſque naſcuntur, contrarietatem penitus * excuſare. Contrariis autem medias dixi, ut eſt fuſcum & pallidum: hæc enim duo de albedine nigredineque naſcuntur, ac ſunt his media; ipſa vero albedo & nigredo ſibi ſunt contratia; fuſco autem pallidoque contrarium nihil eſt. Claret etgo contrariorum media, contrarium non habere: quin etiam qualitas, quæ ex forma vel figura conſiſtit, contrarietatis ignara eſt. Quid enim quadtato vel trigono, quid circulo vel cono vel cylindro contrarium quis opponat? Regulariter ergo teneamus contrarietatis receptricem qualitatem, nec omnem poſſe eſſe, nec ſolam. Nec illud eſt omittendum, ut ſciamus in contrariis qualitatum, ſub eadem categoria eſſe alterum, ſub qua aliud invenitur: ut juſtitiæ injuſtitia contraria eſt; qualitas juſtitia; & injuſtitia igitur qualitas eſt. Item qualitas eſt albedo; quare nigredinem quoque eſſe qualitatem neceſſe eſt. Quo fit, ut regulariter contrariæ qualitates categoria ſemper eadem vinciantur. Quætentes interea quid ſit proprium qualitatis, quoniam contrarietatem ſuſcipere nec ſolius eſt, nec rotius, aliud perſcrutemur. Video enim magis & minus, hoc eſt μᾶλλον & ἧττον, in ſe recipere qualitatem. Namque magis album, vel magis nigrum, vel magis muſicum, vel minus muſicum poſſumus dicere. Verum id quoque nec in omni qualitate, nec in ſola poterit inveniti. Quis enim prudentiam prudentia prudentiorem poſſit dicere, vel albedinem clariorem albedine, vel doctrinam doctrina doctiorem, vel trigono magis rrigonum, vel quadrato magis quadratum? Si enim trigonum fuerit, magis eſſe quam trigonum non poteſt. Aut ſi magis aut minus fuerit, jam trigonum non erit. Separare tamen placet ac diſcernere eas qualitates, quæ magis & minus recipiunt, ab iis quæ hunc gradum comparationis * excuſent. Sit ergo hæc regula, qualitates ipſa magis & minus non poſſe ſuſcipere. Ea vero, quæ ex his fiunt, comparata, vel magis recipere poſſe vel minus: ut eloquentiam magis eloquentiam, ſeu minus nullus dicere poteſt: eum vero qui eloquens dicitur, magis vel minus ceteris eloquentem poſſumus dicere. Clatet ergo magis & minus in qualibus inveniri poſſe, numquam poſſe in qualitates incidere. Figuræ quoque, ut ſuperius explicatum eſt, non admittunt magis & minus: ſiquidem circulo, ſi aliquid addas vel minuas, circuli jam vocabulum non tenebit, & in alterius figuræ nomen migrabit. Manifeſte igitur deſignatum eſt, quæ qualitates hujuſmodi gradus comparationis accipiunt, & quæ ab his videntur eſſe alienæ. Reliquum eſt, ut qualitatis proprium, quod apud Græcos eſt ἴδιον, inveſtigemus: namque uſia habet hoc proprium, ut ſingularis atque una numero, contraria in ſe ſuſcipiat: ſuſcipiat autem dixi, non habeat contraria. Meminiſſe autem nos oportet, quod uſiæ, cum de ea tractaremus, nihil eſſe diximus contrarium. Ergo ut ejus eſt proprium ſuſcipere contraria, id eſt, ſanitatem modo, modo ægritudinem: quanti vero, id eſt ἃ πόσα, ut par imparve dicatur: ἃ δὲ πρός τι, ad aliquid, ut ſint ἀντίστροφα, hoc eſt, ut in ſe convertantur, ac ſint ſibi natura conjuncta: ita & qualitatis hoc proprium eſt, ut cuncta qualia ſimilia, aut diſſimilia nominentur: & dulce enim dulci, & albo album, & ſtulto ſtultum, & leni lene, & calido calidum, ſimilia vel diſſimilia proprie nuncupantur. Aliter enim ſi dicta fuerint, nuncupationem propriam non habebunt. Ne autem nonnulli in legendo rurbentur, quod & affectio, & habitus, & diſciplina, quæ in ad aliquid dictis, id eſt ἐν τοῖς πρός τι poſitæ, eidem qualitati quoque connexæ ſunt, hanc diſcretionem damus, ut tunc categoriæ ad aliquid ſocientur quando ſunt genera, cum vero ſpecies, qualitati: ut puta ſi diſciplinam dixeris, quæ eſt genus ceterarum, ad aliquid referenda eſt, diſciplina enim diſcibilis rei diſciplina dicitur: quod ſi muſicam dixetis, muſica diſciplinæ ſpecies eſt, non genus, qualitati nectenda eſt: neque enim muſici muſicam poſſumus dicere, ſed muſici diſciplinam. Similiter & affectio & habitus ſecundum genera & ſpecies, nunc ad aliquid, nunc qualitati nectuntur. Siquidem ſi affectum vel habitum, hoc eſt διάθεσιν & ἕξιν, generis dixeris, id eſt diſciplinæ, ad aliquid referuntur: ſin autem affectum ſive habitum ſpeciei eſſe dixeris, id eſt muſicæ vel grammaticæ, qualitates debemus agnoſcere. Quamvis ipſe quoque Ariſtoteles magnus ingenio huic pene permixtioni conceſſerit ac dixerit, poſſe contingere, ut quod qualitatis fuerit, idem referatur ad aliquid, nec eſſe importunum, ſi una res duarum categoriarum vocabulo concludatur.

DICTA ſunt autem omnia quæ ad quatuor categorias maximas atque difficiles pertinebant: nunc ordo commonet ut poſt qualitatem de facere & pati tractatus habeatur. Quæ duo videntur ex qualitatis fonte deſcendere: id namque quod calidum facit, calidum ſit neceſſe eſt: calidum vero quale eſſe cognoſcimus. Similiter quod calidum fit, paſſione ſui accipit qualitatem: & qui docet, cum docet doctor eſt, & diſcipulum facit: uterque autem ſive doctor, ſive diſcipulus qualis eſt: & cetera his ſimilia conſiderata demonſtrant recte has duas categorias præpoſita qualitate ttactari. Hæc duo autem facere & pati multi dixerunt, non poſſe niſi iis, quæ fuerint contraria, provenire. Id enim quod dulce eſt, dulce non facit, niſi id quod dulce non fuerit: nam ſi id quod patitur dulce fuerit per naturam ſui, alterius dulcedinem quo recipiat, non habebit, neceſſe eſt ergo dulce non eſſe id quod patitur, ut dulcedinem recipiat alienam: ac propterea cum quod facit dulce eſt, & quod patitur dulce non eſt, neceſſario dicuntur videri contraria. Nonnulli diverſa ſenſerunt, aſſerentes non poſſe hæc niſi in ſimilibus inveniri, & ſub eodem genere conſtitutis; nec poſſe aliquid pati vel facere, niſi ſimile faciat, aut a ſimili patiatur. Dulce enim & amarum, vel calidum & frigidum, licet contraria videantur, tamen cum ſub eodem ſenſu fuerint, ſimilia eſſe confirmant. Denique ab alienis penituſque diſcretis patiendi faciendive rationem dicunt non poſſe conſiſtere: ut verbi gratia, quid enim faciet numerus in amaro, vel quid albedo pati poſſit a numero. Sed hæc ſit conflictio ceterorum: nobis autem regula illa ſufficiat, ut ſciamus facere & pati genere eſſe conjuncta, qualitate diſcreta. Etenim calidum, quod frigido præſtat calorem ſui, ſub eodem genere eſt, quo eſt & frigidum; ſed diſcrepat qualitate quod calet: & doctus cum docet indoctum, ſub eodem genere eſt, ſed qualitate diſcernitur. Claret ergo facere & pati genere eſſe ſimilia, contraria qualitate. Sed hæc duo, ut ſuperius diximus, adeo videntur qualitati non modo ordine, ſed etiam ratione conjungi, ut eadem recipiant, quæ recipere diximus qualitatem. Namque & contrarietatem non reſpuunt, quam qualitas recipit, & magis & minus admittunt, quorum qualitatem quoque diximus receptricem. Harum vero categoriarum proprium, quod eſt græce ἴδιον, quoniam ipſe quoque Ariſtoteles, omiſit, nec a nobis lector inquirat.

SEQUITUR ut de jacere dicamus, ſive de ſitu, ut quidam putant: quæ categoria in ad aliquid relatis jam videtur eſſe tractata. Siquidem quod jacet, poſitum jacet: poſitum vero poſitionis eſt, & poſitio poſiti. Qua de cauſſa, ut ipſe quoque Ariſtoteles, quem ſequimur, fecit, ad alia tranſeamus.

UBI & quando videntur locus eſſe & tempus, cum non ſint; ſed ſunt in loco & tempore: ut, Romæ, in ſenatu, ante horam tertiam, poſt menſem Martium. Hæc, ut diximus, in loco ſunt & in tempore, non locus & tempus. Denique ut claras & nullius tractatus indigas has categorias Ariſtoteles quoque rranſgreſſus eſt, quod nos etiam faciemus. De tempore enim & loco inter ſummos philoſophos vetus & magna quæſtio eſt, quibuſdam volentibus hæc corporata eſſe, aliis vero ſine corporibus æſtimari.

NON uno modo habere aliquid dicimur. Quantum enim ttactando colligimus, ſub hoc verbo octo ſunt quaſi quædam ſpecies. Prima eſt, quoties animo habemus aliquid, ut juſtitiam, caſtitatem, aut injuſtitiam vel libidinem. Secunda, quoties in corpore habere aliquid dicimur, ut albedinem & nigredinem, vatietatem, vel cetera quæ per qualitatem corpori inſidunt. Tertia de quantitate deſcendir, quoties quatuor vel quinque pedum habere dicimur longitudinem. Quarta, cum non in toto corpore, ſed in parte corporis aliquid habere firmamur, ut in digito anulum, in pede calceos vel cothurnos. Quinta ſpecies eſt, cum non in corpore, ſed circa corpus habere aliquid dicimur, ut eſt veſtimentum atque indumenta omnia. Sexta, quoties ipſas partes corporis habere narramur, ut manus, pedes,

Diffe. runt forma & figura.

Qualitates recipiunt contrarietatẽ.

Qualitates quæ non recipiunt contrarietatem.

Qualitates non ſuſcipiunt magis & minus.

* *Ita MSS. At editi*, refriguit.

* *Ita veteres MSS. At editi*, recuſare.

* *Ita MSS. veteres. At editi*, recuſent.

CAPUT XIII. De facere & pati.

CAPUT XIV. De jacere, ſive ſitu.

CAPUT XV. De ubi & quando.

CAPUX XVI. De habere.

pedes, caput, aut reliqua quæ sunt in compage membrorum. Septimus vero locus est, quoties far vel vinum vas aliquod habere dicitur. Octavus habendi gradus est, qui possessionem nostram vel dominium videtur ostendere, cum ædes vel rus quis habere dicitur, vel sepulcra majorum. Hi sunt habendi modi, quos designato numero comprehendimus, extra quem si quis potuerit invenire, desidiæ nostræ culpa non erit, cum philosophus ipse liberum dimiserit arbitrium inquirentibus. Sane illud verbum multi doctorum respuunt, atque improprie proferri confirmant, cum mulier habere maritum dicitur, vel vir uxorem, vel pater filium, vel filius genitorem; propterea quod asserunt non haberi posse, quod habeat habentem: sed rectius dici autumant esse mulieri virum, vel uxorem viro esse, patrem filio esse, famulis dominum. Siquidem hujus verbi vim in hoc esse contendunt, ut significare non possit, & habere aliquem & haberi.

CAPUT XVII. De postprædicamentis.

TANDEM quasi magni æquoris freta transgressi, categoriarum numerum terminavimus, utarbitror non insuasibiliter doctis, satis vero clare volentibus discere: sed quædam restant, quæ calcem libri hujus nos tangere contradicunt. Nam & in categoriis singulis de contrarietate tractatum est, cum quæ reciperet contrarium, & quæ respueret diceremus. Tamen quid sit ipsum contrarium, nullus adhuc tractatus ostendit: & adhuc quædam verba remanent, quorum vis ac proprietas debeat explicari. Quà de caussa ad oppositorum ttactatum necessarium transeamus.

CAPUT XVIII. De oppositis.

OPPOSITORUM species quatuor sunt: opponitur namque aliud alteri: primo, aut figura ejus categoriæ, quæ ad aliquid dicitur: secundo, aut contrariorum modo: tertio, aut eorum, quorum circa nos esse dicitur vel habitus vel privatio; habitum sane hoc loco ex habendo debemus accipere, non ut in superioribus definivimus, esse habitum affectionem animi quamdam sempiternam. Quarto modo, cum aut confirmamus aliquid, vel negamus: ut verbi caussa, ab iis quæ ad aliquid dicuntur, ponamus exemplum. Primum oppositum videtur duplum simplo, vel pater filio. Secundum vero contrariorum exemplum sit, malum bono. Terrium eorum quoque quæ per habitum & privationem dicuntur, sicut cæcitas & visio. Quartum illorum etiam, in quibus est negatio & affirmatio, sicut, currit, non currit. Discretio vero contrariorum, & eorum quæ ad aliquid dicuntur, contemplantibus manifesta est: ad aliquid enim dicta, de sibi oppositis nominantur; simplum namque oppositum dupli est, & duplum oppositum simpli. Contraria vero id quod dicuntur ex se habent, neque alterius indigent. Quis enim malum boni dixerit, aut quis bonum mali? Hæc est ergo harum duarum specierum, quæ ex oppositis veniunt, dilucida & clara discretio. Ipsa vero contraria in tres species dividuntur: aut enim mediata sunt, id est, habent aliquid inter se medium; aut sine medio; aut ut in quibusdam reperit ratio, habent quidem medium, sed ejus vocabulum non apparet, nisi utriusque oppositi negatione consistat. Mediata ergo sunt hæc, album & nigrum, inter quæ quando nasci potest pallidum vel fuscum, mediara hæc opposita dicuntut. Quæ vero mediata sunt, non necesse est unum de duobus oppositis in corpore reperiri: si enim nigrum non fuerit, potest esse fuscum: aut si album defuerit, pallidum poterit inveniri. At veto ex his oppositis quæ mediata non sunt, unum necesse est accidere de duobus, ut est salus & ægritudo. Horum medium nihil est, propterea quod aut salutem necesse est, aut ægtitudinem humana corpora retinere. At illa quibus est quidem medium, sed caret nomine, nisi huic oppositorum negatione formetur, sunt hæc, justus & injustus: est aliquid in medio, sed non habet nomen, atque ideo utriusque oppositi negatio ei vocabulum creat, ut nec justum, nec injustum dicamus id, quod medium. Nunc ea opposita quæ per habitum privationemque fiunt, diligentius retractemus: in his namque observari oportet, ut sint utraque in eodem negotio, in eodem loco, in opportuno tempore. In eodem negotio sunt, cæcitas & visio: in videndo enim, & in non videndo consistunt. Hæc & in eodem loco sunt, utrique namque & cæcitati & visioni in oculis locus est. Maxime tamen in his oppottunitas temporis quæritur: nemo enim recte calvus dicitur, nisi in eo tempore, quo capillos habere debuerit, non habebit: nec sine dentibus, quem ἀώδοντα Græci vocant, infantem quisquam poterit dicere eum, cui dentes adhuc ætas parva denegavit. Siquidem privatio, quæ græce στέρησις dicitur, hanc vim tenet, ut ostendat quemlibet habuisse aliquid per naturam, & non habere. Inter hæc meminisse nos convenit, aliud esse visionem & cæcitatem, aliud habere visionem & ea esse privatum, ne si hæc eadem esse judicemus, confundi ratio videatur. Quod si quis hoc dubium putat, aut parum certum, quid quamque rem sequatur advertat. Etenim si esset idem cæcus & cæcitas, de uno utraque dicerentur: dicimus autem hominem cæcum, sed homo dici cæcitas non potest: claret igitur, aliud cæcum esse, aliud cæcitatem. Nec affirmatio & negatio idem est, quod sunt, sub affirmatione negationeque cadentia. Affirmatio enim sive negatio, est verbum confirmans aliquid aut negans: alia vero sunt, quæ sub his inveniuntur, ut est, Socrates differit, Socrates non differit. Similiter tamen omnia sibi habentur opposita. Aliquotiens autem mala malis opponuntur, quotiens contrariorum media bona sunt, ut est indigentia & redundantia, quæ græci ἐνδείαν & ὑπερβολὴν vocant. His enim duobus malis sibi oppositis, mediocritas media reperitur. Hanc rationem Peripatetici secuti, virtutes medias esse dixerunt, ut plus justo πλεονεξίαν, minus justo μειονεξίαν dicerent: inter quæ mala, mediam justitiam locaverunt. Similiter inter versutiam & hebetudinem, prudentiam posuerunt: intet libidinem insensibilitatemque, quam græci ἀναισθησίαν vocant, temperantia constituta est: inter timiditatem & audaciam fortitudo. Ita occultum quoddam genus oppositotum reperit perscrutata ratio, ut interdum mala malis inveniantur esse contraria. Sed Aristoteles harum quatuor specierum, quæ ex oppositis veniunt, proprietates & differentias latius & multis modis explicavit: nos autem & genus & species posuisse sufficiat, ne minutioribus occupati, fastidium necessariis afferamus.

Tres species contrariorum.

QUINQUE modis aliud altero prius dicitur: quorum primus est, cum dicimus aliquem tempore seniorem. Secundus modus est, in quo aliquid nascitur ex priore; sed priore pereunte secundum perit, secundo pereunte prius incolume perseverat; ut est unum naturalirer prius duobus: ex eo enim nascuntur duo, sed sine uno duo esse non possunt, sine duobus status unius manet, & duobus exstantibus esse unum necesse est, uno vero apparente duo esse nulla necessitas cogit. Tertio modo ordo quidam prius alterum alteri facit, ut in disciplinis & artibus liberalibus invenimus: namque in grammatica prius est singularum discere formas & nomina litterarum, dehinc syllabarum conjunctiones cognoscere, tum verborum sumere notionem: postremus nobis est orationis usus assumendus, propter quem cuncta ejus, quasi præcurrentia membra, cognoscimus. Et in rhetorica priotis locus similiter collocatur: nam prius proœmium dicimus, dehinc narrationem, post depulsionem, tunc confirmationem, postremus epilogus ponitur: His igitur exemplis tertium prioris modum sufficiat demonstrasse. Quartus vero modus est non multum probabilis, & ab ipso Aristotele improbatus exponitur, ut cum fortuna meliores vel clariores, priores vulgus adsolet dicere. Sed mea sentrentia, vis hujus prioris explosa est. Hi sunt quatuor ejus, quod prius dicitur, modi: sed occultior quidam quintus adjungitur, quoties ex duobus, quæ in se invicem convertuntur, illud est potius quod esse alrerum facit: ut exempli gratia: si est homo, recte dicimus eum animal rationale, mortale, risus capax. Et si vera est hominis ista definitio, esse hominem verum est. Ita utrumque in se convertitur, hoc est & hominis veram esse definitionem, & definitionis hominem verum. Sed quoniam definitio vera esse non poterat, nisi prius natura hominis appareret, idcirco ex his duobus, quæ in semet converti diximus, homo prioris locum tenet, cujus exstantia definitionis suæ exprimit veritatem.

CAPUT XIX. De priori.

SEQUITUR ut proprietatem verbi, quo simul esse quædam dicimus, exprimamus. Ratio enim videtur exigere, ut post prioris tractatum de his disputetur, quæ simul esse firmantur. Simul ergo dicuntur tribus modis: cum quælibet simul exsistunt uno tempore vel apparent, ita ut neutrum de duobus vel prius sit, vel alterum consequatur, sed utriusque ortus videatur esse communis, sicut calor & splendor in sole. Secundus locus est eorum, quæ naturaliter simul sunt, nullum tamen eorum præstat alteri: ut verbi gratia, si simplum & duplum ponamus, necesse est simul esse naturaliter, sed neque duplum facit ut simplum sit, neque simplum efficit duplum. Hoc loco nos confundere non oportet, ne quoniam cum de ad aliquid dictis tractaremus, id esse ad aliquid diximus, quod penderet ex altero, videamur nunc contra superius definita tractare. Omnia namque ad aliquid dicta, dici ex altero, non esse ex altero disputavimus: nec ullus error est, si quis verborum nostrorum pondera diligentius perscrutetur. Tertius locus est, quotiens ex eodem genere manantia simul videntur esse natura, sed specie discernuntur: neque vero sibi in eo, quod dicuntur, aliquid præstant, ut est animal; idem genus est, sed species longe discreta. Nec vero aut volatile quidquam pedestri tribuit ut sit, aut volatili pedestre, aut omnino aliud alteri, in eo quod est, ullam substantiam subministrat; nullumque alteri aliud prius est, sed simul omnia ab animali, id est ab uno genere orta nascuntur.

CAPUT XX. De simul.

OMNIS immutatio quæ μεταβολὴ Græce est, fit tribus modis: aut ex non subjecto in subjectum, ut est ortus vel nativitas, quam Græci γένεσιν vocant: aut ex subjecto in non subjectum, ut est interitus vel corruptio, quam φθορὰν Græci dixerunt: aut ex subjecto in subjectum ut est motus, qui Græce κίνησις dicitur. Sed & ipse motus tres species habet, id est, incrementum, imminutionem, commutationem qualitatis sive loci. Hæc a Græcis αὔξησις, μείωσις, ἀλλοίωσις, sive φορὰ dicta sunt. Namque commutationem circa locum, φορὰν dici voluerunt, quam nos quoque transgressionem maluimus dicere, secuti doctores. Verum hunc ordinem, quem nos in præsenti, quasi discrepantes ab eo libro, qui categoriarum dicitur, diligenti examinatione digessimus, ipse quoque Aristoteles in naturalium libris exposuit: in categoriis autem secutus docendi compendium, speciem pro genere, id est motum pro immutatione non dubitavit assumere: ut morui diceret quasi generi sex species esse subjectas, γένεσιν, φθορὰν; αὔξησιν, μείωσιν, ἀλλοίωσιν ποιότητος, κατὰ τὸν τόπον μεταβολήν. Hæc nos Latino sermone ortum diximus, interitum, augmentum, imminutionem, commutationem qualitatis, transgressionem loci. Hæ sex species omni a se ratione discretæ sunt: nisi forte cuiquam parum docte intelligenti, qualitatis commutatio, id est ἀλλοίωσις, etiam ceteris exsistentibus fieri videatur, ut cum nascitur aliquid, aut interit, aut crescit, aut minuitur, tunc facta dicatur etiam commutatio. Sed id falsum ratio docet: nam quæ crescunt aut minuuntur, quantitate immutantur, non commutantur qualitate. Commutatio enim proprie est qualitatis. Meminisse autem nos oportet aliud esse immutationem, aliud commutationem. Namque immutatio genus est, commutatio species subjecta motui, quam immutationis speciem diximus. Denique ut horum sit manifesta discretio, geometricum ponamus exemplum. Si tetragonum majus, quod intra depictum est currentibus per medium lineis in brevia tetragona partiaris, eique post unum breve tetragonum detrahas, minuisti tetragonum majus: at si detracti loco addas gnomonem, qui hemicycli specie ponitur, plus tetragono majori, quam detraxeras, reddidisti: idque quantitatis est, non qualitatis, & immutationi potius quam commutationi tribuitur, eoque a se plurimum differunt. Fit autem differentia rerum omnium tribus modis: aut materia, aut opete, aut utroque. Materia, si sint anuli similes duo, unusque sit aureus, alter argenteus: opere, si ex auro dissimiles anuli fabricentur: utroque, si anulus sit aureus, & stilus argenteus. Claret igitur has immutationis species, nec matetia sibi, nec opere, nec utroque conjungi: adeo autem sejunctæ sunt, ut earum nonnullæ etiam sibi contraire videantur. Quis enim dubiet γένεσιν φθορὰν, id est ortui interitum esse contrarium, augmento imminutionem? Ipsa quoque commutatio sive qualitatis sive loci,

CAPUT XXI. De motu.

licet

licet non ex eodem ſpecierum numero, tamen habent quod ſibi contrarium videatur. Nam commutatio qualitatis eſt, cum ex albo fit aliquid nigrum, vel album de nigro, quæ ſibi manifeſte contraria ſunt. Loci quoque commutatio, quam tranſgreſſionem diximus, ſuperiorum & inferiorum contrarietatem patitur, & propterea eam quoque habere contraria apparet.

CAPUT XXII. Concluſio Operis.

HÆC ſunt, fili cariſſime, quæ jugi labore aſſecuti, cum nobis Themiſtii noſtra memoria egregii philoſophi magiſterium non deeſſet, ad utilitatem tuam de Græco in Latinum convertimus, ſcilicet ut ex iis quoque bonam frugem ſtudii a nobis profecti ſuſcipias, ſi te non diſſimilem noſtri, aliarum rerum quæ lubricæ atque inanes ſunt, cupiditas retentaverit. Nihil namque omiſimus in hoc libro quod poſſet aut delectare jam doctos, aut indoctos manifeſtius erudire.

PRINCIPIA RHETORICES.*

* *Opuſculi hujus exemplar ullum MS. non reperimus. Auctor Græca vocabula citra neceſſitatem uſurpat, contra morem Auguſtini.*

CAPUT I. Oratoris officium.

ORATORIS officium eſt, propoſita quæſtione civili dumtaxat, primum ipſam intelligere, generalis ſit an ſpecialis, ſimplex an conjuncta ex pluribus, abſoluta an comparativa. Deinde cum intellexerit, invenire in ea congruentes partitioni locos, & his morales ſeu naturales accommodate ſententias. Exinde judicare de inventis, repudiare quæ parum commode occurrerint: tum iis quæ judicio examinarit, dare ordinem certum. Etenim quamvis multa pertinentia inventa ſint, tamen niſi pro qualitate & magnitudine ſua, certis & quaſi legitimis ſedibus collocentur, aut oberunt, aut non magnopere proficient. Subinde ordinationi rhetor explicationem rerum commodare debebit. Quæ duabus partibus conſtat, ſtructuræ qualitate & quantitate verborum. Hæc omnia memoria ſuſcipit, quam & plerique Græcorum, & M. Tullius in primis oratori affirmat neceſſariam, hoc, ut opinor, modo: venio nunc ad theſaurum rerum omnium memoriam, quæ niſi cuſtos inventis, ordinatiſque rebus adhibeatur, intelligamus omnia, etiamſi præclariſſima ſint, in oratore peritura. Memoriam pronuntiatio ſequetur, res, ut Demoſtheni videtur, inter oratoria officia vel prima vel ſola: quæ conſiſtit duobus, motu corporis, & ſono vocis. Hæc tantum ſummatim tetigiſſe ſatis eſt, quæ ſunt oratoris officia. Reliquum eſt videre quid ſit finis.

CAPUT II. Quis ſit finis oratoris.

FINIS eſt, ut opinor, in omnibus rebus, ad quem cuncta referuntur, cujus cauſſa fiunt reliqua omnia, a Græcis τέλος dicitur. Quod etiam in philoſophorum pene omnibus diſputationibus quæritur, quis ſit finis bene vivendi, virtus, an voluptas? Finem igitur proprium oratoris officii alius alium probavetunt. Quibuſdam enim viſum eſt, ſummam oratoris officii in benedicendo eſſe, quibuſdam in recte dicendo, quibuſdam in perſuadendo conſiſtere. Quietiam illi qui bene aut vere dicere finem oratoris officii putaverunt, non abnuunt tamen horum ipſorum finem eſſe, perſuadere, ut ſit finis oratoris officii bene dicere, finis bene dicendi perſuadere. Ergo quaſi conſenſu omnium finis eſt oratoris officii perſuadere. Hoc quia in calumniam videbatur poſſe recedere, non enim ſemper perſuadet orator: nec ſi aliquando perſuadere non poſſit, facultatem & nomen oratoris amittit; addidit Hermagoras, quo calumniam effugeret, finem eſſe oratoris officii, perſuadere, quatenus conditio rerum perſonarumque patitur. Alia ſubinde ex eodem verbo perſuadendi calumnia naſcitur, inventa ſane a Platone, tractata multum in Gorgia; ſed poſt ac multo impudentius a quibuſdam technicis obtrectantibus Hermagoræ frequentata ſunt. Negant quippe proprium eſſe finem oratoris officii perſuadere, ſed communem pene cum univerſis: nam & mathematicos de iis, quæ in notitiam ipſorum ceciderunt, perſuadere; & medicos de iis, quæ in arte ipſorum contineantur, perſuadere; opifices etiam & tabernarios, fabros, & ſi qui hujuſmodi ſunt, poſſe de eo, quod agant, cuivis probabiliter perſuadere, quaſi ratione faciant: ergo non eſſe integrum finem, qui ſolam communitatem habeat, careat proprietate: eſſe actum perſuadendi communem cum multis, & idcirco non eſſe perſuadere proprium finem oratoris officii. Huic quoque calumniæ Hermagoras percommode obſiſtit. Dicit enim eſſe oratoris officium, perſuadere, quatenus rerum & perſonarum conditio patitur: dumtaxat in civilibus quæſtionibus: nam medicorum & philoſophorum & ceteræ hujuſmodi quæſtiones extra regulam civilem, quam πολιτικὴν Græci vocant, collocantur.

CAPUT III. De civilibus quæſtionibus, & differentia generalium & ſpecialium.

SUNT autem civiles quæſtiones, quarum perſpectio in communem animi conceptionem poteſt cadere, quam Græci ἔννοιαν vocant. Verum ut facilius intelligas, quæ ſit hæc ipſa conditio quam demonſtratam eſſe volumus, omnia quæcumque hujuſmodi ſunt, ut ea neſcire pudotis ſit, & quæ vel ignorantes quaſi ſciamus, tamen cum ſimulatione præ nobis ferimus, quotieſcumque in dubitationem vocantur, efficiunr civilem quæſtionem. Quod dico hujuſmodi eſt, ſi de pondere alicujus rei quæratur, ſi non videaris ſcire quot librarum ſit, non eſt erubeſcendum: ſi de longitudine non videris ſcire quot pedum ſit, non eſt erubeſcendum: ſi de ceteris hujuſmodi rebus quas perſequi longum eſt; & ideo quotieſcumque in dubitationem venerint, licet faciant quæſtionem, tamen civilem facere non poſſunt. At ubi quæritur, ſitne aliquid juſtum an injuſtum, honeſtum an inhoneſtum, laudandum an reprehendendum, præmio afficiendum an ſupplicio, utile an inutile, & ſi qua hujuſmodi ſunt, nemo non etiam extra omnem artem & ſcientiam collocatus erubeſcat, ſi hæc neſcire videatur. Inde eſt quod omnes perſuaſum habeant, aut certe aliis perſuadere non dubitant, poſſe ſe concipere animo diſcrimen juſti & injuſti, honeſti & inhoneſti, ceterorumque quæ ſupra diximus: & idcirco quæ dubitationes in hujuſmodi rebus oriuntur, civiles vocantur quæſtiones, quaſi non propriæ paucorum, ſed communes univerſorum. Quæ cum ita ſint, meritoque communi conceptione animi perſpici poſſint, quæſtiones quæ διὰ τῆς ἐννοίας deprehendi poſſunt, civiles vocantur & ſunt, in quibus verſari & perſtare debebit orator. Duo ſunt primi & quaſi generales civilium modi quæſtionum, quorum alter θέσις, alter ὑπόθεσις vocatur a Græcis. Nos priori nomen niſi Græcum dare non poſſumus, ne poſteriori quidem, quam quod videamur dediſſe: dedimus quippe; controverſiam dicimus, quod nomen tam in τὴν θέσιν, quam in τὴν ὑπόθεσιν poteſt cadere: in utroque enim quæſtio, hoc eſt controverſia eſt. Porro τῆς ὑποθέσεως ſignificatio, & declaratur ex ipſo compoſito nomine, & eſt aliquid quod eſt ὑπὸ τὴν θέσιν, id eſt ſub illo genere quaſi ſpecies. Theſis eſt res quæ admittit rationalem conſiderationem, ſine definitione perſonæ. Hypotheſis eſt ſeu controverſia, ut improprio nomine utamur, res quæ admittat rationalem contentionem cum definitione perſonæ: melius autem declarabuntur ſub exemplo. Theſis eſt quæſtio hujuſmodi, an navigandum, an philoſophandum: hypotheſis eſt quæſtio hujuſmodi, an decernendum duelli prælium. Nec deſunt qui hinc etiam Hermagoram criminentur: & Apollodorus in primis, qui negat quidquam aliud eſſe hypotheſin, quam theſin, & nullius momenti eſſe diſcrimen perſonarum, quamquam uttumque hoc genus quæſtionis Hermagoras diſtinxiſſe videatur: non minus enim infinitam & interminatam eſſe hypotheſeos quam theſeos quæſtionem. Nam cum quæratur, ſit necne animadvertendum in Oreſtem, non perſonam eſſe, quæ faciat quæſtionem, ſed factum; & nihil intereſſe an ita quæratur, ſit necne animadvertendum in matricidam: quod ſi ita eſt, nihil inter hypotheſin, theſinque diſtaret. Ad hæc noſtri, primo omnium qualitatem perſonarum quæſtionibus differentiam afferre, ipſiſque etiam hypotheſibus, id eſt controverſiis ſæpe evenire, ut punita & impunita, honorata & inhonorata, quædam relinquenda videantur, non tam ex rerum qualitate, quam qualitate perſonæ. Deinde etiam illo diſtare hæc duo genera quæſtionum, quod in theſi perſpectio ſit alicujus rei qualis ſit, in hypotheſi contentio, & quantum intereſt inter perſpectionem & contentionem, tantum inter theſin & hypotheſin eſſe diſcriminis. Deinde in theſi quæri, quid omnes oporteat facere, in hypotheſi quid unum aut alterum aut paulo plures, certe definitum hominum modum. Et etiam illa differentia accidit, quod in theſi, quaſi ignorantes quærimus quid ſit optimum factu: in hypotheſi, quaſi ſcientes defendimus: tum quod omnis theſis de futuro eſt: hypotheſis raro, quin immo numquam niſi de præterito, aut eo quod jam agatur, facit quæſtionem: nemo enim neque reus fieri poteſt, niſi fecerit aut feciſſe dicatur, neque præmium aut aliquid hujuſmodi petere, niſi jam meritus ſit, aut meritum eſſe ſe contendat. Huic loco opponunt tyrannidis & proditionis reos, & veneficii imperati, & ſi qua in eumdem modum excogitari poſſunt in quo ſtudio criminandi falluntur. Nam & in eo quod proditionis reus eſt, non de futura re quæritur, id eſt de ipſa proditione, ſed de eo an ſuſceperit conſilium proditionis, quod utique præceſſit: & de tyrannide æque, an cogitarit tyrannidem, & de parricidio num perperrato, & de veneficio. Ergo ſemper aut de præterito, aut de præſenti in hypotheſi naſcitur quæſtio; in theſi contra numquam niſi de futuro: quæ ſi ita ſunt, ſatis utriuſque declarata eſt diverſitas.

Cicero theſin

CAPUT IV. Quæ ſint circunſtantiæ controverſiam facientes.

NUNC quoniam quidem de differentia generalium, & ſpecialium quæſtionum ſatis dictum eſt, ſeparataque theſi ab hypotheſi, ut perinde diſtaret re ac nomine, conſequens eſſe videtur dicere, quid ſit quod hypotheſin, id eſt controverſiam efficiat. Eſt igitur circumſtantia rerum quam περίστασιν Hermagoras vocat, ſine qua ulla omnino controverſia non poteſt eſſe. Quid ſit autem περίστασις, facilius partitione quam definitione ejus deprehendi poteſt. Sunt igitur partes circumſtantiæ, id eſt περιστάσεως, ſeptem, quas Hermagoras μόρια περιστάσεως vocat. Theodorus στοιχεῖα πραγμάτων, id eſt elementa: quod ex eorum conjunctione quæſtiones fiant, perinde atque ex conjunctione litterarum, nomina & verba fieri videmus. Sed ſive στοιχεῖα ſive μόρια rectius dicantur, nos omiſſa controverſia nominis, quæ ſint ipſa dicamus. Sunt igitur hæc, quis, quid, quando, ubi, cur, quemadmodum, quibus adminiculis, quas Græci περιστάσεως ἀφορμὰς vocant. Horum autem omnium, aut rationalis plurimorum congregatio conſtat quæſtionem, aut legalis. Sed nimirum ſingulorum proptietas exptimenda eſt. Quis, ſignificantiam habet perſonæ, quæ ſpectatur duobus modis, ex nomine & qualitate. Ex nomine, hoc modo: Quis? Camillus. C. Marius. L. Sylla. Ex qualitate: Quis? dives, pauper, imperator. Eſt autem definita in nominibus, infinita in qualitatibus perſonarum perſpectio, quando in appellationem nihil præter nomen cadit; in qualitatem & fortuna, & ætas, & conditio, & diſciplina, & cetera quæ ſunr infinita numero. Quid, ſignificantiam habet rei, quæ facta ab aliquo, vel dicta, vel cogitata, fieri, dici, cogitari, futurum eſſe, dictum, cogitatum iri videatur, bona vel mala, honeſta vel inhoneſta, juſta vel injuſta, utilis vel contra, neceſſaria vel parva, magna vel parum, uſitata vel nova. Quando, temporis ſignificationem habet, velut interdiu an noctu, ſacro an in irreligioſo die: etiam ex accidentibus, quæ interdum dant tempori ſuam qualitatem, velut in belli an pacis tempore, in ſeditione an in concordia, in libertate an in dominatione; & ſi qua in eumdem modum cadere poſſunt. Ubi, loci ſignificationem habet, veluti in civitate an extra, in ſacro loco an in profano, in mari an in terra. Cur, ſignificat cauſſam faciendi, vel dicendi, vel cogitandi,

di, tes (ut mea fert opinio) ad constituendam quæstionem in primis necessaria. Quemadmodum, significationem habet ex facti, vel quod fiat, futurumve sit demonstratione, veluti clam, palam, per vim, per dolum, & si qua sunt similia, in eumdem modum cadunt. ἀφορμαὶ, quas nos adminicula dicimus, demonstrationem habent earum rerum per quas factum esse aliquid dicatur, ut est laqueus, gladius, venenum, litteræ, internuntius, mandata, servus, conscius, sicarius. Horum articulorum, ut supra dixi, aut omnium aut plurimorum rationales incursus facient civilem quæstionem.

CAPUT V. Quæstiones rationales fiunt quatuor modis.

RATIONALES quæstiones quas Hermagoras, λογικὰς vocat, melius enim puto sic eas cognominari quam verbales: quia λογικαὶ non ex verbi, sed rationis significatione appellatæ sunt a technicis, cum alioquin, λόγος, interdum verbum significet, interdum rationem. Igitur rationales, sive λογικαὶ quæstiones, fiunt modis quatuor. Hoc enim in illis quæritur, an sit, quid sit, quale sit, an induci in judicium debeat. Ubi quæritur an sit, genus id quæstionis Hermagoras συγχατμὸν vocat: nos conjecturam possumus dicere. Item Theodorus περὶ τῆς ἐπικῆς, id est de substantia. Nihil enim factum videri potest, quod non habuerit substantiam, neque futurum, quod non habiturum sit substantiam. Quidam hoc genus quæstionis ex eo, quod per id quæritur, an sit vocaverunt. Altera rationalis est quæstio, quam Hermagoras finem vocat: Theodorus περὶ τῆς ἰδιότητος, id est de proprietate: quidam, quid sit: nonnulli, de eodem & altero, περὶ τοῦ αὐτοῦ & ἑτέρου. Tertiam rationalem quæstionem uno nomine omnes qualitatem vocant. De quarta, magna contentio est, quam supra de inducendo judicio diximus. Plerique enim negant esse eam, quando id agant: ne res possit venire in quæstionibus. Sed inter omnes Hermagoræ præcellit auctoritas, qui & quæstionem putat, & in primis necessariam, & agitari in foro multum, & adhibendam etiam in ceteris statutis primo statim congressu, si caussæ conditio patiatur. Nihil enim statuto tam interesse eorum quibus judicium intenditur, quam declinare judicium. Porro ipsam declinationem judicii habere nonnullam judicii speciem. Nam si ita res ageretur, ut quoties nollet aliquis caussam judicii, esset hoc in ipsius potestate, nulla erat quæstio. Nunc autem cum semper exsistant, qui impediant, ipsa illa contentio, qua alter in judicium vocat, alter recusat judicium, facit quæstionem, quod controversiæ genus Hermagoras ἀπύρετον appellat, nostrorum pauci reprehensionem, plerique translationem vocaverunt, utrique sane rationem secuti. Qui reprehensionem dixerunt, eo scilicet, quod cum maxime inducatur in judicium, caussa reprehenditur, & quasi retrahitur: qui translationem, quod reus non omnino excludat actionem, sed in præsentem conditionem actionis excuset, in aliud genus judicii transferat, vel habitum jam, vel futurum.

Aristot. εἰ ἐστί.

Aristot. τί ἐστί.

CAPUT VI. De quatuor quæstionibus legalibus.

SUNT item aliæ quæstiones quatuor, quas inventores νομικὰς, nos legales appellamus νομικὰ sunt scriptum & voluntas, quod illi ῥητὸν & διάνοιαν appellant: ἀντινομία, quam nos contentionem legum contrariarum vocamus: ambiguitas, quam illi ἀμφιβολίαν. collectio, quam illi συλλογὴν vocant. Verum hæc paulo post diligentius tractabimus, ita ut significantia cujusque evidentius exprimatur, & species generibus addatur. Interim mihi videtur esse dicendum, quibus omnis quæstio articulis, & qualibus nodis subinde adstricta, ad perfectam speciem sui veniat.

CAPUT VII. Quibus quæstio articulis nectatur.

EST aliquod dictum quod Græci φάσιν nominant, id scinditur in duas partes: & est ejus alterum ἀπόφασις, & alterum κατάφασις, intentionem verbo factam possumus dicere, id est verbum quo crimen intenditur, veluti, pulsasti, prodidisti, occidisti. Quod autem illi ἀπόφασιν, nos abnuentiam criminis ejus, quod verbum accusator intenderit, veluti, non pulsavi, non prodidi, non occidi. Ex his duobus dicto & responso, vel intento & negato, media nascitur quæstio, hoc modo. Intentio est, occidisti: negatio, non occidi: quæstio, an occiderit. Sed ut jam a conjecturali modo recedamus: intentio est, injuria occidisti: negatio, non injuria occidi: quæstio, an injuria occiderit. Vel in aliquo legali statu; intentio est, non licebat tibi hoc facere per legem: negatio est, licebat mihi facere per legem: quæstio est, licueritne hoc facere per legem. Hanc quidam, ut nos usque adhuc diximus, quæstionem vocaverunt, quidam statum nominaverunt, ab eo videlicet quod in ea, & exordium quæstionis, & summa consisteret. Primo enim quasi eminus, cum hinc dicatur factum esse, inde non esse factum, nulla pugna est, sed quasi futuræ pugnæ meditatio. Deinde cum propius accessum est, & quasi ad manus ventum, altercationi & contentioni mutuæ media quæstio intervenit, sit necne factum: in ea uterque consistit, omisso quod ante dicebat. Unde ei quæstioni status nomen impositum est. Hoc idem Theodorus κεφάλαιον appellat, translatione usus, videlicet a principali parte corporis: quod in hoc etiam complexu duorum, quæ utrimque dicta sunt, quasi caput quoddam totius controversiæ efficitur. Consequens huic locus est, aut perinde, aut magis etiam necessarius, quo demonstratur quid caussa, quid continens, quid de quo contenditur. Caussam Hermagoras αἴτιον vocat; σωσέχον continens; de quo contenditur τὸ κεκινόμενον. Est ergo caussa, quæ nisi præcesserit, controversia fieri non potest. Quod dico tale est: Abdicatur a patre filius, controversia idcirco non est, quia nulla, cur abdicaretur a patre, caussa præcessit. Denique addamus caussam, & statim controversia effecta est. Juravit se non ducturum uxorem, & abdicatur. Quod juravit, αἴτιον factum est, id est caussa cur abdicationem mereretur. Συνέχον vel continens est, quod ad refutandum αἴτιον, id est ad refellendam caussam videtur afferri, ut est in hac materia: Militem qui juraverat se deserturum, imperator occidit, & reus fit cædis: hic enim αἴτιον, id est caussa judicii est, quod occidit: neque enim fieret reus, nisi occidisset: σωσέχον, id est continens, est id propter quod occidisse dixit, jusjurandum scilicet militis, quod se deserturum juraverat. Hoc interdum σωσέχον Hermagoras, id est continens appellat, ab eo quod omnis rei defensio ab eo contineatur, interdum αἴτιον αἰτίᾳ vocat, quasi caussam caussæ: nam quemadmodum reatus caussa est, quod militem occidit, ita occidendi caussa, quod miles deserturum se esse juravit. Nunc quoniam scimus, quid sit caussa, quid continens, videamus etiam quid sit de quo contenditur, id est quid sit τὸ κεκινόμενον. Est autem nihil aliud quam exploratio continentis, τῷ συνέχοντος. Quod dico tale est (etenim in eadem controversia perseverandum puto, quo sint lucidiora quæ tradimus) αἴτιον est quod occidit militem imperator: συνέχον est, quo reus nititur, id est ratio propter quam se occidisse dicit, est autem quod miles juravit se deserturum: κεκινόμενον est, examinatio hujus ipsius, quod ad defensionem reus adtulit. In quo ita quæritur, num alia caussa imperatori fuerit, cur occiderit militem: & hoc prætexitur; ut videatur, non quia juraverit, occisus, sed quaqua vel simultatis vel invidiæ caussa. Poterit etiam hoc modo articulus iste tractari, an etiamsi juraverit, parum tamen hæc justa caussa fuerit, cur debuerit occidi: & tota perfectio totius συνέχοντος, quod ad αἴτιον affertur, κεκινόμενον vocatur. Evenit tamen nonnumquam, ut in una controversia non simul αἴτιον & συνέχον & κεκινόμενον, sed sæpius ipsa omnia per vices revoluta tractentur: ut in hac controversia: Reus est Ulysses lege reipublicæ, quod procos occiderit. Hic enim αἴτιον est, quod occiderit: συνέχον, quod eos qui bona sua depopulabantur, & pudicitiæ uxoris insidiabantur, occidit: κεκινόμενον, numquid tametsi hæc res præcesserit, alia tamen caussa, quam prætexit, occiderit: vel numquid ne pessime quidem de se meritos, indemnatos debuerit occidere? Deinde ad hoc κεκινόμενον, aliud συνέχον affert Ulysses, quo dicat se jussu Minervæ interemisse. Deinde ad hoc ipsum συνέχον fit κεκινόμενον, quo quæritur utrumnam propter jussum Minervæ occiderit, & in tali re ne Minervæ quidem obtemperare debuerit: est autem αἴτιον proprius accusatoris locus, συνέχον defensoris, κεκινόμενον utriusque commune.

CAPUT VIII. Modi controversiarum.

SUBINDE dicendum puto, quemadmodum & quot modis controversia ἀσύστατος fiat. Tametsi ne dici quidem controversias oportet, quæ statum non habent, sed πλόγματα irrationabilia, id est ἄλογα. Fiunt autem ἀσύστατα modis quatuor: unum cum aliquid deest ex circumstantia: quæ autem vis sit circumstantiæ, & supra diximus, id est cum quæstionibus, aut caussa, aut persona, aut locus, aut aliquid eorum deest, quibus effici circumstantiam diximus. Hoc autem genus asystati in scholasticam materiam non potest cadere, idcirco quia esse non poterit ullam rhema deficiente circumstantia. In veritate tamen nonnumquam evenit, ut aliquid horum desit, & per imprudentiam actoris profligata caussa veniatur ad judicem. Alter est modus asystati, quem κατὰ ἰσότητα appellant. Nos tamen si nomen Latinum dare non possumus, tamen vim intelligere debemus: nam cum eadem utrimque dicuntur & nulla re, ne parva quidem, discernuntur, tamen hujusmodi πλέγμα, propter æqualitatem utriusque partis, statum implicat. Ut vicini adolescentuli, qui speciosas uxores habebant, noctu alter alterum obvium habuerunt, accusant invicem adulterii: nam quidquid altera pars dixerit, hoc altera dicat necesse est. Veri simile est te adulterium voluisse committere, quia adolescens es. Te quoque veri simile est voluisse, quia adolescens es. Veri simile est, quia speciosam uxorem habeo. Te quoque veri simile est, quia & ego speciosam uxorem habeo. Facultatem tibi vicinitas præbuit, & tibi eadem vicinitas præbuit facultatem. Cur nocte in me? cur tu autem in me incidisti? Nihil est quod distinguatur; & idcirco uter eorum sive accusat alterum, se criminatur, sive se purgat, defendit eum, quem criminari videtur. Tertium est asystati genus, quod Græci κατ' ἑτερομερείαν appellant, id est secundum alteram partem, cum reo nulla defensio est, & aut color in facto non invenitur, aut parum probabilis color invenitur. Unde etiam Democrates præceptor meus solitus erat dicere, eas etiam controversias, in quibus color diu quæritur, statum non habere. Verum ille constantius, nos si afferatur aliquid ad defensionem vel mediocriter probabile admittimus. Sed si evidenter confessa caussa est ut oportet secundum heteromeriam explodemus. Nonnumquam incidunt quæstiones, maxime in veritate, quæ summam accusatori, nullam reo largiuntur facultatem: verum eas non controversias, sed communes locos dicimus; quippe est in his non probatio criminis, sed ut in expressum atque evidens facinus expressio. Quartus est modus asystati vel caliginosissimus, adeo ut nonnumquam doctis etiam hominibus soleat obrepere. Habet enim nonnullam speciem probabilis consistentisque materiæ. Ea est hujusmodi, in qua judex ferendæ sententiæ rationem explorare non potest: hoc Græci ἄπορον vocant. Sed subjiciamus exemplum: Perebat ab alio usuram quasi pecuniæ creditæ: ille accepisse se pecuniam confitebatur, sed depositam; & idcirco velle se restituere sortem sine usura. Pendente interea judicio, lex de novis tabulis lata est: repetit ille quasi depositam, ille retinet quasi creditam. Non enim video quid sit hic, quod in sententia ferenda judex sequi possit, cum petitor idem interdum credidisse, interdum deposuisse se dicat, & ille alter interdum depositam accepisse, interdum creditam, & neuter sua priore, sed uterque alter alterius præterita sententia utatur.

CAPUT IX. De nguris controversiarum.

PERTINERE etiam nonnihil ad rem videtur scire figuras controversiarum, quibus invicem differant, quo magis in evidenti sit, quemadmodum quamque tractemus. Sunt igitur themata, id est figuræ controversiarum, quatuor: εὔδοξον, quod nos opinionis bonæ possumus dicere: ἀμφίδοξον, quod nos opinionis ex utroque bono ac malo confusæ possumus dicere: παράδοξον quod nos opinionis malæ possumus dicere: tametsi quidam parum diligenter Græce loquentes, paradoxon pro his quæ sunt bonæ opinionis, accipiunt. Unde vulgo etiam Olympionicas & ceteros victores sacrorum certaminum, paradoxos vocant, magis consuetudine quam ratione ducti: nam, ut opinor, παράδοξον est, quod est παρὰ τὴν δόξαν, id est contra opinionem bonam. Denique licet alias vulgares significationes probare malimus hujus nominis, tamen hoc loco ut multa nova tam a technicis & mathematicis, quam a philosophis cognominantur, accipere debemus non tam pro solito usu consuetudinis, quam pro conditione præcepti. Quarta est species controversiæ, quæ Græce ἄδοξος dicitur, quam nos non ut vulgo malæ opinionis, sed nullius opinionis dicimus, id est humilem & sordida m.

dam. Sed evidenter hæc propositis exemplis liquebunt. Εὔδοξος controversia hujusmodi est, in qua tam persona quam res est honesta, velut Scipio victis Pœnis petit in præmium ut spectet ludos laurea coronatus: & persona honesta est Scipionis, & quod petitur non improbum. Ἀμφίδοξος est, in qua vel honestatem personæ turpitudo rei maculat, velut si idem Scipio petat præmii nomine mortem Tyberii Asellii: nam petitoris persona honesta est; quod autem petitur, inhonestum. Vel contra, si abdicatus fortiter fecerit, & petat præmii nomine reditum in domum patris: persona quæ petit inhonesta abdicati, res quam petit honesta ut in domum patris redeat. Παράδοξον est controversiæ genus ut supra definiebam, in quo utraque sunt inhonesta, tam res quam persona, velut impudicitiæ reus fortiter fecit, petit præmii nomine accusatoris sui mortem: nam & persona petentis inhonesta est, siquidem fuit reus impudicitiæ, tametsi aliquid turpitudini derogaverit, quod fortiter fecit; & res quam petit, improba. Ἀδοξίαν, est controversiæ genus sine opinione utraque, humile & sordidum. Pauper vestimenta vendebat, exstitit alius pauper, qui vendicaret ea, & furto ablata sibi esse diceret: ille venditor ait se ab adultero deprehenso illa vestimenta detraxisse: invicem accusant, ille adulterii, hic furti, hic enim & personæ humiles pauperum, & res quæ videntur fecisse quæstionem abjectæ, vestimentorum vendicatio & agnitio: & quamquam intervenerit crimen adulterii non abjectum, tamen quia plura sunt ante περίστασιν humilia & sordida, totius controversiæ speciem sibi vendicant.

CAPUT X. Quid utilitatis præ se ferat figurarũ ejusmodi agnitio.

DIGNOSCERE autem has controversiarum figuras, cum ad multa alia convenit, tum vel in primis ad id, ut modum præfandi, id est principia edendi, congruentem qualitati materiam invenire possimus: non enim eadem species debet esse principii in themate εὐδόξῳ & ἀμφιδοξῳ & παραδόξῳ, sed sua cuique forma tribuenda. Jam primum in εὐδόξῳ genere materiæ Hermagoras negat esse præfandum: nam si benevolentiæ, inquit, conciliandæ gratia præfari solemus in bonæ opinionis themate, quale illud est Scipionis; benigni sunt hi, apud quos locuturi sumus: nihil autem adtinet parare quod paratum est. Sed mihi longe aliter videtur, & pace tanti viri dixerim: neque enim est semper spectanda auctoritas, utique cum ratione vincatur. Censeo igitur nihil prohibere in εὐδόξῳ genere materiæ, quominus præfemur. Nihil enim, opinor, mali est, benignos judices benigniores reddere præfando, ut cum offensos adversariis videmus, offensionem illam dicendo augere conamur. Denique aulœdos & citharœdos & ceteros hujusmodi artifices, quamquam non polliceantur orationem, videmus tamen præloqui ante actionem. Et omnino curta & sine capite oratio est, quæ sine principio ab ipsis rebus orditur. Utemur etiam principiis in bonæ opinionis controversiis; sed brevioribus & erectioribus paulo, & confidentibus & plenis dignitatibus, sine jactantia dumtaxat, ne res pariat invidiam: ut est illud apud M. Tullium contra concionem Metelli, in qua exsultare videtur: *Sic enim, ut opinor, insequar fugientem, quoniam congredi non licet cum resistente.* Quod numquam profecto tam magnifice dicere in exordio statim orsus fuisset, nisi & ipsius actoris esset honesta persona, & res de qua locuturus erat, non improba. Itemque alio loco, cum de conjuratorum animadversione loqueretur: *Video, Patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos:* & deinceps. Quæ omnia hujusmodi sunt, ut actor & splendori suo & rebus his de quibus locuturus est, quasi honestissimis videatur merito confidere. Pleraque hujusmodi exordia apud Q. Gracchum, quanto nobilioris fuit spiritus, quæ dicentem profecto Merucium, aut aliquem ex Cannensi caterva nemo ferret. In ἀμφιδόξῳ genere materiæ moderatione quadam utendum erit, cum principiamus, ut & turpitudinem quæ subest, * & dignitatem quæ est in re aut persona vel illustrando augeamus, vel ita varie utrumque misceamus, ut alterius partis turpitudinem alterius honestas tegat. Neque tamen cum tanta jactatione, quanta in illo superiori genere materiæ, sed quasi cum quadam confidenti verecundia. Si in re turpitudo erit, quantum fieri poterit, avocabimus judicem ad personæ dignitatem. Si in persona, ad rei dignitatem quasi de periculoso in tutiorem locum refugiemus, sed summatim leviterque cedentes, ut despicere potius suspicionem metus, quam timere videamur. Laborabimus autem in eo, ut confusa utraque dignitate rei & personæ, plus fiduciæ in honestate, quam metus in turpitudine habere videamur. Sed ut limpidius hoc genus principiandi deprehendatur, dabo exemplum quod habuit M. Tullius, cum pro M. Scauro loqueretur. Erat enim controversia ἀμφίδοξος: quippe qui niteretur dignitate personæ M. Scauri, premererur turpitudine criminis de pecuniis repetundis. Utrumque in principio statim ita confudit orator, ut & turpitudinem criminis dignitate personæ contegeret, neque tamen largiter nimium, neque exsultanter, sed ita ut expromat nonnullam etiam metus suspicionem. *Maxime fuit optandum M. Scauro judices, ut nullo suscepto cujusdam odio, sine offensione ac molestia*: & cetera. In παραδόξῳ, id est in malæ opinionis rhemate, ubi & persona & dignitas pariter laborabit, longioribus principiis utendum erit, & purgandis suspicionibus opera tribuenda, & demisse loquendum, cum sententiis, tum verbis etiam propius blanditiam sitis, & querimonia quasi falsi illari criminis, & falsæ infamiæ compositæ adversum nos per invidiam, etiam submissiore toto corpore conformato ad verecundiam, submisso vultu, oculis terram intuentibus, neque illa acriter, sed si possumus etiam timore simulato. In ἀδόξῳ, id est in humili genere materiæ, proxima sermoni debent esse principia: neque sententiis alte petitis, neque verbis ultra modum ornaris, neque structura graviore, sed quasi resoluta & simplici. Vis autem omnium sententiarum, quam his principiis adhibemus ea esse debebit, ut rem a proprietate revocet ad communitatem, & dicat omnium interesse illam rem vindicari: propterea quod quanto quæque minora sunt, tanto crebrius & magis inter multos cadere possint. Nec tam oportere spectari magnitudinem rerum & personarum, quam rationem æqui & iniqui, veri & falsi: eamdem enim esse horum in minimis vim, quam in maximis. Talia principia sunt pleraque apud Demosthenem in iis libris qui inscribuntur Idiotici, & magis apud Lysiam, & apud quosdam ex nostris veteribus. Certe Marcus Tullius cum pro Archia diceret, non aliter exorsus est.

* Obtegendo minuamus. *tale quiddam vid tur deesse.*

ADMONITIO IN SEQUENS OPUSCULUM.

HOC opusculum una omnium eruditorum sententia abjudicatur Augustino. Apud Lucam Holstenium in codice Regularum parte secunda, Consensoria Monachorum *inscribitur, aptiore titulo. Attamen receptam dudum in hac appendice inscriptionem mutare visum non est, præsertim destitutis veterum librorum auctoritate: quippe nullum hujus opusculi MS. exemplar reperimus.*

REGULÆ CLERICIS TRADITÆ FRAGMENTUM.

COMMUNI definitione decrevimus apud nos, quod numquam postmodum abullo poterit infringi. Residentibus nobis in monasterio, in nomine Domini nostri Jesu Christi, omnibus placuit secundum Apostolicam traditionem, unum sentire in Domino & communiter possidere. Sicut scriptum est: *Unum sentite in Domino.* Et nemo quidem proprium sibi vindicet quidquam, sed fiat sicut scriptum est in Actibus Apostolorum, *Habentes omnia communia*, nemo quidquam esse suum dicebat: quod a nobis scriptum est. In Domino ergo jure observationis nos teneamus, & in eo usque in finem permaneamus: quoniam in lege scriptum est, *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Si quis autem venire desiderat ad congregationem fratrum, qui in unum esse videntur, non ignoret Evangelii dictum, quod dixit: *Vendat omnia sua, & eroget egenis & pauperibus.* Et iterum, *Abneget semetipsum, sibi tollat & crucem suam, & sequatur me.* Et ne tracter in corde suo de victu aut vestitu, & ceteris, quæ necessaria sunt corpori, ipso Domino præmonente in Evangelio & dicente: *Nolite cogitare dicentes, quid editis, aut quid vestiemini: hoc enim gentes cogitant, Scit pater vester, quia horum omnium indigetis: quærite primum regnum Dei, & justitiam ejus; & hæc omnia apponentur vobis.* Verumtamen antequam statuat esse in monasterio, prober propositum fratrum atque exemplum, & ipse probetur in omni conversatione ab illo, qui prior est, & ceteris consentientitibus, propter illud quod Scriptura docet & admoner, dicens: *Amicum noli cito comprobare.* Sed si contigerit ut aliquis ex qualiber caussa necessitatis a monasterio fuerit abstractus, ne vel mente concipiat secum aliquid ferre de iis omnibus, quæ in monasterio fuerunt, sive etiam quæ secum aliquando adtulerat, sive ea quæ cum fratribus adquisierat: quia certum est frarres nihil habere, possidere, dare, vel accipere debere sine superioris licentia. Quod si propinquus, vel amicus, vel quiliber fratrum, aliquid offerre voluerit, primo quidem Priori insinuetur, & sic suscipiatur, si ipse mandaverit; de quo tamen nihil fiat aliud, nisi quod Priori placuerit, vel permiserit: quoniam valde verendum est, ne sibi eveniat quod scriptum est: *Vir mutabilis in lingua incidit in mala.* Et iterum, ut nullum omnino de fratribus secum provocet, ne magis destructor quam ædificator monasterii videatur: propter id quod scriptum est, *Qui non est mecum, contra me est: & qui mecum non congregat, dispergit.* Et quicumque provocatus ab aliquo, monasterio voluerit abscedere, aut redarguat provocantem, aut ante indicet * Præposito, cui

Sup. 1. 1.

Act. 2. 44. &c. 4. 32.

Matt. 10 22.

Matt. 19. 21.

Luca 9. 23.

Matt. 6. 31.

Prov. 13. 3.

Matt. 12 30.

* *Holstenius* Abbati.

Eccl.6.6. cui utique de iis, quæ in communi decrevimus nihil esse censeo subtrahendum, quia scriptum est, *Pacifici sint tibi multi, sed unus ex mille sit tibi consiliarius.* Igitur hæc quæ scripta sunt, cum summa diligentia observanda sunt a Præposito usque ad omnes fratres. Et si quis ab aliquo doctrinam audierit, præter quam in monasterio consecutus est ab eo, cui se credidit, hanc autem suscipiat, & eam non subtrahat doEph.5.13 ctori: quia scriptum est, *Omne quod manifestatur, lux est.* Si enim bona fuerit, collaudanda est: si vero prava, reprobanda. De iis autem fratribus, qui in unitate consistunt, si quis subito adversus Præpositum altercatus fuerit, non solum semel, sed secundo & tertio, ut EvangeMatt.18. lium docet, licet exorare. Si autem noluerit se emendare, ille cui in20. juriam irrogatus est, post primam vel secundam correctionem, qui non revocaverit contumacem, denunciet & illud Præposito, ne per taciturnitatem, & ille, & frater suus periclitentur, sicut Salomon ait, *Qui occultat inimicitiam, instruit dolum.* Si vero (ut fieri solet) incursio repentina supervenerit, aut hostilitas, ut impossibile sit frattibus in unum fugam petere propter insecutionem inimicorum, & postmodum Deo favente evaserint, & potuerint pervenire ubi Præpositum esse cognoverint, veluti filii ad patrem festinare debebunt. Nec ullo modo poterunt separari, quos divina caritas sociavit, quia scriptum est, *Perfecta* 1. Johan. *dilectio foras mittit timorem.* Si quis autem quod superius diximus 4. 18. caussa necessitatis detinet id, quod a monasterio secum portavit, necesse habebit, ubi Præpositus suus est, illud perferre: quia non poterit sibi retinere, quod per pactum ad omnes pertinet, & Deo utique est consecratum. Sed si cogitaverit de his aliquid retinere, contra dictum Apostoli agere videtur, qui ait, *Nemini quidquam debeatis, nisi ut* Rom.13. *invicem diligatis vos.* Omnia ergo quæ in isto libro continentur, om- 8. nes fratres observent, atque subscribent, qui boni esse desiderant. Verum propter illos sunt cauta, id est scripta, qui in omnibus stabiles esse noscuntur.

ADMONITIO
IN SEQUENTEM OPUSCULUM.

CONTULIMUS istud opusculum ad exemplar Corbejense ante mille annos, uti videtur, exaratum, quo in exemplari ab eo loco, Psalmi III. LXII. *&c. (ubi Lucas Holstenius in codice Regularum parte secunda cum editis Amerb. Eras. & Lov. satis concordat) variat hunc in modum:* Psalmi tres, sexagesimus secundus, quintus, & octogesimus nonus. *(lacuna hic est exigua deleto, uti videtur, verbo sex circiter litterarum, & mox sequitur)* Ad tertiam psalmus ad respondendum dicatur: deinde antiphonæ duæ, lectio, & completorium. Simili modo sexta & nona. Ad Lucernarium autem psalmus responsorius unus, antiphonæ quatuor, item psalmus unus responsorius, lectio, & completorium. Et tempore opportuno post lucernarium omnibus sedentibus legantur lectiones. *(hic erasum est unum verbum, & proxime sequitur)* Post hæc autem consuetudinarii psalmi ante somnium dicantur, nocte autem orationes, mense Novembri *&c. ubi quod semel & iterum dicitur,* & completorium, *videtur sonare idem cum isthac formula a Patre nostro Benedicto Matutinorum officium ordinante, bis usurpata,* & completum est, *id est peractum sic erit officium, vel, addetur finalis oratio, qualis ea scilicet quæ in antiquis missalibus* ad complendum *vocitatur. Porro in eodem codice opusculum absque titulo sic incipit:* Ante omnia *&c. Sed ad hæc ultima verba,* de vestra salute amen. *continenter & in eodemmet versu subjicitur Regula S. Augustini viris aptata, ut jam observavimus, cum hisce verbis in fine,* Explicit Regula sancti Augustini Episcopi.

REGULA SECUNDA.

Deut.6.5. Matt.22. 37. ANTE omnia, fratres carissimi, diligatur Deus, deinde & proximus, quia ista præcepta principalirer nobis sunt data. Qualiter autem nos oportet orare vel psallere, describimus: id est, in matutinis dicantur Psalmi III. LXII. VI. & LXXXVIII. cum debitis antiphonis, versibus & responsoriis. Ad primam & tertiam dicantur sui psalmi, antiphonæ duæ, lectiones duæ. Simili modo ad sextam & nonam dicantur sui psalmi, cum debitis responsoriis & antiphonis. Hoc idem in vesperis & completoriis servetur. Ad lucernarium autem psalmus, responsorium unum, antiphonæ tres, lectiones tres. Et tempore opportuno post lucernarium, omnibus sedentibus legantur lectiones. Nocturnæ autem orationes mense Novembri, Decembri, Januario & Februario, antiphonæ duodecim, psalmi sex, lectiones tres. Martio, Aprili, Septembri, Octobri, antiphonæ decem, psalmi quinque, lectiones tres. Majo, Junio, Julio, & Augusto, antiphonæ octo, psalmi quatuor, lectiones duæ.

Operentur a mane usque ad sextam, & a sexta usque ad nonam vacent lectioni, & ad nonam reddant codices. Et post quam refecerint, sive in horto, sive ubicumque necesse fuerit, faciant opus usque ad horam lucernarii. Nemo sibi aliquid vendicet proprium, sive in vestimento, sive in quacumque re: Apostolicam enim vitam optamus viAct.3.32 vere. Nemo cum murmure aliquid faciat, ut non simili judicio murmuratorum pereat: fideliter obediant: patrem suum honorent post Deum: Præposito suo deferant sicut decet sanctos: sedentes ad mensam taceant audientes lectionem: si autem aliquid opus fuerit, Præpositus eorum sit sollicitus Sabbato & Dominica sicut * consuetudo * MS. est, qui volunt vinum accipiant. Si opus fuerit ad aliquam necessitatem monasterii mitti, duo eant. Nemo extra monasterium sine præcepto manducet neque bibat, non enim hoc ad disciplinam pertinet Monasterii. Si opera monasterii mittantur fratres vendere, sollicite observent ne quid faciant contra præceptum, scientes quia Deum exacerbant in servis ipsius: sive aliquid emant ad necessitatem monasterii, sollicite & fideliter ut servi Dei agant. Otiosum verbum apud eos non sit. A mane ad opera sua sedeant: post orationem tertiæ eant similiter ad opera sua. Non stanres fabulas contexant, nisi forte aliquid sit pro utilitate animæ: sed sedentes ad opera taceant, nisi forte necessitas operis exegerit ut loquatur quis. Si quis autem non omni virtute adjuvante misericordia Dei hæc conatus fuerit implere, sed contumaci animo despexerit, semel atque iterum commonitus, si non emendaverit, sciat se subjacere disciplinæ monasterii sicut oportet: si autem talis fuerit ætas ipsius, etiam vapulet. Hæc autem in nomine Christi fideliter & pie observantes, & vos proficietis, & nobis non parva erit lætitia de vestra salute. Amen. Hæc sunt quæ ut observetis præcipimus in monasterio constituti. Primo, &c.

Corb. *constitutum est.*

ADMONITIO
IN SEQUENTEM LIBRUM.

AUGUSTINI non esse hunc librum cum ex aliis multis argumentis, tum ex eo liquet, quod B. Benedicti regula in 14. *&* 19. *capite laudatur. Esse B. Aelredi Rhievallensis in Angliæ abbatis, qui nimirum medio sæculo duodecimo scribebat, certo se scire ait Lucas Holstenius in codice Regularum, parte secunda. Et re vera in indice operum S. Aelredi Centuria* 2. *Scriptorum Britanniæ num.*99. *recensetur sub hoc titulo:* De Institutione inclusarum Lib.1. Jam pluribus annis exigis a me. *Habes ejusdemmet libri partem circiter tertiam inter opera S. Anselmi nomine vulgata, scilicet, Meditationes* XV. XVI. *&* XVII.

DE VITA EREMITICA, AD SOROREM, LIBER.

Prologus.

IAM pluribus annis exigis a me ſoror, ut ſecundum modum vivendi quem arripuiſti pro Chriſto, certam tibi formulam tradam, ad quam & mores tuos dirigere, & vitam religionis, & vitæ religioſæ poſſis exercitia ordinare. Utinam a ſapientiore id peteres & impetrares, qui non conjectura qualibet, ſed experientia didiciſſet, quod alios doceret. Ergo certe qui carne & ſpiritu tibi frater ſum, quoniam negare non poſſum, quidquid injungis: faciam quæ hortaris, & ex diverſis Patrum inſtitutis aliqua, quæ tibi videntur neceſſaria, excerpens ad componendum exterioris hominis ſtatum certam tibi regulam tradere curabo, pro loco & tempore quædam adjiciens: & ſpiritualia corporalibus, ubi utile viſum fuerit, interſerens.

CAPUT I. Ut inſtituta eſt eremitica vita.

PRIMUM oportet te ſcire, qua cauſſa, quave ratione vita hæc ab antiquis vel inſtituta ſit vel uſurpata. Sunt quidam quibus inter multos vivere pernicioſum eſt. Sunt & alii quibus etſi pernicioſum non eſt, tamen diſpendioſum eſt. Sunt & nonnulli quibus & nihil horum timendum eſt: ſed potius habitare magis æſtimant fructuoſum. Itaque antiqui vel ut vitarent periculum, vel ne paterentur diſpendium, vel ut liberius ad Chriſti anhelarent & ſuſpirarent amplexum, ſingulariter vivere elegerunt. Hinc eſt, quod plures in eremo ſoli ſedebant, vitam manuum ſuarum opere ſuſtentantes. Illi vero qui nec hoc ſecurum ſibi inter ſolitudinis libertatem & vagandi poteſtatem arbitrabantur, includi potius, & intra cellulam obſtruſo exitu contineri tutius æſtimabant.

CAPUT II. Recluſio corporis ſolius nihil prodeſt.

QUID tibi viſum fuit, cum te huic inſtitutioni voveres. Nam multi rationem hujus ordinis vel ignorantes, vel non curantes, membra tantum intra parietes cohibere ſatis putant eſſe: cum mens non ſolum per vagationem diſſolvatur, curis & ſolicitudinibus diſſipetur, immundis etiam & illicitis deſideriis agitetur, ſed etiam lingua, tota die per vicos & civitates, per foros & nundinas otioſe diſcurrant.

CAPUT III. Recluſarum cũ externis mulieribus confabulationes.

VIX aliquam incluſarum hujus temporis ſolam invenies, ante cujus feneſtram non anus garrula vel nugigerula mulier ſedeat, quæ eam fabulis occupet, rumoribus aut detractionibus paſcat, illius vel illius monachi vel clerici vel alterius cujuslibet ordinis viri formam, vultum, moreſque deſcribat. Illecebroſa quoque interferat, puellarum laſciviam, viduarum, quibus licet quidquid libet, libertatem, conjugum in viris fallendis explendiſque voluptatibus aſtutiam depingat. Os interea in riſus cachinnoſque diſſolvitur, & venenum cum ſuavitate bibitum per viſcera membraque diffunditur.

CAPUT IV. Ex confabulatione cũ externis mulieribus quæ pernicies.

SIC cum diſcedere ab invicem hora compulerit, incluſa voluptatibus, anus cibariis onerata recedat. Reddita quieti miſera eas, quas auditus induxerat, in corde verſat imagines, & ignem præmiſſa confabulatione conceptum vehementius ſua cogitatione ſuccendit: quaſi ebrius in pſalmo titubat, in lectione cadit, fluctuat in oratione. Refuſa mundi luce citantur mulierculæ addentes nova veteribus, non ceſſant, donec captivam liberius dæmonibus illudendam exponunt. Nam manifeſtior ſermo non jam de accendenda, ſed potius de ſatianda voluptate procedens: ubi & quando & per quem poſſit explere quod cogitat, in commune exponant. Cella vertitur in proſtibulum, & delicato qualibet arte foramine, aut illa egreditur, aut adulter ingreditur. Infelicitas hæc, ut ſæpe probatur, pluribus cauſſa viris in hoc noſtro ſæculo communis eſt.

CAPUT V. Recluſarũ quarumdam avaritia.

SUNT aliæ quæ, licet turpia declinent, loquaces tamen loquacibus aſſidue ſociantur, nimium curioſitati linguam & aures tota die otio rumoribuſque dedentes. Aliæ non multum iſta curantes (quod fere vitium per omnes hujus temporis ſerpit incluſas) pecuniæ congregandæ vel multiplicandis pecoribus inhiant: tantaque cum hac ſollicitudine in his extenduntur, ut eas matres vel dominas familiarum exiſtimes, non anachoretas. Quærunt aliquibus paſcua paſtores, qui procurent, qui cuſtodiant greges, fructus vel pretium vel pondus, vel numerum a cuſtodibus expetunt. Sequitur emptio & venditio, ut nummus nummo cumulum exigat, & avaritiæ ſitim accendat. Fallir enim tales ſpiritus nequam pro impertiendis eleemoſynis vel orphanis alendis. Pro advenientium parentum vel amicorum caritate, & religioſarum feminarum ſuſceptione, hoc utile eſſe ac neceſſarium ſuadentes. Non eſt hoc tuum, ad quam magis pertinet, ut pauper cum pauperibus ſtipem accipias; quam relictis omnibus tuis pro Chriſto aliena quærere, ut eroges. Magnæ infidelitatis ſignum eſt, ſi incluſa de craſtino ſit ſollicita, cum dominus dicat, *Primum quærite regnum Dei, & hæc omnia adjicientur vobis*. Quapropter providendum eſt, ut mens omni rerum temporalium cura exuatur, & exoneretur ſollicitudine. *Matt. 6. 33.*

CAPUT VI. Recluſa ne pauperũ aut hoſpitũ prætextu facultates habere velit, utatur ancilla probata:

QUOD ut fiat, videat incluſa, ut ſi fieri poteſt, de labore manuum ſuarum vivat. Hoc enim perfectum eſt. Si autem aut infirmitas aut teneritudo non permittat: antequam includatur, certas perſonas quærat, a quibus ſingulis diebus quod uni diei ſufficiat, humiliter recipiat, nec cauſſa pauperum vel hoſpitum quicquam adjiciat. Non circa cellulam ejus pauperes clament, non orphani plorent, non vidua lamentetur. Sed quis, inquies, hoc poterit prohibere? Tu ſede, tu tace, ru ſuſtine. Mox ut ſcient te nihil habere, ſeque nihil recepturos, vel fatigati diſcedent. Inhumanum hoc clames. Ceterum ſi præter neceſſarium victum & veſtitum aliquid habes, monacha non es. Quid ergo erogabis? præcipitur tamen incluſæ, ut quidquid de labore manuum ſuarum victui ſuperfuit, mittat cuidam fideli, qui pauperibus eroget. Nolo ut inſidiatrix pudicitiæ vetula mixta pauperibus accedat propius, deferat ab aliquo monachorum vel clericorum eulogias, non blanda verba in aure ſuſurret, ne pro accepta eleemoſyna oſculans manum in aure inſibilet. Cavendum præterea eſt, ur nec ob ſuſceptionem religioſarum feminarum, quodlibet hoſpitalitatis onus incluſa ſuſcipiat. Nam inter bonas plerumque etiam peſſimæ veniunt, quæ ante incluſæ feneſtram diſcumbentes præmiſſis valde paucis de religioſis ſermonibus ad ſæcularia devolvuntur, inde ſubtexere amatoria, & noctem fere totam inſomnem ducere. Sane tu tale devita, ne cogaris audire, quod videre horreas. Forte enim videbuntur amara, cum audiuntur, vel cernuntur: quæ ſequuntur dulcia, cum cogitantur. Si ſcandalum times, eo quod nec pauperibus erogas, non ſuſcipis hoſpites; cum omnes tuam nuditatem didicerint, non erit, qui reprehendat. Si vero nec pro pauperibus, nec pro hoſpitibus te velim pecunioſam eſſe: multo utique minus occaſione grandioris familiæ. Itaque eligatur tibi aliqua anus, non garrula, non vaga, non litigioſa, non nugigerula; ſed quæ bonos mores excoluerit, & ab omnibus habuerit teſtimonium veritatis. Hæc oſtium cellulæ cuſtodiat, & quod debuerit, vel admittat, vel conſervet. Habeat ſub cura ſua fortiorem ad onera ſuſtinenda, puellam, quæ aquam & ligna comportet, coquat fabas, aut olera: aut ſi hoc infirmitas exegerit, præparet potiora. Hæc ſub virgæ diſciplina cuſtodiatur, ne forte ejus laſcivia tuum ſanctum habitaculum polluatur, propoſitum blaſphemetur, pueris & puellis nullum ad te concedas acceſſum. Sunt quædam incluſæ, quæ in docendis puellis occupantur, & cellam ſuam vertunt in ſcholam. Illa ſedet ad feneſtram, iſte in porticu reſidet: Illa intuetur ſingulas, & inter puellares motus nunc iraſcitur, nunc ridet, nunc minatur, nunc percutit, nunc blanditur, nunc oſculatur, nunc flentem vocat pro verbere propius, palpat faciem, ſtringit collum, & in amplexum ruens nunc filiam vocat, nunc amicam. Qualiter inter hæc memoria Dei, niſi ſæcularia & carnalia, & ſi non perficiantur, moventur tamen, & quaſi ſub oculis depinguntur. Tibi utique duæ illæ ſufficiant ad colloquium & ad obſequium.

nõ puellas doceat.

CAPUT VII. Studeat ſilentio, & raro modeſte. que loquatur. *Thren. c. 3. 26. c. 3. 27. Pſal. 38. Jacob. 3. 7.*

SILENTII gravitatem incluſæ ſervandam præcipue ſuademus. Eſt enim in ea quies magna & fructus multus. Nam cultus juſtitiæ ſilentium. Sicut ait Hieremias, *Bonum eſt cum ſilentio exſpectare ſalutare Dei*. Et iterum, *Bonum eſt viro cum portaverit jugum*: ut ſedeat ſolus & taceat. Unde ſcriptum eſt: *Audi Iſrael, & tace*. Fac ergo quod ait Propheta, *Dixi cuſtodiam vias: ut non delinquam in lingua mea. Poſui ori meo cuſtodiam*. Sic incluſa timens caſum linguæ, quam ſecundum Apoſtolum Jacobum nemo hominum domare poteſt, ponat cuſtodiam ori ſuo, ſola ſedeat, & taceat ore, ſpiritu loquatur: & credat ſe non eſſe ſolam, quando ſola eſt. Tunc enim cum Chriſto eſt, qui non dignatur in turbis eſſe cum ea. Sedeat ergo ſola, taceat Chriſtum audiens, & cum Chriſto loquens, ponat cuſtodiam ori ſuo. Primum, ut raro loquatur. Deinde quid loquatur, quibus, & quomodo loquatur adtendat. Raro loquatur, id eſt certis & conſtitutis horis, de quibus poſtea dicemus. Quid loquatur, id eſt certis perſonis, & quales ei fuerint deſignatæ. Quomodo loquatur, id eſt humiliter, moderare, non alta voce, nec dura, nec blanda, nec mixta riſu. Nam ſi hoc ad quemlibet virum honeſtum non pertinet, quanto magis ad feminam? quanto magis ad Virginem? quanto magis ad incluſam? Sede ergo ſoror mea & tace. Si compelleris loqui, parum loquere, humiliter & modeſte: ſive de corporalium rerum neceſſitate, ſive de animæ ſalute ſermo incubuerit.

CAPUT VIII. Quibuſcum perſonis loqui decer Recluſam.

JAM nunc perſonas quibus loqui debet, deſignemus. Felix illa quæ nec maritum admiſit, nullum virorum videre volens, nec alloqui. Sed quæ nunc recluſarum hoc ſequitur exemplum? Sufficiunt illis quæ modo ſunt, ſi hanc corporalem caſtitatem conſervent, ſi non onuſto ventre non extrahantur, ſi non fletus infamis partum ediderit. Quibus perpetuum, ne cum viris loquantur, indicere non poſſumus ſilentium, cum quibus honeſtius loqui poſſint, videamus. Ergo ſi fieri poteſt, provideatur in magno monaſterio vel eccleſia presbyter aliquis ſenex, maturus moribus: cui raro, niſi de confeſſione & animæ ædificatione loquatur. A quo conſilium accipiat in dubiis, in tribulationibus conſolationem. Verum quia incluſum membris malum illud, quod timemus, plerumque ſuſcitat, & emollit emortuam ſenectutem, nec ipſi manum ſuam tangendam præbeat vel palpandam. Nulla vobis de macie vultus, de exilitate brachiorum, de curis aſperitate ſit cura.

CAPUT IX. Scribit vivendi formam Recluſis rogatus a ſorore.

HÆC tibi ſoror (gratias Deo) dicenda non fuerant: ſed quia nec ſolum propter re, ſed etiam propter adoleſcentiores, quæ ſimilem viram tuo conſilio arripere geſtiunt, hanc tibi formulam tradi voluiſti, hæc interſerenda putavi, ſi aliqua magni nominis vel bonæ æſtimationis perſona, abbas ſcilicet, vel prior, cum incluſa loqui voluerit, aliquo præſente loquatur.

CAPUT X. De colloquio cũ variis perſonis quid hac inre obſervandũ a Recluſa.

NULLAM certe perſonam te frequentius viſitare vellem, nec cum aliqua re crebrius viſitante, familiare vellem tecum habere ſecretum. Periclitatur enim fama virginis crebra certe alicujus perſonæ ſalutatione, periclitatur & conſcientia. Nam quanto ſæpius eumdem videris vultum, vel vocem audieris, tanto expreſſius ejus imago tuæ memoriæ imprimetur. Et ideo incluſa etiam facie velata loqui debet cum viro, & ejus cauſſæ conſpectum, cui cum timore ſolum debet præſtare auditum. Nam eamdem viri vocem ſæpe admittere, quibuſdam periculoſum eſſe non dubito. Adoleſcentium

tium & suspectatum personarum devita colloquium : nec umquam tecum , nisi tu audientiam illius , qui tibi proprie loquatur : & hoc si cerra necessitas poposcerit . Cum nullo itaque advenientium , præter episcopum , aut abbatem , vel magni nominis priorem , sine ipsius presbyteri licentia vel præcepto loquaris , ut difficultas loquendi tecum , tibi præstet quietem . Numquam inter te & quemlibet virum , quasi occasione exhibendæ caritatis , vel nutriendi affectus , vel expetendæ familiaritatis aut amicitiæ spiritualis , discurrant nuntii : nec eorum munuscula litteraque suscipias , nec illis tua dirigas , prout moris est , puta zonas , marsupia , quæ diverso stamine & subtegmine variata sunt , & cetera quæ hujusmodi adolescentioribus monachi per clericos mittunt , quod fomentum est amoris illiciti , & magni materia mali .

CAPUT XI. Operetur manibus , ornetur verecundia.

OPERARE proinde ea , quæ vel necessitas poscit , vel præscribit utilitas , & eorum pretium tuis usibus cedat , quibus si non egueris . aut necessaria ecclesiæ , aut pauperibus , sicut diximus , tribuas . Ornet etiam omnes motus , omnes sermones inclusæ , verecundia , quæ linguam compescat , iram mitiget , jurgia caveat . Quam enim pudere decet honeste honesta loqui : quantæ impudentiæ est , ut inhonesta , licet lacessita injuriis aut stimulata furore , loquatur .

CAPUT XII. Recluſa verbis lacessita ut se gerere debet.

INCLUSA igitur litiganti non respondeat , detrahenti non imtoperet , lacessenti non contradicat : sed in omnibus quæ in publico , vel in occulto aut objiciuntur , aut susurrantur , ex conscientiæ serenioris arte contemnat , dicens cum Apostolo , *Mihi autem pro minimo est ut a vobis judicer* . Super omnia enim inclusa studere debet , ut tranquillitatem spiritus , & pacem cordis jugiter retinens , illum sui pectoris æternum habeat inhabitatorem : de quo scriptum est , *In pace factus est locus ejus* . Et alias Dominus per Prophetam , *Super quem* , inquit , *requiescet spiritus meus , nisi super humilem & quietum , & timentem sermones meos ?* Hunc sacratissimum mentis statum , non solum stultiloquia evertunt , sed & pervertunt . Nihil esse tibi censeo sectandum , quam silentium .

1. Cor. 4. 3 Psſ. 75. 3. Isa. 66. 2.

CAPUT XIII. De tempore loquendi & tacendi.

JAM nunc tempus loquendi , ac tacendi tempus distinguamus . Igitur ab exaltatione sanctæ crucis usque ad quadragesimam , post completorium usque ad auroram silentium teneat : & tunc dicta prima , si aliud de diurna necessitate voluerit suggerere servienti , paucis hoc faciat verbis , nihil cuiquam postea usque ad tertiam loquatur . Inter tertiam vero & nonam , his qui supervenerint , prius si admittendi sunt , competenter respondeat , & ministris , quod placuerit , injungat . Post nonam sumto cibo omne colloquium & dissolutionis materiam caveat , ne impingatur ei illud , quod scriptum est : *Sedit populus manducare & bibere , & surrexerunt ludere* . Porro vespertina laude soluta , cum ministra usque ad tempus collationis de necessariis conferat . Tempore vero quadragesimæ inclusa semper silentium tenere deberet : sed quia hoc durum impossibileque putatur , cum confessore suo & ministra , ratius quam aliis temporibus , loquatur ; & cum nullo alio , nisi forte aliqua reverenda persona ex aliis provinciis supervenerit . Post Pascha vero usque ad tempus prædictum , a completorio usque ad solis ortum silentio custodito , cum horam primam in diurnis obsequiis celebraverit , cum ministris suis loquatur si oportuerit ; cum supervenientibus , inter nonam & vesperam . Finita hora vesperarum , disponat cum ministris quod opus fuerit usque ad collationem .

Exod. 32. 6.

CAPUT XIV. Quibus exercitiis vacandum á Kal. Novēb. ad quadragesimam.

HIS inspectis operi manuum , lectioni & orationi certa tempora deputentur . Otiositas quippe inimica est animæ , quam præ omnibus cavere debet inclusa . Est enim omnium malorum parens , libidinis actifex , pervagationum altrix , nutrix vitiorum , fomentum acediæ , tristitiæ incentivum . Ipsa pessimas cogitationes seminat , affectiones illiciras quærit , suscitat desidetia . Ipsa quietis fastidium parit , hotrorem incutir cellæ . Numquam te improvidam , numquam te spiritus inveniat otiosam . Sed quia mens nostra , quæ in hac vita subdita est vanitati , numquam in eodem statu permanet , Otiositas exercitiorum varietate fuganda est , & quies nostra quadam operum vicissitudine fulcienda . Itaque a calendis Novembris usque ad quadragesimam , secundum æstimationem suam , plus media nocte repausat : & sic surgens cum qua potest devotione , secundum formam regulæ beati Benedicti , nocturnas vigilias celebret ; quibus mox succedat oratio , secundum quod eam Spiritus-sanctus adjuverit , aut protelare debet aut abbreviare . Civeat autem ne prolixior oratio fastidium pariat . UTILIUS est enim sæpius orare breviter , quam semel nimis prolixe : nisi forte orationi devotio inspirata ipso nescienre , qui orat , ptolongaverit . Post orationem in honorem Virginis debitum solvat officium , sanctorum commemorationes adjiciens . CAVE AUTEM NE de numero Psalmorum , vel commemoratione , aliquam tibi legem imponas : sed quamdiu te psalmi delectant , utere illis . Si tibi cœperint esse onerosi , transi ad lectionem : quæ si fastidium ingerit , surge ad orationem . Sic ad opus manuum , his fatigata , pertransiens , ut salubri alternatione spiritum recrees , & pellas acediam . Finitis commemorationibus quarum numerum non propositioni , vel voci necessitas extotqueat : sed inspirans devotio dictet , tempus quod restat usque ad auroram , operi manuum cum psalmorum modulatione deserviat . Albescente aurora matutinas laudes cum horæ primæ hymnis persolvat , & sic in alternatione lectionum , orationum , psalmorum quoque prout ea devotio variaverit , tertiam exspectet , qua dicta in opere manuum usque ad horam nonam occupetur . Cibo autem sumto & gratiarum actionibus Deo solutis , ad præscriptam mansitudinem redeat spiritalibus exercitiis , opus corpotale intermittens usque ad vesperas . Facto autem parvo intervallo aliquam lectionem de vitis patrum , vel institutis vel miraculis eorum sibi secretius legat : ut orta ex his aliqua compunctione , in quodam fervore spiritus completorium dicat : ut cum pleno pectore devotionis lectulo membra componat : illa sane quæ litteras non intelligit , operi manuum diligentius insistat . Ita ut cum paulatim fuerit fatigata , surgat & genua flectat , & breviter oret Dominum suum , & statim opus , quod intermiserat , resumat : & hoc faciat tempore scilicet utroque lectionis & laboris , Dominicam orationem crebtius inter opera eadem repetens : & si quos psalmos voluerit , interserens .

A Pascha vero usque ad prædictas Calendas sic surgat ad vigilias , ut finitis nocturnis hymnis & orationibus , parvissimo intervallo præmisso matutinas incipiat . Quibus expletis usque ad plenum solis ortum orationibus vacet & psalmis , & tunc dicta prima sacrificium diurni operis inchoet , usque ad horam tertiam : in lectione & oratione usque ad sextam spiritum occupet . Post sextam sumto cibo , pauset in lectulo suo usque ad nonam : & sic usque ad vesperam manibus operetur . Post vesperam vero orationibus vacet & psalmis , horam collationis ita temperans , ut ante solis occasum lectulus membra recipiat . Cavendum enim est omni tempore ne totam diei lucem nox antequam dormitum eat , suis obducat tenebris , & dormire cogatur cum vigilare debet .

CAPUT XV. De exercitiis a Pascha ad Kalendas Novēb.

DE tempore quadragesimali locuturi , primo excellentiam ejus credimus commendandam . Cum multa sunt Christianorum jejunia , omnibus excellit quadragesimale jejunium , quod divina auctoritate non singulis quibuscumque personis , non illius vel illius ordinis hominibus , sed omnibus indicitur Christianis . Habet autem testimonium excellentiæ a Lege , a Prophetis & ab Evangelio . Nam Moyses famulus Dei jejunavit quadraginta diebus & quadraginta noctibus , ut legem Domini accipere mereretur . Helias autem propheta cum manducasset de pane subcinericio , aquamque bibisset , quam Angelus ei ministraverat , jejunavit quadraginta diebus & quadraginta noctibus , & tunc vocem Domini audire promeruit . Dominus & salvator noster cum jejunavit quadraginta diebus & quadraginta noctibus , superavit tentatorem , & accessetunt Angeli & ministrabant ei .

CAPUT XVI. De quadragesimali jejunio.

EST ergo jejunium contra omnia tentamenta & peccabilem statum . In omni rribulatione utile refugium , omnibus nostris irrefragabile fulcimentum . Quantæ autem virtutis sit jejunium ipse Christus non tacuit , cum dæmonem , qui lunaticum invaserat , ejicere non potuerunt . *Hoc genus* , inquit , *dæmoniorum non potest ejici , nisi in oratione & jejunio* ,

CAPUT XVII. Persequitur de virtute jejunii.

LICET autem religionis comes semper debeat esse jejunium , sine quo castitas tuta esse non potest : hæc tamen quadragesimalis observatio magnum in se continet sacramentum . Primus locus habitationis nostræ paradisus fuit . Secundus mundus iste plenus ærumnis . Tertius in cælo cum Angelis & Spiritibus . Significant autem isti quadraginta dies totum tempus , ex quo pulsus est Adam de paradiso usque ad ultimum diem , in quo plene liberabuntur ab hoc exsilio . Hic autem sumus in timore , in labote , in dolore projecti a facie oculorum Dei , excluſi a gaudiis paradisi , jejuni ab alimento cælesti : semper autem debemus hanc miseriam nostram considerare , & deplorare , & ostendere in operibus nostris quod sumus advenæ & peregrini in mundo . Sed quia hoc facile non potest humana fragilitas , constituit Spiritus-sanctus tertium tempus , quo id faciamus , & quasdam observationes in Ecclesia fieri ordinavit , quibus ipsius temporis causſam animadvertere valeamus . Nam ubi ostendit nos pulsos esse , adjectos morti propter verbum , quod dixit Dominus ad Adam , cum eum expelleret de paradiso , cum cinerum adspersione dicitur nobis , *Pulvis es , & in pulverem reverteris* . Ut sciamus etiam , quod in hoc exsilio negatur nobis visio Dei , appenditur velum inter nos & sancta sanctorum . Verum ut reducamus ad memoriam , quod longe sumus ab eorum societate de quibus scriptum est : *Beati qui habitant in domo tua Domine , in sæcula sæculorum laudabunt te* . Usitatum verbum laudis intermittimus . Quod vero nos ipso hoc altiori jejunio constringimur , recordari nos facit , quod in hac vita cæsti pane non satiamur . In hoc ergo tempore omnis Christianus aliquid addere dicitur solitis obsequiis , & diligentius atque frequentius circa cordis & oris custodiam occupari . Sed inclusa maxime institutionis temporis hujus rationem multo melius intelligit , quanto eam in propria vita sua expressius recognoscit . In his proinde sacris orationibus Christo placere præcipue desiderans , totam se Deo voveat atque sanctificet . Omnes delicias respnat , omnes confabulationes abjutet , & quasi dies nuptiarum hoc tempus existimans ad amplexus Christi omni aviditate suspiret . Frequentius solito incumbat orationi , crebrius se pedibus Jesu prosternat , crebra nominis illius repetitione compunctionem excitet , lacrymas provocer , cor ab omni vagatione compescat . Finis itaque sacris vigiliis intervallum , quod a nocturnis laudibus dividit matutinas , orationi & meditationi observiat . Dictaque post matutinas prima usque ad plenam tertiam psalmis ac lectionibus vacet . Tertiæ vero horæ laude completa , operi manuum usque ad horam nonam devota insistat , breves per intervalla orationes inserens ; dicta post hoc vespera corpus reficiet , & sic tempus completorii psallens exspectet .

Gen. 3. 19.

Psſ. 83. 5

CAPUT XIX. De cibi & potus qualitate & quantitate.

JAM de cibi & potus qualitate vel quantitate , ex abundanti quidem tibi legem imponere soror , quæ ab ipsa infantia usque ad senectutem , quæ nunc tua membra debilitat , parcissimo cibo vix corpus sustentas : pro aliis cum quibus id utile futurum arbitrans , certam de his præscribere regulam tentabo . Beatus Benedictus libram panis & heminam potus concedit monacho : quod nos inclusis delicatioribus non negamus : adolescentibus tamen in corpore robustis , ab omni quod inebriare potest , abstinere utilissimum est . Panem nitidum & cibos delicatos quasi impudicitiæ venenum evitet . Sic necessitati consulat , ut & famem repellat , & appetitum non satiet . Itaque quæ ad perfectiorem abstinentiam progredi non valent , libra panis & hemina lautioris potus contentæ sint ; sive bis comedant sive semel . Unum habeant de oleribus vel leguminibus pulmentum , vel certe de farinaceis . Cui modicum olei , vel butyri vel lactis injiciens , hoc condimento fastidium repellat . Et hoc ei , si ea die cœnatura est sufficiat . Ad cœnam vero parum lactis sibi vel piscis modicum , vel aliquid hujusmodi si præsto fuerit , apponat . Uno genere cibi contenta cum pomis & herbis crudis , si quas habue-

habuerit, hæc ipſa ſi ſemel comederit in die prælibato pulmento poſſunt apponi. In vigiliis ſanctorum tamen & quatuor temporum jejuniis, omnium etiam feriarum quarta & ſexta, extra quinquageſimam in cibo quadrageſimali jejunet. In quadrageſima vero unum quotidie ei ſufficiat pulmentum. Et niſi infirmitas impediat, feria ſexta in pane & aqua jejunet. Ab exaltatione ſanctæ crucis uſque ad quadrageſimam ſemel in die hora nona reficiat. In quadrageſima dicta veſpera jejunium ſolvat. A Paſcha uſque ad Pentecoſten ad ſextam prandeat, & ad prandium ſilentium teneat: quod etiam tota æſtate faciet, præter ferias quarta & ſexta, & ſollemnibus jejuniis. Diebus autem quibus jejunat, liceat ei in æſtate pro ſomno meridiano & inter matutinas & primam modicum quietis indulgere corpuſculo.

CAPUT XX. De veſtimentis & calciamentis.

PORRO talia ei veſtimenta ſufficiant quæ frigus repellant. Groſſioribus pelliciis utatur, & pellibus propter hyemem, propter æſtatem autem unam habeat tunicam: utroque vero tempore duas de ſtupacio camiſias vel ſtaminas. Velamen capitis non ſit de panno ſubtili vel pretioſo, ſed mediocri nigro: ne videatur colore vario affectare decorem. Calciamenta, pedilles, caligas, quantum ſatis fuerit habeat. Et paupertatis ſuæ cuſtos ſollicite conſideret, ut etiam aliquantulum minus habeat quam indulgere ſibi poſſit juſta neceſſitas. Hæc ſoror cariſſima, de exterioris hominis converſatione non pro antiquitatis fervore, ſed pro hujus noſtri temporis ſpatio te compellente conſcripſi, infirmis temperatum quemdam modum vivendi proponens, fortioribus ad perfectiora progrediendi libertatem relinquens.

CAPUT XXI. Solitudo eſt hominũ conſortio præferenda propter conſervationẽ virginitatis

SED jam nunc audiat & intelligat verba mea, quæcumque abrenuntians mundo vitam hanc ſolitariam elegerit, abſcondi deſiderans non videri, & quaſi mortua ſæculo in ſpelunca Chriſto conſepeliri. Primum tibi ſolitudinem hominum debeas præferre conſortio diligenter adtende. *Virgo*, inquit Apoſtolus, *cogitat quæ ſunt Dei, quomodo placeat Deo, ut ſit ſancta corpore ac ſpiritu*: voluntarium hoc ſacrificium eſt, oblatio ſpontanea, ad quam non lex impellit, ſed neceſſitas cogit, non urget præceptum. Unde Dominus in Evangelio: *Qui poteſt capere capiat*. Quis poteſt? Ille certe cui Dominus hanc inſpiraverit voluntatem & præſtiterit facultatem. Primum igitur ut virgo bonum propoſitum tuum ipſi qui inſpiravit cum ſumma devotione cordis commenda, intentiſſima oratione depoſcens, ut quod impoſſibile eſt per meritum, facile ſentiat per gratiam. Cogita ſemper, quam pretioſum theſaurum in quam fragili vaſculo portes, & quam mercedem, quam gloriam, quam coronam virginitas ſervata miniſtrer. Quam inſuper pœnam, quam confuſionem, quam damnationem importet amiſſa, indeſinenter animo revolve. Quid hoc pretioſius theſauro: quo cælum emitur, quo Angelus delectatur, cujus ipſe Chriſtus cupidus eſt, quo illicitur ad amandum, & ad præſtandum provocatur? Quid? Audeo dicere ſe ipſum & omnia ſua. Itaque nardus virginitatis tuæ etiam in cæleſtibus dans odorem ſuum, facit ut concupiſcat rex decorem tuum, & ipſe eſt Dominus Deus tuus. Vide qualem tibi ſponſum elegeris, qualem tibi amicum adtuleris. Ipſe eſt ſpecioſus forma præ filiis hominum. Specioſior etiam ſole & ſuper omnem ſtellarum pulcritudinem. Spiritus ejus ſuper mel dulcis & hæreditas ejus ſuper mel & favum. Longitudo in dextera ejus, & in ſiniſtra ejus divitiæ & gloria. Ipſe te jam elegit in ſponſam. Sed non coronabit niſi probatam. Et dicit Scriptura: *Qui non eſt tentatus, non eſt probatus*. Virginitas aurum eſt, cella fornax, conflator diabolus, ignis tentatio, caro virginis vas luteum in quo aurum reconditur, nec vas ulterius a quolibet artifice reparatur.

Matt. 19. 12. *Eccli. 34. 9.*

CAPUT XXII. Ut virginitatis propoſitum religioſe cuſtodiendũ. *Apoc. 14. 4.*

HÆC virgo jugiter cogitans pretioſiſſimum virginitatis theſaurum, qui tam utiliter poſſidetur, tam irrecuperabiliter amittitur, ſumma diligentia, ſummo cum timore cuſtodiat. Cogitet ſine intermiſſione ad cujus ordinatur thalamum, ad cujus præparatur amplexum: proponat ſibi agnum quem ſequi habet, quocumque jerit. Contempletur beatiſſimam Mariam præcedentem choros virginum & præcinentem dulce illud cum virginitatis rympano canticum, quod nemo poteſt canere niſi utriuſque ſexus virgines. De quibus ſcriptum eſt. *Hi ſunt qui cum mulieribus non ſunt coinquinati, virgines enim ſunt*. Nec ſic hoc dictum æſtimes, quaſi non vir ſine muliere, aut mulier ſine viro poſſit fœdari. Cum deteſtandum illud ſcelus, quo vir in virum, vel femina in feminam, omnibus flagitiis damnabilius judicetur. Sed & abſque alienæ carnis conſortio virginitas plerumque corrumpitur, caſtitas violatur. Si vehementior æſtus carnem concutiens voluntatem ſibi ſubdiderit, & rapuerit membra, cogitet virgo ſuper omnia ſua ſanctificata Deo, incorrupta Chriſto, Spiritui-ſancto dedicata. Indignum judicet quod Chriſti eſt tradere ſatanæ, & virginea ejus membra erubeſcat vel ſimplici motu maculari.

CAPUT XXIII. Caſtitatis diſpendiũ in mẽſa timendum, & incollo. quiis.

ITAQUE proinde in virginitatis ſuæ cuſtodiam totum animum tendat. Cogitationes expendat, ut virtutis hujus perfectionem eſuriens famem delicias putet, divitias paupertatem. In cibo, in potu, in ſomno, in ſermone ſemper timeat diſpendium caſtitatis, ne ſi plus debito carni reddiderit, vires præbeat adverſario, & occulto nutriat hoſtem. Sedens igitur ad menſam decorem pudicitiæ mente revolvat, & ad ejus perfectionem ſuſpirans cibos faſtidiat, potum exhorreat, etiam quod ſumendum neceſſitas judicaverit, aut ratio dictaverit, cum dolore aut pudore, aliquando cum lacrymis ſumat. Si ei ſermo fuerit cum aliquo, ſemper metuat aliquid audire, quod vel modicum, ſerenitatem caſtitatis obnubilet, deſerenda ſe a gratia non dubitet, ſi vel unum verbum contra honeſtatem proferat.

CAPUT XXIV. Ante ſomnum conſciẽtia excutiẽda & dolendum de peccatis.

PROSTRATA lectulo pudicitiam tuam commenda Deo, & ſic ſigno crucis armata revolve animo quomodo die illo vixiſti, ſi verbo, ſi opere, ſi affectu Domini tui oculos offendiſti: ſi levior, ſi otioſior, ſi negligentior debito fuiſti. Si plus cibo crudior, potu diſſolutior metas neceſſitatis exceſſiſti. Si ſubreptum tibi aliquid horum deprehendis, ſuſpira, pectus tunde, & hoc ſacrificio veſpertino tuo reconciliatam ſponſo ſponſus excipiat.

SI vigilanti ſubito, aut quiete ſoporis; aut arte tentatoris calor corporis fuerit excitatus, & in ſomnum callidus hoſtis invexerit, diverſiſque cogitationibus quietem pudicitiæ infeſtaverit, propoſueritque delicias, vitæ durioris horrorem incuſſerit, veniat tibi in mentem beatæ virginis, quæ in tenera ætate tam crebro reportavit de impiiſſimo hoſte triumphum. Cogita Agnem beatiſſimam a qua aurum, argentum, veſtes pretioſiſſimæ, lapides pretioſi & tota ſæcularis gloriæ pompa quaſi quædam ſtercora ſunt reputata. Vocata ad tribunal non abfuit; blandiebatur judex, contemſit; minabatur, irriſit, magis metuens ne paceret quam ne puniret: fœdumque lupanar vertit in oratorium: quod cum virgine ingrediens Angelus lucem infudit tenebris, & infectatorem pudicitiæ morte multabat. Si igitur & tu oraveris, & contra libidinis incentorem lacrymarum tuarum arma levaveris, non certe Angelus tuo caſto deerit cubiculo, qui proſtibulo non defuit. Merito beatam Agnem ignis iſte materialis nequivit adurere, cui carnis flamma tepuerat, quam ignis ſuccenderat caritatis. Quotienſcumque nequam ſpiritus illicita quæque ſuggeſſerit, vehementior incubuerit æſtus, illum qui ſcrutatur corda & renes, ſcito eſſe præſentem: & ſub ejus oculos eſſe quidquid agis vel cogitas. Habe proinde reverentiam Domino, quem tibi aſſiſtere non dubites, & deprædatori reſponde: *Angelum habeo amatorem, qui nimio zelo cuſtodit corpus meum*. Adjuver conatum tuum in tali neceſſitate diſcreta abſtinentia. Quia ubi multa carnis afflictio, aut nulla, aut parva aliqua poteſt eſſe delectatio.

CAPUT XXV. In tentationibus impudicis recogitanda Virginis Agnetis hiſtoria.

NEMO ſe palpet, nemo blandiatur ſibi, nemo ſe fallat. Numquam ab adoleſcentibus ſine magna cordis contritione & carnis afflictione caſtitas conquiritur, vel ſervatur, quæ plerumque ægris vel ſenibus periclitatur. Nam licet continentia donum Dei ſit, & nemo poſſit eſſe continens, niſi Deus det, nec ullis noſtris meritis donum hoc, ſed ejus gratuitæ ſit gratiæ adſcribendum, illos tamen tanto dono indignos judicat, qui aliquid laboris pro eo ſubire detrectant, volentes inter delicias caſti eſſe, inter epulas continentes, inter pueros & puellas converſari & non tentari: in comeſſationibus & ebrietatibus fœdis diſtendi humoribus & non coinquinari: ligare viſum ſuum cum flammis & non exuri. Difficile hoc; utrum aut impoſſibile tu videris.

CAPUT XXVI. Caſtitas in juvenili ætate ſine magna cordis & corporis attritione non ſtat integra.

NOVI ego monachum, qui cum initio ſuæ converſionis, tam naturalibus incentivis, tam violentia vitioſæ conſuetudinis, tam ſuggeſtione callidi hoſtis tentaretur, ut pudicitiam ſuam periclitari timeret, erexit ſe contra ſe, & adverſus ſuam carnem ſuaviſſimum concipiens odium, nihil magis quam quod ad eam affectaret expeteret. Itaque inedia macerabat corpus, & quæ ei de ſe debebantur ſubtrahens, etiam motus ejus ſimplices comprimebat. Sed cum iterum nimia debilitas ſibi plus indulgere compelleret, ecce caro rurſus caput erigens adquiſitam, ut putabatur, infeſtabat quietem, pleriſque ſe frigidis aquis injiciens, tremens aliquamdiu pſallebat & orabat. Sæpe etiam illicitos ſentiens motus urticis fricabat corpus, & nudæ carni aperiens incendium incendio ſuperabat. Et cum hæc omnia non ſufficerent, nihilominus eum ſpiritus fornicationis urgeret, tunc quod ſolum ſuperfuit, proſtratus ante pedes Jeſu orat, plorat, ſuſpirat, rogat, adjutat, obteſtatur, ut aut occidat, vel ſanet, clamat crebro, non abibo, non quieſco, nec te dimittam niſi benedixeris mihi: præſtatur ad horam refrigerium, ſed negatur ſecuritas. Quieſcentibus enim paulum carnis ſtimulis affectiones illicitæ pectus invadunt. Deus meus quas cruces, quæ tormenta tunc pertulit miſer ille, donec tanta infuſa eſt ei dilectio caſtitatis, ut omnes quæ ſentiri poſſunt, vel cogitari, quaſvis injiceret voluptates, & tunc quoque receſſit ab eo. Sed uſque ad tempus & nunc ſenectuti morbus acceſſit, nec ſic tamen ſe de ſecuritate blanditur.

CAPUT XXVII. De monacho ſtimulũ carnis duris macerationibus vix com. primente, non penitus exſtinguente.

UNDE non parum pudet quorumdam impudicitiæ, qui cum in ſordibus ſenuerunt, nec ſic ſuſpectarum perſonarum volunt carere conſortio. Cumque, quod dictu nefas eſt, eodem lectulo cubantes inter amplexus & oſcula de ſua caſtitate ſe dicunt eſſe ſecuros, quos frigeſcente corpore ad cælos tepeſcentia membra deficiant. Infelices iſti & præ cunctis mortalibus miſeri, quibus cum deſit ſceleris perpetrandi facultas, adhuc manet in ipſa fœditate facultas. Non quieſcit turpe deſiderium, quamvis ei frigiditas neget effectum. Videat tamen utrum verum dicat, aut mentiatur iniquitas ſibi, & dum nititur velare unum, duplex in ſe prodat flagitium: cum & fere decrepitos nocturnum aliquando plaſma deludat, & emortuam ſenectutem inteſtinum hoc malum ſæpius inquietet.

CAPUT XXVIII. Contra ſenes, qui concubinarũ conſortio carere nolunt.

TE ſoror numquam volo eſſe ſecuram, ſed timere, ſemperque tuam fragilitatem habere ſuſpectam, ad inſtar pavidæ columbæ frequentare rivos aquarum, & quaſi in ſpeculo accipitris cernere ſupervolantis effigiem & cavere. Rivi aquarum ſententiæ ſunt Scripturarum, quæ de limpidiſſimo ſapientiæ fonte profluentes diabolicarum ſuggeſtionum produnt imaginem & ſenſum, quo caveantur, & eludant. Nihil enim magis cogitationes excludit inutiles, vel compeſcir laſcivias quam meditatio verbi Dei, quod ſic ad animum ſuum virgo debet aſſueſcere, ut aliud nolens, non poſſit aliud meditari. Cogitanti de Scripturis ſomnus obrepar. Evigilanti primum aliquid de Scripturis occurrat. Dormientis ſomnia memoria aliqua de Scripturis ſententia condiar.

CAPUT XXIX. Virgo ſemper pavida, ſe ipſa muniat verbi Dei meditatione.

SED quidam a ſalutatibus exercitiis retrahuntur timore, ne videlicet propter nimiam abſtinentiam vel vigilias immoderatas incidant in languorem, & ita efficiantur aliis oneri, ſibi autem dolori, hæc excuſatio noſtra in peccatis noſtris: quam pauci ſunt hodie quos talis fervor ignivit, omnes ſapienres ſumus, omnes providi, omnes diſcreti: procul oderamus bellum, & ſic morbum corporis antequam ſentiatur, formidamus: ut languorem animæ quem præſentem ſentimus, territi negligamus, quaſi tolerabilius ſit flammam libidinis, quam ventris tolerare rugitum. Aut multo melius ſit continuo languore carnis vitare laſciviam quam ſanum & incolumem in ejus redigi ſervitutem. Quid enim intereſt utrum abſtinen-

CAPUT XXX. Contra eos qui rigorem abſtinẽtiæ non amplectuntur, ne corporis lãguorem incurrãt.

stinentia, an languore caro superbiens comptimatut, castitas conservetur? Sed remissio, inquit, cavenda est, ne forte occasione infirmitatis incurramus illecebras voluptatis: certe si languet, si ægrotat, si torquentur viscera, si arescit stomachus, quælibet deliciæ oneri magis erunt quam delectationi.

CAPUT XXXI. De adolescente respiscente & Christū hora mortis vidente.

VIDI hominem, qui cum pœnitentia sua, vi consuetudinis oppressus, continere non posset, tandem in se reversus supra modum erubuit: & mox concaluit cor ejus intra eum, & in meditatione ejus exarsit ignis. Deinde salubriter iratscens sibi, invectione gravissima irruit in seipsum, & bellum indicens corpori, etiam ei quæ necessaria videbantur, ademit. Successit gravitas levitati, loquacitati silentium. Nemo eum postea vidit jocantem, ridentem nemo conspexit, nemo ex ore ejus otiosum sermonem audivit. Temporales consolationes, & quidquid carni suave putabatur, ita conremsit & exhorruit, ut nullam sibi requiem, nullam in cibo vel potu consolationem indulgere ei pareretur. Cogitationum suarum ita sollicitus & scrupulosus erat, ut in hoc solo nimius videretur. Ita demisso vultu oculisque dejectis stabat, sedebat, ut timens & tremens divinis tribunalibus videretur assistere. Talibus armis glorioſum retulit de tyranno triumphum. Nam gravissimum stomachi incurrens incommodum post diuturnum languorem, cum jam dormitionis ejus hora instatet: Sine, inquit, ecce Jesus venit.

CAPUT XXXII. Vera discretio, carni animam præponere.

HÆC dico ut discretionem, quæ omnium virtutum & mater & nutrix est, detegam: sed vitiorum materias gulam comprimamus, requiem corporis, feminarum & effeminatorum familiaritatem atque convictum intra metas necessarias cohibeamus; quia sæpe falso nomine discretionis palliamus negotium voluptatis. Vera enim discretio est animam carni præponere, & ubi periclitatur utraque, nec sine hujusmodi incommodo illi potest salus consistere, pro illius utilitate istam negligere. Hæc diximus ut quanta tibi debeat in consideranda pudicitia esse sollicitudo, adverteres. Quæ cum omnium virtutum flos sit & ornamentum, sine humilitate tamen aret atque marcescit.

CAPUT XXXIII. De superbia & ejus speciebus.

HOC est certum haud secutum peccatorum omnium fundamentum, ex quo quidquid ædificas ruinæ patet, Initium omnis peccati superbia, quæ angelum de cælo, hominem de paradiso expulit. Hujus pessimæ cum multi sint rami; omnes tamen in duas species dividuntur, in carnalem scilicet & spiritualem. Carnalis superbia est de carnalibus: spiritualis est de spiritualibus superbire. Carnalis postea in duas subdividitur species: in jactantiam scilicet & vanitatem: vanitas est, si ancilla Christi intus in animo suo glorietur te nobilibus ortam natalibus: Si se divitiis paupertatem præruliſſe pro Christo delectetur: Si se pauperioribus & ignobilioribus præferre conetur: Si se contemsisse divitum nuptias quasi aliquid magnum admiretur.

CAPUT XXXIV. De quadā specie vanitatis in cellulæ oratoriique ornamētis.

EST etiam quædam species vanitatis, in affectata aliqua pulcritudine, etiam intra cellulam delectari, parietes variis picturis & celaturis ornare: oratorium pannorum & imaginum varietate decotare. Hæc omnia quasi professioni tuæ contraria cave.

CAPUT XXXV. Rursus de quadā inani gloria.

QUA enim fronte de divitiis vel natalibus gloriaris, quæ illius vis sponsa videri, qui pauper factus est, cum esset dives, pauperem matrem, pauperem familiam, domum etiam pauperculam & præsepii vilitatem elegit? Itane gloriandum tibi est, quod Dei filium hominum filiis prætulisti, quod fœdam carnem pro virginitatis decore sprevisti, quod æternas cæli divitias atque deliçias martyriis sanctorum commutasti.

CAPUT XXXVI. De ornamentis virtutum præferendis. *Psal.* 44. 15.

SI gloriaris in Domino, servias ei cum timore. Sed illam te noli quasi sub specie devotionis sequi gloriam in picturis, vel sculpturis, in pennis avium, vel bestiarum aut diversorum florum imaginibus variatis. Sint hæc illorum, qui nihil intus, in quo glorientur, habentes, exterius sibi comparant, in quibus delectentur. *Omnis gloria ejus, filiæ regis ab intus, in fimbriis aurei; circumamicta varietatibus.* Si autem tu jam filia regis es, utpote filii regis sponsa, parrisque vocem audisti, dicentis: *Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam.* Sit tua omnis gloria ab intus, vide ut gloria tua sit testimonium conscientiæ tuæ. Ibi sit pulcherrima virtutum varietas. Ibi diversi colores sic conveniant, & sic jungantur sibi, ut alterius pulcritudinem alter augeat: & qui in sua natura minus lucet, alterius collatione lucidior appareat.

CAPUT XXXVII. Persequitur de virtutum ornamentis.

JUNGATUR castitati humilitas, & nihil erit splendidius. Prudentiæ societur simplicitas, & nihil erit lucidius. Copuletur misericordia justitiæ, & nihil erit suavius. Adde fortitudini modestiam, & nihil erit utilius. In hac varietate tuæ mentis oculos occupa. Hanc in anima tua omni studio forma: cui si fimbrias aureas addas, vestem polymitam, in qua te sponsus cum summa dilectione conspiciat, texuisti: fimbria extrema pars, quasi finis est vestimenti. *Finis autem præcepti caritas est de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta.*

1. *Tim.* 1. 5

CAPUT XXXVIII. Ex lini, quo altare ornatur, consideratione quomodo mores instituendi. *Psal.* 50. 7.

IN his glorieris, in his delecteris; intus, non foris; in veris virtutibus, non in picturis & imaginibus. Panni linei candidi ruum adornent altare, qui castitatem suo candore commendent, & simplicitatem præmonstrent. Cogita quo labore, quibus tonsionibus terrenum, in quo crevit, linum colorem exsuerit, & ad talem candorem pervenerit, ut ex eo ornetur altare, Christi corpus veletur. Cum terreno colore omnes nascimur: quoniam *in iniquitatibus conceptus sum, & in peccatis concepit me mater mea.* Primum igitur catissima linum aquis immergitur: nos in aquis baptismatis Christo consepelimur, ibi deletur iniquitas; sed necdum sanatur infirmitas. Aliquid candoris recepimus in peccatorum remissione; sed necdum plene terreno colore exsuimur pro naturæ, quæ restat, corruptione. Post aquas linum siccatur: quia necesse est, post aquas baptismatis corpus per abstinentiam maceratum, illicitis honoribus vacuetur. Deinde linum malleis tunditur, & caro nostra multis tentationibus fatigatur. Post hoc linum ferreis aculeis discerpitur, ut deponat superflua: & nos disciplinæ ungulis rasi, vix necessaria retinemus. Adhibetur post hoc lino suavior stimulorum leviorque purgatio, & nos victis cum magno labore pessimis passionibus, a levioribus & cotidianis peccatis simplici confessione & satisfactione mundamur. Jam tunc a nentibus linum in longum producitur: & nos in anteriora longanimitate extendimur. Porro ut ei perfectior accedat perfectio, & pulcritudo, ignis adhibetur & aqua: & nobis transeundum est per ignem tribulationis, & aquam compunctionis, ut perveniamus ad refrigerium castitatis. Hæc tibi oratorii tui ornamenta repræsentent, non oculos tuos varietatibus mentis pascant.

CAPUT XXXIX Imago Crucifixi, & assistentis hinc inde Mariæ ac Joannis sar esse deber in sanctimonialium oratorio.

SUFFICIAT tibi in altari tuo Salvatoris in cruce pendentis imago, quæ passionem suam tibi repræsentet, quam imiteris; expansis brachiis ad suos te invitet amplexus in quibus delecteris; nudatis uberibus lac suavitatis infundat, quo consoleris. Et si hoc placet, ad commendandam tibi virginitatis excellentiam, virgo mater in sua, & virgo discipulus in sua, juxta crucem curventur imagine, ut cogites, quam grata sit Christo utriusque sexus virginitas, quam in matre & præceteris sibi dilecto discipulo consecravit. Unde eos pendens in cruce tanto fœdere copulavit, ut illam discipulo matrem, illum matri filium delegaret. O beatissimum hoc testimonio Joannem, cui totius humani generis decus, opes mundi, gloria cæli, miserorum refugium, afflictorum solatium, pauperum consolatio, desperatorum erectio, peccatorum reconciliatio, postremo orbis domina, cæli regina, testamenti auctoritate committitur. Hæc tibi præbeant incentivum caritatis, non spectaculum vanitatis: his enim omnibus ad unum necesse est ut contendas; quoniam unum est necessarium. Illud est unum, quod non invenitur nisi in uno, apud unum, cum uno, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio. Qui adhæret ei, unus cum eo spiritus efficitur, transiens in illud unum, quod semper idem est, & cujus anni non deficiunt. Adhæsio ista caritatis quasi specialis est ornatus finis & fimbria.

CAPUT XL. De dilectione Dei & proximi: ac primū ut in proximū exercenda a sanctimonialibus. *Tob.* 4. 16 *Matt.* 7. 12.

VESTIS quippe nuptialis ex virtutum varietate contexta, oportet ut fimbriis aureis, id est caritatis splendoribus ambiatur, quæ omnes virtutes contineat, & constringat in unum, & suam singularem claritatem impertiens, de multis unum faciat, & cum multis uni adhæreat: ut jam omnia non sint multa, sed unum. Caritas autem in duo dividitur, in Dei videlicet dilectionem & proximi. Porro dilectio proximi in duo subdividitur, in innocentiam & beneficentiam, videlicet ut nulli noceas: benefacias quibus potueris: scriptum est quippe: *Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris*: & hæc innocentia. Et Dominus in Evangelio, *Omnia*, inquit, *quæcumque vultis ut faciant vobis homines, & vos facite illis*: hæc beneficentia. Quantum ad te duo ista pertineant, diligenter adverte. Primum ut nulli noceas: deinde ut nulli velis nocere: Primum illud facile tibi, cum nec id possis nisi forte lingua percusseris: secundum illud, non erit difficile, si propositum adtendas tuum; si professam dilexeris nuditatem. Non enim tibi poterit erga aliquam esse malæ voluntatis materia, ubi cupiditas nulla, ubi nihil diligitur, quod possit auferri; nihil tollitur, quod debeat amari. Demum bene velis omnibus, prosis quibus possis. In quo, inquis, cum mihi non liceat vel modicum, quod egentibus tribuam possidere.

CAPUT XLI. De exēplo Mariæ & Marthæ. deque vita activa & contemplativa.

AGNOSCE conditionem tuam, carissima. Duæ sorores erant Martha & Maria: laborabat illa, vacabat ista. Illa erogabat, ista petebat: illa præstabat obsequium, ista nutriebat affectum. Denique non ambulans, vel discurrens huc atque illuc, non de suscipiendis hospitibus sollicita, non cura rei familiaris distenta, non pauperum clamoribus intenta sedebat ad pedes Jesu, & audiebat verbum illius. Hæc pars tua carissima, quæ sæculo mortua atque sepulta, surda debes esse ad omnia sæculi blandimenta audienda, ad loquendum muta: nec debes distendi, sed extendi; impleri, non exhautiri. Exsequatut partem suam Martha: quæ licet non negetur bona, Maria tamen melior prædicatur. Numquid invidit Matthæ Maria? illa potius isti: ita etiam quæque optimæ videntur in sæculo, tuam vitam æmulentur, non illarum tu. Ad illos spectat eleemosynarum largitio, quorum est terrena possessio, vel quibus credita est rerum ecclesiasticarum dispensatio.

CAPUT XLII. De rerum Ecclesiasticarum dispensatione.

QUÆ enim sacrosanctis ecclesiis a fidelibus collata sunt, episcopi, sacerdotes & clerici dispensanda suscipiunt, & non recondenda; non possidenda, sed eroganda. Quidquid habent, pauperum est, viduarum & orphanorum, & eorum qui altari deserviunt, ut de altari vivant. Sed ea, quæ in usus servorum Christi monasteriis conferuntur, certis personis dispensari oportet, ut quod necessitaribus superest fratrum, non includatur matsupiis, sed hospitibus, peregrinis atque pauperibus erogetur.

CAPUT XLIII. Clausfrales non debēr paperū & hospitū cura distendi.

ET hoc illorum interest, quibus pars est Marthæ commissa, non qui salutari otio vacant cum Maria. Ita clausfralibus nulla debet esse pro pauperibus sollicitudo, nulla pro hospitibus suscipiendis distentio: quippe quibus nulla debet esse de crastino cura, nulla cibi vel potus providentia: nutriantur potius in croceis, spiritalibus pascantur. Altius autem hi qui contemtibiles sunt constituti ad judicandum, amplexantur stercora. Ipsi quippe sunt boves, quorum piger stercoribus lapidatur.

CAPUT XLIV. Administratio temporalium haud cōvenit cœnobitis, multoque minus Virgini reclusæ. *Thren.* 4. 5

SUNT enim quidam, qui circa spiritualia desides & pigri instar populi peccatoris, super manna cæleste nauseant, videntesque alios circa temporalia occupatos invident, detrahunt, murmurant, & pro stercoribus, quibus ipsi fœdantur, zeli & amarirudinum stimulos ferunt: de quibus si forte aliquam temporalium dispensationem fuerint adepti, convenienter dici poterit: *Qui nutriti erant in croceis, amplexati sunt stercora.* Cum igitur nec illis, qui in cœnobiis sunt, quibus in Martha non parva communio est, circa plurima occupari conceditur, quanto minus tibi, quæ te totam de sæculo exsuisti, cui non solum possidere, sed nec videre, nec audire licet, quæ sæculi sunt?

CAPUT XLV. Ut sanctimonialis debet, si quid sib i supereſt, erogare.

SI enim nihil tibi quisquam der ad erogandum, unde habebis quod eroges? si vero ex tuo aliquid habes labore, da non tua, sed alterius manu; si abunde tibi provenit victus, unde tibi aliena distribuere, cum nihil tibi supra necessarium liceat usurpare. Quid ergo beneficii impendes proximo? Nihil ditius bona voluntate, ut ait quidam sanctus,

hanc largire. Quid humanius pietate? hanc impende. Quid utilius oratione? hanc largire.

CAPUT XLVI. Quod eleemosynæ genus a monialibus impendi decet.

ITAQUE totum mundum uno dilectionis sinu complectere, ubi simul omnes, qui boni sunt, considera, congratulare; ubi mali, intuere & luge. Ibi occurrant animo miseria pauperum, orphanorum gemitus, viduatum desolatio, tristium mæstitudo, necessitates peregrinantium, pericula navigantium, vota virginum, tentationes monachorum, prælatorum sollicitudo, labor militantium. Omnibus pectus tuæ dilectionis aperias: his tuas impende lacrymas: pro his tuas preces fundas. Hæc eleemosyna Deo gratiosior, Christo acceptior, tuæ professioni aptior, his quibus impenditur fructuosior. Hujus munus beneficii tuum propositum adjuvat: non perturbat dilectionem proximi: auget, non minuit; mentis quietem servat, non impedit. Quod nihil est appetendum ut habeatur ad largiendum: cum nihil habere sit perfectum. Quid his plura dicamus? Cum sancti ut perfecte possent proximos diligere, studuerunt in hoc mundo nihil habere, nihil vel sine appetitu possidere. Agnoscis verba beati Gregorii. Vide quam contra multi sapiunt: ut enim caritatis impleat legem, quærunt ut habeant quod erogent, cum ejus perfectionem ipsis adscribat, qui nihil habendum, nihil vel sine appetitu possidendum arbitrantur.

CAPUT XLVII. De dilectione Dei concitanda in meditatione mysteriorum Christi. * *Reliqua pars hujus libri est inter opera S. Anselmi Meditatio* XV. XVI. & XVII. *Apud Anselm.* fuerit absque cogitationum tumultu. *Luc.* 1. 28. *Joan.* 1. 14.

HIS de proximi dilectione præmissis, de dilectione Dei pauca subjungam. Nam * licet utraque soror Deum proximumque dilexerit, specialiter tamen circa obsequium proximorum occupabatur Martha; ex divinæ vero lectionis fonte hauriebat Maria. Ad Dei veto dilectionem duo pertinent, affectus mentis, & effectus operis. Et opus hoc in virtutum exercitio: affectus vero mentis in spiritualis gustus dulcedine. Exercitium virtutum in certo vivendi modo, in jejuniis, in vigiliis, in opere, in dilectione, in oratione, in paupertate & ceteris hujusmodi commendatur: affectus salutari meditatione nutritur. Itaque ut ille dulcissimus amor Jesu in tuo crescat affectu, triplici meditatione opus habes: de præteritis scilicet, præsentibus & futuris, id est de præteritorum recordatione, de experientia præsentium, de consideratione futurorum. Cum igitur mens tua fuerit ab omni cogitationum sorde, virtutum exercitio purgata, jam oculos defæcatos ad posteriora retorque. Ac primum cum beata Maria ingressa cubiculum, libros quibus virginis pattus cum Christi propheratur adventu, evolve. Ibi adventum Angeli præstolare, ut videas intrantem, audias salutantem: & sicut repleta stupore & ecstasi dulcissimam dominam tuam cum Angelo salutante salutes, clama dicens: *Ave gratia plena, Dominus tecum: benedicta tu in mulieribus*. Hoc plenius repetens, quæ sit hæc gratiæ plenitudo, de qua totus mundus gratiam mutuavit, quoniam *Verbum caro factum est, & habitavit in nobis plenum gratiæ & veritatis*, contemplare, & admirare Dominum, qui terram implet & cælum, intra unius puellæ viscera claudi, quam pater sanctificavit, filius fecundavit, obumbravit Spiritus-sanctus. O dulcis domina, quanta inebriabaris dulcedine, quo amoris igne succendebatis, cum sentires in mente & ventre tantæ majestatis præsentiam; cum de tua carne sibi carnem assumeret, & membra quibus corporaliter omnis plenitudo divinitatis habitaret, e tuis sibi membris aptaret? Hæc omnia propter te, virgo, ut virginem, quam imitari proposuisti, diligas, & virginis fructum, cui nupsisti. Jam nunc cum dulcissima domina tua in montana conscende, & sterilis & virginis suavem intuere complexum; & salutationis officium, in quo servulus Dominum, præco judicem, vox verbum, intus anilia viscera conclusus, in virginis utero clausum agnovit, & indicibili gaudio salutavit. Beati ventres in quibus totius mundi salus exoritur, pulsisque tenebris tristitiæ, sempiterna lætitia prophetatur. Quid agis o virgo? Accurre quæso, accurre, & tantis gaudiis admiscere, prosternere ad pedes utriusque, & in unius ventre sponsum tuum amplectere, amicum vero ejus in alterius utero venerare. Hunc euntem in Bethleem cum omni devotione prosequere, & in hospitium diverrens, cum illa assiste, & obsequere parienti; locatoque in præsepio parvulo, erumpe in vocem exsultationis, clamans cum Isaia: *Parvulus natus est nobis, & filius datus est nobis*. Amplectere dulce illud præsepium. Vincat verecundiam amor, timorem depellat affectus, ut sacratissimis pedibus figas labia, & oscula gemines. Exinde pastorum excubias mente pertracta, Angelorum exercitum admirare, cælesti melodiæ tuas interpone partes: corde simul & ore decanta: *Gloria in excelsis Deo*.

Apud Anselm. virginis filium. *Isa.* 9. 7. *Apud Anselm.* & oscula genibus, ac *paulo post*: tuas interpone preces.

CAPUT XLVIII. De magorum adoratione, fuga Christi in Ægyptū & de latrone ad Christi dextram crucifixo. * *Apud Anselm.* sedecim circiter lineę hic loci interponuntur. *Luc.* 23. 40.

NOLI in tua meditatione Magorum munera præterire: nec fugientem in Ægyptum incomitatum relinque. * Opinare verum esse quod dicitur, eum a latronibus deprehensum in via, & adolescentuli cujusdam beneficio ereptum. Erat is, ut dicunt, principis latronum filius, qui præda potitus, cum parvulum in matris gremio comperisset, tanta ei in ejus speciosissimo vultu splendoris majestas apparuit, ut eum supra hominem esse non ambigens, incalescens amore amplexatus sit eum. Et o, inquit, beatissime parvulorum; si aliquando se tempus obtulerit mihi miserendi, tunc memento mei, & hujus temporis noli oblivisci. Ferunt hunc esse latronem, qui ad Christi dexteram crucifixus, cum alterum blasphemantem corripuisset, dicens: *Neque tu times Deum, qui in eadem damnatione es? Et nos quidem juste: nam digna damna factis recipimus: hic autem nihil mali fecit*: conversus ad Dominum eum in illa quæ in puerulo apparuerat, intuens majestate, pacti sui non immemor, *Memento*, inquit, *mei cum veneris in regnum tuum*. Itaque ad incentivum amoris, non inutile arbitror hac uti opinione, remota omni affirmandi temeritate.

CAPUT XLIX. De contēplatione Christi pueri. *Luc.* 2. 43

PRÆTEREA nihilne tibi suavitatis æstimas accessurum, si eum apud Nazareth puerum inter pueros contempleris? si obsequentem matri, si operanti nutritio assistentem intuearis? Quid si duodennem cum parentibus Jerosolymam adscendentem, & illis redeuntibus & nescientibus in urbe remanentem per triduum cum matre quæsieris? O quanta copia fluent lacrymæ, cum audieris matrem dulci quadam increpatione filium verberantem: *Fili quid fecisti nobis sic? Ecce pater tuus & ego dolentes quærebamus te*.

SI autem * virginem vis sequi quocumque jerit, delectet altiora ejus & secretiora scrutari: ut in Jordanis flumine audias in voce Patrem, in carne Filium, in columba videas Spiritum-sanctum. Ibi tu ad spirituales * initiata nuptias sponsum suscipis datum a Patre, purgationem a Filio, pignus amoris a Spiritu-sancto. Exinde solitudinis tibi secreta ditavit, sanctificavit jejunium, ibi subeundum docens cum callido hoste conflictum. Hæc ribi facta, & pro te facta, & quomodo facta diligenter adtendas. Dilige a quo facta sunt, & imitare quæ facta sunt.

CAPUT I. De consideratione baptismi, jejunii & tentationis Christi. * *Apud Anselm.* sponsum Virginē. * *Apud Anselm.* invitata.

OCCURRIT jam nunc memoriæ mulier illa deprehensa in adulterio, & Jesus rogatus sententiam, quid egerit, quidve dixerit recordare. Cum enim scribens in terra terrenos eos, non cælestes, prodidisset, *Qui sine peccato est*, inquit, *vestrum, primum lapidem in illam mittat*. Cum vero omnes sententia tenuisset & expulisset de templo, imaginare quam pios oculos in illam levaverit, quam dulcem sua voce sententiam absolutionis ejus protulerit. Puta quod suspiraverit, quod lacrymatus sit, cum diceret? *Nemo te condemnavit mulier? Nec ego te condemnabo*. Felix, ut ita dicam hæc, quæ in adulterio deprehensa mulier, quæ etiam de præteritis absolvitur, secura efficitur de futuris. Jesu bone te dicente, *non condemnabo*, quis condemnabit? *Deus qui justificat, quis est qui condemnet?* Audiatur de cetero vox rua: *Vade, & jam amplius noli peccare*.

CAPUT LI. De muliere in adulterio deprehēsa. *Luc.* 8. 7. *Ap. Ans.*

JAM nunc domum ingredere Pharisæi, & recumbentem ibi Dominum tuum adtende. Accede cum illa beatissima peccatrice ad pedes ejus; lava lacrymis, terge capillis, demulce osculis, & fove unguentis. Nonne jam sacti illius liquoris odore perfunderis? Si tibi adhuc suos negat pedes, insta, ora, & gravidos lacrymis oculos adtolle, imisque suspiriis & inenarrabilibus extorque quod petis. Luctare cum Deo sicut Jacob, ut ipse se gaudeat superari. Videbitur tibi aliquando, quod avertat oculos, quod aures claudat, quod desideratos pedes abscondat. Tu nihilominus insta opportune, importune, clama, *Usquequo faciem tuam avertis a me? Usquequo clamabo, & non exaudies?* Redde mihi Jesu bone lætitiam salutaris tui, quia tibi dixit cor meum: *Quæsivi faciem tuam, faciem tuam requiram*. Certe non negabit pedes suos virgini, quos osculandos præbuit peccatrici.

CAPUT LII. De muliere lacrymis pedes ejus rigante. *Ps.* 12. 1.

SED & domum illam non præteribis, ubi per tegulas paralyticus ante pedes ejus submittitur, ubi pietas & potestas obviaverunt sibi. *Fili*, inquit, *remittuntur tibi peccata tua*. O mira clementia, o indicibilis misericordia! Accepit felix remissionem peccatorum, quam non petebat, quam non præcesserat confessio, non meruerat satisfactio, non exigebat contritio. Corporis salutem petebat, non animæ: & salutem recepit corporis & animæ. Vere Domine vita in voluntate tua. Si decreveris salvare nos, non est qui audeat dicere: Cur ita facis? Pharisæe, a te quid murmuras? an oculus tuus nequam est, quia ipse bonus est? Certe miseretur cui voluerit; ploremus & oremus ut velit. Bonis etiam operibus pingueſcat oratio, augeatur devotio, dilectio excitetur. Leventur puræ manus in oratione, quas non sanguis immunditiæ maculavit, tactus illicitus non fœdavit, non exasperavit avaritia. Levetur & cor sine ira & disceptatione, quod tranquillitas sedavit, pax composuit, puritas conscientiæ animavit. Sed nihil horum paralyticus iste legitur præmisisse, qui tamen legitur remissionem peccatorum meruisse. Hæc est ineffabilis ejus misericordiæ virtus, cui sicut blasphemum est derogare, ita & hoc sibi præsumere stultissimum. Potest enicumque vult hoc ipsum efficaciter dicere, quod dixit illi patalytico, *Dimittuntur tibi peccata tua*. Sed quienmque sine suo labore, vel contritione, vel confessione, vel etiam oratione sibi hoc dicendum exspectat, numquam ei remittentur peccata sua.

CAPUT LIII. De paralytico per tegulas invecto & corporaliter spiritualiterque sanato. *Matt.* 9. 2.

SED exeundum est hinc, & ad Bethaniam veniendum, ubi sacratissima fœdera amicitiæ auctoritate Domini consecrantur. Diligebat enim Jesus Martham & Mariam, & Lazarum, quod hospitalis amicitiæ, qua illi familiariori adhærebant affectu, detineri nemo qui ambigat. Testes sunt lacrymæ illæ dulces, quibus lacrymatus est cum lacrymantibus, quas totus populus amoris interpretatur indicium. *Videte*, inquiunt, *quomodo amabat eum: & ecce ponunt ei cœnam ibi, & Martha ministrabat. Lazarus autem erat unus ex discumbentibus. Maria autem sumsit alabastrum unguenti, & fracto alabastro effudit super caput Jesu*. Gaude quæso huic interesse convivio, singulorum distingue officia; Martha ministrat, discumbit Lazarus, ungit Maria. Hoc ultimum tuum est. Frange igitur alabastrum cordis, & quidquid habes devotionis, quidquid amoris, quidquid desiderii, quidquid affectionis, totum effunde super sponsi tui capur, adorans in Deo hominem, & in homine Deum. Si fremit, si murmurat, si invidet, si proditor petditionem vocat devotionem, non sit tibi curæ. *Ut quid*, ait, *perditio hæc? Posset hoc unguentum venundari multo, & dari pauperibus*. Pharisæus murmurat, invidens pœnitenti: murmurat Judas, invidens effusioni unguenti. Sed judex accusationem non recipit, accusatam absolvit. *Sinite*, inquit, *illam. Bonum enim opus operata est in me*. Laboret Martha, ministret, parer hospitium peregrino, esurienti cibum, vestem algenti. Ego solus Mariæ, & illa mihi: totum præster, quod habet; a me quidquid optat, exspectet. Quid enim? Tune Mariæ consulis relinquendos pedes, quos tam dulciter osculatur? avertendos oculos ab illa speciosissima facie quam contemplatur? amovendum auditum ab ejus suavi sermone quo reficitur?

CAP. LV De ingressu Christi in Jerusalē pueris acclamātibus: *Osanna* &c.

SED jam surgentes eamus hinc. Quo, inquis? Certe ut insidentem asello cæli terræque Dominum comiteris, tanta fieri pro te obstupescens, puerorum laudibus tuas inseras clamans & dicens: *Osanna filio David: benedictus qui venit in nomine Domini*. Jam nunc adscende cum eo in cœnaculum grande stratum, & salutaris cœnæ interesse deliciis gratulare.

CAPUT LVI. De cœna Domini & rebus in ea gestis.

VINCAT verecundiam amor, timorem excludat affectus: ut saltem de micis mensæ illius eleemosynam præbeat mendicanti. Vel a longe sta, & quasi pauper intendens in divitem, ut aliquid accipias ex-

extende manum, famem lacrymis prode. Cum jam surgens a cœna linteo se præcinxit, posuitque aquam in pelvim, cogita quæ majestas, quæ potestas hominum pedes abluit & extergit: quæ benignitas proditoris vestigia sacris manibus tangit. Specta & exspecta, & ultima omnium tuos ei præbe abluendos: quia quem ipse non lavit, non habebit partem cum eo. Quid modo festinas exire? Sustine paululum. Videsne quisnam ille est, rogo te, qui supra pectus ejus recumbit, & in sinu ejus caput reclinat? Felix quicumque ille est. O ecce video, Joannes est nomen ejus. O Joannes, quid ibi dulcedinis, quid gratiæ & suavitatis, quid luminis & devotionis ab illo hauriam fonte, dicito. Ibi certe omnes thesauri sapientiæ & scientiæ: ibi fons misericotdiæ, domicilium pietatis, & favus æternæ suavitatis. Unde tibi, o Joannes, omnia ista? Numquid tu sublimior Petro, Andrea sanctior, ceteris omnibus Apostolis gratior? speciale hoc virginitatis privilegium, quia virgo es electus a Domino, antequam ires cum matre dilectus. Jam misericordiæ exsulta virgo, accede propius, & aliquam tibi hujus dulcedinis portionem vindicare non differas. Si ad potiora non potes, dimitte Joanni pectus, ubi eum vinum lætitiæ in divinitatis cognitione inebriet: tu currens ad ubera humanitatis, lac exprime, quo nutriaris. Inter hæc sacratissima illa oratione discipulos commendans Patri dixerit, *Pater serva eos in nomine tuo*, inclina tuum caput, ut & tu merearis audire: *Volo ut ubi sum ego, & illi sint mecum*.

Ap. Anſ. atque inter ceteros magis dilectus. *Joan.* 17. 11.

CAPUT LVII. De Christi agonia in monte Oliveti. *Matt.* 26. 38. *Luc.* 22 44.

BONUM est tibi hic esse. Sed exeundum est, præcedit ipse ad montem Oliveti, tu sequere. Et licet assumto Petro & duobus filiis Zebedæi ad secreta secesserit; vel a longe intuere, quomodo in se nostram transtulit necessitatem. Vide quomodo ille, cujus sunt omnia, pavere incipit & tædere, *Tristis est anima mea*, inquiens, *usque ad mortem*. Unde hoc Deus meus? Compateris mihi exhibens hominem, ut quodammodo videaris nescire quod Deus es: prostratus in faciem oras, *& factus est sudor* tuus *sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram*. Quid stas? accurre, & suavissimas illas guttas lambe, & pulverem pedum illius linge. Noli dormire cum Petro, ne merearis audire: *Sic non potuisti una hora vigilare mecum?*

CAPUT LVIII. De Christi traditione.

SED ecce jam proditorem præeuntem impiorum turba subsequitur, & osculum præbente Juda, manus injiciunt in Dominum tuum, tenent, ligant, & illas dulces manus vinculis adstringunt. Quis ferat? Scio occupat nunc cor tuum pietas, omnia viscera tua zelus inflammat. Sine rogo patiatur, qui pro re patitur. Quid optas gladium? Quid irasceris? Quid indignaris? Si instar Petri cujuslibet aurem abscideris, si ferro brachium tuleris, si pedem truncaveris, ipse restituet omnia: qui etiam si quem occideris, absque dubio suscitabit.

CAPUT LIX. De injuriis Christo apud Principē sacerdotum & apud Pilatum illatis. *Isa.* 53. 7. *Act.* 8. 32

SEQUERE potius eum usque ad atrium principis sacerdotum, & speciosissimam ejus faciem, quam illi sputis illinunt, tu lacrymis lava. Intuere quam piis oculis, quam misericorditer, quam efficaciter tertio negantem respexit Petrum, quando ille conversus & in se reversus flevit amare. Urinam, bone Jesu, tuus me dulcis respiciat oculus, qui te totiens ad vocem ancillæ procacis carnis meæ, pessimis operibus affectibusque negavi. Sed jam mane facto traditur Pilato. Ibi accusatur, & tacet: quoniam *tamquam ovis ad occisionem ducitur, & sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum*. Vide, adtende quomodo stat ante præsidem, inclinato capite, demissis oculis, vultu placido, sermone raro, paratus ad opptobria, promtus etiam ad verbera. Scio non potes ulterius sustinere, nec dulcissimum dorsum ejus flagellis atteri, nec faciem alapis cædi, nec venerandum illud caput spinis coronari, nec dexteram, quæ cælum & terram continet, arundine dehonestari, ruis oculis adspicere poteris. Ecce educitur flagellatus, portans spineam coronam, & purpureum vestimentum. Er dicit Pilatus: *Ecce homo*: vere homo est, quis dubitet? Testes sunt plagæ vigarum, livor ulcerum, fœditas sputorum. Jam nunc cognosco, Zabule, quia est homo. Vere homo est, inquis. Sed quid est, quod in tot injuriis non irascitur ut homo, non movetur ut homo, non suis tortoribus indignatur ut homo? ergo plus est quam homo: Sed quis cognoscit illum! Cognoscitur certe homo impiorum judicia sustinens. Sed cognoscetur Deus judicium faciens.

Joan. 19. 5.

CAPUT LX. De passione Christi, & deceptione diaboli. *Isa.* 9. 6.

SERO animadvertisti Zabule. Quid tibi per mulierem visum est agere, ut dimittatur? Tarde locutus es. Sedet pro tribunali judex: prolata est sententia: jam portat propriam crucem: ducitur ad mortem. O spectaculum. Videsne? *Ecce principatus super humerum ejus*. Hæc est virga æquitatis, virga regni sui. Datur ei vinum felle mixtum. Exsuitur vestimentis suis, & inter milites dividuntur. Tunica non scinditur: sed forte transit ad unum. Dulces manus ejus & pedes clavis perforantur, & extensus in cruce inter latrones suspenditur.

CAPUT LXI. De Christo in cruce.

MEDIATOR Dei & hominum, inter cælum & terram medius pendens, ima superis unit, & cœlestibus terrena conjungit. Stupet cælum, & terra miratur; Quid tu? Non mirum si sole contristato, tu contristaris. Si terra tremiscente, tu contremiscis, si sciissis saxis cor tuum scinditur. Si flentibus juxta crucem mulieribus, tu collacrymaris.

CAPUT LXII. De mira Christi patientia in cruce. *Luc.* 23. 34

VERUM in his omnibus considera illud dulcissimum pectus, quam tranquillitatem servaverit, quam habuerit pietatem. Non suam adtendit injuriam, non pœnam reputat, non sentit contumelias. Sed illis potius a quibus patitur, ille compatitur: a quibus vulneratur, ille medetur: vitam procurat, a quibus occiditur. Cum qua mentis dulcedine, cum qua spiritus devotione, cum qua caritatis plenitudine, clamat, *Pater ignosce illis?*

CAPUT LXIII. Virgo proprior adstat cruci.

ECCE ego, Domine, tuæ majestatis adorator, non tui corporis interfector; tuæ mortis venerator, non tuæ passionis irrisor; tuæ misericotdiæ contemplator, non infirmitatis contemtor. Interpellet itaque pro me tua dulcis humanitas, commendet me Patri tua ineffabilis pietas. Dic ergo dulcis Domine, *Pater ignosce illi*. At tu virgo, cui major est apud virginis filium confidentia quam mulieribus, quæ longe stant, cum matre virgine & discipulo virgine accede ad crucem, & perfusum pallore vultum cominus intuere. Quid ergo? Tu sine lacrymis, amantissimæ dominæ lacrymas videbis, tu siccis oculis manes, & ejus animam pertransir gladius doloris. Tu sine singultu audies dicentem matri, *Mulier ecce filius tuus*; & Joanni, *Ecce mater tua*. Cum discipulo matrem committeret, latroni paradisum promitterer: tunc *unus ex militibus lancea latus ejus aperuit, & exivit sanguis & aqua*. Festina ne tardaveris, comede favum cum melle tuo. Bibe vinum tuum cum lacte tuo. Sanguis tibi in vinum vertitur, ut inebrieris: in lac aqua mutatur, ut nutriaris. Facta sunt tibi in petra flumina, in membris ejus vulnera, & in macería corporis ejus caverna, in quibus instar columbæ latitas, & deoscularis singula. Ex sanguine ejus fiant sicut vitta coccinea labia tua, & eloquium tuum dulce.

Joan. 10. 26. *Ibid.* 34.

CAPUT LXIV. De decurione. *Cant.* 1. 12.

SED adhuc exspecta donec nobilis ille decurio veniens extractis clavis, manus pedesque dissolvat. Vide quomodo felicissimis brachiis corpus complectitur, ac suo adstringit pectori. Tunc dicere potuit vir ille sanctissimus: *fasciculus myrrhæ, dilectus meus mihi inter ubera commorabitur*. Sequere tu pretiosissimum illum cæli terræque thesaurum, vel pedes porta; vel manus brachiaque sustenta; vel cette defluentes minutatim pretiosissimi sanguinis stillas curiosius collige, & pedum illius pulverem linge. Cerne præterea quod dulciter beatissimus Nicodemus sacratissima ejus vulnera tractavit digitis, fovit unguentis, & cum sancto Joseph involvit sindone, collocavit in sepulcro.

CAPUT LXV. de Magdalena sepulcrū visitāte. *Joan.* 10. 16.

NOLI præterea Magdalenæ deserere comitatum: sed paratis aromatibus, cum ea Domini tui sepulcrum visitare memento. O si quod illa oculis, tu in spiritu cernere merearis, nunc super lapidem revolutum ab ostio monumenti Angelum residentem, nunc intra monumentum unum ad caput, alium ad pedes resurrectionis gloriam prædicantes. Nunc ipsum Jesum, Mariam flentem, & tristem tam dulci respicientem oculo, tam suavi voce dicentem, *Maria*. Quid hac voce dulcius, quid suavius, quid jocundius, *Maria*? Rumpuntur ad hanc vocem, omnes capitis cataractæ, ab ipsis medullis eliciuntur lacrymæ, singultus atque suspiria ab imis trahuntur visceribus, *Maria*. O beata quid tibi pro meritis fuit, quid animi, cum ad hanc vocem te prosterneres, & reddens vocem salutanti inclamares, *Rabboni*. Quo rogo affectu, quo desiderio, mentisque ardore clamasti *Rabboni*? Nam plura dicere lacrymæ prohibent, cum vocem occludat affectus, omnesque animæ corporisque sensus, nimius ardor absorbeat. Sed o dulcis Jesu, cur a sacratissimis ac desideratissimis pedibus tuis sic arces amantem? O verbum durum. *Noli*, inquit, *me tangere*. Ut quid Domine? Quare non tangam desiderata illa vestigia tua pro me perforara clavis, perfusa sanguine, non tangam, non deosculabor? An inimicior es eo, quia glorioſior? Ecce non dimittam te, non recedam a te, non parcam lacrymis, pectus singultibus suspiriisque rumpetur, nisi tangam. Et ille: *Noli me tangere*, Noli timere: non aufertur tibi bonum hoc, sed differtur: vade tamen & nunria fratribus meis quia surrexit. Currit, cito volens redire. Redit cum aliis mulieribus. Quibus Jesus occurrens blanda salutatione, dejectas sic erigit, tristes consolatur. Adverte. Tunc est datum, quod ante fuit dilatum. Accesserunt enim & tenuerunt pedes ejus. Hic quamdiu potes virgo morare. Non has delicias tuas somnus inrerpolet, nullus exterior rumultus impediat.

CAPUT LXVI. De mundi & rerum præsentium contemtu.

VERUM quia in hac misera vita nihil stabile, nihil æternum est, numquam in eodem statu permanet homo; necesse est, ut anima nostra, dum vivimus, quadam varietate pascatur. Unde a præteritorum recordatione ad experientiam præsentium transeamus, ut ex his quoque quantum a nobis sit Deus diligendus, omnes intelligere valeamus. Hæc omnia revolve animo, ut in eum totus tuus resolvatur affectus. Vilescat tibi mundus, omnis amor carnalis fordescat. Nescias te esse in hoc mundo, quæ ad illos, qui in cælis sunt & Deo vivunt, tuum amorem transtulisti. Ubi est thesaurus tuus, ibi & cor tuum. Noli cum argenteis simulacris vili marsupio tuum includere animum, qui numquam cum nummotum pondere poterit transvolare ad cælum: puta te quotidie morituram, & de crastino non cogitabis. Non te futuri temporis sterilitas terreat, non futuræ famis timor tuam mentem dejiciat. Sed ex ipso tota fiducia tua pendeat, qui aves pascit & lilia vestit. Ipse sit horreum tuum, ipse apotheca, ipse marsupium, ipse divitiæ tuæ, ipse solus sit tibi omnia in omnibus. Et hæc interim de præsentibus satis sint.

CAPUT LXVII. Mors a sanctis desideratur.

QUI autem tanta suis præstat in præsenti, quanta illis servat in futuro? Principium futurorum, & finis præsentium mors. Hanc cujus natura non horret, cujus non expavescit affectus? Nam bestiæ fuga, latibulis, & aliis mille modis mortem cavent, & vitam tenent. Jam nunc diligenter adtende, quid tua tibi respondeat conscientia: quid præsumat fides tua: quid spes promittat, quid exspectet affectus. Si vita tua tibi oneri est, si mundus fastidio, si caro dolori, profecto desiderio mors est tibi; quæ jugum hujus oneris deponit, rollit fastidium, corporeos dolores absumit. Hoc unum dico omnibus mundi hujus præstare deliciis, honoribus atque divitiis si ob conscientiæ serenitatem, fidei firmitatem, spei certitudinem, mortem non timeas. Quod ille maxime poterit experiri, qui aliquo tempore sub hac servitute suspirans, in liberioris conscientiæ auras evasit. Hæc sunt futuræ beatitudinis tuæ primitiæ salutares, ut morte superveniente naturalem horrorem fides superet, spes temperet, conscientia secuta repellar.

CAPUT LXVIII. Mors Justo felicitatis principiū est. *Ap.* 14. 13 *Is.* 14. 19.

ET vide quomodo mors beatitudinis principium est, laborum meta, peremtoria vitiorum. Sic enim scriptum est. *Beati mortui, qui in Domino moriuntur: amodo enim jam dicit spiritus, ut requiescant a laboribus suis*. Unde Propheta reproborum ab electorum morte discernens: *Omnes*, inquit, *reges dormient in gloria in domo sua. Tu autem projectus es de sepulcro tuo, quasi stirps inutilis, pollutus & obvolutus*.

CAPUT LXIX. De animæ e corpore

DORMIUNT quippe in gloria quorum mortem bona commendat conscientia. Quoniam pretiosa est in conspectu Domini mors sanctorum ejus. Dormit sane in gloria, cujus dormitioni assistunt Angeli, occurrunt sancti & concives, suum præbentes auxilium, & impertientes

exeuntis requie vel supplicio.

tes solatium, hostibus se opponunt, obsistentes repellunt, refellunt accusantes: & sic usque ad sinum Abrahæ sanctam animam comitantes in loco pacis collocant & quietis. Non sic impii, quos de corpore, quasi de fœtenti sepulcro, pessimi spiritus cum instrumentis infernalibus extrahentes, pollutos libidine, obvolutos cupiditate, injiciunt ignibus exurendos, tradunt vermibus lacerandos, æternis fœtoribus deputant suffocandos. Vere *Exspectatio justorum lætitia: Spes autem impiorum peribit*,

Prov. 10. 28.

CAPUT LXX. De requie æterna & gloria sanctorũ.

SANE qualis sit illa requies, quæ pax illa, quæ jocunditas de sinu Abrahæ, quæ illic quiescentibus promittitur, & exspectatur, quia experientia non docuit, stilus explicare non poterit. Exspectant felices, donec impleatur numerus fratrum suorum; ut in die resurrectionis duplici stola induti, corporis pariter & animæ perpetua felicitate fruantur.

Ap. 6. 11.

CAPUT LXXI. De extremi judicii die.

JAM nunc intuere illius terrorem, quando virtutes cælorum movebuntur, elementa ignis calore solventur, patebunt inferi, occulta omnia nudabuntur. Veniet desuper judex iratus, ardens furor ejus, & ut tempestas currus ejus, ut reddat in ira vindictam & vastationem in flamma ignis. Beatus qui paratus est occurrere illi. Quid tunc miseris animis erit? quam tunc miseri erunt, quos nunc luxuria fœdat, avaritia dissipat, extollit superbia? Exibunt Angeli, & separabunt malos de medio justorum, istos a dextris, alios a sinistris statuentes. Cogita nunc te ante tribunal inter utramque hanc societatem assistere, & necdum in partem alteram separatam. Deflecte nunc oculos ad sinistram judicis, & miseram illam multitudinem specta.

CAPUT LXXII. De confusione & pœna malorũ.

QUALIS ibi horror, quis timor, quis fœtor, quis dolor? Stant miseri, & infelices stridentes dentibus, nudo latere palpitantes, adspectu horribiles, vultu deformes, dejecti præ pudore, præ corporis turpitudine & nuditate confusi latere volunt, & non datur, fugere tentant, & non permittuntur. Si levant oculos desuper, judicis imminet furor: si deponunr, infernalis putei eis ingeritur horror. Non suppetit criminum excusatio, nec de iniquo judicio aliqua poterit esse caussatio: cum quidquid decretum fuerit, justum esse ipsam eorum conscientiam non latebit.

CAPUT LXXIII. Amor Deo rependendus pro prædestinationis gratia.

CERNE nunc quam amandus sit, qui te ab hac damnata societate prædestinando discernit, vocando separavit, justificando purgavit. Retorque nunc ad dexteram oculos, & quibus te glorificando sit inserturus, adverte.

QUIS ibi decor, quis honor, quæ felicitas, quæ securitas? Alii die judiciaria sede sublimes. Alii martyrii corona splendentes. Alii virginitatis flore candidi. Alii eleemosynarum largitione fecundi. Alii doctrina & eruditione præclari, uno caritatis fœdere copulantur. Lucet eis vultus Jesu Christi non terribilis, sed amabilis; non amarus, sed dulcis; non terrens, sed blandiens.

CAPUT LXXIV. De gloria bonorũ.

STA nunc in medio, nesciens quibus te judicis sententia deputabit. O dura exspectatio, *Timor & tremor venerunt super me, & contexunt me tenebræ*. Si me sinistris sociaverit, non caussabor injustum: si dextris adscripserit, gratiæ ejus hoc, non meis meritis est imputandum. Vere, Domine, vita in voluntate tua. Vides ergo quantum in amore ejus tuus extendi debeat animus, qui cum juste posset in impios prolatam, in te quoque retorquere sententiam, justis te maluit ac salvandis inserere. Jam te puta sanctæ illi societati conjunctam vocis illius audire decretum: *Venite benedicti Patris mei, percipite regnum, quod vobis paratum est ab origine mundi*. Miseris audientibus verbum durum, plenum iræ & furoris: *Discedite a me maledicti in ignem æternum. Tunc ibunt hi in supplicium æternum: justi autem in vitam æternam*. O dura separatio, o miserabilis conditio.

CAPUT LXXV. Ex sola Dei gratia salvandis accẽsemur.

Ps. 54. 6. Matt. 25. 34.

CAPUT LXXVI. De regno Dei post judicium.

SUBLATIS vero impiis ne videant gloriam Dei: justis quoque singulis secundum gradum suum & meritum angelicis ordinibus insertis, fiet illa glorioſa processio Christo præcedente capite nostro: omnibus membris suis sequentibus, & tradetur regnum Deo & patri; ut ipse regnet in ipsis & ipsi regnent cum eo; illud percipientes regnum, quod paratum est illis ab origine mundi.

CAPUT LXXVII. De Regni Dei felicitate.

CUJUS regni status nec cogitari quidem potest a nobis, multo minus dici vel scribi. Hoc sciendum, quod omnino nihil aberit, quod velis adesse; nec quidquam aderit, quod velis abesse. Nullus igitur ibi luctus, fletus nullus, non timor, non dolor, non diffidentia, non invidia, non tribulatio, non tentatio, non aeris mutatio vel corruptio, non suspicio, non ambitio, non adulatio, non detractio, non ægritudo, non senectus, non mors, non paupertas, neque tenebræ, non edendi vel bibendi vel dormiendi ulla necessitas, nulla fatigatio, defectio nulla: quid ergo boni ibi est, ubi nec luctus, nec fletus, nec dolor est, neque tristitia? quid potest esse nisi perfecta lætitia, ubi nulla tribulatio, nulla tentatio, nulla temporum mutatio; vel aeris corruptio, æstus vehementior, nec hyems asperior? Quid potest esse nisi summa quædam rerum temperies, & mentis & carnis vera ac summa tranquillitas: ubi nihil est, quod timeas, quid potest esse nisi summa securitas? ubi nulla discordia, nulla invidia, nulla suspicio, nulla ambitio, nulla adulatio, detractio nulla; quid potest esse nisi summa & vera dilectio? ubi nulla paupertas, nulla cupiditas; quid potest esse nisi bonotum omnium plenitudo? Ubi nulla deformitas, quid potest esse nisi vera pulcritudo? ubi nullus labor vel defectio, quid erit, nisi requies summa & fortitudo? Ubi nihil est, quod gravet vel oneret, quid est nisi summa facilitas? Ubi nec senectus exspectatur, nec morbus timetur; quid potest esse nisi vera sanitas? ubi neque nox, neque tenebræ; quid erit nisi lux perfecta? ubi mors, & mortalitas omnis absorpta; quid erit nisi vita æterna? Quid est ultra quod quæramus? Certe quod his omnibus excellit, id est, visio, cognitio, & dilectio Creatoris. Videbitur in se, videbitur in creaturis suis, regens omnia sine sollicitudine, sustinens omnia sine labore, impertiens se, & quodam modo dispertiens singulis pro sua capacitate, sine sui diminutione vel divisione. Videbitur ille vultus amabilis & desiderabilis, in quem desiderant Angeli prospicere, de cujus plenitudine, de cujus lumine, de cujus suavitate quid dicetur? Videbitur Pater in Filio, Filius in Patre, Spiritus-sanctus in utroque. Videbitur non per speculum & in ænigmate, sed facie ad faciem. Videbitur enim sicuti est, impleta illa promissione, qua dicit: *Qui diligit me, diligetur a Patre meo, & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum*. Ex hac visione, illa procedit cognitio, de qua ipse ait: *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te unum Deum, & quem misisti Jesum Christum*. Ex his tanta nascitur dilectio, tantus ardor paterni amoris, tanta dulcedo caritatis, tanta fervendi copia, tanta desideriis vehementia, ut nec satietas desiderium minuat, nec desiderium satietatem impediat. Quid est hoc? certe quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit, quæ præparavit Deus diligentibus se.

Joan. 14 21.

Joan. 17. 3.

Apud Anselm. pii amoris. *& mox,* tanta fruendi copia.

HÆC tibi soror de beneficiorum præteritorum Christi memoria, de præsentium experientia, de exspectatione futurorum quædam meditationum spiritualium semina præseminare curavi, ex quibus divini amoris fructus uberior oriatur & crescat: ut meditatio affectum exerceat, affectus desiderium pariat, lacrymas desiderium excitet: ut sint lacrymæ tuæ panes die ac nocte, donec appareas in conspectu ejus, & suscipiaris ab amplexibus ejus: dicasque illud, quod in Canticis scriptum est: *Dilectus meus mihi, & ego illi*. Habes nunc, sicut petisti, corporales constitutiones, quibus inclusa exterioris hominis mores componas. Habes formam præscriptam, qua interiorem hominem, vel purges a vitiis, vel virtutibus ornes. Habes in triplici meditatione quomodo in te dilectionem excites, nutrias, & accendas.

CAPUT LXXVIII. Epilogus operis.

Cant. 1. 12.

Versus notabiles.

Dulcia sunt animæ solatia, quæ tibi mando.
Nam prosunt minime nisi serves hæc operando.

Si quis igitur in hujus libelli locutione profecerit, hanc labori meo vel studio vicem impendat: ut apud Salvatorem meum quem diligo, apud remuneratorem meum quem exspecto, apud judicem meum, quem timeo, pro peccatis meis intercedat.

FINIS APPENDICIS TOMI PRIMI.

IN-

INDEX
IN PRIMUM TOMUM
OPERUM S. AUGUSTINI.

A

ABRAHÆ sinus, 159. b. Intelligitur remota sedes quietis atque secreta, ubi est Abraham, *ibid. Not.* a. Ex Abraham Hebræos sic appellatos fuisse credibile est, 47. e
Abominatio ab Omen dicta, 4. b
Abstinentiæ laudabilis triplex caussa, ad comprimendam delectationem, ad tuendam infirmitatem, propter caritatem, 726. f. 728. f
Abstinentia delicata & ridenda, *ibid.* b. Abstinentia Manichæorum superstitiosa, 729. b. *& seqq.* Non immunditia obsonii timenda est, sed immunditia cupiditatis, 186. f
Abundantia intelligitur quasi rei nimium exuberantis effusio, 311. b. Ab ipsa nec egestas aliena est, *ibid.*
Abusus rerum culpandus, non res ipsæ, 584. a
Abyssus humanæ conscientiæ nuda est oculis Dei, 171. b
ACADEMIA schola Platonis sic dicta, quod a populo esset secreta, 282. d. Academiæ utriusque veteris ac novæ discidium, 267. d. Nova Academia non tam contra veterem, quam contra Stoicos commota est, *ibid.* Unde nata sint quæ novæ Academiæ tribuuntur, 292. f
Academiæ tertiæ princeps auctorque dictus Carneades, 293. d
ACADEMICI a Monnica dicti *Caducarii*, 304. f. Eorum placita fuerunr, Homini scientiam non posse contingere, 266. c. Et tamen hominem posse esse sapientem, *ibid.* Sapientis totum munus in conquisitione veri collocatum esse, *ibid.* d. Sapientem nulli rei assentiri debere. Errare enim eum qui assentiatur rebus incertis. Omnia autem incerta esse *ibid.* Suspensionem assensionis magnam esse sapientis actionem, *ibid.* f. Verum non posse comprehendi, *ibid.* d. Nihil esse turpius quam opinari, *ibid.* e
Academicorum argumenta eruditis quoque negotium facescebant, 261. d. e. etiam ipsi Augustino, 245. 247. 271. a. Contra Academicos libri tres ab ipso scripti in secessu ante baptismum, *ibid.* Credit tamen eos certo consilio sententiam suam dissimulasse, neque sensisse uti vulgo putantur, 291. f. *& seqq.* Lepidus Ciceronis locus de Academicis, 281. a
Accessio critica medicis vocatur, 119. e
Accessus ad Deum, 80. a
Accipitrem necat panis, 720. e
Accusatorum duo genera, 270. d
ADAM animalis primum, deinde spiritalis tum effectus est, cum in paradiso præceptum perfectionis accepit, 668. f. Insufflatio Dei in Adam quid significet. *ibid.* e. An sapiens conditus sit, 22. f. *& seq.* 639. b. *& seq.*
Ex costa Adami sopiti formata Eva eique matrimonio juncta quid sibi velit, 671. f. *& seq.*
Adæ & Evæ origo juxta Manichæos, 741. f
Adam ante peccatum nudus a simulatione, sed divina luce vestitus, 675. a.
Generaturus fuisset posteros etiamsi non peccasset, 16. b. 21. b. Nullam pati poterat corporis ægritudinem, 17. f.
Post peccatum e paradiso a Deo dimissus dicitur, non exclusus, quare, 678. f
Adam imaginem Dei perdidisse peccato, quomodo accipiendum, 50. f
De pœnis Adæ & Evæ inflictis, 676. 677. Quæ in posteros transeunt, *ibid.* & 632. a
Ex Adam trahitur originale peccatum, 57. f. 62. e
ADEODATUS naturalis filius Augustini, 162. b. Ætatis anno ferme xv. cum ipso baptizatur, *ibid.* d.
Augustino horrori est illius ingenium, 162. d.
Quod magnum quiddam pollicebatur, 300. c.
Interloquitur in libro *de beata vita*, 303. b. 305. e. Sensa ipsius sunt omnia quæ ex alterius collocutoris persona referuntur in lib. *de Magistro* edito Romæ cum esset in annis sedecim, 662. c. Præmatura morte rapitur, *ibid.* d
Adhærere Deo beatissimum, 697. a. Bonum est creato spiritui adhærere Deo semper, ne quod adeptus est conversione, aversione lumen amittat, 226. b. Disputat cum ipso de finibus bonorum & malorum, 131. a. *& seq.*
Adhærere Deo non valemus, nisi dilectione, amore, caritate, 697. a
Admiratio oboritur ex re insolita & insperata, 318. d. 650. f. Quod fidem credentium admiratur Christus, nobis mirandum esse significat, 651. a
Adolescentibus præcepta morum traduntur, 340. d. In Adolescentibus qui dant operam litteris coercendi sunt æmulationis & inanis jactantiæ motus, 326. f. *& seq.*
Adoptionis lex filios etiam mortuis adoptabat, 44. d.
ADRUMENTINI monachi inter se de gratia & libero arbitrio dissidentes consulunt Augustinum, qui ad eos librum super ea re scribit, 64. a
Adulterium unde malum convincatur, 571. d. Non ideo malum est quia vetatur lege, sed ideo vetatur lege quia malum est, *ibid.*
Adulantes amici pervertunt: inimici litigantes plerumque corrigunt, 164. d
ÆNEAM venisse Carthaginem non est verum, 77. f.
Æqualitas ipsa vera atque ipsa vera & prima uniras non sensu, sed mente conspicitur, 767. b. c
Æquitas ab æqualitate dicta, 408. b
Aer alimentum est, 593. c. Cælum dicitur, 242. b. Aerem Deum esse credidit Anaximenes, 173. f
Aeris animalia dæmones, 258. e. 341. e. Qui nos acumine ac subtilitate sensuum superant, non ratione, 258. e
Ætas nulla ab uberibus Philosophiæ excluditur, 251. c.
Ætates mundi septem per septem dies designatæ, 659. e. Ætas prima est ab Adam ad Noe, *ibid.* f. Secunda a Noe ad Abraham, *ibid.* Tertia ab Abraham ad David, 660. c. Quarta a David ad transmigrationem in Babiloniam, *ibid.* e. Quinta inde ad Christum, *ibid.* Sexta a Christo ad finem mundi porrigitur, 661. f. Sex illæ ætates operosæ sunt, in septima speratur requies, 659. e. Cur istæ ætates sint inæquales, 662. b
Ætates sex hominis cum Veteris, tum Novi, 764. b
Ætas senioris & senis quo differant, 660. f
Æternitas Dei æternitas semper stans, 199. f
Non ejus æternitatis est hic mundus cujus æternitatis est Deus, 647. b
Æterno Creatori adhærentes, & nos æternitate afficiamur necesse est, 754. d
Internum Æternum, 161. b
Affinitates futuræ, etiamsi Adam non peccasset, 21. b. 30. b. Contra quam alias crediderat Augustinus, 779. c
Affinitas spiritualis, 780. a
AFRICANUS de Christi genealogia scripsit, 44. f
Agentes in rebus duo cognita Antonii vita nuntium sæculo remittunt, 150. f
Ager pro mundo in Scriptutis, 666. c
ALARICUS Gotthorum rex Romam evertit, 56. d
ALBICERIUS divinus professione apud Carthaginem, 257. c. Consulentibus mira quædam & certa respondebat. *ibid.* Interroganti cuidam ut diceret quid animo volveret, Virgilii versum eum cogitare respondit, eumdemque versum securus recitavit, licet ineruditus, *ibid.* f
ALBULA fluvius nunc Tiberis, 670. d
Alimentum sola salutis caussa sumendum, 185. f. Augustinus a Deo edoctus ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta sumturus accedat. *ibid.*
Allegoria quadruplex, historiæ, facti, sermonis, & sacramenti, 783. c
Altare 170. c. Ex eo dispensatur Victima sancta, *ibid.*
Ad altare fieri memoriam sui desiderat Monnica in extremis, 170. c
Recipitur apud Carthaginem mos cantandi psalmos ad Altare, 45. f
Altitudo corporis aliæque dimensiones explicantur. 404. b. *& seqq.* Nullum corpus est quod longitudine, latitudine & altitudine careat, 404. b 412. a.
ALYPIUS Thagaste oriundus, 124. e. Parentibus primatibus municipalibus, *ibid.* Natu minor Augustino, *ibid.* A minori ætate magnam virtutis indolem præferebat, *ibid.* Corporis statura brevis, 304. c
Alypius Augustino amicissimus a primis annis, 124. e. ab eoque *frater cordis sui* dictus, 159. f. Et ejusdem Thagaste & Carthagine in Rhetorica auditor, 124. e
Carthagine spectaculis deditus, a Circensium insania revocatur objurgatione Augustini, 125. a. Ut fur apprehenditur, sed mox liberatur, 126. c. Manichæorum superstitione cum Augustino involvitur, 125. d
Romam venit ante Augustinum, ut jus discat, 125. e. Spectaculis gladiatoriis incaute capitur, *ibid.*
Mediolanum cum Augustino proficiscitur, 127. b. Assessoris munere tertium fungitur, *ibid. &* 149. f. Dum assidet Comiti largitionum Italicianarum, ejus integritas a potentissimo Senatore & pollicitationibus & minis tentatur, 127. b. Abstinet ab ærarii Prætoriani usu præ justitiæ amore, *ibid.* d. Continentissime vivit, 129. b. Augustinum ab uxore ducenda prohibet; quo simul sapientiæ libere vacent, *ibid.* Disputat cum ipso de finibus bonorum & malorum, 131. a. *& seq.* Putat credi a Catholicis non esse in Christo animam & mentem hominis, ideoque ad fidem pigre movetur. At postea errorem hunc Apollinaristarum esse intelligit, 142. f. *& seq.*
Augustini ad Deum conversi proposito bono sese adjungit, 156. f. Secedit cum illo in agrum Cassiciacum, Catechumenus cum Catechumeno, 160. a. Illic Augustino suam operam confert in edendis libris *de Ordine* & *de Academicis*; interlocutoris personam in istis ira sustinens, ut ipsa ejus verba sint, quæ litteris mandata fuerunt, 251. e. Christi nomen litterariis illis lucubrationibus inseri dedignatur, sed postea resipiscit, 159. f.
Remeat Mediolanum nomen inter baptizandos cum Augustino daturus, 162. b. Fortissimus domitor corporis Italicum solum glaciale nudo pede obterit insolito ausu, *ibid.* Baptizatur, *ibid.* d.
Augustinus Alypio verborum, Alypius Augustino rerum magister effectus est, *professione ipsius Augustini*, 342. c. d
Ambitiosorum miseria, 123. f

Ambrosius episcopus Mediolanensis laudatur, 117. f Cælibatus ejus, occupationes & studia, 120. f. 121. a. b. Omni die Dominico verbum Dei tractat ad populum, *ibid.* d. Ad veteris Legis interpreretionem quasi regulam commendans, sæpe inter concionandum dicebat, *Littera occidit: Spiritus autem vivificat*, 122.b
Benigne excipit Augustinum, qui studiose ipsum concionantem audit, 117. f. *& seq.* Diligitur a Monnica perinde atque Angelus Dei, 119. d. Augustino consulenti quid potissimum de Scripturis legere debeat, quo sese ad baptismum comparet, Isaiam præscribit, 162.a
Persecutionem a Justina Augusta Ariana patitur, *ibid.* e. Excubat plebs in Ecclesia mori parata cum Episcopo. *ibid.* Tunc Hymni & Psalmi ut canerentur secundum morem Orientalium partium, ne populus mœroris tædio tabesceret institutum est, & ex illo retentum, *ibid.* Corpora SS. Protasii & Gervasii divinitus detegit. 163. a. Synaxes ad memorias Martyrum prohibet, 119.e
Ambrosiana basilica, 163. a. Ambrosiani versus, 169.a.
Amicitia est rerum humanarum & divinarum cum benevolentia & caritate consensio, 280.d
Non est vera amicitia nisi eam Deus adglutinet inter ipsi hærentes caritate, 99. e. Malorum amicitia inimica, 88. b. Amicitia mundi hujus fornicatio est a Deo, 77.d. Miser est omnis animus vinctus amicitia rerum mortalium, 100. f. Illa est lex amicitiæ justissima, ut sicut non minus, ita non plus quisque amicum quam seipsum diligat, 359.c
Amici veri indicium, si in religione consentit, 230.d. Beatus qui amat Deum, & amicum in Deo, & inimicum propter Deum, 102. c. Solus nullum carum amittit, cui omnes in illo cari sunt, qui non amittitur, *ibid.* Bene quidam dixit de amico suo, *Dimidium animæ meæ*, 101.b
Amicus Dei non efficitur quisquam nisi purgatissimis moribus & sincera caritate, 647.e
Si voluntatem Dei nosse quisquam desiderat, fiat amicus Deo, *ibid.*d
Amor pondus est, quo animus fertur quocumque fertur, 228. d. Quod non propter se amatur, non amatur, 366. a. Non amamus aliquid nisi pulcrum, 104. b. 531. b. Iis rebus maxime animum solemus intendere, quas amamus, 531. b. Nihil est tam ferreum atque durum, quod non amoris igne vincatur, 702.e
Amor Dei, Non amaretur Deus nisi per Spiritum-sanctum, 142. a. 228. d. Deum amat (*amore quodam innato*) omne quod potest amare, sive sciens sive nesciens, 355.d
Deus amari se jubet ab homine, & nisi faciat, minatur ingentes miserias, 71. c. Omnia nobis dicunt ut Deum amemus, nec cessant dicere omnibus, ut sint inexcusabiles, 173.d
Summo amore ad Deum tendere jubemur, 692.c. Non possumus metiri, ut sciamus quantum desit nobis amoris ad id quod sat est, 228. a. Minus Deum amat, qui cum Deo aliquid amat, quod non propter Deum amat, 184.e
Quem cognoscere volumus, prius plena caritate diligamus, 704.e. Amore petitur, amore quæritur, amore pulsatur, amore revelatur, amore denique in eo quod revelatum fuerit permanetur, 699.b. Si omnes humanæ actionis motus ad Dei & proximi amorem referamus mundabimur, 533. b.c. Melior est animus, cum obliviscitur sui præ caritate Dei, 642. a. Amor Dei facit ut mors non modo contemnatur sed etiam desideretur. Qui solum Deum amat & proximum propter Deum, invictus est, 778. f. *& seqq.* Ibi est locus quietis imperturbabilis, ubi non deseritur amor si ipse non deserit, 103. e. Anima tenet ordinem, seipsa tota diligens quod supra se est, id est Deum, socias autem animas tamquam seipsam, 534. b. Dilectionis Dei virtute homo inferiora ordinat, nec ab eis sordidatur, *ibid.*
Virtus ad beatam vitam ducens nihil omnino est nisi summus amor Dei, 697. a. Ex ipsius amoris vario affectu virtus quatripartita, *ibid.* & 704.b
Amor sui probus. Solus se novit diligere qui Deum diligit, 704. f. Se spiritaliter diligit, qui ex toto quod in eo vivit Deum diligit, 755.f
Amor sui improbus. Sibi placentes, multum Deo displicent, 193. a. Animus si placet sibi, tanto fit minor quanto se cupit esse majorem, 642.a
Amor proximi sunt quasi cunabula caritatis Dei, 705. c. Nullus certior gradus ad amorem Dei, quam hominis erga hominem caritas, 704. f. 534. d. Illud maxime tenendum est, ne se quisquam credat contemto proximo ad Deum quem diligit esse venturum, 705.d
Regula dilectionis proximi est, ut quæ sibi quisque vult bona provenire, & illi velit; & quæ sibi accidere mala non vult, & illi nolit, 779. a. Qui diligit proximum, agit quantum potest, ut salvus corpore salvusque animo sit; quodque ad animum pertiner, ut primo timeat, deinde diligat Deum, 706. f. *& seq.* Si placent animæ, in Deo amentur, & ad eum rapiantur, 102.d. Non diligis proximum tamquam teipsum, si non ad bonum ad quod ipse tendis, adducis. 705. a. Amare hominem ut ex eo aliquid temporalis voluptatis aut commodi capias, fædum & detestabile vitium est, 779. b. c. Non sic ab homine homo diligendus est, ut diliguntur affines & cives, propter necessitudines temporales, quas odisse oportet, 779. c. d. Inhumanum est non amare in homine quod homo est, sed amare quod filius est, *ibid.*
Cum omnibus quos pariter diligit homo, prodesse non possit, nisi conjunctioribus prodesse malit injustus est, 780.f
Amor inimicorum. Cur Dominus præceperit diligendos inimicos, & odio habendos parentes & filios, 30. c. Qui inimicum odit, is odio se ipse gravius vastat, quam aut inimicum vastet, aut ab inimico vastetur, 80.c
Amor mundi laboriosus, 533. e. Creatura si diligatur ab homine qui negligit Deum, fit pœnalis dilectori suo, 760. f. Amore subduntur homines creaturis, & subditi judicare non possunt, 174.c. Amor temporalium rerum non expugnatur nisi aliqua suavitate æternarum, 536. e. Amandus est solus Deus; omnis vero iste mundus, id est omnia sensibilia contemnenda, utendum autem his ad vitæ necessitatem, 701. c. Timeri & amari velle ab hominibus non propter Deum, misera vita est & fœda jactantia, 190.f
Amphitheatrum ludorum gladiatoriorum, 125.e
Anachoretarum institutum laudatur, 710.d
ANAXIMENES aerem Deum esse credidit, 173.f
ANGELI in Scriptura nomine animarum significari non solent, 18. d. 27. d. Angelorum nomen latius acceptum, 18. d. Angeli natura mutabiles, 213. f. 756. c. Angelica corpora, 39.c
Angeli beati dicuntur Cælum cæli, 213. c. *& seq.* Domus Dei, *ibid.* Sapientia creata, *ibid.* d. Excellentissima & sancta Dei ministeria, 786. f. 787. d. Curia cælestis Imperatoris, cælestis militia; 144. e. Non sunt coæterni Deo, nec tamen passi vicissitudinem temporum, 213. d. Numquam sunt peregrinati, sed ita formati ut sine ullo defectu contemplationis, sine ullo intervallo mutationis, æternitate & incommutabilitate Dei perfruantur, *ibid.* d. f. Stabiles non natura, sed voluntate qua magis Deum, quam se diligunt, 756.c. His solus Deus imperat; universus autem mundus subjectus est, 623.f. Officio superiores animis rationalibus, non natura, *ibid.* Honorantur a nobis caritate, non servitute. 787. a. Liberaliter Deo serviunt: neque hoc Deo, sed ipsis prodest, 756. f. Angelorum panis, 622. f. *& seq.* Angelorum codex, 231.c
Angeli reprobi, infima ministeria appellantur, 774. f. Exterminatores & Angeli iracundiæ, *ibid.* Ultimi servi, 775. a. *Vide* Diabolus,
Animæ nomen aliquando positum ab Augustino pro universa creatura incorporali, 19.a.b
Anima est simplex quiddam & propriæ substantiæ, 402. a. Non est temperatio corporis, 94. e. Animus definitur substantia quædam rationis particeps regendo corpori accommodata, 411. f. Animus ad capiendum se ipsum angustus est 176. a. De animæ natuta Manichæorum hæresis. *Vide* Manichæi.
Animæ origo qua fit ut sit in corpore, Augustino etiam seni ignota, 5. Quatuor de illius origine sententiæ, 632.e. *& seq*,
Anima in meditullio quodam rerum est ordinata, 670.a. Unum est in rebus proximum Deo, 299. c. 437. e. Superior anima solus Deus, 519. d. Si quid aliquando eorum quæ Deus creavit, est melius anima, hoc peccato ejus fit, non natura, 438.b. Animæ rationales Angelis officio quidem impares, sed natura pares, 623. f. Deus subjicit animæ corpus, animam sibi, & sic omnia sibi 439. b. Nullo modo animus potestati alterius animi nisi suis cupiditatibus subditur, 396. e. De animis rationalibus operari, non per corpus, sed per se ipsum solus Deus potest, 532. d. Nullo modo ullo animo ullum corpus potentius, *ibid.* Primo corpori anima extrema præponitur, 616. f. Anima nostra quamvis peccatis tabefacta, melior est quam si in hanc lucem visibilem verteretur, 614.f
Anima summum corporis bonum, 690. b. Quid corpori præstat, 18. b. 434. e. *& seq.* An aliquid a corpore patiatur, 517. c. *& seqq.* Oporter animam & & regi a superiore, id est Deo, & regere inferiorem, id est corpus, 519.d
Animæ Immortalitas probatur, 379. d. *& seqq.* *Item, in libro de hac re scripto*, 387. *& seqq.*
Animæ quantitas molis quidem nulla, *fuse per totum librum de hoc argumento editum*, 403. *& seqq.* Virtutis vero in septem gradus distincta, & ordinem ad corpus, ad seipsum, & ad Deum, 434. e. *& seqq. fuse*. Anima non modo universæ moli corporis sui, sed etiam unicuique particulæ illius tota simul adest, 398. e. Disfecto corpore vermiculi, anima non secarur, 432, *& seq.* Mutari anima potest, non localiter, sed remporaliter, 754.b
Animam secum adtulisse omnes artes, nec aliud esse discere, quam reminisci, quomodo accipiendum, 11.b. 177. a. Potentiæ animi, sine quibus recte vivi non potest, media bona sunt, 13.f. 607.d
Sicur tora vita corporis est anima, sic beata vita animæ Deus est, 603. d. 174. e. 181. a. Anima sicut se illuminare de se non potest, ita se satiare de se non potest, 231. f. Animus fit Deo similis dum ei se subjicit, quantoque id fecerit studiosius, tanto erit sublimior & illo solo dominante liberrimus, 695. f. Rationalis anima si Creatori suo serviat, cuncta ei cetera servient, 777. f. Originalis regio beatitudinis animi, habitatio animæ & patria Deus est, 4. f. 401. c. Animæ colendus est Deus solus qui solus ejus est auctor, 438. c. Anima si seipsam sequitur ut virtutem adipiscatur, stultum aliquid sequitur, 691. a. Intenta in Deum anima, magis est, intenta autem in corpus, minus est, 519.d.e
Animæ mortuæ motus tres, fastus elationis, delectatio libidinis, venenum curiositaris, 235. e. Ea vitando vivit anima, quæ apperendo moritur, *ibid.* Non alia salus animæ est, aut renovatio, aut reconciliatio auctori suo, nisi ut omnia corporea contemnat, universoque huic mundo renuntiet, uti præcipitur in mysteriis, 403.b.c
Anima post peccatum regit corpus suum non omni modo pro arbitrio, sed sicur leges universitatis sinunt, 624. c. Corpus in anima facere quidquam fortasse non posset si non esset primo peccaro in deterius mutatum, 516. c. Peccatorum conditione fit, ut permittantur animæ de animis aliquid agere per alterutra corpora. 532. d. Non sicut peccatum in animæ potestate est, ita etiam pœna peccati, 519. f. Anima valentior peccat, & post peccatum divina lege facta imbecillior minus potens est auferre quod fecit, 520.a. Vitium animæ non natura ejus, sed contra naturam ejus est, nihilque aliud est quam peccatum & pœna peccati, 762. f. Sanitas animæ quando firmissima erit, 519. c. d. Unde anima volupratem corporis pluris æstimar, quam ipsam sanitatem, *ibid.*e.f
Animus imperat corpori, & paretur statim; imperat animus sibi, & resistitur, 153. c. Ægritudo hæc animi est, quia non totus assurgit veritate sublevatus, consuetudine prægravatus. *ibid.* d. Animi perturbationes quatuor, 178. c. Inde animus pascitur unde lætatur, 240.e
Anni Dei omnes simul stant, 200. e. Anni Dei unus dies, *ibid.*
Antiochus Philonis auditor, 267. f. Academiæ utriusque sententias in simultatem adducit, *ibid.* Fœnens Platonicus dicitur, 293.e
Antonius Ægyptius monachus, 150. d. Ad Deum conversus audita evangelica voce, *Vade, vende* &c. 156. c. Ex ejus vitæ lectione convertuntur duo Aulici, 150. f. *& seq.*
ANUBIS, 186.b
Apes de boum cadavere nascuntur, 738.f
APOLLO duplex, 319.e
Apollinaristarum error de Christo, 143.a
Apostatare a Deo quid sit, 537.a
Apostoli Luminaria mundi, ignes sancti & decori, 234. a. Eorum prædicatio in omnem terram, 749. d.
Aptum & pulcrum quid, 104.c.105.d
Aquæ nomine Spiritus-sanctus significatur, 680.f Angeli inrellecti, 231. b. Aer crassus designatus, 654. d. Aquarum divisio, 651. f. Aquarum congregatio est ipsarum formatio, 652.c. Omnis Aquarum congregatio Hebræis dicitur mare, *ibid.* e. Cur solus Spiritus-sanctus, non vero Pater & Filius feratur super aquas, 227. c. 228. b.
Aquilæ non egent potu, 734. a. Oculi eorum perspicaciores nostris, 412.f. 648.b
Arbor vitæ, 679. c. Ad eam nemo nisi per tolerantiam & scientiam pervenit, *ibid.*f
Arbitrium liberum, *Vide* Liberum arbitrium.

ARCHESILAS Zenonis condiſcipulus ſub magiſterio Polemonis, 292. e Polemoni eidem ſucceſſit, *ibid.* Academiæ ſententiam diſſimulavit, *ibid.*
Area dominica Eccleſia dicitur, 751.c
Ariſtoteles cum Platone conſentire viſus, 294.b
Ars affectio quædam animi, 529. f. In animo reſidet, 389. f. 650. f. In brutis non reperitur, 447.b. Ejus genus duplex, 416. e. Ars vulgaris quid, 757. a. Ars conſtat imitatione & ratione, 447. b. Artium omnium lex, æqualitas & unitas incommutabilis, 767.f
Artium liberalium utilitas, 348.c
Aſtrologia, ejus inventio, 347. e. f. Magnum religioſis argumentum, tormentumque curioſis, *ibid.* Aſtrologorum vanæ divinationes, 98. c. *& ſeq.* 110. a. 135. d. *& ſeqq.* 257. c
ATHANASIUS Alexandrinus epiſcopus modulationes in pſalmorum cantu non probabat, 187. f. Mos ille cantandi non improbatur ab Auguſtino, *ibid.*
Atheus quomodo convincendus, 586. d. Nonnihil pro Deo habet, cui cultum impendit, 772.e
Avaritia, hoc eſt velle plus quam ſat eſt, malorum omnium cauſſa, 638.b. Non in ſolis nummis, ſed in omnibus quæ immodice cupiuntur intelligenda, *ibid.*
Auctoritas duplex, divina & humana, 341.d. Gemino pondere impellimur ad diſcendum, auctoritatis & rationis, 294. f. 336. d. 341. b. Tempore auctoritas, re autem ratio prior, 341. b. 688. c. Ad diſcendum auctoritati credere magnum compendium, 406.f. Rationi roborandæ hominum auctoritatem quærere eſt imbecillitatis, 504. b. Juvat ſequi auctoritatem & præcepta ſapientum, & per hæc loqui ſibi Deum credere, 435.f. Bonorum vita facillime non diſputationum ambagibus, ſed myſteriorum quibus initiamur auctoritate purgatur, 341.f
Auditotes Manichæorum, *Vide* Manichæi.
Averſio voluntatis ab incommutabili bono ad mutabile bonum, vel proprium, vel exterius, vel inferius efficit hominem ſuperbum, curioſum, laſcivum, 608.c
Aves ex aquis a Deo creatæ ut intelliguntur, 654. d. Pollent memoria, 180. b. Aves quadrupedes, 47.b

AUGUSTINUS.

Ortus ejus, Infantia & Pueritia.

Natus eſt Idibus Novemb. 300. b. Thagaſte municipio Africæ, 83.b
Parentes ejus Patricius & Monnica, 170. e. fide ac moribus diſpares, 76. b. 83. d. Frater ejus Navigius, 300. b. 317. c. Conſobrini Laſtidianus & Ruſticus, 300.b
Infantia Auguſtini, 71.f. 72. *&c.* Pueritia, 74.b. *& ſeq.*
Latinas litteras inter blandimenta nutricum didicit, 78.b
Ab utero matris in Chriſtiana religione fuit educatus, 75. f. 263. f. ſignatus ſigno crucis & ſacramento ſalis initiatus, *ibid.* poſituſque a parentibus in Catechumenorum gradu, 128.b
Stomachi preſſu laborans adhuc puer baptiſmum pie inſtanterque flagitat, 76. a. reparata valetudine baptiſmus differtur, *ibid.*
Datur in ſcholam ut diſcat litteras, 74.e. refugit litterarum rudimenta, ubi legere, ſcribere & numerare diſcitur, 77.a. Latinas litteras amat, græcas odit, 77. a. *& ſeq.* Ob progreſſum in litteris *Bonæ ſpei puer* appellatur, 79.c. Ipſi in ſcholis ſeſe exercenti acclamatur præ multis coætaneis & condiſcipulis ſuis, *ibid.* e
Litteraturæ atque Oratoriæ percipiendæ cauſſa peregrinatur in vicina urbe Madauris, 83.b

Adoleſcentia, ætatis an. XVI.

Annum ætatis XVI. in paterna domo intermiſſis ſtudiis tranſigit, genio ac libidinibus indulgens, 81. *& ſeqq.*
Matris monitus pro muliebribus habet, 83.f. Numquam tamen in matrem contumelioſus aut verbo durus, 186.c
Furtum nocturnum committit, 84.d. *& ſeq.*

Ætatis an. XVII. XVIII. XIX. *&c.*

Studiorum cauſſa Carthaginem mittitur ætatis XVII. anno 87.d. Sub id tempus orbatur patre, 90.d. Proſequitur ſtudia matre ſumtus ejus Mæcenate, 262. e. Studia ejus ad fora litigioſa tendebant, 90.a
In ſchola rhetoris major eſt, 90.a
A moribus protervis condiſcipulorum qui *Everſores* dicebantur, abhorret; pudore tamen impudenti, quod talis non eſſet, 90.a. 113.e
Amore capitur, 87.d.e. & theatricis ſpectaculis, 88.d.e
In celebritate ſollemnitatum ſacrarum intra eccleſiæ parietes concupiſcit, 89. f. Ob quod peccatum a Deo verberatur, *ibid.*
Concubinam fovet, ſervatque ipſi thori fidem, 97. d. Filium ex ipſa ſuſcepit, 130. f. Adeodatum nomine, 162. b. *Vide* Adeodatus. Auguſtinus adoleſcens petebat a Deo caſtitatem, ſed cito exaudiri nolebat, 151.f
Ciceronis Hortenſio ad ſapientiæ ſtudium incenditur, 90.c. 151.f. 299.a. Scripturam negligit ut indignam quam Tullianæ dignitati compararet, 91.b
Categorias Ariſtotelis, & Liberalium artium libros annos natus ferme viginti per ſeſe intellexit, 106.e. *& ſeq.*
In Manichæorum hæreſim incidit, 91. c. *& ſeq.* in ea novem annos, ſcilicet ab anno ætatis, XIX. ad XXVIII. perſiſtit, 96. b. 111. d. 700. c. 740. c. Inducit alios in eumdem errorem, 97. b. inter illos Romanianum, 251. a. & Alypium, 125.d
Ejus interim errores de Deo, 91. d. 105. d. e. 106. c. 108. a. 116. c. e. 134. e. de Chriſto, 116. f. de rationali & irrationali natura, 105. e. de terræ fructibus, 95. b. de veteri Lege, 92. f. *& ſeq.* de natura mali, 116. c. de peccati cauſſa, 133. c. in cujus inquiſitione torquetur, 134. *& ſeqq.* d
Convictum filii ſui refugit Monnica deteſtans errores ejus, 95. d. Apud Deum plangit ejus perditionem. *ibid.* d. De ejus futura reſipiſcentia admonetur per ſomnium, *ibid.* & per Epiſcopi cujuſdam reſponſum, 96. d. Auguſtinus *filius lacrymarum* ab ipſo appellatus, *ibid.* f.
Rhetoricam docet, 97. c. primum Thagaſte, 99. d. 266. f. tum Carthagine, 113. c. 124. f. quo impatientia doloris ex amici cujuſdam ſui morte migraverat, 101. f. necnon illuſtrioris profeſſionis gratia, 262. f. Utraque in urbe auditorem habet Alypium, 124. e. Quem a Circenſium inſania convertit, 125.a
Haruſpicem ſibi palmam in litterario certamine promittentem deteſtatur, 97. e. *& ſeq.* At conſulere ſolet Mathematicos, *ibid.* b. a quibus avocare ipſum fruſtra nititur Vindicianus ſenex. *ibid.* d. *&c.* & Nebridius, 99. c. 135. d. e. Sed iſtud divinationis genus vanum eſſe intelligit demum audita narratione Firmini, & prorſus rejicit, 135 d. *& ſeq.*
Libros de pulcro & apto duos aut tres ſcribit, 104. d. circiter annum ætatis 26. aut 27. 106. d. quos Hierio Romanæ urbis oratori nuncupat, 104.d.
Movetur Helpidii diſputatione contra Manichæos apud Carthaginem, 117. a. necnon Nebridii contra eoſdem argumento, 132.f *& ſeq.*
A Manichæis alienari incipit comperta Fauſti imperitia, circiter annum ætatis XXIX. 112. d. non tamen omnino recedit, 113.a
Pertæſus licentiæ ſcolarium Carthaginenſium Romam navigat, 113. c. d. invita & decepta matre, 114. a
Romæ febri correptus periculoſe laborat, 114. d. in domo cujuſdam Manichæi, ubi convaleſcit, 115. d. verſatur cum Manichæis tam Electis, quam Auditoribus, *ibid.*
Rhetoricam docet Romæ, 117.e
Mediolanum mittitur a Symmacho urbis præfecto Rhetoricam docendi cauſſa, 117.e
Excipitur benigne ab Ambroſio, *ibid.* ejus amore capitur, *ibid.* & facundia delectatur, 118. a. Audita unius aut alterius loci Scripturæ tractatione cognoſcit fidem catholicam defendi poſſe contra Manichæos, 118. d. Quos demum relinquendos decernit, *ibid.* f. Sed adhuc de omnibus dubitans, Catechumenus in Eccleſia catholica eſſe ſtatuit, donec aliquid certi eluceat, *ibid.*

Ætatis an. XXX.

Auguſtinus nec Manichæus eſt, nec Catholicus, 119. b. Quod Monnicæ matri Mediolanum adventanti renuntiat, *ibid.*
Eccleſiæ doctrinam magis, magiſque intelligit concionante Ambroſio, 121. f. Neceſſitatem fidei & Scripturarum auctoritatem agnoſcit, 122.e
Inhiat adhuc honoribus, lucris, conjugio, 123.d
Ambitionis & cupiditatum vanitatem edocetur viſo mendico præ vino jocante & lætante, 123.e
Panegyrim habet in laudem Imperatoris, *ibid.* e. forte Valentiniani minoris, *ibid. Not.* a
Anxius eſt Auguſtinus de vitæ ratione ineunda, 128. a. Converſionem de die in diem differt, 128.f
Auguſtinum ab ineundo conjugio revocare conatur Alypius, 129. b. *&c.* Auguſtino uxor quæritur, ut conjugatus baptizetur, *ibid.* f. *& ſeq.* De ejus futuro matrimonio revelationem expetit mater, ſed fruſtra, *ibid.* a. Concubina in Africam redire permiſſa aliam ipſe procurat, *ibid.* f
A gurgite carnalium voluptatum metu mortis & futuri judicij revocabatur, 131. a. qui metus ab Auguſtini pectore numquam receſſit, *ibid.*
De vita communi agenda cum amicis deliberat, 130. b. c. decem ferme venturi erant in unam ſocietatem, quo ex numero bini annui neceſſaria curarent ceteris quietis, *ibid.* d. conſilium abjicitur, *ibid.* d

Ætatis an. XXXI.

Ignorantiæ tenebris involutus errat adhuc circa Dei naturam, 131. c. *& ſeq.* Verum contemplatione gradatim adſurgens pervenit demum ad id quod eſt; ſed figere aciem non valet, 142. a. Credit in Chriſtum ſtabili fide, ſed informi, 135. c. & erronea, 142.d.e. *&c.*
Platonicorum librorum lectione ad inveniendam veritatem adjuvatur, 138. *& ſeqq.* & 299. d. Ex his libris peritior quidem, ſed inflatior evadit, 143.b
Tranſit ad Scripturam ſacram, maximeque ad Apoſtolum, 143. e. cujus lectione mirum in modum proficit, 144.a. 263.f

Ætatis an. XXXII.

Diſplicet agere in ſæculo, 145. c. Amore tamen feminæ detinetur, *ibid.* Vis malæ conſuetudinis in Auguſtinum, 149. b. Ligatus erat non ferro alieno, ſed ſua ferrea voluntate, 148.f
Simpliciannm adit, *ibid.* b. movetur & tangitur audita ab ipſo converſione Victorini, 146. *& ſeq.* & vita Antonii narrante Pontitiano, 150.d. *& ſeq.* necnon converſione duorum Agentium in rebus, *ibid.* f. & 151.
Secedit in hortum ſequente ipſum Alypio, 152.c. Spiritus ejus & carnis luctamina, 252. *& ſeq.* Nec plene volebat, nec plene nolebat converti, ideo ſecum contendebat, 153. f. Plus in ipſo valebat deterius inolitum, quam melius inſolitum, 155. b. De difficultatibus ab ipſo ſuperatis, 299.a. 263.c
Ab Alypio paululum ſecedit, & ſub ficu ſe ſternens, vim lacrymatum profundit ac Dei miſericordiam deprecatur, 155. f. *& ſeq.* Vocis admonitu legit Apoſtolum, & totus convertitur, 156. b. Indicat matri, *ibid.* f. Cælibem vitam amplectitur abjecta omni ſpe ſæculi, *ibid.*
Deſerere profeſſiones rhetorices uſque ad vindemiales ferias differt, 157. d. *& ſeq.* f. quam pauciſſimorum dilationem excuſat, 158. a. quamquam haud culpa vacaſſe non diffitetur, *ibid.* d
Munus docendi tandem deſerit, 159. e. cogente quidem dolore pectoris, 158. b. 161. f. 251. b. 299. d. 317. d. ſed magis alliciente deſiderio vacandi Deo, 158.b
Feriarum vindemialium tempore in Verecundi villam Caſſiciacum ſecedit cum ſuis, 158. e. *& ſeq.* Ruris otium in ſtudio ſapientiæ inſumit, 251. b. Inveniendi veri gratia dimidiam fere noctis partem pervigil agere ſolitus, 317. f. Quotidianis fletibus Deum rogat ut ſanentur vulnera ſua, 327.a
Ambroſium per litteras conſulit, quid potiſſimum de Scripturis ſibi legendum ſit, ut ad baptiſmum ſe digne comparet, 162. a. Iſaiam legere jubetur, *ibid.*
Libros aliquot ibi conſcribit, & ad Nebridium epiſtolas, 159. e. Inſtituendis diſcipulis Licentio & Trigetio curam adhibet, 251. e. 317. f. Quotidie ante cœnam dimidium Virgilii volumen audit, 325. d. 265. e. Ipſis morum præcepta tradit, 340. *& ſeq.* Pueriles æmulationis & inanis jactantiæ motus reprimit, 326. f. *& ſeq.* Hanc rogat magiſtro mercedem reddant, Boni ſint, 327.b
Inchoat libros *contra Academicos* paucis diebus poſt ſeceſſum, exeunte anno ætatis ſuæ XXXII. Chriſti CCCLXXXVI. 245. 251.c

Ætatis an. XXXIII.

Scribit librum *de beata vita*, idibus Novemb. anni Chriſti CCCLXXXVI. quo ipſe die in annum ætatis XXXIII. progrediebatur, 295. 300.b
Libros *de ordine* edit eodem tempore, 314. 317.c
Perficit poſtmodum libros contra Academicos, 265.e.f.
Recitatione Pſalmorum vehementer afficitur Auguſtinus catechumenus in villa cum catechumeno Alypio feriatus, 160. a. b. Pſalmum quartum meditatur, adverſus Manichæos pie excandeſcens, *ibid.* c. *&c.*
Dolore dentium acerrimo cruciatur, 161.e.f. 365.d. Orat cum ſuis & dolor fugit, 161.e.f
Soliloquia ſcribit ætatis XXXIII. anno, 354. 363. c. Chriſti CCCLXXXVII. Quinam tunc ejus mores & affectus, 362.f. *& ſeq.*
Mediolanum revertitur nomen daturus inter baptizandos, 162. b. Ibi librum *de animæ immortalitate* an. Chriſti CCCLXXXVII. ſcribit, 386. 387. Inchoat libros *diſciplinarum*, 8.e
Baptizatur cum Alypio & Adeodato, 162. b. d.

Gau-

Gaudium ſpirituale poſt baptiſmum fugiente omni ſollicitudine anteactæ vitæ, *ibid.* Lacrymæ & motus pietatis ad hymnos & cantica Eccleſiæ, 162. e. 187.e

Reditum in Africam cum ſuis ſuſcipit, 163.d.

Apud Oſtia Tiberina cum matre colloquitur de æterna vita, atque in ejus contemplationem ambo rapiuntur, 166. a. Vileſcit ipſis mundus iſte cum delectationibus ſuis, 167.a

Hinc elapſis vix quinque diebus ægrotat Monnica, & die nono ægritudinis ſuæ, anno LVI. ætatis ſuæ, & ætatis Auguſtini XXXIII. corpore ſolvitur, 167.f. Mortem ejus luget Auguſtinus, *ibid.* & *ſeq.* Funus pro ſollemni more celebratum proſequitur abſque lacrymis, 168.f. Orat pro ejus ſalute, 169.d. & *ſeq.*

Romæ moratur, ibique libros *de moribus Eccleſiæ et de moribus Manichæorum* an. Ch. CCCLXXXVII. ſcribit, 683.685

Ætatis an. XXXIV. XXXV. *&c.*

Scribit itidem Romæ librum *de quantitate Animæ* circiter initium an. CCCLXXXVIII. 399

Ibidem libri *de libero arbitrio* ab ipſo inchoati eodem anno; poſtea autem in Africa anno CCCXCV. abſoluti, 563.566

Reverſus in Africam ſcribit libros duos *de Geneſi contra Manichæos*, 643. circiter an. CCCLXXXIX. 646

Sub id temporis abſolvit libros *de Muſica*, quos Mediolani an. CCCLXXXVII. inchoaverat, 439. 442. 443.

Item librum *de Magiſtro* cum Adeodato annos XVI. nato componit, 162.c.539.542

Scribit librum *de vera Religione* nondum Presbyter circiter an. CCCXC. 743.747

Presbyter Hipponenſis jam creatus diſputat contra Fortunatum Manichæum 29. Aug. an. CCCXCII. 27.b

Per idem tempus de *fide et ſymbolo* ſermonem habet in plenario Africæ concilio apud Hipponem, *ibid.* f. Ratiſſime tacere permiſſus eſt, ubicumque ipſo præſente loqui opus eſſet ad populum, 2.b

Ætatis an. XLVI. *&c.*

Libros Confeſſionum circ. an. CCCC. edit jampridem epiſcopus, 67.70

Libri ceteri ab ipſo ſcripti, *Vide Retractationes in capite hujus Tomi.*

Mores Auguſtini per id rempus, quo libros Confeſſionum ſcribit, quinam ſint. 171. & *ſequentibus ad finem lib.* x. Amor ejus in Deum vehemens, 173. d. 184. a. Deliciæ ipſius occupari Dei memoria, 183.d. Spes ejus nonniſi in magna valde miſericordia Dei, *ibid.* e. Ut ſe habet ad tentationes libidinis carnalis, *ibid.* f. & *c.* Ad tentationes gulæ, 185. e. Ebrioſus numquam fuit, 186. b. Ut ſe gerit ad odorum illecebras, 187. b. Ad voluptates aurium, *ibid.* c. & *ſeq.* Ad illecebras oculorum, 188. b. & *c.* Ut ſe habet ad ſecundum tentationis genus, quod eſt curioſitatis, 189.b. & *ſeq.* Incitatur a diabolo ut ſignum aliquod a Deo petat, 190.a.b. Item quomodo ſe gerit ad tertium genus, ſuperbiæ, 190. f. & *ſeq.* ad humanas laudes, 191.d. & *c.*

Ab actionibus neceſſitatis quantum relaxari poteſt, ad Dei contemplationem refugit, 193. d. Seceſſum in ſolitudinem aliquando animo agitans prohibetur a Deo, ut non ſibi ſoli, ſed aliis vivat, 194. f. Caſtæ ejus deliciæ Scripturæ divinæ, 195.f. Si quid temporis liberum habet, in illis totum impendit, *ibid.* e

Contra Felicem Manichæum biduo diſputat die 7. Dec. an. CCCCIV. 45.b

Epiſcopali judicio contra Celeſtium Carthagine habito non interfuit, 54.f.55.a

Pergit in Mauritaniam Cæſarienſem, 58. f. Adverſus Emeritum diſputat apud Cæſaream menſe Sept. an. 418. *ibid.*

Senex ſcribit Retractationum libros, 2. b. Reperit ſe dictaſſe opuſcula nonaginta tria in libris ducentis triginta duobus, 64. b. c. Quare conſilium ceperit recenſendi ſcriptiones ſuas, 1. c. Cupit ut opuſcula ſua eo legantur ordine quo ſcripta fuerunt, 4. a. Libri quidam poſt Retractationes ab eo conſcripti, 63. *Not.**.

Credit precibus matris datam ſibi eam mentem ut inveniendæ veritati nihil omnino præponat, 532.a. b

Aulæ favor res fragilis, 151. a. Aulici per multa pericula perveniunt ad grandius periculum, *ibid.*

AURELIUS Carthaginenſis auctor eſt Auguſtino edendi libri *de opere Monachorum*. 49.d

Aurium voluptas, 187.c

B

BALNEUM ideo dictum, quia anxietatem pellit ex animo, 168. f. Ejus effectus, *ibid.*

Baptiſmus in nomine ſanctæ Trinitatis datur, 229. c. Homo ſpiritalis judicare poteſt de ſollemnitate ſacramentorum ſive baptiſmi, ſive myſterii in quo ille piſcis (id eſt Chriſtus) exhibetur, 237. c. Fidei profeſſio de loco eminentiori coram fidelibus memoriter fieri Romæ conſueverat a baptizandis, 146. f. In fide offerentium & Eccleſiæ baptizari prodeſt parvulis, 637.f

Baptiſmi effectus eſt ut reatus peccatorum præteritorum ſolvatur in omnibus; & in grandibus, etiam ſanetur voluntas & præparetur a Domino ſpiritu fidei & caritatis, 20. c. Sine eo non intratur in regnum cælorum, 235. a. Auguſtini amicus, neſciens baptizatus, mirum in modum animo mutatus eſt, 99. f. Poſt baptiſmum, major eſt delictorum reatus, 76.b

Baptiſma Chriſti nonniſi in ſua communione Donatus aſſerebat eſſe, 32.a

Beatitudo eſt perfecta cognitio veritatis qua eſt fruendum. 312. 5. d. Eſt conſecutio Dei, 691.c.694. d. Fruitio Dei, 5. a. Gaudium de veritate, 182.f. Eſt gaudere de Deo, ad Deum propter Deum, *ibid.* d. Eſt inhærere Deo, 184.b. Eſt adipiſci ſummum bonum, 596. d. 601. c. Eſt Deus ipſe, 303. a. 305. b. 228. a. In opibus non conſiſtit, etiam ſi quis ſe eas non amiſſurum certo ſciat, 302. f. In ſola veri inquiſitione illam ponebant Academici, 251. f. & *ſeqq.* In hoc mundo non reperitur, 103. f. Nulla hic beata vita, niſi qua in philoſophia vivitur, 269. c. Nihil magis Dei donum dicendum eſt, 300. a. Pro virtutibus quibus conſtituta in laboribus utitur anima tales quædam potentiæ in altera ei vita ſperandæ ſunt, 537. d. Beatitudinis notitia impreſſa eſt mentibus noſtris, 596.e

Beatitudinem omnes appetunt, 181.b. & *ſeq.* 182. b. 564.c.489. a. Nec erratur illam appetendo, ſed ad illam tendendo, 596. c. Cur tam pauci ad illam perveniat, 581. f. & *ſeqq.* Multi eam adipiſci non tantum volunt, quantum ſat eſt ut valeant, 182. e. Ad eam per bona opera pervenitur, 351.d. 312. e. Ad eam tendit qui bene vivit, 696. b. Homo peccato eam amiſit, non tamen amiſit illius recuperandæ facultatem, 618.c

Beatus quis, 242. f. Ille beatus eſt qui non eget, hoc eſt, qui ſapiens eſt, 311.d. qui ad ſummum modum per veritatem pervenit, 312. b. qui eo fruitur quod eſt optimum, 689.b. & *ſeqq.* Beatus non eſt qui timet ne amittat quod poſſidet, 302.f. Veritas perquirenda ſi beati eſſe volumus, 261.a. & *ſeqq.* Beatus non eſt, qui quod vult non habet, nec tamen omnis qui quod vult habet, beatus eſt, 302. a. d. Velle quod non deceat, miſerrimum eſt, *ibid.* b. Beatus neque ille dici poteſt, qui non habet quod amat, qualecumque ſit; neque qui habet quod amat ſi noxium ſit; neque qui non amat quod habet, etiamſi optimum ſit, 689.a.b

Belluæ, num in iis ratio & ſcientia, 425.e. Quomodo cognoſcant, 427. f. Vim ſentiendi habent, non ſciendi, *ibid.* Hæc vis eſt velut imago ſcientiæ, quæ eſt in homine, 428.d. Senſu a pleriſque beſtiis ſuperamur: at mente, ratione, ſcientia, illis præſtamus, 427.f. Beſtiæ dijudicare non poſſunt de differentia ſenſuum externorum, 588.c. & *ſeqq.* Melior eſt homo brutis non numeros faciendo ſed cognoſcendo, 350. e. Nulla ipſi cum belluis ſocietas eſt, 735. d. 737. c. Beſtiis dominari quid ſignificet per allegoriam, 657. d. Qui belluas domant, manſuetarii vocantur, 577.f

Benedictio hominibus avibus & piſcibus tantum a Deo impertita, quare, 237.f. & *ſeq.*

Blaſphemare eſt mala verba de Deo dicere, 723. d. & *ſeqq.*

Bonifacius Romanæ Eccleſiæ Epiſcopus, 62.d

Bonum omne aut Deus aut ex Deo eſt, 605. a. 608. f. 759. d. Boni per ſe, & boni per participationem differentia, 717. f. Omnia bona ſunt, 140. b. 141. c. licet comparatione Dei non ſint bona. 197. c. Deus bonus omnia bona fecit, 197. d. 104. c.

Bonorum ſumma Deus nobis eſt. Deus eſt nobis ſummum bonum, 692. d. Summi boni duæ conditiones, ut nihil eo melius ſit, & ut tale ſit quod non amittat invitus, 689. e. Habent ima bona delectationes, ſed non ſicut Deus, qui eſt deliciæ rectorum corde, 85. b. Amittendo bona temporalia agnoſcimus utrum ea diligamus necne, 781. c. Quomodo iis bonis utendum, 582. d. Malum eſt male uti bonis, & bonum eſt bene uti malis, 50. a. Bona noſtra, inſtituta & dona Dei ſunt; mala vero noſtra, delicta noſtra ſunt & judicia Dei, 172. e. Falſis bonis illudi eſt teipſo inferiora miranda & apperenda arbitrari, 702.b

Bonum triplex eſt magnum, medium & minimum, 607. d. Magna bona ſunt quibus recte vivitur, virtutes; media, ſine quibus recte vivi non poteſt, porentiæ animi, minima, ſine quibus recte vivi poteſt, ſpecies corporum, *ibid.* Minima etiam bona a Deo ſunt, 13.f

Boni ab Eccleſia per ſeditioſos nonnumquam expelluntur, 752. a. Illorum tunc virtus & patientia, *ibid.* b

C

CADUCARII dicuntur qui morbo comitiali laborant, 304.f

CÆCILIANUS apud Conſtantinum falſo accuſatus abſolvitur, 54.c

Cæcitas hominum de cæcitate gloriantium, 90. a. Cæcitates pœnales ſpargit Deus ſuper illicitas cupiditates, 80. d

Cæcus illuminatus Mediolani ad corpora Martyrum, 20.f

Cæli & terræ nomine intelligitur omnis creatura, 200. b. 665. f. 667. d. mundus, 693. d. materia informis initio creata, 649. f. Spiritales & carnales de Eccleſia, 229. Cælum cæli eſt cælum quod non cernimus, 209. e. 212. de Angeli, 213. c. 215. e. Cælum indocti rapiunt, 152.d

Calculorum & Librariorum profeſſio velut quædam grammaticæ infantia, 345.d

Calumnia græca, 286.d

Canis dominum ſuum jam ſuis hominibus oblitum recognoſcens, 448.b

Cantus eſt ſonus ſpecioſus, 224. a. Cantus eccleſiaſticus inſtituitur Mediolani a S. Ambroſio, 162. e. Ejus melodiæ utilitas magna, 187.f. Ea mirum in modum afficitur Auguſtinus, 162.e. Delectatio carnis etiam in divino cantu cavenda, 187.c.d. Peccatur cum cantus amplius delectat quam res, 188.a

Capilli cum ſecantur, non ſentimus, quare, 520.b.c

Caritas in omnibus & ſuper omnia habenda, 712. b. Sine fide ſpe & caritate anima nulla ſanatur ut poſſit Deum videre, 361. d. Merguntur homines pondere cupiditatis & terrenis affectibus, & emergunt caritatis ſublevatione & Spiritu ſanctitatis, 227.e. Caritas facit ut intelligere divina poſſimus, 699.a. Pietas timore inchoatur, caritate perficitur, 758.e. Poſt hanc vitam ſola caritas, 362. c. Cum animæ Deum intelligere contigerit, caritati non ſolum nihil detrahetur, ſed addetur etiam plurimum, 361.f. Tunc illa erit pleniſſima, 10.a. Ad caritatem pertinent omnia quæ ſcripſit Moyſes, 221. e. Concentus utriuſque Teſtamenti de præceptis caritatis, 692. e. 693. a. *Vide*, Amor Dei & proximi.

Carneades Græcus philoſophus, 252. f. tertiæ Academiæ princeps atque auctor, 293. d. Archeſilæ vindex, 293. a. Stoicos & Chryſippum ſibi convellendos proponit, *ibid.* Nemo Academicorum minus alte quam Carneades dormivit, 284.a

Caro propter animam diligenda, 38. f. Carnis decus ad illud referendum eſt, a quo decora ſunt omnia, 38. f. Quid ſit vita carnalis, 785. b. Conſuetudo animæ facta cum carne in Scripturis *Caro* nominatur, 529. b. Carnis & ſanguinis nomine ipſam corruptionem carnis & ſanguinis Apoſtolus nuncupavit, 28.b.43.b

Carnium comeſtio non coinquinat ſi ſine ulla offenſione, ſine ulla infirma opinione, ſine ulla libidine ſumantur, 729. a. Cura Manichæis interdicatur, 729.b. Abſtinere a carnibus bonum eſt, 726.f

Carœnum, vinum coctum, 733.b.c

Caſſiciacum, Rus Verecundi, ubi patabat ſe Auguſtinus ad baptiſmum ſuſcipiendum, 159.a

Caſtitas eſt Dei donum, 86. f. Caſtus dormientis affectus, 183.c

Caſte vivit qui ſolum Deum adtendit, 305.f

Caſus vocatur, cujus ratio & cauſſa ſecreta eſt, 3. d. Nihil omnino poſſe fieri ſine cauſſa, 320.a. 321. d

Catholica etiam a ſuis inimicis Eccleſia nominatur, 752.e.

CATILINA haud gratis malus, 85. d. Ejus tolerantia non vulgaris, 725.e

CELESTIUS Pelagii diſcipulus, 52. f. Apud Carthaginem in epiſcopali judicio excommunicatus, 54. a

CELSINUS, 263.e

CORNELIUS Celſus, 365. e. Ejus opinio de ſummo bono & de ſummo malo, *ibid.*

CENTURIUS laicus Donatiſta, 48.f

Cerimonia a cavendo, quaſi Carimonia, 55. c. Id nomen non erat in uſu litterarum ſanctarum, 55. b. & *Nota*, a.

Certitudo non eadem in omnibus quærenda eſt, 122. c. d.

Ceti magni allegorice magni homines, qui fluctibus sæculi dominantur, 234.c
Chaos materiam confusam & initio informem Græci appellant, 649.c
Cherubim scientiæ plenitudo latine dicitur, 679. c
Chirurgica unde dicta, 449. a
CHRISTUS Dei Virtus, Dei Sapientia, Veritas, 696. b, 786. f. Panis Angelorum, 623. a. Petra super quam ædificata est Ecclesia, 32. b. De Christi in carne ad nos adventu pulcra, 103. f. 142. c. Nullo modo beneficentius generi humano consultum est quam cum ipsa Sapientia Dei totum hominem suscepit, 757. d. e. Naturam humanam assumsit ut doceret id esse homini colendum, quod ab omni creatura intellectuali colendum est, 786. f. Cibus cui capiendo invalidi eramus mistus est carni, & Verbum caro factum est ut infantiæ nostræ lacteſceret Dei Sapientia, 142. b. 623. a. Quod Christus patrem & matrem reliquerit & adhæreſcit uxori suæ, pulcre intellectum, 680. c. d. In juventute & in senectute mundi venit, 39. a. b
Christus unus mediator est Dei & hominum, 17. c. Verus est mediator, mortalis cum hominibus, justus cum Deo, 194. c. In quantum homo, in tantum mediator; in quantum autem Verbum non medius, quia æqualis Deo, 194. d. Christus unica ad salutem via, 142. b
Christus liberator, 724. b. Superavit diabolum lege justitiæ, sine crimine occisus, sine libidine natus, 623. c. Sanguis ejus pretium nostrum, quod bibebat & erogabat Augustinus, 196. a. Non aliquis ei refundet innocentem sanguinem, non ei restituet pretium quo nos emit, ut nos auferat ei, 170. c
Christus victor & victima, sacerdos & sacrificium, 194. e. Ex altari dispensatur victima sancta, qua deletum est chirographum quod erat contrarium nobis, 170. c
Christus vere Magister bonus, quia Deus, 233. d. Intus docet, 360. e. Quænam nos doceat Christus, 341. e. f. Verbum Dei parum erat si loquendo præciperet nisi & faciendo præiret, 173. a. Docuit nos & factis potestatem suam, & humilitate clementiam, & præceptione naturam, 341. f. Motus exteriores Christi non perturbati animi signa sunt, sed docentis magistri, 651. a. Christus nihil egit vi, sed omnia suadendo & monendo, 757. f. quomodo id intelligendum, 20. d. Christus imitandus proponitur homini, qui dæmonem imitatus fuerat, 642. b. Christus dictis, factis, morte, vita, descensu, adscensu clamat ut redeamus ad cor & inveniamus eum, 103. f. 104. a. Infirmitas Christi magistra humilitatis, 142. c. Tota vita ejus disciplina morum fuit, qua edocemur quæ appetenda, quæ fugienda. 758. a. Ejus vita compendio descripta, 757. f. *& seq.*
Christi resurrectio indicavit nihil perire naturæ hominis, 758. c. Christus totus jam Deus post resurrectionem ut intelligatur, 36. b
Christum tamquam maxime sapientem pagani honorant, sed Deum negant, 47. e
Christiana religio vera religio, 19. a. In sola Ecclesia catholica reperitur, 751. e. Apud antiquos fuit, 19. c. d. Antiqui sancti per fidem futuræ passionis Christi salvi facti sunt, 194. d. Christiana religio hominibus persuasit, quæ Plato persuadere non potuit, 748. c. Fidei Christianæ veritas ex sanguine Martyrum, castitate Virginum &c. 749. f. 750. a. Christianæ doctrinæ modus perquam optimus, 758. d. Vitæ Christianæ ordo, 242. f. 243. a. b. c
Christiani apud Antiochiam primum sic dicti, 19. d. Christiani, catholici, vel orthodoxi nominantur, id est, integritatis custodes & recta sectantes, 751. c. Christianorum duo genera, 751. e. Amborum oppositi mores, 752. a. b. Christianorum perfectorum vita laudatur, 709. f. Ex malorum Christianorum moribus non spernenda Ecclesia, 713. e. Qui ut palea tolerantur, 751. f. Nec ab ea præciduntur, 714. a. Christianorum in civitate simul viventium vita & mores, 711. f. 712. b. Christiani remporibus Juliani lege data prohibiti sunt docere litteraturam & oratoriam, 148. f
CHRYSIPPUS, 293. a
Cibus an ad corpus, an ad animam pertineat, 300. f. Ciborum necessitas calamitas est & deliciæ vocantur, 185. f. Alimenta sumenda tamquam medicamenta, 185. e. f. Quod saluti satis est, delectationi patum est, 185. f. In cibo insidiatur laqueus concupiscentiæ & adjungit sese tamquam pedissequa periculosa jucunditas, 185. f. Magnus ille est qui in cibo non rapitur aliquantulum extra metas necessitatis, 187. a. Cibus qui in ventre jam non sapit, in memoria quasi sapit, 176. d. De ciborum abstinentia non gloriandum, 186. b. Non immunditia obsonii timenda, sed cupiditatis, 186. f. Noe omne carnis genus quod cibo esset usui manducare permissum, *ibid.* Joannes locustis in escam cedentibus non fuit pollutus, *ibid.* Cibi non polluunt, *ibid. &c.* Ciborum religio, 712. b. *& seqq.* In ciborum delectu superstitiosiores fraterne admonendi, 713. a. Cibi aviditas major in curis, 266. a. Cibus Ægyptius, 139. a. *& Not.* Suus animæ cibus proprius, & sua fames, 301. a. *& seq.* Animus inde pascitur unde lætatur, 240. e
CICERONE nihil excellentius in Latina lingua, 549. f. Ejus linguam omnes mirantur, pectus non ita, 90. c. Orationes Ciceronis, quas Verrinas vocant, nobilissimæ, 549. f. Cicero inopem se fuisse ait linguæ Latinæ, ut minus apta rebus nomina imponeret, quas sentiebat, 272. d. e. Ejus oratio, qua Roma servata fuit, barbara visa est, 348. f 349. a. Apud ipsum etiam solœcismi, 348. f. Ab ipso in Latina lingua philosophia & inchoata est & perfecta, 253. e. Hortensius Ciceronis, 91. a. Ejus sententia de beata vita, 253. a
Circulo virtus comparatur, 414. b. c. d. *& seqq.*
Clericorum laus, 711. e
Cœnobitæ laudantur, eorum institutum, 710. d. *& seq.*
Cœnum vulneribus quæ ab igne acciderunt medicamentum, 720. e
Cogitari proprie dicitur quod in animo colligitur, id est cogitur, 177. b. c
Cogitatio pia a Deo est, 312. c. Cogitationes in corporibus cælestibus non latent, 678. b
Cognitio Dei 358. f. & 359. a. *& seqq.* Ad cognoscendum Deum quæ necessaria, 361. b. Sensu corporeo non cognoscitur, 174. e. Non invenitur a superbis, etiam doctis, 109. d. Creaturæ ducunt ad cognitionem Dei, 141. f. 638. f. Infelix homo qui scit alia & Deum nescit. Beatus autem qui Deum scit, etsi nesciat, 110. d. Si voluntatem Dei nosse quisquam desiderat, fiat amicus Deo, 647. d. Quem cognoscere volumus prius plena caritate diligamus, 704. e. Scientia Dei in anima hominis non est nisi scire quomodo eum nesciat, 349. f. Nesciendo melius scitur, perfecta cognitio Dei in futura vita. 5. e
Cognitio sui. Homo sibi ipsi incognitus, 173. b. 316. c. Recessus a sensibus & animi in seipsum collectio necessaria homini ad notitiam sui assequendam, 316. c. Quisquis ea sola novit quæ corporis sensus adtingit, non solum cum Deo esse non videtur, sed ne secum quidem, 331. b
Colere Deum veram esse sapientiam Scriptura definit, 63. a. Non sic colimus Deum quasi terram, 225. c. Athei qui nihil colendum putant, serviunt tamen vitiis, 772. d. Nihil omnino colendum quod mortalis ullus corporis sensus adtingit, 3. f. *Nullam creaturam colendam esse animæ*, verba ipsa sunt Ecclesiæ olim fidelibus insinuata, 437. f. Angelus malus non colendus, 786. c. Cultus vani plures exploduntur, 786. a. *& seqq.*
Collationis cum Donatistis breviculus, 55. e Post collationem contra eosdem, *ibid.* f
Colloquium vinculum est societatis, 345. b
Color non corpus, sed quædam corporis qualitas, 544. a
Comes largitionum Italicianarum, 127. b
Commune vocatur ab Apostolo immundum & coinquinatum, 729. a
Communia sint omnia in monasterio, 789. a
Communione malorum bonos contaminari dicunt Donatistæ, 148. a
Competentibus fidei symbolum tenendum memoriter traditur, 27. f
Concilium Hippone-regiense totius Africæ plenarium, 27. f. In eo sermonem habuit Augustinus Presbyter, *ibid.*
Concil. Carthaginense contra Celestium, 53. f. huic non interfuit Augustinus, *ibid.*
Concil. Zertense in Numidia contra Donatistas, 56. a
Concordiæ atque convenientiæ Deus auctor, 522. f
Concubitu conjugali hominem immundum fieri Lex dicit, 60. b
Concupiscentia aliquando peccatum dicitur, 24. b. Ejus reatus in baptismate solvitur; manet tamen infirmitas, 24. c. Concupiscentia carnis, voluptatis infimæ amatores significat, 772. f. concupiscentia oculorum curiosos, ambitio sæculi superbos, 773. a. Concupiscentiæ rebelles motus non quiescent in justis, donec carnem incorruptibilem habeant, 37. a. *Vide*, Libido.
Confiteri Deo quid sit, 171. c. Cur confitemur Deo omnia scienti, 195. b. Magni fructus hujusmodi confessionum, 172. c. Nihil propius auribus Dei quam cor confitens & vita ex fide, 83. c. Deus interrogavit Adam ut eum ad peccati confessionem cogeret, 674. f
Confessionum libri scripti circa ann. cccc. 70
Conjugii usum damnant Manichæi, 716. a. 739. c. Conjugali pudicitiæ meritum sacratum virginum æquabat Jovinianus, 49. d. *De bono conjugali* liber cont. Jovinian, *ibid. De adulterinis conjugiis*, 61. c
Conjugium spirirale in homine, 672. d
Conscientiæ abyssus nuda oculis Dei, 171. b. conscientia erronea obligat, 728. f
Consilium in Deo novum exstitisse ineptissimum est dicere. 349. e
Consilia Evangelica, 233. d. e
Consulentibus consultisque nescientibus occulto instinctu agir Deus ut dum quisque consulit, hoc audiat quod oportet eum audire occultis meritis animarum, 137. a. Amicorum sæcularium lingua piis velut consulendo contradicit, & sicut cibum assolet amando consumit, 157. e
Consuetudinis violentia, 149. e. 720. c. pestilentiosa dulcedo, 641. a. Consuetudo quasi secunda natura dicitur, 522. c. Est velut catena, 148. f. Fit necessitas dum ei non resistitur, *ibid.* Gradus varii quibus ad eam necessitatem devenitur, *ibid.* Satellitium perdurantis consuetudinis, 130. f. Consuetudinis sarcina degravat, 193. e. Consuetudinis carnis impetus quomodo frangatur, 529. b. Consuetudo humana non excusat quod per Legem Dei æternam non licet, 113. e. Non facile a consuetudine recedendum nisi rationi adversetur, 465. d
Contemplari. Omne quod contemplamur, sive cogitatione capimus, aut sensu aut intellectu capimus, 391. e
Contendere de verbis turpissimum est, 271. c. 272. b. Qui de verbis imperitia contendit, docendus; qui malitia, deserendus, 287. f
Continentia est donum Dei & datur petenti, 129. a. Continentiam Deus juber & dat, 184. e. Per continentiam colligimur ad unum Deum a quo in multa defluximus, *ibid.* Continentiæ casta dignitas, serena, non dissolure hilaris, 155. d. Continentia non est sterilis sed fecunda de Domino Deo marito, *ib.* e
Contritiones cordis vox magna ad Dei misericordiam, 137. c
Convenientia & inconvenientia universale bonum & malum est, 720. d. Summa convenientia est veritas, 773. d. Convenienria omnia pulcra sunt, 767. a. In voluptate corporis tenetur convenientia, 773. d
Converti est ab immoderatione vitiorum, virtute ac temperantia in sese adtolli, 324. c
Conversio ad Deum, 324. b. Conversionis impedimenta, 519. f. In conversione peccatorum Deus & Angeli magis gaudent, 147. c. In conversione nobilium quare plus lætandum, 148. b
Copia omnis quæ Deus non est, egestas est, 228. b
Cor figendum in Deo æterno ut stet, 199. f. Cordis puri vitales deliciæ Deus, 235. c. Cor volitans in præteritis & futuris rerum motibus adhuc vanum est, 199. f. Cor clausum non excludit oculum Dei, 107. e. Cordis hominum duritia manum Dei non repellit, sed solvit eam Deus cum vult, aut miserans aut vindicans; & non est qui se abscondat a calore ejus, *ib.* Infidus homo malo suo cordatus est, 308. f
CORNELIUS Celsus sensit summum bonum esse sapientiam, summum malum dolorem corporis, 365. e
Corpus aliqua forma & specie continetur, 383. a. Ipsi non hoc est esse quod pulcrum esse, 226. b. Factum est a Deo, 755. a. Corporis bonum est anima, 690. b. Quæ etiam peccati sui pœnas luens ipsum ornat, 621. c. Corpus nullum est sine partibus, 388. e. Quodlibet potest in infinitum dividi, 392. f. Habet innumerabiles partes, 594. d. 777. b. Proprie dici unum non potest, *ibid.* e. Tanto est melius quanto numerosius, 517. a. Tria sunt ejus incrementorum genera, 417. b. c. Corporis vires unde majores, 418. f. 419. a. *& seq.* 420. a
Corpus hominis ante peccatum erat in suo genere optimum, 757. b. Ægritudinem non patiebatur, 17. f. Post peccatum cœpit morti subjacere, 668. b. Mortuum ab Apostolo dicitur propter hanc moriendi necessitatem, 40. d. In futura vita pristinæ stabilitati restituetur, 19. e. 756. a. Erit incorruptibile & immortale, 5. e. Spiritui sine molestia subdetur, *ibid.* Erit spiritale, 34. f. 56. a. b. Non indigebit alimentis, 19. f. Melius erit post resurrectionem quam fuit primorum parentum in paradiso, 17. f. Idem erit quod ante, 28. a. Nulla corpora, quantum ad ea pertinet, vel beata possunt esse vel misera, 620. d.
Corpus omne fugiendum esse Porphyrius docuit, 7. d. Corpus homini gravissimum vinculum est, 702. d. Nihil forte in animam agere posset nisi præcessisset peccatum, 516. c. Latent nunc in eo cogitationes, at non ita in corpore cælesti, 678. b.

Correctio fraterna quomodo facienda & quomodo recipienda, 791. f. *& seq.*
Corruptio non est substantia, sed est in substantia, 718. c. Per corruptionem omnia tendunt ad non esse, 718. f. *& seq.* sed eo usque pervenire a Deo non sinuntur, 719. d. Nihil corrumpitur nisi bonum, *ib.* c. d. Quis ab alio corrumpi possit & quis non. 626. e. Non omnis corruptio vituperatione digna est, 626. f. Sola quæ vitiosa est, vituperatur, 627. b. Bonitas Dei res quæ corrumpuntur congruentissime ordinat, 719. b
Creatio cæli & terræ, 197. *& seqq.* Ut varie intelligitur quod Scriptura dicit de creatione rerum, 222. *& seq.* Ut respondendum quærenti quid faciebat Deus ante cæli & terræ creationem, 200. a. Ex nihilo Deus fecit omnia, 197. f. 211. e. f. 759. d. Contra eos qui negant de nihilo fieri posse aliquid, 538. a
Creaturæ sunt vestigia & nutus Dei, 604. c. Per earum gradus adscenditur ad illius cognitionem, 141. e. Clamant, *Ipse fecit nos*, clamor earum est species eatum, 174. a. b. c. d. Omnis creatura a Ttinitate creatrice habet esse, speciem, & ordinem, 752. f. *& seq.* Creaturas omnes bonas esse adversus Manichæos. 140. *& seq.* Ex corruptione creaturæ & ex ipsa etiam vituperatione vitij ostenditur bonitas naturæ ejus, 625. *& seqq.* Cur deficiunt & mutabiles sunt creaturæ, 759. b
CRESCONIUS grammaticus donatista, 51. c
Critica medicis, quæ aliis accessio dicitur, 119. e
Crocodilus solus superiorem in mandendo partem movet, 374. f
Crucis signum, 75. f
Cunæ nutritoriæ, 222. d
Cupiditas est improba voluntas, 630. b. Est amor earum rerum quas potest quisque invitus amittere, 573. c. Non est vocanda cupiditas rerum quæ propter aliud requiruntur, 364. f. Amor auri, laudis, feminarum, congruentius cupiditas vel libido nominatur, 702. f. Cupiditas triplex, voluptatis, dominationis & cognitionis, 193. e. 773. a. Christus a diabolo tentatus eas vicit, *ibid.* Merguntur homines pondere cupiditatis & terrenis affectibus & emergunt caritatis sublevatione & spiritu sanctitatis, 227. e. Multum interest utrum animi desperatione obruatur cupiditas, an sanitate pellatur, 364. e. A concupiscentiæ dominatu sola gratia Dei per Jesum Christum liberamur, 34. e. *Vide* Concupiscentia & Libido.
Curiositas a cura nomen sortitur, inimica securitati, 532. a. Sacris litteris prohibetur, 701. d. De curiositatis vitio, 189. b. *& seq.* Homines curiosum genus ad cognoscendam vitam alienam, desidiosum ad corrigendam suam, 171. d. Scripturarum perscrutatio in cutiositatis medelam, 783. e. Curiositate admonemur ad contemplandam veritatem. 781. e. 782. f
Cursus publicus, 117. *Not.* a
CYNICI, 294. a. Eos quædam vitæ libertas atque licentia, delectat, *ibid.* Herculea Cynicorum auxilia. 282. a
CYPRIANI martyris memoria non procul a mari, 114. b
CYPRIUS Rex uxoti suæ formosam picturam proponere solitus in concubitu, ne deformes pareret, 62. f

D

DÆDALUS, 377. c
Dæmones dicuntur exterminatores & Angeli iracundiæ, 774. f. Infima ministeria, *ibid.* Ultimi servi, 775. a. Animalia aeris vilissima, 258. e. A quibus subtilitate sensuum superamur, non ratione, *ibid.* Sentire possunt quæ in memoriam nostram incurrerint, veluti si versum recogitamus, *ibid.* Sic eorum ope versum quem Augustini discipulus quidam animo volvebat, divinavit Albicerius, 257. f. Pascuntur miseria damnatorum, & bonorum liberatione præ malevolentia torquentur, 775. a. Illis similes sunt, qui alienis gaudent miseriis, 774. f. Non uno modo eis sacrificatur a peccatoribus, 79. e. Dæmones tamquam redeundi ad Deum mediatores infeliciter coluerunt nonnulli, 193. f. *& seq.* *Vide* Diabolus,
Damnati congruentissime in pœna sunt, 10. f. 719. b. Approbare falsa pro veris, & non posse a libidinosis operibus temperare est pœna hominis damnati, 14. f
DANAE, 79. b
Debet nemo, nisi ei a quo accepit ut debeat, 627. f. Deus nulli debet aliquid, quia omnia gratuito præstat, 628. f. Sed fit promissionibus suis debitor, 115. c. Omnia Deo debent, primo quidquid sunt, deinde quidquid melius esse possunt si velint, & quidquid opottet ea esse, 629. a. Anima Deo reddit quod debet, vel faciendo, vel patiendo, 628. d. e. Qui non facit quod debet, statim patitur quod debet, 628. e. f
Decani monachorum, 710. e. Eorum munus, *ibid.*
Defectus culpabilis, debet esse voluntarius, 627. f. *& seq.* Deus non est auctor mali, 717. a. nec defectionis, 718. a. f
Definitionis partes, 404. a. *& seq.* Quomodo examinanda, *ibid.* Nihil complecti debet quod sit alienum, 256. b
Defuncti corporis sui redemtionem expectant, 22. c. Eorum memoria ad altare fieri solita, 170. e. Quod pro se postulat Monnica, *ibid.* Pro patre suo Patricio, & matre Monnica defunctis, vult orari ad altare Augustinus, *ibid. & seq.* ac ipsemet orat, 169. d. *& seq.* Sacrificium pro defunctis, posito juxta sepulcrum cadavere, 168. f
Delectatio quasi pondus est animæ, 527. d. Ubi delectatio ejus, ibi est thesaurus, *ibid.*
DEMOCRITUS, 284. e

D E U S.

Exsistere Deum probatur l. 2. *de lib. arbitr. a cap.* 5. ad 15. Deum esse, fide & ratione cognoscitur, 602. f. Quomodo agendum cum atheo. 586. d
Deus essentia sua idipsum est summe esse & summe vivere, 72. f. Deus est id quo nullus superior, 591. c. Quo nihil melius, *ibid.* b. Quid Deus sit seu non sit, 173. f. Quid de Deo doceat Ecclesia, 693. c. De Deo corporaliter dicta qui accipienda, 656. a. 693. e. 694. b. 783. d. Variæ de Deo opiniones, 121. f. 747. c. 782. c. 786. a. Aliqui esse corpus igneum, alii candorem lucis finxerunt, 782. c. Sed incorporeus est, 121. e
Dei attributa summatim describuntur, 71. a. sunt inexplicabilia, *ibid.*
Dei æternitas est dies unus, 200. e. Superat omnia futura, *ibid.* Præcedit omnia præterita, *ibid.* Nescit tempora, 199. f
Deus bonum nullo indigens bono, 225. c. 244. d. Ex plenitudine bonitatis ejus subsistit creatura, 225. d. Bonorum summa Deus nobis est, & summum bonum, 692. d. Apud Deum vivit semper bonum nostrum, & quia inde aversi sumus, peiversi sumus, 108. c. Ipse puri cordis vitales deliciæ, 235. c. Optime de Deo sentire verissimum est pietatis exordium, 571. b
Dei cognitio causa est omnium, 134. c. Nihil ipsi occultum, 8. a. b. Fit sine variatione notitiæ, 210. b. Solus Deus se novit sicut omnino est, 231. e
Deus creator fecit cælum & terram sine distentione actionis suæ, 210. b. Non nova voluntate creavit mundum, 215. a. Cur voluerit mundum creare, frustra quæritur, 647. c. In creando hominem, bonitatem suam ostendit, 611. d. Conditor est corporis, 755. a. b. Quidquid vera ratione melius occurretit scias fecisse Deum, 615. b. Descriptio compendiaria operum Dei, 242. b
Deus immensus, ubique est, 108. f. 183. f. Ubique totus, & nusquam locorum, 121. e. 183. f. Ipso nihil secretius, nihil præsentius, 437. f. Difficile invenitur ubi est, difficilius ubi non est, *ibid.* In interioti nostro quærendus, 184. a. b. Falsa de immensitate Dei imaginatio Augustini adhuc Manichæi, 131. e. f. 134. e. Dei præsentia in rebus causa est exsistentiæ earum, 70. a. Iniqui Dei præsentiam non effugiunt, 108. e. Cum Deo est quidquid Deum intelligit, 330. e. Quis se abscondere a conspectu Dei dicatur? 674. f
Deus immutabilis, 72. d. 694. b. 591. d. In eo nullus novus motus, 199. d. Est supra id omne quod est mutabile, 591. d. Scit & vult immutabiliter, 231. e. non est alias aliud, nec alias aliter, sed idipsum & idipsum, 211. d. Incommutabiliter manens format, & innovat omnia, 605. a. b. Apud eum rerum omnium instabilium stantes causæ immutabiles, & mutabilium immutabiles manent origines, & irrationabilium temporaliumque sempiternæ vivunt rationes, 72. d
Deus incomprehensibilis, 70. b. Ineffabilis, 71. a. Vę tacentibus de Deo, quoniam loquaces, muti sunt, *ib.*
Deus justus, 631. b. De justitia Dei dubitare, dementis est, *ibid.* Omnia ordinat, 336. b. *& seqq.* 334. f. *& seq.* etiam peccata, 75. d. 528. a. 622. e. f. Neminem desetit nisi deseratur, 102. d. 103. a. 109. a. Semper fuit justus etiam antequam malum esset quod puniret, 339. a. Justus est etiam dum punit, 585. a. & Innocens, 86. b. Misericorditer sævit, amaritudine aspergens illicitas jucunditates, 82. e. Infatigabili lege spargit pœnales cæcitates super illicitas cupiditates, 80. c. Peccatot a Deo leni & bono fugiens, in Deum justum & severum incurrit, 108. f. Concotdia justitiæ, & misetricordiæ Dei, 757. b
Deus misericors, 706. b. Ejus misericordia etiam sanctis necessaria, 169. e. Ejus suavitas, 691. f. Dulcis pater donans munera, dulcior condonans peccata, 80. a. In peccatores misericorditer sæviens, 82. e
Dei potentia & Dei voluntas, Deus ipse est, 134. c. Deus nullum habet Dominum, 190. f. Sine typho dominatur, *ibid.* Animus fit ei similis, dum ei se subjicit, 695. f
Dei plenitudo, 225. d. *& seqq.* 756. *& seq.* In Deo nihil deest, & nihil redundat, 377. c
Dei præscientia conciliatur cum libertate, 612. c. *& seqq.* Non est auctor omnium quæ præscit Deus, 614. e. Non ei sunt imputanda peccata, 617. d
Deus promissionibus suis fit debitor. 115. c. Fallere neminem potest, cum promittit, 209. d
Dei providentia omnium est moderatrix, 315. c. 316. a. 569. b. 719. d. 753. a. 765. f. Omnibus bene utitur, 125. c. etiam errore hominum, 76. f. nequitia peccatorum, 164. e. & malitia diaboli, 683. c. d. Sic curat unumquemque nostrum, tanquam solum curet, & sic omnes, tamquam singulos, 95. f
Dei pulcritudo antiqua est, & nova, 184. a. b. Ab ea omnis pulcritudo, 188. f. 189. a. & omnis species, 755. b. Ejus imitatione pulcra, ejus comparatione fœda sunt cetera, 351 d
Deus semper quietus; sua quies ipse est, 244. d. Semper operatur & semper quiescit, *ibid.* b. Animæ nulla quies nisi in Deo, 69. b. 102. e. f. Quærenti quid faciebat Deus ante cælum & terram, quid responsi reddatur, 200. a
Deus habet omnium rerum scientiam, 8. b. Ea est causa exsistentiæ creaturarum, 134. e. Scientia nostra scientiæ Dei comparata, ignorantia est, 197. d. *Vide supra*, Dei cognitio & præscientia. *Vide etiam in lit. C.* Cognitio Dei.
Deus est æterna Veritas, quæ grandium est cibus, 139. d. e. Veritas super omnia præsidens, 193. e. Facies Dei nihil est aliud, quam ipsa cui suspiramus, veritas, 324. c
Deum videntis felicitas, 351. c. Deus diligentibus se ostendit se, eisque sufficit, adeo ut ab eo non declinent, 215. c. cum mendacio Deus non possidetur, 193. e
Deus summa vita est. Ipsi esse & vivere non aliud atque aliud est, 72. f. Est fons vitæ, 754. f. Vita animarum & vita vitarum, 92. a. In eo habitare vivere est, 356. b
Dei voluntas, & Dei potentia Deus ipse est, 134. c. Non est creatura 199. d. Semel simul & semper vult omnia quæ vult, 214. f. Non nova voluntate Deus creavit mundum, 215. a. Optimus minister Dei est, qui non magis intuetur hoc a Deo audire quod ipse voluerit, sed potius hoc velle quod a Deo audierit, 184. a
Deus Manichæorum quis, 782. c. Unum bonum & alterum malum admittebant, 693. d. Philosophi diversa de deorum natura sentiebant, 747. a
Diabolus dicitur, antiquus peccator, præpositus mortis, princeps hujus mundi, id est omnium peccatorum, 144. b. c. 622. e. Ex bono Angelo Diabolus factus est, 641. b. Eo qui summe est, fruebatur, 756. d. De sublimi veritate gaudebat, 675. e. Magis seipsum quam Deum diligendo, subditus ei esse noluit, intumuit per superbiam & a summa essentia defecit, 756. c. d. Ex defectu inopia, & ex inopia invidentia, qua Diabolus diabolus est, *ibid.* In quantum Angelus non est malus, sed in quantum perversus propria voluntate, *ibid.* c. Ipsum perpetua peccandi voluntas tenet, 616. c. Dominium ejus in hominem unde, 622. e. *& seq.* Christi morte evertitur, 623. c. Pœna ejus est ut in potestate habeat peccatores, 675. e. Non liberatur cum homine, quia plus peccavit, 622. e. 623. e. *Vide*, Dæmones.
Dialectica disciplina est disciplinarum. 346. b. Ejus inventio, *ibid.* Multa in ea percipiuntur, 287. c. *& seqq.* Sola scientes facere & vult, & potest, 346. b. Eam sapiens callet, 287. c
Didonis mortem se fleviisse deflet Aug. 77. c
Dies nunc dicitur mota solis super terram, nunc mota totius circuitus ejus ab oriente ad orientem, 205. a. Ponitur in scriptura sacra pro tempore indeterminato, 665. f. *& seq.* Dies septem mystice sunt septem ætates mundi, 659. e. *& seq.* Dierum septem allegotia de hominis Christiani profectu in operibus bonis, 662. d. *& seq.* Dierum & noctium distinctio, 653. c. Dies brumalis toridem habet horas, quot æstivus, licet breviores, 777. c
Difficultas, ad quid in primo homine post peccatum, ad quid in aliis, 633. Ignorantia & difficultas, si naturalis est, inde incipit anima in sapientiæ quietisque beatitudinem surgere, 636. d. Hoc

d. Hoc ſi neglexerint, in aliam difficultatem, quæ pœnalis eſt, præcipitatur, *ibid.* Difficultas in poſteros Adæ juſte dimanavit, 631. f. 632. c. In ea quid ad culpam deputatur, 631. f. 636. e. Si eſſet primordia hominis, ob eam præciſe non eſſet damnandus, 636. e. Sive naturalis ſit, ſive non, Deus tamen inde laudandus, 637. a. Studioſis ad coronam valet, negligentibus ad ſupplicium, 634. b. Piis eſt admonitio proficiendi & perfectionis exordium, 633. a. Ad eam vincendam implorandum Dei adjutorium, 631. f. *& ſeqq.* 637. b. per quod facile fit opus pietatis, etiam quod difficile, aut impoſſibile fuit, 34. a. Cum ſuperatur, his vincitur dæmon, quibus hominem vicerat, 633. f

Dignationem ſumere, 120. a

Dilectio, *Vide* Amor & Caritas.

Diſcere, quid, 177. a. *& ſeq.* Utiliora magis, quam mirabiliora ſunt diſcenda, 417. d. Ad diſcendum ducimur auctoritate atque ratione, 294. f. 341. a. Rationem præcedere debet auctoritas, 341. b. 688. c. Ad diſcendas linguas majorem vim habet libera curioſitas, quam meticuloſa neceſſitas, 78. c. Quæ in rebus vanis ſæpe diſcunt pueri, in rebus non vanis tutius diſci poſſunt, 78. c. 79. e

Diſciplina bonum eſt, non malum, 569. c. a diſcendo dicta eſt, *ibid.* Diſciplina eſt quarumque rerum ſcientia, 387. d. Duas habet partes, unam vitæ, alteram eruditionis, 340. d. Diſciplinarum omnium excogitatrix eſt ratio, 345. b. *& ſeqq.* Liberalium diſciplinatum utilitas, 324. d. Efferunt intellectum ad divina, 348. b. Diſplicet Auguſtino quod multum iis tribuerit, 6. a

Diſcordiæ quomodo ſedandæ. 164. f. *& ſeq.* maxime virum inter & uxorem, *ibid.*

Diſcretio. Magni & ſpiritales viri cautiſſime provident ne quid populariter agant, quod nondum eſſe temporis ut cum populo agatur, intelligunt, 765. f. Parvulis nonnulla obtegunt, ſed nulla mentiuntur, *ibid.*

Diſputationum ambagibus non purgatur bonorum vita, ſed facillime myſteriorum ſacrorum quibus initiamur auctoritate, 341. f. Non parvus in philoſophia profectus, cum in comparatione recti verique inveniendi contemnitur a diſputante victoria, 253. c

Diverſorium ſanctorum; id eſt, Monaſterium, 711. f

Divinatio a rebus divinis nominata eſt, 259. d. Divinationes Albicerii miræ, 257. c. *& ſeqq.* Sed contemnendæ, *ibid.* Divinationes Marhematicorum fallaces, 135. d. *& ſeqq.* Divinationes Dæmonum, 341. e

Diviſionem recipiunt infinitam tam localia quam temporalia ſpatia, 522. f

Divitiæ dicuntur copioſa inopia, 76. f. Omnis copia quæ Deus non eſt, egeſtas eſt, 228. b. Divitiarum illecebræ, 250. b. 365. b. Quomodo iis utendum, 780. e. Mirabilius eſt iis non inhærere cum poſſidentur, quam omnino eas non poſſidere, 703. b. Felicem non faciunt, 250. b

Doctor non eſt qui malus eſt, 570. c. Docet intus Chriſtus, admonet homo foris, 563. d. 564. *& ſeqq.*

Dolor corporis quid, 755. e. Dolor animi, *ibid.* Inde pernicioſus corporis dolor, quia id quod unum erat, diſſiſcere nititur, 350. d. Dolor, quem beſtiæ ſentiunt, indicat quod ſint appetentes unitatis, 638. e. f. Tempore lenitur animi dolor, 101. f. Animis nonniſi dolores extra Deum, 102. d

Domini quid ſervis debeant, & ſervi dominis, 709. b. Dominandi libido miſeros facit, 577. a

Donati duo ejuſdem ſchiſmatis, primus a quo incepit epiſcopus Caſenſis-Nigrenſis in Numidia, alter poſt Majorinum ſecundus partis Donati, Carthaginenſis epiſcopus, 32. a. d. e. *& Not.* a. Donatus Carthaginenſis non inſtituit ut Chriſtiani rebaptizarentur, *ibid.* e

Donatiſtæ defendere ſe conantur auctoritate Cypriani, 48. c. Honorii leges in Donatiſtas, 51. d. 61. f. Collatio habita cum Donatiſtis, 55. e. f. 58. e

Dubitatio ſignificat animum minime temerarium, quæ cuſtodia tranquillitatis eſt maxima, 558. a. Veritate dubitat, non de veritate, qui certo ſcit ſe dubitare, 774. a. Hiſtoriæ fides perit, ſi quod auctoritate & tempore firmatum eſt, in dubium revocetur, 708. a

Dulcitius in Africa legum Imperialium exſecutor adverſus Donatiſtas, 61. f. Scribit ad Gaudentium Donatiſtarum Epiſcopum Tamugadenſem, *ibid.* Reſcripta Gaudentii Auguſtino mittit refellenda, 62. a

E

ECCLESIA figurata eſt per mundi creationem, 229. c. Et per Evam, 680. b. Formata de latere Chriſti, *ibid.* e. Paradiſus dicitur, 873. d. Doctrina ejus & fides, 708. f. 709. a. 752. f. In hac ſola perfecta veritas, 699. f. Catholica etiam ab inimicis nominatur, 752. e. Parvuli in nido Eccleſiæ plumeſcunt, & alias caritatis alimento ſanæ fidei nutriunt, 108. c. Improbatio hæreticorum facit eminere quid ſentiat Eccleſia, 143. b. Non eſt hic ſine macula & ruga, 10. d 31. d. 48. d. Non vituperanda ex malorum Chriſtianorum moribus, 713. e. qui ut palea roleraurur, 714. a. 751. f. Tamdiu ſuſtinetur peccatum aut error cujuslibet, donec aut accuſatorem inveniat, aut pravam opinionem pertinaciter defendat, 751. f. Omnibus errantibus utitur ad provectus ſuos, *ibid.* e. f. Boni ab Eccleſia per ſeditioſos expulſi ut ſe gerere debent, 752. a. b. c

Edaces quidam eo magis quo pluribus curis ſunt referti, 266. a

Eden, id eſt, deliciæ, vel voluptas, vel epulum, 669. f

Egeatne omnis qui miſer eſt, 307. b. e. f. 308. d. e. f. *etc.*

Egeſtas & plenitudo mentis, 310. f. *&c.* Egeſtas ſumma eſt egere ſapientia; & qui ſapientia non eget, nulla te omnino egere poteſt, 309. c

Electio gratiæ non eſt gratia, ſi eam merita ulla præcedant, 35. b. Sic Deus gratia Electos ſuos adultos prædeſtinat, ut etiam eorum præparet voluntates, 12. c. Vocario ſecundum propoſirum Dei non omnium eſt qui vocantur, ſed tantum Electorum, 35. e

Electi apud Manichæos qui, *Vide* Manichæi.

Elleborum modo cibus, modo medicamentum, modo venenum, 720. d

EMERITUS Donatiſtarum epiſcopus Cæſarienſis in Mauritania, unus e ſeptem ſelectis ad diſputandum in Cathaginenſi collatione cum Catholicis, 58. f. In altera collatione apud Cæſaream obmutescit diſputante Auguſtino, *ibid.*

EPICURUS Democriti heres, 284. e. Felicitatem in voluptate collocabat, 281. c. Poſt mortem reſtare animæ vitam & tractus meritorum credere noluit, 131. b

Error definitur facilius quam finitur, 254. f. Eſt falſi pro vero approbatio, 255. a. Approbare falſa pro vetis ut erret invitus, non eſt natura inſtituti hominis, ſed pœna damnati, 41. f. Erroris hoc proprium eſt, ut quod cuique diſplicet, hoc etiam Deo diſplicere arbitretur, 675. a

Eruditi nomine quis dignus, 348. b

ESAU Ægyptio cibo perdidit primogenita, 137. a. 8.. f

Eſſe nihil eſt quam unum eſſe. 719. a. Id vere eſt quod incommutabiliter manet, 139. f. Eſſe vivere, intelligere, 587. c. Ex intelligentia colligitur eſſe & vivere, *ibid.* d. Magnum bonum eſt ipſum eſſe, quod & beati & miſeri volunt, 618. c. d. Quanto amplius eſſe amatur, tanto amplius vita æterna deſideratur, 618. e. Non eſſe a nemine eligitur, 619. a. Ne quidem ab ipſis qui ſibi mortem conſciſcunt, *ibid.* Nemo vere dicit ſe malle non eſſe quam miſerum eſſe, 617 e. f. Nihil per divinam providentiam ad id ut non ſit pervenire permittitur, 719. d. Omnia vera ſunt in quantum ſunt, 141. b. Omnia quæ ſunt, jure laudanda ſunt, quia bona ſunt, 618. e

Eſſe aliquid in aliquo duobus modis dicitur, 378. b

Eſſentia & ſubſtantia, id eſt quod a priſcis natura vocabitur, 716. f

EVA quid ſignificet, 673. e. 680. b. Cur *vita* dicta, 677. e

Evæ reliquiarium, 114. d

Evangelium legunt & laudant Manichæi, 650. f

Evangelici miniſtri debent eſſe forma fidelibus vivendo, 235. d

Euchariſtia dicitur Communicatio Dominici corporis, 120. c. ad Memorias Martyrum celebrata, *ibid.* Victima ſancta, quæ ex altari diſpenſatur, 170. c. Pretii noſtri ſacramentum, *ibid.* Pretium noſtrum, quod *manduco*, *& bibo*, *et erogo*, ait Auguſtinus, 196. a

EVODIUS patria Thagaſtenſis, 163. c. Agens in rebus militans convertitur ad Deum, & ante Auguſtinum baptizatur, *ibid.* Auguſtino ſe ſocium in ſancto propoſito adjungit, & cum ipſo redit in Africam, *ibid.* c. d. Pſalmum cantat in obitu Monnicæ, 68. c. In libris *de quantitate animæ* & *de libero arbitrio* collocutoris perſonam ſuſtinet, 399. 559

Evectio publica, 117. e

Everſores. 90. a. b. Qui ſcilicet riſus ſibi ac ludicra ſpectacula exhiberi volunt everſionibus & erroribus aliorum, 774. f. Everſiones, 117. c. 774. f

Excluſi ab Eccleſia quomodo eidem proſint, 751. f

Excommunicati injuſte ut ſe ſe gerere debeant, 752. a. b. c

Exorciſmus quid, 305. d. Ejus ritus, *ibid.*

Extima, Progredi in extima nihil eſt aliud quam intima projicere id eſt longe a ſe facere Deum, 532. c

F

FABULA eſt compoſitum ad utilitatem delectationemve mendacium, 376. f

Facies Dei cui ſuſpiramus, ipſa eſt veritas, 324. c

Facientes numeri factis anteponendi, 516. a. Nulla res ſe ipſa gignit aut facit, 393. c

Fallax eſt qui habet fallendi appetitum, 375. d. e. Differra mendace, *ibid.* & 769. f. Homo falſus docendus, fallax cavendus, 267. a

Fallere volunt multi: at nemo vult falli, 182. f

Falſitas non eſt quidquam, ſed dicitur cum res putatur eſſe quod non eſt, 141. b. Non eſt in rebus, ſed in ſenſu animi, 370. e. Non ex ipſis rebus aut ex ſenſibus oritur, ſed ex peccati, 771. f. 769. f. 770. a. Fallit ipſe animus, non oculi, 769. f. 770. a

Falſum nihil aliud eſt quam quod non ita eſt ut videtur, 372. f. De falſi notione, 381. a

Non ideo verum aliquid quia diſerte, neque ideo falſum quia incompoſite dicitur, 111. f. Quædam eo vera quo falſa, 376. b

Famæ auctoritate nihil vilius, 269. f

Fames & ſitis dolores ſunt, 185. e

FAUSTUS Manichæorum epiſcopus, 109. b. 111. e, 112. c. Multis laqueus mortis, Auguſtino ſalutis occaſio eſt, 113. a

Fecunditas ante peccatum, & peccato non ademta, 632. d

FELIX Aptungenſis ordinator Cæciliani, 51. f. 54. c

FELIX Manichæus, 45. b

Feminæ ad virum ſubjectio, 242. e. 671. d. Feminæ olim philoſophatæ, 328. c. Nihil magis ex arce dejecit animum virilem, quam blandimenta feminea, 363. e

Fides eſt donum Dei, 35. c. Quouſque neceſſaria, 362. b. Gradus eſt ad intelligentiam, 571. a. 586. f. 753. a. Inveniendo Deo quiſquam non fit idoneus, niſi prius crediderit quod eſt poſtea cognitus, 587. a. Ut nos per fidem paſſionis Chriſti præteritæ, ita antiqui ſancti per fidem ejuſdem paſſionis futuræ ſalvi facti ſunt, 194. d

Parvulo prodeſt eorum fides, a quibus conſecrandus offertur, 637. f. Fidei medicamenta manibus Dei confecta, 122. d

Fidei profeſſio concepta certis vetbis, tenenda memoriter Competentibus tradi ſolita, 27. f. & in conſpectu Eccleſiæ reddi, 146. f

Fides hiſtotica & temporalis, fides ſpiritalis & æterna, 783. b

Figura dicitur cum aliquot ſpatium linea lineiſve concluditur, 406. e. De figuris Mathematicis fuſe, 407. b. *& ſeqq.*

Filiorum nomen varie in Scripturis acceptum, 33. e. Inter filios diei & filios noctis dividit ſolus Deus 230. c.

FILIUS DEI dicitur Verbum, Principium, Sapientia, Veritas, Virtus Dei, 199. a. Lumen verum, 138. c. Similitudo & imago Patris, Forma omnium ſumme implens unum de quo eſt, 777. e. f. Unigenitus eſt tantummodo imago Dei, non ad imaginem, 39. e. *Vide*, Chriſtus & Verbum.

Finis quo refertur quodque opus, efficit ipſum aut laudabile aut vituperabile, 725. e

FIRMINUS vir liberaliter inſtitutus, 135. f. quamdam narrat Mathematicorum divinationem, 136. a. *& ſeq.*

FLACCIANUS vir doctiſſimus & clariſſimus, 257. e. Albicerium Divinum interrogat, *ibid.* Divinationis illius artem deridet, 258. f

Flagitia, quæ contra naturam ſunt, ubique ac ſemper deteſtanda; quæ contra mores hominum, pro morum diverſitate vitanda, 93. e. f

Fletus cur dulcis miſeris, 100. d

FONTEUS Carthaginenſis de mente mundanda ad videndum Deum ſcripſit adhuc paganus, 37. f

Forma aliqua eſt æterna & incommurabilis per quam cuncta formantur, 604. f. Nulla res formare ſeipſam poteſt, *ibid.* Omnia quæ ſunt, forma ſubtracta, nulla erunt, 605. b

Fornicatio non ea ſola quæ in ſtupris committitur intelligenda venit in verbis dominicis, propter quam liceat uxorem dimittere, 30. d. Ad quod genus fornicationis limitanda ſit iſthæc licentia, quæſtio eſt latebroſiſſima, *ibid.* f

Fortitudo eſt animi affectio qua omnia incommoda & damna rerum non in noſtra poteſtate conſtitutarum contemnimus, 580. c. Item eſt amor facile tolerans omnia propter id quod amatur, 697. b.

Fortitudinis exempla, 703. a

Fortitudo & Tempetantia ad inferiorem animi partem pertinent, 672. d

Fortunæ nomine apud Augustinum intelligendus fortuitus rerum eventus, non Dea, 3. c. Hujus tamen vocis usum improbat, *ibid.*
Fortuna cæca pingebatur, 611. f
FORTUNATIANUS Siccensis episcopus, 56. b
FORTUNATUS Manichæus presbyter, 27. a
Frugalitas a quibusdam dicta virtutum omnium mater, 310. f. a Tullio virtutum maxima, 311. a
Frui est præsto habere quod diligis, 689. c
Furtum est contra naturæ legem, 84. d. Nullus fur furem æquo animo patitur, *ibid.*

G

GALLORUM gallinaceorum pugna, 325. a
Ganges fluvius, qui olim Phison, 670. d
GAUDENTIUS Thamugadensis Donatistarum Episcopus, 61. f. Libri duo adversus eum scripti, *ibid.*
Gaudere ad Deum, de Deo, propter Deum, ipsa est beata vita & non est altera, 182. d. Nihil aliud est beate vivere, quam veris bonis certisque gaudere, 581. f
Gaudium majus molestia majori præceditur, 147. f. Gaudia in exrernis non collocemus, habentes in intimo Deum, 535. b. c. Est gaudium quod non datur impiis, sed eis qui Deum gratis colunt, quorum gaudium Deus ipse est, 182. d. Beata vita est gaudium de veritate, 182. f
Geminorum constellatio discussa, 136. f
Geneseos initium explicatur. *in tribus postremis libris Confessionum*, 225. *& seqq.* Libri duo *de Genesi contra Manichæos*, 15. d. Liber *de Genesi ad litteram* imperfectus, 28. c. Libri duodecim *de Genesi ad litteram*, 50. c
Geometriæ inventio, 347. d. e
Geon fluvius nunc Tigris, 670. d
GERVASII & PROTASII martyrum corpora deteguntur, 163. a
Gestus signa quædam sunt, 551. f. Et tamquam verba naturalia omnium gentium, 74. c
Getulia perpetua siccitate labotat, 336. c
Gloria est optima & late patens fama, 666. f. Gloria ignominiosa honores sæculares, 76. f. Sæpe homo de ipso vanæ gloriæ contemtu vanius gloriatur, 192. f. Cum bene agimus, Deum per non agere intelligamus, neque quidquam nobis proprium vindicemus inanis gloriæ cupiditate decepti, quo uno malo a summo in ima demergimur, 438. d
Grammatica græce, latine Litteratura dicitur, 345. f. 457. f. Hæc historiæ custodiam profitetur, *ibid.* Grammatica est vocis articulatæ custos, & moderatrix disciplina. 376. f. An Grammatices sit docere sonos & accentus, 443. b. Grammaticæ leges studiose observantur, negliguntur præcepta Dei, 80. b. Liber *de Grammatica* scriptus dialogi forma ab Augustino cum esset Mediolani baptismum percepturus, 8. e. f. Qui liber illi excidit, *ibid.*
Grammaticum scholarum liminibus appensa vela, 77. e
Grammatici magistri penulati, 78. f. Grammatici judices Poetarum, 347. b
Gratia est quæ gratis datur, 13. e Gratia generaliter, & specialiter dicta, 37. c. Gratiæ divinæ beneficia, 631. f. Gratiæ deputandum quidquid mali non fecimus, 86. f. A concupiscentiæ dominatu non liberat nisi gratia Dei, 34. e. Dei gratia liberatur liberum arbitrium ut ad recte faciendum sit liberum, 38. c. Nisi Dei gratia liberetur voluntas a servitute peccati, recte pieque vivi a mortalibus non potest. 13. e. Gratia qua voluntas liberatur, prævenit volunratem, 13. e. Gratia potens est omnis infirmus, & per ipsam fir conscius infirmitatis sue, 172. a. Homo sub lege, homo sub gratia constirutus, 34. e Gratia qua justificatur impius & qua Christiani sumus a Pelagio impugnata, 56. c. Gratiam secundum merita nostra dari Pelagiani asserebant, 12. d. Sic defendebant liberum voluntatis arbitrium, ut gratiæ Dei non relinquerent locum, 12. d. Pelagianorum sententriam non tenuit Augustinus in primis opusculis suis *de libero arbitrio*, 13. d. Liber *de gratia novi Testamenti* scriptus ab Augustino propter hæresim novam inimicam gratiæ Dei, 54. f. Liber *de natura & gratia*, 56. c. Libri duo *de gratia Christi & de peccato originali*, 58. e. Liber *de gratia & libero arbitrio* ad monachos Adrumetinos scriptus, 64. a. Liber ad eosdem missus *de correptione & gratia*, *ibid.* b
Gulæ tentatio, 185. e. f. 186.

H

HÆRESES esse permittit Deus, ut Scripturarum studio incumbamus, 645. c. Ut emineat quid Ecclesia Dei sentiat, & quid habeat sana doctrina, 143. b. Prosunt Ecclesiæ & quomodo, 143. b. 645. d. 753. c. d.
Hæretici non essenr si non esset superbia, 764. a Prosunt Ecclesiæ non verum docendo quod nesciunt, sed ad verum aperiendum excitando, 753. c. Iis ad probationem suæ doctrinæ utitur, 751. e. Rationis & scientiæ fallaci pollicitatione decipiunt, 540. a.
Hæretici paria sacramenta celebrantes, sententia dispares sunt, 751. c. Unde a catholica communione excluſi, *ibid.* Serpenti comparantur, 681. b. & paleæ. *ibid.* f. Qui impugnant hæreticos, adjuvantur a Deo, 645. d. Qua via eos refellere voluerit Augustinus suis *de musica* libris, 540. a. *& seq.* In eos ejusdem Aug. leni as & clementia, 687. d. Hæretici & schismatici differunt, 751. c. Aliquando boni sub hæresis aut schismatis nomine ab Ecclesia expelluntur, 752. a. Hæreticorum vanitatem doctus Christianus vel dolet, vel ridet, 647. f
Hariolus sapiens dici non debet, 258. d
Haruspicem contemnit Augustinus, qui victoriam suis sacramentis in theatrici carminis certamine promittebat, 97. e. *& seq.* Haruspices sacrificia dæmoni offerebant, *ibid.*
HEBRÆI unde sic appellati, 47. e
HELPIDIUS apud Carthaginem contra Manichæos disputat, 117. a
Herbæ spinosæ & venenosæ ad quid productæ, 652. f
Herculea auxilia Cynicorum, 282. a
HIERIUS Romanæ urbis orator, 104. d. Huic nuncupati ab Aug. libri *de pulcro & apto*, *ibid.*
HIERONYMUS Presbyter, 57. d. Huic duo libri ab Aug. diriguntur, *ibid.*
HILARUS Tribunitius Catholicus, 45. f. Psalmos ad altare cantari improbat, contra quem liber ab Augustino editur. *ibid.*
Historiæ occasio, 345. f. Ejus fides perit, si quod hominum & temporum consensione firmatum est, in dubium revocetur, 708. a
Histriones nullo modo possunt esse musicæ periti, 449. e. *& seqq.*
HOMERUS poeta dulcissime vanus: hujus lectio Augustino puero amara, 78. a. Multa finxit, hominibus flagitiosis divina tribuendo, ne flagitia, flagitia putarentur, ac quisquis ea fecisset, non homines perditos, sed cælestes deos videretur imitatus, *ibid.*
Homicidium an, & quando licitum, sive per leges divinas sive per humanas, 572. c. *& seqq.*
Homo est animal rationale mortale, 343. b. 424. c. *& seq.* Cur duplex differentia ponitur in ejus definitione, 343. b. 424. c. Ex anima & corpore compositus est, 300. d. Corporis ejus statura erecta, ut discat animum in æterna dirigere, 656. f. 689. f. An anima sola possit dici homo, 690. a
Hominis creatio, 655. f. allegorice exponitur, 236. b. *& seqq.* Ad Dei imaginem est factus, 39. d. 236. c. 656. d. Veritatem non posset incommutabilem mente conspicere, si ad eam non esset factus, 777. f. Terra & cælum dicitur, 4. e. Dominatur bestiis, 656. e. *& seqq.* Non propter corpus, sed propter mentem, 65. b. Dominium istud amisit post peccatum, 656. f. *& seqq.* Hominis illud est optimum, quod animæ optimum est, 690. e. *& seq.*
Homo qui interior dicirur interiore luce veritatis fruitur & illustratur, 561. c. Homo spiritalis non judicat de sacra Scriptura, etiamsi aliquid ibi non luceat, 237. a. De his judicare dicitur, in quibus habet potestatem corrigendi, 237. e. Sex sunt ætates interioris hominis, 764. f. Hujus finis est vita æterna, 765. a
Homo exterior quis, 764. e. *& seqq.* Corrumpitur aut profectu interioris, aut defectu suo, 775. d. Exterioris seu veteris hominis sex sunt ætates, 764. b. Hujus finis mors est, 765. a
Hominis interioris & exterioris comparatio, 764. e. *& seq.* Utriusque decursus in universo hominum genere, 765. b. Vetus sine novo potest agi, non novus sine vetere, *ibid.*
Homo unde, & quo cecidit, 760. b. Quo jure potestati diaboli traditus, quove ab ea per Christum liberatus, 622. e. f. 623. a. Sine Deo, nihil sibi est, nisi dux in præceps, 97. c. Labitur amando corpus, deferendo Deum, 755. e. Ex se non potest resurgere, 14. b. Ejus clementia reformandus est, cujus bonitate formatus est, 428. c. In ejus est voluntate quid velit, non tamen quid possit, 42. e. An possit mutare voluntatem in melius, 33. f
Homo totum non amisit per peccatum quod habebat imaginis Dei, 40. f. Sed tantum imaginis Dei perfectionem, 656. f. Grande profundum homo, cujus capilli magis numerabiles sunt quam affectus, 105. a. Est aliquid hominis, quod nec ipse scit spiritus hominis, qui in ipso est, 173. b
Hominis saluri consulitur auctoritate, ratione, historia, & prophetia, 763. a. *& seqq.* Illi subvenit Deus per seipsum, per Angelos, & per homines. 754. d. *& seqq.* Reparatur cum gratia Dei, vincendo cupiditates, amando Deum, 755. f. Debet reformari, vivendo secundum voluntatem Dei, 236. b. *& seq.*
Homo gerit in se symbolum Trinitatis scilicet esse, nosse, velle, 228. f. *& seq.* Unde amantur homines, 104. f. Cur de ipsis bene sentiendum, 342. f
Homo dominicus an possit Christus dici, 31. b
Honorarium est id quod honoris causa datur, 333. f.
HONORATUS, 36. e
HONORIUS Imperator leges contra Donatistas, & Pelagianos dedit, 51. d
Hora fugitivis particulis agitatur, 202. a. Non est præsens tota, *ibid.*
HORATII effatum, *Sapere aude.* 421. b
Hordeum. Ex eo confectus potus, cito inebriat, 732. f
Hortensius Ciceronis excitavit Augustinum ad ardorem philosophiæ, 90. d
Humiles corde domus Dei excelsi, 210. b
Humilitas necessaria ut adscendamus ad Deum, 104. b. Humilitatis signum in statura pueritiæ a Christo collocatum, 81. a. In monasterio potissimum sectanda, 789. c. *& seq.* Æterna veritas subditos erigit ad seipsam, 14. c. *Vide* Superbia.
Hymettium mel, 304. a
Hymnorum cantus ad altare instituitur Carthagine, 45. f. Impugnatur ab Hilaro laico, *ibid.* propugnaturque ab Aug. *ibid.*
Hypocrisis origo quæ, 674. c
HYPOCRATES, 99. a

I

JACOB & Esau costellationes, 136. f. Jacob filiis Joseph benedicens, 188. d
Jactantia pestis ultima & ceteris nocentior, 327. d
Jambi pedes qui, 457. d
JANUARIUS, 48. f. Ad ipsius inquisitiones libri duo, *ibid.*
Idololatriæ species variæ, 772. a
Jejunia diurna, necnon triduana absque cibo & potu, 712. a. Feminis etiam usitata, *ibid.*
Ignis purgationis post hanc vitam, 677. e
Illusiones nocturnæ, involuntariæ licet, nihilominus pænitendæ, 185. b Perfecta illarum cessatio munus Dei, *ibid.* c. d
Imago Dei, pretiosissimum est in homine ipsius depositum, 428. c. In Adamo mansit post peccatum, sed deformis, 50. f. Sine Dei gratia reformari non potest, 248. c. Aliud est imago Dei, aliud ad imaginem Dei; utrumque de homine dicitur, de Christo non nisi primum, 39. d. e
Imitatio perversa Dei in peccatis, 86. d
Immensitas Dei, *Vide* Deus.
Immortalitas animæ probatur, quia subjectum est disciplinæ quæ semper est, 379. c. 387. a. Item ex ratione numerorum, quæ est immutabilis, quæque animo non sine vita inhæret, 389. e. Et quia ratio quæ immutabilis est, ab animo separari nequit, 391. d. Et quia vita carere animus non potest, 394. c. Et quia non habet contrarium, 395. e. Et quia veritati a qua est animus quod est, quatenus ipsa est, nihil contrarium, *ibid.* f. *& seq.* Postremo quia non potest in aliud mutari, 396. c. *& seq.*
Impius pio vivit & peccator justo, 765. d
Inane. Quid, 131. f. 382. d. Qui differat a nihilo, 131. f. & 648. d
Incarnatio Verbi, qua insantiæ nostræ lactescit Sapientia Dei, 142. b. Totum hominem suscepit, 142. f. 757. e. Sine peccato, sed non sine peccatoris conditione suscepit, 516. d. Apollinaristarum error non esse in Christo animam aut mentem hominis, 143. a
Incarnatione Verbi demonstratur dignitas humanæ naturæ, 757. e. maxime quia illius plagam adsumere dignatus est, 516. d. Ne quis forte sexus a suo Creatore se contemtum putaret, virum suscepit, natus ex femina, 757. f. Nullo modo beneficentius consultum est homini, quam Filii Dei incarnatione, 757. d. Ut caveremus superbiam, qua dignissime in miserias cecidimus, 516. e. Verbum carnem factum esse *susceptione inferioris personæ*, uti habent antiqui codices, qua ratione intelligendum, 680. c. *Not.* b. Non sapientiæ tantummodo perfectiore participatione, sed ipsa persona veritatis ceteris hominibus antecellit Christus, 142. f. *Vide* Christus,

Incolumitatis suæ cura homini innata, vestigium est secretissimæ unitatis ex qua est, 81.b
Ignorantia mater admirationis, 235. d. Etiam per ignorantiam facta quædam improbantur & corrigenda judicantur, 630. f. peccata sunt, 631. a. Peccata dicuntur quia de peccato liberæ voluntatis originem ducunt, 632. a. Sunt pœna justissima peccati, 631. b
Indoctum esse minus malum est quam esse indocilem, 281. f
Infames intestabilesque jure habentur, qui muliebri habitu se ostentant, 381. f
Infantium consecrationes, 440. a
Infantia peccatis obnoxia, 73. b. 74. a
Inferi sub terris sunt, 50. f. Inferi inferiores, id est pœnæ quas damnati luunt graviores post hanc vitam, 784. b. Ibi nulla est commemoratio veritatis, nulla ratiocinatio, *ibid.* Homo diligens inferiora, apud inferos ordinatur, 735. e
Infinite secari potest linea transversim, 360. b
Infinitæ partes in corpore, 120. d
Infirmi in monasteriis quomodo tractandi, 790. e
Infirmitas humana sine peccato esse non potest in hoc sæculo, 10. d
Inimici diligendi, *Vide* Amor inimicorum. Nihil justo nocet, qui bene uti etiam inimico potest, 781. a. b
Inimicitiæ vitandæ cautissime, ferendæ æquissime, finiendæ citissime, 340. f. Inimicitias hominum nec excitare nec augere parum est homini humano, nisi eas etiam exstinguere studuerit, 165. e. Horrendum malum inimicis iratis inimicorum iratorum dicta prodere, 165. e
Iniqui apti sunt inferioribus creaturæ partibus, quo dissimiliores Deo; apti autem superioribus fiunt, quo ei similiores, 141. d
Iniquitas non est substantia, sed perversitas voluntatis detortæ a summa substantia in infimam, 141. d. Iniquitatis capita pullulant principandi & spectandi & sentiendi libidine, 94. b
Innocentes cur hic affligantur, 638. b. c
Innocentes martyres, 638. c
Innocentius Romanus Pontifex Pelagianam hæresim damnavit, 58. c
Inordinatus animus, 77. a. Jussit Deus, & sic est, ut pœna sua sibi sit omnis inordinatus animus, *ibid.*
Intellectu continetur quod novimus, & eo solo potest comprehendi, 331. c. In intellectu sunt universa, seu potius ipse universa, 341. c. Intelligendi celeritas & dispiciendi acumen est donum Dei, 107. c
Intelligere excellentius quam esse aut vivere, 587. d. Tanto sincerius aliquis intelligit, quanto intentionem mentis a corporis sensibus removet, 394. f
Intelligentia præstantissimum in homine, 570. b
Inveniendi facultas deesse non potest animis pie Deum quærentibus, 413. a
Invidentia immane vitium, 778. f. Hæc diabolus est, 756. e
Invitus nemo bene facit, etiamsi bonum est quod facit, 76. e
JOBI fortitudo, 703. a
JOANNIS Baptistæ mirabilis abstinentia, 186. f
JOSEPH sponsus Virginis duos patres quomodo potuit habere, 44. e. 46. b
JOSUE voto sol stabat, sed tempus ibat, 205. d
JOVINIANI hæresis Romæ invalescit, 49. e. Reprimitur ab Ecclesia Romana, *ibid.* f. Huic occurrit Augustinus edito libro *de bono conjugali*, *ibid.*
Irasci fratri sine caussa quid, 30. a. Non irascitur fratri, qui peccato fratris irascitur, *ibid.* a
ISAJAM legere jussus Augustinus quo sese ad baptismum præpararet, 162. a
ITALI serenas hyemes orant, 336. c. In sonis verborum Augustinum exagitant, & ab eo vicissim reprehenduntur, 348. f
JUDÆI sacrificare apud gentes non poterant, 16. c. Neque Pascha ubilibet mactare, *ibid Not.* c. Carnaliter sabbatum observabant, 658. f. Judæi non recipiunt librum Sapientiæ in auctoritatem canonicam, 49. b
Jugo Christi qui subjectus est, subjecta habet cetera, 771. b
JULIANUS Imperator lege data prohibet christianos litteras docere, 148. f
JULIANUS Pelagianus libros quatuor scripsit adversus librum primum *de Nuptiis & concupiscentia*, 59. c. Liber secundus *de Nuptiis* in eum scriptus ab Augustino, *ibid.* Libri quatuor contra eumdem, 62. d
JUNO, 79. d
JUPITER tonans & adulterans cur a Poetis fictus, 78. f. 79. b
Jurare solebat Socrates per canem, per lapidem, & per obvia quæque, quare, 747. c
JUSTINA Valentiniani minoris mater ab Arianis seducta persequitur Ambrosium, 162. e. *& seq.*
Justitia Dei, *Vide*, Deus.
Justitia virtus est qua sua cuique tribuuntur, 580. d. Item definitur, 536. a. 697. b. Ad omnes partes animæ pertinet, 671. a. Sacrificium justitiæ in templo mentis, 542. a. Perfecta est justitia qua potius potiora, & minus minora diligimus, 781. d. Justitiæ non est vindicare in alienos, 585. d.
Justo qui nocet, sibi vere nocet, non illi, 16. f. Justo nihil justum displicet, 762. d
Juventutis eruditendæ modus improbatur, 78. f. *& seq.*

L

LAICI inferioris propositi, (id est alii a monachis,) 49. c
Lapsus & reparatio hominis, 755. e. *& seq.*
LASTIDIANUS Augustini consobrinus, 300. c
Latina lingua in Africa vulgaris ætate Augustini, 78. b. Augustinum in multis verborum sonis exagitabant Itali, 348. f
Latro cui Christus in cruce paradisum promisit, an baptizatus fuerit, incertum, 40. b. 48. d. Credibilius est fuisse, 60. e
Lavacrum aquæ in verbo perfectæ mundationis effectum sortitur post hanc vitam, 10. e
Laudat Deum universa creatura; 107. f
Laudis apperitus miseros facit, 577. b. Qui laudari vult ab hominibus vituperante Deo, non defendetur ab hominibus Deo judicante nec eripietur Deo damnante, 19. c. Laudibus hominum moveri debemus non propter nos sed propter proximum, 192. d. Laudari etiam de Dei dono periculosum, 191. c. Ut sese gerunt justi cum laudantur, 787. d. Laudatio comes bonæ vitæ, 191. f. Non male vivendum est ne laudemur, *ibid.* Laude immodica quosdam extulisse pœnitet Augustinum, 5. b. c. d
Lethargicis cur nihil enervius, 419. e
Lex quæ justa non est, non est lex, 573. e. Lege cognita peccare gravius est, 709. e. Qui legem agere noluit, a lege juste agitur, 528. a. Subditur legibus qui non amat leges, 535. d. Lex alia æterna, alia temporalis, *de utraque fuse & egregie*, 575. b. *& seqq.* Æternæ legis notio, 575. e. Æternam legem fas est cognoscere, judicare nefas, 768. f. Qui legi æternæ adhærent, temporalis legis non indigent, 582. f. Lex temporalis potest per tempora commutari, 575. c. Etiam a Deo data, 93. a
Lex vetus nunc specialiter pro altera parte veteris Testamenti, nunc generaliter pro toto veteri Testamento dicitur, 37. d. Homo sub Lege, homo sub gratia positus, 34. d. e. Sub Lege operatio vana, cum libido animum vastat & cohibetur pœnæ metu, non amore virtutis obruitur, 709. f. Homo factor legis debet esse non judex, 237. a
Legis humanæ potestas in vindicando quousque porrigatur, 582 c. *& seq.* Per humanam legem nonnulla permittuntur, quæ per divinam vetantur & puniuntur, 574. d. e. Non licet judici de legibus institutis judicare, sed secundum ipsas, 768. e
Lex peccati est violentia consuetudinis, 149 e
Liberavit Deus hominem non diabolum, quia homo minus peccavit, 622. e.
Libertas a conditione peccati, eorum qui veritati subduntur, 601. e. Libertas a justitia; servitus sub peccato, 775. c. Libertas a temporali lege & rerum inferiorum dominio, eorum qui æternæ legi adherent, 682. f. Libertas a cultu seu dominatu creaturarum, qua per Christianam religionem in Dei servitio gaudemus, 438. e. Uni Deo summa libertate servitur, 519. f. 695. f. Cornua falsæ libertatis adversus Deum erigere, 94. e. Libertas novi Testamenti, amor; servitus veteris, timor, 706. f
Liberum arbitrium animæ datum esse, 12. d. *& seq.* 439. c. 585. c. d. 756. f. Non tamen ita datum, ut quodlibet eo moliens, ullam partem divini ordinis legisque perturbet, 439. c. Datum est homini ad recte vivendum, non ad peccandum, 585. c. d. Libera est nobis voluntas, quia est in potestate, 613. f. Quid censeatur esse in nostra potestate, *ibid.* a. & 13. b. Libera voluntas per Dei præscientiam non aufertur, 612. c. *& seq.* Libera voluntas caussa peccati, 12. b. 133. e. f. 756. d. e. f. *& in libris ea de re scriptis*, 570. Liberum arbitrium ad malum flexibile cur datum, 585. f. Liberum arbitrium in mediis bonis censerut, 15. a. Bonus usus liberæ voluntatis ex Deo, 15. b. Per liberam voluntatem ipsa libera voluntate utimur, 607. f. Libera voluntas recte faciendi in qua homo conditus fuit, quod nunc minus valeat, pœna peccati est, 631. c. d. Libero arbitrio cadere potuit homo, non etiam surgere, 15. b. Pelagiani liberum arbitrium sic asserebant ut gratiæ locum non relinquerent, 14. d
Libido in omni malefacto dominatur, 572. c. *& seq.* Humanæ menti regnum in libidines æterna lege concessum est, 578. a. Ipsam libidinis servam non aliud quam propria voluntas reddit, 578. a. *& seq.* Resistente atque torquente dolore carnalis vinculi non posse a libidinosis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed pœna damnati, 14. f. Libido triplex, 94. c. Libidinis malo bene utitur pudicitia conjugalis, 59. c. Violatur societas quæ cum Deo nobis esse debet, cum eadem natura, cujus ille auctor est, libidinis perversitate polluitur, 93. f. *Vide* Cupiditas.
LICENTIUS Romaniani filius, 269. e. In agro Cassiciaco agens cum Augustino interlocutoris personam sustinet in libris ibi conscriptis, 250. *& seqq.* & in libris *de Musica*, 439. Poeticæ deditus erat, 264. d. 265. e. 274. f. &c. & Philosophiæ studiosus, 251. c. 323. c. 324. a
Lignum vitæ plantatum in medio paradisi quid significet, 670. a
Limus terræ unde homo formatus est, 668. a
Linea quid; 406. c. Transversim secari infinite potest, 360. b
Litterarum occasio, 345. c. Primatum litterarum magistri, 77. a
Litteratura, 176. c
Locutio ad quid instituta, 541. a. Pauca sunt quæ proprie loquimur, 203. f. Unde puer loqui discat, 74. b
LUCILIANUS, 265. c
Lucrum luteum, 117. d
Lucta spiritus cum carne, 154. f. *et seq.*
Ludi Circenses, 124. e
Luminaria dividentia inter noctem & diem allegorice, 232. d. e. f. 233. a. b. c. &c.
Lux regina colorum, 188. c. excellentissimum in corporibus, 616. f. Lux æterna & incommutabilis, 139. c. 188. e. Quam jocunda, 642. c

M

MACHABÆORUM matris fortitudo laudatur, 713. c
Magicæ artes ex curiositatis vitio, 189. f
Magister non est qui docet hominem scientiam, nisi Deus, 18. f. 198. f. *& ex professo in libro de Magistro*, 541. Homo exterius admonet, Deus veritas intus docet, 561. a. *et seqq.* Magistri penulati, 78. f
Magna res magnos viros desiderat, 252. e. Maximæ res cum a parvis quæruntur, magnos eos solent efficere. *ibid.*
MAJORINUS, episcopus Carthaginensis, 31. a
Malum non est nisi privatio boni, 92. c. Non est substantia, 140. c. 719. f. *et seq.* Sed inimica substantiæ inconvenientia, *ibid.* Id cuique generi malum est quod contra naturam est, 716. e. Naturæ malum est deficere ab essentia & ad id tendere ut non sit, 717. a. Malum bifariam dictum, quod aliquis male facit, & quod patitur, 569. a. Peccatum & pœna peccati, 755. f. Culpa & pœna, 133. f. Malum pœna juste a Deo infligitur, 133. e. f. 569. a. Malum culpæ ex libero arbitrio proficiscitur, 11. e. 27. b. *et ex professo in libris de libero arbitrio*, 569. *et seqq.* Malefactum est in quo libido dominatur, 571. d. *et seqq.* Deus non est auctor mali, 717. a. Malus quisque sui malefacti est auctor, 569. b
Mandatorum observatio ex Dei dono, 184. e. f
MANICHÆUS hæresiarcha, errores suos litteris mandavit, 112. e. 724. d. 725. a. ejus libri pleni fabulis, 109. c. 112. e. multa de astris imperitissime scripta continebant, 110. c. Vivendi regulam observatu perdifficilem scripta epistola præstitit, 742. e. Spiritum sanctum auctoritate plenaria personaliter in se esse dicebat, 111. a. & Apostoli nomen usurpabat, 712. f. præfixo epistolis suis omnibus hocce exordio, *Manichæus Apostolus Jesu Christi, ibid. Not.* b
Manichæorum hæresis duos deos, unum bonum, alterum malum credebat, 693. d. seu potius duas naturas vel substantias, duoque principia invicem contraria, 717. e. 753. e. Scilicet fingebat candorem lucis immensæ per infinita spatia usquequaque porrectum, ex una tamen parte quasi nigro quodam cuneo fissum, duo adversa regna esse dogmatizans, 782. c. Regnum lucis Deum vere esse profitebatur, eique simplicem quamdam naturam, incommutabilem, impenetrabilem & incorruptibilem concedebat, 717. c. f. Regnum seu gentem tenebrarum & esse sempiternam, & summum malum asserebat, *ibid.* a. b. e. f. Malum porro esse terram seu molem tetram & deformem, per immensum profundam & longam, necnon mentem sive molem tenuem atque sub-

ſubtilem per terram vagantem 116.c.721.b. Itemque in eo mali regno antra quinque elementorum, aliud tenebris, aliud aquis, aliud ventis, aliud igni, aliud fumo plenum; atque animalia in illis ſingulis nata elementis, ſerpentia in tenebris, natantia in aquis, volatilia in ventis, quadrupedia in igne, bipedia in fumo, 721. b. Ex iis autem fabricatum eſſe mundum, *ibid.* a Deo bono, 693. d. Nam cum gens tenebrarum in Deum rebellaret aliquando, 753. f. & regnum lucis invadere moliretur, 722. d. 724. f. 725. a. Deum bonum, qui quomodo aliter poſſet hoſti reſiſtere non inveniret, neceſſitate compulſum miſiſſe huc animam bonam, particulam quamdam ſuæ ſubſtantiæ, cujus commixtione hoſtem temperatum eſſe ſomniabant, mundumque fabricatum, 753. f

Chriſtum credebant Manichæi tamquam de maſſa lucidiſſimæ molis Dei porrectum ad noſtram ſalutem, 116. f. neque vere in carne natum de Maria Virgine, *ibid.* ſed tantummodo in carnis phantaſmate, in quo eum dicebant crucifixum, 114. c. Putabant inſuper Chriſtum fuiſſe ſerpentem illum, qui Evam ad edendum de ligno vitæ induxit, 681. c. Hinc Ophitarum ſecta, *ibid.* f

Solem adorabant, 648. a. 681. c. 720. f. tamquam particulam lucis, in qua habitat Deus, 648. a

Teſtamentum vetus oppugnabant, 15. c. 645. *& ſeq.* 658. f. 681. b. idque non à bono Deo, ſed ab uno e principibus tenebrarum datum affirmabant, 61. e. Laudatos in eo Patriarchas vituperabant, 92. f. *& ſeq.* Novi Teſtamenti Scripturas legebant, 650. f. falſatas tamen eſſe dicentes, 117. b. 692. f. 735. f. eaque immiſſa fuiſſe, quæ de originali peccato narrantur, 15. c. d

Animas duas in uno corpore eſſe exiſtimabant, unam de Deo & partem Dei, alteram de gente tenebrarum a ſuo principio malo profectam & Deo coæternam, 23. c. 753. f. eaſque animas inter ſe conſligere in homine, quando caro in ſpiritum concupiſcit, 153. *& ſeq.* omnia bona in bonam, mala verò in malam animam referentes, 23. f. dicenteſque Deum creatorem culpari dum mali origo ex libero arbitrio ducitur, 12. b. De Adami & Evæ creatione longam fabulam texebant, 741. f

Corporum conditorem Deum eſſe negabant, 681. e. licet ab ipſo cælos fabricatos, non tamen de ſua ipſius ſubſtantia dicerent, 241. c. Carnes vero, & minutiſſima animalia, & quidquid radicibus terræ inhæret a mala mente gigni & formari, *ibid.* d

Partem Dei quamdam, oleribus, lactucis, pomis, & c. ineſſe putabant, 730. a. *& ſeq.* animam rationalem quoque ineſſe belluis, 737. b. & arboribus, 735. f. quapropter a cæde animalium & a ſtirpium laceratione abſtinendum eſſe, *ibid.* d. arborem ſive animal necare, eſſe homicidium, *ibid.* e. Hominem in arborem revolvi, 736. a. Arborem audire voces noſtras, verba intelligere, motus corporum intueri, immo & cogitationes perſpicere, *ibid.* d. ficum plorare cum decerpitur, & vitem dolere, ſentire, videre atque audire, 434. f

Nuptias damnabant & filiorum procreationem, 714. d. 716. a. 739. c. fidelibus agros, domos aut pecuniam habere illicitum ducebant, 714. d. 716. a. Vinum fel principum tenebratum dicebant, licet ipſis uvis comedendis non parcerent, 732. c

Duos in gradus ſectatores ſuos diſtinguebant; primus & præcellentior dicebatur Electorum, quia iria ſignacula obſervare ſe profitebantur, 726. d. De horum delicata abſtinentia, *ibid.* b. c. d. gula, 734. f. 740. c. impudicitia, 740. d. *& ſeqq.* Secundus gradus Auditorum, 739. c. quibus nuptiæ permittebantur, *ibid.* carnium eſus & c. 735. c

Contra Manichæorum hæreſim ſcripti ſunt libri *de libero arbitrio*, propter quæſtionem *Unde malum*, 556. *& cetera quæ ſubſequuntur opuſcula in hocce tomo.*

MANLIUS THEODORUS vir doctus & Chriſtianus, 5. d. e. Huic nuncupatus liber *de beata vita*, 297. a

Manna potuit pro deſiderio ſapere fidelibus, non autem murmuratoribus in Deum, 49. b

Manſuetarii qui, 577. f

Manſuetudo commendatur, 235. f

Manus nomine vis in ſcripturis ſignificatur, 537. b

MARCELLINUS, 55. c. ad eum ſcripti Libri *de peccatorum meritis & de ſpiritu & littera*, *ibid.* a

Marcioniſtæ vana de mundo & Lege Moiſis fabulantur, 61. d. e

Mare quid, 232. a. Mare Hebræis dicitur omnis aquarum congregatio, etiam dulcium, 652. e. Mari comparatur genus humanum, vitio primi hominis profunde curioſum, procelloſe tumidum, & inſtabiliter fluidum, 234. f. altera maris allegorica expoſitio, 232. a. Mare hujus ſæculi navigantium rria genera, 297. b

Mare Ægeum, 275. e

MARIA virgo dignitas terræ, 680. f

Martyrum memoriæ, *Vide* Memoriæ.

Materia informis non eſt omnino nihil, 210. c. ſed medium quid inter formatum & nihil, 211. b. c. Conetur humana mens eam vel noſſe ignorando, vel ignorare noſcendo, 210. e. facta eſt ex nihilo & ex hac omnia, 212. a. 649. d. Quibus nominibus deſignetur, 649. f. *& ſeqq.*

MATHAN, 44. c

Mathematicorum divinationes, 135. d

Matrimonium non eſt, ubi datur opera ne uxor ſit mater. 739. e. quæ tunc fit meretrix, *ibid.* d. Conjugale decus in officio regendi matrimonii & ſuſcipiendorum liberorum, 129. f. Tabulæ matrimoniales, 165. a

MAXIMIANISTÆ, ſchiſmatici a parte Donati, 54. d.

MEDEA volans, 92. b. 381. b

Mediator, oportebat ut haberet aliquid Deo ſimile & aliquid ſimile hominibus, 194. b. *Vide* Chriſtus.

Mel Scholaſticum, 303. d. Mel Hymettium, aciter dulce, 304. a

MELCHI, 44. e

Melodiæ utilitas in eccleſiaſtico cantu, 187. f. hac potius quam rebus allici peccatum eſt, 188. a

Membra corporis qua ratione in Scripturis Deo adtribuuntur, 656. b. c. d

Memoriæ vis, 174. f. *& ſeqq. copioſiſſime.* Memoria animo an corpori tribuenda, 405. b. 448. a. Memoriam habent pecora & aves, 180. b

Memoriæ Martyrum, 120. c. Ad eas dominici corporis communicatio celebrari ſolita, *ibid.* c. Epulas illuc adferri vetat Ambroſius, 119. e. *& ſeq.* Memoria Cypriani martyris non procul a mari, 114. b

Mendacium & perjurium Priſcillianiſtis familiare, 62. b. c. Eorum occaſione ſcriptus liber *contra mendacium*, *ibid.* Alius prior *de mendacio* liber, 41. f. Mentiens & fallens quo differant, 375. c. 769. f. Mentiendi pruritus, 674. Libido mentiendi exorta in Adamo poſt peccatum, 678. b. Merces caventium mendacium amore veritatis, *ibid.* c

Mens, ratio, & ſpiritus vocatur, 577. e. Sapiente & rationali mente nihil præter Deum præſtantius, 578. c. Optimum in homine eſt mens & ratio, 4. a. 252. b. c. Huic obtemperare convenit cetera quæque in homine ſunt, *ibid.* A nullo cogitur ſervire libidini, 578. a. in clauſis cubiculis orare, eſt in mentis penetralibus orare, 541. e. Quiſquis mentis cernere aliquid poteſt, intus eſt diſcipulus veritatis, foris judex loquentis, 562. b

Menſura temporis, 206. b

Meretrices cur toleratæ, 335. b

Merita vera hominum non ſunt niſi Dei munera, 169. e

METRODORUS, 293. f. Hic primo confeſſus eſt non decreto placuiſſe Academicis nihil poſſe comprehendi, *ibid.* f

Metrum græce, latine menſio ſeu menſura, quid, 471. d. *& ſeq.* Item de metro copioſe tractatur, 479. a. *& ſeqq.* Summa omnium metrorum, 490. d. *& ſeq.* Metra quodammodo innumerabilia, 500. a. Quæ duas in partes diviſibilia ſunt ceteris præſtant, *ibid.* d. e

Metu triplici commovemur, amiſſionis eorum quos diligimus, doloris, & mortis. 362. f

Miles in hoſte interficiendo miniſter legis eſt, 573. f.

Miniſter Dei optimus quis, 184. a. Miniſtris Eccleſiæ ſubſidia corporis debentur, 239. c

Miracula cur nunc raro fiant, 20. e. 763. f. Miracula facta in translatione corporum SS. Gervaſii & Protaſii, 163. a Deus tentatur cum miracula flagitantur non ad ſalutem, ſed ad experientiam, 189. f

Miſericordia ex eo appellata eſt, quod miſerum cor faciat condolentis alieno malo, 706. a. Qui tamen nullo dolore, ſed officio bonitatis adductus ſubvenit proximo, miſericors cenſetur, 706. a

Miſericordia Dei prævenit voluntatem, 41. a. Ad ipſam pertinet vocatio, quæ etiam fidem prævenit, *ibid.* Ipſa & vocamur ut credamus, & credentibus præſtatur ut bene operemur, 36. a. Væ etiam laudabili vitæ, ſi Deus remota miſericordia eam diſcutiat, 169. e. Magnæ ſunt voces ad miſericordiam Dei, tacitæ contritiones animi, 137. c. Nemo indignior miſericordia quam ſuperbus miſer, 622. f

Miſſa pro defunctis, *Vide* Sacrificium.

MNESARCHUS Stoicus, 293. f

Modeſtia unde dicta, 112. f. 311. a. Pulcrior eſt temperantia animi inſcitiam ſuam confitentis, quam ſcientia rerum, 112. f

Modulari muſicis quid ſit, 444. b. 445. b. *& ſeqq.*

Modus probatus omnibus, a paucis agnitus, 325. e. ordinis pater, 351. b. Modus quidam animi eſt ſapientia, 311. d. e. Summus modus Deus Pater; 312. b

Moleſtias vitæ tolerare jubet Deus, non amare, 184. c

Monachorum Anachoretarum & Cœnobiratum inſtitutum laudatur, 710. b. *& ſeq.* Monachi Criniti, 49. d. Carthaginenſes Monachi alii ſe ſuis manibus tranſigebant, alii ex fidelium oblationibus vivendum ducebant: hinc magnæ contentiones exortæ, 49. c. qua occaſione Liber *de opere Monachorum* editus, *ibid.*

Monacharum profeſſio & habitatio, 711. c

Monaſterium Mediolani plenum bonis fratribus, extra urbis mœnia, ſub Ambroſio nutritore, 150. e. Monaſteriorum greges, 150. e. Plura monaſteria ſeu ſanctorum diverſoria Romæ vidit Auguſtinus, 711. f. Monaſteria apud Carthaginem eſſe incipiunt, 49. c

MONNICA.

Monnica Patricii conjux, mater Auguſtini, 170. e quem & carne ut in hanc lucem temporalem, & corde ut in æternam lucem naſceretur, parturivit, 163. d. educata fuit pudice ac ſobrie, 164. a. in domo Chriſtiana quæ morum probitatem preferebat inter Eccleſiæ membra, 163. e. Non tam ſuæ matris, quam decrepitæ cujuſdam famulæ cura ad honeſtatem inſtituebatur, *ibid.* immo diſciplina & regimine Chriſti, eam in Dei timore jam tum erudientis, *ibid.* Per Chriſtum ſubdita parentibus, potius quam per parentes ſubdita Chriſto fuit, 164. e. Amore vini paulatim capta ſanatur ab hoc vitio inſultatione ancillæ ſecum litigantis, 164. a

Patricio in matrimonium tradita, ſervivit ipſi veluti domino, 164. f. ſatagens eum Deo lucrari, *ibid.* f. Ut ſeſe gerebat in virum a fide ac moribus ipſius longe alienum, *ibid.* In ſocrum adverſus ſe irritatam malarum ancillarum ſuſurris, 165. b. Erga matronas de maritis ſuis querelam moventes, 164. f. *& ſeq.* Erga diſſidentes & diſcordes inter ſe animos, 165. d. Erga ſervos Dei, *ibid.* f. Erga parentes, domumque ſuam, *ibid.*

Nutrivit filios, toties eos paturiens, quoties a Deo deviare cernebat, 165. f. Auguſtinum ſpiritu parturivit majori ſollicitudine, quam carne pepererat, 115. a. Hunc a primis annis in Catechumenorum gradu conſtituit, 71. f. 128. b. Cumque adhuc puer in repentino mortis periculo verſaretur, curabat feſtinabunda ut ſacramentis ſalutaribus initiaretur, 76. f. Eo tamen recreato, baptiſmum differendum duxit, *ibid.* d

Auguſtino annum ætatis XVI. agente Deus jam inchoaverat in Monnica templum ſuum & exordium ſanctæ habitationis ſuæ, 83. a. Ex quo in Chriſto regenerata fuit, licet nondum viro ſoluta, vitam fide & moribus præcipuam egit, 169. d. Auguſtinum ut a fornicatione maximeque ab adulterio abhorreret cum ingenti ſollicitudine admonebat, 83. f. Virum ſuum ſub ipſius vitæ finem ad Chriſti fidem adducit, 165. e. f. Quo viduata ſumtus nihilominus procurat Auguſtino tunc apud Carthaginem Rhetoricæ ſtudenti, 90. d. Hunc interea in Manichæorum hæreſim prolapſum luget, ejuſque convictum averſatur, 95. d. e. De futura illius reſipiſcentia admonetur per ſomnium, perque reſponſum epiſcopi cujuſdam, fieri non poſſe aſſerentis, *ut filius iſtarum lacrymarum pereat*, 96. e

Frequentabat eleemoſynas, 115. b. Obſequens ac ſerviens ſanctis, nullum diem prætermittebat oblationem ad altare Dei, *ibid.* Bis in die, mane & veſpere ad Eccleſiam venire ſolita, ut oraret vel verbum Dei audiret, *ibid.* Scripturarum ſacrarum erat ſtudioſiſſima, 328. d

Auguſtinum Romam ipſa invita navigantem lacrymis proſequitur, 114. b. Paulo poſt conſcenſa nave, per marina diſcrimina nautas conſolatur de felici perventione divinius certior facta, 119. b. Mediolanum veniens Auguſtinum audito Ambroſio jam abalienatum a Manichæis reperit, *ibid.* Ambroſium diligit ut Angelum Dei, *ibid.* f. Qui Ambroſius in Monnicæ laudem viſo Auguſtino ſæpe erumpebat, gratulans ipſi quod talem matrem haberet, 120. d

Epulas ad memorias Martyrum cum apud Africam adferret Monnica, plus quam unum *pocil-*

lum

lum sibi temperatum, unde *dignationem sumeret*, non ponebat, 119. a. Apud Mediolanum vetanti Ambrosio istas epulas fieri, morem gerit libentissime, *ibid.* b. Excubante Mediolanensi plebe in Ecclesia Monnica vigiliarum primas tenet, 126. f. orationibus vivit, *ibid.*
Audita Augustini conversione, gaudet, exsultat, triumphat & Deo benedicit, 156. f. Secedit cum illo in agrum Cassiciacum, 160. a. Interest disputationi *de Beata vita*, 300. b. Ubi eximias sententias profert, 302. a. 312. e. Et Academicos Caducarios appellandos censet, 304. f. Adest quoque dialogis *de Ordine*, 327. f. 329. a. quod ejus ingenium atque in res divinas inflammatum animum expertus fuisset Augustinus, *ibid.*
Augustinum suscepto baptismate remeantem in Africam comitatur, 163. d. eumque apud Ostia Tiberina essent paulo ante obitum suum colloquitur cum ipso de vita æterna, 166. a. Rapiuntur ambo in æternæ sapientiæ contemplationem, *ibid.* f. Nulla jam re se delectari in hac vita profitetur Monnica, 167. a. Unum fuisse propter quod hic aliquantum immorari cupiebat, ut Augustinum Christianum Catholicum videret ante obitum, 167. a. Post dies circiter quinque decumbit febribus, 167. b. Exstasim passa, ut sensui reddita est, *Ponetis hic*, ait, *matrem vestram*, monens nihil curandum de sepultura sui corporis extra patriam, & addens illud tantum se eos rogare ut ad Domini altare meminerint ipsius, 167. c. Aliam hic sententiam ejus insignem refert Augustinus, *ibid.* f. Tandem die IX. ægritudinis suæ, LVI. ætatis suæ, XXXIII. ætatis ipsius Augustini migrat ex hac vita, *ibid.* Ejus funus, 168. f. Sacrificium pretii nostri pro ea offertur, jam juxta sepulcrum posito cadavere priusquam deponatur, ut illic fieri solebat, *ibid.* Ejus elogium, 164. f. *& seqq.*
Augustinus Matris suæ meritis esse credit omne quod vivit, 300. b. ejusque precibus datam sibi eam mentem ut inveniendæ veritati nihil præponat, 352. a. b
Morum præcepta adolescentibus traduntur, 340. d. Per bonos mores provenit agnitio veritatis, 707. a. Quæ contra mores hominum sunt flagitia, pro morum diversitate vitanda sunt, 93. f
Mors, justa vindicta peccati, plus tamen clementiæ Dei quam severitatis ostendens, quare, 757. b. Ex Deo non esse mortem, 755. b. c. Sapiens mortem corporis non metuit nec dolores, 308. b. amor Dei facit ut mors contemnatur immo & desideretur, 702. e. mors animæ nequitia est, 754. f. Mors sibi ipsi est qui male vivit, 212. f
Motus numerosi, rationabiles & irrationabiles, connumerati & dinumerati, complicati & sesquati &c. 451. *& seqq.*
Mulier quæ perdiderat drachmam, 180. c. Ænigma Salomonis de muliere sedente supet cellam in foribus, 92. c. d
Mulier Athenienses venenis assueta, 720. c
Muliebri habitu qui se ostentant jure infames intestabilesque habentur, 381. f
Multiloquium quid, 1. c
Mundos duos admittebat Plato, unum intelligibilem, alterum sensibilem, 6. b. c. 292. b. Quid mundi utriusque nomine intelligebat, *ibid.* Sensit Plato aliique philosophi animal esse istum mundum, 18. b. Mundi consideratio ad immortalia conducit, 766. b. Pulcritudo mundi per hæc tria est inculpabilis, per damnationem peccatorum, exercitationem justorum, perfectionem beatorum, 763. a. Omnia, etiam quæ in se fœda, ad ejus pulcritudinem confetunt, 775. a. Omnis iste mundus, id est omnia sensibilia contemnenda; utendum autem his ad vitæ necessitatem, 701. c. Amicis hujus mundi nihil laboriosius, quam non laborare, 771. b. Non prodest nisi fidelibus continere se ab amore hujus sæculi, 235. c
Mundus in Scripturis ager appellatur, 666. c
Musica est scientia bene modulandi, 444. b. Musicæ inventio, 347. c. Libri *de musica*, 443. *& seqq.* Scopus Augustini in edendis hisce libris, 511. f. 512. f. 513. a. b. c. Rationis vis in perspiciendis quæ ad musicam pertinent, ubi nihil aliud quam æqualitas delectat, 525. f. *& seqq.* Levatio & positio quid in musica, 467. c
Mustum, mira quædam de musto, 732. b
Mutabilis anima est temporaliter, non localiter; corpus utroque modo, 759. b. c. Cælum & terra clamant quod facta sint, quia mutantur, 197. c
Mutus & surdus Mediolani, alios nonnisi motu corporis intelligens, neque ipse aliter quæ vellet, significans, 415. f
MYRO fusilium signorum artifex, 376. e
Mysteriorum obscuritas utilis, sine qua nec studiose quæreretur, nec suaviter inveniretur veritas, 758. d. *Vide* Sacramenta.

N

NATALEM suum celebrat Augustinus, 5. d. 300. b
NATHAN duo, 40. a. 47. f
Natura nihil est aliud quam id quod intelligitur in suo genere aliquid esse, 716. f. Veteres pro essentia & substantia naturam dicebant, *ibid.* Omnis natura, in quantum natura est, bona est, 625. c. d. e
Natura nihil temere producit, 320. b
Natura hominis bifariam dicitur, 17. a. 25. d. 632. b
NAVIGIUS Augustini frater, 300. b. 317. e. Splenicus, 303. f. Libris in villa Cassiciaco scribendis interfuit, *ibid.* necnon morti Monnicæ & ejus funeri, 167. b. *& seq.*
NEBRIDIUS patria Carthagini vicinus, 127. e. Augustino carissimus, adolescens valde bonus & valde cautus, 99. c. mirabilis animæ, 135. d. Augustinum ab astrologis consulendis revocare nititur, 99. c. Argumentum ipsius contra Manichæos, 132. f. *& seq.* Mediolanum venit non ob aliud nisi ut cum ipso in sapientiæ studio vivat, 127. e. Beatæ vitæ inquisitor ardens, *ibid.* f. Sub Verecundo Mediolanensi grammatico docet, 150. a. Errans aliquando circa Incarnationis mysterium, postea fit catholicus; Deo servit in perfecta castitate apud suos in Africa, 159. b. Tota domus ejus per eum fit Christiana, *ibid.* Moritur haud multo post Augustini baptismum; vivere creditur in sinu Abrahæ, *ibid.* Epistolæ ad Nebridium, 159. c
Necessitas consuetudine inducta, 148. f. *& seq.* Sunt etiam necessitate facta quædam improbanda, quæ nulla peccata essent, si non esset ista pœna hominis, sed natura, 14. d. 6. 10. f *& seq.*
Nequitia unde dicta, 301. d. 310. d
Nervi motuum corporis instrumenta, 419. d. Eos vegetat mobilioresque efficit siccitas, *ibid.* In ipsis corporum robur, 420. f
Nilus fluvius qui in Scriptura Geon, 670. d
Nimium sæpe incommodius est quam parum, 311. c Hoc primum in vita utile, Ut ne quid nimis, *ex Terent.* *ibid.* d
Nobilium conversio majoris lætitiæ causa est Ecclesiæ, 148. d. Nobilitatis nomine superbos plus tenet diabolus, *ibid.*
Nocere. Justo qui nocet, non ei vere nocet, sed sibi, 16. e
Nomina rebus, ut cuique placuit, imposita sunt, 472. f
Novitatis apperitio periculosa, 723. c
Nubes prædicatores, cælum Scriptura, 231. c. d. *Item* Nubes Scripturæ sacræ vocantur, 666. b
Nugæ majorum negocia vocantur, 75. c
Numerorum ratio immutabilis, 594. b. 598. f. 724. e. Occasio numerorum, 345. c. De numeris *fuse & egregie*, 453. b. *& seqq.* 513. d. *& seqq.* 598. e. *& seq.* Cur ab uno ad decem progressus, & inde ad unum reditus in numerando fiat, 454. b. De numeris spiritalibus & æternis, 529. d. *& seq.* Rebus omnibus etiam infimis insunt numeri, 599. b. In carnis voluptate vestigia numerorum, 776. Sapientia numeris cuique rei impressis se ipsa commonstrat, 603. e. *& seq.* In sapientia & ex sapientia numerus est, in numero & ex numero sapientia, 599. f. Quidquid ratio potest, numeris potest, 347. f

O

OBEDIRE regibus generale pactum est societatis humanæ, 94. a
Oblatio altaris, 45. f. 115. b
Occidere. A peccato liber non est qui hominem, ne ab ipso occidatur, occidit, 574. d
Oculi sensuum principes, 189. c. Pupillæ oculi virtus, 412. d. An oculi videndo aliquid patiantur, *fuse*, 421. *& seq.* Oculorum illecebræ, 188. b. 701. b. Oculus impudicus, impudici cordis est nuntius, 791. c. A viro non figatur in femina, 791. c
Odium in proximum cor gravius vastat, 80. c. Odium in parentes quale præcipitur, 30. c
Olympus Macedoniæ mons altissimus, 654. e
Omen, vox in sacris litteris olim inusitata, 4. c
Opera Dei compendio narrantur, 242. b. In malis operibus nostris Dei opera bona sunt, 528. a
Opera nostra bona Deo tribuenda sunt, 659. d. 438. d. Ideo bona sunt, quia Deus ea nobis donat, 244. a. Opus bonum & ipsius Dei est, & nostrum est, 35. c. d
Operatio hominis in paradiso qualis, 671. b
Opere manuum viventes Monachi, 49. c. 711. f. Liber *de opere Monachorum*, 49. b
Ophitæ hæretici seu Serpentini. 681. e
Opinio & sensus qui differant, 619. d. In falsas opiniones ruere turba proniot est, 292. f. 406. f
Orate in clausis cubiculis quid, 54. e
Orandum in remplo mentis, 542. a. Oratio pro mortuis ad altare, 170. e. Egregiæ Augustini orationes ad Deum, 355. c. *& seq.* 372. Multa Deus orantibus præbet, qui etiam orantes prævenit, 186. b
ORATA vir fortunatissimus, 308. d. Unde miser in divitiis, 309. d
Ordo est per quem aguntur omnia quæ Deus constituit, 326. d. 329. c. Ordine cuncta a Deo administrantur, 320. f. 321. a. 329. d. Eo continentur etiam mala, 322. a. Ordo dux ad Deum, 325. f. Ordo non est ubi deterioribus meliora subjiciuntur, 577. b. Ordo vitæ & eruditionis, 340. d. *& seqq. fuse*. Ordinem tenere & ordine teneri non idem, 534. b. Ordini rerum transeuntium pro nostris meritis assueti sumus, 527. f. Injusti juste, & fœdi pulcre ordinantur, 770. b. Peccantem hominem ordinavit Deus turpem non turpiter, 528. a. Ordinatio cogit esse; inordinatio, non esse, 719. a. Quod mutatur in melius, ad esse & ad ordinem rendit, 718. f. Libri *de Ordine* scripti sub finem anni 386. 315. Zenobio dicati, 317. c. d. quare, 323. d
Oratorium, 790. a
ORESTES & PYLADES, 101. a
ORIGENES, 10. f. Ejus error, quod omnia recurrant ad id unde deflexerunt, *ibid.*
Orthodoxi id est recta sectantes, 751. e
OROSIUS Presbyter Hispanus, 57. d
Os occultum in corde sapida gaudia de pane Dei ruminans, 120. f

P

PAGANI qui vocentur, 56. e. Eorum ad Christum mira conversio, 748. b. *& seqq.*
Paleæ nomine significantur hæretici, 751. d. & zizaniorum, 765. d
Palliati philosophi Cynici dicuntur, 282. a
Panis Angelorum Christus, 120. b. Panis hominem nutrit, & accipitrem necat, 720. b
Paradisus, vita beata, 669. e. 679. c. Paradisi terrestris deliciæ quid allegorice, 669. f. *& seqq.* Ex eo homo dimissus est, 678. f. *& seq.*
Parentes & amici quatenus amandi, 582. f. & quomodo propter Christum contemnendi, 30. b
PARMENIANUS Donatistarum Carthaginensis Episcopus, successor Donati, 48. a
Parricidio patriæ, continentur omnia scelera, 291. d
Pars turpis est, quæ suo universo non congruit, 93. f
Parvuli, nec sapientes sunt, nec stulti, 23. a Quomodo tei sunt voluntate, 24. a. Damnantur, nisi baptizentur, 57. f. Illos peccato originali obstrictos negabant Pelagiani, 15. c. De eorum morte, & cruciatibus, 637. d. An ipsis prosint cruciatus, aut eorum parentibus, 638. b. *& seq.*
Passiones mortificatæ vocantur amores sancti, casti, boni; immortificatæ vero, perturbationes, libidines, concupiscentiæ, 657. f. Quæ mala ex immortificatione passionum; quæ bona ex mortificatione proveniant, *ibid.* a. temperantia quomodo moderandæ, 702. b. *& seqq.*
Patria parentum loco haberi solet, 583. a. Ejus parricidio continentur omnia scelera, 291. d
PATRICIUS Augustini pater, tenuis municeps Thagastensis, 83. b. Ultra vires rei familiaris filio impendebat, quidquid etiam longe peregrinanti studiorum causa opus erat, *ibid.* c. Quamvis ira fervidus, numquam cecidit Monnicam uxorem, 165. a. Fit Catechumenus, 83. e. Ejus mores, 164. f. moritur fidelis, 90. d. Augustino annum 17. agente, *ibid.*
PAULUS Apostolus, unde dictus Paulus, 148. d. Miles castrorum cælestium, 186. c. Altissimorum consiliorum vir, 695. d. Ejus lingua volatilis, loquens mysteria, 239. f. In sua persona loquitur, ubi ait in Epist. ad Rom. 7. 14. *Ego autem carnalis sum* &c. 34. c. 42. b. Illum præ ceteris legit Augustinus, 143. f. 156. d. 263. f
PAULUS proconsul, per baptismum fit regis magni provincialis, 148. d
Peccatum quid, 25. a. Est motus defectivus & voluntarius, 609. a. Est aversio ab æternis, & conversio ad mutabilia, 584. b. 608. c. Est conversio aut ad proprium bonum, aut ad exterius, aut ad inferius, *ibid.* c. Peccatum nihil est, 87. a. Admittitur dum immoderata in hæc infima, inclinatione, summa bona deseruntur, 85. b. Dum non in Deo, sed in seipso, & aliis creaturis voluptates, sublimitates, veritates homo quærit, atque ita irruit in dolores, confusiones, errores, 82. a. Dum appetuntur quæ Christus contemsit, aut fugiuntur quæ Christus sustinuit,

nuit, 758. a. & *seq.*
Peccati causſa Deus non eſt, 213. a. 608. e. etſi in eum peccata ſua refundere ſoleant peccatores, 675. c. ſed ipſa hominis voluntas eſt, 610. d. & *seq.* Peccatum quippe omnino voluntarium eſt, 756. c. & *seqq.* Nec peccatum eſſet peccatum, ſi non eſſet voluntarium, 19. f. Cum quiſquis peccat, peccat volens, 629. c. & *seqq.* non natura, 609. d. & *seq.*
Peccatum non committitur ſine cauſſa, 84. f. & *seqq.* Et licet peccatum poſſit eſſe ſine voluntate peccati, non tamen ſine voluntate facti, 24. f. Qui enim neſciens peccat, peccatum tamen volens facit, *ibid.* e. cum peccata a neſcientibus, vel coactis perpetrata non omnino ſint ſine voluntate, 20. a. Quod tamen nullo modo caveri poteſt, peccatum non eſt, 630. f
Peccandi quædam eſt neceſſitas, 148. f. 153. f. Quomodo in eam deſcendatur, 148. f. 673. d. & *seq.* Quæ inde fluunt peccata, peccata eſſe non deſinunt, 631. d. & *seq.* & quare, 632. a. & *seq.* Peccatum dæmoni eſt ſacrificium, 79. f. Poteſt homo eſſe ſine peccato, etſi talis non ſit, 53. e. 55. a
Peccatum aliud tantummodo peccatum eſt, aliud eſt etiam pœna peccati, 20. a. 24. b. 27. d. 775. c. Per eam ad reſipiſcentiam erudimur, 757. b. Peccari pœnæ juſtæ ſunt, 585. & variæ; Obcæcatio, 80. c. Ignorantia & difficultas, 631. & *seqq.* Inquietudo animi, 132. a. & *seq.* Jactura ſummi boni, 100. f. 627. e. & *seq.* 629. a. & *seq.* Anima luendo pœnas peccati ſui, habet dignoſcentiam boni & mali, 760. c. Peccator Deum fugere non poteſt, ſed invenit ubique Dei legem in pœna ſua, 102. d
Peccatum aliud eſt originale quod ex Adam trahitur, 702. aliud actuale, 622. d. Originale non abſurde vocatur voluntarium, 20. d. 24. a. 25. c. & *seqq.* In veteri Teſtamento narratur. 15. c. Illo nihil eſt ad prædicandum notius, nihil ad intelligendum ſecretius, 702. d. Anima etiam cum illo naſcens habet unde Deo gratias agat, 632. f. Actualis peccati duplex eſt origo, 622. d.
Peccator minus eſt quam erat, 756. d. & *seq.* Minus peccavit homo conſentiendo dæmoni, quam dæmon male ſuadendo homini, 623. e. Pejus eſt alium ad peccatum inducere, quam ab ipſo induci, 622. d. Nihil intereſt utrum ipſe ſcelus admittas, an propter te ab alio admitti velis, 736. e
Peccatum in hominem duobus modis committitur, uno, ſi lædatur; alio, ſi cum poteſt, non adjuvetur, 705. c. Et duobus modis peccat homo, antequam fiat ſapiens, 639. f. Animæ peccatrices conferunt ad perfectionem univerſi, 620. f. licet earum peccata huic perfectioni non ſint neceſſaria, 621. a. & *seqq.* Dei imperii ordinem non perturbant, 213. a. Peccatum Deo non nocet, *ibid.* nec nocere poteſt, 94. c. Quomodo ergo contra eum eſt, *ibid.*
Peccatorum apud Deum confeſſio, ſpem excitat, 172. a. 81. c. Peccati lex eſt violentia conſuetudinis, 149. e. De ſervitute peccati, & regno libidinis *fuſe diſſeritur*, 578. f. 579. a. & *seqq.*
Pecuniæ nomine continentur omnia, quorum jure domini ſumus, 583. a. Ejus amor rectæ ſpei venenum eſt, 340. e
PELAGIUS, recentiſſimus hereſiarcharum tempore Auguſtini, 12. d. Ejus nomen cum aliqua laude ab eodem Auguſtino aliquando commemoratum, 53. f. In ſynodo Palæſtina hæreſim ſuam damnans, abſolutus eſt, 58. b. Teſtimonio Auguſtini uſus, 13. d
Pelagiani negabant originale peccatum, 15. c. 23. f. & *seqq.* Ignotantiam & difficultatem ad naturæ inſtitutionem pertinere aſſerebant. 15. c. Gratiam ſecundum merita noſtra dari, 12. d. Ac caritatem non ex Deo, ſed ex nobis eſſe, 34. e. Convincuntur, & condemnantur ab Epiſcopis Romanæ Eccleſiæ, cooperantibus conciliorum Africanorum litteris, 58. b. Prima adverſus eos Auguſtini ſcripta, 53. e. Aliquandiu eorum nomina racuit, ſic eos facilius corrigi ſperans, *ibid.* f. Privatæ adverſus eos ante ſcripta diſſertationes, *ibid.* e
Penulati magiſtri, 78. f
Perfectio boni eſt, ut nec ipſa concupiſcentia peccati ſit in homine, 24. c. Quænam in hac vita. 29. c. Illius & auctor, & adjutor Deus, 637. a
Perjurium Priſcillianiſtis familiare, 62. b. & *seq.*
PERIPATETICI, 294. a
PERSIUS omnibus pœnis hanc anteponit qua cruciantur homines, qui vitia quæ vitare non poſſunt, coguntur agnoſcere, 556. d
Peritia quædam miſeranda eſt, odore ac ſapore mire dijudicare pulmenta, vinum &c. 417. e
Pertinacia non ideo eſt ſuſcipienda, quia eſt optanda conſtantia, 426. e
Perturbationes animi quatuor ſunt, cupiditas, lætitia, metus, & triſtitia; 178. c
Pervicax. De nulla re cum eo diſſerendum, 586. d
Pedes metrici, qui ſint & quot in genere; 460. c. & *seqq.* De iis copioſiſſime tractatur, 465. & *seqq.*
PETILIANUS Donatiſta, 50. f. & Epiſcopus Conſtantinenſis, 54. b. Ejus litteræ, ac ad eas Auguſtini reſponſio, 50. f
Petra Chriſtus, 32. e
PETRUS a petra nomen accepit, 32. b. Totius Eccleſiæ figuram gerit, *ibid.*
PHALISCUS Poeta, 496. f
Phantaſmata, figmenta ſunt de ſpecie corporis, corporeo ſenſu attracta, 754. c. Ficta phantaſmata quomodo judicentur, 770. d. & *seq.* Unde mens judicet de phantaſmatis, 773. f. & *seqq.* Vera phantaſmata habere pro cognitis, ſummus error eſt, 528. f. Phantaſmatum ludibria origo omnium errorum, 528. f. Luctæ animæ cum phantaſmatibus præclara deſcriptio, 131. d. 137. e. 782. a. Phantaſiæ, & phantaſmatis differentia, 528. d
PHERECYDES philoſophus Syrus, 292. a
PHILO, philoſophus Academicus, 267. f
Philocalia eſt amor pulcritudinis, 264. c. In rebus incorporalibus & ſummis, idem eſt ac philoſophia, 4. e. 264. c
Philoſophia, eſt amor, ſtudiumque ſapientiæ, 701. e. Ejus præſtantia ſupra cæteras diſciplinas, 323. e. Huic omnis ætas matura eſt, 251. c. Ejus decus quale, 264. a. Ab illius portu ad beatæ vitæ regionem proceditur, 297. a. Mons illi adverſus vana gloria, 298. b. & *seqq.*
Philoſophia duas habet quæſtiones, unam de anima, alteram de Deo, 349. f. In philoſophia nihil plus invenitur, quam quid ſit unum, *ibid.* rationem promittit, 336. e. De ejus laude ac defenſione, Hortenſius Ciceronis, 90. d. Quomodo ad philoſophiam accenſus fuit Auguſtinus, 90. c. Ad illam exhortatio, 249. a. 261. c.
Philoſophia Chriſtiana, 299. c. In hac, tota veritas, *ibid.* b. Philoſophia hujus mundi in ſacris litteris prohibita, 294. b. 328. d. Quodnam ſit veræ philoſophiæ negotium, 336. e
Philoſophi. Variæ eorum ſectæ, 294. a. Tempore Auguſtini, omnes aut Cynici, aut Peripatetici, aut Platonici erant, *ibid.* pauci admodum erant, 297. a. Varia de deorum natura ſentiebant, docebant, defendebant, 747. a
Philoſophi præ ſuperbia Creatorem per creaturas non invenerunt, 109. d. Hominum metu recta docere non auſi ſunt, 750. d. & *seq.* Divinæ ſcripturæ, non omnino philoſophos, ſed philoſophos hujus mundi vitandos, & irridendos eſſe præcipiunt, 328. d. & *seq* Quibuſdam peracutis philoſophis viſum eſt, ne idipſum quidem quod mente comprehenditur, ad nomen adſpirare ſapientiæ, niſi tam firma ſit comprehenſio, ut ab ea mens nulla ratione queat dimoveri, 429. e. Eorum ſuperbia, invidia & curioſitas, 750. d. & *seq.* cœcitas, 109. c. vaniras, 701. e
Phiſon fluvius, qui nunc Ganges dicitur, 670. b
PHOTINUS. Ejus falſitas, 143. a. Photinianorum ſuperſtitio, 751. c
Phtenetici, unde fortiores ſolito, 420. e
Picturæ laſcivæ, 78. f. Picturatum & ſepulcrorum adoratores, 713. e
Pietas, ejus exordium eſt optime de Deo ſentire, 571. b. Ejus perfectio eſt caritas, 755. f. Idem piis probatur, quod Deo placet, 241. e. iis vivunt impii, 765. d
Piſcis mutus, 721. e. Quid per piſces, & cetos ſignificatur, 240. d. Duo piſces in Evangelio, duas perſonas ſignificant, regiam ſcilicet & ſacerdotalem, 39. f
Piſcis de profundo levatus manducatur in menſa parata in conſpectu credentium, 235. b
Plani Mathematici, pietatis expertes, 98. b. & veritatis, 136. f
PLATO, ejus dotes, 257. e. 291. f. eloquentia, 748. a. Egregium ejus elogium, 291. f. Illum Jeremiæ coetaneum falſo aliquando credidit Auguſtinus, 43. e. Ejus ſententia de duplici mundo, 292. b. quem animal eſſe credidit, 18. b. c. Perfectam dicitur compoſuiſſe philoſophiæ diſciplinam, 292. a. Virtutes quaſdam civiles, aliarum verarum virtutum ſimiles admittebat, *ibid.* c. Mira docuit, nil perſuaſit, 748. c. Suavius ad legendum, quam potentius ad perſuadendum ſcripſit, *ibid.* a. A Socrate, moralia: a Pythagoreis naturalia & divina didicit, 292. a. Ejus doctrina ab Eccleſiæ doctrina non prorſus aliena, 748. d. & *seqq.* Nuptias contemnens ita pervetſam temporum ſuorum timuit opinionem, ut naturæ ſacrificaverit, quo tamquam peccatum illud aboleretur, 750. a
Platonicorum rationes ceteris aliorum philoſophorum rationibus præponebat Auguſtinus, 294. f. Quædam legit in eorum libris conſentanea doctrinæ Chriſtianæ de divinitate Verbi æterni; nihil tamen de Incarnati humilitate, 138. a. b. 139. a. b. In iis etiam non invenit quod in ſacris litteris reperit, nempe viam ſalutis, & doctrinam humilitatis, 144. d. Platonici animas humanas pro meritis peccatorum, de cælo lapſas, in corpora detrudi exiſtimabant, 4. e. Effata Platonis pro myſteriis cuſtodiebant, 292. c. Quæ effata non facile ab omnibus percipiuntur, *ibid.* Facile fiunt Chriſtiani, 750. f. Eorum laus, 291. f. & *seqq.* Improbatur, 5. c. Eorum ſuperſtitio, 750. f
Plauſus populi, in poteſtate fortunæ, & imperitorum judicio poſitus eſt, 449. f
PLOTINUS, Platonicus philoſophus, alter Plato judicatus, 294. a
Pluvia. Quid ſit *Nondum pluerat ſuper terram*, 666. d
Pœna omnis ſi juſta eſt, peccati pœna eſt, 631. d. Aliud eſt pœna peccati, & aliud peccatum, 20. a. 24. b. 27. d. Malorum pœna, in bonis Dei operibus eſt, 38. b. *Vide*, Peccatum.
Pœnitentiæ utilitas, & ſuavitas, 109. a
Poeſis inventio, 346. e. Ei præferenda philoſophia, 275. a. Nimium ejus ſtudium improbatur, 318. f. Ejus ornamenta quæ, 335. d. Ejus nugæ repudiandæ, 783. f
Poetæ non omnino a philoſophia contemnendi, 280. b. Illorum mendacia, 347. d. Illorum judices, Grammatici, 347. b
POLEMO Platonis ſucceſſor, & Zenonis magiſter, 292. d
PONTITIANUS Afer, in palatio militans, Chriſtianus & valde pius, 150. c. Narrat Auguſtino Antonii Monachi vitam, *ibid.* d. & duorum Agentium in rebus converſionem, *ibid.* f. 151. a. & *seqq.*
Populus Chriſtianus, ſub uno Deo libera multitudo, 758. f. Populus Hebræus, ſub eodem uno Deo compedita multitudo, *ibid.*
PORPHYRII duo, unus Siculus, alter vero non, 53. a. Porphyrius Siculus dicebat omne corpus eſſe fugiendum, 7. a
Poſſeſſiones habere Chriſtianis licet, 714. d
Poteſtas libera a Deo homini data eſt, 585. d. & *seqq.* Per caritatem fit plena, 16. a. Illud eſt in poteſtate noſtra cum volumus, facimus, 34. a. 613. a. Et quod noſtram ſequitur voluntatem, 34. a. Voluntas quia eſt in poteſtate, libera eſt nobis, 613. f In poteſtate noſtra eſt actio quælibet bona, 33. f. 34. a. & quo ſenſu, *ibid.* & 16. a. 41. a.
Præcepta Dei implere poteſt homo, ſi velit, 648. c. Ad ea ſervanda excitat Deus, 294. c. Cur in Lege minora ſint, in Evangelio majora, 759. a. Pauci vitæ præcepta adſequuntur. Ratione fit quiſque capax præcepti, ſapientia obſervator, 639. f
Prædeſtinatorum certus eſt numerus, 21. c. Duplici modo ſuppletur, 624. f. 625. a
Prædicatores Evangelii nubes dicuntur, 231. d. Ipſis debentur neceſſaria, & quomodo, 239. c. Quomodo poſſunt gaudere de datis ſibi beneficiis, 239. d. & *seq.* 240. a. Tranſeunt ex hac vita in aliam vitam, ſcriptura vero ſancta permanet, 231. d
Præſcientia Dei, non obeſt creaturæ libertati, 613. b. c. & *seqq.* etſi plures torqueat hujus cum illa concordia, 611. c. & *seqq.* Sicut ſe habet memoria ad præterita, ſic ſe habet præſcientia ad futura, 614. e. Neceſſe eſt tamen ut peccet, quem Deus præſcivit peccaturum, etſi non cogatur peccare, 614. c. d. 617. d. & *seq.* Præſcientia non eſt, niſi certa præſciat, 614. c. Non efficit ut non libera voluntate peccemus, 612. d. & *seqq.* aut aliquid aliud faciamus, 613. c. & *seqq.* Bonus eſt Deus condendo creaturam, & quam peccaturam, & quam non peccaturam eſſe præſcivit. 616. b. Et ſicut recte punit quos prævidit peccaturos, ſic juſte præmiat quos prævidit recte facturos, 614. f
Præſidatus, id eſt Præſidis munus, 128. f
Præſtigiator, cur laudetur, cur vituperetur, 781. f
Prætorianum pretium, 127. d
Presbyterorum Catholicorum laus, 711. e
Principium, quomodo intelligatur illud Geneſeos, *in principio creavit Deus &c.* 218. c. d
PRISCILLIANISTÆ, mendacio & perjurio dediti, 62. b
Prius aliquid dicitur æternitate, tempore, electione, origine, 22. c

Probabile & verisimile quid Academicis, 272. b. Quomodo ab ipsis inductum, 293. c. Probabile sequi citra assensum Academicis innoxium est, Christianis nefarium, 290. e. f. 291. a. b. c. Ex alieno probabili vivere non licet, 290. f. Incommoda ex opinione probabili, 291. d. Peccat, adulterium aut aliud crimen committens, etiamsi probabiliter putet non esse peccatum, *ibid.* b. c. d.
Prophetæ defenduntur contra Faustum, 44. c. & adversarium Legis, 61. d
Propinquiras spiritalis, 780. a. Si homo non peccasset, nullæ fuissent propinquitates, 779. c. quod retractavit Aug. 21. b. Qui non potest prodesse omnibus quos diligit, prosit propinquioribus. 780. f
Proportio con rationalitas quædam, 538. d. Vis in homine est judicandi de propottione corporum locorum &c. 777. a
Propter aliud quidquid est, vilius est quam id propter quod est, 555. a
Prosperitas hujus sæculi, fragilis, 250. a. *& seqq.* Qui prosperis rebus proficit, asperis quid profecerit discit, 781. b
Protasii & Gervasii mattyrum corpora divinitus deteguntur, 163. a. Miracula facta in eorum translatione, *ibid.*
Proteus, in carminibus veritatis imago, 280. b. Traditur eo solere capi, quo minime caperetur, 279. d
Providentiæ divinæ ordo omnia continet, 5. c. Ea omnia reguntur, 249. d. 31. 5. d. 316. a. Et usque in hæc ima pertenditut, 315. b. Sunt qui eam negant, 611. e. Sunt qui pessime eam confitentur, *ibid.* f. Quid agendum utrisque ut pie de ea sentiant, 612. a
Proximi amor, *Vide* Amor.
Prudentia quid, 536. a. Est appetendarum rerum & vitandarum scientia, 580. e. 703. f. In animo constituta est, 574. b. Definitur etiam per amorem Dei, Amor ea quibus adjuvatur, ab eis quibus impeditur, sagaciter seligens, 697. b. Illi adscribendum quod anima æterna & superiora magis appetenda cognoscat, quam inferiota, 531. a
Psalmorum cantus toto Christiano orbe celebris, 160. b. Quando inductus Mediolani, 162. f. Cantantur psalmi in funere defunctorum, 168. c. in Ecclesia, 187. f. ad Altare, 45. f De hocce cantu quæ Athanasii & Augustini sententia, 187. f. Psalmi litteræ de melle cæli melleæ, 161. e. Explicatio Psalmi IV. *Cum invocarem*, 160. b. *& seqq.* Psalmus contra partem Donati Abecedatius 31. f. Psalmorum vis, & utilitas, 160. b
Pudicitiæ sedes, 574. b. Eripi non potest animo inviolato, 574. b. Qui servandæ pudicitiæ caussa hominem interficit non excusatur a peccato. *ibid.*
Puellæ instituendæ modus, 163. e. f
Pueri humilitate, non ætate, regnum cælorum assequuntur, 81. a
Pueritiæ vitia ad succedentes ætates transeunt, 80. f. *& seqq.*
Pulcritudo quid, & in quo consistat, 104. c. 531. c. Ex similitudine & quadam partium unitate venit, 769. a. Unde quidquid ordinatum est, quantumcumque sit fœdum, pulcrum est, 775. d. *& seqq.* Pulcritudo corporis, 774. c. *& seqq.* Multis miseriis obnoxia est, *ibid.* Seducit sui consectatores, 761. d. *& seqq.* Cut sæpe nos fallat, 770. e. Pulcritudines exteriores a Dei pulcritudine veniunr, 189. a. Quæ delectant, ideo delectant, quia pulcra sunt, 769. a. Pulcritudo quæ partibus constat, multo laudabilior est in toro quam in parte, 658. b. Ubique & in omnibus pulcritudo percipitur, 325. a
Punctum indivisibile, 410. a. Ejus & signi discrimen, 410. a. b. puncti potentia, *ibid.* c
Pupillæ oculi vis, 412. d
Pyramus, & Thysbes. 318. f. 320. c. 324. f
Pythagoræ laus, 291. f. improbatur, 6. e. Agnoscit Pythagoras animæ immortalitatem, 292. a. Ejus de administranda Rep. judicium, 352. c. Ejus errores plures, 6. e.

Q

Quantitas duplex, molis & virtutis, 403. a. Nullum est corpus quod non habeat longitudinem, latitudinem, & altitudinem, 404. b. Animæ nullam esse quantitatem molis, fuse in libro *de Quantitate animæ*, 403. *& seqq.* sed inesse quantiratem virtutis, cujus septem gradus adsignantut, 134. a. *& seqq.* Omne corpus quantulumcumque sit, habet dimidium, & si dimidium, innumerabiles partes, 777. b. *Vide* Corpus.
Quantitas syllabatum diverso modo a Grammaticis & Musicis attenditur, 457. f. 458. f
Quærere. Maximæ res cum a parvis quæruntur, magnos eos solent efficere, 252. e. Nulli homini ablatum est scire utiliter quæri, quod inutiliter ignoratur, & humiliter confitendam esse imbecillitatem, ut quærenti & confitenti Deus subveniat, 632. a. Neque omnes a quibus quæritur docere possunt, neque omnes qui quærunt discere digni sunt, 687. c. Veritatem quidam non pie quærunt, & ideo non inveniunt, 110. b. Si sapientia & veritas ita quæratur ut dignum est, subtrahere sese atque abscondere a suis dilectoribus non potest, 699. b. Amore quæritur, *ibid.* Fieri non potest divina quadam providentia, ut religiosis animis seipsos & Deum, id est veritatem pie, caste ac diligenter quærentibus, inveniendi facultas desit, 413. a. Quod hortante Domino quærimus, eodem ipso demonstrante inveniemus, 587. a
Quæstionum tria genera, an sit, quid sit, quale sit, 176. e. Liber *de diversis quæstionibus octoginta tribus*, 37. d. *Sex quæstiones contra Paganos expositæ*, 53. a. *Quæstionum* libri septem, 59. f
Quies frustra quæritur in creaturis fugacibus, 102. f. *& seq.* In Deo solo habetur, 1. 2. b. Ibi est locus quietis imperturbabilis, ubi non deseritur amor si ipse non deserat, 103. a. Fecit nos Deus ad se, & inquietum est cor nostrum donec in Deo requiescat, 69. a. Ostendit Deus quam magnam creaturam rationalem fecerit, cui nullo modo sufficit ad beatam requiem quidquid ipso minus est, 228. a. Ignavia quasi quietem appetit, quæ vero quies certa præter Dominum, 86. b. Quies est apud Deum valde, & vita imperturbabilis, 88. c. Requievisse Deum ab operibus suis ut intelligendum, 658. f. Quomodo Deus requiescet in nobis sabbato æternæ vitæ, 244. b. In iis requiescere dicitur Spiritus-sanctus, quos in se requiescere facit, 226. e. Quod quietum est, non est nihil, immo magis est quam id quod inquietum est, 619. f

R

Rapere quomodo rapiat hominem Deus, 184. a. *& seq.*
Ratio est mentis motio, ea quæ discuntur, distinguendi & connectendi potens, 342. f. *& seq.* Est adspectus animi, quo per se ipsum, non per corpus, verum intuetur, aut ipsa veri contemplatio, non per corpus, aut ipsum verum quod contemplatur, 391. c. d. Est quasi animæ caput, aut oculus, 526. a. 591. a. est excogitattix omnium disciplinarum, 345. a. Per eam homo belluis præstat 576. b. Unde spiritus hominis dicitur in Scripturis ratio, qua ab eis distat, 669. c. per eam judicat de sensu interiore, 590. f. Ratione nihil in homine præstantius est, 591. a. illius ministri sunt tam interiores quam exteriores sensus, 588. f. unde corpori ac sensibus præstat, 766. b. *& seqq.* In visu tamen, & auditu, & in ipsa etiam voluptate quædam illius vestigia sunt, 344. b. Ratio ipsa ratione cognoscitur, 607. f. ac se ipsam comprehendit, 589. a. Duo sunt, in quibus illius vis potest ipsis etiam sensibus admoveri, opera scilicet, & verba, 343. f. illa præstantior est virtus, 767. f. *& seq.* in investigatione rerum divinarum deficit, 691. c
Ratio & auctoritas quomodo conducunt ad discendum, 341. a. *& seq. Vide* Auctoritas.
Ratiocinatio est a certis ad incertorum indagationem nitens cogitatio, 387. d. est rationis inquisitio, 427. b. hujus, & rationis discrimen, 426. e. *& seq.* utriusque usus, 427. c
Rationabile quid, 343. d. in tribus apparet, 345. a. Ejus & rationalis discrimen, 343. d
Reatus culpæ & pœnæ distinctio, seu peccatum, & pœna peccati, 25. a
Regnum uxorium, 130. f
Regnum cælotum quibus promissum, 33. c. 81. a. Regni Dei descriptio, 27. e. qui ejus possessores, *ibid.*
Regnum lucis & tenebrarum, Manichæorum figmentum, destruitur lib. *de morib. Manich.* cap. 3. 4. 5. &c.
Relaxandi animi gratia voluptatem aliquam post magnas curas capere, modestissimum est: ab ea vero capi interdum, turpe. 446. e
Religio ex eo dicta est, quod nos religet Deo, 21. d. 787. e. *& seqq.* vel ex eo quod nos religat, 21. d. Varia sunr falsæ religionis genera, 786. b. *& seq.* apud Paganos vera quærenda non est, sicut nec apud Hæreticos, Schismaticos, Judæos, 751. a. *& seq.* sed apud Christianos reperitur, 19. a. 748. b. *& seqq.* hæc religio Christiana etiam apud antiquos fuit, 19. c. illiusque salus nulli umquam defuit, qui dignus fuit, 53. b. quomodo hoc intelligendum, *ibid.* Religio vera ea est; qua se uni Deo anima, unde se peccato velut abruperat, reconciliatione religat, 439. d. Error in religione venit ex hoc, quod pro Deo colatur creatura, 754. b. Religio qua a pueris semel imbuti sumus, ad se nos etiam inscios rapit, 263. f
Reliquiarium Evæ, 114. d
Reminiscentia quid, 180. c. *& seq.* 177. b. 417. f. 523. f. reminiscentia animarum ex Platone improbatur. 17. b
Remissio peccatorum est a Spiritu-sancto, 229. f. 230. a
Renatus Monachus de Cæsarea misit ad S. Aug. duos libros contra ejus opera scriptos, 61. a
Requies animæ solus est Deus, 69. b. 32. b. quomodo intelligendum quod Deus requieverit die septimo, 658. e. 659. a. *& seqq.* 660. *& seqq.*
Res magnæ magnos viros desiderant, 252. a. & si a parvis quæruntur, magnos solent eos efficere, *ibid.* e. Res non discuntur per ipsa verba, 558. f. 559. a. *& seqq.* Rerum temporalium instabilitas, 618. e. *& seq.* Non res, sed homines qui rebus male utuntur culpandi sunt, 583. e. cum ex bono usu, alius bonus, ex malo alius malus evadat, *ibid.* d
Restituere pretium quo Christus nos emit, nemo valet, ut nos ei auferat, 170. c
Resurrectio corporum, 17. e. 437. c. 519. c. stabilitas corporum post resurrectionem, 19. d. 28. a. 33. f. discrimen corporis ante peccatum, & post resurrectionem, 19. e. discrimen resurrectionis justorum & impiorum, 765. d. post resurrectionem corpus & anima vigebunt per Filium Dei, & per Spiritum sanctum, 756. a
Retractatio Operum ab Aug. quo consilio facta, 2. f
Rex nova præcepta imponere potest subditis, 94. a. & illi non obedire peccatum est. *ibid.*
Rhetorices inventio, 346. b. dicitur victoriosa loquacitas, 97. d. illam docet August. *ibid.* c. Thagaste, 99. d. Carthagine, 112. f. Romæ, 117. c. Mediolani, *ibid.* f. illius professionem deserit, 157. d
Rhythmus quid, 347. b. latine numerus dicitur; *ibid.* Ejus nomen in musica late patet, 472. d. De rhythmo copiose. 471. f. *& seqq.*
Risus. Infima est hominis proprietas, 577. a. nihil fœdius risu, irrisione dignissimo, 256. a. tatio præveniat risum necesse est, *ibid.*
Roma Gotthorum irruptione sub Alarico Rege. eversa est, 56. d
Romana nobilitas idololatriæ dedita, 146. b
Romanianus Thagastensis, 130. c. egregia ejus indoles, 249. d. opes copiosæ, 130. c. 245. d. 249. d. Augustinum patre orbatum consolatur, ope adjuvat, & domo ac sumptu excipit Carthagine studiorum caussa peregrinantem, 262. e. f. fit Manichæus alliciente Augustino, 251. b. ejus studia, *ibid.* d. sæculo immersus adversa fortuna eripitur, *ibid.* Mediolanum ad Comitatum Imperatoris ob negotia venire compulsus est, docente ibi Augustino, 130. c. Molestis litibus implicitus, vitæ beatæ ardore inflammatur, 263. c. Ipsum ad philosophiam adhortarur August. 251. a. *& seq.* 262. c. 263. b. Licentii ejus filii jam philosophi exemplum proponens, 264. f. illius studio tandem accenditur, 264. a. etsi duobus impedimentis inveniendæ veritatis teneretur, 265. a. Illi invidet Augustinus quod solus Luciliano suo frueretur, 265. e. illum laudat, 262. c. *& seq.* ac beneficia in se collata recolir. *ibid.* & 263. a. Pollicetut se illi scripturum opusculum de vera religione, 265. b. 752. c. quod ipsius inserto nomine edendum curavit, *ibid.*
Ruffinus Sexti philosophi sententias sub nomine S. Xisti Papæ & Martyris edidit, 56. d. *Not.* d
Rusticus consobrinus S. Augustini, 300. b

S

Sabbati Sacramentum aperitur, 658. f
Sacerdos Christus & sacrificium, victor & victima, 194. e. Sacerdotum filii defunctis sacerdotibus succedebant in Lege, 57. c. 60. d
Sacramenta pauca sunt in novo Testamento, multa fuerunt in veteri, 758. c. f. Hæc nunc ab actione remota, in fide atque interpretatione manserunt, *ibid.* f. Cur alia in veteri lege, alia in nova instituerit Deus, 759. a. Cur iis egeamus, 234. d. *& seq.* Sacramenta Christi per totum orbem pervaserunt opera servorum Dei 234. b. Deus in eorum ministris operatur, 235. b. Sacramenta initiorum, 237. c. 240. d. Quæ Christus docuit, traduntur secretius firmiusque Sacris quibus, initiamur, in quibus bonorum vita facillime non dispu-

disputationum ambagibus, sed Mysteriorum auctoritate purgatur, 341. f. Præcipitur in Mysteriis ut omnia corporea contemnamus universoque huic mundo renuntiemus, quia non est alia salus animæ aut renovatio, aut reconciliatio auctori suo, 403. b. Homo spiritalis judicat de solemnitate Sacramentorum quibus initiamur & Eucharistiæ, 237. c. Sacramenta sive paria sive disparia celebrantes hæretici a catholica communione sunt excluſi, 751. b. c

Sacramentum salis, 75. f. *Vide Not.* d.

Sacramentum baptismi, *Vide* Baptismus.

Sacramentum corporis Christi. Piscis de profundo levatus manducatur in mensa parata in conspectu credentium, 235. b. 237. d. *Vide* Eucharistia.

Sacrificium pretii nostri, pro mortuis offerri solitum posito juxta sepulcrum cadavere, 168. f. Sacrificium justitiæ, 542. a. cogitationis, & linguæ, 195. f. Flamma cælitus facta in sacrificio Abrahæ non fuit miraculum & quare, 57. b. *et seq.*

Sæculo non oportet conformari, sed imitari imitatores Christi, 235. f. Sæculorum partes damnatione facti sumus, 527. f. 762. c

SALLUSTIUS lectissimus verborum pensator, 310. f

Salsi qui jocari amant, 674. e

Salus religionis Christianæ nulli umquam defuit qui dignus fuit, 53. b. Quomodo id intelligendum, *ibid.* Oeconomiæ divinæ ratio erga salutem hominis, 691. f. Via salutis in Christo, & Scripturis sanctis, 137. c

Samardaci plani homines, 290. b. *consule Not.* a

SAMUEL non solum levita, sed & sacerdos fuit, 60. e. *Vide Not. b.* Inter filios Core æmuli Aaron nominatur, 57. c. *Vide Not.* a

Sancti antiqui in Christum passurum crediderunt, 194. d. Sanctorum constantia pro Ecclesia, 752. b. An sint in beatitudinis possessione, magna quæstio est, 22. b. *et seq.* Vivunt in sinu Abrahæ nostri memores, 159. c. Honorandi sunt, non adorandi, 786. b. Eorum corda sunt thuribula Dei, 172. c. Sanctorum memoriæ, 119. e

Sanctimoniales, earum institutum, 711. c. *et seq.* Nonnullæ in urbe Roma hæresi Joviniani infectæ nupserunt, 49. d

Sanitas unius diei, melior est quam multorum dierum imbecilliras, 515. e

Sapiens quis dicendus, 577. c. *& seq.* Sapiens est qui regno mentis, omni libidinis subjugatione pacatus est, *ibid.* f. Sapiens est qui juste, prudenter &c. vivit, 598. c. Sapiens semper Deo infixus est sive tacitus, sive loquens, 332. e. Non vocabulorum opifex, sed rerum inquisitor esse debet, 272. d. Ejus partes, 260. a. constantia, 337. c. 352. f. Ejus a studioso discrimen, 276. b. & a stulto, 577. c. Sapiens in cognitione solam amat veritatem, in actione pacem, in corpore sanitatem, 784. f *& seq.* Nullo indiget, 308. a In eo solo vera scientia, 258. b. Hujus solius æstimanda auctoritas, 252. f

Sapiens contra Academicos perfectus esse debet: perfectus autem non est qui adhuc verum quærit, 260. c. Sapiens se ipsum intelligit, 331. c. Illi certa est sapientia: assentiturque ei rei, quam si non percepisset, sapiens non esset, 289. b. Sapiens nonnihil scit, qui saltem scit sapientiam, 276. f. *& seq.*

Sapientiæ diversæ notiones, 595. f. *& seq.* Lux est quædam ineffabilis, & incomprehensibilis mentium, 366. b. Est ipsa veritas; 312. a. in qua cernitur & tenetur summum bonum, 596. b. Est modus animi, 311. c. Est plenitudo, *ibid.* Est recta via vitæ, 256. a. Est luminare majus firmamenti, 233. a. Est optimum in anima, 365. f. Definitur rerum divinarum, humanarumque scientia, 257. b. Quæ definitio discutitur, *ibid. & seq.* Nullius rei in animis nostris apertiorem notitiam natura esse voluit, quam sapientiæ, 256. f. Unde sicut omnes beati, sic & sapientes esse volunt, 596. d. Sapientia ipsa studiosis sui se se ostendit, 603. d. Et sicut lux solis una est omnibus videntibus, sic una est lux sapientiæ omnibus communis, 337. a. *& seq.*

Sapientia & numerus idem, 599. a. Unde ergo tam cara est sapientia, & ram vilis numerus, *ibid. & seq.* Nec amicorum præsentia, nec vita propter se ipsa expetendæ sunt, sed propter sapientiam, 365. b. Ejus amatores, plurimos qui eam secum quærant, expetunt, 366. a. Invenitur media quædam affectio inter stultitiam & sapienriam, 22. f. 639. c. *& seq.* 640. e. *& seq.* Quinam alieni a sapientia, 311. e

Quibus gradibus perveniatur ad sapientiam, 366. f. *& seq.* Animum mortalibus inhærentem sapientiæ portus non recipit, 249. b. Non invenitur sapientia nisi totis animi viribus concupiscatur, 699. b. Ejus inventio præponenda est thesauris, 151. f. Illam habet quisquis beatus est, 311. f

Sapientia. Dei Filium nihil aliud esse quam Dei Sapientiam, 311. f. Idque credendum tradebatur in fidei professione, 602. e. f. Non alia ad sapientiæ conjunctionem via præter Christum, 7. c

Sapientiæ librum Judæi non recipiunt in auctoritatem canonicam, 49. b. Hujus libri auctor, 43. d

Σαπρόφιλοι græcis qui, 531. c

SARA & AGAR duo Testamenta adumbrant, 33. c. *& seq.*

Saraballæ quid significent, 558. f. *Vide Not. a*

Sarmadaci. *Vide supra* Samardaci.

Scarabæi de fimo exsistunt, 738. f. In Lege immundi erant, 47. b

Schisma. Posset eos qui schismata fecerunt area dominica usque ad tempus ultimæ ventilationis velut paleas sustinere, nisi se se a nobis ultro separassent, 751. c. d

Schismatici inter mortuos & perditos computandi, 52. a. Illos ad communionem catholicam violenter reduci olim non approbabat August. Sed postea expertus quantum eis in melius mutandis conferre posset diligentia disciplinæ, mutavit sententiam, 43. f

Scholasticorum apud Carthaginem licentia, 113. c. d. Romani erant modestiores, *ibid.* qui magistrum tamen sæpe fraudabant, 117. c

Scientia rerum humanarum illa est, quæ novit lumen prudentiæ, temperantiæ decus, fortitudinis robur, justitiæ sanctitatem, 258. d. scientia est luminare minus, sapientia luminare majus, 233. a. scientia est cum res aliqua firma ratione percepta & cognita est, 22. e. 425. e. unde illa scientia dicenda non est, in qua qui eam profitetur aliquando fallitur, 258. a. Stoici scientiam nulli tribuunt nisi sapienti, 360. a. dissimilium eadem, aut par est scientia, *ibid.* Scientia numquam mala esse potest, 576. e. animæ cibus est, 301. b. Cavendum a vanæ cognitionis aviditate, 701. f. falsarum rerum scientia esse non potest, 276. b. d. 279. a. scientia nostra, scientiæ Dei comparata ignotantia est, 197. d. Unde fiat ut scientiam pauci & raro consequantur, 261. d. ad perveniendum ad scientiam transgrediendi sunt sensus interior & exteriores, 588. c. scientia & sensus quid differant, 428. e. *& seq.* 429. a. scientiæ, & experientiæ discrimen, 576 f

Scire aliquid nos æstimare non debemus, nisi quod maxime nobis est manifestum, 265. e. scimus aliquid & experientia sensuum, & fide testium, 22. f. quædam in physicis certo sciuntur, 284. f. *& seq.*

Scriptura sacra est venerabilis stilus Spiritus Dei, 143. e. In ea Deus ipse loquitur, 241. a. Ejus divina auctoritas, 123. b. 221. f. 230. e. f. de hac fuse disseritur, 707. f. *& seqq.* mira ejus profunditas, 123. b. 96. b. 214. e. 691. f. *et seq.* & simplicitas, 91. a. *et seq.* 123. c. 222. d. quæ magistra est humilitatis, 222. b. *et seq.* 231. a. Servienti animæ libera est, contaminatæ pura, corruptæ integra, 133. b. Augustini sunt castæ deliciæ, 195. e. *et seq.* omnibus sæculi deliciis suaviores, 196. c. Scripturæ summa est veritas, 220. e. 237. a. magnaque præ litteris prophanis excellentia, 144. d. Variæ ejus interpretationes simul possunt esse veræ, 220. a. 224. d. nec obest aliter quam alii senserint, sentire, modo vera sint quæ existimamus, 217. f. quis sensus habendus sit excellentior, 224. f. Ejus loquendi modi metaphorici quomodo intelligendi, 783. d. ejus expositio a quibus petenda, 687. b. c. De ea nemo judicare debet, 236. f. *& seq.* Laus ejus & dignitas, 231. d. *& seq.* ab ejus documentis non est discedendum, 325. f. cum salutatia præbeat præcepta avaris, luxutiosis &c. 749. f. In ea multa indoctis videntur absurda, quæ rite exposita, laudantur, 387. a. Scrutanda est cum honore famulorum Dei qui eam dispensarunt, 224. e. ejus perscrutatio, in curiositatis medelam est, 783. e. Translatio scripturæ veteris e græca lingua in latinam facta secundum LXX. interpretes, 9. b. Necessitas Scripturæ orta est ex peccato, 666. e

SECUNDINUS Manichæus, ex iis quos Auditores vocabant, 45. d

Securus nemo esse debet in hac vita, quæ tota tentatio est, 187. b

Seditiones christianorum carnalium sæpe bonos viros ex Ecclesia, divina permittente providentia, expellunt; 752. a

Senatoria ætas, 340. f

Senectus nullo statuto annorum tempore definitur, 662. c

Senex & senior quo differant; 660. f

Sensus quid sit discutitur fuse, 421. a. *& seqq.* sensus alii dicuntur corporis, alii animæ, 361. a. sensus animæ, sunt quasi oculi mentis, *ibid.* sensus alii sunt exteriores, alius interior. Exteriores ab interiori sentiuntur, 589. b. non vero a se ipsis, *ibid.* a. sensus interior moderator, ac judex est exteriorum, 590. c. *& seq.* Sensus interior differt a ratione, *ibid.* etsi in sensibus quædam appareant rationis vestigia, 344. b. inest bestiis, *ibid.* a. Externi sensus dicuntur januæ carnis, 176. e. Eorum officia, *ibid.* sunt nuntii per quos homo interior cognoscit, 174. b. pulcher motus, sensum mulcet, per sensum autem animum, 344. f. per sensus in anima plagis sæpe vapulamus, 750. d. qui iis bene utitur, intrat in gaudium Domini sui, 785. d. Sensuum delectatio æternæ vitæ jucunditati comparata, ne quidem commemoratione digna est, 166. c. Geometria sensibus percipi, non potest, 359. f. Quidquid sensu attingitur, non unum sed multa esse convincitur, 594. d. Sensus numquam fallunt, inquiebant Epicurei: noli plus assentiri quam ut tibi ita apparere persuadeas, & nulla deceptio erit, 286. a. *& seqq.* Quidam philosophi, ista omnia quæ corporis sensu percipit animus, opinionem gignere posse confitebantur, non vero scientiam, *ibid.* e

Sentire quid, 520. b. aliud est summa stoliditate, aliud summa sanitate corporis nihil sentire, *ibid.* c

Septem ætates mundi, 659. e. septem dierum altior allegoria, 662. d

Sepulcrorum & picturarum adoratores, 713. e. *& seq.* ubi & immoderatus circa mortuorum cadavera luxus notatur,

SERGIUS ORATA fortunatissimus, 308. d. 309. d

Serpentes acutissime vident, & luce gaudent, 722. c. serpentes aprici, *ibid.* serpentes boni (allegorice) id est non pernicioſi ad nocendum, sed astuti ad cavendum, 236. a. In serpente diabolus, 673. a. Ejus cum Eva inimicitiæ, & pœnæ, 676. a. hæreticorum est figura, 681. a

Serpentini hæretici, 681. f

Servi quid debeant dominis, & domini servis, 709. b. Servi rerum mortalium fiunt qui earum domini esse desiderant, 703. a

Serviri sibi vult Deus voluntarie, non necessario, 756. f. Omnia Deo serviunt sive ad vindictam peccatorum, sive ad hominis liberationem, 758. c. Illi servire perfecta libertas est, 438. e. Anima si Deo serviat, ei cetera servient, 777. f. Regula ad servos Dei, 789

Servitus misera Idololatratum, 772. a. Servitus Legis & libertas Evangelii, 706. f. Servitus sub peccato quæ dicatur, 578. d. *& seq.*

Sesque, unde dictum, 452. f

SEXTUS Pythagoricus, 56. d

Signum quid, 410. b. Varia signorum genera, 545. *& seqq.* Signa sui significativa, 550. f. *& seq.* Res quæ significantur, pluris quam signa pendendæ sunt, 555. a. An res aliqua monstrari possit absque aliquo signo, 543. f. *& seq.* An signa signis monstrentur, 445. b. *et seq.* Signum magis re cognita, quam signo dato ipsa res discitur, 559. b

Signum mathematicum quid, 410. a. Ejus & puncti discrimen, *ibid.*

Silentium in Musica, 480. a. *et seq.*

Similitudo vero opponitur, 374. d. Non sensu, sed mente conspicitur, 767. b. *et seq.*

SIMPLICIANUS Mediolanensis presbyter, 145. a. *et seq.* Pater spiritalis Ambrosii, *ibid.* f. Er ejus postea in Mediolanensis ecclesiæ regimine successor, 42. a. Consulitur ab Augustino, 145. a. Ad eumdem scripti libri duo *de diversis quæstionibus*, 41. d

Simpliciras. ejus bonum, 674. c

Societas justa est, quæ Deo servit, 95. a. Societas perditorum multum nociva est, 83. f. *et seq.* 87. c. 88. a

SOCRATES, 267. e. Præceptor Platonis, 291. f. De diis quid senserit, 747. c. *et seq.* ejus dictum, 401. a. Cur per canem quemlibet & lapidem, & quidquid obvium esset jurare soleret, 747. c

Sol. In sole tria sunt, esse, lucere, & illuminare, 362. d. Sol celebratur a Manichæis, 648. a

Solitudo pœnitentiæ aptissima, 155. f. Hominem juvat ad animum colligendum, 316. c. Summa christianæ perfectionis est, solitudine delectari, 709. f

Solœcismi, & barbarissimi ad orationis venustatem quandoque conferunt, 335. d. e

Somni effectus, 397. b. facit membra langueſcere, 419. c. Somni extatici Adami mystica explicatio, 671. f

Sonus triplex est, aut in voce animalis, aut in eo

eo quod flatus in organis facit, aut in eo quod pulsu editur, 346. e. Ejus discrimen a numero, 513. d & a cantu, 223. a
SORANUS medicinæ auctor, 62. f
Spectaculorum vanitas, 75. d. 88. d
Spiritalis homo etiam venumdatus est sub peccato, 40. d. *Vide* Homo.
SPIRITUS SANCTUS dicitur Dei Donum, Munus, Ignis, Amor, Caritas, Pax, Gratia, Requies nostra, Locus noster, 228. c. 437 f 787. e. *& seq.* Ipsum Deum esse probatur, 696 f. Dicitur ea facere in nobis, quæ per eum facimus, 241. e. f. Solus superferri dicitur super aquas, quare, 228. b. c. Spiritus sancti dona ti leribus comparantur, 2 3. a
Spiritus beati, domus Dei, 212. d. Cælum cæli dicuntur, *ibid.* c. *Vide* Angeli.
Spiritus rectus, quando & quomodo in anima instauratur, 436. f Spiritus & carnis pugna, 14. d. 29. b. 631. a. & c. Spiritus & cupiditatum regna describuntur, 577. f. *& seq.*
Spiritus immundus duobus modis dicitur, 305. d
Stellæ solatia noctis sunt, 242. c
Stili ferrei duplex usus, 760. e
STOICI soli sapienti scientiam adtribuunt, 360. a
Studium. Oratio ante studium præmittenda, 261. e. Tranquillitas animi studenti necessaria, 436. a
Stultitia est rerum appetendarum, & vitandarum vitiosa ignorantia, 639. d. Omnia animi vitia complectitur, 310. c. Egestas est animi, 309. c. 310. b. tenebræ mentis, 334. d. 640. c. maximum vitiorum, 639. c. Etiam stultorum judicio miserrima, 260. c. Aliquid medium inter stultitiam & sapientiam reperitur, 639. c. d. 640. d. e. quod exemplo parvulorum explicatur, 23. a
Stultus est in quo mens summam potestatem non habet, 577. c. Discrimen stulti & sapientis, 577. c. d
Suavitas. Amor temporalium rerum non expugnatur nisi aliqua suavitate æternarum, 536. e
Substantia est quæ vereribus natura vocabatur, 716. f. Nulla substantia malum est, 105. f
Superbia est videri velle quod non est. 666. f. Nihil eo vitio immanius, 270. c Initium est omnis peccati, 532. a. b. Princeps omnium peccatorum, 622. f. ejus origo, 670. b. Quomodo ab illa tentamur, 190 f. ejus effectus, 537. a. Per illam misericordiæ medicina respuitur, 622. f. Egregia ejus descriptio, 532. b. c. Mater est omnium hæreticorum, 669. b
Superbus suam amat sententiam defendere, non quia veta est, sed quia sua est, 220. f. Ejus casus unde, 104. b. Perversa superborum affectio, 622. c. Nihil tam indignum misericordia, quam superbus miser, 622 f
Superiores seu Prælati, quomodo gerere se debent, dum amantur, timentur, laudantur, ne in superbiæ vitium cadant, 191. a. *& seqq.* Timeri velle ab hominibus non propter Deum fœda jactantia est, 190. f. Eorum dotes quæ, 710. f. discretio, 7 2. b
Supplicium juste peccatoribus infligitur, 621. b *Vide* Pœna.
Surditas cordis ex tumultu vanitatis, 103. a. Surdus & mutus Mediolani motibus corporis verborum vice urens, 415. f
Suscepti, 333. f. honorarium dare solent patronis, *ibid.*
SYMMACHUS Præfectus Romæ, 117. e. Augustinum Mediolanum mittit profitendæ rhetorices gratia, *ibid.*
Synaxes ad memorias Martyrum, 119. e

T

TANGENDI sensus, 592. f. *& seq.* Temperantia. Unde dicta, 311. a. quid sit, 535. f. 580. a. 697. b. Ejus officium, 700. d. *& seq.* Pulcrior est temperantia animi suam inscitiam confitentis quam scientia rerum, 112. f
Templum Dei mens hominis, 542. a
Tempus quid sit, difficilis quæstio, 200. f. *& seq.* implicatissimum ænigma, 204. c. Solis, lunæ, & siderum motus non sunt tempora, 204. f. Tempus non est corporis motus, 205. e. Sed quo metimur motum corporum, *ibid.* Est distentio sed cujus rei? num animi? 206. e. Temporis mensura, 201. b. *& seqq.* Quomodo tempus liceat metiri, 204. a. c. 206. b. Tempus præteritum, præsens, & futurum, 201. a. Tria tempora proprie non sunt, 203. e. f. Differentiæ temporis quomodo nominandæ, 203. e. Præteritum tempus & futurum quomodo sit longum, aut breve, 201. b. & c. 202. Non fuit aliquod tempus quando Deus nondum aliquid fecerat, 646. c. 647. b. Nullum tempus sine creatura, 209. a. Quo sensu æternum dicatur 647. b. Tempora æternitatem imitantur, 527. f
Tenebræ quid, 209. f. Tenebræ super abyssum, *ibid.* Tenebræ exteriores & ligatio manuum ac pedum, 785. a
Tentatio triplex, voluptatis, superbiæ, & curiositatis cavenda monstrata est in Christo, 773. a. Adversus illas tentationes pugna Augustini, 184. f. *& seqq.* Quomodo tentatione superamur, 673. f. 674. a. 676. b. Quibus tentationibus resistere valemus, quibusve non valemus nescimus, 173. c. Tentatio primorum parentum allegorice exposita, 673. d
Terræ inesse unitatem quamdam, numeros & ordinem, 538. e. Terra maledicta spinas gignens admonet hominem ut avertatur a peccatis & ad Dei præcepta convertatur, 632. f
Testamentis duobus vetere & novo disciplinæ regula nobis traditur, 706. f. Prævaler in vetere timor, in novo amor, *ibid.* Utriusque ordo mirabilis, *ibid* & 758. e. Concentus utriusque in præcepto caritatis, 692. e. 697. d. 699. f. 700. a. Testamentum novum in veteri prænuntiatum, 33. b. Testamenti veteris nomine quid Apostolus vocat, 43. e
Thagastense municipium Augustini patria, 83. b. 101. f. ubi is docere cœpit, 124. e
THEODORUS ingenio, eloquentia & divitiis præstans, 328. a. Huic rescribitur liber *de beata vita*, 297. a
Tigris fluvius, 670. d
Timore pietas inchoatur, caritate perficitur, 758. e. Timor pœnæ sine caritate non impedit quominus animum vastet libido, 709. f
TOBIAS cæcus filio suo caritatis pede præibat, 188. d
Transeuntium rerum ordini pro nostris meritis assuti sumus, 527. f. Temporalium amatores nolunt transire quod amant, 762. b. Rerum transeuntium administratio solis impiis displicet, *ibid.* f
TREVERI, 150. f
TRINITAS. Deus est una Trinitas, 211. e. & trina unitas, *ibid* & 26. f. 696. f. Quæ nihil aliud est nisi idipsum esse, 696. f. Trinitatis mysterium in Genesi insinuatur, 225. f. *& seq.* Personæ proprietatibus & nominibus variis notatæ, 708. f. 752. f. 312. a. 437. f. Deum omnipotentem & Tripotentem esse docebatur in sacris mysteriis, 336. e. mens purgata idonea est percipiendæ Trinitatis, 752. f. Omnis creatura a Trinitate habet esse, speciem & ordinem, *ibid. & seq.* tota est a tota Trinitate, *ibid.* Symbola Trinitatis in homine, 229. a
TRYGETIUS Augustini civis & alumnus, 300. b. Apud Cassiciacum disputat in libris *de Academicis*, *de Beata vita*, & *de Ordine*, 251. d. *& seq.* Historiam adamavit, 317. e. Aliquando militiæ nomen dederat, 251. d
Tunicæ pelliceæ, 682. e
Tuscum jurgium, 27. b
Tyberis fluvius prius Albula dicebatur, 670. e
TYCHONIUS, 48. e

V

VALERIUS Comes, 59. b. Ad quem scripti libri duo *de Nuptiis*, *ibid.*
Vanitas est omnis creatura, non ex se, sed ex hominum vitio, 761. d
Vanitantes quinam, *ibid.* & 437. a
VARRO auctor fide dignus, 352. e
Vela grammaticarum scholarum liminibus appensa, 77. e
Venenis assueta mulier, 720. c. Venenosa cur gignit tellus, 652. f
Ventus quid, 404. c. Ex diversis partibus cæli diversa nomina sortitur, *ibid.* Pascere ventos, id est dæmones, est errando eis esse voluptati & derisui, 98. b
Verba admonent ut quæramus res, non eas exhibent, ut noverimus, 559. f. Verbis immorari cum de re constat, turpe est, 202 b
VERBUM Deus apud Deum, sempiterne dicitur & eo sempiterne dicuntur omnia, 198. c. Ipsum est principium, & magister quo illuc docemur omnem veritatem, 198. f. Verbum Dei in se permanet sine vetustate & innovat omnia, 166. e. *Vide* Christus & Filius Dei.
VERECUNDUS Mediolanensis civis & grammaticus Augustino ejusque sociis familliarissimus, 150. a. Nebridium adjutorem in docendi officio flagitat, *ibid.* Augustino de sæculo fugienti cum ceteris concedit rus suum Cassiciacum, 158. f. *& seq.* 317. d. Fit Christianus in extrema ægritudine, 158. f. Moritur agente Romæ Augustino, *ibid.*
Verisimile Academicorum, 5. a. 268. d
Veritas exsistit, mentibus nostris superior, 600. c. *& seqq.* 767. f. *& seq.* quippe quæ non de ipsis, sed secundum ipsamde ceteris judicant, *ibid.* & 141. f. Veritatem quæ æterna est & omnibus præminet ipsum Deum esse, 19. c. d. 193. e. 221. c. 602. e. 767. f. 771. d. Æterna veritas grandium cibus; qui non mutatur in eum a quo sumitur, sed e contra, 139. c. Veritas cernentes se commutat omnes in melius, a nullo in deterius commutatur, 602. d. Exhortatio perquam egregia ad amplexum veritatis, quæ una beatos faciat, 600. f. *& seqq.* Beata vita nihil est aliud quam gaudium de veritate, 182. f
Veritas nisi divina ope non percipitur, 280. a. Negotium nostrum summum est magnopere quærere veritatem, 273. e. In illius inquisitione beatitatem consistere opinio Academicorum, quæ discutitur, 252. f. *& seqq.* & 303. e. *& seq.* Veritas si non totis animi viribus concupiscatur, inveniri nullo pacto potest, 699. b. Si quæratur ut dignum est, non potest se suis dilectoribus subtrahere, *ibid.* Fieri non potest ut eam pie, caste ac diligenter quærentibus inveniendi facultas desit, 413. b. Noli foras ire, in teipsum redi, in interiore homine habitat veritas, 773. e. Per bonos mores nobis provenit agnitio veritatis, 707. a
Veritas sola possideturcum securitate, 601. f. *& seq.* Eam nemo amittit invitus, 601. f. 602. c. omnes ambientes se admittit, 602. c. d. communis est omnium, 221. a. Qui vult habere veritatem privatam, timeat ne ea privetur, 221. b. A quovis proferatur, amplectenda, 320. e. Incommutabilis veritas lex est omnium artium, & ars omnipotentis artificis, 767. f. De universis quæ intelligimus, non loquentem qui personat fori, sed intus ipsi menti præsidentem consulimus veritatem, 560. e. Cur *veritas odium parit*, 183. a. Veritatem homines amant lucentem, oderunt redarguentem, 183. b. Cujus vita per omnia congruit veritati, is solus est qui bene atque honeste vivit, 414. c. Libertate tunc vera gaudemus cum subdimur veritati, 601. e. *Vide infra*, Verum.
Vermiculi laus, 775. e. dissecti vermiculi partes moventur, 430. f. hujus motus causa inquiritur, 41. *& seqq.*
Versus unde dictus, 501. d. 347. a. De versu judicat grammaticus ex auctoritate, musicus ex ratione & sensu, 459. d. Versus quidam ex auctoris sui nomine appellati, 465. a. Versus a doctis vocatur qui duobus membris certa ratione dimensis copulatisque constat, 481. c. Quot temporibus minimus & maximus versus possit constare, 482. b. Terminus versuum varius, 501. f *& seq.* Versus non debet finiri pleno pede, 503. c. versus heroici finis, 503. c. d. Quomodo versus heroicus metiendus sit, 503. c. *& seq.* De senariorum versuum excellentia, 508. *& seqq.* Senarios versus quomodo commodius metiri oporter 509. c. Ut distinguitur versus a rhythmo & metro, 472. f *& seq.* 499. d. 503. a
Verum quid sit, 372. a. unde verum aut falsum, 37. f. *& seq.* Verum in corpore melius est quam falsum in anima, 516. f. Melior est vera stipula quam lux inani cogitatione pro suspicantis voluntate formata, 786. a. Quando verum dicitur, inspirante Deo dicitur, 239. a. Ipsius est verum omne quod loquimur, 212. c. Deus solus est doctor veri 111. f. Verum comprehendi non posse dicebant Academici, 266. quod refellitur, 284. e. *& seqq.*
Veste muliebri qui se ostentant, jure infames, & inrestabiles habentur, 381. f
VICTORINUS rhetor urbis Romæ vertit in linguam Latinam libros Platonicorum, 145. f. Statuam in Romano foro meruit, 146. b. Legit sacram Scripturam & libros Christianorum ac publice profitetur fidem, 146. *& seq.* Scholam deserit ob legem Juliani, qua vetitum est Christianis docere litteras & oratoriam, 148 f
Videre. Aliter Deus, aliter homo videt creata, 244. c
VINCENTIUS Victor scripsit de origine animæ, adversus Augustinum, 60. f. Modeste ab Aug. correptus resipuit, 61. a
Vinci ab homine non potest qui vitia vicerit, 778. f. Invictus est qui id soluma mat quod amanti eripi non potest, *ibid.* qui cohæret Deo, 780. f. Vincit cum vinci videatur, quisquis cedendo ad id pervenit, quod non amittit invitus, 781. c
VINDICIANUS senex medicus. 98. d. e. qui proconsul coronam agonisticam Augustino imposuerat, *ibid.* Ipsum ab Astrologorum næniis revocare satagit, *ibid.* & 135. d
Vindicta peccatorum certissima, 618. d 629. a. & citissima post peccatum, 628. e. Decus peccati in rerum natura ne quidem puncto temporis exsistit sine decore vindictæ, *ibid.* Jus vindicandi peccata hominum in Deo probat nos a Deo conditos, 585. b. c. Rectus vindictæ mo-

modus quis, 340.e
Vir uxori non ad illudendum imbecilliorem sexum, sed sinceri amoris lege præficitur, 709. a
VIRGILIUS poeta, 78. b
Virginum sacratum meritum pudicitiæ conjugali inæquat Jovinianus, 49. d. Augustini Liber de sancta Virginitate, 50. c
Viride agri allegorice, 666. a
Virtus dicitur vel recta vel perfecta ratio, 361. e. Æqualitas quædam vitæ, rationi undique consentientis, 414. b. habitus & quasi sapientis animæ qualitas, 691. b. Virtus animam facit optimam, 690. f. Virtutes quibus recte vivitur, magna bona sunt, 13. f. 607. b. iis nemo male utitur, *ibid.* Virtutes nostræ sunt, non res quas dare vel eripere casus potest, 258. c. Virtus ad beatam vitam ducens nihil est nisi summus amor Dei, 697. a. Ex vario affectu amoris Dei nascuntur virtutes illæ quatuor, Prudentia, Justitia, &c. 697. a. quæ definiuntur, *ibid.* & 580. c. flumen paradisi terrestris in quatuor partes divisum significat quatuor virtutes, 670. d. & *seq.* officia quatuor virtutum ad dilectionem Dei tendunt, 704. b. Quomodo sint in beatis, 536. b. anima quæ se sequitur, ut virtutem adipiscatur, stultum aliquid sequitur, 691. a
Vis. Vires corporis unde majores, 418. f. & *seqq.* Vim vi repellere occidendo eum qui stuprum aut mortem inferre molitur, illicitum, 573. d. & *seq.*
Visio quomodo fiat. 421. b. & *seq.*
Vitam temperationem corporis esse, quidam opinati sunt, 394. c. Vita a donante Deo, mors a vindicante, 32. d. Miseria hujus vitæ, 184. c. Vitæ regula utriusque Testamenti auctoritate roborata, quæ, 703. f. Bene vivere, est toto corde, tota mente, tota anima Deum diligere, 704. b. Vita æterna est totum præmium cujus promissione gaudemus, estque ipsa cognitio veritatis, 704. d. e. In justis perficietur post hanc vitam quod in hac vita plus diligunt, 784. e. f. similiter & in injustis, 785. a
Vitium dicitur quod est contra naturam, 25. e. 626. b. & *seq.* Primum vitium animæ rationalis, est voluntas ea faciendi quæ vetat summa veritas, 760. b. Vitium animæ nihil est aliud quam peccatum & pœna peccati, 762. f. Prior corrumpitur vitio suo, cujus vitio alius corrumpi potest, 626. e. Indignius a vitiis quam ab homine vinci, 778. e. Ab homine vinci non potest, qui vitia sua vicerit, *ibid.* f. Ex ipsis vitiis admonemur ad tendendum in Deum, 773. d. & *seqq.* De tribus vitiis singillatim, *ibid.*
Vituperatio peccatorum ad Dei laudem pertinet, 625. f. & *seqq.*
Unctio sacra ad regiam & sacerdotalem personam maxime pertinebat, 39. f. Uncti etiam aliquando prophetæ, *ibid.*
Unguenta ex carnibus animantium, 730. d
Unitas nonnisi mente conspicitur, 769. c. d. Unitatem appetit omnis natura, 537. f
Universi pulcritudo ab unitate, a qua nominatur, 316. d. 658. c. Ad decorem universi faciunt etiam indecora suum in locum redacta, 334. f. & *seq.* Ex beatitudine non peccantium, & miseria peccantium resultat perfectio universi, 621. e
Unum. Nihil est esse, quam unum esse, 719. a. Simplicia per se sunt, quia unum sunt, *ibid.* Quidquid unum est, a Verbo Dei unum est, 771. c
Vocabulorum occasio, 345. c. Non vocabulorum opificem, sed rerum inquisitorem decet esse sapientem, 272. d. Non sunt contemnenda vetusta vocabula, nec facile a consuetudine recedendum, nisi quæ rationi adversatur, 465. d
Vocatio secundum propositum non omnium est qui vocantur, sed tantum electorum, 35. e
Voluntas quid sit, 24. e. Ideo libera est, quia est in nostra potestate, 613. f. Nihil tam in nostra potestate quam ipsa voluntas, 34. a. 613. a. Quæ voluntas non esset, nisi esset in nostra potestate, *ibid.* f. Ipsa est qua & peccatur & recte vivitur, 13. d. Nulla re mens fit serva libidinis nisi propria voluntate, 610. d. Voluntas in tantum libera est, in quantum liberata est, & in tantum appellatur voluntas, 25. b. Quid sit bona voluntas, 579. c. Multum pendenda. 579. f. 580. a. Miserrimus qui ea caret, 580. b. & *seq.* Invito eripi non potest, 580. d. Duæ contrariæ voluntates nonnumquam in homine, 153. c. & *seq.* Voluntas vetus carnalis & nova spiritalis in Augustino, 149. a. Voluntas fortis & integra, voluntas semi-saucia, voluntas parte assurgens, & cum alia parte jacente cadens & luctans, 152.
Voluptas carnis. Ab ea continentiam Deus jubet, & dat, 184. f. Augustini pugna ne voluptatibus sensuum capiatur, 185. a. & *seqq.* Voluptatis imbecillitas protrudit nos ad sublimiora, 778. b. c. Voluptatis regnum, 774. d. e. Miseria animi voluptatibus dediti, 131. b. & *seq.*
Uti. Sicut malum est male uti bonis, ita bonum est bene uti malis, 50. b. Non prodest bona res non utenti bene, 108. a
Uxor prudens & Christiana describitur, 164. f. & *seq.* Uxor viro propter Deum serviens, Deo servit, 76. c. Uxor nonnisi propter fornicationem dimittenda, ut inrelligendum, 30. d

X

XYSTUS Romanus Episcopus & Martyr, 56. d

Z

ZENO Stoicorum princeps, 292. d. sub Polemonis magisterio condiscipulus Archesilæ, *ibid.* e. Animam mortalem esse dicebat, *ibid.* Nihil esse præter hunc sensibilem mundum, nihilque in eo agi sine corpore, *ibid.* Deum ipsum esse ignem, *ibid.* Zenonis sententia in Chrysippum pervixit, 293. a. Ejus definitio de perceptione veri, 266. d. quæ discutitur, 282. e. & *seq.*
ZENOBIUS, 315. a. Augustino auctor est scribendi operis *de ordine*, 323. b. quod ipsius nomini dicatur, 316. d
Zizania etiam hæreses designant, 52. b
ZOZIMUS Romanus Pontifex Pelagianos damnat, 58. e

SCRIPTURÆ LOCA QUÆ EXPLICANTUR.

GENESIS Caput 1. *In principio creavit* &c. exponitur in lib. XI. XII. & XIII. Confess. 197. a. & *seqq.*
Item Capp. I. II. & III. in libris de Genesi cont. Manich. 646. a. & *seqq.*
Cap. I. Vers. 2. *Tenebræ erant super* &c. 209. f. 212. a
XXX. 38. *Posuitque eas in canalibus* &c. 60. a
EXOD. XXX. 7. & 8. *Et adolebit incensum* &c. 60. b
LEVIT. XV. 16. *Immundus erit usque ad vesperam.* 60. c
XXI. 11. *Super patre quoque suo.* 60. c
DEUTER. XIII. 3. *Tentat vos Dominus* &c. 659. b.
PSAL. II. 7. *Ego hodie genui te.* 200. e
IV. 1. 2. 3 &c. *Cum invocarem* &c. 160. c
XXXV. 8. 9. 10. &c. *Inebriabuntur ab ubertate* &c. 536. e. & *seq.*
XLIII. 12. *Propter te afficimur tota die*, 9. b
XLV. 11. *Agite otium* &c. 771. a
L. 12. *Et spiritum rectum innova* &c. 436. e
LXXII. 28. *Mihi autem adhærere Deo bonum est*, 697. d
LXXXIII. 11. *Melior est dies una in atriis tuis super millia*, 642. d
CI. 27. *Anni tui non deficient*, 605. b
CIII. 24. *Omnia in sapientia fecisti*, 199. c
CXIII. 16. *Cælum cæli Domino*, 209. e
PROV. X. 19. *Ex multiloquio non effugies*, &c. 1. c
ECCLE. I. 2. *Vanitas vanitantium*, 437. a. 761. d
VII. 26. *Considerarem sapientiam & numerum*, 517. b
XII. 7. *Spiritus revertatur ad Deum* &c. 4. f
SAP. VI. 17. *In viis ostendet se illis hilariter*, 603. e
VIII. 1. *Adtingit a fine* &c. 599. b. 697. f. & *seq.*
Ibid. 3. *Generositatem magnificat* &c. 698. b
Ibid. 7. *Sobrietatem enim & sapientiam* &c. 9. e
XI. 18. *Qui fecisti mundum* &c. 649. d
ECCLI. I. 4. *Prior omnium* &c. 215. d
X. 10. *Quoniam in vita sua projecit intima sua*, 532. b
XI. 14. *Vita & mors a Domino* &c. 32. d
XXXIV. 30. *Qui baptizatur* &c. 677. f
ISA. XLV. 7. *Ego facio bona, & creo mala*, 719. c
LIX. 2. *Peccata vestra separant inter vos & Deum*, 8. c
OSEE XII. 1. *Ventos pascere*, 98. b
MATTH. IV. 3. &c. *Dic lapidibus istis* &c. 773. a
V. 18. *Jota unum aut unus apex* &c. 29. e
20. *Nisi abundaverit justitia* &c. 29. f
22. *Qui irascitur fratri suo*, 30. a
44. *Diligite inimicos*, 30. c
VII. 7. *Petite & accipietis, quærite* &c. 31. e. 699. b
X. 26. *Nihil est occultum quod non revelabitur*, 699. b
XI. 30. *Jugum meum leve est*, 771. b
XVI. 18. *Tu es Petrus & super* &c. 32. b
XXII. 13. *Ligatis manibus & pedibus ejus*, 785. a
XXV. 21. *Intra in gaudium Domini*, 166. f
28. *Tollite itaque ab eo talentum, & date ei qui habet* &c. 785. c. d. e
MARC. XIII. 32. *De die autem illo* &c. 659. b
LUC. XIV. 26. *Si quis ... & non odit Patrem* &c. 30. c
JOHAN. I. 9. *Erat lux vera quæ* &c. 648. b
III. 34. *Non enim ad mensuram* &c. 29. e
XV. 15. *Quia omnia quæ audivi* &c. 649. f
XVI. 28. *Exivi a Patre*, 680. e
XVIII. 36. *Regnum meum non est de hoc mundo*, 6. b. 328. d
ROM. I. 22. *Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt*, 640. b
VII. 14. *Scimus quoniam* &c. 34. c
14. *Ego autem carnalis sum*, 40. c. 42. b
16. *Si autem quod nolo hoc facio* &c. 24. b
VIII. 10. *Corpus quidem mortuum* &c. 40. d
21. *Et ipsa creatura liberabitur*, 40. e
26. *Ipse Spiritus postulat* &c. 659. a
36. *Propter afficimur* &c. 9. b
VIII. 38. & 39. *Certus sum quod neque mors, neque vita, neque Angeli ... neque creatura alia* &c. 694. e. & *seq.*
IX. 11. *Cum enim nondum* &c. 35. a
XI. 36. *Ex quo omnia*, &c. *Ipsi gloria*, 696. f
XII. 1. *Nolite conformari huic sæculo*, 235. f
2. *Sed reformamini in novitate mentis*, 236. b
XIII. 10. *Dilectio proximi malum* &c. 705. c
XIV. 20. *Omnia quidem sunt munda.* 728. f
21. *Bonum est, fratres non manducare carnem* &c. 726. f. 728. f
I. COR. I. 24. *Prædicamus Christum Dei Virtutem & Dei sapientiam*, 696. b. & *seq.*
II. 15. *Spiritalis homo judicat* &c. 768. d
V. 13. *Auferte malum ex vobis ipsis*, 48. b
VI. 18. *Qui autem fornicatur* &c. 47. c
VIII. 8. *Neque si manducaverimus* &c. 186. c
XI. 7. *Vir quidem .. cum sit imago* &c. 39. e
XII. 8. *Alii quidem per Spiritum datur.* 232. f. & *seq.*
XV. 14. *Si Christus non resurrexit*, 20. e
49. *Sicut portavimus* 700. f
50. *Caro & sanguis regnum Dei* &c. 28. a. 43. a
54. *Cum corruptibile hoc* &c. 535. e
II. COR. III. 6. *Littera occidit, Spiritus* &c. 21. f
16. *Cum autem ... auferetur velamen*, 658. f
V. 21. *Ut nos simus justitia Dei*, 215. e
GAL. I. 1. *Non ab hominibus neque* &c. 36. c
III. 19. *Quid ergo lex?* &c. 36. e
Ibid. *Ordinata per Angelos* &c. 50. e
V. 17. *Caro concupiscit.* 36. f
EPHES. II. 3. *Naturaliter filii iræ*, 632. c
V. 27. *Ut exhiberet ... Ecclesiam* &c. 31. d. 48. c
29. *Nemo umquam carnem* &c. 38. f
32. *Sacramentum hoc* &c. 680. b
PHILIPP. II. 7. *Semetipsum exinanivit*, 680. d
IV. 10. *Gavisus sum magnifice* &c. 239. e
COLOSS. II. 8. *Cavete ne quis* &c. 701. d
III. 9. *Exspoliantes veterem* &c. 700. f
I. TIMOTH. VI. 10. *Radix omnium malorum est avaritia*, 630. b
II. TIMOTH. II. 20. *Alia quidem in honorem, alia* &c. 48. e
HEBR. V. 5. *Ego hodie genui te*, 200. f
JAC. III. 1. *Nolite plures magistri fieri* &c. 2. b
I. JOHAN. II. 16. *Concupiscentia carnis est*, &c. 772. f
Ibid. *Concupiscentia oculorum*, 189. c
V. 16. *Est peccatum ad mortem*, 30. f

FINIS.